

RIG-VEDA-SAMHITĀ

THE

SACRED HYMNS OF THE BRĀHMANS

TOGETHER WITH THE

COMMENTARY OF SĀYANĀKĀRYA

EDITED BY

F. MAX MÜLLER

SECOND EDITION

M. N. VOLUME III

MANDALAS II-VI

M. N. Series

PUBLISHED UNDER THE PATRONAGE OF

HIS HIGHNESS THE MAHĀRĀJAH OF VIJAYANAGARA

M. N.

LONDON

HENRY FROWDE

OXFORD UNIVERSITY PRESS WAREHOUSE, ATEN CORNER

1890

[All rights reserved.]

Oxford

PRINTED AT THE CLARENDON PRESS

BY HORACE HART, PRINTER TO THE UNIVERSITY

Gl. ac. 080552

TO
HER MOST EXCELLENT MAJESTY

Victoria

Queen of Great Britain and Ireland

Empress of India

THIS EARLIEST RECORD
OF THE RELIGIOUS INSTITUTIONS OF THE NATIVES OF INDIA
IS BY GRACIOUS PERMISSION

Dedicated

BY
HER MAJESTY'S
FAITHFUL SUBJECTS AND DEVOTED SERVANTS

Vāsupati Ananda Bājapati Rāṣ and Frederick Max Müller

Sl. No. 082552

THE ASIATIC SOCIETY
CALCUTTA 700016

Acc. No. B6894.....

Date. 12. 8. 23.....

VARIETAS LECTIONIS.

ABBREVIATIONS.

- A, MSS. of the A class.
A 2, Colebrooke's complete MS, now India Office Library, Nos. 2133-2136.
Aa, Fragment, beginning with the 27th Varga of the 3rd Adhyāya of Aṣṭaka III and ending at the end of the 3rd Aṣṭaka.
B, MSS. of the B class. * Unless the contrary is stated, B means B 1, the original from which all the B MSS. were copied.
B 1, India Office Library MS, formerly belonging to the Rev. J. Stevenson.
B 2, Eugène Burnouf's copy from B 1.
B 3, Another copy taken in Bombay from B 1.
B 4, Dr. Taylor's MS., India Office Library, 1861-1864, copy from B 1, beginning with the 3rd Aṣṭaka.
Bm, Mudgala's abridged commentary.
C, MSS. of the C class. * From III, 15, 5 to the end of the 3rd Aṣṭaka (V, 8) C is to be regarded as the mark of Ca, except where the contrary is stated.
C 2, Mill's MS., now in the Bodleian Library, Mill 24-26.
Ca, My own MS., the original of all the C MSS.
M 1, Editio princeps.
P, MS. of the A class in the Paris Library, the sixth *Mandala*.
P 1, Pada MS., Bodleian Library, Mill.
P 2, Dr. Taylor's Pada MS., India Office Library, No. 2032.
P 3, Colebrooke's Pada MS., India Office Library.
S 1, *Saṃhitā* MS., Bodleian Library, Mill.
S 2, Another *Saṃhitā* MS., Bodleian Library, Mill.
S 3, Colebrooke's *Saṃhitā* MS., India Office Library, Nos. 129-132.
- Ant. Ār., Antareya Āraṇyaka, edited by Rajendralāla Mitra. *Bibliotheca Indica*. Calcutta, 1876.
Ant. Br., Antareya Brāhmaṇa, herausgegeben von Theodor Aufrecht. Bonn, 1879.
Anukr., Katyāyana's *Sarvānukramanī*.
Anukr. M., A. A. Macdonell's edition of the *Sarvānukramanī*. *Ancient Orientalia*. Oxford, 1886.
Āsv., Āvalāyana's *Srautasūtra*.
Dhātup., *Dhātupāṭha* in N. L. Westergaard's *Recherches Linguistiques Sanscrites*. Bonn, 1841.
Ganap., *Ganapāṭha* in Pāṇini's *Grammatik*, herausgegeben, übersetzt, erläutert und mit verschiedenen Indices versehen von Otto Böhtlingk. Leipzig, 1887.
Naigh., *Naighantuka*.
Nir., Yaska's *Nirukta*.
Nir. Roth., Roth's edition of the *Nirukta*. Göttingen, 1852.
Nir. SS., The *Nirukta*. With Commentaries Edited by Pandit Satyavrata Śāmasramā. *Bibliotheca Indica*. Calcutta, 1882 sqq.
Pān., Pāṇini.
Rv., *Rig-veda*.
Rv. Bh., Śāyana's *Rig-veda-Bhashya*.
Sat. Br., *Satapatha Brāhmaṇa*.
Taitt. Ār., *Taittirīya Āraṇyaka*.
Taitt. Br., *Taittirīya Brāhmaṇa*.
Taitt. S., *Taittirīya Saṃhitā*.
Un., Ugyvaladatta's Commentary on the *Unādi sūtras*. Edited by Theodor Aufrecht. Bonn, 1859.

MANDALA II.

At the beginning of the second Mandala S 2 adds,

विश्वेश्वर विश्वपात्र विश्वरूप सदाशिव । शरणं भव भूतिश कर्षणं कर शंभव ॥

Page 1. line 20. (Śukta 1, verse 1.) यदा आमु शीघ्रं मुच दीप्तः सन् यतः स सेव्यत इति ॥ यदा आमु शीघ्रं मुचा दीप्ता सन् यतः संसेव्यत इति A. C. यदा आमु शीघ्रं मुच दीप्तः सन् यतः सृ सेव्यत इति B. Perhaps आमु शीघ्रं मुचा दीप्त्या सन्वते सेव्यत इति.—P. 2. l. 1. (1, 2.) A is wanting from here to II. 5, 7; II. 1, 2–9, however, is found at the beginning of the seventh Adhyāya.—P. 5. l. 6. (1, 12.) Ca has पातात् for पायात्.—l. 25. (1, 14.) वसुः सर्वेषां निवासभूतः सन् B. C. सर्वेषां निवासभूतः मुचिः सन् Bm. Sāyana reads वसुः instead of मुचिः.

P. 8. l. 8. (2, 5.) यौर्युजोक्तांतरिचं Ca. C. यौर्युजोक्ते रिचं B. यी युजोक्ते अंतरिचं Bm.—l. 27. (2, 7.) After नशब्दश्चार्थे, B, but not Bm, adds प्रादयीर्यव्यवसायेन व्यवहरति.—P. 9. l. 32. (2, 11.) पिबा दीप्यते ॥ पिता दीप्यति M 1. B. Ca.

P. 10. l. 16. (3, 5.) समिद्धोऽपिरग्निना नरा° Ca. C. समिधाग्निना° B. समिद्धोऽग्निः नरा° Bm.—P. 12. l. 9. (3, 6.) निर्वर्तयितुं ॥ निर्वर्तयितुं M 1. B. Ca.—l. 25. (3, 8.) निर्वर्तयंती ॥ निर्वर्तयंती M 1. Bm. Ca, left out in B.—P. 13. l. 25. (3, 11.) Bm adds उ पूरणः at the end.

P. 14. l. 27. (4, 4.) Instead of यदास्यापिः संबंधिनी पुष्टिर्यथा यजमानविषया रण्वा तद्वत्, Ca. C have यदास्यापिः संबंधिनी तद्वत् यदास्यापिः संबंधिनी पुष्टिर्यजमानविषया रण्वास्यापिः पुष्टिर्यथा रण्वा तद्वत्.—P. 15. l. 20. (4, 6.) यदा नमोभिः ॥ स यथा नमोभिः B. Ca. C. स यथा अंतरिच-प्रदेशविशेषैः प्रकाशयति तद्वत् Bm.—l. 21. प्रकाशत ॥ प्रकाशयत M 1. B. Ca.

P. 16. l. 22. (5, 1.) प्रयचन्. The Pada has प्रयचन्, the Samhitā प्रयचं जेत्वं; a final न् before palatals is written as Anusvāra in most Vaidik MSS. Sāyana reads प्रयचं, though Bm has प्रयचन् प्रकर्षेण पुञ्यं.—l. 27. यमं यमयितव्यं ॥ यमं यमेतव्यं B. Ca. C. यमेतव्यं Bm.—l. 28. बाजिनोऽज्ञस्य B. Ca. C.

P. 19. l. 4. (6, 2.) संत्वरमाणा ह्युपसदाचरंति ॥ संत्वरमाणा ह्युपसदाचरंति A 2. Ca. संत्वरमाणा ह्युपसदाचरंती B.—l. 7. सुत्युपबृंहितेन ॥ सुत्युपबृंहितेन A. B. C.

P. 20. l. 7. (7, 1.) अयणाकर्मणि ॥ अयणी° A 2. B. Ca. —l. 10. (7, 1.) तेऽध्वर्यादिभिः ॥ तेऽध्वर्यादिभिः A. B. C.—l. 17. (7, 2.) उभयविधाया द्विषः Bm. उभयविधायाः विद्विषः A. B. C.—पूरय A. C. पूरयः B. पारय Bm. Although पर्षि is explained in some passages by पूरय (cf. Rv. I. 174, 9), it was probably meant for पाजय in our verse. See also Rv. I. 129, 5.—l. 20 sq. (7, 3.) धारा अससुतीरिव त्वनात्मनैवात्मनिरपेक्ष ॥ धारा अससुतीरिव त्वना आत्मनैव अन्यनिरपेक्ष A. C. धारा अससुतीरिव त्वना आत्मनैव अन्यनिरपेक्ष B. धारा इव त्वना etc. Bm. Sāyana seems to have read त्वना instead of त्वया. अससुतीः is merely conjectural, and not quite satisfactory because सुतिः is itself a Vaidik word. The whole may be a quotation, though this would hardly be in accordance with Sāyana's usual style of interpretation.—l. 21. चतिस्य Bm. चतिस्य A. B. C.—l. 28. (7, 5.) सेतुभिः ॥ सेवभिः A. C, deest in B.

P. 23. l. 26. (9, 4.) यदा मानयिता ॥ यदा मनोता A. B. Ca has मनोता, but the C MS. has मानाता, which, as it does not occur in Ca, is evidently a mistake of

MANDALA II.

the first copyist; o, according to the old spelling, being frequently mistaken for d + d.

P. 25. l. 13. (10, 4.) There is an omission in all the MSS. towards the end of the Commentary. After घृतेन च we expect the verb जिह्मि, which I have inserted to complete the sentence, but instead of which the MSS. give extracts from a Brāhmaṇa. In the usual style of Sāyana such extracts would be preceded by तथा च ब्राह्मणं, while here all the MSS. begin at once and quite abruptly with the words प्रति ह्येष. Another irregularity is this, that the quotation from the Brāhmaṇa refers not only to this, but also to the following verse. A reads घृतेन च प्रति ह्येष सर्वाणि भूतानि चेति पृथिव्या एष वयसा धूमेन बृहत् अचिष्टमग्नि रभसं दृशानमित्थनवकाशनवनमग्निरन्नादीं दीप्यमानमित्थितदा विश्वत इत्या सर्वतः प्रत्यंच जुहोतीत्यितदरचसिखहेलमामागिन मनसेदं जुषेतेत्यितमयश्रीरिति मयश्रीरिति स्युहयदणो अपिर्नाभिमृशे इति न ह्येष मृशेत दीप्यमानो भवतीति ॥ Ca has घृतेन च प्रति ह्येष सर्वाणि भूतानि चेति पृथिव्या एष वयसा धूमेन बृहत् (sec. manu तं) अचिष्टमग्नि रभसं दृशानमित्थनवकाशनवनमग्नि (sec. manu न्नि) रन्नादं (sec. manu दी) दीप्यमानमित्थितदा विश्वत इत्या सर्वतः प्रत्यंच (दीप्यमानं struck out, but not in C) जुहोती (मी C) तितदरचसिखहेलमामागिन मनसेदं जुषेतेत्यितमयश्रीरिति मयश्रीरिति स्युहयदणो अपिर्नाभिमृशे इति न (sec. manu न) ह्येष मृशेत दीप्यमानो भवतीति ॥ The readings of the C MSS. are the same as Ca prima manu, with the exception of दीप्यमानं, which is left out in C, and न (sec. manu न), which is omitted. B has घृतेन च प्रति ह्येष सर्वाणि भूतानि चेति पृथिव्या एष वयसा धूमेन बृहत् अचिष्टमग्नि रभसं दृशानमित्थनवकाशनवत्त्वमात्वरन्नादं दीप्यमानमित्थितदा विश्वत इत्या सर्वतः प्रत्यं (sec. manu त्व) च जुहोतीत्यितदरचासिखहेलमामागिन मनसेदं जुषेतेत्यितमयश्रीरिति मयश्रीरिति स्युहयदणो अपिर्नाभिमृशे इति न ह्येष मृशेत दीप्यमानो भवतीति ॥ Bin has only घृतेन च जिह्मि जिह्मामि ॥ As it would have been difficult to restore the text from the MSS. of Sāyana's Commentary, it was necessary to collate the Brāhmaṇas, in which these verses are explained. Now the hymn in question is recited by the Hotri as part of the Prātaranuvāka. We might therefore expect to find Brāhmaṇa explanations in the corresponding part of the Aitareya-brāhmaṇa, II. 24-28. Here, however, no exegetical remarks are made on this particular hymn. As the Udgātri is not concerned with our hymn, we cannot expect to find an explanation of it in the Sāma-veda-brāhmaṇa. The Adhvaryu priest has to use the first two verses of our hymn in the first part of the Agni-kayana sacrifice. These hymns, the Ūkṣasambharana-mantras, are collected in the Taittirīya-samhitā, IV. 1, 2, 4, and here accordingly we find our verse though slightly modified: जिह्मि ॥ ४ ॥ अपिं मनसा घृतेन प्रतिच्छतं भुवनानि विश्वा । पृथुं तिरश्चा वयसा बृहत् अचिष्टमग्नि रभसं विदानं । आ त्वा जिह्मि वचसा घृतेनारचसा मनसा तज्जुवत् । मयश्रीः स्युहयदणो अपिर्नाभिमृशे तनुवा जर्ह्याणः ॥ The Brāhmaṇa to this is contained in the following, the fifth book of the Taittirīyaka (V. 1, 3, 2): जिह्मिं मनसा घृतेनित्वाह । मनसा हि पृथ्वी यज्ञमभिगच्छति ॥ प्रतिच्छतं भुवनानि विश्वेत्वाह । सर्वं ह्येष प्रत्यक्षं चेति ॥ पृथुं तिरश्चा वयसा बृहत्तमित्वाहास्यो ह्येष जातो महान् ॥ २ ॥ भवति ॥ अचिष्टमग्नि रभसं विदानमित्वाहास्यमेवाग्नी स्वदयति सर्वमग्नी स्वदति य एवं वेदा त्वा जिह्मि वचसा घृतेनित्वाह । तत्कायसुवचो भनसाभिगच्छति तद्वाचा बद्धत्वरच्छेत्वाह रचसामपहति ॥ मयश्रीः स्युहयदणो

अपिस्त्रियाहापचितिमेवास्मिन्धातुपचितिमाभवति य एवं ॥३॥ वेद मनसा स्वीतमानुमहति-यासुधर्चु-
नयावाकृतिं जुहोति मनस्वतोभ्यां जुहोत्याहृत्योराष्टी दाभ्यां प्रतिष्ठति etc. The last Veda which
we can look to for a Brāhmaṇa explanation is the White Yagur-veda. Here we
find the two verses in question as 23 and 24 in the eleventh book of the
Vāgasaneyi-saṁhitā, again with slight modifications. The corresponding Brāh-
mana ought to be in the Ukhāsambharana of the Satapatha-brāhmaṇa, and here,
indeed we meet with explanations very similar to those given by Sāyana. Prap. 3,
Brāhm. 1, Kandikā 19 we read, आ त्वा जिघर्षि मनसा घृतेनेति । आ त्वा जुहोमि मनसा
च घृतेन चेत्येतत् ॥ प्रतिष्ठितं भुवनानि विधेति । प्रत्यङ् ह्येष सर्वाणि भुवनानि चियति ॥ पृथुं तिरश्चा
वयसा बृहन्मिति पृथुर्वा एष तिर्यङ् वयसो बृहन् धूमेन व्यचिष्टमग्निं रभसं दृष्टानमित्यवकाशवन्तमग्निं रक्षादं
दीप्यमानमित्येतत् ॥१९॥ आ विश्वतः प्रत्यङ् जिघर्षीत्यां सर्वतः प्रत्यङ् जुहोमीत्येतद् वयसा मनसा तज्जुधेति-
त्यहोऽहमग्निं मनसा तज्जोषधेत्येतत् अयं श्रीः सृष्टयदणो अपिरिति मयं श्रीह्येष सृष्टयदणोऽपिर्नामिमृशे
तत्वा अर्भुराण इति न ह्येषोऽमिमृशे तत्वा दीप्यमानो भवति ॥ Although this is the Brāhmaṇa
which Sāyana must have had in his mind when he wrote his Commentary, it is
difficult to account for the differences between the original text and his quo-
tation, unless we suppose him to have quoted from another Sākhā of the
Satapatha-brāhmaṇa. There is no MS. of the Ukhāsambharana according to
the Kāṇva-sākhā in Europe. As it was impossible, therefore, to restore the
original reading, I have left the quotation as it stands in Sāyana, merely cor-
recting those mistakes which could be corrected on the authority of the MSS.

P. 26. l. 19. From 11, 2. to 15, 1. A is wanting.—l. 22. (11, 2.) लङि सिचि रूपं ॥
लङि सिचि रूपं B. लङि सि रूपं Ca. C.—P. 27. l. 4. (11, 4.) इतीत्यं रूपेण B. इतीत्यं रूपेण
Ca. C.—l. 5. सुष्ठु प्रेरकेण ॥ सुष्ठु प्रेरकेण Bm. सुष्ठु प्रकरेण Ca. C. B.—P. 29. l. 4. (11, 14.)
लङि रूपं ॥ लङि रूपं Ca. C. B.—l. 18. (11, 13.) ये ते तवावस्त्वोवा ये अवस्त्वो Bm. तेन
अवस्त्वो B. ते तव अवस्त्वो C. ते तव अवस्त्वो Ca.—P. 30. l. 3 sq. (11, 15.) इत् एवार्थे ॥
इत् एव Bm. इत् इवार्थे B. Ca. C.—l. 6. पशुपुत्रादिभिरस्त्राण् अस्त्राण् पालनेन च ॥ पशुपुत्रादिभिर-
स्त्रादिभिरस्त्राण् पालनेन च Ca. पशुपुत्रादिभिरस्त्राणिस्त्राण् पालनेन च B, and sec. manu स्त्रादि-
भिरस्त्राण् पालनेन च. Bm has आ चार्थे वां च सु सुष्ठु पुत्रसु संयामेषु पशुपुत्रादिभिः अस्त्राण् पालनेन
अवर्धयः.—l. 12. (11, 16.) आपन्नः ॥ आपन्नः M 1. B. Bm. Ca.—l. 29. (11, 18.) कुम्भनाभिः
Ca for कर्णनाभिः.—P. 31. l. 3. (11, 19.) Instead of सनेम one MS. reads सनेम. See
the Commentary. तरतः, however, is ādyūḍatta in all the MSS.—l. 22. (11, 20.)
अनुदधः सष्टमुक्तः ॥ अनुदधः सष्टमुक्त B. Ca. C. See Rv. I. 51, 6.

P. 32. l. 13. (12.) हरी इति MSS. हरी Ḍsv.—l. 32. (12, 1.) अस्मिन्वै भवतीत्यथेन ॥
अस्मिन्वै प्रथये अत्ययेन Ca. अस्मिन्वै प्रवेत्त अत्ययेन B.—l. 35. जायमान Nir. जात M 1. B.
Ca. Cf. Nir. SS. vol. iv, p. 86.—P. 33. l. 15. (12, 3.) अयणे ॥ अयणे M 1. Ca. उत्तरायणे.
B pr. m. प्रसवणे B sec. m. See Dhātup. 26, 29.—l. 28. (12, 4.) जिघृक्षं ॥ जिघृक्षं.
M 1. B. जिघृक्षं Ca, deest in Bm.—P. 34. ll. 3-5. (12, 5.) The whole passage from
नेम उ खो विचक्ष्मन् is left out in Ca. The original reading in Ca seems to have
been तथा च मयि नैन्द्रो असीति, but this is corrected into तथा च मयि नैन्द्रो असीति, which
became the reading of the C MSS. In B, where this passage is preserved, mis-

MANDALA II.

takes occur towards the end; the MS. has **ह्रस्वः**। (अ in the margin) **त् तस्मात् चक्षा**
• रंद्राय स रंद्रोः—l. 30. (12, 8.) For **देवी** read **देवी** with B. Bm.—l. 32. **उभयविधा उभयमा-**
ह्वयति M. B. Ca. **उभयविधाः अमिषाः शशवः यं आह्वयंति** Bm.—P. 35. l. 30. (12, 12.)
ये वैमेऽग्निमिविद्विषः ॥ ये च भेश इति द्विषः Ca. C. **ये वैमेश्वतिद्विषः** B. Cf. Taitt. Ār. I. 9.
अग्निमिविद्विषः is explained by *Sāyana* **ग्निमिः कर्म कथादिकं। तस्य विधातकाः अग्निमिविद्विषः।**
• इतिपरीता अग्निमिविद्विषः। कथायनुकूलप्रवृत्तयो वाच्य इत्यर्थः.

P. 39. l. 13. (13, 8.) **कर्ता हे** B. Ca. **कर्तः हे** Bm.—P. 41. l. 2. (13, 13.) **चंतर्णीतव्यार्थत्वात्**
C. B. **चंतर्भावितव्यार्थत्वात्** B sec. manu in marg.—l. 3. **स त्वयः (?) ॥ सत्त्वं** Ca. C. **सत्त्वं** B.

P. 42. l. 9. (14, 4.) **जने लोपः ॥ जने लोपः** Ca. **जने लोपः** B.—P. 43. l. 4. (14, 7.) **पौष्-**
रवस्य ॥ पौष्करवस्य MSS.—P. 44. l. 2. (14, 10.) **अथ लोपोऽभ्यासस्येभ्यासलोपः। सः स्वार्थ-**
धातुक इति ॥ अथ लोपोऽभ्यासस्यार्थधातुक इति Ca. B. Cf. Pān. VII. 4, 58, and 49.—
l. 9. (14, 11.) **उदीर् न। उर्ध्वं दीर्णमूर्दं कुमूलं** Ca. In the margin Ca adds **मूर्धं न दीर्णं**,
which the C MSS. adopt, reading **उर्ध्वं दीर्णमूर्धं न दीर्णमूर्दं**. B has **उदीर् न। उदीर्णमूर्दं**
कुमूलं, उदीर्णं left out by Bm. The addition in Ca is taken from the Nirukta, III.
20: **उदीर् उदीरमित्यावपुनस्योदीरमुदीर्णं भवत्यूर्ध्वं दीर्णं वा। तमूर्दं न पृणद्धा प्रवेणित्यपि निगमो भवति।**
तमूर्दंस्मिन् पुरयत यवेन. Roth has **पुरयति**, but the Nirukta and its Commentary have
पुरयत, MSS. 1738 and 357. The same MS. 1738 reads also **उदीर्णं** like *Sāyana*, but
the Commentator says, **उर्ध्वं हि तदीर्णं भवति.** But see now Nir. SS. vol. ii, p. 354
उदीरम उदीर्णम उर्ध्वं हि तद् दीर्णं भवति.

P. 46. l. 19. (15, 7.) **विभयजानुः** A. Ca. **विभय जातः** B. **विपजानुः** Bm.

P. 47. l. 28. (16, 2.) **एकपथं ॥ एकपथं** MSS.—P. 48. l. 17. (16, 4.) Read **विद्वत्तरस्यं**.—
P. 49. l. 1. From 16, 6. to 23, 11. A is wanting.

P. 50. l. 26. (17, 3.) **प्रथमं मुखं ॥ प्रथममुखं** Ca. C. B. Bm.—P. 52. l. 4. (17, 7.)
पूजयसि ॥ आ पूजयसि MSS.

P. 52. l. 32. (18, 1.) **देशवक्त्रः** MSS.; Goldstücker rightly conjectured **देशवक्त्रः**.

P. 55. l. 24. (19, 2.) **इति खराणि स्वसराणि ॥ इति ख इति स्वसराणि** Ca and B; but
ख इति is cancelled in B.—P. 57. l. 8. (19, 7.) **मितां ह्रस्व इति ह्रस्वः**. Instead of this
Ca reads **हिंसकस्यामुरस्य स्वमिति खरः**. B has only **हिंसखरः**. The words **हिंसकस्यामुरस्य**
are evidently repeated from the preceding line, being an explanation of **पीयोः**.
Therefore we have **स्वमिति खरः** together with **हिंसखरः**, which leads naturally to a
conjecture like **मितां ह्रस्व इति ह्रस्वः**, though it cannot be denied that something else
also may have stood here in *Sāyana*'s original. Rv. I. 174, 8, where the same
words occur, **नमो वधरदेवस्य पीयोः**, no explanation is given.

P. 57. l. 33. (20, 1.) Read **मनस इवया** Ca. **मनस इवया** B. **मनस ईशया** Bm.—P. 58.
l. 17. (20, 3.) **यजमानं श्रमयिता** B. Ca. C. **यवयिता?**—l. 21. **एवमयं यजमानमूती ॥ एवं ययं**
यजमानं जती Ca. **एवमयं** (corrected from **एवं ययं?**) **यजमानं जती** B.

P. 62. l. 4. (22.) Read **अतिशक्त्यः**.—P. 63. l. 23. (22, 4.) B. Bm insert **श्रमसा वनेन**
after **प्राणं**.

P. 64. l. 17. (23, 2.) C adds **वसन्ति परं तेज इति उक्ताः**, a gloss which occurs neither
in Ca nor in B, and must therefore be ascribed to the later copyists of the C

*MSS.—I. 25. (23, 3.) स्वर्गस्य जन्मकं; the MSS. have सर्वस्य जन्मकं. See, however, Rv. Bh. I. 96, 4.—P. 65. l. 11. (23, 5.) ध्वंसः Bm. ध्वंसो वा M 1. B. Ca. Some words may have been omitted; but see Rv. Bh. IV. 23, 7.—P. 66. l. 3. (23, 8.) बृहस्यति Bm. ब्रह्मणस्यति M 1. B. Ca.—I. 12. (23, 9.) गृहीमहे ॥ गृहीमहि MSS.—P. 67. l. 3. (23, 11.) शु मिश्रणामिश्रणयोः ॥ *मिश्रयोः B. Ca. M 1. The same applies to p. 87. l. 7. (29, 2.) and p. 97. l. 4. (33, 1.) Cf. Dhātup. 24, 23.—P. 68. l. 9. (23, 15.) कृतुमत् जानीयेत etc. A. C. Bm. *कर्मसाधनं च विभाति B.—I. 24. (23, 16.) After विद्वान् B has वृत्, but it is cancelled. The Taitt. Br. has व्यावृत्.—I. 33. (23, 17.) After हे ब्रह्मणस्यति all the MSS. (A. B. C), with the exception of Bm, have ब्रह्मणस्यति महो महत चतस्र ब्रह्मस्य धर्तरि धारके यजमाने, and they omit त्वां to explain त्वा, which I have added after उत्कृष्टं. Bm has त्वा त्वां.—P. 69. l. 1. सरिण B. साधारणं A. Ca.—I. 3. भवेति B. Bm. भवति A. Ca.

P. 70. l. 31. (24, 3.) आवारकं ॥ आवारकं MSS. So also 26, 2. But see above 23, 18.—P. 71. l. 31. (24, 6.) आगच्छन् ॥ आगच्छन् MSS.—P. 73. l. 22. (24, 12.) एकपद्यं ॥ एकपद्यं MSS.—यथैव शब्दस्य पूर्वपदे न MSS. Cf. Rv. Bh. I. 166, 12.—P. 74. l. 1 89. (24, 13.) अतस्ते तमस्यदीपं यथा ॥ अतस्ते तमस्यदीपं यथाः A. B. C.—I. 5. वशाया गोः ॥ वशायागे A. B. C. वशायाः यागे Bm.—I. 25. From 24, 15. to 31, 1. A is wanting.

P. 75. l. 23. (25, 2.) रयिं before धनं Bm only.

P. 77. l. 17. (26, 3.) संभरति वा Ca. संभरति B.—जन्मना inserted by conjecture.*

* P. 79. l. 18. (27, 4.) एवंगुणविशिष्टानुग्रहा वा ॥ एवंगुणविशिष्टा यहा वा B. एवंगुणविशिष्टा यहा वा C. Ca. The वा, which stands in all the MSS., shows that something is omitted, unless Bm has preserved the correct reading, namely: एवंगुणविशिष्टाः महानुभावाः चक्रे etc.—P. 80. l. 28. (27, 9.) अजीकाय सोषाणां Ca. B. Bm; might it be अजीकाय सोषे वा or अजीकराय सोषाणां?—P. 81. l. 20. (27, 11.) तित्स्वरितं Pāṇ. VI. 1, 185. तित्स्वरितः M 1. B. Ca.—P. 82. l. 6. (27, 13.) तसि कादिकोप इति ॥ तसिकादिकोप इति MSS. But see Pāṇ. VI. 4, 149, 8.—P. 83. l. 2. (27, 16.) *संयन्त्रयोः Dhātup. 28, 35. *संयन्त्रयोः B. Ca. M 1.

P. 84. l. 10. (28, 3.) पूर्वमन्त्रितांशवद्भावेन ॥ पूर्वमन्त्रांशवद्भावेन B. पूर्वमन्त्रांशवद्भावेन Ca.—P. 86. l. 19. (28, 11.) अचयुत्त स्थितो is neither in B nor in Ca; it was supplied from

* II. 27, 17. Bm repeats literally the whole Commentary of that verse.

P. 89. l. 21. (30, 4.) कन्मन्त्रयः B. Ca. Un. III. 41 calls the suffix कन्.

P. 93. l. 2. (31, 4.) Read इगुपधकचणः.—P. 94. l. 2. (31, 7.) कामिताणि ॥ कामिताणि MSS.

P. 96. l. 20. (32, 8.) Instead of एवमुत्तरापि योष्यं (A. Ca.) B and Bm have यः सिनीवासी या राका या सरस्वती ता एता चक्रे. The last sentence इन्द्रपश्येत्वादि belongs only to A and C.

P. 96. l. 23. (33.) B, slightly differing from Bm, leaves out considerable portions of the Commentary. After प्रथमं सुक्तं B reads गुत्समद् अग्निः विदुषं इन्द्रः इन्द्रो देवता । आ ते यन्त्रोना यैद्रसिखनुक्रमयिष्या । तत्र प्रथमा । हे मरुतां पितः चक्रे ते स्वदीपमस्यं हातव्यं मुक्नेतु । आगच्छतु । तथा त्वं नोऽज्ञानं सूर्यस्य संदृशः संदर्शनाया युषोषाः । मा पुनश्चाप्योः. Then in marg., “यु मिश्रणामिश्रणयोः । अकिं चादसः शयः सुः । इन्द्रकुमयवेत्तार्धधातुकत्वेन कित्तामावाहः । अर्षति

MANDALA II.

शकुन्तलुर्वा वा अवेति युतेः । जोऽस्माकं वीरो " वीर्यवान्युपादिरभिचमेत । अभिमुवतु । इ इत् etc.—
l. 25. Instead of गृं सू० read आ० गृं.—P. 97. l. 5. (33, 1.) शची ॥ शत्रुः A. B. Bm;
Ca has शचीः, altered into शत्रुः.—Instead of पुत्रादिः Ca and A have पुत्रो हि.—l. 12.
(33, 2.) B leaves out again several portions of the Commentary, principally the
grammatical explanations, and only slightly differs from Bm.—P. 99. l. 28. (33, 11.)
Read आ० गृं.

P. 101. l. 13. (34, 1.) After वाचयितारः the C MSS., but not Ca, have यद्वा सर्वस्य
वचतो धारयितारः.—l. 15. चिटः ॥ चटः A 2. Ca. M 1.—l. 18. भूम्याख्यो ॥ भूमिणाख्या A. C,
deest in B.—P. 102. l. 7. (34, 3.) कर्णेः कर्तृमध्यप्रदेशीः ॥ कर्णेः कर्तृमध्यप्रदेशीः A. Ca. कर्णेः कर्तृः
मध्यप्रदेशीः B. कर्णेः मध्यप्रदेशीः Bm. कर्णेः कर्तृमध्यप्रदेशीः C.—l. 8. समानमनखाः ॥ समानवपखाः
A. B. C.—l. 19. (34, 4.) अगवधराधसः etc. B, which still contains an abbreviated
text, reads अगवधं अगवधरहितं राधो धनं धेयां ते वज्रवीही नम्रमुध्रमिलुत्तरपदातोदात्तत्वं. The
words from नम्र to the end are marked with two dots over the line, which indicates
that they were to be omitted. But as they are evidently taken from the text
which we find in A and C, we may conclude that the shorter text of B for the
last two leaves is the result of an intentional abbreviation.—l. 20. Instead of
पा० ६. read मा० ३. The Mahābhāṣya has उपकरणेऽपि ह्यस्ति. The Kāśikā has
the same in the text, but gives अन्यथापि as var. lect.—P. 105. l. 5. (34, 13.) शब्दकारि-
भिर्वीणाख्यवीणाविशेषैः A. B. C. वायविशेषैः Bm. शब्दकारिभिः वीणाख्यवीणाविशेषैः ?—l. 8,
चितयंतः A. B. C. चितयंतः Bm. चित्वतः or चितयंतः ?

P. 106. l. 20. (35, 2.) विद्यानि ॥ विद्या A 2. B. Ca. विद्यानि Bm.—P. 107. l. 18. (35, 5.)
चंदादेशः ॥ चंतादेशः A 2. B. Ca.—l. 21. B, which is complete again, adds हि पूरणः at
the end of verse 5. Bm has the same addition. At the end of verse 8, B again
adds चः पूरणः, and Bm च पूरणः.—P. 109. l. 18. (35, 12.) समानखानाय ॥ समानाखानाय
A 2. B. Bm. Ca. But see II. 28, 10. Nirukta VII. 30, Roth reads समाना, but
the Calcutta edition has समान० without any various reading.

P. 110. l. 20. (36, 2.) उपरिष्टादेव ताः ॥ उपरिष्टादेवताः A. B. C.—l. 21. उपरिष्टात्पुत्रः Aśva-
lāyana. उपरिष्टात्पुत्रः A 2. B. Ca. — P. 111. l. 24. (36, 4.) निषद् Bm. निषीद् A 2. B.
Ca. M 1. Sāyana may have read षीद् for षद् in the text.

P. 114. l. 22. (38, 1.) चेमे अभवत् A 2. B. Ca. चेमे आभवत् Bm.—P. 115. l. 13. (38, 4.)
The MSS. of the text have चर्द्धः or प्रर्द्धः; Sāyana चर्द्धः.—P. 116. l. 10. (38, 7.)
After अरक्षेयु the MSS. have यचा.—l. 11. देवस्य सविनुः B. Bm. ईशः A. Ca. C.

P. 118. l. 12. (39, 3.) Sāyana must have read प्रवृत्ता ॥ आ ॥ गंतं ॥ in the Pada,
though Bm has अभिमुखं गंतं आगच्छतं.—l. 30. (39, 5.) हस्ता हव हस्ताविष A 2. Ca. Bm.
हस्ताविष corrected to हस्ता हव B. The reading हस्तेव for हस्ताविष seems a mistake,
occasioned by पादेव, and by हस्तेव in verse 7.—P. 119. l. 5. (39, 6.) मधु मधुररसवत् Bm.

P. 120. l. 17. (40, 3.) हादय Ait. Br. हादय वै MSS.

P. 125. l. 25. (42, 2.) प्रवक्षः मा सुपर्णः पथिविशिषो मा वधीत् मा हिंसीत् तथेवुमान् etc,
A 2. Ca. (मा सुपर्णः Ca in marg.). The text is taken from B; both B and Bm have
उत्त अपि च. Sāyana seems to have read उत्त for उत्.

P. 126. l. 5. (43.) Sāyana does not quote the last words of the Anukr. एतां भामुविरध्वनि वाञ्छमानं शकुंतं तुष्टाय. See Anukr. M. pp. 14 and 104.—l. 12. श्रीतं च श्रोतस्य A 2. Bm. Ca. श्रीतस्य B. But *śrauta* is the name of a Sāman.

The Khilas will be given separately in the last volume.

MANDALA III.

Sāyana passes over what Kātyāyana says about the race of Visvāmित्रः. कुशिकं कस्मिदीरधिरिद्वृतुषं पुत्रमिच्छन्ब्रह्मचर्यं चचार । तस्मिन् एव गाधी.पुत्रो जज्ञे गाधिनो विश्वामित्रः स तृतीयं मंडलमपश्यत्. According to Shabḍaguruśishya this preamble was meant to vindicate the *Rishitva* of the family of Visvāmित्रः सत्यपवादे स्वयमुषित्समनुभवतो विश्वामित्रोचस्य विवक्षयेतिहासमाह. Cf. Anukr. M. p. 104. This was probably the reason why Sāyana left it out.

P. 127. l. 13. (1, 1.) शशमानो वरतीति MSS. Cf. Naigh. III. 14.—P. 131. l. 13. (1, 16.) वटिवयुक्तन्यायेन (?) A. C. नविवयुक्तन्यायेन B.—l. 15. वा योज्यं MSS.—l. 20. (1, 17.) प्रज्ञापकं दसूनाः रक्षांसां दसुमनाः त्वं etc. Bm.—P. 132. l. 12. (1, 20.) Instead of स्तोत्राणि वा Bm has मह्यंति.

P. 133. l. 19. (2, 1.) तस्मिन् अक्षये B. Bm.—l. 29. (2, 2.) प्रभाधनः C. Bm. प्रधानः A. Ca. प्रभाधानः B, but altered into प्रधानः.—P. 135. l. 2. (2, 7.) अग्निं अधारय (meant for अध्वराय) यागाय अधारयन् Bm.—l. 20. (2, 9.) अनुयाजा ॥ अनुयाजा B. अनुयाज A 2. Ca. M 1. Cf. Ait. Br. I. 14 ; Taitt. S. VI. 1, 5, 4.—P. 136. l. 12. (2, 12.) स्वरोहिणिः ॥ स्वदेशेभिः A. C. स्वरितोऽपिः B, deest in Bm.—l. 28. (2, 14.) बृहत् ॥ महत् A 2. B. Ca. M 1. बृहत् महत् Bm. Perhaps Sāyana read महत् for बृहत्.

P. 137. l. 22. (3, 2.) Read रोदसी रोदस्योः.—l. 24. Instead of धियावसुः प्रमया व्याप्तः, which is in B and Bm, A and C read विभावसुः प्रमया व्याप्तः. A in the text of the hymn has धियावसुः.—P. 138. l. 6. (3, 4.) च after विमानं by conjecture.—l. 13. (3, 5.) यस्मेति तं ॥ यस्मेति वा तं A 2. B. Ca. M 1. यस्मि तं Bm.—l. 21. (3, 6.) From देवैः to पुत्रपेशसं left out in A 2 and Ca.—P. 139. l. 9. (3, 8.) After स्तुतिमिष B. Bm insert सदा.

P. 140. l. 5. (4.) स्वपुर्वाज्या तन्न इत्येषा ॥ स्वपुर्वाज्ये वमित्येषा A. C. स्वपुर्वाज्येषु वमित्येषा B, सु struck out man. sec.—l. 21. (4, 2.) शरीराणां न पातयितः ॥ शरीराणां न पातः B. शरीराणां पातः A. C. अग्निं Bm.—P. 141. l. 13. (4, 5.) प्रविचरंत । प्रविचरंतु C. विचरंत प्रविचरंतु A. Ca. अभिविचरंत । प्रविचरंतु B. अभिप्रविचरंत प्रविचरंत प्रविचरंतः Bm.—l. 18. (4, 6.) नक्तो-यसी B sec. man. नक्तोवासी A 2. B. Ca. उवासी Bm.—l. 29. (4, 7.) एवाङ्गः Bm. एवमाङ्गः A 2. B. Ca. M 1.—P. 142. l. 3. (4, 8.) मनुष्यस्य संगता त्वं हवा A. Ca. मनुष्यस्य संगतः C. मनुष्यस्य संगता हवा B. Bm.—l. 5. Read अर्वागामिमुख्यमेतद्वर्हिः सदंतु । आसीदंतु ॥ अर्वागामिमुख्यं एतद्वर्हिः सदंतु । आसीदंतु A. आयागतिमुख्यं एतद्वर्हिः सदंतु आसीदंतु Ca, but with a marginal correction in black ink, अर्वागामि. आयागतिमुख्यं एतद्वर्हिः सदंतु आसीदंतु C. आयागति अर्वागामिमुख्यं देवीरिदं एतद्वर्हिः सदंतु आसीदंतु B. अर्वागामिमुख्यं देवी रदं एतद्वर्हिः सदंतु आसीदंतु Bm.—l. 10. (4, 9.) रराणो Bm. विरराणो A 2. B. Ca. M 1.—l. 23. (4, 11.) P 2. P 3 read आसां.—l. 24. Sāyana seems to have read अर्वाङ्ग for अर्वाह.

P. 142. l. 29. (5.) ऋक्चयस्य ॥ ऋक्चयस्य A. C. B.—P. 143. l. 10. (5, 2.) कोभिः कोभिः

Bm.—P. 144. l. 10. (5, 6.) तत् पदं ज्वालं अप्रयुक्तं Bm.—इत् पूरणः B. Bm. at the end.—P. 145. l. 11. (5, 10.) परि समीधे Bm.—समेध by conjecture; समेधत A. Ca. Bm, as from a verb एधति; B has समेसेध, से being expunged, and त inserted in marg. after ध.

P. 146. ll. 4-6. (6, 2.) B. Bm insert अध before किंच, उत after उक्तः (Bm omits उक्तः), and add नु पूरणः at the end.—P. 147. l. 21. (6, 8.) At the end B adds वा पूरणः, Bm वाः पूरणः.—l. 28. (6, 9.) बलार्थं अमार्थं वा A. Ca manu sec., deest in C. B. Bm read सोममुद्दिश instead.

ASHṬAKA III.—From the beginning of the third Ashṭaka to the end of the eighth a new MS. comes in, E. I. H. 1861-1864. It was bequeathed in 1822 by Dr. Taylor to the Honourable Court of Directors; and as it was procured at Bombay, we might expect that it belonged to the B class. It is indeed but a repetition of the same MS. which we have in B1. 2. 3, and therefore of no importance for the restitution of the text. The mutual relation of the different MSS. may be seen from the beginning of the third Ashṭaka.

B 1 has श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

B 3 has श्रीगणेशाय नमः श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

B 4 has श्रीगणेशाय नमः श्रीगुरुभ्यो नमः वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

A 2 has श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ वागीशार्थो इत्यादि ॥

Ca has श्रीगणेशाय नमः ॥ उं वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

C 2 has श्रीगणेशाय नमः ॥ उं वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

C 4 has श्रीगणेशाय नमः उं वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

C 5 has श्रीगणेशाय नमः वागीशायाः सुमनस इत्यादि ॥

P. 150. ll. 7 and 8. (7, 2.) Instead of रोषे and रोषार्थो (see Dhātup. 17, 11) A 2, Ca have रोधि and रोधार्यो. From दिव् to वर्तते left out in B.—l. 31. (7, 3.) Instead of चित्तिस्त्वज्ञाने read कित ज्ञाने. So has B. Cf. Rv. Bh. I. 25, 11. A 2 has चित्ति; Ca has चित्ति, चि being corrected to कि in marg., but कि expunged again.—l. 34. The Unādi-sūtra is given differently by the different MSS. A has अत्त्वविचमितमिः रमिपनिपतिभ्यः; C अत्त्वविचमिरमितमिरमिचमिपनिपतिभ्यः; B अत्त्वविचमितमिरमिपतिभ्यः.—P. 151. l. 5. (7, 4.) अवलं वलिं कुर्वत्यः B. अवलं वलिं कुर्वत्यः A. अपिं वलिं कुर्वत्यः C. अपिं वलिं कुर्वत्यः Bm.—l. 9. समू संभनं तमिक्तं A. समू संभनं तमिक्तं C. समू संभनं तमिक्तं B.—l. 152. l. 6. (7, 6.) चुविर् Dhātup. 17, 1. चुवि MSS.—l. 10. व्याज्यर्त्तिभ्यः कुरिति क्तुः Ca; A has अत्त्वयेनांर्त्तिभ्यः कुरिति क्तुः, the words between having been omitted. व्याज्यर्त्तिभ्यः कुरिति क्तुः B. No rule is found in the Unādi-sūtras by which अक्तुः is explained. अक्तुः is explained there by itself, without अक्तुः; Un. I. 72. In the next passage where अक्तुः is discussed by Sāyana, he considers it as a bāhulaka formation; III. 17, 1. अज्यत एमिरिति बाहुलकात् क्तुः करणे । कित्वाहुपधानोपः । प्रत्ययस्यः.—l. 20. (7, 7.) संबधीनि from C.—l. 21. अपिः प्रसादादिवा यज्ञान् जम्बवंत A. C. अपिः प्रसादादिविर्ज-बाहुलको देवा यज्ञान् जम्बवंत B.—l. 23. प्रकृतिस्वरत्वं A. B. पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं C.—l. 34. (7, 8.)

मृषी भङ्गे Dhātup. 5. 18. मृषि वञ्जे B. Ca, deest in A 2.—P. 153. l. 18. (7, 9.) मि-
त्यनुवृत्ती चञ्जेति रश्च ॥ निदित्यनुवृत्ती चञ्जे रश्च चेति A 2. Ca. Instead of रश्च B and Ca
sec. m. have रश्च. The corruption of the text is caused by mixing up the two
sûtras Un. IV. 46 and II. 75.—P. 154. l. 1. (7, 10.) उष दाहे B. उष मृष दाहे A. C.—
l. 10. (7, 11.) गवादिपशूनां संपादयिषी A. B. गवादिपशूनां प्रदायी C. गवादिपशूनां संपाद-
यिषी Bm.

P. 154. l. 19. (8.) Ca has a marginal note on leaf 8b. The words are पुनिकां
इति यन् । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं । अनुवृत् । ईषहःसुषु ख इति विधीयमान. They are pre-
ceded by a २, and in the second line there is a mark between सूक्तस्य and यूयो. It
is clear that these words did not come from the kalam of Sāyana; and as neither
A nor B has them, they were most probably an incidental remark made by a
Brahman as he was reading or explaining the Veda. All the later C MSS. have
inserted this line between सूक्तस्य and यूयो.—l. 20. यूपी वा C. यूयो वा A. B.—l. 23.
यूपपरिव्ययणे C. यूपपरिव्ययमाणे A. B. Some words seem to have been omitted; we
expect यूपपरिव्ययणे युवा सुवासा इतिवा । यूये परिव्ययमाणे युवा सुवासाः परिवीत आगादिति परि-
दध्यादिति सूचितत्वात्.—l. 25. यूयेकादशम्याम् C. यूयेकादशम्याम् B. सविकादशम्याम् A.—
l. 32. (8, 1.) देवसंबन्धिना मधुना deest in A. B.—मधु देवं Ait. Br. देवं मधु MSS.—P. 155.
l. 4. प्रत्ययस्वरेण मध्योदात्तः B. प्रत्ययस्वरेणाधुदात्तः A. C.—l. 16. आभ्यसयोरित्वाकारलोपः ।
द्वयस्योश्चेति भयभावः A. B. In Ca all except the last word भावः was omitted, but
supplied by a marginal note. The other C MSS. have inserted the words in
their proper place.—l. 17. चियंति निवसंत्यस्मिन्नित्यधिकरणे चः ॥ चियंति निवसंति अधिकरणे
क्तः A and B, except that B has something like च्वः instead of क्तः. Ca had the
same reading as A, but it was corrected by marginal notes into the reading which
has been adopted in the text.—The words from निवास to हकारः are omitted in A;
those from उपस्ये to पूर्वपदांतोदात्तत्वं are omitted in A and Ca, but Ca has added
them in the margin.—P. 157. l. 23. (8, 6.) चवटेषु Bm. Ca in marg. चान्देषु B. चान्देषु
B 2 sec. m.; left out in A.—l. 29. स्वधितिः खङ्गः ॥ स्वधितिः ह्रस्वः A. C. स्वधितिः ह्रस्वः B.
Perhaps the original MS. had स्वधितिः खङ्गः, which might have given rise to the
reading of ह्रस्वः.—P. 158. l. 6. (8, 7.) इति चिचं यत्नः ॥ इति चिचं MSS.—l. 10. The MSS.
agree in deriving चंतु from इज् गती; but the हकारलोपः, which they likewise agree
in (except that A has नु हकारलोपः), shows that it was derived from ची, which in
the Dhātupāṭha is 24, 39, while इज् is 24, 36. From ची we should get चियंतु, and
by हकारलोपः, चंतु. Sāyana may possibly have given two derivations; one from
इज् गती, which would give चयंतु, and with चकारोपजन, चंतु; and a second from
ची गति, making चियंतु, and by हकारलोपः, चंतु.—l. 34. (8, 9.) दीप्तानि वासांसि A. C.
दीप्तानि रथनाय्यानि वासांसि B.—P. 159. l. 5. बहुव्यार्थात् Pān. V. 4. 42. बहुव्यात् MSS.—
l. 12. (8, 10.) प्रतिसुक्तकटाः B. असुक्तकटाः A. प्रसुक्तकटाः Ca pr. m. प्रतिसुक्तकटाः Ca
sec. m. Bm. The latter is the correct reading.—l. 24. (8, 11.) सहस्रवक्त्राः सहस्रवाक्त्राः
संतो A. B. C, but Ca adds in marg. पुषपीवादिस्तानपरंपरया सहस्रवाक्त्राः.—l. 29. पादादित्वा-
दनिघातः A. B. C, but Ca sec. m. यदुक्तयोवादिघातः.

P. 160. l. 4. (9, 4.) सुदीदिति । सुदीधिति A. B. C, but B 2 sec. m. सुदीदिति.—
 l. 16. (9, 2.) वना काननानि. Ca in marg. and Bm add रचितुं.—मातुरपो Ca marg.
 Bm, deest in A. B.—l. 30. (9, 3.) तदुचितफलप्रदानेन B. ते दुचित । फलप्रदानेन A. C.
 दुचित फलप्रदानेन Ca sec. m.—l. 31. सख्ये मेवे A. C. सख्ये मिचले B.—P. 161. l. 24. (9, 5.)
 Read द्वितीयादौः स्वेन.—P. 162. l. 3. (9, 6.) विद्यान् । विश प्रवेशश्च etc.. The text has
 been restored according to the Unādi-sūtras I. 151. B has अग्निपुषिभिर्दिरणिः कणि-
 खंयिचप्रिभः. In A the whole explanation is missing; C has a number of corrections
 sec. manu, most of which are unintelligible. See also Rv. Bh. III. 7, 2.—l. 5.
 वसादयः ॥ शसादयः A. B. C. Cf. Rv. Bh. I. 39, 1.—l. 6. वसादित्वात् ॥ वासादित्वात् A. C.
 but Ca sec. m. बासादित्वात्. B reads शाखादित्वात्, evidently a later correction.—
 l. 13. (9, 7.) हृदयति हृदयति C. B 1. हृदयति हृदयति A. B 2. Naigh. III. 14 has हृदति
 हृदयति, with the various reading हृदयति.—l. 15. ययकात् ॥ यकात् A. B. C. After
 कात् एव B adds यत् यं.—दीप्यमानं त्वां पश्यो A. C. Bm. दीप्यमानं अभिमतफलपश्यो B.—
 l. 16. पञ्चादित्वात् फलं B. A. C. Bm omit फलं.—l. 17. इत्यस्माद्विद्वत्परि रक् A. C. श्वातो
 रक् B.—l. 18. शशीत्यादिना ॥ शैत्यादिना A 2. B. Ca.—l. 19. अपाकरणे A. Ca. अपावरणे
 Ca sec. m. अपवारणे B. This is the correct reading; see Dhātup. 34, 27.—P. 163.
 l. 1. (9, 8.) अस्मादयत् inserted from the margin of Ca.—l. 8. (9, 9.) चीणि शता चीणि
 शतानि Ca, चीणि शता being inserted in the margin. B. A have only चीणि शतानि.
 In the next following words ची सहस्राणि is omitted by B, but given by A. C.—
 l. 13. चयस्त्रिंशदिति A. चयस्त्रिंशदिति Ca, and sec. m. शदिति. चयस्त्रिंशदिति B.—l. 15.
 चयाणां दशतां, as before दशानां दशतां. चयाणां दशतानां A. C. चयाणां दशानां B.—l. 17.
 गुदंशोर्गुदश्च ॥ गुदंशोर्गुदश्चेति A. C. श्वातोर्गुदश्चेति B. Cf. Un. I. 156, Uggvaludutta.—
 l. 20. वाक्यव्युत्पत्ती चादित्वात्प्रिघाताभावः ॥ वाक्यव्युत्पत्ती इति चादित्वात्प्रिघाताभावः A. वाक्यव्युत्पत्ती
 इति चादित्वात्प्रिघाताभावः C. B, omitting this explanation, substitutes भिन्नवाक्यत्वात्प्रिघा-
 ताभावः, which the margin of Ca has likewise, with the var. lect. अभिन्नः.

P. 164. l. 29. (10, 5.) इति प्रत्ययः B. इति प्रत्ययः A. C.—l. 31. The words from
 विधत्ते to the end are omitted in A. Instead of भृष् भरणे read दुभृष् धारणपोषणयोः
 with B. The passage is given in Ca in marg., and it reads विधत्ते । भृष् भरणे । जुहो-
 त्यादि भृशामित्वाभासश्च इति etc.—P. 165. l. 3. (10, 6.) सुतिरूपासा वाचः A. C. Bm. सुतिरूपा
 वाचः B.—l. 5. अस्मात्पातुतुदिवचिरिचीत्यादिना ॥ अस्मात्पातुतुदिवचिरिचीत्यादिना A. Ca pr. m.
 अस्मात्पातुतुदिवचिरिचीत्यादिना Ca sec. m. अस्मात्पातुतुदिवचिरिचीत्यादिना B. Cf. Un.
 II. 7.—l. 11. (10, 7.) यष्ट्याग्न्यादीन् A. B. C. यष्ट्यादिवानग्न्यादीन् Ca sec. m. यष्ट्यान्
 अग्न्यादीन् Bm.—l. 21. (10, 8.) शोमनसामर्थ्योपेतं दानभोगार्हं धनमस्मी अस्मभ्यं दीदिहि । यदा
 कुमन्तिवोयुक्तं सुवीर्यं. This passage has been supplied from the margin of Ca; it was
 probably left out owing to the repetition of the word सुवीर्यं.—l. 24. समीपवर्ती भव
 Ca sec. m. Bm. समीपवर्तसि A. C. समीपे वर्तसि B.—l. 28. श्वादनृणः A. B. C. श्वाद्
 नृणांभावः Ca sec. m.—P. 166. l. 1. (10, 9.) मचनरूपेण A. B. मंभनरूपेण Ca sec. m.—
 सोमावाञ्जतिभिः A. B. C. सोमावाञ्जतिभिः Ca sec. m. Bm.—l. 7. उपधावृद्धिः supplied
 from the margin of Ca.

P. 167. l. 1. (11, 3.) तेजोऽस्माकं हि ब्रह्ममाणसं तमनुकरणि हि । तारकं खलु । B. तेजः चक

आकाशदृश्यमानस्य तमसः । तरणि हि ररेकं खलु A. तेजः (तरणि हि भाकारौ तरणस्वभावं सर्वत्र प्रसक्त-
स्वभावमित्यर्थः । यदा गमनस्वभावं तेजः marg.) खलु आकाशे दृश्यमानस्य तमसस्तारणि ररेकं खलु (अख-
कारौ दृश्यमानस्य तरणि तावह खलु sec. m.) Ca.—l. 2. गतिभ्यः Un. II. 4. गतिभ्यः MSS.—
l. 14. (11, 5.) तत्त्वमिति A. B. C. तत्त्वमिति Ca sec. m.—l. 16. इमु दंभे दंभेति A 2. Ca
pr. m. इमु दंभे दंभेति B. इमु दंभे दंभेति Ca sec. m. But see Dhātup. 27, 22 ;
Pāṇ. III. 1, 124, 3 ; Rv. Bh. I. 31, 10 ; X. 118, 6.—न दाभ्योऽदाभ्यः ॥ न दाभ्यः A. B. C.
न दाभ्यः Ca.—l. 25. (11, 6.) अत एव from Ca marg.—l. 30. The words कित्वाभ्यामांशः
to कित्वाभ्यः inserted from the margin of Ca. B 2 has तुः सीचो धातुः कित्वाभ्यः as a
marginal note.—l. 31. श्रूयतेऽजमिति Ca sec. m. श्रूयते कमिति A. Ca pr. m. श्रूयतेः कर्मणीति
B. श्रूयतेऽजमिति ?—P. 168. l. 1. (11, 7.) प्रीङ् तर्पणे Dhātup. 34, 30. प्रीङ् तर्पणे Ca
sec. m. प्रीङ् प्रीणते A 2. Ca pr. m. प्रीङ् प्रीणते B.—Instead of मचमिति (so has B)
read मोक्षमिति with Ca ; मचमिति A 2. Ca pr. m. Cf. Rv. Bh. I. 2, 4.—l. 17 (11, 9.)
वाजेषु युजेषु A. B. C. वाजेषु युजेषु Ca sec. m.

P. 168. l. 27 sqq. (12.) The words between सूचि and यमुचः are omitted in A.
The Viniyoga of verse 4, तोशा वृचहणा, is omitted in A, B, and C, but supplied by
Ca in the margin. Âsv. V. 10, 28, however, has not ह्याद्यालिसः, but इति तिस्रः.—
P. 169. l. 1. (12, 1.) यदा to पिबतं missing in B.—l. 15. (12, 2.) अनादेशप्राप्ती A. B. C.
अनादेश प्राप्ति Ca sec. m.—l. 20. (12, 3.) उचितफलप्रदानोपपदंकी Ca sec. m. प्रदानेन
पापक्षेदकी B. प्रदाने पापक्षेदकी A. C.—l. 25. इति टरेखं ॥ इती टै एखं B. इतीर एखं A. Ca.
इतीर एखं पररूपत्वं Ca sec. m.—l. 30. (12, 4.) The words from परस्त्रपिचया to दातारी
are supplied from the margin of Ca. B has the same, but omits परस्त्रपिचया
वयशीली. The same explanation occurs in Sâyana's Commentary on the Sâma-
veda.—l. 34. श्रीङ्गुशिशिहजिचिचिधुभ्यः Unâdi-sûtra. उद्शिहजिचिचिधुभ्यः A. C. श्रीङ्-
दृशिहजिचिचिधुभ्यः Ca sec. m. दृशिहजिचिचिधुभ्यः B 1. दृशिहजिचिचिधुभ्यः B 2.—
P. 170. l. 7. (12, 5.) Sâyana seems to have read इवे for इवः of the Pada.—l. 10.
उक्थं येवां ते ॥ उक्थमेवां A. B. C. ते added in the margin of Ca.—l. 16. (12, 6.) दासयंत्यु-
पपयंतीति दासा उपपयितारः Ca sec. m. दासयंति उ दासा उपपयितारः A. दासयंति इति ।
उ दासा उपपयितारः C. दासयंति इति दासा उपपयितारः B.—l. 29. (12, 7.) क्लिप्तौ च संज्ञा-
यामिति from the margin of Ca.—l. 32. (12, 8.) परस्परमवियुज्य ॥ परस्परं वियुज्य A. B. C.—
l. 33. सहेव वर्तमानत्वं B. स्वाहि च वर्तमानं A. C.—P. 171. l. 5. (12, 9.) शबुन्परिभूषयः Ca
marg. शबुन्परिभूषयः A. B. C.

P. 171. l. 8. (13.) विश्वामित्रपुत्रमस्त्वार्यमपिदेवताकम् added from B.—l. 9. The words
from विश्वामित्रपुत्र to the beginning of the first verse are omitted in B.—l. 17.
(13, 1.) वो युष्मत्संबंधिने A. B 1. Bm. C. नो अस्मत्सं Ca marg. नो युष्मत्सं B 2.—l. 18.
वृद्धतमं प्रभूतमिदं सुतिरूपं लोचशस्त्रादि लोच्यजातं A. C. वृद्धतमं इदं प्रभूतं लोचं B.—प्रार्च
उच्चारयत B, and Ca sec. m. प्रार्च उच्चारय A. C.—l. 28. (13, 2.) अपिः प्रकाशकलिन A. C.
प्रकाशकलिन B 1. अपिः प्रयोजकलिन B 2.—l. 30. From इविषां प्रदातुलिन to इतिर्विषं only in
B, and in the margin of Ca.—P. 172. l. 5. (13, 3.) कालापराधिन A. C. कालोपरोधिन B ;
left out in Bm.—l. 7. यः is omitted in all the MSS.; Bm only reads अत एव सः
अपिः सर्वस्व नियंता खलु किंच यः अपिः etc.—l. 8. वो युष्मत्संबंधिनं B. वः संबंधिनं A. C.—l. 9.

आहूतिप्रदाने Bm. *प्रधाने B. *सदाने A. C. *पदाने Ca sec. m.—P. 173. l. 20. (13, 7.) बलारोग्यप्रदं गवादिकं । बलारो-पदं गत्वादिकं A. C. बलीरोपादत्तं गत्वादिकं B. बलारोग्यप्रदं गत्वादिकं Ca sec. m.

P. 174. l. 8. (14, 1.) तस्य पित्वादनुदात्तस्य धातुस्वरः । तस्य पित्वादनुदात्तस्य धातुस्वरः B, and Ca sec. m. तस्य पित्वादनुदात्तस्य प्रत्ययस्वरः A. C.—l. 10. After हृदि A gives part of the explanation of the fourth and fifth verses, from शेषिषा दीप्त्या to मनसा धृतः. Ca had the same, but the superfluous passages were remarked in time, and partly cancelled by the copyist.—l. 26. (14, 2.) सदिरप्रतिरिति A 2. Ca. सदिरप्रतिरिति B.—P. 175. l. 8. (14, 4.) वहति B, and Ca sec. m. वहति A. C.—P. 176. l. 13. (14, 7.) अकर्म etc. The whole grammatical explanation omitted in B.

P. 176. l. 19. (15.) काव्य उत्कीर्णं Ca sec. m. काव्योत्कीर्णं A 2. Ca pr. m. M 1; deest in B. Cf. Anukr. M. p. 15.—*गोचोत्पन्नं च । *गोचोत्पन्नो MSS.—P. 177. l. 26. (15, 3.) उरित्वगुप्तो । उदित्वगुप्तो A. B. C.—P. 178. ll. 4 and 11. (15, 4.) The MSS. of the Comm., excepting Bm, read दीदिहि (l. 11, Ca has दिदीहि), but Sâyana explains दिदीहि.—l. 9. इत्येह इः inserted from C.—l. 13. सुभगाश्च । सुभग मंच A 2. Ca. मंच B. Cf. Ganap. 28, 14; Rv. Bh. I. 36, 17. 48, 9. 92, 15. 112, 25; X. 116, 2.—l. 24. (15, 5.) सन्निः संनिहः A. B. सन्निः संभक्ता सं[त]जनीयो वा यदा सन्निः संस्नातः त्वं संनिहः C.—l. 26. धन्यादिकं B. धन्यादिकं A. धनादिकं C; Ca marg. adds गन्ध्यादिकः after रथो.—l. 29. सन्निः यस स्वप्ने B. यस स्वपि A. सन्निः यसमतेः स्नातिवा किन् जिह्मार्वात् दिवसने यस स्वपि Ca.—In the third Ashṭaka Ca must generally be taken as the sole representative of the C class, because the text of the other C MSS. was mixed by the copyists, and sometimes taken from C, sometimes from A. The other C MSS. are therefore of little value for determining the original text of Sâyana; and, except where the contrary is stated, C is henceforth to be regarded as the mark of Ca.—P. 179. l. 3. (15, 6.) तथा मर्तस्य शत्रोर्दुर्मतिः A. B. तथा मर्तस्य मनुष्यस्य अस्य दुर्मतिः C. अस्य being a correction (sec. m.) instead of शत्रो as it seems.—l. 4. पा पान इक्षितस्य A. B. पाने प्यायतेर्दुर्लुगस्य ऋषि शपो लुगभावश्चादसः पा पान इक्षितस्य C.—l. 6. आसंचितस्याविद्यमानवत्त्वेन । आसंचितस्याविद्यमान A. आसंचितस्याविद्यमानत्वेन [विद्यमानत्वेन added in marg.] C. आसंचितस्य विद्यमानत्वेन B.—उत्तरत्वाभावात् A. C. *भावेन B.

P. 179. l. 24. (16, 1.) तत्त्वामित्वात् omitted in B.—P. 180. l. 3. (16, 2.) पृतनासु सेनासु तदुपलक्षितेषु संयामेषु । पृतनासु सेनासु तद्वक्षितेषु [तत् कुरक्षितेषु Bm] संयामेषु B. पृतनासु सेनासु तत् कुरक्षितेषु क्षितेषु संयामेषु A. पृतनासु सेनासु क्षितेषु marg.] सेनोपलक्षितेषु संयामेषु C.—l. 4. The words between आत्मनो and आत्मनो wanting in A. B.—l. 9. उत्तरपदादिपुलं चेति A. B. C. उत्तरपदादिपुलं चेति Mahābhāṣya VI. 3, 109, 5.—l. 32. (16, 4.) पुरोडाशादिहविर्भारसहजशीलः A. B. *हविर्भारस्य सहजशीलः C.—l. 34. यदा विश्वानि to पूर्ववत् taken from Ca, where it stands immediately after आनयति, but is struck out by a later hand.—P. 181. l. 4. विश्वत्वादेषु to the end only in Ca prima manu.—l. 9. (16, 5.) Ca inserts अदानाय after दारिद्र्याय.—l. 10. From तदावीरताये to विंशत्तान्निदे omitted in A. From अवीरशब्देन to मा कुप तथास्मान् omitted in B.—l. 13. द्वेषां । द्वेष्य B. द्वेषां च A. द्वेषान् C.

P. 182. l. 11. (17, 1.) After घृतनिर्लिङ् C pr. m. has निर्लिङ्गिति रूपनाम। दीप्त्यर्थः. Cf. Rv. Bh. II. 35, 4.—l. 14. बाहुलकत्वात् क्तः॥ बाहुलवा क्तः A. C. बाहुलवात् क्तः C sec. m.; B has चञ्चते धिमिरिति वा॥ all the rest wanting.—l. 30. (17, 2.) चन्मत्तयिनांतोदात्तः A. C. चन्मत्तयिनांतोदात्तः may have been the original text. B omits the grammatical explanation of this verse.—P. 183. l. 5. (17, 3.) प्रजामेका etc. The passage is partly corrected after the text of the Âtharvama VIII. 9, 13, where, instead of the first रञ्चति, we read विन्वति. प्रजामेका रञ्चत्युर्वजमेका रञ्चत तमेका रञ्चतीति A. C pr. m. प्रजामेका रञ्चत्युर्वजमेका च तामकारञ्चतीति C sec. m. From यद्वा to तामिच्छो left out in B.—l. 22. (17, 4.) वार्त्ताहारी C. वार्त्ताकारी A. अन्नकारी B 2. वान्नकारि B 1.—l. 23. दीङ् Dhātup. 26, 25. दी A. B. C.—l. 26. पादादित्वात् निघातः॥ पादादित्वात्निघातः A. B. C.

P. 185. l. 7. (18, 2.) संप्रसारणवकीयस्त्वानिवृत्तिः A. C. संप्रसारणवकीयस्त्वानिघातः B; cf. Mahābhāṣya VI. 1, 17, 2.—l. 17. (18, 3.) वंदमानस्त्वां सुवन्नहं C. वंदमानस्त्वं वंदनमहं A. वंदमानस्त्वा वंदमानेहं B 1. वंदमानोऽहं B 2 sec. m. वंदमानस्त्वां वंदनं क्रियमाणोहं Bm.—l. 18. तावदेहि A. C. Bm. तावदेहि B.—l. 19. इध्मः B. इध्मं C. इध्म A.—l. 32. (18, 4.) विश्वा-मिचगोचोत्पन्नेषु (विश्वामिचि misprint) from C.—l. 33. एक एकस्मिन्वृत्तवचनं A. एक एकस्मिन्वृत्तवचनं B. एकस्मिन्वृत्तवचनं C.—l. 35. शं रोगाणां शमनमस्मासु C. शं रोगाणां यं शमनं चास्मासु A. शं रोगाणामुपशमनं चास्मासु B.—योर्मयानां यावनं मिश्रणं C. योमिनमयानां अमिश्रणं A. योः भयानां अमिश्रणं B.—P. 186. l. 5. Read मृजूष॥ मृजूषु A. B. C.—l. 7. अदिशदि०; C inserts before it - - इद्व्रजो गोविधि.—l. 8. कुक्कु करणे A. B. कुत्करणं C.—l. 14. (18, 5.) उत्तमं धनं A. C. Bm. उत्तमं B.—l. 16. खलु भवसि. भवसि added from the margin of C.

P. 187. l. 10. (19, 2.) प्राप्तिर्धनेः सह सन् C sec. m. प्राप्तिर्धनेः सह A. C. प्राप्तिर्धनेः B.—l. 18. संयामयतिरेव C. सम्मामयतिरेव A. सम्मानयतिरेव B.—l. 28. (19, 3.) त्वोतो यस्त्वया रक्षमाणः C. त्वोतः स त्वया रक्षमाणः A. त्वोतः त्वया रक्षमाणः B. त्वोतः यः त्वया रक्षमाणः Bm.—l. 30. अभिमतफलप्रदाने शक्तिमुच्छिः A. C. Bm. अभिमतत्वात् फलप्रदानशक्तिमुच्छिः B.—l. 31. प्रभवे महिम्नि A. B. C adds ऐश्वर्ये.—l. 33. इत्युठवलोपः C. इत्युठ लोपः A. इत्युठ लोपः B 2. इत्युठवलोपः B 1.—P. 188. l. 13. (19, 4.) देवानिह॥ देवमिह A. B. C.—l. 25. (19, 5.) भवामीति A. C. Bm. भवानीति B.—l. 26. अक्षणीषु॥ अक्षणीषु A. B. C.

P. 189. l. 6. (20, 1.) सजोषसः परस्परं संगता भूत्वा A. B. सजोषसः सह प्रीयमाणाः संमिलिता भूत्वा C.—l. 21. (20, 2.) After जिह्वाः B reads स्वाहिकादिभेदेन चिप्रकारा जिह्वाः; C has पूर्वोः [देवानां जिह्वाः सात्विकादिभेदेन चिप्रकाराः यद्वा चयो वा अपयो ह्यो वे देवानां कथ्यवाहनः पितृणां सहस्रा अथसुराणामिति अतिरपिषेविध्यात् जिह्वापैविध्यं] यद्वा देवानामुदरपुरयिज्यः etc., the words between brackets being marked as a later addition, though they stand in the text.—l. 33. (20, 3.) After धर्मरहितस्य तव सं C inserts अथ तेजिरीयेऽमृतस्य धर्मेति पाठात्सूचकता अपि भूरीत्यापेक्षया धाम - - - इदे निर्दिष्टत्वात्तदनुसरिणं पूर्वं भाष्यकृतो व्याख्यातवतः. The whole passage, however, is marked as a later addition (sec. m.), though it stands in the text.—l. 35. अपेक्षितफलप्रदविषयाणां A. B. अपेक्षितफलप्रद (किं फलं अपेक्षितं इति पृष्टा बंधवो येन तादृशं अनुग्रहं) विषयाणां C. It seems that many marginal notes existed in the original codex.—P. 190. l. 1. संप्रयुयुजिरे A. B. संयुयुजिरे C.—l. 3. यम॥ यम A. B. C. See Dhātup. 23, 12.—l. 17. (20, 4.) वृषस्य हंता A. B. वृषस्य पापस्य हंता C.—P. 191. l. 5. (20, 5.) एवमेकस्मिन्पादे आकारादिति परतः वकारस्य इत्यधत्तपूर्ववर्णानुनासिकादेशा उल्लेखाः C. एव-

मेकस्मिन्पादे अकारादटि फलः । अकारस्त्वधत्पूर्वसवर्णानुनासिका उन्नीयाः A. एतेमेकस्मिन्पादे अकारा-
दादटि रं(वः) । अकारस्त्वा added in B 1) त्वपूर्वसवर्णानुनासिका उन्नीयाः (उन्नीयाः B 1) B.

P. 191. l. 22. (21, 1.) प्रथमः प्रथमं स्थाने प्रथतेऽस्मान्नितीयादय A. प्रथतेऽस्मात् द्वितीयादय C.
प्रथमः प्रथतेऽस्मान्नितीयादय B.—l. 29. (21, 2.) स्वायत्तधर्मके added from B, and C pr. m.—
संमि C. संमि A. B.—l. 30. मेदसो मेदोरूपस्य C sec. m. Bm. मेदसो वपा रूपस्य C pr. m.
मेदसो मेदोपेताः मेदसो मेदोरूपस्य A. B.—P. 192. l. 10. (21, 3.) संती भवो भवे कंदसीति ॥ संती
भोजः तच्च साधुरिति चाभावकंदसीति A. संती भवः तच्च साधुरिति वा भावे (भवे C pr. m.) कंदसीति
C. B. Cf. Rv. Bh. I. 15, 12.—l. 33. (21, 5.) यद्वा to चोतंति added from C.—P. 193.
l. 3. ऋटि ऋत्वादात्मनेपदं A. B. C pr. m. ऋटि ऋत्वादात्मनेपदं C sec. m. Cf. Pāṇ. I. 3,
12.—l. 7. At the end of the 21st Sūkta A, and B, but not Bm, have खिलं. C omits
the word खिलं, and has instead ब्राह्मणानुसंहितमिदं सूक्तं तच्च ब्राह्मणं पदव्याख्यानात्मकं न भवतीति
नाच लिखितं.

P. 193. l. 11. (22.) सप्रणवं A. C. सप्रणवां B, and Āsv.—l. 17. (22, 1.) सोमं कामयमानः
इंद्रः यस्मिन्नपी सुतं B. सोमं कामयमानं यस्मिन्नपी जतं सुतं A. सोमं कामयमानः इंद्रं यस्मिन्नपी जतं
सुतं C.—l. 19. तमत्वं वेगवशदेतनशीलं C. यंतसत्वं वेगवशदेतनशीलं A. तं अत्वं वेगव शदेतन-
शीलं B. तं अत्वं अत्वंतवेगवशात् अतनशीलं Bm.—After अश्वमिव C inserts यद्वा सहस्रिणमिति
वाजविशेषणं सहस्रसंख्याकं, the strokes always manu sec.—l. 30. (22, 2.) After आहवनी-
यादिरूपतया C inserts द्राहपाकादिकर्तृतायां.—l. 33. कृतवानसि स्विषो added from Ca.—
P. 194. l. 6. Sāyana gives, as usual, असुन् for असिः Un. IV. 232.—l. 12. (22, 3.)
इति धिष्ण्याः प्राणाभिमानिनो देवाः A. B. इति धिष्ण्याः प्राणाः । यद्वा धिषणा कुतिः तदहोः
प्राणाः । ये धिष्ण्याः प्राणाभिमानिनो देवाः C.—l. 17. The text is given from the Sat. Br.
The MSS. of the Commentary read, ते हि सर्वा धिय रण्यंति या रोचने परसातानिष
सचते या रोचन इति रोचनो ह (येचनो हे B) A. B. ते सर्वधियं (ते हि सर्वे धियं pr. m.)
रुण्यंति । तानिष सचते या रोचन इति रोचनो ह C.—l. 24. °धर्षसि° Ca. °धरर्षसि° B. °अर्णसि°
A 2. °वर्णसि° Un. IV. 107.—l. 25. °ह्रस्वादयः ॥ °ह्रस्वत्वादयः A. B. C.—l. 32. (22, 4.)
With the exception of the words पुरीषमर्हतीति पुरीषे भवा वा, which are added after
पुरीषासः, the whole passage as far as सजोषसः has been given from C. A omits the
whole as far as सजोषसः. पुरीषासः सिकतासंमिश्राः चित्वाः अपयः प्रवणेभिः मृत्खननसाधनभूति-
रभ्यादिभिः सहिताः सजोषसः B.—l. 34. प्रयच्छतां A. C. प्रयच्छतां B. प्रयच्छत् A 2. प्रय-
च्छ(स् sec. m.)त्विति शेषः Ca.

P. 195. l. 27. (23, 1.) घूरी घूरी हिंसावयोहान्योः । अत्ययेन शत्रुप्रत्ययः ॥ घूरीमुरी हिंसावयो-
हान्योः etc. C pr. m. न अत्ययेन शत्रुप्रत्ययः A. B, and C sec. m.; but there would not be
a अत्ययः, if शत्रु were added to घू; nor could the ढ be explained without the addi-
tion of ब्रजनं कंदसीत्युत्वं. Cf. Rv. Bh. I. 117, 7.—P. 196. l. 2. (23, 2.) अजुलतां C. Bm.
अजुहतां A. विजुहतां B.—l. 8. The words from रेवत् to अचणे taken from C. B omits
all from रेवत् to यतिगंधनयोः.—l. 12. युयुभां वेति भोजसुषेण उपप्रत्ययः C. युयुवाभां वेति भोज-
सुषेण प्रत्ययः B. युयुवाभां वेति भोजनसुषेण प्रत्ययः A. The sūtra could not be found.—
l. 13. स्वं स्वमभिमतं C. स्वं स्वं एतं A. B.—देशं left out in A 2.—l. 19. (23, 3.) मयनसाध-
नत्वेन ॥ मयनसाधनत्वेन A. मयनं B. मंचनं C.—l. 21. हे देवमवः. C adds आत्मन आसंचनं—

1. 23. गुदशोर्गुणचेति Ca. गुणाश्चेति A 2. B. Cf. Rv. Bh. III. 9. 9.—l. 35. (23, 4.) मनुष्य-
संचारं C. मनुष्यसंचारणे B. मनुष्यसचरणं Bm. In A the passage is omitted.

P. 197. l. 11. (24.) गायित्री A. B. C. गयी पुत्री Bm.—l. 23. (24, 1.) अस्य सुम्बिकरण-
त्वादील्ले न भवतः C. अस्य सुम्बिकरणत्वाले न भवतः A. अस्यासुम्बिकरणत्वाले न भवतः B.—
l. 24. अस्मात्कुच्छार्थे ॥ अस्मादकच्छार्थे MSS.—l. 29. (24, 2.) यक्षेपु प्रीतिमान् ॥ यक्षेपु inserted
from C. Bm.—l. 30. इळायामीड्यायां ॥ इळायां inserted from C.—P. 198. l. 2. (24, 3.)
अपि मम मत्संबन्धिन्यस्मिन्ने ॥ अपि त्वं मम संबन्धिन्यस्मिन्ने C. Bm. अपि मम संबन्धिन्यपि A. B.—
l. 3. जुगुप्सुजागृभः ॥ जागृभः A. B. स्वजागृभः C.—l. 10. (24, 4.) उक्तविषयं A 2. B. उतवि-
षयं Bm. Ca. तद्विषयं Ca sec. m.—l. 20. (24, 5.) शिञ् Dhātup. 27, 3. शिञ् A. B. C.

P. 198. l. 30. (25, 1.) तनयोऽसि. C pr. m. has after it बावापुषिवीभां वा एवं जातं
देवाः पर्यगृह्णन्ति श्रुतेः जातस्यापिः परियद्वाज्जननीवन्मयोर्मातुलं इत्यर्थः.

P. 200. l. 14. (26.) उषनससोमेन Āsv. उशनसोमेन A. B. C.—l. 22. (26, 1.) विश्वानरो
ऽपिः ॥ विश्वानरः कश्चि C. विश्वानरः कश्चि B. विश्वानरः कश्चित् Ca. A.—P. 201. l. 6. (26, 2.)
यदा स्यदःशब्देनाध्या लक्ष्यते B. यदां स्यदःशब्देन द्वां लक्षते A. यदा स्यदःशब्देन तद्वां लक्ष्यते C.—l. 19.
(26, 3.) A omits all between प्रतिदिनं समिध्यते and अयुञ्जन् in verse 4.—l. 20. वातोऽश्चः
B. आत्मजातोऽश्चः C. आत्मश्चः Bm.—P. 202. l. 2. (26, 4.) चाक्षयंति C. Bm. बाक्षयंति A.
B.—l. 3. Read तवेर्निश्चि A. B. तवेर्निश्चि C. Un. l. 49 is तवेर्णिश्चि; Sāyana has changed
it to explain the accent. Cf. Rv. Bh. l. 35. 4.—l. 4. पुषु सेचने ॥ पुषु सेचने C. पुषु संधाने
A. B.—l. 29. (26, 6.) माहृतं तेजो याचामहे. C pr. m. has after it यद्वा ब्रातं ब्रातं वारकं गणं गणं
महतां सप्त गणान् श्रीजो वचं याचामहे.—l. 36. बह्व्रीही ॥ उत्तरबह्व्रीही A 2. B. Ca. उत्तरपद-
बह्व्रीही Ca sec. m. Cf. Rv. Bh. II. 34. 4.—इदिविदिभ्यां कित् A 2. B. इदिविदिभ्यां कित्
Ca. Cf. Rv. Bh. III. 27, 7, and Un. III. 116.—P. 203. l. 8. (26, 7.) व्यभजत आदित्यं
तृतीयं (द्वितीयं sec. m.) C. व्यभजत आदित्यं तृतीयं A. B. अपितृतीयं added in B 2 marg.
See Sat. Br. X. 6, 5, 3.—l. 9. अवणमननादिसाधननिरपेक्षेण स्वभावसाक्षात् A. अवणमनना-
दिसाधननिरपेक्षेण स्वभावत एव साक्षात् C. अवणमननादिसाधननिरपेक्षेण स्वभावसाक्षात् B.—l. 11.
भोगात्मकं A. C. भोगार्थकं B.—l. 12. अभिधाय वाख्यात्मनंतरिचाधिष्ठातृतां inserted from
C.—l. 36. (26, 8.) अर्चनीयं. C adds after it निरतिशयानंदलक्षणं.—P. 204. l. 2. सर्वजगच्च
पर्यपश्यत्. परितः सर्वतः स्वात्मतयादर्शत् C. जगत् पर्यपश्यत् सर्वतः प्राप्ततयादर्शत् B. Bm. In A
the passage is omitted.—l. 15. (26, 9.) न कदापि A. C. न क्वापि B; Bm has अक्षीय-
माणमविच्छिन्नं.—उत्सं लुप्तोपममेतत् उत्समिव C pr. m.—l. 20. अस्मादुदियमिमुदिभ्यः A.
अस्मादुदियमिमुदिभ्यः C. अस्मादुदियमिमुदिभ्यः C sec. m. अस्मादुदियमिगदिभ्यः B. अमि
is added here as the radical of अंस.

P. 204. l. 37. (27.) तिष्ठः सामिधेयः inserted from C, where however the words are
struck out sec. m.—P. 205. l. 4. (27, 1.) After चंचति C adds जारयति.—l. 10. In-
stead of ई. ५. read ते सं ३ ५. ७. ४. The quotation does not occur in the Taitt. Br.
III. 5, 2, where this verse is explained.—मुञ्चयुरिति. Ca pr. m. has after it अपि-
पक्षे हेऽने वत्सदर्थमभिषयोऽभिगतदीप्तयो हविष्मन्त आसादितैश्चपुरोडाशादिभिः सहसा वाजा अत्रानि
समिञ्चयन्ति घृताश्च जुहुः सह प्रकथ्यते । प्र वो वाजा इत्यन्वाहासं वै वाज इति देवान्[ti] देवत्वं ।
समानमेव्यत्.—l. 20. (27, 2.) Ca adds at the end यदा उभयत्र कंदसीवनिपाविति वनिप्.—
l. 31. (27, 4.) शोचिच्छिः ज्वालाच्छिः C. शोचिच्छिः दीप्तज्वाजः B. Bm. In A no explana-

tion is given.—l. 34. याच्यार्थः । याच्यार्थः A. B. याच्यार्थः C.—P. 206. l. 3. (27, 5.) शोधनं
येति A. C. Bm. धृतशोधक इति B.—l. 20. (27, 7.) अस्मादुदिविदिभ्यां कित् Ca. अस्मादुदिवि-
दिभ्यां कित् A 2. अस्मादुदिविदिभ्यां कित् B. See above, III. 26, 6.—P. 207. l. 12. (27, 10.)
वशः कित् A 2. Ca. वशेः कित् B. The latter is Sâyana's own reading. Cf. Rv. Bh.
III. 11, 2. 15, 3.—l. 27. (27, 12.) बुन्नात्ययः Ca pr. m. बुन्नात्ययः Ca sec. m. बुन्नात्ययः
A 2. बुन्ना B.—l. 28. निस्वरः Ca. निस्वरः A 2. B. Cf. Un. V. 29.—l. 36. (27, 13.) वृष
सेचने Dhâtup. 17, 56. वृषी सेचने A. B. वृष सेचने C.—P. 208. l. 4. (27, 14.) तदत् C.
तदतो A. B.—l. 10. (27, 15.) वृषणो वृषाणो A. वृषाणो omitted by B. C.

P. 208. l. 20. (28.) स्विष्टकृता Ca pr. m. Âsv.* स्विष्टकृतं A 2. B. Ca sec. m.—P. 209.
l. 13. (28, 3.) तिरोहिते सति. Ca pr. m. adds पूर्वेषुसृतीयसवनेऽभिषुतं परेषुः प्रातःकाले ह्यमा-
नमीदृशं सोमं.—l. 23. (28, 4.) माध्यंदिने मध्यंदिनसंबंधिनि ॥ माध्यंदिनसंबंधिनि A. B. C. मध्यं
Ca sec. m.—P. 210. l. 5. (28, 5.) अक्षिति तच्च नामुवर्तनात् ॥ अक्षिति तच्चामुवर्तनात् A. In C
अक्षिति is left out, but supplied in the margin. In B all is wanting. The quota-
tion seems to refer to Pân. V. 3, 48.

P. 210. l. 28. (29, 1.) प्रजननमपिजननसाधनं C. Bm. प्रजननमपिदेवजननसाधनं B 1.
प्रजननमपिदेवजननसाधनं B 2. प्रजननसाधनं A.—P. 211. l. 18. (29, 3.) अधोमुखां MSS.
मुखां?—l. 21. उत्तरवेद्या उत्पन्नो added from B.—P. 212. l. 11. (29, 5.) मनसा वाचा चैक-
विधमिव कर्म कुर्वीणं inserted from C.—l. 14. अपिपूर्वकत्वात्सर्वेषामुत्तरकतूनां A. C. अपिपूर्वक-
त्वात्सर्वमुत्तरकतूनां B. उत्तरकतूनां Bm.—l. 30. (29, 6.) यामन् यामनि वेगगमने A. C. Bm.
यामन् अगमनिवेगगमन B 1. यामन् यानि विशेषवेगगमने B 2.—l. 31. तुषाणि च A. C. तुषा-
नीच B. तुषाणिव Bm.—l. 32. दग्धस्थानानि C. दग्धस्थानानि A. तदश्च (तदंतश्च B 2. दश्च Bm.
तदश्च Bm sec. m.) स्थानानि B.—P. 213. l. 16. (29, 8.) उत्तरवेद्या नामी B. उत्तरवेद्यां नामी
A. C. Bm.—l. 17. मुकृतजन्योपभोगस्य A. C. मुकृतजन्योपभोगस्य C sec. m. कृतजन्योपभोगस्य B.
कृतजन्योऽ Bm.—l. 27. (29, 9.) The words धुनोति कंपयतीति धुनोऽपिः । एवंविधं are added
from C. In A these and the following words are omitted.—P. 214. l. 10. (29, 10.)
यदा to वर्धय wanting in B. After यदा C pr. m. has गृ शब्दे । गृणंतीति गिरः स्रोतारः ।
पाठः.—l. 29. (29, 11.) पा रचणे यद् गती पातिः क्तिन् A. पा रचणे पद् गती वा खंतः क्तिप् C
pr. m.; वा is struck out sec. m. पा रचणे पद् गती पातिः क्तिन् B.—l. 36. हमुकलुसुख इति
हमनि A. B. C. Un. has हमुधुलुसुख हमनिच. Cf. Rv. Bh. I. 55, 2, where वरीमन् is
said to be formed by the स्त्रीणादिक हमनिनात्ययः. From the root मृ. सवीमन् is
formed.—P. 215. l. 18. (29, 13.) अयुवः etc.* The etymological explanation is given
only by C. In A all from दक्ष to संरभति is wanting. B has अयुवः अंगुलयः समीचीः
etc.—l. 19. हर्षाद्वसत्यसंपुटेन शब्दं कुर्वति A. Ca. हर्विशब्दं कुर्वति B. हर्विशब्दं कुर्वति Bm.—
l. 20. हर्षादुद्धोषति C. हर्षति घोषति A. B. हर्षति Bm.—P. 216. l. 32. (29, 16.) ध्रुवं यथा
भवति etc. Ca has ध्रुवं यथा भवति तथा (अयाचीः । उतापि च ध्रुवमशमिष्टाः यच्च श्रान्तं परिसमाप्तं
कृतवानसि) अस्माभिर्दत्तानि हवींषि प्रापय अशमिष्टाः, the parentheses are from a later hand.—
l. 33. त्वमकारिष्टाः Ca. त्वमकारिष्टाः A 2. B. त्वं ध्रुवं अकारिष्टाः Bm.

P. 217. l. 23. (30, 1.) प्रयांसीतराखपि. C adds after it धानाकरंभादीनि.—l. 28. सोम-
पदंसीतराखी A. B. सोमपदंसीतराखी C.—P. 218. l. 4. (30, 2.) तस्मात् ॥ यस्मात् A 2. B.
Ca. M. 1.—l. 7. In Bm three leaves are wanting, from the end of 30, 2 to the end

- of 30, 9.—l. 16. (30, 3.) वृषभ कामानां वर्षक हे इन्द्र यस्त्वं omitted in C.—l. 19. After नुविक्कर्मिः there is a lacuna in A. B, which is supplied by Ca in the following way: संयामि नानाविधकर्मणां कर्ता अघामान् शनुविषयहिंसावान् भवतीति शेषः प्रत्यक्षकृतः । हे वृषभ कामरणां वर्षक अत एव उयः etc. The passage, however, has been given according to C 2.—l. 32. (30, 4.) अच्युतानि च्युतिरहितानि C. अच्युतानि च्यवनरहितानि B. अच्युतानि, रहितानि A.—l. 35. अनुकूलाः from Ca.—P. 219. l. 2. हंतीति A. C. जिघ्रतीति B.—l. 14. (30, 5.) करोषीति यावत् ॥ करोषीति यत् A. B. करोषीति यत् C.—l. 15. लोके प्रसिद्ध एव C. लोके प्रसिद्धः प्रभावः A. B.—l. 25. (30, 6.) श्वूनभिलक्ष्य A. C. अश्वीनभिलक्ष्य B.—l. 26. हिंसन् added from C.—l. 27. पलायनपरायण A. B. पैलायनपरायणां C.—l. 30. प्राप्ति आभाकास्त्रस्य B 2. आस्त्रस्यस्य B 1. प्राप्नोति आभाकास्य A. प्राप्ति आभाकास्त्रीयाम्य C.—P. 220. l. 3. (30, 7.) निरंतरमैश्वर्यं A. B. निरतिशयमैश्वर्यं C.—l. 17. (30, 8.) यद्वा by conjecture.—l. 18. कवि-दसुरं. C adds त्वाङ्गं वृत्तं.—l. 25. कुण शब्दने A. B. कुण संशब्दने C. कुण शब्दोपकरणयोः Dhātup. 28, 45.—l. 31. (30, 9.) अपारां. C has after it दूडंरपारां, i.e. दूरपारां.—भूमिं सामनां समानां C 2. भूमिं सामनां Ca. भूमिं सामनां B. भूमि समेनां A.—l. 32. यद्वा सम एव साम A. C. B 2 see. m. सम एव सामनुः B 1. यद्वा सम एव सामनुः B 2 pr. m.—l. 33. Read यद्देव, so has A 2, and the Sat. Br. यद्देव Ca. यद्देव B.—एतैः A 2. B. Ca. एभिः Sat. Br.—तस्माद्देव साम इति C. तस्माद्देवसमे A. B. तस्माद्देव वव साम C 2. समोऽनेन सर्वेण तस्माद्देव समेति Sat. Br.—l. 34. सामनः ॥ सामना B. Ca. समाना A 2.—साम्यवतीं B 2. C. साम्यवतीं Ca. साम्यवतीं A. B.—l. 35. तद्यंतरेषां to आगच्छन् only in C; but also Bm after the lacuna, mentioned above, has तरेषां आधारयत् किंच यां यावापृथिव्योरवस्थितौ etc.—P. 221. l. 2. सम एव सामः C. सम एव सामं A. B.—l. 3. इय गती ॥ इयु गती A. B. इयि गती C.—l. 5. संभु संभन A. B. संभु रोधन C.—l. 7. क्षिप धातोर्ह्रस्वस्य B 2. क्षिपधधातोर्ह्रस्वस्य B 1. क्षिपधधातोर्ह्रस्वस्य A. क्षिप ह्रस्वेति क्षिप धातोर्ह्रस्वस्य C. Cf. Un. II. 58.—l. 14. (30, 10.) पुरा हंतोसव वज्रप्रहारात्प्राक् A. B. एतादृशो मेघः पुरा हंतोः हननात् तव वज्रप्रहारात्प्राक् C.—l. 15. विशिष्टो C. विशिष्टो A. विशिष्टो B.—l. 20. धर्मतिर्गतिकर्मा. C has after it मुरः हननात्प्राक् विविधमगच्छत् तं हत्वा गतिर्गमयितुमार्गान्निति.—l. 21. After वक्षते C adds यद्वा गोर्जासिकवचनं गवां व्रजो गोष्ठभूतो वलो नामाकरोद्दिद्रुः तं पुष्यतं शब्दायमानास्ता गावोऽभ्यगच्छे आकाशे etc.—P. 222. l. 1. (30, 11.) After भावः Ca adds यद्वा संगतानि वाजानम्रानि अंतरिक्षादाहत्यास्मानमि प्रापयेति शेषः.—l. 13. (30, 12.) सुमुधागृध्रिभ्यः क्व Un. II. 24. सुमुधागृध्रिभ्यः क्व A 2. सुमुधागृध्रिभ्यः क्व Ca. सुमुधागृध्रि घृतचीरादिकं सामे सर्वमेतं विश्वं स्त्रिया यागं विभोजनायिद् अदधात् उभ्यः क्व B.—l. 21. (30, 13.) Between वि and वस्तुत्याः Ca adds पाठ । अतोः राविः यामन् यामनि निर्गमने सति विवस्तुत्यास्तमांसि विवासनवत्या उषसः. It is one of the many marginal notes which have been inserted in the text of Ca, but which do not occur in the other C MSS.—l. 22. उषःकालः Ca. Bm. काल A. काले B. C.—l. 23. आगतं झपेति तदा A. B. C. आगतः तदा Ca.—l. 24. After इन्द्रस्य तवे Ca pr. m. adds यद्वा महिना महिन्ना युक्तः आगादिति संबंधः तानीन्द्रस्य कर्म कर्माणि मुक्ता मुपु क्तानि पुक्लि बह्वि विद्यते पाठः.—l. 34. (30, 14.) ययस्मादुदकात्स्वाप्तं स्वादुतरं संभृतं स्वेन संपादितं Bm. ययस्मादुदकादुतरं संभृतं संपादितं A. ययस्मादुदकात्स्वाप्तं स्वादुत्तरं संभृतं स्वेन संपादितं Ca. यया स्वादुदकः स्वा तस्मादुत्तरं संभृतं स्वेन संपादितं C. ययस्मादुदकात्स्वा स्वादुतरं संभृतं स्वेन संपादितं B.—P. 223. l. 13. (30, 15.) दुष्टमा-युधानि B. Bm. दुष्ट माधानि A. C. दुष्टशब्दायमानाः माधानि Ca.—l. 15. इह इहि इह इहि

वृक्षो C. वृक्षि वृह वृह वृक्षी A. वृह वृक्षि वृक्षि वृक्षी B.—l. 19. After रिपवः A. B have, रपवच-
वसिचते; Ca रपवसिचते; C पच वचसिचोपधाया; B 2 sec. m. रप हिंसायां. Might it be
रप वचसि चते?—l. 29. (30, 16.) After नय Ca adds शप्त्वा वयं नय, and after श्रुत्वे it
adds श्रु अचणे इत्यस्य कर्मणि कटि चत्येन श्रुवः श्रु चेति श्रुः प्रत्ययः धातोः श्रु इत्यादेशः.—P. 224.
l. 5. (30, 17.) कियतोऽभिज्ञायमानं C. कियतोभिज्ञायमानं B. किथवो । भिज्ञायमाणं A.—
l. 21. (30, 18.) Read यद्यदा, so has B. यदा A. C.—l. 22. After भवेम Ca adds
यद्वा हे प्रणेतः स्वस्येऽस्माकं च । जितस्त्वं यदा मर्हति बह्विण इवीरूपाण्यज्ञानि समासीदसि तदा
वयं बृहतो महतो रायो धनस्य संभक्तारो भवेम.—l. 35. (30, 19.) गादाभ्यामिष्णुजितीष्णुचं C. B and
Un. III. 16. गादाभ्यामिष्णुजितीष्णुचं Ca. A.—P. 225. l. 1. सीयुट आर्द्धधां A. सीयुट आर्द्धधां
B. C. सीयुटः सलोपः आर्द्धधां B 2 sec. m.—l. 13. (30, 20.) प्रख्यानि । क्तिप् Ca. प्रख्यानि ।
क्तिप् A. प्रख्यानि B.—l. 19. (30, 21.) विदारय before आद्विष्यस्व Ca.—l. 31. (30, 22.)
अस्मिभरं ॥ तस्मिभरं MSS.

P. 226. ll. 15-20. (31, 1.) श्वासद्विहिरित्युच्यते B. All between is left out. In C,
but not in Ca, the Commentary on verse 1 and part of verse 2 is omitted.—l. 21.
पुत्रो भवेदिति B. Ca. पुत्रो पुत्रो भवेदिति A. Cf. Manu IX. 127.—l. 22. नष्टं नष्टमं पिंड-
दानादिकं कर्तव्यतया गात् गच्छति B. Bm. नष्टं नष्टारं पीचं गात् गच्छति । दुहितुः पुत्रत्वेन स्वीका-
राद्दीहिचं नष्टमं पिंडदानादिकं कर्तव्यतया गात् गच्छते A. Ca. After गच्छते A and Ca add
कर्तुं कौ पिंडदानादिकं गच्छतीत्यर्थः पाठः.—l. 24. तत्पति ॥ यत् पति A. Ca. वितृपति B. Bm.—l. 25.
All from यस्मिन्निषये to यस्या दुहितुः is left out in B.—l. 28. तथा स्वशरीरं A. C. तस्यां
स्ववीर्यं B. Bm.—P. 227. l. 7. (31, 2.) तु तुरीयकं Ca. तुरीयकं A. तु तुरीयकं B.—l. 8.
वह्नि । अवह्निः स्त्री वह्निः पुमान् स्वभार्याया वोढृत्वात् अवह्निस्य वह्निः A. Ca. वह्निः स्त्री वह्निः पुमान्
स्वभार्याया वोढृत्वात् अवह्निस्य B. Cf. Durga's Commentary on Nir. 3, 6 : वह्निं च वध्ना
वोढारं पुत्रं अवह्निं चावोढीं स्त्रियं । तयोर्द्वयोरपि वोढृवोढृयोः पुत्रयोरन्यतरः etc.—l. 20. जनेर्लोचि ॥
जनेर्लोचि B. जनेर्लोचि C. जने लीटि A.—l. 26. (31, 3.) कं पमानो B. कं भ्राजपमानो Ca. कं
भ्राजपमानो A.—P. 229. l. 46. (31, 7.) मुद निरासे A. C. मुद चरणे B.—l. 18. सर्वेधातो
B. C. सत्तीतो Ca. सत्तीतो A.—l. 25. (31, 8.) सर्वमिति प्रतिमानं प्रतिनिधिः ॥ प्रतिनिधिः
सर्वमिति प्रतिमानं A. Ca. सर्वमिति प्रतिमानं B. C.—l. 30. मन्त्रत्यः A 2. मन्त्रत्यः Ca. मन्त्र-
त्यः B. Cf. Un. III. 6 sqq.—P. 230. l. 24. (31, 10.) ते व्याप्यातपिष्ट ॥ ते व्याप्रा वर्तिताः A.
ते व्याप्रा वर्तिताः B. ते व्याप्यावतिष्ट C.—l. 29. घुष (घुषु Ca) संशब्दने A. C. B 1. घुषिरविशब्दने
B 2. Cf. Dhātup. 17, 1.—P. 231. l. 3. (31, 11.) क्रमेणासु वसतीति A. B. क्रमेण हविरासु
भवतीति Ca. क्रमेण हविष्वासु वतीति C.—l. 6. मधु after स्वादुतरं Bm.—l. 7. स्वार्थं घप्रत्ययः
Ca. स्वार्थं वृषोदरादत्वात् घप्रत्ययः A. स्वार्थं पृषोदरादत्वात्स्वार्थं घप्रत्ययः C. स्वार्थं पृषोदरादत्वात्
घप्रत्ययः B.—l. 19. (31, 12.) अंतरिक्षेण विष्कभंतो A. B. अंतरिक्षेण यज्ञेन वा विष्कभंतो Ca.—
l. 20. After अस्यापयन् Ca adds यज्ञैरेव लोकस्थितिरिदं च वृद्धिरिति कीर्तित.—ll. 22-24.
Between रोधने and इति निपातनात् all is omitted in A. B.—l. 32. (31, 13.) धात् । अकरोत्
B. Bm. धात् A. C. धात् धारयेत् Ca.—P. 232. l. 10. (31, 14.) प्रापयामः हे Ca. प्रापया-
महे C. प्रायामहे A. याचामहे B. प्रयाचयामहे हे Bm.—l. 28. (31, 15.) गापायाहिभ्य MSS.
Cf. verse 9.—P. 233. l. 3. (31, 16.) उपशमे B. उपशमे A 2. Ca.—दमेहूनसिरित्थूनसि A 2.
दमेहूनसिरित्थूनसि Ca. दमे उपदमेहूनसिरित्थूनसि B.—l. 13. (31, 17.) After हृष्ये Ca adds
हृष्या वाहृष्या च हृष्ये, and after अजुगतयः, यदा अजयसुः अजुर्कर्मण इत्यर्थः.—P. 234. l. 9.

(31, 19.) सत्यसे to हत्यर्थः added from C.—l. 29. (31, 21.) दिशतु A. B. C. अदिशत् Ca.—l. 32. Before ब्रजे गाः etc. Ca adds दारायुहाय गा निरगमयदित्यर्थः.

P. 235. l. 19. (32, 1.) अर्जेय अजि च A 2. अर्जेय अजि च B. अर्जेय च Ca.—l. 28. (32, 2.) ब्रह्मकृत् Ca. ब्रह्मकृता A 2. B.—l. 30. श्रीणातेः A 2. Ca. शृणातेः B.—l. 33. वुषु सेचने ॥ वुषु सेचने A 2. B. Ca., Cf. Rv. Bh. III. 27, 13.—P. 236. l. 26. (32, 5.) After हर्षस B adds हरितवर्णाश्चोपेत.—l. 31. न्युजागूचनुवः ॥ न्युजागूचनुव A 2. न्युजागूचनुव Ca. न्युजागूचनुव B.—P. 237. l. 6. (32, 6.) वधेन युद्धेन A. B. C. वधेनायुधेन?—l. 16. वृत् वरणम् वृषयो A 2. B. वृषारण Ca.—l. 24. (32, 7.) अपरिमिते रोदसी added from B.—l. 26. Un. I. 153 has रिष्य instead of अष्य.—P. 238. l. 5. (32, 8.) तदेव पथ्यति किमिति Ca. तदे उच्यते A 2. तदेवं उच्यते B.—l. 14. (32, 9.) तव ॥ ते तव A 2. B. Ca.—l. 21. अच निवारणे Ca. अचातिवरिणे A 2. B.—l. 31. (32, 10.) सोमन् Un. FV. 150. सामन् A 2. B. Ca.—P. 240. l. 4. (32, 13.) Read नवशब्दस्य नत्तनाश प्रत्यया वक्तव्या, and cf. Mahābhāṣya to 'Pāṇ. V. 4, 30, 6. नवशब्दस्य नत्तनाश प्रत्यया वक्तव्या Ca. नवशब्दात् कृतनस्य (A 2 only नस्य) प्रत्ययो वक्तव्यो A 2. B.—l. 5. Read तनप्रत्ययो.—l. 14. (32, 14.) Before आह्वयंति Ca adds धारणाथै. The passage is left out in A.—l. 28. (32, 15.) तं सोमं added from C.—P. 241. l. 6. (32, 16.) After सखिभ्यः Ca omits सखिभिः, and inserts सखिभूपर्वतिर्द्विहीकृतमपि मयं गोसंबन्धिनमूर्ध्वगणमाह्वयः आभप्रवाभसि यदा वनेन षड्वा गाः जेतुमंगिरसां कृते प्रवृद्धोऽसि तदा सर्वेऽपि त्वां न वारयंतीत्यर्थः.—l. 8. ईरचप्रत्ययः ॥ ईरचप्रत्ययः Ca. ईरदप्रत्ययः A 2. ईरदप्रत्ययः B; the Unādi-sūtra, cf. IV. 30 sqq., has ईरन्.

P. 241. l. 24. (33.) संभेदमाययावनुवयुरितरे। अचोत्तितीर्षुः A. C. संभेदमागवोत्तितीर्षुः B.—P. 242. l. 2. (33, 1.) कूजविपाटनात् विपाशनाद्वा विमोचनाद्वा. The MSS. insert after विपाशनाद्वा the following words: एतपुत्रोऽभूत् तमोवृत्तेर्मुमूर्षोर्वसिष्ठस्य पाशा अस्यां व्याश्रित. Cf. Durga's Commentary on Nir. IX. 26: विपाशनाद्वा। किमस्यां व्याश्रित। पाशा अस्यां व्याश्रित वसिष्ठस्य मुमूर्षतः। वसिष्ठः किल निममज्जास्यां मुमूर्षुः पुत्रमरणशोकार्तः पाशैरात्मानं बद्धा। तस्य किल ते पाशा अस्यां व्याश्रित अमुच्यंतोदकेन.—P. 244. l. 24. (33, 7.) Ca adds at the beginning of the verse इदमुषेर्वाक्यं.—P. 245. l. 4. (33, 8.) After यत्संवादात्मकं Ca has इदमाहात्म्यप्रकाशनकृतं वा.—l. 5. नोऽभीत्या ॥ नोधीष इत्या A. नाधीष इत्या C. मनोषा इत्यादि B.—l. 8. मृजुष ॥ मृजुष A 2. Ca. मृजुषु B.—P. 246. l. 20. (33, 11.) उत्तीर्णा भवेयुः. Ca adds तथा कुर्वति शेषः.—l. 26. यसतेरा वेति ॥ यसतेरावेति A 2. B. यसतेशरावेति Ca. Cf. Un. p. 152.—l. 35. (33, 12.) Ca has at the beginning इदमुत्तीर्णस्य विश्वामित्रस्य वाक्यं.—P. 247. l. 12. (33, 13.) पूर्वमुत्तीर्णीर्षुर्वि A. B. पूर्वमुत्तीर्णीं वि C.—युगकीलाः deest in A. B.—l. 13. युगकंट C. युगकंट A. युगकंट B. युगमकंट Bm.

P. 247. l. 31. (34.) मध्यंदिनः Āsv. माध्यंदिनः MSS.—P. 248. l. 4. (34, 1.) वावुधानो वर्धमानो A. Ca. वावुधानो वर्धयमानो C. वावुधानो वर्धनशीलो B 2 marg. ववुधानो वर्धमानः Bm; B 1 has a lacuna.—भूरिदाचः। दायति etc. A. C. Bm. भूरिदाचो बह्वेदमसाधनयुतः B 2 marg.—l. 6. आपुणत्। सर्वतोऽतर्पयत् C. Bm. आपुणत्। स्वप्रकाशेन पूरितवान् B 2 marg.; omitted in A. B 1.—l. 20. (34, 2.) नहिर्होपय ॥ नहिर्होपय A. B. C.—नहिः does not exist in our Unādi-sūtras.—P. 249. l. 5. (34, 3.) ई च MSS. इ च Un.—l. 6. धेना विगातीत्यत्र प्रत्ययस्वरिणांतोदात्तः. In the passage quoted by Sāyana धेना is ādyudātta, as it ought to be, if निस् is anuvritta.—l. 16. (34, 4.) अह्नां Ca. तथाह्नां A 2. B. तथा चाह्नां

Br.—तुषा च A 2. Ca. यथा च B. Bm.—l. 19. कृपुम्भां कित्. This sūtra does not exist in the Unādi-sūtras; cf. III. 148.—l. 36. (34, 5.) युष् बज्जं. Cf. Un. II. 78.—P. 250. l. 17. (34, 6.) धाञ्च: Ca; omitted in A 2. B; Un. II. 81 has धाञ्च:—P. 251. l. 3. (34, 8.) Read धिया सुत्वा रमयंतः सोतारः with A. B. धिया सुत्वा कर्षणा वा रणं धेवां ते सोतारः Ca.—l. 6. तत्तज्जोक्वासिभ्यो ददौ C. Bm. तत्तज्जोक्वाप्सिभ्यो ददौ A. ज्जोक्वासिभ्यो ददौ B. असुरेभ्यः समाहृत्य देवेभ्यो ददौ सततज्जोक्वासिभ्यो ददौ Ca.

P. 252. ll. 9 and 10. (35.) मध्यंदिनः Âsv. माध्यंदिनः MSS. See above, III. 34.—l. 25. (35, 1.) अदेर्नुमधच B. अदेर्नुम Ca; deest in A 2. Cf. Un. IV. 205; Rv. Bh. I. 9, 1.—P. 253. l. 11. (35, 3.) विघसं A. C. व्यघासं Ca. यवसं B.—l. 27. (35, 4.) समानप्रसिद्धी. Ca inserts before it वेगबलयोः—l. 28. सुषुदारं A. B. C. सुषुकरं Ca.—P. 255. l. 22. (35, 10.) विद्विक्कल्यार्थः from Ca.—l. 23. जिह्वया वाज्रतं ॥ जिह्वयाज्रतं B. Ca. जिह्वया त्वाज्रतं A 2.

P. 256. l. 12. (36, 1.) After सुते सुते Ca has परोऽर्धर्षः परोचकृतः—l. 21. (36, 2.) Read आपूर्णी for आपूर्णी.—P. 257. l. 6. (36, 3.) यावभिरं A 2. B. व्याकाभिरं Ca.—P. 258. l. 1. (36, 5.) पूर्वस्व Ca. पूर्वपदस्व A 2. पूर्वपदस्व B.—l. 9. (36, 6.) रघेव रघिन इव. Ca adds गंतव्यं देशं.—l. 10. जताखंडरूपोऽल्पः A. जताखंडोपितः Ca. जताखंडपाल्पः C. जताखंडजः B. Bm.—l. 22. (36, 7.) सहिता A 2. B. सिंहता Ca. संहता ?

P. 260. l. 31. (37, 4.) आरुषति ॥ आरुषति A. B. C.—P. 261. l. 15. (37, 7.) इ इन्द्र in Ca only.—अभिमानिनो ये सपत्नाः Bm. अभिमानितया ये सपत्नाः A 2. अभिमानिनोत्ये सपत्नाः B. अभिमातयो ये पत्नाः Ca. It may be an interpolation from the following line.—l. 18. पृतनागामाज्यं पृतनाज्यं ॥ पृतनाज्यं deest in A. B. C.—l. 29. (37, 8.) Ca inserts नादघस्ति नुडागमः before तमपः—P. 262. l. 2. (37, 9.) निपादपंचमेषु चतुर्थे अनेषु A. B. वचुरादिषु स्थानेषु Ca.

P. 262. l. 34. (38, 1.) काष्ठं संस्करोति A. B. रथं संस्करोति Ca. The same has after तदत् the words अस्मा इव सोमं संहिनोमि रथं न तष्टेवेति निगमः—P. 264. l. 9. (38, 4.) ओष्ठादयन् added from Ca. B has धार्यमाणाः, Bm. धार्यमाणः—l. 12. महदाश्रयोपेतं A. B. महदाश्रयोपेतं C. Bm.—l. 21. (38, 5.) वृषभः Bm. Ca. तयोः पूर्वः वृषभः A. B. C.—अध्यायान् प्रशस्ततमः Ca.—P. 265. l. 3. (38, 6.) Read ते सं.—l. 6. गन् धृजो वः, not in the edition of the Unādi-sūtras.—l. 25. (38, 8.) अमतिं दीप्तिं C. अमतिं कांतिं A. B.—P. 266. l. 6. (38, 9.) Read स्वस्तिर्यदिदं.

P. 267. l. 5. (39, 2.) पूर्वकाणि Ca. पूर्वे A 2. B.—l. 19. (39, 3.) शस्त्रादीनि कर्माणि. Ca adds यद्वा वपुषि रूपाणि.—l. 30. (39, 4.) तन्निमित्तं from Ca.—P. 268. l. 17. (39, 5.) इत्युक्तं A 2. B. इत्युक्तं Ca.—l. 18. जानुनोर्जुं ॥ जानुनो ज्ञं A 2. जानुनोर्जुं B. जानुनोर्जुं Ca. See Pān. V. 4, 129.—l. 26. (39, 6.) उत्स्राविष्ठां भोगवत्तां गवि ॥ उत्स्राविष्ठां गवि B. उत्स्रावि गवि A. C.

P. 270. l. 9. (40, 1.) स्रवति A 2. B. द्रवति Ca.—l. 15. Read तस्मादिदं B. Ca. Ait. Âr. तस्मादिदं A 2. See Rv. Bh. I. 3, 4.

P. 272. l. 18. (41, 1.) Read विष्वग्देवयोश्च ऋतश्चतावप्रत्ययः—l. 25. (41, 2.) स्तिर्यमभूत् ॥ स्तिर्यं मभूत् A. स्तिर्यमत Ca. स्तिर्यं मभूत् C. स्तिर्यं B.—P. 274. l. 2. (41, 7.) अंशयु-

रक्षदीयहविः० ॥ अक्षयुः हविः० A 2. B. अक्षदीयहविः० Ca.—l. 16. (41, 8.) अविद्यमानत्वेन MSS. instead of मानवत्वेन.

P. 275. l. 4. (42, 2.) नुनमन A. नुतमन B. नुनमन C. See Ganap. 68, 25.—l. 21. (42, 5.) अन्नधन Ca. सेनाधन B 2 sec. m. निधने B (Bm gives only the second explanation). निधने A. C.

P. 276. l. 22. (43.) ऽप्यावपनीयं added from Ca.—l. 28. (43, 1.) आ अभिलक्ष्य ॥ अनु अभिलक्ष्य A. B. C; Bm has अनु अभिलक्ष्य उप आ याहि.—P. 277. l. 6. (43, 2.) करणे. C. करण Bm; omitted in A 2. B.—l. 17. (43, 3.) सोमं ॥ सोम्य A 2. सोमा B. Ca.—l. 26. (43, 4.) अथ परोक्षसुतिः धानावत् Ca.—P. 278. l. 1. (43, 5.) After कुवित् Ca adds अथ कुविच्छब्दः कदा इत्यर्थे वर्तते बह्वाची वा.—l. 15. (43, 6.) द्विधं Ca. Bm. द्विधं A 2. द्विधा B.—l. 16. युजिः; Un. has युधिः.—l. 26. (43, 7.) सर्वाणिनि A 2. B. Bm. Ca. सर्वाणीति B sec. m.—l. 27. वर्षास्वतुषु ॥ वर्षास्वतुषु A 2. वर्षासु B. वर्षाव्यतिरिक्तेषुस्वतुषु Ca.

P. 279. l. 4. (44.) A 2 has मुक्तं ---, the strokes showing that some words, probably अयं ते असु हयंते इति मुक्ति इति, are missing.—l. 28. (44, 3.) ०द्वर्णयोर्धयोर्धावा० Ca. Bm. ०वर्णयोर्धावा० A 2. B.—l. 29. ययोश्च Ca. Bm. तयोश्च A 2. तयोश्च B.—l. 32. वृक्षीभ्यां रूपस्वांगयोरीत्यमुन्नत्ययः युगागमश्च A 2. वृक्षीभ्यां पुक्चेति असुन्नत्ययः युगागमः Ca; B has युगागमश्च संभज्यते etc. after पिवन्नत्ययः. Cf. Un. IV. 200; Rv. Bh. I. 39, 1. 64, 2. 117, 9.—P. 280. l. 11. (44, 4.) प्राणहारकं C. प्राणापहारं B. प्राणापहारकं Bm. प्रहारकं A.—l. 19. (44, 5.) अभिषुतं सोममपावृणोत् ॥ अभिषुतमपावृणोत् A. B. C.

P. 280. l. 25. (45.) ०युत्वा A. B. ०यूतो C.—स्मार्तं C. शास्त्रं A. B.—l. 34. (45, 1.) अतिगच्छति ॥ अभिगच्छति A. B. C.—P. 281. l. 12. (45, 2.) शत्रुसंबन्धिनां पुराणां Ca. शत्रुसंबन्धिनीनां A 2. B. शत्रुपुराणां Bm.—l. 25. (45, 3.) हरत्प्रत्ययः A 2. B. Ca. Cf. Rv. Bh. III. 32, 16.—सर्वे निपात्यते B. सर्वे निपात्यते A 2. सर्वे निपात्यते Ca.

P. 284. l. 27. (47, 1.) क्रांतायर्थे Pān. II. 2, 18, 5. क्रांथे A 2. क्रांतायर्थे Ca. क्रांथतायर्थे B.—l. 35. (47, 2.) मरुद्भिरिव from Ca.

P. 288. l. 17. (49, 2.) युद्धमासाय B. युमासाय A. युद्धस्य मध्ये C. Bm.—l. 18. न को ऽप्यभ्यसीत्यर्थः ॥ न को ऽप्यसीत्यर्थः A. B. C.—l. 20. अमिनात् Ca. Bm. मिनाति A 2. B.—l. 28. (49, 3.) सहवा बलवान् A. C. सहवा सहायवान् बलवान् B.—l. 35. युद्धागमः Ca. युमागमः A 2. B. See Pān. VII. 4, 72.—P. 289. l. 8. (49, 4.) पृष्टः. Ca adds व्याप्तः.—l. 15. चित्वाद्दत्तोदात्तः from Ca.

P. 291. l. 10. (51.) षष्ठेऽहनि षष्ठ्येति A 2. B. Ca. But the *khandā* in *Āsv.* begins with षष्ठस्य.—P. 292. l. 3. (51, 2.) ०कथंज्य० Un. IV. 139. ०कथंज्य० A 2. B. Ca.—l. 15. (51, 3.) सचासाहं शत्रूणामेव हंतारं A. B. सचासाहं सत्यमेव शत्रूणामभिभवितारं C. Bm.—l. 18. Read नञ्याहन् for नञि हन् ॥ नञ्या हन् A 2. नञ्यां हन् Ca; B has नयतिरेत्यसिप्रत्यय etc. See Un. IV. 223.—P. 293. l. 7. (51, 5.) क्लिप् from Ca.—P. 294. l. 20. (51, 10.) इदमनु अनेनानुक्रमेण उद्देशानुक्रमेणेत्यर्थः C. Bm. इदमनु अनेनानुक्रमेणेत्यर्थः Ca. इदमनु क्रमेण उद्देशानुक्रमेणेत्यर्थः A. B.—l. 29. (51, 12.) उभौ पार्श्वौ from Ca.

P. 296. l. 7. (52, 5.) ०गार्तिभ्यः MSS., as Rv. Bh. III. 11, 3.—l. 17. (52, 6.) संभावय from Ca.

P. 297. l. 23. (53, 2.) हारिषोन्नयनश्च added from C.—P. 298. l. 19. (53, 4.) Ca adds

after तच्च गृह एव the words यच्च ते जाया तिष्ठति.—l. 32. (53, 5.) अथ स्थिती रासभस्य हेयारवं कुर्वतो वाजिनोऽस्य रथादिमोचनं प्रयोजनं C. वाजिनः अथाः तेषां विमोचनं अथ स्थिती रासभस्य शब्दयुक्तस्य रथस्य B; omitted in A.—P. 299. l. 10. (53, 6.) यदा सुरणं सुरमणीयं यथा भवति तथा गृहे जाया तिष्ठति added from C. See the grammatical explanation.—l. 14. Instead of प्रत्ययस्य (C), A has गव्ययसी, B गव्ययसि. Before प्रत्ययस्य a grammatical explanation seems to have been omitted, which might be supplied in the following manner: यदा रणो रमणीयः। वशिरणो रूपसंख्यानमित्यप.—l. 22. (53, 7.) सहस्रमावो Ca. सावो A 2. B.—l. 30. (53, 8.) भृशं प्राप्नोति from Ca.—P. 301. l. 8. (53, 12.) स्तावयामि C. स्तोमि A. B. स्तवामि Bm.—l. 22. (53, 14.) C reads यदा कृताभिर्यागदानहोमजवाणामिः क्रियाभिः.—l. 30. शुद्रापत्यस्य C. शुद्रवित्तस्य A. B.—l. 31. पातकहेतुत्वेन स्मरणात्। पतितस्य संबंधि धनं निचाशाखं A. B. पातकहेतुत्वेन स निचाशाखः। तत्संबन्धिधनं निचाशाखं C.—l. 34. किं क्रियाभिरिति ॥ किं कृताभिरिति A 2. B. Ca. प्रेप्सवो वा A. C. प्रेप्सा वा B, which is supported by the authority of the Nirukta and Nirukta-bhāṣya. See Nir. SS. vol. iii. p. 274.—चरणं A. C. हरणं B. हर्म्यं Nir.—P. 302. l. 2. तत्त्वं A. B. तत्त्वं C. The MSS. of the Nirukta (E. I. II. 1378 and MS. Paris) have तत्त्वं; Nir. Roth and SS. give तत्संभे, but see var. lect. in the latter.—ll. 7-9. (53, 15.) The Slokas are taken from C. They are to be found in Shadgurusishya's Commentary on the Anukr. M. p. 107.—l. 14. अग्निभिः सूर्यादाहत्याकथं Ca.—l. 24. (53, 16.) पंचजनाः from Ca.—l. 29. पल्लवयो जमदपयः from Ca.—P. 303. l. 15. (53, 18.) अगसि वहे क्लिबन्सो डय not to be found in the edition of the Uvādi-sūtras.—P. 304. l. 7. (53, 21.) The Commentary on verses 21-24 was omitted by the writer of A 2, perhaps by Sāyana himself. For, when we compare the Commentary on vv. 21-24 with the Commentary immediately preceding and following, we notice that there are no grammatical explanations, and that the whole style differs. The copyist of the Pada MS. P 1 omitted the whole 23rd Varga, probably for the same reason for which Durga abstained from explaining the second Pāda of verse 23. This occurs Nir. IV. 14, but Durga declines to explain it because the passage is supposed to contain a curse on Vasishtha, Vasishtha being the ancestor of the family to which Durga himself belonged. Durga says, यस्मिन्निगम एष शब्दः (लोभः) सा वसिष्ठदेपिणी अक् अहं च कापिष्ठलो वासिष्ठः अतस्तां न निर्ब्रवीमि ॥ In the Anukramazī also it is said, अन्त्या अभिशपायाः। ता वसिष्ठदेविष्यः। न वसिष्ठाः शृण्वन्ति। and Shadgurusishya adds the following quotation from Saunaka's Brihaddevatā to the same effect:

शतधा भिद्यते मूर्धा कीर्तनेन¹ अस्ति च। तेषां बालाः प्रसीयते² तस्मात्तासु न कीर्तयेत् ॥

—l. 7. पुरा खलु only in C.—l. 8. केनचित्कारणेन only in C.—अग्निः only in C. Bm.—अभिशापपद्यास्ता only in C.—l. 14. शीर्यवन् only in C.—l. 15. यातयति to लुक् only in C. Sāyana takes यात and अग्निभिः as single words against the Pada text.—l. 17. प्रशस्ततराभिः only in C.—देवो only in C.—l. 18. पंचवृत्तिः only in C.—l. 24. (53, 22.) चिच्छ

¹ कीर्त्तिती च MS. E. I. II. 1823. कीर्त्तनेन 2396. Cf. Anukr. M. p. 108.

² प्रसीयते E. I. II. 1823. प्रमायते 2396.

उपमार्थः। only in C.—यथा परमुं जुडारं C. यथा जुडारं Bm. जुडारं B.—l. 25. शास्त्री Ca. शास्त्री B. Bm.—l. 26. प्रयसा अपहता B. प्रयसा अपहता Bm. हे प्रयसापहता C.—l. 27. येन सुखात् B. Bm. पशुमुखात् C.—l. 32. (53, 23.) पुरा खलु only in C.—प्रापत् Bm. C. प्रयात् B.—मीननं only in C.—l. 33. मंचगणसामर्थ्यं C. मंचसामर्थ्यं B. Bm.—P. 305. l. 1. पशु मन्व्यमानाः। पशु इति निपातः पशुशब्दसमामर्थः। पशुभिः वाच्य (perhaps पशुमिव यद्ये) मन्व्यमानाः C. B. Bm have only पशुवत् मन्व्यमानाः.—l. 3. एवं to नाहंतीति only in C. वसिष्ठं धिक्करोति B. Bm.—नावाजिनमिति C. अवाजिनं मूर्खं B. Bm.—l. 4. अवाजिनं वाचां इमो वाजिनः सर्वज्ञः। तद्धि-
कषणं मूर्खजनं C, deest in B. Bm.—l. 5. तेन सह न स्पर्धत इत्यर्थः। तदा only in C.—l. 11. (53, 24.) प्रपित्वं प्रगमनं न जानति छिष्टेः सह C. Bm. प्रपित्वं प्रगमनं तिष्ठिष्टेः सह B.—l. 13. बलं MSS. व्यावर्त्तं?—l. 14. चरन्ति B. व्यापयन्ति Ca. व्यापयन्ति C. वारयन्ति Bm.

P. 306. l. 23. (54, 4.) तं तं ॥ ततं A 2. तं B. Ca.—l. 24. अयतनाः C. अन्यतराः B; wanting in A.—l. 25. सतः A 2. B. सतः Bm. संतः Ca.—l. 33. (54, 5.) को वा; वा from Ca.—C has after प्राप्नोतीति the words केन मार्गेण देवांसर्पयितव्या इति.—P. 307. l. 3. यानि दिवि ॥ यादिने B. यानि A 2. Bm. Ca.—After इत्यभिप्रायः C adds दिव एषा पृथक् स्तुतिः.—l. 14. (54, 6.) सहासां तो वीतां ॥ सहासां तो वीतां Ca. सहासां तो वीतां C. सह सां तो वीतां A. सह सां तो वीतां B.—l. 25. (54, 7.) आदन्तरं A 2. B. आदन्तरं उ पुःणः Ca. आदु अनन्तरं Bm.—l. 26. परस्परं ब्रूतः. C has after it कर्मणि कर्तृप्रत्ययः.—l. 29. जागृकः ॥ जागृकः MSS.—P. 308. l. 13. (54, 9.) अस्माकं पदे Ca.—l. 17. ब्राह्मणपुराणकल्पो Ca.—P. 309. l. 17. (54, 12.) अस्माकं दातुं Ca after स्वान्.—l. 26. (54, 13.) After द्योतमानाः C adds द्योतमानस्य ब्रह्मस्य पुत्रा वा; and after मारयितारः the words मनुष्येभ्यो हिता वा.—P. 310. l. 27. (54, 16.) After चाह नाम Ca has नासत्याविति नामरूपं च.—P. 311. l. 18. (54, 18.) अमुष्मिणी MSS. अमुष्मिणी U. I. 158.—P. 312. l. 6. (54, 20.) After देवाः Ca adds धु प्रसिद्धाः पर्वता वा.—l. 34. (54, 22.) बलि ज्योपः from Ca.

P. 313. l. 13. (55, 1.) After महदेव्यं Ca has बृहदेवतायामेव सुक्तं। असौ द्विष्वाङ्गनां सर्वाभ्यन्तमानः परं पदं। देवानामसुरत्वं तदेकं महद्द्वितीयमिति.—P. 314. l. 9. (55, 4.) वृष्टि-
द्विरूपेण A 2. B. वृष्टिद्वारा हविरूपेण Ca.—l. 13. न निघातः Ca. निघातः A 2. B.—l. 28. (55, 6.) बाबापुष्टिभ्यो अरणी वा Ca.—l. 31. भृशुशीतुचरी A 2. B. Ca.—P. 315. l. 12. (55, 8.) आऽयत् MSS. आयत् Sāyana.—l. 14. Ca has at the beginning of the verse अच दावापिवादः.—l. 19. क्लिप् Ca. क्लिप् न A 2. B. See Pān. III. 2, 59.—P. 316. l. 33. (55, 13.) Ca after निहितमकरोत् adds the words यदा कया भुवा कक्षां भुवि प्रदेशे जघःस्थानीयं मेघं निद्धे। धारयति। न ज्ञायति। वर्षाकाल एव केवलं दृश्यते मेघः.—P. 317. l. 20. (55, 15.) असाधारणसंगेनेति C. असाधारणसंगेनेपि B. असाधारणसंगेनोत A.—l. 21. मध्ये from Ca.—P. 318. l. 1. (55, 16.) धूम्रमीणो A 2. B. Ca. धूम्रमीणो Vārttika.—l. 8. (55, 17.) कोवि हि A. C. यथा B.—l. 19. (55, 18.) After शूरस्त्रं Ca has सूर्यस्य वा.—P. 319. l. 10. (55, 20.) धातुकस्त्रे धातुस्त्रः Ca. धातुकस्त्रः A 2. B.—l. 17. (55, 21.) पुरतो निश्चयेन A. B. पुरतो इच्छस्य पुरतो C.

P. 320. l. 15. (56, 1.) यच्च पर्वतादीनामुन्नततयावस्थापनं added from C.—l. 16. अन्वर्त्तयितुं A. B. C.—l. 27. (56, 2.) A 2. B. Bm insert भूमी after हे.—P. 321. l. 32. (56, 5.) After, श्रुतिः Ca adds मंचोपि.—P. 323. l. 2. (56, 8.) नशिः कच्छार्थं ॥ नशिः कच्छः A 2. नशिरक्तं B. नशिचक्रं Ca.

P. 323. l. 10. (57, 1.) विवेकवान् A. B. साक्षात्तविवेकवान् C.—P. 324. l. 5. (57, 3.) धनवो A. B. नवप्रसूता गावः C.—J. 17. (57, 4.) मनवे मनुष्यं C. मनवे चतुष्टानं A. B.—l. 19. युजिबुधिदृशः ॥ युजिबुधिदृशः A 2. Ca pr. m. युजिबुधिदृशः B. युजिबुधिदृशः Ca sec. m. See Un. II. 90; Rv. Bh. III. 43, 6; IV. 2, 3.—l. 26. (57, 5.) After प्रेर्यते C adds यद्वा मधुमती माधुर्यवती सुमेधाः शोभनप्रज्ञानोपेता उरुषी । महत इन्द्रादीनंचति पूजयतीत्युरुषी । जिह्वा वाक् देवेस्वाह्वानार्थं प्रेर्यते.—P. 325. l. 1. (57, 6.) प्रकृष्टा B. प्रकृतिष्ठा A 2. प्रकृष्टार्था Ca.—l. 5. पा A 2. B. पीञ् Ca. Perhaps पीङ् is the right reading. Cf. Dhātup. 26, 32; Rv. Bh. I. 63, 8. 77, 5.

P. 326. l. 6. (58, 3.) न कथयन्ति MSS., but cf. Rv. Bh. I. 118, 3.—l. 16. (58, 4.) Before ददुः Ca inserts मन्थिषां । मन चापि दिवादिः । जोडि रूपं । इमा । सुपो वादेशः । गोच-
वीका । प्रकृष्टांतःपादमित्येकः प्रकृतिभावः.—l. 28. (58, 5.) चंगूच इति not in the edition of the Unādi-sūtras, but cf. Un. IV. 76.—P. 327. l. 4. (58, 6.) धीमं हविः Ca.—l. 5. एकीभूताः संतो from Ca.—l. 15. (58, 7.) After अग्निं तिरोहति Ca inserts अग्निं भवं चद्रवं । पूर्वेषुसूतीय-
सवनेऽभिषुतं परेषुः प्रातःकालि.—l. 21. (58, 8.) पुर्वंचति ॥ पुर्वमंचति गच्छति A 2. B. पुर्वतममंचति Ca.—P. 328. l. 3. (58, 9.) रूपं वा from Ca.

P. 329. l. 9. (59, 3.) वरिमन् उरुतरे विसीर्णे देवयजनप्रदेशे Ca.—P. 330. l. 27. (59, 9.) घसेत्वादिना ॥ घत्वा Ca. वुषेत्वा A 2; deest in B. See Pān. II. 4, 80.

P. 331. l. 1. (60, 1.) तेषां समूहो C. तेषां भावो A. B.—l. 6. प्राप्तः Ca. ज्ञाताः A 2. B. Bm.—l. 13. सहायेभ्यस्तान्, thus Sāyana and Kāśikā. But from the Mahā-
bhāṣya, which has गजसहायाभ्यां चेति वक्तव्यं, it follows that Pāṇini had omitted सहाय.—चित्स्वरः A 2. B. जितेति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं.—l. 19. (60, 2.) चर्मणः चर्मणा Bm. चर्मणो A 2. B. चर्मणो Ca.—Ca omits हे चर्मवो in the beginning of the verse, and omits the words from हरी to हरी इति; but it has after प्रज्ञानेन the following: कर्मणा । चर्मव उच प्रभूतं भांतीति च्छतेन सखेन भांतीति वा तावृशा हे चर्मवः ।—P. 332. l. 22. (60, 5.) वसति ॥ वमसति A. B. C.—l. 26. भसेर्गेदिति ॥ भासरादिति A. B. भसेर्गेति C. गस Ca. The rule does not occur in the Unādi-sūtras. Cf. Uggvaladatta on Uñ. IV. 179.—
l. 34. (60, 6.) After अहानि Ca adds सौत्वानि.

P. 333. l. 11. (61, 1.) उषसं Ca. Anukr. श्रीषसं A 2. B.—l. 21. (61, 1.) युवतिरित्युपमा A. C. युवतिरावधीत्युपमा B.—P. 334. l. 9. (61, 3.) From मार्गः to चाविति दीर्घः the text is taken from Ca.—l. 22. (61, 4.) विविमुक्तिः MSS. Cf. Un. I. 143.—l. 23. सोर्मुक् C. सा (or सो) मुक् A. सोर्मुक् B 2. त्वार्मुक् B 1.—l. 24. शप Ca. तिप A 2. B.—l. 32. (61, 5.) मधु सोमः ॥ मधुः सोमः C. मधुः सोमः A 2. Bm. मधु सोमः B.—P. 335. l. 8. (61, 6.) युक्तीकात् A. B. C. युक्तीकादुत्पद्यन्ती Ca.—l. 21. (61, 7.) प्रमाख्या A 2. B. Bm. प्रज्ञा Ca.—l. 22. Before सर्वं Ca has स्वतिजोभिः.

P. 335. l. 34. (62, 1.) After अभिमन्त्रमानाः Ca has वाध्यमानाः.—P. 336. l. 5. न तुष्याः ॥ मात्वं तुष्याः A. C. मात्वं तुष्याः B. तुष्याः Ca.—l. 26. (62, 3.) From यद्वा जयति to हविरिति inserted from C.—l. 29. After पाजयतु Ca adds यद्वा होवा होतुरपिः पत्नी भारती सूर्यपत्नी च सरस्वती च तिस्रो देव्यः पाजयन्ति.—P. 337. l. 27. (62, 9.) अच सकर्मकत्वात् C. अकर्मकत्वात् A. B.; cf. Pān. I. 3, 29, 3, and Kāśikā.—l. 30. (62, 10.) The whole passage from होवो आनात् to हे आविस्वदेवं omitted in A and B.—P. 338. ll. 1-3. प्रेरयत् Ca. प्रेरयत्

A 2. Bm; left out in B.—Ca has the following various readings: it adds सर्वाणु
श्रुतिषु प्रसिद्धस्य after तत्तस्य; श्रोतमानस्य after देवस्य; श्रुतमश्रुतं after परमेश्वरस्य; तथोऽहं
सोऽसौ योऽसौ सोऽहमिति after धीमहि. It omits तेजः, which A. B. give after स्वयंभ्योतिः.—
l. 7. From धेयतया to धीमहि inserted from Ca.—l. 9. धीशब्दस्य कर्मपरत्वे deest in
A. B.—l. 33. (62, 14.) After द्विपाद्वाः Ca adds प्रजाभ्यः.—P. 339. l. 21. (62, 17.) युवां
दृषस्य । दृषं धनं वसं वा ॥ वां दृषं धनं वसं वा A. B. युवां दृषस्य धनं वसं वा C. वां दृषस्य
दृषं धनं Bm.

•MANDALA IV.

P. 340. l. 2. (1.) वामदेवे B 2 sec. man. वामदेवे A. B. Bm. वामदेवस्य Ca. वामदेव
C: cf. Pân. IV. 2, 9.—l. 6. चतस्रो ॥ तिस्रो A 2. B. Bm. Ca.—l. 19. (1, 1.) हविःश्रप-
यार्थं A 2. B. हविरानयनार्थं Ca.—l. 20. तत्तस्यस्येषु A. Bm. C. तत्तदेवं तत्तदेवेषु B.—l. 31.
(1, 2.) श्रोतृन् Ca. श्रोदेवान् A. देवान् B. श्रोतृदेवान् C. च Bm.—P. 341. l. 34. (1, 4.)
वासि ॥ वासि A 2. वासि Ca; B has या प्रापणे खंतादाशीर्लिङ् सोयुङागमः.—P. 342. l. 8.
(1, 5.) अत्यंतमीप्सितफलप्रदः C. अत्यंतफलप्रदः A. B.—l. 11. रतिर्बल्येन कानच् A. B. रतिर्यङ्-
मुक्ति बल्येन शानच् (०त् Ca) C.—l. 30. (1, 7.) स्वतेजसा परिवीतः परिवेष्टितः C. परिवीतः A. B.
स्वतेजसा परिवीतः परिवृत्तः Bm.—P. 343. l. 19. (1, 9.) दापयित्वा A. B. Bm. दत्त्वा C.—
P. 344. l. 13. (1, 12.) विपन्यै. The MSS. have विपन्यौ, but Sâyana must have read
विपन्यै.—l. 32. (1, 13.) द्वे A 2. B. Ca. के द्वे Kâsikâ on Pân. VI. 1, 12.—P. 345. l. 31.
(1, 16.) एकस्मिन्ने to एतद्वच taken from Ca.—P. 346. l. 15. (1, 18.) पश्चा पृष्ठदेशेषु C.
पश्चा पृष्ठदेशेषु A. B.—P. 347. l. 6. (1, 20.) After इति जातवेदाः Ca has जातान्येन विंदतीति
वा जातवेदाः 1.

P. 348. l. 10. (2, 3.) युजिबुधिदृशः ॥ ०दृशेः A 2. B. Ca, but see Rv. Bh. III. 43, 6.
57, 4.—P. 349. l. 5. (2, 6.) स्वतवान्नधनवानिति तलवकार उक्तं C. स्वतवान् धनवत्तलवकार
उक्तं A; omitted in B. स्वतवान् has been repeated by conjecture.—l. 21. (2, 7.)
देवयुर्देवं त्वां Ca. देवयुर्देवं A 2. B.—P. 350. l. 4. (2, 8.) ०ह्ययोरस्य ॥ ०ह्ययोर च A 2.
B. Ca, but see Rv. Bh. III. 8, 8. 11, 4.—l. 12. (2, 9.) आहननं पार्थ B. A. C. omit
पार्थ.—l. 21. (2, 10.) सेवेया Ca. सेवसे A 2. B.—l. 22. असाम तस्य ॥ असामस्य C. असाम
यस्य A. B.—P. 351. l. 4. (2, 11.) कर्तरि क्तिन् Ca. कर्मणि क्तिच् A 2. B.—l. 18. (2, 13.)
घर्षणशील ॥ घर्षण० A 2. Ca; B omits the second explanation.—P. 352. l. 9. (2, 15.)
यद्वेतः A 2. B. Ca. यद्वेतसः Ait. Br.—P. 353. l. 11. (2, 18.) अग्निरोगणो ॥ अग्निरोगणं Ca
अग्निरसो गणः A 2. B.

P. 354. l. 20. (3, 1.) क्षत्रिभुधिपुषिगमिमतिभ्यो A 2. B. ०मनिभ्यो Ca.—P. 356. l. 1.
(3, 6.) कल्पायं A. C. कल्पायं कथं B.—P. 357. l. 5. (3, 9.) प्रजाः ता वा अमर्येण अमर्यणि-
मित्तेन Bm. प्रजास्ता अमर्येण निमित्तेन A. B. प्रजासाममर्येणामर्यणिमित्तेन C.—l. 30. (3, 12.)
प्रोत्साह्यमानः B. C. प्रगृह्यमानः A.—P. 358. l. 6. (3, 13.) प्रातिवेशस्य inserted from C.
वजस्य B.—P. 359. l. 3. (3, 16.) निष्ठा नेयार्थानि गूढानि B. निष्ठा नियार्थानि गूढानि C;
wanting in A.

P. 359. l. 22. (4, 1.) प्रसहनात् A 2. B. Ca and var. lect. in Nir. SS. प्रसयनात् Nir.—
l. 23. ०श्विरावता A 2. ०श्विरावता Ca. ०श्विरावता B. ०श्विरावता Nir.—l. 24. अथासि MSS.

चक्षिका Nir.—तपिष्ठसप्ततमेऽपिष्ठतमेरिति वा A, and Nir. MS. Par., where गुप्ततमे (तपुतमे: ?) is given as a marginal note. Nir. Roth and SS. have तपिष्ठसप्ततमेऽपिष्ठतमेः प्रपिष्ठतमेरिति वा. So has B, only तपिष्ठे: and तपिष्ठतमे: instead of तपिष्ठे: and प्रपिष्ठतमे: . C has तपिष्ठसप्ततमेऽपिष्ठतमेरिति वा.—P. 360. l. 22. (4, 4.) अरातिमदानं वा कुचते deest in B.—l. 32. (4, 5.) जामि जामि बंधुं चबंधुशुभं A. जामिजामि बंधुशुभं C. जामिं बंधुमजामिमबंधुं प्रतापुशान् शुभं B.—P. 361. l. 1. चामखयस्तेति Ca. चामखयस्तेति A 2. B. Cf. Pān. VIII. 3, 41; Rv. Bh. I. 49, 3. 86, 9. 94, 5; X. 121, 3.—P. 362. l. 3. (4, 8.) After मर्वधिम there is a lacuna in A 2 and B, both omitting just the same passage. The same occurs IV. 4, 15, where both A 2 and B omit all from गुभाय to मिचमहो (p. 364. ll. 16-18). See also IV. 23, 1.—l. 12. (4, 9.) परिचरति A. B. परिचरति च खोता C.—P. 363. l. 5. (4, 11.) औहोत्यादिक: Ca. औहोत्यादिक: A 2. B.—l. 26. (4, 13.) लक्षणात्पापत् B. लक्षणात्पापत् Ca. लक्षणात् A 2.—l. 27. शोभनं Ca. शोभनं A 2. B.—P. 364. l. 5. (4, 14.) प्रतिपादितं A. B. प्रार्थितं C.—l. 13. (4, 15.) दीप्या A 2. B. दीप्या Ca.—After परिचरेम Ca has भूते वा लिङ् । पर्यचराम ।

P. 365. l. 3. (5, 1.) सामर्थ्याद्विरिति C. सामर्थ्याद्विरिति A. B.—l. 9. किमिव to कूलमिव in A. B. C; it seems to be a marginal note.—l. 16. (5, 2.) प्रकारं C. प्रकारतरां A. B.—l. 17. नीयमान: C. स्थापित: B; omitted in A.—l. 33. (5, 4.) ये द्वेष्टार: conjecture. A. C have द्वेष्टार: after स्थिराणि. B omits it, but gives द्वेष्टार after जानत:—P. 366. l. 28. (5, 7.) समानं सर्वेषामेककूपं । सर्वेषामेककूपं समानं A. B. C.—l. 33. गुप्तोपमेतत् Bm. गुप्तोपमेतत् A. B. C.—P. 367. l. 1. ज्योतिरादिभि C. ज्योतिरादित्य A. B.—l. 2. आरपितं देवेर्नमस्त्वा A. आरपितं आरोपितं देवेर्नमस्त्वं B. आरपितं आरोपितं देवेरस्त्वा C.—P. 368. l. 11. (5, 12.) साधनभूतं A 2. B. सारभूतं Ca. Bm.—द्वतर्था C. तद्वातर्था A. B.—l. 20. (5, 13.) प्रीत्यादि° A 2. B. प्राच्यादि° Ca.—l. 23. After पालयिष्य: Ca has पत्नीस्थानीया वा.—l. 24. सर्वात्मनो A 2. B. सूर्या° Ca.—l. 29. (5, 14.) उक्थेन A. B. C. उक्थेन Ca.—आरोक्षेण A 2. B. चकारोक्षेण Ca.

P. 369. l. 17. (6, 1.) इत्यत्र प्रकृत्यंशोनुवाद: क: Ca. इत्यत्र कृत्यंशोनुवाद: A; B. C.—l. 18. भवितव्य: । भवितव्य:° Ca. भवतीत्यर्थ: A 2. B.—P. 370. l. 17. (6, 4.) यद्वे etc. Cf. Sat. Br. I. 9, 1, 10.—l. 25. (6, 5.) मादनीयो मोदयिता वा A 2. B. मदनीयो मोदयिता वा Ca. °मादनीयो Bm. Cf. Rv. Bh. VIII. 60, 3. 103, 6; IX. 67, 1; X. 61, 20; but see above, IV. 6, 2.—P. 371. l. 19. (6, 8.) कीदृशं चंगुलय: । अथर्वो न स्त्रिय इव । कीदृशमपि । उष° Ca. कीदृशं अथर्वो न स्त्रिय इवोष° A 2. B.

P. 373. l. 12. (7, 3.) प्रभासकं वृद्धे: कर्तारं C. प्रारंभकं B. A gives no explanation.—P. 374. l. 15. (7, 7.) स्नाने after धामनि inserted from C.—P. 375. l. 5. (7, 9.) यत्वां B. C. यद्यदा A.—°जननहेतुं । °जननहेतुं A. C. °हेतुकहेतुं B.

P. 377. l. 30. (9, 5.) वा before सदस्यो added from C.—P. 378. l. 9. (9, 7.) यजनसाधनं Bm. यजमातु° B. Ca. यज° A 2. Cf. Rv. Bh. VI. 13, 4.

P. 379. l. 22. (10, 5.) विद्ध not in the edition of the Unādi-sūtras, but cf. Un. I. 71 and Rv. Bh. III. 17, 1.

P. 380. l. 18. (11, 1.) भद्रं मजनीयं C; omitted in A. भद्रं संगमं B: cf. 10, 1.—l. 26. (11, 2.) मजनेन B. मजनाय A 2. मजनीय Ca.—वज्रजमवन् A 2. B. वज्रजमवन् Ca.—

l. 29. From दिवादिभ्यः to तिङ्गुतिङ्ग left out in A 2. B.—P. 381. l. 1. (11, 3.) सिद्धत् Ca. सिद्धतो A 2. B.

P. 382. l. 10. (12.) इदः supplied. चैष्टमं C. चैष्टुमो A. B.—l. 17. (12, 1.) तोषकेष B. C. मावत्केन Ca. लोषकेण A.—l. 27. (12, 2.) यो after परिचरन् by conjecture. C has स, and omits the स after पुष्टः सन्.—P. 383. l. 27. (12, 6.) निवासयितारो । निवासितारो A 2. B. निवासितारो Bm. निवसितारो Ca.

P. 384. l. 14. (13, 2.) मिषोऽहरमिमानी added from C. B has only मिषो.—l. 22. (13, 3.) अविमुंचतः B. C. अविचंसयतः A; probably meant for अविचंसयतः.—l. 28. (13, 4.) जगन्निर्वाहकात्मकस्य रसस्यादानार्थं । जगन्निर्वाहकात्मकस्यादानार्थं A. C. Bm. जगन्निर्वाहकात्मकस्य दानार्थं B. जगन्निर्वाहकात्मकसंरस्यादानार्थं Ca.—l. 29. संवृण्वन् C. अणुण्वन् A. B.—P. 385. l. 10. (13, 5.) नाकेन समवेतः A. C. अक्षेण समवेतः B.

P. 386. l. 18. (15.) ह्यत्वाभ्यां Ca. इति ह्यत्वाभ्यां A 2. ह्यत्वाभ्यां B. See Anukr. M. p. 17.—l. 34. (15, 2.) पर्येति A. B. C. परियाति Ait. Br.—P. 387. l. 9. (15, 4.) सत्यहव्यो । सत्यहव्यो C. सत्यहव्यो Ca. सत्यहव्यो B. सत्यहव्यो A.—l. 15. (15, 5.) एतेन यजमानस्य A. B. अनेन यजमानः C.

P. 388. l. 29. (16, 2.) समीपे नाश्वान्मनुष्या यथा मुंचति । समीपे पश्यान् मनुष्या यथा मुंचति A. समीपे अश्वान् मनुष्या यथा अश्वान्मुंचति C. समीपेन मनुष्या यथा अश्वान्मुंचति B; Bm has अश्वानो न गंतव्यस्य मार्गश्चाति समीपे मनुष्या यथाश्वान् विमुंचति Bm.—P. 389. l. 4. (16, 3.) विपिपानो ऽत्यर्थं पिबन् अर्चात् A 2. B. पिपानोऽत्यर्थं पिबन् अर्चात् Ca. Sāyana probably read वि । पिपानः instead of विऽपिपानः. This is shown by the words विशिषेष्टार्चति, an explanation of अर्चात्, वि being generally explained by विशिषेष्ट.—P. 390. l. 1. (16, 6.) पर्वतमपि मेघं वा । अरमेति मेघनामितत् । पर्वतमिति त्रिषं वा । मेघनामितत् A. C. पर्वतं मेघं पर्वतमितिः मेघनामितत् B. पर्वतमपि मेघं वा Ca.—l. 11. (16, 7.) ऽभूः C. Bm. बभूव A. B.—l. 24. (16, 9.) इति शुमन्तः A. C. Bm. इति शुमन्तः B. It ought to be शुमन्ताः.—P. 391. l. 20. (16, 11.) प्रभवते A 2. B. प्रभवति Ca.—P. 393. l. 7. (16, 17.) अचोधि A. B. C.—P. 394. l. 9. (16, 21.) क्रियति A 2. B. अक्रियत Ca.

P. 394. l. 13. (17.) विनियुक्तं A 2. B. निविहानीयं Ca.—l. 14. त्वं मह्यो इति added by conjecture. The second Viniyoga is only given by C.—l. 29. (17, 2.) रेजत् अरेजत् अकंपत् Ca. रेजत् अरेजत् । अकंपयत् A 2. रेजत् अरेजत् अकंपयत् B. रेजत् अरेजत् अकंपत् Bm.—P. 395. l. 14. (17, 4.) विनाशरहितं Ca. विचाररहितं A. C. विष्णुतिरहितं B.—P. 397. l. 18. (17, 12.) कियत् जगत् B.—P. 398. l. 12. (17, 15.) एकपदीयमृक् A 2. B. Ca, but see Rigveda Prātisākhya 992.—l. 18. (17, 16.) जयाक्षि Ca. sec. m. जायां चि A 2. जायामि Bm. जायां चि B.—l. 20. From एवंभूतं to इत्यर्थः only in C. B has कोशमाधारभूतमिदं मयते रक्षणार्थं नाश्यावयामः न त्वजामः भक्षिम इत्यर्थः.—P. 399. l. 14. (17, 19.) अग्रतिगमनानि A 2. B. अग्रतिगमनानि Ca. Cf. Rv. Bh. VI. 31, 4; VII. 85, 3; VIII. 90, 5.—l. 25. (17, 20.) Ca inserts यद्धोक्तं before यद्यशो.—l. 26. From विरप्थीत्वा to विरप्थीत्वादि left out in A 2. B.—परिदधातीयं Ait. Br. परिदधाद्वितीयं Ca.

P. 400. l. 4. (18.) जायेय Bm. जायेयं Ca. जायया A 2. जायेयां B.—l. 25. (18, 2.) दुर्गहा दुर्गहोय दुःक्षेन याद्यं A 2. दुर्गहा दुर्गहोय दुःक्षेन याद्यं B. दुर्गहा दुर्गहोयं दुःक्षेन याद्यं Bm. दुर्गहा दुर्गहं (दुर्गहं pr. m.) दुःक्षेन याद्यं Ca. We should expect दुर्गहा दुर्गहं दुःक्षेन

मार्गः. Cf. Rv. Bh. Y. 4, 9.—l. 33. (18, 3.) अन्वव्रवीत् ॥ अनुव्रवीत् B. अनुव्रवीतु A. C. Bm.
—P. 401. l. 22. (18, 5.) तिष्ठति Ca marg. after अतिष्ठत्.—l. 28. (18, 6.) *प्रतिपादकोद्भूतेन
A. B. C.—l. 30. हममर्थं A 2. B. इति मदर्थं Ca.—P. 402. l. 6. (18, 7.) *स्तुतिप्रतिपादकानि
कानिचित्पदानि Ca. *स्तुतिपादकानिचित्पदानि A 2. *स्तुतिप्रतिपादकानि निचित्पदानि Bm; B has
*प्राप्तवानिति निचित्पदानि, leaving out all between.—l. 7. ता Ca. *ततो A 2. B.—पापं after
*मृगहृत्वाक्यं supplied by conjecture.—l. 24. (18, 9.) प्रविध्यन् A 2. प्रविध्यन् B. प्रविद्यान्
Bm. जां विध्यन् Ca.—P. 403. l. 1. (18, 10.) अदितिसंवरणाय ॥ अदितिसंवरणाय A 2. Ca.
अदितिः वत्सं वरणाय B.—l. 25. (18, 13.) पुरीतति Ca pr. m. पुरीतत Ca sec. m. पुरीतति
A 2. पुरीततानि B. Bm.

P. 404. l. 13. (19, 1.) अक्षिन्त्ये B. अक्षिन् लोके Ca. अक्षिन् A 2.—l. 23. (19, 2.)
नदीः C. आपः तावां B; omitted in A.—P. 405. l. 1. (19, 3.) पौर्यमास आमा° B. पौर्य-
मास अमा° A 2. Ca. पूर्णमास आ अमा° Taitt. S.—l. 23. (19, 6.) एवदेवता वलता ॥ एवत
एवत अवलत A 2. एवत एवत अवलत B. एवत अवलत Bm. एवत एवत अवलत Ca.—l. 30.
(19, 7.) हिंसिका ॥ हिंसिका A 2. B. Ca.—P. 406. ll. 17 and 20. (19, 9.) उपजिह्विकाभिः
A 2. B. उपदीह्विकाभिः and उपदीकाभिः Ca.—P. 407. l. 5. (19, 14.) क्रियते B. क्रियत A 2.
अक्रियत् Ca.

P. 407. l. 15. (20, 1.) अमीष्टानां Ca. Bm. अमिष्टानां A 2. अमिष्टीनीं B. Cf. Rv. Bh.
IX. 48, 5.—l. 23. (20, 2.) अभि सखीकृत्य C. Bm. अभिलक्ष्य B. अभिमुखीकृत्य A.—P. 408.
l. 15. (20, 5.) इव after वीरपुत्र्य added from B. यो by conjecture.—l. 24. (20, 6.)
*वृष्टं निर्गतं A. B. C. वृष्टं निर्गतं Ca. The usual explanation would be निर्तरा प्राप्तं or
व्याप्तं.—l. 30. (20, 7.) वारयिता A. B. निवारयिता C.—P. 409. l. 7. (20, 8.) A 2. Ca
put ईवे after भ्रमस्य, and omit ईवसे.—l. 26. (20, 10.) अदाम A 2. B. अदामः Ca.

P. 411. l. 28. (21, 7.) सेवत इति यत् तत् B. C. सेवत इति यावत् A.—P. 412. l. 27.
(21, 10.) भवेय Ca. भवेयं A 2. B.

P. 413. l. 8. (22, 1.) यच्च हविरादिकं च C. Bm. यच्च हविरादिकं च A. B.—P. 415.
l. 20. (22, 10.) देहि C. उपसंस्त्रि A. B.

P. 416. l. 5. (23, 1.) B inserts उपसर्गमुतेरचितक्रियाध्याहारः after स्तुतिरिति शेषः, and
both B and Bm leave out all from यागं to किंच ऊध, while A 2 omits all from तस्य
महिषो to उपसर्गमु.—l. 6. कस्य after होमनिष्पादकस्य added from Bm.—l. 26. (23, 3.)
कानि चित् Ca. कानि A 2. B.—P. 418. l. 5. (23, 8.) संबन्धिनी Bm. संबन्धी Ca; left out
in A 2. B.—l. 6. प्रतिबद्धी from Ca.

P. 419. l. 5. (24, 1.) परमेश्वर्ययुक्तं ॥ परमेश्वर्यं A. B. C.—P. 420. l. 2. (24, 4.) तदानीमेव
नेमे जेचन भाग्यवंतो C. Bm. तदानीमेवातमे वातमे कत भाग्यवंतो A. तदानीमेव नेमे भाग्यवंतो B 2.
तदानीमेवेन भाग्यवंतो B 1.—l. 15. (24, 6.) Ca has after इत्या, सत्यमेव.—l. 16. The Pada
MSS. have in the text अविवेनन्. The Samhitā MSS. S 2. 3 have अविवेनं तमिन्;
S 1 अविवेननास्मिन्. Sāyana read अविवेनं. Cf. Rv. IV. 25, 3.—l. 25. (24, 7.) अच मृष्टय-
ववाची C. अन्नवाची A.—मुज्यते A 2. Bm. मुज्यति Ca. All from पचनं कुर्वातु to इन्द्रो मनायोः
is left out in B.—P. 421. l. 3. (24, 8.) सोमं सुवस्त्रिः Ca. सोमं त्वस्त्रिः A 2. सोमवस्त्रिः B.—
l. 9. (24, 9.) मूखं पक्षेण B. मूखं पक्षेण Ca. मूखपुत्रेण A 2.—l. 10. न विक्लीतस्त्वयं मया C.
न स विक्लीतवान्पुरा A. B. न विक्लीतः स्वयं मया Ca.—स विक्लीता A 2. Ca. विक्लीता न B.—l. 11.

वक्तुं B. वक्तुं A. वक्तुः C.—यदा Ca. या A 2. यदा B.—तद्योर्न A 2. Ca. तदा B.—l. 12. चित्कृतो ॥ चित्कृतो C. चित्कृतो A. Ca. चित्कृतो B. Aa.—अथ मूळार्थमेतस्यामविचार्यैव निर्णयः A. अथ मूळार्थमेतस्यामविचार्यैव निश्चयः B. अथ मूळार्थमेतस्यात् विचार्यैव तु निर्णयः Ca. मेतस्यात् C.—इतिव C. अन्येव A. अन्येव B.—l. 13. समयोचेति चिंतयन् Ca. समये ॥ नेमि चिंतयेत् B. संमयोमेति चिंतायत् A 2.—l. 14. क left out in A 2.—दृष्ट ॥ दृष्ट A 2. B. Bm. Ca.—एकार्षो A 2. B. एकार्षो Ca.—इत्ययं A. C. ईरितं B; Bm, which gives only this last Sloka. has वक्षमिति अयमर्थः प्रतिपाद्यते.—l. 15. भूक्षा Ca. भूक्षा B. भूक्षा A 2.—l. 22. (84, 10.) सुतिमिः deest in A. B.

P. 422. l. 3. (25, 1.) को यजमान Ca; A 2 omits को, B puts it before नयो.—l. 5. तर्पणाय ईदु । ईदु सीति C. अर्पणाय ईदु । स ईदुः A. अर्पणाय ईदु । याचते स ईदुः B.—l. 26. (25, 4.) धारयन् C. पारयत् A. B. cf. Sat. Br. I. 4, 2, 2-5, 1, 8.—P. 423. l. 3. (25, 5.) हिंसन् A 2. B. हिंसन् Bm pr. m. Ca.—l. 5. मनायुरिद्विविषयसुतिकामश्च C. मनायुः मनोयुक्तो यजमानः B; omitted in A.—l. 6. सुप्राचीः सुष्ठु प्राचिता ॥ सुप्राचीः इविं सुष्ठु प्राचिता Aa. सुप्राचीः सुष्ठु प्राचिता A. सुप्राचीः इविमिः सुष्ठु प्रतर्पयिता C. सुप्राचीः सुष्ठु प्राचयिता B. सुप्राचीः सुष्ठु प्राचयिता Bm.

P. 424. l. 3. (26.) सुपर्णात्मना Ca. सुपर्णात्मा A 2. B.—l. 9. (26, 1.) उत्पन्नतल्लक्षणः सर्वात्म्यं B. उत्पन्नतल्लक्षणं सर्वात्म्यं Bm. उत्पन्नतल्लः सन् सर्वात्म्यं A 2. उत्पन्नतल्लः सन् सर्वात्म्यं Ca.—l. 10. ईदु वा from B.—l. 11. आर्जुनेयं to अक्षिरहमेवाक्षि given from C; omitted in A. B places किंच आर्जुनेयमर्जुन्याः पुत्रं कुत्समहं नृजे प्रसाधयेऽहं कविः सर्वज्ञ उग्रना मुक्त इति मा मां पश्यत after इत्युक्तं भवति.—l. 28. (26, 3.) शिरं अध्वंसयं B. शिरं प्रेरयं C. शिरं यं A.—P. 425. l. 13. (26, 5.) सोमपाककान् Ca. सोमकान् A 2. B. Cf. Rv. Bh. IV. 27, 3; IX. 77, 2.—l. 23. (26, 6.) आहरेत् after अहरत् Ca.

P. 426. l. 12. (27, 1.) मामरक्षन्तित्यर्थः । अधाधुना क्षिणः क्षिणवन्तित्यतोऽहं जवसा वेगेन निरर्दीयं । शरीरान्निरगमं । अनावरणमात्मानं जानन्निरगतोऽसीत्यर्थः । C. मामरक्षन्तित्यर्थः । अधानंतरं क्षिणः सन् जवसा वेगेन गर्भात् निरर्दीयं निर्गतवान्निश्चि । B. The whole explanation after मामरक्षन्तित्यर्थः omitted in A.—l. 13. In the Ait. Ār. the khanda begins अपक्रामन्तु गर्भिण्यः पुष्टवे इ वा etc.—l. 28. (27, 3.) विक्षिप्तवतः Ca. विक्षितवतः A 2. वीक्षितवतः B. वीक्षितवतः Bm.—l. 31. अक्षिदत् B. Ait. Br. अक्षिजत् A 2. Ca.—यदा यदा Ca.—P. 427. l. 16. (27, 5.) सोमरसश्च Bm. सोमराजश्च A. C. सोमरस B.

P. 427. l. 18. (28.) ईद्रासोमदेवतात् Ca. ईद्रा A 2. B.—युजेद्रासोमं Ca. युजेद्रासोमं A 2. B. युजेद्रासोमं Anukramanī MSS., corrected by Macdonell into सोमं. But cf. II. 30; VII. 104; and सोमापीण्य II. 40; सोमारीद्र VI. 74.—P. 428. l. 11. (28, 3.) सर्वा सर्वाणि A. C. शर्वा (पवा Bm) सर्वाणि B. Instead of शर्वा, Sāyana read सर्वा. :

P. 431. l. 9. (30, 7.) अत्यंतं B. किमिच्छत्यंतं A. C.—P. 433. l. 30. (30, 24.) आद्वरयितः Ca. दारयितः A 2. B. Cf. Nir. VI. 31.—P. 434. l. 1. ननु Ca. अनु A 2. अच B.

P. 434. ll. 6 and 7. (31.) A 2. Ca have पादनिवृत् for निवृत्.—l. 20. (31, 2.) भक्तुं Bm. भोक्तुं A 2. B. भक्तुं Ca.—P. 435. l. 7. (31, 7.) त्वा त्वां MSS.—l. 17. (31, 9.) शतपरिमितमपि A 2. शतपरिमितपरि B. शतमपरिमितमपि Bm. शतमपि मितमपि Ca.—l. 26. (31, 11.) पुष्पीष्य A 2. आ पुष्पीष्य B. Bm. Ca.—P. 436. l. 5. (31, 13.) उहाटय Ca. उत्पादय A 2. B.—l. 10. (31, 15.) Before अस्याकमुत्तमं, A. B have तस्या त्वं, Ca क्षाप्तं.

P. 438. l. 24. (32, 16.) घसः चघसः चघि Ca.—P. 439. l. 4. (32, 18.) चघाचा चघासु
मदीयं राधो धनं एतु Ca. चघाचा चघादीयं राधो धनं एतु A 2. चघाचा चघादीयं राधो धनं ते त्वत्
एतु B.—l. 7. (32, 19.) The Commentary to this verse is only given in B and Ca.
A has दश ते कलशानामित्युक् त्वत्ता.—l. 28. (32, 23.) कमनेनानीयत Nirukta. कमनेनानीय
A 2. कमनेनानीयत Ca. कम । नेनीय B.—P. 440. l. 1. (32, 24.) यामेषु गमनेषु Ca. यामेषु
गमनेषु B. यामेषु A.

P. 440. l. 18. (33, 1.) देवेभ्यः A 2. Ca. देवेभ्यः B. देवेषु Ait. Br.—l. 20. स्वकार्यं प्रति
प्रेषयन्ति ॥ स्वकार्यं प्रति प्रेरयति Ca. स्वयं प्रति प्रेषयति A 2. Bm. स्वयं प्रति प्रेषय इति B.—l. 30.
(33, 2.) From वेषेण to कर्मभिः taken from Ca. परिविष्टी वेषणा (वेषणेन B1) परिचर्य वेषणेन
दंसनाभिः स्वकर्मसामर्थ्येभ्यारं etc. B. परिविष्टी परिवेषणेन परिचर्य वेषणा वेषणेन व्याप्ता यद्दानंतराय-
वदेवानामिन्द्रादीनां etc. A. परिविष्टी वेषणा ववणेन परिचर्य वेषणेन दंसनाभिः स्वकर्मसामर्थ्येभ्यारं etc.
Bm.—l. 31. युवशां कर्त्तन्ति देवप्राप्तिकेकांतस्त्रिण देवेरेकत्वादित्येभ्यः । A. °त्वादिति भावः B. युवस्या
कर्त्तन्ति देवप्राप्तिकेकांतस्त्रिण देवेरेकत्वादिति भावः । Ca.—P. 441. l. 2. मनाये मतिरुति Ca. मनाये
अतेन A. मनाये B.—l. 10. (33, 3.) अमवः Ca. अमवः A. B.—l. 18. (33, 4.) After अकु-
र्वन्मिति यत् Ca adds किं मृताया गोस्वचांगमु द्वाय तस्या मांसं समयोजयन्मिथः.—l. 25. (33, 5.)
देवत्वप्राप्त्युक्तेन देवत्वेन तदा तेषु (तेषां B1) मध्ये एको ज्येष्ठः A. B. देवत्वप्राप्त्युक्तो ज्येष्ठः Ca.—
l. 27. तद्वरः कनिष्ठो वाजः B. तत्कनिष्ठस्ततोऽपि कनीयान् Ca ; omitted in A.—l. 28. वो
वचः युष्मद्वचनं from B and the margin of Bm.

P. 445. l. 15. (34, 7.) अमुभिः Ca. अमुभिः A 2. B.—P. 446. l. 5. (34, 10.) वाजवन्त-
मज्जवन्तं C. वाजवन्तं वज्रवन्तं B. वाजवन्तं A.—l. 6. दातुं Ca. दत्त B. ददातु A. ददातु C.—
l. 7. रयिं after दत्त C. अयिं A ; omitted in B.—l. 13. (34, 11.) अपरक्ता A. B. अपगता
C.—l. 14. मरुद्भिः सं मर्दय ॥ मरुद्भिः दध Bm. मरुद्भिः B ; left out in A 2. Ca ; but there
seems to be the sign + in A 2, to mark the omission.

P. 446. l. 26. (35, 1.) अन्वागच्छन्तु A 2. B. अनु गच्छन्तु Ca.—P. 447. l. 9. (35, 3.)
From अथ सोऽपिः to कुशलहस्ता यूयं from C. B gives the following Commentary on
this verse : हे वाजाः सुहस्ताः शोभनहस्तोपिताः अमवो यूयं चमसं चतुर्धा व्यकृणोत व्यकृणत कृत्वा च हे
सखे सखिभूतापि विश्वेति (इति not in Bm) अनुयहेण सोमपागमित्यब्रवीत अवदत्त अथ यूयं अमृतस्या-
मरणधर्मकस्य etc.—P. 448. l. 19. (35, 9.) °सोमदानवन्तं तुतीयं A. B. °सोमदानवन्तं यन्तुतीयं
Ca.—l. 20. परिवेषणवत् ॥ परिवेषणवन्तं A. B. परिषक्तवचनं Ca.

P. 449. l. 8. (36, 2.) नु चिप्रं only in B. Bm.—P. 450. l. 8. (36, 6.) सुत्वा युक्तो C.
सुत्वा A. सुत्वा B.—l. 11. एवमेवं A 2. Ca. एवमेव B.—अमुर्व्यवहारं A 2. B. अनुर्व्यवहारं Ca.
P. 451. l. 24. (37, 2.) दद्यायोक्ताहाय C. दद्याय वलाय B. दद्यायोक्ताहाय A.—P. 452.
l. 18. (37, 6.) भवत्विति Ca. भवतीति A 2. B.—l. 25. (37, 7.) तरीतुं सां Ca. तरितुं सां
Bm. तरीतुसां A 2. B.

P. 454. l. 9. (38, 4.) After यजमानस्य Ca has आप इति देवताविशेषणं । अथाः संभूत
इत्यर्थः ।—l. 22. (38, 6 and 7.) The Commentary of the two verses wanting in A 2.—
l. 24. (38, 6.) Instead of सुम्वा, Sâyana explains सुम्वा. But Bm has only सुम्वा
शोभमानः.—P. 455. l. 12. (38, 9.) अभिमविषीं वृत्तिं परामिभूतिं चेतुभयं वा ॥ अभिमविषीं वृत्तिं
चेतुभयं यं वा A 2. अभिमविषीं वृत्तिं परामिभूतिं चेतुभयं यं B. अभिमविषीं वृत्तिं परामिभूतिं चेतुभयं
Bm. अभिमविषीं वृत्तिं परामिभूतिं चेतुभयं वा Ca.

P. 456. l. 2. (39, 1.) चासं C. चासं A. Ca. चासं Aa. B.—विप्रासयन्ती; A. B. Ca.—
l. 3. After तासां A. Ca. have ये (or ये). B omits several words.—l. 10. (39, 2
तारकं यं A. Ca. तारयितारं B. तारयितारं Bm.—l. 24. (39, 4.) यत्तदमकहि । तिहन्का
A. Ca. यदमकहि B.—P. 457. l. 3. (39, 6.) भवयन्ति A 2. B. Ca. प्राञ्ज A sv. .

P. 457. l. 27. (40, 2.) तुरकसत् । तुरया सीदति added from B. इति तुरकसत् supplied
by conjecture.—P. 458. l. 4. (40, 3.) वानुकत् । वानुकग A. वानुकतु C. वानु B.—
• वात्स्ये A 2. Ca. वासिति B; Bm has गमनं अगु यथा वाति एति तद्वत् सर्वो देगवान् etc.—l. 1.
After स्नेनस्नेव Ca. has तस्य देवस्य.—l. 11. (40, 4.) कचप्रदेशे Ca. कचंप्रदेशे C. कचिप्रदेशे A
B1. Bm. कुचिप्रदेशे B2: cf. Rv. I. 117, 22.—l. 13. स्वरयति गंतुं । स्वरयति गंतुः C. स्वा
यितु गंतु A. गत्वन्तुं यन्ति B. स्वरयन्ति Bm.—l. 25. (40, 5.) •चितरूपस्थितः C. •चितरूपस्थित
A. •चितरूपस्थितः B. •प्राणिनां हृदि स्थितः B sec. m. •हृदि स्थितः Ca.—l. 26. इह हिंसांगत्वं
B in marg. after हंतिर्गत्वाद्यैः—गंता घोहं सोसावितादि° Ca. गंता इ घोहं सोसावितादि° A :
गंताहंसोहंसूयोहंसोसावितादि° B pr. m. गंताहंसः सोहं [in margine अहं सः सोहं] सूर्योहंसोसावि
तादि° B sec. m.—l. 27. एकीकृतोपास्यः परमात्ममंत्रप्रतिपाद्यः C. एकीकृतोपास्य परमात्ममंत्रा
तिपाद्यः Aa. एकीकृतोपास्यरमंत्रप्रतिपाद्यः A. एकीकृतं परस्परपरमात्ममंत्रप्रतिपाद्यः B. एकीकृ
तपास्यः परमात्मा मंत्रप्रतिपाद्यः B sec. m.—l. 34. यज्ञो । यज्ञं A. B. C.

P. 459. l. 14. (41, 1.) हविष्मान् हविर्युक्तः etc. B has हविष्मान् हविर्युक्तोऽमृतोऽमरणक्षयं
(•चक्षेण B2) अमृतः मरणरहितो होता न स्वर्गसाधनभूतोऽपिरिव.—l. 15. तथा यक्षोमो Ca. तत्र
अयं क्षोमो A 2. B. यः अयं क्षोमो Bm, which omits स यथा तथा.—उक्त उदितः C. उक्तं हि
A. उक्तः अभिहितेन B. उक्तः अभिहितः Bm.—l. 30. (41, 3.) माधेतां from Ca.—P. 460
l. 6. (41, 4.) After हिंसकः A. C. have शत्रूणां. B omits the whole passage.—l. 17
(41, 5.) गमनशीला Ca after गत्वा.—l. 18. (41, 6.) तनये तन्युचि A. C. तनये पौत्रे B.—l. 20
परितन्ने । परितन्ने A. B. C. परितन्ने गमने Ca.—P. 461. l. 5. (41, 8.) सुदानु शोभनप
दातारौ added from B.—l. 6. पदातय अवसे रचणाय Bm. अदमयः अवसे रचणाय E
पदधे A. पत्तयेड् C; left out in Ca.—l. 7. मनस ईश्वरा A. C. मनसा इवाः (i. e. मन
इवाः) B. मनस इवाः Bm.—l. 13. (41, 9.) धनिकं स्वामिनं C. अधिकं स्वामिनां A. B.—
शीघ्रगामिन्य इव from Ca.—l. 19. (41, 10.) रचरूपस्य A. B. रचसमूहरूपस्य C.—l. 20. त्वना
त्मना स्वयमेवाप्रयत्नेन from C.—चक्राणां A 2. B. Ca.—भवतं C. अवतं A. B.—l. 27. (41, 11.
Before वाजसाती B has ततोऽसदीधि.

P. 462. l. 5. (42, 1.) चित्तिस्वर्गभेदेन । चित्तिः स्वर्गभेदेन A. B. C.—l. 22. (42, 3.) Fron
ते अयमेव to यावापुच्छिथी supplied from Ca; left out in A. B. Bm have रजसी राजसां
रोदसी यावापुच्छिथी धारयं च धृतवानस्मि । किंच विद्वान् स्वधेय प्रजापतिरिव विश्वा सर्वोयि भुवनानि
समैरयं । प्रेरयामि ।—l. 30. (42, 4.) अतावा अक्षवान् Ca.—अदर्थमेव C. समर्थमेव A. B.—
P. 463. l. 7. (42, 5.) परेषामभिभाविबन्धोऽहं A. C. अथेषामभिभाविकोऽहं B. अथेषामभिभावि
बन्धोऽहं Bm.—l. 22. (42, 7.) वृतागावृत्तान् A. C. वृतागावृत्तान् B.—l. 23. अयं चान् C
अप्युत्तान् A. मेवान् अप्युत्तान् B.—l. 28. (42, 8.) पत्तावरजकं इहा राष्ट्रं पुत्रसन्निधया Ca
अपितारजकं इहा राष्ट्रं पुत्रसन्निधया A 2. अराजकं इहा राष्ट्रं पुत्रसन्निधया B. Bm.—
l. 29. पुनः प्रोचुः A. C. प्रतिप्रोचुः B.—P. 464. l. 8. (42, 9.) अमीययत् C. प्रीययति A. B.—
l. 15. (42, 10.) युवां संमत्तारो वयं C. युवां सो वयं A. इविवां संमत्तारो वयं B.—मोदंतु B
मोदति A 2. मोदति Ca. मदंतु?

P. 464. l. 19. (43.) प्रातरनुवाकाश्चिन्शस्त्रयोराश्चिन् C. प्रातरनुवाकाश्चिन् A. B.—l. 27. (43, 1.) शेषयेम आययेम वा । शेषयेम शयेम वा A. शेषयेम वा C. शेषयेमाशयेम वा B. The last reading explains शेषाम् by आशयेम from अम्. But Sāyana seems to give two different etymologies of शेषाम्, either from शिष् or from श्रि.—P. 465. l. 1. (43, 2.) मुखयेदक्षान् B. मुखयेदक्षान् A. C. Sāyana explains frequently मुख् by मुखयति.—P. 466. l. 4. (43, 6.) वेतारो गंतारो Ca.—l. 14. (43, 7.) गरितारं only in A.
P. 466. l. 23. (44, 1.) गवां from Ca.—l. 30. (44, 2.) After विभक्तिव्यत्ययः A. C have समिधि, Ca समधि.—l. 32. वहति वाहयति Ca.—P. 467. l. 20. (44, 5.) इच्छन्तो यवमानाः C. इच्छमानाः A. B.

P. 468. l. 14. (45, 1.) Sāyana has omitted युज्यते, which Bm inserts after गन्ताः ; °दित्यस्त्र सानु युज्यते वि सान्वो ससु° B. °दित्यस्त्र सान्वि ससु° Bm. °दित्यस्त्र सानुनि सान्वो ससु° A 2. Ca.—l. 15. विविधाः पृचासोऽज्ञानि । A. C leave out पृचासोऽज्ञानि. B gives the whole passage in this way : विविधाः मिषुना (°न B1) विधा विहितं याच इदमन्नमशनं पृचासः अज्ञानि सानं खादयस्येति हि श्रुतं । It seems that पृचासः अज्ञानि, as युज्यते before, was inserted in B from the margin. विधाः विधा विहितं वा इदमन्नमशनं पानं खादयस्येति हि श्रुतं Ca. विधा विहितं याच इदमन्नमशनं पानं खादयस्येति हि श्रुतं A. ययः विविधाः अशनं पानं खादः पृचासः अज्ञानि तुरीयः etc. Bm.—l. 17. रसद्रव्याधारः Ca. स द्रव्याधारः A 2. B.—P. 469. l. 10. (45, 4.) मधुमिव ॥ मधुमिव A 2. B. Ca.—l. 24. (45, 6.) ते वाहमिः A. B. C. ते धाहमिः B1. ते च अहोमिः Bm.—अंसयंतो inserted from Ca, which has after ररमयः । तो वाहमि प्रकाशः प्रसिद्धीरवाहोमितार्वा दविधतः कंपयंतो अंसयाता वा तमांसि etc.—P. 470. l. 1. (45, 7.) प्रावोचं ॥ प्र वोचं A 2. B. Ca.

P. 472. l. 26. (48, 3.) विश्वरूपे A 2. B. ब्रह्मरूपे Ca.

P. 473. l. 14. (49, 2.) वामाक्षे चारः शोभनः ॥ वामाक्षे सोमः A. वामाक्षे सोमः B 1. हे इंद्रावृहस्यतो चारः शोभनः B 4 sec. manu. वां आक्षे अयं सोमः चारः परि विध्यते Bm. Ca omits the whole passage.—l. 21. (49, 3.) संबन्धि ॥ संबन्धिन् A. B. C. See Amarakosha II. 2, 5.

P. 474. l. 15. (50, 1.) मंद्रजिह्वं मादनजिह्वं मोदनजिह्वं तं Ca. मंद्रजिह्वं तं A. C. मंद्रजिह्वं मंद्रा जिह्वा यस्मासी मंद्रजिह्वः तं B. कीदृशं मंद्रा जिह्वा यस्मासी मंद्रजिह्वः तं मंद्रजिह्वं Bm.—l. 21. (50, 2.) उपचिप्यति A. Bm. C 2. उपाचिप्यति B. उपचप्यति Ca.—l. 33. (50, 3.) शब्देन A 2. B. शब्देना Ca.—P. 476. l. 4. (50, 7.) महतां मंचाणां Ca.—l. 11. (50, 8.) सन् जुष स्त्रि लकीयजातिय Ca.—एवौकसि ॥ एवौकसि A 2. B. Ca. एव औकसि Bm.

P. 478. l. 13. (51, 3.) After विमथे Ca has चंधकारस्तांतमथे. Bm inserts चंतः after इच्छन्तः.—l. 21. (51, 4.) ती द्वी तत्र येऽपि B. त्वे द्वी तत्र येऽपि A. यद्वी तत्र योऽपि Ca.—P. 479. l. 3. (51, 6.) कतमा च Ca.—l. 5. अशीर्षा A. B. अशीर्षा Ca.—यतः ॥ यथा A. B. C.—l. 6. उवासावृक्षं A 2. B. उवासां सावृक्षं Ca.—l. 11. (51, 7.) ताः खलूपकारिणः Ca. ताः खलूपकारिणः A. Bm. चारिणः B.—l. 19. (51, 8.) देशदेकरूपादंतरिषात् Ca.—l. 20. अस्त्रिग्विंशदिकं Ca. अस्त्रिग्विंशदिकं A. अस्त्रिग्विंशदिकं B.—l. 22. प्रसंगादुपकारत्वाच्च A. B. प्रसरायकारत्वाच्च Ca.—l. 28. (51, 9.) अहिंसितवर्णा taken from Ca.—P. 480. l. 5. (51, 10.) आ पूरयः Bm at the end.—l. 11. (51, 11.) विभातीर्द्विविधमानाः Ca.

P. 481. l. 1. (52, 4.) वियुज्यमाना B. C. युज्यमाना A.—l. 11. (52, 6.) अमु पश्चात् taken

from Ca; omitted in A. B. C 2. B 2 has चन्वच चनुरच sec. manu. B 1 has चनु रच, Bm चनुच रच.—l. 12. (52, 7.) The Viniyoga is given in Ca only.

P. 482. l. 30. (53, 5.) चंतरा चां न A. B. चंतरा चीतं Ca. But Nir. II. 10 has चंतरा चांतं भवति.—P. 483. l. 4. तिस्रो दिव इन्द्रप्रजापतिसत्वाख्यान् Ca. Bm. तिस्रोऽपेदिषः इन्द्रप्रजापति-सत्वाख्यान् A. तिस्रो दिवो अपीन्द्रप्रजापतिरित्वाख्यान् B 2. तिस्रो दिव अपीन्द्रप्रजापतिस्तत्वाख्यान् B 1.—l. 23. (53, 7.) धनादिभि Ca. धनानि A 2. B. M 1.

P. 484. l. 17. (54, 3.) अनामसः अपापान् B.—l. 26. (54, 4.) न प्रमीयेत् । न प्रहिंसेत् A. B. न प्रमीयेत् । न प्रहिंसेत् Ca.—l. 27. दैवक्षेत्रधिकरणे । दैवक्षेत्रेति अधिकरणे A. B. C 2. दैवधिकरणे Ca.—l. 29. यत् यः । यः B 2. यं । Ca. यी A. यः B 1; left out in Bm.—युचति प्रेरयति B.—P. 485. l. 5. (54, 5.) गच्छंतस्त्वां A. C. गच्छंतः प्राणिनस्त्वया B.

P. 485. l. 23. (55, 1.) The whole passage from कश्च वक्षता सं to चारयिता is taken from Ca.—l. 28. समानाधिकरण इति सामानाधिकरण्यात् A. C 2. समिधिकरण इति समानाधि-करणं यत् B. नामंयति समानाधिकरणे (Pān. VIII. 1, 73) एत्वविद्यमानवत्त्वप्रतिषेधात् Ca.—l. 30. युष्माकं मध्ये अधरे Ca.—l. 31. From को वरिवो to को वरिवो wanting in B; Bm has अधरे यानि को वरिवो धनं धाति ददाति तं रचत.—P. 486. l. 4- (55, 2.) दुःखानामभि-यधितारः Ca. दुःखानामाश्रयितारः A. B. दुःखानां नाश्रयितारः Bm.—l. 12. (55, 3.) यथा wanting in A. B. C. अस्याव्यया Bm.—l. 13. तथा Bm. इ तथा A. B. C 2. यथा B 2 sec. manu. Ca omits the whole passage.—l. 26. (55, 5.) इन्द्रसखस्य Ca. अद्रेसखस्य A. अद्रेः सखस्य B.—P. 487. l. 25. (55, 10.) आगच्छति Bm. Ca. आगच्छति A 2. B.

P. 487. l. 27. (56.) वामदेवस्त्वायं वावापुथिव्यावितलनुक्रमणिका (व्या इत्यं B) A 2. B, the words between wanting. मही सप्त वावापुथिव्यावितलनुक्रमणिका Ca. *पुथिवीयं Anukr. Cf. Pān. IV. 2, 32; Rv. Bh. I. 159. 185; VI. 70; VII. 53.—l. 29. Āsv. adds इह स्थि after मही वावापुथिवी.—P. 488. l. 5. (56, 1.) इह यक्षि deest in A. C.—l. 24. (56, 3.) We should expect रजसी before चंतरिचि. Bm inserts रजसी भुवने before चवंशे.—P. 489. l. 11. (56, 6.) राजचः । श्रानि भवचः । Ca.—*शरीरेकदेशेन Ca. *शरीरेकदेशेन A. *शरीरेकदेशादिना B.—यी स्त्रीनोषरेण भुवं सा च स्वकीयेन कार्येयेन Ca. यो स्त्रीयोनासरेण भुवं सा च स्वकीयेन कार्येयेन A 2. Aa. स्त्रीयोनोषरेण Aa sec. manu. यीः स्त्रीयेनासरिण भुवं सा च स्वकीयेन कार्येयेन B 2. यीरसा स्त्रीयोनासरिण भुवं सा च स्वकीयेन कार्येयेन B 1. त्वी स्त्रीयोनासारच भुव स च स्वकीयेन कार्येयेन C 2. यीः स्त्रीयेनोषरेण भुवं सा च स्वकीयेन कार्येयेन Sâyana's Commentary to the Sâma-veda. कार्येयेन or कार्येयेन?—l. 16. (56, 7.) साधयः साधयचः Ca.—l. 17. आश्रयतः A 2. Bm. Ca. आश्रयचः B.

P. 489. l. 21. (57.) ते चानुभवावाया च चतुर्थी च Ca. ते चानुभवावाया चतुर्थी च B. ते चानुभवावा च चतुर्थी च A 2. See Anukr. M. p. 18.—P. 490. l. 6. (57, 2.) मधुस्रावि सुपूतं । मधुस्रावितं सुपूतं Ca. मधुस्रावित A. मधुस्रावि तत् B. मधुस्रावि तं Bm; B. Bm put सुपूतं शोधितं after जमिं प्रवृत्तं.—l. 29. (57, 5.) हे मुनासीरा stands before अतः मुन इन्द्रः in A. B. In the quotation from Yâska, मुनो वायुः is left out in A. B. C. Sâyana takes मुनासीरी either as Indra and Vâyu, or, according to the Nairuktas, as Vâyu and Âditya. This is shown in verse 8. Ca reads मुदेवः मुनदेवतेति शीनकः । अतः मुन इन्द्रः सीरी वायुः इन्द्रवायू । हे मुनासीरा इन्द्रवायू । इत्यादित्वाविति शैब्यः । मुनो वायुः मु एतंतंरिचि etc. Shadgurusishya, in his Commentary on the Nirukta, writes, मुन इति वाचोरभिधानं ।

काष्ठं पुंस्त्रिचताविदः । ययुः मुनः सीरः सूर्य मुनासीरो वायुसूचीं वदति । मुनासीरमिदं यास्तु भे
 सूर्येद्री तु मन्वते श्वाकपूनिरिति पराशुरः—मु इति Aa pr. manu. Ca pr. manu. मुन इति Aa sec.
 manu. Ca sec. manu. मुन इति A 2. मु इति B. C. मु इति Nir.—P. 491. l. 11. (57, 7.)
 दुह्यात् A 2. B. दुह्यति Ca.—l. 17. (57, 8.) नो भूमिं फासा भूमिविदारककाठाः । ताः फासा
 भूमिविदारककाठाः (*विदारकाठाः Bm.) B. ता भूमिफासाः विदारककाठाः A. नो भूमिं फासाः
 विविदारककाठाः Ca.

P. 491. l. 28. (58, 1.) इति वा समुद्रोऽपिः पार्थिवः Ca. इति वा पार्थिवः A. इति पार्थिवः
 B.—l. 29. ऊर्मुत्यादकः Ca. ऊर्मुत्यातकः A. ऊर्मुत्यातुको B.—l. 30. समुद्रवणः B. Ca. समु-
 द्रवणः A. C 2.—P. 492. l. 10. (58, 2.) सुमः A. C. Bm. सुषामो B.—l. 11. मुंवावि
 दिपूपावि वेदचतुष्टयकपाणि वा Ca.—l. 20. (58, 3.) स चपाणां वर्णानां चिभिर्वेदैः Ca. In Āpa-
 stamba's Pañbhāshā-sūtras we have यच्च व्याख्यानामः ॥ १ ॥ स चपाणां वर्णानां ब्राह्मणराज-
 न्ययोर्वैज्यं च ॥ २ ॥ स चिभिर्वेदैर्विधीयते ॥ ३ ॥ See Zeitschrift der Deutschen Morgen-
 ländischen Gesellschaft, vol. ix. page xliii, 'Über die Todtenbestattung bei den
 Brahmanen von Max Müller,'—अपेचयिच ॥ *चयेव A 2. B. Ca.—l. 22. ब्रह्मोदनं । ब्रह्मोदनं
 A 2. B. Ca.—l. 23. इत्या. चमुष्ठानस्य B. *इत्यानु A 2. इत्यानु Ca.—l. 24. विप्रकारं Ca.
 विःप्रकारं A 2. Bm; deest in B 1.—l. 25. महो देवः एव यज्ञात्मा महानुभावो देवः Ca.—l. 28.
 एत अयनार्थत्वात् A. एव अयनार्थत्वात् C and Aa pr. manu. एव अयनार्थत्वात् Aa sec. manu.
 एवः अयनार्थत्वात् Ca. एवाअयनार्थत्वात् B.—l. 32. अग्न्यावात्मकत्वेन संबन्धः Ca. अग्न्यावात्मकत्वेन
 संबन्धः A. B.—P. 493. l. 15. (58, 5.) अप्यंभवो Ca. अपः संभवो A. B.—l. 22. (58, 6.) उपरि
 deest in A. B.—P. 494. l. 5. (58, 7.) यथा काठा मिदं Ca.—l. 21. (58, 9.) The MSS.
 have व्यंजयंतः instead of व्यंजयंतीः, a mistake of frequent occurrence in Sāyana.—
 l. 33. (58, 11.) तदंति इति वृत्ता C. तदंति इति अथा A. तदंति वृत्ताची B.—P. 495. l. 5. विशं
 सुचनमधि चितं B. विशं सुचनं कृतं मृतवातमधि चितं । आश्रितं । तदपि च धाम कुच कुचसू इति ।
 उच्यते । Ca; deest in A. C 2.—चंतः समुद्रे वडवापिलेन B. चंतः समुद्रे चंतरिचस्य मध्ये सूर्यम-
 न्नलेन Ca; deest in A. C 2.

MANDALA V.

P. 496. l. 7. (1.) प्रातरनुवासे from Ca.—l. 29. (1, 3.) तदा मुचिः दीप्तो B. यदेव मुचो
 दीप्तो C. यदेव मुहीप्तो A.—P. 497. l. 8. (1, 4.) नानाकूपे from Ca. Bm.—l. 9. उदयवासे
 A 2. B. प्रातःवासे Ca. Bm.—l. 18. (1, 6.) सूचितं च MSS. Cf. Th. Aufrecht, Das Aitareya-
 brāhmaṇa, page iv sq.—l. 27. मध्य इहः कमिहः । समिहः A 2. B. मध्य इहः दीप्तः Bm.
 Ca.—P. 498. l. 1. (1, 7.) प्र before ईकते only in Bm.—l. 18. (1, 9.) प्र सवः Bm.—यक्षि
 यक्षां B.—l. 20. मानुषीणां यजमानकृपाणां Ca.—l. 27. (1, 10.) महि of the text is left
 unexplained in A. C. बृहत्तवत् मैहि मद्रं महत्सुखं च B.

P. 499. l. 12. (2.) जननासः । जननासः A 2. B. Ca. M 1.—l. 14. जानः Ca. जारः
 A 2. B. The Anukramanī has जानः; in the Bṛihaddevatā sloka 643 we find
 वृशो जानः पुरोहितः, Devarāga on Nir. IV. 18 has जनपुत्रः, see Nir. SS. vol. ii, p. 441.
 The Tāndya-brāhmaṇa 13, 3, 12 has वृशो वै जानः, taken by Sāyana for वैजानः,
 विजानस्य पुत्रः.—l. 20. (2, 1.) ऐस्ताकः C. ऐस्ताकः A. B.—जानः Ca. जारः A 2; wanting
 in B.—l. 25. दिवाः A 2. दिवः B. Ca.—l. 26. रागात् C. वेनात् A. B.—l. 28. संचितं A 2.

संविद्य B. निविद्य Ca.—l. 29. एवं गायन् स ऋषिर्ब्रह्महत्यां मार्यां वातां C. एवं गायन् ऋषिर्ब्रह्महत्यां मार्यां वातां A. एवं गायन् स ऋषिर्ब्रह्महत्यां मार्यां वातां B.—l. 30. सम्यक् तद्वरसोवयित्वा C. सवस्वरसोवयित्वा A. संखरे तोवयित्वा B.—l. 32. धारयन् A. Bm. C. धारयन् B.—P. 500. l. 1. निहितं स्मितं पुरः B. स्मितं पुरः पुरोदेशे Ca; deest in A.—l. 2. जानो ॥ जारो A 2. B. Ca.—l. 11. (2, 2.) कश्चिपुनाह्नं B. Ca pr. manu. कश्चिपुना स्निग्धं A. Ca sec. manu.—l. 14. कुमारजननं A. कुमारं जननं B 2 pr. manu. B 1. कुमारं जननं B 2. sec. manu. कुमारमानु C.—l. 29. (2, 4.) अरखां C. आरखां A. B.—l. 32. वीर्यं from Ca.—P. 501. l. 5. (2, 5.) व्योजयन् ॥ विद्योजयन् MSS.—l. 14. (2, 6.) मर्त्येषु तदीयेषु लोकेषु Ca.—l. 16. अविर्ब्रह्माणि ॥ अवीं ब्रह्माणि A. C. अष ब्रह्माणि B.—l. 17. प्राणमयं ॥ शायं मेगं A. Aa. B. C.—l. 24. (2, 7.) अनेकरूपायूपात् Ca. अनेकयूपात् A. B.—l. 26. क्षुतिकर्मैतत् ॥ क्षुतिकर्मैतत् Ca pr. manu. क्षुतिकर्मैत्वात् A. B. C.—अस्मावीत् A 2. B. क्षुतिभिः असुचत् Ca.—P. 502. l. 20. (2, 10.) मंगं B. यावां A. यारां C.

P. 503. l. 7. (3.) Colebrooke's MS. of the Anukramanikā adds आद्या विराट् तृतीया मासतरोद्गविष्णवी.—P. 504. l. 1. (3, 3.) अपो ॥ आपो B; deest in A. C.—l. 2. ब्रह्मवर्धितापि B. उद्गावयितरपि C. ब्रह्मवर्धितराय A.—l. 3. अगम्यं A. Bm. अर्चयुर्गम्यं C. गम्यं B.—l. 18. (3, 5.) अतिथिवत्पूज्यो भवसि from Ca. भवसि B; omitted in A. C.—l. 26. (3, 6.) वक्षं A 2. B. पक्षा Ca.—P. 505. l. 3. (3, 7.) चिकित्सः चेतनावन् Bm in marg. before अये.—l. 16. (3, 9.) पुषस्त्राणीयः पुषसाता वा Ca.—P. 506. l. 10. (3, 12.) वसवे वासकाय C. वसवे वासका A. वसवे धनार्थं वासकाः B.—l. 11. अवाचि before उक्तवान् omitted by A. C; B puts it after आगोऽपराधं.

P. 506. l. 20. (4, 1.) वृत्तवृत्तिभ्यां A. वृत्तवृत्तिभ्यां B. C: cf. Pāṇ. II. 1, 3 Comm.—P. 507. l. 17. (4, 5.) मद्व्यः कीदृशः B.—l. 23. दुरोणे गृहे from Bm.—P. 508. l. 2. (4, 6.) तर्पयसि Bm. तर्पयसि पाहि A. B. C. तर्पयसि तर्हि?—l. 14. (4, 8.) पित्रादिषु C. Bm. दिव्यादिषु A. B. दिषु A 2.—l. 22. (4, 9.) दुर्गहा दुःखेन गाह्यानि ॥ दुर्गहा दुःखेन याह्यानि A 2. Ca. ०ह्यानि Bm. दुर्गहा दुःखेन याह्यानि B. Cf. Rv. Bh. IV. 18, 2.—ll. 23 and 24. अस्माधं Bm. नोऽस्माकं A 2. B. Ca.—P. 509. l. 2. (4, 10.) कीरिकाशब्देन A. B. C.—l. 3. स्वामन्नप्रदं मन्थमानो Ca.—l. 4. प्रजायसे B. Taitt. Br. प्रजायते A 2. Ca.

P. 509. l. 17. (5.) अयेति वा A 2.—l. 20. (5, 1.) हे अस्त्रिज Bm. Ca.—l. 29. (5, 4.) The Samhitās write, both here and X. 18, 10, ऊर्णसदाः.—P. 510. l. 23. (5, 9.) पोषे पोषकरणे Bm. पोषकरणे Ca. पोषकारणे B. पोषे करणे A 2 sec. manu.

P. 511. l. 9. (6.) Āsv. has between the two verses a third: आ ते दत्तो मनो यमत.—P. 512. l. 13. (6, 5.) आ पूरणः Bm at the end.—P. 513. l. 4. (6, 8.) प्रयच्छ A 2. B. आहर Ca.—l. 12. (6, 9.) पचसि वा C. वसि वा A. सेवसि वा B.—l. 18. (6, 10.) अनुवत्तं संबद्धं Ca.—l. 19. यक्षि सुखा सुवन्ति after स्थापयन्ति Ca.—निर्दिशन्ति etc. to यस्म भवन्ति from Ca. निर्दिशन्ति । अनुवत्तं अस्या यस्म भवन्ति A. निर्दिशन्ति किंच अक्षी अस्मा सुवीर्यं शोभनपुत्रादिकं उतापि च त्वत् आश्रय्य आश्रयो अस्या यस्म भवन्ति B.—l. 21. धारयति A 2. B. धारयन् Bm. Ca.

P. 514. l. 11. (7, 3.) योतमानस्त्रास्त्र A. B. योतमानस्त्रा Ca. योतमानस्त्राभिः C.—l. 13. स्त्रीकरोति A. B. स्त्रीकरोमि C.—l. 29. (7, 6.) सुहृदीयं Bm. सुहृदीयमस्मिं A. B. C.—आश्रय्यं A. C. आपारार्थं B.—P. 515. l. 6. (7, 7.) उरु भवन् ॥ उरुवन A 2. उरुवन् Ca; deest in B.—l. 24. (7, 10.) B. Bm add हे अये in the beginning of the verse, but

Sāyana seems to have read चदि: for चदि.—अभिज: after अतिरिक्त: repeated in A. B. C. अभिज: अभुव्यो वा जनयिता B1. अभिज: अभुव्यजनयिता Bm.
 . . P. 516. l. 12. (8, 2.) स्यतारं A 2. स्यतारं दातारं Ca. संस्यतारं B. संपर्कितारं Bm.—
 वृषाणां A. C. रचसां B.—P. 517. l. 23. (8, 7.) अभिव्य B. अभिव्य A 2. अभिव्यव्य Ca pr. m. अभिव्य Ca sec. m.

: ASHTAKA IV.—From here B gives only an extract of the Commentary, leaving out all that does not belong materially to the explanation of the text, especially all grammatical rules and quotations from Yāska. It becomes nearly identical with Bm.

P. 519. l. 6. (9.) शिष्टाः पंत्यंतस्य च कृतस्तेति परिभाषया अनुष्ठुभः Ca.—l. 14. (9, 1.) B has only the last explanation: जातं वेदो धनं यस्यासौ जातवेदाः.—l. 15. मनिर्ष्व to चर्चत्वात् left out in B. The whole grammatical explanation from हविष्यंत: to the end of the verse is omitted in B.—P. 520. l. 4. (9, 2.) यजमानस्य प्रभृतां Ca. यजमानप्रभृतां A. यजमानप्रभृतीनां Aa. यजमानस्य B.—l. 6. नूनाणि A 2. सक्तानि Ca. वृत्तानि to तस्य left out in B.—l. 7 sq. मतुपः आदुपधात्वात् A 2. मतुपः । आदुपधात्वात् Ca.—l. 21. (9, 3.) After इत्याकारलोपः Ca adds नि धान्ये नि (Un. I. 10) अस्मादूषामिदित्यनुवर्तते.—P. 521. l. 9. (9, 5.) उपवर्धयति B sec. m. उपवर्धयति A 2. उपवर्धति Ca. B pr. m.—l. 23. (9, 6.) कतिवृत्तिं etc. °वृत्तिं (Pān. III. 3, 97) omitted by MSS.

P. 522. l. 9. (10.) चंथा चतुर्थीत्यनुक्रांतं A 2. B. See Anukr. M., where °चतुर्थी is a misprint for °चतुर्थी.—l. 15. (10, 1.) अस्मान् B sec. m. A 2 sec. m. अस्माकं Ca. A 2 pr. m. B pr. m.—l. 17. वले after उञ्जे: (Un. IV. 191) omitted by MSS.—l. 21. नस् व्यापनं यस्य तत्तथोक्तं ॥ नसं व्यापनं यस्य तथोक्तं A. C.—l. 22. परेषंसति A 2 sec. m. परेषः संति A 2 pr. m. Ca.—P. 523. l. 10. (10, 3.) यत्प्रत्ययांतो MSS. It would be according to Un. IV. 111: यकप्रः.—P. 524. l. 14. (10, 6.) युष्माकास्माकी ॥ युष्माकी A 2. Ca.—l. 17. ब्रह्मवचनाप्रलोपाभावः ॥ ब्रह्मवचनाप्रलोपाभावः C 2. ब्रह्मवचनले लोपाभावः A. Ca. Cf. Rv. Bh. I. 7, 9, the grammatical explanation of एक.—l. 22. (10, 7.) चंगिरसां A 2 sec. m. चंगिरसः A 2 pr. m. Ca.

P. 525. l. 25. (11, 2.) मध्योदात्तः ॥ अंतोदात्तः A. Ca.—l. 35. (11, 3.) कमेरिन् ॥ कमेरिन् A 2. Ca.—P. 526. l. 24. (11, 6.) प्रकृतिभूत A 2 sec. m. प्रकृतिभूतं A 2 pr. m. B. Ca.

P. 527. l. 22. (12, 3.) नवेदाः ज्ञाता भुवः भुवे: C 2. नवेदाः भुवः Ca. नवेदाः भुवः भवे: A. नवेदाः भुवः न वेत्तासि B.—अतूनामृतुपा वसंतादीनां पात्रकः B.—l. 25. दिनपूर्वस्थां etc. Cf. the Commentary on Nighantū III. 15 (9) in Nir. SS. vol. i. p. 340 sq.—P. 528. l. 25. (12, 6.) आगच्छतु भवत्विति B sec. m. आगच्छति भवतीति A 2. Ca. B pr. m.

P. 528. l. 30. (13.) मयोभुवः । सद्यंती A 2. Ca.—P. 529. l. 3. (13, 2.) सूर्यरूपेण B. सूर्य A 2. Ca.—व्याप्तवंतो B. Ca. व्याप्तवंतो A 2 pr. m. व्याप्तवतो A 2 sec. m.

P. 530. l. 20. (15.) A 2. B. Ca have इति पंचमे मंडले सप्तमोऽनुषाकः and अष्टमे ऽनुषाके, only in A 2 sec. m. (in marg.) corrected to प्रथमो and द्वितीयः.—P. 531. l. 6. (15, 2.) ते यजमानाः ॥ ये यजमानाः A. B. Ca.—l. 28. (15, 5.) तायुरिति खेननाम । पदमिव आत्मीयं मार्गमिव गुहा गुहायां दधानः आत्मनः यजुषां प्रकाशं निदधानः A in margine, and C 2,

which leaves out, आत्मनः; Ca and Aa omit the whole passage. तावुर्न, तस्मात् यथा गुहायां पदं द्रव्यं दधानः धारयन् रक्षति तद्वत् B.—l. 30. स्युः, स्यु A 2. Ca. But cf. Dhâtup. 27, 13.

P. 533. l. 18. (17, 2.) साधनेन MS. सनेन A 2. Ca. B has a lacuna.

P. 535. l. 10. (18, 4.) तस्मिन्धिरे ॥ तस्मिन्निधिरे A 2. Ca. स्वर्गरे यज्ञे दधिरे B.—B adds वा पूरणः at the end.

P. 537. l. 5. (20, 2.) नीताः MS. नीयाः A 2. Ca. B has श्वसो बनेन उप हूरः जघनीयाः ---- किञ्च चक्षत्रतस्त चवेदिक्वस्त etc.—l. 6. हूरोऽतिहिंसां A 2 sec. m. करोति हिंसां A 2 pr. m. Ca. कुर्वति हिंसां B.—l. 10. (20, 3.) साधनं साधकं B. साधकं साधयितारं A 2. Ca.

P. 537. l. 27. (21, 1.) चंगारात्क ॥ चंगिरा° A 2. B. Ca.—P. 538. l. 2. (21, 2.) घृतयु-क्तामिति A 2 sec. m. घृतयुक्तामिति A 2 pr. m. Ca. घृतयुक्तो भवेति B.

P. 538. l. 17. (22.) प्र विश्वसामन्विश्वसामिति A 2 sec. m. प्र विश्वसामिति A 2 pr. m. Ca. Cf. Anukr. M. p. 19.

P. 541. l. 16. (25, 3.) दीदिहि A 2. B. Ca instead of दिदीहि.—P. 542. l. 20. (25, 8.) उत्तोपि च B. उत्त अपि च A 2. Ca.—l. 24. (25, 9.) अस्माकं वसमाचरंतुं A. शत्रुनाशकं B; left out in Ca.—एवमुक्तप्रकरणेण A 2; left out in B. Ca. एवमुक्तप्रकरणे ?

P. 542. l. 27. (26.) अग्निं गायत्रमिति MSS. See Anukr. M. p. 19, note 5.—P. 543. l. 11. (26, 3.) Ca has after कांतयज्ञं, यद्वा प्रिय. Cf. Rv. Bh. III. 24, 2; VIII. 31, 9.—P. 544. l. 6. (26, 9.) आ सीदंतु B. सीदंतु। आसीदंतु A 2. Ca.

P. 544. l. 7. (27.) वैवृष्ण° ॥ वैवृष्णि° Ca. Cf. Anukr. M. p. 19.

P. 547. l. 16. (29, 1.) From संति to तेजांसि from B. संति रोचनं रोचना रोचमानानि बाष्पयिषूयात्कानि दिव्या दिव्यानि अंतरिक्षे भवानि तानि तेजांसि Ca; left out in A.—l. 17. धारयंत ॥ अधारयंत A 2. Ca. धारयन्ति B.—l. 18. मुद्रवन्ता A. Ca. भद्रवन्ता B.—l. 25. (29, 2.) ततो A. तथा B. तयोः Ca.—P. 548. l. 9. (29, 4.) ज्येतेर्वा ॥ ज्येतेर्वा A. ज्येतेर्वा Ca.—l. 17. (29, 5.) वहुवाद्यः A. Ca. अग्न्याद्यः B.—l. 21. स्वस्वपुत्रेण ॥ स्वभावे A. स्वभावेन Ca.—P. 550. l. 9. (29, 11.) स्वा स्वां A 2. B. Ca.—P. 551. l. 13. (29, 15.) मूरतम वेदं हि निगमः A. Ca; left out in B. It is probable that before हि निगमः a quotation from the Veda was left out.

P. 551. l. 28. (30, 1.) शोभनश्चकारो Ca. शोभनाश्चकारो A. शोभनश्चो यस्त etc. B.—P. 552. l. 4. (30, 2.) स्वं ज्ञापयितुः B. Ca. स्वज्ञा° A 2.—l. 14. (30, 3.) विद्वान् before मृगवक्ष added by conjecture. नः अक्षदीयानि यानि कर्माणि जुजोवः अनुष्ठितानि तानि विद्वान् वनः वेदत् ज्ञानात् अविद्वान् वनः मृगवक्ष मृगुयात् B.—l. 22. (30, 4.) वेवि गच्छसि B.—P. 553. l. 5. (30, 6.) चदंति A. C. चरन्ति B. Ca.—P. 554. l. 27. (30, 12.) नृणां B. नरां A 2. Ca. M 1.

P. 556. l. 17. (31, 3.) चवः B. विवः A 2. B.—l. 30. (31, 5.) अभिववपावावाः Ca. B. अभिवववपावावाः A.—P. 557. l. 19. (31, 7.) प्रक्षाः ॥ पवनाः A. यवनाः Ca (युवती ?); left out in B.—समीपं वा ॥ समीप A. Ca; left out in B.—l. 25. (31, 8.) पारि A. पार Ca. पारः B; left out in C 2. Sâyana mistook पार in the Samhitâ for a locative.

P. 559. l. 12. (32, 1.) मेघकोदकानां MS. °कानि A 2. B. Ca.—l. 13. बाष्पमानान् ॥ बाष्प-मानान् B. Ca; left out in A 2.—l. 16. The Nir. has उत्तरणाद्वा before उत्सद् etc., but see the var. lect. in Nir. SS.—l. 17. ज्ञात् not in Nir.—P. 561. l. 10. (32, 8.) अयुजोत् MS.

आहुतोत् A 2. Ca.—l. 12. अमचं A 2. Ca. अच B. Sāyana, as the explanation shows, read अमचं instead of अच in the text.—l. 13. अचहितां Taitt. S. A 2 sec. m. अचिहतां A 2 pr. m. Ca.—P. 562. l. 7. (32, 11.) हवमानासः ॥ बहमानासः A 2. B. Ca.

P. 562. l. 23. (33.) प्रजापतिपुत्रस्य संवरणस्त्वार्यं A 2. प्रजापतिपुत्रः संवरणाच्च अविः Ca.—P. 563. l. 12. (33, 2.) अनु after प्रीति is left out in A. Ca; B puts it after प्र.—l. 18. (33, 3.) यत् । सुपो सोपः । धि Ca.—l. 25. (33, 4.) हे इन्द्र वृषा कामानां वर्षकस्त्वं सूर्याय चित्सूर्यं च स्र श्रीकसि स्वस्थानि चकर्थं कृतवानसि । किंच ते तव यद्यदा स्वभूतानि पुत्र पुत्र्यणि बह्वन्वकचोक्यानि शस्त्राणि संति तदोर्वरासु सख्योपेतासु भूमिषु गवे वृष्युद्काय युध्वा चक्षप्रतिबंधकात् ततश्च संपादयसि समस्तु B. From संहरन् to वर्धिता सन् left out in Ca.—P. 564. l. 1. (33, 5.) Instead of कीदृशा वयं, B has ते सत्या प्राणिनो वयं.—l. 18. (33, 7.) अच पाहि पाजय B. Ca. अच पाजय A 2. Whether we read पाहि or not, Sāyana's explanation does not agree with our text. *If we read अच पाहि, Sāyana would seem to have read अच, taking it as the preposition; and if we accept the reading of A 2, Sāyana would have overlooked पाहि altogether.—P. 565. l. 4. (33, 9.) अथा दानि विनियुक्ता A. अथाः । विदचक्ष वेदनसाधनस्य यज्ञस्य राती, दानि विनियुक्ता B. Ca.

P. 565. l. 31. (34, 2.) स्वकीयोदरं MS. स्वकीयं A 2. B. Ca.—मधुररसस्य A 2. मधुरसस्य B. Ca.—बंधसः सोमस्य A 2. बंधसः चक्षस्य B. बंधसस्य सोमस्य Ca.—l. 32. Sāyana reads सहस्रमृष्टिः for सहस्रमृष्टि.—P. 566. l. 5. (34, 3.) See for this verse Nir. VI. 19.—l. 7. विनिघहा A 2. विघहा B. Ca.—l. 9. अयज्जानं B. यज्जानं A 2. Ca.—l. 19. (34, 4.) पिचादिवधं ॥ पिचादिधनं A. पिचादिवत् Ca. B.—l. 20. अचक्षुखान् A 2. अचक्षुखान् Ca. See Taitt. S. VI. 2, 7, 5; Kaush. Up. 3, 1; Ait. Br. VII. 28.—l. 28. (34, 5.) पुष्यता चन बंधादीनपोषयता—MSS.—P. 567. l. 10. (34, 7.) वणिज इव ॥ वणिजमिव A. वणिजम Ca; left out in B.—l. 12. पुत्र पुत्र्यणि ॥ पुत्र पुत्र्यणि A. पुत्र पुत्र्यणि महति Ca; left out in B.—l. 28. (34, 9.) अपिवेशिसुतं A. Ca. आपिवेशिसुतं B.

* P. 568. l. 15. (35, 2.) चतुर्षु ॥ चतस्रसु A 2. B. Ca.—l. 23. (35, 3.) यस्यावचं ॥ अच यचं A. अचयचं Ca.

P. 570. l. 17. (36, 3.) सोष्यति ॥ सोषयति A. B. Ca.—P. 571. l. 1. (36, 5.) दीक्षतेर्वा ॥ दीक्षतेः A. B. Ca.

P. 571. l. 30. (37, 2.) पन्नेजनीः A. Ca. अचनेजनीः B.

P. 573. l. 8. (38, 3.) मरत्समूहः A. मरत्सहः Ca. मरत्संगः B.

P. 573. l. 31. (39, 1.) चिचं चायनीय A 2. Ca. Both Nir. Roth and Nir. SS. (but see var. lect.) read चिचं चायनीयं.—P. 574. l. 4. (39, 2.) सुचमन्नं A. सुचमन्नं वा Ca. सुचं धनं B.—l. 10. (39, 3.) दित्सु दानिकु A 2. दित्सुः दानिकुः Ca. दित्सु दानि B.—l. 16. (39, 4.) पुरातनीभिः निव्याभिः Ca.—नीभिर्निरः वाग्भिः खोतारः B.

P. 574. l. 25. (40.) अचिदेवतेवेति A 2 pr. m. Ca. अचिरेव देव इति A 2 sec. m. See Anukr. M. p. 20.—P. 575. l. 20. (40, 4.) सोमस्य रसस्य A 2. Ca. सोमस्य B.—योऽसि C 2. असि A. B. Ca.—l. 23. अवीक्ष् B. अवीक्ष् A 2. Ca.—P. 576. l. 13. (40, 7.) तव स्वभूतं B. स्वभूतं A. Ca.—l. 21. (40, 8.) मामिहावतमित्युपग्रिचन् only in B.—l. 22. नमसा । उक्तिः ॥ नमस्तिः A. Ca. मस्तिः C. नमसा नमोक्तिः B.—l. 23. स्त्रापकं B. Ca. स्त्रापकं A 2.—l. 24. स्त्रापयमया A. Ca. The whole explanation left out in B.—l. 26. अपनोय ॥ अपनोय

A. Ca.—P. 577. l. 1. (40, 9.) Instead of निगतव्याख्ये वा B has यं सूर्यमार्यमासुरः स्वर्मापु-
स्मसाविधत् आवृणोत् वे खलु. What follows is taken from B. अन्वविदन् इन्द्रार्थं सोमयाः
मदेवतासुतिनमस्कारिः (सोमयागे देव० B) । अनुक्रमेण ईषदीषत् (ईषत् only once in B) तमो विद्वन्
नव्यवन्त इत्यर्थः ॥ A. Ca.

P. 577. l. 13. (41, 1.) दे वा हविर्देवि च from B, which has देव हविर्देवि च.—l. 14. प्रयः
च्छः ॥ प्रयच्छं A. C. प्रयच्छत B.—l. 30. (41, 3.) धर्मिण्यहणं C. धर्मिणं A. Ca.—P. 578. l. 5.
(41, 4.) सोढा A. B. Ca. सोढा वा C 2.—l. 7. समानगतिः from C.—l. 15. (41, 5.) होताचि
Ca.—l. 16. होता एवेः A. होता होताचिः एवेः B. Ca.—l. 24. (41, 6.) प्र देवं A. B. C.—l. 26.
सुत ॥ सुति A. B. Ca.—P. 579. l. 1. (41, 7.) वंदनार्हेः चितयन्निः चतयन्निः अर्कैः अर्चनीयेः मूषेः
सुखकीरः रत्तिः देवेः सह चंतरिषात् अविशेषेण सर्वप्रदेशात् वः युष्मभ्यं उप प्रेषे हविः उपप्रापयामि हे उक्त-
देवते etc. B. This explanation of B is referred to in A and C. उपप्रापयामि अर्कै हविः A.
Ca omits all between उपप्रापयामि and हे उक्तदेवते.—l. 18. (41, 9.) पुराणवन्तो B. Ca. पुराण-
वन्तो A. C.—l. 21. अभिष्टो अभित एषणे Ca. अभिष्टो अष्टो अभितः एषणे B. अभिष्टो अभिगत
एषणे A 2.—l. 27. (41, 10.) पर्जन्यस्य A. पर्जन्यस्य वा C 2; left out in B. Ca.—l. 28.
तदुचितं Ca. तदुच्यते A 2.—l. 29. तायमानः A 2. यमः B. Ca.—l. 30. अप्रितरि B. Ca.
अपिः किंच भूमोऽप्रितरि A.—P. 580. l. 12. (41, 12.) सुतिश्च Ca sec. m. सुतिश्च Ca pr. m.
A 2. सुतिश्च ?—l. 24. (41, 13.) परिहरन्नावयन्ति A. B. परिहरन्नावयन्ति Ca.—l. 29. (41, 14.)
अपसा deest in B.—l. 30. मरुद्गणाय अवोचं A 2. Ca. मरुद्गणा वोचं B. Perhaps आ वोचं ?—
P. 581. l. 17. (41, 16.) From प्रकृष्टात्ता to यद्वा omitted by B. Ca.—P. 582. l. 13.
(41, 19.) अथवा उर्वशी भाध्यमिकी वाक् only in B. Ca.—l. 16. वा after उदकस्य by con-
jecture.—Yāska has not तेजसो, but ज्योतिषो.

P. 582. l. 30. (42, 1.) अपिपात्तकलेन B. Ca. अपिपात्तकेन A 2.—P. 583. l. 7. (42, 2.)
मंजवातं B. Ca. मंजं (अज्ञ in marg.) अज्ञवातं A 2.—तदहं मित्रेण वरुणेन च Ca.—l. 19. (42, 3.)
हिरण्मणि A. Ca. सुवर्णानि B.—l. 24. (42, 4.) अक्षान् गाः प्राक्यसि B. Ca. अक्षभ्यं गाः
द्रापयसि A.—l. 25. स्वसि inserted from B.—P. 585. l. 10. (42, 10.) आसुरं B. Ca.
आसुकरा A.—l. 11. पुनःपुनः प्रकृतिषु Ca.—l. 21. (42, 11.) वा रिष्टस्य Ca. चारिष्टस्य A.—
l. 22. अतिरिक्तस्य Ca. वातिरिक्तस्य A. The whole passage left out in B. C 2.—l. 30.
(42, 12.) दानमनसो दांतमनसो वा ॥ दानमनसो वा A. दांतमनसो वा Ca. दांतमनसः B. C 2
has a lacuna to verse 16.—l. 31. इन्द्रस्य A. इन्द्रस्य B. Ca.—P. 586. l. 13. (42, 14.)
सुपुतिः शोभना सुतिः A 2. हे सुपुतिः शोभनसुतिः B. हे शोभनसुतिः Ca. B also omits त्वदीया
सुतिः.—l. 22. (42, 15.) इन्द्रेण left out in Ca.

P. 587. l. 19. (43, 1.) तदर्थं only in A.—l. 29. (43, 2.) सुहृता अभिमतद्वागेन शोभन-
हृताः Ca. सुहृता शोभनहृता B; deest in A.—P. 588. l. 5. (43, 3.) चक्रवांसः कुर्वाणः A.
चक्रवांसः संपादकाः B. चक्रवांसः Ca.—l. 15. (43, 4.) शोभनहननी A 2. Ca. शोभनहृती B.—
मधुरस्य A 2. मधुरस्य B. मधुररसस्य Ca.—l. 17. स च चंयुः अध्वर्युः B.—P. 589. l. 3.
(43, 6.) मधोर्मधुरस्य A 2. B. मधो मधुरस्य Ca.—l. 12. (43, 7.) यद्वा A 2. Ca. यद्वा Taitt.
Ar.—l. 13. अपिमपी असादि B. Ca. अपिमासादि A 2.—l. 21. (43, 8.) यातं A. C. वंजु B.
वंतं B sec. m.—l. 23. तस्माद्युवमा यातमानश्चतं B at the end.—l. 28. (43, 9.) उक्तमुक्तवाय
A. Ca. उक्तमुक्तवाय B.—P. 590. l. 8. (43, 10.) अवयविष्य Ca. अवयवा A, and Ca
repeating the passage.—l. 19. (43, 11.) पृथिवीरिति A 2. पृथिवी इति Ca.—l. 27.

(43, 12.) तवा.संतं । स यथा संतं A. स यथा स तं Ca; तं B.—l. 29. हिरण्यवर्णं हितरमणीयवर्णं Ca.—P. 591. l. 4. (43, 13.) एष मन्वीर्जावासाभिर्द्युता शीवधीर्वसानो निवासभूतः B.—l. 12. (43, 14.) राप्सी A. B. C.—l. 13. भवति B. Ca. संवते A; B reads चगमन् । चगमन् । भवति । रातहवा इत्तहविष्का आयवो मनुष्या यजमाना नमसा नमस्कारिणागमन् । इष्टांतः । सुशेव्यं सुखाय हितं etc. Ca omits all between the first वासाय and वासाय मृजति.—l. 20. (43, 15.) पत्नीभिः B. Ca. दंपतीभिः A.—l. 22. B gives instead of अवशिष्टं गतं the explanation, देवो देवः सर्वोऽपि, देवो भद्रं मर्दयं सुहवो भूत । स्वाहागो भवतु । नोऽस्मान्मुर्मती या पृथिवी मा धात । मा आपयतु ।—l. 29. (43, 16 and 17.) B gives the same Commentary as V. 42, 17 and 18.

P. 592. l. 8. (44, 1.) ऐद्री च मुकमंघिनी A. मुकमंघिनी Ca.—l. 10. भवति Ca. भवतः A.—सवस्त्र मुकवतो मधुसुतः MS. सवनस्त्र मुकवंतं मंघिवत A 2. सवनस्त्र मुकयनो मधुसुत Ca.—l. 11. इति च याज्या धेद्री A. इति याज्या धेद्री Ca.—l. 15. संमयितारं A. फलं भावयितारं Ca; omitted in B.—l. 17. इत्यंतरातमनु; प्रेवः only in B. Ca.—P. 593. l. 2. (44, 3.) सत्कलसाधनत्वात् A. सत्कलत्वात् B. Ca.—l. 5. अरिष्टगमनत्वं A. इष्टगमनत्वं B. Ca.—l. 12. (44, 4.) यज्ञगमने A. नमने B; left out in Ca.—l. 15. नामकाबुदकानि A. उदकानि B; left out in Ca.—l. 17. वः पूरणं B at the end of the verse.—l. 22. (44, 5.) कुत्सितावयवाशास्त्रावंतं B.—l. 24. गुभ्यान् गुह्यन् A. गुभ्यान् B. गुभ्यान् Ca.—l. 33. (44, 6.) रयिं from A.—P. 594. l. 16. (44, 8.) भवति यवति A.—l. 17. गर्मगशीलत्वं only in A.—विशिष्टं Ca. विष्टं A.—l. 18. यादृशे कामे A 2. Ca. यादृशं कामं B.—l. 20. करोति B. करोति शेषः A 2. Ca.—l. 27. (44, 9.) अवगच्छति B. Ca. अभिगच्छति A.—l. 30. मतिः क्षुतिः B. Ca. मग्निः A 2.—P. 595. l. 5. (44, 10.) चित्तिभिः मनोरथैः स्युः B.—l. 13. (44, 11.) शीघ्रं पातुसंकाशं गता Ca. शीघ्रं पातुसंकाशं गता B. शीघ्रं पातुसंकाशगतामम A.—कक्षपूरकश्च A. Ca. कूरकश्च B. कक्ष्यापू, or कुचिपू?—l. 21. (44, 12.) अविः द्विवः शत्रून् वधीत् Ca. अविर्वि द्विवः शत्रून् वधीत् A 2. अविः द्विवः शत्रून् वि वधीत् B.—l. 22. युष्माभिर्देवैः सहित B.—l. 24. भातीति B. Ca. भवतीति A.—l. 30. (44, 13.) स च to धेनुः left out in Ca. यो विश्वासां सर्वासां धियां क्षुतीनामूधः स्थानं देवसंचसु-दंवनः सेवमानः स यजमानस्यावत्सारस्त्र मम सुतंभरो यागभिर्वाहक एतका अविः सत्पुतिः सतां विषमा-नानां फलानां पात्रयिता दाता भवतीत्यर्थः । धेनुः etc. B.—l. 31. चास्त्र सामर्थात् A. वा सामर्थात् Ca. सामर्थात् B.—l. 32. संकीर्तयन् A. कीर्तयन् B. Ca.—l. 33. सुतंभरस्याहश्च इति A. सुतंभ-रस्याहश्च इति Ca. सुतंभरस्याहश्च इति B.

P. 596. l. 21. (45, 1.) अवेदयत् A. अवेदयः B. Ca.—वा इति संबंधः निगूढाः A. Ca. वा इति संबंधः B.—l. 22. रचकाशामुपरि भेदनाय शीयत्याः etc. B.—l. 24. स्वरणशीलः Ca. स्वरण-शीलः A. रणशीलः B.—P. 597. l. 1. (45, 2.) युष्कनं । युष्कनं A. युष्कन B. Ca.—l. 3. क्षाप्रिता रूपिता Ca.—l. 4. सूर्यस्याश्वेति A. सूर्यस्य आपयतीति B. Ca.—l. 17. (45, 4.) यद्यवि-कमेव पदं मध्ये अवधानं ह्यंदसः A. अथ विकमेव पदं मध्ये अवधानं ह्यंदसं Ca.—l. 26. (45, 5.) एतो एत यच्छत B. एत यच्छत A 2. Ca.—l. 27. संमज्जन् A. संमज्जन् B. संमज्जन् (meant for संमज्जन्?) Ca. Cf. Rv. Bh. IV. 38, 4, and Dhātup. 13, 21.—l. 29. विवेकः A. विशेयः Ca.—प्रांभः only in B.—P. 598. l. 5. (45, 6.) अक्षुत अपावृणोत् MS. अक्षुत चना अवपृणोत् A 2. अक्षुत अपपृणोत् Ca. अक्षुत अपपृणोत् B.—l. 7. वज्रफलाकांची कवीवान् A. वज्रफलाकांचावेन् Ca. वज्रफांचवान् B.—l. 16. (45, 7.) अपरे Ca. अपरे A.—l. 18. वा from Ca.—l. 24. (45, 8.) मुषि MS. मुषिना B. Ca. मुषिणु A 2.—नवामावरकेऽधकरिऽपपृतेति only in A.—l. 26. अक्षमत् ।

चक्षुःमत् MSS.—P. 599. l. 3. (45, 9.) सन् ज्ञेनः A. स ज्ञेनः B. Ca. M 1.—l. 18. (45, 11.) चक्षुःमिता ॥ अपमिमिता Ca. अपा मिमिता B; left out in A.—l. 19. समनुतिष्ठतः B. Ca. सर्वचमनुतिष्ठतः A.

P. 599. l. 29. (46, 1.) सर्वज्ञः प्रतिपद्यः A 2. बुद्धः B. Ca.—l. 30. रचयिषीं A. रचय-
मिच्छन्ती B; left out in Ca.—l. 32. मम को मारोच्यते देवोच्यते Ca. मम को मारो च्येति
तदेवेच्यते A.—P. 600. l. 16. (46, 3.) स्वरणात् ॥ स्वरणात् Ca. स्वरणात् A 2. B has स्वः
आदित्यः नु चिमं प्रशस्तं सवितुविशेषणं ॥—P. 602. l. 1. (46, 8.) खादंतु A 2. खदेयंतु Ca. खदेयं
B.—तदभिमानो देवोऽपि मृषोऽनु वेतु च ॥ तदभिमाना देवोऽपि मृषोऽनु वेतु च A 2. तदभिमानो देवोऽपि
मृषोऽनु वेतु च B. तदभिमानां देवोऽपि मृषो वेतु च Ca.

P. 602. l. 19. (47, 1.) इत्युच्यते MS. उच्यते A. Ca.—बुद्धितुल्यं Ca. बुद्धितुल्यं A.—l. 20.
इत्युच्यते A. उपदिश्यते Ca.—l. 29. (47, 2.) इत्युच्यते A 2. इत्युच्यते Ca. इत्युच्यते Un. I. 54.—
P. 603. l. 8. (47, 3.) पूर्वस्य ॥ अथयवस्यस्येयं ॥ पूर्वस्ययवस्यस्येयं Ca. पूर्व यवस्यस्येयं A.—
l. 16. (47, 4.) हविर्भिः क्षुतिभिश्च only in B. Ca.—l. 17. गमयति A. स्वरसमिचयति B. Ca.—
l. 27. (47, 5.) निर्मातुः only in A.—P. 604. l. 12. (47, 7.) माधं क्षिति B. Ca. माधं क्षुति A.
Cf. Rv. Bh. I. 61, 11.

P. 604. l. 25. (48, 1.) स्व only in A.—P. 605. l. 1. (48, 2.) वितन्वति A. चिन्वति
B. Ca.—l. 3. विश्वमा A 2. विश्वं B. Ca.—जगद्गतं A. जगद्गता B. जगद्गता Ca.—प्रति-
भिपुत्तमुखीः A 2. पुत्तमुखीः B. Ca.—l. 12. (48, 3.) आगच्छां सामः A. आगच्छा सोमः ॥ Ca.
आगच्छा सोमी B.—l. 23. (48, 4.) कथयाम्यहं B. Ca. कथयेयं सोमं A.

P. 606. l. 17. (49, 2.) सवितुः only in A.—l. 18. आयोर्मनुष्याय A. आयोर्मनुष्यस्य B. Ca.—
वमयंतं ॥ गतं A. Ca. मतयंतं B. इदं M 1.—l. 19. वृषीत ॥ वृषीत A 2. B. Ca.—क्षीतु Ca.
क्षीतु B. क्षीतु A.—l. 29. (49, 3.) शोभनीयानि B. Ca. शोभनानि A.

P. 607. l. 17. (50.) वैश्वदेवस्य वैश्वदेवेति Ca. वैश्वदेवस्यै आद्यसृचो वैश्वदेवे A.—l. 18.
Ca has a lacuna of some lines after द्वितीयचतुर्थं.—l. 23. (50, 2.) The beginning in B
is quite different: देवस्य द्योतमानस्य नेतुः प्रापकस्य सवितुः सख्यं वृषीत मतः वृषीत मतेः विश्वः
मरणधर्मात्मकः इति जनाः रायि धनस्य etc.—l. 24. ईषीत A. ईषि B. Ca.—वृषीत B. वृषीत
सचितारं A 2. Ca. M 1.—l. 29. (50, 2.) तेऽपि मदीयाः A. तेऽपि मे मदीयाः सतु Ca. तेऽपि
मदीयाः संतु B.—l. 31. समये not in A.—P. 608. l. 4. (50, 3.) Ca begins सतः अक्षिण्य
पत्नीर्देवानां पत्नीरपि दृश्यन्त हविः, but then follows सार्वविभक्तिकस्यै etc., quite agreeing
with A; B again has सतः to हविः like Ca, then परिचरत नः अक्षयं अक्षिजां to सर्वतः
परिचरत, then आरे हरे विश्वं सर्वं etc.—l. 6. प्रयच्छत from Ca.

P. 608. l. 23. (51.) सप्तमं ॥ सप्त A. B. Ca.—P. 609. l. 9. (51, 4.) अज्योः left out in
B.—अधिववशा B. Ca. अभिववशा A.—l. 18. (51, 6.) ऐन्द्रवायवे तुषि Ca. ऐन्द्रवायवसृचः A.—
l. 25. अन्नरूपान् Ca. अन्नरूपान्वा A.—P. 611. l. 19. (51, 14.) हे पथि। पंथा चंतरिचमार्गः।
तथ ॥ हे पथि पंथाः पथ्या स्वसि देवि चंतरिचमार्गः तथ A. हे पथि पथ्या स्वसि देवि पंथा चंतरिच-
मार्गः। तथ Ca. हे पथि देवं पंथा चंतरिचमार्गः तथ B. Cf. Nir. XI. 45: पथ्या स्वसिः पंथा
चंतरिचमार्गः तत्रिवासात्.—l. 20. यथा अभिमुखी देवी तादृशी etc. B after मानीनी देवी।—l. 29.
(51, 15.) प्रथामकोपेन ॥ प्रथामकोपेन A. Ca.

P. 611. l. 31. (52.) वज्रंवा A 2 pr. m. Ca. वज्रंवा A 2 sec. m. and Anukr. But
see var. lect. and Comm. Anukr. M. pp. 20 and 117.—P. 612. l. 6. (52, 1.) अनुवचं

प्रत्यङ् इविर्लं B. प्रति इविर्लं Ca. प्रति इविर्लं A.—खधानु A. Ca.; left out in B.—l. 24. (52, 4.) किं A. किं B and Ca by the same mistake.—P. 613. l. 15. (52, 7.) संवन्धाः A. 2. संवन्धाः B. Ca.—l. 16. वृजने वा वक्षि योने A. वृजने वक्षि Ca.; left out in B. Perhaps वक्षि ये च.—l. 22. (52, 8.) उदयार्थं A. उदयार्थं B. Ca.—l. 27. (52, 9.) दीप्तिः A. 2. दीप्तिः B. Ca.—P. 614. l. 9. (52, 11.) परावत् ॥ परावत् A. परावत् Ca. परावत् B.—l. 16. (52, 12.) कंदोभिखोतारः A. कंदोभिखोतारः B. Ca.—खोतारः A. खुती विचित्राः B; not explained in Ca.—l. 17. घास्यतः A. Ca. ये मद्यतः B.—l. 26. (52, 13.) दर्शनीयां महतींहातो वा Ca, meant for दर्शनीया महतीं वा.—सर्वस्व विधातारः Ca. सर्वस्व वि० A. सर्वस्वि B.—l. 27. अथ नमस्त रमय तिरु उत्तरत्वादिघातः । उभयैव साहितिको दीर्घः ॥ Ca after खुति. As रमया has been explained as an adjective, this addition was probably a marginal gloss.—P. 615. l. 2. (52, 14.) तथा बाह्व अभिगच्छति शेषः । अथेव ॥ तथा इ बाह्व आगच्छति अथेः उ० Ca. तथा बाह्व अभिगच्छति शेषः । उ० A. आगच्छति अथेः उ० B.—l. 9. (52, 15.) यद्वा नेति सुप्रत्यक्षं । बह्वि देवानिति वृक्षमाणा खुतिः । तथा एषां एतादृशवाक्यतोऽप्य मन्वानः खुत्त अभिगच्छति Ca after मनुते.—मेधाविभिः प्रेरयितुभिः A.—l. 16. (52, 16.) आख्यातयोः Ca. निघातयोः A.—ll. 28 and 29. (52, 17.) गोसंबन्धिनं and तत्संबन्धिनं A. 2. Ca.

P. 616. l. 5. (53, 1.) सुखेषु A. मखेषु B. Ca.—l. 6. पृषतीः B. पृषतः Ca. पृषतः A.—l. 12. (53, 2.) आकोशध्वनिं Ca.—l. 13. कथा कथं यपूर्वच्छति B 1. कथा कथं यः पूर्वमिच्छति B 2.—l. 15. वृक्षमादीनि added in A after अवतरेयुः.—l. 19. (53, 3.) अनघात् A. Ca.; B omits the whole passage.—इत्वं नपते मद्यमाजः A. इत्वं मे मद्यं नपतमाजः B. इत्वं मद्यं नपतमाजः Ca.—l. 21. अलेयाः A. Ca. अपायाः B.—l. 22. तथा खिन्नान् B. Ca. यथाखितान् A.—l. 29. (53, 4.) धत्वसु निषदकप्रदेशेषु B.—P. 617. l. 4. (53, 5.) युष्माकं रथान् A. युष्माकं युष्मान् B. युष्मान् Ca.—मोदाय A. मदाय B. Ca.—l. 5. वृष्णा ॥ वृष्टयः A. B. C.—दीप्तिः ॥ दीप्तिः A. B. Ca.—l. 21. (53, 7.) निर्मिदंतो मेघात् B. Ca. वितरंतो A.—l. 22. नवप्रसूतिका A.—l. 23. नयो विमोकाद्य वर्तते विविधं etc. A.—l. 24. प्रतिनिवृत्त्य Ca. प्रतिवृत्त्य A.—l. 29. (53, 8.) अपि वा Ca. वा A 2.—परावतो दूरदेशे तथ तथ युजोकादी A. परावतो दूर तथ तथ दूरदेशादौ Ca.—P. 618. l. 5. (53, 9.) मा before निघट्टं from B.—l. 10. (53, 10.) तं to दीप्तिं left out in Ca.—B has only the second explanation : हे मद्यतः रथानां रथयशी-कानां नवसीनां अजीर्णानां यः युष्माकं शर्धं येषामभिभावुकं स्विं दीप्तिं तं माद्यतं यथां खीमि । वृष्टयो etc.—l. 17. (53, 11.) विवक्षितं Ca. विवक्षितं A. अविवक्षितमयो व्रातः inserted by Ca in the Commentary of the preceding verse, instead of अथ परोचकतः.—P. 619. l. 6. (53, 14.) तत्सर्वं A. सर्वेण B. Ca.—l. 14. (53, 15.) एवं भवति A. एवं भवति B. य एवं भवति Ca.

P. 619. l. 31. (54, 1.) वृक्षं B. वृक्षं A 2. Ca.—l. 32. Ca omits आ altogether, A 2 has दिव आ, B आ अर्चत.—P. 620. l. 1. (54, 2.) तविवा उदयवः A sv.—l. 10. पक्षे संघवादो A 2. पक्षे संघवादो Ca.—l. 20. (54, 3.) मेघानां वा A 2. मेघानां B. Ca.—l. 22. उद्यतं B. Ca. उद्यतं A.—l. 29. (54, 4.) रजांसि लोकान् B.—From हे धृतयः तं हे मद्यतः left out in Ca. The same lacuna seems to have existed in the MS. from which B was copied, because B gives quite a different explanation : अद्याधानीन् अजय हे धृतयः कंपयितारो मद्यतः यूयं ईं अद्यान् नाह रिषय न हिंसय वृष्टांतः नपुः यथा आधितानां रचति तद्वत् ॥.—l. 30. अजय ॥ विवक्ष्य A.—P. 621. l. 9. (54, 5.) निहतवतः A. निहितवतः B. Ca.—l. 14. (54, 6.)

In Ca a lacuna from वृष्टेः to वृष्टो. Again B has peculiar readings: हे विधुः विविधं विधातारः मरुतः यत् अर्शसं मेघं मोषय ताडय च तत् शर्थः शुभाणि अशोभत् etc.—नयं A. C 2, वलं?—l. 16. कपनाः क्रिमयो A 2. कपनाः क्रिमयो Ca.—l. 17. आरमणं A 2. आरमणं Ca. अरणं B.—P. 622. l. 1. (54, 8.) तद्वतो मरुतः संचात्मकस्य पदार्थस्य (स्व marg.) विक्षेपयितारः नरो नराकारा नेतारो वा A. तद्वतो मरुतः नरो संचात्मकस्य पदार्थस्य ग्रामजितः विक्षेपयितारः नरो नकारा नेतारो वा Ca. तद्वतः मरुतः नरः संचात्मकस्य पदार्थस्य नेतारः ग्रामजितः विक्षेपयितारः मरुतः B.—l. 2. अयं शब्दो A. नियुक्छब्दो Ca.—l. 3. नर इव (for नरो यथा) A. Ca; wanting in B.—दीप्ता A. दीप्ता B. Ca.—l. 5. यदा अस्वरणं Ca. यदा अस्वरणं A; wanting in B.—l. 6. यदा । यदा MS. यदा A 2. यदा Ca; wanting in B.—l. 12. (54, 9.) मत्परा B. Ca. मत्साराय A.—l. 14. कुमतयः ॥ कुमतयः Ca. कुतयः A. मतयः B.—l. 29. (54, 11.) हाराः ॥ आहाराः A. B. C.—मधुरामुषा A. मधुरा B. Ca.—P. 623. l. 16. (54, 13.) रमयत ॥ रमयत A. B. Ca.—l. 21. (54, 14.) धत्य दत्य ॥ धत्य दत्त B. धत्त दत्त A 2. Ca.—l. 23 and 24. धत्य --- धत्य B. धत्त --- धत्त A 2. Ca.—l. 30. (54, 15.) ततनाम विस्तारयाम B.

P. 624. l. 2. (55.) आपिमादत्त इदं A 2. आपिमादत्तं Ca.—l. 10. (55, 1.) यदोदकं A. तदोदकं Ca. तदोदकं B.—P. 625. l. 7. (55, 5.) समुद्रवर्णसाधनात् Ca. समुद्रवर्णसाधनात् A.—l. 15. (55, 6.) सारंगीषा A. Ca; wanting in B.—l. 24. (55, 7.) वृक्षार्थं A 2. वृक्षार्थं B. Ca.—l. 29. (55, 8.) उच्यते Ca after उच्यते.—P. 626. l. 12. (55, 10.) Ca has a lacuna from वक्षो to गृणानाः, which in B is filled up arbitrarily, as in other similar instances.

P. 627. l. 15. (56, 4.) अथा एव after गावो न A. B. Ca.—l. 23. (56, 5.) पूर्वं B. Ca. पूर्वाहो A.—P. 628. l. 20. (56, 9.) युष्मदीयं प्रसिद्धं वलं Ca.—l. 23. आवाहयति A. आहयति Ca.

P. 629. l. 4. (57, 1.) उदकोत्सवे A. उदकोत्सवे B. Ca.—l. 13. (57, 2.) पारसादिः ॥ पारसादिः A 2. पारसादिः Ca.—l. 19. (57, 3.) यदा after हे मरुतो A.—धनानि च धनय प्रापय च B. धनानि चाच Ca. धनार्थं A.—l. 20. अवनता भृशं शंसतीत्यर्थः A. अवनता भृशं वंतीत्यर्थः Ca. अवनता भृशं संतीत्यर्थः C 2.—l. 30. (57, 4.) सङ्कपाः A. सङ्कपाः B. Ca.—P. 630. l. 6. (57, 5.) शोभनजननाः A. शोभनजाताः B. शोभनजानाः Ca.—l. 12. (57, 6.) विपरिणतवः ॥ विपरिणतवः A. Ca.—l. 15. तथा वः तनुषु अवयवेषु विश्वा श्री सर्वा कांतिः पिपिषे आश्रिता B. In Ca this passage and the beginning of the next verse are given only in the margin. B has supplied the omission independently, as in V. 55, 9.—l. 21. (57, 7.) हे मरुतः मोक्षत् मोक्षुतं अश्वत् अयुतं रथवत् रथोपेतं मुवीरं मुष्ट पुषोपेतं B.—l. 22. एकवचनं ॥ बहुवचनं A. आख्येयवचनं ॥ अथवा left out in Ca.—P. 631. l. 1. (57, 8.) एतानि सर्वाणि संबोधनप्रथमांस्तानि पूर्वस्य पूर्वस्माद्विद्यमानत्वेनोदात्तानि Ca after प्रभूतसुतयः.

P. 631. l. 9. (58, 1.) एषां मादत्तं गणं ॥ मादत्तं गणं A 2. एषां मादत्तां गणं B. एषां मरुतं गणं Ca.—गणावयवभूता A. गणावयवा Ca; wanting in B.—l. 10. वहति गच्छति B. वहति गच्छति Ca. वहतो गच्छतः A 2. It is quite possible that Sâyana took वहत in the Samhitâ text for वहतः.—l. 11. स्वायत्तदीप्तयः A 2. दीप्ताः B. Ca.—P. 632. l. 12. (58, 5.) सविद्योत्पन्ना left out in Ca and Bm.—l. 25. (58, 6.) सह मरुतो taken from Ca.

P. 633. l. 16. (59, 1.) पृथिवी only in B. Sâyana may have taken पृथिव्या for पृथिव्याः instead of पृथिवी.—l. 18. रज आ चंतरिषः B. रज आ तदर्थं चंतरिषः A. Ca.—l. 26. (59, 2.) आयति ते ॥ आयति न A. Ca. आयति तेन B.—l. 27. The explanation of अनात् is

left out in A. Ca. **चुमात्स्वखानात्** B after **हविर्मन्त्राय**.—**यन्ति** A 2. **यन्ति** B. Ca.—P. 634. l. 2. (59, 3.) **वृष्टेर्वि** A. **वृष्टेर्वि** Ca. **वृष्टे वि** B.—l. 10. (59, 4.) **सोषाणि च उद्भवत्** A. B. Ca.—l. 18. (59, 5.) From **संबन्धवः** to **सिंहयुक्ता** left out in B and Ca.—P. 635. l. 5. (59, 7.) **मन्त्रिः ॥ नमते** A. Ca. See Naigh. III. 14 and Dhātup. 13, 4.—l. 14. (59, 8.) **अदितिर्मन्त्रिश्च मिमातु** from Ca.

P. 636. l. 1. (60, 2.) **प्रसिद्धासु वा** from Ca.—l. 13. (60, 3.) **सांनु समुच्छितः प्रदेशो रेवतः । कंपति B 2. सांनु समुच्छितं प्रदेशः रेवते कंपति B 1. सांनु समुच्छितः प्रदेशः रेवसे कंपसे कंपति Ca. सांनु समुच्छितप्रदेश रेवच कंपयच A.—l. 22. (60, 4.) B has महांसि तेजांसि चक्रिरे कृतवन्तः इत् पूरयः, the last sentence सर्वाभरणे etc. being omitted.—P. 637. l. 3. (60, 6.) **हे अपि हे मन्त्रः B.—यूयं उत उत्कृष्टे उत्तमे चरमे दिवि A. यूयं उत उत्कृष्टे उत्तमे चरमे दिवि Ca. यूयं उत्तमे उत्कृष्टे दिवि B.—l. 6. विन्तात् विधि A 2. विन्तादि Ca; the rest, which ought to follow on the next page, being left out. विन्तात् वेत्त B. विन्तात् विधि जानीहीति शेषः Aa.—l. 12. (60, 7.) निवसच ॥ निवसत A 2. B. Ca.—l. 22. (60, 8.) आयुभिरायुष्मन्निः from B.****

P. 637. l. 25. (61.) **दार्भ्यं** Anukr., Colebrooke's MS.; Macdonell reads **दाक्ष्यं**; both here and below A 2, Ca have **दाक्ष्यं**, B **दार्भ्यं**, while in verse 17 all the MSS. have **दार्भ्यं**, which is also supported by the Brihaddevatā.—l. 32. **सुतां** A. **नृपं** B. Ca.—**प्रदास्यसि** A. **प्रदाम्यहं** B. Ca.—P. 638. l. 5. **इष्टान्** A 2. **शिष्टान्** B. Ca.—l. 6. **मुदितात्मविज्ञः** B. Ca by the same mistake.—**पश्चात्युनर्गुहं** गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शतं । ततो A. **पुनर्मीलहर्गुहं** पश्चात् गत्वा पश्चात्युनर्गुहं । गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शतं दाक्ष्यो Ca. **पुनर्मीलहर्गुहं** पश्चात् गत्वा पश्चात्युनर्गुहं गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शतं दार्भ्यं B.—l. 7. **चात्राचोदितः** A. **चात्राचोदितः** Ca. **चात्रचोदितः** B. **रात्र्या** by conjecture.—l. 22. (61, 3.) **ताडयन्वर्तत इत्यर्थः** by conjecture. **ताडयन्वर्तत इत्यर्थः** Ca. **ताडयन्वर्तत इत्यर्थः** A.—l. 23. **वि विविच्य ॥ विवेच्य** Ca. **विविच्य** A. **वियमुः नियच्छति** B.—l. 27. (61, 4.) **इतन** Pada MSS. P 1. 2. **एतन** Samhitā MSS. S 1. 2. 3.—l. 29. **ब्रह्मपुत्रा** B. Ca. **ब्रह्मपतिका** A.—l. 30. **ताम्रादयो यथा दीप्ताः** from A.—The explanation of **परा एतन** (**इतन** the Pada MSS.) is left out in A. Ca. **अपि तपःसिना तप्ताः यथा अस्य तदत् परेतन प्रदीप्ता भवचः** B.—P. 639. l. 7. (61, 6.) **हे आत्मन्** B after **अपि च**.—**एतन्महिष्या** A 2. **तरन्तमहिष्या** Ca; B has only **शशीयसी तरन्तमहिषी**.—**यद्वा उत्तियमेवकारार्थिः । स्त्रीषु शिव** A. **यद्वा उत्तो वेत्येवमेवकारार्थिः स्त्रीषु एकेव** Ca; not in B.—l. 8. **स्वसमसिमने** (corrected from **नो**) **मेत्यनुचानिति** A 2. **स्वपिमसिमनोमेत्यनुचानिति** Ca. **स्वस्वसमसिमेल्यनुचानि** Phit-sūtra IV. 10.—l. 9. **देव येन चायते सुत्वादिना स देवः** A sec. manu. **देववाक्येव चायते** etc. A pr. manu and Ca. A sentence is left out, which should be **तद्विपरीतो** or **तद्व्योदेवचः**. B reads **देवाः न चायते सुत्वादीनायं** (for **सुत्वादिना येन**) **स देवः**.—l. 13. (61, 7.) **तथा नृधन्तं वि जानाति** is left out in Ca, therefore B has a peculiar explanation : **नृधन्तं पिपासितं वि जानाति**.—l. 28. (61, 9.) **विप्राय** from B.—l. 29. **वि.धेमनुः । विशेवेय यमयनुः** etc. A.—l. 30. **इति पूर्वच** Ca. **इदिति सर्वच** A 2.—P. 640. l. 3. (61, 10.) **तं कुवे** B. **कुवत** A. Ca.—l. 6. (61, 11.) **जनप्रसिद्धिः ॥ जनीप्रसिद्धिः** A. **प्रसिद्धिः** Ca.—l. 20. (61, 14.) **नूनमिदानीं** from B.—l. 25. (61, 15.) **सुतिकर्मणा वा** A 2. **श्रुतिन वा कर्मणा** Ca.—P. 641. l. 3. (61, 17.) The introductory verses are wanting in B.—After **रचवी**, at the beginning of the third Sūka, three leaves are wanting in Ca, which are supplied by others, written by a modern hand. The omission goes as

far as चचा चापं in V. 62, 7. These leaves are copied from an A MS., which can be proved partly by the absence in this part of all various readings in A and Ca, partly by the same mistakes occurring in both; e.g. 62, 6. भवथेति A. Ca. भवथ इति B. अनवेकावष्टमकं, हिरण्यकं etc.—l. 8. भगवन् C. भगवान् A. Ca.—कुधः, A 2 sec. m. कुधी: A 2. Ca. Cf. Brihaddevatā and Anukr. M. p. 121.

- P. 641. l. 31. (62, 1.) क्षितिसत् ॥ क्षितिसं A 2. क्षितिसां Ca. क्षितिः B.—P. 642: l. 2. मत्तर्धं ॥ चन्वर्धं A. Ca: cf. Rv. Bh. I. 118, 5.—येह एकं मुखं प्रशखं B.—l. 9. (62, 2.) युवयीसात् B. युवयोर्धत् A 2. Ca.—l. 10. दुदुहे दुग्धि Ca. दुदुहे दुग्धि A 2. दुदुहे दुग्धि B. Sāyana seems to have read दुदुहे, for he never explains दुदुहे by a singular, unless he implies a vaknavyatyaya.—l. 13. आवर्तनायोगात् ॥ आवर्तमानायोगात् A. Ca.—l. 14. परिभ्रमति B. भ्रमते A 2. Ca.—l. 19. (62, 3.) B has ईश्वरा घाभ्नां भवन्ति तौ मिश्वरा-जानी हे मिश्वरावयवा मिश्वरावयवी महोभिः etc.—P. 643. l. 7. (62, 5.) आत्तवक्षी A. Ca. आत्तवक्षी B.—l. 17. (62, 6.) अनवेकावष्टमकसंभोपेत सौ A. Ca. अनवेकसंभोपेतं सौ B.—l. 24. (62, 7.) अयोविकारा A. Ca. हिरण्यविकारा B.—l. 25. विद्युत् सा च दिवि भावते A. विद्युत् सा च दिवि भावते Ca. विद्युत् तद्वत् B.—l. 26. तिल्लिखे वा । वाशङ्क इत्यर्थः । Ca.—l. 27. निर्मिता खूणि घूपयष्टिरवस्थितः । Ca. निर्मिता खूणे घूपयष्टिरवस्थितः । A. निर्मितापययष्टिः अवस्थितः B. खूणि might be a dual.—l. 28. Instead of अधिगर्तव्य Sāyana explains अधि गर्तव्य ; B only has गर्तव्य गर्तः.—P. 644. l. 5. (62, 8.) प्रजादिका B. प्राजादिकां Ca. प्राजादिकां A.

P. 645. l. 1. (63, 1.) अतस्त्रोदकस्य गोपी A. अतस्य यत्त्रोदकस्य गोपी Ca. अतस्य गोपी यत्त्रस्य रचितारौ B.—l. 25. (63, 4.) From उच्यते to -मंतो द्रुप्या left out in A and Aa. The MS. C 2 has no omission, which shows that in this part it was not copied directly from A 2. That it is, however, a copy from an A MS. is indicated by the fact that it has, like A, शत्रुमारकत्वात्, while B. Ca read शत्रूणां मारकत्वात्.—l. 27. स्वसृष्टौ आगच्छन्ति B.—P. 646. l. 1. (63, 5.) उदकाद्यं A. शुभकार्यायुं B. Ca.—शोभनाप्रहारं A. शोभनाचं B. Ca.—l. 3. तन्ववस्यतासे A 2. तन्ववः वर्धयितारः ततस्ते मरुतो B. तन्ववस्यतस्ते मरुतो Ca.—l. 17. (63, 7.) A has हे मिश्वरावयवा युवां धर्मणा जगद्धारकेण विपक्षिता सुखित्वर्थः । व्रता व्रतेन कर्मणा । अथवा विपक्षिता । कोतुनामैतत् । यजमानेन बुध्या जगद्धारकस्य यजमानोऽपि कारणं । तत्कृतप्राज्ञत्वा बुध्युत्पत्तेः । व्रता व्रतेन युवयोः कर्मणा असुरस्य. B. Ca agree in हे मिश्वरावयवा (मिश्वरावयवी added in B) विपक्षिता प्राज्ञौ युवां धर्मणा जगद्धारकेण बुध्यादिकचक्षेण कर्मणा व्रता (व्रतेन Ca) यज्ञादिकर्मणि रचये पात्रययः । असुरस्य etc.—l. 19. विदीपयय इत्यर्थः ॥ रचये इत्यर्थः A. विदीपय इत्यर्थः Ca. दीपययः B.

P. 646. l. 28. (64, 1.) अचावयुवोच्यते Ca. अचायुवोच्यते A ; not in B. We might expect अच संयुज्योच्यते.—P. 647. l. 1. (64, 2.) शोभनहस्तेन A 2. शोभनेन हस्तेन Ca. The whole passage runs in B: ता तौ युवां बाहुवा बाहुना सुचेतुना शोभनेन हस्तेन चक्षी etc.—l. 17. (64, 4.) B and Ca have संधमानाय instead of संधनाय A.—l. 22. (64, 5.) सुदीप्तिभिः सुदीप्तिपुत्तौ ॥ सुदीप्तिभिः सुदीप्तिपुत्तौ Ca. सुदीप्तिभिः सुदीप्तिपुत्तैः B; deest in A 2.—नोऽस्माकं A 2. नोऽस्माकं Ca. नोऽस्माकं चचं वचं वृहत् B, taken from the next verse.—l. 25. (64, 6.) Both Padas read वरया; the Samhitās वरय; Sāyana वरया. The same occurs V. 66, 6, where मिष in the Samhitā, मिषा in the Pada. See Rv. Prātisakhya 311, 312.—P. 648. l. 4. (64, 7.) वक्षे B. Ca. नृहे A. The explanation

. P. 648. l. 12. (65, 1.) यद्योता विद्यते जानाति क्षुति A. यद्यनोति क्षुति Ca. यद्यनोति क्षुति B.—स ह्य left out in B. Ca.—देवषा देवेषु लोतुमथि यदा देवेषु मथि A. देवषा देवेषु मथि Ca. B.—l. 13. प्रवीतु A 2. प्रप्रवीतु B. Ca.—l. 14. यद्य A. B. Ca.; B inserts यद्य after मथि.—l. 15. संमजति A. स समति B. Ca.—l. 28. (65, 3.) Sāyana read द्रुक्षितुर्ना instead of द्रुक्षितुर्ना.—l. 29. वसादेशः ॥ शसादेशः Ca. M 1; deest in A 2. B.—P. 649. l. 3. (65, 4.) चंहसतोऽपि A. Ca. चंहसः पापिनोऽपि B.—l. 4. हि is explained twice in A. B. Ca., only निचक्ष हि is left out in Ca.

P. 651. l. 1. (67.) यजतो नाम B. यजमानो नाम A 2. Ca.—l. 8. (67, 1.) निष्कृतं from B.—l. 9. यद्या यजतं मामृचिं चचमाशायि । संतर्णीतस्यर्थः । आशयतं । आपयतमित्यर्थः । Ca after वज्रवर्चनीकृतस्य.—l. 25. (67, 4.) उदकस्युपश्लक्ष्णं कर्तारः A. उदकस्य कर्तारः B. Ca.—l. 29. (67, 5.) The MSS. of the Pada have मित्र, not मित्रा.—P. 652. l. 1. सर्वैरसूयमानः ॥ सर्वैः सूयमानः A. सर्वैः सुतः B. Ca.—l. 3. *कारस्थानास्मानात् ॥ *कारस्थानास्मानात् A. Ca.—l. 5. सुपु B. Ca ; deest in A 2.

P. 653. l. 14. (69, 1.) अचिरतं A. अचिरंतं असंततं Ca.—l. 19. (69, 2.) हरावती: हरां वीरकण्ठां तद्वत् A: Ca. हरावती वीरकण्ठः B.—From तथा सिंधवः to तथा वयः left out in Ca. तथा वां सिंधवः नयः मधुमत रसं कुडुहि कुहन्ति B.—l. 22. पुथिबन्तरिषवुबोकात्तां from B. Ca.—P. 654. l. 3. (69, 4.) पार्थिवस्य रक्सो या थी A. Ca. पार्थिवस्य मूलोकस्य B.—l. 4. धर्तारी Ca. धर्ता धर्तारी B. धर्तारी ती A 2.

• P. 654. l. 13. (70, 1.) पुरोरपि वञ्च उच वञ्चतरं A. Ca; wanting in B. We should expect पुञ्चोऽपि वञ्चनोऽप्युच वञ्चतरं.—l. 20. (70, 2.) भोजनाय from A 2.—वदन्तिः ॥ वन्तिः A. वचन्तिः Ca.—l. 24. (70, 3.) शोभनेन चायनेन A. शोभनेन Ca. शोभनपाकको B.—l. 25. पाकयितं ॥ पाकयितां A 2. पाकनं Ca; deest in B.—इष्टप्राप्तिरिति A 2. इष्टप्राप्तिरिति Ca.—l. 30. (70, 4.) तनुमिर्मदीथिः A 2. Ca. तनुमिरस्यदीथिः B.—l. 31. समुद्रा वयं चन्वया [वयं कक्ष marg.] चित्त धनेन शरीरयोर्वं न कुर्म इत्थर्थः । तथा शिव [सा अपक्षिण सहिता कक्षचिह्नं मा मुचिम् तथा तनवा पीषादिना मा मुचिम् चक्षालुकेन केनापि सहिता वयं कक्षचिह्नं मा मुचिम् तथा वयं तथा शिवसा चन्वयाचित्तधनेन मा शरीरयोर्वं न कुर्म तथा तनवा चन्वात्मकेन धने शरीरयोर्वं मा न कुर्म ॥ B. समुद्रा वयं चन्वया चित्त धनेन शरीरयोर्वं न कुर्म इत्थर्थः तथा शिवसा अपक्षिण सहिता मा. मुचिम् etc. A.]

P. 655. l. 6. (71, 1.) चरणीयं A. रमणीयं B. Ca.—l. 7. निवर्हणी इतारी श्रुणां Ca. बह्वर्हणी इतारी श्रुणां B; deest in A.—l. 11. (71, 2.) फलैः from B. Ca.

P. 655. l. 22. (72, 1.) गतयोः after मिषावर्णयोः Ca marg. A 2.—P. 656. l. 1. (72, 3.) अमीष्टाय A 2. अभिष्टये B. Ca.—सेवेतां from B.—नि षदतां A 2. नि षीदतां निषीदतां Ca. नि सदतं निषीदतं B.

P. 656. l. 23. (73, 3.) तेजोवत् A. तेजस्वत् B. Ca: cf. Pân. I. 4, 18, 3.—चक्रं after तेजोवत् repeated in A. B. Ca.—l. 24. प्रातरादिसवनात् A, and Ca sec. m. *सवनाच्च B, and Ca pr. m.—l. 30. (73, 4.) पीरेण मा सु etc. A.—l. 32. गमयथः ॥ गमयथुः A. Ca. एयमथुः B.—P. 657. l. 12. (73, 6.) अचिरकल्पिता अचिः repeated in B. Ca before सति.—उच्यते Aa. उच्यते A. उच्यत B. Ca.—l. 13. दहंतमपिमसु B. Ca. दहंत असु A.—l. 27. (73, 8.) द्रवणीयी द्रवपुत्री वा वां मध्ये A 2. द्रवणीयी द्रवणीयी द्रवणीयी द्रवपुत्री वां युवां मध्ये Ca; B has हे द्रवा द्रवपुत्रा वा मध्यः.—P. 658. l. 5. (73, 9.) आकुरचार्ये Ca. आ चार्ये B; deest in A 2.—l. 10. (73, 10.) रचानिव शिष्यी तद्वत्तत्तमे तानि संतु A. रचानिव शिष्यी. तद्वत् तचाम Ca by corrections. रचान् इव शिष्यी तानि शतमा सुखतमानि संतुष्टा B.

P. 658. l. 17. (74, 1.) को भूमौ left out in A. कूली को भूमौ C 2.—l. 18. श्रुगुषः from B. Ca. C 2.—l. 19. अथवा deest in A. C 2.—l. 26. (74, 2.) तिष्ठतः ॥ तिष्ठथः A. B. Ca.—P. 659. l. 3. (74, 3.) उच्यंथ यावः Ca. C 2. उच्यंथयथः A; deest in B.—l. 5. तस्मात् B. वस्मात् A 2. Ca.—l. 12. (74, 4.) प्रेरयथः B. C. Ca; not in A.—After युवां A. Ca have ईमिति पूरणः, B हि पूरणः.—गृहीततातये गृहीतताये Ca (for *तातये).—l. 13. प्रबलं सिंहं B. C. Ca; omitted in A.—l. 20. (74, 5.) तदा B. Ca. तथा A.—काममा कमनीयं कपमुयि A.—l. 25. (74, 6.) वां इह संदर्शने B.—l. 31. (74, 7.) From सर्वतो to को यजमानो from A; कः अत्रे वत्रे कः यजमानः यक्षीः युवां वत्रे विप्रवाहसा विप्रस्य यजमानस्य अभिमतप्रापयितारो युवां कः विप्रः वत्रे B.—P. 660. l. 1. वहनीयी by conjecture. वहनी A.—को यजमानो यक्षीर्वत्रे । यो यजमानो यक्षीर्वत्रे अस्तं etc. Ca.—l. 8. (74, 8.) योक्तुं A 2. युक्तं Ca.—l. 15. (74, 9.) मधुमंती सोमकामी वा Ca.—l. 16. अक्षदभिमुखं वनी A 2. अक्षदभिमुखं वनी B. Ca. अक्षदभिमुखं वंती ?—l. 17. अक्षदीयतं ॥ अभिषभिदीयतं A; deest in B. Ca.—l. 22. (74, 10.) तत्र A. कुचचित्तचापि B. Ca.

P. 661. l. 9. (75, 2.) यथा before अहं from B. Ca.—l. 11. सुपुत्रा B. Ca. सुपुत्र्या A 2. Ca sec. m.—l. 19. (75, 3.) बाजिनधनो A. Ca. अन्नधनो B.—l. 25. (75, 4.) हे वृषण्वसू to वसूनां from Ca. हे वृषण्वसू वर्षधनी B; left out in A.—l. 26. मृगो मृगयिता ॥ मृगो मृगयिता यधिर्गता B. Ca. यधिर्गता A. Cf. Rv. V. 73, 7.—P. 662. l. 5. (75, 5.) माधारहितं from B. Ca.—l. 6. पक्षि B. Ca. मयि A.—l. 26. (75, 8.) अक्षिण्यक्षि from B.—l. 27. उपप्राप्तं A. प्राप्तं B. Ca. Ca has at the end भू प्राप्ती इति भागुः । यदा अवस्थोः समीपे भवंतं ॥.—P. 663. l. 5. (75, 9.) अपिराहवनीयः अल्पिः अती काक्षि भवः from B. Ca.—l. 6. अनेकेष्वेषु A 2. एष्वर्थे Ca.

P. 663. l. 20. (76, 1.) इहा यातं A 2. B. Ca. Sâyana seems to combine आ both with भाति and with यातं.—From स्तानिः to वसतीवरीभिः taken from Ca. कं प्रति । पीपि-बांसं आप्यायितं चर्म चरद्वपं etc. A. कं प्रति । पीपिबांसं स्तानिः परिवृढं चर्म प्रदीप्तयच्च ॥ B.—l. 27. (76, 2.) हिंसां ॥ हिंसं A. Ca. B.—l. 28. ननुतमी युवां अचिः A.—अत्रेन च after रचनेन B. Ca.—l. 29. आननुतमी [नाशयताविति शेषः । marg.] अचर्ति प्रति A. आननुतमी नाशयताविति

शिवः चक्षुषा चक्षति प्रति Ca. चाक्षतुतमी नाशयतामिति शिवः । प्रति इदित्वा चाक्षे चक्षति चक्षीवनं हारिद्रं नाशयित्वा हानुषे etc. B.—l. 30. मयतां deest in A. B.—P. 664. l. 3. (76, 3.) समाना ॥ तमाना A. तमाना Ca; deest in B.—l. 5. मयचंति मययित्वा Ca.—l. 7. कितहिं B. Ca. तैत्वाधीहावा । A.—l. 8. इतरदेवानां पानं A. इतरदेवानां सोमस्य चर्मस्य वा पानं Ca. इतरदेवानां सोमस्य पानं B.—l. 9. ना ततान न तनोति A. ततान तनोति Ca. आ ततान तनोति चक्षिना चक्षिणी न विहायति शिवः । तस्यादावच्छतं B.—l. 16. (76, 4.) चपां ॥ चपः A. B. Ca.—l. 24. (76, 5.) विद्या विद्यानि सोमया A 2. Ca. विद्याचनि सोमनामि B. Sāyana can hardly have read विद्या and सोमया because of the metre.

P. 665. l. 11. (77, 2.) देवनामि B. Ca. देवनामि 'नो' A.—l. 13. देवानां संमजनीय संमाचो A. देवानामोक्तिरिति B. Ca.—l. 23. (77, 3.) चतिथायः B. वातिथायः A 2. Ca.—l. 30. (77, 4.) चर्म विवेच A. चर्मविश्वं B. Ca.—l. 31. पाचयत् ॥ पाचयत् A. B. Ca.—l. 32. अपिरहितानयद्रुन् A 2. अपिरहितयद्रुन् B. Ca.

P. 666. l. 7. (78.) The Anukr. has besides, चत्वाः पंच गर्भकाविक्षुपनिवत्.—l. 9. The second Viniyoga is left out in Ca.—l. 15. (78, 1.) ती यथा after इव by conjecture.—l. 20. (78, 2.) यवसं चासै. Cat B. यवसे चासाय A.—P. 667. l. 4. (78, 4.) Ca adds चवता before शतमेन.—रघेन तं रचितुं B. Ca; not in A.—l. 5. (78, 5.) चच व्रवन्ति B. Ca. चचानुवन्ति A.—प्रचिच B. Ca. प्रचिच A.—l. 6. निर्ममिचन्ति A. निर्ममिचन्ति Ca. समुद्रानिर्ममिचन्ति B 1. समुद्रानिर्ममिचन्ति B 2. निर्ममिचन्ति MS. of the Nītimañgarī.—l. 7. छयः B. Ca. छिनुः A.—l. 9. रमित्वाच B. Ca. रमित्वा A.—l. 15. प्रसवोद्युक्ताः A. प्रसोद्यमाख्याः B. Ca.—l. 16. पूर प्राक्षिप्रसवे चटि शतरि रूपं संज्ञापूर्वकं विधिरनिजत्वात् गुणाभावः Ca after योनिरिव.—l. 22 sq. (78, 6.) The Commentary is given according to B. Ca has after सं चाचक्षुः the words प्रविष्टे मयि निर्गते चाप्रविष्टशंकापनोदायं चक्षचक्ष विनमयतं मम निगमार्थं etc. The same addition is found in the margin of A by a later hand. C 2 does not contain it.—चक्षचक्ष B. Ca. चि चाचक्षः A 2.—P. 668. l. 3. (78, 8.) वातो यथा कंपनानो वनं यथा एवति कंपयति यथा स्वयं समुद्रः तरंगैः कंपति एव एवं त्वं हे दशमाक्ष दशमासात् जरायुया मर्मेत्वेन सह वेष्टितः चवेहि निर्मच्छ ॥ B.—l. 4. जरायुजः ॥ जरायुजः A sec. m. जरायुजः Ca. A pr. m.—l. 9. (78, 9.) मातरि अधोमातृकुक्षी कुमारः दश मासान् शशयान् उचित्वा निरितु निर्बच्छतु जीवंत्वाः जनन्ताः जीवः कुमारः अततः संपूर्णावयवः सन् चधि जीवः जीवंतु उभावपि जीवतामित्यर्थः ॥ B. *

P. 668. l. 17. (79, 1.) उष उषोदेवि A 2. उषो देवि Ca. उषसः देवि B.—l. 19. चषोध्यः प्रचापयः B. Ca.—l. 20. चक्षार्वा A 2. चक्षाला B. Ca.—P. 669. l. 19. (79, 5.) पक्षं Ca. पक्षं A.—l. 25. (79, 6.) एषु from B. सोतुषु left out in Ca. सूरिषु प्रचावत्सु B.—P. 670. l. 14. (79, 9.) विमातं A. विवाचं Ca. तमोविवाचं B.—l. 21. (79, 10.) किमेतावत् हे यदित् एतावदेव A.

P. 671. l. 1. (80, 1.) चतवर्ती left out in Ca. चतावर्ती सत्तवर्ती B.—l. 22. (80, 4.) क्षेणी मयति । विशेषेण क्षेता मयति A. क्षेणी मयति Ca, with क्षेता मयति in marg. क्षेणी प्रकाशवती मयति B.—After प्रचममचमयोः we should expect क्षानयोः, as Rv. Bh. I. 71, 6; 114, 10.—l. 23. पंचाचं मेरोः प्रांतदेशं चनुकमेव B. Ca omits all from दिशि to निनीति.—l. 25. चवचवती च Ca. A.—P. 672. l. 8. (80, 6.) त्रेरयति विपुहोति Ca.

P. 672. l. 25. (81, 2.) चवचवतां A 2. चवचवतां Ca.—P. 673. l. 8. (81, 3.) चवचा- इषी यक्ष ॥ चवचाइषी A 2. चवचाइषी Ca. चवचाइषी यक्ष B.—l. 11. मुधः क्षोममानः सन् A. B. Ca.

P. 674. l. 13. (82, 2.) असुरादयो ॥ सुरादयो A. B. Ca.—l. 23. (82, 4.) प्रजापमुमुहादिकं stood probably in the margin of the original Codex. A inserts it after दूरे प्रेरय, while B. Ca have it in the right place in the following verse.—P. 675. l. 9. (82, 7.) तं हि ॥ स हि A. Ca.—सर्वात्मत्वात् A. सर्वात्मत्वात् Ca.—l. 24. (82, 9.) सुवाति B. सुवाति च A 2. Ca.

P. 675. l. 28. (83.) सूक्तिं वा A 2. वा दिश उ सूक्तिं वा Ca. सूक्तिं सूक्तिं वा Åsv.—P. 676. l. 2. (83, 1.) जनयिता ॥ जरयिता A. Ca.—l. 10. (83, 2.) पर्यन्त्यपिराचंतविपरितस्त विहंति A. Ca; B has अनागाः निष्पापः पर्यन्तः वृषान् हंति रचसः रचांसि सर्वाणि हंति उतापि च विश्वं सर्वं सुषणं महावधात् अपराधात् विभाय विभ्यति उतापि च वृषस्तवतः वर्षकर्मवतः ईवति इच्छति कुक्षतः पापकृतः यत् यः पर्यन्तः क्षणयन्ति ॥.—l. 18. (83, 3.) अभिप्रेरयन् A 2. प्रेरयन् Ca.—l. 23. (83, 4.) प्रमुति Åsv. प्रमुतीन् A 2. Ca.—P. 677. l. 4. (83, 5.) Ca adds पुंस्वति after वर्जुरीति.—l. 10. (83, 6.) अस्मदर्थं A 2. अस्मदर्थं B. Ca.—l. 11. प्रचरत A 2. रचंतु B. Ca.—l. 12. अर्वाङ् B. अर्वाङ् A. Ca. Cf. Rv. Bh. III. 4, 11.—l. 27. (83, 8.) उत्कृष्टं A 2. Ca after मेघं.—l. 30. सुषु प्रक्षेपेण पातव्यं A 2. सुप्रपातव्यं B. Ca.—P. 678. l. 13. (83, 10.) जलप्रदेशान् in A before धन्वाणि.—जलवतः क्षतवानसि B. Ca; not ip' A.

P. 678. l. 18. (84.) ओमे वेवा ॥ ओमे वेवा A. Ca.—P. 679. l. 1. (84, 2.) उवृत्तं A. उवृत्तं Ca; left out in B.—l. 11. (84, 3.) यद्यक्षाः ॥ यत् अक्षाः A. यत् यक्षात् B. Ca.—l. 12. दिवो नीचैरंतरि A.

P. 679. l. 20. (85, 1.) हे चचे B. Ca. हे चचच्च A. हे चचच्च?—l. 22. विशसनकर्ता A 2. विशपासनकर्ता B. Ca.—l. 23. द्वितीयस्त्रा तृतीयस्त्रा Ca.—l. 31. (85, 2.) A very similar but not identical passage is to be found in the Sat. Br. III. 3, 4, 7 (p. 253).—P. 680. l. 11. (85, 3.) प्रसारयति A. Ca. B.—l. 20. (85, 4.) समाच्छादयति A. Ca. B.—l. 28. (85, 5.) सुतस्त विमुतस्त A 2. सुतस्त प्रज्ञातस्त B. सुतस्त Ca.—P. 681. l. 3. (85, 6.) सुतस्त वा only in A 2.—l. 5. बद्धो नवः only in A.—l. 7. एवोदितं न वदणस्तेन न वाच्यं तस्त वदणादिक्रमेणावस्थानात् Ca. एवोदितं न वदणवाच्यं तस्त वदणादिरूपावस्थानात् A.—l. 13. (85, 7.) ईरिणां जगनाच्च शास्त्री A. ईरणात्मना प्रशास्त्री Ca.—l. 16. अशब्दं ॥ अशब्दं A. अशब्दं Ca. B.—l. 23. (85, 8.) यूते यथा यद्विरिपुः B. A. यूते यथा अद्विरिपुः Ca pr. m. यूते यद्विरिपुः Ca sec. m.—तथास्मासु Ca sec. m. A. तस्मासु Ca pr. m.; deest in B.—l. 25. शिथिलसंबंधनानि पक्षानीव A 2. शिथिलसंबंधनानि ॥ पक्षानीव Ca. विष्यक्षानीव निष्यक्षानीव B.

P. 682. l. 7. (86, 2.) वा by conjecture.—l. 14. (86, 3.) तिग्मा B. तिग्मं A 2. Ca.—l. 15. प्रतीयते । प्रतिगच्छतः ॥ प्रतिगच्छतः B. प्रतिपते प्रतिगच्छति Ca. मयति ईवति अभिगच्छति A.—B adds आ पूरणः.—l. 26. (86, 5.) मर्तेव मनुष्याविष ती etc. A. मर्ताय मनुष्यायविष ती Ca; B omits all. It seems that Sāyana took मर्ताय for मर्तेव, misled perhaps by the following अग्निव.—P. 683. l. 5. (86, 6.) रयिं धनं च Ca. B; deest in A. It ought to be रयिं धनं गुणस्तु सुवस्तु ॥

P. 683. l. 14. (87, 1.) वाचि नि ॥ वाचिनि A. Ca. वाक् नि B.—विष्यवे व्यापयिंद्राव विष्यवे वा A. विष्यवे या Ca. विष्यवे महे महति B.—l. 26. (87, 2.) विष्णुनेंद्राय वा A 2. विष्टिनेंद्राय Ca. विद्यना इंद्राय B.—From तान्मुषते to तावदत left out in B. Ca.—l. 27. कीति from B. Ca. After कीति Ca has वाक्सादित्वादनिघातः.—l. 31. धूयं प्रवक्षाः ॥ वो धूयं प्रवक्षाः A. शवो धूयं प्रवक्षाः Ca. धि च धूयं B.—P. 684. l. 6. (87, 3.) तान् मुखिरि repeated

in A. Ca. after सुतवाह. Perhaps intended for तं मुत्विरे. Ca has besides सुतवाहवतो instead of तावहवतो.—l. 7. मुमुक्षानो A 2. B. Ca. मुमुक्षानो M 1. Cf. verse 6.—The explanation of हरी is omitted in A. It has निवासि नेष्ट आ । नेष्टि च वाचः. Ca has निवासि तिष्ठतां हरी रिरिता प्रेरिता नेष्टि आ नेष्टि भवति च वाचः ; B निवासि तिष्ठतां हरीता प्रेरिता नेष्टि अनी-
हरी कचच भवति वाचः. हरी does not occur again in the Rig-veda.

MANDALA VI.

Besides the MSS. hitherto used, I possess for the sixth Mandala a copy which I took from the MS. in the Paris Library. This MS. belongs to the A class, and where it has peculiar readings they are marked by P.

P. 687. l. 24. (1, 2.) सुखा A. सुखान् Ca.—P. 688. l. 7. (1, 4.) आहवनीयः A 2. आहवनीयादि B. Ca.—l. 15. (1, 5.) उभयास । त्वां उभयास A. Ca. त्वा उभयास B.—l. 26. (1, 6.) यजमाना इमे गृहे B. यजमानमिह गृहे Ca. यजमाना A 2.—P. 689. l. 3. (1, 7.) दिवः स्वर्गमनयः A. दिवः । स्वर्गः । अनयः Ca. दिवः स्वर्गः तं अनयः B.—l. 4. अगमय इति वा । गमय इति वा Ca. गमय इति A.—P. 690. l. 19. (1, 13.) स्वामी वसुतात इत्येकपदं । स्वामीवेकपदं A. स्वामी वसुतावितपदं Ca.—l. 21. वसु वसूनि वि त्वां B. वसूनि वि त्वां Ca. वसूनि A 2.

P. 692. l. 2. (2, 4.) दीप्तिस्व A 2. क्षप्तिस्व Ca. B. Bm.—l. 8. (2, 5.) तनूकृतां मंचसंस्कृतां A 2. तनूकृतां संस्कृतां B. Bm. तनूकृत्वा संस्कृतां Ca.—P. 693. l. 3. (2, 8.) अश्वसे A 2. यशसे Ca. Bm ; left out in B.—l. 14. (2, 9.) असीति । अशीति Ca. असीति A. अपीति B.—P. 694. l. 2. (2, 11.) च after कृतानि omitted in B. Bm. Ca.

P. 694. l. 21. (3, 2.) शान्तश्च । शान्तः B. शान्तश्च A. शान्त Ca.—l. 23. प्रदर्पश्च A 2. इर्पश्च B. Bm. Ca.—At the end B adds च पूरयः, Bm चन पूरयः.—l. 29. (3, 3.) शब्दप्रयुक्ताः A 2. शब्दप्रयुक्ताः B. Bm. Ca.—P. 695. l. 5. (3, 4.) यस्यापिः B. Bm. Ca instead of अस्याः.—
त्यष्टुं । प्रष्टुं Ca. स्यष्टुं A ; deest in B.—l. 7. नियच्छन् तथा A 2. नियच्छन् यथा Ca. नियच्छन् भवति B. Bm.—l. 9. वनं A. धनं Ca.—मूर्त्तभूतं सर्वं Ca.—l. 15. (3, 5.) प्रधिप्यन् MS. प्रधिप्यान् A 2. प्रधिप्यन् B. Bm. Ca.—l. 23. (3, 6.) ज्वालाः B. Bm ; deest in A. Ca.—यथा B. Bm. Ca for तथा.—l. 25. अहनीव A 2. Ca. अहनि B. Bm.—l. 28. B. Bm omit, as usually, the second explanation, beginning with यद्वा, but they have यो दिवा नूनिति पुनश्चित्राद्वार्या, which can only belong to this second explanation.—P. 696. l. 3. (3, 7.) दीप्ति to गमनशीलिन left out in A 2.—l. 9. (3, 8.) अक्षिः A 2 sec. m. अक्षिः Ca. अक्षिः B. Bm.—l. 11. सर्वं तीक्ष्णीकरोति Ca ; deest in A. B.

P. 696. l. 30. (4, 2.) प्रवृद्धो । प्रवृद्धो A. B. Ca.—P. 697. l. 3. (4, 3.) उपमार्थश्च A. Ca. उपमार्थश्च Nir.—l. 13. (4, 4.) स्वभावेन एव A. स्वभावेनैव Ca. B.—l. 16. निवस A. निव-
ससि B. निवासिः Ca.—l. 22. (4, 5.) यदुमिः । यदुमिः A. यज्जमिः B. Ca.—l. 25. तं हिंक्षाम A 2. तरेम B. Bm ; left out in Ca.—l. 26. अरातीररातिरदीता । अरातीः अरातिवहतो (बंदातो pr. manu) A. अरातीः अरातिवहतीं Ca. अरातीः अरातीर्मव हिंक्षाम etc. B. अरातीः अरातिवति तं हिंक्षाम etc. Bm.—आचवाद्यानां । आचवाद्यानां A. Ca.—P. 698. l. 5. (4, 6.) दिग्भावात् । दिग्भावात् A. Ca.—l. 13. (4, 7.) युक्तं A 2. वज्रयुक्तं Ca.—देवतां Bm. देव B ; omitted in A 2. Ca.—त्वां A 2. Bm. Ca. त्वा त्वां B.—l. 19. (4, 8.) Ca has निधिप्तं instead

of नु चित्, B. Bm have नु चत् after चेत्. —l. 20. चेत् नमय प्रापय A. चेत् नमनाय प्रापय B. Ca. —l. 22. वीर्याज्जा Ca. वीर्याज्जा A.

P. 698. l. 24. (5.) ऊचि वः A 2. Ca. ऊचि Anukr. —P. 699. l. 17. (5, 3.) विशांतराज्जा B. Ca. विशाज्जा A. —l. 28. (5, 4.) वनुषात् हिंसात् A 2. वनुषात् विशात् Ca. वनुषात् छधित B. Bm. —l. 29. तुप्ततम A. तपस्वितम Ca. तपस्वि B: cf. Nir. VI. 12. —P. 700. l. 13. (5, 6.) आतः संशितस्त्वं A 2. आतोसि B. Ca. —l. 21. (5, 7.) तव B. ते तव A 2. Ca. —l. 22. शोभनपुचादि A 2. पुचादि B. Ca.

P. 700. l. 31. (6, 1.) उपमंतव्यं । उपमंतव्यं A. B. Ca. —नवीचसा after नवसा Ca. —P. 701. l. 1. वृक्षं हिमं दग्धं A 2. वृक्षं हिं दग्धं Ca. निर्दग्धं B. —l. 11. (6, 2.) मवन् मवचन A 2. मवन् दन् B. मवन् दहन् Bm. मवन् Ca. —P. 702. l. 3. (6, 5.) After प्र पापतीति । प्रकर्षेण Ca leaves out all to the beginning of the next hymn. B supplies this lacuna quite arbitrarily to verse 7, where it copies from A: ज्ञात्वा ज्ञाना दाहोत्पन्नमाना प्र पापतीति प्रकर्षेण पतति वृष्टांतः गोपुपुधः उदकनिमिषात् आतकोऽग्निर्न अग्निरिव सः यथा पतति मवत् अपि च कुर्वन्तुः बुद्धाहवज्जाभिर्वर्तमानस्य अपिः भीमः मयंकरः चातिः हर्षः वनाजि द्यति दहति वृष्टांतः मूरक्षेव प्रसितिः यथा मूरक्षे बाधकं शीघ्रं प्राणिनां आतकं मवति तद्वत् ॥ ६॥ आ कृणुमिति ॥ हे अपि स त्वं महः महानु (महान् Bm) पार्थिवानि पृथिव्यां वर्तमानानि अयांसि व्यवहारार्थं इतस्ततः गच्छमानानि मृतानि ततश्च विस्तराय बाधकं वारधेत्यर्थः (निवारं Bm) । अपि च तोदस्व तोदं प्राणिनामुपद्रवं घुषता मातुना अयंकेन तेजसा आ समंतात् बाधस्व अपि चाप मया वक्ष्यति (अथरहति Bm) सहोमिर्वक्षिः हे वनुषः वृष्टापि वनुषात् क्रोधं कुर्वन् सुधः अक्षतं शत्रून् नि कुर्वं नितरां जय (जय Bm) आतधेत्यर्थः ॥ —l. 5. यथाक्षि-
दुःसहं । यथाक्षि दुःसह A.

P. 703. l. 16. (7, 2.) जमि जमितः । जमितः A 2. जमि B. Ca. —l. 17. यज्ञानां संबंधिनं B. Ca. —That the MS. P belongs to the A class can be clearly proved, for the first time, by VI. 7, 2. Here P reads (या)हयितारं नमयितारं; A has हयितारं (in the margin या) नमयितारं; Ca. B have यहीतारं, and leave out नमयितारं. —P. 704. l. 21. (7, 6.) शाखा इव A 2. -- वा इव Ca. पथिण इव B. Bm.

P. 705. l. 2. (8.) The passage is complete only in C 2 and P; A 2 omits all from इति (l. 3) to नू चित् (l. 4), Ca all from इदं सूक्तं (l. 2) to इदमेव सूक्तं (l. 3). —l. 12. (8, 1.) आतानां A 2. आतानि B. Ca. —l. 14. मगनीया A 2. मगः Ca; left out in B. —l. 21. (8, 2.) व्रतानि कर्माणि B. व्रतानि व्रतानि कर्माणि C 2. A. P. व्रतानि व्रतकर्माणि Ca. Bm. —l. 32. (8, 3.) शोषणार्थं B. Bm. शोषणार्थं Ca. A. C 2. P. —P. 706. l. 7. (8, 4.) मक्षि from B. Ca. —l. 30. (8, 7.) हे इहे यष्टव्य B. Ca. इहे इष्टव्य A. —सहावसायिण A 2. सहावसायिण B. Ca.

P. 707. l. 10. (9, 1.) रचयंती । रचयंती A. C. रचयंती B. —l. 11. स्वप्रवृत्तिनिः from B. Ca. —l. 23. (9, 2.) न वि जानामि यं पठं यज्ञस्ययं from Ca. Bm. —l. 30. खूयाकोतु etc. A. खूयाणि खीतुखानाणि न च तत्काय पठखानीयान्यपि विद्यदादीनि न विजानामि न च तत्कार्यं पठखानीयं प्रपंचसमरे Ca. —l. 34. अनुश्रुष्टः A 2. अनुश्रुष्टः Ca. —P. 708. l. 5. (9, 3.) वदति । वेदति A 2. विदति Ca. —l. 34. (9, 5.) निर्विकस्यं A. निर्विकारं Ca. —P. 709. l. 1. मगवो Vāg. S. मगो A. Ca. —l. 13. (9, 6.) वनुषाज्जां तत्त्वं A 2. तत् वुधितत्त्वं B. चत् वुधितत्त्वं Bm. वनुषाचतत्त्वं Ca.

P. 710. l. 19. (10, 3.) सार्धं to रचामिः left out in Ca; B supplies arbitrarily

चिन्तामिः वाचनीयमिः कृपयि ददायं चपुरोडाशादिभं ददाति तं चयमानं चिन्तामिः वाचनीयमा-
नोपेतोऽयिः अतिमिः रचामिः.

P. 712. l. 1. (11, 2.) वर्तमानो B. Bm. Ca. वर्तमायि A 2. M 1.—l. 9. (11, 3.) After
अनहिरुभूता Ca has अयं चयमाना वा अयनयं सन्धेति यत्.—l. 19. (11, 4.) चं यंच ॥ यंच A 2
800. m. B. Ca. चं च A 2 pr. m.—l. 20. *संचयं ॥ *संचयान्नं A 2. Ca. *संचयान्नं चं B.—
l. 26. (11, 5.) आह्वयत ॥ आह्वयत A. आह्वयता Ca. आह्वयते B.—l. 27. All is left out
from सुतु to अयायि in Ca. Consequently B contains an independent explanation
of this passage : सुतुतिः शोभना सुतिः सन्धयि सुयति पुचिवाः सहे कश्चिन्तितवा (*चित्तानि Bm)
सद्य सद्यनि यजमानयुहि यद्यः अयायि यजमाने आनितो भवति.*

P. 713. l. 23. (12, 2.) इति A. इति Ca.—P. 714. l. 11. (12, 4.) कत्वा न आत्मीयिन
कर्मया च B. कत्वा न कतुना आत्मीयिन कर्मया च Ca. कत्वा न कतुना कर्मया च A.—l. 19.
(12, 5.) तचन् deest in A 2. B. Ca.—l. 28. (12, 6.) चर्वन् चंतरा A. C 2. P. चर्वन् चंतरा
B. Bm. Ca. चर्वन्चंतरा A by correction.—पाहि ॥ पाहि A 2. Ca. अयाहि B. आयाहि Bm.
नः पाहि ?

P. 715. l. 7. (13, 1.) यथा वृषाच्छाया A 2. B. Ca. यथाः पचिच्छः यथा वृषात् Bm.—l. 8.
तथा रयिः A 2. यथा रयिः B. Ca.—l. 27. (13, 3.) प्रकृष्टज्ञान A 2. प्रकृष्टमन B. Ca.—
P. 716. l. 4. (13, 4.) यजमानसाधनिः A 2. B. Ca. यजमानसाधनिः Bm. Cf. Rv. Bh. IV. 9, 7.—
l. 13. (13, 5.) अरयि शचये Bm. शचये B. Ca; left out in A 2.

P. 717. l. 11. (14, 3.) व्रतविरोधिणं यामविरोधिणं B. Ca.—l. 17. (14, 4.) सतां B. Ca.
अयि A.—l. 24. (14, 5.) असंभक्तं तस्मिन्साधारणं B. Ca.

P. 718. l. 9. (15.) A 2. Ca add आश्वं after अहनि, and Ca omits आश्वस्त्रं.—P. 719.
l. 23. (15, 5.) सहायार्थं A 2. संयामार्थं B. Ca.—P. 722. l. 27. (15, 15.) अन्नस्य to अतिज्ञानि
left out in Ca and given arbitrarily in B, which also adds a Commentary instead
of अन्नस्य.—P. 723. ll. 4 and 5. (15, 16.) गुरुगुल्वादि A 2 pr. m. Ca. गुरुगुल्वादि A 2 sec. m.
गुरुगुल्वादि B. गुरुगुल्वादि Bm.—गुरुगुल्वादि A 2 pr. m. Ca. Ait. Br. गुरुगुल्वादि A 2 sec. m.

P. 724. l. 2. (16.) वदसप्तका A 2. Ca. वदसप्तका Anukr. Paribh. 4, 7 (so also Cole-
brooke's MS.).—l. 11. (16, 1.) यदा यजमानां Ca. यदा देवयजमानां A.—l. 12. मनुष्ये omitted
in B. Ca.—l. 16. (16, 2.) सुत्वाभिर्वा चिद्भामिः A 2. सुतिभिर्वा चिद्भामिः Ca. चिद्भामिः B.—
l. 24. (16, 3.) आर्चयेन B. Ca. दिवेन A 2. न्वयेन M 1. Cf. Rv. Bh. VI. 54, 1; X. 32,
7.—Ca omits all from हि to the beginning of the next verse. B inserts खलु after
वेत्, Bm has वेत् हि जानासि खलु.—P. 725. l. 8. (16, 6.) मरयधर्मः A. मरयधर्मः B. Ca.—
l. 14. (16, 8.) *द्रष्टारं A. Ca; B. Bm have सम्यग्दर्शनीयं सर्वस्य मासकं तेजः.—प्रययि ॥ प्रययि
A 2. Ca. M 1; deest in B. Cf. Rv. Bh. III. 53, 2.—P. 726. l. 14. (16, 13.) उपधितं
Taitt. S. उपधितं A 2. Ca.—l. 17. (16, 14.) य उक्तगुण A. य उक्तः Ca; deest in B.—
l. 21. (16, 15.) कश्चिद्भुविः गुणं तमु तमेव त्वां चचर्वयः सोऽपि हे अयि तमु तमेव त्वां सनीधि A pr.
manu. कश्चिद्भुविः सोति हे अयि तमु etc. A by corrections. कश्चिद्भुविः सोति हे अयि तमु तमेव त्वां
सनीधि Ca. B.—सनीधि A. साधु B. Ca.—l. 31. (16, 16.) असुरेः A. Ca. अपरेः B.—Ca adds
after शेषः the words यदा इत्या असुष दूरत एव इतरा असुर्या विरः संतु ता चतुस्त्रिंशद्वर्षः.—
P. 727. l. 9. (16, 18.) *सामर्थ्यं करोतु हे A 2. *सामर्थ्यं हि B. Ca.—l. 10. अयातः B. अयातः
A 2. अयः चतः Ca.—l. 19. (16, 20.) B. Ca give only the second explanation, omit-

ting all from मन्त्रि to विद्यमानं.—l. 21. महिलया ॥ महिला A 2.—शत्रून् B. Ca. शत्रून् Bm.—P. 728. l. 14. (16, 25.) इच्छति ददातीत्यर्थः A. इच्छति ददामीत्यर्थः Ca. इच्छति ददातीत्यर्थः B.—l. 25. (16, 27.) चरीनमि B. Ca. चरातिमि A 2.—P. 729. l. 9. (16, 30.) कायापिमाहति Ca. कायापिमाहति A 2.—l. 10. चरन् Ca. जनं A 2.—P. 730. l. 5. (16, 35.) सुलोकाय A. B. सुलोकायपि Ca.—l. 18. (16, 38.) आश्रयणं सुखं वा Ca.—धर्मात्ताः संतप्ताश्च यामुपागच्छति B. Ca. धर्मात्तास्तमुपागच्छति A.—P. 731. l. 9. (16, 41.) हे चध्वर्यवो A 2 pr. m. हे चध्वर्यो A 2 sec. m. Ca. हे चध्वर्यादयो B.—l. 11. A 2 adds after समृद्धं the words of the Ait. Br., आ से घोषो to अपिरयेः, which are quoted below.—P. 732. l. 1. (16, 45.) प्रकाशस्व Bm. Ca. प्रकाशयिस्व A 2. B.

P. 733. l. 26. (17, 2.) तद्वाग्नं गतसारमपि सोममपरित्यज्यन्त्यस्त्वं B. Ca.—P. 734. l. 3. (17, 3.) सोमान्वावा to मद्यतु from A 2; B has सोमान्वाहि पिब स पीतः सोमः त्वा त्वां एव मंदतु मंदयुक्तं करोतु, and thus has also Ca, only omitting त्वा and एव.—l. 14. (17, 4.) प्रवृद्धं A 2. वृद्धं B. Ca.—विमवन्तं A 2. विमवन्तं B. Ca.—l. 22. (17, 5.) अविवाहितं from B. Ca.—l. 28. (17, 6.) प्रक्षया A. प्रक्षया B. Ca.—l. 29. गोभ्यः । तादृक्षं चतुर्थी । Ca.—P. 735. l. 15. (17, 8.) प्रवृद्धं A 2. B sec. m. वृद्धं B pr. m. Bm. Ca.—l. 23. (17, 9.) धुनीसिन्धुः (ति added in B) लदीयादद्यात्स्वस्त्राक्षीयाभ्योः क्रोधाच्च भियसा भयेन द्विता द्विधा द्विः प्रकरिष्य कामेन मनसा च अपानमत् Ca and B pr. m. Bm. Instead of कामेन, which Ca seems to read, though the मे is not quite distinct, B. Bm have कामेन. The reading of A, which has been adopted in the text, has been inserted by a later hand on the margin of B.—P. 736. l. 10. (17, 11.) पुंप्सून् A 2. प्सून् B. Ca.—l. 11. आध्वनीयाख्यानि B. आध्वनीयाख्यानि A. Ca. Cf. Rv. Bh. VIII. 94, 5.—अगच्छन् ॥ गच्छन् A 2. B. Ca.—l. 20. (17, 12.) पंचा B. पंचा Ca. पंचान् A 2.—प्रवक्ष्यान् A 2. प्रवक्ष्यान् B. Ca. प्रवक्ष्यान् Bm.—P. 737. l. 12. (17, 15.) शतहिमाः शतं संवत्सरान् left out in A 2.

P. 737. l. 23. (18, 1.) वतिर्वीर्यं ॥ वतिर्वीर्यं A. Ca.—l. 30. (18, 2.) From एको मुखः to कीदृशः omitted in Ca. B. Bm; but at the end of the verse after तद्वाग्नं B pr. m. and Bm add अवनः शत्रूणां आवयिता मानुषीणां मनोः संबंधिनीनां कृद्दीनां प्रजानां एकः मुखः सहावा सहायवान् अभवत्, after प्रजानां the margin of B has यजमानानां अवनः अभिगता वामवत् आसीत्, and the last words are corrected into सहावा वसवान्, apparently from an A MS.—P. 738. l. 2. पुनस्तृती to पुनः omitted in B. Ca.—l. 12. (18, 3.) ०र्ध्वं (असि marg.) स्त्रिस्तृति किं स्त्रिस्तृति स्त्रिस्तृति विचित्रिस्तायां यद्वा नास्ति तद् ० A 2. ०र्ध्वं असि स्त्रिस्तृति etc. यद्वा नास्ति स्त्रिस्तृति Ca. ०र्ध्वं असि स्त्रिस्तृति किं स्त्रिस्तृति नास्ति स्त्रिस्तृति B.—l. 19. (18, 4.) तुरतः अक्षान् हिंसतः B. Ca. तुरतः शत्रूणां हिंसन् A.—शत्रूणां हिंसितुर्नवतो वा A 2. B sec. m. हिंसितुः B pr. m. Bm. Ca.—l. 27. (18, 5.) सुखलोतु Ca. खोच A.—P. 739. l. 21. (18, 8.) Some Pada MSS. read चीत्त्राय; the Samhitās and Commentary चीत्त्राय. P3 has चीत्त्राय.—l. 24. शय्याय A 2 with corrections. शय्याय B. Bm. यथा च Ca.—P. 740. l. 3. (18, 9.) अहि Ca. B; deest in A.—०र्ध्वकर्मा Ca. ०र्ध्वकर्मा A; deest in B.—l. 8. (18, 10.) यथापि from B. तथापि Ca.—l. 11. अध्वनयत् युजे नर्वनसवयं शब्दं A. अध्वनयतासुदेनसवयं नर्वनं Ca. अध्वनयत् सुदेनसवयं नर्वनं B.—l. 18. (18, 11.) वज्रमिः वज्रवैः A. In Ca all is left out after तुषिवाजिमिः to आहतेन्द्र. B has तुषिवाजिमिः वज्रमिः यजमानैः हे पुष्यत वज्रमिः आहतेन्द्र.—l. 20. अदेवः अस्मि B. अदेवस्मि A. Ca.—P. 741. l. 18. (18, 14.)

बाधिता A. 2. बाधिता Ca. बाधिताय बाधिना B.—l. 19. तनवाय च A. 2. तनवायचिचि Ca. जीवनाय B.

P. 742. l. 7. (19, 1.) चर्हिंसनीयः A. चर्हिंसितो यः B. Ca.—l. 15. (19, 2.) प्रबुद्धं A. 2. मुञ्चं प्रबुद्धं Ca. मुञ्चं B.—l. 16. वर्धति B. चवर्धयत A. चवर्धयति Ca.—l. 31. (19, 4.) चनवषाः पापरहितः A. चनवषाः चनवरहिताः Ca. Bm. चनवरहिताः B.—P. 743. l. 7. (19, 5.) पञ्चाः सोतृणां हि राघो A. पञ्चा तोवकाहितानि राघो Ca. पञ्चा तोवकाहितानि राघो B.—P. 744. l. 14. (19, 10.) श्रोतवैर्यशोभिः A. 2. मुतिमग्निः B; deest in Ca.

P. 745. l. 28. (20, 2.) दिवे सूर्यायेव A. 2. दिवे। सूर्यायेव Ca. दिवो न सूर्यायेव B.—l. 29. सूयमाना देवता वनवतीत्यर्थः A. 2. सूयमानानां देवानां वनवती भवतीत्यर्थः Ca. सूयमानानां देवानां वनवतीत्यर्थः B. सूयमानानां वनं भवतीत्यर्थः Bm.—l. 31. तद्वचं बधायीति A. 2. तद्वचवद्वाधादिति Ca. तद्वचवद्वाधायीति B.—P. 746. l. 5. (20, 3.) पुरीषां A. असुरपुरीषां Ca. असुराणां पुरीषां B.—l. 13. (20, 4.) चवतिसर्पणार्थाच्छन्दो विहिंसिः Ca after दशोत्थे.—l. 15. अपद्रवन् ॥ अपद्रवन् A. 2; deest in B. Ca; Ca has अपद्रव्यत्वायंत पश्यतिइ रूपं.—l. 16. कुत्सस्व शशोः B. Ca. शशोः A. 2.—l. 17. अपि न A. 2. अपि B; Ca.—l. 24. (20, 5.) सारथिभूताय A. सारथिभूताय Ca. सुताय B. सुताय Bm.—P. 747. l. 1. (20, 6.) आहरत् B. आहरं A. 2. Ca.—l. 2. सायं सपक्ष A. 2. सायं सपक्ष B. सायं सप Bm. सायं सपक्ष Ca. Colebrooke's text MSS. have सायं, so far as it is possible to distinguish च from स in MSS. Cf. Rv. X. 48, 9; Tāndya Br. 25, 10, 17, where सायो is explained by सपक्षपुत्रः.—l. 17. (20, 8.) वचनं ॥ वचनं A. B. Ca.—P. 748. l. 12. (20, 11.) शुभ्रिः B. शुभ्रां A. Ca.—l. 18. (20, 12.) धुनिर्नामासुरो घासु नि A. 2. धुनिर्नामासुराय पशुनि Ca. Bm. धुनिर्नामासुराय पशुनि B.—l. 20. तिष्ठन्ती A. 2. तिष्ठन्ता Ca. तिष्ठन्त B.—l. 21. स्वस्ति विमेष B. स्वस्ति विमेष Ca; deest in A. 2.—l. 23. (20, 13.) सुन्वद्भी S 1. S 3. P 2. सुन्वद्भी S 2. सुन्वत् P 1.—l. 26. त्वत् A. 2. त्वत् B. Ca; B inserts त्वत् after अस्वापयः.—l. 29. पक्षवान् ॥ पक्षवान् A. B. Ca.—l. 30. तस्मै वचंय A. 2. च ततश्च B. Ca.

P. 749. l. 17. (21, 2.) वज्रवचनम् ॥ वज्रवचनम् A. 2. Ca; deest in B.—l. 24. (21, 3.) प्रकाशवत् from B. Ca.—P. 750. l. 1. (21, 4.) विमृतिमहत्वात् A. 2. विमृतिमहत्वात् Ca. विमृतिमहत्वात् B.—l. 2. मनसे चेतसे A. 2. मनसा चेतसि Ca. मनसे चेतसि B.—l. 25. (21, 7.) क्षिरो A. B. Ca.—P. 751. l. 2. (21, 8.) अभिकामनि A. अभिकामचरे Ca.—l. 11. (21, 9.) पुरंधियं ॥ पुरंधियं A; deest in B. Ca; cf. Rv. Bh. I. 116, 13.—l. 26. (21, 11.) मदीया वाचः सुतिरूपाणि वचांसि A. 2. Ca. मदीयां वाचं सुतिरूपां B. Sāyana may have read वाचः, but it is also possible that he explained वाचं by the plural वचांसि with vakānavyatyaya.—l. 27. From अपिनिद्राः to मनु left out in Ca; B has अपिनिद्राः अपिमृषाः अतस्वापः सत्यभाजः आसुः वमृषुः ये देवाः, Bm has the same, but it inserts अपि to वमृषुः after सुतिरूपां.

P. 752. l. 23. (22, 2.) The Commentary to this verse is left out in P, C 2, and added at a later time in A 2, apparently from Ca. The same happens in VI. 22, 9.—P. 753. l. 1. (22, 3.) वज्रयशो Ca. वज्रयशोः A. 2. M 1. Cf. Rv. Bh. VI. 68, 6; VII. 5, 9; II. 40, 4; IV. 29, 5; VI. 50, 11.—l. 2. वराहानिरहितः ॥ वराहानिरहितः A. वरारहितः B. Ca.—l. 26. (22, 6.) चनेन B. Ca. अया चनेन A, which omits अयाजया before मावथा.—l. 27. वि द्यः Bm. चद्यः A. 2. Ca; deest in B.—l. 29. वि द्यः Bm.

चरयः A 2. Ca. चरयः B.—P. 754. l. 11. (22, 8.) A reads चंतरिषा. B. Ca and all the MSS. of the text, also the Samhitā text given in A 2, have चंतरिषा.—l. 26. (22, 10.) संयती ॥ संयति A. संयती Ca.—P. 755. l. 3. (22, 11.) प्रकटेन A 2. प्रकटेन B. Ca.—l. 4. देवस न वरति A 2. देवस वरति Ca. देवो न देवस त्वं वरसे B.—l. 5. मञ्जानमस्य ॥ मञ्जानमस्य A. मञ्जानमस्य मिति मिति Ca.

P. 755. l. 14. (23, 1.) महति added from B. Ca, which leave out नृहति.—l. 26. (23, 2.) अपारयः ॥ अपारयः A pr. m. अपारयः A sec. m. अपारयः Ca.—P. 756. l. 25. (23, 6.) From ब्रह्माणि to तावत् omitted in B. Ca.—वर्धनाणि A 2. वर्धनाणि Ca. वर्धनाणि ब्रह्माणि वर्धनाणि B, which also adds चरये before कल्पितवा, and सुते सोमे after अपि च.—l. 28. रांद्या रांद्याणि A 2. रांद्या रांद्याणि Ca. रांद्या रांद्याणि B. रांद्या रांद्याणि Bm. The sign द्या in these MSS. can be read drya as well as dya; the द्या in रांद्याणि and the rest, shows, that in all the MSS. the sign was meant for द्या. It is only possible to read रांद्या in S 3. P 3. A 2 text. Of the Bodleian MSS., Wilson 434 has रांद्या, in Wilson 436 and Wilson 440 it can be read रांद्या as well as रांद्या. Aufrecht (2nd ed.) has rāndyā. Cf. the Petersburg Dictionary, s. v. रांद्या.—P. 757. l. 5. (23, 7.) चमिषि A. उपविष B. Ca.—उच विक्षीर्ष B. Ca. उच विक्षीर्ष Bm; left out in A 2.—l. 12. (23, 8.) प्राप्नुवन्तु ॥ left out in A. B. Ca.—l. 13. हे पुत्रस्त वज्रमिराहतेन्द्र A 2. Ca. पुत्रस्त वज्रमिराहतेन्द्र B. Bm. It is hard to say whether B has the original or a corrected reading.—लोपाणि प्राप्नुवन्तु B. Ca. लोपाणि चा चन्याः आनयन्तु A.—l. 27. (23, 10.) यः चयदीचरो B. य इचतः । ईचर Ca. चय ईचरो A. All the MSS. of the text have चयत्.

P. 758. l. 22. (24, 3.) चतिरिष्यति B. Ca. प्ररिष्यति A.—l. 30. (24, 4.) वज्रकर्मन् A. वज्रकर्मन् B. Ca.—l. 31. यथा by conjecture.—P. 759. l. 1. यच नियतिः ॥ यच नियतिः Ca. B. यच नियति A.—l. 2. From कस्तानां to ग्रन्थानां left out in Ca. सुदामन् सुदु ग्रन्थानां बंधक B, proprio motu.—l. 15. (24, 5.) मिषादयोऽप्यस्य स्तः A. मिषादयोऽप्यस्य Ca.—l. 16. कुते इति ॥ कुताविति A 2. Ca. Cf. Brihaddevatā V. 838: प्रोतयेनम इति वैचदेव्यापुत्री तु ते.—P. 760. l. 7. (24, 8.) वज्रमुखाः A. वज्रमुखाः Ca.—l. 8. सुममनाः A sec. m. असुममनाः A pr. m. असुरावमनाः B. Ca.

P. 761. l. 17. (25, 3.) उमुक्ता A 2. तमुक्ता B. Ca.—l. 18. हीनाणि A. हीनाणि B. Ca.—l. 26. (25, 4.) मुदि B. मुदि A 2. मुदा Ca.—P. 762. l. 14. (25, 6.) चयस्तंता (Bm only) चयस्तंती उद्योगयंती B.—l. 15. तंतस A 2. तंतस Ca. तंतस Ganap. 37, 20.—l. 25. (25, 8.) नृचक्षो MS. नृचक्षि A 2. Ca.—P. 763. l. 9. (25, 9.) ते नृचंतः B. त्वं त्वं ॥ नृचंतः Ca. ते त्वतः नृचंतः A.

P. 763. l. 18. (26, 1.) मूरसाता मूरसाती A 2.—l. 27. (26, 2.) प्रतिपाचयते ॥ प्रविमाचयते Ca. प्रतिपाचयत A; deest in B.—P. 764. l. 11. (26, 4.) चहन् Pada, B. चह् A 2. Ca. Bm.—l. 19. (26, 5.) चः Pada, A 2. चः B. Bm. Ca.—l. 20. चत् is not explained in A. Ca; B has सत्कर्म instead of तत्कर्म.—l. 23. Before जती B. Ca insert हे इन्द्र त्वं जानिः.—l. 29. (26, 6.) हे इन्द्र A 2. हे मूर त्वं Ca. हे मूर इन्द्र त्वं B.—P. 765. l. 14. (26, 8.) प्रतर्हीणी Ca. प्रतर्हीणी A. B.

P. 766. l. 18. (27, 4.) तस्य शिवः B. Ca. शिवः A 2.—l. 19. चत् before चकात् deest

in A. Ca. इत् युष्मात् द्यस्मात् वस्मात् B. यत् युष्मात् द्यस्मात् वस्मात् Bm.—l. 29. (27, 5.) प्राग्भावे
A. पूर्वभावे B. Ca.

P. 767. l. 26. (28.) चांत्वस्व Ca. चांत्वस्व A 2. See Anukr. M. p. 22.—P. 768. l. 3.
(28, 1.) प्रजावती: प्रजावत्यः संततिसहिता: पूर्वी: वृद्ध: इन्द्राय इन्द्रार्थं उवसः उवः काजान् प्रति दुहाणाः

दीर्घः क्षुर्भवेयुः B. प्रजावती: प्रजावत्यः संततिसहिता: क्षुर्भवेयुः Ca. प्रजावती: प्रकारदीर्घमाणा भवेयुः
A. pr. m. प्रजावती: प्रजावत्यः सहिता: दी० A in marg.—l. 10. (28, 2.) अपि तु A. अपि च

B. Ca.—l. 29. (28, 4.) रेणो: B. Ca. रेणुक्स्व रेणो: A.—l. 31. प्रदेशं B. प्रविशं A. Ca.—
P. 769. l. 5. (28, 5.) कदेरिदं रूपं Ca after यच्छतु.—l. 6. संश्रयणत्वात् A. संश्रियमाणत्वात्

B. Ca.—l. 14. (28, 6.) स्नेहयथ after मेदयथ B. Ca.:—आप्यायनं कुर्वत B. Ca. आप्यायं कुर्वथ
A.—अग्नीरं विदमंगलांगमपि B. Ca.; deest in A 2.—l. 16. यागपरिषत्सु A. गपरिषत्सु Ca.

परिषत्सु B.—सर्वे दीर्यत A. Bm. सर्वे दीर्यते Ca. सर्वे दीर्यत B.—l. 21. (28, 7.) वत्सामिर्द्युक्ता
A 2. वत्सामिर्द्युक्ता B. Ca.—भवतीति B. भवतीति A. Ca.—l. 22. तटाकादी A 2. तटाकादी B.

Ca.—l. 28. भवत् ॥ भवत् A 2. भवेत् Ca. भवेयुः B.—l. 24. मा परिकुश्या: and न परिहरतु A.
P. 770. l. 12. (29, 1.) यंत: गच्छत: अणु० Ca.—l. 21. (29, 2.) व्यत्ययेन Ca and A 2

marg. after हस्ते.—इतीर्षं ॥ इतीर्षं A 2. Ca.—l. 22. वर्तमाना रायः ॥ वर्तमानान् रातयः Ca.
वर्तमानान् हिता रायः A.—l. 24. अभिवर्षति ॥ अभिवर्षति A. अभिवर्षयति Ca.—l. 25. सिध्यति

आयस्यति A. सिध्यति आशीर्यते Ca. मिमिक्षुः B.—P. 771. l. 9. (29, 4.) मिश्रतमो A 2. मिश्रि-
ततमो Ca. मिश्रिततमो B. मिश्रितमो Bm.—l. 31. (29, 6.) हिनक्षु A. हंतु B. Ca.

P. 773. l. 16. (31.) पृष्यस्व ॥ पृष्य A. Ca.—l. 18. रयिपति रयीणां A 2. Ca; deest in
A 2. P. 774. l. 1. (31, 2.) आ अजमन् B. अजमन् A 2. Ca.—l. 7. (31, 3.) युध्यमानं B. Ca

after कुत्सिन.—l. 8. सहायार्थं ॥ सहायार्थं A 2. B. सहायं Ca.—l. 9. दृश ॥ दृश A 2. Ca.—
l. 12. तत्साहाय्यार्थं ॥ तत्साहाय्यार्थं A 2. तत्साहाय्यं Ca.

P. 775. l. 14. (32, 2.) प्राकाशयत् ॥ प्राकाशयत् A 2. B. Ca.—वलेन स्थापितं पर्वतं A. वलि-
न स्थापितं Ca. वलि स्थापितं B.—l. 16. गृणानः क्षूयमानः is inserted in B after अंगिरोभिः.—

वक्त्रं मृत्तिः A. वक्त्रवृत्तिः Ca; left out in B.—P. 776. l. 2. (32, 4.) वद्वामिः ॥ प्रजाभिः
B. वद्वामि A. यद्वामिः Ca.

P. 776. l. 28. (33, 2.) अस्वापयः after अशाययः Ca.—P. 777. l. 3. (33, 3.) तान्व-
मानानुभयान् B. Ca.—दिप्रकारान् after उभयविधान् Ca.—l. 23. (33, 5.) गोवतमः is not

explained in A. गवां संकृततमाः B. गवां संकृतसाः Ca. गवां संभृततमाः ?
P. 778. l. 19. (34, 3.) मृशं विष्यते A. शक्यते Ca; deest in B.—l. 20. वर्धयंत्यो from

B.—l. 33. (34, 4.) Sāyana takes सं यत् as a participle from सं इ.
P. 779. l. 24. (35, 2.) Ca omits all from संश्रियते: to संयामान्. B gives a different

explanation, नीयसि संहरिः त्वं आजीन्, which is in Bm नीयसि संहरिः याजये: आजीन्.—
P. 780. l. 3. (35, 3.) आत्मनि योजये: B. Ca. आत्मना नियोजये: A.—l. 9. (35, 4.) आह-
व्यंती: A. आह्वयिता: B. Ca.—l. 11. From शोभनदीप्रियो to शोभनदीप्रियुक्ता left out in

Ca; B has सुवपः शोभनदीप्रियुक्ता: वरण्या: स्वादुकराश्च संतु.
P. 781. ll. 5, 7, and 11. (36, 2.) वृजति S 1. S 3 sec. m. P 2. P 3 sec. m. A 2 text

and Comm. Ca. वृजति P 1. P 3 pr. m. S 2. S 3 pr. m. B.—l. 9. वीरकर्मोक्तं A 2. वीर-
कर्मणि कर्तुं B. Ca.

P. 782. l. 7. (37.) अर्वायथ A 2. Ca. अर्वाक् Anukr.—l. 14. (37, 1.) स्वः सुव वरणीयं
VOL. II.

A. B. Ca. सुदुरणीय is the usual explanation.—गुणजातं B. Ca. व्यतं A.—l. 24. (37, 2.) दीप्तिः A 2. दीप्ति Ca. दीप्ति B.—P. 783. l. 2. (37, 3.) पुरिष ॥ पुरिष A. The passage is left out in Ca, which has only सोमसचणं बहिर्पुरित्वर्थः; B has the same, but adds कीदृशा अथाः वायोः वि दक्षेत् वायोर्गमनमतिरमेत् यथा तथा गच्छतः ॥.—l. 11. (37, 4.) विनाश-यसि from B. Ca.—l. 18. (37, 5.) यातयिता A 2 sec. m. B. Ca. सातयिता A 2 pr. m. A more usual explanation would be सादयिता.

P. 785. l. 7. (39, 1.) सेवस्त्र from B. Ca.—l. 16. (39, 2.) युक्तश्च ॥ च युक्तश्च A 2. च युक्तश्च B. Ca.—l. 17. अभि योधत् B. प्रति योधत् A 2. Ca.—P. 786. l. 4. (39, 4.) सुदुरणीयस्त्र A 2. सुदुरणीयस्त्र B. Ca.

P. 786. l. 25. (40, 2.) Āsvalāyana gives the whole Pāda (अस्त्र to इन्द्र).—P. 787. l. 1. अपण० Ca. अयण० A.—l. 8. (40, 3.) सम्यग्निधने: Ca before दीप्ति.—l. 23. (40, 5.) पारये A. Ca. पारये B. पारयो (पारणे?) Bm.—यद्यदि यस्त्र B. Ca.

P. 788. l. 30. (41, 4.) उपागच्छ तिन B. Bm. उपागतिश्च च Ca. उपगतिश्च A 2.—P. 789. l. 9. (41, 5.) प्रजासु from B.

P. 789. l. 25. (42, 2.) B gives again the complete Commentary in this and the next verse. The following verses are in part complete, in part abridged. From VI. 44, 6, however, it gives the complete Commentary, omitting only the Viniyogas, which, however, by and by are given again. As formerly, it agrees more with A than Ca; while Bm henceforth closely agrees with Ca.—l. 29. अजेर्गत्वर्थात् भावसाधन B. अजेर्गत्वर्थः। तभावसाधना। Ca. अजेर्गत्वर्थाभावसाधन A.—l. 30. अन्य आह A. B. अन्य आह Ca.—P. 790. l. 1. (42, 3.) Bm has इन्दुभिः अमृतिन जगत्क्रेदयितुभिः सोमेभिः etc.

P. 790. l. 24. (43, 2.) सुतमभिषवो A 2. सुतमभिषुतो Ca. अभिषुतं B.—l. 30. (43, 3.) Ca gives as the beginning of this verse, अथ तृतीया। यस्त्र गा अंतरिति।; but this is followed by the Commentary to the 4th verse: exactly the same occurs in B and Bm, but the latter adds after ऋतसं पिब, हे इन्द्र यस्त्र सोमस्य etc., giving its own Commentary on verse 3.—P. 791. l. 4. (43, 4.) पानेन A 2. अनेन B. Ca.

P. 792. l. 5. (44, 4.) अनुयाहकं A. अनुयाहकं Ca. Bm; deest in B.—l. 17. (44, 6.) विसार्यत A. B. विसार्य Ca. विसारणीयं Bm.—l. 19. यस्त्रिंशे द्वे ॥ यस्त्रिंशे द्वे A. यस्त्रिंशे द्वे B. Ca.—P. 793. l. 5. (44, 8.) आत्मीयं B. आत्मीयं च A. आत्मीयं च Ca.—l. 15. (44, 9.) गमय यद्वा etc. A 2. B. अथ यद्वा etc. Ca. रश्च ॥ Bm.—P. 794. l. 27. (44, 14.) B has only the second explanation, Bm as usually only the first.—P. 795. l. 24. (44, 17.) अनेन सोमेन B. अनेन सोमेन A 2. मनेन सोमेन Ca. Bm.—l. 25. अभिवेषान् A 2. अभिवेषान् B. Ca. Bm.—P. 796. l. 17. (44, 20.) सिंचतः चरतः Ca.—l. 18. आतस्युः आतिष्ठत A 2. आतस्युः आतिष्ठतः B. अस्युः आस्त्रितवतः Ca. अत अस्युः आस्त्रितवतः Bm.—l. 26. (44, 21.) वृषा वृषासि हविर्भिः A 2. वृषा हविर्भिः B. वृषा वृषासि हविर्भिः सिंचसि Ca. वृषा असि हविर्भिः सिंचसि Bm.—P. 797. l. 5. (44, 22.) धनस्त्र B. साधनस्त्र A 2. साधन Ca.—l. 17. (44, 23.) सूर्योऽंतर्ज्योः ॥ सूर्योऽंतर्ज्योः B. सूर्योऽंतर्ज्योः A 2 pr. m. सूर्योऽंतर्ज्योः A 2 sec. m. Ca.—l. 26. (44, 24.) हेतुवर्भवि B. हेतुवर्भवि A. गर्भहेतुर्वि Ca. गर्भहेतोर्वि Bm. Cf. Rv. Bh. VIII. 2, 5 and 7.—l. 28. तं मये Bm. तमस्त्र Ca. त्वं मये A 2. B.

P. 797. l. 34. (45.) अतिनिष्पुत् B. अतिनिष्पुत् A. Ca. Bm.—l. 35. पादनिष्पुत् A.

B. Ca. .०७. Bm.—चुतिनिचुत् A. .०७. B. Ca. Bm. The *Anukramanī* has .०७.—P. 799.
 [I. 2. (45, 6.) चक्षम् । चक्षान् A. B. Ca.—P. 800. l. 4. (45, 13.) तंतस । तंतसाय A. तंतसाय
 B. तस Ca. Cf. Rv. Bh. VI. 18, 6; Ganap. 37, 20.—l. 26. (45, 18.) चमि from
 Bm.—P. 801. l. 20. (45, 23.) सीमयं । सीं च A. सीं A 2 sec. m. B 2. श्री रमा B 1;
 left out in Ca; Bm adds सं (meant for सीं) पूरणः at the end.—P. 802. l. 1. (45, 25.)
 .०७७ वेद्र । .०७७ वेद्र A 2 pr. m. .०७७ वेद्र A 2 sec. m. Ca. .०७७ वेद्र B.—l. 7. (45, 26.)
 नाशयितुं B. Bm. मापयितुं A. Ca.—l. 20. (45, 29.) त्वां from B.—l. 29. (45, 31.) Ca has
 in the margin, written by a later hand, वृवुर्नाम रावर्षिः वाच्यः. A 2 also has in
 the margin रावर्षिः; marked to be inserted after नाम.—l. 30. विजने Ca. Bm. Manu.
 निर्वने A 2. B.—The Calcutta edition of Manu reads चक्षोः, the Bombay editions वृधोः
 instead of वृधोः, but Jolly reads वृधोः. See M. M., History of Ancient Sanskrit
 Literature, p. 494.—महायथाः A 2. B. Ca. महातपाः Manu.—P. 803. l. 1. कृषे Ca. A.
 Bm. कुषे. B.—जातितो A. B. ज्ञाततो Ca. Bm.—l. 11. (45, 33.) तत्तं । तत् B. A. नूनं Ca.
 तं Bm.—l. 13. धनस्य वा A; deest in Ca. धनस्य वादो B.
 P. 803. l. 25. (46, 1.) यथाचः । यथाचः A. B. चक्षः Ca.—P. 805. ll. 6-7. (46, 6.)
 पिश्वन्नि A 2. B. Bm. पिश्वन्नि Ca.—पिश्वन्नि A 2. Bm. पिश्वन्नि B. Ca.—l. 21.
 (46, 8.) राजनि A. B. जने Ca. Bm.—P. 806. l. 2. (46, 9.) श्रुतिरितं । सर्वप्रेरितं च A.
 सर्वप्रेरितं B. प्रेरितकृतं Ca; omitted in Bm.—l. 9. (46, 10.) चतमो चतमो Ca.—l. 16.
 (46, 11.) यथादा before पर्णनः A. B. Ca. Bm, but Bm leaves it out after वाणा.—
 P. 807. l. 1. (46, 13.) महतो धनस्य from Ca.—l. 2. प्रेरयसि Ca. Bm. प्रेरयेः A; wanting
 in B. Again, in the next verse B has प्रेरयेः corrected in B 2 to प्रेरयसि, and the
 second time प्रेरयसि. A has प्रेरयेः and प्रेरयसि; Ca प्रेरयसे and प्रेरयसि; in Bm it is
 wanting.—l. 12. (46, 14.) यहीतये A. गृहीते Ca. Bm. गृहीता गृहीति B.
 P. 808. l. 13. (47, 3.) यमोर्षी etc. Cf. Sat. Br. I. 5, 1, 22.—P. 809. l. 7. (47, 6.)
 .आसिंचल A 2. B. आसिंचल Bm. Ca.—सर्वेद्र हि A. सर्वेद्र B 1. सं च हि Ca. Read पूरयस्व ऐंद्र
 हि?—P. 810. l. 30. (47, 12.) मयरहितं A. B. Ca. Bm; probably to be corrected into
 .रहितत्वं.—P. 811. l. 5. (47, 13.) तद्विषयं Bm. Ca. विषयं A 2. B.—l. 15. (47, 14.)
 उच्छ्रिय बड B. Ca. Bm. In A 2 the whole passage is wanting. बडनि?—l. 17. अप-
 यार्थान् । अययार्थान् A. B. Ca. Bm, and again अययार्थान् A. B. Ca.—P. 812. l. 4. (47,
 16.) पूर्वमपरं । पूर्वत इत्येवं A. पूर्वं । त इत्येवं B. पूर्वत इत्येवं Ca; Bm has अन्यमर्थं पूर्वमपरं
 प्रत्यक्षं.—अतिहारेण B. Ca. Bm. .अवहारेण A 2.—l. 5. वर्धमानानां from B.—l. 22. (47,
 18.) प्रतिनियतदर्शनाय A. नियतं Ca. Bm. प्रतिदर्शनाय B.—P. 813. l. 7. (47, 19.) From
 पच; to श्रुतो: left out in Ca. Bm.—l. 16. (47, 20.) निर्वनं B. Ca. Bm; deest in A 2.—
 l. 17. नोक्तान् (नाक्तात् P. C 2) चतः सापि रचतु A. चक्षान् चतः । कारणात् हे वृहं etc. Ca.
 Bm; left out in B.—l. 18. प्रवेद्यः Ca. प्रदेवय A. प्रचोद्य B. Bm.—P. 814. l. 3. (47,
 22.) प्रायच्छत् B. प्रयच्छत् A 2. प्रयच्छति Ca. Bm.—l. 15. (47, 24.) तद्वर्द्धति A 2. Ca.
 तद्वर्द्धति B. Bm.—P. 815. l. 9. (47, 27.) रंद्रो वृषाय etc. Cf. Taitt. S. VI. 5, 1, 1, and
 V. 2, 6, 2.—l. 16. (47, 28.) शीघ्रगामी । शीघ्रगामिनं A. B. Ca. Bm.—l. 28. (47, 29.)
 वृषत् from Bm.—l. 31. वधवर्मणः A. Ca. शब्दवर्मणः B and Nir. Roth. Nir. SS. has
 वध् in the text, but वध् as var. lect.

P. 816. l. 27. (48.) मासलोऽन्ता A 2. Ca. M1 after चनुहुप्. Cf. Anukr. M. p. 23.—
तृतीयो द्वादशश्च इति Anukr. Paribh. 7, 1. तृतीयो द्वादशश्चेति Ca. तृतीयो द्वादशश्चो षष्ठश्चेति B.
तृतीया द्वादशका त्र्यष्टकेति A.—P. 819. l. 17. (48, 8.) कर्तरि ॥ कर्तारं A. B. Ca. कतरि Bm.—
l. 23. (48, 9.) सर्वत्र लोके A 2. अस्म सर्वस्म लोके Bm. सर्वस्म लोके Ca. लोके B.—P. 820.
l. 10. (48, 11.) यागाय B. Bm. यामाय A. Ca.—l. 20. (48, 12.) यांती and आगच्छंती A 2.
याति and आगच्छति B. यांती and आगच्छति Ca. आयाती Bm.—P. 821. l. 9. (48, 15.) पूषणं
पोषकं from B. Bm.—l. 21. (48, 16.) दोद्रावति ॥ दोद्रावयति A 2. Ca. दोद्रावतिः B.—
l. 28. (48, 17.) सखाभूतिः A 2. B. सखिभूतिः Ca.—l. 30. उतापि च Bm. उतापि B. मोत मा
च A 2. Ca.—P. 822. l. 14. (48, 19.) हि पुरणः B. Bm at the end.—l. 29. (48, 21.) बलं
बुधं ॥ बलं बुधहन् A 2. B. Ca. Bm.—P. 823. l. 6. (48, 22.) From सङ्गदेव to सङ्गदेवो only
in A 2, and partly in B.—l. 8. तत्ततः Bm. ततः A 2. B. Ca.

P. 823. l. 21. (49, 1.) उपलक्षणं A 2. B. *णार्थं Ca.—सर्वं B. Ca. सर्वस्म A 2.—l. 28.
(49, 2.) ग्रिमुं क्षणं धयवदिति सहसो etc. Ca.—P. 825. l. 29. (49, 7.) P. C 2 have a lacuna
after धर्षितुमश् to बुध्या तर्पयश् at the end of the 11th verse.—l. 29. (49, 8.) वचस्मा
वचसा Ca. Bm.—P. 826. l. 26. (49, 11.) जमस्तलं Ca. Bm. जमस्तलं A. B.—l. 27. देश-
श्चिच A. देशश्चिचः B. Ca. Bm.—P. 827. l. 1. (49, 12.) ईरकाय B. मारकाय A 2. वीरकाय
Ca.—l. 2. बलिने A 2. बलाय B. Bm. बलि Ca.—चिप्रगमनाय A. चिप्रगमिने B. Ca. Bm.—
l. 11. (49, 13.) पृथिव्यां संबद्धानि A 2. पृथिव्यां संबन्धात् B. पृथिव्याः संबद्धान् Ca. Bm.

P. 829. l. 1. (50, 3.) महो महत् Bm. बृहन्महत् A. Ca. महत् B.—l. 8. (50, 4.) हतासः
Bm. आहतासः A 2. B. Ca.—l. 9. अहिंसिताः A 2. B. अहताः Ca. Bm.—l. 16. (50, 5.)
पोषको ॥ पूषको A 2. प्रेषको Ca; deest in B. Bm. Cf. VI. 48, 15. The MSS. have
very often पूषको for पोषको.—l. 28. (50, 6.) प्रदेयात् Ca. प्रदद्यात् B. Bm; left out in
A.—P. 830. l. 27. (50, 10.) परिचरयकेः A. परिचरकेः Ca. परिचारकेः B. Bm.—P. 831.
l. 6. (50, 11.) चद्राश्च A 2. चंद्राश्च B. Bm. Ca.—l. 30. (50, 14.) अक्षरहितः A 2. B. अन-
रहितः Ca. Bm.

P. 832. l. 17. (51, 1.) *योः प्रियं Bm. *यो प्रियं B. *योरेति प्रियं Ca. *योरतिप्रियं A 2.
M1.—P. 833. l. 21. (51, 5.) वासयितारो A 2. निवास° B. Ca. Bm.—P. 834. l. 6. (51,
7.) तच्च पापं मा कर्मा B. तच्च पापं कर्म Ca. तच्च पापं कर्म A 2.—l. 18. (51, 8.) अतस्तेन B. Bm.
यत° A 2. Ca.—P. 835. l. 10. (51, 11.) चाम निवासभूमिं Ca. Bm. चां ता निवास तादृशः
भूमिं B. चां भूमिं A.—l. 22. (51, 12.) जनं संघं A 2. जनसंघं B. Ca. Bm.—P. 836. l. 4.
(51, 14.) अदातारं A. B. आदातारं Ca. Bm.—अदनशीलं B. Bm. अदान° A 2. दर्शन°
Ca.—l. 5. आदानपरः A. Ca. Bm. अदान° B.

P. 836. l. 29. (52, 1.) दियचुरास ॥ दयचुरास B. Bm. दयचुराह Ca. दयचाह A.—
P. 837. l. 9. (52, 2.) स्वस्माधि° ॥ स्वस्माधि° A. स्वाधि° B. Ca.—l. 19. (52, 3.) दूयमाणां
Ca. Bm. दूयमाणां A. दूयमाणां B.—P. 838. l. 19. (52, 7.) निषसा भवत A. उपविष्टा
भवन्तु B 2. उपनिषत्वा भवन्तु B 1. उपविशत Bm. निषीदत उपविशत Ca.—l. 30. (52, 10.)
तस्मिंस्त्वस्मिन् A 2. तस्मिन् B. Ca. Bm.—P. 839. l. 10. (52, 12.) ययानुपूर्वी A. B. Ca. Bm.—
l. 20. (52, 13.) अविजिज्ञा MS. जिज्ञा A 2. B. Ca.—l. 26. (52, 14.) चित्तेऽव° ॥ चित्तेव°
A. B. चित्तेव° Ca. चित्तेन M1.—P. 840. l. 5. (52, 15.) माया from B 2.—l. 6. क्मायां
front Ca. Bm.

- P. 841. l. 8. (53, 3.) दातुमिच्छंतं A 2. दातुमिच्छंतं B. अदातुमिच्छंतं Ca. Bm.—P. 842. l. 12. (53, 10.) यद्वा from Ca.
- P. 843. l. 27. (54, 9.) तव Bm. ते A 2. B. Ca. M 1.
- P. 844. l. 10. (55, 1.) Ca has after संगच्छावहे the remark यद्वा आवामित्वास्वायावरणोपे वांमिति भवति। आवां सचावहे इति संबंधः ॥.—P. 845. l. 1. (55, 6.) निम्नुभाः etc.: cf. Nir. VI. 3.
- P. 845. l. 22. (56, 4.) सुतिद्र A. B.—यदुद्दिश Ca. यमुद्दिश त्वां A. यत् यमुद्दिश त्वां B. यत् त्वा त्वामुद्दिश Bm. It was probably यद्वनमुद्दिश.—l. 23. सु only in B. Bm.—P. 846. l. 3. (56, 6.) सर्वदा deest in B. Bm.
- P. 846. l. 21. (57, 4.) रंद्रः after यद्यदा A. B. Ca. Bm; but Bm omits it before रितो.—रितो A 2. परितो Ca. रितः परितो Bm. रितोपरितो B.—l. 25. (57, 5.) रंद्रस्व after द्वेषस्व by conjecture. B. Bm insert it at the beginning of the verse.—l. 30. (57, 6.) यथां before आकर्षति by conjecture.
- P. 847. l. 1. (58.) वैश्वदेवस्व A. पौष्णस्व C.—l. 11. (58, 1.) प्रकाशिन ॥ प्रकाशिन Ca. प्रकाशि A. B.—l. 12. एकं after अन्वत् by conjecture. All from मुक्कृष्यतया to अहनी अहस्व is left out in B, from मुक्कृ to यजतं also in Ca.—l. 15. प्रकाशयिता A 2. प्रकाशयि B. प्रकाशयति Ca. Bm.—पूषन् from Ca. Bm.—l. 17. यच्चियं ते अन्वद्यच्चियं ते अन्वदिति वा A. Ca. यजतं ते अन्वद्यच्चियं ते अन्वत् B and Nir.—अहनी A. B. Ca. ते च Nir.—कर्मणा Ca. कर्मणी A. B. कर्म Nir.—च after सर्वाणि deest in B and Nir.—P. 848. l. 5. (58, 3.) ओत्सुका ॥ ओत्सुका Bm. Ca. ओत्सुका A 2. ओत्सुका B.—महिषीत् ॥ महिषीत् A. B. Ca. Bm, a common mistake of the MSS.—l. 6. Sāyana mistook the voc. कृत for the nom. कृतः.—l. 14. (58, 4.) अक्षिणोर्वरणाय A 2. B. अक्षिणो वरणादयो Ca.—l. 16. वा deest in Bm. Ca.
- P. 849. l. 4. (59, 2.) श्रूयते Ca. श्रूयते A. B.—l. 9. (59, 3.) संगती from B. Ca.—l. 18. (59, 4.) जोषं after ओतिक्करं repeated in A. B. Ca. Bm.—l. 19. वाक् only in A; and struck out by a later hand in A 2.—l. 20. भवयथः Ca. भवयथः B. Bm. भवयथः A.—The passage from Yaska is left out in B; Ca concludes with सुतिष्ठित्वादि.—l. 21. तेष्वातस्व वर्धयितारो न A; not in Nir.—l. 22. योऽयं ॥ अथ योऽयं Nir. जोषं A.—l. 30. (59, 5.) Some substantive is required after आपकान्; it was probably द्विषान्.—P. 850. l. 5. (59, 6.) पदानि अवयवभूतान् A 2. पदानि वचनभूतान् Ca. मदां चिंश-त्यदानि वचनभूतान् Bm; wanting in B.
- P. 851. l. 14. (60, 1.) वसुसमूहस्व Ca. Bm. वासयितव्यस्व B; deest in A.—P. 852. l. 12. (60, 5.) मुक्तित्वपदयाकर्मा, Nir. X. 16 has मुक्तयतिवप, cf. ib. 15.—P. 853. l. 9. (60, 10.) तमीलिविति संबंधः Ca. Bm after करोति.
- P. 854. l. 14. (61.) The Rig-yidhāna reads आवांतं, द्विजः। नित्यं जपेत्, and वाच्यी.—P. 855. l. 2. (61, 2.) पारावाची A. पाराची Ca; not in B, where all is left out from इयं नदीरूपा to the end.—l. 15. (61, 4.) क्रियायां from B.—P. 856. l. 6. (61, 9.) Ca. Bm have अतावरी उदकवती at the beginning of the verse, but omit from तथा to अति नयन्तु. A and B read अतावरीः, against the text. उदकवत्यः both in Ca and Bm shows that they also had originally अतावरीः.—l. 7. अति नयन्तु B. अति नयन्तु A.—l. 8. कंदसीति Ca. कंदसः A. B.—l. 31. (61, 13.) यशोमिः A. पशुमिः Bm. Ca; deest in B.—l. 32. वा from Ca.

ASHTAKA V.—B, as before, gives only an extract of the Commentary from the beginning of the fifth Ashtaka. B₁, however, is more complete; and as the two MSS. begin to differ, the various readings of each have been noted, where they seemed to be of importance.

P. 859. l. 13. (62, 1.) प्रसंती प्रमवती ॥ प्रसववती प्रमुवती A. प्रसववती B. Ca, प्रसवती B₁.—अक्षरन्विती ॥ अक्षिनी (twice) अक्षरन्विती P. C 2. अक्षरक्षिनी A; not in B₁. B₄. Ca.—l. 14. अर्चनीयमंचसाधिः A. मंचसाधिः B. अग्रनीतमंचसाधिः Ca. B₁.—l. 17. तमोनिवारणात् परि युयु० ॥ तमोनिवारणात् पर्युयु० Ca. B₁. ०शान्पर्युयु० A.—P. 860. l. 5. (62, 3.) परिशयनाय C 2. ०नायि A 2. ०नार्थं B₁. Ca.—क्रियतां A 2. क्रियति B₁. Ca.—l. 18. (62, 5.) शस्त्रिः B. Ca. शस्त्रिण B₁; left out in A 2.—l. 20. वलनग्रीवी ॥ वलन० A; deest in B₄. वलन० or वलान० B₁. वलान० Ca. Cf. Un. I. 20.—l. 21. दृशनीयो A 2. C 2. इलो B₁. Ca.—P. 861. l. 3. (62, 7.) रथाकूटो A 2. रक्षिनी Ca. रक्षिनी B₁.—l. 23. (62, 9.) मध्यम० Ca. sec. m. उत्तम० A. Ca. B₁.—l. 24. ननु before मनुष्याणां A and Ca, the latter giving ०याभिद्रोहात् to मनुष्याणां in the margin. न तु B₁. Ca. sec. m.; not in P. C 2.—द्रोहादिनम० Ca. B₁. ०द्रोहादिचमां A.

P. 862. l. 26. (63, 2.) The words from गृहं रिषो to अस्मदीयं, with the exception of गृहं before रिषो, which is given by conjecture, are taken from Ca. B₁ omits all from न हिंसात् संतरः to न हिंसात्तथा रचां.—P. 863. l. 3. (63, 3.) तुच पुच नच Ca. P. C 2. तुच नच A. नच पुच नच नच B₁.—०द्यात्कीकृतवतः Ca. sec. m. ०द्यात्कीकृतवतः Ca. pr. m. ०द्यात्कीकृत० B₁. ०द्यात्की कुर्वतः A 2. ०द्यात्कीकुर्वतः C 2. C 4.—l. 16. (63, 5.) रचवी वा B₁. Ca. भचवी A 2. रचवी C 2. C 4.—l. 17. अयितुं A. अयर्थं Ca. अयोर्यं B. अर्थं B₁.—l. 18. प्रज्ञानामनु A 2. C 2. प्रज्ञानना B₁. Ca. See Naigh. III. 9.—l. 29. (63, 6.) अन्वपतन् B₁. अनुपतन् A. B. Ca.—P. 864. l. 4. (63, 7.) संपर्चनीया Ca. संपर्चनीत्यर्चनीया B₁. संपर्चनीयो A 2. C 2.—l. 5. अनु प्रासर्चि B₁. अनुपा० Ca. अनु उपा० A 2. अनुपार्चि C 2.—l. 10. (63, 8.) वा वां B₁. वा वां Ca. वां युवां A 2. C 2.—l. 22. (63, 9.) रचानन्वा A. पुचानन्वा B₁. Ca. B₁. P; left out in B₄.—l. 23. अनुगुणा B₄. अनुगुणाः A. Ca. B₁.—l. 31. (63, 10.) अपि C 2. अधि A 2. B₁. Ca.

P. 865. l. 29. (64, 3.) श्रुत्यथा बाधते तथा C 2. श्रुतिव A 2. B₁. Ca.—P. 866. l. 13. (64, 5.) प्रीतिं C 2. प्रति A 2. B₁. Ca.—l. 15. भवसि MS. बहसि A 2. Ca; deest in B₁ and C 2.—या दर्शिता MS. या दर्शिता A 2. B₁. Ca; deest in C 2.

P. 867. l. 1. (65, 1.) जीगर्तिः A 2. C 2. B₁. Ca. Nir. has जिगर्तिः, but जी० var. lect. in Nir. SS.—l. 16. (65, 3.) हविषां दावे C 2. हवींषि प्रदावे A 2. B₁. हवींषि प्रवे Ca.—l. 25. (65, 4.) नि बहव ॥ निर्वहव A 2. B₁. Ca. बहव C 2. Perhaps Sâyana read निः क for निष्.—P. 868. l. 12. (65, 6.) नातब्धं A 2. B₁. Ca. C 2. अंतब्धं M₁.

P. 868. l. 16. (66.) तुरायेति B₁. Âsv.; deest in A 2. C 2. Ca. M₁.—l. 23. (66, 1.) रूपं and विदुषि from P. C 2. गच्छदनुवतं चिकितुषे लोचि B₁.—P. 869. l. 8. (66, 3.) सर्वज्ञाता ॥ सर्वज्ञाति A. Ca. B₁. B₄.—l. 9. भवनाय B₁. सवनाय A. Ca. B₄.—l. 16. (66, 4.) वर्तमानत्वात् A 2. B₁. Ca. वर्तमानानां C 2. M₁.—l. 17. तेषाम० C 2. ताम० A 2. नाम० B₁. Ca.—l. 25. (66, 5.) उच्चारयंतः A. B. Ca. धारयंतः P. C 2.—l. 27. ०हविर्दानो A 2. B₁. Ca. ०हविर्धानो M₁. ०हविर्दानो C 2.—P. 870. l. 5. (66, 6.) एषु येयु MS. येयु A 2.

B.1. Ca. तिनु C 2.—l. 22. (66, 8.) दीप्तकापि P. C 2. दीप्तकावा A pr. m. दीप्तका A sec. m. द्योत दीप्तका B.1. दीप्तकाका Ca. दीप्तकाका B 4.—P. 871. l. 1. (66, 9.) च ॥ इय. A. Ca. इयात् P. C 2. इम B.1.—l. 2. रावपुष ॥ रावः पुष A. P. C 2. Ca. B.1; deest in B 4.—l. 14. (66, 11.) धावमानच्छवि A 2. धावमानं चवि B.1. Ca. धावमानच्छवि धावमानासुध B 4.

P. 871. l. 29. (67, 1.) संयच्छतः C 2. संयच्छतः A 2. Ca. संगच्छः B.1.—P. 872. l. 11. (67, 3.) वा after कूयमानी A. Ca. B.1.—l. 12. यी ॥ वा यी A 2. B.1. Ca. C 2.—l. 19. (67, 4.) प्रमृतांती B. प्रमृतांती A. Ca.—P. 873. l. 3. (67, 6.) सानु C 2. सानु A 2. B.1. Ca.—l. 6. धासिरिति C 2. धासीति A 2. B.1. Ca.—l. 30. (67, 9.) यथैययन्तो जनाः P. C 2. यथै यजः A. यथ यजः Ca. यथै B 4. यथै यज B.1.—l. 31. न यजयुक्ताः B 4. यजयुक्ता न A. Ca. B.1.—P. 874. l. 1. कुर्वत इ. MS. कुर्वती A 2. कुर्वती B.1. Ca.; deest in C 2.—पुनन्तीति पुनः । न पुनः चपुनः इत्यर्थः । P.

P. 874. l. 30. (68, 1.) नामासु B.1. Nir. नामसु A 2. नामसु Ca. C 2 has नाम-मुष्टीति.—P. 875. l. 5. (68, 2.) Four leaves are wanting in A 2. The lacuna extends from this verse to VII. 1, 2. Consequently for this part A is represented only by P and C 2.—l. 7. सखिण C 2. सखमेव B.1. Ca.—l. 23. (68, 4.) सुतिमिर्वर्धयति B. Ca. सुत्वा वर्धति वर्धयति P; left out in C 2.—P. 876. l. 2. (68, 5.) प्राथित P. C 2. प्राथित Ca. B 4. प्राथित B.1.—l. 22. (68, 8.) महतोयु. MS. महतो यु. C 2. B.1. Ca.—l. 29. (68, 9.) सखाणि आख्या राक्षां शंसकाय B. Ca. सखाजीक्षाणां शंसकाय P. C 2.—P. 877. l. 2. शोषिषा तेजसा युक्तः P. C 2. B. Ca, omitting this, have शोषिषा दीप्या after बावापृथिवी.—l. 16. (68, 11.) पाषिषु B. Ca. पाषि P. C 2.

P. 877. l. 21. (69.) गायगारिदेवत. Âsv. Comm. काकगारे देवत. Ca. गायगारिदेवत. P. C 2. गायगारिदेवत. Âsv. text. गायगारिदेवता. B.1.—l. 30. (69, 1.) कर्मसो left out in B. Ca.—l. 31. सेवेयां ॥ सेवेयां P. C 2; left out in B. Ca.—P. 879. l. 1. (69, 5.) विचक्रमाद्ये not in B. Ca.—l. 11. (69, 6.) सोमनिधानः ॥ सोमनिधानः P. C 2. सोमनिधानाः B.1; deest in B 4. Ca.—l. 16. (69, 7.) मध्वोऽस्य मदकरं सोमं सोमस्य सोमं P. C 2. अस्य सोमस्य इमं सोमं मध्वः मधुरं Ca in marg. मध्वः मधुरस्य मधुरं अस्य सोमस्य इमं सोमं B 4. The whole passage omitted in B.1.

P. 880. l. 2. (70.) The sūtra घृतवती भुवमानामभिथिन्द्रं चमुभिर्विजवद्भिः etc. is omitted in P. C 2. B.1. Ca.—l. 14. (70, 1.) धारणेन B. Ca. धारकेन P. C 2.—वज्रकार्ये वा भवतः B.1. Ca. वज्रकार्येति भावः P. C 2.—l. 23. (70, 2.) बुद्धसांवायिति; the Nir. SS. reads असुद्धसंती with Devarāga. Cf. Nir. Roth, Erläuterungen, p. 52.—P. 881. l. 14. (70, 4.) यागाः प्रवर्तन्ते B. Ca. यानः प्रवर्तन्ते P. C 2.—l. 20. (70, 5.) उदकार्यकर्माणी Ca. B 4. उदकार्ये. कर्माणी P. C 2. उदकार्यं कर्माणी B.1.—l. 30. (70, 6.) विश्वशंभुवा सर्वस्य भावयित्र्यो from B 4.

P. 882. l. 5. (71.) इत्यनूतिष्ठेत् is wanting in Âsv.—l. 13. (71, 1.) सवनाय सुवनाय etc. ॥ सवनाय सवनाय सवनाय दानाय वा P. सवनाय सवनाय दानाय वा C 2. सवनाय दानाय वा B.1. Ca. सवनाय दानाय B 4. It might have been सवनाय सुवनाय प्रेरकाय दानाय वा.—l. 27. (71, 3.) सुखकारिभिः P. सुखकरैः B. Ca; left out in C 2.—l. 31. शयुः taken from B. Ca.—नोऽस्माकं is repeated before माकिः in P. C 2. Ca. B.1.—P. 883. l. 7.

(71, 4.) अवसाने B1. अवसानेऽवसाने Ca. अवसाने सानी C2.—l. 21. (71, 6.) किं वदन्त्या Ca. C2. B1. किं वदन्त्या B4.

P. 883. l. 24. (72.) ऐन्द्रासोम C2. B1. Ca. सोम Anukr. M., but Colebrooke's Anukr. MS. has सोम. Cf. Rv. Bh. IV. 28, and सोमारौद्र in VI. 74, given by our MSS. as well as by the Anukr. MSS., corrected in Anukr. M.—l. 31. (72, 1.) प्रतमानि C2. प्रतमानि B1. Ca.—P. 884. l. 1. असंभयतं च जनान् ॥ असंभयतं वा जानान् C2.

• असंभयतं वा जानात् Ca. असंभयतं B4. असंभयतं वा जानान् B1.—l. 8. (72, 2.) व्युहंती ॥ व्युहंती व्युहंती Ca. व्युहंती व्युहंती B.—l. 9. संभनेन हेतुना MS. संभनेन हेतुना B1. Ca. संभनेन हेतुना C2.—P. 885. l. 1. (72, 5.) अचणीयं MS. अचणीयं B1. Ca. C2.—l. 2. शत्रुसेवाभिभाषकं from B4.

P. 885. l. 7. (73.) Some words are left out after वसूनीति (वसूनि B1. Ca.), which are to be supplied in this manner: स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । सूचितं च । बृहस्पतिः समवेद्यवसूनि. Cf. Rv. Bh. VII. 11, 2.—P. 886. l. 2. (73, 3.) संभक्तकामः ॥ संभक्तकामः P. C2. संभक्तमिच्छन् Ca. B4. संभक्तमिच्छन् B1.—अपः is omitted in the Comm. in B1. C2. Ca.

P. 886. l. 28. (74, 3.) अपयतं MS. अपयतं C2; deest in B1. Ca.—शिशिलबंधं ॥ शिशिलं बंधं P. C2. शिशिलबंधं B1. Ca.

P. 887. l. 9. (75.) जगत्यां C2. Ca. Anukr. जगत्यां B1. जगत्यादि M1.—l. 15. इषुसुतिरूपत्वात् etc. Ca. इषुसुतिरूपनिमित्तदेवताके P. C2. इषुसुतिरूपत्वात् B1.—l. 21. संपतंतीति Âsv. संपतंती B1 sec. m. Ca. संपतंति B1 pr. m. C2.—P. 888. l. 20. (75, 4.) समनस्तेव from B. Ca. एव stands for यथा, otherwise we might write त्वयंती.—l. 22. तुर्यगिन्ध्यां निः Ca. अर्घ्यगिन्ध्यां निः P. C2; omitted in B1. The sūtra is not to be found in the Un., where तुर्यि and अग्नि are formed by a different rule.—l. 24. आचरंती B1. Nir. आचरंती C2. Ca. M1.—P. 890. l. 17. (75, 10.) भेषिष्ठ ॥ मा रिष्टा P. C2. माष्ट B4. मा रिष्ट Ca. B1.—l. 31. (75, 11.) शर्म शरणं प्रयच्छन्तु A. शर्म यच्छन्तु Ca. Nir. शर्म यच्छन्ति B1.—P. 891. l. 4. (75, 12.) बृहा from B. Ca.—l. 19. (75, 14.) B1. Ca. have वर्तमानः for वर्तन्ति.—l. 24. B1. Ca. have जानन्मुमान् पुरमना भवति पुंसर्तविति यास्तः । वज्रमनस्तः पुमार्थं धन्विनं विद्यतः सर्वतः परि पातु रचतु ॥ The text printed from C2.—P. 892. l. 20. (75, 18.) उदतरं ॥ उद तुभ्यं P. C2. Ca. उद B.

On page 30, line 31 of Varietas Lectionis, *dele* from MSS. to सोमं.

ऋग्वेदसंहिता

सायणाचार्यविरचितमाधवीयवेदार्थप्रकाशसहिता

शार्मण्यदेशोत्पन्नेनंगलण्डदेशनिवासिना मोक्षमूलरभट्टेन संशोधिता

गोतीर्षाभिधाननगरे

विद्यामंदिरसंस्थानमुद्रायंचालये मुद्रिता

संवत् १९४७ वर्षे

॥ द्वितीयमंडलाद्विषमंडलपर्यंत ॥

॥ अथ द्वितीयं मंडलं ॥

शतर्चिनां प्रथमं मंडलं व्याख्यातं । अथ गार्त्समदं द्वितीयं मंडलं व्याख्यायति । त्वमपि बुभिरित्वादिभ्यं द्वितीयं मंडलं । चत्वारोऽनुवाकाः । तेषु प्रथमेऽनुवाक एकादश सूक्तानि । तत्र त्वमपि बुभिरिति षोडशर्चं प्रथमं सूक्तं । मंडलद्रष्टा गृत्समदं अविः । स च पूर्वमांगिरसकुले मुनहोचक्ष पुत्रः सन् यज्ञकाशेऽसुरिर्गृहीत इद्रेण मोक्षितः । पश्चात्तद्वचनेनैव भृगुकुले मुनकपुत्रो गृत्समदनामाभूत् । तथा चानुक्रमणिका । य आंगिरसः ग्रीनहोचो भूत्वा मार्गवः ग्रीनकोऽभवत्स गृत्समदो द्वितीयं मंडलमपन्नदिति । तथा तक्षिव ग्रीनकस्य वचन-
मृष्यमुक्रमणे । त्वमप इति गृत्समदः ग्रीनको भृगुतां गतः । ग्रीनहोचः प्रज्जत्वा तु य आंगिरस उच्यत इति । तस्मात्तद्वचद्रष्टा ग्रीनको गृत्समदं अविः । अगती ह्यदः । मंडलादिपरिभाषयापेयं । अचौमुक्रमणिका । त्वमपि जागतं त्विति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नांस्त्रयोर्जागते ह्यदसीदमादिसूक्तद्वयस्य विनियोगः । त्वमपि बुभिरिति सूक्ते । आ० ४. १३ । इति सूचितत्वात् ॥ उपाकरणोत्सर्जनयोरप्याद्या विनियुक्ता ॥

त्वमपि बुभित्वमांशुपुष्टाणिस्त्वमग्नस्त्वमशमनस्परि ।

त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । द्युऽभिः । त्वं । आऽपुपुष्टाणिः । त्वं । अत्ऽभ्यः । त्वं । अशमनः । परि ।

त्वं । वनेभ्यः । त्वं । ओषधीभ्यः । त्वं । नृणां । नृऽपते । जायसे । शुचिः ॥ १ ॥

हे अपि अग्नौत्वादिगुणव्यभिष्ट हे नृणां नृपते । नृणां मनुष्याणां मध्ये ये नरा यष्टारः सन्ति तेषां विशेषणं पालयितः । यद्योभाभ्यां पदाभ्यां बहुत्वं नित्यस्वामित्वं च प्रतिपादयति । सर्वेषामपि नराणां नित्यपालकत्वार्थः ॥ गुणमित्यस्य निघाताभावम्कांदसः ॥ तादृशं हे देव त्वं बुभिर्यागदिवसेर्निमित्तभूतेर्जायसे ॥ यागार्थं मघने-
नोत्पन्नस इत्यर्थः । यद्वा तादृशीर्दिवसेः सहितो जायसे । तत्तथागदिवसेषु प्रसिद्धो भवसीत्यर्थः । तथा त्वमा-
नुष्यपुष्टाणिजायसे । आ सर्वतो दीप्यमानो भवसि ॥ आऽपुपदे मुच दीप्ताचित्तितस्व सनंतस्व कांदसमिदं रूपं ।
यद्वा आमु ग्रीष्मं शुचं दीप्तः सन् यतः स सेव्यत इति । आमु शुचं शोकं स्रजोति इदाति शशुभ्यो द्वाहादिभि-
त्वामुपुष्टाणिः ॥ तादृशो भवसि । एवं सर्वत्र प्रतिविशेषणं जायस इति योज्यं । हे अपि त्वमग्नो वृष्यद्वेभ्यो
जायसे वैश्वरूपेण वायवरूपेण वा समुद्रोदकेभ्यः । अरुणो मेघात्याषाणाद्वा परि जायसे । यो अरमनोर्-
तरंधिं अवाग ॥ २. १२. ३. ॥ इति हि मंत्रांतरं । त्वं वनेभ्यो वृक्षादिसमूहेभ्यो दावरूपेण । त्वमोषधीभ्यो वैष्वा-
नररूपेण । एवं महाशुभावस्त्वं मघनेनोत्पन्नः सन् सर्वात्मको भवसीत्यर्थः । शुचिरेव जायसे । यद्वा शुचिरा-
दित्यस्यो जायस इत्यर्थः । अथ त्वमपि बुभिरहोभिरित्यादि निरुक्तमनुसंधेयं । मि० ६. १. ॥

तवामि होचं तव पोषमृत्वियं तव नेष्टं त्वमग्निदृतायतः ।

तव प्रशास्त्रं त्वमध्वरीयसि ब्रह्मा चासि गृहपतिश्च नो दमे ॥ २ ॥

तव । अग्ने । होचं । तव । पोषं । मृत्वियं । तव । नेष्टं । त्वं । अग्निः । अतऽयतः ।

तव । प्रऽशास्त्रं । त्वं । अध्वरिऽयसि । ब्रह्मा । च । असि । गृहऽपतिः । च । नः । दमे ॥ २ ॥

हे अग्नि होषं होतुः कर्म शस्त्रयाज्यादिकचक्रं यदस्ति तदपि तवैव । त्वदर्शमित्यर्थः । तथा पोषं पोतुः कर्म यदस्ति तदपि तवैव । तथा अस्त्रियं प्राप्तकालमार्त्विज्यं तवैव । नेष्टुं नेष्टुः कर्म प्रक्षितयाज्यादिकं तव । हे अग्नि त्वमपि अग्नीध्रस्य त्वमेवासि । तथा अतायतो यज्ञमिच्छतस्तवैव प्रशास्त्रं यत्प्रशास्त्रं नावयत्यस्य कर्म तत् । हे अग्नि त्वमध्वरीयसि । अध्वरं यज्ञं कामयसि । अध्वर्युर्मवसीत्यर्थः । तथा अध्वर्युश्चक्षुषीति । अध्वर्युर्ध्वरयुरध्वरं कामयत इति चेति हि निश्चितं । १. ८. ॥ तथा ब्रह्मा ब्राह्मणाच्छास्यसि । तथा गो इमेऽस्य वज्रगृहे गृहपतिश्चासीति ॥

त्वमग्ने इन्द्रो वृषभः सतामसि त्वं विष्णुरुगायो नमस्यः ।

त्वं ब्रह्मा रयिविब्रह्मणस्पते त्वं विधर्तः सचसे पुरंध्या ॥ ३ ॥

त्वं । अग्ने । इन्द्रः । वृषभः । सतां । असि । त्वं । विष्णुः । उरुगायः । नमस्यः ।

त्वं । ब्रह्मा । रयिऽवित् । ब्रह्मणः । पते । त्वं । विधर्तेरिति विधर्तः । सचसे । पुरंऽध्या ॥ ३ ॥

हे अग्नि त्वं यतः सतां वृषभो वर्धितासि अत इन्द्रोऽसि । यदा सतां साधूनामिन्द्रोऽसि । कामानां वर्धितासि । त्वं विष्णुरसि । यत उरुगायो वज्रभिर्नीयमानो नमस्यो नमस्कृत्यस्य भवसि । हे ब्रह्मणस्पते परिवृष्टं कर्मणो मन्त्रस्य वा पात्रयिज्ञस्त्वं यतो रयिवित् गवादिधनस्य वेत्ता अतो ब्रह्मासि । हे विधर्तृविधकारक वेदान्तरूपेण पुरंध्या वज्रप्रकारेणा बुद्ध्या सचसे । सह वर्तसे । सर्वदा बुद्ध्या सुखस इत्यर्थः ॥

त्वमग्ने राजा वरुणो धृतघ्नतस्त्वं मित्रो भवसि दस्म ईद्व्यः ।

त्वमर्यमा सत्पतिर्यस्य संभुजं त्वमंशो विदधे देव भाजयुः ॥ ४ ॥

त्वं । अग्ने । राजा । वरुणः । धृतऽघ्नतः । त्वं । मित्रः । भवसि । दस्मः । ईद्व्यः ।

त्वं । अर्यमा । सत्ऽपतिः । यस्य । संऽभुजं । त्वं । अंशः । विदधे । देव । भाजयुः ॥ ४ ॥

हे अग्नि त्वं यतो धृतघ्नतो धारितकर्मसि अतो वरुणो राजासि । यतो वरुणः शत्रूणामुपचययिता ईद्व्यः सुखस्य अतो मित्र एतन्नामको देवोऽसि । यतः सत्पतिः सतामभिमतप्रदानेन पालयिता अतोऽर्यमा भवसि । दातृत्वं चार्थम्यो विंगं । अर्थमिति तमाङ्ग्यो ददातीति । यस्त्वार्यम्यो दानं संभुजं संततभुजं आपकं भवति । यदा यस्य धनं संभुजं सत्यं भोगाय साधु ग्रहीतृणां । तथा त्वमंशः सूर्यमूर्त्ततरभूत एतन्नामको देवोऽसि । तादृश हे देव विदधेऽसादीये यज्ञे भाजयुः फलानां भाजयिता प्रापयितासि ॥

त्वमग्ने त्वष्टा विधते सुवीर्यं तव मावो मित्रमहः सजात्यं ।

त्वमांशुहेमा ररिषे स्वर्घ्यं त्वं नरां शर्धो असि पुरुवसुः ॥ ५ ॥

त्वं । अग्ने । त्वष्टा । विधते । सुऽवीर्यं । तव । मावः । मित्रऽमहः । सऽजात्यं ।

त्वं । आंशुऽहेमा । ररिषे । सुऽस्वर्घ्यं । त्वं । नरां । शर्धो । असि । पुरुऽवसुः ॥ ५ ॥

हे अग्नि त्वष्टा फलस्य साधु संपादयिता त्वं विधते परिचरति जनाय सुवीर्यं शोभनवीर्यं । वीर्यं धनं । तद्विर्गुर्भवसि । मावो याः सुतिवाचः संति तास्य स्वभूताः । हे मित्रमहः हितकारितेजः सजात्यमन्त्रात्वं वांध्यं भवस इत्यर्थः । हे अग्नि आंशुहेमा आंशु प्रेरयिता त्वं स्वर्घ्यं शोभनास्यसमूहोपेतं फलं ररिषे । इहासि । हे अग्नि पुरुवसुः प्रभूतधनस्त्वं नरां नराणां शर्धो वसुकाणीयोऽसि ॥ १७ ॥

त्वमग्ने रुद्री असुरो महो दिवस्त्वं शर्धो मारुतं पूष ईशिषे ।

त्वं वातैरुत्थैर्योसि शंगयस्त्वं पूषा विधतः पांसि नु त्वना ॥ ६ ॥

त्वं । अग्ने । रुद्रः । असुरः । महः । दिवः । त्वं । शर्धः । मारुतं । पृथ्वः । ईशिषे ।
त्वं । वातैः । अरुणैः । यासि । शंसगयः । त्वं । पूषा । विधतः । पासि । नु । त्वना ॥ ६ ॥

हे अग्ने त्वं महो दिवो महतो युजोकात् । उपलक्षणमेतत् । जोकचयात् । असुरः शत्रूणां गिरसिता ब्रह्मो
ऽसि । ब्रह्मः दुःखहेतुर्वा पापादिः । तस्य द्रावयिता एतन्नामको देवोऽसि । ब्रह्मो वा एष यदसिः । तै० ५. ४. ३. ।
इत्यादिष्वपि ब्रह्मशब्देन व्यवहारात् । यद्वा त्वं ब्रह्मः । रीति मामनिद्रा नरा दुःखे पतिष्यतीति ब्रह्मः । तादृ-
शोऽसि । ब्रह्मो रीतीति सत इति हि निवृत्तं । तथा महो महतो युजोक्त्व संबंधसुरोऽसि । असुर्बलं । तस्य
दातादित्यस्य त्वमसि । अग्नेर्युजोक्त्वसंबन्धसुरत्वमुत वा दिवो असुराय मन्त्र । ५. ४. ३. । इत्यादिषु । तथा
त्वं मारुतं शर्धो मरुतसमूहं बलमसि । वायुरूपस्य त्वमसीत्त्वर्थः । एवमग्न्यादित्यवायुरूपस्त्वं । पृथ्वीऽन्नस्य
हविर्बलस्य त्वमसीति । ईश्वरो भवसि । यस्मादेवं तस्मात्त्वं वातिर्वायुसहृष्टैरक्षैरक्षयैरक्षैः शंसयः सुखस्य
गृहस्य आवासभूतः सन् यासि । प्राप्नोषि यागगृहं । यद्वा अक्षैर्गमनशीलैर्वतिर्वायुभिस्त्यजः सन् यासि
यने । तथा त्वं पूषा सर्वस्य पोषकः सन् नु क्षिप्रं त्वना आत्मनानुपहृत्पया स्वनुद्धीष विधतः परिचरतो
यजमानान् पासि ॥

त्वमग्ने द्रविणोदा अरंकृते त्वं देवः सविता रत्नधा असि ।

त्वं भगो नृपते वस्व ईशिषे त्वं पायुर्दमे यस्तेऽविधत् ॥ ७ ॥

त्वं । अग्ने । द्रविणः । दाः । अरं । कृते । त्वं । देवः । सविता । रत्नधाः । असि ।

त्वं । भगः । नृपते । वस्वः । ईशिषे । त्वं । पायुः । दमे । यः । ते । अविधत् ॥ ७ ॥

हे अग्ने त्वमरंकृते त्वामरंकृते यजमानाय द्रविणोदाः । हिरण्यस्य दातासि । देवो योतमानः सविता
सर्वस्य सत्कर्मसु प्रेरकस्त्वं रत्नधा रमणीयानां धनानां मणिमुक्तादीनां धारयितासि । तथा हे नृपते गुणां
पालकायि त्वं भगो भवनीयः सन् वस्वो वसुनो धनक्षिषिषे । समर्षी भवसि दातुं । यो यजमानो दमे
यज्ञगृहे ते त्वामविधत् परिचरति तस्य पायुः पालकस्त्वमसि ॥

त्वामग्ने दम आ विश्रपतिं विश्रत्वां राजानं सुविदधंजते ।

त्वं विश्वानि स्वनीक पत्यसे त्वं सहस्राणि शता दश प्रति ॥ ८ ॥

त्वां । अग्ने । दमे । आ । विश्रपतिं । विश्रः । त्वां । राजानं । सुविदधं । अंजते ।

त्वं । विश्वानि । सुऽअनीक । पत्यसे । त्वं । सहस्राणि । शता । दश । प्रति ॥ ८ ॥

हे अग्ने विश्रपतिं यजमानानां पालकं त्वां विशो यजमाना दमे स्वकीये यज्ञगृहे आ । आसादयन्ति ॥
उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ तथा कृत्वा राजानं दीप्यमानं सुविदधं शोभनस्नानमक्षदशुक्लवितस्तं
सुधर्मं वा त्वामुच्यते । प्रसाधयन्ति ॥ अंजतिः प्रसाधनकमेति यास्कः ॥ यत एवं ततो हे स्वनीक शोभ-
नस्नाकावप्येन त्वं विश्वानि सर्वाणि । इष्टीवीति शेषः ॥ वक्ष्ये द्वितीया ॥ विश्रत्वां इविषामाग्न्यसोमपुरो-
डाशदीनां पत्यसे । ईश्वरो भवसि । ईश्वरनामेतत् । इत्यति पत्यत इति तन्नामसु पाठात् ॥ यद्वा पतिभाव-
माचरसि । त्वं नु सहस्राणि शता शतानि दश एतत्संख्याकानि प्रति । एतत्संख्याकानामभिमताधनानां प्रति-
निधिरित्वर्थः ॥ प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोरिति कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ तैर्यत्कर्त्तव्यं भवति तत्त्वया ज्ञायत इत्यर्थः ॥

त्वामग्ने पितरमिष्टिभिर्नरत्वां आचाम शम्या तनूरुचं ।

त्वं पृथो भवसि यस्तेऽविधत् सखा सुशेवः प्रास्याधृषः ॥ ९ ॥

त्वां। अ॒ग्ने॒। पि॒तरं॑। इ॒ष्टिऽभिः॑। नरः॑। त्वां। आ॒चाय॑। श॒म्या॑। त॒नूऽरुचं॑।
त्वं। पु॒षः॑। भ॒व॒सि॑। यः। ते। अ॒वि॒धत्। त्वं। सखा॑। सु॒ऽशेवः॑। पा॒सि॑। आ॒धृषः॑ ॥९॥

हे अग्ने पितरं पात्रकं त्वां नरो नेतारो यजमाना इष्टिभिर्यज्ञसाधनेर्यगैर्यजंत इति शेषः । पितृव्याजनाय यजंत इत्यर्थः । तथा तनूष्वं शरीराणां दीपकं शरीरेषु दीप्यमानं वैश्वानरात्मना त्वां आचाय भ्रातृत्वाय सौभ्राचाय शम्या ॥ कर्मणामैतत् ॥ कर्मणा यजंत इति शेषः । यद्वोभयत्र वक्ष्यमाणेनाविधित्वेन संबन्धः । हे अग्ने यो नरस्य त्वामविधत् परिचरति तस्य त्वं पुत्रो भवसि । पुत्रवत्पात्रयिता भवसि । तथा त्वं सखा समानव्यखानः सखिवद्वितकाद्री सुशेवः ॥ शेवमिति सुखनाम ॥ सुषु सुखकारी सग आधृष आधर्षकात्मा पासि । रचसि । पितृत्वकामाय पितृत्वेन भ्रातृत्वकामाय भ्रातृत्वेन पुत्रत्वकामाय पुत्रत्वानीयो भवसि । चित्रकारिण रचसीत्यर्थः ॥

त्वम॒ग्नं ऋ॒भुरा॒के न॒म॒स्य॑५ त्वं वा॒ज॒स्य॑ क्षु॒मतो॑ रा॒य॒। ई॒श्वि॒षे॒।
त्वं वि॒ भा॒स्य॒नु द॒क्षि दा॒वने॒ त्वं वि॒शि॒क्षु॒रसि॑ य॒ज्ञमा॒तनिः॑ ॥१०॥
त्वं। अ॒ग्ने॒। ऋ॒भुः॑। आ॒के। न॒म॒स्यः॑। त्वं। वा॒ज॒स्य॑। क्षु॒ऽम॒तः॑५ रा॒यः॑। ई॒श्वि॒षे॒।
त्वं। वि॒। भा॒सि॑। अ॒नु॒। ध॒क्षि॒। दा॒वने॒। त्वं। वि॒ऽशि॒क्षुः॑। अ॒सि॒। य॒ज्ञं। आ॒ऽत॒निः॑ ॥१०॥

हे अग्ने त्वमुषुः । उद्यमानागो मेधावी वा । त्वमकिंतिं संनिधावेव नमस्यो नमस्तार्थः । सुख इत्यर्थः । इतरदेवतावत्प्रतिपाद्याकारिण सुखो न भवसि किंतु प्रत्यक्ष इत्यर्थः । तथा त्वं क्षुमतः शब्दवतः सर्वत्र श्रूयमाणस्य वाजस्याज्ञस्य रायो धनस्य विश्वे । स्वामी भवसि । अतस्तद्दीप्त्यर्थः । हे अग्ने त्वं विभासि । विशेषेण दीप्यसे । तदर्थमनुक्रमेणैव धक्षि । दक्षि काष्ठादीन् ॥ दक्षिणं सिपि रूपं । संहितायां भवभावभावकादसः ॥ किमर्थमेवं । दावने क्षेदनायाधकारस्य । यदा हविषो दानवते यजमानाय वा । किंच त्वं यज्ञं विश्वेषुविश्वेण शिक्षयिता साधयितासि ॥ न लोकाव्ययेति यस्या निषेधः ॥ तथातनिः । फलस्य सर्वतो विसारयिता ॥ ॥१०॥

त्वम॒ग्ने अ॒दि॒तिर्दे॒व दा॒गुषे॒ त्वं हो॒त्रा॒ भार॒ती वर्ध॑से गि॒रा॒।
त्वमि॒च्छा॒ श॒त॒हि॒मा॒सि द॒क्षसे॒ त्वं वृ॒च॒हा व॒सु॒प॒ते सर॑स्वती ॥११॥
त्वं। अ॒ग्ने॒। अ॒दि॒तिः॑। दे॒व॒। दा॒गुषे॒। त्वं। हो॒त्रा॒। भार॒ती॒। वर्ध॑से॒। गि॒रा॒।
त्वं। इ॒च्छा॒। श॒त॒ऽहि॒मा॒। अ॒सि॒। द॒क्षसे॒। त्वं। वृ॒च॒ऽहा॒। व॒सु॒ऽप॒ते॒। सर॑स्वती ॥११॥

हे अग्ने देव त्वं दागुषे हविर्दत्तवते यजमानायादितिरखंडयिता परिपात्रयितासि । यदा अदीना भूमिरसि । किंच त्वं होत्रा होमनिष्पादका भारती भरतस्यादित्यस्यादित्यसंबन्धिनी रश्मिभूया सती गिरा सुखा वर्धसे । प्रवृद्धो भवसि । किंच त्वं शतहिमा । हिमशब्दः कासोपलक्षकः । अपरिमितकाला निवृत्ता भूमिरसि । तादृशी सती दक्षसे दानाय समर्था भवसि ॥ तिष्ठ उत्तरत्वादिनिघातः ॥ तथा हे वसुपते धनपात्रक वृचहा पापादेहिता त्वं सरस्वती । सरस्वत्याख्यायुः । तत्संबन्धितस्त्रियामका माध्यमिकासि । आदि-त्वापिवायूनां संबन्धिनी भारतीकासरस्वत्याख्या यास्त्रिसो देव्यः संति ता अपि त्वमेवेत्यर्थः ॥

त्वम॒ग्ने सु॒भृ॒त उ॒त्त॒मं व॒यस्त॒व स्पा॒र्हे वर्ण॑ आ स॒ंदृ॒शि॒ श्रियः॑।
त्वं वा॒जः॒ प्र॒तर॑णो वृ॒हन्न॑सि॒ त्वं र॒यिर्व॑हु॒लो वि॒श्वत॑स्पृषुः ॥१२॥

त्वं। अग्ने। सुऽभृतः। उत्तमं। वयः। तव। स्पार्हे। वर्ये। आ। सेऽदृशि। श्रियः।
त्वं। वार्जः। प्रऽतरणः। बृहन्। असि। त्वं। रयिः। बहुलः। विश्वतः। पृथुः॥ १२॥

हे अपि त्वं सुभृतः सुपु पोषितः सन् उत्तमं निरतिशयं वयोऽन्नमायुष्यं वा त्वमसि । तत्संपादको
ऽसीत्त्वर्थः । तथा तव स्पार्हे सुहृदीधि वर्ये कोहितमुक्तादिजघणे संवृष्टि सम्यग्दर्शनीधि श्रिय ऐश्वर्याणि
क्रीतव्यो वाञ्छित्य वर्तते ॥ उपसर्गभूतेष्वेवक्रियाध्याहारः ॥ किंच त्वं वार्जोऽन्नं । तत्साधकत्वात्ताच्छब्दः ।
अन्नसाधक इत्यर्थः । प्रतरणः प्रतारयिता पापात् । अत एव बृहन् महानसि । तथा त्वं रयिर्धनरूपोऽसि
बहुलः सर्वविषयवाञ्छकोपितो विश्वतः पृथुर्विस्तीर्णः प्रख्यात इत्यर्थः ॥

त्वामग्न आदित्यास आस्यं१त्वां जिह्वां शुचयश्चक्रिरे कवे ।

त्वां रातिषाचो अश्वरेषु सश्विरे त्वे देवा हविरदंत्याहुतं ॥ १३ ॥

त्वां। अग्ने। आदित्यासः। आस्यं। त्वां। जिह्वां। शुचयः। चक्रिरे। कवे ।

त्वां। रातिऽसाचः। अश्वरेषु। सश्विरे। त्वे इति। देवाः। हविः। अदंति। आऽहुतं॥ १३॥

हे अपि त्वामादित्यासोऽदितिः पुत्रा इन्द्रादय आस्यं स्वकीयं मुखं भक्षणपानादिसाधनं चक्रिरे इति
वक्ष्यमाणैः संबन्धः । तथा हे कवे क्रांतप्रज्ञ त्वामेव शुचयः मुक्ता दीप्ता वा देवा जिह्वं स्वकीयजिह्वास्थानी-
यमास्त्रादनसाधनं चक्रिरे । त्वमुखेनैव भक्षयन्ति त्वज्जिह्वैवास्त्रादयन्तीत्यर्थः । तथा त्वामेव रातिषाचः ।
रातिर्दानं दत्तं हविरादि धनं वा । तेन समवेता देवा अश्वरेषु यज्ञेषु सश्विरे । सर्वे ते त्वामेव प्रतीचन्ति विना
त्वया त्वेषां हविर्भक्षणायोनात् । एवं कृत्वा त्वे त्वयि देवाः सर्व आहुतं सर्वतो दत्तं हविरदंति । भक्षयन्ति ।
एवं सर्वदेवोपकारिणं महानुभावं स्तौमीत्यर्थः ॥

त्वे अग्ने विश्वे अमृतासो अदुह आसा देवा हविरदंत्याहुतं ।

त्वया मर्तासः स्वदंत आमुतिं त्वं गर्भो वीरुधां जज्ञिषे शुचिः ॥ १४ ॥

त्वे इति। अग्ने। विश्वे। अमृतासः। अदुहः। आसा। देवाः। हविः। अदंति। आऽहुतं।

त्वया। मर्तासः। स्वदंते। आऽमुतिं। त्वं। गर्भः। वीरुधां। जज्ञिषे। शुचिः॥ १४॥

हे अपि त्वे त्वयि विश्वे सर्वेऽमृतासोऽमरणधर्माणोऽदुहोऽद्रोग्धारो देवा आसा त्वदीयिनास्त्रेणाहुतं
हविरदंति । भक्षयन्ति ॥ आसाशब्दस्य तुतीयेकवचने पद्मोमासित्वादिनासन्नादेशः । ऊर्ध्वदंष्ट्रादीति
विभक्तिपदान्तत्वं ॥ तथा मर्तासो मनुष्या अपि त्वया साधनभूतेनामुतिं रसरूपमन्नादिकं स्वदंति । आसा-
दयन्ति । त्वमेव वीरुधां जतादीनां गर्भो गर्भस्थानीयः तेषां मध्यावस्थानात् । वसुः सर्वेषां निवासभूतः सन्
जज्ञिषे । उत्पादयसि सन्नायन्नं ॥

त्वं तान्सं च प्रति चासि मज्मनाग्ने मुजात प्र च देव रिच्यसे ।

पृथ्वी यदच महिना वि ते भुवदनु द्यावापृथिवी रोदसी उभे ॥ १५ ॥

त्वं। तान्। सं। च। प्रति। च। असि। मज्मना। अग्ने। सुऽजात। प्र। च। देव। रिच्यसे।

पृथ्वी। यत्। अच। महिना। वि। ते। भुवत्। अनु। द्यावापृथिवी इति। रोदसी इति।

उभे इति ॥ १५ ॥

हे ऋषि त्वं मज्जमा वसेन तान् प्रसिद्धान्देवान् सं वासि । संवच्छसि । तैः सहितोऽपि भवसि । तत्रा सामध्येन प्रति वासि । प्रत्येकं तैर्विभिन्नः प्रतिनिधिर्वा भवसि । प्रतिस्वीकारसमये तैः सहितो भवसि विद्युत्तस्य भवसीत्यर्थः । हे मुजात शोभनजनन । शोभनमंचसहितमचनेनोत्पन्नत्वादयेः सुवच्छत्वं । तादृशपि हे देव परिच्छसे च । तैर्विभिन्नं वाधिको भवसि । आधिक्ये कारणमाह । यत् यस्मादवाक्षिन्वन्ति पुनः सर्वमप्यहं ॥ स्वात्थेन वज्रवचनं ॥ ते तवैव विभुवत् । समर्थं भवति महिना माहात्म्येन । यतो महत्त्वमस्ति अत्र इत्यर्थः । कुपेति तदुच्यते । रोदसी सर्वगिरोदनस्वभावे उभे आवापुथिवावणु । ते प्रति । तयोर्मध्ये आप्तमित्यर्थः । स्वयि ऊतमन्नं स्वयहत्वेन लोकावधे आप्तमित्यर्थः ॥

ये स्तोतृभ्यो गोअयामश्वपेशसूमये रातिमुपसृजंति सूरयः ।

अस्मान् च तांश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद्वदेम विदधे सुवीराः ॥ १६ ॥

ये । स्तोतृभ्यः । गोऽअयां । अश्वऽपेशसं । अमै । रातिं । उपऽसृजंति । सूरयः ।

अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेषि । वस्यः । आ । बृहत् । वदेम । विदधे ।

सुवीराः ॥ १६ ॥

अनया होता क्षुतिनिगमन्याजनाभिमतमाशसि । हे ऋषे सूरयो मेधाविनः प्रेरयितारो वा यजमानाः स्तोतृभ्यः क्षुतिकर्तृभ्यो गोअयां गावोऽयगामिन्यो यस्मात्तादृशीं गोप्रमुखामश्वपेशसं ॥ पेश इति क्यनाम ॥ अश्वेन निरूपणीया । एतद्वयप्राधान्याभिप्रायां । गोस्वाश्वश्चाश्वेति द्विविधापरिगणनेषु गवाश्चयोः प्राच-
न्यात् । तादृशीं रातिमुपसृजंति । ददति । तान्यजमानानां स्थांसखिजौ वस्यो वसीयः श्रेष्ठं स्वर्गादिस्नानं आ-
सर्वतः प्र हि नेषि । प्रकर्षेण नयसि खलु । नयेत्यर्थः । हि प्रसिद्धी । वयं च सुवीराः शोभनपुत्रादिसंहिता
विदधे यज्ञे बृहत्प्रहसंचजातं वदेम । उच्चारयामः । सुम इत्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

यज्ञेन वर्धतेति त्रयोदशर्षे द्वितीयं सूक्तं मंडलद्रष्टुर्गुत्समद्वेष्टार्षे । मंडलादिष्वपि यमिति परिभाषयापेयं । तुष्ट्यानुकर्षादिदमपि आगतं । यज्ञेन शप्तेनेत्यनुकृतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्रयोर्जागति छंदस्वस्य विभि-
योगः । सूचं तु पूर्वसूक्त एवोक्तं ॥ तथा चातुर्विधिके तृतीयसवने जातवेदस्त्रनिविहानीयमिदं । यज्ञेन वर्धते-
त्वापिमावतं । आ० ७. ४. इति सूचितत्वात् ॥ पुष्पाभिन्नवचद्वयोर्द्वितीयेऽह्न्यपि जातवेदस्त्रनिविहानीयमिदं ।
चातुर्विधिकं तृतीयसवनमिति चतुर्विंशदतिदिष्टत्वात् ॥

यज्ञेन वर्धत जातवेदसमग्निं यजध्वं हविषा तना गिरा ।

समिधानं सुप्रयसं स्वर्णरं द्युक्षं होतारं वृजनेषु धूर्षदं ॥ १ ॥

यज्ञेन । वर्धत । जातवेदसं । अग्निं । यजध्वं । हविषा । तना । गिरा ।

संऽइधानं । सुऽप्रयसं । स्वऽऽनरं । द्युक्षं । होतारं । वृजनेषु । धूऽऽसदं ॥ १ ॥

हे यजमाना अस्त्रिजो वा ध्रुवं जातवेदसं आतामां वेदितारं जातधनं जातप्रज्ञं वापि यज्ञेन यज्ञेन वर्धत । प्रवर्धत । सामान्येनोक्ता विश्वेविनाह । हविषा चक्षुषोऽद्यादिना तना विष्णुतया गिरा सुता च यजध्वं । पूजयध्वं । कीदृशं तं । समिधानं । समिधमानं । सुप्रयसं । शोभनात् । स्वर्णरं । स्वर्गे जेतवा यजमानाः ना यक्ष तादृशं । यदा स्वरिति सर्वपर्यायः । क्षुतीनां जितारः स्तोतारः । वज्रस्तोतारमित्यर्थः । कुचं । क्षीतं क्षुनिवासिनं वा । होतारं । होमसंपादकं । वृजनेषु वसेषु धूर्षदं । वज्रस्य कर्तारमित्यर्थः । अग्निपाठये सति शरीरवत् भवतीति प्रसिद्धं ॥

अभि त्वा नक्षीरुषसो ववाशिरऽमै वत्सं न स्वसरेषु धेनवः ।

दिव इवेदरतिर्मानुषा युगा क्षपो भासि पुरुवार संयतः ॥ २ ॥

अभि। त्वा। नक्षीः। उषसः। ववाशिरे। अग्ने। वत्सं। न। स्वसरेषु। धेनवः।
दिवःऽइव। इत्। अरतिः। मानुषा। युगा। आ। क्षपः। भासि। पुरुऽवार। संऽयतः ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वां त्वामभि प्रति नक्षी राक्षीयसोऽहानि। सर्वसु रात्रिषु सर्वेष्वप्यहःसु। यद्वा नक्षत्रशब्दः सा-
ग्रंकारं लक्षयति सायं प्रातरभिहोचस्य सद्भावात्। सर्वेषु कालेषु सायंप्रातःकालेषु वा ववाशिरे। आकांक्षते
यजमाना यहुं। यद्वा अहानि रात्रयस्य त्वामिव कामयते होतुं। काले कर्मण्योदनात् कालानां कामनमुप-
पद्यते। तत्र वृष्टांतः। स्वसरेषु स्वयं सरणशीलप्यहःसु स्वसरणाधिकारिषु गोष्ठेषु वा धेनवो वत्सं न। वत्समिव।
क्षिप हे पुषवार बह्मिर्बरक्षीयसि संयतो नियतस्त्वं दिव इव शुक्रोक्षिवारतिः। व्याप्तो विसृतः। तत्र त्वा-
नां देवानां हविःप्रदानायैव सर्वत्र व्याप्त इत्यर्थः। मानुषा मनुष्याणां यजमानानां संबन्धीनि युगा युगानि।
युगशब्दः काकोपलक्षकः। प्रातरादिसवनानि। सर्वेषु सवनेषु ॥ अत्यंतसंयोगे द्वितीया ॥ अपो राक्षीः। सर्वसु
रात्रिष्वप्याभासि। समंताद्दीप्यसे ॥

तं देवा बुधे रजसः सुदंसं दिवस्पृथिव्योररतिं न्येरिरे।
रथमिव वेद्यं शुक्रशोचिषमग्निं मिचं न क्षितिषु प्रशंस्यं ॥ ३ ॥
तं देवाः। बुधे। रजसः। सुऽदंसं। दिवःपृथिव्योः। अरतिं। नि। एरिरे।
रथंऽइव। वेद्यं। शुक्रऽशोचिषं। अग्निं। मिचं। न। क्षितिषु। प्रऽशंस्यं ॥ ३ ॥

तं प्रसिद्धमुक्तगुणविशिष्टमग्निं देवाः प्रसिद्धा व्यवहर्तार अस्विजो वा रजसो रजनात्मकस्य लोकास्य बुधि-
मूले। पृथिव्यां वेद्यामित्यर्थः। तत्र न्येरिरे। नितरामीरयंति। व्यापारयंति स्वस्वहविर्भाभाय। अस्विक्पथे
स्त्रीणादिना नितरां गच्छति। भवति। कीदृशमित्याह। सुदंसं शोभनदर्शनं दिवस्पृथिव्योर्बाधापृथिव्योररतिं।
ईश्वरं गंतारं व्याप्तं वा। वेद्यं। वेदो धर्मः। तस्मै हितं रथमिव। रथं यथा स्वाभिमतभाभायाश्रयते तद्वत्।
यद्वा रथमिव प्राप्तिसाधनत्वेन वर्तमानं वेद्यं वेदितव्यं। शुक्रशोचिषं दीप्तवर्णमग्निं मिचं न सखिवत्कार्यसाधकं।
यद्वा आदित्वमिव। क्षितिषु यागभूमिषु मनुष्येषु वा प्रशंस्यं। प्रकर्षेण सुखं। एवं महानुभावमग्निं न्येरिर रति ॥

तमुक्षमाणां रजसि स्वं आ दमे चंद्रमिव सुरुचं ह्यार आ दधुः।
पृथ्याः पतरं चितयंतमक्षभिः पाथो न पायुं जनसी उभे अन्नु ॥ ४ ॥
तं। उक्षमाणां। रजसि। स्वे। आ। दमे। चंद्रंऽइव। सुऽरुचं। ह्यारे। आ। दधुः।
पृथ्याः। पतरं। चितयंतं। अक्षऽभिः। पाथः। न। पायुं। जनसी इति। उभे
इति। अन्नु ॥ ४ ॥

तं सुखतरं रजस्तन्निष्ठं आ उक्षमाणां सर्वतः सिंचतं वृष्टिजनं रजसि पृथिव्यां वेद्यां घृतादिनासिञ्चमानं
वा। स्वे स्वकीये ह्यरे विजने दमे यागगृह आदधुः। आदधते। कीदृशं तं। चंद्रमिव सुखं। चंद्रमिति हिर-
क्षनाम। हिरक्षमिव शोभनदीप्तिं। पक्षात्प्रवृत्तावस्थायां पृथ्याः पतरं। सुलोकस्मांतरिचस्य गंतारं। अक्षभिः
स्वकीयैर्लोकैरक्षयैश्चितयंतं चेतयमानं। पाथो न पायुं। उदकमिव रचकं। उभे जनसी सर्वस्य जनयित्री
बाधापृथिव्यावनु व्याप्तं। मूल्यां होमाधारत्वेन क्षित्वा हविःप्रापकाय सुलोकगामिनमिति भावः। एवं रूप-
मपिमादधते ॥

स होता विषं परि भूत्वध्वरं तमु हृष्यैर्मनुष चंजते गिरा।
हिरिणिप्रो वृधसानामु जर्भुरद्यौर्न क्षुभिश्चितयद्रोदसी अन्नु ॥ ५ ॥

सः। होता। विश्वं। परि। भूतु। अध्वरं। तं। उं इति। हव्यैः। मनुषः। चञ्जते। गिरा।
हिरिऽशिप्रः। वृधसानासु। जर्भुरत्। द्यौः। न। सृऽभिः। चितयत्। रोदसी
इति। अनु॥५॥

सोऽपिहीता होमनिष्पादकः सन् विश्वं सर्वमध्वरं यागं परिभूतु। परितो भवतु। तसु तमेवापि हव्यैर्-
विभिर्गिरा जुत्वा च मनुषो मनुष्या चञ्जते। प्रसाधयन्ति॥ चञ्जतिः प्रसाधनकर्म॥ हिरिशिप्रो हरणशीलह-
नुर्दोष्टोष्णीषो वा। शिप्राः शीर्षसु वितता हिरण्ययीः। ५. ५४. ११.। इत्यादिमन्त्रांतरात्। वृधसानासु प्रवर्ध-
मानास्त्रोषधीषु ज्वालासु वा जर्भुरत्। पूर्यमानो यच्च गन्ता॥ श्रवतं पदं। यद्वा द्वितीयार्थे सप्तमी॥ वर्धमाना
श्रोत्रधीर्जर्भुरत्। पुनःपुनर्दहन्नित्यर्थः। योर्धुनोकांतरिचं सृभिर्न नक्षत्रैरिव रोदसी अगु यावापृथिव्यावगु
चितयत्। चितयति। ज्वालाभिर्विस्फुलिगैश्च भुवमंतरिचं च ज्वालोतीत्यर्थः॥ २०॥

स नो रेवत्समिधानः स्वस्त्यै संददस्वान् यिमस्मासु दीदिहि।
आ नः कृणुष्व सुविताय रोदसी अग्ने हव्या मनुषो देव वीतये॥६॥
सः। नः। रेवत्। संऽइधानः। स्वस्त्यै। संऽददस्वान्। रयिं। अस्मासु। दीदिहि।
आ। नः। कृणुष्व। सुविताय। रोदसी इति। अग्ने। हव्या। मनुषः। देव। वीतये॥६॥

हे अग्ने स तादृशस्त्वं नोऽस्माकं स्वस्त्ये। स्वस्तीत्यविनाशनाम। चेमाय रेवद्रथिमद्रथिं धनं उपयुं परि-
बुद्धिमहानयोग्यं वा धनमस्मासु संददस्वान् मम्यक् प्रयच्छन् समिधानोऽस्माभिः सम्यगिध्यमानः सन् दी-
दिहि। दीप्यस्व। यद्वा रेवदिति क्रियाविशेषणं। रा धनं समुद्धिमयथा तथा दीप्यस्विति। तथाभूतः सन्
नोऽस्माभं सुविताय मुहिताय शोभनफलाय रोदसी यावापृथिव्यावाकृणुष्व। सर्वतः कृणुष्व। उभौ लोको
भोगप्रदौ कुर्वित्यर्थः। किमर्थमिति तदुच्यते। हे देवापि मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्य मम संबंधीनि हव्या
हवीषि वीतये देवेभ्यो भक्षणाय। पुनःपुनर्यागाद्यनुष्ठानादित्यर्थः॥

दा नो अग्ने बृहतो दाः सहस्रिणो दुरो न वाजं श्रुत्या अपा वृधि।
प्राची द्यावापृथिवी ब्रह्मणा कृधि स्वर्गं शुक्रमुषसो वि दिद्युतः॥७॥
दाः। नः। अग्ने। बृहतः। दाः। सहस्रिणः। दुरः। न। वाजं। श्रुत्यै। अप। वृधि।
प्राची इति। द्यावापृथिवी इति। ब्रह्मणा। कृधि। स्वः। न। शुक्रं। उषसः। वि।
दिद्युतः॥७॥

हे अग्ने नोऽस्माभं बृहतो महतः प्रभूतान् गवांश्चादिधनविशेषान् दाः। देहि। तथा सहस्रिणः सहस्र-
संख्योपितान्पुषभृत्वादीन्दाः। देहि॥ ददातिस्कांदसे जुडि रूपं। वाक्कमेदादनिघातः॥ शुक्ति कीर्तिं वाक्कमं
दुरो न तस्मै दाराक्षपि॥ नशब्दार्थे॥ अपावृधि। अपवृणु। प्रेरयेत्यर्थः। यद्वा दाराक्षीव। तत्प्राप्त्युपा-
यान्विशदयति। तदर्थं यावापृथिवी ब्रह्मणा परिवृद्धेन कर्मणा प्राची प्रकृष्टांशेन अस्मादनुकूले कृधि। कृष्ट।
स्वर्गं। आदिष्व इव। स यथा जगत्प्रकाशयति तद्वत्। शुक्रं दीप्तं त्वामुषस उपःकासा विदिद्युतः। विद्योत-
यति। उषःकासे ह्यपयः प्रज्वालयति॥

स इधान उषसो राम्या अनु स्वर्गं दीदेदरूषेण भानुना।
होवाभिरग्निर्मनुषः स्वध्वरो राज्ञं विशामतिचिच्छारुरायवे॥८॥

सः । इधानः । उषसं । राम्याः । अनु । स्वः । न । दीदेत् । अरुषेण । भानुना ।
होषाभिः । अग्निः । मनुषः । सुऽअध्वरः । राजा । विशां । अतिथिः । चारुः । आयवे ॥ ८ ॥

सोऽपी राम्या रमणहेतुभूता उषसोऽगु अनुष्वेधान इध्वमानो दीपितः सन् अरुषेण रोषमानेन
भानुना तेजसा स्वर्णं आदित्य इव दीदेत् । दीप्यते । सोऽपिर्मनुषो मनुष्यस्य हेतुर्होषाभिः । होषेति बाङ्गाम ।
होषसाधनभूताभिः स्तुतिभिः सूयमानः स्वध्वरः शोभनयागो विशां प्रजानां राजा राजमानः स्वाभ्यायवे
मनुष्याय यजमानाय तदर्थं चारुचरणशीलोऽतिथिरतिथिवत्पूज्यो भवति ॥

एवा नो अग्ने अमृतेषु पूर्णं धीष्णीपाय बृहद्विवेषु मानुषा ।

दुहाना धेनुर्वृजनेषु कारवे त्वना श्रुतिनं पुरुषरूपमिषणि ॥ ९ ॥

एव नः । अग्ने । अमृतेषु । पूर्णं । धीः । पीपाय । बृहत्तद्विवेषु । मानुषा ।

दुहाना । धेनुः । वृजनेषु । कारुवे । त्वना । श्रुतिनं । पुरुषरूपं । इषणि ॥ ९ ॥

बृहद्विवेषु प्रभूतवृत्तिव्यवृत्तेषु देवेषु मध्ये हे पूर्णं पूर्वभावित्वेन त्वं मानुषा मनुष्याणां मध्ये नोऽसदीया
धीर्बुद्धिः स्तुतिः कर्म वा एव एव पीपाय । प्याययति । यद्वा मानुषा मनुष्यान् धीस्त्वदीया बुद्धिः कर्म वा
प्याययतु । तथा त्वदीया धीर्वृजनेषु यज्ञेषु कारवे सोमे दुहाना धेनुः । दोग्धी धेनुरिव । कुप्रोपममेतत् ।
त्वनात्सर्वविषयस्थिषणायां त्वनां श्रुतिमपरिमितसंख्याकं पुरुषरूपं गवाश्चादिरूपेण नानारूपं धनसमूहं दुहाना
भवति ॥

वयमग्ने अर्वता वा सुवीर्यं ब्रह्मणा वा चितयेमा जनां अति ।

अस्माकं द्युम्नमधि पंच कृष्टिषूक्षा स्वर्णं शुशुचीत दुस्तरं ॥ १० ॥

वयं । अग्ने । अर्वता । वा । सुवीर्यं । ब्रह्मणा । वा । चितयेम । जनां । अति ।

अस्माकं । द्युम्नं । अधि । पंच । कृष्टिषु । उक्षा । स्वः । न । शुशुचीत । दुस्तरं ॥ १० ॥

हे अग्ने वयं यजमानाः सुवीर्यं शोभनसामर्थ्योपेतं यथा तथार्चता वारणकुशक्षिनाश्चिन् । वाशब्दकार्ये ॥
ब्रह्मणा वाग्निं च त्वहं तेन जनान्कृत्स्नमानानति चितयेम । अतिक्रम्य ज्ञापयेमहि ॥ कर्मणि-कर्तृप्रत्ययः ॥ यद्वा
त्वहं तेनाग्निनाग्निं च सुवीर्यं चितयेम । प्रकाशयेम । तदर्थमस्माकं पंच पंचसु कृष्टिषु जनेषु निषादपंचमेषु
चतुर्षु वर्णेषुक्षा उक्षिरतिप्रभूतं दुस्तरमग्नेनाप्राप्तं द्युम्नं धनं स्वर्णं सूर्यं इवाधिकं शुशुचीत । दीप्यतां । अधीत्य-
यमनर्थको वा ॥

स नो बोधि सहस्य प्रशंस्यो यस्मिन्सुजाता इषयंत सूरयः ।

यमग्ने यज्ञमुपयंति वाजिनो नित्ये तोके दीद्विवांसं स्वे दमे ॥ ११ ॥

सः । नः । बोधि । सहस्य । प्रशंस्यः । यस्मिन् । सुजाताः । इषयंत । सूरयः ।

यं । अग्ने । यज्ञं । उपयंति । वाजिनः । नित्ये । तोके । दीद्विवांसं । स्वे । दमे ॥ ११ ॥

हे अग्ने सहस्र शृङ्गामभिभवितर्बजप्रभव वा प्रशंस्यः क्षुत्तः स त्वं नोऽसदीयं सोषादिकं बोधि ।
बुधस्व । स इत्युक्तं क इत्याह । यक्षिप्तपी सुजाताः शोभनजननाः सूरयः सोतार चत्विज इषयंत । गमयंति
सोषाणि । किंच हे अग्ने यज्ञं यजनीयं यं वाजिनो इषिर्ब्रह्मणाप्तवन्तो यजमाना निधिं तोकं श्रीरसे पुषे
निमित्तभूतिं सति । यद्वा तस्मिन्वा दीप्यते । पुषगृहे यथा पिपा दीप्यते तद्वत् स्वे दमे स्वकीये यागगृहे
सवनीयादिकाग्ने दीद्विवांसं दीप्यमानमुपयंति इषिः सोषादिना । स सोषीत्यन्वयः ॥

उभयांसो जातवेदः स्याम ते स्तोतारो अग्ने सूर्यश्च शर्मणि ।

वस्वो रायः पुरुश्चंद्रस्य भूयसः प्रजावतः स्वपत्यस्य शग्धि नः ॥ १२ ॥

उभयांसः । जातवेदः । स्याम । ते । स्तोतारः । अग्ने । सूर्यः । च । शर्मणि ।

वस्वः । रायः । पुरुश्चंद्रस्य । भूयसः । प्रजावतः । सुऽअपत्यस्य । शग्धि । नः ॥ १३ ॥

हे जातवेदो जातानां वेदितरये स्तोतारस्त्वां सुवत ऋत्विजः सूरयो मेधाविनो यजमानाश्चेत्युभयांसः । उभयं वयं शर्मणि सुखं निमित्तभुते सन्ति ते त्वत्संबन्धिनः स्याम । भवंम । यद्वा ते शर्मणि स्याम । त्वं च नोऽस्माकं वस्वो निवासहेतोर्वमिष्ठस्य रायो गवादिधनस्य पुरुश्चंद्रस्यातिशयनाह्लादकस्य बह्वहिरण्योपेतस्य वा भूयसः प्रभृतस्य प्रजावतो भृत्याद्युपेतस्य पुत्रादिभोगपर्याप्तस्य वा स्वपत्यस्य शोभनपुत्रस्य । ईदृशेषं धनं नोऽस्मभ्य शग्धि । देहि । दातुं शक्नो भवसि ॥

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशसमग्ने रातिमुपसृजति सूरयः ।

अस्माञ्च तांश्च प्र हि नेपि वस्य आ बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥ १३ ॥

ये । स्तोतृभ्यः । गोऽअग्रामां । अश्वपेशसं । अग्ने । रातिं । उपऽसृजति । सूरयः ।

अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेपि । वस्यः । आ । बृहत् । वदेम । विदथे ।

सुऽवीराः ॥ १३ ॥

ये स्तोतृभ्य इति त्रयोदशी व्याख्याता ॥ ॥ २१ ॥

समिद्धो अग्निरित्येकादशर्चं तृतीयं मुक्तं गार्त्समदं वैष्टुभं । सप्तमी जगती । समिद्धोऽग्निरग्निरा नरागंसं तनुनपादादय एकादश प्रयाजदेवताः । समिद्ध एकादशाप्र सप्तमी जगतीत्यनुक्रमणिका ॥ पशोऽग्निकानामि दमाप्रीमुक्तं । गृत्समदस्यपि अग्निकत्वात् । समिद्धो अग्निरिति अग्निकानामिति हि सूचितं । आ० ३. २. ॥

समिद्धो अग्निर्निहितः पृथिव्यां प्रत्यङ् विश्वानि भुवनान्यस्यात् ।

होता पावकः प्रदिवः सुमेधा देवो देवान्यजत्वग्निरर्हन् ॥ १ ॥

संऽइडः । अग्निः । निऽहितः । पृथिव्यां । प्रत्यङ् । विश्वानि । भुवनानि । अस्यात् ।

होता । पावकः । प्रऽदिवः । सुऽमेधाः । देवः । देवान् । यजतु । अग्निः । अर्हन् ॥ १ ॥

पृथिव्यां वेदिलक्षणायां समिद्धः सम्यक् दीप्त एतन्नामकोऽग्निर्निहितः स्थापितः सन् विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भुतजातानि प्रत्यङ् अभिमुखः सन् अस्यात् । तिष्ठति । यथा सर्वे जनाः पश्चति तथा प्रवृद्धोऽभव दित्यर्थः । किंच सोऽपिर्होता होमनिष्पादको देवानामाह्वाता वा पावकः शोधकः प्रदिवः पुराणः सुमेधाः शोभनप्रज्ञो देवो द्योतमानः । एवं महानुभावोऽग्निरर्हन् यागयोग्यः सन् देवान्यजतु । अत्र यष्ट्यानिन्द्रा दीन्पुजयतु ॥

नरागंसः प्रति धामान्यजन् तिस्रो दिवः प्रति मूहा स्वर्चिः ।

घृतपुषा मनसा हव्यमुदन्मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥ २ ॥

नरागंसः । प्रति । धामानि । अजन् । तिस्रः । दिवः । प्रति । मूहा । सुऽअर्चिः ।

घृतऽपुषा । मनसा । हव्यं । उदन् । मूर्धन् । यज्ञस्य । सं । अनक्तु । देवान् ॥ २ ॥

नराशंसो नरेनैतुभिर्द्ध्विग्भिः शंसनीय एतन्नामकोऽपिः स्वर्चिः शोभनज्वालाः सन् धामानि स्थानान्या
ह्यधिकरणानि तत्रासि प्रति प्रत्येकं महा स्वमहिम्नांजन व्यक्तीकुर्वन् तिस्रो दिवो योतमानांस्वीन भुम्यादिलो
काश्च प्रति प्रत्येकमंजन । स्थित्या भुमिं प्रकाशनांतरिचं हविष्प्रापणेन दिवमित्यभिप्रायः । यद्वा लोकानां प्रत्येक
त्रित्वोपेतत्वात् तिस्रो दिव इत्यविरुद्धं । तिस्रो दिवः पृथिवीस्त्रिः । ४. ५३. ५. । इत्यादिमंत्रवर्णात् च यो वा
इमे त्रिवृत्ते लोका इति ब्राह्मणाश्च । तथा घृतपुषा घृतं मिचता मनसा हव्यमुदन् क्रिदयन् स्निग्धीकुर्वन् यज्ञस्य
सूर्ध्वेन सूर्धानि मुखे होमसमये देवान्यष्टव्यान् समनक्तु । सम्यक् व्यक्तीकरोतु । तर्पयत्वित्यर्थः ॥

ईकृतो अग्ने मनसा नो अर्हन्देवान्यक्षि मानुषान्पूर्वो अद्य ।

स आ वह मरुतां गर्धो अच्युतमिन्द्रं नरो बर्हिषदं यजध्वं ॥ ३ ॥

ईकृतः । अग्ने । मनसा । नः । अर्हन् । देवान् । यक्षि । मानुषात् । पूर्वः । अद्य ।

सः । आः । वह । मरुतां । गर्धः । अच्युतं । इन्द्रं । नरः । बर्हिऽसदं । यजध्वं ॥ ३ ॥

हे अग्ने ईकृतोऽस्माभिः स्तुतः स न मनसास्मदनुरक्तेन देवानां यागबुद्ध्या बार्हन् यागयोग्यः स न मानुषा
न्तोतुः पूर्वः पूर्वभावी नोऽस्मदर्थमयस्मान्दिनं देवान् यष्टव्यान् यक्षि । त्वमेव यजामि । स तादृशो यष्टा
त्वमावह । आकारय । कान् । मरुतां गर्धां गणं । अच्युतमचीणमिन्द्रं तदविनाभुतमिन्द्रमपि । यद्वा मरुद्वलो
पतमिन्द्रं । अनंतरं हे नरो नतारं कृत्वित्तो बर्हिषदं बर्हिषि सीदतं तमिन्द्रं यजध्वं । पुजयध्वं ॥

देवं बर्हिर्वर्धमानं सुवीरं स्त्रीणि राये सुभरं वेद्यस्यां ।

घृतेनाक्तं वसवः सीदतेदं विश्वे देवा आदित्या यज्ञियांसः ॥ ४ ॥

देवं बर्हिः । वर्धमानं । सुऽवीरं । स्त्रीणि । राये । सुऽभरं । वेदी इति । अस्यां ।

घृतेन । अक्तं । वसवः । सीदत । इदं । विश्वे । देवाः । आदित्याः । यज्ञियांसः ॥ ४ ॥

हे बर्हिर्देव एतदभिमानित्तमे वर्धमानं सुवीरं शोभनवीरसंपादकं सुभरं सुपूर्णं स्त्रीणमस्मदीयेर्द्ध्विग्भि
रास्तुते भव । किमर्थं । राये धृताय । अस्यां वेदी वेद्या ॥ मप्रमर्थं प्रगृह्यसंज्ञा । संहितायां यणादेशात्कादम् ॥
घृतेनाग्नेनाक्तमिदं स्निग्धं बर्हिः सीदत । किं हे वसव एतन्नामकाः । हे विश्व सर्वे देवाः । हे आदित्याः । यज्ञि
यामो यज्ञाहीम्नि यूयमिदं बर्हिर्निपीदत । अस्मिन्बर्हिषि निपीदतत्यर्थः ॥

वि श्रयंतामुर्विया हूयमाना द्वारो देवीः सुप्रायणा नमोभिः ।

व्यचस्वतीर्वि प्रथंतामजुया वर्णं पुनाना यशसं सुवीरं ॥ ५ ॥

वि । श्रयंतां । उर्विया । हूयमानाः । द्वारः । देवीः । सुप्रऽअयनाः । नमऽभिः ।

व्यचस्वतीः । वि । प्रथंतां । अजुयाः । वर्णं । पुनानाः । यशसं । सुऽवीरं ॥ ५ ॥

द्वारो देवीरप्रद्वाराभिमानिन्यो देव्यो विश्रयंतां । विविच्य श्रयंतां । विवृतापिधाना भवन्तु । कीदृशस्याः ।
उर्विया । उर्व्या महत्यः । नमोभिर्नमस्कारोपेतः स्तोत्रिर्हूयमानाः । सुप्रायणाः । सुपु प्रकर्षणं गतव्याः । ईदृशो
देव्यो विश्रयंतां । किंच व्यचस्वतीर्व्याप्रिमत्योऽजुया अहिस्या अजनना वा सुवीर शोभनपुत्राद्युपेतं यशम
यशोयुक्तं वर्णं वर्णनीयं रूपावशेषं पुनाना यजमानाय गोर्धाप्यज्यः संपादयित्वो देव्यो विप्रथता । विप्रथण
प्रख्याता भवन्तु ॥ ॥ २२ ॥

साध्वपांसि सनता न उक्षिते उपासानक्ता व्य्येव रणिते ।

नंतु ततं संवयंती समीची यज्ञस्य पेशः सुतुघे पर्यस्वती ॥ ६ ॥

साधु। अपांसि। सनता। नः। उद्यते इति। उपसान्ता। वय्याऽइव। रणिते इति।
तंतुं। ततं। संवयंती इति संऽवयंती। समीची इति संऽईची। यज्ञस्य। पेशः।
मुदुधे इति मुऽदुधे। पयस्वती इति ॥ ६ ॥

साधु साधुनि नोऽस्मदीयान्यपांसि कर्माण्यहिष्य सनता सनातनेनाविच्छिन्नप्रवृत्तिकेन स्तोत्रादिनोक्षितं
पुजिते। यद्वा पुराणवाची विभक्तयः सनत्कन्दोऽस्ति। तस्य प्रथमाद्विवचनस्याकारः। सनातने नित्ये इत्यर्थः।
अस्मिन्पक्षे उचितं फलस्य भवत्यर्थाः॥ कर्तरि निष्ठा॥ उपासान्ताहोरात्रदेवते वय्या इव वानकुशले इव
रणिते शब्दिते स्तुते परस्परं गच्छन्त्या वा तत् विभुतं तंतुं तंतुस्थानीयं यज्ञावयवं संवयंती सम्यक् चित्रं सह
वा वयंत्यावृत्त्यादयर्थाः समीची सम्यक्प्रवृत्तिकं परस्परानुकूले। किमर्थं संवयंती। यज्ञस्यानुष्ठेयमानस्य पेशो
रूपं निमीतुमिति शेषः। यज्ञं निर्वर्तयितुं तदवयवानुकूलमणानुष्ठानपथ्यावित्यर्थः। अहोरात्राभ्यां हि यज्ञा-
स्तन्यते। मुदुधे मुपु फलस्य दोग्ध्यां पयस्वती उदकवत्या। अहोरात्राभ्यां खलु वृष्टिर्जायते। एवं महानुभावे
अहोरात्रदेवते अस्मयज्ञं निर्वहतामित्यर्थः॥

देव्या होतारा प्रथमा विदुष्टर ऋजु यज्ञतः समृचा वपुष्टरा।
देवान्यजंतावृत्तुथा समंजतो नाभा पृथिव्या अधि सानुषु त्रिषु ॥ ७ ॥
देव्या। होतारा। प्रथमा। विदुऽतरा। ऋजु। यज्ञतः। सं। ऋचा। वपुऽतरा।
देवान। यजंता। ऋतुऽथा। सं। अंजतः। नाभा। पृथिव्याः। अधि। सानुषु। त्रिषु ॥ ७ ॥

देव्या। दिवि भवो दिव्योऽपि। तस्माद्विद्यादधेर्जाता होताराहोतारा देवानां होमनिष्पादका वापी
पार्थिवांतरित्या प्रथमा प्रथमं यष्ट्या विदुष्टरा विदुत्तर्मा वपुष्टरा प्रकृष्टवपुषा देवावृचा मंत्रेण ऋजु
अविकलं यथा तथा सम्यक् यज्ञतः। पुजयतः। ऋतुथा तत्तदृती तत्र तत्र काले देवान्यष्टवान यजंता देवा
पृथिव्या नाभा नाभावृत्तरविद्यामधि उपरि त्रिषु सानुषु समुच्छिन्नेषु प्रदेशेषु गार्हपत्यादियु समजतः। समांता ॥
अर्चनेत्यङ्गमः॥

सरस्वती साधयंती धियं न उक्ता देवी भारती विश्वतूतिः।
तिस्रो देवीः स्वधया बर्हिरेदमच्छिद्रं पांतु शरणं निषद्य ॥ ८ ॥
सरस्वती। साधयंती। धियं। नः। उक्ता। देवी। भारती। विश्वतूतिः।
तिस्रः। देवीः। स्वधया। बर्हिः। आ। इदं। अच्छिद्रं। पांतु। शरणं। निऽसद्य ॥ ८ ॥

नोऽस्मदीयां धियं वृद्धिं यागं वा साधयती निर्वर्तयती सरस्वती इति तन्नामिका देवी भारती च विश्व
तूतिर्विश्वानि तूर्णानि यस्याः सा तादृशी सर्वविषयगता वाक्। एतदुभयविशेषणं। तिस्रो देवीरेतास्तिस्रो
देव्यः स्वधयास्मदन्तहविषा निमित्तं नदं बर्हिर्यज्ञमच्छिद्रं यथा तथा पांतु। पालयंतु। किं कृत्वा। शरणं
यागगृहमनिषद्य आश्रित्य। यद्वा स्वधयेदं बर्हिरमं यज्ञमागत्यास्मदीयं शरणं गृहं निषद्याच्छिद्रं यथा
तथा पांतु॥

अथ पिशंगरूप इति नवमी त्वाष्ट्रे पर्षा पुरोडाशस्य याज्या पिशंगरूपः सुभरो वयोधाः प्रथमभाजं यज्ञसं
वयोधा। आ० ३. ८. इति सूचितत्वात्। पाठस्तु॥

पिशंगरूपः सुभरो वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवकामः।
मृजां त्वष्टा वि षंतु नाभिस्मिन्ने अथा देवानामर्पेतु पाथः ॥ ९ ॥

पिशंगोऽरूपः । सुऽभरः । वयःऽधाः । श्रुष्टी । वीरः । जायते । देवऽकामः ।
प्रऽजां । त्वष्टा । वि । स्यतु । नाभिं । अस्मे इति । अथ । देवानां । अपि । एतु । पार्थः ॥ ९ ॥

पिशंगरूपः सुवर्णवर्णो नानारूपो वा सुभरः शोभनयज्ञः शोभनभरणो वा वयोधा वयसोऽन्नस्य धारयिता दाता वा श्रुष्टी चिप्रगुणो वीरो विविधमीरयिता देवकामो देवाः कास्यते यन तादृशः पुत्रो जायते । अयितामृत्ययतां त्वष्टुरनुग्रहात् । स च त्वष्टतन्नामको देवोऽस्मै अस्मभ्यं नाभिं कुलस्य वधिकां प्रजां पुत्रादि रूपां विष्यतु । विमुंचतु । वितरत्वित्यर्थः । अथ अपि च देवानां संबन्ध पाथोऽन्नमण्यस्मान्तु । गच्छतु । अपि क्रियया वा संबध्यते । गच्छत्वित्यर्थः ॥

वनस्पतिरवसृजन्नुपं स्यादग्निहविः सृदयाति प्र धीभिः ।

चिधा समं नयतु प्रजानन्देवेभ्यो दैव्यः शमितोप हव्यं ॥ १० ॥

वनस्पतिः । अवऽसृजन । उपं । स्यात् । अग्निः । हविः । सृदयाति । प्र । धीभिः ।

चिधा । संऽअं । नयतु । प्रऽजानन् । देवेभ्यः । दैव्यः । शमिता । उपं । हव्यं ॥ १० ॥

वनस्पतिर्यूपाभिमायेतन्नामकोऽपिरवसृजन अस्मदीयं कर्मानुजानन उपास्मत्समीपं स्यात् । तिष्ठतु । अपिः पाकाधारोऽपिश्च हविः पशुरूपं धीभिः कर्मभिर्विशेषैः पाकसाधनैः प्रकर्षणं सृदयाति । चारयति । अपाकपुष्पपाकादिराहित्येन हविः पशुत्वार्थः । किञ्च दैव्यो देवसंबन्धादह्यधिकरणमुतोऽपिः शमिता हविषः संस्कर्ता । यद्वा दैव्यः शमिततन्नामकोऽपिः । अपिर्व देवानां शमितति श्रूयते । चिधा चिप्रकारमु । पस्तरणावदानाभिधारणैः समं सम्यक् मिक्तं हव्यं हविः प्रजानन विद्वान नयनप्रकाराभिज्ञः सन देवेभ्य उपनयतु । समीपं प्रापयतु ॥

घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिर्घृतं श्रितो घृतमस्य धाम ।

अनुष्वधमा वह मादयस्व स्वाहाकृतं वृषभ वशि हव्यं ॥ ११ ॥

घृतं । मिमिक्षे । घृतं । अस्य । योनिः । घृते । श्रितः । घृतं । ऊं इति । अस्य । धाम ।

अनुऽस्वधं । आ । वह । मादयस्व । स्वाहाऽकृतं । वृषभ । वशि । हव्यं ॥ ११ ॥

अस्यापेधृतमाज्यं मिमिक्षे । मिमिक्षे । यतोऽस्य घृतं योनिः कारणं । उत्पन्नोऽपि घृतं श्रितः । आश्रितः । अस्यापेधृतमव धाम तत्रः । घृतेन हव्यं दीप्यते । इदानीं सवोध्योच्यते । हे अग्ने वृषभ फलस्य वर्धितमवमनुष्वध प्रतिहविः सर्वेष्वपि हविषु दीयमानेष्ववह देवान् । आह्वय तान्मादयस्व । प्रीणय । ततस्तव स्वाहाकृतं स्वाहाकारिण दत्तं हव्यं वशि । वह ॥ ॥ १३ ॥

हवे व इति नवर्चं चतुर्थं मृक्तं । भार्गवः सोमाहतिनामक अपिः । अपिर्देवता । त्रिष्टुप कंदः । हवे नव सोमाहतिर्भार्गवो हव्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्रयोस्त्रिष्टुभे कंदमीदृ । मुञ्चित च । हवे वः सुयोत्मान नि होता होतृषदन् इति मृक्तं । आ० ४. १३. इति ॥

हुवे वः सुद्योत्मानं सुवृक्तिं विणामग्निमतिथिं सुप्रयसं ।

मिच इव यो दिधिषाय्यो भूहेव आदेव जने जातवेदाः ॥ १२ ॥

हुवे । वः । सुद्योत्मानं । सुवृक्तिं । विणां । अग्निं । अतिथिं । सुऽप्रयसं ।

मिचऽइव । यः । दिधिषाय्यः । भूत् । देवः । आऽदेव । जने । जातऽवेदाः ॥ १२ ॥

हे यजमाना वो युष्मदर्थमग्निं हवे । आहुयामि । कीदृशं तं । सुयोत्मानं सुष्टु श्रोतमानं । सुवृत्तिं सुवर्जितं पापेः शोभनस्मृतिं वा । विष्वां यजमानानामतिथिमतिथिवत्सदा पुत्र्यं । मुप्रयसं शोभनहविर्लक्षणात् । किं व ज्ञातवदा ज्ञातानां वेदिता यो देवोऽग्निर्मित्र इव सखेव आदित्य इव वा दिधिषाथ्यो धारयिता भूत । भवति । कुर्वति उच्यते । आदेव देवपर्यंते जने । मनुष्यप्रभृतिदेवपर्यंतेषु । तेषां धारकोऽभवदित्यर्थः ॥

इमं विधन्तो अपां सधस्ये द्वितादधुर्भृगवो विष्वाऽयोः ।

एष विश्वान्यभ्यस्तु भूमा देवानामग्निररतिजीराश्वः ॥ २ ॥

इमं । विधन्तः । अपां । सधस्ये । द्विता । अदधुः । भृगवः । विष्वा । आयोः ।

एषः । विश्वानि । अभि । अस्तु । भूमि । देवानां । अग्निः । अरतिः । जीरऽश्वः ॥ २ ॥

इममग्निं विधन्तः परिचरन्तो भृगवोऽस्मत्पूर्वं महर्षयोऽपा सधस्ये सहस्थानेऽतरिच आयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य स्वभूतामु विष्वा प्रजास्वृत्विज् तेषां मध्ये च द्विता द्वयोः स्थानाददधुः । अधारयन् ॥ दधातेर्लङ् रूपः ॥ एषोऽग्निर्भूम भुम्बात्यर्थं विश्वानि भुतजातान्यस्मद्विरोधीन्यभ्यस्तु । अभिभवतु । स कीदृशः । देवानामग्निरीश्वरः । तेषां मध्ये ग्रीष्मरश्मिणी लो वास्मद्यागं प्रति । तथा जीराश्वः क्षिप्रागः ॥

अग्निं देवासो मानुषीषु विष्वा प्रियं धुः क्षेप्यन्तो न मित्रं ।

स दीदयदुगतीरुम्या आ दद्याथ्यो यो दास्वन्ते दमे आ ॥ ३ ॥

अग्निं । देवासः । मानुषीषु । विष्वा । प्रियं । धुः । क्षेप्यन्तः । न । मित्रं ।

सः । दीदयत् । उगतीः । ऊर्म्याः । आ । दद्याथ्यः । यः । दास्वन्ते । दमे । आ ॥ ३ ॥

देवासो देवाः क्षेप्यन्तः स्वर्गं प्रति गच्छन्तः संतः पूर्वं मानुषीषु मनुष्यसंबन्धिनीषु विष्वा प्रजासु प्रियं देवानां प्रीणयितारमग्निं धुः । अधुः स्थापितवन्तः । तत्र दृष्टान्तः । क्षेप्यन्तो मित्रं न । रायं प्रति गच्छन्तो नरा मित्रं प्रियं सखायं स्वगृहकार्यं स्थापयन्ति । तद्वत् । स एवं देवैः स्थापितो योऽग्निर्दास्वते हविर्दत्तवते यजमानाय तदर्थं दमे तदीयं यागगृह आ आहितः स्थापितो दद्याथ्यः समर्पयिता दाता वा सोऽग्निरुगतीः कामयमाना ऊर्म्या रात्रीः सखामु रात्रिष्वादीदयत् । दीयते सर्वतः । सर्वरात्रीरादीपयति वा ॥

अस्य रखा स्वस्यैव पुष्टिः संदृष्टिरस्य हियानस्य दक्षीः ।

वि यो भरिभ्रदोषधीषु जिह्मामन्यो न रथ्यो दोधवीति वारान् ॥ ४ ॥

अस्य । रखा । स्वस्यऽद्व । पुष्टिः । संदृष्टिः । अस्य । हियानस्य । दक्षीः ।

वि । यः । भरिभ्रत् । ओषधीषु । जिह्मां । अत्यः । न । रथ्यः । दोधवीति । वारान् ॥ ४ ॥

अस्यापिः पुष्टिः शरीरवृद्धी रखा रमणीया शब्दयुक्ता वा । तत्र दृष्टान्तः । स्वस्य पुष्टिरिव । यथा लोके स्वकीया पुष्टिः स्वस्यै रमणीया भवति तद्वत् । यद्वास्यापिः संबन्धिनी पुष्टिर्यथा यजमानविषया रखा तद्वत् । किंच हियानस्य समृद्धिं गच्छतो व्याप्नुवतो दक्षीः काष्ठान् दिधकोर्दग्धुमिक्तोरस्यापिः संदृष्टिः संदर्शना-विर्भावोऽपि रखा । योऽग्निरोषधीषु काष्ठेषु जिह्मां ज्वालां । जात्येकवचनं । ज्वाला विभ्रिभ्रत् । अत्यर्थं विहरति । कंपयतीत्यर्थः ॥ हरतेर्यङ्गुणतत्वेन दाधर्त्यादिषु । पा० ७. ४. ६५ । निपातिताल्लेख्यङागमः । यद्योगादर्निघातः ॥ तत्र दृष्टान्तः । रथ्यो रथाहोऽत्यो न वाजी यथा वारान् दंशवारणसाधनात्वालान् दोधवीति । कंपयति तद्वत् । योऽग्निर्ज्वालाः कंपयति अस्यापिः पुष्टी रखति ॥

आ यन्मे अश्वं वनदः पनंतोऽग्निभ्यो नामिमीत वरुणं ।

स चित्रेण चिकिते रंसु भासा जुजुर्वी यो मुहुरा युवा भूत ॥ ५ ॥

आ । यत् । मे । अश्वं । वनदः । पनंत । उ॒ग्निक्ऽभ्यः । न । अ॒मिमी॒त । वरु॑णं ।

सः । चि॒त्रेण॑ । चि॒किते॑ । रं॒सु । भा॒सा । जु॒जुर्वी॑ । यः । मु॒हुः । आ । यु॒वा । भू॒त ॥ ५ ॥

येत् यस्याश्वं महत्वं मे मम संबन्धिनो वनदो वनंतः संभक्तारः । यद्वा वनदोऽवनदो भृशं शब्दयंतः स्तोतारः ॥ अवशब्दो भृशार्थवाची । तत्पूर्वाद्देः कृप् । अवाप्योरित्कारलोपः ॥ आपनंत । समंतात् सुवर्ति । सोऽपि रश्मिभ्योऽस्यदीयं रूपं कामयमानभ्य ऋत्विग्भ्यो वर्णं स्वसदृशं रूपं नामिमीत ॥ नशब्दश्चार्थः ॥ निर्मिमीते च । स च रंसु रमणीयेष्वाज्यादिहविःषु निमित्तेषु चित्रेण भासा हिरण्यकनकादिनानावर्णया दीप्या चिकिते । विज्ञायते । किंच योऽपि जुजुर्वी जौर्णः सन् ज्वालोपग्रमे स एव मुहुः पुनः पुनरा युवा सर्वतो मिश्रयिता तद्वर्णो वाभूत । आभवति, पुनराज्यादिसंयोगात् ॥ ॥ २४ ॥

आ यो वनां तातृषाणो न भाति वारुणं पथा रथ्यैव स्वानीत् ।

कृष्णाध्वा तपू रथश्चिकेत द्यौरिव स्मयमानो नभोभिः ॥ ६ ॥

आ । यः । वना॑ । ता॒तृषा॑णः । न । भा॒ति । वाः । न । प॒था । रथ्यो॑ऽडव । स्वा॒नीत् ।

कृ॒ष्णध्वा॑ । तपुः॑ । र॒थः । चि॒केत् । द्यौः॑ऽडव । स्म॒यमा॑नः । नभः॑ऽभिः ॥ ६ ॥

योऽपि र्वना वनानि वृक्षसमूहान् तातृषाणो न तुपित इव । त्वरमाण इत्यर्थः । आभाति । आभासयति । दहतीत्यर्थः । यद्वा वना वन आभाति । किंच वारुणं उदकमिव पथा प्रवर्णेन मार्गेण गच्छति । तद्वत् इतस्ततो गच्छति । रथ्यैव रथस्य वोढाश्च इव स्वानीत् । शब्दयति । यद्वा रथशब्दात् सोऽर्थादृशः । यथा रथो युद्धमार्गेण गच्छन् स्वनति तद्वत् । किंच कृष्णाध्वा कृष्णवर्त्मा तपुस्तापको रणवी रमणीय एवभूतः सन् चिकेत । ज्ञायते । प्रकाशत इत्यर्थः । क इव । नभोभिर्नक्षत्रैः स्मयमानः प्रकाशमानो द्यौरिव दुर्लोक इव । यद्वा नभोभिर्नक्षत्रैश्च प्रदृशविशेषैः स्मयमानः शोभमानो द्यौरादित्य इव । नीलवर्णातरिजचार्यादित्यो यथा ज्ञायते तद्वत् स्वसंचारण कृष्णोभूते मार्गे ज्ञायते । प्रकाशत इत्यर्थः ॥

स यो व्यस्यादभि दशदुर्वी पशुनन्ति स्वयुरगोपाः ।

अग्निः शोचिष्मा अतसान्युष्णान्कृष्णव्यथिरस्वदयन्न भूमं ॥ ७ ॥

सः । यः । वि । अ॒स्यात् । अ॒भि । द॒श॒दुर्वी॑ । प॒शुः । न । ए॒ति । स्व॒युः । अ॒गोपाः॑ ।

अ॒ग्निः । शो॒चिष्मा॑ । अ॒त॒सानि॑ । उ॒ष्णान् । कृ॒ष्ण॒व्यथिः॑ । अ॒स्वद॑यत् । न । भू॒मं ॥ ७ ॥

योऽपि र्व्यस्यात् । विविधं तिष्ठति । व्याप्नोति विश्वं । तथा योऽपि र्वी विमृतां पृथिवी सर्वा । यस्याभि दक्षत । अभिमुख्येन प्रवर्धमानो भवति ॥ उभे अपि यच्छब्दयोगात् निहन्त्ये ॥ सोऽग्निः पशुर्न पशुरिव । यथा जतिः पशुः स्वच्छेदेन चरति तथा स्वयुः स्वयमेव गच्छन् अगोपा गोपरहितः । नियामकवर्जित इत्यर्थः । एति । गच्छति । किं कुर्वन् । शोचिष्मान् प्रकृष्टदीप्तिः कृष्णव्यथिः कृष्णवर्णं प्राप्ता दग्धा व्यथकराः कटकादयो येन तादृशः सन् भूमात्यधिकमस्वदयन्न । आस्वादयतीव वृक्षगतान् रसान् । अतसानि सततानि नीरसानि वा तद्वत्प्रादीन्युष्णान् दहन्ति ॥

नू ते पूर्वस्यावसो अधीती तृतीये विदथे मन्म शंसि ।

अस्मे अग्ने संयद्दीरं बृहन्तं क्षुमन्तं वाजं स्वपत्यं रयिं दाः ॥ ८ ॥

नु । ते । पूर्वस्य । अवसः । अधिऽइती । तृतीये । विदथे । मन्म । शंसि ।

अस्मे इति । अग्ने । संयतऽवीरं । बृहंतं । द्युऽमंतं । वाजं । सुऽअपत्यं । रयिं । दाः ॥ ६ ॥

हे अग्ने ते तव संबन्धिनः पूर्वस्य पूर्व यागसमये कृतस्यावसोऽभिमततर्पणस्याधीतो स्मरणे सति तत्स्मृत्या नु अद्यापि तृतीये विदथे यागे तृतीयसवने । यद्वा प्रातरनुवाकसंबन्धनामाग्नेयोपस्थाश्विनानां मध्येऽन्यतमे तृतीये कर्ता मन्म मननीयं स्तोत्रं शंसि । अशंसि । शस्यतेऽस्माभिः । हे अग्ने त्वं चास्मै अस्मभ्यं संयद्वीरं संयतो वीरा यस्मिन् तादृशं बृहंतं महांतं द्युमंतं शब्दवतं कीर्तितं वाजमुक्तलक्षणमज्ञं स्वपत्यं रयिं च दाः । देहि ॥

त्वया यथा गृत्समदासो अग्ने गुहा वन्वत उपरौ अभि षुः ।

सुवीरासो अभिमातिपाहः स्मत्सूरिभ्यो गृणते तद्वयो धाः ॥ ९ ॥

त्वया । यथा । गृत्समदासः । अग्ने । गुहा । वन्वतः । उपरान् । अभि । स्युरिति स्युः ।

सुऽवीरासः । अभिमातिऽसहः । स्मत् । सूरिऽभ्यः । गृणते । तत् । वयः । धाः ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वया रत्नकिण वन्वतश्चादसं भजतो गृत्समदा ऋषयः । आत्मानि परोक्षेण वचनं । यथा गुहा गुहाया वर्तमानानुपरान् उपरमणसाधनान् उपरि उत्कृष्टं वर्तमानान्वा । धनयिः पात्राभिः । अभिभवयुः । स्वाधीनान् कुर्युः । यद्वा गुहानुपरान् उपरिऽधिकत्वेन वर्तमानान्पात्राभिः । अभिभवयुः । तथा कुर्वित्यर्थः । कीदृशाः । सुवीरासः । शोभनपुत्राद्युपताः । अभिमातिमहः । वैरिणां पापादीनां मोढारः । किंच सूरिभ्यो मेधाविभ्यो यजमानेभ्यो गृणते ॥ व्यत्ययनकवचनं ॥ शब्दयज्ञः स्तोत्रं । यद्वा सूरिभ्यो यजमानेभ्यो गृणते स्तोत्रं च स्मत् सुमत् अतिप्रभुतं तत् तादृशं प्रसिद्धं वयोऽज्ञं धाः । धिहि ॥ २५ ॥

होताजनिष्टत्यष्टं पंचमं मुक्तं सोमाहतरार्पमाग्नेयमानुष्टुभं । होताष्टावानुष्टुभमित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरार्पयं क्रतावस्य विनियोगः । सूत्रितं च । अप्रायो होताजनिष्ट । आ० ४. १३. इति ॥ चतुर्विंशऽह्वनीदमेवाज्यं । चतुर्विंश होताजनिष्टत्याज्यं । आ० ७. २. इति ॥ आभिप्रविकं द्वितीयेऽह्वनीदमेवाज्यं । द्वितीयस्य चतुर्विंशनाज्यं । आ० ७. ६. इत्यातिदिष्टत्वात् ॥

होताजनिष्ट चेतनः पिता पितृभ्य ऊतये ।

प्रयश्नन्न्यं वसुं शक्रेम वाजिनो यमं ॥ १ ॥

होता । अजनिष्ट । चेतनः । पिता । पितृभ्यः । ऊतये ।

प्रऽयश्नन् । जेन्यं । वसुं । शक्रेम । वाजिनः । यमं ॥ १ ॥

होता होमनिष्पादकश्चेतनश्चेतयितास्मदनुष्ठितस्य पिता पालकोऽस्मद्यज्ञस्य ईदृशोऽपिरजनिष्ट । उत्पन्नः । किमर्थं । पितृभ्यः पालकेभ्यो यजमानेभ्यः ॥ पञ्चर्थं चतुर्थी ॥ तेषामूतये रक्षणाय च । वयं च वाजिनो हविर्लक्षणास्त्वन्तः सतः प्रयत्नं प्रकर्षणं पुज्यं जेन्यं जेतव्यं यमं यमयितव्यं वसुं धनं शक्रेम । शक्ता भूयास्तु लब्धुमिति शेषः । यद्वा वाजिनोऽज्ञस्य यमं यमनं कर्तुं शक्रेम । प्रयत्नं जेन्यं वसुं धनमित्युपमानं । उक्तलक्षणं धनमिव । तद्यथावरोदुं शक्नुमस्तद्वत् ॥

आ यस्मिन्सप्त रश्मयस्तता यज्ञस्य नेतरि ।

मनुष्वहैव्यमष्टमं पोता विश्वं तदिन्वति ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । सप्त । रश्मयः । तताः । यज्ञस्य । नेतरि ।

मनुष्वत् । दैव्यं । अष्टमं । पोता । विश्वं । तत् । इन्वति ॥ २ ॥

यज्ञस्य नेतरि यागस्य निर्वाहके यस्मिन्नपी सप्त रश्मयः सप्तसंख्याका रश्मिवद्वाप्रा होवका आतता । स्वस्वकर्मभिः सर्वतो व्याप्रा भवति । स पोता पावको देवानां पोत्राख्य ऋत्विगूपो वापिर्मनुष्यत मनुष्यपोतुवत देव्य । देवो यज्ञः । तत्संबध्यष्टममष्टत्येकसंबधि तद्विषय कर्तव्यज्ञात सप्तहोत्रकैः सह स्वयमष्टमः सन् इत्थति । व्याप्नोति । यद्वा तदित्यस्य लिंगव्यत्ययः । स पोतति संबधः । सप्तहोत्रकैः सहाष्टमो भूत्वा तद्व्यञ्जं निर्वहतीत्यर्थः ॥

दधन्वे वा यदीमनु वोचद्ब्रह्माणि वेरु तत् ।

परि विश्वानि काष्या नेमिश्चक्रमिवाभवत् ॥३॥

दधन्वे । वा । यत् । इ । अनु । वोचत् । ब्रह्माणि । वेः । ऊं इति । तत् ।

परि । विश्वानि । काष्या । नेमिः । चक्रंऽइव । अभवत् ॥३॥

पूर्वं मेव होत्रादिवत् स्वयमपि यज्ञं निर्वहतीत्युक्त । अत्र तु सर्वं तत्तदात्मना स्थित्वा स्वयमेव निर्वहती त्याह । वा अथवा ईमेन यज्ञमनु लवीकृत्य यद्विषयादिकं दधन्वे धारयत्यध्वर्थादिरूपः । यानि ब्रह्माणि शम्वा दीन्यनुवोचत । अनुवक्ति होत्रादिरूपः । अत्र वान्वित्येतयोच्यं । तत्सर्वं वेरु । वेरव । कामयते जानाति वा चयमनुष्ठानं । अयमपिर्विश्वानि सर्वाणि काष्यानि । कवयो मेधाविन ऋत्विजः । तत्संबन्धीनि कर्माणि पर्यभ शत । परिभूवति । स्वायत्तानि करोति । व्याप्नोतीत्यर्थः । व्याप्नो दृष्टान्तः । नेमिः वहिर्वष्टमवल्ययस्य रथाग यथा कात्स्न्येन व्याप्नोति तद्वत् ॥

साकं हि शुचिना शुचिः प्रणास्ता क्रतुनाजनि ।

विद्वाँ अस्य व्रता ध्रुवा वया इवानु रोहते ॥४॥

साकं । हि । शुचिना । शुचिः । प्रऽणास्ता । क्रतुना । अजनि ।

विद्वान् । अस्य । व्रता । ध्रुवा । वयाःऽइव । अनु । रोहते ॥४॥

शुचिः स्वयं शोधकः प्रणास्ता देवाना एतन्नामक ऋत्विक् प्रणामिता वा यज्ञविधाना शुचिना क्रतुना शोधकनामिहोत्रादिकर्मणा साकं हि सहवाजनि । उत्पन्नः । जातमात्र एव शुद्धः सर्वस्य प्रणास्ता च सत्तापि होत्रादिनिर्वोदाभवदित्यर्थः । अस्याग्निध्रुवा ध्रुवाणि फलपर्यवसायीनि व्रतानि कर्माणि विद्वान् जानन यज्ञ मानो वया इव विसृताः शाखा इवानुरोहते । क्रमेणानुतिष्ठति ॥

ता अस्य वर्णमायुवो नेष्टुः सचंत धेनवः ।

कुविन्निमृभ्य आ वरं स्वसारो या इदं ययुः ॥५॥

ताः । अस्य । वर्णं । आयुवः । नेष्टुः । सचंत । धेनवः ।

कुवित् । तिम्ऽभ्यः । आ । वरं । स्वसारः । याः । इदं । ययुः ॥५॥

या वक्ष्यमाणलक्षणा या अंगुलय इदमनुशीयमानं कर्म ययुः । प्राप्नुवति । अनुतिष्ठति । ता आयुवो गंय्यो व्याप्रा धेनवः प्रीणयिष्यः स्वसारः स्वयं सारिण्योऽंगुलयो नेष्टुर्विषयाचतुर्भक्षयितुः शोधयितुः पोषयितुर्ने तुर्वास्याग्निः । यद्वैतन्नामकऽऽत्विगूपस्य । तिम्भ्य आ गार्हपत्यादिमूर्तीनामपि वरं वर्णं कुवित बह्वृत्तः सचत । सेवते । परिचरति ॥

यदी मातुरूप स्वसा घृतं भरंत्यस्थित ।

तासामध्युरागतौ यवो वृष्टीव मोदते ॥६॥

यदि । मातुः । उप । स्वसा । घृतं । भरंती । अस्थित ।

तासां । अध्वर्युः । आऽगता । यवः । वृष्टीऽइव । मोदते ॥ ६ ॥

यदि यदा मातुः सर्वस्य निर्मातृभूम्या वेदिलक्षणायाः स्वसा स्वस्यस्थानीया जुहुर्घृतं भरंती सत्युपास्थित । उपतिष्ठदपि । एकवचनमविवक्षितं । जुहुपभुदुवा घृतं भरंत्यस्मिष्ठंतीत्यर्थः । तदा तासां जुहादीनामागता यागाय प्राप्ता सत्यामध्वर्युरेतन्नामक ऋत्विगूपोऽध्वरं कामयमानो वायमपि मोदते । हृष्यति । यवो वृष्टीव वृष्ट्या यथा मोदते तद्वत् ॥

स्वः स्वाय धायसे कृणुतामृत्विगृत्विजं ।

स्तोमं यज्ञं चादरं वनेमा ररिमा वयं ॥ ७ ॥

स्वः । स्वाय । धायसे । कृणुतां । ऋत्विक् । ऋत्विजं ।

स्तोमं । यज्ञं । च । आत् । अरं । वनेम । ररिम । वयं ॥ ७ ॥

अयमपिः स्वः स्वयमेव स्वाय स्वकीयाय धायसे कर्मणे हविषां धारणाय वा ऋत्विक् होताजनिष्टेत्यादिनोक्तलक्षणे होतृपोतृप्रशाभ्वाद्यृत्विगूपः सन ऋत्विजमात्विज्यं ॥ भावप्रधानोऽयं निर्देशः ॥ देवात्सूयूपः सन ऋत्विजं मानुषमात्विज्यं कृणुतां । करोतु । वयं च तदनुग्रहात् आदनंतरमेव स्तोमं स्तोत्रं यज्ञं च तदाश्रयं यागमप्यरमनमत्यर्थं वनेम । संभजेमहि । ररिम ददेमहि च हविः । यद्वा स्तोमं वनेम यज्ञं यथायोग्य हवी ररिम ॥

यथा विद्वाँ अरं कारद्विश्वेभ्यो यजतेभ्यः ।

अयमग्ने त्वे अपि यं यज्ञं चकृमा वयं ॥ ८ ॥

यथा । विद्वान् । अरं । कात् । विश्वेभ्यः । यजतेभ्यः ।

अयं । अग्ने । त्वे इति । अपि । यं । यज्ञं । चकृम । वयं ॥ ८ ॥

हे अग्ने विद्वाण त्वन्माहात्म्याभिज्ञः प्रयोगज्ञो वा यजमानो यथा विश्वेभ्यो यजतेभ्यः सर्वेभ्यो यजनीयेभ्यो देवेभ्योऽरं पर्याप्तं करत कुर्यात् तथा त्वमनुगृहाणेत्यर्थः । वयमपि यं यज्ञं यागविशेषं चकृम कर्महे स यागस्त्व अपि ॥ अपरिवार्यं ॥ त्वमेव त्वत्पीत्यर्थः । त्वमेव तस्मात्तं सर्वदेवार्थं यागं तत्तदृत्विगूपः सन निर्वहेत्यर्थः ॥ ॥ ८ ॥

इमां मे इत्यष्टर्च पष्ठं मुक्तं सोमाहृत्यार्पमाधियं गायत्रं । इमां मे गायत्रं होत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिज-शस्त्रयोगायत्रं कुंदस्यस्य विनियोगः । मुचितं च । इमां मे अग्ने समिधमिमामिति त्रयाणामुत्तमामुद्धरेत् । आ० ४. १३. इति ॥ अपराह्णिक्यामुपसदीमां मे अग्ने समिधमिति तिस्र ऋचस्त्रिरभ्यस्ता भव सामिधेभ्यः कृत्वा विनियोक्त्याः । अथोपसदिति खंडे मुचितं । इमां मे अग्ने समिधमिमामिति तु सामिधेभ्यः । आ० ४. ८. इति ॥

इमां मे अग्ने समिधमिमामुपसदं वनेः । इमा उ पु श्रुधी गिरः ॥ ९ ॥

इमां । मे । अग्ने । संऽइधं । इमां । उपऽसदं । वनेरिति वनेः । इमाः । उं इति । सु ।

श्रुधि । गिरः ॥ ९ ॥

हे अग्ने मे मदीयामिमामाधीयमानां समिधं इमामुपसदमुपसदनमाधनामाहृतिमुपसद्यागे क्रियमाणां वा वनेः । संभज्याः । तथेमा उ इमा अपि गिरः स्तुतीः सु मुष्टु श्रुधि । शृणु ॥

अया ते अग्ने विधेमोर्जो नपादशमिष्टे । एना सूक्तेन सुजात ॥ २ ॥

अया । ते । अग्ने । विधेम । ऊर्जः । नपात् । अश्वेऽइष्टे । एना । सुऽउक्तेन । सुऽजात ॥ २ ॥

हे अग्ने ते त्वामयानयाहुत्या विधेम । परिचरम । हे ऊर्जो नपात् बलस्य नप्तः तस्य नपात्थितर्वा हे अश्वमिष्टे व्यापकयज्ञ । यद्वा आशु क्रियमाणं कर्माश्वं । तद्विष्कृतीत्यश्वमिष्टः । संस्वरमाणा ह्युपसदमाचरति । त्वं कर्मभिः समत्वरं ते तिस्रः सामधेनीरनुच्य तिस्रो देवता अयजति ब्राह्मण । ए० ब्रा० ३ ४५ । तादृशाग्ने ते त्वामयानयाहुत्या विधेम । परिचरम । तथा हे सुजात शोभनजनन एना एतं सूक्तेन स्तोत्रेण प्रीणयमेति शेषः । यद्वा स्तुत्युपवृत्तिर्न विधेम ॥

तं त्वा गीर्भिर्गिर्वणसं द्रविणस्युं द्रविणोदः । सपर्येमं सपर्येवः ॥ ३ ॥

तं । त्वा । गीः । ऽभिः । गिर्वणसं । द्रविणस्युं । द्रविणः । ऽदुः । सपर्येमं । सपर्येवः ॥ ३ ॥

हे द्रविणोदो धनस्य दातरणे तं तादृशं गिर्वणसं गीर्भिः स्तुतिभिर्वननीयं द्रविणस्युं हविर्नक्षत्रधनेषु त्वा त्वां सपर्येवः परिचरणकर्तारो वयं गीर्भिः स्तुतिभिः सपर्येम । परिचरम ॥

स वोधि सूरिमघं वा वसुपते वसुदावन् । युयोध्यस्मद्देषांसि ॥ ४ ॥

सः । वोधि । सूरिः । मघऽवा । वसुऽपते । वसुऽदावन् । युयोधि । अस्मत् । द्वेषांसि ॥ ४ ॥

मघवान्नवान सूरिर्विद्वान् प्रेरको वा स उक्तलक्षणकस्त्वं वोधि । बुध्यस्मास्मदीयं स्तोत्रं । किंच हे अग्ने द्वेषांसि द्वेषूनस्मदस्मत्तो युयोधि । पृथक्कृत् ॥

स नो वृष्टिं दिवस्परि स नो वाजमनवाणं । स नः सहस्रिणीरिपः ॥ ५ ॥

सः । नः । वृष्टिं । दिवः । परि । सः । नः । वाजं । अमनवाणं । सः । नः । सहस्रिणीः । रिपः ॥ ५ ॥

सः स एवाग्निर्नोऽस्मदर्थं दिवस्परि युनोकादतरिणात् ॥ परीति पंचम्यर्थानुवादी ॥ वृष्टिं करोतीति च शेषः । स एव नोऽस्मदर्थमनवाणमविचलमनन्य वाजं बलं ददातु । तथा सहस्रिणीरपरिमितप्रकाराणी पोऽन्नानि स एवाग्निर्ददातु ॥

ईळानायावस्येव यविष्ठ दूत नो गिरा । यजिष्ठ होतरा गहि ॥ ६ ॥

ईळानाय । अवस्येव । यविष्ठ । दूत । नः । गिरा । यजिष्ठ । होतः । आ । गहि ॥ ६ ॥

हे यविष्ठ युवत्तम दूत देवानां यज्ञादिमूचक यज्ञिष्ठार्तिशयेन यष्टव्यं होतृदेवानामाहुतातरणे नो गिरा अदीयया स्तुत्येळानाय पुत्रयिवऽवस्येव स्वरक्षणमिच्छति मदर्थमागहि । आगच्छ ॥

अंतर्ह्यग्र ईयसे विद्वान् जन्मोभया कवे । दूतो जन्येव मित्र्यः ॥ ७ ॥

अंतः । हि । अग्ने । ईयसे । विद्वान् । जन्म । उभया । कवे । दूतः । जन्याऽडव । मित्र्यः ॥ ७ ॥

हे कवे मेधाविज्ञे अतर्जनानां हृदय ईयसे हि । गच्छसि जानासि वा । हिः स होता मेव द्रव्य चिकित्सां अंतरीयते । ४. ८. ४ । इत्यादिमंत्रांतरप्रसिद्धीत्येतन्नार्थः । कीदृशस्त्वं । उभया उभयविधानि जन्म जन्मानि यष्टृणां यजमानानां यष्टव्यानां देवानां च संबंधीनि विद्वान् जानन सन । ईयसे इति संबंधः । तव दृष्टान् । जन्यो अनेभ्यो हितो मित्र्यो विशिष्येण मित्रेभ्यो हितो दूत इव । स यथा प्रजानां चित्तवृत्तिज्ञानाय राज्ञा प्रेरितस्त्वासां मनो जानाति तद्वत् त्वमप्यस्माकमंतरीयस इत्यर्थः ॥

स विद्वाँ आ चं पिप्रयो यष्टि चिकित्वा आनुषक् । आ चास्मिन्संस्ति बर्हिषि ॥ ८ ॥
 सः । विद्वान् । आ । च । पिप्रयः । यष्टि । चिकित्वा । आनुषक् । आ । च । अस्मिन् ।
 संस्ति । बर्हिषि ॥ ८ ॥

हे अग्ने स त्वं विद्वान् विशेषाभिज्ञः सन् आ च पिप्रयः । सर्वतोऽस्मान्पुण्यं च कामैः । हे चिकित्सेत-
 नावन आनुषक् अनुक्रमेण यच्च । यज देवान् । आसत्सि । आसीद् चास्मिन् स्तीर्णं बर्हिषि ॥ ॥ २७ ॥

अष्टं यविष्ठति पटुचं सप्तमं मूक्तं सोमाङ्गत्वार्यमायेयं गायत्रं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनश्चयोर्यायवे कंदस्यस्य
 विनियोगः पूर्वमूक्त एवोक्तः ॥ अथणाकर्मण्याया विनियुक्ता ॥

अष्टं यविष्ठ भारताग्ने द्युमंतमा भर । वसो पुरुस्यूहं रयिं ॥ ९ ॥
 अष्टं । यविष्ठ । भारत । अग्ने । द्युऽमंतं । आ । भर । वसो । इति । पुरुऽस्यूहं । रयिं ॥ ९ ॥

हे अग्ने यविष्ठ युवत्तम हे भारत । भरता अत्विज । तेषां संबन्धी भारतः । तेष्वर्थादिभिर्मथनहविः-
 सोवादिना व्याप्रियमाणत्वात् । तादृशं हे वसो वामक व्याप्तं वा एवंप्रकारं अष्टमतिप्रशस्यं द्युमंतं दीप्तिमंतं
 पुरुस्यूहं ब्रह्मभिरर्थभिः स्पृहणीयं रयिमाभर । आहर ॥

मा नो अरातिरीणत देवस्य मर्त्यस्य च । पर्षि तस्या उत द्विषः ॥ १० ॥
 मा । नः । अरातिः । ईणत । देवस्य । मर्त्यस्य । च । पर्षि । तस्याः । उत । द्विषः ॥ १० ॥

हे अग्ने त्वदन्यहातोऽस्मानरातिरदानं शत्रुत्वं । यद्वा कंदस्यरातिशब्दः शत्रुवाची स्त्रीलिंगो भवति ।
 अदाता शत्रुर्मेणतः । पराभविजुं शक्नो मा भूत । मा विषयीकुर्यात् । अरातिर्विशेष्यते । देवस्य च मर्त्यस्य च
 संबन्धिनी तैः कारिता । उत अपि च तस्या उभयविधाया द्वयोऽस्मदरातिः पर्षि । पुरय ॥

विश्वा उत त्वया वयं धारा उदन्या इव । अति गाहेमहि द्विषः ॥ ११ ॥
 विश्वाः । उत । त्वया । वयं । धाराः । उदन्याः । इव । अति । गाहेमहि । द्विषः ॥ ११ ॥

उत अपि च हे अग्ने वयं त्वदन्यहाद्विषा द्विषः सर्वानपि द्वेष्टन् उदन्या धारा इव उदकसंबन्धिनीधारा
 अल्पसृतीरिव त्वणात्मनवान्यनिरपेक्षणातिगाहेमहि । अतिक्रम्य गच्छेम ॥

शुचिः पावक वंद्योऽग्ने बृहद्भि रोचसे । त्वं घृतेभिराहुतः ॥ १२ ॥
 शुचिः । पावक । वंद्यः । अग्ने । बृहत् । वि । रोचसे । त्वं । घृतेभिः । आऽहुतः ॥ १२ ॥

हे पावक शोधकाग्ने शुचिः शुद्धो वंद्यो नमस्कार्यः सन् बृहत् महत् अत्यधिकं विरोचसे । विविधं दीप्यसे ।
 यतस्त्वं घृतेभिर्घृतेराहुतः । समतात्सिक्तः । अतो विरोचसे ॥

त्वं नो असि भारताग्ने वणाभिरुक्षभिः । अष्टापदीभिराहुतः ॥ १३ ॥
 त्वं । नः । असि । भारत । अग्ने । वणाभिः । उक्षभिः । अष्टाऽपदीभिः । आऽहुतः ॥ १३ ॥

हे भारत अत्विजं पुत्रस्थानीयाय नोऽस्मादीयस्त्वं वणाभिर्वंध्याभिर्गोभिः उक्षभिः सक्नुभिर्वन्धीवर्दैः अष्टा-
 पदीभिर्गर्भिणीभिश्चाहुत आराधितोऽसि ॥

द्वृक्षः सर्पिरासुतिः प्रल्पो होता वरेण्यः । सहसस्पुचो अहुतः ॥ १४ ॥
 दुऽक्षः । सर्पिः । आसुतिः । प्रल्पः । होता । वरेण्यः । सहसः । पुचः । अहुतः ॥ १४ ॥

द्वयः समिदूपात्रः सर्पिरामृतिः सर्पिरामृयत आसिच्यते यस्मिन् तादृशः प्रतः पुरातनो होता होमान्
प्यादको वरेण्यो वरणीयः सहसमृचः सहसो बलस्य पुत्रस्थानीयः । बलनोत्पन्नत्वात् । अद्भुत आश्चर्यभूतः ।
रमणीय इत्यर्थः । एवमहानुभावोऽप्रिमामनुजानात्वित्यर्थः ॥ ॥ २८ ॥

वाजयन्त्रिवेति पदुचमष्टसं मुक्तं । सोमाङ्गतेर्हृशब्दानुवृत्तस्याभावात्तद्वद्वा गृह्यमद च्यापि । अपिदं
वता । हिशब्दान्नायत्री कृदः । अत्रानुष्टुप । वाजयन्त्रिवाद्यानुष्टुबित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्रयोऽमृती
यमृक्तत्वेनास्योत्तमावर्जितस्य विनियोग उक्तः ॥

वाजयन्त्रिव नू रथान्योगौ अग्नेरुप स्तुहि । यशस्तमस्य मीळहुपः ॥ १ ॥

वाजयन्तुऽडवा नु । रथान् । योगान् । अग्नेः । उप । स्तुहि । यशः । तमस्य । मीळहुपः ॥ १ ॥

हे अंतरात्मान नु विप्रमर्षयोगानश्चानुपस्तुहि । कीदृशस्याग्नेः । यशस्तमस्य प्रवृत्तयशसः ॥ मत्वर्थान् लुप्यते ॥
मीळहुपः सेक्तुः, फलस्य । ईदृशस्य योगान् स्तुहि । होतरिति वा संबोध् । मृती दृष्टातः । वाजयन्त्रिव । अत्र
मिच्छन् पुरुष इव । स यथाश्चान् गमनाय स्मार्ति तद्वत् । यद्भोक्तृलक्षणस्याग्निर्मनसाधनाश्चान् स्तुहि ॥

यः सुनीथो ददाणुपेऽजुयो जरयन्त्रि । चारुप्रतीक आहुतः ॥ २ ॥

यः । सुऽनीथः । ददाणुपे । अजुयः । जरयन् । अत्रि । चारुऽप्रतीकः । आहुतः ॥ २ ॥

सुनीथः शोभननयनोऽजुयोऽजरणीयोऽनभिभाव्यः चारुप्रतीकः शोभनोपक्रमो योऽस्ति सोऽपिर्ददाणुपे
हविर्दत्तेवर्त यजमानाय तदर्थमत्र तस्य शत्रुं जरयन् नाशयन् आहुतः । समतादाराधितो भवति ॥

य उ श्रिया दमेष्वा दोषोपसि प्रशस्यते । यस्य व्रतं न मीयते ॥ ३ ॥

यः । कुं इति । श्रिया । दमेषु । आ । दोषा । उपसि । प्रऽशस्यते । यस्य । व्रतं । न ।

मीयते ॥ ३ ॥

योऽपिश्च श्रिया ज्वालया युक्तः सन दमेषु आ आगत्य दोषा रात्रिषु उपस्यहःसु च प्रशस्यते । मृयते ।
यस्याग्निर्व्रतं कर्म न मीयते । न हि स्यते न मीयते वा ॥

आ यः स्वर्णं भानुना चित्रो विभात्यर्चिषा । अंजानो अर्जरभि ॥ ४ ॥

आ । यः । स्वः । न । भानुना । चित्रः । विऽभाति । अर्चिषा । अंजानः । अर्जरः । अभि ॥ ४ ॥

योऽपिश्चित्रश्चायनीयो नानावर्णो वार्चिषा ज्वालया रश्मिममृहेनाविभाति । सर्वतो भासते । तत्र
दृष्टातः । स्वर्णानुना । किरणं सूर्य इव । स यथा विभाति तद्वत् । किं कृष्वन । अर्जरनिष्ठज्वालाममृहरभि
सर्वतोऽजानो अंजयन् प्रकाशयन् ॥

अचिमनु स्वराज्यमग्निमुक्थानि वावृधुः । विश्वा अधि श्रियो दधे ॥ ५ ॥

अचिं । अचिं । स्वऽराज्यं । अग्निं । उक्थानि । वावृधुः । विश्वाः । अधि । श्रियोः । दधे ॥ ५ ॥

अचिं श्रवणमज्ञानां वा भक्तं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानं स्वराज्यमनु अभिलक्ष्य वाग्निमुक्थानि शस्त्राणि
वावृधुः । वर्धयति । स च अचिं विश्वाः सर्वाः श्रियोऽधि दधे । धारयति ॥

अग्नेरिदं स्य सोमस्य देवानामृतिभिर्वयं ।

अरिण्यंतः सचेमह्यभि प्याम पृतन्यतः ॥ ६ ॥

अग्नेः । इन्द्रस्य । सोमस्य । देवानां । ऊतिऽभिः । वयं ।

अरिष्यंतः । सचेमहि । अभि । स्याम । पृतन्यतः ॥ ६ ॥

अरिष्यंतः केनाप्यहिंस्यमाना वयमपेरिन्द्रस्य सोमस्य देवानामन्येषामप्युतिभी रक्षणाभिः सचेमहि । युक्ता भवेम । तथा रक्षायुक्ता वयं पृतन्यतः पृतनामात्मन इक्षतः शत्रून्भिष्याम । अभिभवाम ॥ पृतनाशब्दात्कश्चि कथध्वरपृतनस्यर्चि लोप इत्यवर्गलोपः ॥ ॥ २९ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्रमिंतं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममं तमहं वदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

नि होति पट्टचं नयमं मूक्तं गुत्समदस्यार्थं नि होतित्यनुक्रांतत्वात् । अनुक्रत्वात् विष्टुप् । मंडलादिपरि-
भाषयाभिर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशास्त्रयोरप्राये कर्ता विष्टुभं छंदस्यस्य विनियोगः । अथेतस्या इति खंडे
मुचितं । नि होता होतृपदं इति मूक्तं । आ० ४ १३ । इति ॥ अग्निप्रणयन आद्ये ऋचो विनियुक्ते । पंचन्या
पाणिमास्यामिति खंडे मुचितं । नि होता होतृपदं इति द्वे । आ० २. १७. ॥

नि होता होतृपदने विदानस्त्वेपो दीदिवौ असदत्सुदशः ।

अदेव्यव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रंभरः शुचिजिह्वो अग्निः ॥ १ ॥

नि होता । होतृऽसदने । विदानः । त्वेपः । दीदिऽवान् । असदत् । सुऽदशः ।

अदेव्यव्रतऽप्रमतिः । वसिष्ठः । सहस्रंभरः । शुचिऽजिह्वः । अग्निः ॥ १ ॥

गुत्समदः स्तीति । होता देवानामाज्ञाता विदानो विद्वान् त्वेपः प्रवृद्धो दीदिवान् दीप्यमानः सुदशः
शोभनवलोऽदेव्यव्रतप्रमतिः । अदेव्यान्वर्हिमतानि व्रतानि कर्माणि यस्याः सादेव्यव्रता प्रमतिः प्रकृष्टा
बुद्धिर्यस्य स तथोक्तः । वसिष्ठः सर्वस्य वामयितुतम् ॥ वामयतेमृजंतस्थेष्ठनि रूपं ॥ सहस्रंभरः सहस्रस्यानेक-
विधस्य भर्ता । विहरणेन नानाविधरूपस्य धारक इत्यर्थः । यद्वा सहस्रस्य सर्वस्य भर्ता । तथा च वाजसनेयं ।
सर्वं वै सहस्रं सर्वंभर इत्येव तदाहेति । शुचिजिह्वः । शुचिर्दीप्तः जिह्वा ज्वाला यस्य स तथोक्तः । एवंभूतो
ऽपिहोतृपदने । होताच सीदतीति होतृपदनमुत्तरा वेदी ॥ अधिकरणे स्युट् ॥ तत्र न्यसदत् । नितरां सीदतु ॥
उक्तार्थं ब्राह्मण । नि होता होतृपदने विदान इत्यपिर्वं देवानां होता तस्थितोतृपदने यदुत्तरवेदीनाभिरखेणो
दीदिवौ असदत्सुदश इत्यासन्नो हि स तर्हि भवत्यदेव्यव्रतप्रमतिर्वसिष्ठ इत्यपिर्वं देवानां वसिष्ठः सहस्रंभरः
शुचिजिह्वो अपिरित्येषा ह वा अस्य सहस्रंभरता यदेनमेकं संतं ब्रह्मधा विहरति । ऐ० ब्रा० १. २८. इति ॥

त्वं दृतस्त्वमु नः परस्मात्त्वं वस्य आ वृषभ प्रणेता ।

अग्ने तोकस्य नस्तने तनूनामप्रशुच्छन्दीद्यद्बोधि गोपाः ॥ २ ॥

त्वं । दूतः । त्वं । ऊं इति । नः । परः ऽपाः । त्वं । वस्यः । आ । वृषभ । प्र ऽनेता ।
अग्ने । तोकस्य । नः । तने । तनूना । अप्र ऽयुच्छन् । दीद्यत् । बोधि । गोपाः ॥ २ ॥

हे वृषभ अभिमतफलवर्षक हे अग्ने त्वं दूतोऽस्मदीये यच्च देशाङ्गानार्थं दूतो भव । त्वम् त्वमेव नोऽस्माक परस्या आपञ्चाः पारयिता पाता च भव । किंच त्वं वस्यो वसुनो धनस्य आ प्रणेतास्मदाभिमुख्येन प्रापयिता भव । अप्रयुक्त्वा अप्रमाद्यन् । दीद्यत् ॥ दोदयति दीप्तिकर्मा ॥ गोभमानः । त्वं नोऽस्माक तोकस्य पुत्रस्य तन । तनोति विस्तारयति कुलमिति तनः पात्रः । तस्मिन् अस्मदीयानां तनूना गोपा गोपायिता । तथा च ब्राह्मणं । अपिर्ब्र देवानां गोपा अपिमेव तत्सर्वतो गोपारं परिदत्त आत्मने च यजमानाय च । ए० ब्रा० १ २८ । इति । तादृशस्त्वं च गोपायिता भवामीति बोधि । बुध्यस्व ॥

विधेम ते परमे जन्मन्त्रे विधेम स्तोमैरवरे सधस्ये ।

यस्माद्योनेरुदारिथा यजे तं प्र त्वे हवींषि जुहुरे समिडे ॥ ३ ॥

विधेम । ति । परमे । जन्मन् । अग्ने । विधेम । स्तोमिः । अवरे । सधऽस्ये ।

यस्मात् योनेः । उत्तऽआरिथ । यजे । तं । प्र । त्वे इति । हवींषि । जुहुरे । सं ऽइडे ॥ ३ ॥

हे अग्ने परम उत्कृष्ट जन्मन् । जायते प्रादुर्भवत्यस्मिन्निति जन्मस्थानं याः । तस्मिन् ब्रूलोकेऽवस्थिताय ते तुभ्यं विधेम । स्मृतिभिः परिचरम । अवरे ब्रूलोकादधमने सधस्येऽतिरिक्ते स्थिताय तुभ्य स्तोमः स्तोत्रविधेम । परिचरम । यस्माद्योनेः पृथिवीरूपाऽस्यानात् त्वमुदारिथ उत्ततोऽसि प्रादुर्भूतोऽसि तं पृथिवीप्रदेशं यजे । पुजयामि । तव हि समिडे समिद्धिः समिध्यमानं त्वं त्वयि हवींषि पुरोडाशादीनि प्रजुहुरे । अध्वर्यादयः प्रजुह्वति ॥ जुहोतिर्लटि रूपं ॥

अग्ने यजस्व हविषा यजीयाञ्छुष्टी देष्णमभि गृणीहि राधः ।

त्वं ह्यसि रयिपती रयीणां त्वं शुक्रस्य वचसो मनोता ॥ ४ ॥

अग्ने । यजस्व । हविषा । यजीयान् । शुष्टी । देष्णं । अभि । गृणीहि । राधः ।

त्वं । हि । असि । रयिऽपतिः । रयीणां । त्वं । शुक्रस्य । वचसः । मनोता ॥ ४ ॥

हे अग्ने यजीयान् यष्टुतमस्त्वं हविषास्महन्तेन यजन् । देवान् संयोजय । देष्णं देय राधोऽन्न शुष्टी ॥ शुष्टीति चिप्रनाम ॥ चिप्रमभिगृणीहि । देवानां पुरत इदं स्वादुतरमिदं स्वादुतरमिति ब्रूहि । यद्वा शुष्टी चिप्रकारी त्वं देष्णं देयं राधो धनमभिगृणीहि । अस्मदाभिमुख्येन ब्रूहि । प्रयच्छत्यर्थः । दानमामर्थ्यं दर्शयति । त्वं रयीणां धनानां मध्ये रयिपतिरुत्तमस्य धनस्य पतिरसि हि । यद्वा रयीणा रयिपतिरित्यत्रैको रयिगर्भो ऽनुवादः । त्वं शुक्रस्य दीप्तस्य वचसोऽस्मदीयस्य स्तोत्रस्य मनोता प्रज्ञाता भवसि । यद्वा मानयिता ॥

उभयं ते न क्षीयते वसव्यं दिवेदिवे जायमानस्य तस्म ।

कृधि शुभ्रमंतं जरितारमग्ने कृधि पतिं स्वपत्यस्य रायः ॥ ५ ॥

उभयं । ते । न । क्षीयते । वसव्यं । दिवेऽदिवे । जायमानस्य । तस्म ।

कृधि । शुऽभ्रमंतं । जरितारं । अग्ने । कृधि । पतिं । सुऽअपत्यस्य । रायः ॥ ५ ॥

दक्ष दर्शनीय हे अग्ने दिवेदिवे प्रतिदिनमप्रिहोचकानि जायमानस्य ते तवोभय वसव्यं दिव्यं भोगं च वसु ॥ वस्वादित्वात्स्वार्थको यत्प्रत्ययः । पा० ५ ४ ३०.४ ॥ तादृशमुभयं वसु न जीयते । न क्षीयते । अस्तोभ यविधधनसङ्गावे मन्त्रवर्णः त्वं ह्यग्ने दिव्यस्य राजसि त्वं पार्थिवस्य त्वजोक्तः । अतस्त्वं जरितारं तव स्तोत्रं कृत्वा

मिमं यजमानं बुभुक्षन्तं कीर्तिमतं वा क्रुधि । क्रुध । किंच स्वपत्यस्य शोभनापत्ययुक्तस्य रायो धनस्य पतिं स्वामिमं क्रुध ॥

साकमेधे पर्वणि पुर्वेदुरनुसवनं तिस्र इष्टयः कर्तव्याः । प्रथमायामग्नेरनीकवतः सैनानीकेनेति याज्ञा । तथा ततः साकमेधा इति खड्गे सूत्रितं । सैनानीकेन सुविद्वो अस्मे । आ० २. १८. । इति ॥

सैनानीकेन सुविद्वो अस्मे यष्टा देवाँ आयजिष्ठः स्वस्ति ।

अद्व्यो गोपा उत नः परस्पा अग्ने द्युमदुत रेवहिदीहि ॥ ६ ॥

सः । एना । अनीकेन । सुविद्वः । अस्मे इति । यष्टा । देवान् । आऽयजिष्ठः । स्वस्ति ।

अद्व्यः । गोपाः । उत । नः । परऽपाः । अग्ने । द्युऽमत् । उत । रेवत् । दिदीहि ॥ ६ ॥

हे अग्ने स तादृशस्त्वमनानानीकेन युक्तस्त्व सुविद्वः मुप्रतिष्ठः मुधनो वास्मि अस्माकं भव । देवान्यष्टा देवानां हविष्प्रदानेन पुत्रक आयजिष्ठो यष्टुतमोऽद्व्यः कनार्षतिरस्मृतो गोपा देवानां गोपायिता । उत अपि च नोऽस्माक परस्पा दुरितेभ्यः पारयिता पाता च त्वं द्युमत कातियुक्तं उत अपि च रेवत् धनयुक्तं यथा रवति तथा स्वस्ति दिदीहि । क्षेमण सर्वतो दिदीहि । क्षेमण सर्वतो दीप्यस्व ॥ ॥ १ ॥

जोह्व इति षड्च दशम सूक्तं गार्ग्यमदं वैष्टभमाप्यं जोह्व इत्यनुकांतत्वात् । सूक्तविनियोगः पूर्वण महीकृतः ॥

जोह्वो अग्निः प्रथमः पितेवेळस्पदे मनुषा यत्समिद्धः ।

श्रियं वसानो अमृतो विचेता मर्मजेन्यः श्रवस्यः स वाजी ॥ १ ॥

जोह्वः । अग्निः । प्रथमः । पिताऽइव । इळः । पदे । मनुषा । यत् । संऽइद्धः ।

श्रियं । वसानः । अमृतः । विऽचेताः । मर्मजेन्यः । श्रवस्यः । सः । वाजी ॥ १ ॥

जोह्वः सर्वयज्ञार्थं ज्ञातव्यो होतव्यो वा ॥ इत्यतेर्जुहोतिर्वा रूपं ॥ तादृशः प्रथमः । अर्धिवं देवानामवम त्वास्मानात् । मुख्यो योऽग्निः । यत् यदेळ इळायाः पद उत्तरवेद्यात्मकं स्थानं मनुषा मनुष्येण यजमानेन समिद्धः सोऽग्निः पितेव देवानां हविष्प्रापणेन पालको भवति । श्रियं दीप्तिं वसान आच्छादयन् अमृतो मरुधमरहितो विचेता विविधप्रज्ञः श्रवस्यः । श्रव इत्यज्ञनाम । तस्मिं हितः । वाजी बलवान् । सोऽग्निर्मर्मजेन्यः सर्वः परिचरणीयो भवति ॥ यद्वलुगतात्कन्यप्रत्ययः ॥

श्रूया अग्निश्चिचभानुहवं मे विश्वाभिर्गीर्भिरमृतो विचेताः ।

श्यावा रथं वहतो रोहिता वोतारूपाह चक्रे विभृचः ॥ २ ॥

श्रूयाः । अग्निः । चिचऽभानुः । हवं । मे । विश्वाभिः । गीऽभिः । अमृतः । विऽचेताः ।

श्यावा । रथं । वहतः । रोहिता । वा । उत । अरूपा । अहं । चक्रे । विऽभृचः ॥ २ ॥

अमृतो मरणधमरहितो विचेता विशिष्टप्रज्ञश्चिचभानुर्विचिचदीप्तिश्चायनीयदीप्तिर्वा सोऽग्निर्विश्वाभिर्गीर्भिः स्तुतिसाधनभूतः सर्ववैर्क्यः क्रियमाणं मे मम हवं स्तोत्रं श्रूयाः । शृणोतु । तस्यापि रथं श्यावा श्यावणीवस्थां वहतः । वा अपि वा रोहिता रोहिद्वर्णावस्थां रथं वहतः । रोहिद्वर्णयोरश्वयोः श्यावादिवर्णपरिग्रहः वेक्ष्या भवति । विभृचो नानास्थानेषु विहृतश्चक्र । ऋत्विग्भिरकारि खलु ॥ करोतिः कर्मणि लिट् ॥

उत्तानायांमजनयन्सुषूतं भुवदग्निः पुरुषेणासु गर्भः ।

शिरिणायां चिदक्नुना महीभिरपरीवृत्तो वसति प्रचेताः ॥ ३ ॥

उत्तानायां । अज्जनयन् । सुऽसूतं । भुवन् । अग्निः । पुरुऽपेशासु । गर्भः ।

शिरिणायां । चित् । अक्नुना । महःऽभिः । अपरिऽवृतः । वसति । प्रऽचेताः ॥ ३ ॥

उत्तानायामुत्तानशयायामरण्यां सुपूतमपिहोत्रार्थं सुपु प्ररितमपिमजनयन् । अध्वर्वाद्य उदपादयन् । सोऽपिः पुरुपेशासु । पेश इति रूपनाम । वङ्गरूपास्वोपधीपु गर्भो भुवन् । अतर्वर्तमानतया गर्भ इव भवेत् ॥ भवन्नेर्लिङ्गि रूपं ॥ शिरिणायां । शिर्यन्तेऽस्यां भुतानीति शिरिणा रात्रिः । तस्यामप्यक्नुना । अज्जनादक्नुनामः । तेन तमसापरीवृतोऽसंस्पृष्टः अत एव महोभिस्तेजोभिर्युक्तः प्रचेताः प्रकृष्टप्रज्ञः सन् वसति । दीप्यमानो वर्तते ॥

जिघर्ष्यग्निं हविषा घृतेन प्रतिक्षियन्तं भुवनानि विश्वा ।

पृथुं तिरश्चा वयसा बृहन्तं व्यचिष्टमन्नै रभसं दृशानं ॥ ४ ॥

जिघर्षि । अग्निं । हविषा । घृतेन । प्रतिऽक्षियन्तं । भुवनानि । विश्वा ।

पृथुं । तिरश्चा । वयसा । बृहन्तं । व्यचिष्टं । अन्नैः । रभसं । दृशानं ॥ ४ ॥

विश्वा सर्वाणि भुवनानि प्रतिक्षियन्तं विश्वानरात्मनाधिष्ठितं पृथुं महान्तं तिरश्चा सर्वतः प्रवर्तमानेन वयसा पेशासु बृहन्तं प्रवृत्तमन्नेर्लिङ्गि रूपं व्यचिष्टं व्याप्तं रभसं वलवन्तं दृशानमेवंगुणवत्तया दृश्यमानमग्निं पुरोडाशादिलक्षणेन हविषा घृतेन च जिघर्षि ॥ प्रति ह्येष सर्वाणि भुतानि चेति पृथुं तिरश्चा वयसा धुमेन बृहन्तं व्यचिष्टमन्नै रभसं दृशानमित्यवकाशवन्तमन्नैरन्नादं दीप्यमानमित्यतदा विश्वत इत्या सर्वतः प्रत्येकं जुहोमीत्य तदरक्षसेत्यहेऽमानेन मनसद् जुपेत्येतत्पर्यग्रीरिति मर्यग्रीरित्येष स्पृहयद्वर्णा अपिर्नाभिमृश इति न ह्येष मृशेत दीप्यमानो भवतीति ॥

आ विश्वतः प्रत्येकं जिघर्ष्यरक्षसा मनसा तज्जुपेत ।

मर्यग्रीः स्पृहयद्वर्णा अग्निर्नाभिमृशे तन्वा ३ जर्भुराणः ॥ ५ ॥

आ । विश्वतः । प्रत्येकं । जिघर्षि । अरक्षसा । मनसा । तत् । जुपेत ।

मर्यऽग्रीः । स्पृहयत्ऽवर्णः । अग्निः । न । अभिऽमृशे । तन्वा । जर्भुराणः ॥ ५ ॥

विश्वतः सर्वत्र व्याप्य वर्तमानं प्रत्येकं यच्च प्रत्यागच्छन्तमग्निं यन् घृतेनाजिघर्षि । आसिञ्चामि । अरक्षसा बाधकरहितेन मनसा स्तीक्ष्णेण सह तदाज्यं जुपेत । भवान् भवेत् । मर्यग्रीः । मर्यमर्त्यैः श्रयणीयो भजनीयः । स्पृहयद्वर्णः । यादृशं वर्णं यजमानः स्पृहयति तादृशवर्णोपेतः । तन्वा तेजसा जर्भुराणः पुर्यमाणोऽपिर्नाभिमृशे । अतितेजस्वितयाभिमर्शनीयो न भवति ॥ अभिपूर्वाभ्युशेः कृत्यार्थं कन्प्रत्ययः ॥

ज्ञेया भागं सहसानो वरेण त्वादृतासो मनुवद्देम ।

अनूनमग्निं जुह्वा वचस्या मधुपृचं धनसा जोहवीमि ॥ ६ ॥

ज्ञेयः । भागं । सहसानः । वरेण । त्वाऽदृतासः । मनुऽवत् । वदेम ।

अनूनं । अग्निं । जुह्वा । वचस्या । मधुऽपृचं । धनऽसाः । जोहवीमि ॥ ६ ॥

वरेण । वारयत्यनेन शत्रून्नाति वरं तेजः । तेन सहसानः शत्रून्भिवन् त्वं भागं भजनीयं स्तोत्रं ज्ञेयाः । जानीहि ॥ आग्नीर्लिङ्गि वात्यस्य संयोगादिः । पा० ६. ४. ६८. इत्यत्र ॥ त्वादृतासः । त्व दृतो येषामसि ते त्वादृतासः । यद्वा त्वया प्रेरिता वयं मनुवन्त मनुर्वि वदेम । स्तोत्रं ब्रूयामः । जुह्वा । ह्वयन्तेऽस्मास्मिन्त जुह्वीना पावविशिषो वा । तयानूनं संपूर्णं मधुपृचं मधुना कर्मफलं यजमानं संयोगयन्तमग्निं धनसा धनस्य संभक्ताहं वचस्या स्तुतिकामनया जोहवीमि । आह्वयामि ॥ ॥ ७ ॥

शुधी हवामित्येकविंशत्यधिकादशं मूक्तं गार्त्समदं । अत्रानुक्रमणिका । शुधि मैकेन्द्रं विराटस्थानमृते
ऽत्यामिति । विराटस्थाना विष्टुप । तल्लक्षणमनुक्रमण्यामुक्तं । नवकां विराजस्वितुभ्यश्च द्वा वा विराजां नवकस्वे-
ष्टुभ्यश्च विराटस्थानिति । अत्रा विष्टुप विष्टुपस्थानुक्तत्वात् । इन्द्रो देवता ॥ पृथ्व्यस्य चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीयंशस्ति
दं मूक्तं निविज्ञानं । तत्रदं तृतीयं मूक्तं । चतुर्थेऽहनीति खंडे सूचितं । शुधी हवामिन्द्र मरुत्वो इन्द्रति मरुत्व-
तीय । आ० ७ ११ । इति ॥

शुधी हवामिन्द्र मा रिपण्यः स्याम ते दावने वसूनां ।

इमा हि त्वामूर्जो वर्धयति वसूयवः सिंधवो न क्षरंतः ॥ १ ॥

शुधि । हव । इन्द्र । मा । रिपण्यः । स्याम । ते । दावने । वसूनां ।

इमाः । हि । त्वां । ऊर्जः । वर्धयति । वसुऽयवः । सिंधवः । न । क्षरंतः ॥ १ ॥

गृत्समदः स्तीति । हे इन्द्र मे हवं मदीयमिदं स्तोत्रं शुधि । शुणु । मा रिपण्यः । मा हिंसीः । इदमन्यं न
माधीय इति मा निराकापीः ॥ दूरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिपण्यतीति निपातितः ॥ वयं ते तवं वसूनां दावने
दानाय स्याम । पात्रभुता भवम । इमा अस्माभिर्दत्तानि वसूयवो दातुर्यज्ञमानस्य धनमिच्छति ॥ केदमि
परिक्षायां कथं । तादृशानि चरंतः स्रवंतः सिंधव इव घृतवरणोपतान्यूर्जो हविलक्षणाऽन्यज्ञानि त्वां
वर्धयति हि ॥

मृजो महीरिद्र या अपिन्वः परिष्ठिता अहिना शूर पूर्वीः ।

अमन्यं चिद्दामं मन्यमानमवाभिनदुक्थवीवृधानः ॥ २ ॥

मृजः । महीः । इन्द्र । याः । अपिन्वः । परिऽस्थिताः । अहिना । शूर । पूर्वीः ।

अमन्यं । चित । दामं । मन्यमानं । अवं । अभिनत् । उक्थैः । वृवृधानः ॥ २ ॥

शूर शत्रूणां हिमक हे इन्द्र या अपोऽपिन्वः । अवर्धयः । पूर्वीः प्रभुतास्ता अहिना मेघिन वृषेण वा
परिष्ठिताः । अधिष्ठिता आकाताः । ततस्त्व तस्मादहिः सकाशात् महीमेहतीरपः स्रजः । व्यस्रजः । उक्थैः
शस्त्रैर्विवृधानो वर्धमानस्त्वं दामं सर्वस्योपक्षपयितारममर्थं चित मरणधर्मरहितमेवात्मानं मन्यमानं तमसु-
रमवाभिनत । अवाद्गुणं यथा भवति तथा ॥ भिदिर विदारणे । लडि सिपि रूपं ॥

उक्थेष्विन्नु शूर येषु चाक्स्तोमेष्विन्द्र रुद्रियेषु च ।

तुभ्येदेता यामु मंदमानः प्र वायवे सिंसते न शुभाः ॥ ३ ॥

उक्थेषु । इत् । नु । शूर । येषु । चाक्न् । स्तोमेषु । इन्द्र । रुद्रियेषु । च ।

तुभ्यं । इत् । एताः । यामु । मंदमानः । प्र । वायवे । सिंसते । न । शुभाः ॥ ३ ॥

हे शूरद्र थेषूक्थेषु होत्रादिभिः क्रियमाणेषु शस्त्रेषु रुद्रियेषु । रुद्रियं मुखं । तस्माधनमुतेषु । यद्वा रुद्रा
स्तोतारः । तत्कृतेषु उन्नातृणा स्तोमेषु च नु चिप्रं चाकन । स्तुतीः कामयमे ॥ कर्मतः कर्मतेषा यद्भुजि रूपं ॥
यामु स्तोत्रशस्त्ररूपासु स्तुतिषु मंदमानो हृष्यन् भवामि ता एताः शुभा दीप्यमानाः स्तुतयो वायवेऽस्मदीयं
यज्ञं प्रत्याशक्ते तुभ्येत् तुभ्यमेव प्रसिंसते । त्वदर्थमेव प्रसरति । न संप्रत्यर्थं । ता अधुना सवस्व ॥

शुभं नु ते शुष्मं वर्धयंतः शुभं वज्रं बाहोर्दधानाः ।

शुभस्वमिन्द्र वावृधानो अस्मे दीसीर्विशः सूर्येण सखाः ॥ ४ ॥

शुभ्रं । नु । ते । शुष्मं । वर्धयंतः । शुभ्रं । वज्रं । बाह्वोः । दधानाः ।

शुभ्रः । त्वं । इंद्र । ववृधानः । अस्मे इति । दासीः । विशः । सूर्येण । सत्याः ॥ ४ ॥

हे इंद्र ते तव शुभ्र गोभनं शुष्मं बलं स्तोत्रैर्वर्धयंतः शुभ्रं दीप्तं वज्रमायुधं नृ क्षिप्रं तव बाह्वोर्दधाना निदधानाः । सूर्यमानो ह्रीद्रोऽसुरवधाय वज्रमादत्त इतीत्यंरूपेणायुधं निदधाना भवामः । ववृधानः स्तोत्रैर्वर्धमानः शुभ्रस्तजसा युक्तस्त्वमस्मै अस्माकं दासीरुपलपयित्रीर्विश आसुरीः प्रजाः सूर्येण सुष्ठु प्रेरकेण । आयुधं हि प्रेरयति त्वं युध्यस्विति । एवंरूपेण बाह्वोर्निहितेन वज्रेण सत्याः अभिभव ॥ महंत्येत्येन लिङि परस्मैपदं ॥

गुहा हितं गुह्यं गृह्णहमप्स्वपीवृतं मायिनं शियंतं ।

उतो अपो द्यां तस्तत्त्वांसमहन्नहिं शूर वीर्येण ॥ ५ ॥

गुहा । हितं । गुह्यं । गृह्णं । अपिऽमु । अपिऽवृतं । मायिनं । शियंतं ।

उतो इति । अपः । द्यां । तस्तत्त्वांसं । अहं । अहिं । शूर । वीर्येण ॥ ५ ॥

हे शूरेन्द्र गुहा गुहायां हितं निहितं अत एव गृह्यमप्रकाश्यं गृह्ण गृहमपीवृतं तिरोहितं । अत्रैकस्मिन् रोधानरूपेऽर्थे पुनरुक्त्यस्तिरोधानभूयस्त्वप्रतिपादनपराः । अभ्यासि हि भूयानर्था भवति । यथाहो दर्शनीयाहो दर्शनीयिणि । तादृशं मायिनं माय्यविनमसुरं जियंतं निषमंतं उतो अपि चापो वा दिवं च तस्तत्त्वांसं स्वसामर्थ्येन स्तभयंतं इत्यंभुतमहिमसुरं मेघं वा वीर्येण सामर्थ्यभूतेन वज्रेणाहन । हतवानस्मि ॥ हन हिमा गयोऽरित्यस्य लिङि रूपं ॥ ३ ॥

स्तवा नु तं इंद्र पूर्या महान्युत स्त्वाम नूतना कृतानि ।

स्तवा वज्रं बाह्वोरुगंतं स्तवा हरी सूर्यस्य केतू ॥ ६ ॥

स्तवं । नु । ते । इंद्र । पूर्या । महानि । उत । स्त्वाम् । नूतना । कृतानि ।

स्तवं । वज्रं । बाह्वोः । उगंतं । स्तवं । हरी इति । सूर्यस्य । केतू इति ॥ ६ ॥

हे इंद्र पूर्या पूरावनानि महानि महति ते तव कर्माणि नृ क्षिप्रं स्तव । स्त्वाम् । उत अपि च नूतनाधुनातनानि कृतानि कर्माणि स्त्वाम् । बाह्वोरुगंतं दीप्यमानं वज्रं स्तव । स्त्वाम् । किंच सूर्यस्य मुष्टं प्रेरकस्य सुवीर्यस्य वा सूर्यात्मनो वंद्यस्य केतू प्रज्ञापको हरी एतन्नामकावस्थी स्तव । स्त्वाम् ॥ पुत्रं सुतो । तिडा तिडो भवन्तीत्युत्तमबहुवचनस्य मध्यमकवचनादेशः । वज्रं कर्दमीति शपो लुगभावः ॥

हरी नु तं इंद्र वाजयंता घृतश्रुतं स्वारं स्वांष्टा ।

वि समना भूमिरप्रशिष्टारंस्त पर्वतश्चित्सरिष्यन ॥ ७ ॥

हरी इति । नु । ते । इंद्र । वाजयंता । घृतऽश्रुतं । स्वारं । अस्वांष्टा ।

वि । समना । भूमिः । अप्रशिष्ट । अरंस्त । पर्वतः । चित् । सरिष्यन ॥ ७ ॥

हे इंद्र वाजयंता वेगं कुर्वता ॥ तत्करोतीति णिच् ॥ ते तव हरी एतन्नामकावस्थी घृतश्रुतं घृतस्योदकस्य ध्यावयितारं स्वारं मेघध्वनिं नृ क्षिप्रमस्वांष्टा ॥ स्वरतिः शब्दकर्मा । पाकं पचतीतिवदेकधातीरनुवादः । लिङि रूपं ॥ समना समखला यद्वा समना सर्वतो व्यप्रशिष्ट । गर्जनं श्रुत्वा समोपरि वृष्टिर्भवतीति प्रथिताभुत । तथा पर्वतश्चित् मेघोऽपि सरिष्यन् वर्षणार्थमितस्ततो गमिष्यन् अरंस्त । अरमत ॥ रमतेर्लिङि रूपं ॥

नि पर्वतः साद्यप्रयुच्छन्सं मातृभिर्वावशनो अक्रान् ।

दूरे पारे वाणीं वर्धयंत इंद्रेपितां धमनिं पप्रथन्नि ॥ ८ ॥

नि । पर्वतः । सादि । अप्रयुच्छन् । सं । मातृभिः । वावशानः । अक्रान् ।

दूरे । पारे । वाणी । वर्धयंतः । इंद्रेऽपितां । धमनिं । पप्रथन् । नि ॥ ८ ॥

अप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् वर्षणे सावधानः पर्वतो मेघो निपादि । नभसि निषण्ण आसीत् । मातृभिरङ्गिमा-
ध्यमिकाभिर्वाग्भिर्वा संवावशानः सह शब्दं कुर्वाणोऽक्रान् । अक्रमीत् । इतस्ततः संचारमकरोत् ॥ क्रमतेर्लङि
वङ्गत्वं कंदमीति विकरणस्य लुक् ॥ दूरे पारेऽतिदूरेऽंतरिक्षे स्थितां वाणीं माध्यमिकां वाचं वर्धयंतः स्तोत्रैः
समुद्रां कुर्वतः स्तोतारो मरुतो वंद्रेपितामिद्रेण प्रेरितां धमनिं शब्दं कुर्वाणां तां वाचं नितरां पप्रथन् ।
अप्रथयन् ॥

इंद्रो महं सिंधुमाशयानं मायाविनं वृत्रमस्फुरन्निः ।

अरेजेतां रोदसी भियाने कनिक्रदतो वृष्णो अस्य वज्रात् ॥ ९ ॥

इंद्रः । महं । सिंधुं । आऽशयानं । मायाऽविनं । वृत्रं । अस्फुरत् । निः ।

अरेजेतां । रोदसी इति । भियाने इति । कनिक्रदतः । वृष्णः । अस्य । वज्रात् ॥ ९ ॥

बलवानिंद्रो महं सिंधुं । स्थित इतस्ततः संचरतीति सिंधुर्मेघः । तमाशयानं तमधिष्ठाय शयानं माया-
विनं वृत्रमसुरं । यद्वा सिंधुवदकं । तदधिष्ठाय शयानं वृत्रं । वृष्णोऽपि काशमिति वृत्रो मेघः । तं निरस्फुरत् ।
निरहन् । वृष्णो वर्षकस्यास्यिन्द्रस्य कनिक्रदतः शब्दं कुर्वाणा वज्राद्वियाने भयं प्राप्तं रोदसी वायामृथिव्याव-
रेजेतां । अकपेतां ॥ दाधतिदधतीत्यादिना कनिक्रदतशब्दो निपातितः ॥

अरोरवीडृष्णो अस्य वज्रोऽमानुषं यन्मानुषो निजूर्वात् ।

नि मायिनो दानवस्य माया अपादयत्पपिवान्सुतस्य ॥ १० ॥

अरोरवीत् । वृष्णः । अस्य । वज्रः । अमानुषं । यत् । मानुषः । निऽजूर्वात् ।

नि । मायिनः । दानवस्य । मायाः । अपादयत् । पपिऽवान् । सुतस्य ॥ १० ॥

वृष्णः कामानां वर्षकस्यास्यिन्द्रस्य वज्रोऽरोरवीत् । भृशं शब्दमकरोत् । कदेत्यपेक्षायामाह । यद्यदा अमानुषं
मनुष्याणां रहितं । यद्वा मानुषोऽहं न भवामीत्येवं मन्यमानं तमसुरं मानुषो मनुष्याणां हितकारी यद्वा
मतिमानिंद्रो निजूर्वात् । नितरां हिंस्यात् । जिघांसतीत्यर्थः ॥ जूर्वतिर्हंसाकर्मणो लटि रूपं ॥ सुतस्याभिपुत्रं
सोमं पपिवान् पीतवान् मायिनो मायाविनो दानवस्य । दानुर्नाम वृत्रमाता दानुः शय इत्यादिषु दृष्टत्वात् ।
तस्याः पुत्रस्य वृत्रस्य माया वचनानि न्यपादयत् । न्यपातयत् । बबाधति यावत् ॥ ॥ ४ ॥

पिवापिबेदिंद्र शूर सोमं मंदंतु त्वा मंदिनः सुतासः ।

पृणंतस्ते कुक्षी वर्धयन्त्वित्था सुतः पौर इंद्रमाव ॥ ११ ॥

पिबंऽपिब । इत् । इंद्र । शूर । सोमं । मंदंतु । त्वा । मंदिनः । सुतासः ।

पृणंतः । ते । कुक्षी इति । वर्धयन्तु । इत्था । सुतः । पौरः । इंद्रं । आव ॥ ११ ॥

गूर बलवत् हे इन्द्र पिब पिबेत् । अभिपुतमिमं सोमं पिबेव । आदरार्थेण वीप्सा । मंदनी मदकराः सुमासेऽभिपुताः सोमास्त्वा मंदन्तु । त्वां मादयतु ॥ मदि सुत्यादिषु । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ ते सोमास्ते तव कृषी उदरस्थोर्भा पार्श्वीं पृणतः पुरयंतः संतस्त्वां वर्धयंतु । इत्यानेन प्रकरेण पीर उदरपुरकः सुतोऽभिपुतः सोम इद्रं त्वामीव । तर्पयतु ॥ अवतेस्तर्पणार्थस्य लिटि रूपं ॥

त्वे इन्द्रायभूम विप्रा धियं वनेम ऋतया सपंतः ।

अवस्यवो धीमहि प्रशस्तिं सद्यस्ते रायो दावने स्याम ॥ १२ ॥

त्वे इति । इन्द्र । अपि । अभूम । विप्राः । धियं । वनेम । ऋतया । सपंतः ।

अवस्यवः । धीमहि । प्रशस्तिं । सद्यः । ते । रायः । दावने । स्याम ॥ १२ ॥

हे इन्द्र विप्रा मेधाविनो वयं ते त्वयि त्वद्दयेऽभुम । अपि सानुनयप्रश्ने वर्तते । ते तव हृदये किं वर्तामहे इति । ऋतया । ऋतं कर्मफलं । तत्कामनया सपंतस्त्वा परिचरणाख्येन कर्मणा स्पृशतो वयं धियं त्वद्बुद्धेश्च क्रियमाणं कर्म वनेम । संभजमहि ॥ वने पण संभक्ता । आशीर्लिङि लिट्याश्रयिदुत्यङ्प्रत्ययः ॥ किंच अवस्यवस्त्वत्तो रक्षणमिच्छंतः प्रशस्तिं । शस्तिः शंसनं । प्रकृष्टशंसनं स्तोत्र धीमहि । त्वयि निदधीमहि । ततस्ते त्वदीयस्य रायो धनस्य दावने दाबाय पात्रभुताः सद्यः स्याम । इदानी भवंम ॥

स्याम ते त इन्द्र ये त ऊती अवस्यव ऊर्जे वर्धयंतः ।

शुष्मिंतम् यं चाकनाम देवास्मि रयिं रासि वीरवैतं ॥ १३ ॥

स्याम । ते । ते । इन्द्र । ये । ते । ऊती । अवस्यवः । ऊर्जे । वर्धयंतः ।

शुष्मिन्ऽतमं । यं । चाकनाम । देव । अस्मे इति । रयिं । रासि । वीरऽवैतं ॥ १३ ॥

हे इन्द्र ते तवोती ऊत्या प्रणयनेन ॥ अवतः प्राप्तर्यस्य क्तिनि रूपं ॥ ये ते तवावस्यवो रक्षाकामा ऊर्जे हविर्बलमग्नं वर्धयंतो भवति ते तव वयं ते स्याम । त्वदधीना भवंम । देव शीतमान हे इन्द्र शुष्मिंतम् दानभागायार्हतया बलवत्तम यद्वा शत्रुणा शोषयितुमत यं रयिं चाकनाम । कामयामहे ॥ कनतः कात्यर्थश्च यद्बलुगंतस्य लोटि रूपं ॥ वीरवत् पुत्रपौत्रैः सहितं तादृश रयिमस्मै अस्मभ्य रासि । देहि ॥

रासि क्षयं रासि मित्रमस्मे रासि शर्ध इन्द्र मारुतं नः ।

सज्जोषसो ये च मंदसानाः प्र वायवः पांत्यग्रणीति ॥ १४ ॥

रासि । क्षयं । रासि । मित्रं । अस्मे इति । रासि । शर्धः । इन्द्र । मारुतं । नः ।

सऽज्जोषसः । ये । च । मंदसानाः । प्र । वायवः । पांति । अयं नीतिं ॥ १४ ॥

हे इन्द्र क्षयं । वियंति निवसंत्यत्रेति ज्यो गृहं । तदस्मभ्यं रासि । देहि । तथा मित्रं सत्पायमस्मै अस्मभ्य रासि ॥ वाक्यभेदादनिघातः ॥ मारुतं मरुता देवाविशा संबधि शर्धा बल नोऽस्मभ्य रासि । एतेन मरुताम व्यागमनं प्रार्थयति । ये मरुतः सज्जोषसः सह प्रीयमाणा मदतो मोदमाना वायवो यज्ञं प्रति गतारः संतोऽग्रणीतिमये ज्ञीयमानं सोमं प्रपांति । प्रकर्षेण पिबति तेषां शर्ध इति समन्वयः । यद्वा ये च वायवोऽये ज्ञीयमानं सोमं पिबति तेषां वायूनां बलं रासि ॥ वायव इति पुत्राया वृहवचनं । वार्युर्हि सोमस्याग्रपातति ॥

य्वन्विन्नु येषु मंदसानस्तृप्तोम पाहि दृत्त्यदिंद ।

अस्मान्त्सु पृत्वा तरुचावर्धयो द्यां बृहद्भिरङ्गैः ॥ १५ ॥

व्यंतु । इत् । नु । येषु । मंदसानः । तृपत् । सोमं । पाहि । दृष्यत् । इंद्र ।

अस्मान । सु । पृत्सु । आ । तरुच । अवर्धयः । द्यां । बृहत्सभिः । अर्कैः ॥ १५ ॥

हे इंद्र येषु तव सहायभूतेषु मरुतु मंदसानो मायन्भवसि ते मरुतो नु विप्रं व्यंतु । सोमं भक्षयंतु । इत् एवार्थः । दृष्यत् ॥ दृहतंरिद रूप ॥ आत्मानं दृढीकुर्वन् त्वं तृपत् तर्पयंतमिमं सोमं पाहि । पिब । तरुच शूचूणां हिमक हे इंद्र बृहद्विर्वलवद्विरर्करचनीयैर्मरुद्भिः सहितस्त्वं । आ इति चार्थः । तेनास्मान द्यां च सु सुष्ठु दुस्तु पशुपुत्रादिभिरस्मान अस्मत्पानेन च दिवमवर्धयः । यद्वा येषु सोमेषु मंदसानो मोदमानो भवसि ते सोमा व्यंतु । त्वा गच्छंतु । शेषं पूर्ववत् ॥ ॥ ५ ॥

बृहतं इन्नु ये ते तरुचोऽप्येभिर्वा सुम्नमाविवासान् ।

सृणानासो बर्हिः पस्त्यावत्सोता इदिंद्र वाजमग्मन् ॥ १६ ॥

बृहतं । इत् । नु । ये । ते । तरुच । उऽप्येभिः । वा । सुम्नं । आऽविवासान् ।

सृणानासः । बर्हिः । पस्त्यऽवत् । त्वाऽऊताः । इत् । इंद्र । वाजं । अग्मन् ॥ १६ ॥

तरुच आपद्गस्तारक हे इंद्र ये पुमांसः सुम्नं मुखकरं त्वामुक्थेः शस्त्रैराविवासान् । परिचरयुः ॥ विवाः सतंलंघ्यडागमः ॥ त एव पुमांसो नु विप्रमविलंबिन बृहतो महातो भवन्तीति पुरणः । किंच बर्हिः सृणानासो वेत्या बर्हिराक्षादयंतो ये त्वा परिचरति ते त्वीता इत त्वंया रजिताः संत एव पस्त्यावत् गृहसहितं वाजं मत्तमग्मन् । गच्छति ॥

उयेध्विन्नु शूर मंदसानस्त्रिकंदुकेषु पाहि सोममिंद्र ।

प्रदोधुवच्छश्रुषु प्रीणानो याहि हरिभ्यां सुतस्य पीतिं ॥ १७ ॥

उयेषु । इत् । नु । शूर । मंदसानः । त्रिऽकंदुकेषु । पाहि । सोमं । इंद्र ।

प्रऽदोधुवत् । श्मश्रुषु । प्रीणानः । याहि । हरिऽभ्यां । सुतस्य । पीतिं ॥ १७ ॥

हे शूर बलवतिंद्र उयेषून्मेषु बहन्तोऽशस्त्रवत्सु त्रिकंदुकेषु ज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकेष्वभिप्रविकेष्ट्वहःसु मंदसानो हृष्यन् सोम पाहि । पिब । ततः प्रीणानः सोमपानेन प्रीतो भवन् श्मश्रुषु लिप्तं सोमं प्रदोधुवत् ॥ धृञ् कपेन । यद्भुगंतस्य शतरि रूपं ॥ पुनःपुनर्धुन्वन् सुतस्याभिपुतस्य पीतिं पानमुद्दिश्य हरिभ्यामश्वाभ्यां युक्तः सन् याहि । गच्छ ॥

धिष्वा श्वः शूर येन वृचमवाभिन्तदानुमौर्णवाभं ।

अपावृणोर्ज्योतिरार्याय नि सव्यतः सादि दस्युरिंद्र ॥ १८ ॥

धिष्वा । श्वः । शूर । येन । वृचं । अवऽअभिन्त । दानुं । और्णऽवाभं ।

अपं । अवृणोः । ज्योतिः । आर्याय । नि । सव्यतः । सादि । दस्युः । इंद्र ॥ १८ ॥

शूर हे इंद्र श्वस्तादृशं बलं धिष्वा । धारय ॥ दधातिर्लोष्टि बहन् कंदसीति शपो लुक् । कंदसुभयर्थेति वा स आर्द्धधातुकत्वादडागमः ॥ येन बलेन दानुं दानोः पुचं वृचमौर्णवाभं । ऊर्णनाभिः कीटविशेष और्णवाभ इत्युच्यते । तमिवावाभिन्त । बिभेद्विष । यद्वा और्ण ऊर्णनाभिः । तदाभ तत्सदृशमित्यर्थः । ततस्त- मोरूपस्य हननादायाय कर्मणामनुष्ठाने अनायः कृत्साय राजर्षये वा ज्योतिः प्रकाशकमादित्यमपावृणोः ।

उद्घाटितवानसि । दस्युः कर्मणामुपपत्तयिता स वृत्रः सव्यतस्तव सव्यपार्श्वे निपादि । त्वया नितरा सन्नो बाधितो वर्तते ॥

सनेम ये ते ऊतिभिस्तरंती विश्वाः स्पृध आर्येण दस्यून ।

अस्मभ्यं तत्त्वाष्टं विश्वरूपमरंधयः साख्यस्य चिताय ॥ १९ ॥

सनेम । ये । ते । ऊतिऽभिः । तरंतः । विश्वाः । स्पृधः । आर्येण । दस्यून ।

अस्मभ्यं । तत् । त्वाष्टं । विश्वऽरूपं । अरंधयः । साख्यस्य । चिताय ॥ १९ ॥

सनेम तान्पुरुषान् संभज्जम ये ते तवोतिभिः पालनेर्विधांः स्पृधः स्पर्धमानाः सर्वा विश्वस्तरतो हिंसताः तथार्येणार्यभाविन दस्युनपत्तपयितून हिंसतो भवति । तदस्मभ्य वशमानय । किं तत् । तदाह । त्वाष्टं त्वष्टः मृत विश्वरूपमेतन्नामकममुरमरंधयः ॥ रथ्यतिर्वशगमने ॥ वशमानयः । यद्वा तममुरमवधीः ॥ रथ हिंसासराख्योः । रधिजभोरचीति नुम ॥ इन्द्रस्त्वाष्टमवधीदित्ययमर्थेति चिरीयक विश्वरूपो वै त्वाष्टः । ते० ० ५ १ । इत्यत्र महता प्रबंधन प्रपंचितः । किंच साख्यस्य सविभावस्यानुपालनाय चिताय महर्पथे वशमानयः । यद्वा सनेम ते वय प्रवृद्धा भवम ये वयं तव रक्षाभिः स्पर्धमानाः प्रजा दस्युश्च तरंतोऽतिक्रामतो भवम ॥ सनेमेति वृत्त्यर्थं आयुदात्तः । यथा सनेममित्रावरुणा सभतः । १५ ५० १ । इति । मैकर्मकश्चेत् मध्योदात्तः । सनेम वाज तव । ८ ६१ ४ । इति । तरंतः । तु भ्रवन्तरणयोः । शतरि रूप । संज्ञावचनश्चेदतोदात्तः । यथा तरत इव महता । ५ ६१ १० । इति ॥

अस्य सुवानस्य मंदिनस्त्रितस्य न्यवुदं वावृधानो अस्तः ।

अवर्तयत्सूर्यो न चक्रं भिनन्नलमिंदो अंगिरस्वान ॥ २० ॥

अस्य । सुवानस्य । मंदिनः । त्रितस्य । नि । अर्बुदं । ववृधानः । अस्तरित्यस्तः ।

अवर्तयत् । सूर्यः । न । चक्रं । भिनत् । लं । इंदोः । अंगिरस्वान ॥ २० ॥

मंदिनोऽस्य मदकरमिमं सुवानस्य मृतवतस्त्रितस्य तीर्णनमस्कस्य महर्पथं वावृधानः सोमन वर्धमान इंदोऽर्बुदं । अर्बुन ददातीत्यर्बुदो भघः । अनुस्वारस्य रफक्कादमः । यद्वा नार्भतत । अर्बुदाख्यममुरं न्यस्तः ॥ अर्बु हिंसायामित्यस्य लङि तिपि बह्वलं कंदमीति विकरणस्य लुक् । गुण कृते हल आदिना तिलोपः ॥ नितराम वर्धित । महान्तं चिदर्बुदं नि क्रमीः पदा । १५ ५१ ६ । इत्यादिष्वर्बुदवधः स्पष्टमुक्तं । किंच अंगिरस्वान अंगिरीभिः सहित इंदोऽवर्तयत् । अमुरहननार्थं वज्रमभ्रामयत् । सूर्यो न । यथा सूर्यश्चक्रं भ्रामयति तद्वत् । यद्वा यस्मादमु राद्विया सूर्यः स्वकीयं रथचक्रं नावर्तयत् । निषधार्थोऽत्र नकारः । वर्तयितुं नाशकत त वलं पणीना प्रभुममुरं भिनत् । वज्रणाभिनत् । यद्वा द्विचक्रो हि पुर्वं सूर्यस्य रथः । तस्यैक चक्रमिद्रेणापहत । सूर्य इति मुषा मुलुगिति षष्ठ्येकवचनस्य सु । सूर्यस्य संबध्यपहतं तदेकं चक्रमवर्तयत् । रक्तोहननार्थमभ्रामयत् । तत्र चक्रेण वलमभिनत् । नञर्थे ॥

अहर्गणेषु साध्यदिनसर्वनपु तायमानरूपवक्त्रावाकस्याहरहः शस्यमज्जकमभितष्ठेति मुक्तं । नूनं सा त इत्येता तस्याते शंसनीया । सुवितं च । नूनं सा त इत्यतमुत्तमं । आ० १० ४ । इति ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिदं दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ २१ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इंदु । दक्षिणा । मघोनी ।

शिक्षा । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ २१ ॥

हे इन्द्र या दक्षिणा दक्षमुत्साहनं करोतीति दक्षिणा स्तोतृभ्यो देया ते त्वत्संबधिनी मघोनी धनवती

अरिचि स्तोत्रे वरं श्रेष्ठमभिमतमर्थं नूनं प्रतिदुह्यत । इदानीं प्रतिदोग्धि । संपादयतीत्यर्थः । तादृशीं दक्षिणां स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं शिब । प्रयच्छ । किंच भगो भजनीयस्त्वं माति धक् ॥ दहेदानीत्यस्य लुङि मंचे घसेत्यादिना जुनेक ॥ नोऽस्मानतिक्रम्यान्त्यभ्यो दक्षिणां मा दाः । प्रथममस्मभ्यं दत्त्वा पश्चादन्येभ्यो दीयतामित्यर्थः । यद्वा नोऽस्माकं कामान मा धक् । मा धावीः । अपचितफलदानेन पुरयेत्यर्थः । सुवीराः शोभनपुत्रपात्राः संतो वयं विदधेऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभुतं स्तोत्रं वंदेम । त्वामुद्दिश्य ब्रवाम ॥ अत्र सा ते प्रतिदुग्धामिति प्रकृत्य वीरो वीरयत्यमित्रान वतर्वा स्याद्वतिकर्मणो वीरयतेत्येतं निष्कृतमनुसंधेयं । नि० १. ७. ॥ ६ ॥ ॥ १ ॥

द्वितीयेऽनुवाक एकादश मृक्तानि । तत्र यो जात इति पंचदशर्चं प्रथमं मृक्तं गार्त्समदं वैष्टुभैमंद्रं ॥ संखे निष्कवन्त्य निविद्वानीयस्य पुरस्ताद्यो जात एवेति शंस्यत् । यदि पर्यायानिति खंडे मृचितं । यो जात एवेति निष्कवन्त्य आ० ६. ६. इति ॥ आभिप्रविके तृतीयेऽहनि निष्कवन्त्ये यो जात एवेति निविद्वानीयं । मृचितं च । तृतीयस्य चर्यमा यो जात एवेति मध्यंदिनः । आ० ७. ७. इति ॥ विश्वजिति माध्यंदिनमवने मैत्रावरुणः स्वशस्त्रे प्राकृतात्सूक्तात्पूर्वं यो जात इति साममृक्तं शंसत् । विश्वजितोऽपि नर इति खंडे मृचितं । सवा मदासो यो जात एवाभूरक इति साममृक्तानि । आ० ८. ७. इति ॥ अपिष्टुनिष्कवन्त्ये निविद्वानमिदं । श्वेनाजिराभ्यामिति खंडे मृचितं । तिष्ठा हरी इति यो जात एवेति मध्यंदिनः । आ० ९. ७. इति ॥ महावते निष्कवन्त्ये यो जात एवेति मृक्तं । ऊरू इति खंडे मृचितं । वने न वा यो न्यधाद्यि चाकन यो जात एव प्रथमो मनस्वान् । ए० आ० ५. ३. १. इति ॥ अचेतिहासो बृहदेवतायामुक्तः । संयुज्य तपसात्मानंभेद्रं बिभ्रन्महद्वपुः । अदृश्यत मुहूर्तं दिवि च व्योम्नि चेह च ॥ तमिंद्र इति मत्वा तु दैत्या भीमपराक्रमां । धुनिश्च चुमुरिद्योभौ सायुधावभिपेतुः ॥ विदित्वा स तयोर्भावमृषिः पापं चिकीर्षतोः । यो जात इति मृक्तेन कर्मणिद्राण्यकीर्तयत् ॥ अन्ये त्वन्यथा वर्णयंत । पुरा किंलंद्रादयो वैन्ययज्ञं समीजग्मुः । गुत्समदोऽपि तत्रागत्य सदस्यःसीत् । दैत्यांचंद्रजिघांसया तत्र समागमन । तान् दृष्ट्वा निजगमिंद्रो यज्ञावृत्समदाकृतिः । स च गुत्समदो वैन्येन पुत्रितो यज्ञवाटान्निरगच्छत् । निर्गच्छंतं तमृषिं दृष्ट्वा अयमेवंद्र इति मन्यमानासममुराः परिवव्रुः । नाहमिंद्रमुक्तः किंलिवंगुणोपेतः स इत्यनेन मृक्तेन तान्प्रत्युवाच ॥ अपरे त्वेवं कथयति । गुत्समदस्य यज्ञे प्रविष्टमेकाकिनमिंद्रं ज्ञात्वामुराः परिवव्रुः । स इंद्रो गुत्समदरूपेण यज्ञवाटान्निरगत् स्वर्गं जगाम । ततोऽमुरा इंद्रो विलंबित इत्यंतःप्रविश्य गुत्समदं दृष्ट्वा पूर्वमेव गुत्समदो गतः अयं त्विंद्रोऽस्मन्नयावृत्समदरूपेणास इति त जगुर्हः । स तान् नाहमिंद्रोऽयमित्यनेन मृक्तेन प्रत्युवाच । अयमेवार्थो महाभारते प्रपचितः ॥

यो जात एव प्रथमो मनस्वान्देवो देवान्क्रतुना पर्यभूषत् ।

यस्य शुष्माद्रोदसी अभ्यसेतां नृणास्यं महा स जनास इंद्रः ॥ १ ॥

यः । जातः । एव । प्रथमः । मनस्वान् । देवः । देवान् । क्रतुना । परिऽअभूषत् ।

यस्य शुष्मात् । रोदसी इति । अभ्यसेतां । नृणास्यं । महा । सः । जनासः । इंद्रः ॥ १ ॥

गुत्समदो ब्रूते । जनसो जना हे अमुराः यो जग एव जायमान एव सन प्रथमो देवानां प्रधानभूतो मनस्वान् मनस्विनामयगण्यो देवो द्योतमानः सन क्रतुना वृत्रवधादिलक्षणेन स्वकीयेन कर्मणा देवान् सर्वाभ्याग्देवान्पर्यभूषत् । रत्नकलेन पर्ययहीत ॥ भूष अलंकारं भूवादः । लङि रूपं ॥ यद्वा सर्वानन्यान्देवान्पर्यभूषत् पर्यभवत् । अत्यकामत ॥ अस्मिन्पक्षे भवतेत्यर्थेन ततः । श्र्युकः कितीतीट्प्रतिषेधः ॥ यस्विंद्रस्य शुष्मात् शरीरात् बलात् रोदसी यावापुथिव्यावभ्यसेतां । अविभीतां ॥ भ्यस भये । अनुदासित । भ्यस भयवेगयोरिति निष्कृताः । नि० ३. ७१. ॥ अभ्यसेतामवपेतां वा । तथा च मंत्रांतरं । इमे चित्तव मन्यवे चोपेतं भियसा मही । १. ८०. ११. इति । नृणास्य सेनानक्षत्रस्य बलस्य महा महत्त्वेन युक्तः स इंद्रो नाहमिति ॥ अत्र निष्कृत् । यो जायमान एव प्रथमो मनस्वी देवो देवान्क्रतुना कर्मणा पर्यभवत्पर्यगृह्णात्यर्थरक्षदत्यकामदिति वा यस्य बलाद्यावापुथिव्यावविभीतां नृणास्य महा बलस्य महत्त्वेन स जनास इंद्र इत्युपेर्दृष्टार्थस्य प्रीतिर्भवत्याख्यानसंयुक्ता । नि० १०. १० । इति ॥

यः पृथिवीं व्यथमानामदृह्यः पर्वतान्प्रकुपितोऽरम्णात् ।

यो अंतरिक्षं विममे वरीयो यो द्यामस्तभ्रात्स जनास इंद्रः ॥ २ ॥

यः । पृथिवीं । व्यथमानां । अदृह्यः । यः । पर्वतान् । प्रकुपितान् । अरम्णात् ।

मः । अंतरिक्षं । विममे । वरीयः । यः । द्यां । अस्तभ्रात् । सः । जनासः । इंद्रः ॥ २ ॥

हे जनाः य इन्द्रो व्यथमानां चलन्तीं पृथिवीमदृहत । शर्करादिभिर्दृढामकरोत् ॥ दृह दृहि वृद्धी ॥ यस्य प्रकुपितान इतस्तत्तुलितान्पञ्चयुक्ताम्पर्वतानरम्णात् । नियमितवान् । स्व स्व स्थाने स्थापितवान् ॥ अरम्णात् रमु क्रीडायां । अंतर्भावितव्यर्थस्य व्यत्ययन प्राप्रत्ययः ॥ यस्य वरीय उन्नतममंतरिक्षं विममे । निर्ममे । विस्तीर्णं चकरित्यर्थः । यस्य द्यां दिवसस्तभ्रात् । स्तभनिर्दृढामकरोत् ॥ सप्त रोधन इति मीनो धातुः ॥ स एव इन्द्रो नाहमिति ॥

यो हत्वाहिमरिणात्सप्त सिंधून्यो गा उदाजदपथा वलस्य ।

यो अश्वमेतोऽंतरिक्षं जजान संवृक्समत्सु स जनास इंद्रः ॥ ३ ॥

यः । हत्वा । अहिं । अरिणात् । सप्त । सिंधून् । यः । गाः । उदाजदपथा । अप । वलस्य ।

यः । अश्वमेतोः । अंतरिक्षं । अश्विं । जजान । संवृक् । समत्सु । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ३ ॥

योऽहिं मेघ हत्वा मेघहननं कृत्वा सप्त सर्पणशीलाः सिंधुन स्यदनशीला अपोऽरिणात् । प्ररयत् । यद्वा सप्त गंगायमुनाद्या मुख्या नदीररिणात् ॥ रीड स्वर्णं क्वादिः ॥ यस्य वलस्य वलनामकस्यासुरस्यापथा तत्त्वर्तुकातिरोधात्तृहता गा उदाजत । निरगमयत् ॥ अपथा । अपपूर्वाहधातरात्तथोपसर्गे । पा० ३ ३ १०६ । इति भावेऽङ्प्रत्ययः । मुपां मुलुगिति पंचम्या आकारः ॥ यथाश्वमेतोः । अश्वमेतोऽप्राप्तिर्वा । अमित्यश्वमा मेघः । अत्यंतमृदुरूपयोर्मैघयोरेतमर्थं व्युत्तमयि जजान । उत्पादयामास । यस्य समत्सु । संभक्षयति यो नृणामाथूंपीति समदः संघामाः । तेषु संवृक् भवति ॥ वृणक्तिर्हिमाथेस्य कृपि रूप ॥ स इन्द्रो नाहमिति ॥

येनेमा विश्वा चवना कृतानि यो दासं वर्णमधरं गुहाकः ।

श्वघ्नीव यो जिगीवां लक्षमादर्यः पुष्टानि स जनास इंद्रः ॥ ४ ॥

येन । इमा । विश्वा । चवना । कृतानि । यः । दासं । वर्णं । अधरं । गुहाकः । अकरित्यकः ।

श्वघ्नीऽइव । यः । जिगीवान् । लक्षां । आदत् । अर्यः । पुष्टानि । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ४ ॥

येनेद्रेणमिमानि विश्वा चवना नश्वराणि भुवनानि कृतानि । स्थिरीकृतानि । यस्य दासं वर्णं शुद्धादिकं । यद्वा दासमुपपत्तयितारमधरं निरुष्टमसुरं गुहा गुहायां गृहस्थानि नरके वाकः । अकापीति ॥ करोतिर्लुङि मञ्च घमेत्यादिना लुलुकि रूपं ॥ लक्षं लक्ष्य जिगीवान् ॥ जि जय । क्रमो मनलितोर्जित्यभ्यामादत्तरस्य कृत् । दीर्घस्कादसः ॥ जितवान् योऽर्योऽरिः ॥ पण्यकवचनं कादसो यणादेशः ॥ शत्रोः सबधीनि पुष्टानि समृद्धा न्यादत् । आदत्ते । तत्र दृष्टान्तः । श्वघ्नीव । श्वभिर्मृगान् हतीति श्वघ्नी व्याधः । यथा व्याधो जिघृक्षस्त मृगं परि गृह्णाति तद्वत् ॥

यं स्मा पृच्छन्ति कुह सेति घोरमुतेमाहुर्नेपो अस्तीत्यनं ।

सो अर्यः पुष्टीर्विज इवा मिनाति अदस्मे धत्त स जनास इंद्रः ॥ ५ ॥

यं स्म । पृच्छन्ति । कुह । सः । इति । घोरं । उत । इ । आहुः । ना । एषः । अस्ति । इति । एनं ।

सः । अर्यः । पुष्टीः । विजः । इव । आ । मिनाति । अत । अस्मि । धत्त । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ५ ॥

अपश्यतो जना धीरं शत्रूणां घातकं यं पृच्छति स कृह मति । स इन्द्रः कुत्र वर्तते इति ॥ मति । सोऽपि लोपे चित्पादपुरणमिति सोर्लोपे गुणः ॥ न क्वचिदस्मी तिष्ठतीति मन्यमाना जना एनामिन्द्रमाहः एष इन्द्रो नास्तीति । तथा च मर्वेन्द्रो अस्तीति नेम उ त्व आह । ८. १०० ३. इति । ईमिति पुरणः । स इन्द्रो विज इव । इवशब्द एवार्थः । उद्वजक एव मन अयोऽरेः संबधीनि पुष्टीः पोषकाणि गवाश्वादीनि धनान्यामिनाति । सर्वतो हिनास्ति ॥ मीड हिमाया । मीनातिनिगम इति ह्रस्वः ॥ तस्मात् अदस्मा इन्द्राय धत्त । स इन्द्रोऽस्तीति विश्वासमत्र कुरुत । यद्यप्यसौ विशेषतोऽस्माभिर्न दृश्यते तथापि अस्तीति विश्वासं कुरुत । एवं निर्धारणमहिमोपेतः स इन्द्रो नाहमिति ॥ ७ ॥

यो रधस्य चोदिता यः कृशस्य यो ब्रह्मणो नाधमानस्य कीरेः ।

युक्तयाव्णो योऽविता सुगिप्रः सुतसोमस्य स जनास इदं ॥ ६ ॥

यः । रधस्य । चोदिता । यः । कृशस्य । यः । ब्रह्मणः । नाधमानस्य । कीरेः ।

युक्तयाव्णः । यः । अविता । सुगिप्रः । सुतसोमस्यः । सः । जनासः । इदं ॥ ६ ॥

यो रधस्य ॥ रध हिमामराद्धोः ॥ समृद्धस्य चोदिता धनानां प्ररयिता भवति । यश्च कृशस्य च दरिद्रस्य च यश्च नाधमानस्य ॥ नाधुणाधु यावोपतापयथाणीः पु ॥ याचमानस्य कीरेः ॥ करोतिः कीर्तयते वा ॥ स्तोत्रब्रह्मणो ब्राह्मणस्य च धनानां प्ररयिता । यश्च सुगिप्रः शोभनहनुः सुशीर्षको वा सन युक्तयाव्णोऽभिष-
षार्थमुद्यतयाव्णः सुतसोमस्याभिपुतसोमस्य यजमानस्याविता रजिता भवति स एवन्द्रो नाहमिति । ब्रह्म-
शब्दस्य त्वत्परत्वे ह्याद्युदात्तता स्यात् यथा ब्रह्म वत्त्वानां अजरं मुवीर । ३. ८२. इति । अयं त्वतोदात्तः
पठ्यत इति नात्रपरः ॥

यस्याश्वासः प्रदिशि यस्य गावो यस्य यामा यस्य विश्वे रथासः ।

यः सूर्य य उपसं जज्ञान यो अपां नेता स जनास इदं ॥ ७ ॥

यस्य । अश्वासः । प्रदिशि । यस्य । गावः । यस्य । यामाः । यस्य । विश्वे । रथासः ।

यः । सूर्य । यः । उपसं । जज्ञान । यः । अपां । नेता । सः । जनासः । इदं ॥ ७ ॥

यस्य सर्वातर्यामितया वर्तमानस्य प्रदिशि प्रदेशेऽनुशासनं यस्यासौऽश्वा वर्तते । यस्यानुशासने गावः । यस्यानुशासने यामाः । यमतेऽवेति यामा जनपदाः । यस्याज्ञाया विश्वे सर्वे रथामो रथा वर्तते । यश्च वृत्तं हत्वा सूर्यं जज्ञान । जनयामास । यश्चोपसं । तथा मंचः जज्ञान सूर्यमुपसं मुदसाः । ३. ३२. ८. इति । यश्च मेघमे-
दनद्वारापा नेता प्ररकः स इन्द्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

यं क्रंदसी संयती विह्वयेते परेऽवर उभया अमिचाः ।

समानं चिदर्थमातस्थिवासा नाना हवेते स जनास इदं ॥ ८ ॥

यं । क्रंदसी इति । संयती इति संऽयती । विह्वयेते इति विऽह्वयेते । परे । अवरे ।

उभयाः । अमिचाः ।

समानं चित् । रथं । आतस्थिऽवासा । नाना । हवेते इति । सः । जनासः । इदं ॥ ८ ॥

यं क्रंदसी रोदसी शब्दं कुर्वाने मानुषी देवी च द्वे मेने वा संयती परस्परं संगच्छन्ती यमिन्द्रं विह्वयेते । स्वरन्तार्थं विविधमाह्वयतः । पर उल्लेष्टा अवरेऽधमाद्योभया उभयविधा उभयमाह्वयति । समानमिन्द्ररथ सद्गुणं रथमातस्थिवासा आस्थिता इी रथिनी तममिन्द्रं नाना पृथक् पृथक् ह्वयेते । आह्वयेते । यद्वा समानमे-
कारथमाह्वयिन्द्रापी ह्वयेते । यन्नार्थं यजमानैः पृथगाह्वयेते । तयोरन्यतरः स इन्द्रो नाहमिति ॥

यस्मान्न ऋते विजयंते जनांसो यं युध्यमाना अवसे हवन्ते ।
 यो विश्वस्य प्रतिमानं बभूव यो अच्युतच्युत्स जनास इंद्रः ॥ ९॥
 यस्मात् नं । ऋते । विऽजयंते । जनासः । यं । युध्यमानाः । अवसे । हवन्ते ।
 मूः । विश्वस्य । प्रतिऽमानं । बभूव । यः । अच्युतऽच्युत् । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ९॥

यस्मादृते जनासो जना न विजयते । विजयं न प्राप्नुवति । अतो युध्यमाना युद्धं कर्वाणा जना अवसे
 स्वरक्षणाय यमिंद्रं हवन्ते । आह्वयन्ति । यश्च विश्वस्य सर्वस्य जगतः प्रतिमानं प्रतिनिधिर्बभूव । यश्चाच्युतच्युत्
 अच्युतानां चयरहितानां पर्वतादीनां च्यावयिता स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

यः शश्वतो मध्येनो दधानानमन्यमानाञ्छवी जघान ।
 यः शर्धते नानुददाति शृध्यां यो दस्योर्हता स जनास इंद्रः ॥ १०॥
 यः । शश्वतः । महि । एतः । दधानान् । अमन्यमानान् । शवी । जघान् ।
 यः । शर्धते । न । अनुऽददाति । शृध्यां । यः । दस्योः । हता । सः । जनासः । इंद्रः ॥ १०॥

यो मर्हि महदेनः पापं दधानान् शश्वतो बह्वनमन्यमानान् आत्मानमजानत इंद्रश्चपुत्रयतो वा जनान्
 शवी । शृणाति शत्रुनर्ननति शरुर्वचः । तेषामुधनं जघान ॥ हतेर्निटि रूपं ॥ यश्च शर्धते उत्साहं कुर्वतेऽनात्म
 ज्ञाय जनाय शृध्यामत्माहनीयं कर्म नानुददाति । न प्रयच्छति ॥ अनुपूर्वात् इदानीं दानं जीहोत्यादिकः ।
 अश्वस्तानामादिरिति तिङि चोदात्तवतीति गतिर्निघातः ॥ यश्च दस्योरुपचर्षयितुः शत्रोर्हता घातकः स
 इंद्र इत्यादि पूर्ववत् ॥ ८॥

यः शंबरं पर्वतेषु क्षियंतं चत्वारिंश्यां शरद्विदत् ।
 ओजायमानं यो अहिं जघान दानुं शयानं स जनास इंद्रः ॥ ११॥
 यः । शंबरं । पर्वतेषु । क्षियंतं । चत्वारिंश्यां । शरदि । अनुऽअविदत् ।
 ओजायमानं । यः । अहिं । जघान् । दानुं । शयानं । सः । जनासः । इंद्रः ॥ ११॥

यः पर्वतेषु क्षियंतमिन्द्रभिया बह्वन संवत्सरान्प्रवृत्तो भूत्वा पर्वतगुह्याम् निवसंतं शंबरमेतन्नामकं माया
 विनममुर चत्वारिंश्या शरदि चत्वारिंशे संवत्सरेऽन्विदत् । अन्विष्यालभत । लभ्या च य ओजायमानं ॥
 कर्तुः क्यङ् सलोपश्च ओजसोऽप्सरसो नित्यं । पा० ३ १ ११. २ । इति सकारलोपः ॥ बलमाचरंतमहिमाहृतार
 दानुं दानवं शयानं शबरममुर जघान हतवान् स इंद्रो नाहमिति ॥

यः सप्तरश्मिवृषभस्तुविष्मानवामृजन्मतेवे सप्त्र सिंधून् ।
 यो रौहिणमस्फुरद्वज्रबाहुद्यामारोहतं स जनास इंद्रः ॥ १२॥
 यः । सप्तरश्मिः । वृषभः । तुविष्मान् । अवऽअमृजत् । सतेवे । सप्त्र । सिंधून् ।
 यः । रौहिणं । अस्फुरत् । वज्रऽबाहुः । द्यां । आरोहतं । सः । जनासः । इंद्रः ॥ १२॥

यः सप्तरश्मिः सप्त्रसंख्याकाः पर्जन्या रश्मयो यस्य । ते च रश्मयो वराहव स्वतपसो विद्युन्महसो ध्रुपयः
 श्वापयो गृहमेधाश्चेतीति ये चमेऽशिमिवद्विषः पर्जन्याः सप्त्र पृथिवीमभिवर्षति वृष्टिभिः । ति० आ० १. ९ ४ ५ ।
 इति तैत्तिरीयारण्यकं ह्यास्त्राताः । वृषभो वर्षकस्तुविष्मान् वृष्टिमाभ्वन्वान्वा सप्त्र सप्रेणमभावात्सिंधुपः

सर्तवे सरणायावाहजत । अवच्छेदवान् । यदा गंगायाः सप्त मुख्या नदीरहजत । यद्य वज्रवाहः सन् दां
दिवमारोहंतं रोहिणममुरमस्फुरत् । जघान ॥ स्फुर स्फुरणे तुदादिः ॥

द्यावां चिदस्मै पृथिवी नमेते शुष्माच्चिदस्य पर्वता भयंते ।

यः सोमपा निचितो वज्रबाहुर्यो वज्रहस्तः स जनास इंद्रः ॥ १३ ॥

द्यावा। चित्। अस्मै। पृथिवी इति। नमेते इति। शुष्मात्। चित्। अस्य। पर्वताः। भयंते।

यः। सोमपाः। निचितः। वज्रबाहुः। यः। वज्रहस्तः। सः। जनासः। इंद्रः॥ १३॥

अस्मा इद्राय द्यावा पृथिवी ॥ इतरेतरपितृया द्विवचनं प्र मित्रयोर्वरुणयोः । १. ६६. १ । इतिवत् ॥ नमेते ।
स्वयमेव प्रह्वीभवतः ॥ णम् प्रह्वत्वे । कर्मकर्तरि न दुहस्वनमां यक्चिणावति यक्ः प्रतिपधः ॥ चिदपि च
अस्यंद्रस्य शुष्माद्वलात्पर्वता भयंते । विभ्यति । यः सोमपाः सोमस्य पाता निचितः सर्वैः । यदा अन्विभ्योऽपि
देवभ्यो वृढागः । वज्रवाहर्वज्रमदृशवाहः । यद्य वज्रहस्तो वज्रयुक्तः स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

यः सुन्वतमवर्तति यः पचंतं यः शंसंतं यः शशमानमूती ।

यस्य ब्रह्म वर्धनं यस्य सोमो यस्येदं राधः स जनास इंद्रः ॥ १४ ॥

यः। सुन्वतं। अवर्तति। यः। पचंतं। यः। शंसंतं। यः। शशमानं। मूती।

यस्य। ब्रह्म। वर्धनं। यस्य। सोमः। यस्य। इदं। राधः। सः। जनासः। इंद्रः॥ १४॥

यः सुन्वतं सोमाभिपद्ये कुर्वतं यजमानमवर्तति । रक्षति । यद्य पुरोडाशादीनि हवींषि पचंतं । यज्ञोतो
ऊतये ॥ मुपां मुनुगिति चतुर्थ्याः पूर्वमवर्णदीर्घः ॥ स्वरकार्ये शस्त्राणि शंसंतं यद्य शशमानमवर्तति । सोत्रं
कुर्वाणं रक्षति । ब्रह्म परिवृढं सोत्रं यस्य वर्धनं वृद्धिकरं भवति । तथा यस्य सोमो वृद्धिहेतुर्भवति । यस्य
चंदमस्मदीयं राधः पुरोडाशादिलक्षणमन्नं वृद्धिकरं भवति । स इंद्र इत्यादि प्रसिद्धं ॥

यः सुन्वते पचते दुध आ चिद्वाजं दर्दपि स किलासि सत्यः ।

वयं ते इंद्र विश्वहं प्रियासः सुवीरासो विदथमा वदेम ॥ १५ ॥

यः। सुन्वते। पचते। दुधः। आ। चित्। वाजं। दर्दपि। सः। किलं। असि। सत्यः।

वयं। ते। इंद्र। विश्वहं। प्रियासः। सुवीरासः। विदथं। आ। वदेम॥ १५॥

इदानीमृषिः साक्षात्कृतमिंद्रं प्रति प्रवृत्ति । हे इंद्र यो दुधो दुग्धरः सन् सुन्वते सोमाभिपद्ये कुर्वते पुरो-
डाशादिहवींषि पचते यजमानाय वाजमन्नं वलं वादर्दपि । मुपां प्रापयसि स तादृशस्त्वं सत्यो यथार्थभूतो
ऽसि । न पुनर्नास्तीति बुद्धियोग्योऽसि । किलिति प्रसिद्धा । ते तव प्रियासः सुवीरासः कक्ष्याणपुत्रपौत्राः संतो
वयं विश्वह सर्वंज्वहःसु विदथं सोत्रमावदेम । ब्रूयाम ॥ ॥ १५ ॥

अतुर्जनिचीति त्रयोदशर्चं द्वितीयं मुक्तं गार्त्समदं । अतुः सप्तोनांत्या त्रिष्टुबित्यनुक्रमणिका । अस्मभ्य
तदस्येति त्रयोदशी त्रिष्टुप् । शिष्टांस्तुष्टुबंतपरिभाषया जगत् । इन्द्रो देवता ॥ उक्त्यै तृतीयसवनेऽक्का-
वाकशस्त्रेऽस्य मुक्तस्य विनियोगः । सूचितं च । अतुर्जनिची नू मतो भवा मित्रः । आ० ६. १. इति ॥ दशरात्रे
षष्ठेऽह्न्यापि तृतीयसवनेऽक्कावाकशस्त्र एतत्सूक्तं । अतुर्जनिचीति नित्यान्यैकाहिकानि । आ० ८. ४. इति
सूचितं ॥

चतुर्जनिनी तस्या अपस्परि मक्षू जात आविगद्यासु वर्धते ।

तदाहना अभवत्पिपुषी पयोऽङ्गोः पीयूषं प्रथमं तदुक्थ्यं ॥ १ ॥

॥ ऋतुः । जनित्री । तस्याः । अपः । परि । मधु । जातः । आ । अविशत् । यासु । वर्धते ।

तत् । आहनाः । अभवत् । पिप्पुषी । पयः । अंशोः । पीयूषं । प्रथमं । तत् । उक्त्यं ॥ १ ॥

अतुर्वर्षीयाः कालो जनित्री सोमस्य जनयित्री जननी भवति । तस्याः परि तस्या जनन्याः सकाशाज्जातः सोमोऽप उदकानि मनु गीघ्रमाविशत । याम्बप्सु सोमो वर्धते ता अविशदित्यन्वयः । तस्मादप्सु प्रविष्टत्वात् सोम आहना आहृत्योऽभिषोतयो भवति । आहना इति सकाशात्तमिदं पदं । तथा च मन्त्रवर्णः । ये ते मदा आहनसो विहायसः । १०. ७५. ५. इति । या चांगुरुषा सोममता पयः सारभुतं पिप्पुषी वर्धयन्मभवत् ॥ प्याय-तेर्लिङ्ति क्रस्मी लिङ्गोऽथेति पीभावः । वसोः संप्रसारणं । उगितश्चेति डीप ॥ अङ्गोस्तस्याः सोममतायाः पीयूष रसभुतं पय उक्थं प्रशस्य हविर्विद्रुस्य भवति ॥

सधीमा यँति परि विभ्रंतीः पयो विश्वप्स्याय प्र भरंत भोजनं ।

समानोऽध्वा प्रवतामनुष्यते यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युकथ्यः ॥ २ ॥

सधी । ई । आ । यन्ति । परि । विभ्रतीः । पयः । विश्वऽप्स्याय । प्र । भरत । भोजनं ।

समानः । अध्वा । प्रऽवता । अनुऽस्यदे । यः । ता । अकृणोः । प्रथमं । सः । अस्मि ।

उक्त्यर्थः ॥ २ ॥

• सधी । अचतेर्लुक् क्कादंसः । सहस्य सधिरिति सध्यादेशोऽतोदात्तत्वेन निपातितः । सधीचीनाः पय उदकं परं परितो विभ्रतीर्विभ्राणा ईमेता नय आर्यन्ति । सर्वतो गच्छति । ता नयो विध्यप्स्याय विद्यासा- मपामाश्रयभुताय समुद्राय भोजनं ॥ भुज्यत इति भोजनं पयः ॥ प्रभरत । प्रकर्षणं संपादयन्ति । कृत एतत् तदाह । प्रवतां प्रवणवतां निम्नगानां पयमामनुष्यदे ॥ कृत्यार्थं तर्षकंकन्यत्यन इति कन्प्रत्ययः ॥ अनुष्यदनी- योऽध्वा मार्गः समान एको हि । यन्ता तानि सोमोत्पादननदीप्रवर्तनादीनि कर्माणि प्रथमं पुर्वमङ्गणोः । अकरोः । स तादृङ्गुहिसोपितस्त्वमुक्थ्योऽसि । सर्वः प्रणस्यो भवसि ॥

अन्वेको वदति यहदाति तदृपा मिनन्तदृपा एक ईयते ।

विश्वा एकस्य विन्दुदस्तिदिशते यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥३॥

अनु०। एकः०। वदति०। यत्०। ददाति०। तत्०। रूपा०। मिनन०। तत्०ऽअपाः०। एकः०। डेयते०।

विश्वाः । एकस्य । विऽनुदः । तितिहाते । यः । ता । अकृणीः । प्रथमं । सः । अस्मि ।

उक्त्यर्थः ॥ ३ ॥

यजमानो यद्विद्वैश्वो ददाति तदेको होतानुवदति । याज्यापुरोनुवाक्याभ्यां देवतः स्मारयति । एकोऽध्वर्यु रूपा पश्यादीनां रूपाणि मिमन्त्रिमन् तदपास्तविशमनाख्यमपः कर्म यस्य तादृशः सन् ईयते । दैवयजने सर्वत्र गच्छति । एकस्याध्वर्यांविश्या विनुदः सर्वाणि तत्कर्तृकाणि विलेपणरूपाणि कर्मवैगुण्यानि तितित्वे । तद्योगप्राप्यश्चित्करणेन ब्रह्मा सहेते ॥ गुप्तिञ्चिह्नः सन् चमायामर्षति ॥ तानि होवप्प्रदानादीनि कर्माणि यस्त्वमकृणोः । अकारयः सः त्वमकथोऽसि ॥

प्रजाभ्यः पुष्टिं विभजंत आसते रयिमिव पृष्ठं प्रभवंतमायते ।

असिन्वन्दैष्टः पितुरन्ति भोजनं यस्ताकृणोः प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥४॥

प्र॒ऽजाभ्यः । पु॒ष्टिं । वि॒ऽभजंतः । आ॒स॒ते । रयिं॒ऽइव । पृ॒ष्ठं । प्र॒ऽभवंतं । आ॒ऽय॒ते ।
अ॒सि॒न्वन् । दंष्ट्रैः । पि॒तुः । अ॒त्ति । भो॒ज॒नं । यः । ता । अ॒कृ॒णोः । प्र॒थ॒मं । सः । अ॒सि ।
उ॒क्त्यः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र पुष्टि त्वया दत्तं पोषकं धनं स्वकीयाभ्यः प्रजाभ्यो विभजंतोऽस्येतावदस्येतावदिति विभागं कुर्वतो गृहमेधिन आसते । स्वस्वगृहपु निवसन्ति । तत्र दृष्टांतः । आयते गृहं प्रत्यागच्छतेऽतिथये पृष्ठं धारकं प्रभवतं वज्रभरणसमर्थं रयिं धनं यथा विभज्य प्रयच्छति तद्वत् । असिन्वन् सेतुबंधादिकं कर्म कुर्वन् लोकः पितुः पालयिष्यादिवः सकाशादागतं भोजनमुदकं तत्कार्या औपधीर्दंष्ट्रैर्दंतैरत्ति । भक्षयति । यद्वा असिन्वन् अद्याप्रियमाणोऽपि पितुः पालकस्य यजमानस्य संबंधि भोजनं हविर्लक्षणमन्नं दंष्ट्रैर्दंतरूपैर्जालैरत्ति । यस्माकृणो-रित्यादि सिद्धं ॥

अ॒धा॒कृ॒णोः पृ॒थि॒वीं सं॒दृ॒णे दि॒वे यो धी॒ती॒नाम॒हि॒ह॒न्ना॒रि॒ण॒क॒प॒थः ।
तं त्वा॒ स्तो॒मे॒भि॒रु॒द॒भि॒र्न वा॒जि॒नं दे॒वं दे॒वा अ॒ज॒न॒न्ता॒स्यु॒क्त्यः ॥ ५ ॥
अ॒ध॒ । अ॒कृ॒णोः । पृ॒थि॒वीं । सं॒दृ॒णे । दि॒वे । यः । धी॒ती॒नां । अ॒हि॒ह॒न् । अ॒रि॒ण॒क॒ । प॒थः ।
तं । त्वा॒ । स्तो॒मे॒भिः । उ॒द॒भिः । न । वा॒जि॒नं । दे॒वं । दे॒वाः । अ॒ज॒न॒न् । सः । अ॒सि ।
उ॒क्त्यः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र अध अपि च त्वं दिवे योतमानाय सूर्याय पृथिवीं चलितां सतीं दृढीकृत्य संदृणे संदर्शनीया-मकृणोः । अकरोः ॥ दृणे विष्ये चेति केन्द्रप्रत्ययांतत्वेन निपातितः ॥ यश्च त्वं धीतीनां चलन्तीनां नदीनां पथो मार्गानरिणक । अरचयः । गंतुं योग्यान्करोरित्यर्थः ॥ रिचिर विरचन । लडि सिप । तस्य हृत्पद्यादिना लोपः ॥ अहिहन् अहर्वृत्तस्य मेघस्य वा, हंतर्ह इन्द्र देवाः स्तोतारस्तं तादृशं देवं त्वां स्तोमेभिः स्तोत्रैरजन् । तत्र दृष्टांतः । उदभिर्न वाजिन । यथा वाजिनमथमुदभिर्दकैर्वर्धयति तद्वत् ॥ पदोतोमासित्यादिनोदकस्यो-दन्भावः ॥ शेषं सिद्धं ॥ ॥ १० ॥

यो भो॒ज॒नं च॒ दय॑से च॒ वर्ध॑नमा॒र्द्रा॒दा शु॒ष्कं मधु॑महु॒दोहि॑ष ।
सः शे॒व॒धिं नि॒ दधि॑षे वि॒वस्व॑ति वि॒श्वस्य॑ एकं॒ । ई॒शि॒षे सा॒स्यु॒क्त्यः ॥ ६ ॥
यः । भो॒ज॒नं । च॒ । दय॑से । च॒ । वर्ध॑नं । आ॒र्द्रा॒त् । आ॒ । शु॒ष्कं । मधु॑ऽमत् । दु॒दोहि॑ष ।
सः । शे॒व॒ऽधिं । नि॒ । दधि॑षे । वि॒वस्व॑ति । वि॒श्वस्य॑ । एकः॒ । ई॒शि॒षे । सः । अ॒सि ।
उ॒क्त्यः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र यस्त्वं भोजनं । भुज्यत इति भोजनमन्नादि । च दयसे । यजमानेभ्यः प्रयक्सि ॥ दय दानगतिर-क्षणहिंसाग्रहणेपु आत्मनेपदी ॥ किंच वर्धनं वृद्धिकरं धनं बलं वा दयसे । तथार्द्रात्कांडात् शुष्कमनार्द्रं व्रीह्यादिकं मधुमत मधुररसोपेतं दूदोहिष । दुग्धवानसि ॥ कुहेर्लिटि क्रादिनियमादिडागमः ॥ स तादृशस्त्वं विवस्वति ते परिचरणं कुर्वीणे यजमाने शेवधिं धनसदनं निदधिषे । निदधासि । किं ब्रह्मना । विश्वस्य सर्वस्य जगत एकोऽद्वितीय एव सन् ईशिषे । स्वामी भवसि ॥ ईश ऐश्वर्यं । ईशः स इतीडागमः ॥ स इत्यादि सिद्धं ॥

यः पु॒ष्पि॒णींश्च॒ प्र॒स्व॑श्च॒ धर्म॑णाधि॒ दाने॒ व्य॑व॒नी॒रधा॑रयः ।
यश्चा॒स॒मा अ॒ज॒नो दि॒द्युतो॑ दि॒व उ॒रू॒र्वी अ॒भितः॑ सा॒स्यु॒क्त्यः ॥ ७ ॥

यः । पुष्पिणीः । च । प्रऽस्वः । च । धर्मेणा । अधि । दाने । वि । अवंतीः । अधारयः ।
यः । च । असमाः । अजनः । दिद्युतः । दिवः । उरुः । ऊवान् । अभितः । सः ।
असि । उक्थ्यः ॥ ७ ॥

हे इंद्र यस्त्वं पुष्पिणीः पुष्पवतीस्य प्रस्वः प्रसुताः प्रसूयमाना वावनीरवित्रीरोपधीर्दानेऽधि ॥ उपसूयते
तस्थीत्येति दानं च । अधिकरणे स्युट् ॥ तस्मिन् तत्र धर्मेणा सकललक्षणं कर्मणा व्यधारयः । न्यदधाः ।
प्रश्नं त्वं दिवो द्योतमानस्य सूर्यस्यासमा विपमा नानाप्रकारा दिद्युतो दीप्तीरजनः । अजनयः । यद्वा दिवो
तक्षचाणि ॥ अनेर्लङ् व्यत्ययेन शप् ॥ यद्यौरुर्महास्त्वमभितः सर्वत ऊवान् महतः प्राणिनिकायान् पर्वतान्वा
हनयः । शिष्टं स्पष्टं ॥

यो नार्मेरं सहवसुं निहतवे पृष्टाय च दासवेणाय चावहः ।
ऊर्जयंत्या अपरिविष्टमास्यमुतवाद्य पुरुकृत्सास्युक्थ्यः ॥ ८ ॥
यः । नार्मेरं । सहऽवसुं । निऽहतवे । पृष्टाय । च । दासऽवेणाय । च । आवहः ।
ऊर्जयंत्याः । अपरिऽविष्टं । आस्यं । उत । एव । अद्य । पुरुऽकृत् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ८ ॥

पुरुकृत पुरुणां कर्मणां कर्ता हे इंद्र यस्त्वं नार्मेरं । नूनं मनुष्यान्मारयतीति नुमरः कश्चिदमुरः । तस्यापत्यं
नार्मेरः । तं सहवसुं । वसुना सह वर्तते इति सहवसुः । अमुरनामितत । एतन्नामकममुरं निहतव ॥ हतमुमये
तवेत्यर्थः । तादां च नितीति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥ निहतं ऊर्जयंत्या बलवत्या वज्रधाराया अपरिविष्टं
मलादिभिरव्याप्तमास्यमथैवावहः । तममुरं प्रापयः । यद्वा ऊर्जयंत्याः पिशाचिकाया आस्यं प्रापयः । किमर्थं ।
पृष्टाय । तव हविलक्षणाज्जलाभाय । दासवेणाय । दासानां दस्यूनां वेणाय विनाशाय च । यद्वा अस्माकमन्नं
लाभाय दस्युविनाशाय च ॥

शतं वा यस्य दणं साकमाद्य एकस्य श्रुष्टौ यदं चोदमाविष्य ।
अरज्जौ दस्यून्समुनदभीतये मुप्राप्यो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ ९ ॥
शतं । वा । यस्य । दणं । साकं । आ । अद्यः । एकस्य । श्रुष्टौ । यत् । ह । चोदं । आविष्य ।
अरज्जौ । दस्यून् । सं । उनप । अभीतये । मुप्राप्यः । अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥ ९ ॥

हे इंद्र एकस्यैकाकिनः श्रेष्ठस्य वा यस्य ते श्रुष्टौ सुखनिमित्ते तदर्थं शतं दणं दणं शतानि हरयो ब्राह्मणार्थं
भवन्ति । तथा च मंत्रवर्णः । इंद्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते गृक्ता ह्यस्य हरयः शता दण । ६ ४७ १८ । इति । अपि
च यद्य आ अद्यः सर्वेषां सर्वत उपजीव्यः । न तस्येगं यं नायायद्वेन नायुरिति हि श्रुतिः । यत् यद्य त्वं चोदं स्तो
त्राणां प्रेरकं यजमानमाविष्य । रचितवानसि । किंच यस्त्वमरज्जौ रज्जुर्वर्जितं बधनागारं दस्यून्पवर्पयितूनं
दभीतये । दभीतिर्नाम कश्चिद्वृषिः । तदर्थं समुनप । द्विभितवानसि ॥ उभतेहिंसाकर्मणो लङ् व्यत्ययेन श्रमः ।
हृत्स्वादिना सिपो लोपः । अडभावः क्वां दसं ॥ किंच मुप्राप्यः सुखेन सर्वरूपमर्पणीयोऽभवः । शिष्टं मिदं ॥

विश्वेदनुं रोधना अस्य पौंस्यं ददुरस्मि दधिरे कृन्तवे धनं ।
षठ्स्तभा विष्टिरः पंच संदृणः परि परो अभवः सास्युक्थ्यः ॥ १० ॥
विश्वा । इत् । अनुं । रोधनाः । अस्य । पौंस्यं । ददुः । अस्मै । दधिरे । कृन्तवे । धनं ।
षट् । अस्तभाः । विऽस्तिरः । पंच । संऽदृणः । परि । परः । अभवः । सः । असि ।
उक्थ्यः ॥ १० ॥

त्रिष्टित ॥ मुपां मुलुगिति त्रस आकारः ॥ सर्वा एव रोधना रोधस्वतो गयोऽसिंहस्य पीसं । पुंसो भादः पीसं । वीर्यमिति यावत् । अगु तदीर्यमगु वर्तते । अस्मा इन्द्राय ददुः । हविर्लवणमग्नं यजमानाः प्रयच्छन्ति । किंच कृत्स्नं कर्मणां कर्त्तुं इन्द्राय धनं दधिरे । सर्वे जना धारयन्ति । तथा च मंत्रः । इन्द्राय वाव औषधीरुताषो रयि रक्षति जीरयो वनानि । ३ ५१. ५. इति । विष्टरो विस्तीर्णाः पट् पट्संख्याका उर्वीः । ताश्च वीश्च पृथिवी चाहस्य रात्रिश्चापक्षीपधय इत्येव रूपः । ता अस्माभ्याः । नियमितवानसि । संदृशः । सम्यक् पश्यतीति संदृशो जनाः । पंच संदृशः पंच जनान् परि सर्वतः परः पारयिता पालयिता वामवः । भवसि । गतमन्यत् ॥ ११ ॥

मुप्रवाचनं तव वीर वीर्यं यदेकेन क्रतुना विंदसे वसु ।

जातूष्टिरस्य प्र वयः सहस्वतो या चकर्थे संद्र विश्वाऽस्युक्थ्यः ॥ ११ ॥

मुऽप्रवाचनं । तव । वीर । वीर्यं । यत् । एकेन । क्रतुना । विंदसे । वसु ।

जातूऽस्थिरस्य । प्र । वयः । सहस्वतः । या । चकर्थे । सः । संद्र । विश्वा । अस्मि । उक्थ्यः ॥ ११ ॥

वीर बलवान् हे इन्द्र तव वीर्यं मामर्थं मुप्रवाचनं । मुपु प्रवचनीयं । सर्वैः याचनीयमित्यर्थः । किं तत् । एकेन क्रतुना कर्मणः वसु विंदसे । शत्रूणां धनं लभसे ॥ विद्रु लभि । तुदादिः स्वरिते । यद्वा तदीयं धनं स्तोत्रप्रापयसीति यत् तत्प्राप्तमित्यर्थः । सहस्वतो बलवतो जातूष्टिरस्य । एतन्नामकः कथित । तस्य वयोऽग्नं प्रादाः । यद्वा जातूष्टिरस्य । जातु कदाचित् सर्वदा स्थिरस्य सहस्वतो बलवतो यज्ञादः कर्मणः संबन्धि वयो हविर्लवणमग्नं प्र विंदसे इति समन्वयः । या यानीमान्यन्यानि विश्वा सर्वाणि कर्माणि चकर्थं कृतवानसि । स तादृशस्त्वमुक्थ्यः । सर्वैः प्रागमनीयो भवसि ॥

अरमयः सरपसस्तराय कं तुर्वीतये च व्य्याय च सुतिं ।

नीचा संतमुदनयः परावृजं प्राधं श्रोणं अवयन्तास्युक्थ्यः ॥ १२ ॥

अरमयः । सरऽअपसः । तराय । कं । तुर्वीतये । च । व्य्याय । च । सुतिं ।

नीचा । संतं । उत् । अन्नयः । पराऽवृजं । प्र । अंधं । श्रोणं । अवयन् । सः । अस्मि ।

उक्थ्यः ॥ १२ ॥

हे इन्द्र सरपसः । सरणमपः कर्म यासां ताः सरपसः ॥ शकंधादित्वात्पररूपत्वं ॥ ता अपः कं मुखेन तराय तरणायारमयः । अक्रीडयः । किंच तुर्वीतये । तुर्वीतिनाम कथिद्राजार्पिः । तस्मै व्य्याय च । व्य्यो नाम कथित तस्मै । ताभ्यां सुतिं सरणं प्रत्यरमयः । ती हि जलपूर्णा महानदी दृष्ट्वा तरीतुमसमर्थावास्तां । ती च त्वया तारिता । परावृजं । परितः पापानि वृणाति दहतीति परावृक्तं कथिद्रापिः । तमप्सु मयं तथा नीचा नीचं संतमुदनयः । आपद्वा ऊर्ध्वं नीतवानसि । किंच अंधं संतं श्रोणं पंगुं संतं चबुर्दानादपंगुकरणाद्योदनयः । किं कुर्वन् । प्रकर्षेण अवयन् । आत्मानं कीर्तिमन्तं कुर्वन् । उदनय इति समन्वयः । स इत्यादि सिद्धं ॥

अस्मभ्यं तद्वसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसव्यं ।

इंद्र यच्चिचं श्रवस्या अनु द्यून्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १३ ॥

अस्मभ्यं । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सं । अर्थयस्व । बहु । ते । वसव्यं ।

इंद्र । यत् । चिचं । श्रवस्याः । अनु । द्यून् । बृहत् । वदेम । विदथे । मुऽवीराः ॥ १३ ॥

वसो सर्वस्य वासक वसुमन्वा हे इन्द्र सोतुभ्योऽस्मभ्यं तद्वाधो धनं दानाय । उपलक्षणमेतत् । भोगाय च समर्थयस्व । देहि । अस्मान् संगमयेत्यर्थः ॥ अर्थं याचने चुरादिरदन्त आत्मनपदी ॥ ते तव तद्वज्र प्रभुतं वसव्यं ॥

कस्विव वसव्यं । वस्वादिवात् स्वार्थिको यत् ॥ तादृशं प्रभुतं धनमस्ति खलु । चित्रं चायनीयं यहनमनु ब्रून्
अस्वहं ॥ कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ अथस्याः । भोग्यमिच्छेः ॥ अंतर्णीतिव्यर्थत्वादकर्मकत्वं । यथा रोदतीति ।
संत्वन्यः । हे ह्यत्र कर्मणी उद्देश्यकर्म च विधेयकर्मातर्भूतं । उद्देश्यकर्मणा सकर्मको भविष्यति । यथा माणवक
पुत्रीयतीति भाष्ये उदाहृतं । पा० ३. १. ८. २. । अथःशब्दात्कदापि परेक्षायां कश्च । तदंतस्य नित्यडागमे रूपं ॥
मुंवीराः कक्ष्याणपुत्रपीचाः संतो वयं विदधेऽस्मिन्यज्ञे बृहत् प्रभुतं शस्वादिक् वाक्यं वदेम ॥ ॥ १२ ॥

अध्वर्यवो भरतेति द्वादशर्चं तृतीयं मुक्तं गार्त्समदं वैष्टुभमैद्र । अध्वर्यवो द्वादशैत्यनुक्रांतं ॥ मुक्तविनियोगो
लैंगिकः । अतिरात्रे प्रथमे पर्याये होतुः शस्त्रयान्याध्वर्यव इत्येषा । अध्वर्यवो भरतद्राय सोममिति याज्या
। आ० ६. ४. । इति सूत्रितं ॥

अध्वर्यवो भरतेद्राय सोममामचेभिः सिंचता मद्यमंधः ।

कामी हि वीरः सदमस्य पीतिं जुहोत वृष्णे तदिदेष वष्टि ॥ १ ॥

अध्वर्यवः । भरत । इंद्राय । सोमं । आ । अमचेभिः । सिंचत । मद्यं । अंधः ।

कामी । हि । वीरः । सदं । अस्य । पीतिं । जुहोत । वृष्णे । तत् । इत् । एषः । वष्टि ॥ १ ॥

गुत्समदो वृत्तिः । अध्वर्यवः अध्वरस्य नेतारः । अध्वर यजमानायुक्तः ॥ कथध्वरपुत्रनस्यर्चि लोप इत्य-
कारलोपः । अत्र यास्कः । अध्वर्युरध्वरयुरध्वरं युनक्त्यध्वरस्य नेताध्वरं कामयत इति । नि० १. ८. । हे
अध्वर्यवः इंद्राय देवाय सोमं हविर्धानादुत्तरवेदिं प्रति भरत । हरत ॥ आमंत्रितस्याविव्यमानत्वादिनिघातः ॥
हत्वामचेभिः । अमा महादंत्यत्र होत्रादय इत्यमत्राणि चमसाः । तिमंशं मदकरमधः सोमलक्षणमन्नमामिंचत ।
अर्षा प्रक्षिपत । अत्र यास्कः । आ सिंचतामर्षमदनीयमंधोऽमत्रं पात्रममा अस्मिन्नदति । नि० ५. १. । इति ।
वीरः स इंद्रोऽस्य सोमस्य पीतिं पानं प्रति सदं सदं कामी हि । कामयमानो हि । तस्माद्वृष्णे वष्टि
इंद्राय सोमं जुहोत । जुहोत ॥ इ दानादनयोः । लोटि तपनप्रनथनाद्यति तवादिगः ॥ एष इंद्रस्मदित तदेव
सोमद्रव्यं वष्टि । कामयते ॥

अध्वर्यवो यो अपो वृत्रिवांसं वृत्रं जघानाग्न्येव वृष्टं ।

तस्मा एतं भरत तवृणाय एष इंद्रो अर्हति पीतिमस्य ॥ २ ॥

अध्वर्यवः । यः । अपः । वृत्रिऽवांसं । वृत्रं । जघान । अग्न्याऽऽव । वृष्टं ।

तस्मै । एतं । भरत । तत्तऽवृणाय । एषः । इंद्रः । अर्हति । पीतिं । अस्य ॥ २ ॥

हे अध्वर्यवः य इंद्रोऽप उदकानि वृत्रिवांसमावृत् स्थितं वृत्रं । वृणोत्याकाशमिति वृत्रो मेघः । त मेघ
वज्रेण जघान । हतवान् । अग्न्येव । यथाग्न्या वीशुताभिन्ना वृत्रं दहति तद्वत् । तस्मै तवृणाय सोमकामाय
तस्मा इंद्रायैतं सोमं भरत । उत्तरवेदिं प्रति हरत । एष इंद्रोऽस्य सोमस्य पीतिं पानमर्हति ॥

अध्वर्यवो यो दृभीकं जघान यो गा उदाजदप हि वलं वः ।

तस्मा एतमंतरिक्षे न वातमिदं सोमिरीणुत जृन वस्त्रैः ॥ ३ ॥

अध्वर्यवः । यः । दृभीकं । जघान । यः । गाः । उतऽआजत । अपः । हि । वलं । वरिति वः ।

तस्मै । एतं । अंतरिक्षे । न । वातं । इंद्रं । सोमं । आ । ऊणुत । जृन । न । वस्त्रैः ॥ ३ ॥

हे अध्वर्यवः य इंद्रो दृभीक । सर्वांस्विदारयति भियं करोतीति दृभीको नामामुरः । तममुरं जघान ।
यश्च वलामुरेण निबद्धा गा उदाजत । निरगमयत । ततश्च तमेव वलममुरं अपवः । अपावृणोत । हिंसितवः ।

नित्यर्थः ॥ वृणोतिर्लुङि मन्त्रे घमेत्यादिना च्लेर्लुक् । हल्ङ्यादिना तिपो लोपः ॥ तस्मा इन्द्रायैतं सोममन्तरिक्षे वात न वातमिव धाराभिर्व्याप्तं कुरुत । तदेवाह सोममिन्द्रमा ऊर्णुत । सर्वत आच्छादयत ॥ ऊर्णुञ् आच्छादने । आदादिकः । लोटि रूपं ॥ तत्र दृष्टान्तः । जूर्न जीर्णो यथा वस्त्ररंगमाच्छादयति तद्वत् ॥

अध्वर्यवो य उरणं जघान नव चखांसं नवतिं च बाहून् ।

यो अर्बुदमव नीचा बवाधे तमिन्द्रं सोमस्य भृथे हिनोत ॥४॥

अध्वर्यवः । यः । उरणं । जघान । नव । चखांसं । नवतिं । च । बाहून् ।

यः । अर्बुदं । अव । नीचा । बवाधे । तं । इन्द्रं । सोमस्य । भृथे । हिनोत ॥४॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रो नव नवतिं च एकोनशतं बाहून् चखांसं ॥ चष्टेर्दिदं रूपं । यद्वा खनतिः क्लृप्ता रूपं । निलोपः । क्वांसं रूपं ॥ सर्वस्य दर्शयन्तं । यद्वा आत्मनो देहे निखातवन्तमुरणमेतन्नामकममुरं जघान । यश्चावुदमेतन्नामकममुरं च नीचाधोमुखं कृत्वावववाधि । तमेनमिन्द्रं सोमस्य भृथे सोमं बिभ्रति पात्रे हिनोत । वर्धयत । यद्वा सोमस्य भृथे भरणे संपादने सति हिनोत । स्तोत्रेः प्रीणयत ॥ हि गतिवृद्धोः । स्वादिः ॥

अध्वर्यवो यः स्वर्ध्रं जघान यः शुष्णमशुषं यो व्यंसं ।

यः पिप्पुं नमुचिं यो रुधिक्रां तस्मा इन्द्रायांधसो जुहोत ॥५॥

अध्वर्यवः । यः । सु । स्वर्ध्रं । जघान । यः । शुष्णं । अशुषं । यः । विऽव्यंसं ।

यः । पिप्पुं । नमुचिं । यः । रुधिऽक्रां । तस्मै । इन्द्राय । अंधसः । जुहोत ॥५॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रोऽश्वं । अश्राति भक्षयति प्राणिजातमिति । यद्वा अश्रुते स्वतजसा सर्वं व्याप्नोतीत्यश्वः कश्चिदमुरः । तममुरं सु सुष्ठु जघान । अशुषं केनाप्यशोषणीयं शुष्णममुरं यश्च तममुरं व्यंसमसहीनं कृत्वा जघान । यश्च पिप्पुं तेजसा जगद्धाष्य वर्तमानमेतन्नामकममुरं नमुचिममुरं जघान यश्च । तत्तिरीयके नमुचिममुरं नालभतेति प्रकृत्य फेनेन शिर उद्वर्तयदित्यनेन वाक्यसंदर्भेण नमुचिवधः प्रपंचितः । तथा मंत्रश्च । अपा फेनेन नमुचिः शिर इन्द्रोद्वर्तयः । ८. १४. १३. इति । रुधिक्रामेतन्नामकममुरं यश्च जघान । तस्मा इन्द्रायांधसो हविर्लवणान्यन्नानि जुहोत । जुहोत ॥

अध्वर्यवो यः शतं शंवरस्य पुरो विभेदाशमनेव पूर्वीः ।

यो वर्चिनः शतमिन्द्रं सहस्रमपावपद्भरता सोममस्मै ॥६॥

अध्वर्यवः । यः । शतं । शंवरस्य । पुरः । विभेदं । अशमनाऽडव । पूर्वीः ।

यः । वर्चिनः । शतं । इन्द्रं । सहस्रं । अपऽअवपत् । भरत । सोमं । अस्मै ॥६॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रः शंवरस्य मायाविनोऽमुरस्य पूर्वीः पुरातनीः शतं पुरः पुरीरशमनेव अशमसदृशेन वज्रेण विभेदं । यश्चन्द्रो वर्चिनः ॥ वर्च दीप्तिः । शमेरिनिः । उ० ४. ६. इति विधीयमान इनिर्बल्लयचनादस्माद्भवति ॥ यद्वा नामितत । तस्यामुरस्य शतं सहस्रमेतत्संख्याकानपरिमितान्वीरान् पुत्रानपावपत् । युगपदेव भूम्यामपातयत् । तथा च मंत्रवर्णः । शत वर्चिनः सहस्रं च साकं हथो अप्रत्यमुरस्य वीरान् । १. ९९. ५. इति । तस्मा इन्द्राय सोमं भरत ॥ ॥ १३ ॥

अध्वर्यवो यः शतमा सहस्रं भूम्या उपस्थेऽवपज्जघन्वान् ।

कुसंस्यायोरंतिषिग्वस्य वीरान्गवृणुभरता सोममस्मै ॥७॥

अध्वर्यवः । यः । शतं । आ । सहस्रं । भूम्याः । उपऽस्थे । अवपत् । जघन्वान ।
कुत्सस्य । आयोः । अतिथिऽग्वस्य । वीरान । नि । अवृणक् । भरत । सोमं । अस्मि ॥ ९ ॥

हे अध्वर्यवो जघन्वान पुर्वे शत्रून् हतवान् य इन्द्रः शतं सहस्रममुरान् भूम्या उपस्थ उत्तंगेऽवपत् ।
एकेकेन प्रकरिणापातयत् । किंच यः कुत्सस्थिततामकस्य राजर्षेः । आयोः पीरुवमस्य राजर्षेः । अतिथिग्वस्य
दिवौदासस्य । एतेषां त्रयाणां वीरानभिगन्तुमिति द्वदिनः शुष्णादीनमुरान् न्यवृणक् । वृणक्तिर्हिसाकर्म ।
अवधीत् । तथा च मंत्रवर्णः । त्वं कुत्सं शुष्णहृत्पिष्वाविथारंधयोऽतिथिग्वाय शंवर । १ ५१ ६ । इति । तादृ-
शयिंद्राय सोमं भरत ॥

अध्वर्यवो यन्नरः कामयाध्वे श्रुष्टी वहंतो नशथा तदिदं ।
गभस्तिपूतं भरत श्रुतायेंद्राय सोमं यज्यवो जुहोत ॥ ८ ॥
अध्वर्यवः । यत् । नरः । कामयाध्वे । श्रुष्टी । वहंतः । नशथा । तत् । इदं ।
गभस्तिऽपूतं । भरत । श्रुताय । इंद्राय । सोमं । यज्यवः । जुहोत ॥ ८ ॥

नरः कर्मणां नेतारो हे अध्वर्यवः यदभिलषितमर्थं कामयाध्वे ॥ कामयतेत्यडागमः ॥ श्रुष्टी त्रिप्रसिद्धं
सोमं वहंतः प्रापयंतो युयं तदभिलषितं फलं नशथा । प्राप्तुम् । श्रुताय लोके प्रसिद्धायेंद्राय गभस्तिपूतं हस्ताभ्या
मंजनदोहनादिभिः शोधितं सोमं भरत । उत्तरवेदिं प्रति हरत । ततो यज्यवो याग कर्त्तव्याणां हे अध्वर्यव
आहृतं सोममिंद्राय जुहोत । जुहोत । अर्घ्यं प्रक्षिपत ॥

अध्वर्यवः कर्तना श्रुष्टिमस्मि वने निपूतं वन उन्नयध्वं ।
जुषाणो हस्त्यमभि वावणे व इंद्राय सोमं मदिरं जुहोत ॥ ९ ॥
अध्वर्यवः । कर्तन । श्रुष्टिं । अस्मि । वने । निऽपूतं । वनं । उत् । नयध्वं ।
जुषाणः । हस्त्यं । अभि । वावणे । वः । इंद्राय । सोमं । मदिरं । जुहोत ॥ ९ ॥

हे अध्वर्यवः अस्मा इंद्राय सोमं श्रुष्टिं मुखकरं कर्तन । कुरुत ॥ करोतेर्लोष्टि वङ्गलं कृदसीति विकरणस्य
लुक् । तप्तनप्तनथनाश्रुति तनवादेशः । आमंत्रितस्याविद्यमानत्वात् निघातः ॥ किंच वने संभजनीयं वन
उदकं निपुतमाप्यायनेन शोधितं सोममुन्नयध्वं । ऊर्ध्वं नयत । यद्वा वने तद्विकारं चमसे निपुतं दशापविधिग
शोधितं सोमं वनं चमसे उन्नयध्वं । जुषाणः प्रीयमाणः स इन्द्रो वो युष्माकं हस्त्य हस्ताभ्यामभिपूतं सोम
मभिवावणे । कामयते ॥ वशं कार्ता । यद्गुणंतस्य लटि व्यत्ययनात्मनिपदं । लोपस्त आत्मनिपदाध्विति तन्लोपः ॥
मदिरं मदकरमिमं सोममिंद्राय जुहोत । इन्द्रोद्देशनाय प्रक्षिपत ॥

अध्वर्यवः पयसो धर्यथा गोः सोमेभिरी पृणता भोजमिदं ।
वेदाहमस्य निभृतं मे एतद्विस्संतं भूयो यजतश्चिकेत ॥ १० ॥
अध्वर्यवः । पयसा । ऊर्ध्वः । यथा । गोः । सोमेभिः । उ । पृणत । भोजं । इदं ।
वेदं । अहं । अस्य । निऽभृतं । मे । एतत् । दिस्संतं । भूयः । यजतः । चिकेत ॥ १० ॥

हे अध्वर्यवः यथा गोरूधः पयसा पुणं तद्वदीमेनं भोजं फलस्य दातारं रक्षितारं चिद्रं सोमेभिः सोमेः
पृणत । पुरयत । मे मदीयस्य सोमस्य निभृतं गृहं मुखसाधनस्वभावमहमेव वेदं । जानामि । इति पुर्वं न
परस्मै कथितं । तथापि युष्मभ्यं ब्रवीमीत्येवं । दिस्संतं सोमं दातुमिच्छंतं यजमानं यजतो यष्टव्य इन्द्रो भूयो

ऽतिशयेन चिकेत ॥ दित्संतं । बुदात्र दाने । इच्छायां सन् । सन्नि मीमाषित्याकारस्य इसादेशः । अत्र लोपोऽभ्यासस्यत्यभ्यासलोपः । सः स्वार्धधातुक इति सकारस्य तत्वं ॥

अध्वर्यवो यो दिव्यस्य वस्वो यः पार्थिवस्य क्षम्यस्य राजा ।

तमूर्दरं न पृणता यवेनेदं सोमैभिस्तदपो वो अस्तु ॥११॥

अध्वर्यवः । यः । दिव्यस्य । वस्वः । यः । पार्थिवस्य । क्षम्यस्य । राजा ।

तं । ऊर्दरं । न । पृणत । यवेत्त । इदं । सोमैभिः । तत् । अपः । वः । अस्तु ॥११॥

हे अध्वर्यवः य इन्द्रो दिव्यस्य बुल्लोकार्हेस्य वस्वो वसुनो राजा भवति । यस्य पार्थिवस्य । पृथिवीशब्देन विस्तीर्णमंतरिक्षमुच्यते । तत्रत्यं धनं पार्थिवं । तस्य राजा । यस्य क्षम्यस्य । क्षमा भूमिः । तत्रत्यं धनं क्षम्यं । तस्य च राजा भवति । तमेवंविधमिन्द्रं सोमैभिः सोमैः पृणत । पुरयत । तत्र दृष्टान्तः । ऊर्दरं न । ऊर्ध्वं दीर्णमूर्दरं कुमुलं । यथा यवेन तत्पूर्णं तद्वदिन्द्रं पुरयतेति । तादृशं सोमादिनद्रोदरपुरणलक्षणमपः कर्म वो युष्माकमस्मि ॥

अस्मभ्यं तद्वसो दानाय राधः समर्थयस्व बहु ते वसव्यं ।

इदं यच्चित्रं अवस्या अनु द्यून्बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१२॥

अस्मभ्यं । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सं । अर्थयस्व । बहु । ते । वसव्यं ।

इदं । यत् । चित्रं । अवस्याः । अनु । द्यून् । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥१२॥

एषा ऋग्व्याख्याता ॥ ॥१४॥

प्र घा न्वस्येति दशर्चं चतुर्थं मुक्तं गार्त्तमदं त्रैष्टुभमिन्द्रं । अत्रानुकमणिका प्र घ दशति ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि निष्कवन्धं त्रीणि मुक्तानि । तत्रेदं द्वितीयं । षष्ठस्येति खडि मूत्रितं । इन्द्रं याह्युप नः प्र घा न्वस्याभुरेक इति निष्कवन्धं । आ० ८. १. इति ॥ त्रिकमामेकं निष्कवन्धं प्र घा न्वस्येतिपा मुक्तमुखीया । उशनःसोमे मूत्रितं । अर्थमा मनुषो देवताता प्र घा न्वस्य महतो महानि । आ० ९. ५. इति ॥

प्र घा न्वस्य महतो महानि सत्या सत्यस्य करणानि वोचं ।

चिकटुकेष्वपिवत्सुतस्यास्य मदे अहिमिन्द्रो जघान ॥१॥

प्र । घ । नु । अस्य । महतः । महानि । सत्या । सत्यस्य । करणानि । वोचं ।

चिकटुकेषु । अपिवत् । सुतस्य । अस्य । मदे । अहिं । इन्द्रः । जघान ॥१॥

शृत्समदो ब्रूते । महतो बलवतः सत्यस्य सत्यसंकल्पस्यास्मिन्द्रस्य सत्यानि यथार्थानि महानि महानि करणान्यस्मिन् मुक्ते वक्ष्यमाणानि कर्माणि नु अथ प्रवोचं । प्रकर्षणं ब्रवीमि ॥ वच परिभाषणे । कृदसि लुङ्ङिह्रिट इति वर्तमाने लुङि अस्त्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् । वच उम ॥ घति प्रसिद्धी । कानि तानि उच्यन्ते । चिकटुकेषु ज्योतिर्गौरायुरित्येवंरूपेष्वभिप्रविकेष्वहःसु सुतस्याभिपुतं सोममिन्द्रोऽपिवत् । ततः पीतस्यास्य सोमस्य मदे हर्षे संजाते सतीन्द्रोऽहिं वृचममुरं जघान । हतवान् ॥

अवंगे द्यामस्तभायद्बृहन्तमा रोदसी अपृणदन्तरिक्षं ।

स धारयत्पृथिवीं पप्रथच्च सोमस्य ता मद इन्द्रश्चकार ॥२॥

अ॒व॒ंशे । द्यां । अ॒स्त॒भा॒य॒त् । बृ॒ह॒तं । आ । रो॒द॒सी॒ इति॑ । अ॒पू॒ण॒त् । अ॒न्तरि॑शं ।
सः । धा॒र॒य॒त् । पृ॒थि॒वीं । प॒प्र॒थ॒त् । च । सोम॑स्य । ता । म॒दे । इं॒द्रः । च॒कार ॥ २ ॥

अ॒व॒ंश आकाशे॑ द्यां द्योतमानं सूर्यं द्युलोकं वास्तभायत् । इंद्रोऽस्तभ्रात् । अनवलंबनस्य तस्यावस्थापनम करोदित्यर्थः ॥ स्तभु इति सांचो धातुः क्रयादिः । लङि व्यत्ययो बह्वलमित्यहावपि शायजादेशः ॥ बृहंत महदंतरिचं रोदसी यावापृथिव्यां चापुणत् । स्वतेजसा पुरितवान् । किंच स इंद्रः पृथिवीं विस्तीर्णा भूमिं धारयत् । अधारयत् । तथा पप्रथत् । एना भूमिमप्रथयत् ॥ प्रथ प्रथ्यानि । ण्यंतस्य लृङि चङि रूपं । चक्ष्यतरस्यामिति मध्योदात्तत्वं ॥ सोमस्य मदे हर्षं संजाति मति तानीमानि कर्माणीद्रश्चकार ॥

स॒द्ये॒व प्रा॒चो वि॒ मि॒मा॒य॒ मानै॑र्वज्रेण॒ खान्य॑तृ॒णन्न॒दीनां॑ ।
वृ॒षा॒मृ॒ज॒त्प॒थि॒भिर्दी॒र्घि॒या॒थैः॑ सोम॑स्य॒ ता म॒द इं॒द्रश्च॑कार ॥ ३ ॥
स॒द्ये॒व प्रा॒चः । वि॒ मि॒मा॒य॒ मानैः॑ । वज्रेण॒ खानि॑ । अ॒तृ॒ण॒त् । न॒दीनां॑ ।
वृ॒षा । अ॒मृ॒ज॒त् । प॒थि॒भिः । दी॒र्घि॒या॒थैः॑ । सोम॑स्य । ता । म॒दे । इं॒द्रः । च॒कार ॥ ३ ॥

सद्ये॒व॒ यथा॑ यज्ञगृहात्मानैः पेटुं शक्यकमप्राचीत्येवं रूपैः परिमणैः प्राक्प्रवणान् कुर्वति तद्वत् सिंधुन लोकान्वातृजृन्वा मानैः परिमणैः प्राचः प्राङ्मुखान्विमिमाय । इंद्रो विज्रेण निर्मितवान् । तथा नदीनां खानि निर्गमनद्वाराणि वज्रेण चातुणत् । अवनत् ॥ तृदि हिमालादरयोः । रुधादि । लङ् ॥ तथा च मंत्रः । इंद्रो अस्मां अरदद्वजबाहूः । ३. ३३. ६ । इति । तथा दीर्घयाथिबहुकानं गतयिः पथिभिर्मर्गवृथासृजत् । अनायासिन ता नदीः स्फुटवान् । सोमस्यति सिद्धार्थे इति ॥

स॒ प्र॒वो॒ऽहृ॒न्परि॑गत्या॒ द॒भी॒तेर्वि॒श्व॑म॒धागा॑युधमि॒द्वे अ॒ग्नौ॑ ।
सं गो॒भि॒र॒श्वै॒रमृ॑ज॒त्प॒थे॒भिः॑ सोम॑स्य॒ ता म॒द इं॒द्रश्च॑कार ॥ ४ ॥
सः । प्र॒वो॒ऽहृ॒न् । प॒रि॒ग॒त्य॑ । द॒भी॒तेः । वि॒श्वं । अ॒धा॒क् । आ॒यु॒धं । इ॒द्वे । अ॒ग्नौ॑ ।
सं । गो॒भिः॑ । अ॒श्वैः॑ । अ॒मृ॒ज॒त् । प॒थे॒भिः॑ । सोम॑स्य । ता । म॒दे । इं॒द्रः । च॒कार ॥ ४ ॥

प्राक्क्रियं चुमुरिधुनिप्रभृतयोऽसुरा दभीतः पुरं संरुध्य परिगृह्य तस्मात्पुरात्त्रिगुरिति कथा । स इंद्रो दभीतः । दभीतिर्नाम काश्चिद्राजपिः । तस्य प्रवोहृन् प्रवोहृन् ॥ सहिवहोरोदवर्णस्येत्योत्वं ॥ प्रकर्षणं तं दभीतिं बह्वतस्तानसुरान् मध्यं मार्गं परिगृह्य तेषां विश्वं सर्वमायुधमिद्वेऽपि दीप्यमानं बह्नावधाक् । अधाक्षीत् ॥ दहेर्लृङि मंत्रे घसेत्यादिना त्रुर्लुक् ॥ पश्चात्तं दभीतिं गोभिरश्वै रथेभी रथैश्च समसृजत् । संयोजितवान् । सोमस्थादि सिद्धमिति ॥

अतिमूर्तिनाम्येकाह मरुत्वतीये मुक्तमुखीया । अतिमूर्तिर्निति खंडे मुचित । स ई मही धुनिमेतोररम्णात् । आ० ९. ८. इति ॥

स॒ ई॒ म॒ही॒ धु॒नि॒मे॒तो॒र॒र॒म्णा॒त्सो॑ अ॒स्ना॒तृ॒न॒पा॒र॒य॒त्स्व॒स्ति॑ ।
त॒ उ॒त्ता॒य॒ र॒यि॒म॒भि॒ प्र॒ त॒स्युः॑ सोम॑स्य॒ ता म॒द इं॒द्रश्च॑कार ॥ ५ ॥
सः । ई॒ । म॒ही॒ । धु॒निं । ए॒तोः॑ । अ॒र॒म्णा॒त् । सः । अ॒स्ना॒तृ॒न॒ । अ॒पा॒र॒य॒त् । स्व॒स्ति॑ ।
जे । उ॒त्त॒ऽस्ना॒य॒ । र॒यि॒म् । अ॒भि॒ । प्र॒ । त॒स्युः॑ । सोम॑स्य । ता । म॒दे । इं॒द्रः । च॒कार ॥ ५ ॥

स इन्द्र ईमेनां महतीं धुनिं । धुनोति स्तोतृणां पापानीति धुनिः परुष्णी नदी । तामेतोः ॥ ईश्वरप-
दार्सनधानेऽपि तोमुन्मत्ययः । पा० ३ ४. १३. ॥ ऋषीणां गमनार्थमरुणात् । उपाशमयत् । महाजलां नदीम-
न्योदकामकरोदित्यर्थः । ततः स इन्द्रोऽस्नातुं स्नातुमशक्तान् तरणासमर्थानृषीन् स्वस्ति चेमेणापारयत् । ते
महर्षय उल्काय तां नदीमुत्तीर्य यं रयिमपेक्ष्य गच्छन्ति तं रयिमभिलक्ष्य प्रतस्थुः । प्रतस्थिर । शिष्टं सिद्धं ॥ १५ ॥

सोदंचं सिंधुमरिणान्महत्वा वज्रेणानं उपसः सं पिपेष ।

अजवसो जविनीभिर्विवृश्चन्सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ६ ॥

सः । उदंचं । सिंधुं । अरिणात् । महिऽत्वा । वज्रेण । अनः । उपसः । सं । पिपेष ।

अजवसः । जविनीभिः । विऽवृश्चन । सोमस्य । ता । मदे । इंद्रः । चकार ॥ ६ ॥

स इन्द्रः सिंधुं प्रांचं संतं महत्वा स्वकीयेन महिम्नोदंचमरिणात् । उदङ्मुखमकरोत् ॥ सिंधुशब्दश्चंद्रसि
पुल्लिंगः ॥ उपस उपोदेव्या अनः शकटं वज्रेण संपिपेष । चूर्णीचकार । एतच्च दिव्यशुद्धा दूहितरे । ४ ३० ९. ।
इत्यत्र स्पष्टं वक्ष्यते । किं कुर्वन् । अजवसो जवहीना दुर्वलाः सना जविनीभिर्जवयुक्ताभिः सनाभिर्विवृश्चन् ।
विशंपण भिदन । पिपेपति समन्वयः ॥ आत्रयू केदने । शतरि यहिज्यादिना संप्रसारणं । शिष्टं स्पष्टं ॥

स विद्वाँ अपगोहं कनीनामाविभवन्नुदतिष्ठत्परावृक् ।

प्रति श्रोणः स्थाद्यानगंचष्ट सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ७ ॥

सः । विद्वान् । अपऽगोहं । कनीनां । आविः । भवनं । उत । अतिष्ठत् । पराऽवृक् ।

प्रति । श्रोणः । स्थात् । वि । अनक् । अचष्ट । सोमस्य । ता । मदे । इंद्रः । चकार ॥ ७ ॥

परा किल कन्यकाश्चकृर्हीनं पादहीनं परावृजं जिघृक्षुमृषिं दृष्ट्वाभिदृष्टुः । ततः स ऋषिरिंद्रं मुत्वा चक्षुः
पादं च क्षिभे । तदंतदाह । कनीनां कन्यकानामपगोहमपगोहनं तिरोभावं विद्वान् परावृगृपराविभवन् सर्वेषां
प्रत्यक्षो भवन उदतिष्ठत् । श्रोणः पुर्वं पंगुरिदानीमिंद्रस्य प्रसादाद्विभवजानुस्माः कन्याः प्रति स्थात् । पुर्वमंधो
धुना चक्षुर्लोभाच्चष्ट । ताः कन्यका विशंपण पश्यति स्म । तानीमानि कर्माणि स इंद्रश्चकार ॥

भिनह्वलमंगिरोभिर्गृणानो वि पर्वतस्य दृहितान्यैरत् ।

रिणग्रोधांसि कृचिमाणेषां सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ८ ॥

भिनत् । वलं । अंगिरःऽभिः । गृणानः । वि । पर्वतस्य । दृहितानि । ऐरत् ।

रिणक् । रोधांसि । कृचिमाणि । एषां । सोमस्य । ता । मदे । इंद्रः । चकार ॥ ८ ॥

अंगिरोभिर्गृणानः स्तूयमानः स इन्द्रो वर्षं वज्रनामकमसुरं भिनत् । अभिनत् । तथा गवां निरोधकस्य
पर्वतस्य दृहितानि शिलाभिर्दृढीकृतानि द्वाराणि ध्वस्त । उद्धाटितवान् । तदेवाह । एषां पर्वतानां कृचिमाणि
क्रियया निर्वृत्तानि रोधांसि निरुद्धानि द्वाराणि रिणक् । उदघाटयत् । गतमन्यत् ॥

अतिमूर्तिनाम्येकाह निष्कवन्त्ये मृक्तमुखीया स्वप्नेनेत्येपा । मूर्तिवत् । स्वप्नेनाभ्युष्या चुमुरि धुनिं चेति
मृक्तमुखीया । आ० ९. ८. इति ॥

स्वप्नेनाभ्युष्या चुमुरि धुनिं च जघंथ दस्युं प्र दभीतिमावः ।

रंभी चिदचं विविदे हिरण्यं सोमस्य ता मद इंद्रश्चकार ॥ ९ ॥

स्वप्नेन । अभिऽउषं । चुमुरि । धुनिं । च । जघंथ । दस्युं । प्र । दभीतिं । आवः ।

रंभी । चित् । अचं । विविदे । हिरण्यं । सोमस्य । ता । मदे । इंद्रः । चकार ॥ ९ ॥

स त्वं दस्युं सर्वस्योपलपयितारं चुमुरिं धुनिं च एतन्नामानावमुरी मग्निं दीर्घनिद्रयाभ्युष्य सयो ज्य
जग्मथ । हतवानसि । ततस्ताभ्यां युध्यमानं दभीतिं राजर्षिं प्रावः । रक्षितवानसि । तथा च मन्त्रवर्णः । त्वं नि
दस्युं चुमुरिं धुनिं चाम्बापयो दभीतये मुहंतु । ७ १० ४ । इति ॥ आवः । अवति रक्षणार्थस्य लडि मरिपि रूप ॥
रंभी चित वेत्तधारी चास्य दीवारिकोऽवास्मिन्मुदे तयोरमुरयोर्हिरण्यं धनं विविद । लभे ॥ विदुः लाभं
स्वरितं । नानोमानि कर्माणि सोमस्य मदे सति चकारिति ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिदं दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यो माति धम्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १० ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इदं । दक्षिणा । मघोनी ।

शिष्टा । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ १० ॥

एषा चरथाख्याता ॥ ॥ १६ ॥ •

प्र वः सतामिति नवर्चं पंचमं मुक्त गात्रमदमद्र । अत्रानुकर्मणिका । प्र वो नवात्या विष्टुर्बिति । नवमी
विष्टुषु शिष्टास्तिष्टुवंतपरिभाषया जगत्थः ॥ तृतीयं पर्यायऽक्तावाकशब्दे प्र वः सतामिति मुक्त । अतिरात्र
इति खड्डे मुच्यते । प्र वः सतां प्रो द्रोणे हरयः कर्मागमन्निति याज्या । आ० ६. ४ । इति ॥

प्र वः सतां ज्येष्ठतमाय सुष्टुतिमग्राविच समिधाने हविर्भरे ।

इंद्रमंजुयं जरयंतमुष्टितं सनाद्युवानमवसे हवामहे ॥ १ ॥

प्र । वः । सतां । ज्येष्ठतमाय । सुऽस्तुतिं । अग्रीऽदेव । संऽदधाने । हविः । भरे ।

इंद्रं । अंजुयं । जरयंतं । उष्टितं । सनात् । युवानं । अवसे । हवामहे ॥ १ ॥

गुप्तमदो वृते । हे यजमाना वो युष्मदर्थं सतां महता देवानां ज्येष्ठतमायातिशयेन श्रेष्ठयद्वाय तदर्थं ।
अपाविच समिधाने । इवशब्द एवार्थः । दीप्यमान एवापो हविः प्रभर । संपादयामि । ततः पर सुष्टुति
शोभनां स्तुतिं करोमि ॥ भर इति भुज भरणे जित्वाद्भयपदी । लटि रूपं ॥ अंजुयमजरणीयं जरयंतं सर्व-
मन्यजरयंतमुचितं सोमं सितं सनात्सनातनं युवानं नित्यतरुण तादृशमिद्रमवसेऽश्वाक रक्षणाय तस्य
तर्पणाय वा हवामहे । आद्रयामः ॥

यस्मादिन्द्राद्बृहतः किं चनेमृते विश्वान्यस्मिन्संभृताधि वीर्या ।

जठरे सोमं तन्वीऽमहो महो हस्ते वज्रं भरति शीर्षणि क्रतुं ॥ २ ॥

यस्मात् । इन्द्रात् । बृहत् । किं । च । ने । मृते । विश्वानि । अस्मिन् । संऽभृता । अधि । वीर्या ।

जठरे । सोमं । तन्वी । सहः । महः । हस्ते । वज्रं । भरति । शीर्षणि । क्रतुं ॥ २ ॥

बृहतो महतो यस्मादिन्द्राद्बृहत् किमपीमिदं जगच्चन । नाम्नीत्यर्थः ॥ चेति चेति निपातद्वयममुदाययन्नेति ।
चेति चिदित्यर्थं चेति निषेधार्थं । एकपदं तु माप्रदायिक ॥ उक्तार्थं मन्त्रः । इन्द्राद्बृहत् पर्वते धाम किं चनेति ।
यद्वा इन्द्राद्बृहत् इमिदं जगत् किं । न बृहदमत्यन्तमित्यर्थः । कुत एतत् तदवोच्यत । अस्मिन्निद्रे विश्वानि सर्वाणि
वीर्याणि सामर्थ्यान्यधि संभृता । अधिकं संभृतान्यासत । यद्यद्रो जठरे मण्डरे सोममभिपुत सोमरसं भरति ।
विभर्ति । किंच तन्वि तन्वां स्वकीयं सर्वस्मिन् शरीरे महो बन्धु महस्तेजस्य विभर्ति । इह वज्रमायुधं विभर्ति ।
शीर्षणि शिरसि क्रतुं विज्ञानं भरति । विभर्ति ॥ यद्वत्तयोगादनिघातः । वाक्यभेदाद्वा निघाताभावः । शीर्षणि
शीर्षेण कंदसीति ॥

न शोणीभ्यां परिभ्वे त इन्द्रियं न समुद्रैः पर्वतैरिन्द्र ते रथः ।

न ते वज्रमन्वशोति कश्चन यदाणुभिः पतसि योजना पुरु ॥३॥

न शोणीभ्यां परिभ्वे ते इन्द्रियं न समुद्रैः पर्वतैः इन्द्र ते रथः ।

न ते वज्रं अणुं अश्रोति कः च न यत् आणुभिः पतसि योजना पुरु ॥३॥

हे इन्द्र ते त्वेन्द्रियं बलं शोणीभ्यां वावापृथिवीभ्यां न परिभ्वे । न परिभवनीयं ॥ कृत्यार्थं त्वेकेकेन्यत्स्वने इति कम्पत्ययः । उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं ॥ किंच ते रथः समुद्रैः पर्वतैश्च न परिभवनीयः । ते वज्रमायुधं कश्चन पुमान् नान्वशोति । न व्याप्नोति परिभवितुं ॥ अणुं व्याप्नोति । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ यद्यदामुरवधार्य दिग्विजयकाले पुरु पुरुणि बहूनि योजना योजनानि पतसि । गच्छसि । तदा तव बलादि न परिभवनीयमिति समन्वयः ॥

विश्वे ह्यस्मै यजताय धृष्णवे क्रतुं भरंति वृषभाय सश्वते ।

वृषा यजस्व हविषा विदुष्टरः पिबेदु सोमं वृषभेण भानुना ॥४॥

विश्वे हि अस्मै यजताय धृष्णवे क्रतुं भरंति वृषभाय सश्वते ।

वृषा यजस्व हविषा विदुःष्टरः पिबेदु सोमं वृषभेण भानुना ॥४॥

हे यजमान विश्वे सर्वे जना यजताय सर्वयजनीयाय धृष्णवे शत्रूणां धर्षणशीलाय वृषभाय कामानां वर्षित्रं सश्वते सज्जमानाय स्रुत्यादिकर्मवत्सु स्तोतुषु एतादृशांयद्राय क्रतुं यज्ञादिलक्षणं कर्म भरंति हि । हरंति खलु । प्रणयंतीत्यर्थः ॥ भरंति । द्वियोगादनिघातः ॥ यस्मादेवं तस्माद्वृषा सोमरसंसेचनममर्थो विदुष्टरः ॥ विदुक्त्वद्वात्तरपि कादसं संप्रसारणं । शांसिर्वसिघमीनां चरति संहितायां पत्वं ॥ विदुत्तरस्त्वं हविषा तमिन्द्रं यजस्व । इदानीमिन्द्रं संबोधाह । हे इन्द्र वृषभेण कामानां वर्षेक्षणं भानुना दीप्यमानेनाग्निना सह सोमं पिब ॥

वृष्णः कोशः पवते मध्व ऊर्मिवृषभान्नाय वृषभाय पातवे ।

वृषणाध्वर्यु वृषभासो अद्रयो वृषणं सोमं वृषभाय सुष्वति ॥५॥

वृष्णः कोशः पवते मध्वः ऊर्मिः वृषभस्यन्नाय वृषभाय पातवे ।

वृषणा अध्वर्यु इति वृषभासः अद्रयः वृषणं सोमं वृषभाय सुष्वति ॥५॥

हे इन्द्र वृष्णः फलस्य वर्षितुर्मध्वो मदकरस्य सोमस्य कोशो रस ऊर्मिरनुष्ठातृणां पातृणां च प्रेरकः सन् पवते । गच्छति ॥ पव गतौ । अनुदात्तत ॥ किमर्थं । वृषभान्नाय । बलवर्षकाण्यज्ञानि यस्य स तथोक्तः । तावृषाय वृषभाय कामानां वर्षित्रं इद्राय पातवे । पानार्थं पवत इति समन्वयः । किंच वृषणा सोमरसंसेचनममर्थो वृषणाध्वर्यु अध्वर्युप्रतिप्रस्थातारो वृषभासो वर्षका अद्रयोऽभिषवयावाणश्च वृष्णं स्वर्गादिफलस्य सेक्तारं सोमं वृषभाय देवानां श्रेष्ठाय तुभ्यं सुष्वति । सुष्वति ॥ मुनोतेर्लटि बह्वलं कृदसीति विकरणस्य झुः । अदभ्यस्मादिति झोऽदादेशः ॥ ॥१७॥

वृषा ते वज्र उत ते वृषा रथो वृषणा हरी वृषभाययुधा ।

वृष्णो मदस्य वृषभ त्वमीशिष इन्द्र सोमस्य वृषभस्य तृष्णुहि ॥६॥

वृषा ते वज्रः उत ते वृषा रथः वृषणा हरी इति वृषभाणि आयुधा ।

वृष्णः मदस्य वृषभ त्वं ईशिषे इन्द्र सोमस्य वृषभस्य तृष्णुहि ॥६॥

वृषभ कामानां वर्षक हे इन्द्र ते तव वज्रो वृषा कामवर्षकः । तथा ते रथोऽपि वृषा । ते हरी एतन्नाम-
कान्नाम्ना वृषणा वर्षका । तवायुधा वज्रयतिरिक्तान्यायुधान्यापि वृषभाणि । वृषणो वर्षकस्य मदस्य मदकरस्य
सोमस्य त्वमेव शिषे । स्वामी भवसि । हे इन्द्र वृषभस्य वर्षकेण सोमस्य सोमेन तुष्णुहि । तुष्टो भव ॥ तुप
प्रीणन्ने स्वादिः ॥ जुभादिपु । पा० ८. ३९ । नुमनतुष्टोतीति पठित । तथापि सर्वविधीनां कदासि विकल्प्य
तत्त्वाद्वा एतत्प्रतिषेधो न भवति ॥

प्रं ते नावं न समने वचस्युवं ब्रह्मणा यामि सवनेषु दधृषिः ।

कुविन्नो अस्य वचसो निबोधिषदिदमुत्सं न वसुनः सिचामहे ॥ १ ॥

प्र । ते । नावं । न । समने । वचस्युवं । ब्रह्मणा । यामि । सवनेषु । दधृषिः ।

कुवित् । नः । अस्य । वचसः । निऽबोधिषत् । इन्द्रं । उत्सं । न । वसुनः । सिचामहे ॥ १ ॥

दाधृषिस्त्वत्प्रसादाच्छूणां धर्षकोऽहं समने संगामे वचस्युव ॥ अमि तन्वादिवाद्वादेऽङ्गः ॥ सोऽमिक्त
नावं न नावमिवापन्नारकं ते त्वा सवनेषु त्रिपु ब्रह्मणा स्तोत्रेण प्रयामि । प्राप्नोमि । किंच अस्य वचसः ।
स्तुतिक्षणमेतद्वाक्यं । कुविन्नो निबोधिषत् । इन्द्रो नितरां बुध्यता ॥ बुध अवगमने । अटि सिद्धहर्षमिति
सिप । कुविन्नोऽगिदादिघातः । तदिन्द्रो दानवतीति गतेर्निघातः ॥ वयं चोत्सं न ब्रह्मस्य निधानभूतं कूपमिव
वसुनो निधानभूतमिन्द्रं सिचामहे । सोमेन सिचामः ॥ सिचि चरणे स्वरिते । आगमानुशासनस्याभिष्य
त्वाद्भुमभावः ॥

पुरा संवाधादभ्या ववृत्स्व नो धेनुर्न वत्सं यवसस्य पिप्पुषी ।

सकृत्सु ते सुमतिभिः शतक्रतो सं पत्नीभिर्न वृषणो नसीमहि ॥ ८ ॥

पुरा । सं । वाधात् । अभि । आ । ववृत्स्व । नः । धेनुः । न । वत्सं । यवसस्य । पिप्पुषी ।

सकृत् । सु । ते । सुमतिभिः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । सं । पत्नीभिः । न ।

वृषणः । नसीमहि ॥ ८ ॥

हे इन्द्र संवाधात् शत्रुज्यात्संवाधात् पुरा नोऽस्मान्भाववृत्स्व । आवर्तय । यथा संवाधोऽस्मान् न
सृष्टाति तथा कुर्वत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । धेनुर्न वत्सं । यथा यवसस्य घासेन पिप्पुष्याप्यायितां धेनुर्वत्सं शुद्धा
धात्परावर्तयति तद्वत् । हे शतक्रतो वयं सुमतिभस्त्वद्विपर्ययः गोभर्ता स्तोत्रैः सक्रत सक्रदपि सु नसीमहि ।
मुष्टु व्याधिमहि । तत्र दृष्टांतः । वृषणो न । भक्तारो युवानो यथा पत्नीभिर्व्याप्यते तद्वत् ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचै दुहीयदिद्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो माति धग्भगी नो बृहद्वेदेम विदधे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचै । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।

शिक्षा । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत । वेदेम । विदधे । सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥ ॥ १८ ॥

तदस्मा इति नवर्चं पष्ठं मुक्तं गार्त्समदमिन्द्रं । अचामुक्रमणिका । तदस्मी द्विदृष्टवर्तमिति । अन्त्ये द्वे चिष्टुर्भा
शिष्टाः सप्त जगत्यः ॥ अतिरात्रे द्वितीयं पर्यायेऽक्तावाकशस्त्रे तदस्मा इति मुक्तं । अतिरात्रे पर्यायाणामिति
खंडे सूचितं । तदस्मी नव्यमस्य पिव यस्य जज्ञान इद्रेति याज्या । आ० ६. ४. इति ॥

तदस्मै नव्यमंगिरस्वदर्वत् शुष्मा यदस्य प्रलथोदीरते ।

विश्वा यज्ञोवा सहसा परीवृता मदे सोमस्य दृहितान्यैरयत् ॥ १ ॥

तत् अस्मै नव्यं अंगिरस्वत् अर्चत् शुष्माः यत् अस्य प्रलथोऽर्चते ।

विश्वा यत् गोवा सहसा परिऽवृता मदे सोमस्य दृहितानि ऐरयन्त ॥ १ ॥

गुत्समदो ब्रूते । हे सोतारः नव्यं नयतरमन्येष्वदृष्टपूर्वं तत्तादृशं सोत्रमंगिरस्वदंगिरस इवास्मा इन्द्रा-
यार्चते । ब्रूते । यद्यस्माज्जातमात्रस्यास्यैन्द्रस्य शुष्माः शत्रूणां शोषकाणि तेजोमि प्रलथा ॥ प्रलपूर्वविश्वमात्यान्
कदमीतीवार्थं थालप्रलयः ॥ प्रलानि पुरातनानीवोदीरते । उन्नक्तंति ॥ ईर गती अनुदात्तेत । तिङि चोदा-
त्तवतीति गतिर्निघातः ॥ यद्यस्माच्च विश्वा सर्वान गोवा मेघान् । गा उदकानि त्रायन्ते रक्षन्तीति गोवा
मेघाः । परीवृता वृत्रेणाक्रांतान् ॥ सर्वत्र मुपो डादंशः ॥ तान् दृहितानि तेन दृढीकृतान् मेघान् सोमस्य मदे
हपे संजाति सति सहसा बलैरयत् । उदघाटयत् । मेघमदननापः प्रख्यामामित्यर्थः । यद्वा विश्वा सर्वाणि
परीवृता वलामुरणकातानि दृहितानि पर्वतबले निरुहानि गोवा ॥ इतिवक्तव्यचेति समुद्धार्यं चप्रलयः ॥
गवां वृन्दानि सहसैरयत् । तस्माद्विनाशिरगमयत् । तस्मादर्वन्तेति समन्वयः ॥ ऐरयत् । ईर गती । स्थितस्य
लङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥

स भूतु यो ह प्रथमाय धायस् ओजो मिमानो महिमान्मातिरत् ।

शूरो यो युत्सु तन्वं परिव्यत् शीर्षणि द्यां महिना प्रत्यमुंचत ॥ २ ॥

सः भूतु यः ह प्रथमाय धायसे ओजः मिमानः महिमानं आ अतिरत् ।

शूरः यः युत्सु तन्वं परिऽव्यत् शीर्षणि द्यां महिना प्रति अमुंचत् ॥ २ ॥

स इन्द्रो भूतु । भवतु । वर्धतामित्यर्थः । य इन्द्र ओजस्तेजो बलं मिमानः कर्वाणः सन् प्रथमाय प्रार्थमि-
काय धायसे ॥ घट् पानि ॥ सोमपानाय महिमानमातिरत् । अवर्धयत् ॥ तिरित्वैत्ययेन शः । यद्योगादनि-
घातः ॥ शूरः शत्रूणां शातयिता य इन्द्रो युत्सु युद्धेषु तन्वं स्वकीयं शरीरं परिव्यत् । कर्मणा परिवीतमकरोत् ।
स इन्द्रो महिना स्वकीयेन महिम्ना शीर्षणि स्वशिरसि द्यां प्रत्यमुंचत् । आधारयत् ॥

अधाकृणोः प्रथमं वीर्यं महद्यदस्याग्रे ब्रह्मणा शुष्मैरयः ।

रथेष्टेन हर्यश्चेन विच्युताः प्र जीरयः सिस्रते सध्रक् पृथक् ॥ ३ ॥

अधः अकृणोः प्रथमं वीर्यं महत् यत् अस्य अग्रे ब्रह्मणा शुष्मै ऐरयः ।

रथेऽस्थेन हरिऽश्चेन विऽच्युताः प्र जीरयः सिस्रते सध्रक् पृथक् ॥ ३ ॥

अध अपि च हे इन्द्र त्वं प्रथमं मुख्यं तद्वीर्यं सामर्थ्यमकृणोः । अकरोः । किं तत् । ब्रह्मणा सोत्रेण सुति-
साधनभूतेन वेदवाक्येनास्य वीर्यस्य सोतुर्जनस्यायं पुरतो यच्छुष्मं शत्रूणां शोषकं बलसैरयः । उदगमयः ।
जीरयो जरयितारो बाधका अमुरा रथेष्टेन रथस्थितेन हर्यश्चेन त्वया विच्युताः स्वस्थानाध्याविताः संतः
सध्रक् सध्रीचीनाः परस्परं संगताः पृथक् भीत्या विच्युक्ताः संतः प्रसिस्रते । प्रकर्षणं धावन्ति ॥ सु गती । जुहो-
त्यादिः । ब्रह्म कंदसीत्यभ्यासम्यत्वं ॥ सध्रगिति महस्य सध्रिरिति सध्रादेशः । अद्रिमध्रीरतोदात्तत्वेन नि-
पातनादुदात्तस्वरितयोरिति यणः स्वरितत्वं ॥

अधा यो विश्वा भुवंनाभि मज्मनेशानकृत्प्रवया अभ्यवर्धत ।

आद्रोदमी ज्योतिषा वहिरातनोप्सीव्यन्तमांसि दुधिता समव्ययत् ॥ ४ ॥

अधः। यः। विश्वा। भुवना। अभि। मज्जना। ईशानऽकृत्। प्रऽवयाः। अभि। अवर्धत।
 आत्। रोदसी इति। ज्योतिषा। वह्निः। आ। अतनोत्। सीव्यन्। तमांसि। दुधिता।
 सं। अव्ययत् ॥४॥

अध अपि च प्रवयाः प्रवृद्धातः पुरातनो वा य इन्द्रो विश्वा भुवना सर्वान लोकान मज्जना बलिभाभि
 भूयेशानकृत् आत्मानं सर्वस्याधिपतिं कुर्वन्। यद्वा अग्न्यादीन्देवान तत्तज्जोकाधिपतीं कुर्वन् अभ्यवर्धत। सर्वतः
 प्रवृद्धोऽभवत्। आदन्तरं वह्निर्जगतां वोढा स इन्द्रो ज्योतिषा मीयन् तेजसा रोदसी यावापृथिव्यावातनोत्।
 व्याप्नोत्। किंच तमांसि तमोरूपाणि रक्षांसि दुधिता दुःस्थितानि दुर्गन्तानि मीयन् विस्तारयन् समव्ययत्।
 आवृणोत्। जगद्धाप्य वर्तत इत्यर्थः ॥

स प्राचीनान्पर्वतान्दृहदोजसाधराचीनमकृणोदपामपः।

अधारयपृथिवीं विश्वधायमस्तभ्रान्मायया द्यामवस्रसः ॥५॥

सः। प्राचीनान्। पर्वतान्। दृहत्। ओजसा। अधराचीनं। अकृणोत्। अपां। अपः।

अधारयत्। पृथिवीं। विश्वऽधायसं। अस्तभ्रात्। मायया। द्यां। अवऽस्रसः ॥५॥

स इन्द्रः प्राचीनान् इतस्ततः प्रकर्षेणांचतो गच्छतः सपत्नान् पर्वतान् ओजसा बलेन दृहत्। पतन्ति ह्रत्वा
 भूमौ दृढीचकार। अचलानकरोदित्यर्थः। अपां मेघस्थितानामुदकानामपः स्थदनलक्षण कर्माधराचीनं।
 अधःप्रदेशमंचति गच्छतीत्यधराचीनं। तादृशमकृणोत्। मेघभेदनं कृत्वापो भुमावपातयदित्यर्थः। किंच त्रि-
 श्वधायसं विश्वस्य धात्री पृथिवीं बलिनाधारयत्। मायया प्रज्ञयोपायनं वा बुद्धीकमवस्रसः ॥ समु गतां।
 संपदादिलक्षणो भावः क्रिप ॥ अवपतनादस्तभ्रात् ॥ ॥५॥

सास्मा अरं बाहुभ्यां यं पिताकृणोद्विश्वस्मादा जनुपो वेदमस्परि।

येना पृथिव्यां नि क्रिवं शयथ्यं वज्रेण हत्व्यवृणक्तुविष्वणिः ॥६॥

सः। अस्मि। अरं। बाहुऽभ्यां। यं। पिता। अकृणोत्। विश्वस्मात्। आ। जनुपः। वेदसः। परि।

येनं। पृथिव्यां। नि। क्रिवं। शयथ्यं। वज्रेण। हत्वी। अवृणक्तुविऽस्वनिः ॥६॥

स तादृश इन्द्रोऽस्मी जगतिऽरमन् पर्याप्तो बभूव। रक्षकत्वेन स्वामी बभूवत्यर्थः। पिता सर्वस्य पालकः
 प्रजापतिर्विश्वस्मात्सर्वस्माज्जनुपो जनात् परि ततोऽप्युत्पद्यमानो ज्ञानात् तद्विशिष्टं बाहुभ्यां व्यकीर्याभ्यां
 बाहुभ्यां यमाकृणोत्। तुविष्वनिर्वज्रकीर्तिर्महात्मनो वा स इन्द्रो येन ज्ञानेन क्रिवन्ततमानममुर वज्रेण
 हत्वी ॥ स्नात्वाद्यथेति त्वी ॥ हत्वा ताडयित्वा पृथिव्यां भुमां शयथ्यं शयनाय दीर्घनिद्रायै न्यवृणक्तु ॥
 वृणक्तिर्हिसाकर्म ॥ न्यवधीत् ॥

अमाजूर्निव पित्रोः सचा सती समानादा सदमन्वामिये भगं।

कूधि प्रकृतमुप मास्या भर दृडि भागं तन्वोऽयेन समहः ॥७॥

अमाजूऽइव। पित्रोः। सचा। सती। समानात्। आ। सदसः। त्वां। इयं। भगं।

कूधि। प्रऽकेतं। उपं। मासि। आ। भर। दृडि। भागं। तन्वः। येनं। समहः ॥७॥

हे इन्द्र अमाजूर्न्यावज्जीवं गृह एव जीर्यती पित्रोः सचा आतापितृभ्या सह भवन्ती तयोः शुश्रूषणपरा
 पतिमन्त्रमाना सती दुहिता समानादात्मनः पित्रोश्च साधारणात्सदसो गृहात् ॥ अधिकरणे चोपसंख्यान्-

मिति पंचमी ॥ गृह उपस्थायैव यथा भागं याचति तथा सोताहं भगं भजनीयं धनं त्वामिहे ॥ इ गत्यादिषु ।
लित्युत्तम इति व्याख्येनात्मनपदं । इयडादेः ॥ त्वां याचे । तत्र देयं धनं प्रकृतं प्रकर्षेण ज्ञातव्यं विश्वजगीयं
कृधि । कुरु । तत्रोपमासि । एतावदिदं धनमिति कुरु । आभर । तत्र धनं संपादय । भागं भजनीयं धनं
तत्त्वः शरीराय मत्त्वमिति यावत् दद्वि । देहि । धनं धनेन समहः । सोतृनिमान्पुजयसि ॥

भोजं त्वामिदं वयं हुवेम ददिष्टुमिन्द्रापांसि वाजान् ।

अविद्विदं चित्रया न ऊती कृधि वृषन्निद्र वस्यसो नः ॥ ८ ॥

भोजं । त्वां । इन्द्र । वयं । हुवेम । ददिः । त्वं । इन्द्र । अपांसि । वाजान् ।

अविद्वि । इन्द्र । चित्रया । नः । ऊती । कृधि । वृषन् । इन्द्र । वस्यसः । नः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र भोजं पालयितारं भोजयितारं वा त्वां वयं हुवेम ॥ इत्यनेर्लिङि वङ्गलं कृदसीति संप्रसारणं ॥
हे इन्द्र त्वमपांसि कर्माणि वाजान्वाजान् ददिः ॥ दाणं दाने । आदृगमेहनजन इति किप्रत्ययः । निडूझावा-
दभ्यासादिकार्यं । न लोकाव्ययनिष्ठति पठोप्रतिषेधः ॥ दाता खलु । हे इन्द्र चित्रया नानाप्रकारयोती कृत्वा
पालनेन नोऽस्मानविद्वि । रक्ष । वृषन् कामानां वर्षक हे इन्द्र नोऽस्मान्वस्यसोऽतिशयेन वसुमतः कृधि । कुरु ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यो माति धम्भगो नो बृहद्वेदम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा । मघोनी ।

शिष्टा । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वेदम् । विदथे । सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥ ॥ २० ॥

प्राता रथ इति नवर्चं सप्तमं मुक्तं गार्त्समदं वैष्टुभमिन्द्रं । प्रातरित्यनुक्रांतं । लिंगिको विनियोगः ॥

प्राता रथो नवो योजि सस्त्रिश्चतुर्युगस्त्रिकणः सप्तरश्मिः ।

दशारिचो मनुष्यः स्वर्षाः स इष्टिभिर्मतिभी रंत्सो भूत् ॥ १ ॥

प्रातरिति । रथः । नवः । योजि । सस्त्रिः । चतुःस्युगः । त्रिःकणः । सप्तरश्मिः ।

दशऽअरिचः । मनुष्यः । स्वःसर्षाः । सः । इष्टिऽभिः । मतिऽभिः । रंत्सः । भूत् ॥ १ ॥

रथो रंहणाद्रथो यज्ञः । स च नवः । नृत्यते स्तूयतेऽचेति नवः सुतिमान् । सस्त्रिः ॥ स्त्रा शोचि । आदृग-
महनेति किप्रत्ययः ॥ शुद्धः । एवंविधो यज्ञः प्रातः प्रातःकाले योजि । अयोज्यस्माभिः । चतुर्युगः । युज्यंत इति
युगानि यावाणः । चत्वारि युगानि यस्य स तथोक्तः । अध्वर्यावृत्तिगभिप्रायं वा । त्रिकणः । तिस्रः कणा
वाचो मन्द्रमध्यमोत्कृष्टरूपा यस्य स तथोक्तः । सवनत्रयाभिप्रायं वा । सप्तरश्मिः । अश्रुवते व्याप्नुवति कर्मा-
णीति रश्मयस्कृदांसि । सप्तसंख्याकानि गायत्र्यादीनि कृदांसि यस्य स तथोक्तः । दशारिचः । अरिभ्यः
पथेभ्यश्चायंत इत्यरिचा यहाः । दशसंख्याका यहा यस्य स तावृणः । चमसाध्वर्याभिप्रायं वा । मनुष्यो मनु
ष्याणां हितः । स्वर्षाः स्वर्गस्य दाता । स एवंविधो यज्ञ इष्टिभिः प्रायणीयातिष्ठ्यादिभिर्मतिभिर्मननीथिः सोचि
रंत्सः शब्दनीयो भूत् । अभूत् । यद्वा नवोऽभिनवः सस्त्रिः ॥ मनोतेर्द्विवचनादि ॥ कामानां दाता रथो ॥ रसं-
तेऽस्मिन्निति रथः स्यंदनः प्रातःसवने च सोमपानार्थं योजि । अश्विरयोजि । कीवृणः । चतुर्युगः । त्रिकणः ।
तिस्रः कणा यस्य स तथोक्तः । सप्तरश्मिः सप्तरज्जुः । दशारिचो दशचक्रः । मनुष्यो मनुष्यहितः स्वर्षाः स्वर्गस्य
संगमयितंद्ररथ इष्टिभिर्योगिर्मतिभिः सोचिश्चत्वाप्तव्यो भवति ॥

सास्मा अरं प्रथमं स द्वितीयमुतो तृतीयं मनुषः स होता ।

अन्यस्या गर्भमन्य ऊं जनंत सो अन्यभिः सचते जैन्यो वृषा ॥२॥

सः । अस्मै । अरं । प्रथमं । सः । द्वितीयं । उतो इति । तृतीयं । मनुषः । सः । होता ।

अन्यस्याः । गर्भं । अन्ये । ऊं इति । जनंत । सः । अन्यभिः । सचते । जैन्यः । वृषा ॥२॥

स यज्ञः सोमो वास्मा इद्राय प्रथमं प्रातःसवनेऽर । पर्याप्तोऽभूत् । स च द्वितीयं मार्घादिने सवने पर्याप्तोऽभूत् । उतो अपि च स तृतीयं तृतीये सवने पर्याप्तोऽभूत् ॥ सर्वत्र कालाध्वनोरिति द्वितीया ॥ स यज्ञः सोमो वा मनुषो मनुष्यस्य होता शुमानां वोढा भवति । किंच अन्ये ऋत्विजोऽन्यस्याः पुष्ट्या वेदा त्रिकाया वाचो वा गर्भं संतं सोमं यज्ञं वा जनंत । अजनयंत ॥ उ प्रमित्यर्थः ॥ वृषाभिमतफलवर्षको जैन्यो जयसमर्थः स यज्ञः सोमो वाग्येभिरन्यैरिद्रादिभिर्देवैः सचते । संगच्छति ॥ सच समवाये । अनुदान्तं ॥

हरी नु के रथ इंद्रस्य योजमायै मूक्तेन वचसा नवेन ।

मो षु त्वामचं बहवो हि विप्रा नि रीरमन्यजमानासो अन्ये ॥३॥

हरी इति । नु । के । रथे । इंद्रस्य । योजं । आऽये । मुऽउक्तेन । वचसा । नवेन ।

मो इति । मु । त्वां । अचं । बहवः । हि । विप्राः । नि । रीरमन । यजमानासः । अन्ये ॥३॥

इंद्रस्य संबंधिनि रथे हरी एतन्नामकावस्था नु लिपं क मुखिनार्थं गमनाय नवेनान्यैरुक्तपुर्वग वचसा वेदात्मकेन मूक्तेन साधनेन योजं । युनज्म ॥ युजिर योगि । मुडि हरितो वेति पुरडादिगः ॥ अत्रास्मिन्येवं बहवो विप्रा मेधाविनः सोतारो भवति हि । तथाप्यन्य मज्जातिरिक्ता यजमानासो यजमानास्त्वा मु मुधु मो निरीरमन् । नितरां मा रमयंतु । अतोऽस्मदीयं यज्ञमागत्य सोम पिबेति भावः ॥ रीरमन । रमतेत्येतस्य मुडि चडि सवज्ञावाद्भासस्यत्वदीर्घा । वाक्यभेदाच्च द्वियोगमाविज्ञ निघातः ॥

आ द्वाभ्यां हरिभ्यामिंद्र यात्या चतुर्भिरा पद्भिर्हृयमानः ।

आष्टाभिर्देशभिः सोमपेयमयं सुतः सुमख मा मृधस्कः ॥४॥

आ । द्वाभ्यां । हरिऽभ्यां । इंद्र । याहि । आ । चतुऽभिः । आ । षट्ऽभिः । हृयमानः ।

आ । अष्टाभिः । दशऽभिः । सोमऽपेयं । अयं । सुतः । सुऽमख । मा । मृधः । करिति कः ॥४॥

हे इंद्र होतृभिराहृयमानस्त्व द्वाभ्यां हरिभ्यामष्टाभ्यामिम यज्ञं प्रति सोमपानार्थमायाहि । चतुर्भिर्हरि भिरायाहि । तथा षट्भिरागच्छ सोमपेय ॥ पा पानं । कर्मण्यचो यत । इत्यतीत्य ॥ पातय सोम प्रत्यष्टाभि रक्षिरायाहि ॥ अष्टभ्यो दीर्घात । पा० ६ १. १७० । इति विभक्त्युदात्तत्वं ॥ दशभिर्हरिभिरागच्छ । सुमख सुयज्ञ सुधेन वा हे इंद्र अयं सोमस्त्वदर्थमभिपूतः । अतो यज्ञस्य मृधो हिमा मा कः । मा कार्षीः ॥ करित्वेति मंत्रे घसेत्यादिना कुल्लुकं । गुणं कृते हलङ्गादिना मिपो लोपः ॥ यद्यपींद्रस्य वाविव हरी तथापि तयोर्विभु तिभेदज्ञानात्वं । अतोऽश्वकृत्वमविषद ॥

आ विंशत्या चिंशता यात्या चत्वारिंशता हरिभिर्युजान ।

आ पंचाशता सूरथेभिरिंद्रा पृष्ट्या सप्तत्या सोमपेयं ॥५॥

आ । विंशत्या । चिंशता । याहि । अवाद् । आ । चत्वारिंशता । हरिऽभिः । युजानः ।

आ । पंचाशता । सुऽरथेभिः । इंद्र । आ । पृष्ट्या । सप्तत्या । सोमऽपेयं ॥५॥

हे इन्द्र सोमपेयं पातयं सोमं प्रत्यर्वाङ् अस्मदभिमुखः सन् विंशत्या विंशतिसंख्याकैरश्वैरायाहि । विंशता विंशत्संख्याकैर्हरिभिरागच्छ । चत्वारिंशता चत्वारिंशत्संख्याकैर्हरिभिर्युजानो युज्यमानस्त्वं सोमपानं प्रत्यायाहि मूर्ध्निभिः मूर्ध्निभिः सुगमनैः पञ्चाशता हरिभिरायाहि । तथा षष्ठा षष्टिसंख्याकैर्हरिभिः सप्तत्या एतत्संख्याकैर्हरिभिः सोमपानं प्रत्यागच्छ ॥ २१ ॥

अशीत्या नवत्या याह्यर्वाङ् गतेन हरिभिरुह्यमानः ।

अयं हि ते शुनहोत्रेषु सोम इन्द्र त्वाया परिषिक्तो मदाय ॥ ६ ॥

आ । अशीत्या । नवत्या । याहि । अर्वाङ् । आ । गतेन । हरिभिः । उह्यमानः ।

अयं । हि । ते । शुनऽहोत्रेषु । सोमः । इन्द्र । त्वाऽया । परिऽसिक्तः । मदाय ॥ ६ ॥

अशीत्याशीतिसंख्याकैरश्वैः सोमपानार्थमर्वाङ् अस्मदभिमुखः सन् आयाहि । नवत्या एतत्संख्याकैरश्वैरागच्छ । गतेन शतसंख्याकैर्हरिभिरुह्यमानो धार्यमाणस्त्वमायाहि । हे इन्द्र हि यस्मान्ने मदाय हर्षाय शुनहोत्रेषु । मुखेन ऋयते सोमो धरति शुनहोत्राः पात्रविशेषाः । तेष्वयं सोमस्त्वाया त्वत्कामनया परिषिक्तः ।

मम वस्त्रेन्द्र याह्यच्छा विश्वा हरी धुरि धिष्व रथस्य ।

पुरुचा हि विह्व्यो बभूथास्मिञ्छूर सर्वने मादयस्व ॥ ७ ॥

मम । वस्त्र । इन्द्र । याहि । अच्छ । विश्वा । हरी इति । धुरि । धिष्व । रथस्य ।

पुरुऽचा । हि । विऽह्व्यः । बभूथ । अस्मिन् । शूर । सर्वने । मादयस्व ॥ ७ ॥

हे इन्द्र मम वस्त्रास्मदीयार्थमिव मृत्तिमच्छाभिलष्य याहि । विश्वा व्याप्रा हरी रथस्य धुरि युगप्रांते धिष्व । संयोजय । पुरुचा पुरुभिर्वह्निभिर्यजमानस्त्वं विह्व्यो विविधं ज्ञातव्यो बभूथ । बभूविथ । बभूथाततं जगृभ्म ववर्थति निपातनादिउभावः ॥ इ शूर अस्मिन्सर्वने यज्ञे मादयस्व । सोमपानिन हृष्टो भव ॥

न म इन्द्रेण सख्यं वि योषदस्मभ्यमस्य दक्षिणा दुहीत ।

उप ज्येष्ठे वरूथे गर्भस्ती प्रायेप्राये जिगीवांसः स्याम ॥ ८ ॥

न । मे । इन्द्रेण । सख्यं । वि । योषत् । अस्मभ्यं । अस्य । दक्षिणा । दुहीत ।

उप । ज्येष्ठे । वरूथे । गर्भस्ती । प्रायेऽप्राये । जिगीवांसः । स्याम ॥ ८ ॥

इन्द्रेण सह मे मम सख्यं यष्टयं यष्टयलक्षणं सख्यं न वि योषत् । कदाचिदपि न वियुज्यतां ॥ यतीर्लेटि सिद्धलमिति सिप । अडागमः ॥ अस्थिद्रस्य दक्षिणं कर्तृकं दानमस्मभ्यं दुहीत । अमिमत्तफसं दुग्धां ॥ दुहेर्भिड रूपं ॥ ज्येष्ठेतिशयेन प्रशस्य वरूथ आपदां वारं वरणीये वा गर्भस्ती बाहावुप समीपे वर्तिनः स्याम । इन्द्रस्य हस्तस्पर्शयोग्या भवमेत्यर्थः । किंच प्राये प्राये सोमपानार्थमिन्द्रस्य यज्ञशालायां प्रवेशे प्रवेशे जिगीवांसः शत्रूणां जितारो भवम । यदा प्राये प्राये । प्रकीर्णयते गम्यते योद्धुभिरिति प्रायं युद्धं । तस्मिन्नुदे जिगीवांसः शत्रून् जितवन्तो भवम ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिक्षा स्तोतृभ्यो मारि धग्भगो नो बृहवदेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । वरं । जरिचे । दुहीयत् । इंद्र । दक्षिणा । मघोनी ।
शिष्टा । स्तोतुऽभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥ २२ ॥

अपाय्यस्येति नवर्चमष्टमं मृक्तं गार्त्तमदं वैष्टुर्मिदं । अपायीत्यमुक्तात् । लङ्गिकः मृक्तविनिर्धोगः । द्वितीयं पर्ययि होतृशस्त्रयाऽपायीत्येषा । आ० ६ ४ ॥

अपाय्यस्याधसो मदाय मनीषिणः सुवानस्य प्रयसः ।
यस्मिन्निद्रः प्रदिवि वावृधान ओको दधे ब्रह्मण्यंतश्च नरः ॥ १ ॥
अपायि । अस्य । अंधसः । मदाय । मनीषिणः । सुवानस्य । प्रयसः ।
यस्मिन् । इंद्रः । प्रदिवि । वावृधानः । ओकः । दधे । ब्रह्मण्यंतः । च । नरः ॥ १ ॥

सुवानस्य सोमाभिषवं कर्वाणस्य मनीषिणः प्राज्ञस्य यज्ञमानस्य संबन्धिनः प्रयसः ॥ प्रीड पर्यणे । अमुन ॥ प्रीतिकरस्यास्य सोमलक्षणस्य अधसो मदायापायि । एतदन्तर्मिद्रेण पीतमित्यर्थः ॥ अद्वा अपायीति पातित्यर्थो बह्वलमिति चिण कर्तरि भवति । केदमि लुङ्ङिट इति लोडर्थे लुङ् ॥ प्रीतिकरस्याधसो मदायापायि ॥ शेषविवक्षयो कर्मणि षष्ठी ॥ इंद्रः सोमं पिबन् । प्रदिवि पुराणे यस्मिन्सोमलक्षणेऽधमि वावृधानो वर्धमान इंद्र ओको दधे । सेव्यतया निवासं चकार । किंच ब्रह्मण्यंत इद्राय स्तोत्रमिच्छतो नरः कर्मणा जितार अस्त्रिभो यस्मिन्निवासं दधिर । तदेतदपायीति पूर्वणान्वयः ॥

अस्य मंदानो मध्वो वज्रहस्तोऽहिमिद्रो अणोवृतं वि वृश्चत् ।
प्र यद्वयो न स्वसराण्यच्छा प्रयांसि च नदीनां चक्रमंत ॥ २ ॥
अस्य । मंदानः । मध्वः । वज्रहस्तः । अहि । इंद्रः । अणोऽवृतं । वि । वृश्चत् ।
प्र । यत् । वयोः । न । स्वसराणि । अच्छ । प्रयांसि । च । नदीनां । चक्रमंत ॥ २ ॥

अस्य मध्वः ॥ तृतीयार्थे षष्ठी ॥ अनेन मदकरणेन सोमिन मंदानो ह्यथन वज्रहस्तो वज्रयुक्तो हस्तो यस्य स इंद्रोऽणोवृतमुदकस्यावरकमुदकेनावृतं वाहिं वृच मेघ वा विवृश्चत् । विष्पिणाञ्जित ॥ ओतयु केदने । तादादिकः । लङ् यद्वयादिना संप्रसारण ॥ यद्वदाहिभेदेन ज्ञाते नदीनां प्रयांसि प्रीणयितृणि जलान्यक्त समुद्रमभिलक्ष्य प्रचक्रमंत । गंतुमुपाक्रमन । तत्र दृष्टांतः । वयो न । यथा पक्षिणः स्वसराणि । मुष्टयंतं प्राप्यत इति स्वराणि स्वसराणि कुलायाः । तानभिलक्ष्य गच्छति तद्वत् ॥

स माहिन् इंद्रो अणो अपां प्रेरयदहिहांछा समुद्रं ।
अजंनयत्सूर्यं विदक्षा अकुनाह्वा वयुनानि साधत् ॥ ३ ॥
सः । माहिन् । इंद्रः । अणोः । अपां । प्र । ऐरयत् । अहिऽहा । अच्छ । समुद्रं ।
अजंनयत् । सूर्यं । विदत् । गाः । अकुना । अह्वा । वयुनानि । साधत् ॥ ३ ॥

माहिनो महनीयः पुत्रनीयो यद्वा महिमोपेतः । अहिहाहिं मेघ एतवानिद्रः ॥ ब्रह्मभृणवृत्रेषु क्रिय । बह्वलं केदसीति भुतकाले क्रिय ॥ स इंद्रोऽपामर्णः ॥ अ गतो ॥ स्तोत्रोत्पन्नं प्रवाहं समुद्रमच्छाभिलक्ष्य प्रेरयत् । किंच स इंद्रोऽगिरसां बिज्जान्तर्वर्तिनामावृतानां गवां कामाय सूर्यमज्जनयत् । ततो गाः पणिभिर-

पहता गा विदत । अलग्नत ॥ विदिर् लामे । जुडीरितो वेति त्रिरडादेशः । वाक्यभेदादनिघातः ॥ तथाकृत्वा
तेजसाद्वा दिवसानां वयुनानि प्रज्ञानानि प्रकाशान् साधत् । असाधयत् ॥

सो अप्रतीनि मनवे पुरूणीद्रो दाशहाणुषे हन्ति वृचं ।

सद्यो यो नृभ्यो अतसाय्यो भूत्पस्पृधानेभ्यः सूर्यस्य सातौ ॥४॥

सः । अप्रतीनि । मनवे । पुरूणि । इंद्रः । दाशत् । दाणुषे । हन्ति । वृचं ।

सद्यः । यः । नृभ्यः । अतसाय्यः । भूत् । पस्पृधानेभ्यः । सूर्यस्य । सातौ ॥४॥

स इंद्रो दाणुषे हविर्दत्तवते मनवे मनुष्याय यजमानाय पुरूणि बह्व्यप्रतीन्युकृष्टानि धनानि दाशत् ।
दर्दाति । किंच वृचममुरं हन्ति । कीदृशः । य इंद्रः सूर्यस्य सातौ । सातिः संभजनं । सूर्यसंभजनविषये भूते
पस्पृधानेभ्यः अहमेव प्रथमं सूर्यं प्राप्नुयामहमेव प्रथमं सूर्यं प्राप्नुयामिति स्वर्धमानेभ्यः श्लोतुभ्यः सयसादानी-
मेवातसाय्यस्तत्प्राप्तिहेतुभूतः सन समाश्रयणीयो भूत् । अभूत् । यद्वा सूर्यस्य सातौ ॥ योऽतकर्मणि । अधिकरणी-
क्तिन । सूर्यस्य संबंधिनि युद्धे पस्पृधानेभ्यः सूर्येण सह स्वर्धमानेभ्योऽतसाय्योऽभूत् ॥

स मुन्वत इंद्रः सूर्यमा देवो रिणङ्मर्त्याय स्तवान् ।

आ यदृयिं गुहदवद्यमस्मै भरदंशं नैतंशो दशस्यन् ॥५॥

सः । मुन्वते । इंद्रः । सूर्यः । आ । देवः । रिणङ् । मर्त्याय । स्तवान् ।

आ । यत् । रयिं । गुहत् । अद्यं । अस्मै । भरत् । अंशं । न । एतंशः । दशस्यन् ॥५॥

स्तवान् एतंशेन सूर्यमानो देवो योतमानः स इंद्रः मुन्वते सोमाभिषवं कुर्वते मर्त्याय मनुष्यायैतंशाय
सूर्यमारिणङ्क । एतंशेन स्वर्धमानं सूर्यं बलिनरिचयत् । तथा च निगमः । प्रेतंशं सूर्यं पस्पृधानं सोमस्ये सुखि-
मावदिन्द्र इति । यद्यस्मादेतंशः सोमस्यो राजा दशस्यन् यजमानोऽस्मा इंद्राय गुहदवद्यं प्रक्कृत्वावद्यं रयिं
सोमरूपमभरत् । संपादयामास । तत्र दृष्टांतः । अंशं न । यथा पितांशं भागं पुत्राय भरति तद्वत् ॥ २३ ॥

स रंधयत्सदिवः सारथये शुष्णमशुषं कुर्यवं कुत्साय ।

दिवोदासाय नवतिं च नवेन्द्रः पुरो व्यरच्छंबरस्य ॥६॥

सः । रंधयत् । सदिवः । सारथये । शुष्णं । अशुषं । कुर्यवं । कुत्साय ।

दिवः । दासाय । नवतिं । च । नव । इंद्रः । पुरः । वि । ऐरत् । शंबरस्य ॥६॥

सदिवो दीपियुक्तः स इंद्रः सारथय आत्मनः सारथ्यं कुर्वते कुत्साय राजर्षये शुष्णं । शोषयति सर्वमिति
शुष्णः कथिदमुरः । तमशुषं न केनापि शोषणीयं । कुर्यवमेतन्नामानममुरं रंधयत् ॥ रंधतिर्वशगमने ॥ वशम
नयत् ॥ यद्वा रंध हिंसासंराद्योरित्यस्य ण्यंतस्य रंधिजभोरचीति नुम ॥ अवधीत् । किंच स इंद्रो दिवोदासा-
यैतन्नामकाय राज्ञे शबरस्यामुरस्य नव नवतिं पुरो व्यरत् । विदारितवान् ॥

एवा तं इंद्रोचर्यमहेम अवस्या न त्मना वाजयंतः ।

अश्याम तत्साप्रमाणुषाणा ननमो वधरदेवस्य पीयोः ॥७॥

एव । ते । इंद्र । उचयं । अहेम । अवस्या । न । त्मना । वाजयंतः ।

अश्याम । तत् । साप्रं । आशुषाणाः । ननमः । वधः । अदेवस्य । पीयोः ॥७॥

हे इन्द्र श्रवस्या ॥ मुपां मुलुगिति तृतीयायाः पूर्वमवर्णदीर्घः ॥ अत्रेक्षया वाजयंतस्त्वां बलिन कुर्वत । यद्वा श्रवस्या यशःकामनया वाजयंतोऽन्नमिक्ततः ॥ इक्षायामपि णिच दृश्यते । अश्रायतो गन्तव्यो वाजयत इति क्यजंतत्वे चित्प्रातिपदिकस्यातोदानत्वं स्यात् वाजयतः शतकृतमिति यथा ॥ तादृशा वयं ते तुभ्यमेवोचथ स्तोत्रं त्वना आत्मना स्वयमेव नाहिम । इदानीं प्रापयम ॥ अहिं गतो । न सप्रत्यर्थ ॥ आशुपाणाः ॥ अशोतः कांश्चि व्यत्ययो बहुलमिति निव्यपि विकरणद्वय उपत्ययः स च ॥ त्वामशुवाना वयं यदभिलषितं तस्मात् सप्रपुरुषसंबन्धि साप्रपदीन सख्यमश्नाम । व्याप्तुयाम । अदवस्य देवानिद्रादीनजानतः पीयोः ॥ पीर्यतिर्हिमा कर्म ॥ हिमकस्यामुरस्य वधः ॥ वध्यते शत्रवोऽननति वधरायुध ॥ ननमः । तदधो नमय ॥ ननमः । णमु प्रकृत्वे । न्यतस्य लुङि चङि रूपं । मितो ह्रस्व इति ह्रस्वः ॥

एवा ते गृत्समदाः शूर मन्मावस्यवो न वयुनीनि तशुः ।

ब्रह्मण्यंत उंद्र ते नवीय उपमूर्ज सुशितिं सुममंशुः ॥ ८ ॥

एव ते । गृत्समदाः । शूर । मन्म । अवस्यवः । न । वयुनीनि । तशुः ।

ब्रह्मण्यंतः । उंद्र । ते । नवीयः । उपमूर्जः । सुशितिं । सुमं । अंशुः ॥ ८ ॥

शूर बल्वन हे इन्द्र ते तुभ्य गृत्समदाः । अत्र यास्कः । गृत्समदो गृत्समदो गृत्स इति भेदाविनाम गुणानिः स्तुतिकर्मणः । नि० ९ प । इति । तथाविधा मन्म मननीयं स्तोत्रं ते तुभ्यमेव तशुः । ततनुः । चक्रः । तत्र दृष्टांतः । अवस्यवो न ॥ अवः । गत्यर्थादवतरमुनि, रूपमव इति ॥ अवो गमनमिच्छतः पुमानो वयुनीनि मा गान यथा कुर्वति तद्वत् । किंच नवीयः ॥ मुपां मुलुगिति पठ्या लुक् ॥ नवीयमो नवतरस्य ते तव ब्रह्मण्यतः स्तोत्रं कर्तुमिच्छतो गृत्समदाः सुशितिमयं शोभननिवासोपितमन्नमूर्जं वनं सुमं मुखं तशुः । प्राप्नुयुः । एकस्मिन् गृत्समदे बहुवचनं परीक्षनिर्देशश्च ॥

नूनं सा ते प्रति यरं जरिचे दहीयदिंद्र दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टां स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्धेम विदथे सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं । सा । ते । प्रति । यरं । जरिचे । दहीयत । उंद्र । दक्षिणा । मघोनी ।

शिष्टां स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् । भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ९ ॥

नूनं सा ते इति सिद्धार्थं ॥ ॥ ३४ ॥

वयं ते वयं इति नवर्चं नवमं मुक्तं गात्रमदं त्रैलोक्यमद्र । वयं ते इत्यनुक्रातः । मुक्तविनियोगो निराद वधार्यता ॥

वयं ते वयं उंद्र विद्धि पुणः प्र भरामहे वाजयुर्न रथं ।

विपन्यवो दीध्यतो मनीषा मुममियंशतस्त्वावंतो नून ॥ १० ॥

वयं । ते । वयः । उंद्र । विद्धि । सु । नः । प्र । भरामहे । वाजः । युः । न । रथं ।

विपन्यवः । दीध्यतः । मनीषा । मुमं । उयंशतः । त्वाऽवतः । नून ॥ १० ॥

हे इन्द्र ते तुभ्यं वयं वयः सोमलक्षणमन्नं प्रभरामहे । प्रकर्षणं मपादयाम । तत्र दृष्टांतः । वाजयुर्न । यथाज्ञमात्मन इच्छन् पुमान् रथं शकटं संपादयति तद्वत् । एव हविःसंपादकान्नोऽस्मान् सु मुष्टु विद्धि । जानीहि ॥ विद्वेज्ज्ञानार्थस्य लोटि रूपं । वाक्यादित्वादनघाट् ॥ किं कुर्वतो वयं । विपन्यवः । तव स्तोत्रं कुर्वीषाः । मनीषा मनस इपया मृत्वा दीध्यतो दीप्यमानाः ॥ दीधीड दीप्तिदेवनयोः । व्यत्ययनं शत्रुः ॥

त्वावतः ॥ युष्मदस्मद्भां कंदसि सादृश्य उपसंख्यानमिति वतुप ॥ त्वत्सदृशान् नृन् नतृन् अग्न्यादीन् मुञ्चं
मुर्वामियन्तः । याचमानाः । यद्वा मुञ्चं मुर्वेन नृन् नतृन् अग्न्यादीन् देवानियन्तः ॥ इयन्तिर्गतिकर्मा ॥ हतिषा
तान् प्राभुवंतो वयं भरामह इति समन्वयः ॥

त्वं न इदं त्वाभिस्त्वदीयाभिस्त्वदीयाः कृतिभिः पालनादिभिर्नोऽस्मान् पाहि । किंच त्वायतः ॥ मुप आत्मनः

त्वमिनो दाणुषो वरुतेत्याधीरभि यो नशति त्वा ॥ २ ॥

त्वं नः । इदं । त्वाभिः । कृती । त्वाऽयतः । अभिष्टिऽपा । अस्मि । जनान् ।

त्वं नः । दाणुषः । वरुता । इत्याऽधीः । अभि । यः । नशति । त्वा ॥ २ ॥

हे इदं त्वं त्वाभिस्त्वदीयाभिस्त्वदीयाः कृतिभिः पालनादिभिर्नोऽस्मान् पाहि । किंच त्वायतः ॥ मुप आत्मनः
क्वच । शत्रुनृन् इति विभक्तिकृदात्तत्वं ॥ त्वत्कामान् जमान् अभिष्टपा ॥ मुपां मुनुगिति सोराकारः ॥ अभि
ष्टयोऽभिगतारः शत्रवः । त्वभ्यः पाता रजकोऽसि । भवसि । दाणुषो हविर्दत्तवतो यज्ञमोनस्य त्वमिनः ।
इश्वरः खलु । वरुता । यमितस्कभितस्तमितति निपातनादीकारस्य ऊकारः ॥ बाधकानां निवारकोऽसि ।
किंच त्वं तस्य सोतुरित्याधीरर्वविधोपद्रवोपशमरूपकर्मासि । यस्त्वा त्वामभिनर्तति हविषा परिचरति ॥

स नो युवेद्रो जोहवः सखा शिवो नरामस्तु पाता ।

यः शंसंतं यः शशमानमृती पचंतं च स्तुवंतं च प्रणेपंतं ॥ ३ ॥

सः । नः । युवा । इदं । जोहवः । सखा । शिवः । नरा । अस्तु । पाता ।

यः । शंसंतं । यः । शशमानं । कृती । पचंतं । च । स्तुवंतं । च । प्रणेपंतं ॥ ३ ॥

युवा तरुणो यष्टृणां फलस्य शमयिता वा जोहवः सोतुभिराह्वातव्यो होतव्यो वा सखा सखिभूतः शिवः
मुखकरः स इद्रो नरा ॥ नृशब्दस्यासि क्वादसो गुणः नरशब्दस्य वास्यागमानुशासनस्यानित्यत्वान्नृडभावः ॥
कर्मनंतृणामस्माकं पाता पालको भवति । यः शस्त्राणि शंसंतं यश्च शशमानं ॥ शश झुतगती ॥ क्रियाः कुर्वाणं
पुरोडाशादिकं हवीषि पचंतं स्तुवंतं सामभिः सोच कुर्वाणं । स्तुतशस्त्रयोः प्रगीताप्रगीतमंत्रमाध्यत्वेन भेदस्य
प्रतिपादितत्वात् अत्र पृथङ्निर्देशः । एवमय यज्ञमानमृती कृत्या रक्षणं प्रनयत ॥ नयतेर्नेटि सिद्धिर्लभति
मिप । अडागमः । तिङि चोदात्तवतीति गतिर्निघातः ॥ कर्मणां पारं प्रापयत ॥

तमु स्तुप इदं तं गृणीषे यस्मिन्पुरा ववृधुः शाशदुश्च ।

स वस्वः कामं पीपरदियानो ब्रह्मण्यतो नृतनस्यायोः ॥ ४ ॥

तं । ऊं इति । स्तुपे । इदं । तं । गृणीषे । यस्मिन् । पुरा । ववृधुः । शाशदुः । च ।

सः । वस्वः । कामं । पीपरत् । इयानः । ब्रह्मण्यतः । नृतनस्य । आयोः ॥ ४ ॥

तमु तमवदं स्तुपे । स्तौमि । तथा तमिदं गृणीषे । शंसामि ॥ उभयत्र पुरुषव्यत्ययः ॥ यस्मिन्निद्रे पुरा पूर्वं
स्रोतारो वावृधुः । प्रवृद्धा अभवन् । शाशदुश्च । शत्रुन् हिंसितवन्तश्च ॥ शद्रु शातन । लिटि तुजादीनामित्य
भ्यामस्य दीर्घः ॥ इयानः स्रोतुभिर्याच्यमानः स इद्रो ब्रह्मण्यतः स्रोतमिच्छतो नृतनस्यायोर्मनुष्यस्य यज्ञमानस्य
वस्वो वमुनः काममभिलाषं पीपरत् । अभिलषितफलदानेन पुरयतु ॥

सो अंगिरसामुचथा जुजुष्वान्ब्रह्मा नृतोदिद्रो गातुमिण्णन ।

मुण्णन्पुसः सूर्येण स्तवानशस्य चिच्छिथयन्पूर्याणि ॥ ५ ॥

सः । अगिरसां । उचथा । जुजुष्वान् । वस्स । तृतोत् । इंद्रः । गातुं । इष्णान् ।
मुष्णान् । उपसः । सूर्येण । स्त्वान् । अशस्य । चित् । शिश्रथत् । पृथ्याणि ॥ ५ ॥

अगिरसां संवंधीन्युचथोक्थानि जुजुष्वान् ॥ जुषी प्रीतिमवनयोरित्यस्य लिटि कृमा रूप ॥ भवमानः स इंद्रो गातुं पणिभिरुपद्रुतानामगिरसां मार्गमिष्णान् प्रेरयन् ब्रह्म तेषां स्तोत्रं कामप्रदानेन तृतोत् ॥ तु वृद्धा वित्यस्य लिटि वङ्गलं कृदसीति विकरणस्य झुः ॥ अवर्धयत् । किंच स्त्वान् स्तोत्रभिः स्तुयमानः सूर्येण स्वात्म भुक्तेनोपसो मुष्णान् अपहरन् । उदिते हि सूर्य उपसो व्यावर्तते । तादृशः स इंद्रोऽशस्य । अश्रुते स्तत्रमा सर्व जगदित्यश्रः कश्चिदमुरः । तस्य पृथ्याणि पुरातनानि पुराणि बलघ्नानि वा शिश्रथत् । अश्रथयत् । शिश्रि लीचकार ॥ ॥ २५ ॥

स हं श्रुत उंदो नाम देव ऊर्ध्वो भुवन्मनुषे दस्मत्तमः ।
अव प्रियमर्णमानस्य साह्वाञ्छिरो भरहामस्य स्वधावान् ॥ ६ ॥
सः । ह । श्रुतः । उंदः । नाम । देवः । ऊर्ध्वः । भुवत् । मनुषे । दस्मत्तमः ।
अव । प्रियं । अर्णमानस्य । साह्वान् । शिरः । भरत । दासस्य । स्वधावान् ॥ ६ ॥

देवो द्योतमानः श्रुतः कीर्तिमान् अत एव दस्मत्तमः सर्वरतिशयेन दर्शनीयः स इंद्रो मनुषे ममोरर्थमर्धो भुवत् । कामप्रदाने प्रवृत्त उन्मुखो भवतु ॥ नाम प्रसिद्धो । इति पुराणः ॥ तद्वर्धते । साह्वान् शत्रुनभिमवन स्वधावान् बलवानिन्द्रोऽर्णमानस्य लोक बाधमानस्य दासस्य तन्नामकस्यामुरस्य प्रिय शिरोऽवभरन् । अध पातयतु ॥ हरतेत्यडागमः । हयहोमः ॥

स वृचहंदः कृष्णयोनीः पुरंदरो दासीरयद्वि ।
अर्जनयन्मनवे श्वा गंसं यजमानस्य तृतोत् ॥ ७ ॥
सः । वृचऽहा । इंद्रः । कृष्णऽयोनीः । पुरंदरः । दासीः । रयत् । वि ।
अर्जनयत् । मनवे । श्वा । अपः । च । मवा । गंसं । यजमानस्य । तृतोत् ॥ ७ ॥

वृचहा वृचस्य हंता पुरंदरः शबरपुरा दारयिता स इंद्रः कृष्णयोनीर्निर्गृह्णजानीदामोरुपवर्षयत्रीरा मुरीः मना रयत् । व्यनुदत् । किंच मनवे मनोरर्थं वा पुथिवीमप उदकाणि चाज्जनयत् । यजमानस्य मवा महांत शममभिनाप तृतोत् । कामप्रदानेन पुरयतु ॥ तु वृद्धाविति मीचो धातुः । अपः झुः । तुजादित्यादीर्घः ॥ यद्वा मवा महत् शम शमनीय शस्य कामप्रदानेन वर्धयतु । यद्वा कृष्णयोनीः कृष्णार्यनामुरेण निर्गृह्ण तस्मा दासीर्भाया रयत् । व्यनुदत् । तथा मवा । यः कृष्णगर्भा निरहृत्तृत्रयना । १ १०१ १ ॥ इति ॥

तस्मै तवस्य मनु दायि सचंद्राय देवेभिरर्णमाता ।
प्रति यदस्य वज्रं वाह्नेर्धुहत्वी दस्युन्पुर आयसीनि तारीत ॥ ८ ॥
तस्मै । तवस्य । अनु । दायि । मवा । इंद्राय । देवेभिः । अर्णऽमाता ।
प्रति । यत् । अस्य । वज्रं । वाह्नेः । धुः । हत्वी । दस्युन् । पुरः । आयसीः । नि । तारीत् ॥ ८ ॥

देवेभिर्देवतृणीलः स्तोत्रभिरर्णमाता वृद्धकलाभि निमित्तं तस्मा इंद्राय तवस्य तवमे बलाय हितं बलवर्धन हविः मवा संततं संवंधः मु अनु अनुक्रमेण सवनत्रये दायि । अदायि । यद्वा तवस्य । वज्रं प्रवृद्धाय दीयते तत्तत्रस्य । देवेभिर्देवैरुदकमर्जनः अनुक्रमेण तद्वत् तस्मा इंद्राय दायि । तथा मवा । अनु ते दायि मह इन्द्र दाययति । यद्यदास्यद्रस्य वाह्नेर्वज्रं प्रति धुः । स्तोतारोऽमुरवधमुत्तकन स्तोत्रेण प्रतिनिदधु । स्तुयमानो

हीन्द्रो दस्युवधार्थं वज्रमादत्ते ॥ दधुः । दधातिर्नुडि गातिस्थिति मिषो लुक् । आत इति झेजुस ॥ ततस्तेन वज्रेण दस्यूनमुरान हत्वी हत्वा तदीया आयसीरयोमयीः पुरो नितारीत । नितरामनाशयत ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयदिदं दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यो माति धग्भगो नो बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥९॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरिचे दुहीयत इन्द्र दक्षिणा मघोनी ।

शिष्टा स्तोतृभ्यः । मा । अति धक् भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥९॥

नूनं सा त इति व्याख्याता ॥ ॥ २६ ॥

विश्वजित इति षड्च दशमं मुक्तं गार्तमर्दमद्रं । अंया त्रिष्टुप । शिष्टाः पंच जगत्यः ॥ तृतीये पर्याये होतुः गत्य एतत्सूक्तं । मुचितं च । विश्वजिते तिष्ठा हरी रथ आयुज्यमानति याज्या । आ० ६ ४ । इति ॥

विश्वजिते धनजिते स्वजिते सत्रजिते नृजिते उर्वराजिते ।

अश्वजिते गोजिते अजिते भरद्वाय सोमं यजताय हर्यतं ॥१॥

विश्वऽजिते । धनऽजिते । स्वऽजिते । सत्राऽजिते । नृऽजिते । उर्वराऽजिते ।

अश्वऽजिते । गोऽजिते । अपऽजिते । भर । इन्द्राय । सोमं । यजताय । हर्यतं ॥१॥

हे अश्वयो इन्द्राय सोमं भर । संपादय । कीदृगाय । विश्वजिते । सर्वस्य जिते । तदेव प्रपंचयति । धनजिते शत्रुविजयेन तदीयधनानां जिते । स्वजिते स्वर्गस्य जितेऽधिपतये । सत्राजिते सत्रा संततं जयशीलाय महतो जिते वा । नृजिते नृणां नायकानां जिते । उर्वराजिते । उर्वरा सर्वसस्याद्या भुः । तस्या जिते । अश्वजिते गोजिते बलनापहतानां गवा जिते । अजिते वज्रेणाक्रांतानामपां जिते । यजताय यजनीयाय । तस्मा इन्द्राय हर्यतं ॥ हर्य गतिकार्योः । भुमृदृशीत्यादिना कर्मण्यतच ॥ कमनीयं स्पृहणीयं वा सोमं भरति समन्वयः ॥

अभिभुवेऽभिभंगाय वन्वतेऽपाऽह्नाय सहमानाय वेधसे ।

तुविग्रये वह्नये दुष्टरीतवे सत्रासाहे नम इन्द्राय वोचत ॥२॥

अभिऽभुवे । अभिऽभंगाय । वन्वते । अपाऽह्नाय । सहमानाय । वेधसे ।

तुविऽग्रये । वह्नये । दुष्टरीतवे । सत्राऽसहे । नमः । इन्द्राय । वोचत ॥२॥

अभिभुवे सर्वस्याभिभवितेऽभिभंगायामुराणां भंजकाय वन्वते ॥ वन पण संभक्तौ । व्यत्ययेन उपप्रत्ययः ॥ शत्रूणां धनानां संभजकाय । अपाऽह्नाय ॥ सहः कर्मणि निष्ठा । उल्भावान्कादमः ॥ शत्रुभिरनभिभुताय । सहमानाय सर्वसहाय वेधसे सर्वस्य विधात्रे । तुविग्रये पुर्णयोगाय ॥ यद्वा गृ शब्दः । श्रीणादिकः कर्मणि कप्रत्ययः ॥ तुविर्बिर्ब्रह्मिः स्तोत्रायाय । वह्नये सर्वस्य वोद्वे दुष्टरीतवेऽन्येर्दुस्तराय दुर्हिमाय । सत्रासहे सर्व दाभिभविते महतोऽभिभविते वा एवंविधार्थेन्द्राय नमो नमः शब्दपूर्वक स्तोत्रं वोचत । हे स्तोतारो यूयं ब्रूत ॥ ब्रूजो लुडि ब्रुवो वचिः । अस्यतिवक्तिव्यातिभ्योऽङि ल्यङादिभ्यः । वच उमित्युम । गुणः ॥

सत्रासाहो जनभक्षो जनसहश्चर्वनो युध्मो अनु जोषमुष्टितः ।

वृत्तचयः सहुरिर्विस्वारित इन्द्रस्य वोचं प्र कृतानि वीर्या ॥३॥

सत्राऽसहः । जनऽभक्षः । जनऽसहः । चर्वनः । युध्मः । अनु । जोषं । उष्टितः ।

वृत्तऽचयः । सहुरिः । विस्व । आरितः । इन्द्रस्य । वोचं । प्र । कृतानि । वीर्या ॥३॥

सवासहो बह्वनामभिभविता जनभक्षो जनानां यजमानानां कामप्रदानेन संभक्ता तैः सभजनीय इति वा१ जनसहो बलिनो जनानामभिभविता च्यवनः शत्रूणां व्यावयिता स्वस्थानात् । युष्मो योडा जोषमनु प्रीतिमनु उच्यते । सिक्तः सोमिन । वृतंचयो वृतस्याभीष्टस्याचिता संचिता दातव्यार्थः । यद्वा वर्तते पुनःपुनरभिमुखमागच्छतीति वृत शत्रुः । तं चयते हिनस्तीति वृतंचयः । चयतिर्हिमाकर्म । तथा च ब्राह्मण । यो वै भागिन भागानुदते चयते वेन स यदि वेन न चयतेऽथ पुत्रमथ पात्र चयते त्वेवेन । ए० ब्रा० २. १. इति । मङ्गारिः ॥ जसिमहोदरिर्नित्युरिन्प्रत्ययः ॥ अभिभविता शत्रूणां विज प्रजाम्भारितः पालकत्वेन प्रापितो भवति । तादृश स्त्रिंशस्य कृतानि वृत्रहननादिरूपाणि वीर्या सामर्थ्यानि प्रवीच । प्रकंपेण वदामि ॥

अनानुदो वृषभो दीधतो वधो गंभीर ऋष्वो असमष्टकाव्यः ।

रधचोदः अथनो वीक्रितस्पृशुरिदं मुयज्ञ उपसः स्वर्जनत ॥४॥

अननुऽदः । वृषभः । दीधतः । वधः । गंभीरः । ऋष्वः । असमष्टकाव्यः ।

रधऽचोदः । अथनः । वीक्रितः । पृशुः । उदं । मुयज्ञः । उपसः । स्वः । जनत ॥४॥

अनानुदः । अनु पश्चाद्दातीत्यनुदः । आतथोपमर्ग इति कर्तरि कः । स नास्ति यस्य स तथोक्तः । प्रभुत धनदानेन सुमानो नास्तीत्यर्थः । अत एव वृषभः कामाना वर्धिता । दीधतः ॥ दधिर्हिमाकर्म ॥ हिमकस्या मुरस्य वधो हता गंभीरो महत्त्वेन गाभीर्धोपितः । ऋष्वो महान यद्वा दर्शनीय सर्व । असमष्टकाव्यः ॥ अणु व्याप्ती । कर्मणि निष्ठा । ऊदित्वादिद्विकल्पः । नञ्प्रसामः ॥ अन्यैरन्याप्रकर्म । रधचोदः ॥ रध हिमामराहो ॥ रधाणां समुद्धानां प्रेरकः । यद्वा हिंसकानां शत्रूणां चोदकः । अथनः शत्रूणां बलापहरणं शान्तयिता । वी क्रितो दृढांगः पृशुः स्वतेजसा जगद्वाप्य वर्तमानः मुयज्ञः मुकर्म । एतादृश इदं उपसः स्वः सूर्यं शोति । स्वः सूर्य इति हि ब्राह्मण । सूर्यं च जनत । प्रादुशकार ॥

यज्ञेन गातुमप्रुरो विविदिर धियो हिन्याना उगिज्ञो मनीषिणः ।

अभिस्वरा निपदा गा अवस्यव उदं हिन्याना द्रविणान्यागत ॥५॥

यज्ञेन । गातुं । अपऽतुरं । विविदिर । धियः । हिन्यानाः । उगिज्ञः । मनीषिणः ।

अभिऽस्वरा । निऽसदा । गाः । अवस्यवः । उदं । हिन्यानाः । द्रविणानि । आगत ॥५॥

धियो हिन्यानाः स्मृतीरिदं प्रयत उगिज्ञ इदं कामयमाना मनीषिणो मेधाविनोऽगिरमोऽपुरोऽपा प्रेरकादिद्राह्नातुं गवा मार्गं यज्ञेन तपसा विविदिर । निर्भर । ततोऽवस्यवो रजणमिच्छत इदं गाः स्मृती हिन्यानाः ॥ हि गतिवृद्धोः स्वादिः ॥ प्रयतस्तेऽगिरमोऽभिस्वरा अभितः स्वर । परण शब्देन यस्य तेज सो वेण निपदोपमर्देन च द्रविणानि गोधनान्यागत । प्राप्तवन् ॥ अश्रोतुर्लुडि बल्लन कदमीति विकरणस्य लुक ॥

उदं श्रेष्ठानि द्रविणानि धेहि चित्तिं दशस्य सुभगत्वमस्मे ।

पोषं रयीणामरिष्टिं तनूनां स्वाद्यानं वाचः मुदिनत्वमहौं ॥६॥

उदं । श्रेष्ठानि । द्रविणानि । धेहि । चित्तिं । दशस्य । सुभगत्वं । अस्मे उति ।

पोषं । रयीणां । अरिष्टिं । तनूनां । स्वाद्यानं । वाचः । मुदिनत्वं । अहौं ॥६॥

हे इदं श्रेष्ठान्युत्तमानि द्रविणानि धनान्यस्मभ्यं धेहि । निधेहि । दशस्य ॥ दशर्भावे घञ् । कर्मकरणमा मर्थस्य चित्तिं ख्यातिं धेहि । अस्मे अस्मभ्य सुभगत्वं शोभनभूतवत्त्वं सांभाष्य वा निधेहि । रयीणां त्वया दत्तानां धनानां पोषं समृद्धिं धेहि । तनूनामंगानां । यद्वा ताथेत एभिः कृत्वा मिति तन्वः पुत्राः । तनोतः करण

उप्रत्ययः ॥ तेषामरिष्टिमहिंसां धिहि । तथास्मदीयाया वाचः स्वाद्यानं स्वादुतां । अङ्गां मुदिनत्वं शोभनदिनत्वं च धिहि । येषु हीद्वाद्यो देवा इज्यन्ते तानि मुदिनानि । तेषां भावः मुदिनत्वं ॥ २७ ॥

त्रिकटुकैष्विति चतुर्नृचमेकादशं मुक्तं गार्त्ममर्दमद्रं । अत्रियमनुक्रमणिका । त्रिकटुकेषु चतुष्कमध्यावृत्ति-
शास्त्ररमत्वादिर्वति । आद्यायामष्टिकृदशतुःपथ्यचरा । अर्वाशष्टाः पथ्यचरा अतिशक्त्यः । अर्वाष्टिर्वा ॥ पो-
डगिगस्त्रे त्रिकटुकैष्विति तृचः । मुचितं । त्रिकटुकेषु महिषो यवागिरं प्रो प्वस्म पुरोरथमिति तृचावातिच्छं-
दसो । आ० ६. २ । इति ॥ अविवाक्येऽहनि मरुत्वतीय प्रतिपन्नृचस्य त्रिकटुकैष्विति प्रथमा । दशमेऽहनीति
खंडे मुचितं । आ त्वा रथं यथोतय इत्येतस्याः स्थाने त्रिकटुकेषु महिषो यवागिरमिति । आ० ८. १० । इति ॥
आश्रमेधिके मध्यमेऽहनि मरुत्वतीय आद्या । तस्य विंशोपान्वत्याम इति खंडे मुचितं । त्रिकटुकेषु महिषो
यवागिरमिति मरुत्वतीयस्य प्रतिपत् । आ० १०. १० । इति ॥ महाव्रतेऽपि माध्यंदिने सवने ब्राह्मणाच्छंसिनः
स्त्रोत्रियस्तृचः । त्रिकटुकेषु महिषो यवागिरमिति स्त्रोत्रियः । ए० आ० ५. १ । इति मुचितं ॥

त्रिकटुकेषु महिषो यवागिरं तुविष्णुष्मस्तृपत्सोममपिवृद्धिष्णुना सुतं यथावशत् ।
स उ ममाद महि कर्म कर्तवे महामुरुं सैनं सश्वदेवो देवं सत्यमिदं सत्य इदं ॥ १ ॥
त्रिऽकटुकेषु । महिषः । यवऽआगिरं । तुविऽणुष्मः । तृपत् । सोमं । अपिवत् ।
विष्णुना । सुतं । यथा । अवशत् ।
सः । उ । ममाद । महि । कर्म । कर्तवे । महामुरुं । सैनं । सश्वत् । देवः । देवं ।
सत्यं । इदं । सत्यः । इदं ॥ १ ॥

गुत्समदो व्रते । महिषो महान पुत्र्यस्तृविष्णुष्मो बह्वलम्पत ॥ तृप प्रीणने तुदादिः । आगसानुशा-
सनस्थानित्यत्वान्नमभावः ॥ तुष्यन इदृस्त्रिकटुकेषु ज्योतिर्गांरायुरित्येतन्नामकेष्वाभिप्रविकेष्वहःसु सुतमभिपुतं
यवागिरं यवमथः सक्तुभिर्मिश्रितं ॥ आइपुर्वस्य श्रीणातेः क्रिपि अपस्पृधयामित्यादिना गिर इत्यादेशः ॥ तं
सोम विष्णुना सहापिवत् । यथावशत् । पुर्वं यथा तं सोममकामयत् तथापिवत् ॥ वश कांती । बह्वलं
कृदसीति शपो लुगभावः ॥ पीतः स सोमो महामुहान्तमुरु तेजसा विस्तीर्णमीभनमिद्र ममाद । अमादयत् ।
किमर्थः । महि महवृवहननादिलक्षणं कर्म कर्तवे कर्तुं । सत्य इदंः स्ववने देवो दीप्यमानः स सोमः सत्यं
यथार्थमुत देवं सोम कामयमानमिदं सद्यत ॥ सद्यतिर्याप्रिकर्मा ॥ व्याप्नोतु ॥

अध त्विषीमाँ अभ्योजसा क्रिविं युधाभवदा रोदसी अपृणदस्य मज्जना प्र वावृधे ।
अधत्तान्यं जठरे प्रेमरिच्यत् सैनं सश्वदेवो देवं सत्यमिदं सत्य इदं ॥ २ ॥
अध । त्विषिऽमान । अभि । ओजसा । क्रिविं । युधा । अभवत् । आ । रोदसी इति ।
अपृणत् । अस्य । मज्जना । प्र । ववृधे ।
अधत्त । अन्यं । जठरे । प्र । उ । अरिच्यत् । सः । एनं । सश्वत् । देवः । देवं । सत्यं ।
इदं । सत्यः । इदं ॥ २ ॥

अध अथ सोमपानानंतरं त्विषीमान दीप्तिमानिन्द्र ओजसा बलेन क्रिविं नामासुरं युधा युदेनाभभवत् ।
अभिभुतवान् । क्रि स इन्द्रो रोदसी यावापुथियावापुणत् । स्वतेजसा समंतात्पूरयामास । तथास्य पीनस्य
सोमस्य मज्जना बलेन प्रवावृधे । प्रकीर्णं वर्धते । यद्वा अस्य क्रिविरसुरस्य मज्जना सारण रोदसी अपुरयत् ।

मं २. अं ३. सू २३.]

॥ द्वितीयोऽष्टकः ॥

६३

स. इन्द्रः सोमं वेधा विभज्यान् भागं स्वकीये जठरेऽधत्त । इमेनमपरं भागं देवेभ्यः प्रोरिच्छत । प्रोरिच्यत । एतेनार्धमिन्द्राय अर्धमन्येभ्यो देवेभ्य इत्युक्तं भवति । तथा तित्तिरीयकं । यत्सर्वेषामर्धमिन्द्रः प्रति तस्मादिन्द्रो देवतानां भुविष्ठभाक्तमः । ति० सं० ५. ४. प. ३ । इति ॥

साकं जातः क्रतुना साकमोजसा ववशिथ साकं वृद्धो वीर्योऽसमहिर्मृधो विचर्षणिः ।
दाता राधः स्तुवते काम्यं वसु सैनं सश्वहेवो देवं सत्यमिन्द्रं सत्य इन्द्रः ॥ ३ ॥
साकं । जातः । क्रतुना । साकं । ओजसा । ववशिथ । साकं । वृद्धः । वीर्यः । समहिः ।
मृधः । विऽचर्षणिः ।

दाता । राधः । स्तुवते । काम्यं । वसु । सः । एनं । सश्वत । देवः । देवं । सत्यं । इन्द्रं ।
सत्यः । इन्द्रः ॥ ३ ॥

क्रतुना कर्मणा प्रज्ञया वा साकं सह जातः साकमोजसा बलेन सह ववशिथ । विश्वं वोढुमिच्छामि ॥ वंष्ट्रं सनेतस्य लिटि मत्वत्वादाय भवति ॥ किंच त्वं वीर्यं शत्रुहृन्नादिलक्षणः पराक्रमः साकं सह वृद्धः प्रवृद्धो मृधो हिंसकानं संयामान्वा समहिः ॥ न लोकाययति पृथीप्रतिपधः ॥ तेषामभिभवता । विचर्षणिः पुण्यक्रतोऽपुण्यक्रतश्च । विचर्षणं द्रष्टा स्तुवते स्तोत्रं कर्वाणाय यजमानाय राधः साधकं काम्यं प्रार्थनीयं वसु धनं दाता सन् ववर्षिषति समन्वयः । सैनमिति परोक्षनिर्देशः मिदार्थश्च ॥

तव त्यन्नयं नृतोऽप इन्द्र प्रथमं पृथ्यं दिवि प्रवाच्यं कृतं ।

यहेवस्य श्वसा प्रारिणा अमुं रिणन्नपः ।

भुवद्विष्वमभ्यादेवमोजसा विदादृजं गतक्रतुर्विदादिप्रं ॥ ४ ॥

तव । त्यत् । नयं । नृतो इति । अपः । इन्द्र । प्रथमं । पृथ्यं । दिवि । प्रऽवाच्यं । कृतं ।

मत् । देवस्य । श्वसा । प्र । अरिणाः । अमुं । रिणन् । अपः ।

भुवत् । विष्वं । अभि । अदेवं । ओजसा । विदात् । ऊर्जं । गतऽक्रतुः । विदात् । उपं ॥ ४ ॥

नृतो सर्वेषां नर्तयितः हे इन्द्र नयं नराणां हितकरं प्रथमं प्रततं ॥ प्रथमं प्रततमिति यास्कः ॥ पृथं पूर्वकालभवं त्वया कृतं । तव त्यत तदपः कर्म दिवि मार्गलोके प्रवाच्यं । प्रकर्षणं वक्तव्यं । याधनीयमित्यर्थः । किं ततः । देवस्य विजिगीषोरसुरस्यामुं प्राणं रिणन् हिंसनं त्वमपमेन निरुदात्युदकानि प्रारिणाः । प्ररय । इति यदेतत्कर्म तत्प्रवाच्यमिति समन्वयः । परोक्षनिर्देशोऽविशेषः । स इन्द्रो विश्वं व्याप्तमदेवं तमोक्षपमसुरमोजसा बलेनाभिभुवत् । अभिभवत् । किंच गतक्रतुरिन्द्र ऊर्जं बलं विदात् । इयं हविर्लक्षणमन्नं च विदात् ॥ विदित् लाभं शविकरणी । नित्यं दातुमः ॥ ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥

तृतीयोऽनुवाकः दश मुक्तानि । तत्रैकमैकोनविंशत्युच्चं गार्ग्यमदं प्रथमं मुक्तं । अत्रैयमनुक्रमिका । गणा नर्मकोना ब्राह्मणस्यत्यं ह वाहंस्पत्याम् दृष्टान्तिंगः पचदशत्यं त्रिष्टुभाति । पचदशकोनविंशती च त्रिष्टुभा । शिष्टा अगत्य । यामु वृहस्पतिशब्दः श्रूयते ता वाहंस्पत्याः । शिष्टा ब्राह्मणस्यत्यः ॥ प्रवर्ग्यं मिष्टव एतत्सूक्तं । स्पृष्टोदकमिति खंडे सूत्रितं । गणानां त्वा प्रथय यस्य । आ० ४. ६ । इति ॥

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे क्विं कवीनामुपमश्रवस्ममं ।

ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आ नः शृण्वन्नृत्तिभिः सीद सादनं ॥ १ ॥

गणानां । त्वा । गणऽपतिं । हवामहे । कविं । कवीनां । उपमश्रवऽतमं ।

ज्येष्ठराजं । ब्रह्मणां । ब्रह्मणः । पते । आ । नः । शृण्वन् । ऊतिऽभिः । सीद । सदनं ॥ १ ॥

हे ब्रह्मणस्पति ब्रह्मणोऽस्य परितृप्त्यः कर्मणो वा पते पालयितः गणानां देवादिगणानां संबंधिनं गणपति स्वीयाद्वा पति । कवीनां क्रांतदर्शिनं कवि । उपमश्रवस्तमं । उपमीयतेऽन्येत्युपमा । भविषामन्ना-
नामुपमानं श्रवोऽस्य स तथोक्तः । अतिशयनोपमश्रवा उपमश्रवस्तमः ॥ उपमः माद् मानि । आतश्चोपमर्गे
करणेऽडप्रत्ययः । द्यापोः संज्ञाकदमोरिति ह्रस्वत्वं ॥ ज्येष्ठराजं । ज्येष्ठाः प्रणस्यतमाः । तेषां मध्ये राजतं
ब्रह्मणा मंत्राणां स्वामिनं त्वा त्वां हवामहे । अस्मिन्कर्मण्याद्रयामः । किंच नोऽस्माकं सुतोः शृण्वन् त्वमूर्तिभिः
पालनं हंतुभुतः सादनं । सीदं ह्यस्मिन्निति सदनं । यज्ञगृहमासीद । उपविश ॥

देवाश्चिन्ते असुर्यं प्रचेतसो बृहस्पते यज्ञियं भागमानशुः ।

उस्मा इव सूर्यो ज्योतिषा महो विश्वेषामिज्जनिता ब्रह्मणामसि ॥ २ ॥

देवाः । चित् । ते । असुर्यं । प्रऽचेतसः । बृहस्पते । यज्ञियं । भागं । आनशुः ।

उस्माऽऽइव । सूर्यः । ज्योतिषा । महः । विश्वेषां । इत् । जनिता । ब्रह्मणां । असि ॥ २ ॥

असुर्यं असुराणां हंतः हे बृहस्पति प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानास्ते त्वदीया देवाश्चित् देवा अपि यज्ञियं यज्ञाहं
भागमानशुः । प्राप्तुवन् । यद्वा प्रचेतस इति बृहस्पतिर्विशेषणं । प्रकृष्टज्ञानवतस्ते तव संबंधिनो देवा इति
योजनीयं । यद्वा प्रचेतसः । विभक्तिपरिणामः । प्रचेतसि त्वयि सति देवा यज्ञियं भागमानांशर । कर्मविघ्न-
कारिणामसुराणां रजोघ्नमत्रैरपाकरणेन । न वै ब्रह्मणाद्विध्यति । ऐ० ब्रा० १. १३. इति श्रवणात् । ज्योतिषा
तेजसा महो महनीयः सूर्य उस्मा इव । उस्माः किरणाः ॥ स्फायितंचोत्थादिना रक्तप्रत्ययः ॥ यथा किरणान्
जनयति तथा विश्वेषां सर्वेषां ब्रह्मणा मंत्राणां जनिता जनयितेवासि ॥ जनिता मंत्र इति निपातनाश्लेषोपः ॥

आ विवाध्यां परिरापस्तमांसि च ज्योतिष्मंतं रथमुतस्य तिष्ठसि ।

बृहस्पते भीमममित्रदंभनं रथोहणं गोचभिदं स्वविदं ॥ ३ ॥

आ । विऽबाध्यं । परिऽरपः । तमांसि । च । ज्योतिष्मंतं । रथं । अतस्य । तिष्ठसि ।

बृहस्पते । भीमं । अमित्रऽदंभनं । रथाऽऽहणं । गोचऽभिदं । स्वऽविदं ॥ ३ ॥

हे बृहस्पति परिरपः । परितो रपः पापरूपं रक्षः ॥ यद्वा रप लप व्यक्तायां वाचि । क्रिप ॥ परिवदतो
निदकान् तमांसि च विवाध्य तेजसा निराकृत्य ज्योतिष्मंतं ज्योतिषा तद्वतमृतस्य यज्ञस्य प्रापकं भीमं शत्रूणां
भयकरममित्रदंभनं शत्रूणां हिमकं । तदेवाह रजोहणं रथमां हंतारं गोचभिदं भेषानां भक्षारं स्वविदं स्वर्गस्य
लभकं रथमातिष्ठसि । अधितिष्ठसि ॥

सुनीतिभिर्नयसि चायसे जनं यस्तुभ्यं दाशान्न तमंहो अश्रवत् ।

ब्रह्मद्विपस्तपनो मन्युमीरसि बृहस्पते महि तन्न महित्वनं ॥ ४ ॥

सुनीतिऽभिः । नयसि । चायसे । जनं । यः । तुभ्यं । दाशात् । न । तं । अंहः । अश्रवत् ।

ब्रह्मऽद्विपः । तपनः । मन्युऽमीः । असि । बृहस्पते । महि । तत् । ते । महिऽत्वनं ॥ ४ ॥

हे बृहस्पति सुनीतिभिः । शोभनं नीतयो येषु ते सुनीतयः सन्मार्गाः । तेजसं नयसि । अप्रोषितफलं प्राप-
यसि । चायसे । जनमापन्नो रक्षसि च । यो यजमानस्तुभ्यं हविर्लक्षणमन्नं दाशात् प्रयच्छेत् ॥ दाशु दाने ।

नेत्यङ्गागमः ॥ तमंहः पापं पापरूपं दारिद्र्यं वा नाश्रयत । न प्राप्नुयात् ॥ अश्रोतर्लेटि व्यत्ययेन परस्मिपद ।
अङ्गागमः ॥ ब्रह्मद्विषो ब्राह्मणानां मंत्राणां वा द्वेष्टुस्तपनस्तापकोऽसि । किंच मन्युमीर्मन्योः कोधस्य पं० पा
ज्ञानस्य वा हिंसकोऽसि ॥ मीड् हिंसायां । द्विप ॥ ते तव तत्तादृशं महि महत प्रभुतं महित्वं माहात्म्यमस्ति ॥

न तमंहो न दुरितं कुतश्चन नारातयस्त्वितिरुर्न द्वयाविनः ।

विश्वा इदस्माद्भरसो वि बाधसे यं मुगोपा रक्षसि व्रक्षणस्पते ॥ ५ ॥

न । तं । अंहः । न । दुः । इतं । कुतः । चन । न । अरातयः । तितिरुः । न । द्वयाविनः ।

विश्वाः । इत । अस्मात् । धरसः । वि । बाधसे । यं । मुग्गोपाः । रक्षसि । व्रक्षणः । पते ॥ ५ ॥

हे ब्रह्मणस्पते मुगोपाः मुष्टु पालयिता त्वं यं जनं रक्षसि पालयसि तं जनमह आहंत्यं दुःखं न बाधते ।
दुरितं तत्कारणं पापं च न बाधते । अरातयो हिंसकास्तं जनं कुतश्चन सर्वामु दिक्षु न तितिरुः ॥ तिरतिर्ह
साकर्मा । लिट् ॥ न हिंसति । तथा द्वयाविनः । मनस्यन्यद्विक्रयाया चान्यदित्यतद्वयं येषामस्ति ते द्वयाविनो
वञ्चकाः । तेषां तं जनं न बाधते । किंच धरसो हिमिका विश्वाः सर्वाः सेनास्तदर्थं विवाधसं । विशोषण
बाधस एव ॥ ॥ २९ ॥

त्वं नो गोपाः पथिकृद्विचक्षणस्तव व्रताय मतिभिर्जरामहे ।

बृहस्पते यो नो अभि हरो दधे स्वां तं मर्मतु दुक्षुना हरस्वती ॥ ६ ॥

त्वं । नः । गोपाः । पथिऽकृत् । विऽचक्षणः । तव । व्रताय । मतिऽभिः । जरामहे ।

बृहस्पते । यः । नः । अभि । हरः । दधे । स्वा । तं । मर्मतु । दुक्षुना । हरस्वती ॥ ६ ॥

हे बृहस्पते त्वं नोऽस्माकं गोपाः पालयिता पथिकृत मन्मार्गं भवसि । विचक्षणो विशोषणं द्रष्टा
सर्वज्ञस्त्वं । तव व्रताय त्वत्सर्वाधिनं यज्ञाय मतिभिः स्तोत्रैर्जरामहे । मृमः ॥ जरतिः स्तुतिकर्मा ॥ यः पुमान्
नोऽस्मानभि अभिलक्ष्य हरः ॥ ह्रुः कौटिल्यं । भावेऽमुन ॥ कौटिल्यं दधे विदधाति तं स्वा मीया दुक्षुना
दुर्विहर्हरस्वती वेगवती सती मर्मतु । मोचयतु ॥ मृड प्राणत्यागं । अतर्भावितण्यर्थस्य यङ्लुकि लोटि रूपं ॥

उत वा यो नो मर्चयादनागसोऽरातीवा मर्तः सानुको वृकः ।

बृहस्पते अप तं वर्तया पथः सुर्ग नो अस्य देववीतये कृधि ॥ ७ ॥

उत । वा । यः । नः । मर्चयात् । अनागसः । अरातिऽवा । मर्तः । सानुकः । वृकः ।

बृहस्पते । अप । तं । वर्तय । पथः । सुर्गं । नः । अस्य । देवऽवीतये । कृधि ॥ ७ ॥

उत वा अपि च हे बृहस्पते अरातीवाभिमुखमागमनवान् सानुकः समुक्रितः ॥ सानु समुक्रितमिति
याम्कः । नि० २. २४ ॥ वृकः ॥ वृक आदानं । धनादीनामादाता यो मर्तं मन्थोऽनागसोऽपराधहीनात्तो
ऽस्मान् मर्चयात् ॥ मर्चयतिर्हिंसाकर्मा ॥ हिंस्यात् । तं मर्तं पथो विदिकान्मार्गादपवर्तय । निवर्तय । नोऽस्मा
कमस्य देववीतये । देवानां वीतिं सोममक्षणमर्चयतीति देववीतयेत्यञ्जः । अस्य देववीतयेऽस्य यज्ञाय
नोऽस्माकं मुगं मुष्टु गतव्य मार्गं कृधि । कृक । यज्ञानुष्ठानाय मुमर्तं देहीत्यर्थः ॥

चातारं त्वा तनूनां हवामहेऽवस्पतरधिवक्तामस्मयुं ।

बृहस्पते देवनिदो नि बर्हय मा दुरवा उत्तरं सुखमुन्नयन ॥ ८ ॥

चा॒तारं॑ । त्वा॒ । त॒नूनां॑ । ह॒वाम॒हे । अ॒व॑ऽस्य॒तः । अ॒धि॑ऽव॒क्तारं॑ । अ॒स्मऽयुं॑ ।
बृ॒ह॒स्पते॑ । दे॒वऽनि॒दः । नि॒ । व॒र्ह॒य॒ । मा॒ । दुः॑ऽए॒वाः । उ॒त्तऽत॑रं । सु॒म्भं । उ॒त् । न॒श॒न् ॥ ८ ॥

अवस्यतः उपद्रवैभ्यः पारयितः । यद्वा अवसा रक्षणनापन्नः पारयितः हे बृहस्पते तन्मनामंगानां पुत्रादीनां वा चातार पालयितारमधिवक्तारमस्मासु पक्षपातिनाधिकं वक्तारमस्मासु हविष्प्रदानक्षान् कामयमानं त्वां हवामहे । अस्मिन्कर्मण्याहुयामः । किंच देवनिदो देवनिदकानमुरान् निवर्हय । विनाशय । कुर्वे वा दृष्टगमना दुर्वृत्तयः शत्रव उत्तरमुत्कृष्टतरं सुम्भं सुभं मा उन्नशन् । मा व्याप्नुवन्तु ॥

त्वया॑ व॒यं सु॒वृधा॑ ब्र॒ह्मण॑स्पते॒ स्या॒र्हा वसु॑ म॒नुष्या॑ दे॒दीम॒हि ।
या नो॑ दू॒रे त॒ऋतो॑ या अ॒रा॒तयो॑ऽभि॒ संति॑ ज॒भया॑ ता अ॒न॒प्रसः॑ ॥ ९ ॥
त्वया॑ । व॒यं । सु॒वृधा॑ । ब्र॒ह्मणः॑ । प॒ते । स्या॒र्हा । वसु॑ । म॒नुष्या॑ । आ॒ । दे॒दीम॒हि ।
याः । नः॑ । दू॒रे । त॒ऋतः॑ । याः । अ॒रा॒तयः॑ । अ॒भि॒ । संति॑ । ज॒भय॑ । ताः । अ॒न॒प्रसः॑ ॥ ९ ॥

हे ब्रह्मणस्पते सुवृधा मुष्टु वर्धयिष्या त्वया हेतुना वयं स्यार्हा स्पृहणीयानि वसु धनानि मनुष्या ॥ सुपां मनुगति चतुर्थीवङ्गवचनस्याकारः ॥ मनुष्येभ्यो दातुभ्य आददीमहि । गृह्णीमहे ॥ आङो दोऽनःस्वविहरण इत्यात्मनेपदं ॥ दूरे दूरदेशे या अरातयो याश्च तऋतोऽतिकेऽरातयो नोऽस्मानभि संति । अभि भवति अनप्रसः कर्महीनान ता अरातीस्तान शत्रून् जंभय । नाशय ॥ अभि नाशने चुरादिः ॥ अत्र निष्कं । त्वया वयं सुवर्धयिष्या ब्रह्मणस्पते स्पृहणीयानि वसुनि मनुष्येभ्य आददीमहि याश्च नो दूरे तऋतो याश्चातिकेऽरातयोऽदानकर्माणां वादानपन्ना वा जंभय ता अनप्रसोऽप्र इति रूपनाम । नि० ३. ११. इति ॥

त्वया॑ व॒यमु॒त्तमं॑ धी॒महे॑ वयो बृ॒ह॒स्पते॑ प॒प्रि॒णा स॒स्त्रि॒ना यु॒जा ।
मा नो॑ दुः॒शंसो॑ अ॒भि॒दि॒प्सुरी॑ण॒त॒ प्र सु॒शंसा॑ म॒तिभि॑स्तारि॒षीम॒हि ॥ १० ॥
त्वया॑ । व॒यं । उ॒त्त॑ऽत॒मं । धी॒म॒हे । वयः॑ । बृ॒ह॒स्पते॑ । प॒प्रि॒णा । स॒स्त्रि॒ना । यु॒जा ।
मा॒ । नः॑ । दुः॒शंसः॑ । अ॒भि॒दि॒प्सुः । ई॒श॒त॒ । प्र॒ । सु॒शंसाः॑ । म॒तिभिः॑ । ता॒रि॒षीम॒हि ॥ १० ॥

हे बृहस्पते प्रप्रिणा ॥ पू पालनपुरणयोः । आदृगमहर्नेति किन्प्रत्ययः । क्वांसो यणादेशः ॥ कामानां पुरकेण सन्निना शुद्धेन युजा सहायेन त्वया हेतुनोत्तमं वयो हविर्लक्षणमन्नं वयं धीमहे । धारयामः ॥ धी धारणे । देवादिकः ॥ दुःशंसो दुःशंसनीयोऽभिदिप्सुरभिर्दमितुमभिवितुमिच्छः पुरुषो नोऽस्माकं मा ईशत । मा ईशत । ईशरो मा भवतु ॥ ईश एत्यर्थः । ज्येष्ठागमः ॥ वयं मतिभिः स्तोत्रैः सुशंसाः शोभनशंसनोपेताः संतः प्रतारिषीमहि । प्रकर्षण वर्धमहि ॥ ३० ॥

अ॒नानु॑दो वृ॒षभो॑ जग्मि॒राह॑वं नि॒ष्ट॒न्ना श॒त्रुं पृ॒त॒नासु॑ सा॒सहिः॑ ।
अ॒सि स॒त्य ऋ॒ण॒या ब्र॒ह्मण॑स्पत॒ उ॒ग्रस्य॑ चि॒ह्मि॒ता वी॒ऋहृ॑र्षि॒णः ॥ ११ ॥
अ॒न॒नु॒ऽदः॑ । वृ॒षभः॑ । जग्मि॑ः । आ॒ऽह॒वं । निः॑ऽत॒न्ना । श॒त्रुं । पृ॒त॒नासु॑ । स॒सहिः॑ ।
अ॒सि । स॒त्यः । ऋ॒ण॒याः । ब्र॒ह्मणः॑ । प॒ते । उ॒ग्रस्य॑ । चि॒त् । द॒मि॒ता । वी॒ऋहृ॑र्षि॒णः ॥ ११ ॥

हे ब्रह्मणस्पते अनानुदः । अनु पश्चाद्दातीत्यनुदः । स यस्य नास्तीत्यनुदः । दातृतरशून्य इत्यर्थः । अत एव वृषभः कामानां वर्धिता । आहवं ॥ आह्वयतेऽत्रेत्याहवो युवं । आङि युहे । पा० ३. ३. ७३. इत्यप्रत्ययः संप्रसारणं च ॥ तयुजं जग्मिर्गता ॥ आदृगमहर्नेति किन्प्रत्ययः । लिङ्गुज्ञावादाहवमित्यत्र षष्ठीप्रतिषेधः । शत्रुं

शांतयितारं निष्टप्ता । नितरां तस्य तापकः ॥ तुनंतत्वात्पृष्ठीप्रतिपेधः । निसस्तपतावनासेवने । पा० ८ ३ १०० ।
इति षत्वं । तादीं च निति गतेः स्वरः ॥ पृतनासु संयामेषु सामहिः शत्रूणामभिभविता । एतादृशस्य सत्य-
सत्यपराक्रमः सत्यप्रज्ञो वासि । अणया अणस्य यावयितासि ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोः । व्यंतस्य कृपि गिर्लोप-
लोपो व्योर्वलीति वलोपः ॥ किंच उयस्य चित् औजस्विनोऽपि दमितोपशमयिता वीरुहर्षिणो बृहहर्षस्य
कामुकस्य नास्तिकस्य चिद्दमितसि ॥

अदेवेन मनसा यो रिपयति शासामुग्रो मन्यमानो जिघांसति ।

बृहस्पते मा प्रणक्तस्य नो वधो नि कर्म मन्युं दुरेवस्य गर्धतः ॥ १० ॥

अदेवेन । मनसा । यः । रिपयति । शासां । उयः । मन्यमानः । जिघांसति ।

बृहस्पते । मा । प्रणक्तस्य । नः । वधः । नि । कर्म । मन्युं । दुः । एवस्य । गर्धतः ॥ १० ॥

यः पुमान् अदेवेन देवानमन्यमानेन यद्वा आमुरवृत्तिविशेषेन मनसास्मान रिपयति । हिनास्मि ॥ दुर-
स्युर्द्रविणस्युर्वपयति रिपयतीति निपातितः ॥ यथोयः पापचित्तो मन्यमान आत्मानं बह्म मन्यमानः पुमान्
शासामुक्थस्य शांसितारं । यद्वा अस्माकमाशांसां । शर्मितृणामुय इति वा योजनीय । अस्मान जिघांसति
हंतुमिच्छति ॥ हंतः सत्यज्ज्ञानगमां सेनीति दीर्घः ॥ हे बृहस्पते तस्य वधः ॥ वध्यतेऽनेनेति वध आयुध ॥ नो
ऽस्मात्मा प्रणक्त ॥ पुत्री संपर्के श्रमविकरणी । व्यत्ययनामागमः । चादिर्लोप इति न निघातः । व्यत्ययनायु-
दात्तः ॥ किंच दुरेवस्य दुष्टगमनस्य गर्धतो बलवतः । यद्वा दुष्टाभिसंधर्षेण कुर्वतस्तस्य मन्युं क्रोधं ज्ञानं व-
नि कर्म । स्वप्नमादातिराकुर्मथ ॥

भरेषु हव्यो नमसोपसद्यो गन्ता वाजेषु सनिता धनंधनं ।

विश्वा इदुर्यो अभिदिप्स्वोऽमृधो बृहस्पतिर्वि ववर्हा रथो डव ॥ १३ ॥

भरेषु । हव्यः । नमसा । उपऽसद्यः । गन्ता । वाजेषु । सनिता । धनं । धनं ।

विश्वाः । इतः । अर्यः । अभिऽदिप्स्वः । मृधः । बृहस्पतिः । वि । ववर्हा । रथानऽडव ॥ १३ ॥

स बृहस्पतिभरेषु संयामेषु हव्यो योद्धाभिः स्वरक्षणार्थमाज्ञातव्यो नमसोपसद्यः सर्वानमसोपसदनीयः
किंच वाजेषु गन्ता । संयामेषु रथार्थं गमनशीलः । तथा धनं धनं सनिता संभक्ता दाता ॥ तुनंतत्वात्पृष्ठीप्रतिपेधः ।
तथार्यः स्वामी बृहस्पतिरभिदिप्स्वोऽभिभवन्ऽभावतीर्विद्या इत सर्वा एव मृधो हिमिकाः भेदा रथानि
युद्धे वेगेन परकीयान्नद्यानिव विववर्हा । विशिषेण शिशिलीचकार । यद्वा रथशब्दार्थः । रथान् विववर्ह-
लडर्थे लिट् ॥

तेजिष्ठया तपनी रक्षसंस्तप ये त्वा निदे दधिरे दृष्टवीर्ये ।

आविस्तत्कृष्व यदसंत उक्थ्यं बृहस्पते वि परिरापो अदेय ॥ १४ ॥

तेजिष्ठया । तपनी । रक्षसः । तप । ये । त्वा । निदे । दधिरे । दृष्टवीर्ये ।

आविः । तत् । कृष्व । यत् । असंत । ते । उक्थ्यं । बृहस्पते । वि । परिरापः । अदेय ॥ १४ ॥

हे बृहस्पते तेजिष्ठयातिशयेन तिरमया तपनी तापकारिण्या हेत्या रक्षसो राक्षसास्तप । तापय ।
राक्षसा दृष्टवीर्यं युद्धेषु दृष्टपराक्रमं त्वां निदे निंदाया विषय दधिरे । छतवतः । तां तापयति समन्वयः
ते त्वोक्थं सर्वैः प्रशंसनीयं यद्वीर्यमसत् पूर्वमासीत् तदधुनाविष्कृष्व । प्रकटीकृष्व । तेन च वीर्येण परिराप-
परिवदतो निंदकानमुरान् अदेय । विशिषेण बाधस्व ॥

बार्हस्पत्ये पशावेषां हविषोऽनुवाक्या । प्रदानानामिति खंडे मुञ्चितं । बृहस्पते अति यदर्यो अर्हात्तमुत्विथा उप वाचः सन्ति । आ० ३. ७. इति ॥ एषेवाश्विनशस्त्रे परिधानीया । मुञ्चितं । बृहस्पते अति यदर्यो अर्हादिति परिधानीया । आ० ६. ५. इति ॥

बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु ।

यद्दीदयच्छर्वस ऋतप्रजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चिचं ॥ १५ ॥

बृहस्पते । अति । यत् । अर्यः । अर्हात् । युऽमत् । विऽभाति । क्रतुऽमत् । जनेषु ।

यत् । दीदयत् । शर्वसा । ऋतऽप्रजात । तत् । अस्मासु । द्रविणं । धेहि । चिचं ॥ १५ ॥

ऋतप्रजात सत्येनोत्पन्न हे बृहस्पते अर्यः श्रेष्ठी ब्राह्मणः सर्वान् कामानतीत्य यद्रत्नवर्चसं तेजोऽर्हात् । पुत्रयेत् ॥ अर्हं पुत्रायां । लिख्यडागमः ॥ जनेषु ब्राह्मणेषु युमत दीप्तियुक्तं क्रतुमत ज्ञानोपेतं यद्रत्नवर्चसं विभाति । विंशेपेण दीप्यते । यच्च शर्वसा बलेन स्वाश्रयं जनं दीदयत् ॥ दीदयतिर्दीप्तिर्कर्म ॥ दीपयति । चिचं चायनीयं तद्रत्नवर्चसरूपं द्रविणमस्मासु धेहि । निधेहि ॥ यत्वा अर्य उदारोऽपि त्वया दत्तं धनमतीवार्हात् । अर्हधीत । यच्च त्वद्दत्तं धनं जनेषु तव सौत्रं कुर्वाणेषु दीप्तियुक्तं कर्मसाधनं च विभाति यच्च धनं शर्वसात्ता दिसमुद्ध्या दीदयत स्वाश्रयं दीपयति तादृशं धनमस्मासु धेहि ॥ तथा, च ब्राह्मणं । बृहस्पते अति यदर्यो अर्हादित्येतया परिदध्यान्तेजस्कामो ब्रह्मवर्चसकामोऽतीव वान्यान्ब्रह्मवर्चसमर्हति युमदिति युमद्विव वै ब्रह्मवर्चसं विभातीति वीव वै ब्रह्मवर्चसं भाति यद्दीदयच्छर्वस ऋतप्रजातति दीदायव वै ब्रह्मवर्चसं तदस्मासु द्रविणं धेहि चिचमिति चिचमिव वै ब्रह्मवर्चसं ब्रह्मवर्चसी ब्रह्मयगमी भवति । ऐ० ब्रा० ४. ११. इति ॥ ॥ ३१ ॥

मा नः स्तेनेभ्यो ये अभि दुहस्पदे निरामिणो रिपवोऽन्नेषु जगृधुः ।

आ देवानामोहते वि त्रयो हृदि बृहस्पते न परः साम्नो विदुः ॥ १६ ॥

मा । नः । स्तेनेभ्यः । ये । अभि । दुहः । पदे । निरामिणः । रिपवः । अन्नेषु । जगृधुः ।

आ । देवानां । ओहते । वि । त्रयः । हृदि । बृहस्पते । न । परः । साम्नः । विदुः ॥ १६ ॥

हे बृहस्पते नोऽस्मान् स्तेनेभ्यः । स्थानमस्ति येष्विति स्तेनाश्चीराः । तेभ्यो मा दाः । तान् दर्शयति । ये चीरा द्रुहः प्राणद्रोहस्य पदे स्थानं निरामिणो नितरां रमणशीला रिपवो हिंसकाः संतोऽन्नेषु परकीयेष्वभिजागृधुः । अभिकांक्षति ॥ गृधु अभिकांक्षायां । लिटि रूपं ॥ ये च देवानां वि त्रयो विंशेपेण वर्जनं ॥ त्री त्री इति धातू वर्जने वर्तते । य एवं विद्वान् दक्षिणां प्रतिगृह्णाति नैनं दक्षिणा व्रीणाति । तै० ब्रा० २. ५. १ । इत्येकस्य वर्जनार्थं दृष्टस्यापि वर्जनार्थत्वं ॥ तत् हृदि स्वकीये हृदय आ ओहते । आवर्हति । देवानां यागान् सुतीश्च न करवामिति मन्यत इति यावत् । तेभ्योऽस्मान् मा दा इति समन्वयः । ये पुमांसः साम्नः साममयात्त्वत्तः परः परस्तादन्यदत्कृष्टं साम यद्रचोघ्नं । साम वै रचोहति । न विदुः । न जानन्ति । किंतु सर्वं साधकं साम त्वामिव विदुषोऽस्मान् स्तेनेभ्यो मा दाः ॥

विश्वेभ्यो हि त्वा भुवनेभ्यस्परि त्वष्टाजन्तसाम्नःसाम्नः कविः ।

स ऋणचिदृणया ब्रह्मणस्पतिर्दुहो हंता मह ऋतस्य धर्तरि ॥ १७ ॥

विश्वेभ्यः । हि । त्वा । भुवनेभ्यः । परि । त्वष्टा । अजन्त । साम्नःऽसाम्नः । कविः ।

सः । ऋणऽचित् । ऋणऽयाः । ब्रह्मणः । पतिः । दुहः । हंता । महः । ऋतस्य । धर्तरि ॥ १७ ॥

हे ब्रह्मणस्पते त्वष्टा प्रजापतिर्विश्वेभ्यो भुवनेभ्यस्परि सर्वेभ्यो भुतजातेभ्य उत्कृष्टं त्वामजन्तं । अजीजनत् खलु । तत्स्त्वं साम्नः साम्नः सर्वस्यापि साम्नः कविः ॥ कु शब्दे । अच हरिति इत्थयः ॥ उच्चारयिता कर्तासि ।

यदा कविः क्रांतदर्शी त्वष्टा साम्नः साम्नः सर्वस्यापि साम्नः मरिण त्वामजीवन्नत । किंच स ब्रह्मणस्पतिर्महो
महत्त चतस्य यज्ञस्य धर्तरि धारके यजमाने अणचित्तोत्तुक्काममृणमिव चिनोतीति अणचित्त । किंच
अणयाः पापरूपस्य अणस्य यावयिता पृथक्कृती च द्रुहः कर्मणो द्रोमधुरमुरस्य हता भवति ॥

तव श्रिये अजिहीत पर्वतो गवां गोचमुदमृजो यदंगिरः ।

इद्रेण युजा तमसा परीवृतं बृहस्पते निरपामौन्नो अणवं ॥ १८ ॥

तव श्रिये । वि । अजिहीत । पर्वतः । गवां । गोचं । उत्सृजः । यत् । अंगिरः ।

इद्रेण । युजा । तमसा । परिऽवृतं । बृहस्पते । निः । अपां । औन्नः । अणवं ॥ १८ ॥

अंगिर आंगिरस हे बृहस्पते गवामावारको वलेनाधिष्ठितः पर्वतस्तव श्रिय आश्रयणार्थं अजिहीत ।
विवृतद्वारतामगच्छत् । तत्स्वयं यद्यदा गोच ॥ इति च कथ्यचक्षुति समूहार्थे च प्रत्ययः ॥ गवा समूहमुदमृजः ।
निरगमयः । तदेद्रेण युजा सहायन युक्तस्य तमसा वृत्रासुरेण परीवृतं परितः आक्रातमपामणवं स्थानभुत
मेघं निरीजः । नितरामधोमुखमकार्षीः ॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता मूक्तस्य बोधि तनयं च जित्व ।

विश्वं तद्भद्रं यदवैति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १९ ॥

ब्रह्मणः । पते । त्वं । अस्य । यन्ता । मुऽउक्तस्य । बोधि । तनयं । च । जित्व ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अवैति । देवाः । बृहत । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ १९ ॥

हे ब्रह्मणस्पते ब्रह्मणां स्तोत्राणामधिपते अस्य जगतो यता नियामकस्य मूक्तस्यास्मदीयमिदं ब्रह्मणस्पत्य
मूक्तं बोधि । बुध्यस्व । त्वं तनयं पुत्रपौत्रादिजलवण संतानं जित्व ॥ त्रिविः प्रीणनार्थः । लोटि रूप ॥ प्रीणय ।
भवादृशा देवा यदवैति रचति तत्तादृशं विश्वं सर्वं भद्रं कन्याणं भवति । अतो वयं विदथेऽस्मिन्यज्ञे सुवीरा
शोभनपुत्रपौत्राः संतो बृहत्प्रभुतमिदं स्तोत्रं वदेम । वृयाम ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ६ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाद्यतुरो देवादिवातीर्थमहथरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षभुपालमायाजधुरधरण सायणाचार्येण
विरचितं माधवीयं वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके पष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदभ्योऽस्मिन् जगत ।

निर्ममे तमहं वदे विद्यातीर्थमहथर ॥

अथ अधिष्ठादेवताविनियोगपुरःसरं सप्तमो व्याख्यायते ॥ गार्ग्यमदस्य द्वितीयमदस्य तृतीयऽनुवाकं
दश मूक्तानि । तत्रैकं मूक्तं व्याकृतं । सेमामिति पौडगाचं द्वितीयं मूक्तं । अत्रानुक्तं । सेमा पौडगात्या त्रिष्टुप
द्वादशी च सैद्री चेति । मंडलद्रष्टा गुत्समद अपि । द्वादशीपौडगा त्रिष्टुभा । शिष्टाद्यतुर्दश जगत्यः । ब्राह्म
णस्यत्वं हेतुक्तत्वात् तुह्यादिपरिभाषयदमादीनि त्रीणि मूक्तानि ब्राह्मणस्पत्यानि । अस्य मूक्तस्य द्वादशैद्री
संज्ञदेवत्या । चण्डाद्ब्राह्मणस्पत्या च ॥ सामान्यविनियोगः पूर्वमेवोक्तः । विशेषतश्च निगादवगत्यः ॥

सेमामंविद्धि प्रभृतिं य ईशिषेऽया विधेम नवया महा गिरा ।

यथा नो मीद्वान्स्त्वन्ते सखा तव बृहस्पते सीपधः सोत नो मतिं ॥ १ ॥

सः । इमां । अविद्धि । प्रऽभृतिं । यः । ईशिषे । अया । विधेम । नवया । महा । गिरा ।
यथा । नः । मीढान । स्तवते । सखा । तव । वृहस्पते । सीसंधः । सः । उत । नः । मतिं ॥ १ ॥

हे ब्रह्मणस्पते यस्त्वमीशिषे सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि स त्वमिमामस्रदीयां प्रभृतिं प्रकर्षेण भृतां क्षुति-
मविद्धि । प्राप्नुहि ॥ अवतः प्राप्स्यस्य लोकेतदृपं ॥ वयं च त्वामया अनया ॥ छांदसो वर्णाक्षोपः ॥ नवया
नूतनया प्रत्ययया महा महत्या गिरा वेदरूपया क्षुतिलक्षणाया वाचा विधेम । परिचरेम ॥ विधतिः परि-
चरणकर्मा ॥ उत अपि च नोऽस्माकं मध्ये मीढान मेक्ता क्षुतर्वर्षिता । कर्तति यावत् । तव सखा मित्रभूतः
मन यथा येन प्रकारेण यत्कामनया स्तवत । त्वां स्तौति । हे वृहस्पते बृहतो ब्रह्मणो मंत्रस्य स्वामिन् स त्वं
नोऽस्माकं मतिं तदभिमतं फलं सीपधः । सीपध ॥ छांदसं लुङि चक्ष्यतदृपं ॥

यो नत्वा न्यनमच्यो जसो तादर्दमन्युना शंबराणि वि ।

प्राच्यावयदच्युता ब्रह्मणस्पतिरा चाविशद्वसुमंतं वि पर्वतं ॥ २ ॥

यः । नत्वा नि । अनमत् । नि । ओजसा । उत । अदर्दः । मन्युना । शंबराणि । वि ।

प्र । अच्यवयत् । अच्युता । ब्रह्मणः । पतिः । आ । च । अविशत् । वसुमंतं । वि । पर्वतं ॥ २ ॥

यो ब्रह्मणस्पतिर्नत्वा नि नमनीयानि राजमादीन्योजसा बलेन न्यनमत । नितरामनमयत् । प्रह्वीभृतान्य-
करोत् । उत अपि च स ब्रह्मणस्पतिर्मन्युना मनूना क्रोधन वा ॥ मन्युर्मन्यतर्दोऽप्रिकर्मणः क्रोधकर्मणो वधक-
र्मणो वा । नि० १०. २९. । इति यास्कः ॥ शंबराणि ॥ मेघनामेतत् ॥ मेघान् व्यदर्दः । वर्षणार्थं विदारितवान् ॥
दृ विदारण इत्यस्माद्यङ्लुगताङ्क्ष्यतदृपं ॥ तदनंतरमच्युता अच्युतानि नैश्चल्येन मेघेऽवस्थितान्युदकानि प्रा-
च्यावयत् । प्रकर्षणागमयत् । मेघान्निरगमयदित्यर्थः । तथा वसुमंतं गोरूपधनवंतं पर्वतं बलनाम्नामुरेण बिल-
द्वारे पिधानार्थं निहितं शिलोच्चयं आ च अभिमुख्येन चेत ॥ चक्षद्वेदर्थः । समुच्चयार्थे तु चवायोगे
प्रथमेति पूर्वस्याच्यावयदित्यस्याद्युदात्तत्वं स्यात् अस्य च सर्वानुदात्तत्वं । चेदर्थं तु निपातियथादिहतेति निघा-
तप्रतिषेधः सिध्यति ॥ अविशत् । विशेपेण प्रविशति । तदानीं तन्नोरूपं धनं प्राप्नोदित्यर्थः ॥

तद्देवानां देवतमाय कर्त्तमश्रथ्नदृह्राग्रदंत वीळिता ।

उक्ता आजदभिन्नद्वहणा वलमगूहत्तमो व्यचक्षयत्स्वः ॥ ३ ॥

तत् । देवानां । देवऽतमाय । कर्त्तं । अश्रथ्नन् । दृह्रा । अग्रदंतं । वीळिता ।

उत् । गाः । आजत् । अभिनत् । ब्रह्मणा । वलं । अगूहत् । तमः । वि । व्यचक्षयत् ।

स्वपरिति स्वः ॥ ३ ॥

देवानामिन्द्रादीनां मध्ये देवतमायातिशयेन दानादिगुणयुक्ताय ॥ पञ्चमे चतुर्थी ॥ ईदृशस्य ब्रह्मणस्पते-
स्तत्कर्त्तव्यं कर्तव्यं कर्म । किं पुनस्तदिति चेदुच्यते । दृह्रा दृढानि पर्वतादीन्यश्रथ्नन् ॥ अथ विमोचनप्रतिवर्षणयोः ॥
अस्य बलेन अथितानि विक्षिष्टान्यभवन । तथा वीळिता संस्तंभितानि दृढीकृतानि वृक्षादीनि ॥ वीळयतिश्च
वीळयतिश्च संस्तंभकर्माणाविति यास्कः । नि० ५. १६. ॥ अग्रदंतं । मृदून्यभवन ॥ व्रदतिर्मृदूभावकर्मा ॥ अपि च
स ब्रह्मणस्पतिर्वलेनापहृता गा उदाजत ॥ अज गतिरपणयोः ॥ देवान्प्रत्युदगमयत् । तथा ब्रह्मणात्मीयेन मंत्रेण
वलं सर्वस्यावारकमसुरमभिनत । मंत्रस्य सामर्थ्यनाभित्सीत् । तदनंतरं बलेनोत्पादितं तमो ध्वंस्तमगूहत् ॥ गूह
संवरणं ॥ गूहमदृश्यमकरोत् । तदनंतरं स्वरादित्य व्यचक्षयत् । तमसो निराकरणेन तत्स्थमदर्शयत् ॥ चष्टिः
पञ्चातिकर्मा ॥

अशमास्यमवतं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभि यमोजसातृणत् ।

तमेव विश्वे पपिरे स्वर्दृशो बहु साकं सिसिचुरुत्समुद्रिणं ॥ ४ ॥

अश्रमऽआस्यं । अ॒वतं । ब्र॒ह्म॒णः । पतिः । मधु॑ऽधारं । अ॒भि । यं । ओ॒ज॒सा । अ॒नृ॒णत॑ ।
तं । ए॒व । वि॒श्वे । प॒पि॒रे । स्वः॑ऽदृ॒शः । व॒हु । सा॒कं । सि॒सि॒चुः । उत्सं । उ॒दि॒रि॒णं ॥ ४ ॥

ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणो मंत्रस्य पतिः पालयिता देवोऽऽमास्यमश्रमवहुदतरास्यं । यास्कस्त्वाह । अश्रमवत-
मास्यंदनवन्तं । नि० १०. १३. । इति व्यापनवन्तमासेचनवन्तमिति तस्यार्थः । मधुधारं मधुर्मादयित्री उदकधारा
यस्य तादृशमवतमवस्तात्ततं विस्तृतं यं मेघमोजसा बलेनाभ्यतृणत ॥ उत्तरिदर हिमानादरयोः ॥ अहिमीत ।
वर्षणार्थमवधीदित्यर्थः । तमेव मेघं विश्वे सर्वे स्पर्द्धाः । स्वरादित्यः । तस्य संबंधिनो दृष्टारो रश्मयः पपिरे ।
घर्मकाले पिबन्ति । मेघेन वृष्टस्योदकस्य पानात्तमेव पिबतीत्युच्यते । ते च रश्मयो वर्षामृतमृतं चनवन्तमुद्रि-
णमुदकवन्तं मेघं साकं सह युगपदेव बद्धं सिसिचुः । घर्मकाले यत्पीतं ततोऽपि बद्धतर महस्रगुणित
सिंचतीत्यर्थः ॥

स॒ना॒ ता॒ का॒ चि॒द्भु॒वना॒ भवी॑त्वा मा॒द्भिः॒ शर॑द्भिर्दुरो व॒रंत॑ वः ।
अ॒यंतं॑ता च॒रतो॑ अ॒न्यद॑न्यदिद्या च॒कार॑ व॒युना॒ ब्र॒ह्म॒णस्पतिः॑ ॥ ५ ॥
स॒ना॒ । ता॒ । का॒ । चि॒त् । भु॒व॒ना॒ । भवी॑त्वा । मा॒त॒ऽभिः॒ । शर॑त्ऽभिः । दुरः । व॒रंत॑ । वः ।
अ॒यंतं॑ता । च॒रतः॑ । अ॒न्यत्ऽअ॒न्यत् । इ॒त् । या॒ । च॒कार॑ । व॒युना॒ । ब्र॒ह्म॒णः । पतिः॑ ॥ ५ ॥

हे ऋत्विग्यजमाना वो युष्मदर्थं मना सनातनानि ता तानि का चित कानि चित ब्रह्मणस्पतः प्रज्ञा
नानि भुवना भुवनानां ॥ मुपां मुनुगिति पञ्चा लुक् ॥ भुवनानामुदकानां भवीत्वा मात्यानां दुरो द्वाराणि
माद्भिर्मोसिः ॥ पृष्टिर्त्यादिना मासगन्धस्य मास्भावः । मृतवस्त्रासोपमां च त इत्यंते । पा० ७ ४ ४८. ३ । इति
तत्त्वं ॥ शरद्भिः संवत्सरस्य वरंत । विवृण्वति । तत्काले वर्षणार्थं मेघद्वाराण्युत्पादयतीत्यर्थः । कानि पुनस्तानि ।
ब्रह्मणस्पतिर्या यानि वयुना ॥ ज्ञाननामैतत् ॥ ज्ञानानि मंत्रविषयाणि चकार । कृतवान् । तदनंतरमयतता
अयतमानावप्रयत्नावुभां लोकां दास्य पृथिवी च अन्यदन्यादिना अन्यदन्यदेव पृथिवी वृष्टिजन दित्यमुदक
दास्योदककार्यं हविर्लक्षणं पार्थिवमन्नं एव परस्परव्यतिहरिणं चरतः । भुजति ॥ चर गतिमक्षणयोः ॥ ॥ १ ॥

अ॒भिन॑क्षंतो अ॒भि॒ ये त॒मान॑शु॒निधिं॑ प॒णीनां॑ प॒रमं॑ गुहा॒ हितं॑ ।
ते वि॒द्वांसः॑ प्र॒ति॒च॒क्ष्या॒नृता॑ पु॒न॒र्यतं॑ उ॒ आ॒यन्त॑दु॒दीयुरा॒विर्गं॑ ॥ ६ ॥
अ॒भिऽन॑क्षंतः । अ॒भि॒ । ये । तं । आ॒नृ॒णुः । नि॒ऽधिं । प॒णी॒नां । प॒रमं॑ । गुहा॒ । हि॒तं ।
ते । वि॒द्वांसः॑ । प्र॒ति॒ऽच॒क्ष्यं । अ॒नृ॒ता । पु॒नः॑ । यतः॑ । उ॒ । इति॑ । आ॒य॒न । तत॑ । उ॒त ।
इ॒युः । आ॒ऽवि॒र्गं ॥ ६ ॥

गोसमूहे पणिभिरमुरैरपहंत सति पणीनां स्थानं सरमाख्यया देवशून्या ज्ञात्या ब्रह्मणस्पतिना गृह्णा
अगिरसस्तस्थानं प्राप्य गोसमूहं पणिभिर्निर्मिता मायाय दृष्ट्वा अमुरनिवासस्थानं गृह्णन्तो वृत्तनायिना दग्ध्वा
प्रत्यागच्छन् । तदेतद्वृत्तनोच्यते । अभिनक्षंतोऽभितो गच्छतो येऽगिरसस्त निधि गोसमूहकूप निधान धन
परममुत्कृष्ट पणीनां ॥ तृतीयार्थं पठे ॥ पणिभिर्गृहाया निहित स्थापितमभ्यानशुः । अभिलक्ष्यानगिरं । प्राप्त
वन्तः । विद्वांसोऽभिज्ञास्तोऽगिरसोऽनृता अनुतान्यमुरैः कृता मायाः प्रतिचक्ष्य दृष्ट्वा आविर्गमावेष्टुं प्रवेष्टुं यत
च यत एव स्थानादायन् आगच्छन् तत्स्थानं पुनरुदीयुः । उदगच्छन् । उत्कर्षणं प्राप्ताः ॥

अ॒नृ॒तावा॑नः प्र॒ति॒च॒क्ष्या॒नृता॑ पु॒न॒रात॑ आ॒ तस्युः॑ क॒वयो॑ म॒हस्प॑थः ।
ते बा॒हुभ्यां॑ ध॒मि॒तम॑ग्निम॒शम॑नि॒ नकिः॑ पो अ॒न्यर॑णो ज॒हुर्हि॑ तं ॥ ७ ॥

ऋतऽवानः। प्रतिऽचक्ष्य। अनृता। पुनः। आ। अतः। आ। तस्युः। कवयः। महः। पयः।
ते। बाहुभ्यां। धमितं। अग्निं। अश्मनि। नकिं। सः। अस्ति। अरणः। जहुः। हितं॥ ७॥

ऋतावानः । ऋतमिति सत्यनामधेयं । तद्वतः कवयः क्रांतदर्शिनः सर्वज्ञा अगिरसोऽनृता अनृतानि
प्रतिचक्ष्य पूर्वोक्तप्रकरणे दृष्ट्वा अतोऽस्मात्स्थानात् पुनराजिगमिषवो महस्यथो महतो मार्गान् प्रति आतस्युः ।
अवतस्मिन् । अवतिष्ठमानाश्च ते बाहुभ्यां हस्ताभ्यां धमितं मंथनोत्पादितं प्रज्वालितमग्निमश्मनि पत्नीनां
निवासभूते शिलोच्चये जहृर्हि । दग्धं त्यक्तवन्तः खलु । अरणोऽश्मयिता दाहन दुःखकारी सोऽग्निः पुर्वं तत्र
नकिरन्ति । न विद्यते । अविद्यमानमग्निं स्वसामर्थ्यादुत्पाद्य तत्र प्रचक्षिपुर्हित्यर्थः ॥

ऋतज्येन शिप्रेण ब्रह्मणस्पतिर्यत्र वष्टि प्र तदश्नोति धन्वना ।

तस्य साध्वीरिषवो याभिरस्यति नृचक्षसो दृश्ये कर्णयो नयः ॥ ८ ॥

ऋतऽज्येन। शिप्रेण। ब्रह्मणः। पतिः। यत्र। वष्टि। प्र। तत्। अश्नोति। धन्वना।

तस्य। साध्वीः। इषवः। याभिः। अस्यति। नृचक्षसः। दृश्ये। कर्णयो नयः ॥ ८ ॥

ऋतं सत्यमेव ज्या यस्य तेन क्षिप्रं पूर्णां त्रिषकण धन्वना धरणभूतेन धनुषा ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मणो मैत्रस्य
पालयिता देवो यत्र यस्मिन्विषये वष्टि कामयते तत्प्राश्नोति । प्रकर्षणं व्याप्नोति ॥ अश्नोतिर्व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥
तस्य धनुषः साध्वीः साधिकास्ता इषवो भवन्ति याभिरपुमिर्ब्रह्मणस्पतिरस्यति । राक्षसादीन् क्षिपति । कीदृ-
श्यस्ताः । नृचक्षसो नूनं पश्यतः । उपलक्षणमेतत् । सर्वज्ञस्य ब्रह्मणस्पतिर्दृश्ये दर्शनाय ज्ञानाय जाताः कर्णयो-
नयः श्रोत्रेन्द्रियेण यास्या मंत्रभृता आकर्णकृष्टा वा बाणाः । ब्रह्मणस्पतिर्मन्त्रैरेव सर्वं साधयतीति भावः ॥

स संनयः स विनयः पुरोहितः स मुष्टुतः स युधि ब्रह्मणस्पतिः ।

चाक्षसो यद्वाजं भरते मती धनादित्सूर्यस्तपति तप्यतुर्वृथा ॥ ९ ॥

सः। संनयः। सः। विनयः। पुरःऽहितः। सः। सुऽस्तुतः। सः। युधि। ब्रह्मणः। पतिः।

चाक्षसः। यत्। वाजं। भरते। मती। धना। आत्। इत्। सूर्यः। तपति। तप्यतुः। वृथा ॥ ९ ॥

पुरोहितो देवेः पुरतोऽत्र स्थापितः स ब्रह्मणस्पतिः संनयः विद्विष्टानां मन्त्रैः संगमयिता भवति । विनयः
संगतानां विविधं नेता पृथक्कर्तापि स एव । तथा मुष्टुतः शोभनं स्तोत्रभिः स्तुतश्च भवति । तथा युधि संग्रामे
स स्तोत्राणामनुग्रहाय प्रादुर्भवतीति शेषः । यस्यदा चाक्षः ॥ चष्टिः क्षमतेर्वा ॥ सर्वस्य द्रष्टा सर्वसहो वा ब्रह्म-
णस्पतिर्वाजमन्त्रं मती मननीयं प्रशस्तं धना धनं च स्तोत्राणामर्थाय भरते । विभर्ति । वृष्टिद्वारा पोषयति ।
आदित अनंतरमेव तप्यतुस्त्वापकः सूर्या वृथा । अनायामवचनमेतत् । अनायासेन तपति । दीप्यते । ब्रह्मणस्प-
तिना दत्तैरर्घ्यैर्धनेन यज्ञस्य सिद्धत्वात् स्वयं केवलं हवीपि भुजान एव वर्तत इत्यर्थः ॥

विभु प्रभु प्रथमं मेहनावतो बृहस्पतेः सुविदचाणि राध्या ।

इमा सातानि वेन्यस्य वाजिनो येन जना उभये भुंजते विशः ॥ १० ॥

विऽभु। प्रऽभु। प्रथमं। मेहनाऽवतः। बृहस्पतेः। सुऽविदचाणि। राध्या।

इमा। सातानि। वेन्यस्य। वाजिनः। येन। जनाः। उभये। भुंजते। विशः ॥ १० ॥

विभु विभुभि व्याप्तानि प्रभु प्रभुणि प्रौढानि प्रथमं प्रथमानि मुख्यानि । एवंभूतानि मेहनावतो वर्षणवतो
वृष्टिप्रदस्य बृहस्पतेर्बृहतो मंत्रस्य पालयितुः संबन्धीनि सुविदचाणि ॥ विदू जाभि । सुविदेः कचन । उ० ३. १०८. ॥

मुष्टु लब्धवानि ॥ सुविद्वं धनं भवतीति यास्तः ॥ राधा राधानि सम्यक् साधनीयानि । प्राश्यानीति यावत् । इमा सातानीमानि धनानि वन्यस्य कमनीयस्य वाजिनोऽन्नवतो ब्रह्मणस्पतिः ॥ तृतीयार्थं पृष्टी ॥ ब्रह्मणस्पतिना दत्तानि । येन धनेनोभय उभयविधा जनाः स्तोतारो यजमानाश्च देवा मनुष्याश्च वा विर्गा निविष्टाः संतो भुञ्जते । भोगान् लभते । तत्सर्वं ब्रह्मणस्पतिना दत्तमित्यर्थः ॥ ॥ २ ॥

योऽर्वरे वृजने विश्वथा विभुर्महामु रणवः शवसा ववक्षिष्य ।

स देवो देवान्प्रति पप्रथे पृथु विश्वेद् ता परिभृव्रह्मणस्पतिः ॥ ११ ॥

यः । अर्वरे । वृजने । विश्वऽथा । विऽभुः । महां । ऊं उति । रणवः । शवसा । ववक्षिष्य ।

सः । देवः । देवान् । प्रति । पप्रथे । पृथु । विश्वः । इत् । ऊं उति । ता । परिऽभुः ।

ब्रह्मणः । पतिः ॥ ११ ॥

विश्वथा सर्वप्रकारेण विभुर्गोप्रा रणवो रमयिता स्तोत्रयो वा यो ब्रह्मणस्पतिरर्वरे निष्ठो वृजने वृजने हेतुभुते बले वर्तमानं । दुर्वलमिति यावत् । महामु महात्त च ॥ कादमो वर्णलोपः ॥ उभयविध स्तोतार शवसात्मीयेन वनेन ववक्षिष्य । वोदुमिच्छति । सर्वदा वहतीति यावत् ॥ वहते मनस्य निश्चयतद्रूप । पुरुष व्यत्ययः ॥ स देवो दानादिगुणयुक्तो देवान् प्रति सर्वेषां देवानां प्रतिनिधिः सन् पृथु पप्रथे । अत्यन्त प्रथते । यशसा विस्तीर्णा भवतीति यावत् । यस्मादेवं तस्माद्विश्वेद् सर्वाण्येव ता तानि सर्वाणि भुतजातानि परिभु परिभवन् अभिभवन् वर्तते इति शेषः ॥

विश्वं सत्यं मघवाना युवोरिदापश्चन प्र मिनन्ति वतं वां ।

अच्छं द्राब्रह्मणस्पती हविर्नोऽन्नं युजैव वाजिना जिगातं ॥ १२ ॥

विश्वं । सत्यं । मघऽवाना । युवोः । इत् । आपः । चत्त । प्र । मिनन्ति । वतं । वां ।

अच्छं । इन्द्राब्रह्मणस्पती इति । हविः । नः । अन्नं । युजाऽदव । वाजिना । जिगातं ॥ १२ ॥

हे मघवाना । मघमिति धनेनाम् । तद्वताविन्द्राब्रह्मणस्पती युवोरित युवयोरिव विश्वं सर्वं स्तोत्रं सत्यं यथार्थं । क्षुत्या यद्यद्गुणजातं प्रतिपाद्यते तत्सर्वं युवयोर्विद्यमानमेव न त्वारोपितमित्यर्थः । तथा चर्नित्यतपद्वयसमुदायः । एकपथं त्वथापकमाप्रदायिक यशैव शब्दस्य पूर्वपदे न । आपश्च आपोऽपि ॥ उपलक्षणमेतत् । एतदुपलक्षितानि सर्वाण्यपि भुतानि वा युवयोर्दत्तं कर्म न प्रमिनति । न हिमति ॥ मीड हिमाया क्रियादिकः । मीनातिर्निगम इति ह्रस्वत्व ॥ हे इन्द्राब्रह्मणस्पती नोऽस्माकं हविरच्छाभिमुख्येन जिगात । गच्छत । आगच्छतमिति यावत् ॥ जिगातिर्गतिकर्मा । जीहोत्यादिकः ॥ तत्र दृष्टातः । युजैव वाजिना । युजा रथे नियुक्ता वाजिना वेजनवतावश्वावत्त घामं प्रति यथा स्वयमेव शीघ्रं गच्छतस्तद्वत् शीघ्रमागच्छतमित्यर्थः ॥ युजैवत्येव मुपां मुनुगिति प्रथमाद्विवचनस्याकारः । तृतीयाया हि संवकाच इति विभक्तिकृदन्त्य ॥

उताग्निष्ठा अन्नु शृण्वन्ति वह्नयः सभेयो विप्रो भरते मती धना ।

वीरुड्वेषा अन्नु वणं ऋणमाददिः स ह वाजी समिथे ब्रह्मणस्पतिः ॥ १३ ॥

उत् । आग्निष्ठाः । अन्नु । शृण्वन्ति । वह्नयः । सभेयः । विप्रः । भरते । मती । धना ।

वीरुऽद्वेषाः । अन्नु । वणः । ऋणः । आऽददिः । सः । ह । वाजी । संऽद्वये । ब्रह्मणः ।

पतिः ॥ १३ ॥

उत् अपि च आग्निष्ठा आशुतराः शीघ्रगामिनो वह्नयः ॥ अश्वनामित ॥ वोढारो ब्रह्मणस्पतिरस्या अन्नु

शृण्वन्ति । अस्माभिः कृतं स्तोत्रमनुक्रमेण शृण्वन्ति । यद्वा ब्रह्मणस्पतिना कृतमनुशासनं शृण्वन्ति । अतस्ते तमस्मादीयं यज्ञं प्रापयन्ति शेषः । सभयः सभायां साधुः ॥ ऋक्दमीति ऋः ॥ विप्रो मेधावी अर्धयुर्होता वा मती मत्या मननीयं स्तोत्रेण ॥ सुपां मुलुगिति पूर्वमवर्णदीर्घः ॥ धना हविर्लक्षणां धनानि तस्मै ब्रह्मणस्पतये भरते । विभर्ति । संपादयतीति यावत् । यद्वा स्तोत्रेण धनानि भरते । विभर्ति पोषयति । अतो वीरुद्वेषाः । वीरुन दृढान् प्रवृत्तान् राजसादीन् द्वेषीति तादृशो ब्रह्मणस्पतिर्वशा वशाया गोः ॥ सुपां मुलुगिति पठ्या लुक् । ऋत्यक् इति प्रकृतिभावः ॥ ऋणमस्माभिर्यज्वभिः प्रदेयमवदानात्कमनुक्रमेणादिरादाता भवत्विति शेषः । अवदानस्य ऋणत्वं च तत्तत्तरीये विभिर्ऋणवा जायते ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यः । ६. ३. १०. ५ । इत्यादिना स्पष्टमास्त्रातं । यद्वा अनुरानुगुण्ये । वशा वशस्य कामस्याभिलाषस्यानुगुणमादाता भवत्विति योज्यं । हगच्छः प्रसिद्धो । स खलु ब्रह्मणस्पतिः समिधे । संयति संगच्छतेऽस्मिन्नाहतिभिर्देवा इति समिधो यज्ञः । तस्मिन्वाजी अन्नवान् । तस्माद्विष आदाता भवत्वित्यर्थः ॥

ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथावशं सत्यो मन्युर्महि कर्मा करिष्यतः ।

यो गा उदाजत्स दिवे वि चाभजन्महीव रीतिः शर्वसासरत्पृथक् ॥ १४ ॥

ब्रह्मणः । पते । अभवत् । यथाऽवशं । सत्यः । मन्युः । महि । कर्म । करिष्यतः ।

यः । गाः । उतऽआजत् । सः । दिवे । वि । च । अभजत् । महीऽइव । रीतिः ।

शर्वसा । असरत् । पृथक् ॥ १४ ॥

महि महत्कर्म करिष्यतो ब्रह्मणस्पतिर्मन्युर्मननसाधनो मंत्रः क्रोधो वा यथावशं यथाकामं सत्योऽवितथोऽभवत् । स यथा कामयते तथा करोतीत्यर्थः । यो ब्रह्मणस्पतिः पणिभिरपहृता गा उदाजत । उदगमयत गृहाया निरगमयदित्यर्थः । स ब्रह्मणस्पतिर्देवे द्युलोकाय तत्रत्यभ्यो देवेभ्य इत्यर्थः । व्यभजत् । ता गा विभक्ताश्चाकरोत् । स च गोममृहो महीव रीतिः । महती सुतिरिव ॥ रीड् स्रवणे ॥ यथा गंगादीनां स्रोतो विभक्तं सत निम्नदेशाभिमुखं प्रसरति तथा शर्वसात्मोयिन बलेन तत्तद्द्वगुहं पृथक् विभित्रोऽसरत् । अगच्छत ॥

ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहा रायः स्याम रथ्योऽवयस्वतः ।

वीरेषु वीराँ उपं पृङ्गि नस्त्वं यदीगानो ब्रह्मणा वेपि मे हवँ ॥ १५ ॥

ब्रह्मणः । पते । सुऽयमस्य । विश्वहा । रायः । स्याम । रथ्यः । वयस्वतः ।

वीरेषु । वीरान् । उपं । पृङ्गि । नः । त्वं । यत् । ईगानः । ब्रह्मणा । वेपि । मे । हवँ ॥ १५ ॥

हे ब्रह्मणस्पते मंत्राधिपते सुयमस्य मुष्टु नियतयस्य वयस्वतोऽन्नयुक्तस्य रायो धनस्य विश्वहा विश्वेषु सर्वेष्वहः सु रथ्योऽधिपतयः स्याम । भुयास्म । रथा एषां संतीति रथ्यः ॥ कंदसीवनिपाविति मत्वर्थीय ईकारः ॥ अपि च नोऽस्माकं वीरेषु वीर्याज्जातिष्वस्मदीयेषु पुत्रेषु वीरान् पुत्रान् त्वमुप पृङ्गि । संपृक्तान् कुर्व । उत्पादय ॥ पृची संपर्कं । रीधादिकं ॥ वयं पौत्रानपि लभेमहीति यावत् । ईगानः सर्वस्येश्वरस्त्वं ब्रह्मणा ॥ अन्नमामृतत ॥ हविर्लक्षणाज्ञेन सह मे हवँ मदीयं सुतिलक्षणाभाङ्गानं वेपि । कामयसे ॥ वी गतिप्रजननकांत्यसन्वादानेषु ॥ अतो मयोक्तं कुर्वित्यर्थः ॥

ब्रह्मणस्पते त्वमस्य यन्ता सूक्तस्य बोधि तनयं च जित्व ।

विश्वं तद्भद्रं यद्वन्ति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १६ ॥

ब्रह्मणः । पते । त्वं । अस्य । यन्ता । सुऽउक्तस्य । बोधि । तनयं । च । जित्व ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अर्वन्ति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १६ ॥

हे ब्रह्मणस्पते यन्ता सर्वस्य जगतो नियन्ता त्वमस्य मुक्तसिद्धं मुक्तं ॥ क्रियायहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदा
नत्वास्तुर्लभ्यं पृथी ॥ बोधि । बुध्यस्व । बुद्ध्या तनयं पुत्रं चास्मभ्यं जित्वा । प्रेरय ॥ त्रिविः प्रीणनार्थः । अत्र
प्रेरणं वर्तते धातुनामलकार्यत्वात् ॥ यद्ब्रह्म कन्यायां देवाः सर्वेऽर्वात् रक्षति विभ्यं सर्वं तद्ब्रह्म च जित्विति शेषः ।
वयं च मुवीराः शोभनेर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपताः संतो बृहत् प्रोढ स्तोत्रं विदधे । विदति यष्टव्यतयास्मिन्दे
वान् जानन्तीति विदधो यज्ञः । तस्मिन् वदेम । वृयाम ॥ ॥ ३ ॥

इंधान इति पंचचं तुतीयं मुक्तं गार्त्समद् जागतं ब्राह्मणस्पत्यं । तथा चानुकात । इंधानः पंच जागत
त्विति । लिंगिको विनियोगः ॥

इंधानो अग्निं वनवद्धनुष्यतः कृतव्रत्सा शृणुवद्रातंहव्य इत ।

जातेन जातमति स प्र समृते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ १ ॥

इंधानः । अग्निं । वनवत् । वनुष्यतः । कृतव्रत्सा । शृणुवत् । रातऽहव्यः । इत ।

जातेन । जातं । अति । सः । प्र । समृते । यंऽयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ १ ॥

अग्निमिंधानो ब्रह्मणस्पतेर्यागार्थमग्निं प्रज्वलयन् यजमानो वनुष्यतो हिमिष्यतो हिमां कर्तव्यं वा शत्रुन
नवत् । वनुष्यत हिम्यात् ॥ वनुष्यतिर्हृत्किमेति यास्कः । इदिति चार्थः ॥ कृतव्रत्सा । ब्रह्म स्तोत्रं कृतं येन स
तथोक्तः । रातहव्यः । रातं दत्तं हव्यं हविर्येन । एवभूतः सन् शृणुवत् । वर्धते ॥ दृष्ट्वा श्रियं गतिवृत्तोः । अस्माक्य
ताम्रिडि रूप ॥ तथा यजमानो जातेन पुत्रेण जतं जनितमृत्पादित स्वस्य पौत्रमति प्रसमृते । अतीत्य भुग
प्रसरति । पौत्रमपि पश्यन् चिरकालं जीविदित्यर्थः ॥ संतंर्यङ्गुगताह्वययनात्मनपद ॥ ययं यजमान ब्रह्मण
स्पतिः स्तोत्रहविषोः स्वीकरणेन युजं सखायं कृणुते । कुरुते । स समान एव भवतीत्यर्थः ॥

वीरिभिर्वीरान्वनवद्धनुष्यतो गोभी रयिं पप्रथद्वोधति त्मना ।

तोकं च तस्य तनयं च वर्धते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ २ ॥

वीरिभिः । वीरान् । वनुवत् । वनुष्यतः । गोभिः । रयिं । पप्रथत् । बोधति । त्मना ।

तोकं । च । तस्य । तनयं । च । वर्धते । यंऽयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ २ ॥

स यजमानो वीरिभिर्वीरराक्षीयः पूर्ववनुष्यतो हिमतो वीरान् शत्रुपुत्रान् वनवत् । वनुष्यत हिम्यात् ।
अपि च गोभिः सहितं धनं पप्रथत् । प्रथयति विस्तारयति ॥ प्रथयतेर्लुङि च कृतद्रुप ॥ तथा त्मना आत्मनैव
बोधति । सर्वं जानाति । अनन्याधीनज्ञानो भवतीत्यर्थः । किंच तस्य यजमानस्य तोकं पुत्रस्तनय ॥ विभक्ति
व्यत्ययः ॥ तनयस्तनुवत् वर्धते । प्रवृद्धो भवति । यद्वा तोकं तनयं पुत्रं पौत्रं च ब्रह्मणस्पतिर्वर्धयति ॥ वृधिर
तर्भावितरणर्थो द्रष्टव्यः । अन्यत्रत ॥

सिंधुर्न शोदः शिमीवाँ ऋषायतो वृषेव वध्रीरभि वध्र्योजसा ।

अग्नेरिव प्रसितिर्नाह वर्तवे ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ३ ॥

सिंधुः । न । शोदः । शिमीऽवान् । ऋषायतः । वृषाऽडव । वध्रीन् । अभि । वष्टि । ओजसा ।

अग्नेऽडव । प्रऽसितिः । न । अहं । वर्तवे । यंऽयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ३ ॥

सिंधुः स्यंदनग्रीवा नदी शोदो न क्षयमानं कलं यथा भिनत्ति तथा शिमीवान् । शिमीति कर्मनाम ।
ब्रह्मणस्पतिः परिचरणात्मना कर्मणा युक्तो यजमान ऋषायतो हिमतः शत्रुन् ओजसा वज्रनाभिर्वष्टि ।
हंतुर्मभितः कामयते ॥ वशं कार्ता ॥ इदमप्यं निदर्शनं । वृषेव वध्रीन् । वध्रयो निष्पष्टमुक्ता निर्वीर्या

बलीवर्दाः । तान् यथा वृषा भेचनसमर्थः सवीर्यां वृषभोऽभिभवति तद्वत्कृन्भिभवतीत्यर्थः । अपि चासा तथैव प्रसितिः । प्रसीयते बध्यतेऽनयेति प्रसितिर्ज्वाला ॥ पिञ् वंधने । करणे क्लिन्न ॥ यथापि ज्वालाप्रतिह-
तप्रसरा एवमपि न वर्तते । वारयितुं निवर्तयितुं वा नैव शक्यते ॥ अहशब्दोऽवधारणे । वृणोतिरेतर्भावित-
ण्यथात वर्ततेवा तुमर्थे त्वन्प्रत्ययः । अन्यद्गत ॥

तस्मा अर्पेति दिव्या असृशतः स सत्वभिः प्रथमो गोपु गच्छति ।

अनिभृष्टतविपिहंत्योजसा ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ४ ॥

तस्मिं । अर्पेति । दिव्याः । असृशतः । सः । सत्वभिः । प्रथमः । गोपु । गच्छति ।

अनिभृष्टतविपिः । हन्ति । ओजसा । यंयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ४ ॥

तस्मि यजमानाय दिव्या दिवि भवा वृष्टिलक्षणा आपोऽसृशतोऽसृज्यमाना अनिरुद्धाः सत्वोऽर्पेति ।
गच्छति प्राप्नुवति ॥ अर्पेति ह्यं ॥ तथा स यजमानः सत्वभिः । सत्वानः साधकाः परिचारकाः । तैः सहितः
प्रथमोऽन्त्येभ्यो यजमानेभ्यः पूर्वभावी सन् गोपु गच्छति । गवादिधनं प्राप्नोतीत्यर्थः । किंच अनिभृष्टतविपिः ।
तविपीति बलनाम । अनिभृष्टा परैरवाधिता तविपी बलं यस्य तादृशः सन् ओजसा बलिन हति शत्रून् ॥

तस्मा इद्विश्वे धुनयंत सिंधवोऽच्छिद्रा गर्भं दधिरे पुरुणि ।

देवानां सुम्ने सुभगः स एधते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ५ ॥

तस्मिं । इत् । विश्वे । धुनयंत । सिंधवः । अच्छिद्रा । गर्भं । दधिरे । पुरुणि ।

देवानां । सुम्ने । सुभगः । सः । एधते । यंयं । युजं । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५ ॥

तस्मा इत् तस्मा एव यजमानाय विश्वे सिंधवः सर्वाः स्यंदनशीला नद्यो धुनयंत । चलयंत । एतदभीष्ट-
फलमिच्छन् प्रवहन्तीत्यर्थः । तथा अच्छिद्रा अक्लिद्राणि किद्ररहितानि संततानि पुरुणि बहनि गर्भं गर्भाणि
मुवानि दधिरे । तस्मा एव धार्यते । यद्वा गर्भेति गृहनाम । किद्ररहितानि बहनि सदृशानि धार्यते । सुभगः
गोमनधनो देवानां सुम्ने देवः प्रप्ते सुखे वर्तमानः सन् एधते । वर्धते । शिष्टं स्पष्ट ॥ ॥ ५ ॥

अजुगति चतुश्च चतुर्थं मृक्तं गुत्समदस्यार्पं जागतं ब्राह्मणस्पत्य । तथा चानुक्रांतं । अजुश्रुत्पुष्कमिति ।
गतो विनियोगः ॥

अजुरिच्छंसी वनवद्वनुषतो देवयन्निदेवयंतमभ्यसत् ।

मुप्रावीरिद्धनवत्पृत्सु दुष्टं यज्वेदयज्योवि भजति भोजनं ॥ १ ॥

अजुः । इत् । शंसः । वनवत् । वनुषतः । देवऽयन् । इत् । अदेवऽयंतं । अभि । असत् ।

मुप्राञ्जवीः । इत् । वनवत् । पृत्सु । दुस्तरं । यज्वा । इत् । अयज्योः । वि । भजति ।

भोजनं ॥ १ ॥

अजुरित आर्जवयुक्त एव । यद्वा अजतिः प्रसाधनकर्मा । स्तोत्राणां प्रसाधक एव शंसो ब्रह्मणस्पतिः स्तोता
वनुषतो हिंसतः शत्रून् वनवत् । वनुषात् हिंस्यात् ॥ वनोतिर्हंतिकर्मण एतद्वत् ॥ तथा देवयन्निदेवं दाना
दिगुणयुक्तं ब्रह्मणस्पतिमात्मन इच्छन्नेव अदेवयंतं तद्विपरीतं पुरुषमभ्यसत् । अभिभवत् ॥ अस्मैर्ज्येत्तद्वत् ॥ तथा
मुप्रावीरित ॥ अवन्तस्मृत्पृथ्यादीणादिक ईकारप्रत्ययः ॥ मुपु प्रकर्षणं ब्रह्मणस्पतिस्तर्पयतिव पुत्सु पृतनासु संया-
मेषु दुस्तरं तरीतुमशक्यं वनवत् । हिंस्यात् । तथा यज्वेत् ब्रह्मणस्पतिं हविषेष्टवानेव अयज्योरयज्वनो भोजनं
भोगसाधनं विभजति । विभक्तिर्भजतेत्यर्थः ॥

यजस्व वीर प्र विहि मनायतो भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूयै ।

हविष्कृणुष्व सुभगो यथासंमि ब्रह्मणस्पतेरव आ वृणीमहे ॥२॥

यजस्व । वीर । प्र । विहि । मनायतः । भद्रं । मनः । कृणुष्व । वृत्रऽतूयै ।

हविः । कृणुष्व । सुभगः । यथा । असंमि । ब्रह्मणः । पतेः । अवः । आ । वृणीमहे ॥२॥

अधिराक्षीयं पुरुषं शास्ति । हे वीर विशेषेण स्तुतीनां प्रेरकं संख्यं यजस्व । ब्रह्मणस्पतिं स्तुत्या पुत्रय । मनायतो मन इव शीघ्रं प्रवर्तमानान् हिंसकान् यद्वा अभिमन्यमानान् शत्रून्प्रति प्रविहि । प्रकर्षेण युद्धार्थं गच्छ ॥ वी गत्यादिपु । कांदसो ह्रस्वः ॥ वृत्रतूयै वृत्राणामावारकाणां शत्रूणां हिमार्हतृभुतं संशंसं भद्रं कन्याण धार्ष्णेपितं मनः कृणुष्व । कृणुष्व । ब्रह्मणस्पतेरनुग्रहात्तवैव जयो भविष्यति । तथा ब्रह्मणस्पतये हवियुरुपुरोडाशादिकं कृणुष्व । कृणु । यथा त्वं सुभगः शोभनधनोऽसि । भवः ॥ अस्मेत्येवडागमः ॥ ब्रह्मणस्पतर्योगेन त्वं शोभनधनो भविष्यसीति यावत् । अपि च वयं ब्रह्मणस्पतेरवो रक्षणमाभिमुख्येन वृणीमहे । प्रार्थयामहे ॥

स इज्जनेन स विणा स जन्मना स पुत्रवाजं भरते धना नृभिः ।

देवानां यः पितरमाविवासति अदामना हविषा ब्रह्मणस्पतिं ॥३॥

सः । इत् । जनेन । सः । विणा । सः । जन्मना । सः । पुत्रः । वाजं । भरते । धना । नृभिः ।

देवानां । यः । पितरं । आऽविवासति । अदामनाः । हविषा । ब्रह्मणः । पतिं ॥३॥

यो यजमानः अदामनाः अदामनसि यस्य तादृशः सन् देवानां पितरं पालयितारं ब्रह्मणस्पतिं हविषा चतुपुरोडाशादिना विवासति । परिचरति ॥ विवासतिः परिचरणकर्मा ॥ स इति स एव यजमानो जनेन जातिन सर्वेण लोकैर्वाजमन्नं भरते । विभक्तिं समरति वा । स एव विणा प्रजया जन्मनाक्षीयेन वपुर्जनेन वाजं भरते । स एव पुत्रैराक्षीयेरपत्यं वाजं भरते । तथा नृभिर्नृभिर्नृत्यः पौरचर्यकर्मणा धनानि भरते । विभक्तिं संपादयति वा । ब्रह्मणस्पतिमिष्टवतो यजमानस्य सर्वतो जना अन्नधनयोः साधका भवतीति यावत् ॥

यो अस्मै हव्यघृतवद्भिरेविधत्त तं प्राचा नयति ब्रह्मणस्पतिः ।

उरुष्यतीमंहसो रक्षती रिपोऽहोश्चिदस्मा उरुचक्रिरद्भुतः ॥४॥

यः । अस्मै । हव्यैः । घृतवत्ऽभिः । अविधत् । प्र । तं । प्राचा । नयति । ब्रह्मणः । पतिः ।

उरुष्यति । इ । अंहसः । रक्षति । रिपुः । अहोः । चित । अस्मै । उरुऽचक्रिः । अद्भुतः ॥४॥

यो यजमानोऽस्मै ब्रह्मणस्पतये ॥ क्रियायष्टेण कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी ॥ इमं ब्रह्मणस्पतिं घृतवद्भिरेवपुष्पराभिधारणात्कन्याज्जेनोपेतं हव्यं हविर्भरेविधत् । परिचरति ॥ तिध विधत्ति तादृशं । अयं परिचरणकर्मसु पठितः ॥ तं यजमानं ब्रह्मणस्पतिः प्राचा प्राचीनं कर्तुना सांगेण प्रणयति । प्रकृष्टफलं प्रापयति । अपि च ईमेनमहसः पापादुरुष्यति । रक्षति ॥ उरुष्यतो रक्षाकर्मति यास्कः ॥ तथा रिपो हिमं कादेनं रक्षति । अहोश्चित । अवृत्तेदारिद्र्यात् । यद्वा आगत्य हतुरपि रक्षति । अथ चास्मै यजमानायाद्भुतः । महत्तामेतत् । आश्चर्यभूतो महान् ब्रह्मणस्पतिरुचक्रिरोर्विस्तीर्णस्योपकारस्य कर्ता भवति ॥ ॥५॥

इमा गिर इति सप्तदशर्चं पचमं मूक्तं गुत्समदपुत्रस्य कर्मस्यार्पं गुत्समदस्यैव वा त्रिष्टुभसार्पित्यदेवताक । तथा चानुक्रांतं । इमा गिरश्च्युना कुमो गात्समदो हि वादित्यमिति ॥ मूक्तविनयोगो निगिकः । आदित्यदेवताकिं पशो पुरोडाशस्थिमा गिर इत्येवानुवाक्या । अग्नीषोमाविति खंडे सूचितं । इमा गिर आदित्यभ्यो घृतसूक्तं आदित्यास उरवो गभीराः । आ० ३. ८ । इति ॥

इ॒मा गिर॑ आ॒दित्ये॒भ्यो घृत॑सूः स॒नाद्राज॑भ्यो जु॒हो जु॒होमि॑ ।

शृ॒णोतु॑ मि॒त्रो अ॒र्य॒मा भ॒गो न॑स्तुवि॒जातो॑ वरु॒णो दक्षो॑ अ॒ंशः ॥ १ ॥

इ॒माः । गिरः॑ । आ॒दित्ये॒भ्यः । घृत॑ऽसूः । स॒नात् । राज॑ऽभ्यः । जु॒हो । जु॒होमि॑ ।

शृ॒णोतु॑ । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । भ॒गः । नः॑ । तुवि॑ऽजातः । वरु॒णः । दक्षः॑ । अ॒ंशः ॥ १ ॥

आदित्येभ्योऽदितेः पुत्रेभ्यो राजभ्यो राजमानेभ्य ईश्वरेभ्यो वा मित्रादिभ्यो घृतस्मूर्धृतप्रस्त्राविणीघृतं चरंतीरिमा गिरः स्तितलक्षणा वाचः सनात्मवदा जुहो । वाङ्मामेत । वागिन्द्रियेण जुहोमि । प्रयच्छामि । करोमीति यावत् । यद्वा जुहम्यानीयेन घृतं चरंति वायुपाणि हवींषि जुहोमि । आदित्यानुद्दिश्य त्यजामि । मन्त्राणां पयोघृतादिनिरागहेतुत्वं च य ऋचोऽधीति परमः कृत्वा अस्यत्यादिना तत्तिरीये स्पष्टमास्त्रातं । ते० आ० २. १०. ७. । नोऽस्मदीयास्ता गिरौ मित्रादयः प्रत्येकं शृणोतु । ते च तत्तिरीयेऽष्टौ पुत्रासो अदितेरित्युपक्रम्य स्पष्टमनुक्रांताः । मित्रश्च वरुणश्च धाता चार्यमा च अंशुश्च भगश्च इन्द्रश्च विवस्वाँश्चेत्येत इति । मित्रः प्रमीति-स्त्रायकः । यद्वा सर्वेषां स्त्रिधः । अरीन यन्तति नियच्छतीत्यर्यमा । भगो भजनीयो देवः । तुवीति बह्वनाम । बह्वपु देशेष्वनुग्रहार्थं प्रादुर्भूतः । वरुणविशेषणमेतत् । पापस्य निवारणाद्वरुणः । दक्षः समर्थः । एतच्चांशस्य विशेषणं । एतं प्रत्येकं शृण्वंतु ॥

पूर्वाक्त एव पश्चाद्विभं स्तोममिति पा वपाया याज्या । सूचितं च । इमं स्तोमं सकतवो मे अद्य तिस्रो भूमिधारयन् वीरुत यून । आ० ३. ८. । इति ॥

इ॒मं स्तोमं॑ सक॒तवो॑ मे अ॒द्य मि॒त्रो अ॒र्य॒मा वरु॑णो जु॒पंत॑ ।

आ॒दि॒त्यासः॑ शु॒च॒यो धार॑पू॒ता अवृ॑जि॒ना अ॒न॒व॒द्या अ॒रि॒ष्टाः ॥ २ ॥

इ॒मं । स्तोमं॑ । सऽक॒तवः॑ । मे । अ॒द्य । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । वरु॑णः । जु॒पंत॑ ।

आ॒दि॒त्यासः॑ । शु॒च॒यः । धार॑ऽपू॒ताः । अवृ॑जि॒नाः । अ॒न॒व॒द्याः । अ॒रि॒ष्टाः ॥ २ ॥

इमं मेऽस्मदीयं स्तोमं स्तोत्रं सकतवः समानकर्माणः समानप्रज्ञा वा मित्रादयोऽवेदानीं जुपंत । जुपन्तां मेवतां । कीदृशास्ते । आदित्यासोऽदितेः पुत्राः शुचयो दीप्यमानाः । धारपुता उदकधाराभिरिव पुताः । निर्मला इत्यर्थः । अवृजिनाः । वृजो वर्जने । अवर्जितारः । सर्वानुयाहका इत्यर्थः । अनवद्याः । अवदीन गह्वरेण पापिन रहिताः । अरिष्टाः केनाप्यहिंसिताः ॥

तस्मिन्नेव पर्णां त आदित्यास इति हविषोऽनुवाक्या । सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतं ॥

त आ॒दि॒त्यासं॑ उ॒रवो॑ ग॒भीरा॑ अ॒द॒व्यासो॑ दि॒प्संतो॑ भूर्य॒क्षाः ।

अ॒ंतः प॑श्य॒न्ति वृ॑जि॒नोत॑ सा॒धु सर्वं॑ रा॒ज॒भ्यः प॑र॒मा चि॑द॒न्ति ॥ ३ ॥

ते । आ॒दि॒त्यासः॑ । उ॒रवः॑ । ग॒भीराः॑ । अ॒द॒व्यासः॑ । दि॒प्संतः॑ । भूरि॑ऽअ॒क्षाः ।

अ॒न्तरि॑ति । प॑श्य॒न्ति । वृ॑जि॒ना । उ॒त । सा॒धु । सर्वं॑ । रा॒ज॒भ्यः । प॑र॒मा । चि॒त् । अ॒न्ति ॥ ३ ॥

त आदित्यासोऽदितेः पुत्रा उरवो महांतो गभीरा गांभीर्योपेता अदव्यासः शत्रुभिरहिंसिताः संतो दिप्संतः शत्रून् दमिंतुं हिंसितुमिच्छंतः ॥ दंभु दंभे । अस्मादिच्छासनि सनीवंतधेतीडभावपक्षे दंभ इच्छेतीकारः । दंभेहंलघुस्य जातिवाचकत्वात्सिद्धमिति सनः कित्त्वेऽनुनासिकलोपः ॥ तथा भूर्यक्षाः । भुरीणि बह्वन्यधीणि चक्षुषि येषां ते तथोक्ताः । बह्वतेजसो वा ॥ बह्वीही सकथ्यन्गोरिति यच्चसमासांतः ॥ एवंभूता आदित्या अंतर्मध्ये प्राणिनां हृदि प्रेरकतया वर्तमानाः संतो वृजिना वृजिनानि पापानि उत अपि च साधु साधूनि

पुण्यानि च प्राणिभिः कृतानि पश्यन्ति । जानन्ति । परमा चित् परमाणं दूरदेशावस्थितान्यापि सर्वं सर्वान्
दृश्यमानानि राजभ्यो राज्ञामीश्वराणामादित्यानामत्यंतिकं समीपं वर्तत इति शेषः ॥ कादिलोपो बहुलमि
त्यंतिकशब्दस्य कादिलोपः ॥

साप्रचित्ये कर्तो दीक्षणीयायामादित्ययागस्य धारयंत इत्यादिके द्वे याज्यानुवाक्ये । अत एव भुवद्वज्-
वनपतिविशेषणविशिष्टादित्ययागऽपि । तथा च दीक्षणीयायामिति खंडे सूचितं । धारयंत आदित्यासो
अगस्त्या इति द्वे एते एव भुवद्वजो भुवनपतिभ्यो वा । आ० ४. २. इति ॥

धारयंत आदित्यासो जगत्स्था देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ।

दीर्घाधियो रक्षमाणा असुर्यमृतावानश्चयमाना ऋणानि ॥ ४ ॥

धारयंतः । आदित्यासः । जगत् । स्थाः । देवाः । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपाः ।

दीर्घेऽधियः । रक्षमाणाः । असुर्ये । ऋतऽवानः । चयमानाः । ऋणानि ॥ ४ ॥

जगज्जगमं स्थाः स्थावरं च ॥ तिष्ठतेः कर्तर्यमुन ॥ एतदभयविधं भुतजात धारयंतोऽवस्थापयतो देवा
दानादिगुणयुक्ता विश्वस्य भुवनस्य सर्वस्य लोकस्य गोपा गोपयितारो रक्षका दीर्घाधियो दीर्घाणि धियः
कर्माणि क्षान्तानि वा येषां तादृशाः ॥ अन्येषामपि दृश्यत इति पूर्वपदस्य दीर्घः ॥ असुर्यः प्राणाः ।
तेन च तद्वत्तुमृता आपो लव्यन्ते । अपां तद्वत्तुल्यं च कादोग्यं स्पष्टमास्मात् । आपोमय प्राणः । का० उप० ६ प ४ ।
इति । असुमुदकं ददातीत्यमुरो भेषः । तत्र भव भेषातर्वर्तमानमुदकं रक्षमाणाः । तत्तत्कालं वृषत्पादनाय
रक्षन्तः ॥ असुरशब्दाद्भवे कंदमीति यत ॥ ऋतावानः सत्यवतो यज्ञवतो वा ॥ कंदमीर्वाग्निपावति सत्यर्थीयो
वनिप । पूर्ववद्दीर्घः ॥ ऋणानि स्तोत्रभिरन्यथः प्रदेयानि चयमाना अपगमयतः ॥ यय गतो । मीवादिर्को
ऽनुदात्तेत ॥ एवगुणविशिष्टानुग्रहा वा अस्मदधीना भवत्विति शेषः ॥

विद्यामादित्या अवसो वो अस्य यदर्यमभ्य आ चिन्मयोभु ।

युष्माकं मित्रावरुणा प्रणीतो परि श्वभ्रेव दुरितानि वृज्यां ॥ ५ ॥

विद्यां । आदित्याः । अवसः । वः । अस्य । यत् । अर्यमन् । भये । आ । चित् । मयः । ऽभुः ।

युष्माकं । मित्रावरुणा । प्रऽणीतो । परि । श्वभ्राऽऽव । दुःऽदुरितानि । वृज्यां ॥ ५ ॥

हे आदित्याः अदितेः पुत्रा वो युष्माकमस्मावमः ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ इदं रक्षणं विद्या । लभेय । मयं
राक्षसादिभ्य आगते सति युष्मदीयं रक्षणं । चिच्छब्दार्थः । मयोभु मयमः मुखस्य भावयितुं च तदिदं
लभयेत्यन्वयः । हे अर्यमन् हे मित्रावरुणा युष्माकं प्रणीतावस्मादप्येयं प्रकृष्टं नयनं सति श्वभ्रेव श्वभाणीव
स्थानुभयोर्ग्यानि गर्तवन्ति स्थलानीव दुरितानि पापानि, परि वृज्या । परित्यजेय ॥ वृज्नी वृज्नेन । बहुलं कंद-
मीति विकरणस्य लुक् ॥ ६ ॥

सुगो हि वो अर्यमन्मित्र पंथा अनृशरो वरुण साधुरस्मि ।

जेनादित्या अधि वोचता नो यच्छता नो दुष्परिहंतु गर्मे ॥ ६ ॥

सुऽगः । हि । वः । अर्यमन् । मित्र । पंथाः । अनृशरः । वरुण । साधुः । अस्मि ।

तेन । आदित्याः । अधि । वोचत । नः । यच्छत । नः । दुःऽपरिहंतु । गर्मे ॥ ६ ॥

हे अर्यमन् मित्र वरुण वो युष्माकं मुगः सुविन गतयोऽनुष्टुप् । अक्षरः कटक अक्षतेरिति । तद्रहितः
साधुः साधकः शोभनो वा । एवगुणविशिष्टः पथा मार्गोऽस्ति । विद्यते खलु । अतस्तेन पथास्मान् शोभन्

नयतेति शेषः । हे आदित्या नोऽस्माकमधिबोचत । अधिवचनं पक्षपातेन वचनं कुरुत । अपि च नोऽस्मभ्यं
द्विपरिहंतुं परिहंतुं विनाशयितुमशक्यं शर्मं मुखं यच्छत । दत्त ॥ दाणं दानं । अपि पाधेत्यादिना यच्छादेशः ॥

पिपर्तुं नो अदिती राजपुत्राति द्वेषांस्यर्यमा सुगेभिः ।

बृहन्मित्रस्य वरुणस्य शर्मोप स्याम पुरुवीरा अरिष्टाः ॥ ७ ॥

पिपर्तुं । नः । अदितिः । राजऽपुत्रा । अति । द्वेषांसि । अर्यमा । सुऽगेभिः ।

बृहत् । मित्रस्य । वरुणस्य । शर्म । उप । स्याम । पुरुऽवीराः । अरिष्टाः ॥ ७ ॥

राजपुत्रा राजानो राजमाना मित्रादयः पुत्रा यस्यास्तादृश्यादितरदीना अखंडनीया वा देवी नो
ऽस्मान् द्वेषांसि द्विष्टाणि रक्षांस्यति पिपर्तुं । अति पारयतु । अतिक्रम्य तद्गृहितं देशं प्रापयत्वित्यर्थः । अर्यमा
च सुगेभिः मुष्टु गतश्चर्मार्गिरस्यान्पारयतु । अपि च वयं पुरुवीरा बह्वभिर्वीरैः पुत्रादिभिरुपेता अरिष्टाः
कनाप्यहिमिताश्च संतो मित्रस्य वरुणस्य च बृहत्परिवृढं शर्मं मुखमुपस्याम । उपगता भवंम ॥

पूर्वांक्तिं पश्यां तिस्रो भूमीरिति पुरोडाशस्य याज्या । सुत्रं पूर्वमेवोदाहृतं ॥

तिस्रो भूमीधारयन् चीरुत द्यूनीणि व्रता विदथे अंतरेषां ।

ऋतेनादित्या महि वो महित्वं तदर्यमन्वरुण मित्र चारु ॥ ८ ॥

तिस्रः । भूमीः । धारयन् । चीन । उत । द्यून । चीणि । व्रता । विदथे । अंतः । एषां ।

ऋतेन । आदित्याः । महि । वः । महिऽत्वं । तत । अर्यमन । वरुण । मित्र । चारु ॥ ८ ॥

तिस्रो भूमीः । अत्र भूमीशब्दो लोकत्रये वर्तते । यो द्वितीयस्यां तृतीयस्यां पृथिव्यामित्यत्र यथा पृथिवी-
शब्दः । भुव्यंतरिक्षस्वर्गाम्नीन लोकान् आदित्या धारयन् । वृष्टिप्रदानादिना धारयति । उत अपि च द्यून
दीपान् तत उपरितनान् महारादिकानपि चीन लोकान् धारयति । यद्वा दीपान् अपि वायुं सूर्यं च धार-
यति । अपि चेषामादित्यानां विदथे यज्ञेऽतर्मध्ये चीणि व्रता सवनवयनिष्पाद्यानि चीणि कर्माणि संति ।
यद्वा एषां लोकानामतर्मध्ये विदथे यज्ञे निमिज्जभुते संति एषामादित्यानां चीणि कर्माणि रसादानधारण-
विमर्जनलक्षणानि संति । उत्तरोऽर्धचः प्रत्यक्षकृतः । हे आदित्याः ऋतेन सत्येन यज्ञेन वा महि महत् प्रभुतं
वो युष्माकं महित्वं महत्त्वं यन्महाभाग्यं हे अर्यमन वरुण मित्र तन्महाभाग्यं चारु । शोभनं सर्वोत्कृष्टमित्यर्थः ॥

ची रोचना दिव्या धारयंत हिरण्ययाः शुचयो धारपूताः ।

अस्वप्नजो अनिमिषा अदव्या उरुशंसा ऋजवे मर्त्याय ॥ ९ ॥

ची । रोचना । दिव्या । धारयंत । हिरण्ययाः । शुचयः । धारऽपूताः ।

अस्वप्नऽजः । अनिऽमिषाः । अदव्याः । उरुऽशंसाः । ऋजवे । मर्त्याय ॥ ९ ॥

ची रोचना चीणि रोचनानि रोचमानाग्न्यादीनि तज्जामि दिव्या दिव्यानि दिविभवानि धारयंत ।
आदित्या अवास्थापयन् । किमर्थं । ऋजवे ऋजोकाय स्तोत्राणा मर्त्याय मनुष्याय भोगसिद्धयर्थमिति यावत् ।
कीदृशा आदित्याः । हिरण्ययाः । हिरण्यया हिरण्यालंकृतसर्वांगाः । यद्वा हितरमणीयवेषाः । शुचयो दीप्य-
मानाः । धारपूता उदकधारया क्षालिता इव निर्मलाः । अस्वप्नजोऽसंज्ञातस्यप्राः ॥ सुपां मुलुगिति जसः
सु ॥ अपर आह । अस्वप्नजोऽस्वपंतो विगतनिद्राः ॥ स्वपितुषोर्नजिङ्गति नजिङ्गप्रत्यय इति तदेतत्पदकार-
स्थानभिमतं ॥ अनिमिषा निमेषरहिताः । अदव्या असुरादिभिरहिमिताः । उरुशंसा उरुभिर्बहुभिः शंसनी-
याः स्तोत्रयाः । एवगुणविशिष्टा आधारयतेत्यन्वयः ॥

त्वं विश्वेषां वरुणामि राजा ये च देवा अमुर ये च मर्ताः ।

शूतं नो रास्व गरदो विचक्षेऽश्यामायूषि सुधितानि पूर्वा ॥१०॥

त्वं । विश्वेषां । वरुण । अमि । राजा । ये । च । देवाः । अमुर । ये । च । मर्ताः ।

शूतं । नः । रास्व । गरदः । विऽचक्षे । अश्याम । आयूषि । सुऽधितानि । पूर्वा ॥१०॥

हे अमुर शत्रूणां क्षेपक वरुण त्वं विश्वेषां सर्वेषां राजासि । कृपा । ये च देवा देवजनाः ये च मर्ता मर
णधर्मागो मनुष्याः । तेषामित्यर्थः । अतस्त्वं नोऽस्मभ्यं शत गरदः शतसंख्याकान् संवत्सरान् विचक्षे विश्वेषां
दर्शनाय रास्व । प्रयच्छ ॥ रा दानि । व्यत्ययेनात्मनेपदं ॥ वयं च पूर्वा पूर्वदेवैः सुधितानि सुधु हितानि शत
संवत्सरलक्षणाभ्यामुप्यश्याम । व्याप्नुयाम ॥ सुधितवसुधितनमधितधिष्णधिपीय जति निपात्यत । गतिरनतर
इति गतेः प्रकृतिस्वरत्नं । पूर्वा । मुपा मुनुगिति तृतीयाया डादेशः ॥ ७ ॥

आदित्यदेवताके पर्णा न दक्षिणेत्येषा हविषो याज्या । तिस्रो भुमीधारयन्तीकृत यून न दक्षिणा वि
चिकिते न सव्या । आ० ३. ८ । इति ॥

न दक्षिणा वि चिकिते न सव्या न प्राचीनमादित्या नोत पश्चा ।

पाक्या चिह्नसवो धीर्या चिद्युष्मानीतो अभयं ज्योतिरश्यां ॥११॥

न । दक्षिणा । वि । चिकिते । न । सव्यम । न । प्राचीनं । आदित्याः । न । उत । पश्चा ।

पाक्या । चित् । वसवः । धीर्या । चित् । युष्माऽनीतः । अभयं । ज्योतिः । अश्यां ॥११॥

हे आदित्याः दक्षिणा दक्षिणो भागो न विचिकिते । मया न विज्ञायते । मया मयो वामभागोऽपि न
ज्ञायते ॥ उभयत्र मुपा मुनुगिति सोराजादेशः । तथा प्राचीनं पुरस्तादपि न ज्ञायते ॥ विभाषाचरदिकमि-
यामिति स्वार्थं खः ॥ उत अपि च पश्चा पश्चात् पृष्ठभागेऽपि न ज्ञायते । नैशेन तममात्रतयात् आतरादज्ञा
नाद्वा ॥ पश्च पश्चा च कृदसि । पा० ५ ३. ३३ । इति निपात्यत ॥ किं वदना । पाक्या चित् । पाक्यः पाक्यो
ऽपरिपक्वज्ञानोऽपि ॥ दुपचष पुंकि । अहलोर्ण्यत । तिस्रस्वरित ॥ धीर्या चित् धीरि नेतव्यत्वेन भवो धीर्य
कतिरः ॥ भवे कृदसीति यत ॥ कातरोऽपि ॥ उभयत्र मुपां मुनुगित्याकारः ॥ हे वसवो वामाधितार आदित्या
युष्मानीतो युष्माभिर्नीतः शोभनेन मार्गेण प्रापितः सन् अभयं भयरहितं ज्योतिः सोर तत्र आतर वा
ज्ञानात्मकमश्या । प्राप्नुयां ॥

यो राजभ्य ऋतुनिभ्यो ददाग यं वर्धयति पुष्टयश्च नित्याः ।

स रेवान्याति प्रथमो रथेन वसुदावा विदथेषु प्रशस्तः ॥१२॥

यः । राजऽभ्यः । ऋतुनिऽभ्यः । ददाग । यं । वर्धयति । पुष्टयः । च । नित्याः ।

सः । रेवान् । याति । प्रथमः । रथेन । वसुऽदावा । विदथेषु । प्रऽशस्तः ॥१२॥

यो यजमानो राजभ्यो राजमानेभ्य ऋतुनिभ्य ऋतुभ्य मल्लस्य वा नेतुभ्य आदित्येभ्यो ददाग । चरपुरो
होणादिकं ददाति । यं यजमानं पुष्टयः पोषका नित्याः शाश्वता आदित्याश्च वर्धयति । स यजमानो रेवा
न्यनवान् प्रथमः पथितः प्रख्यातः वसुदावा वसूना धनानां दाता सन् प्रशस्तः सर्वे प्रशस्यमानो विदथेषु
वेदेषु लब्धव्येषु गृहेषु रथेन वाहनेन याति । गच्छति ॥

शुचिरपः सृयवसा अदथ उप शेति वृद्धवयाः सुवीरः ।

नकिष्टं प्रत्यन्तितो न दूराद्य आदित्यानां भवन्ति प्रणीतो ॥१३॥

शुचिः । श्रुपः । सुऽयवसाः । अद्वयः । उप । स्तेति । बृहऽवयाः । सुऽवीरः ।
नकिः । तं । म्रति । अंतिः । न । दृरात् । यः । आदित्यानां । भवति । प्रऽनीतौ ॥ १३ ॥

स यजमानः शुचिर्दीप्यमानः शुद्धो वा अद्वयः सपत्निरबाधितो वृहवयाः प्रभूतात्तः सुवीरः शोभनपुत्रश्च
सन् सुयवसाः शोभनसस्यान्यपो वृष्टिजज्ञान्युदकान्युपक्षेति । उपनिवसति । सर्वदा सुसस्थानामपां समीपे निवस-
तीत्यर्थः । तथा नकिर्न च तं म्रति हिंसंयतितो न अंतिकात्समीपदेशाच्च दृराद्विप्रकृष्टाच्च देशादागता बाधकाः ॥
अंतिकस्य तमि कादिन्लोप इति लोपः ॥ यो यजमान आदित्यानामदितेः पुत्राणां मित्रादीनां प्रणीतौ प्रकृष्टे
नयने प्रापणे भवति वर्तते स इति पूर्वच, संबंधः ॥

अदिते मित्रं वरुणोत् मृळु यद्वो वयं चकृमा कश्चिदागः ।
उर्वश्यामभयं ज्योतिरिद्र मा नो दीर्घा अभि नशन्तमिस्राः ॥ १४ ॥
अदिते । मित्रं । वरुण । उत । मृळु । यत् । वः । वयं । चकृम । कत् । चित् । आगः ।
उरु । अश्यां । अभयं । ज्योतिः । इद्र । मा । नः । दीर्घाः । अभि । नशन् । तमिस्राः ॥ १४ ॥

उत अपि च हे अदिते मित्रं वरुण ॥ आर्मांचितं पूर्वमविद्यमानवदिति पूर्वपूर्वस्यामंचितस्याविक्रमानवद्वा-
वात् सर्वेषां पाशकमामंचितस्यत्याद्युदात्तत्वं ॥ यूयं प्रत्येकं मृळु । अस्माकमुपरि दयां कुरु । रक्षेत्यर्थः । यत्
यद्यपि वयं वो युष्माकं कश्चित् किंचिदागोऽपराधं चक्रेम । अकर्म । तथापि मृळुत्यर्थः । हे इद्र परमेष्ठ्योपि-
तादित्य उरु विस्तीर्णमभयं भयराहितं ज्योतिस्त्वदीयं प्रकाशं ज्ञानात्मकं वाञ्छां । अहं प्राप्नुयां । दीर्घा विसृ-
तास्मास्मात्समा युक्ता जिज्ञाः ॥ ज्योत्स्नातमिस्राशृंगिणा । पा० ५. २. ११४. इति निपात्यते ॥ ता नोऽस्मान्
माभिनशन । माभिमुख्येन व्याप्नुवन्तु ॥

उभे अस्मै पीपयतः समीची दिवो वृष्टिं सुभगो नाम पुण्यन् ।
उभा क्षयावाजयन्त्याति पृत्सूभावधौ भवतः साधू अस्मै ॥ १५ ॥
उभे इति । अस्मै । पीपयतः । समीची इति संऽईची । दिवः । वृष्टिं । सुऽभगः । नाम । पुण्यन् ।
उभा । क्षयी । आऽजयन् । याति । पृत्ऽसु । उभी । अधौ । भवतः । साधू इति । अस्मै ॥ १५ ॥

य आदित्यानां भवति प्रणीतावति व्यवहितोऽप्यत्रेदंशब्देन परामृश्यते । अस्मै यजमानाय समीची
संगच्छमाने उभे दावापृथिव्यां पीपयतः । प्याययतः । कामान्वर्धयतः ॥ प्यायी वृद्धौ । अस्माग्यंताच्छांदसो
मुहुः । व्यत्ययेन तस्मात्मादेशाभावो धातोः पीभावश्च ॥ स च सुभगः शोभनधनो दिवो द्युलोकादागतो वृष्टिं
पुण्यन् वर्धयन् भवति । नामेति प्रसिद्धिर्दीत्यते । किंच पृत्सू पृत्तासु संयामेष्वाजयन् शत्रूनाभिमुख्येनाभिभवन्
उभा क्षयावुभी निवासी ॥ क्षयति निवसंत्यस्मिन्निति क्षयो निवासस्थानं । पुंसि संज्ञायां घः प्रायेणेत्यधिकरणे
घः । क्षयो निवास इत्याद्युदात्तत्वं ॥ तौ परैरनाकांतं स्वकीयं निवासस्थानं आत्मनापहतं परकीयं निवास-
स्थानं च याति । गच्छति । तथास्मै यजमानायोभावर्धा जगतो भार्या चराचरात्मका मर्त्यामर्त्यात्मका वा
साधू साधका भवतः ॥

या वो माया अभिदुहे यजत्राः पाशा आदित्या रिपवे विचृत्ताः ।
अश्वीव तां अति येषं रथेनारिष्टा उरावा शर्मन्स्याम ॥ १६ ॥
याः । वः । मायाः । अभिदुहे । यजत्राः । पाशाः । आदित्याः । रिपवे । विऽचृत्ताः ।
अश्वीऽइव । तान् । अति । येषं । रथेन । अरिष्टाः । उरौ । आ । शर्मन् । स्याम ॥ १६ ॥

हे यजत्रा यष्ट्या आदित्या वो युष्माकं या माया अभिद्रुहेऽभिद्रोहं कुर्वते राक्षसादथ निर्मिताः ये च पाशा रिपवे शत्रवे विचृत्ताः ॥ चृती हिंसासंयन्त्रयोः । प्रसारिता इत्यर्थः । ताम्पाशान् मायाश्च रथेनातिथप । अतीत्य प्रयतयं । अतितरयमित्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । अश्वीव । यथा शोभनाथः कश्चित्पुरुषो दूस्तराभ्यांगान् शीघ्रमतिक्रामति तद्वत् ॥ येषु प्रयत्ने भीवादिकोऽनुदात्तः । कांदसो लङ् । व्यत्ययन परस्मैपदं ॥ तथा वयम-
रिष्टाः शत्रुभिरहिंसिताः संत उरीं विस्तीर्णं शर्मन् । शर्मन्ति गृह्णाम ॥ त्वया दत्तं मुखं गृहे वा आ समतात
स्याम । वर्तमाना भवेम ॥

माहं मघोनो वरुण प्रियस्य भूरिदावू आ विदं नृन्मापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादवं स्यां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ १७ ॥

मा । अहं । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदावू । आ । विदं । नृन् । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अवं । स्यां । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १७ ॥

हे वरुण मघोमो धनवतः प्रियस्थानुकूलस्य भूरिदावो भूर्बृहन्नस्य दातुराहस्याह मा आविद । माविद-
यानि । आविदनं विज्ञापनं मा करवाणि । किं तदनवय । आपेक्षातः शुनं शुन्य दारिद्र्य ॥ वर्तनोपपत्तादभः ॥
यद्वा शुनं गतं प्राप्तं दारिद्र्यं ॥ दुष्प्राप्ति गतिबुद्धिः । शीदितो निप्रायामितोऽप्रतिपदः । यत्रादित्यात्मप्र-
सारणं । अर्पितश्चेति नकारः । वृषादित्वादायुदात्तत्वं ॥ एतदुक्तं भवति अस्मदीयाः पुत्रादयः क्षुधिता इति
प्रभुप्रभुसमीपेऽभिधाय याचमानो मा भुवमिति । हे राजन् सुयमात् । मुष्टु नियम्यतेऽनन पुरुषो गृह इति
सुयमः ॥ ईषद्भुःमुज्विति खल ॥ तादृशाद्रायो धनाभावस्था । अवयुत्य स्थितो मा भुव । वयं सुवीराः शोभन-
पुत्रा विदथे यज्ञे गृहे वर्तमानाः संतो बृहत् प्राद स्तोत्रं वदेम । उच्चारयाम ॥ ॥ ८ ॥

इदमित्येकादशर्चं पष्ठं मुक्तं । अचानुकस्यते । इदमेकादश वारुणमिति । पुर्वमुक्तं कुर्मो गार्त्तमदो हि
वैत्युक्तत्वादस्योत्तरस्य च कुर्मो गुत्तमदो वा चक्षिः । विष्टुप कृदः । वरुणो देवता । विनियोगो निगिक । अत्र
कचिदाहः । इदमेकादशर्चं तु वारुणं भयपापनुत् । अणदारिद्र्यदुःखप्रनाशनं चेति शुश्रुम । अस्विधा० १
२५. १. इति ॥

इदं कवेरादित्यस्य स्वराजो विश्वानि सांत्यभ्यस्तु महा ।

अति यो मंद्रो यजथाय देवः सुकीर्तिं भिक्षो वरुणस्य भूरः ॥ १८ ॥

इदं । कवेः । आदित्यस्य । स्वऽराजः । विश्वानि । संति । अभि । अस्तु । महा ।

अति । यः । मंद्रः । यजथाय । देवः । सुऽकीर्तिं । भिक्षो । वरुणस्य । भूरः ॥ १८ ॥

कवेः क्रांतदर्शिन आदित्यस्यादितेः पुत्रस्य स्वराजः स्वयमेव राजमानस्त्वश्वरस्य वा वरुणस्येदं हविः
स्तोत्रं वा यजमानः करोतीति शेषः । स च विश्वानि भिक्षाणि माति द्वितीयभावतकारमात्रं भुतजातानि
महा महिम्ना वरुणप्रसादात्तन्त्रेणाभ्यस्तु । अभिभवतु । यो देवो योतमानो वरुणो यजथाय यष्टे पुरुषाय
अति अतिशयं मंद्रः स्तुत्यो हर्षयिता वा भवति तस्य भूरभेत्तुं वरुणस्य सुकीर्तिं शोभना स्तुति भिक्षे । प्रार्थय ।
यद्वा वरुणस्यति तृतीयां पठे । तेन वरुणेन दातव्या शोभना कीर्तिमहं याच ॥

तव घते सुभगासः स्याम स्वाध्यां वरुण तुष्टुवांसः ।

उपायन्त उषसां गोमतीनामग्रयो न जरमाणा अनु द्यून् ॥ २० ॥

तव । घते । सुऽभगासः । स्याम । सुऽआध्यः । वरुण । तुस्तुऽवांसः ।

उपऽअयन्ते । उषसां । गोऽमतीनां । अग्रयः । न । जरमाणाः । अनु । द्यून् ॥ २० ॥

हे वरुण स्वाधः शोभनाधानामुपवांसः सुतवतो वयं तव व्रते त्वदीये परिचरणाख्ये कर्मणि वर्तमानाः सुभगासः स्याम । शोभनधना भवम । अपि च शोभतीनां रश्मिभिर्युक्तानामुपसामुपायन उपागमने सत्यप्रयो न यथाप्रयोऽपि होत्रादिकर्मार्थं समिध्यते एवमनु यून अनुदिनं जरमाणास्त्वां सुतवतो वयं दीप्यमाना भवम ॥

तव स्याम पुरुवीरस्य शर्मन्तुरुगंसस्य वरुण प्रणेतः ।

यूयं नः पुत्रा अदितेरद्व्या अभि क्षमध्वं युज्याय देवाः ॥३॥

तव । स्याम । पुरुऽवीरस्य । शर्मन् । उरुऽगंसस्य । वरुण । प्रनेतरिति प्रऽनेतः ।

यूयं । नः । पुत्राः । अदितेः । अद्व्याः । अभि । क्षमध्वं । युज्याय । देवाः ॥३॥

हे प्रणेतः सर्वस्य जगतः प्रकर्षण नेतव्वरुण पुरुवीरस्य पुरुभिर्बहुभिर्वीरैरुपेतस्य यद्वा पुरुणां बहुनां शत्रूणां विशेषेण प्रेरकस्योद्गमस्योद्भिर्बहुभिः स्तूयमानस्य तव शर्मन् शर्मणि सुखे गुहे वा स्याम । अदितेः पुत्रा मित्रादयः ॥ परमपि कंदमीति परस्य षष्ठ्यतस्य पूर्वामंत्रितांगवद्वा विनानुप्रवेशात् पदद्वयसमुदायस्याष्टमिक सर्वानुदान्तत्वं ॥ अद्व्याः शत्रुभिर्गृह्यमिताः । एवमुक्ता हे देवा यूयं नोऽस्मान कृतापराधान युज्याय सख्या याभिश्चमध्व । अस्माभिः कृतमपराधं सहध्वं ॥

प्र सीमादित्यो अमृजद्विधर्ता ऋतं सिंधवो वरुणस्य यंति ।

न आस्यंति न वि मुच्यंते वयो न पप्सू रघुया परिज्मन ॥४॥

प्र । सी । आदित्यः । अमृजत् । विऽधर्ता । ऋतं । सिंधवः । वरुणस्य । यंति ।

न । आस्यंति । न । वि । मुचंति । एते । वयः । न । पप्सुः । रघुऽया । परिऽज्मन ॥४॥

विधर्ता सेतुरिव जलस्य विधारयितादित्योऽदितेः पुत्रो वरुण ऋतं विधारणहेतुभूतं सत्यं यद्वा नदी नामुपादानभूतमुदकं सीं सर्वतः प्रास्वजत । प्रकर्षणं स्वरवान् ॥ अणोऽप्रगृह्यस्यानुनामिक इत्याकारः सामुनामिकः ॥ तेन वरुणस्यैतं न सिंधवः स्वदनशीला नदी यंति । गच्छंति प्रवहति । एते सिंधवो न आस्यंति । आति न प्राप्नुवन्ति । न विमुचंति । उपरता न भवंति । अनलसाः सर्वदेककृत्वेण प्रवहंतीत्यर्थः । एतदेवोच्यते । वयो न । वयः पक्षिण इव रघुया रघवः शीघ्रगामिनः परिज्मन परिज्मनि भुम्यां पप्सुः । पतंति गच्छंति ॥ पतू गती । जित्युमि तनिपत्योऽकंदमीत्युपधालोपः । स्थानिवद्वावाह्विवचनादि । रघुया इत्यत्र मुपां मुनुगिति असौ याजादेशः ॥

वि मच्छ्रयाय रणनामिवागं ऋध्याम ते वरुण खामृतस्य ।

मा तंतुं छेदि वयतो धियं मे मा मात्रा शर्यपसः पुर ऋतोः ॥५॥

वि । मत् । अथय । रणनांऽइव । आगः । ऋध्याम । ते । वरुण । खां । ऋतस्य ।

मा । तंतुं । छेदि । वयतः । धियं । मे । मा । मात्रा । शरि । अपसः । पुरा । ऋतोः ॥५॥

हे वरुण मत् सत्सकाशात् रणनामिव रज्जुमिवागो विहिताननुष्ठानजनितं पापं विश्रथय । शरिथलीकृत् । विमोचयेत्यर्थः । ते त्वत्संबंधिन ऋतस्योदकस्य पुण्यां खां नदीं ॥ खा इति नदीनाम । तामृध्याम । लभेमहि । अपि च धियं कर्म वयतः संतत्वतो मे मम तंतुः कर्मसंततिर्मा छेदि । किन्तो मा भूत । निरंतर्येणेत्यर्थः । तथा ऋतोः समाप्तिकात्वात्पुरा पूर्वमपसः कर्मणो मात्रा शरीरं प्राच्योदीच्यांगलक्षणं मा शरि । शीर्णं विकलं मा भूत ॥ ११ हिमायां । कर्मणि लुह् ॥ पुर ऋतोः इत्यत्र ऋत्यक इति प्रकृतिभावः ॥ ॥९॥

अपो सु म्यक्ष वरुण भियसं मत्समाकृतावोऽनु मा गृभाय ।

दामेव वत्साहि मुमुग्ध्यंही नहि त्वदारे निमिषश्चनेशे ॥६॥

अपो इति । सु । म्यश्वा । वरुण । भियसं । मत् । संऽराट् । ऋतं ऽवः । अनु । मा । गृभाय ।
दांमऽडव । वत्सात् । वि । मुमुग्धि । अंहः । नहि । त्वत् । आरे । निऽमिषः । चन । ईजे ॥ ६ ॥

हे वरुण भियसं भयं मत् मत्तः सु मुपु अपो म्यत् । अपगमय । हे मग्नाट् सम्ययाजमान हे ऋताव
सत्यवन् यज्ञवन्ता वरुण मा मामनुगृभाय । अनुगृहाण ॥ कदासि गायत्रपीति श्रः गायत्रादेशः । इयहोमे
इति भत्वं ॥ अपि च दामिव वत्सात् यथा दोग्धा वत्समकाशाद्धधनी रज्जु विमुचति तथाहः पाप मत्सका
शाद्विमुमुग्धि । विमुच ॥ कांदसः शपः युः ॥ पृथक्कृत् । त्वदार त्वत्तो दूरदेशे वर्तमानः । त्वदन्य इत्यर्थः ।
त्वत्तोऽन्यः कश्चित् निमिषश्च निमिषस्यापि अक्षिपत्स्मचलनस्यापि न्हीति । नष्टे । त्वमेवश्चर इत्यर्थः ॥ लोपस्त
आत्मभेपदर्शित तलोपः ॥

मा नो वधैर्वरुण ये ते इष्टावेनः कृण्वंतमसुर भीरुति ।

मा ज्योतिषः प्रवसथानि गन्म वि पृ मृधः शिथ्रथो जीवसे नः ॥ ७ ॥

मा । नः । वधैः । वरुण । ये । ते । इष्टो । एनः । कृण्वंत । असुर । भीरुति ।

मा । ज्योतिषः । प्रऽवसथानि । गन्म । वि । पृ । मृधः । शिथ्रथः । जीवसे । नः ॥ ७ ॥

हे वरुण नोऽस्मान् वधैर्हृन्ननमाधनेरायुधैर्मा हिभीरिति शेषः । हे असुर पःपृकृता निरमित । ते त्वदीय
इष्टो यज्ञ एनो विहिताननुष्ठानेन जनित पापं कृण्वंतं कुर्वत पुरुष ये वधा भोणति हिमति तिरति पुत्रं
संबंधः ॥ शेष हिंसाया क्रियादिकः ॥ अपि च ज्योतिषो गृह वर्तमानादधिः मारप्रकाशाद्वा प्रवसथानि प्रता
मात्रा गन्म । मा गच्छाम । सर्वदा गृह वर्तमानः मृधं पश्यथिरकालं जीवयमित्यर्थः ॥ गमेर्लुङ् मवे घमेति
ल्लुङ्क् ॥ तथा नोऽस्माक जीवसे जीवनाय मृधो हिमकान मुपु विशिथ्रथः । विश्रथैव । बाधरित्यर्थः ॥

नमः पुरा ते वरुणो नूनमुतापरं तुविज्ञात ब्रवाम ।

त्वे हि कं पर्वते न श्रितान्यप्रच्युतानि दृढम व्रतानि ॥ ८ ॥

नमः । पुरा । ते । वरुण । उत । नूनं । उत । अपरं । तुविऽज्ञात । ब्रवाम ।

त्वे इति । हि । कं । पर्वते । न । श्रितानि । अप्रऽच्युतानि । दृऽढम । व्रतानि ॥ ८ ॥

हे वरुण पुरा पूर्वास्मिन्काले ते तुभ्यं नमो भिमस्कारप्रतिपादक नम इति शब्दमवादिम । उत अपि च
नूनमवापि ब्रवाम । उत अपि च हे तुविज्ञात वरुण प्रदंशपु प्रादुर्भूत वरुणापरमागामित्यपि काले नम शब्द
ब्रवाम । उच्चारयाम । कस्मादिति चेदुच्यते । दृढम दृढं दंभितुं हिमिषमशक्य ॥ दूरो दाशनाशपादमपु
। पा० ६ ३. १०९. ५ । इति रेफस्योत्वमुत्तरपदादिः पुलं च । कस्मिन्त्यतत्पादपुरण ॥ हि यस्मात् त्वे त्वयि पर्वते न
शिञ्जोक्ष्य इवाप्रच्युतान्यन्यः प्रच्यावयितुमशक्यानि व्रतानि कस्मात् विधरणां श्रितानि । श्रितानि ।
तस्मादित्यर्थः ॥

परं ऋणा सावीर्य मत्कृतानि माहं राजन्नन्यकृतेन भोजं ।

अव्युष्टा इन्नु भूयसीरुषाम आ नो जीवान्वरुण तामुं शधि ॥ ९ ॥

परा । ऋणा । सावीः । अधः । मत्ऽकृतानि । मा । अहं । राजन् । अन्यऽकृतेन । भोजं ।

अविऽउष्टाः । इत् । नु । भूयसीः । उपसः । आ । नः । जीवान् । वरुण । तामुं । शधि ॥ ९ ॥

हे वरुण ऋणा ऋणानि पित्रादिभिः कृतान्यस्माभिर्देयानि परा सावीः । परा मुव । पराधीनं प्रेरय ॥

यू प्रेरणे । कांदसो जुहू ॥ अध अधुना मत्कृतानि मया निष्पादितानि ऋणानि परा सुव । अपि च हे राजन् स्वामिन् वरुण अहमन्यकृतानां रजितं धनेन मा भोजं । भोगं मा लभेयं । किं कारणमिति चेदुच्यते । भूयसीर्भूयस्यो वज्रतरा उपसोऽव्युष्टा इह । सत्यमव्युष्टा एव । अपररात्रेपूत्याय ऋणानि चिंतयतो जायतो मम व्युष्टा अव्युष्टकल्पा आसन् । हे वरुण तामूषः मु नोऽस्मान् जीवान् जीवनवत आशाधि । आ समंतादनुग्रिष्टान् कुरु । ऋणान्यपकृत्य भोगपर्याप्तं धनं प्रयच्छेत्त्वर्थः ॥

यो मे राजन्युज्यो वा सखा वा स्वप्ने भयं भीरवे मत्प्रमाह ।

स्तेनो वा यो दिप्सति नो वृको वा त्वं तस्मात्वरुण पाह्यस्मान् ॥ १० ॥

यः । मे । राजन् । युज्यः । वा । सखा । वा । स्वप्ने । भयं । भीरवे । मत्प्रमाह ।

स्तेनः । वा । यः । दिप्सति । नः । वृकः । वा । त्वं । तस्मात् । वरुण । पाहि । अस्मान् ॥ १० ॥

हे राजन् वरुण मे मदीयो युज्यो योजनसमर्थः पित्रादिर्वा सखा समानख्यानोऽन्यो बांधवो वा स्वप्ने दृष्टं त्वद्विषयं भयं भीरवे भयश्रीलाय मत्प्रं य आह ब्रूते । तथा स्तेनश्रीरो वा वृकोऽरण्यश्वा वा यो नोऽस्मान् दिप्सति । जिघांसति ॥ सनीवतर्धति विकल्पनादिद्विभावः । दंभ इच्छेतीत्वं ॥ हे वरुण त्वं तस्मात्सर्वस्मादस्मान्पाहि । रक्ष ॥

माहं मघोनी वरुण प्रियस्य भूरिदाव्र आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादव स्यां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ११ ॥

मा । अहं । मघोनीः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदाव्रः । आ । विदं । शूनं । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अवं । स्यां । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ११ ॥

हे वरुण प्रियस्य भूरिदाव्रो भुरेर्धनस्य दातुर्धनवत आद्यस्य पुरतः पुत्रादेर्दारिद्र्यमहं मा आविदं । आविदयानि ज्ञापयानि । हे राजन् सुधु नियामकावनादवयुस्य स्थितो मः भुवं । शोभनपुत्रा यस्ते गृहे वा वर्तमानाः प्रौढं स्तोत्रमुच्चारयाम ॥ ११ ॥

धृतव्रता इति सप्तर्चं सप्तमं मुक्तं गार्त्समदस्य कूर्मस्य गृत्समदस्य वार्षं वैष्टुमं वैश्वदेवं । तथा चानुक्रांतं । धृतव्रताः सप्त वैश्वदेवमिति । गतो विनियोगः ॥

धृतव्रता आदित्या इषिरा आरे मत्कर्त रहसूरिवागः ।

शृण्वतो वो वरुण मित्र देवा भद्रस्य विद्वाँ अवसे हुवे वः ॥ १ ॥

धृतऽव्रताः । आदित्याः । इषिराः । आरे । मत् । कर्त । रहसूऽडव । आगः ।

शृण्वतः । वः । वरुण । मित्र । देवाः । भद्रस्य । विद्वान् । अवसे । हुवे । वः ॥ १ ॥

हे धृतव्रता धृतकर्माण आदित्या अदितिः पुत्रा इषिरा गमनश्रीलाः सर्वैरभ्यषणीयाः प्रार्थनीया वा हे विश्व देवा मदारे मत्तो दूरदेश आगो विहिताननुष्ठानादिजनितं पापं कर्त । कुर्वत ॥ करोति कांदसो विकरणस्य लुक् । तप्तनप्तनयनाद्येति तत्रादेशः ॥ तत्र दृष्टांतः । रहसूरिव । रहस्यनिरक्षाति प्रदेशे सुयत इति रहसूर्वाभिचारिणी । सा यथा गर्भं पातयित्वा दूरदेशे परित्यजति तद्वत् । हे वरुण मित्र देवाश्च वो युष्मदीयस्य भद्रस्य युष्माभिः करणीयं श्रेयो विद्वान् जानन्नहं गृण्वतो मत्कृतानि स्तोत्राणि श्रोत्रेण जानतो त्रो युष्मान् अवसे रक्षणार्थं जुवे । आह्वयामि ॥

यूयं देवाः प्रमत्तिर्युयमोजो यूयं द्वेषांसि सनुतयुयोत ।

अभिष्टत्तारो अभि च क्षमध्वमद्या च नो मृळयतापरं च ॥२॥

यूयं । देवाः । प्रऽमत्तिः । यूयं । ओजः । यूयं । द्वेषांसि । सनुतः । युयोत ।

अभिऽष्टत्तारः । अभि । च । क्षमध्वं । अद्या । च । नः । मृळयत । अपरं । च ॥२॥

हे देवाः प्रमत्तिः प्रकृष्टा मतिर्यस्य प्रवादेन्मादृशा अपि युयमेव । तथोजो बलमपि युयमेव । अपि च यूयं द्वेषांसि द्वेषुणि रक्षःपिशाचादीनि । सनुतरित्यवयं । अंतर्हितनामैतत् । अतर्हितं प्रदेशं युयोत । पृथक्कृतं ॥ यु मिश्रणामिश्रणयोः । क्रांदसः शपः युः । पूर्ववत्तस्य तवादेशः ॥ अभिष्टत्तारोऽभितः शत्रूणां हिमितारो यूयमभि च क्षमध्वं । अभिभवत च शत्रुन । अद्यास्मिन्दिने नोऽस्मान् मृळयत । मुखयत । अपरं च अपरमपि कालं । आगामिन्यपि कालेऽस्मान् मृळयत ॥

किमु नु वः कृणवामापरैण किं मनेन वसव आप्येन ।

यूयं नो मिचावरुणादिते च स्वस्तिमिंद्रामरुतो दधात ॥३॥

किं । ऊं इति । नु । वः । कृणवाम । अपरैण । किं । मनेन । वसवः । आप्येन ।

यूयं । नः । मिचावरुणा । अदिते । च । स्वस्तिं । इंद्रामरुतः । दधात ॥३॥

हे देवा वो युष्माकं नु अयेदानीं किमु कृणवाम । किं खलु कर्तुं शक्तावाम । न किमपीत्यर्थः । तथापरैणा परकालभाविना कर्मणा किं कर्तुं शक्ताः । तथा हे वसवो वामयितारो देवाः मनेन मनातननाथिनाप्रत्येन कर्मणा युष्माकं किं कर्तुं शक्ताः । सर्वदापि युष्मदनुगुणं परिचरणं कर्तुं न शक्ता इत्यर्थः । हे मिचावरुणो हे अदिते हे इंद्रामरुतः ॥ देवताद्वंद्वे चेति पूर्वपदस्यानङ् ॥ ते च सर्वे यूयं स्वस्तिमविनाशोऽस्मभ्य दधात । धत्त । प्रयच्छत ॥ लोटि तस्य तवादेशः इति त्याभाविनातोलोपाभावः ॥

हये देवा यूयमिदापयः स्य ते मृळत नाधमानाय मय्यं ।

मा वो रथो मध्यमवाकृते भृन्मा युष्मावत्स्वापिपु अमिष्य ॥४॥

हये । देवाः । यूयं । इत् । आपयः । स्य । ते । मृळत । नाधमानाय । मय्यं ।

मा । वः । रथः । मध्यमऽवाट् । ऋते । भृत् । मा । युष्मावत्सु । आपिपु । अमिष्य ॥४॥

हये देवाः ॥ क्रादसो वर्णापजनः ॥ हे देवाः यूयमित यूयमेवापयो धनस्य प्रापयितारो वधवः स्य । भवथ । ते यूयं नाधमानायाभिमतं फलं याचमानाय मय्यं स्तोत्रं मृळत । मुखयत । तथा वो युष्माकं रथ ऋतेऽस्मदीयं यज्ञं निमित्तभुते मध्यमवाट् मा भुत । मध्यमेन मदगमनेन वाहको मा भुत । शीघ्रं युष्मान् हस्तिवधः । वयं युष्मावत्सु युष्मत्सदृशेष्वपिपु बहुषु सत्सु मा अमिष्य । आता मा भुस ॥ वतुप्रकरणे युष्मदस्मशां कंदसि मादृश्य उपसंख्यानमिति वतुषु । आ सर्वनाम्न इत्याद्य ॥

प्र व एको मिमय भूर्यागो यन्मा पितेव कित्वं शण्णस ।

आरे पाशा आरे अघानि देवा मा माधि पुत्रे विमिव यभीष्ट ॥५॥

प्र । वः । एकः । मिमय । भूरि । आगः । यत् । मा । पिताऽइव । कित्वं । शण्णस ।

आरे । पाशाः । आरे । अघानि । देवाः । मा । मा । अधि । पुत्रे । विऽइव । यभीष्ट ॥५॥

हे देवा वो युष्माकं मध्येऽहमेकः स न भूरि बहुलमागः पापं प्रमिमय । अहं प्रकर्षेणाहिंसिपं । कथमस्मकं मध्ये त्वमेव इति चेदुच्यते । यद्यस्मान्मां पितव कितवं यथापथप्रवृत्तं पुत्रं पितानुशास्ति तथा शशास । अगु-
गिष्टे चर्लद्वं ॥ शामु अनुगिष्टावित्यस्मान्निष्टि मध्यमस्य रूपं ॥ अपि च हे देवा युष्मदीयाः पाशा आरऽस्मत्तो
द्ररदेशे संतु । अधानि पापानि चारं संतु । मा माधि पुत्रे ॥ अधिः सप्तस्यथानुवादी ॥ पुत्रे पश्चाति सति पितर
सतं विमिव पविणमिव व्याधो मा यमीष्ट । मा गृह्णीध्वं ॥ माडि लुडि ह्यहीर्भ इति भत्वं ॥

अवीचो अद्या भवता यजत्रा आ वो हार्दि भयमानो व्ययेयं ।

चाध्वं नो देवा निजुरो वृकस्य चाध्वं कर्तादेवपदो यजत्राः ॥ ६ ॥

अवीचः । अद्या । भवत । यजत्राः । आ । वः । हार्दि । भयमानः । व्ययेयं ।

चाध्वं । नः । देवाः । निजुरः । वृकस्य । चाध्वं । कर्तात् । अवऽपदः । यजत्राः ॥ ६ ॥

हे यजत्रा यष्ट्या देवा अद्येदानीमवीचोऽस्मादभिमुखा भवत । वो युष्माकं हार्दि ह्यवस्थितं रक्षण
भयमानो विभ्यदहमाव्ययेयं । आभिमुख्येन प्राप्नुयां ॥ व्यय गती भावादिकः ॥ हे देवा वृकस्य तस्करस्या-
रण्यशुनो वा संबाधनो निजुरो निहननात् ॥ जूरी हिमार्थः । अस्मात्संपदादिक्षणो भावे क्रिप् । क्वांदभी
ह्रस्वः ॥ नोऽस्मान् चाध्वं । वायध्वं ॥ तथा हे यजत्रा अवपद आपदः कर्तात्कर्तुं सकाशात् चाध्वं । वायध्वं ॥

माहं मघोनों वरुण प्रियस्य भूरिदात्र आ विदं शूनमापेः ।

मा रायो राजन्सुयमादव स्यां बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ७ ॥

मा । अहं । मघोनेः । वरुण । प्रियस्य । भूरिऽदात्रः । आ । विदं । शूनं । आपेः ।

मा । रायः । राजन् । सुऽयमात् । अवः । स्यां । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ७ ॥

व्याख्यातयं ॥ ॥ ११ ॥

ऋतं देवायैकादशर्चमष्टमं मृक्तं गार्त्समदं । अत्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । प्र हि क्रतुमित्येष्ट्रासोमदेव-
ताका । सरस्वति त्वमस्मानित्यर्धर्चः सारस्वतः । यो नः सनुत्य इत्येपा बार्हस्पत्या । अत्या मारुती । शिष्टा ऐंशः ।
तथा चानुक्रांत । ऋतमेकादश जगत्यंत पथेष्ट्रासोमी सरस्वति त्वमिति सारस्वतोऽर्धर्चा यो नो बार्हस्पत्या
त वो मारुतीति ॥ गतो विनियोगः ॥

ऋतं देवायै कृण्वते सविच इंद्रायाहिमे न रमंत आपः ।

अहरहयात्यक्षुरपां कियत्या प्रथमः सर्ग आसां ॥ १ ॥

ऋतं । देवायै । कृण्वते । सविचे । इंद्राय । अहिऽमे । न । रमंते । आपः ।

अहःऽअहः । याति । अक्षुः । अपां । कियति । आ । प्रथमः । सर्गः । आसां ॥ १ ॥

ऋतमुदकं वृष्टिलक्षणां कृण्वते कुर्वते देवाय द्योतमानाय सविचे सर्वस्य प्रेरकायाहिमेऽहिं वृष्टं वृत्तवत्
इंद्राय यागार्थमापो न रमते । तस्माद्देतोर्भीत्या नोपरता भवति ॥ तस्माद्व्यत्येन चतुर्थी ॥ अपि तु तासाम-
पामक्षुः सेचकं स्रोतोऽहरहः प्रत्यहं याति । गच्छति । आसां प्रथमः सर्गः प्राथमिकं जन्म कियत्या । कियति
काले निष्पन्नं । आकारः प्रश्नः । किंशब्द आक्षेपः । यावति काले ता अजायंत स कालः कियान् । किं परिमाण
तस्य कालस्य । न किमपि । नित्या एव हि ता इत्यर्थः ॥

यो वृत्राय सिनमत्राभरिष्यत्त तं जनिची विदुषं उवाच ।

पथो रदंतीरनु जोषमस्मि दिवेदिवे धुनयो यंत्यथं ॥ २ ॥

यः । वृत्राय । सिन । अच । अभरिष्यत् । प्र । तं । जनित्री । विदुषे । उवाच ।
पंथः । रदंतीः । अनु । जोष । अस्मि । दिवेऽदिवे । धुनयः । यन्ति । अर्थ ॥ २ ॥

यः पुरुषो वृत्रायामुराय सिनमन्नमत्र पाकस्थान आहृतुमभरिष्यत् संपादितवान् त पुरुष जनित्री जन
यित्रीद्रस्य मातादिति विदुषेऽभिज्ञादिद्वयाय प्रोवाच । प्रोक्तवती । प्रवचनस्य हननार्थत्वात् तं वृत्र हतवानिति
शेषः । अपि चास्मा अस्याद्रस्यानुजोपमनुकाममिच्छामनुगृह्य पथो मार्गान् रदन्तीर्विनिगृह्या धुनयो नद्यो
दिर्वदिष्वे प्रतिदिवसमर्थमर्तव्यं गंतव्यं समुद्रं प्रति यन्ति । गच्छति ॥

ऊर्ध्वो ह्यस्यादध्यंतरिक्षेऽधो वृत्राय प्र वधं जभार ।

मिहं वसान उप हीमदुद्रोत्तिग्मायुधो अजयच्छत्रुमिदं ॥ ३ ॥

ऊर्ध्वः । हि । अंस्यात् । अधि । अंतरिक्षे । अध । वृत्राय । प्र । वधं । जभार ।

मिहं । वसानः । उप । हि । उ । अदुद्रोत् । तिग्मऽआयुधः । अजयत् । शत्रुं । इदं ॥ ३ ॥

हिहंती । यस्मादयं वृत्रोऽंतरिक्षं ऊर्ध्वः सन् सर्वमायुष्याध्यस्यात् । अधिष्ठितोऽभूत् । अध अतः कारणात्
वृत्राय वृत्रं प्रति वधं हननमाधनं वृत्रमिदं प्रजभार । प्रचिक्षेप ॥ ह्यहोर्मि ॥ स हि स यन् वृत्रो मिह वृत्रः
सेक्तारं मेघं वसान आकाशेऽयन् ईमेनमिदं मृपादुद्रोत् । उपागमत् ॥ द द्रु गतो । लडि. कादम. शप. य ॥
तिग्मायुधस्त्रीक्ष्णायुध इन्द्रः शत्रुं शान्तयितार त वृत्रमजयत् । जितवान् ॥

बृहस्पते तपुषाश्वेव विध्य वृकड्वरसो अमुरस्य वीरान् ।

यथा जघथ धृपता पुरा चित्वा जहि शत्रुमस्माकमिदं ॥ ४ ॥

बृहस्पते । तपुषा । अश्वोऽडव । विध्य । वृकड्वरसः । अमुरस्य । वीरान् ।

यथा । जघथं । धृपता । पुरा । चित् । एव । जहि । शत्रुं । अस्माकं । इदं ॥ ४ ॥

हे बृहस्पते बृहतां परिवृहतां पालयितरिद्र तपुषा तार्पकं दीपनं वज्रणाश्वेव अश्वेव वृकड्वरसः संवृत
द्वारस्यामुरस्य वीरान् पुत्रान् । यदा संवृतद्वारानामुरस्य वीरान् विध्य । ताडय ॥ वृणाति । वृत्रभृशपिमुपिभ्यः
किदिति कर्मण कन्प्रत्ययः । द्रु गतो । अस्मादीणादिर्कोऽसन्प्रत्ययः । वृकाणि संवृतानि द्वाराः । द्वाराणि
येषां । बह्वीर्हो पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ हे इन्द्र पुरा चित् पुरापि धृपता धर्षकणं वनेन यथा जघथ त्व
हतवान् एवमेवास्माकं शत्रुं जहि । नाशय ॥ हतंज इति हो जादेशः ॥

अव क्षिप दिवो अशमानमुच्चा येन शत्रुं मंदमानो निजृवीः ।

तोकस्य सातो तनयस्य भूरस्मां अर्धं कृणुतादिदं गोनां ॥ ५ ॥

अव । क्षिप । दिवः । अशमानं । उच्चा । येन । शत्रुं । मंदमानः । निजृवीः ।

तोकस्य । सातो । तनयस्य । भूरः । अस्मान् । अर्धं । कृणुतात् । इदं । गोनां ॥ ५ ॥

हे इन्द्र दिवो नभसः सकाशादशमानमश्वत्किञ्चन वज्रमुच्चा उच्चैर्वतमानस्यमवक्षिप । अश्वदीयान् शत्रुं
निहृष्यावसात्क्षिप । येन वज्रेण मंदमानः स्तोतुमिः स्तूयमानः सन् शत्रुं निजृवीः । निहृषीः ॥ जृवी
हिंसार्थः । निहृडागमः ॥ तथा तोकस्य भूरर्भर्तयस्य तनयस्य पौत्रस्य सातोऽसंभजनं ॥ निमित्तं सप्रस्येषा ॥
संभजनार्थं । तथा हे इन्द्र गोनां गवा संभजनार्थं चास्मान् अस्माकं ॥ विभक्तियत्ययः ॥ अर्धं समृद्धिं कृणुतात् ।
कृणु ॥ गोः पादात् इति गोशब्दस्यासौ नृडागमः ॥ ॥ ५ ॥

प्र हि क्रतुं वृहथो यं वनुथो रधस्य स्थो यजमानस्य चोदौ ।

इंद्रासोमा युवमस्माँ अविष्टमस्मिभ्यस्यै कृणुतमु लोकं ॥६॥

प्र । हि । क्रतुं । वृहथः । यं । वनुथः । रधस्य । स्थः । यजमानस्य । चोदौ ।

इंद्रासोमा । युवं । अस्मान् । अविष्टं । अस्मिन् । भ्यऽस्यै । कृणुतं । उं इति । लोकं ॥६॥

हे इंद्रासोमा यं वैरिणं वनुथो हिमथः ॥ वनुथतिर्हतिकमेति यास्कः ॥ त क्रतुं द्वेषस्य कर्तारं प्र हि वृहथः । प्रकर्षणोद्यच्छथः खलु । उन्मूलयथ इत्यर्थः ॥ वृह उयमने तीदादिकः ॥ तथा रधस्य राधकस्य यजमानस्य चोदौ शत्रूणां प्रेरका स्थः । भवथः । तथा हे इंद्रासोमा युवं युवामस्मानविष्टं । अवतं । अस्मिभ्यस्यै भयस्यानि युद्धं ॥ घञर्थे कविधानमित्यधिकरणे कप्रत्ययः । मरुतुधादित्वापूर्वपदांतोदात्तत्वं ॥ तस्मिन्नुद्देशे लोकं भयरहितं स्थानं कृणुतं । कृणुतं । उ इति पादपुराणः ॥

न मा तमन्न अमन्नोत तदन्न वोचाम मा सुनोतेति सोमं ।

यो मे पृणाद्यो ददद्यो निवोधाद्यो मा सुन्वंतमुप गोभिरायत् ॥७॥

न । मा । तमत् । न । अमत् । न । उत । तदत् । न । वोचाम । मा । सुनोत् । इति । सोमं ।

यः । मे । पृणात् । यः । ददत् । यः । निऽवोधात् । यः । मा । सुन्वंतं । उप । गोभिः ।

आ । अयत् ॥७॥

स इंद्रो मां न तमत । न तमयतु । न ग्लपयतु । तथा न अमत् । आतं मा करोतु ॥ तमु ग्लानी अमु तपमि खंदे च । अनयोर्हनुमण्यंतयोर्लेखडागमः । कदस्युभयथेति शप आर्धधातुकत्वात्परिनिटीति णिलोपः ॥ उत अपि च मा न तदत् । न तदयेत् । तं ग्लानस्येन युक्तं मा करोतु ॥ तद्वीशब्दात्तत्करोतीति णिच । णाविष्टत्वात्तिपदिकस्येति टिलोपः । अन्यत पूर्ववत् ॥ इंद्रयागाय सोमं मा सुनोत माभिपुणुतेत्यन्यजमानान् प्रति न वोचाम । न ब्रवाम ॥ वक्तृकांदमो लुङ् । सुनोतेत्यत्र तप्नतप्नथनाच्चेति तस्य तवादेशः । तस्य पितृन् हिन्वाभावाद्गुणः ॥ य इंद्रो मे मम पृणात् कामान् पुरयेत् यश्च ददत् अभीष्टं फलं दद्यात् यश्च निवोधात् अस्मदीयं स्तोत्रं याग वावगच्छेत् य इंद्रः सुन्वंतं सोममभिपुण्वंतं मामस्मभ्यं दातृर्गोभिः सहोपायत् उपागच्छेत् । स इंद्र इति पूर्ववान्वयः ॥ पृणादित्यादिषु लेखडागमः ॥

सरस्वति त्वमस्माँ अविद्वि मरुत्वती धृषती जेषि शत्रून् ।

त्यं चिच्छर्धंतं तविषीयमाणमिंद्रो हंति वृषभं शंडिकानां ॥८॥

सरस्वति । त्वं । अस्मान् । अविद्वि । मरुत्वती । धृषती । जेषि । शत्रून् ।

त्यं । चित् । शर्धंतं । तविषीऽयमाणं । इंद्रः । हंति । वृषभं । शंडिकानां ॥८॥

हे सरस्वति सरणवति देवि त्वमस्मान् स्तोतुन् अविद्वि । रच ॥ रचार्यस्यावर्तेर्लेखेतद्रूपं ॥ तथा मरुत्वती मरुद्भिर्युक्ता । मध्यमस्थाना हि वाक् सरस्वती मरुतश्च मध्यमस्थानस्थाः । अतस्तद्वती सती धृषती धर्वयंती शत्रून् शातयितुन् वैरिणो जेषि । जय ॥ जयतेऽक्कादसः शपः युः ॥ किंचायमिंद्रस्त्यं चित् तमप्यसुरं हंति । हतवान् ॥ व्यत्ययेन भुतार्थे लट् ॥ कीदृशं । शर्धंतं । प्रमहन्शीलं ॥ शुधु प्रमहने ॥ तविषीयमाणं । तविषी बलमिवाचरत् सर्वस्य भञ्जने शक्त । शंडिकानां । शंडामकावसुरपुरोहिता । ति० सं० ६. ४. १०. १. शंडवंशानां मध्ये वृषभ प्रधानः ॥

यो नः सनुत्य उत वा जिघत्सुरभिख्याय तं तिगितेन विध्य ।

बृहस्पत आयुर्धैर्जपि शत्रून् दुहे रीपंतं परि धेहि राजन् ॥ ९॥

यः । नः । सनुत्यः । उत । वा । जिघत्सुः । अभिऽख्याय । तं । तिगितेन । विध्य ।

बृहस्पते । आयुर्धैः । जपि । शत्रून् । दुहे । रीपंतं । परि । धेहि । राजन् ॥ ९॥

हे बृहस्पते यो नोऽस्माकं सनुत्यः । सनुतस्त्वितर्हन्तनाम । अतर्हते देश भवत्योरः ॥ सगर्भस्यूषसनुता यत् ॥ उत वा आप वा यो जिघत्सुर्जिघांसुर्भवति । तमभिख्याय संवीत्य तिगितेन तोच्छनायुधेन विध्य । ताडय । तथाऽस्मीयान शत्रून् आयुधरायोधनसाधनरत्नादिभिर्जपि । जप्य । तथा हे राजन् राजमान बृहस्पते दुहे द्रोणे शत्रवं रीपंतं हिंसंतं वत्र परिधेहि । परितो धारय । प्रक्षिपत्यर्थः ॥

अस्माकैभिः संत्वभिः शूर शूरवीर्या कृधि यानि ते कर्त्तानि ।

ज्योगभूवन्ननुधूपितासो हवी तेषामा भरा नो वसन्ति ॥ १०॥

अस्माकैभिः । सत्वऽभिः । शूर । शूरः । वीर्या । कृधि । यानि । ते । कर्त्तानि ।

ज्योक् । अभूवन् । अनुऽधूपितासः । हवी । तेषां । आ । भरा । नः । वसन्ति ॥ १०॥

हे शूर शौर्यवर्तिष्ठ अस्माकिभिरास्माकीनैः सत्वभिः परेषां सार्द्धैः शूरैः शौर्योपेतभटस्त्रानि वीर्या वीर कर्मणि कृधि कुरु यानि ते त्वया कर्त्तानि करणीयानि ॥ कर्त्तार्यं त्वैकनिति करोतिस्त्वन्मत्तयः ॥ ज्योक् चिरकालमनुधूपितासो धूपायमानहृदया मदीयाः शत्रवोऽभूवन् । आसन् । हवी जान हत्वा ॥ स्नात्वाऽदय शेतीकारः ॥ तेषां शत्रूणां वसन्ति धनानि नोऽस्मभ्यमाभर । आहर ॥

तं वः शर्धं मारुतं सुम्नयुर्गिरोपं ब्रुवे नमसा दैव्यं जनं ।

यथा रयिं सर्ववीरं नगामहा अपत्यसाचं श्रुत्यं दिवेदिवे ॥ ११॥

तं । वः । शर्धं । मारुतं । सुम्नऽयुः । गिरा । उप । ब्रुवे । नमसा । दैव्यं । जनं ।

यथा । रयिं । सर्वऽवीरं । नगामहे । अपत्यऽसाचं । श्रुत्यं । दिवेऽदिवे ॥ ११॥

हे मरुतो वो युष्माकं शर्धं बलं मारुतं मत्समुद्ररूपं दैव्यं देवनेद्रेण संवत् जन प्रादुर्भूतं एतगुणविशिष्ट बलं नमसा नमस्कारेण हविषा वा गिरा स्तोत्रोपब्रुव । स्तोमि । यथा येन प्रकारेण वयं सर्ववीर सर्ववीरैर्विशिष्टेण शत्रूणां प्ररुक्मैर्नरुपेतमपत्यसाचमपत्यरपतनंहनुभूतैः पुत्रादिभिरुपेत श्रुत्य श्रवणोय प्रशस्यभुत रयि दिवेदिवे प्रतिदिवसं नगामहे । व्याप्तवाम ॥ नगतिर्व्याप्तकर्म । निव्यडागमः । वेतोऽन्यैवेत्यकारः ॥ ॥ १३॥

अस्माकमिति सप्रचं नवमं मुक्तं गुत्समदस्यार्प वैश्वदेवं । अत्या विष्टुव । शिष्टा जगत्तः । तथा चानुक्रात । अस्माकं सप्र वैश्वदेवं विष्टुवन्तमिति ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥

अस्माकं मित्रावरुणावतं रथमादित्य रुद्रैर्वसुभिः सचाभुवा ।

प्र यद्वयो न पप्रन्वस्मन्स्परि श्रवस्यवो हृषीवंतो वनर्षदः ॥ १२॥

अस्माकं । मित्रावरुणा । अवतं । रथं । आदित्यः । रुद्रः । वसुऽभिः । सचाऽभुवा ।

प्र । यत् । वयः । न । पप्रन् । वस्मन् । परि । श्रवस्यवः । हृषीऽवंतः । वनऽसदः ॥ १२॥

*मित्रावरुणा हे मित्रावरुणा आदित्यैर्धात्र्यमादिभिर्वादग्निभिः रुद्रैरकादशसंख्याकैः वसुभिर्धरो ध्रुव

इत्यादिभिरष्टसंख्याकैः एवं त्रिभिर्देवगणैः सचाभुवा सह भवन्ता सह वर्तमानौ युवामस्माकं रथमन्नलाभाय प्रवृत्तमवतं । यद्यदास्मदीया रथा वस्मन्स्परि ॥ वसन्त्यस्मिन्निति वस्म निवामस्थानं । आणादिको मृत्नि ॥ तस्मात्स्थानात्परि उपरि देशांतरं ॥ पंचस्याः परावध्यर्थ इति सत्वं । अध्यर्थ उपर्यर्थ इति वृत्तिः ॥ वयो न पक्षिण इव प्रपन्नः । प्रपतति । प्रक्षेपेण गच्छति ॥ पतन्कांदमे लुङि लृटित्वात् त्रिरडादेशः । पतः पुमिति पुमागमः ॥ कीदृशा वयः । श्रवस्यवोऽन्नकामाः । हृषीवतः प्राप्तहृषाः । वनपदो वनं वृक्षादी निपत्ताः ॥ साहितिकशब्दादसौ रफोपजनः ॥

अधं स्मा न उदवता सजोपसो रथं देवासो अग्निं विशु वाजयुं ।

यदाश्वः पद्याभिस्तिवतो रजः पृथिव्याः सानो जघनंत पाणिभिः ॥ २ ॥

अधं स्म नः । उत । अवत । सऽजोपसः । रथं । देवासः । अग्निं । विशु । वाजयुं ।

यत् । आश्वः । पद्याभिः । तिवतः । रजः । पृथिव्याः । सानो । जघनंत । पाणिभिः ॥ २ ॥

हे सजोपसः समानं प्रीयमाणा देवासो देवा अध अधुना नोऽस्माकं वाजयुं वाज्रमन्नं कामयमानं गतिं विशिष्युक्तं वा रथं विशु प्रजाम् जनपदं पृथिव्यामिव मुदवत । उदगमयत ॥ अवतिरत्र गत्यर्थः ॥ यद्यदास्मिन्नर्थे युक्ता आश्वो व्यापनशीला अश्वाः पद्याभिः पादमाध्याभिर्गतिभी रजो रजकं मार्गं तिवतस्तरंतः ॥ तरतः शतरं वहलं कंदसीति शपः श्रुः । वहलं कंदसीत्यभ्यासस्यत्वं । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥ पृथिव्याः पृथिताया भूमिः सानो समुक्ते प्रदेशे पाणिभिः पाण्युपलब्धैः पादैर्जघनत । अत्यर्थं गच्छति ॥ हतयङ्गुगताव्हादसौ लङ् । व्यत्ययनात्मनपदं । वहलं कंदसीति शपो लुगभावः ॥

उत स्य न इंद्रो विश्वचर्पणिदिवः शर्धेन मारुतेन मुक्तुः ।

अनु नु स्यात्यवृकाभिर्हृतिभी रथं महे सनये वाज्रसातये ॥ ३ ॥

उत । स्यः । नः । इंद्रः । विश्वऽचर्पणिः । दिवः । शर्धेन । मारुतेन । सुऽमुक्तुः ।

अनु । नु । स्याति । अवृकाभिः । हृतिभिः । रथं । महे । सनये । वाज्रऽसातये ॥ ३ ॥

उत अपि च विश्वचर्पणविश्वस्य सर्वस्य द्रष्टा यदा विश्वे चर्पणयो मनुष्या यस्य परिचारकाः । अथवा विश्वे सर्वे लोकाश्चर्पणयो द्रष्टव्या येन ॥ वहवीही विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं ॥ मारुतेन मरुत्स मृहर्षेण शर्धेन वलनं सह मुक्तुः शोभनकर्मा शोभनप्रज्ञो वा स्य स इन्द्रोऽवृकाभिर्हंसकरहितभिर्हृतिभी रक्षाभिः सहितः सन दिवो लोकादागत्य नु अयं नोऽस्माकं रथमनुस्थाति । आनुगुण्यनाधितिष्ठतु ॥ क्हांदसः शपो लुक् ॥ किमर्थं । महे सनये महते धनाय । तथा वाज्रसातये वाज्रस्यान्नस्य सातये संभजनार्थं ॥

उत स्य देवो भुवनस्य सशणिस्त्वष्टा ग्राभिः सजोषा जृजुवदथं ।

इळा भगो बृहद्दिवात रोदसी पृषा पुरंधिरश्विनावधा पती ॥ ४ ॥

उत । स्यः । देवः । भुवनस्य । सशणिः । त्वष्टा । ग्राभिः । सऽजोषाः । जृजुवत् । रथं ।

इळा । भगः । बृहत् । दिवा । उत । रोदसी इति । पृषा । पुरं । धिः । अश्विनौ । अधः ।

पती इति ॥ ४ ॥

उत अपि च स्य स देवो दानादिगुणयुक्तो भुवनस्त्वं भुतजातस्य सशणिः सचनीयः सन्धो ग्राभिर्देवपत्नीभिः । कदापि वै या इति तैत्तिरीयकं । गायत्रीदीनि कदापि च देवपत्न्य इत्युक्तं । सजोषाः समानप्रीतिः । एवगुणविशिष्टस्त्वष्टास्मदीयं रथं जृजुवत् । इत्यतः ॥ जु इति सांचो धातुर्गत्यर्थः । अस्माक्यंताङ्गि रूपं ॥

तथेका तिसृणां देवीनामाविडाख्या देवी च रथं प्ररयतु । बृहद्देवा बृहन्महद्देव्यति द्योतत इति बृहद्देवः ॥
इगुप्रधानक्षणः कः । मुपां मुनुगिति विभक्तराकारः ॥ तादृशो भगव प्ररयतु । उत अपि च रोदसी यावापु
थिव्यां पुरधिर्ब्रह्मधीः पुषा पोषको देवस्य ॥ अधगच्छदर्थं ॥ पती सूर्याया भर्तारावर्त्तिनी च एते सर्वेऽस्मदीय
रथं प्ररयन्त्यित्यर्थः ॥

उत त्वे देवी सुभगे मिथुदृशोपासानक्ता जगतामपीजुवा ।

सुषे यद्वां पृथिवि नव्यसा वचः स्यातुश्च वयस्त्रिवया उपस्तिरे ॥ ५ ॥

उत । त्वे इति । देवी इति । सुभगे इति सुभगे । मिथुऽदृशः । उपसानक्ता । जगतां ।

अपिऽजुवा ।

सुषे । यत् । वां । पृथिवि । नव्यसा । वचः । स्यातुः । च । वयः । त्रिऽवयाः । उपऽस्तिरे ॥ ५ ॥

उत अपि च त्वे ते प्रसिद्धे देवी देव्यो देवनशीले सुभगे गोभनधने मिथुदृशा मिथ परम्पर पश्यत्या
एवंभुते उपासानक्ता उपाथ राविथ जगतां जगमानामपीजुवा प्ररयिष्या भवतः । तस्मादस्मदीयमपि रथ
प्ररयतां । उत्तरोऽर्ध्वो वावापुपृथिव्यः प्रत्यक्ततः । हे पृथिवि वा युवा त्वा दिव च नयसा नवीयसा नवतरण
प्रगस्थेन वक्तो वचसा ॥ मुपा मुनुगिति तृतीयाया लृक् ॥ यद्यदा मुपे स्तुवि ॥ उत्तमस्य यत्येन मध्यमः ॥
तदानीं स्यातुः स्यावरस्य ब्रीह्यादेः संबधि वयोऽत चरुपुरोडाशादित्येवम विवया । वच इत्येवनाम । अपि
धिपशुमेमात्सकानि हविल्लनान्यन्नानि यस्य तादृशोऽहमुपस्तिरे । उपमुणामि । आत्येनोपस्तरणामिधारण
पूर्वकं प्रयक्तामीत्यर्थः ॥ मुद आक्तादने । लयुत्तमे कादसो विकरणस्य लृक् । अत्यशगच्छदर्थं निपा
तांतरं पादपुरण । अत इदातीरितीत्य । निपातर्यद्यदिहतेति निघातपतिपधः ॥

उत वः शंसमुगिजामिव शमस्यहिवुध्मोऽज एकपादत ।

चित् ऋभुक्षाः सविता चनो दधेऽपां नपादानुहेमा धिया शमि ॥ ६ ॥

उत । वः । शंसं । उगिज्ज्ऽडव । शमसि । अहिः । वुध्मः । अजः । एकऽपात । उत ।

चित् । ऋभुक्षाः । सविता । चनः । दधे । अपां । नपात् । आनुहेमा । धिया । शमि ॥ ६ ॥

उत अपि च हि देवा उगिजामिव । इति मंप्रत्यर्थेयः । अस्मत्तः स्मृति कामयमानानां यो यस्माक शम
स्मृति संप्रति शमसि । उशमि कामयामहे ॥ वग कातो । इदतो शमिः । यद्विद्यादिना मप्रसारण । कादसो
वर्णलोपः ॥ उत अपि च अहिवुध्मः । वुध्मतरिच । तत्र भवोऽहिनामा देव । अज एकपात । न जायत
इत्यजः । एक एव पयति गच्छतीत्येकपात । अज एकपात्यजकः सूर्यः । वितस्मीर्णतम ऋभुक्षा उरुत्तय उरुनि
वास ऋभुक्षा निवासयिता वदृश्च सविता सर्वस्य प्रमथिता चनोऽत दधे । विदधातुः अस्मभ्य करोतु । तथा
शुहिमा शीघ्रगामी ॥ हि गतावित्यस्मादन्त्यभ्योऽपि दृश्यत इति मनिन ॥ तादृशोऽपा नपात् अपा पोषीयस्या
नीयोऽपि ॥ अज आपधिवनस्पतयो जायते । आपधिवनस्पतिभ्यायमपि जायत इत्यपरपा पोषत्य । स च
धिया मुत्या शमि । शमीति कर्मनाम । यजकर्मणि प्रीतो भवत्विति शेषः ॥

एता वो वग्म्युद्यता यजत्रा अतश्चान्नायवो नव्यमे सं ।

श्वस्यवो वाजं चक्रानाः सप्रिर्न रथ्यो अहं धीतिमग्न्याः ॥ ७ ॥

एता । वः । वग्मि । उतऽयता । यजत्राः । अतश्चान्ना । आयवः । नव्यमे । सं ।

श्वस्यवः । वाजं । चक्रानाः । सप्रिः । न । रथ्यः । अहं । धीतिं । अग्न्याः ॥ ७ ॥

हे यज्ञचा यज्ञनीया विश्वे देवा वो युष्मदीयान्येतैतान्युद्यतोद्यतानि वचांसि वरिम । कामये । नयसे भवतराय सुत्यतमाय युष्मन्नगायायवो मत्प्रभृतयो मनुष्याः कामितानि स्तोत्राणि समतश्चन । समस्कुर्मन् । किमिच्छंतः । यवस्यवः यवणीयं यशोऽन्नं वात्मन इच्छंतः । वाजं वलं चकानाः कामयमानाः ॥ कन दीप्ति-
कातिगतिषु । लिटः कानच ॥ रथो रथसंबंधी सप्तिर्न सर्पणशीलोऽथ इव युष्मन्नगो धीतिमस्रदीयं कर्मा-
श्लाः । प्राप्नोतु ॥ अशु व्याप्नो । व्यत्ययेन परस्मिपदमध्यमा । वङ्गलं कंदसीति विकरणस्य लुक् ॥ १४ ॥

अस्य मे इत्यष्टचं दशमं मुक्तं गृत्समदभ्यार्प पद्यायास्तिस्त्रोऽनुष्टुभः । शिष्टाः पंच जगत्यः । प्रथमा द्यावा-
पृथिवीया ततो द्वे ऐंश्यां त्वाष्ट्यां वा । ततो द्वे राकादेवत्ये द्वे सिनीवालीदेवत्ये अत्या गुंखादिपइंदवताका ।
तथा चानुक्तांत । अस्य मेऽष्टो जागतं त्र्यनुष्टुवंतं । द्यावापृथिवीका द्वे ऐंश्यां त्वाष्ट्यां वा द्वे द्वे राकासिनीवा-
ल्नोरत्या लिंगोक्तदेवतेति ॥ आभिर्प्रविके चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवशम्भ आद्यमृचो द्यावापृथिवीयनिविदानः ।
तथा च मुचितं । अस्य मे द्यावापृथिवी इति तिस्रस्ततं मे अप इति वैश्वदेवं । आ० ७. ७. इति ॥

अस्य मे द्यावापृथिवी ऋतायतो भूतमविची वचसः सिपासतः ।

ययोरायुः प्रतरं ते इदं पुर उपस्सुते वसुयुवीं महो दधे ॥ १ ॥

अस्य मे द्यावापृथिवी इति । ऋतुऽयतः । भूतं । अविची इति । वचसः । सिपासतः ।

ययोः । आयुः । प्रऽतरं । ते इति । इदं । पुरः । उपस्सुते इत्युपऽस्सुते । वसुऽयुः । वां ।

महः । दधे ॥ १ ॥

द्यावापृथिवी हे द्यावापृथिव्या ऋतायत ऋतं यज्ञमात्मन इच्छतः सिपासतो युवां संभक्तमिच्छतोऽस्य
वचसः ॥ वक्तीति वचाः स्तोता । अमुन ॥ स्तोतुरस्य मे ममाविची अविच्या पालयिच्या भूतं । भवतं । ययो-
द्यावापृथिव्योरायुरन्नं प्रतरं प्रकृष्टतरमुत्पद्यत इति शेषः । इदमिदानीं ते द्यावापृथिव्यावुपस्सुते तत्र तत्र
स्थितिः स्तोत्रभिः स्तुते वां युवां वसुयुधेनकामोऽहं महो महतः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ महता स्तोत्रेण पुरो दधे ।
पुरस्करोमि ॥

मा नो गुह्या रिपे आयोरहन्दभन्मा न आयो रीरधो दुक्षुनाभ्यः ।

मा नो वि योः सख्या विद्धि तस्य नः मुस्त्रायता मनसा तत्त्वेमहे ॥ २ ॥

मा नः । गुह्याः । रिपेः । आयोः । अहन् । दभन् । मा नः । आयोः । रीरधः । दुक्षुनाभ्यः ।

मा नः । वि योः । सख्या । विद्धि । तस्य । नः । मुस्त्रऽयता । मनसा । तत् । त्वा । इमहे ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वष्टा आयोर्मनुष्यस्य शत्रुभृतस्य गुह्या गोप्या ज्ञातुमशक्या रिपो हिंसारूपा माया भोऽस्मान्
अहन् । उपलक्षणमेतत् । अहनि रात्रौ च मा दभन् । मा हिंसिषुः । तथा नोऽस्मानाभ्यो दुक्षुनाभ्यः ।
शुनमिति सुवनाम । दुःशुना दुक्षुनाः । दुःखकारिणीभ्यः शत्रुसेनाभ्यो मा रीरधः । वपां मा भयोः ॥
रध्यातिर्वशगमन इति यास्कः । रध हिंसासंराद्धोः । अस्माग्यंताद्धि चिद्धि रूपं ॥ अपि च नोऽस्माकं सख्या
सख्यानि सखित्वानि मा वि योः । त्वया वियुक्तानि मा कापीः । अपि तु नोऽस्माकं तस्य तत् सखित्व
मुस्त्रायता सुखमस्माकमिच्छता मनसा विद्धि । जानीहि ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्यास्तुर्थार्थं
पठे । तत् त्वा तादृशं त्वामीमहे । अभिमतफलं याचामहे ॥ मुपां मुनिर्गति तच्छब्दादुत्तरस्या विभक्त्यर्णुक् ॥

अहंक्रता मनसा श्रुष्टिमा वह दुहानां धेनुं पिपुषीमसश्चतै ।

पद्याभिराणुं वचसा च वाजिनं त्वां हिनोमि पुरुहूत विश्वहा ॥ ३ ॥

अहेळतां । मनसा । श्रुतिं । आ । वह । दुहानां । धेनुं । पिप्पुषीं । असश्चतं ।

पद्याभिः । आशुं । वचसा । च । वाजिनं । त्वां । हिनोमि । पुरुऽहृत । विश्वहा ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वष्टर्वा अहंस्तुता अकथ्यता मनसा श्रुष्टिं मुखकरीं दहानां दोग्धीं पिप्युषीं प्रवृद्धां पीनां ॥ ष्यायी वृद्धी ॥ लिट्ः क्रमुः । लिङ्यङोश्चिंत पीभावः । उगितश्चिंत डीप । संप्रसारणमिति संप्रसारण । प्राप्तिवर्धमघ-
सीनां चिंत पत्य ॥ अमश्रुतमसक्तावयवां एवंभूतां धेनुं गामावह । आभिमृश्येन प्रापय । अपि च हे पुरुषत
वक्त्रभिराहंतेन्द्र त्वष्टर्वा पद्याभिः पादगतिभिराशुं व्यापनशीलं वचसा वाचा च वाजिनं वेगवतं त्वा विच्युह्य
सर्वज्जहःसु हिनोमि । स्तुतिभिः प्रख्यामि ॥ इह गतो वृद्धी च ॥

पत्नीमयाजेषु गृहपतेः प्राक् राकामिनीवाच्यां यष्ट्ये । तत्र राकायागस्य राकामहमित्यादिकं याज्या
नुवाक्ये । सूचितं च । राकामहं सिनीवालि कृदमहमिति द्वे द्वे याज्यानुवाक्ये । आ० १ १० । इति ॥ तथापि
मारुतेष्वेति धाव्ये । सूचितं च । राकामहमिति द्वे । आ० ५ २० । इति ॥

राकामहं सुहवां सुपुत्री हुवे ऋणोतु नः सुभगा बोधतु त्वना ।

सीव्यत्वपः सृच्याच्छिद्यमानया ददातु चीरं गतदायमुक्थ्यं ॥४॥

रा॒कां । अ॒हं । सु॒ऽहवा॑ । सु॒ऽस्मृ॒ती । हु॒वे । शृ॒णोतु॑ । नः । सु॒ऽभगा॑ । बो॒धतु॑ । त्मना॑ ।

सीयन्तु । अपः । सृच्या । अञ्जिद्यमा मया । ददातु । वीरं । गतऽदायं । उक्थ्यं ॥४॥

संपूर्णचंद्रा पूर्णामामी राका । तां देवी मुहवा स्वाह्नानामाहानप्रयोजनकारिणी मुपुती शोभनया
मुत्थाहं हव । आह्वयामि ॥ मुपुतिगद्गात्तुतीथिकवचनस्य मुपा मुपुगिति पुनर्मवर्ण ईकारः ॥ सा च मुभगा
शोभनधना नोऽस्माकमाहान शुणोतु । श्रुत्वा च त्वना आत्तना मयमेव बोधतु । अस्मदभिप्राय वृथता ।
वृद्धा चापः कर्म पुनोत्पादनलक्षण मुच्या मुचीम्यानीययाविध्यमानयाविधिप्रयानुभववृद्धा मीयतु । मत्नोतु ।
यथा वस्त्रादिकं मुच्या स्मृत चिर तिष्ठति एवमिदं करोतु । कृत्वा च वीर विकात शतदाय बहधन बहप्रद
वोकेष्य प्रगम्य पुत्र ददातु ॥

यास्ते राके सुम॒तयः सु॒पेग॑सो॒ याभि॑दे॒दामि॒ दा॒णुपे॒ वसृ॑न्ति ।

ताभिर्नो अद्य सुमना उपागंहि सहस्रपोषं सुभगे रराणा ॥ ५ ॥

याः । ते । राके । सुऽभतयः । सुऽपेणमः । याभिः । ददामि । दाणुपे । वमृनि ।

ताभिः । नः । अद्य । सुऽमनाः । उपऽआगहि । महम्ऽपोषं । सुऽभगे । रराणा ॥ ५ ॥

‘हे राके देवि सुपंगमः शोभनरूपस्ते तव याः सुमनसः शोभनवृन्दयः याभिर्मतिमिदं गृण्यं हविर्दत्तवन्तं यजमानाय वमुनि धनानि ददामि । प्रयत्नमिदं । अवेदानीं ताभिर्मतिभिः सहिता त्वं सुमनाः शोभनमना भुत्वोपागच्छ । उपागच्छ ॥ गमेश्चक्रादमः शोभो लुक् । अनुदात्तोपदेश्यादिनानुनासिकलोपः । अस्मिन्नवदत्ता भ्यादित्यस्यासिद्धत्वादेर्लुगभावः ॥ किं कुर्वती । हे सुभगे शोभनधने सख्ययोगं सख्यसंग्याकस्य धनस्य पुष्टि ररणा ददती ॥ रा दांनि । व्यत्ययनं जानच । क्रादमः शोभः सः । अभ्यन्तानामादिदित्यानुदात्तत्वम् ॥

सिनीवाल्या यागे मिनीवालीत्यादिके द्वे याज्यानुवाकं । मृत्र पुर्वमुदाहृत ॥

सिनी॑वालि॒ पृथु॑ष्टुके॒ या दे॒वाना॑मसि॒ स्वसा॑ ।

जुषस्व हव्यमाहुतं प्रजां देवि दिदिद्दि नः ॥६॥

सिनीवालि । पृथुऽस्तुके । या । देवानां । असि । स्वसा ।

जुषस्व । हव्यं । आऽहुतं । प्रऽजां । देवि । दिदिद्दि । नः ॥ ६ ॥

दृष्टचंद्रामावास्या सिनीवाली । हे सिनीवालि पृथुष्टुके पृथुजघने पृथुमंहते वा या त्वं देवानां स्वसामि
स्वयं संचारिणी भगिनी वा भवसि सा त्वमाहुतमाभिमुख्येनाग्नीं प्रक्षिप्तं हव्यमस्मदीयं हविर्जुषस्व । सेवस्व ।
किंच हे देवि सिनीवालि नोऽस्माकं प्रजां पुत्रादिकां दिदिद्दि । उपचिनु अतिसर्जय वा । देहीत्यर्थः ॥ दिद्दि
उपचय । लोटि क्वांसः गणः युः । दिश अतिसर्जन इत्यस्माद्वा ॥

या सुवाहुः स्वंगुरिः सुपूमा बहुसूवरी ।

तस्य विपत्यं हविः सिनीवाल्ये जुहोतन ॥ ७ ॥

या । सुऽवाहुः । सुऽअंगुरिः । सुऽसूमा । बहुऽसूवरी ।

तस्य । विपत्यं । हविः । सिनीवाल्ये । जुहोतन ॥ ७ ॥

या सिनीवाली सुवाहुः शोभनवाहुः स्वंगुरिः शोभनांगुलिः सुपूमा सुपु प्रसवित्री ॥ पूङ् प्राणिप्रसवे ।
अन्धेभ्योऽपि दृश्यं इति मनन । रुद्रत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ बहुसूवरी बहुनीनां प्रजानां सवित्री ॥ तन्नैव सूत्रेण
कृत्वा । वनो र चति डीत्रिका । रुद्रत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ तस्य सिनीवाल्ये विपत्यं विशां पालयिष्यी ॥
विभाषा सपूर्वस्थिति पत्युर्नकारांतादेशः । अयस्मयादित्वेन भत्वादिशो जन्तुत्वाभावः । परादिशब्दसि बहुल-
मित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥ हे अत्युज्यमाना हविर्जुहोतन । जुहोत ॥ तन्ननयनाश्रित तनवादेशः ॥

या गुंगूया सिनीवाली या राका या सरस्वती ।

इंद्राणीमह ऊतये वरुणानीं स्वस्तये ॥ ८ ॥

या । गुंगूः । या । सिनीवाली । या । राका । या । सरस्वती ।

इंद्राणीं । अहे । ऊतये । वरुणानीं । स्वस्तये ॥ ८ ॥

अत्र गुंगूश्चंद्रेन राकासिनीवाल्म्योः साहचर्यात्कुरुच्यते । या गुंगूः कुरुस्मामह । आहुयामि । एवमुत्तर-
वापि योज्य । इंद्राणीमहस्य पत्नीमृतये रक्षणार्थमह । आहुयामि । तथा वरुणानीं वरुणस्य पत्नी स्वस्तये
ऽविनाशायाहुयामि ॥ इंद्रवरुणेत्यादिना डीप् आनुगागमथ ॥ ॥ १५ ॥ ॥ ३ ॥

चतुर्थेऽनुवाक एकादश मुक्तानि । तत्रा ते पितरिति पचदशर्चं प्रथमं मुक्तं गृत्समदस्यार्थं चिष्टुभं रीद्रं ।
अनुक्रांत च । आ ते पंचोना रीद्रमिति ॥ शुलगवादिबृहदयज्ञेष्वनेन मुक्तेन प्रतीची दिगुपस्थेया । मुचितं च ।
कद्रुद्रायिमा रुद्राया ते पितरिमा रुद्राय स्थिरधत्वन इति सर्वरुद्रयज्ञेषु दिशामुपस्थानं । गुं सू० ४. प. २३ ।
इति ॥ रुद्रदेवत्ये पर्णा आ ते पितरिति हविषोऽनुवाक्या । मुचितं च । आ ते पितर्मृतां मुस्रमेतु प्र बभूव
वृषभाय स्थितीच इति तिस्रः । आ० ३. प. इति ॥ अत्र शोभनकः । चतुर्दशीमुपेयिकां कृष्णस्य जुह्यासकं ।
आतमुक्तेन रीद्रेण प्रत्युचं वाग्यतः शुचिः । पूर्वमाज्याहुतीर्हत्वाथोपस्थाय च शंकर । हविःशेषेणा वर्ततेकांतर-
मताद्वितः । पुर्णमासि जयेत्युच्यं रोगेभ्य परिमुच्यते । ऋग्वि० १. ३०. इति ॥

आ ते पितर्मृतां मुस्रमेतु मा नः सूर्यस्य संदृशो युयोथाः ।

अभि नो वीरो अर्वति क्षमेत प्र जायेमहि रुद्र प्रजाभिः ॥ १ ॥

आ । ते । पितः । मृतां । मुस्रं । एतु । मा । नः । सूर्यस्य । संदृशः । युयोथाः ।

अभि । नः । वीरः । अर्वति । क्षमेत । प्र । जायेमहि । रुद्र । प्रजाभिः ॥ १ ॥

हे मरुतां पितः मरुत्संज्ञानां देवानामुत्पादक रुद्र ॥ परमपि वृन्दसीति षष्ठतस्य पूर्वामत्रितागवद्भावात्सर्वानुदात्तत्वं ॥ तं त्वदीयमस्मभ्यं दातव्यं मुञ्च मुषमेतु ॥ आगच्छतु ॥ रुद्रस्य च मरुता पितृत्वमिदं पित्र मरुतामाख्यायिकामुविनावादिष्य ॥ अश्वे० १ ११४ ६ ॥ तथा त्वं नोऽस्मान् मुर्यस्य संदशः संदर्शनात्मा युयोधा ॥ मा पृथक्कार्षीः ॥ यै मित्रणामित्रणयोः ॥ लङि कादसः शपः द्युः ॥ कदस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वेन डिङ्त्वाभावाद्गुणः ॥ अर्वाति शत्रोः भ्रातृयो वा अर्वाति श्रुतेः ॥ नोऽस्माकं वीरो वीर्यवान् पुत्रादिरभितमेत ॥ अभिमवतु ॥ यदा वीरस्त्व नोऽस्मानभितमेथाः ॥ अस्मान् कृतापराधानभितमस्य ॥ हे रुद्र प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिः प्रजायमहि ॥ प्रभुताः स्याम ॥

त्वादत्तेभी रुद्र गतमेभिः गतं हिमा अणीय भेषजेभिः ।

व्य० महेपो वितरं व्यंहो व्यमीवाश्चातयस्वा विपृचीः ॥२॥

त्वादत्तेभिः । रुद्र । गतमेभिः । गतं । हिमाः । अणीय । भेषजेभिः ।

वि । अस्मत् । द्वेषः । वितरं । वि । अंहः । वि । व्यमीवाः । चातयस्व । विपृचीः ॥२॥

हे रुद्र त्वादत्तेभिस्त्वया दत्तः गतमेभिरतिशयेन मुखैर्भेषजेभिर्भेषजैरापधिः गतं हिमाः गतं हिमतान् गतं गेवत्सुरानणीय । व्याघ्रयी ॥ अश्रोतेर्लङि कादसो विकरणस्य लृक् ॥ अपि च अस्मदस्यत्तो द्वेषो द्वेषेन विचातयस्व । विनाशय । तथाहः पापं वितरमत्यत विचातयस्व । व्यमीवा रोगान्तिपृचीर्विपु नानाचर्तौ कृत्स्नशरीरव्यापकान् रोगान्विचातयस्व । अस्मत्तः पृथक्कृत्य विनाशय ॥

श्रेष्ठो जातस्य रुद्र श्रियासि तवस्तमस्तवसां वज्रवाहो ।

पर्षि णः पारमंहसः स्वस्ति विश्वा अभीती रपसो युयोधि ॥३॥

श्रेष्ठः । जातस्य । रुद्र । श्रिया । अस्मि । तवः । इतमः । तवसां । वज्रवाहो इति वज्रऽवाहो ।

पर्षि । नः । पारं । अंहसः । स्वस्ति । विश्वाः । अभिऽइती । रपसः । युयोधि ॥३॥

• हे रुद्र जातस्योत्पत्तस्य सर्वस्य जगतो मध्ये श्रियश्चर्येण श्रेष्ठः प्रशस्यतमोऽस्मि । भवामि । तथा हे वज्रवाहो आयुधहस्त रुद्र तवसा प्रवृत्ताना मध्ये तवस्तमोऽतिशयेन प्रवृत्तोऽस्मि । म त्व नोऽस्मान्हरणं पापस्य पार तीरं स्वस्ति तमेण पर्षि । पारय । तथा रपसः पापस्य विश्वाः सर्वा अभीतीरभिगमनानि युयोधि । पृथक्कृत्य ॥ यतिश्कादसः शपः द्युः । वा कदमीत्यपित्स्य विकल्पनात् डिङ्त्वाभावादिङितश्चेति हेधिः ॥

मा त्वा रुद्र चुक्रुधामा नमोभिमा दृष्टुती वृषभ मा सहती ।

• उन्नो वीराँ अर्पय भेषजेभिर्भिषक्तं त्वा भिषजाँ नृणामि ॥४॥

मा । त्वा । रुद्र । चुक्रुधाम । नमः । इभिः । मा । दृऽस्तुती । वृषभ । मा । सहती ।

उत् । नः । वीरान् । अर्पय । भेषजेभिः । भिषक्तं । त्वा । भिषजाँ । नृणामि ॥४॥

• हे रुद्र त्वा त्वां नमोभिरयथाक्रियमाणं नमस्कृतिर्विभिन्वा मा चुक्रुधाम । मा कोपयाम । क्रुद्ध मा कार्ष्यं ॥ क्रुध कोपि । अस्माद्यताङ्गिडि चङि रूप ॥ हे वृषभ कामाना वर्षितदृष्टी दृष्ट्यागोभनया मृत्वा मा चुक्रुधामित्येव । तथा सहती सहत्या विसदृशैरस्यैर्देवैः महाहानिन मा कोपयाम । येषां हि स्वस्मात्पुनः महाहानिं कुदो भवति । म त्व नोऽस्माकं वीरान् पुत्राभ्यर्पयतिर्भेषजैरापधिरुदपय । उत्कृष्टं संयोजय । हे रुद्र त्वा त्वा भिषजा चिकित्साभिज्ञाना मध्ये भिषक्तमर्पयति श्रेष्ठ भेषजस्य कर्तार नृणामि । प्रथमो देवो भिषक् । वा० सं० १६. ५ । इति च संवातरं ऽष्टकं ॥

हवीमभिर्हवते यो हविर्भिरव स्तोमेभी रुद्रं दिषीय ।

ऋद्रदरः सुहवो मा नो अस्य बभुः सुशिप्रो रीरधन्मनायै ॥ ५ ॥

हवीमऽभिः । हवते । यः । हविःऽभिः । अव । स्तोमेभिः । रुद्रं । दिषीय ।

ऋद्रदरः । सुहवः । मा । नः । अस्य । बभुः । सुऽशिप्रः । रीरधत् । मनायै ॥ ५ ॥

यो रुद्रो हविर्भिरवपुरोडागादिभिः सहितैर्हवीमभिराहुनिः स्तुतिलक्षणेहवते । आहयते स्तूयते ॥ व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः । बह्वलं कृदमीति ह्रयतेः संप्रसारणं ॥ त रुद्र स्तोमेभिः स्तोत्रैर्वदिषीय । अवखंडयामि । पृथक्करोमि । अपगतक्रोधं करोमीति यावत् ॥ दो अवखंडने । व्यत्ययेनात्मनेपदं । बह्वलं कृदमीतीत्वं ॥ ऋद्रदरः । ऋद्रदरो मृद्रदर इति यास्कः । नि० ६. ४. । सुहवः शोभनाद्भानो बभुर्भर्ता सर्वस्य बभुवर्णो वा । सुशिप्रः । शिप्रं हनु नामिकं वा । शोभनशिप्रः । एवंगुणविशिष्टः स रुद्रोऽस्य मनार्थः । हवीति मन्यमाना वृद्धिमता । तस्य नोऽस्मान्मा रीरधत् । मा वशं नैषीत् ॥ रध हिमासंराद्धोः । अस्माक्यंताहुडि चाडि रूपं । रध्यतिर्वशागमन इति यास्कः ॥ ॥ १६ ॥

उन्मा ममंद वृषभो मरुत्वान्त्वक्षीयसा वयसा नाधमानं :

घृणीव छायामरपा अंगीया विवासेयं रुद्रस्य सुम्भं ॥ ६ ॥

उत् । मा । ममंद । वृषभः । मरुत्वान् । त्वक्षीयसा । वयसा । नाधमानं ।

घृणिऽडव । छायां । अरपाः । अंगीय । आ । विवासेयं । रुद्रस्य । सुम्भं ॥ ६ ॥

वृषभः कामानां वर्धिता मरुत्वान् मरुद्भिः पूर्वयुक्तो रुद्रो नाधमानं याचमानं मा मां त्वक्षीयसा दीप्तिन वयसात्तनोत्तमंद । उत्कर्षेण तर्पयतु । अपि चाहं घृणीव छायां यथा सूर्यकिरणसंतप्तकायां प्रविशति एव रुद्रस्य सुम्भं सुखमरपा अपापः मन अंगीय । व्याप्नुया । तदर्थं तं रुद्रमाविवासेयं । परिचरयं । विवासतिः परिचरणकर्मा ॥

कृष्य ते रुद्र मृऊयाकुहस्तो यो अस्ति भेषजो जलापः ।

अपभर्ता रपसो देव्यस्याभी नु मा वृषभ चक्षमीथाः ॥ ७ ॥

कृ । स्यः । ते । रुद्र । मृऊयाकुः । हस्तः । यः । अस्ति । भेषजः । जलापः ।

अपऽभर्ता । रपसः । देव्यस्य । अभि । नु । मा । वृषभ । चक्षमीथाः ॥ ७ ॥

हे रुद्र ते तव मृऊयाकुः मुखयिता स्यः स हस्तः कृ कुत्र वर्तते । यो हस्तो भेषजो भेषज्यक्त जलापः सर्वेषां मुखकरोऽस्ति । भवति । स हस्तो विद्यत एव । तेन हस्तेन मां रक्षति भावः । अपि च हे वृषभ कामाना वर्धितः देव्यस्य देवकृतस्य रपसः पापस्यापभर्तापहता विनाशयिता भूत्वा कृतापराधं मां नु क्षिप्रमभिचक्षमीथाः । अभिचक्षम् ॥ क्षमुष सहने । लङि कादसः शपः युः । बह्वलं कृदमीतीडागमः ॥

रुद्रदेवत्ये पर्णा वपापुरोडागहविषां क्रमेण प्र बभ्रव इत्याद्यास्मिन्सो याज्याः । प्र बभ्रव वृषभाय श्वितीच रति तिस्र आ पद्यातान्नासत्या पुरस्तात् । आ० ३. ८. । इति ॥

प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीचे मही महीं सुष्टुतिमीरयामि ।

नमस्या कल्मलीकिनं नमोभिर्घृणीमसि त्वेषं रुद्रस्य नाम ॥ ८ ॥

प्र। बभ्रवे। वृषभाय। श्वितीच। महः। मही। मुऽस्तुतिं। डेरयामि।

नमस्य। कल्मलीकिनं। नमःऽभिः। गृणीमसि। त्वपं। रुद्रस्य। नामं ॥ ८ ॥

बभ्रवे विश्वस्य भवे बभ्रवर्णाय वा वृषभाय कामाना वर्षित्र तत्त्वसत्त्वकारिणे वा श्वितीच श्वित्यमर्चते ॥ श्विता वर्णा। श्रीणादिक इन्द्रात्यः। श्वितिमंचतीत्यर्चतेर्छात्रिगित्यादिना क्तिन्। चतुर्थ्येकवचनेऽच इत्यकारलोप चाविति दीर्घत्व। उदात्तनिवृत्तिस्वरण विभक्त्युदात्तत्वं ॥ एवगुणविशिष्टाय रुद्राय महो मही महतीऽपि महती मुष्टि शोभनस्मृतिं प्रेरयामि। प्रकर्षणोच्चारयामि। हे स्तोत. कल्मलीकिनं। ज्वलतो नामधेयमतत। भेध० १. १७. ज्वलंत. कलयत्यपगमयति मलमिति कल्मलीक तजः। तदुत रुद्रं नमोभिर्नमस्करिर्हविर्भवा नमस्य। पुत्रय। यय च रुद्रस्य महादेवस्य त्वपं दीप्त नाम गुणीमसि। गुणीम. सकीर्तयामः ॥ गृ णादं। क्रियादिकः। इदंतो मसिः। प्वादीना ह्रस्वः ॥

स्थिरेभिर्गैः पुरुषं उग्रो बभ्रुः शुक्रभिः पिपिणे हिरण्यः।

ईशानादस्य भुवनस्य भूरर्त्त वा उ योषदुद्रादमुयं ॥ ९ ॥

स्थिरेभिः। अंगैः। पुरुऽरूपः। उग्रः। बभ्रुः। शुक्रभिः। पिपिणे। हिरण्यः।

ईशानंते। अस्य। भुवनस्य। भूरः। न। वै। ऊं इति। योषत। रुद्रात। अमुयं ॥ ९ ॥

स्थिरेभिः स्थिरदृढरुग्णैरवयवयुक्तः पुरुषोऽष्टमुखोऽर्कवर्हभी रूपरूपत उग्र उग्रगंस्त्रिजगी बभ्रुर्भवा बभ्रवर्णो वा रुद्रः शुक्रभिर्दीप्तिहिरण्यहिरण्यमयिहंतरमणीयवानकारिः पिपिणे। दीप्यते ॥ पिपि अत्ययं। कर्मणि लिट् ॥ ईशानादीशरादस्य भुवनस्य भुतजातस्य भूरर्त्त रुद्रादमुयं ॥ अमु अपणं। अमरुन। प्रमृ पश्ना। तत्र साधुः ॥ अमुयं बल न वा उ योषत। नैव पुष्ट्यभवति ॥ योतंलंयडागमः। मित्रहल नेटीति भिः ॥

अहंनिभर्षि सायकानि धन्वाहंनिष्कं यज्ञतं विश्वरूपं।

अहंनिदं दयसे विश्वमभ्वं न वा ओजीयो रुद्र त्वदस्ति ॥ १० ॥

अहंन। विभर्षि। सायकानि। धन्वं। अहंन। निष्कं। यज्ञतं। विश्वरूपं।

अहंन। इदं। दयसे। विश्वं। अभ्वं। न। वै। ओजीयः। रुद्र। त्वत। अस्ति ॥ १० ॥

हे रुद्र त्वमहंन अहं योम्य एव मन सायकानि शरान धन्वं धनुश्च विभर्षि। धारयामि। तथाहंनश्च यज्ञत यज्ञनीयं पुजनीयं विश्वरूपं बह्विधरूपयुक्त निष्कं हारं विभर्षि। तथाहंनश्च विश्व सर्वमभ्व। महत्तामितत। अतिविस्मृतं जगद्दयसे। रत्नमि। देड रत्नं। हे रुद्र त्वत त्वत्तोऽन्यत किंचिदोजीय आज्ञमितर बलवन्तर न वा अस्ति। न खलु वियते। अतस्त्वमेवोक्त्यापांरपु योज्य इत्यर्थः ॥ आज्ञाशब्दात्त्वर्थोयो विनि। तत आतिशायानक इष्टन। विस्मृतोर्लुक्। टेरिति टिलोपः ॥ ॥ १० ॥

प्रयागे मृगस्यामनोऽवचः श्रुत्वा मुहिः श्रुतमित्येतां जपेत्। मुचित च। मुहिः श्रुत गतंसद युवानमिति मृगस्य। गृ० ३ १० १०। इति ॥

स्तुहि श्रुतं गतंसदं युवानं मृगं न भीममुपहन्तुमुयं।

मृळा जरिचे रुद्र स्तवानोऽन्यं ते अस्मन्नि वपंतु मेनाः ॥ ११ ॥

स्तुहि। श्रुतं। गतंसदं। युवानं। मृगं। न। भीमं। उपहन्तुं। उपं।

मृळ। जरिचे। रुद्र। स्तवानः। अन्यं। ते। अस्मत्। नि। वपंतु। मेनाः ॥ ११ ॥

हे स्तोतः श्रुतं विश्रुतं प्रख्यातं रुद्रं सुहि । कीदृशं । गर्तमदं । गर्तो रथः । तत्र सीदंतं युवानं निव्यतरणं
मयं न भीमं मृगं सिंहमिव भयंकरं । उपहतमुपहतारं शत्रूणामुग्रमुग्रं । हे रुद्र त्वं सवानोऽस्माभिः रयू-
मानः मन जरित्रं स्तोत्रं मह्यं मृळु । मुखय । तं त्वदीयाः मना अस्मदन्यमस्मद्व्यतिरिक्तं पुरुषं निवपंतु । निघंतु ॥

कुमारश्चिन्पितरं वंदमानं प्रति नानाम रुद्रोपयंतं ।

भूरदातारं सत्यं गृणीषे स्तुतस्त्वं भेषजा रास्यस्मे ॥ १२ ॥

कुमारः । चित् । पितरं । वंदमानं । प्रति । नानाम । रुद्र । उपऽयंतं ।

भूरः । दातारं । सतऽपतिं । गृणीषे । स्तुतः । त्वं । भेषजा । रासि । अस्मे इति ॥ १२ ॥

वंदमानं आयुष्मान् भव सीस्यति स्रुवंतं पितरं कुमारश्चित् यथा कुमारः ॥ चिदिद्येतदुपमार्थं ॥ हे रुद्र
उपयंतमस्मत्समीपं गच्छंतं त्वां प्रतिननाम । प्रतिनतोऽस्मि । अपि च भूरर्बह्वनो धनस्य दातारं सत्यं सतां
पालयितारं ॥ पत्याविश्वर्य इति पुरुषपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ हे रुद्र एवंभुतं त्वां गृणीषे । स्तामि ॥ मिपस्मिडां तिडो
भवतीति स आदेशः ॥ स्तुतश्च स्वमस्म अस्मभ्य भेषजा भेषजानि रासि । देहि ॥

या वो भेषजा मरुतः शुचीनि या शंतमा वृषणो या मयोभु ।

यानि मनुरवृणीता पिता नस्ता शं च योश्च रुद्रस्य वशिम ॥ १३ ॥

या । वः । भेषजा । मरुतः । शुचीनि । या । शंतमा । वृषणः । या । मयःऽभु ।

यानि । मनुः । अवृणीत । पिता । नः । ता । शं । च । योः । च । रुद्रस्य । वशिम ॥ १३ ॥

हे मरुतो रुद्रपुत्रा वो युष्माकं या यानि भेषजा भेषजान्यस्मदारोग्यहेतुभुतान्योपधानि शुचीनि शुत्रानि
निर्मलानि संति । हे वृषणः कामानां वपितारो मरुतो या यानि च युष्मदीयानि भेषजानि शंतमा अति-
शयनं मुखकराणि । या यानि च भेषजानि मयोभु मयोभूनि मयसः मुखस्य भावयितृणि नोऽस्मात्पिता
मनुर्यानि भेषजानि युष्मदीयान्यवृणीत वृत्तवान् ता तानि भेषजानि रुद्रस्य महादेवस्य संबन्धि शं च योश्च
यक्ष्मनोयानां रोगाणामुपशमनं यावनीयानां भयानां यथावनमस्मत्तः पृथक्करणं तदुभयं च वशिम ।
कामय ॥ वशं कांती । आदादिकः ॥

परि णो हेती रुद्रस्य वृज्याः परि त्वेषस्य दुर्मतिर्मही गात् ।

अव स्थिरा मघवद्भस्तनुध्व मीढुस्तोकाय तनयाय मृळ ॥ १४ ॥

परि । नः । हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः । परि । त्वेषस्य । दुःऽमतिः । मही । गात् ।

अव । स्थिरा । मघवत्ऽभ्यः । तनुध्व । मीढुः । तोकाय । तनयाय । मृळ ॥ १४ ॥

रुद्रस्य महादेवस्य हेतिरायुधं नोऽस्मान्परिवृज्याः । परिवर्जयतु । तथा त्वेषस्य दीप्तस्य रुद्रस्य मही
महती दुर्मतिर्दुःखकारिणी बुद्धिश्च परिगात् । अस्मान्बर्जयित्वान्ध्रं गच्छतु ॥ अपपरी वर्जनं । पा० १४. ८८ ॥
हे मीढुः सेचनसमर्थं रुद्र स्थिरा स्थिराणि स्वदीयानि धनूषि मघवद्भो हविर्बलघनयुक्तभ्यो यजमानभ्यो
ऽवतनुध्व । अवततज्यानि कुरु । तथा तोकायास्मत्पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च मृळ । मुखं कुरु ॥

एवा बभ्रो वृषभ चेकितान यथा देव न हृणीषे न हंसि ।

हवनश्रुत्वा रुद्रेह बोधि बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥ १५ ॥

एव । बभ्रो इति । वृषभ । चेकितान् । यथा । देव । न । हृणीषे । न । हंसि ।

हवनऽश्रुत् । नः । रुद्र । इह । बोधि । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १५ ॥

हे बभ्रो जगतो भर्तृर्बभ्रुवर्णं वा वृषभं कामानां वर्धितः चिकितानं सर्वं ज्ञानं हे देवं द्योतमानं रुद्रं यथा येन प्रकारेण न हृणीष्ये न कुप्यामि न च हसि ॥ हृणीङ् लज्जायां अयं कुप्यातिकर्मा च ॥ एव हवनयुतं अस्मदीयमाहुतानं गृण्वन् नोऽस्मान् हे रुद्र इहास्मिन्देवं बोधि। बुध्यस्व। विदधे यज्ञं गृहं वा सुवीराः शोभनपुत्रा संतो बृहत् प्रौढं त्वदीयं स्तोत्रं वंदेम। उच्चारयाम ॥ ॥ १८ ॥

धारावरा इति पचदशर्चं द्वितीयं मुक्तं गार्त्समदं मारुतं। अत्रा विष्टप शिष्टा जगत्यः। तथा चानुक्रात। धारावरा मारुतं त्रिष्टुबंतमिति ॥ पुण्याभिप्रवपडहयोस्तृतीयोऽह्न्यापिमारुतगम्यस्येदं मारुतनिविधानं। सूत्रितं च। विश्वानराय धिषणां धारावरा मरुतस्त्वमप्ये प्रथमो अगिरा इत्यापिमारुतं। आ० ५. ७. इति ॥

धारावरा मरुतो धृष्वोऽजसो मृगा न भीमास्तर्विषीभिरर्चिनः।

अप्रयो न शुशुचाना ऋजीपिणो भूमिं धर्मतो अप गा अयुषवत ॥ १ ॥

धारावराः। मरुतः। धृष्णोऽजसः। मृगाः। न। भीमाः। तर्विषीभिः। अर्चिनः।

अप्रयः। न। शुशुचानाः। ऋजीपिणः। भूमिं। धर्मतः। अप गाः। अयुषवत ॥ १ ॥

धारावरा उदकधारयभिरर्चमावृण्वतः। यद्वा धाराणां धृतानां स्थिराणां वृत्तादीनां निवारयितारं शालयितारः। धृष्वोऽजसः परेषां धर्पकेण बलेन युक्ताः। अत एव मृगा न भीमाः। मिहा इव मयकराः। तर्विषीभिराकीर्त्यर्चनवृष्टिप्रदानादिनार्चिनः सर्वं जगत्पूजयतः। अप्रयो न शुशुचाना दीप्ता वृत्रय इव दीप्यमानाः ॥ शुच दीप्ता। लिटः कानच ॥ ऋजीपिणः। ऋजीपमृदकं तद्वतः। यद्वा ऋजीपोऽपगतसारः सोमः। तेन युक्ताः। तृतीयसर्वेण ह्यापिमारुते मरुतः स्तूयन्ते। तत्र च सवनद्वयेऽभिपूतं गतसारं सोममभिपूणाति। अतस्तथा तथुक्तं। एवमुक्ता मरुतो भूमिं भ्रास्यन्ते मघं धर्मतो वर्पणार्थमितस्ततः प्ररयन्तो गार्त्समदतर्गता वप्या अपोऽपावृण्वत। अपावृताः कुर्वन्ति। यथा सर्वर्द्धयन्ते तथा पवर्पन्तीत्यर्थः। यद्वा भूम्यास्थो योणाविशेषः। त धर्मतो वादयन्तो गां बलनाम्नाभिरुणापिहता अपावृण्वत। अपगतावरणा अकुर्वन् ॥

द्यावो न स्तुभिश्चितयन्तं खादिनो व्यभि्रिया न द्युतयन्तं वृष्टयः।

रुद्रो यद्वो मरुतो रुक्मवष्टामो वृषाजनि पृन्त्याः शुक्र ऊर्धनि ॥ २ ॥

द्यावः। न। स्तुभिः। चितयन्तं। खादिनः। वि। व्यभि्रियाः। न। द्युतयन्तं। वृष्टयः।

रुद्रः। यत्। वः। मरुतः। रुक्मवष्टामः। वृषा। अजनि। पृन्त्याः। शुक्र। ऊर्धनि ॥ २ ॥

स्तुभिः। नक्षत्रममितं। यदाह याम्कः। अद्याः स्तुभिरिति नक्षत्राणां। नि० २. २०। इति। नक्षत्रयोवा न यथा द्युलोकाश्चितयन्तं चितयन्ति स्वात्मानं ज्ञापयन्ति ॥ चितो संज्ञानं ॥ प्रकाशत इत्यर्थः। तथा खादिनं शक्राणां खादका मरुतः स्वकीयैराभरणैर्जायन्ते। यद्वा खादः कटकः। तथुक्ताः सतः प्रकाशन्ते। तथा वृष्टया वर्षका मरुतोऽभि्रिया न। अभ्रपु भवा विद्युस इव वि द्युतयन्तं। सर्वं जगत्प्रदोतयन्ति। प्रकाशयन्ति ॥ अभ्रशब्दाद्वर्षार्थं समुद्राभाड इति घप्रत्ययः ॥ श्रपः प्रत्ययकृतः। रुक्मवष्टामः। रुक्मं रौचमाणाभरणं वक्षस्युरभि रूपां तादृशा हे मरुतो यद्यदा वो युष्मानं वृषा मेचनममर्थो रुद्रो महादेवः पृन्त्याः। पृथिव्याध्यात्मिका वाक्। तस्याः संबन्धिनि शुक्रं निर्मलं ऊर्ध्वयुतं प्रदेशं जनि। अजनयत। तदानीमिति पुत्रं सवधः। यद्वा पृथिवीनावावर्णेयं भूमिः पुरा गोरूपधरासीत तस्या महेशो वृषो भुत्वा मरुत उत्पादयामासित्यावर्तत। तद्वो अर्धेति हे मरुतो यद्यस्माद्वो युष्मानं वृषा वृषरूपो रुद्रः पृन्त्या गोः शुक्रं निर्मलं ऊर्ध्वधमि पयस उत्पत्ति स्थानेऽजनि। अजीजनत। तस्माद्युयमेवंमहानुभावा जाता इत्यर्थः। तथा च तैत्तिरीयकं पृथिव्यै वै पयसो मरुतो जाताः। ति० सं० २. २. ११. ४. इति ॥

उ॒शांते॒ अ॒श्वान् अ॒त्याँ इ॒वाजि॒षु न॒दस्य॒ कर्णे॑स्त्रयं॒त आ॒शुभिः॑ ।

हिर॑ण्य॒ग्नि॒प्रा म॒रुतो॑ द॒विध्व॑तः॒ पृ॒ष्टां या॒थ पृ॒षती॑भिः॒ सम॒न्यवः॑ ॥३॥

उ॒शांते॒ । अ॒श्वान् । अ॒त्याँ । न॒दस्य॒ । कर्णे॑ । तुर॒यंते॒ । आ॒शुऽभिः॑ ।

हिर॑ण्य॒ऽग्नि॒प्राः । म॒रुतः॑ । द॒विध्व॑तः । पृ॒ष्टां । या॒थ । पृ॒षती॑भिः । स॒ऽम॒न्यवः॑ ॥३॥

मरुतोऽथान व्याप्तान लोकानुचते । मिंचति ॥ अशु व्याप्ता । आणादिकः क्रान्त्ययः ॥ आजिषु संयामेष्व-
त्यानिव सततगामिनस्त्रयगान यथा स्विद्रापनोदायोदकः मिंचति तद्वत । अपि च ते मरुत आशुभिः शीघ्रग-
मनिरश्विनदस्य शब्दवतो मेघस्य कर्णः कृतमध्यप्रदेशस्त्रयंत । वर्षणार्थं वृष्ट्युत्पादनाय त्वरितं गच्छति ॥ तुर-
त्वरणे ॥ शिषः प्रत्यक्षकृतः । हे हिरण्यग्निप्राः । शिषं शिरस्त्राणं । सुवर्णमर्याशिरस्त्राणाः समन्यवः समानमनस्काः
समानक्रोधा वा हे मरुतो दविध्वतो महीरुहादिकं कंपयतो यूयं ॥ धृञ् कंपन इत्यस्माद्वाधत्वादावितद्रूपं
निपात्यते ॥ पृषतीभिर्युष्मद्रूपे योजिताभिः श्वतविद्वंकिताभिर्मृगीभिर्वडवाभिर्वा पृजं । अन्ननामेतत । हविर्न-
ज्जगत्तवतं यजमान ॥ अग्निं आदित्वादच ॥ याथ । गच्छथ ॥

पृ॒ष्टो ता॑ वि॒श्वा भु॒वना॑ वव॒क्षिरे॒ मि॒त्राय॑ वा॒ स॒दमा॑ जी॒रदा॑नवः ।

पृ॒षद॑श्वासो॒ अन॒वभ॑राध॒स ऋ॒जि॒ष्यासो॑ न व॒युने॑षु धृ॒षदः॑ ॥४॥

पृ॒ष्टो । ता॑ । वि॒श्वा । भु॒वना॑ । वव॒क्षिरे॒ । मि॒त्राय॑ । वा॒ । स॒दं । आ॒ । जी॒रऽदा॑नवः ।

पृ॒षत्ऽअ॒श्वासः॑ । अन॒वभ॑राध॒सः । ऋ॒जि॒ष्यासः॑ । न । व॒युने॑षु । धृ॒ऽस॒दः॑ ॥४॥

पृष्ठे पुत्रवते हविर्नज्जगत्तयुक्ताय यजमानाय ता तामि विश्वा सर्वाणि भुवनान्युदकानि मित्राय । वाशब्द
उपमार्थः । मित्रायेव सदं सदा आ ववक्षिरे । मरुत आवहति । यद्वा वाशब्दोऽवधारणे । मित्रभुताय यजमा-
नायेव पृष्ठे निमित्तभूते सति वृष्ट्युदकान्यावहति । कीदृशा मरुतः । जीरदानवः । क्षिप्रदानाः । पृषदश्वासः
पृषद्विः श्वतविद्वंकिता अश्वा येषां ते तथोक्ताः । अनवभराधसः ॥ भृशु भृशु अधःपतन । अवभृशानमवभः ।
डोऽन्यत्रापि दृश्यते । पा० ६ ० ४८ ४ । इति उपत्ययः । नास्त्यवभो यस्येति बह्व्रीही नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदा
तोदात्तत्वं । अनवभ भृशानरहितं राधो धन येषां ते । बह्व्रीही पूर्वपदप्रकर्तित्त्वरत्वं ॥ ऋजिष्यासो न । त्र्यजु
अर्कटित्वं प्राप्तवन्तो गच्छन्तोऽस्या इव वयुनेषु गतुषु मध्ये धृषदो धुरि मेघस्य वहने सीदन्तो निपणा इत्यर्थः ॥

इ॒धन्व॑भिर्धे॒नुभी॑ र॒ण्णदृ॑ध॒भिरध्व॑स्स॒भिः प॒थिभि॑र्भ्राज॒दृष्ट॑यः ।

आ॒ हंसा॑सो॒ न स्व॑स॒राणि॒ गंत॑न् म॒धोर्म॑दा॒य म॒रुतः॑ स॒मन्य॑वः ॥५॥

इ॒धन्व॑ऽभिः । धे॒नुऽभिः॑ । र॒ण्णदृ॑ध॒ऽभिः । अध्व॑स्स॒ऽभिः । प॒थिऽभिः॑ । भ्रा॒जत्ऽअ॒दृष्ट॑यः ।

आ॒ । हंसा॑सः । न । स्व॑स॒राणि॒ । गंत॑न् । म॒धोः । म॒दा॒य । म॒रुतः॑ । स॒ऽम॒न्यवः॑ ॥५॥

समन्यवः समानमनस्काः समानक्रोधाः समानतजसो वा हे मरुतो भ्राजदृष्टयो दीप्यमानयुधा यूयमि-
धन्वभिः समिधनवद्विः ॥ इधनशब्दाच्छंदसीवनिपावति मत्वर्थीयो वनिप । कांदसो वर्णलोपः ॥ धेनुभिः
प्रीणयितुमिष्ट रण्णदृधभिः । विरणीति महत्ताम । महोधस्कः । ऊर्धासि जलस्रोतोमार्गः । यद्वा रप लुप
व्यक्तायां वाचि । शब्दायमानोक्तिप्रदेशरध्वस्मिध्वंसनरहितः पथिभिः । पतति गच्छतीति पंथानो मेघाः ।
एवभृतेमेघः सह मार्गरेव वागतन । आगच्छत । किमर्थं । मधोर्मदाय । सोमस्य मदार्थं । तत्र दृष्टांतः । हंसासो
न । यथा हंसाः स्वसराणि स्वकीयानि निवासस्थानानि प्राप्नुवन्ति तद्वत् ॥ ॥१९॥

आ॒ नो ब्र॑ह्मा॒णि म॒रुतः॑ स॒मन्य॑वो न॒रां न शंसः॑ स॒र्वना॑नि गंत॒न ।

अ॒श्वामि॑व पि॒प्यत॑ धे॒नुमृ॑ध॒नि क॑र्ता॒ धियं॑ ज॒रिचे॑ वाज॒पेश॑सं ॥६॥

आ । नः । ब्रह्माणि । मरुतः । सऽमन्यवः । नरा । न । शंसः । सर्वनानि । गंतु ।
अश्वोऽइव । पिप्यत । धेनुं । ऊर्धनि । कर्त । धियं । जरित्रे । वाज्रऽपेशसं ॥ ६ ॥

समन्यवः समानमनसः समानक्रोधा वा हे मरुतो नोऽस्माकं ब्रह्माणि ॥ अन्ननामितत ॥ अन्नानि सवनान्य
भिषुतसोमलवणानि हवीष्यागतन । आगच्छत ॥ गमेलोऽटि कांदमः शपो लुक । तप्तनप्तनथनाशति तस्य
तनवादेशः । अत एव इत्वाभावादननामिकलोपाभावः ॥ तत्र दृष्टातः । नरा न शंसः । नरामस्माकं शंसः
शंसनीय स्तोत्रं यथागच्छत तद्वत् ॥ नराशब्दात् पृथिव्यवचनस्थानित्यमागमशासनमिति नृदभावः । शंसः
कर्मणि घञत् आद्युदात्तः । मुपा मुनुगित्यमः मुआदेशः ॥ आगत्य च धेनुमुदकदानेन प्रीणयितारमश्वामिवो
धनि पिप्यत । यथाश्वः पीनावयवा भवति तद्वन्मघ वर्षणसमर्थमाध्यायित कुरुतेत्यर्थः । अपि च जरित्रे स्तोत्रं
वाज्रपेशसं वाज्ररत्नराशियष्टं ॥ पिश अवयवं ॥ धिय कर्म कर्त । कुरुत ॥ करोतु कांदमः शपो लुक । पुर्ववच
शब्दस्य तवादेशः ॥

तं नो दात मरुतो वाजिनं रथ आपानं ब्रह्म चितयद्विदिवे ।

इधं स्तोतृभ्यो वृजनेषु कारवे सनि मेधामरिष्टं दृष्टं सहः ॥ ७ ॥

तं नः । दात । मरुतः । वाजिनं । रथे । आपानं । ब्रह्म । चितयत् । दिवेऽदिवे ।

इधं । स्तोतृभ्यः । वृजनेषु । कारवे । सनि । मेधां । अरिष्टं । दृष्टं । सहः ॥ ७ ॥

हे मरुतः तं पुत्रं नोऽस्माभ्यं दात । दत्तं प्रयच्छत ॥ कांदमः शपो लुक ॥ कीदृशः । वाजिनमज्जवत् बलवत्
वा । रथे रथेण युष्मदीय आगमने निमित्तभुतं सति दिवेदिव प्रतिदिवसं चितयत् प्रज्ञापयत् युष्मद्गुणप्रख्या
पकं । ब्रह्म स्तोत्रमापानमाप्तवत् । अपि च इषमन्नं स्तोतृभ्योऽस्माभ्यं दात । प्रयच्छत । तथा वृजनेषु संयामेषु
कारवे स्तोत्रं । वचनव्यत्ययः ॥ मेधा युद्धप्रज्ञानं सनि धनदातृत्वं चाग्निष्टं शत्रुभिरहिंसितं दुस्तरं शत्रुभिराहरी
तुमशक्यं सहो बलं च प्रयच्छत ॥

यद्युज्जते मरुतो रुक्मवंशसोऽश्वान्नथेषु भग आ मुदानवः ।

धेनुर्न शिश्वे स्वसरेषु पिन्वते जनाय रातहविषे महीमिषं ॥ ८ ॥

यत् । युज्जते । मरुतः । रुक्मऽवंशसः । अश्वान । रथेषु । भग । आ । मुदानवः ।

धेनुः । न । शिश्वे । स्वसरेषु । पिन्वति । जनाय । रातऽहविषे । महीं । इधं ॥ ८ ॥

रुक्मवन्शसो रोचमानाभरणोरस्काः मुदानवः शोभनदाना मरुतो यद्यदा रथेषु भगं भजनीयं स्यात् ।
धुरीत्यर्थः । अश्वानायुज्जते । आभिमुख्येन युक्तान्कुर्वति । तदानीमेव रातहविषं दत्तहविषाय यजमानाय
महीं महतीमिषमन्नं तत्कारणभुतमुदकं वा स्वसरेषु स्वकीयेषु गृहेषु पिन्वति । भिजति किरति ॥ पिबि मेचने ॥
तत्र दृष्टांतः । धेनुर्न शिश्वे । यथा धेनुः प्रसृतलनी सती स्वकीयाय वत्साय लीरं प्रयच्छति तद्वत् ॥

यो नो मरुतो वृकताति मर्या रिपुर्दधे वसवो रक्षता रिपः ।

वर्तयत तपुषा चक्रियाभि तमव रुद्रा अगसो हंतना वधः ॥ ९ ॥

यः । नः । मरुतः । वृकऽताति । मर्याः । रिपुः । दधे । वसवः । रक्षता । रिपः ।

वर्तयत । तपुषा । चक्रिया । अभि । तं । अवं । रुद्राः । अगसः । हंतन । वधरिति ॥ ९ ॥

हे मरुतः यो मर्यां मनुष्यो वृकताति आदाता वृकः । वृक आदानं । वृकव्यंशस्था तिलतातिनी च कांदमि
। पा० पृ. ४. ४९. इति स्वार्थिकस्तातिलप्रत्ययः ॥ तादृशः सन्न नोऽस्माकं रिपुर्दधे । रिपुतयात्मानं धारयति ।

हे वसवो वामयितारो मरुतो रिषो हिमकादस्मान्नजत । पालयत । अस्माकं शत्रुभुतं मर्त्यं तपुषा तापयित्र्या चक्रिया ऋष्याम्यया शक्त्याभिवर्तयत । अभितो निवर्तयत । हे रुद्रा रुद्रपुत्राः । यद्वा रोक्ष्यमाणा द्रुवतः अगमो भवकस्य ॥ अग भोजन इत्यस्मादीणादिकोऽसिप्रत्ययः ॥ तादृशस्य राक्षसादेर्वधहेनसाधनमायुधम-
वहेतन । अवयुत्वात्प्रतः पृथक्कुल्य नाशयत ॥ हंतलोऽटि तप्तनप्तनथनासति तनप ॥

चिचं तद्वा मरुतो यामं चेकिते पृन्या यदृधरण्यापयो दुहुः ।

यद्वा निदे नवमानस्य रुद्रियास्वितं जराय जुरतामदाभ्याः ॥ १० ॥

चिचं । तत् । वः । मरुतः । यामं । चेकिते । पृन्याः । यत् । ऊधः । अपि । आपयः । दुहुः ।

यत् । वा । निदे । नवमानस्य । रुद्रियाः । चितं । जराय । जुरतां । अदाभ्याः ॥ १० ॥

हे मरुतो वो युष्माकं चिचं चायनीयं यामं प्रापणं चेकिते । सर्वज्ञायत । इदानीं परोक्षवदाह । अपि शब्दः प्रसिद्धी । यद्यदा खलु पृन्या माध्यमिकाया वाचः संवर्धनमूधरुदतं मेघमापयः प्रापयितारो मरुतो द्रुहः । द्रुहति ॥ द्रुहणकांदसो निट् । कंदसि चिति वक्तव्यमिति द्विवचनाभावः ॥ यद्वा यदा च नवमानस्य सुवतस्वितस्य निदे निंदकाय शर्व्वे हिमां छतयंत इति शेषः ॥ निदि कृत्वायां । क्रिप चिति क्रिप ॥ तदानीं हे अदाभ्या अहिंस्या रुद्रिया रुद्रस्य पुत्रा मरुतस्वितमुपि जुरतां हिमतं शत्रूणां जराय जरणाय विनाशाय अभुति शेषः ॥ ॥ १० ॥

तान्वा महो मरुत एवयाव्रो विष्णोरिपस्य प्रभृषे हवामहे ।

हिरण्यवर्णांककुहान्यतसुचो ब्रह्मण्यंतः शंस्यं राधं ईमहे ॥ ११ ॥

तान् । वः । महः । मरुतः । एवयाव्रः । विष्णोः । इपस्य । प्रभृषे । हवामहे ।

हिरण्यवर्णान् । ककुहान् । यतः सुचः । ब्रह्मण्यंतः । शंस्यं । राधं । ईमहे ॥ ११ ॥

हे मरुत एवयाव्र एवं गंतव्यं स्तोत्रं यज्ञं वा गतुं महो महतो महानुभावान्तावो युष्माव्निष्णोर्वापकस्य यहचमसादिषु सर्वत्र व्याप्य वर्तमानस्थेषिषणीयस्य प्रार्थनीयस्य सोमस्य प्रभृषे प्रभरणेऽभिषवादिभिः प्रकर्षणं संपादने सति हवामहे । आह्वयामहे । आह्वय च हिरण्यवर्णान् हितरमणीयवर्णान्वा ककुहान् श्रेष्ठान् सुत्यान्वा एवभुतांस्तान् यतसुचो यागायोयतसुचो ब्रह्मण्यंतः । ब्रह्म स्तोत्रं । तदिच्छंती वयं शंस्यं प्रशमनीयं राधो धनमीमहे । याचामहे ॥

ते दशगवाः प्रथमा यज्ञमूहिरे ते नो हिन्वंतूपसो व्युष्टिषु ।

उषा न रामीरुणैरपोर्णुते महो ज्योतिषा शुचता गोअर्णसा ॥ १२ ॥

ते । दशऽगवाः । प्रथमाः । यज्ञं । ऊहिरे । ते । नः । हिन्वंतु । उपसः । विऽउष्टिषु ।

उषाः । न । रामीः । उणैः । अपोः । ऊर्णुते । महः । ज्योतिषा । शुचता । गोऽअर्णसा ॥ १२ ॥

ते मरुतो दशगवाः । ये दशभिर्मासेः सिद्धिं गता अगिरसस्तद्रूपा भूत्वा प्रथमा आदित्येभ्यः प्रथमभाविनः सतो यज्ञमूहिरे । अवहन । आदित्यानामगिरसा च स्वर्गगमनं प्रति स्पृधमानानां मध्ये पूर्वमवागिरसो यागा ननुषाय स्वर्गं प्राप्ताः । तथा च श्रूयते । आदित्याश्चैवहामर्तागिरसश्च तेऽयिऽपिनापिमयजतेति । तावृशास्त उपसो व्युष्टिषु विवासिषु प्रभातेषु सत्सु नोऽस्मान् हिन्वंतु । प्रेरयंतु ॥ हि गतो वृद्धो च ॥ रामीः कृष्णवर्णा रात्रीरूपा न यथोपा अर्णुरारोचमानैः स्वतेजोभिरपोर्णुते । अपवृणोत्यपसारयति । तथा महो महता शुचता दीपमानिन गोअर्णसा गच्छद्दक्षिणं ज्योतिषा मूर्ध्याख्येन तमो निवारयति । मूर्ध्यामंडलमावृण्वतो वृवादीन हत्वा सर्वं जगत्प्रकाशयतीत्यर्थः ॥

ते क्षोणीभिररुणेभिर्नाजिभि रूढा ऋतस्य सदनेषु वावृधुः ।

निमेघमाना अत्येन पाजसा मुचंद्रं वर्णं दधिरे सुपेगंसं ॥ १३ ॥

ते। क्षोणीभिः। अरुणेभिः। न। अंजिऽभिः। रूढाः। ऋतस्य। सदनेषु। वावृधुः।

निऽमेघमानाः। अत्येन। पाजसा। मुऽचंद्रं। वर्णं। दधिरे। सुऽपेगंसं ॥ १३ ॥

रूढा रुद्रपुत्रान्ते मरुतः क्षोणीभिः शब्दकारिभिर्वीणाख्यवीणाविर्गपररुणभिर्नाजिभिः ॥ नशब्दः समु-
स्ये ॥ आरोचमानैररुणवर्णैर्वा रूपाभिव्यज्जैरत्नैर्कारित्य समन्विताः मृतं ऋतस्योदकस्य मदनेषु निवासभूतेषु
मेघेषु वावृधुः। वर्धते। अपि च अत्येन सततगामिना शीघ्र व्योमवता पाजसात्कीयन् बलिन निमेघमाना
नितरां मेघाद्ददकं चितयंतस्ते मुचंद्रं शोभनाद्भादनं सुपेगंसं ॥ पेग इति रूपनाम ॥ शोभनरूपं वर्णं दधिरे।
कांतं धारयति ॥

तां ड्यानां महि वरुथमृतय उप घेदेना नमसा गृणीमसि ।

चित्ती न यान्पंच होतृनभिष्टय आववर्तदवराञ्चक्रियावसे ॥ १४ ॥

तान। ड्यानाः। महि। वरुथं। ऊतये। उप। घ। डत। एना। नमसा। गृणीमसि।

चित्ती। नं। यान। पंच। होतृन। अभिष्टये। आववर्तत। अवराञ्चक्रिया। अवसे ॥ १४ ॥

तानं मरुतो महि महद्वरुथ वरणीय प्रशस्तं धन तत्परुत ऊतये रत्नगार्थमियान इयाना याचमाना
वयं ॥ मुपा मुनुगिति जसः मुः ॥ एनानेन नमसा नमस्कारेण स्तोत्रेण वीर्येण उपेत उपेत्य गृणीमसि। स्तुमः ॥ घति
पादपुरणः। एतत्पत्र मुपा मुनुगिति तृतीयाया आत्रादेशः। नशब्दः समुस्ये ॥ चित् चपिथ यानितान मरुत
पंच होतृन अध्यात्मप्राणापानादिपंचवृत्त्यात्मना वर्तमानान अत एव होमनिष्पादकान अवराञ्च मुख्यान्भिष्टय
ऽभिष्ठापितमिष्टार्थं चक्रिया नाभिचक्रणावभेऽवितु मगनुमाववतत। स्वस्मात्त्रिजगमिपून्प्राणान स्वात्माभिमुख
मावर्तयत। यद्वा चक्रिया अध्याख्येनायुधेन युक्तान अवसे स्तुत्यादिभिस्तर्पयितुमावर्तयत। तान स्तुम इति
संबंधः ॥ ववर्तदिति वृत्तर्थात्तुडिः चडि रूप ॥

येया रधं पारयथात्यहो यया निदो मुंचथ वंदितारं ।

अवाची सा मरुतो या व ऊतिरो पु वाथ्रेव सुमतिर्जिगातु ॥ १५ ॥

येया। रधं। पारयथ। अति। अंहः। यया। निदः। मुंचथ। वंदितारं।

अवाची। सा। मरुतः। या। वः। ऊतिः। ओ डति। मु। वाथ्राऽडव। सुऽमतिः।

जिगातु ॥ १५ ॥

हे मरुतो ययोत्या रधमाराधकं यजमानमंहः पापमति पारयथ। अतिक्रमयथ। ययोत्या वंदितार
स्तोतार निदो निदितुः शत्रोः मकाशावृंचथ। मोचयथ। हे मरुतो वो युष्मदीया योतिः सार्वार्थस्मदभि
मुखा भवतु। तथा सुमतिर्युष्मदीया शोभना मतिरनुयहात्मिका बुद्धिश्च वाथ्रेव हमारव कुर्वती धनुर्वि
वत्सं मुधु ओ जिगातु। एवं गच्छतु। अस्मान प्रति सर्वथागच्छत्वित्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

उपमति पंचदशर्चं तृतीयं मुक्तं गार्तमदं त्रैलोक्यमपानपादिवताकं। तथा चानुक्रातं। उपमपोनप्रीयमिति ॥
मुक्ताविनियोगो निगिकः ॥

उपेमसृक्षि वाजयुर्वचस्यां चनो दधीत नाद्यो गिरो मे ।

अपां नपादाशुहेमा कुवित्स सुपेगंसस्करति जीर्षिपुडि ॥ १ ॥

उप० । ई० । असृष्टिः । वाज० युः । वच० स्यां । चनः । दधीत । नाद्यः । गिरः । मे ।
अपां । नपात् । आपु० हेमा । कुवित् । सः । सु० पेणसः । करति । जोषिषत् । हि ॥ १ ॥

वाजयुवाजमममात्मन इच्छन्नहमोमिनां वचस्यां वचसः स्तोत्रस्थेष्वामुपास्यति । उपास्यतामि । उत्पाद-
यामि । अपा नपात् स्तोत्रं प्रवृत्तोऽस्मीत्यर्थः ॥ सृजेत्राकांदमो लुङ् । लिङ्मिचावात्मनेपद्विधिति सचः कित्वा
द्रुणाभावः ॥ स च नाद्यो नदीनां शब्दकारिणीनां मेघस्थानामपां संवन्धी आशुहेमा आशु शीघ्रं गता ॥ हि
गतावित्यस्मादन्यथोऽपि दृश्यते इति मानिनः ॥ एवंभूतोऽपां नपात् अपां पानस्थानीयः । अज्ञ आपधिवनस्य-
तयो जायते आपधिवनस्पतिभ्य एषोऽभिप्रजायत इति तत्पञ्चत्व । एतत्सङ्गको देवो गिरः । गृणातीति गीः
स्तोता । तस्य मे मम कुवित् । बह्वनामेतत् । बह्वलं चनोऽन्नं दधीत । दधातु । विदधातु । प्रयच्छित्वित्यर्थः ।
अपि चास्मान् मुपेणसः शोभनरूपान् शोभनान्कारान्वा करति । करोतु ॥ करोतिव्यत्ययः शप । कः करत्कर-
तिरुधृतिष्वनदितेः । पा० ८ ३ ५० । इति विसर्जनीयस्य सत्वं ॥ हि यस्मादयं देवो जोषिषत् । स्तोत्राणि सेवते
तस्मादस्मानेवमनुगृह्णात्यित्यर्थः ॥ जुषी प्रीतिभवनयोः । लिखडागमः । विकरणः सप । इडागमश्च । हि चेति
निघातप्रतिषेधः ॥

इमं स्वस्मि हृद् आ सुतष्टं मंत्रं वोचेम कुविदस्य वेदत् ।
अपां नपादसुर्यस्य महा विश्वान्यर्यो भुवना जजान ॥ २ ॥
इमं । सु । अस्मि । हृद् । आ । सु० तष्टं । मंत्रं । वोचेम । कुवित् । अस्य । वेदत् ।
अपां । नपात् । असुर्यस्य । महा । विश्वानि । अर्यः । भुवना । जजान् ॥ २ ॥

अस्मा अपानपात्संज्ञकाय देवाय हृदो हृदयात् सुतष्टं मुपु निर्मितमिमं मंत्रं मुपु अभिमुख्येन वोचेम ।
ब्रवाम । अस्मास्माभिरुक्तमिमं मंत्रं कुविद्वदत् । बह्वलं जानातु ॥ वत्सेल्यडागमः । निपातिर्यदिहर्तति निघा-
तप्रतिषेधः ॥ किं स्तोत्रमिति चेदच्यते । अर्थः स्वास्यपानपात्संज्ञको वैद्युतोऽपिरसुर्यस्य । असुरः शत्रून् क्षेप्रा ।
तस्य स्वभुतस्य बलस्य महा महिम्ना महत्त्वेन विश्वानि सर्वाणि भुवना भुवनानि वृष्युदकानि वृष्युत्पादनेन
भुतजातानि वा जजान । जनयामास ॥

अपोनप्रीय वसतीवरीसमीप एकधनाम् प्राप्ताम् समन्या यन्तीत्येषानुवक्तव्या । मुञ्चते च । समन्या यत्युप
यत्यन्या इति तीर्थदेशः । आ० ५ १ । इति ॥ सारस्वति च शस्त्रं यद्यप्सु शस्या निपतते तदानीमपोनप्रीयश्चः
कार्यः । तत्रैव याज्या । मुञ्चते च । समन्या यन्त्युपयत्यन्या इत्यातः समानं सर्वेषां । आ० १०. ६. । इति ॥

समन्या यन्त्युप यन्त्यन्याः समानमूर्वं नद्यः पूरुणति ।
तमू शुचिं शुचयो दीदिवांसमपां नपात् परि तस्युरापः ॥ ३ ॥
सं । अन्याः । यन्ति । उप० । यन्ति । अन्याः । समानं । ऊर्वं । नद्यः । पूरुणति ।
तं । ऊ० इति । शुचिं । शुचयः । दीदि० वांसं । अपां । नपात् । परि । तस्युः । आपः ॥ ३ ॥

अन्या वर्या आपो सं यन्ति । भूम्या संगच्छन्ति । अन्याश्च पुर्वं तत्रावस्थिता उपर्यन्ति । उपगच्छन्ति । ताः सर्वा
आपः समानं सह नद्यो नदीभूता ऊर्वं समुद्रमध्ये वर्तमानं वडवानलं पूरुणति ॥ पूण प्रीणने तांदादिकः ॥ तमु
तमेवापां नपात् शुचिं निर्मलं दीदिवांसं दीप्यमानं ॥ दीदितिः कांदमो दीपिकर्मा । लिट् । क्लमुः । वस्वेका-
जाहमासिति नियमादिङभावः । कंदमि वेति वक्तव्यमिति वचनाद्विर्वचनाभावः ॥ एवंभूतं शुचयः शुद्धा
आपः परितस्युः । परितृत्य तिष्ठति । एष हि वैद्युतापिरूपेण मेघे वर्तमानोऽस्मान्जीजनदिति बुद्ध्या वडवा
नलरूपेण वर्तमानं तं पर्युपासत इत्यर्थः । यद्वा अन्या एकधनाख्या आपः संयन्ति । चात्वालोत्करयोर्मध्ये
वसतीवरीभिः संगच्छन्ते । अन्या वसतीवर्याख्या आपद्योपयन्ति । उपगच्छन्ति । एकमत्वं प्राप्ता भवन्ति । एताश्च

मिणित्वा यज्ञं साधयत्यस्तसाध्यवृष्टिद्वारा नद्यो भुत्वोर्वं पूणतीत्यादि समानं । एवं हि आपो वा अस्यर्धत वयं भुर्वं यज्ञं वक्ष्यामः । ऐ० ब्रा० २. २० । इत्यादिकं ब्राह्मणविनियोगानुगृह्यते ॥

तमस्मेरा युवतयो युवानं मर्मृज्यमानाः परि यंत्यापः ।

सं शुक्रेभिः शिक्कभी रेवदस्मे दीदायानिध्मो घृतनिर्णिगप्सु ॥ ४ ॥

तं । अस्मेराः । युवतयः । युवानं । मर्मृज्यमानाः । परि । यंति । आपः ।

सः । शुक्रेभिः । शिक्कऽभिः । रेवत् । अस्मे इति । दीदायं । अनिध्मः । घृतऽनिर्निग । अपऽसु ॥ ४ ॥

तमपां नपातमपिमस्मेरा अस्मयमाना दर्पराहता युवतयो युवान युवराजमिव मर्मृज्यमाना अत्यर्थं मलंकृवाणा आपः ॥ मूत्रं शीचालंकारयोः ॥ परि यति । परितो गच्छति प्राप्नुवति । घृतनिर्निग चरणशी लोदकनिर्निजनः । यद्वा निर्निगिति रूपनाम । दीप्तरूपः सोऽपा नपादपिरप्सु मेघातर्गतासु समुद्रगतसु वा मध्यऽनिध्म इधनराहित एव मन अस्मे अस्माकं रेवदनयुक्तमज्ञ यथा भवति तथा शुक्रभिः शुभिर्निर्मलैः शिक्काभिस्तजोभिर्दीदाय । दीप्यते ॥

अस्मे तिस्रो अव्यय्याय नारीर्देवाय देवीर्दिधिपंत्यन्नं ।

कृता इवोप हि प्रसर्से अप्सु स पीयूषं धयति पूर्वमूनां ॥ ५ ॥

अस्मे । तिस्रः । अव्यय्याय । नारीः । देवाय । देवीः । दिधिपंति । अन्नं ।

कृताऽऽव । उप । हि । प्रऽसर्से । अपऽसु । सः । पीयूषं । धयति । पूर्वऽमूनां ॥ ५ ॥

नारीर्नैत्र्यस्त्रिस्रो देवीर्देव्य इकासरस्वतीभारत्याख्या अव्यय्यायाव्यथनायास्मि देवायापां नपातेऽत सोमाख्यं दिधिपति । धारयति ॥ धिप शब्दे ज्ञोहोत्यादिकः । व्यत्ययनात्यादिशः । धातुनामनेकार्थत्वादव धारणार्थः ॥ अप्सूदकेषु कृता इवोपप्रसर्से । प्रसरति ॥ य गती । लिटीरयो र इति र आदेशः । कांदमो हलादिशेषाभावः ॥ यस्मादेव तस्मात्पूर्वमुना पुर्वं ब्रह्मणः सकाशादुत्पन्नानामपां पीयूषं मारभुत् सोमाख्यममृत सोऽपानपादपिधयति । पिबति ॥ ॥ २० ॥

अश्वस्यात्र जनिमास्य च स्वर्दुहो रिषः संपृचः पाहि मृरीन ।

आमासु पृषु परो अप्रमृष्यं नारातयो वि नग्न्नानृतानि ॥ ६ ॥

अश्वस्य । अश्वं । जनिम । अस्य । च । स्वः । दुहः । रिषः । संपृचः । पाहि । मृरीन ।

आमासु । पृषु । परः । अप्रऽमृष्यं । न । नारातयः । वि । नग्न्न । न । अनृतानि ॥ ६ ॥

अत्रास्त्रिजपानपात्सक्तं देवऽश्वस्य जनिम जन्म भवति । अपानप्राधिष्ठितात्समुद्रादुच्चैः श्रवमो ज्ञातत्वात् । किं बह्वना । अस्य च स्वः सुपुत्रणीयस्य सर्वस्य जगतो जन्मास्त्रिजव भवति । अयं हि मेघमध्ये वर्तमानो वृष्टिद्वारेण सर्वं जगज्जनयति । तादृशोऽपानपात्वं दुहो द्रोग्धुरपहर्तु रिषो हिमकस्य च संपृचः सपकात्सूरीभ लोतूनस्त्रान्वाहि । रज । आमास्यपरिपक्रामु पृषु पुरयितव्यास्वप्सु परः परस्ताद्वर्तमानमप्रमृष्यमप्रधुष्यमाणं देवमरातयोऽदातारः पुरुषा न विनशन । न प्राप्नुवति ॥ नगातिर्गोत्रिकर्म । जैत्यङ्गागमः ॥ अनुतानि माया विनो रक्षांसि च न प्राप्नुवति ॥

स्व आ दमे मुदुघा यस्य धेनुः स्वधां पीपाय सुभ्वन्नमति ।

सो अपां नपादृजयन्नस्वधैतर्वमुदेयाय विधते वि भाति ॥ ७ ॥

स्वे । आ । दमे । मुदुघा । यस्य । धेनुः । स्वधां । पीपाय । सुभु । अन्नं । अति ।

सः । अपां । नपात् । ऊर्जयन् । अप्सु । अतः । वमुदेयाय । विधते । वि । भाति ॥ ७ ॥

योऽपानपात स्वे दमे स्वकीये गृहेऽन्तरिक्षलक्षण आसीदति । यस्य च धनुर्मार्थमिका वाक् मुदुघा मुखेन दोग्धव्या भवति । स देवः स्वधां वृष्यदकं पीपाय । वर्धयति ॥ प्यायी वृद्धी । लिङाङोद्यति पीभावः ॥ मुभु मुष्टु भुतं वृष्टेः सकाशादुत्पन्नं हविर्लक्षणमन्नं चाति । भजयति । सोऽपानपातस्वको देव ऊर्जयन् वनं कुर्वन् अप्स्वन्तमेघस्थास्वप्सु मध्ये विधत्ते परिचरते यजमानाय वमुदेयाय धनदानार्थं विभाति । विशेषण दीयते ॥

यो अपस्वा शुचिना दैव्येन ऋतावाजस उर्विया विभाति ।

वया इदन्या भुवनान्यस्य प्र जायन्ते वीरुधश्च प्रजाभिः ॥ ८ ॥

यः । अप्सु । आ । शुचिना । दैव्येन । ऋतवा । अजस्रः । उर्विया । विभाति ।

वयाः । इत् । अन्या । भुवनानि । अस्य । प्र । जायन्ते । वीरुधः । च । प्रजाभिः ॥ ८ ॥

योऽपानपादृतावा । ऋतमित्यदकनाम । तद्वान सत्यवान्वा अजस्रो नित्य एकरूपेण सदा वर्तमान उर्विया उर्विस्तीर्णाऽप्सु मेघस्थाम् मध्ये शुचिना शोचकेन दैव्येन देवसंवाधना तेजसा आ समंताद्विभाति । विशेषण प्रकाशते । अस्यापानपातोऽन्या अन्यानि भुवनानि सर्वाणि भुतजातानि वया इत आवा एव । वीरुध आपधयः प्रजाभिः स्वकीयाभिः पुष्पफलादिभिः सहास्मादेव प्रजायन्ते ॥

पूर्वोक्तं मारस्वतमवस्थापोनप्रीय चरावपां नपादा हीत्येवानुवाक्या । मृचितं च । अपां नप्रे चरुमपा नपादा ह्यस्यादुपस्थं । आ० १० ६ । इति ॥

अपां नपादा ह्यस्यादुपस्थं जिह्मनामूर्ध्वो विद्युतं वसानः ।

तस्य ज्येष्ठं महिमानं वहती हिरण्यवर्णाः परि यन्ति यद्भीः ॥ ९ ॥

अपां । नपात् । आ । हि । अस्यात् । उपस्थं । जिह्मनां । ऊर्ध्वः । विद्युतं । वसानः ।

तस्य । ज्येष्ठं । महिमानं । वहतीः । हिरण्यवर्णाः । परि । यन्ति । यद्भीः ॥ ९ ॥

अपानपातस्वकोऽपिरुपस्थमपामुपस्थानमन्तरिक्षमा ह्यस्यात् । आस्थितवान् आरुढवान् खलु । किं कुर्वन् । जिह्मनां कुटिलगतीनामपां मध्य ऊर्ध्वः स्वयमूर्ध्वं ज्वलन् विद्युतं विद्योतमानं मेघं वसान आक्तादयन् । अन्तरिक्षमास्थाय वर्षणं कृतवान् । तस्य वर्षितुरपानपातो ज्येष्ठ प्रशस्ततमं महिमानं माहात्म्यं वहतीर्वहत्यः सर्वत्र प्रापयत्यो यद्भीर्यद्भी महत्यो हिरण्यवर्णाः । नदीनामेतत् । हिरण्यवर्त्तनमरूपा नद्यः परियन्ति । परितो गच्छन्ति । अपानप्रा महती वृष्टिरस्माकं प्रवाहनायोत्पादितेति कृतज्ञतया तदीयं माहात्म्यं सर्वत्र प्रकटयत्य इव नद्यः प्रवहतीत्यर्थः ॥

हिरण्यरूपः स हिरण्यसंदृग्पां नपात्सेदु हिरण्यवर्णः ।

हिरण्ययात्परि योनेर्निपद्या हिरण्यदा ददत्यन्नमस्मै ॥ १० ॥

हिरण्यरूपः । सः । हिरण्यसंदृक् । अपां । नपात् । सः । इत् । ऊं इति । हिरण्यवर्णः ।

हिरण्ययात् । परि । योनेः । निऽसद्य । हिरण्यदाः । ददति । अन्नं । अस्मै ॥ १० ॥

सोऽपांनपात हिरण्यरूपः । रूप्यत इति रूपं शरीरं । सुवर्णमयशरीरो हितरमणीयशरीरो वा । तथा हिरण्यसंदूकः । सम्यक् पश्यतीति संवृश इन्द्रियाणि । सुवर्णमयाद्रियो हितरमणीयद्रियो वा । भद्रं स एवा पांनपात हिरण्यवर्णो हिरण्यसदृशकातियुक्तः । एवंभूतः सन हिरण्ययात्सुवर्णमयाद्योनेः स्थानात् पर्यपर निषयोपविश्य राजत इति शेषः । अस्मा ईदृखिधायापां नपाति हिरण्यदा दक्षिणारूपस्य सुवर्णस्य दातारो यजमाना अन्नं हविर्लक्षणं ददति । प्रयच्छति ॥ २३ ॥

तदस्यानीकमुत चारु नामापीच्यं वर्धते नष्टुरपां ।

यमिंधते युवतयः समित्था हिरण्यवर्णं घृतमन्नमस्य ॥ ११ ॥

तत् । अस्य । अनीकं । उत । चारु । नाम । अपीच्यं । वर्धते । नष्टुः । अपां ।

यं । इंधते । युवतयः । सं । इत्था । हिरण्यऽवर्णं । घृतं । अन्नं । अस्य ॥ ११ ॥

अस्यापांनपूदवस्यानीकं रश्मिमसमृद्धरूपं शरीरं चारु गोभनं । उत अपि च अस्य नाम मंजा च चारु गोभनं न पातयति न विनाशयतीति नपादिति तद्व्युत्पत्तेः । तदभयमपीच्यं । अतर्हितनामितत् । मघातर्हितं सद्धधते । युवतयः संगमनस्वभावा आपो हिरण्यवर्णं हिरण्यसमानतज्जम यमपांनपातमित्यामुवातरिते समिधते । सम्यक् दीपयति । अस्य च देवस्य घृतं चरणशीलमुदकमन्नं भक्ष्यं । अविधनो ह्यसौ वयुतोऽपिः ॥

अस्मि बहूनामवमाय सख्ये यज्ञविधेम नमसा हविभिः ।

सं सानु माज्मि दिधिषामि विन्मिदधाम्यन्नैः परि वंद ऋग्भिः ॥ १२ ॥

अस्मि । बहूनां । अवमाय । सख्ये । यज्ञः । विधेम । नमसा । हविःऽभिः ।

सं । सानुं । माज्मि । दिधिषामि । विन्मिः । दधामि । अन्नैः । परि । वंदे । ऋक्ऽभिः ॥ १२ ॥

अस्मि पुरोवर्तिन बहूनां देवानामवमायायाय सख्येऽस्माभिः समानस्थानायापा नपाति यज्ञयोगमाध नेर्हविर्भैरुपुरोडाशादिभिर्नमसा नमस्कारेण च विधेम । परिचरम । अस्यापांनपातः सानुं समुक्लितप्रदेशं संभाज्मि । सम्यक् गोधयामि अन्नं करोमि वा ॥ मृत्रं गोचालंकारयोः । चादिनापं विभाप्यत्यस्य निघात प्रतिषेधः ॥ दिधिषामि धारयामि च विन्मिर्भासनं काष्ठं रन ॥ धिष शब्दे । अयं धारणाशोऽपि । जुहोत्या दित्वात शपः स्यः । मिषो व्यत्यथनाडागमः । अभ्यस्तानामादित्यावुदात्तत्वं ॥ दधामि धारयामि धेनु गार्हपत्यादिरूपेणाग्निर्हविर्लक्षणः । तथा ऋग्भिर्मन्त्रैः परिवंदे । परितः स्तोमि ॥

स ई वृषाजनयज्ञामु गर्भं स ई जिणुधयति तं रिहंति ।

सो अपां नपादनभिष्ठातवर्णोऽन्यस्यैवह तन्वा विवेप ॥ १३ ॥

सः । ई । वृषा । अजनयत् । तामुं । गर्भं । सः । ई । जिणुः । धयति । तं । रिहंति ।

सः । अपां । नपात् । अन्नभिष्ठातऽवर्णः । अन्यस्यैव । इह । तन्वा । विवेप ॥ १३ ॥

स ई सोऽयमपांनपातवृक्षो देवो वृषा मेक्षा भुत्वा तामु मेघम्याम्यस्य गर्भमन्नयत् । म्यात्वालमेव गर्भरूपेण वर्णार्थं कृतवानित्यर्थः । गर्भो भुत्वा च स ई सोऽयं माथर्मिको वयुतोऽपिमासा जिणुः पुत्रः सन धयति । मेघम्यास्ताः पिबति । अविधनो ह्यसौ । तं पुत्रम्यानीयमद्विरापश्च रिहति । निहंति ॥ जिह श्राव्वाद्ने । कपिलकाटित्वात्तत्त्विकत्वाः ॥ सोऽयमपांनपातः वृषा सह गुमां निपातितोऽन्नभिस्त्वातवर्णः । प्रमितो स्नातो स्नानः क्षीणो वर्णो यस्य तद्विपरीतोऽत्यर्थं दीणमानः सन इहास्मिन् लोकऽन्यस्यैव । इवशब्दोऽवधारणे । अन्यस्य पार्थिवस्थिवायस्तन्वा शरीरेण काष्ठधनलक्षणेन विवेप । व्याप्तो बभूव ॥ विष्णु व्याप्तः ॥

अस्मिन्पदे परमे तस्थिवांसमध्वस्मभिर्विश्वहा दीदिवांसं ।

आपो नभे घृतमन्नं वहंतीः स्वयमत्कैः परि दीयन्ति यद्हीः ॥१४॥

अस्मिन् । पदे । परमे । तस्थिऽवांसं । अध्वस्मऽभिः । विश्वहा । दीदिऽवांसं ।

आपः । नभे । घृतं । अन्नं । वहंतीः । स्वयं । अत्कैः । परि । दीयन्ति । यद्हीः ॥१४॥

परम उत्कृष्टऽस्मिन्पदेऽन्तरिक्षलक्षणं स्थाने तस्थिवांसं स्थितवन्तमध्वस्मभिर्ध्वमनरहितैस्तेजोभिर्विश्वहा सर्वा-
ण्यहानि दीदिवांसं दीप्यमानमपां नपात् यद्दीयं ह्यो महत्य आपः स्वयमात्मनेवात्कीरतनशीलैः सततगंतुभिः
स्वकीयै रूपैः परिदीयति । परिगच्छति ॥ दीयति गतिकर्मा । दीङ् ल्यप् । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥ किं कुर्वत्यः ।
नभेऽपां नपाति घृतं क्षरणशीलोदकात्मकमन्नं वहंतीर्वहंत्यः ॥

अयांसमग्रे सुश्रितिं जनायायांसमु मघवन्नः सुवृत्तिं ।

विश्वं तद्भद्रं यदवन्ति देवा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥१५॥

अयांसं । अग्रे । सुऽश्रितिं । जनाय । अयांसं । ऊं इति । मघवन्तऽभ्यः । सुऽवृत्तिं ।

विश्वं । तत् । भद्रं । यत् । अवन्ति । देवाः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥१५॥

हे अग्रे सुश्रितिं शोभननिवासं त्वामयांसं । उपागच्छं । क्रिमर्थं । जनाय । अस्मदीयपुत्रादिजननार्थं । तथा
मघवन्नो हविर्लक्षणधनयुक्तभ्यो यजमानभ्यश्च सुवृत्तिं शोभनावर्जकं त्वद्विषयं स्तोत्रमयांसं । उपागच्छं ॥ यम
उपरमे ॥ अतः कारणाद्यद्भद्रं सर्वं देवा अवन्ति रक्षन्ति विश्वं सर्वं तद्भद्रमस्माकं भवतु । सुवीराः मुपुत्रा वयं
विदथे यज्ञं गृहं वा बृहत् प्रोढं स्तोत्रं वदेम । उच्चारयाम ॥ ॥२४॥

तुभ्यमिति पठुच चतुर्थं मुक्तं गार्त्तमदं जागतं । प्रथमाया इन्द्रो मधुश्च देवता । द्वितीयाया महतो माध-
वश्च । तृतीयायास्त्वष्टा शुक्रश्च । चतुर्थ्या अग्निः शुचिश्च । पंचम्या इन्द्रो नभश्च । षष्ठ्या मित्रावरुणौ नभस्त्वश्च ॥
तथा चानुक्रांतं । तुभ्यं पठुतव्यं तु जागतं त्विति ॥ दशरात्रे षष्ठऽहनि ऋतुयाजेषु ऋक्शिरस्कैः प्रथेः प्रथितव्यं
यष्टव्यं च । तत्राद्यानां षणां प्रेषाणामुपरिष्ठादेव ताः पठुचोऽहोरात्रादिभिः क्रमेणावपनीयाः । तथा च
सूचितं । उपरिष्ठात्पठुच ऋतुयाजानामित्युपक्रम्य तुभ्यं हिनवानो वसिष्ठ गा अप इति द्वादशैत्यंतं । आ० ८. १. ॥

तुभ्यं हिनवानो वसिष्ठ गा अपोऽधुश्चन्सीमविभिर्दिभिर्नरः ।

पिबेदं स्वाहा प्रहुतं वषट्कृतं होत्रादा सोमं प्रथमो य ईशिषे ॥१॥

तुभ्यं । हिनवानः । वसिष्ठ । गाः । अपः । अधुश्च । सीं । अविऽभिः । अदिऽभिः । नरः ।

पिबे । इन्द्र । स्वाहा । प्रहुतं । वषट्कृतं । होत्रात् । आ । सोमं । प्रथमः । यः । ईशिषे ॥१॥

हे इन्द्र तुभ्यं त्वदर्थं हिनवानः प्रियमाणः सोमो गा गोविकाराणि दधिपयःप्रभृतीनि अपणद्रव्याणि
वसतीवर्याख्या अपश्च वसिष्ठ । वस्ते । आच्छादयति । तैः संयुज्यत इत्यर्थः । नरो यज्ञस्य नेतारोऽध्वर्यवश्च
सोमं न सोममविभिर्वैवात्मयैर्दशापवित्रैरद्विभिर्यावभिश्चाधुक्ष्ण । अक्षारयन । यावभिरभिषृज्य दशापवित्रैक
पुनतीत्यर्थः । हे इन्द्र यस्त्वमीशिषे । सर्वस्य जगत ईश्वरो भवसि त्वं प्रथमोऽन्यभ्यो देवेभ्यः पूर्वभावी सन्न स्वाहा
स्वाहाकारिण प्रहुतं प्रकर्षणार्थं चित्र वषट्कृतं वषट्कारेण च त्यक्तं तं सोमं होत्रादोतुर्यागादा समन्तात्पिब ॥

यज्ञैः संमिश्राः गृषतीभिर्ऋष्टिभिर्यामञ्जुभ्रासो अंजिषु प्रिया उत ।

आसद्या बर्हिर्भरतस्य सूनवः पोत्रादा सोमं पिबता दिवो नरः ॥२॥

यज्ञैः। संऽमिध्याः। पृषतीभिः। ऋष्टिभिः। यामन। शुभासः। अंजिषु। प्रियाः। उत।
आऽसद्य। बर्हिः। भरतस्य। मूनवः। पोचात। आ। सोमं। पिबत। दिवः। नरः॥२॥

हे मरुतो यज्ञिर्यशः संमिध्याः संयुक्ताः पृषतीभिः स्ववाहनभुताभिः पृषतीभिर्वडवाभिर्युक्तं यामन यामनि
गमनसाधनं रथेऽवस्थिता ऋष्टिभिः स्वकीर्यरायुधिः शुभासः शुभाः शोभमानाः। उतशब्दार्थः। अंजिष्व-
भरतैषु प्रियाश्च हे भरतस्य मूनवः सर्वस्य जगतो भर्तु रुद्रस्य पुत्रा दिवो नरो दिवोऽतरिणस्य नतारः एव-
भुता हे मरुतः ते यूय बर्हिरास्तीर्णं बर्हिष्यामद्योपविश्य पोचात पोतुर्यागात् सोममापिबत ॥

तृतीयसवनेऽमेव न इत्येषा नष्टः प्रस्थितयाज्या च। तथा च सुवित। अमेव नः मुहवा आ हि गतं नद्रा-
विष्णु पिबतं मध्वो अस्य। आ० ५ प। इति ॥

अमेव नः मुहवा आ हि गतं न नि बर्हिषि सदतना रणिष्टन।

अथा मंदस्व जुजुषाणो अंधमस्वष्टदेभिर्जनिभिः मुमङ्गणः॥३॥

अमाऽडव। नः। मुऽहवाः। आ। हि। गतं न। नि। बर्हिषि। सदतन। रणिष्टन।

अथ। मंदस्व। जुजुषाणः। अंधमः। त्वष्टः। देवेभिः। जनिभिः। मुमतऽगणः॥३॥

इवशब्दोऽवधारणः। हे मुहवाः शोभनाहानास्त्वष्टृप्रभृतयो नोऽस्मान् अमेव सहवागतन। आगच्छत ॥
गमेष्कादसः शपो लुक्। तप्तनप्तनयनाद्यति तन्वादेशः। हिशब्दः पुरणः॥ आगत्य च बर्हिषि वयामास्तीर्णं
निषदतन। निषणा भवत ॥ मंदस्कादसः मीढादेशाभावः॥ उपविश्य च रणिष्टन। रमभ्य ॥ रण शब्दार्थः।
अत्र कीडायां वर्तते धातूनामनेकार्थत्वात्। अस्माच्छादसो लुङ्। पूर्ववत्तन्वादेशः॥ अथानतर हे त्वष्टः
देवभिरन्येदेवैर्जनिभिर्देवपत्नीभिश्च मुमङ्गणः शोभनगणस्त्वमधमः सोमलक्षणस्याज्ञस्य ॥ द्वितीयार्थं पष्ठो ॥
सोमलक्षणमत्र जुजुषाणः सेवमानो मदस्व। तृप्तो भव ॥

आ वंशि देवाँ उह विप्र यशि चोशन्होतनि षंदा योनिषु त्रिषु।

प्रति वीहि प्रस्थितं सेम्यं मधु पिवाग्नीध्रात्तव भागस्य तृष्णुहि॥४॥

आ। वंशि। देवान। उह। विप्र। यशि। च। उशन। होतः। नि। मद। योनिषु। त्रिषु।

प्रति। वीहि। प्रऽस्थितं। सेम्यं। मधु। पिब। आग्नीध्रात्। तव। भागस्य। तृष्णुहि॥४॥

हे विप्र मेधावत्तपि देवान यष्ट्यानिद्रादीनावां। आवह। यज्ञि च। तान्यत्र च। हे होतृदेवानामा-
ह्नातस्त्वं चोशन्नस्मदीयं कामयमानः मन त्रिषु योनिषु स्थानेषु गार्हपत्यादिलक्षणेषु निषद। उपविश।
उपविश्य च प्रस्थितं होमार्थमुत्तरवदि प्रत्यानीत सोम्य सोममय मधु प्रतिवीहि। प्रतिकामयम्। कामयित्वा
चाग्नीध्रादग्नीध्रयागात्सोमं पिब। पीत्वा च तव भागस्य त्वदीयेन भागेन तृष्णुहि। तृप्तो भव ॥

एष स्य ते तन्वा नृम्णवर्धनः सह ओजः प्रदिवि वाङ्मोहितः।

तुभ्यं सुतो मघवन्तुभ्यमाभृतस्त्वमस्य ब्राह्मणादा तृपन्पिब॥५॥

एषः। स्यः। ते। तन्वः। नृम्णऽवर्धनः। सहः। ओजः। प्रऽदिवि। वाङ्मोः। हितः।

तुभ्यं। सुतः। मघऽवन। तुभ्यं। आऽभृतः। त्वं। अस्य। ब्राह्मणात्। आ। तृपत। पिब॥५॥

हे इन्द्र स्यः स एष सोमस्ते तव तन्वः शरीरस्य नृम्णवर्धनः, वलस्य वर्धकः। तुभ्यं सुत इत्युत्तरव संबंधः।
येन सोमेन प्रदिवि पुराणे त्वयि बाङ्मोर्हसयोः सहः परंपरामुभवन्नलक्षण सामर्थ्यमोजसत्कारणभूत बलं च
हितः। निहितं भवति ॥ लिङ्गव्यत्ययः ॥ हे मघवन धनवत्तिन्द्र तुभ्य त्वदर्थं तादृशः सोमः सुतोऽध्वर्युभिरभि-

पुतः । तृभ्यं होतुमाभुतः । उत्तरवेद्यां प्रत्याहृतश्च । अख्येयं सोमं ब्राह्मणात् ब्राह्मणाच्छंसिनो यागानृपत् तृथं-
स्त्वमापिब । अभिमुख्येन पिब ॥ क्रियायहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वादस्यति चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥

जुषेथां यज्ञं बोधतं हवस्य मे सत्तो होता निविदः पूर्या अनु ।

अच्छा राजाना नम एत्यावृतं प्रशास्वादा पिबतं सोम्यं मधु ॥ ६ ॥

जुषेथां । यज्ञं । बोधतं । हवस्य । मे । सत्तः । होता । निऽविदः । पूर्याः । अनु ।

अच्छ । राजाना । नमः । एति । आऽवृतं । प्रऽशास्वात् । आ । पिबतं । सोम्यं । मधु ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणा मदीयमिमं यज्ञं जुषेथां । भवेथां । मे मम हवस्य हवमाह्वानं ॥ पुर्ववत्कर्मणि षष्ठी ॥
बोधतं । अवगच्छतं । तथा सत्तो निपणोऽस्मदीयो होता पूर्याश्चिरंतनीर्निविदः ॥ वाङ्मामेतत् ॥ शस्त्रलक्षणा
वाचोऽनु शंसतीति शेषः । उन्नातुभिः कृतस्य स्तोत्रस्यानुगुण्येनाद्यादीनि शस्त्राणि शंसतीत्यर्थः । अपि च नमः
सोमलक्षणमज्ञमावृतमुत्विग्भिर्वेष्टितं राजाना राजमानां युवामच्छाभिमुख्येनेति । गच्छति प्राप्नोति । तादृशं
सोम्यं सोममयं मधु मादकं हविः प्रशास्वात् प्रशानुर्यागादापिबतं । अभिमुख्येन पिबतं ॥ ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थानुतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कमुपालसाम्राज्यधुरंधरेण साधणाचार्येण
विरचिते माधवीयं वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ द्वितीयाष्टकस्याष्टमोऽध्याय आरभ्यते । द्वितीयमंडलस्य चतुर्थीनुवाके मंदस्वेति पठुचं पंचमं भुक्तं
गार्त्तमद । मदस्वेत्यनुक्रातं । पूर्वच ऋतयं तु जागतं त्विति तुशब्दप्रयोगादिदमपि जागतमुतयं । तत्राद्यास्तस्र
अचो द्रविणोदोदेवताकाः पचम्याश्चिनी यष्ट्याप्रेयी ॥ दशरात्रे षष्ठेऽहनि अतुयात्रेषु प्रैषानुक्शिरस्कान् कृत्वा
तैः प्रैषैः प्रैषितव्यं यष्टयं च । तत्र सप्तमादीनां प्रैषाणामुपरिष्ठात् मंदस्वेत्याद्याः पठुचः क्रमेण प्रैषणीयाः ।
मुचं तु पूर्वमेवोदाहृत ॥

मंदस्व होत्रादनु जोषमंधसोऽध्वर्यवः स पूर्या वष्ट्यासिचं ।

तस्मा एतं भरत तद्वशो ददिहोत्रात्सोमं द्रविणोदः पिबं ऋतुभिः ॥ १ ॥

मंदस्व । होत्रात् । अनु । जोषं । अंधसः । अध्वर्यवः । सः । पूर्या । वष्टि । आऽसिचं ।

तस्मि । एतं । भरत । तत् । वशः । ददिः । होत्रात् । सोमं । द्रविणः । उदः । पिबं । ऋतुऽभिः ॥ १ ॥

हे द्रविणोदो द्रविणमो धनस्य दातारतन्नामक देव अध्वर्यवः देवानामन्नरूपस्य सोमस्य सोमेन होत्रात्
होतृकर्तृकाद्यागादनु जोषं प्रीतिमनु मदस्व । हे अध्वर्यवः स द्रविणोदाः पूर्या संपूर्यामासिचं सिच्यमानामा-
हति वष्टि । कामयते । अतस्तस्मि द्रविणोदसेऽप्य एतं सोमं भरत । प्रापयत । तद्वशस्तत्कामो द्रविणोदा
ददिदाता युष्माकमभीष्टफलस्य दाता भवतीति शेषः । किंच हे द्रविणोदो होत्रात् होतुर्यागात् ऋतुभिरिष-
भासाभिमानिभिश्चतुर्देवैः सह सोमं पिब ॥ °

यमु पूर्वमहुवे तमिदं हुवे सेदु हव्यो ददियो नाम पत्यते ।

अध्वर्युभिः प्रस्थितं सोम्यं मधु पोचात्सोमं द्रविणोदः पिवं ऋतुभिः ॥२॥

यां ऊं इति । पूर्वं । अहुवे । तं । उदं । हुवे । सः । उत । ऊं इति । हव्यः । ददिः । यः । नाम । पत्यते ।

अध्वर्युभिः । प्रस्थितं । सोम्यं । मधु । पोचात् । सोमं । द्रविणः । उदः । पिवं । ऋतुभिः ॥२॥

हे द्रविणोदो यमु यं त्वामेव पुर्वं होतुकर्तुके सोमयागेऽहवे । आहतवानस्मि इदं मप्रति तं तमेव पोतु-
कर्तुके सोमयागे हवे । आहयामि । मतं स एव द्रविणोदा हव्यो हातयः ॥ उ इति पुरगे ॥ ददिरमीष्टफलस्य
दाता यो नाम यः खलु पत्यते देवतात्वेनष्ट तस्मै द्रविणोदसो सोम्यं सोमात्मकं मध्वध्वर्युभिः प्रस्थितं प्रणीत-
मासीत् । हे द्रविणोदः पोचात् पोतुर्यागादृतुभिर्जमंजकैः सह सोमं पिव ॥

मेद्यंतु ते वह्नयो येभिरीयसेऽरिषण्यन्वीळ्यस्वा वनस्पते ।

आयूया धृष्णो अभिगूया त्वं नेष्टात्सोमं द्रविणोदः पिवं ऋतुभिः ॥३॥

मेद्यंतु । ते । वह्नयः । येभिः । ईयसे । अरिषण्यन् । वीळ्यस्व । वनस्पते ।

आऽयूयां धृष्णो इति । अभिऽगूयां । त्वं । नेष्टात् । सोमं । द्रविणः । उदः । पिवं । ऋतुभिः ॥३॥

हे द्रविणोदो येभिर्वह्निरीयसे प्राप्नोषि ॥ इतव वह्नयो वीढार इति यास्केनोक्तत्वात् । मि० ८ ३ ॥ ते
मेद्यंतु । तृथंतु । हे वनस्पते वनानां पते अरिषण्यन् अहिंसन वीर्ययन् । वीढीभव । हे धृष्णो धर्मकं त्वमायुयागस्य
अभिगूयांस्य नेष्टात् नेष्टुर्यागादृतुभिः सह मज्जकैः सह सोमं पिव ॥

अपाहोचादुत पोचादमत्तोत नेष्टादनुपत प्रयो हितं ।

तुरीयं पात्रममृक्तममत्यं द्रविणोदाः पिवतु द्राविणोदसः ॥४॥

अपात् । होचात् । उत । पोचात् । अमत्त । उत । नेष्टात् । अनुपत । प्रयः । हितं ।

तुरीयं । पात्रं । अमृक्तं । अमत्यं । द्रविणः । उदाः । पिवतु । द्राविणः । उदसः ॥४॥

अक्तावाकस्यं । यो द्रविणोदा होचादोतुर्यागात् सोममपात् पीतवान् उत किंच पोचात्पोतुर्यागादमत्त
सोमं पीत्वामाद्यत । उत अपि च नेष्टात् नेष्टुर्यागादित दत्तं प्रयो देवानामन्नरूपं सोममनुपत । अमेविट । स
द्राविणोदसो हवीरूपद्रविणस्य प्रदातृभ्य ऋत्विग्भ्या हितः ॥ ऋत्विजोऽत्र द्रविणोदस उच्यते इतिपो
दातारस्तं चैनं जनयति । नि० ८ २ । इति यास्केनोक्तत्वात् ॥ तादृशो द्रविणोदा अमृक्त दशापविचणामुष्टम
मत्तमभरणसाधनं तुरीयं पात्रं चतुर्थपात्रस्य सोमं पिवतु ॥

अवाचमद्य यय्यं नृवाहनं रथं युंजाथामिह वां विमोचनं ।

पृक्तं हवीषि मधुना हि कं गतमथा सोमं पिवतं वाजिनीवम् ॥५॥

अवाचं । अद्य । यय्यं । नृवाहनं । रथं । युंजाथां । इह । वां । विमोचनं ।

पृक्तं । हवीषि । मधुना । आ । हि । कं । गतं । अथ । सोमं । पिवतं । वाजिनीवम्

इति वाजिनीवम् ॥५॥

हे अश्विनी अथास्मिन्नहनि यय्यं ययि गंतारं नृवाहनं नवोयुवयोर्वीढारमिह यज्ञे वा युवयोर्विमोचन
विमोचयितारं रथमवाचं यथावाग्भवति तथा युंजाथा । किंच मधुना त्वादुरमेन हवीषि पृक्तं । संयोजयत ।

अथ वा गतं । आगच्छत ॥ हि कर्मति पुरणे ॥ अथानंतरं हे वाजिनीवसू । वाज एव वाजिनी । अत्रेन
वासयितारी बलवधेना वा सोम पिवतं ॥

जोष्ये समिधं जोष्याहुतिं जोषि ब्रह्म जन्यं जोषि सुष्टुतिं ।

विश्वेभिर्विश्वाँ ऋतुना वसो मह उगन्देवाँ उगन्तः पायया हविः ॥६॥

जोषि । अग्ने । संऽडधं । जोषि । आऽहुतिं । जोषि । ब्रह्म । जन्यं । जोषि । सुऽस्तुतिं ।

विश्वेभिः । विश्वान् । ऋतुना । वसो इति । महः । उगन् । देवान् । उगन्तः ।

पायय । हविः ॥६॥

हे अपि समिधं जोषि । जुषस्व । आहुतिं जोषि । जुषस्व । ब्रह्म शस्त्रं जन्यं जनेभ्यो हितं जोषि । जुषस्व ।
सुष्टुतिं शोभनस्तोत्रं जोषि । जुषस्व । किंच वसो सर्वपांमावासभुत हे अपि उगन्तः कामयमानान महो महतो
विश्वान सर्वाँदेवान् उगन् कामयमानस्त्वमृतुना तपस्वमंजकन सह तथा विश्वेभिः सर्वदेवैः सह हविर्हवीरूपं
सोम पायय ॥ १॥

उद् य इत्येकादशर्चं पष्ठ मुक्तं गार्त्तमदं त्रिष्टुभं सवितृदेवताकं । अत्रानुक्रमणिका । उद् य एकादश
सावित्रमिति ॥ बृहद् दशरात्रं पंष्टऽहनि विश्वदेवशस्त्र एतत्मुक्तं सावित्रनिविदानीयं । बृहद्वैदित खंडे
सूत्रित । पष्ठस्योद् य देव इति गार्त्तमदं । आ० ८. ८. इति ॥

उद् य देवः सविता सवायं शश्वत्तमं तदपा वहिरस्यात् ।

नूनं देवेभ्यो वि हि धाति रत्नमथाभजद्भीतिहोत्रं स्वस्तौ ॥१॥

उत् । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । सवायं । शश्वत्तमं । तत्ऽअपाः । वहिः । अस्यात् ।

नूनं । देवेभ्यः । वि । हि । धाति । रत्नं । अथ । आ । अभजत् । वीतिहोत्रं । स्वस्तौ ॥१॥

स्यः स देवो द्योतमानः सविता सवायं लोकानां प्रसवायानुज्ञाधि शश्वत्तमं प्रतिदिनमुदस्थात् । उक्तिर्धृति ।
कीदृशः सविता । तदपाः तत्प्रसवकर्मा ॥ अपः अग्र इति कर्मनामसु पाठात् ॥ वहिर्वांटा जगतां । किंच नूनं
संप्रति देवेभ्यः स्तोतृभ्यो रत्नं धनं वि हि धाति । प्रयत्नति ॥ हीति पुरणे ॥ अथ अपि च वीतिहोत्रं कांतयज्ञ
यजमानं स्वस्तावविनाशि जेमऽभजत् । भागिन करोतु । यद्यपि स्वस्तिशब्दो विभक्त्यतिनिर्दिष्टशब्दपरस्तथाप्य-
पर्यवमानादर्थपरो भवति ॥

विश्वस्य हि श्रुष्टये देव ऊर्ध्वः प्र बाहवा पृथुपाणिः सिसर्ति ।

आपश्चिदस्य व्रत आ निमृया अयं चिद्वातो रमते परिज्मन् ॥२॥

विश्वस्य । हि । श्रुष्टये । देवः । ऊर्ध्वः । प्र । बाहवा । पृथुऽपाणिः । सिसर्ति ।

आपः । चित् । अस्य । व्रते । आ । निऽमृयाः । अयं । चित् । वातः । रमते । परिऽज्मन् ॥२॥

देवो द्योतमानः सविता पृथुपाणिर्महत्करो विश्वस्य श्रुष्टये जगतः मुखयोर्ध्व उन्नतः सन बाहवा बाह
प्रसिसर्ति । प्रसारयति । आपश्चित् आपोऽप्यस्य व्रते प्रसवाख्ये कर्मणि सति ॥ व्रतं कर्षरमिति तन्नामसु
पाठात् ॥ आ स्यंदत इति शेषः । ताश्च निमृया नितरां शोधयित्वो गंगादिरूपेण जगत्पावयंतीत्यर्थः । अयं
चिद्वातोऽयमपि वायुः परिज्मन् परितो गते व्याप्तिऽंतरिचे रमते ॥

आशुभिश्चिद्यान्वि मुचाति नूनमरीरमदतमानं चिदेतोः ।

अस्यपूर्णं चिन्त्ययाँ अविष्यामनु व्रतं सवितुर्मोक्षागात् ॥३॥

आशुभिः। चित्। यान्। वि। मुचाति। नूनं। अरीरमत्। अतमानं। चित्। एतोः।

अस्यपूर्णं। चित्। नि। अयान्। अविष्यां। अनु। व्रतं। सवितुः। मोक्षी। आ। अगात् ॥३॥

यान गच्छन् सविताशुभिश्चिदीघगामिभिरपि रश्मिभिर्विमुचाति । विमुच्यते । नूनमिति पुरणः । अतमानं चित्तमतत गच्छतमपि जलमतोगमनादरीरमत । उपरमयति । किञ्च अह्यपूर्णं । अहिमाहतार शत्रुमर्षत्यभिगच्छतीत्यह्यर्षवः । तेषामर्षविष्यां गमनेच्छा न्ययान् । नियच्छति । सवितुः प्रेरकस्य सूर्यस्य व्रतं कर्मानुपस्थात्मोक्षी रात्रिः । मोक्षी मोक्षीति रात्रिनामसु पाठात् ॥ आगात् । आगच्छति । सवितुश्चोपरतो रात्रि रागच्छतीति यावत् ॥

पुनः समव्यद्विततं वयंती मध्या कर्तोऽन्यिधाच्छक्न धीरः ।

उत्संहायास्याद्भृपतूरदधररमतिः सविता देव आगात् ॥४॥

पुनरिति। सं। अव्यत्। वि। ततं। वयंती। मध्या। कर्ती। नि। अधात्। शक्न। धीरः।

उत्। सं। हाय। अस्यात्। वि। ऋतून। अदधः। अरमतिः। सविता। देवः। आ।

अगात् ॥४॥

वयंती वस्व वयंती नारीव रात्रिर्विततमालोकं पुनः समव्यत । सविष्टयते । पुनःशब्दः पुनर्गुरव्यवमकार्षीदिति द्योतयति । धीरः प्रज्ञोऽपि सर्वो लोकः कर्तोः क्रियमाणं कर्म ॥ कर्तोः कर्तव्य इति तन्नामसु पाठात् ॥ शक्न कर्तुं शक्यमपि मध्या मध्य उपक्रात कर्मापरिममाण्यर्थः । न्यधात् । निहितवान् । सवितुर्युपरत इति शेषः । सर्वो लोकः संहाय शय्या विहायोदम्यात् । अर्वागष्ट कर्म कर्तुं पुनरुत्तिष्ठति ॥ सपुत्रो जहातिः शय्या परित्यागि वर्तते । तथा च श्रूयते । कलिः शयानो भवति मज्जिहानसु द्वापरः । ए० ब्रा० ७. १५ । इति । सविता सर्वस्य प्रसविता सूर्याऽरमतिरनूपरतिर्देवो द्योतमान आगात् । आगच्छति । उदतीति यावत् । ऋतुन काल विज्ञेयश्च व्यदधः । विदारयति ॥

नानाकांसि दुर्या विश्वमायुर्वि तिष्ठते प्रभवः शोको अग्नेः ।

ज्येष्ठं माता सूनवे भागमाधादन्वस्य केतमिपितं सवित्रा ॥५॥

नाना। ओकांसि। दुर्यः। विश्वं। आयुः। वि। तिष्ठते। प्रभवः। शोकः। अग्नेः।

ज्येष्ठं। माता। सूनवे। भागं। आ। अधात्। अनु। अस्य। केतं। इपितं। सवित्रा ॥५॥

प्रभवः प्रभुतोऽपि शोकस्तज्जो दुर्यो गृह्यो गृह भवो नानाकांसि यजमानानां पृथग्भुताग्निहवितिष्ठते । अधितिष्ठति । विश्वमायुः सर्वमन्नं चाधितिष्ठति ॥ आयुः सृजित्यन्ननामसु पाठात् ॥ मातोषाः सवित्रान्विपितं प्रपितमस्य केतं प्रज्ञापकमयेत्येष्टं प्रथममपिहोत्राख्यं भागं सूनवेऽपय अधात् । आदधाति ॥ ॥२॥

समाववर्ति विष्टितो जिगीषुर्विशेषां कामश्चरताममभृत ।

शश्वौ अपो विकृतं हित्व्यागादनु व्रतं सवितुर्देव्यस्य ॥६॥

सं। आववर्ति। वि। स्थितः। जिगीषुः। विशेषां। कामः। चरतां। अमा। अभृत।

शश्वान्। अपः। वि। कृतं। हित्वी। आ। अगात्। अनु। व्रतं। सवितुः। देव्यस्य ॥६॥

जिगीषुर्विजयेच्छुयोदा विप्रितो युदार्थं प्रस्थितः समावर्तते*। समावर्तयति । विश्वेषां सर्वेषां चरतां जंगमानाममा । अमा दम इति गृहनामसु पाठात् । गृहं प्रति कामोऽभूत् । भवति । शश्वान् नित्यं कर्मरतोऽपः कर्म विकृतमर्धकृत हिल्वी हिल्वागात् । गृहभागच्छति । एतत्सर्वं देवस्य दिवि भवस्य सवितुः प्रेरकस्य मुर्यस्य व्रतमस्ममयास्य कर्मानु जायत इत्यर्थः ॥

त्वया हितमयमप्सु भागं धन्वान्वा मृगयसो वि तस्युः ।
वनानि विभ्यो नकिरस्य तानि व्रता देवस्य सवितुर्मिनन्ति ॥ ७ ॥
त्वया हितं । अयं । अपऽसु । भागं । धन्वं । अनु । आ । मृगयसः । वि । तस्युः ।
वनानि । विऽभ्यः । नकिः । अस्य । तानि । व्रता । देवस्य । सवितुः । मिनन्ति ॥ ७ ॥

हे सवितस्त्वयाप्सवन्तरि दे ॥ आपः पृथिवीत्यन्तरिक्षनामसु पाठात् ॥ जनार्धार वा हितं निहितमयमपं संबन्धिनं भागं धन्वान् निज्जन्मप्रदेशप्वरणेषु मृगयसो मृगयमाणा मृगा आ समन्ताद्वितस्युः । अधितिष्ठति । किंच वनानि वृक्षा विभ्यः पक्षिभ्य आवासादिरूपेण त्वया भागो दत्तः । अस्य देवस्य सवितुस्तानि तादृशानि व्रता व्रतानि कर्माणि नकिर्मिनन्ति । कऽपि न हिंसति ॥

याद्राध्यं वरुणो योनिमप्यमनिशितं निमिपि जर्भुराणः ।
विश्वो मार्ताडो व्रजमा पशुर्गात्स्यशो जन्मानि सविता व्याकः ॥ ८ ॥
यात्ऽराध्यं । वरुणः । योनिं । अयं । अनिऽशितं । निऽमिपि । जर्भुराणः ।
विश्वः । मार्ताडः । व्रजं । आ । पशुः । गात् । स्यऽशः । जन्मानि । सविता । वि ।
आ । अकरित्यकः ॥ ८ ॥

वरुणो याद्राध्यं यातां गच्छतां राध्यं राधनीयमप्यमाप्तुं योग्यमनिशितमतीक्षणं । मुखकरमिति यावत् । योनिं स्थानं निमिपि निमपे सवितुरस्तमध्ये सति विश्वमार्थं प्राणिभ्यः प्रयच्छति । वरुणस्य रात्रिर्निर्वाहकत्वात् । जर्भुराणो भृशं गच्छन् विश्वः सर्वो मार्ताडो मृताद्विघ्नादंडादुत्पद्यमानः पक्ष्यागात् । आगच्छति । विश्वः पशुरपि व्रजं गोष्ठमागात् । सविता प्रेरकः स्यशः स्थानं स्थानं जन्मानि जातानि भूतानि व्याकः । पृथगकार्षीत् ॥

न यस्यंदो वरुणो न मिचो व्रतमयमा न मिनन्ति रुद्रः ।
नारातयस्तमिदं स्वस्ति हुवे देवं सवितारं नमोभिः ॥ ९ ॥
न । यस्य । इंद्रः । वरुणः । न । मिचः । व्रतं । अयमा । न । मिनन्ति । रुद्रः ।
न । अरातयः । तं । इदं । स्वस्ति । हुवे । देवं । सवितारं । नमःऽभिः ॥ ९ ॥

यस्य सवितुर्देवस्य व्रतं प्रमवाख्यं कर्मद्रो न मिनाति । न हिनस्ति । वरुणस्य न मिनाति मिचश्चार्थमा च न मिनाति रुद्रस्य न मिनाति । अरातयोऽमुरास्य न मिमति ॥ मिनातीति श्रुतमाख्यातं यथायोगं विपरि-
णामेन प्रत्येकमभिसंबध्यते ॥ तं सवितारं सर्वस्य प्रेरकं देवं योतमानमिदमिदानीं नमोभिरन्नरूपहविर्भिः
मह ॥ नम आर्चयित्वन्ननामसु पाठात् ॥ स्वस्ति चेमाय इवे । सोमि ॥

भागं धियं वाजयंतः पुरंधिं नराशंसो यास्पतिर्नो अब्याः ।
आये वामस्य संगुणे रयीणां प्रिया देवस्य सवितुः स्याम ॥ १० ॥

भगं । धियं । वाजयंतः । पुरंऽधि । नरागंसः । प्राःपतिः । नः । अय्याः ।

आंऽअये । वामस्य । संऽगथे । रयीणां । प्रियाः । देवस्य । सवितुः । स्याम ॥ १० ॥

भगं भजनीयं धियं ध्यातव्यं पुरं पुरस्य धारयितारं बह्व्रजं वा सवितारं ॥ पुरं पुरं धिं धिरिति यास्कः ॥ वाजयंतो वाजिनं बलिनं कुर्वतः ॥ विभक्तिव्यत्ययः ॥ नः स्तुवतोऽस्मान् नरागंसो नरः शसनीयो याम्यतिर्देव पत्नीनां पतिश्चंद्रमा पतिर्वा ॥ तथा च श्रूयते कंदामि वै सा इति उत या व्यतु देवपत्नीः । अ० ५ ४६ ८ । इति च ॥ सवितायाः । अयात । किंच वामस्य धनस्य रयीणां पशुना च ॥ तथा च श्रूयते पशवो वै रयि रिति ॥ आय आगमने संगथे संगमने च निमित्ते देवस्य योतमानस्य सवितुः प्रेरकस्य वयं प्रियाः स्याम । भवम ॥

अस्मभ्यं तद्विवो अद्भ्यः पृथिव्यास्त्वया दत्तं काम्यं राध आ गात ।

शं यत्स्तोतृभ्यं आपये भवत्युरुगंसाय सवितर्जरिचे ॥ ११ ॥

अस्मभ्यं । तत् । दिवः । अतऽभ्यः । पृथिव्याः । त्वया । दत्तं । काम्यं । राधः । आ । गात ।

शं । यत् । स्तोतृभ्यः । आपये । भवति । उरुऽगंसाय । सवितः । जरिचे ॥ ११ ॥

हे सवितः अस्मभ्यं त्वया दत्तं तत् प्रमद काम्यं कमनीयं राधो धनं दिवो लोकोकात् अहोऽतरि च लोकात् पृथिव्या भूमिस्था गात । आगच्छतु । किंच स्तोतृभ्यः स्तोतृणामापये वर्धये तद्वज्राय यदनं शं मुखकरं भवति भवत उरुगंसाय बह्व्रजं तथै जरिचे स्तोत्रे मह्यं ॥ जरिता कारुरिति स्तोतृणाममुं पाठात् ॥ हे सवितः तत्पयच्छ ॥ ॥ ३ ॥

यावाण्वित्यष्टर्चं सप्तमं सूक्तं गार्ग्यमदं विष्टुभमाश्रितं यावाण्ववाष्टावाश्रितमित्यनुक्रातत्वात् ॥ प्रवर्ग्येऽभिष्टुवं पूर्वं पठनेऽस्य विनियोगः । सूचितं च । यावाण्वित्युक्तं यावापृथिवी । आ० ४ ६ । इति ॥ प्रातरनुवाकादि नगस्त्रयोरपीदं सूक्तं । सूचितं च । यावाण्वयं नामत्याभ्यामिति वीणि । आ० ४ १५ । इति ॥

यावाण्वेव तदिदं जरथे गृध्रव वृशं निधिमतमच्छ ।

ब्रह्माण्वेव विदथे उक्थगंसा दृतेव हव्या जन्या पुरुचा ॥ १२ ॥

यावाणाऽडव । तत् । इत् । अथे । जरथे इति । गृध्राऽडव । वृशं । निधिऽमतं । अच्छ ।

ब्रह्माणाऽडव । विदथे । उक्थऽगंसा । दृताऽडव । हव्या । जन्या । पुरुऽचा ॥ १२ ॥

हे अश्विनी यावाण्वेव अराति प्रति प्रपिता पापाणाविव तदर्थं ॥ अर्धधातोरर्थशब्दः । अर्थोऽतिरिति यास्कः । नि० १. १८ ॥ तमरातिमित्यर्थः । इदिति पुरणः । जरथे । जरथे । अराति वाधया । यत्र यथा गृहं यावाणां क्षिप्ता तदानीमिव शीघ्रं गच्छतस्तथा तत् तमर्थं गतारं जरथे । शीघ्रं गत्या मृतमित्यर्थः ॥ जरतिः स्तुतिकर्मा ॥ किंच गृध्रव गृध्राविव पक्षिणाविव वृक्षं फलितं वृक्षं निधिमतं धनवत् यत्रमानमक्षं । आगच्छतमिति शेषः । विदथे यज्ञे ॥ विदथेः सवनमिति यज्ञनाममुं पाठात् ॥ उक्थगंसा उक्थगमितारा ब्रह्माण्वेव ब्राह्मणाविव । जन्या जनपदेषु दृतेव राज्ञा प्रपिता दृताविव पुरुषा ब्रह्मि । पुरुषेष्टा ज्ञातव्या युवा । अक्षोपमयादित्वानुसारणोपमानादित्वं ॥

प्रातर्यावाणा रथ्येव वीराजेव यमा वरमा संचेये ।

मेने इव तन्वाऽणुभमाने दंपतीव क्रतुविदा जनेषु ॥ २ ॥

प्रातःऽयार्वाणां । रथ्याऽइव । वीरा । अजाऽइव । यमा । वरं । आ । सचेथे इति ।
मेने इवेति मेनेऽइव । तन्वा । शुभमाने इति । दंपती इवेति दंपतीऽइव ।
क्रतुऽविदा । जनेषु ॥ २ ॥

हे अश्विनी प्रातर्यावाणा प्रातरव यज्ञार्थं गंतारीं रथ्येव रथिनाविव वीरा स्वकर्मणि गुरी । अजेवा-
जाविव कागाविव यमा यमनी । मेने इव नार्याविव तन्वा शरीरेण शुभमाने शोभमाना । दंपतीव
जायापती इव संगती जनेषु विषयेषु क्रतुविदा कर्मविदा युवां वरं संभक्तारमामचेथे । आगच्छ ॥

शृगेव नः प्रथमा गंतमर्वाक् छपाविव जभुराणा तरोभिः ।
चक्रवाकिव प्रति वस्तोरुस्रावाचा यातं रथ्येव शक्रा ॥ ३ ॥
शृगाऽइव । नः । प्रथमा । गंतं । अर्वाक् । शफौऽइव । जभुराणा । तरःऽभिः ।
चक्रवाकाऽइव । प्रति । वस्तोः । उस्त्रा । अर्वाचा । यातं । रथ्याऽइव । शक्रा ॥ ३ ॥

हे अश्विनी शृगेव पशोः शृगे इव प्रथमा देवानां प्रथमा शफाविवाद्यादेः सुराविव तरोर्भिवर्गजभुराणा
भृशं गच्छती युवा नोऽस्मान्प्रत्यर्वागभिमुखमागतं । आगच्छतं । किंच हे अश्विनी वस्तोः प्रति अहः प्रति
चक्रवाकिव चक्रवाकाविव हे उस्त्रा शत्रूणामुत्सारका गमनशीला वा रथ्येव रथिनाविव हे शक्रा स्वकर्मणि
शक्तावर्वाचास्मदभिमुखी यातं । गच्छत ॥

नायेव नः पारयतं युगेव नभ्येव न उपधीव प्रधीव ।
शानेव नो अरिपण्या तनूनां खृगलेव विस्रसः पातमस्मान् ॥ ४ ॥
नावाऽइव । नः । पारयतं । युगाऽइव । नभ्याऽइव । नः । उपधी इवेत्युपधीऽइव ।
प्रधी इवेति प्रधीऽइव ।

शानाऽइव । नः । अरिपण्या । तनूनां । खृगलाऽइव । विस्रसः । पातं । अस्मान् ॥ ४ ॥

हे अश्विनी नावेव नावाविव सिंधुन नोऽस्मान् दुर्गाणि पारयतं । युगेव यथा रथस्य युगे नभ्येव यथा
च रथचक्रनाभिफलके । उपधी इव यथा तत्पार्श्वस्थे फलके प्रधी इव यथा वा चक्रवाह्यवलयी रथं पारयतः
तथा नोऽस्मान्दुर्गाणि पारयतं । किंच शानेव शानाविव यथा शानां बाधकेभ्यो रज्ज्वंती तनोर्हिंसामपनयतः
तथा नोऽस्माकं तनुनामगानामरिपण्यावहिंसका भवतं । खृगलेव यथा तनुवाणि तनुहिंसाया रजतः तथा
विस्रसो जराया अस्मान्युवां पातं ॥

वातेवानुया नद्येव रीतिरक्षी इव चक्षुषा यातमर्वाक् ।
हस्ताविव तन्वेऽंभविषा पादेव नो नयतं वस्यो अच्छ ॥ ५ ॥
वाताऽइव । अनुया । नद्याऽइव । रीतिः । अक्षी इवेत्यक्षी इव । चक्षुषा । आ । यातं । अर्वाक् ।
हस्ताऽइव । तन्वं । अंभविषा । पादाऽइव । नः । नयतं । वस्यः । अच्छ ॥ ५ ॥

हे अश्विनी वातेव वाताविवानुया जरितुमशक्ता नद्येव नद्याविव रीतिः ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ शीघ्रं
गंतारी युवां । अक्षी इव अक्षिणी इव चक्षुषा दर्शनावागस्मदभिमुखमायातं । आगच्छतं । किंच हस्तेव
हस्ताविव पादेव पादाविव तन्वे शरीराय शोभविषा मुखस्य भावयितृतमी युवां नोऽस्मान् वस्यो वसीयः
श्रेष्ठ धनमच्छं प्रति नयत । प्रापयतं ॥ ॥ ४ ॥

ओष्ठाविव मध्वास्त्रे वदंता स्तनौविव पिप्यतं जीवसे नः ।

नांसेव नस्तन्वो रक्षितारा कर्णाविव सुश्रुता भृतमस्मे ॥ ६ ॥

ओष्ठाऽडव । मधु । आस्त्रे । वदंता । स्तनौऽडव । पिप्यतं । जीवसे । नः ।

नांसाऽडव । नः । तन्वः । रक्षितारा । कर्णाऽडव । सुऽश्रुता । भृतं । अस्मे इति ॥ ६ ॥

हे अश्विनी ओष्ठाविवाम् आस्याय मधुररमवदन् वदन्तौ स्तनाविव नोऽस्मान् जीवसे जीवनाय पिप्यत । प्याययत । किंच नांसेव नामिक इव नोऽस्माकं तन्वस्मनो रक्षितारा रक्षितारा भृत । भवत । अपि च कर्णाविवाम् अस्माकं सुश्रुता सुश्रवणं युवां भृत । भवत ॥

हस्तेव शक्तिमभि संददी नः क्षामेव नः समंजतं रज्जसि ।

इमा गिरौ अश्विना युष्मयंतीः ह्णोर्वेणैव स्वधितिं सं जिगीतं ॥ ७ ॥

हस्ताऽडव । शक्तिं । अभि । संददी इति संऽददी । नः । क्षामंऽडव । नः । सं । अजतं । रज्जसि ।

इमाः । गिरः । अश्विनः । युष्मऽयंतीः । ह्णोर्वेणऽडव । स्वऽधितिं । सं । जिगीतं ॥ ७ ॥

हे अश्विनी हस्तेव हस्ताविव शक्तिं सामर्थ्यं नोऽस्माकमभि संददी अभिमूर्च्छनं मस्यकं प्रयच्छती भवत । किंच क्षामेव रोदसी इव रज्जसि स्थानान्यदकानि वा ॥ उदकं रज्ज उच्यत इति यास्कः ॥ नोऽस्माकं समंजतं प्ररयत । अपि च अश्विना हे अश्विनी इमा गिरौऽस्माभिः कृताः स्तुतियुष्मयतीर्युवामिच्छतीः स्वधितिमभि ह्णोर्वेणैव तेजःप्रणयत संजिगीतं । मस्यकं तीक्ष्णीकृत ॥

एतानि वामश्विना वर्धनानि ब्रह्म स्तोमं गृत्समदामो अक्रन ।

तानि नरा जुजुषाणोप यातं बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ८ ॥

एतानि । वां । अश्विना । वर्धनानि । ब्रह्म । स्तोमं । गृत्समदामः । अक्रन ।

तानि । नरा । जुजुषाणा । उप । यातं । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ८ ॥

अश्विना हे अश्विनी वां युवयोरितानि वर्धनानि वृद्धिमाधनानि ब्रह्म ब्रह्माणि सत्त्वान् स्तोमं स्तोत्रं च गृत्समदामो गृत्समदा अक्रन । अकुर्वन् । तानि ब्रह्माणि नरा नतारां जुजुषाणा भग प्रीयमाणा युतागृप्यात । उपगच्छत । किंच सुवीराः शोभनपुत्रा वयं विदथे यज्ञे युवा बृहद्वदेम । प्रभुतं भुम् । ॥ ८ ॥

सोमापुषणति षडुचमष्टमं मुक्तं गार्त्समदं त्रिष्टुभं सोमापुषदेवताक । तथः चानुक्रान्त । सोमापुषणा षट् सोमापोषणमन्त्रोऽर्धर्चाऽप्यदिति रिति । अवतु देव्यदितिरित्यस्यात्वाधर्चस्यादितिर्देवता ॥ सोमापोषणं पशो वपापुरोडाशहविषामाद्यान्तिस्त्रः क्रमेणानुवाक्या उत्तरान्तिस्त्रो याज्याः । अधीपोमाविति खंडे मुञ्चत । सोमापुषणा जनना रयीणा । आ० ३ प. । इति ॥

सोमापूषणा जनना रयीणां जनना दिवो जनना पृथिव्याः ।

जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपी देवा अकृण्वन्मृतस्य नाभिं ॥ ९ ॥

सोमापूषणा । जनना । रयीणां । जनना । दिवः । जनना । पृथिव्याः ।

जातौ । विश्वस्य । भुवनस्य । गोपी । देवाः । अकृण्वन् । अमृतस्य । नाभिं ॥ ९ ॥

सोमापुषणा हे सोमापुषणी युवा रयीणां धनानां जननं जनयितारां दिवो युजोक्तस्यापि जनना ।

जनयितारी पृथिव्याः प्रथितायाश्च जनयितारी भवथः । किंच जाती जातमात्राविव युवां विश्वस्य भुवनस्य
कृत्स्नस्य जगतो गोपा गोपारी देवा अमृतस्यामरणस्य नाभिं हेतुमकृण्वन् । अकार्षुः ॥

इमौ देवौ जायमानौ जुषतेमौ तमोसि गृहतामजुष्टा ।

आभ्यामिदं पक्वमासास्वतः सोमापूपभ्यां जनदुस्त्रियासु ॥ २ ॥

इमौ । देवौ । जायमानौ । जुषन्त । इमौ । तमोसि । गृहतां । अजुष्टा ।

आभ्यां । इदं । पक्वं । आमामु । अंतरिति । सोमापूपभ्यां । जनन्त । उस्त्रियासु ॥ २ ॥

इमौ सोमापुपणां देवौ योतमानौ जायमानावुत्पन्नमात्राविव जुषन्त । सर्वे देवा अजुषन्त । सवितवंत इति
यावत् । किंच इमौ सोमापुपणावजुष्टामेयानि तमामि सर्वस्य गृहतां । नाशयतः । किंच आभ्यामिताभ्यां
सोमापुपभ्या सहद्र आमामु तरुणीपुस्त्रियासु गोपतर्मध्य ऊधःप्रदेशे पक्व परिपक्वं पयो जनत । जनयति ॥

सोमापूपणा रजसो विमानं सप्तचक्रं रथमविश्वमिन्व ।

विपृवृतं मनसा युज्यमानं तं जित्वथो वृषणा पंचरश्मिं ॥ ३ ॥

सोमापूपणा । रजसः । विमानं । सप्तचक्रं । रथं । अविश्वमिन्व ।

विषुवृतं । मनसा । युज्यमानं । तं । जित्वथः । वृषणा । पंचरश्मिं ॥ ३ ॥

वृषणा वृषणां कामानां वर्षितारी सोमापुपणा हे सोमापुपणा रजसो लोकस्य । लोका रजांस्युच्यत
इति यास्कः । विमानं परिक्लेदकं । सर्वमानमित्यर्थः । सप्तचक्रं सप्तचक्रं । त्रयोदशो मामः सप्तम ऋतुः ।
अस्मि त्रयोदशो माम इति श्रुतः । अविश्वमिन्व विश्वस्यापरिक्लेयं विपृवृतं विष्वक् सर्वत्र परिवर्तमानं पंचर-
श्मिं पंचतुरश्मि । हेमताग्निगिरयोः समामिनर्तवः पंच । तथा च श्रूयते । द्वादश मामाः पंचर्तवो हेमताग्निगि-
रयोः समामिन । ऐ० ब्रा० १. १. इति । मनसा युज्यमान मनोमात्रेण युज्यमानं । तं प्रसितं रथं जित्वथः ।
अस्मान्प्रति प्ररयथः ॥

दिव्यैन्यः सदनं चक्र उच्चा पृथिव्यामन्यो अर्ध्यंतरिक्षे ।

तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुशुं रायस्योपं वि ष्यतां नाभिमस्मे ॥ ४ ॥

दिवि । अन्यः । सदनं । चक्रे । उच्चा । पृथिव्यां । अन्यः । अर्धि । अंतरिक्षे ।

तां । अस्मभ्यं । पुरुवारं । पुरुशुं । रायः । पोषं । वि । स्यतां । नाभिं । अस्मे इति ॥ ४ ॥

अन्यस्तयोरिकः पुषोच्चा उच्चैरुक्लिंते दिवि युनोकि सदनं स्थानं चक्र । चकार । अन्योऽपरः सोमः पृथि-
व्यामोषधिरूपेण अर्ध्यंतरिक्षेऽतरिक्षे च चंद्ररूपेण सदनं चक्र । तौ सोमापुपणां युवां पुरुवारं बह्वभिर्वर-
णीयं पुरुवं बह्वकीर्तिं रायस्योप धनस्य पुष्टि । पश्चात्प्रकं धनमित्यर्थः । तथा च ब्राह्मणं पशवो वै रायस्योप
इति । अस्म अस्माक नाभिं विश्वस्य भोगस्य हेतुभुतमस्मभ्यं विष्यता । विभुचता । प्रयच्छतामित्यर्थः ॥

विश्वान्यन्यो भुवना जज्ञान विश्वमन्यो अभिचक्षाण एति ।

सोमापूपणाववतं धियं मे युवाभ्यां विश्वाः पृतना जयेम ॥ ५ ॥

विश्वानि । अन्यः । भुवना । जज्ञानं । विश्वं । अन्यः । अभिचक्षाणः । एति ।

सोमापूपणा । अवतं । धियं । मे । युवाभ्यां । विश्वाः । पृतनाः । जयेम ॥ ५ ॥

हे सोमापुपणी अस्यो युवयोरैकः सोमो विश्वानि भुवना भुवनानि भूतानि जज्ञान । अज्जनयत् । तथा च मंत्रः । सोमः पवते जनता मतीना । अ० १० १६ ५ । इति । अस्योऽपरः पुषादित्यो विश्वमभिचजागोऽभिपश्यन्नेति । गच्छति । तौ युवा सोमापुपणी मे धिय कर्म ॥ धीः शचीति कर्मनाममु पाठात् ॥ अथ । रचत । किंच वयं युवाभ्यां हेतुभ्यां विश्वाः पुतनाः सर्वाः शचुमेना जयम । अभिमभिम ॥

धियं पृषा जिन्वतु विश्वमिन्वो रयिं सोमो रयिपतिर्दधातु ।

अवतु देव्यदितिरनर्वा बृहददेम विदथे सुवीराः ॥ ६ ॥

धियं । पृषा । जिन्वतु । विश्वंऽउन्वः । रयिं । सोमः । रयिऽपतिः । दधातु ।

अवतु । देवी । अदितिः । अनर्वा । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ६ ॥

पुषादित्यो विश्वमिन्वो विश्वस्य प्रीणयिता धियमस्माक कर्म जिन्वतु । तर्पयतु । रयिपतिर्धनपतिः सोमो रयिं धनं दधातु । अस्मभ्य ददातु । किंच देवी द्योतमानानर्वाप्रत्युता केनापि प्रातिकृत्यमप्रापितादितिरवतु । अस्मान रचतु । अन्यत मितं ॥ ६ ॥

वायो ये ते इत्येकविंशत्युच नवम मूक्त गार्त्तमद् गायत्र । अवितम इति पष्ठस्य तुचस्यादितो द्वे अनुष्टुभा तृतीया बृहती । वायो ये ते इत्यादिके द्वे अर्चो वायव्यौ । शुक्रस्यास्येति पठ्वायवी । अथ वा मित्रावरुणाति पंचाना मित्रौवरुणावश्विनाविद्रो विश्वे देवाः मरम्यतीति कर्मण देवताः । प्रता यज्ञस्यत्यन्मृचो ब्राह्मण मृचयोर्हविर्धानप्रवर्तनं यावापृथिव्यानिविडानत्वेन च विनियुक्त्वात् यावापृथिव्यो हविर्धानदेवत्यो वा । अथि च हव्यवीहममिति पादोऽपिदेवत्यो वा । तथा चानुक्ता । वायो मेका गायत्रमूक्ता देवताः प्रउगंणाथे तु तुचः । त्विन्द्रवायवी यावापृथिव्योऽत्यन्मृचो हविर्धानो वा तृतीयः पादो वायव्योऽन्तिमेऽनुष्टुभा बृहती चिति ॥ पृथ्याभिप्रवपडहयोर्द्वितीयेऽहनि प्रउगंऽत्यनुचवर्जमेतत्सूक्त । वायव्यतुचस्य वायो ये ते महस्मिण इत्यादि द्वे अर्चो एन्द्रवायवतुचस्य शुक्रस्यास्येत्येता तृतीया । तथा च सूत्रित । वायो ये ते महस्मिण इति द्वे तीयाः सोमाम आ गहीत्येकां देवा दितिव्युगति द्वे शुक्रस्याय रवाग्र इत्येकाय वा मित्रावरुणाति पंच तुचाः । आ० ७ ६ । इति ॥ चानुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने मित्रावरुणास्तेऽय वा मित्रावरुणाति पञ्च हस्मिर्वियमज्ञाक । चतुर्विंशे होताजनिष्टेति खंडे सूत्रित । अयं वा मित्रावरुणा पुरुषाणां चित्वास्ति । आ० ७ ७ । इति ॥ अभिप्रविके प्वह्नुः प्रातःसवने मित्रावरुणास्तेऽयमेव तुचः पंचदशादिस्मिन्मिन्तमावापनीयः । अथ वा मित्रावरुणा नो मित्रावरुणाति तुचाः । आ० ७ ५ । इति सूत्रितत्वात् ॥ आद्या मित्रावरुणयहस्यानुवाक्या । सूत्रित च । मित्रावरुणस्य अयं वा मित्रावरुणा । आ० ५ ५ । इति ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशम्वयोर्गायत्रे कदमि गोमद् इति तुचो विनियुक्तः । गोमद् पु नासत्येति तुचाः । आ० ४ ५५ । इति सूत्रितत्वात् ॥ अतिरात्रे प्रथमे पर्याये ब्राह्मणाहमिशस्य इद्रो अंग महद्भयमिति तुचः । अतिरात्रे पर्यायाणामिति खंडे सूत्रित । इद्रो अंग महद्भयमभि न्यं पु वाच । आ० ६ ४ । इति ॥ आययणे विश्वदेवस्य हविषो विश्वे देवाम इत्यनुवाक्या । आययणमिति खंडे सूत्रित । विश्वे देवाम आ गत ये के च ज्मा महिनो अहिमायाः । आ० ७ १० । इति ॥ दशरात्रे प्रथमेऽहनि प्रउगंणाथेऽवितमे नदीतम इति सारस्वतः सप्तममृचः । चतुर्थेऽहनीति खंडे सूत्रित । अवितमे नदीतम इत्यानुष्टुभ प्रउग । आ० ७ ११ । इति ॥ अष्ट दशरात्रे प्रथमे कदोमे विश्वदेवस्य प्रता यज्ञस्य शमुवति यावापृथिव्यानिविडा नीयन्मृचः । अथ कदोमा इति खंडे सूत्रित । प्रता यज्ञस्य शमुवाय देवाय जयान इति तुचाः । आ० ८ १० । इति ॥ हविर्धानप्रवर्तनेऽप्यय तुचो विनियुक्तः । सूत्रित च । प्रता यज्ञस्य शमुता यमे इव यतमानं यदेत । आ० ४ १० ए० ब्रा० १ २० । इति ॥

वायो ये ते महस्मिणो रथामस्तेभिरा गंहि । नियुत्वान्त्सोमपीतये ॥ १ ॥

वायो इति । ये ते । महस्मिणः । रथामः । तेभिः । आ । गहि । नियुत्वान् । सोमऽपीतये ॥ १ ॥

हे वायो ते त्वदीया ये महस्मिणः महस्मसंख्याका रथामो रथाः तेभिस्तिनियुत्वान् नियुज्यर्युक्तस्त्व सोम पीतये सोमपानार्थमागंहि । आगच्छ । नानारूपत्वाद्वायोः सर्वाभिव्युतिभिः सहागमनं प्राप्यत इति भावः ॥

नियुत्वा॒न्वा॒य॒वा ग॒ह्य॒यं शु॒क्रो अ॒यामि॒ ते । ग॒ता॒सि सु॒न्वतो॒ गृहं ॥२॥

नियु॒त्वा॒न । वा॒यो इति॑ । आ । ग॒हि । अ॒यं । शु॒क्रः । अ॒यामि॒ । ते । ग॒ता । अ॒सि ।
सु॒न्वतः । गृहं ॥२॥

हे वायो नियुत्वा॒न । नियुतो वाहनानि वायोः । तैर्युक्तस्त्वमागहि । आगच्छ । अयं शुक्रो दीप्यमानः सोमस्ते तुभ्यमयामि । नियतो गृहीत आसीत् ॥ यमः कर्मणि लुङ् ॥ सुन्वतः सोमाभिपव कुर्वतो यज्ञमानस्य गृह गतासि । याता भवसि ॥

शु॒क्रस्या॒द्य गवा॑गिर॒ इन्द्र॑वायू॒ नियु॒त्वंतः । आ या॑तं॒ पिब॑तं॒ नरा ॥३॥

शु॒क्रस्य॑ । अ॒द्य । गोऽ॒आ॒गिरः । इन्द्र॑वायु॒ इति॑ । नियु॒त्वंतः । आ । या॑तं॒ । पिब॑तं॒ । न॒रा ॥३॥

हे नरा नेतारी हे इन्द्रवायु अथास्मिन्नहनि नियुत्वंतः ॥ विभक्त्यत्ययः ॥ नियुत्वंती युवां गवा॑गिरः । गद्यं पय आशीराश्रपणमाधन यस्य तस्य शुक्रस्य दीप्तस्य सोमस्य पानार्थमायातं । आगच्छतं । आगत्य सोमं पिबतं ॥

अ॒यं वां॑ मि॒त्रावरु॑णा सु॒तः सोमं॑ ऋ॒तावृ॑धा । ममेदि॒ह श्रु॑तं॒ हवँ ॥४॥

अ॒यं । वां॑ । मि॒त्रावरु॑णा । सु॒तः । सोमः॑ । ऋ॒तावृ॑धा । मम॑ । इत॑ । इह॑ । श्रु॑तं॒ । हवँ ॥४॥

मित्रावरुणा हे मित्रावरुणा वां युवाभ्यामयं सोमः सुतः । अभिपुतः । ऋतावृधा हे सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धका ममेत ममेव हवमाह्वानं श्रुतं । शृणुतं ॥

राजा॑ना॒वनं॑भि॒द्रुहा॒ ध्रु॒वे स॒दस्यु॑त्त॒मे । स॒हस्रं॑स्थू॒ण आ॒साते ॥५॥

राजा॑नौ । अ॒नंभि॑ऽद्रुहा । ध्रु॒वे । स॒दसि॑ । उ॒त्त॒मे । स॒हस्रं॑ऽस्थू॒णे । आ॒सा॒ते इति॑ ॥५॥

राजानावीश्वरी दीप्यमानौ वा अनभिद्रुहानभिद्रोग्धारी यौ मित्रावरुणा ध्रुवे स्थिर उत्तम उत्कृष्ट सहस्रस्थूणे सदसि स्थान आसाति उपविशतः तावागच्छतमिति शेषः ॥ ॥ ५॥

ता॒ स॒म्राजा॑ घृ॒तासु॑ती आ॒दित्या॑ दा॒नुन॒स्पती॑ । स॒चे॒ते अ॒नं॑व॒ह्ररं ॥६॥

ता । स॒ं॒राजा॑ । घृ॒तासु॑ती॒ इति॑ घृ॒तऽआ॑सुती । आ॒दित्या॑ । दा॒नुनः॑ । प॒ती इति॑ ।

स॒चे॒ते इति॑ । अ॒नं॑व॒ह्ररं ॥६॥

सम्राजावाज्येव सर्वेषां शास्तारी घृतासुती घृताग्नी । तद्धां महित्वं घृताज्ञावस्त्विति मन्त्रांतरात् । ऋग्वे० ६. ६७. ८. । आदित्यादितेः पूर्वा दानुनस्पती दानुनो दानस्य देवस्य वा धनस्य पती स्वामिनी । तां तां मित्रावरुणावनवह्ररमकुटिलं यज्ञमानं सचेते । संचेते ॥

गो॒म॒तृ पु॒ न॒स॒त्याश्वा॑व॒द्यात॑म॒श्विना॑ । व॒ती रु॒द्रा नृ॑पाय्यं ॥७॥

गो॒ऽम॒त॒ । ऊं इति॑ । सु॒ । न॒स॒त्या । अ॒श्वऽव॒त् । या॑तं॒ । अ॒श्विना॑ । व॒तिः । रु॒द्रा । नृ॑पाय्यं ॥७॥

अश्विना हे अश्विनी हे नासत्यानुतभापणरहिती हे रुद्रा रोक्यमाणी द्रवन्ती युवां वर्तिमार्गः । तेन मार्गेण रथेन वा नृपाय्यं नृभिर्ननुभिर्देवैः पातयं सोमं गोमत गोमश्वया भवति तथा अश्ववत् अश्ववत् यथा भवति तथा यातं । गच्छतं । ऊं ध्विति पुराणां ॥

न॒ यत्परो॒ ना॒न्तर॒ आ॒द॒ध॒र्षे॒वृष॒ण्व॒सू॒ । दुःश॑ंसो॒ म॒र्त्यो॒ रि॒पुः ॥ ८ ॥

न॒ । यत् । परः । न । अ॒न्तरः । आ॒ऽद॒ध॒र्षेत् । वृष॒ण्व॒सू॒ इति॑ वृषण॒ऽव॒सू॒ । दुः॒ऽश॑ंसः ।
म॒र्त्यः । रि॒पुः ॥ ८ ॥

वृषण्वसू हे धनस्य वर्षितारी यत्न परो दूरस्थो दुःशंसः शमनायोग्यो मर्त्यो रिपुर्वत्तादधर्षत तथोक्त
लक्षणेतरोऽन्तरः समीपवर्ती मर्त्यो रिपुरपि यत्तादधर्षत तत्तन्मावोद्धमिति शेषः ॥

ता न॒ आ॒ वो॒द्ध॒म॒श्चि॒ना॒ र॒यिं॒ पि॒श॒गं॒सं॒दृ॒शं॒ । धि॒ष्णा॒या॒ व॒रि॒वो॒वि॒दं॒ ॥ ९ ॥

ता । नः । आ॒ । वो॒द्ध॒म॒श्चि॒ना॒ । र॒यिं॒ । पि॒श॒गं॒ऽसं॒दृ॒शं॒ । धि॒ष्णा॒या॒ । व॒रि॒वः॒ऽवि॒दं॒ ॥ ९ ॥

हे धिष्ण्या धिष्णाहोवश्चिना हे अश्चिना ता ता युवा पिशगसदृश नानारूप वरिवोविद धनस्य लभक
रयिं पशुं नोऽस्मभ्यमावोद्ध । आवहतं ॥

इ॒न्द्रो॒ अ॒ंग॒म॒ह॒द्भ॒य॒म॒भी॒ प॒द॒पं॒ च॒च्य॒वत् । स॒ हि॒ स्मि॒रो॒ वि॒च॒र्ष॒णिः॒ ॥ १० ॥

इ॒न्द्रः॒ । अ॒ंग॒म॒ह॒त् । अ॒भ्यः॒ । अ॒भि॒ । स॒त् । अ॒प॒ । च॒च्य॒वत् । सः॒ । हि॒ । स्मि॒रः॒ । वि॒ऽच॒र्ष॒णिः॒ ॥ १० ॥

इन्द्रो महदधिकमभीपदभिभवन्नय भयकारणमपच्यवत् । अपचावयेत् । हि यस्मात्कारणात् स स्मिरः
केनापि चान्नायतुमशक्यो विचर्षणिर्विशस्य द्रष्टा ॥ ८ ॥

इ॒न्द्रश्च॒ मृ॒ळ॒या॒ति॒ नो॒ न॒ नः॒ प॒श्चा॒द॒धं॒ न॒श॒त् । भ॒द्रं॒ भ॒वा॒ति॒ नः॒ पु॒रः॒ ॥ ११ ॥

इ॒न्द्रः॒ । च॒ । मृ॒ळ॒या॒ति॒ । नः॒ । नः॒ । प॒श्चा॒त् । अ॒धं॒ । न॒श॒त् । भ॒द्रं॒ । भ॒वा॒ति॒ । नः॒ । पु॒रः॒ ॥ ११ ॥

इन्द्रश्च परमेश्वर्यवानिन्द्रश्चेत् नोऽस्मान् मृळयाति मुष्येत । पश्चात् पुष्टो नोऽस्मानघ दूरित न नशत् । न
प्राप्नोति । नोऽस्माकं पुरः पुरस्ताद्भद्रं कल्याणं च भवति । भवति ॥

इ॒न्द्र॒ आ॒शा॒भ्य॒स्परि॒ सर्वा॑भ्यो॒ अ॒भयं॑ क॒र॒त् । जे॒ता॒ श॒त्रू॒न्वि॒च॒र्ष॒णिः॒ ॥ १२ ॥

इ॒न्द्रः॒ । आ॒शा॒भ्यः॒ । परि॒ । सर्वा॑भ्यः॒ । अ॒भयं॑ । क॒र॒त् । जे॒ता॒ । श॒त्रू॒न् । वि॒ऽच॒र्ष॒णिः॒ ॥ १२ ॥

विचर्षणिर्विविधं द्रष्टा जेता शत्रून्मुरान् जेता ॥ तुलतत्यात पश्यभावः ॥ इन्द्रः परमेश्वर्यवान् सर्वाभ्य
आशाभ्यो दिग्भ्योऽस्माकमभयं करत । करोतु ॥ परीति पचमीयोतकः ॥

वि॒श्वे॒ दे॒वा॒स॒ आ॒ ग॒त॒ शृ॒णु॒ता॒ मे॒ इ॒मं॒ ह॒वै॒ । ए॒दं॒ ब॒र्हि॒निं॒ षी॒द॒त् ॥ १३ ॥

वि॒श्वे॒ । दे॒वा॒सः॒ । आ॒ । ग॒त॒ । शृ॒णु॒ता॒ । मे॒ । इ॒मं॒ । ह॒वै॒ । आ॒ । इ॒दं॒ । ब॒र्हिः॒ । नि॒ । सी॒द॒त् ॥ १३ ॥

हे विश्वे देवा आ गत । इहागच्छत । मे मदीयमिमं हवमाह्वानं शृणुत । इदं बर्हिरस्मिन्बर्हिष्यानिपीदत ।
उपविशत ॥

ती॒व्रो॒ वो॒ म॒धु॒माँ॒ अ॒यं॒ शु॒न॒हो॒त्रे॒षु॒ म॒त्सरः॒ । ए॒तं॒ पि॒ब॒त् का॒म्यं॒ ॥ १४ ॥

ती॒व्रः॒ । वः॒ । म॒धु॒ऽमा॒न॒ । अ॒यं॒ । शु॒न॒ऽहो॒त्रे॒षु॒ । म॒त्सरः॒ । ए॒तं॒ । पि॒ब॒त् । का॒म्यं॒ ॥ १४ ॥

हे विश्वे देवाः तीव्रस्तीव्रमदो मधुमान रमवान् मत्सरो मर्देकरः सोमोऽयं वो युष्मदर्थं शुनहोत्रेषु गृत्स
मदेष्वांसु स्थितः । काम्यं कमनीयमेत सोमं पिबत ॥

इंद्रज्येष्ठा मरुतगणा देवासः पूषरातयः । विश्वे मम श्रुता हवँ ॥१५॥

इंद्रज्येष्ठाः । मरुतऽगणाः । देवासः । पूषरातयः । विश्वे । मम । श्रुत । हवँ ॥१५॥

हे इंद्रज्येष्ठा इंद्रपुरोगमा मरुतगणा मरुतमृहरूपाः पूषरातयः पूषाख्यो देवो रातिर्दाता येषां ते पुषरा-
तयो देवास हे द्योतमाना देवा विश्वे मम श्रुतं मम मदीयं हवमाह्वानं श्रुत । शृणुत ॥ इंद्रज्येष्ठादयः संबोध-
नांताः । अ० १० २३ पं. ॥ ॥९॥

अवितमे नदीतमे देवितमे सरस्वति ।

अप्रगस्ता इव स्मसि प्रगस्तिमंब नस्कृधि ॥१६॥

अविऽतमे । नदीऽतमे । देविऽतमे । सरस्वति ।

अप्रगस्ताऽऽव । स्मसि । प्रऽगस्तिं । अंब । नः । कृधि ॥१६॥

अवितमे मातृणां श्रेष्ठ नदीतमे नदीनां श्रेष्ठ देवितमे देवीनां श्रेष्ठ हे सरस्वति अप्रगस्ता इव धनाभा-
वादसमृद्धा इव वयं स्मसि । भवामः । अंब हे मातः सरस्वति नोऽस्मभ्य प्रगस्तिं धनसमृद्धिं कृधि । कुरु ।
प्रयच्छत्यर्थः ॥

त्वे विश्वा सरस्वति श्रितायूषि देव्यां ।

शुनहोत्रेषु मत्स्व प्रजां देवि दिदिद्वि नः ॥१७॥

त्वे इति । विश्वा । सरस्वति । श्रिता । आयूषि । देव्यां ।

शुनऽहोत्रेषु । मत्स्व । प्रऽजां । देवि । दिदिद्वि । नः ॥१७॥

हे सरस्वति देव्या द्योतमानायां त्वे त्वयि विश्वा विश्वानि सर्वाण्ययूष्यन्तां । आयुः सुवृत्तत्यन्तनामसु
पाठात् । श्रिता । आश्रितानि । मा त्वे शुनहोत्रेषु गुत्समदंष्ट्रस्त्रामु विषयेषु मत्स्व । सोमपानेन तृण । किंच हे
देवि सरस्वति नोऽस्मभ्य प्रजा दिदिद्वि । पुत्रान्द्वि ॥

इमा ब्रह्म सरस्वति जुपस्व वाजिनीवति ।

या ते मन्म गृत्समदा ऋतावरि प्रिया देवेषु जुहति ॥१८॥

इमा । ब्रह्म । सरस्वति । जुपस्व । वाजिनीऽवति ।

या । ते । मन्म । गृत्सऽमदाः । ऋतऽवरि । प्रिया । देवेषु । जुहति ॥१८॥

वाजिनीवत्यवति ऋतावर्यदकवति हे सरस्वति इमेमानि ब्रह्म ब्रह्माणि हवीषि जुपस्व । स्वीकुरु ।
या यानि मन्म मननीयानि देवेषु प्रिया देवानां मध्ये तुभ्यं प्रियाणि देवेषु प्रियाणि वा ते त्वदर्थं
गृत्समदा जुहति ॥

प्रेतां यज्ञस्य गंभुवा युवामिदा वृणीमहे । अग्निं च हव्यवाहनं ॥१९॥

प्रा इतां । यज्ञस्य । गंभुवा । युवां । इत् । आ । वृणीमहे । अग्निं । च । हव्यऽवाहनं ॥१९॥

यज्ञस्य यागस्य गंभुवा सुखसंपादके हविर्धाने अनसौ तद्रूपे वावापृथिव्या वा प्रेतां । उत्तरवेदेः पश्चिम-
भागं प्रति प्रयच्छता । अथ प्रयच्छतः । युवामित युवामेवावृणीमहे । प्रार्थयामहे । हव्यवाहनमग्निं चावृणीमहे ।
अपिरत्र निपातमागति ॥

द्यावा नः पृथिवी इमं सिधमं च दिविस्पृशं । यज्ञं देवेषु यच्छतां ॥२०॥

द्यावा नः । पृथिवी इति । इमं । सिधं । अद्य । दिविऽस्पृशं । यज्ञं । देवेषु । यच्छतां ॥२०॥

द्यावा वाः पृथिवी चोभे मिधं स्वर्गादेः साधकं दिविस्पृशं देवान् गच्छतं नोऽस्माकमिमं यज्ञं देवेषु यच्छतां । नियच्छतां ॥

आ वा मुपस्थमदुहा देवाः सीदंतु यज्ञियाः । इहाद्य सीमं पीतये ॥२१॥

आ । वा । उपऽस्थं । अदुहा । देवाः । सीदंतु । यज्ञियाः । इहा । अद्य । सीमंऽपीतये ॥२१॥

अदुहा द्रोहवर्जितं हे हविर्धाने तद्रूपं द्यावापृथिव्या वा वा युवयोरुपस्थं समीपं यज्ञिया यज्ञार्हा देवा इह यज्ञंऽद्यास्त्रिहृदि सीमपीतये सीमपानायासीदन्तु ॥ १० ॥

कनिकददति तुचं दशमं मृक्तं । अत्रैवमनुक्रमणिका । कनिकदत्तचर्मति । मडलद्रष्टा गुत्तमदोऽस्य चर्मपिः । विष्टुपं कदः । कपिजलरूपीद्वी देवता ॥ वयसाममनोक्षा वाचं श्रुत्वैतत्सूक्तं जपेत् । मुच्यते च । त्रयसाममनोक्षा वाचः श्रुत्वा कनिकदत्तं जनुषं प्रवृवाण इति सूक्तं जपेत् । आ० गू० ३ १० ए । इति ॥

कनिकदत्तजनुषं प्रवृवाणं उर्यति वाचमरितेव नावं ।

सुमंगलं च शकुने भवासि मा त्वा का चिदभिमा विष्म्या विदत ॥१॥

कनिकदत्त । जनुषं । प्रऽवृवाणः । उर्यति । वाचं । अरिताऽडैव । नावं ।

सुऽमंगलः । च । शकुने । भवासि । मा । त्वा । का । चित् । अभिऽभा । विष्म्या । विदत ॥१॥

कनिकदत्त पुनः पुनः शब्दायमानो जनुषं जनिष्यमाणमर्थं प्रवृवाणः सूचयन् कपिजलोऽस्तिव कर्णधार इव नावं वाचमर्यति । प्रर्यति । अथ प्रत्यजरुतः । हे शकुने कपिजलं त्वं सुमंगलः प्रकृष्टकल्याणश्च भवामि । भव । किंच काचिदभिमा कोऽप्यभिमवत्त्वा त्वा विष्म्या विष्यतः सर्वामु दिनु मा विदत । मा प्रापत । शकुनिः शक्नोत्येतत्मात्मानं । न्यकदीज्जस्य प्रवृवाणो यथास्य शब्दस्तथा नाभिर्यति वाचमीर्यतिव नाव । सुमंगलश्च शकुने भव कल्याणमग्नौ मंगलं गिरत्तृगणात्यर्थं गिरत्यनर्थानिति वेति यास्कः । नि० ९ ४ ॥

मा त्वा श्येन उह्वधीन्मा सुपर्णा मा त्वा विददिपुमान्वीरो अस्ता ।

पिच्यामनु प्रदिशं कनिकदत्तसुमंगलो भद्रवादी वदेह ॥२॥

मा । त्वा । श्येनः । उत । वधीत् । मा । सुऽपर्णा । मा । त्वा । विदत । उपुऽमान । वीरः । अस्ता ।

पिच्यं । अनु । प्रऽदिशं । कनिकदत्त । सुऽमंगलः । भद्रऽवादी । वद । इह ॥२॥

हे शकुने त्वा त्वां श्येनः प्रवलः पक्षिविशेषो मा वधीत । मा हिमीत । उत अपि च सुपर्णा गरुडः पक्षी मा वधीत । तथेपमानं वाणवान्वीरोऽस्मा शराणां जप्ता धन्वी त्वा त्वा मा विदत । मा प्रापत । किंच पिच्यं प्रदिशं दक्षिणा दिशमनु । दक्षिणस्यां दिशीत्यर्थः । कनिकदत्त पुनः पुनः शब्दं कुर्वन् सुमंगलः कल्याणमंगलो भद्रवादी शोभनवादी मन इहास्माद्विषये वद । मंगलं सूचय ॥

अवं क्रंद दक्षिणतो गृहाणां सुमंगलो भद्रवादी शकुने ।

मा नः स्तेन ईणत माघणंसो बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥३॥

अवं । क्रंद । दक्षिणतः । गृहाणां । सुऽमंगलः । भद्रऽवादी । शकुने ।

मा । नः । स्तेनः । ईणत । मा । अघऽणंसः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥३॥

शकुंते हे कपिञ्जले त्वं मुमंगलो भद्रवादी च सन गृहाणां दर्चिणतो दर्चिणस्यां दिक्ष्वक्त्रं । शब्दं कुरु । दर्चिणतः शब्दायमानः शकुतो मंगलमुचको हि । नोऽस्माकं स्तनस्तस्करो भूत । भूतिशब्दः । अघशोऽनर्थकानां शमकोऽपि भूतिशब्दः । उत्तमः पादो व्याख्यातचरः ॥ ॥ ११ ॥

प्रदर्चिणिदिति तुचमेकादशं मुक्तं गार्त्समद जागते । तथा चानुक्रांतं । प्रदर्चिणिज्जागते मध्येऽतिशक्त्य-
ष्टिवति । द्वितीयातिशक्तरी अष्टिवा । इतरे जगत्या । कपिञ्जलरूपीन्द्रो देवता । वयसाममनोक्षां वाचं श्रुत्वा
प्रदर्चिणिदिति मुक्तं जपते । मुत्र प्राग्वोदाहृतं ॥

प्रदक्षिणिदभि गृणन्ति कारवो वयो वदन्त ऋतुथा शकुंतयः ।

उभे वाचा वदति सामगा इव गायत्रं च त्रिष्टुभं चानु राजति ॥ १ ॥

प्रदक्षिणिदभि । अभि । गृणन्ति । कारवः । वयः । वदन्तः । ऋतुऽथा । शकुंतयः ।

उभे इति । वाचा । वदति । सामगाऽऽव । गायत्रं । च । त्रिष्टुभं । च । अनु । राजति ॥ १ ॥

शकुंतयः कपिञ्जला ऋतुथा काले काले वयोऽज्ञ वदन्तः मुचयन्तः कारवः स्तोतार इव प्रदर्चिणतः
प्रदर्चिणमभिमृणति । अभिवदन्तु ॥ बह्वचनं पुत्रार्थं ॥ किंच उभे वाचा गानं च श्रूयते च सामगा गायत्र
त्रिष्टुभं च सामनी इव शकुतिर्वदति । अनुराजति च । शृण्वतोऽनुरक्ताः करोतीत्यर्थः ॥

उद्गातेव शकुने सामं गायसि ब्रह्मपुत्र इव सर्वनेषु शंससि ।

वृषेव वाजी शिणुमतीरपीत्या सर्वतो नः शकुने भद्रमा वद विश्वतो नः शकुने
पुण्यमा वद ॥ २ ॥

उद्गाताऽऽव । शकुने । सामं । गायसि । ब्रह्मपुत्रऽऽव । सर्वनेषु । शंससि ।

वृषाऽऽव । वाजी । शिणुऽमतीः । अपिऽइत्यं । सर्वतः । नः । शकुने । भद्रं । आ ।

वद । विश्वतः । नः । शकुने । पुण्यं । आ । वद ॥ २ ॥

शकुने हे कपिञ्जले उद्गातेव सामं यथोद्गाता सामं गायति तथा त्वं गायसि । गानस्वनं करोषि । ब्रह्मपुत्र
इव यथा ब्राह्मणाच्छमी सर्वनेषु शम्वाणि शंसति तथा त्वं कानिषु शंससि । श्रूयते स्वरं करोषि । वृषेव वाजी
संचनसमर्थोऽस्यः शिणुमतीर्वडवा अपीत्याभिगत्य यथा शब्दं करोति तथा त्वमपि वद । शिष्टं स्पष्टं ॥

आवदस्व शकुने भद्रमा वद तूष्णीमासीनः सुमतिं चिकिद्भि नः ।

यदुत्पतन्वदसि कर्करियथा बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ३ ॥

आऽवदन् । त्वं । शकुने । भद्रं । आ । वद । तूष्णीं । आसीनः । सुऽमतिं । चिकिद्भि । नः ।

यत् । उत् । पतन् । वदसि । कर्करिः । यथा । बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ ३ ॥

शकुने हे कपिञ्जले आवदन् शब्दं कुर्वस्व भद्रमावद । मंगलं वद । तूष्णीमासीनस्तूष्णीं तिष्ठन्निषी नो
ऽस्माकं सुमतिं चिकिद्भि । बुध्यस्व । यद्यदुत्पतन् वदसि तदा कर्करियथा कर्करिर्वदसि । कर्करिर्वाय-
विशेषः । अन्यद्वाख्यातचरं ॥ ॥ १२ ॥

इति मायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे द्वितीयाष्टके द्वितीये मंडले चतुर्थोऽनुवाकः

समाप्तं च द्वितीयं मंडलं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथ तृतीयं मंडलं ॥

. विश्वामित्रे तृतीयं पञ्चानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र सोमस्य मति चयोविश्वस्य च प्रथमं सूक्तं । तथा चानुवाकः । सोमस्य व्यधिकति । अस्य मंडलद्रष्टा विश्वामित्र ऋषिः । अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप कंदः । मंडलादिष्वाभियमिति परिभाषयाभिर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशास्वयोस्वपुभ कंदमि विनियोगः । तथा च सूत्रं । सोमस्य मा तवसं प्रत्यगिरिति त्रीणि । आ० ४ १३ । इति ॥

सोमस्य मा तवसं वक्ष्यमे वहि चकथं विदथे यजथ्ये ।

देवाँ अच्छा दीद्यद्युजे अदिं गमाये अमे तन्यं जुपस्व ॥ १ ॥

सोमस्य । मा । तवसं । वक्षि । अमे । वहि । चकथं । विदथे । यजथ्ये ।

देवान । अच्छ । दीद्यत् । युजे । अदिं । गंऽआये । अमे । तन्यं । जुपस्व ॥ १ ॥

हे अमे त्वं विदथे यजं यजथ्ये यष्टु सोमस्य वहि वोढार य मा चकथं कृतवानभि । त मा तवसं तव स्विनं बलिने वक्षि । कामयम् । किंच हे अमे देवानक्ताभि दीद्यत् दीप्यमानोऽहमदिं यावाण युज । अभिष वणाय युनाज्मि । गमाये । गाम्यामि च । तथा च मंत्रातर । अतन देवः सविता गमायते । ऋग्वे० ८ ८६ प । इति । यद्वा गमाये । स्तोमि । गगमानो जगतीति स्तुतिकर्ममु पाठान् । तथा च मंत्रातर । सो अय ईज गगमि च मतेः । ऋग्वे० ६ १ ९ । इति । किंच हे अमे तन्यं शरीरं जुपस्व । रत्नार्थं सेवन् । यद्वा कर्माणि तन्यं मा मेवमत्यर्थः ॥

प्रांचं यजं चकृम वर्धतां गीः समिद्धिरग्निं नमसा द्रवस्यन् ।

दिवः शशासुर्विदथा कवीनां गृत्साय चित्रवसे गातुमीपुः ॥ २ ॥

प्रांचं । यजं । चकृम । वर्धतां । गीः । समितऽभिः । अग्निं । नमसा । द्रवस्यन् ।

दिवः । शशासुः । विदथा । कवीनां । गृत्साय । चित् । तवसे । गातुं । डेपुः ॥ २ ॥

हे अमे वयं यजं प्रांचं प्रकर्षणं गच्छतं चक्रत । अकार्षं । गीर्मदीया स्तुतिवर्धता । एधता । अपि समि द्भिर्नमसा हविषा च द्रवस्यन् । अस्मदीयाः परिचरयुः । किंच दिवो दुर्लोकादागत्य देवाः कवीनां स्तोत्राणां विदथा ज्ञानानि स्तोत्राणि वा शशासुः । अन्वशिष्यन् । अपि च गृत्साय । गृणातिरिद रूप । स्तोत्रयायायये तवसे वृद्धाय गातुं स्तोतुमीपुषित । स्तोतार इज्जति च । चिदिति चार्थः ॥

मयो दधे मेधिरः पृतदक्षो दिवः सुवंधुर्जनृपा पृथिव्याः ।

अविदन्नु दर्शतमप्स्वतर्देवासाँ अग्रिमपसि स्वमृणां ॥ ३ ॥

मयः । दधे । मेधिरः । पृतऽदक्षः । दिवः । सुऽबंधुः । जनृपा । पृथिव्याः ।

अविदन् । ऊं इति । दर्शतं । अपऽमु । अंतः । देवासाँ । अग्रिं । अपसि । स्वमृणां ॥ ३ ॥

मेधिरो मेधावान प्राज्ञः पृतदक्षः शुद्धबल्यो जनृपा जन्ममात्रेण सुबधुः शोभनबधुः । एव एव बधुरिति यावत् । योऽपिर्देवो दुर्लोकस्य पृथिव्या भुमेश मयः सुव दधे विदधाति । देवानां मनुष्याणां च सुव करोतीति यावत् । तं दर्शतं दर्शनीयमपि देवासो देवाः स्वमृणां मरणशीलानां नदीनामप्स्वतर्गुह स्थितम पसि यज्ञवहनरूपे कर्मणि निमित्तं ॥ उ इति पुरणः ॥ अविदन् । नअवतः ॥

अवर्धयन्त्सुभगं सप्त यद्ग्रीः श्वेतं जज्ञानमरूपं महित्वा ।

शिष्टं न जातमभ्यारुणा देवासो अग्निं जनिमन्वपुष्यन् ॥४॥

अवर्धयन् । सुभगं । सप्त । यद्ग्रीः । श्वेतं । जज्ञानं । अरूपं । महित्वा ।

शिष्टं । न । जातं । अभि । आरुः । अर्वाः । देवासः । अग्निं । जनिमन् । वपुष्यन् ॥४॥

सप्त संप्रणशिला यद्ग्रीर्यद्ग्री महत्यो नवः सुभगं शोभनधनं श्वेतं शुभं जज्ञानं जातं महित्वा महत्वेनारु-
पमारोचमानमप्यु स्थितमग्निमवर्धयन् । स्वकार्यभुताभिरुपधीभिर्वृद्धिं प्रापितवत्यः । यद्वा दिव्यमग्निमापो
वर्धयन्त्सुभनत्वात्तस्य । किंच शिष्टं न जातं यथा जातं शिशुमथा वडवा अभ्यारुः । अभिगच्छति । तथा
नव उत्पन्नमग्निमभ्यारुः । अभिजग्मुः । अपि च देवासो देवा अपि जनिमन् जन्मन्युदके वा वपुष्यन् । वपु
र्दो प्रिमकुर्वन् ॥

शुक्रेभिरंगे रजं आततन्वान क्रतुं पुनानः कविभिः पवित्रैः ।

शोचिर्वसानः पर्यायुरपां श्रियो मिमीते बृहतीरनूनाः ॥५॥

शुक्रभिः । अंगैः । रजः । आततन्वान । क्रतुं । पुनानः । कविभिः । पवित्रैः ।

शोचिः । वसानः । परि । आयुः । अपां । श्रियः । मिमीते । बृहतीः । अनूनाः ॥५॥

अग्निः शुक्रभिः शुक्रैरंगैस्तेजोभी रजोऽंतरिक्षमाततन्वान आतन्वन व्याप्नुवन क्रतुं कर्मणां कर्तारं यजमानं
कविभिः क्रातप्रज्ञैः स्तोत्रैर्वि पवित्रैः शोधकैस्तेजोभिः पुनानः शोधयन् शोचिर्दीप्तिं वस्वस्थानीयं परि परितो
वसान आन्तादयन् अपामपस्यतां कर्मवतामायुरन्नं बृहतीः प्रभुता अनुनाः संपूर्णाः श्रियः संपदश्च मिमीते ।
करोति ॥ ॥ १३ ॥

वव्राजा सीमनदतीरद्व्या दिवो यद्ग्रीरवसाना अनग्नाः ।

सना अचं युवतयः सयोनीरेकं गर्भं दधिरे सप्त वाणीः ॥६॥

वव्राज । सी । अनदतीः । अद्व्याः । दिवः । यद्ग्रीः । अवसानाः । अनग्नाः ।

सनाः । अचं । युवतयः । सयोनीः । एकं । गर्भं । दधिरे । सप्त । वाणीः ॥६॥

अनदतीरभजयतीरद्व्या अहिमिता मातृभुता अपोऽपिः सी सर्वतो वव्राज । व्रजति । अघ्निरपा शोषकः
त चापः शमयति तदभयमिह नास्तीत्युक्तं भवति । कीदृश्यस्ताः । दिवो यद्ग्रीः । अंतरिक्षस्यापत्यभुताः ।
अवसानाः । वस्वमनाच्छादयन् । वस्वस्थानीयस्य जलस्य विद्यमानत्वात् । अत एवानपाः । किंच ता अपि
सनाः सनातन्यो युवतया नित्यतरुण्यः । नित्यवृद्धा इत्यर्थः । सयोनीः समानमंतरिक्षं स्थानं यासां ताः सप्त
वाणीर्नव एकमपि गर्भं गर्भस्थ दधिरे । दधते ॥

स्तीर्णा अस्य संहतो विश्वरूपा घृतस्य योनौ सवथे मधूनां ।

अस्थुरचं धेनवः पिबन्माना मही दस्सस्य मातरा समीची ॥७॥

स्तीर्णाः । अस्य । संहतः । विश्वरूपाः । घृतस्य । योनौ । सवथे । मधूनां ।

अस्थुः । अचं । धेनवः । पिबन्मानाः । मही इति । दस्सस्य । मातरा । समीची इति

संहतं ॥७॥

घृतस्योदकस्य योनीं गर्भस्थानेऽंतरिक्षे संहतः पुञ्जीभूताः ॥ हतेः क्लिप ॥ विश्वरूपा नानारूपाः स्त्रीणां सर्वत्र प्रकृता अस्यापि रश्मयो मधुनामुदकानां स्वर्णे स्वर्णे मत्स्यः । तिष्ठति । पितृमानाः पुत्र्यमाणा अत्रापावापो धेनुवः सर्वेषां प्रीणयित्रीऽभवन् । समीची समंचत्वा शोभमाने मही महती व्यावापुथिव्या दसस्य दर्शनीयस्यापिमातरा मातरा भवतः ॥

बृभ्राणः सूतो सहसो व्यद्यौहधानः शुक्रा रभसा वपूँपि ।

श्रोतंति धारा मधुनो घृतस्य वृषा यत्र वावृधे काव्येन ॥८॥

बृभ्राणः । सूतो इति । सहसः । वि । अद्यौत् । दधानः । शुक्रा । रभसा । वपूँपि ।

श्रोतंति । धाराः । मधुनः । घृतस्य । वृषा । यत्र । वावृधे । काव्येन ॥८॥

हे महसः सूतो सहसस्पृत्र बृभ्राणः सर्वधायमाणस्त्वं शुक्रा शुक्राणि भाम्बराणि रभसा वगवति वपूँप्यर्चीपि दधानः धारयस्त्वं व्यद्यात् । विद्योतमे । वृषापिर्यत्र यस्मिन्यजमानं काव्येन श्रोत्रेण वतुधे वृद्धिं प्राप्नोति तदानीं मधुनोऽत्यंतं मधुरस्य घृतस्योदकस्य धाराः श्रोतंति । सवते । यदा यजमानस्तोत्रणापिमुष्टो भवति तदानीं वृष्टिर्भवतीत्यर्थः ॥

पितुश्चिरुधर्जनुषा विवेद व्यस्य धारा अमृज्जि धेनाः ।

गुहा चरंतं सखिभिः शिवेभिर्दिवो यद्गोभिर्न गुहा बभूव ॥९॥

पितुः । चित् । ऊधः । जनुषा । विवेद । वि । अस्य । धाराः । अमृज्जत् । वि । धेनाः ।

गुहा । चरंतं । सखिभिः । शिवेभिः । दिवः । यद्गोभिः । न । गुहा । बभूव ॥९॥

पितुरंतरिक्षस्योधरुधःस्थानीयं जलप्रदेशमयमिज्जनुषा सूर्यमेव विवेद । जानाति । किचायमग्निरस्यो-धसः संवधिन्यो धाराः पयोधारा व्यसृजत । धेना माध्यमिका वाचश्च विवृजति । शिवेभिः शिवकैः सखिभिरात्मनः सखिभुर्वायुभिर्दिवो यद्गोभिरंतरिक्षस्यापत्यभुताभिराग्निश्च सह गुहा गुहायां चरत वर्तमान-मनुमपि गुहां चित गुहायां स्थितः कोऽपि न बभूव । प्राप्नु समर्थो नाभवत् ॥

पितुश्च गर्भं जनिनुश्च बभ्रे पृवीरेको अधयत्पीषानाः ।

वृष्णे सपत्नी शुचये सर्वधू उभे अस्मि मनुष्येऽति पाहि ॥१०॥

पितुः । च । गर्भं । जनिनुः । च । बभ्रे । पृवीः । एकः । अधयत् । पीषानाः ।

वृष्णे । सपत्नी इति सपत्नी । शुचये । सर्वधू इति सर्वधू । उभे इति । अस्मि ।

मनुष्येऽति । नि । पाहि ॥१०॥

अयमग्निः पितृश्रान्तरिक्षस्य गर्भं वृष्टिद्वारा गर्भभूतं जनिनुः सर्वस्य लोकस्य जनयितुश्च ब्रह्मणश्च लोकमो-पध्यादिकं बभ्रे । विभर्ति । एक एवाग्निः पृवीर्बद्धी । पीषानाः प्यायमाना वृद्धिं प्राप्ता शोषधोरधयत् । धयति । भक्षयति । सपत्नी समान एकः सूर्यः पतिर्ययोस्ते मनुष्ये मनुष्येभ्यो हिते उभे व्यावापुथिवी वृष्णे वर्षित्रेऽक्षौ शुचयेऽप्ये सर्वधू भवतः । अनयोर्गर्भं वधुरित्यर्थः । हे अग्निं त्वं ते व्यावापुथिवी नि पाहि । जितरा-रक्ष ॥ ॥१४॥

उरौ महौ अनिबाधे ववर्धापो अग्निं यशसः सं हि पृवीः ।

चतस्रस्य योनावशयहमृता जामीनामग्निरपसि स्वमृणां ॥११॥

अ० । महान । अ०निऽबाधे । व०वर्ध । आपः । अ०ग्निः । य०गसः । सं । हि । पू०र्वीः ।
ऋ०तस्य । यो०नी । अ०ग०यत् । द०मू०नाः । ज०मी०नां । अ०ग्निः । अ०प०सि । स्व०मृ०णां ॥ ११ ॥

महानयमग्निरनिबाधेऽसंबाध उ०नी विलीनेऽतिरिजे व०वर्ध । वर्धते । अस्य वर्धने कारणमाह । हि यस्मात्कारणात्पूर्वविद्यो य०गसो । य०गोऽन्नं । तद्वत् आपोऽपि संवर्धयति । एवमग्निर्वृद्धिं प्राप्नोति ऋ०तस्यो-
दकस्य यो०नी स्थानेऽतिरिजे स्थितः स्व०मृ०णां स्वतः सर०तीनां ज०मी०नां भ०गिनीस्थानीयानां हेतुभूतेऽपि प०र्धसि द०मु०ना दात०मनाः सन् अ०ग०यत् । गति ॥

अ०क्रो न व०भिः सं०मि०थे म०ही०नां दि०दृ०शे०यः । स०न०वे भाःऽऋ०जी०कः ।
उ०दु०स्त्रि०या ज०नि०ता यो ज०ज०ना०पां ग०र्भो नृ०त०मो य०हो अ०ग्निः ॥ १२ ॥
अ०क्रः । न । व०भिः । सं०ऽऽ०थे । म०ही०नां । दि०दृ०शे०यः । स०न०वे । भाःऽऋ०जी०कः ।
उत् । उ०स्त्रि०याः । ज०नि०ता । यः । ज०ज०न । अ०पां । ग०र्भः । नृ०ऽत०मः । य०हः । अ०ग्निः ॥ १२ ॥

जनिता सर्वस्य लोकस्य जनयिता अपामुदकानां गर्भो गर्भरूपो नृ०त०मो नेतृ०त०मोऽतिशयेन मनुष्याणां रक्षिता य०हो महान योऽग्निरक्रः परंपामाकर्मिता परंपरनाक्रमणीयो वा ॥ नेति पादपुराणः ॥ संमिथं संयामे म०ही०नां म०हती०नां स्व०म०नानां व०भिर्भ०र्ता दि०दृ०शे०यः सर्व०दर्श०नीयो भाःऽऋ०जी०कः स्वदीप्या प्रकाशमानः सोऽग्निः स०न०वे ह०वि०पां प्र०दा०त्रे य०ज०मानाय तदर्थमु०स्त्रिया अप उज्ज०जान । उद०जनयत ॥ स०न०वे । पू० परंपरा इत्यस्मादा-
तो०री०णा०दि०को नु०प्रत्ययः ॥

अ०पां ग०र्भं दर्श०त०मो०प०धी०नां व०ना ज०ज०न सु०भ०गा वि०रूपं ।
दे०वासंश्चि०न्म०न०सा सं हि ज०ग्मुः प०नि०ष्ठं जा०तं त०व०सं दु०व०स्यन् ॥ १३ ॥
अ०पां । ग०र्भं । दर्श०तं । ओ०प०धी०नां । व०ना । ज०ज०न । सु०ऽभ०गा । वि०रूपं ।
दे०वासः । चि०त् । म०न०सा । सं । हि । ज०ग्मुः । प०नि०ष्ठं । जा०तं । त०व०सं । दु०व०स्यन् ॥ १३ ॥

सुभगा सुभाग्या वना सर्ववर्धननीयारणिर्दर्शत दर्शनीयं विरूपं नानाविधरूपमपामोपधीनां च गर्भमग्निं ज०ज०न । अ०जनयत । दे०वासंश्चित् सर्वं दे०वा अपि प०नि०ष्ठं मृत्यं त०व०सं वृ०द्धं जा०तं जा०त०मा०त्रं त०म०ग्निं म०न०सा मृ०त्या सं०ज०ग्मुः । उपा०गच्छन् । हीति पुराणः । त एव दु०व०स्यन् । पर्य०चरन् ॥

बृ०ह०न्त इ०ज्ज्ञान०वो भाःऽऋ०जी०कम०ग्निं स०च०न्त वि०द्यु०तो न शु०क्राः ।
गु०ह०व वृ०द्धं स०द०सि स्वे अ०न्त०र०पा०र ऊ०र्वे अ०मृ०तं दु०हा०नाः ॥ १४ ॥
बृ०ह०न्तः । उ०त् । भा०न०वः । भाःऽऋ०जी०कं । अ०ग्निं । स०च०न्त । वि०ऽद्यु०तः । न । शु०क्राः ।
गु०हा०ऽद्व । वृ०द्धं । स०द०सि । स्वे । अ०न्तः । अ०पा०रे । ऊ०र्वे । अ०मृ०तं । दु०हा०नाः ॥ १४ ॥

अ०पा०रेऽगा०ध ऊ०र्वे सम०द्वि०ऽत०र्म०धेऽमृ०त०मृ०द०कं दु०हा०नाः चर०तो बृ०ह०न्त इ०ज्ज्ञान०वो म०हा०न्तः सूर्या एव शु०क्रा दी०ण०मा०ना वि०द्यु०तो न वि०द्यु०त इ०व स्वे म०य०की०य स०द०सि स०द०न्तेऽतिरिजे गु०ह०व गु०हा०या०मि०व वृ०द्धं प्र०वृ०द्धं भाःऽऋ०जी०क प्र०म०या दी०ण०मा०न०म०ग्निं स०च०न्त । आश्रयति ॥

ई०ळे च त्वा य०ज०मानो ह०वि०भि०री०ळे स०खि०त्वं सु०म०तिं नि०का०मः ।
दे०व०र०वो मि०मी०हि सं ज०रि०चे र०क्षा च नो द०म्ये०भि०र०नी०किः ॥ १५ ॥

ई००। च। त्वा। यजमानः। हविः०भिः। ई००। सखि०त्वं। सु०म०तिं। नि०कामः।
दे०वैः। अ०वः। मि०मी०हि। सं। ज०रि०चे। र०क्ष। च। नः। द०स्य०भिः। अ०नी०किः ॥ १५ ॥

यजमानोऽहं हविभिः साधनेस्त्वा त्वामी० च । पश्चादिलक्षणं धनं च याचि । मुमतिं शोभनां मति
धर्मविषयां बुद्धिं निकामो नितरां कामयमानस्त्वया सह सखित्वमी० याचि । त्व दे०वैः सह जरि०चे स्तोत्रे
स्तोत्रं कुर्वति महासम्पदर्थमवः पश्चादविषया रक्षा मिमी०हि । कृष्ण । दस्य०भिर्दमनीर्यार्नयतश्चैः । प्रयत्ननिर्णयतव्य-
तयोक्तृत्वलतोक्ता । अनी०किस्त्वोभिर्नोऽस्मान् रक्ष च ॥ ॥ १५ ॥

उ०प०क्षो०तार०स्त०व० सु०प्र०णी०ते०ऽग्ने० विश्वा०नि० ध०न्या० द०धा०नाः ।

सु०रे०त०सा० अ०व०सा० तु०ज०मा०ना० अ०भि० ष्या०म० पृ०त०ना०यू०र०दे०वान् ॥ १६ ॥

उ०प०क्षो०तार०ः । त०व० । सु०प्र०णी०ते० । अ०ग्ने० । विश्वा०नि० । ध०न्या० । द०धा०नाः ।

सु०रे०त०सा० । अ०व०सा० । तु०ज०मा०नाः । अ०भि० । स्या०म० । पृ०त०ना०ऽय०न० । अ०दे०वान् ॥ १६ ॥

हे सुप्रणीते शोभनप्रणयन हे अग्ने तवोपक्षेत्तार उपगंतारः ॥ अत्र क्षितिर्गन्तव्यं वर्तते ॥ विश्वानि सर्वाणि
धन्या भव्यानि पश्चादधिपमार्गप्रहेतुभूतानि कर्माणि दधाना विदधानाः कुर्वतमुज्जमाना हवीपि प्रयक्तो
वयं सुरेतसा शोभनवीर्येण अवसा त्वत्कृतेनान्निनादेवान् दे०वभ्योऽन्यान् । वरिवयुक्तन्यायन राजसा एव
गृह्यते । युज्जविघ्नकारिणस्तान्पृतनायुंश्च शरीराद्युपद्रवकारिणः शत्रुशामिष्याम । अभिर्भवम । यद्वा देवान्
पुत्रयतः शत्रुनिर्नि योज्य ॥

आ दे०वाना०म०भवः के०तु०र०ग्ने० म०द्रे० विश्वा०नि० का०व्या०नि० वि०द्वान् ।

प्र०ति० म०र्ता० अ०वास०यो० द०म०ना० अनु० दे०वान् र०थि०रो० या०सि० सा०ध०न ॥ १७ ॥

आ । दे०वानां । अ०भवः । के०तुः । अ०ग्ने । म०द्रः । विश्वा०नि । का०व्या०नि । वि०द्वान् ।

प्र०ति० । म०र्ता०न० । अ०वा०स०यः । द०म०नाः । अनु० । दे०वान् । र०थि०रः । या०सि० । सा०ध०न ॥ १७ ॥

हे अग्ने मद्रः सत्यः केतुर्यज्ञेषु देवानां प्रज्ञापकत्वमाभवः । आ समताद्भवसि । सर्वव्यापको भवसीत्यर्थः ।
किंच विश्वानि सर्वाणि काव्यानि यजमानादिभिः कृतानि स्तोत्राणि विद्वान् ज्ञानं त्वं रतान् मर्त्यान्
स्तोतृन् स्वाभिलषितवस्तुसंपादनं प्रीतान् विधाय गृहेषु प्रत्यवामयः । प्रतिवामयसि । रथिरो रथी साधन
देवानां हितानि कर्माणि साधयन् देवान् अनु यासि च । अनुगच्छसि च ॥

नि० दुरो०णे० अ०मृ०तो० म०र्या०नां० राजा० स०सा०द० वि०द०था०नि० सा०ध०न० ।

घृ०त०प्र०ती०क० उ०र्वि०या० व्य०द्यौ०त्प्रि०वि०श्वानि० का०व्या०नि० वि०द्वान् ॥ १८ ॥

नि० । दुरो०णे० । अ०मृ०तः । म०र्या०नां० । राजा० । स०सा०द० । वि०द०था०नि० । सा०ध०न० ।

घृ०त०प्र०ती०कः । उ०र्वि०या० । वि० । व्य०द्यौ०त् । अ०ग्निः । विश्वा०नि० । का०व्या०नि० । वि०द्वान् ॥ १८ ॥

अमृतो नित्यो राजा राजमानो योऽपि विदथानि यज्ञान् साधन साधयन् मर्यानामपि होत्रिणा दुरोणे
गृहे निपसाद । निपीदति । विश्वानि काव्यानि विद्वान् ज्ञानं घृतप्रतीको पुनः संपुष्टितावयव उर्विया
विस्तीर्णः सोऽपि प्रययात् । विद्योतते ॥

आ नो० ग०हि० स०ख्ये०भिः० शि०वे०भिर्म०हान्म०ही०भिर्ऋ०ति०भिः० सर०ण्य०न० ।

अ०स्मे० र०यिं० ब०हु०लं० सं०तरु०चं० सु०वा०चं० भा०गं० य०श०सै० कृ०धी० नः० ॥ १९ ॥

आ । नः । ग॒हि । स॒ख्येभिः । शि॒वेभिः । म॒हान् । म॒हीभिः । ऊ॒तिऽभिः । स॒र॒ण्यन् ।
अ॒स्मे इति । र॒यिं । व॒हुलं । संऽत॒रुचं । सु॒ऽवाचं । भा॒गं । य॒शसं । कृ॒धि । नः ॥ १९ ॥

सरण्यन् सर्वत्र सरणं गमनमिच्छन् महान्स्त्वं शिर्वेभिः सख्येभिः सख्यैः सखिकर्मभिर्महीभिर्महती-
भिरुतिभि रक्षाभिश्च नोऽस्मान्प्रति आ गहि । आगच्छ । अस्मे अस्मभ्यं बहुलं विस्तीर्णं संतरुचं सर्वेषामुपद्र-
वाणा संतारकं मुवाचं शोभनवाचं भागं सर्वभजनीयं यशसं यशसा कीर्त्या संयुक्तं रयिं धनं नोऽस्मभ्यं कृधि ।
देहि । अस्मभ्यमिति पुनर्वचनमादरातिशयार्थं ॥

ए॒ता ते अ॒ग्ने जनि॑मा॒ सना॑नि॒ प्र पू॒र्याय॑ नू॒त॒नानि॑ वोचं ।
म॒हा॒न्ति वृ॒ष्णे स॒र्व॒ना कृ॒ते॒मा जन्म॑जन्मन् नि॒हि॒तो जा॒तवे॑दाः ॥ २० ॥
ए॒ता । ते । अ॒ग्ने । जनि॑म । सना॑नि । प्र । पू॒र्याय॑ । नू॒त॒नानि॑ । वोचं ।
म॒हा॒न्ति । वृ॒ष्णे । स॒र्व॒ना । कृ॒ता । इ॒मा । जन्म॑न्ऽजन्मन् । निऽहि॑तः । जा॒तऽवे॑दाः ॥ २० ॥

हे अग्ने पूर्याय पुरातनाय ते तुभ्यं सनानि सनातनानि महद्भिः संभजनीयानि वा नूतनान्येष्वविव्यमा-
नान्यद्यतनानि वर्ततानि जनिम जन्मानि कर्माणि स्तोत्राणि वा प्रवोचं । जातवेदा जातप्रज्ञो जातधनो वा
जन्मन् जन्मन् । जायंत इति जन्मानः । तेषु सर्वेषु मनुष्येषु निहितो यागार्थं । तस्मै वृष्णे संपदां वर्षित्रेऽप्यय
हममार्गानि सवना सवनानि कृता । कृतानि ॥

जन्म॑जन्मन् नि॒हि॒तो जा॒तवे॑दा वि॒श्वा॒मि॒त्रेभि॑रि॒ध्यते॑ अ॒ज॒स्रः ।
तस्य॑ व॒यं सु॑म॒तो य॒ज्ञिय॑स्यापि भ॒द्रे सौ॒म॒न॒से स्या॑म ॥ २१ ॥
जन्म॑न्ऽजन्मन् । निऽहि॑तः । जा॒तऽवे॑दाः । वि॒श्वा॒मि॒त्रेभिः । इ॒ध्यते॑ । अ॒ज॒स्रः ।
तस्य॑ । व॒यं । सु॑म॒तो । य॒ज्ञिय॑स्य । अ॒पि । भ॒द्रे । सौ॒म॒न॒से । स्या॑म ॥ २१ ॥

जन्मन् जन्मन् सर्वेषु मनुष्येषु निहितो जातवेदा विश्वामित्रेभिर्विश्वामित्रैः । पुत्रायां बहुवचनं । महर्षिणा
विश्वामित्रेण यो जातवेदा अजस्रोऽजस्रमनवरतमिध्यते । दीप्यते । सुमतो वर्तमाना वयं तस्य यज्ञियस्य
यज्ञाहंस्यामिभद्रं भजनीयं सौमनसे सुमनोभावेऽनुग्रहवद्वर्षा स्याम । अपि भवम । प्रार्थनायां लिङ् ॥

इ॒मं य॒ज्ञं स॒हसा॑व॒न् त्वं नो॑ दे॒व॒चा धे॒हि सु॒क्रतो॑ र॒राणः॑ ।
प्र यँ॑सि हो॒त॒र्वृ॒हती॑रि॒षो नो॑ऽग्ने म॒हि द्र॒वि॒ण॒मा य॑ज॒स्व ॥ २२ ॥
इ॒मं । य॒ज्ञं । स॒हसा॑ऽव॒न् । त्वं । नः । दे॒व॒ऽचा । धे॒हि । सु॒क्रतो॑ इति॑ सु॒ऽक्रतो॑ । र॒राणः॑ ।
प्र । यँ॑सि । हो॒त॒ः । वृ॒हतीः॑ । इ॒षः । नः । अ॒ग्ने । म॒हि । द्र॒वि॒णं । आ । य॑ज॒स्व ॥ २२ ॥

हे सहसावन सहस्वन बलवन सुक्रतो शोभनकर्मन् हे अग्ने रराणः सर्वदा रममाणः शब्दं कुर्वाणो वा-त्वं
नोऽस्मदीयमिमं यज्ञं देवचा देवेषु धिहि । निधिहि । हे होतर्देवानामाहुतः वृहतीरिषोऽज्ञानि नोऽस्मभ्यं
प्रयमि । प्रयच्छ । हे अग्ने महि महद्द्रविणं पश्चादिलक्षणं धनमायजस्व । प्रयच्छ । अत्र यत्रिदानकर्मा ॥

इ॒ळा॒मग्ने॑ पु॒रु॒द॒सं॑ स॒निं गोः॑ श॒श्वत्त॒मं॑ ह॒व॒मा॒नाय॑ साध ।
स्या॒न्नः॑ स॒नु॒स्त॒न॒यो वि॒ज्ञा॒वाग्ने॑ सा ते॒ सु॒म॒ति॒र्भू॒त्वस्मे ॥ २३ ॥

इ००। अ००। पुरु०दं०। स०निं। गोः। श०श्वत्०त०मं। ह०व०मा०नाय। सा०ध०।

स्या०त०। न०। स०नु०। त०न०यः। वि०जा०वा। अ०ग्रे। सा०। ते। सु०म०तिः। भू०तु। अ०स्मे इति॥२३॥

इयं सर्वेषां पशूनां पशुपुरोडाशस्य स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या । मृच्यते हि । इत्थामपि पुरुदसं सनिं गोर्हीता यच्चदपि पुरोडाशस्य स्वदस्व हव्या समिपो दिदीहीति पुरोडाशस्विष्टकृत इति । आ० ३ ५ ॥

हे अपि पुरुदसं बहुकर्मणं गोर्गवां सनिं प्रदावीमिच्छा भूमिं हवमानाय भवते मत्त शश्वत्तमं चिरकालं यथा भवति तथा साध । साधय । नोऽस्माकं मुनुः पुत्रस्तनयः संतानस्य विस्तारयिता विजावा पुत्रपीत्रादि-रूपेण स्वयं विजायत इति विजावा स्यात् । हे अपि सा प्रमिता ते मुमतिस्तदीयानुयहवुदिरस्मि अस्मा सु भुतु । भवतु ॥ ॥ १६ ॥

विश्वानरायति पंचदशर्चं द्वितीयं मुक्तं । तथा चानुकर्मणिका । विश्वानराय पचोना विश्वानरीय तु जागत त्विति । विश्वामित्रं अयिः । जगती कंदः । विश्वानरोऽप्रिदेवता ॥ पुण्याभिप्रविकयोऽमृतीयऽहस्याप्रिमार्तुते विश्वानराय धिषणांमिति विश्वानरनिविदानीयं मुक्तं । तृतीयस्यति खंडे मुच्रित । विश्वानराय धिषणा धारा करा मरुतः । आ० ७. ७. इति ॥

विश्वानराय धिषणांमृतावृधे घृतं न पूतमग्रये जनामसि ।

द्विता होतारं मनुषश्च वाघतो धिया रथं न कुलिशः समृण्वति ॥ १ ॥

विश्वानराय धिषणां । अतः०वृधे । घृतं । न । पूतं । अग्रये । जनामसि ।

द्विता होतारं । मनुषः । च । वाघतः । धिया । रथं । न । कुलिशः । सं । अमृण्वति ॥ १ ॥

अतः०वृधे अतस्योदकस्य यज्ञस्य वा वर्धयित्रे विश्वानराय । विश्वानरायदो यामेन व्याख्यातः । विश्वानरः कस्माद्विश्वानराययति विश्व एन नरा नयतीति वा । अपि वा विश्वानर एव स्यात् प्रत्युतः सर्वानि भुतानि तस्य विश्वानरस्येया भवति । नि० ७ २१. इति । तस्मिं पुते घृतं न घृतमिव धिषणां मृति जनामसि । जन यामः । यथा घृतं प्रीतिं जनयति तथा प्रीतिं करोमीत्यर्थः । द्विता द्विधा गाहपत्याहवनीयरूपाभ्या युक्त होतारं देवानामाह्वातारमपि मनुषो मनुष्या वाघतश्च अतस्त्वजस्य धिया कर्मणा कुलिशो वास्यादी रथ न रथमिव समृण्वति । संस्कुर्वति ॥

स रोचयज्जनुषा रोदसी उभे स माचोर्भवत्पुत्र ईद्व्यः ।

हव्यवाऽग्निरज्रश्चनोहितो दृळभो विणामतिथिर्विभावमुः ॥ २ ॥

सः । रोचयत् । जनुषा । रोदसी इति । उभे इति । सः । माचोः । अभवत् । पुत्रः । ईद्व्यः ।

हव्य०वा०। अ०ग्निः । अ०ज०रः । च०नः । इ०हितः । दुः । इ०द०भः । वि०णां । अ०तिथिः । वि०भा० । इ०व०मुः ॥ २ ॥

सोऽप्रिर्जनुषा जन्मनोभे रोदसी बावापृथिव्या रोचयत । अरोचयत । प्रकाशयति । स माचोर्थावापृथि कोरीडाः स्रुतः पुत्रोऽभवत् । हव्यवाद् हव्याना वोढापरंगनादिगुणयुक्तोऽजरो जरारहितः । चनोऽन्नं इति यजमाने निहितं घेनासी चनोहितः । दृळभो हिमिदुमशक्यः सोऽय विभावमुः प्रमाधनो विगा मनुष्याणा-मतिथिरिव पुत्रो भवति ॥

क्त्वा दशस्य तरुषो विधर्मणि देवासो अग्निं जनयंत चित्तिभिः ।

रुरुचानं भानुना ज्योतिषा महामत्यं न वाजं सन्निष्यन्तुपं ब्रुवे ॥ ३ ॥

क्रत्वा । दक्षस्य । तरुषः । विऽधर्मणि । देवासः । अग्निं । जनयन्त । चित्रिऽभिः ।
रुरुचानं । भानुना । ज्योतिषा । महां । अत्यं । न । वाजं । सनिष्यन् । उप । ब्रुवे ॥ ३ ॥

चित्तिभिर्ज्ञानैरुपलब्धता देवासो देवास्तरुषो व्यसनेभ्यस्तारकस्य दक्षस्य बलस्य क्रत्वा कर्मणा विधर्मणि
विधारके यज्ञेऽपि जनयन्त । अजनयन् । भानुना भाममानेन ज्योतिषा रुरुचानं रोचमानं महां महान्तमग्नि-
मत्यं न भारमहमस्यैव वाजमत्तं सनिष्यन् लिप्समानोऽहमुप ब्रुव । स्तौमि ॥

आ मंद्रस्य सनिष्यन्तो वरेण्यं वृणीमहे अह्यं वाजमृग्मियं ।
रातिं भृगूणामुशिजं कविक्रतुमग्निं राजतं दिव्येन शोचिषा ॥ ४ ॥
आ । मंद्रस्य । सनिष्यन्तः । वरेण्यं । वृणीमहे । अह्यं । वाजं । ऋग्मियं ।
रातिं । भृगूणां । उशिजं । कविऽक्रतुं । अग्निं । राजतं । दिव्येन । शोचिषा ॥ ४ ॥

मंद्रस्य सत्यस्य वैश्वानरस्य संबन्धिनं वरेण्यं वरणीयमह्यमलज्जावहं ऋग्मियं प्रशस्यं वाजमत्तं सनिष्यन्तो
लिप्समाना वयं भृगूणामुपीणां रातिमभिलषितार्थप्रदातारमुशिजमभिलष्यन्तु कविक्रतुं क्रांतप्रज्ञं दिव्येन
दिविर्भवेन शोचिषा रोचिषा राजतं आजमानमपिमावृणीमहे । संभजामहे ॥

अग्निं सुम्नाय दधिरे पुरो जना वाजश्रवसमिह वृक्तवर्हिषः ।
यतमुचः सुरुचं विश्वदेव्यं रुद्रं यज्ञानां सार्धदिष्टिमपसां ॥ ५ ॥
अग्निं । सुम्नाय । दधिरे । पुरः । जनाः । वाजऽश्रवसं । इह । वृक्तऽवर्हिषः ।
यतऽमुचः । सुऽरुचं । विश्वऽदेव्यं । रुद्रं । यज्ञानां । सार्धतऽदिष्टिं । अपसां ॥ ५ ॥

वृक्तवर्हिषः स्तीर्णवर्हिषो यतमुचः प्राप्तमुच ऋत्विजः सुम्नाय सुवार्थं वाजश्रवसं मनुष्येभ्यः प्रेरितान्नं
सुरुचं प्रशस्तदीप्तिमन्तं विश्वदेव्यं विश्वेभ्यो देवेभ्यो हितं रुद्रं दुःखानां द्रावकमपसां कर्मवतां यज्ञानां ।
यजतीति यज्ञा यजमानाः । तेषां सार्धदिष्टिं सार्धतयज्ञमपिमिह यज्ञे पुरो दधिरे । स्तुवंति ॥ ॥ १७ ॥

पावकशोचे तव हि शयं परि होतयज्ञेषु वृक्तवर्हिषो नरः ।
अग्ने दुवं दुच्छमानास आप्यमुपासते द्रविणं धेहि तेभ्यः ॥ ६ ॥
पावकऽशोचे । तव । हि । शयं । परि । होतः । यज्ञेषु । वृक्तऽवर्हिषः । नरः ।
अग्ने । दुवं । दुच्छमानासः । आप्यं । उप । आसते । द्रविणं । धेहि । तेभ्यः ॥ ६ ॥

हे पावकशोचे शोधकदीप्तिं हे होतर्देवानामाज्ञातः यज्ञेषु परि परितो वृक्तवर्हिषः स्तीर्णवर्हिषो दुवः
परिचरणमिच्छमानास इच्छतो नरो नितारो यजमाना आप्यमाप्तुं योग्यं तव त्वत्संबन्धिनं चयं निवासं
यागगृहमुपासते । संवन्ते । तेभ्यो द्रविणं धनं धेहि । विधिहि ॥

आ रोदसी अपृणदा स्वर्महज्जातं यदेनमपसो अधारयन् ।
सो अध्वराय परि णीयते कविरत्या न वाजसातये चनोहितः ॥ ७ ॥
आ । रोदसी । इति । अपृणत् । आ । स्वः । महत् । जातं । यत् । एनं । अपसः । अधारयन् ।
सः । अध्वराय । परि । नीयते । कविः । अत्यः । न । वाजऽसातये । चनऽहितः ॥ ७ ॥

रोदसी बावापृथिव्यावापुणत् । आपुरथत् । तथा महत्प्रभुतं स्वरंतरिचमापुणत् । अप्सः कर्मवतो यज्ञ मानाज्ञातं यद्यमेनमप्रिमधारयन् अत्यो न अश इव कविः क्रांतः सर्वत्र व्याप्रयनोहितो निहतात्तः सोऽय मप्रिर्वाजसातये वाजस्याज्ञस्य कीर्तये मातये लाभाय परिणीयते । यज्ञार्थं नीयते ॥

नमस्यत हव्यदातिं स्वध्वरं दुवस्यत दस्यं जातवेदसं ।

रथीः ऋतस्य बृहतो विचर्षणिर्गग्निर्देवानामभवत्पुरोहितः ॥ ८ ॥

नमस्यत । हव्यऽदातिं । सुऽअध्वरं । दुवस्यत । दस्यं । जातऽवेदसं ।

रथीः । ऋतस्य । बृहतः । विऽचर्षणिः । अग्निः । देवानां । अभवत् । पुरःऽहितः ॥ ८ ॥

रथीर्निता बृहतो महत ऋतस्य यज्ञस्य विचर्षणिर्दृष्टा योऽग्निर्देवानां पुरोहितः पुरस्ताद्व्यव्यतया स्या पितोऽभवत् हव्यदातिं देवभ्यो हविषा दातारं स्वध्वरं गोभनयज्ञं दस्यं दमेभ्यो गृहभ्यो हितं जातवेदसं जातप्रज्ञं तमपि नमस्यत । पुत्रयत् । दुवस्यत । परिचरत ॥

तिस्रो यज्ञस्य समिधः परिज्मनोऽग्नेरपुनच्छुणिजो अमृत्यवः ।

तासामेकामदधुमर्त्यं भुजंमु लोकमु द्वे उपं जामिमयीतुः ॥ ९ ॥

तिस्रः । यज्ञस्य । संऽदधुः । परिऽज्मनः । अग्नेः । अपुनन् । उणिजः । अमृत्यवः ।

तासां । एकां । अदधुः । मर्त्यं । भुजं । ऊं इति । लोकं । ऊं इति । द्वे इति । उपं ।

जामिं । इयतुः ॥ ९ ॥

उणिजः कामयमाना अमृत्यवो मृत्युरहिता देवा यज्ञस्य महतः परिज्मनः परितो गतुः समिधः समि धिकाः प्रकाशिकास्मिन् पार्थिववैद्युतमूर्यरूपास्मिन्स्मृत्पुनन । अगोधयन् । तं देवा भुजं सर्वेषां पालयित्री तासां तनुनां मध्य एका पार्थिवी तनुं मर्त्यं मर्त्यलोकेऽदधुः । अदधुः । उ इति पादपुरणः । इतरं द्वे तनु जामिं लोकमासन्नमंतरिचमुपेतुः । गच्छतः । अथवा तिस्रः समिध आधारसमिधा द्वे अनुयाजसमिधैर्केति । तासां समिधासमासन्नुयाजसमिधं मर्त्यं इह लोके भोगहेतुमनुयाजपर्यंतमदधुः । धारयति । पञ्चा वा अनुयाजा इति प्रजात्वैवानुयाजानां संस्तवात् तदाश्रयत्वाच्चानुयाजसमिधः । इतरं द्वे समिधावतरिजे दिव्यभोगहेतु उपेतुः । उपगच्छतः । त्रीन्यग्नीस्मिन्सः समिध इति हि निगमः ॥

विशां कविं विशपतिं मानुषीरिषः सं भीमकृण्वन्स्वधितिं न तेजसे ।

स उद्धतो निवतो याति वेविषत्स गर्भेषु भुवनेषु दीधरत् ॥ १० ॥

विशां । कविं । विशपतिं । मानुषीः । दपः । सं । सीं । अकृण्वन् । स्वऽधितिं । न । तेजसे ।

सः । उतऽवतः । निऽवतः । याति । वेविषत् । सः । गर्भे । एषु । भुवनेषु । दीधरत् ॥ १० ॥

इषः पश्चादिलक्षणं धनमिच्छन्तो मानुषीर्मनुष्यप्रजा विशां प्रजानां विशपतिं प्रभुं कविं मेधाविनं सीमेन स्वधितिं न असिमिव तेजसे तेज्ज्णार्थं समकृण्वन् । समस्कृवन् । सोऽपि रुद्रत उक्ताययतो निवतो नीचभाव वतश्च प्रदेशान्वेषित व्याप्नुवन् याति । गच्छति । स एषु भुवनेषु गर्भमरण्या दीधरत् । आधारयत् ॥ १० ॥

स जिन्वते जठरेषु प्रजज्ञिवानृषां चित्रेषु नानन्दन्न मिहः ।

वैश्वानरः पृथुपाजा अमर्त्यो वसु रत्ना दयम्यनो वि दानुषे ॥ ११ ॥

सः । जिन्वते । जठरेषु । प्रजज्ञिऽवान् । वृषा । चित्रेषु । नानदत् । न । सिंहः ।
 विश्वानरः । पृथुऽपाजाः । अमर्त्यः । वसु । रत्ना । दयमानः । वि । दागुषे ॥ ११ ॥

प्रजज्ञिवान जातो वृषा वर्षकः स विश्वानरश्चित्रेषु नानाप्रकारेषु जठरेषु । प्राणिनां भेदाज्जठराणां भेदः । तेषु जिन्वते । वर्धते । चित्रेषु नानाविधध्वरणेषु नानदत् अत्यर्थं शब्दं कुर्वन् सिंहो न । सिंह इव । किंविधो विश्वानरः । पृथुपाजाः पृथुतेजाः । अथवा पृथुवशः । अमर्त्यो मरणधर्मरहितो दागुषे हविषां प्रदाने यजमानाय रत्ना रमणीयानि वसु वसुनि धनानि वि विशेषेण दयमानः प्रयच्छन् ॥

विश्वानरः प्रत्नथा नाकमारुहहिवस्पृष्टं भंदमानः सुमन्मभिः ।
 स पूर्ववज्जनयञ्जंतये धनं समानमज्मं पर्येति जागृविः ॥ १२ ॥
 विश्वानरः । प्रत्नऽथा । नाकं । आ । अरुहत् । दिवः । पृष्टं । भंदमानः । सुमन्मऽभिः ।
 सः । पूर्वऽवत् । जनयन् । जंतवे । धनं । समानं । अज्मं । परि । एति । जागृविः ॥ १२ ॥

सुमन्मभिः स्तोतृभिर्भंदमानः स्तुयमानो विश्वानरो जातमात्र एव प्रत्नथा प्रत्न इव चिरतन इव नाकं । कं मुखं । अकं दुःख । न विद्यतेऽकं यस्मिन् तन्नाकं । दिवोऽंतरिक्षस्य पृष्ठमुपरितमप्रदेशं स्वरोर्हिद्विरारुहत् । आरोहति । स विश्वानरः पूर्ववत् पूर्ववत् अपिभ्य इव जतवे स्तोत्रे यजमानाय धनं पश्चाद्विलक्षणं जनयन् संपादयन् जागृविः सदा प्रवृद्धः समानं सर्वेषां देवानां साधारणमज्ममाकाशमार्गं पर्येति । सूर्यरूपेण गच्छति ॥

ऋतावानं यज्ञियं विप्रमुक्थ्यमा यं दधे मातरिश्वा दिवि क्षयं ।
 तं चित्रयामं हरिकेशमीमहे सुदीतिमग्निं सुविताय नव्यसे ॥ १३ ॥
 ऋतऽवानं । यज्ञियं । विप्रं । उक्थ्यं । आ । यं । दधे । मातरिश्वा । दिवि । क्षयं ।
 तं । चित्रऽयामं । हरिऽकेशं । ईमहे । सुऽदीतिं । अग्निं । सुविताय । नव्यसे ॥ १३ ॥

ऋतावानं बलवन्तं यज्ञियं यज्ञार्हं विप्रं मेधाविनमुक्थ्यं मृत्युं दिवि दुर्लोकं क्षयं निवसन्तं यामिं मातरिश्वा वायुर्दुर्लोकादाहृत्य पुत्रित्यामादधे । आहृतवान् । चित्रयामं नानाविधगमनं हरिकेशं पिंगला-
 र्विपं सुदीतिं शोभनदीप्तिं तमग्निं नव्यसे नवतराय सुविताय मुमु प्राप्त्याय धनाय तदर्थमीमहे । याचामहे ॥

शुचिं न यामन्निषिरं स्वर्दृशं केतुं दिवो रोचनस्थामुषर्बुधं ।
 अग्निं मूर्धानं दिवो अप्रतिष्कृतं तमीमहे नमसा वाजिनं बृहत् ॥ १४ ॥
 शुचिं । न । यामन् । इषिरं । स्वऽदृशं । केतुं । दिवः । रोचनऽस्थां । उपऽबुधं ।
 अग्निं । मूर्धानं । दिवः । अप्रतिऽस्कृतं । तं । ईमहे । नमसा । वाजिनं । बृहत् ॥ १४ ॥

नेति संप्रत्यर्थः । शुचिं दीप्तिं यामन् यामनि यज्ञ इषिरमेपणीयं स्वर्दृशं सर्वदृशं सर्वपदार्थविज्ञानयुक्तं दिवो दुर्लोकस्य केतुं प्रज्ञापकं रोचनस्था रोचनस्थं । रोचनः सूर्यः । तस्मिन् तिष्ठतं । उपर्बुधमपिहोत्रिककृ-
 पेणोपसं प्रबुध्यमान दिवः स्वर्गस्य मूर्धानं प्रधानमप्रतिष्कृतमप्रतिहतशब्दं वाजिनमज्ञवन्तं बृहत् महान्तं तमग्निं नमसा स्तोत्रेणेमहे । याचामहे ॥

मंद्रं होतारं शुचिपद्भ्याविनं दमूनसमुक्थ्यं विश्वचर्षणिं ।
 रथं न चित्रं वपुषाय दर्शतं मनुहितं सद्मिद्राय ईमहे ॥ १५ ॥

मंदं । होतारं । शुचिं । अद्वयाविनं । दमूनमं । उक्थ्यं । विश्वऽचर्षणिं ।

रथं । न । चित्रं । वपुषाय । दर्शतं । मनुऽहितं । सदै । इत् । रायः । ईमहे ॥ १५ ॥

मंदं स्तुत्यं होतारं देवानामाज्ञातारं शुचिं सर्वदा शुद्धमद्वयाविनमकुटिलं दमूनमं दानमनसमुक्थ्यं श्रेष्ठं विश्वचर्षणिं विश्वस्य द्रष्टारं चित्रं मानाविधवर्णं रथं न रथमिव वपुषाय रूपार्थं दर्शतं दर्शनीयं सदासितं सदैवं मनुर्हितं सर्वेभ्यो मनुष्येभ्यो हितं तमपि रायो धनानीमहे । याचामहे । अत्र याज्ञार्थत्वादस्य द्विकर्म-
कत्वं ॥ ॥ १९ ॥

विश्वानराथैकादशार्चं तृतीयं मुक्तं विश्वामित्रं । अत्रयमनुक्रमणिका । विश्वानराथैकादशार्चं । पूर्वमुक्तं विश्वानरीयं तु जागतं त्रिव्युक्तत्वादस्यापि मुक्तस्य जगती कदो विश्वानरोऽग्निदेवता ॥ अस्य मुक्तस्याग्निष्टोम आग्निं मास्तं शस्त्रं विनियोगः । मृष्यते हि । विश्वानराय पृथुपात्रमे ग नः करत्यर्चते । आ० ५ २० । इति ॥

विश्वानराय पृथुपात्रमे विषो रत्ना विधंत धरुणेषु गातवे ।

अग्निर्हि देवाँ अमृतो दवस्यत्यथा धर्माणि मनता न दृदपत ॥ १ ॥

विश्वानराय पृथुऽपात्रमे । विषः । रत्ना । विधंत । धरुणेषु । गातवे ।

अग्निः । गिहि । देवान । अमृतः । दवस्यति । अथ । धर्माणि । मनता । न । दृदपत ॥ १ ॥

विषो मेधाविनः स्तोतारः पृथुपात्रमे बहवलाय बहुज्ञाय वा । पात्रः शब्दस्य बलाज्ञनायोः पाठात् । विश्वानरायाग्रथं धरुणेषु धर्मेषु यज्ञेषु रत्ना रमणीयानि स्तोत्राणि गातव्यं सम्प्राप्त्यन्ताय विधतः । परिचरति । कुर्वति । अमृतो मरणरहितोऽग्निदेवान दवस्यति । हविषा प्रदानेन परिचरति । हिः प्रमिदी । अथ अतः कारणात्कोऽपि मनता मनातनानि धर्माणि यज्ञान न दृदपत । न दृषयति ॥

अंतर्दृतो रोदसी दस्म ड्यते होता निषत्तो मनुषः पुरोहितः ।

द्ययै बृहंतं परि भृषति द्युभिर्देवेभिरग्निरिषितो धियावमुः ॥ २ ॥

अंतः । दृतः । रोदसी । डति । दस्मः । ड्यते । होता । निऽसत्तः । मनुषः । पुरऽहितः ।

द्ययै । बृहंतं । परि । भृषति । द्युऽभिः । देवेभिः । अग्निः । इषितः । धियाऽवमुः ॥ २ ॥

दस्मो दर्शनीयो होताग्निर्दृतो देवानां इतः मन रोदस्योदीवापुथियोऽरतमथ ड्यते । गच्छति । मनुषो मनोजातस्य मनुष्यस्य पुरोहित आहवनीयादिकूपेण पुरतः स्थापितो निषत्तो निषणः मन अग्निर्द्युभिर्दग्निभिर्वृहंतं महंतं जयं यज्ञगृहं परिभृषति । अनकुरुते । देवेभिर्देवैरिषितः प्रिषितो धियावमुः प्रज्ञया याज्ञ । एति द्वे अग्निविशेषेण ॥

केतुं यज्ञानां विदथस्य साधनं विप्रसो अग्निं महयंत चित्रिभिः ।

अपांसि यस्मिन्नधि संदधुर्गिरस्तस्मिन्सुम्नानि यज्ञमान आ चक ॥ ३ ॥

केतुं । यज्ञानां । विदथस्य । साधनं । विप्रसः । अग्निं । महयंत । चित्रिभिः ।

अपांसि । यस्मिन् । अधि । संऽदधुः । गिरः । तस्मिन् । सुम्नानि । यज्ञमानः । आ । चक ॥ ३ ॥

यज्ञानां केतुं प्रज्ञापकं विदथस्य यज्ञस्य गृहस्य वा साधनं प्राप्तिमाधनममाधारणकारणं संतमपि विप्रसो विप्रार्थिचिन्तिभिः स्वकर्मभिर्महयत । पूजयति । किं गिरः स्तोतारो यस्मिन्नपावपामि म्यानुष्ठयानि कर्माण्याध संदधुः संदधते यज्ञमानस्तस्मिन्नपां सुम्नानि सुम्नानि प्राप्याचक । कामयते ॥

पिता यज्ञानामसुरो विपश्चितां विमानमग्निर्वयुनं च वाघतां ।

आ विवेश रोदसी भूरिवर्षसा पुरुप्रियो भंदते धामभिः कविः ॥ ४ ॥

पिता । यज्ञानां । असुरः । विपः ऽचित्तां । विऽमानं । अग्निः । वयुनं । च । वाघतां ।

आ । विवेश । रोदसी इति । भूरिऽवर्षसा । पुरुऽप्रियः । भंदते । धामऽभिः । कविः ॥ ४ ॥

यज्ञानां पिता पालयिता विपश्चितां विदुषां स्तोतृणामसुरो बलप्रदः । वाघतामृत्विजां वयुनं ज्ञानसाधनं । विमानं च । विमीयते फलमिति विमानं यज्ञादिकर्मसाधनं । सोऽग्निर्भूरिवर्षसा पार्थिववैद्युतादिवज्रविधरूपेण रोदसी यावापृथिव्यावाविवेश । प्रविशति । पुरुप्रियो मनुष्येष्वधिकं प्रियः । अथवा पुरुषाणां श्रेष्ठानां प्रियः पुरुप्रियः । धामभिस्तेजोभिर्युक्तः कविरपि भंदते । यज्ञमानेन स्तूयते ॥

चंद्रमग्निं चंद्ररथं हरिघ्नं विश्वानरमप्सुपदं स्वर्विदं ।

विगाहं तूष्णिं तविषीभिरावृतं भूष्णिं देवास इह सुश्रियं दधुः ॥ ५ ॥

चंद्रं । अग्निं । चंद्ररथं । हरिऽघ्नं । विश्वानरं । अप्सुऽसदं । स्वऽविदं ।

विऽगाहं । तूष्णिं । तविषीभिः । आऽवृतं । भूष्णिं । देवासः । इह । सुऽश्रियं । दधुः ॥ ५ ॥

देवासो देवाश्चंद्रमाह्लादकरं चंद्ररथं । चंद्र आह्लादको रथो यस्येति तं हरिघ्नं पिंगलवर्णं हरित्वचं वा । हरित्वचमिति शाखांतरं । अप्सुपदमप्सु सीदतं स्वर्विदं सर्वज्ञं विगाहं विगाहमानं सर्वत्र व्याप्तं तूष्णिं क्षिप्रगामिनं शत्रूणां हिंसितारं वा तविषीभिर्वर्षसावृतं भूष्णिं भर्तारं सुश्रियं शोभनदीप्तिं विश्वानरमिहहृल्लोकं दधुः । आदधुः ॥ ५० ॥

अग्निदेविभिर्मनुषश्च जंतुभिस्तन्वानो यज्ञं पुरुषेणसं धिया ।

रथीरंतरीयते साधदिष्टिभिर्जीरो दमूना अभिगस्तिचातनः ॥ ६ ॥

अग्निः । देवेभिः । मनुषः । च । जंतुऽभिः । तन्वानः । यज्ञं । पुरुऽपेणसं । धिया ।

रथीः । अंतः । ईयते । साधदिष्टिऽभिः । जीरः । दमूनाः । अभिगस्तिऽचातनः ॥ ६ ॥

देवैः साधदिष्टिभिः साधितयज्ञं जंतुभिर्होत्वग्भिश्च धिया कर्मणा मनुषो यज्ञमानस्य पुरुषेणसं बहुरूपं । पेण इति रूपनाम । पुरोडाशपणुसोमहविर्भेदे रकाहाहीनसचात्मकभेदश्च नानाविधरूपं यज्ञं तन्वानः कुर्वन् रथीः सर्वस्य लोकस्य नेता जीरः क्षिप्रकारी दमूना दातमना दानमना वाभिगस्तिचातनोऽभिगस्तीनामरातीना यज्ञविप्रकारिणां रक्षसां चातयिता नाशयितापिरंतर्थावापृथिव्योर्मध्य ईयते । गच्छति ॥

अग्ने जरस्व स्वपत्य आयुन्यूजा पित्वस्व समिधो दिदीहि नः ।

वयांसि जित्व बृहतश्च जागृव उशिग्देवानामसि सुक्रतुर्विपां ॥ ७ ॥

अग्ने । जरस्व । सुऽअपत्ये । आयुनि । ऊजा । पित्वस्व । सं । इषः । दिदीहि । नः ।

वयांसि । जित्व । बृहतः । च । जागृवे । उशिक् । देवानां । असि । सुऽक्रतुः । विपां ॥ ७ ॥

हे अग्ने स्वपत्ये मुपुत्र आयुन्यायुषि ॥ निमित्तमप्रत्येषा ॥ आयुषि निमित्ते जरस्व । देवान् जुहि । होता-रमधिशायोर्जा रमनाज्ञेन वा पित्वस्व । देवान्प्रीणय । नोऽस्माकमिषः सस्यार्थं वृष्टीः संदिदीहि । संदीपय । वयास्वप्ताजि च ॥ वयः चक्षेत्तज्जनामु पाठात् ॥ जित्व । दीहि । हे जागृवे सर्वदा जागरणशील । बृहतो

मं० ३. अ० १. सू० ३.] : ॥ द्वितीयोऽष्टकः ॥

१३९

महती यज्ञमानस्य जिवेति संबंधः । मुक्तुः शोभनकर्मा शोभनयज्ञो वा त्वं विषां मेधाविनां देवानामुगिक्तं कांतेऽसि ॥

विश्वपतिं यद्भूमतिथिं नरः सदा यन्तारं धीनामुगिजं च वाघतां ।

अध्वराणां चेतनं जातवेदसं प्र गंसंति नमसा जृतिभिर्वृधे ॥ ८ ॥

विश्वपतिं । यद्भूमं । अतिथिं । नरः । सदा । यन्तारं । धीनां । उगिजं । च । वाघतां ।

अध्वराणां । चेतनं । जातवेदसं । प्र । गंसंति । नमसा । जृतिभिः । वृधे ॥ ८ ॥

नरो जेतारः स्रोतारो वा विश्वपतिं विश्वां मनुष्याणां पतिं विश्वस्य पतिमिति वा यद्भूममहातमतिथिं सर्वस्यातिथिभूतं धीनां बुद्धीनां कर्मणां वा यन्तारं नियतारं वाघतामृत्विजां चोगिजं कातं मनोज्ञमध्वराणां यागानां चेतनं प्रज्ञापकं जृतिभिर्विगर्ह्युक्तं जातवेदसमपि वृधे वृद्धये समुदये नमसा नमस्कारेण स्तुतिभिश्च प्रशंसंति । प्रशंसां कुर्वति ॥

विभावां देवः सुरणः परि शितीरग्निर्वभुवः शवसा मुमद्रेथः ।

तस्य वृत्तानि भूरिपोषिणो वयमुप भूषम दम आ मुवृक्तिभिः ॥ ९ ॥

विभावां । देवः । सुरणः । परि । शितीः । अग्निः । वभुवः । शवसा । मुमतः । रथः ।

तस्य । वृत्तानि । भूरिपोषिणः । वयं । उप । भूषम । दम । आ । मुवृक्तिभिः ॥ ९ ॥

विभावा दीप्तिमान् देवः स्तूयमानः सुरणः । अत्र वर्णलोपप्रकादमः । शोभनं रमयतीति सुरमणः । मुमद्रेथः शोभनरथोऽयिः शवसा बलिनं क्षितीः सर्वाः प्रजाः परि वभुवः । परितां गृह्णाति । अत्र भवत्वरूपसंगं वशात् परियहार्थत्वं । भूरिपोषिणो वह्ना पोषयितुः पालयितुर्दमं यज्ञगृहं । दम इति गृहनामस्य पाठात् । निवसतस्तस्यापेवृत्तानि कर्माणि वयं मुवृक्तिभिः स्तोत्ररूपभूषणम् । उपभूषयामः । प्रकाशयामः ॥

विश्वानरं तव धामान्या चक्रे येभिः स्वविदम्बो विचक्षणः ।

जात आपृणो भुवनानि रोदसी अग्ने ता विश्वा परिभूरमि त्मना ॥ १० ॥

विश्वानरं । तव । धामानि । आ । चक्रे । येभिः । स्वः । वित । अम्बः । वि । चक्षणः ।

जातः । आ । अपृणः । भुवनानि । रोदसी इति । अग्ने । ता । विश्वा । परि । भूः ।

असि । त्मना ॥ १० ॥

हे विश्वानरं तव धामानि त्वत्सवधीनि ते जांस्याचक्रे । अभिष्टोमि । हे विचक्षणं प्राज्ञं । येभिर्दम्बजोभिः स्वीकृतं सर्ववितं सर्वज्ञोऽम्बः । भवमि । जातमावर्त्तयं भुवनानि भुतजातानि रोदसी यावापृथिव्यावापृणः । आपुरयः । हे अग्ने विश्वा विश्वानि सर्वाणि तेषां तानि भुतजातानि त्वाना आत्मना परिभूरमि । परियहीतामि ॥

विश्वानरस्य दंसनाभ्यो बृहदरिणादेकः स्वप्स्यया कविः ।

उभा पितरा महयन्त्रजायताग्निर्द्यावापृथिवी भूरिरितसा ॥ ११ ॥

विश्वानरस्य । दंसनाभ्यः । बृहत् । अरिणात् । एकः । सु । अप्स्यया । कविः ।

उभा । पितरा । महयन् । अजायत । अग्निः । द्यावापृथिवी इति । भूरि । रितसा ॥ ११ ॥

विश्वानरस्याग्निर्दंसनाभ्यस्तोपकारीभ्यः क्रियाभ्यो बृहन्नृद्धनं भवतीति यत् तदवितथ । यतः कारणादेको

मुख्यः कविरग्निः स्वपत्न्या गोभनयज्ञादिकर्मैक्यया यजमानादिभ्यो धनमरिणात् । ददाति । सोऽयमग्निर्भू-
रिरतसा वह्नरतस्कावुभोर्मा पितरा पितरौ मातापितरौ बावापृथिव्या महयन्पुत्रयन् अजायत ॥ १५॥

समित्समित्येकादशच चतुर्थं मुक्तं विश्वामित्रं वैष्णवं । अत्रानुक्रमणिका । समित्समिदाप्रिय इति । इध्मा
दिभ्याहाकृत्यताः पुर्वोक्ताः प्रत्युचं देवताः । पर्णा विश्वामित्राणामाग्नीमुक्तं । दर्शपूर्णमासयोः पत्नीसंयाजेषु
त्वष्ट्याया तन्न इत्येषा । सूत्रितं च । इह त्वष्टारमयि यं तन्नमुरीपमध पोषयितु । आ० १. १०. । इति ॥
त्वाष्ट्रि पर्णा पुरोडाशस्यानुवाक्या । सूत्रितं च । तन्नमुरीपमध पोषयितु देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपः
। आ० ३ ८ । इति ॥

समित्समित्सुमना बोध्यस्मे शुचाशुचा सुमतिं रामि वस्वः ।

आ देव देवान्यजथाय वष्टि सखा सखीन्सुमना यष्ट्यग्ने ॥ १॥

समित्समित्सुमनाः । बोधि । अस्मे इति । शुचाऽशुचा । सुऽसुमतिं । रामि । वस्वः ।

आ । देव । देवान् । यजथाय । वष्टि । सखा । सखीन् । सुऽसुमनाः । यष्टि । अग्ने ॥ १॥

समित्समित् अत्यर्थं समिदस्त्वं सुमना बोधि । बुध्यस्व । शुचा शुचात्यर्थं प्रसर्पकेण ज्योतिषा युक्तस्त्व
वस्वो वसुनो धनस्य तद्विषयां सुमतिं गोभना बुद्धिमस्मि अस्मभ्यं रामि । देहि । हे देव व्योतमान देवान्यज-
नीयान्यजथाय यज्ञाय तदर्थमावाच । आवहमि । हे अग्ने सखा देवानां सखा त्वं सुमनाः सन् सखीन् देवा
न्याचि । यजस्व ॥

यं देवासस्त्रिरहन्नायजते दिवेदिवे वरुणो मित्रो अग्निः ।

सेमं यज्ञं मधुमंतं कृधी नस्तनूनपाद्घृतयोनिं विधंतं ॥ २॥

यं । देवासः । मित्रः । अहन् । आऽयजते । दिवेऽदिवे । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।

सः । इमं । यज्ञं । मधुऽमंतं । कृधि । नः । तनूऽनपात् । घृतऽयोनिं । विधंतं ॥ २॥

वरुणो मित्रोऽग्निः एतं त्रयो देवा यमग्निं दिवेदिवे प्रतिदिवसं अहन् अहनि मित्रः प्रातर्मध्याह्नसायंतनेषु
सर्वेषु त्रिवारमायजते हे तनूनपात् तनूनां शरीराणां न पातयितः स त्वं घृतयोनिं घृतस्योदकस्य कारण
विधंतं विधीयमान क्रियमाण नोऽस्मदीयमिमं यज्ञं मधुमंतं । मध्वित्युदकनाम । वृथ्यादिफलमुक्तं कृधि । कृष ॥

प्र दीधितिर्विश्ववारा जिगाति होतारमिळः प्रथमं यजध्वे ।

अच्छा नमोभिर्वृषभं वंदध्वे स देवान्यष्टादिषितो यजीयान् ॥ ३॥

प्र । दीधितिः । विश्वऽवारा । जिगाति । होतारं । इळः । प्रथमं । यजध्वे ।

अच्छ । नमःऽभिः । वृषभं । वंदध्वे । सः । देवान् । यष्टात् । इषितः । यजीयान् ॥ ३॥

विश्ववारा विश्वर्जनैर्वरणीया दीधितिः स्मृतिर्दीधिवो होतारं देवानामाह्वातारमग्निं प्रजिगाति । जि-
गात् । प्रकर्षणे गच्छतु । प्रथमं मुख्यमक्ताभिमुख्येन वृषभं संपदां वर्षितारं वंदध्वे वंदितुं योग्यमिति शेषः ।
अभि नमोभिर्नमस्कारः संहृत् इषो हवीरूपाण्यज्ञानि यजध्वे यष्टुं प्रीणयितुं प्रजिगात् । इषितोऽस्माभिः
परितो यजीयान् यष्टुतमः सोऽभिर्देवान् यजत । यजतु ॥

ऊर्ध्वो वा गातुर्ध्वे अकार्यूर्ध्वो शोचीषि प्रस्थिता रजांसि ।

० दिवो वा नाभा न्यसादि होतां-स्तृणीमहि देवव्यं चा वि बर्हिः ॥ ४॥

ऊर्ध्वः । वा । गातुः । अर्धरे । अकारि । ऊर्ध्वा । गोचीर्षि । प्रऽस्थिता । रजोसि ।
दिवः । वा । नाभा । नि । असादि । होता । स्मृणीमहि । देवऽव्यचाः । वि । बहिः ॥ ४ ॥

वां युवयोः । अपिच बर्हिषोर्भा वामित्युच्यते । समिदादिभिः सहितस्यैवार्धदेवतात्वात् । ऊर्ध्व उन्नतो
गातुर्यज्ञमार्गोऽर्धरे यज्ञः कारि । आश्रयः क्रियते । गोचीर्षार्चिष्मति रजोसि हवीष्यूर्ध्वोर्ध्व प्रस्थिता । होता
पिद्विवो दीप्यमानस्य यागगृहस्य नाभा नाभा मध्यप्रदेशं न्यसादि । निषीदति । देवव्यचा देवर्ष्याप्तं बर्हिष्य ।
चार्यं वाग्वद् । विस्मृणीमहि । विस्मृणन् स्मृणीमः ॥

सप्र होत्राणि मनसा वृणाना इन्वतो विश्वं प्रति यन्वतेन ।

नृपेशसो विदर्शेषु प्र जाता अभीऽमं यज्ञं वि चरन्त पूर्वीः ॥ ५ ॥

सप्र । होत्राणि । मनसा । वृणानाः । इन्वतः । विश्वं । प्रति । यन । ऋतेन ।

नृऽपेशसः । विदर्शेषु । प्र । जाताः । अभि । अमं । यज्ञं । वि । चरन्त । पूर्वीः ॥ ५ ॥

मनसा वृणानाः प्रार्थ्यमाना ऋतेनोदकेन विश्वमिन्वतः प्रीणयन्तो देवाः सप्र होत्राणि होतृणा वपद्रुतृणा
कर्माणि प्रतिष्ठन्त । प्रतिगच्छन्ति । अतः पर द्वारा स्मृतिः । नृपेशसो नररूपा विदर्शेषु यागेषु जाता उत्पत्ताः
पूर्वोर्विद्यो विद्यवत्यो यज्ञद्वाराभिमानदेवता इममग्नदीय यज्ञं प्र विचरन्त । प्रविचरन्तु ॥ ॥ ५ ॥

आ भंदमाने उपसा उपकि उत स्मयेते तन्वाऽविरूपे ।

यथा नो मित्रो वरुणो जुजोषदिंदो मरुत्वो उत वा महोभिः ॥ ६ ॥

आ । भंदमाने इति । उपसौ । उपकि इति । उत । स्मयेते इति । तन्वा । विरूपे इति विऽरूपे ।

यथा । नः । मित्रः । वरुणः । जुजोषत । इंदः । मरुत्वान् । उत । वा । महः । अभिः ॥ ६ ॥

आ भंदमाने स्तूयमाने उपकि परस्परं मंगति ॥ उपमानक्तपितृया दिवचन ॥ नक्तोपमा रात्र्यहनी
आणक्तता । उत अपि च विरूपे पृथग्रूपे तन्वा प्रकाशरूपेण शरीरेण स्मर्यते । प्रकाशते । मित्रो वरुण उत
वा अपि चंद्रो मरुत्वाश्च नोऽस्मान्यथा जुजोषत यथा भवत तथा महोभिर्मित्रोभिर्युक्त इमे आवापृथिव्यो
कुरुतां ॥

दैव्या होतारा प्रथमा नृजे सप्र पृथासः स्वधया मदति ।

ऋतं शंसंत ऋतमिन्न आहरन्त व्रतं व्रतपा दीध्यानाः ॥ ७ ॥

दैव्या । होतारा । प्रथमा । नि । ऋजे । सप्र । पृथासः । स्वधया । मदति ।

ऋतं । शंसंतः । ऋतं । इत् । ते । आहुः । अन्तु । व्रतं । व्रतऽपाः । दीध्यानाः ॥ ७ ॥

दैव्या दिव्या प्रथमा प्रथमा मुख्या होताराज्ञातागवधी नृजे । प्रमाधयासि । ऋतमुदक शमत आगम
मोनाः सप्र पुत्रासः । पुत्रमन्नं । तद्वत् अत्यजममपि स्वधया सोमिन हविषा मदति । मादयति । व्रतपा
व्रतानां कर्षणां रचितारो दीध्याना दीप्यमानाः अथवा स्वकर्मभिरपि दीपयन्त अत्यजोऽनु व्रत व्रतेषु
ऋतमित् अपिमवाहः । अपिमव ऋतभुतमाहृत्यर्थः । एवकारार्थं इत्यब्दः ॥

आ भारती भारतीभिः सज्जोषा इक्रा देवमनुष्येभिरग्निः ।

सरस्वती सारस्वतेभिर्वाक् तिस्रो देवीर्वहिरेदं सदंतु ॥ ८ ॥

आ । भारती । भारतीभिः । सऽजोषाः । इळा । देविः । मनुष्येभिः । अग्निः ।
सरस्वती । सारस्वतेभिः । अर्वाक् । तिस्रः । देवीः । बहिः । आ । इदं । सदंतु ॥ ८ ॥

भारतीभिर्मरुतस्य सूर्यस्य संबंधिनीभिः सजोषाः संगता भारती वाक् आगच्छतु । देवैर्मनुष्यैर्भिर्मनुष्यैश्च संगत्येळा च भूमिश्चागच्छतु अग्निश्च । सारस्वतेभिः सरस्वतीसंबंधिभिर्मध्यमस्थानिः सह सरस्वती माध्यमिका वागागच्छतु । तिस्रो देव्यो वागिळाभारत्य आगच्छतु । अर्वागाभिमुखमेतद्वहिंरा सदंतु । आसीदंतु ॥

तन्नस्तुरीपमध पोषयितु देव त्वष्टर्वि रराणः स्यस्व ।
यतो वीरः कर्मण्यः सुदक्षो युक्त्यावा जायते देवकामः ॥ ९ ॥
तत् । नः । तुरीपं । अध । पोषयितु । देव । त्वष्टः । वि । रराणः । स्यस्वेति स्यस्व ।
यतः । वीरः । कर्मण्यः । सुदक्षः । युक्त्यावा । जायते । देवऽकामः ॥ ९ ॥

हे देव त्वष्टः सृष्टिकर्तः रराणो रममाणस्त्वमध अनंतरं नोऽस्मान् तुरीपं तारकं पोषयितु पोषकं तत्पमिद्वरतो विष्यस्व । मोचय । यतो विमोक्षनाद्वीरः सत्त्ववान् कर्मण्यः कर्मसु कृशलः सुदक्षः सुबलौ युक्त्यावाभिपवार्थयावयुक्तः । सोममुदित्यर्थः । देवकामो देवान् कामयमानः पुत्रो जायते । जायते ॥

वनस्पतेऽव मृजोष देवानग्निहविः शमिता सृदयाति ।
सेदु होता सत्यतरो यजाति यथा देवानां जनिमानि वेद ॥ १० ॥
वनस्पते । अव । मृज । उप । देवान् । अग्निः । हविः । शमिता । सृदयाति ।
सः । इत् । ऊं इति । होता । सत्यऽतरः । यजाति । यथा । देवानां । जनिमानि । वेद ॥ १० ॥

हे वनस्पते देवानुपावष्टज । समीपं कुरु । शमिता पशोः संस्कर्ताग्निर्वनस्पतिश्च हविः सृदयाति । देवान्प्रति प्रेरयतु । सत्यतरोऽत्यर्थं सत्यः सत्यस्वरूपः स इत स एव होता यजाति । यजतु । यथा यतः कारणात्स एवाग्निर्देवानां जनिमानि जन्मानि वेद वेत्ति अतः स एव यजत्वित्यर्थः ॥

आ यात्यग्ने समिधानो अर्वाङ्द्विदे देवैः सरथं तुरेभिः ।
बहिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहा देवा अमृता मादयन्तां ॥ ११ ॥
आ । याहि । अग्ने । संऽदधानः । अर्वाङ् । द्विदे । देवैः । सऽसरथं । तुरेभिः ।
बहिः । नः । आस्तां । अदितिः । सुऽपुत्रा । स्वाहा । देवाः । अमृताः । मादयन्तां ॥ ११ ॥

हे अग्ने अर्वाक् अस्मदभिमुखं समिधानः समिध्यमानो ज्वालारूपेण दीप्यमानस्त्वमायाहि । देवतारूपेणागच्छ । कथमिति उच्यते । नोऽस्माकं यजमिद्रेण देवैश्च तुरभिस्त्वरमार्गिर्देवैः सरथं समानरथं यथा तथायाहि । किंच सुपुत्रादितिरपि नो बहिर्नास्ता । अध्यास्तां । स्वाहाकारेण युक्ता अमृता नित्या देवा मादयता । तुष्यतु ॥ ॥ २३ ॥

प्रत्यग्निरूपस इत्येकादशर्चं पंचमं मुक्तं वैश्वामित्रं त्रिष्टुभमाधेयं । अत्रानुक्रमणिका । प्रत्यग्निरिति ॥ प्रातरनुवाकाग्निशस्त्रयोरिदमादिमुक्तत्रयस्य विनियोगः । मुञ्चितं च । प्रत्यग्निरूपस इति त्रीणि । आ० ४. १३ । इति ॥ इत्तामप इत्यस्योक्तो विनियोगः ॥

प्रत्यग्निरूपसश्चेक्तितां नोऽवोधि विप्रः पट्वीः कवीनां ।
पृथुपाजा देवयज्ञिः समिद्धोऽपद्वारा तमसो बहिरावः ॥ १२ ॥

प्रति । अग्निः । उपसः । चेकितांनः । अबोधि । विप्रः । पदऽवीः । कवीनां ।

पृथुऽपाजाः । देवयत्ऽभिः । संऽडंङ् । अप । द्वा । तमसः । वहिः । आवरित्यावः ॥ १ ॥

उपमर्शकितानो जानन विप्रो मेधावी कवीनां क्रांतदृशां पदवीर्मागान गच्छन् योऽपिः प्रत्यबोध
प्रतिबुध्यते पृथुपाजाः पृथुनेजा देवयद्भिर्देवकामैः समिदः सम्यक् दीप्तः स वहिस्समसोऽज्ञानस्य द्वारागमन-
द्वाराण्यपावः । अपावृणोति ॥

प्रेष्ठग्निर्वावृधे स्तोमेभिर्गीर्भिः स्तोतृणां नमस्य उक्थेः ।

पूर्वीऽतृत्स्य संदृशश्चकानः सं दृतो अद्यौदुपसो विरोके ॥ २ ॥

प्रा । इत् । ऊं इति । अग्निः । ववृधे । स्तोमेभिः । गीऽभिः । स्तोतृणां । नमस्यः । उक्थेः ।

पूर्वीः । तृत्स्य । संऽदृशः । चकानः । सं । दृतः । अद्यौत् । उपसः । विऽरोके ॥ २ ॥

नमस्यः पुन्यो योऽपिः स्तोतृणां स्तोत्रगीर्भिर्वाग्भिरुक्थेः शस्त्रिश्च प्रववृधे वृद्धिं प्राप्नोति दृतो देवानां
दृतः सः पूर्वोर्वह्नीच्छंतस्यादिद्यस्य संदृशो दीप्तीशकामैः कामयमानः सन् उपसो विरोके विरोचने प्रातःकाले
समर्थात् । धृस्ति । इत् उ पुरणां ॥

अधाम्यग्निर्मानुषीषु विष्ट्वपां गर्भो मित्रं तृतेन साधन् ।

आ हयंतो यजतः सान्वस्थादभृद् विप्रो हव्यो मतीनां ॥ ३ ॥

अधायि । अग्निः । मानुषीषु । विष्टु । अपां । गर्भः । मित्रः । तृतेन । साधन् ।

आ । हयंतः । यजतः । सानु । अस्थात् । अभृत् । ऊं इति । विप्रः । हव्यः । मतीनां ॥ ३ ॥

मित्रो यजमानानां मित्रभूत तृतेन सत्येन साधन कामान साधयन् अपा गर्भोऽग्निर्मानुषीषु मनोः
संबन्धिनीषु विष्णु प्रजाम्बधायि । देवैराहितः । किंच हयंतः स्पृहणीयो यजतो यष्ट्यः स मानुष्कृत धिष्ण्य
मूर्तरवेत्याख्यमास्थात् । अध्वतिष्ठत् । विप्रः प्राज्ञोऽग्निर्मतीनां मातृणां स्तोतृणां हव्यः नुत्योऽभूत् ॥

मित्रो अग्निर्भवति यत्समिद्धो मित्रो होता वरुणो जातवेदाः ।

मित्रो अध्वर्युरिषिरो दमूना मित्रः सिंधूनामुत पर्वतानां ॥ ४ ॥

मित्रः । अग्निः । भवति । यत् । संऽडंङ् । मित्रः । होता । वरुणः । जातऽवेदाः ।

मित्रः । अध्वर्युः । इषिरः । दमूनाः । मित्रः । सिंधूनां । उत । पर्वतानां ॥ ४ ॥

इयमुक् अग्निं सर्वात्मकत्वेन स्वीति । यद्यदा समिद्धोऽपिः तदा मित्रो भवति । सूर्यो भवति । मित्र एव
सन् होता भवति । वरुणो भवति जातवेदा जातप्रज्ञः । स मित्रोऽध्वर्युर्भवति दमूना दानमना दातमना
वा । स एवेषिरः प्रेरको वायुर्भवति । उत अपि च सिंधूनां नदीनां पर्वतानां च मित्रः सहायो भवति ॥

पाति प्रियं रिपो अग्र्यं पदं वेः पाति यद्दृशरंणं सूर्यस्य ।

पाति नाभां सप्तशीर्षाणामग्निः पाति देवानामुपमादमृष्यः ॥ ५ ॥

पाति । प्रियं । रिपः । अग्र्यं । पदं । वेः । पाति । दृष्टः । चरणं । सूर्यस्य ।

पाति । नाभां । सप्तऽशीर्षाणं । अग्निः । पाति । देवानां । उपऽमादं । तृष्यः ॥ ५ ॥

ऋष्वो दर्शनीयोऽग्निर्वर्गत्र्याः सर्वव्याप्राया रिपो भूम्याः प्रियमयं प्रथमं पदं स्थानं पाति । रक्षति । यद्गो महान् मुर्यस्य चरण । चरत्यत्रेति चरणमतरिचं । पाति । नाभा नाभावंतरिचस्य मध्यं सप्तभीषाणं मरुत्तण पाति । देवानामुपमादमुपमादकं यज्ञं पाति । रक्षति ॥ ॥२४॥

ऋभुश्चक्रं ईद्व्यं चारु नाम विश्वानि देवो वयुनानि विद्वान् ।

समस्य चर्म घृतवत्पदं वेस्तदिदग्नी रक्षत्यप्रयुच्छन् ॥६॥

ऋभुः । चक्रे । ईद्व्यं । चारु । नाम । विश्वानि । देवः । वयुनानि । विद्वान् ।

समस्य । चर्म । घृतवत् । पदं । वेः । तत् । इत् । अग्निः । रक्षति । अप्रयुच्छन् ॥६॥

ऋभुर्महान् विश्वानि सर्वाणि वयुनानि ज्ञातव्यानि पदार्थानि विद्वान् जानन् देवोऽग्निरीद्व्यं सुत्वं चारु मनोज्ञं नाम जलं चक्र । करोति । नामित्युदकनाममु पाठात् । वेद्याप्तस्य समस्य स्वपतः शांतज्वालस्याप्येष्वर्म रूप घृतवद्गीप्तिमद्ववति । सोऽग्निमज्जलमप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् रक्षति । पालयति ॥

आ योनिमग्निघृतवतमस्यात्पृथुप्रगाणमुशंतमुशानः ।

दीद्यानः शुचिः ऋष्वः पावकः पुनः पुनर्मातरा नव्यसी कः ॥ ७ ॥

आ । योनिं । अग्निः । घृतवतं । अस्यात् । पृथुप्रगानं । उशंतं । उशानः ।

दीद्यानः । शुचिः । ऋष्वः । पावकः । पुनः । पुनः । मातरा । नव्यसी इति ।

करिति कः ॥ ७ ॥

उशानः कामयमानोऽग्निघृतवतं दीप्तिमंतं पृथुप्रगाणं पृथुगीतिमुशंतं कामयमानं योनिं स्थानमायतन आ अस्यात् । आतिष्ठति । दीद्यानो द्योतमानः शुचिर्दर्शनीयः शुद्धो वा ऋष्वो महान् पावकोऽन्येषां शोधयिताग्निमातरा मातरा यावापृथिया पुनः पुनर्नव्यसी नवर्तर कः । करोति ॥

सद्यो जात ओषधीभिर्ववशे यदी वर्धति प्रस्वो घृतेन ।

आप इव प्रवता शुभमाना उरुष्यदग्निः पित्रोरुपस्थे ॥ ८ ॥

सद्यः । जातः । ओषधीभिः । ववशे । यदि । वर्धति । प्रस्वः । घृतेन ।

आपः । इव । प्रवता । शुभमानाः । उरुष्यत् । अग्निः । पित्रोः । उपस्थे ॥ ८ ॥

सद्यो जातोऽग्निर्ददि यदापधीभिर्ववशे उह्यते तदा प्रवता प्रवणेन मार्गेण गच्छत्य आप इव शुभमानाः शुभमानास्मा ओषध्यः प्रत्यः फलानि प्रमुवाना घृतनोदकेन वर्धति । वर्धयति । पित्रोर्दीवापृथिव्योरुपस्थे मध्यप्रदेशे वर्धमानोऽग्निरुष्यत । अस्मान्नतु ॥

उदु एतः समिधा यद्गो अद्यौद्वर्षेन्दिवो अधि नाभा पृथिव्याः ।

मित्रो अग्निरीद्व्यो मातरिश्वा दूतो वंशद्यजथाय देवान् ॥ ९ ॥

उत् । ऊं इति । सुतः । सं । इधा । यद्गो । अद्यौत् । वर्षेन । दिवः । अधि । नाभा । पृथिव्याः ।

मित्रः । अग्निः । ईद्व्यः । मातरिश्वा । आ । दूतः । वंशत् । यजथाय । देवान् ॥ ९ ॥

उ इति पादपुराणः । सुतोऽस्त्राभिः सुतैः समिधा समिधनेन यद्गो महान् अग्निः पृथिव्या उत्तरवेद्या

नाभा नाभौ मध्यप्रदेशे स्थितः सन् दिवोऽंतरिक्षस्य वर्षान् वर्षाणि रूपे उदर्योत । योतते । मित्रः संवत्सा
मिचरुते ईक्षः सुख्यो मातरिष्या । मातर्यंतरिक्षे अस्मिन् प्राणिनि सूर्यरूपेण चिष्टत इति मातरिष्या । अथवा
मातर्यरण्यां अस्मिन् निवसतीति मातरिष्या । तथाह यास्कः । मातर्यंतरिक्षे अस्मिन् मातर्याश्रयितीति वा
। नि० ७. २६ । इतो देवानां इतः सन् यज्ञयाय यज्ञाय देवानावचत । आवहतु ॥

उदस्तभीत्समिधा नाकमृष्वोऽग्निर्भवन्नुत्तमो रोचनानां ।

यदी भृगुभ्यः परि मातरिष्या गुहा संतं हव्यवाहं समीधे ॥ १० ॥

उत् । अस्तभीत् । संऽइधा । नाकं । ऋष्वः । अग्निः । भवन । उत्तमः । रोचनानां ।

यदि । भृगुभ्यः । परि । मातरिष्या । गुहा । संतं । हव्यवाहं । संऽइधे ॥ १० ॥

ऋष्वो महानग्निः समिधा तेजसा नाकं स्वर्गमुदस्तभीत । उदस्तभीत । रोचनानां गोभनानां तेजसा
मध्य उत्तमो भवन उत्कृष्टतमो भवन मातरिष्या वायुभृगुभ्य आदित्यस्य रश्मिभ्यो गुहा गुहाया मत हव्यवाह
हव्यानां वोढारमणि यदि यदा समीधे समीधे तदा नाकमस्तभीत इति सवधः ॥

इत्ताम्रे पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्सं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

इत्ता । अम्रे । पुरुदंसं । सनिं । गोः । शश्वत्सं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सृनुः । तनयः । विजावा । अम्रे । सा । ते । सुमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥ ॥ २५ ॥

प्र कारव इत्येकादशर्चं पष्ठं मृक्त विश्वामित्रमाधेय प्र कारव इत्यनुकातत्वात् ॥ प्रातरनुवाकाशिमशम्वयोः
मृक्तविजियोगः पूर्वमृक्त एव प्रक्षपिरूपमस्वीणीत्यनेनोक्तः ॥ आयाधेय पशो हविषो याज्या । सृजित
च । प्र कारवो मनना वच्यमाना एकाचतत्परम्वती नदीना । आ० ३. ७ । इति ॥ एभिर्गघ इति पा
त्नीवतग्रहस्य याज्या । सृजितं च । आपीधः पात्नीवतस्य यज्ञविभिरघे मरथ याज्यावाहित । आ० ५. १९ ।
इति ॥

प्र कारवो मनना वच्यमाना देवद्रीची नयत देवयंतः ।

दक्षिणावाद्वाजिनी प्रार्च्येति हविर्भरत्यग्रयं घृताची ॥ १ ॥

प्र । कारवः । मनना । वच्यमानाः । देवद्रीची । नयत । देवयंतः ।

दक्षिणावाट । वाजिनी । प्राची । एति । हविः । भरती । अग्रयं । घृताची ॥ १ ॥

हे कारवः कर्तारो देवयतो देवकामा ग्रय मनना मननन मन्त्रेण वच्यमानाः प्रयमाणाः मतो देवद्रीची
देवानचतो मृच प्रणयत । प्रर्कयेण नयत । प्रापयत । दक्षिणावाट आहवनीयस्य दक्षिणत उहमाना वाजिन्य
सवती प्राची प्रागयाययऽग्रयं हविर्भरती हविर्धारयती घृताची घृतनाक्ता सक्त एति । गच्छति ॥

आ रोदसी अपृणा जायमान उत् प्र रिक्था झध नु प्रयज्या ।

द्विचिद्रे महिना पृथिव्या वच्यतां ते वह्नयः सप्रजिह्वाः ॥ २ ॥

आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः । उत । प्र । रिक्थाः । अध । नु । प्रयज्यो
इति प्रयज्यो ।

दिवः । चित् । अग्ने । महिना । पृथिव्याः । वच्यतां । ते । वह्नयः । सप्तजिह्वाः ॥ २ ॥

हे अग्ने जायमानस्त्वं रोदसी वावापृथिव्यो आ अपृणाः । आपुरयः । किंच हे प्रयज्यो यष्टव्यं दिव्यं
दिव्यांतरिक्षात्पृथिव्याश्च महिना महिम्ना प्ररिक्थाः । अतिरिक्तस्मि । अनन वह्नरतिशय उक्तः । एवंविधस्य
ते तव वह्नयोऽप्योऽगभृता वह्नय आहवनीयादयो वच्यतां । किंविधास्ते । सप्तजिह्वाः । सप्तजिह्वात्मकाः ॥

द्यौश्च त्वा पृथिवी यज्ञियांसो नि होतारं सादयन्ते दमाय ।

यदी विणो मानुषीर्देवयन्तीः प्रयस्वतीरीळते शुक्रमर्चिः ॥ ३ ॥

द्यौः । च । त्वा । पृथिवी । यज्ञियांसः । नि । होतारं । सादयन्ते । दमाय ।

यदि । विणः । मानुषीः । देवऽयन्तीः । प्रयस्वतीः । ईळते । शुक्रं । अर्चिः ॥ ३ ॥

द्यौश्चांतरिक्षं पृथिवी च यज्ञियांसो यज्ञाहो देवाश्च होतारं त्वा त्वां दमाय । दमो यत्तः । तस्मा अर्थ
निषादयन्ते । उपगमयन्ति । यदि यदा मानुषीर्मनोः संबन्धिन्यो देवयतीर्देवकामाः प्रयस्वतीर्हविष्मत्यो विणः
प्रजा होतारः शुक्र दीप्तमर्चिरीळते । स्तुवंति ॥

महान्तस्रधस्य ध्रुव आ निपत्तोऽतर्द्यावा माहिने हर्यमाणः ।

आस्के सपत्नी अजरे अमृक्ते सवर्द्धे उरुगायस्य धेनू ॥ ४ ॥

महान् । स्रधस्ये । ध्रुवः । आ । निऽसत्तः । अंतः । द्यावा । माहिने इति । हर्यमाणः ।

आस्के इति । सपत्नी इति सऽपत्नी । अजरे इति । अमृक्ते इति । सवर्द्धे इति

सवऽर्द्धे । उरुऽगायस्य । धेनू इति ॥ ४ ॥

महान् अधिको हर्यमाणो यजमानादिभिः काम्यमानः । यद्वा यजमानाय धनं कामयमानोऽपिर्द्यावां-
तर्युभ्योर्मध्य माहिने महिम्ना युक्तं स्रधस्थं स्वकीये स्थानं ध्रुवोऽचलः सन् आ निपत्तो निपणो भवति । आस्के
आक्रमणशीले सपत्नी समान एकः सूर्यः पतिर्ययोस्ते सपत्न्या अजरे जरारहिते अमृक्ते अन्यनाहिंसिते
सवर्द्धे । सवर्द्धे मृतमुदक । तस्य दोग्ध्रा वावापृथिव्यावुरुगायस्य पृथुगमनस्याधिकस्तुतिर्वापेर्धेनू प्रीण-
यिज्यो भवतः ॥

व्रता ते अग्ने महतो महानि तव क्रत्वा रोदसी आ ततंथ ।

त्वं दृतो अभवो जायमानस्त्वं नेता वृषभ चर्षणीनां ॥ ५ ॥

व्रता । ते । अग्ने । महतः । महानि । तव । क्रत्वा । रोदसी इति । आ । ततंथ ।

त्वं । दृतः । अभवः । जायमानः । त्वं । नेता । वृषभ । चर्षणीनां ॥ ५ ॥

हे अग्ने महतः भवोत्कृष्टस्य ते तव व्रता व्रतानि त्वत्संबन्धीनि कर्माणि महानि महानि भवन्ति । तव क्रत्वा
कर्तुना प्रकाशनं रोदसी वावापृथिव्यावाततंथ । विष्टतवानसि । त्वं दृतोऽभवः । भव । हे वृषभ चर्षणशील
त्वं जायमानः सन् चर्षणीनां यजमानानां नेतासि । फलप्रापकोऽसि ॥ २६ ॥

ऋतस्य वा केशिना योग्याभिर्घृतस्रुवा रोहिता धुरि धिष्व ।

अथा वह देवान्देव विश्वान्स्वधरा कृणुहि जातवेदः ॥ ६ ॥

ऋतस्य । वा । केशिना । योग्याभिः । घृतस्रुवा । रोहिता । धुरि । धिष्व ।

अथ । आ । वह । देवान् । देव । विश्वान् । मुऽअध्वरा । कृणुहि । जातवेदः ॥ ६ ॥

हे देव केशिना प्रशस्तेष्ववन्ती योग्याभिर्यज्ञनमाधनभुतामी रज्जुभिर्युक्ता घृतस्रुवा घृत वरती रोहिता रोहितावस्था ऋतस्य यज्ञस्य ॥ वागद्वयार्थं ॥ धुरि च धिष्व । धिष्ठि । योजयत्यर्थः । अथानन्तर विश्वान् सर्वान्देवान् रथं समारोप्य आ वह । हे जातवेदः तान् स्वधरा स्वधरान् शोभनाध्वरान् कृणुहि । कुरु ॥

दिवश्चिदा ते रुचयंत रोका उपो विभातीरनु भासि पूर्वीः ।

अपो यदग्रे उगधक् वनेषु होतुर्मंदस्य पनयंत देवाः ॥ ७ ॥

दिवः । चित् । आ । ते । रुचयंत । रोकाः । उपः । विऽभातीः । अनु । भासि । पूर्वीः ।

अपः । यत् । अग्रे । उगधक् । वनेषु । होतुः । मंदस्य । पनयंत । देवाः ॥ ७ ॥

हे अग्ने यत् यदा वनेष्वरण्येष्वप उगधक् कामयमानो ददश वनेषु तदा ते रोकाश्च त्वदीया दीप्तयो दिवश्चित् । सूर्यादप्यारुचयत । आरोचते । विभातीर्विशेषण भातीः प्रकाशमानाः पूर्वीः पुराणीरूप उपसोऽनु भासि । मंदस्य मूलस्य होतुस्तव रोकान् देवाः स्मोतारः पनयत । मूर्चति ॥

उरौ वा ये अंतरिक्षे मदति दिवो वा ये रोचने संति देवाः ।

ऊमा वा ये मुहवामो यज्ञवा आयेमिर रथ्यो अग्ने अश्वः ॥ ८ ॥

उरौ । वा । ये । अंतरिक्षे । मदति । दिवो । वा । ये । रोचने । संति । देवाः ।

ऊमाः । वा । ये । मुऽहवामः । यज्ञवाः । आऽयेमिरे । रथ्यः । अग्ने । अश्वः ॥ ८ ॥

उरौ विस्मीर्णोऽंतरिक्षे ये देवा मदति । हृष्यति । दिवः सूर्यस्य रोचने प्रकाशन आनोक्त ये देवाः संति । ऊमाः । ऊममंजकाः पितरः संति । यज्ञवा यष्ट्या ये देवाः मुहवामः शोभनाद्गाना आयेमिर । आयजति । रथ्यो रथिनस्तव येऽश्वः संति हे अग्ने ते सर्वैः भार्यमायाहीत्युत्तरयचा संबधः ॥

ऐभिरग्ने सरथं याह्यवाङ् नानारथं वा विभवो ह्यश्वः ।

पत्नीवतस्त्रिंशतं त्रींश्च देवाननुष्वधमा वह मादयस्व ॥ ९ ॥

आ । एभिः । अग्ने । सऽरथं । याहि । अवाङ् । नानाऽरथं । वा । विऽभवः । हि । अश्वः ।

पत्नीऽवतः । त्रिंशतं । त्रीन् । च । देवान् । अनुऽस्वधं । आ । वह । मादयस्व ॥ ९ ॥

हे अग्ने एभिः पूर्वांतेर्देवगणैः सार्धं सरथं समानरथ नानारथ वा त्वद्रथ समारोप्यायाह्यवाङ् अमाद भिमूखमायाहि । यतः कारणान्तेऽश्वो विभवः प्रभवः समर्थाः ॥ हिः प्रमिता ॥ पत्नीवतः पत्नीभिः सहितान् त्रिंशतं त्रीन् चयस्त्रिंशतं देवांश्चानुष्वध वनार्थमन्तार्थं वावह । मादयस्व सोममिति विशेषः ॥

स होता यस्य रोदसी चिदुर्वी यज्ञं यज्ञमभि वृक्षे गृणीतः ।

प्राची अध्वरेव तस्थतुः सुमेके ऋतावरी ऋतजातस्य मत्ये ॥ १० ॥

सः। होता। यस्य। रोदसी इति। चित्। उर्वी इति। यज्ञंऽयज्ञं। अभि। वृधे। गृणीतः।
प्राची इति। अध्वराऽइव। तस्यतुः। सुमेके इति। सुऽमेके। ऋतवरी इत्यृतऽवरी।
ऋतऽजातस्य। सत्ये इति ॥१०॥

स एव होता भवति उर्वी विस्तीर्णे रोदसी चित् बावापृथिव्यावपि यस्यापेर्यञ्जयञ्च सर्वं यज्ञं वृधे समृ-
द्धयेऽभिगृणीतः। प्रशंसतः। ऋतजातस्य जातसत्यस्य होतुः सुमेके मुख्ये ऋतावरी उदकवत्यां सत्ये सत्यस्वरूपे
प्राची अनुकूले तस्यतुः। तिष्ठतः। कथमिव। अध्वरेव। अध्वराविव। यज्ञाविव ॥

इत्थामग्रे पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाग्रे सा ते सुमतिभूत्वस्मे ॥११॥

इत्था। अग्रे। पुरुऽदंसं। सनिं। गोः। शश्वत्ऽतमं। हवमानाय। साध ।

स्यात्। नः। सृनुः। तनयः। विजाऽवा। अग्रे। सा। ते। सुऽमतिः। भूतु। अस्मे इति ॥११॥

इत्थामग्रे इतीयं पुर्वं व्याख्याता ॥ ॥२०॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्। पुमर्थान्शुनुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्चरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

ॐ

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमः । यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं नमामि गजानन ॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदभ्योऽखिल जगतः । निर्ममे तमहं वेदं विद्यातीर्थमहंश्वर ॥

सोमस्थित्यनुवाके द्वादश मुक्तानि । तत्र प्र य आरुः श्रित्येकादशर्चं सप्तमं मुक्तं । मण्डलद्रष्टा विश्वामिह
अपिः । अनुक्तत्वात् त्रिष्टुप कंदः । मण्डलादिपरिभाषयाभिर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनगम्ययोः । मुक्तत्रयस्य
प्रत्यपिरूपसस्वीणीति विनियोग उक्तः । तत्रैव तृतीयं मुक्तं ॥

प्र य आरुः श्रित्येकादशर्चं धासेरा मातरां विविणुः सप्त वाणीः ।

परिश्चितां पितरां सं चरेते प्र संसृते दीर्घमायुः प्रयशे ॥ १ ॥

प्र । ये । आरुः । श्रित्येकादशर्चं । धासेः । आ । मातरां । विविणुः । सप्त । वाणीः ।

परिऽश्चितां । पितरां । सं । चरेते इति । प्र । संसृते इति । दीर्घं । आयुः । प्रऽयशे ॥ १ ॥

श्रित्येकादशर्चं धासेः सर्वस्य धारयितुरर्थं रश्मयः प्राकः प्रकर्षणोद्गच्छति ते रश्मयो मातरा
मातरां यावापृथिव्यावाविविणुः । संवतः प्रविष्टाः । सप्त संपर्णस्वभावा वाणोर्वननीया नदीश्चाविविणुः ।
परिचित्ता परितो वर्तमानं पितरां पितरां यावापृथिव्यो तेनाग्निना संचरते । सम्यक् व्यवहरतः । तथा प्रयत्नं
प्रकर्षणं यष्टुं दीर्घमायुरर्थश्चर जीवनं प्रभृतमज्ञं वा प्रसंसृते । प्रसारयतः । संपादयत इत्यर्थः । यद्वा यावा
पृथिव्यो प्रयत्नं प्रकर्षणं सततं यष्टुं यजमानस्य दीर्घमायुः संपादयतः ॥ प्र । निपातत्वेनाद्युदात्तः । तस्य कदापि
व्यवहितोऽस्ति आरुः श्रित्येकादशर्चं संवतः । आरुः । अ गतो । नित्यमि रूपः । यदुत्तयोगादिनिघातः । प्रत्ययम्भारः ।
श्रित्येकादशर्चं । पृष्ठशब्दस्य प्रत्ययातोऽतोदात्तः । श्रित्येकादशर्चं बह्व्रीहावभमदित्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ।
धासेः । दुधाच् धारणपोषणयोः । घटं पाने र्वं । तस्मात्कर्तर्याणादिकः सिः । प्रत्ययम्भारः । मातराः । नमः
नेष्टृत्वष्टृत्वचूटोत्तुपोत्तुमात्तुपितृत्रामात्तुदहितुः । ३०० ९६ । इति तुजतत्वेन निपातनादतोदात्तः । अतो डीति
गुणः । मुपां मुनुगिति मुपो डादेशः । विविणुः । विण प्रवर्णनं । निष्टि अमयोभाविष्ट किदिति किद्वदावाद्
णाभावः । निघातः । सप्त । सष्टु गतो । सष्यशृभ्या तृट् च । ३०१ १५६ । इति संप्रविधीयमानः कनिन
तुडागमश्च बाहलकादेतस्यापि भवति । अकारस्याकारश्च । प्रत्ययनिचऽपि व्यत्ययेनातोदात्तत्वं । परिचित्ता ।
चि निवासगत्योः । क्रिप् चिति क्रिप् । पितृत्वात्तुगागमः । प्रादिसमासः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । मुपा
मुनुगिति मुपो डादेशः । चरेते । चर गतिभक्षणयोः । संपूर्वाच्चरतः समस्ततीयायुक्तात् । पा० १ ३ ५४ ।
इत्यात्मनेपदः । निघातः । संसृते । स गतो । अयमतर्भावितरण्यर्थः । रिफत्कादमः । ईददेदिति प्रगृह्यमज्ञा ।
निघातः । आयुः । इण गतो । उर्मिन्नित्यनुवृत्तौ एतेर्णिच्चेत्युभिन । णित्वाद्वादि । नित्वादाद्युदात्तः । प्रयत्नं ।
यत्र देवपुत्रासंगतिकरणदानिषित्यस्मात्तुमर्थं मेन्नत्ययः । प्रादिसमासः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । कृन्वजत
इत्यव्ययसंज्ञायां अव्ययादाप्सुप इति मुपो लुक् ॥

दिवशसो धेनवो वृष्णे अश्वो देवीरा तस्यो मयुमद्वहंतीः ।

अतस्य त्वा सदसि क्षेमयंतं पर्येका चरति वर्तन्ति गोः ॥ २ ॥

दिवशांसः । धेनवः । वृष्णः । अश्वः । देवीः । आ । तस्थो । मधुऽमत् । वहतीः ।
 ऋतस्य । त्वा । सदसि । द्यौऽयतं । परि । एका । चरति । वर्तनि । गौः ॥ २ ॥

वृष्णः कामानां वर्पितुरधेरथा वाहनरूपा रोहिता दिवचमो दिवं व्याप्य वर्तमाना धेनवोऽग्नेः प्रीण-
 यिष्यो भवन्ति । सोऽयमग्निर्मधुमत माधुर्योपितमृदकं वहतीर्देवीर्जातनशीला नदीरातस्थी । आतिष्ठत ।
 प्राप्नोतीत्यर्थः । गोशब्दो माध्यमिकवाखाची माध्यमिकां वाचमिति नैरुक्ता इत्यभिधानात् । एका गौः
 काचिदुक्तविधा वाक् ऋतस्योदकस्य सदसि स्थानेऽतिरिक्तं जेमयतं जेममावाममिच्छतं वर्तनिं ज्ञानाः प्रवर्त-
 यत त्वा हे अग्ने त्वां परिचरति । भवन्ति ॥ दिवचमः । अन्नू व्याप्नो । दिवं व्याप्नवतीति दिवचमः । वत्त रोषे ।
 रोषार्थोऽप्ययं धातुरच व्याप्नो वर्तते । दिव ववति व्याप्नवतीति । अमुन्नित्यमुन्नत्ययः । लोपो व्योर्वनीति
 वलोपः । ऊदत्तरपदप्रकृतित्त्वरत्वं । धेनवः । नुरित्यनुवृत्तौ धेट इच्छति नृप्रत्ययः । इकारस्य गुणः । प्रत्ययस्वरः ।
 वृष्णः । वृष मेचने । कान्त्युशृपितविराजीत्यादिना कनिन । कित्वाङ्गणभावः । नित्वादायुदात्तः । अश्वः ।
 अग्नू व्याप्नो । अग्निर्गुणितिकणीत्यादिना कन । नित्वादायुदात्तः । तस्थो । षा गतिनिवृत्तौ । कंदसि
 लुङ्ङित इति वर्तमाने लिट् । आत आ गण इत्याकारः । निघातः । मधुमत । निदित्यनुवृत्तौ फलिपाटिन-
 मिर्मानजनामित्यादिना मनेरुप्रत्ययः । तत्तनियोगेन नकारस्य धकारः । नित्वादायुदात्तः । त्वा । युष्मच्छब्दस्य
 द्वितीयैकवचनात्तस्य त्वामाविति त्वादेशः । अनुदात्तश्च । जेमयतं । जि निवासगत्योः । अर्तिमृमुह्यधु
 नीत्यादिना मन । जेममावाममात्मन इच्छतं । मुप आत्मनः क्वजिति क्वच । क्वचि चेतीत्वं अकामावधानुक
 योर्दोषे इति दीर्घत्व च न कदस्यपुत्रस्यति प्रतिपिध्यते । क्वचश्चित्वादेशोदात्तः । तदंताच्छतुप्रत्ययः । शप ।
 शपः पित्वादनृदात्तत्वं शतुश्च सार्वधातुकम्परेण । तयोः क्वचा सहकादेशे छति एकादेशे उदात्तनोदात्त
 इत्याकादेशे उदात्तः । अम । सुप्तादनृदात्तः । उदात्तादनृदात्तस्यत्यमः स्वरितत्वं । एका । इण गती । इणभी-
 कापेत्यादिना कन । तदंतादाप । नित्स्वरः । वर्तनि । वृत्तु वर्तने । अंतर्भावित्यर्थः । वृतेश्च । उ० २. १०७ ।
 इत्यनि । गुणः । व्यत्ययेनातोदात्तत्वं । गौः । गमू गती । गमेडोः । उ० २. ६७ । इति डोप्रत्ययः । डित्वाट्टि-
 लोपः । गोतो णिदिति मुपो णित्वाट्टिद्विः । प्रत्ययस्वरः ॥

आ सीमरीहत्सुयमा भवतीः पतिश्चिकित्वान्रयिविदयीणां ।

प्र नीलपृष्ठो अतसस्य धासेस्ता अवासयत्पुरुधप्रतीकः ॥ ३ ॥

आ । सी । अरोहत् । सुऽयमाः । भवतीः । पतिः । चिकित्वान । रयिऽवित् । रयीणां ।

प्र । नीलऽपृष्ठः । अतसस्य । धासेः । ताः । अवासयत् । पुरुधऽप्रतीकः ॥ ३ ॥

रयीणां रयिवित धनानां मध्ये विगृह्यधनस्य लभयिता चिकित्वान ज्ञानवान् पतिरथानां पतिरयिः
 सीं सर्वतः मुयमाः मुखेन नियतं शक्वा भवतीर्या वडवा आरोहत् आरोहयति स्म नीलपृष्ठः पुरुधप्रतीको
 बह्वधाविनिर्गमः सोऽपिरतसस्य सततगमनस्य धाम्निः पोषणार्थं ता अश्वः प्रावासयत । प्रकपेण वासयति
 स्म । निवासिन अमेऽपनीति सततगमनं पोषयितुं शक्वमित्यर्थः ॥ सीं । चादयोऽनुदात्ता इत्यनुदात्तः । अरोहत् ।
 रुह प्रादुर्भावे । लङि रूपं । निघातः । मुयमाः । यम उपरमे । अस्माकृत्कार्थं ईपद्ः मुखिति खल । ऊदत्तर
 पदप्रकृतित्त्वरत्वं । पतिः । पा रचणे । पतिर्दतिरिति डित्वाट्टिलोपः । प्रत्ययस्वरः । चिकित्वान । चिति संज्ञानि ।
 क्रमा रूपं । रयिवित । विदू लाभे । क्रिप । रयीणां । नामन्यतरस्यामिति विभक्तेरुदात्तत्वं । नीलपृष्ठः ।
 नीलशब्दो वृषादित्वादायुदात्तः । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतित्त्वरत्वं । अतसस्य । अत सातत्यगमन इत्यस्मादत्यवि-
 चमितमिनमिरमिलमिभितपिपतिपनिर्पणिमहिभ्यः । उ० ३. ११७ । इत्यसच । चित्स्वरः । अवासयत । वस
 निवासं । हेतुमतीति णिच लुङ्लङ्लृङ्त्वङ् इत्यङागमः । तिङ्ङित इति निघातः । पुरुधप्रतीकः । पुरुशब्द
 रुह संख्यावाची । संख्याया विधार्थं धति धाप्रत्ययः । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतित्त्वरत्वं । ह्रस्वच्छादमः ॥

महि त्वाष्टमूर्जयंतीरजुयं स्तभ्यमानं वहतो वहंति ।

व्यंगेभिर्दिद्युतानः सधस्य एकांमिव रोदसी आ विवेश ॥४॥

महि । त्वाष्टं । ऊर्जयंतीः । अजुयं । स्तभुऽयमानं । वहतः । वहंति ।

वि । व्यंगेभिः । दिद्युतानः । सधऽस्य । एकांऽडव । रोदसी इति । आ । विवेश ॥४॥

ऊर्जयंतीरबलं बलिनं कुर्वत्यो वहतो वहनपरा नदी महि महात् त्वाष्ट त्वष्टः सुतमजुयं जरयितुमनर्हं स्तभ्यमानं लोकानां स्तभनं धारणमिक्तमपि वहति । धारयति । सधस्य ऽपा समीपे व्यंगेभिरवयवैर्दिद्युतानो दीप्यमानः मन अपी रोदसी यावापृथिव्यां व्याविशेण । विविधं प्रविष्टवान् । रोदस्योद्गताः । एकांमिव । यथा पुमानिकां स्त्रियं प्रविशति । तद्वत् ॥ त्वाष्ट । त्वष्टुरपत्यमित्यर्थे तस्यापत्यमित्यण । प्रत्ययस्वरः । स्तभ्यमान । स्तभु स्तभनं । तदिच्छते । मुप आत्मनः क्वच । अरुत्मावधातुकथोरिति दीर्घः । तदताद्यत्ययनं गानच । अका रातत्वादानं मुक् । गानचो न्सार्वधातुकस्वरणानुदात्तत्वं कृते क्वजतादात्म्यः शिष्यते । व्यंगेभिः । वहन कंदमीति भिम एसादशाभावः । वहनचनं दान्येदित्यत्वं । दिद्युतानः । द्युत दीप्ता । कदमि निट । तस्य कान जादशः । द्विवचनं । हलादिशिषं कृते लु इत्यस्याभ्यासस्य युतिभाषाः संप्रसारण । पा० ७ ४ ६७ । इति संप्रसारणं । संप्रसारणाच्चति पूर्वकपत्वं । चित्वादातोदात्तत्वं । एकांमिव । इवेन विभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृति स्वरत्वं । क्वचनान्तपूर्वपदप्रकृतिस्वरः । विवेश । विश प्रवेशन इत्यस्माद्धिटि रूप । निघातः ॥

जानंति वृष्णो अरुपस्य शेवंमुत ब्रध्नस्य शासने रणंति ।

दिवोरुचः मुरुचो रोचमाना उक्ता येषां गण्या माहिना गीः ॥५॥

जानंति । वृष्णः । अरुपस्य । शेवं । उत । ब्रध्नस्य । शासने । रणंति ।

दिवःऽरुचः । मुऽरुचः । रोचमानाः । उक्ता । येषां । गण्या । माहिना । गीः ॥५॥

वृष्णः कामानां वर्धितुरूपस्य । रूपा हिमकाः । तद्वहितस्य । शत्रुराहित्येन रोचमानस्यत्यर्थः । तथातिथ स्यामिः शेवमाश्रयविषयं मुख जना जानति । उत अपि च जानतस्ते ब्रध्नस्य महतोऽभिः शासनं आज्ञाया सर्वं जनं रणंति । रमते । तथा च सर्वः । मं० १. ६० ० । अस्य शामुरुभयासः सचते हविष्मत उशिजी ये च मर्ता इति । अपि च । येषां मनुष्याणामपि विषया माहिना महती आ गीः स्मृतिरूपा वाक् गण्या गणनीया पुण्या ते दिवोरुचो युलोकस्य रोचकाः मुरुचः शोभनदीप्यो रोचमाना देदीप्यमाना भवति ॥ जानति । जा अवबोधने । क्वादित्वात्तस्य जाजनोर्जति जादशः । प्रत्ययस्वरः । अरुपस्य । रूप रिप हिमांशः । रोपतीति रूपा हिमकाः । इगुपधजति कः । न मति रूपा यस्याभावरूपः । नञ्मुभ्यामिलुत्तरपदातोदात्तत्वं । शेव । शी ड स्वप्न । इणशीडभ्या वज्जति वन । नितस्वरः । शासने । शामु अनुशिष्टा । अस्मादावि न्युट । नितीति प्रत्यया त्पूर्वस्योदात्तत्वं । रणंति । निघातः । दिवोरुचः । रुच दीप्ता । अस्मात्किप । तत्पूर्य कृति वहन्मिति पश्चा अनुक् । कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । मुरुचः । वहन्मीहो नञ्मुभ्यामिलुत्तरपदातोदात्तत्वं । इडा । ईडा स्मृतौ । ह्रस्वश्रद्धादसः । यथा वाक्शब्दश्चावतस्तद्वत् । पित्वादानुदात्तत्वं धातुस्वरः । गण्या । गण मख्याने । सार्थं व्यता दचो यत । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । माहिना । महोरिनण चेति इनण । णित्वाद्पधाधुनि । व्यत्ययनायु दात्तः । गीः । गृ गण्डे । अस्मात्किप । कृत इदातोर्गतीत्य । वोरूपधाया इति दीर्घः । प्रातिपदिकस्वरः ॥ ॥५॥

उतो पितृभ्यां प्रविदानु घोषं महो महद्गामनयंत शृपं ।

उक्षा ह यच्च परि धानंमक्तोरनु स्वं धामं जरितुर्ववशां ॥६॥

उतो इति । पितृभ्यां । प्रऽविदा । अनु । घोषं । महः । महत्ऽभ्यां । अनयंत । शृपं ।

उक्षा । ह । यच्च । परि । धानं । अक्तोः । अनु । स्वं । धामं । जरितुः । ववशां ॥६॥

उतो अपि च महो महशां महतो महशां पितृभ्यां वावापृथिवीभ्यां प्रविदा प्रवेदनेनानु घोषमनु
घुष्यमाणं शुषं मुखं । शुषं शुनमिति मुखनाममु पाठात् । तत्मुखं यजमाना अपिमनयंत । अपिं प्रापितवतः ।
साऽपिर्यत्र यजमानपृक्षा वृष्यत्पादनमोदकस्य भक्ताक्तोः । अक्तुशब्दो रात्रिमाचष्ट । शर्वरी अक्तुगति
तन्नाममु पाठात् अयत्ते मिर्यते नीहारेण जगदस्यामिति व्युत्पत्तेश्च । तस्या रात्रिः परि धानं परितो धारकं
स्वमाक्षीय धाम तेजो जरितुः स्तोतुः स्तुतिश्रवणार्थमनु ववच ह । समीपे वहति खलु । संनिहितं करोतीत्यर्थः ॥
उतो । ऊदिति प्रगृह्यमंज्ञा । एवमादित्वादंतोदात्तः । घोषं । घुषिण शब्दः । अस्मात्कर्माणि घञ् । लघूपधगुणः ।
मित्रम्बरः । सहः । अकारतकारयोर्लोपः क्वादसः । बृहन्महतीरुपसंख्यानमिति विभक्त्युदात्तत्वं । अनयंत ।
गीत्र प्रापण इत्यस्य लटि रूपः । निघातः । उवा । उच भचने । अतृन्नित्यादिना कनिप्रत्ययांतत्वेनोत्तमशब्दो
निपातितः । व्यत्ययनांतोदात्तः । ह । चर्त्तदत्वादनुदात्तः । यव । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । अक्तोः ।
अत्र व्यक्तिगतिप्रलगेष्टित्यस्मात् व्याज्यतिभ्यः कृगिति क्तुः । कित्त्वादनिदितमिति नलोपः । प्रत्ययम्बरः ।
ववच । वह प्रापणे । ऊदमि लुङ्ङिट इति वर्तमाने लिट् । सकारश्चादसः । तिपो णलादेशः । लितीति
प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं ॥

अध्वर्युभिः पंचभिः सप्त विप्राः प्रियं रक्षन्ते निहितं पदं वेः ।

प्रांचो मदंत्युश्रणो अजुर्या देवा देवानामनु हि व्रता गुः ॥ १ ॥

अध्वर्युऽभिः । पंचऽभिः । सप्त । विप्राः । प्रियं । रक्षन्ते । निऽहितं । पदं । वेरिति वेः ।

प्रांचः । मदंति । उश्रणः । अजुर्याः । देवाः । देवानां । अनु । हि । व्रता । गुरिति गुः ॥ १ ॥

उक्तातुवर्गव्यतिरक्ता द्वादशत्विजो भवन्ति । तत्र सप्त वपदूर्तारः । पंचान्यध्वरं नयति । तैः पंचभि-
रध्वर्युभिः सह सप्त विप्रा मेधाविनो होत्रका वर्गमनम्भभावस्यापिः प्रियं निहितमाहवनीयाख्यं पदं रक्षन्ति ।
पालयति । प्राचः सोमपानार्थं प्राङ्मुखा गच्छन्तोऽजुर्या जरयितुमशक्या उन्नयः सोमरसस्य भक्तारो देवाः
स्तोतारो मदति । हृष्यति । किंच ते देवा देवानां संबंधीनि व्रता व्रतानि यज्ञानमुगुः । अन्वगच्छन् । हि
प्रसिद्धौ । अपिः प्रमादाद्देवा यज्ञान लभ्यवत इत्यर्थः ॥ रक्षन्ते । रच पालने । व्यत्ययनात्मनपदं । निघातः ।
निहितं । दुधात्र धारणपोषणयोरित्यस्य कर्मणि निष्ठायां दधातेर्हिरिति हिरादेशः । गतिरनंतर इति गतेः
प्रकृतिम्बरत्वं । वेः । वी कातिगत्यादिषु । अस्माद्विच । सार्वधातुकार्धधातुकयोः । पा० ७ ३. ८४ । इति गुणः ।
डमिडमोश्चति पूर्वस्वरत्वं । प्रांचः । अनिगंतोऽचतावति पूर्वपदप्रकृतिम्बरत्वं । मदति । मदी हंपं । निघातः ।
गुः । इण् गतादित्यस्माद्धाटि रूपं । इणो गा लुङीति गादेशः । आत इति ङार्जुमादेशः । वङ्गलं कंदसौख्यड
भावः । हिशब्दयोगात्त निहन्त्ये ॥

देव्या होतारा प्रथमा न्यूजे सप्त पृक्षासः स्वधया मदंति ।

ऋतं शंसंत ऋतमित्र आहुरनु व्रतं व्रतपा दीध्यानाः ॥ ८ ॥

देव्या । होतारा । प्रथमा । नि । न्यूजे । सप्त । पृक्षासः । स्वधया । मदंति ।

ऋतं । शंसंतः । ऋतं । इत् । ते । आहुः । अनु । व्रतं । व्रतऽपाः । दीध्यानाः ॥ ८ ॥

देव्या देव्या देवतारूपी होतारा होतारा होमनिष्पादकी प्रथमा प्रथमा मुख्याविमं चामु चापी न्यूजे ।
ऋजतिः प्रमाधनकर्मति यास्तः । मंत्रद्रष्टा विश्वामित्रोऽहं प्रमाधयामि । सप्त पृक्षासः सप्त होत्रकाः स्वधया
सोमेन मदति । हृष्यति । ऋतं स्तोत्रं शंसन्तो व्रतपा व्रतस्य यज्ञकर्मणो रजितारो दीध्याना दीपमानास्ते
होत्रका अनु व्रत यज्ञ कर्मणि ऋतमित् सत्यमेवापिमाहः । वदंति ॥ ऋज । ऋजि भृजी भर्जने । निपूर्वोऽयं
धातुः प्रमाधने वर्तते । निघातः । स्वधया । स्वं लोकं यजमानस्य दधाति विदधातीति स्वधा सोमः । आतो
ऽनुपमं क इति कः । छदुत्तरपदप्रकृतिम्बरत्वं । आहुः । वृज् व्यक्तायां वाचीत्यस्य लटि ब्रुवः पंचाशामादित

- आहो ब्रुव इति झेरुसादेशो ब्रुवश्च आहादेशः । निघातः । दीधानाः । दीधीङ् दीप्तिदेवनयोरित्यस्मात्तानच ।
- तस्य क्षित्वादंतोदात्तत्वं प्राप्तऽभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं ॥

वृषायते महे अत्याय पूर्वीर्वृष्णे चित्राय रश्मयः सुयामाः ।

देव होतमंदतरश्चिक्त्वान्महो देवान्नोदमी एह वक्षि ॥९॥

वृषऽयते । महः । अत्याय । पूर्वीः । वृष्णे । चित्राय । रश्मयः । सुऽयामाः ।

देव । होतः । मंदऽतरः । चिक्त्वान् । महः । देवान् । रोदमी इति । आ । इह । वक्षि ॥९॥

- देव इदीप्यमान होतर्देवानामाहातः हे अये महं महतऽत्याय सर्वानप्यतिक्रम्य वर्तमानाय चित्राय नानाविधवर्णाय । यद्वा चित्राय देवशायनीयाय पुण्याय । वृष्णे कामाना वर्षित्रं तुभ्य त्वदर्थं पूर्वीः प्रभुता । सुयामा अतिशयैव विस्तृता रश्मयः सर्वतो व्याप्ता ज्वाला वृषयते । वृषवाचरति । मेचका इव भवति ।
- होतारो ज्वालाभिः समिद्धमग्निं दृष्ट्वा सोमाज्यपयःप्रभृतीनि हवीषि तत्र प्रक्षिपतीति ज्वालाना वृषत्य । यद्वा पक्ष्यर्थे चतुर्थी । तथा च महतोऽत्यस्य चित्रस्य वृष्णोऽप्येवमेव रश्मयो वृषवाचरति । वृष्यत्पादनद्वारा पर्जन्यवदाचरतीत्यर्थः । अपि च । मंदतरो यजमानस्य मादयितुतमक्षित्वाज्ञानोपतः स त्वं महो महतः पुज्यान यष्टयान् देवान् रोदमी यावापुष्टियां च ह वैदिकेऽस्मिन्कर्मण्यावति । आवह ॥ वृषायते । उपमाना दित्यनुवृत्तौ नैतुः क्यङ् मलोपश्चति क्यङ् । अकृत्मावधातुकयोरिति दीर्घः । पादादित्यात् निघातः । धातु स्वरः । महः । अकारतकारयोर्लोपश्चकादसः । बृहन्नहतीरिति विभक्तिकृदात्तत्वं । पूर्वीः । पृ पालनपरमर्थोरित्यस्मात् कुंरित्यनुवृत्ता पूर्वमिदं धिगुधीत्यादिना कृपत्ययः । कित्ताद्गुणप्रतिपधि उदोष्यपूर्वस्येत्युत्वं । उरण रपरः । तस्माद्धोतो गुणवचनादिति डीप । यणादेशो कृतं हलि चिति दीर्घः । वा कदमीति भवर्गदीर्घः । रश्मयः । अणु व्याप्तौ । अणुवर्ते सर्वं जगदिति मिरित्यनुवृत्तौ अशोति रश्मि । उ० ४ ४६ । इति मिपत्ययो रणादेशश्च । प्रत्ययस्वरः । सुयामाः । यमन यामः । भाषि घञ । बह्व्रीहो नन्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । देव । अपादादाविति पर्यदासात्पाठिकमाद्युदात्तत्वं । होतः । उयतस्मान्नीलिकम्बुन । बहल्ल कदमीति सप्र सारण । अपादाशामन्वितत्वात्त्रिघातः । मंदतरः । मदि न्युत्पादिपु । स्फुरितचित्रचोल्यादिना रक्त । इदित्वात्तुम् । तरपः पित्वादनृदात्तत्वं रक्तप्रत्ययस्वरः । वति । वह प्रापण इत्यस्य बहल्ल कदमीति शपो लुकु । टल्लकल्पत्वानि । निघातः ॥

पृक्षप्रयजो द्रविणः सुवाचः सुकृतव उपमो रेवतृपुः ।

उतो चिदग्ने महिना पृथिव्याः कृतं चिदेनः सं महं दणस्य ॥१०॥

पृक्षऽप्रयजः । द्रविणः । सुऽवाचः । सुऽकृतवः । उपमः । रेवत । ऊपुः ।

उतो इति । चित । अग्ने । महिना । पृथिव्याः । कृतं । चित । एनः । सं । महं । दणस्य ॥१०॥

- द्रविणः । द्रवति सततं गच्छतीति द्रविणशब्देनापिरभिधीयते । द्रविणः सततगमनस्यभाव हे अये पृक्षप्रयजः पृक्षाणि हविर्लक्षणाभ्यां प्रकृतेण यष्टु प्रक्रम्यते यामुपःसु ताः पृक्षप्रयजः । सुवाचः प्रातरनुवा कादिशोभना वाचो यामां ताः । सुकृतवो वयमा मनुष्याणां च शब्दः सुप्रज्ञानाः । उवविधा उपमो रेवत अस्माकं धनयुक्तं यथा भवति तथोपुः । व्युत्कृति । उतो चित अपि च हे अये पृथिव्या विस्तीर्णाया ज्वालया महिना महत्त्वेन कृतं संपादितं चित यत्किंचिदेनः प्राण्युपघातादिलक्षणं याप महं महतं यजमानाय सद्य मदर्धं संदणस्य । संक्षपय ॥ पृक्षप्रयजः । अन्येभ्योऽपि दृश्यत इति कर्मणि विच दृग्गिर्यजणादधिकृतो भवतीत्युक्तं । बह्व्रीहत्यात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । द्रविणः । दृ गतावित्यस्मात् दृदतिभ्यामिनितीचप्रत्ययः । गुणा वादेशो । संवृद्धौ सोलोपाभावश्चकादसः । आमन्वितत्वात्त्रिघातः । न्नुवाचः । नन्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । रेवते । रयिर्धनमस्मिन्विद्यत इति मनुष । ह्रस्वनुदभ्यामिति मनुकृदात्तः । कदमीर इति वल्ल । रयिमेतो बहल्ल ।

कंदसीति संप्रसारणं । परपूर्वत्वे गुणः । ऊषुः । उप दाहे । दाहार्थोऽप्ययं धातुरत्र प्रकाशने वर्तते । कंदसि
मुक्तिरिति वर्तमाने लिट् । उमि रूपं । निघातः । पृथिव्याः । प्रथ प्रख्यान इत्यस्मात्पथेः पिवन संप्रसारणं चेति
पिवन्प्रत्ययः । तत्सन्निधौ गेन धातोः संप्रसारणं । पित्रारदिभ्यश्चेति डीप् । प्रत्ययस्वरणान्तोदात्तः । उदात्तयणो
हल्पूर्वादिना विभक्त्युदात्तत्वं । दशस्य । निघातः ॥

उक्तामग्ने पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥

उक्तां । अग्ने । पुरुदंसं । सनिं । गोः । शश्वत्तमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सृनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुदमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ११ ॥

हे अग्ने पुरुदंसं । अपोऽग्नौ दंसो वेष इति कर्मनाममु पठितत्वाहंसःशब्दः कर्मवाची । पुरुणि बहूनि
दंसांसि कर्माणि यस्याः सा । तां बहूकर्माणं गोः सनि गवादिपशुसंपादयित्रीमिहमित्तमामिकां गोरूपां
देवतां शश्वत्तमं निरंतरं हवमानाय यजमानाय मह्यं साध । साधय । किंच नोऽस्माकं सृनुः पुत्रस्तनयः पीचः
स्यान्नवर्त्तिते ते तव या सुमतिः शोभना बुद्धिः सा विजावाबन्धा सत्यस्य अस्माकं भुतु । भवतु ॥ शश्वत्तमं ।
उक्तादिषु पाठादंतोदात्तत्वं । साध । राध साध संमिर्दो । अंतर्भावितण्यर्थोऽयं । लोटि व्यत्ययेन शप । सेह्य-
पिप्सति हिरादेशः । तस्यातो हरिति लुक् । निघातः । विजावा । जनी प्रादुर्भाव । अस्मादन्येभ्योऽपि दृष्ट्यंत
इति वनिप । विदुनोरनुनासिकस्यादित्यात्वं । रुद्रत्तरपदप्रकृतित्त्वरत्वं । त्विग्यत्ययः । भुतु । भू सत्तायां ।
बहून् कंदसीति शपो लुक् । भुमवोस्तिडीति गुणप्रतिषेधः ॥ ॥ २ ॥

अंजंतीत्यमं वैश्वामित्रमेकादशर्चं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अंजति युपस्तुतिः पञ्चाद्याभिर्बहवोऽत्या
त्रय्यष्टमी वैश्वदेवो वा तृतीयामप्तस्यावनुष्ठमाविति । उक्लयस्व वनस्पते यं वृकणाम इत्येते तृतीयामप्तस्या-
वनुष्ठमी शिष्टाष्टम्युभः । कृत्स्नस्य मुक्तस्य यूपो देवता । वनस्पते गतवल्ग इत्यस्यान्विक्तयूपस्य मूलभुतः स्या-
गुदेवता । आदित्या रुद्रा वसव इत्यष्टमी वैश्वदेवो योपी वा । अत्र पञ्चादीनां बहवो यूपा देवता बहूना
सूयमानत्वात् । शिष्टा एकयूपदेवताः । यूपान्जनेऽंजति त्वामित्येषा । प्रेषितो यूपायाज्यमानायांजति त्वामध्वरे
देवयंतः । आ० ३. १. इति ॥ यूपोक्त्ययं समिद्धस्थितिं द्वे स्रवी । उक्लयस्व वनस्पते समिद्धस्य श्रयमाणः
पुरस्तात् । आ० ३. १. इति सूचितत्वात् ॥ यूपपरिचयणं युवा मुवासाः परिवीत आगादिति परिदग्धात्
। आ० ३. १. इति सूचितत्वात् ॥ यूपोक्त्ययं जातो जायते मुदिनत्वे अह्नामित्यर्धं आरमेदिति सूचितं ।
यूपैकादशिन्यामन्यत्रापि बहूयूपयुक्तं कर्मणि यान्वो नर इत्यादिभिः पद्भिः पंचभिर्वा संसृयात् । संसृयादन-
भिर्हृत्तय यान्वो नरो देवयंतो नि मिस्युरिति पद्भिः पंचभिर्वा । आ० ३. १. इति ॥

अंजंति त्वामध्वरे देवयंतो वनस्पते मधुना दैव्येन ।

यतूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद्यद्वा क्षयो मातुरस्या उपस्ये ॥ १ ॥

अंजंति । त्वां । अध्वरे । देवयंतः । वनस्पते । मधुना । दैव्येन ।

यत् । ऊर्ध्वः । तिष्ठाः । द्रविणा । इह । धत्तात् । यत् । वा । क्षयः । मातुः । अस्याः । उपस्ये ॥ १ ॥

वनस्पते खदिरपलाशादिलक्षणं हे युप अध्वरे यज्ञे देवयंतो देवान कामयमाना अध्वर्वाद्यो दैव्येन
मधुना देवसंबन्धिना मधुना घृतेन । एतद्वै मधु दैव्यं यदाज्यमित्याम्नानात् । ऐ० ब्रा० २. २ । तेन घृतेन त्वामंजति ।
त्ययि घृतं सिंचंतीत्यर्थः । यत् यदि त्वमूर्ध्वस्तिष्ठाः । उन्नतस्तिष्ठसि । यद्वा यदि वा मातुरस्या मातृभूतायाः
पृथिव्या उपस्य उत्संते ते ज्ञयो निवासः । यद्यूर्ध्वस्तिष्ठसि यदि वा भूमौ शयानो वर्तसे उभयथापि त्वमिहा-
स्मा मु द्रविणा धनानि धत्तात् । धिह ॥ ब्राह्मणेनियमग्न्याख्याता । अंजति त्वामध्वरे देवयंत इत्यन्वाहाध्वरे
ह्यं देवयंतोऽंजति वनस्पते मधुना दैव्येनेत्येतद्वै मधु दैव्यं यदाज्यं यदूर्ध्वस्तिष्ठा द्रविणेह धत्ताद्यद्वा ज्ञयो
मातुरस्या उपस्य इति यदि च तिष्ठसि यदि च शयसि द्रविणमेवास्मा मु धत्तादित्येव तदाह । ऐ० ब्रा० २. २ ।

इति ॥ तथा च निरुक्तमपि । अञ्जतिं त्वामध्वरे देवास्कामयमाना वनस्पते मधुना देखेन च घृतेन च यदध्वं ।
 स्थास्यसि द्रविणानि च नो दास्यसि यदा ते कृतः क्षयो मातुरस्या उपस्थ उपस्थानि । नि० ८ १८ । इति ॥
 अञ्जति । अञ्ज व्यक्तिकांतगतिप्रवर्णपु । रुधादित्वात् श्रम । तस्य लटि झङित्वादिनिदितामित्युपधा लोपः ।
 असोरलोप इत्यलोपः । प्रत्ययस्वरण मध्योदात्तः । त्वा । अमि युष्मज्जब्दस्य त्वमावकवचन इति त्वाददेशः ।
 द्वितीयायां चित्वाकारः । एकादेश उदात्तनोदात्त इत्येकादेशस्योदात्तत्व । अध्वर । न विद्यते ध्वरो हिंसा
 यस्येति बहुव्रीहौ पुर्वपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्ति नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्व । देवयंतः । देवानात्मन इत्तुतः ।
 मुप आत्मन इति क्यच । क्यचि चेतोत्वं अकृतसार्वधातुकयोरिति दीर्घत्व च न कदस्यपुत्रस्येत्यनेन प्रतिषिध्यते ।
 तदंताच्छतुप्रत्ययः । शपः पितृत्वमावंधातुकस्वरण चानुदात्तत्वे कृत तयोरैकादेश उदात्तनोदात्त इति क्यच
 एव स्वरः । वनस्पते । आमन्वितस्य चेत्याद्युदात्तत्व । मधुना । फलिपाटिनमिमनोत्वादिना उपप्रत्ययः । भिदि
 त्वमुवृत्तेराद्युदात्तत्व । देखेन । देवायञ्जनाविति यञ । त्रित्वावृद्धिः । यस्येति लोपः । त्रित्वादाद्युदात्तः ।
 तिष्ठाः । षा गतिनिवृत्ती । लटि मिप । इतश्च लोप इतीकारलोपः । शपः शित्वात् पाप्मत्वादिना तिष्ठादेशः ।
 नोटोऽडाटावित्यडागमः । यच्चब्दयोगाभिप्रायाभावात् । तिष्ठादेशस्याद्युदात्तत्वेन निपातितत्वादाद्युदात्तः ।
 द्रविणा । द्रुद्विभ्यामिनिजितीनप्रत्ययः । मुपा मुनुगिति मुपो डादेशः । नित्वादाद्युदात्तः । इह । इदमशब्दा
 त्सप्रत्यय इदमो ह इति हः । इदम इतितीशादेशः । शित्वात्सर्वदेशः । प्रत्ययस्वरः । धत्तात् । उधाञ्
 धारणपोषणयोरित्यस्य प्रार्थने लोट । मिप । तस्य भ्रष्टोपिच्छति हिरादेशः । तुह्योः । पा० ५ १ ३५ । इति
 तातडादेशः । श्राभ्यस्तयोरान्त इत्याकारलोपः । दधन्तयोश्च । पा० ८ २ ३८ । इति भगभावः । जप्त्वचत्वं ।
 निघातः । वो । चादित्वादनुदात्तः । क्षयो । क्षयति निवसत्यस्मिन्नित्याधिकरणे घः । क्षयो निवाम इत्याद्यु-
 दात्तत्व । मातुः । नष्टनष्ट इत्यादिना तुजतत्वेन निपातनादतोदात्तः । अत उदिति डमः पुर्वपरयोश्चकारः ।
 अस्याः । ऊडिमित्यादिना विभक्त्युदात्तत्व । उपस्थ । षा गतिनिवृत्ती । आतशोपमर्ग इति कः । तत्पुरुष
 तुन्यार्थेति मरुद्वधादित्वात्पुर्वपदातोदात्तत्वं ॥

समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्ताद्ब्रह्म वन्वानो अत्ररं मुवीरं ।

अरि अस्मदमंतिं बाधमान उच्छ्रयस्व महते सोभगाय ॥ २ ॥

संऽड्डस्य । श्रयमाणः । पुरस्तात् । ब्रह्म । वन्वानः । अत्ररं । मुऽवीरं ।

अरि । अस्मत् । अमंतिं । बाधमानः । उत् । श्रयस्व । महते । सोभगाय ॥ २ ॥

हे युप समिद्धस्य दीप्यमानस्याहवनीयाख्यस्याग्निः पुरस्तात् प्राच्यां दिशि श्रयमाणस्तत्र वर्तमानो ब्रह्मात्तं ।
 ब्रह्म वच्चे इत्यज्ञनाममु पाठात् । अत्ररं जरारदितं समुद्रं मुवीरं शोभनापत्ययुक्तं ब्रह्मात्तं वन्वानः प्रयत्नान्
 अस्मदमंतिमस्माकं शत्रुभुतामशनायां । अशनाया वै पाप्मासतिरिति श्रवणात् । तादृश शत्रुमारं दूरं बाध
 मानोऽपनुदंस्व महते सोभगाय धनादिमंपत्यर्थमुक्तयम् । उच्छ्रितो भव । उक्तार्थं ब्राह्मणं । समिद्धस्य
 श्रयमाणः पुरस्तादिति समिद्धस्य श्रेष्ठ एतत्पुरस्ताच्छ्रयते ब्रह्म वन्वानो अत्ररं मुवीरमित्याशिषमेवाशास्त
 अरि अस्मदमंतिं बाधमान इत्यशनाया वै पाप्मासतिस्तमिव तदारानुदंते यज्ञाच्च यजमानास्तोक्तयम्
 महते सोभगायत्याशिषमेवाशास्ते । ए० ब्रा० २ २ । इति ॥ समिद्धस्य । निरंधी दीप्री । कर्मणि निष्ठाया
 स्त्रीदितो निष्ठायामितीट्प्रतिषेधः । सम्यगिद्ध इति गतिरनेतर इति पुर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । श्रयमाणः ।
 अत्र मेवायमित्यस्य लटः शानच । तस्य लमावंधातुकस्वरणानुदात्तत्वे कृतं धातुस्वरः शिष्यते । पुरस्तात् ।
 पुर्वशब्दस्य द्विकशब्दभ्यः सप्तमीपचमीत्यादिना । पा० ५ ३ २५ । अस्मात्प्रत्ययः । अस्मात्ति च । पा० ५ ३ ४० ।
 इति पुर्वस्य पुरादेशः । प्रत्ययस्वरः । ब्रह्म । नक्षिपयस्यानिमतस्यत्याद्युदात्तः । वन्वानः । वन् धाचने । अत्राय
 धातुर्दानार्थं वर्तते । लटः शानचप्रत्ययः । चित्वादतोदात्तः । अत्ररं । नञो अत्रमरमिचमुता इत्युत्तरपदा-
 द्युदात्तत्वं । मुवीरं । वीरवीर्यां चित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । अरि । एवमादित्वादतोदात्तः । अस्मत् । युष्मिभ्या
 मद्विगति मदिकप्रत्ययः । मुपां मुनुगिति मुपो लृक् । मदिकप्रत्ययस्वरः । अमंतिं । तत्पुरुष इति पुर्वपदप्र-
 कृतिस्वरत्वं । उत् । निपातत्वेनाद्युदात्तः । श्रयस्व । अत्र मेवायमित्यस्य लोममध्यमेकवचने थास् । थासः स

इत्यादेशः । सवाभ्यां वामावित्यकारस्य वकारः । निघातः । महर्ते । वर्तमाने पृषद्वृहन्महर्दति निपातनादतो-
दात्तः । वृहन्महतीरुपसंख्यानमिति विभक्त्युदात्तत्वं । सीमगाय । प्राणभृज्जातिवयोवचनेत्यञ् । वृद्धगोसंघ्वते
पुर्वपदस्य चति वृद्धिः । सर्वविधीनां कंदसि विकल्पितत्वादित्युत्तरपदस्य वृद्धिर्न भवति । जित्स्वरः ॥

उच्छ्रयस्व वनस्पते वर्ष्मन्पृथिव्या अधि ।

सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥३॥

उत् । अयस्व । वनस्पते । वर्ष्मन् । पृथिव्याः । अधि ।

सुऽमिती । मीयमानः । वर्चः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥३॥

हे वनस्पते यूप पृथिव्या अधि पृथिव्यां वर्ष्मन् उत्कृष्टे देवयजनाख्ये देशे उच्छ्रयस्व । उच्छ्रितो भव ।
सुमिती शोभमानया वृद्धा अथवा शोभनेन परिमाणेन मीयमान इयत्तया परिच्छिद्यमानस्त्वं यज्ञवाहसे
यज्ञनिर्वाहकाय यजमानाय वर्चो धाः । अन्नं धेहि । अयमेवाधो ब्राह्मणेन दर्शितः । उच्छ्रयस्व वनस्पते
इत्युक्तीयमाणायाभिरूपा यज्ञाभिर्रूपं तत्समुद्ध । वर्ष्मन्पृथिव्या अधीत्यतद्वै वर्ष्म पृथिव्ये यन् यूपमुन्मिन्वति
सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे इत्यादिपमाभास्ते । ऐ० ब्रा० २० २० ॥ वनस्पते । अपादादित्यादाष्टमि-
कमनुदात्तत्वं । पृथिव्याः । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्त्युदात्तत्वं । सुमिती । माङ् मान इत्यस्य क्तिनि
यतिस्थितिसांख्येतीकारादेशः । शोभनया मित्या । तादी च निति छल्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । मुपां
मुनुगिति सवर्णदीर्घः । मीयमानः । माङ् मान इत्यस्य कर्मणि यक् । घुमास्येतीत्वं । प्रत्ययस्वरः । धाः । धात्रो
लोडर्थे कंदसि लुङ्लङिति लुङ् । इत्येति सिप इकारलोपः । गातिस्थिति मिचो लोपः । बहलं कंदमीत्यङ-
भावः । निघातः । यज्ञवाहसे । यज्ञं वहति प्राप्नोति । वह प्रापण इत्यस्य वहिहाधाऽभ्यङ्कंदमीत्यमुन । शि-
दित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः । गतिकारकयोरिति पुर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चति पुर्वपदप्रकृतिस्वरः । उ० ४. २०६ ॥

युवा सुवासाः परिवीत आगात्स उ श्रेयांभवति जायमानः ।

तं धीरासः कवय उन्नयति स्वाध्याऽमनसा देवयंतः ॥४॥

युवाः सुवासाः परिऽवीतः । आ । अगात् । सः । ऊं इति । श्रेयां । भवति । जायमानः ।

तं । धीरासः । कवयः । उत् । नयति । सुऽआध्यः । मनसा । देवऽयंतः ॥४॥

युवा दृढांगोऽष्टाश्यादिलक्षणललित इत्यर्थः । सुवासाः शोभनेन वामसा रणनया युक्ताः । परिवीतमया
रणनया वेष्टितः । एवंविधो यूप आगत । आगच्छति । स उ स एव यूपः श्रेयान् जायमानः सर्वभ्यो वनस्पतिभ्य
उत्कृष्टतया संपद्यमानो भवति । तमेवंविधं यूपं धीरासः प्राज्ञा मनसा देवयंतो देवान् कामयमानाः स्वाध्यः
मुपु सर्वतो ध्यानयुक्ताः कवयः क्रातदर्शिनोऽध्वर्यादय उन्नयति । उन्नतं कुर्वति । एतस्मिन्नर्थे ब्राह्मणं । युवा
सुवासाः परिवीत आगादित्युत्तमया परिदधाति प्राणो वै युवा सुवासाः सोऽयं शरीरः परिवृतः स उ
श्रेयांभवति जायमान इति श्रेयांश्रेयान्छेप एतन्नयति जायमानस्तं धीरासः कवय उन्नयति स्वाध्या मनसा
देवयत इति ये वा अनुचानास्ते कवयस्त एवैनं तदुन्नयति । ऐ० ब्रा० २० २० । इति ॥ युवा । यान्तेः कनिन्युवृषित-
नीत्यादिना कनिन्यत्ययः । कित्वाद्गुणाभावः । उवडादेशः । नित्वादायुदात्तत्वं । सुवासाः । वस आच्छादने ।
अमुन्नित्यनुवृत्ती वसेर्णिदित्यमुन्नत्ययः । गित्वाद्गुणाभावः । सोमनमी इत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । परिवीतः । व्हेज्
संवरणे । कर्मणि क्तः । यज्ञादित्यात्संप्रसारण । गतिरनंतर इति पुर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । अगात । इण् गता-
वित्यस्य लृङ् इतो गा लुङीति गादेशः । गातिस्थिति मिचो लोपः । अडागमः । श्रेयान् । प्रशस्यस्य द्विवच-
नविभज्योपपद इतीयमुन्नत्ययः । तस्मिन्प्रशस्यस्य श्र इति आदेशः । गुणः । नित्वादायुदात्तत्वं । एकादेश
आयुदात्तः । स्वाध्यः । धी चिंतायां । स्वाङीरुपसर्गयोः प्राक्प्रयोगः । अन्त्यभ्योऽपि दृष्ट्यंत इति क्लिपः । दृशि-
यहणात्संप्रसारणं । संप्रसारणाच्चति पुर्वरूपत्वं । हल इति दीर्घः । असि एरनेकाच इति यणादेशः । छदुत्त-

रपदप्रकृतिस्वरत्वं । उदात्तस्वरितयोर्यण इति जमः स्वरितत्वं । देवयंतः । सुप आत्मनः क्वजित क्वच ।
चित्त्वर्द्धतोदात्तः ॥

जातो जायते मुदिनत्वे अहो समय आ विदथे वर्धमानः ।

पुनन्ति धीरा अपमो मनीषा देवया विप्र उदियति वाचं ॥ ५ ॥

जातः । जायते । मुदिनत्वे । अहो । सऽमय । आ । विदथे । वर्धमानः ।

पुनन्ति । धीराः । अपमः । मनीषा । देवऽयाः । विप्रः । उत् । उयति । वाचं ॥ ५ ॥

जातः पुंथियां प्रथममृत्युतो यूपः समयं । मय इति मनुष्यनाम । तः मज्जति विदथे वर्धमानः । विदथे इति यज्ञनाम विदथः सवर्णमिति यज्ञनामसु पाठात् । तस्मिन् यज्ञ आ वर्धमानो घृताजनरगनापरिव्ययणा दिना सर्वतः शोभमानः सन अहो मुदिनत्वे जायते । पशुनियोजनादिद्वारं यज्ञनिवाहकतयाहानि मुदिनानि करोतीत्यर्थः । अपमः कर्मवतो धीराः सुपज्ञा अध्वर्यादयो मनीषा वृत्ता त यूप पुनति । प्रशालनादिभिः शोधयति । देवया देवाना यथा देवाना हवीषि प्रापयिता वा विप्रो मेधावी होता च वाच यूपविषया मुंतिनवणा वाचमुदियति । प्रययति । उत्तरयतीत्यर्थः ॥ उक्तार्थं ब्राह्मण । जातो जायते मुदिनत्वे अहामिति जातो ह्येष एतज्जायते समय आ विदथे वर्धमान इति वर्धयत्येव तत्पुनति धीरा अपमो मनीषति पुनत्येव तद्देवया विप्र उदियति वाचमिति देवस्य एवेन तज्जिवदयति । ण० ब्रा० ० ० ॥ मुदिनत्वे । मुदिनाभा भात इति तस्य भावस्त्वतलावति त्वः । प्रत्ययस्वरः । समयं । मृड प्राणत्याग इत्यस्मात्कदमि निष्कृतेति क्वप्रत्ययात्स्विन निपातनाद्वृणः । समामस्यत्यतोदात्तत्वं । पुनति । पुन पवने । प्रवादित्वाङ्गा । प्यादित्वाङ्गः । प्रत्ययस्वरः । देवयाः । या प्रापणं । आतो मज्जति विचप्रत्ययः । लृट्त्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । इयति । अ गतो । जुहोत्यादि । अभ्यामस्यार्तिपपत्त्योश्चेतीत्य । अभ्यामस्यासवर्ण इतीयडादेशः । निघातः ॥ ॥ ३ ॥

यान्वो नरो देवयंतो निमिस्युर्वनस्पते स्वधितिर्वा ततश्च ।

ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः प्रजावदस्मे दिधिपंतु रत्नं ॥ ६ ॥

यान् । वः । नरः । देवऽयंतः । निऽमिस्युः । वनस्पते । स्वऽधितिः । वा । ततश्च ।

ते । देवासः । स्वरवः । तस्थिऽवांसः । प्रजावत । अस्मे इति । दिधिपंतु । रत्नं ॥ ६ ॥

हे यूपा देवयंतो देवान्कामयमाना नरः कर्मणा नतारोऽध्वर्यादयो यान्वो यान्युष्मात्रिमिस्युः । अवदेषु प्रचिन्नपुः । वा अपि च हे वनस्पते स्वधितिः परशुस्त्वदीयान्युपास्तत चिन्नेद देवासो दीप्यमानाः स्वरवः । स्वरशब्दः स्वशकलवाची । तद्वतः । नृपमत्वर्थीयः । तस्थिवासमिष्टतमे तादृशा यूपा अस्मि अस्मि यजमानाय प्रजावत अपत्यमहितं रत्नमुत्तम धनं दिधिपंतु । धारयतु । प्रयच्छत्वित्यर्थः ॥ निमिस्युः । इमिन् प्रजपण इत्यस्य लिखुमि असंयोगाद्भट्ट किदिति किद्वद्वावाङ्गनाभावः । यद्वत्तयोगादनिघातः । मति शिष्टः स्वरो वलीया निति वचनात्प्रत्ययस्वरः । स्वधितिः । स्वशब्दापपदादा धारण इत्यस्मात् क्तिन । स्वा स्वकीया निशितधारा धीयते प्रचिन्त्यतेनेति स्वधितिः खड्गः । ततश्च । तत् त्वत् तनुकरण इत्यस्माज्जिट् णिन् रुपादनिघातः । नितीति प्रत्ययात्पुंवस्योदात्तत्वं । स्वरवः । स्मृ शब्दापतापयोरित्यस्मात्त्रिट्यनुत्तो शप्पूर्वाह्रस्वपीत्यादिना उप्रत्ययः । निच्चादाद्युदात्तः । तस्थिवांसः । शा गतिनिवृत्तावित्यस्मात्कदमि लिट् । तस्य क्रमुः । वमीकात्राड सामितीडागमः । प्रत्ययस्वरः । प्रजावत । जनी प्रादुभाव इत्यस्मादुपमर्गं च संज्ञायामिति वः । ततश्चाप । तदस्यास्तीति मनुष । तस्य पिच्चादनुदात्तत्वं । एकादेशस्वरः । अस्मि । अस्मन्त्यदस्य सुपा मुनुर्गति श आदेशः । दिधिपंतु । धिप धारणं । जुहोत्यादिः । निघातः ॥

ये वृक्षणासो अधि क्षमि निमितासो मत्तमुचः ।

ते नो व्यंतु वार्य देवचा शेचमार्धसः ॥ ७ ॥

इत्यादेशः । सवाभ्यां वामावित्कारस्य वकारः । निघातः । महर्ते । वर्तमाने पुष्वृहन्महर्दिति निपातनादती-
दात्तः । वृहन्महतीरुपसंख्यानमिति विभक्त्युदात्तत्वं । सीमगाय । प्राणभुञ्जातिवयोवचनेत्यञ् । वृद्धगोसंघर्षे
पूर्वपदस्य चति वृद्धिः । सर्वविधीनां कंदसि विकल्पितत्वादित्युत्तरपदस्य वृद्धिर्न भवति । जित्स्वरः ॥

उच्छ्रयस्व वनस्पते वर्ष्मन्पृथिव्या अग्निं ।

सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे ॥३॥

उत् । अयस्व । वनस्पते । वर्ष्मन् । पृथिव्याः । अग्निं ।

सुऽमिती । मीयमानः । वर्चः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥३॥

हे वनस्पते यूप पृथिव्या अग्निं पृथिव्यां वर्ष्मन् उत्कृष्टं देवयजनाख्यं देवं उच्छ्रयस्व । उच्छ्रितो भव ।
सुमिती शोभमानया वृद्धा अथवा शोभनेन परिमाणेन मीयमान इत्यन्तया परिच्छिद्यमानस्य यज्ञवाहसे
यज्ञनिर्वाहकाय यज्ञमानाय वर्चो धाः । अन्नं धिहि । अयमेवार्थो ब्राह्मणेन दर्शितः । उच्छ्रयस्व वनस्पते
इत्युच्छ्रीयमाणायाभिरूपा ययज्ञऽभिरूपं तत्समृद्धं । वर्ष्मन्पृथिव्या अधीत्यतद्वै वर्ष्म पृथिव्यै यव यूपमन्मन्विति
सुमिती मीयमानो वर्चो धा यज्ञवाहसे इत्यादिपमाशान्ति । ऐ० ब्रा० २. २. ॥ वनस्पते । अपादादिवादादमि-
कमनुदात्तत्वं । पृथिव्याः । उदात्तयणो ह्रस्वोवादिनि विभक्त्युदात्तत्वं । सुमिती । माङ् मान इत्यस्य क्तिनि
वातिस्थितिमास्थेतीकारादेशः । शोभनया मित्या । तादी च निति छल्यताविति गतः प्रकृतित्स्वरत्वं । मुपां
मुर्गिति सवर्णदीर्घः । मीयमानः । माङ् मान इत्यस्य कर्मणि यक् । घुमास्थेतीत्वं । प्रत्ययस्वरः । धाः । धाञो
लोडर्थे कंदसि लुङ्लङिति लुङ् । इत्येति सिप इकारलोपः । गातिस्थिति सिचो लोपः । बह्वर्णं कंदसीत्यड-
भावः । निघातः । यज्ञवाहसे । यज्ञ वहति प्राप्नोति । वह प्रापण इत्यस्य वहिहाधाऽभ्यङ्कंदमीत्यमुन् । शि-
दित्यनुत्तररूपधावृद्धिः । गतिकारकयोरिति पूर्वपदप्रकृतित्स्वरत्वं चति पूर्वपदप्रकृतित्स्वरः । उ० ४. २०६. ॥

युवा सुवासाः परिवीत आगात्स उ श्रेयान्भवति जायमानः ।

तं धीरांसः कवय उन्नयंति स्वाध्वोऽमनसा देवयंतः ॥४॥

युवा।सुऽवासाः।परिऽवीतः।आ।अगात्।सः।ऊं।इति।श्रेयान्।भवति।जायमानः।

तं । धीरांसः । कवयः । उत् । नयंति । सुऽआध्वः । मनसा । देवऽयंतः ॥४॥

युवा दृढांगोऽष्टाश्यादिस्त्रिलिखित इत्यर्थः । सुवासाः शोभनेन वाससा रशनया युक्तः । परिवीतस्तथा
रशनया वेष्टितः । एवंविधो यूप आगात् । आगच्छति । स उ स एव यूपः श्रेयान् जायमानः सर्वेभ्यो वनस्पतिभ्य
उत्कृष्टतया संपद्यमानो भवति । तमेवंविधं यूपं धीरांसः प्राज्ञा मनसा देवयंतो देवान् कामयमानाः स्वाध्वः
मुपु सर्वतो ध्यानयुक्ताः कवयः क्रांतदर्शिनोऽध्वर्थादय उन्नयंति । उन्नतं कुर्वन्ति । एतस्मिन्नर्थे ब्राह्मणं । युवा
सुवासाः परिवीत आगादित्युत्तमया परिदधाति प्राणो वै युवा सुवासाः सोऽयं शरीरैः परिवृतः स उ
श्रेयान्भवति जायमान इति श्रेयाञ्क्रयान्द्वय एतद्वति जायमानस्तं धीरांसः कवय उन्नयंति स्वाध्वो मनसा
देवयत इति ये वा अनुचानास्ते कवयस्त एवैनं तदुन्नयंति । ऐ० ब्रा० २. २. । इति । युवा । रयतिः कनिन्युवृषित-
कीत्यादिना कनिन्यत्ययः । कित्वाङ्गुणाभावः । उवडादेशः । नित्वादाद्युदात्तत्वं । सुवासाः । वस आकादने ।
अमुन्नित्यनुवृत्ती वसर्गादिद्वयमुन्नत्ययः । शित्वादाद्युदात्तत्वं । सोर्मनमी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । परिवीतः । विज्
संवरणे । कर्मणि क्तः । यज्ञादिवात्संप्रसारण । गतिरन्तर इति पूर्वपदप्रकृतित्स्वरत्वं । अगात् । इण गता-
वित्यस्य लुङि इणो गा लुङीति गादेशः । गातिस्थिति सिचो लोपः । अडागमः । श्रेयान् । प्रशस्यस्य द्विवच-
नविभक्त्योपपद इतीयमुन्नत्ययः । तस्मिन्प्रशस्यस्य अ इति आदेशः । गुणः । नित्वादाद्युदात्तत्वं । एकादेश
आद्युदात्तः । स्वाध्वः । ध्वं चिंताया । स्वाङ्गीरुपमर्गयोः प्राक्प्रयोगः । अन्येभ्योऽपि वृश्चत इति क्तिप । दृष्टि-
ग्रहणात्संप्रसारणं । संप्रसारणाच्चेति पूर्वरूपत्वं । हल इति दीर्घः । असि एरनेकाच इति यणादेशः । छडुत्त-

रपदप्रकृतस्वरत्वं । उदात्तस्वरितयोर्यण इति जमः स्वरितत्वं । देवयंतः । सुप आत्मनः क्वजित क्वच ।
चित्त्वर्द्धतोदात्तः ॥

जातो जायते मुदिनत्वे अहो समय आ विदथे वर्धमानः ।

पुनन्ति धीरा अपमो मनीषा देवया विप्र उदियति वाचं ॥५॥

जातः । जायते । मुदिनत्वे । अहो । सऽसमय । आ । विदथे । वर्धमानः ।

पुनन्ति । धीराः । अपसः । मनीषा । देवऽयाः । विप्रः । उत् । उदियति । वाचं ॥५॥

जातः पृथिव्यां प्रथममृत्युतो यूपः समयं । मय इति मनुष्यनाम । तैः सन्ति विदथे वर्धमानः । विदथे इति यज्ञनाम विदथेः सवनमिति यज्ञनामसु पाठात् । तस्मिन् यज्ञ आ वर्धमानो घृताजनरगनापरिचयणा दिना सर्वतः शोभमानः सन् अहो मुदिनत्वे जायते । पशुनियो जनादिद्वारेण यज्ञनिर्वाहकतयाहानि मुदिनानि करोतीत्यर्थः । अपसः कर्मवतो धीराः सुपज्ञा अध्वर्यादयो मनीषा वृद्धा त युप पुनति । प्रत्नाननादिभिः शोधयति । देवया देवाना यष्टा देवाना हवीषि प्रापयिता वा विप्रो मेधावी होता च वाच युपविपया संतिलनणा वाचमुदियति । प्रेरयति । उत्तारयतीत्यर्थः ॥ उक्ताथं ब्राह्मण । जातो जायते मुदिनत्वे अहामिति जातो ह्येष एतज्जायते समय आ विदथे वर्धमान इति वर्धयत्वेन तत्पुनति धीरा अपमो मनीषति पुनत्येव तद्देवया विप्र उदियति वाचमिति देवभ्य एवेन तत्तदेवयति । ए० ब्रा० २० ॥ मुदिनत्वे । मुदिनाना भाव इति तस्य भावस्त्वतलाविति लः । प्रत्ययस्वरः । समयं । मुद् प्राणत्याग इत्यस्माच्चदमि निष्पद्येति वप्रत्ययात्तत्वेन निपातनाद्गुणः । समामस्यत्यतोदात्तत्वं । पुनति । पुन पवर्त । प्रवादित्वान्ना । प्रवादित्वाद्भ्यः । प्रत्ययस्वरः । देवयाः । या प्रापणे । आतो मनिजिति विचप्रत्ययः । ऋदृत्तरपदप्रकृतस्वरत्वं । इयति । अ गतो । जुहोत्यादिः । अभ्यासस्यार्तिपिपत्योश्चतीत्यर्थः । अभ्यासस्यासवर्ण इतीयहादेशः । निघातः ॥ ॥३॥

यान्वो नरो देवयंतो निमिम्युर्वनस्पते स्वधितिवा ततश्च ।

ते देवासः स्वरवस्तस्थिवांसः प्रजावदस्मे दिधिपंतु रत्नं ॥६॥

यान् । वः । नरः । देवऽयंतः । निऽमिम्युः । वनस्पते । स्वऽधिधिः । वा । ततश्च ।

ते । देवासः । स्वरवः । तस्थिऽवांसः । प्रजाऽवत । अस्मे इति । दिधिपंतु । रत्नं ॥६॥

हे यूपो देवयंतो देवान्कामयमानो नरः कर्मणा नेतारोऽध्वर्यादयो यान्वो यान्युष्मान्निमिम्युः । अवष्टेपु प्रचिचिपुः । वा अपि च हे वनस्पते स्वधितिः परधुस्त्वदीयान्युपान्ततल चिचिद देवासो दीप्यमानाः स्वरवः । स्वरुशब्दः स्वशकलवाची । तवतः । नृपमत्वर्थीयः । तस्थिनामस्तिष्ठतस् तादृशा यूपो अस्मि अस्मि यजमानाय प्रजावत अपत्यसहितं रत्नमुत्तम धनं दिधिपंतु । धारयंतु । प्रयच्छत्यित्यर्थः ॥ निमिम्युः । दुर्मित्र प्रक्षेपण इत्यस्य लिङ्युमि अमंयोगाद्भिद किदिति किद्वन्नावाद्गुणाभावः । यद्वत्तयोगादनिघातः । सति शिष्टः स्वरो बलीया निति वचनात्प्रत्ययस्वरः । स्वधितिः । स्वशब्दोपपदात्ता धारण इत्यस्मात् क्तिन । स्वा मकीया निशितधारा धीयते प्रचिच्यतेऽनेनति स्वधितिः खड्गः । ततश्च । तल लल तनुकरण इत्यस्माद्भिद गलि रूपादनिघातः । लितीति प्रत्ययात्पुर्वस्योदात्तत्वं । स्वरवः । स्वरुशब्दोपपत्तापयोऽत्यस्माद्भिदित्यनुवृत्तौ यगृगृहिवधीत्यादिना उप्रत्ययः । निच्वादाद्युदात्तः । तस्थिवासः । एता गतिनिवृत्तावित्यस्माच्चदमि लिट् । तस्य क्रमुः । वस्यकात्राऽ सामितीहागमः । प्रत्ययस्वरः । प्रजावत । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्मादुपसर्गं च मद्गायामिति ड । ततष्टाप । तदस्यास्तीति मनुष । तस्य पित्वादनोदात्तत्वं । एकादेशस्वरः । अस्मि । अस्मि अस्मि सुपा मुनुर्गति शि आदेशः । दिधिपंतु । धिप धारणे । जुहोत्यादिः । निघातः ॥

ये वृक्षणासो अधि क्षमि निमितासो गृत्तमुचः ।

ते नो व्यंतु वार्य देवचा शेचसार्धसः ॥७॥

ये । वृक्णासः । अग्निः । क्षमि । निऽमितासः । यत्तुऽसुचः ।

ते । नः । व्यंतु । वार्यं । देवऽत्रा । द्यौऽसाधसः ॥ ७ ॥

अग्नि क्षमि क्षमायां भूमौ वृक्णासः परशुना कृत्वा ये यूपाः । यत्तुसुच इति ऋत्विग्वाची यत्तुसुचो मरुत इति ऋत्विद्राममु पठितत्वात् । यताः सुचो धिक्ते यत्तुसुचः । तैर्ऋत्विग्भिर्निमित्तासोऽवटेषु नितरां प्रक्षिप्ताः जेवसाधसः जेवस्य यज्ञस्य साधकाः । यथा जेवं सस्यादिद्वारा फलं प्रयच्छति तथा यज्ञोऽप्यपूर्वद्वारा स्वर्गादिफलं ददातीति जेवं यज्ञः । एवंविधास्ते यूपा नोऽस्मदीयं वार्यं वारणीयं संभजनीयं हविर्देवचा देवेषु व्यंतु । गमयंतु । अस्मदीयं हविर्देवाधीनं कुर्वन्त्वित्यर्थः ॥ वृक्णासः । ओषधू कृदन इत्यस्य निष्ठायां यस्य विभाषतीट्प्रतिषधः । कित्वाद्वाहिव्यावयीत्यादिना संप्रसारणं । औदित्येति निष्ठानत्वं । क्षमि । आतो धातोर्नित्यत्र आत इति योगविभागादाकारलोपः । निमित्तासः । दुमिञ् प्रक्षेपणे । कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । यत्तुसुचः । वज्रव्रीहौ पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । व्यंतु । इण् गतावित्यस्य लोटि रूपं । इकारलोपश्चादसः । अयमंतर्भावित्यर्थः । वार्यं । वृद्धं संभक्तावित्यस्माद्बृहलोर्ण्येति कर्मणि ण्यत् । ईडवं-दवृगंसदृहत्यादिनायुदात्तत्वं । देवत्रा । त्रित्यनुवृत्तौ देवमनुष्यपुरुषपुरुषत्वैभ्य इत्यादिनाधिकरणे चाप्रत्ययः । जेवसाधसः । राध साध संमिदावित्यस्मादादीणादिकोऽमुन् । छुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

आदित्या रुद्रा वसवः सुनीथा द्यावाक्षामा पृथिवी अंतरिक्षं ।

सजोषसो यज्ञमवंतु देवा ऊर्ध्वं कृण्वन्तध्वरस्य केतुं ॥ ८ ॥

आदित्याः । रुद्राः । वसवः । सुऽनीथाः । द्यावाक्षामा । पृथिवी । अंतरिक्षं ।

सऽजोषसः । यज्ञं । अवंतु । देवाः । ऊर्ध्वं । कृण्वन्तु । अध्वरस्य । केतुं ॥ ८ ॥

सुनीथा यज्ञस्य सुष्ठु नेतार आदित्या रुद्रा एकादश रुद्रा वसवोऽष्टौ वसवः । यद्वा सुष्ठुनी-थाः सुष्ठुतयः । सूतशस्त्राणि नीथानि चोक्त्यामदानि च । ऐ० ब्रा० २. ३८. इति हि श्रूयते । द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्या । पृथिवी । मुख्यत्ययः । पृथु विस्तीर्णमंतरिक्षं च । सजोषस एते सर्वे देवा एकमत्येन परस्परं संगता भूत्वे ममस्मदीयं यज्ञमवंतु । रजंतु । किंच । अध्वरस्य यज्ञस्य केतुं ध्वजभूतं प्रज्ञापकं वेमं यूपमूर्ध्वं कृण्वन्तु । उक्कितं कुर्वन्तु ॥ आदित्याः । अदितेरपत्यानि । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदादिति ण्यः । णित्वादादिदृष्टिः । प्रत्ययस्वरः । रुद्राः । रोदयति सर्वानंतकालं । रोदिर्णिमुक् चेति रक्प्रत्ययः । तत्सन्नियोगे णिलोपः । प्रत्ययस्वरः । जसः । सुप्तादनुदात्तत्वे एकादेश उदात्तेनोदात्त इत्येकादेशस्याप्युदात्तत्वं । वसवः । वस निवासं । निदित्यनुवृत्तौ शृमृत्स्तिष्ठित्रप्यमिवसीत्यादिनोप्रत्ययः । नित्वादायुदात्तः । सुनीथाः । णीञ् प्रापणे । हनिकृपिनीरमिकाश्रिभ्य इति कथनं । कित्वादगुणः । थाथघञ्केत्युत्तरपदातोदात्तत्वं । द्यावाक्षामा । द्यावश्च क्षामा च । दिवो द्याविति द्यावादेशः । देवताईदं चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । पृथिवी । प्रथ प्रथानि । प्रथेः पिवन् संप्रसारणं चेति पिवन् संप्रसारणं च । पिब्रादिभ्यश्चेति डीप् । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । अवंतु । अव रचणे । निघातः । कृण्वन्तु । कृवि हिंसाकरणयोरित्यस्मात्लोटि धिन्विक्कण्वोरन्तेत्युप्रत्ययः । अकारश्चांतादेशः । निघातः ॥

हंसा ईव श्रेणिशो यतानाः शुक्रा वसानाः स्वरवो न आगुः ।

उच्चीयमानाः कविभिः पुरस्ताद्देवा देवानामपि यन्ति पाथः ॥ ९ ॥

हंसाऽईव । श्रेणिऽशः । यतानाः । शुक्रा । वसानाः । स्वरवः । नः । आ । अगुः ।

उत्तऽनीयमानाः । कविऽभिः । पुरस्तात् । देवाः । देवानां । अपि । यन्ति । पाथः ॥ ९ ॥

शुक्रा शुक्राणि दीप्तानि वासांसि वसाना आक्तादयंतः स्वरवः स्वरुमंतः श्रेणिशः पंक्तिशो यतानाः । प्रवर्तमानाः । अव दृष्टांतः । हंसा इविति । यथा नभसि पंक्तिशः पतंतो हंसाः शोभते तद्वत् शोभमानास्ते यूपा

नोऽस्मानागुः । प्रापुः । अपि च कविभिर्मैधाविभिरध्वर्वादिभिः पुरस्तादाहवनीयस्य पूर्वभाग उन्नीयमाना उच्छीर्ष्यमाणा देवा दीप्यमानासि यूपा देवानां पाथो देवानां स्थानमतरिचं । पाथोऽतरिचं पथा व्याख्या तमिति यास्कः । पाथोनदीभ्या ऋण । पा० ४. १११ । इति सूत्रे पाथोऽतरिचमिति वृत्तिकारोऽप्यवादीत । तादृशमंतरिचमप्ययंति । प्राप्नुवन्ति । अध्वर्वादिभिश्च्छीयमाणा यूपा अतिर्दीर्घादतरिचं व्याप्य वर्तते इत्यर्थः ॥ हंसा इव । इति विभक्त्यलोप इति वचनात्पूर्वपदस्वरः । श्रणिशः । बहुन्याथादिति शस । प्रत्ययस्वरः । युक्ता । गुच दीप्तावित्यस्मादृष्टं द्राघेत्यादिना रन्प्रत्ययात्त्वेन निपातनादंतोदात्तः । अगुः । इण् गती । अस्माङ्गिडि रूपं । निघातः ॥

शृंगाणीवेच्छंगिणां सं ददृशे चपालवन्तः स्वरवः पृथिव्यां ।

वाघद्विर्वा विहवे श्रोपमाणा अस्माँ अवन्तु पृतनाज्येषु ॥ १० ॥

शृंगाणिऽइव । इत् । शृंगिणां । सं । ददृशे । चपालऽवन्तः । स्वरवः । पृथिव्यां ।

वाघत्ऽभिः । वा । विऽहवे । श्रोपमाणाः । अस्मान् । अवन्तु । पृतनाज्येषु ॥ १० ॥

स्वरवः स्वरमन्तश्चपालवन्तः प्रतिमुक्तकंठकाः । एवमिधा यूपाः पृथिव्या शृंगिणा महिषादीना शृंगाणीव विषाणानीव संददृशे । सम्यक् दृश्यत एव । वा अपि च विहवे । विविधं कथ्यते लवीयतेति विहवो यज्ञः । तस्मिन्नेव वाघद्विर्वाविभिः । वाघतो वृक्षवर्हण इत्युत्प्लुङ्गाममु पाठात् । श्रोपमाणाः क्रियमाणां श्रुति लक्षणं शब्दं शृण्वन्तः । तादृशा यूपाः पृतनाज्येषु । पृतनाज्यशब्दः संयामवाची । आज्ञा पृतनाज्यमिति संयाम नामसु पठितत्वात् । पृतनाज्येषु संयामेषु । वधस्थं निधिति यावत् । अस्मान्यज्ञमानानन्तु । रक्तु ॥ शृंगाणि । शृ हिंसायामित्यस्माच्छ्रुणातिर्हस्यश्च । उ० १. १०५ । इति गन नुडागमो धातोर्हस्यश्च । नित्यस्वरः । ददृशे । कंदसि लुङ्ङिट इति लङ्शे लिट् । इरयो र इतोर्चो र इत्यादेशः । निघातः ॥

वनस्पते शतवल्गो वि रोह सहस्रवल्गो वि वयं रुहेम ।

यं त्वामयं स्वधितिस्तेजमानः प्रणिनाय महते सौभगाय ॥ ११ ॥

वनस्पते । शतऽवल्गः । वि । रोह । सहस्रऽवल्गः । वि । वयं । रुहेम ।

यं । त्वां । अयं । स्वऽधितिः । तेजमानः । प्रऽनिनाय । महते । सौभगाय ॥ ११ ॥

हे वनस्पते किन्नमूल स्थानो शतवल्गः शतशाखः सन विरोह । विशेषेण प्रादुर्भूतो भव । वयमपि महस्र वल्गः पुत्रपीत्रादिसंतानपरंपरया सहस्रशाखाः संतो विरुहेम । विशेषेण प्रादुर्भूता भवंम । तेजमानो निशितधारोऽयं स्वधितिः परशुः हे स्थानो य त्वां महते सौभगाय महत्सौभाग्यं बहुशाखत्वलक्षणं प्रणिनाय । प्रक्षेपेण प्रापयामास ॥ सहस्रवल्गः । सहस्रशब्दः कंदमादित्वात्तन्तोदात्तः । वदप्रोहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । रुहेम । रुह प्रादुर्भाव इत्यस्मादाशीर्लिङि किदाशिपीति यामुडागमः । स्कोः संयोगाद्योरन्तं चिति सन्तोप । लिङ्याशिर्ष्याङ्कुलप्रत्ययः । अतो धय इति इयादेशः । लोपो व्योर्वन्तीति यलोपः । गुणः । प्रणिनाय । शीञ् प्रापण इत्यस्मात् लिटि शान्ति रूप । पादादित्वादनघातः । लितीति प्रत्ययात्पूर्वपदोदात्तत्वं ॥ ॥ ४ ॥

सखायस्त्विति नवर्चं नवमं मुक्तं वैश्यामित्रं । अत्रेयमनुक्रमणिका । सखायो नव वाहंत विष्टवर्तमिति । अन्त्या चिष्टप । शिष्टा अष्टौ बृहत्याः ॥ प्रातरनुवाकाश्चनशस्त्रयोर्बाहंतं कंदस्यस्य मुक्तस्य विनियोगः । अर्थतस्या इति खडे सूचितं । सखायस्वायमपरस्य आ याहि । आ० ४. १३ । इति ॥

सखायस्त्वा ववृमहे देवं मर्तास ऊतये ।

अपां नपांतं सुभगं सुदीदिति सुप्रतृतिमन्नेहसं ॥ १ ॥

सखायः । त्वा । ववृमहे । देवं । मर्तासः । ऊतये ।

अपां । नपातं । सुऽभगं । सुऽदीदिति । सुऽप्रतूतिं । अनेहसं ॥ १ ॥

विद्यामिवः स्मोति । हे अग्ने सखायः सोमाज्यादिहविष्प्रदानेनोपकारकत्वाच्चित्राणि मर्तासो मनुष्या ऋत्विजो वयमपां नपातमपां नपारं मुभगं शोभनधनयुक्तं सुदीदिति शोभनदीप्तिं सुप्रतूतिं शोभनप्रतरणं कर्मानुष्ठातृभिः सुखेन गतव्यमनेहममुपद्रवरहितमेतादृशं देवं त्वामूतये रक्षणाय ववृमहे । वृणीमहे ॥ सखायः । ख्या प्रकर्षणं । समानं ख्यस्योदात्त इति समान उपपदे ङिदित्यनुवृत्त्या ख्यातिरिति । तस्य ङित्वाङ्लोपः । तत्सन्निधौगन यलोपः । समानस्य कदस्यमुधेति सभावः । उपपदस्योदात्तत्वं । णिदित्यनुवृत्त्या सख्युरसंबुद्धौ । पा० १. १. ९० । इति णिद्वद्भावाः । वृद्ध्यायादंगा । आयुदात्तः । ववृमहे । वृद्ध संभक्ता । कंदसि लुङ्ङिट् इति वर्तमानं लिट् । कादित्वादिङभावः । निघातः । ऊतये । अथ रक्षण इत्यस्य उदात्त इत्यनुवृत्तावृत्तियूतीत्यादिना क्तिनंतत्वेन निपातनादतोदात्तः । अपा । ऊडिदमिति विभक्तिरुदात्तत्वं । मुभगं । आयुदात्तं द्वाच कंद-सोत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । सुप्रतूतिं । कत्वादयश्चेत्युत्तरपदायुदात्तत्वं ॥

कायमानो वना त्वं यन्मातृरजगन्नपः ।

न तत्ते अग्ने प्रमृपे निवर्तनं यदृरे सन्निहाभवः ॥ २ ॥

कायमानः । वना । त्वं । यत् । मातृः । अजगन् । अपः ।

न । तत् । ते । अग्ने । प्रऽमृपे । निऽवर्तनं । यत् । दूरः । सन । इह । अभवः ॥ २ ॥

हे अग्ने वना काननानि कायमानः कामयमानस्त्वं यद्यस्मात्कारणात्तानि विहाय मातृरपो मातृभुता अपोऽजगन् । अगमः । गतवानसि । अप् प्रविष्टत्वाच्छांतो वर्तसे । तत्तस्मात्ते तव निवर्तनं । नितरां तत्रैव वर्तनं । तेन च विनाशो लक्ष्यते । स विनाशो न प्रमृपे । न प्रमृष्यते । न सद्यते । कुत इत्यत आह । यद्यस्मात्कारणाद्दूरं सन अदृश्यतया वर्तमानस्त्वमिहास्मत्सर्वाधिष्वरिणरूपेषु कोष्ठेष्वभवः । संथनात् जगन्मात्रेणास्माकं समीपे भवसि । तस्मात्तव दूरतो वर्तनमस्यभ्यं न रोचते । अस्मिन्नर्थे यास्कः । कायमानश्चायमानः कामयमान इति वा । वनानि त्वं यन्मातृरपोऽगम उपशास्यन् । न तत्ते अग्ने प्रमृपते निवर्तनं दूरं यत्सन्निह भवसि जायमानः । नि० ४ १४ । इति ॥ कायमानः । कमृ कांता । कर्मणिङ् । जटः शानच । मकारलोपश्चकंदसः । अजगन् । गमू गतावित्यस्य लङि वङ्लं कंदमीति शपः यः । हन्त्यादिना सिलोपः । सो नो धातोरिति नकारः । यन्कंदयोगादनिघातः । अडागमस्वरः । प्रमृपे । मृपे तितिच्चाया । व्यत्ययन कर्मणि तप्रत्ययः । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति तलोपः । धातुस्वरः । अभवः । कंदसि लुङ्ङिट् इति लङर्थे लङ् । ययोगादनिघातः ॥

अति तृष्टं ववृष्टिथायैव मुमना असि ।

प्रप्राप्ये यंति पर्यन्य आसते येषां सख्ये असि श्रितः ॥ ३ ॥

अति । तृष्टं । ववृष्टिथ । अथ । एव । मुऽमनाः । असि ।

प्रऽप्र । अन्ये । यंति । परि । अन्ये । आसते । येषां । सख्ये । असि । श्रितः ॥ ३ ॥

हे अग्ने तृष्ट स्तोतृसुष्णाभिलाष तदचितफलप्रदानेन सफलं कर्तुमस्तिवर्वाजिथ । अतिशयेन वोढुमिच्छसि । अथैव अथापि त्वं मुमना असि । संतुष्टमनस्को वर्तसे । किंच । त्वं येषां पोडगानामृत्विजां सख्ये भवे श्रितो ऽसि वर्तसे तेषां मध्यऽन्येऽध्वर्युप्रभृतयो द्वादशार्त्विजः पर्यति । प्रकर्षणं होतुं गच्छति । अन्य उन्नातुप्रभृतयश्च त्वारः पर्यासते । परित आसीना वर्तन्ते ॥ ववृष्टिथ । वह प्रापण इत्यस्य सनि रूपं । अभ्यासस्य सन्यत इतीत्याभावश्चकंदसः । तदतावर्तमानं लिट् । थल आर्धधातुकस्येडुलार्दरितोऽट् । कास्प्रत्ययादामित्याम न भवति मत्वत्वात् । निघातः । प्रप । प्रमृपोद् इति द्विवचन । यंति । इण् गतावित्यस्य लङि रूपं । एकान्याभ्यां

मं०३.अ०१.सू०९.]

॥ तृतीयोऽष्टकः ॥

१६१

समर्थाभ्यामित्यन्यशब्दयोगात्पूर्वस्य निघाताभावः । आसते । आस उपवेशने । उत्तरत्वात्निघातः । असि । अस भुवि । आसस्थोलोप इति सकारलोपः । यदुत्तयोगान्न निहन्यते ॥

इयिवांसमति सिधः शश्वतीरति मश्वतः ।

अन्वीमविदन्निचिरामो अदुहोऽप्सु सिंहमिव श्रितं ॥४॥

इयिऽवांसं । अति । सिधः । शश्वतीः । अति । मश्वतः ।

अनु । इ । अविदन । निऽचिरामः । अदुहः । अपऽसु । सिंहऽदेव । श्रितं ॥४॥

हे अपि अदुहोऽद्वोगधारो निचिरामो नितरा विरामश्चिरतना विश देवाः सिधः शोषकाश्च वृन्वले नातिक्रम्यियवासं गच्छतं शश्वतीर्वह्नीः मश्वतः संगतिकारिणीः सेनाशाल्यतिक्रम्य गच्छतमप्सु श्रित तिरो हितमत एव सिंहमिव गुहाप्रविष्ट सिंहमिव भीमभीमेन त्वामन्वविदन । अनुगम्यालमत ॥ इयिवास । इग गतावित्यस्य क्रमावुपयिवाननाशाननुवानस्य । पा० ३ ० १०९ । इति निपातितः । प्रत्ययम्बरः । सिधः । सिधः कथार्थस्य शोषणार्थस्य वा क्रिप चेति क्रिप । धातुम्बरः । मश्वतः । परज गतो । जकारस्य व्यत्ययेन चकारः । लटः शवादेशः । प्रत्ययम्बरः । अविदन । विद् नाम इत्यस्य लङि रूप । निचिरामः । नितरा चिराः । आञ्ज भेरमुग्लमुक् । समामम्बरः । अदुहः । दृह जिघामाया । संपदादिवाङ्मवि क्रिप । बह्वीहो नञ्मुभ्यामि तुत्तरपदातेदिच्चत्व । श्रित । श्रिञ् मवायामित्यस्य श्र्युक्तः कित्तीतोऽप्रतिपधः । प्रत्ययम्बरः ॥

समृवांसमिव त्मनाग्निमित्था तिरोहितं ।

एनं नयन्मातरिश्वा परावतो देवेभ्यो मथितं परि ॥५॥

समृवांसंऽदेव । त्मना । अग्निं । इत्था । तिरऽहितं ।

आ । एनं । नयत । मातरिश्वा । पराऽवतः । देवेभ्यः । मथितं । परि ॥५॥

मातरिश्वा वायुरित्येत्य त्मना मन्त्रयाम् प्रवेशन तिरोहित निनीन परि परितो मथित मथनेन निष्पादितमेनमपि देवेभ्यः । तादर्थ्यं चतुर्थी । देवार्थ परावतो द रदेशादानयत । आनीतवान् । तत्र दृष्टातः । मथवाममिव । यथा स्वाक्षयेन मथवामं सरत गच्छत पृथ पिता बलादानयति तद्वत् ॥ मथवाममिव । छ गतावित्यस्माद्धि । तस्य क्रमुः । इवेन विभक्त्यलोप इत्युक्तत्वात्प्रत्ययम्बरः । त्मना । आत्मनशब्दस्य सर्वस्वाद्या देवात्मन इत्याकारलोपः । इत्था । था हेतो च ईदमीति व्यत्ययेन थाप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः । एन । अस्वादेश द्वितीयाटीः खेन इत्यनादेशः । अनुदात्तस्य । नयत । गी ३ प्रापण इत्यस्य लङि रूप । अडभावश्चादसः । मातरिश्वा । मातर्यतरिजे अस्मितीति यत्तुवन्नित्यादिना निपातितः ॥ ॥५॥

तं त्वा मती अगृभ्णत देवेभ्यो हव्यवाहन ।

विश्वान्यद्यज्ञा अभिपासि मानुष तव क्रत्वा यविष्ठ ॥६॥

तं । त्वा । मतीः । अगृभ्णत । देवेभ्यः । हव्यऽवाहन ।

विश्वान् । यत । यज्ञान् । अभिऽपासि । मानुष । तव । क्रत्वा । यविष्ठ ॥६॥

हे हव्यवाहन हव्यानां वोहहे अपि मती मनुष्या अर्धयुप्रभतयस्त तादृशमणु तिरोहित त्वा त्वा देवेभ्यो यष्टव्यदेवतार्थमगृभ्णत । अगृह्णत । मानुष मनुष्याणा इतिकारिन्यविषय युवतम हे अपि तव क्रत्वा तव कर्मणा माह्वत्येन विश्वान्सर्वानस्माभिः क्रियमाणान्यज्ञान्यवस्मात्कारणादभिपासि सर्वतः पालयामि तस्मात्त्वा मगृभ्णतेति पूर्ववात्वयः ॥ अगृभ्णत । यह उपादाने । त्रयादिवाङ्म । यहिव्यावयीति संप्रसारण । हव्यहोमंश्च

दमीति हकारस्य भकारः । तिङ्ङितिङ् इति निघातः । हव्यवाहन । वह प्रापण इति धातोऽयुडित्यनुवृत्ती हव्येऽनंतःपादमिति ऋट् । उपधावुद्धिः । योरनादेशः । अपादादित्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वं । विश्वान । विश्व प्रवेगान इत्यस्मादृशिर्गुणलटिर्गणिकगणित्विगणभ्यः कृन्निति कृन्न । कित्वाद्गुणाभावः । नित्वादायुदात्तत्वं । अभिप्रासि । पा रक्षण । अस्य धातो रक्षणार्थत्वात् पिवादेशः । यच्छब्दयोगात् निघातः । धातुस्वरः । कत्वा । टा । जमादयस्कंदमि विकल्प्यत इत्यत्र नादेशाभावः । यणादेशः । प्रत्ययस्वरः । यविष्य । युवशब्दादतिशयने तमविष्ठनावितीष्ठन । स्थूलदृश्यतेति यणादि परं लुप्यत पुर्वस्य च गुणः । वस्वादित्वात्स्वार्थिको यप्रत्ययः ॥

तद्भद्रं तव दंसना पाकाय चिच्छदयति ।

त्वां यदग्ने पणवः समासते समिद्धमपिणवरे ॥ १ ॥

तत् । भद्रं । तव । दंसना । पाकाय । चित् । छदयति ।

त्वां । यत् । अग्ने । पणवः । संऽआसते । संऽइदं । अपिऽणवरे ॥ १ ॥

हे अग्ने तव संबंधि तदिदं भद्रं शोभनं दंसनापिहोचादिकं कर्म पाकाय चित् । चिच्छब्दोऽप्यर्थः । पाकार्थं कर्मणि चतुर्थी । पाकोऽर्भकः । तद्वदक्षमपि यजमानं कृदयति । स्वफलप्रदानेन पुजयति । पशुपु-
चादिभिः परिवृतं करोतीत्यर्थः । कृदयतिशब्दोऽर्चितकर्म कृदयति कृदयतीति तन्नाममु पाठान् । यद्वा । पाकशब्दः प्रणस्य वक्ति पाको वाम इति प्रणस्यनाममु पठितत्वात् । तद्वद् प्रणस्यं यजमानमभिमतफलप्र-
दानेन पुजयतीत्यर्थः । यद्यस्मात्कारणादपिणवरे शर्वरीमुखेऽपि विहरणकाल एव समिद्धं दीप्यमानं त्वा पणवो द्विपदाद्यनुपपदाद्योभये पणवः समासते । सम्यगासते । पर्युपासत इत्यर्थः । तदिदं पश्चादिलक्षणं फलं यजमानाय प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ भद्रं । भदि कल्याण इत्यस्माद्भातोरूपरि रक्प्रत्ययेन निपातनादंतोदात्तत्वं । पाकाय । पा रक्षण इत्यस्मादिगभीकापागलीत्यादिना कन । पायते रच्यते राजादिनेति पाकः । नित्वादायु-
दात्तः । कृदयति । कृद अपवरणे । स्वार्थे णिच् । अदंतत्वाद्बृहत्भावः । निघातः । समासते । आस उपवेशने ।
अदादित्वाच्छपो लुक् । अनकारात्तत्वाच् झस्यादादेशः । यद्योगादनिघातः । तिङि चोदात्तवतीति गतं नि-
घातः । धातुस्वरः ॥

आ जुहोता स्वध्वरं गीरं पावकशोचिपं ।

आशुं दृतमजिरं प्रत्नमीड्यं श्रुष्टी देवं सपर्यत ॥ ८ ॥

आ । जुहोत । सुऽअध्वरं । गीरं । पावकऽशोचिपं ।

आशुं । दृतं । अजिरं । प्रत्नं । ईड्यं । श्रुष्टी । देवं । सपर्यत ॥ ८ ॥

अश्विजो यजमानः प्ररयति । हे अश्विजः पावकशोचिपं शोधकदीप्तिं गीरं काष्ठलोपधीषु चानुशाथिन स्वध्वरं शोभनयज्ञोपेतमिममग्रिमा जुहोत । आहूतिभिरा समंतात्तर्पयत । अपि च । आशुं कर्मणि व्याप्त दृतमाह्वानकारित्वेन देवानां दृतमजिरं क्षिप्रं गंतारं प्रत्नं पुरातनमीड्यं स्तोतव्यं देवं द्योतमानमिममपि श्रुष्टी सपर्यत । श्रुष्टीति क्षिप्रनामेति यास्कः । क्षिप्रं पुजयत ॥ जुहोत । इ दानादनयोः । अस्माद्भातोर्लोट् । जुहोत्यादिभ्यः सृजति शपः सृः । स्रावति द्विवचनं । लोटो लङ्ङादिति लङ्ङावि तस्यस्थमिपामिति यस्य तादेशः । कंदसीत्यनुवृत्ती तस्य तन्ननन्नमथनाच्चेति तवादेशः । पित्वाद्गुणः । निघातः । स्वध्वरं । बह्व्रीही नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । गीरं । ग्रीह् स्वप्न । अस्माद्भातोः स्फायितचिचंवीत्यादिना रक्प्रत्ययः । कित्वाद्गुणाभावः । प्रत्ययस्वरः । पावकशोचिपमित्यत्र पवनं पावः शुद्धिः । तं कायतीति पावकः । आतोऽनुपसर्ग कः । प्रत्ययस्वरः । बह्व्रीही प्रकृत्या पुर्वपदमिति पुर्वपदप्रकृतस्वरत्वं । आशुं । अशु व्याप्ती । अस्माद्भातोः कृवापाजिमीत्यादिना उण् । उपधावुद्धिः । प्रत्ययस्वरः । अजिरं । अज गतिक्षेपणयोरेत्यस्माद्भातोर्जिरशि-
गिराशित्वेति किरचप्रत्ययांतत्वेन निपातनादंतोदात्तत्वं । प्रत्नं । प्रणस्य कंदमि गलोपय । पा० ४. ३. २३. २ ।

၇၆၃

1 2

हे अग्नेऽध्वर्यादयो यज्ञेष्वपिष्टोमादिषु त्वां होतारमृत्विजं होतुनामकमृत्विजमीकृते । सुर्वति । तावृश-
स्त्वमृतस्य मलयस्य यज्ञस्य गोपा गोपायिता मन मे दमे स्वकीयं गृह यज्ञशालायां दीदिहि । दीप्यस्व ॥
दीदिहि । दिवु कीडादा । यडनुक । लोट । तुजादित्वादभ्यासदीर्घत्वं । संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इत्यभ्यासस्य
गुणाभावे लोपो व्योर्वन्तीति वनोपः ॥

स घा यस्ते ददांशति समिधा जातवेदसे । सो अग्ने धत्ते सुवीर्यं स पुष्यति ॥३॥
सः । घा । यः । ते । ददांशति । संऽडधा । जातऽवेदसे । सः । अग्ने । धत्ते । सुऽवीर्यं ।
सः । पुष्यति ॥३॥

हे अग्ने यो यजमानो जातवेदसं जातप्रज्ञाय ते त्वभ्यं समिधा समिधनकारीण्यात्परोडाशादिहवीषि
ददांशति ददाति स घ स खलु सुवीर्यं शोभनसामर्थ्योपेतं पुत्रं धत्ते । धारयति । अपि च सः स एव पुष्यति ।
पशुपुत्रादिभिः समृद्धो भवति ॥ घ । चादयोऽनुदात्ता इत्यनुदात्तः । ददांशति । दाशु दान इत्यस्माद्वातोः
कर्तरि ञप् । तिप् । द्विवचनं कादसं । यदुत्तयोगादनिघातः । अभ्यस्तानामादिरित्युदात्तः । समिधा । त्रिवंधी
दीप्ती । अस्मात् क्रिप् चति क्रिप् । उपधालोपः । मुपा मुनृगति शमो डादेशः । ऋदत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ।
जातवेदसं । वह्नवीहो प्रकृत्या पूर्वपदमिति प्रकृतिस्वरत्वं । सुवीर्यं । वीरवीर्या इत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । पुष्यति ।
पुष पुष्टी । अस्मात् श्यन । डित्याद्गुणाभावः । निघातः ॥

स केतुरध्वराणामग्निदेवेभिरा गमत । अंजानः सप्त होतृभिर्हविष्मते ॥४॥
सः । केतुः । अध्वराणां । अग्निः । देवेभिः । आ । गमत । अंजानः । सप्त । होतृऽभिः ।
हविष्मते ॥४॥

अध्वराणां यज्ञानां केतुः प्रज्ञापकः सोऽग्निः सप्त सप्तभिर्होतृभिरवपद्रुर्तुभिरजानः सोमाज्याहतिभिर-
जमानः सप्त हविष्मते यजमानार्थं देवभिर्यष्ट्येदेवः सहागमत । आगच्छतु ॥ गमत । लोट् कदसि लुङ्ङिट-
इति लुङ् । लृदित्वादड । वह्नं कंदस्यमाद्योग इत्यडभावः । निघातः । अंजानः । अत्र व्यक्तिसंज्ञागतिषु ।
व्यत्ययन कर्मणि गानच । चित्वादतोदात्तत्वं । हविष्मते । जुहोतिर्चिगुचीत्यादिना इमिप्रत्ययातो हविःशब्दो
ऽतोदात्तः । स्वरविधां व्यंजनमवित्यमानवदिति परिभाषानाश्रयणात्तुप उदात्तत्वाभावः । इमिप्रत्ययस्वरः ॥

प्र होत्रे पृथ्यं वचोऽग्रये भरता बृहत् । विपां ज्योतींषि विभ्रते न वेधसे ॥५॥
प्र । होत्रे । पृथ्यं । वचः । अग्रये । भरत । बृहत् । विपां । ज्योतींषि । विभ्रते । न । वेधसे ॥५॥

यजमानो होवादीन्प्राति वृते । हे होवादयो विपा विप्राणां मेधाविनामध्वर्यादीनां ज्योतींषि सत्कर्मो-
नुष्ठानमपाद्यानि तेजामि विभ्रते निमित्ततया कर्वाणाय वेधसं जगतो विधात्रे होत्रे देवानामाह्रात्रेऽग्रये
बृहन्नहत्पृथ्यं पूर्वः कृतं पुरातनं वचः श्रोत्रशस्त्रादिकं वाक्यं प्रभरत । संपादयत । नित्यं पादपुराणोऽन्वया-
भावात् । यद्वा वेधसं न । यथा वेधा जगद्विधाता परमेश्वर आदित्यादीनि ज्योतींषि करोति तद्वदिति ॥
प्रशंस्य कंदसि व्यवाहृताश्चेति भरतत्वेनेन संबधः । पृथ्यं पूर्वः कृतमित्यर्थः । पूर्वः कृतमिन्निर्या चति यप्रत्ययः ।
मसन्नकत्वादवर्णलोपः । प्रत्ययस्वरः । भरत । भुज भरणे भावादिकः । निघातः । बृहत् । वर्तमानं पुष्वृहदिति
निपातनादतोदात्तः । विभ्रते । भुज भरणे । जुहोत्यादिभ्यः लुः । भुजामिदित्त्वं । अभ्यस्तानामादिरित्या-
युदात्तत्वं ॥ ॥ ५ ॥

अग्निं वर्धतु नो गिरो यतो जायत उक्थ्यः । महे वाजाय द्रविणाय दर्शतः ॥६॥
अग्निं । वर्धतु । नः । गिरः । यतः । जायते । उक्थ्यः । महे । वाजाय । द्रविणाय । दर्शतः ॥६॥

योऽयमपि र्यतो याभिः स्मृतिरूपाभिर्गीर्भिरुक्थ्यो जायते। उक्थ्यशब्दः प्रशस्यवाची। अनभिगमस्य उक्थ्य इति तस्मात्पाठात्। अतिशयिन स्मृत्यो भवतीत्यर्थः। यथायमपिर्महे महते वात्रायान्नाय द्राविणाय धनाय च दर्शतो दर्शनीयो भवति तमिममपि नो गिरोऽस्माक स्मृतिरूपास्ता वाचो वर्धतु। वर्धयंतु। पुत्रयत्नित्यर्थः॥ वर्धतु। वृधु वर्धने। अस्माणिच। लघूपधगुणः। कदस्युभयर्थेत्यार्धधातुकत्वान्नोपः। इतरतादेशः। एरु। पा० ३. ४. ८६। इत्युकारः। निघातः। उक्थ्यः। वच परिभाषणं। अस्मात्पातृतुदिवाचिरीत्यादिना थक। कित्वाद्वाचिस्वपीत्यादिना संप्रसारणं। उक्थं शस्त्र। तेन स्मृत्यत्वेन तत्र भव उक्थ्यः। भवे कदमीति यत। यस्येति लोपः। तित्स्वरितमिति स्वरितः। दर्शतः। भुमुदृशियज्रीत्यतचप्रत्ययः। चित्तादतोदात्तः॥

अग्ने यजिष्ठो अश्वर देवान्देवयते यज्ञ। होता मंद्रो वि राजस्यति सिधः॥१॥

अग्ने। यजिष्ठः। अश्वर। देवान्। देवऽयते। यज्ञ। होता। मंद्रः। वि। राजसि।

अति। सिधः॥१॥

हे अग्ने यजिष्ठो यष्टतमस्त्वमश्वर यज्ञे देवयते देवानामान इच्छति यज्ञमानाय देवान्यज्ञ। तदर्थं यष्टया ग्यादीन्देवान्पूजय। किंच। होता देवानामाहता मद्रो यज्ञमानस्य मादयिता स त्व सिधः जपयितुश्च-
त्रुनात अतिक्रम्य वि राजसि। विगोपण गोभमे॥ यजिष्ठः। तुष्टकदमीतीष्टन। तुरिष्टमेय मिति तुरो लोपः। नित्वादायुदात्तः। देवयते। क्यर्चाश्च त्वादतोदात्तत्व। गपः पित्वादनूदात्तत्व। शतृश्च लमावधातुकस्वरण तयोः क्यर्चा सहकादेश एकादेश उदात्तनोदात्त इत्यतोदात्तो देवयत्तदः। ततः शतृरनुम इति विभक्तत्वादात्तत्व। यज्ञ। यज्ञ देवपुत्रासंगतिकरणदानेषु। अस्मान्नोऽ। सिप। सिपो हिरादेशः। अतो हेरिति हेर्लुक्। निघातः। राजसि। राज् दीप्तो। निघातः॥

स नः पावक दीदिहि शुमदस्मे सुवीर्यं। भवां स्तोतृभ्यो अंतमः स्वस्त्ये॥८॥

सः। नः। पावक। दीदिहि। शुऽमत। अस्मे इति। मुऽवीर्यं। भवां। स्तोतृऽभ्यः।

अंतमः। स्वस्त्ये॥८॥

नः पावकास्त्वन्वधिनः पापस्य गोधृज हे अग्ने स पूर्वमन्वे प्रतिपादितस्त्व शुमन्कातियुक्त सुवीर्यं गोभन सामर्थ्यापितं दानभोगार्हं धनमस्म अस्मभ्यं दीदिहि। यद्वा शुमन्तत्रायुक्त सुवीर्यं गोभनवीर्योपेतं च यथा भवति तथास्म अस्मदर्थं त्व दीदिहि। दीप्यस्व। किंच स्तोतृभ्यः। पश्वर्थे चतुर्थी। त्वदिपयभुतिकारिणा होवादीना स्वस्त्येऽविनाशनाय जेमायातमोऽतिकतमस्मपामतिशयिन समीपवर्ती भव॥ पावक। एच पवने। अस्माद्वातोर्णुच। णित्वाद्वादिः। वारकादेशः। आरात्रतत्वादाष्टमिकमनुदात्तत्व। दीदिहि। दिवु क्रीडादो। अस्माद्यइ। तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घत्व। सत्तापूर्वको विधिरनित्य इत्यभ्यासस्य गुणाभावः। बहल कदमीति यडो लुक्। लोटि सिप। चर्करीतं परस्मैपदमदादिवृत्ति वचनाच्चापो लुक्। सिपो हिरादेशः। लोपो व्योर्वन्तीति वलोपः। हरपित्वाद्गुणः। निघातः। शुमत। दिव उदित्युकारः। ह्यनुडभ्यामिति मनुप उदात्तत्वं। सुवीर्यं। वीरवीर्यां चित्युत्तरपदायुदात्तत्व। अंतमः। अतोऽस्यास्तीत्यतिकः। अत दन्तिटनाविति ठन। अतिशयिनातिक इत्यतिशयने तमविति तमप। तमे तादिश्चि तादिलोपः। नित्वादायुदात्तः। स्वस्त्ये। प्रातिपदिकस्वरः॥

तं त्वा विप्रा विपन्यवो जागृवांसः समिधते। हव्यवाहममर्त्य सहोवृधं॥९॥

तं। त्वा। विप्राः। विपन्यवः। जागृऽवांसः। सं। इधते। हव्यऽवाहं। अमर्त्यं।

सहऽवृधं॥९॥

हे अग्ने विप्राः स्मृतीनां प्रेरका जागृवांसोऽपि होवादिर्मन्यप्रमेततया प्रवृद्धा विपन्यवः। विपन्यगृद्धो मेधाविनमाचष्टे। विपश्चिद्विपन्युरिति तन्नाममु पाठात्। विपन्यवो मेधाविनः स्तोतारो हव्यवाहं हव्यानां वो

हारममर्त्य मरणधर्मरहितं सहीवृधं सहसा मथनरूपेण बलेन वर्धमानं तादृशं त्वा त्वां समिधते। सोमाया-
हृतिभिः सम्यग्दीपयति ॥ विप्राः। टुवप बीजमंतानि। अस्माद्वातोर्ध्वं चंद्रायवज्रविप्रति रन्मत्येत्ययोर्नपात
नादाद्युदात्तत्वं। विपन्यवः। विविधं पनं पननं स्तुतिं यातोति विपन्युः। मृगध्वाद्यश्चेति कृः। अकारलोप-
श्छांदसः। प्रत्ययस्वरः। जागृवासः। जागृ निद्रालंघे। अस्माद्भिट्। तस्य क्लमुः। उगिदचामिति नुम। द्विर्व-
चनाभावश्छांदसः। वस्वकाजानुसामिति नियमादिडभावः। जायोऽविचिणलडित्। पा० ७. ३. ८५। इति
गुणो न भवति तत्र विरित्यत्र क्रमोरपि गृहीतत्वात्। प्रत्ययस्वरः। इंधते। त्रिंधी दीप्ता। अंतर्भावितव्य-
र्थोऽयं। निघातः। ह्यवाहं। वह प्रापणे। वहश्चेति ण्विः। उपधावृद्धिः। ऋदुत्तरपदप्रकृतित्त्वरत्वं। सहीवृधं।
वृधु वर्धने। क्लिप चति क्लिप ॥ ८॥

अग्निर्होतारं नवर्चमकादशं मुक्तं विश्वामित्रं गायत्रमाश्रितं। अग्निर्होता गायत्रमित्यनुकांतत्वात् ॥ प्रातर-
नुवाकाश्विनशम्वयोर्गायत्रे कृदमीद मुक्तं। मुचितं हि। अग्निर्होताप इति चतस्रः। आ० ४. १३। इति ॥
आधानि प्रथमायां पवमानिष्टो स्विष्टकृतो याज्याग्निर्होतृत्येषा म ह्यवाकृमर्त्य इति पुरोनुवाक्या। द्वितीय-
पवमानिष्टो स्विष्टकृतोऽनुवाक्या साहानिति। मुचितं च। साहान्वित्या अभियुजोऽग्निमीळु पुरोहितमिति
मयाज्यं। आ० १०. १। इति ॥ आभिर्प्रविकेपुक्क्येषु तृतीयसर्वने भैवावरुणशस्त्रेऽभि प्रयासीति विकल्पिकोऽनु-
पमृचः। अत्र मुचं। प्र वो वाजा अभियवोऽभि प्रयासि वाहसा। आ० ७. ८। इति ॥

अग्निर्होता पुरोहितोऽध्वरस्य विचर्षणिः। स वेद यज्ञमनुषक् ॥ १॥

अग्निः। होता। पुरःऽहितः। अध्वरस्य। विऽचर्षणिः। सः। वेद। यज्ञं। आनुषक् ॥ १॥

विश्वामित्रः स्तौति। होता देवानामाहुता पुरोहितः पुरत एवाभिमतफलसंपादकत्वेन हितकारी। यद्वा
पुरः पूर्वभाग आहवनीयरूपेण हितो निहित इति पुरोहितः। अध्वरस्य यज्ञस्य विचर्षणिर्विशेषेण दृष्टा वि-
चर्षणिर्विश्वचर्षणिरिति तन्नाममु पाठात्। स तथाविधोऽग्निरानुपगानुपुष्येण सक्तं यज्ञमग्निष्टोमादिकं वेद।
जानाति ॥ वेद। विद ज्ञाने। विदो लटो वेति तपो णनादेशः। लघुपधगुणः। निघातः। आनुषक्। आ सम-
तादनुषजतीत्यानुषक्। पञ्च मगे। धातुपकारस्य सकारः। क्लिप चति क्लिप। अनिदितामित्युपधाभ्युप-
उपसंगात्सुनोतीति पत्यं ॥

स हव्यवाकृमर्त्य उगिग्दृतश्चनोहितः। अग्निर्धिया समृण्वति ॥ २॥

सः। हव्यऽवाट्। अमर्त्यः। उगिक्। दृतः। चनःऽहितः। अग्निः। धिया। सं।
सृण्वति ॥ २॥

स हव्यवाट् हविषो वोढामर्त्यो मरणधर्मरहित उगिक् हविः कामयमानो दृतो देवानां दृतश्चनो
हविलक्षणयाज्ञाय हितो निहितः। यद्वा चनोहितः। चनोऽर्चं हविलक्षणं हितमस्यति चनोहितः। स तथा-
विधोऽग्निर्धिया प्रज्ञया समृण्वति। संगक्तं। कर्मविषयप्रज्ञान्वितोऽग्निरस्मानपि तादृक्प्रज्ञान्वितात्करोत्व-
त्याशान्ते ॥ ह्यवाट्। वह प्रापणे। वहश्चेति ण्विः। हत्वजश्वत्वचत्वादि। ऋदुत्तरपदप्रकृतित्त्वरत्वं। उगिक्।
वश कार्ता। इतिरित्यनुवृत्ता वशः किक्षेतीतिप्रत्ययः। तस्य कित्वात् यहिज्यति संप्रसारणं। प्रत्ययस्वरः।
चनोहितः। चनःशब्दश्चायतरक्षे ह्यवश्यत्वमुनतः। चकाराभुडागमः। तस्मिन्नलोपः। नित्यादायुदात्तः।
पुनश्चनमोश्छांदसि गतिमज्ञा वक्तव्या। पा० १०. ४. ६०. २। इति गतिमज्ञायां गतिरनंतर इति प्रकृतित्त्वरत्वं।
वहमीहो तु पुर्वपदप्रकृतित्त्वरत्वं। धिया। साविकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं। सृण्वति। अणु गती। जेटि
तनादित्वाद्प्रत्ययः। लटोऽडाटावित्यडागमः ॥

अग्निर्धिया स चेतति केतुर्यज्ञस्य पूर्यः। अर्थं ह्यस्य तरणि ॥ ३॥

अग्निः। धिया। सः। चेतति। केतुः। यज्ञस्य। पूर्यः। अर्थं। हि। अस्य। तरणि ॥ ३॥

यज्ञस्यापिष्टोमादः केतुः प्रज्ञापकः पूर्यः पूर्वं भवश्चरंतनः स तथाविधोऽग्निर्धिया प्रज्ञया चेतति। सर्वं

जानीते । अस्मितादृशस्यापि रथं गमनस्वभावं तेजोऽस्याकाशे दृश्यमानस्य तमसस्तरणि हि । तारकं खलु । निवर्तकमिति यावत् ॥ चेतति । चिती संज्ञाने । निघातः । अर्थः । अहं गतो । उपैक्यपि गतिभ्यश्चिन्तितं येन । गुणः । नित्वादायुदात्तः । तरणि । तृ प्रवनतरणयोः । अतिष्ठभुधुधमीत्यादिनानिप्रत्ययः । गुणः । प्रत्ययस्वरः ॥

अग्निं सृनुं सनश्नुतं सहसो जातवेदसं । वह्निं देवा अकृण्वत ॥४॥

अग्निं । सृनुं । सनऽश्रुतं । सहसः । जातऽवेदसं । वह्निं । देवाः । अकृण्वत ॥४॥

सहसः सृनुं बलस्य पुत्रं मथनरूपेण बलेन निष्पाद्यमानत्वात् सनश्नुत सनातनत्वेन प्रसिद्धं जातवेदसं जातप्रज्ञं तमिममपि देवा हविर्भुजो देवा वह्नि हविषा बोद्धारमकृण्वत । अकृण्वत ॥ सनश्नुत । श्रु श्रवणं । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्यत्वं । वह्निं । वह प्रापणं । निरित्यनुवृत्त्या वहिषीत्यादिना निप्रत्ययः । अकृण्वत । कृवि हिमाकरणयोः । इदित्वात्तुम् । धिन्विहृण्वोरञ्जत्युप्रत्ययः । अकारश्चातादृशः । वह्निं व्यत्ययेनात्मनिपदं निघातः ॥

अदाभ्यः पुरेता विगामग्निर्मानुषीणां । तूष्णीं रथः सदा नवः ॥५॥

अदाभ्यः । पुरऽएता । विगां । अग्निः । सानुषीणां । तूष्णीं । रथः । सदा । नवः ॥५॥

मानुषीणां मनोज्ञातानां विगां प्रजानां पुरेता सन्मार्गप्रदर्शननायतो गतात एव तूष्णीं स्ताः प्रजा वैदि कर्मप्रवर्तकत्वेनानुग्रहीतुं त्वरायुक्त आलस्यरहितो रथो हविषा वहनादृशसदृशः सदा सर्वदा तत्कर्मणि नवो नूतनः पुनर्मथनादभिनव एवविधोऽपिरदाभ्यः । अहिंस्यः । न केनापि तिरस्कार्य इत्यर्थः ॥ अदाभ्यः । दंभु दंभे । दंभेति वक्तव्यमिति कर्मणि क्तः । उपधावृद्धिः । न दाभ्योऽदाभ्यः । नञ्समासं तत्पुरुषं तुल्या र्थेति पूर्वपदप्रकृतिस्यत्वं । पुरेता । इण् गतो । श्वन्तृचाविति तुच । गुणः । चित्वादातोदात्तः । मानुषीणां । मनोज्ञातावच्यतां पुक् चेत्यत्र । टिड्ढाणञिति ङीप् । नित्वादायुदात्तः । तूष्णीं । त्रित्वरा मन्त्रम इति धातोर्निरित्यनुवृत्त्या वहिषिश्चयुद्धरत्नाहारिभ्यो निर्दिष्टं निप्रत्ययः । ज्वरत्वरत्वादिना ऊठ । तस्य नित्वादायुदात्तः । महिताया द्रुलोपं पुर्वस्यति दीर्घः । रथः । हनिकृपनीरमिकागिभ्य इति कथ्यप्रत्ययः । कित्वादनुदात्तोपदेशादिनानुनासिकलोपः । नित्वादायुदात्तः । सदा । स्वरादिष्वायुदात्तत्वेन पठितत्वादायुदात्तः ॥ ॥९॥

साह्वान्विष्वा अभियुजः क्रतुर्देवानाममृक्तः । अग्निस्तुविश्रवस्तमः ॥६॥

साह्वान् । विष्वाः । अभिऽयुजः । क्रतुः । देवानां । अमृक्तः । अग्निः । तुविश्रवः । तमः ॥६॥

अभियुजोऽभियोक्तृविष्वाः सर्वाः सेनाः साह्वान्सहमानः स्वबलेन तिरस्कुर्वन्तोऽत एवामृक्तः शत्रुभिरहिंसितो देवानां क्रतुः कर्ता हविष्प्रदानेन पोषक एवभूतोऽग्निस्तुविश्रवस्तमः । तुविश्रवो बहवाची । तुवि पुरु इति तन्नामसु पाठात् । श्रवःशब्दोऽन्नवाची । श्रव इत्यन्ननाम श्रूयते । नि० १० ३ । इति निरुक्तमभिधानात् । अतिशयेन बह्विधाज्ञोपेतो वर्तते । यस्मादेव तस्मादस्मानपि बह्विधाज्ञोपेताः करोत्यति भावः ॥ साह्वान् । यह मर्षण इत्यस्य क्रमां दायान्साह्वान्ब्रुवाद्येति निपातनाद्विर्वचनमिडागमश्च न भवति परस्मैपदं च भवति । क्रसुस्वरः । क्रतुः । क्तः क्रतुः । कित्वाद्गुणभावः । प्रत्ययस्वरः । तुविश्रवस्तमः । तु वृत्तिहिमापुतिपु । अस्मादीणादिकः किप्रत्ययः । कित्वाद्गुणभावः । उवडादेशः । अतोदात्तः । श्रवः । श्रु श्रवणं । श्रूयतेऽन्नमिति कर्मस्यमुप्रत्ययः । अतिशयेन तुविश्रवा इत्यतिशयानेन तमवति तमप । बहवोर्हो पूर्वपदप्रकृतिस्यत्वं ॥

अभि प्रयांसि वाहसा दाश्वान् अश्नोति मर्त्यः । शयं पावकगोचिपः ॥७॥

अभि । प्रयांसि । वाहसा । दाश्वान् । अश्नोति । मर्त्यः । शयं । पावकऽगोचिपः ॥७॥

दाश्वान् हविषां दाता मर्त्यो यत्रमानो वाहसा हविषां वाहकेनापिना प्रयांस्यन्नान्यभ्यश्नोति । अभितः सर्वतः प्राप्नोति । किंच पावकगोचिपः शोधकदीप्तरथः सैकाशात् वयं गृहं चाभ्यश्नोति ॥ प्रयांसि ।

प्रीतुं तर्पणे । अस्मादातो रतर्मावितण्यथादमुन्प्रत्ययः । प्रीणयति भक्षमिति प्रयांस्यज्ञानि । निच्चादाद्युदात्तः । बाह्वसा । णिदित्यनुवृत्ता वहिहाधाभ्यश्च कंदमीत्यमुन । णित्वादुपधावुद्धिः । निट्स्वरः । दाश्चान् । दाशु दान इत्यस्य क्रमां दाशान्साहानिति निपातनादिडागमो दिवचनं च न भवति । क्तमुन्प्रत्ययस्वरः । अग्नोति । अशु व्याप्ती । व्यत्ययेन परस्मैपदं । निघातः ॥

परि विश्वानि सुधिताग्नेरश्याम मन्मभिः । विप्रामो जातवेदसः ॥८॥

परि विश्वानि । सुधिता । अग्नेः । अश्याम । मन्मभिः । विप्रामः । जातवेदसः ॥८॥

जातवेदसो जातप्रज्ञा विप्रामो मेधाविनो होवादयो वयमग्नेस्तव संबंधिभिर्मन्त्राभिर्मननीयैः सोमैर्विश्वानि सर्वाणि सुधिता मुहितानि मृषु हितान्यभिलषितानि वसुनि पर्यश्याम । सर्वतः प्राप्नुयाम । जातवेदस इत्यग्नेर्वा विशेषण । जातानि सर्वाणि वेत्तीति जातवेदाः सर्वज्ञ इत्यर्थः । एतादृशं जातवेदस्त्वमग्नेरवोचितमिति तद्विशेषणत्वं युक्तं ॥ सुधिता । दुधाज धारणपोषणयोरित्यस्मादातोर्निष्ठायां कंदमीत्यनुवृत्ता सुधितव-सुधितेत्यादिना निपातितः । अश्वकंदमि वज्रलमिति शल्लुकं । गतिरनंतर इति गतः प्रकृतित्त्वरत्वं । अश्याम । अशु व्याप्ती । वज्रलं कंदमीति अश्वप्रत्ययस्य लुकं । व्यत्ययेन परस्मैपदं । यामुट परस्मैपदेपूदात्त इति यामुट । लिङः सन्तोष इति सन्तोषः । अदतत्वाभावादित्यादेशो न भवति । मसः सकारस्य नित्यं डित इति लोपः । निघातः । मन्मभिः । मनु अवबोधनं । अन्येभ्योऽपि दृश्यत इति मनिन । निट्स्वरः ॥

अग्ने विश्वानि वार्या वाजेषु सनिषामहे । त्वे देवाम् एरिरे ॥९॥

अग्ने । विश्वानि । वार्या । वाजेषु । सनिषामहे । त्वे इति । देवासः । आ । ईरिरे ॥९॥

हे अग्ने वार्या वरणीयानि संभजनीयानि विश्वानि सर्वाणि धनानि वाजेषु युजेषु सनिषामहे । वयं संभजामहे । यतः कारणाद्देवामः पूर्वमस्माभिरिष्टा देवा अस्मादभिमतफलप्रदानाय त्वं त्वच्छेरिरे । आ समतादगमन । त्वयि प्रविष्टा इत्यर्थः । सर्वथापि त्वत्संकाशात् फलं लभेमहीति भावः ॥ वार्या । वृद्धं संभक्तौ । ऋहलोर्णदिति ण्यत । अश्वकंदमि वज्रलमिति शल्लुकं । ईडवदेत्यादिनायुदात्तः । वाजेषु । वृषादित्यादायुदात्तः । सनिषामहे । वन पण संभक्तौ । धात्यादः पः सः । लिटि सिञ्चल्लमिति सिप । सिप आर्धधातुकत्वादिडागमः । लिटोऽडाटावित्यडागमः । व्यत्ययेनात्मनेपदं । निघातः । त्वे । युष्मच्छब्दस्य सप्तम्यां त्वादेशः । मुपां मुलुगिति अत्रादेशः । अ । पा० १ १ १३ । इति प्रगुल्यसंज्ञा । ईरिरे । ईर गतावित्यस्मात्परस्य लिटो ब्रह्म ईरजादेशः । इडादेश गुरुमत इत्याम्न भवति मत्रत्वात् । निघातः ॥ ॥१०॥

इन्द्रापी इति नवर्च इन्द्रापी मुक्त विश्वामिर्चमद्रापं । तथा चानुक्रम्यति । इन्द्रापी इन्द्रापीमिति । गायत्रि त्विति तुशन्दादिदमपि मुक्त गायत्रि । इन्द्रापी देवता ॥ आभिप्रविकेष्वहः सु प्रातःसर्वेऽक्षावाकशस्व आवा-पार्थमिदं मुक्त । अभिप्रवपण्याहानीति खडे मुचितं । इन्द्रापी आ गतं ता इव ययोरिदं । आ० १. ५. । इति ॥ अपिष्टोमिऽक्षावाकशस्व इन्द्रापी आ गतमिति सोवित्र्यमुचः । तस्यैवाक्षावाकस्याया शस्वयाज्या । इन्द्रापी आ गतं सुतमिति याज्या । आ० ५ १० । इति सूत्रितत्वात् ॥ चतुर्विंशऽहनि प्रातःसर्वेऽक्षावाकशस्व इन्द्रापी आ गतं सुतमिति पञ्चहस्त्वोत्रियः । इन्द्रापी आ गतमिदं अपा नमो बृहत । आ० १. १. । इति सूत्रितं ॥ अपिष्टो-माक्षावाकशस्व तोशा वृवहणा इव इत्याद्यास्तिस्रः । सूत्रितं च । तोशा वृवहणा इव इत्याद्यास्तिस्रः । आ० ५. १० । इति ॥ अपिष्टोमिऽक्षावाकशस्व इन्द्रापी अपमस्पर्शित्यनुरूपः । सूत्रितं च । इन्द्रापी आ गतं सुतमिन्द्रापी अपमस्पर्श । आ० ५ १० । इति ॥

इन्द्रापी आ गतं सुतं गीभिर्नभो वरेण्यं । अस्य पातं धियेपिता ॥१॥

इन्द्रापी इति । आ । गतं । सुतं । गीऽभिः । नभः । वरेण्यं । अस्य । पातं । धिया । उपिता ॥१॥

इन्द्रापीमिन्द्रापी हे इन्द्रापी देवा सुतमभिपवादिस्मृतिः संस्कृतमत एव वरेण्यं वरणीयं संभजनीयमि-सोमं प्रति गीभिर्नभदीयाभिः स्तुतिरूपाभिर्वाभिभराङ्गता संतो नभो नभसः स्वर्गस्थानादागतं । आगच्छतं ।

मं० ३. अ० १. सू० १२.] : ॥ तृतीयोऽष्टकः ॥

१६९

आगत्य च धियास्माभिः क्रियमाणे कर्मणीपिता प्रेरितो युवामस्य पात । इमं सोमं पिबत । यद्वा धियास्मा-
दीयया बुद्धिपितो प्राप्तावस्मद्वत्या प्रेरितो युवामिमं सोमं पिबत ॥ इन्द्रापी । इन्द्रापीत्यत्र इन्द्रोऽपि
। पा० २. २. ३२. । इत्यपि शब्दस्य पूर्वनिपाते प्राप्ति अजायदतः । पा० २. २. ३३ । इतीन्द्रशब्दस्य पूर्वनिपातः ।
पादादित्वादिघातप्रतिषेधः । पाठिकस्वरः । गत । गम् रूपा गतो । वज्रं कदमीति शपो लुकि मत्यनुदा-
त्तोपदेशादिना मकारलोपः । निघातः । वरण्यं । वृड् संभक्तो । वृड् एण्यः । वृषादित्वादाद्युदात्तः । पात ।
पा पाणि । सर्वे विधयश्च कदमि विकल्प्यन्ते इति न पिवादेशः । इपिता । इप गतावित्यस्मात्तातोर्निष्ठाया
तीपसंहतीडागमः । आगमा अनुदात्ता इतीटोऽनुदात्तत्वात् ऋस्वरः शिष्यते ॥

इन्द्रापी जरितुः सचा यज्ञो जिगाति चेतनः । अया पातमिमं मुतं ॥ २ ॥

इन्द्रापी इति । जरितुः । सचा । यज्ञः । जिगाति । चेतनः । अया । पातं । इमं । मुतं ॥ २ ॥

हे इन्द्रापी जरितुः स्तोतुः सचा स्वर्गादिलक्षणफलप्राप्तिं महायमुतो यज्ञो ज्योतिष्ठोमादियज्ञमाध-
नभुतश्चतन इन्द्रियाणां चेतयितायायनकारी मन अया सोमो जिगाति । युवामभिगच्छति । अयास्मादीयया
स्तुतिलक्षणयानया वाचाहतां सतां मुतमभिषवादिमस्कारोपेतमिमं सोमं पात । पिबत ॥ जिगाति । या
स्तुतावित्ययं धातुरत्र गमनं वर्तते । कदमि जुहोत्यादिः । वज्रं कदमीत्यस्यामस्यत्व । निघातः । चेतनः ।
चित्ती संज्ञाने । कर्तारं वज्रलब्धनाभ्युट । लितीत्याद्युदात्तत्वं । अया । इन्द्रशब्दस्य तृतीयायाः मुपा मुनुगति
याजादेशः । अनादेशप्राप्ती हलि लोपः । पात । पा पाणि । निघातः ॥

इदमपिं कविच्छदा यज्ञस्य जृत्या वृणे । ता सोमस्येह तृपतां ॥ ३ ॥

इदं । अपिं । कविऽछदा । यज्ञस्य । जृत्या । वृणे । ता । सोमस्य । इह । तृपतां ॥ ३ ॥

अस्य यज्ञस्य साधनभुतस्य सोमस्य जृत्या । जृति प्रेरण । सोमस्तावज्जमानं प्रेरयति । साधनमुपलभ्य
तत्साध्यकर्ता यजमानः प्रवर्तते इति हि तस्य प्रेरकत्व । तथा प्रेरणरूपया जृत्या प्रेरितोऽहं कविच्छदा कवी
ना स्तोत्राणामुचितफलप्रदानोपपन्नदकाविद्रमपि च युवा वृणे । सोमपानार्थमिह कर्मण्यागच्छतमिति समंजः ।
ता आगतां च ताविद्रापी इह कर्मणि सोमस्य सोमपानेन तृपता । तृप्यता ॥ इद्र । इदि परमेश्वर इत्यस्मादा
तोऽस्तेन्द्रायेति रन्त्ययात्तेन निपातनादाद्युदात्तत्वं । कविच्छदा । कदि अपवारणं । अस्मात्तिष्ठप । मुपा
मुनुगति मुपो डादेशः । रुदुत्तरपदप्रकृतित्त्वरत्वं । जृत्या । जृ इति सोमो धातुः । अस्मादुदात्त इत्यनुवृत्तात्
तिसृतिजृतीत्यादिना निपातनादुदात्तत्वं । उदात्तयणो हन्पूर्वादिति विभक्त्युदात्तत्वं । वृणे । वृड् संभक्तो ।
आप्रत्ययः । टित आत्मनेपदानामिति टेरत्वं । निघातः । ता । मुपा मुनुगति डादेशः । सोमस्य । पुन अभिषेधः ।
अस्मादतिस्मृमुहस्रधुषीत्यादिना मन्प्रत्ययः । निःस्वरः । तृपता । तृप प्रीणने । लोटि मुचादित्वादाद्युदात्तमागमः ।
निघातः ॥

तोशा वृचहणा हुवे सजित्वानापरजिता । इन्द्रापी वाजसातमा ॥ ४ ॥

तोशा । वृचऽहना । हुवे । सजित्वाना । अपराऽजिता । इन्द्रापी इति । वाजऽसातमा ॥ ४ ॥

तोशा शत्रूणां बाधका वृचहणा वृचस्य पीपस्य हतारो सजित्वाना समानजितारो परस्यापि तया जयशी
लावपराजिता केलाप्यतिरिक्त्युतो वाजसातमान्नस्यातिशयेन दातारविद्रापी युवा इव । इह कर्मणि सोमपा
नार्थमहमाह्वयामि ॥ वृचहणा । हन हिमागत्योः । ब्रह्मभृणवृचपु किञ्चित् क्रिप । एकाऽनुत्तरपदे ण । पा० ८
४. १२ । इति णत्व । रुदुत्तरपदप्रकृतित्त्वरत्वं । हुवे । इयतेर्वहन् कदमीति लुकि मति इः संप्रसारणमित्यनु
वृत्ती वज्रं कदमीति संप्रसारण । उवडादेशः । व्यत्ययनात्मनेपद । निघातः । सजित्वाना । जि जये । शीङ्
कृशिरुहिजिजिस्सधुभ्यः । उ० ४. ११३ । इति कृतिप । कित्वाद्गुणाभावः । पित्वात्तृगागमः । समानस्य कदस्यमुपेति
समानस्य सभावः । रुदुत्तरपदप्रकृतित्त्वरत्वं । अपराजिता । नऽसमां स तैत्पर्यं तुन्यार्थेति पूर्वपदप्रकृतित्त्वरत्वं ।
इन्द्रापी । देवतावृद्धं चतुभयपदप्रकृतित्त्वरत्वं प्राप्ति नोत्तरपदेऽनुदात्तादाविति प्रतिषेधात्ममासस्वरः । वाज

सातमा । पणु दाने । अस्माञ्जनमनग्ननकमगम इति विट् । विडुनोरनुनासिकस्यादित्याकारः । अतिशायने तमर्चति तमप । ऋदुत्तरपदप्रकृतित्त्वरत्वं ॥

प्र वामर्चैत्युक्थिनो नीथाविदो जरितारः । इंद्राग्नी इष आ वृणे ॥५॥

प्र।वां।अर्चंति।उक्थिनः।नीथऽविदः।जरितारः।इंद्राग्नी इति।इषः।आ।वृणे॥५॥

हे इंद्राग्नी उक्थिनः । उक्थं शस्त्रं । तद्वतः शस्त्रिणो होवाद्यो वां युवां प्रार्चंति । इह कर्मणि स्तुतिरूपमिवाग्निः पुजयति । तथा नीथाविदः स्तोत्राभिज्ञाः सामगानकृशला जरितारः स्तोतार उवाचादयो ऽभिनयितफलावाप्तये युवामर्चंति । अहमपीषऽन्नस्य लाभार्थमिंद्राग्नी युवामा वृणे । सर्वतः संभजे । पुजया-मोत्थः ॥ वां । युष्मच्छब्दस्य द्वितीयायां पदात्परत्वाद्युष्मदशब्दोः पठोचतुर्थोद्वितीया इत्यादिना वामित्यादे-शोऽनुदात्तश्च । अर्चंति । अर्चं पुजाया । निघातः । उक्थिन । वच परिभाषणं । पातुनुदिवर्चिर्चोति कर्मणि थक् । वचिस्त्वपीत्यादिना संप्रसारणं । उक्थं शस्त्रं । उक्थं येषां ते । अत इनिठनावितीनिः । यस्येति लोपः । प्रत्ययस्वरः । नीथाविदः । गीञ् प्रापणे । इनिक्पिनीरमीत्यादिना कथन । कित्वाद्गुणाभावः । विद ज्ञाने । क्रिप चति क्रिप । ऋदुत्तरपदप्रकृतित्त्वरत्वं । इंद्राग्नी । आमंत्रितत्वादायुदात्तत्वं । वृणे । वृङ् संभक्ता । नि-घातः ॥ ॥ ११ ॥

इंद्राग्नी नवतिं पुरो दामपत्नीरधुनतं । साकमेकेन कर्मणा ॥६॥

इंद्राग्नी इति । नवतिं । पुरः । दासऽपत्नीः । अधुनतं । साकं । एकेन । कर्मणा ॥६॥

हे इंद्राग्नी दामपत्नीः । दासयंत्युपनपयंतीति दासा उपनपयितारः शत्रवः । ते पतयः पालका यामां ता दामपत्नीः । नवतिं नवतिसंख्याकाः पुर एवविधाः शत्रूणां पुरीरकेन कर्मणैकैवोद्योगेन युवां साकं सह युगपत् अधुनतं । अकंपयतं । ताविंद्राग्नी आह्वयामीति शेषः ॥ नवति । नवानां दशतां नवभावः तिस्र प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरणांतोदात्तः । दामपत्नीः । दमु उपनये । दामयतीति दासः । पचायजतः । चित्त्वादंतोदात्तः । ते पतयो यामां नित्य सपत्न्यादिषु दामास्त । पा० ४. १. ३५. १. इत्युक्त्वादिभाषा सपूर्वस्येति ङीप् । इकारस्य नकारः । वहन्वीही पूर्वपदप्रकृतित्त्वरत्वं । अधुनतं । धृञ् कपने । लङि स्वादिभ्यः शुः । निघातः । एकेन । इण गती । इणभीकापाशान्यतिमर्चिभ्यः कतिवति कन । चित्त्वादायुदात्तः ॥

इंद्राग्नी अपसम्पर्युष प्र यंति धीतयः । ऋतस्य पथ्याऽऽनु ॥७॥

इंद्राग्नी इति । अपसः । परि । उप । प्र । यंति । धीतयः । ऋतस्य । पथ्याः । ऽनु ॥७॥

हे इंद्राग्नी धीतयः सोमस्य धातारः पातारो होवाद्य अतस्य कर्मफलस्य पथाः पथो मार्गाननु लवी-कृत्यापसोऽस्माभिः क्रियमाणस्य कर्मणः परि सर्वत उप प्र यंति । समीपे प्रकंपणं वर्तते । अतः सोमपानार्थं युवामागच्छतिमिति भावः । यद्वा । धीतयः स्तुतय ऋतस्य यज्ञस्य मार्गान लवीकृत्य कर्मणः परितः प्रवर्तते । अतः स्तोतव्यतया युवामागतमिति ॥ यंति । इण गती । यणादेशः । निघातः । धीतयः । धेद् पान इत्य आत्कर्तरि क्तिचर्त्ता च संज्ञायामिति क्तिच् । घुमास्थेतीत्वं । चित्त्वादंतोदात्तः ॥

इंद्राग्नी तविषाणि वां सधस्थानि प्रयांसि च । युवोरभूयं हितं ॥८॥

इंद्राग्नी इति । तविषाणि । वां । सधऽस्थानि । प्रयांसि । च । युवोः । अपऽतूयं । हितं ॥८॥

हे इंद्राग्नी वां युवयोरुक्तविषाणि वलानि प्रयांस्यन्नानि च सधस्थानि परस्परमवियुज्य वर्तते । तथाभूयं पुष्टिद्वारा प्रेरकत्वं युवोर्युवयोरिव हितं निहितं वर्तते । तस्मात्सोमपानप्रभृतिषु सर्वकर्मस्विंद्राग्नयोः सहैव वर्तमानत्वमिति भावः ॥ वां । पठोद्विवचने वामित्यादेशः । सधस्थानि । ष्टा गतिनिवृत्ती । आतोऽनुपसर्गे कः । सध मादस्ययोऽऽदमीति सहस्य सधादेशः ॥

इन्द्राग्नी रोचना दिवः परि वाजेषु भूषणः । तद्धां चेति प्र वीर्यं ॥९॥

इन्द्राग्नी इति । रोचना । दिवः । परि । वाजेषु । भूषणः । तत । वां । चेति । प्र । वीर्यं ॥९॥

हे इन्द्राग्नी दिवो रोचना स्वर्गस्य रोचको प्रकाशको युवां वाजेषु संग्रामेषु परि भूषणः । परितः सर्वतोऽन्तर्हती भवथः । शत्रून्पराजित्य सर्वतो विजयमानो वर्तथे । वां युवयोर्वीर्यं सामर्थ्यमेव तत्तादृशं संग्रामविजयं प्र चेति । प्रकीर्षणं ज्ञापयति । यद्वा युवां वाजेषु संग्रामेषु परिभूषणः । शत्रून्परिभवथः । शेष पूर्ववत् ॥ रोचना । अथ दीप्तावित्यस्य अनुदान्ततश्च हलादेरिति युच । चित्त्वादेतोदात्तः । भूषणः । भूष भूषणे । निघातः । चेति । चित्ती संज्ञानि । अयमंतर्भावितव्यर्थः । बह्वलं कंदमीति शपो लुक् । तकारलोपः कादसः ॥ ॥१०॥ ॥१॥

द्वितीयोऽनुवाके सप्तदश मुक्तानि । तत्र प्र वो देवायति सप्तर्चमायं मुक्तं वैशामित्रचपमभ्यार्पमपिदेवता कमानुष्टुभं । अत्रानुक्रमणिका । प्र वः सप्त चपमभ्यस्वानुष्टुभमिति । विश्वामित्रपुत्र चपमभ्यार्पिः । मङ्गलादिपरिभाषयापिदेवता ॥ अथिष्टोम इदं मुक्तमाज्यशस्त्रं । पराङ्मुख्यावावृत्त इति खंडे मुञ्चितं । प्र वो देवाः धित्वाज्यमुपसंतनुयात । आ० ५ ९ । इति ॥ इदमेव मुक्तं प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रं च विनियुक्तं । मुञ्च च । प्र वो देवायपि कदा त इति पंच । आ० ४ १३ । इति ॥ अभ्युदयेष्टी स यंत्यधेः प्रदातुर्यात्या । मुञ्चितं च । स यथा विप्र एषां दीर्घस्ति अस्वकुशः । आ० ३ १३ । इति ॥

प्र वो देवायाम्रये बहिष्ठमर्चास्मि । गमहेवेभिरा स नो यजिष्ठो बहिरा सदत् ॥१॥

प्र । वः । देवाय । अग्रये । बहिष्ठं । अर्चं । अस्मि । गमत् । देवेभिः । आ । सः । नः । यजिष्ठः । बहिः । आ । सदत् ॥१॥

यजमानो होत्रादीन्प्रति व्रूते । हे होत्रादयो वो यस्मत्संवधिने देवाय योतमानायाम्नि अस्मिन्कर्मणि स्तुत्यायाम्रये बहिष्ठं वृद्धतमं प्रभुतमिदं स्मृतिरूपं स्तोत्रशस्त्रादि वीक्ष्यजातं प्राचं । उच्चारयत । एव स्तुतः सोऽपिदेवभिर्यष्ट्यष्टदेवैः सहितः स नोऽस्मान्प्रति आगमत । आगच्छतु । आगत्य च यजिष्ठो यष्टुतमः सोऽपिबहिरस्माभिर्वेद्यां स्त्रीणां बहिष्ठामदत् । आसीदतु । उपविशतु ॥ बहिष्ठं । बहिस्तुगन्दात्तुः कंदमीत्यति शायन इष्टन । अर्चं । अर्चं पुजाया । भावादिकः । बहुवचनस्यैकवचनं । निघातः । गमत । गम् गतो । अस्य कदसि नुङ्ङिष्ठ इति लोड्थं नुङ् । नृदिच्चात् ध्रिण्ड । नित्यं इति इतीकारलोपः । पादादित्वात्त्र निघातः । यजिष्ठः । यष्टुगन्दात्तुः कंदमीतीष्टन । तुरिष्ठमेयः स्मिति तुचो लोपः । नित्यस्वरः । सदत् । पूर्ववत्लोड्थं नुङ् । षट् । विशरणगत्यवसादनेधित्यस्य नृदिच्चादङ् । निघातः ॥

ऋतावा यस्य रोदसी दशमचैत ऊतयः । हविष्मंतस्तमीऋते तं सनिष्यंतोऽयमे ॥२॥

ऋतऽवा । यस्य । रोदसी इति । दशं । सचैते । ऊतयः । हविष्मंतः । तं । ईऋते । तं । सनिष्यंतः । अयमे ॥२॥

यस्य पूर्वमत्र प्रतिपादितस्यापि रोदसी इमे वावापृथिव्यो वश भवतः । अयं प्रकाशकत्वेन तदधीनप्रकाशक भवत इत्यर्थः । किंच ऊतयो यजमानस्य फलप्रदानेन रजितारो देवा दश यस्याधिर्वंश सचैत भवत । सचैते सेवते । नि० १० १३ । इति यास्कः । अप्रयंजमानदत्तहविषा प्रदातुत्वेन तदधीना इत्यर्थः । एवंभुतः सोऽपिऋतावा सत्यकर्मा । सत्यसंकल्प इत्यर्थः । किंच हविष्मतः संभुतहविष्का यजमाना हविर्वह्नार्थं तमेवाग्निमीकृते । स्मृतिरूपाभिर्वाग्निः पुजयति । किंच सनिष्यंतो धनादिज्जाभिमिश्रतस्तमवमे रज्ज्णाय तमेवाग्निमाश्रयति ॥ ऋतावा । ऋतशब्दात्तदस्यास्मीति कंदमीवनिषी वक्तव्याविति वनिष । अन्वेषामपि दृश्यत इति दीर्घः । वनिषः पित्त्वादनृदात्तत्वे प्रातिपदिकस्वरः । सचैते । सच समवाय । व्यत्ययनात्मनिपदं । यद्वृत्तयोः गादनिघातः । सनिष्यतः । सनिर्नामः । तमिच्छतः । मुप आत्मनः क्यच । भवंप्रातिपदिकेभ्यो लाजसायां सुस्वक्तव्य इति क्यचि परतः मुगागमः । क्यचः स्वरः ॥

स यन्ता विप्र एषां स यज्ञानामथा हि षः ।

अग्निं तं वो दवस्यत दाता यो वनिता मघं ॥३॥

सः । यन्ता । विप्रः । एषां । सः । यज्ञानां । अथ । हि । सः ।

अग्निं । तं । वः । दवस्यत । दाता । यः । वनिता । मघं ॥३॥

विप्रो मेधावी कर्माभिज्ञः सोऽग्निर्येषां कालापराधिन हविर्निर्वापं कृतवतां यजमानानां यथोक्तकर्मप्रदर्शनेन तत्र प्रवर्तकः । अथ किंच यज्ञानां ज्योतिष्टोमादीनां सोऽग्निर्नियंता फलप्रदानेन नियामकः । हि प्रमिदो । अत एव सर्वस्य नियता खलु । किंच सोऽग्निर्दाता ज्योतिष्टोमादिकर्मफलदाता मघं महनीयं धनं । मघं रक्ता इति तन्नामसु पाठात् । तद्वनं वनिता प्रयच्छन् भवति । वो युष्मत्संवधिनं तादृशमग्निं हि ऋत्विजो यूयं दवस्यत । आहूतिप्रदानेन परिचरत । दवस्यतिः परिवरणकर्मा नमस्यति दवस्यतीति तन्नामसु पाठात् ॥ यता । यम उपरम इत्यस्य तुचि रूपं । अद्गुणमित्यादिना अनडादेशः । चित्स्वरः । अथा । निपातस्थिति दीर्घः । दवस्यत । दवः परिवरणं । तदिक्तः । मुपः कवव । तदंतस्य धातोर्लोपि रूपं । दाता । दुदात्र दाने । ताच्छीलिकस्तुन । निच्चादाद्युदात्तः ॥

स नः गर्माणि वीतयेऽग्निर्यच्छतु शंतमा ।

यतो नः प्रुणवद्वसु दिवि क्षितिभ्यो अप्स्वा ॥४॥

सः । नः । गर्माणि । वीतये । अग्निः । यच्छतु । शंतमा ।

यतः । नः । प्रुणवत । वसु । दिवि । क्षितिभ्यः । अपः । सु । आ ॥४॥

सोऽग्निर्नो हविप्रदातृभ्योऽस्मभ्यं शतमा पशुपुत्रादिसमुद्गातिशयेन सुखकर्ताणि । गर्मशब्दो गृहवाची काया गर्म वर्मेति तन्नामसु पाठात् । तथाविधानि गृहाणि वीतये संभजनायापिहोत्रादिकर्मप्राप्त्यर्थं यच्छतु । ददातु । यतो यस्मादग्नेः सकाशात् प्रुणवत्समुद्दिमहानभोगादिना व्यये सत्यप्रातिशयेन वर्धमानं दिवि युनोक्ते क्षितिभ्यो भुनोक्तादप्सतरिणं च समुत्पन्न वसु तत्तत्क्षेत्रं अमाधारण्येन वर्तमानं धनमा समतादुपनमति । यतोऽग्नेः प्रसादात् त्रिषु क्षेत्रेषु वियमानं धनमस्मानागच्छति सोऽग्निरिति पूर्वणान्वयः ॥ वीतये । वी गति कात्यादिषु । मत्र वृषपपंचत्यादिना क्तिन । उदात्तत्वेन निपातनाद्दात्तः । यच्छतु । यम उपरम । इपुगमियमा क इति सकारस्य कः । प्रुणवत । प्रुष स्नेहनं भवनपुरणेषु । अस्मादोणादिको नकप्रत्ययः । तदस्यास्तीति मनुष । तस्योदात्तताभावश्चादमः ॥

दीदिवांसमपूर्व्यं वस्वीभिरस्य धीतिभिः ।

ऋक्काणो अग्निर्मधते होतारं विशपतिं विष्णं ॥५॥

दीदिऽवासं । अपूर्व्यं । वस्वीभिः । अस्य । धीतिभिः ।

ऋक्काणः । अग्निं । धंधते । होतारं । विशपतिं । विष्णं ॥५॥

ऋक्काणः स्मृति कुर्वाणाः शस्त्रिणो होत्रादयो दीदिवांसं दीप्यमानमपूर्व्यं तत्रस्मितया प्रतिक्षणमभिनव होतारं देवानामाज्ञातारं विष्णो विशपतिं प्रजानामतिशयेन पालयितारं तमपि वस्वीभिः प्रशस्ताभिरस्य धीतिभिरपि विषयमुत्तिलक्षणाभिर्वाग्भिः । यत्रा वस्वीभिर्वसुमन्त्रिणस्य धीतिभिरतद्दृष्टेः क्रियमाणिः कर्मभिरि धते । दीपयति । स्तोत्रकरणहविप्रदानादित्यापारेण समुक्तिं कुर्वति ॥ दीदिवांसं । दिवु क्रीडादावित्यस्य क्लृप्ती रूपं । तुजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः । लोपो व्योरिति लोपः । वस्वीभिः । वसुगब्दाद्व्यत्ययेन डीन । नित्स्वरः । धीतिभिः । धत पाने । क्तिचक्ती च संज्ञायामिति क्तिच । कित्त्वाद् घुमास्थेतीत्वं । चित्स्वरः । ऋक्काणः ।

चचशब्दास्तुवर्थे वनिप । अस्यस्यादित्वाद्भ्रमंज्ञात्वात्कुत्व । पदसंज्ञाभावाज्जत्वाभावः । इधते । मिहपी दी
प्री । विष्पति । परादिभ्यस्तुक्कदमि वङ्गलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । विष्ठा । सविकाच इति विभक्तिरुदात्तत्वं ॥

उत नो ब्रह्मन्निविष उक्थेपु देवहृतमः । जं नः गोचा मरुद्वृधोऽग्ने सहस्रसातमः ॥ ६ ॥

उत । नः । ब्रह्मन् । अविषः । उक्थेपु । देवऽहृतमः । जं । नः । गोच । मरुत्ऽवृधः ।

अग्ने । सहस्रऽसातमः ॥ ६ ॥

उत अपि च हे अग्ने नो यज्ञकारिणोऽस्मान् ब्रह्मन् ब्रह्मण्यस्माभिः क्रियमाणे स्तोत्रेऽविषः । स्तोत्रविषयन्यना
तिरिक्तोपो यथा न भवति तथा पालय । किंच देवहृतमो देवानामो हातृतमस्यमुक्थेपुस्माभिः क्रियमाणेष्वा
ज्यप्रउगादिशस्त्रेष्वविषः । गोपाय । किंच मरुद्वृधो मरुद्विर्वर्धमानः सहस्रसातमः सहस्रसंख्याकस्य धनस्याति
शयेन दाता त्वं नोऽस्माकं श एहिकमामृष्मिकं च मुखं गोच । दीपय । वर्धयेत्यर्थः ॥ अविषः । अवि रजणा
दिवित्यस्माज्जिह्वि सिद्धं हलमिति मिय । अस्यार्धधातुकत्वादिट् । इत्यथ लोप इति मिय इकारलोपः । जिह्वोऽडा
टावित्यडागमः । निघातः । उक्थेपु । वच परिभाषणे । अस्मात्कर्मणि पातृनुदिवचिरीचीत्यादिना थक् । कि
च्चात्प्रसारणं । प्रत्ययस्वरः । देवहृतमः । हृतयतः क्तिप् । वङ्गल कृदमीति सप्रसारणपररूपत्वं । हल इति
दीर्घः । कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । गोच । शुच दीप्ता । अयमतर्भावित्यर्थः । निघातः । मरुद्वृधः । वृधु वर्धने ।
इगुपधलक्षणः कः । मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदातोदात्तत्वं । सहस्रसातमः । षण् ढानि । अस्य जनमनस्वनक्रमगमो
विडिति विट् । विट्जनोनुनासिकस्थित्याकारः । कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

नू नो रास्व सहस्रवत्तो कवत्पुष्टिमहसु । द्युमदं मुवीर्यं वर्षिष्ठमनुपशितं ॥ ७ ॥

नु । नः । रास्व । सहस्रऽवत् । तोक्ऽवत् । पुष्टिऽमत । वसु । द्युऽमत । अग्ने ।

सुऽवीर्यं । वर्षिष्ठं । अनुपऽशितं ॥ ७ ॥

अस्मिन्नुक्ते न्ययमान हे अग्ने सहस्रवत्सहस्रमर्थोपेत तोक्वत्पुर्वपावादिसहित पुष्टिमर्थोपकृत । अनन
शरीरस्य चीरादिद्वारा वलारोग्यप्रद गवादिक्कमुपन्यते । द्युमत दीप्तिमत । अनन रत्नकनकादिक परिगु
ह्यते । सुवीर्यं शोभनमामर्थोपेत तत्तत्कार्येषु व्यवहारयोग्य वर्षिष्ठमतिशयेन वृद्ध प्रभुतमत एवानुपशित अथे
क्रियमाणेऽथनृपक्षीण । एवभूत वसु रत्नकनकपथादिनक्षत्र धन नोऽस्मभ्य नृ त्रिप्रमविलयेन रास्य । दत्तम् ॥
नू नः । अवि तनुधर्मस्त्विति दीर्घः । रास्व । रा ढानि । अस्य ज्ञाटि रूप । अत्ययेनात्मनपद । सदादित्वा
क्कपो लुक् । निघातः । सहस्रवत् । मादपधाया इति मनुषो वत्व । कर्दमादित्वात्प्रथोदात्तः सहस्रशब्दः ।
पुष्टिमत् । पुष पुष्टी । अस्मात् क्तिच । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । ह्रस्वनुडभ्यामिति मनुष उदात्तत्वं । वर्षिष्ठ ।
प्रियस्मिरत्यादिना वृद्धस्य वर्षि इत्यादेशः । नित्यस्वरः । अनुपशित । जि जय इत्यस्य दीर्घाभावादिप्रधानत्वं न
भवति । तत्पुरुषत्वादथ्यपुर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥ ॥ १३ ॥

आ होति मद्रं द्वितीय मुक्त । आ होतित्यनुक्रमणिका । अयमभिव्रति तुगन्दप्रयोगादस्यापि मुक्तस्य
अपभ अयिः । अनुकृत्वात् विष्पुष । अयिदेवता ॥ एतदादीनि दश मुक्तानि तृतीयाष्टमवर्जितानि प्रातरनुवाक
आश्विनशस्त्रे विष्पुषे कंदमि विनियुक्तानि । अर्थतस्या इति खंडे सूचित । आ होति दशाना तृतीयाष्टम उड
रेदिति विष्पुष । आ० ४ १३ । इति ॥

आ होता मद्रो विदथान्यस्यात्सत्यो यज्ञा कवितमः स वेधाः ।

विद्युदंशः सहस्रस्युत्रो अग्निः शोचिष्केजः पृथिव्यां पाजो अश्र्यत ॥ १ ॥

आ । होता । मद्रः । विदथानि । अस्यात् । सत्यः । यज्ञा । कविऽतमः । सः । वेधाः ।

विद्युत्ऽरंशः । सहस्रः । पुत्रः । अग्निः । शोचिऽष्केजः । पृथिव्यां । पाजः । अश्र्यत ॥ १ ॥

ऋषभोऽपि स्नाति । होता देवानामाह्वाता मन्द्रः स्तोतुर्मादयिता सत्यः सत्यकर्मा कवितमोऽतिशयिन
मेधावी यज्ञा देवाना यष्टा वेधाः सर्वस्य जगतो विधाता । एवंविधमहिमोपेतः सोऽपिर्विदथान्यस्माभिः
क्रियमाणान्यज्ञानास्थात । आतिष्ठति । प्राप्नोति । किंच विद्युद्रथो विद्योतमानयानोपेतः शोचिष्केशः । शो-
चीपि ज्ञानाः केशा यस्य सः । ज्ञानामयकगोपितः सहसस्युत्रो बलस्य मुनुरवंभुतः सोऽपिः पृथिव्यां विस्तीर्णऽत-
रिञ्चे पाजस्तेजः स्वकीया प्रभामयेत । श्रयते । प्रापयति । यद्वा पृथिव्यां भुमी वर्तमानः पाजो बलं सेवते ॥
मन्द्रः । मदि मृतिमोदमदम्बप्रकातिगतिपु । अस्मात्स्फुरितं चीत्यादिना रक् । इदित्वात्तुम् । अस्थात । ष्टा गति-
निवृत्ता । कदमि लुङ्ङिडिट इति वर्तमाने लुङ् । गातिस्थिति मिचो लोपः । निघातः । यज्ञा । यज्ञ देवपुजा
संगतिकरणदानिपु । मुयजोर्ङ्निबिति ङनिप । तस्य पित्वादनृदात्तत्वे धातुस्वरः । कवितमः । कु शब्दे । कौति
कृतये वा । अच इति कर्तरि भाञ्च वा इप्रत्ययः । तमपः पित्वादनृदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः । शोचिष्केशः । शुच दी-
प्ता । अर्चिशुचिहृष्टपिच्छदिच्छादिभ्य इमिरितोसिः । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ।
अश्रेत । अश्र्व सेवायामित्यस्य कदमि वर्तमाने लङ् । बह्वलं कंदमीति शपो लुक् । सार्वधातुकगुणः । निघातः ॥

अयामि ते नमउक्तिं जुपस्व ऋतावस्तुभ्यं चेतते सहस्वः ।

विद्वाँ आ वेष्टि विदुषो नि पत्सि मध्य आ वहिःरुतये यज्ञच ॥ २ ॥

अयामि । ते । नमःऽउक्तिं । जुपस्व । ऋतऽवः । तुभ्यं । चेतते । सहस्वः ।

विद्वान् । आ । वेष्टि । विदुषः । नि । पत्सि । मध्ये । आ । वहिः । ऊतये । यज्ञच ॥ २ ॥

ऋतावः । ऋतं सत्यभुतो यज्ञः । तदन हे अपि ते त्वद्विषयां नमउक्तिं नमस्कारवाक्यमहमयामि । प्रेरया-
मि । उच्चारयामि । हे सहस्वः । सहो बलं । तद्वज्रये चेतते चेतयित्रे कर्मणः प्रज्ञापकाय तुभ्यं नमउक्तिः क्रियते ।
तां जुपस्व । अस्माभिः क्रियमाणां नमस्कारोक्तिं सेवस्व । किंच विद्वानानुपुर्थेण देवाह्वाताभिन्नो विदुषः
कर्माभिज्ञानावधि । आवह । किंच यज्ञच यष्टय हे अप ऊतयेऽस्माकं रक्षणाय मध्ये वहिः स्तीर्णस्य वहिषो
मध्य आ निपत्सि । आ समताद्विपीद ॥ अयामि । इण् गता । भावादिकः । पादादित्वादनघातः । जुपस्व ।
जुपी प्रीतिसेवनयोः । नृदादिः । लोटि रूपं । निघातः । चेतते । चित्ती संज्ञाने । शतुर्लसार्वधातुकस्वरणानु-
दात्तत्वे ततोऽतोदात्तताभावाच्चतुरनुम इति विभक्त्युदात्तताभावः । धातुस्वरः । सहस्वः । सहोऽस्त्यस्थिति
मनुष । सकारस्य तसो मत्वर्थ इति भसंज्ञकत्वाद्गर्न भवति । मादृपधाया इति मनुषो वत् । उगिदचामिति
नुम । हन्त्यादिलोपे नकारस्य मनुषो हरिति रत्वं । आमंचितनिघातः । विदुषः । विद ज्ञान इत्येतस्मादु-
तरस्य शतुर्विदेः शतुर्वसुरिति वस्वादृशः । भसंज्ञाया वसोः संप्रसारण । प्रत्ययस्वरः । पत्सि । पट् विशरणा-
दिपु । लटि बह्वल कंदमीति शपो लुक् । शित्प्रत्ययपरत्वाभावात्सीदादेशाभावः । संदेरप्रतिरिति पत्वं ।
यज्ञच । यज्ञ देवपुजादिपु । अमिनन्वियजोत्यादिनाचन्प्रत्ययः । आमंचितनिघातः ॥

द्रवतां त उपसा वाजयंती अग्रे वातस्य पथ्याभिरच्छ ।

यत्सीमंजंति पृथ्व्यं हविर्भिरा वंधुरेव तस्थतुदुरोणे ॥ ३ ॥

द्रवतां । ते । उपसा । वाजयंती इति । अग्रे । वातस्य । पथ्याभिः । अच्छ ।

यत् । सीं । अंजंति । पृथ्व्यं । हविःऽभिः । आ । वंधुराऽडव । तस्थतुः । दुरोणे ॥ ३ ॥

हे अपि वाजयंती वाजमन्न कुर्वणे उपसा उपसामन्त अहोरात्रो ते त्वां द्रवतां । अभिगच्छतां । त्वमपि
वातस्य वायोः पथ्याभिर्गर्गरच्छ तावहोरात्रो शीघ्रमभिगच्छ । यद्यस्मात्कारणादहोरात्रावन्तोः परस्परभि-
गमननाभ्योन्यसंबधस्तस्मादहोरात्रयोः सायमातःकालयोः पृथ्व्यं पुरातनं त्वामुत्विजो हविर्भिराग्यादिभिः सी
सर्वतोऽंजति । मंचति । किंच वंधुरेव । यथा कुवरस्थानं परस्परसंस्केपाद्वयोपेतं तद्वत्संस्को तावहोरात्रो
दुरोणेऽस्माकं गुहेऽपिहोचादिकर्मसिद्धार्थमः आवृत्य पुनःपुनरावर्तमानो संतो तस्थतुः । तिष्ठतां ॥ द्रवतां । द्रु

गतोक्त्यस्य लोटि रूपं । पथ्याभिः । पथिषु साधय इत्यर्थे तच्च साधुः । पा० ४. ४ ९८. । इति यत् । नस्तद्वित
इति टिलोपः । तित्स्वरित इति स्वरितः । तस्यतुः । तिष्ठतेर्ल्युप्ति रूपं । निघातः ॥

मित्रश्च तुभ्यं वरुणः सहस्वोऽग्ने विश्वे मरुतः सुम्रमर्चन ।

वच्छोचिषा सहसस्पुत्र तिष्ठा अभि शितीः प्रथयन्सूर्यो नून ॥४॥

मित्रः । च । तुभ्यं । वरुणः । सहस्वः । अग्ने । विश्वे । मरुतः । सुम्रं । अर्चन ।

यत् । शोचिषा । सहसः । पुत्र । तिष्ठाः । अभि । शितीः । प्रथयन् । सूर्यः । नून ॥४॥

सहस्वो बलवान् हे अग्ने मित्रश्च वरुणश्च मित्रावरुणा विश्वे मरुतः सर्वे देवाश्च तुभ्य त्वदर्थं सुम्रं स्तोत्र
मर्चन । वहति । यद्वा सर्वं देवासुभ्यं त्वां सुम्रं सर्वनाचन । पुत्रयति । यद्यस्मात्कारणात्सहसस्पुत्र हे अग्ने सूर्यः
सुषु अयं स्वामी यद्वा सर्वातर्यामितया सुषु प्रेरको यद्वा सूर्यः शोभनवीर्योऽभि शितीः । चितिशब्दो मनुष्य-
वाची विश्वः चितय इति तन्नामसु पाठात् । मनुष्यान्भिलष्य नून मार्गप्रदर्शकत्वेन नून आत्मनो रश्मीन्
प्रथयन्सर्वतो विस्तारयस्त्व शोचिषा दीप्या समानः मन तिष्ठाः । तिष्ठामि । तस्मादेते देवाः पुत्रयतीति ॥
अर्चन । अर्चं पुजायामित्यस्य लङि रूप । अउभावण्कादमः । तिष्ठाः । ष्टा गतिनिवृत्तावित्यस्य लिटि रूप ।
यद्योगादनिघातः । पाधेत्यादिना तिष्ठादेशस्यानुदात्तत्वेन निघातनादाद्युदात्तः । सूर्यः । राजसूर्यमुर्यति
कथं तत्त्वेन निघातनात्सर्वार्थाः सिद्धा भवन्ति ॥

वयं ते अद्य ररिमा हि काममुत्तानहस्ता नमसोपसद्य ।

यजिष्ठेन मनसा यज्ञि देवानसंधता मन्मना विप्रो अग्ने ॥५॥

वयं । ते । अद्य । ररिम । हि । कामं । उत्तानहस्ताः । नमसा । उपसद्य ।

यजिष्ठेन । मनसा । यज्ञि । देवान । असंधता । मन्मना । विप्रः । अग्ने ॥५॥

हे अग्ने उत्तानहस्ता हविःस्वीकरणादुत्तानपाणयो वय काम कमनीय पुरोडाशादिहविस्ते तुभ्यमद्योदा
नीमस्मिन्कर्मणि ररिम । दद्यः । नमसा नमस्कारणोपसद्य प्रसन्नो भूत्वा यजिष्ठेन यष्टुर्मेन यागोपायता
मनसातःकरणेन देवान्यन्ति । यजनीयान्देवान्यज । पुत्रय । किञ्च विप्रो मेधावी कर्माभिज्ञस्त्वमसंधताजीर्ण
प्रभुतेन मन्मना मतश्चेन स्तोत्रेण देवान्युजय ॥ अद्य । मयः परस्परार्यपम इत्यादिना निपातितः । अतोदात्तश्च ।
ररिम । रा दान इत्यस्य वर्तमाने लिटि परस्परपदानां गलतुः । पा० ३ ४ ८० । इत्यादिना ममो मादेशः ।
क्कादिनियमादिङागमः । आतो लोप इटि चेत्याकारलोपः । हियोगादनिघातः । आगमा अनुदात्ता इतीटो
ऽनुदात्तत्वात्पत्यस्वरः । उपसद्य । पदं विशरणगत्यवसादनेषु । अस्य क्का । समामेऽनङ्पूर्वे क्को ल्यविति ल्यप् ।
लित्स्वरः । यच्च । यज देवपुत्रासंगतिकरणदानेषु । लोटि बह्वन् कदमीति शपो लुक् । पत्यकले । सिपो
ह्योदेशाभावण्कादमः । असंधता । मिधिः चयार्थः । तत्पुरुष इति नञ्स्वरः ॥

त्वं हि पुत्र सहसो वि पृथीर्देवस्य यन्तृतयो वि वाजाः ।

त्वं देहि सहस्रिणं रयिं नोऽद्रोघेण वचसा सत्यमग्ने ॥६॥

त्वत् । हि । पुत्र । सहसः । वि । पृथीः । देवस्य । यन्ति । ऊतयः । वि । वाजाः ।

त्वं । देहि । सहस्रिणं । रयिं । नः । अद्रोघेण । वचसा । सत्यं । अग्ने ॥६॥

सहसः पुत्र बलस्य पुत्र हे अग्ने देवस्य देवग्रीलस्य कर्मकरणप्रवृत्तस्य यजमानस्य त्वत् त्यजः सकाशा
त्यूचीः प्रभुता ऊतयो विघ्नपरिहरिण कर्मपरिपालनादिरूपा रजा यि यति हि । विविधं गच्छति खलु ।
तमिमं यजमानं प्राप्नुवति । तथा वाजा अन्नानि विरयति । एन यजमानं प्राप्नुवति । किञ्च हे अग्ने त्वं सहस्रिणं

सहस्रसंख्याकं रयिं धनं नोऽस्मभ्यं देहि । तथाद्रोघेण द्रोहरहितेन पापशून्येन वचसा वाक्येन युक्तं सत्यं सत्यशीलं सन्नागिं प्रवर्तमानं पुत्रं च देहि । प्रयच्छ ॥ त्वत् । युष्मच्छब्दस्य पंचस्यैकवचने त्वादेशः । ङसरेकवचनस्य च । पा० ११ ३० । इत्यदादेशः । एकादेशस्वरः । पुत्रं सहस्रः । परमपि कंदसीति परागवद्वावाङ्मयोः सर्वानुदात्तत्वं । देहि । इदानीं दान इत्यस्य लोटि घुसंरडाविति धातोरित्यमभ्यासलोपश्च । निघातः । अद्रोघेण । द्रुह त्रिषामाया । घञ् । द्रोघः । घकारश्चादसः । नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥

० तुभ्यं दक्ष कविक्रतो यानीमा देव मर्तासो अश्वरे अकर्म ।

त्वं विश्वस्य सुरथस्य वोधि सर्वं तदग्रे अमृत स्वदेह ॥ १ ॥

तुभ्यं दक्ष कविक्रतो इति कविऽक्रतो । यानि । इमा । देव । मर्तासः । अश्वरे । अकर्म ।

त्वं । विश्वस्य । सुऽरथस्य । वोधि । सर्वं । तत् । अग्रे । अमृत । स्वद । देह ॥ १ ॥

दक्ष समुद्रतया सामर्थ्योपेत कविक्रतोऽतीन्द्रियविषयप्रज्ञोपेत सर्वज्ञ देव दीप्यमान हे अग्ने मर्तासो यजमाना वयं तुभ्य त्वदर्थं यानीमा यानीमस्मानि हवीषध्वरं यज्ञेऽकर्म । हविस्त्यागमकार्थं । त्वं च सुरथस्य शोभनयानोपेतस्य विश्वस्य सर्वस्य यजमानस्य वोधि । गोपायिता भवामीति बुध्यस्व । हे अमृत मरणधमरहितपथ इहामिन्कर्मण्यस्माभिर्दत्तं तत्सर्वं हविः स्वद । आम्नादय ॥ अकर्म । दुक्तञ् करण इत्यस्य लिङि कंदस्युभयर्थेति मम आर्धधातुकत्वेन ङित्याभावाद्गुणः । यदुत्तयोगादनिघातः । वोधि । वृज् अवगमने । कदमि लुङिति लोटि लुङ् । तिडां तिडो भवतीति सिपस्मादेशः । दीपजनबुधत्वादिना कर्तरि चिण् । चिणो लुङिति तत्प्रत्ययस्य लोपः । अडभावश्चादसः । स्वद । स्वद आम्नादने । अतर्भावितण्यथः । लोटि रूपं । निघातः ॥ ॥ १४ ॥

वि पाजसा पृथुना मघर्चं तृतीयं मुक्तं कतगोत्रोत्पन्नोत्कीलस्यार्थं वैश्वभसापेय । अत्रेयमनुकर्मणि का । वि पाजसा कात्य उत्कीलित्विति । कतगोत्रोत्पन्न उत्कीलो नाम ऋषिः ॥ प्रातरनुवाकाद्यनश्वयोरौ होतृत्वादिमुक्तदशकं विनियुक्तं तत्रैव च द्वितीयं मुक्तं ॥

वि पाजसा पृथुना गोशुचानो वाधस्व द्विपो रक्षसो अमीवाः ।

सुशर्मणो बृहतः शर्मणि स्यामग्रेहं सुहवस्य प्रणीतो ॥ १ ॥

वि । पाजसा । पृथुना । गोशुचानः । वाधस्व । द्विपः । रक्षसः । अमीवाः ।

सुऽशर्मणः । बृहतः । शर्मणि । स्यां । अग्रे । अहं । सुहवस्य । प्रऽनीतो ॥ १ ॥

उत्कीलः स्त्रीति । हे अग्ने पृथुना विस्तीर्णनं पाजसा तेजसा गोशुचानोऽत्यर्थं दीप्यमानस्त्वं द्विपः कर्माशुभानविघ्नकारिणः शत्रुन वि वाधस्व । विघ्नोपेण नाशय । तथामीवा रोगराहित्येन सामर्थ्योपेतानि रक्षसः । उभयत्र मुख्यतयः । तानि रक्षामि वाधस्व । कर्मविघ्नकारीणि तान्यपनुदस्व । यद्वामीवा आभिमुख्यनः गमनपरागमनपराः पिशाचिकाश्च वाधस्व । सुशर्मणः स्वर्गादिलक्षणशोभनमुखं हतोर्बुहतो महतः शत्रुवित्तयेन प्राप्तमहिम्नः सुहवस्य मुष्ठाहानोपेतस्यार्थः शर्मण्यस्माकं सुसंहतां प्रणीतावृत्तरखेदादिस्थितिं प्रणयनं । प्रकर्षणं नयनं तत्र तत्रानीय प्रक्षेपः । एवमेतं तत्र प्रणयनेऽहं स्या । अग्निप्रणयनपुर्वकं क्रत्वनुष्ठानं भवत्येव ॥ पाजसा । पा रक्षणं । अमृतिव्यनुवृत्तां पतिर्बलं जुट् चेत्यमुन । जुडागमः । नित्वादायुदात्तः । पृथुना । प्रथ प्रस्थाने । उदित्यनुवृत्तां प्रथिमदिभ्रज्जां संप्रसारणमित्युप्रत्ययः । तत्सन्नियोगेन संप्रसारणं । प्रत्ययस्वरः । गोशुचानः । शुच दीप्तावित्यस्य यदनुकि गुणो यदनुकोरित्यभ्यासस्य गुणः । अत्यधेन शानच । चर्करीतस्यादादिवद्वावाक्लोपो लुक् । चित्वादांतोदात्तत्वं प्राप्ताऽभ्यस्तानामादिरित्यायुदात्तत्वं । वाधस्व । वाधु लोडन इत्यस्य लोटि रूपं । पादादित्वातिघाताभावः । सुशर्मणः । शु हिमायां । दःखं शृणातोत्कीणादिको मनिन । सोर्मनमी इत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । स्या । अम भुवीत्यस्य लिङि यामुट् परस्मैपदधित्यादिना यामुट् । लिङः सलोप इति सलोपः । यामुटो ङित्यात् शसोरलोपः । निघातः ॥

त्वं नो अस्या उपसो व्युष्टौ त्वं सूर उदिते बोधि गोपाः ।

जन्मेव नित्यं तनयं जुषस्व स्तोमं मे अग्ने तन्वा मुजात ॥२॥

त्वं नः । अस्याः । उपसः । विऽउष्टौ । त्वं । सूर । उत्ऽउदिते । बोधि । गोपाः ।

जन्मऽइव । नित्यं । तनयं । जुषस्व । स्तोमं । मे । अग्ने । तन्वा । मुऽजात ॥२॥

हे अग्ने त्वमस्या अद्य वर्तमानाया उपसो व्युष्टौ व्युत्तने प्रकाशने सूर सूर्य उदिते च मति नोऽपि होत्रादिकर्मणि प्रवृत्तानामस्माक गोपा गोपायिता भवामीति बोधि । बध्यस्व । केचित्सूर्योदयात्प्रागपि होत्र जुहुति केचिदुदिते तस्मिन् जुहुति । तेषामुभयेषां पालयिता भवेत्यर्थः । तन्वा मुजात ज्वालापरिवृत्तन शरीरेण मुष्टु जात देदीप्यमान । अथवा तन्वा मुजात आत्मनैव मुजातः स्वयभूरित्यर्थः । तादृशस्त्व मे मदीय स्तोम च वृत्त्यं च दशादिलक्षणं स्तोत्र नित्यं जुषस्व । तत्र दृष्टातः । जन्मेवेति । यथा जन्म जनकः पितारमं तनय पुत्र परिध्वंगादिभिः सेवते तददस्माभिः कियमाणमिमं सेवस्व ॥ व्युष्टौ । उक्ती विवामे । तसो विवास्यतेऽनर्थेति कारणे क्लिप्त । व्रथादिना पत्यं । तादां च निति कृत्यतावति गतः प्रकृतिस्वरत्वं । गोपाः । गुपु रक्षणं । गुपुधूपविच्छर्पणपनिभ्य इत्यायप्रत्ययः । तदंतादातोः क्रिप । अतो लोप इत्यकारलोपः । लोपो व्योरिति यलोपः । धातुस्वरः । जुषस्व । जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य लोटि रूप । निघातः ॥

त्वं नृचक्षा वृषभानु पूर्वीः कृणास्त्वग्ने अरूपो वि भाहि ।

वसो नेपि च पर्पि चात्यंहः कुधी नो राय उगिजो यविष्ठ ॥३॥

त्वं नृऽचक्षाः । वृषभ । अनु । पूर्वीः । कृणासु । अग्ने । अरूपः । वि । भाहि ।

वसो इति । नेपि । च । पर्पि । च । अति । अंहः । कुधी । नः । राये । उगिजः । यविष्ठ ॥३॥

वृषभ कामानां वर्षितेहे अग्ने नृचक्षा नृणां मनुष्याणां शुभाशुभकर्मणोर्दृष्टा कृणामु रात्रिप्वरूप आरोचमानस्त्वमनु अनुक्रमेण पूर्वोर्वङ्गीज्वाला वि भाहि । दिग्गणे प्रकाशय । वसो सर्वस्य प्रकाशप्रदानेन स्वस्व स्थानेषु वामयितरप्येवं नोऽस्माभ्यः । कर्मानुरूपफलानि च प्रापय । अहोऽस्माक दारिद्र्यलक्षण पापमतिपर्पि च । अतिपारय । निवारयेति यावत् । किंच यविष्ठ युवतम हे अग्ने नोऽस्मात्प्राय धनायोगिजः कामयमानां कृधि । कृन् । अभिलषितफलप्रदानेन प्राप्तकामान्कुर्वित्यर्थः ॥ नृचक्षाः । चक्षिड व्यक्ताया वाचि । अयमत्र दर्शने वर्तते । अमुन्नित्यनुवृत्तां चक्षेर्वङ्गलं शिञ्जत्यमुन् । शिद्वद्वावात स्यात्प्रादेशाभावः । कृद् उत्तरपदप्रकृतिस्वरः । वृषभ । वृषु मेचने । अमजित्यनुवृत्तां चक्षिपवृषभ्यां किदित्यभच । कित्वाङ्गणाभावः । अपादादित्वात्निघातः । पूर्वीः । पुरुषादस्य वोतो गुणवचनादिति दीप । आयस्योकारस्य दीर्घात्कादमः । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । भाहि । भा दीप्ता । अंतर्भावित्यर्थः । लोटि रूप । वसो । वम निवामि । उरित्यनुवृत्तां शृम्भृस्त्रिष्वसि वसीत्यादिना उपप्रत्ययः । पादादित्वात्त निघातः । पाठिकमाद्युदात्तत्वं । नेपि । नीत्र प्रापणे । कर्दाम लोटि लट् । बङ्गलं कंदमीति शपो लृक् । आसविते पूर्वमवयमानवदित्यासवितस्य अवयवानवत्त्वेन पादादित्वात्त निघातः । पर्पि । पृ पालनपुरणयोः । चादिषु चति न निघातः । कृधि । कृञ् करण इत्यस्य लोटि भेदापिष्ठेति हिरादेशः । तस्य शृशृणुपृकृवृश्च कंदमीति धिरादेशः । बङ्गलं कंदमीत्युप्रत्ययस्य लृक् । पादादित्वात्त निघातः । राये । रा दानि । रातंडरिति ईप्रत्ययः । ऊडिदमित्यादिना विभक्त्युदात्तत्वं । उगिजः । वश कांती । वशः किञ्चितीजिप्रत्ययः । कित्वात्संप्रसारणं । प्रत्ययस्वरः । यविष्ठ । युवशब्दादतिशायन इष्टप्रत्ययः । स्थूलदूरयुवेत्यादिना यणादेः परस्य लोपः पूर्वस्य च गुणः । आसवितत्वात्निघातः ॥

अषाहो अग्ने वृषभो दिदीहि पुरो विश्वाः सौभगा संजिगीवान् ।

यज्ञस्य नेता प्रथमस्य पायोजीतवेदो बृहत्ः सुप्रणीते ॥४॥

अपाहः । अग्ने । वृषभः । दिदीहि । पुरः । विश्वाः । सौभगा । संऽजिगीवान् ।
यज्ञस्य । नेता । प्रथमस्य । पायोः । जातऽवेदः । बृहतः । सुऽप्रनीति ॥४॥

हे अग्ने अपाहः शत्रुभिरसोढोऽपराजितः । स्वयं शत्रुजयतीत्यर्थः । वृषभः कामाना वर्षयिता एवंभूतस्त्वं विश्वाः सर्वाः पुरः शत्रुणा पुरीः सौभगा तत्रत्यानि शोभनान्युत्तमानि धनानि च संजिगीवान् सस्यरजयन् दी-
दिहि । सर्वतो ज्ञानामिदीप्यस्व । सुप्रणीति शोभनप्रणयन जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने बृहत उपदिष्टातिदिष्टि
विधितकृत्यताकलापेन महतः पायोस्तत्फलप्रदानेन रत्नकस्य प्रथमस्य मुख्यतया प्रथमं क्रियमाणस्य । एष वाच
प्रथमो यज्ञो यज्ञाना यज्योतिष्टोम इति श्रुतः । तादृशस्य ज्योतिष्टोमाख्यस्य यज्ञस्य नेता हविर्वहनदेवता
ज्ञानादिक्रियाया निवाहको भ । ॥ अपाहः । पृष्ठं मर्षण इत्यस्य निशया हो ढ इति ढकारः । आपस्तथोर्धोऽध
इति क्तस्य धकारः । पृत्विन ढः । ढलोपि कृतं ढलोपि पूर्वस्य दीर्घ इति दीर्घः । आत्वाभावः कादसः । संहः साङः
स इति सकारस्य मृधन्यादंशः । अययपूर्वपदप्रकृतिस्वर नऽस्वरः । वृषभः । वृष भेचने । ऋषिवृषिभ्या किदित्य-
भच । चित्स्वरः । दीदिहि । दिवु कीडादावित्यस्य यङ्लुकि लोटो मध्यमकवचनं संज्ञापूर्वको विधिरनित्य
इत्यभ्यासस्य गुणाभावः । सर्वं विधयः कदमि विकल्प्यत इति पूर्ववामिदमित्यस्याप्रवृत्ता परत्वादानि चिति
दीर्घत्व । पश्चाद्दलोपः । सौभगा । सुभगान्नात्र इत्युद्गात्वादिपु पाठाद्भावाथेऽत्र । हृद्भगमिध्वत इति पूर्वपदस्य वृद्धिः ।
उत्तरपदस्य वृद्धिर्न भवति सर्वविधीनां कदमि विकल्पितत्वात् । मुषा मुलुगिति मुषो डादंशः । तेन च साभा
स्येन धनान्युपलभ्यते । त्रित्वादायुदात्तः । संजिगीवान् । जि ज्ञेय । कदमि लोटः । तस्य क्तमुः । सन्निटोर्जिरिति
कवर्गादंशः । प्रत्ययस्वरः । दीर्घः कादसः । पायोः । पा रत्नण । ऋवापाजिमीत्यादिना उपप्रत्ययः । आतो
युक् चिण्ठतोरिति युगागमः । प्रत्ययस्वरः ॥

अच्छिद्रा शर्म जरितः पुरुणि देवाँ अच्छा दीद्यानः सुमेधाः ।

रथो न सस्त्रिभि वंशि वाज्जानमे त्वं रोदसी नः सुमेके ॥५॥

अच्छिद्रा । शर्म । जरितरिति । पुरुणि । देवान् । अच्छ । दीद्यानः । सुऽमेधाः ।

रथः । नासस्त्रिः । अस्त्रिभिः । वाज्जानम् । अग्ने । त्वं । रोदसी इति । नः । सुमेके इति सुऽमेके ॥५॥

जरितः सर्वस्य जगतोऽतकालं जरयित्वं अग्ने सुमेधाः शोभनप्रज्ञोपेतो दीद्यानः स्मृतजमा प्रकाशमानस्य
देवान् यष्ट्यान्देवान् अन्ताभिलष्य तद्दंशनं क्रियमाणानि पुरुणि शर्म स्वर्गादिमुखसाधनभुतान्यपिहोवा
दीनि कर्माण्यच्छिद्रा अच्छिद्राणि कुरु । कर्तृकर्मसाधनवैकल्यराहित्येन संपूर्णानि कुरु । किंच हे अग्ने त्वं सस्त्रिः
संनिरुद्धः स्वकीयं सततगमनं संनिरुध्य हविर्प्रजपपथं तमत्र वर्तमानस्त्वं वाज्जोऽस्माभिरदीयमानं हविर्लक्षण
मत्तमभि देवानभिलष्य वंशि । वह । प्रापय । तत्र दृष्टातः । रथो न रथ इव । यथा रथो धान्यादिकमृद्धा
तत्त्वामिनं प्रापयति तद्वत् । किंच त्वमग्ने रोदसी यावापुथिर्वा सुमेके शोभनरूपोपेत स्वकीयप्रभाभिः प्रका-
शयुक्तं कुरु ॥ दीद्यानः । दीदतिः दीप्तिकर्मा । तस्माच्छानच । अभ्यस्तानामादिरत्यायुदात्तत्वं । सुमेधाः । नि-
त्यमसिच प्रजामधयोरित्यसिचप्रत्ययः । वहव्रीहो नऽभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । सस्त्रिः । पस स्वप्ने ।
अस्मादाणादिको निन । नित्वादायुदात्तत्वं । वंशि । वह प्रापण । अस्य लोटः सिपि वहन् कदसीति शपो
लुक् । ढत्वकत्वं । हिरादंशः कादसत्वात् भवति । निघातः ॥

प्र पीपय वृषभ जिन्व वाज्जानमे त्वं रोदसी नः सुदोघे ।

देवेभिर्देव सूरुचा रूचानो मा नो मर्तस्य दुर्मतिः परिं छात् ॥६॥

प्र । पीपय । वृषभ । जिन्व । वाज्जानम् । अग्ने । त्वं । रोदसी इति । नः । सुदोघे इति सुऽदोघे ।

देवेभिः । देव । सुऽरूचा । रूचानः । मा । नः । मर्तस्य । दुऽमतिः । परि । स्थात् ॥६॥

वृषभ कामानां वर्धितं अग्ने त्वं नोऽस्माकं प्रपीपय । अभिलषितफलानि वर्धय । वाजानक्षानि च जित्व । प्रयक्तं किंच देव दीप्यमानं ह अग्ने मुरुचा गोभनदीप्या रुचानः गोभमानस्य देवभिर्यज्ञनीयदेवैः सहितोऽस्माकं रोदसी इमे व्यावापृथिव्या मुदोधं वृष्टिद्वाराभिमतफलप्रदानेन मुधु दोग्ध्रां कुरु । तथा मर्तस्य शत्रोर्दुर्मतिर्दुष्टवृ द्विप्रयुक्तोऽभिभवो नोऽस्मान् मा परि धात । परितो मा गच्छतु ॥ पीपय । पा पान इत्यतस्य स्यतस्य मुष्टि चङ्गि द्विवचनाभ्यामदीर्घा । मिपो लोपश्चादसः । जित्व । इवि जिवि धिवि प्रीणनार्थाः । एतस्य लोटि इदि त्वाप्तुम । शप । अतो हरिति हेर्लृक् । आमन्त्रितस्याविव्यमानवत्त्वेन अतिङ् उत्तरत्वाभावात् निघातः । मुदोध । दोहन दोघः । भाव घञ । कुत्व कादसः । आयुदात्तं ह्यच कदसीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । दुर्मतिः । मनु अवबोधने । मन्यत इति मतिर्बुद्धिः । कर्तरि क्तिच । दृष्टा बुद्धिः । अयस्य पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं प्राप्ति ऋद्धत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

उक्तामग्ने पुरुदंसं सन्ति गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भृत्वस्मे ॥ १ ॥

उक्ता । अग्ने । पुरुदंसं । सन्ति । गोः । शश्वत्तमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सृनुः । तनयः । विजाऽवा । अग्ने । सा । ते । सुमतिः । भृतु । अस्मे इति ॥ १ ॥

उतो पितृभ्यामित्यस्मिन्वर्गं स्याद्व्यातिथ्यमुक्तं ॥ १५ ॥

अयमग्निर्गति चतुर्थं पट्टचं मृक्तमाग्नेयं । अत्रानुक्रमणिका । अयमग्निः षट् प्रागर्थमिति । उत्कीलमित्यति तृणशब्दप्रयोगादस्यापि मृक्तस्य स एव कृपिः । अत्र विषमसंख्यानामुचो ब्रूहती कदस्तृतीयपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् । समसंख्यानां तु सतोब्रूहती प्रथमतृतीयपादयोर्द्वादशाक्षरत्वात् । उक्तं च । अयुजा जागती सतोब्रूहतीति ॥

अयमग्निः सुवीर्यस्येण महः सौभगस्य ।

राय ईणे स्वपत्यस्य गोमत ईणे वृत्रहथानां ॥ १ ॥

अयं । अग्निः । सुवीर्यस्य । ईणे । महः । सौभगस्य ।

रायः । ईणे । सुऽअपत्यस्य । गोऽमतः । ईणे । वृत्रऽहथानां ॥ १ ॥

उत्कीलः स्नाति । अयं यज्ञनीयत्वेनाग्न्या निर्दिष्टमानोऽग्निः सुवीर्यस्य गोभनसामर्थ्यापतस्य महो महतः सौभगस्य सौभाग्यस्येण । ईष्टे । ईश्वरो भवति । सर्वस्य वन्नारोग्यहेतुतया सौभाग्यकारित्वात् । तथा गोमतो गवादिपशुयुक्तस्य स्वपत्यस्य गोभनापत्यस्य रायो धनस्येण । ईष्टे । पुत्रपत्याद्युद्देशेन क्रियमाणकर्मफलसंपादकत्वेन तत्त्वामित्वात् । तथैवभुतोऽग्नितृत्रहथानां । हनन इथः । शत्रुभुतपार्ष्विनाशनानामपीणं । ईष्टे । स्वायि समर्पितकर्मणामस्माकं त्वत्पमादात्यापन्नयो भवतीति तस्यापि स्वामी ॥ ईणे । ईण ऐश्वर्यं । अदादि त्वाङ्कपो लुक् । लोपस्त आत्मनपदेऽपि तन्नोपः । पादादित्वादनिघातः । सौभगस्य । सौभगस्य भावः सौभग । उक्तावादित्वादत्र । सर्वविधीना कदमि विकल्पितत्वादत्र हव्रगत्यादिना प्राप्ताया उत्तरपदभुद्धेरभावात् । रायः । ऊहदमित्यादिना विभक्तरुदात्तत्वं । ईणे । निघातः । स्वपत्यस्य । नऽमुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । वृत्रहथानां । वृत्र वर्तनं । अस्मात् स्फायितचिवंचीत्वादिना रक्प्रत्ययः । कित्वादगुणः । हन हिमागत्योरित्यस्मात् हनिकृपनीरमिकाग्रश्च इति कथनं । कित्वादनृनामिकलोपः । ऋद्धत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

इमं नरो मरुतः सश्वता वृधं यस्मिन्नायः शेवृधासः ।

अभि ये संति पृतनासु दृढ्यो विश्वाहा शत्रुमादभुः ॥ २ ॥

इमं । नरः । मरुतः । सश्वतः । वृधं । यस्मिन् । रायः । शेऽवृधासः ।

अभि । ये । संति । पृतनासु । दुऽऽध्यः । विश्वाहा । शत्रुं । आऽदभुः ॥ २ ॥

नरः कर्मणां नेतारो हे मरुतो देवा यूयं वृधं पशुपुत्रादिवर्धकमिममस्माभिः स्तूयमानमिममपिं मस्यत । हविराग्नयनार्थं सेवध्वं । कीदृशोऽपिरित्याकांजायामाह । यस्मिन्देवे रायो धनानि शिवधामो दानभोगा-
द्युपयोगेन मुखस्य वर्धकानि संति । ये च देवाः पृतनासु सेनासु तदुपलक्षितेषु संग्रामेषु दृढो दृष्टधानोपेता-
नात्मनो हिंसकाञ्छत्रुनभिंसति । अभिमवर्ति । ये च विश्वाहा विश्वान्यहानि यस्मिन्नखंडे काले तस्मिन्सर्वदा
शत्रुमात्मनो द्विष्टारमादभुः । आदभुर्वति । हिंसति । एवंभूतास्ते सर्वे मरुतो यूयं तमिममपिं सेवध्वमिति
पूर्वोणात्वयः ॥ मस्यत । यस्त्र संग इत्यस्माज्जोष्टि रूपं । जकारस्य व्यत्ययेन चकारः । निघातः । शिवधामः ।
वर्णयत्ययः । शं मुखं वर्धयतीति । अमुन्नित्यमुन । गुणाभावश्चादमः । गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं
चेत्याणादिकमुवात् पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । संति । अस भुवि । दृढः । धीं चिंतायां । अन्यभ्योऽपि दृश्यत इति
क्रिप । दृशियहणात्संप्रसारण । दुरो दाशनाशदमध्येपूर्वं वक्तव्यमुत्तरपदादंश एत्वमिति जल्यटत्वे । कंदस्यु-
भयर्थेति शमीयडादिशं बाधित्वा यणादिशः । रुदत्तरपदप्रकृतिस्वरणातोदात्तः । शमः सुप्तादनुदात्तत्वे कृते
उदात्तस्वरितयोर्यण इति शमः स्वरितत्वं । आदभुः । दभ्मु दभे । अस्माद्विद्युमि रूपं । अंधिगंधिदंभिस्वजी-
नामुपसंख्यानमिति किद्वद्वावादननामिकलोपः । द्विवचनप्रकरणे कंदमि वेति वक्तव्यमिति द्विवचनाभावः ।
यद्वृत्तयोगादनघातः । सति शिष्टस्वरो वलीयानिति प्रत्ययस्वरः ॥

स त्वं नो रायः शिगीहि मीद्वो अग्ने सुवीर्यस्य ।

तुविद्युम्न वर्षिष्ठस्य प्रजावतोऽनमीवस्य शुष्मिणः ॥३॥

सः । त्वं । नः । रायः । शिगीहि । मीद्वोः । अग्ने । सुऽवीर्यस्य ।

तुविऽद्युम्न । वर्षिष्ठस्य । प्रजाऽवतः । अनमीवस्य । शुष्मिणः ॥३॥

हे अग्ने स तथाविधत्वं नोऽस्मान्नायः । तुतीयार्थं पठे । धनेन शिगीहि । तीक्ष्णाङ्कुर । अस्मान्धनसमृ-
द्धान्कुर । किंच तुविद्युम्न बह्वधनोपेत अत एव मीद्वो मीद्वन कामानां भक्तः हे अग्ने त्वं वर्षिष्ठस्य वृद्धतमस्य
प्रभुतस्य प्रजावतोऽपत्ययुक्तस्यानमीवस्यारोग्यहतीरत एव शुष्मिणो बलहंतोः सुवीर्यस्य शोभनसामर्थ्ययुक्त-
स्यान्नस्य संबन्धिनोऽस्मान्कुर । यद्वा । एतत्सर्वं विगणतया योजनीयं । एताः पञ्चमृतीयार्थं । एतदुक्तं भवति ।
धनेनापत्यारोग्यरीरवलोपेतनान्ननास्मान्समृद्धान्कुर्वति ॥ शिगीहि । शिज निशान इत्यस्य लोटि बह्वन्
कंदमीति विकरणस्य सुः । वा कंदमीति विकल्पेन हित्वादाडित्येति हेधिरादिगो न भवति । दीर्घश्चादमः ।
निघातः । मीद्वोः । मिह भेचन इत्यस्य क्रमा दाशान माज्ञान मोद्वीत्येति निपातनात् ढत्वं उपधादीर्घश्च ।
संबुद्धी नमि कृते हन्त्यादिलोपे संयोगातलोपे च कृतं मनुवमो रुः संबुद्धी कंदमीति रुः । पादादित्वादा-
बुदात्तः ॥

चक्रियो विश्वा भुवनाभि सामहिश्चक्रिदेवेष्वा दुवः ।

आ देवेषु यतंत आ सुवीर्य आ शंस उत नृणां ॥४॥

चक्रिः । यः । विश्वा । भुवना । अभि । सामहिः । चक्रिः । देवेषु । आ । दुवः ।

आ । देवेषु । यतंते । आ । सुऽवीर्य । आ । शंसि । उत । नृणां ॥४॥

योऽयमपिशक्तिः सर्वस्य जगतः कर्ता स च विश्वा भुवना विश्वानि भुवनान्यभि अभिविशति । तत्सृष्ट्वा
तदेवानुप्राविशदिति श्रुतेः । चक्रिः कर्ता सोऽपिः सामहिः पुरोडाशादिहविर्भारमहनशीलः सन दुवोऽस्मा-
भिर्देवं हविर्देवेषु यजनीयदेवेष्वा । आनयति । स चाग्निर्देवेषु देवनशीलेषु स्तोतृष्वा यतंत । अभिममुख्येन
गच्छति । यद्वा विश्वानि भुवनानि चक्रिभिसामहिरभिवनशीलः । आकारश्चाग्ने । देवेषु च दुवः परिचरणं
चक्रिः कर्ता । य एवंभूतः स आयतत इत्यादि पूर्ववत् । उत अपि च नृणां यज्ञस्य नेतृणां शस्त्रिणां शंसि । शंसनं
शमः शमनं । तस्मिन् सोऽपिरागच्छति । तथा नृणां मनुष्याणां सुवीर्यं शोभनवीर्यापतयुद्धे तद्रक्षणार्थसाग-
च्छति । अनेनाग्नेः सर्वव्यापकता प्रतिपादित भवति ॥ चक्रिः । दुहृज करणे । आदृगमहनजनः किकिनी जिट्

चेति किमत्ययः । लिङ्गवाह्विर्वचनं । कित्वाङ्गभावाः । नितम्बरः । सासहिः । पृष्ठं मर्पण इत्यस्माद्यङता । त्सहिवर्हचलिपतिभ्यो यङतेभ्यः किकिर्ना । पा० ३. २. १७१. ४. इति किः । प्रत्ययम्बरः । यतते । यती प्रयति । यदुत्तयोगादनिघातः । ग्रंथे । भावे घञ् । नितम्बरः । नृणां । नृ चेति विकल्पेन दीर्घाभावः । नामन्यतरस्या मिति विभक्त्युदात्तत्वं । विश्वत्यादिषु न लोकात्ययति पठोप्रतिपद्यः ॥

मा नो अग्नेऽमृतये मावीरताय रीरधः ।

मागोतयि सहसस्पुत्र मा निदेऽप द्वेषास्या कृधि ॥५॥

मा । नः । अग्ने । अमृतये । मा । अवीरताय । रीरधः ।

मा । अगोतयि । सहसः । पुत्र । मा । निदे । अप । द्वेषासि । आ । कृधि ॥५॥

सहसस्पुत्र बलस्य पुत्र हे अग्ने त्वं नोऽस्मान् अमृतये शत्रुभूताय दारिद्र्याय मा रीरधः । समिधान्विषय भूतात्मा कुरु । तथावीरताया अपुत्रतायै । अवीरशब्देन तद्वान् लक्ष्यते । वीरस्य भावो वीरता । न वीरता अवीरता । तस्यै । अस्मान्पुत्रताया विषयभूतात्मा कुरु । तथा त्वमस्मान्गोताय गवादिपशुसपत्यभावस्य विषयभूतात्मा कुरु । किंचास्मान्निदे निंदाया विषयभूतात्मा कुरु । मा विधिहि । तथा त्वं द्वेषामि कर्मापराधान् मिच्छान् द्वेषायापारुधि । अपपृच्छ । निवारय ॥ अवीरतायै । वीरा अस्य संतीति वीरः । अर्श आदित्वादच । तस्य भावो वीरता । तस्य भावस्यतन्नाविति तत् । न वीरता अवीरता । नञः स्वर्ग प्राप्त परादिशक्तदमि बहुलमिति नञुत्तरस्यादेरुदात्तता । रीरधः । राध साध समिदी । अस्माग्यताज्जादमे लुङि शिथिद्रसृभ्य इति लृशडादेशः । गेरनिटीति णिलोपः । गो चक्षुपधाया इत्युपधाङ्गस्यः । चडीति द्विवचन । मन्वक्षुणि चङपर इति मन्वङ्गावः । मन्वत इत्यभ्यासस्थित्व । तस्य दीर्घो लघोरिति दीर्घः । न मादोऽस इत्यङ्भावाः । निघातः । अगोतायै । गोशब्देन गोमान् लक्ष्यते । न गौरगाः । अगोभावोऽगोता । तस्य भाव इति तत् । नितम्बरः । सहसस्पुत्र । मुवामञ्चते परागवत्स्वर इति परागवद्भावात्सहसस्पुत्र इत्यन्तयोः सर्वानुदात्तत्वं । निदे । शिदि कृत्सायां । अस्मात्पदादित्वाङ्गावि क्रिप । अनित्यमागमशामनमिति नमभावः । माविक्वाच इति विभक्त्युदात्तता ॥

शग्धि वाजस्य सुभग प्रजावतोऽग्ने बृहतो अध्वरे ।

सं राया भूयसा मृज मयोभुना तुविद्युम् यणस्वता ॥६॥

शग्धि । वाजस्य । सुभग । प्रजाऽवतः । अग्ने । बृहतः । अध्वरे ।

सं । राया । भूयसा । मृज । मयःऽभुना । तुविद्युम् । यणस्वता ॥६॥

सुभग शोभनधनोपेत हे अग्ने त्वमध्वरऽस्माभिः क्रियमाणेऽस्मिन्नपिष्टोमादिकर्माणि बृहतो महतः प्रभुतस्य प्रजावतोऽपत्योपेतस्य वाजस्यात्तस्य शग्धि । शैर्गण्य । तादृशमत्तमस्मिन्नध्वरऽस्मभ्य देहि । किञ्च तुविद्युम् बहुधनयुक्त हे अग्ने मयोभुना । मय इति मुखनाम शत्रुध मय इति तन्नाममु पाठात् । तद्वानाद्युपयोगहेतुतया मुखस्य भावकिनात एव यणस्वता कीर्तिमत्ता भूयसातिप्रभुतेन रायिविधेन धनेनास्मान्मस्यज । मयोत्रय ॥ शग्धि । शक्नु शक्तावित्यस्य लोटि बहुलं कंदमीति विकरणस्य लुक् । इङ्गन्भ्यो द्विधिरिति धिरादेशः । हेरपि च्वाकुदात्तता । राया । ऊडिदमिति विभक्त्युदात्तत्वं । भूयसा । बहुशब्दात् द्विवचनविभक्त्यापपठ इतीयमुन । बहोर्भूरादेः । भु च बहोरितीयमुनः सर्वस्य लोपे प्राप्त आदेशः परस्य । पा० १. १. ५४ । इति प्रत्ययस्यादेर्लोपो बहोर्भूरादेशश्च । नितम्बरः । सृज । सृज विभक्तं । तुदादिः । लोटि रूपं । निघातः । मयोभुना । भु सत्ताया मित्यस्मादाङादिको दुप्रत्ययः । तुविद्युम् । पादादित्वादिनिघातः ॥ ॥१६॥

समिध्यमान इति पंचर्व पचमं मुक्तमायेयं विष्टमं वैश्वामित्रस्य कतम्यार्पं । तदुक्त । समिध्यमानः पंच कतो वैश्वामित्रस्त्विति ॥ आ होतित्यादिमुक्तदशकस्य विनियोग उक्तः प्रातरनुवाकार्शिनशम्ययोरिति । तच्चैव चतुर्थी

वाजपेय्ये वाहम्ये चरावपि मुदीतिमिति म्विष्टकृतो याज्या । वाजपेय्येनत्यादिखंडे सूचितं । अग्निं मुदीतिं मुद्गं गृणत इति संयाये । आ० ९. ९ । इति ॥

समिध्यमानः प्रथमानु धर्मा समक्तुभिरज्यते विश्ववारः ।

गोचिष्केणो घृतनिर्णिकपावकः सुयज्ञो अग्निर्यजथाय देवान् ॥१॥

संऽध्यमानः । प्रथमा । अनु । धर्म । सं । अक्तुऽभिः । अज्यते । विश्वऽवारः ।

गोचिऽकेणः । घृतऽनिर्णिकः । पावकः । सुऽयज्ञः । अग्निः । यजथाय । देवान् ॥१॥

कृतः स्नाति । धर्म । धारणाधर्म । अग्निर्यज्ञनिर्वाहकतया तदारकत्वात्तर्माभिः । तथा च मंत्रः । धर्माणा-
मपि विदणस्य साधनं । ऋग्वे० १०. ९०. २ । इति । तादृशोऽपि प्रथमा प्रथमं यज्ञोपक्रमं अनु अग्न्यायतने
धनुक्रमेण समिध्यमानः सम्यक् प्रज्वाल्यमानः । यद्वा । अनु धर्म धर्मसाधनभूतेषु यज्ञेषु प्रथमं समिध्यमानो
विश्ववारो विश्वः सर्वयजमानैर्यष्टयतया वरणीयः गोचिष्केणः । गोचीपि ज्वालाः कणा यस्य स तथोक्तः ।
घृतनिर्णिकः । घृतस्य तापनद्वारा विलापनेन गोधकः । पावकोऽस्मादीयपापगोधकः । सुयज्ञः गोभनयज्ञोपतः ।
एवमुक्तोऽग्निदेवानस्माभिर्यजनीयान्देवान्यजथाय यदुमक्तुभिरजनसाधनैर्घृतादिभिः समज्यते । सम्यक् सिच्यते ॥
प्रथमा । मुपा मुनुगिति मुपो डादङः । धर्म । धुज धारण इत्यस्मादन्त्यस्योऽपि दृश्यत इति मन्त्रिनः । इत्येव
कादसं । निरग्नरः । अक्तुभिः । अंजु व्यक्तिगतिप्रलणेषु । अज्यत एभिर्गति वाहनकत्वात् क्तुः करण । कित्वा-
दुपधानोपः । प्रत्ययस्वरः । अज्यत । स एव धातुः । कर्माणि यक् । अनिदितामित्युपधानोपः । विश्ववारः ।
विश्वैर्यजमानैर्होतृद्वारा वारो वारण यस्येत्यत्र वृत्र वरण इत्यस्य ण्यतस्य रूप वारः । बह्व्रीहो विश्वं
सज्जायामिति पूर्वपदातोदात्तत्वं । घृतनिर्णिकः । गिजिजि गोचपोषणयोः । क्तिप । घृतं निनक्तीति द्वितीयात्
त्युरुपत्त्यापूर्वपदस्वरः । यजथाय । यज देवपुजासंगतिकरणदानेषु । अस्मादाणादिकोऽथप्रत्ययः । तादर्थ्यं
चतुर्थी । प्रत्ययस्वरः ॥

यथायज्ञो होत्रमग्ने पृथिव्या यथा दिवो जातवेदश्चिकित्वान् ।

एवानेन हविषा यक्षि देवान्मनुष्वह्यज्ञं प्र तिरेममद्य ॥२॥

यथा । अयज्ञः । होत्रं । अग्ने । पृथिव्याः । यथा । दिवः । जातऽवेदः । चिकित्वान् ।

एव । अनेन । हविषा । यक्षि । देवान् । मनुष्वत् । यज्ञं । प्र । तिर । इमं । अद्य ॥२॥

हे अग्ने त्वं यथा पृथिव्या यजमानभुतायाः पृथिवीदेवतायाः पूर्वं होता मन होत्रं होमसाधनं हविरयज्ञो
ऽयात्री । जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने चिकित्वान् कर्मविषयज्ञानवान् त्वं यथा च दिवो यजमानभुताया
शुदेवताया होता भूत्वा हविरयज्ञः । एव एव त्वमस्मिन्कर्मणि होता मन अनेनास्माभिर्दीयमानेन हविषा
देवान्वाच । यज । किंच त्वमथेदानीमस्माभिः क्रियमाणमिमं यज्ञं प्र तिर । अनुष्ठानसंपूर्त्ता पार गमय । तच्च
दृष्टातो मनुष्वदिति । यथा मनोर्यज्ञमनुष्ठानसंपूर्त्ता पारमर्षीन्तद्वदिमं यज्ञं पारं नयेत्यर्थः ॥ यथा । प्रकार-
वचनं शान्तिं स्थान् । नितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । अयज्ञः । यज्ञर्लङ्ङि रूपं । यच्चन्द्रयोगादनिघातः ।
होत्र । इ दानादनयोः । इयामाशुभमिभ्यस्वन्निति चन्प्रत्ययेनातोदात्तः । दिवः । ऊडिदमिति विभक्त्य
दात्तत्वं । चिकित्वान् । कित ज्ञान इत्यस्य कर्मा रूप । प्रत्ययस्वरः । अनेन । इदं गच्छस्य तृतीयैकवचन
अनायकः । पा० ७. २. ११० । इत्यादिङः । यक्षि । यज्ञर्लङ्ङि रूपं । मनुष्वत् । तच्च तस्यैवति वतिः । नभोऽग्नि-
रोमनुषां वत्युपसंख्यामिति भसंज्ञात्वाद्भूत्वाभावः । प्रत्ययस्वरः । तिर । तरत्तर्लोडि व्यत्ययेन शः । ऋत
इदातोर्तितीत्यं । निघातः ॥

शीण्यायूपि तव जातवेदस्तिस्म आजानीरुपसंस्ते अग्ने ।

ताभिर्देवान्तामवो यक्षि विज्ञानथा भव यजमानाय शं योः ॥३॥

चीणि । आर्यैपि । तव । जातऽवेदः । तिस्रः । आऽजानीः । उपसः । ते । अग्ने ।
ताभिः । देवानां । अश्वः । यष्टि । विद्वान् । अथ । भव । यज्ञमानाय । शं । योः ॥ ३ ॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञ तव चीण्यायुषि त्रिविधान्याज्योषधिसोमात्मकान्यज्ञान्याहारतया कल्पितानि हे
अग्नेऽतिस्र उपस एकाहाहीनसत्रगता उपस उपोऽभिमानिन्यस्मिन्सो देवतास्ते तवाजानीर्जनयिष्यो मातरः ।
यदा । उपोऽभिमानिन्यो देवतास्तवाजानीस्त्वामनुजातास्मिन्स्वसारः । तथा च स्मृः प्रकृत्य भवः । प्रजा
मेका रक्षत्युर्जमेका राष्ट्रमेका रक्षतीति । तामिरूपोऽभिमानिनीभिर्देवताभिः सहितस्त्वमवोऽस्माभिर्दीयमान
हविल्लक्षणमज्ञ देवाना यष्टि । यष्ट्यदेवाना प्रयच्छ । अथ अनंतर विद्वान् ज्ञानस्त्व यज्ञमानाय श भव ।
मुखंहेतुर्भव । योश्च मुखस्य मिश्रयिता च भव ॥ तव । यस्मदस्मदोर्द्धमीत्याद्युदात्तः । तिस्रः । त्रिण दस्य रक्षयि
विचतुरोः स्विष्यामिति तिस्र इत्यादेशः । अचि र ऋत इति रिफादेशः । तिस्र्यो जस इति विभक्त्युदात्तत्वं ।
आजानीः । जन जननं । जनिषमिभ्यामिण इति कर्तरि ङण । गित्यादुपधावुदिः । वा ऋदमीति वर्णदीर्घः ।
ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्यरः । अश्वः । अश्व रक्षणं । अमुन्नित्यमुन । नित्यरः । यष्टि । यज्ञदानार्थस्य नष्टि रूपः ।
यज्ञमानाय । पुष्ट्यजोः शानन । पा० ३ २ १०८ । इति यज्ञः शानन । नित्यरः । योः । यु मिश्रण इत्यस्मा
दयभ्योऽपि दृश्यत इति विच । आर्धधातुकलक्षणो गुणः । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्यरः ॥

अग्निं सुदीतिं सुदृशं गृणंतो नमस्यामस्वेद्धं जातवेदः ।

त्वां दृतमेरतिं हव्यवाहं देवा अकृण्वन्मृतस्य नाभिं ॥ ४ ॥

अग्निं । सुऽदीतिं । सुऽदृशं । गृणंतः । नमस्यामः । त्वा । ईद्धं । जातऽवेदः ।

त्वां । दृतं । अरतिं । हव्यऽवाहं । देवाः । अकृण्वन् । अमृतस्य । नाभि ॥ ४ ॥

जातवेदो जातस्य सर्वस्य वेदितर्ह्य अग्ने गुणतस्त्वद्विषयां सृति कुर्वाणा वयमभिप्रमगनादिगुणोपेत मुदीति
शोभनदीप्ति अत एव सुदृश सर्वः सुदर्शनमीदृ मृत्य एवाविध त्वा त्वा नमस्यामः । हविभिः पुत्रायामः । किंच
देवा अस्माभिर्यज्ञनीया इन्द्रादयो देवा अरति । न विद्यते विषयेषु रतिः प्रीतियस्याभावरतिः । विषयेषामस्त
अत एवामृतस्य देवात्रभुतायाः सुधाया नाभि नाभिस्थान त्वा तादृश हव्यवाह दृतमकृण्वन् । हविषा वोढार
दृतमकुर्वन् । दृतो हि त्रिविधो वाक्ताहारी कार्यकारी चति । तत्र त्वा कार्यकारिण दृतमकार्षीरिति भावः ॥
मुदीति । दीड लथे । दीयंत विनाशत आभिस्म इति करणं क्तिन् । दीतयो दीप्य । वह्न्यीडा नञ्मुभ्या
मित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं । सुदृश । दृशिर प्रक्षणं । तस्मान्त्वकार्थं खल । सत्तापूर्वको विधिरित्य इति गुणा
भावः । नितोति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । गुणतः । गुणातिरर्चितकर्म । नमस्यामः । नमम पुत्राया । नमो
वरिविश्ववदः कर्जति वयच । तदतादृष्टि रूपं । पादादित्वात् निघातः । दृत । दृद् उपताप । दृतनिभ्या
दीर्घश्च । ३०३ ९० । इति क्तः । तस्मानियोगिन धातोर्दीर्घः । दृत इतस्ततः संचारीत्यर्थः । प्रत्ययस्यरः । अरति ।
रमु क्रीडाया । भावि क्तिन् । अकृण्वन् । ऋवि हिमाकरणयोरित्यस्य नडि धिन्विक्लण योरन्त्युप्रत्ययोऽकार
शातादेशः । निघातः ॥

यस्त्वद्धोता पूर्वी अग्ने यज्ञीयान्दिता च सत्ता स्वधया च शंभुः ।

तस्यानु धर्म प्र यज्ञा चिकित्वोऽथा नो धा अध्वरं देववीता ॥ ५ ॥

यः । त्वत् । होता । पूर्वः । अग्ने । यज्ञीयान् । द्विता । च । सत्ता । स्वधया । च । शंभुः ।

तस्य । अनु । धर्म । प्र । यज्ञ । चिकित्वः । अथ । नः । धाः । अध्वरं । देवऽवीता ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वत् त्वत्तोऽपि पूर्वः प्रथमभावी यज्ञीयान् अतिशयिन यष्ट्यो यो यः कश्चिद्वीता होमनिष्पादको
द्विता द्विध मध्यमे चोत्तमे च स्थाने स्वधया सोमाख्यनास्त्रेन सह सत्ता निषण्णः सन शमुर्यष्टृणां मुखभुरभुतः ।

द्वितीयपादमेवं यास्को व्याचक्षी । द्विता च सत्ता स्वधया च शंभुः । द्वैधं सत्ता मध्यमे च स्थान उत्तमे च शंभुः सुखभुः । नि० ५ ३ । इति । चिकित्वा धर्मविषयचतनावन हे अपे तस्य यस्वत्तोऽपि पूर्वभावी होता निरूपितस्तस्य होतुरनु धर्म धर्माननु तनानुष्ठितधर्मानुपलब्ध प्र यज । प्रकीर्ण देवान्पूजय । अथ अनंतरं हे अपे त्वं नोऽस्माकं संवधिनमध्वरमिमं यज्ञं देववीतां देवानां प्रीत्यर्थं धाः । विधिहि ॥ यजीयान् । यष्टृशब्दस्य तुष्कदमीतीयमुन । तस्मिन् तुरिष्ठमेयःस्त्विति तुचो लोपः । नित्वादायुदात्तः । द्विता । द्विशब्दात्संख्याया विधार्थं धति धाप्रत्ययः । धकारस्य तकारःकांदसः । प्रत्ययस्वरः । सत्ता । पदं विगरणगत्यवसादनेषु । अस्य ताक्षीलिकसूत्र । नित्स्वरः । स्वधया । स्वर्ग लोकं दधाति यजमानस्येति स्वधा । आतोऽनुपसर्गे क इति कप्रत्ययः । छदत्तरपदप्रकृतित्स्वरत्वं । शंभुः । श मुखमस्माद्भवतीति भु सत्तायां विप्रसंभ्यो द्वंसंज्ञायामित्यत्र मितद्वादेरुपसंख्यानात् दुप्रत्ययः । द्वित्वाट्टिलोपः । यज । यजिर्लोपि रूपं । चिकित्वाः । कित ज्ञान इत्यस्य क्तस्य रूपं । मतुवमो र्ः संवृद्धौ कंदमीति सकारस्य र्ः । अथा नः । निपातस्येति दीर्घः । धाः । दुधात्र धारणपोषणयोर्गित्यस्य कांदस लुङि रूप । अडभावःकांदसः । देववीतां । देवानां वीतिरणं यत्र प्रीती सा प्रीतिर्देववीतिः । वी कात्यादिप्रित्यस्माद्वा वि क्तिन । वङ्गवीहो पुर्वपदप्रकृतित्स्वरः ॥ १७ ॥

भवा नो अप इति पचर्च पष्ठ मुक्तं । भवा न इत्यनुक्रमणिका । कतो वैश्यामित्रस्त्विति तुगशब्दप्रयोगादस्यापि वैश्यामित्रः कत ऋषिः । अपिर्देवता ॥ पातरनुवाकाग्निनशस्वरयोक्तः सूक्तिविनियोगः । प्रवर्ग्यऽभिष्टे भवा नो अप इति वृचो विनियुक्तः । सूत्रितं च । भवा नो अपे मुमना उपेताविति वृचाः । आ० ४ ६ । इति ॥

भवा नो अपे सुमना उपेतौ सखेव सख्ये पितरेव साधुः ।

पुरुदुहो हि शितयो जनानां प्रति प्रतीचीर्दहतादरातीः ॥ १ ॥

भवं नः । अपे । सुमनाः । उपेऽडतो । सखाऽडव । सख्ये । पितराऽडव । साधुः ।

पुरुऽदुहः । हि । शितयः । जनानां । प्रति । प्रतीचीः । दहतात् । अरातीः ॥ १ ॥

हे अपे त्वमुपेतावस्माभिः क्रियमाणस्य प्रवर्ग्याख्यकर्मण आभिमुख्यनागमने मुमनास्तत्कर्ममिच्छार्थमनुकूलमनस्को भूत्वा नः साधुर्भव । अस्मात्संवधिकर्मसाधको भव । तत्र दृष्टान्तद्वयं । सखेव सख्ये पितरेवेति । यथा सखा मुहत् सख्ये मित्राय हितोपदेशेन साधुर्भवति यथा च पितरा मातापितरा पुत्राय सन्मागोपदेशेन साधका भवतः । तद्वत् । किंच । जनानां मनुष्याणां शितयो मनुष्याः पुरुदुहो हि नानाविधद्रोहयुक्ताः । द्विशब्दः कारणपरः । यस्मात्लोकं परस्परमात्सर्यादिनान्योन्यमसहमाना जना वर्तते तस्मात्त्वं प्रतीचीः प्रतीचः प्रतिकूलतयास्मादाभिमुख्यनागच्छतोऽरातीररातीन् शत्रुमिति दहतात् । त्वं प्रतिकूलः मन भस्मसात्कुरु । भवा नः । एचोऽतस्मिङ् इति संहितायां दीर्घः । उपेतौ । इण् गतो । अयनमिति भावः क्तिन् । प्रादिसमासः । तादां च निति छत्यताविति गतः प्रकृतित्स्वरत्वं । सख्ये । समाने ख्ययोदात्त इति इण् । द्वित्वाट्टिलोपः । तत्संनियोगेन यलोपः । समानस्य कंदमीत्यादिना समावः । उदात्त इत्युक्तत्वाकुपपदस्योदात्तता । साधुः । राध साध संसिद्धौ । छवापात्रीत्यादिना उणप्रत्ययः । प्रतीचीः । अचु गतिपुत्रनयोः । ऋत्विग्दधुगित्यादिना क्तिन् । स्त्रियामुगित्येति डीपि प्राप्ति पुनर्धातोर्गुगितः प्रतिपध इति प्रतिपिद्धं चतेशोपसंख्या नमिति प्रतिप्रसवात् डीप् । तस्मात्संज्ञायामच इत्यकारलोपः । चाविति दीर्घः । दहतात् । दह भस्मीकरण इत्यस्य लोपमध्यमैकवचने हेभ्योस्मात्तुङागिपीति तातडादेशः । निघातः । अरातीः प्रतीचीः । उभयत्र किंग्यत्ययः ॥

तपो प्वमे अंतराँ अमिचाँ तपा शंसमररुषः परस्य ।

तपो वसो चिकितानो अचिन्नान्वि ते तिष्ठतामंजरा अयासः ॥ २ ॥

तपो इति । सु । अपे । अंतरान् । अमिचान् । तपे । शंसं । अररुषः । परस्य ।

तपो इति । वसो इति । चिकितान् । अचिन्नान् । वि । ते । तिष्ठतां । अंजराः । अयासः ॥ २ ॥

हे अग्ने अंतरान् अभिभावकानामिवाञ्छन्तु न मु मुपु यथा भवति तथा तपो । तपैव । बाधस्य । किंच ।
अरूपं हविर्प्रयत्नतोऽत एव परस्य शत्रुभुतस्य स्वं शंसमभिलाषं तप । शपय । वसो सर्वस्य वासयितृर्हं
अग्ने चिकितानः कर्माभिज्ञस्यमचित्तान् मत्कर्मण्यनामक्तमनस्कान्पुरुषान् तपो । संतप । यस्मादेवं तस्मान्ने तव
रश्मयोऽजरा जरांरहिताः प्रतिवधरहिता अत एव अयासः सर्वत्रगमनम्यभावाः संतो वि तिष्ठता । विशेषण
तिष्ठतु ॥ तपो । तप उ । गुणः । उत्रमवलंय उत्र इति प्रगुह्यमंज्ञा । पादादित्वादनघातः । तपा । तप सताप
इत्यस्य लोटि रूपं । ह्यचोऽतस्मिद् इति संज्ञिताया दीर्घः । अरूपः । रा दान इत्यस्य कर्मा वस्यकाजिति
प्राप्तस्यैः संप्रसारणं संप्रसारणाश्रयं च वलीय इति संप्रसारणवलीयस्यावितृत्तिः । वसोः संप्रसारणमिति
संप्रसारणं । समासि नञ्स्वरः । चिकितानः । कित ज्ञान इत्यस्य कंदमि लिट् । तस्य लिट्ः कानज्येति
कानजादेशः । द्विर्वचनं । कित्वाद्गणाभावः । चित्वादतोदात्तः । तिष्ठता । षा गतिनिबुद्धी । विपूर्वाच्चिप्रत
समवप्रविभ्यः स्य इत्यात्मनपद । निघातः । अयासः । अय गती । पचायच । चित्स्वरः ॥

इध्मेनाग्ने उच्छमानो घृतेन जुहोमि हव्यं तस्मे वलाय ।

यावदीशे ब्रह्मणा वंदमान उमां धियं गतमेयाय देवीं ॥३॥

इध्मेन । अग्ने । उच्छमानः । घृतेन । जुहोमि । हव्यं । तस्मे । वलाय ।

यावत् । ईशे । ब्रह्मणा । वंदमानः । उमां । धियं । गतमेयाय । देवीं ॥३॥

हे अग्ने इच्छमानो धनं कामयमानोऽहं यजमान इध्मेन समिधनकारिममित्यमृतेन घृतेनाज्येन सह इत्य
हवनयोग्यं हविं पुरोडाशादिकं जुहोमि । किमर्थं । तस्मे विनाय तव सततगमनमित्यर्थं वलाय सामर्थ्याय ।
पुरोडाशादिहविभारवहनमित्यर्थं त्वयि हविः प्रजिपासि । किंच ब्रह्मणा भोत्रेण वंदमानस्या मृत्वन्न
यावदीशे यावद्भूतं वोढुं शक्नोमि तावदेष्टु । त्वं चिमामस्माभिः कियमाणा धिय त्वद्विषया मृति गतमे
यायापरिमितधनपर्यवमानाय देवी दीप्तामतिप्रभुतां कुरु ॥ इध्मेन । अइधी दीप्ता । इध्मेतऽनेनाग्निरित्येभः
कार्ष्वणिपः । इपियुधीधिदमिष्याधुमुभ्यो मगिति करणे मक् । कित्वादननामिकलापः । प्रत्ययस्वरः ।
इच्छमानः । इपु इच्छाया । व्यत्ययेन शानच । इपुगमियमा क् इति ककारः । जुहोमि । ह दानादनयो
रित्यस्य लटि रूपं । पादादित्वादनघातः । हव्यं । हवमहेतीति कंदमि चिति यप्रत्ययः । भमज्ञाया यस्येति
लोपः । प्रत्ययस्वरः । यावत् । यजोदात्त यत्तदेतभ्यः परिमाणं वनृविति वनृप । आ सर्वनाम्न इत्याकारः ।
आयुदात्तः । ईशे । ईशे ऐश्वर्यं इत्यस्य लङुत्तमेकवचन इट्ठरेत्वं । अदादित्वात्तपो लृक् । गतमेयाय । पा
अंतर्कर्मणि । आदेच उपदेशेऽगितिवात् । अचो यदिति भावे यत् । ईशतीतीत्वं । आर्धधातुकलक्षणो गुणः ।
ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

उच्छोचिषा सहसस्युत्र स्तुतो बृहदयः शशमानेषु धेहि ।

रेवदग्ने विश्वामित्रेषु शं योर्मर्मृज्मा ते तन्वं भूरि कृत्वः ॥४॥

उत् । शोचिषा । सहसः । पुत्रः । स्तुतः । बृहतः । वयः । शशमानेषु । धेहि ।

रेवत् । अग्ने । विश्वामित्रेषु । शं । योः । मर्मृज्म । ते । तन्वं । भूरि । कृत्वः ॥४॥

सहसस्युत्र हे अग्ने शोचिषा स्वकीयया दीप्या उत् । उद्दीप्यस्व । स्तुतः स्तोत्रशस्त्रमाधनभूतमंत्रैः स्तुतस्य
शशमानेषु । शशमानः शसमानः । नि० ६. ८ । इति यास्कः । त्वद्विषयशसन कुवाणेषु विश्वामित्रेषु विश्वामि
त्रिगोत्रोत्पन्नेषु । विश्वं मित्रमस्येति विश्वामित्र एकः । एकस्मिन्वहवचनं पुत्रार्थं । तथाविधेष्वस्माम् रेवदनयुक्त
बृहत्प्रभुतं वयः । वयःशब्दोऽज्ञवाची । अर्को वयः जज्ञत्यज्ञनाममु पठितत्वात् । तादृश प्रभुतमज्ञ धेहि ।
विधेहि । किंच शं रोगाणां शसनं चास्मामु धेहि । योर्मयाणा यावनमस्मिन्मथणं च धेहि । शसनं च रोगाणां
यावनं च भयानाममिति यास्कः । ऋत्वोऽस्माभिः कियमाणस्य कर्मणः प्रयोजकत्वेन कर्तव्यं अग्ने ते तव त-
-

तनु भुरि बह्वारं मर्मम् । पुनःपुनः सोमाज्यपयःप्रभृतिभिर्वयं सिंचामः ॥ शशमनेषु । शश प्रतगतावित्यर्थं धातुरत्र स्तुत्यर्थः । ताक्षीन्यवयोवचनशक्तिष्विति चानश । चित इत्यतोदात्तत्वं । धिहि । दुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्य लोटि रूप । रवत । रथिरस्यास्तीति मनुष । इम्वनुद्भ्यां मनुबिति मनुष उदात्तत्वं । कंदमीर इति तस्य वत्व । रथिर्मती बह्वलं कंदमीति संप्रसारण । परपूर्वत्व । गुणः । विश्वामित्रेषु । मित्रं चर्षी । पा० ६. ३ १३० । इति पूर्वपदस्य दीर्घत्व । बह्वीर्हो विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं । मर्मम् । मृजु शुद्धावित्यस्य वर्तमाने निवृत्तमवहवचने समो मादेशः । अनित्यमागमशामनमितीडभावः । रेफश्चादसः । पादादित्वादिनिघातः । प्रत्ययस्वरः । भुरि । भु मत्तायां । अदिशादिभुशुभिभ्यः कृत्तिति क्तिन । कित्वाद्गुणाभावः । नित्यस्वरः । कृत्वः । दुक्ञ् करणे । संपदादित्वाद्भावे कृप । तदस्यास्तीति मनुष । इय इति तस्य वत्व । तमी मत्वर्थे इति भमज्ञायां तकारस्य ज्ञप्त्याभावः । मनुवमो हरिति तकारस्य क्वत्व ॥

कृधि रत्नं सुसन्नितर्धनानां स घेदग्रे भवमि यत्समिद्धः ।

स्तोतुर्दुरोणे सुभगस्य रेवत्सूपा करस्त्रा दधिपे वपूषि ॥५॥

कृधि । रत्नं । सुऽसन्नितः । धनानां । सः । घ । इत । अग्रे । भवमि । यत । संऽइद्धः ।

स्तोतुः । दुरोणे । सुऽभगस्य । रेवत् । सूपा । करस्त्रा । दधिपे । वपूषि ॥५॥

सुसन्नितरभिर्नापितधनानां मुपु दातुं अग्रे धनानां कनकपथादीनां मध्ये रत्नमुत्तमं धनं कृधि । विधिहि । मह्यं दत्त्व । यद्यदा त्वं समिद्धः सोमाज्यादिभिः सस्याग्दी दीप्तो वर्तसे तदा स घेत स तादृश एव त्वं धनस्य दाता खलु भवमि । किंच सुभगस्य त्वद्विषयस्तुत्या शोभनधनयुक्तस्य स्तोतुर्यजमानस्य दुरोणे गृहे सूपा प्रसर्पणशीलां कर्मकरणार्थं प्रष्टुं करस्त्रा कर्मणा प्रस्तातारं बाह । करस्त्रा बाह कर्मणा प्रस्तातारं । नि० ६. १७ । इति यास्कः । वपूषि रूपानि । वपूषं वपुर्गति रूपनामसु पठितत्वात् । तादृशीं बाह भास्वराणि ज्योतीषि च रेवत धनयुक्तं यथा भवति तथा दधिपे । धारयमि ॥ सुसन्नितः । पणु दातु इत्यस्य तुचि रूप । आसन्नित निघातः । सूपा । सूपु गती । अस्मात्स्फायितेचिवचीत्यादिना रक् । कित्वाद्गुणः । प्रत्ययस्वरः । करस्त्रा । करोति फलमिति करः कर्म । पचायजंतः । कर्मणि स्वा शोधनं ययोस्ती । यद्वा कर्मणां शोधनं याभ्यामिति बह्वीर्हो पूर्वपदस्वरः । दधिपे । दुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्य लटि कंदस्युभयर्थति थास आधधातुकत्वादिट । आतो लोपः । निघातः ॥ ॥ १८ ॥

अग्निं होतारमिति पंचमं सप्तमं मुक्तं त्रैलोक्यमापयं गाथिन आपं । तथा चानुक्रांतं । अग्निं होतारं गाथी हति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरुक्तौ विनियोगः ॥

अग्निं होतारं प्र वृणे मियेधे गृत्सं क्विं विश्वविदममूरं ।

स नो यशहेवताता यजीयान्नाये वाजाय वनते मघानि ॥१॥

अग्निं । होतारं । प्र । वृणे । मियेधे । गृत्सं । क्विं । विश्वऽविदं । अमूरं ।

सः । नः । यशत् । देवऽताता । यजीयान् । राये । वाजाय । वनते । मघानि ॥१॥

गाथी स्तीति । हे अग्ने गृत्सं गुणतं देवानां स्मृतिं कुर्वतं क्विं मेधाविनं विश्वविदं सर्वविषयज्ञानोपेतममूरममूहमपिमंगनादिगुणोपेतं त्वां मियेधेऽस्माभिः क्रियमाणेऽस्मिन्ने होतार होमनिष्पादकं देवानामाहुतातारं बाहं प्र वृणे । प्रकर्षणे संभजे । स तथाविधोऽपिर्यजीयान यष्टुतमः स नोऽस्माकं देवताता यष्टयतया संबन्धिनो देवान्यवत । यजतु । किंच सोऽग्नी राये धनाय वाजायान्नाय च मघानि मंहनीयान्यस्माभिर्दीयमानानि हवीषि वनते । संभजता ॥ वृणे । वृड् संभक्ती । निघातः । मियेधे । मकरिकारयोर्मध्य इयागमश्चादसः । गृत्सं । गृधु अभिकांक्षाया । गृधिपणोर्दक्ती च । उ० ३. ६९ । इति सप्रत्ययः । अत्यस्य दकारः । अत्ययनाद्युदात्तत्व । अमूर । मुह वैचित्य इत्यस्य निष्ठायां रूप । रेफश्चादसः । नजा समासे तस्य नञ्स्वरः । यवत ।

यत्रैतदिति मिश्रकृतं लिटीति मित् । लिटीऽडाटावित्यडागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । देवताता । देवग-
ब्दात्स्वार्थे सर्वदेवतात्तात्तिलिति तातिल । मुपां मुनुगिति मुपो डादेशः । नितम्बरः । वनते । वन पण संभक्ता
वित्यस्य लिटि व्यत्ययनात्मनपद । निघातः ॥

प्र ते अग्ने हविष्मतीमियम्यच्छा मुद्युम्नां रातिनीं घृताचीं ।

प्रदक्षिणिहेवतातिमुराणः सं रातिभिर्वसुभिर्यज्ञमथ्येत् ॥२॥

प्र । ते । अग्ने । हविष्मतीं । इयमि । अच्छ । मुद्युम्नां । रातिनीं । घृताचीं ।

प्रऽदक्षिणित् । देवऽतातिं । उराणः । सं । रातिऽभिः । वसुऽभिः । यज्ञं । अथ्येत् ॥२॥

हे अग्ने मुद्युम्नां मुतिजमं हविष्मतीं पुरोडाशादिहविष्युक्ता रातिनीं हविर्देवाची घृताची घृतान्विता जुहूम्
पभृत वा ते तवाक् त्वदामिमुख्येन प्रयमि । प्रेरयामि । देवताति देवान उराण उरु वह कुर्वाणः । उराण
उरु कुर्वाणः । नि० ६ ५७ । इति यास्कः । तादृशो भवान रातिभिर्वसुभिरस्य देयतया प्राप्तिर्धनैः सह मन
प्रदक्षिणित् प्रादक्षिणेन समथ्येत् । तमिमं यज्ञं सम्यक् भवता ॥ हविष्मती । हविरस्यास्तीति मनुष । तमी
मत्वर्थ इति भमंज्ञायां सकारस्य कर्त्तुं भवति । उगितश्चेति डीप । स्वरविधा व्यजनमविवक्षितवदिति परिभा
षानाश्रयणात्प्रत्यय उदात्तात्तामिवः । इयमि । अ गती । जुहोत्यादिः । अतिपिपत्यं प्रत्ययसंस्थत्व । अश्याम
स्यासवर्ण इतीयडादेशः । मित्पः पित्ताद्गुणः । निघातः । अच्छ । निपातस्येति मरिताया दीर्घः । रातिनी ।
रा दान इत्यस्य नपुंसके भावे क्तः । रातमस्यास्तीत्यत इनिठनावितीनिः । प्रत्ययपरः । घृताची । घृतपूर्वा
दचतश्चेत्त्वित्पदधुगित्यादिना णिज । अचतेशोपसंग्यानमिति डीप । भमंज्ञायामच इत्यकारलोपः । चाविति
दीर्घः । उदात्तानिवृत्तिस्वरण डीप उदात्तत्वे प्राप्ते चाविति पूर्वपदातोदात्तः । प्रदक्षिणित् । प्रदक्षिण करो
तीति तत्करोतीति णिजप्रत्ययमानो दक्षिणशब्दाद्भवति । मयामयन्तरेव सोपसंगणिजप्रत्ययानाम्यस्मादिति
तदतात् कृप । ह्रस्वस्य पिति । पा० ६ ५ ७५ । इति तुक् । णिचो लोपाभावश्चादमः । णिचस्वरः । देवताति ।
देवशब्दात्सर्वदेवतात्तात्तिलिति तातिल । नितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वः । उराण । उरु करोतीति तत्करो
तीति णिच । तदतात्कदमि लिट् । मत्त्वादास्य भवति । तस्य कानच । णिरनिटीति णिलोपः । वरादेशा
भावश्चादमः । चित्त्वादतोदात्तः । अथ्येत् । अत्र सेवायामित्यस्य क्तादमि लिटि वङ्गल कदमीति णपो लुक् ।
निघातः ॥

स तेजीयसा मनसा त्वीत उत शिष्टा स्वपत्यस्य शिष्टोः ।

अग्ने रायो नृतमस्य प्रभृता भूयाम ते सुष्टुतयश्च वस्वः ॥३॥

सः । तेजीयसा । मनसा । त्वाऽऊतः । उत । शिष्टा । मुऽअपत्यस्य । शिष्टोः ।

अग्ने । रायः । नृऽतमस्य । प्रऽभृता । भूयाम । ते । सुऽस्तुतयः । च । वस्वः ॥३॥

हे अग्ने त्वीतो यस्त्वया रत्यमाणः स तेजीयसातिशयिन तीक्ष्णन सत्कर्मविषयतीक्ष्णवृत्तिर्युक्तन मनसात
करणेन युक्तो भवति । उत अपि च तस्मै स्वपत्यस्य । द्वितीयार्थे यष्टी । गोभनापत्योपेत धन शिष्ट । प्रयच्छ ।
शिष्टातिदानकर्म दात्यादिपु दानकर्मसु पठितत्वात् । हे अग्ने शिष्टोरभिमतफलप्रदानं शक्तिरुमिवो रायो
नृतमस्य धनस्यातिशयेन अनुदात्तुम् तव प्रभृता प्रभावे महिम्न वयं स्याम । किञ्च सुष्टुतयस्त्वाद्विषयगोभनसु
तिमंतो वयं वप्सो वभुनो भाजनं भूयाम । भूयाम ॥ तेजीयसा । तेजितृशब्दादतिशयिन इत्यमुन । तुरिष्ठ
मेयःस्विति तुचो लोपः । नितम्बरः । त्वीतः । अत्र रजणादिपु । निष्ठाया ज्वरत्वरमिश्रविमवामुपधाया इत्युठ ।
अलोपः । त्वया ऊतः । तृतीयेति योगविभागात्समासः । टिलोपश्चादमः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृति
स्वरः । शिष्ट । शिष्ट विज्ञोपादान इत्ययमच दानार्थः । अस्माद्धोति अत्यथेन परस्मिपदं । शिष्टोः । शक्नु
शक्तावित्यस्य सन्ध्याच उपदेश इति इटप्रतिषेधः । मनि भीमापुरमनभगकपतपदाभच इमिति धातोरच

इमादेशः । अत्र लोपोऽभ्यासस्थित्यभ्यामलोपः । सनाशंसभिज उरित्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । प्रभृती । भू सत्ता-
यामित्यस्य भावे क्तिन । तादा च निति कृत्यताविति गतः प्रकृतिस्वरत्वं । भुयाम । भू सत्तायामित्यस्याशीर्लिङि
कदाशिपीति यामुट । कंदस्युभययति तस्य सार्वधातुकत्वात्मलोपः । आगमस्वरः । यद्वा तस्मात्प्रार्थनायां
लिङि यामुट । वङ्गल कंदमीति शपो लुक् । अनदंतत्वादियादेशो न भवति । मुटतयः । नञ्मुभ्यामित्युत्तर-
पदातोदात्तत्वं । वस्यः । आगमानुशासनस्थानित्यत्वाद्भुमभावः । संज्ञापुर्वकस्य विधिरनित्यत्वाद्गुणाभावः ।
यगादेशः ॥

भूरीणि हि ते दधिरे अनीकामे देवस्य यज्यवो जनांसः ।

स आ वह देवतातिं यविष्ठ गर्धो यदद्य दिव्यं यजामि ॥४॥

भूरीणि । हि । ते इति । दधिरे । अनीका । अमे । देवस्य । यज्यवः । जनांसः ।

सः । आ । वह । देवऽतातिं । यविष्ठ । गर्धः । यत् । अद्य । दिव्यं । यजामि ॥४॥

हे अमे देवस्य द्योतमानस्य तव संबंधिनो यज्यवो यष्टारोऽध्वर्युप्रभृतयो जनानो जना भूरीणि बह्व्य-
नीका अनीकानि सनारूपतया सर्वत्र प्रष्टतानि ज्वलारूपाणि तज्जास्याहतिप्रक्षेपेण त्वं त्वयि दधिरे हि ।
विदधिरे खलु । चकुरिति यावत् । स तादृशत्वं देवतातिं यष्ट्यदेवानिह कर्मणावह । आह्वय । हे यविष्ठ
युवतम यद्यस्मात्कारणादयस्मिन्कर्मणि दिव्यं दिवि भव देवसंबंधि गर्धस्तज्जत्वं यजामि यजति तस्माद्देवा-
नाह्वयति शपः ॥ दधिरे । दधातिर्लिङि रूप । हिर्योगादनिघातः । चित्त्वादतोदात्तः । यज्यवः । यज देवपुजा
द्विषु । यजिमनिशुधिमिजनिभ्यो युजिति युच् । व्यत्ययनायुदात्तत्वं । देवतातिं । देवशाब्दात्स्वार्थं सर्वदेवात्ता
तिर्निति तातिज । नितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । यजामि । यजर्लेख्याडागमः । यथोगादनिघातः ॥

यत्वा होतारमनजन्मियेधे निषादयंतो यजथाय देवाः ।

स त्वं नो अमेऽवितेह बोध्यधि श्रवांसि धेहि नस्तनृपु ॥५॥

यत् । त्वा । होतारं । अनजन् । मियेधे । निऽसादयंतः । यजथाय । देवाः ।

सः । त्वं । नः । अमे । अविता । इह । बोधि । अधि । श्रवांसि । धेहि । नः । तनृपु ॥५॥

हे अमे यजथाय यजनार्थं निषादयंतो निवसंतो देवा दीप्यमाना ऋत्विजो मियेधे मधे यज्ञे होतार
देवानामाहूतारं त्वा त्वां यद्यस्मादनजनं घृताहतिभिरीक्षन् । यद्वा निषादयंतो होतारं होमनिषादकं त्वा
यद्विष्णुपर्वशयत ऋत्विजो घृतेरभिचनं तस्मात्स तथाविधमत्वमिहास्मिन्कर्मणि नोऽस्माकमविता पालयिता
मवाभीति बोधि । बुध्यस्व । किञ्च नस्तनृपस्माकं तनृज्यपत्यपु श्रवास्तान्यधि धेहि । अधिकं निधेहि ॥ अम
जन । अज् व्यक्तिगतिग्रन्थेषु । अस्माज्जिडि रूधादित्यात् शम । कादसत्वादलोपाभावः । अनिदितामित्युपधा
लोपः । निषादयतः । पठ् विगरणगत्यवसादनपु । चुरादिः । सदेरप्रतेरिति पत्य । यद्वा हेतुमति णिच् । शतृ
र्नसार्वधातुकस्वरणानुदात्तत्वं कृति णिच्स्वरः । बोधि । बुध अवगमने । लोटि वङ्गलं कंदमीति शपो लुक् ।
संक्षेपिधेति मिषो हिगादेशः । वा कंदमीति विकल्पेन पिच्चाद्गुणः । इङ्गलभ्यो हेर्धिरिति हेर्धिरादेशः । धका
रलोपश्चादसः । निघातः । धेहि । दधातिर्लोङि रूप ॥ ॥९९॥

अग्निमुपसमिति पंचचर्मष्टमं मुक्तं वैष्टमं । अत्रयमनुक्रमणिका । अग्निमुपसमायति वैश्वदेव्याविति । गाथी
हेति हगदप्रयोगादस्यापि मुक्तस्य गाथी ऋषिः । प्रथमापचस्यां वैश्वदेवताकिं शिष्टास्मिन् अपेक्ष्यः ॥ अस्य
मुक्तस्योक्तो विनियोगः ॥ सरुत्वतीयशब्दऽपिर्मेतत्तथा धाव्या । मूचित च । अपिर्मेता त्वं सोम क्रतुभिः पितृव्यप
रति धाव्याः । आ० ५ १४ । इति ॥

अग्निमुपसमं श्विनां दधिक्रां व्युष्टिषु हवते वहिरुक्थैः ।

सुज्योतिषो नः शृण्वंतु देवाः सजोषसो अध्वरं वावणानाः ॥१॥

अग्निं । उपसं । अश्विनो । दधिऽक्रां । विऽउष्टिषु । हवते । वह्निः । उक्थेः ।
सुऽज्योतिषः । नः । शृण्वंतु । देवाः । सऽजोपसः । अध्वरं । वावृणानाः ॥१॥

गाथी ब्रूते । वह्निर्हविषां प्रापयितामिऽष्टिषुपसां व्यक्तनेष्वपि यज्ञनीयं देवमुपसमुपोऽभिमानिनी देव
तामश्विना अश्विनीं देवां दधिकां । दधिकावा नाम कश्चिद्देवः त दधिकावाण । एतान्देवानुक्थेः शर्मन्ः शस
नमाध्वनैरप्रगीतमंवात्मकैः मुक्तिर्भवति । आह्वयति । मुज्योतिषः मुष्टु द्योतमाना नोऽध्वरमग्न्यात्सर्वाधनमिष यथा
वावृणानाः कामयमानाः सजोपसः परस्पर संगता भूत्वा सर्वं देवान्दाज्ञानं शृण्वंतु ॥ दधिका । क्रमु पाद
विक्षेपे । दधीत्युपपदे जनसनपनक्रमगम इति चिट् । विदुर्नोरनुनासिकस्यादित्याकारः । ऋदुत्तरपदप्रकृति
स्वरत्व । व्युष्टिषु । उक्थी विवासे । भावे क्तिन । व्रथादिना पत्य । तादी च निति क्रत्यताविति गतेः प्रकृति
स्वरत्वं । हवति । हवतिर्वह्नं कंदमीति संप्रसारण । मुज्योतिषः । मुष्टु द्योतमाना इति वियहं द्युत दीप्तावित्यस्य
द्युतेरिमित्रादेश्य जः । उ० २ १११ । इतीमित्यस्यो दकारस्य जकारः । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्व । वहन्वीहपते
तु नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदान्तोदात्तता स्यात् । यथा । मुज्योतिषो अक्त्वस्मिं अमि ष्यः । अ० १० १० ८९ १५ । इत्य
त्रांतोदात्तता । तस्माद्व नायं समासः किंतु तत्पुरुष एव । शृण्वंतु । शृ श्रवण इत्यस्मात्कुर्वः शृ सति पुस्तता
न्ययोगिन धातोः शृ इत्यादेशः । निघातः । वावृणानाः । वष कातावित्यस्य यङनुक्ति रूप । अभ्यासस्य दीर्घा
ऽकित इति दीर्घः । व्यत्ययेन गानय । चित्स्वरः ॥

अग्ने वी ते वाजिनां वी पधस्या तिस्रस्त्रिंश ज्ञातज्ञात पूर्वीः ।
तिस्र उ ते तन्वो देववातास्ताभिर्नः पाहि गिरो अप्रयुच्छन् ॥२॥
अग्ने । वी । ते । वाजिना । वी । पधऽस्या । तिस्रः । ते । त्रिंशः । ज्ञातऽज्ञात । पूर्वीः ।
तिस्रः । ऊं इति । ते । तन्वः । देवऽवाताः । ताभिः । न । पाहि । गिरः । अप्रयुच्छन् ॥२॥

हे अग्ने ते तव वी वाजिना आर्ज्यापधिमोमात्मकानि वीण्यज्ञानि वी पधस्या वीण्यायीधीयादीनि
धिष्ण्यानि स्थानानि । यद्वकाहाहीनमवास्यानि वीणि स्थानानि । यदा वयो लोकाः । ज्ञातज्ञात ज्ञात
सत्यभूतेषु यज्ञेषु समुत्पन्नं हे अग्ने ते तव पूर्वे देवानामुदरपुरयित्यस्मिन्मो गार्हपत्याद्या त्रिंशः । हे अग्ने ते तव
देववाता देवैरभिलषितास्मिन्मन्त्रः पवमानपावकशुच्यात्मकानि वीणि शरीराणि । एवमुत्तम्यमप्रयुक्तान
अप्रमाद्वन सावधानो भूत्वा ताभिस्तनुभिर्नोऽस्माकं स्तोत्राणा गिरः स्तोत्रास्यादीनि वाक्यानि पाहि । पालय ॥
तिस्रः । तिष्ठभ्यो जस इति जस उदात्तत्वं । त्रिंशः । लिह आम्वादेन । लिहत्यामी रमानिति शिवायज्ञत्रिंश
योवाप्यामीवा इति निपातनाद्धन । लकारस्य जकारः । गुणाभावः । व्यत्ययेनांतोदात्तत्वं । देववाताः । वा
गतिगंधनयोः । अस्मात्कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व । पाहि । पा रक्षण इत्यस्य लोटि
रूपं । निघातः । अप्रयुच्छन् । युक् प्रमादे । नञ्स्वरः ॥

अग्ने भूरीणि तव जातवेदो देव स्वधावोऽमृतस्य नाम ।
याश्च माया मायिनां विश्वमिन्व त्वे पूर्वीः संदधुः पृष्टबंधो ॥३॥
अग्ने । भूरीणि । तव । जातऽवेदः । देव । स्वधाऽवः । अमृतस्य । नाम ।
याः । च । मायाः । मायिनां । विश्वऽइन्व । त्वे इति । पूर्वीः । संदधुः । पृष्टबंधो
इति पृष्टऽबंधो ॥३॥

देव द्योतमान जातवेदो जातपञ्च स्वधावोऽन्नवन्हे अग्नेऽमृतस्य मरणधर्मरहितस्य तव सर्वाधिनो देवा
भूरीणि वह्निं नाम नामानि तत्रासि त्वे त्वयि संदधुः । संदधिर । किञ्च । विश्वमिन्व विश्वस्य संतर्पक पृष्टबंधो
अपेक्षितफलप्रशविषयाणा स्तोत्राणां बंधो हे अग्ने मायिनाममरुगुणा पूर्वीर्भूयसीया माया देवास्त्वयि संदधुः

संप्रयुयुजिरे ताम्स्यायि संति । तस्माद्यज्ञविप्रकारिणां मायिनां मायाः परिहृत्यास्मदीयं यज्ञं पालयति भावः ॥
 स्वधावः । स्वधास्यास्तीति मनुष । मनुवसो रुरिति नकारस्य रुः । अमृतस्य । नञो जरमरमित्रमृता इत्युत्तर-
 पदायुदात्तत्वं । नाम । णम् प्रहृत्वं । नामन सीमन व्योमन्नित्यादिना मन्निप्रत्ययांतत्वेन निपातनाम्कारलोपो
 दीर्घश्च । नमयति सर्वानपि स्वाश्रयभुतान्पुरुषानिति नामानि तेजांसि । मुपां मुनुगिति मुपो लुक् । नित्वा
 दावुदात्तः । मायिनां । माया एषां संतीति व्रीह्यादित्वादिनिः । यस्यति लोपः । प्रत्ययम्बरः । विश्वमिन्व ।
 इति व्याप्तिप्रोक्तयोरित्यस्माद्विश्वशब्द उपपदे कर्मण्यणित्यणप्रत्ययः । धातुपदेशावस्थायामिदितो नुमिति नुमि
 प्राप्ति लघूपधगुणो न भवति । विश्वमिन्वति प्रोक्तयतीति विश्वमिन्वः । तत्पुरुषे कृति बहुलमिति द्वितीयाया
 अलुक् । आमात्रितत्वान्निघातः । संदधुः । दुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्य लिट्युभि रूपं । यदुत्तयोगादनिघातः ।
 प्रत्ययम्बरः । पृष्ठवधो । प्रक्त क्षीमायामित्यस्य कर्मणि निष्ठायां यहिह्यावयीत्यादिना संप्रसारणं । व्रश्चादिना
 पत्व । वध वधन इत्यस्मात् शृम्त्वस्मिहीत्यादिना उप्रत्ययः । पथीसमासः । आमात्रितत्वान्निघातः ॥

अग्निर्नेता भग इव शितीनां देवीनां देव ऋतुपा ऋतावा ।

स वृत्रहा सनयो विश्ववेदाः पर्यद्विश्वानि दुरिता गृणंतं ॥४॥

अग्निः । नेता । भगःऽउव । शितीनां । देवीनां । देवः । ऋतुऽपाः । ऋतऽवा ।

सः । वृत्रऽहा । सनयः । विश्वऽवेदाः । पर्यत् । विश्वानि । अग्निः । दुःऽउता । गृणंतं ॥४॥

योऽयमग्निः शितीनां मनुष्याणां देवीनां देवसंबन्धिनीनां विष्णो नेतातर्यामितया नियामकः । तत्र
 दृष्टातः । ऋतुपा भग इव । यथा वसंताऽऽतृता पालकः सूर्यः सर्वस्य स्वप्रकाशप्रदानेन प्रवर्तकः । तद्वत् ।
 यथापिऽर्चतावा सत्यकर्मा वृत्रहा वृत्रस्य हता सनयः सनातनः पुराणो विश्ववेदाः सर्वविषयज्ञानवान्सर्वज्ञो
 देवो व्योतमानः स तथाविधोऽग्निगृणत तद्विषयां स्मृति कुर्वत स्तोतारं विश्वा दुरिता सर्वाणि दुरितान्यति
 अतिक्रम्य पर्यत । पार नयतु ॥ नेता । णीञ् प्रापण इत्यस्य तुचि रूपं । चित्प्रवरः । शितीनां । शि निवामगत्योः ।
 क्रियक्तां च सञ्ज्ञायामिति क्रिय । नामन्यतरस्यामित्यतोदात्तत्वं । देवीनां । देवशब्दात्सवधार्थं देवाश्च-
 आवित्यत्र । अत्रि टिट्टाणञ्जिति डीप । नित्वादावुदात्तः । ऋतुपाः । पा रक्वण इत्यस्मादन्यभ्योऽपि दृश्यत
 इति विच । ऋतुन्पातीत्युपपदमतिङ् । पा० २. २. १९ । इति समासः । रुद्रत्तरपदप्रकृतिम्बरः । वृत्रहा । हन
 हिमागत्योः । व्रद्धभृणवृत्रपु क्रिविति क्रिप । विश्ववेदाः । बहुव्रीहौ विश्व सञ्ज्ञायामिति पूर्वपदातोदात्तत्वं ।
 पर्यत । पृ पालनपुरणयोरित्यस्य लिटि मिश्रहलमिति सिप । अडागमः । इतश्च लोप इतीकारलोपः । पादादि-
 त्वादनिघातः । गृणत । गृ गृह् । लटः शतृ । त्रयादित्वात् आ । शत्रतत्वात् आभ्यस्तयोरात् इत्याकारलोपः ।
 शतृप्रत्ययम्बरः ॥

दधिक्रामग्निमुपसं च देवीं बृहस्पतिं सवितारं च देवं ।

अश्विना मित्रावरुणा भगं च वसूनुद्राँ आदित्याँ इह हुवे ॥५॥

दधिऽकां । अग्निं । उपसं । च । देवीं । बृहस्पतिं । सवितारं । च । देवं ।

अश्विना । मित्रावरुणा । भगं । च । वसून् । रुद्रान् । आदित्यान् । इह । हुवे ॥५॥

हे दधिकावादयः सर्वे देवा होताहं दधिकां दधिकावाणमग्निमुपसं च देवीमुपोऽभिमानिनी देवतां च
 बृहस्पतिं देवं व्योतमानं सवितारं सर्वस्य जगतः प्रेरकं देवं च अश्विना अश्विनीं देवीं मित्रावरुणां भगं सूर्यं
 च वसूनुद्रीं वसून् रुद्रानेकादश रुद्रान् आदित्यान् द्वादशादित्यान् एतान्सर्वान् हविर्भुजो युष्मानिहास्मदीयं
 कर्मणि हवि । हविःस्वीकरणार्थमाहुयामि ॥ दधिका । दधातीति दधिः । आदृगमहनेत्यादिना किप्रत्ययः । दधी-
 त्युपपदे कर्मजनमन्यादिना विट् । विट् नो रित्यात्वं । देवी । देवस्य पत्नी देवी । पुंयोगादाख्यायामिति डीप् ।
 यस्यति लोपः । प्रत्ययस्वरणांतोदात्तः । बृहस्पति । तद्वृहतोः करपत्योश्चोरदेवतयोः मुट् तलोपश्चति पतिशब्दे

परतो बृहच्छब्दस्य तलोपः मुडागमश्च । उभे वनस्पत्यादिषु युगपदित्युभयपदायुदात्तत्वं । सवितार । पू प्रेरण इत्यस्य तुचि आर्धधातुकस्येड्गुणादेरितीडागमः । चित्वादतोदात्तत्वं । रुद्राँ आदित्यौ इत्यत्र संहिताया शमी नकारस्य दीर्घादटि समानपाद इति कृत्व । ततः पूर्वस्यावर्णस्य आतोऽटि नित्यमित्यनुनामिकत्वं । भो भगो अघो अपूर्वस्य योऽशीति रोर्यादेशः । लोपः शाकन्यस्येति तस्य लोपः । यलोपस्यामिडत्वात्स्वरमधिर्न भवति । अतो रुद्राँ आदित्यौ इति भवति । एवमेकस्मिन्पाद आकारादटि परतो नकारस्य कृत्वयत्पूर्वसव र्णानुनामिकादेशा उक्त्याः । हवे । इयतेर्लोटि बह्वल कुंदमीति संप्रसारणं । इटिष्ट आत्मनपदानामित्येव । उवडादेशः । निघातः ॥ ॥२०॥

इमं न इति पचर्चं नवमं मुक्त । अच्यमनुक्रमणिका । इमं न उपाधे अनुपूर्वा विराड्रूपा सतोबृहती चात्येति । द्वितीयातृतीय अनुपूर्वा पचमी विराड्रूपा सतोबृहती च । अनुकृत्वात्यथमाचतुर्थ्यां विपूर्वा । अस्यापि गाथी ऋषिः ॥ पर्वा स्तोकानुवचन इदं मुक्त । सूचितं च । जुपस्व सप्रथममभिमतं नो यथा । आ० ३ ४ । इति ॥

इमं नो यज्ञममृतेषु धेहीमा हव्या जातवेदो जुपस्व ।

स्तोकानामग्रे मेदसो घृतस्य होतः प्रागान प्रथमो निपद्य ॥ १ ॥

इमं । नः । यज्ञं । अमृतेषु । धेहि । इमा । हव्या । जातऽवेदः । जुपस्व ।

स्तोकानां । अग्रे । मेदसः । घृतस्य । होतरिति । प्र । अगान । प्रथमः । निऽसद्य ॥ १ ॥

गाथी प्रार्थयते । हे जातवेदो जातपञ्चाग्रे नोऽस्माकं संवधिनमिमं यज्ञं पश्यागममृतेषु सरणधर्मरहितेषु यष्ट्यदेवेषु धेहि । तदधीनतया समर्पय । त्वं च मा इमान्यस्माभिर्देयमानानि हव्या हव्यानि हवीषि जुपस्व । संवध । किंच होतदेवानामाह्वातः । अपिर्धे देवानां होतित्याग्नात् । तादृशं हे अग्ने निपद्य वियामुपविश्य प्रथमः संवधामृतिजामादिसः सन मेदसो वपास्यस्य हविषो घृतस्याज्यस्य च स्तोकानां । द्वितीयाग्रे पर्वा । मेदोघृतयोर्धे स्तोका विदवो वियते तान्प्रार्थयणागान । मलय । पितृव्यर्थः ॥ धेहि । दधतिर्लोटि रूप । जुपस्व । जुपो प्रीतिमिवनयोऽत्यस्य लोव्यात्मनेपदिनो रूप । अगान । अगं भोजन इत्यस्य लोटि हलः प्रः शानच्ङो । पा० ३ १ ८३ । इति शानज्जादेशः । पश्चादतो हेरिति हेर्लुक् । निघातः । प्रथमः । प्रथं प्रथ्यानि । प्रथमं प्रथंतेऽस्माद्वितीयादय इति । प्रथमश्च । उ० ५ ६८ । इत्यमच । चित्वादतोदात्तः । निपद्य । पदं विशरणग त्यवसादनेष्वित्यस्य ल्यपि रूपं । सदरप्रतेरिति पत्वं । नितोति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं ॥

घृतवतः पावक ते स्तोकाः श्रोतंति मेदसः ।

स्वधर्मन्देववीतये श्रेष्ठं नो धेहि वार्यं ॥ २ ॥

घृतऽवतः । पावक । ते । स्तोकाः । श्रोतंति । मेदसः ।

स्वऽधर्मन । देवऽवीतये । श्रेष्ठं । नः । धेहि । वार्यं ॥ २ ॥

पावक पापशोधकं हे अग्ने स्वधर्मन स्वायत्तधर्मके मागंऽस्मिन्त्यज्ञं ते तव भक्षणार्थं देववीतये यज्ञनीयं देवानां भक्षणार्थं च घृतवतो घृतोपता मेदसो मेदोरूपस्य हविषः स्तोका विदवः श्रोतंति । वरति । अथवा देववीतये देवस्य तव वीतये इति योजनीयं । तस्माद्वार्यं वरणीयं संभजनीयं श्रेष्ठमुत्तमं धनं नोऽस्मभ्यं धेहि । प्रयच्छ ॥ श्रोतंति । श्रुतिरं वरण इत्यस्य लटि रूपं । स्वधर्मन । स्वऽगभुता धर्माणां यम्यति बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । मुपा मुमुगिति सप्तम्या लुक् । देववीतये । देवानां वीतिः प्रीतिर्यस्या भक्षणक्रियाया सा देववीतिः । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । श्रेष्ठं । प्रशस्यगद्वादतिशायन इष्टन । प्रशस्यस्य श्र इति आदेशः । गुणः १ एकादेशस्वरः । धेहि । दधतिर्लोटि । वार्यं । वृद्ध संभक्तो । अहन्नोर्ध्वेति ण्यत । ईदवदेत्यादिनायु दात्तत्वं । एतिसुशासित्यादिना क्यप वृणोतेरेव न वृद्धः ॥

तुभ्यं स्तोका घृतश्रुतोऽग्रे विप्राय संत्य ।

ऋपिः श्रेष्ठः समिध्यसे यज्ञस्य प्राविता भव ॥३॥

तुभ्यं । स्तोकाः । घृतऽश्रुतः । अग्रे । विप्राय । संत्य ।

ऋपिः । श्रेष्ठः । सं । उध्यसे । यज्ञस्य । प्रऽअविता । भव ॥३॥

संत्य यष्टुभिः संभजनीय यज्ञा यष्टुभ्यः फलप्रद हे अग्रे विप्राय मेधाविने तुभ्यं त्वदर्थं घृतश्रुतः घृतश्रुतः
णयुक्ताः स्तोकाः संति । ऋपिरतीन्द्रियार्थदर्शी अत एव श्रेष्ठः सर्वातिशायी त्वं समिध्यसे । घृतयुक्तमदोषिदभिः
सम्यक् प्रजान्यसे । स त्वं यज्ञस्याग्नाभिः क्रियमाणस्य पशुयागस्य प्राविता प्रकपेण पालको भव ॥ तुभ्यं ।
युष्मच्छन्दस्य इयि तुभ्यमह्नी इयि । पा० ७ २. ९५ । इति तुभ्यादेशः । इन्द्रप्रथमयोरमिति इन्द्रमादेशः । इयि
चेत्यायुदात्तत्वं । संत्य । पणं समक्ता पणु दानि वा । क्तिचक्ता च गज्जायामिति क्तिच । न क्तिचि दीर्घश्चेति
दीर्घनलोपाभावः । संतो भवो भवे क्तेदसीति तत्र साधुरिति वा यत्प्रत्ययः । यस्येति लोपः । आसन्निघातः ।
त्यान्निघातः । इध्यसे । त्रिदधी दीप्ता । कर्मणि यक् । कित्वादनुनासिकलोपः । निघातः । प्राविता । अव
रजणादिषु । तुचि रूपं । समामस्वरः । भव । निघातः ॥

तुभ्यं श्रोतंत्यध्रिगो शचीवः स्तोकासो अग्रे मेदसो घृतस्य ।

कविशस्त्रो बृहता भानुनागा हव्या जुषस्व मेधिर ॥४॥

तुभ्यं । श्रोतंति । अध्रिगो इत्यध्रिऽगो । शचीऽवः । स्तोकासः । अग्रे । मेदसः । घृतस्य ।

कविऽगस्तः । बृहता । भानुना । आ । अगाः । हव्या । जुषस्व । मेधिर ॥४॥

अध्रिगो अप्रुतगमन मततगमनत्वभावः । अत एव शचीवः शक्तिमन् हे अग्रे तुभ्यं त्वदर्थं मेदसो मेदोरूपस्य
हविषो घृतस्य स्तोकासो विदवः श्रोतन्ति । स्वर्ति । तस्मात्कविशस्त्रः कविभिः कर्माभिर्ज्ञेहोवादिभिः स्तुतस्त्व
बृहता प्रभूतिन भानुना तेजसा सहितः मन आगाः । अस्मदीयं पशुयागमभ्यागच्छ । आगत्य च मेधिर प्रज्ञावन्नये
हव्या अस्माभिर्दीयमानानि वपादीनि हवीषि जुषस्व । मेवम् ॥ अध्रिगो । गमनं गोरिति गम् स्रूप
गतावित्यस्य भावः गमेडोरिति डोः । अप्रुता गार्थिनेत्यत्र गोस्त्रियोरूपमर्जनस्येति गोशब्दस्य ह्रस्वत्वं ।
प्रुतशब्दस्य घृषोदरादित्वात् ध्रिभावः । संवीधने संवृद्धौ च । पा० ७ ३. १०६ । इति गुणः । अपादादि-
त्यान्निघातः । शचीवः । सतृपो सतृवसो हरिति रुत्व । कविशस्त्रः । शन्सु स्तुतावित्यस्य निष्ठायामनुनासिकलोपः ।
यस्य विभाषितीटप्रतिपेधः । थाथघञ्क्ताजविकाणामित्यंतीदात्तत्वं । भानुना । भा दीप्ता । दामाभ्यां नुरिति
कर्तरि नृः । प्रत्ययस्वरः । अगाः । इणं गतावित्यस्य क्रादमे लुङ् इणो गति गादेशः । गतिस्थिति सिचो लोपः ।
निघातः । मेधिर । मेधाराध्यामिरर्गिरर्चा वक्तव्यावित्तीरन । आसन्निघातः ॥

आजिष्ठं ते मध्यतो मेद उद्धृतं प्र ते वयं ददामहे ।

श्रोतंति ते वसो स्तोका अधि त्वचि प्रति तान्देवशो विहि ॥५॥

आजिष्ठं । ते । मध्यतः । मेदः । उत्ऽभृतं । प्र । ते । वयं । ददामहे ।

श्रोतंति । ते । वसोऽडति । स्तोकाः । अधि । त्वचि । प्रति । तान् । देवऽशः । विहि ॥५॥

हे अग्रे आजिष्ठं अतिशयन सारयुक्त मेदो वपाख्य हविर्मध्यतः पशोर्मध्यभागात् त्वदर्थमुद्धृतमुद्धृत
मध्वर्यादयो वयमस्मिन्पशा ते तुभ्यं प्रददामहे । उद्धृतं तद्वपाख्य हविः प्रयत्नामः । वसो सर्वस्य जगतो वास
यितर्हं अग्रे त्वयधि वपायामुपरि ये स्तोका घृतमिथा विदवस्ते ते त्वदर्थं श्रोतन्ति । स्वर्ति । यद्वा ते तव
त्वयधि ज्वालाश्वशरीरस्योपरि श्रोतन्ति । तान् स्तोकान्देवशो देवेषु प्रति विहि । प्रत्येक विभजन्व ॥ मध्यतः ।

मध्येऽन्धात् पंचम्यास्तमिः । पा० ५ ४ ४४ १ । इति तमिः । प्रत्ययस्वरः । उज्जुतं । ह्रस्व हरणे । कर्मणि क्तः । ह्यहोर्मिः कंदसीति हकारस्य भकारः । गतिरनंतर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्व । ददामहे । दद दान इत्यस्य लटि ङित्वादात्मनपदं । अतो दीर्घो यतीति दीर्घः । निघातः । शीतति । श्रुतिर क्षरणे । पादादित्वा दनिघातः । अतर्लमावधानुकस्वरणानुदात्तत्वे कृत धातुस्वरः । त्वचि । तनु विस्तरः । तनोतिरनय वः । उ० २ ६३ । इति कर्तरि कर्मणि वा चिक । अकारनकारयोर्वकारादणः । तनोति तायति वा त्वक् । साविकाच इति विभक्तुरुदात्तत्वं । विहि । वी कातिगत्यादिष्वत्यस्य लोच्यदादित्वाच्चापी लुक् । ह्रस्वकादसः । निघातः । खिलं ॥ ॥ २१ ॥

अयं स इति पचर्च दशम सूक्त । अचयमनुक्रमणिका । अय स उपात्यानुप पुरीष्यस्योऽग्रिभ्य इति । अग्रिः कांशिको गाथी । पचर्चितिरूपा अग्रयो देवता । चतुर्थ्यनुप शिष्टास्त्रिष्टुमः ॥ प्रातरनुवाकाथिनग्रस्ययोरुक्त । सूक्तविनियोगः । अग्रिचयन इष्टकाप्रणयन पुरीष्यास इत्युपात्वचनीया । प्रपितः पुरीष्यचितयेऽन्वाहित्युपक्रम्य पुरीष्यासो अग्रय इति विरुपायु सप्रणवामांत भुजित । आ० ४ ८ ॥

अयं सो अग्रिर्यस्मिन्सोममिंद्रः सुतं दधे जठरं वावशानः ।

सहस्रिणं वाज्रमत्यं न सप्रिं समवान्सन्त्यसे जातवेदः ॥ १ ॥

अयं । सुः । अग्रिः । यस्मिन् । सोमं । इंद्रः । सुतं । दधे । जठरं । वावशानः ।

सहस्रिणं । वाज्रं । अत्यं । न । सप्रिं । समऽवान । मन । सत्यसे । जातऽवेदः ॥ १ ॥

गाथी ब्रूत । अयमुत्तरवद्यामाहृत्यधिकरणभुताहवनीयरूपतया दृश्यमानोऽग्रिः स तथाविधः खलु वावशानः सोम कामयमान इदो यस्मिन्नयो सुतमभिपवादिस्वकारोपेत सोम जठरं स्योदरं दधे दधार । तस्मात्तादृशमहिमोपेतः सोऽग्रिरिति पूर्वणान्वयः । किंच । हे जातवेदः सहस्रिण । सहस्र नानारूपता युद्धयो भजति स सहस्री । तमत्य विगवशादतनशील सप्रि न अग्रमिव वाज्र आर्ज्यापधिमोमाशनकप्रकार हविलं क्षणमस्र समवान भजिवान मन त्व सत्यसे । सोतुभिरस्माभिः सत्यमानो वर्तमे ॥ दधे । दधातेर्लिटि लिट्-स्तद्धयोरंगिरजति तप्रत्ययस्य णित्यादिणः । यदुत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । वावशानः । वश काता वित्यस्य यङनुक्ति दीर्घोऽङ्कित इत्यभ्यासस्य दीर्घः । अत्यथेन गानव । चित्स्वरः । समवान । पण समक्ता । क्रमाविडभावः । नलोपः । प्रत्ययस्वरः । सत्यसे । पुत्र सुतो । कर्मणि यक् । अकृतमावधानुकयोगिति दीर्घः । निघातः ॥

अग्ने यज्ञे दिवि वर्चः पृथिव्यां यदोपधीष्वप्स्वा यज्ञत्र ।

येनांतरिक्षमुर्वाततंथं त्वेपः स भानुरर्णवो नृचक्षाः ॥ २ ॥

अग्ने । यत् । ते । दिवि । वर्चः । पृथिव्यां । यत् । ओपधीषु । अपऽमु । आ । यज्ञत्र ।

येन । अंतरिक्षं । उरु । आऽततंथं । त्वेपः । सः । भानुः । अर्णवः । नृऽचक्षाः ॥ २ ॥

यज्ञत्र यज्ञनीय हे अग्ने दिवि दुर्लोकं यद्वर्च आदित्याप्य यस्मिन्तस्ते तवैव श्रोति । पृथिव्यामाहवनीयादिरूपतया वर्तमान यज्ञस्मत्त्वदीयमेव । प्रसिद्धं तेजोऽभिधाय गृहं श्रोतिरभिधत्ते । यदोपधीष्वप्स्विति । ओपधीष्वर्णप्रभृतिषु कष्टिषु यज्ञत्रः । यथा । ओपधीषु वनस्पत्यादिषु भामास्य यज्ञजोऽप्युज्जिषु यदोर्वास्यं तेजस्मत्सर्व आ सर्वत्र वर्तमान तेजस्मावकमेव । किंच येन वायुरूपेण तेजमातरिक्षमाकाशमुर्वाततंथं आतिनिध विस्तीर्ण कृतवानमि । त्वेपो दीप्तिमान अत एव भानुर्भाममानो भुवना नृणा साक्षितया द्रष्टार्णवः समुद्रवन्महान । स तादृशस्त्वमतस्मिन्तस्मिन्तिथिः पूर्वणान्वयः । नृक्षार्थं वाज्रमनयकं । अग्ने यज्ञे दिवि वर्च इत्यादित्यो वा अस्य दिवि वर्चः पृथिव्यामित्ययमग्रिः पृथिव्या यदोपधीष्वप्स्वा यज्ञत्रेति य एषोपधीषु चाप्सु चापिस्तमेतदाह येनातरिक्षमुर्वाततंथं वायुः स त्वेपः स भानुरर्णवो भुवना इति महात्म

भानुरणो नृचन इत्येतत् । शत० ब्रा० १. १. २३ । इति ॥ पृथिव्यां । उदात्तयणो ह्यपूर्वादिति विभक्तेश्चदात्तत्वं ।
 ओषधीषु । ओषधीषु विभक्तावप्रथमायामिति दीर्घत्वं । अप् । साविकाच इति विभक्तेश्चदात्तत्वं । आप्ततंथ ।
 तनु विस्तार इत्यस्य लिटि यत्नि वभुयाततंथ जगृभ्म ववर्थेति निपातनादिङ्त्वान्ध्यासलोपा न भवति । लितीति
 प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अर्णवः । अर्णास्यस्मिन्वतीति मनुवर्थे वप्रकरणेऽन्येभ्योऽपि
 दृश्यत इति वप्रत्ययः । अर्णसः सलोपश्चेति सलोपः । प्रत्ययस्वरः । नृचनः । चङिङ् व्यक्तायां वाचि । अभि-
 व्यक्तावाच्यय धातुरन्वामिभ्यक्तिमात्रे वर्तते । चनेर्वहलं शिञ्चत्यमुन । छद्दत्तरपदप्रकृतस्वरः ॥

अग्ने दिवो अर्णमच्छा जिगास्यच्छा देवाँ ऊचिषे धिष्ण्या ये ।

या रोचने परस्तात्सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठंत आपः ॥३॥

अग्ने दिवः । अर्णे । अच्छ । जिगासि । अच्छ । देवान । ऊचिषे । धिष्ण्याः । ये ।

याः । रोचने । परस्तात् । सूर्यस्य । याः । च । अवस्तात् । उपऽतिष्ठन्ते । आपः ॥३॥

हे अग्ने त्व दिवोऽर्णं लोके वर्तमानमर्णोऽभ्योऽन्नाभिलक्ष्य जिगासि । धूमद्वारा प्राप्नोषि । किंच । धि-
 ष्ण्याः । धियं वृज्जुपहितं देहमुण्युणीकुर्वतीति धिष्ण्याः प्राणाभिमानिनो देवाः । तान्प्राणाख्यान्देवान्छानुक्क-
 मेणोचिषे । समवेतान्करोषि । समवेता भवन्त्युक्तवानसीत्यर्थः । सूर्यस्य सूर्यलोकरः परस्तादुपरि रोचने । रोचनो
 नामाय लोको यत्रापि ज्योतिस्तपति । तस्मिन्भासमानं रोचनाख्यं लोके या आपो विद्यन्ते अवस्तात्सूर्यलो-
 कादधस्तादंतरिक्षलोके याश्चाप उपतिष्ठन्ते वर्तन्ते ता उभयोरपस्य प्ररयसि । उक्तार्थं वाजसनेयिभिः स्पष्ट-
 मभिहितः । आपो वा अस्य दिवोऽर्णस्ता एष धूमनाक्त्यच्छा देवाँ ऊचिषे धिष्ण्या य इति प्राणा वै देवा
 धिष्ण्यास्तं हि सर्वा धिय इष्णन्ति या रोचने परस्तात्सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठन्त आप इति रोचनो ह नामिष
 लोको यत्रैव एतत्तपति तद्याद्यन्ते परणापो याश्चावरणं ता एतदाह । शत० ब्रा० १. १. २४ । इति । ता उभयो
 रपस्य प्ररयसीति ॥ अर्ण । च गतावित्यस्माददके नृट् चत्यमुनुडागमथ । अर्थं प्रार्थ्यं तत्पिपासुभिरित्यर्थः ।
 मकारलोपश्चादसः । निच्चादायुदात्तः । जिगासि । गा स्तुति च कदमीत्ययं धातुश्चकाराद्भमने वर्तमानो
 जुहोत्यादिः । वहल कदमीत्यभ्यासस्यत्वं । निघातः । ऊचिषे । वृत्र व्यक्तायां वाचीत्येतस्य लिटि आर्धधातु
 कत्वाद्ब्रूवो षचिः । पा० २. ४. ५३ । इति षच्चादेशः । असंयोगाद्भिट् किदिति किङ्ङवावाङ्चिस्वपीत्यादिना संप्र-
 सारणं । अभ्यासस्य लिट्यभ्यासस्योभयपामिति संप्रसारणं । आर्धधातुक इट् । निघातः । धिष्ण्याः । उप ज्ञप
 दाहि । धिय उष्णतीति मानमिधर्णमिपणमितंङ्ङाङ्गुचपानिल्वलपल्वलधिष्ण्यान्वा इति निपातनात् यदुडा-
 गमधात्यादिलोपोपपदङ्ङवादयः सर्वे मिदा भवन्ति । निच्चादायुदात्तः । अवस्तात् । अवरशब्दात् दिक्कङ्क्षेभ्यः
 सप्तमीपञ्चमीत्यादिना अस्तातिः । तस्मिन्विभापावरस्य । पा० ५. ३. ४१ । इत्यवादेशः । प्रत्ययस्वरः । उपतिष्ठन्ते ।
 षा गतिनिवृत्ता । उपपूर्वात्तिष्ठन्तेरकर्मकाच्च । पा० १. ३. २६ । इत्यात्मनेपदं । यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥

पुरीषांसो अग्रयः प्रावणेभिः सजोषंसः ।

जुपताँ यज्ञमद्भुतोऽनमीवा उपो महीः ॥४॥

पुरीषांसः । अग्रयः । प्रावणेभिः । सजोषंसः ।

जुपताँ । यज्ञं । अद्भुतः । अनमीवाः । उपः । महीः ॥४॥

पुरीषांसः सिकतासंमिश्रा अपर्याश्रिता अग्रयः प्रावणेभिर्मृत्युवननसाधनभूतिरभ्यादिभिः सहिताः सजोषंसः
 परस्परसंगताः संतो यज्ञमस्माभिः क्रियमाणमप्रियनपूर्वकमिमं सोमयागं जुपताँ । सेवताँ । किंच । अद्भुतो
 ऽद्भोर्गधारे युयमनमीवा रोगादिवर्जिता महीर्महत्य इप ऊर्जो रोगादिरहितान्यन्नान्यस्मभ्यं प्रयुक्ताँ ॥ पुरी-
 षांसः । पृ पालनपुरणयोः । ईषन्नित्यनुवृत्तां शृपृभ्यां कित । उ० ४. २. १ । इतीषन्नत्ययः किञ्च । कित्वाद्भुते प्रतिषिद्ध
 चदोऽभ्युपस्थित्युत् । रपरः । पृणाति पुर्यते इति पुरीषं । पुरीषं पृणातेः पुरयतेषां । नि० २. २२ । इति यास्कः ।

तदहंतीति पुरीषाः । कंदमि चेति यप्रत्ययः । यचि भमिति भमञ्जायां यस्येति लोपः । प्रत्ययम्बरः । प्रावणं
भिः । वन पण संभक्तावित्यस्मात्पुंसि संज्ञाया घः प्रायेणिति करणे घप्रत्ययः । प्रकपेण वन्यते सभज्यते सपिथ्यते
मुदेभिरिति प्रावणानि खनित्राणि । प्रनिरतः । पा० ८. ४. ५. इत्यादिना णत्वं । वनं समासः । पा० ६. २. १५८ ।
इत्यंतोदात्तत्वं । छद्च्छरपदप्रकृतिम्बरः । यद्वा । प्रङ् गती । प्रवति गच्छति मृत्युवनन प्रतीति चलनशब्दार्था
दकर्मकायुच । पा० ३. २. १४८ । इति युच । चित्प्रत्ययः । पूर्वस्मिन्पक्षेऽवयवाभावप्रकादस इति वक्तव्यः । जुषता ।
जुषी प्रीतिमिवनयोरित्यस्य लोटि रूपः । पादादित्वादनघातः । महीः । महच्छब्दादुगितश्चेति डीपः । तका
रलोपप्रकादसः । प्रत्ययम्बरेणांतोदात्तः ॥

उक्तामग्ने पुरुदंसं मनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विजावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ५ ॥

इक्तां । अग्ने । पुरुदंसं । मनिं । गोः । शश्वत्तमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सृनुः । तनयः । विजाऽया । अग्ने । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ५ ॥

एषा ऋक् पूर्वमेव व्याख्याता ॥ ॥ २२ ॥

निर्मथितः सुधित इति पचर्चमेकादश मुक्तः । अवानुक्रमणिका । निर्मथितो देवश्रवा देववातस्य भारती
तृतीया सतीवृहतीति । भरतस्य पुत्री देवश्रवा देववातश्चतुर्भावस्य ऋषी । तृतीया सतीवृहती । शिष्टास्मिन्पुनः ।
अप्रिदेवता । आ होतित्यादिमुक्तदशकस्योक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाश्चिनगस्ययोः । इत्यामप इत्यस्या वि
नियोगोऽसहस्रदुपदिष्टः ॥

निर्मथितः सुधित आ मधस्य युवा कविर्ध्वरस्य प्रणेता ।

जूर्यत्स्वमिरजरो वनेष्वचा दधे अमृतं जातवेदाः ॥ १ ॥

निःसंथितः । सुऽधितः । आ । मधऽस्य । युवा । कविः । अध्वरस्य । प्रऽनेता ।

जूर्यत्सु । अग्निः । अजरः । वनेषु । अच । दधे । अमृतं । जातऽवेदाः ॥ १ ॥

भारतावृषी स्तोत्रं कृषति । योऽग्निर्निर्मथितोऽग्निष्टोत्रादिकर्मस्वरणोर्नतरा मथितः मन मधस्य यजमा
नगृहे सुधितो गार्हपत्यादिषु विषु कुंडेषु मुष्टु निहितः निधाय च काष्ठप्रक्षेपण प्रज्जान्यमानो युवा प्रवृद्धः अत
एवाध्वरस्य ज्योतिष्टोमादः प्रणेता प्रकपेणानिता निर्वाहको नेतृत्वादेव कविः क्रातदर्शी । तथाविधो जातवेदाः
सर्वविषयाभिज्ञानवान् सोऽग्निर्वनेषु महारण्येषु जूर्यत्सु दावाग्निमवधाजूर्यमाणेषु जरा नाश प्राप्नुवन्नापि
स्वयमजरौ जरारहितः प्रत्युत दीप्यमानः मन अत्र एव स्मृति कृषाणेषु यजमानेष्वमृतं चयनरहितं प्रभुतमन्न
सादधे । निदधाति ॥ सुधितः । दधातः कर्मणि निष्ठाया सुधितवमुधितनेमधितत्वादिना निपातनादि इत्या
देशः । गतिरनंतर इति गतेः प्रकृतिम्बरत्व । जूर्यत्सु । जूरी घृरी हिमावयोद्धान्योः । यत्यथेन शतृप्रत्ययः ।
दिवादित्वाक्त्यन । नित्वादायुदात्तः । अजरः । जू वयोद्धानावित्यस्माद्भाव ऋदोरवित्यप्रत्ययः । गुणः । नजो
जरमरमिचमृता इत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । दधे । दधातिवेतमाने निटि रूपः । जातवेदाः । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य
क्त अनसनवनना सन्मलोर्निर्वाकारः । बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिम्बरत्व ॥

अमंथिष्टां भारता रेवदग्निं देवश्रवा देववातः सुदक्षी ।

अग्ने वि पश्य बृहताभि रायेषां नो नेता भवतादनु द्युन ॥ २ ॥

अमंथिष्टां । भारता । रेवत् । अग्निं । देवऽश्रवाः । देवऽवातः । सुदक्षी ।

अग्ने । वि । पश्य । बृहता । अग्नि । राया । इषां । नः । नेता । भवतात् । अनु । द्युन ॥ २ ॥

हे अग्ने भारता भारता भरतस्य पुत्रा देवश्रवा देववातश्चक्षुर्भा सुदर्शनोभनसामर्थ्योपेतं रेवत रथिमंत-
मग्निमंगनादिगुणोपेत त्वाममर्षिष्ये । अग्निष्टोमादिकर्मप्राप्त्यर्थमनूनुदता । मर्थनन त्वामुत्पादितवतावित्यर्थः ।
तादृशस्य वृहता प्रभुतेन राधा धनेन सहितः सन अभि अभिमुक्तो भुत्वा वि पश्य । अस्मान्निर्गपिणानुग्रहदृष्ट्या
वीक्ष्य । किंच । अनु दून । युगद्धोऽहर्वाची वस्त्रोद्युतिरिति तन्नाममु पाठात । दूननु संवेपु दिवमपु नोऽस्माक-
मिषामज्ञाना नेता अनिता भवतात । भव ॥ अमर्षिष्ये । मन्थ धिलोडन इत्यस्माद्धिडि मिच । वदन्नजहन्त-
स्याचः । पा० ७ ० ३ । इति वृद्धी प्राप्ताया नेटीति प्रतिषेधः । तथ्यग्निमिषामित्यादिना तस्मात्मादेशः ।
पादादित्वादनिघातः । अटस्वरः । भारता । भरतस्यापत्यमित्यर्थ उत्पादित्वादत्र । तदितेष्वचामादेरित्यादि-
वृद्धिः । त्रित्स्वरः । रेवत । रथिशब्दाश्चतुषः । वत्सोदात्तत्वमंप्रसारणपरपूर्वत्वगुणमुक्तीपाः । देवश्रवाः । श्रु
श्रवणे । अमुन्नति कर्मण्यमुन । देवः श्रूयते षम्यायतेऽस्मादिति देवश्रवा ऋषिः । ऋद्धत्तरपदप्रकृतित्स्वरत्वे प्राप्ति
गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतित्स्वरत्वे चित्याणादिकमुच्चात्पूर्वपदस्वरः । देववातः । वा गतिगधनयोः । अस्मा-
त्कर्मणि क्तः । देवर्षिष्यमाणतया प्राप्तो देववात ऋषिः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतित्स्वरः । दून । यु
अभिगमनं दूत दीप्ता वा । दिक्ष्वत्यनुवृत्ता द्यूभ्यां चिति भोजमूत्रेण दुप्रत्ययो डिञ् । दूतेरशूदादयश्च । उ० ५. ०९ ।
इति दुप्रत्ययः । अभिगच्छत्यस्मिन् स्वं स्वमभिमंतं देशं प्राणिन इति द्योतितं किरणसंबन्धादिति वा वृद्धि
वमः । प्रथमयोरिति सर्वर्णदीर्घः । तस्माच्छसो नः पुंसि । पा० ६. १. १०३ । इति सकारस्य नकारः । एकादेशस्वरः ॥

दश क्षिपः पूर्यं सीमजीजनन्सुजातं मातृषु प्रियं ।

अग्निं स्तुहि देववातं देवश्रवो यो जनानामसंज्ञी ॥३॥

दश । क्षिपः । पूर्यं । सीं । अजीजनन । सुऽजातं । मातृषु । प्रियं ।

अग्निं । स्तुहि । देवऽवातं । देवऽश्रवः । यः । जनानां । असंज्ञी ॥३॥

हे अग्ने देववातस्य क्षिपः । क्षिप्यते कर्मकरणार्थमिति क्षिपोऽग्नयः । ताश्च दश । बाह्वयस्य मथनसा-
धनत्वेन तवत्या अग्नयो दशमेत्याकाः । तादृश्योऽग्नयः पूर्यं पुरातन सीमेन त्वामजीजनन । उदपीपदन ।
हे देवश्रवो मातृषु मातृभुतारण्योः मुजातं मुष्टपन्न अत एव प्रियं कमनीय देववातं देववातेन मथितमेनमपि
स्तुहि । योऽग्निर्जनानां मातृणां यजमानानां वशी वशवर्ती कर्मणा स्यातत्र्येण प्रवर्तकोऽसत भवति तं स्तुहीति
पूर्वेणान्वयः ॥ दश । दग्ध दग्धि । कनिष्ठित्यनुवृत्ता नृदशोर्गुणश्चेति कनिन । निम्स्वरः । क्षिपः । क्षिप प्रेरणे ।
आणादिकः कर्मणि कृप । क्षिप्यते प्रयति कर्मस्विति क्षिपोऽग्नयः । धातुस्वरः । अजीजनन । जनी प्रादुर्भावि ।
हेतुमण्यतस्य लुङि चङ्द्विवचनमन्वद्वावाभ्यामित्यदीर्घाः । निघातः । स्तुहि । पूज स्तुतावित्यस्य लोटि रूपं ।
अदादित्वाच्चापो लुक् । निघातः । देववात । देववातेन निर्वृत्तमित्यर्थे तेन निर्वृत्त । पा० ४. २. ६८ । इत्यण ।
प्रत्ययस्वरः । असत । अस भवि । अस्य लिट्यडागमः । यद्वृत्तयोगादनघातः ॥

नि त्वा दधे वर आ पृथिव्या इच्छायास्पदे मुदिनत्वे अह्नां ।

दृषद्वत्यां मानुष आपयायां सरस्वत्यां रेवदग्ने दिदीहि ॥४॥

नि । त्वा । दधे । वर । आ । पृथिव्याः । इच्छायाः । पदे । मुदिनत्वे । अह्नां ।

दृषत्ऽवेत्यां । मानुषे । आपयायां । सरस्वत्यां । रेवत् । अग्ने । दिदीहि ॥४॥

हे अग्ने इच्छाया गोरूपधारिण्याः पृथिव्या भूमेर्वरे वरिष्ठ पद उत्तरवेद्या अह्नां मुदिनत्वे यजनीयदिवसानां
गोभनदिनत्वार्थः । धेपु दिनंष्विन्द्रादयो वरीयामो देवा इज्यते तानि मुदिनानि । तदर्थं त्वा त्वामा निदधे ।
आ समतान्नदधामि । उत्तमानि स्थानानि दर्शयति । दृषद्वत्यां । दृषद्वती नाम काचिन्नदी तस्यां । मानुषे
मनुष्यसंचारविषये तीरे । आपयायां । आपया नाम काचिन्नदी तस्यां । सरस्वत्यां नद्यां । एतेषु स्थानेषु त्वं
रेवत् धनयुक्त यथा भवति तथा दिदीहि । दीप्यस्व । महर्षयः सरस्वतीतीरे खलु यज्ञादिकर्माण्युत्कर्षुः । तथा
च ब्राह्मणं । ऋषयो वै सरस्वत्यां सत्रमासत । ऐ० ब्रा० २. १९. । इति ॥ दधे । दधातिर्नियुक्तमैकवचने रूपं । वरे ।

पुत्रं वरणे । यहवृद्धनिश्चिगमश्चैत्यप । पित्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । दृषत्त्वा । दृ विदारणे । दृणतिः पृष-
स्वस्य । उ० १. १३०. । इत्यादिना पुगागमो धातोर्ह्रस्वश्च । दृषद उपला यस्य संतीति मनुष । इय इति तस्य
वत्त्वं । स्वरविधां व्यंजनमवित्यमानवदित्यस्याः परिभाषाया अवाश्रयणाभावात्तुप उदात्तताभावः । अदिप्र-
त्ययस्वरः । सरस्वत्या । सर. गदोऽमुनतत्वादाद्युदात्तः । तदस्यास्तीति मनुष । अदुपधत्वात्तस्य वत्त्वं । उगि
त्वात् ङीप । दिदीहि । दिवु कीडादावित्यस्य यङ्लुकि रूप ॥

उक्तामग्रे पुरुदंसं सनिं गोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।

स्यान्नः सृनुस्तनयो विज्ञावाग्ने सा ते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥५॥

उक्ता । अग्रे । पुरुदंसं । सनिं । गोः । शश्वत्तमं । हवमानाय । साध ।

स्यात् । नः । सृनुः । तनयः । विज्ञाऽवा । अग्रे । सा । ते । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥५॥

आख्यातियमित्युपलब्धता ॥ ॥ ३३ ॥

अग्ने सहस्रं पंचर्चं द्वादशं मुक्तं । अवानुकर्मणिका । अग्ने सहस्रं गायत्रमायानुष्टुति । ऋषिर्गाथिनो
विश्यामिवः । अग्निर्देवता । आयानुष्टुप गिष्टा गायत्र्यः ॥ मुक्तविनियोगो लिंगिकः ॥ प्रातरनुवाक आश्विनग्रस्त्र
च प्रथमार्चनस्य मुक्तस्य विनियोगः । अर्थात्तस्या इति गंडे सूचित । अय इति चतस्रः । आ० ४. १३ । इति ॥
अभ्युदयष्टावर्षदातुरनुवाक्याग्ने दा दागुप इत्येषा । अथाप्येय इति खंडे सूचित । अग्ने दा दागुप रयि स यता
विप्र एषा । आ० ३. १३ । इति ॥

अग्ने सहस्व पृतना अभिमातीरपांस्य । दुष्टरस्तरन्त्रातीर्वचो धा यज्ञवाहसे ॥१॥

अग्ने । सहस्व । पृतनाः । अभिऽमातीः । अप । अस्य । दुस्तरः । तरन । अरातीः ।

वचः । धाः । यज्ञऽवाहसे ॥१॥

विश्यामिवः स्तीति । हे अग्ने पृतना अभियोक्ताः मनाः सहस्र । अभिभव । अभिमातीरभिमानिनः
कर्मविघ्नकारिणः शत्रुन अपांस्य । अपनुद । किंच दुष्टरा न केनापि तरितुं शक्यः अत एव अरातीररातीन
शत्रुन तरन स्वतंत्रमा तिरस्कुर्वन् यज्ञवाहसे यज्ञनिर्वाहकाय यज्ञमानाय वचो धाः । अज्ञ धिहि । कुरु ॥
सहस्र । पञ्च मर्षण इत्यस्य लोटि रूपं । आमचित्त्याविश्रमानत्वेन पादादित्यादनिघातः । अभिमातीः । माङ्
मनि । मानं मातिः । भावि क्तिन । अस्य लुक्प्रकरणत्वादीत्येव न भवतः । अभितो मान येषा त इति बहुव्रीहौ
पुर्वपदप्रकृतिभ्रंशः । अस्य । अमु क्षेपण । दिवादिः । लोटि रूप । दुष्टरः । तृ प्रवनतरणयोः । अस्मात्कृष्णार्थं
खल । मुषामादित्यादिसर्जनीयस्य सकारस्य पत्व । नितस्वरः । तरन । तरतेः शतरि रूप । अदुपदेशाद्वसार्च
धातुकस्वरण शत्रुनदात्तत्वं कृतं धातुस्वरः । धाः । दधातिऽकंदमि लुङि रूप । निघातः ॥

अग्ने उक्ता समिध्यसे वीतिहोचो अमर्त्यः । जुपस्व मू नो अध्वरं ॥२॥

अग्ने । उक्ता । सं । उध्यसे । वीतिऽहोचः । अमर्त्यः । जुपस्व । मू । नः । अध्वरं ॥२॥

हे अग्ने वीतिहोचः । वीतिः प्रीतिविषय होचमप्रहोचादिकं यस्यामी वीतिहोचः । यज्ञेषु प्रीतिमानि
त्यर्थः । अमर्त्यो मरणधर्मरहितस्त्वमिच्छायासी इत्यायामुत्तरवर्थां समिध्यसे । आत्माहतिप्रत्येयण मस्यैक प्रज्या
न्यसे । तादृशस्त्वं नोऽस्माकमध्वरमिम यज्ञ मू मुपु जुपस्व । आहतिस्तीकरणेन भवत्य ॥ वीतिहोचः । वी
कात्यादिपु । अस्मात्कर्मणि मन्त्रे वृषपपंचत्यादिना क्तिमुदात्तः । बहुव्रीहौ पुर्वपदप्रकृतिभ्रंशः । जुपस्व । जुपते
लोटि रूपं । शस्वरः । मू । निपातस्य चिति संहितायां दीर्घः ॥

अग्ने द्युन्नेन जागृवे सहसः सृनवाहुत । एदं वहिः संतो मम ॥३॥

अग्ने । द्युन्नेन । जागृवे । सहसः । सृनो इति । आऽहुत । आऽइदं । वहिः । मद् । मम ॥३॥

अग्निः । मनोति । वीर्याणि । विद्वान् । मनोति । वाजं । अमृताय । भूपेन ।
सः । नः । देवान् । आ । इह । वह । पुरुषो इति पुरुऽष्टो ॥ २ ॥

विद्वान् कर्माभिज्ञो योऽपिर्वीर्याणि पशुपुत्रादिसंपदृषाणि सामर्थ्यानि मनोति यज्ञमानाय ददाति यथार्थभूषणं स्वतजसा सर्वं जगद्भूषयन् अलंकुर्वन्नमृताय मरणधर्मरहिताय द्रादिदेवाय वाजं हविर्लक्षणमन्नं मनोति प्रयच्छति पुरुषो पुरोडाशादिवहविधानोपेतं हे अग्ने स तादृशस्त्व नोऽस्माकं सर्वाधिनीहास्मिन्ने देवान्यजनीयान्देवानावह । आह्वय ॥ मनोति । पशु दाने । तनादित्वादप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । पादादित्वा दनिघातः । भूपेन । भूप अलंकारः । अतर्भावितण्यर्थः । शतुर्लसार्वाधातुकस्वरणानुदात्तत्वे धातुस्वरः शिथिलः । वह । वहर्लोपि रूपं । पुरुषो । पुरवः बुधोऽज्ञानि यस्मिन् पुरुषुः । अत्यलोपश्चादसः । मवृद्धी चिति गुणः ॥

अग्निद्यावापृथिवी विश्वजन्ये आ भाति देवी अमृते अमरः । स्यान्वाजैः पुरुषंदो
नमोभिः ॥ ३ ॥

अग्निः । द्यावापृथिवी इति । विश्वजन्ये इति विश्वऽजन्ये । आ । भाति । देवी इति ।
अमृते इति । अमरः । स्यान् । वाजैः । पुरुऽचंद्रः । नमःऽभिः ॥ ३ ॥

अमृतोऽमृतः सर्वज्ञः ज्ञयन् ईशानः सर्वस्य जगतः अत एव पुरुषद्रः पुरुषद्रो वह्निरिहर्णोपेतः । यद्वा वह्नीतिस्वरूपः । वाजिर्बलिनमोभिरग्नौ सहितः सोऽपि विश्वजन्ये विश्वस्य जनयित्री । यद्वा विश्वं जन्यमुत्पास्य याभ्यां त । देवी द्योतमानं अमृतं मरणधर्मरहितं द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावाभाति । आ समतात्प्रकाशयति ॥ द्यावापृथिवी । दिवःशब्दस्य दिवो यावति यावादेश आनुदात्तः । पृथिवीशब्दो दीपतत्वेनातोदात्तः । देव तादृक् चेत्युभयोः प्रकृतिस्वरत्व । विश्वजन्ये । वह्नीति विश्वं मज्जायामिति पुर्वपदातोदात्तः । तत्पुरुषं तु स्वरश्चितनीयः । आ भाति । भा दीप्ता । अतर्भावितण्यर्थः । ज्ञयन् । ज्ञि ण्ययं । शतुर्लसार्वाधातुकस्वरणानु दात्तत्वे धातुस्वरः । पुरुषद्रः । इत्याद्यद्रोत्तरपदं मव इति मुडागमः । सुत्वेन शकारः । उत्तरपदातोदात्त प्रकरणं त्रिचक्रादीनां कदस्युपसंख्यानमित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । यद्वा समामस्यतोदात्तत्वं ॥

अग्नं इंद्रं द्यावापृथिवी दुरोणे सुतावतो यज्ञमिहोप यातं ।

अमर्धता सोमपेयाय देवा ॥ ४ ॥

अग्ने । इंद्रः । च । द्यावपुः । दुरोणे । सुतऽवतः । यज्ञं । इह । उप । यातं ।

अमर्धता । सोमऽपेयाय । देवा ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्वमिन्द्रश्चोर्भा देवा देवा युवामर्धता अनागमनेन यज्ञहिमामकुर्वतो मती सुतवतः सोमाभिषव कुर्वतो द्यावपु इतिर्देवतवतो यज्ञमानस्यह दुरोणे गृहं क्रियमाणमिमं यज्ञमभिलष्य सोमपेयाय सोमपा भार्यमुप यातं । उप समीप आगच्छत ॥ यातं । या प्रापण इत्यस्य लोटि रूपं । निघातः । अमर्धता । मृध हिंसायामित्यस्य शतरि रूपं । नत्रा समासः । मुपो डादेशः । तत्पुरुषं नजस्वरः । सोमपेयाय । पा पाने । अचो यदिति यत् । इत्यतीतोकारादेशः । आर्धधातुकलक्षणा गुणः । ऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

अग्ने अपां समिध्यसे दुरोणे नित्यः सूनो सहसो जातवेदः ।

सधस्थानि मह्यमान ऊती ॥ ५ ॥

अग्ने । अपां । सं । इध्यसे । दुरोणे । नित्यः । सूनो इति । सहसः । जातऽवेदः ।

सधऽस्थानि । मह्यमानः । ऊती ॥ ५ ॥

महसः मुनो बलस्य पुत्र जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने नित्योऽविनाशो ऊती ऊत्या रक्षणेन सधस्थानि प्राणिनां निवासभूतां लोकां महयमानः परिचरस्त्वमपां दुरोणेऽपां स्थानिऽतरिक्षे समिधं मे । सम्यग्दीप्यसे ॥ दुरोणे । अत्र रक्षण इत्यस्मादाणादिको नक्षप्रत्ययः । ज्वरत्वरत्यादिना ऊट् । गुणः । दुरोण इति गृहनाम दुरवा भवति । नि० ४ प । इति यास्कः । प्रत्ययस्वरः । महयमानः । मह पुजायां । व्यत्ययेन शानच । शानचो लमावधातुक्स्वरणानुदात्तत्वे णिच्स्वरः । ऊती । अत्र रक्षणादिषु । ऊतियूतिजृतीत्यादिना निपातनादतोदात्तः । मुपां मुनूर्गति तृतीयायाः सवर्गदीर्घः ॥ २५ ॥

वैश्वानरं मनसति नवर्चं चतुर्दशं मृक्तं । तत्रानृक्मणिका । वैश्वानरं नव तृचां वैश्वानरीयमारुती जागती वृच आत्मस्मृतिर्वा पुर्वात्मगीतायोपाध्यायस्मृतिरिति । वैश्वानरं मनसत्याद्यां तृचां जागती । प्रथमस्य वैश्वानरीऽग्निर्देवता द्वितीयस्य मरुतः । सप्तम्याद्यास्मिन्स्विष्टभुः । अग्निरस्मीति वृचस्याग्निः पर ब्रह्म वा देवता । नवस्यासु विश्वामिचोपाध्यायस्य मृक्तत्वात् एव देवता । सप्तमीवर्जितस्य मृक्तस्य विश्वामिच ऋषिः । सप्तम्या ब्रह्मवाक्यत्वाद्यस्य वाक्यं स ऋषिरिति न्यायेन ब्रह्म ऋषिः ॥ वैश्वानरं मनसत्यायस्मृच आभिप्रविके चतुर्थेऽहनि आप्रिमारुते वैश्वानरीयनिविदानी विनियुक्तः । तृतीयस्येति खंडे सूचितं । वैश्वानरं मनसति तिस्रः । आ० १. १ । इति ॥ अयमेव तृचो बृहस्पतिर्नवऽप्राप्रिमारुते वैश्वानरीयनिविदानीयः । प्र यतु वाजा इति द्वितीयतृचो बृहस्पतिर्नवः मारुतनिविदानीयः । उभयमप्युगमनःसोमनेति खंडे सूचितं । वैश्वानरं मनसाग्निं निचाय्य प्र यतु वाजामविषीभिरपयः । आ० ९ प । इति ॥ अग्निचर्येन संचिताग्न्यनुगमनेऽग्निरस्मीत्येषा । अथाग्निं संचितमनुगीतमनुगमेदित्युपक्रम्य सूचितं । अग्निरस्मि जन्मना जातवेदा इति विमध्यमया वाचा । आ० ४ = । इति ॥

वैश्वानरं मनसाग्निं निचाय्या हविष्मंतो अनुपत्यं स्वर्विदं ।

मुदानुं देवं रथिरं वसूयवो गीर्भी रणं कुशिकासो हवामहे ॥ १ ॥

वैश्वानरं मनसा । अग्निं । निऽचाय्यं । हविष्मंतः । अनुऽसत्यं । स्वऽविदं ।

मुऽदानुं । देवं । रथिरं । वसूऽयवः । गीऽभिः । रणं । कुशिकासः । हवामहे ॥ १ ॥

विश्वामिचः साति । हे अग्ने हविष्मन्तः । संभूतविविक्ता वसूयवो धनमात्मन इच्छंतः कुशिकासः कुशिकगोत्रोत्पन्ना वयं विश्वानर । विश्वानरा अग्निप्रणयनादिक्रियाया नेतारो यस्यात विश्वानरीऽग्निः । तस्य संबंधी वैश्वानरः । अपत्यामिति यावत् । यद्वा विश्वानर एव विश्वानरः । तदितोऽनन्यार्थो राजसवायसादिवत् । तमनुपत्यं सत्यनानुगतं कर्मानुरूपफलप्रदाने सत्यप्रतिज्ञं स्वर्विदं स्वर्गादिलक्षणफलस्य ज्ञातार अत एव मुदानुं मुपु फलस्य दातार रथिर रथवत् अत एव रण यज्ञान्गच्छंतं देवं द्योतमानं तमिममग्निं मनसा निचाय्य अतःकरणेनैवविधगुणविशिष्टस्त्वमिति ज्ञात्वा गीर्भीः स्मृतिलक्षणाभिर्वाग्भिर्हवामहे । इह कर्मणि त्वामाह्वयामः ॥ वैश्वानरं । नरं संज्ञायामिति पूर्वपदस्य दीर्घत्व । विश्वानरस्येदमित्यर्थं तस्येदमित्यण । प्रत्ययस्वरः । निचाय्य । चातु पुजानिशामनयोरित्यस्य ल्यपि रूप । नित्स्वरः । अनुपत्यं । अनुगतं सत्येन । अवादयः कृष्टार्थं तृतीययति समासः । मुपामादित्वात्पत्वं । निरुदकादित्वादतोदात्तत्वं । मुदानुं । इडाच्च दाने । दाभाभ्या नृरिति कर्तरि नृप्रत्ययः । परादिऽष्टेदमि बहलमित्युत्तरपदायुदात्तत्वं । रथिरं । रथगव्दा ल्यतुर्वर्थं मेधारथाभ्यामिरनिरचो वक्तव्यावितीरच । चित्स्वरः । वसूयवः । वस्वात्मन इच्छंत इति मुप आत्मनः क्यच । अरुत्सार्वाधातुकयोरिति दीर्घः । वक्तव्यदसीत्युप्रत्ययः । अतो लोपः । प्रत्ययस्वरः । रणं । रविर्गत्यर्थः । रणवति यज्ञान्गच्छतीति रणवः । पचाद्यजंतः । चित्स्वरः । कुशिकासः । कुशिकगव्दात्रोचमित्यर्थे विदादित्वाच्च । तस्य बह्वपु यत्रञोश्च । पा० २ ४ ६४ । इति लुक् । हवामहे । हवतेवैङ्गलं कृदसीति संप्रसारण । निपातः ॥

तं शुभ्रमग्निमवसे हवामहे वैश्वानरं सातरिश्वानमुक्थ्यं ।

• बृहस्पतिं मनुषो देवतातये विप्रं श्रोतारमतिथिं रघुष्यदं ॥ २ ॥

तं । शुभं । अग्निं । अवसे । हवामहे । विश्वानरं । मातरिश्वानं । उक्थ्यं ।
बृहस्पतिं । मनुषः । देवऽतातये । विप्रं । श्रोतारं । अतिथिं । रघुऽस्यदं ॥ २ ॥

योऽग्निः पूर्वमेव प्रतिपादितम् शुभं योतमान विश्वानर विश्वानरमवधिन मातरिश्वान । मातर्यंतरिजे
असिति विद्युदादिरूपतया च एत इति मातरिश्वानिः । तमुक्थ्यमुक्थः शस्त्रिः शमनीय बृहस्पति बृहतो यज्ञस्य
पतिं पालकतया स्वामिनं विप्र मेधाविनं श्रोतार स्तोत्रशस्त्रादिमन्त्रवाक्य शुभतमतिथिमातिथयपुत्रार्हतया
यदृक्कया प्राप्त रघुस्यद लघुस्यद । रघुर्लघुः स्यदो विगो यस्यति क्षिप्रगतार । यद्वा स्यदशब्देनाध्वा लक्ष्यते
रघुस्यदः क्षिप्रगतित्यर्थः । तमेवाविधगुणयुक्तमग्निमवसेऽस्माक रक्षणाय हवामहे । कुशिकगोत्रजा वयमाह्वयामः ।
किंच । मनुषो मनुष्यस्य देवतातये यज्ञार्थं त्वामाह्वयामः ॥ शुभ । शुभ दीप्ति । अस्मात् स्फुरितचीत्यादिना
कर्तारं रक् । किञ्चाङ्गुणाभावः । प्रत्ययस्वरः । मातरिश्वान । निर्माणहेतुत्वात्मातातरिक्त । तत्र यमिति प्राणि
तीति मातरिश्वानिः । यज्ञवन्नित्यादिना मातरिश्वज्जदस्य कल्पत्ययातत्वेन निपातनात्पूर्वपदातोदात्तत्वं ।
उक्थ्यं । उक्थेन स्तोत्रेण भुक्तः । तत्र भव इत्यर्थे भवे कदमीति यत् । तित्स्वरितमिति स्वरितः । देवतातये ।
देव एव देवतातिः । स्वार्थिकस्मात् । देवतातिशब्देन यज्ञो लक्ष्यते तत्प्रदानकत्वाद्यज्ञस्य । निस्वरः ।
रघुस्यद । स्यद् प्रस्ववर्ण इत्यस्मात्ततः स्यदशब्दः । स्यदो जव इति निपातनादनुनासिकलोपः । रुद्रोक्त
रपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

अश्वो नं क्रंदन्नभिः समिध्यते विश्वानरः कुशिकेभिर्युगेयुगे ।
स नो अग्निः सुवीर्यं स्वर्घ्यं दधातु रत्नममृतेषु जागृविः ॥ ३ ॥
अश्वः । न । क्रंदन् । जनिऽभिः । सं । डध्यते । विश्वानरः । कुशिकेभिः । युगेऽयुगे ।
सः । नः । अग्निः । सुऽवीर्यं । सुऽअर्घ्यं । दधातु । रत्नं । अमृतेषु । जागृविः ॥ ३ ॥

यो विश्वानरोऽग्निः कुशिकेभिः स्तोत्रं कुर्वाणहोत्रादिभिर्युगे युगे प्रतिदिन समिध्यते आत्माहतिपरोपेण
सम्यक् दीप्यते । तत्र दृष्टातः । अश्वो भेति । यथा ज्ञातोऽश्वः क्रंदन् हेपारव कुर्वन् जनिभिर्जनयित्रीभि
र्वडवाभिः सन्त्यप्रदानेन प्रतिदिन सम्यक् पोष्यते तद्वत् । अमृतेषु मरणधर्मरहितेषु देवेषु मध्ये जागृविर्ज्ञानया
ज्ञायत दीप्यमानः सोऽग्निः सुवीर्यं शोभनापत्ययुक्तं स्वर्घ्यं शोभनाशादिपशुयुक्तं रत्नमुत्तम धनं नोऽस्माक
दधातु । विदधातु । प्रयच्छतु ॥ युगेयुगे । नित्यवीर्ययोरिति द्विवचन । परस्परार्थितत्वादनृदात्तत्वं पूर्वपदप्र
कृतिस्वरः । स्वर्घ्यं । अश्वशब्दः कल्पत्ययात आत्माहतिः । यज्ञवीहावायुदात्तं द्वाच कदमीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं ।
यकारोपजनशब्दादसः । यद्वा । अश्वेषु साधवोऽश्व्याः । तत्र साधुरिति यत् । यतोऽनाव इत्यायुदात्तत्वं ।
बह्व्रीहो पूर्वोक्तस्वरः । दधातु । दधातलोऽष्टि रूपः । रत्नं । रमु क्रीडाया । रमेस् चित्यधिकरणेन नप्रत्ययसंका
रस्यांतादिशः । रमतेऽस्मिन्निति रत्नं । निदित्यनुवृत्तावायुदात्तः । जागृविः । कल्पत्ययातः । निच्चादायुदात्तः ॥

प्र यंतु वाजास्तविषीभिरग्रयः शुभे संमिश्राः पूषतीरयुशत ।
बृहदुशो मरुतो विश्ववेदसः प्र वेपयंति पर्वतां अदाभ्याः ॥ ४ ॥
प्र । यंतु । वाजाः । तविषीभिः । अग्रयः । शुभे । संऽमिश्राः । पूषतीः । अयुशत ।
बृहत्ऽउशः । मरुतः । विश्वऽवेदसः । प्र । वेपयंति । पर्वतान् । अदाभ्याः ॥ ४ ॥

वाजा वेगवतोऽग्रयः प्रयंतु । जलमभिलक्ष्य गच्छतु । गताश्च तेऽग्रयस्तविषीभिर्वलयुक्तैर्मरुद्भिः शुभे जले
संमिश्राः परस्परं संगताः संतः पूषतीर्विद्वन्युजत । अयुजन । जले विद्वन्कुर्वन् । यद्वा वाजा वेगवतोऽग्रयस्त
विषीभिर्वलयुक्तैर्मरुद्भिर्जलमनुलक्ष्य प्रयंतु । गच्छतु । ते च मरुतः शुभे जले समिश्रा अपिभिः संगताः संतः
पूषतीश्चवर्णा वाहनरूपा वडवा अयुजत । रथे मेघभेदनार्थं तद् अयंतुः । रथादृढास्ते विश्ववेदसः प्राणि

कृतकर्माभिज्ञानयुक्ता अदाभ्याः किनाप्यतिरस्कार्या मरुत एवविधा वायवो बृहद्दक्षः प्रभृतमेकान्यर्वतामिधान
प्रविपयति । यथा प्रभृता वृष्टिर्भवति तथा मिधान चालयति ॥ तविपीभिः । तव गताविति सांचो धातुः । अस्मा-
त्तविर्णिर्द्धति टिपच निञ्ज । तवति संचरंत्याकाश इति तविषा वायवः । टिट्टाणञिति डीप । निगव्यत्ययः ।
निच्चादायुदात्तः । पृपतीः । पृपु मेचने पृ पालनपुरणयोरिति वा । अस्माद्धतेमानि पृपद्वैहस्महदिति निपात
नादतिप्रत्ययः शतृवद्भवति । उगितश्चति डीप । पपतीति पृपत्यः शीकराः । पृणाति पालयतीति पृपत्यो वडवाः ।
अयुजत । युजिर योग इत्यस्य लुङि मिचि रूपे । निघातः । बृहद्दक्षः । उच मेचन इत्यस्मात्क्रिप । ऋदुत्तरप-
दप्रकृतिस्वरः । विपयति । टुवेपु कपने । निघातः । पर्वतान । पर्व पुरण इत्यस्मात् भृमुदृशीत्यादिना अतच ।
पर्वति पुरयति भूमिमुदकेनति पर्वतो मेघः । व्यत्ययनायुदात्तः ॥

अग्निश्चियो मरुतो विश्वकृष्टय आ त्वेपमुयमव ईमहे वयं ।

ते स्वानिनो रुद्रिया वर्षनिर्णिजः सिंहा न हेपकृतवः सुदानवः ॥५॥

अग्निऽश्चियः । मरुतः । विश्वऽकृष्टयः । आ । त्वेपं । उयं । अवं । ईमहे । वयं ।

ते । स्वानिनः । रुद्रियाः । वर्षऽनिर्णिजः । सिंहाः । न । हेपऽकृतवः । सुऽदानवः ॥५॥

अग्निश्चियो विद्युतमग्निं श्रयंतो विश्वकृष्टयः । विश्वस्य वृक्षादेः कृष्टिराकर्षण नमनोत्तमनादिलक्षणं कर्म
येभ्यो भवति ते विश्वकृष्टयः । एवविधा ये मरुतो विद्यते तेषां च मरुतां त्वेपं दीप्तिमयमुद्गूणमवे रक्षणमेमहे ।
कृशिका वयमा समंतायाचामहे । ते मरुतो रुद्रिया रुद्रपुत्रा वर्षनिर्णिजः । निर्णिकृष्टो रूपवाची निर्णि-
स्वविरिति तन्नाममु पाठात् । वर्षणं रूपं स्वभावो येषां ते वर्षनिर्णिजो वर्षकाः । हेपकृतवः । हेपारवस्य कृतुः
करणं येषां ते कृतहेपारवाः सिंहा न सिंहा इव स्वानिनः शब्दवतः । एवविधास्ते मरुतः सुदानवः सुपु जलस्य
दातारो भवति ॥ अग्निश्चियः । श्रिञ् भवायां । वचिप्रच्छीत्यादिना क्रिप संप्रसारणाभावो धातोर्दीर्घश्च ।
जसि इयडादेशः । कृतस्वरः । उयं । गम् गतो । उत्पूर्वः । अचंद्रायति निपातनाद्रप्रत्ययो मकारलोप उपस-
र्गस्यातलोपश्च । उन्नक्ततीत्ययः । प्रत्ययस्वरः । ईमहे । ई कांतित्यादिषु । व्यत्ययनात्मनेपदं । अदादित्वाच्चापो
लृक् । निघातः । स्वानिनः । स्वानो घञतः । तद्वतः । अत इनिठनावितीनिः । प्रत्ययस्वरः । रुद्रियाः । रुद्र-
व्दाच्चादसो घः । तस्ययादेशः । प्रत्ययस्वरः ॥ ॥२६॥

व्रातंव्रातं गुणंगणं मुगस्तिभिरग्रेभामं मरुतामोज ईमहे ।

पृषदश्वासो अनवभराधसो गंतारो यज्ञं विदथेषु धीराः ॥६॥

व्रातंऽव्रातं । गुणंऽगणं । मुगस्तिऽभिः । अग्रेः । भामं । मरुतां । ओजः । ईमहे ।

पृषत्ऽअश्वासः । अनवभराधसः । गंतारः । यज्ञं । विदथेषु । धीराः ॥६॥

कृशिका वयमग्नेभाम भासकं मरुतामोजस्तेजो व्रातं व्रात व्राते व्राते प्रतिममृहं गण गण गणे गणे मरुति
ममृहे क्रियमाणाभिः मुगस्तिभिः । गोभनाः श्रमयः स्तुतयो धर्मविः क्रियते ते मुगस्तयः । तैर्मर्वरीमहे । तादृशं
माहृतं तेजो याचामहे । पृषदश्वासः । पृषत्यश्चिवर्णा अथा येषां ते तादृशाः । अनवभराधसः । न विद्यते
ऽवभंगो यस्य तदनवभं । अनवभं राधो धनं येषां तेऽनवभष्टधनाः । संपूर्णधना इति यावत् । धीराः कर्मा-
भिज्ञास्ते मरुतो विदथेषु यज्ञेषु यज्ञं यजनीयं हविरभिलक्ष्य गंतारो गमनशीला भवति ॥ गणं गणं । गण
संख्येति । पचायच । नित्यवीप्सयोरिति द्विवचनं । परस्यामिडितत्वाद्नुदात्तत्वं पूर्वपदस्वरः । मुगस्तिभिः ।
वङ्गवीही नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । भामं । भा दीप्ता । अतिस्मित्यादिना मन । नित्स्वरः । ओजः ।
उच्चा आर्जवे । उज्ज्वलि वलोपश्च । उ० ४. १९१ । इत्यमुं । तत्संनियोगिन बकारलोपः । आर्धधातुकलक्षणो
गुणः । नित्स्वरः । ईमहे । ई कांतित्यादिषु । निघातः । अनवभराधसः । अनवभं । नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदा-
त्तत्वं । वङ्गवीही पूर्वपदस्वरः । गंतारः । ताच्छीलिकम्पन । विदथेषु । विद ज्ञाने । रुद्रिविद्वद्भ्या कित्त्वय-
प्रत्ययः । कित्त्वादगुणः । विद्वत्स्मिन्कर्मजातमध्वर्धादय इति विदथो यज्ञः । प्रत्ययस्वरः ॥

अ॒ग्नि॒रस्मि॒ जन्म॑ना जा॒तवे॑दा घृ॒तं मे॒ चक्षु॑र॒मृतं॑ म आ॒सन् ।

अ॒र्कस्त्रि॒धातू॑ रज॑सो वि॒मानोऽज॑सो घ॒र्मो ह॒विर॑स्मि॒ नाम॑ ॥९॥

अ॒ग्निः । अ॒स्मि । जन्म॑ना । जा॒तऽवे॑दाः । घृ॒तं । मे । चक्षुः॑ । अ॒मृतं॑ । मे । आ॒सन् ।

अ॒र्कः । त्रि॒धातूः । रज॑सः । वि॒मानः । अ॒जसः॑ । घ॒र्मः । ह॒विः । अ॒स्मि । नाम॑ ॥९॥

साक्षात्कृतपरतत्त्वरूपोऽपिर्वचनं स्वात्मनः सर्वात्मकत्वानुभवमाविष्करोति । हे कुशिकाः । भोक्तृभोग्यभावेन द्विविधं ह्रीद सर्वं जगतः । एतावद्वा इदमत्र चैवात्रादयः सोम एवात्रमग्निरत्राद इति श्रुतः । तत्र सकलभोक्तृवर्गरूपेणात्रादोऽग्निः । स चाग्निवाय्वादित्यभेदेन त्रिधा भूत्वा पृथिव्यतिरिक्तयुक्तोक्तानधिष्ठति । तदुक्तं वाजसनेयके । स त्रिधात्मानं व्यभजत । आदित्यं तृतीयं वायुं तृतीयमिति । तत्र सोऽग्निरहं जन्मैव जातवेदा अस्मि । श्रवणमननादिमाधननिर्पेक्षेण स्वभावत एव साक्षात्कृतपरतत्त्वस्वरूपोऽस्मि । घृतं मे चक्षुः । यदेतद्विश्वस्य विभासकं मम स्वभावभूतप्रकाशात्मकं चक्षुस्तनुत । इदानीमत्यंतं दीप्तं । यदेतदमृतं कर्मफलं दिव्या दिव्यविधिविषयोपभोगात्मकं तस्मै ममामन । आस्यं वर्तते । सकलभोक्तृवर्गात्मना स्वयमेवावस्थानात् । एव स्वात्मनः पृथिव्यधिष्ठातृरूपतामभिधाय वाय्वात्मनातिरिक्ताधिष्ठातृतामाह । अर्को जगत्स्रष्टा प्राणः । सोऽक्षेत्रचरन्तस्यार्चत आपोऽजायतार्चत वै मे कमभुदिति तदेवाकस्म्यार्कत्वं । ग० ब्रा० १० ँ ५ । इति श्रुतः । स प्राणोऽहं त्रिधातुः । त्रिधात्मानं विभज्य तत्रैवाय्यत्माना रजसोऽतिरिक्तस्य विमानो विमाताधिष्ठातास्मि । तथादित्यरूपेण युक्तोकाधिष्ठातृतामाह । अजसो घर्म इति । अजसोऽनुपनीणो घर्मः प्रकाशात्मा युक्तोकाधिष्ठातादित्योऽहमस्मि । एवं भोक्तृरूपमात्मनोऽनुसंधाय भोग्यरूपतामप्यनुमधत्ते । यदविभोग्यं प्रसिद्धमस्ति तदणहमेवास्मि । यद्वा । अहमग्निरस्मि । देवानां हविष्प्रापणादगनादिगुणयुक्तोऽस्मि । किंच जन्मनोत्पत्त्या जातवेदा जातप्रज्ञोऽस्मि । उत्पत्तिक्षण एव सर्वज्ञोऽहमस्मि । अथवा जातं सर्वं स्वात्मरूपतया विप्तीति जातवेदाः । तत्रात्मक इत्यर्थः । तत्कथमत्युच्यते । घृतं मे चक्षुः । यदेतदुतं प्रसिद्धमस्ति तस्मै चक्षुःस्थानीय । यथा लोकं चक्षुर्भासक एव भूतमसि प्रविष्टं ज्वालामुत्पादयत्यम भासक । अमृतं प्रभारूपं यदमृतमविनाशि ज्योतिर्मै ममामन । आस्यं वर्तते । त्रिधातुः प्राणापानयानात्मना त्रिधा वर्तमानोऽर्कोऽर्चनीयो सो प्राणोऽस्ति सोऽप्यहमेवास्मि । तथा च रजसोऽतिरिक्तस्य विमानो विभाषेण माता परिच्छेत्ता वायुश्चाहमस्मि । किंच । अजसो घर्मो निरतयं सन्तापकारी सूर्यश्चाहमस्मि । किं बहना आत्यपुरोडाशादिरूपं यदेतदग्निरस्ति तदुपलब्धत सर्वमण्यहमस्मि । सर्वं खन्विदं ब्रह्मति श्रुतः । नामगदः प्रसिद्धः । तदनेनाग्निः सर्वात्मकत्वप्रतिपादनेन परब्रह्मत्वमुक्तं भवति ॥ चक्षुः । चक्षिड व्यक्तायां वाचि । उमिन्नित्यनुवृत्तां चक्षुः शिञ्जित्युमिन । शिञ्जित्वावात् स्यात्तादेगाभावः । नितम्बरः । आमन । आस्यगदस्य पदत्रोमामित्यादिना आमनादेशः । मुपां मुनुगति सप्रस्था लुक् । विमानः । माह् मानि । कृत्यल्युटो वज्रलमिति कर्तरि ल्युट् । नितम्बरः । अजसः । जमु मोक्षणे । नःपूर्वः । नमिकपिगम्य जसकर्महंसदीपो रः । पा० ३ ० १६७ । इति तात्कीलिको रप्रत्ययः । नःपूर्वो जमिर्नरतयं वर्तते । नःप्रत्ययः । जस उपचये वा ॥

वि॒भिः प॒वित्र॑रपु॒पोऽह॑र्कं हृ॒दा म॒तिं ज्योति॑रनु॒ प्रजा॑नन ।

वर्षि॑ष्ठं रत्न॑मकृत॒ स्वधा॑भिरादि॒द्यावा॑पृथि॒वी पर्य॑पश्यत् ॥८॥

वि॒भिः । प॒वित्रैः । अपु॒पोत् । हि । अ॒र्कं । हृ॒दा । म॒तिं । ज्योति॑तिः । अनु॒ । प्र॒ज्ञान॑न ।

वर्षि॑ष्ठं । रत्नं॑ । अ॒कृत॑ । स्व॒धाभिः॑ । आ॒त । उ॒त् । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । परि॑ । अप॒श्यत् ॥८॥

सर्वात्मकोऽपिर्हृदांतःकरणवृत्त्या मतिं मननीयं ज्योतिः स्वप्रकाशरूपं परब्रह्माख्यं तत्रोऽनु प्रज्ञानं श्रवणमननादिक्रमेण प्रकर्षेण संग्रयविपर्ययासभावनावृद्धिनिरामेन स्वात्मरूपतया ज्ञानानः सन पवित्रैः पावनैस्त्रिभिरपिवायुसूर्यरर्कसर्वनीय स्वात्मानमपुपोऽह । तस्योऽपि निर्मलतया पावनं परिचिच्छेदं खलु । यथा दगां पवित्रेण सोमं पावयति तद्वत् । एव ज्ञानानोऽपिर्वर्षिष्ठं स्वात्मानमुन्नमं स्वधाभिः । स्वनं लोकान्दधा

तीति स्वधा । तैरप्रिवायुमृर्यं रत्नं रमणीयमकृत । अकार्षीति । आदित अनंतरमेवमात्मनि ज्ञाते सति यावा पुथिवी तत्र परिकल्पिते यावापुथिर्या तदुपलक्षितं सर्वं जगच्च पर्यपश्यत । परितः सर्वतः स्वात्मतयादर्शत । आत्मनि विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातं भवतीति श्रुतः ॥ पवित्रः । पुत्रं पवनं । अस्मात्कर्तारं चर्षिदेवतयोः । पा० ३ ० १८६ । इति देवतायामभिधयाया कर्तार इवप्रत्ययः । पुनतीति पवित्रा अप्रिवायुमृर्याः । प्रत्ययस्वरः । अपुषीत । पुत्र पवन इत्यस्य यदनुगतस्य रूप । संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्यत्वादभ्यासस्य गुणाभावः । यद्विषुपर ऋदसि । पा० ८. १. ५६. । इति न निघातः । अर्कः । अर्चं पुत्राया । ऋदाधारार्चिकलिभ्यः क इति कप्रत्ययः । हदा । हृदयशब्दस्य पह्नोमामित्यादिना हदादेशः । मति । मन ज्ञानं । मत्वं वृषपपचेत्यादिना कर्मणि क्तिन उदात्तः । अकृत । करोतिर्लुङि सिच । तस्य ह्रस्वादगादिति लोपः । यावापृथिवी । देवताद्वे चित्युभयपद प्रकृतिस्वरः ॥

ग॒त॒धा॒र॒मु॒त्स॒म॒ष्टी॒य॒मा॒णं॑ वि॒प॒श्चि॒तं॑ पि॒तरं॑ व॒क्ता॒नां॑ ।

मे॒ऽऽ॒हिं॒ म॒द॒तं॑ पि॒त्रो॒रु॒प॒स्य॑ तं॑ रो॒द॒मी॒ पि॒पृ॒तं॑ स॒त्य॒वा॒चं॑ ॥ ९ ॥

ग॒त॒ऽधा॒रं॑ । उ॒त्सं॑ । अ॒ष्टी॒य॒मा॒णं॑ । वि॒पः॒ऽचि॒तं॑ । पि॒तरं॑ । व॒क्ता॒नां॑ ।

मे॒ऽहिं॑ । म॒द॒तं॑ । पि॒त्रोः॑ । उ॒प॒ऽस्य॑ । तं॑ । रो॒द॒मी॒ इति॑ । पि॒पृ॒तं॑ । स॒त्य॒ऽवा॒चं॑ ॥ ९ ॥

यस्मादुपाध्यायाद्विश्वामित्रो विश्वानराख्यं परं ब्रह्माज्ञामीत्तमिममुपाध्यायमनयची स्तीति । हे रोदमी यावापुथिर्या गतधारमपरिमितजलधारायुक्तमचीयमाणं न कदापि विच्छिन्नप्रवाहमूत्स उत्समिव गतप्रवाहोपेत स्रोत इवाविच्छिन्नवाक्तरणीममेतं विपश्चितं मेधाविनं सकलशास्त्राभिज्ञं पितरं शिष्याणां विद्योपदेशनपालकं वक्तानां वक्तव्यानां धेदवाक्यानां मेऽहं मेलकं नानाशाखागतानां वाक्यानामैकस्मिन्नर्थं संकल्य वक्तारं पित्रोर्थावापुथिर्योरुपस्य समीपे मदंतं ज्ञानातिशयेन हृष्यंतं अत एव सत्यवाचमज्ञातार्थाभावात्परप्रतारणे च कारणाभावात्सत्यत्वादिन । तमिममुपाध्यायं पिपृतं । अपश्चितफलप्रदानेन संपूर्णं कुरुतं । यदा पालयत ॥ उत्स । उन्दी ऋदंतं । अस्मादुन्त्यामिगुधिकृषिभ्यः कित । उ० ३ ६८ । इति सप्रत्ययः । कित्वात्तकारलोपः । उनत्तीत्युत्सः । व्यत्यर्थनाद्युदात्तः । विपश्चित । विगणं पातीति विषा वाक् । विषो वाचश्चिन्ततीति कृिप । ह्रस्वस्य पितीति तुक् । तत्पुरुषं कृतिं वहन्मिति वहन्वचनानां द्वितीयाया अप्यनुक् । ऋदन्तरपदस्वरः । वक्तानां । वच परिभाषणं । अस्मात्कृत्यार्थं तर्कैकेत्यत्वन इति त्यन्प्रत्ययः । चोः कुरिति कृत् । निस्वरः । मेऽहिं । मिलिः सपर्कायां धातुः । अस्मादांणादिक इप्रत्ययः । रोदमी । आसन्नित्वात्निघातः । पिपृतं । पृ पालनपूरणयोः । कादमी जुहोत्यादिः । अतिपिपृत्योश्चैत्यभ्यामस्यत्य । निघातः ॥ ०७ ॥

प्र वो वाजा इति पंचदशर्चं पंचदशं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । प्र वः पचीना गायत्रं त्वृत्या वासिति । विश्वामित्र ऋषिः । गायत्री ऋदः । अर्षिर्देवता । आद्या ऋतुदेवत्या वा ॥ प्रातरनुवाकाशिनगस्त्रयोर्गायत्रे ऋदस्यस्य मृक्तस्य विनियोगः । प्र वो वाजा उपमदाय । आ० ४ १३ । इति ॥ आभिप्रविकेपूकथ्यं प्र वो वाजा इति वैकल्पिकः स्तोत्रियमुचः । मुचितं च । प्र वो वाजा अभिदवोऽभि प्रयांसि वाहसा । आ० १ ८ । इति ॥ मुक्तस्याद्या सामिधेनी । मुचितं च । प्र वो वाजा अभिदवोऽपि आ याहि वीतये । आ० १ ० । इति ॥ सामिधेनोपु सामिधमान इत्येका । मुचितं च । सामिधमानो अध्वरं समिदो अपि आहतेति द्वे । आ० १ ० । इति ॥ आधाने तृतीयायामिष्टां सामिधेनीष्विध्यमानिद्वयलोर्मध्यं पृथुपाजा इति द्वे धाव्ये । मुचितं च । प्रागुपोत्तमायाः पृथुपाजा अमर्त्य इति द्वे । आ० १ १ । इति ॥ एवमन्यत्रापि यत्र यत्र सप्तदशं सामिधेन्यस्तत्र तत्रैव धाव्ये इति द्रष्टव्यं ॥ विपुवत्येकश्रुतिः सामिधेन्यः । तत्र पृथुपाजा अमर्त्य इति षड्वचो धाव्याः । पृथुपाजा अमर्त्य इति षट् धाव्याः सामिधेनीनां । आ० ८ ६ । इति मुचितं ॥ महाव्रतेऽपि पंचविंशतिसंख्याकाः सामिधेन्यः । तत्राद्यंताः षड्वचो द्रष्टव्याः ॥ अग्नीषोमप्रणयनं होता देवो अमर्त्य इति तुचः । मुचितं च । होता देवो अमर्त्यः परमादुप त्यागं दिवदेव । आ० ४ १० । इति ॥ ईऽन्यो नमस्यस्तिर इति तिस्रः सामिधेन्यः । मुचितं च । ईऽन्यो नमस्यस्तिरोऽपि दृतं वृणीमहे । आ० १ ० । इति ॥

प्र वो वाजा अभिद्यवो हविष्मन्तो घृताच्या । देवाज्जिगाति सुम्नयुः ॥१॥

प्र। वः। वाजाः। अभिऽद्यवः। हविष्मन्तः। घृताच्या। देवान। जिगाति। सुम्नयुः ॥१॥

हे ऋतवो वाजाः। वज्रंति गच्छंतीति वाजा मामाः। अभिद्यवः। अभितो द्यवो दिवसा र्यध्वित्यभिद्यवोऽर्धमासाश्च। हविष्मन्तो हविर्भाजो देवाः। घृताच्या। घृतमचतीति घृताची गोः। तथा च तत्तिरीयक। देवा हविष्मन्तो गोघृताची। सं० २.५. ७। इति। यद्वा हविष्मन्तो हविषः क्षीरादेः प्रदातारः पशवो घृताच्या। घृतमचति प्राप्नोतीति घृताची सूक्। तथा च वाजमनयक। पशवो हविष्मन्तः सुगृताचीति। तथा घृताच्या महिता हविष्मन्तो देवाः पशवश्च मासाश्चार्धमासाश्चेति सर्वे वो युष्माक यजनार्थं प्रभवति। तेषु वाजादिषु प्रभवत्सु मत्सु सुम्नयुः सुखमात्मन इच्छन्त्यजमानो देवाज्जिगाति। यज्ञद्वारा देवाः प्राप्नोति। उक्तार्थं तत्तिरीयकप्राप्तिः। प्र वो वाजा इत्यन्वाह मासा वै वाजा अर्धमासा अभिद्यवो देवा हविष्मन्तो गोघृताची यज्ञो देवाज्जिगाति यजमानः सुम्नयुः। ६.५। इति॥ अभिद्यवः। बह्व्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। घृताच्या। घृ। वरणदीप्त्योः। अस्मादजिघृषिभ्यः क्तः। ३०३ ८९। इति कर्मणि क्तः। घृतमात्मनचतीत्युत्विग्दधुगित्यादिना क्तः। अनिदितामित्युपधानोपः। अचतश्चोपसंन्यानमिति डीपः। चाविति पूर्वपदातोदात्तत्वं। जिगाति। गातिगत्वर्थः। कादसो जुहोत्यादि। निघातः। सुम्नयुः। सुम्न सुखमात्मन इच्छन्ति सुप आत्मनः वच। क्वात्तदमीत्युः। प्रत्ययस्वरः॥

ईँ अग्निं विपश्चितं गिरा यज्ञस्य साधनं । अष्टीवानं धितावानं ॥२॥

ईँ। अग्निं। विपःऽचितं। गिरा। यज्ञस्यं। साधनं। अष्टीऽवानं। धितऽवानं॥२॥

विपश्चितं मेधाविन यज्ञस्य साधनं यज्ञस्य निर्वाहक अष्टीवानं सुगवत यद्वा वगवत धितावानं। वान वननीयं धनं धितं निहित यस्य त निहितधनं। तमिममग्निं गिरा स्तुतिव्यग्नया वाचं। विपश्चितोऽहं स्तोमि॥ ईँ। ईँ। स्तुता। अष्टीवानं। वन पण मभक्तावित्यस्माद्विच। अष्टी वनतीति अष्टीवा। रुदत्तर पदस्वरः। धितावानं। दधातेनिष्ठाया धिगदेशात्कादसः। वन मभक्ता। कर्मणि घञ। बह्व्रीहो निघति धितशब्दस्य पूर्वनिपातः। पूर्वपदप्रकृतिस्वरः॥

अग्ने शक्रेम ते वयं यमं देवस्य वाजिनः । अति द्वेपांसि तंरम ॥३॥

अग्ने। शक्रेम। ते। वयं। यमं। देवस्यं। वाजिनः। अति। द्वेपांसि। तंरम॥३॥

हे अग्ने वाजिनः संततहविष्का वयं देवस्य शीतमानस्य ते तव यम यमनमा यज्ञसमाप्तिरवायस्यानं कर्तुं शक्रेम। शक्रेमात्म। वाजिनो वगवतो देवस्यति वा योजनीय। ततः कारणात् द्वेपास्यस्मदीयानि पापान्यति तंरम। पापिभ्य उत्तीर्णा भवम॥ शक्रेम। शक् शक्तावित्यस्यागीर्लिङि लि शशिष्यङ्गित्यङ्प्रत्ययः। किदाशि षीति यामुट्। सलोपयादेशयलोपगुणमलोपाः। आसवितस्यावित्यमानत्वेन पादादित्यादनिघातः। उदात्त निवृत्तिस्वरः। यम। यम उपरम इत्यस्माद्वाव घञ। यम उपरम इति निपातनाद्गुणभावः। वित्स्वरः। तंरम। तू प्रवनतरणयोः। प्रार्थने लिङि रूप। निघातः॥

समिध्यमानो अध्वरेऽग्निः पावक उन्मः । गोचिष्केणस्तमीमहे ॥४॥

संऽडुध्यमानः। अध्वरे। अग्निः। पावकः। उन्मः। गोचिःऽक्रेणः। तं। ईमहे॥४॥

योऽग्निरध्वर यज्ञे समिध्यमानो घृताच्याहतिभिः सम्यक् प्रज्वान्यमानोऽत एव गोचिष्केणो ज्वालकेशः पावकः शोधक ईँ। स्तोतुमिः प्रशस्यो भवति तमिममभिमतफलार्थमीमहे। वयं याचामहे॥ ईँ। ईँ। स्तुतावित्यस्माद्विच। अस्य तित्स्वरितमिति स्वरितत्वं प्राप्त ईँउवदेत्यादिष्वुदात्तत्वं। ईमहे। ई कात्यादिषु। अयं धातुरव याज्ञार्थः। निघातः॥

पृथुपाजा अमर्त्यो घृतनिर्णिकस्वाहुतः । अग्निर्यज्ञस्य हव्यवाट् ॥ ५ ॥

पृथुऽपाजाः । अमर्त्यः । घृतऽनिर्णिकः । सुऽआहुतः । अग्निः । यज्ञस्य । हव्यऽवाट् ॥ ५ ॥

पृथुपाजाः प्रभुततजोऽरूपोऽमर्त्यो मरणधर्मरहितो घृतनिर्णिकः । घृतस्य विलयनद्वारा शोधनं येनेति घृतनिर्णिकः । स्वाहुतः सुष्ठु होवादिभिः सम्यगिष्टः । एवंभूतोऽग्निर्यज्ञस्य श्रोत्रिष्टोमार्देहव्यवाट् हव्यानां बाढा भवति ॥ पृथुपाजाः । कृद्गुत्तरपदस्वरः । स्वाहुतः । जुहोतः कर्मणि क्तः । गतिरनेतर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं । हव्यवाट् । वहश्चेति गिवः ॥ २८ ॥

तं सवाधो यतमुच इत्थ्या धिया यज्ञवतः । आ चक्रुर्गमूतये ॥ ६ ॥

तं सऽवाधः । यतऽमुचः । इत्थ्या । धिया । यज्ञऽवतः । आ । चक्रुः । अग्निं । ऊतये ॥ ६ ॥

सवाधः । रजोघ्नमवोक्षारणेन तद्विषयवाधा सह वर्तत इति सवाधः । यज्ञवतो यज्ञनीयहविर्युक्ता यतमुचः । यताः संयताः मुचो जुह्वाद्या र्थेन यतमुचः । कृत्विजः । इत्येत्यमनेन प्रकारेण क्रियमाणया धिया मृत्वा तमेवंभूतमग्निमूतये राजसवाधाद्वक्षणाया आ अभिमृग्यं चक्रुः । कूर्वति ॥ सवाधः । बाधु विलोडन इत्यस्मात् कृप । कृद्गुत्तरपदस्वरः । इत्थ्या । इदृशज्ज्ञात्वात् । धिया इदमस्थमुः । तस्य मुपा मुलुगिति डादेशः । उदात्तनिवृत्तिर्वर्णातोदात्तः । चक्रुः । डुकृञ् करण इत्यस्य लिख्यमि यणर्देशे कृते तस्य द्विवचनेऽचीति स्थानिवद्भावाद्द्विवचनं । निघातः ॥

होता देवो अमर्त्यः पुरस्तादिति मायया । विदथानि प्रचोदयन् ॥ ७ ॥

होता । देवः । अमर्त्यः । पुरस्तात् । एति । मायया । विदथानि । प्रऽचोदयन् ॥ ७ ॥

होता होमनिष्पादकोऽमर्त्यो मरणधर्मरहितो देवो श्रोतमानो विदथानि विदितथानि कर्मणि प्रचोदयन् प्रकल्पेण प्रेरयन् सोऽग्निमायया कर्मविषयाभिज्ञानेन युक्तः मनः पुरस्तात्कर्मप्रारम्भकाल एवेति । अस्मान्ना गच्छति ॥ मायया । माइ माने शब्दे चित्यस्मात्माच्छाससिमुभ्यो य इति कर्तरि कर्मणि वा यप्रत्ययः । मिमीति जानीति कर्म मीयतेऽन्यति वा माया कर्मविषयज्ञानं । प्रत्ययस्वरः । विदथानि । विद ज्ञान इत्यस्माद्दृदि-विदिभ्या क्तिदिति कर्मण्यथप्रत्ययः । कित्वादगुणः । प्रत्ययस्वरः ॥

वाजी वाजेषु धीयतेऽध्वरेषु प्र णीयते । विप्रो यज्ञस्य साधनः ॥ ८ ॥

वाजी । वाजेषु । धीयते । अध्वरेषु । प्र । नीयते । विप्रः । यज्ञस्य । साधनः ॥ ८ ॥

वाजी बलवानप्रियाजेषु युजेषु धीयते । देवः शत्रुह्ननार्थं निधीयते । किंच । अध्वरेष्वग्निहोवादिषु प्र णीयते । अध्वर्यादिभिः प्रकल्पेणाहवनीयादिस्थानेषु प्रक्षिप्यते । अत एव विप्रो मेधावी सन्नपर्यज्ञस्यापि होवादेः साधनः साधको भवति ॥ धीयते । दधातिः कर्मणि यक् । घुमास्यागापत्यादिना इत्वं । निघातः । नीयते । णीज प्रापण इत्यस्य कर्मणि यक् रूप । उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्थिति णत्व । साधनः । साध मसिद्धौ । नद्यादित्वात्कर्तरि ल्युः । लिट्स्वरः ॥

धिया चक्रे वरेण्यो भूतानां गर्भमा दधे । दक्षस्य पितरं तना ॥ ९ ॥

धिया । चक्रे । वरेण्यः । भूतानां । गर्भं । आ । दधे । दक्षस्य । पितरं । तना ॥ ९ ॥

योऽपि धियाधानपवमानेष्टरूपेण कर्मणा चक्र आहवनीयरूपतया कृतोऽभूत अत एव वरेण्यः सर्वैर्यज-मानं कर्मगतत्वेन वरेणीयः यश्चापि भूतानां स्थावरजगमात्मानानां भुतजातानामंतर्गमं स्वात्मानमेव गर्भरूप-तया आदधे सर्वत्र दधार पितरं सर्वस्य जगतः पालक तमिममग्निं दक्षस्य दक्षप्रजापतेस्तना तनया वेदिरूपा भूमिर्दक्षगुणमासापिहोवादिर्कर्मसिद्धयर्थं धारयति । भुमर्देचबुहितुत्वे मंत्रवर्णः । अदितिर्ह्यजनिष्ट दक्ष या

दुहिता तव । अखि० १०. १२. प. । इति ॥ चक्रि । करोतिः कर्मणि लिटि रूपं । गर्भे । गृ निगरण इत्यस्मादिति गृभ्यां भवति मन । गिरति गीर्यते वा गर्भः । निच्चादाद्युदात्तः । दधे । दधातिलिटि रूपं । पितर । पारक्षणे । नष्टनेष्ट इत्यादिना तुज्जत्वेन निपातनादित् । पाति पालयतीति पिता पालकः । चित्स्वरः । तना । यलोपशब्दादसः ॥

नि त्वा दधे वरेण्यं दशस्येका सहस्रकृत । अग्ने सुदीतिमुगिजं ॥ १० ॥

नि । त्वा । दधे । वरेण्यं । दशस्य । इका । सहः । कृत । अग्ने । सु । दीति । मुगिजं ॥ १० ॥

उक्तायां नयचा विव्रियते । सहस्रकृत मथनाख्येन बलिन निष्पन्न हे अग्ने सुदीति श्रीमन्दीपियुक्तमुगिज पुरोडाशादिहविः कामयमानं । यद्वा कर्मार्थिभिः कामयमानं । अत एव वरेण्यं त्वरेणीय त्वा एवाविध त्वा दशस्य दुहितेका वद्यादिलक्षणा भूमिर्नि दधे । अपिहोत्रादिकर्मसमुदायं नितरा दधार ॥ इका । ईड स्तुति । पुमि संज्ञायामित्यत्र प्रायिकवचनात् स्यर्थेऽपि घप्रत्ययः । इत्स्वशब्दादसः । सज्ञापूर्वकस्य विधिरनित्यत्वादगुणः । ईडते स्तुयतेऽस्या यजमानदेवा इतीका भूमिः । उदात्तनिवृत्तिस्वरणातोदात्तः । प्रत्ययस्वर । उगिज । वश कांतावित्यस्मादग्नः किञ्चितीजप्रत्ययः । कित्वात्संप्रसारण । वष्टि हविः कामयते उग्रते काम्यते कर्मार्थिभिरिति वा उगिज् अग्निः । प्रत्ययस्वरः ॥ ॥ २९ ॥

अग्निं यन्तुरमप्तरमृतस्य योगे वनुपः । विप्रा वाजैः समिधते ॥ ११ ॥

अग्निं । यन्तुरं । अपः । तुरं । ऋतस्य । योगे । वनुपः । विप्राः । वाजैः । सं । इधते ॥ ११ ॥

वनुप कर्मसिद्धर्थं संभजमाना विप्रा मेधाविनोऽध्वर्यादयो यतुर सर्वस्य नियतार । यद्वा जिघ्रं गतार । अप्रमपा प्ररक्त तमिममपिमृतस्य मत्वभुतस्य उद्योतिष्टोमादेर्योगे प्रयोगार्थं वाग्रहविलक्षणरक्षैः समिधते । सम्यग्दीपयति ॥ यतुर । वर्णयत्ययः । यतारमित्यर्थः । अप्रतुर । तुर स्वरणे । अपस्तुतीति स्वरयतीति कृप । छदुत्तरपदप्रकृतस्वरः । योगे । युजिर योगे । भावे घञ । चर्जोः कृ धिगयतीति कुल । नित्स्वरः । वनुपः । वन पण संभक्ता । जनरुमिरित्याधिकारि वल्लवचनादस्मादप्युमिः । प्रत्ययस्वरः । इधते । निदधी दीप्ति । निपातः ॥

ऊर्जो नपातमध्वरे दीदिवांसमुप दधि । अग्निमीळे कविक्रतुं ॥ १२ ॥

ऊर्जः । नपातं । अध्वरे । दीदिवांसं । उप । दधि । अग्निं । ईळे । कविः । कृतुं ॥ १२ ॥

ऊर्जो नपातं हविल्लक्षणरक्षैः समिधमानत्वेनाग्नस्य पुत्र । यद्वाग्नस्य चतुर्थ । यथाज्ञादाहतिराहतिरादित्य आदित्यादिभिरिति । उप यद्यतिरयस्य समीपे दीदिवांसमतिशयेन दीप्यमान कविक्रतु । कवयो मेधाविनोऽध्वर्यादयो मथनेन क्रतवः कर्तारो यस्यति । अध्वर्यादिभिर्निष्पाद्यमानं तमिममपिमध्वरऽस्मिन्यज्ञ ईळ । स्तुतिनक्षणाभिर्गोभिरह स्तौमि ॥ ऊर्जः । ऊर्ज बल इत्यस्माद्वाज्रभाभत्यादिना ताल्जीलिकः कृप । ऊर्जयति शरीरमित्युक्तं अज्ञं । माविकाच इति विभक्तरुदात्तत्वं । दधि । द्युत दीप्तावित्यस्मादीणादिको दुग्धप्रत्ययः । द्योतते किरणसंबन्धादिति द्युततरित्वं । नित्स्वरः । ईळे । लिटि रूपं ॥

ईकेन्यो नमस्यस्तिरस्तमांसि दर्शतः । समग्रिर्धिते वृषां ॥ १३ ॥

ईकेन्यः । नमस्यः । तिरः । तमांसि । दर्शतः । सं । अग्निः । उध्यते । वृषां ॥ १३ ॥

ईकेन्यः स्तोत्रभरीभ्योऽत एव नमस्यः सर्वनमस्कार्यममामि तिरो ध्यातानि स्वप्रभाभिस्मिन्स्फूर्त्तं दर्शतः कमनीयतया सर्वदर्शनीयः । तादृगोऽग्निर्वृषा यजमानस्य कामाना वर्धिता समिधते । आहतिप्रक्षेपण प्रज्ञा ल्यते । उक्तार्थे वाज्रमनेयकं । ईकेन्यो ह्येष नमस्यो ह्येष तिरस्तमामि ददृग्म समिध इति ॥ ईकेन्यः । ईड स्तुति । इत्यार्थे त्वेकेन्यत्वेन इति केन्यः । प्रत्ययस्वरः । नमस्यः । नमस्यंतरचो यदिति यत । अतोन्तोपयलोपो तिङ्स्वरितमिति स्वरितः । दर्शतः । दृशिर प्रक्षेपण । अस्माद्भृमृदृशीत्त्वर्दना कर्मण्यतचप्रत्ययः । चित्स्वरः वृषा । वृषु सेचन इत्यस्मात्कनित्यवृषीत्यादिना कनिन । कित्वाद्गुणः । निच्चादाद्युदात्तः ॥

वृषो अग्निः समिध्यतेऽश्वो न देववाहनः । तं हविष्मन् ईळते ॥ १४ ॥

वृषो इति । अग्निः । सं । उध्यते । अश्वः । न । देवऽवाहनः । तं । हविष्मन्तः । ईळते ॥ १४ ॥

वृषो वृषव कामानां वर्धिता देववाहनः । देवान्हवीषि वाहयति प्रापयतीति देववाहनः । तत्र दृष्टान्तः । अश्वो नति । यथाश्वो राजानं वाहयति स्वपुरं प्रापयतीति । वाहनमश्वः । तद्वत् वाहनभूतो योऽग्निः समिध्यति आहुतिप्रदानेन सम्यग्दीप्यते तं तादृशमग्निं हविष्मन्तः संभूतहविष्का यजमाना ईळते । कर्मसिद्ध्यर्थं स्तुवति ॥ वृषा उ । गुणः । उज्जमवलंय प्रगृह्यसंज्ञा । देववाहनः । वह प्रापण इत्यस्मात्प्रत्ययान्तरात् । लिट्स्वरः । समासे ऋदुत्तरपदस्वरः ॥

वृषणं त्वा वयं वृषन्वृषणः समिधीमहि । अग्ने दीद्यतं बृहत् ॥ १५ ॥

वृषणं । त्वा । वयं । वृषन् । वृषणः । सं । उधीमहि । अग्ने । दीद्यतं । बृहत् ॥ १५ ॥

वृषण कामानां वर्धितं अग्ने वृषणो वृषाणो घृताज्याहुतीनां भेक्तारो वयं वृषणमाहुतिद्वारोदकस्य भेक्ता । तथा च स्मृतिः । अग्नीं प्राप्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपातिष्ठते । आदित्याज्यायते वृषिर्वृषेण ततः प्रजः । मनु० ३. १६ । इति । दीद्यत दीप्यमानं बृहदत एव अग्ने तमिममग्निं समिधीमहि । सम्यग्दीपयामः ॥ इधीमहि । जिह्वी दीप्तावित्यस्य प्रार्थने ऋङ् नकारलोपश्चादसः । दीद्यतं । दीदतिर्दीप्तिकर्मा । तस्य शतरि रूपं । अश्वस्तानामादित्येन वृषात्तत्त्वं ॥ ३० ॥

अग्ने ऋदुत्तरपदस्य ऋदुच षोडश सूक्तं विश्वामित्रमग्नेयं । अत्रानुक्रमणिका । अग्ने जुषस्व पट् तृतीयातृष्णिक् तत्पुत्रगण्य इति । पूर्वसूक्तं गायत्रं त्रित्युक्तत्वादितर्दापि गायत्रं । तृतीया तृष्णिक् चतुर्थी त्रिष्टुप पंचमी जगती ॥ अग्ने जुषस्विति सवनीयपुरोडाशं स्विष्टकृतः प्रातःसवनीयानुवाक्या । सूत्रितं च । अथ स्विष्टकृतोऽग्ने जुषस्व नो हविः । आ० ५. ४. । इति ॥ अतिरात्र आश्विनशस्त्रे परिहिते सति चमसगर्गः सहाश्विनोर्विकपालः पुरोडाशः सर्वहृतो होतयः । यदि पुरोडाशमवगण्य स्विष्टकृतं कुर्युस्तस्य स्विष्टकृतः पुरोडाशः अथ इत्येवा याज्या । यद्येतस्य पुरोडाशस्य स्विष्टकृता चरयुः पुरोडाशः अग्ने पचतः । आ० ६. ५ । इति सूत्रितं ॥ माध्यादिने सवने सवनीयपुरोडाशं स्विष्टकृतोऽनुवाक्या माध्यादिने सवन इत्येवा । सूत्रितं च । अग्ने जुषस्व नो हविर्मा ध्यादिने सवने जातवेदः । आ० ५. ४. । इति ॥ तृतीयसवने सवनीयपुरोडाशस्य स्विष्टकृतोऽनुवाक्यापि तृतीयं सवन इत्येवा । सूत्रितं च । अग्ने तृतीयं सवनं हि कानिप इत्यनुसवनमनुवाक्याः । आ० ५. ४. । इति ॥ आश्विनपुरोडाशस्य स्विष्टकृतो याज्यापि वृधान इत्येवा । सूत्रितं च । अग्ने वृधान आहुतिमिति संयोज्य । आ० ६. ५. । इति ॥

अग्ने जुषस्व नो हविः पुरोडाशं जातवेदः । प्रातःसावे धियावसो ॥ १ ॥

अग्ने । जुषस्व । नः । हविः । पुरोडाशं । जातवेदः । प्रातःसावे । धियावसो
इति धियावसो ॥ १ ॥

विश्वामित्रः स्तोति । जातवेदः जातप्रज्ञ धियावसो । धिया स्तोत्रेण वमु धनं यस्माद्भवति सोऽयं धियावसुः । तस्य संवृतिः । कर्मानुरूपधनप्रदं हि अग्ने प्रातःसावेऽपिष्टोमे प्रातःसवने नोऽस्मात्संवधि पुरोडाशं पुरोडाशास्य हविर्जुषस्व । सेवस्व ॥ जुषस्व । जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्मात्प्रोष्टि रूपं । आसन्नितस्याविव्यमानवत्त्वेन पादादित्वादिनिघातः । प्रातःसावे । पूज अभिषेव । सवने सावः । भावे घञ् । याथघञ्क्ताजविक्रानामित्यतोदात्तत्वं । धियावसो । विभक्त्यलोपश्चादसः । आसन्नितत्वादिनिघातः ॥

पुरोडाशं अग्ने पचतस्तुभ्यं वा घा परिष्कृतः । तं जुषस्व यविष्ठ्य ॥ २ ॥

पुरोडाशः । अग्ने । पचतः । तुभ्यं । वा । घा । परिष्कृतः । तं । जुषस्व । यविष्ठ्य ॥ २ ॥

यविष्य युवतम हे अग्ने यः पुरोडाः । पुरोडाशंतिऽध्वर्वाद्य एनमिति पुरोडाः पुरोडाशः । पचत कपालयोः पक्वोऽस्मि । स च तुभ्यं त्वदर्थं परिष्कृतो वा घ पर्यपिकरणादिभिरलकृतः खलु । तस्मिन् पुरोडाश जुषस्व । सेवस्व ॥ पुरोडाः । दाशु दान इत्यस्मात्पुरस्पूर्वात्तत्रै श्वेतवह्नोक्थशस्युरोडाशो ग्विन । पा० ३ २ ७५ । इति कर्मणि ग्विनि कृतं श्वेतवह्नादीना उस्पदस्य । पा० ३ २ ७५ १ । इति उस्पदस्य च कृते अवयाः श्वेतवा । पुरोडाशेति निपातनादकारस्य डत्वं । पुरोडाशंति एनमिति पुरोडाः पुरोडाशः । डकारस्य ऊकारो बहुच साप्रदायिकः । छदत्तरपदस्वरः । पचतः । दुपचष पाक इत्यस्माद्भूमदृशीत्यादिना कर्मण्यतचप्रत्ययः । पच्यते ऽसाविति पचतः पक्वः । चित्स्वरः । घा । ऋचि तुनुघत्यादिना संहिताया दीर्घः । परिष्कृतः । संपर्युषेभ्यः करोती भुषण इति करोतिः मुडागमः । गतिरनंतर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्व । यविष्य । यविष्य एव यविष्यः । पादाध्यासा च । पा० ५ ४ २५ । इत्यत्र चकारिण वन्वादीनां स्वार्थे यत्प्रत्ययस्योपादानाद्यविष्येत्यत्र स्वार्थको यत्प्रत्ययः । आसं चित्वात्रिघातः ॥

अग्ने वीहि पुरोडाशमाहुतं तिरोअह्यं । सहसः सूनुरस्यध्वर हितः ॥३॥

अग्ने वीहि पुरोडाशं । आऽहुतं । तिरोऽअह्यं । सहसः । सूनुरः । अग्निः । अध्वरः । हितः ॥३॥

हे अग्ने तिरोअह्य अहि तिरोहितं मत्याहुतमा समताहुतं पुरोडाशं पुरोडाशास्य हविर्वीहि । भजय । अध्वरऽस्मिन्यज्ञे सहसः सूनुरस्य पुत्रस्य हितोऽस्मि । आहवनीयादिस्थानिष्वस्माभिर्निहितोऽस्मि । तस्माद्वीहीति शेषः ॥ वीहिः । वी कातिगत्यादिपु । लोटि रूप । हरपित्वादतोदात्तत्वं । आहुतः । जूहीतिः कर्मणि क्त गतिरनंतर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्व । तिरोअह्य । अहि भवमह्य । भवे कदमीति यत् । तिरोभुतमह्य यस्मिन् काले स तिरोअह्य । रात्रिकाल इत्यर्थः । कालाध्वनोरत्यतसंयोग इति द्वितीया । प्रकृत्यातः पादमित्यङः प्रकृतिभाव । वज्रवीहि पूर्वपदस्वरः ॥

माध्यदिने सर्वने जातवेदः पुरोडाशमिह कवे जुषस्व ।

अग्ने यद्भस्य तव भागधेयं न प्र मिनन्ति विदथेषु धीराः ॥४॥

माध्यदिने । सर्वने । जातऽवेदः । पुरोडाशं । इह । कवे । जुषस्व ।

अग्ने । यद्भस्य । तव । भागधेयं । न । प्र । मिनन्ति । विदथेषु । धीराः ॥४॥

कवे मिधाविन हे जातवेद इहास्मिन्नपिष्टोमास्य कर्मणि तव च माध्यदिने मध्यदिनसर्वापि सर्वने पुरोडाशं माध्यदिनसर्वनीयपुरोडाश जुषस्व । सेवस्व । हे अग्ने विदथेषु यज्ञेषु धीराः कर्मजगला अध्वर्यादयो यद्भस्य । यांति प्राप्नुवति देवा हवीष्यर्ननति यद्भो महान्निभिः । यद्भस्य महत्सर्व भागधेय भागतया परिकल्पितस्मिन् पुरोडाशं न प्रमिनन्ति । न हिंसन्ति । किंतु तुभ्यं प्रयच्छन्ति । त जुषन्ति शेषः ॥ माध्यदिने । मध्यदिन स्थितमित्यर्थ उत्मादित्वादत्र । त्रित्वादादिवृद्धिः । त्रित्वादिवावृदात्तत्वं । यद्भस्य । या प्रापण इत्यस्मात् शेषायङ्गिर्जङ्गिति निपातनात्करणे वन्प्रत्ययः । इगागमधातुङ्गम् । यात्यर्ननति यद्भोऽपि । यात्यर्ननातोदात्त । भागधेयं । भागशब्दात्स्वार्थं भागरूपनामभ्यो धेयप्रत्ययो वक्तव्यः । पा० ५ ४ ३६ २ । इति धेयः । प्रत्ययस्वर । मिनन्ति । मीत्र हिंसायामित्यस्य त्रयादिवात् । या । तस्मिन् मीनातेर्निगम इति ह्रस्वत्व । हिनु मीना । पा० ८ ४ १५ । इति णत्वं न भवति सर्वविधीना कंदसि विकल्पितत्वादिति ॥

अग्ने तृतीये सर्वने हि कानिपः पुरोडाशं सहसः सूनवाहुतं ।

अथा देवेष्वध्वरं विपन्यया धा रत्नवंतममृतेषु जागृवि ॥५॥

अग्ने । तृतीये । सर्वने । हि । कानिपः । पुरोडाशं । सहसः । सूनो इति । आऽहुतं ।

अथ । देवेषु । अध्वरं । विपन्यया । धाः । रत्नऽवतं । अमृतेषु । जागृवि ॥५॥

सहस्रः सृनो बलस्य पुत्र हे अग्ने त्वं तृतीये सवन आहृतं हयमानं पुरोडाशं कानिपः । कामयसे । अथ अनंतरमध्वरमविनाशिनं रत्नवतं । रत्नशब्देन स्वर्गादिलक्षणमुत्तमं फलमभिधीयते । तद्वतं फलप्रदं जागृविं जागरणकारिणं । प्रातः सोमो जागृविर्भवति स्वप्ननिवारक इति । तमिमं सोमं विपन्यया स्मृतिलक्षणया वाचा स्मृतम्यममृतेषु मरणधर्मरहितेषु देवेष्विन्द्रादिषु धाः । धिहि ॥ तृतीये । त्रिशब्दात्पुरणार्थं त्रैः संप्रसारणं । पा० ५. २. ५५. । इति तीयप्रत्ययः । तत्संनियोगेन संप्रसारणं । हल इति दीर्घा न भवति । अन्निति तत्र नानुवर्तनात् प्रत्ययस्वरः । कानिपः । कनी कात्यादिषु । लोटि मिलज्जलमिति मेष । तस्यार्धधातुत्वादिडागमः । कातिरभिलापः । अकारस्य आकारो व्यत्ययन । हियोगादनिघातः । धातुस्वरः । विपन्यया । पन स्मृती । मावे क्रिप । विपनं यातीति कप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । धाः । दधातिधातोः क्कादसं लुङि रूपं । पादादित्वादिनिघातः । जागृविं । क्तिन्प्रत्ययांतो जागृविशब्दः । नित्स्वरः ॥

अग्ने वृधान आहुतिं पुरोऽष्टाशं जातवेदः । जुपस्व तिरोऽष्टाशं ॥ ६ ॥

अग्ने । वृधानः । आऽहुतिं । पुरोऽष्टाशं । जातवेदः । जुपस्व । तिरोऽष्टाशं ॥ ६ ॥

आतवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने वृधान आहुतिर्भिवर्धमानस्यं तिरोऽष्टाशं । अहि भवमह्यं दिवसकृत्य । तिरो-भुतमह्यं यस्मिन्काले स तिरोऽष्टाशो रात्रिकालः । तस्मिन्काले आहुतिं पुरोडाशाख्यं हविर्जुपस्व । सेवस्व ॥ आहुतिं । जुहोतिः कर्मणि क्तिन् । तादां च निति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं ॥ ॥ ३१ ॥

अस्तीदमिति षोडशर्च सप्तदशं मृक्तं वैश्वामित्रं । अचानुकर्मणिका । अस्तीदं षोडशाद्याचतुर्थीदशमीद्वादश्योऽनुष्टुभः षष्ठ्यकादश्यापत्यं च जगत्यः पंचम्युत्विग्भ्यो वेति । आद्याचतुर्थीदशमीद्वादश्योऽनुष्टुभः षष्ठ्यकादश्यापत्यं च जगत्यः षष्ठ्यकादशी चतुर्दशी पचदशी च जगत्यः शिष्टा अष्टौ त्रिष्टुभः । पचमी मथता नर इत्येषा षष्ट्विग्देवताकाप्रिदेवताका वा शिष्टा अप्रिदेवताकाः ॥ मृक्तविनियोगो लौकिकः । वरुणप्रघासप्विप्रणयन ऋजायाम्त्वा पद इत्येषा । मृचितं च । ऋजायाम्त्वा पदे वयमग्ने विश्वभिः स्यनीक देवैरित्यर्धं च आरभेत । आ० २. १५. । इति ॥ तत्रैवाप्रिप्रणयन उत्तरवेद्यामग्ने स्थापिते मति सीद होतरित्येषा । निहितेऽग्ने सीद होतः स्व उ लोके चिकित्वा । आ० २. १५. । इति मृचितं ॥ अरण्यामप्रिममारोपणं ऽयं ते योनिरित्येषा । मृचितं च । अयं ते योनिर्ह्रस्वित्य इत्यरणी गार्हपत्ये प्रतितपत्याणी वा । आ० ३. १०. । इति ॥

अस्तीदमधिमंथनमस्ति प्रजननं कृतं ।

एतां विश्वपत्नीमा भराग्निं मंथाम पूर्वथा ॥ १ ॥

अस्ति । इदं । अधिऽमंथनं । अस्ति । प्रऽजननं । कृतं ।

एतां । विश्वपत्नी । आ । भर । अग्निं । मंथाम । पूर्वऽथा ॥ १ ॥

यज्ञमानोऽध्वर्यादीन्यति वृते । इदमग्न्यर्थं यूपशकलमन्यधिमंथनं । अरण्या उपरि निधियं मथनमाधनभुतं दंडरज्ज्वादिकमस्ति । प्रजननमप्रजननमाधनभुतं दर्भापंजूलं कृतं संपादितमस्ति । यद्वा । प्रजननमथनदंडस्य विन्यासविशेषः । यस्मादेतानि यूपशकलादीन्यधिमंथनमाधनान्याहृतानि सन्ति तस्माद्विश्वपत्नी विश्वा प्रजानामप्रिमाध्याप्रिहोत्रद्वारा स्वर्गादिफलसंपादनेन पालयित्रीमेतामरणीमाभर । हे अध्वर्यो आहर । तस्यामाहृतायां पूर्वथा यथा वयमाधानकालेऽप्रिममथ्नीम यथा वा पुर्वं महर्षयोऽप्रिममथिपुस्तद्वयमेनमप्रिमस्मिन्कर्मणि मथाम । मंथनं निष्पन्नं करवाम ॥ अस्तीति पदद्वयस्य पादादित्वादिनिघातः । विश्वपत्नी । पतिशब्दस्य विभाषा सपूर्वस्थिति डीप नकारश्चांतादिशः । परादिः क्कदसि वज्जलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । भर । इत्र हरण इत्यस्य लोटि ह्यहोर्भक्कदमीति भकारः । मथाम । मंथं विजोडनं । लोटि रूपं । निघातः । पूर्वथा । पूर्वशब्दादिवाचं प्रत्युर्वैश्वमात्यान् कदमीति थान्प्रत्ययः । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं ॥

अरण्योर्निहितो जातवेदा गर्भ इव सुधितो गर्भिणीषु ।

दिवेदिव उद्भो जागृवद्भिर्हविष्मद्भिर्मनुष्येभिरग्निः ॥ २ ॥

अरण्योः । निऽहितः । जातऽवेदाः । गर्भऽइव । सुऽधितः । गर्भिणीषु ।

दिवेऽदिवे । उद्भोः । जागृवत्ऽभिः । हविष्मत्ऽभिः । मनुष्येभिः । अग्निः ॥ २ ॥

जातवेदाः सर्वविषयज्ञानवानयमप्रिररण्योर्निहितः । देवयज्ञार्थं नितरां स्थापितोऽस्ति । अत्र दृष्टांतः । गर्भ इवति । यथा गर्भो गर्भिणीषु स्त्रीषु सुधितः सुषु निहितो वर्तते तद्वत् । स तादृशोऽपिर्हविष्मद्भिः समुत-
हविष्करत एव जागृवद्भिः कर्मणि जागरूकमनुष्यभिर्मनुष्यरम्भाभिर्दिवे दिवे प्रत्यहमृत्युचरंमीडाः । स्मृति-
रूपाभिर्गोभिः स्तोतव्यः ॥ अरण्योः । नृ गतो । अतिगृध्रप्रभोत्यादिना अग्निः । प्रत्ययस्वरः । निहितः । दधातिः
कर्मणि निष्ठायां दधातिर्हिरिति हिरादेणः । गतिरनंतर इति गंतः प्रकृतिस्वरत्वं । सुधितः । दधातिः कर्मणि
निष्ठा । तस्मिन् सुधित वसुधितत्यादिना निपातनादिरादेणः । दिव दिव । दिव क्रीडादी । इगुपधलचणः
कः । नित्यवीप्स्योरिति द्विवचनं । तस्याग्राडितत्वादनृदात्तत्वं पूर्वपदस्वरः । जागृवद्भिः । जागृ निद्राक्षय
इत्यस्य कर्मा रूपं । द्विवचनप्रकरणं कृदसि वेति वक्तव्यमिति विकल्पितत्वाद्विवचनाभावः । वसुसमुधस्वरनृडा
दः । पा० ८. ७. ७० । इति वसोः मकारस्य दत्व । प्रत्ययस्वरः ॥

उत्तानायामयं भरा चिकित्वान्सद्यः प्रवीता वृषणं जजान ।

अरूपस्तूपो रुग्दस्य पात्र उक्तायास्पुचो वयुनेऽजनिष्ट ॥ ३ ॥

उत्तानायां । अयं । भर । चिकित्वान् । सद्यः । प्रऽवीता । वृषणं । जजान ।

अरूपऽस्तूपः । रुग्त् । अस्य । पात्रः । उक्तायाः । पुचः । वयुने । अजनिष्ट ॥ ३ ॥

चिकित्वान् ज्ञानवानध्वर्युस्त्यमुत्तानायांमधरारण्यामुत्तानगयायामुत्तरारणिमव भर । अधोमुखा धा-
रय । अनंतर साधारणः सद्यः प्रवीता तदानीमेव निष्कर्तस्का मती वृषण कामाना वर्षकमपि जजान ।
जनयतु । अथास्यायि रुग्दस्यो विनागयत पात्रं ज्ञोमात्र तत्राभूत् । अनंतरमरूपस्तूप आरोचमानंतजःसंधोपत
इक्तायास्पुच उत्तरवेद्या उत्पन्नोऽपिर्वयुनेऽरण्या योनिस्थानेऽजनिष्ट । अजनि ॥ जजान । जन जननं । लोडुर्थं
लिटि बहुलमन्यत्रापि संज्ञाकदमोरिति णिलोपः । प्रत्ययातत्वाभावादास्य भवति । निघातः । अरूपस्तूपः ।
न वियते रूपः क्रोधा यस्त्यरूपः । क्रोधराहित्येन रोचमान इत्यर्थः । ननुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं ।
पुत्र स्मृती । स्तंतिर्दोषश्च । उ० ३. २५ । इति पप्रत्ययः वित्ति धातोर्दोषश्च । स्तयत इति स्तूपस्तेजःसंधः । अरूप
आरोचमानस्तजःसंधो यस्यति बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । रुग्त् । रुग् हिमाया । गतरि रूपं । वयुने । अज
गतिजपणयोः । अजियमिशीद्भ्यश्च्युनन चित्मज्ञकः । अजति वीर्यते वा वयुनमग । प्रत्ययस्य व्यत्ययेनायु
दात्तत्वं । अजनिष्ट । जनी प्रादुर्भाव । लुङि सिचि रूप । निघातः ॥

उक्तायास्त्वा पदे वयं नाभां पृथिव्या अधि ।

जातवेदो नि धीमत्यग्ने हव्याय वोऽहवे ॥ ४ ॥

उक्तायाः । त्वा । पदे । वयं । नाभां । पृथिव्याः । अधि ।

जातऽवेदः । नि । धीमहि । अग्ने । हव्याय । वोऽहवे ॥ ४ ॥

जातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने अध्वर्यादयो वयं पृथिव्या अधि भूमिरुपर्युत्तरवेद्यां नाभा नाभी तस्या
नाभिस्थाने मध्यप्रदेशे । तदेव स्थानं विशिष्यते । उक्तायाः पदे मानया इडाया गोः पदे इडापदरूप उत्तर
वेद्यात्मके स्थाने त्वा त्वा हव्याय वोऽहवे पुरोडाशादिनचण इविवांडु निधीमहि । निदधीमहि । उक्तार्थं

ब्राह्मणं । इत्थायास्त्वा पदे वयं नामा पृथिव्या अधीक्षितवा इत्थायास्पदं यदुत्तरवेदीनाभिर्जातवेदी नि धीम-
हीति निधास्यतो ह्येनं भवत्येव हव्याय वोळ्वे इति हव्यं हि वच्यम्भवति । ऐ० ब्रा० १. २८. । इति ॥ नामा ।
गृहं वर्धनं । इति त्वनृत्ता नहो मथ्यतीन् भकारांतादेशः । त्रित्वाद्पधावृद्धिः । नह्यतीति नाभिर्मध्यस्थानं ।
मुपां मुनुगिति मत्प्रम्या डादेशः । त्रित्स्वरः । धीमहि । दधातेर्लिङि रूपं । लिङः सीयुट् । पा० ३. ४. १०२. ।
इति सीयुट् । द्विवचनाभावः क्वांसः । निघातः । वोळ्वे । वह प्रापणे । तुमर्थे तवेन । सहिवहोरोदवर्णस्येति
धात्वकारस्यात्वं । ढत्वधत्वपुत्वढलोपाः । नित्वादाद्युदात्तः ॥

मंथता नरः कविमद्वयंतं प्रचेतसममृतं सुप्रतीकं ।

यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरस्तादग्निं नरो जनयता सुगेवं ॥ ५ ॥

मंथत । नरः । कविं । अद्वयंतं । प्रचेतसं । अमृतं । सुप्रतीकं ।

यज्ञस्य । केतुं । प्रथमं । पुरस्तात् । अग्निं । नरः । जनयत । सुगेवं ॥ ५ ॥

नरः कर्मणा नेतारो हे अध्वर्यादयः कविं क्रांतदर्शिनमद्वयंतं द्वयमनाचरंतमद्वयंतं कृवाणं मनसा वाचा
चेकविधमेव कर्म कृवाणमत एव प्रचेतसं प्रकृष्टज्ञानोपेतममृतं मरणधर्मरहितं सुप्रतीकं शोभनैरगज्जालाभिः
समेतं तमिममग्निं मथत । मंथनेन निष्पादयत । किंच । हे नरः कर्मणां नेतारो अध्वर्यादयो यूयं यज्ञस्य
ज्योतिष्टोमादेः केतुं प्रज्ञापकं प्रथमं मुख्यागभुतं । अग्निपूर्वकत्वात्सर्वेषामुत्तरपदाद्युदात्तत्वं । सुगेवं शोभनमुखोपेतं
तादृशमग्निं पुरस्तात्कर्मणः प्रारभे जनयत । तमिममग्निमेवविधगुणयुक्तं कुरुतेति भावः ॥ मथत । मन्थं विलो
डने । लोटि रूपं । पादादित्वादनघातः । नरः । णीञ प्रापणे । नयतेर्डिच् । उ० १. १०१. । इति ऋप्रत्ययः ।
डित्वाट्टिलोपः । नयति कर्माणि नीयते कर्माण्यभिरिति वा नरः । आभित्तत्वादिघातः । अद्वयंतं । द्वयमि-
वाचरतीत्यर्थं सर्वप्रातिपदिकेभ्यः कृप वक्तव्य इत्याचारार्थे कृप । द्वयति । तस्य शतरि रूपं द्वयति । न
द्वयन्नद्वयन । त । तत्पुरुषं नञ्स्वरः । सुप्रतीकं । वहव्रीहो क्त्वादयश्चतुत्तरपदाद्युदात्तत्वं । जनयत । जनी
प्रादुर्भावे । णिच् । अत उपधाया इति वृद्धौ प्राप्ताया जनीजृप्कभुरज्ञोऽमंताश्चेति मिद्वन्नावान्किता ह्रस्व इति
ह्रस्वः । निघातः । सुगेवं । शिवशब्दो वन्प्रत्ययात् आद्युदात्तः । वहव्रीहावाद्युदात्तं द्यच्चदमीत्युत्तरपदाद्यु-
दात्तत्वं ॥ ॥ ३० ॥

यदी मंथंति वाहुभिर्वि रोचतेऽश्वो न वाज्यरूपो वनेष्वा ।

चिचो न यामन्नश्चिनोरनिवृतः परि वृणक्त्यग्मनस्तृणा दहेन ॥ ६ ॥

यदि । मंथंति । वाहुऽभिः । वि । रोचते । अश्वः । न । वाजी । अरूपः । वनेषु । आ ।

चिचः । न । यामन् । अश्चिनोः । अनिऽवृतः । परि । वृणक्ति । अग्मनः । तृणा । दहेन ॥ ६ ॥

ययध्वर्यादयो बाहुभिः स्वकीयैर्हस्तैरपि मंथति मथति ततः स जातोऽग्निर्वनेषु काष्ठेषु वाजी शीघ्रगम-
नवान् अरूप आरोचमानः सर्वेषां प्रीतिकरः सन् आ वि रोचते । आ समताद्विशेषण दीप्यते । तच्च दृष्टांतः ।
अश्वो नेति । यथाश्वो वनेषु वननीयेषु बाह्यालीस्थानेषु वेगवानारोचमानो वर्तते तद्वत् । तत्रैव दृष्टातांतरं ।
चिचो नेति । यथा यामन् यामनि वेगगमनोऽश्चिनोर्देवभिपजोश्चिचो नानाविधवर्णा रथ आरोचमानो वर्तते
तद्वत् । अनिवृतः क्नाथप्रतिवदगमनः सोऽयमग्निरगमन उपलान तृणा तृणानि च दहेन भस्मसात्कुर्वन् परि
वृणक्ति । दग्धस्थानानि परितो वज्रयति । तादृशोऽग्निरारोचते इति पुर्वेणान्वयः ॥ मंथति । मन्थं विलोडने ।
लटि रूपं । यदियोगादनघातः । रोचते । रूच दीप्ती भावादिकः । लटि रूपः । निघातः । यामन् । या
प्रापणे । आतो मनिक्कनिन्ननिपश्चति मनिन । मुपा मुनुगित्यादिना मत्प्रम्या लुक् । नित्स्वरः । अनिवृतः । वृञ्
वरणे । निघायां यस्य विभाषेतीटप्रतिषेधः । निपूर्वां वृणोतिर्निवारणे वर्तते । न निवृतोऽनिवृतः । नञ्स्वरः ।
वृणक्ति । वृञी वर्जने रूधादिः । चोः कुरिति कृत्वं । निघातः । तृणा । तुह हिंसायां । तुहे क्रो हलोपश्च । उ० ५. ८. ।
इति क्रः । कित्वाद्गुणः । हलोपश्च । तुह्यते तज्जवादिभिरिति तृणं । नित्स्वरः ॥

जातो अग्नी रोचते चेकितानो वाजी विप्रः कविशस्तः सुदानुः ।

यं देवास ईक्ष्य विश्वविदं हव्यवाहमदधुरध्वरेषु ॥ ७ ॥

जातः । अग्निः । रोचते । चेकितानः । वाजी । विप्रः । कविऽशस्तः । सुऽदानुः ।

यं । देवासः । ईक्ष्य । विश्वऽविदं । हव्यऽवाहं । अदधुः । अध्वरेषु ॥ ७ ॥

जातो मथनानंतरमत्यक्तः स च चेकितानो सर्व जानानः सन वाजी सततगमनमाभावो विप्रो कर्माभि
ज्ञोऽत एव कविशस्तः कविभिर्मंधाविभिर्हांतुभिः स्तुतः सुदानुः सुष्ठु कर्मफलस्य दाता एवविधोऽपी रोचते ।
दीप्यते । देवासो देवा इन्द्रादय ईक्ष्य होवादिभिः स्तुत्य विश्वविदं सर्वस्य जगतो विदितार यमपिमध्वरेषु
ज्योतिष्टोमादियज्ञेषु हव्यवाह हव्याना बोहारमदधुर्यदधुः सोऽपि दीप्यत इति पूर्वगान्वयः ॥ चेकितानः । कित
ज्ञान इत्यस्य यङनुक्ति गुणो यङनुकोरित्यभ्यामस्य गुणः । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्व । कविशस्तः । थाथ
घञ्काजवित्रकाणामित्यतोदात्तत्व । अदधुः । दधातेर्लोडि द्विः मित्रभ्यन्तविदिभ्यश्चेति जुम । यद्वृत्तयोगादिनि
घातः । अडागमस्वरः ॥

सीदं होतः स्व उं लोके चिकित्वान्सादया यज्ञं मुकृतस्य योना ।

देवावीर्देवान्हविषा यज्ञास्यग्ने बृहद्यज्ञमाने वयो धाः ॥ ८ ॥

सीदं होतरिति । स्वे । ऊं इति । लोके । चिकित्वान् । सादया । यज्ञं । मुऽकृतस्य । योना ।

देवऽअवीः । देवान् । हविषा । यज्ञासि । अग्ने । बृहत् । यज्ञमाने । वयः । धाः ॥ ८ ॥

यज्ञमानो वृते । होतर्होमनिष्पादक हे अग्ने म्ये स्वकीये लोक उत्तरवत्या नामा सीदो । त्व होमनिमित्त
मुर्षवर्णिव । तथा चिकित्वान् ज्ञानवाम्बव मुकृतस्य मुकृतजन्योपभोगस्य योना स्थान उत्तमलोकि यज्ञ यज्ञस्य
कर्तार यज्ञमानं सादय । स्थापय । किंच देवावीः । देवान् हविष्प्रदानिनः वतीति देवावी । तादृशत्वं हविषा
पुरोडाशादिलक्षणं हव्येन देवान् यज्ञासि । यज्ञ । अथ त्व यज्ञमाने याग कर्माणं मयि बृहत्प्रभुत पशुपुत्रा
दिममेतं वयोऽस्य धाः । विधिहि ॥ सीदं । सदेर्लोडि रूप । सादय । सदेर्ण्यतस्य लोटि रूप । णिचस्वरः । देवा
वीः । अव रलणादिषु । आवितृभूतविभ्य ईरितीप्रत्ययः । ऊदुत्तरपदस्वरः । यज्ञासि । यज्ञलेख्याडागमः । धाः ।
दधातेर्कादंस लुङि रूप ॥

कृणोत धूमं वृषणं सखायोऽस्रेधंत इतन वाजमच्छ ।

अयमग्निः पृतनापाट सुवीरो येन देवासो अमहंत दस्यून ॥ ९ ॥

कृणोत । धूमं । वृषणं । सखायः । अस्रेधंतः । इतन । वाजं । अच्छ ।

अयं । अग्निः । पृतनापाट । सुऽवीरः । येन । देवासः । अमहंत । दस्यून ॥ ९ ॥

यज्ञमानोऽध्वर्यादीन्प्राति वृते । हे सखायः कर्ममहकारिणो यूय वृषण कामाना वधितार धूम । धुनोति
कषयतीति धूमोऽग्निः । एवविधमग्नि कृणोत । कृणुत । मथनेनोत्पादयत । यथाग्निं ज्ञायते तदानीमाह ।
अस्रेधंतोऽजीणा अनुपरतमामर्थाः संतो यूय वाज मथनलवण युद्धमकारन्याभिमुख्येनितन । प्राप्तुत । सुवीरः ।
शोभनसामर्थ्यापेक्षोऽयमग्निः पृतनापाट पृतनोपलक्षित युद्ध महमानो भवति । येन युद्ध महमानिर्नापिना
देवासो देवा दस्यूनपक्षयितृनमुरानमहत् अभ्यभवन । तस्मादजीणबला यूय मथन कुरुति भावः ॥ कृणोत ।
कृषि हिंसाकरणयोः । लोटि तप्रत्ययस्य तप्पनप्रनयनाश्चेति तवादेशः । पित्वाङ्गणः । पादादित्यादिनिघातः ।
उप्रत्ययस्वरः । धूमं । धुञ् कपेन । इपियुधीधिदमीत्यादिना मक् । कित्वाङ्गणभावः । धुनोति कषयति दाह्या
नीति धूमोऽग्निः । प्रत्ययस्वरः । इतन । इण् गतावित्यस्य लोटि तप्रत्ययस्य तनादेशः । निघातः । पृतनापाट ।

पह मर्पणे । कंदमि सह इति णिवः । णित्वादुपधावृद्धिः । सहः साङः स इति पत्वं । ऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः । असहंत । पह मर्पण इत्यस्य लङि रूपं । ययोगादनिघातः । दस्यून । दमु उपचये । यजिमनिगुं धिदसिजनिभ्यो युजिति युच् । दस्यतीति दस्यवः शत्रवः । व्यत्ययेनावुदात्तत्वं ॥

अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।

तं जानन्नग्र आ सीदथा नो वर्धया गिरः ॥१०॥

अयं । ते । योनिः । ऋत्वियः । यतः । जातः । अरोचथाः ।

तं । जानन । अग्र । आ । सीद । अथ । नः । वर्धय । गिरः ॥१०॥

हे अग्ने ऋत्वियो वसंतायुती भवोऽयमंगुन्या निर्दिश्यमानः पलाशाद्यथादिमयः काष्ठविशेषोऽरण्ये तव योनिरुत्पत्तिस्थानं यतोऽरण्यजातस्त्वमरोचथाः । अग्रोभयाः । जानन्त्वं तमरण्यरूपं काष्ठविशेषमासीद । तस्यामरण्यमारीपितः मन नरंतर्येण तिष्ठ । अथानंतरं नोऽस्माकं गिरः स्तुतिलक्षणा वाचो वर्धय । यद्वा गीःशब्देन तद्वतो लक्ष्यते । तथा सीदन्तस्मान् वर्धय । पशुपुत्रादिभिः समुदानं कुरु ॥ योनिः । यु मिश्रणे । वहिष्यीत्यादिना निप्रत्ययः । निर्दित्युक्त्वादावुदात्तः । ऋत्वियः । कंदमि घसित्युत्पत्त्यात्प्राप्तार्थं घस्प्रत्ययः । घस्य इयादंशः । मितितीति पदसंज्ञायां आगुणः । पा० ६. ४. १४६ । इति संज्ञाग्रिनो गुणो न भवति । प्रत्ययस्वरः । अरोचथाः । रूपं दीप्तावित्यस्य लङि रूपं । यद्वत्तयोगादनिघातः । सीद । मदन्तोऽपि पाप्मिनादिना सीदादंशः । निघातः । अथा । निपातस्य चिति माहितिको दीर्घः । वर्धय । वृधु वर्धने । हेतुमति णिच् । निघातः ॥ ॥३३॥

तनूनपादुच्यते गर्भं आसुरो नराशंसो भवति यद्विजायते ।

मातरिश्वा यदमिमीत मातरि वातस्य सर्गं अभवत्सरीमणि ॥११॥

तनूऽनपात् । उच्यते । गर्भः । आसुरः । नराशंसः । भवति । यत् । विजायते ।

मातरिश्वा । यत् । अमिमीत । मातरि । वातस्य । सर्गः । अभवत् । सरीमणि ॥११॥

योऽप्रियदा गर्भोऽरणीषु गर्भरूपतया वर्तते तदा सोऽप्रिस्मनूनपादुच्यते । यष्टृणां तनुः शरीराणि न पातयति न दहतीति व्युत्पत्तिः । यद्वा तनुशब्देनापोऽभिधीयते नपात्तद्देनकांतरिताः प्रजाः । तथा चापा नप्ता । कथमेतत् । आपस्तता अतरिजे । ताभ्य आपधिवनस्पतयो जायते । तभ्यो ह्येष इति । यद्यदा विजायते विश्वेण प्रत्यक्षतया जायते तदामुरः कर्मविप्रकारिणामसुराणां हंता एव नराशंसः नरैः कर्मणां नेतृभिः रध्वर्थादिभिः शसनीयो भवति । यद्यदा मातर्यतरिजे स्व तजोऽमिमीत निर्मिमीति तदा मातरिश्वा भवति । मातर्यतरिजे अमिति चष्ट इति व्युत्पत्तिः । एवविधम्याग्नेः सरीमणि मरणे शीघ्रगमने वातस्य वायोः सर्गः सृष्टिरभवत् । भवति । यदाप्रिरणीषु गर्भरूपतया वर्तते तदा तनूनपात्तामको भवति । यदा जायते तदा नराशसनामको भवति । यदातरिजे विद्योतते तदा मातरिश्वा नामको भवतीति ॥ तनूनपात् । तनु विस्तारः । ऋषिचर्मितानिर्धनिर्जघर्जिभ्य ऊरित्युप्रत्ययः । व्यत्ययेनावुदात्तः । नपात् । पा रक्षणं पूतं गतीं वा ख्यतः । कृप । न पात न पातयतीति वा नपात् । नभ्याणनपात्तवदा इत्यादिना निपातनाम्नः प्रकृतिभावः । नञ्स्वरः । तनूर्न पातीति तनूनपात् । ऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं प्राप्त उभे वनस्पत्यादिषु युगपदित्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं । आसुरः । असुरस्यायमासुरः । अहितकारित्वेन संबन्धी । तस्मादमित्यण । प्रत्ययस्वरः । नराशंसः । नृ नय । ऋदोरवित्यप । प्रत्ययस्य पित्वाक्षरशब्द आवुदात्तः । शन्म् स्तुतावित्यस्मात्तत्रात् आवुदात्तः । नराशब्दस्यान्येषामपि दृश्यते इति दीर्घः । वनस्पत्यादित्वाद्भयोः प्रकृतिस्वरत्वं । विजायते । जनी प्रादुर्भावे । दिवादिवातं श्वन । धानुस्वरः । अमिमीत । माद् माणि शब्दे च । जुहोत्यादिः । भुजामिदित्यभ्यासखेत्वं । ययोगादनिघातः । सरीमणि । स्र गती । ह्युस्मृमुभ्यः । उ० ४. १४७ । इतीमनिप्रत्ययः । निस्वरः ॥

मुनिर्मथा निर्मेयितः मुनिधा निहितः कविः ।

अग्ने स्वध्वरा कृणु देवान्देवयते यज्ञ ॥१२॥

मुनिःऽमथा । निःऽमथितः । मुऽनिधा । निऽहितः । कविः ।

अग्ने । मुऽअध्वरा । कृणु । देवान् । देवऽयते । यज्ञ ॥१२॥

हे अग्ने कविर्मथावी मुनिर्मथा गोमनेन मथनेन निर्मेयितः । नितरा मथितोऽसि । तथा मुनिधा गोमनेन निधानेन निहितोऽसि । उत्तरव्यादिस्थानेषु नितरा प्रलिप्तोऽसि । किञ्च स्वध्वरास्माभिः क्रियमाणानि कर्माणि मुष्टु हिंसारहितानि कृणु । कुरु । तथा देवयते देवान्कामयमानाय यज्ञमानाय देवान्यजनीया निद्रादीन् यज्ञ । पुत्रय ॥ मुनिर्मथा । मथं विलोडने । अस्मात्पदादिनक्षत्राणां भावं क्रिय । प्रादिसमाप्तः । रुद्रत्तरपदम्बरः । निर्मेयितः । गतिरन्तर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं । मुनिधा । निपुणस्य दधातिर्भाव आतस्यो पसर्ग इत्यङ् । मुषा मनुगति तृतीयाया लुक् । रुद्रत्तरपदम्बरः । कृणु । कृवि हिंसाकरणयोरित्यस्य लोटि धिन्विह्वोरश्चत्युप्रत्ययः । उत्तस्य प्रत्ययादिति हेल्नुक् । निधातः ॥

अजीजनन्नमृतं मर्त्यासोऽसेमाणं तरणिं वीकृजंभं ।

दश स्वसारो अयुवः समीचीः पुमांसं जातमभि सं रभन्ते ॥१३॥

अजीजनन् । अमृतं । मर्त्यासः । असेमाणं । तरणिं । वीकृऽजंभं ।

दश । स्वसारः । अयुवः । संऽईचीः । पुमांसं । जातं । अभि । सं । रभन्ते ॥१३॥

मर्त्यासो मर्त्या अजीजोऽमृत मरणधर्मरहितं अत एवासमाणं अयुरहितं वीकृ जंभ हविर्मवणार्थं दृढदंत तरणिं । तरति यजमानाः पापमर्नेनति तरणिगरथिः । तमजीजनन् । मथनेनोदपीपदन । अथ जातं तमधिमभिलक्ष्य स्वसारः सारथ्यो दश दशसंख्याका अयुवः । कर्मकरणार्थमयमगीत्यगुर्वोऽगुल्यः । तादृशा अगुल्यः समीचीः परस्पर संगताः सत्यः सरभन्ते । शब्द कुर्वन्ते । जातमभि दृष्टाध्वर्यादयो हर्षाऽस्तदयमपुटन शब्द कुर्वन्तीत्यर्थः । तच्च दृष्टांतः । पुमांसमिति । यथा जातं पुत्रमुपलभ्य तत्रत्याः पित्रादयो हर्षादुत्पासति तद्वत् ॥ अजीजनन् । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य ण्यतस्य लुङि चङि रूप । असेमाण । चित्र गतिगोपणयोः । भावं मर्निति मर्नप्रत्ययः । लघूपधगुणः । लोपो योर्वन्तीति वलोपः । वहन्तीर्हो नऽमुष्माभित्यन्तरपदातोदात्तत्वं । तरणि । तृ प्रवनतरणयोः । अतिवृधुधस्यस्यवितृभ्योऽनित्यनिप्रत्ययः । गुणः । प्रत्ययम्बरः । स्वसारः । अमु चोपण इत्यस्मात्पुत्र्यभेदति अत्यत्ययः । मुष्टु अस्यति कर्ममु पदार्थानिति स्वसारः । न पटम्ब्यादिभ्य इति डीपः प्रतिपधः । नित्वादायुदात्तः । अयुवः । अगि गताः । जन्नादयश्च । ३०४ १०० । इति रूपप्रत्ययः । निपातनात्तलोपः । जमि तन्वादिवादावडादेशः । प्रत्ययम्बरः । समीचीः । दश गतावित्यस्मात्समीगः । ३०४ ९२ । इति चट्प्रत्ययो धातोर्दीर्घश्च । टित्वाट्टिट्वाणजित्वादिना डीपः सयतीति समीच्य । यद्वा संप्रत्ययाचतेः क्रिय । समः समीति समि इत्यादेशः । अचते शोपमव्यानमिति डीपः । अच इत्यकारलोपः । चालिति दीर्घः । वा कृंदसीति पूर्वमवर्णदीर्घः । एकादेशम्बरः । पुमांसं । पा रत्नण इत्यस्मात्पातिर्ङ्गुन् । ३०४ १५७ । इति दुस्मप्रत्ययः । पुंसोऽमुङ् । पा० ७ १. ८९ । इत्यमुडादेशः । पाति कुलमिति पुमान् । नित्यवर । रभन्ते । रभ शब्द इत्यस्य लटि रूप । निधातः ॥

प्र सप्रहोता सनकादरीचत मातुरुपस्थे यदगोचदृधनि ।

न नि मिपति सुरणो दिवेदिव यदमुरस्य जठरादजायत ॥१४॥

प्र । सप्रहोता । सनकात् । अरोचत । मातुः । उपऽस्थे । यत । अगोचत । ऊर्धनि ।

न । नि । मिपति । मुऽरणः । दिवेऽदिव । यत् । अमुरस्य । जठरात् । अजायत ॥१४॥

सनकात्मनातनोऽग्निः सप्तहोता । सप्त होतारो होत्रका यस्यासौ सप्तहोता सन प्रारोचत । गार्हपत्यस्थानेऽदीप्यत । यद्यदा मातुः पृथिव्या उपस्य उत्संगे तत्राण्युधःस्थान उत्तरवेद्यामशोचत अशोभत तदा सोऽग्निः मुरणः । मुष्टं रणयति शब्दयतीति मुरणः । सर्वः कमनीयतया दृश्यमानः सन दिवं दिवं प्रतिदिनं न निमिपति । न निद्राति । किंतु सर्वदा यज्ञार्थं जागृत्यैव । यद्यस्मादमुरस्याग्नेः प्रेरकस्यारणीरूपस्य काष्ठस्य जठरादुदरादजायत कर्मार्थमुदपद्यत तस्मान्न निमिपतीति पूर्वगान्वयः ॥ अरोचत । रुच दीप्तावित्यस्य लिङ्ग रूप । निघातः । अशोचत । शुच दीप्ता । ऊर्ध्वानि । सकारस्य नकारात्कादसः । मिपति । मिपु सेचन इत्यस्य लिङ्ग रूप । मुरणः । रण शब्दः । तत्करोतीति णिच् । तस्मादक्रवार्थं खल । नितम्बरः । अमुरस्य । अमु चेपण इत्यस्मादभस्तरन्नित्युत्पन्नत्ययः । अस्यतीत्यमुरः । नितम्बरः । जठरात् । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्मात् जनररष्ठ च । उ० प ३८ । इत्यरप्रत्ययः ठकारश्चातादृशः । प्रत्ययम्बरः । अजायत । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लिङ्गश्च निघात्रनोर्जति घातोर्जादृशः । यद्योगादनिघातः ॥

अमित्रायुधो मरुतामिव प्रयाः प्रथमज्ञा ब्रह्मणो विश्वमिद्धिदुः ।

द्युम्नवद्ब्रह्म कुणिकाम एरिरि एकैको दमे अग्निं समीधरे ॥ १५ ॥

अमित्रऽयुधः । मरुतांऽदव । प्रऽयाः । प्रथमऽज्ञाः । ब्रह्मणः । विश्वं । इत् । विदुः ।

द्युम्नवत् । ब्रह्म । कुणिकामः । आ । ईरिरि । एकःऽएकः । दमे । अग्निं । सं । ईधरे ॥ १५ ॥

अमित्रायुधोऽग्निर्विः कर्मविघ्नकारिभिरमुरैः सह योद्धारः । यद्वा अमित्राणि पापानि । तैः सह योद्धारः । तत्र दृष्टातः । मरुतामिव प्रया इति । यथा मरुतां देवानां प्रयाः प्रकर्षणं शत्रुनेभियातीति प्रया बलात् शत्रुणा हतृणा तद्वत्कर्मविघ्नकारिणां पापानां च हंतारो ब्रह्मणः सर्वस्य जगतः स्वष्टुः प्रथमज्ञाः प्रथममुत्पन्नाः । कुणिकामः कुणिकगोचोत्पन्ना ऋषयो विश्वं स्थावरजंगमात्मकं सर्वं जगद्बुद्धिः । जानंथिव । तेऽमी कुणिका युस्त्ववर्तयितुं ब्रह्म स्तोत्रमैरिरे । अपय आ समंतात्परयंति । ते च दमे स्वि स्वि गृह एक एक एकैको भुत्वाग्निं समीधरे । आद्याद्याहतिभिः सम्यग्दीपयति ॥ अमित्रायुधः । युध संप्रहारः । क्रिप । रुद्धन्तरपदम्बरः । संहिताया पुर्वपदस्य दीर्घात्कादसः । प्रयाः । या प्रापणे । अन्यभ्योऽपि दृश्यंत इति विच् । प्रथमज्ञाः । जनी प्रादुर्भावे । जनमनेत्यादिना विट् । विदुनोरित्यात् । विदुः । विदेर्लेटि विदो लटो वेति झरुसादृशः । ईरिरि । ईर गतावित्यस्य लिङ्ग रूप । मन्त्रादास्य भवति । दमे । दमु उपगमने । करणे घञ् । नोदात्तोपदेशस्थिति वृद्धिप्रतिषेधः । जितम्बरः । ईधरे । त्रिदधी दीप्तावित्यस्य लिङ्ग इधिमवतिभ्यां चिति किङ्गज्ञावात्कारलोपः । निघातः ॥

यद्यत्वां प्रयति यज्ञे अस्मिन्होतश्चिकित्वोऽवृणीमहीह ।

ध्रुवमया ध्रुवमुतागमिष्टाः प्रजानन्विद्धाँ उप याहि सोमं ॥ १६ ॥

यत् । अद्यत्वा । प्रऽयति । यज्ञे । अस्मिन् । होतश्चित् । चिकित्वः । अवृणीमहि । इह ।

ध्रुवं । अयाः । ध्रुवं । उत । अगमिष्टाः । प्रऽजानन् । विद्वान् । उप । याहि । सोमं ॥ १६ ॥

होतर्होमनिष्पादक चिकित्वः कर्मविषयज्ञानवनं हे अधि अवेदानो प्रयति प्रवर्तमानेऽस्मिन् ज्योतिष्ठो-
मादी यज्ञे त्वा त्वां यद्यस्मात्कारणादवृणीमहि त्वद्विषयं वरणमकुर्म तस्मात्तादृशस्त्वमिह कर्मणि देवान्
ध्रुवमयाः । ध्रुवं यथा भवति तथास्माभिर्दत्तानि हवीषि प्रापय । उत अपि चागमिष्टाः । हविःस्वीकर
णात्तृप्तिर्देवैः शातस्त्वमकारिष्टाः । अथ प्रजानन्निमं यज्ञं सम्यक् जानन्विद्वान्यात्कंचित्सर्वं जानानस्त्वं सोमम-
स्माभिः क्रियमाणमिममभिपुतं सोममभिलक्ष्योप याहि । समीप आगच्छ ॥ प्रयति । इण् गतावित्यस्य शतरि
रूप । शत्रुनुम इति विभक्त्युदात्तत्वं । अवृणीमहि । वृज् वरणे । क्रयादित्वात् आ । लङ्मुत्तमबहुवचन ई
हन्त्यधोरित्यर्थः । आमन्त्रितस्याविवदमानवन्त्येन पाद्वादित्वादिनिघातः । अयाः । या प्रापण इत्यस्य लिङ्ग सिपि

रूपं । निघातः । अगमिषाः । गमु उपगमन इत्यस्य स्थितस्य कर्मणि लुङि स्यसिचसीयुट् । पा० ६. ४. ६०. । इति विकल्पनेडागमः । तस्यामिद्वत्याङ्गर्गनिटोति णिन्लोपः । निघातः । प्रजानन् । ज्ञा अवबोधने । शतरि रूप । याहि । यातन्नेटि रूपं ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ २ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेत्थरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कमुपानिमायाज्यधुरधरणा सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयोऽष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशमित वेदा यो वेदंभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममं तमह वदे विद्यातीर्थमहेत्थर ॥

तृतीयोऽनुवाके नव सूक्तानि । तत्रैकस्मिन् त्वति द्वाविंशत्युक् प्रथमं सूक्तं । तत्रियमनुक्रमणिका । इच्छति द्वाधिकं द्रमिति । मंडलद्रष्टा विश्वामित्र ऋषिः । इन्द्रो देवता । अनुक्तत्वात्विष्टप कृदः ॥ अभिप्रविके प्रथमे ऽहनि दशरविं प्रथमेऽहनि च माध्यदिने सर्वेन ऽक्षावाक्यस्य ऽहोमनुक्तस्यान द्वितीयमिदं संपातसूक्तं । अभिप्रवपुष्याहानीति खंडे मुवित । इमाम् प्विच्छति त्वा गामहृद्भिर्गति सपाताः । आ० १५ । इति ॥ इन्द्रस्य वृषघ्नः संवधिर्न पर्णा महदानुमिति वपाया याज्या । महदानुं पुरुषत वियंतं सृत इन्द्रो मघवा यज्ञं वुव । आ० ३. ८ । इति मुवितं ॥ त्वस्य वाजिमिश्रं पट्टं पर्णा हविषो याज्या । मुवितं च । त्वस्य वाजिमिश्रं प्रणतः शुचो वो हया मरुतः शुचीना । आ० ३. ९ । इति ॥ शुनामीरीयं धेकन्गिकस्य द्रुमस्य शुनस्य शुनं हवमत्यनुवाक्या । मुवितं च । शुनं हवम मघवानमिद्रमयायतो गयतो वाजयंतः । आ० १०. १०. । इति ॥

इच्छंति त्वा सोम्यासः सखायः सुव्यंति सोमं दधति प्रयांसि ।

तितिशंते अभिगंस्मिं जनानामिद्र त्वदा कश्चन हि प्रकृतः ॥१॥

इच्छंति । त्वा । सोम्यासः । सखायः । सुव्यंति । सोमं । दधति । प्रयांसि ।

तितिशंते । अभिऽगंस्मिं । जनानां । इंद्र । त्वत् । आ । कः । च । न । हि । प्रऽकृतः ॥१॥

विश्वामित्रः स्तौति । हे इन्द्र सोम्यासः सोमार्हा ब्राह्मणास्त्वा त्वां गमिषुमिच्छति । अत एव सखायस्ते ब्राह्मणास्त्वदर्थं सोमं सुव्यंति । अभिपुण्यति । प्रयासीतराण्यपि हवीषि दधति । त्वदर्थं धारयति । त्वया प्रेरिताः संतो जनानां सपत्नानामभिगंस्मि तत्कृतां हिमां तितिशंते । महते । एवमनुयाजकस्य त्वत्तोऽन्यः कश्चन हि को नाम पुरुषः खलु आ प्रकृतः । सर्वतो जगति । प्रकृत्यते ज्ञाप्यत इति प्रकृतः । प्रज्ञापितो वियंते ॥ सोम्यासः । सोममर्हतीत्यर्थं सोममर्हति य इति यः । प्रत्ययस्वरः । सुव्यंति । पुत्र अभिषेव । स्वादित्यात् शुः । सति शिष्टस्वरो बलीयानिति शिप्रत्ययस्वरः । दधति । दधातिर्नेटि रूप । समानवाक्यं युष्मदस्मदादिगानिघाताः । पा० ८. ११. ५. । इति सोमपदस्येतरवार्यनान्वयान्न निघातः । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं । तितिशंते । तिज निशान इत्यस्य चमायां गुप्तिकिञ्चः सन्निति मन । अभ्यस्तस्वरः । अभिगंस्मि । गमु हिमायामित्यस्माद्वावि क्तिन । तादां च निति कृत्यताविति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । प्रकृतः । कित ज्ञानि । कर्मणि घञतः । याथघञ्कृत्यंतोदात्तत्वं ॥

न ते दूरे परमा चिद्रजांस्या तु प्र याहि हरिवो हरिभ्यां ।

स्थिराय वृष्णे सर्वना कृतेमा युक्ता यावाणः समिधाने अग्नी ॥२॥

न। ते। दूरे। परमा। चित्। रज्जसि। आ। तु। प्र। याहि। हरिऽवः। हरिऽभ्यां।
स्थिराय। वृष्णे। सवना। कृता। दुमा। युक्ताः। यावाणः। संऽद्धाने। अग्नी ॥ २॥

हरिवः। हरिवर्णावर्था यस्य सोऽयं हरिवानिन्द्रः। हे हरिवः परमा चित् परमाणि दूरे वर्तमानान्यपि रज्जसि स्थानानि ते तव दूरं न भवति। तस्मादहरिभ्यामुपेतस्त्व तु त्विप्रमा प्रयाहि। अस्मदीयं यज्ञमभिलक्ष्या गच्छ। स्थिराय फलप्रदानं दृढचित्तायात एव वृष्णे कामाना वर्षित्रे तुभ्यमिमा इमानि सवना सवनानि प्रातरादीनि कृता। कृतानि। किंच। अपावाहवनीयं समिधान आहृत्यधिकरणतया सम्यग्दीप्यमानं सति यावाण उपला युक्ताः। सोमाभिपवार्थमयुक्ताः। अतस्त्वं त्विप्रमागच्छति भावः ॥ याहि। या प्रापण इत्यस्य लोटि रूपं। हरिवः। हरी अस्य स्त इति मनुष्य। ऊदमीर इति तस्य वत्सं। आमावृतत्वान्निघातः। स्थिराय। एता गतिनिवृत्तावित्यस्मादजिरशिगिरित्यादिना किरच। प्रत्ययांतत्वेन निपातनादाकारलोपः। चित्स्वरः। सवना। पुन अभिपव इत्यस्मादधिकरणं ल्युट् चेति ल्युट्। मृयते मोमो यवति सवनानि प्रातरादीनि। लित्स्वरः। समिधानि। त्रिदधी दीप्तावित्यस्य कानचि रूपं। कित्त्वान्नकारलोपः। चित्स्वरः ॥

इन्द्रः मुनिप्रो मघवा तरुचो महाव्रातस्तुविकूर्मिर्ऋघावान् ।

यदुप्रो धा बाधितो मर्त्येण कृत्स्नः ॥ वृषभ वीर्याणि ॥ ३ ॥

इन्द्रः। मघवा। मघऽवा। तरुचः। महाऽव्रातः। तुविऽकूर्मिः। ऋघावान् ।

यदुप्रः। धाः। बाधितः। मर्त्येण। कृत्स्नः। त्या। ते। वृषभ। वीर्याणि ॥ ३ ॥

वृषभ कामानां वर्षक हे इन्द्र यस्त्वमिन्द्रः परमैश्वर्यसंपन्नः मुनिप्रः। निप्रशब्देन शिरम्याणमभिधीयते। शोभनशिरम्याणोपेतः। यद्वा शोभनहनुमान। शिपि हनु नामिकं वा। नि० ६. १७। इति यास्कः। मघवा धनवान् तरुचः। तरत्यनेन शत्रुन्दृवा इति तरुच इन्द्रः। महाव्रातः। मरुद्भिर्महान्व्रातः समुहो यस्यति स तथोक्तः। तुविकूर्मिः संयामे नानाविधकर्मणा कर्ता ऋघावान् शत्रुविषयहिमावान् अत एवोयः शत्रूणां भयंकरः स तादृशस्त्व बाधितोऽमूरः संयामे बाधितः मन मर्त्येण मारयितुं प्रमृणु यत यानि वीर्याणि धा यथा इदानीं ते तव त्या तानि वीर्याणि कृ। क्रांतिं वद ॥ मुनिप्रः ॥ मृपू गताः। आणादिको रन्प्रत्ययः। बाह्वलकात् इत्यस्य गि इत्यादेशः। वज्रवीहावायुदात्तं द्वाकदमीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं। तरुचः। तरतिरगि-
चादिभ्य इतोवावित्युत्तरप्रत्ययः। अत्यथनायुदात्तत्वं। महाव्रातः। आच्यहत इत्याकारादेशो महत्तमकारस्य। तुविकूर्मिः। करोतिरणादिको मिप्रत्ययः। गुणं कृतंऽकारस्योत्वं क्रादसं। हनि चेति दीर्घः। ऋघावान्। अहं हंतीत्युदात्तः। अन्येभ्योऽपि दृश्यंत इति विच। दृशियहणान्नलोपो हकारस्य घत्वं। तदस्यास्तीति मनुवर्थे कृदमीवर्णप्राप्तिर्वाति वानप। अत्यथनायुदात्तः। कृ। किशब्दस्य सप्तम्यर्थं किमोऽदित्यप्रत्ययः। तस्मिन् क्रातीति क्रादेशः। तित्स्वरः ॥

त्वं हि प्सा व्यावयन्नच्युतान्येको वृत्रा चरसि जिघ्रमानः ।

तव द्यावापृथिवी पर्वतामोऽनुं व्रताय निमित्तेव तस्युः ॥ ४ ॥

त्वं। हि। स्म। व्यावयन्। अच्युतानि। एकः। वृत्रा। चरसि। जिघ्रमानः।

तव। द्यावापृथिवी इति। पर्वतामः। अनुं। व्रताय। निमिताऽडव। तस्युः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वमेकोऽमहाय एवाच्युतानि च्युतिरहितानि दृढमूलान्यपि तव प्रतिपन्नभुतानि रज्जसि व्यावयन् स्वसम्मानात्पातयन् तथा वृत्रा वृत्राणि पापानि जिघ्रमानो हिमन् चरसि हि स्म। वर्तसे खलु। किंच। एवं-
विधसामर्थ्योपेतस्य तव व्रताय कर्मण आचार्य द्यावापृथिवी पर्वताश्च निमित्तेव निखाता निधना इवानुतस्युः।
अनुकूलान्तिष्ठति ॥ स्म। चादिखादनुदात्तः। व्यावयन्। च्युद् गतावित्यस्य ण्यंतस्य शतरि रूपं। शित्स्वरः।

चरमि । चर गतिभक्षणयोः । ह्रियोगादनिघातः । जिघ्रमानः । हन हिंसागत्योरित्यस्य घञर्थे कविधानमिति कः । तस्य कंदस्युभयर्थेति सार्वधानुकत्वात्तत्प । तस्य यः । वहलं कंदमीत्यभ्यासस्यत्वं । हंतीति जिघ्रः । आचारार्थं क्रिप । अस्मात्तान्तीत्यर्थं चानश् । शप । अत्ययनानुदात्तत्वं । यावापुथिवी । देवतातुल्यं चेतुभ यपदप्रकृतिस्वरत्वं । निमित्तं च । दुर्मित्रं प्रक्षेपण इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । गतिरनंतर इति गतः प्रकृतिस्वरत्वं । सुपां सुनुगति सुपो डादेशः । इवेन विभक्त्यलोप इत्युक्तत्वात्पर्वपदस्वरः । तस्युः । षा गतिनिवृत्तावित्यस्य लिख्यस्यातो लोपि कृते तस्य द्विवचनोच्चीति स्थानिवद्भावाद्द्विवचन । निघातः ॥

उताभये पुरुहूत श्रवोभिरको दृहमवदो वृचहा सन् ।

इमे चिदिद्र रोदसी अपरि यत्संगृभ्णा मघवन्कागिरित्ते ॥५॥

उत । अभये । पुरुऽहूत । श्रवःऽभिः । एकः । दृहं । अवदः । वृचऽहा । सन् ।

इमे इति चित् । उं । रोदसी इति । अपरि इति । यत्संगृभ्णाः । मघऽवन् । कागिः । उताते ॥५॥

उतेत्यामंत्रण । हे इन्द्र पुरुहूत पुरुभिर्वह्निर्यज्वभिराहत । यद्वा देवैर्मूर्खो रक्षार्थं वह्नितारमाहत । श्रवोभिर्वीर्यरूपत एकोऽसहायस्य वृचहा वृचश्रोहंता सन् अभयेऽमूर्खः सकाशात्त्रा विभीतिति देवान्प्रति यद्वाक्यमवदोऽलोचनद्वयाक्यं दृढं । सत्यमेव । किच । मघवन्निद्र त्वमपारं चित् दूरपरिऽपीम रोदमी यावा-पुथिवी ययस्मात्कारणात्संगृभ्णाः संगृह्णामि । परस्परमधरोत्तरभावेन संयोजिते करोषीति यावत् । एष ते तव महिमा कागिरित् प्रकाशो लोकि प्रसिद्ध एव । यद्वा यत् येन ते रोदमी संगृह्णामि ते तव कागिर्मुष्टिमहान् । कागिर्मुष्टिः । नि० ६ १ । इति यास्कः ॥ अभये । जिमी भय इत्यस्माद्भाव एरजित्यचप्रत्ययः । नत्रा समासं तस्य स्वरः । अवदः । वद व्यक्ताया वाचि । लङि रूप । निघातः । अपरि । वह्न्रीहो नन्मुभ्यामित्युत्तरपदातो दात्तत्वं । संगृभ्णाः । यद्वा उपादाने । वयादित्वात् या । यद्वायावयीत्यादिना संप्रसारण । दयहोभं कंदमीति हकारस्य भकारः । इत्येति मिष इकारलोपः । वहलं कंदमीत्युभावः । समासस्वरः । कागिः । काशु दीप्ती । श्रीणादिक इत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥ ॥ ५ ॥

प्र सू ते उं प्रवता हरिभ्यां प्र ते वज्रः प्रमृणन्ते तु शत्रून् ।

जहि प्रतीचो अन्तुचः पराचो विश्वं सत्यं कृणुहि विष्टमस्तु ॥६॥

प्र । सु । ते । उं । प्रऽवता । हरिऽभ्यां । प्र । ते । वज्रः । प्रऽमृणन् । एन् । शत्रून् ।

जहि । प्रतीचः । अन्तुचः । पराचः । विश्वं । सत्यं । कृणुहि । विष्टं । अस्तु ॥६॥

हे इन्द्र ते तव हरिभ्यामश्वभ्यां युक्तो रथः शत्रून्भिलक्ष्य प्रवता प्रवणेन मार्गेण सु मुष्टु प्रतु । शीघ्रं गच्छतु । तथा ते वज्रोऽग्निरिति शत्रून्मुरान्प्रमृणन् हिमन्तेतु । त्वं च प्रतीचस्यदाभिमुख्येनागच्छतः शत्रून् जहि । मारय । तथानुचोऽनुगच्छतः पार्श्वेयाहानमुरान्पराचः पलायनपराय जहि । एव शत्रून् वाधितेषु सत्सु विश्वं जगतात्वं कृणुहि । सत्यभुताग्रिहोत्रादिकमपरं कुरु । एवंविधं सामर्थ्यं त्वयि विष्टं निविष्टमस्तु ॥ प्रवता । प्रशब्दादपस-योक्तृदसि धात्वर्थे इति वतिः । प्रत्ययस्वरः । प्रमृणन् । मृण हिमायां । जहि । हन हिंसागत्योरित्यस्य लोटि सिपो हिरादेशः । तस्मिन्हतं इति जादेशः । अतो हरिति लुकि प्राप्त आभावात्प्रत्ययाभित्वात्तिवृत्तिः । हेडित्त्वादतोदात्तः । प्रतीचः । अच् गतिपुत्रनयोः । अचं कंदस्य सर्वनामस्थानमिति विभक्त्युदात्तत्वं । पराचः । अग्निगंतोऽचता वप्रत्यय इति गतः प्रकृतिस्वरत्वं । कृणुहि । कृवि हिंसाकरणयोः । अस्तु । अस् भुवि ॥

यस्मिं धायुरदधा मत्यायामर्कं चिद्व्रजे गेत्वयंसः ।

भद्रा तं उं सुमतिर्घृताची सहस्रदाना पुरुहूत रातिः ॥७॥

यस्मै । धायुः । अर्द्धाः । मर्त्याय । अर्भक्तं । चित् । भजते । गेह्यं । सः ।

भद्रा । ते । इंद्र । सुऽमतिः । घृताची । सहस्रऽदाना । पुरुऽहृत । रातिः ॥ ७ ॥

हे इंद्र धायुर्निरंतरमेत्यर्थं दधानस्त्वं यस्मै मर्त्याय मनुष्यायादधा यद्वीर्यं दधामि स मर्त्याऽभक्तं चित् पुर्वमप्राप्तमपि गेह्यं गृहेषु भवं कनकपथादिकं भजते । प्राप्नोति । किंच । हे पुरुःकृत वज्रभिराहतेन्द्र घृताची । घृतशब्दो हविर्मात्रमुपलक्षयति । तथा च सोमाज्यपुरोडाशादिलक्षणं हविरंचति प्राप्नोतीति घृताची ते तव मुमतिः शोभना बुद्धिर्भद्रा । कल्याणकरी । तथा तव रातिर्धनशक्तिः सहस्रदाना । अपरिमितधनदानसमेता । इंद्रस्य वज्रदातृत्वं मन्त्रवर्णः । भुरिदा भुरि देहि नो मा दम्भं भूर्या भर । ऋग्वे० ४. ३०. २० । इति ॥ धायुः । दधातिराणादिकं उग्रप्रत्ययः । अर्द्धाः । दधातिर्लङ्ङि रूप । यद्वृत्तयोगादनिघातः । मर्त्याय । मर्त एव मर्त्यः । वम्वादिषु पाठात् मर्त्यार्थको यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । गेह्यं । गेहशब्दाच्च भव इत्यर्थे भवे कदसीति यत् । तित्स्मरितः । मुमतिः । मन्त्रं वृषत्यादिना मतिशब्दोऽतोदात्तः । समामि कृदुत्तरपदस्वरः । रातिः । रा दानि । मन्त्रं वृषत्यादिना क्तिन्नुदात्तः ॥

सहदानुं पुरुहृत श्रियंतं महस्तमिन्द्र सं पिण्कुणारुं ।

अभि वृचं वर्धमानं पियारुमपादेमिन्द्र तवसा जघंथ ॥ ६ ॥

सहऽदानुं । पुरुऽहृत । श्रियंतं । अहस्तं । इंद्र । सं । पिण्क् । कुणारुं ।

अभि । वृचं । वर्धमानं । पियारुं । अपादे । इंद्र । तवसा । जघंथ ॥ ६ ॥

हे पुरुर्हतेन्द्र त्वं सहदानुं । दानुर्दानवी वृचमाता तथा सह वर्तमानं । तथा च मन्त्रवर्णः । दानुः श्रिये सह वसा । ऋग्वे० १. ३०. ९ । इति । यद्वा सहदानुं दानुभिर्दानवः सह वर्तत इति सहदानुः । तं जियंतं बाधमानं कुणारुं कृष्णशरीलं केचिदमुरमहस्तं हस्तहीनं कृत्वा सं पिण्क् । सम्यक् चूर्णीकुरु । किंच । हे इंद्र वर्धमानं सर्वत इयुमात्रं वर्धमानं । स इयुमात्रमिपुमात्रं विष्वक्नुवर्धत । ति० स० ४. १०. १ । इति श्रुतः । पियारुं हिंस्र वृचं वृचा मुरमपादे पादहीनं कृत्वा तवसा वलनाभिजघथ । हतवानमि । यद्वा सहदानुमुदकदाभोपतं जियंतमाकाशे निवसंतं कुणारुं गर्जत वृचं । वृणोत्याच्छादयति नभ इति वृचो मेघः । तमिमं वर्धमानं मेघं हस्तपादशून्यं कृत्वा संपिण्क् । संपिण्ठि । तथा च यास्कः । अहस्तमिन्द्र कृत्वा संपिण्ठि परिक्रान्तं मेघं । नि० ६. १ । इति ॥ सहदानुं । दो अवखंदने । दाभाभ्यां नृगति नृप्रत्ययः । यतीति दानुर्दानवः । यद्वा दानुर्दानं । वज्रवीही पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । जियंतं । नि निवासगत्योः । नृदादित्वाच्चाः । प्रत्ययस्वरः । पिण्क् । पिप् । संचूर्णने । रूधादित्वात् श्रं । हेर्लुक् गकारस्य ककारश्चादसः । कुणारुं । कुण शब्दने । बाह्वनकादृपमिन्द्रः । आयुदात्तः । जघथ । हन हिंसाय त्थोरित्यस्य लिटि थलि रूपं । अभ्यासाच्चित् धातुहकारस्य घर्त्वं । निघातः । उपदेशोऽत्यत इतीदृप्रतिषेधः ॥

नि सामनामिपिरामिन्द्र भूमिं महीमपारां सदेने समत्य ।

अस्तभ्राद्यां वृषभो अंतरिक्षमर्षत्वापस्त्वयेह प्रसृताः ॥ ९ ॥

नि । सामनां । उपिरां । इंद्र । भूमिं । मही । अपारां । सदेने । समत्य ।

अस्तभ्रात् । द्यां । वृषभः । अंतरिक्षं । अर्षत् । आपः । त्वया । इह । प्रऽसृताः ॥ ९ ॥

हे इंद्र मही महतीमत एवापारामिपिरां स्थानाभावेन चलन्ती एवविधां भूमिं सामनां समानां । तथा च मन्त्रवर्णः । गार्वा ते सामनावितः । ऋग्वे० १०. ८५. ११ । इति । यद्वा सम एव साम । तथा च शतपथे श्रूयते । यदेव समः प्रुपिणा समो मशकेन समो नागन सम एतस्मिन्भिर्लोकेष्वस्मादेव साम । १४. ४. १ । इति । तदस्यास्तीति सामनः । तां साम्यवती कृत्वा सदेने स्वे स्थाने निपसत्य । निवेशयामासिथ । तथा वृषभोऽभिमतफलानां वर्षक इन्द्रो द्यां बुलोकमस्तभ्रात् । यथा न पतति तथाधारयत । तथांतरिक्षं । एव द्यावापृथिव्योरवस्थिती

सत्यां त्वया प्रसूता मेघभेदनेन प्रेरिता आप इह भुमावर्षतु । आगच्छतु । तथा च सर्ववर्णः । यः पृथिवी
व्यथमानामदृहत । ऋत्वि० २. १२. २ । इति ॥ सामना । सम एव साम । तदस्यास्तीति मतुवर्थं पामादित्वात्प्र
त्ययः । प्रत्ययम्बरः । इपिरां । इप गती । इपिमदीत्यादिना । उ० १. ५० । किरचप्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । चि
त्स्वरः । समत्य । पदं विगणगत्ववसादनाप्यत्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य लिटि थल्युपदेशः । त्वत् इतीट्प्रतिषेधः ।
निघातः । अस्तभ्रात । स्तभु स्तभन इति मांत्रो धातुः । स्तभुस्तुभित्यादिना प्राप्रत्ययः । प्राप्नोप इति धातु
मकारलोपः । अडागमस्वरः । अर्पतु । ऋपी गती । व्यत्ययेन शप्प्रत्ययः । गुणः । पादादित्वादिनिघातः । आपः ।
आप् व्याप्ती । कृप धातोर्ह्रस्वश्च । जस्यपून्तुजित्यादिना दीर्घः । जसः सुप्तादनुदात्तत्वे धातुम्बरः । प्रसूताः ।
पू प्रेरण इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । गतिरनन्तर इति गतः प्रकृतस्वरत्व ॥

अलातृणो वल इन्द्र वज्रो गोः पुरा हन्तोर्भयमानो व्यार ।

सुगान्पथो अकृणोन्निरजे गाः प्रावन्वाणीः पुरुहतं धमंतीः ॥ १० ॥

अलातृणः । वलः । इन्द्र । वज्रः । गोः । पुरा । हन्तोः । भयमानः । वि । व्यार ।

सुगान्पथः । अकृणात् । निः । अजः । गाः । प्रावन् । वाणीः । पुरुहतं । धमंतीः ॥ १० ॥

हे इन्द्र अलातृणः । वह्नकतयात्मत्यर्थमातृयते हिंस्यत इत्यलातृणः । गोर्माध्यमिकाया वाचो वज्रो
गोष्ठभुतो वलः । वृणोत्याकाशमिति वलो मेघः । पुरा हतोस्तव वज्रप्रहारात् प्राक् भयमानो विम्यद्धार ।
विम्यष्टो बभूव । अनन्तर स इन्द्रो गा अपो निरजे निर्गमयितुं सुगान् सुगमान् पथो मार्गानकृणोत् । अकरोत् ।
अतो वाणीर्निनीया धमतीः शब्दायमानास्ता आपः पुरुहतं वह्नभिराहतं पार्थिवमुदकं प्रति प्रावन । अस्या
गच्छन् । एतामृचं यास्क एवं व्याख्यत । अलातृणो वल इन्द्र वज्रो गोः । अलातृणोऽलमातर्दो मेघो वलो
वृणोतिर्ब्रजो वज्रव्यतिरिक्तं गोरितस्या माध्यमिकाया वाचः पुरा हननाद्वयमानो व्यार । सुगान्पथो अकृणोन्निरजे
गाः । सुगमनान्पथोऽकरोन्निरगमनाय गवा । प्रावन्वाणीः पुरुहतं धमतीः । आपो वा वह्नादाचो वा वह्न
नाद्रुहभिराहतमुदकं भवति । धमतिर्गतिकर्मा । नि० ६. २ ॥ अलातृणः । तुहि हिमाया । अलपूर्वात्तेहर्धेर्प्रथं
कविधानमिति कर्मणि कप्रत्ययः । अलमो मकारस्याकारः । समाम्बरः । वलः । वल संवरणं । वल्यत
आन्हायते नभोऽनिर्नाति वलो मेघः । पुंसि संज्ञायामिति घः । प्रत्ययम्बरः । वज्रः । वज्र गती । गोत्तरमर्च
त्यादिना । पा० ३. ११९. । घप्रत्ययात्त्वेन निपातनात्कुत्वाभावः । वज्रव्यतिरिक्त इति । प्रत्ययम्बरः । भयमानः ।
त्रिभी मये । व्यत्ययेन शप् । आर । अ गतावित्यस्य लिटि णलि रूपं । निघातः । सुगान् । सुस गतावित्यस्या
दधिकरणं सुदुरीरधिकरण इति उप्रत्ययः । डित्वाङ्लोपः । कृत्स्वरः । निरजे । अज गतिरूपणयोर्वित्यस्या
त्सपदादिलक्षणो भावे कृप । कृदन्तरम्बरः । आवन् । अव रक्षणगत्यादिवित्यस्य लिटि रूपं । पुरुहतं । इत्येत
निष्ठाया यजादित्वात्सप्रसारण । हल इति दीर्घः । वार्थादिम्बरः । धमतीः । ध्मा शब्दे । शपि पाद्यत्यादिना
धमादेशः । वा कदमीति जसः सर्वर्णदीर्घः । शतुर्लसार्वाधातुकत्वेन कृते धातुम्बरः ॥ ॥ २ ॥

एको द्वे वसुमती समीची इन्द्र आ पप्रौ पृथिवीमुत द्यां ।

उतांतरिक्षादभि नः समीक उपो रथीः सयुजः शूर वाजान् ॥ ११ ॥

एकः । द्वे इति । वसुमती इति वसुऽमती । समीची इति संऽईची । इन्द्रः । आ । पप्रौ ।

पृथिवीं । उत । द्यां ।

उत । अंतरिक्षात् । अभि । नः । संऽईके । उपः । रथीः । सऽयुजः । शूरः । वाजान् ॥ ११ ॥

योऽयमिन्द्र एकोऽसहाय एव सन् पृथिवीमुत अपि च द्यां द्वे एते यावापृथिव्यां समीची परस्परसंगतं
वसुमती धनयुक्तं सत्यावा पप्रौ समंतात्पूरयामास । उत अपि च हे शूर सस्त्रय्यांपित तादृशस्त्व रथी रथवान्
स नोऽस्माकं समीके समीप इपः स्थातुमिच्छन् सयुजः संगतगन्वाजान् । वज्रति गच्छतीति वाजा अद्याः ।

तान्शान्तरिचादंतरिचमकाशात् अभि प्ररय । रथारूढस्यमस्मत्समीपं गीघ्रमागच्छति भावः ॥ वसुमती । वा-कंदमीति पूर्वमवर्णदीर्घः । पप्रो । प्रा पुरण इत्यस्य लिटि णलि आत श्री णल इत्याकारः । निघातः । इपः । इपु इच्छाया । अस्मादिगुपधनजगः कः । किच्चादगुणः । प्रत्ययम्बरः । रथीः । रथोऽस्यास्तीति मनुबर्धे कंदमीविनिपाविति ईप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः ॥

दिग्ः सूर्यो न मिनाति प्रदिष्टा दिवेदिवे हर्यश्चप्रमृताः ।

सं यदानऋध्वन् आदिदश्वेविमोचनं कृणुते तत्त्वस्य ॥ १० ॥

दिग्ः । सूर्यः । न । मिनाति । प्रऽदिष्टाः । दिवेऽदिवे । हर्यश्चऽप्रमृताः ।

सं । यत् । आनट । अर्ध्वनः । आत । उत । अश्वैः । विऽमोचनं । कृणुते । तत् । तु । अस्य ॥ १२ ॥

हर्यश्चप्रमृताः । हरी अर्था यस्यामाविति हर्यश्च इन्द्रः । तेन प्ररिता दिग्ः प्रागादयो दिवे दिवे प्रति-
दिशमं प्रदिष्टाः सूर्यस्य गमनार्थं दत्ता या दिग्ो विद्यते तां सूर्यो न मिनाति । न हिनास्ति । किंतु ताभिरेव
व्रजति । यद्यदा सूर्योऽध्वनो गंत्यान्प्रदेशान्तरं गमनमाधनभूतः समानट् सम्यगभ्युते । आदित् अनंतरमेव
विमोचनं कृणुते । अश्वानां विमोचनं कुरुते । तदेतत्सर्वं कर्मास्य । तदेव खलु । तु प्रमिदो ॥ सूर्यः । पू प्रेरण
इत्यस्मात्समुधाऽगुधिमः क्राविति कन्प्रत्ययः । भवति प्ररयतीति मुर आदित्यः । मुर एव सूर्यः । वस्वादित्या-
त्मार्थिको यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । मिनाति । मीत्र हिमाया । मीनतिनिगम इति ऋष्वः । हर्यश्च-
प्रमृताः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिम्बरत्वं । आनट । अगु व्याप्रावित्यस्य बह्वन् कंदमीति लङ् । युः ।
अश्वैरेवेति नृडागमः । व्रथादिना पत्य । यद्योगादनिघातः ॥

दिदृष्टं उपसो यामन्त्रक्तोविवस्वत्या महि चित्रमनीकं ।

विश्वे जानन्ति महिना यदागादिदृष्टस्य कर्म मुकृता पुरुणि ॥ १३ ॥

दिदृष्टंते । उपसः । यामन् । अक्तोः । विवस्वत्याः । महि । चित्रं । अनीकं ।

विश्वे । जानन्ति । महिना । यत् । आ । अगात् । इदं । कर्म । मुऽकृता । पुरुणि ॥ १३ ॥

विश्वे सर्वे जना विवस्वत्या विवामनवत्या निर्गमनपराया अक्तो रात्रिः संवधिन उपसो यामन् यामनि
निर्गमनं सति महि महत चित्रं चायनीयमनीकं सारं तजो दिदृष्टंते । द्रष्टुमिच्छन्ति । यद्यदा आगात् उपःकालः
समंतादागतो रथपात तदा तजो दिदृष्टमाणाः सर्वे जना महिना महनीयान्याप्रहोवादीनि कर्माणि जानन्ति ।
कर्तव्यतयावबुध्यन्ते । हे इन्द्र पुरुणि वःऽनि मुकृता मुपु कृतानि कर्म कर्माणीदृश्य तदेव ॥ दिदृष्टंते । दृष्टिर्
प्रेक्षण इत्यस्य सनि ज्ञाशुमुदृशा मनः । पा० १ ३ ५७ । इत्यात्मनपद । अभ्यस्तम्बरः । विवस्वत्याः । विवासतेः
संपदादिनजगः क्रिप । अत्ययनोपधाह्मत्वं । तस्मात्तदस्यास्तीति मनुप । मादुपधाया इति तस्य वत्त्वं । मनुपः
पित्वादनृदात्तत्वं धातुम्बरः । जानति । ज्ञा अवबोधन । ज्ञाजनीर्जति जादिग्ः । निघातः । अगात् । इण् गत ।
वित्यस्य लुङि रूपं । यद्योगादनिघातः । मुकृता । गतिरनंतर इति गतः प्रकृतिम्बरत्वं ॥

महि ज्योतिर्निहितं वश्रणास्वामा पक्वं चरति विभ्रती गौः ।

विश्वे स्वाग्र संभृतमुस्त्रियायां यत्सीमिंदो अदधाज्ञोजनाय ॥ १४ ॥

महि । ज्योतिः । निऽहितं । वश्रणां । आमा । पक्वं । चरति । विभ्रती । गौः ।

विश्वे । स्वाग्र । संऽभृतं । उस्त्रियायां । यत् । सी । इदं । अदधात् । भोजनाय ॥ १४ ॥

वक्षणां । वक्ष्यते यामुदकानीति वक्षणा नद्यः । तामु महि महत ज्योतिर्ज्योतिष्मदुदकं निहितमिंद्रेणामा
नवमूर्तिका गौः पक्वं बीरादिकं विभ्रती दधाना सती चरति । सर्वत्र वर्तते । यद्यस्मादुदकात्स्वाग्र स्वादुतरं

संभृतं स्वेन संपादितं दधिघृतक्षीरादिकं सीमितद्विष्य सर्वमुन्मियाया गवि भोजनार्थेन्द्रोऽदधात । तस्मात्क्षी-
रादिकं विभ्रती गांश्चरतीति पूर्वगन्तव्यः ॥ वक्ष्यामि । वक्ष रोषि । अस्मात्करणधिकरणयोः शक्तिं करणे ल्युट् ।
लित्स्वरः । पक्षे । पूर्वतेर्निष्ठातकारस्य पचो व इति वत्व । प्रत्ययस्वरः । चरति । चरतिर्गन्तव्यः । विभ्रती ।
दुभुञ् धारणपोषणयोः । जुहोत्यादिः । शत्रुहृगित्वाद्गितशक्तिं डीप् । अभ्यस्नानामादिरित्याद्युदात्तत्व ।
उन्मियायां । वस निवास । स्फायितक्षीरादिनाधिकरणे रक्प्रत्ययः । यत्रादित्वात्प्रसारण । शासिर्वसिघ-
सीनां चेति पत्वाभावशङ्कादसः । स्वार्थिको घप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

इंद्रं दृष्ट्वा यामकोशा अभूवन् यज्ञाय गिष्ठा गुणते सखिभ्यः ।

दुर्मायवो दुरेवा मर्त्यासो निपंगिणो रिपवो हंत्वांसः ॥ १५ ॥

इंद्रं । दृष्ट्वा । यामऽकोशाः । अभूवन् । यज्ञाय । गिष्ठा । गुणते । सखिभ्यः ।

दुःसमायवः । दुःसएवाः । मर्त्यासः । निपंगिणः । रिपवः । हंत्वांसः ॥ १५ ॥

हे इंद्रं दृष्ट्वा । दृष्टो भव । यतो यामकोः । याम्यभिधिति यामो मार्गः । तस्य कोशाः कोशयदात्तादका-
मार्गप्रतिवधका राजसा अभूवन् । त्व यज्ञाय यज्ञकर्त्तृ गणते स्वीव कुर्वन् यज्ञमानाय सखिभ्यः पुत्रादिभ्यश्च
गिष्ठ । अप्रतिवध फलं दत्तम् । दुर्मायवः । दुष्टमायुधानि भिन्वन्ति प्रलिपन्तीति दुर्मायवः । दुरेवा दुष्ट गन्तातो
मर्त्यासो मार्गयितारो निपंगिणः । निपंगगर्द्धनपुंश्रिभिधीयते । तत्रतः । एवविधसामर्थ्यापिता रिपवः शत्रवो
राजसा हत्वांसः । त्वया हननीयाः ॥ दृष्ट्वा । दृष्ट दृष्टि बृह बृहि बृद्धी । व्यत्ययेन श्यन् । लोटि रूप । नित्स्वरः ।
अभूवन् । भू सत्ताया । अस्य लुङि रूप । गातिस्त्विति भिचो लुक् । मुमुवोभिन्वतीति गुणं प्रतिपिद्धं भुवो
बुग्लुङलिटोरिति वुगागमः । निघातः । गिष्ठ । गिष्ठ विशेषादानि । अयं धातुरत्र दाने वर्तते । व्यत्ययेन
परस्मैपदं । निघातः । दुर्मायवः । भिन्वन्तिः कृत्वापाजिभीत्यादिना उणप्रत्ययः । कृदन्तरपदस्वरः । दुरेवा ।
इण गतो । इण्णीइभ्या वक्षिति कर्त्तरि कप्रत्ययः । रिपवः । रिपरिचोपधाया इत्युप्रत्ययः । उपधाया इत्य ।
प्रत्ययस्वरः । हंत्वांसः । हन हिमागत्योः । कृत्यार्थं तर्ककृत्यत्वन इति ल्यन् । निष्ठादाद्युदात्तः ॥ ॥ ३ ॥

सं घोषः शृण्वेऽवमैरमित्रैर्जही न्येष्वगनिं तपिष्ठां ।

वृश्चेमधस्ताद्धि रुज्ञ सहस्व जहि रक्षां मघवन्धयस्व ॥ १६ ॥

सं । घोषः । शृण्वे । अवमैः । अमित्रैः । जही । नि । एषु । अगनिं । तपिष्ठां ।

वृश्च । ई । अधस्तात् । वि । रुज्ञ । सहस्व । जहि । रक्षां । मघऽवन् । रंधयस्व ॥ १६ ॥

हे इंद्रं अवमैः समीपं वर्तमानैरमित्रैः शत्रुभिरसुरैरुत्सृष्टो योऽगनिर्घोषो घृण्यमाणः स शृणो मम्यगस्माभिः
श्रूयन्ति तपिष्ठामतिशयेन तापिका तामगनिमेषु शत्रुघ्न्यन् निधाय जहि । मारय । तैः प्रयुक्तामगनिं तानेव
प्रापयन्ति भावः । ईमन्तान् शत्रून् अधस्तात्कूलतो वृश्च । किधि । किच वि रुज्ञ । ताभिर्घोषेण बाधस्य । सहस्य ।
अभिभव च । हे मघवत्तिंद्रं रुज्ञः कर्मविप्रकारीणि रक्षामि जहि । मारय । अनतरमिम यज्ञ रंधयस्व । पार-
नय ॥ शृण्वे । निघातः । जहि । हन हिमागत्योः । अस्य लोटि रूप । अगनिं । अशु व्याघ्रो । अश्ववितृभ्यो
ऽनिरित्यनिप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । तपिष्ठां । तपूगदादिष्टप्रत्ययः । नित्स्वरः । वृश्च । आत्रश्च किदने । तुदादिः ।
यहिभ्यादिना प्रसारण । सहस्व । वाक्यभेदादनघातः । रंधयस्व । रंध हिमासराद्योरित्यस्य ण्यतस्य लोटि
रधिजभोरचीति नुडागमः । वाक्यभेदादनघातः ॥

उडूह रक्षः सहमूलमिंद्रं वृश्चा मध्यं प्रत्ययं शृणीहि ।

आ कीवतः सल्लूकं चकथ ब्रह्मद्विषे तपुपिं हेतिमस्य ॥ १७ ॥

उत् । वृह । रथाः । सहऽमूलं । इन्द्र । वृश्च । मध्यं । प्रति । अयं । शृणीहि ।
आ । कीवतः । मल्लूकं । चकथ । वृश्चऽद्विपे । तपुपिं । हेति । अस्य ॥१७॥

हे इन्द्र रथः कर्मविप्रकारि रथो रथः कुलं सहमूलं मूलमहितं यथा भवति तथोवृह । उदर । किंच । मध्यं तस्य मध्यभाग वृश्च । किंधि । प्रत्ययमयं प्रत्यागतं तत् शृणीहि । जहि । तस्य रथः कुलस्य मध्यं मल्लूकं मरणशीलं रथ आ कीवतः । आड मर्यादायां । कियतोऽनिर्ज्ञायमानपरिमाणादतिदूराद्दिशाच्चकथं । कुश्च । कृत्वा च वृश्चद्विपे ब्राह्मणद्विपकारिणं तस्मिन् रथमिदं तपुपिं तापकं हेति घातकमायुधमस्य । निप । उक्तमर्थं यास्कोऽब्रवीत् । उदर रथः सहमूलमिन्द्र । मूलं मोचनाद्वा मोपणाद्वा मोहनाद्वा । वृश्च मध्यं प्रति शृणीह्ययं । अयमागतं भवति । आ कियतो देशात्सल्लूकं सल्लूकं भवति पापकर्मिणं निरुक्ताः सररूकं वा स्यात्स्वितर-
भ्यस्तात् । तपुपिन्पतंहेतिहेतिः । नि० ६. ३. इति ॥ वृह । वृह उद्यमन इत्यस्य लोटि रूपं । शृणीहि । शृ-
हिमायां । अस्य लोटि ही हे हन्त्यघोरित्वं । निघातः । कीवतः । किंशब्दात्किं परिमाणमस्यत्यर्थं किमिदंभ्यां
वो घ इति किंशब्दाद्वतुवस्तीति ज्ञापितत्वाद्वतुव्यादेशाभावश्चादसः । इदंकिमोरीशकी इति की इत्यादेशः ।
सल्लूक । स्र गती । कादसी रूपमिदं । चकथ । डुक् ऋ करण इत्यस्य लिटि थलि रूपं । कादित्वादित्त्वभावः ।
निघातः । तपुपि । तप संताप इत्यस्मादतिपुष्पपियजितनिधनितपिभ्यो निदित्वात्प्रत्ययो णिङ् । अकारस्य
इकारश्चादसः । नित्यवरः । हेति । हन हिमागच्छीः । ऊतियूतजृतिमातीत्यादिना निपातनादतोदान्तः ।
अस्य । अमु णिङ् । लोटि रूपं ॥

स्वस्तये वाजिभिश्च प्रणेतः सं यन्महीरिपे आसत्सि पूर्वीः ।

रायो वंतारो बृहतः स्यामास्मे अस्तु भगं इन्द्र प्रजावान् ॥१८॥

स्वस्तये वाजिऽभिः । च । प्रनेतरिति प्रनेतः । सं । यत् । महीः । डपः । आऽसत्सि । पूर्वीः ।

रायः । वंतारः । बृहतः । स्याम । अस्मे इति । अस्तु । भगः । इन्द्र । प्रजाऽवान् ॥१८॥

प्रणेतः प्रकर्षणं जगतो निर्वाहक हे इन्द्र अस्मान्वाजिभिरक्षैः सहितान् कुरु । स्वस्तये चाविनाशाय कुरु ।
यदा त्वं समासत्सि अस्माकं समीपे यज्ञनिर्वाहार्थमासीदसि तदा वयं महीर्महांतीपोऽज्ञानि पूर्वीः प्रभुतानि
रायो धनानि वतारस्तेषां संभक्तारः संतो बृहतो महांतः स्याम । भवंम । किंच प्रजावान् अपत्योपतं भगो
धनमस्मि अस्मास्वम् । भवतु ॥ आसत्सि । पठ् विगर्गणादिपृ । वृहत्तं कंदमीति शपो लुक् । यद्योगादनिघातः ।
इपो राय इति च द्वि पण्यर्थे द्वितीयः । वंतारः । वन पण संभक्तावित्यस्य तृचि आगमानुशासनस्थानित्यत्वा-
दिदभावः । चित्यवरः । स्याम । अस्म भुवीत्यस्य लिङि रूपं । अस्मि । अस्माच्छब्दस्य सप्तम्याः सुपा मुलुगिति
श इत्यादेशः ॥

आ नो भर भगमिन्द्र द्युमंतं नि ते देणस्य धीमहि प्रेके ।

ऊर्व इव पप्रथे कामो अस्मे तमा पूण वसुपते वसूनां ॥१९॥

आ । नः । भर । भगं । इन्द्र । द्युऽमंतं । नि । ते । देणस्य । धीमहि । प्रऽरेके ।

ऊर्वऽइव । पप्रथे । कामः । अस्मे इति । तं । आ । पूण । वसुऽपते । वसूनां ॥१९॥

हे इन्द्र नोऽस्मदर्थं द्युमंतं दीप्रियुक्तं भग धनमाभर । आ समंतात्संभर । देणस्य दानशीलस्य ते तव
संबंधिनो धनस्य प्रेके प्ररचने दाने निधीमहि । धनदानस्य वयं पात्रभूताः स्म इत्यर्थः । कुत इत्यत आह ।
अस्मि अस्माकं कामोऽभिलाष ऊर्व इव अनवाप्तकामो वडवानल इव पप्रथे । प्रभुतो वर्तते । वसूनां वसुपते
धनानां मध्यं उत्तमधनानामधिपते हे इन्द्र तं महांतं काममापुण । वरुधनप्रदानेनापुरय ॥ भर । भुञ् भरण
इत्यस्य लोटि रूपं । देणस्य । दुदाञ् दाने । गादाभ्यामिष्णुजितीष्णुचप्रत्ययः । अत्यर्थं ददातीति देणः ।

चित्स्वरः । धीमहि । दधातिर्निडि बहलं कंदमीति शपो लुक् । कंदस्युभयथेति महिडः सार्वधातुकत्वात्सीयुट्
सलोपः । आर्धधातुकत्वादातो लोपः । निघातः । ऊर्व इव । पूर्वपदस्वरः । पप्रथ । प्रथ प्रस्थान इत्यस्य लोटि
रूपं । पृण । पृण प्रीणन इत्यस्य लोटि सेहः । तुदादिः । अतो हरति हल्लुक् । वमुना । निच्वादाद्युदात्तः ॥

इमं कामं मंदया गोभिरश्वैश्चंद्रवता राधसा पप्रथंश्च ।

स्वर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्रा इंद्राय वाहः कुशिकासो अक्रन ॥ २० ॥

इमं । कामं । मंदय । गोभिः । अश्वैः । चंद्रवता । राधसा । पप्रथं । च ।

स्वःऽयवः । मतिऽभिः । तुभ्यं । विप्राः । इंद्राय । वाहः । कुशिकासः । अक्रन ॥ २० ॥

हे इंद्र इमं धनादिविषयं काममस्मदीयमभिलाष गोभिरश्विहोवादि कर्मसाधनभूतैर्गवादिभिर्वाहनसाध
नभूतैरश्वैश्च चंद्रवता दीप्तिर्युक्तं राधसा धनं च मंदय । एतानि दत्तमभिलाष पुरय । किंच । एतस्मा
त्पप्रथः । प्रथितांश्च कृणु । पृथात्स्वर्यवः स्वर्गादिमुखमात्मन इच्छतो विप्राः कर्मकुशलाः कुशिकामः कुशिका
मतिभिर्मननीयमंत्रिर्वाहः स्तोत्रमित्राय तुभ्यमक्रन । अकार्षुः ॥ मंदय । मदि स्तुत्यादिष्वित्यस्य लोटि रूपं ।
गोभिः । सार्वकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं प्राप्ति न गोश्वन्माववर्णत्वादिना प्रतिषेधः । प्रकृतिस्वरः । पप्रथः ।
प्रथ प्रस्थानि । क्रिप । कंदस्युभयथेति तस्य सार्वधातुकत्वात् शपो । तस्य बहलं कंदमीति सूः । धातुस्वरः ।
अक्रन । करोतिर्नुडि सवे घमहरेत्यादिना लुक् । निघातः ॥

आ नो गोत्रा ददृहि गोपते गाः समस्मभ्यं सनयो यंतु वाजाः ।

दिवक्षा असि वृषभ सत्यगुप्सोऽस्मभ्यं सु मघवन्वोधि गोदाः ॥ २१ ॥

आ । नः । गोत्रा । ददृहि । गोऽपते । गाः । सं । अस्मभ्यं । सनयः । यंतु । वाजाः ।

दिवक्षाः । असि । वृषभ । सत्यगुप्सः । अस्मभ्यं । सु । मघवन् । वोधि । गोऽदाः ॥ २१ ॥

गोपते गवां पते स्वर्गाधिपते हे इंद्र नोऽस्मदर्थं गोत्रा गोत्राण्यभ्राणि गा अपः प्रत्या ददृहि । आद्रियम् ।
अभ्राणि विदार्य जलानि प्रापयेत्यर्थः । ततः सनयः संभजनीयानि वाजा अज्ञान्यस्मभ्यमस्मदर्थं सयतु । समा
गच्छंतु । वृषभ कामाना वर्पितं हे इंद्र त्वं दिवक्षा असि । दिव व्याप्य वर्तमानत्वेन महानसि । अत एव सत्य
गुप्सः सत्यसामर्थ्या मघवन धनवन हे इंद्र अस्मभ्यं गोदा गवां प्रदाता भवामीति सु बोधि । मुष्टु बुध्वा ॥
ददृहि । दृङ् आदेशः । यङ्लुकि लोटि रूपं । कृतथ । पा०, ७ ४ ९० । इत्यभ्यासस्य वशागमः । निघातः । गा ।
आतोऽस्मसोः । पा० ६ १. ९३. । इत्योकारस्याकारः । एकादेशस्वरः । अस्मभ्यं । भ्यसो भ्यमिति चतुर्थीवत् ।
वचनस्य भ्यमादेशः । यतु । इण गतो । लोटि रूपं । दिवक्षाः । अष्ट व्याप्ता । अमुन । दिव व्याप्नोतीति
दिवक्षाः । छवुत्तरपदस्वरः । गोदाः । दुदात्र दान इत्यस्माद्विच । छवुत्तरपदस्वरः ॥

शुनं हुवेम मघवानमिदंमस्मिन्भर नृतमं वाजसातो ।

शृण्वंतंमुयमृतयं समत्सु भंतं वृचाणि संजितं धनानां ॥ २२ ॥

शुनं । हुवेम । मघवानं । इदं । अस्मिन् । भर । नृतमं । वाजसातो ।

शृण्वंतं । उयं । उतये । समत्सु । भंतं । वृचाणि । संजितं । धनानां ॥ २२ ॥

हे इंद्र वाजसातो । वाजस्याज्ञस्य सातिर्लाभो यस्मिन् सोऽयं वाजसातिः । अस्मिन्भर । विवर्धति जयल
क्षीमनेन योहार इति भरः संयामः । तस्मिन्संयामे शुनं शुनमुत्साहेन ऋतुं । यदा शुनमिति मुखनाम ।
मुखकं मघवानं धनवंतं अत एवेन्द्र निरतिशयैश्चर्यसंपन्नं नृतमं मुखस्य जगतीऽतिशयेन नितारं त्वां हुवेम ।

कुशिका वयं यज्ञार्थमाहुयेम । तथा शृण्वन्तमस्माभिः क्रियमाणां स्मृतिं शृण्वन्तमयं शत्रूणां भयंकरं समत्सु संयामेपु वृत्राणि वृत्रोपलक्षितानि सर्वाणि रक्षांसि घ्नन्तं हिंसन्तं धनानां शत्रुसंबन्धनां संजितं सम्यग्जितारं त्वामृतं रक्षणाय वयमाहुयेम ॥ शुनं । दुश्नाथि गतिवृद्धोरित्यस्य निष्ठायां यस्य विभापेतीदृशप्रतिषेधः । यज्ञादित्यात्मप्रसारणं । दीर्घाभावः क्वांदसः । प्रत्ययस्वरः । ह्रस्वम् । ऊयतेर्वङ्गलं कंदमीति संप्रसारणे कृते शपो लुकि कृते च लिङि रूपं । निघातः । भ्रं । भृञ् भरणे । घः । वृषादित्वादायुदात्तः । वाजसार्तो । षण् दाने । भाव क्तिन । जनमनेत्यादिनामुनामिकस्यात्वं । बह्व्रीहो पूर्वपदस्वरः । समत्सु । अद् भरणे । संपूर्वात् क्तिप् । संभक्षयति योवृणामायूषीति समदः संयामाः । कृद् उत्तरपदस्वरः । घ्नन्तं । हन हिंसागत्योरित्यस्य शतरि गमह-
नेत्यादिनोपधालोपः । हो हन्तरिति घत्व । संजितं । जि जयं । क्तिप् ॥ ॥ ४ ॥

शासद्वाङ्गिरिति द्वाविंशत्युचं द्वितीयं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । शासत् कुशिको विश्वामित्र एव वा श्रुतेरिति । इषोरथस्य पुत्रः कुशिको विश्वामित्र एव वा ऋषिः । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुप् कंदः ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्य-
दिने सर्वनेऽच्चावाकग्रन्थ आरंभणीयाया ऊर्ध्वमहीनमृक्तसंज्ञकमेतत्मुक्तं शासनीयं । मुचितं च । अस्मा इदु प्रतवसं शासद्वाङ्गिरतीतरावहीनमुक्ते । आ० ७. ४. इति ॥ पृष्ठाभिप्रवपट्टयोः प्रथमेऽहनि माध्यंदिनसर्वने
ऽच्चावाकग्रन्थऽहीनमुक्तस्य स्थाने जीणि संपातमुक्तानि । तत्रेदं तृतीयं संपातमुक्तं । इमाम् पृच्छन्ति त्वा शास-
द्वाङ्गिरिति संपाताः । आ० ७. ५ । इति ॥

शासद्वाङ्गिरदुहितुर्नृषं गाव्हिडाँ ऋतस्य दीधितिं सपर्यन ।

पिता यत्र दुहितुः सेकंमृजन्त्सं शर्म्येन मनसा दधन्वे ॥ १ ॥

शासत् । वहिः । दुहितुः । नृषं । गात् । विद्वान् । ऋतस्य । दीधितिं । सपर्यन ।

पिता । यत्र । दुहितुः । सेकं । ऋजन् । सं । शर्म्येन । मनसा । दधन्वे ॥ १ ॥

कुशिकः प्रसंगात् केचित् शाम्भार्थं ब्रूते । अपुत्रस्य पितुः पुत्री दायादा पुत्रिका सती । यतः संतानकृतस्याः पुत्र इत्यनयोच्यत इति । अपुत्रो यः पिता कन्यामन्यकुलं प्रापयति स वहिरित्युच्यते । स पिता शासत् । अभ्यानुक्तो प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलंकृतं । अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति । वासि० १७ १७ । स्मृत्युक्तमनुशासनं कुर्वन् दुहितुः पुत्रिकाया नष्टं नष्टार पात्रं गात् । गच्छति । दुहितुः पुत्रत्वेन स्वीकारार्हाङ्गिचं नष्टमव पंडदाना-
दिकं कर्तव्यतया गात् । गच्छति । कि कुर्वन् । विद्वान् अस्यां दुहितरि जातः पुत्रो मम स्वधाकरो भविष्यतीति ज्ञानेन ऋतस्य सत्यस्य पुत्रोत्पादनसमर्थस्य रेतसो दीधितिं धर्तारं जामातर तत्पतिं सपर्यन वस्त्रालंकारा-
दिभिः पुत्रयन पिता नष्टमव गच्छति । यत्र यस्मिन्विषये पितापुत्रो जनको दुहितुरप्रत्तायाः स्वकन्यायाः सेकं रेतसः सेकं तस्यां रेतःसेकमृजन् प्रसाधयन् शर्म्येन सुखनिमित्तेन मनसा संदधन्वे । आत्मानं संधत्ते । अपुत्र-
स्वनिमित्तदुःखापगमात् । यस्या दुहितुः पिता पालकः पतिर्जामाता सेकं तस्यां रेतःसेकमृजन् प्रसाधयन् सं शर्म्येन केवलं सुखनिमित्तेन मनसा तथा स्वशरीर संदधन्वे । संधत्ते । न तु पुत्रनिमित्तेन मनसा । एतमर्थं यास्कोऽप्याह । प्रशान्ति वोढा संतानकर्मणे दुहितुः पुत्रभावं । दुहिता दुहिता दूरं हिता दोग्धर्वा । नष्टारमु-
पागमद्वाङ्गिचं पात्रमिति विद्वान्प्रजननयज्ञस्य रेतसो वाङ्गादगात्मभुतस्य हृदयादधि जातस्य मातरि प्रत्युतस्य विधानं पुत्रयज्ञित्यादिना । नि० ३ ४. ॥ शासत् । शासिः शतर्यभ्यस्तत्वात्तुमभावः । दुहितुः । दुह प्रपुरणे । नष्टनेष्टु इत्यादिना तुचि निपातनादिडागमः । चित्स्वरः । नष्टं । नष्टारि भवं । भवं कंदमीति यत् । रीकृत इति रीडादिशः । यस्थिति लोपः । रेफलोपः क्वांदसः । तित्स्वरितः । गात् । हण गतावित्यस्य क्वांदसे नुडि रूपं । ऋजन् । ऋजतिः प्रसाधनकर्मा । शर्म्येन । शं सुखं गच्छतीति गमेरौणादिकः कप्रत्ययः । कित्वात्प्रमहनेत्यादि-
नोपधालोपः । शर्मि साधुरिति तत्र साधुरिति यत्प्रत्ययः । वीरवीर्यां चेत्यत्र यतोऽभाव इत्यस्यानित्यत्वस्य चापितत्वाद्वा तित्स्वरः । दधन्वे । धवि सांज्ञो धातुः । लिटि रूपं । प्रत्ययस्वरः । यद्योगादनिघातः ॥

न जामये तान्वो रिक्थमरिदचकार गर्भं सन्तितुर्निधानं ।

यदी मातरो जनयन्त वहिमन्यः कर्ता सुकृतीरन्य ऋधन् ॥ २ ॥

न । जामये । तान्वः । रिक्थं । अरैक् । चकार । गर्भे । सनितुः । निऽधानं ।

यदि । मातरः । जनयंत । वहिं । अन्यः । कर्ता । सुऽकृतोः । अन्यः । अंधन ॥ २ ॥

अभ्रातृकाया दुहितुः पुत्रिकाकरणात् सा रिक्थभागत्युक्तं । भ्रातृमत्यास्तस्या रिक्थभाक्त्वं नास्तीति व्रतं । तान्वस्तनूज श्रीरसः पुत्रो जामये भगिन्यै रिक्थं पित्र्यं धनं नारैक् । न प्ररचयति । न प्रददाति । किं तर्हि । सनितुरेनां संभजमानस्य भर्तुर्गर्भे । पञ्चमं द्वितीया । गर्भस्य निधानं रेतःसर्कानिधानीमेना चकार । पाणिपङ्कणेन संस्कृतामेनां करोति । न तु तस्य रिक्थं ददातीत्यभिप्रायः । असंस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतेः । भगिन्यश्च निजादंगादृत्वांशं तु तुरीयकमिति याज्ञवल्क्यस्मरणात् । २. १०४ । स्त्रीपुंसलक्षणस्यापत्यस्यैकोत्यादात्वाविशेषात्पुमपत्यस्य को विंशप इत्याशंक्य विंशपं दर्शयति । यदि यद्यपि मातरो मातापितरो वहिं । अवहः स्त्री वहिः पुमान् स्वभार्याया बोद्धत्वात् । अवहश्च वहिः । तादृशं स्त्रीपुंसलक्षणमपत्यं जनयत । तथापि तयोर्मध्यऽन्यः पुंसलक्षणः मुक्तोः शोभनस्य पिंडदानादेः कर्मणः कर्ता भवति । अन्यः स्त्रीलक्षणं अंधन वस्त्रालंकारादिना अर्च्यमान एव भवति । पिंडदानादिकर्तृत्वात्पुत्रो दायार्हः दुहिता तथा नेति न दायार्हा सा तु केवलं परस्मै दीयते । तथा च निरुक्तं । न जामये भगिन्यै । जामिरन्यऽस्यां जनयति जामपत्यं जमतेर्वा स्यान्नतिकर्मणो निर्गमनप्राया भवति । तान्व आत्मजः पुत्रो रिक्थं प्रारिचत्पादास्तृकरिनां गर्भनिधानी सनि तुर्हस्तयाहस्य यदिह मातरोऽजनयंत वहिं पुत्रमवहं च स्त्रियमन्यतरः संतानकर्ता भवति पुमान्दायादोऽन्यतरोऽर्धयित्वा जामिः प्रदीयते परस्मै । नि० ३. ६. । इति ॥ तान्वः । तन्वाः प्राणाधिष्ठितत्वाच्चतुः प्राणवती । तद्विकार इत्यर्थे प्राणिरजतादिभ्योऽजित्यत्र संज्ञापूर्वकस्य विधिरनित्यत्वाद्गुणाभावः । रिक्थं । रिचिर विरचने । पातृतुदिवचरिचिभ्यश्च । प्रत्ययस्वरः । अरैक् । रिचिर विरचन इत्यस्य लुडि सचि वदव्रज्यादिना वृद्धिः । बह्वन् कंदमीतोडभावः । हन्त्यादिसंयोगात्तलोपो । निघातः । सनितुः । पण संभक्तावित्यस्य तुचि रूप । निधानं । दधातिर्लुटि रूपं । तित्स्वरः । मातरः । पिता माविति पितुः शेषं पाप्ति मातुः शेषश्चादयः । दिवचनस्य बह्वचनं पुत्रार्थं । जनयंत । जनर्णचि रूपं । वहिं । पुमान् स्त्रिया । पा० १. २. ६७ । इति वहिः शेषः । मुक्तोः । करोतेरीणादिकः क्तप्रत्ययः । अंधन । अंधु तृती । व्यत्ययन श्रम् ॥

अग्निर्जज्ञे जुह्वा रेजमानो महस्पृचां अरूपस्य प्रयज्ञे ।

महान्गर्भो मह्या जातर्भेषां मही प्रवृद्धयश्चस्य यज्ञे ॥ ३ ॥

अग्निः । जज्ञे । जुह्वा । रेजमानः । महः । पुत्रान् । अरूपस्य । प्रऽयज्ञे ।

महान् । गर्भः । महि । आ । जातं । एषां । मही । प्रऽवृत् । हरिऽअश्वरयं । यज्ञे ॥ ३ ॥

हे इन्द्र अरूपस्थारोचमानस्य तव प्रयज्ञे यज्ञार्थं जुह्वा ज्वालाभी रेजमानः कंपमानोऽग्निर्महः प्रभुतान् पुत्रान् रश्मीन् जज्ञे । उत्पादयामास । एषां रश्मीनां गर्भो ज्वालात्मना कोडीकारो महान्गर्भो । किंच एषा रश्मीनां मेलनं आ जातं सर्वत ओपध्यात्मना जातं महि महदभूत । किंच एषां रश्मीनां प्रवृत्त अनेन प्रकरिण प्रवृत्तिर्हर्यश्चस्यद्रस्य यज्ञैर्यज्ञार्हः सोमाहतिभिर्मही महती भवति ॥ जज्ञे । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लिटि रूपं । अंतर्भावितण्यर्थः । जुह्वा । जुहोतेर्द्वि दीर्घश्चति क्तिप दिवचन दीर्घश्च धातोः । उदात्तस्वरितयो रिति स्वरितत्वं । हर्यश्चस्य । हरी अर्था यस्येति बह्व्रीहो पूर्वपदप्रज्ञातिस्वरः ॥

अभि जैचीरसचंत स्पृधानं महि ज्योतिस्तमसो निरजानन ।

तं जानतीः प्रत्युदायन्नुपासः पतिर्गवांमभवदेक इंद्रः ॥ ४ ॥

अभि । जैचीः । असचंत । स्पृधानं । महि । ज्योतिः । तमसः । निः । अजानन ।

तं । जानतीः । प्रति । उत् । आयन् । उषसः । पतिः । गवां । अभवत् । एकः । इंद्रः ॥ ४ ॥

जैत्रीजित्वर्यो विप्रो मरुतः सृधानं वृत्रेण सह स्पर्धमानमिन्द्रमभ्यसर्चत । सर्वतः समगच्छन् । ते च मरुत-
स्तस्मिन्वृत्रं हन्ते महि महत ज्योतिः सूर्याख्यं तेजस्तमस्तमोरूपावृत्राग्निरजानन् । निर्गतमज्ञासिपुः । तत इन्द्रं
वृत्रहन्तारमुदितं सूर्यं जानतीजनाना उपसस्तं प्रत्युत अभिलक्ष्यैव आयनं प्राप्नुवन् । अथ तत्रोद्धूतानां गवां
रगमीनामकोऽद्वितीय एवन्द्रः पतिरभवत् ॥ जैत्रीः । जयतेमृनि रूपं । गूणस्य स्थाने व्यत्ययेन वृद्धिः । नितम्बरः ।
अमचत । पत्न समवाय इत्यस्य लङि रूपं । सृधानं । स्पर्धं संघर्षे । कंदसि कानजादेशः । कंदसि द्विर्वचनस्य
विश्वस्यतत्त्वाद्द्विवचनाभावः । चितम्बरः । अजानन् । ज्ञा अवबोधन इत्यस्य लङि रूपं । निघातः । आयन् ।
अय पय गतावित्यस्य लङि रूपं ॥

वी॒क्रो॑ स॒तीर॑भि॒ धीरा॑ अतृ॒दन्प्रा॒चाहि॑न्व॒न्मन॑सा स॒प्र वि॒प्राः ।

वि॒श्वा॑मवि॒दन्प॒थ्या॑मु॒तस्य॑ प्र॒जान॑न्नि॒ज्जा न॑म॒सा वि॒वेण ॥ ५ ॥

वी॒क्रो॑ । स॒तीः । अ॒भि । धीराः । अतृ॒दन् । प्रा॒चा । अ॒हि॒न्वन् । म॒न॒सा । स॒प्र । वि॒प्राः ।

वि॒श्वा॑ । अ॒वि॒दन् । प॒थ्या॑ । अ॒त॒स्य । प्र॒जान॑न् । इ॒त् । ता । न॑म॒सा । आ । वि॒वेण ॥ ५ ॥

पुरा किलागिरसां गावः पणिनामकैरमुरेपहृत्य निगूढे कस्मिंश्चित्पर्वते स्थापिताः । ते चागिरसस्तस्या-
प्तमिन्द्रं तुष्टुवुः । स्तुतश्च स इन्द्रो गवान्वेषणाय देवगुनी प्राहिणीत । सा च गवां गवेषणपरा सती तत्स्था-
नमनमत । तथा विज्ञापित इन्द्रस्ता गा आनीयागिरोभ्यः प्रादादित्यतिहासिकी कथा । तथा चास्या
ऋचोऽरुमर्थः । धीरा धीमंतः सप्र विप्रा मेधाविनः सप्रसंख्याका अगिरसो वी॒क्रो इन्द्रं पर्वते सतीर्निरुद्धाः
सतीर्गा अभि अभिलक्ष्यातृदन् । निधानमपावृण्वन् । उपजामकुर्वन् । ततस्तऽगिरसः पर्वतवर्त्तन् गावः संतीति
मनसा निश्चित्य प्राचा येन मार्गेण प्रविष्टास्तेनैव प्राचीनेन मार्गेण ता गा अहिन्वन् । निरगमयन् । यद्वा
प्राचा । प्रकर्षेणोद्वंसं चति प्राप्नोतीति प्राक् । तत्रोद्विषयेण मनसा । मन्यत इति मनः स्तोत्रं । तत्र स्तोत्र-
णाहिन्वन् । अवर्धयन् । इन्द्रं तुष्टुमकुर्वन् । मृत्वा च ऋतस्य पथ्यां यज्ञस्य मार्गं साधुभुतां विश्वा सर्वात्मपहतां
गामविदन् । अलमत । ततः स इन्द्रस्ता तान्यगिरसां कर्माणि प्रजानन्निज प्रकर्षेण जानन्निन्द्रो नमसा नमस्करि-
णागिरसः संभावयन् तिरधिष्ठितं पर्वतमविवेण ॥ अतृदन् । उतृदिहिंसानादरयोरित्यस्य लङि रूधादित्वात्
अम । तस्य प्रमोरित्यल्लोपः । निघातः । प्राचा । अचन्कंदस्यसर्वनामस्थानमिति विभक्त्युदात्तत्वं । अहिन्वन् ।
हि गतिवर्धनयोरित्यस्य लङि रूपं । अविदन् । विदू लाभ इत्यस्य लङि मुचादित्वात्तुम् । निघातः । पथ्यां ।
पथं साधुरित्यर्थं तत्र साधुरिति यत्प्रत्ययः । यच्च भमिति भमंज्ञायां नस्तद्वित इति टिलोपः । यतोऽनाव
इत्यस्यानित्यत्वात्तत्स्वरित इति स्वरितः । विवेण । विष प्रवेगन इत्यस्य लङि रूपं ॥ ५ ॥

वि॒दद्य॑दी॒ सर॑मा रु॒ग्णम॑दे॒र्महि॑ पाथः पृथ्यं स॒ध्र्यक् ।

अ॒यं न॑यत्सुप॒द्यश्रा॑णा॒मच्छा॑ र॒वं प्र॒थ॒मा जा॑न॒ती गा॑त् ॥ ६ ॥

वि॒दत् । य॒दि॒ । सर॑मा । रु॒ग्णं । अ॒दे॒र्महि॑ । पाथः । पृथ्यं । स॒ध्र्यक् । क॒रि॒ति॒ कः ।

अ॒यं । न॒यत् । सु॒प॒दी॒ । अ॒श्रा॑णां । अ॒च्छा॑ । र॒वं । प्र॒थ॒मा । जा॑न॒ती । गा॑त् ॥ ६ ॥

यदि यदा सरमेद्रेण गवान्वेषणार्थं प्रेषिता सरमा नाम देवगुन्यद्रे रुग्ण भयं द्वारं विदत् अलमत
तदानीमिन्द्रो महि महत्पूर्यं पूर्वं प्रेषणकालेऽज्ञादिनीं ते प्रजां कर्षयामोति प्रतिज्ञातं सध्र्यक् इतरैरपि
योधिः सधीचीनं पाथो गत्यादिलक्षणमन्न कः । अकार्षीत । तस्य दत्तवान् । ततः सुपदी शोभनपादयुक्ता सा
सरमाश्राणां चयरहितानां गवामयं प्रांतं नयत् । प्राप्नोत् । कृत इत्यत आह । यतो रवं तेषां हंभारवं
अथवा प्रथमं जानती सती अक्त शब्दाभिमुख्येन गात् । जगाम ॥ विदत् । विदू लाभ इत्यस्य लङि लृदिदित्वात्
प्राजादेशः । तस्य स्वरः । सरमा । स्र गती । श्रीणादिङोऽमप्रत्ययः । सरतीति । सरमा सरणादिति यास्कः ।
प्रत्ययस्वरः । रुग्णं । रुजो भंग इत्यस्य निष्ठायामोदितश्च्युति नत्वं । प्रत्ययस्वरः । पाथः । पा रचणे । अत्रे च

। उ०४. २०४. । इत्यमुप्रत्ययः । शुङाङमः । पातीति पाथोऽङ्गं । नितम्बरः । मध्यक् । अचु गतिपुत्रनयोः ।
 अस्त्वितिगत्यादिना क्तिन् । सहाचतीति । सहस्य सप्रिरिति सध्रादेशः । क्तिन्प्रत्ययस्य कृत्वं । अद्रिसध्रोऽरतो-
 दात्तत्विनिपातनं कृत्स्वरनिवृत्त्यर्थमिति सधि इत्यादेशोऽतोदात्तः । यणादेश कृत उदात्तस्वरितयोर्यणः
 स्वरित इति यणः स्वरितत्वं । कः । करोतिर्नुडि भिपि लुर्मवे घमहरेत्यादिना लुक् । गुण कृते हन्त्यादिना
 सिपी लोपः । विमर्जनीयः । निघातः । नयत । नयतर्लङि रूप । मुपदो । पादोऽन्यतरस्यां । पा० ४ १. ८ ।
 इति डीप् । गात् । रणो लुङि रूपं ॥

अगच्छद् विप्रतमः सखीयन्नसूदयत्सुकृते गर्भमद्रिः ।

ससान् मर्यो युवभिर्मखस्यन्नथाभवदंगिराः सद्यो अर्चन् ॥ ७ ॥

अगच्छत् । ऊं इति । विप्रऽतमः । सखिऽयन । असूदयत् । सुऽकृते । गर्भे । अद्रिः ।

ससान् । मर्यः । युवऽभिः । मखस्यन् । अथ । अभवत् । अंगिराः । सद्यः । अर्चन् ॥ ७ ॥

विप्रतमोऽतिशयेन मेधावी सखीयन् अंगिरोभिः साकमात्मनः सखित्वमिच्छन् इन्द्रोऽगच्छत् । गोभिर-
 धिष्ठितं पर्वतमगमदेव । सोऽद्रिः सखित्वमिच्छन् मुकृते मुपु युतकर्त्तु इन्द्राय गर्भं गवात्मकं गर्भमसूदयत् ।
 निरगमयत् । युवभिर्नित्यतरुर्मरुद्भिः सह मखस्यन् गोधनमंगिरसामिच्छन् मर्योऽमुराणां मारयितुं द्रुः
 ससान् । अमुरैरपहृतास्ता गा भेजे । अथानंतरमंगिराः सप्तानामंगिरसा मध्यं वरिष्ठोऽंगिरा अर्पिर्गन्तात्ता
 गा लब्ध्वा सख्यदात्रीमवार्चन् इन्द्रं पुजयन्नभवत् ॥ अगच्छत् । गर्भमर्लङि रूप । सखीयन् । मुप आत्मनः क्वच ।
 असूदयत् । पूद निराम इत्यस्य ण्यंतस्य लङि रूप । ससान् । यण संभक्त्यावित्यस्य लिटि णलि रूप । नितम्बरः ।
 मखस्यन् । कंदसि परंक्तायामिति परंक्तायामपि क्वच । सर्वप्रातिपदिकस्यो लालमाया मुख्यत्वं इति मुगा
 गमः । एकादेशस्वरः । अंगिराः । यत् गता । अंगारशब्द उपपदे संतधातोरमुप्रत्ययः । उपपदे गकारात्पर
 स्त्वमंत्यलोपस्य धातोर्लोपस्य अंगिराः । उ० ४ २३५ । इति मुवण निपात्यंतं । भुतकालेऽगारभ्यः खत इत्यंगिरा
 अर्पिः । अंगिरिष्वंगिरा इति यास्कः । नितम्बरः ॥

सतःसतः प्रतिमानं पुरोभृविश्वा वेद जनिमा हंति शुष्णं ।

प्र णो दिवः पदवीर्गव्युरर्चन्सखा सखीरमुंचन्निर्वद्यात् ॥ ८ ॥

सतऽसतः । प्रतिऽमानं । पुरऽभृः । विश्वा । वेद । जनिम । हंति । शुष्णं ।

प्राणः । दिवः । पदऽवीः । गव्युः । अर्चन् । सखा । सखीन् । अमुंचत् । निः । अर्वद्यात् ॥ ८ ॥

योऽयमिन्द्रः सतः सत उत्तमस्य वस्तुनः प्रतिमानं । प्रतिमीयत उपमीयतेऽनेन सर्वमिति प्रतिमानं प्रति-
 निर्धिः । यद्वा सतः सतो जातस्य सर्वस्य प्रतिमानं स्वस्य महत्त्वेन प्रतिमातीयत्तया सर्वं परिक्लिप्तचित्त्वर्थः ।
 पुरोभृयुं पुरतः शत्रुनवाप्नोतीति पुरोभृश्च विद्या जनिम सर्वाणि जातानि वेद । जानाति । शुष्णं शुष्णना
 मानममुर इति । पदवीः कवितमो गव्युर्गोधनमंगिरसामिच्छन् अस्माकं संबद्धः सखीतोऽस्मान् दिवो लुक्
 कादागल्य प्राचनं प्रकर्षणं पुजयन् अवयवाद्ब्रुवार्थरूपादोपात्तमवचत् । नितरां मृचतु ॥ प्रतिमान । मातीति
 मानं । आणादिको नन्प्रत्ययः । यद्वा करणं ल्युट् । पुरोभृः । भृ प्राप्ती । कृप । वेद । वृत्तर्लङि रूपं । जनिम ।
 जनी प्रादुर्भावे । जनिहृभ्यामिनिनितीर्मान्प्रत्ययः । भुतकाले जातानीति जनिम । मुपा मुलुगिति मुपो
 लुक् । नितम्बरः । इति । हंतर्लङि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः । शुष्ण । शोषयतीति शुष्णः । प्र णः । उपसर्गा-
 द्ब्रह्मन्मिति संहितायां णत्वं । पदवीः । वी कात्यादिपु । कृप । पदानि वृत्ति परस्परमगतानि करोतीति
 पदवीः कविः । गव्युः । गोशब्दात्परंक्तायां कंदमीति क्वच । वातो यि प्रत्यय इति वातादेशः । क्वाकंदमी-
 त्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । अर्चन् । अर्चन्तः शतरि रूपं । सखीन् । संहिताया नकारस्य दीर्घादटीति ह् । पूर्वस्य
 वर्णस्य अचानुनासिक इत्यनुनासिकादेशः । अमुंचत् । मृचु मोक्षण इत्यस्य लङि शि मुचादीनामिति नुमागमः ।

निघातः । अव्यातः । वद व्यक्तायां वाचीत्यस्य नञ्पूर्वस्य गर्हार्थेऽवदपण्यवर्या इति निपातनात् । पा० ३. १. १०१. । यत्प्रत्ययः ॥

नि गव्यता मनसा सेदुरकैः कृण्वानासो अमृतत्वाय गातुं ।

उदं चित्तु सदं भूर्येषां येन मासो असिषामन्तेन ॥ ९ ॥

नि । गव्यता । मनसा । सेदुः । अकैः । कृण्वानासः । अमृतत्वाय । गातुं ।

उदं । चित् । नु । सदं । भूरि । एषां । येन । मासान् । असिषासन् । ऋतेन ॥ ९ ॥

गव्यता गा इच्छता मनसा युक्ता अर्कैरर्चनीयेः स्तोत्रैरमृतत्वाय देवत्वप्राप्त्यर्थं गातुं । गच्छत्यनेनेति गातु-
मार्गः । अमृतत्वप्राप्त्युपायभूतं मार्गं कृण्वानासः कुर्वाणास्तेऽगिरसो निषेदुः । सत्राख्यं कर्मण्यासीदन् । एषामं-
गिरसामिदं चित्तुदं इदमेव सत्राख्यं कर्मण्यासदं भूरि नु । प्रभुतं । अमृतत्वप्राप्त्यर्थं महानुपायः खलु । कुत
इत्यत आह । ऋतेन सत्यभुतेन येन सत्रकर्मणा तेऽगिरसो मासानभिप्रवपुष्यपदं हिः कल्पितान् मासान् असि-
षासन् । संभक्तमिच्छन् ॥ गव्यता । गोशब्दात् क्वचि रूपं । वातो यि प्रत्यय इति वांतादेशः । एकादेशस्वरः ।
सेदुः । सदेर्लिट् अत एकह्रस्वस्य ऽनादेशादेर्लिटीत्येताभ्यामलोपी । निघातः । कृण्वानासः । कृवि हिंसाकरण
योरित्यस्य ताच्चीलिकथानप । धिन्विह्रस्वयोरच्चेत्युप्रत्ययः । चित्स्वरः । गातुं । गाङ् गती । कमिमनिजनि-
गाभापायाहिभ्य इति करणे तुप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । असिषासन् । पण संभक्तावित्यस्य सभि जनसनखनां
सम्भलोरित्यात्वं । अभ्यासस्य सन्यत इतीत्वं । मनोतरन इति संहितायां पत्वं । तदंताङ्गिडि रूपं । यवृत्तयोगा-
दनिघातः ॥

संपश्यमाना अमदन्नभि स्वं पयः प्रत्नस्य रेतसो दुघानाः ।

वि रोदसी अतपद्घोष एषां जाते निःशामदधुर्गोषु वीरान् ॥ १० ॥

संऽपश्यमानाः । अमदन् । अभि । स्वं । पयः । प्रत्नस्य । रेतसः । दुघानाः ।

वि । रोदसी उति । अतपत् । घोषः । एषां । जाते निःऽस्थां । अदधुः । गोषु । वीरान् ॥ १० ॥

स्वं स्वकीयं गोधनमभि अभिलक्ष्य संपश्यमाना मदीया एता गाव इत्यात्मीयतया जानानास्तेऽगिरसः
प्रत्यस्य पुरा जातस्य रेतसस्तदपलंबितस्य पुत्रस्य धारणार्थं पयो दुघानास्ता गाः पयो दुहंतः संतोऽमदन् ।
अहथन् । एषामंगिरसां घोषो हर्षादुत्पन्नो महाध्वनिः स्तुतिजातो वा रोदसी व्यावापुथर्वी व्यतपत् । ते
व्याप्तातपिष्ट । ततस्तेऽगिरसो जात आत्मीयतया संपन्नं चराचरात्मकं वस्तुनि निःशं पुर्वं यथा स्थितिमकार्षुः ।
तथा गोप्ताहतासु वीरान् रक्षाकर्मण्यतिशुरान्पुरुषानदधुः । स्थापयामासुः ॥ संपश्यमानाः । संपुर्वस्य दृशेर्दृ-
शेति वक्तव्यमित्यात्मनेपदं । शानचो लमावधातुस्वरणानुदात्तत्वे कृते धातुस्वरः । अमदन् । मदी हर्ष
इत्यस्य लुङि गिच्यङि रूपं । निघातः । दुघानाः । दुह प्रपुरण इत्यस्मात् शानच् । अदादित्वाच्चपो लुक् ।
घत्वं क्वादिमं । वृषादित्वादाद्युदात्तः । अतपत् । विपुर्वस्य तपंतरच् सकर्मकत्वादात्मनेपदाभावः । लङि रूपं ।
घोषः । घुष संगब्धेन । घञतः । त्रिप्स्वरः । निःशं । श गतिनिवृत्ति । स्थः क च । पा० ३. २. ७७. । इति क्लिप् ।
शुद्धस्वरः । अदधुः । दधातेर्लङि द्वेः सिजभ्यस्तेति जुसादेशः । वाक्यभेदान्निघाताभावः । गोषु । सावेकाच
इति विभक्त्युदात्तत्वे प्राप्ति न गोशब्दमिति प्रतिषिद्धत्वात्प्रातिपदिकस्वरः ॥ ६ ॥

स जातेभिर्वृचहा सेदु हव्यैरुदुसिया अमृजदिदो अर्कैः ।

उरूच्यस्मै घृतवह्नरंती मधु स्वाद्यं दुदुहे जेन्या गौः ॥ ११ ॥

सः । जातेभिः । वृचऽहा । सः । इत् । ऊं इति । हव्यैः । उत् । उदुसियाः । अमृजत् । इंद्रः । अर्कैः ।

उरूची । अस्मै । घृतऽवत् । भरंती । मधु । स्वाद्यं । दुदुहे । जेन्या । गौः ॥ ११ ॥

स इन्द्रो जातेभिः सहायतया संपत्तिर्महद्भिः सहितः सन् वृत्रहा वृत्रस्यासुरस्य हन्ता भवति । सेदु म
एवेन्द्रोऽर्कैरर्चनीयैः अत एव हविर्होतृभिर्महद्भिः सहितः सन् उस्त्रियाः । ऊर्ध्वं वसत्यामु क्षीरादिरूपं हविरित्यु-
स्त्रिया गावः । यद्वा ऊर्ध्वं क्षीरदधिनवनीतादि कर्मणामु वसतीति । उस्त्रियति गोनामोत्स्राविणोऽस्या
भोगाः । नि० ४. १९. । इति यास्कः । ता गा उदस्रजत । यज्ञार्थं सम्यक् समर्ज । यस्मादेवं तस्मात् धृतवत्
धृतोपेतं क्षीरादिकं हविर्भरंती बिभ्राणा अत एवोक्ष्ची । उक् प्रभुतमप्रिहोवादिर्कर्मचरति हविः प्रदातुं
प्राप्नोतीत्युक्ष्ची । ज्ञेया जेतया प्रशस्ता गौरक्षी यजमानाय स्वाप्त स्वादतर क्षीरादि ददृहे । दृह्यते स्म ॥
उस्त्रियाः । वस निवास इत्यस्मात् स्फायितं चोत्थादिना रक्प्रत्ययः । उस्त्रिभ्वात् स्वार्थं घप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ।
यद्वा स्र गती । उत्पूर्वस्य सरतेः कप्रत्ययः । पूर्वपदस्यां लोपः क्कादसः । अत्रापि स्वार्थको घप्रत्ययः । अस्त्रजत ।
स्रज विसर्ग इत्यस्य लङि रूपं । उक्ष्ची । उर्वचतीति क्तिन । अचतद्योपसंख्यानमिति डीप । उदात्तनिवृत्ति-
स्वरणांतोदात्तः । दृदृहे । दृह प्रपूरण इत्यस्य लिटि रूपं । ज्ञेया । जयतः कृत्यार्थं केन्यप्रत्ययः । इकारलो-
पः क्कादसः । प्रत्ययस्वरः ॥

पिबे चिच्चक्रुः सदेनं समस्मे महि त्विपीमत्सुकृतो वि हि ख्यन ।

विष्कभ्रंतः स्कभनेना जनिची आसीना ऊर्ध्वं रभसं वि भिन्वन ॥ १२ ॥

पिबे चित् चक्रुः । सदेनं । सं । अस्मे । महि । त्विपिऽमत । सुऽकृतः । वि । हि । ख्यन ।

विऽस्कभ्रंतः । स्कभनेन । जनिची इति । आसीनाः । ऊर्ध्वं । रभसं । वि । भिन्वन ॥ १२ ॥

सचमनुतिष्ठतोऽगिरसः पिबे चित्पालकायास्मा इन्द्राय महि महत त्विपीमह्रीभिमत सदनमुत्तमं स्थान
संचक्रुः । कथमिति चेदुच्यते । यतः मुकृतः समुपार्जितकर्मणस्तेऽगिरसस्तादृशमिदं स्थोचितं स्थानं वि हि
ख्यन । विष्पिणादर्शयन् खलु । कृत इत्यत आह । आसीनाः सचमुपतिष्ठतस्तेऽगिरसो जनिची सर्वस्य जगतो
जनयित्री यावापृथिव्या स्कभनेन स्मभनसाधननांतरिजेण विष्कभ्रतो यथा ते रोदस्यावधो न पतत तथा
विष्टब्धीकुर्वतः संतो रभसं वेगवंतं तमिन्द्रमूर्ध्वं युलोके वि भिन्वन । हविःस्वीकरणार्थं विष्पिणां स्थापयन् ॥
चक्रुः । करोतेर्ल्युभि रूपं । निघातः । ख्यन । ख्या प्रकथने । अस्य लुङि त्रिरस्यतिर्वाक्यार्थाभ्यां विबुल्यहा
देशः । आतो लोप इट्तीत्याकारलोपः । द्वियोगादनिघातः । विष्कभ्रंतः । स्कभ् रोधन । सोचो धातुः ।
तस्मात्कतरि रूपं । वेः स्कभ्रतेर्निवृत्त्यं । पा० ८. ३. ७७. इति पत्व । शतुप्रत्ययस्वरः । जनिची । ऋक्षभ्यो डीप ।
जनिता संव इति निपातनागिलोपः । वा कंदमीति सवर्णदीर्घः । आसीनाः । आस उपवेशन इत्यस्मात्कानच ।
इंद्रासः । पा० ७. २. ८३. इतीकारः । शानचो लसार्वधातुकस्वरि कृते धातुस्वरः । भिन्वन । दुभित् प्रवेशण
इत्यस्य लङि रूपं । निघातः ॥

मही यदि धिपणां शिघ्रये धात्सद्योवृधं विभ्वं रोदस्योः ।

गिरो यस्मिन्ननवद्याः समीचीर्विश्वा इंद्राय तविपीरनुत्ताः ॥ १३ ॥

मही । यदि । धिपणा । शिघ्रये । धात् । सद्यः । वृधं । विऽभ्वं । रोदस्योः ।

गिरः । यस्मिन्न । अनवद्याः । संऽडेचीः । विश्वाः । इंद्राय । तविपीः । अनुत्ताः ॥ १३ ॥

मही महती धिपणास्माभिः क्रियमाणेन्द्रविषया स्तुती रोदस्योः शिघ्रये यावापृथिव्योरन्योन्यविशेषाय
सद्योवृधं तदानीमेव वर्धमानं विभ्वं विभुं तयोर्धारणसमर्थं साधनं यदि धातु अकरोत् ततस्तत्र वर्तमाने
यस्मिन्निद्रेऽनवद्या दोषरहिता गिरः स्तुतिप्रवणा वाचः समीचीः संगता भवति । इन्द्रायति विभक्तिव्यत्ययः ।
तादृशस्थेन्द्रस्य विश्वास्तविपीः सर्वाणि बलान्यनुत्ता अपरंप्रियतानि स्वभावमदान्येव ॥ धिपणा । त्रिधृषा
प्रागल्भ्ये । धृषेर्धिष च संज्ञायांमिति क्युप्रत्ययः । धातोर्धिषादेशः । धृष्णोत्यनुर्यति धिपणा स्तुतिः । प्रत्यय-
स्वरः । शिघ्रये । अथ हिमार्थः । अस्मात्किप । कंदस्युभयथेति तस्य सार्वधातुकत्वात्कप । तस्य बज्जलं कंदमीति ।

द्युः । बहलं कंदमीत्यभ्यासस्थित्व । धातुस्वरः । धात । दधाति ण्कां दसे लुङि रूपं । यदियोगादनिघातः । विभ्व । भवति । कृप । कंदस्य भयर्थेति यणादेशः । उदात्तस्वरितयोर्यण इति स्वरितत्वं । अनुच्चाः । गुद प्रेरण इत्यस्य नञ्पूर्वस्य निष्ठाया नसत्तनिपत्तानुत्तत्यादिना निपातनातिष्ठातकारस्य नत्वाभावः । नञः स्वरः ॥

मह्या ते सख्यं वग्मि गक्तीरा वृचमे नियुतो यंति पूर्वीः ।

महिं स्तोत्रमव आगन्म सूरस्माकं सु मघवन्बोधि गोपाः ॥ १४ ॥

महिं । आ । ते । सख्यं । वग्मि । गक्तीः । आ । वृचऽमे । निऽयुतः । यंति । पूर्वीः ।

महिं । स्तोत्रं । अवः । आ । अगन्म । सूरः । अस्माकं । सु । मघऽवन । बोधि । गोपाः ॥ १४ ॥

हे इंद्र ते तव महि महत्स्यमावग्मि । आकामये । गक्तीस्त्वसंबंधीनि दानानि चाकामये । वृचमे वृचामुरस्य हवे तुभ्यं पूर्वोर्वह्यो नियुतो वडवा आर्यति । वहनार्थमागच्छति । सूरिर्विदुषस्त्व महि महत् स्तोत्रमवो हविर्लक्षणमन्नं चागन्म । प्रापयामः । हे मघवन्निद्र तादृशस्त्वमस्माकं सु मुधु गोपाः पालयिता भवामीति बोधि । वृधस्य ॥ सख्यं ॥ सख्युर्ह्येति भावार्थं यप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । वग्मि । वग्म कोटी । लटि रूपं । नियुतः । यु मिश्रणे । कृप । नितरां युवति मिश्रयंत्यात्मानं रथेष्विति नियुतो वडवाः । अगन्म । गमि-
र्लक्ष्युत्तमवहवचने बहलं कंदमीति शपो लुक् । व्योश्चति मकारस्य नकारः । निघातः । बोधि । बुधेर्लोपि
हृर्धो रूपं । निघातः । गोपाः । गुपु रक्षण । गुपुधूपत्यादिना आयप्रत्ययः । तदंतात् कृप । अतो लोपयलोपी ।
प्रत्ययस्वरः ॥

महिं शेषं पुरु चंद्रं विविद्वानादित्सखिभ्यश्चरथं समरत् ।

इंद्रो नृभिरजनदीद्यानः साकं सूर्यमुपसं गातुमग्निं ॥ १५ ॥

महिं । शेषं । पुरु । चंद्रं । विविद्वान । आत् । इत । सखिऽभ्यः । चरथं । सं । ऐरत् ।

इंद्रः । नृऽभिः । अजनत् । दीद्यानः । साकं । सूर्यं । उपसं । गातुं । अग्निं ॥ १५ ॥

योऽयमिंद्रो महि महत् क्षत्रं केदारादि पुरु प्रभुतं चंद्रं हिरण्यं च विविद्वान अर्थिभ्यः सखिभ्योऽस्माभ्यं
लभयन् । आदित अनंतरं चरथं चरात्सकं गवादिर्लक्षं च समरत् सम्यक् प्रेरयत् । दत्तवानित्यर्थः । दीद्यानो
दीप्यमानः सोऽयमिंद्रो नृभिर्ननुभिः कर्मसहायभूतैर्मरुद्भिः साकं सहितः सन सूर्य कालस्य निर्वाहकमादित्यं
उपसमुपकालं गातुं । गायति सुवत्यस्यामिंद्रादिदेवानिति गातुः पृथिवी । तां । अग्निमपिहोवादिर्कर्मसाध-
नभूतमाहवनीयादिलक्षणमग्निं चाजनत् । अजनयत् ॥ पुरु चंद्रं । संहितायां ह्रस्वाच्चंद्रोत्तरपदे संच इति
मुडागमः । तस्य युत्वेन शकारः । पदकाले नास्ति मुडागमः । पुरु । कुप्रत्ययस्वरः । चंद्रं । रक् । प्रत्ययस्वरः ।
चरथं । चर गत्यर्थः । अस्मादीणादिकोऽथप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । ऐरत् । ईर गतावित्यस्य लङि आडजादी-
नामित्याडागमः । निघातः । अजनत् । जनैर्यतस्य लङि रूपं । बहलमन्यत्रापि संज्ञाच्छंदसोरिति णिनुक् ।
गातुं । ऐ णच्चे । गापायाहभ्य इति तुप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥ ॥ १५ ॥

अपश्चिदेप विभ्वोऽदमूनाः प्र सग्धीचीरमृजद्विश्वश्चंद्राः ।

मध्वः पुनानाः कविभिः पवित्रैर्द्युभिर्हित्वन्त्यक्तुभिर्धनुचीः ॥ १६ ॥

अपः । चित् । एपः । विऽभ्वः । दमूनाः । प्र । सग्धीचीः । अमृजत् । विश्वऽचंद्राः ।

मध्वः । पुनानाः । कविऽभिः । पवित्रैः । द्युऽभिः । हित्वन्ति । अक्तुऽभिः । धनुचीः ॥ १६ ॥

दमूनाः । दांतं मनो यस्यामी दमूनाः । दांतमनाः । यद्वा दाम्यतीति दमूनाः । उपरत इत्यर्थः । स एष
एवद्रो विभ्वो व्याप्राः सग्धीचीः परस्परसंगता विश्वश्चंद्रा विश्वस्याह्लादयित्रीः । विश्वस्याह्लादो याभ्यस्ता इति

वा । एवंभूता अपश्चिदपोऽपि प्रासृजत् । सृष्टवान् । सृष्टाश्च ता आपो मध्वो माधुर्योपेताग्नीमांकाविभिः पवित्रैरपिवायुमूर्यः पुनानाः शोधयिष्यो धनुर्वीः सर्वस्य जगतः प्रीणयिष्यः सत्यो बुभिर्देवसैरङ्गुमी रात्रिभिर्ह्रिन्वति । रात्रिर्दिवं सर्वं जगत्स्वस्व्यापारप्रवणं कुर्वतीत्यर्थः ॥ दमूनाः । दमु उपशमि । दमेरुनसिरत्नानि प्रत्ययः । दाम्यतीति दमूनाः । यद्वा दातशब्दस्य दभावो मनसो मकारात्परस्याकारस्य ऊकारश्चादमः । असृजत् । सृज विभक्तं । ह्रिन्वति । ह्रि गती । निघातः । धनुर्वीः । धन धान्य इत्यस्मादशित्रादित्वादुवप्रत्ययः । शार्ङ्गैरवादिषु डीन् द्रष्टव्यः । नितम्बरः ॥

अनु कृष्णे वसुधिति जिहाते उभे सूर्यस्य मंहना यज्ञे ।

परि यज्ञे महिमानं वृजध्य सखाय इन्द्र काम्या ऋजिष्याः ॥११॥

अनु । कृष्णे इति । वसुधिति इति वसुधिति । जिहाते इति । उभे इति । सूर्यस्य । मंहना । यज्ञे इति ।

परि । यत् । ते । महिमानं । वृजध्य । सखायः । इन्द्र । काम्याः । ऋजिष्याः ॥११॥

हे इन्द्र सूर्यस्य सुप्तं जगतः प्रेरकस्य तव मंहना महत्त्वेन सामर्थ्येन वसुधिति वस्तुपदार्थधारणोपेतं यज्ञे यजनार्हे ते उभे कृष्णे अहोरात्रे अनु जिहाते । पुनः पुनरावृत्त्यं वर्तते । किंच । ऋजिष्या ऋजुगतयः सखायस्ते मित्रभूताः काम्याः कमनीया मरुतो वृजध्य । कर्मविप्रकारिणाममुराणा वर्जनाय परिभवाय । यज्ञस्य ते तव महिमानं सामर्थ्यमनुसृत्य परि परितः प्रभवति ॥ जिहाते । आह्लादं गती । जुहोत्यादिः । भृजामिदित्यस्यासख्यत्वं । निघातः । मंहना । महि वृद्धौ । ल्युट् । नितम्बरः । वृजध्य । वृज्जी वर्जने । तुमर्थे कथ्यप्रत्ययः । कित्वा नृणाभावः । प्रत्ययस्वरः । काम्याः । कमेर्णतस्याचो यदिति यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । ऋजिष्याः । आप्यायी वृद्धौ । क्लिप । लोपो व्योर्वलोति यलोपः । पूर्वपदस्योकारस्यकारो व्यत्ययेन । बहुवचनस्यैकवचन क्कादसं । छदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥

पतिर्भव वृत्रहन्सृनृतानां गिरां विश्वायुर्वृषभो वयोधाः ।

आ नो गहि सख्येभिः शिवेभिर्महान्महीभिर्भूतिभिः सरण्यन ॥१८॥

पतिः । भव । वृत्रहन् । सृनृतानां । गिरां । विश्वऽआयुः । वृषभः । वयऽधाः ।

आ । नः । गहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः । भूतिभिः । सरण्यन ॥१८॥

हे वृत्रहन्निद्र विश्वायुः । विश्वं संपूर्णमायुर्यस्यामी विश्वायुः । अविनाशी वृषभः कामानां वर्पिता वयोधा अन्नस्य दाता तादृशस्त्वं सृनृतानां गिरामस्माभिः क्रियमाणानां प्रियतमाना वाचा पतिः स्वामी भव । तथा सरण्यन सरणं यज्ञार्थं गमनमिच्छन् महान्महीभिर्महतीभिर्भूतिभि रक्षाभिः शिवेभिः कल्याणिः सख्येभिः फलप्रदानरूपोपकारलक्षणः सख्येभ्य सहितस्त्वं नोऽस्मान्प्रत्यागहि । यज्ञार्थमागतः ॥ सृनृतानां । ऊन परिहाणे । सुतरामूनयत्याप्रयमिति मुनिरिति प्रियमुच्यते । तच्च तद्वत् सत्यं चिति सृजते । परादिक्कदमि बहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं । वयोधाः । वयस्युपपदे दधातेर्वच । गहि । गमेर्लोपि बहुलं कंदमीति शपो लुक् । सेहिरादिशः । अपिच । तस्य हित्वादनृदात्तोपदेशत्वादिना मलोपः । तस्यासिद्धत्वादतो हरिति हेर्लुक् न भवति । निघातः । सरण्यन् । सरण्यशब्दात्क्वच् । एकादेशस्वरः ॥

तमंगिरस्वन्नमसा सपर्यन्तय कृणोमि सत्यसे पुराजां ।

दुहो वि याहि बहुला अदेवीः स्वश्च नो मघवन्सातयेधाः ॥१९॥

तं । अंगिरस्वत् । नमसा । सपर्यन् । नय्यं । कृणोमि । सन्यसे । पुराऽजां ।
दुहः । वि । याहि । बहुलाः । अदेवीः । स्व । रिति स्वः । च । नः । मघऽवन् । सातये । धाः ॥ १९ ॥

हे इंद्र अंगिरस्वत् अंगिरस इव नमसा स्तोत्रेण सपर्यन् पुत्रयन विश्वामित्रोऽहं तं तादृशमहिमोपेतं पुराजां पुरातनं त्वा सन्यसे संभजनाय नय्यं कृणोमि । स्तोतव्यतयाभिगवं करोमि । अदेवीन्तमोरूपत्विनाद्यो-
तमानान्वद्मना वह्नन् द्रुहो द्रोग्धून् शत्रुभुतान् राक्षसान् वि याहि । विशेषेण मृतिं प्रापय । हे मघवन्निद्र-
नोऽस्मभ्यं स्वः स्वं धनं च सातये संभजनार्थं धाः । धिहि ॥ अंगिरस्वत् । अंगिरस इव । तेन तुन्यमिति वतिप्र-
त्ययः । नमोऽंगिरोमनुषां वक्ष्युपसंख्यानमिति भसंज्ञायां सकारस्य कृत्वाभावः । सपर्यन् । सपरशब्दः कंडादिः ।
नय्यं । गुं श्रुतावित्यस्मादचो यदिति यत्प्रत्ययः । धातोस्त्विति च स्याति वांतादृशः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ।
कृणोमि । कृवर्लटि रूपं । सन्यसे । सनतेभावे कृिप । यमु प्रयत्ने । अस्मात् कृिप । सनः संभजनस्य यसं यत्नाय ।
संभजनार्थमित्यर्थः । पुराजां । जनैर्वित्वात्वि रूपं । याहि । यातिलोटि रूपं । स्वः । स्वरादिनिपातमव्ययमित्य-
व्ययसंज्ञायामव्ययादाप्पुप इति मुपो लुक् । सातये । षण् संभक्तौ । भावे क्तिन् । जनसंख्यादिना आत्वं । कृति-
यूतीत्यादिना निपातनाद्दात्तः ॥

मिहः पावकाः प्रतता अभूवन्स्वस्ति नः पिपृहि पारमासां ।

इंद्र त्वं रथिरः पाहि नो रिपो मधूमधू कृणुहि गोजितो नः ॥ २० ॥

मिहः । पावकाः । प्रऽतताः । अभूवन् । स्वस्ति । नः । पिपृहि । पारं । आसां ।

इंद्र । त्वं । रथिरः । पाहि । नः । रिपः । मधुऽमधु । कृणुहि । गोऽजितः । नः ॥ २० ॥

हे इंद्र ते पावकाः पापानां शोधयिष्यो मिहः सेचनसाधनान्यापः प्रतता लोके प्रकपेण विस्मृता अभुवन ।
आसामपां स्वस्ति विनाशरहितं पारं तीरं नोऽस्मदर्थं पिपृहि । जनिः संपूर्णं कुरु । जलमवारपारीणं कुर्वि-
त्यर्थः । रथिरो रथवांस्त्वं रिपो हिंसकाक्षत्रोः सकाशातोऽस्मान्पाहि । पालय । अनंतरं नोऽस्मान् मनु मनु
अतिशीघ्रं गोजितो गवादिपशूनां जेतून कृणुहि । कुरु । वृष्टिप्रदानेन तटाकादिजलाशयान् संपूर्णान् कृत्वा
गवादिधनयुक्तान् कुर्वीत भावः ॥ अभूवन् । भु सत्तायामित्यस्य लुङि रूपं । निघातः । पिपृहि । पू पालनपू-
रणयोः । जुहोत्यादिः । अतिपिपत्योश्चिद्यभ्यासस्यत्वं । हेडित्वादगुणः । निघातः । रथिरः । मत्स्ये भेधारथा-
भ्यामिरनिरचावितीरचप्रत्ययः । रिपः । रिप हिंसायां । कृिप । साविकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं । मनु मनु ।
नित्यवीप्सयोरिति द्विवचनं । संहितायामुचि तुनुधमनुतडुति दीर्घः ॥

अदेदिष्ट वृत्रहा गोपतिर्गा अंतः कृणौ अरूपैर्धामभिर्गात् ।

प्र सूनृतां दिशमानं ऋतेन दुरंश्च विश्वा अवृणोदप स्वाः ॥ २१ ॥

अदेदिष्ट । वृत्रऽहा । गोऽपतिः । गाः । अंतरिति । कृणान् । अरूपैः । धामऽभिः । गात् ।

प्र । सूनृताः । दिशमानः । ऋतेन । दुरः । च । विश्वाः । अवृणोत् । अप । स्वाः ॥ २१ ॥

वृत्रहा वृचस्य हंता गोपतिर्गवां स्वामी सन्निद्रो गा अदेदिष्ट । अस्मभ्यं दिशतु । तथा कृणान् कर्मविघ्नका-
रिणोऽमुरानरूपैराचमामेधामभिस्तजोभिरंतरतर्धानं विनाशं गात् । गमयतु । तथा सूनृताः प्रियतमा गा
ऋतेन प्रतारणवर्जितेन सत्येन वाक्येन प्रदिशमानोऽंगिरोभ्यः प्रदिशन्निद्रो विश्वाः सर्वाणि दुरो गवां स्वेच्छया
निर्गमनद्वाराणि स्वाः स्वकीया गाश्चापावृणोत् । व्रजे गाः स्थापयित्वा तानि द्वाराणाक्कादितवानित्यर्थः ॥
अदेदिष्ट । दिश अतिसर्जन इत्यस्माद्यलुकि लङि व्यत्ययेनात्मनेपदं । अद्वागमस्वरः । गोपतिः । पत्यावेश्यं
इति पुर्वपदप्रकृतिस्वरः । गात् । इण् गर्तो । अंतर्भावितण्यर्थः । दिशमानः । दिश्व्यत्ययेन शानच् । तस्य लसा-
र्वधातुकस्वरणानुदात्तत्वे शस्वरः । अवृणोत् । वृज् वरण इत्यस्य लङि रूपं ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिदंमस्मिभरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वंतमुयमूतये समत्सु घ्नंत वृचाणि संजितं धनानां ॥२२॥

शुनं हुवेम । मघवान् । इन्द्र । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजसातो ।

शृण्वंतं । उयं । ऊतये । समत्सु । घ्नंतं । वृचाणि । संजितं । धनानां ॥२२॥

व्याख्यातेयमुक् ॥ ८॥

इन्द्र सोमं सोमपते इति सप्तदशर्चं तृतीयं सूक्तं विश्वामित्रं त्रैपुथमिन्द्रं । अनुक्रांतं च । इन्द्र सोमं अनेति ॥ पृथ्वाभिप्रवपउहयोर्द्वितीयऽहनि मरुत्वतीय इन्द्र सोममितीदं सूक्तं निविदानीयं । द्वितीयमिति खडि मुचित्रं । इन्द्र सोमं या त ऊतिरवमति मध्यदिनः । आ० ७. ६ । इति ॥ गोमवविवधयोरपि मरुत्वतीयग्रन्थ एतत्सूक्तं । मुचित्रं च । इन्द्र सोममेतायामिति मध्यदिनः । आ० ९. ८ । इति ॥ उज्ज्वलभिदोरपि मरुत्वतीय एतत्सूक्तं । मुचित्रं च । इन्द्र सोममिन्द्रः पुर्मिदिति मध्यदिनः । आ० ९. ८ । इति ॥

इन्द्र सोमं सोमपते पिबेमं माध्यंदिनं सर्वनं चारु यत्ने ।

प्रमुष्या शिप्रे मघवन्ऋजीपिन्विमुच्या हरी इह मादयस्व ॥१॥

इन्द्र । सोमं । सोमऽपते । पिबे । इमं । माध्यंदिनं । सर्वनं । चारु । यत् । ते ।

प्रऽमुष्या शिप्रे इति । मघऽवन् । ऋजीपिन् । विऽमुच्या । हरी इति । इह । मादयस्व ॥१॥

विश्वामित्रो ब्रूत । सोमपते सोमस्याधिपते हे इन्द्र इममस्माभिर्माध्यंदिने सर्वने क्रियमाणं सोमं सोमरसं पिब । यद्यस्मात् त्वदर्थं क्रियमाणं माध्यंदिनं मध्यदिनसंवाधि सवनं निष्कवन्त्यास्य ग्राम्यं चारुं रमणीयं वर्तते । मघवन धनवन ऋजीपिन । ऋजीपिणन्देन गतमारं सोमद्रव्यमुच्यते । तद्वत् हे इन्द्र हरी रथं योजितं तावन्ती रथादिमुच्य शिप्रे हनु प्रमुष्यावत्येन यामेन पुरयित्वह देवयजनदेशं मादयस्व । तावन्ती हर्षय ॥ प्रमुष्य । प्रोषु पर्याप्तावित्यस्य ल्यपि रूप । ह्रस्वश्चादसः । निरस्वरः । ऋजीपिन । अर्जं पर्जन इत्यस्मादर्जंश्च अर्जि च । उ० ४. २८ । इतीपन्नत्यस्य अर्जि इत्यादेशश्च धातोः । अर्ज्यत इत्युजीप । तदस्यास्तीतीतिप्रत्ययः । आसञ्चितत्वात्त्रिधातः । मादयस्व । मदि मुत्यादिषु । हेतुमणिच । निघातः ॥

गवाशिरं मंथिनमिन्द्र शुक्रं पिवा सोमं ररिमा ते मदाय ।

ब्रह्मकृता मारुतेना गृणेन सज्जीषा रुद्रस्तृपदा वृषस्व ॥२॥

गोऽआशिरं । मंथिनं । इन्द्र । शुक्रं । पिबे । सोमं । ररिम । ते । मदाय ।

ब्रह्मऽकृता । मारुतेन । गृणेन । सऽज्जीषाः । रुद्रः । तृपत् । आ । वृषस्व ॥२॥

हे इन्द्र गवाशिरं गवस्य पयस आशीर्मिश्रणं यस्मिन् तं सोमं । अपि च मंथिनं मथयंयुक्तं शुक्रमभिन्नं यद्वा शुक्रमंथियहे वर्तमानं । एवं त्रिषु सर्वेषु वर्तमानमिमं सोमं पिब । ते तव मदाय हर्षाय ररिम । तं सोमं वयं प्रयच्छामः । मारुतेन । मरुतां गणो मारुतः । स च ब्रह्मकृत । ब्रह्म स्तोत्रं करोतीति ब्रह्मकृत । इन्द्रस्तोत्रं कुर्वाणेन मारुतेन गणम रुद्रैरकादशसंख्याकि रुद्रैश्च सज्जीषाः संगतस्यं तृपत् सोमपात्रेन तृप्यन् आ वृषस्व । तमिमं सर्वतो जठरे सिंच । धारय ॥ गवाशिरं । श्रीणातिराहपुर्वोत्क्रिययस्युधेयामानुचुरित्यादिना वृषस्व । तमिमं सर्वतो जठरे सिंच । धारय ॥ गवाशिरं । श्रीणातिराहपुर्वोत्क्रिययस्युधेयामानुचुरित्यादिना निपातनादाशिरादेशः । ब्रह्मप्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । पिवा । आचोऽतस्तिष्ठ इति महितायां क्लेशः । ररिम । रातिश्चादसे वर्तमाने निटि रूपं । असमानवाक्यत्वात्त्रिधाताभावः । आगमा अनुदात्ता इतीटोऽनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । तृपत् । तृप प्रीणने । तुदादिः । आगमानुशासनस्यानित्यत्वानुनभानः । वृषस्व । वृषु सिंचने । व्यत्ययेन शः ॥

ये ते शुष्मं ये तविषीमवर्धन्वचैत इन्द्र मरुतस्त ओजः ।

माध्यंदिने सर्वने वज्रहस्त पिब रुद्रेभिः सर्गणः सुशिप्र ॥३॥

ये । ते । शुष्मं । ये । तविषीं । अवर्धन । अचैतः । इन्द्र । मरुतः । ते । ओजः ।

माध्यंदिने । सर्वने । वज्रहस्त । पिब । रुद्रेभिः । सर्गणः । सुशिप्र ॥३॥

हे इन्द्र ये मरुतस्ते तव शुष्मं शत्रूणां शोपकं तेजो ये च मरुतस्तविषीं बलं चावर्धन युद्धमहकारितया-
वर्धयन् ते मरुतोऽर्चतस्यां सुवतः संतप्ते तवाजो युद्धसामर्थ्यमवर्धयन् । वज्रहस्त वज्रयुक्तो हस्ते यस्येति
तादृश सुशिप्र शोभनहृदो । शिप्र हनु नामिके वर्तत यास्कः । हे इन्द्र रुद्रेभिः । रोदयति शत्रुर्निति रुद्रा
मरुतः । तेः सगणस्त्व माध्यंदिने सर्वने सोमं पिब ॥ अवर्धन । वृधु वर्धन । अंतर्भावितण्यर्थः । यद्वृत्तयोगा-
दनिघातः । माध्यंदिने । उत्सादित्वाद्वा । नित्वादाद्युदात्तः ॥

त इन्वस्य मधुमद्विविप्र इन्द्रस्य शर्धो मरुतो य आसन ।

येभिवृचस्येपितो विवेदामर्मणो मन्यमानस्य मर्म ॥४॥

ते । इत् । नु । अस्य । मधुमत् । विविप्रे । इन्द्रस्य । शर्धः । मरुतः । ये । आसन ।

येभिः । वृचस्य । इपितः । विवेदे । अमर्मणः । मन्यमानस्य । मर्म ॥४॥

ये मरुत इन्द्रस्य शर्धो बलभृता आसन त इत त एव मरुतोऽस्य । द्वितीयार्थे पृथी । इममिन्द्रं मधुमत ।
तव सहाया वयमास्महे त्वं युद्धमभिगच्छति माधुर्योपेत वाक्यं यथा भवति तथा विविप्रे नु । क्षिप्रं प्रेरयन् ।
येभिर्येवृचसहायैर्मरुद्विरपितः प्रेरित इन्द्रोऽमर्मणः परैरविदितमर्मस्थानस्यात एव मन्यमानस्य न कोऽपि
मम हंतव्यमिमन्यमानस्य वृचस्यामुरस्य मर्मं यस्मिन् स्थाने प्रहृती सत्यां स मरिष्यति तादृशं स्थानं विवेद ।
अज्ञासीत ॥ विविप्रे । विप क्षेपण इत्यस्य लिटि व्यत्ययेनात्मनेपदं । हरिच हरयो र इति रे इत्यादेशः ।
निघातः । आसन । अस भुवीत्यस्य लङि रूपं । यद्वृत्तयोगातिघाताभावः । विवेद । विद ज्ञान इत्यस्य लिटि
रूपं । नित्यवरः । मर्म । मुहुः प्राणत्याग इत्यस्मादाङादिको मनिन । नित्यवरः ॥

मनुष्वदिन्द्र सर्वनं जुपाणः पिबा सोमं शश्वते वीर्याय ।

स आ ववृत्स्व हर्यश्च यज्ञैः सरण्युभिरपो अरणीं सिसर्षि ॥५॥

मनुष्वत् । इन्द्र । सर्वनं । जुपाणः । पिब । सोमं । शश्वते । वीर्याय ।

सः । आ । ववृत्स्व । हरिऽअश्च । यज्ञैः । सरण्युऽभिः । अपः । अरणीं । सिसर्षि ॥५॥

हे इन्द्र मनुष्वत मनोर्यज्ञमिव ममेदं सर्वनं यज्ञं जुपाणः सेवमानस्त्वं शश्वते शश्वताय वीर्याय परपरि-
भवलक्षणाय सामर्थ्यायमं सोमं पिब । हे हर्यश्च स तादृशस्त्वं यज्ञैर्यज्ञनीर्यैर्मरुद्विः साकमाववृत्स्व । आगच्छ ।
किंच सरण्युभिरकश्रुतिमन्त्रवानात्मन इच्छतिः यद्वा सरण्युभिः सरणशीलैर्मरुद्विः सहितस्त्वमपोऽंतरिक्षस्थि-
तान्युदकानि अरणीं पार्थिवान्युदकानि सिसर्षि । प्रापय । यद्वा अपः । पंचस्यंतमेतत्पदं । अपो व्याप्रादंतरिक्षा-
त्मकाशादणींस प्रापय ॥ ववृत्स्व । वृगु वर्तने । व्यत्ययेन शपः युः । लोटि रूपं । सरण्युभिः । रण शब्दार्थः ।
क्षिप । समानो रणो ध्वनिर्येषां ते सरणा मन्त्राः । तानिच्छंतः । मुपः क्वच । क्वादित्युप्रत्ययः । यद्वा छ गती ।
क्षयुवाचभ्योऽन्युजागूत्रकुचः । उ० ३. ८१. इत्यन्युचप्रत्ययः । रपाभ्यां । पा० ८. १. इति णत्वं । चित्वाद्-
तोदात्तः । अपः । आप व्याप्री । आप्रोतेः क्षिप इत्येति क्षिप धातोर्ह्रस्वश्च । सविकाच इति विभक्तेश्चदात्तत्वं ।
सिसर्षि । छ गती । क्वादसो जुहोत्यादिः । बह्वन् कंदसीत्यभ्यासस्थित्वं ॥ ॥९॥

त्वमपो यद्ध वृचं जघन्वाँ अत्याँ इव प्रामृजः सर्तवाजो ।

शयानमिदं चरता वधेन वप्रिवांसं परि देवीरदेवं ॥६॥

त्वं । अपः । यत् । ह । वृचं । जघन्वान् । अत्यान् । इव । प्र । अमृजः । सर्तवे । आजो ।

शयानं । इदं । चरता । वधेन । वप्रिवांसं । परि । देवीः । अदेवं ॥६॥

हे इन्द्र त्वं देवीर्देवनशीला अपः परि वप्रिवांसं परित आवृत्य वर्तमान अत एवादेव बहदकतयाम्बुज-
त्विनाप्रतिभासमानं शयानमेकत्र निश्चलतया वर्तमानं वृचं मेघ यद्यदा चरता तमुद्दिश्य वर्तमानेन वधेन
युद्धेन जघन्वान् हतवानस्मि तदा त्वमाजो युद्धं सर्तवे अतिवेगगमनायात्यानिव यथाशान् प्रेरयामि तथा
त्वमप उदकान्यंतरितादाकाशात् प्रासृजो ह । प्रकीर्णेन मेघभेदेन कृत्वासृजः खलु । त यजाम इत्युत्तर-
गान्त्वयः ॥ जघन्वान् । हन हिंसागत्योरित्यस्य क्लृप्ता विभाषा गमहनविदविशामितीदो विकल्पितत्वादेव
उभावः । अभ्यामाक्षिति हकारस्य घत्व । प्रत्ययम्बरः । असृजः । सृज विभक्तं । शविकरणी । यथोगादनघातः ।
सर्तवे । सृ गती । तुमर्थे त्वेप्रत्ययः । अतश्च त्वे युगपदिदं धातोः प्रत्ययस्य चोदात्तत्वं । आजो । अज
गतिक्षेपणयोः । अत्यतिश्यां च । उ० ४ १३० । इति इणप्रत्ययः । णित्वादपधावुद्धिः । अजति गन्तव्यस्मि-
त्याजिर्युद्धं । प्रत्ययम्बरः । सर्तवाजावित्यत्र संहितायामायादेशे कृते तस्य लोपः शाकन्त्यस्यैति यकारलोपः ।
सर्वविधीनां क्लृप्तमि विकल्पितत्वात्सवर्णदीर्घत्वं कर्तव्यं यलोपो नास्मिद्धो भवति । सवर्णदीर्घः । शयानं ।
शीङ् स्वेप्ते । शानच । अदादिवाक्चपो लुक् । इत्वात्सवर्धातुक्स्वरणं शानचोऽनुदात्तत्वं धातुम्बरः ।
वधेन । हन्तिर्भावे हनश्च वध इत्यप्रत्ययो वधादेशश्च धातोस्तोदात्तश्च । वप्रिवांसं । वृत्र वरण इत्यस्य क्रमा
विडागमश्चादसः । प्रत्ययम्बरः ॥

यजाम उन्नमसा वृद्धमिदं बृहन्तमृष्यमजरं युवानं ।

यस्य प्रिये ममतुर्यज्ञियस्य न रोदसी महिमानं ममाति ॥ ७ ॥

यजामः । इत् । नमसा । वृद्धं । इदं । बृहन्तं । अृष्यं । अजरं । युवानं ।

यस्य । प्रिये इति । ममतुः । यज्ञियस्य । न । रोदसी इति । महिमानं । ममाति इति ॥ ७ ॥

नमसा हविर्लक्षणनाम्नेन वृद्धं प्रवृद्धं अत एव बृहन्तं महान्तमृष्यं । अृष्यते गम्यति स्मृतिजन्यमन्त्रैरिति अृष्य-
स्तीत्यर्थः । अजरं जरारहितं अत एव युवानं नित्यतरुणं एवंविधमिदं यजाम इत् । कुशिका नय यज्ञमिच्छां
स्मृतिवाक्यैः पूजयामः । प्रिये प्रियतम अपरिमितं रोदसी क्षावापृथिव्या यज्ञियस्य यज्ञाहंस्य यस्मिन्नस्य तव
महिमानं विभवं न ममतुः । न परित्यक्तं शक्नुतः । न ममाति इति द्वितीयं क्रियापदमादर्शार्थं ॥ यजामः ।
यज्ञिर्लट् रूपं । अृष्यं । अृषी गती । सर्वनिघृष्यच्छृष्यत्यादिना वप्रत्ययातो निपातितः । प्रत्ययम्बरः । प्रिये ।
रुद्धेदिति प्रगृह्यसंज्ञा । ममतुः । मा मान इत्यस्य लिख्यतुमि रूप । यवृत्तयथोगादनघातः । प्रत्ययम्बरः ।
महिमानं । महिषादात्तस्य भाव इत्यर्थे पृथ्वादिवादिमानच । चित्स्वरः । ममाति । माङ् मानं शब्दे इत्यस्य
लिख्यतामि रूपं ॥

इदं कर्म सुकृता पुरुषि व्रतानि देवा न मिनन्ति विश्वे ।

दाधार यः पृथिवीं द्यामुतेमां जज्ञान सूर्यमुपसं सुदंसाः ॥ ८ ॥

इदं कर्म । सुकृता । पुरुषि । व्रतानि । देवाः । न । मिनन्ति । विश्वे ।

दाधार । यः । पृथिवीं । द्यां । उत । इमां । जज्ञान । सूर्यं । उपसं । सुदंसाः ॥ ८ ॥

विश्वे सर्वे देवा इन्द्रस्य तव कर्म कर्माणि सुकृता सुकृतानि मुष्णि निर्मितानि पृथिव्यादीनि पुरुषि बहूनि

व्रतानि यज्ञादीनि च न भिन्ति । एतानि सर्वाणि तव कर्माणि न हिंसन्ति । किंवाद्रियन्ते । किंच योऽयमिन्द्रः पृथिवीं भुलोकं वा द्युलोकं उत अपि चेमाभिममन्तरिचलोकं च एतांस्वीन लोकान् दाधार । मुदंसाः मुकर्मा शोभनकर्मा मत्तिद्रः सूर्य लोकप्रकाशकमादित्यमुपसमप्रहोवादिकर्मनिर्वाहकमुपःकानं जजान । उत्पादयामाम ॥ इन्द्रस्य कर्म मुकृता पुरुणीत्येतत्पदकदंबकर्मको द्वे वसुमती इत्यस्मिन्वेगं । ऋग्वे० ३. २. ३. । पठितं । अत्रापि तदेव पठ्यते किमिति पदकाले नोत्सृज्यत इति चेन्न । वाक्यभेदात् । तत्रेन्द्रस्य कर्म मुकृता पुरुणीत्येकं वाक्य अत्र तु कर्म मुकृतित्येकं वाक्यं पुरुणि व्रतानीत्यपरं । किंच तत्रत्यं पदकदंबकं प्रथमांतं अवत्यं द्वितीयांतं । अतो वाक्यभेदाद्विभक्तिभेदाच्च पदकाले नोत्सृज्यते ॥ भिन्ति । भीञ् हिंसायामित्यस्य लिटि रूपं । निघातः । दाधार । धृञ् धारण इत्यस्य लिटि रूपं । तुजादित्वादभ्यासस्य दीर्घः । नितम्बरः । जजान । जन जनन इत्यस्यांतर्भावितण्यर्थस्य लिटि रूपं । नितम्बरः । मुदंसाः । सोमंनसी इत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

अद्रोघ सत्यं तव तन्महित्वं सद्यो यज्जातो अपिबो ह सोमं ।

न द्यावं इंद्र तवसंस्त ओजो नाहा न मासाः शरदो वरंत ॥९॥

अद्रोघ । सत्यं । तव । तत् । महिऽत्वं । सद्यः । यत् । जातः । अपिबः । ह । सोमं ।

न । द्यावं । इंद्र । तवसंस्तः । ते । ओजः । न । अहा । न । मासाः । शरदः । वरंत ॥९॥

अद्रोघ द्रोहवर्जित इन्द्र तव तन्महित्वं तादृशं माहात्म्यं सत्यं यथार्थं । यद्यस्माज्जात उत्पन्नः सत्यस्तदानीमेव सोममस्माभिर्दीयमानं सोमरसमपिबः । ह प्रसिद्धो । किंच तवसो बलवतस्ते तवांजः सामर्थ्यं द्यावां दिवोपलब्धताः सर्वे लोका न वरंत । न वारयन्ति । किंच । अहा प्रतिपदादीन्यहानि न वारयन्ति । तथा मासाश्चेवाद्याः शरदः संवत्सराश्च तव सामर्थ्यं न वारयन्ति । किंतु तव सामर्थ्यमनुसृत्य सर्वे वर्तन्ते इति भावः ॥ अद्रोघ । आसन्नित्यस्य चेति पाठिकमाद्युदात्तत्वं । अपिबः । यद्योगादनिघातः । मासाः । मसी परिमाणे । मस्यते परिमीयते विंशता दिनेरिति मासः । कर्मणि घञ् । जित्वादाद्युदात्तः । शरदः । शृ हिंसायामित्यस्मात् शूद्रभूमोऽदिरित्यधिकरणेऽदिप्रत्ययः । शीर्यतेऽस्यां तृणगुल्मवनस्यतीनां तज्जामीति शरतः । प्रत्ययस्वरः । वरत । वृञ् वरणं । अंतर्भावितण्यर्थोऽत्र निवारणे वर्तते । भौवादिकः । क्वादमे लिङि रूपं । निघातः ॥

सद्यश्कीनाभ्येकाहे निष्केवल्यशस्ये त्वं सद्यो अपिब इति मुक्तमुखीया । सूत्रितं च । त्वं सद्यो अपिबो जात इद्रानु त्वाहिघ्नं अध देव देवाः । आ० ९. ५ । इति ॥

त्वं सद्यो अपिबो जात इंद्र मदाय सोमं परमे व्योमन ।

यद् द्यावापृथिवी आविवेशीरथाभवः पूर्यः कारुधायाः ॥१०॥

त्वं । सद्यः । अपिबः । जातः । इंद्र । मदाय । सोमं । परमे । विऽव्योमन ।

यत् । ह । द्यावापृथिवी इति । आ । आविवेशीः । अथ । अभवः । पूर्यः । कारुऽधायाः ॥१०॥

हे इंद्र सत्यस्तदानीमेव जातः परमे व्योमन् उत्तमे स्थाने स्थितस्त्वं मदाय हर्षाय सोममपिबः । यद्यदा त्वं द्यावापृथिवीं यावापृथिव्यावाविवेशीर्ह । आ समन्ताद्भृशं प्रविष्टोऽसि खलु । अथानंतरं पूर्यः पुरातनः सन् कारुधायाः कर्मणां विधाताभवः खलु ॥ व्योमन् । अव रक्षणगत्यादिषु । विपूर्वस्यावतेर्नामन सीमन्नित्यादिना मनिन । ज्वरत्वरत्यादिना ऊट । विंशेतिनाम व्याप्तिर्यस्य तत् । सुपां सुनुगित्यादिना सुपो लुक् । बह्वीही पूर्वपदप्रकृतस्वरः । आविवेशीः । विश्वं प्रवेशन इत्यस्य यङ्लुकि लिङि सिपि यङो वेतीडागमः । इतश्चेति सिप इकारलोपः । यद्योगादनिघातः । कारुधायाः । कारुः । करोतिः कृवापाजिमस्विदिसाध्यशुभ्य उपप्रत्ययः । णित्वाद्बुद्धिः । दधातिर्वहिहाधाभ्यश्चकदसीत्यमुन । णिदित्यनुवृत्तेरातो युक् चिण् क्तोरिति युगागमः । समासं गतिकारकयोरपि पूर्वपदप्रकृतस्वरत्वं चेति सूत्रात्पूर्वपदप्रकृतस्वरः ॥ १० ॥

अहन्निहं परिशयान्मरणं औजायमानं तुविजात तयान् ।

न ते महित्वमनु भूदध द्यौर्यदन्यया स्फिग्याऽद्यामवस्थाः ॥ ११ ॥

अहन् । अहिं । परिऽशयानं । अरणः । औजायमानं । तुविऽजात । तयान् ।

न । ते । महिऽत्वं । अनु । भूत । अध । द्यौः । यत् । अन्यया । स्फिग्या । द्यां । अवस्थाः ॥ ११ ॥

तुविजात । बह्वि जातानि पृथिव्यादीनि यस्मात्सोऽयं तुविजातः । हे तुविजात इन्द्र तयानतिशयेन प्रवृद्धस्त्वमर्णः परिशयान्मदकं परितः शयानमदकमन्तः कृत्वा परितो वर्तमानं अत एवाजायमानं बलमाचरन्तमहिं । आ समन्ताद्व्यपहरत्यदकमित्यहिमेघः । तमिम मेघमहन । उदकंप्रणय हतवानमि । अध अथ ति महित्वं महिमानं द्यां नानुभूत । नानुभवति । न जानाति । यद्यस्मात्त्वमन्यधिकतरया स्फिग्या कथा सा भूमि-मवस्थाः । अवच्छाय तिष्ठसि ॥ अहन । हतेर्लोडि सिलोपे रूपं । अहिं । हन हिमागत्योः । आडि श्रिहनिभ्या ह्रस्वश्रुति इणप्रत्ययः डिङ् पुर्वपदस्य ह्रस्वश्च । वृषादित्वादायुदात्तत्वं । औजायमानं । औजःशब्दादाचारार्थं कर्तुः क्यङ् सलोपश्रुति क्यङ्प्रत्ययः सलोपश्च । डिङ्त्वादात्मनपद । प्रत्ययस्वरः । तयान् । तु इति मीचो धातुः । अस्मात्तृजतान्मदकमीतीयमुन । तुरिष्ठमयःस्विति तुचो लोपः । भमंज्ञायामोर्गुणः । इकारलोपश्चादसः । नित्स्वरः । भूत । भवतेर्लोडि रूपं । स्फिग्या । यच्च भमिति भमंज्ञां बाधित्वा स्वादिप्त्वमर्षनामस्यान इति पदसंज्ञायां जुषत्वं । तृतीयायाः पूर्वमवर्णः । षा । ति निवासगत्योः । अन्यभ्योऽपि दृश्यत इति निरूपपदादपि उप्रत्ययः । ततष्टाप । तिर्यति निवसत्यस्यां प्राणिन इति सा भूमिः । उदात्तनिवृत्तिस्वरणातोदात्तः । अवस्थाः । वस आकाशेन इत्यस्य लङ्नुदात्तत्वादात्मनपदं । थास्यदादित्वाक्लो लुक् । यथोगादनिघातः । अडागमस्वरः ॥

यज्ञो हि तं इन्द्र वर्धनो भूदत प्रियः सुतसोमो मियेधः ।

यज्ञेन यज्ञमव यज्ञियः सन्यज्ञस्ते वज्रमहिहत्यं आवत ॥ १२ ॥

यज्ञः । हि । ते । इन्द्र । वर्धनः । भूत । उत । प्रियः । सुतऽसोमः । मियेधः ।

यज्ञेन । यज्ञं । अव । यज्ञियः । सन् । यज्ञः । ते । वज्रं । अहिऽहत्यं । आवत् ॥ १२ ॥

हे इन्द्र अस्मदीयो यज्ञस्ते तव वर्धनो हविप्रदानेन वर्धयिता भुवि । भवति खलु । उत अपि च सुतसो मोऽभिपुतसोमवान्मियेधो यज्ञमव प्रियः । स त्वं यज्ञियो यज्ञार्हः सन् यज्ञ यज्ञस्य कर्तार यज्ञमान यज्ञजा नुष्ठीयमाननानेनाव । फलप्रदानेन रक्ष । किंचायं यज्ञस्ते तव वज्रमहिहत्यं वृत्रहनेन कर्मण्यावत । रततु ॥ वर्धनः । वृधु वर्धन इत्यस्य ण्यंतस्य नञादित्वात् ल्युप्रत्ययः । नित्स्वरः । भूत । ह्रियोगादनिघातः । अव । अवतेर्लोडि रूपं । निघातः । सन् । अमेः शतरि रूप । प्रत्ययस्वरः । अहिहत्यं । हन हिमागत्योरित्यस्य भावि ह्रस्वश्चेति क्यप् तकारश्चातादेशः । छदुत्तरपदस्वरः । आवत । अवतंश्चादसं लङि रूपं । निघातः ॥

यज्ञेनद्रमवसा चक्रे अर्वागिनं सुम्नाय नव्यसे ववृत्यां ।

यः सोमेभिर्वावृधे पूर्व्यभिर्यो मध्यमेभिस्त नृत्तनेभिः ॥ १३ ॥

यज्ञेन । इन्द्र । अवसा । आ । चक्रे । अर्वाक् । आ । एनं । सुम्नाय । नव्यसे । ववृत्यां ।

यः । सोमेभिः । ववृधे । पूर्व्यभिः । यः । मध्यमेभिः । उत । नृत्तनेभिः ॥ १३ ॥

हे इन्द्र सर्वो यज्ञमानोऽवसा स्वरक्षकेण यज्ञेनद्रं त्वामर्वागाचक्र । हविप्रदानेनाभिमुखं करोति । तथाह नव्यसे नवतराय सुम्नाय धनाधिनं त्वामा ववृत्या । यज्ञेनावृत्त मदाभिमुखं कुर्या । कीदृशस्य । यः पूर्व्यभिः पुरातनेः सोमेभिः सोर्विवृधे । तथा य इन्द्रो मध्यमेभिर्मध्यं भवेः सोर्विवृतापि च नृत्तनेभिरस्याभिः क्रियमा-

णिरधुनातनेः स्तोत्रैर्वर्धते ॥ चक्रे । करोतेर्लिटि रूपं । नयमे । नवशब्दादीयमुनि भसंज्ञायामकारलोप ईका-
रलोपः क्रांद्मः । निच्वादायुदात्तः । ववृत्त्यां । वृत्तु वर्तने । लिङि बङ्गलं कृदसीति शपः युः । व्यत्ययेन परस्मै-
पदं । निघातः । ववृध् । वृधु वर्धन इत्यस्य लिटि रूपं । प्रत्ययम्बरः । मध्यमेभिः । मध्यशब्दात् शिपिकार्थं
मध्यान्त्रः । पा० ४. ३. ८. इति मप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः । नूतनेभिः । नवशब्दस्य त्रपुनन्वाद्य प्रत्यया वक्तव्या नू
इत्यादेशश्चेति तनन्प्रत्ययो नू इत्यादेशश्च ॥

विवेप यन्मा धिपणा जज्ञान स्तवै पुरा पार्यादिदमहः ।

अंहसो यत्र पीपरयथा नो नावेव यातमुभये हवते ॥१४॥

विवेप । यत् । मा । धिपणा । जज्ञान । स्तवै । पुरा । पार्यात् । इदं । अहः ।

अंहसः । यत्र । पीपरत् । यथा । नः । नावाऽडव । यातं । उभये । हवते ॥१४॥

यद्यदा धिपर्णद्रे स्तवानीति मदीया बुद्धिर्मा विवेप व्याप्नोत तदाहं स्तोत्रं जज्ञान । करोमि । वृद्धेः
स्वरूपं दर्शयति । अहं पार्यात्परि भवादतिद्वरवर्तिनो विघ्नकारिणोऽहः पुरा पूर्वं स्तवै । स्तवानि । यत्र यस्यां
धिपणायामिव जाताया मत्यां म इद्री नोऽस्मानंहसः पापरूपाहारिद्यायथा पीपरत यथा पारं नयेत्
तथास्मद्भयपार्थवर्तिधनार्थिनो जना हवते । आह्वयति । तत्र दृष्टांतः । नावेव यातं । यथा नयादिषु नाक्या
यातं गच्छंत पुरुषमुभय उभयकुलवर्तिनो जना हवते । आह्वयति । तद्वत् ॥ विवेप । विषू व्याप्तावित्यस्य लिटि
णलि रूपं । नित्स्वरः । जज्ञान । जन जनन इत्यस्य लिख्युत्तमे णलि रूपं । वाक्यभेदादनघातः । अंहसः ।
अम गत्यादिषु । अमहेकं च । उ० ४. २१२ । इत्यमुन्प्रत्ययो ङगागमश्च । नित्स्वरः । पीपरत् । पू पालनपुरण-
योरित्यस्य लुङि चङि ह्रस्वाभ्यामित्वदीर्घगुणाः । यथायोगादनघातः । नित्स्वरः । नावेव । नुद प्ररण इत्य-
स्मात्तानुदिभ्या डीः । उ० २. ६४. इति डीप्रत्ययः । नयत इति नीः प्रवः । सावकाच इति तृतीयाया उदात्तत्वं ।
इवेन नित्यसमासो विभक्त्यलोप इत्यादि । उभये । उभशब्दात्परस्य तयप उभादुदात्तो नित्यं । पा० ५. २. ४४. ।
इत्ययत्रादेशः । वचनसामर्थ्यादादेवदात्तत्वं । हवते । ह्वयतेर्लिटि रूपं ॥

माध्यादिने सवन आधीधीयस्य आपूर्णो अस्थिति प्रस्थितयाज्या । सूचितं च । आपूर्णो अस्य कलशः स्वा-
हति माध्यादित्यः । आ० ५. ५. । इति ॥

आपूर्णा अस्य कलशः स्वाहा सेक्तेव कोशं सिमिचे पिबथ्ये ।

समु प्रिया आचवृचन्मदाय प्रदक्षिणिदभि सोमास इदं ॥१५॥

आऽपूर्णाः । अस्य । कलशः । स्वाहा । सेक्ताऽडव । कोशं । सिमिचे । पिबथ्ये ।

सं । ऊडति । प्रियाः । आ । अचवृचन । मदाय । प्रदक्षिणिन् । अभि । सोमासः । इदं ॥१५॥

४ इदं अस्य तव पानार्थं कलशो द्रोणकलशः सोमिनापूर्णः । स्वाहा स्वाहाकृतो दत्तश्च सोमसहितः
कलशः पिबथ्ये तव पानार्थं । सिमिचे । तं सोमं चोदिताधरि सिंचामि । तत्र दृष्टांतः । कोशं सेक्तेव । यथा
सेक्तेवचको जलपूर्णात्कोशात् दूतेः सकाशाज्जलं पात्रांतरे सिंचति तद्वत् । प्रियाः स्वादुतमाः सोमामो
दत्तास्ते सोमा इदं त्वामभि अभिलक्ष्यैव मदाय तव हृषार्थं प्रदक्षिणित् प्रादक्षिण्येन समाववृचन । सस्यगावृत्य
वर्तता ॥ आपूर्णः । पू पालनपुरणयोरित्यस्य कर्मणि निष्ठा । रदाभ्यामिति तस्य नत्वं । गतिरन्तर इति
गतिस्वरः । स्वाहा । निपातत्वादायुदात्तः । सेक्तेव कोशं । न लोकाव्ययेति षष्ठीप्रतिषेधः । सिमिचे । पिच
चरण इत्यस्य लिटि रूपं । पिबथ्ये । पा पान इत्यस्य तुमर्थे ग्रथ्यन्प्रत्ययः । शित्वादायु-
दात्तः । अचवृचन । वृत्तु वर्तन इत्यस्य लङि शपः । बङ्गलं कृदसीति तस्य शपः युः । व्यत्ययेन परस्मैपदं । बङ्गलं
कृदसीति ङे ङडागमः ॥

ने त्वा गभीरः पुरुहूत सिंधुर्नादयः परि पंतो वरंत ।

इत्था सखिभ्य उपितो यदिद्रा दृहं चिदरुजो गव्यमुर्वे ॥१६॥

न । त्वा । गभीरः । पुरुहूत । सिंधुः । न । अदयः । परि । संतः । वरंत ।

इत्था । सखिभ्यः । उपितः । यत् । इद्रा । आ । दृहं । चित । अरुजः । गव्यं । ऊर्वे ॥१६॥

हे पुरुहूतं गभीरो गभीरः सिंधुः समुद्रस्त्वा त्वां न वारयति । ततः परि परितो वर्तमानाः सतोऽदयः शिलास्त्वां न वरंत । न वारयति । किंतु त्वामनुसृत्य वर्तते । यत्स्यादित्यर्थमनेन प्रकारेण सखिभ्यः सखिभिर्देवैरुपितः प्रार्थितस्त्व दृहं चिदतिप्रचलनमपि गव्यं गवि भवमवष्टे वर्तमानमुर्वमुर्वानलमारुजः । सम्यगभाक्षीः ॥ गभीरः । गाधु प्रतिष्ठानिषयोर्थे च । अस्मादीरचप्रत्ययः । धकारस्य भकार आकारस्य इत्यथ गभीरगभीरी । उ० ४ ३५ । इत्यनेन निपात्यते । चित्स्वरः । सिंधुः । स्यन्दः प्रसवणं । स्यंदः संप्रसारणं धत्तुप्रत्ययः संप्रसारणं दकारस्य धकारः । निदित्यनुवृत्तिराद्युदात्तः । परि पतः । सतः । अस्तः शतरि रूपः । उपसर्गपादभ्यामस्मिन्चपर इति पत्य । केचित्परः क्रियान्वयमिच्छति । तदा पत्यमनुपपन्नं । परि । निपातस्वरः । सतः । प्रत्ययस्वरः । वरंत । वृत्र वरणं । भावादिकः । लङि रूपः । निधातः । अरुजः । रुजो भग इत्यस्य लङि रूपः । गव्यं । गोर्विकार इत्यर्थे गोपयमोर्यदिति यत् । यतोऽनाव इत्यानुदात्तत्वं ॥

शुनं हुर्वेम मघवान्मिदंमस्मिन्भरे नृतमं वाजंसातो ।

शृण्वंतमुगमृतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥१७॥

शुनं । हुर्वेम । मघऽवानं । इद्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजंऽसातो ।

शृण्वंतं । उग्रं । ऊतये । समत्सु । घ्नंतं । वृत्राणि । संजितं । धनानां ॥१७॥

एषा ऋक् पूर्वमेव व्याख्याता ॥ ॥१७॥

प्र पर्वतानामिति त्रयोदशर्चं चतुर्थं मुक्तं । अत्रयमनुक्रमणिका । प्र पर्वतानां सप्तोनां सवादी नदीभिर्विश्वामित्रस्योत्तितीपोमन्त्र नदीवाक्यं चतुर्थोपख्यष्टमीदशस्यः पथीमप्रस्योभिवद्रमुत्तिरत्यानुष्टुभिति । अत्र चतुर्थोपख्यष्टमीदशमीनां नदीवाक्यत्वात्तत्र एव ऋषयः शिष्टानां विश्वामित्रवाक्यत्वात् एव ऋषिः । अत्यानुष्टुप शिष्टान्तिष्ठुभः । इन्द्रो देवता । यद्यपि पथ्या सप्रस्यं च विश्वामित्रो नयश्च स्तूयते तथापीन्द्र एव देवता ॥ मुक्तविनियोगो निगिकः ॥ पुरा किल विश्वामित्रः पित्रवनस्य मुद्रामो राज्ञः पुरोहितो बभूव । स च पुरोहित्येन लब्धधनः सर्वं धनमादाय विपाटकुतुदोः संभेदमार्ययावनययुरितरं । अर्थोत्तितीपूर्विश्वामित्रोऽगा धज्जले तं नर्या दृष्टोत्तरणार्थमायाभिमन्त्रिभिमनुष्टाव ॥

प्र पर्वतानामुगती उपस्थादर्थे इव विपिते हासमाने ।

गावैव शुभ्रे मातरां रिहाणे विपाटकुतुद्री पयसा जयेते ॥१॥

प्र । पर्वतानां । उगती इति । उपऽस्थात् । अर्थे इवेत्यर्थेऽइव । विसिते इति विऽसिते ।

हासमाने इति ।

गावांऽइव । शुभ्रे इति । मातरां । रिहाणे इति । विऽपाट् । शुतुद्री । पयसा । जयेते इति ॥१॥

पर्वतानां गिरीणां शिलानामुपस्थादुत्संशान्तिर्गत्योगती समुद्रगमनं कामयमाने । गमने वृष्टांतः । अश्वे इव । यथा विपिते मंदुरातो विमुक्तं हासमाने अन्योन्यत्रवेन स्पर्धमाने । यद्वा हृष्यत्वावस्थे इव वडवे इव स्वरया गच्छन्त्या परस्परं हृष्यन्त्या । तथा गावैव शुभ्रे । यथा द्वा गावां शोभमानां वर्तते तद्वत्शुभ्रे शोभमाने ।

किंच मातरा । यथा मातरौ धेनु रिहाणे । अंतर्णीतसनर्थो निहिः । वत्स जिह्वया लिङ्गमिच्छत्यौ शीघ्रं गच्छ-
तस्तद्वत्समुद्रं गंतुं जवाद्गच्छत्यौ पयसा संयुक्तं विपाट् । कूर्वाविपाटनात् विपाशनाद्वा विमोचनाद्वा विपाट् ।
शुतुद्री । शु चिप्रं तु तुन्ना तुन्नेव द्रवति गच्छतीति शुतुद्री । एतन्नामके नयां प्र जवते । समुद्रं प्रति शीघ्रं
गच्छतः । अत्र निरुक्तः । पर्वतानामुपस्थादुपस्थानाद्गच्छत्यौ कामयमाने अश्वे इव विमुक्तं इति वा विपणे इति
वा हासमाने हासतिः स्वधायां हर्षमाणे वा गावाविव शुभ्रे शोभने मातरौ संरिहाणे विपाट्कुतुह्यौ पयसा
प्रजवते । नि० ९ ३९ । इति ॥ उग्रतो । वशं कांतौ । अस्य शतुर्दित्वाद्बहिर्ज्यावयीत्यादिना संप्रसारणं । विषिते ।
पित्र वधन इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । संहितायां परिनिविभ्यः सेवसितमयमिवुसहेत्यादिना । पा० ८. ३. १० । पत्वं ।
गतिरन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरः । हासमाने । हासतिः स्वधाकर्मा हंस हसने वा । शानच । तस्य लसार्वधा-
तुक्स्वरं कृते धातुस्वरः । रिहाणे । निह आस्वादेन । स्वरितत्वाद्भयपदी । शानच । अदादिदत्वाक्पो लुक् ।
लकारस्य रेफप्रकांडसः । रेफमवलंब्य णत्वं । चित्त्वादंतोदात्तः । विपाट् । पट् गतो पण बाधनस्पर्शनयोरेरिति
वा ण्यतावतो विपूर्वा । शकारस्य ब्रह्मादिना पत्वं । शुतुद्री । कांडसी रूपसिद्धिः । जवते । जुहू गतो । भौवा
दिकः । डित्त्वादात्मनेपद । आतो डित इतीयादंगः । निघातः ॥

इंद्रपिते प्रसवं भिक्षामाणे अच्छा समुद्रं रथ्येव याथः ।

समाराणे ऊर्मिभिः पितृमाने अन्या वामन्यामर्थेति शुभ्रे ॥ २ ॥

इंद्रपिते इतींद्रऽइपिते । प्रऽसवं । भिक्षामाणे इति । अच्छा । समुद्रं । रथ्याऽइव । याथः ।

समाराणे इति संऽआराणे । ऊर्मिऽभिः । पितृमाने इति । अन्या । वां । अन्या ।

अपि । एति । शुभ्रे इति ॥ २ ॥

हे नयी इंद्रपिते इंद्रेण प्रपिते प्रसवं तस्यैन्द्रस्यानुज्ञां भिक्षामाणे प्रार्थयमाने युवां समुद्रमच्छाभिमुख्येन
याथः । गच्छथः । तत्र दृष्टांतः । रथ्येवति । यथा रथिनो लक्ष्यं देशमभिगच्छन्तस्तद्वत् । किं कुर्वत्यौ । समाराणे
परस्परं संगच्छत्यावूर्मिभिस्तरंगैः पितृमाने परिसरप्रदेशं संतपयत्यौ शुभ्रे शोभमाने । युवां समुद्रं गच्छथ इति
पूर्वेणान्वयः । तथा वा युवयोर्मध्येऽन्यैकान्यामपरा नदीमर्थेति । अपिगच्छति । परस्परमेक्यमापद्यत इत्यर्थः ॥
इंद्रपिते । इप गतावित्यस्य कर्मणि निष्ठायास्त्रीपसहेत्यादिना इडागमः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः ।
प्रसवं । पू प्रेरण इत्यस्याप । याथादिस्वरः । भिक्षामाणे । भिन्न याज्ञायां । आत्मनेपदी । शानचो लसार्वधातु-
क्स्वरणानुदात्तत्वे धातुस्वरः । रथ्येव । रथस्यर्मा । तस्यैदमित्यर्थे रथाद्यदिति यत्प्रत्ययः । तित्स्वरितः । इवेन
विभक्त्यलोपः । याथः । यतिर्लटि रूपं । समाराणे । अ गतावित्यस्य लिट् । संपुर्वस्थितिः समो गमीत्यादि-
भात्मनेपदत्वात्तस्य कानत्रादंगः । अच्छत्युतामिति गुणः । पितृमाने । पिबि मेचने । भुवादिः । लसार्वधातु-
क्स्वरणं शानचोऽनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

अच्छा सिंधुं मातृतमामयासं विपाशमुर्वी सुभगांमगम् ।

वत्समिव मातरौ संरिहाणे समानं योनिमनु संचरंती ॥ ३ ॥

अच्छ । सिंधुं । मातृतमां । अयासं । विपाशं । उर्वी । सुभगां । अगम् ।

वत्संइव । मातरौ । संरिहाणे इति संऽरिहाणे । समानं । योनिं । अनु । संचरंती

इति संऽचरंती ॥ ३ ॥

हे नयी मातृतमामतिशयेन मातरं सिंधुं स्रवंती शुतुद्रीं त्वामच्छाभिमुख्येनायासं । विपाशमिचोऽहं
प्राप्नोऽभुव । उर्वी महतीं सुभगां सौभाग्यवतीं विपाशं त्वामगम् । वयं प्राप्ताः स्मः । किं कुर्वत्यौ । मातरौ
मातरौ द्वे धेनु वत्समिव संरिहाणे । अंतर्णीतसनर्थो निहिः । जिह्वया लिङ्गमिच्छत्यौ यथा वत्समनुगच्छतस्तद्वत्

समानमेकं योनिं स्थानं समुद्रमनु अभिलक्ष्य संचरंती सम्यक् चरंती । युवामयासिषमिति पूर्वणान्वयः ॥
अयासं । या प्रापण इत्यस्य रूपं । इडभावः कादसः । अगन्तु । गमेल्लिङ् बह्वन् कंदमीति शपो लुक् । स्वीयेति
मकारस्य नकारः । निघातः । संचरंती । चरतिर्गत्यर्थः । तृतीयायुक्तत्वाभावादात्मनेपदाभावः । शतुलंसार्वधा
तुक्स्वरणानुदात्तत्वं कृते धातुस्वरः ॥

एना वयं पर्यसा पितृमाना अनु योनिं देवकृतं चरंतीः ।

न वर्तवे प्रसवः सर्गतक्तः किंयुर्विप्रो नद्यो जोहवीति ॥४॥

एना । वयं । पर्यसा । पितृमानाः । अनु । योनिं । देवऽकृतं । चरंतीः ।

न । वर्तवे । प्रऽसवः । सर्गऽतक्तः । किंऽयुः । विप्रः । नद्यः । जोहवीति ॥४॥

एवं सृति नद्यां विश्वामित्र प्रत्युचतुः । एनेनेन पर्यसा पितृमानाः संतर्पयंत्यो देवकृतं देवं नद्रेण कृतं सदृष्ट
योनिं स्थानं समुद्रमनु लवीकृत्य चरतीर्गच्छंत्यो वयमास्महे । त्रयोर्वहवचनं पुत्रार्थं । तामासम्माकं सर्गतक्तः
सर्गे गमने प्रवृत्तः प्रसव उद्योगो न वर्तवे । निवर्तनाय न भवति । कियुः किमिच्छन्नां विप्रो ब्राह्मणो नद्यो
नदीरम्भान जोहवीति । भृशमाङ्गयति ॥ एना । इदंशब्दस्य तृतीयाया एनादेशः । मुपा मुलुगिति तृतीयाया
आजादेशः । ऊडिदमिति विभक्तैरुदात्तत्वं । पितृमानाः । पितृव मेचने । देवकृतं । तृतीया कर्मणीति पूर्वपद-
प्रकृतिस्वरः । वर्तवे । वृत्तु वर्तने । तुमर्थं त्वन्त्ययः । नित्स्वरः । सर्गतक्तः । क्त चिति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । कियुः ।
किमिच्छन् । क्वाचि माताव्ययप्रतिषेधः । पा० ३ १ ८ १ । इति कादसत्वाद्च प्रतिषेधो न भवतीति वयच ।
क्वाक्कंदमीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । नद्यः । कादसो यणादेशः । जोहवीति । ऊयो यङ्लुक्प्रत्ययस्य चिति
संप्रसारणे कृते गुणो यङ्लुकोरित्यभ्यासस्य गुणः । यङो वेतीडागमः । गुणः । निघातः ॥

रमध्वं मे वचसे सोम्याय ऋतावरीरूपं मुहूर्तमेवैः ।

प्र सिंधुमच्छा बृहती मनीषावस्युरङ्गे कुशिकस्य सृनुः ॥५॥

रमध्वं । मे । वचसे । सोम्याय । ऋतावरीः । उप । मुहूर्त । एवैः ।

प्र । सिंधुं । अच्छ । बृहती । मनीषा । अवस्युः । अङ्गे । कुशिकस्य । सृनुः ॥५॥

विश्वामित्रो नदीः प्रति वृते । ऋतावरीः । ऋतमुदक् । तद्वत्यो हे नद्यो युयं मे विश्वामित्रस्य मम
सोम्याय । उत्तीर्याहं सोमं संपादयामीति त्वं सोमसंपादिनं । वचसे तदर्थमेवैः । पंचम्यर्थं तृतीया । शीघ्रगमनेभ्यो
मुहूर्तं मुहूर्तमात्रमुप रमध्वं । उपपूर्वो रमिरुपसंहारि वर्तते । क्षणमात्रं शीघ्रगमनादुपरता भवति । सामान्येन
नदीषूच्यमानामु समीहित प्रयोजनमकुर्वतीषु पुरोवर्तिनी शुतुद्री प्रति वृते । कुशिकस्य राज्ञः सृनुर्विश्वाम
त्रोऽहं बृहती महत्या मनीषा मनीषया स्नुत्यावस्युरात्मनो रक्षणमिच्छन् मन सिंधु शुतुद्रौ त्यामन्नाभिमुख्येन
प्राङ्गे । प्रकर्षणाङ्गयामि । अत्र निरुक्तं । उपरमध्वं मे वचसे सोम्याय सोमसंपादिनं ऋतावरी ऋतवत्य ऋत
मित्युदकनाम प्रत्युतं भवति मुहूर्तमेवैरयनैरवर्तन्वा । प्राभिङ्गयामि सिंधुं बृहत्या महत्या मनीषया मनस ईषया
स्नुत्या प्रक्षया वाचनाय कुशिकस्य सृनुः । कुशिको राजा बभूव । नि० २ २५ । इति ॥ रमध्वः । रमु उपरमे ।
उपपूर्वाद्भर्तृविभाषाकर्मकात् । पा० १ ३ ८५ । इत्यात्मनेपदं । ऋतावरीः । ऋतशब्दात्त्वर्थे कंदमीति वनिपा
विति वनिप । वनी र चिति डीपरफञ्जातादेशः । वा कंदमीति सवर्णदीर्घः । आभिव्रितस्य पादादित्वात्प
ठिकमाद्युदात्तत्वं । एवैः । इण गती । इणशीङ्भ्यां वन । आर्धधातुकलक्षणो गुणः । नित्स्वरः । बृहती मनीषा ।
उभयत्र तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः । अवस्युः । अवी रक्षणमिच्छन् । मुप आत्मनः वयच । नः य इति नका
रांतस्य पदसंज्ञाया नियमितत्वाद्च सकारस्य रुर्न भवति । क्वाक्कंदमीत्युप्रत्ययः । अङ्गे । ऊयतेर्लुङ् सिच
आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यां । पा० ३ १ ५४ । इत्यङादेशः । गुणः । निघातः ॥ ॥ १२ ॥

इंद्रो अस्माँ अरद्वज्रवाहुरपाहन्वृत्रं परिधिं नदीनां ।

देवोऽनयत्सविता सुपाणिस्तस्य वयं प्रसवे याम उर्वीः ॥ ६ ॥

इंद्रः । अस्मान् । अरदत् । वज्रं ऽवाहुः । अपः । अहन् । वृत्रं । परिऽधिं । नदीनां ।

देवः । अनयत् । सविता । सुऽपाणिः । तस्य । वयं । प्रऽसवे । यामः । उर्वीः ॥ ६ ॥

नयः प्रत्युचः । हे विश्वामित्र वज्रवाहः । वज्रयुक्तो वाह्यस्यामी वज्रवाहः । तादृशो बलवानिंद्रो नदीरस्मानरदत् । रदतिः खनतिकर्मा । अखनत । कथमखनत । उच्यते । नदीनां शब्दकारिणीनामपां परिधिं परितो निहितमुदकमंतः कृत्वा परितो वर्तमानमित्यर्थः । तादृशं वृत्र । वृणोत्याकाशमिति वृचो मेघः । तं मेघमपाहन । जघान । तस्मिन्हत आपः पतिताः । ताभिर्गच्छतीभिवंथ खाताः । एव मेघहननद्वारिणाखनत । न केवलमखनत किं तर्हि सविता सर्वस्य जगतः प्रेरकः सुपाणिः शोभनहस्त उत्पत्तिस्थितिकर्तृत्वात्तादृशो देवो द्योतमान इंद्रोऽस्माननयत् । मेघभेदनं कृत्योदकप्रेरणेन समुद्रमपुरयत् । तस्य तादृशमामर्थ्योपेतस्यैन्द्रस्य प्रसवेऽभ्यनुज्ञायां वर्तमाना उर्वीरुदकः प्रभुता वयं यामः । गच्छामः । न तव वचनादपरमामहे । उक्तार्थं यास्को ब्रवीति । इंद्रो अस्मानरद्वज्रवाह रदतिः खनतिकर्मापाहन्वृत्रं परिधिं नदीनामिति व्याख्यातं । देवोऽनयत्सविता सुपाणिः कन्याणपाणिः । पाणिः पणायंतः पूजाकर्मणः प्रज्य पाणी देवान्पूजयति । तस्य वयं प्रसवे याम उर्वीरुदकः । नि० ० ०६ । इति ॥ अरदत् । रदतेर्लङि रूपं । वज्रवाहः । वहव्रीहो पूर्वपदस्वरः । अहन् । हतेर्लङि रूपं । निघातः । परिधिं । दुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्मात्कर्मण्युपसर्गं घाः किरिति किप्रत्ययः । आतो लोपः । छद् उत्तरपदस्वरः । अनयत् । नयतेर्लङि रूपं । सुपाणिः । पण व्यवहारं स्तुती च । अग्निपणाख्यो रुडायलुकी च । उ० ४. १३० । इतीग । आयलुक् । वहव्रीहो नऽमुभ्यामिति स्वरः । प्रसवे । षू प्रेरणे । ऋदोरविति भाविऽप्रत्ययः । थाथघञ्कृत्युत्तरपदातोदात्तत्व । यामः । या प्रापण इत्यस्य लटि रूपं । निघातः । उर्वीः । उरुशब्दाद्वीतो गुणवचनादिति डीप् । वा कदमीति सवर्णदीर्घः । प्रत्ययस्वरः ॥

प्रवाच्यं शश्वधा वीर्यं तदिंद्रस्य कर्म यदहिं विवृश्वत् ।

वि वज्रेण परिपदो जघानायन्नापोऽयं नमिच्छमानाः ॥ ७ ॥

प्रऽवाच्यं । शश्वधा । वीर्यं । तत् । इंद्रस्य । कर्म । यत् । अहिं । विऽवृश्वत् ।

वि । वज्रेण । परिऽसदः । जघान् । आयन् । आपः । अयं न । इच्छमानाः ॥ ७ ॥

योऽयमिंद्रोऽहिं मेघं विवृश्वत् उदकप्रेरणार्थं जघानति यत्कर्म केदनरूपं तदिंद्रं तस्यैन्द्रस्य वीर्यं सामर्थ्यं शश्वधा सर्वदा प्रवाच्यं । प्रकर्षणं वचनीयं । तथा स इंद्रः परिपदः परितः मीदत आमीनान् प्रतिबंधकारिणोऽमुरान् वज्रेण वि जघान । अथायन् स्थानमिच्छमाना इच्छत्य आप आयन् । याति ॥ प्रवाच्यं । वच परिभाषण इत्यस्मादृहलोर्ण्यदिति ग्यत । णित्वाद्पधावुद्धिः । वचोऽशब्दसंज्ञायां । पा० १ ३ ६० । इति कृत्वाभावः । व्यत्ययेनावुदात्तत्व । यद्वा वाचयतेरचो यत् । यतोऽनाव इति स्वरः । शश्वधा । शश्वत्कृत्वा त्त्वार्थे धाप्रत्ययस्तकारलोपश्च द्रष्टव्यः । विवृश्वत् । आत्रश्च केदने । तुदादिः । लङि यहिज्यावथीत्यादिना सप्रसारण । सह मुपत्यत्र संहति योगविभागात्समामः । समामस्वरः । परिपदः । कृिप । संहितायां सदेरप्रतेरिति पत्वं । जघान । हतेर्लङि णलि रूपं । निघातः । आयन् । अयं गतावित्यस्य लङि रूपं । पादादित्वाद् निघातः । इच्छमानाः । इप् इच्छायामित्यस्माद्व्यत्ययेन गानच । तस्य लसार्वधातुकस्वरं कृतं प्रत्ययस्वरः ॥

एतच्चो जरितमपि मृष्टा आ यत्ते घोषानुत्तरा युगानि ।

उक्थेपुं कारो प्रति नो जुपस्व मा नो नि कः पुरुषा नमस्ते ॥ ८ ॥

एतत्। वचः। जरितः। मा। अपि। मृष्टाः। आ। यत्। ते। घोषान्। उत्तरा। युगानि।
उक्थेषु। कारो इति। प्रति। नः। जुपस्व। मा। नः। नि। करिति कः। पुरुषऽवा।
नमः। ते ॥ ६ ॥

नयः प्रसंगादिद्रष्टोत्रं कृत्वा विश्वामित्रं प्रत्युचुः। जरितः सोर्तर्हं विश्वामित्रं तं त्वदीयं यत्सवादात्मकं
वचस्त्वं नोऽभीत्या घोषानुद्घोषयन्वर्तमं तदचो मापि मृष्टाः। मा तस्मात्पिः। किं कारणं। उत्तरा युगास्तृत्तरपु
याञ्चिकेपु युगप्लहःसुक्थेषु कारो शम्वाणा कर्तृत्वं नोऽस्मात्प्रति जुपस्व। संवादात्मकेन तेन वा जैनं प्रतिभवंस।
इदानीं नोऽस्मान् पुरुषवा पुरुषेषु मा नि कः। उक्तिप्रत्युक्तिरूपमकादवाक्याध्यापनं नितरा पुरत प्रागजस्य
मा कार्पीः। ते तुभ्य नमः ॥ मृष्टाः। मृष्टप शृद्धावित्यस्य लङि व्यत्ययनात्मनपट। अदादिवात्तपो लुक्।
ब्रह्मादिना पत्वं। निघातः। घोषान्। घृषिर संगच्छन् इत्यस्य शतरि सर्वविधीना त्वादमि त्वकिञ्चित्त्वादतो
गुण इति पररूपत्वाभावः। सवर्णदीर्घः। शतुर्लमावधातुकारे कृते धातुस्वरः। युगानि। युजिर योगि।
उक्थादिषु घञ्तत्वेन निपातनादगुणत्व। विशिष्टविषय च निपातनमिष्यते। कालविशिषं यथायुपकरणं चिति
तत्र पाठादेवातोदात्तत्व। कालाध्वनोरत्यन्तमयोग इति द्वितीया। कारो। करोतः कृवापात्रिमीत्यादिना
उपप्रत्ययः। आभूतित्वान्निघातः। कः। करोतिलङि तुमेव घञ्स्यादिना लुक्। हन्त्यादिना मित्रो लोपः।
न माञ्चोग इत्यडभावः। पुरुषत्वा। देवमनुष्यपुरुषपुरुषत्वस्यो द्वितीयासप्तम्योर्वन्मिति मत्प्रत्यये वाप्रत्ययः।
प्रत्ययस्वरः ॥

ओ पु स्वसारः कारवे नृणोत ययो वो दूरादनसा रथेन।

नि पू नमध्वं भवेता सुपारा अधोअश्राः सिंधवः सोत्याभिः ॥ ९ ॥

ओ इति। सु। स्वसारः। कारवे। नृणोत। ययो। वः। दूरात। अनसा। रथेन।

नि। सु। नमध्वं। भवेत। सुपाराः। अधःअश्राः। सिंधवः। सोत्याभिः ॥ ९ ॥

विश्वामित्रो नदीः प्रत्युवाच। स्वसारो भगिन्यः सिंधवो हे नयः कारवे स्तोत्रं कृत्वाणम्य मम वचनं मु
सुपु ओ नृणोत। नृणोतव। अनसा शकटंन रथेन च मह दूरात्प्रकृष्टादिशब्दो यस्मान्नया। प्राप्नोऽग्निम्।
युयं मु सुपु नि नमध्वं। आत्मना स्वयं प्रह्ला भवत। तथा सुपाराः। रथादीना तोरात्सुगताः। गोहणारीहण
यथा स्याता तथा गोभनरोधमश्नु भवत। किञ्च युय सोत्याभिः स्ववर्णशीलाभिरतिरथाश्रया रथागस्यान
स्थाधस्ताद्भवत। यदापोऽजस्याधस्ताद्भवति तदा रथादीनि नेतु शक्यत। तस्मात्तत्परिमाणोदका भवतत्येथा
भिप्रायः ॥ ओ इति प्रगृह्यमंज्ञा। नृणोत। नृ श्रवण इत्यस्य लोटि तप्रत्ययस्य तपानपानयनाश्रिति तवादिश।
पित्वाद्गुणः। निघातः। ययो। या प्रापण इत्यस्य भूतमात्रे लिट्युत्तमं गन्त्यात ओ गल् इत्याकारः। एकादिश
स्वरः। वः। युष्मच्छन्दस्य द्वितीयाया वङ्गवचनस्य वगमाविति वसादिशः। पू। निपातस्येति संहिताया दीर्घः।
नमध्वं। नम प्रह्लव शब्द इत्यस्य कर्मकर्तारं न दृष्टव्युनमां यश्चिचणाविति प्रतिषेधाद्यगमाः। अधोअश्राः।
अधरणादस्य पुर्वाधरावराणामभि पुरधवर्षपामित्यभिप्रत्ययोऽधादिशश्च। अलशब्दोऽणु व्याप्रावित्यस्याद
शब्देन। उ० ३ ६५। इति सप्रत्ययातः। रुद्धत्तरपदप्रकृतिस्वरः। सिंधवः। आभूतित्वान्निघातः। सोत्याभिः।
स्तोत्रःशब्दात्स्रोतसो विभाषा डड्ड्या। पा० ४ ४ १५३। इति डप्रत्ययः। डित्वाट्टिलोपः। प्रत्ययस्वरः ॥

आ ते कारो नृणवामा वचांसि ययार्थं दूरादनसा रथेन।

नि ते नंस पीष्यानेव योषा मर्यायैव कन्या शश्वच ते ॥ १० ॥

आ। ते। कारो इति। नृणवाम। वचांसि। ययार्थं। दूरात्। अनसा। रथेन।

नि। ते। नंस। पीष्यानाऽडव। योषा। मर्यायऽडव। कन्या। शश्वच। त इति ते ॥ १० ॥

नयः पुर्वं विश्वामित्रवाक्यं प्रत्याख्यायानयर्चा तस्य वाक्यमाशुश्रुवुः । कारो स्रोत्रं कुर्वाण हे विश्वामित्र ते तव वचामीमानि वाक्यान्वा शृण्वाम । शृणुमः । तव समीहितं प्रयोजनं कुर्म इत्यर्थः । अनसा शकटेन रथेन च सह ययाथ । यतो दूरादागतोऽसि । वयं च ते त्वदर्थं नि नमै । नीचैर्नमाम । प्रत्येकविवक्षयाचैकवचनं । रथेन गतुं गाधोदका भवामेत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । पीषान्व योषा । पीषाना पुत्रं स्ननं पाययन्ती योषा माता यथा प्रह्नीभवति । दृष्टांतातर । यथा कन्या युवतिर्मर्यादयैव मनुष्याय पितृ भ्रात्रे वा शत्रुचै परित्वजनाय नम्रा भवति तद्वन्तं त्वदर्थं प्रह्नीभवामः । ते इति पुनरुक्तिरादरार्थः । एतामृचं यास्क एव व्याचष्टे । आशृण्वाम ते कारो वचनानि याहि दूरादनसा च रथेन च निनमाम ते पाययमान्व योषा पुत्रं मर्यादयैव कन्या परित्व-
जनाय निनमा इति वा । नि० २. २७ । इति ॥ कारो । संवुद्धौ शाकन्यस्यर्ता । पा० १. १. १६ । इति प्रगृह्यसंज्ञा । शृण्वाम । श्रु श्रवण इत्यस्य लोभ्याडुत्तभभ्य पिप्त्वाडागमः । पित्वाङ्गुणः । निघातः । ययाथ । या प्रापण इत्यस्य भुतमात्रे लिटि थन्त्यकाच उपदेशेऽनुदात्तादितीट्प्रतिषेधः । नितम्बरः । अनसा । सहायं तुतीया । नमै । नमः प्रह्व इत्यस्य ल्युत्तमं लिटि मिश्रहल्मिति मिय । वितोऽन्यत्रैत्यकारादेशः । निघातः । पीषान्व । पीङ् पान इत्यस्यांतर्भावितण्यर्थस्य लिटि कानचि रूपं । चित्स्वरः । योषा । यु मिश्रणे । वृत्तवद्दिहनीत्यादिना । उ० ३. ६० । सप्रत्ययः । र्यातीति योषा । वृषादित्वादायुदानः । शत्रुचै । ध्वञ्ज परित्वग इत्यस्मात्संपदादि-
लक्षणो भावे क्तिप । पृषोदरादित्वादित्थरूपमिदिरन्तोदात्तश्च ॥ १३ ॥

यदंग त्वा भरताः संतरेयुर्गव्यन्याम उपित इंद्रजुतः ।

अपादहं प्रमवः सर्गस्तक्त आ वो वृणे सुमतिं यज्ञियानां ॥ ११ ॥

यत् । अंग । त्वा । भरताः । संऽतरेयुः । गव्यन् । ग्रामः । उपितः । इंद्रऽजुतः ।

अपात् । अहं । प्रऽमवः । सर्गऽस्तक्तः । आ । वो । वृणे । सुऽमतिं । यज्ञियानां ॥ ११ ॥

विश्वामित्रो नदीः प्रत्युवाच । अग्रेत्यामंत्रणे । हे नयो यद्यस्माद्युष्माभिरुत्तितीपोर्ममोत्तरणमभ्यनुज्ञातं तस्मात्तरता भरतकुलजा मदीयाः सर्वे त्वा परस्परमेकतामापन्नां नदीं त्वां संतरेयुः । सम्यगुत्तीर्णा भवेयुः । तदेव विशिनष्टि । गव्यन् गा उदकानि तरीतुमिच्छन्निपितस्त्वयाभ्यनुज्ञात इंद्रजुतो युष्माकं प्रवर्तकेन्द्रेण च प्रेरितो यामो भरताना संघोऽपात् । संतरेत । यतः सर्गस्तक्तो गमनाय प्रवृत्तः प्रमवस्तेषामुद्योगोऽहं पुर्वं युष्माभिरनुज्ञातः । अहं तु यज्ञियानां यज्ञाहोणां वो युष्माकं सुमतिं शोभनां स्तुतिमा वृणे । सर्वतः संभजे ॥ भरताः । भरतशब्दादुत्सादित्वाद्भृत् । तस्य यत्रजोऽस्ति लुक् । अतचप्रत्ययम्बरः । संतरेयुः । तरेतेर्लिङि जुसि रूपं । अलंमार्वधातुक्त्वर धातुम्बरः । तिङि चोदात्तवतीति गतिर्निघातः । गव्यन् । गा आत्मन इच्छन् । सुपः क्यच् । एकादेशम्बरः । ग्रामः । यमतेरा च । उ० १. १४० । इति मन्प्रत्यय आकारादेशश्च । नितम्बरः । इंद्रजुतः । जु इति माचो धातुर्गव्यर्थः । श्र्युकः कित्तीति निष्ठायाभिट्प्रतिषेधः । तुतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतित्स्वरः । अपात् । अहं गतावित्यस्य लिटि तिपि मिश्रहल्मिति मिय । लिटोऽडागमः । एकाच इतीट्प्रतिषेधः । गृणः । प्रत्ययस्य पित्वादनृदात्तत्वे धातुम्बरः । वृणे । वृङ् संभक्तावित्यस्य लिटि रूपं । यज्ञियानां । यज्ञित्विग्भ्यां घवजार्थिति घप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः ॥

अतारिपुर्भरता गव्यवः समभक्त विप्रः सुमतिं नदीनां ।

प्र पिन्वध्वमिषयंतीः सुराधा आ वृक्षणाः पृणध्वं यात शीर्भं ॥ १२ ॥

अतारिपुः । भरताः । गव्यवः । सं । अभक्त । विप्रः । सुऽमतिं । नदीनां ।

प्र । पिन्वध्वं । इषयंतीः । सुऽराधाः । आ । वृक्षणाः । पृणध्वं । यात । शीर्भं ॥ १२ ॥

गव्यवो गा आत्मन इच्छन्तो भरता भरतकुलजाः सर्वेऽतारिपुः । तां नदीं समतरन् । विप्रो मेधावी विश्वामित्रो नदीनां सुमतिं शोभनां स्तुतिं समभक्त । समभजत । युयं तु यथा पूर्वमिषयंतीः कुन्यादिद्वारत्वं कुर्वाणा अत एव सुराधाः शोभनधनोपता यूयं वृक्षणाः कृत्रिमसरितः कुन्याः प्र पिन्वध्वं । प्रकर्षेण तर्पयत ।

आ पृणध्वं । ताः सर्वतः पुरयत च । शीमं शीघ्रं यात । गच्छत च ॥ अतारिपुः । तू प्रवनतरणयोरित्यस्य लुङि
सिचि वृद्धिः परस्मैपदेष्विति वृद्धिः । अडागमस्वरः । गयवः । मुपः क्यच । क्वाक्कदमीत्युप्रत्ययः । तस्य स्वरः ।
अभक्त । भज सेवायामित्यस्य लुङि सिचो झलो झलीति लोपः । पादादित्वादिनिघातः । पित्वध्व । पिवि
सेचन इत्यस्य लोटि रूपं । निघातः । इपयंतीः । इपं कुर्वत्यः । तत्करोतीति णिच । णाविषवत्प्रातिपदिक-
स्थितौषवद्वावाटुरिति टिलोपः । वा कदमीति सवर्णदीर्घः । प्रत्ययस्वरः । पुणध्व । पुण प्रीणने । लोटि रूपं ।
व्यत्येनात्मनपदं । वाक्यभेदादिनिघातः । यात । या प्रापण इत्यस्य लोटि रूपं । अत्रापि न निघातः । शीम ।
शीभृ कत्यने । व्याघ्रतेऽनेन तद्वानिति करणे घञ् । शितस्वरः ॥

उद्ध ऊर्मिः शम्या हंत्वापो योक्ताणि मुंचत ।

मादुष्कृतौ व्येनसाध्नौ शृनमारतां ॥१३॥

उत् । वः । ऊर्मिः । शम्याः । हंतु । आपः । योक्ताणि । मुंचत ।

मा । अदुःकृतौ । विऽएनसा । अध्नौ । शृनं । आ । अरतां ॥१३॥

पूर्वमुत्तितीर्षुर्विशामित्रो नदीरुक्ताधुनोत्तितीर्षुः पुनराह । हे नद्यो वो युष्माकम् । नितरगः शम्या युग
कीला युग्यकटपाश्चादिसंलया रज्जव उद्ध्वं यथा भवति तथा हंतु । गच्छतु । स तरगो रज्जुनामधो गच्छ
त्वित्यभिप्रायः । तथा हे आपो यूयं योक्ताणि ता रज्जुमुंचत । यथा न स्पृशति तथा यात्वित्यभिप्रायः ।
व्येनसा विगतपापे अत एवादुष्कृतौ कल्याणकर्मकारिण्या अध्यावध्यं न केनापि तिरस्करणीये विपाटकुतुषी
शुनं समुद्रि मारतां । आगच्छतां । एव विश्वामित्रो नदीः मृत्वा ताभिरनुज्ञातोऽतरदिति ॥ ऊर्मिः । ऊर् गती ।
अंतरेष्टेति मिप्रत्ययः । ऊरित्ययमादेशो धातोः । कच्छतीत्यूर्मिः । प्रत्ययस्वरः । शम्याः । शन् उपशमं ।
पोरदुपधादिति यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । हंतु । हन हिमागत्यादित्यस्य लोटि रूपं । निघातः ।
योक्ताणि । युजिर योगे । करणे दास्त्रीशमययुज्यादिना घ्नप्रत्ययः । शितस्वरः । मुंचत । मृच् मोचणे ।
निघातः । अदुष्कृतौ । इमुमोः सामर्थ्यं इति विसर्जनीयस्य पत्व । व्येनसा । बह्व्रीहो पूर्वपदस्वरः । मुपो
डादेशः । अध्नौ । हन हिमागत्यादित्यस्य नञ्पूर्वस्याध्यादयश्चेति निपातनायकः । कित्वात्पधानोपः । हो
हंतरिति घत्व । सर्वविधीनां कंदमि विकल्पितत्वादत्रोडः शीमावाभावः । एकादेशस्वरः । शृन । श्रयतिर्नपुंसके
भावे क्त इति क्तः । यजादित्वात्मप्रसारणं । हल इति दीर्घत्व । आदित्येति निघानत्व । निष्ठा च द्यजनादि
त्याद्युदात्तः । अरतां । अ गतावित्यस्य लुङि श्रुः सतिशाम्यतिभ्यश्च्युडादेशः । अदृशोऽङि गुणः । न
माक्ष्योग इत्यडभावः । निघातः ॥ ॥१४॥

इंद्रः पूर्मिदातिरहासमर्कविदहंसुदयमानो वि शचून ।
अविष्टोमे माध्यदिनमवने ब्राह्मणाक्षमिशस्य इंद्रः पूर्मिदिति मुक्त । होत्रकाणामिति गंड मुचित । इंद्रः
पूर्मिदुद् ब्रह्माणि । आ० ५ १६ । इति ॥ पृथ्वाभिप्रवपडहयोः प्रथमेऽहनि माध्यदिनमवने ब्राह्मणाक्षमिशस्ये
चातुर्विंशकातिदिष्टस्याहीनमुक्तस्य स्थाने चीणि संपातमुक्तानि । तत्रेद प्रथम । इंद्रः पूर्मिय एक इत्यास्तिरमशृगः
। आ० ७ ५ । इति ॥ उद्भिद्वलभिदोर्निष्केवन्त्य एतस्मूक्त निविदानीय । मुचितं च । इंद्र सोममिन्द्रः पूर्मिदिति
मर्धादिनः । आ० ९ ८ । इति ॥

इंद्रः पूर्मिदातिरहासमर्कविदहंसुदयमानो वि शचून ।

ब्रह्मजुतस्तन्वा वावृधानो भूरिदात्र आपृणदोदसी उमे ॥१॥

इंद्रः । पूःऽभिन् । आ । अतिरत् । दामं । अर्केः । विदत्ऽवमुः । दयमानः । वि । शचून ।

ब्रह्मजुतः । तन्वा । ववृधानः । भूरिऽदात्रः । आ । अपृणत् । रोदसी इति । उमे इति ॥१॥

विश्वामित्रः स्तीति । पूर्मिदमुरपुरां भेत्ता अत एव विदहंसुर्वदयतिः स्वमहिमप्रख्यापकेर्वमुभिर्युक्तः

शत्रुनमुरात्वि दयमानो विंशेण हिंसन । तथा च यास्कः । विददमुर्दयमानो वि शत्रुनिति हिंसाकर्म । नि० ४ १५ । इति । तादृश इन्द्रो दामं । दस्यतेऽनेन तम इति दामो वासरः । तर्मकर्चनीयैः स्वतेजोभि-
रातिरत । समतादवर्धयत इन्द्रस्य सूर्यात्मकत्वात् । तथा च स्मृतिः । चैवमामि तपदिन्द्र इति । किंच । ब्रह्मजुतो
ब्रह्मणा स्तोत्रेणाकृष्टः । यद्वा ब्रह्मणा जगत्सप्तधा प्ररितस्तत्त्वा स्वशरीरेण वावृधानो वर्धमानो भुरिदावः ।
दायते लयतेऽनेन शत्रुशिर इति दात्रमायुध । बह्विधायुधोपतः । तादृश इन्द्र उभं रोदसी यावापृथिव्या-
वापृणत । सर्वतोऽतर्पयत ॥ पुर्मित । भिदिर विदारणे । क्षिप । अतिरत । तरतेत्यर्थेन शः । ऋत इदानी-
रितोत् । निघातः । दामं । करणे घञ । त्रित्स्वरः । विददमुः । विदरतर्भावितवर्णस्य शतर्यदादित्वाच्क्षपो
मुक्ति मति प्रत्ययस्वरण शत्रुहृदात्तत्वं । बह्वीही पूर्वपदस्वरः । दयमानः । दय दानगतिरवगणहिंसायहणेपु ।
आत्मनेपदी । नटः शानच् । न लोकाव्यधति पृष्टीप्रतिपधः । ववृधानः । वृधु वर्धन । कानचि रूपं । संहिता-
यामभ्यामस्य तुजादित्वादीर्घः । भुरिदावः । दाप लवने । करणं दास्यीत्यादिना प्रत्ययः । बह्वीही
पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । अपृणत् । पृण प्रीणन इत्यस्य लङि तुदादित्वाच्क्षः । निघातः । रोदसी । रुदरमुनि
रूपं । त्रित्स्वरः ॥

मखस्य ते तविपस्य प्र जृतिमियमि वाचममृताय भृपन ।

उंद्रं शितीनाममि मानुपीणां विणां देवीनामुत पूर्वयावा ॥ २ ॥

मखस्य । ते । तविपस्य । प्र । जृति । डयमि । वाचं । अमृताय । भृपन ।

उंद्रं । शितीनां । अमि । मानुपीणां । विणां । देवीनां । उत । पूर्वयावा ॥ २ ॥

हे इन्द्र भुपन त्वामलकुर्वन्नहं मखस्य महनीयस्य मूलस्य तविपस्य वलवतस्ते तव जृति मनसा प्रेरिता
वाच स्तुतिनानाममृतायान्नार्थं प्रयमि । प्रकर्षणीच्छारयामि । मानुपीणां शितीनां मनोज्ञातानां मेनुष्याणां
उत अपि च देवीनां देवमवधिनीनां विणां प्रजाणां पूर्वयावायतो गता त्वममि ॥ मखस्य । मह पुजायां ।
नहं हलोपश्च । उ० ५ २३ । इति हलोप इत्यनुवृत्तां महेश्वरि स्वप्रत्ययो हलोपश्च । मह्यते पुण्यते सर्वरिति मखः ।
खातस्याप्रमादः । फि० १ ६ । इत्यंतोदात्तत्वं । यद्यपि मकारादिर्भवति तथापि वचनसामर्थ्याद्भवति । तविपस्य ।
तवतिष्ठपचप्रत्ययः । चित्स्वरः । जृति । ऊतियुतीत्यादिना क्तिन उदात्तत्वं । डयमि । अतिर्जुहोत्यादिः । अतिपि
पठ्यंश्चल्यभ्यामस्यत्व । अभ्यामस्येतीयडादिण । पादादित्वात् निघातः । अभ्यन्स्वरः । भृपन । भृष अलंकार
इत्यस्य शतरि रूप । शत्रुर्लसार्धधातुकस्वर धातुस्वरः । अमि । अस्मिर्लटि रूपं । निघातः । मानुपीणां । मनो-
ज्ञातावित्यत्र । पुगागमः । टिड्ढाणां प्रति डीप । त्रित्स्वरः । देवीनां । देवाय अत्रावित्यत्र । अत्रापि पूर्ववत्
डीप । त्रित्स्वरः । पूर्वयावा । या प्रापण इत्यस्मादातो मनिन्कृतिनिघनिपश्चति वनिप । ऋदुत्तरपदस्वरः ॥

उंद्रो वृचमवृणोच्छर्धनीतिः प्र मायिनाममिनाद्वर्षणीतिः ।

अहन्यसमुशध्वनेष्वविर्धना अकृणोदाम्याणां ॥ ३ ॥

उंद्रः । वृचं । अवृणोत् । शर्धनीतिः । प्र । मायिनां । अमिनात् । वर्षनीतिः ।

अहन । विऽअंसं । उशधक् । वनेषु । आविः । धेनाः । अकृणोत् । राम्याणां ॥ ३ ॥

शर्धनीतिः । नयन नीतिः कर्म । शर्ध प्रवृद्ध नीतिः कर्म यस्य स तथोक्तः । स इन्द्रो वृचममुरमवृणोत् ।
वर्धनारुधत । तथा वर्षणीतिर्युद्ध परप्रहाराणां निवारकमिन्द्रो मायिना । द्वितीयार्थे पृष्टी । मायिनो
ऽमुरान् प्राप्तिनात् । प्रकर्षणावधीत । उशधक् शत्रुवध कामयमान इन्द्रो वनेषु गूढचारिणममुरं व्यंसं विग-
तामं यथा भवति तथाहन । जघान । अथ तस्मिन् रात्रिचरं गवामपहर्तारं हते सति राम्याणां । रमणं
स्त्रीभिः सह क्रीडा रामः । तमहंतीति राम्या रात्रयः । तामां रात्रीणामतः स्थिता धना गा आविरकृणोत् ।
प्रकटा अकरोत् । रात्रीणाममुराकातत्वं तत्तिरीयकं । अहर्देवानामासीद्वाविरमुराणां तिसुरा यद्देवानां

वित्तं वेद्यमासीत्तेन सह रात्रिं प्राविशन्निति ये दिवा सोतारो राम्यास्तेषां वाचो धेना इति ॥ अत्रुणोत् ।
 वृत् वरण इत्यस्य लङि रूपं । निघातः । गर्धनीतिः । गर्धतिक्त्वाहार्यः । अस्मात्कर्मणि घञ् । बह्व्रीहो
 पूर्वपदस्वरः । अमिनात् । मीत्रं हिमायामित्यस्य लङि मीनातेर्निगम इति ह्रस्वः । निघातः । अहन । हतर्लङि
 रूपं । उग्रधक् । वशं कांती । पृषोदरादित्वाद्गमिङि । आविः । स्वरादिष्वतोदात्तत्वेन पठितत्वादतोदात्तः ।
 धेनाः । धेट् पाने । धेट् ई च । उ० ३. ११. इति नप्रत्यय ईकारश्चातादेशः । गुणः । धयति तामिति धेना
 वाक् । धेना जिगाति । ऋग्वे० १. २० ३. इत्यत्र प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । अत्र व्यत्ययनाद्युदात्तत्वं । अकृणोत् ।
 कृवि हिंसाकरणयोः । निघातः । राम्याणा । रमु कीडायां । राममर्हतीत्यर्थे कदमि चेति यप्रत्ययः । तस्य
 स्वरः । यद्वा रमरतर्णीतण्यथादध्यादयश्चेति यकप्रत्ययः । परमयति भुतानि नक्तचारीण्युपरमयतीतराणीति
 याक्कः । नि० २० १८. । वर्णयत्ययः ॥

इंद्रः स्वर्षा जनयन्नहानि जिगायोगिग्भिः पुतना अभिष्टिः ।

प्रारोचयन्मनवे केतुमहामविदन्ज्योतिर्वृहते रणाय ॥४॥

इंद्रः । स्वःऽसाः । जनयन् । अहानि । जिगाय । उगिकऽभिः । पुतनाः । अभिष्टिः ।

प्र । अरोचयत् । मनवे । केतुं । अहां । अविदत् । ज्योतिः । वृहते । रणाय ॥४॥

स्वर्षाः स्वर्गप्रद इन्द्रोऽहानि स्वतज्जोभिर्जनयन्नहानिर्गरोभिः सह पुतनाः परकीयाः
 मेना अभिष्टिरभिभावुकः सन् जिगाय । शत्रुनजिपीत । शत्रुवधानतरं मनवे मनुष्याय कर्मकर्त्रे यजमानाय
 अहां केतुं प्रज्ञापकं सूर्यं प्रारोचयत् तथा च तमोरूपासुरवधात्प्रकर्षणादीपयत् । ततो बृहते रणाय युद्धप्र
 काशनाय ज्योतिः प्रकाशमविदत् । अलभत ॥ स्वर्षाः । पणु दाने । क्रिप । जनमनखनां सन्ध्यालोत्पत्त्यात् । मनो
 तेरन् इति पत्यं । अहारादीना पत्यादिपूषसंख्यानमिति विसर्जनीयस्य हत्व । जिगाय । जि जय इत्यस्य निङि
 सज्जिटीर्जैरित्यभ्यासादुत्तरस्य कवर्गादेशः । नित्यवरः । पुतनाः । पुड व्यायामे । कृपुभ्या किदिति तन्मप्रत्ययः ।
 व्याप्रयतिऽत्र योदार इति पुतनाः मेनाः । नित्यादाद्युदात्तः । अभिष्टिः । अभिगता । इप गतो । मवे वृषत्या
 दिना क्लिप्तदात्तः । स हि भावपरोऽपि भवितार लभयति । तितुवतथेयादिनेट्प्रतिषेधः । शकंधादित्यात्
 ररूपत्व । रुदुत्तरस्वरः । अरोचयत् । रुच दीप्तावित्यस्य लङि रूप । मनवे । मन ज्ञाने । शृष्टृग्रीहीत्यादिना
 चप्रत्ययः । निदनुवृत्तराद्युदात्तः । अविदत् । विदु लाम इत्यस्य शि मुचादीनामिति नुम । पाटादित्यादिना
 घातः । रणाय । क्रियाग्रहणं कर्तव्यं । म० १४ ३०. इति संप्रदानसंज्ञा । रणतिः शब्दार्थः । वशिर्गण्यो
 पसंख्यानमित्यप्रत्ययः । रणति शब्दं कुर्वति परस्पर योदारोऽवेति रणः संयामः । प्रत्ययस्य पत्वादनृदत्त्वं
 धातुस्वरः ॥

इंद्रस्तुजो बर्हणा आ विवेश नृवहधानो नर्या पुरुणि ।

अचेतयद्विय उमा जरिचे प्रेम वर्णमतिरच्छुक्रमासां ॥५॥

इंद्रः । तुजः । बर्हणाः । आ । विवेश । नृऽवत् । दधानः । नर्या । पुरुणि ।

अचेतयत् । धियः । उमाः । जरिचे । प्र । उमं । वर्णं । अतिरत् । शुक्रं । आसां ॥५॥

स तादृश इन्द्रस्तुजो बाधिका बर्हणा युद्धोत्साहेन वर्धमानाः परकीयाः मेना नृवहधनवदा विवेश ।
 प्रकाशं लब्ध्वा प्राविशत् । किं कुर्वन् । पुरुणि बर्हनि नर्या युद्धनयनकारिणा योग्यानि धनानि दधानः
 प्रयच्छन्नाविवेश । स इन्द्रो जरिचे स्तोत्र इमा दृश्यमाना धिय उपमः । ध्यायत्यामु मनुष्या इति । ता धियो
 ज्ञेयत । अज्ञापयत् । अथासामुपसामिमं शुक्र वर्णं प्रकाशेन युक्तं प्रातिरत् । स्वतज्जसा प्रकर्षणं वर्धयति ।
 धीशब्दस्थोऽपरत्वे मवर्णः । शुक्रवर्णामृदु नो संसते धियं । ऋग्वे० १० १४३ ५. इति ॥ तुजः । तुज हिंसाया ।
 क्रिप । धातुस्वरः । बर्हणाः । वृहि वृद्धौ । अस्माद्युच बर्हन्मिति कर्तरि युच । व्यत्ययनाद्युदात्तत्वं । विवेश ।

विगतिर्लिङि रूपं । निघातः । नुवत । नृशब्दात्तेन नुव्यमिति वतिप्रत्ययः । तस्य स्वरः । दधानः । दधातिः शानचि रूपं । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं । नर्या । नरेषु साधुनीत्यर्थे तत्र साधुरिति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । अचतयत । चिती संज्ञान इत्यस्य ण्यंतस्य लिङि रूपं । अडागमस्वरः । धियः । धी चिंतायां । अन्वेभ्योऽपि दृश्यत इति क्रिप् । दृशियहणात्संप्रसारणं । धातुस्वरः । इमाः । दस्य । पा० १. २. १०९. इति दकारस्य सकारः । एकादेशस्वरः । अतिरत । तरंत्यर्थेत्यन ग्रः । निघातः । आसां । इदमोऽन्वादेशेऽशित्य-गादेशोऽनुदात्तश्च । प्रत्ययः सुप्तादनुदात्तः । अतः सर्वानुदात्तः ॥ १५ ॥

महो महानि पनयंत्यस्यंदस्य कर्म सुकृता पुरुणि ।

वृजनेन वृजिनान्सं पिपेप मायाभिर्दस्यूरभिभूत्योजाः ॥ ६ ॥

महः । महानि । पनयंति । अस्य । इंदस्य । कर्म । सुकृता । पुरुणि ।

वृजनेन । वृजिनान् । सं । पिपेप । मायाभिः । दस्यून् । अभिभूतिऽओजाः ॥ ६ ॥

महो महतोऽस्यैतादृशमार्थस्यंदस्य महानि महनीयानि पुरुणि बह्वानि मुकृता सुप् कृतानि कर्म वृज-हननादीनि कर्माणि पनयंति । भुवति । इंदस्य कर्म सुकृता पुरुणीत्यतत्पदकदंबकमत्रार्थभेदात्पदकाले नोत्सृज्यते । तादृश इंद्रो वृजनेन । वर्ज्यते शत्रवोऽनेनेति वृजने बलं । तेन बलेन वृजिनान्यापरूपानमुरान सं पिपेप । सम्यक् चूर्णोचकार । तथाभिभूत्योजाः । अभिभूतिः शत्रुविषयोऽभिभवः । तर्वाजो उलमस्येत्यभिभूत्योजाः शत्रूणां पराभवे समर्थः । तादृश इंद्रो दस्यूनपवर्पयितूनमुरान्मायाभिः कपटैः सं पिपेप ॥ पनयंति । पनते । नृत्यर्थस्य गुपधुर्पविर्जर्पणपनिभ्य इत्याद्यप्रत्ययः । इम्यश्कांदसः । निघातः । वृजनेन । वृजी वर्जने । कृपवृजिमदिनिधाभ्यः क्युरिति क्युप्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । प्रत्ययस्वरः । वृजिनान् । वृजी वर्जने । वृजे कित्वा । ३०. ४७ । इतीनचप्रत्ययः । वृजिनं पापं । तद्वतः । अर्गआदित्वादच । एकादेशस्वरः । पिपेप । पिप् संचूर्गान इत्यस्य लिङि णालि रूपं । निघातः । अभिभूत्योजाः । भूतिभवनं । भावे क्तिन् । तादौ च नितीत्यभेः प्रकृतिस्वरत्वं । अभिभूतावोजो यस्येति सप्तम्युपमानपूर्वपदस्य बह्व्रीहिरिति समासः । बह्व्रीह्री पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

युधेन्द्रो महा वरिवश्चकार देवेभ्यः सत्पतिश्चर्पणिप्राः ।

विवस्वतः सदेने अस्य तानि विप्रा उक्थेभिः कवयो गृणंति ॥ ७ ॥

युधा । युधेन्द्रः । महा । वरिवः । चकार । देवेभ्यः । सत्पतिः । चर्पणिप्राः ।

विवस्वतः । सदेने । अस्य । तानि । विप्राः । उक्थेभिः । कवयः । गृणंति ॥ ७ ॥

सत्पतिः सता देवानां पतिश्चर्पणिप्राश्चर्पणीनां मनुष्याणामपक्षितफलप्रदानेन कामपुरकः स इंद्रो महा महता युधा युद्धेन वरिवः । भृगं त्रियतेऽर्थिभिरिति वरिवो धनं । तादृशं धनं युद्धेन लब्ध्वा देवेभ्यो देवन-गोलेभ्यः स्तोतृभ्यश्चकार । दत्तवान् । विप्रा मेधाविनः कवयः स्तोतारो विवस्वतो विंशेपिणाग्रिहोत्रादिकर्मार्थं वसतो यजमानस्य सदेने गृह्येऽस्यंदस्य तानि वृजहननवह्नप्रदानानि कर्माण्युक्थेभिः स्तोत्रैर्गृणंति । भुवति ॥ युधा । युध संप्रहृरि । भावे संपदादिलक्षणः क्रिप् । सावकाच इति विभक्तिरुदात्तता । वरिवः । वृज् वरण इत्यस्य यङ्लुकि अतश्चैत्यभ्यासस्य रिगागमः । तदंतादमुन् । बाङ्लकाट्टिलोपः । निम्स्वरः । चकार । करो-र्लिङि रूपं । निघातः । सत्पतिः । अस्तेः शतरि रूपं सदिति । पत्यार्विश्रय इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । चर्पणिप्राः । प्रा पुरणे । विच । विवस्वतः । विपूर्वाहस निवास इत्यस्मात्संपदादिलक्षणे भावे क्रिप् । तदस्यास्त्यस्मिन्निति मनुष । मादपधाया इति तस्य बलं । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । गृणंति । गृ शब्द इत्यस्य लिङि रूपं । निघातः ॥

सचासाहं वरेण्यं सहोदां समवांसं स्वरपश्च देवीः ।

ससान यः पृथिवीं द्यामुतेमामिदं मदंत्यनु धीरेणासः ॥ ८ ॥

सत्राऽसहं । वरेण्यं । सहऽदां । समऽवांसं । स्वः । अपः । च । देवीः ।

समानं । यः । पृथिवीं । द्यां । उत । इमां । इंद्रं । मदन्ति । अन्तु । धीऽरणासः ॥ ८ ॥

धीरणासो धिया स्तुत्या रणयंतः स्तोतारः सत्रासाहं महतो वृत्रादेरभिभवितारमत एव वरेण्य सर्व्वे रणीयं सहोदां दुर्व्वलस्यार्थिनो बलप्रदं देवीर्देवनशीला अपः स्वयं स्वर्लोके च समवांसं भजमानमिन्द्रमनु मदन्ति । हृष्यन्ति । हर्षमनु स्वयं हृष्यन्तीत्यर्थः । य इंद्रः पृथिवीमृत अपि च द्यां द्युलोकमिमांसमन्तरिक्षलोक चैतांस्वीक्ष्णोक्तान् समानं तत्तत्त्वोक्तवासिभ्यो ददां । तमनुमदंतीत्यन्वयः ॥ सत्रासाह । पञ्च मर्पणे । कुंदमि सह इति ण्वि । णित्त्वादुपधावृद्धिः । समवांसं । पण संभक्त्यावित्यस्य कृत्वाविडभावे नकारलोपि रूप । प्रत्ययस्वरः । समानं । पणु दान इत्यस्य लिटि रूपं । लिटस्वरः । मदन्ति । मदि स्तुत्यादिष्वित्यस्य व्यत्ययेन परस्मैपद । निघातः । धीरणासः । रणतीति रणा वाक् । धिया स्तुत्या रणा येषां ते धीरणाः । वज्रवीही पूर्वपदप्र कृतस्वरः ॥

ससानान्याँ उत सूर्यं ससानेन्द्रः ससान पुरुभोजंसं गां ।

हिरण्ययमुत भोगं ससान हत्वी दस्यून्प्रायं वर्णमावत् ॥ ९ ॥

ससान् । अत्यान् । उत । सूर्यं । ससान् । इंद्रः । ससान् । पुरुऽभोजंसं । गां ।

हिरण्ययं । उत । भोगं । ससान् । हत्वी । दस्यून् । प्र । आर्यं । वर्णं । आवत् ॥ ९ ॥

पूर्वमन्त्रे प्रतिपादितः स इंद्रोऽत्यानयान समान । युद्धार्थं मरुद्भ्यो ददां । उत अपि च सूर्यं जगत्प्रकाश कमादित्यं समान । प्राणिनां व्यवहारनिर्वाहाय तैभ्यो ददां । तथा पुरुभोजंसं । पुरुभिः सर्व्वजिनः क्षीरादि क्षरिणोपभुज्यत इति पुरुभोजः । क्षीरादिरूपवद्भविधातोपेतां गामपिहोवादिमित्यर्थं समान । तैभ्यो ददां । उत अपि च हिरण्ययं सुवर्णमयं भोगं धनं । भुज्यतेऽस्मिन्निति भोगो गृह वा । समान । अर्थिभ्यो ददां । ततो दस्यून् बाधकानमुरान् हत्वी हत्वार्यमुत्तमं वर्णं विवर्णिकं प्रावत् । यथा कर्मविप्रो न भवेत्तथापालयत ॥ समान । पणु दान इत्यस्य लिटि णानि रूप । लिटस्वरः । हिरण्ययं । हिरण्यशब्दादिकारार्थं मर्यादतयोः । पा० ४. ३. १४३ । इति विहितस्य कुंदमि विषयं चतुर्व्यवास्तव्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानि कुंदमीति निपातना अयटो मकारलोपः । प्रत्ययस्वरः । हत्वी । हन्तेः क्त्वात्वाद्यद्येति निपातितः । प्रत्ययस्वरः । आवत् । अवतर्लङि रूपं ॥

इंद्र ओषधीरसनोदहानि वनस्पतीरसनोदंतरिक्षां ।

विभेदं वलं नुनुदे विवाचोऽथाभवहमिताभिकृतूनां ॥ १० ॥

इंद्रः । ओषधीः । असनोत् । अहानि । वनस्पतीन् । असनोत् । अंतरिक्षां ।

विभेदं । वलं । नुनुदे । विवाचः । अथ । अभवत् । तमिता । अभिऽकृतूनां ॥ १० ॥

तादृश इंद्र ओषधीः पक्वफलसंयुक्तामृगगन्धादिका असनोत् । प्राणिनामुपभोगार्थं प्रादात् । तथाहानि दिवसांशायुष्परिकृत्यर्थं प्रायच्छत् । किंच वनस्पतीन्त्यजार्थं खदिरपलाशादिलक्षणान् वृक्षानसनोत् । तथा- तरिक्षं संचारार्थं प्रादात् । तथा वलं । मंत्रियतेऽनेनाकाशमिति वली मेघः । तं मेघं विभेदं । उदकप्ररणार्थं मभंदत् । विवाचो विरुद्धवाचः प्रतिकूलानमुरान् नुनुदे । प्राणिनां रक्षार्थं तान् ब्रवाधि । अथानंतरमभिकृतूनां । कृतुः कर्म । अभि अभिमुख्येन युद्धार्थं कर्म येषां तेऽभिकृतवो वलीयांसः शत्रवः । तेषामपि दमितोपशमयि ताभवत् । एवं हितकरणाहितपरिहाराभ्यां सर्वाः प्रजाः पालयति स्मेति भावः ॥ असनोत् । पणु दान इत्यस्य लिटि रूपं । वनस्पतीन् । पारस्करप्रभृतित्वात् मुडागमः । वनशब्दो नत्रिषयस्येत्यायुदात्तः । पतिशब्दः प्रत्यय स्वरणाद्युदात्तः । उभे वनस्पत्यादिषु युगपदित्युभयपदप्रकृतित्वात् । विभेदं । भिदिर विदारण इत्यस्य लिटि

रूपं । नितम्बरः । मुनदे । नृद प्रेरण इत्यस्य लिटि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । दमिता । दमु
उपशम इत्यस्य तृचि रूप । चित्स्वरः । अभिकतूनां । बह्व्रीहो पूर्वपदस्वरः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिद्रंमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वंतमुग्रमृतये समत्सु घ्नंत वृचाणि संजितं धनानां ॥११॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं । वाजऽसातो ।

शृण्वंतं । उग्रं । मृतये । समत्सु । घ्नंतं । वृचाणि । संऽजितं । धनानां ॥११॥

एषा ऋक् पूर्वमेव व्याख्याता ॥ ॥१६॥

तिष्ठा हरी इत्येकादशर्च पष्ठ मुक्ते विद्यामित्रं वैष्टुभमिन्द्रं । तिष्ठा हरी इत्यनुक्रमणिका ॥ अग्निष्टुति मरुत्व-
तीयशस्त्रे निविधानं मुक्ते । मुचितं च । तिष्ठा हरी यो जात एवति मध्यदिनः । आ० ९. ७. इति ॥ इंद्राग्नयोः
कुलायनाभ्येकाहोऽप्यतस्मरुत्वतीयनिविधानं । मुचितं च । तिष्ठा हरी तमु एहीति मध्यदिनः । आ० ९. ७. ।
इति ॥ समृद्धे दशरात्रे तृतीये कंदोमे मरुत्वतीयशस्त्र एतत्मुक्तं । मुचितं च । तिष्ठा हरी प्र मदिने इमा उ
त्थिति मरुत्वतीयं । आ० ८. ७. इति ॥ अतिरात्रे तृतीये पर्याये होतुः शस्त्रे परिहिते सत्याद्या तिष्ठा हरी इत्येषा
शस्त्रयाज्या । मुचितं च । विश्वजिते तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमनिति याज्या । आ० ६. ४. इति ॥

तिष्ठा हरी रथ आ युज्यमाना याहि वायुर्न नियुतो नो अच्छं ।

पिबास्यंधो अभिमृष्टो अस्मे इंद्र स्वाहा ररिमा ते मदाय ॥१॥

तिष्ठ । हरी इति । रथं । आ । युज्यमाना । याहि । वायुः । न । निऽयुतः । नः । अच्छं ।

पिबासि । अंधः । अभिऽमृष्टः । अस्मे इति । इंद्रं । स्वाहा । ररिम । ते । मदाय ॥१॥

विद्यामित्रः स्तीति । हे इंद्र रथे स्यंदने युज्यमाना संयुज्यमाना हरी अश्वावभिलक्ष्य कंचित्कालमा तिष्ठ ।
तत्र वृष्टांतः । वायुर्निति । यथा वायू रथे नियुज्यमाना नियुतो वडवा अभिलक्ष्य कंचित्कालं तिष्ठति तद्वत् ।
अथ रथाकृष्टस्य नोऽस्मान्काभिलक्ष्या याहि । शीघ्रमागच्छ । आगत्य चास्मै अस्माभिरभिमृष्टोऽनुज्ञातस्त्वमंधः
सोमनक्ष्णमज्ञ पिबासि । पिब । स्वाहा । दत्तश्चाय सोमः । वयं ते तव मदाय हर्षाय स्वाहाकृतमिमं सोमं
ररिम । ददाम ॥ अत्र याहि वायुर्न नियुतो नो अक्षेत्यत्र रथेना याहीत्यर्थः । आपश्चित्पिथः स्तर्यां न गावः
। अश्वे ७ २३ ४ । इत्यत्र तत्र तथेति पदकालं नोत्सृज्यते ॥ तिष्ठ । तिष्ठतेर्लोपि रूपं । तिष्ठादेशस्यावुदात्तः ।
याहि । यातेर्लोपि रूप । हेइत्त्वादतोदात्तः । वायुः । वा गतिगधनयोरित्यस्मात्कृवापित्यादिना उण् । आतो
युक् । प्रत्ययस्वरः । पिबासि । पातेर्लोप्याडागमः । आगमस्यानुदात्तत्वादातुस्वरः । अंधः । अद भक्षणं । अदेर्नुम
धक्षेत्यमुनुमागमो धकारस्यांतादेशः । अयते प्राणिभिरुद्धा स्वयमन्तीति । तथा च श्रुतिः । अयतेऽत्ति च
भुतानि तस्मादज्ञं तद्व्यति । ति० उ० २. २. इति । नितम्बरः । अस्मै । मुपां मुनुगिति तृतीयायाः शि इत्यादेशः ।
ररिम । रातेर्लोपि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः । प्रत्ययस्वरः ॥

उपाजिरा पुरुहृताय सप्ती हरी रथस्य धूर्वा युनज्मि ।

द्रवद्यथा संभृतं विश्वतश्चिदुपेमं यज्ञमा वहात इंद्रं ॥२॥

उपं । अजिरा । पुरुऽहृताय । सप्ती इति । हरी इति । रथस्य । धूऽसु । आ । युनज्मि ।

द्रवत् । यथा । संऽभृतं । विश्वतः । चित् । उपं । इमं । यज्ञं । आ । वहातः । इंद्रं ॥२॥

हे इंद्र पुरुहृताय पुरुभिर्बह्वभिर्यज्ञमनियंज्ञार्थमाहृताय तुभ्यमजिरा शीघ्रगमनशीलो सप्ती सर्पणशीलो
हरी हरिनामकावस्थी रथस्य धूर्पु युगप्रातेपूपा युनज्मि । अहं तथा योजयामि । द्रवत् स रथो यथा

गच्छेत्तथेति शेषः । विश्वतश्चित सर्वतः संभृतं अप्रियंजुभिः सविता सोमैरित्यादियज्ञसंभारिः संपूर्णमिमं यज्ञं प्रतीद्रे त्वामुपा वह्नातः । तावद्यां सम्यगावहता ॥ धुर्धु । धुर्वी हिमार्थः । क्रिप । राज्ञोप इति वकारलोपः । वीरुपधाया इति दीर्घः । साविकाच इति विभक्त्युदात्तता । युनज्मि । युजिर योगे । रुधादिः । लटि रूपः । निघातः । द्रष्ट । द्रु गतावित्यस्य क्वादसं लङि रूपः । अत्ययनातोदात्तत्वं । वह्नातः । वहंलित्याडागमे रूपः ॥

उपो नयस्व वृषणा तपुष्पोतेमव त्वं वृषभ स्वधावः ।

यसेतामश्वा वि मुचेह गोणा दिवेदिवे सदृणीरद्धि धानाः ॥३॥

उपो इति । नयस्व । वृषणा । तपुःऽपा । उत । ई । अत्र । त्वं । वृषभ । स्वधाऽवः ।

यसेतां । अश्वा । वि । मुच । इह । गोणा । दिवेऽदिवे । सऽदृणीः । अद्धि । धानाः ॥३॥

वृषभ कामानां वर्षक स्वधावोऽन्नवन हे इन्द्र वृषणा मेचनसमर्थं तपुष्पा तापकैभ्यः शत्रुभ्यो रक्षकावश्वा वृषो नयस्व । अस्मत्समीपं प्रापय । उत अपि च त्वमीमेन यजमानमव । पालय । गोणा गोनवर्णां तावश्वा विहास्मिन्देवयजनं वि मुच । विमुक्तां तावद्यां यसेता । विघ्नं भक्षयता । त्वं तु सदृणीं रक्षरूपान धाना भृष्टयवान् दिवे दिवे प्रतिदिवसमद्धि । भक्षय ॥ नयस्व । नयतेर्लोङि रूपः । तपुष्पा । पा रजणे । आतोऽनुप संगे कः । मुपां मुलुगिति डादेशः । इमुसोः सामर्थ्यं इति संहिताया विसर्जनीयस्य पत्व । ऋदृत्तरपदप्रकृति स्वरः । अत्र + अवतेर्लोङि रूपः । स्वधावः । मतुवसोरिति नकारस्य कत्वं । निघातः । यसेता । यमु अदन इत्यस्य लोव्यातामि रूपः । पादादित्वादननिघातः । आतामो लसावधानुक्त्वर धातुस्वरः । मुव । मुचतेर्लोङि रूपः । आगमानुशामनस्यानित्यत्वात्तुमभावः । सदृणीः । समानशब्द उपपदे दृशिर प्रचण इत्यस्मात्समानान्य योश्चेति कञ्प्रत्ययः । समानस्य दृग्दृश्यतुष्विति सभावः । टिड्ढाणञ इत्यादिना डीप । तस्य पित्वादनृदात्तत्वं धातुस्वरः । अद्धि । अद भक्षण इत्यस्य लोव्यदादित्वाच्चापो लुक् । इडाभ्यो हेर्धिरिति ध्यादेशः । निघातः । धानाः । दुधाच् धारणपोषणयोः । धापवस्यभ्यतिभ्यो न इति नप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

चानुर्विशिकेऽहनि साध्यदिने सर्वान् ब्राह्मणाच्छमिशाम्ने ब्रह्मणा त इत्यारभणीया । सुचित च । ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्म्युरु नो लोकमनु नेपि विद्वान् । आ० ७४ । इति ॥

ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा युनज्मि हरी सखाया सधमादे आणू ।

स्थिरं रथं सुखमिन्द्राधितिष्ठन्प्रजानन्विद्धाँ उप याहि सोमं ॥४॥

ब्रह्मणा । ते । ब्रह्मऽयुजा । युनज्मि । हरी इति । सखाया । सधऽमादे । आणू इति ।

स्थिरं । रथं । सुखं । इन्द्र । अधिऽतिष्ठन् । प्रऽजानन् । विद्वान् । उप । याहि । सोमं ॥४॥

हे इन्द्र ब्रह्मयुजा ब्रह्मणा मन्त्रेण योक्तव्या सधमादे । माशति योदारीऽञ्जिति मादो युद्ध । सहमाद सधमादः । तस्मिन् युद्धे सखाया समानप्रसिद्धी अत एवाणु क्षिप्रगमनापेतां ते तव हरी अर्था ब्रह्मणा सोमेन युनज्मि । रथं संयोजयामि । स्थिरं सुदृढं सुखं सुष्ठुदार तादृशं रथमधितिष्ठन् आरुह्यत्व सोमपानार्थमा याहि । प्रजानन्त्रित्यायगमत ॥ ब्रह्मयुजा । युजरीणादिकः कर्मणि क्रिप । युनज्मि । युजलेटि रूपः । निघातः । सधमादे । मदी हर्षं । अधिकरणे घञ् । सध मादम्ययोऽकंदमीति सहस्य सधादेशः । ऋदृत्तरपदप्रकृतिस्वरः । रथ । अधिशीङ्स्थासा कर्मणि कर्मसंज्ञा । सुखं । खनु विदारणे । अन्वभ्योऽपि दृश्यत इति डः । ऋदृत्तरस्वरः ॥

मा ते हरी वृषणा वीतपृष्ठा नि रीरमन्यजमानासो अन्ये ।

अत्यायाहि शश्वतो वयं तेऽरं सुतेभिः कृण्वाम सोमैः ॥५॥

मा । ते । हरी इति । वृषणा । वीतऽपृष्ठा । नि । रीरमन् । यजमानासः । अन्ये ।

अतिऽआयाहि । शश्वतः । वयं । ते । अरं । सुतेभिः । कृण्वाम । सोमैः ॥५॥

हे इन्द्र वृषणा कामानां सेचकी वीतपृष्ठा कमनीयपृष्ठभागी ते तव हरी अन्ये अस्मदन्त्ये यजमानासो यजमाना मा नि रीरमन् । मा हर्षयन् । वयं तु सुतभिरभिपुतः सोमस्ते तवारं पर्याप्तं कृण्वाम । यथा तव तुष्टिर्भवति तथा कर्म इत्यर्थः । त्वं तु अत्यायाहि शश्वतः । बह्वन्यानतिक्रम्य सोमपानार्थं ग्रीष्ममागच्छ ॥ वीतपृष्ठा । वी कात्यादिपु । अस्मात्कृतप्रत्ययः । बह्वीही पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । रीरमन् । रम् क्रीडायामित्यस्य ण्यंतस्य लुङि चङि रूपं । न माद्योग इत्यडभावः । निघातः । अत्यायाहि । यातिर्लोङि रूप । गतिर्गताविति पूर्वस्य निघातः । कृण्वाम । कृणोतिर्लोङि रूपं । निघातः ॥ १९७ ॥

तवायं सोम इति माध्यंदिने सवने नेपुः प्रस्थितयाज्ञा । मुचितं च । तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वाङ्द्राय सोमाः प्रदिवः । आ० ५ । इति ॥

तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वाङ् शश्वत्तमं सुमना अस्य पाहि ।

अस्मिन्यज्ञे वर्हिषा निपद्या दधिष्वेमं जठर इंदुमिंद्र ॥ ६ ॥

तव । अयं । सोमः । त्वं । आ । इहि । अर्वाङ् । शश्वत् ऽतमं । सु ऽमनाः । अस्य । पाहि ।

अस्मिन् । यज्ञे । वर्हिषि । आ । नि ऽसद्य । दधिष्व । इमं । जठरे । इंदुं । इंदुं ॥ ६ ॥

हे इन्द्र अयं सोमस्तव त्वदर्शमभिपुतः । त्वमर्वाङ् सोमाभिमुख्यैर्नहि । आयाहि । आगत्य च सुमनाः गोभनममस्को भुत्वा शश्वत्तमं भुयांसमस्त्रिमं सोमं पाहि । पिव । वर्हिषि प्रवृद्धं ऽस्मिन्यज्ञे निपद्योपविश्येद् क्लेदगग्रीलमिमं सोमं जठर आ दधिष्व । धारय । यथा नाभिरधस्तात्त गच्छति तथा धारय ॥ अंगिरोभिरा गहि यज्ञियभिः ॥ ऋग्वे० १० १४. ५. । इत्यत्र न यज्ञविशेषणं वर्हिर्भिन्नरूपं वा तदित्यतो नोत्पद्यते ॥ इहि । इण गतो । अस्य लोङि रूपं । निघातः । शश्वत्तमं । उकादित्वादतोदात्तत्वं । पाहि । पा पान इत्यस्य लोङि रूप । बह्वन् कंदमीति शपो लुक् । निघातः । निपद्य । सदेर्यपि सदेरप्रतेरिति पत्वं । लिट्स्वरः । दधिष्व । दधातिर्लोङि कंदस्युभयर्थेति याम आर्धधातुकत्वादिडागमः । प्रत्ययस्वरः । इंदु । उन्दी क्लेदने । उंदेरिच्चादे रित्युप्रत्ययः । धातोरादेरिकारादेशः । निदित्यनुवृत्तेरायुदात्तः ॥

स्तीर्णे ते वर्हिः सुत इंदु सोमः कृता धाना अन्नवे ते हरिभ्यां ।

तदोक्से पुरुशाकाय वृष्णे मरुत्वते तुभ्यं राता हवीषि ॥ ७ ॥

स्तीर्णे । ते । वर्हिः । सुतः । इंदु । सोमः । कृताः । धानाः । अन्नवे । ते । हरिऽभ्यां ।

ततऽओक्से । पुरुऽशाकाय । वृष्णे । मरुत्वते । तुभ्यं । राता । हवीषि ॥ ७ ॥

हे इन्द्र ते तवोपवेशनार्थं वर्हिः स्तीर्णे । विसृते । तथा सोमश्च त्वदर्शं सुतः । अभिपुतः । ते तव हरिभ्या मत्तवे भक्षणार्थं धाना भुष्टयवाः कृताः । संपादिताः । तदोक्से । तद्वर्हिरोको निलयो यस्य तस्मि । पुरुशाकाय बर्हिभिः स्तुत्याय यदा बह्वसहायाय वृष्णे कामानां वर्षिचं मरुत्वते । मरुतो देवविशः । तद्वते । एवभुताय तुभ्य हवीषि सोमाज्ञादीनि राता । अस्माभिर्दत्तानि । तानि सवस्वति भावः ॥ स्तीर्णे । स्तृज् आच्छादन इत्यस्य कृत इवातीरितोत्वं । रदाभ्यामिति निष्ठानत्वं । प्रत्ययस्वरः । अन्नवे । अद् भक्षण इत्यस्मात्तुभ्यं तवेन्नप्रत्ययः । लिट्स्वरः । तदोक्से । बह्वीही पूर्वपदस्वरः । पुरुशाकाय । शच व्यक्तायां वाचीत्यस्मात्कर्मणि घञ् । चजोः क धिण्यतो रिति कृत्वं । छद् उत्तरपदस्वरः । मरुत्वते । तमां मत्वर्थ इति भसंज्ञायां तकारस्य जश्त्वाभावः । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वं प्रातिपदिकस्वरः । राता । रा दान इत्यस्मात्कर्मणि क्तः । प्रत्ययस्वरः ॥

इमं नरः पर्वतास्तुभ्यमापः समिंद्र गोभिर्मधुमंतमक्रन् ।

तस्यागत्या सुमना ऋष्व पाहि प्रजानन्विद्वान्पथ्याऽऽनु स्वाः ॥ ८ ॥

इमं । नरः । पर्वताः । तुभ्यं । आपः । सं । इंद्र । गोभिः । मधुऽमंतं । अक्रन ।

तस्य । आऽगत्य । सुऽमनाः । ऋष्व । पाहि । प्रऽज्ञानन । विद्वान । पथ्याः । अनु । स्वाः ॥ ८ ॥

हे इंद्र नरः कर्मणा नतारोऽध्वर्यादयः पर्वता यावाण आपश्चैत सर्वं संभुय तुभ्यं त्वदर्थमिमं सोमं गोभिः पयोभिर्मधुमंतं माधुर्योपेतं समक्रन । सम्यगकार्षुः । ऋष्व दर्शनीय हे इंद्र मुमनाः शोभनमनस्को विद्वान्कर्मभिः स्वाः स्वकीयाः पथ्या वैदिके पथि कर्मणि साधुभूताः सुतीरनु प्रज्ञानं त्वं तस्य पाहि । इममभिपुतं सोमं पिव ॥ अक्रन । करोतिर्लुङि रूपं । निघातः । आगत्य । गमेर्ल्यपि रूपं । निट्स्वरः । पाहि । पातिर्लोङि रूपं ॥

याँ अभजो मरुतं इंद्र सोमे ये त्वामवर्धन्मभवन्गणस्ते ।

तेभिरेतं सजोषा वावणानोऽग्नेः पिव जिह्वया सोममिंद्र ॥ ९ ॥

यान । आ । अभजः । मरुतः । इंद्र । सोमे । ये । त्वां । अवर्धन । अभवन । गणः । ते ।

तेभिः । एतं । सऽजोषाः । वावणानः । अग्नेः । पिव । जिह्वया । सोमं । इंद्र ॥ ९ ॥

हे इंद्र यावन्नरुतः सोमे सोमपानविषय अभजः समभावयः ये च मरुतम्वामवर्धनं युद्धं प्रोत्साहोत्पादनेनावर्धयन् ये च मरुतस्ते तव गणोऽभवन महाया अभुवन्नित्यर्थः । हे इंद्र एवविधंस्तेभिर्ममरुद्भिः सजोषाः सगतः सन् एतमभिपुतं सोमं वावणानः कामयमानस्त्वमग्नेराह्वयधिकरणभुतस्याहवनीयस्य ज्वालारूपया जिह्वयेम पिव ॥ अभजः । भज सेवायामित्यस्य लङि रूपं । यदुत्तयोगादनिघातः । अवर्धन । वृधु वर्धन इत्यस्य ण्यतस्य लङि रूपं । कंदमुभयर्थति शरार्धधातुकत्वाग्निरनिटीति णिलोपः । अत्रापि यदोगादनिघातः । अभवन । वाक्यभेदादनिघातः । वावणानः । वण कातावित्यस्य यङ्लुकि चानाशि रूपं । चित्स्वरः । पिव । पा पाने । निघातः ॥

इंद्र पिव स्वधया चित्सुतस्याग्नेर्वा पाहि जिह्वया यजत्र ।

अध्वर्योर्वा प्रयतं शक्र हस्ता होतुं वा यज्ञं हविषो जुपस्व ॥ १० ॥

इंद्र । पिव । स्वधया । चित् । सुतस्य । अग्नेः । वा । पाहि । जिह्वया । यजत्र ।

अध्वर्योः । वा । प्रऽयतं । शक्र । हस्ताति । होतुः । वा । यज्ञं । हविषः । जुपस्व ॥ १० ॥

हे इंद्र स्वधया । स्वमात्मानं दधानि पोषयतीति स्वधा वलं । तेन । चिद्विकल्पार्थः । वनादपहत्य सुतस्य सुतमभिपुतं इतं वा पिव । यजत्र यष्टिंद्राग्नेर्ज्वालारूपया जिह्वया वाहतं सोमं पाहि । पिव । शक्र समर्थंद्र अध्वर्योर्हस्ताद्वा प्रयतं दानुमुपक्रातं सोमं पिव । अथवा होतुर्यज्ञं यजनीयं वपट्कारोपेतं हविषो भागं जुपस्व । भवन् । सर्वथापि त्वमत्रागत्यास्माभिर्दीयमानं सोमं पिबेति भावः ॥ पिव । आमवितस्यावित्यमानत्वेन पादादिभ्यादनिघातः । अध्वर्योः । अध्वर कामयतीति क्यच् । क्यध्वरत्यकारलोपः । प्रत्ययस्वरः । तत एकादेशस्वरः । प्रयत । यम उपरम इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । शक्र । शक्र शक्ती । स्फुरितं चीत्यादिना रक् । हस्ताति । अस्मिन्-सोत्यादिना तन । निट्स्वरः । होतुः । जुहोतिस्तान्नीलिकस्तन । निट्स्वरः । जुपस्व । जुपी प्रीतिर्भवन्नयो रित्यस्य लोटि रूपं । निघातः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वंतमुयमूतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ११ ॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृतऽतमं । वाजऽसातो ।

शृण्वंतं । उयं । उतये । समत्सु । घ्नंतं । वृत्राणि । संऽजितं । धनानां ॥ ११ ॥

पुर्वं आख्याता ॥ ॥ १८ ॥

इमामू प्वित्थिकादगर्चं सप्तमं मृक्तं वैष्टुभमिन्द्रं । अवागुक्रमणिका । इमामू पूपांत्यां घोरोऽपश्यत् सा निर्द-
हेक्षस्यमानिति श्रूयत इति । दशम्या आगिरसो घोर ऋषिः शिष्टानां विश्वामित्रः ॥ अप्रिष्टोमे माध्यंदिनस-
वनेऽक्षावाकशस्त्रे दशमीवर्जितमिमामू प्विति मृक्तं । मृत्रितं च । इमामू प्वित्युपोत्तमामुर्वरत्सर्वत्र । आ० ५ १६ ।
इति ॥ पूषाभिप्रवपडहृथोमोध्यंदिनसवनेऽक्षावाकशस्त्रे चातुर्विंशकार्तिदिष्टस्याहीनमुक्तस्य स्थाने त्रीणि संपा-
तमुक्तानि । तत्रोपोत्तमावर्जमेतत्प्रथमं मृक्तं । मृत्रितं च । इमामू प्विच्छति त्वा । आ० ७ ५ । इति ॥

इमामू पु प्रभृतिं सातये धाः गण्यच्छश्वदृतिभिर्यादमानः ।

सुतेसुते वावृधे वर्धनेभिर्यः कर्मभिर्महद्भिः सुश्रुतो भूत ॥ १ ॥

इमां । ऊं इति । सु । प्रभृतिं । सातये । धाः । गण्यत् ऽगण्यत् । ऊतिऽभिः । यादमानः ।

सुतेऽसुते । ववृधे । वर्धनेभिः । यः । कर्मऽभिः । महत्ऽभिः । सुऽश्रुतः । भूत ॥ १ ॥

विश्वामित्र इन्द्रं स्तीति । हे इन्द्र ऊतिभिः । अर्चति रर्चति सर्वमित्यृतयो मरुतः । तैः गण्यच्छश्वत्सर्वदा
यादमानः संगति याचमानस्त्वं प्रभृति । प्रकर्षणं भ्रियते धार्यते यज्ञार्थमिति प्रभृतिः सोमः स्तुतिर्वा । इमा-
मिमं सोममिमां स्तुतिं वा सातयेऽस्माकं धनलाभार्थं सु धाः । सुष्टु संपादय । तथा स इन्द्रः सुते सुते सोमे
ऽभिपुतं सति वर्धनेभिर्वर्धनकारिभिः सोमाज्यादिभिर्हविर्विवृधे । वर्धते । य इन्द्रो महद्भिः कर्मभिरमुरवध-
मेघभेदनादिलक्षणैर्योपरिः सुश्रुतो लोके प्रसिद्धो भूत । स इन्द्र इति पुर्वेणान्वयः ॥ प्रभृति । तादी च निति
श्रुत्यतावति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । धाः । दधातिऽकांदसे लुङि रूपं । निघातः । गण्यच्छत । नित्यवीप्स्यो-
रिति द्विवचनं । यादमानः । दृयाचू याज्ञाया । शानचि रूपं । चकारस्य दकारऽकांदसे । वावृधे । वृधु
वर्धन इत्यस्माद्धिष्टि रूपं । तुजादित्यादभ्यासस्य दीर्घः सादृतायां । निघातः । वर्धनेभिः । वर्धतेऽर्णतस्य नद्या-
दित्याभ्युट । नित्यस्वरः । सुश्रुतः । श्रु श्रवण इत्यस्मात्कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गतिस्वरः । भूत ।
भवतेर्लुङि रूपं ॥

माध्यंदिने सवनेऽक्षावाकस्य प्रस्थितयाज्येन्द्राय सोमाः प्रदिव इत्येषा । मृत्रितं च । इन्द्राय सोमाः प्रदिवो
विदाना आपुणो अस्य । आ० ५ ५ । इति ॥

इन्द्राय सोमाः प्रदिवो विदाना ऋभुर्येभिवृषपवा विहायाः ।

प्रयम्यमानान्प्रति पू गृभायेन्द्र पिव वृषधृतस्य वृष्णः ॥ २ ॥

इन्द्राय । सोमाः । प्रऽदिवः । विदानाः । ऋभुः । येभिः । वृषऽपवा । विऽहायाः ।

प्रऽयम्यमानान् । प्रति । सु । गृभाय । इन्द्र । पिव । वृषधृतस्य । वृष्णः ॥ २ ॥

हे इन्द्र इन्द्राय तुभ्यं सोमाः प्रदिवः प्रगतेषु पुर्वेष्वहःसु विदानाः । अस्माभिर्लभिताः । वृषपवा । वृषाणः
फलस्य वर्षकाः पवाणि कालावयवा वर्षाया यस्य स तथोक्तः । कालात्मक इत्यर्थः । अत एव विहायाः ।
विजहात्युत्सृजत्यर्थानर्थभ्य इति विहाया महान् । तादृश इन्द्रो यमिर्यदंतिः सोमैर्बुधोर्वा वतंत हे इन्द्र त्वं
प्रयम्यमानान् प्रकर्षणं सर्वरूपयम्यमानानिमान् सोमान् सु सुष्टु प्रति गृभाय । प्रतिगृहाण । गृहीत्वा च वृषधृतस्य
वृषभिर्यावभिरभिपुतं वृष्णः स्वर्गादिफलवर्षकमिमं सोमं पिव ॥ प्रदिवः । दिवु क्रीडादी । क्रिप । कालाध्वनो-
रत्यंतसंयोग इति द्वितीया । दिव्वाब्दो दिवमवाची । ऊदत्तरपदस्वरः । विदानाः । विद्रु लाभ इत्यस्य व्यत्ययेन
शानच । बहल कंदमीति विकरणस्य लुक् । विहायाः । आहाक त्याग । वहिहाधाऽभ्यऽकंदमीत्यमुन । णि-
दित्यनुवृत्तरातो युक् चिण्छतोऽरिति युगागमः । गतिकारकयोरिति पुर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । गृभाय । यह
उपादान इत्यस्य लोटि ह्रीं आप्रत्ययस्य कंदसि गायजपीति गायजादेशः । हृषहोर्भ इति भत्वं । अतो हेरिति
हेर्लुक् । निघातः ॥

माध्यंदिने सवनेऽक्षावाकशस्त्रे याज्या पिवा वर्धस्वित्येषा । मृत्रितं च । पिवा वर्धस्व तव घा मुतास इति
याज्या । आ० ५ १६ । इति ॥

पि॒वा॒ वर्ध॑स्व॒ तव॑ घा सु॒तासु॑ इ॒न्द्र सोमा॑सः प्रथ॒मा उ॒तेमे॑ ।

यथा॑पि॒बः॒ पू॒र्व्याँ इ॒न्द्र सोमाँ॑ ए॒वा पा॑हि॒ प॒न्यो अ॒द्या नवी॑यान् ॥३॥

पि॒ब॑ । वर्ध॑स्व । तव॑ । घ । सु॒तासः॑ । इ॒न्द्र । सोमा॑सः । प्रथ॒माः । उ॒त । उ॒मे ।

यथा॑ । अपि॒बः । पू॒र्व्यान् । इ॒न्द्र । सोमा॑न् । ए॒व । पा॑हि॒ । प॒न्यः । अ॒द्य । नवी॑यान् ॥३॥

हे इन्द्र इमं सोमं पिब । ततो वर्धस्व । शरीरेण पृष्ठो भव । त्वदर्थं प्रथमाः पुरातना उत अपि चिमिऽभि नवा उभयविधाः सोमाः सुतामो घ । यावभिरभिपुताः खलु । हे इन्द्र पूर्व्यान्पुरातनान् सोमान्यथा त्वमपिब एवैवमयाधुना पन्यः सृज्योऽत एव नवीयानतिशयेनाभिनवस्त्वमिमानभिनवान् सोमान्याहि । पिब ॥ पिब । पातिलीटि रूपं । वर्धस्व । तिङ् उत्तरत्वान्निघाताभावः । अपिबः । यथायोगादनिघातः । पाहि । पातिलीटि बह्वचनं कंदमीति शपो लुक् । निघातः । पन्यः । पनंतः सृज्यर्थस्याध्यादित्वाद्यत । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्व । नवीयान् । नवशब्दादीयमुनि रूपं । नितम्बरः ॥

म॒हाँ अ॒म॒त्रो वृ॒ज्जे॒न वि॒र॒प्प॒यु॒यं श॒वंः प॒त्यते॑ धृ॒ष्णो॒जः॑ ।

नाहं॑ वि॒व्याच॑ पृ॒थि॒वी च॒नेन॑ यत्सोमा॑मो ह॒र्यश्च॑म॒म॒दन॑ ॥४॥

म॒हान् । अ॒म॒त्रः । वृ॒ज्जे॒न । वि॒र॒प्णी । उ॒यं । श॒वंः । प॒त्यते॑ । धृ॒ष्णु । ओ॒जः॑ ।

न । अ॒हं । वि॒व्याच॑ । पृ॒थि॒वी । च॒न । ए॒नं । यत् । सोमा॑सः । ह॒रिऽअ॒श्वं । अ॒म॒दन॑ ॥४॥

योऽयमिन्द्रो महानतिशयितमामर्थवान् वृज्जेन वलीपल्लविते युद्धेऽमत्रः शत्रूणामभिभवितात् एव विरप्णी विरपणशीलो भुजाफलनेन युद्धार्थं शत्रूणामाह्वानकारी । यद्वा विविधं रपणं सृजितलक्षणं यस्येति । स सर्वः सुख इत्यर्थः । तादृशस्यिन्द्रस्योयमुद्गमं शवं बल धृष्ण धर्मणशीलमोजः पराक्रमलक्षणं तत्रः पत्यते । सर्वत्र प्रसरति । एनमेतादृशमहिमोपेतमिन्द्र पृथिवी विस्तीर्णा भूमिर्न विव्याच । न व्याप्नोति । अहशब्द एवार्थः । चनेत्यर्थः । योरपि न व्याप्नोतीत्यर्थः । यद्यदा सोमामः स्वाहाकृताः सोमा हर्यश्चमिन्द्रममदन । अमादयन् । तदा तमेन यावापृथिव्या व्याप्तं न शकृत इत्यर्थः ॥ अमत्रः । अम गत्यादिषु । अमिनलियजीत्यादिनात्रप्रत्ययः । नितम्बरः । विरप्णी । रप लप व्यक्तायां वाचि । औणादिकः शप्रत्ययः । विविधं रपतीति विरप्णाः स्रोतारः । तेष्य संतीत्यत इनिः । यद्वा विविधं रपणं विरप्णां । तदस्यास्तीति । प्रत्ययस्वरः । पत्यते । यत्यथेन कर्तरि यक् । निघातः । धृष्णु । त्रिधुषा प्रागल्भ्ये । त्रिसृधुधुपिनिषः क्लृप्त्ययः । रपाभ्यामिति गत्व । प्रत्ययस्वरः । विव्याच । व्यचर्लिति गलि नित्यभ्यामस्योभयेपामित्यभ्यामस्य तत्प्रसारणं । निघातः । चनेति निपातसमुदायार्थं वर्तते । एवमादित्वादतोदात्तः । अमदन । मदि मुत्यादिष्वित्यस्य लङि रूप । यथोगादनिघातः ॥

म॒हाँ उ॒ग्रो वा॑वृ॒धे वी॒र्या॑य स॒माच॑क्रे वृ॒षभः॑ का॒र्येन॑ ।

इ॒न्द्रो भ॒गो वा॑ज॒दा अ॒स्य गा॒वः प्र॑ जा॒यन्ते॑ दक्षि॒णा अ॒स्य पू॒र्वीः ॥५॥

म॒हान् । उ॒ग्रः । व॒वृ॒धे । वी॒र्या॑य । स॒माच॑क्रे । वृ॒षभः॑ । का॒र्येन॑ ।

इ॒न्द्रः । भ॒गः । वा॑ज॒दाः । अ॒स्य । गा॒वः । प्र॑ । जा॒यन्ते॑ । दक्षि॒णाः । अ॒स्य । पू॒र्वीः ॥५॥

महान्युदकर्मणि बलवानुग्रः शत्रूणां भयंकर इन्द्रो वीर्याय वीर्यकरणाय वावृधे । वर्धते । वृषभः फलस्य भिवर्षको भगः सर्वभञ्जनीयः स इन्द्रः कार्येन । कवयः स्रोतारः । तत्कर्म स्रोत्रं । तेन स्रोत्रेण समाचक्र । संगच्छते । तादृशस्यास्यिन्द्रस्य गावो वाजदाः क्षीरादिलवणात्प्रददाः प्रजायन्ते । तथास्य पूर्वोत्पत्त्या गावो दक्षिणाः प्रजायन्ते ॥ वावृधे । वर्धतेर्लीटि रूपं । निघातः । वीर्याय । वीरि भञ्ज वीर्यं । भवं कंदमीति यत् । वीरवीर्या चेत्यत्र यतोऽनाव इत्याद्यामित्यस्य ज्ञापितत्वात्तत्स्वरितः । समाचक्र । करोतेर्लीटि रूपं । गति

गताविति पूर्वस्य गतेर्निघातः । काथेन । कवेः कर्म काव्यं । ब्राह्मणादित्वात् षञ् । जित्वादुपधावुद्धिः । त्रित्स्वरः । वाजदाः । ददातिरातोऽनुपसर्गे कः । जायते । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लटि रूपं । दक्षिणाः । दक्ष वृद्धावित्यस्मात् दृढदक्षिणामिनत्तितीनप्रत्ययः । नित्वादायुदात्तः ॥ १९ ॥

प्र यत्सिंधवः प्रसवं यथायन्त्रापः समुद्रं रथ्येव जग्मुः ।

अतश्चिदिदं सदसो वरीयान्यदी सोमः पूरति दुग्धो अंशुः ॥ ६ ॥

प्र । यत् । सिंधवः । प्रऽसवं । यथा । आयन् । आपः । समुद्रं । रथ्याऽइव । जग्मुः ।

अतः । चित् । इदं । सदसः । वरीयान् । यत् । इ । सोमः । पूरति । दुग्धः । अंशुः ॥ ६ ॥

सिंधवो नद्यो यथा प्रसवः । प्रकीर्णेन मुयत इति प्रसवः कामः । तमनुसृत्य यद्यदा प्रायन प्रकृष्टमतिद्वरं समुद्रं गच्छति तदापो महान्तं समुद्रं रथ्येव रथिन इव जग्मुः । प्रीणनार्थं गच्छति । तद्वत् अतश्चित्सदसोऽस्मादप्यतरितादमाविद्रो वरीयान् । उरुतरः खलु । यदीं यमेनमिदं दुग्धोऽभिपुतोऽंशुर्नैताखंडरूपोऽल्पः सोमः पूरति प्रीणयति । यथाल्पा नद्योऽल्पीयांसि च जलानि महान्तं समुद्रं प्रीणयति तद्वदल्पतरोऽंशुभूतः सोमो वरीयांसमिदं प्रीणयति ॥ प्रसवं । सवतः कर्मण्यप । यथादिम्बरः । आयन । अयतेर्लङि रूप । ययोगादनिघातः । रथ्येव । रथस्यैमे रथ्याः । रथाद्यदिति यत् । मुपा मुनुरिति मुपो डादेशः । तित्स्वरितः । एवं विभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृतित्स्वरः । जग्मुः । गमर्लङि रूपं । गमहन्त्यादिनोपधालोपः । निघातः । वरीयान् । उरुशब्दादीयमुनि प्रियस्थिरत्यादिना वरादेशः । नित्वादायुदात्तः । पूरति । पूण प्रीणने । गुदादिः । ययोगादनिघातः । दुग्धः । दुहः क्तः । एकाच इतीट्प्रतिषेधः । दादिधातोर्घ इति हकारस्य घत्वं । षप्रत्ययोर्धोऽधः । प्रत्ययम्बरः ॥

समुद्रेण सिंधवो यादमाना इन्द्राय सोमं मुपुतं भरतः ।

अंशुं दुहन्ति हस्तिनो भरिचैर्मध्वः पुनन्ति धारया पविचैः ॥ ७ ॥

समुद्रेण । सिंधवः । यादमानाः । इन्द्राय । सोमं । सुऽमुतं । भरतः ।

अंशुं । दुहन्ति । हस्तिनः । भरिचैः । मध्वः । पुनन्ति । धारया । पविचैः ॥ ७ ॥

समुद्रेण । सहिता नद्यादिरूपणापोऽभिद्रवत्येनमिति समुद्रः । तेन यादमानास्तेन सह संगतिं याचमानाः सिंधवो नद्यो यथा तं पुरयति तद्वदस्तिनो हस्तवंतोऽध्वर्यादय इन्द्राय तुभ्यं मुपुतं मुष्मिपुतं सोमं भरतः सपादयन्तोऽंशुं दुहति । लताखंडमभिपुण्वति । तथा तेऽध्वर्यादयः स्रवतो रसस्य धारया पविचैः पावने भरिचैः । कर्मकरणार्थं पदार्थान्विभ्रतीति भरिचा वाहवः । तैर्मध्वो माधुर्योपितान्सोमान्पुनन्ति । शोधयन्ति ॥ समुद्रेण । समुत्पूर्वाद्भवतिरन्येभ्योऽपि दृश्यत इति डः । डित्वाट्टिलोपः । यद्वा । उन्दी क्तिन् । संपुष्यस्य स्फासि-तचीत्यादिना रक् । कित्वादुपधालोपः । उभयत्र प्रत्ययम्बरः । मुपा महकादेशे कृत एकादेश उदात्त एव । यादमानाः । दयाचु याज्ञाया । शानच् । व्यत्ययेन चकारस्य दकारः । शानचो लसार्वधातुकत्वेन धातुम्बरः । दुहति । दुह प्रपूरण इत्यस्य लटि रूप । भरिचैः । दुभृञ् धारणपोषणयोरित्यस्माद्देशिवादिभ्य इचोवावितो-चप्रत्ययः । प्रत्ययम्बरः । पुनन्ति । पुन पवन इत्यस्य लटि रूपं ॥

हृदा इव कुक्षयः सोमधानाः समीं विव्याच सर्वना पुरूणि ।

अन्ना यदिदं प्रथमा व्याशं वृचं जघन्वाँ अवृणीत सोमं ॥ ८ ॥

हृदाऽइव । कुक्षयः । सोमऽधानाः । सं । इमिति । विव्याच । सर्वना । पुरूणि ।

अन्ना । यत् । इदं । प्रथमा । वि । आशं । वृचं । जघन्वान् । अवृणीत । सोमं ॥ ८ ॥

इन्द्रस्य कुक्षय उदराणि सोमधानाः । सोमो निधीयते येष्विति सोमधानाः । तत्र दृष्टान्तः । इन्द्रा हव । यथा इन्द्रा जलाधारा भवन्ति तद्वत् । ई सोऽयमिन्द्रः पुरुणि सवना त्रीणि सवनानि सं विव्याच । सम्यक् व्याप्नोति । इन्द्रः प्रथमा प्रथमान्यज्ञा भक्षणीयानि सोमादीन्यज्ञानि यद्यस्माद्याश विशर्षण जघाम ततो वृत्र जघन्यान्वृत्रस्य हतंन्द्रः सोमं माध्यादिने सवने देवभ्योऽवृणीत । समभजत ॥ कुक्षयः । कृष निष्कर्षं । मृपिकृषि शुपिभ्यः क्तः । उ० ३ १५५ । कृष्यत इति कुक्षिः । प्रत्ययस्वरः । सोमधानाः । दधातिरधिकरणं ल्युट् । लिट्स्वरः । विव्याच । व्यञ्जिर्लटि रूपं । अज्ञा । अद भक्षणं । अयत इत्यत्र । आश । अश भोजन इत्यस्य लिटि णलि रूपं । अत आदेरित्यभ्यासस्य दीर्घः । यथोगादनिघातः । लिट्स्वरः । वृत्र । न लोकाययति पृष्टीप्रतिषधः । जघन्यात् । हतः क्तसाधितभावे रूपं । प्रत्ययस्वरः । अवृणीत । वृङ् संभक्त्यावित्यस्य लङि रूपं ॥

आ तृ भर माकिरेतत्परि षाड्विद्या हि त्वा वसुपतिं वसूनां ।

उंद्र यत्ते माहिनं दत्रमस्त्यस्मभ्यं तद्वयंश्च प्र यंधि ॥९॥

आ । तु । भर । माकिः । एतत् । परि । स्थात् । विद्म । हि । त्वा । वसुऽपतिं । वसूनां ।

उंद्रं । यत् । ते । माहिनं । दत्रं । अस्ति । अस्मभ्यं । तत् । हरिऽअश्च । प्र । यंधि ॥९॥

हे इन्द्र तु त्विदं धनमा भर । एतत्त्वया दीयमानं धनं माकिः को वा परि षात । प्रतिबध्य तिष्ठत । त्वा त्वा वसूनां धनान् वसुपतिमुत्तमस्य धनस्य स्वामिन विद्म हि । जानीमः खलु । ते तव माहिन महनीय यद्वत् धनमस्ति हे इयंश्च तदनमस्मभ्यं प्र यंधि । प्रयच्छ ॥ तु । क्वचि तुनुधित्वादिना संहिताया दीर्घः । भर । भरति लोटि रूपं । माकिः । निपातः । स्थात् । तिष्ठतश्चादमे लुङि रूपं । उपमर्शात्सुनीतीत्यादिना संहिताया पत्वं । निघातः । विद्म । विज्जिर्लटि विदो लटो षति मसो मादेशः । प्रत्ययस्वरः । संहिताया द्यौऽतस्मिन् इति दीर्घः । वसुपति । पत्याविशय इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । माहिन । महरिणण चितीनणप्रत्यय । गित्ताद् पधावृद्धिः । यामादित्वादायुदात्तः । यंधि । यम् उपरमे । लोटि बहुल कृदमीति शपो लुक् । माहिः । तस्य वा कृदमीति पितृस्य विकल्पितत्वाद्वाङित्वादिदित्यति हेध्यादेशः । निघातः ॥

जातकर्मण्यंसाभिमर्गंनऽस्मि प्रयधीक्षिषा । आ० ग० १ १५ । यद्यपि सा निर्दोह इति वचनेन शंसने निषिद्धा तथाप्यभिमर्गंनस्य शंसने चोदितत्वात्त्रोक्तदोषः ॥

अस्मे प्र यंधि मघवन्नृजीपिन्निद्रं रायो विश्ववारस्य भूरः ।

अस्मे शतं शरदो जीवसे धा अस्मे वीराञ्छश्वत उंद्र शिप्रिन ॥१०॥

अस्मे इति । प्र । यंधि । मघऽवन । ऋजीपिन् । उंद्रं । रायः । विश्वऽवारस्य । भूरः ।

अस्मे इति । शतं । शरदः । जीवसे । धाः । अस्मे इति । वीरान् । शश्वतः । उंद्रं । शिप्रिन ॥१०॥

मघवन्धनवद्भृजीपिन गतमारसोमवन हे इन्द्र विश्ववारस्य । विश्वः सर्वः संभजनीयतया वरण यस्य तत् । भूरिभूरि बहु रायो धनं । द्वितीयार्थे पृष्टी । अस्मि अस्मभ्यं प्र यंधि । प्रयच्छ । किंच अस्मि अस्माक जीवसे जीवनाय शतं शरदः संवत्सरान्याः । देहि । शिप्रिन शोभनहनो हे इन्द्र अस्मि अस्माक शश्वतः । शश्वदिति बहुनाम । बहुन्वीरान्युवान्देहि ॥ जीवसे । जीव प्राणधारण इत्यस्य तुमर्थऽसिप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । शश्वतः । दुश्चाश्च गतिवृद्धोः । अस्मात्सुदृढहृदित्यादिना अतिप्रत्ययात्स्वेन निपातनादिष्टरूपमिदं ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिद्रंमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वंतमुग्रमूतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥११॥

शुनं । हुवेम । मघऽवान् । उंद्रं । अस्मिन् । भरं । नृतमं । वाजऽसातो ।

शृण्वंतं । उग्रं । मूतये । समत्सु । घ्नंतं । वृत्राणि । संजितं । धनानां ॥११॥ ॥२०॥

वार्चहत्यायेत्येकादशर्चमष्टमं मृक्तं । एकादश्वनुपुष शिष्टा ऋयत्र्यः । तथा चानुक्रांतं । वार्चहत्याय गाय-
त्रमंत्यानुपुषति ॥ अतिरात्रि प्रथमे पर्याये ब्राह्मणाक्तसिगम्वे वार्चहत्यायेत्युत्तमावर्जं मृक्तं शंसनीयं । तथा च
मुव्रितं । वार्चहत्यायेत्युत्तमामुदरति । आ० ६. ४. । इति ॥ महाव्रते गायत्रीतुवाशीतावुत्तमावर्जमिदं मृक्तं पंच-
मारण्यके मुव्रितं । वार्चहत्याय शवसे इत्युत्तमामुदरति । ऐ० आ० ५. २. ५. । इति ॥

वार्चहत्याय शवसे पृतनापाह्याय च । इंद्र त्वा वर्तयामसि ॥ १ ॥

वार्चहत्याय । शवसे । पृतनाऽसह्याय । च । इंद्र । त्वा । आ । वर्तयामसि ॥ १ ॥

विश्वामित्रः स्मृति । हे इंद्र वार्चहत्याय वृत्रहनननिमित्ताय शवसे बलायापि च पृतनासाह्याय परकी-
यमेनाभिभवाय त्वामा सर्वतो वर्तयामसि । प्रवर्तयामः ॥ वार्चहत्याय । वृत्रघ्नः कर्मत्यर्थं ब्राह्मणादित्वात् पृच् ।
हनन्तोऽचिणलोः । पा० १. ३. ३२. । इति तकारः । त्रित्यादायुदात्तः । पृतनापाह्याय । पृह मर्षण इत्यस्माद्वावे
शक्तिसहोश्चेति यत् । संहितायां संहः पृतनर्ताभ्यां च । पा० ८. ३. १०९. । इति पत्वं । दीर्घश्चादसः । वर्तयामसि ।
वृत्तु वर्तन इत्यस्य खंतस्य मम इदं तो मस्मिरति मसि इत्यादिग । निघातः ॥

अर्वाचीनं सु ते मन उत चक्षुः शतक्रतो । इंद्र कृण्वंतु वाघतः ॥ २ ॥

अर्वाचीनं । सु । ते । मनः । उत । चक्षुः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इंद्र । कृण्वंतु ।

वाघतः ॥ २ ॥

हे शतक्रतो । शतं क्रतवो यस्यासौ शतक्रतुः । हे इंद्र वाघतः । वहति यज्ञियां धुरमिति वाघतः स्तो-
तारः । ते तव सु अस्मदभिमतफलसंपादनेन शोभनं मनोऽर्वाचीनमस्मदभिमुखं कृण्वंतु । कुर्वंतु । उत अपि च
चक्षुस्त्वदीयं दर्शनमस्मात्स्वनुग्रहदृष्टिं कुर्वंतु ॥ अर्वाचीनं । विभाषाचिरदिकस्मियामिति स्वप्रत्ययः । स्वस्थिनादेशः ।
चक्षुः । चक्षेः शिञ्चेत्युमिप्रत्ययः । शिञ्चद्वावात् ख्यात्रादेशाभावः । निदित्यनुवृत्तेरायुदात्तः । कृण्वंतु । कृवि हिं-
साकरणयोरित्यस्य लोटि रूपं । आमात्रितस्यावियमानवत्त्वेन पादादित्वादनघातः । प्रत्ययस्वरः । वाघतः ।
वह प्रापणे । संशुद्धहृदित्यादिना अतिप्रत्ययांतत्वेन निपातनादुपधावृद्धिः । हकारस्य घत्वं । प्रत्ययस्वरः ॥

नामानि ते शतक्रतो विश्वाभिर्गीर्भिरीमहे । इंद्राभिमातिपाह्ये ॥ ३ ॥

नामानि । ते । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । विश्वाभिः । गीऽभिः । ईमहे । इंद्र ।

अभिमातिऽसह्ये ॥ ३ ॥

शतक्रतो हे इंद्र अभिमातिपाह्ये । मातिर्मानो गर्वः । अभितो मानो येषां तेऽभिमातयः शत्रवः । तेषां
सहनमेव सह्यं । तस्मिन्नुद्देशेऽस्माकमुपस्थिते सति ते तव नामानि शक्रवन्नहस्तादीनि नामधेयानि । यद्वा । तदुप-
लब्धतानि बलानि विश्वाभिर्गीर्भिः सर्वाभिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिरीमहे । वयं याचामहे ॥ ईमहे । ई कांत्या-
दिषु । व्यत्ययेनात्मनेपदं । अदादित्वाक्तपो लुक् । निघातः ॥

पुरुष्टुतस्य धामभिः शतेन महयामसि । इंद्रस्य चर्षणीधृतः ॥ ४ ॥

पुरुऽस्तुतस्य । धामऽभिः । शतेन । महयामसि । इंद्रस्य । चर्षणिऽधृतः ॥ ४ ॥

हे इंद्र पुरुष्टुतस्य पुरुभिर्बह्वभिः स्तोत्रभिः स्तुतस्य शतेनापरिमितसंख्याकिर्धामभिसंज्ञोभिर्युक्तस्य चर्षणीधु-
तश्चर्षणीनां मनुष्याणां कर्मानुष्ठातृणामभिमतफलसंपादनेन धारकस्येन्द्रस्य । यद्वा । आकृषति सर्वमर्जयति
चर्षणि बलं । तद्वारकस्य तव महयामसि । स्तोत्रं कुर्मः ॥ पुरुष्टुतस्य । पुञ् स्तुती । कर्मणि क्तः । याथादिस्वरः ।
संहितायां स्तुतस्तोमयोऽकंदसीति पत्वं । महयामसि । मह पुत्रायामित्यस्य लटीदंतो मसिः । निघातः ।
चर्षणीधृतः । कृष आकर्षणे । कृषरादेश चः । उ० २. १०५. । इत्यनिप्रत्ययः । ककारस्य चकारादेशः । यद्वा । ऋष
विलिखने । कर्षतीति चर्षणयो मनुष्याः । धृ धारणे । कृप् । कृदुत्तरपदस्वरः ॥

इंद्रं वृत्राय हंतवे पुरुहूतमुप ब्रुवे । भरेषु वाजसातये ॥५॥

इंद्रं । वृत्राय । हंतवे । पुरुहूतं । उप । ब्रुवे । भरेषु । वाजसातये ॥५॥

हे इंद्र वृत्राय हंतवे वृत्रनामकमसुरं हंतुं भरेषु युधिषु वाजसातयेऽत्रोपलब्धधननामाय च पुरुहूत पुरुभिराहतमिंद्रं बलवंतं त्वामुपब्रुवे । सोमपानार्थं विश्वामित्रोऽहमाहुयामि ॥ वृत्राय । क्रियायद्वयं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानं । हंतवे । हंतुमर्थं तवेन्द्रत्ययः । निम्नरः । ब्रुवे । वृत्र यक्षाया वाचीत्यस्य लघुत्तम इति रूपं । निघातः । वाजसातये । सननं सातिः । वाजस्य सातिर्वाजसातिः । दामीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतस्वरः ॥ २१॥

वाजेषु सासहिर्भव त्वामीमहे गतक्रतो । इंद्रं वृत्राय हंतवे ॥६॥

वाजेषु । सासहिः । भव । त्वां । ईमहे । गतक्रतो इति गतऽक्रतो । इंद्रं । वृत्राय । हंतवे ॥६॥

गतक्रतो हे इंद्र वाजेषु संयामेषु सासहिः शत्रुणामभिभवता भव । वृत्राय हंतवे वृत्र हतुं त्वामीमहे । अर्थयामहे ॥ सासहिः । सहिर्वहिर्चलिपतिभ्यो यङितभ्यः किकिनी वक्तव्याविति किप्रत्ययः । तस्य स्वरः । वृत्राय । कर्मणः संप्रदानं । हंतवे । तुमर्थं तवेन्द्रत्ययः ॥

द्युम्नेषु पृतनाज्ये पृत्सुतृपुं अवंःसु च । इंद्रं सास्त्राभिमातिषु ॥७॥

द्युम्नेषु । पृतनाज्ये । पृत्सुतृपुं । अवंःसु । च । इंद्रं । सास्त्रं । अभिमातिषु ॥७॥

हे इंद्र द्युम्नेषु द्यौतमानेषु धनेषु प्राप्तयेष्वभिमानिनो ये सपत्नाः पृतनाज्ये । पृतनानामजन गमनं यस्मिन्निति पृतनाज्यं संयामः । तस्मिन्संयामे च पृत्सुतृपुं पृतनासु तरणशीलेषु शूरेषु अवंःसु वनेषु च पृत्सुतृपुं अभिमानिनः सपत्नाः संति तान् सास्त्रं । अभिभव । तथाभिमातिषु सर्वतो गर्वयुक्तेषु शत्रुषु पुरुषेषु ये सपत्नाः तायाभिभव ॥ पृतनाज्ये । अत्र गतिजेषणयोरित्यस्य ण्यतस्य अचो यत । पृतनानामाज्यं पृतनाज्यं । एकादेशस्वरः । पृत्सुतृपुं । पृतनाशब्दस्य सा परतः साम्युत्पन्नानामपसव्यान्मिति पुदादेशः । त्रित्वरा सन्धमे । ताञ्जिलिकः कृत् । अत्रैव रेत्यादिना कट् । तत्पुरुषे कृति बहुलमिति पूर्वपदस्य सप्तम्या अनुक्तं । कृदन्तरपदस्वरः । सास्त्रं । सह मर्षण इत्यस्य लोटि बहुलं कदमीति शपो लुक् । हत्वकत्वे । दीर्घश्चादसः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यन्दिने सवने ब्राह्मणावर्गमिशस्त्रे शुष्मिन्तम न ऊतय इति तुचो विकल्पाकोऽनुरूपः । मुचितं च । शुष्मिन्तमं न ऊतये आर्यं इव सूर्य । आ० ७४ । इति ॥

शुष्मिन्तमं न ऊतये द्युम्निनं पाहि जागृविं । इंद्रं सोमं गतक्रतो ॥८॥

शुष्मिन्तमं । न । ऊतये । द्युम्निनं । पाहि । जागृविं । इंद्रं । सोमं । गतक्रतो इति गतऽक्रतो ॥८॥

गतक्रतो हे इंद्र शुष्मिन्तमं बलवतां मध्येऽतिशयेन बलवंतं द्युम्निनं दीप्तिमतं । यद्वा शुष्मिन्तमं शत्रुणा शोपकतमं द्युम्निनं यशस्विनं जागृविं जागरणशीलं । पीतः सोमो जागृविः स्वप्ननिवारक इति । तादृश नोऽस्माकं संबन्धिनं सोममृतयेऽस्माकं रक्षणाय पाहि । अत्रागत्य पिव ॥ शुष्मिन्तमं । तमपः पित्वादनुदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः । पाहि । पातिर्लोटि बहुलं कदमीति शपो लुक् । निघातः । जागृविः । कृत्प्रत्ययातः । निच्चादाद्युदात्तः ॥

इंद्रियाणि गतक्रतो या ते जनेषु पंचसु । इंद्रं तानि त आ वृणे ॥९॥

इंद्रियाणि । गतक्रतो इति गतऽक्रतो । या । ते । जनेषु । पंचसु । इंद्रं । तानि ।

ते । आ । वृणे ॥९॥

गतक्रतो हे इन्द्र ते तव संबन्धिषु पंचसु जनेषु गंधर्वाः पितरो देवा अमरा रक्षांसीत्येषु या यानीन्द्रियाणि
रूपयहणादिसामर्थ्यानि स्थितानि ते त्वदीयानि तानीन्द्रियाण्यहमा वृणे । संभजे । यद्वा । पंचजनेषु निषाद-
पंचमेषु चतुर्थे जनेषु यानीन्द्रियाणि सामर्थ्यानि तानि त्वदीयान्यहमा वृणे ॥ इन्द्रियाणि । इन्द्रियमिन्द्रलिंगमि-
न्द्रदृष्टमिन्द्रस्पर्शमिन्द्रश्रुतिमिन्द्रदत्तमिति वेति घचप्रत्ययांतत्वेन निपातनादतोदात्तः । वृणे । वृङ् संभक्तावित्यस्य
लटि रूपं । निघातः ॥

अगन्निद्रं अथो बृहद्युम्नं दधिष्व दुष्टरं । उते शुष्मं तिरामसि ॥ १० ॥

अगन । इन्द्र । अथः । बृहत् । युम्नं । दधिष्व । दुस्तरं । उत । ते । शुष्मं । तिरामसि ॥ १० ॥

हे इन्द्र बृहत्कृत अथः सोमलक्षणमस्माभिर्दीयमानमन्नमग्न । त्वा गच्छतु । त्व दुष्टरं दुस्तरं शत्रुभिस्तरी-
तुमशक्य युम्नं धनं दधिष्व । अस्मभ्यं प्रयच्छ । वयं तु ते त्वदीयं शुष्मं बलमृक्कृष्ट तिरामसि । सोमाज्यादि
भिवर्धयामः ॥ अग्न । गमर्लेडि वृहत्तं कंदसीति शपो लुक् । हन्त्यादिना तिजोपः । मो नो धातोः ।
अडागमस्वरः । दधिष्व । दधातिलोपि कंदस्युभयथेति थाम आर्धधातुकत्वादिडागमः । निघातः । दुस्तरं ।
तरतेः छच्छार्थं खल । मुपामादित्वात्सहिताया पत्व । लिट्स्वरः । तिरामसि । इदतो मसिः । निघातः ॥

अर्वावतो न आ गृह्यथो शक्र परावतः ।

उ लोको यस्ते अद्रिव इंद्रेह तत् आ गृहि ॥ ११ ॥

अर्वाऽवतः । नः । आ । गृहि । अथो इति । शक्र । पराऽवतः ।

ऊं इति । लोकः । यः । ते । अद्रिऽवः । इन्द्र । इह । ततः । आ । गृहि ॥ ११ ॥

शक्र बलवन्हे इन्द्र अर्वावतोऽर्वाचीनात्समीपादिशात अथो अपि च परावतोऽतिदूरादिशातोऽस्मानभि-
लक्ष्या गृहि । आगच्छ । अद्रिवः । अन्ति भजयति शत्रुनित्यद्विर्वज्रः । तद्वन हे इन्द्र ते तव य उ लोको उत्तमो
लोकोऽस्ति ततस्तस्मादपि लोकादिहास्मिन्देवयज्ञे देशे सोमपानार्थमा गृहि । आगच्छ ॥ गृहि । गमर्लेडि
रूप । परावतः । उपसर्गाच्च्दसि धात्वर्थ इति वतिः । प्रत्ययस्वरः । अद्रिवः । मनुवमो रुरिति रुः । ततः ।
पंचस्यास्तमितिति तमित । लिट्स्वरः ॥ ॥ १० ॥

अभि तष्टेव दिशसं नवमं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अभि तष्टेव दिश प्रजापतिः स विश्वामित्रो वाच्यो वा
हो वा ती न वीकोऽपीति । विश्वामित्रगोत्रः प्रजापतिर्वाचः पुत्रः प्रजापतिर्वा ऋषिः । तावुभावपि समुष्मि-
तावस्य मुक्तस्य ऋषी इति द्वितीयः पक्षः । अथवा नोभावपि किंतु विश्वामित्र एवेति तृतीयः पक्षः । त्रिष्टुप
कंदः । इन्द्रो देवता ॥

चातुर्विंशतिर्हनि माध्यंदिने सवनेऽच्छावाकगम्वेऽभि तष्टेवत्यहरहःशस्यनामकं मुक्तं । मुचितं च । उद्
ब्रह्माण्यभि तष्टेवतीतरावहरहःशस्य । आ० ७. ४. इति ॥ एवं सर्वत्राहर्गणेषु द्वितीयादिष्वहःसु माध्यंदिने
सवनेऽच्छावाकगम्व एतत्मुक्तं ॥

अभि तष्टेव दीधया मनीषामत्यो न वाजी सुधुरो जिहानः ।

अभि प्रियाणि मर्मृशत्पराणि कवीरिच्छामि संदृशे सुमेधाः ॥ ११ ॥

अभि । तष्टाऽइव । दीधय । मनीषां । अत्यः । न । वाजी । सुऽधुरः । जिहानः ।

अभि । प्रियाणि । मर्मृशत् । पराणि । कवीन । इच्छामि । संऽदृशे । सुऽमेधाः ॥ ११ ॥

यजमानः स्तोतारं प्रति ब्रूते । हे स्तोतर्मनीषामिन्द्रविषयां स्तुतिमभि दीधय । सर्वतो दीप्तां कुश । तच्च
इष्टांतः । तष्टेव । यथा तष्टा तपणिन काष्ठं संस्करोति तद्वत् । सुधुरः शोभनया धुरान्वितो वाजी वेगवान्त्वो
नाश्च इव जिहानः कर्मणि प्रवर्तमानः पराण्युत्तमानि प्रियाणीन्द्रस्य प्रियतमानि । यद्वा । पराण्युत्तरेष्वहःसु

क्रियमाणानि कर्माण्यभिमर्शगत अत्यर्थमभि मृगान मुमेधाः शोभनमेधावानहं कवीन । ये पूर्वमनुष्ठितयज्ञादिव
भुयसगमन ते कवयः । तान सद्गुण सद्गुणमिच्छामि । उक्तार्थं ब्राह्मणं । अभि तष्टेव दीधया मनोपामित्यक्ता
वाकोऽहरहः शंसत्यभिवक्तव्य रूपमभि प्रियाणि मर्मशतपराणीति यान्येव पराण्यहानि तानि प्रियाणि तान्येव
तदभिमर्शगतो यत्यभ्यारभमाणाः परी वा अस्माज्जोकात्मवर्गो लोकस्तमेव तदभिवदति कवीरिच्छामि सद्गुण
मुमेधा इति ये वै ते न ऋषयः पुंवं प्रताप्ते वै कवयस्तानेव तदभ्यतिवदति । ए० ब्रा० ६ २० । इति ॥ तष्टेव । तच्च
त्वच्च तनुकरण इत्यस्य तुनि रूप । निरम्बरः । दीधय । दीधीङ् दीप्रिदवनयोरित्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य लोटि
शपो बह्वन् कंदमीति नुगभावः । व्यत्ययेन परस्मैपद । मुधुरः । आयुदात्त शृङ्गदमीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं ।
जिह्वानः । ओहाङ् गतावित्यस्य शानचि भुजामिदित्यभ्यासस्य । चित्यादतोदात्तत्वं प्राप्तिभ्यस्तानामादिरि
त्यायुदात्तत्वं । मर्मशत । मृग आमर्शन इत्यस्य यङ्लुकि रुगिका च नुकीत्यभ्यासस्य रुगागमः । तदताक्ततरि
रूपं । नाभ्यस्ताक्तनुरिति नुमभावः । अभ्यस्तम्बरः । सद्गुण । दृशिर प्रलण इत्यस्मात्तुमर्थे दृशे विर्यं चेति
केनप्रत्ययात्त्वेन निपातनादायुदात्तः । समासे ऋदत्तरपदम्बरः । मुमेधाः । नित्यमसिच प्रजामिधयोरित्य
सिचप्रत्ययः । चित्म्बरः ॥

इतोत पृच्छ जनिमा कवीनां मनोधृतः सुकृतस्तथा च ।

इमा उ ते प्रण्योऽवर्धमाना मनोवाता अथ नु धर्मणि रमन् ॥२॥

इना । उत । पृच्छ । जनिम । कवीनां । मनः । धृतः । सु । सुकृतः । तथा । च ।

इमाः । उ । इति । ते । प्रऽन्यः । वर्धमानाः । मनः । स्वाताः । अथ । नु । धर्मणि । रमन् ॥२॥

उतत्यामंत्रणे । हे इन्द्र कवीनां मुकृतकर्मणां देवभुयगताना जनिम जन्म । केन कर्मणा दिव गताः कुतो
वा तेषामुत्पत्तिरित्येतमर्थमिना ईश्वरान गृह्णन्मुक्त । ते कवयो मनोधृतः संयतमनस्का अत एव मुकृतः
शोभनकर्मणा संतो या दिव तपत । अकुर्वन् । अथ अथेदानी धर्मण्यस्मिन्मन्त्रे ते त्वदर्थं प्रण्य प्रणीयमाना
मनोवाता मनोविगा वर्धमानास्त्वा वधयत्य इमा अस्माभिः क्रियमाणाः स्मृतयो नृ विप्र रमन् । त्वा गच्छतु ।
उ सर्वत्र प्रसिद्धार्थः ॥ प्रच्छ । प्रच्छ जीप्सायामित्यस्य लोटि तुदादित्याक्तः । तस्य डिङ्प्रत्ययविभक्त्यादिना सप्र
सारणं । निघातः । प्रण्यः । णीञ प्रापण इत्यस्मादीणादिकः कर्मणि कृिप । सर्वविधीना कदमि विकल्पित-
त्वादियडादेश वाधित्वा यणादेशः । उदात्तस्मरितयोरिति स्मरितत्वं । रमन् । रमन्लङ् बह्वन् कंदमीति
शपो लुक् । झिङित्वाद्गमनेत्यादिनोपधानोपः । निघातः ॥

नि पीमिदत्र गुह्या दधाना उत श्वाय रोदमी समंजन ।

सं मात्राभिर्ममिरे येमुखी अंतर्मही समृते धायसे धुः ॥३॥

नि । सी । उत । अत्र । गुह्या । दधानाः । उत । श्वाय । रोदमी । इति । सं । अंजन ।

सं । मात्राभिः । ममिरे । येमुः । उर्वी इति । अंतः । मही इति । समृते इति सं । अंते ।

धायसे । धुरिति धुः ॥३॥

अत्र भुल्लोके गुह्या गृहानि कर्माणि सीमित सर्वत एव निदधानाः कुर्वाणा एते कवय उत अपि च श्वाय
बलाय धनाय वा रोदमी यावापृथिव्यां समजन । आपधीभिः पृथिवी देवैश्च दिव संगतामकार्षुः । किंच ते
मात्राभिः । सीयते मांतीति वा मात्राः शिल्लोच्चयाः । ताभिर्मात्राभिः सं ममिरे । ते रोदस्यावियत्तया परि
क्लिप्ते चक्रुश्च । समृते परस्पर संगति उर्वी विस्तीर्ण मही महत्या ते यावापृथिव्यां येमुः । नियमितवतः । विष्ट-
भकेनांतरिक्षेणांतरद्वयक्लृप्त । तथा धायसे तयोधारणार्थमतरिच धुः । व्यधुः ॥ इदवधारणार्थं । गुह्या ।
गृहायां भवानि । भवार्थं यत । यतोऽनाव इत्यायुदात्तः । दधानाः । दधातिः शानचि रूपं । अभ्यस्तम्बरः ।
अंजन । अञ्जू व्यक्तिप्रचणगतित्वित्यस्य लङि शमीरजोपः । निघातः । मात्राभिः । मा माने माङ् माने वा ।

ऊयामेत्यादिना चन्द्रत्ययः । नितम्बरः । ममिरे । माङ् मान इत्यस्य लिटि रूपं । चादिलोपे विभाषेति न निघातः । धिमुः । यम उपरम इत्यस्य लिट्युसि रूपं । तिङुत्तरत्वादिनिघातः । धायसे । वहिहाधाञ्भ्यश्चङ्द-
सीत्यमुन । नितम्बरः । धुः । दधातेर्लुङि रूपं ॥

आतिष्ठंतं परि विश्वे अभूपञ्छ्रियो वसानश्चरति स्वरोचिः ।

महत्तद्वृणो अमुरस्य नामा विश्वरूपो अमृतानि तस्यौ ॥ ४ ॥

आतिष्ठंतं । परि । विश्वे । अभूपन । श्रियः । वसानः । चरति । स्वऽरोचिः ।

महत् । तत् । वृणोः । अमुरस्य । नाम । आ । विश्वरूपः । अमृतानि । तस्यौ ॥ ४ ॥

विश्वे सर्वे कवयो रथमातिष्ठतमिन्द्रं पर्यभुपन । परितोऽलंमकुर्वन् । स्वरोचिः । स्वमेव रोचयिष्यामी
स्वरोचिः । स्वप्रमथ्यव दीप्यमान इत्यर्थः । अत एव श्रियो दीप्तीर्बमान आक्तादयन् सोऽयमिन्द्रश्चरति । सर्वत्र
वर्तते । वृणोः कामानां वर्पितुरमुरस्य । अस्यति प्ररयति यथानंतर्यामितयत्यमुरः । तस्यिन्द्रस्य तत्तादृशमनुभु-
तपूर्वं नाम । नमयति सर्वाननन शत्रुनिति नाम कर्म । यद्वा नस्यते सर्वेर्नमस्क्रियत इति नमिन्द्रस्य शरीरं कर्म
वा । महदाश्रयेपितं वर्तते । तथा विश्वरूपो नानाविधरूपतां भजमानः स इन्द्रो वरुणात्मनामृतानि जला-
न्या तस्यौ । अधितिष्ठति ॥ विश्वे । जसः शो । अभुपन । भुप अलंकार इत्यस्य लिङि रूपं । वसानः । वस
आक्तादन इत्यस्य शानचि रूपं । तस्य लमावधातुकपरि धातुस्वरः । नाम । णमु प्रकृत्य इत्यस्मान्नामन्तीमन्नि-
त्यादिना मानिप्रत्ययांतत्वेन निपातनादाद्युदात्तः । विश्वरूप इति तस्य संज्ञा । वज्रव्रीहौ विश्वं संज्ञायामिति
पूर्वपदांतोदात्तत्वं । अमृतानि । कालाध्वनोरत्यंतसंयोग इति द्वितीया । तस्यौ । तिष्ठतेर्लिङि णलि रूपं ॥

अमृतं पूर्वीं वृषभो ज्यायानिमा अस्य गुरुधः संति पूर्वीः ।

दिवो नपाता विदथस्य धीभिः द्वाचं राजाना प्रदिवो दधाथे ॥ ५ ॥

अमृतं । पूर्वीः । वृषभः । ज्यायान् । इमाः । अस्य । गुरुधः । संति । पूर्वीः ।

दिवः । नपाता । विदथस्य । धीभिः । द्वाचं । राजाना । प्रऽदिवः । दधाथे इति ॥ ५ ॥

वृषभः कामानां वर्षकः पूर्वश्चिरंतनोऽत एव ज्यायानिन्द्रोऽमृत । अपः समर्ज । पूर्वीर्वह्य इमा अनेन सृष्टा
आपोऽस्य गुरुधः संति । गुरुधः पिपामाया रोधयिष्यो भवति । दिवो नपाता दिवो न पातयितारी हे
राजानाविद्रावरुणां प्रदिवः प्रकर्षेण व्योतमानस्य विदथस्य यज्ञकारिणः स्तोतुर्धीभिः स्तुतिभिः द्वाचं धनं
दधाथे । अस्मभ्य दातुं धारयेथे ॥ अमृतं । पूङ् प्राणिगर्भविमोचन इत्यस्य लिङि रूपं । अडागमस्वरः । ज्या-
यान् । प्रशस्यशदादीयमुनि ज्य चति ज्यादेशः । ज्यादादीयस इतीयस आदेराकारादेशः । नित्वादाद्युदात्तः ।
गुरुधः । पुषोदरादिः । नपाता । नभाणनपादिति निपातनाज्ञः प्रकृतिभावः । आमंचितत्वान्निघातः ।
धीभिः । साविकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं । राजाना । आमंचितत्वान्निघातः । दधाथे । दधातेर्लिङि रूपं ।
निघातः ॥ ॥ २३ ॥

चीणिं राजाना विदथे पुरुणिं परि विश्वानि भूपथः सदांसि ।

अपश्यमच मनसा जगन्वान्प्रते गंधर्वो अपि वायुकेशान् ॥ ६ ॥

चीणिं । राजाना । विदथे । पुरुणिं । परि । विश्वानि । भूपथः । सदांसि ।

अपश्यं । अचं । मनसा । जगन्वान् । प्रते । गंधर्वान् । अपि । वायुऽकेशान् ॥ ६ ॥

हे राजानाविद्रावरुणां विदथेऽस्मिन्त्यज्ञे विश्वानि व्याप्तानि पुरुणि यजनीथिः सोमादिभिः पूर्णानि
चीणिं सदांसि सवजानि परि भुपथः । सर्वतोऽलंकुरुषः । हे इन्द्र त्वं जगन्वान् । यज्ञं प्रति गतवानसि । अपि

। यतोऽहमव ब्रूते यज्ञे वायुकेगान वायुवह्नलनरग्मीन गंधर्वान सोमरत्नकान स्वानभाज्रादीन
ते च स्वानभाज्रादयस्तिन्निरीयके स्पष्टमभिहिताः । स्वान भाज्राघारं बभार हस्त मुहस्त ऋणानंतं
गणान्नात्रलघ्वं मा वो दभन । स० १. २ ७ । इति ॥ भुषथः । भुष अलंकार इत्यस्य लिटि रूप । अपश्य
ण इत्यस्य लिटि रूप । पादादित्वादनघातः । जगन्वान । गमः कर्मो विभाषा गमहनविदविशामि
तीटो विकल्पितत्वादवडभावः । मो नो धातोस्त्विति मकारस्य नकारः । प्रत्ययस्वरः । गंधर्वान । धृज धारण
इत्यस्य गोशब्द उपपदे गवि गन धृजो व इति वप्रत्ययः । तत्सन्निधौगन गोशब्दस्य गनादेशः । प्रत्ययस्वरः ॥

तदिह्यस्य वृषभस्य धेनोरा नामभिर्ममिरे सक्क्यं गोः ।

अन्यदैन्यदमुयं वसाना नि मायिनो ममिरे रूपंमस्मिन् ॥ ७ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । वृषभस्य । धेनोः । आ । नामऽभिः । ममिरे । सक्क्यं । गोः ।

अन्यत् । अन्यत् । अमुयं । वसानाः । नि । मायिनः । ममिरे । रूपं । अस्मिन् ॥ ७ ॥

ये यजमाना वृषभस्याभिमतफलप्रदस्यास्तिद्वयार्थं धेनोर्गोनामभिर्विशायुर्विश्वयचा इत्यादिभिरुपलभिता
गां सक्क्यं सभजनाहं तत्तरीरादिकं हविर्नु जिप्रमाःममिरे आदहति । धातुनामनेकार्थत्वात् । तेन च हविषा
यज्ञमनुष्ठाय देवभुय प्राप्तान्स्ते कथयोऽन्यदन्यतनममर्थममुराणा वलं वसाना आस्तादयत् अत एव मायिनो
मायया स्वीकृतकामरूपाः । यद्वा मायिनः प्रज्ञावतः संतोऽस्मिन्निद्र रूपं स्व स्व रूपं नि ममिरे । इयत्तया
परिक्लिय निदधुः ॥ इत् पुरण । ममिरे । माइ मानि । लिटि रूप । निघातः । सक्क्यं । युजिर्कृतिर्जि
कृष्यत्यव चकारस्यानुक्तममुच्यार्थत्वात्तत्तमेकप्रत्ययः कृत्व च । सचन सक्क्यः । तत्र भव इत्यर्थे भव कृदमीति
यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तः । गोः । एकादेशस्वरः । अमुयं । अमुरस्य स्मित्वर्थऽमुरस्य स्व । पा ४ ४ १२३ ।
इति यत् । तित्स्वरितः । रूपः । रूप रूपकियाया । ग्यत् । स्वप्नान्यग्राप्यवाप्यरूपपपेतन्त्याः । उ० ३ २८ । इति
प्रत्ययातत्वेन निपातनात्यकारलोपोऽगुणत्व च । रूपयति रूप्यते वेति रूप । प्रत्ययस्वरः ॥

तदिह्यस्य सवितुर्नकिर्म हिरण्ययीममतिं यामग्निश्चेत् ।

आ सुष्टुती रोदसी विश्वमिन्वे अपीव योपा जनिमानि वव्रे ॥ ८ ॥

तत् । इत् । नु । अस्य । सवितुः । नकिः । मे । हिरण्ययी । अमतिं । यां । अग्निश्चेत् ।

आ । सुऽस्तुती । रोदसी इति । विश्वमिन्वे इति विश्वंऽदन्वे । आपंऽदन्वे । योपा ।

जनिमानि । वव्रे ॥ ८ ॥

तत्तस्मात्सवितुः सर्वस्य जगतोऽन्तर्यामितया प्रेरयितुरस्यंन्द्रस्य मे मम हिरण्ययी सुवर्णमयीममतिं दीप्ति
नकिः को वा परिजनति सन् । या मदीया दीप्तिमग्निश्चेत् य आश्रयति स सुष्टुती गोमनया मृत्या मृतः ।
मन विश्वमिन्वे सर्वस्य संतर्पयिष्या रोदसी यावापृथिव्यावा वव्रे । स्तुकीयतया सर्वतो वृणुते । तत्र दृष्टान्तः ।
अपीव योपा जनिमानि । यथा योपा स्वी जनिमानि ज्ञातान्यपत्यानि वृणोति तद्वत् ॥ नकिः । निपातः ।
हिरण्ययी । हिरण्यस्य विकारार्थं मयिद्वयोरिति मयट् । अस्यवास्तव्यास्त्वमाध्वीहिरण्ययानि कृदमीति
निपातनात्ययटो मकारलोपः । टित्त्वाट्टिट्वाणिति डीप । प्रत्ययस्वरः । अमति । अम गत्यादिपु । अमरति
रित्यतिप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । अग्निश्चेत् । अयतर्लङि बहलं कृदमीति शपः यः । यद्वत्तुयोगादनघातः । सुष्टुती ।
मुपां मुलुगिति तृतीयायाः । सुवर्णदीर्घः । विश्वमिन्वे । इवि व्याप्तिप्रोणनयोरित्यस्मात्कमेगण । इदित्त्वात्तुम् ।
तत्पुरुषं कृति बहलमिति द्वितीयाया अलुक् । कृदन्तरपदस्वरः । योपा । यांतिमिन्त्रीभावकमेणा वृत्तविद्वानि
कमिकपयमुचिभ्यः स इति सप्रत्ययः । यामादित्वादाद्युदात्तः । जनिमानि । जनी प्रादुर्भाव । हजनिभ्यामि-
मनिन्तितीमनिन्प्रत्ययो भुतकाले । नित्यादाद्युदात्तः । वव्रे । वृज् वरण इत्यस्य लिटि रूपं ॥

युवं प्रत्नस्य साधयो महो यद्देवीं स्वस्तिः परि णः स्यात् ।

गोपाजिह्वस्य तस्थुपो विरूपा विश्वे पश्यन्ति मायिनः कृतानि ॥९॥

युवं । प्रत्नस्य । साधयः । महः । यत् । देवी । स्वस्तिः । परि । नः । स्यात् ।

गोपाजिह्वस्य । तस्थुपः । विरूपा । विश्वे । पश्यन्ति । मायिनः । कृतानि ॥९॥

हे इंद्रावरुणी युवं युवां प्रत्नस्य स्तोतुर्महतादृशं श्रेयः साधयः । साधयथः । कीदृशं तदित्यत आह । यद्देवीं स्वस्तिर्यदिदं देवसंवाधि श्रेयः स्वराज्यलक्षणं । किंच युवा नोऽस्मान्परि परितः स्यात् । रत्नकी भवेत् । विश्वे सर्वे मायिनो देवा गोपाजिह्वस्य । गोपूरी जिह्वा मा विभीतेत्येतादृशी वाग्यस्य स तथोक्तः । तस्थुपः स्थिरतरस्येन्द्रस्य विरूपा नानाविधानि वृत्रहननादीनि कृतानि कर्माणि पश्यति । एवमिन्द्रस्य विश्वरूपत्वमुक्तं ॥ युवं । युपान्नादस्य द्विवचने युवावीं द्विवचन इति युवादशः । उपेक्षमयोरिति मुपोऽमादेशः । साधयः । साध मंसिद्धावित्यस्य ण्यतस्य लटि रूपं । वह्नलमन्यत्रापीति णल्लृक् । निघातः । देवी । देवाद्यत्रावित्यत्रप्रत्ययः । अत्रत्यरः । स्यात् । अस्मिर्निडि रूपः । गोपाजिह्वस्य । गुपु रत्न इत्यस्यायप्रत्ययातस्य कृष्यतोलोपयलोपयोः कृतयो रूपं गोपा इति । वह्नवीहा पूर्वपदस्वरः । तस्थुपः । एता गतिनिवृत्तावित्यस्य कृमा वल्किताज्जाहसामिति प्राप्त्यष्टः संप्रसारणः । संप्रसारणाश्रयं च वलीय इति संप्रसारणस्य वलीयस्त्वान्नितुक्तिः । वसोः संप्रसारणं । प्रत्ययस्वरः । पश्यति । दृशिर प्रचरणं । निघातः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिदंमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु भ्रन्तं वृचाणि संजितं धनानां ॥१०॥

शुनं । हुवेम । मघवान् । इन्द्र । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजसातो ।

शृण्वन्तं । उग्रं । मृतये । समत्सु । भ्रन्तं । वृचाणि । संजितं । धनानां ॥१०॥ ॥२४॥ ॥३॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके पचदश मुक्तानि । तत्र द्वे मतिरिति नवर्चं प्रथमं मुक्तं विश्वामित्रं त्रिभूमिन्द्रं । इन्द्र मतिर्नवत्यनुक्रातः । मुक्ताविनियोगो निगादवगत्यः ॥

इन्द्रं मतिर्हृद आ वच्यमानाच्छा पतिं स्तोमतथा जिगाति ।

या जागृविर्विदथे गस्यमानेन्द्र यत्ने जायते विद्धि तस्य ॥१॥

इन्द्रं । मतिः । हृदः । आ । वच्यमाना । अच्छ । पतिं । स्तोमं । तथा । जिगाति ।

या । जागृविः । विदथे । गस्यमाना । इन्द्रं । यत् । ते । जायते । विद्धि । तस्य ॥१॥

विश्वामित्रः स्मृतिः । हे इन्द्र हृदो हृदयावच्यमानोच्यमाना स्तोमतथा स्तोमकारिभिः कृता मतिः स्मृतिः पतिः सर्वस्य जगतः स्वामिनं त्वामन्ताभिलक्षा जिगाति । समताव्रक्तु । या मदीया स्मृतिर्जागृविः स्मृत्यस्य तत्र जागरणं कुर्वणा विदथे यत्ने गस्यमाना भवति । हे इन्द्र ते त्वदर्थं यत्स्तोत्रं मत्तो जायते तद्विद्धि । जानीहि । तस्यति द्वितीयार्थं पठे ॥ मतिः । मत्रे त्रुपत्यादिना क्तिवृदात्तः । हृदः । हृदयशब्दस्य पङ्क्तोमासि त्यादिना हृदादेशः । ऊडिदमिति विभक्त्युदात्तत्वं । वच्यमाना । वच परिभाषण इत्यस्य कर्मणि यक् । संप्रसारणाभावः कादमः । प्रत्ययस्वरः । स्तोमतथा । तत् त्वत् तन्नूकरण इत्यस्य कर्मणि निष्ठा । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृत्यस्वरत्वं । जिगाति । गा स्मृता कदसीति जुहोत्यादिः । वह्नलं कदसीत्यभ्यासस्थित्वं । निघातः । जायते । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लटि रूपः । यदुत्तयोगादनिघातः । विद्धि । विद ज्ञान इत्यस्य लटि हेतुर्ज्ञानाद्वादिधिरिति आदेशः । वाक्यभेदादनिघातः ॥

दिवश्चिदा पृथ्या जायमाना वि जागृविर्विदथे गम्यमाना ।

भद्रा वस्त्राणि अर्जुना वसाना सेयमस्मे सन्तजा पित्र्या धीः ॥२॥

दिवः । चित् । आ । पृथ्या । जायमाना । वि । जागृविः । विदथे । गम्यमाना ।

भद्रा । वस्त्राणि । अर्जुना । वसाना । सा । इयं । अस्मे इति । सन्तजा । पित्र्या । धीः ॥२॥

हे इन्द्र दिवश्चित् द्योतमानात्पृथ्यादपि पृथ्या पूर्वकाले भवोपःकालसर्वधन्या जायमाना या मृत्तिलक्षणा वास्विभवति सेयं वास्विदथे यज्ञे गम्यमाना जागृविः मृत्यस्य तव जागरणं कर्वाणा भद्रा कन्याणां अर्जुना शुक्रवर्णानि वस्त्राणि योग्यतया तेजसि वसानास्मि अस्माकं पित्र्या पितृकमागता अत एव सन्तजा पुरातनी मती धीमव मृतिर्भवति ॥ दिवः । दिवः । क्षिप । ऊडिदमिति विभक्त्युदात्तत्वं । अर्जुना । अर्जुनिभूकंचत्युत्पन्न । निरुत्तरः । सन्तजा । जनैरन्येभ्योऽपि दृश्यत इति उः । प्रत्ययस्वरः । पित्र्या । पितृशब्दात्तत आगत इत्यर्थे पितृयुञ्जति यत्प्रत्ययः । रीडृत इति रीडादेशः । यस्येति लोपः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ॥

यमा चिदत्र यममूरमृत जिह्वाया अयं पतदा त्वस्यति ।

वपूषि जाता मिथुना संचेते तमोहना तपुषो बुध एता ॥३॥

यमा । चित् । अत्र । यमऽसूः । असूत । जिह्वायाः । अयं । पतत् । आ । हि । अस्यति ।

वपूषि । जाता । मिथुना । संचेते इति । तमऽहना । तपुषः । बुधे । आऽइता ॥३॥

प्रसंगादुपःकालं प्रशंसति । यमसूः । यमा यमली मृत इति यमसूरूपोऽभिमानिनी देवता । सा यमा यमनावाश्चिनावोपःकालेऽसूत । अश्चिनोस्तत्र गम्यमानत्वात्तावाश्चिना स्तोत्रं मम जिह्वाया अयं पतसंचलमा स्याद्वि । तिष्ठति खलु । तमोहना तमसो हंतारी तपुषः । तपत्यस्मिन्सूर्य इति तपुर्दिवसः । तस्य बुधे मूल एता एतावागती मिथुना परस्पर संगतो तावाश्चिना जातोत्यजानि वपूषि । उष्यति निधीयत इति वपुष्युपःकालं क्रियमाणानि शस्त्रादीनि कर्माणि । संचेते । मगच्छतः ॥ यमसूः । पृङ् प्राणिगर्भविमोचन इत्यस्य क्षिप । ऊडत्त रपदस्वरः । असूत । तस्यैव धातोर्लृट् आदिवाच्यो लृक् । निघातः । पतत् । पतु गतो । शतुलंमार्तधातुकर्मर धातुस्वरः । अस्यात् । एता गतिनिवृत्ती । लुङि रूपं । हियोगादनिघातः । वपूषि । डुवप वीजमतनि । अर्तिपू वपियजितनिधनतपभ्यो निदित्युमिप्रत्ययः । निश्चत्युक्त्वादाद्युदात्तः । संचेते । पच समवाय इत्यस्य लटि रूपं । तपुषः । तप संतापि । अर्तिपूषपीत्यादिना उमिः । बुधे । वस्य वधने । वधध्वेधिवुधी च । उ० ३ ५ । इति नक्प्रत्ययः । ब्रधिवुधी एतावादेशो धातोः । प्रत्ययस्वरः । एता । इण गतावित्यस्य कर्मणि निघा । गतिरनंतर इति गतेः स्वरः ॥

नकिरपां निदिता मर्त्येषु ये अस्माकं पितरो गोपु योधाः ।

इंद्र एषां दृहिता माहिनावानुज्ञोचाणि समृजे दंसनावान ॥४॥

नकिः । एषां । निदिता । मर्त्येषु । ये । अस्माकं । पितरः । गोपु । योधाः ।

इंद्रः । एषां । दृहिता । माहिनाऽवान । उत् । गोचाणि । समृजे । दंसनाऽवान ॥४॥

हे इन्द्र संचे प्रवृत्तानामस्माकं ये पितरोऽगिरसो गोपु पाणिभिरपहतेषु तस्मिन् योधा योधारो वर्तते तेषामेषां मर्त्येषु निदिता दृषको नकिर्न कश्चिदस्ति । कुत इत्यत आह । माहिनावाक्माहिमोपतो दंसनावानुवृद्ध नगादिकर्मवानिंद्र एषामगिरसा दृहितानि समृजानि गोचाणि गवा वृदान्युत्सृज । तयोऽगिराभ्यो ददा ॥ निदिता । निदि कृत्वायामित्यस्य तुचि रूपं । मर्त्येषु । वस्त्रादित्वात्स्वार्थको यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । योधाः । युध संप्रहार इत्यस्य पचाद्याचि रूपं । दृहिता । दृह दृहि वृद्धावित्यस्य निष्ठाया रूपं । माहिनावान ।

संहिरनचितीनप्रत्ययः । तदस्यास्तीति मनुष । माहिनावानिति तस्य संज्ञा । मती बह्वचोऽनजिरादीना-
मिति संहिताया दीर्घः । गोवाणि । गवां समूह इत्यर्थे खलगोरथादित्यनुवृत्ताविनचकत्वचक्षति गोशब्दात्त-
प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । सस्त्रजं । स्रज विसर्ग इत्यस्य लिटि रूपं ॥

दशपथं निर्वक्तव्यं निविदानीयस्य पुरस्तात्सखा ह यत्रेत्येषा । सुवितं च । सखा ह यत्र सखिभिर्नवगै-
रिति निविदानीययोराद्ये । आ० ९. ३. इति ॥

सखा ह यत्र सखिभिर्नवगैरभिद्वा सत्वभिर्गा अनुगमन ।

सत्यं तदिदो दशभिर्दशग्वैः सूर्यं विवेद तमसि श्रियंतं ॥ ५ ॥

सखा ह । यत्र । सखिऽभिः । नवऽग्वैः । अभिऽञ्जु । आ । सत्वऽभिः । गाः । अनुऽगमन ।

सत्यं । तत् । उदं । दशऽभिः । दशऽग्वैः । सूर्यं । विवेद । तमसि । श्रियंतं ॥ ५ ॥

सखिभिः समानव्यानिः सत्वभिर्द्रुमभितः सोद्विनेवगैः । मेधातिथिप्रभृतयोऽंगिरसः केचिन्नव मामा-
न्त्रमनुषाय फलं लेभिरे केचिद्दश मामाननुषायति । तत्र ये नव मामान सत्रमनुषाय लक्षफला उदतिष्ठन ते
नवगवाः । तेः सत्वभिर्गंगिरोभिः सखा समानव्यानि इदो यत्र यस्मिन्विले पणिभिर्निरुद्धा गा अभिलक्ष्याभिज्ञ
अभिगतजानूक यथा भवति तथानुगमन अनुगच्छन्निद्रुमस्तत्र विले दशग्वैः । ये दश मामान्सत्रमनुषाय लक्षफ-
ला उदतिष्ठन ते दशगवाः । दशभिर्दशसंख्याकिंगिरोभिः सहितः सन तमसि विलवर्तित्यधकारं श्रियंतं निवसंतं
सत्य यथार्थप्रकाश सूर्यं विवेद । लेभे । ततो लक्षप्रकाशः स इद्रुमला गा आनीयांगिरोभ्यः प्रादादिति भावः ॥
सखा । स्या प्रकर्षणं । समाने व्यथोदात्त इतीणप्रत्ययः । डिच् । समानस्य कदमीति समानस्य सभावः ।
उदात्त इत्युक्तं सामर्थ्यादुपपदस्येति गम्यते । आयुदात्तः । नवग्वैः । गंगिरोणादिको द्वुप्रत्ययः । बह्वीही
पूर्वपदस्वरः । अभिज्ञ । प्रसंभ्यां जानूनोर्ज्ञरिति विधीयमानो ज्ञारभेरुत्तरस्य व्यत्ययन भवति । सत्वभिः । षट्
विशरणगत्यवसादनं पितृस्मात्प ईरसयोऽमृष्ट चेति कनिप्रत्ययः । तृडागमः । नित्वादायुदात्तः । अनुगमन ।
गमः शतरि बह्वल कदमीति शपो लुकि कृतं गमहन्त्यादिनोपधालोपः । प्रादिसमासः । शतुस्वरः । विवेद ।
विवद ज्ञान इत्यस्माज्जिति गलि रूपं । श्रियंतं । शि निवासगत्योरित्यस्य शतरि रूपं ॥ ०५ ॥

उदो मधु संभृतमुसियायां पृद्धिवेद शफवन्नमे गोः ।

गुहा हितं गुह्यं गृह्णमप्सु हस्ते दधे दक्षिणे दक्षिणावान ॥ ६ ॥

उदं । मधु । संऽभृतं । उऽसियायां । पत्ऽवत् । विवेद । शफऽवत् । नमे । गोः ।

गुहा । हितं । गुह्यं । गृह्णं । अपऽसु । हस्ते । दधे । दक्षिणे । दक्षिणऽवान ॥ ६ ॥

इद्र उसियायां कीरदध्यादिक्रमेणोत्सर्वावृणां भोगवत्यां गवि संभृतं संपादितं मधु कीरादि विवेद ।
अज्ञामीति । ततस्तदर्थं पृथ्यादयुक्त शफवत्स्वरूपं गोधनं विवेद । लेभे । कथं लब्धवानिति तदुच्यते । नमे
गोः । गोरिति द्वितीयाथं षष्ठी । पणिनामर्करमूररपहता गा नमे । आनीतामकरोत । तथा दक्षिणावानो-
दार्यवान्समर्थः स इद्रो गुहा गुहायां हितं गुह्यं प्रकृष्टं अत एवाप्सुतरितं गृहं गृहचारिणं मायिनमसुरं
दक्षिणं हस्ते दधे । दधार । अग्रहीदित्यर्थः ॥ द्वितीयाष्टके । २. ६. ३ । शुधी हवमित्यस्मिन्वगं गुहा हितमित्य-
तत्सम्यगभ्याधाय । उसियाया प्रक्रिया सम्यक् पूर्वमवावादि ॥ विवेद । विद ज्ञाने विदू नाभि । एतथोल्लिङि
रूप । शफवत् । शफोऽस्यास्तीति मनुष । ह्रस्वनुडभ्यां मनुविति मनुष उदात्तत्व । नमे । णम् प्रकृत्य इत्यस्य
लिङि रूप । द्विर्वचनस्य कंदसि विकल्पितत्वादत्र द्विर्वचनाभावः । वाक्यभेदादनिघातः । गुह्यं । गृह संवरण
इत्यस्मान्मिगृहिद्गृह्यो वेतिवक्तव्यमिति कथं । कित्वाद्गुणः । प्रत्ययस्य पित्वाद्नुदात्तत्वं धातुस्वरः । दधे ।
दधातेर्लिङि रूप । दक्षिणावान । दक्ष वृद्धी । दृदक्षिण्यामिनस्त्रितीनप्रत्ययः । तदस्यास्तीति मनुष । संहिता-
यामन्येषामपि दृश्यत इति पूर्वपदस्य दीर्घः । नित्स्वरः ॥

ज्योतिर्वृणीत तमसो विज्ञानन्त्रे स्याम दुरितादभीके ।

इमा गिरः सोमपाः सोमवृद्ध जुपस्वेन्द्र पुरुतमस्य कारोः ॥७॥

ज्योतिः । वृणीत । तमसः । विज्ञानन । अत्रे । स्याम । दुःऽइतात् । अभीके ।

इमाः । गिरः । सोमऽपाः । सोमऽवृद्ध । जुपस्व । इन्द्र । पुरुऽतमस्य । कारोः ॥७॥

तमसो रात्रेः सकाशाद्विज्ञानन्विशेषेण ज्ञाननं प्रादुर्भवन्मूल्यात्मक इन्द्रो ज्योतिर्वृणीत । जगद्व्यवहारनिर्वाहक प्रकाशं समभक्त । यद्वा तमसस्तमोरूपाद्बुद्ध्यादिविज्ञाननं प्रादुर्भवनं । वृत्रं हत्वा प्रकाशमवृणीत । वयं दुरिता-
त्पापादत्रिं दूरं पापवर्जिताः संतोऽभीके भयरहिते स्थाने स्याम । भवेम । सोमपाः सोमस्य पातरत एव
सोमवृद्ध सोमपानेषु वृद्ध हे इन्द्र पुरुतमस्य । पुरु-वह-उगवृत्तं तामयति ग्लापयतीति पुरुतमः । तादृशस्य कारोः
स्तोत्रं कर्वाणस्य अत्रिज इमाः स्तुतिनक्षणा गिरो वाचो जुपस्व । सेवस्व ॥ वृणीत । वृद्धं संभक्तावित्यस्य लङ्-
रूप । विज्ञानन । ज्ञा अवबोधन । विशेषेण ज्ञान प्रकाशः । प्रत्ययस्वरः । अभीके । न विद्यते भीर्यस्मिन् । ततः शेषा-
द्विभाषा । पा० ५ ४ १५४ । इति कप्रत्ययः । नञ्मुभ्यामित्यतोदात्तत्वं प्राप्तिं कपि पूर्व । पा० ६ २ १५३ । इति पूर्व-
स्यातोदात्तत्व । पुरुतमस्य । तमु ग्लान इत्यस्माग्यंतात्पचाद्यचि परादिश्चकदमि बहुलमित्युत्तरपदानुदात्तत्व ॥

ज्योतिर्यज्ञाय रोदसी अन्तु प्यादरे स्याम दुरितस्य भूरः ।

भूरि चिद्धि तुजतो मर्यस्य मुपारासो वसवो बर्हणावत ॥८॥

ज्योतिः । यज्ञाय । रोदसी इति । अन्तु । स्यात् । अत्रे । स्याम । दुःऽइतस्य । भूरः ।

भूरि । चित् । हि । तुजतः । मर्यस्य । मुऽपारासः । वसवः । बर्हणाऽवत ॥८॥

हे इन्द्र ज्योतिर्जगत्प्रकाशकः सूर्यो यज्ञायप्रहोवादि कर्मकरणाय रोदसी यावापुष्टिवावन् प्यात् ।
अनुभवतु । प्रकाशयतु । वयं भूरः प्रभुतस्य दुरितस्य पापस्यत्रिं दूरं स्याम । भवेम । हे वसव सर्वस्य वामयि-
तार इन्द्रादयः मुपारासः मुपाराः शोभनपाराः भुत्याभिमुखीकर्तुं शक्या यूय भूरि चिदतिप्रभुत बर्हणावत-
मुद्विपुक्तं धनं तुजतो भूरिप्रदस्य मर्यस्य प्रयच्छथ । अत्र योग्यक्रियाध्याहारः ॥ स्यात् । अस्मिन्निङ् रूप ।
संहितायामनोरुत्तरस्यास्तेरूपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यचपर इति पत्यं । निघातः । तुजतः । तुजि पित्रि लजि
हिंसादाननिकेतनेषु । शतुरनुम इति विभक्तेरुदात्तत्व । बर्हणावत । वृद्धि वृद्धावित्यस्य भाव आणादिको
युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाज्रसातो ।

शृण्वंतमुग्रमृतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥९॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इन्द्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाज्रऽसातो ।

शृण्वंतं । उग्रं । कृतये । समत्सु । घ्नंतं । वृत्राणि । संजितं । धनानां ॥९॥ ॥२६॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो ह्यार्दं निवारयन् । पुमर्थाद्यतुरो देयाद्विज्ञातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्वाजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कमुपान्साम्राज्यधुरंधरण मायणाचार्येण
विरचितं माधवीयं वेदार्थप्रकाशे अक्षसंहिताभाष्ये तृतीयाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्रमितं वेदा यो वेदेभ्योऽविलं जगत ।

निर्ममे तमहं वेदं विद्यातीर्थमहश्चरं ॥

इन्द्र इति नवचं द्वितीयं मुक्तं विश्वामित्रं गायत्र्यमङ्गं । तथा चानुक्रांतं । इन्द्र त्वा गायत्रं हीति ॥ अपिष्टोमे प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छमिगन्त इन्द्र मुक्त । मुचितं च । इन्द्र त्वा वृषभमृतेदमीति तिस्रः । आ० प. १०. । इति ॥ आद्या प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छमिनः प्रस्थितयाज्या । मुचितं च । इन्द्र त्वा वृषभं मरुतो यस्य । आ० प. ५ । इति ॥

उदं त्वा वृषभं वयं सुते सोमं हवामहे । स पाहि मध्वो अंधसः ॥ १ ॥

उदं । त्वा । वृषभं । वयं । सुते । सोमं । हवामहे । सः । पाहि । मध्वः । अंधसः ॥ १ ॥

इदं स्रवति सोमरमं रमते कीडतीतीन्द्रः । यद्वा इदं सर्वं जगत्मात्राद्गर्भयतीतीन्द्रः । तस्य संबुद्धिः । हे इन्द्र वृषभं कामाना वर्षक त्वा त्वां सुते यावभिरभिपुते सोमं वयं हवामहे । सोमपानार्थमाह्वयामः । स त्वं मध्वो मदकरमधसोऽन्नलक्षणं सोमं पाहि । पिव । इन्द्रगन्धं यास्को ब्रह्मधा निर्व्विच । इन्द्र इरां दृणातीति वरां ददातीति वरा दधातीति वरां दास्यतीति वरां धारयतीति वदेव द्रवतीति वेदो रमत इति वेदे भुतानीति वा । तद्यदेनं प्राणिः समधस्मदिन्द्रस्येन्द्रत्वमिति । यत्र यत्र योऽर्थोऽनुगुणस्तत्र सोऽर्थः स्वीकार्यः । इदं दर्शनादिर्वापमन्यवः । इदं ब्रह्म साक्षात्पश्यतीतीन्द्रः । तथा चारण्यं श्रूयते । स एतमेव पुरुषं ब्रह्मतममपश्यद्विदमदर्शमितीउ । तस्मादिन्द्रो नामिन्द्रो ह वै नाम तमिन्द्रं संतमिन्द्रं इत्याचक्षते परोक्षेण परोक्षप्रिया इव हि देवाः । ऋ० आ० ७ ४ ३ । इति ॥ इन्द्र । इदि परमेश्वर्य इति धातुः । स्वमायया जगद्रूपं परमेश्वर्य । अनेनाभिप्रायेण श्रूयते । इन्द्रो मायाभिः पुरुषं ईयते इति । इन्द्रगन्धं उपपदे रमतेरन्त्यभ्योऽपि दृश्यते इति उः । पूर्वपदस्योकारलोपः । इदि परमेश्वर्य इत्यस्माद्ब्रह्मण्यत्यादिना रन्त्यत्यातत्वेन निपातितः । एवमेतानि निर्वचनानि द्रष्टव्यानि । आभचितायुदात्तत्वं । हवामहे । ह्वयतेर्वहलं कंदमीति संप्रसारणे लटि रूपं । मध्वः । मधुगन्धः फलिपाटीत्यादिभ्योऽन्त्ययातः । आगमानुगामनस्यान्त्यत्वानुसम्भावः । संज्ञापूर्वकस्य विधेरन्त्यत्वाद्गुणाभावः । यणादिगः । अंधसः । अदंनुम धश्चत्यमुन । निरस्वरः ॥

ब्राह्मणाच्छमिनः प्रातःसवनं इन्द्रं क्रतुविदमिति गन्तयाज्या । मुचितं च । इन्द्रं क्रतुविदं सुतमिति याज्या । आ० प. १० । इति ॥

उदं क्रतुविदं सुतं सोमं हर्यं पुरुषुत । पिवा वृषस्व तातृपिं ॥ २ ॥

उदं । क्रतुविदं । सुतं । सोमं । हर्यं । पुरुषुत । पिवा । वृषस्व । तातृपिं ॥ २ ॥

हे इन्द्र क्रतुविदं क्रतोः प्रज्ञाया लभकं सुतमभिपुतमिमं सोमं हर्यं । पातुं कामयम् । हे पुरुषुत पुरुषिर्ब्रह्मिः सुतं तातृपिं तर्पकमाशायनकारिणमिमं सोमं पिव । पीतमिमं सोममा वृषस्व । जठरं भिंच । यथा नाभिरधो न पतति तथा धारयति भावः ॥ हर्यं । हर्यं गतिकांथोरित्यस्य लोटि रूपं । निघातः । पुरुषुत । सुतस्त्वोमयोऽवेदमीति संहितायां पत्य । वृषस्व । वृष भिचन इत्यस्य लोटि रूपं । आङ् उत्तरत्वान्निघातः । तातृपिं । तुष प्रीणन इत्यस्माच्छमि सदादिभ्यो दर्शनादिति किन । तस्य लिङ्गवाहिवचनानि । संहितायामन्यपामपीत्यभ्यासस्य दीर्घः । नित्वादायुदात्तः ॥

उदं प्र णो धितावानं यज्ञं विश्वेभिर्देवेभिः । तिरः स्तवान विशपते ॥ ३ ॥

उदं । प्र । नः । धितऽवानं । यज्ञं । विश्वेभिः । देवेभिः । तिरः । स्तवान् । विशपते ॥ ३ ॥

हे स्तवान स्तोतृभिः स्तूयमानं विशपते विष्णो मरुता पते हे इन्द्र विश्वेभिर्देवेभिः सर्वैर्यज्ञनीयदैवैः संहितस्य धितावान । वन्यते संभज्यते इति वान हविः । धित निहित हविर्यस्य ते । मभुतहविष्कमित्यर्थः । अस्मादीयमिमं

यच्च प्र तिरः । प्रकर्षेण वर्धय । हविःस्वीकरणेन संपूर्णं कुर्वति भावः ॥ णः । उपसर्गाद्ब्रह्ममिति सहिताया
णत्वं । धितावान् । इधात्र धारणपोषणयोरित्यस्मान्निष्ठा । ब्रह्मब्रीहौ पूर्वपदस्वरः । तिरः । तरन्त्येत्येन णः ।
प्रत्ययस्वरः । सवान् । पुत्रं मुती । मस्यानच मुव इत्युपपदाभावोऽपि कर्मण्यनचप्रत्ययः । आभ्रित-
त्वान्निघातः ॥

इंद्र सोमाः सुता इमे तव प्र यंति सत्पते । शयं चंद्रासु इंद्रवः ॥४॥

इंद्र । सोमाः । सुताः । इमे । तव । प्र । यंति । सत्पते । शयं । चंद्रासः । इंद्रवः ॥४॥

हे सत्पते इंद्र चंद्रास आह्लादयितार इंद्रवो दीप्ताः सुता अभिपुता इमेऽस्माभिर्दत्ताः सोमाः जय ।
निर्यति निवसंस्तज्ञादीन्येति जयो जठर । प्र यति । प्रकर्षेण गच्छति । तान धारयति भावः ॥ जय । नि
निवामगत्योरित्यस्मादधिकरणे घप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरणातोदात्तत्वं प्राप्तं जयो निवाम इत्याद्युदात्तत्वं ।
चंद्रासः । चदि आह्लादने दीप्ता च । अस्मात्स्फायितवीत्यादिना रक्प्रत्ययः । आत्रसेरमुगित्यमुक् । प्रत्यय
स्वरः । इंद्रवः । उदेरिच्चादेरित्युप्रत्ययः । निदित्यनुवृत्तेराद्युदात्तः ॥

दधिष्वा जठरे सुतं सोममिंद्र वरेण्यं । तव द्युष्टासु इंद्रवः ॥५॥

दधिष्वा । जठरे । सुतं । सोमं । इंद्र । वरेण्यं । तव । द्युष्टासः । इंद्रवः ॥५॥

हे इंद्र वरेण्य सर्ववरेणीयं सुतमभिपुतं सोम जठरे दधिष्वा । धारय । इंद्रवो दीप्ता इमे सोमास्तव
द्युष्टासः । दिवि नियति निवसंतीति द्युष्टासः । अतस्त्व तान धारयति भावः ॥ दधिष्वा । दधातेर्लोऽटि रूपं ।
आगमा अनुदात्ता इतीटोऽनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वरः । वरेण्यं । वृड संभक्ता । वृड एण्य इत्यण्यप्रत्ययः । द्युष्टादि
त्वादाद्युदात्तः । द्युष्टासः । निर्यतेरन्येभ्योऽपि दृश्यत इति उपत्ययः । कृदृत्तरपदस्वरः ॥ ॥५॥

गिर्वणः पाहि नः सुतं मधोधाराभिरज्यसे । इंद्र त्वादातमिच्छणः ॥६॥

गिर्वणः । पाहि । नः । सुतं । मधोः । धाराभिः । अज्यसे । इंद्र । त्वाऽदातं । इत । यणः ॥६॥

गिर्वणो गोभिर्वननीय । तथा च यास्कः । गिर्वणा देवो भवति गोभिरेव वनयति । नि० ६ १४ । इति ।
तादृशेन्द्र नोऽस्मादीयं सुतमभिपुतमिमं सोम पाहि । पिव । यतो मधोर्मदकरस्य सोमस्य धाराभिरज्यसे
मिच्छंसे हे इंद्र त्वादातमित्यया शोधित विण्दीकृतमेष यणोऽन्नमस्मासु भवति ॥ गिर्वणः । वन समक्तावि
त्यस्मादमुन । गिर उपधाया दीर्घाभावश्चादमः । आभ्रितस्थिति पाश्चिमाद्युदात्तत्वं । पाहि । पा पान
इत्यस्मात्लोऽटि रूपं । आभ्रितस्थावित्यमानत्वेन पादादित्वादिनिघातः । प्रत्ययस्वरः । त्वादातं । देप शोधने ।
सत्यपि प्रकारं नानुबध्नुतमनजंतत्यमित्यजंत एवाय । तत् आदेच इत्यात्व । अस्मात्कर्मणि क्तः । दाधा
ध्वाद्विबलादाविति प्रतिषेधेन घुसंज्ञाया अभावाद्दो दजोरिति ददादेणो न भवति । त्येति युष्मत्कादस्य
तृतीया कर्तृकरणे कृता ब्रह्ममिति समामः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतस्वरः । यणः । अणु व्याप्ता ।
अण्युर्दुत्यमुन । तत्तानियोगिन धातोर्युडागमः । नित्यादाद्युदात्तः ॥

अभि द्युष्टानि वनिन इंद्र सचंते अशिता । पीत्वी सोमस्य वावृधे ॥७॥

अभि । द्युष्टानि । वनिनः । इंद्र । सचंते । अशिता । पीत्वी । सोमस्य । वावृधे ॥७॥

वनिनः । वनं देवताविषयं संभजनमस्यास्तीति वनी । तस्य देवान् संभजमानस्य यजमानस्य द्युष्टानि
बोतमानान्याशिता जयरहितानि संपूर्णानि सोमादीनि हवीपीद्वमभि अभितः सचंते । समवयति । तेषु मध्ये
सोमस्य पीत्वी सोमं पीत्वा वावृधे । स इंद्रो वर्धते ॥ वनिनः । अत इनिट्नावितीनिप्रत्ययः । तस्य स्वरः ।
सचंते । पच समवाय इत्यस्य लटि रूपं । अशिता । नि जय इत्यस्य निष्ठा । अव ण्यदर्थ इति दीर्घाभावः ।
तस्मादेव जियो दीर्घादिति निष्ठानत्वाभावः । नत्रा समामं तस्य स्वरः । पीत्वी । पा पान इत्यस्मात् क्ताप्र
त्ययस्य क्तात्वाद्यद्युति निपातनात् वी इत्यादेणः । प्रत्ययस्वरः । घुमास्यागोपित्यादिना इत्वं ॥

अर्वावतो न आ गहि परावतश्च वृचहन । उमा जुषस्व नो गिरः ॥८॥

अर्वाऽवतः । नः । आ । गहि । पराऽवतः । च । वृचऽहन । उमाः । जुषस्व । नः । गिरः ॥८॥

हे वृचहन्निद्र अर्वावतोऽर्वाचीनात्मसोपाहिशात्परावतोऽतिदूराद्दिशाद्वा नोऽस्मानभिलक्ष्या गहि । आ-
गच्छ । आगत्य च नोऽस्मदीया उमाः स्तुतिलक्षणा गिरो वाचो जुषस्व । सेवस्व ॥ परावतः । उपसर्गाच्छं-
दसि धात्वर्थ इति वतः । प्रत्ययम्बरः ॥

यदंतरा परावतमर्वावतं च ह्यसे । उदेह तत् आ गहि ॥९॥

यत् । अंतरा । पराऽवतं । अर्वाऽवतं । च । ह्यसे । उदे । उह । ततः । आ । गहि ॥९॥

हे इन्द्र यद्यस्मिन्परावतमतिविप्रकृष्टस्य देशस्यार्वावतं संनिष्ठस्य देशस्य चांतरा तयोर्मध्यदेशे ह्यसे
सम्यगित्यर्थे ततस्माद्दिशादिहास्मिन्यच्चा आ गहि । सोमपानार्थमागच्छ ॥ परावतं अर्वावतं । अतरांतराण युक्ते
। पा० ३ ४ । इति द्वितीया । ततः । पंचम्यास्तसिम् । लिट्म्बरः ॥ ॥९॥

आ तु न इद्वेति नवर्चं तृतीयं मुक्तं वैश्वामित्रं गायत्रिमंद्रं । आ तु न इत्यनुक्रातं ॥ अतिरात्रि द्वितीयं पर्यायं
ब्राह्मणाऽहमिगम्य एतदादिके द्वे मुक्ते । मुञ्चत च । आ तु न इद्वं सद्यगिति मुक्ते । आ० ६ ४ । इति ॥

आ तु न इदं मय्यग्युवानः सोमपीतये । हरिभ्यां यात्यदिवः ॥१॥

आ । तु । नः । इदं । मय्यक् । हुवानः । सोमऽपीतये । हरिऽभ्यां । याहि । अद्विऽवः ॥१॥

हे अद्विर्वो हे वाञ्छन हे इन्द्र हवानो होतृभिराहयमानस्त्वं मय्यक् मदभिमुखः सन नोऽस्मदीये यज्ञे
सोमपीतये सोमपानार्थं हरिभ्यामश्वभ्यां सह तु क्षिप्रमा याहि ॥ तु । अचि तनुधेत्यादिना संहितायां दीर्घः ।
मय्यक् । मामचतीति ऋत्विग्दधुगित्यादिना क्तिन् । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चैत्यस्माच्छब्दस्यैकवचने मपर्यंतस्य
मादेशः । विश्वदेवयोश्च ऋत्विग्वचनो वप्रत्यय इति ऋत्वि इत्यादेशः । अद्विमध्योरतोदात्तत्वनिपातनं कृत्व-
रनिवृत्त्यर्थमिति वचनादद्यादेशोऽतोदात्तः । यणादेशे कृत उदात्तस्वरितयोर्यण इति यणः स्वरितत्व । क्ति-
न्प्रत्ययस्य कुरिति कृत्व । सोमपीतये । दामीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिम्बरत्व । अद्विवः । मतुवसोरिति कृत्व ।
आमित्रित्वाज्निघातः ॥

सत्तो हीता न ऋत्वियस्तिस्तिरे वहिरानुपक् । अयुजन्प्रातरद्रयः ॥२॥

सत्तः । हीता । नः । ऋत्वियः । तिस्तिरे । वहिः । आनुपक् । अयुजन् । प्रातः । अद्रयः ॥२॥

हे इन्द्र भोऽस्मदीये यज्ञे होता ऋत्विक तवाङ्गानार्थमृत्वियः प्रातःकालः सन सत्तो निषण्णो वर्तते । तथा
वहिरानुपक् अनुपक्त परस्परसंबद्ध यथा भवति तथा तिस्तिर । हविष्यामन्नेषु स्तोर्णमभुत । तथा प्रातः
प्रातःसर्वेन सोमाभिषवाथमद्रयो यावाणोऽयुजन् । परस्परं संगता अभुवन । तस्मात्सोमपानार्थं त्वमागच्छति
भावः ॥ सत्तः । पट् विगारणादिष्वत्यस्मात्प्रत्ययार्थकर्मकर्त्तृपत्यादिना । पा० ३ ४ ५० । कर्तरि क्तः । सर्वविधीना
कृदसि विकल्पितत्वादत्र निष्ठातकारस्य नत्वाभावः । ऋत्वियः । ऋतुशब्दात्कृदसि घसिति घस्प्रत्ययः । घस्ये
यादेशः । मितोति पदसंज्ञायामोर्गुण इति भसंज्ञाधीनो गुणो न भवति । यणादेशः । प्रत्ययम्बरः । तिस्तिर ।
मृत् आत्तादन इत्यस्य कर्मणि नित्युत इदातीरतीत्वं । द्विवचने शपूर्वाः स्वय इति तकारस्य शेषः । लिट्-
स्तुत्रयोरिगोरिति तप्रत्ययस्यैगित्यादेशः । पादादित्वादनघातः । प्रत्ययम्बरः । आनुपक् । पञ्ज संगे । कृप ।
अनिदितामिति नलोपः । आङ्स्वरूपसर्गयोः प्राक्प्रयोगः । गतिसमासः । कृत्तरपदम्बरः । अयुजन् ।
युजिर योग इत्यस्य लुङि क्षुरिरितो वेत्यङादेशः । बङ्गलं कंदमीति रुडागमः । पादादित्वादनघातः ।
अडागमम्बरः ॥

उ॒मा ब्र॒ह्म ब्र॒ह्मवा॒हः क्रि॒यंत॒ आ ब॒र्हिः सी॒द । वी॒हि नृ॒र पु॒रोऽऽशं॑ ॥३॥

उ॒मा । ब्र॒ह्म । ब्र॒ह्मऽवा॒हः । क्रि॒यंत॒ । आ । ब॒र्हिः । सी॒द । वी॒हि । नृ॒र । पु॒रोऽऽशं॑ ॥३॥

ब्रह्माणि स्तोत्राणि मृत्यतया वहतीति ब्रह्मवाहा ब्रह्मणा स्तोत्रेण प्राप्यत इति वा । हे ब्रह्मवाह इन्द्र तुभ्यमि-
मेमांनि ब्रह्म ब्रह्माणि स्तोत्राण्यस्माभिः क्रियंत । अतो बर्हिः सीद । मृत्यतया बर्हिषि यज्ञ उपविश । हे शुर
समर्थद्रास्माभिर्दीयमानमिमं पुरोडाशं पुरोडाशाख्यं हविर्वीहि । भक्षय ॥ ब्रह्मवाहः । वह प्रापण इत्यस्माद्वहि-
हाधाभ्यश्चकंदसीत्यमुन । णिदित्यनुवृत्तेरुपधावृत्तिः । आभंवितात्तत्रिधातः । क्रियंत । करोतिः कर्मणि यक् । रिङ्
शयिर्लक्षति रिङादेशः । प्रत्ययस्वरः । पादादित्वादिनिघातः । बर्हिः । कालाध्वनोरत्यतसंयोगे द्वितीया ।
वीहि । वी कालादिषु । लोटि रूप । हेर्दित्वादुदात्तः । पुरोडाशः । दाशु दान इत्यस्मात्पुरःपूर्वात्तत्र श्रुतव-
होक्त्यशस्युरोडाशो ण्वन । पुरो दाशत एनमिति । निपातनाहकारस्य ऊकारः । ऊवृत्तरपदस्वरः ॥

रा॒रंधि॑ स॒र्वने॑षु ण ए॒षु स्तो॒मेषु॑ वृ॒च॒ह॒न । उ॒क्थे॑ष्वि॒न्द्र गि॒र्व॒णः ॥४॥

रा॒रंधि॑ । स॒र्वने॑षु । नः । ए॒षु । स्तो॒मेषु॑ । वृ॒चऽह॒न । उ॒क्थे॑षु । इ॒न्द्र । गि॒र्व॒णः ॥४॥

हे गिर्वणो गीर्भिः स्मृतिभिर्वननीयं वृचहन वृचस्य हर्तेर्हे इन्द्र नोऽस्माकं सवधिषु त्रिषु सवनेष्वपि क्रियमाणेषु
स्तोमेषु स्तोत्रपृक्थेषु शस्त्रेषु च त्वां रारंधि । रमस्व ॥ रारंधि । रमतेर्लोपि वृचस्य कदमीति शपः श्चः । कदस्युभ-
यंथति हरार्धधातुकत्वेनाडित्वादित्थंथति हेर्धिः । सवनेषु । मृत्यंतं सोमो धेष्वाधधकरणं मुनोर्तन्मुट् ।
नितस्वरः । णः । नमा नकारस्य नश्च धातुस्थोरूपश्च इति संहितायां णत्व ॥

म॒तयः॑ सो॒मपा॒मु॒रं रि॒ह॒न्ति॑ श॒व॒स॒स्पतिं॑ । इ॒न्द्रं व॒त्सं॑ न मा॒तरः॑ ॥५॥

म॒तयः॑ । सो॒मऽपां॑ । उ॒रुं । रि॒ह॒न्ति॑ । श॒व॒सः॑ । प॒तिं । इ॒न्द्रं । व॒त्सं॑ । न । मा॒तरः॑ ॥५॥

हे इन्द्र मतयोऽस्माभिः क्रियमाणा मृतय उरु महांतं सोमपा सोमस्य पातारं शवसो वत्सस्य पतिमिन्द्रं
त्वा रिहति । लिहति । तत्र दृष्टातः । वत्सं न । यथा वत्स मातरो धनयो लिहति तद्वत् ॥ मतयः । मन ज्ञान
इत्यस्मात्कर्मणि मन्त्रं वृषत्यादिना क्लृप्तात्तः । उरु । ऊर्गुञ्ज आत्मादन इत्यस्मान्नहत्यर्थं गम्यमानं महति
हन्त्यश्च । उ०१. ३० । इति कृप्रत्ययो धातोर्हन्त्यश्च । प्रत्ययस्वरः । रिहति । लिह आत्मादन इत्यस्य लटि रूप ।
रत्नयोरभेदः । प्रत्ययस्वरः । शवसस्पतिमिति संहितायां पञ्चमः पतिपुत्रपुष्ट्यादिना विमर्जनीयस्य सत्व ।
वत्स । वद व्यक्तायां वाचि । अस्माद्वृत्तवृद्धिनीत्यादिना सप्रत्ययः । वदत्यभीक्ष्ण मातरमिति वत्सो गोबालः ।
प्रत्ययस्वरः ॥ ॥३॥

स म॑द॒स्वा त्व॑ध॒मो रा॒ध॒से त॒न्वा म॒हे । न स्तो॒तारं॑ नि॒दे क॑रः ॥६॥

सः । म॑द॒स्व । हि । अ॒ध॒मः । रा॒ध॒मे । त॒न्वा । म॒हे । न । स्तो॒तारं॑ । नि॒दे । क॑रः ॥६॥

हे इन्द्र स तथाविधस्त्वं महे महते राधमे धनायाधमोऽस्माभिर्दीयमानस्य सोमस्य पानेन तन्वा शरीरेण
महं मदस्व । हृष्टो भव । हिरत्र समुद्ययार्थः । किंच त्वं स्तोतारं मां निदे निदार्थं विषयभूतं न करः । मा कार्षीः ॥
मदस्व । मदि सुत्यादिष्वित्यस्य लोटि रूप । हि चेति निघातप्रतिपेधेन भवितव्यमिति चेत्त । तत्राप्रतिज्ञोऽस्य
इति वर्तते । अत्र हेः समुद्ययार्थत्वात्तत्रिधातः । तन्वा । उदात्तमृगितयोरिति स्वरितत्व । महे । तकारलोप-
श्चादसः । वृहत्सहतीरुपसंख्यानमिति विभक्तेरुदात्तत्व । निदे । णिदि कृत्सायासित्यस्मात्सपदादित्यणो भावे
क्लिप । आगमानुशासनस्यानित्यत्वात्तुमभावः । मांविक्वाच इति विभक्तेरुदात्तत्व । करः । करोतेर्लुङि क्तः
कमुवृद्धिभ्यश्चकंदसीत्यडादेशः । निघातः ॥

व॒यमि॑न्द्र त्वा॒यवो॑ ह॒विष्म॑तो ज॒राम॑हे । उ॒त त्व॑म॒स्मयु॑र्व॒सो ॥७॥

व॒यं । इ॒न्द्र । त्वा॒यवः॑ । ह॒विष्म॑तः । ज॒राम॑हे । उ॒त । त्वं । अ॒स्मऽयुः॑ । व॒सो इति॑ ॥७॥

हे इंद्र त्वायवो यज्ञार्थं त्वामात्मन इच्छंतस्त्वत्कामाः संतो हविष्मंतः संभृतहविष्का वयं जरामहे । त्वां
स्मृमः । हे वमो सर्वस्य वामक इंद्र उत त्वमथस्मयुरस्मदीयहविःस्वीकरणार्थमस्मानात्मन इच्छन् भव ॥ त्वायवः ।
त्वामिच्छंतीत्यर्थं मुप आत्मनः क्वच । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चति मपर्यंतस्य त्वादेशः । क्वाच्छंदसीत्युप्रत्ययः । त्वयव
इति प्राप्ती युष्मदस्मदीरनादेश इत्यविभक्तावपि ह्लादां व्यत्ययेनात्वं । प्रत्ययस्वरः । हविष्मंतः । तमी मत्वर्थ
इति भमज्ञायां सकारस्य हत्वाभावः । स्वरविधा व्यंजनमविवक्ष्यमानवदिति परिभाषानाश्रयणाकृत्य उदात्त-
ताभावः । इमिप्रत्ययस्वरः । जरामहे । जरतिः स्तुतिकमेति यास्कः । अस्मयुः । अस्मानिच्छंतीत्यर्थं मुपः क्वच ।
तस्मादुप्रत्ययः । पुर्वपदांतलोपश्चादसः । प्रत्ययस्वरः ॥

मारे अस्मद्भि मुमुचो हरिप्रियावाञ्छाहि । उंढं स्वधावो मत्स्वेह ॥ ८ ॥

मा । आरे । अस्मत् । वि । मुमुचः । हरिऽप्रिय । अवाङ् । याहि । उंढं । स्वधाऽवः ।
मत्स्वे । उह ॥ ८ ॥

हे हरिप्रिय हरी अर्था प्रिया यस्य तादृश हे इंद्र अस्मदस्मत्त आरे दूरे रथे योजित्त्ववर्था मा वि
मुमुचः । मा विमोचय । ताभ्यामुपेत एवावाङ् अस्मादाभिमुख्येन याहि । आगच्छ । हे स्वधावः सोमलक्षणा-
वर्तिन इहास्मिन्देवयजने मत्स्व । सोमं पीत्वा हृष्टो भव ॥ अस्मत् । अस्मत्काव्यस्य पंचमीवङ्गवचनस्य पंचम्या
अतः पा० ७. १ ३५ । इत्युदादेशः । मुमुचः । मुञ्च मोक्षणे इत्यस्य ण्यतस्य क्वादसं लुङि चङि रूपं । अभ्यासस्य
दीर्घाभावश्चादसः । न माद्योग इत्यङभावः । निघातः । हरिप्रिय । आमंत्रितस्य पादादित्वात्पाठिकमाद्यु-
दात्तत्वं । मत्स्व । मदि नृत्वादिष्वित्यस्य लोटि वङ्गलं क्दसीति विकरणस्य लुक् । आमंत्रितस्याविवक्ष्यमानत्वेन
पादादित्वादनघातः ॥

अवाचं त्वा मुखे रथे वहतामिन्द्र केशिना । घृतसू वहिरामदे ॥ ९ ॥

अवाचं । त्वा । सुऽखे । रथे । वहतां । उंढं । केशिना । घृतसू इति घृतऽसू । वहिः ।
आऽमदे ॥ ९ ॥

हे इंद्र घृतसू अमज्जनितजलप्रसवणयुक्ता केशिना केशिना स्कंधप्रदेशे लवमानकेशयुक्ता हरी आसद्
आमदनीयं वहिरभिलक्ष्य मुखं मुखर्कर रथेऽर्वाचमस्मदभिमुखं त्वा त्वां वहतां ॥ अवाच । अचतेः क्तिन्युगिद-
चाभिनि नुम । वहता । वहन्लोटि रूप । तसो लसार्वधातुक्स्वर कृतं धातुस्वरः । आसदं । सदेः कृत्यार्थं
केन्द्रप्रत्ययः । नितम्बरः । ऊदुत्तरपदप्रकृतिस्वरः ॥ ८ ॥

उप नः सुतमिति नवचं चतुर्थं मृक्तं वेद्यामित्रं गायत्रमैन्द्र । उप न इत्यनुक्रमणिका । पुर्वमृक्तेन सहोक्तो
विनियोगः ॥

उप नः सुतमा गहि सोममिन्द्र गवाशिरं । हरिभ्यां यस्ते अस्मयुः ॥ १ ॥

उप । नः । सुतं । आ । गहि । सोमं । उंढं । गोऽआशिरं । हरिऽभ्यां । यः । ते । अस्मऽयुः ॥ १ ॥

हे इंद्र नोऽस्मदीयं सुतमभिपुतं गवाशिरं पयसा मिश्रितं सोमं प्रति उपा गहि । समीप आगच्छ । यतो
हरिभ्यामश्वभ्या युक्तस्तव रथोऽस्मयुरस्मान्कामयमानो वर्तते ॥ गवाशिरं । आङ्पुर्वस्य श्रीणातिः क्तिप्यपसृधे-
थामानुचुरित्यादिनाशिरित्यादेशः । वङ्गव्रीहो पुर्वपदस्वरः ॥

तमिन्द्र मदमा गहि वहिःष्ठां यावभिः सुतं । कुविन्वस्य नृष्णवः ॥ २ ॥

तं । उंढं । मदं । आ । गहि । वहिःऽस्यां । यावऽभिः । सुतं । कुवित् । नु । अस्या । नृष्णवः ॥ २ ॥

हे इंद्र यावभिः सुतमभिपुतं वहिःष्ठां वहिर्हि स्थितं मदं । मयतेऽनेनेति मदः सोमः । तमिमं सोममा गहि ।

आगच्छ । कुवित्रभुतं यथा भवति तथास्य सोमस्य पाने नु क्षिप्रं तुष्णवः । तुप्नो भव ॥ मदं । मदी हर्षं । मदीऽनुपमं इत्यप्रत्ययः । तस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । बर्हिःषां । षा गतिनिवृत्ता । क्षिप्र । संहिताया पुर्वपदसकारस्यादेशप्रत्यययोरिति पत् । पुल्वं । छदुत्तरपदस्वरः । तुष्णवः । तुष प्रीणन इत्यस्य ल्यङागमः । कुवित्रो गादनिघातः । जुभ्रादिषु नृनमन तुप्नोतीति पठितं । तथापि सर्वविधीनां कंदमि विकल्पितत्वादत्र णत्वप्रतिषेधो न भवति । प्रत्ययस्वरः ॥

इंद्रमित्या गिरो ममाच्छागुरिपिता इतः । आवृते सोमपीतये ॥३॥

इंद्रं । इत्या । गिरः । मम । अच्छ । अगुः । उपिताः । इतः । आवृते । सोमऽपीतये ॥३॥

हे इंद्र इपिताम्वदर्थं प्रेरिता इत्येत्यमनेन प्रकारेणोच्यमाना मम गिरः स्तुतिलक्षणा वाच इंद्रं त्वामितो ऽस्मादेवयजनदेशादक्षागुः । आभिमुख्येन गच्छतु । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानार्थमावृते त्वामावर्तयितुं ॥ इत्या । इदंशब्दात्वा हेतो च कंदमीति व्यत्ययेन थाप्रत्ययः । इदम एतेता रथोरिति दित्वादेशः । प्रत्ययस्वरः । अच्छ । अच्छ गत्यर्थवद्विधिति गतिसंज्ञा । अगुः । इण गतावित्यस्य लुङि रूप । निघातः ॥

इंद्रं सोमस्य पीतये स्तोमिरिह हवामहे । उक्थेभिः कुविदागमत् ॥४॥

इंद्रं । सोमस्य । पीतये । स्तोमिः । इह । हवामहे । उक्थेभिः । कुवित् । आऽगमत् ॥४॥

स्तोमिस्त्वित्युत्पंचद्गादिस्तोमसार्थः स्तोमैरुक्थेभिरुक्थः शस्त्रैश्च कर्मणि सोमस्य पीतये सोमपानार्थमिदं हवामहे । वयमाहुयामः । कुविद्वारमाहुतः स इंद्र आगमत् । यज्ञं प्रत्यागन्तु ॥ आगमत् । गमनेत्यडा गमः । आगमा अनुदात्ता इत्यटोऽनुदात्तत्वादानुस्वरः । तिङि चोदात्तवतीति गतनिघातः । कुवित्रो गादनिघातः ॥

इंद्रं सोमाः सुता इमे तान्दधिष्व गतक्रतो । जठरे वाजिनीवसो ॥५॥

इंद्रं । सोमाः । सुताः । इमे । तान् । दधिष्व । गतक्रतो इति गतऽक्रतो । जठरे ।

वाजिनीवसो इति वाजिनीऽवसो ॥५॥

हे गतक्रतो इंद्र इमे सोमाः सुताः । यावमित्वदर्थमभिपुताः । हे वाजिनीवसो अन्नधन । यद्वा । वाजो ऽन्नमासु फलत्वेनास्तीति वाजिन्यः क्रियाः । तामां वामक हे इंद्र तान्मोमरमान जठरे दधिष्व । धारय ॥ वाजिनीवसो । वाजशब्दान्मत्वर्थेऽत इनिठनावितोनिप्रत्ययः । ऋज्वेभ्यो डीबिति डीप । तामां वसो । मनुजा चेति गुणः । आमावितत्वादाष्टमिकमनुदात्तत्वं ॥ ॥५॥

विद्महि त्वा धनं जयं वाजेषु दधृषं कवे । अथा ते सुममीमहे ॥६॥

विद्म । हि । त्वा । धनं । जयं । वाजेषु । दधृषं । कवे । अथा । ते । सुमं । इमहे ॥६॥

हे कवे क्रांतदर्शित्वा वाजेषु युतेषु दधृषं शत्रुणामभिभवितारं अत एव धनजयं । धनं जयतीति धनंजयः । तादृशं त्वा त्वां विद्महि । जानीमः खलु । अधानंतरं ते तव मुखं धनमीमहे । याचामहे ॥ विद्म । विद्वर्लटि विदो लटो विति मसो मादेशः । पादादित्वादनघातः । धनजयं । जि जय इत्यस्मादन उपपदं संज्ञायां भुतवृजिधारिसहितपिदम इति खचप्रत्ययः । अर्द्धपदजतस्य मुमिति पुर्वपदस्य मुमागमः । चित्त्वा दंतोदात्तः । दधृषं । जिधृषा प्रागल्भ्य इत्यस्य यङलुक्प्रथमास्य रीगभावप्रकादसः । तदतात्पचायत्ति यङो ऽचि चेति यङो लुक् । लघूपधगुणं प्राप्तं न धातुलोप इति तस्य प्रतिषेधः । चित्त्वादतोदात्तः ॥

इममिंद्र गवाशिरं यवाशिरं च नः पिब । आगत्या वृषभिः सुतं ॥७॥

इमं । इंद्रं । गोऽआशिरं । यवऽआशिरं । च । नः । पिब । आऽगत्या । वृषऽभिः । सुतं ॥७॥

हे इंद्र गवागिरं यवमिच्छन्नेपितं सोमं तथा यवागिरं यवमिच्छन्नेपितं वृषभिर्यावभिः सुतमभिपुत नो
ऽस्मदीयमिमं सोमं देवयजनमागत्य पिव ॥ गवागिरं यवागिरमित्यत्र आङ्पूर्वस्य श्रीणतिः क्लियपंसृधिया-
मानुचुरित्यादिनागिरित्यादिशः । बह्वीही पुर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

तुभ्येदिंद्र स्व ओक्सेऽसोमं चोदामि पीतये । एष ररंतु ते हृदि ॥ ८ ॥

तुभ्यं । इत् । इंद्र । स्वे । ओक्से । सोमं । चोदामि । पीतये । एषः । ररंतु । ते । हृदि ॥ ८ ॥

हे इंद्र तुभ्यन्तुभ्यमेव पीतये पानार्थं स्वे स्वकीय ओक्से स्थानं जठरेऽभिपुतमिमं सोमं चोदामि ।
प्रययामि । एष पीतः सोमस्ते तव हृदि हृदये ररंतु । अत्यर्थं रमतां ॥ तुभ्यं । युष्मच्छब्दस्य चतुर्थ्येकवचने
तुभ्यमद्यावति तुभ्यादेशः । मुपा मुनुगिति मुपो लृक् । डयि चत्याद्युदात्तः । ओक्से । वस्वादित्वात्स्वार्थको
यत्प्रत्ययः । तित्स्वरितः । चोदामि । चूट प्रेरणे । ग्यतस्य लटि रूप । बह्वलमन्यवापीति णलृक् । निघातः ।
रागन् । रमु क्रीडायामित्यस्य यङ्लृक् लोटि सर्वविधीनां कृदसि विकल्पितत्वाद्वाभ्यामस्य नुमभावः ।
संहितायामन्यपामपीत्यभ्यामस्य दीर्घः । निघातः । हृदि । हृदयशब्दस्य पदलोमाहृदित्यादिना हृदादेशः ।
ऊर्द्धदामिति विभक्त्युदात्तत्वं ॥

त्वां सुतस्य पीतये प्रल्मिंद्र हवामहे । कुशिकासो अवस्यवः ॥ ९ ॥

त्वां । सुतस्य । पीतये । प्रल्मं । इंद्र । हवामहे । कुशिकासः । अवस्यवः ॥ ९ ॥

हे इंद्र अवस्यवस्त्वत्तो रत्नमिच्छन्तः कुशिकासः कुशिकगोत्रोत्पत्ता वयं सुतस्य यावभिरभिपुतस्य सोमस्य
पीतये पानार्थं प्रत्नं पुरातनं त्वा हवामहे । सुतिलक्षणाभिर्गोभिराङ्गयामः ॥ पीतये । स्थागापापचो भाव इति
क्लिन । हिष्ठवस्वरतिशयात्तानां । फि० १ ७ । इत्यंतोदात्तत्वं । हवामहे । ङ्यतर्लटि बह्वलं कृदमीति संप्रसारणे
रूप । अवस्यवः । अव इच्छतीत्यर्थं मुपः क्वच । क्वाक्कृदमीत्युप्रत्ययः । कुशिकासो अवस्यव इत्यत्र संहितायाम-
व्यादवद्यादित्यादिना । पा० ६ १ ११६ । एङः प्रकृतिभावः ॥ ॥ ६ ॥

आ याह्यर्वाडित्यष्टर्च पंचमं मृक्त विश्रामित्रं वैश्वभिमिंद्र । आ याह्यष्टावित्यनुक्रमणिका ॥ दशरात्रे चतुर्थे
ऽहनि सोमवृद्धी माध्यादिने सर्वेऽक्षावाकशस्त्रे सोमाभिर्गंसनार्थमिंद्रं मृक्त । मृचितं च । आ याह्यर्वाडित्य-
ष्टर्चान्यावंपरं । आ० ७ १० । इति ॥ महाव्रतेऽप्यावपनीयं ॥

आ याह्यर्वादुप वंधुरेष्टास्तवेदनुं प्रदिवः सोमपेयं ।

प्रिया सखाया वि मुचोपं वहिंस्वामिमे हव्यवाहो हवन्ते ॥ १ ॥

आ । याहि । अर्वाद् । उप । वंधुरेऽस्याः । तव । इत् । अनु । प्रऽदिवः । सोमऽपेयं ।

प्रिया । सखाया । वि । मुच् । उप । वहिः । त्वां । इमे । हव्यऽवाहः । हवन्ते ॥ १ ॥

हे इंद्र वंधुरेष्टाः । वंधुरशब्देनपाद्वयसंबंधस्थानमभिधीयते । तेन तद्विग्रिष्टो रथो लक्ष्यते । तस्मिन् रथे
तिष्ठन् त्वमर्वाडस्मदभिमुखः सन् आ अभिलक्ष्योप याहि । समीप आगच्छ । प्रदिवः प्रत्नं पूर्वक्रमगतं त्वत्तत्त्वैव
सर्वाधि सोमपेयं सोमपानं त्वमनु उद्दिश्य प्रिया तव प्रियतमा सखाया समानख्यानावस्थां वहिंरूपं वहिषः
समीपं वि मुच् । विमुच् । हव्यवाहः । हव्यं वहन्तीति हव्यवाहः । इमे ऋत्विजस्त्वां हवन्ते । सोमपानार्थमाङ्गयति ।
तस्मादागच्छति भावः ॥ वंधुरेष्टाः । तिष्ठन्तेर्वच । तत्पुरुषे कृति बह्वलमिति संप्रसया अनुक् । प्रदिवः । सका-
रातमन्यं । सोमपेयं । पा पान इत्यस्य भावेऽचो यदिति यत्प्रत्ययः । ईयतीतीत् । आर्धधातुकलक्षणो गुणः ।
यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । समासे ऊर्द्धत्तरपदस्वरः । मुच् । मुचतेर्लोप्यागमानुगामनस्यानित्यत्वाद्नुमभावः ॥

आ याहि पूर्वीरिति चर्षणीराँ अर्यं आशिष उप नो हरिभ्यां ।

इमा हि त्वां मतयः स्तोमंतेष्ट इंद्र हवन्ते सख्यं जुषाणाः ॥ २ ॥

आ । या॒हि । पूर्वीः । अ॒ति । च॒र्षणीः । आ । अ॒र्यः । आ॒ऽशि॒षः । उ॒प । नः । हरि॑ऽभ्यां ।
इ॒माः । हि । त्वा । म॒तयः । स्तोम॑ऽत॒ष्टाः । इं॒द्र । ह॒व॑ते । स॒ख्यं । जु॒पा॒णाः ॥ २ ॥

हे इंद्र पूर्वीः सर्वाश्चर्षणीः प्रजा अत्या याहि । अतिक्रम्यागच्छ । द्वितीय आङ् पुरणः । अर्योऽस्माकं स्वामी
त्वं न आशिषस्त्वमत्रागत्य सोमं पिबत्येवमादिका अस्माकं प्रार्थना हरिभ्यामद्याभ्या युक्तः सन् उपागच्छ । किञ्च
ते तव सख्यं जुपाणाः सेवमानाः स्तोमतष्टाः स्तोमकारिभिः स्तोतुभिः कृता इमा मतयः स्तुतयो हवते । सोम
पानार्थं त्वामाह्वयन्ति । हि प्रसिद्धी । करणे कर्तृव्यापारः । काष्ठानि पचतीतिवत् ॥ आ । संहितायामाडोऽनु
नामिकश्चंदसीत्यनुनामिकः । अर्थः । अद्य गती । अर्यः स्वामिर्वश्ययोरिति निपातनायत्वत्ययः । यतोऽनाव
इत्याद्युदात्तत्वं प्राप्तिर्यस्य स्वास्याख्या चेत । फि० १ १८ । इत्यतोदात्तत्वं । आशिषः । किंपि शम इदं इहलो
रित्युपधाया इत्वं । शमिर्वमिधमीनां चिति पत्व । स्तोमतष्टाः । तन्न त्वन्न तनुकरण इत्यस्मात्कर्मणि क्तः । तृती
या कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

आ नो॑ य॒ज्ञं न॑मो॒वृधं॑ स॒जोषा॑ इं॒द्र दे॒व हरि॑भिर्याहि तृ॒यं ।
अ॒हं हि त्वा॑ म॒तिभि॑र्जो॒हवी॑मि घृत॒प्रयाः॑ स॒धमा॑दे॒ मधू॑नां ॥ ३ ॥
आ । नः । य॒ज्ञं । न॒मः । वृ॒धं । स॒ऽजोषाः॑ । इं॒द्र । दे॒व । हरि॑ऽभिः । या॒हि । तृ॒यं ।
अ॒हं । हि । त्वा । म॒तिऽभिः॑ । जो॒हवी॑मि । घृ॒तऽप्र॑याः । स॒धऽमा॑दे॒ । मधू॑नां ॥ ३ ॥

देव द्योतमान हे इंद्र नोऽस्माकं नमोवृधं नमसोऽन्नस्य वर्धकमिमं यज्ञ हरिभिरर्णैः सजोषाः सहप्री
तिस्त्वं तृयं त्रिप्रमा याहि । घृतप्रयाः । घृतसंहितानि प्रयास्यन्नरूपाणि हवीषि यस्य स तथोक्तः । तादृशोऽह
मधूनां सोमानां सधमादे । सह मादति यच्च सोम इति सधमादे । तस्मिन् स्थानि मतिभिः स्तुतिभिस्त्वा त्वा
जोहवीमि हि । भुगमाह्वयामि खलु ॥ जोहवीमि । यङ्लुक्प्रत्ययस्य चिति सप्रसारण । गुणो यङ्लुकोरित्य
भ्यामस्य गुणः । यङो वतीडागमः । ह्रियोगादनिपातः । अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तः । घृतप्रयाः । घृ धरण
दीप्त्योरित्यस्मादजिघृषिभ्यः क्त इति क्तप्रत्ययः । वज्रवीही पूर्वपदस्वरः ॥

आ च॒ त्वामे॒ता वृ॑ष॒णा व॒हातो॑ ह॒री स॒खाया॑ सु॒धुरा॑ स्व॒ंगा ।
धा॒नाव॑दि॒न्द्रः स॒र्व॒नं जु॒पा॒णः स॒खा स॒ख्युः॑ णृ॒णव॑वृ॒न्द॒नानि॑ ॥ ४ ॥
आ । च । त्वां । ए॒ता । वृ॑ष॒णा । व॒हातः॑ । ह॒री इ॒ति । स॒खाया॑ । सु॒ऽधुरा॑ । सु॒ऽअ॒ंगा ।
धा॒नाऽव॑त् । इं॒द्रः । स॒र्व॒नं । जु॒पा॒णः । स॒खा । स॒ख्युः॑ । णृ॒णव॑त् । वं॒द॒नानि॑ ॥ ४ ॥

हे इंद्र वृषणा मेचनममर्था सुधुरा गोभनया धुरान्वितो स्वगा गोभनावयवोपेतो मरगाया गोभनय्या
नावितो हरी त्वामा वहातश्च । यज्ञ प्रत्यागमनाय रथं त्वामावहतः । अथ धानावत भुष्टयवोपेत सवनं जुपाण
सेवमानः सखा सखिभूतः स इंद्रः सख्युः स्तोतुर्मम वंदनानि स्तोत्राणि णृणवत् । णृणयात् ॥ वहातः ।
वहर्लेख्याडागमं रूप । चवायोगे प्रथमेति न निघातः । णृणवत् । अथ वण इत्यस्य लेख्यडागमं रूप । निघातः ॥

कु॒विन्मा॑ गो॒षां क॑र॒से ज॑न॒स्य कु॒वि॒द्राजा॑नं म॒घव॑न्नु॒ज्जी॒षिन॑ ।
कु॒विन्म॑ ऋ॒षिं प॒पि॒वांसं॑ सु॒तस्य॑ कु॒विन्मे॒ वस्वो॑ अ॒मृत॑स्य॒ शि॒ष्टाः ॥ ५ ॥
कु॒वि॒त् । मा॒ । गो॒षां । क॑र॒से । ज॑न॒स्य । कु॒वि॒त् । रा॒जा॑नं । म॒घऽव॑न् । उ॒ज्जी॒षिन॑ ।
कु॒वि॒त् । मा॒ । ऋ॒षिं । प॒पि॒वांसं॑ । सु॒तस्य॑ । कु॒वि॒त् । मे॒ । वस्वो॑ । अ॒मृत॑स्य । शि॒ष्टाः ॥ ५ ॥

हे इंद्र कृविदपि च मा मां जमस्य गोपां गोपारं करमे । कुरु । तथा हे मघवन्धनवत्तृजीपिन्सोमवन् हे इंद्र मां राजानं सर्वस्य स्वामिनं कुरु । कृविच्च मा मामुपिमतीन्द्रियार्थस्य द्रष्टारं कुरु । ऋपिर्दर्शनादिति यास्कः । तथा सुतस्याभिपुतस्य सोमस्य पपिवांसं पातारं कुरु । अपि च मे मह्यममृतस्य क्षयरहितं वम्बो वमु शिवाः । प्रयत्नः ॥ करमे । कृञ् करणे । नित्यडागमे रूपं । कृविद्योगादनिघातः । म ऋपिमित्यत्र संहितायामुत्पन्न इति प्रकृतिभावो ह्रस्वश्च । पपिवांसं । पा पान इत्यस्य कृमी वम्बिकाजातुसामितीडागमः । प्रत्ययस्वरः । शिवाः । शिञ्जतिर्दानकमी । अस्माज्जित्याडागमे रूपं । कृविद्योगादनिघातः । आगमा अनुदात्ता इत्याटोऽनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

आ त्वा वृहंतो हरयो युजाना अर्वागिंद्र सधमादो वहंतु ।

प्र ये द्विता दिव ऋजंत्याताः सुसंमृष्टासो वृषभस्य मूराः ॥६॥

आ । त्वा । वृहंतः । हरयः । युजानाः । अर्वाक् । इंद्र । सधमादः । वहंतु ।

प्र । ये । द्विता । दिवः । ऋजंति । आताः । सुसंमृष्टासः । वृषभस्य । मूराः ॥६॥

हे इंद्र त्वा त्वां वृहंतो महान्तो युजाना रथे युज्यमाना हरयोऽथाः सधमादः सह मादयंतः संतोऽर्वाक् अस्मदभिमुखमा वहतु । वृषभस्य कामानां वर्पितुर्द्रिश्य मूराः शत्रूणां मारकाः सुसंमृष्टास इन्द्रस्य हस्ताभ्यां पुष्टभागे मुष्टु संमृष्टा दिवो नभसः सकाशादागच्छंतो येऽथा आताः । आभिमुख्येन गम्यते प्राणिभिस्तत्कार्यं प्रतीत्याता दिशः । सर्वा दिशो द्विता द्विधं यथा भवति तथा प्र ऋजंति । प्रकर्षेण साधयति ॥ युजानाः । युजिर योगि । युजिवृधदृशः क्तिञ् । ३०० ९० । इत्यानच । चित्त्वादतोदात्तः । सधमादः । मदी हर्ष इत्यस्मादयतात् कृप । कृदन्तरपदस्वरः । द्विता । द्विगन्दात्सख्याया विधार्थं धिति धाप्रत्ययः । धकारस्य तकारश्चादसः । प्रत्ययस्वरः । दिवः । ऊडिदमिति विभक्तेश्चदात्तत्वं । आताः । अत सातत्यगमन इत्यस्मात्कर्मणि घञ् । व्यत्ययेनानुदात्तः ॥

इंद्र पिब वृषधृतस्य वृष्ण आ यं ते श्येन उगते जभार ।

यस्य मदे च्यावयसि प्र कृष्टीर्यस्य मदे अप गोत्रा ववर्थ ॥७॥

इंद्र । पिब । वृषधृतस्य । वृष्णः । आ । यं । ते । श्येनः । उगते । जभार ।

यस्य । मदे । च्यावयसि । प्र । कृष्टीः । यस्य । मदे । अप । गोत्रा । ववर्थ ॥७॥

हे इंद्र वृषधृतस्य यावभिरभिपुतं वृष्णोऽभिमतफलसंचकं सोमं पिब । श्येनः शंसनीयगतिश्चंद्रोरूपः सुपर्ण उगते सोम कामयमानाय ते तुभ्यं यं सोममा जभार । आजहार । यस्य सोमस्य मदे हर्षं संजाति सति कृष्टीः । आकर्षति षष्ठीकुर्वति कर्मणा सर्वानिति कृष्टयो मनुष्याः । तान् सपत्नभृतान्मनुष्यान् प्र च्यावयसि । प्रकर्षेण पातयसि । यस्य सोमस्य मदे संजाति सति गोत्रा । गामुदकं रश्मिभिरावृतं वर्षास्त्रुपु चायते पालयतीति गोत्रा मेघाः । तानप ववर्थ । अपवृणोषि ॥ वृषधृतस्य । धृञ् कंपन इत्यस्य निष्ठायां यस्य विभाषितीटप्रतिषेधः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः । श्येनः । श्येङ् गती । श्याम्याह्वजविभ्य इजच् । ३०२ ४६ । इतीनचप्रत्ययः । श्यायत इति श्येनः । चित्त्वादतोदात्तः । जभार । हरतेर्लिटि णलि रूपं । ह्यहोर्मश्चंद्रसीति भकारः । यवृत्तयोगादनिघातः । लिटस्वरः । मदे । मदी हर्षं । मदीऽनुपसर्ग इत्यप्रत्ययः । तस्य पित्त्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । गोत्रा । वैङ् पालन इत्यस्यातोऽनुपसर्गं क इति कः । मुपो डादिशः । एकादिशस्वरः । ववर्थ । वृज वरण इत्यस्य लिटि थन्यृतो भारद्वाजस्यतीटप्रतिषेधः । गुणः । लिटस्वरः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वंतमुयमृतये समत्सु मंतं वृचाणि संजितं धनानां ॥८॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं । वाजऽसातौ ।

पृथ्वंतं । उयं । ऊतये । समत्ऽसु । घंतं । वृत्राणि । संऽजितं । धनानां ॥ ८ ॥ ॥ १ ॥

अयं ते अस्मिन् पचर्चं पष्ठं मुक्तं वैश्वामित्रं बार्हतमंद्रं । अत्रानुक्रमणिका । अयं ते पंच बार्हतं त्विति ॥ महाव्रतं बार्हत्यां तुचाशीताविदं मुक्तं । ऐ० आ० ५. २. ॥ षोडशशस्त्रेऽयं ते अस्मिन् हर्यत इत्याद्यसृचो विनि-
युक्तः । मुञ्चितं च । अयं ते अस्मिन् हर्यत इत्यादिष्वहर्वाहर्तो तुचा । आ० ६. २ । इति ॥

अयं ते अस्मिन् हर्यतः सोम आ हरिभिः सुतः ।

जुपाण इंद्र हरिभिर्न आ गत्या तिष्ठ हरितं रथं ॥ १ ॥

अयं । ते । अस्मिन् । हर्यतः । सोमः । आ । हरिऽभिः । सुतः ।

जुपाणः । इंद्र । हरिऽभिः । नः । आ । गहि । आ । तिष्ठ । हरितं । रथं ॥ १ ॥

हे इंद्र हरिभिः । हरति सोमरमानिभिरिति हरयो यावाणः । तैरा सुतः सर्वतोऽभिपुतो हर्यतः कमनीयो जुपाणः प्रीतिविषयोऽयं सोमस्तं तुभ्यमस्मि । त्वं हरिभिरर्प्युक्तं हरितं हरिद्वर्णं रथमा तिष्ठ । अर्धतिष्ठ । ततो नोऽस्मानभिलक्ष्या गहि । आगच्छ ॥ हर्यतः । हर्यं गतिकात्योरित्यस्मात्तुमुदृशीत्यादिनातचप्रत्ययः । चित्वा दंतोदात्तः । हरितः । इंद्र हरणं । दृश्याभ्यामितन । उ० ३. ९३ । इतीतन्प्रत्ययः । नित्वादायुदात्तः । रथ । रमु कीडायां । हनिकृपिनीत्यादिना कथन्प्रत्ययः । कित्वादननामिकलोपः । नित्स्वरः ॥

हर्यनुपसमर्चयः सूर्यं हर्यन्नरोचयः ।

विद्वांश्चिकित्वान्हर्ष्यश्च वर्धम इंद्र विश्वा अभि श्रियः ॥ २ ॥

हर्यन् । उपसं । अर्चयः । सूर्यं । हर्यन् । अरोचयः ।

विद्वान् । चिकित्वान् । हरिऽअश्च । वर्धमे । इंद्र । विश्वाः । अभि । श्रियः ॥ २ ॥

हे इंद्र हर्यन् सोमं कामयमानस्त्वमुपसमृपः कालमर्चयः । पुत्रयामि । तथा हर्यन्नरोचते सूर्यं सोमं कामय मानस्त्व सूर्यमरोचयः । दीपयामि । हे हर्यन् इंद्र विद्वानित्सर्वं जानानिश्चिकित्वानमदभिलषितफलविषयज्ञानवांस्त्व विश्वाः सर्वाः श्रियो नः संपदोऽभि वर्धमे । अभिमतफलप्रदानिनाभितो वर्धयामि ॥ चिकित्वान् । कित ज्ञान इत्यस्य कृमा रूप । प्रत्ययस्वरः । वर्धमे । वृधु वर्धन इत्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य लटि रूप । निघातः ॥

धामिन्द्रो हरिधायसं पृथिवीं हरिवर्षमं ।

अधारयद्धरितोर्भूरि भोजनं ययोरंतर्हरिश्चरत् ॥ ३ ॥

द्यां । इंद्रः । हरिऽधायसं । पृथिवीं । हरिऽवर्षमं ।

अधारयत् । हरितोः । भूरि । भोजनं । ययोः । अंतः । हरिः । चरत् ॥ ३ ॥

सोऽयमिन्द्रो हरिधायसं । हरितो हरितवर्णा धायमो धारका रश्मयो यस्याः सा । ता यामधारयत । तथा हरिवर्षमोपधीमिहर्हरितवर्णा पृथिवीमधारयत । हरितो हरिद्वर्णयोर्ययोर्वावापृथिव्योर्मध्ये मन्कीययो रश्मयोर्भूरि प्रभुतं भोजनं । भुज्यत इति भोजनं यवसादि । लभ्यते । ययोश्च यावापृथिव्योरतर्मध्ये हरिरिन्द्रश्चरत । चरति । ते यावापृथिव्याविन्द्रोऽधारयदित्यर्थः ॥ हरिधायसं । इधात्र धारणपोषणयो रित्यस्मात्तद्विहा-
धाऽभ्यस्तकंदमीत्यमुन । णिदित्यनुवृत्तेरातो युक् । बह्व्रीहो पुर्वपदस्वरः । पृथिवी । प्रथः पिवन संप्रसारणं चेति पिवन्प्रत्ययः । पिहारादिभ्यश्च डीप । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । हरिवर्षमं । वृह संभक्तौ । वृहणीहभ्या

रूपस्यांगयोरित्यमुन्प्रत्ययः पुगागमय । संभज्यते तदिति वपो रूपं । वङ्गव्रीहो पुर्वपदस्वरः । हरितोः । हज् हरण इत्यस्मात् हृष्टकृद्विभक्तिरिति । उ० १. ९९ । इतीतिप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । भोजनं । भुज पालनाभ्यवहारयोरित्यस्मात्कृत्यल्युटो वङ्गलमिति कर्मणि ल्युट् । लिट्स्वरः । अतः । स्वरादिष्वन्तोदात्तत्वेन पठितत्वा दतोदात्तः । चरत । चरतिर्गत्वर्थः । लिट् रूपं । यद्वृत्तयोगादनघातः ॥

जज्ञानो हरितो वृषा विश्वमा भाति रोचनं ।

हर्यश्चो हरितं धत्त आयुधमा वज्रं वाङ्मोर्हरिं ॥४॥

जज्ञानः । हरितः । वृषा । विश्वं । आ । भाति । रोचनं ।

हरिऽअश्वः । हरितं । धत्ते । आयुधं । आ । वज्रं । वाङ्मोः । हरिं ॥४॥

वृषा कामानां वर्षको हरितो हरिद्वर्णोपेतो जज्ञानो जात इन्द्रो विश्व सर्व रोचनं दीप्यमानं लोकमा भाति । सर्वतः प्रकाशयति । तथा हर्यश्च इन्द्रो हरितं हरिद्वर्णोपेतमायुध धत्ते । वाङ्मोर्धत्ते । तथा हरि शत्रुणा प्राणहारकं वज्रं वाङ्मोराधत्ते ॥ जज्ञानः । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लिट् कानच् । गमहनेत्यादिनोपधानोपः । चित्त्वादतोदात्तः । भाति । भा दीप्तावित्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य लिट् रूप । रोचन । रुच दीप्तावित्यस्मादनुदात्ततश्च हलादिरिति युच । चित्त्वादतोदात्तः । वाङ्मोः । उदात्तयणो ह्रस्पूर्वादिति विभक्त्युदात्तत्व ॥

इन्द्रो हर्यतमर्जुनं वज्रं शुक्रभीवृतं ।

अपावृणोदरिभिरदिभिः सुतमुद्रा हरिभिराजत ॥५॥

इन्द्रः । हर्यतं । अर्जुनं । वज्रं । शुक्रः । अभिऽवृतं ।

अप । अवृणोत् । हरिऽभिः । अदिऽभिः । सुतं । उत । गाः । हरिऽभिः । आजत ॥५॥

सोऽयमिन्द्रो हर्यतं कमनीयमर्जुनं शुभ्रं । शुभ्रत्वमुपपादयति । शुक्रः शुभ्रः जीरादिभिरभिवृत व्याप्त वज्र धगवत हरिभिः । हरत्यभिः सोमरमानिति हरयः । तिरद्विभिर्यावभिः सुतमभिपुत सोममपावृणोत् । आवरणरहितमकरोत् । तथा च मंचवर्णः । पुषा राजानमाघृणिरपगृह्ण गृह्णा हित अविदत् । ऋक् १. २३. १४ । इति । तथा गाः पणिभिरपहृता गा हरिभिरश्वरूपितः स इन्द्र उदाजत । विलासितरगमयत ॥ अर्जुनं । अर्जं पर्ज अर्जन इत्यस्मादर्जंनिर्गन्तुचेत्युनन् । नित्स्वरः । अभिवृतं । गतिरनंतर इति गतः प्रकृतिस्वरत्वं । आजत । अज गतिनिपमयोः । लिट् व्यत्ययेनात्मनेपद । निघातः ॥ ॥ ८ ॥

आ मद्रिरिति पंचर्च सप्तमं मुक्तं वैश्यामित्र बार्हतमद्रं । आ मद्रिरित्यनुक्रमणिका । पुर्वमुक्तं बार्हतं त्वित्युक्त्यादग्यापि बार्हतत्वं ॥ विशेषविनियोगस्तु यत्र श्रुत्या न मुचितः । स्मार्तं तत्र विज्ञानीयादृग्विधानादि शास्त्रतः ॥

आ मद्रिरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूररोमभिः ।

मा त्वा के चिन्नि यमन्वि न पाणिनोऽति धन्वेव तां इहि ॥१॥

आ । मद्रैः । इन्द्र । हरिऽभिः । याहि । मयूररोमऽभिः ।

मा । त्वा । के । चित् । नि । यमन् । वि । न । पाणिनः । अति । धन्वेऽडव । तान् । इहि ॥१॥

इन्द्र मद्रैर्मादयितुमिर्मयूररोमभिर्मयूररोमसदृशरोमयुक्तैर्हरिभिरश्वरूपितस्त्वमा याहि । यच्च प्रत्या मक्त । केचिदपि जनास्त्वा त्वां मा नि यमन् । मा नियच्छन्तु । गमनप्रतिबन्धं मा कुर्वत्वित्यभिप्रायः । प्रतिबन्धे दृष्टान्तः । वि । न । यथा पाणिनः पाशहन्मा व्याधा विं गच्छन्तं पविणं नियच्छति तद्वन्मा नियच्छन्तु । किंच धन्वेव । यथा पांथा धन्व मरुदेशं शीघ्रमतिगच्छति । तद्वन्नमनप्रतिबन्धकानतीत्य शीघ्रमिहि । आगच्छ ॥

मद्वैः । मदि स्तुत्यादिष्वित्यस्य स्फाथितं चीत्यादिना रक्तप्रत्ययः । इदित्वात्तम । प्रत्ययस्वरः । मयूरोमभिः । मयूरोमवद्गोमाणि धेयामिति सप्तस्युपमानपूर्वपदस्य वङ्गव्रीहिरुत्तरपदलोपश्च । पा० २. २. ३४. ५० । इति समास उत्तरपदलोपश्च । मयूरशब्दो मीनातिरुत्तर । उ० १. ६८ । इत्युत्तरप्रत्ययात् । मीनाति मपीनिति मयूरो वही । निज्जादाद्युदात्तत्वं प्राप्ति मादीना । फि० ३. ४. । इति सुविण मध्यादात्तः । वङ्गव्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । यमन । यम उपरम इत्यस्य लिखडागमे रूप । इहि । इण गतावित्यस्य लोटि रूप ॥

वृचखादो वलंरुजः पुरां दर्मा अपामजः ।

स्थाता रथस्य हयोऽभिस्वर उद्रे दृह्ना चिदाऽरुजः ॥२॥

वृचखादः । वलंरुजः । पुरां । दर्मा । अपां । अजः ।

स्थाता । रथस्य । हयोः । अभिऽस्वर । उद्रे । दृह्ना । चित् । आऽरुजः ॥२॥

• सोऽयमिदो वृचखादः । वृच खादति दिनस्तीति वृचखादः । वलंरुजः । वृणोत्याकाशमिति वलो मेघः । तस्य भजकः । तथा च मन्त्रवर्णः । विभेद वल । अखं ३. ३४. ५० । इति । ततोऽपामजो मेघमन्दनद्वारापा प्रेरकः पुरा शत्रुसर्वाधना पुराणा दर्मा दारकः । तथा हयोऽरथयोर्मिस्वरऽस्मदाभिमुख्येन प्रेरण निमित्तभुते सति रथस्य स्थाता रथमधिष्ठता । तथा दृह्ना चित् दृह्नानामतिवलवता शत्रुणामप्यारुजः समताऽरुजो भवति ॥ वृचखादः । पादृ भक्षण इत्यस्मात्कर्मण्यण । ऊदृत्तरपदस्वरः । वलरुजः । रुजो भग । कर्मण्युपपदे मूलविभुजादित्वात्कप्रत्ययः । तत्पुरुष कृति वङ्गलमिति द्वितीयाया अलुक् । थाथादिस्वरः । आरुजः । रुजो भग इत्यस्मादिगुपचलक्षणः कः । समास थाथादिस्वरः ॥

गंभीरा उदधीरिव क्रतुं पुष्यसि गा उव ।

प्र सुगोपा यवसं धेनवो यथा हृदं कुन्या उवागत ॥३॥

गंभीरान । उदधीनऽउव । क्रतुं । पुष्यसि । गाऽउव ।

प्र । सुऽगोपाः । यवसं । धेनवः । यथा । हृदं । कुन्याऽउव । आगत ॥३॥

हे इदं त्व गंभीरावहावकाशानुदधीन समुद्रानुदकैर्यथा पोषयसि तद्वत्क्रतु यज्ञस्य कर्तारमिमा यजमा नमभिमतफलप्रदानेन पुष्यसि । पोषयसि । अत्र दृष्टातः । यथा सुगोपाः समीचीना गोपाला यवमेन गा पोषयति तद्वत् । यथा धेनवो यवम तुणादिक प्राप्नुवति तद्वत् । सोमान प्राप्नोषि । ते च सोमा कुन्या इव कृत्रिमसरितो हृद महाजलाशय यथा प्राप्नुवति तद्वत्त्वामागत । व्याप्नुवति ॥ गंभीरान । गाध प्रतिष्ठालिप्प योर्यथ चित्यस्माद्गंभीरगंभीरावित्यनेन सुविण इरचप्रत्ययः । नृमागमोपधाङ्गत्वमकारा मर्धे निपातते । चित्त्वा दर्तोदात्तः । उदधीनिव । उदकशब्द उपपदे दधातिरधिकरणेऽर्थे कर्मण्यधिकरणे चिति किप्रत्ययः । उदकशब्दस्य पोषवामवाहनधिपु च । पा० ६. ३. ५८ । इत्युदभावः । कृत्स्वरः । इवेन विभक्त्यलोपः । पुष्यसि । पुष पृष्टावित्य स्यात्तर्णोत्तण्यर्थस्य लटि रूप । निघातः । सुगोपाः । गोपायतेः कृत्पि रूप । यथा । यथेति पादाति । फि० ४. ५० । इति निघातः । आगत । अशु यातावित्यस्माज्जिङ् वङ्गल ऊदमीति विकरणस्य लुक् । निघातः ॥

आ नस्तुजं रयिं भरांशं न प्रतिजानते ।

वृष्टां पक्कं फलं मंकीव धृनुहीद्रे संपारणं वसुं ॥४॥

आ । नः । तुजं । रयिं । भर । अंशं । न । प्रतिऽजानते ।

वृष्टां । पक्कं । फलं । अंकीऽउव । धृनुहि । उद्रे । संऽपारणं । वसुं ॥४॥

हे इन्द्र नोऽस्माकं तृजं शत्रूणां बाधकं रथिं धननोपलभितं पृथमा भर । संपादय । तच्च दृष्टांतः । अशं न । यथा पिता प्रतिजानते व्यवहारज्ञाय पुत्राय स्वकीयस्य धनस्य भागं ददाति तद्वत् । किंच पक्वं फलं प्रति वृत्तमंकीवाकृगी यथा धृनोति तथा त्वं संपारणमस्मादिच्छायाः सम्यक् पुरकं वमु धनं धृनुहि । चालय । प्रयच्छत्यर्थः ॥ प्रतिजानति । ज्ञा अवबोधन इत्यस्य शतरि रूपं । प्रादिसमासः । शत्रुरनुम इति विभक्त्युदात्तत्वं । धृनुहि । धृञ् कपञ् इत्यस्य लोटि रूपं । संपारण । पू पालनपुरणयोरित्यस्य ण्यतस्य करणे ल्युट् । समासं कृतस्वरः ॥

स्वयुरिंद स्वराळमि स्महिष्टिः स्वयंगस्तरः ।

स ववृधान ओजसा पुरुषुतं भव नः सुश्रवंस्तमः ॥ ५ ॥

स्वऽयुः । इंद । स्वऽराट् । अमि । स्मत्स्दिष्टिः । स्वयंगऽतरः ।

सः । ववृधानः । ओजसा । पुरुऽस्तुत । भव । नः । सुश्रवंऽतमः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र स्वयुर्धनवानमि । तथा स्वराट् स्वयंगस्य राजामि । स्महिष्टिर्मंद्रवाक्चः स्वयंगस्तरौऽतिशयिन प्रभुत कीर्तिरमि । हे पुरुषुत वज्रभिराहृतद्र स त्वमोजसा बलेन वावृधानः वर्धमानः सन् नोऽस्मदर्थं सुश्रवस्तमोऽतिशयिन गोभनाहोपितो भव ॥ स्वयुः । स्वगन्धान्मत्वर्थीयो युः । स्वराट् । राज्ञ दीप्ती । क्षिप । ब्रथादिना पत्य । स्महिष्टिः । स्मत् सुमदित्यर्थः । उकारलोपश्चादसः । वज्रव्रीही पूर्वपदस्वरः । पुरुषुत । संहिताया स्मृत नोमयोऽदमीति पत्य । भव । भवतिलोटि रूप । श्वचोऽतस्मिन् इति संहिताया दीर्घः । सुश्रवस्तमः । श्रवःशब्दोऽसुनतः । वज्रव्रीहावायुदात्त श्वचदमीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । तदतादतिशयिन तमप । तस्य पित्वा दनुदात्तत्वं वज्रव्रीहिस्वरः ॥ ॥ ९ ॥

युधस्य त इति पचर्चमष्टम सूक्तं विश्वामित्रमद्र । युधस्यत्यनुक्रमणिका ॥ दशरात्रि चतुर्थेऽहनि निष्केवल्ये युधस्य त इति सूक्तं निविदान । सूचितं च । कृह श्रुत इन्द्रो युधस्य त इति निष्केवल्यं । आ० ७ ११ । इति ॥ अथभनान्येकाहोऽपि निष्केवल्य इदं सूक्तं निविदान । सूचितं च । युधस्य त इति मध्यदिनः । आ० ९ ७ । इति ॥

युधस्य ते वृषभस्य स्वराज उग्रस्य यूनः स्थविरस्य घृध्वेः ।

अनृयतो वज्रिणो वीर्याउणीदं श्रुतस्य महतो महानि ॥ १ ॥

युधस्य । ते । वृषभस्य । स्वऽराजः । उग्रस्य । यूनः । स्थविरस्य । घृध्वेः ।

अनृयतः । वज्रिणः । वीर्याणि । इंद । श्रुतस्य । महतः । महानि ॥ १ ॥

हे इन्द्र युधस्य योधनशीलस्य वृषभस्याभिमतफलमचकस्य स्वराजो धनाधिपतरुशस्य समर्थस्य यूनो नित्यतरुणस्य स्थविरस्य चिरतनस्य घृध्वेः शत्रूणां संघर्षकस्यानृयतो जरारहितस्य वज्रिणः श्रुतस्य त्रिषु लोकेषु प्रसिद्धस्य अत एव महतस्तं तव वीर्याणि महानि । महानि सन्तु ॥ युधस्य । युध संघर्हार । दपियुधीधदमी त्यादिना मरुप्रत्ययः । यूनः । र्याति । कनिन्यवृषीत्यादिना कनिन । श्रयुवमघोनामतदित इति संप्रसारण । नितस्वरः । स्थविरस्य । अजिराशिशिराशिथिल्यादिना किरन्प्रत्ययातो निपातितः । घृध्वेः । घृषु संघर्षं । कृवि घृविज्ज्वीत्यादिना किरन्प्रत्ययातो निपातितः । नित्वादायुदात्तः ॥

महौ अमि महिष वृष्येभिर्धनस्पृद्य सहमानो अन्यान् ।

एको विश्वस्य भुवनस्य राजा स योधया च शयया च जनान् ॥ २ ॥

महान् । अमि । महिष । वृष्येभिः । धनस्पृत् । उग्र । सहमानः । अन्यान् ।

एकः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । सः । योधयं । च । शययं । च । जनान् ॥ २ ॥

हे महिष महनीय उग्र इन्द्र त्वं महानसि । धनस्मृत धनानि दानभोगत्यागैः पार नयन्त्य वृष्णमिवो
र्यरन्यान् शत्रुन्महमानोऽभिभवन्वर्तसे । तथा विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्यकोऽसहायो राजा स त्व योधय च ।
सपत्नान् प्रहर । जनान् जयय च । निवामय । बाधकान्हत्वा साधुजनान् राक्षानि स्थापयत्यभिप्रायः ॥ महिष ।
मह पुत्रायां । अविमत्योऽपि च । उ० १ ४६ । इति टिपत्प्रत्ययः । आसन्नितत्वात्तिघातः । वृष्णमिः । वृष्ण
भवानि भवं कृदमीति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तः । योधय । युध सपदार इत्यस्य स्थतस्य लोटि रूप ।
चादिषु चेति न निघातः । णित्स्वरः । जयय । वि निवामगत्योरित्यस्य स्थतस्य लोटि रूप । अत्रापि पूर्वव
दनिघातः ॥

प्र मात्राभी रिरिचे रोचमानः प्र देवभिर्विश्वतो अप्रतीतः ।

प्र मज्ज्मना दिव इंद्रः पृथिव्याः प्रोरोर्महो अंतरिक्षादृजीपी ॥३॥

प्र । मात्राभिः । रिरिचे । रोचमानः । प्र । देवभिः । विश्वतः । अप्रतिऽदतः ।

प्र । मज्ज्मना । दिवः । इंद्रः । पृथिव्याः । प्र । उरोः । महः । अंतरिक्षात् । जृजीपी ॥३॥

रोचमानो दीपमानो विगतः सर्वरप्रतीत एतावदस्य सामर्थ्यमित्यपरिनायमान जृजीपी सोमवानिन्द्रो
मात्राभिः । मीयते परिक्रियते इति मात्राः शिलोक्षया । तेष्वोऽपि प्र रिरिचे । प्रकर्षणं महत्तयातिरिक्तो
ऽभुत । तथा देवमिन्द्रेवमोऽपि मज्ज्मना । मज्जयति शत्रुन्दस्यसागर इति मज्ज्म वल् । तेन वलनं प्ररिरिचे ।
तथा दिवः पृथिव्या वाचापृथिवीभ्यां च प्ररिरिचे । तथोरोर्विश्वतोऽन्तरीक्षेऽपि प्ररिरिचे ॥
मात्राभिः । मात्र मानं शब्दे चित्यस्मात् इयमाश्रुमसिभ्यस्त्वन्निति त्रन्प्रत्ययः । निज्वादाद्युदात्तः । दुर्लोप
पूर्वस्य दीर्घाऽण इति मरिताया दीर्घः । रोचमानः । रुच दीप्तावित्यस्मात् शानचि रूप । तस्य लसाधेधातु
कर्त्तर धातुस्वरः । अप्रतीतः । इण गतो । कर्मणि क्तः । प्रादिसमासः । नञा समासं तस्य मर । मज्ज्मना ।
दुमज्जो शुद्धाः । श्रीणादिको मनिचप्रत्ययः । ज्ञाना जय अशीति जण्य । चित्वादतोदात्तः । पृथिव्याः ।
उदात्तयणो हन्पूर्वादिति विभक्तकृदात्तत्वं ॥

उरुं गभीरं जनुपाभ्युग्रं विश्वव्यचममवतं मतीनां ।

इंद्रं सोमांसः प्रदिवि सुतांसः समुद्रं न स्रवत आ विजंति ॥४॥

उरुं । गभीरं । जनुपा । अभि । उग्रं । विश्वव्यचमं । अवतं । मतीनां ।

इंद्रं । सोमांसः । प्रदिवि । सुतांसः । समुद्रं । न । स्रवतः । आ । विजंति ॥४॥

उरुं महान्तं अत एव गभीरं महावकाशं जनुपा जन्मना विभावत एवोय शत्रुणा भयकरं । गभीरत्वमेवो
च्यते । विश्वव्यचमं विश्वव्याप्तं मतीनां मतीनां स्मृतृणा वावत रचक तादृशमिंद्रं प्रदिवि पूर्वेष्वहम् सुतामां
याजभिरभिपृताः सोमांसः सोमा अभि अभिमुख्येना विजति । तत्र दृष्टातः । समुद्रं न । यथा स्रवतः स्रवत्यो
नञः समुद्रमाविशत तद्वत् ॥ जनुपा । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्माज्जनेरुमिरित्युमिप्रत्ययः । विश्वव्यचमं । व्यच
व्याजीकरण इत्यस्मादमुन । व्यचः कृटादित्यमनमीति वक्तव्यमित्यवानमीति पर्युदासत इत्याभावाः । विश्व
व्यचा इतीदृश्य नाम । वज्रप्रीही विश्वं सज्जायामिति पूर्वपदस्यातोदात्तत्वं । अवत । अव रज्जणादिषु ।
श्रीणादिकोऽतचप्रत्ययः । चित्वादतोदात्तः ॥

यं सोममिंद्रं पृथिवीद्यावा गर्भं न माता विभृतस्वाया ।

तं ते हिन्वन्ति तमु ते मृजंत्यध्वर्यवो वृषभ पातवा उ ॥५॥

यं । सोमं । इंद्रं । पृथिवीद्यावा । गर्भं । न । माता । विभृतः । त्वाऽया ।

तं । ते । हिन्वन्ति । तं । ऊं इति । ते । मृजन्ति । अध्वर्यवः । वृषभ । पातव । ऊं इति ॥५॥

हे इन्द्र पृथिवीयावा यावापृथिवी त्वाया त्वत्कामतया यं सोमं विभुतोऽतर्धारयतः । अत्र दृष्टांतः । गर्भं न । यथा माता गर्भं विभर्ति तद्वत् । हे वृषभ कामानां वर्षक हे इन्द्र अध्वर्यवोऽध्वरं यजमानायेच्छंतस्ते त्वदर्थं तं सोमं ह्रिन्वति । प्रेरयति । किंच ते तव पातव पानाय तं सोमं मुञ्जति । गोधर्यति । उ प्रमिर्ही ॥ पृथिवीयावा । दिवो यावति यावादिशः । आयुदात्तः । नोत्तरपदेऽनुदात्तादावपृथिवीरुद्रपुषभंश्चिष्वित्यत्र पर्युदासाद्भवताद्धे चित्युभयपदप्रकृतिस्वरः । कृतममामस्य विपर्ययस्य कांदमः । विभुतः । दुभुज् धारणपोषणयोश्चित्यस्माद्धटि भुजामिदित्यभ्यासस्यत्व । यद्वृत्तयोगादनिष्ठातः । अजादिप्रत्ययपरत्वाभावादवाभ्यस्ताना मादिरिति स्वरो न भवति । प्रत्ययस्वरः । त्वाया । त्वामिच्छतीत्यर्थे मुप आत्मनः क्वच । पूर्वपददकारस्या कारश्चादमः । अ प्रत्ययादिति भावेऽप्रत्ययः । मुपा मुलुगिति तृतीयायाः सवर्णदीर्घः । एकादशस्वरः । अध्वर्यवः । अध्वरमिच्छतः । मुपः क्वच । क्वचध्वरपुतनस्यर्चि लोप इत्याकारलोपः । क्वाच्छेदमीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । पातव । पा पाने । तुमथं तवप्रत्ययः । अंतश्च तवं युगपदिति धात्वंतस्य प्रत्ययस्य चोदात्तत्वं । उत्र इति प्रगल्भसंज्ञा ॥ ॥ १० ॥

मरुत्वानिति पचचं नयम मृक्त विशामिच वैष्ममिन्द्र । मरुत्वानित्यनुक्रमणिका ॥ दशरात्रे चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीयगम्य एतत्मुक्त निविदानीय । सूचितं च । शुधी हवामिन्द्र मरुत्वा इन्द्र इति मरुत्वतीयं । आ० १० ११ । इति ॥ ऋषभनारस्येकार्हेऽपि मरुत्वतीयगम्य एतन्निविदानं । सूचितं च । मरुत्वा इन्द्र युष्मस्य त इति मध्यदिनः । प्रा० १० ११ । इति ॥

मरुत्वा इन्द्र वृषभो रणाय पिब सोममनुष्वधं मदाय ।

आ सिंचस्व जठरे मध्व ऊर्मि त्वं राजासि प्रदिवः सुतानां ॥ १ ॥

मरुत्वान् । इन्द्र । वृषभः । रणाय । पिब । सोमं । अनुऽस्वधं । मदाय ।

आ । सिंचस्व । जठरं । मध्वः । ऊर्मि । त्वं । राजा । असि । प्रऽदिवः । सुतानां ॥ १ ॥

हे इन्द्र यो वृषभोऽपा वर्षिता मरुत्वान् । मरुतो देवविश्वस्तदान् । स त्वमनुष्वधं स्वधया सवनीयपुरीडाग्रादिरूपेणाग्निसानुगत सोम रणाय रमणीयमयामार्थं मदाय तं सोमं पिब । किंच मध्वो मदकरस्य सोमस्योर्मिं सघातं बह्वरमं जठरं । जग्धमन्नमग्निनिष्ठतीति जठरमुदर । तस्मिन्जठरे आ सिंचस्व । सर्वतः नारय । यतस्त्व प्रदिवः पूर्वेष्वहःसु सुतानामभिपुताना सोमाना राजासोऽगितामि । न केवलमधुनातनाना मिति भावः । उक्तमर्थं यास्मो ववीति । मरुत्वानिन्द्र मरुद्विस्त्रदानं वृषभो वर्षितापां रणाय रमणीयाय मयामाय पिब सोममनुष्वधमन्वन्न मदाय मदनीयाय जीवायामिंच स्वजठरं मधुन ऊर्मि । मधु सोममित्या पंगिक मायतिरिद्रमपीतरन्मध्वितस्मादिव । त्वं राजासि पूर्वेष्वहःसु सुताना । नि० ४ ८ । इति ॥ अनुस्वधं । स्वधामनुगम्य वर्तमान । अत्यादयः कातादर्थं द्वितीययेति समासः । संदिताया पूर्वपदात् । पा० ८. ३. १०६. इति पत्य । निरुदकादित्वादतोदात्तत्वं । ऊर्मि । अतैरुद्धेति मिप्रत्ययः । धातोर्लु इत्यादेशो रपरः । प्रत्ययस्वरः ॥

सजोपा इन्द्र इति मरुत्वतीयग्रहस्य याज्या । सूचितं च । सजोपा इन्द्र मगणो मरुद्विरिति भजयिष्वेतत्पात्र । प्रा० ५ १४ । इति ॥

सजोपा इन्द्र मगणो मरुद्विः सोमं पिब वृत्रहा शूर विद्वान् ।

जहि शत्रुरप मृधो नुदस्वाथाभयं कृणुहि विश्वतो नः ॥ २ ॥

सऽजोपाः । इन्द्र । सऽगणः । मरुत्ऽभिः । सोमं । पिब । वृत्रऽहा । शूर । विद्वान् ।

जहि । शत्रुं । अपं । मृधः । नुदस्व । अथ । अभयं । कृणुहि । विश्वतः । नः ॥ २ ॥

हे शूर बलवान् हे इन्द्र सजोपाः मगतो देवमरुद्विः मगणो मरुद्विरिव वृत्रहा वृत्रस्य हता विद्वान्कर्मविषयाभिज्ञस्त्व सोम पिब । ततो नः शत्रुन जहि । मृधो हिमकान् शत्रुनप नुदस्व । यद्वा मृधः । हिंसतेऽत्र प्राणिन

इति मृधः संयामाः । तत्र वर्तमानानं शत्रुनपनुदम् । अथानंतरं नोऽस्माकं विश्रुतः सर्वतोऽस्यं ऋणहि । कुरु । सर्वतो भयरहितानस्मान्कुर्वित्यर्थः ॥ वृत्रहा । हंतव्यं बभूवुषु कृप । अभय । भिभी भय इत्यस्मादेरच । न भ्रा समसि तस्य स्वरः । विश्रुतः । पचम्यास्मिन् । नित्यस्वरः ॥

उत ऋतुभिर्ऋतुपाः पाहि सोममिंद्रं देवेभिः सखिभिः सुतं नः ।

याँ आभजो मरुतो ये त्वान्वहन्वृचमदधुस्तुभ्यमोजः ॥ ३ ॥

उत । ऋतुऽभिः । ऋतुऽपाः । पाहि । सोमं । इंद्रं । देवेभिः । सखिऽभिः । सुतं । नः ।

यान । आ । अभजः । मरुतः । ये । त्वा । अनु । अहन । वृचं । अदधुः । तुभ्यं । ओजः ॥ ३ ॥

उत अपि च हे ऋतुपाः कालनिर्वाहकतया ऋतूना पातः । ऋतुषु सोम पिबतीति वा ऋतुपाः । यदा ऋतुभिर्मरुद्भिः सह सोम पिबतीति ऋतुपाः । तादृशं हे इंद्र सखिभिः समानस्यानं ऋतुभिर्मरुद्भिर्देवभिर्देविः सहितस्त्व नः संबन्धिनं मृतमभिपुत्र सोम पाहि । पिब । किंच यान्वरुत आभजो युःसहायाथेमसंवथा ये च मरुतस्त्वा त्वां युदं स्वात्मनमन्वभजत । ततम्व वृचमहन । हतवानसि । ते मरुतस्तुभ्य त्वदर्थमोजो युः शत्रुह ननादिरूपं पराक्रममदधुः । अकुर्वन् ॥ अभजः । भज सेवायामित्यस्य लङि रूप । यद्वत्तयोगादनिघातः । अहन । हन हिमागत्योरित्यस्य क्तिङि मितो हन्त्यादिना लोपः । पादादित्वादनिघातः । अदधुः । दधातुर्लङि क्तिङिः मित्रभ्यस्मिन् जुस । वाक्यभेदादनिघातः ॥

मरुत्वतीयग्रन्थे याज्या ये त्वाहिहत्य इत्येषा । सुवित च । ये त्वाहिहत्ये मघवन्नवर्धन्ति याज्या । आ० ५ १४ । इति ॥

ये त्वाहिहत्ये मघवन्नवर्धन्ये गावरे हरिवो ये गविष्टो ।

ये त्वा नूनमनुमदंति विप्राः पिबेद्र सोमं सगंणो मरुद्भिः ॥ ४ ॥

ये । त्वा । अहिहत्ये । मघवन्न । अवर्धन । ये । गावरे । हरिऽवः । ये । गोऽइष्टो ।

ये । त्वा । नूनं । अनुऽमदंति । विप्राः । पिबे । इंद्रं । सोमं । सऽगंणः । मरुतऽभिः ॥ ४ ॥

हे मघवन्नद्र ये मरुतोऽहिहत्ये वृत्रहननरूपे कर्मणि त्वा त्वामवर्धनं प्रहर भगवो त्वहि वीर्ययति वलदानेनावीवृधन । हे हरिवोऽश्ववन्नद्र ये च गावरे शवरवधमवर्धनि युः त्वामवीवृधन । इंद्र शरम वधीदित्यग्नितर्थे मघवर्णः । यः शवर पर्वतेषु जियत चत्वारिण्या शरयन्निघटत । आशयमान यो अग्नि जघान । अ० १० १० ११ । इति । तथा ये मरुतो गविष्टो पशिसामैरगुर्गः सद गवर्धि युदे च त्वामवीवृधन । विप्रा मेधाविनो ये च मरुतो नूनमिदानीं त्वामनुमदंति मादयति तादृशमिंद्रं सगणं मन इमं सोम पिब ॥ अहिहत्ये । हतमभि हनस्व चिति कप । कृदन्तरपदस्वरः । अवर्धन । वृध् वृशवित्यस्य ण्यतस्य लङि रूप । कदस्युभयर्थति श्वराधधातुक्त्वाण्लोपः । यद्वत्तयोगादनिघातः । गावरे । शवरस्यदमित्यर्थे तस्यदमित्यणप्रत्ययः । गविष्टो । इषु इक्षाया । भावं क्तिन् । वधव्रीहो पूर्वपदस्वरः । अनुमदति । मदि मृत्वादिमित्यस्य लङि व्यत्ययेन परस्मैपद । आशयानुशासनस्यानित्यत्वात्तुमभावः । श्वलेमावर्धधातुक्त्वाणं कृते धातुस्वर । तादृ चोदात्तवतीति गतिनिघातः ॥

मरुत्वंतं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिंद्रं ।

विश्वासाहमवसे नूतनायोयं सहादामिह तं हुवेम ॥ ५ ॥

मरुत्वंतं । वृषभं । वावृधानं । अकवारिं । दिव्यं । शासं । इंद्रं ।

विश्वऽसहं । अवसे । नूतनाय । उयं । सहऽदां । इह । तं । हुवेम ॥ ५ ॥

हे इन्द्र मरुत्वतं मरुद्विस्मद्वतं वृषभं मेघभेदनद्वारापा वर्षकं ववृधानं वृत्रहननादिकर्ममृत्साहिनं वर्धमान-
मकवारि प्रभुतशत्रुकं यदा अकृमितारि । तथा च मंत्रः । स्वरिरमत्रो ववक्षे रणाय । ऋग्वे० १. ६१. ९ । इति ।
द्वितीयं द्विविधं स्वर्गलोके वर्तमानं शासं हितोपदेशाद्भितपरिहाराभ्यां शासितारं विश्वासाहं विश्वस्य प्रतिपक्षस्य
सर्वस्याभिभवितारगुणं शत्रुपूवर्णं सहोदा युद्धमहकारिणा मरुता बलप्रदं तं तादृशमामर्थोपेतमिन्द्र नृतनाय
नवतरायावसे रक्षणार्थं कर्मणि हवम । त्वामाहुयम ॥ नृतनाय । नवशब्दस्य नु इत्यादेशः । त्वप्पनखाश्च
प्रत्यया वक्तव्या इति तनप्रत्ययः ॥ ॥ ११ ॥

सद्यो हेति पचचं दशमं मुक्तं विश्वामिवं चैष्टममद्र । सद्यो हेत्यनुक्रमणिका ॥ अग्निष्टोमे माध्यदिनसर्व-
मेवावरुणशब्दे सद्यो ह जात इत्यतस्मृत् । सूत्रितं च । सद्यो ह जात एवा त्वामिन्द्र । आ० ५. १६. १ । इति ॥
चानुर्विशिष्टं ऽष्टहनि मेवावरुणशब्दे ऽष्टरहः शस्यमंशमितस्मृत् । सूत्रितं च । सद्यो ह जात इत्यष्टरहः शस्य मेवा
वरुणः । आ० ५. ४ । इति ॥ अष्टर्गणे द्वितीयादिष्वहः मु माध्यदिनसर्वं ऽस्मिन् शस्त्र एतस्मृत् । अष्टरहः शस्यानीति
होत्रका द्वितीयादिष्वेव । आ० ५. १. । इति सूत्रितं ॥ सायस्क एकं ह सत्त्वतीत्यं शस्यं सद्यो ह जात इत्याद्या
मुक्तमुखीया । सूत्रितं च । सद्यो ह जातो वृषभः कनीनस्त्व सद्यो अपिबो जात इन्द्र । आ० ९. ५ । इति ॥

सद्यो ह जातो वृषभः कनीनः प्रभर्तुमावदंधसः सुतस्य ।

साधोः पिव प्रतिकामं यथा ते रसागिरः प्रथमं सोम्यस्य ॥ १ ॥

सद्यः । ह । जातः । वृषभः । कनीनः । प्रभर्तु । आवत् । अंधसः । सुतस्य ।

साधोः । पिव । प्रतिऽकामं । यथा । ते । रसऽआगिरः । प्रथमं । सोम्यस्य ॥ १ ॥

वृषभो वृष्टिद्वारापां वर्षिता सद्यस्तदानीमेव जात उत्पन्नः कनीनः कमनीय इन्द्रः सुतस्याभिपुतस्यांधसो
हविर्नक्षत्रस्याज्ञस्य सोमस्य प्रभर्तुं प्रकर्षणं भर्तारं संगृहीतारं यजमानमावत् । रचन् । ह प्रसिद्धी । किंच
तादृशत्वं प्रतिकामं कामं कामं सोमपानेच्छायां सत्यां ते तव यथा कामस्य पुतिर्भवति तथा साधो रसात्मना
समिद्ध रसागिरो गोपयामिथर्णापेत सोमस्य सोमस्य रसं प्रथमं सर्वभ्यो देवभ्यः पुरस्तात्पिव ॥ प्रतिकामं ।
कामं कामं प्रति । वीषायां सद्योभावः । समामन्वरः । यथा । अपादातत्वादेव नितम्बरः । रसागिरः ।
आदृष्टात श्रीणातिः । निष्यपमुधैथामित्यादिनागिर इत्यादेशः । वङ्गव्रीहो पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । सोमस्य ।
सोमश दान्ययदर्थं मये चेति यप्रत्ययः ॥

यज्जायथास्तदहस्य कामेऽङ्गोः पीयूषमपिबो गिरिष्ठां ।

तं ते माता परि योषा जनित्री महः पितुर्दम आसिंचदये ॥ २ ॥

यत् । जायथाः । तत् । अहः । अस्य । कामे । अङ्गोः । पीयूषं । अपिबः । गिरिऽस्यां ।

तं । ते । माता । परि । योषा । जनित्री । महः । पितुः । दमे । आ । असिंचत् । अये ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं यद्यस्मिन्नहनि जायथा अजायथाः तदहस्तस्मिन्निवाहन्यस्य सोमस्य कामे पिपासायां सत्यां गिरिष्ठा
गिरिष्ठां पर्वतस्थोत्तम्यानि वर्तमानमङ्गोः सोमलताखड्गविशिष्टस्य ऋजोपस्य पीयूषमभिनव रसमपिबः ।
पीतवानसि । उत्पत्तिक्षण एव सोमपाने कारणं दर्शयति । ते तव जनित्री माता योषा युवतिरदितिर्महो
महतः पितृर्जनकस्य कश्यपस्य दमे सुतिकागृहेऽपि सत्यदानात् प्राक् तं तादृशं सोमं पर्यामिंचत । तवास्थे
परितोऽन्तरयत् ॥ जायथाः । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लङि वङ्गलं वृद्धसीत्युद्भावः । यद्वृत्तयोगादनिघातः ।
जनित्री । जनिता मत्र इति निपातनाणैर्लोपः ॥

उपस्थाय मातरमन्नमैटु तिग्ममपश्यदभि सोममृधः ।

प्रयावयन्नचरद्भुतो अन्यान्महानि चक्रे पुरुधप्रतीकः ॥ ३ ॥

उपऽस्थाय । मातरं । अन्नं । ऐट्ट । तिग्मं । अपश्यत् । अभि । सोमं । ऊधः ।

प्रऽयवयन् । अचरत् । गृत्सः । अन्यान् । महानि । चक्रे । पुरुधऽप्रतीकः ॥ ३ ॥

स इन्द्रो मातरमुपस्थाय प्रार्थयित्वा जमदृ । तामजमयाचत । ईश्वरध्वपणाकमेति यास्कः । ततस्तस्या ऊध ऊधमि चीररूपेण स्थितं तिग्मं दीप्तं सोममभ्यपश्यत । सर्वतोऽदर्शतः । गृत्सः । अभिकाच्यते सर्वदेवैः । शत्रुहननार्थमिति गृत्स इन्द्रः । अन्यान्मपदान्प्रयवयन् स्वस्थानात्प्रकर्षणो ह्यलयेन चरतः । सर्वत्र चरति । किंच पुरुधप्रतीकस्तत्रोयोगाद्ब्रह्मधा विनिष्ठागो महानि महानि ब्रह्महनादीनि कर्माणि चक्र ॥ उपस्थाय । तिष्ठत न्येपि घुमास्थितौ प्रोक्तं न न्यपीति प्रतिषेधः । नितम्बरः । ऐट्ट । ईश्वर्याज्ञार्थः । तस्माज्जिह्व रूपः । आड जा दीनामित्याडागमः । पृत्वं । निघातः । तिग्मं । तिज निगानि । अस्माद्युतिरुचिचित्ता कुशति मरुप्रत्ययः क्व गोदेगश्च । प्रयवयन् । यु मिश्रणामिश्रणयोरित्यस्य ण्यतस्य शतरि रूपः । नितम्बरः । गृत्सः । गृध्र अभिक्ता ज्ञायां । गृध्रपण्योर्दकां चति सप्रत्ययो दकारश्चातादेशः । वृषादिवादाद्युदात्तः । पुरुधप्रतीकः । पुरुशब्द इह संख्यावाची । संख्याया विधाधे धिति धाप्रत्ययः । इत्यश्वकादसः । वज्रवीही पूर्वपदप्रकृतिम्बरः ॥

उयस्तुरापाठभिभृत्योजा यथावशं तन्वं चक्र एषः ।

त्वष्टारमिंद्रो जनुपाभिभृत्यामुषा सोममपिचक्षमृपु ॥ ४ ॥

उयः । तुरापाठ । अभिभृतिऽओजाः । यथावशं । तन्वं । चक्र । एषः ।

त्वष्टारं । इंद्रः । जनुपा । अभिऽभृत्यं । आऽमुष्यं । सोमं । अपिचत । चमृपु ॥ ४ ॥

य एष इन्द्र उयः शत्रूणां भयकरस्तुरापाठ त्वरया शत्रूणामभिभविता अत एवाभिभृत्योजा शत्रूणामभि भवनपराक्रमोपितः सन् तन्ममाखीय शरीरं यथावशं यथाकामं नानाविधरूपोपितं चक्र । तथा च भयवर्णः । रूपंरूपं भयवा बोधवीति । कर्म० ३ ५३ प । इति । स इन्द्रो जनुपा जन्मना सामर्थ्येन त्वष्टारं त्वष्टारामकममुर मभिभृत्यं चमृपु चर्ममृपु स्थितमामुष्य चीरयित्वा सोममपिचत । त्वष्टा इतपुत्रो वीट्टमित्यादि प्राप्तवा सामम पिचत । सं० ४ १० । इति तैत्तिरीयक ॥ तुरापाठ । नितम्बरः सभ्यं । रूपः । ज्वरत्वरत्यादिना ऊट । सं० ५५ दमि सह इति णिपः । कर्तृकरणे कृता वज्रलमिति समासः । तत्पुरुष कृति वज्रलमिति तृतीयाया अलुक् । महे साडः स इति पत्य । रुद्राक्षरपदम्बरः । यथावशं । वशं काममनतिक्रम्यत्ययधीभावसमासः । समासगार । आमुष्यं । मुष संत्ये । ल्यप । चमृपु । चमृ अदने । कृपिचमितनिधनिमजिपजिभ्य ऊरित्यप्रत्ययः । प्रत्ययगारः ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिंद्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसतो ।

शृण्वंतमुग्रमृतये समत्सु घ्नंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ५ ॥

शुनं । हुवेम । मघवान् । इंद्रं । अस्मिन् । भरे । नृतमं । वाजऽसतो ।

शृण्वंतं । उग्रं । क्रतये । समतऽसु । घ्नंतं । वृत्राणि । संजितं । धनानां ॥ ५ ॥

सिद्धिपा ॥ ॥ १० ॥

शंसा महामिति पंचचर्मकादश मुक्त विश्वामित्र विश्वममद्र । शंसा महामित्यनुक्रमणिका ॥ समुद्र दशरात्रे ऽष्टमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं । सुजितं च । शंसा महा महामित्यमिद्र । आ० प ७ । इति ॥

शंसा महामिंद्रं यस्मिन्विश्व आ कृष्टयः सोमपाः काममव्यन ।

यं सुक्रतुं धिषणे विश्वतष्टं घनं वृत्राणां जनयंत देवाः ॥ १ ॥

शंसं । महां । उंद्रं । यस्मिन् । विष्वाः । आ । कृष्टयः । सोमऽपाः । कामं । अयन् ।
यं । मुऽक्रतुं । धिपणे इति । विभ्वऽतए । घनं । वृत्राणां । जनयंत । देवाः ॥ १ ॥

हे होतः महा महातमिदं शंस । शंसः स्तुति । यस्मिन्निदं रतितरि सति विष्वाः कृष्टयः सर्वे मनुष्याः सोमपा यज्ञमनुष्ठाय सोमपाः संतः कामः काम्यत इति कामः स्वर्गादिः । तमायन सर्वतः प्राप्तवन्ति । धिपणे देवमनुष्यादीनां धारयिष्यी । यद्वा । प्रगल्भे समर्थे स्वाश्रितान् रत्नितुमिति धिपणे यावापृथिव्यौ । देवाश्च मुक्रतुं । क्रतुः कर्म जगत्पालनादि । शोभनः क्रतुर्यस्यामी मुक्रतुः । तादृश विभ्वतए विभुना ब्रह्मणा जगदाधिपत्ये स्थापित महात वृत्राणां पापरूपाणां घनं हतार यमिदं जनयंत । अजनयन ॥ शंस । शन्सु स्तुतावित्यस्य लोटि रूपं । पादादित्वादनघातः । झञोऽतस्मिड इति संहिताया दीर्घः । वी कातिगत्यादिपु । लङि रूप । यद्वृत्तयोगादनघातः । अटस्वरः । मुक्रतु । कत्वादयश्च्युत्तरपदाशुदात्तः । धिपणे । जिधुषा प्रागल्भ्य इत्यस्माद्वृद्धिर्धिप च संज्ञायामिति वृत्प्रत्ययः । धिप इत्यादेशः । प्रत्ययस्वरः । घन । हतः पुंसि संज्ञायामिति घः । हो हतरिति कृत्व । प्रत्ययस्वरः । जनयत । जनेर्ण्यतस्य लङि रूप । यद्वृत्तयोगादनघातः ॥

यं नु नकिः पृतनामु स्वराजं द्विता तरति नृतमं हरिष्ठां ।

इततमः सत्वभिर्यो हं शृषः पृथुजया अमिनादायुर्दस्योः ॥ २ ॥

यं । नु । नकिः । पृतनामु । स्वऽराजं । द्विता । तरति । नृऽतमं । हरिऽस्यां ।

इतऽतमः । सत्वऽभिः । यः । ह । शृषः । पृथुऽजयाः । अमिनात् । आयुः । दस्योः ॥ २ ॥

पृतनामु । व्याप्रियतेऽत्र योद्धार इति पृतनाः संयामाः । तेषु स्वराजं हरिष्ठा हरिष्यां हरियुक्ते रथे वर्तमानं नृतमं बलस्य युद्धे नृतमं द्विता युद्धमासाय भेनां द्विधा कृत्वा वर्तमानं यमिदं नकिर्न कश्चिदपि तरति उत्तीर्य गच्छति । न कोऽप्यभ्यस्तीत्यर्थः । नृ प्रसिद्धो । स इदं इततमोऽतिशयेन भेनामामी सत्वभिः परितः सीदद्भिर्मरुद्भिः सह यो यान गच्छन् शृषः । शोषयति परबलानीति शृषाणि बलानि । तैः पृथुजया युद्धं प्रति तीव्रवगः सन दस्योः शत्रोराथुरत्नं प्राणं वामिनात् । हिनस्ति । ह प्रसिद्धो ॥ अत्र निरुक्तं । पृथुजयाः पृथुजयः । पृथुजया अमिनादायुर्दस्योः । प्रामोपयदायुर्दस्योः । ५ ९ । इति ॥ तरति । तृ प्रवनतरणयोरित्यस्य लटि रूप । यद्वृत्तयोगादनघातः । शपः पित्त्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । यः । या प्रापणे । आणादिकः कप्रत्ययः । आतो लोपः । प्रत्ययस्वरः ॥

महावा पृत्सु तरणिर्नावा व्यानृगी रोदसी मेहनावान ।

भगो न कार हव्यो मतीनां पितेव चारुः मुहवो वयोधाः ॥ ३ ॥

महऽवा । पृत्ऽसु । तरणिः । न । अर्वा । विऽआनृगिः । रोदसी इति । मेहनाऽवान ।

भगः । न । कारे । हव्यः । मतीनां । पिताऽदेव । चारुः । मुहवः । वयःऽधाः ॥ ३ ॥

य इदं महावा बलवान्पृत्सु संयामेषु तरणिः । शत्रुनुत्तीर्य वर्तत इति तरणिः । तत्र दृष्टांतः । अर्वा न । यथावा बलवानश्वः शत्रुबलं तरति तथा रोदसी यावापृथिव्यौ व्यानृगिष्योऽनुवन्मेहनावान । मिह्यति सिध्यति दीर्यतः इति मेहनं घनं । तद्वाच्यवति । तादृश इदं कारः । क्रियत इति कारो यज्ञादिः । तस्मिन्त्येव भगो न पृषा देव इव हव्यो हवनीयो मतीनां सोतृणां मतीनां वा पितेव पालयिता चारुः कमनीयः मुहवः मुष्टाङ्गानोपतो वयोधा अज्ञस्य दाता भवति ॥ महावा । महोऽस्यास्तीति मनुवर्थं कंदसीविनपाविति वनिप । अन्येषामपि दृश्यत इति संहिताया दीर्घः । पृत्सु । पृतनाशब्दस्य सो परतः साम्यत्वात्साम्यसंख्यानमिति पृदा देशः । सविकाच इति विभक्त्यादात्तत्वं । व्यानृगिः । अशु व्याप्तावित्यस्माच्छब्दसि सदादित्वात्किप्रत्ययः । तस्य लिङ्गभावः । अत आदेरित्यभ्यासस्य दीर्घं कृतोऽश्रोतेत्यति नुडागमः । प्रादिसमासः । कारि । करोतिः कर्मणि

घञ् । कर्पात्वतो घञोऽन्त उदात्त इत्यन्तोदात्तत्वं । हव्यः । जुहोतिरचो यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ।
मुहवः । हुयतेर्भाविऽनुपसर्गस्य । पा० ३. ३. ५५ । इत्यप्रत्ययः । संप्रसारणं । प्रत्ययस्य पित्त्वादनुदात्तत्वं धातु
स्वरः । आद्युदात्तं द्यच्चंदमीति बह्व्रीहावुत्तरपदाद्युदात्तत्वं ॥

ध॒ता दि॒वो रज॑सस्पृष्ट ऊ॒र्ध्वो रथो॑ न वा॒युर्वसु॑भिर्नियु॒त्वा॒न ।

छा॒पां व॒स्ता ज॑निता सूर्यस्य विभ॑क्ता भा॒गं धि॒प॒णे॒व वाजं॑ ॥४॥

ध॒ता । दि॒वः । रज॑सः । पृष्टः । ऊ॒र्ध्वः । रथः॑ । न । वा॒युः । वसु॑भिः । नि॒यु॒त्वा॒न ।

छा॒पां । व॒स्ता । ज॑निता । सूर्यस्य । वि॒भ॑क्ता । भा॒गं । धि॒प॒णा॑ऽडव । वाजं॑ ॥४॥

स इन्द्रो दिवो द्यलोकस्य रजसोऽन्तरिक्षस्य च धता धारकः पृष्टः सर्वत्र वर्तमानो रथो न तदीयो रथ इवोर्ध्वो वायुरुर्ध्वं गता वसुभिः महायतया निवर्माद्भर्मरुद्रिर्नियुत्वान्महायवान् । यद्वा नैत्ययमुत्तरणापि संबध्यते । यथा वायुर्नियुत्वान्नियुत्नामकवडवाभिस्तद्वानेवमिन्द्रो वसुभिर्मरुद्रिः महायवान् । तथा जपा वस्ता रात्रिमाक्तादयन्मूर्यस्य जगत्प्रकाशकस्यादित्यस्य जनिता जनयिता भाग भजनीय वाज कर्मफलरूपमज्ञ विभक्ता साधु विभागकर्ता भवति । तत्र दृष्टातः । धिपणेव । यथाद्याना वागस्येदमिति विभाग करोति तद्वत् ॥ रजसः । रज्ज राग इत्यस्याङ्गुरंजिभ्या कित । उ० ४. २१६ । इत्यमुन । कित्वाङ्गुलोपः । रज्जं प्रकाशयति रजोऽन्तरिक्षं । निच्यदाद्युदात्तः । वस्ता । वस आन्हादन इत्यस्य तुचि रूप । जनिता । जनयतेमृचि जनिता मंत्र इति निपातनाणिलोपः । चित्त्वादन्तोदात्तः विभक्ता । भज भवायामित्यस्य साधुकारिण्यं तुन । एकाच उपदेश इतीदृप्रतिषेधः । तादो च निति कृत्यताविति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं ॥

शु॒नं हु॒वेम॑ म॒घ॒वान्मि॑दंम॒स्मिन्भे॒र नृ॑तंमं वाज॑माती ।

शृ॒ण्वंत॑मुग्र॒मृत॑ये॒ सम॑त्सु॒ घ्नंत॑ वृ॒त्राणि॑ सं॒जितं॑ ध॒नानां॑ ॥५॥

शु॒नं । हु॒वेम॑ । म॒घ॒वा॑नं । उ॒दं । अ॒स्मिन् । भे॒र । नृ॑तंमं । वाज॑माती ।

शृ॒ण्वंत॑ । उ॒ग्रं । उ॒तये॑ । स॒म॒त्सु॑ । घ्न॑न्तं । वृ॒त्राणि॑ । सं॒जितं॑ । ध॒नानां॑ ॥५॥ ॥१३॥

इन्द्रः स्वाहेति पंचचं द्वादशं मुक्त विशामित्र त्रैलोक्यमिन्द्रं ॥ दशरात्र नवमेऽहनि मरुत्वतीयगम्य इदं मुक्त ।
सूचितं च । तृतीयस्यन्द्रः स्वाहा गायत्साम । आ० ८. ७ । इति ॥

इ॒न्द्रः स्वा॒हा पि॒वतु॑ यस्य सोम॑ आ॒गत्या॑ तु॒म्रा वृ॑षभो म॒रुत्वा॑न ।

ओ॒रु॒च्य॒चाः पू॒णता॑मे॒भिर॑न्नैरा॒स्य ह॒विस्त॑न्व॒र्षः का॑म॒मृ॒ध्याः ॥१॥

इ॒न्द्रः । स्वा॒हा । पि॒वतु॑ । यस्य॑ । सोम॑ । आ॒ग॒त्य॑ । तु॒म्रा । वृ॑षभः । म॒रु॒त्वा॑न ।

आ॒ । उ॒रु॒च्य॒चाः । पू॒ण॒तां । ए॒भिः । अ॒न्नैः । आ॒ । अ॒स्य॑ । ह॒विः । त॒न्वः । का॑म॒ । मृ॒ध्याः ॥१॥

अर्यमिन्द्रः स्वाहा स्वाहाकृतमिमं सोमं पिबतु । यस्यिन्द्रस्यायं सोमः स इन्द्रो यज्ञ प्रत्यागम्य तुग्रः कमं विघ्नकारिणां हिमको वृषभो यष्टृणामभिमतफलवर्षको मरुत्वाग्ररुद्रिस्तद्वान् उरुच्यचाः पशुतथाग्निः सन् एभिरस्माभिर्देत्तरन्नः सोमादिलक्षणहविर्भिरा पूणतां । समतात्पूरयतु । ततोऽस्यिन्द्रस्य संवधिनस्तन्वः शरीरस्य कामं पुष्यादिलक्षणविषयमभिलाषं हविरस्माभिर्देत्तमा मृध्याः । सर्वतः पूरयतु ॥ तुग्रः । तुमिराह्वनार्थः । उरुच्यचाः । व्यचरमुन । व्यचेः कृटादित्वमनमीति वक्तव्यमित्यवानमीति पयुंदासात् द्वित्वाभावः । कृदन्तरस्वरः । मृध्याः । अन्नोत्तराग्नीर्लिङ्ग रूपं ॥

आ ते सपर्यु जवसे युनज्मि ययोरनुं प्रदिवः श्रुष्टिमावः ।

इह त्वा धेयुर्हरयः सुगिप्र पिवा त्वस्य सुपुतस्य चारोः ॥ २ ॥

आ । ते । सपर्यु इति । जवसे । युनज्मि । ययोः । अनुं । प्रदिवः । श्रुष्टिं । आवः ।

इह । त्वा । धेयुः । हरयः । सुगिप्र । पिवा । तु । अस्य । सुपुतस्य । चारोः ॥ २ ॥

हे इन्द्र ते तव जवसे यज्ञं प्रत्यागमनाय सपर्यु परिचारको हरी आ युनज्मि । रथे योजयामि । प्रदिवः पुरातनस्त्वं ययोरश्वयोः श्रुष्टिं विगं । श्रुष्टीति क्षिप्रनामिति यास्कः । तमन्वाव । अनुगच्छामि । हे सुगिप्र गोभनहनो इन्द्र हरयो रथे योजितास्तेऽस्या इह कर्मणि त्वा त्वा धेयुः । यज्ञं प्रति धारयंतु । तत आगतस्त्वं सुपुतस्य सुप्रभित चारोः कमनीयमस्थिमं सोम तु क्षिप्रं पिब ॥ सपर्यु । सपरशब्दः कंद्रादिः । तदंतादीणां दिक् कृप्रत्ययः । आवः । अव रज्जणादिषु । कान्दसे लङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनघातः । धेयुः । दधातिराशीर्लङि किदागिपीति यामुट् । एर्लङि । पा० ६ ४. ६७. इत्यकारादेशः । निघातः । पिब । पादादित्वादनघातः । सुपुतस्य । पुत्र अभिपेव । कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गतिस्वरः । उपसर्गात्पुनोतीत्यादिना सहितायां पत्य ॥

गोभिर्मिमिश्रं दधिरे सुपारमिदं ज्यैष्ठ्याय धायसे गृणानाः ।

मंदानः सोमं पपिवाँ ऋजीपिन्समस्मभ्यं पुरुधा गा इपण्य ॥ ३ ॥

गोभिः । मिमिश्रं । दधिरे । सुपारं । इदं । ज्यैष्ठ्याय । धायसे । गृणानाः ।

मंदानः । सोमं । पपिवान् । ऋजीपिन् । सं । अस्मभ्यं । पुरुधा । गाः । इपण्य ॥ ३ ॥

गृणानाः स्तोत्र कर्वाणा ऋत्विजो मिमिश्रं स्तोत्राणामभिमतफलं वर्धितुमिच्छंतं सुपारं गोभनपारं स्तुतिभिरभिमन्वीकर्तुं शक्नुमितीत्यर्थः । तादृशमिदं ज्यैष्ठ्याय धनादिमंपत्या श्रेष्ठत्वाय धायसे चिरकालमायुधोरणाय च गोभिर्गोमिश्रितः सोमं दधिरे । धारयति । शेषः प्रत्ययः । हे ऋजीपिन् सोमवन्निद्र म त्व मंदानो मोदमानः सोमं पपिवान् सोमस्य पाता मन स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं पुरुधा वज्रधा गा अप्रिहोवादिर्कर्ममिच्छत्यर्थं धेनुः समिपण्य । मस्यकं प्रेरय ॥ गोभिः । मावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वं प्राप्तं न गोशब्दाववर्णति प्रतिषेधः । मिमिश्रं । मिह मंचन इत्यस्य मन्वेकाच इतीट्प्रतिषेधं हलन्तास्तेति किद्वद्भावः । मनाशंसभिन्न उः । प्रत्ययस्वरः । ज्यैष्ठ्याय । ज्यैष्ठ्यस्य भाव इत्यर्थं ब्राह्मणादित्वात् प्यत्र । त्रित्वादायुदात्तः । गृणानाः । गृ शब्दे । त्रयादित्वात् प्रा । चित्वादतोदात्तः । मंदानः । मदि स्तुत्यादिष्वित्यस्य शानचि वज्रलं कंदसीति शपो लुक् । पुरुधा । पुरुशब्द इह संख्यावाची । संख्याया विधार्थं धति धाप्रत्ययः । इपण्य । इप गता । इपणमिच्छतीति कंदसि परञ्जाया कच । तदतादतभावितण्यर्थाद्धाटि रूप ॥

इमं कामं मंदया गोभिरश्वैश्चंद्रवंता राधसा पप्रथंश्च ।

स्वर्यवो मतिभिस्तुभ्यं विप्रा इंद्राय वाहः कुशिकासो अक्रन ॥ ४ ॥

इमं । कामं । मंदय । गोभिः । अश्वैः । चंद्रवंता । राधसा । पप्रथंश्च । च ।

स्वः । इयवं । मतिभिः । तुभ्यं । विप्राः । इंद्राय । वाहः । कुशिकासः । अक्रन ॥ ४ ॥

शुनं हुवेम मघवान्मिदंमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातो ।

शृण्वंतमुयमूतये समत्सु मंतं वृत्राणि संजितं धनानां ॥ ५ ॥

शुनं । हुवेम । मघऽवानं । उंटं । अस्मिन् । भरे । नृऽतमं । वाजऽसातो ।
 मृखंतं । उपं । उतये । समत्ऽसु । भंतं । वृचाणि । संऽजितं । धनानां ॥५॥

एतै व्याख्याति ॥ ॥१४॥

चर्पणीधृतमिति द्वादशर्चं त्रयोदशं सूक्तं वंशाभिर्वमिदं । अत्रानुक्रमणिका । चर्पणीधृत द्वादशाद्याख्यां
 तृचो जागतगायत्राविति । आद्यसूचो जागतोऽत्यसूचो गायत्रः शिष्टा ऋचस्त्रिष्टुभः ॥ सूक्तविनियोगो
 लिंगिकः । उक्थे कृतो मवावरुणशस्त्रेऽनुरूपतुचानतरमाद्यसूचः शसनीयः । सूत्रित च । चर्पणीधृतमस्तम्भा-
 ह्याममुर इति तृचो । आ० ६. १. । इति ॥ विपुवति निष्कवन्त्ये नृणाम् त्विति तृचः । विपुवानिति खंडे सूत्रितं ।
 नृणाम् त्वा नृतम गीभिर्नृकथरिति तिस्रः । आ० ८. ६. । इति ॥ बृहस्पतिमवऽप्यथ तृचो निष्कवन्त्ये निवि-
 दानीयः । सूत्रित च । नृणाम् त्विति मध्यदिनः । आ० ९. ५. । इति ॥ महाव्रतऽपि निष्कवन्त्येऽथ तृचः ॥
 दशरात्रं चतुर्थंऽहनि मरुत्वतीय इन्द्र मरुत्व इति तिस्रः । पष्ठंऽहनि पष्ठस्यति खंडे सूत्रितं । इन्द्र मरुत्व इति
 तिस्र इति मरुत्वतीय । आ० ८. १. । इति ॥ बृहस्पतिमवऽपि मरुत्वतीयशस्त्रेऽथ तृचो निविदानीयः । सूत्रित
 च । इन्द्र मरुत्व इह नृणाम् त्विति मध्यदिनः । आ० ९. ५. । इति ॥ आद्या मरुत्वतीयग्रहस्यानुवाक्या ।
 सूत्रित च । मरुत्वतीयेन ग्रहेण चरतीन्द्र मरुत्व इह पाहि सोम । आ० ५. १४. । इति ॥ तृतीये पर्याये होतुः
 शस्त्र इदं ह्यन्वोजमिति स्तोत्रियसूचः । सूत्रित च । इदं ह्यन्वोजमा महा इन्द्रो य आजमा । आ० ६. ४. । इति ॥

चर्पणीधृतं मधवानमुक्थ्यमिदं गिरो बृहतीरभ्यनृपत ।
 वावृधानं पुरुहंतं मुवृक्तिभिरमत्यं जरमाणं दिवेदिवे ॥१॥
 चर्पणिऽधृतं । मघऽवानं । उक्थ्यं । उंटं । गिरः । बृहतीः । अभि । अनुपत ।
 ववृधानं । पुरुऽहंतं । मुवृक्तिऽभिः । अमत्यं । जरमाणं । दिवेऽदिवे ॥१॥

बृहतीः प्रभुता गिरोऽस्मदीयाः स्तुतिलक्षणा वाचश्चर्पणीधृत चर्पणीया मनुष्याणामभिमतफलप्रदानेन
 धारकं पोषकं । यद्वा । आक्रुपत्येनन सर्वमिति चर्पणि वन तदारकं । मघवान धनवतमुक्थ्यमवर्थः शस्त्रैः
 शसनीयं वावृधानं बलधनादिसंपत्त्या प्रतिक्षणं वर्धमानं पुरुहंतं स्तोत्रमिव हवारमाहृतममत्यं मरणधर्म-
 रहितं मुवृक्तिभिः शोभनस्तुतिवाक्यैर्दिवे दिवे प्रत्यहं जरमाणं नृयमानं तमिममिन्द्रमभ्यनृपत । अभित. सर्वतः
 सुवंतु ॥ बृहतीः । वा कदमीति सर्वगदीर्घः । अनुपत । गु स्तवने । अस्माद्धिडि मिव । धातो कृटादित्यामिचो
 डिच्चिन गृणाभावः । मुवृक्तिभिः । नञ्मुभ्यामित्युत्तरपदातोदात्तत्वं । यद्वा । मुवृक्तय इति स्तुतिकरणभुता ऋचो
 वृक्तिशब्देनोच्यते । क्तिचक्ता चेति क्तिच । कृत्स्वरणातोदात्तः । दिवे दिवे । नित्यवीप्सयोरिति दिवेचन ।
 परस्यार्थेऽदितत्वादनृदात्तत्वं पूर्वपदस्वरः ॥

शतक्रतुमर्णवं शक्तिनं नरं गिरां म उंटमुप यंति विश्वतः ।
 वाजसनिं पृभिदं तूणिमसुरं धामसाचमभिपाचं स्वर्विदं ॥२॥
 शतऽक्रतुं । अर्णवं । शक्तिनं । नरं । गिरः । मे । उंटं । उपं । यंति । विश्वतः ।
 वाजऽसनिं । पृऽभिदं । तूणिं । अपऽसुरं । धामऽसाचं । अभिऽसाचं । स्वऽर्विदं ॥२॥

मे मदीया गिरः स्तुतिलक्षणा वाचः शतक्रतुं । शत क्रतवो यज्ञा यस्य तं । अर्णं । पर्जन्यात्मनोदकवतं
 शक्तिनं । शक्तौत्यभिरिन्द्र इति शाकाः महायभुता मरुतः । तद्वत । नर सर्वस्य जगतो नेतार वाजसनिं
 वाजस्यात्रस्य दातार पृभिदं शत्रुपुरां भक्तार तूणिं युद्धं प्रति शीघ्रं गतारमसुरं मेघभेदनद्वारापां प्रेरकं धाम
 सचि तेजो भजमानं । यद्वा धनं धाम । तदर्थिभिः सह योजयितार । अभिपाचं शत्रुणामभिभाषितारं स्वर्विदं ।

स्वर्गस्य लभकं तमिममिदं विद्यतः सर्वत उप यति । उपगच्छन्तु ॥ अर्णवं । अर्णोऽस्यास्तीति मत्वर्थेऽर्णसः सलो-
पयति वप्रत्ययः सकारलोपश्च । प्रत्ययस्वरः । नर । नयतेर्द्वित्वप्रत्ययः । अमः मुष्पादनुदात्तत्वे प्रत्ययस्वरः ।
यति । इण गतावित्यस्य लटीणो यणिति यण । निघातः । वाज्रमणिं । पणु दानि । खनिकथय्यसिवसीत्यादिना
प्रत्ययः । परादिभ्यश्चदमि बहुलमित्युत्तरपदायुदात्तत्वं । तूर्ण । त्रित्वरा संभ्रमे । वहिथीत्यादिना निप्रत्ययः ।
स्वरत्वरत्यादिना ऊट । निदित्यतिदेशादायुदात्तः । अमुर । नुर त्वरणे । क्रिप । छदुत्तरपदस्वरः । अभिषाचं ।
पच समवाय । ण्यतस्य क्रिप ॥

आकरे वसोर्जरिता पनस्यतेऽनेहसः स्तुभ उंद्रो दुवस्यति ।

विवस्वतः सदेन आ हि पिप्रिये सचासाहमभिमातिहनं स्तुहि ॥३॥

आऽकरे । वसोः । जरिता । पनस्यते । अनेहसः । स्तुभः । उंद्रः । दुवस्यति ।

विवस्वतः । सदेन । आ । हि । पिप्रिये । सचाऽसहं । अभिमातिऽहनं । स्तुहि ॥३॥

जरिता शत्रुणा जरयितुं आकरे । आकीर्यते युद्धार्थं धनमंत्रित्याकरो युद्ध । तस्मिन्वसोर्धनस्य स्थानभूति
युद्धे पनस्यते । सर्वः स्तूयते । यद्वा वसोः । वसत्याभिमुख्येन तिष्ठतीति वसुः शत्रुस्य जरयितेति योजनीयं ।
इन्द्रो जिहसोऽपापाः स्तुभः स्तुतोद्वस्यति । परिचरति । तामा फलं प्रयच्छन् पुत्रयतीत्यर्थः । किंच स इन्द्रो
ववस्वतो । पिप्रियेऽपिहोवायं वसतो हविष्मतो वा यजमानस्य सदेन गृह आ पिप्रिये हि । सोमपानादिना-
यत प्रीतो भवति यन् । सचामाह शत्रुणामेव हतार यद्वा मरुद्भिः सह शत्रुणामभिभवितार अत एवाभिमा-
तहनं शत्रुणा हतारमिदं स्तुहि । हे विद्यामित्रति ॥ आकरे । कृ विधेपि । अधिकरण ऋदोरवित्यप । याथा-
दस्मरणातोदात्तः । जरिता । जृप वयोहानावित्यस्यातर्भावितण्यर्थस्य तुचि रूप । चित्त्वादतोदात्तः । पनस्यते ।
नस्यतिः स्तुतिकर्मा । तस्य कर्मणि लटि रूपं । निघातः । अनेहसः । हतेर्नञ्युपपदे नञि हन एह चत्वमिप्रत्यय
एह इत्यय चादेशो धातोः । नञ्मुभ्यामिति स्वरणातोदात्तः । स्तुभः । स्तोभतिरर्चतिकर्मा । क्रिप । दुवस्यति ।
द्वः परिचरणमाप्नोन् इच्छतीत्यर्थे क्यच् । निघातः । पिप्रिये । प्रीडु तर्पणे । लिटि रूपं । हियोगादिनिघातः ॥

नृणामु त्वा नृतमं गीर्भिरूक्थैरभि प्र वीरमर्चता सवाधः ।

सं सहसे पुरुमायो जिहीते नमो अस्य प्रदिव एक ईगे ॥४॥

नृणां । ऊं इति । त्वा । नृतमं । गीऽभिः । उक्थैः । अभि । प्रा । वीरं । अर्चत । मऽवाधः ।

सं । सहसे । पुरुऽमायः । जिहीते । नमः । अस्य । प्रऽदिवः । एकः । ईगे ॥४॥

हे इन्द्र सवाधः । रघोर्धमंत्रोत्तारणेन तद्विषयवाधया सह वर्तत इति सवाध ऋत्विजः । नृणां नृतम
नृण्याणामतिशयं स्वकर्मणि नेतार वीर सामर्थ्योपेत त्वा गीर्भः स्तुतिमाधनभूतिर्वाक्यरूपैः शस्त्रैश्चाभ्या-
ममुख्येन प्राचत । प्रकर्षणार्चति । पुरुमायो वृत्रहननादिवहकर्मो स इन्द्रः सहसे बलाय सं जिहीते । शमनोद्यमं
करोति । किंच प्रदिवः पुरातन एकोऽसहायः स इन्द्रो नमो नमसोऽस्य हविर्लक्षणस्यान्नस्येण । ईष्टे । यद्वा
प्रस्य सर्वस्य जगत ईष्टे । तस्मा इन्द्राय नमः ॥ नृणां । नामन्यतरस्यामिति विभक्त्युदात्तत्वं । अर्चत । अर्चते-
र्द्विस्त्रादेशः तिङो तिङो भवतीति वचनात् । सवाधः । स्वाधु विलोडने । क्रिप । वीरमर्जनस्यति सहस्य
त्य । छदुत्तरपदस्वरः । पुरुमायः । अतोदात्तप्रकरणे त्रिचक्रादीनामुपसंख्यानमित्यतोदात्तत्वं । ईगे । ईग
एव इत्यस्य लिटि लोपस्त आत्मनेपदेष्विति लोपः । निघातः ॥

पूर्वीरस्य निष्पधो मर्त्येषु पुरु वसूनि पृथिवी बिभर्ति ।

उंद्राय द्याव ओषधीरुतापो रयिं रक्षन्ति जीरयो वनानि ॥५॥

पूर्वीः । अस्य । निःसिधः । मर्त्यपु । पुरु । वसूनि । पृथिवी । विभर्ति ।

इंद्राय । द्यावः । ओषधीः । उत । आपः । रयिं । रक्षति । जीरयः । वनानि ॥ ५ ॥

मर्त्यपु मनुष्येष्वस्येन्द्रस्य निष्पिधोऽनुगामनानि पूर्वोर्हितोपदेशादिभिः प्रभृतानि नानाप्रकाराणि भवति । इन्द्रस्य गामितुल्यं संवः । उक्त्यभिद्राय गंस्यं वर्धनं पुरुनिष्पिध । ऋग्वे० १. १०. ५. इति । तथा गामकाय तस्मा इन्द्राय पृथिवी पुरु पुरुणि वरुनि वसूनि धनानि विभर्ति । अतर्धारयति । किंच द्यावो जलौका ओषधी-
रोषधय उत आपि चापो जलानि जीरयः । जीर्यत इति जीरयो मनुष्याः । वनानि वृक्षाश्च एतं सर्वं इन्द्र-
स्याज्ञया तदुपभोगयोग्यं रयिं धनं रक्षति ॥ निष्पिधः । पिधु गत्या । क्रिप । संहिताया निमः सकारणो
व्यवधानं क्वादसत्वादनादृत्योपसर्गात्मुनोतीत्यादिना पत्य । निमः सकारस्य पुना दुरिति पत्य ॥ ॥ ५५ ॥

तुभ्यं ब्रह्माणि गिरं इंद्रं तुभ्यं सत्त्वा दधिरे हरिवो जुपस्व ।

वोधाऽपिरवसो नूतनस्य सखे वसो जरितुभ्यो वयो धाः ॥ ६ ॥

तुभ्यं । ब्रह्माणि । गिरः । इंद्रं । तुभ्यं । सत्त्वा । दधिरे । हरिऽवः । जुपस्व ।

वोधि । आपिः । अवसः । नूतनस्य । सखे । वसो इति । जरितुभ्यः । वयः । धाः ॥ ६ ॥

हे हरिवोऽश्ववज्रिन्द्र तुभ्यं त्वदर्थं ब्रह्माणि स्रोत्राणि तथा तुभ्यं गिरः शम्वाणि च सत्त्वा मत्संवेदधिरे ।
अश्विजो धारयति । तानि जुपस्व । मेवत्य । हे वसो सर्वस्य वामयितः सखे सखिभूत हे इन्द्र आपि योऽग्रत्य
नूतनस्य नवतरमवसोऽन्नलक्षणं हविर्वोधि । त्वदर्थं दीयमानं जानीहि । अतस्त्व जरितुभ्यः स्रोत्राण्योऽस्मभ्य
वयोऽन्न धाः । देहि ॥ तुभ्यं । डायि चत्वागुदात्तत्वं । जुपस्व । जुपी प्रीतिमवनयोरित्यस्य लोटि रूपः । वाक्य
भेदादनिघातः । वोधि । बुध अवगमन इत्यस्य लोटि वा क्वादसीति हविर्कल्पेन डिच्चादत्र पितृवृत्तः ।
इन्द्राभ्यो हेधिरेति ध्यादेशः । डिच्चादतोदात्तः ॥

इंद्रं मरुत्व इह पाहि सोमं यथा गार्थाते अपिवः सुतस्य ।

तव प्रणीती तव शूर गर्मन्ना विवासंति कवयः सुयज्ञाः ॥ ७ ॥

इंद्रं । मरुत्वः । इह । पाहि । सोमं । यथा । गार्थाते । अपिवः । सुतस्य ।

तव । प्रऽनीती । तव । शूर । गर्मन् । आ । विवासंति । कवयः । सुऽयज्ञाः ॥ ७ ॥

हे मरुत्वो मरुद्विस्तद्वनं हे इन्द्र त्वमिहास्मदीये यज्ञ आगत्य सोमं पाहि । पिव । यथा त्वं पुत्रं गार्थाते
गार्थातेः पुत्रं तस्मिन्नाजनि यज्ञं कुर्यात् सुतस्याभिपुत्रं सोममपिपुः तथावापि पिवित्वर्थः । इन्द्रः गार्थातस्य यज्ञं
सोमरमानपिबदित्यपोऽर्थः कोपीतकं स्पष्टमुक्तः । तथा सत्त्वर्णय । आ स्मा रथ वृषपाणिपु तिष्ठमि गार्थातस्य
प्रभृता येषु मदमे । ऋग्वे० १. ५१. १० । इति । हे शूरन्द्र तव संवधिनि गर्मन् गर्मणि निवाधस्यानि स्थिताः
सुयज्ञाः सुष्टुतयज्ञाः कवयो मेधाविनो यजमानाः प्रणीती तव हविषा प्रणयनेन प्रापणेन आ समतादि
वासंति । त्वमिव परिचरति । विवासतिः परिचरणकर्मा ॥ गार्थाते । गार्थातरयमिच्छर्थं तस्यदमित्यणप्रत्ययः ।
अपिवः । यथायोगादनघातः । अडागमत्यरः । प्रणीती । नयतेर्भावः क्तिन । तादा च निति कृतीति गतेः
प्रकृतिस्वरत्वं । मुपा मुनुगिति तृतीयायाः सवर्णदीर्घः । उपसर्गादसमासोऽपि गत्य ॥

स वावशान इह पाहि सोमं मरुद्विरिद्रं सखिभिः सुतं नः ।

जातं यत्त्वा परि देवा अभूषन्महे भराय पुरुहूत विश्वे ॥ ८ ॥

सः । वावशानः । इह । पाहि । सोमं । मरुतऽभिः । इंद्रं । सखिऽभिः । सुतं । नः ।

जातं । यत् । त्वा । परि । देवाः । अभूषन् । महे । भराय । पुरुहूत । विश्वे ॥ ८ ॥

हे इन्द्र वावगानः सोम कामयमानः स तादृशस्त्वं मयिभिः समानव्यानिर्मरुद्भिः सह नोऽस्मत्संबन्धिनी-
ह्वास्मिन्यज्ञे मुतमभिपुत सोम पाहि । पिव । हे पुरुहूत पुरुभिरार्हतन्द्र जातं पानिन प्रबलं संपन्नं यत यं त्वां
विश्वे सर्वे देवा महे महते भराय । ह्रियते योधानामायुष्यं वति भरः संयामः । तस्मै संयामाय पर्यभुपन ।
सर्वतोऽलमकुर्वन् ॥ वावगानः । वग्यडनुकि चानाशि रूपं । चित्त्वादंतोदात्तः । अभुपन । भुप अलंकारः ।
भुवादः । लङि रूपः । ययोगादनिघातः । भराय । ह्रस्वः हरणे । अधिकरणे घः । ह्यहोर्मन्कुंदसीति हकारस्य
भकारः । वृषादित्वादायुदात्तः ॥

अभृयं मरुत आपिरेपोऽमंदन्दिमनु दातिवाराः ।

तेभिः साकं पिबतु वृत्रखादः सुतं सोमं दाशुपः स्वे सधस्थे ॥९॥

अपऽतृयं । मरुतः । आपिः । एषः । अमंदन । इंद्रं । अनु । दातिवाराः ।

तेभिः । साकं । पिबतु । वृत्रखादः । सुतं । सोमं । दाशुपः । स्वे । सधस्थे ॥९॥

हे मरुतो य एष इन्द्रोऽभृयं ऽपा प्रेरण आपिर्पुष्पाक सखा मन वर्तते दातिवाराः । वारो वरणीयं वलं
धनं वा । दत्तवला दत्तधना वा ते मरुतममिन्द्रमन्वमदन । अहयन । वृत्रखादो वृत्रस्य हिंसकः स इन्द्रस्तेभि-
स्मैर्मरुद्भिः साकं दाशुपो हविर्दत्तवतो यजमानस्य स्वे स्वकीये सधस्थे । महे तिष्ठत्यस्मिन्निति सधस्थं गृहं ।
तस्मिन् मुतमभिपुत सोम पिबतु ॥ अभृयं । तुरी त्वराहिसयोरित्यस्मादध्यादयश्चेति यत्प्रत्ययः । यतोऽनाव इत्या-
युदात्तः । समामं ऋदुत्तरपदम्बरः । अमंदन । मदि सुत्यादिपु । परस्मैपदी । पादादित्वादनिघातः । वृत्रखादः ।
खाद भक्षणं । कर्मण्यण । दाशुपः । दाशु दान इत्यस्य ऋमा दाशान्ताङ्गास्तीद्वाश्चेति द्विवचनाद्यभावः । वसोः
संप्रसारण । प्रत्ययम्बरः । सधस्थे । सध मादस्ययोर्णकुंदसीति सहस्य सधादेशः ॥

इदं ह्यन्वोऽजसा सुतं राधानां पते । पिवा त्वस्य गिर्वणः ॥१०॥

इदं । हि । अनु । ओजसा । सुतं । राधानां । पते । पिब । तु । अस्य । गिर्वणः ॥१०॥

हे राधाना पते धनानां स्वामिन गिर्वणो गीर्भिः स्मृतिमिवननीय हे इन्द्र इदमनु अननानुक्रमेण ।
उद्देशानुक्रमेणेत्यर्थः । ओजसा बलिन यावभिः मुतमभिपुत सोम तु तिप्र पिब हि ॥

यस्ते अनु स्वधामसेत्सुते नि यच्छ तन्वं । स त्वा ममत्तु सोम्यं ॥११॥

यः । ते । अनु । स्वधां । असत् । सुते । नि । यच्छ । तन्वं । सः । त्वा । ममत्तु । सोम्यं ॥११॥

हे इन्द्र त्वदर्थं यः सोमः स्वधामन्नमनु अनुष्ठत्य यावभिरभिपुतोऽसत् सुते तस्मिन् सोमे तन्वं स्वकीयं
शरीरं नि यच्छ । प्रेरय । स सोमः सोम्य सोमार्ह त्वा त्वा ममत्तु । मादयतु ॥ असत् । अस्तेर्लेखडागमे रूपं ।
यवृत्तयोगादनिघातः । आगमस्यानुदात्तत्वे धातुम्बरः ॥

प्र ते अश्रोतु कुह्योः प्रेद्र ब्रह्मणा गिरः । प्र बाहू शूर राधसे ॥१२॥

प्र । ते । अश्रोतु । कुह्योः । प्र । इन्द्र । ब्रह्मणा । गिरः । प्र । बाहू । इति । शूर । राधसे ॥१२॥

हे इन्द्र स सोमस्ते तव कुह्योः कुन्तुभयोः पार्श्वयोरुभो पार्श्वं प्राश्रोतु । प्रकर्षेण व्याश्रोतु । तथा ब्रह्मणा
स्तोत्रेण सहितः स सोमः गिरः शरीर । अवयवादिनावयवी लप्यते । त्वत्शरीरं प्राश्रोतु । हे शूर इन्द्र राधसे
धनाय तव बाहू अपि प्राश्रोतु ॥ अश्रोतु । अशु व्याप्तावित्यस्य लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । निघातः । कुह्योः ।
उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्त्युदात्तत्व ॥ ॥१६॥

धानावतमित्यष्टर्च चतुर्दशं मूक्तं वैश्वामित्रमैन्द्रं । अत्रियमनुक्रमणिका । धानावतमष्टौ पूर्वार्धं गायत्रं षष्ठी
जगतीति । आदितश्चतस्रो गायत्र्यस्मृतीय धाना इति षष्ठी जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः ॥ मूक्तविनियोगो जिगाद-

वर्गंत्यः । प्रातःसवनीयपुरोडाशस्यानुवाक्या धानावंतमित्याद्या । सूत्रितं च । धानावंतं करंभिणमिति प्रातःसवनेऽनुवाक्या । आ० ५. ४. इति ॥

धानावंतं करंभिणमपूपवैतमुक्थिनं । उदं प्रातर्जुपस्व नः ॥ १ ॥

धानाऽवंतं । करंभिणं । अपूपऽवंतं । उक्थिनं । उदं । प्रातः । जुपस्व । नः ॥ १ ॥

हे इन्द्र धानावंतं । धाना भृष्टयवाः । तद्वतं करंभिण । करंभो दधिमित्राः सक्तवः । तद्वतमपूपवत सवनीयपुरोडाशोपेतमुक्थिनं शस्त्रिण नोऽस्मदीयमिमं सोम प्रातः प्रातःसर्वं जुपस्व । मेवम् ॥ प्रातः । एवरादिष्वं तोदात्तत्वेन पठितत्वादंतोदात्तः ॥

पुरोऽष्टाशं पचत्यं जुपस्वेन्द्रा गुरस्व च । तुभ्यं हव्यानिं मिस्रते ॥ २ ॥

पुरोऽष्टाशं । पचत्यं । जुपस्व । उदं । आ । गुरस्व । च । तुभ्यं । हव्यानिं । मिस्रते ॥ २ ॥

हे इन्द्र पचत्यं पचने साधु पुरोडाश । पुरो डाशत एनमिति पुरोडाशो दधिः । जुपस्व । किंच आ गुरस्व । पुरोडाशभक्षणार्थमुद्यमं कुरु । हव्यानि हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवीषि तुभ्यं त्वदर्थं मिस्रते । आहवनीयं गच्छति । तानि भवन्मिति भविः ॥ पचत्यं । पचतशब्दात्तत्र साधुरिति यत्प्रत्ययातस्य पदस्य दाचत्वाभावाद्वा यतोऽनाव इत्यस्य प्राप्तिर्नास्ति । तित्स्वरितः । गुरस्व । गुरी उद्यमने । शविकरणी । निघातः । मिस्रते । म् स्त गती । वृद्धमि जुहोत्यादिः । यत्प्रत्ययानात्मनपद ॥

पुरोऽष्टाशं च नो घसो जोषयांसे गिरंश्च नः । वधूयुरिव योषणां ॥ ३ ॥

पुरोऽष्टाशं । च । नः । घसः । जोषयांसे । गिरः । च । नः । वधूयुऽदेव । योषणां ॥ ३ ॥

हे इन्द्र नोऽस्मात्सर्वधनं पुरोडाश घसः । भक्षय च । नोऽस्मदीयाः स्मृतिनक्षणा गिरौ जोषयामि । भवत्य च । तत्र दृष्टांतः । वधूयुरिव योषणा । यथा वधूयुः स्वीकामो योषणा भजनीया युवति भवते तद्वत् ॥ घसः । घमू अदन इत्यस्य लिखडागमं रूप । चवायोगे प्रथमिति न निघातः । जोषयामि । जुषी प्रीतिमत्तनयोरित्यस्य ण्यतस्य लिखाडागमं रूप । आगमस्यानुदात्तत्वे णिच्स्वरः । पादादित्वादनिघातः । वधूयुरिव । मुप आत्मनः क्वच । क्वाक्चदमीत्युपत्ययः । प्रत्ययस्वरः । योषणां । युष भजन इति मीचो धातुः । कृत्यन्त्युटो वृद्धमिति ल्युट् । नित्स्वरः ॥

पुरोऽष्टाशं सनश्रुत प्रातःसावे जुपस्व नः । उदं क्रतुर्हि ते वृहन ॥ ४ ॥

पुरोऽष्टाशं । सनऽश्रुत । प्रातःऽसावे । जुपस्व । नः । उदं । क्रतुः । हि । ते । वृहन ॥ ४ ॥

हे सनश्रुत पुराणतया प्रसिद्ध हे इन्द्र नोऽस्मात्सर्वधनमिमं पुरोडाश प्रातःसावे । सृयतेऽत्र सोम इति सावः । तस्मिन् प्रातःसर्वं जुपस्व । यतस्ते तव क्रतुः कर्म वृहन महदि ॥ प्रातःसावे । पुन अभिषंव । कर्मणि घञ् । प्रादिसमासः । थाथादिस्वरणातोदात्तः ॥

माध्यदिनसर्वं सवनीयपुरोडाशस्य माध्यदिनस्य सवनस्य धाना इत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । माध्यदिनस्य सवनस्य धाना इति माध्यदिने । आ० ५. ४. इति ॥

माध्यदिनस्य सवनस्य धानाः पुरोऽष्टाशमिदं कृष्येह चारं ।

प्र यत्स्तोता जरिता तृण्यर्थो वृषायमाण उप गोभिरीट्टे ॥ ५ ॥

माध्यदिनस्य । सवनस्य । धानाः । पुरोऽष्टाशं । उदं । कृष्य । उह । चारं ।

प्र । यत् । स्तोता । जरिता । तृणिऽअर्थः । वृषऽयमाणः । उप । गोऽभिः । उट्टे ॥ ५ ॥

हे इन्द्र माध्यदिनस्य मध्यदिने भवस्य सवनस्य संबंधिनीधामा भृष्टयवान् चारुं कमनीयं पुरोडाशं चेह कर्मण्यागत्य कृण्व । भवर्गन संस्कृ । यद्यदा जरिता भवत्परिचरणं कृवाणस्तुर्गर्थस्त्वां स्तोतुमितस्तत्स्वरित-
गमनः अत एव वृषायमाणो वृषवाचरन स्तोता गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिर्वाग्भिरुप समीपे प्रेष्टु प्रकर्षणं स्तौति ।
तदा पुरोडाशादिहवीषि भक्त्येति भावः ॥ माध्यदिनस्य । मध्यदिनशब्दात्तत्र भवार्थ उत्सादित्वादत्र ।
अत्रित्वादायुदात्तः । चारु । चर गतिभक्षणयोः । दृमनिजनिचरिचटिरहभ्यो जुगिति जुग । णित्वादुपधा-
वृद्धिः । अत्रित्वादायुदात्तः । तृणर्थः । तूर्णिः । अत्रित्वा संभ्रम इत्यस्माद्दृहिथीत्यादिना निप्रत्ययो निष्ठ । अर्थः ।
अ गता । उपि कृपिगार्तिभ्यस्त्रिति धन । बह्वीर्ही पूर्वपदस्वरः । वृषायमाणः । वृषवाचरतीत्यर्थं कर्तुः क्यङ्
सलोपयति क्यङ् । अकृत्यार्धधातुकयोर्दीर्घः । डिच्चादनुदात्तङित इत्यात्मनपदं । लट् । शानच । तस्य लसा
वधातुकस्वर धातुस्वरः । ईट् । ईड् स्तुतावित्यस्य लटि रूप । यथोगादनिघातः ॥ ॥ १७ ॥

तृतीयसवने सवनीयपुरोडाशस्य तृतीये धाना इत्यनुवाक्या । सूत्रितं च । तृतीये धानाः सवने पुरुषुतेति
तृतीयसवने ॥ आ० ५. ४. इति ॥

तृतीये धानाः सवने पुरुषुत पुरोऽष्टाशमाहुतं मामहस्व नः ।

ऋभुमंतं वाज्रवंतं त्वा कवे प्रयस्वंतं उपं शिष्टोम धीतिभिः ॥ ६ ॥

तृतीये धानाः । सवने । पुरुऽस्तुत । पुरोऽष्टाशं । आऽहुतं । ममहस्व । नः ।

ऋभुऽमंतं । वाज्रऽवंतं । त्वा । कवे । प्रयस्वंतः । उपं । शिष्टोम । धीतिऽभिः ॥ ६ ॥

हे पुरुषुत पुरुभिर्वह्निभिः स्तोतुभिः स्तुत हे इन्द्र तृतीये सवने नोऽस्मदीयान्धाना ज्ञानं भृष्टयवानाहुतं
पुरोडाशं च मामहस्व । भवर्गन महय । संभावय । हे कवे इन्द्र प्रयस्वंतः संभुतहविष्का वयमुभुमंतं । ऋभवो ये
केचन देवास्तद्वंतं । वाज्रवंतं । वाज्रो नाम सुधन्वनः पुत्रस्तद्वंतं त्वां धीतिभिः स्तुतिभिरुप शिष्टोम । समीपे परि-
चरम ॥ आहुतं । जुहोतिः कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गंतः स्वरः । मामहस्व । मह पुत्रायामित्यस्य यङ्लु-
गतस्य लोटि व्यत्ययनात्मनपदं । शपो लुगभावश्चादसः । शिष्टोम । शिवंतराशीर्निडि लिङ्याशिष्यद्वित्यङ्प्र-
त्ययः । निघातः । धीतिभिः । हिष्टवत्स्वरतिशयानां नामित्यतोदात्तत्वं ॥

पृषण्वते ते चकृमा करंभं हरिष्वते हर्यश्वाय धानाः ।

अपृषमंश्चि सगणो मरुद्भिः सोमं पिव वृत्रहा शूर विद्वान् ॥ ७ ॥

पृषण्वते । ते । चकृम । करंभं । हरिऽवते । हरिऽअश्वाय । धानाः ।

अपृषं । अश्चि । सऽगणः । मरुत्ऽभिः । सोमं । पिव । वृत्रऽहा । शूर । विद्वान् ॥ ७ ॥

हे इन्द्र पृषण्वते । पृषा नाम कश्यपेवोऽदंतकः । तद्वते ते तुभ्यं करंभं दधिमिश्रं सक्तं चक्रम । भवर्गार्थं
कर्मः । तथा च श्रुतिः । पृषा प्रपिष्टभागोऽदंतको हि । ति० म० २. ६. ८. इति । हरिष्वते । हरिनामकावस्था । तद्वते
हर्यश्वाय हरितवर्णाशयुक्तायिंद्राय तुभ्य धाना भवर्गार्थं कर्मः । तथा च मंत्रवर्णः । यमेतामश्वा वि मुच्येह
शोणा दिवदिवे सदृशीरिदं धानाः । ऋग्वे० ३. ३५. ३. इति । मरुद्भिः सगणस्त्वमपुषं पुरोडाशमश्चि । भवय ।
हे शूर अमहाय हे इन्द्र वृत्रहा वृत्रस्य हंता विद्वान् सर्वं ज्ञानानस्त्वं सोमं पिव । पृषण्वते । पृषण्वदस्य मनुष ।
अनो नृडिति नृडागमः । रपाभ्यामिति णत्वं । चक्रम । करोतिश्चादसे वर्तमाने लिटि क्रादित्वाद्विभावः ।
निघातः । हरिष्वते । कंदसोर इति मनुषो वत्वं ॥

प्रति धाना भरत तूयमस्मै पुरोऽष्टाशं वीरतमाय नृणां ।

दिवेदिवे सदृशीरिदं तुभ्यं वर्धतु त्वा सोमपेयाय धृष्णो ॥ ८ ॥

प्रति । धानाः । भरत । तूयं । अस्मि । पुरोऽक्राणं । वीरऽतमाय । नृणां ।
दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । इंद्र । तुभ्यं । वर्धतु । त्वा । सोमऽपेयाय । धृष्णो इति ॥ ८ ॥

यज्ञमानोऽध्वर्यादीन्प्रति व्रते । हे अध्वर्यादयः अस्मा इन्द्राय धानान्य त्विप्र प्रति भरत । संपादयत ।
नृणां वीरतमायास्मा इन्द्राय पुरोडाशं च संपादयत । अथ प्रत्यक्षतः । हे धृष्णो शत्रूणामभिवनशील हे
इंद्र सदृशीरिक्विधाः स्तुतयस्तुभ्यं त्वदर्थं दिवं दिवं प्रतिदिवसमस्माभिः क्रियते । ताः स्तुतयः सोमपेयाय
सोमपानार्थं त्वा वर्धतु । उत्साहेन प्रवृद्धं कर्तुं ॥ सदृशीः । समानान्ययोरेति कञ्प्रत्ययः । टिड्ढाणञित्यादिना
डीप् । इंद्रशिवतुष्टिति समानस्य सभावः ॥ ॥ १८ ॥

इन्द्रापर्वतं चतुर्विंशत्युचं पचदगं मुक्त । अत्रयमनुकर्मणिका । इन्द्रापर्वता चतुर्विंशतिराऽद्रापावती
पंचदश्यादिहे वाचं समर्पय चतस्रो रथागस्तुतोऽत्या अभिगापास्ता वसिष्ठद्विपिण्यो न वसिष्ठाः शुण्वति ।
दशमीपोडश्यां जगत्यां त्रयोदशी गायत्री द्वादशीविंशीर्द्वाविंशोऽनुष्टुभोऽष्टादशी बृहतीति । विश्वामित्र ऋषिः ।
दशमी पोडशी च द्वे जगत्यां त्रयोदशी गायत्री द्वादशीविंशीर्द्वाविंशस्मिन्नुष्टुभोऽष्टादशी बृहती श्रिष्टा-
स्त्रिष्टुभः । आद्येन्द्रापर्वतदेवताका पचदशीपोडश्यां वारदेवत्यं तदुत्तराश्वतसो रथांगदेवताकाः श्रिष्टा पञ्चः ॥

इंद्रापर्वता बृहता रथेन वामीरिप आ ब्रहंतं सुवीराः ।
वीतं हव्यान्ध्वरेषु देवां वर्धेषां गीर्भिरिक्त्या मदंता ॥ १ ॥
इंद्रापर्वता । बृहता । रथेन । वामीः । उपः । आ । ब्रहंतं । सुऽवीराः ।
वीतं । हव्यानि । अध्वरेषु । देवा । वर्धेषां । गीऽभिः । इक्त्या । मदंता ॥ १ ॥

इन्द्रापर्वता इन्द्रस्य पर्वतश्च । हे इंद्रापर्वता बृहता रथेनागत्य वामीर्वननीयाः सुवीराः शोभनपूर्वपिता
ह्योऽज्ञान्या ब्रहंतं । अस्मदर्थं धारयतं । प्रयुक्तमित्यर्थः । किंच हे देवा वीतमानाध्वर्यवस्मत्सर्वधिषु यज्ञेषु
हव्यानि हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवीषि वीत । मलयतं । तथेऽयस्माभिर्दत्तेन हविषा मदंता हव्यतो
युवां गीर्भिः स्तुतिलक्षणाभिरस्मदीयाभिर्वाग्भिवर्धेषा । समृद्धा भवत ॥ इंद्रापर्वता । आमन्त्रितस्य पादादि
त्वात्पाठिकमायुदात्तत्वं । सुवीराः । ब्रह्मवीर्या वीरवीर्या चेत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । वीतं । वी कात्यादिप्रत्ययस्य
लोत्यदादित्वाच्छपो लुक् । प्रत्ययस्वरः । वर्धेषां । वृधु वृद्धावत्यस्य लोत्थायामो लमावधातुकस्वरं धातुस्वरः ॥

अहर्गणेष्वत्यवर्जितेष्वहः सु हारियोजनस्य तिष्ठ सु कर्मित्यनुवाक्या । सूचितं च । तिष्ठ सु कं मघवन्मा
परा गा अयं यज्ञो देवया अयं मिथेधः । आ० ६. ११. इति ॥

तिष्ठ सु कं मघवन्मा परा गाः सोमस्य नु त्वा सुपुतस्य यज्ञि ।
पितुर्न पुत्रः सिचमा रभे त इंद्र स्वादिष्टया गिरा शचीवः ॥ २ ॥
तिष्ठ । सु । कं । मघऽवन् । मा । परा । गाः । सोमस्य । नु । त्वा । सुऽपुतस्य । यज्ञि ।
पितुः । न । पुत्रः । सिचं । आ । रभे । ते । इंद्र । स्वादिष्टया । गिरा । शचीऽवः ॥ २ ॥

हे मघवन्धनवसिष्ठ कं सुखिनास्मिन्नेति सु तिष्ठ । मुष्टु कचित्कालमत्र तिष्ठ । मा परा गाः । अस्मदीयाय-
ज्ञास्मा गच्छ । तत्र कारणमाह । सुपुतस्य मुष्टुभिर्पुतन सोमस्य सोमेन न त्विप्र त्वां यज्ञि । यज्ञि । हे शचीवः
शक्तिमसिद्धि ते तव सिचं वस्यप्रातं स्वादिष्टया स्वादुतरया स्तुतिलक्षणा गिरा आ रभे । आलभे । गृह्णा-
मीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः । पितुर्न । यथा पुत्रो मधुरया वाचा पितुर्जनकस्य चलाचल गृह्णाति तद्वत् ॥ सु कर्मित
निपातद्वयं । प्रथमस्य निपाता आयुदात्ता इत्यायुदात्तत्वं । द्वितीयस्य चादयोऽनुदात्ता इत्यनुदात्तत्वं ।
सोमस्य यज्ञि । यज्ञ देवपुत्रासंगतिकरणदानेषु । स्वरितञित इत्यात्मनपदं । तस्य लुहि मिथ्येकाच इतीदम-

तिपेधः । व्रथादिना पत्व । पटोः कः सीति कत्वं । मिचः मकारस्य पत्व । निघातः । रभे । दुलभप प्राप्तौ ।
न्युत्तम इति रूपं । रभयोरभेदः । निघातः । स्वादिष्ठया । स्वादुशब्दादिर्हनि रूपं । निच्चादाद्युदात्तः ॥

शंसावाध्वर्यो प्रति मे गृणीहीद्रीय वाहः कृणवाव जुष्टं ।

एदं वह्निर्यजमानस्य सीदथा च भृदुक्थमिद्रीय शस्तं ॥३॥

शंसाव । अध्वर्यो इति । प्रति । मे । गृणीहि । इंद्रीय । वाहः । कृणवाव । जुष्टं ।

आ । इदं । वह्निः । यजमानस्य । सीद । अथ । च । भृत् । उक्थं । इंद्रीय । शस्तं ॥३॥

शमिष्यन होताध्वर्युं व्रत । हे अध्वर्यो आवां शंसाव । होतस्त्वमेव शंससि । कथमहं शंसानि । अत आह ।
प्रति मे गृणीहीति । त्व मे प्रतिगृणीहि । अथामीद्वित्यादिको होतृरुत्माह जननः प्रतिगरः । आ० ७. ११ ।
त दत्व । तथेद्रीय जुष्ट प्रीतियुक्त वाहः स्त्रीच कृणवाव । त्व यजमानस्येदं वह्निरस्मिन्वह्निष्या सीद । उपविश ।
अथ चानतरमिद्रीयेद्रीयार्थमावाभां क्रियमाणमुक्थं शस्त्र शस्त प्रशस्त भूत । भवतु ॥ शंसाव । शंसु मृताति
त्यस्य लोच्युत्तमद्विवचने रूपं । आदुत्तमस्यत्याडागमः । उत्तमस्य पितृत्वावादनृदात्तत्वे धातुस्वरः । मे । अनु
प्रतिगृणश्च । पा० १४. ४१ । इति संप्रदानसंज्ञा । जुष्टं । नित्य मत्र इत्याद्युदात्तत्वं ॥

जायेदस्तं मघवन्सदु योनिस्तदित्वा युक्ता हरयो वहंतु ।

यदा कदा च मुनवाम सोममग्निष्टा दृतो धन्वात्यच्छ ॥४॥

जाया । इत । अस्तं । मघवन् । मा । इत । ऊं इति । योनिः । तत् । इत । त्वा । युक्ताः । हरयः । वहंतु ।

यदा । कदा । च । मुनवाम । सोमं । अग्निः । त्वा । दृतः । धन्वाति । अच्छ ॥४॥

हे मघवन्धनवज्रिद्र अस्त । अस्येति विण्यंते पदार्था अत्रत्यस्तं गृहं । जायेज्जायैव गृहं भवति । न गृहं गृह
मित्याह गृहिणी गृहमुच्यत इति स्मृतेः । तथा सत मा जायैव योनिः पुरुषस्य मिश्रणस्यानं । उ प्रसिद्धार्थः ।
तस्मात्तदित तत्र गृह एव युक्ता रथं योजिता हरयोऽश्वास्वो त्वा वहंतु । वयं तु यदा कदा च त्वदर्थं सोम
मुनवाम अभिपूत करवाम तदास्माभिः प्रहितो दृतोऽग्निस्त्वा त्वामन्ताभिमुख्येन धन्वाति । गच्छत ॥ अस्त ।
अमु क्षेपणे । अमिहमिमुग्निष्वामीत्यादिना तन्मत्ययः । निच्चादाद्युदात्तः । मुनवाम । पुत्र अभिपव इत्यस्य
लोपि रूप । यदुत्तयोगादनिघातः । त्वा । युष्मत्तत्ततुःप्यतःपादमिति संहितायां पत्व । धन्वाति । धवि
गत्यर्थः । लेत्याडागमे रूपं । निघातः ॥

अहरगं इत्यवर्जितप्यहःमु हारियोजनस्य वैकल्पिकी परा याहीत्यनुवाक्या । परा याहि मघवन्ना च
याहीति वानुवाक्येति सूचित । आ० ६. ११ ॥

परा याहि मघवन्ना च याहीदं भ्रातरुभ्यचा ते अर्थे ।

यत्र रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो रासभस्य ॥५॥

परा । याहि । मघवन् । आ । च । याहि । इंदं । भ्रातः । उभयत्र । ते । अर्थे ।

यत्र । रथस्य । बृहतः । निऽधानं । विऽमोचनं । वाजिनः । रासभस्य ॥५॥

हे मघवन्धनवज्रिद्र त्वं परा याहि । अस्माद्वययजनात्पराङ्मुखो गृहं प्रति गच्छ । अथवा देवयजनं
प्रत्यायाहि । हे भ्रातः पोषकोभयत्रापि ते तवार्थं । अयंते प्राप्यत इत्यर्थः प्रयोजनं । अस्ति तत्र जायात्र सोमः ।
प्रयोजनांतरमाह । यत्र गृहं प्रति गन्ते बृहतो महतो रथस्योपरि निधानमवस्थानं प्रयोजनं । अत्र स्थितां
रासभस्य हेपारवं कुर्वतो वाजिनोऽश्वस्य रथाद्विमोचनं प्रयोजनं ॥ अर्थः । अ गता । उपि कुपिगार्तिभ्यस्त्विति

म०३.अ०४.सू०५३.]

॥ तृतीयोऽष्टकः ॥

२९९

अन । नितम्बरः । निधानं । दधातिर्भावे ल्यट् । नितीति प्रत्ययात्पर्वस्योदात्तत्वं । रासभस्य । रास्य शब्दे । राभि-
वलिभ्यां च । उ० ३. १०५ । इति कर्तर्यमचप्रत्ययः । यामादिवादाद्युदात्तः ॥ ॥ १९९ ॥

अलिष्वहः मु हारियोजनस्यापाः सोममित्यनुवाक्या । मुञ्चत च । हारियोजनोऽपाः सोममस्मिन् प्र
याहि । आ० ६. १११ । इति ॥

अपाः सोममस्मिन् प्र याहि कल्याणीजाया मुरणं गृहे ते ।

यत्र रथस्य बृहतो निधानं विमोचनं वाजिनो दक्षिणावत ॥ ६ ॥

अपाः । सोमं । अस्मिन् । इट् । प्र । याहि । कल्याणीः । जाया । मुरणं । गृहे । ते ।

यत्र । रथस्य । बृहतः । निऽधानं । विऽमोचनं । वाजिनः । दक्षिणाऽवत ॥ ६ ॥

हे इन्द्र सोममपाः । अत्रैव स्थित्वा सोम पिव । पीत्वान्न गृहं प्र याहि । प्रकपेण गच्छ । ते तव गृहे कल्या-
णीर्मग्नकारिणी जाया शची विवर्तते । मुरणं गोभनगीतादिध्वनिश्चास्ति । यद्वा । मुरणं मुरमणीयं यथा
भवति तथा गृहे जाया तिष्ठति । यत्रत्यादि गत । दक्षिणावत । अत्र स्थिता सत्यां रथं योजितानां वाजिनां
विमोचनं खादनपानादिना दक्षिणावतं प्रयोजनवद्भवति । विमुक्तस्यो वाजिस्यो खादनं पानं चोपहरति ॥
अपाः । पा षानि । लुङि गतिस्थिति सचो लृक् । अडागमन्तरः । कल्याणीः । कल्याणमस्यास्तीति सत्यर्थं
कंदमीविनपावति ईप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । मुरणं । रण शब्दार्थः । अस्मादक्तुक्तार्थं खल । नितम्बरः । प्रत्ययस्य
पित्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । समासे छदुत्तरपदस्वरः ॥

इमे भोजा अंगिरसो विरूपा दिवस्पुत्रासो अमुरस्य वीराः ।

विश्वामित्राय ददंती मघानि सहस्रमावे प्र तिरंत आयुः ॥ ७ ॥

इमे । भोजाः । अंगिरसः । विरूपाः । दिवः । पुत्रासः । अमुरस्य । वीराः ।

विश्वामित्राय । ददंती । मघानि । सहस्रमावे । प्र । तिरंते । आयुः ॥ ७ ॥

हे इन्द्र इमे यागं कुर्वाणा भोजाः सोमाः सविताः तेषां याजका विरूपा नानारूपा मेधातिथिप्रभ-
तयोऽंगिरसश्च दिवोऽमुरस्य देविभ्योऽपि वलवतो रुद्रस्य पुत्रासः पुत्रा वीरा वलवतो मरुतः ते सर्वे
विश्वामित्राय मह्यं सहस्रमावे । सहस्रं मृयतेऽत्रेति सहस्रमावोऽश्वमेधः । तस्मिन्नश्वमेधे मघानि महनीयानि
घनानि ददतः प्रयच्छंतः संत आयुर्जीवनमज्ञं वा प्र तिरंते । प्रकपेण वर्धयति ॥ दिवस्पुत्रास इति संहिताया
पठ्याः पतिपुत्रेति विमर्जनीयस्य सत्त्वं । ददतः । दुदाज दान इत्यस्य शतरि रूपं । अभ्यस्तानामादिरित्याद्यु-
दात्तत्वं । तिरंते । तरतिर्यत्ययेन प्राः ॥

रूपं रूपं मघवा बोभवीति मायाः कृण्वानस्तन्वंपरि स्वां ।

चिर्यद्विवः परि मुहूर्तमागात्स्वैर्मन्त्रैरनृतुपा ऋतावा ॥ ८ ॥

रूपं रूपं । मघवा । बोभवीति । मायाः । कृण्वानः । तन्वै । परि । स्वां ।

चिः । यत् । दिवः । परि । मुहूर्तं । आ । अगात् । स्वैः । मन्त्रैः । अनृतुपाः । ऋतावा ॥ ८ ॥

मघवा धनवानिन्द्रो रूपं रूपं यद्यद्रूपं कामयते तत्तद्रूपं बोभवीति । भृशं प्राप्नोति तत्तद्रूपात्मको भवति ।
तत्र कारणमुच्यते । माया अनैकरूपयद्गणसामर्थ्योपेताः कृण्वानः कुर्वाणः स्वां तन्व स्वकीयां तनुं परि । पचमर्थः ।
स्वस्मात्क्षरीरान्नाविधानि शरीराणि निर्मिमीति । यद्वा । स्वां तनुं नानाविधरूपोपेतां करोति । तथा च
मन्त्रवर्णः । इन्द्रो मायाभिः पुरुषः । ऋक्सं० ६. ४७. १८ । इति । यद्यस्मात्स्वैर्मन्त्रैः स्वकीयैः स्तुतिलक्षणीवाक्यैः

राहतीऽनुतपाः । न केवलमनुतपिव पिबति किन्त्यनुतप्यपि । वज्रशः सोमं पिबन्नित्यर्थः । ऋतावा मत्सवान् तादृश इन्द्रो दिवः स्वर्गलोकात्परि मुहूर्तमकस्मिन्नैव मुहूर्ते नानादेशवर्तिषु यज्ञेषु तत्रापि त्रिः त्रिषु सवने-
प्रागात् । आगच्छति ॥ बोभवीति । भवतेयं इनुकि तिपि यडो वेतीडागमः । निघातः । अगात् । इणो लुङि
रूप । यतृत्तयोगादनिघातः ॥

महाँ ऋपिंदेवजा देवजृतोऽस्तभ्रात्सिंधुमण्वं नृचक्षाः ।

विश्वामिचो यदवेहत्सुदामप्रियायत कुणिकेभिरिंद्रः ॥९॥

महान । ऋपिः । देवऽजाः । देवऽजृतः । अस्तभ्रात् । सिंधुं । अण्वं । नृऽचक्षाः ।

विश्वामिचः । यत् । अवहत् । सुऽदामं । अप्रियायत । कुणिकेभिः । इंद्रः ॥९॥

महान तपसातिगयितमामर्ष्यानुपिरतींद्रियार्थद्रष्टा देवजा द्योतमानानां तजसां जनयिता देवजृतस्ते
संजोभिराकृष्टो नृचक्षा नृणां कर्मनेतृणामध्वंवादीनामुपद्रष्टा स विश्वामिचोऽण्वमुदकवंतं सिंधुं विपाटु-
तृष्टोः संभेदमस्तभ्रात् । निरुद्धवेगमकरोत् । किंच स विश्वामिचः सुदामं पञ्चवनं राजान यदादावहत अयाजयत्
तदानीमिंद्रः कुणिकेभिः कुणिकगोत्रोत्पत्तैर्ऋषिभिः सहप्रियायत । प्रिय इवाचरत् ॥ अवहत् । वह् प्रापण
इत्यस्य लङि रूपं । ययोगादनिघातः । अप्रियायत । प्रिय इवाचरतीत्यर्थं कर्तुः क्यङ् सलोपयति क्यङ् ।
तदताज्जिङि रूपं । पादादित्वादनघातः ॥

हंसा इव कृणुथ श्लोकमद्रिभिर्मदंतो गीर्भिरध्वरे सुते सचा ।

देवेभिर्विप्रा ऋपयो नृचक्षसो वि पिबध्वं कुणिकाः सोम्यं मधु ॥१०॥

हंसाऽइव । कृणुथ । श्लोकं । अद्रिऽभिः । मदंतः । गीऽभिः । अध्वरे । सुते । सचा ।

देवेभिः । विप्राः । ऋपयः । नृऽचक्षसः । वि । पिबध्वं । कुणिकाः । सोम्यं । मधु ॥१०॥

हे विप्रा मेधाविनो हे ऋपयोऽतींद्रियार्थस्य द्रष्टारो हे नृचक्षसो नृणां कर्मनेतृणां विशिष्येण द्रष्टारो हे
कुणिकाः कुणिकगोत्रोत्पन्ना हे पुत्रा अध्वरं यज्ञेऽद्रिभिर्यावभिः सोमे सुतेऽभिपृते सति गीर्भिमदतः स्मृतिभिर्दे-
वान्मादयतो यूयं श्लोक । श्लोक्यते शस्यतेऽनेनति श्लोकः शस्त्रं । कृणुथ । सम्यगुच्चारयत । तत्र दृष्टांतः । हंसा
इव । यथा हंसाः सम्यक् शब्दं कुर्वति तद्वत् । किंच देवेभिः सचा यष्टव्यदेवैः सहिता यूयं सोम्यं सोममयं मधु
मधुकर रसं वि पिबध्वं । परस्परव्यतिहारणं पिबत ॥ श्लोकं । श्लोक शब्दं । करणं घञ् । चित्वादायुदात्तः ।
मदत । मदी हर्ष इत्यस्यांतर्भावितण्यर्थस्य व्यत्ययनं शप । पिबध्वं । पा पानं । कर्तरि कर्मव्यतिहार इत्यात्मनेपदं ।
सोम्यं । सोमशब्दान्नयं चति यप्रत्ययः ॥ ॥२०॥

उप प्रेतं कुणिकाश्चेतयध्वमश्वं राये प्र मुंचता सुदामः ।

राजा वृचं जघनत्प्रागपागुदगथा यजाते वर आ पृथिव्याः ॥११॥

उप । प्र । उत । कुणिकाः । चेतयध्वं । अश्वं । राये । प्र । मुंचत । सुऽदामः ।

राजा । वृचं । जघनत् । प्राक् । अपाक् । उदक् । अश्वं । यजाते । वरं । आ । पृथिव्याः ॥११॥

हे कुणिकाः कुणिकगोत्रोत्पन्ना हे पुत्रा उप प्रेतं । अश्वस्य समीपे प्रकर्षणं गच्छत । तत्र गत्वा चेतयध्वं ।
सावधाना भवत । यद्वा । अश्वरत्निणः सावधानान् कुरुत । सुदामः पञ्चवनस्य राज्ञोऽश्वं राये तस्य दिवि-
ज्येन धनलाभाय प्र मुंचत । राजा देवानां स्वामीन्द्रो वृचं कर्मविघ्नकारिणमसुरं प्रागपागुदक् पूर्वपश्चिमोत्तरेषु
देशेषु जघनत् । भृशं हतवान् । तस्मादस्य विमुच्यतेति भावः । अथानंतरं पृथिव्या वरं उत्तमं देवयजनदेशं
यजाते । स राजा यजेत ॥ चेतयध्वं । चिती संज्ञान इत्यस्य ण्यंतस्य लोटि रूपं । आर्माचितस्याविद्यमानवत्त्वेन

तिङ उत्तरस्वान्न निघातः । जघनन्त । हन हिमागत्योरित्यस्य यङ्लुकि नुगतोऽनुनामिकांतस्यत्वभ्यामस्य नुगागमः । तदन्ताक्षिप्यडागमः । प्राक् । अचन्तः क्तिन् रूपं । अनिगतोऽचतावप्रत्यय इति गंतः स्वरः । यजाते । यजतेर्लङ्ग्याडागमः । निघातः । वर । वृज् वरण इत्यस्मात् यङ्वृद्धिनिश्चिगमश्चत्यप्प्रत्ययः । तस्य पिप्त्वाद्नुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

य इमे रोदसी उभे अहमिद्रमनुष्टवं । विश्वामित्रस्य रक्षति ब्रह्मेदं भारतं जनं ॥ १२ ॥

यः । इमे इति । रोदसी इति । उभे इति । अहं । इन्द्र । अनुष्टवं । विश्वामित्रस्य । रक्षति । ब्रह्म । इदं । भारतं । जनं ॥ १२ ॥

हे कुशिकाः कुशिकपुत्रा योऽह विश्वामित्र उभे इमे रोदसी यावापुथित्वाविद्रमनुष्टवं स्तावयामि । यावा पृथिवीभ्यामिन्द्रस्य स्तोत्रं मया कारितमित्यर्थः । यद्वा । उभयो रोदस्योरतरवस्थितमिन्द्रं स्तामि । स्तोत्रं कुशाणस्य विश्वामित्रस्य ममेदमिद्रविषयं ब्रह्म स्तोत्रं भारतं भरतकुलं जन रक्षति । पालयति ॥ अनुष्टव । पुत्र स्तुती । स्थितस्य लुङि चङि रूपं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । भारतं । भरतशब्द उत्सादिः । त्रित्वादायुदात्तः ॥

विश्वामित्रा अरामत ब्रह्मेन्द्राय वज्रिणे । करदिन्नः सुराधसः ॥ १३ ॥

विश्वामित्राः । अरामतं । ब्रह्म । इन्द्राय । वज्रिणे । करत । इत् । नः । सुराधसः ॥ १३ ॥

विश्वामित्रा वज्रिण वज्रहस्तायिन्द्राय ब्रह्म स्तोत्रमरामत । अकुर्वन् । स्तुतः स इन्द्रो नोऽस्मान् सुराधसः शोभनधनोपेतान् करदित । करोत्विव ॥ अरामत । रास्य शब्द इत्यस्य लङि वङ्गलं कंदमीति शपो लुक् । निघातः । करत । करोतेर्लुङि भ्रुः ऋमृदृरुह्रिभ्यश्चकंदमीत्यडादेशः । सुराधसः । आयुदात्तं ब्रह्मकंदमीत्युत्तर पदायुदात्तत्वं ॥

किं ते कृण्वन्ति कीकटेषु गावो नागिरं दुहे न तपन्ति घर्मे ।

आ नो भर प्रमगंदस्य वेदो नैचाणाखं मघवन्नधया नः ॥ १४ ॥

किं । ते । कृण्वन्ति । कीकटेषु । गावः । न । आऽगिरं । दुहे । न । तपन्ति । घर्मः ।

आ । नः । भर । प्रऽमगंदस्य । वेदः । नैचाऽणाखं । मघऽवन । रंध्य । नः ॥ १४ ॥

हे इन्द्र कीकटेष्वनार्यनिवासेषु जनपदेषु । यद्वा । क्रियाभिर्यागदानहोमलक्षणाभिः किं फलित्यतीत्यश्रद्धा धानाः प्रत्युत पिवत खादतायमेव लोको न पर इति वदतो नार्यनिकाः कीकटाः । तेषु गावस्तं तव किं कृण्वन्ति । किं कुर्वन्ति । न कचिच्चवोपयोगं कुर्वन्तीत्यर्थः । अनुपयोग दर्शयति । आगिर सोममिश्रणयोग्य पयो न दुहे । न दुहन्ति । किंच घर्मं प्रवर्ग्याख्यकर्मापयुक्तं महावीरपात्र स्वपयःप्रदानद्वारेण न तपति । न दीपयति । एतेन सानाख्यायर्थमपि नोपयुज्यते इत्यपि सूचितं भवति । एव कचिदपि वैदिकं कर्मण्यनुपयुक्तास्ता गा नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । न केवलं ता एव किं तर्हि प्रमगंदस्य । द्विगुण्यादिलक्षणपरिमाणं गतोऽर्थो मांसं गमिष्यतीति बुद्ध्या परंपरां ददातीति मगदो वार्धुषिकः । तस्यापत्य पुत्रादिः प्रमगदः । प्रस्कण्वादिषट्पत्यार्थः प्रशब्देन व्योत्यते । तस्यात्यंतकुसीदिकुलस्य वेदो धनमाहर । किंच हे मघवन्धनवन्निद्र नैचाणाख । नोचामु शुद्रयोनिपुत्र्यादिता गावा पुत्रपौत्रादिपरंपरा येन स नैचाणाखः । शुद्रापत्यस्य केवलः शुद्रावेदो पतत्यध इति च पातकहेतुत्वेन स्मरणात् । पतितस्य संबन्धि धन नैचाणाख । तद्धनं नोऽस्मभ्य रंधय । साध्य । एतेषां तद्धनं तव नोपयुज्यते अस्मदायत्तं तु तद्धनं यागादिद्वारा तवोपयुज्यते । तस्मात्तदस्मभ्य प्रयन्तति भावः ॥ एतमर्थं यास्कोऽप्याह । किं ते कुर्वन्ति कीकटेषु गावः । कीकटो नाम देगोऽनार्यनिवासः । कीकटाः किंरुताः किं क्रियाभिरिति प्रेम्णा वा । नैव चागिर दुहे न तपन्ति घर्मं घरण । आ हर नः प्रमगदस्य धनानि । मगदः कुसीदो मांगदो मामागमिष्यतीति च ददाति । तदपत्यं प्रमगदोऽत्यंतकुसीदिकुलीनः । प्रमदको वा

योऽयमेवास्मि लोको न पर इति प्रेषः । पंडको वा पंडकः पंडगः प्रादंको वा प्रादयत्पांडो । आंडावाणी इव व्रीडयति । तस्य नैचाशाखं । नीचाशाखो नीचःशाखः । शाखाः शक्नोते । आणिररणत । तन्नो मघ-
वन्नधयति रथ्यतिर्वशागमने । नि० ६ ३२ । इति ॥ आशिरं । आडपुर्वीच्छीणातिः क्रियपस्युध्यामित्यादिना-
शिरित्यादेशः । दुह् । दुहर्लिंटीरयो र इति रेआदेशः । द्विवचनस्य विकल्पितत्वात् द्विवचनाभावः । चादि-
लोप विभाषति न निघातः । नैचाशाखं । तस्यदमित्यण् । प्रत्ययस्वरः । रधय । रधर्ण्यतस्य रधिजभोरचीति
मुमागमः ॥

समर्परीदुचे प्राङ्गरितिहासं पुराविदः । सांदासनुपयज्ञे वै वसिष्ठात्मजशक्तिना । विश्वामित्रस्याभिभूतं
बलं वाक् च समततः । वामिष्ठनाभिभूतः स ह्यवामीदथ गाधिजः । तस्मै ब्राह्मी तु सारी वा नाम्ना वाचं
समर्परी । सूर्यवैश्वमन आहत्य ददुर्व जमदप्रयः । कुशिकानां मतिः सा वागमति तामपानुदत ॥

समर्परीरमतिं बाधमाना बृहन्मिमाय जमदग्निदत्ता ।

आ सूर्यस्य दुहिता ततान् अवी देवेष्वमृतमनुर्धे ॥ १५ ॥

समर्परीः । अमतिं । बाधमाना । बृहत् । मिमाय । जमदग्निऽदत्ता ।

आ । सूर्यस्य । दुहिता । ततान् । अवं । देवेषु । अमृतं । अनुर्धे ॥ १५ ॥

जमदग्निदत्ता जमदग्निभिः प्रज्वलिताग्निभिर्ऋषिभिरस्मभ्यं दत्तामतिमज्ञानं बाधमाना समर्परीः सर्वत्र
शब्दरूपतया सर्पणशीला वाक् बृहत्प्रभुतं यथा भवति तथा मिमाय । नमसि शब्द करोति । सैषा सूर्यस्य
दुहिता वाग्देवता देवेष्विन्द्रादिष्वनुर्धे जयरहितममृतममृतलक्षणं अवीऽन्नमा ततान् । समतात्स्वाहाकारवाचं
तनोति ॥ जमदग्निदत्ता । दाण् दान इत्यस्य निपायां दो दगोरिति ददादेशः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपद
प्रकृतिस्वरः । अनुर्धे । जृ वयोहानौ । ऋहलोर्ण्यत । बहलं कंदसीत्युत्वं । नञ्मुभ्यामित्यंतोदान्तत्वं ॥ २१ ॥

समर्परीरभरतृत्यमेभ्योऽधि अवं पांचजन्यासु कृष्टिषु ।

सा पल्ल्याऽनव्यमायुर्दधाना यां मे पलस्तिजमदग्रयो ददुः ॥ १६ ॥

समर्परीः । अमरत् । तृत्यं । एभ्यः । अधि । अवं । पांचऽजन्यासु । कृष्टिषु ।

सा । पल्ल्या । नव्यं । आयुः । दधाना । यां । मे । पलस्तिऽजमदग्रयः । ददुः ॥ १६ ॥

समर्परीः सर्वत्र गणपयात्मकत्वेन सर्पणशीला वाग्देवता पांचजन्यासु कृष्टिषु । निपादपंचमाश्रित्यारो वर्णाः
पंचजनाः । तत्सर्वधिनीषु प्रज्ञासु यच्छ्रवोऽन्नं विद्यते तन्नोऽस्मभ्यमधि अधिकं यथा भवति तथा तृत्यं निप्रमभरत् ।
भरत् । संपादयत् । पलस्तिजमदग्रयः पल्लयः पलिता दीर्घायुषो जमदग्रयो मुनयो यां वाचं सूर्यादाहृत्य मे
मह्य ददुर्ददुः पल्ल्या पल्लस्य पल्लादिनिर्वाहकस्य सूर्यस्य दुहिता सा वाक् नव्यं नवतरमायुरन्नं जीवनं वा
दधाना मम कुर्वाणा भवतु ॥ पांचजन्यासु । बहिर्देवपंचजनेभ्यश्चेति वक्तव्यमिति ज्यप्रत्ययः । जित्वादायुदात्तः ।
पल्ल्या । पल्ल भवा । दिगादिवाच्यत । तित्स्वरितः । नव्यं । नवशब्दाद्वस्मादिवात्स्वार्थको यत् । पल्लस्तिजम-
दग्रयः पल्लयः जमदग्रयः । कर्मधारयसमासः । समासस्वरः ॥

स्थिरौ गावौ भवतां वीक्रुरक्षो मेघा वि वह्निं मा युगं वि शरि ।

इंद्रः पातल्ये ददतां शरीतोररिष्टनेमे अभि नः सचस्व ॥ १७ ॥

स्थिरौ । गावौ । भवतां । वीक्रुः । अक्षः । मा । ईषा । वि । वह्निं । मा । युगं । वि । शरि ।

इंद्रः । पातल्येऽइति । ददतां । शरीतोः । अरिष्टऽनेमे । अभि । नः । सचस्व ॥ १७ ॥

राज्ञः मुद्रामो यज्ञेऽवमुथं कृत्वा यज्ञशालातो निर्गन्तुमिच्छन् रथेऽथादिकं युजानो विश्वामित्रो रथा
गानि स्तीति । गावो । गच्छत इति गावावस्था । स्थिरा भवता । अन्त्य वीरुर्दृढो भवतु । ईपा दडप मा
वि वहि । वृद्धो मा भवतु । युग च मा वि गारि । विशीर्ण मा भवतु । इन्द्रः पातन्त्य पतनशीलं कोलकं शरी
तोर्विशरणात्पाकं ददतां । धारयतु । हे अरिष्टनेमि अहिंसितप्रधिर्वाशिष्ट हे रथ नोऽस्मानाभि अभिमुख्येन
सचख । संगतो भव ॥ वि वहि । वृद्धो । विपुवो वृद्धिर्बिनाशं वर्तते । अस्मात्कर्मकर्तारं लुङि चिण भाव
कर्मणोरिति चिण । चिणो लुगिति तत्प्रत्ययस्य लुक् । निघातः । युगु । युगशब्द उक्तादिषु रथाद्युपकरणेऽर्थे
घञन्तत्वेन निपातनादगुणत्वं । तत्र पाठादतोदात्तत्वं । गारि । शृ हिमायामित्यस्य लुङि रूप । अरिष्टनेमि ।
पादादित्वात् पाठिकमाद्युदात्तत्वं ॥

वलं धेहि तनूपु नो वलमिन्द्रानक्रुत्सु नः ।

वलं तोकाय तनयाय जीवसे त्वं हि वलदा असि ॥ १८ ॥

वलं । धेहि । तनूपु । नः । वलं । इन्द्र । अन्क्रुत्सु । नः ।

वलं । तोकाय । तनयाय । जीवसे । त्वं । हि । वलदाः । असि ॥ १८ ॥

हे इन्द्र नोऽस्माकं तनूपु शरीरपु वलं धेहि । नोऽस्मात्सर्वाधिरथवाहप्वनक्रुत्सु वलं धेहि । तोकाय पुत्राय
तनयाय पीत्राय च जीवसे चिर जीवनाय वलमार्यावधि । एतादृशं दातुं कृत इत्यत आह । त्वं वलदाः ।
वलं ददातीति वलदाः । असि हि । सर्वेषु लोकेषु प्रसिद्धोऽसि खलु ॥ अन्क्रुत्सु । वह प्रापण । अनाभि वहः
क्लिवनमो उच्यते क्रिप । अनसः सकारस्य इत् । वहेत्यत्रादित्वात्सप्रसारण । वमुस्वमुध्मनदृहा द इति
हकारस्य दत्वं । क्रदुत्तरस्वरः । असि । हियोगादनिघातः । मिपः पित्वादनृदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

अभि व्ययस्व खदिरस्य सारमोजो धेहि स्पन्दने शिंशपायां ।

अशो वीक्रो वीक्रित वीक्रयस्व मा यामादस्मादव जीहिपो नः ॥ १९ ॥

अभि । व्ययस्व । खदिरस्य । सारं । ओजः । धेहि । स्पन्दने । शिंशपायां ।

अशो वीक्रो इति वीक्रित वीक्रयस्व मा यामात अस्मात् अवा जीहिपः नः ॥ १९ ॥

हे इन्द्र खदिरस्य सारं । सारिणं हि आणः क्रियते । त खदिरस्य सारभुतमाणमभि व्ययस्व । अभित
स्तत्तत्स्थानेषु दाढ्यार्थं निर्धाहि । स्पन्दने रथस्य गमने सति शिंशपाया शिंशपायदाकृतिर्निर्मितं रथस्य फलकं
ओजो धेहि । दाढ्यं कुरु । हे वीक्रो दृढ वीक्रितास्माभिर्दृढीकृत हे अश वीक्रयस्व । त्वं दृढो भव । यद्वास्मान
दृढीकुरु । यामात्रच्छतोऽस्माद्रथात्रोऽस्मान माव जीहिपः । मा पीपतः ॥ खदिरस्य । अत्रिराशिरित्यादिना
किञ्चप्रत्ययांतत्वेन निपातनादतोदात्तः । वीक्रित । वीक्रयतर्णतस्य निष्ठाया मिडागमः । निष्ठाया भेटि
। पा० ६. ४ ५०. इति गलुक् । वीक्रयस्व । आमावितस्यावित्यमानत्वेन पादादित्वादनघातः । यामात । या
प्रापण इत्यस्मादतिस्मृहृष्ट इत्यादिना मन्त्रत्ययः । निष्ठादाद्युदात्त । जीहिपः । ओहाक त्याग । ण्यतस्य लुङि
चङि रूपं । अकारस्यकारश्चान्दसः ॥

अयमस्मान्वनस्पतिर्मा च हा मा च रीरिपत ।

स्वस्त्या गृहेभ्य आवमा आ विमोचनान् ॥ २० ॥

अयं । अस्मान् । वनस्पतिः । मा । च । हाः । मा । च । रीरिपत ।

स्वस्ति । आ । गृहेभ्यः । आ । अवऽसि । आ । विऽमोचनान् ॥ २० ॥

यजमान आत्मनः श्रेय आशास्ते । वनस्पतिर्वनस्पतिर्निर्मितोऽयं रथो रथाह्वानस्मान् मा च हाः । मा

त्याचीत । किंच मा रीरिपत । अस्मान मा विनाशयतु । किंचा गृहेभ्यः । यावद्ब्रह्मन् प्राप्नुयाम तावदस्मभ्यं स्वस्ति भवतु । तथावर्षे । पंचम्यर्थे चतुर्थी । यावद्द्रव्येणावसानं तावत् । आ विमोचनात् । यावद्द्रव्ययोजि ताश्चविमोचनं तावत् स्वस्ति भवतु ॥ हाः । आहाक त्यागे । लुडि मंत्रे घसेत्यादिना सिचो लुक् । पुरुषव्यत्ययः । चवायोग प्रथमेति न निघातः । रीरिपत । रिप हिंसायामित्यस्य ण्यंतस्य लुडि चडि रूपं । द्वितीयत्वान्निघातः । गृहेभ्यः । यंहेंहे क इति कः । पंचम्यपाडपरिभिरिति पंचमी । अवर्षे । षोऽंतकर्मणि । क्तिप् । चतुर्थ्यं कवचन आतो लोपाभावश्चादसः । वृद्धिः । एकादशस्वरः ॥ २२ ॥

इंद्रोतिभिरित्याद्याश्चतस्रो वसिष्ठद्विपिण्यः । पुरा खलु विश्वामित्राणिः मुदा नाम राजर्षिरासीत् । स च कनचित्कारणेन वसिष्ठद्वयोऽभूत् । विश्वामित्रस्तु शिष्यस्य रत्नार्थमाभिर्च्यगिर्भवसिष्ठमशपत् । इमा अभिशाप-रूपाः । ता ऋचो वसिष्ठा न शृण्वति ॥

इंद्रोतिभिर्बहुलाभिर्नो अद्य याच्छ्रेष्ठाभिर्मघवञ्छूर जिव ।

यो नो द्वेष्ट्यधरः सस्पदीष्ट यमुं द्विप्सस्तमु प्राणो जहातु ॥ २१ ॥

इंद्र । ऊतिऽभिः । बहुलाभिः । नः । अद्य । यात्ऽश्रेष्ठाभिः । मघऽवन । शूर । जिव । यः । नः । द्वेष्टि । अधरः । सः । पदीष्ट । यं । ऊं इति । द्विप्सः । तं । ऊं इति । प्राणः । जहातु ॥ २१ ॥

परस्य शापं करिष्यन् आदावात्मनो रत्नां कुरुते प्रथमेनार्धर्चन । हे शूर शौर्यवन्पराभिभवशक्त हे मघ-वन्धनवन्निद्र अद्यास्मिन्काले यात । यातयतिर्वधकर्मा । यातयतीति यात । मुपा मुनुगिति शपो लुक् । यातः शत्रुन हिंसतो नोऽस्मान्तिभिरित्यदीयाभी रत्नाभिर्जिव । प्रीणय । कीदृशीभिः । बहुलाभिर्बहुनीभिः श्रेष्ठाभिः प्रशस्यतराभिः । अथ शपति । नोऽस्मान्यः शत्रुद्वयो द्वेष्ट्यस्मद्विषयामप्रीतिं करोति सोऽधरो निरुष्टः सन पदीष्ट । पततु । वयं च यमुं द्विप्सस्तमु तं द्वेष्ट्य प्राणो देहमध्ये वर्तमानः पचवृत्तिर्वायुर्जहातु । परित्यजतु । उगच्छा पुरकी ॥

परं चिद्धि तपति शिंवलं चिद्धि वृश्चति ।

उखा चिदिंद्र येपंती प्रयस्ता फेनमस्यति ॥ २२ ॥

परं चित् । वि । तपति । शिंवलं । चित् । वि । वृश्चति ।

उखा । चित् । इंद्र । येपंती । प्रयस्ता । फेनं । अस्यति ॥ २२ ॥

परं चित् । चिच्छब्द उपमार्थः । यथा परं कृठारं प्राप्य वृक्षो वि तपति विशिष्टतापयुक्तो भवति । एव मदीयो द्वेष्टा वितपतु । शिंवलं चित् शम्बलीकुसुमं यथानायासेन वि वृश्चति विच्छिद्यते । एवं स द्वेष्टा विवृश्चति । चिच्छिन्नावयवो भवतु । प्रयस्ता प्रहता येपंती स्रवंत्युखा चित् स्थालीव स द्वेष्टा मदीयमंत्रसामर्थ्येन प्रहृतः सन फेनमस्यति । फेन मुखाद्भ्रंशतु ॥

न सायकस्य चिकिते जनासो लोधं नयंति पशु मन्यमानाः ।

नावाजिनं वाजिनां हासयंति न गर्दभं पुरो अश्वान्नयंति ॥ २३ ॥

न । सायकस्य । चिकिते । जनासः । लोधं । नयंति । पशु । मन्यमानाः ।

न । अवाजिनं । वाजिनां । हासयंति । न । गर्दभं । पुरः । अश्वात् । नयंति ॥ २३ ॥

पुरा खलु तपसः क्षयो मा प्रापदति शापान्निवृत्तं मानिनं विश्वामित्रं वसिष्ठपुरुषा ब्रह्मानीतवतः । तात्प्रति विश्वामित्रो ब्रूत । हे जनासो जनाः सायकस्यावसानकारिणो विश्वामित्रस्य मंत्रगणसामर्थ्यं न

चिकिते । भवद्भिर्न ज्ञायते । अत एव लोभं लुब्धं तपसः शयो मा भुदिति लोभेन तूष्णीं स्थितमपि पशुं मन्यमानाः । पशु इति निपातः पशुशब्दसमानार्थः । पशुवन्मन्यमाना एते नयति । बद्धा स्वकीयं देशं प्रापयति । एवं स्वसामर्थ्यं प्रदर्श्य विमदृशो वसिष्ठो मया सह स्पर्धितुं नार्हतीति धिक्करोति । नावाजिनमिति । अवाजिनं । वाचामिनो वाजिनः सर्वज्ञः । तद्विलक्षणं सूखं जनं वाजिना वागीशा न हामयति हास्यास्पदं न कुर्वति । तेन सह न स्पर्धत इत्यर्थः । तथा गर्दभं रासभमथात्पुरः पुरस्तात् नयति । एवमेव विमदृशो वसिष्ठो न मया स्पर्धितुमीष्ट इत्यर्थः ॥

इमं इंद्र भरतस्य पुत्रा अपपित्वं चिकितुर्न प्रपित्वं ।

ह्रिन्वत्यश्वमरणं न नित्यं ज्यावाजं परिणयंत्याजो ॥ २४ ॥

इमे । इंद्र । भरतस्य । पुत्राः । अपऽपित्वं । चिकितुः । न । प्रऽपित्वं ।

ह्रिन्वति । अश्वं । अरणं । न । नित्यं । ज्याऽवाजं । परि । नयति । आजो ॥ २४ ॥

हे इंद्र भरतस्य पुत्रा भरतवश्या इमे विश्वामित्रा अपपित्वमपगमनं वसिष्ठश्चिकितुः । जानति । प्रपित्वं प्रगमनं न जानति । शिष्टः सह तेषां संगतिर्नास्ति । ब्राह्मणा एव त इत्यर्थः । अपि चाजो मयांमि नित्यं सहजं मरणं नारिमिव वसिष्ठान्नित्यं ह्रिन्वति । प्रययति । ततश्च ज्यावाजं वनं धनुः परिणयति । वसिष्ठान्द्रतुं शरसंधानेन चरति ॥ २३ ॥ ॥ ४ ॥

पंचमेऽनुवाकं नव मुक्तानि । तत्रैव मह इति द्वाविंशत्युचं प्रथमं मुक्तं विष्णुं विश्वदेवं विश्वामित्रपुत्रस्य वाक्पुत्रस्य वा प्रजापतेराप्य । अत्रियमनुक्रमणिका । इमं महं द्वाधिकोक्तगोत्रः प्रजापतिर्हि विश्वदेव इति । अस्मिन् मुक्त आद्याग्नेयी ततः परं सप्तर्चां यावापृथिव्यास्ततः परां व्युदेवताकां दशमीं यावापृथिव्याकादशीं सावित्री ततः परं मुक्तं इति त्वाष्ट्यार्भवी च विद्युदर्थं मार्कतो मारम्यती च ततः परं तिस्रो विष्णवद्राशि देवताकाः श्वदम्बित्वाग्नेयीति । एव विश्वदेवं मुक्तं ॥ मुक्तविनयोऽगो लिंगिकः । अपिप्रणयने राजन्यस्यैव मह इति प्रतिपत् । पंचस्यां पाणिमास्यामित्यत्र सूत्रित । इमं महं विदध्याय शृणु । आ० २. ५७ । इति ॥

इमं महे विदध्याय शृणुं शश्वत्कृत्व इंद्राय प्रजभुः ।

शृणोतु नो दस्येभिरनीकेः शृणोत्वग्निर्दिव्यैरजसः ॥ १ ॥

इमं । महे । विदध्याय । शृणुं । शश्वत् । कृत्वः । इंद्राय । प्र । जभुः ।

शृणोतु । नः । दस्येभिः । अनीकेः । शृणोतु । अग्निः । दिव्यैः । अजसः ॥ १ ॥

महं महते विदध्याय विदधे यज्ञं मथनेन निष्पाद्यमानाद्येन्द्राय सर्वं स्तुत्यायापये शृणु मुखकरमिमं स्तोमं शश्वत्कृत्वो भुयो भुयः प्रजभुः । प्रभरति । प्रकर्षणं धारयति । उच्चारयतीत्यर्थः । सोऽग्निर्दस्येभिः परंपादमनकुशलेर्दमे गृहे विद्यमानैर्बानोक्तिर्भोजोभिर्युक्तः स नोऽस्मदीयमिमं स्तोमं शृणोतु । दिव्यैर्दिवि मयैस्तेजोभिरजसो निरंतरं युक्तोऽग्निरिमं स्तोमं शृणोतु । शश्वत्कृत्व इंद्राय प्रजभुरिति म्नानाम्बेन तपेऽग्नौ गमयति । ए० ब्रा० १. २८ । इति ब्राह्मणानुसारेण महदादिगुणविशिष्टाय यज्ञमानायैममपि प्रजभुः प्रहरत्युत्तिष्ठति इति वा व्याख्येय । उत्तरार्धचरः समान एव ॥ विदध्याय । तत्र भव इत्यर्थं भवं कृदसीति यतः । तित्स्मरितः । इंद्राय । इंद्रदेवत्वादिना उदात्तत्वं । दस्येभिः । तत्र साधुरिति यतः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । दिव्यैः । दिव्यमहतीत्यर्थं कृदस्मि चेति यप्रत्ययः । अजसः । जमु लोके । नमिकपीत्यादिना तात्कीलिको रप्रत्ययः । नेत्रा समामि तस्य स्वरः ॥

महिं महे दिवे अर्चां पृथिव्यै कामो म इच्छश्चरति प्रजानन ।

यंयोहं स्तोमे विदधेषु देवाः संपर्यवो मादयन्ते सचायोः ॥ २ ॥

महि॑ । महे॑ । दि॒वे । अ॒र्च॑ । पृ॒थि॒व्यै । का॒मः । मे॒ । इ॒च्छन् । च॒र॒ति॒ । प्र॒ऽजान॑न् ।
य॒योः । ह॒ । स्तो॒मै॒ । वि॒दथे॑षु । दे॒वाः । स॒प॒र्य॒वः । मा॒द॒य॒न्ते । स॒चा॒ । आ॒योः ॥ २ ॥

हे स्तोत्रमहे महत्ये दिवे द्युलोकदेवताय महत्ये पृथिव्यै च महि महत त्वं प्रजानन स्तोत्रमर्च । कृत् । मे मम कामो मनोरथः सर्वान भोगानिच्छन् चरति । सर्वत्र वर्तते । आयोर्मनुष्यस्य विदथेषु यज्ञेषु ययोर्वावा पृथिव्योः स्तोमं स्तोत्रं सपर्यवः पुत्राकामा देवाः स्तोतारो वा सचा मादयन्ते ह मह माशन्ति खलु ॥ पृथिव्यै । उदात्तयण इति विभक्त्युदात्तत्वं । सपर्यवः । सपर्यामिच्छतीत्यर्थं सुपः क्यच् ॥

यु॒वो॒र्ऋ॒तं रो॒द॒सी स॒त्य॒म॒न्सु॒ महे॑ पु॒ णः॑ सु॒वि॒ताय॑ प्र॒भू॒तं ।
इ॒दं दि॒वे न॒मो॑ अ॒ग्ने पृ॒थि॒व्यै स॒प॒र्या॒मि॒ प्र॒य॒सा॒ या॒मि॒ रत्नं॑ ॥ ३ ॥
यु॒वोः । ऋ॒तं । रो॒द॒सी इति॑ । स॒त्यं । अ॒न्सु॒ । महे॑ । सु॒ । नः॑ । सु॒वि॒ताय॑ । प्र॒ । भू॒तं ।
इ॒दं । दि॒वे । न॒मः॑ । अ॒ग्ने । पृ॒थि॒व्यै । स॒प॒र्या॒मि॒ । प्र॒य॒सा॒ । या॒मि॒ । रत्नं॑ ॥ ३ ॥

हे रोदसी यावापृथिव्या युवोर्युवयोर्ऋतमानुशंस्य सत्यं यथार्थमन्सु । युवा नोऽस्माकं महे महते सुविता याभ्युदयाय यज्ञममाप्स्यर्थं सु सुष्ठु प्रभूतं । प्रभवते । हे अग्ने दिवे पृथिव्यै चदं नरोऽन्सु । प्रयसा हविर्लक्षणेनान्नन सपर्यामि । परिचरामि । रत्नमुत्तम धनं यामि । याच । यातियाज्ञाकर्म ईमह इत्यादिषु पठितत्वात् ॥ पु । महिताया मुत्र इति पत्वं । णः । महितायां नश्च धातुस्थोरूपभ्य इति णत्वं । सुविताय । इण् गतो । अधिकरणं क्तः । गोमन गम्यतेऽस्मिन्निति सुवित । उवडादेशात्कांदसः । भूतं । भवतर्लोष्टि वृद्धं कंदमीति शपो लुकि रूपं । यद्वा । कादसे लुङि मिचो गातिस्थिति लुक् । निघातः । दिवे पृथिव्यै । नमःस्वस्तीत्यादिना । पा० ३. १६ । चतुर्थी । सपर्यामि कर्त्तादिः परिचरणे वर्तते । प्रत्ययस्वरः । यामि । यातिर्लटि रूपं । वाक्यभेदादनिघातः ॥

उ॒तो हि॑ वाँ पृ॒थ्या आ॒वि॒वि॒द॒ ऋ॒ता॒वरी॑ रो॒द॒सी स॒त्य॒वाचः॑ ।
न॒रंश्चि॒द्वां स॒मि॒थे शूर॑सा॒तौ व॒व॑दि॒रे पृ॒थि॒वि॒ वे॒वि॒दा॒नाः ॥ ४ ॥
उ॒तो इति॑ । हि॒ । वाँ । पृ॒थ्याः । आ॒वि॒वि॒द्रे॒ । ऋ॒त॒वरी॑ इत्यृत॑वरी । रो॒द॒सी इति॑ । स॒त्य॒वाचः॑ ।
न॒रः । चि॒त् । वाँ । सं॒ऽद॒थे । शूर॑सा॒तौ । व॒व॑दि॒रे । पृ॒थि॒वि॒ । वे॒वि॒दा॒नाः ॥ ४ ॥

उतो अपि च हे ऋतावरी । ऋतं सत्य । तद्वत्यां हे रोदसी यावापृथिव्या पृथ्याः पुर्वं भवाः पुरातनाः सत्यवाचो महर्षयो वा युवाभ्यामाविर्विद्रे हि । तं तमपलितमर्थं निर्भरं खलु । तथा हे पृथिवि शूरसातौ पुराणा सातिर्लोभो यस्मिन् तस्मिन्समिथे संगमननिमित्ते युद्धे नरश्चिद्व्यतना मनुष्याश्च वां युवयोर्माहात्म्यं वेविदाना जानताऽतो यावापृथिव्या ववदिरे । स्तुवति ॥ आविर्विद्रे । विदुर्लाभ इत्ययमभयपदी । ल्लिटि हरयो र इति रश्चादेशः । सह सुपत्यत्र संहतिःयोगविभागादाडा सह समासः । समिथे । इण् गतो । समीण इति थक्प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ॥

को अ॒डा वे॒द॒ क इ॒ह प्र॑ वो॒च॒हेवाँ अ॒च्छा पृ॒थ्या॒ऽका॑ स॒मेति॑ ।
त॒दृ॒थ्रे ए॒षाम॒व॒मा स॒दाँसि॑ पे॒रेषु॑ या॒ गु॒ह्येषु॑ व्र॒तेषु॑ ॥ ५ ॥
कः । अ॒डा । वे॒द॒ । कः । इ॒ह । प्र॑ । वो॒च॒त् । दे॒वान् । अ॒च्छ॒ । पृ॒थ्या॒ । का॒ । सं॒ । ए॒ति॒ ।
त॒दृ॒थ्रे । ए॒षां । अ॒व॒मा । स॒दाँसि॑ । पे॒रेषु॑ । या॒ । गु॒ह्येषु॑ । व्र॒तेषु॑ ॥ ५ ॥

को वाडा सत्यभुतं तादृशमर्थं वेद । वेत्ति । को वहास्मिन्प्रज्ञातमर्थं प्र वोचत् । प्र ब्रवीति । किं तत्तदुच्यते । देवान्काभिलक्ष्य का पथ्या पथि साधुः समीचीनः को वा मार्गः समेति । सम्यक् प्राप्नोतीति । इममर्थं न कथि-

ज्जानाति । न कोऽपि ब्रवीति । किं ते देवा वियते । वाहमित्याह । एषां दिवि स्थितानां नववर्षाणां देवानामवमाधोमुखानि सदासि स्थानानि ददृशे । दृश्यते । तथापि परंपूज्येषु गृह्येषु दर्शनेषु व्रतेषु कर्मसु नृष्टिषु या यानि दिवि देवस्थानानि लभ्यन्ते तत्रागतुं को मार्ग इति वेदमंतरणं न कश्चिज्जानातीत्यभिप्रायः ॥ अथा । स्वरादिष्वंतोदात्तत्वेन पठितत्वादंतोदात्तः । वीचत । वृत्र व्यक्ताया वाचि । जुडि ब्रुवो वचिरिति वच्यादेशः । अस्यतिवक्तिव्यातिभ्य इति क्षुरडादेशः । वच उमित्युमागमः । निघातः ॥ ॥ २४ ॥

कविर्नृचक्षा अभि धीमचष्ट ऋतस्य योना विघृते मदंती ।

नाना चक्राते सदंनं यथा वेः समानेन क्रतुना संविदाने ॥ ६ ॥

कविः । नृचक्षाः । अभि । सी । अचष्ट । ऋतस्य । योना । विघृते इति विघृते । मदंती इति ।

नाना चक्राते इति । सदंनं यथा । वेः । समानेन । क्रतुना । संविदाने इति संविदाने ॥ ६ ॥

कविः क्रांतदर्शी नृचक्षा नृणां द्रष्टा सूर्यः सोमंते यावापृथिव्यावभ्यचष्ट । सर्वतः पश्यति । ऋतस्य योना जलस्य स्थानं तस्मिन् सदंती हृष्यतीति विघृते । घृतमस्या आपधयो जलममुष्या इति । एवविधरसोपेतं समानेन । समानमेतद्दकमुक्ष्यत्यव चाहमिः । भूमि पञ्चन्या जिन्वति दिव जिन्वत्यय इति परस्परप्रीणनाभ्यर्चनं क्रतुना कर्मणा संविदाने परस्परमैकमत्वं प्राप्तिं ते यावापृथिव्या नाना पृथग्भुत सदंन स्थान चक्राते । तथा च श्रुतिः । इमा वै लोको महास्तां ता व्येतामिति । तत्र दृष्टातः । यथा वेः कुलाय नाना भवति तद्वत् ॥ अचष्ट । चक्षिड व्यक्तायां वाचीत्यस्य लङ् स्तोः संयोगाद्योरिति ककारलोपः । निघातः । संविदाने । विद ज्ञान इत्यस्य समो गमीत्यादिनात्मनपदे शानच । चित्त्वादंतोदात्तः ॥

समान्या वियुते दूरञ्जते ध्रुवे पदे तस्यतु जागरुके ।

उत स्वसारा युवती भवन्ती आदं ब्रुवाते मिथुनानि नाम ॥ ७ ॥

समान्या । वियुते इति वियुते । दूरञ्जते इति दूरञ्जते । ध्रुवे पदे । तस्यतुः । जागरुके इति ।

उत । स्वसारा । युवती इति । भवन्ती इति । आत । ऊं इति । ब्रुवाते इति । मिथुनानि ।

नाम ॥ ७ ॥

समान्या समाने परस्परप्रीणनाख्येन कर्मणकमत्य गते वियुते वियुज्य वर्तमाने दूरञ्जते । दूरऽतोऽवमान ययोस्ते दूरञ्जते । अविनाशिन्यां ते यावापृथिव्या जागरुके जागरणशीले सत्यां ध्रुवेऽविनाशिन पदेऽस्तरिजे तस्यतुः । तिष्ठतः । उतापि च युवती नियतरूपे स्वसारा भगिन्यावैकस्मादात्मनो जाति इति भवती तस्यतुरित्यन्वयः । आदन्तरे मिथुनानि वृक्षानि नाम उर्वी पृथ्वी वृक्षे दूरञ्जते रोदसी पुरोहित इत्यादीनि नामानि ब्रुवाते । ते परस्परं वृतः । उर्यादिभिर्द्वंद्वनामभिर्थावापृथिव्यावुच्यन्ते इत्यर्थः ॥ समान्या । मुषा मुलुगिति विभक्तिर्देशः । दूरञ्जते । इण गतो । दूरीणां लोपश्च । उ० २० । इति रक्प्रत्ययो धातोर्लोपश्च । रो रीति रफलोपः । दूलोप इति दीर्घः । अंतगद्दोऽमेरमिहमीत्यादिना तत्प्रत्ययातः । मप्रस्युपमानति वृक्षव्रीहिः । हलदन्तादिति मप्रस्या अनुक् । पूर्वपदस्वरः । जागरुके । जागृ निद्राक्षय इत्यस्मात्तः खील्यार्थं जागरुके । पा० ३. २ १६५ । इत्यृक्प्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः । स्वसारा । न पदस्यस्मादिभ्य इति दीर्घः प्रतियपधः ॥

विश्वेदेते जनिमा सं विविक्तो महो देवान्विभ्रती न व्यथेते ।

एजंभुवं पत्यते विश्वमेकं चरत्पतत्रि विपुणं वि जातं ॥ ८ ॥

विश्वा । इत् । एते इति । जनिमा । सं । विविक्तः । महः । देवान् । विभ्रती इति । न । व्यथेते इति ।

एजंत् । ध्रुवं । पत्यते । विश्वं । एकं । चरत् । पतत्रि । विपुणं । वि । जातं ॥ ८ ॥

एते वावापृथिव्या विश्वेज्जनिम सर्वाण्यपि भुतजातानि सं विविक्तः । अथकाशप्रदानेन संविभज्य कुरुतः । किंच महो महतो देवानिद्रमृयादीन सरित्समुद्रपर्वतादींश्च बिभ्रती विभागे अपि न व्यथते । न विव्येति । किंच एजजगमात्मकं ध्रुव स्यावरात्मकं च विश्व जगदेक स्थानं पृथिवीमेव पत्यते । अभिगच्छति । तथा चरच्चचलं पशुजात पतत्रि पक्षिजात च विपुण विष्वक् नानारूपमनयोर्मध्ये वितष्ठते । योग्यक्रियाध्याहारः ॥ विविक्तः । विचिर पृथग्भावं । जुहोत्यादिः । निघातः । बिभ्रती । इभुञ्च धारणपोषणयोरित्यस्य शतरि नाभ्यस्ताक्तुरिति नमभावः । अभ्यस्तम्बरः । एजत । एज् कर्पने । शतरि रूप । पत्यते । पद् गती । दिवादिवात्मनेपदी । दकारस्य तकारो व्यत्ययेन । निघातः ॥

सना पुराणमध्यम्यारान्महः पितुर्जनितुर्जामि तन्नः ।

देवासो यत्र पनितार एवरो पथि व्युते तस्युरंतः ॥ ९ ॥

सना पुराणं । अग्निं । एमि । आरात् । महः । पितुः । जनितुः । जामि । तत् । नः ।

देवासः । यत्र । पनितारः । एवः । उरो । पथि । विऽउते । तस्युः । अंतरिति ॥ ९ ॥

हे यामहो महत्याः पितुः सर्वस्य पालयित्र्या जनितुर्जनयित्र्यास्तव सना सनातनं पुराण पूर्वक्रमागतं नो ऽस्माक तज्जामि जामित्वं । सर्वमेकस्माज्जातमिति यामगिनी भवति । तादृशं भगिनीत्य तदारदधुनाध्यमि । स्मरामि । दिवः पितृत्वं जनयितृत्वं च संववर्णः । यामं पिता जनिता नाभिरत्र । ऋक् १ १६४ ३३ । इति । यत्र यस्या दिव्यंतर्मध्य उरो विस्तोर्णे व्युते विविक्तं पथि नभसि पनितारमस्या सुवतो देवासो देवा एवैर्गमनसाधनैः सैः स्वीवाहनेः सहिताः संतस्तस्युः । तत्र स्थिता देवा मदीयं स्तोत्रं शृण्वन्त्विति भावः ॥ पुराण । पुराणञ्चात श्रिपिकाथं सायचिरमिति व्युत्पत्ययः । पुराणप्रोक्तं पुत्राग्नकन्त्यप्यिति निपातनान्तुडभावः । निपातनादेवां तोदात्तत्वं । एमि । इक स्मरणं । अदादिः । लटि रूपं । निघातः । व्युते । वेज तनुमंतान् । कर्मणि क्तः । यजा दिव्यात्मप्रमाण । गतिरनंतर इति गतः प्रकृतिस्वरः । तस्युः । तिष्ठतेर्लटि रूप । यत्रयोगादनिघातः ॥

इमं स्तोमं रोदसी प्र ब्रवीम्यदृदराः शृण्वन्नग्निजिह्वाः ।

मित्रः सम्राजो वरुणो युवान आदित्यासः कवयः पप्रथानाः ॥ १० ॥

इमं । स्तोमं । रोदसी इति । प्र । ब्रवीमि । ऋदृदराः । शृण्वन् । अग्निऽजिह्वाः ।

मित्रः । सऽराजः । वरुणः । युवानः । आदित्यासः । कवयः । पप्रथानाः ॥ १० ॥

हे रोदसी वावापृथिव्याधिमं युष्मदीय स्तोमं प्र ब्रवीमि । प्रकीर्णं वदामि । ऋदृदराः । ऋद् मुद् उदर येषां ते ऋदृदराः । यद्वा । मुद्रुदर सोमो येषां ते ऋदृदराः । अग्निजिह्वाः । अग्निजिह्वास्थानीयो येषां ते तथोक्ताः । सम्राजः सम्यग्दीप्यमाना युवानो नित्यतरुणाः । यद्वा । यजमानानभिमतफलैर्मिथीकृषतः । कवयः क्रातदर्शिनः पप्रथानाः स्वानि स्वानि कर्माणि प्रथयतो मित्रादयो देवाः शृण्वन् । तदिदं स्तोत्रं शृण्वन्तु ॥ शृण्वन् । शृ श्रवण इत्यस्य लिट्यडागमः । अग्निजिह्वाः । विचक्रादित्वादतोदात्तत्वं । पप्रथानाः । प्रथ प्रथान इत्यस्य कानिच रूपं । चित्वादतोदात्तः ॥ ॥ २५ ॥

हिरण्यपाणिः सविता मुजिह्वस्विरा दिवो विदथे पत्यमानः ।

देवेषु च सवितः श्लोकमश्वेरादस्मभ्यमा सुव सर्वतातिं ॥ ११ ॥

हिरण्यऽपाणिः । सविता । मुऽजिह्वः । चिः । आ । दिवः । विदथे । पत्यमानः ।

देवेषु । च । सवितरिति । श्लोकं । अश्वेः । आत् । अस्मभ्यं । आ । सुव । सर्वऽतातिं ॥ ११ ॥

हिरण्यपाणिः । दानार्थं हिरण्यं पाणी हस्ते यस्य स तथोक्तः । यद्वा । देवकर्तृकयागे सवितुर्वात्सल्यभुतस्य हस्ते प्राशिवं भक्षणार्थमध्वर्यवो ददः । तत्प्राशिवं तस्य हस्तो चिच्छेद । ततोऽध्वर्यवो हिरण्यमयां हस्तो कृत्वा संदधुः । ततोऽयं हिरण्यपाणिः । तथा च कापीतकं । सवित्रं प्राशिवं प्रतिजहृन्मन्त्रस्य पाणी प्रचिच्छेद तस्मै हिरण्यमयां प्रतिदधुन्मन्त्रादिरण्यपाणिरिति । मुजिहः शोभनवाक् सविता विदधे यज्ञं त्रिभ्यषु सवनेषु दिवो नभसः सकाशादा पत्यमान आगच्छन् भवतीति शेषः । परोऽध्वर्यवः प्रत्यक्षः । हे सवितरस्य देवेषु स्तोत्रेषु विद्यमानं च श्लोकं । श्लोक्वन्तेऽनेनेति श्लोकः स्तोत्रं । तदर्थः । प्रामृहि च । आदनतर सर्वताति सर्वमपन्नित फलमस्मभ्यमा मुव । प्रेरय ॥ हिरण्यपाणिः । हिरण्यशब्दं यास्को वङ्गधा निर्वक्ति । हिरण्य कस्माद्विद्यत आयस्यमा नमिति वा ह्रियते जनाज्जनमित्यादिना । नि० २. १० । पाणिशब्दं च निर्विवेच । पाणिः पणायतः पुत्राकर्मणः । नि० २. २६. इति ॥ ह्रयं कारितगत्योः । ह्रयतः कस्यन हिर चिति कस्यन हिर इत्ययमादिशो धातोः । निज्या दाबुदात्तः । वङ्गव्रीहो पूर्वपदस्वरः । पत्यमानः । पद गतो । दिवादिगामनेपदी । दकारस्य तकारः कादसः । अथः । श्रित्र भवायामित्यस्य लङि वङ्गलं कदमीति शपो लुक् । चवायोऽं प्रथमंति न निघातः । मुव । पू प्रेरणं । नुदादिः । सर्वताति । सर्वदेवाच्चातिल स्वार्थिकः । लिट्स्वरः ॥

सुकृत्सुपाणिः स्ववाँ ऋतावाँ देवस्वष्टावसे तानि नो धात ।

पृषण्वन्तं ऋभवो मादयध्वमूर्ध्वयावाणो अध्वरमतए ॥ १२ ॥

सुकृत् । सुऽपाणिः । स्वऽवान् । ऋतऽवाँ । देवः । त्वष्टा । अवासे । तानि । नः । धात ।

पृषण्वन्तः । ऋभवः । मादयध्वं । ऊर्ध्वऽयावानः । अध्वरं । अतए ॥ १२ ॥

सुकृत्सुपु जगतः कर्ता सुपाणिः कन्याणपाणिः स्ववान धनवानृतावा सत्यमंकन्यस्यष्टा देवस्नानि यान्यस्माकमपन्नितान्यवसे रक्षणाय नोऽस्मभ्य धात । ददातु । ऋभवः । उरु मातीत्युभवः । हे ऋभव पृषण्वन्तः पुष्णा सहिता ग्र्य मादयध्व । अस्मान धनपदानि हृष्टान कुरुत । ऊर्ध्वयावाणः सोमाभिषवार्थमुग्रतयावाण संत ऋत्विज इममस्मदीयमध्वरमतए । अकुर्वन् ॥ अतए । तलू त्वल तनुकरणं । ऊदित्वादेव उभावः । झलो झलीति मिलोपः । स्तोः संयोगाद्योरिति ककारलोपः । वङ्गवचनस्यैकवचन कादस ॥

विद्युदृथा मरुतं ऋष्टिमन्तो दिवो मर्या ऋतजाता अयासः ।

सरस्वती शृणवन् यज्ञियासो धाता रयिं सहवीरं तुरासः ॥ १३ ॥

विद्युत्ऽरथाः । मरुतः । ऋष्टिऽमन्तः । दिवः । मर्याः । ऋतऽजाताः । अयासः ।

सरस्वती । शृणवन् । यज्ञियासः । धात । रयिं । सहऽवीरं । तुरासः ॥ १३ ॥

विद्युदृथा विद्योतमानरथोपता ऋष्टिमन्तो दीप्तिमन्तः । ऋष्टिरायुधविशेषः । तद्वतो वा दिवो व्योतमाना मर्याः शत्रुणा मारयितार ऋतजाता उदकायज्ञादा प्रादुर्भूताः । यद्वा । ऋतमृदक जात यभ्यभे ऋतजाता । अयासः सततगमनशीला यज्ञियासो यज्ञाहो मरुतः सरस्वती । गद्यपद्यरूपेण प्रवरणमस्या अभीति सरस्वती । वाग्देवता च । एतं सर्वं देवा मदीयमिम स्तोम शृणवन् । शृण्वन्तु । तुरासोऽस्माक फलप्रदाने त्वरणयुक्ता हे मरुतः सहवीर पुत्रमहित रयि धनं धात । अस्मभ्य धत्त ॥ धात । दधातिलोपि वङ्गल कदमीति शपो लुक् । तप्तनप्तनयनाश्चेति तवादिशः । पादादित्वादिनिघातः । तपः पिप्त्वादनृदात्तत्वं धातुस्वरः । तुरासः । तुर त्वरणं । इगुपधलक्षणः कः । आभवितत्वादिनिघातः ॥

विष्णुं स्तोमासः पुरुदस्ममर्का भगस्येव कारिणो यामनि गमन ।

उरुक्रमः ककुहो यस्य पृथ्वीर्न मर्धति युवतयो जनित्रीः ॥ १४ ॥

विष्णुं । स्तोमासः । पुरुदस्मं । अकाः । भगस्यऽडव । कारिणः । यामनि । गमन् ।
उरुऽक्रमः । ककुहः । यस्य । पूर्वीः । न । मर्धति । युवतयः । जनित्रीः ॥ १४ ॥

स्तोमासः । स्तूयत एभिरिति स्तोमाः स्तोत्राणि । अका अर्चनीयानि शस्त्राणि च भगस्यैव धनस्य कारिणः
कर्तृणीव स्थितानि तानि यामनि संततं प्रतायमानेऽस्मिन्त्यजे पुरुदस्म वृद्धकर्माणं । यद्वा । वहन दस्यत्पुच्छप-
यतीति पुरुदस्मः । तं विष्णुं देवं गमन । गच्छतु । पूर्वोर्बुह्यो जनित्रीः सर्वस्य जनयित्री युवतयः परस्परमसं-
कीर्णाः ककुहः । कं स्कुभ्रति विस्तारयतीति ककुभो दिशः । यद्वा । ककुबुक्ष्यार्थः । उक्ता इव हि दिशो
वृत्तायेषूपलभ्यमानास्तिष्ठति । एता दिशो विष्णोराज्ञा न मर्धति । न हिंसति । न विष्णुरुक्रमः । उरुसंहान
क्रमः पादविजपो यस्य सः । त्रिविक्रमावतार एकैर्नव पादेन सर्वं जगदाक्रम्यातिष्ठत ॥ गमन । गमेर्लुङि मन्त्रे
घमेत्यादिना लृलुङ् । ककुभः । पुषोदरादित्वाट्टपमरमिद्धः ॥

इन्द्रो विश्वेर्वीर्येऽपत्यमान उभे आ पम्री रोदसी महित्वा ।

पुरंदरो वृत्रहा धृष्णुषेणः संगृभ्या न आ भरा भूरि पश्वः ॥ १५ ॥

इंद्रः । विश्वः । वीर्यः । पत्यमानः । उभे इति । आ । पम्री । रोदसी इति । महित्वा ।

पुरंदरः । वृत्रहा । धृष्णुऽमेनः । संऽगृभ्य । नः । आ । भर । भूरि । पश्वः ॥ १५ ॥

विश्वैः सर्ववीर्यैः सामर्थ्यः पत्यमानः प्राप्यमाणः स इन्द्र उभे रोदसी यावापृथिव्या महित्वा स्वकीयेन
महिम्ना पम्री । पुरयामास । शपः प्रत्यक्षकृतः । पुरंदरः शत्रुपुरां दारयिता वृत्रहा वृत्रस्य हंता धृष्णुषेणः
पराभिभवनशीलमनोपितः स त्व पश्वः पशुन संगृभ्य संगृह्य नोऽस्मभ्य भूरि प्रभुतं यथा भवति तथा भर । दंष्ट्रि ।
यद्वा । पश्वः पशोर्भूरि वृद्धत्वं बृहन् पशूय यच्छति ॥ पुरंदरः । दू विदारण इत्यस्य पुरशब्द उपपदे पुःसर्व-
योदीरिसहोर्गति खचप्रत्ययः । वाचयमपुरंदरी चिति निपातनात्पूर्वपदस्यामागमः । चित्त्वादतोदात्तः ।
धृष्णुषेणः । पूर्वपदादिति संहिताया पत्व । यदा पत्व तदा रपाभ्यामिति णत्वं । संगृभ्य । ग्रहन्त्यपि स्थानि
वज्रावात्मप्रसारणं । इयहोभं कंदसीति भवं । लितीति प्रत्ययात्पूर्वस्योदात्तत्वं । पश्वः । पशुशब्दात् शसः
जमादिपु कर्दसि वाचचनमिति सर्वणदीर्घाभावः ॥ ॥ २६ ॥

नासत्या मे पितरा बंधुपृच्छा सजात्यमश्विनोश्चारु नाम ।

युवं हि स्थो रयिदो नो रयीणां दावं रशेथे अर्कविरद्व्या ॥ १६ ॥

नासत्या । मे । पितरा । बंधुऽपृच्छा । सऽजात्यं । अश्विनोः । चारु । नाम ।

युवं । हि । स्थः । रयिऽदो । नः । रयीणां । दावं । रशेथे इति । अर्कवः । अर्द्व्या ॥ १६ ॥

हे नामत्यावश्विनो बंधुपृच्छा । हविष्प्रदातृत्वेन बंधुनस्मानपेक्षितमर्थं पुच्छत इति बंधुनां प्रष्टारो । युवां
मे पितरा पालयितारो भवत । युवयोरश्विनोः सजात्यं सजाति भवं संगतं चारु नाम कमनीयं खलु । हे
अश्विनो युव युवां नोऽस्मभ्य रयीणां धनानां मध्ये रयिदावुत्तमस्य धनस्य दातारो स्थो हि । भवथः खलु ।
किंच अर्द्व्या केनाप्यतिरम्कुतो युवां दावं हविषा दातार मामर्कवरकृत्सिः शोभनेः कर्मभी रक्षेथ । पालयतं ॥
नासत्या । नभ्राणनपादित्यादिना निपातनात्तत्रः प्रकृतिभावः । बंधुपृच्छा । पृच्छः कृिप । सुपां मुलुगिति सुपो
डादेशः । सजात्यं । सजाति भवं । भवं कंदसीति यत । तित्स्वरितः । स्थः । अस्तेर्नेटि रूपं । हियोगादर्शघातः ॥

महत्तद्वः कवयश्चारु नाम यद्ध देवा भवथ विश्व इंद्र ।

सखं ऋभुभिः पुरुहूत प्रियेभिरिमां धियं सातये तद्याता नः ॥ १७ ॥

म॒हत् । तत् । वः । क॒वयः । चारु॑ । नाम॑ । यत् । ह । दे॒वाः । भव॑थ । वि॒श्वे । इं॒द्र ।
सखा॑ । ऋ॒भुऽभिः । पु॒रुऽह॒त । प्रि॒येभिः । उ॒मां । धि॒यै । सा॒तये॑ । त॒द्यात॑ । नः ॥ ११७ ॥

हे कवयो मेधाविनो हे देवा वो यस्माकं तत्तादृशं महत्प्रभुतं नाम कर्म नमनं वा चारु मनोहर खलु । यदेन कर्मणा विश्व सर्वं यूयमिन्द्र इंद्रोपलक्षितं लोकं देवा भवथ ह देवत्वं प्राप्नुथ खलु । हे पुरुहत बह्वभि राहत हे इंद्र त्वं प्रियेभिः प्रियतमैर्ऋभुभिः । ऋतेन भवत्युतेन भातीति वा । ऋभुभिर्देवैः सखासि । इन्द्रसहिता ऋभवो यूयमिमामस्मदीयां धियं नृति नोऽस्माकं मातये धनादिनाभार्यं तद्यत । स्वीकृतं ॥ यतः सुपां मुनूगित्यादिना मुपो लुक् । भवथ । भवतेर्लटि रूप । यद्वृत्तयोगादिनिघातः । सख ऋभुभिरित्यस्य सहितायामुल्लेख इति प्रकृतिभावो ह्रस्वत्व च ॥

अ॒र्य॒मा णो॑ अ॒दि॒तिर्य॒ज्ञिया॒सोऽद॑व्यानि वरुणस्य व्रतानि ।
यु॒योत॑ नो अ॒नप॒त्यानि॑ ग॒तोः प्र॒जावा॑न्नः प॒शुमाँ॑ अ॒स्तु गा॒तुः ॥ ११८ ॥
अ॒र्य॒मा । नः । अ॒दि॒तिः । य॒ज्ञिया॑सः । अ॒द॒व्यानि॑ । वरुणस्य । व्रतानि ।
यु॒योत॑ । नः । अ॒नप॒त्यानि॑ । ग॒तोः । प्र॒जाऽवा॑न । नः । प॒शुऽमा॑न । अ॒स्तु । गा॒तुः ॥ ११८ ॥

अर्यमा । ऋक्षति सर्वदा गच्छतीत्यर्यमा सूर्यः । अदितिर्देवमाता यज्ञियासो यज्ञार्हा देवा यस्य वरुणस्य व्रतानि कर्माण्यद्व्यान्यहिंसितानि भवति स वरुणस्त्वं चार्यमादयो देवा नोऽस्मान्नर्ज्ज्वति शपः । ते यूय नोऽस्माकमनपत्यान्यपत्याना पुत्राणामहिंसितानि कर्माणि । यद्वा । पतनकारणं न भवतीत्यपत्यं । तदन्यान्यनपत्यानि पतनकारणानि कर्माणि गतोः सम्मार्गाद्युयोत । पृथक्कृत । यथा तान्यहितानि कर्माणि न स्पृशति तथा कुरुतेत्यर्थः । अथ गातुः । गायति स्तुवतीद्रादीर्नर्ज्वति गातुर्गृह । नोऽस्मदीयं गृहं पशुमापत्यादियुक्तं प्रजावानपत्योपेतमस्म ॥ अर्यमा । ऋ गतो । यज्ञज्ञन्ग्रीहः क्रदन्तित्यादिना निपातनाद्गमितिः । अदितिः । दीङ् ल्यप् इत्यस्य कर्तरि क्तिच् । नत्रा समामः । अदितिरदोर्नति यास्कः । क्तादस ह्रस्वत्व । नत्रः स्वर । युयोत । यतिरगमित्रीभावकर्मणो लोटि वङ्गल क्तादसीति शपः श्पः । तपन्नर्ज्वति तपत्यस्य तवादेशः । गतोः । गम् गतो । सितनिगमिसमिस्यविधाङ्कुगिभ्य इति तुप्प्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः । गातुः । गापाहि भ्यश्चति तुप्प्रत्ययः ॥

दे॒वानाँ॑ द॒तः पु॒रुध॑ प्र॒सूतोऽना॑गान्नो वोचतु सर्वताता ।
शृ॒णोतु॑ नः पृ॒थिवी॑ द्यौरु॒तापः॑ सूर्यो न॒श्वचै॑रुर्वे॒त॒रि॒शं ॥ ११९ ॥
दे॒वानाँ॑ । द॒तः । पु॒रुध॑ । प्र॒सूतः । अ॒ना॑गान् । नः । वो॒चतु॑ । सर्व॑ऽताता ।
शृ॒णोतु॑ । नः । पृ॒थि॒वी । द्यौः । उ॒त । आ॒पः । सूर्यः । न॒श्वचैः । उ॒रु । अ॒न्तरि॑शं ॥ ११९ ॥

पुरुध पुरुष बह्वपु देशेषु प्रसूतोऽप्रिहोचार्थं विहितः । यद्वा । पुरुभिर्यजमानि प्रसूतो यष्ट्यदेवाज्ञाभार्यं प्रेरितो देवाना दृतः । तथा च तत्तिरीयक । अप्रिदेवाना दृत आसीदिति । तादृशोऽपिः कर्मकर्तृमाधनर्धं मुख्यं सापराधानप्यस्माननागाननागसः सर्वताता सर्वत्र वोचतु । ब्रवीतु । किंच पृथिवी याश्च उतापि चापः सूर्यश्च नश्वचैरुर्वेत्तरिशं च । एते सर्वं देवा नोऽस्मदीया नृति शृणोतु । शृण्वतु । प्रत्येकविवक्ष्य कवचनं ॥ प्रसूतः । पु प्रेरण । कर्मणि क्तः । गतिरन्तर इति गतः प्रकृतिस्वरः । अनागान् । गमि सकारलोप ङ्कादसः । सवर्णदीर्घं कृतं तस्मात्कर्मो न इति नत्व । वोचतु । वच परिभाषणं । व्यत्ययो वङ्गलमिति शपोऽङ्कादेशः । वच उम । गुणः । निघातः । नश्वचैः । नश्व गतो । अमिनित्यत्रिविधपतिभ्योऽचित्रित्यवन्प्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः । यद्वा । न चरति न क्षीयत इति वा नञश्च । नभ्राएनपादिति नञः प्रकृतिभावः । नत्रः स्वरः ॥

शृण्वंतु नो वृषणः पर्वतासो ध्रुवक्षेमाम उळया मदंतः ।

आदित्यिनो अदितिः शृणोतु यच्छंतु नो मरुतः शर्म भद्रं ॥२०॥

शृण्वंतु । नः । वृषणः । पर्वतासः । ध्रुवऽक्षेमामः । उळया । मदंतः ।

आदित्यः । नः । अदितिः । शृणोतु । यच्छंतु । नः । मरुतः । शर्म । भद्रं ॥२०॥

वृषणोऽभिमतफलसेचका मरुतः पर्वतासः । पुणति पुरयत्यर्थिनां कामानिति पर्वता यावाभिमानिनो देवाः ध्रुवक्षेमामो निश्चलस्थाना उळया हविलेक्षणानाम्निन मदतो मावतः संतो नोऽस्मदीयां मृतिं शृण्वंतु । किंच आदित्यरपत्यभूतरादित्यरूपतादितिर्नोऽस्मदीयां मृतिं शृणोतु । मरुतश्च नोऽस्मभ्यं भद्रं कल्याणकरं शर्म मृगं यच्छंतु । ददंतु ॥ आदित्यः । अदितरपत्यानीत्यर्थं दित्यदितोति ग्वः । प्रत्ययस्वरिणां तोदात्तः । मुपा संकादेशे ऋत एकादेश उदात्तः ॥

प्रवत्यन्यजमानः सदा सुग इत्यृचं जपन गच्छत । मृवित च । सदा सुगः पितुमाँ अस्तु पथा इति पथान-
मवरुह्य ॥ आ० २. ५ । इति ॥

सदा सुगः पितुमाँ अस्तु पंथा मध्वा देवा ओपंधीः सं पिपृक्त ।

भगो मे अग्ने सख्ये न मृध्या उदायो अश्यां सदनं पुरुक्षोः ॥२१॥

सदा । सुऽगः । पितुऽमान । अस्तु । पंथाः । मध्वा । देवाः । ओपंधीः । सं । पिपृक्त ।

भगः । मे । अग्ने । सख्ये । न । मृध्याः । उत । रायः । अश्यां । सदनं । पुरुऽक्षोः ॥२१॥

हे अपि अस्माक पथा मार्गः सदा सर्वदा सुगः सर्वत्र गतुं शक्यः पितुमानत्रवांश्याम् । हे देवा मध्वा माधुर्योपितेनोदकेनापंधीः सं पिपृक्त । संपर्चयत । सचयतेत्यर्थः । हे अपि त्वया सख्ये संजाति मति मे मम भगो धर्मं न मृध्याः । न विनश्यतु । किंच रायो धनस्य पुरुक्षोर्वृद्धस्य च सदनं स्थानमुदश्या । प्राप्नुया ॥ सदा । स्वरादिप्रायुदात्तत्वेन पाठादायुदात्तः । पिपृक्त । पृची संपर्के । लोटि बहलं कदमीति शपः शुः । बहलं कदमीत्यभ्यामस्यत्व । मृध्याः । मृधिर्हिमार्थः । लिङि तिङां तिङो भवतीति तिपः सिप ॥

पर्णा पुरोडाशस्विष्टकृतः स्वदस्व हव्येति याज्या । मृवितं च । स्वदस्व हव्या समिपो दिदीहीति पुरोडा-
शस्विष्टकृतः ॥ आ० ३. ५ । इति ॥

स्वदस्व हव्या समिपो दिदीह्यस्मद्यैकसं मिमीहि अवांसि ।

विश्वौ अग्ने पृत्सु ताञ्जेषि शवूनहा विश्वा सुमना दीदिही नः ॥२२॥

स्वदस्व । हव्या । सं । डपः । दिदीहि । अस्मद्यैक । सं । मिमीहि । अवांसि ।

विश्वान् । अग्ने । पृतऽसु । तान् । जेषि । शवून् । अहा । विश्वा । सुऽमनाः । दीदिहि । नः ॥२२॥

हे अपि हव्या हवनयोग्यानि हवीषि स्वदस्व । स्वादय । अस्माकमिपोऽज्ञानि सं दिदीहि । सम्यक् प्रकाशय । दीपितानि तानि अवास्त्यान्वस्मद्यैकसं मिमीहि । संमानय । कुर्वत्यर्थः । ततः पृत्सु संयामिषु तान्वाधकान्विज्ञानं शवून जेषि । जय । अथ सुमनाः शोभनमनस्कः सन् नोऽस्माक विश्वाहा सर्वाण्यहानि दीदिहि । अपिहोत्रादिकर्मयोग्यानि प्रकाशय ॥ स्वदस्व । स्वद आम्वादेन । लोटि रूपं । यामो लसार्वधातु-
कस्वरं धातुस्वरः । दिदीहि । दिवु क्रीडादावित्यस्य लोटि बहलं कदमीति विकरणस्य शुः । परत्वात् हलि चति दीर्घत्वे कृते पद्याहलि लोपः । निघातः । अस्मद्यैक । अस्मानंचतीत्यंचतेः कृप । विश्वदेवयोश्च टेरिति यणः स्वरितत्वं । मिमीहि । माङ् मानि शब्दे च । जुहोत्यादिः । तस्य लोटि व्यत्ययेन परस्मैपदं । निघातः । सुमनाः । सोमं नमोत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । दीदिहि । दिव्यङ्गुलि लोटि तुजादित्वादभ्यासस्य दीर्घः । वलि लोपः ॥ ॥२३॥

उपसः पूर्वा इति द्वाविंशत्युचं द्वितीयं मुक्तं त्रिष्टुभं । उपस इत्यनुक्रमणिका । प्रजापतेरायं वैश्वदेव प्रजा पतिर्हि वैश्वदेवं हेति पूर्वमुक्तं हिहगच्छप्रयोगात् । मुक्तविनियोगो लिंगिकः । अत्रायोपस्या ततः परं नवर्चा ऽग्न्यादिदेवतास्ततः पराहोरात्रदेवताका ततश्चतस्रो रोदस्योः पचदशी युनिगोर्वा षोडशी दिग्देवताका ततः पट्टचो वर्षत इन्द्रस्य केचिदपेक्ष्यपृथ्वीति मन्यते ॥

उपसः पूर्वा अध यद्वपुर्महद्भि जज्ञे अक्षरं पदे गोः ।

व्रता देवानामुप नु प्रभूपन्महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥ १ ॥

उपसः । पूर्वाः । अध । यत् । वि ऽ ऊपुः । महत् । वि । जज्ञे । अक्षरं । पदे । गोः ।

व्रता । देवानां । उप । नु । प्र ऽ भूपन् । महत् । देवानां । अमुर ऽ त्वं । एकं ॥ १ ॥

पूर्वा उदयकालात्प्राचीना उपसो यद्यदा व्युत्पद्यन्ते अध तदानीमक्षर । न क्षरतीत्यक्षर । अविनाश्यादित्याख्यं महत्प्रभुत्वं ज्योतिर्गौरुदकस्य पदे स्थाने समुद्रं नमसि वा वि जज्ञे । उत्पद्यते । अथोदितं सूर्यं प्रभुपत्नं पिहोचादिकर्मसु प्रभवितुमिच्छन्त्यजमानो व्रता कर्माणि देवानां नु क्षिप्रमुप समीपं तिष्ठति । योग्यक्रियाध्याहारः । तदिदं देवानामेकं मुख्यममुरत्वं । अस्म्यति क्षिपति सर्वानित्यमुरः प्रवलः । तस्य भावो ऽमुरत्वं प्राचन्य । महद्देश्यं ॥ ऊपुः । उप ऽप दाहं इत्यस्य विपुर्वस्य निखुमि रूपं । संहरति योगविभागात्समासः । यद्वत्तयोगादनिघातः । प्रभूपन् । भवति । सानि द्विवचनस्य कदमि विकल्पितत्वाद् द्विवचनाभावः । तदतात्परि रूपं । प्रादिसमासः । शतुर्लसार्वाधनुर्क्षर धातुम्बरः ॥

मो पू णो अत्र जुहुरंत देवा मा पूर्वं अग्ने पितरः पदज्ञाः ।

पुराण्योः सद्यनोः कतुरंतर्महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥ २ ॥

मो इति । सु । नः । अत्र । जुहुरंत । देवाः । मा । पूर्वं । अग्ने । पितरः । पद ऽ ज्ञाः ।

पुराण्योः । सद्यनोः । कतुः । अंतः । महत् । देवानां । अमुर ऽ त्वं । एकं ॥ २ ॥

हे अग्ने अत्रास्मिन्कालं देवा नोऽस्मान् सु मुष्टु मो जुहुरंत । मा हिंस्युः । तथा पदज्ञाः कर्माण्यनुष्ठाय देवपदमनुभवतः पूर्वं पुरातनाः पितरो मा हिंस्युः । यस्मात्कृत्युयज्ञानां प्रज्ञापकः सूर्यः पुराण्योः पुरातनयोः सद्यनोः । मोदत्यनयोर्देवमनुष्या इति सद्यनी रोदमी । तयोरतर्मध्य उदेति । तस्मादत्र मा हिंसित्वत्यर्थं । महद्देवानामित्यादि पूर्ववत् ॥ जुहुरंत । ह प्रसह्यकरणे । नृदि जुहोत्यादित्वात् युः । अत्ययेनात्मनेपद । बहल कंदमीत्युत्वं । संज्ञापूर्वकस्य विधिरनित्यत्वाद्दादादेशाभावात्तादेशः ॥

वि मे पुरुवा पतयंति कामाः शम्यच्छा दीद्ये पृथ्याणि ।

समिद्धे अग्रावृतमिद्धदेम महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥ ३ ॥

वि । मे । पुरु ऽ वा । पतयंति । कामाः । शमि । अच्छ । दीद्ये । पृथ्याणि ।

सं ऽ ड्डे । अग्रा । अतः । इत् । वदेम । महत् । देवानां । अमुर ऽ त्वं । एकं ॥ ३ ॥

हे अग्ने मे मम पुरुवा बहवः कामा अभिलाषा वि पतयंति । विविधं गच्छंति । शम्यपिष्टोमादिलक्षण कर्माच्छाभिलच्छाहं पृथ्याणि पुरातनानि स्तोत्राणि तदर्थं दीद्ये । दीपयामि । पश्चाद्यज्ञार्थमपीं समिद्धे दीप्यमाने सत्युतमित सत्यमेव वदेम । अनुतवचने हि यज्ञे वैगुण्यं स्यादिति ॥ पुरुवा । देवमनुष्यपुरुषेत्यादिना चार्थत्ययः । पतयंति । पतुं गतीं । स्वार्थको णिच् ॥

स॒मा॒नो राजा वि॒भृ॒तः पु॒रु॒चा श॒ये श॒या॒सु प्र॒यु॒तो व॒नानु॑ ।

अ॒न्या व॒त्सं भ॒रति॑ श्चेति॑ मा॒ता म॒हद्दे॒वाना॑म॒सुर॒त्वमेकै॑ ॥४॥

स॒मा॒नः । राजा॑ । वि॒भृ॒तः । पु॒रु॒ऽचा । श॒ये । श॒या॒सु । प्र॒यु॒तः । व॒ना । अ॒नु ।

अ॒न्या । व॒त्सं । भ॒रति॑ । श्चेति॑ । मा॒ता । म॒हत् । दे॒वाना॑ । अ॒सुर॒ऽत्वं । एकै॑ ॥४॥

समानः साधारणः सर्वेषां । यद्वा । एक एव राजा दीप्यमानोऽपिः पुरुचा ब्रह्मपु देशेषु विभृतोऽपि होत्रार्थं विहृतो भवति । यद्वा । राजाभिपूतः सोमः सर्वेषु देशेषु यज्ञार्थं विहृतो भवति । स चापिः सोमो वा शयासु । शरते हविरादयः पदार्था अवेति शया वेद्यः । तामु शये । गति । निवसति । वनानु अनुवनं वनेष्वरणि रूपांषु कष्टेषु प्रयुतो विभक्तोऽपि वर्तते । सोमश्चद्वलेषु चमसेषु विभक्तो वर्तते । तस्य द्वे मातरौ यावापृथिव्यौ । तयोरन्या वांरस्या भुमेर्जायमानतया वत्स वत्सभुतमपि सोमं वा भरति । वृथादि रूपाण भरति । पोषयति । माता वमुधा चेति । केवलं निवासयति ॥ विभृतः । हञ् हरणे । कर्माणि क्तः । गतिरन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । पुरुचा । अधिकरणे चाप्रत्ययः । शये । ग्रीड् स्वप्ने । लोपस्त इति तकारलोपः । ग्रीडः सार्वधातुकि गूणः । शयासु । ग्रीड् स्वप्ने । एरजित्यधिकरणेऽच । भरति । भुञ् भरणे । भुवादिः । एकास्याभ्यां समर्थ्याभ्यामिति पूर्वस्य न निघातः । चेति । वि निवासगत्योरित्यस्य लटि वङ्लं कृदसीति विकरणस्य लुक् ॥

आ॒श्वि॒तृ॒वा॒स्वप॑रा अ॒नृ॒त्स॒द्यो जा॒ता॒सु त॑रु॒णी॒ष्वन्तः॑ ।

अ॒न्त॑र्व॒तीः सु॒वते॑ अ॒प्र॒वी॒ता म॒हद्दे॒वाना॑म॒सुर॒त्वमेकै॑ ॥५॥

आ॒ऽश्वि॒त् । पूर्वा॑सु । अ॒प॒राः । अ॒नृ॒त् । म॒द्यः । जा॒ता॒सु । त॑रु॒णी॒षु । अ॒न्त॑रि॒ति ।

अ॒न्तः॑ऽव॒तीः । सु॒वते॑ । अ॒प्र॒ऽवी॒ताः । म॒हत् । दे॒वाना॑ । अ॒सुर॒ऽत्वं । एकै॑ ॥५॥

पूर्वासु जीर्णाम्बोपधीष्वान्निदावर्तमानस्तथापरा नया ओपधीरनृदनुबन्धन उत्पत्त्यानुगुण्यनानुतिष्ठदपिः सूर्यो वा सद्यो जातासु तदानीमुत्पन्नासु तरुणीषु पक्षविताम्बोपधीष्वन्तर्वर्तते । ता ओपधयोऽप्रवीताः केनापि पुरुषेणानिषिक्तरितस्का अनभ्यक्ता वा अन्तर्वतीरपिना गर्भवत्यो भुत्वा सुवते । फलं पुष्पं चोत्पादयति । तदिदं देवानामभ्यर्थ्य ॥ आश्वित । चि निवासगत्योः । क्रिप् । अनुक्त । अना रुध कामे । अस्मात् क्रिप् । अन्येषामपि दृश्यत इति दीर्घः । छत्स्वरः । तरुणीषु । नञ्स्वत्रीककव्युस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानं । म० ४. १. १५. ६. । इति डीप । अन्तर्वतीः । द्रव्य इति मतुपो वत्वं । सुवते । पूङ् प्राणिगर्भविमोचन इत्यस्य लटि रूपं । निघातः ॥ ॥ २८ ॥

श॒युः प॒रस्ता॑दध॒ नु द्वि॑मा॒ताव॑न्ध॒नश्च॑रति॒ वत्स॑ एकः ।

मि॒त्रस्य॑ ता वरु॒णस्य॑ व्र॒तानि॑ म॒हद्दे॒वाना॑म॒सुर॒त्वमेकै॑ ॥६॥

श॒युः । प॒रस्ता॑त् । अ॒ध॒ । नु । द्वि॑मा॒ता । अ॒व॑न्ध॒नः । च॒रति॑ । व॒त्सः । एकः॑ ।

मि॒त्रस्य॑ । ता । वरु॒णस्य॑ । व्र॒तानि॑ । म॒हत् । दे॒वाना॑ । अ॒सुर॒ऽत्वं । एकै॑ ॥६॥

द्विमाता । द्वे यावापृथिव्यौ मातरौ यस्य स द्विमाता । यद्वा । द्वयोर्भक्तयोर्निर्माता सूर्यः परस्तात्पश्चिमायां दिश्यन्तेवलायां शयुः शयानोऽव्याप्रियमाणो भवति । अध नु अथोदयवलायामेको यावापृथिव्योः साधारणस्तयो रसादानावत्सः पुत्रोऽवधनोऽप्रतिवदगतिरनात्वंवन एकः सन् चरति । नभसि गच्छति । ता तानीमानि मित्रस्य वरुणस्य मित्रावरुणयोर्व्रतानि कर्माणि ॥ शयुः । ग्रीड् स्वप्ने । भृमृशीतृचरीत्यादिना उपप्रत्ययः । द्विमाता । नयुतश्चेति प्राप्तस्य कप अतस्कृदसीति प्रतिषेधः ॥

द्विमाता होता विदथेषु सम्राठन्वयं चरति श्येति बुधः ।

प्र रण्यानि रण्यवाचो भरंते महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥ ७ ॥

द्विऽमाता । होता । विदथेषु । संऽराट् । अनु । अयं । चरति । श्येति । बुधः ।

प्र । रण्यानि । रण्यऽवाचः । भरंते । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥ ७ ॥

द्विमाता द्वयोर्लोकयोर्निर्माता विदथेषु यज्ञेषु होता देवानामाज्ञाता सम्राट् यज्ञेषु सम्ययाजमानोऽग्निरन्वयमयं दिवि चरति । सूर्यभुतसत्त्वं वर्तते । बुधः सर्वस्य कर्मणो मूलभुतः सन् जति । भुम्भो वसति । यद्वा । अयं मुख्यं भागं चरति । भक्षयति । जति । यज्ञना गृहेषु निवसति । यद्वा । बुधः प्रतिष्ठातिभागी भिष्टं कृद्दपेण । प्रतिष्ठा वै भिष्टकृदिति श्रुतः । किञ्च रण्यवाचो रमणीयवाचः स्तोतारो रण्यानि रमणीयानि स्तोत्राणि प्र भरति । प्रणयति । कुर्वति । तदिदं देवानामेष्ट्यं ॥ चरति । चादिलोप इति न निघातः ॥

शूरस्येव युध्यतो अंतमस्य प्रतीचीनं ददृशे विश्वमायत् ।

अंतमतिश्चरति निष्पिधं गोर्महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥ ८ ॥

शूरस्यऽइव । युध्यतः । अंतमस्य । प्रतीचीनं । ददृशे । विश्वं । आऽयत् ।

अंतः । मतिः । चरति । निऽसिधं । गोः । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥ ८ ॥

अंतमस्य समीपे वर्तमानस्य दावापरायदभिमुखमागच्छद्विश्वं भुतजातं प्रतीचीनं पराङ्मुखं ददृशे । दृश्यते । तत्र दृष्टांतः । शूरस्येव । यथा युध्यतो युद्धं कुर्वाणस्य शूरस्य समर्थस्य राज्ञोऽभिमुखमागच्छत्परबलं पराङ्मुखं दृश्यते तद्वत् । मतिः सर्वज्ञायमानः सोऽपिगोर्दृक्कस्य निष्पिधं हिंसिकां दीप्तिमंतश्चरति । अतर्धा-रयति ॥ युध्यतः । युधं संप्रहारि । दिवादिः । तस्य शतरि रूपं । अंतमस्य । अतश्च ददात इति ठावाति ठन । अतिशयनातिक इत्यर्थे तमप । तमे तादृशति तादिलोपः । निष्पादायुदात्तः । प्रतीचीन । प्रतिपुर्वस्याचतः क्लिन । तस्माद्विभाषाचरदिकस्त्वियामिति खः । ईनादेशः । प्रत्ययस्वरः । आयत् । या प्रापण इत्यस्याइपुर्वस्य शतरि रूपं आइपुर्वस्य अय पय गतावत्यस्य शतरि रूपं वेति व्युत्पत्त्यनवधारणादनवयहः ॥

नि वेवेति पलितो दृत आस्वतर्महांश्चरति रोचनेन ।

वपृषि बिभ्रदभि नो वि चष्टे महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥ ९ ॥

नि । वेवेति । पलितः । दृतः । आसु । अंतः । महान् । चरति । रोचनेन ।

वपृषि । बिभ्रत् । अभि । नः । वि । चष्टे । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥ ९ ॥

पलितः पालयिता पुणो वा देवानां दृतोऽग्निरास्वोपधीषु नि वेवेति । नितरा व्याप्य वर्तते । महान् सोऽग्नी रोचनेन सूर्येण सहाता रोदस्योर्मध्यं चरति । वपृषि नानाविधानि रूपाणि बिभ्रत् सोऽपिर्नांऽस्मान् यष्टुर्नाभि वि चष्टे । विष्टिणानुयहदृष्ट्या पश्यति ॥ वेवेति । वी गत्यादिषु । यङ्लुकि ईडभावे रूपे । रोचनेन । सहायं तृतीया । बिभ्रत् । डुभृञ् धारणपोषणयोरित्यस्य शतरि रूपं । अभ्यसस्वरः ॥

विष्णुर्गोपाः परमं पाति पार्थः प्रिया धामान्यमृता दधानः ।

अग्निष्टा विश्वा भुवनानि वेद महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥ १० ॥

विष्णुः । गोपाः । परमं । पाति । पार्थः । प्रिया । धामानि । अमृता । दधानः ।

अग्निः । ता । विश्वा । भुवनानि । वेद । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥ १० ॥

विष्णुर्वाप्तो गोपाः सर्वस्य गोपायिता प्रिया प्रियतमान्यमृता जयरहितानि धामानि तत्रासि दधानः
सोऽपि परम पाथः स्थानं पाति । रक्षति । यद्वा । धामानि लोकधारकाण्यमृतोदकानि दधानः सन् परमं
पाथ उदकस्य स्थानमर्त्तय पाति । सोऽपि स्ना तानि विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि वेद । जानाति ॥
गोपाः । गोपायतः क्रियतो लोपयन् गोपा । अपिष्ट्यत्र संहितायां युष्मत्तत्तनुः प्वंतः पादमिति पत्वं ॥ १०९ ॥

नानां चक्राते यस्याऽवपूँपि तयोरन्यदोचते कृष्णमन्यत् ।

श्यावी च यदरूपी च स्वसारौ महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ ११ ॥

नानां । चक्राते इति । यस्या । वपूँपि । तयोः । अन्यत् । रोचते । कृष्णं । अन्यत् ।

श्यावी । च । यत् । अरूपी । च । स्वसारौ । महत् । देवानां । असुरत्वं । एकं ॥ ११ ॥

यस्या यमरूपे मिथुनभुते अहस्य रात्रिश्चेत्येते नाना नानाविधानि वपूँपि शुक्ररुष्णादीनि रूपाणि
चक्राति । कृतः । श्यावी रुष्णवर्णारूपी शुक्रतयारोचमाना यत धे परस्पर स्वसारौ भवतस्तयोर्मध्ये यदरूप-
ममहो रोचते । किरणसंबंधाद्दीप्यते । अन्यद्वात्रिलक्षणं कृष्णं तमःसंबंधात् रुष्णवर्णमाभाति ॥ यस्या । मुपो
डादेशः । रोचते । एकान्याभ्यां समर्थाभ्यामिति न निघातः ॥

माता च यत्र दहिता च धेनू सवर्दुधे धापयेते समीची ।

चतस्य ते सदसीऽऽ अंतर्महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १२ ॥

माता । च । यत्र । दहिता । च । धेनू इति । सवर्दुधे इति सवःऽदुधे । धापयेते इति ।

समीची इति संऽडेची ।

चतस्य । ते इति । सदसि । डेऽऽ । अंतः । महत् । देवानां । असुरत्वं । एकं ॥ १२ ॥

माता सर्वेषां निर्मातृत्वात्माता पृथिवी च दहिता दूरे निहिता र्थाश्च । दहिता दहिता दूरे हिता
दोर्ध्ववर्ति यास्तः । एते सवर्दुधे सवरः स्वीयस्य वीररूपस्य रसस्य दोग्ध्री अत एव धेनू जगतः प्रीणयित्री
द्यावापृथिवी यत्रांतरिक्षे समीची परस्पर संगति सती धापयेते स्वकीयं रसमन्योन्यं पाययेते चतस्रोदकस्य
सदसि स्थानभुते तस्मिन्नंतरिक्षेऽतः स्थिति द्यावापृथिव्यावीरि । अहं स्तामि । यद्वा । वृष्टिलक्षणं रसं र्थाः
पृथिवी धापयत आर्जतिलक्षणं रसं द्या पृथिवीत्येवमन्योन्यं माता च दहिता च भवतः । चतस्य सदसि स्थाने
यज्ञसदने स्थितोऽहं ते उभं स्तामि ॥ सवर्दुधे । सवःशब्दः वीरवाचीति संप्रदायविद् आहः । तस्मिन्पपदे
दूधं प्रपुरण इत्यस्मादातोर्दुहः कथ्यंश्चेति कप्रत्ययो घञांतादेशः । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः ।
धापयेति । घट्ट पान इत्यस्य स्थितस्य लटि निगरणचलनार्थेभ्यश्चेति परस्मैपदे प्राप्ति पादिषु धट उपसंख्यानमि
त्यात्मनेपदं । यद्वृत्तयोगादनिघातः ॥

अन्यस्या वत्सं रिहती मिमाय कया भुवा नि दधे धेनुरूधः ।

चतस्य सा पयसापिन्वतेऽऽ महद्देवानामसुरत्वमेकं ॥ १३ ॥

अन्यस्याः । वत्सं । रिहती । मिमाय । कया । भुवा । नि । दधे । धेनुः । ऊधः ।

चतस्य । सा । पयसा । अपिन्वते । डऽऽ । महत् । देवानां । असुरत्वं । एकं ॥ १३ ॥

अन्यस्याः पृथिव्या वत्समपि रिहत्युदकधारारूपया जिह्वया लिहती र्थीर्मिमाय । मेघद्वारा ध्वनिं
करोति । धेनुः प्रीणयित्री सा र्थाः कया जलवर्जितया भुवा तत्तत्त्वं जलमादाय स्वकीयमूधो मेघरूपं
नि दधे । उदकेन निहितमकरोत् । सा जलवर्जितेऽऽ पृथिव्युतस्य सत्यभुतस्यादित्यस्य पयसोदकेनापिन्वते ।

वर्षकाले सिक्ता भवति । आदित्याज्जायते वृष्टिः । मनु० ३. ७६. इति स्मृतेः ॥ रिहती । लिह आम्नादन इत्यस्य शतरि रूपं । शतुरनुम इति डीप उदात्तत्वं । अपित्वत् । पिवि भवति । मुचादिनाम्नपदी । निघातः ॥

पद्या वस्ते पुरुषा वपूषूध्वा तस्थौ अविं रेरिहाणा ।

चतस्रस्य सद्य वि चरामि विद्वान्महेवानाममुरत्वमेकं ॥ १४ ॥

पद्या । वस्ते । पुरुषा । वपूषि । ऊर्ध्वा । तस्थौ । चिऽअविं । रेरिहाणा ।

चतस्रस्य । सद्य । वि । चरामि । विद्वान् । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥ १४ ॥

पद्या । जगत्सप्तः परमेश्वरस्य पञ्चां ज्ञातत्वात्पद्या भूमिः । तथा च सत्रवर्णः । पञ्चा भूमिः । अत्रैव १० १०. १४. इति । यद्वा । पादसंचारि साधुः पद्या भूमिः पुरुषा नानाविधस्वरूपाणि वपूषि स्थावरजगमात्मकानि रूपाणि वस्ते । आकादयति । संपा भूमिरूर्ध्वोत्तरवेद्यात्मनोन्नता सती समारभुतेन हविषा अवि । सार्धमवत्परवयस्को वत्सम्यविरित्युच्यते । तत्प्रमाणमादित्य । चीन लोकानवति स्मत्तत्रमा याऽपीतीति अवि रिति वा । रेरिहाणा लिहती तस्थौ । अतस्य सत्यभुतस्यादित्यस्य सद्य स्थान विद्वान् ज्ञानानोऽह वि चरामि । हविर्मन्त्रमादित्य परिचरामि ॥ पद्या । पादशब्दाद्भव कंदमीति यत् । पद्यत्यतदर्थं । पा० ६. ३. ५३ । इति पादस्य पञ्चावः । यद्वा । तत्र साधुरिति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । अवि । अव रक्षणदिपु । द्वितीयात्ययः । छत्रस्वरः । रेरिहाणा । लिह आम्नादन इत्यस्य यदनुकि शानचि रूपं । अभ्यस्तस्वरः ॥

पदे इव निहिते दस्मे अंतस्तयोरन्यद्गुह्यमाविरन्यत् ।

सध्रीचीना पथ्याऽसा विषूची महदेवानाममुरत्वमेकं ॥ १५ ॥

पदे इवेति पदेऽइव । निहिते इति निऽहिते । दस्मे । अंतरिति । तयोः । अन्यत् ।

गुह्यं । आविः । अन्यत् ।

सध्रीचीना । पथ्या । सा । विषूची । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥ १५ ॥

पदे इव । पदेति जायते तत्तदमाधारणनिर्गति पदे । अहस्य रात्रिस्थिते दस्मे सर्वदर्शनीये ते उभे अत नर्मसि मध्ये निहिते स्थापिते इव वर्तते । तयोरहोरात्रयोरन्यद्गुह्यमप्रकाशमानतया गुह्यमिवान्ते । अन्यदहोरात्रिः सूर्यप्रकाशिन प्रकटं भवति । सध्रीचीनाहोरात्रयोः परस्परमेलनरूपा पथ्या सार्धः । काल इत्यर्थः । सा विषूची । पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च प्राप्नोतीति विषूची भवति । सर्वे जना अहोरात्रयोर्वर्तते । यद्वा । पदे इव देवमनुष्यादीनां स्थानभुते यावापृथिव्यावंतरंतरिते निहिते वर्तते । तयोरन्यद्गुह्यमस्माभिरदृश्यमानतया गुह्यं वर्तते । अन्यत्पृथिव्याविः सर्वदृश्यमानत्वेन प्रकटा भवति । सध्रीचीनेति पूर्ववत् ॥ सध्रीचीना । सहपूर्वादेवर्तते । क्तिन् । महस्य सधिरिति सध्यादेशः । विभाषाचरदिकम्वियामिति खः ॥ ३० ॥

आ धेनवो धुनयन्तामग्निंश्चीः सवर्दुधाः शशया अप्रदग्धाः ।

नव्या नव्या युवतयो भवन्तीर्महेवानाममुरत्वमेकं ॥ १६ ॥

आ । धेनवः । धुनयन्तां । अग्निंश्चीः । सवऽदुधाः । शशयाः । अप्रदग्धाः ।

नव्याऽनव्याः । युवतयः । भवन्तीः । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥ १६ ॥

धेनवो वृष्टिद्वारा सर्वस्य जगतः प्रीणयिष्योऽग्निंश्चीः शिशुरहिताः । यद्वा । शिशवो न भवतीत्यग्निंश्चीः । शशया नर्मसि शयाना वर्तमानाः केनाप्यप्रदग्धा अचीणरमाः सवर्दुधा उदकलक्षणस्य क्षीरस्य दोग्ध्यो युवतयः परस्परमिश्रणोपेता नव्या नव्या अतिशयेन नूतना भवन्तीर्दिशो मेघा इव आ धुनयन्तां । आदुहन्तु ।

मेघपत्नेऽग्निशीर्भवंतीरित्यत्र लिंगव्यत्ययः ॥ धुनयन्तां । धुञ् कंपने । गिचि धृञ्प्रीणोर्नुग्वक्तव्यः । पा० ७. ३. ३७. १. । इति नृक् । इत्यमरः कादसः । अग्निशीः । सख्याग्निशीति भाषायामिति व्यत्ययनं कंदसि भवति ॥

यदन्यामुं वृषभो रोरवीति सो अन्यस्मिन्यूथे नि दधाति रेतः ।

स हि क्षपावान्त्स भगः स राजा महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥१७॥

यत् । अन्यामुं । वृषभः । रोरवीति । सः । अन्यस्मिन् । यूथे । नि । दधाति । रेतः ।

सः । हि । क्षपाऽवान् । सः । भगः । सः । राजा । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥१७॥

वृषभोऽपां वर्षको यत्तः पर्जन्यामिन्द्रोऽन्यामु दिव्यु रोरवीति मेघद्वारा भृशं शब्दं करोति स पर्जन्यमिन्द्रोऽन्यास्मिन्यूथे दिशां वृद्धेरित उदकं नि दधाति । तत्र वर्षति । लोके हि वृषभः कामुचिन्नोप रेतःसैकार्थं रवं करोत्यन्यस्मिन् गोयूथे रेतः सिंचति । तद्वत् स इन्द्रः क्षपावान् । क्षपति शत्रुनुदकं वेति क्षेपणवान् । यद्वा क्षपा रात्रिः । तथा रात्रिपर्याययागानां स्तोत्राणां भागभूता या रात्रिः सोच्यते । तद्वान् । स भगः । सर्वभूतनीयः । स राजा हि । तत्तत्कर्मानुरूपफलप्रदानिन सर्वपां राजा खलु ॥ रोरवीति । इ शब्द इत्यस्य यद्गुणः तस्य लटि रूपः । एकान्याभ्यां समर्थाभ्यामिति प्रथमस्य न निघातः । यूथे । यु मिश्रणे । तिथिपृष्ठगृथयूथप्रोथा इति थक्प्रत्ययात्त्वेन निघातनाद्दीर्घः । रेतः । रीड् चरण इत्यस्मात् सुरीक्षां तृट् चेत्यमुप्रत्ययसुडागमश्च । निच्चादः शुदातः ॥

वीरस्य नु स्वयं जनासः प्र नु वोचाम विदुरस्य देवाः ।

षोढ्हा युक्ताः पंचपंचा वहन्ति महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥१८॥

वीरस्य । नु । सुऽअयं । जनासः । प्र । नु । वोचाम । विदुः । अस्य । देवाः ।

षोढ्हा । युक्ताः । पंचऽपंच । आ । वहन्ति । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥१८॥

हे जनानो जना वीरस्य शूरस्यैन्द्रस्य स्वयं गोभनाद्योपितत्वं नु क्षिप्रं प्र वोचाम । प्रकर्षणं वदाम । तथा देवा अयस्यैन्द्रस्य स्वयं विदुः । जानति । किं तत्स्वयत्वं । तद्व्यति । षोढ्हा मासानां द्वंद्वयोगकाले षोढ्हा दृश्यमाना ऋतवोऽथा निरूप्यते । ते च षट्स्वका ऋतवो हेमंतशिशिरयोः समासेन पंच पंच युक्ताः संतः कालात्मकमिन्द्रमा वहन्ति । तदिदमिन्द्रस्य स्वयत्वं यद्वृत्तिभिरुदत्तं ॥ षोढ्हा । षष्पञ्चात्मस्वाया विधार्थे धेति धाप्रत्ययः । षष उल्लंघनं दत्तुदशधासुत्तरपदादेः पुलं च । पा० ६. ३. १०९. ३. । इत्युल्लंघनं पुलं च । प्रत्ययस्वरः ॥

त्वाङ्गं पर्णा हविषोऽनुवाक्या देवस्त्वष्टेतिपा । मूर्धितं च । देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपो देव त्वष्टर्थे च चारुस्वमानट् । आ० ३. ८. । इति ॥

देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपः पुषोषं प्रजाः पुरुधा जजान ।

इमा च विश्वा भुवनान्यस्य महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥१९॥

देवः । त्वष्टा । सविता । विश्वऽरूपः । पुषोषं । प्रजाः । पुरुधा । जजान ।

इमा । च । विश्वा । भुवनानि । अस्य । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥१९॥

सवितातर्यामितया सर्वस्य प्रेरको विश्वरूपो नानाविधरूपस्त्वष्टा त्वष्टृनामको देवः प्रजाः पुरुधा बह्वधा जजान । जनयति । ताश्च पुषोषं । पोषयति । इमेमानि विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भुतजातानि चास्य त्वष्टुः संबन्धीनि ॥ विश्वरूपः । बहुव्रीह्या विश्वं संज्ञायामिति पूर्वपदांतोदात्तत्वं ॥

मही समैरक्ष्वा समीची उभे ते अस्य वसुना नृष्टे ।

नृष्टे वीरो विदमानो वसूनि महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥२०॥

मही इति । सं । ऐरत् । चर्खा । समीची इति संऽईची । उभे इति । ते इति । अस्य ।
वमुना । न्यृष्टे इति निऽच्छृष्टे ।

शृण्वे । वीरः । विंदमानः । वसूनि । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥ २० ॥

मही महर्ष्या समीची परस्परं संगतिं चर्खा । चर्मलदंत्यनयोर्देवमनुष्या इति चर्खा । यद्वा । चर्मते अर्थे
भुतजातेरिति चर्खा । वावापृथिव्या । समरत । इंद्रः प्रजापत्यादिभिः सम्यग्योजयत । ते उभे वावापृथिव्याव
स्थिद्रस्य वमुना तजसा धनेन वा न्यृष्टे नितरां व्याप्तिं भवतः । वीरः समर्थः स इंद्रो वसूनि शत्रुनाभिभूय
तदीयानि धनानि विंदमानो लभमानः सन शृण्वे । सर्वः श्रूयते । त्वेदिदमभितर्कितं वमु । अ० १५ ५३ ३ ।
इत्यादिषु दृष्टत्वात् ॥ ऐरत् । ईर गतावित्यस्य लङि रूपं । न्यृष्टे । चरपी गता । कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति
गतिः स्वरः । शृण्वे । श्रु श्रवण इत्यस्य व्यत्ययेन कर्मणि श्रुः । लोपस्य आत्मनेपदेष्विति तलोपः । विंदमानः । विदू
लाम् इत्यस्य लटि शानचि रूपं । तस्य नमार्वाधानुक्रमं धातुस्वरः ॥

इमां च नः पृथिवीं विश्वधाया उप शेति हितमित्रो न राजा ।

पुरःसदः शर्मसदो न वीरा महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥ २१ ॥

इमां । च । नः । पृथिवीं । विश्वधायाः । उप । शेति । हितऽमित्रः । न । राजा ।

पुरःऽसदः । शर्मऽसदः । न । वीराः । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥ २१ ॥

विश्वधाया विश्वस्य धाता सर्वाज्ञो वा नोऽस्माकं राजद्र इमा पृथिवीमतरिजं चोप तयोः समीपे इति ।
निवसति । तत्र दृष्टान्तः । हितमित्रो न । यथा कस्यचित् हितोपदेष्टा मुहत्समीपे निवसति तद्वत् । वीराः समर्था
युवमहाया मरुतः पुरःसदो युदारं पुरतो निश्चयेन गतार इंद्रस्य शर्मसदः । न चार्थः । शर्मणि गुहं सीदतश्च
भवति । यत्र यत्रासी तत्र तत्र संनिधिं कुर्वाणा इत्यर्थः ॥ शेति । वि निवासगत्योरित्यस्य लटि बहुल
कंदसीति विकरणस्य लुक् । निघातः ॥

निष्पिध्वरीस्त ओपंधीरुतापो रयिं त इंद्र पृथिवी विभर्ति ।

सखायस्ते वामभाजः स्याम महद्देवानाममुरत्वमेकं ॥ २२ ॥

निऽसिध्वरीः । ते । ओपंधीः । उत । आपः । रयिं । ते । इंद्र । पृथिवी । विभर्ति ।

सखायः । ते । वामऽभाजः । स्याम । महत् । देवानां । अमुरऽत्वं । एकं ॥ २२ ॥

इ पञ्चन्यासकंद ओपंधीरोपधयस्ते निष्पिध्वरीर्निष्पिध्वर्या नितरां त्वत्कर्तृकमिऽमत्यः । उतापि च आप-
स्वतो निःसृताः । पृथिवी ते तव भोगयोग्यं रयिं धनं विभर्ति । पुरु वसूनि पृथिवी विभर्ति । अ० ३ ५१ ५ ।
इति हि निगमः । ततस्ते तव सखायो हविप्रदानिनोपकारकाः स्नोतारो वयं वामभाजः स्याम । सर्वे वननीय
धनभागिनो भवम । तदेतद्देवानां महद्देश्यं ॥ निष्पिध्वरीः । पिधु संराज्ञी । संपदादिलक्षणो भावः कृप ।
तदस्यास्तीत्यर्थं कंदसीवनिपातिवति वनिप । वनो र चिति डीप रफश्च । निमा सह समासः । निमः सकार
कांदसत्वादनाद्रूपोपसर्गः । स्नोतीतीत्यादिना पत्व । डीपः पित्यादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । विभर्ति । दुभुज धार
णपोषणयोरित्यस्य लटि भुजामित्यभ्यासस्यत्वं । निघातः । वामभाजः । भज सेवाया । भजो णिः । पा० ३
२. ६२. इति णिः । छदुत्तरपदस्वरः ॥ ॥ ३१ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशनं तमो हार्द निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो द्याद्विजातीर्थमहश्चरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षभुषानमास्त्राज्यधुरधरण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वंदे विद्यातीर्थमहंश्चरं ॥

न ता मिनतीत्यष्टर्चं तृतीयं मूक्तं विश्वामित्रस्य वाचः पुत्रस्य वा प्रजापतेरार्षं त्रिष्टुभं विश्वदेवं । तथा चानु-
क्रमणिका । न ताष्टाविति । मूक्तविनियोगो लिंगादवगत्यः । अस्मिन्मूक्तं प्राथिणादित्यः सह संवत्सरः स्तूयते ॥

न ता मिनन्ति मायिनो न धीरा व्रता देवानां प्रथमा ध्रुवाणि ।

न रोदसी अद्रुहा वेद्याभिर्न पर्वता निनमे तस्मिवांसः ॥ १ ॥

न । ता । मिनन्ति । मायिनः । न । धीराः । व्रता । देवानां । प्रथमा । ध्रुवाणि ।

न । रोदसी इति । अद्रुहा । वेद्याभिः । न । पर्वताः । निऽनमे । तस्मिऽवांसः ॥ १ ॥

मायिनः कपटवृत्तपता अमुरा देवानामिन्द्रादीनां प्रथमा प्रथमानि मध्यन्तरभावीनि ध्रुवाणि स्थिराणि
केनापि चालयितुमशक्यानि ता तानि लोकं प्रमिदानि व्रता व्रतानि लोकपालनादिकर्माणि न मिनन्ति । न
हिमन्ति । तथा धीरा विद्वामोऽपि न हिमन्ति । तथा अद्रुहा देवमनुष्यादिषु प्रजामु द्रोहवर्जितं रोदसी यावा-
पृथिव्या वेद्याभिः स्वाश्रयतया सर्ववेदनीयाभिः प्रजाभिः सहितानि कर्माणि न मनीतः । तदेतदुपपादयति ।
तस्मिवासः पृथिव्यामूर्ध्वतया स्थिताः पर्वता न निनमे । निनमनीया न भवन्ति । एतदुक्तं भवति । यद्देवमनु-
ष्यादीनां यावापृथिव्याधारकतयावस्थापनं यत्तु पर्वतादीनामृत्ततयावस्थापनं तदिदं देवानां कर्म । तत्र को
ऽप्यन्यथयितुमर्हतीति ॥ मिनन्ति । मीङ् हिमायामित्यस्य लटि मीनातेर्निगम इति ह्रस्वः । निघातः । वेद्याभिः ।
वेदनमर्हति । कदमि चेति यत्प्रत्ययः । निनमे । णमु प्रकृत्य इत्यस्य कृत्यार्थे केन्प्रत्ययः । कृत्यवरः ॥

पद्माराँ एको अचरन्विभर्त्युतं वर्षिष्ठमुप गाव आगुः ।

तिस्रो महीरूपरास्तस्युरत्या गुहा द्वे निहिते दर्शयका ॥ २ ॥

पद् । भारान । एकः । अचरन् । विभर्ति । ऋतं । वर्षिष्ठं । उप । गावः । आ । अगुः ।

तिस्रः । महीः । उपराः । तस्युः । अत्याः । गुहा । द्वे इति । निहिते इति निऽहिते ।

दर्शि । एका ॥ २ ॥

अचरन् स्थायी एकः संवत्सरः पद् पद्मसंख्याकान् भारान । भ्रियते पुष्पविक्रमादि येष्विति भारा
ऋतवः । गान्धर्वतादीन् विभर्ति । अवयवत्वेन धारयति । तथा ऋतं सत्यभुतं वर्षिष्ठं वृद्धतरमादित्यात्मकं
तमेव संवत्सरं गावो रश्मय उपगुः । प्राप्नुवति । किंच तस्मिन्नेव संवत्सरऽत्या अतनशीला आगमापायि-
धर्मापतास्त्रिस्रो महीस्त्रयो लोका उपरा उपर्युपरि वर्तमानास्तस्युः । तिष्ठति । लोकत्रयमेव दर्शयति । गुहा
गुहाया स्वात्मनि द्वे वांशान्तरिणं चेत्येते निहिते । न दृश्यन्ते । एका भूमिर्दर्शि । सर्वभुताधारतया दृश्यते ॥
भारान् । इभुञ्ज धारणपोषणयोरित्यस्मादधिकरणे घञ् । कर्पात्यतो घञ् इत्यतोदान्तत्वं । निहिते । दधातेः
कर्मणि निष्ठा । गतिरनन्तर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं । दर्शि । दृशिर् प्रेक्षणे । कर्मणि लुङि चिणि चिणि
लुगिति प्रत्ययस्य लुक् । वाक्यभेदादनिघातः ॥

त्रिपाजस्यो वृषभो विश्वरूप उत चुधा पुरुध प्रजावान् ।

अनीकः पत्यते माहिनावान्स् रेतोधा वृषभः शश्वतीनां ॥ ३ ॥

त्रिऽपाजस्यः । वृषभः । विश्वऽरूपः । उत । त्रिऽउधा । पुरुषः । प्रजाऽवान् ।

त्रिऽअनीकः । पत्यते । माहिन्ऽवान् । सः । रेतऽधाः । वृषभः । शश्वतीनां ॥ ३ ॥

त्रिपाजस्यः यीष्मवर्षाहेमन्ताख्यस्त्रिभिर्ऋतुभिः पाजस्यमुरो यस्य स त्रिपाजस्यः । त्र्युरस्क इत्यर्थः । उरो-
वचनश्च पाजस्यशब्दः । इन्द्रस्य क्रोडोऽदित्य पाजस्यं । वाज० २५. ८ । इत्यश्वमेधमत्र उरः परतयाग्नानात्
पाजसि बलिं साधुरिति व्युत्पत्तेश्च सर्वेषामगानां मध्य उरसो बलवत्त्वात् । वृषभः स्वावयवभूते वर्षतावपा
वर्षको विश्वरूपस्तत्तद्वत्समाधारणकार्यः पुष्पविकासोदिभिर्लिङ्गानामारूप उतापि च व्युधा । वसतशरहेमता
ख्यस्त्रिभिर्ऋतुभिर्ऋधो यस्य स व्युधा । प्रजावान् । प्रकृपेण जायत इति व्रीह्यादयः प्रजाः । पुरुषः नानाप्र
करणे विद्यमानव्रीह्यवादिरूपप्रजावान् । किञ्च अनीकस्त्रिभिर्ऋणवर्षाशीताख्यैरनीकगुणैरुपेतो माहिना-
वान्महत्त्ववान् संवत्सराभिमानो देवः पत्यते । आगच्छति । वृषभः भूचनसमर्थः स संवत्सरः शश्वतीनां बह्वी
नामोषधीनां पुष्पफलादिसंपत्त्यै रेतोधा रेतस उदकस्य धर्ता भवति ॥ व्युधा । बह्व्रीह्यरूपमोऽनित्यत्वनडः ।
सर्वविधीनां कृदस्मि विकल्पितत्वात्पुंस्यपि भवति । ऊकारस्य ह्रस्वशब्दादसः । उत्तरपदातोदात्तप्रकरणे विच
क्रादीनां कंदस्युपसंख्यानमित्युत्तरपदातोदात्तत्व ॥

अभीक आसां पदवीरवोध्यादित्यानामहे चारु नाम ।

आपश्चिदस्मा अरमन्त देवीः पृथग्ब्रजंतीः परि पीमवृज्जन ॥ ४ ॥

अभीके । आसां । पदऽवीः । अवोधि । आदित्यानां । अहे । चारु । नाम ।

आपः । चित् । अस्मि । अरमन्त । देवीः । पृथक् । ब्रजंतीः । परि । सीं । अवृज्जन ॥ ४ ॥

संवत्सर आसामोषधीनामभीके समीपे पदवीः । पदानि तत्तद्वन्विशिष्टपुष्पफलादीनि वेति प्रजायतीति
पदवीः मन अवोधि । वृध्यते । मावधानो वर्तते । तथादित्यानां । आदित्या मामाः सख्यामाम्यात् । यद्वा ।
आदित्यसंकमणनिमित्तत्वादादित्या मामाः । मेपादिष्वे सवितरि यो यो मामः प्रपूर्यते चाद्रश्चित्राद्यः स ज्ञेय
इति स्मृतेः । तेषां चैत्रादीनां मामाना चारु नाम मधुश्च माधवश्चत्यादि नामधेयमहे । आह्वयामि । उत्तार
यामीत्यर्थः । किञ्च देवीर्योतनशीलाः पृथगितस्ततो ब्रजंतीर्गच्छन्त्य आपश्चित् आपोऽस्यस्मि संवत्सरायारमतः ।
संवत्सरसंबन्धिमासचतुष्टये वृष्टिद्वारा रमन्ते । ता आपः सीमेन संवत्सरं पर्यवृज्जन । अष्टमु मासेषु परिवर्जयति ॥
पदवीः । वी गत्यादिषु । कृपि । अवोधि । वृध अवगमन इत्यस्य लृङि दीपज्जनवृधपुरितायिष्यायिभ्योऽत्यन्तर
स्यामिति कर्तरि चिणो लुक् । निघातः । आदित्यानां । आदित्यसंबन्धिन इत्यर्थे दित्यादित्यादित्यपत्युत्तरपदागर्थ
इति ग्यः । अतोलोपयलोपो । प्रत्ययस्वरः । अहे । इत्येतैर्लृङि मिच आत्मनेपदेष्वन्तरस्यामित्यङादेशः । गुणः ।
निघातः । अवृज्जन । वृज्जी वर्ज्जन इत्यस्य लृङि श्रिम रूपं । निघातः ॥

त्री पधस्थी सिंधवस्त्रिः कवीनामुत त्रिमाता विदर्षेषु सम्राट् ।

चृतावरीर्योपणास्त्रिस्रो अयास्त्रिरा दिवो विदर्षे पत्यमानाः ॥ ५ ॥

त्री । पधऽस्था । सिंधवः । त्रिः । कवीनां । उत । त्रिऽमाता । विदर्षेषु । संऽराट् ।

चृताऽवरीः । योपणाः । तिस्रः । अयाः । त्रिः । आ । दिवः । विदर्षे । पत्यमानाः ॥ ५ ॥

प्रजापतिः स्वविज्ञानं सिंधुना निवदयति । हे सिंधव आपः सर्वमाक्षिण्यो यूय । त्री पधस्था त्रयो लोकाः ।
ते च प्रत्येकं त्रिभवंति । तथा त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोका इति श्रुतिः । न यावद् इन्द्रमोजमा नातरिज्ञाणि
वर्जितं न विव्यचत भुमयः । ऋग्वे० ८. ६. १५ । इति प्रत्येकं बहवचनश्रवणात् । बहवचनं च कपिजलन्यायेन
त्रिले पर्यवसितं । ते च लोकाः कवीनां देवानां निवासस्थानानि भवंति । उतापि च त्रिमाता त्रयाणाममीषां
लोकानां निर्माता संवत्सरः सूर्या वा विदर्षेषु यज्ञेषु सम्राट् यज्ञनीयतया सम्राट्दीप्यमानो वर्तते । तथा

अतावरीहृदकवत्योऽप्या नभस्या आप्रव्या वा तिम्रो योपणास्त्रिमंख्याका इलासरस्वतीभारतीतिविरूपाः परस्परमिश्रणोपेता देवता विदथे यज्ञे दिवो दिवसस्य त्रिस्त्रिपु सर्वनेष्वा पत्यमाना आगच्छत्यो भवति ॥ सधम्या । पूर्वपदादिति संहिताया पत्वं । योपणाः । युप इति सोमो धातुः । ल्युटि रूपं । लिट्स्वरः । तिस्रः । तिस्रभ्यो जम इत्याद्युदात्तत्वं । अप्याः । अप इत्यन्तरिक्षनाम । तत्र भवाः । भवे कंदसीति यत् । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ॥

चिरा दिवः सवितर्वायीणि दिवेदिव आ सुव चिनो अहः ।

चिधातुं राय आ सुवा वसूनि भगं चातधिषणे सातये धाः ॥ ६ ॥

चिः । आ । दिवः । सवितः । वायीणि । दिवेऽदिवे । आ । सुव । चिः । नः । अहः ।

चिऽधातुं । रायः । आ । सुव । वसूनि । भगं । चातः । धिषणे । सातये । धाः ॥ ६ ॥

सवितः सर्वस्य प्रेरक हे आदित्य दिवो बुनोकादागत्य त्वं वायीणि सर्वः संभजनीयानि धनानि दिवे दिवे प्रतिदिनं चिरा सुव । चिवारमस्रभ्य प्ररय । प्रयच्छत्यर्थः । तद्वोच्यते । भग सर्वभजनीय चातरस्माक रत्नक हे आदित्य चिधातुं चिधातुनि पशुकनकरत्नभेदेन चिप्रकाराणि वसूनि धनानि रायः । राति क्षीरा दीनीति रायो गोधनानि । तानि च नोऽस्रभ्यमहः सर्वधिषु त्रिस्त्रिपु सर्वनेष्वा सुव । प्रयच्छ । धिषणे माध्यामिके हे वाक् सातये धननाभाय धाः । अस्मान् कुरु ॥ चिः । द्वित्रिचतुर्भ्यः मुच । पा० ५. ४. १८ । इति मुच । चित्स्वरः । सुव । पु प्ररणे । तुदादिः । लोटि रूप । चिधातु । दुधाञ् धारणपोषणयोरित्यस्मात्स्मिन्निगमिमसीत्यादिना तुल्यत्ययः । धिषणे । आमचित्वात्त्रिधातः ॥

चिरा दिवः सविता सोषवीति राजाना मित्रावरुणा सुपाणी ।

आपश्चिदस्य रोदमी चिदुर्वी रत्नं भिक्षांत सवितुः सवाय ॥ ७ ॥

चिः । आ । दिवः । सविता । सोमवीति । राजाना । मित्रावरुणा । सुपाणी इति सुऽपाणी ।

आपः । चित् । अस्य । रोदमी इति । चित् । उर्वी इति । रत्नं । भिक्षांत । सवितुः । सवाय ॥ ७ ॥

सविता देवो दिवो दिवसस्य त्रिस्त्रिपु कानिष्वा सोषवीति । अस्रभ्यं धनान्यामुवतु । प्ररयतु । किंच राजाना राजाना सुपाणी कन्याणपाणी मित्रावरुणावापः । आप्नोति सर्वं जगदित्याप अन्तरिक्ष । नित्यवह्न वचनातत्याद्वह्नवचन । चिदपि च उर्वी विस्मीर्णे रोदमी यावापुश्चिवाविता देवताः सवितुः प्रेरकस्यास्य देवस्य सवाय सर्वेन प्ररणेन रत्नमपचितमर्थं भिक्षत । याचते ॥ सोमवीति । पू प्ररण इत्यस्य यङ्गुणिक लटि रूप । मित्रावरुणा । देवतावृद्धि चेतुभयपदप्रकृतित्स्वरत्वं । भिक्षत । भिक्ष याज्ञायामित्यस्य लङि रूपं । सवाय । जवसर्वा च । पा० ३. ३. ५६. ४ । इत्यजतत्वेन निपातनादतोदात्तत्वं ॥

चिरुत्तमा दृग्णा रोचनानि त्रयो राजन्त्यसुरस्य वीराः ।

अतावान् उपिरा दृक्भासस्त्रिरा दिवो विदथे संतु देवाः ॥ ८ ॥

चिः । उत्तऽत्तमा । दुऽनर्णा । रोचनानि । त्रयः । राजन्ति । असुरस्य । वीराः ।

अतऽवान् । उपिराः । दुऽदभासः । चिः । आ । दिवः । विदथे । संतु । देवाः ॥ ८ ॥

दृग्णा दर्शना केनापि विनाशयितुमशक्यानि रोचनानि दीप्यमानानि त्रिस्त्रीण्युत्तमानि स्थानानि मति । एतेषु त्रिषु स्थानेषु असुरस्य । अस्यति चिपति सर्वमित्यसुरः कालात्मा संवत्सरः । तस्य वीराः पुत्रास्त्रयोऽपिवायुमुर्यरूपा राजन्ति । शोभन्ते । तानेव विगिनष्टि । अतावान् । अतं सत्यभुतमपिहोत्रादिकं कर्म तद्वतः । उपिरा यत्तार्थं शीघ्रगतिमन्तो दृक्भासो दुर्दभासः केनापि स्वतेजसा तिरस्कृतुमशक्या एतं सर्वं देवा विदथे

ऽस्मदीये यच्च दिवोऽङ्गः संबन्धिषु चिस्त्रिषु सवनेष्वाम संतु । समंताद्यजनीयतया भवंतु ॥ उत्तमा । उत्तमश
श्चत्तमौ सर्वत्रैत्युक्तादिषु पाठादतोदात्तत्वं । दृग्गणा । नगोः कृच्छार्थं खल् । दुरो दाशनाशदभेयुत्व वक्तव्यमिति
रेफस्योत्वं । उत्तरपदादः पुलं । लिट्स्वरः । दृक्भासः । पूर्ववदुत्पुलं ॥ ॥ १ ॥

प्र मे विविक्कानिति षडृचं चतुर्थं मृक्तं । विद्यामित्र ऋषिः । विष्णुप कंदः । विश्व देवा देवता । अचामुक्त
मणिका । प्र मे पठिति । मृक्तविनियोगो लिंगिकः ॥

प्र मे विविक्काँ अविदन्मनीषां धेनुं चरंतीं प्रयुतामगोपां ।

सद्यश्चिद्या दुदहे भूरि धामेरिट्स्तदग्निः पनितारो अस्याः ॥ १ ॥

प्र । मे । विविक्कान् । अविदत् । मनीषां । धेनुं । चरंतीं । प्रयुतां । अगोपां ।

सद्यः । चित् । या । दुदहे । भूरि । धामेः । इदं । तत् । अग्निः । पनितारः । अस्याः ॥ १ ॥

विविक्कान्विवेकवानिन्द्रोऽपिवा मे मम मनीषां देवताविषयां स्मृति प्राविदत् । प्रकर्षेण जानातु । तत्र
दृष्टांतः । चरती यवस इतस्ततो गच्छंती प्रयुता पृथग्भूताभेकाकिनीमगोपा गोप्तरहिता यथाकाम चरती
धेनुं नवमृत्तिकां गामिव देवतानां प्रीणयित्री स्मृतिमविददित्यन्वयः । या स्मृतिरूपा धेनुः सद्यश्चित्तदानीमेव
धामेः । धारयति प्राणान धीर्यते दीर्यतेऽर्थिभ्य इति वा धामिरन्न । कर्मणि षष्ठी । भूरि बहुलमपेक्षित फल
दुदहे दुग्ध इन्द्रोऽपिरन्य च देवा अस्याः स्मृतिरूपाया धेनोस्तत्तस्यान्नभूतस्य पयसः पनितारः स्तोतारो
भवति । यद्वा । इन्द्राग्नी स्तोतारो वयं चास्या धेनोस्तत्पयः प्राप्नुमः ॥ विविक्कान् । विचिर पृथग्भाव इत्यस्य
क्रमो रूपं । अविदत् । विद ज्ञान इत्यस्य लिङि बहुलं कदमीति शः । दुदहे । दुह प्रपुरण इत्यस्य लिटि रूपं ।
यद्वृत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । पनितारः । पन स्मृतावित्यस्य तुचि रूपं ॥

इदं सु पूषा वृषणा सुहस्ता दिवो न प्रीताः शशयं दुदहे ।

विश्वे यदस्यां रणयंत देवाः प्र वोऽत्र वसवः सुस्रमश्यां ॥ २ ॥

इदं । सु । पूषा । वृषणा । सुहस्ता । दिवः । न । प्रीताः । शशयं । दुदहे ।

विश्वे । यत् । अस्यां । रणयंत । देवाः । प्र । वः । अत्र । वसवः । सुस्रं । अश्यां ॥ २ ॥

वसवः सर्वस्य वासयितारो हे देवा इन्द्रः पूषा च वृषणाभिमतफलस्य भक्तारो सुहस्ता कन्यागपागो
मासस्थो मित्रावरुणो वा । राजाना मित्रावरुणा मुपाणी इत्यादिषु दृष्टत्वात् । एत सर्वे देवाः । नैत संप्रत्यर्थं ।
इदानीं प्रीताः संतः शशयं नभसि शयानं मेघं दिवो नभसः सकाशात्सु दुदहे । वृष्टिद्वारापेक्षित फल मुपु
दुहंति । यद्यस्माद्विश्वे सर्वे देवा अस्या देवां रणयत रमयंत वो युष्माकं संबन्धिन्यत्रलोकं सुखं सुखकरमपेक्षित
फलं प्राप्नुयां । प्राप्नुयां ॥ सुहस्ता । हमेरसिहमीत्यादिना तन्प्रत्ययः । निच्वादायुदात्तः । बहुप्रीहावायुदात्त
ल्यकदमीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । दुदहे । दुह प्रपुरण इत्यस्य लिटोरयो र् । रणयत । रम् क्रीडाया । रण्यतस्य
लिङि रूपं । वर्णव्यापत्तिः । अश्यां । अशु व्याप्तावित्यस्य लिङि बहुलं कदमीति विकरणस्य लुक् । अत्यर्थं
परस्त्रीपदं ॥

या जामयो वृष्णा इच्छंति शक्तिं नमस्यंतीजानते गर्भमस्मिन् ।

अच्छा पुत्रं धेनवी वावगाना महश्चरंति विभ्रतं वपूषि ॥ ३ ॥

या । जामयः । वृष्णा । इच्छंति । शक्तिं । नमस्यंतीः । जानते । गर्भं । अस्मिन् ।

अच्छ । पुत्रं । धेनवी । वावगानाः । महः । चरंति । विभ्रतं । वपूषि ॥ ३ ॥

या जामयः । जमति वर्षाकाले प्रादुर्भवतीति जामय आपधयः । वृष्णेऽपां वर्षकायिन्द्राय शक्तिं मेचनसामर्थ्यमिच्छति । नमस्यतीः प्रह्रीभुतास्ता आपधयोऽस्मिन्निद्रे गर्भं वृष्टिद्वारा पुष्पफलादिलक्षणगर्भाधानादि-सामर्थ्यं जानते । जानति । वावशानाः फलं कामयमाना धेनवः सर्वस्य प्रीणयिष्य आपधयो महो महाति नानाप्रकाराणि वपुषि रूपाणि विभ्रते व्रीहयवनीवारादिफललक्षणं पुत्रं तनयमक्ताभिमुख्येन चरति । प्राप्तुवति । लोके हि हभारव कुर्वाणा धेनवो वत्समभिलक्ष्य गच्छति । तद्वत् । यद्वा । जामयः । जमति सर्वत्र प्रसरतीति जामयः सूर्यदीपयः । वृष्णेऽपां वर्षकाय । स्वरश्मिभिर्भामान्नसानादाय पुनर्वर्पतीति वर्षकः सूर्यः । आदित्याज्जायते वृष्टिरिति स्मृतश्च । तस्मै वर्षणशक्तिमिच्छति । ता दीपयोऽस्मिन्नादित्यं गर्भमब्रूयगर्भाधान-सामर्थ्यं जानति ॥ जामयः । जमतेर्गतिकर्मणो जनिघसिभ्यामिगिति विधोयमानो वज्रलवचनादस्मादपि भवति । नमस्यतीः । नमःशब्दात्तमोवरिवश्चिचडः क्यजिति क्यच । तदताकृतरि रूपं । प्रत्ययस्वरः । जानते । छा अवबोधन इत्यस्य लटि रूप । अक्च । निपातस्य चित्ति संज्ञितायां दीर्घः ॥

अच्छा विवक्षि रोदसी सुमेके ग्राव्णे युजानो अश्वरे मनीषा ।

इमा उ ते मनवे भूरिवारा ऊर्ध्वा भवन्ति दर्शता यज्ञवाः ॥४॥

अच्छा विवक्षि रोदसी इति सुमेके इति सुमेके । ग्राव्णे । युजानः । अश्वरे । मनीषा ।

इमाः । उ इति । ते । मनवे । भूरिऽवाराः । ऊर्ध्वाः । भवन्ति । दर्शताः । यज्ञवाः ॥४॥

अश्वरे यज्ञे यावत्तः सोमोभिपवार्थमुपलान युजानः प्रयुजानोऽहं सुमेके मरुपे रोदसी वावापृथिवी मनीषा मनम ईपया स्तुतिलक्षणया वाचाक्च विवक्षि । आभिमुख्येन सोमि । हे अग्ने ते तव भूरिवारा यजमानैर्बहवारं वरणीया दर्शताः कमनीयतया दर्शनीया यज्ञवाः पुन्या इमा दीपयो मनवे मनुष्यव्यवहा-रायमूर्ध्वा ऊर्ध्वमुखा भवति ॥ विवक्षि । वच परिभाषणं । लटि वज्रलं कंदमीति शपः झुः । अर्तिपिपत्यंश्च यज्ञलं कंदमीत्यभ्यामस्यत्व । चकारस्य कृत्व व्यत्ययेन । युजानः । युजिवृद्धिदृशः किञ्चित्त्वानच । कित्वादगुणः । कित्वादतोदात्तः । मनीषा । मुपो डादेशः ॥

या ते जिह्वा मधुमती सुमेधा अग्ने देवेष्व्यत उरुची ।

तयेह विश्वाँ अवेमे यज्ञवाना सादय पायया चा मधूनि ॥५॥

या । ते । जिह्वा । मधुऽमती । सुऽमेधाः । अग्ने । देवेषु । उच्यते । उरुची ।

तया । इह । विश्वान । अवेमे । यज्ञवान । आ । सादय । पायय । च । मधूनि ॥५॥

हे अग्ने ते तव मधुमत्युदकवती सुमेधाः । गोभना मेधा प्रज्ञा यस्याः सा । सर्वस्य ज्ञापयित्री या जिह्वा ज्ञालोरुची वज्रयापिः मती देवेषु मध्य आह्वानार्थमुच्यते प्रयते तया जिह्वया यज्ञवान्यजनीयान्विश्वान्दे-धानिह कमण्यस्माकमवसे रक्षणाया सादय । उपवेशय । किञ्च तान्विश्वान्देवाश्च मधूनि मदकरण सोमान्यायय ॥ सुमेधाः । नित्यमसिचप्रजामेधयोरित्यभिच । उच्यते । वच परिभाषणं । कर्मणि यकि रूप । यत्तुक्तयोगाद-निघातः । उरुची । अचतेः क्लिन । अचतेशोपसंख्यानमिति डीप । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप इति डीप उदात्तत्वं । पायय । पा पान इत्यस्य णा परतः शाक्तामाह्वाव्याविषा युगिति युक् । तिङ उत्तर-त्वादिनिघातः ॥

या ते अग्ने पर्वतस्येव धारासंश्रंती पीपयहेव चित्रा ।

तामस्मभ्यं प्रमंतिं जातवेदो वसो रास्व सुमंतिं विश्वजंन्यां ॥६॥

या । ते । अग्ने । पर्वतस्यऽइव । धारा । असंश्रंती । पीपयत् । देव । चित्रा ।

तां । अस्मभ्यं । प्रऽमंतिं । जातऽवेदः । वसो इति । रास्व । सुऽमंतिं । विश्वऽजंन्यां ॥६॥

देव दीप्यमान हे अग्ने चित्रा नानारूपामयं त्वस्मद्व्यत्र संगतिमकुर्वाणा या ते तव प्रमतिः प्रकृष्टा वृत्तिः पीपयत अर्पेणितफलदानिनास्मान्वर्धयति । तत्र दृष्टान्तः । पर्वतस्यैव धारा । यथा पर्वतस्य मेघस्योदकधारी पधिवनस्पत्यादिषु संगतिं कुर्वाणा तान्वर्धयति तद्वत् । वसो सर्वस्य वासयितृजातवेदो जातप्रज्ञ हे अग्ने ता प्रमतिं परहितकरणसमर्थी वृद्धिमस्मभ्यं रास्व । दत्स्व । तथा विश्वजन्त्यां सर्वजनहिता मुमति शोभना वृद्धि दत्स्व ॥ असंश्रुती । मञ्जतिर्गतिकर्मा । गतयुगितश्चेति ङीप् । नत्रा समाम नऋवरः । पीपयत । पा पानि । ण्यंतस्य लुङि चङि रूपं । चक्षुन्यतरस्यामिति चङि परतः पुर्वस्योदात्तत्वं । यदुत्तयोगादनिघातः । प्रमति । तादां च निति कृत्यतावति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं । रास्व । रा दानि । व्यत्ययेनात्मनपद । लोटि रूपं । आमन्त्रितस्याविव्यमानत्वात्प्रिघाताभावः ॥ ॥ २ ॥

धेनुः प्रत्नस्यति नवचं पंचमं मूक्तं विश्वामित्रं वैश्वमाश्विनं । तथा चानुक्रांतं । धेनुर्नवाश्विनमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनकृती वैश्वमे कंदस्याश्विनगन्त्रे चास्य मूक्तस्य विनियोगः । सूचितं च । धेनुः प्रत्नस्य क उ अर्वादिति मूक्तं । आ० ४. १५ । इति ॥ व्युङ्गे दशरात्रे द्वितीय कंदोमे प्रउगगन्त्रेऽयमाश्विनस्तुर्थं मूक्तः । त्रितीय स्यामि व इति खंडे सूचितं । धेनुः प्रत्नस्य कास्य दुहाना ब्रह्मा ण इद्रोप याहि विद्वान् । आ० ८. १० । इति ॥

धेनुः प्रत्नस्य कास्यं दुहानांतः पुत्रश्चरति दक्षिणायाः ।

आ द्योतनिं वहति शुभ्रयामोपसः स्तोमो अश्विनावजीगः ॥ १ ॥

धेनुः । प्रत्नस्य । कास्यं । दुहाना । अंतर्गति । पुत्रः । चरति । दक्षिणायाः ।

आ । द्योतनिं । वहति । शुभ्रयामा । उपसः । स्तोमः । अश्विना । अजीगरिति ॥ १ ॥

धेनुः प्रीणयिष्युपाः प्रत्नस्य पुरातनस्याग्निः कास्य कमनीयं पयो दुहाना । दोग्धी भवति । दक्षिणाया उपसः पुत्रः सूर्यस्तस्या अतश्चरति । उपसोऽनंतर शुभ्रयामा । सूर्यकिरणमपकाशुः भवतया गमनं यस्यामो शुभ्रयामा दिवसः । द्योतनिं सर्वस्य प्रकाशक सूर्यमा वहति । विनर्ति । अत उपसः पुराशिनी स्तोतु स्तोमः स्तोत्रकारी होवादिर्जीगः । जागर्ति । उत्तिष्ठति ॥ शुभ्रयामा । या प्रापणं । आतो मर्निन । वहद्भीहो पूर्वपदस्वरः । अजीगः । जागृ निद्राक्षये । लङि तिष्यदादिवाच्यो लुक् । आकारस्यकारणकादसः । गुणे कृते हल्ङ्यादिना त्रिपो लोपः ॥

सुयुग्वहन्ति प्रति वामृतेनोर्ध्वा भवन्ति पितरव मेधाः ।

जरथामस्मद्दि पणेर्मनीषां युवोरवश्चकुमा यातमवाक ॥ २ ॥

सुऽयुक् । वहन्ति । प्रति । वां । ऋतेन । ऊर्ध्वाः । भवन्ति । पितराऽदव । मेधाः ।

जरथां । अस्मत् । वि । पणेः । मनीषां । युवोः । अवः । चकुम । आ । यातं । अवाक ॥ २ ॥

हे अश्विनां मुयुक् सुपु रथे योजिता अथा ऋतेन सत्यभुतेन रथेन वा युवा प्रति वहति । यज्ञ प्रत्याग मनाय धारयति । मेधा यज्ञाद्योर्ध्वा युष्मदभिमुखमूर्ध्वा भवति । तत्र दृष्टान्तः । पितरव । यथा पुत्रा पितरा मातापितरावभिलक्ष्य गच्छति तद्वत् । अस्मदस्मत्तः सकाशात्पणर्मनीषामामूरी वृद्धि वि जरथा । विगपिण नाग्रयतं । वयं तु युवोर्युवयोरथो हविर्लक्षणमत्र चक्रम । कुर्मः । युवामर्वागस्मदभिमुख्येना यात । मुयुक् । युजः कृिप । मुपां मुलुगिति मुपो लुक् । पितरव । पिता माविति पितुः शेषः । मुपो डादशः । जरथा । जप वयो हानां । ण्यंतस्य ऋनीजृप्कमुरजोऽमताश्चेति मित्वाद्बृहत्भावः । कंदस्युभयथेत्यायाम आधातुकत्वाणिलोपः । शपः पित्वाद्भूदात्तत्वं धातुस्वरः ॥

सुयुग्भिरश्वैः सुवृता रथेन दत्ताविमं णृणुतं श्लोकमद्रैः ।

किमंग वां प्रत्यवर्ति गमिष्ठाहुर्विप्रासो अश्विना पुराजाः ॥ ३ ॥

सुयुक्ऽभिः । अश्वैः । सुऽवृता । रथेन । दस्त्रौ । इमं । शृणुतं । श्लोकं । अद्रेः ।
किं । अंग । वां । प्रति । अवर्ति । गमिषा । आहुः । विप्रासः । अश्विना । पुराऽजाः ॥ ३ ॥

हे अश्विना सुयुग्भिः सुष्ठु योजितरथैः सुवृता । पुनः पुनरावर्तत इति वृत्तकं । शोभनचक्रोपेतैः रथैः सगत्वा दस्त्रौ शत्रुणामुपक्षपयितारौ युवामद्रेः । आद्रियते सर्वैरित्यद्रेः स्तोता । तस्यैव श्लोकं स्तोत्रं शृणुतं । अंग हे अश्विना विप्रासो मेधाविनः पुराजाः पुरातना ऋषयो वा युवामवर्तितमस्माकं वृत्तिहानि प्रति गमिषा प्रतिशयन गंताराविति किमाहुः किं कथयंतीति । न कथयंतीत्यर्थः । प्रथमाष्टकेऽष्टमेऽध्याये सुवृता रथैरेत्यादि गतं ॥ गमिषा । गंतुशब्दादिष्टानि रूप ॥

आ मन्येथा॒मा गतं॑ क॒स्मिदे॒वैर्वि॒श्वे जना॑सो अ॒श्विना॑ हव॑न्ते ।
इ॒मा हि वां गो॒ऋजीका॑ मधू॒नि प्र मि॒त्रासो॑ न द॒दुरु॒सो अ॒ग्रे ॥ ४ ॥
आ । म॒न्येथां । आ । ग॒तं । क॒त् । चि॒त् । ए॒वैः । वि॒श्वे । ज॒नासः । अ॒श्विना॑ । ह॒वन्ते ।
इ॒मा । हि । वां । गोऽ॒ऋजीका॑ । म॒धूनि॑ । प्र । मि॒त्रासः । न । द॒दुः । उ॒स्रः । अ॒ग्रे ॥ ४ ॥

कस्मिदिति प्रश्नः । हे अश्विना आ मन्येथां । इमां मदीयां स्मृतिं जानीत । किंच एवैर्गमनसाधनरथैरा गतं । यज्ञं प्रत्यागच्छत । विश्वं सर्वं जनासः स्तोतारोऽश्विनाश्विना वा युवां हवन्ते । स्मृतिवृत्तणाभिर्वाग्भिराह्वयन्ति । किंच गोऋजीका गवां पयसा मिश्रणोपेतानि मधूनि मदकराणि सोमरसरूपपाणीमिमानि हवींषि युवाभ्यां प्र ददुः । अध्वर्यादयः प्रयच्छन्ति । तत्र दृष्टातः । मित्रासो न । यथा मित्राणि मित्रेभ्योऽपेक्षितं ददति तद्वत् । उस्रः । वसति नमसोऽयुः सूर्यः । अग्रे उपसोऽय उदति । तस्मादागच्छतमिति भावः ॥ ददुः । दाण् दान इत्यस्य निष्पत्तिरूपं । ह्रियोगादनघातः । उस्रः । वस निवास । स्फायितं चीत्यादिना रक् । कित्वात्प्रसारणं । शांसवसिघसीनां चिति पत्वाभावः कांदसः ॥

तिरः॑ पु॒रु चि॒दश्विना॑ रजा॑स्यांगू॒षो वां मघ॑वाना॒ जने॑षु ।
ए॒ह या॑तं प॒थिभिर्दे॒वयानि॑दे॒स्त्रावि॑मे वां नि॒धयो॑ मधू॒नां ॥ ५ ॥
तिरः॑ । पु॒रु । चि॒त् । अ॒श्विना॑ । रजा॑सि । आंगू॒षः । वां । म॒घऽवा॒ना । ज॒नेषु॑ ।
आ । इ॒ह । या॑तं । प॒थिऽभिः । दे॒वऽयानैः॑ । द॒स्त्रौ । इ॒मे । वां । नि॒ऽधयः॑ । म॒धूनां॑ ॥ ५ ॥

हे अश्विनां पुरु चिद्वद्वत्पि रजांसि स्थानानि तिरः स्वतंत्रसा तिरस्कृवन्ती वां युवामिह कर्मणि देवयानिः पथिभिर्मार्गैरा यातं । मघवाना धनवन्तौ हे अश्विना जनेषु स्तोतृषु वां युवयोरांगूष आ समंतातोऽपणीयं स्तोत्रं वर्तते । दस्त्रौ शत्रुणामुपक्षपयितारौ हे अश्विना वां युवयोर्मधूनां मदकराणां सोमानामिमे निधयः । निधीयतेऽत्र सोम इति निधयः पात्रविशेषाः । सति । तस्मादागच्छतमिति भावः ॥ आंगूषः । आहपूर्वावृषेः कर्मणि घञ् । आघुष्यत इत्याघोषः । घो इत्यस्य पुषोदरादित्वाद्गू इत्यादेशः । आङोऽनुनासिकः कर्कदसीत्यनच्पयनुनासिकः कांदसः । यद्वा । अगिर्गत्यर्थः । अस्मादंगूष इति मुत्रेणोषचप्रत्ययांतो निपातितः । अगति गच्छति देवानित्यंगूषः स्तोत्रं । अंगूष एवांगूषः । प्रज्ञादित्वात्स्वार्थिकोऽण् । प्रत्ययस्वरः । एह यातमित्यर्थो गतः ॥ ॥ ३ ॥

अप्रोर्थमेऽतिरक्तोक्त्येऽच्छावाकग्रन्थे पुराणमोक्ष इति चतस्रो विकल्पेन याज्याः । सूचितं च । यदि नाधीयात्पुराणमोक्षः सख्यं शिवं वामिति चतस्रो याज्याः । आ० ९९९ । इति ॥

पुरा॑णमो॒क्षः स॒ख्यं शि॒वं वां यु॒वोर्नरा॑ द्रवि॒णं ज॒हाव्या॑ ।
पुनः॑ कृ॒ण्वानाः॑ स॒ख्या शि॒वानि॒ मध्वा॑ मदे॒म सह॑ नू स॒मा॒नाः ॥ ६ ॥

पुराणं । ओकः । सख्यं । शिवं । वां । युवोः । नरा । द्रविणं । जहाव्यां ।
पुनरिति । कृण्वानाः । सख्या । शिवानि । मध्वा । मदेम । सह । नु । समाप्ताः ॥ ६ ॥

हे अश्विनी वां युवयोः पुराणं पुरातनं सख्यमोकः सेव्यं शिवं कन्याणकरं भवति । किंच हे नरा नराव
स्मदीयस्य कर्मणो नेतारी युवोर्युवयोर्द्रविणं धनं जहाव्यां जहृकुलजायां भवति । शिवानि सुखकराणि
युवयोः सख्यानि पुनः कृण्वानाः कुर्वतः समाना हविष्प्रदानेनोपकारकत्वान्विभुता एकीभुताः संतो वयं
मध्वा मदकरणे सोमेन युवां सह युगपत् नु क्षिप्रं मदेम । हर्षयम ॥ सख्यं । सख्यभाव इत्यर्थं सख्यर्थ इति
यप्रत्ययः । जहाव्यां । जहृः संबन्धिनीत्यर्थं तस्येदमित्यण् । आर्गुणः । ह्रस्वदीर्घयोर्व्यत्ययः । मदेम । मदी हर्ष
इत्यस्याशीर्निङि लिङ्गाशिष्यङ्प्रत्ययः । निघातः ॥

अश्विना वायुना युवं सुदक्षा नियुद्भिश्च सज्जोषसा युवाना ।

नासत्या तिरोऽञ्छं जुषाणा सोमं पिवतमस्त्रिधा सुदानू ॥ ७ ॥

अश्विना । वायुना । युवं । सुदक्षा । नियुत्ऽभिः । च । सऽज्जोषसा । युवाना ।

नासत्या । तिरोऽञ्छं । जुषाणा । सोमं । पिवतं । अस्त्रिधा । सुदानू इति सुदानू ॥ ७ ॥

सुदवा शोभनसामर्थ्योपिता युवाना नित्यतरुणी नामत्या । न विद्यतेऽसत्यं ययोस्ती । मुदानु शोभन-
फलस्य दातारी हे अश्विनी वायुना नियुद्भिर्नृपैश्च सज्जोषसा सगता जुषाणा सोमविषयप्रीतियुक्ता अस्त्रिधानुप-
चीर्णा युवं युवां तिरोऽञ्छमहि तिरोऽहितं हयमानमिमं सोम पिवत ॥ नियुद्भिः । यातिः कृप । तिरोऽञ्छं ।
अहि भवमह्य । भवे ऋदसीति यत् । तिरो भुतमह्य यस्मिन्काले स तिरोऽञ्छं । पूर्वपदप्रकृतस्वरः ॥

अश्विना परि वामिषः पुरुचीरीयुगीर्भिर्यतमाना अमृधाः ।

रथो ह वामृतजा अद्रिजृतः परि द्यावापृथिवी याति मद्यः ॥ ८ ॥

अश्विना । परि । वां । इषः । पुरुचीः । इयुः । गीऽभिः । यतमानाः । अमृधाः ।

रथः । ह । वां । जृतऽजाः । अद्रिऽजृतः । परि । द्यावापृथिवी इति । याति । मद्यः ॥ ८ ॥

हे अश्विनी पुरुचीः पूर्वचति गच्छतीति पुरुचीर्वहनीयो हविलंजणान्यज्ञानि वां युवां परीयुः । परितो
गच्छति । तथामृधाः कनाप्यतिरस्कृता यतमानाः कर्मणि प्रवर्तमानाः स्तोतारो गीभिः नृतिनजणाभिर्वा-
गिभर्युवां परिचरति । अतजा अतस्योदकस्य जनयिता । अतं यज्ञं प्रादुर्भवतीति वा । अद्रिजाः स्तोत्रभि-
राकृष्टो वां युवयो रथो द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यां सयस्तदानीमेव परि याति ह । सर्वतः प्राप्नोति खलु ।
अश्विनो रथस्य वेगवत्त्वे मंत्रवर्णः । यो वामश्विना मनसा जवीयान्नयः स्वश्रो विग्रा आजिगाति । ऋक् १
११७. २ । इति । अतः कारणादस्मदीयं यज्ञं प्रत्यागच्छतीति भावः ॥ इयुः । इण गतावित्यङ् लिटि दीर्घं
इणः कितित्यभ्यासस्य दीर्घः । पादादित्वादनघातः । यतमानाः । यती प्रयत इत्यस्य शानचि रूपं । शपः
पित्वादनुदात्तत्वे शानचो लसार्वधानुक्त्वरणानुदात्तत्वे धातुस्वरः । अतजाः । जनेर्विङ् । विद्वनोरित्यात् ।
अद्रिजृतः । जू इति सांचो धातुः । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः ॥

अश्विना मधुपुत्तमो युवाकुः सोमस्तं पातमा गतं दुरोणे ।

रथो ह वां भूरि वर्षः करिक्तमुतावतो निष्कृतमार्गमिष्टः ॥ ९ ॥

अश्विना । मधुपुत्तमः । युवाकुः । सोमः । तं । पातं । आ । गतं । दुरोणे ।

रथः । ह । वां । भूरि । वर्षः । करिक्तः । सुतऽवतः । निऽकृतं । आऽगमिष्टः ॥ ९ ॥

हे अश्विनो यः सोमो मधुपुत्तमो मधुरसमर्त्यं प्रेरयन्मुवाकुर्युवां कामयमानो वर्तते । यद्वा । युवाकुर्वस-
तीवरीप्रभृतिभिर्मिश्रित इत्यर्थः । तमिमं सोमं पातं । पिवतं । दूरीणिऽस्माकं गृह आ गतं । आगच्छतं । भुरि
प्रभृतं वर्षां वारक तत्र रूपं वा सर्वैर्वरणीयं धनं वा करिक्तपुनःपुनः कुर्वन्वां युवयो रथः सुतवतः सोममभि-
पुतवतो यजमानस्य निष्कृतं । निरित्यप समित्यतस्य स्थानं । नि० १०. ७. इति यास्कः । संस्कारि । यद्वा । संस्कृतं
गृहमागमिषोऽतिशयनागच्छन् भवति ॥ युवाकुः । यतिः कटिकृपिभ्यां काकृरिति बाह्वलकादस्मादपि भवति ।
प्रत्ययस्वरण मध्योदात्तः । करिक्त । करोत्येङ्लुकि शतरि दाधति दधति दधर्षीत्यादिना चुत्वाभावे
यणादेशे कृतेऽगस्यानुकारांतत्वादभ्यासस्य रिगागमो न प्राप्नोतीति सोऽपि निपात्यते । अभ्यस्तस्वरः ।
निष्कृतं । करोतरादिकर्मणि क्तः । संस्कृतं प्रवृत्त इत्यर्थः । याथादिस्वरः ॥ ४ ॥

मित्रो जनानिति नवर्चं पष्टं मुक्तं वैश्यामित्रं विष्टुमं मित्रं । मित्रो मित्रं चतुर्गायत्र्यंतमित्यनुक्रमणिका ।
आदितः पंच विष्टुमः शिष्टाश्चतस्रो गायत्र्यः । मित्रो देवता ॥ अप्रिहोत्रार्थं पयमि वर्धविदुपतने मित्रो जना-
नित्यनया समिधमादध्यात । मुचितं च । मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाण इति समिधाधानं । आ० ३. १५ । इति ॥

मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणो मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्यां ।

मित्रः कृष्टीरनिमिषाभि चष्टे मित्राय हव्यं घृतवज्जुहोत ॥ १ ॥

मित्रः । जनान् । यातयति । ब्रुवाणः । मित्रः । दाधार । पृथिवी । उत । द्यां ।

मित्रः । कृष्टीः । अनिऽमिषा । अभि । चष्टे । मित्राय । हव्यं । घृतऽवत् । जुहोत ॥ १ ॥

ब्रुवाणः स्तूयमानः शब्दं कुर्वणो वा मित्रः । प्रकर्षेण सर्वैर्मोयते ज्ञायते तथा सर्वानुष्टिप्रदानेन ज्ञायत इति
वा मित्रः सूर्यः । जनान् कर्षकादिजनान्यातयति । ऋष्यादिकर्मसु प्रयत्नं कारयति । तथा मित्र एव पृथिवीमुतापि
च तामितावुर्मा लोकी वृष्टिद्वारात्त यागांश्च जनयन् दाधार । धारयति । तथा सति मित्रोऽनिमिषानिमि-
षेणानुयहृष्ट्या कृष्टीः कर्मवतो मनुष्यानाभि चष्टे । सर्वतः पश्यति । एतत्सर्वं ज्ञात्वा हे अश्विनो घृतवदुपस्त-
णाभिधारणयुक्तं हव्यं हवनयोग्यं पुरोडागादिकं तस्मै मित्राय देवाय जुहोत । जुहोत । प्रयत्नतत्त्वर्थः । उक्तायं
यास्को ब्रवीति । मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाणः शब्दं कुर्वन् । मित्र एव धारयति पृथिवी च दिवं च । मित्रः
कृष्टीरनिमिषाभिचपश्यतीति । कृष्टय इति मनुष्यनाम कर्मवतो भवति विकृष्टदेहा वा । मित्राय हव्यं घृत-
वज्जुहोतीति व्याख्यातं । जुहोतिर्दानकर्म । नि० १०. २० । इति ॥ यातयति । यती प्रयत्न इत्यस्य ण्यंतस्य लटि
रूपः । दाधार । तृजादीनामित्यभ्यासस्य दीर्घः । जुहोत । जुहोतिर्लोष्टि प्रत्ययस्य तवादेशः । गुणः । निघातः ॥

देवगुत्रा इविःपु मित्रस्य मत्यस्य प्र स मित्रेति याज्या । एषेव प्रातर्होमस्य कालात्ययनिमित्तं मित्रे चरी
याज्या । मुचितं च । प्र स मित्र मतो अस्तु प्रयस्वांस्त्वां नष्टवाचमहिमाय पृच्छते । आ० ४. ११ । इति ॥ तत
इष्टिमित्रः सूर्योऽभि यो महिना दिव प्र स मित्र मतो अस्तु प्रयस्वानिति संस्थितायां । आ० ३. १० ।
इति च ॥

प्र स मित्र मतो अस्तु प्रयस्वान्यस्त आदित्य शिशति व्रतेन ।

न हन्यते न जीयते त्योतो नैनमंहो अश्रोत्यंतितो न दूरात् ॥ २ ॥

प्र । सः । मित्र । मतोः । अस्तु । प्रयस्वान् । यः । ते । आदित्य । शिशति । व्रतेन ।

न । हन्यते । न । जीयते । त्याऽऊतः । न । एनं । अंहः । अश्रोति । अंतितः । न । दूरात् ॥ २ ॥

हे आदित्य व्रतेन यज्ञेन युक्तो यो मनुष्यस्ते तुभ्यं शिशति हविर्लक्षणमन्नं ददाति हे मित्र स मतो मनुष्यः
प्रयस्वानन्नवान् प्राप्नु । प्रभवतु । त्योतस्त्वया रक्षितः स मनुष्यः केनापि न हन्यते । न बाध्यते । न जीयते ।
नाभिभुयते च । एनं तुभ्यं हविर्देत्तवंतं पुरुषमंहः पापमंतितः समीपान्नाश्रोति । न प्राप्नोति । दूरादपि न
प्राप्नोति ॥ शिशतिर्दानकर्म । अत्ययन परस्मैपदं । यद्वृत्तयोगादनिघातः । जीयते । जयतेः कर्मणि यक्क-

त्सार्वधानुकयोरिति दीर्घः । खीतः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदस्वरः । अग्नौति । अग्नौ व्याप्नोति । स्वादि । व्यत्ययेन परस्मैपदं ॥

देवमुवां हविःपु मित्रस्य सत्यस्यानुवाक्या । अनमीवास इच्छया मदतः प्र स मित्र मर्तो अग्नौ प्रयत्नानिति सूचितं । आ० ४ ५९. ॥

अनमीवास इच्छया मदतो मितज्ञवो वरिमन्त्रा पृथिव्याः ।

आदित्यस्य व्रतमुपश्रियंतो वयं मित्रस्य सुमर्तो स्याम ॥ ३ ॥

अनमीवासः । इच्छया । मदतः । मितज्ञवः । वरिमन् । आ । पृथिव्याः ।

आदित्यस्य । व्रतं । उपश्रियंतः । वयं । मित्रस्य । सुमर्तो । स्याम ॥ ३ ॥

हे मित्र अनमीवासो रोगवर्जिता इच्छयाज्ञेन मदतो मायंतः पृथिव्या वरिमन्त्रिणीं प्रदेशे मितज्ञवो मितज्ञानुका आ यथाकामं सर्वत्र गच्छंत आदित्यस्य सर्वाधि व्रत कर्मापन्नयतस्तस्य कर्मणः समीपे निवसतः । तदीयं कर्म कृवाणा इत्यर्थः । तादृशा वयं मित्रस्यादित्यस्य सुमर्तो गोभनायामनुग्रहबुद्ध्या स्याम । वर्तमानं । मदतः । मदी हर्ष इत्यस्य शतरि व्यत्ययेन शप । मितज्ञवः । जानुशब्दस्य ज्ञानादसः । वरिमन् । उरुशब्दात्पृथ्वादिवादिमन्त्रिणः । प्रियस्थिरत्यादिना वरादेशः । मुपां मुनुगिति सप्तम्या लुक् । व्यत्ययेनाद्युदात्तः ॥

अयं मित्रो नमस्यः सुग्रेवो राजा सुश्रवो अजनिष्ट वेधाः ।

तस्य वयं सुमर्तो यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ॥ ४ ॥

अयं । मित्रः । नमस्यः । सुग्रेवः । राजा । सुश्रवः । अजनिष्ट । वेधाः ।

तस्य । वयं । सुमर्तो । यज्ञियस्य । अपि । भद्रे । सौमनसे । स्याम ॥ ४ ॥

अयं पूर्वमेव प्रतिपादितो मित्रः सूर्यो नमस्यः सर्वनमस्करणीयः सुग्रेवः गोभनमुपः । सुग्रेव भव्य इत्यर्थः । राजा सर्वस्य जगतः प्रकाशप्रदानेन स्वामी मुनत्रः । जत्रशब्देन वलमुच्यते । गोभनवल्लोपतो वेधाः सर्वस्य जगतो विधाता । एवंगुणोपतः सूर्योऽजनिष्ट । प्रादुरभूत । तस्यैवविधगुणोपेतस्य यज्ञियस्य यज्ञार्हस्य सूर्यस्य सुमर्तो गोभनायां बुद्ध्यां भद्रे कल्याणकारिणि सौमनसे सौमनस्यपि यजमाना वयं स्याम । भवम ॥ नमस्यः । नमसि माधुः । तत्र माधुरिति यत । तित्स्वरितः । अजनिष्ट । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्य लुङि मित्रि रूपं । सौमनसे । सुमनस इदमित्यर्थं तस्यैवमित्यण । प्रत्ययस्वरः ॥

महाँ आदित्यो नमसोपमद्यो यातयज्जनी गृणते सुग्रेवः ।

तस्माँ एतत्पन्यतमाय जुष्टमग्नी मित्राय हविरा जुहोत ॥ ५ ॥

महान् । आदित्यः । नमसा । उपश्रियः । यातयत्श्रजनः । गृणते । सुग्रेवः ।

तस्मै । एतत् । पन्यतमाय । जुष्टं । अग्नी । मित्राय । हविः । आ । जुहोत ॥ ५ ॥

योऽयमादित्यो महान् अत एव नमसा नमस्करिणोपमद्यः सर्वरूपमदनीयो यातयज्जनः । प्रातः प्रातः स्वस्वकर्मण प्रवर्तनीया जना धर्मेति स तथोक्तः । गृणते स्तोत्रं कुर्वते जनाय सुग्रेवश्च भवति तस्मै पन्यतमाय सुत्यतमाय मित्रायादित्याय जुष्टं प्रीतिविषयमेतद्विरयावा जुहोत । जुहुत ॥ यातयज्जनः । यतो प्रयत्न इत्यस्य प्यंतस्य शतरि रूपं । बह्व्रीही पूर्वपदप्रकृतित्स्वरं प्राप्ते मरुद्वधादिवात्पूर्वपदातोदात्तत्वं । गृणते । गृ शब्दे । शतुरनुम इति विभक्तिरुदात्तत्वं । पन्यतमाय । पनतेरध्यादिवाद्यत । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । जुष्टं । नित्यं मंत्र इत्याद्युदात्तत्वं ॥ ५ ॥

अभिप्रवपडहे दशरात्रे च सप्तदशीकविंशदिस्तोमे सति होत्रादिकशस्तेष्वावापस्थानि पंचसप्तादिसंख्याका
अथ आवपनीयाः । तत्र भैत्रवरुणशस्त्रे मित्रस्य चर्पणीधृत इत्याद्याश्चतस्र आवापार्थाः । सूचितं च । मित्रस्य
चर्पणीधृत इति चतस्रो भेदः । आ० ७. ५. । इति ॥

मित्रस्य चर्पणीधृतोऽवो देवस्य सानसि । द्युम्नं चित्रश्रवस्तमं ॥ ६ ॥

मित्रस्य । चर्पणिऽधृतः । अवः । देवस्य । सानसि । द्युम्नं । चित्रश्रवःऽतमं ॥ ६ ॥

चर्पणीधृतो मनुष्याणां वृष्टिप्रदानेन धारकस्य मित्रस्य देवस्य संबध्यवोऽर्द्धं सानसि सर्वैः संभजनीयं द्युम्नं
तदीयं धनं च चित्रश्रवस्तमं । अतिशयेन चायनीयकीर्तियुक्तं ॥ सानसि । मनोतिः सानमिपर्णीमीत्यादिना-
मित्रप्रत्ययात्त्वेन निपातनादुपधावृद्धिः । चित्रादंतोदात्तः । स्वमोरिति स्वमोर्लुक् ॥

प्रातर्होमस्य कालात्ययं भवेष्टिः । तस्यामभि यो महिनित्यनुवाक्या । सूचितं च । अभि यो महिना दिवं प्र
स मित्र मर्तो अमु प्रयम्वान । आ० ३. १० । इति ॥

अभि यो महिना दिवं मित्रो बभूव सप्रथाः । अभि श्रवोभिः पृथिवीं ॥ ७ ॥

अभि । यः । महिना । दिवं । मित्रः । बभूव । सऽप्रथाः । अभि । श्रवःऽभिः । पृथिवीं ॥ ७ ॥

यो मित्रो महिना स्वकीयेन महिम्ना दिवमंतरिक्षमभि बभूवाभिभवति । स मित्रः सप्रथाः । प्रथः प्रसिद्धः
कीर्तिः । तत्सहितः श्रवोभिवृष्टिद्वारोत्पादितरक्षः पृथिवीमप्यभिभवति । बहुज्ञयुक्तं करोतीत्यर्थः ॥ सप्रथाः ।
प्रथ प्रख्याने । अमुन । वोपमर्जनस्यति महस्य सभावः ॥

मित्राय पंच येमिरे जना अभिष्टिगवसे । स देवान्विश्वान्विभर्ति ॥ ८ ॥

मित्राय । पंच । येमिरे । जना । अभिष्टिऽगवसे । सः । देवान । विश्वान । विभर्ति ॥ ८ ॥

पंच जना निषादपचमाश्रितारो वर्णा अभिष्टिगवसे शत्रुणामभिगंतुवलयुक्ताय मित्राय येमिरे । हवीष्य-
युक्तं । स तादृशो मित्रो विश्वान मर्षान्देवान्विभर्ति । स्वस्वरूपतया धारयति ॥ अभिष्टिगवसे । इपर्मव
वृंषत्यादिना क्तिन । तादां च नितीत्यभरतोदात्तत्वं । शकध्वादित्यात्पररूपत्वं । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः ॥

मित्रो देवेष्वायुपु जनाय वृक्तवर्हिषे । उपऽउष्ट्रवता अक्रः ॥ ९ ॥

मित्रः । देवेषु । आयुषु । जनाय । वृक्तऽवर्हिषे । उपः । उष्ट्रऽवताः । अक्रिरित्यक्रः ॥ ९ ॥

मित्रो भगवानादित्यो देवेषु शीतमानादिगुणयुक्तष्वायुषु मनुष्येषु मध्ये यो जनो वृक्तवर्हिः । वृक्तं लूनं
वर्हिषेन सः । बर्हिर्लवनासादनपूर्वं हविषो दाता अतिविगत्यर्थः । तस्मै वृक्तवर्हिषे जनायुष्ट्रवताः । इष्टानि
कन्याणानि व्रतानि कर्माणि याभिः मिथ्यति ता इपस्तादृशान्यज्ञान्यक्रः । करोति । तस्मै ददातीत्यर्थः ॥
वृक्तवर्हिषे । आप्रश्च कृदने । कर्मणि निष्ठायां यस्य विभाषितीट्प्रतिषेधः । बहुव्रीहौ पूर्वपदस्वरः । अक्रः ।
करोतीर्लुङि लूमवे घमेत्यादिना लुक् । मिषो हन्त्यादिलोपः । निष्ठातः ॥ ॥ ६ ॥

इहेह व इति सप्तर्चं सप्तमं मुक्तं विश्वामित्रं जागतमुमुदेवताकं । अत्यमृच इन्द्रदेवताकश्च । तथा चानुक्रात ।
इहेह वः सप्ताभं व जागत तृचोऽत्य एन्द्रश्चेति ॥ मुक्तविनियोगो निगिकः । आद्याश्चतस्रः पृथ्वाभिप्रवपडहयोः
प्रथमोऽहोनि वैश्वदेवशस्त्र आभंवनिविज्ञानीयाः । सूचितं च । इहेह व इति चतस्रः । आ० ७. ५ । इति ॥

इहेह वो मनसा बंधुतां नर उणिजो जग्मुर्भि तानि वेदसा ।

याभिर्मायाभिः प्रतिजृतिवर्षसः सौधन्वना यज्ञियं भागमान् ॥ १ ॥

इहेऽइह । वः । मनसा । बंधुतां । नरः । उणिजः । जग्मुः । अभि । तानि । वेदसा ।

याभिः । मायाभिः । प्रतिजृतिऽवर्षसः । सौधन्वनाः । यज्ञियं । भागं । आन ॥ १ ॥

हे ऋभवो वो युष्माकं बंधुता । बध्नंति फलेन संयोजयंतीति बंधवः कर्माणि । तेषां समूहो बंधुता । इहैह सर्वत्र मनसा सर्वज्ञायते । नरो हे मनुष्या ऋभव उगिजो यज्ञभागं कामयमाना भवतो वेदसा यज्ञभागप्रापककर्मविषयज्ञानेन तानि तादृशानि कर्माण्याभि जग्मुः । प्राप्नुवन्ति । कानि तानि । मायाभिः । मीयन्ते ज्ञायत इति मायाः कर्माणि । याभिर्मायाभिर्यः कर्मभिः प्रतिजृतिवर्षमः प्रतिपक्षाभिभवनशीलं तजोयुक्ताः संधन्वनाः । सुधन्वनामांगिरसः पुत्रः कश्यपः । तस्य पुत्राः संधन्वनाः । ते च त्रय ऋभुर्विष्वा वाज इति । एतन्नामका यूयं यज्ञियं यज्ञाहं भागं सोमपानादिलक्षणमानश । प्राप्ताः स्य । तथा च मन्त्रवर्णः । ऋभुर्विष्वा वाजो देवो अगच्छत स्वप्सो यज्ञियं भागमेतन । ऋग्वे० १. १६१. ६. इति । अयमर्थो ब्राह्मणः ऋभवो वै देवेषु तपसा सोमपीथमभ्यजयन्नित्येवोपाख्यानपूर्वकं स्पष्टमभिहितः । यद्वा । नरः कर्मणा नितारो हे ऋभव उगिजः कामय माना वेदसा हविर्लक्षणेन धनेन युक्ताः स्रोतारो वो युष्माकं तानि चमसतल्लणादीनि कर्माणि बंधुता बंधुतया सख्येन मनसा जग्मुः । अभिगच्छन्ति । कानीत्याशकायामाह । येषुमसतल्लणादिभिः कर्मभिर्यज्ञाहं भागं यूयमाप्नुत ताव्यभिगच्छन्ति । युष्माकं बुद्धिर्नपुणानि चितयतीत्यर्थः ॥ इहैह । नित्यवीर्ययोरिति द्विवचन । परस्परमिदित्वाद्बुद्धात्तत्त्वं पूर्वपदस्वरः । बंधुता । बन्धु बंधन । शृमृस्मिहीत्यादिना कर्तयुप्रत्ययः । समुह इत्यर्थे यामजनबंधुसहायिभ्यस्तल् । पा० ४. ३. ४३ । इति तल् । लिट्स्वरः ॥

याभिः शचीभिश्चमसाँ अपिंशत यया धिया गामरिणीत चर्मणः ।

येन हरी मनसा निरतंशत तेन देवत्वमृभवः समानश ॥ २ ॥

याभिः । शचीभिः । चमसान् । अपिंशत । यया । धिया । गां । अरिणीत । चर्मणः ।

येन । हरी इति । मनसा । निःऽअतंशत । तेन । देवऽत्वं । ऋभवः । सं । आनश ॥ २ ॥

हे ऋभवो याभिः शचीभिः शक्तिभिश्चमसान् चतुरोऽपिंशत विभक्तवतः स्य । यया धिया प्रजया गा मतामरिणीत चर्मणः चर्मणा योजनात्प्रापितवतः स्य । येन मनसा प्रज्ञानेन हरी एतन्नामकाविद्वस्यार्थो निरतंशत नितरामकृत । तथाय मन्त्रवर्णः । य इद्राय वचोयुजा ततनुमनसा हरी । ऋग्वे० १. ३०. २ । इति । तेन सर्वेणानेन कर्मणा देवत्वं यज्ञभागार्हत्वलक्षण देवभाव समानश । सम्यक् प्राप्ताः स्य ॥ अपिंशत । पिंश अवयव । तुदादिः । तस्य लिङि मध्यमं रूपं । यदुत्तयोगादनिघातः । अरिणीत । री गतिरपणयोः । त्रयादिः । तस्य लिङि रूपं । अत्रापि पूर्ववदनिघातः । निरतंशत । तस्य लृङ् तनुकरणं । लिङि रूपं । पूर्ववदनिघातं तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः । अडुदात्तः । आनश । अशोर्लिङि रूपं । निघातः ॥

इंद्रस्य सख्यमृभवः समानशुर्मनोर्नपातो अपसो दधन्विर ।

संधन्वनासो अमृतत्वमेरि विष्टी शमीभिः सुकृतः सुकृत्यया ॥ ३ ॥

इंद्रस्य । सख्यं । ऋभवः । सं । आनशुः । मनोः । नपातः । अपसः । दधन्विर ।

संधन्वनासः । अमृतऽत्वं । आ । ईरिरे । विष्टी । शमीभिः । सुऽकृतः । सुऽकृत्यया ॥ ३ ॥

मनोर्नपातो मनुष्यांगिरसः पुत्रा अपसो यागादिलक्षणकर्मवत ऋभव इद्रस्य सख्य समानस्यानत्य समानशुः । सम्यक् प्राप्नुवन् । तथेन्द्रस्य सख्य प्राप्तस्त ऋभवो दधन्विर । पुत्रं मनुष्यत्वेन मरणयोग्या अपीदा नीमिद्रस्य सख्येन प्राणान्धारयति । तथा मन्त्रः । आधारयत बहुयः । ऋग्वे० १. ३०. ८ । इति । संधन्वनासः सुधन्वनामकस्यैव पुत्रा ऋभवः सुकृतः शोभनकर्माणः संतः प्रभृतिः शमीभिर्देवत्वप्राप्तप्रतिवधनिवारणहेतुभिः कर्मभिः सुकृत्यया शोभनेन कर्मणा च विष्टी व्याप्यामृतत्वमेरि । देवत्व प्राप्नुः । तथा च मन्त्रानरमाश्रयति । मतीसः संतो अमृतत्वमानशुः । ऋग्वे० १. ११०. ४ । इति ॥ नपातः । नभाणनपादित्यादिना नजः प्रकृतिभावः । दधन्विर । धावर्गव्यर्थः । व्यत्ययनात्मनपदं । लिङि रूपं । ईरिरे । ईर गतो । मन्त्रत्वादास्य भवति । निघातः । सुकृत्यया । करोतिर्भावे छत्रः श चिति क्यप् । प्रत्ययस्य व्यत्ययनातोदात्तत्व । समस्य छदुत्तरस्वरः ॥

इदं॑ण॒ या॒य॒ स॒रथं॑ सु॒ते स॒चो॑ अथो॒ व॒शानां॑ भव॒था सह॑ श्रिया ।

न वः॑ प्र॒ति॒मे सु॒कृतानि॑ वा॒घतः॑ सौ॒धन्व॒ना ऋ॒भ॒वो वी॒र्याणि॑ च ॥४॥

इदं॑ण॒ या॒य॒ । स॒रथं॑ । सु॒ते । स॒चो॑ । इति॑ । व॒शानां॑ । भ॒व॒थ॒ । सह॑ । श्रि॒या ।

न । वः॑ । प्र॒ति॒मे । सु॒कृतानि॑ । वा॒घतः॑ । सौ॒धन्व॒नाः । ऋ॒भ॒वः । वी॒र्याणि॑ । च ॥४॥

हे ऋभवो युयमिद्रेण सचा सह सरथ समानमेकं रथमारुह्य मुतेऽभिपूतसोमवति यज्ञे याथ । गच्छथ । अथो अनंतरमिद्रेण सहकरथमारुह्य युयं वशानां । उग्रते कास्यते यजमानेन स्वर्गादिलक्षणं फलमभिरिति वशा मनुष्याः । तेषां श्रिया स्मृतिहविरादिरूपया सह भवथ । हे सौधन्वनाः सुधन्वः पुत्रा वाघतोऽमृतत्वादिलक्षणफलस्य वाढारो मेधाविनो वति याम्कः । तादृगा हे ऋभवो वो युष्माकं मुकृतानि देवत्वस्य प्रापकाणि शोभनानि कर्माणि न प्रतिमे । प्रतिमातुमियत्तया परिच्छिन्नं न केनापि शक्यानि । तथा वीर्याणि युष्माकं सामर्थ्यानि च नैव प्रतिमातुं शक्यानि ॥ वशानां । वश कातो । वशिरण्योरूपसंख्यानामिति करणेऽप्रत्ययः । प्रत्ययस्य पित्वादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । वशाशब्दो बध्नावचनश्चदेतोदात्तो भवति । वशा मेधा चक्षुष्टाम आहताः । ऋग्वे० १०. ९१ १४. । इति । वः । युष्मक्शब्दस्य पठिवहवचने वमादेशः । निघातः । प्रतिमे । माङ् मानि । विच । प्रतिमाः प्रतिमानं । तस्य चतुर्थ्येकवचन आतो लोपश्चादसः । एकादेशस्वरः ॥

आभिप्रविकं पचमेऽहनि विशदवशास्त्र इदं ऋभुभिरत्याभवंस्मृचः । मुञ्चितं च । घृतवती भुवनानां मभिप्रियदं ऋभुभिर्वाजवर्द्धिरिति तुचा । आ० ७. ७. । इति ॥ आद्यस्मृतीयमवने होतुः प्रस्थितयाज्ञा । मुञ्चितं च । इदं ऋभुभिर्वाजवर्द्धिः समुञ्जितमिद्रावरुणा सुतपाविमं मुतं । आ० ५. ५. । इति ॥

इदं॑ ऋ॒भुभिर्वा॒जवर्द्धिः॑ स॒मु॒ञ्जितं॑ सु॒तं सोम॑मा वृ॒ष॒स्वा ग॒भ॒स्त्योः ।

धि॒ये॒पितो॑ म॒घ॒व॒न्दा॒णुषो॑ गृ॒हे सौ॒धन्व॒नेभिः॑ सह॑ म॒त्स्वा नृ॒भिः ॥५॥

इदं॑ । ऋ॒भुऽभिः॑ । वा॒ज॒व॒त्तऽभिः॑ । स॒ं॒ऽउ॒ञ्जितं॑ । सु॒तं । सो॒मं । आ॒ । वृ॒ष॒स्व । ग॒भ॒स्त्योः॑ ।

धि॒या । इ॒पि॒तः॑ । म॒घ॒ऽव॒न् । दा॒णुषः॑ । गृ॒हे । सौ॒धन्व॒नेभिः॑ । सह॑ । म॒त्स्व । नृ॒ऽभिः॑ ॥५॥

हे इदं वाजवर्द्धिः । वाजो नाम ऋभुणां भ्राता । यदा । वाजोऽन्नं । तत्सहितैर्ऋभुभिः सहितत्वं समुञ्जितं सम्यग्वाङ्मिः । मिक्तं यावभिः मुतं सोमं गभस्त्योः । वषत्यदत्याभ्यामन्नमिति गृह्णाति पदार्थानाभ्यामिति वा गभस्ती बाह । तथोवाङ्गोरा वृषस्व । आकारय । यद्गृह्णाभ्यां वाङ्म्यां गृहीत्वा सोमं पिबत्यर्थः । हे मघवन हे इदं धिया स्तोत्ररूपेण कर्मणोपितः प्रेरितस्व दाणुषो हविर्दत्तवतो यजमानस्य गृहे सौधन्वनेभिः सुधन्वः पुर्वैर्भूमिर्मुनिर्ऋभुभिः सह साकं मत्स्व । सोमपानेन हृष्टो भव ॥ समुञ्जितं । उल्लेखं । कर्मणि क्तः । गतिरनंतर इति गतः स्वरः । गभस्त्योः । भस भर्त्सनदीप्त्योरित्यस्माद्गर्गद्वेति मुञ्जिण तिप्रत्ययो धातोर्गङागमश्च । यदा । गृह्णातः पृषोदरादित्वादव नेय । मत्स्व । मदि नृत्यादिपु । लोटि वहन् कंदमीति विकरणस्य लुक् । निघातः ॥

इदं॑ ऋ॒भुमा॒न्या॒ज॒वान्म॒त्स्वे॒ह नो॑ऽस्मिन्स॒र्व॒ने॒ श॒च्या॒ पुरु॑ष्टुत ।

इ॒मानि॑ तु॒भ्यं स्व॑स॒राणि॑ ये॒मिरे॑ व्र॒ता दे॒वानां॑ म॒नुष॑श्च॒ धर्म॑भिः ॥६॥

इदं॑ । ऋ॒भुऽमा॒न । वा॒ज॒ऽवा॒न । म॒त्स्व । इ॒ह । नः॑ । अ॒स्मिन् । स॒र्व॒ने । श॒च्या॒ । पुरु॑ऽस्तुत ।

इ॒मानि॑ । तु॒भ्यं । स्व॑स॒राणि॑ । ये॒मिरे॑ । व्र॒ता । दे॒वानां॑ । म॒नुषः॑ । च । धर्म॑ऽभिः ॥६॥

पुरुष्टुत वहभिः स्मृतं हे इदं ऋभुमानं ऋभुणा तद्वा न वाजवान् वाजिनं ऋभोर्भावा युक्तः शब्देन्द्राण्या कर्मणा वा सहितः स नोऽस्माकमिह कर्मण्यस्मिन् तृतीयमवने मत्स्व । हृष्टो भव । हे इदं तुभ्यं त्वदर्थमिमानि स्वसराण्यहानि येमिरे । तव सोमपानार्थं विपु सवनेपु नियतान्यासते । किंच देवानामगत्यादीनां व्रता व्रतानि कर्माणि च मनुषो मनुष्यस्य धर्मभिः कर्मभिः साकं त्वदर्थं नियतान्यासते ॥

इंद्रं ऋभुभिर्वाजिभिर्वाजयन्विह स्तोमं जरितुरूपं याहि यज्ञियं ।
 शतं केतेभिरिषिरेभिरायवे सहस्रणीथो अध्वरस्य होमनि ॥ ७ ॥
 इंद्रं ऋभुऽभिः । वाजिऽभिः । वाजयन् । इह । स्तोमं । जरितुः । उप । याहि । यज्ञियं ।
 शतं । केतेभिः । इषिरेभिः । आयवे । सहस्रऽनीथः । अध्वरस्य । होमनि ॥ ७ ॥

हे इंद्र वाजिभिर्वाजयन् ऋभुभिः सहितस्त्वं वाजयन् स्तोतुर्वाजमत्र कुवाण इह यज्ञं यज्ञियं यज्ञाहं जरितुः स्तोमं स्तोत्रमुप याहि । आगच्छ । पुनः कविर्वाग्यः । केतेभिः । केत्यते ज्ञायते सर्वमेभिरिति केताः प्राज्ञा मरुतः । ते शतं शतसंख्याकरिपरिभिरिपरिगमनकुशलैरश्वैः सहित आयवे मनुष्याय यजमानाय सहस्रनीथो वज्रप्रकारनयनोपेतोऽध्वरस्य । न वियते ध्वरो हिमा यस्य तादृगस्य सोमस्य होमनि होम आगच्छति शेषः ॥ वाजयन् । वाजं करोतीति णिच् । गाविष्ठर्वादितीष्ठवद्वावाचुरिष्ठमेयः स्मिति टिलोपः । केतेभिः । किते ज्ञाने । घञ् । जित्वादायुदात्तः ॥ ७ ॥

उपो वाजनेति सप्तर्चमष्टमं मूक्तं विश्वामित्रमुपोदेवताक । तथा चानुक्रात । उप उपस्यमिति ॥ प्रातरनुवाक उपस्य क्रतावाग्निगमने च त्रिष्टुभं कदस्यतस्य मूक्तस्य विनियोगः । मुञ्चत च । उपो वाजनेदमु त्वत् । आ० ४. ५४ । इति ॥

उपो वाजेन वाजिनि प्रचेताः स्तोमं जुपस्व गृणतो मघोनि ।
 पुराणी देवि युवतिः पुरंधिरनु व्रतं चरमि विश्ववार ॥ ९ ॥
 उपः । वाजेन । वाजिनि । प्रऽचेताः । स्तोमं । जुपस्व । गृणतः । मघोनि ।
 पुराणी । देवि । युवतिः । पुरंऽधिः । अनु । व्रतं । चरमि । विश्वऽवार ॥ ९ ॥

वाजिनं वाजिन्यज्ञनाज्ञवति । तथा च मत्रः । म वाजिर्वाजिनीवति । ऋग्वे० १. ४८. ५६ । इति । मघोनि धनवति हे उपः प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानवती मती गृणतः तव स्तोत्रं कुर्वतः स्तोतुः स्तोमं स्तोत्रं जुपस्व । भवस्व । यद्वा । वाजिनं हविर्लक्षणानाज्ञेन सह स्तोमं जुपस्वति संवधः । विश्ववार विश्वः सर्ववरेणीय हे उपो देवि पुराणी पुरातनी युवतिरित्युपमा तद्वक्तोभमाना । मुमंकाशा मातृमुष्टेव योषा । ऋग्वे० १. ५०३. ५५ । इतिवत् । पुरंधिः । पुरु वज्र धीः स्तोत्रलक्षणं कर्म यस्याः सा । वहस्त्ववती । पुरंधिवं हधीरिति यास्कः । पुरंधिः शोभमाना वा । एवविधगुणोपता त्वमनु व्रतं यज्ञकर्माभिलक्ष्य चरमि । यष्टयतया वर्तम ॥ मघोनि । मघशब्दान्मनुवर्थं कदमीवनिपातिवति वनिप । स्त्रियामुत्तम्यो डीप ॥ अयुवमघोनामतादित इति सप्रमारेण कृतं गृणः । संवृतावंबार्थनयोर्ह्रस्वः । निघातः । पुराणी । पुराणशब्दः पुराणप्रोक्तिष्वित्यतोदात्तत्वेन निपातितः । टिड्ढाणजिति डीप । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोप इत्यतोदात्तत्वं । पुरंधिः । पृषोदरादित्वाद्कारस्यामादेश ईकारस्य ह्रस्वश्च । आयुदात्तप्रकरणं दिवोदासादीनां कदस्युपसंख्यानमित्यायुदात्तत्वं ॥

उपो देव्यमर्त्या वि भाहि चंद्ररथा मृनुता ईरयंती ।
 आ त्वा वहंतु सुयमांसो अश्वा हिरण्यवर्णा पृथुपाजसो ये ॥ २ ॥
 उपः । देवि । अमर्त्या । वि । भाहि । चंद्रऽरथा । मृनुताः । ईरयंती ।
 आ । त्वा । वहंतु । सुऽयमांसः । अश्वाः । हिरण्यऽवर्णा । पृथुऽपाजसः । ये ॥ २ ॥

हे उपो देव्यमर्त्या मरणधर्मरहिता चंद्ररथा मुवर्णमयर्थोपता मृनुताः प्रियमत्यरूपा वाच ईरयंत्युत्तारयंती । तथा च मंत्रवर्णः । मुन्नावरी मृनुता ईरयती । ऋग्वे० १. ५१३. ५२ । इति । तादृशी त्वं वि भाहि ।

सूर्यकिरणसंबन्धादिशेषिण दीप्यन् । पृथुपात्रसः प्रभुतबलयुक्ता अरुणवर्णा येऽथा विद्यन्ते सूर्यमासः सुष्ठु
नियन्तुं शक्या रथं योजितास्तेऽथा हिरण्यवर्णा त्वा त्वामा वहन्तु ॥ सूर्यमासः । यमरक्तच्छाये खलु । निरुत्तरः ॥

उपः प्रतीची भुवनानि विश्वोर्ध्वा तिष्ठस्यमृतस्य केतुः ।

समानमर्थं चरणीयमाना चक्रमिव नव्यस्या ववृत्स्व ॥३॥

उपः । प्रतीची । भुवनानि । विश्वा । ऊर्ध्वा । तिष्ठसि । अमृतस्य । केतुः ।

समानं । अर्थं । चरणीयमाना । चक्रंऽदेव । नव्यसि । आ । ववृत्स्व ॥३॥

हे उपो देवि विश्वा सर्वाणि भुवनानि प्रतीची । प्रत्याभिमुख्यनांचति प्राप्नोतीति प्रतीची । अमृतस्य
मरणधर्मरहितस्य सूर्यस्य केतुः प्रज्ञापयित्री त्वमुर्ध्वा नभस्युत्तता तिष्ठसि । नव्यसि पुनःपुनर्जायमानतया
नवर्तते हे उपो देव्यर्थः । अर्थं गम्यतेऽस्मिन्नित्यर्थः मार्गः । समानमेक मार्गमुदयात्पाचीनकाललक्षणं चरणी
यमाना चरितुमिच्छन्ती त्वमा ववृत्स्व । पुनस्तस्मिन्मार्गे आवृत्ता भव । तत्र दृष्टातः । चक्रमिव । यथा नभसि
चरितुः सूर्यस्य रथांगं पुनःपुनरावर्तते तद्वत् ॥ प्रतीची । प्रतिपूर्वादचतेः क्तिन् । अचतेऽपसंख्यानामिति डीप ।
अच इत्यकारलोपे चावर्ति दीर्घः । उदात्तनिवृत्तिस्वर्णातोदात्तः । केतुः । चायं पुत्राणिशामनयोऽरित्यस्मा
च्चायः की चति तुः । की इत्यादेशः । आर्धधातुकलक्षणो गुणः । अर्थः । अन्त्येष्ट्यन्त्ययः । नव्यसि । नवशब्दा
दीयमुनि डीपि रूपं । ईकारलोपश्चादसः । ववृत्स्व । वृत्तु वर्तने । ववृत्स्व कंदमीति विकरणस्य सुः ॥

अव स्यूमेव चिन्वती मघोन्युपा याति स्वसरस्य पत्नी ।

स्वर्जनेती सुभगा मुदंसा आंतादिवः पप्रथ आ पृथिव्याः ॥४॥

अव । स्यूमेऽदेव । चिन्वती । मघोनी । उपाः । याति । स्वसरस्य । पत्नी ।

स्वः । जनेती । सुभगा । मुदंसाः । आ । अंतात् । दिवः । पप्रथे । आ । पृथिव्याः ॥४॥

येयमुपाः स्यूमेव वस्त्रमिव विस्मृतं तमोऽवचिन्वत्यवचयमपत्यं प्रापयंती मघोनी धनवती स्वसरस्य ।
सुष्ठुस्ति तिपति तम इति स्वसरः सूर्यो वामरो वा । तस्य पत्नी मती याति गच्छति । स्वः स्वकीयं तेजो
जननी जनयती सुभगा मुधना साभाययुक्ता वा मुदंसाः शोभनापिहोचक्रमां सेयमुपा दिवो द्युलोकस्थांता
तृथिव्याश्चातादावमानात्यप्रथं । प्रथं । प्रकाशत इत्यर्थः ॥ स्यूमेव । पिवु तंतुमंतानि । अविपिविगुपिभ्यः किदिति
मन्त्रत्ययः । क्लोः शुडनुनासिके चेत्यट् । यणादेशः । मुपां मुलुगिति सोर्लुक् । निन्वादायुदात्तः । चिन्वती ।
शतुरनुम इति डीप उदात्तत्व । जनेती । जन जनन इत्यस्य ण्यंतस्य शतरि रूपं । कंदस्युभयर्थेति शप
आर्धधातुकत्वेन णिलोपः ॥

अच्छा वो देवीमुपसं विभातीं प्र वो भरध्वं नमसा सुवृक्तिं ।

ऊर्ध्वं मधुधा दिवि पाजो अश्रेत्प रोचना रुरुचे रण्वसंदृक् ॥५॥

अच्छ । वः । देवी । उपसं । विभातीं । प्र । वः । भरध्वं । नमसा । सुऽवृक्तिं ।

ऊर्ध्वं । मधुधा । दिवि । पाजः । अश्रेत् । प्र । रोचना । रुरुचे । रण्वऽसंदृक् ॥५॥

हे शीतारो वो युष्मानक्ताभिलक्ष्य विभातीं शोभमानामुपसं देवीं प्रति वो युष्माकं संबन्धना नमसा
नमस्कारेण सह सुवृक्तिं शोभना स्मृतिं प्रभरध्वं । यूयं कुरुत । मधुधा । मधुराणि स्तुतिलक्षणानि वाक्यानि
दधातीति । मधु सोमः । तं धारयतीति वा । यद्वा । मधुधादित्यधात्री । यद्वा । अवयवाभावादव्युत्पन्नावयवम
वयवमिदं पदमुपोनाम । सेयमुपा दिवि नभसूर्ध्वं पाज ऊर्ध्वाभिमुखं पाजस्तेजोऽश्रेत् । अयति । तथा रोचना

रोचनशीला रण्वसंदृक् रमणीयदर्शनीयाः प्र रुरुचि । प्रकर्षेण दीप्यते । यद्वा । रोचना लोकान् रुरुचि । प्रकर्षेण स्वतंत्रमा दीपयति । तथा च संवर्णः । व्युत्कृती हि रश्मिभिर्विश्रमाभासि रोचनं । अ० १०-४९ ४ । इति ॥ रण्वसंदृक् । रंवर्यर्थस्याचप्रत्ययः । इदित्वात्तुमागमः । संपूर्वाद्दृशः क्तिन् । बह्व्रीही पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

ऋतावरी दिवो अकरेबोध्या रेवती रोदसी चित्रमस्यात् ।

आयतीमग्र उपसं विभातीं वाममेपि द्रविणं भिक्षामाणः ॥ ६ ॥

ऋतऽवरी । दिवः । अकरे । अबोधि । आ । रेवती । रोदसी इति । चित्रं । अस्यात् ।

आऽयतीं । अग्रे । उपसं । विऽभातीं । वामं । एपि । द्रविणं । भिक्षामाणः ॥ ६ ॥

ऋतावरी मलयवती येयमुपा दिवो द्युलोकदार्कस्तजोभिरबोधि सर्वज्ञायते । ततो रेवती धनवती येय रोदसी यावापृथिव्या चित्रं नानाविधरूपयुक्त यथा भवति तथास्यात् सर्वतो व्याप्य तिष्ठति हे अग्रे आयती त्वद्भिमखमागच्छती विभातीं भाममानामुपममुपोदेवी भिक्षमाणा इवीपि याचमानस्व वाम वननीय द्रविणमग्रहोत्रादिलक्षण धनमेपि । प्राप्नोषि ॥ अबोधि । बुध अवगमनं । कर्मणि लुङि चिण भावकर्मणोरिति चिण । चिणो लुक् । रेवती । रयिगन्धात्तुप । रोदसीर इति वत्व । रयिमेतो बहलमिति सप्रसारणपरपूर्वत्व । गुणः । उगितश्चेति डीप । रण्वद्भक्षोपसंस्थानमिति मतुप उदात्तत्व ॥

ऋतस्य बुध उपसामिषण्यवृषा मही रोदसी आ विवेण ।

मही मित्रस्य वरुणस्य माया चंद्रव भानुं वि दधे पुरुवा ॥ ७ ॥

ऋतस्य । बुधे । उपसां । इषण्यन् । वृषा । मही इति । रोदसी इति । आ । विवेण ।

मही । मित्रस्य । वरुणस्य । माया । चंद्राऽऽव । भानुं । वि । दधे । पुरुऽवा ॥ ७ ॥

वृषा वृष्टिद्वारा प्ररक्त आदित्य ऋतस्याग्रहोत्रादिकर्मकरणे मत्यभुतस्याङ्गो बुध मुल उपसामिषण्यन् प्ररणं कुर्वन्मही महती रोदसी यावापृथिव्या विवेण । स्वतंत्रोभिः सर्वतः प्रविष्टवान् । यद्वा । वृषा वपि तेपण्यन् सर्वतो गच्छन्नुपसां संबधी रश्मिममूहो रोदसी यावापृथिव्या विष्टवानिति योजनीय । तत उपा मही महती मित्रस्य वरुणस्य मित्रावरुणयोर्माया प्रभाकरा सती चंद्रव सुवर्णानीव भानुं स्वप्रभा पुरुवा बह्वपु देशेषु वि दधे । विदधाति । सर्वत्र प्रसारयति ॥ मही । अत्रोपक्रादसः । पुरुवा । देवमनुष्यादि नाधिकरणे त्राप्रत्ययः ॥ ॥ ८ ॥

इमा उ वामित्यादगर्च नवम मृक्त । अत्रेयमनुक्रमणिका । इमा उ द्युनद्रावरुणवाहंस्यत्प्राणमाविव संम्यमैत्रावरुणास्तृचा अत्यो जमदग्न्यार्पा वा चतुर्थ्याया गायत्र्य इति । कृत्स्नस्य विश्वामित्र ऋषिरत्यस्य तृचस्य जमदग्निर्वा । आद्यास्मिन्स्त्रिष्टुभः शिष्टाः पचदश गायत्र्यः । प्रथमस्य द्वावरुणा देवता द्वितीयस्य बृहस्पतिमृतीयस्य पुषा चतुर्थस्य सविता पचमस्य सोमः षष्ठस्य मित्रावरुणा ॥ अभिप्रविकेषक्येषु तृतीयमवने स्तोमवृद्धौ सत्या स्वस्वगन्धे होत्रका अत्यमृक्तमवगन्धे स्तोमाभिगमनार्थं तृचादिमन्त्रा च आवापेयुः । तत्र मित्रावरुणस्यावापार्थमाद्यस्तृचः । स्तुति च । इमा उ वा भूमयो मन्यमाना इति तिस्रः । आ० ५० । इति ॥

इमा उ वां भूमयो मन्यमाना युवावन्ते न तुज्या अभूवन् ।

कृत्यत्तिंद्रावरुणा यज्ञो वां येन स्मा सिनं भरथः सखिभ्यः ॥ ९ ॥

इमाः । ऊं इति । वां । भूमयः । मन्यमानाः । युवाऽवन्ते । न । तुज्याः । अभूवन् ।

कृ । त्यत् । इंद्रावरुणा । यज्ञः । वां । येन । स्म । सिनं । भरथः । सखिभ्यः ॥ ९ ॥

हे इंद्रावरुणा वां युवयोः संबन्धिनो मन्यमाना बलिभिः शत्रुभिरभिमन्यमानो अत एव भूमयो भ्रमण-

शीला इमाः प्रजाः । उः पुरणः । युवावते । तृतीयार्थं चतुर्थी । यावन्नवता बलिना शत्रुणा तुज्या हिंस्या नाभुवन । न भवतु । अपि च वां युवयोर्म्यत्तादृशं यशः कृत्वा । येन यशसा सखिभ्योऽस्मभ्यं मिनमन्नं भरथः स्म प्रदातुं संपादयथः । तत्क्राम इत्यन्वयः । यद्वा । हे इंद्रावरुणा वां युवयोः संबन्धिन्य इमा अस्माभिः क्रियमाणा भूमयो युवां प्राप्तुं भ्रमणशीला मन्यमानाः । मन्यतिरर्वातिकर्मा । युवामर्च्यन्ताः स्तुतयो युवावते युवाभ्या मदृशायान्यस्मि देवाय न तुज्याः । तुजतिर्दानकर्मार्यः । प्रदेया मा भुवन । शिष्टं समानं ॥ भूमयः । भम् अनवस्थानि । भमेः संप्रसारणं चेतोन्प्रत्ययः संप्रसारणं च । व्यत्ययनांतोदात्तत्वं । युवावते । युष्मदस्मद्वां कदमि सादृश्य उपसंख्यानमिति वतुप । अविभक्तावपि युवादेशात्कांदमः । तुज्याः । तुज हिमादाननिकेतनेषु । अध्यादयत्येति यत । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । मिनं । पित्र् बंधने । इणिपञ्चदीङुष्यविभ्यो नगिति नक् । व्यत्ययनाद्युदात्तत्वं ॥

अयमु वां पुरुतमो रयीयच्छश्वत्तममवसे जोहवीति ।

सजोषाविंदावरुणा मरुद्विदिवा पृथिव्या णृणुतं हव मे ॥ २ ॥

अयं । ऊं इति । वां । पुरुऽतमः । रयिऽयन । शश्वत्ऽतमं । अवसे । जोहवीति ।

सजोषो । इंद्रावरुणा । मरुतऽभिः । दिवा । पृथिव्या । णृणुतं । हव । मे ॥ २ ॥

हे इंद्रावरुणा रयीयन रयिमात्मान इच्छन्नयमु पुरुतमो विदिककर्मप्रवृत्ततयातिशयेन पुरुमहान्यजमा नोऽवसे रत्नणायाज्ञाय वा वां युवा शश्वत्तमं सर्वदा जोहवीति । भृशमाह्वयति । मरुद्विदिवविशेषदिवा पृथिव्या च सजोषी संगन्तं युवा मे मम हव युष्मदीयमाह्वानं णृणुतं ॥ पुरुतमः । तमपो व्यत्ययनाद्युदात्तत्वं । जोहवीति । ह्वयतेऽङुक्प्रत्ययस्य चति संप्रसारणे रूपं । दिवा । ऊर्ध्वमिति विभक्त्युदात्तत्वं । पृथिव्या । उदात्तयणो ह्यनुर्वादिद्युदात्तत्वं । हव । ह्वयतेर्भावेऽनुपसर्गस्थित्यप । प्रत्ययस्य पित्वादन्युदात्तत्वं ॥

अस्मे तदिंद्रावरुणा वमु प्यादस्मे रयिमस्तुः सर्ववीरः ।

अस्मान्वरुचीः शरणैरवंत्समान्होवा भारती दक्षिणाभिः ॥ ३ ॥

अस्मे इति । तत् । इंद्रावरुणा । वमु । स्यात् । अस्मे इति । रयिः । मरुतः । सर्वऽवीरः ।

अस्मान् । वरुचीः । शरणैः । अवंतु । अस्मान् । होवा । भारती । दक्षिणाभिः ॥ ३ ॥

हे इंद्रावरुणावस्म अस्माम् तदभिर्नापितं तादृशं वमु धनं स्यात् । भवतु । हे मरुतः सर्ववीरः सर्वेषु कर्मसु वीरः समर्थो रयिः पुत्रपौत्रयुक्तः पशुसंघः । पशवो वै रयिरिति तैत्तिरीयकं । सोऽस्मि अस्माकं भवतु । वरुचीः सर्वः संभ्रजनीया देवपत्न्यः शरणैः । णृणुति शीतादिकेगमिति शरणानि गृहाः । तैरस्मानवंतु । होवा । ह्वयतेऽस्या हवीपीति । यद्वा । ह्वयते तत्र प्राण इति होवा वाक् । तथा च द्युतिः । वाचि हि प्राणं जुहमः प्राणे वा वाच । का० उ० ५ । इति । यद्वा । होवेति यज्ञनाम । ह्वयते तत्र हविरिति । यज्ञश्च वाग्व्यति । वाचं यच्छति वार्षं यज्ञः । ऐ० ब्रा० ५. २४ । इति ब्राह्मणं । तादृशी भारती मरुत्वती दक्षिणाभिर्गोक्षपाभिर्दक्षिणाभिः । यद्वा । उदारामिर्वाग्भिरस्मान् पालयतु ॥ वमु प्यादित्यत्र संहितायां पूर्वपदादिति पत्यं । वरुचीः । यमितस्कभितेत्यादिना डीबंतत्वेन निपातनादिष्टमिदं । होवा । ऊ दानादनयोः । ह्वया-माशुभमिभ्यस्तत्त्वधिकरणे वन्नप्रत्ययः ॥

वृहस्पते जुपस्व नो हव्यानि विश्वदेव्य । रास्व रत्नानि दाणुषे ॥ ४ ॥

वृहस्पते । जुपस्व । नः । हव्यानि । विश्वऽदेव्य । रास्व । रत्नानि । दाणुषे ॥ ४ ॥

विश्वदेव्य सर्वदेवहित हे वृहस्पते नोऽस्मात्संबन्धीनि हव्यानि हवनयोग्यानि पुरोडाशादीनि हवीषि जुपस्व । भवम् । तत्सर्वं दाणुषे हविर्दत्तवते यज्ञमानाय मह्यं रत्नान्युत्तमानि धनानि रास्व । देहि ॥ रास्व । रा दाने । व्यत्ययनात्तन्नेपदं ॥

शुचिर्मर्कवृहस्पतिमध्वरेषु नमस्यत । अनाम्योज आ चके ॥ ५ ॥

शुचिं । अकः । बृहस्पतिं । अध्वरेषु । नमस्यत । अनामि । ओजः । आ । चके ॥ ५ ॥

हे ऋत्विजो यूयमध्वरेषु शुचिं शुद्धं बृहस्पतिर्मर्करचनीयः स्तोत्रेनमस्यत । परिचरत । अनाम्यजनमशील
परिरनभिवनीयमोजसस्य बलमा चके । सर्वतो याचि ॥ बृहस्पति । वनस्पत्यादित्वाद्भयपदप्रकृतिस्वरः ।
चके । कर्मलियुत्तमं मकारलोपशृङ्गादसः ॥ ॥ ५ ॥

वृषभं चर्षणीनां विश्वरूपमदाभ्यं । बृहस्पतिं वरेण्यं ॥ ६ ॥

वृषभं । चर्षणीनां । विश्वरूपं । अदाभ्यं । बृहस्पतिं । वरेण्यं ॥ ६ ॥

चर्षणीनां मनुष्याणां वृषभमभिमतफलवर्षक विश्वरूप व्याघ्ररूप । यदा । विश्वरूपानामकगोवाहनोपित ।
तथा च मन्त्रवर्णः । बृहस्पतिर्विश्वरूपामुपाजत । ऋक् १० १६१ ६ । इति । अदाभ्य किनाणितिरम्करणीय
वरेण्य सर्वभञ्जनीयं बृहस्पति । अभिमतफल याच इति पूर्वणान्वयः ॥ विश्वरूप । बह्व्रीहो विश्व मंज्ञायामिति
पूर्वपदातोदात्तत्वं । यदा । विश्वरूपस्य मतीति अर्गादिवादचप्रत्ययः । मरुदृधादित्वात्पूर्वपदातोदात्तत्वं ।
अदाभ्यं । दभश्चति वक्तव्यमिति ण्यत्प्रत्ययः ॥

इयं ते पूषन्नाघृणे सुष्टुतिर्देव नयसी । अस्माभिस्तुभ्यं शस्यते ॥ ७ ॥

इयं । ते । पूषन् । आघृणे । सुऽस्तुतिः । देव । नयसी । अस्माभिः । तुभ्यं । शस्यते ॥ ७ ॥

आघृणे आगतदीप्तिमन हे पूषन् देव नयसी नवर्तय सुष्टुतिः शोभनमृतिरूपा वाक् ते त्वत्सर्वधनी
भवति । सैषा स्तुतिरस्माभिः स्तोत्रमिस्तुभ्य त्वदर्थं शस्यते । ता जुषमात्युत्तरणान्वयः ॥

तां जुषस्व गिरं मम वाजयंतीमवा धियै । वधूयुरिव योषणां ॥ ८ ॥

तां । जुषस्व । गिरं । मम । वाजयंती । अव । धियै । वधूयुः । देव । योषणां ॥ ८ ॥

हे पूषन् स्तोत्रं कृवाणस्य मम ता तादृशी गिर स्तुतिनलगां वाच जुषस्व । भवस्व । स्तुत्या प्रीतम्ब
वाजयंती वाजमममिच्छती हर्षकारिणी धियमिमा स्तुति प्रत्यव । अभिगच्छ । तत्र दृष्टातः । वधूयुरिव ।
यथा वधूयुः स्त्रीकामो योषणां स्त्रिय प्रत्यागच्छति तद्वत् ॥ वाजयती । वाजशब्दादित्यतीत्यर्थं क्यच् । नद
ताच्छतरि ङीप् रूपां । ङीपोऽनुदात्तत्वं प्रत्ययम्बरः । अव । अव रत्नणादिष्वित्यस्य लोटि रूप ॥

यो विश्वाभि विपश्यति भुवना सं च पश्यति । स नः पूषाविता भुवत ॥ ९ ॥

यः । विश्वा । अभि । विऽपश्यति । भुवना । सं । च । पश्यति । सः । नः । पूषा । अविता । भुवत ॥ ९ ॥

यः पूषा विश्वा भुवना सर्वाङ्गोक्तानभि अभिमुख्येन विपश्यति विशिषेण पश्यति । किंच तानि स पश्यति तत्त
द्वस्तुयाथावत् सस्यक् जानाति । स तादृशः पूषा देवो नोऽस्माकमविता रत्नको भुवत । स नः ॥ विपश्यति । यद्वत्त
योगादनिघातः । शपः पित्वादनूदात्तत्वं धातुस्वरः । तिङि चोदात्तवतीति गतेर्निघातः । पश्यति । अत्र सकर्म
कत्वात्परस्मैपदं । पूर्ववदनिघातः । भुवत । भवतर्लेख्यङागमः । भुम्वोस्तिङीति गुणप्रतिपद्य उवङादृशः । निघातः ॥

दशरात्रस्य पष्ठेऽहनि वयदेवशस्त्रे तत्सवितुरिति द्वे ऋचां प्रतिपन्नृचस्य द्वितीयातृतीये । सूचित च ।
तत्सवितुर्वरेण्यमिति द्वे दीपो आगत । आ० ८ १ । इति ॥ अभिप्रवपृष्यपडहयोद्वितीयेऽहनि वयदेवशस्त्रे
प्रतिपन्नृचस्येते एव प्रथमाद्वितीये । सूचितं च । तत्सवितुर्वरेण्यमिति द्वे आविश्वदेव । आ० १० ६ । इति ॥

तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥ १० ॥

तत् । सवितुः । वरेण्यं । भर्गः । देवस्य । धीमहि । धियः । यः । नः । प्रऽचोदयात् ॥ १० ॥

यः सविता देवो नोऽस्माकं धियः कर्माणि धर्मादिविषया वा बुद्धीः प्रचोदयात् प्रेरयेत् तत्तस्य देवस्य सवितुः सर्वातयामितया प्रेरकस्य जगत्सृष्टुः परमेश्वरस्य वरेण्यं सर्वरूपास्तया ज्ञेयतया च संभजनीयं भर्गोऽविद्यातत्कार्ययोर्भजनाद्वर्गः स्वयं ज्योतिः परब्रह्मात्मकं तेजो धीमहि । वयं ध्यायामः । यद्वा । तदिति भर्गोऽविशेषणं । सवितुर्देवस्य तत्तादृशं भर्गो धीमहि । किं तदित्यपेक्षायामाह । य इति लिंगव्यत्ययः । यद्वर्गो धियः प्रचोदयात् । तद्वार्थमेति समन्वयः । यद्वा । यः सविता सूर्यो धियः कर्माणि प्रचोदयात् प्रेरयति तस्य सवितुः सर्वस्य प्रसवितुर्देवस्य द्योतमानस्य सूर्यस्य तत्सर्वदृश्यमानतया प्रसिद्धं वरेण्यं सर्वैः संभजनीयं भर्गः पापानां तापकं तेजोमङ्गलं धीमहि । ध्येयतया मनसा धारयेम । यद्वा । भर्गः शब्देनाज्ञमभिधीयते । यः सविता देवो धियः प्रचोदयति तस्य प्रसादाद्वर्गोऽज्ञादिमन्त्राणां फलं धीमहि । धारयामः । तस्याधारभूता भवेमत्ययः । भर्गः शब्दस्याज्ञपरत्वे धीशब्दस्य कर्मपरत्वे चाथर्वणं । वेदांश्च कृदांसि सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य कवयोऽज्ञमाहुः कर्माणि धियमाहुः ते प्रब्रवीमि प्रचोदयं सविता याभिरतीति । गो० ब्रा० १. ३०. ॥ भर्गः । भस्त्र पक्ते । अमुन । भस्त्रो रोपधयो रमन्वतरस्यां । पा० ६. ४. ४० । इति रोपधयोर्लोपो रमागमः । न्यङ्कादिपाठान् कुलं । धीमहि । ध्यायतेर्निङि वङ्गलं कृंदमीति संप्रसारणं । व्यत्ययेनात्मनेपदं । यद्वा । धीश्चाधरि । निङि वङ्गलं कृंदमीति विकरणस्य लुक् । प्रचोदयात् । चोदयतेर्लङ्गाडागमः । यद्वृत्तयोगादङ्गिघातः । आगमस्यानुदात्तत्वे णिचः स्वरः ॥ १० ॥

देवस्य सवितुर्वयं वाजयंतः पुरंध्या । भगस्य रातिमीमहे ॥ ११ ॥

देवस्य । सवितुः । वयं । वाजयंतः । पुरंध्या । भगस्य । रातिं । ईमहे ॥ ११ ॥

वाजयंतो वाजमज्ञमात्मन इच्छंतो वयं देवस्य द्योतमानस्य सवितुः पुरंध्या तद्विषयमुत्था प्रकृष्या वा भगस्य भजनीयस्य धनस्य रातिं दानमीमहे । याचामहे ॥ रातिं । मंत्रं वृषत्यादिना कृत्वा उदात्तत्वं ॥

देवं नरः सवितारं विप्रा यज्ञः सुवृक्तिभिः । नमस्यंति धियेपिताः ॥ १२ ॥

देवं । नरः । सवितारं । विप्राः । यज्ञः । सुवृक्तिभिः । नमस्यंति । धिया । इपिताः ॥ १२ ॥

नरः कर्मणां नेतारो विप्रा मेधाविनोऽध्वर्यादयो धियेपिताः कर्मणा बुद्ध्या वा प्रियमाणाः संतः सवितारं देवं त्वा यज्ञैर्यजनीयैर्हविर्भिः सुवृक्तिभिः शोभनस्तोत्रैश्च नमस्यति । परिचरति ॥ नमस्यति । नमोवाविव शिञ्जडः कर्षाज्जति क्वच ॥

अपीपोमप्रणयने सोमो जिगातीत्यायास्तिस् अचः । मृत्तितं च । सोमो जिगाति गातुर्विह्वानां तमस्य राजा वरुणस्तमश्चिजत्यर्धर्च आरमेत । आ० ४. १०. । इति ॥

सोमो जिगाति गातुर्विह्वानामेति निष्कृतं । ऋतस्य योनिमासदं ॥ १३ ॥

सोमः । जिगाति । गातुऽवित् । देवानां । एति । निऽकृतं । ऋतस्य । योनिं । आऽसदं ॥ १३ ॥

गातुर्वित् । गातुर्वेदिमार्गः । तं जानानः सोमो जिगाति । गच्छति । गंतव्यं स्थानं दर्शयति । देवानां सवधि निष्कृतं संस्कृतमामदं सर्वरामदनीयमृतस्य यज्ञस्य योनिं स्थानं हविर्धानाख्यमेति । प्राप्नोति ॥ जिगाति । गा स्तुती । जुहोत्यादिः ॥

सोमो अस्सभ्यं द्विपदे चतुष्पदे च पशवे । अनमीवा इपंस्करत् ॥ १४ ॥

सोमः । अस्सभ्यं । द्विऽपदे । चतुऽपदे । च । पशवे । अनमीवाः । इपः । करत् ॥ १४ ॥

सोमः स्तोतृभ्योऽस्सभ्यं तथा द्विपदेऽस्मदीयाभ्यो द्विपाशः प्रजाभ्यश्चतुष्पदे पशवे चतुष्पाशो गवादिपशुभ्यानामीवा रोगवर्जितानीपोऽज्ञानं करत् । करोतु ॥ चतुष्पदे । भमंज्ञायां पादस्य पद्मावः । इमुमोः सामर्थ्यं इति संहितायां सत्यं । आदेशप्रत्यययोरिति पत्यं । बङ्गब्रीहो पूर्वपदस्वरः । करत् । करोतेर्लङ्गाडागमः । इषस्करादित्येव संहितायां कः करत्करोतीत्यादिना सत्यं ॥

अस्माकमायुर्वर्धयन्नभिमातीः सहमानः । सोमः सधस्यमासदत् ॥ १५ ॥

अस्माकं आयुः । वर्धयन् । अभिऽमातीः । सहमानः । सोमः । सधऽस्य । आ । असदत् ॥ १५ ॥

स सोमो देवोऽस्माकमायुरन्नं जीवनं वा वर्धयन्नुद्धिं प्रापयन्नभिमातीः कर्मविघ्नकारिणः शत्रून् सहमानोऽभिवर्त्तस्माकं सधस्यं हविर्धानाख्यं स्थानमामदत् । आसीदतु ॥ असदत् । सदर्लेटि रूपं । निघातः ॥

अपिष्टोमे प्रातःसवने मित्रावरुणशस्त्र आ नो मित्रावरुणति स्तोत्रियमृचः । मृत्रितं च । आ नो मित्रावरुणा नो गंतं रिशादसा । आ० ५. १०. । इति ॥ चतुर्विंशऽहनि प्रातःसवने मित्रावरुण शस्त्र आ नो मित्रावरुणति षडहस्तोत्रियसंज्ञकमृचः । मृत्रितं च । आ नो मित्रावरुणा मित्रं वयं हवामहे । आ० ७. २. । इति ॥ सोमवृद्धावयमेव तु च आवापार्थः । मृत्रितं च । आ नो मित्रावरुणति तु च । आ० ७. ५. । इति ॥ दाशायणे यज्ञे द्वे अमावास्या कर्तव्ये । तत्रोत्तरस्याममावास्यायां द्वितीयेऽहनि मित्रावरुण आ नो मित्रावरुणति तस्यानुवाक्या । मृत्रितं च । आ नो मित्रावरुणा षडहृष्ट नातिविधे मुदानु । आ० ७. १४. । इति ॥

आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्यूतिमुष्टातं । मध्वा रजांसि मुक्रतू ॥ १६ ॥

आ । नः । मित्रावरुणा । घृतैः । गव्यूति । उष्टातं । मध्वा । रजांसि । मुक्रतू । इति मुऽक्रतू ॥ १६ ॥

मुक्रतू शोभनकर्मणां हे मित्रावरुणा नोऽस्माकं गव्यूति गवः मार्गं गोनिवासस्थानं घृतैः चरणमाधनेः पयोभिरोक्षतं । समतात्सिंचतं । अस्मभ्यं दोग्धीर्गाः प्रयच्छतमिति भावः । रजास्यस्मदावासस्थानानि मध्वा मधुररसेन सिंचतं ॥ गव्यूति । गोर्यूतां कंदमीति वातादेशः । मध्वा । सर्वविधीनां कृदसि विकल्पितत्वाच्च नृमागमाभावः ॥

उरुशंसा नमोवृधा मद्वा दशस्य राजथः । द्राघिष्ठाभिः णुचिप्रता ॥ १७ ॥

उरुऽशंसा । नमःऽवृधा । मद्वा । दशस्य । राजथः । द्राघिष्ठाभिः । णुचिऽप्रता ॥ १७ ॥

णुचिप्रता परिशुद्धकर्मणां हे मित्रावरुणा वरुशंसा उरुभिर्वज्रभिः शंसमीर्यो । यद्वा । उरु महत्त्वमः शस्त्रययोस्तां । नमोवृधा नमसा हविर्नक्षत्रेणात्रेण स्तोत्रेण वा वर्धमानो द्राघिष्ठाभिरत्यंतं दीर्घस्तुतिजज्ञाभिर्वाग्भिर्युक्ता युवां दशस्य । दश धनं वलं वा । तस्य मद्वा महत्त्वेन राजथः । ईशाथे ॥ उरुशंसा । शम्भुस्तुती । कर्मणि घञ् । कृत्स्वरः । द्राघिष्ठाभिः । दीर्घशब्दादिदृष्टिं प्रियस्मिन्त्वादिना द्राघीत्यादेशः । नित्यादाशुदात्तः ॥

मित्रावरुणस्य यज्ञस्य याज्या गृणाना जमदग्निर्तेषा । मृत्रितं च । होता यत्तस्मिन्मित्रावरुणा गृणाना जमदग्निना । आ० ५. ५. । इति ॥ अध्यायोपाकरणे मंडलाद्यंतर्होमे गृणाना जमदग्निर्तेषा । आ० गृ० ३. ५ ॥

गृणाना जमदग्निना योनावृतस्य सीदतं । पातं सोममृतावृधा ॥ १८ ॥

गृणाना । जमत्ऽअग्निना । योनौ । ऋतस्य । सीदतं । पातं । सोमं । ऋतऽवृधा ॥ १८ ॥

हे मित्रावरुणा जमदग्निर्नक्षत्रामकेन महर्षिणा गृणाना स्तूयमानो यद्वा । जमदग्निना पञ्चानिताग्निना विश्वामित्रेण स्तूयमानो युवामृतस्य यज्ञस्य योनां देवयजनाख्ये देशे सीदत । उपविशतं । ऋतावृधा ऋतस्य कर्मफलस्य वर्धयितारो युवां सोमं पातं । पिवतं ॥ गृणाना । गृ शब्दे । व्यत्ययन कर्मणि शानच् । चित्वादतोऽदात्तः । सीदतं । सदर्लेटि पात्रेणादिना सीदादेशः । पातं । पा पानं । बह्वलं कंदमीति शपो लुक् ॥ १९ ॥

॥ इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे तृतीयाष्टके तृतीये मंडले पंचमोऽनुवाकः

समाप्तं च तृतीयं मंडलं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथ चतुर्थे मंडले ॥

वामदेव्ये चतुर्थे मंडले पंचानुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके दश सूक्तानि । तेषु त्वां ह्यग्ने सदमिर्मादति विगत्युच प्रथमं सूक्तं । अच्यमनुक्रमणिका । त्वां ह्यग्ने विंशतिरथ्यतिजगतीधृतय आया उपाद्याश्रतस्त्रो वारुण्यश्च वेति । मंडलद्रष्टा वामदेव ऋषिः । प्रथमा चतुःपथ्यजराष्ट्रितीया द्विपंचाशदक्षरातिजगती तृतीया द्विसप्तत्यक्षरा धृतिश्रुतुर्थाद्या अनादेशपरिभाषया सप्तदश त्रिष्टुभः । ऋक्स्य सूक्तस्य मंडलादिष्वप्येयमिति परिभाषयाग्निदेवता द्वितीयाद्याश्रतस्त्रो वरुणदेवत्या वा ॥ सूक्तविनयोगो लिंगिकः ॥ आद्याध्यायो पाकरणं मंडलादिहोमे विनियुक्ता ॥

त्वां ह्यग्ने सदमिर्त्समन्यवो देवासो देवमरतिं न्येरि इति क्रत्वा न्येरिरे ।
अमर्त्यं यजत मर्त्येष्व देवमादेवं जनत प्रचेतसं विश्वमादेवं जनत प्रचेतसं ॥१॥
त्वां । हि । अग्ने । सदं । इत् । सऽमन्यवः । देवासः । देवं । अरतिं । निऽएरिरे । इति ।
क्रत्वा । निऽएरिरे ।
अमर्त्यं । यजत । मर्त्येषु । आ । देवं । आऽदेवं । जनत । प्रऽचेतसं । विश्वं । आऽदेवं ।
जनत । प्रऽचेतसं ॥१॥

वामदेवः स्मृति । हे अग्ने समन्यवः । मन्युः स्पर्धा । तथा सह वर्तमानाः । स्वममानिः स्पर्धमाना इत्यर्थः । देवासो देवनशीलान् इन्द्रादयो देवा देवं शीतमानमरतिं शीघ्र गतार त्वां सदमिर्त्समन्यव न्येरिरे हि । स्पर्धा-निमित्तं युद्धं प्रेरयति खलु । इतिशब्दो हेत्यर्थः । यस्माद्देवास्त्वा युद्धार्थं नितरां प्रेरयति तस्माद्यजमानाः क्रत्वा स्तुतिलक्षणं कर्मणा न्येरिरे । यज्ञकर्मणा देवान् हविः प्रापयितुं देवानाङ्गानुं च त्वा नितरां प्रेरयति खलु । यजत यजनीयं हे अग्ने अमर्त्यं मरणधर्मरहितमा सर्वतो देव शीतमानं प्रचेतसं । प्रकृष्टं कर्मविषयं चेतो ज्ञान यस्य तादृशं त्वां मर्त्येषु याग कर्वाणेषु मनुष्येष्व देवमागतारं जनत । देवा हविःश्रपणार्थमजनयन् । तथा प्रचेतसं कर्माभिज्ञमादेव तत्तयज्ञेष्वगतारं त्वां विश्वं जनत । युगपन्नानादेशवर्तिषु यज्ञेषु यागपक्षेन हविरानयनाशं याप देवा अकुर्वन् ॥ न्येरिरे । ईर गती । लिटि मत्तत्वादाश्च भवति । संहतिं योगविभागात्समामः । हियोगादिनिघातः । क्रत्वा । जमादिषु कृदसि वावचनमिति नादेशाभावः । यणादेशः ॥

स भ्रातरं वरुणमग्र आ ववृत्स्व देवाँ अच्छा सुमती यज्ञवनसं ज्येष्ठं यज्ञवनसं ।
ऋतावानमादित्यं चर्षणीधृतं राजानं चर्षणीधृतं ॥२॥
सः । भ्रातरं । वरुणं । अग्ने । आ । ववृत्स्व । देवान् । अच्छ । सुऽमती । यज्ञऽवनसं ।
ज्येष्ठं । यज्ञऽवनसं ।

ऋतऽवानं । आदित्यं । चर्षणिऽधृतं । राजानं । चर्षणिऽधृतं ॥२॥

हे अग्ने स तादृशस्य भ्रातरमेकस्यानवासेन भ्रातरं वरुण । वृणोत्युदकमिति वरुणः । तं देवं यज्ञवनसं यज्ञवननीयं हविर्भिः समजनीयं यज्ञवनसं च यज्ञस्य संभक्तारं ज्येष्ठमतिशयेन प्रशस्यमृतावानमपां स्वामित योदकवंतं सत्यवंतं वा आदित्यमदितः पुत्रं चर्षणीधृतं मनुष्याणामुदकप्रदानिनं धारकं सुमतीं शोभनबुद्ध्या हनुया चर्षणीधृतं चर्षणिभिर्विद्वद्भिर्धृतं राजानं राजत एतादृशं वरुणं देवं देवान् देवनशीलान् स्तोत्रन-चाभ्या ववृत्स्व । आवर्तय । अभिमुखीकुरु ॥ ववृत्स्व । वृत्तं वर्तने । लोटि बहुलं कृदस्मीति विकरणस्य झुः ।

निघातः । मुमती । संचे वृषत्यादिना क्तित्वादात्तः । मुपां मुनुगिति तृतीयायाः पूर्वसवर्णदीर्घः । एकादेशस्वरः ।
क्षिष्टं । प्रशस्येष्टिनि ज्य चिति ज्योदेशः । नित्वादाद्युदात्तः । एकादेशस्वरः । यज्ञवनसं । वन पण संभक्ती ।
कर्मकर्तारि चामुत्पत्ययः । गतिकारकयोर्पि पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चिति पूर्वपदस्वरः ॥

प्रवर्गेऽभिष्टव उत्तरस्मिन्पटले सखे सखायमित्येषा । मुचितं च । सखे सखायमभ्या ववृत्स्वोर्ध्व ऊ पु ण
ऊतये । आ० ४. ७ । इति ॥

सखे सखायमभ्या ववृत्स्वाणुं न चक्रं रथ्येव रंत्यास्मभ्यं दस्म रंत्या ।

अग्ने मृळीकं वरुणे सचा विदो मरुत्सु विश्वभानुषु ।

तोकाय तुजे णुणुचान् शं कृध्यस्मभ्यं दस्म शं कृधि ॥३॥

सखे सखायं अभिआ ववृत्स्व आणुं नाचक्रं रथ्याऽद्वारंत्या अस्मभ्यं दस्म रंत्या ।

अग्ने । मृळीकं । वरुणे । सचा । विदः । मरुत्सु । विश्वेभानुषु ।

तोकाय । तुजे । णुणुचान् । शं । कृधि । अस्मभ्यं । दस्म । शं । कृधि ॥३॥

सखे सखिभूत दस्म दर्शनीय हे अग्ने त्वं तव सखायं वरुणमग्न्यभ्यमस्मदर्शमा ववृत्स्व । अभिमृषीकृत् । तव
दृष्टातः । रह्या रहंग गमने माधुभूतो रथ्येव रथं योजितावस्था यथाणु शीघ्रगतु चक्र लक्ष्यदेश प्रत्यभिमुषी
कृत्तमद्वत । हे अग्ने सचा तव सहाये वरुणे मृळीक मुखकर हविर्विदः । लभवानमि । तथा विश्वभानुषु
सर्वतो व्याप्ततेजस्कृषु मरुत्सु मुखकर लभवानमि । आग्निवारुणापिमास्तयोः कर्मणोर्गृह्यवानमीत्यर्थः ।
णुणुचान दीप्यमान हे अग्ने तोकाय । नृग्यति पीड्यतिऽनेन माता गर्भवामेनति तोक पुत्रः । तस्मै तुजे । गच्छत्यने
नानुष्य पितृति तुक् पात्रः । तस्मै श मुख कृधि । कृत् । दस्म दर्शनीय हे अग्ने अस्मभ्यं श कृधि । मुख कृत् ॥
रथ्येव । रथस्थमावित्यर्थे रथाद्यदिति यत् । मुपा मुनुगिति मुपो डादेशः । रह्या । रहंग-डात्तच माधुगिति
यत्पत्ययः । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं ॥

त्व नो अग्र इत्येतदारभ्येद मृक्तमुत्तराणि मृक्तानि च प्रातरनुवाक आग्नेये कृता विष्णुं कदस्याग्निगम्य
च विनियुक्तानि । मुचितं च । त्व नो अग्ने वरुणस्य विद्वानित्येतत्प्रभृतीनि चत्वारि । आ० ४. १३ । इति ॥
अवभृथेषां स्मिष्टकृदर्थेऽग्नीवरुणा यष्टयो । तव त्वं नो अग्र इति द्वे याज्यानुवाकौ । मुचितं च । अग्रोवभृथो
स्मिष्टकृदर्थे त्व नो अग्ने वरुणस्य विद्वानिति द्वे । आ० ६. १३ । इति ॥ अस्मातो यथाग्निहोत्रं जज्ञयान्तदग्नि
वारुणोष्टिः । तस्याभित एव याज्यानुवाकौ । तदाह्वय आह्वित्वाग्निमित्युपक्रम्यास्मात् । तस्य याज्यानुवाकौ त्व
नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्त्व त्व नो अग्नेऽवमो भवोती । ऐ० ब्रा० ७. ९ । इति ॥

त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वान्देवस्य हेळोऽव यामिसीष्टाः ।

यजिष्ठो वह्नितमः णोणुचानो विश्वा द्वेपांसि प्र मुमुग्ध्यस्मत् ॥४॥

त्वं । नः । अग्ने । वरुणस्य । विद्वान् । देवस्य । हेळः । अव । यामिसीष्टाः ।

यजिष्ठः । वह्निऽतमः । णोणुचानः । विश्वा । द्वेपांसि । प्र । मुमुग्धि । अस्मत् ॥४॥

हे अग्ने विद्वान् सर्वपुरुषार्थसाधनोपायज्ञस्त्व देवस्य द्योतमानस्य वरुणस्य हेळः क्रोधान नोऽस्यत्सवधिनो
वरुणकर्तृकान्याशयहणानव यामिसीष्टाः । अपनय । किंच यजिष्ठो यष्टतमो वह्नितमो हविषामतिशयेन वाढा
णोणुचानोऽतिशयेन दीप्यमानस्त्वं विश्वा सर्वाणि द्वेपांसि पापानि द्वेष्टिणि रज्ज्वांसि वा अस्मदग्न्यतः प्र
मुमुग्धि । प्रकर्षण मोचय ॥ हेळः । हेळ अनादरे । कृप । शमि रूप । शमः मुप्लादमुदात्तत्वं धातुस्वरः ।
यामिसीष्टाः । यमिर्ण्यतादाशीर्निङ् । यामि सीयुडागमः । कंदस्युभयथति निङ् । सार्वधानुकत्वाणिनोपाभावः ।
अवपुषो यामिर्विनाशो वर्तते । मुमुग्धि । मुंचतर्लाटि रूप । बह्वन् कंदमोति शपः श्रुः ॥

स त्वं नो अग्नेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उपसो व्युष्टौ ।
 अव यस्व नो वरुणं रराणो वीहि मृळीकं सुहवो न एधि ॥ ५ ॥
 सः । त्वं । नः । अग्ने । अवमः । भव । ऊती । नेदिष्ठः । अस्याः । उपसः । विऽउष्टौ ।
 अव । यस्व । नः । वरुणं । रराणः । वीहि । मृळीकं । सुहवः । नः । एधि ॥ ५ ॥

हे अग्ने स तादृगस्त्वमूती ऊत्या रक्षणेन नोऽस्माकमवमोऽर्वाचीनः प्रत्यामन्नः सन् अस्या उपसो व्युष्टौ
 युक्तेने प्रातःकालेऽपिहोत्रादिकर्मसिद्धार्थं नेदिष्ठो भव । अतिशयनास्मर्दतिकस्यो भव । यद्वा । ऊत्या गमनेना-
 स्माकमवमो रक्षको भव । किंच नोऽस्माकं वरुण वरुणकृतं जलोदरादिरोग आवारकं पापं वा अव यत्न ।
 अवयज । विनाशयत्यर्थः । रराणोऽस्मदन्ते हविषि रममाणः । यद्वा । यजमानेभ्योऽत्यंतमीप्सितफलप्रदस्त्वं
 मृळीकं मुक्करमिदं हविर्वीहि । भक्षय । किंच नोऽस्माकं सुहवः शोभनाङ्गानोपित एधि । भव ॥ नेदिष्ठः ।
 अतिकशब्दादिष्ठन्यतिकवाहयोर्नंदमाधावति नेद इत्यादेशः । नित्यऽशुदात्तः । रराणः । रमतेः कानश्चि
 मकारलोपः कांदसः । यद्वा । रतिर्यङ्गुकि व्यथयेन कानच । अभ्यस्तानामादिः । एधि । अल्लोति घ्नोरेवा-
 वभ्यामलोपश्चेति ए इत्यादेशः । तस्यासिहत्वाङ्गुक्कभ्यो हेधिः । निघातः ॥ ॥ १२ ॥

अस्य श्रेष्ठा सुभगस्य संदृग्देवस्य चित्रतमा मर्त्येषु ।
 शुचिं घृतं न तप्रमघ्नायाः स्याहा देवस्य मंहनेव धेनोः ॥ ६ ॥
 अस्य । श्रेष्ठा । सुभगस्य । संऽदृक् । देवस्य । चित्रऽतमा । मर्त्येषु ।
 शुचिं । घृतं । न । तप्रं । अघ्नायाः । स्याहा । देवस्य । मंहनाऽइव । धेनोः ॥ ६ ॥

सुभगस्य सुधनस्य सुष्ठु भजनीयस्यापदेवस्य श्रेष्ठातिशयेन प्रशस्या संदृक् संदृष्टिमर्त्येषु चित्रतमातिशयेन
 चायनीया पुजनीया भवति । स्याहा सर्वैः सुहृणीया भवति । तत्र दृष्टांतः । यथा देवस्य क्षीरं कामयमानस्य
 पुरुषस्याघ्नाया अहंतव्याया गोः शुचि तेजोयुक्तं घृतं चरणयुक्तं तप्रं क्षीरं सुहृणीयं भवति । तत्रैव दृष्टांततरं ।
 यथा गां भिन्नमाणस्य मर्त्यस्य धेनोर्दोग्ध्या गोमंहनेव । मंहतिर्दानकर्मा । दानं यथा प्रियकरं भवति तद्वत् ॥
 सुभगस्य । आशुदात्तं द्यच्छंदमीत्युत्तरपदाशुदात्तत्वं । स्याहा । कर्पात्त्वतो घञोऽत उदात्तः । देवस्य । दीव्य-
 तीति देवः । दीव्यतिः कात्यर्थस्य पचाद्यचि रूपं ॥

क्षीरस्य ता परमा संति सत्या स्याहा देवस्य जनिमान्यग्नेः ।
 अनन्ते अंतः परिवीत आगाच्छुचिः शुक्रो अर्यो रोरुचानः ॥ ७ ॥
 चिः । अस्य । ता । परमा । संति । सत्या । स्याहा । देवस्य । जनिमानि । अग्नेः ।
 अनन्ते । अंतरिति । परिऽवीतः । आ । अगात् । शुचिः । शुक्रः । अर्यः । रोरुचानः ॥ ७ ॥

अपेरग्न्यभिमानिनोऽस्य देवस्य त्रिस्त्रीण्यपिवायुमुर्यात्मना क्षीणि ता तानि प्रसिद्धानि परमोत्तमानि
 सत्या यथार्थभुतानि जनिमानि जन्मानि स्याहा सर्वैः सुहृणीयानि संति । यद्वा । अपेरिव क्षीणि जन्मानि
 दिवस्पति प्रथमं जज्ञे अपिः । ऋग्वे० १०. ४५. १ । इति क्षीणि जाना परि भुपत्यस्य । ऋग्वे० १. २५. ३ । इत्येव-
 सादिषु मंत्रेषु प्रसिद्धानि । अनन्तेऽपर्यन्ते नभस्संतर्मध्ये स्वतंत्रसा परिवीतः परिवर्धितः शुचिः सर्वस्य शोधकः
 शुक्रो दीप्तियुक्तोऽत एव रोरुचानो भृगो दीप्यमानोऽर्यः स्वामी तादृशो देव आगात् । अस्मदीयं यज्ञं प्रत्या-
 गच्छतु ॥ सत्या । शृङ्गदमि बङ्गलमिति शृङ्गुक् । परिवीतः । व्येष् संवरण । कर्मणि क्तः । यज्ञादिस्वात्सं-
 सारण । गतिरनंतर इति गतिः प्रकृतिस्वरत्वं । अर्यः । अग्ने गतो । अर्यः स्वामिवैश्वयोरिति यत्प्रत्ययान्तो
 निपातितः । स्वामिन्यतोदात्तत्वं यत्प्रत्ययमित्यतोदात्तत्वं ॥

स दूतो विश्वेदभि वष्टि सद्भा होता हिरण्यरथो रंसुजिह्वः ।

रोहिदंशो वपुषो विभावा सदा रणः पितुमतीव संसत् ॥ ८ ॥

सः । दूतः । विश्वा । इत् । अभि । वष्टि । सद्भा । होता । हिरण्यऽरथः । रंसुजिह्वः ।

रोहितऽअंशः । वपुषः । विभावा । सदा । रणः । पितुमतीऽइव । संसत् ॥ ८ ॥

देवानां दूतो होता देवानामाज्ञाता हिरण्यरथः सुवर्णमयरथोपितो रंसुजिह्वो रमणीयशोभनज्वालोपेतः स तादृशोऽपिर्विश्वे सर्वान्ण्येव सद्य देवयजनस्थानान्यभि वष्टि । कामयते । पुनश्च कीदृशः । रोहिदंशः । रोहितवर्णा अश्वा यस्य स तथोक्तः । वपुषो वपुषि रूपे साधुर्विभावा कांतियुक्तोऽत एव सदा रणवो रमणीयो भवति । तच्च दृष्टांतः । पितुमतीव संसत् । यथात्रादिवत्समुद्भूतं गृहं रमणीयं तद्वत् ॥ रंसुजिह्वः । रमतिरत्येथोऽपि दृश्यते इति विच । बह्व्रीही पूर्वेपदस्वरः । वपुषः । तच्च साधुरिति यत । तित्त्वरितः । विभावा । कुंदसीवर्णपावति वर्णप ॥

स चेतयन्मनुषो यज्ञवैधुः प्र तं मत्या रणनया नयति ।

स शैत्यस्य दुर्यासु साधन्तेवो मर्तस्य सधनित्वमाप ॥ ९ ॥

सः । चेतयत् । मनुषः । यज्ञऽवैधुः । प्र । तं । मत्या । रणनया । नयति ।

सः । शैति । अस्य । दुर्यासु । साधन् । देवः । मर्तस्य । सधन्तिऽत्वं । आप ॥ ९ ॥

यज्ञवैधुः । यज्ञोऽपिहोवादी बंधनं विनियोजनं यस्य स तथोक्तः । सोऽपिर्मनुषः कर्मणि प्रयुक्ताश्चनुष्यान् चेतयत । जानाति । मत्या महत्या रणनया स्मृतिरूपया रज्या युक्तं तादृशमपि प्रणयति । उत्तरवैद्यादि-
ध्वध्वर्ष्यादयः प्रतिर्पाति । मर्तस्य मनुष्यस्यास्य यज्ञमानस्य दुर्यासु गृहेषु साधनं अभीष्टानि साधयन् सोऽपिः
चेति । वसति । स देवो योतमानोऽपिः सधनित्वं यस्य गृहे निवसति तेन धनिना साहित्यमाप । प्राप्नोति ।
प्रभुतं धनं यज्ञमानाय दापयित्वा तेन सहितोऽभवदित्यर्थः ॥ साधनं । राध साध समिद्धा । ण्यतस्य शतरि रूपं ॥

स तू नो अग्निर्नयतु प्रजानन्नच्छा रत्नं देवभक्तं यदस्य ।

धिया यद्विश्वे अमृता अकृण्वन्द्यौष्यिता जनिता सत्यमुशान् ॥ १० ॥

सः । तु । नः । अग्निः । नयतु । प्रऽजानन् । अच्छ । रत्नं । देवभक्तं । यत् । अस्य ।

धिया । यत् । विश्वे । अमृताः । अकृण्वन् । द्यौः । पिता । जनिता । सत्यं । उशान् ॥ १० ॥

प्रजानन् सर्वं जानानः सोऽपिर्देवभक्तं देवदेवनशीलः स्तोतुमि । संभजनीयमस्यापिः सवधि यदुत्तमं रत्नं
धनमस्ति तद्रत्नमक्ताभिमुख्येन तु क्षिप्रं नोऽस्मान्नयतु । प्रापयतु । अमृता मरणधर्मरहिता विश्वे सर्वे देवा
धिया हविर्वहनन्तणेन कर्मणा हेतुना यद्यमपिमकृण्वन् हविषां प्रापयितारमकुर्वन् । यस्य चापिर्द्याः पिता
पालयित्री जनिता जनयित्री च । अपि दिवः मुनुरपि प्रचेताः । अथर्व० ३ २५ १ । इति श्रवणात् । यदा ।
योर्देवनशील आदित्यः पिता जनयिता च । आदित्यादपिरित्यास्मानात् । सत्यं यथार्थभुतं तमपिमुच्यते ।
धृताद्याहतिभिरध्वर्ष्यादयः सिंचति ॥ देवभक्त । भज सेवायां । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रज्ञाति
स्वरः । उशन । उश सिंचने । लङि रूपं । बह्वन् कुंदसीत्यनुभावः ॥ ॥ १३ ॥

स जायत प्रथमः पस्त्यासु महो बुधे रजसो अस्य योनी ।

अपादंशीषा गुहमानो अंतायोयुवानो वृषभस्य नीळे ॥ ११ ॥

सः । जा॒यत । प्र॒थमः । प॒स्त्या॑सु । म॒हः । वृ॒ध्ने । र॒जसः । अ॒स्य । यो॒ना ।

अ॒पात् । अ॒ग्नी॒षा । गु॒हमा॑नः । अ॒न्ता । आ॒यो॒यु॒वानः । वृ॒षभ॑स्य । नी॒ळे ॥ ११ ॥

सोऽग्निः प्रथम आहवनीयादिरूपतया श्रेष्ठः सन पस्त्यासु यजमानानां गृहपु जायत । आहव्यधिकरण-
तया संपद्यते । तथा महो महतोऽस्य रजसोऽंतरिक्षस्य वृध्ने मूलं पृथिव्यां तत्रापि योनावुत्तरवेद्यादिस्थाने
संपद्यते । सोऽग्निरपात्यादवर्जितोऽग्नीषा शिरोवर्जितः । तदेवाह । अतायति पादाग्निरसो गृहमानो गृहमानः ।
अविज्ञेयपादाग्निरा इत्यर्थः । वृषभस्य वर्षणसमर्थस्य मेघस्य नीळे निलये नभस्यायोयुवानो धूमाकारिणात्मा-
नमायोजयन्वर्तते । यद्वा । यः प्रथमो वयुतोऽग्निः पस्त्यासु नदीषु वृध्नेऽंतरिक्षे महो महतो रजस उदकस्य
तजसो वा योनां स्थाने च चरति । अपादग्नीषा पादाग्निरवर्जितोऽतात्मनः पर्यंतप्रदेशान् स्वतेजसा गृहमान
आन्तादयन् पुनश्चायोयुवानस्नानि तज्जासि स्वात्मनि मिथीकुर्वन्वृषभस्य मेघस्य नीळे स्थाने नभसि चरति
सोऽग्निरधुना कर्मयोग्यतया जायत ॥ अपात् । पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्य इत्यकारलोपः समासतः । गृह-
मानः । गृह संवरणे । शविकरणी । शानचि रूपं । शानचो लसार्धाधातुकार्त्वेर कृते प्रत्ययस्वरः । आयोयुवानः ।
यु मिथ्यण । यङ्लुकि शानचि रूपं । अभ्यस्तस्वरिणाद्युदात्तः ॥

प्र गर्धं आ॒र्तं प्र॒थमं॑ वि॒पन्यै॑ ऋ॒तस्य॑ यो॒ना वृ॒षभ॑स्य नी॒ळे ।

स्या॒र्हो यु॒वा व॒पुष्यो॑ वि॒भावा॑ म॒प्र प्रि॒यासो॑ऽज॒नय॑न्त वृ॒ष्णे ॥ १२ ॥

प्र । गर्धः । आ॒र्तं । प्र॒थमं॑ । वि॒पन्या॑ । ऋ॒तस्य॑ । यो॒ना । वृ॒षभ॑स्य । नी॒ळे ।

स्या॒र्हः । यु॒वा । व॒पुष्यः॑ । वि॒भा॒ऽवा । म॒प्र । प्रि॒यासः॑ । अ॒ज॒नय॑न्त । वृ॒ष्णे ॥ १२ ॥

हे अग्ने विपन्या मृत्या युक्तमृतस्योदकस्य योनां स्थाने वृषभस्य वर्षणसमर्थस्य मेघस्य नीळे कुलायभुतं त
रिद्धे वेद्युतामिरूपेण वर्तमानं त्वां गर्धंस्तजः प्रथमं प्रार्त । प्रकीर्षणं गच्छति । यथाग्निः स्यार्हः सर्वः स्पृहणीयो
युवा नित्यतरुणो वपुष्यः कमनीयो विभावा दीप्तिमान् तस्मै वृष्णेऽभिमतफलवर्षकायाप्रये प्रियासः प्रियाः
मप्र होत्रका अजनयन्त । स्तोत्रमकुर्वन् ॥ आर्तं । ऋ गती । लङि व्यत्ययनात्मनपद । निघातः । विपन्या । पन
चैत्यस्मिन्प्रत्ययः । छदिकारादक्तिन् इति ङीप् । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्त्य-
दात्तत्वं । विपन्यै ऋतस्यैव संहितायामिकोऽसवर्णे शाकन्त्यस्य ह्रस्वश्च । पा० ६. १. १२७ । इत्यनिकोऽपि
ह्रस्वोऽनुनासिकश्च ॥

अ॒स्माकं॑ म॒त्रं पि॒तरो॑ मनु॒ष्या अ॒भि प्र॑ से॒दुर्ऋ॑तमा॒नुषा॑णाः ।

अ॒शम॑व्र॒जाः सु॒द॒घा व॒व्रे अ॒न्तरु॑द्र॒स्त्रा आ॒ज॒नुष॑सो हु॒वानाः॑ ॥ १३ ॥

अ॒स्माकं॑ । अ॒त्रं । पि॒तरः॑ । मनु॒ष्याः । अ॒भि । प्र॑ । से॒दुः । ऋ॒तं । आ॒नुषा॑णाः ।

अ॒शम॑व्र॒जाः । सु॒द॒घाः । व॒व्रे । अ॒न्तः । उ॒त् । उ॒द्राः । आ॒ज॒न । उ॒प॒सः । हु॒वानाः॑ ॥ १३ ॥

अत्र लोके पूर्वं मनुष्या अस्माकं पितरोऽग्निरस ऋतं यज्ञमाशुषाणा अशुवानाः संतोऽभि प्र सेदुः ।
अग्निमभिलक्ष्य प्रजग्मुः । तेऽग्निरसोऽग्निपरिचर्यावलादशमव्रजाः पर्वतैः परिब्रुता वव्रे । वृणोत्याकाशदयतीति
वव्रे पर्वतविनातवर्ति तमः । तस्मिन्नतर्मध्ये स्थिताः सुदघाः सुष्ठु दोग्धीरुद्राः पर्णिभिरपहता गा उदाजन् ।
तस्माद्विलाज्जिरगमयन् । किं कुर्वतः । तमसो विध्वंसिनीरूपसो देवीः प्रकाशार्थं ह्रवाना आह्वयन्तः ॥ वव्रे ।
वृणोतिरेणादिकः कः । छत्रादीना द्वे भवत इति द्विवचनं ॥

ते म॑र्मृजत द॒दृवांसो॑ अ॒द्रिं तदे॒षाम॑न्ये अ॒भितो॑ वि वौच॑न् ।

प॒श्वयँ॑चासो अ॒भि का॒रम॑र्चन्वि॒दन्त॑ ज्योति॒श्चकू॑पन्त॑ धी॒भिः ॥ १४ ॥

ते । मर्मजत । दृष्ट्वांसः । अद्रिं । तत् । एषां । अन्ये । अभितः । वि । वोचन ।

पञ्चयंत्रासः । अभि । कारं । अर्चन । विदंत । ज्योतिः । चक्रपंत । धीभिः ॥ १४ ॥

तेऽगिरसोऽद्रिं पणिभिरपहतानां गवां निरोधकं पर्वतं दृष्ट्वांसो विदारयतः सतो मर्मजत । अपि पर्यचरन् । एषामगिरसा तत्तादृशं कर्मान्य महर्षयोऽभितः सर्वत्र जगति वि वोचन् । विप्रणिगाक्षयन् । पञ्चयंत्रासः पशुनिर्गमनार्थानि यंत्राण्युपाया येषां तेऽगिरसः कारमभिसतस्य प्रयोजनस्य कर्तारमभिमर्चन् । अस्मून् । ततस्तमोपहृमादित्याख्यं ज्योतिर्विदंत । अलभत । ततो धीभिर्वृद्धिभिश्चक्रपत । यज्ञानकल्पयन् कुर्वन् ॥ मर्मजत । मूर्तूपशुर्द्धी । यद्भुजि लङि व्यत्ययनात्मनेपद । निघातः । चक्रपत । ऋषु मामर्थं । ग्यतस्य लुङि चङि सन्वद्धावाभावश्चादसः ॥

ते गव्यता मनसा दृधमुब्यं गा यमानं परि पंतमद्रिं ।

दृहं नरो वचसा द्येन व्रजं गोमंतमुणिजो वि ववुः ॥ १५ ॥

ते । गव्यता । मनसा । दृधं । उब्यं । गाः । यमानं । परि । पंतं । अद्रिं ।

दृहं । नरः । वचसा । द्येन । व्रजं । गोऽमंतं । उणिजः । वि । ववुरिति ववुः ॥ १५ ॥

नरः कर्मणां नेतार उणिजोऽपि कामयमानास्तेऽगिरसो गव्यता गा इच्छता मनसा दृध गवा निर्गमन द्वारनिरोधकमुब्यं समुब्यं सहत । यद्वा । उभिः पुरणार्थः । गोभिः पुणं गा यमानं नियुक्तं परि सर्वतः मतं वर्तमानं दृहं दृढं गोमंतं गोभिर्युक्तं व्रजं गवा निवासस्थानमद्रिं पर्वतं द्येनापि विषयेण वचसा वदाम्येकं स्तोत्रेण वि ववुः । गोनिर्गमनार्थमुत्ताटितवतः ॥ उब्यं । उभ्यानिर्हेतिना समानार्थः । यद्वा । उभ उभ पुरणं । कर्मणि क्तः । यमानं । यमः कान्छत्वाभ्याम्लोपो । चित्वादंतोदात्तः । परि पतमित्यत्र सन्नित्यायामुपसर्गं प्रादुर्भ्यामस्तिर्यचपर इति पत्व ॥ ॥ १४ ॥

ते मन्वत प्रथमं नाम धेनोस्त्रिः सप्त मातुः परमाणि विदन् ।

तज्ज्ञानतीरभ्यनृपतं वा आविर्भुवदरुणीयंशमा गोः ॥ १६ ॥

ते । मन्वत । प्रथमं । नाम । धेनोः । त्रिः । सप्त । मातुः । परमाणि । विदन् ।

तत् । ज्ञानतीः । अभि । अनृपतं । वाः । आविः । भुवत । अरुणीः । यंशमा । गोः ॥ १६ ॥

हे अपि ते स्तोत्रं कुर्वाणा अगिरसो मातुर्जनन्या धेनोर्वाचः सत्रधि नाम स्मृतिमाधकं शब्दमात्रं प्रथमं पुर्वं मन्वत । अज्ञानत । पश्चात्तस्या वाचः संबधीनि त्रिः सप्तैकविंशतिसंख्याकानि स्मृतिमाधनानि कदापि । तानि च गायत्र्यादीनि जगत्यानि सप्त । अतिजगत्यादीन्यतिधुत्यतानि सप्त । कृतिप्रभृतीन्युत्कृतिपर्यंतानि संप्रति । एव त्रिः सप्त कदापि परमाण्युत्तमानि विदन् । अलभत । एवविधवत्कदोर्युक्तं त्रैविमसृजित्वर्थः । तत्ततो ज्ञानतोः सर्वं ज्ञानानां वाः । वा इत्युपोनाम । उपसोऽभ्यनृपत । अस्मून् । ततो गोः सूर्यस्य यशसा तेजसा सहारुणीररुणवर्णाया आविर्भुवत आविरभुत । यद्वा । तेऽगिरसः प्रथमं पुरातनं नाम एहिं मुरभिं गुग्गुलुं गंधिनीति धेनोर्नामधेयं मन्वत । उत्तरायामामुः । मातुर्भुव्याः स्रभुतानि पणिभिरपहतानि त्रिः सप्त रत्नानि विदन् । तत उत्तरायतं नाम ज्ञानं लो गावोऽभ्यनृपत । हंभारवलक्षणं शब्दमकुर्वन् । तदानीमुपाः प्रादुरभुदिति ॥ ज्ञानतोः । एकस्मिन्पक्षे वा कंदसीति पूर्वमवर्णदीर्घः । उभयत्र शतुरनुमो नयत्रादीति ङीप् उदात्तत्वं । अनृपत । गु स्मृती । लुङि रूपं । कृटादित्वादगुणः । अरुणीः । मोरन्तोपश्चादसो गौरीर्ममाय । अथै० १. १६४ ४१. इतिवत ॥

ने॒ण॒त्त॒मो दु॒धितं॑ रो॒चत॑ द्यौरु॒द्दे॒ष्या उ॒प॒सो भा॒नु॒र॒र्त ।

आ सूर्यो बृ॒हत॑स्तिष्ठ॒द॒ज्जौ ऋ॒जु म॑र्तेषु वृ॒जि॒ना च॑ प॒श्यन् ॥११॥

ने॒ण॒त् । त॒मः । दु॒धितं॑ । रो॒चत॑ । द्यौः । उ॒त् । दे॒ष्याः । उ॒प॒सः । भा॒नुः । अ॒र्त ।

आ । सूर्यः । बृ॒हतः॑ । तिष्ठ॒त् । अ॒ज्जान॑ । ऋ॒जु । म॑र्तेषु वृ॒जि॒ना । च॑ । प॒श्यन् ॥११॥

तमो रात्रिर्हृतं ध्यातं दूधितं । दूधिः प्रेरणकर्म । प्रातरपि विहरणकाल उपसा प्रेरितं सत नेणत् । अनश्यत् । ततो द्यौरतरिजं रोचत । अदीप्यत । ततो देव्या देवनशीलाया उपसो भानुः प्रभोदरत । उद्गच्छति । अथ सूर्यो बृहतो महतोऽज्ञानजरात्पर्वतान गमनशीलान्प्रसीन्वा तिष्ठत । अर्थातिष्ठत । किं कुर्वन् । मर्तेषु मनुष्येषु विद्यमानमृजु सत्कर्म वृजिनानृजन्यसत्कर्मणि च पश्यन् । अर्थातिष्ठदिति शेषः ॥ नेणत् । णश अदर्शने । लङि णिगमन्योरनित्यत्वं यक्तव्यमित्यस्य । शपः पितृत्वादनुदात्तत्वं धातुस्वरः । रोचत । रुच दीप्ती । लङि रूप । वाक्यभेदादनिघातः ॥

आदि॒त्प॒श्चा बु॒बु॒धा॒ना अ॒ख्य॒न्नादि॒द॒त्तं धा॒रय॑न्त॒ द्युभ॑क्तं ।

वि॒श्वे वि॒श्वा॒सु दु॒र्या॒सु दे॒वा मि॒त्रं धि॒ये व॑रु॒ण स॒त्यम॑स्तु ॥१८॥

आ॒त् । इ॒त् । प॒श्चा । बु॒बु॒धा॒नाः । वि॒ । अ॒ख्य॒न् । आ॒त् । इ॒त् । र॒त्तं । धा॒रय॑न्त॒ । द्यु॒ऽभ॑क्तं ।

वि॒श्वे । वि॒श्वा॒सु । दु॒र्या॒सु । दे॒वाः । मि॒त्रं । धि॒ये । व॑रु॒ण । स॒त्यं । अ॒स्तु ॥१८॥

आदि॒त्सूर्यो॒दया॒दन॑तर बु॒बु॒धा॒नाः प॒णिभि॑रप॒हता॑ नि॒रोधा॑न्नि॒र्गता॑ गा॒ ज्ञा॒ना॒ना अ॒गिर॑मः प॒श्चा पु॒ष्यं दे॒ शेष॑ व्यख्यन् । अगिरम ता गा अपश्यन् । तथादि॒दन॑तरं द्युभक्तं दीप्तिपुक्तं देवैः संभक्तं वा रत्न पणिभिरपहत धनं च धारयन्त । अधारयन् । लङ् अगो॒धना॑नाम॒गिर॑मां वि॒श्वा॒सु दु॒र्या॒सु स॑र्वेषु गृह्येषु विश्वं यजनीयाः सर्वं देवा आजग्मः । हे मित्र मित्रभूत हे वरुणोपद्रवाणा वारक हे अग्ने धिये कर्मणां कर्त्तुं स्तोत्रे वा यजमानाय सत्यमस्तु । यदेतत्तवोपद्रववारणसामर्थ्यं तद्यथार्थभूतमस्तु ॥ पश्चा । पश्च पश्चा च कंदमीति निपातितः । बु॒बु॒धा॒नाः । बु॒ध॒र्नि॒टि॒ काना॑च रूप । चित्त्वादतोदात्तः । द्युभक्त । भज सेवायां । कर्मणि क्तः । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः ॥

अ॒च्छा वो॒चे॒य शु॒शु॒चा॒नम॒ग्निं हो॒तारं॑ वि॒श्वभ॑र॒सं य॒जिष्ठं॑ ।

शु॒च्य॒धो अ॒तृ॒ण॒न् गवा॑म॒धो न॑ पू॒तं प॑रि॒पि॒क्तम॑ङ्गोः ॥१९॥

अ॒च्छ । वो॒चे॒य । शु॒शु॒चा॒नं । अ॒ग्निं । हो॒तारं॑ । वि॒श्वभ॑र॒सं । य॒जिष्ठं॑ ।

शु॒चि॑ । ऊ॒धः । अ॒तृ॒ण॒त् । न॑ । गवा॑ । अ॒धः । न॑ । पू॒तं । प॑रि॒ऽमि॒क्तं । अ॒ङ्गोः ॥१९॥

हे अग्ने शुशुचानं भुगं दीप्यमानं होतार देवानामाह्वतारं विश्वभरसमाह्वतिद्वारा वृष्टिप्रदानेन विश्वस्य पोषक यजिष्ठ यष्टुतममग्निं त्वामक्षाभिलक्ष्य वोचय । स्तवानि । गवामूधः शुचि शुद्धं पयो नातुणत् । तवा ह्यर्थं यजमानो न दीग्धि । अङ्गोः सोमलताखड्गस्य संवध्यधो रसाख्यमन्नं पूतं दशापर्वत्रेण शोधितं सत न परिपिक्तं । गृह्येषु न प्रचिप्यं । किंत्वेन यजमानेन केवलं स्मृतिरिव क्रियते ॥ वोचय । वृत्र आशीर्निडि व्रवो वचि । लिङ् आशिष्यङ् । कंदस्युभयर्थेति सार्वधातुकत्वात्सीयुटः सङ्गोपः । अतुणत् । उतुदिर हिमनादरयोः । दोहनमेवोपोहिमन । परिपिक्तं । मिंचितः कर्मणि क्तः । उपमर्गात्सुनोतीति संहितायां पत्यं । गतिरन्तर इति गतः स्वरः ॥

वि॒श्वेषा॑म॒दितिर्य॑ज्ञि॒यानां॑ वि॒श्वेषा॑म॒तिथि॑र्मानु॒पाणां॑ ।

अ॒ग्निर्दे॒वाना॑म॒व आ॑वृ॒णानः॑ सु॒मृ॒च्छी॒को भ॑वतु जा॒तवे॑दाः ॥२०॥

विश्वेषां । अदितिः । यज्ञियाणां । विश्वेषां । अतिथिः । मानुषाणां ।

अग्निः । देवानां । अश्वः । आऽवृणानः । सुऽमृच्छीकः । भवतु । जातऽवेदाः ॥ २० ॥

अयमपि विश्वेषां सर्वेषां यज्ञियाणां यज्ञाहाणां देवानामदितिः । अदितिर्देवमाता । तद्वद्देवानां पोषक इत्यर्थः । यद्वा । विश्वेषां देवानामदितिर्भूस्थानीयः आधारभूत इति यावत् । अथ वा अपि विश्वानर इति श्रुतः । तथायमपि विश्वेषां मानुषाणामतिथिरतिथिवत्पूज्यो भवति । देवानां देवगणानामा स्तोत्राणामवोऽन्न हविरावृणानः संभजन जातवेदाः । जातं सर्वं वच्चीति जातवेदाः । सोऽपि मेधा स्तोत्राणां सुमृच्छीकः मुखकरो भवतु ॥ अतिथिः । अतः सातत्यगमने । अतन्यजीत्यादिनेथिप्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः । मानुषाणां मनोर पत्नानीत्यर्थं मनोजातावच्यतां पुक्चैत्युप्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः ॥ १५ ॥

यो मर्त्येष्विति विग्रहचं द्वितीयं सूक्तं वामदेवस्यार्पं वैष्णवमापय । यो मर्त्येष्वित्यनुक्रमणिका ॥ अस्य सूक्तस्य प्रातरनुवाकाद्यनगस्वयोः पूर्वसूक्तं एव विनियोग उक्तः ॥

यो मर्त्येष्वमृतं ऋतावां देवो देवेष्वरतिर्निधायि ।

होता यज्ञिष्ठो मह्ना शुचर्थे हव्यैरग्निर्मनुष ईरयर्थे ॥ १ ॥

यः । मर्त्येषु । अमृतः । ऋतऽवां । देवः । देवेषु । अरतिः । निऽधायि ।

होता । यज्ञिष्ठः । मह्ना । शुचर्थे । हव्यैः । अग्निः । मनुषः । ईरयर्थे ॥ १ ॥

अमृतो मरणधर्मरहितो योऽपि मर्त्येषु मनुष्येष्वमृतावा सत्यवाप्तिधायि निहितः । यद्वा । मर्त्येषु मनुष्यस्य बधिषु वागादीर्द्रव्येषु निहितः । अपि वारमुत्वा मय प्राविशदिति श्रुतः । देवो देवगणानां योऽपि रद्वादिषु देवेष्वरतिरभिगता शत्रुणा । यद्वा । देवलोकं गता । निधायि निहितः । स च होता देवानामाहाता यज्ञिष्ठो यष्टुमोऽपिर्मह्ना स्वकीयेन महता तेजसा शुचर्थे दीपितमुत्तरयथा निहितः । किंच हव्यैर्हवनीयैराज्यपुरोडाशादिभिर्हव्यैर्भिर्हैतुभिर्मनुषो मनुष्यस्य यजमानस्वरयर्थं स्वर्गं प्रति प्रेरणाय निहितः ॥ अरतिः । अह गतो । वहिष्यतिर्भ्यश्चिदित्यतिप्रत्ययः । चित्वादतोदात्तः । निधायि । दधातिः कर्मणि लुङि रूपं । परादिः कृदसौ श्रुत्तरपदाद्युदात्तत्वं । शुचर्थे । शुच दीप्ता । तुमर्थे कर्धप्रत्ययः । कित्वाद्गुणः । प्रत्ययस्वरः । ईरयर्थे । ईरय तेषुमर्थे शर्थप्रत्ययः । शित्वेन सार्वधातुकत्वाणिलोपाभावः ॥

इह त्वं सूनो सहसो नो अद्य जातो जातौ उभयौ अंतरये ।

दृत ईयसे युयुजान ऋष्व ऋजुमुष्कान्वृषणः शुक्रांश्च ॥ २ ॥

इह । त्वं । सूनो इति । सहसः । नः । अद्य । जातः । जातान । उभयान । अंतः । अग्ने ।

दृतः । ईयसे । युयुजानः । ऋष्व । ऋजुऽमुष्कान । वृषणः । शुक्रान । च ॥ २ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राय अशास्त्रान्दिवसे नोऽस्मदीय इह कर्मणि जात आधानपवमानिष्टभिः संस्कृतस्व जातानुत्पन्नानुभयान्देवमनुयानतसेपामुभयेषां मध्ये दृतो हवीषि देवान्प्रापयितुमीयसे । गतामि । किं कुर्वेन । हे ऋष्व दर्शनीयापि ऋजुमुष्कान । मुष्कगन्धेन मांसलोऽभिधीयते । अत्रवः प्रमाधकाः । अत्रवथ ते मुष्काश्चेत्युजुमुष्काः । तान्वृषणः रतः सचनसमर्थान शुक्रान्दीयमानानयाश्च युयुजानः स्वरथे योजयन्तीयसे । यद्वा । ऋष्व महर्षये युयुजानो हविर्वहने नियुज्यमानस्य वृषणो हविः सचनसमर्थान्यजमानान दीप्तां देवा अयमे ॥ सूनो सहसः । परमपि कृदसीति सहसः परागवद्भावात् द्वयोः सर्वानुदात्तत्वं । ईयसे । ईह गतो । दिवादिः । निघातः । युयुजानः । युजः वर्तमाने लिटि कानचि रूपं । ऋष्व । संहितायामुत्थक इति प्रकृति भावः । अजुमुष्कान् । समासस्वरः ॥

अत्या वृधसू रोहिता घृतसू ऋतस्य मन्ये मनसा जविष्ठा ।

अंतरीयसे अरूपां युजानो युष्मांश्च देवान्विण आ च मतीन् ॥३॥

अत्या वृधसू इति वृधऽसू। रोहिता घृतसू इति घृतऽसू। ऋतस्य मन्ये मनसा जविष्ठा।

अंतः। इयसे। अरूपा। युजानः। युष्मान्। च। देवान्। विणः। आ। च। मतीन् ॥३॥

हे अग्ने ऋतस्य सत्यभुतस्य तव संबंधिनी मनसा मनसोऽपि जविष्ठा वेगवत्तमी वृधसू। वर्धयतीति वृधमत्तं। तत्त्वरती। घृतसू। घृतमुदकं तत्प्रवर्तती रोहिता रोहितवर्णावत्यार्थी मन्ये। स्तामि। अरूपारोचमाना तावन्ती युजानो रथं युजानस्त्वं युष्मान्। देवत्वप्रेरितभावाद्यजनीयरूपेण कीर्तनं। युष्मान्यष्ट्यान्देवान् विणः परिचारकान्मतीन्मनुष्यान्तः। पञ्चमं द्वितीया। तेषां मध्य आ ममंतादीयसे। हविः स्वीकर्तुं यजमानान् गच्छामि। तद्विः प्रदातुं देवान् गच्छामि ॥ मन्ये। मन्यतिरर्चतिकर्मा। मनसा। मुपां मुनुगिति पंचम्या आकारः। युजानः। युजिर योगः। युजिवृधदृशः। किञ्चित्पानचप्रत्ययः। चित्त्वादंतोदात्तः ॥

अर्यमणं वरुणं मित्रमेपांमिन्द्राविष्णूं मरुतो अश्विनोत ।

स्वश्वो अग्ने सुरथः सुराधा एदु वह सुहविषे जनाय ॥४॥

अर्यमणं। वरुणं। मित्रं। एपां। इंद्राविष्णू इति। मरुतः। अश्विना। उत।

सुऽअश्वः। अग्ने। सुऽरथः। सुऽराधाः। आ। इत्। ऊं इति। वह। सुऽहविषे। जनाय ॥४॥

हे अग्ने स्वश्वः शोभनाश्वोपेतः सुरथः शोभनरथः सुराधाः शोभनधनोपेतस्वमेपां मर्त्यानां मध्ये सुहविषे शोभनहविष्काय जनाय यजमानाचार्यमादीनुतापि चाश्विना यष्ट्यान्देवानां वहेद्। आङ्घ्र्यव। उः पुरणः ॥ इंद्राविष्णू। ऋत्रद्वेत्यादिना निपातनादिद्रष्टव्य आबुदात्तः। देवताद्वे चेत्युभयपदप्रकृतिस्वरत्वं। मुहविषे। नऽमुभ्यामित्युत्तरपदांतोदात्तत्वं ॥

गोमाँ अग्नेऽविमाँ अश्वी यज्ञो नृवत्सखा सदमिदप्रमृष्यः ।

इळावाँ एपो अमुर प्रजावाँदीर्घो रयिः पृथुवुध्नः सभावान् ॥५॥

गोऽमान्। अग्ने। अविऽमान्। अश्वी। यज्ञः। नृवत्सखा। सदं। इत्। अप्रऽमृष्यः।

इळाऽवान्। एपः। अमुर। प्रजाऽवान्। दीर्घः। रयिः। पृथुऽवुध्नः। सभाऽवान् ॥५॥

हे अमुर बलवन्हे अग्ने एप मदीयोऽयं यज्ञो गोमान गोभिस्तद्वानविमान। अवयो मेपा अस्य संति तद्वान अश्वश्वोपेतश्चासु। नृवत्सखा। नरः कर्मणां नेतारोऽध्वर्यादयस्तद्वतः सखायोऽनुषातारो यजमाना यस्य स तथोक्तः। सदमित्सदेवाप्रमृष्योऽप्रधुष्यश्चासु। तथेळावान्। इळा हविर्बलवणमत्तं। तद्वान्। प्रजावा नृचर्पावादिपृथुश्चासु। दीर्घाऽविकृत्तानुषातोपेतो रयिर्धनवान्। नृप्रमत्वर्थीयः। पृथुवुध्नः। पृथूनि बह्वर्णानि वृध्नां धनादीनि कारणानि यस्य स तथोक्तः। सभावानुपद्रष्टृरूपसभायुक्तश्चासु ॥ नृवत्सखा। नरो येषां संतीति नृवत्। मतुप। तस्य क्वांदमं वत्वं। इत्यनुडभ्यां मतुविति मतुप उदात्तत्वं। वृध्नीर्ही पूर्वपदस्वरः ॥ ॥५६॥

यस्त इध्मं जभरत्सिध्विदानो मूर्धानं वा ततपते त्वाया ।

भुवस्तस्य स्वतवाँ पायुरग्ने विश्वस्मात्सीमघायत उरूष्य ॥६॥

यः । ते । इध्मं । जभरत् । मिस्विदानः । मूर्धानं । वा । ततपते । त्वाऽया ।

भुवः । तस्य । स्वऽतवान् । पायुः । अग्ने । विश्वस्मात् । सी । अघऽयतः । उरुष्य ॥ ६ ॥

हे अग्ने ते त्वदर्थं यः पुमान् मिस्विदानः मिस्विदानः स्विद्यन्नात्रः सन् इध्मं त्वत्समिधनार्थं काष्ठभारं जभरत् । आहरति । यो वा त्वाया त्वत्कामनया मूर्धानं स्वमस्तकं ततपते काष्ठभारेण तापयति तस्य तादृशस्य पुंसः स्वतवान् । स्वतवात्स्वतवानिति तत्त्वकार उक्तः । धनवान् भुवः । भवामि । पायुः पालयितामि । सीमेन विश्वस्मादघायतोऽधं पापमिच्छतः पुरुषादुरुष्य । रस ॥ जभरत् । हरतिर्नुडि चिडि रूपः । चऽन्यतरस्यामिति चङ्पुर्वस्योदात्तत्वं । मिस्विदानः । जिप्विदा गात्रकरणं । कानचि रूपः । महितायामादेशप्रत्यययोरिति धातुसकारस्य पत्व । त्वाया । त्वामात्मन इक्षतीत्यर्थं क्यच् । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चि मपर्यंतस्य त्वादेशः । दकारस्य क्वादेशमात्वं । क्यजतादातोर्भावे अ प्रत्ययादित्यकारप्रत्ययः । मुपां मुलुगिति तृतीयाया आकारः । एकादशस्वरः । भुवः । भवतल्लेखडागमे रूपः । भुनुवोस्मिडीति गुणप्रतिषेधः । आगमस्यानुदात्तत्वं धातुस्वरः । स्वतवाः पायुरित्यत्र महितायां स्वतवास्यायां । पा० प ३ ११ । इति नकारस्य कत्व । अत्रानुनामिकः । पूर्वस्य तु वेत्याकारोऽनुनामिकः । रिफस्य विसर्जनीयः । कृष्णः ॥ कः ॥ पो चिति ॥ प इत्यादेशः । अघायतः । अघमात्मन इक्षतीत्यर्थं मुपः क्यच् । अथाघस्यादित्यात्व । तदताक्तुप्रत्ययः । शतुरनुम इति विभक्त्युदात्तत्वं । उरुष्य । उरुशब्दः कडादिः । लोटि रूपः । निघातः ॥

यस्मै भरादन्वियते चिदन्नं निऽगिपन्मंद्रमतिथिमुदीरत् ।

आ देवयुरिनधते दुरोणे तस्मिन्नयिध्रुवो अस्तु दास्वान् ॥ ७ ॥

यः । ते । भरात् । अन्वियते । चित् । अन्नं । निऽगिपत् । मंद्रं । अतिथिं । उतऽदीरत् ।

आ । देवऽयुः । इनधते । दुरोणे । तस्मिन् । रयिः । ध्रुवः । अस्तु । दास्वान् ॥ ७ ॥

हे अग्ने यः पुमानन्वियतेऽन्नमिच्छते ते तुभ्य हविर्लक्षणं पुरोडाशादिकमन्नं भरात् दातुं विभूयात् । चिदिति चार्थः । यश्च मंद्रं मदकरं सोमं निगिपत् नितरां प्रयच्छति । यश्चातिथिमतिथिवत्पृथक् त्वामुदीरत् उत्तरं वेशां प्रणयति । आ अपि च यश्च देवयुर्देवं त्वा कामयमानो दुरोणे स्वकीये गृहे इनधते त्वा ममिद्विः ममिधते तस्मिन्नतस्मिन्नुरूपं रयिः पुरो ध्रुव आस्तिक्यबुद्ध्या वैदिके मागे निश्चलोऽस्मि । तथा दास्वानोदायोपतश्चाम् ॥ भरात् । दुभुत्र धारणपोषणयोरित्यस्य लेखाडागमे रूपः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । अन्वियते । अन्नमात्मन इक्षते । क्यच् । क्यचि चित्त्वं । इध्मश्क्वादेशः । निगिपत् । शाम् अनुगिष्टा । नुडि मतिशाम्यतिभ्यश्चिति चुरडादेशः । शाम इदङ्ङलोऽरित्व । उदीरत् । ईर गतो । लटि व्यत्ययेन परस्मैपदः । अडागमः । आगमस्यानुदात्तत्वं धातुस्वरः । तिडि चोदात्तवतीति गतिनिघातः । इनधते । जिहधी दीप्ती । लटि व्यत्ययेन शप । रुधादित्वात् शम । आन्नलोप इति धातुनकारलोपः कित्त्वरत्वाभावात् शमोऽन्लोपाभावः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । शमः स्वरः । दास्वान् । दास्य दाने । मंपदादिस्वध्वो भावे क्रिप । तदस्यास्तीति मनुपः । मादपघाया इति वत्व । प्रत्ययस्य पिप्वादानुदात्तत्वं धातुस्वरः ॥

यस्त्वा दोषा य उपसिं प्रगंसात्प्रियं वा त्वा कृण्वते हविष्मान् ।

अश्वो न स्वे दमे आ हेम्यावान्तमंहमः पीपरी दाश्वाम् ॥ ८ ॥

यः । त्वा । दोषा । यः । उपसिं । प्रऽगंसात् । प्रियं । वा । त्वा । कृण्वते । हविष्मान् ।

अश्वः । न । स्वे । दमे । आ । हेम्याऽवान् । तं । अंहमः । पीपरः । दाश्वाम् ॥ ८ ॥

हे अग्ने यः पुमान् दोषा दोषायां रात्री त्वां प्रगमात् संजुयात् । यशोर्पसि प्रातःकाले त्वा प्रगमित । हविष्मान् संभृतहविष्को यो वा यजमानस्त्वा त्वा प्रियं हविर्भिः प्रीतं कृण्वते । कुर्यात् । आ अथ दाश्वाम्

हविर्दत्तवन्तं तं तादृशं यजमानं स्वे दमे स्वकीये गृहे हेम्यावान् भुवर्णनिर्मितकत्वावानश्वो न अश्व इव संच-
रस्त्वमंहमः पापरूपाहारिद्यात्पीपरः । पारं नय । तस्मै यजमानाय बद्ध धनं प्रयच्छेत्त्यर्थः ॥ दोषा । सप्तम्या
आकारः । प्रशंसात । शन्तु मृती । लिट्याडागमे रूपं । कृणवन्ते । कृवि हिंसाकरणयोरित्यस्य लिटि धिन्वि-
कृण्वोरित्युप्रत्ययः । लिटोऽडाटावित्यडागमः । यद्वृत्तयोगादनिघातः । प्रत्ययस्वरः । हेम्यावान् । हेमार्हति ।
कदमि चति यः । पीपरः । पू पालनपुरणयोरित्यस्य ण्यंतस्य लुङि चङि रूपं । निघातः ॥

यस्तुभ्यमग्ने अमृताय दाशहुवस्त्वे कृणवन्ते यतसुक् ।

न स राया शशमानो वि योपन्नमंहः परि वरदघायोः ॥ ९ ॥

यः । तुभ्यं । अग्ने । अमृताय । दाशत् । दुर्वः । त्वे इति । कृणवन्ते । यतऽसुक् ।

न । सः । राया । शशमानः । वि । योपत् । न । एनं । अंहः । परि । वरत् । अघऽयोः ॥ ९ ॥

हे अग्ने यो यजमानोऽमृताय मरणधर्मरहिताय तुभ्यं दाशत् हवीपि प्रयच्छेत् । यतसुक् संयतसुक् सश्व
यजमानस्त्वे त्वयि दुर्वः परिचर्या कृणवन्ते करोति शशमानः स्तोत्रं कुर्वाणः स यजमानो राया धनेन न वि
योपत् । न पृथग्भवत् । सदा धनयुक्तो भवेदित्यर्थः । अघायोः पापमिच्छतो हिंसकस्य संबध्यह आहमन
पापमेव यजमान न परि वरत् । न परिवृणुयात् । न स्पृशेदित्यर्थः ॥ दाशत् । दाशु दाने । लिट्याडागमे रूपं ।
त्वे । मुपा मुलुगिति सप्तम्याः शो इत्यादेशः । कृणवन्ते । यद्वृत्तयोगादनिघातः । योपत् । यु मिश्रणे । लिटि
सिञ्चलमिति सिप । अडागमः । निघातः । वरत् । वृज् वरणे । लिटि रूपं ॥

यस्य त्वमग्ने अध्वरं जुजोषो देवो मर्तस्य सुधितं रराणः ।

प्रीतिदमडोचा सा यविष्ठासाम यस्य विधतो वृधासः ॥ १० ॥

यस्य । त्वं । अग्ने । अध्वरं । जुजोषः । देवः । मर्तस्य । सुधितं । रराणः ।

प्रीता । इत् । अस्मत् । होचा । सा । यविष्ठ । असाम । यस्य । विधतः । वृधासः ॥ १० ॥

हे अग्ने रराणो रममाणो देवो दीप्यमानस्त्वं यस्य मर्तस्य मनुष्यस्य संबन्धि सुधितं त्वदर्थं मुपु निहित
मध्वरमनुपहतं हविर्लक्षणमत्तं जुजोषः संवेधा हे यविष्ठ युवतम सा होचा स होता यजमानः प्रीतिदसत् । प्रीत
एव भवेत् । असाम तस्य यजमानस्य संबन्धिनो भवेम यस्य विधतोऽपि परिचर्या कुर्वतो यजमानस्य होचादयो
वृधामो यज्ञस्य वर्धयितारो भवन्ति ॥ जुजोषः । जुषी प्रीतिसेवनयोरित्यस्य बङ्गलं कदसीति श्रुः । अडागमः ।
अभ्यस्तस्वरः । सुधितं । दधातेर्निष्ठायां सुधितवमुधितेति निपातनात् ध्यादेशः । गतिरनंतर इति गतः स्वरः ।
असाम । अस्तेर्निष्ठादुत्तमस्य पितृत्याडागमः । उत्तमस्य पितृत्यावादनुदात्तत्वे धातुस्वरः । विधतः । विध
विधाने । तुदादिः । शतुरनुम इति विभक्तेश्चदात्तत्वं ॥ १० ॥

चित्तिमचित्तिं चिनवद्धि विद्वान्पृष्ठेव वीता वृजिना च मर्तान् ।

राये च नः स्वपत्याय देव दितिं च रास्वादिति मुरुष्य ॥ ११ ॥

चित्तिं । अचित्तिं । चिनवत् । वि । विद्वान् । पृष्ठाऽदेव । वीता । वृजिना । च । मर्तान् ।

राये । च । नः । सुऽअपत्याय । देव । दितिं । च । रास्व । अदितिं । उरुष्य ॥ ११ ॥

विद्वान् प्राणिनां पुण्यपापरूपाणि कर्माणि ज्ञानानः सोऽप्रिश्चित्तिं ज्ञातव्यं पुण्यमचित्तिमनुपादेयत्वेना
चेतनीयं पापं । यद्वा । चित्तिं ज्ञानमचित्तिमज्ञानं वि चिनवत् । विचिनोतु । पृथक्करोतु । तत्र दृष्टांतः ।
पृष्ठेव । यथाश्वपालोऽश्वाणा वीता कांतानि वृजिना दुर्वहाणि च पृष्ठा पृष्ठानि ज्ञेयोपादेयत्वेन पृथक्करोति

तद्वत् । किंच मर्तान्पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्च मनुष्यान् पृथक्करोतु । हे देवायै स्वपत्न्याय शोभनपुत्रोपिताय राये धनाय नोऽस्मान् कुरु । दितिं दातारं च रास्व । देहि । अदिति । पचस्यर्थे द्वितीया । अदातुः सकाशादुक्त्य । रक्त ॥ चित्तिं । चित्ती मञ्जानि । स्त्रियां क्तिन् । नित्वादायुदात्तः । चिनवत । चिनोर्तल्लङ्घडागमः । दिति । दाण् दानि । कर्तरि क्तिन् । रास्व । रा दानि । लोटि व्यत्ययेनात्मनेपद । चवायोगे प्रथमंति न निघातः ॥

कविं शशामुः कवयोऽदब्धा निधारयंतो दुर्यास्वायोः ।

अतस्त्वं दृश्याँ अग्रे एतान्पद्भिः पश्येरद्भुताँ अर्य एवैः ॥ १२ ॥

कविं । शशामुः । कवयः । अदब्धाः । निऽधारयंतः । दुर्यासु । आयोः ।

अतः । त्वं । दृश्यान् । अग्रे । एतान् । पट्ऽभिः । पश्येः । अद्भुतान् । अर्यः । एवैः ॥ १२ ॥

हे अग्रे आयोर्मनुष्यस्य दुर्यासु गृह्णन्दब्धाः कनाप्यतिरस्कृता निधारयतो निवसंतः कवयः क्रातदृशी देवाः कवि मेधाविन त्वां शशामुः । होता भवति शशामुः । अतः कारणादयो यज्ञस्य स्वामी त्वं दृश्यान्दर्शनीयान्ब्रूतामाश्रयंरूपोपतानिद्रादीनितान्देवान्निवर्गमनशीलः पद्भिः पदिः स्वतज्जोभिः पश्यः । जानीया । दृश्यान् । दृशिर प्रक्षणे । चतुष्पधास्त्राकूपचूर्तः । पा० ३ १ ११० । इति कर्मणि क्यप् । कित्वाद्गुणः । पित्वा दनुदात्तत्वे धातुस्वरः ॥

त्वमग्रे वाघते सुप्रणीतिः सुतसोमाय विधते यविष्ठ ।

रत्नं भर शशमानाय घृष्ट्वे पृथु चंद्रमवसे चर्पणिप्राः ॥ १३ ॥

त्वं । अग्रे । वाघते । सुऽप्रणीतिः । सुतऽसोमाय । विधते । यविष्ठ ।

रत्नं । भर । शशमानाय । घृष्ट्वे । पृथु । चंद्रं । अवसे । चर्पणिऽप्राः ॥ १३ ॥

हे यविष्ठ युवतस घृष्ट्वे दीप्तियुक्त । यद्वा । परंपा चर्पणशील हे अग्रे चर्पणिप्रा अपतितप्रदानेन मनुष्याणां कामपुरकः सुप्रणीतिः सुपूत्तरधिया प्रणयनीयस्त्वं सुतसोमाय विधते तव परिचरणं कुर्वते शशमानाय त्वां भुवते वाघते यज्ञनिर्वाहकाय यज्ञमानाय पृथु प्रभुते चंद्रमाद्वादकारि रत्नमूत्तम धनमवसे रक्षणाय भर । आहर । प्रयच्छत्यर्थः ॥ सुप्रणीतिः । शीघ्रं प्राप्ते । कर्मणि क्तिन् । तादी च निति कृतीत्यन्तरप्रशब्दस्योदात्तत्वं । पृथु शुद्धमित्यत्र संहितायां ह्रस्वाच्चट्रोत्तरपदे मच्च इति मुडागमः । युत्विज शकारः ॥

अधा ह यङ्मयमग्रे त्वाया पद्भिर्हस्तेभिश्चकृमा तनृभिः ।

रथं न क्रंतो अपसा भुरिजोऽर्चुतं येमुः सुध्यं आणुपाणाः ॥ १४ ॥

अधं । ह । यत् । वयं । अग्रे । त्वाऽया । पट्ऽभिः । हस्तेभिः । चकृम । तनृभिः ।

रथं । न । क्रंतः । अपसा । भुरिजोः । अर्चुतं । येमुः । सुऽध्यः । आणुपाणाः ॥ १४ ॥

हे अग्रे अध ह अथ खनु वयं त्वाया त्वत्कामनया पद्भिः पादेर्हस्तेभिर्हस्तेभ्यस्तनृभिरन्येष्टावयवयुक्तस यत् यस्मात्कारणात्कर्मसिद्धयर्थं त्वामुपपादयामस्तस्मात्सुध्यः मुक्तमण आणुपाणाः कर्मणि व्याप्नुवतस्तेऽगिरम अत सत्यभुतं त्वां भुरिजोः । विभुतः कर्मकरणसामर्थ्यं पदार्थान्विति भुरिजो बाहू । तयोरपसा मथनाख्येन कर्मणा येमुः । उच्यते । तत्र दृष्टातः । रथं न । यथा क्रतुः कारवः शिन्धुनः कामतोऽध्वगा वा हस्तयोरेया रथमुच्यते तद्वत् । यद्वा । भुरिजोः । देवान्मनुष्यांश्च विभुत इति भुरिजो यावापुण्ययोः । तयोर्मध्येऽपसा परिचरणकर्मणा सत्यभुतं तमपि येमुः । उच्यते ॥ अध । संहितायां निपातस्य चिति दीर्घः । क्रतुः । करोतेः शतरि बहुल कंदसीति विकरणस्य लुक् । प्रत्ययस्वरः । भुरिजोः । दुभुज धारणपोषणयोः । भृञ् छत् । उ० २ ७१ । इती जिप्रत्ययः । धातोर्लुकारो रपरः । प्रत्ययस्वरः ॥

अधा मातुरुपसः सप्र विप्रा जायेमहि प्रथमा वेधसो नृन ।

दिवस्पुत्रा अंगिरसो भवेमादि रुजेम धनिनं शुचंतः ॥ १५ ॥

अध । मातुः । उपसः । सप्र । विप्राः । जायेमहि । प्रथमाः । वेधसः । नृन ।

दिवः । पुत्राः । अंगिरसः । भवेम । अदि । रुजेम । धनिनं । शुचंतः ॥ १५ ॥

वामदेवोऽन्यः पट्टिरगिरोभिः सह वृते । अधापि च मातुरुपसः सकाशात्सप्र सप्तसंख्याका विप्राः प्राज्ञा वयं स्मः । प्रथमाः अष्टा वयं वेधसोऽधिः परिचारकात्तून वेधसो विधातून रग्मीन वा जायेमहि । वयं जनयामः । दिवो व्योतमानस्यादित्यस्य पुत्रा वयमगिरसो भवंम । भुतिमतः स्याम । शुचंतो दीप्यमाना वयं धनिनमुदकवतमद्रिं मेघ रुजम । वर्षार्थं भित्ताम । यद्वा । धनिन पणिनामकामुरापहृतगोधनयुक्तमद्रिं पर्वतं रुजम । अगिरसामादित्यपुत्रत्वमेवमास्त्रायते । तस्य यद्वेतसः प्रथममुददीप्यत तदसावादित्योऽभवदित्युपक्रम्य येऽंगारा आसंसेऽगिरसोऽभवन् । ण० ब्रा० ३. ३४. इति ॥ जायेमहि । जनी प्रादुर्भावे । लिङि जाजनीर्जति जादेगः । वेधसः । दुधाज धारणपोषणयोरित्यस्माद्विधाजो वेध च । उ० ४. २०४ । इत्यसिप्रत्ययः । धातेर्देध इत्यादेगः । दिवस्पुत्रा इत्यत्र संज्ञितायां पञ्चाः पतिपुत्रेति विसर्जनीयस्य सत्व । रुजम । रुजो भगे । अदादिः । लिङि रूप ॥ ॥ १८ ॥

अधा यथा नः पितरः परासः प्रत्नासो अग्र ऋतमाशुषाणाः ।

शुचीदयन्दीधितिमुक्थशामः श्यामा भिंदंतो अरुणीरपं वन ॥ १६ ॥

अध । यथा । नः । पितरः । परासः । प्रत्नासः । अग्रे । ऋतं । आशुषाणाः ।

शुचि । उत । अयन । दीधिति । उक्थऽशमः । श्याम । भिंदंतः । अरुणीः । अपं । वन ॥ १६ ॥

हे अग्ने अधापि च परासः अष्टाः प्रत्नासः पुराणा ऋतं सत्यभुतं यज्ञं यथा यथावदाशुषाणा अशुषाणा नोऽस्माक पितरोऽगिरसः शुचि दीपं स्थानमयन । अगच्छन् । तथा दीधिति तजस्यागच्छन् । किंच उक्थशाम उक्थाना शम्वाणा शमितारः क्षाम क्षयकारणं तमः पापं वा भिंदंतो विनाशयंतोऽगिरसोऽरुणीररुणवर्णाः पर्णिभिरपहृता गा उपसो वा अप वन । अपावृण्वन् । प्रकाशितवत इत्यर्थः ॥ अयन । इण् गतो । लङीणो यमिति यण । व्यत्ययनाडागमः । दीधिति । दीधीइ दीप्रिदेवनयोरित्यस्मात् क्तिनि ह्रस्वश्चादसः । निच्वा दाद्युदान्तः । उक्थशामः । उक्थशब्द उपपदं शम्भु स्मृतावित्यस्माच्च श्वेतवह्नोक्थशस्युरोडाशो ण्विन्निति ण्विन्न नकारलोपश्च निपातनादेव । पदकाले ह्रस्वश्चादसः । अरुणीः । गौरादिङीषतः । एकादेशस्वरः । वन । वृणोतिर्लुङि मंच घंसत्यादिना चुल्लुक् । निघातः ॥

आययण आपद्रस्य हविषः मुकमीण इति याज्या । सूचितं च । मुकमीणः मुरुचो देवयतो विश्वे देवास आ गत । आ० २० ९ । इति ॥

मुकमीणः मुरुचो देवयंतोऽयो न देवा जनिमा धमंतः ।

शुचंतो अग्निं ववृधंत उद्रेमूर्ध्वं गव्यं परिपदंतो अग्मन् ॥ १७ ॥

मुऽकमीणः । मुऽरुचः । देवऽयंतः । अयः । न । देवाः । जनिम । धमंतः ।

शुचंतः । अग्निं । ववृधंतः । उद्रे । ऊर्वं । गव्यं । परिऽपदंतः । अग्मन् ॥ १७ ॥

मुकमीणः मुष्टनुष्ठतयागादिकमीणः मुरुचः शोभनदीप्रयो देवयंतो देवान् कामयमाना देवा देवन-
शीलाः स्तोतारो जनिम स्वकीय मानुष जन्म धमंतो यागादिलक्षणेन कर्मणा निर्मलीकुर्वतः । तत्र दृष्टांतः ।
अयो न । यथा कमीरा अयो भस्त्रेण धमंत तद्वत् । तादृशा अग्निं शुचंतो हविर्भिर्दीपयंत इदं ववृधंतः

सोमं नुत्या वा वर्धयंतोऽगिरमः परिपदंतः परितः सीदंतः संत ऊर्व महान्तं गव्यं गोमंघमग्मन । प्राप्नुवन् ॥
मुकमाणः । सोमं नुत्यान्तरपदाद्युदात्तत्वं । घमतः । घ्मा शब्दाग्रिसंयोगयोः । शतरि पाघ्रादिना घमादेशः ।
शपः पित्वादन्युदात्तत्वं शतुर्लसार्वधातुकस्वरः । ववृधतः । वृधु वर्धनि । व्यत्ययेन परस्मिपद । शतरि शपः श्रुः ।
गव्यं । गवां समूह इत्यर्थे खनगोरथादिति यः । अग्मन । गमेलुङि त्रिलुकि रूपं ॥

आ यूथेव शुमति पश्वो अख्यहेवानां यज्जनिमात्युग्र ।

मतीनां चिद्वर्णीरकृप्रन्वृधे चिदर्य उपरस्यायोः ॥१६॥

आ । यूथाऽडव । शुऽमति । पश्वः । अख्यत । देवानां । यत् । जनिम । अंति । उग्र ।

मतीनां । चित् । उर्वणीः । अकृप्रन् । वृधे । चित् । अर्यः । उपरस्य । आयोः ॥ १६ ॥

उग्र तिजस्विहे अये देवानामगिरमा संवाधि यज्जनिम य गोमंघमति पवतस्य समीप आख्यत । आ
समंतादिद्वीऽपश्यत । तत्र दृष्टातः । यूथेव । यथा पशुः पशुना गवा यूथानि नुमत्यन्नवत्याद्यग्रे वतमानानि
पश्यति जनान्नवत । यद्वा । हे अये तव परिचारकोऽगिरोगणो देवानामिन्द्रादीना यज्जनिम योऽय जनी
इति मदंतिके पश्वः पणिभिरपहतान्यशुनाख्यत । समतात्यर्थति । तत्र दृष्टातः । यथा शुमति शब्द कृष्याणि
गवां यूथा यूथे पशुन्यर्थति तद्वत् । मतीनां चित्मनुष्याणामुर्वणीरकृभ्यामशुवानाः । उर्वभ्यश्रुत ऊरुभ्यामश्रुत
इति यास्कः । नि० ५ १३ । प्रजा अकृप्रन् । ताभिरानीताभिर्गोभिः कृप्राः समर्था अभवन् । सिदपि च अर्य
स्वामी लभ्यगोधन उपरस्योपस्य निपिक्तस्यापत्यस्य वृधे वर्धनाय समर्था भवति । तथायामनुष्यस्य शुव्यादेश
पोषणे समर्था भवति ॥ यूथेव । शसः सप्तस्या वा डादेशः । शुमति । जुदित्यन्ननाम । यद्वा । दृष्टु शब्द । भावि
क्रिप । क्रादमस्तकारलोपः । तदस्यास्तीति मतुप । ह्रस्वन्डभ्या मतुविति मतुप उदात्तत्वं । प्रस्यत । स्या
प्रकर्शनं । लुङि त्रैरस्यतिवर्तित्यातिभ्योऽङित्यडादेशः । आतो लोपः । जनिम । जनी प्रादर्भाव । हज्जनिभ्या
मिममितितीमनिप्रत्ययः । निच्वादायुदात्तः । अकृप्रन् । कृपु सामर्थ्यं । लुङि वृहल कदमीति विकरणस्य लुक् ।
रुडागमः ॥

अकर्म ते स्वपसो अभूम चतुतमवसन्नपसो विभातीः ।

अनृतमग्रिं पुरुधा मुश्रुदं देवस्य मर्मृजतश्चारु चशुः ॥१७॥

अकर्म । ते । मुऽअपसः । अभूम । चतुतं । अवसन्न । उपसः । विभातीः ।

अनृतं । अग्रिं । पुरुधा । मुऽचंद्रं । देवस्य । मर्मृजतः । चारु । चशुः ॥ १७ ॥

हे अग्र ते तव परिचरणमकर्म । कर्मः । तेन कर्मणा स्वपसः शोभनकर्माणोऽभूम । विभाती श्रेष्ठस्य उपस
अतं तजोऽवसन । आकादयति । धारयतीत्यर्थः । तथा ता उपसोऽन्नं संपूर्णं पुरुधा बहधा मुश्रुदं मुश्रु
द्वादकारिण यद्वा मुहिरण्यमग्रिं धारयति । किंच देवस्य द्योतमानस्य तव चारु मनोहर चतुर्भुजा मर्मृजत
परिचरतो वय स्वपसोऽभुमति पूर्वणान्वयः ॥ अकर्म । करोतर्लुङि वृहल कदमीति विकरणस्य लुक् ।
मर्मृजतः । मृजृप शुद्धी । यद्लुकि रुयिको च लुकीत्यभ्यासस्य रुगागमः । शतरि नाभ्यस्वावतुरिति नुम
भावः । अभ्यस्तस्वरः ॥

एता ते अग्र उचषानि वेधोऽवोचाम कवये ता जुपस्व ।

उच्छोचस्व कृणुहि वस्यसो नो महो रायः पुरुवार प्र यंधि ॥२०॥

एता । ते । अग्रे । उचषानि । वेधः । अवोचाम । कवये । ता । जुपस्व ।

उत् । शोचस्व । कृणुहि । वस्यसः । नः । महः । रायः । पुरुवार । प्र । यंधि ॥ २० ॥

वेधो विधातर्हं अग्ने कवय मेधाविने ते तुभ्यमेतैतान्युचयान्युक्थानि शस्त्राण्यवीचाम । त्वं ता तानि जृपस्व । मेवम् । किञ्च त्वमुक्थोचस्व । उद्दीप्यस्व । नोऽस्मान्वस्यसोऽतिशयेन धनयुक्तान् ऋणुहि । कुरु । तदे-
वोच्यते । पुरुवार पुरुभिर्वह्निभिर्वरणीय महो रायो महद्वनं प्र यंधि । अस्मभ्यं प्रयच्छ ॥ अवीचाम । वच
परिभाषणं । लुङि चुरडादेशः । पादादित्वादिनिघातः । ऋणुहि । ऋवि हिंसाकरणयोरित्यस्य लोटि रूपं ।
तिङ् उत्तरत्वादिनिघातः । वस्यसः । वसुमन्क्वडादीयमुनि विन्मतोर्लुगिति मतुपो लुकि टिलोपि च कृत ईका-
रलोपपङ्कादसः । यंधि । यमेलोऽटि वज्रलं कंदसीति विकरणस्य लुक् । वा कंदसीति ह्रस्विकन्येन पित्वादिङि-
तश्चेति धिरादेशः ॥ ॥ १९ ॥

आ वो राजानमिति षोडशचं तृतीयं मुक्तं वामदेवस्यार्थं वैष्टुभमाग्नेयं । आ वः षोऽङ्गित्यनुक्रांतं ॥ प्रातर
नृवाकाशिनशस्त्रयोर्विनियोग उक्तः ॥

आ वो राजानमध्वरस्य रुद्रं होतारं सत्ययज्ञं रोदस्योः ।

अग्निं पुरा तनयित्त्नोरचिन्नाद्विरण्यरूपमवसे कृणुध्वं ॥ १ ॥

आ । वः । राजानं । अध्वरस्य । रुद्रं । होतारं । सत्यऽयज्ञं । रोदस्योः ।

अग्निं । पुरा । तनयित्त्नोः । अचिन्नात् । हिरण्यऽरूपं । अवसे । कृणुध्वं ॥ १ ॥

हे ऋत्विज्यज्रमाणा अध्वरस्य यज्ञस्य राजानमधिपतिं होतारं देवानामाहुतारं रुद्रं रोदयमाणं द्रवंत
शत्रुजोदयंतं वा । यद्वा । एषा वा अग्नेस्तनुर्यद्द्रु इति रुद्रात्मकं रोदस्योर्वावापृथिव्योः सत्ययज्ञं सत्यस्याप्तस्य
दातारं । यद्वा । सत्ययज्ञं सत्येन हविषा देवान्यजंतं । यद्वा । रोदस्योर्वाप्य वर्तमानं हिरण्यरूपं मुवर्णप्रभं ।
एवविधमग्निं वो युष्माकमवसे रक्षणाय तनयित्तोः । तनयित्त्नुराग्निः स ह्याकस्मिकः । तत्सवृशादचित्तात् ।
न विद्यते चित्तं यस्मिन् तदचित्तं । चित्तोपलब्धतमर्वेन्द्रियोपसंहारो मरणमिति यावत् । तस्मान्मरणात्पुरा
प्राग्वा ऋणुध्वं । युयं ममताद्विभिर्नृभिर्भजध्वं ॥ रुद्रं । रोदयते रोदणिमुक्च । उ० २. २२. इति रक्प्रत्ययः ।
तनयित्तोः । तनिः शब्दार्थः । चुरादिरदंतः । स्तनिगुधिपुपिगमिनिभ्यो णिरित्त्वुच् । उ० ३. २९ । इतीत्त्वुच्प्रत्ययः ।
चित्स्वरणातोदात्तः । मुषा संहकादेश एकादेशस्वरः । ऋणुध्वं । ऋवि हिंसाकरणयोः । लोटि रूपं ॥

अयं योनिश्चकुमा यं वयं ते जायेव पत्य उगती सुवासाः ।

अर्वाचीनः परिवीतो नि षीदेमा उ ते स्वपाक प्रतीचीः ॥ २ ॥

अयं । योनिः । चकुम । यं । वयं । ते । जायाऽडव । पत्ये । उगती । सुऽवासाः ।

अर्वाचीनः । परिऽवीतः । नि । सीद् । उमाः । ऊं इति । ते । सुऽअपाक । प्रतीचीः ॥ २ ॥

हे अग्ने ते त्वदर्थं यमुत्तरवेदिलक्षणं प्रदेशं वयं चक्रम । कर्मः । अयं योनिस्तव स्थानं भवति । तत्र दृष्टांतः ।
जायव । यथा पत्य उगती पतिं कामयमाना सुवासाः शोभनवस्त्रोपता जाया स्वात्मसमीपे तस्य स्थानं
करोति तद्वत् । हे स्वपाक स्वपक्कं मुकर्मस्ये त्वं परिवीतो यष्ट्यदेवैस्तेजोभिर्वा परिवीतोऽर्वाचीनोऽक्षदभि-
मुखः सन् नि षीद् । उत्तरवेदामुपविश । तत्र स्थितस्य ते तवमा ज्वालाः स्तुतयो वा प्रतीचीस्त्वदभिमुखाः
प्रवर्तन्ते ॥ चक्रम । करोतिर्लटि रूपं । वाक्वभेदादतिघाताभावः । अर्वाचीनः । विभाषाचरदिगिति खः । परि-
वीतः । व्यञ् संवरणं । कर्मण निष्ठा । यजादित्वात्सप्रसारणं । गतिरनंतर इति गतेः स्वरः ॥

आणुषते अदृपिताय मन्त्रं नृचक्षसे सुमृच्छीकाय वेधः ।

देवाय गस्तिममृताय शंस यावेव सोता मधुषुद्यमीळे ॥ ३ ॥

अ॒ऽशृ॒ण्व॒ते । अ॒दृ॒पि॒ताय॑ । म॒न्म । नृ॒ऽच॒क्ष॒से । सु॒ऽमृ॒च्छी॒काय॑ । वे॒धः ।

दे॒वाय॑ । श॒स्ति॑ । अ॒मृ॒ताय॑ । श॒ंस । या॒वाऽइ॒व । सो॒ता । म॒धुऽसु॒त् । यं । ई॒ळे ॥ ३ ॥

वेधः स्तोत्राणां कर्तॄन् स्तोत्राण्युपवृत्तं स्तोत्राकर्णनपरायादृपितायादृष्टायाप्रमत्ताय नृचक्षसे नृणां द्रष्टुं सुमृच्छीकाय सुमुवायामृताय मरणधर्मरहिताय देवाय तस्मा अप्रथे मन्म स्तोत्रं शस्ति शस्त्रं च शंस । मधु-
पुण्ड्रकरस्य सोमस्य सोता । तत्र दृष्टातः । यावैव । यथा यावा सोमस्य सोता तद्वत् । सोमाभिषव कर्वाणो
यजमानो यमप्रिमीळि । स्तीति । तस्मै शंसति समन्वयः । यद्वा । मधुपुत्रोममुद्यजमानोऽप्रिमीळि । स्तीति । तत्र
नृष्टांतः । यथा यावा सोमस्य सोता शब्दं करोति । प्रति वदतु प्र वयं वदाम यावभ्यः । अ० १० ९४ १ ।
इत्यत्र यावणां कर्तृत्वं श्रुतमिति ॥ आशृण्वते । शतुरनुम इति विभक्त्युदात्तत्वं । ईळे । ईडं मुतां । लिटि लोपस्त
आत्मनेपदेष्विति तलोपः । यद्वा । लिटि तशब्दस्यैवादिशे कृते रूप ॥

त्वं चिन्मः शम्या अग्ने अस्या ऋतस्य बोध्यतचित्स्वाधीः ।

कदा ते उक्था सधमाद्यानि कदा भवन्ति सख्या गृहे ते ॥ ४ ॥

त्वं । चि॒त् । नः । श॒म्यै । अ॒ग्ने । अ॒स्याः । ऋ॒त॒स्य॑ । बो॒धि॑ । ऋ॒त॒ऽचि॒त् । सु॒ऽआ॒धीः ।

क॒दा । ते॒ । उ॒क्था॑ । स॒ध॒ऽमा॒द्यानि॑ । क॒दा । भ॒व॒न्ति॑ । स॒ख्या॑ । गृ॒हे । ते॒ ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्वं चित्तमेव शम्यै । शमीशब्दः कर्मनाम । अस्याः शम्यै नोऽस्मत्संबन्धिनोऽस्य कर्मणो देवता
भवामि । हे ऋतचित सत्यज्ञ हे अग्ने स्वाधीः सुकर्मो मुध्यानी वा त्वमुतस्य बोधि । अस्मदीयं स्तोत्रं बुध्यस्व ।
ते तव सधमाद्यानि सहमदनिमित्तान्युक्था शम्याणि कदा कस्मिन्काले भवन्ति । भविष्यति । तथास्मदीये गृहे
ते त्वया सह सख्या सख्यानि कदा भविष्यति ॥ सधमाद्यानि । मादयतेर्णतस्याचो यदिति यत । सध मादस्य
योरिति सहस्य सधादेशः । भवन्ति । विभाषा कदाकर्तॄणां । पा० ३ ३ ५ । इति भविष्यदर्शे लट् ॥

कथा ह तद्वरुणाय त्वमग्ने कथा दिवे गर्हसे कन् आगः ।

कथा मित्राय मीळुपे पृथिव्यै ब्रवः कदर्यमणे कद्गगाय ॥ ५ ॥

क॒था । ह॒ । त॒त् । व॒रु॒णाय॑ । त्वं । अ॒ग्ने । क॒था॑ । दि॒वे । ग॒र्ह॒से॒ । क॒त् । नः । आ॒गः ।

क॒था॑ । मि॒त्राय॑ । मी॒ळु॒पे॒ । पृ॒थि॒व्यै । ब्र॒वः॑ । क॒त् । अ॒र्य॒मणे॑ । क॒त् । भ॒ग॒ाय॑ ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वं तदस्मदीयं पाप वरुणाय कथा गर्हसे । किं हेतुना गर्हापूर्वमाविदयः । इति पुराणः । दिवं
दुर्लभाय द्योतमानाय मर्याय वा कथा कथं तत्पापमाविदयः । नोऽस्माकमागस्तत्पापं कत्किमस्ति । त्वत्परि
चरणात्तास्तीत्यर्थः । तथा मीळुपेऽभिमतफलसंज्ञं मित्राय पृथिव्यै च कथा ब्रवः । कथमागो वृथाः । अर्यमणे
देवाय भगवतस्त्वामकाय च देवाय कत्कथं ब्रूयाः ॥ कथा । किंशब्दात्था हेतो च कदमीति थाप्रत्ययः ।
प्रादिदेशो विभक्तिरिति विभक्तिमञ्जायां किमः कः । पा० १ २ १०३ । इति कादेशः । मीळुपे । मिह भवने ।
कर्म दास्यान् माङ्गान् मीळुष्यति निपातितः । ब्रवः । वृत्र व्यक्ताया वाचि । लिटि लिटोऽडाटावित्यङागमः ।
पादादित्वादिनिघातः । आगमस्यानुदात्तत्वाद्वातुम्बरः ॥ २० ॥

कङ्घिण्यासु वृधसानो अग्ने कद्वाताय प्रतवसे शुभंये ।

परिज्मने नासत्याय शे ब्रवः कदमे रुद्राय नृमे ॥ ६ ॥

क॒त् । धि॒घ्ण्या॑सु । वृ॒ध॒सा॒नो॒ । अ॒ग्ने । क॒द्वा॒ताय॑ । प्र॒त॒व॒से॒ । शु॒भं॒ये॒ ।

परि॒ऽज्म॒ने॒ । ना॒स॒त्याय॑ । शे॒ । ब्र॒वः॑ । क॒त् । अ॒ग्ने । रु॒द्राय॑ । नृ॒ऽमे॒ ॥ ६ ॥

हे अग्ने धिष्ण्यास्वायीधीयादिधिष्येषु वृधमानो घृताद्याहुतिभिर्वैधमानस्यं कल्कथं ब्रूयाः । प्रतवसे प्रकृष्टवस्त्राय शुभये शुभस्य प्रापयिवे परित्रमे परितो गवे नामत्याय सत्यस्य नवे । यद्वा । न वियतेऽसत्य यस्य तस्मै वाताय वायवे । यद्वा । नामत्यायैति वचनव्यत्ययः । नामत्याभ्यामश्विभ्यां । जे । जेति पृथिवीमाह । नियति निवसत्यस्या प्राणिन इति । तस्य जे पृथिव्यै च कल्कथं ब्रूयाः । हे अग्ने नृधे नृणां पापकृता हवे रुद्राय देवाय कल्कथमागो ब्रवः । ब्रूयाः ॥ वृधमानः । वृधु वर्धने । अमानजित्यनुवृत्तावृजिवृधिमदिमहिभ्यः किदित्यसा नचप्रत्ययः । कित्वादगुणः । चित्वादन्तोदात्तः । शुभये । या प्रापणे । विच । तत्पुरुषं कृति बहलमिति द्वितीयाया अप्यनुक् । कृत्स्वरः । जे । नि निवासगत्योः । अन्यभ्योऽपि दृश्यत इत्यधिकरणे उः । ततष्टाप । चतुर्थ्यकवचन आतो धातोर्नित्यवात इति योगविभागादाकारलोपः । नृधे । हन हिमागत्योः । बहल इदमिति क्रिप ॥

कथा महे पुष्टिभराय पृष्णे कदुद्राय सुमंखाय हविर्दे ।

कद्विष्णाव उरुगायाय रेतो ब्रवः कदमे गरवे बृहत्य ॥ ७ ॥

कथा । महे । पुष्टिभराय । पृष्णे । कत् । रुद्राय । सुऽमंखाय । हविः । दे ।

कत् । विष्णावे । उरुऽगायाय । रेतः । ब्रवः । कत् । अग्ने । गरवे । बृहत्य ॥ ७ ॥

हे अग्ने महं महते पुष्टिभराय पुष्टिधारकाय पुष्णे एतन्नामकाय देवाय कथा केन हेतुना पापं ब्रवीथाः । सुमंखाय मुपजनीयाय मुयज्ञाय वा हविर्देऽपिरूपेण देवानां हविर्देवा । यद्वा । स्विष्टकृत्ताडविषो दात्र । रुद्राय कल्कथं ब्रूयाः । तथोरुगायायोरुभिर्वहभिर्गायमानाय । यद्वा । प्रभुतकीर्तये विष्णवे रेतः जयहेतु पाप कल्कथं वदेः । गरवे । शुणाति पक्ता आपधीरिति गरुः गरत्संवत्सरः । यद्वा । हिंसिका निर्वृतिः । बृहत्य महत्ये गरदे निर्वृत्य वा कल्कथं पापं ब्रवः । ब्रूयाः ॥ पुष्टिभराय । दुभुज धारणपोषणयोः । संज्ञायां भृतवृ-जीत्यादिना सच । अरुद्धिपदजतस्य मुमिति पूर्वपदस्य मुमागमः । चित्वादन्तोदात्तः । समासे कृत्स्वरः । हविर्दे । अनुदात्तस्य च यचोदात्तलोप इति मुप उदात्तत्वं । गरवे । शृ हिंसायां । शृमुग्निहव्यमीत्यादिना उपत्ययः । निदित्यनुवृत्तानुदात्तः ॥

कथा गर्धाय मरुतामृताय कथा सुरे बृहते पृच्छचमानः ।

प्रति ब्रवोऽदितये तुराय साधा दिवो जातवेदश्चिकित्वान ॥ ८ ॥

कथा । गर्धाय । मरुतां । ऋताय । कथा । सुरे । बृहते । पृच्छचमानः ।

प्रति । ब्रवः । अदितये । तुराय । साध । दिवः । जातवेदः । चिकित्वान ॥ ८ ॥

हे अग्ने ऋताय गवे सत्यभुताय वा मरुतां गर्धाष बलभुताय गणाय कथा केन हेतुना मदीयभागः प्रतिब्रूयाः । तेन पृच्छचमानः सन तस्मै बृहते महते सुरे सुराय कथा कथं वदेः । तथादितये देव्ये तुराय त्वरितगमनाय वायवे । अदितयेऽदीनाय तुराय वा । प्रति ब्रवः । मदीयभागः कथं प्रतिब्रूयाः । यस्मादेव तस्मात् हे जातवेदोऽसि चिकित्वान तत्सर्वं जानानस्य दिवो दीप्तान्दवान साध । साधय । गच्छ । यद्वा । दिवो बृलोकस्य यज्ञवहनलक्षणं कार्यं साध । कुरु । सुर । सर्वविधीनां कृदसि विकल्पितत्वात् ज्ञेयत्वाभावः । अतो गुण इति पररूपत्वं । पृच्छचमानः । प्रच्छ जीष्मायां । कर्मणि यक् । यहिज्यादिना संप्रसारणं । शानचो लमार्वाधानुकात्तत्वे यक्स्वरः । साध । राध साध संसिद्धी । अतर्भावितण्यर्थस्य लोटि व्यत्ययेन शप ॥

ऋतेन ऋतं नियतमीळ आ गोरामा सचा मधुमत्पक्रममे ।

कृष्णा सती रुग्ता धासिनैषा जामर्येण पर्यसा पीपाय ॥ ९ ॥

च॒तेन॑ । च॒तं । निऽय॑तं । ई॒ळे । आ । गोः । आ॒मा । स॒चा । म॒धुऽम॑त् । प॒क्कं । अ॒ग्ने ।
कृ॒ष्णा । स॒ती । रु॒ग्गता॑ । धा॒मिना॑ । ए॒षा । जा॒मर्ये॑ण । प॒यसा॑ । पी॒पाय॑ ॥ ९ ॥

हे अग्ने च॒तेन॑ सत्यभु॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ नियतमनु॒मृत॑मृतमु॒दकं॑ गो॒र्धनोः॑ पय ए॒त । आया॑च । साना॒थ्यादि॑हविरथं ग॒थं पय॑स्त्वां याच इत्यभि॒प्रायः॑ । आमाप॒क्ता सा गो॑र्मधुमन्माधु॒र्योप॑त प॒क्कं पयः॑ स॒चा सह॑ धारयति । कृष्णा कृष्णवर्णा सत्य॒षा गो॑ रु॒ग्गता॑ श्रु॒तेन॑ धा॒मिना॑ प्राणि॒नां धार॑केण जा॒मर्ये॑ण । जायत इति जाः प्रजाः । ता जा अ॒मर्ये॑णामरणनिमित्तेन तेन पयसा पीपाय । प्रजाः प्याययति । तवप सहिमा यद्द॒मान्परि॑णामयन्नैव करोपि ॥ पीपाय । प्यायतेर्निटि लिङ्ग्रडोश्चिन्ति पीभावः ॥

च॒तेन॑ हि प॒मा वृष॑भश्चिद॒क्तः पु॒माँ अ॒ग्निः प॒यसा॑ पृ॒ष्ठेन॑ ।

अ॒स्प॑द॒मानो॑ अ॒चर॑द्वयो॒धा वृषा॑ णु॒क्कं द॒द॒हे पृ॒श्निः॒रुधः॑ ॥ १० ॥

च॒तेन॑ । हि । स्म । वृष॑भः । चि॒त् । अ॒क्तः । पु॒मान् । अ॒ग्निः । प॒यसा॑ । पृ॒ष्ठेन॑ ।

अ॒स्प॑द॒मानः । अ॒चर॑त । व॒यः॒ऽधाः । वृषा॑ । णु॒क्कं । द॒द॒हे । पृ॒श्निः । ऊ॒धः ॥ १० ॥

वृषभोऽभिमतफलवर्षकः पु॒मान् श्रेष्ठः सोऽग्नि॑र्च॒तेन॑ सत्यभु॒तेन॑ पृ॒ष्ठेन॑ धारकेण पयमा॒क्तः भि॒क्तो भव॑ति । हि प॒मा चि॒त् वयः॑ पुर॒णाः । वयो॒धा अ॒स्प॑दः सोऽग्निर॒स्प॑द॒मान एक॑वावस्थितः सन एवाचरत । सर्वत्र तेजसा चरति । तथा वृषापां वर्षकः पृ॒श्निः सूर्यः णु॒क्कं पय॑ ऊ॒धोऽत॑रिज मेघ वा द॒द॒हे । द॒द॒धि ॥ अ॒क्तः । अ॒नृ॒त्त्यस्मि॑न्वर्णगतिपू । कर्मणि निष्ठा । द॒द॒हे । द्विकर्मकोऽयं धातुः । ऊ॒धः । अ॒कथि॑त चि॒त् कर्म॑मज्ञा ॥ ॥ १० ॥

च॒तेनादि॑ व्य॒सम्भि॑द॒न्तः स॒मंगि॑रसो न॒वन्त॑ गो॒भिः ।

णु॒न् नरः॑ परि॒ पद॑न्नुपास॒माविः॑ स्वर॒भव॑ज्जा॒ते अ॒ग्नी ॥ ११ ॥

च॒तेन॑ । अ॒दि॒ । वि । अ॒स॒न । भि॑द॒न्तः । स॒ं । अ॒ंगि॑रसः । न॒वन्त॑ । गो॒भिः ।

णु॒न् । नरः॑ । परि॒ । स॒दन॑ । उ॒पस॑ । आ॒विः । स्वरः॑ । अ॒भव॑त् । जा॒ते । अ॒ग्नी ॥ ११ ॥

अग्निरसो मेधातिथिप्रभृतय च॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ हेतुना गवा निरोधकमादि॒ पर्वत॑ भिद॒न्तो वि॑दारयत । मता व्यसन । व्यक्षिपन् । ततस्ते गोभिः सं नवन्त । समगच्छन्त । नरः कर्मणा भितारन्ते णुन मुनिनोपस परि सदन । परितः प्राप्तुवन । ततः स्वरः सूर्योऽप्याविरभवत् । सर्वमेतदग्नी॒त्ययि॑ जाते मथनेन निष्पादितं सत्यभु॒दि॒ति ॥ अस॒न । अ॒स्यते॑र्नु॒दि॒त्तैर॒स्यति॑वक्तीत्यादिना डादिणः । अनित्यमागमशासनमिति णुगभावः ॥

च॒तेन॑ दे॒वीर॑मृता॒ अमृ॑क्ता॒ अ॒र्णेभि॑रापो॒ मधु॑म॒द्भि॒रग्ने॑ ।

वा॒ज्री न॑ सर्गे॒षु प्र॑स्तुभा॒नः प्र॑ स॒दमित्स॑रित॒वे द॑ध॒न्युः ॥ १२ ॥

च॒तेन॑ । दे॒वीः । अ॒मृताः॑ । अ॒मृ॒क्ताः । अ॒र्णैऽभिः॑ । आ॒पः । म॒धु॒मत॑ऽभिः । अ॒ग्ने ।

वा॒ज्री । न । सर्गे॒षु । प्र॑स्तुभा॒नः । प्र॑ । स॒द॒ । उ॒त । स॑रित॒वे । द॑ध॒न्युः ॥ १२ ॥

हे अग्ने अमृता अमरणहेतव अमृ॒क्ता रजः॑प्रभृतिभिरबाधिता मधुम॒द्भिर्मधु॑र्योप॒तिर॑णोभि॒रुद॑कैर्यु॒क्ता • दे॒वीर्दे॒व्यो न॑य च॒तेन॑ सत्येन य॒ज्ञेन॑ वा हेतुनाप आप्न॒याः सत्यः॑ स॒दमित्स॑रित॒वे स॑रित॒वे स्र॑वणाय प्र॒दध॑न्युः । प्रगच्छन्ति । तत्र दृष्टातः । वाज्री न । यथा सर्गे॒षु प्र॑र॒णेषु॑ प्रस्तुभा॒नः प्रोत्सा॑ह्यमानोऽश्वः प्रगच्छति तद्वत् ॥ आपः । आपू व्याप्ता । आप्नोतिः क्रिप ह्रस्वश्चिन्ति कर्मणि क्रिप । अप्रृ॒त्ति॒त्यादि॒नो ज॑मि दी॒र्घः । प्रस्तु॑भा॒नः । स्तो॒भाति॑रर्च॒तिकर्मा॑ ॥

मा कस्य यशं सदमिदुरो गा मा वेशस्य प्रमिनतो मापेः ।
 मा भ्रातृमे अनृजोऽर्चुणं वेमा सख्युर्दश रिपोर्भुजेम ॥ १३ ॥
 मा । कस्य । यशं । सद । इत् । हरः । गाः । मा । वेशस्य । प्रऽमिनतः । मा । आपेः ।
 मा । भ्रातृः । अग्ने । अनृजोः । ऋणं । वेः । मा । सख्युः । दश । रिपोः । भुजेम ॥ १३ ॥

हे अपे हरोऽस्माकं हिंसकस्य कस्य कस्यचिदपि जतोर्यज्ञं यज्ञं सदमित्यदेव मा गाः । कदाचिदपि मा गच्छ । प्रमिनतो हिंसकस्य वेशस्य प्रातिवेशस्य यज्ञं मा गाः । तथापिर्महातिरिक्तस्य बंधोर्यज्ञं मा गच्छ ।
 तथानृजोः कुटिलचित्तस्य भ्रातृर्चणमृणवद्दयं हविर्मा वेः । मा कामयेथाः । तथा वयमपि सख्युर्मित्रस्य रिपोः शत्रोर्दत्तं भोगसमर्थं धनं मा भुजेम । मा भुञ्जीमहि । किंतु त्वया दत्तं धनं भुञ्जीमहि ॥ हरः । हे प्रमह्यकरणं । क्षिप । बह्वन् कदसीत्युत्वं । मावेकाच इति विभक्त्युदात्तत्वं । भुजेम । भुज पालनाभ्यवहारयोः ।
 आशीर्लिङि व्यत्ययन परस्मैपद । लिङ्यागिष्यङ्ङित्यङ्प्रत्ययः ॥

रक्षा णो अग्ने तव रक्षणेभी रारक्ष्णः सुमख प्रीणानः ।
 प्रति स्फुर वि रुज वीङ्महो जहि रक्षो महि चिद्वावृधानं ॥ १४ ॥
 रक्ष । नः । अग्ने । तव । रक्षणेभिः । ररक्ष्णः । सुऽमख । प्रीणानः ।
 प्रति । स्फुर । वि । रुज । वीङ्महो । जहि । रक्षः । महि । चित् । ववृधानं ॥ १४ ॥

सुमख सुयज्ञ सुधर्नति वा हे अपे ररक्षाणो भुगमस्माकं रक्षिता प्रीणानो हविर्भिः प्रीतस्त्वं तव रक्षणे भिस्त्वदीयैरवनेनांऽस्मान्नन । पालय । प्रति स्फुर । अस्मान्प्रतिदीप्यस्व । वीङ्महो बृहमंहः पापं वि रुज । विरूपिण नाशय । किंच महि चिद्वावृधानं वर्धमानं वृधं वा बाधकं रक्षो जहि ॥ णः । नश्च धातुस्थोरुपुभ्य इति संहितायां णत्वं । ररक्ष्णः । रक्षयिङ्नुक्ति चानागि रूपं । जहि । हन हिमागत्योः । लोटि हतर्ज इति जादेशः । आभाक्तास्त्रीयस्यासिद्धत्वादतो हरिति लुक् न भवति ॥

एभिर्भव सुमना अग्ने अर्करिमानस्पृश मन्मभिः शूर वाजान् ।
 उत वत्साण्यंगिरो जुषस्व सं ते गस्तिर्देववाता जरेत ॥ १५ ॥
 एभिः । भव । सुऽमनाः । अग्ने । अर्केः । इमान । स्पृश । मन्मऽभिः । शूर । वाजान् ।
 उत । वत्साणि । अंगिरः । जुषस्व । सं । ते । गस्तिः । देवऽवाता । जरेत ॥ १५ ॥

हे अपे एभिर्मदीयैरर्करचनीयैः शस्त्रैः सुमनाः शोभनमनस्को भव । हे शूर इमानस्मदीयान् हविर्लक्षणा-
 न्वाजान्त्वभिः स्तोत्रैः सह स्पृश । प्रतिगृहाण । उतापि च अंगिरः । अंगति हवीषि प्राप्नोतीत्यंगिरा अपिः ।
 यद्वा । येऽंगारा आसंस्तेऽंगिरसोऽभवन् । ए० ब्रा० ३ ३४ । इति ब्राह्मणं । तेषामंगिरसां कारणत्वादपेरंगिरस्यं ।
 तत्कारणत्वे च संवः । ये अंगिरसः सूनवस्ते अपेः परि जङ्गिर । अश्वे० १०. ६३. ५. इति । तादृश हे अपे
 ब्रह्माणि संवाज जुषस्व । सेवस्व । देववाता । देवार्थं गता देवान् स्तोत्रं प्राप्त्यर्थः । तादृशी गस्तिः शंसनं ते
 त्वां सं जरेत । संवर्धयतु ॥ स्पृश । स्पृश संस्पर्शनं । तुदादिः । देववाता । वा गतिशोधनयोः । गत्यर्थकर्मकेति
 कर्तरि क्तः । देवः । पचाद्यजतः । क्तं चिति चतुर्थ्यतस्य पदस्य प्रकृतिस्वरः ॥

एता विश्वा विदुषे तुभ्यं वेधो नीथान्यग्ने निरण्या वचांसि ।
 निवचना क्वये काव्यान्यशंसिपं मतिभिर्विप्र उक्थैः ॥ १६ ॥

वेधो विधातर्हं अये त्वद्वेष कर्मविषयज्ञानवते कषये क्रांतदग्निं तुभ्य नीथानि फलप्रापकाणि निष्णा
नेयार्थानि गूढानि निवचना नितरां वक्तव्यानि काव्यानि कविभिर्महाविभिः कृतान्यता विद्वत्तानि सर्वाणि
वचांसि वाक्यानि मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रैरुत्तमैः शर्मिथ सहितो विप्रः प्राज्ञोऽहमग्रमपि । अत्रोच । तानि
मेवस्वित्यर्थः ॥ ॥ २० ॥

नृप्यीं । अनु । प्रऽसिति । दृणानः । अस्ता । अमि । विध्य । रक्षसः । तपिष्ठः ॥ १ ॥

हे अये तव सर्वधिनी भवामो भास्यत आशुया शोघ्रगतयो रयमयः पतति । सर्वतः प्रसरति । शोशु-
चानी भुग दीप्यमानस्व धुपतामभवमसर्षेण तजःसर्षेण गृह्णन् क्रमेण मृग । दह । दहनेपाय दर्शयति ।
अर्मादतः परिरतिरुद्धस्त्व तपूषि तापकानि तज्जामि पतंगान पतनशीलान्त्वस्फुलिगागुल्काश्चैत्यतचित्तय जुह्वा ।
हयंतःस्यामाहृतय इति जुह्वं ज्ञाना । तथा विष्वक् सर्वतो वि ऋज । प्रसार्य ॥ आशुया । आशुगब्दाज्जसः
मुपां मुलुगिति याज्रादेशः । चित्त्वरः । धुपता । धुप प्रसरणे । चरादिराधुपीयः । व्यत्येन शः । गतरनुम

इति विभक्तैरुदात्तत्वं । जुह्वा । जुहोतिर्दीर्घश्चेति क्रिप द्विर्वचनं दीर्घत्वं । उदात्तयणो हलपूर्वादिति विभक्तैरुदात्तत्वं नोऽधालोरिति प्रतिषेध उदात्तस्वरितयोर्यण इति स्वरितत्वं । अर्सादितः । दी अवखंडने । कर्मणि निष्ठा । यतिस्यतीतीत्य । नत्रा समासि तस्य स्वरः ॥

प्रति स्पृशो वि मृज तृणितमो भवा पायुर्विणो अस्या अदंभ्यः ।

यो नो दूरे अघशंसो यो अंत्यमे माकिष्टे व्यथिरा दधपीति ॥३॥

प्रति । स्पृशः । वि । मृज । तृणिऽतमः । भव । पायुः । विणः । अस्याः । अदंभ्यः ।

यः । नः । दूरे । अघऽशंसः । यः । अंति । अमे । माकिः । ते । व्यथिः । आ । दधपीति ॥३॥

हे अये तृणितमस्वरिततमस्य स्पृशः परबाधकाग्रमीन चारान्वा सत्वानुतर्विवेकार्थं वि मृज । शत्रु-
न्मति विर्गपण प्ररथ । अदंभ्यः किनाप्यहिमितस्त्वमस्यास्त्वदीयाया विणोऽस्मदादिकायाः प्रजायाः पायुः
पालको भव । कस्मात्तद्रचणमित्यपवायामाह । नोऽस्माक दूरं योऽघशंसः । अघ पापात्मकं शसनमभिलापः
कीर्तनं वा यस्य सोऽघशंसः । यथाघशमोऽत्यग्माकं समीपे तिष्ठति तस्मादभयविधाक्त्वोः पालको भव ।
किंच ते त्वत्सर्वधनोऽस्मान्माकिर्न कश्चिदपि व्यथिर्बाधको राजस आ दधपीति । आधर्षयतु । अस्माक
कश्चिदपि परिभवं मा करोत्वित्यर्थः ॥ अति । अतिकस्य कादिलोप आद्युदानत्वं च । अमे । पादादित्यात्पा
धिकमागृहात्तत्वं । माकिष्ट इति संहिताया युष्मत्तत्तनुःष्वतःपादमित्ति पत्य । दधपीति । धुप प्रसहने ।
लङि बहलं कंदमीति शपः श्पुः । बहलं कंदमीति तिष ईडागमः । निघातः ॥

उदंभे तिष्ठ प्रत्या तनुष्व न्यमिचो अपतात्तिगमहेते ।

यो नो अरातिं समिधान चक्रे नीचा तं धक्ष्यतंसं न शुष्कं ॥४॥

उत् । अमे । तिष्ठ । प्रति । आ । तनुष्व । नि । अमिचान । अपतात् । तिगमऽहेते ।

यः । नः । अरातिं । संऽधुना । चक्रे । नीचा । तं । धक्षि । अतंसं । न । शुष्कं ॥४॥

तिगमहेते । तिगमास्तीक्ष्णा हेतयो ज्वाला यस्य स तथोक्तः । तादृश हे अमे उत्तिष्ठ । रक्षोहननार्थमुद्यतो
भव । शत्रुप्रत्या तनुष्व । ज्वालामंघ विस्मारय । तस्मिन्मधिरमित्रान शत्रुव्यापतात । नितरां दह । हे समिधान
समिद्धिर्दीप्यमानाये यः पुमान् नोऽस्माकमराति । भावप्रधाननिर्दंशः । अरातित्वं शत्रुत्वं चक्रे । कुरुते । अराति-
मदानं वा कुरुते । तं पुमानं नीचा न्यभूत धक्षि । दह । तत्र दृष्टातः । अतंसं न । यथा शुष्कमनार्द्रमतमं काष्ठ
दहमि तद्वत् ॥ आपतात् । उप दाहि । लोटि हेमृद्योरिति तातडादेशः । धक्षि । दहलोऽटि बहलं कंदमीति
शपो लुक् । हो ढ इति ढल्य । भप्भावः । पदोः कः सीति कत्य । निघातः ॥

ऊर्ध्वो भव प्रति विध्याध्यस्मदाविष्कृणुष्व दिव्यान्यमे ।

अव स्थिरा तनुहि यातुजूनां जामिमजामिं प्र मृणीहि शबून् ॥५॥

ऊर्ध्वः । भव । प्रति । विध्य । अधि । अस्मत् । आविः । कृणुष्व । दिव्यानि । अये ।

अव । स्थिरा । तनुहि । यातुऽजूनां । जामिं । अजामिं । प्र । मृणीहि । शबून् ॥५॥

हे अये ऊर्ध्वो भव । रक्षोहननार्थमुद्यतो भव । अस्मादस्मत्तोऽधि अधिकात्राचसान प्रति विध्य । प्रत्येकं
ताडय । दिव्यानि तज्रामि चाविष्कृणुष्व । आविष्कुरु । एतत्तथं विधाय यातुजूनां यातयितुं प्राणिनः क्लेशयितुं
ये जव कुर्वति तेषां यातुधानानां स्थिरा दृढाणि धनुष्यव तनुहि । अवगतज्यानि कुरु । किंच जामिमजामिं
बंधुमबधु शत्रुन् मृणीहि । प्रजहि । यद्वा । जामि यः पूर्वं प्रहृतस्तं । अजामि पूर्वमप्रहृतं । एवंभूतान् शत्रून् जहि ।

प्रहृतोऽयमित्येषां मा कृथाः ॥ आविष्कृत्येत्यत्र संहितायाः मद्दुपधस्य चाप्रत्ययस्येति पठ्य । तनुहि । तनोति
लोच्युतश्च प्रत्ययाच्छेदमि वावचनमिति हर्लुगभावः । यातुज्जना । जु गतो । क्रिपचीत्यादिना क्रिप । दीर्घः ।
आमि कांदसो नुम । मृणीहि । मुङ् प्राणत्यागे । अतर्भावितण्यर्थस्य लोटि वङ्गलं कंदसीति विकरणस्य आ ।
निघरतः ॥ ॥ २३ ॥

स ते जानाति सुमतिं यविष्ठ य ईवते ब्रह्मणे गातुमेरत् ।

विश्वान्यस्मै सुदिनानि रायो युस्मान्यर्यो वि दुरो अभि द्यौत् ॥ ६ ॥

सः । ते । जानाति । सुऽमतिं । यविष्ठ । यः । ईवते । ब्रह्मणे । गातुं । ऐरत् ।

विश्वानि । अस्मै । सुऽदिनानि । रायः । युस्मानि । अर्यः । वि । दुरः । अभि । द्यौत् ॥ ६ ॥

यविष्ठ युवतम । यद्वा । देवानां हवीषि मिथयितुमहे अये यः पुमान्नीवते गमनवते कल्याणहेतुभुताग
मनाय ब्रह्मणे परिवृहाय तुभ्यं गातुं । गीयत उच्चार्यत इति गातुः स्तोत्र । तदेरत । प्रेरयति । स पुमान् ते तव
सुमति कल्याणकरीमनुग्रहात्मिका बुद्धिं जानाति । नभत इत्यर्थः । अस्मै स्तोत्रं कृतवते यजमानाय तदर्थं
विश्वानि सुदिनानि शोभनानि दिनानि रायो धनानि युस्मानि द्युतिमति रत्नकनकादीनि दुरो गृहानभि
अभिलक्ष्यायां यज्ञानां स्वामी त्वं वि द्यौत् । विंशपेण द्योतय । केचिदत्र वाक्यभेदमगीकृतं । स्तोत्रं कृतवते
यजमानाय विश्वानि सुदिनान्यभ्युदयकारीणि भवति । रायः । राति वीरादीनीति रायो गोधनानि । युस्मानि
द्योतमानानि कनकादीनि चास्मै भवति । अर्यः कर्मणामनुष्ठाता स यजमानो दुरो गृहानभि वि द्यौत् ।
विंशपेण द्योतय । ईवते । ई गतो । क्रिप । तदस्यास्तीति मनुष्य । कंदसीर इति मनुषो बल । ऐरत । ईर गतो ।
यद्वत्तयोगादनिघातः । अर्यः । अ गतो । अर्यः स्वामिवेश्ययोरिति यत्पत्ययातो निपातितः । स्वाभिन्यतो
दात्तत्वं । द्यौत् । द्युत दीप्तो । कादमे लुङि द्युशो लुङीति परस्मैपद । वङ्गलं कंदसीत्युद्भावः ॥

सेदग्रे अस्तु सुभगः सुदानुर्यस्त्वा नित्येन हविषा य उक्थेः ।

पिप्रीषति स्व आयुषि दुरोणे विश्वेदस्मै सुदिना सासदिष्टिः ॥ ७ ॥

सः । इत् । अग्रे । अस्तु । सुऽभगः । सुऽदानुः । यः । त्वा । नित्येन । हविषा । यः । उक्थेः ।

पिप्रीषति । स्वे । आयुषि । दुरोणे । विश्वा । इत् । अस्मै । सुऽदिना । सा । अस्त । इष्टिः ॥ ७ ॥

हे अग्रे यः पुमान् नित्येन यावज्जीवं संकल्पितनामिहोवादिमाधनभूतेन हविषा त्वा त्वा पिप्रीषति ।
प्रीणयितुमिच्छति । यद्युक्थेः शस्त्रेः प्रीणयितुमिच्छति मेत स एव पुमान् सुभगः शोभनधनः सोभाग्यवान्वा
सुदानुः शोभनदानोपेतश्चास्ति । किंच दुरोणे दूरवने कच्छन्त्ये मे स्वकीय आयुषि शतवर्षाणि जीवने तिष्ठतु ।
अस्मै यजमानाय विश्वा सर्वाणि सुदिना शोभनानि दिनानि भवतु । अस्य भूतिः स यज्ञोऽस्त । फलसाध
नसमर्था भवतु ॥ पिप्रीषति । प्रीञ् तर्पणे । धातोः कर्मण इति मन । अस्त । अस्तित्वेच्छागमः । इष्टिः । मेव
वृषत्यादिना क्लृप्तदात्तः ॥

उवासंभरणीयिष्ठावपेः जघभृतोऽर्चामि त इति याव्या । मुञ्चते च । अर्चामि ते सुमति घोषर्वागिती-
दंप्रभृतिकर्मणां । आ० ४. १. इति ॥

अर्चामि ते सुमतिं घोषवाक्सं ते वावाता जरतामियं गीः ।

स्वश्वास्त्वा सुरथा मर्जयेमास्मे क्षत्राणि धारयेरन्तु द्यून् ॥ ८ ॥

अर्चामि । ते । सुऽमतिं । घोषि । अर्वाक् । सं । ते । वावाता । जरता । इयं । गीः ।

सुऽअश्वाः । त्वा । सुऽरथाः । मर्जयेम । अस्मे इति । क्षत्राणि । धारयेः । अन्तु । द्यून् ॥ ८ ॥

हे अग्ने ते तव मुमतिमनुयहकरा शोभनां बुद्धिमर्चामि । पुत्रयामि । ववाता पुनः पुनस्त्वामभिगच्छंतीय-
मुच्यमाना गीर्वाण्योपि घोषयुक्तं यथा भवति तथावाक् स्वदभिमूर्धं ते त्वां सं जरतां । स्तौतु । वयमपि स्वश्वाः
शोभनाशोपिताः सुरथाश्च । उपलक्षणमेतत् । पुत्रपीत्रादिभिः सहिताः संतस्त्वां मर्जयेम । अलंकुर्याम । परि-
चरंमिति यावत् । त्वं तु अन् दुनन्वहमस्मि अस्मां चत्वाणि धनानि धारयेः । निधिहि ॥ घोषि । घुष शब्देन ।
श्रीणादिक इति । नित्यादायुदात्तः । वावाता । वा गतिगधनयोरित्यस्य यद्गुण्यंतस्य निष्ठायां रूपं । मर्जयेम ।
स्तुतु शोचालंकारयोः । ण्यंतस्य लिङ्गि रूप । वृद्धभावात्कादसः ॥

इह त्वा भूर्या चरेदुप त्वन्दोषावस्तदीदिवांसमनु द्यूत ।

क्रीकृतस्त्वा मुमनंसः सपेमाभि द्युम्ना तस्थिवांसो जनानां ॥ ९ ॥

इह । त्वा । भूरि । आ । चरेत् । उप । त्वन् । दोषाऽवस्तः । दीदिऽवांसं । अनु । द्यूत ।

क्रीकृतः । त्वा । सुऽमनंसः । सपेम । अभि । द्युम्ना । तस्थिऽवांसः । जनानां ॥ ९ ॥

हे अग्ने इह रक्षोहननाख्ये कर्मणि यद्वास्मिन्नैके यः पुरुषो दोषावस्ता रात्रावहनि च दीदिवांसं दीप्य-
मानं त्वामनु द्यून्वह त्वन् आत्मना स्वयमेवोप समीपे भूरि भूरियुष्ठं यथा भवति तथा चरन् । परिचरन्ति ।
तस्माद्वयमपि जनानां शत्रूणां द्युम्ना द्युम्नानि धनान्यभि तस्थिवांसस्त्वत्प्रसादादात्ममात्कुर्वतोऽत एव क्रीकृतः
स्व स्वं गुहं पुत्रपीत्रादिभिः सह संक्रीडमानास्तथा मुमनसः शोभनमनस्काः संतस्त्वा सपेम । परिचरन् । यद्वा ।
दोषावस्तारिति संवृतिः । दोषाया रात्रिकृतस्य तमसो वस्तराक्तादयितर्निवारयितः ॥ त्वन् । आत्मनाऽदस्य
तृतीयायाः सुपा मुनिगति लुक् । मन्त्रेष्वान्यादिरात्मन इत्याकारलोपः । दोषावस्तः । द्वद्वपले कार्तिकात्रपाद-
यश्चेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । संवृतिपक्षे आमन्त्रितस्य पादादित्वात् पाठिकमायुदात्तत्वं । सपेम । पप समवाधे ।
लिङ्गि रूप । निघातः ॥

यस्त्वा स्वश्वः मुहिरण्यो अग्र उपयाति वसुमता रथेन ।

तस्य चाता भवसि तस्य सखा यस्त आतिथ्यमानुषगुजोपत् ॥ १० ॥

यः । त्वा । सुऽअश्वः । सुऽमुहिरण्यः । अग्रे । उपऽयाति । वसुऽमता । रथेन ।

तस्य । चाता । भवसि । तस्य । सखा । यः । ते । आतिथ्यं । आनुषक् । जुजोपत् ॥ १० ॥

हे अग्ने यः पुमान् स्वयः शोभनाशोपितः मुहिरण्यो यागयोग्यधनोपेतो वसुमता व्रीह्यादिधनयुक्तं रथेन
सहितः सन् त्वामुपयाति । परिचरणार्थं तव समीपं गच्छति । तस्य पुमस्त्वाता सर्वदृष्टिभ्यो रक्षको भवसि । यच्च
पुमान् ते तवातिथ्यमतिथियोग्या पुत्रामानुषगनुक्रमेण जुजोपत् प्रापयति तस्य पुंसः सखा तद्वचितफलप्रदानि-
नोपकर्ता भवसि ॥ उपयाति । सह मुपेत्यत्र संहति योगविभागात्ममामः । तिपः पित्वादनृदात्तत्वं धातुस्वरः ।
तिङ् चोदात्तवतीति गतिर्निघातः । आतिथ्यं । अतिथिगव्दात्तादर्थ्यं अतिथ्यर्थ इति व्यप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरः ।
जुजोपत् । जोपयतर्लङ् बहलं कदमीति शपः युः । अद्वागमः । कदस्युभयर्थेति तिप आर्धधातुकत्वाणिजोपः ।
अभ्यस्तानामादिरित्यायुदात्तः ॥ ॥ १० ॥

महो रुजामि बंधुता वचोभिस्तन्मा पितुर्गोतमादन्विष्याय ।

त्वं नां अस्य वचंसश्चिकिडि होतर्यविष्ट मुकृतो दमृनाः ॥ ११ ॥

महः । रुजामि । बंधुता । वचःऽभिः । तत् । मा । पितुः । गोतमात् । अनु । इयाय ।

त्वं । नः । अस्य । वचंसः । चिकिडि । होतः । यविष्ट । मुकृतो इति सुऽकृतो । दमृनाः ॥ ११ ॥

हे होतर्देवानामाज्ञातर्यविष युवतम मुकतो गोभनप्रज्ञ हे अये वचोभिस्त्वद्देशेन छतैः सोत्रैः समुप
जाता येयं बहुता बंधुभावस्तया बहुतया महो महतो राजसानुजामि । भनज्मि । तत्तादृशं स्तोत्रात्मक वचः
पितृकृत्यादयितुर्गोतमादृषः सकाशात्ता वामदेवं मामन्वियाय । दम्ना दातमना दानमना वा शत्रुणामुप
वर्षयिता वा तादृशस्त्वं नोऽस्मदीयस्यास्य वचसः स्तोत्रात्मकमेतद्वाक्यं चिकिदि । जामीहि ॥ चिकिदि । कित
ज्ञानि । जीहोत्यादिकः । लोटि रूपं । होतः । पादादित्वात् पाठिकमाद्युदात्तत्वं । इतरयोस्तु नामावृत्ति समा
नाधिकरण इति प्रथमस्याविवक्षितान्वयावनिर्घादपादादित्वेन निघातः ॥

अस्वप्नजस्तरणयः सुशेवा अतर्द्रामोऽवृका अश्रमिष्टाः ।

ते पायवः सध्वंचो निपद्यामे तव नः पात्वमूर ॥ १० ॥

अस्वप्नजः । तरणयः । सुऽशेवाः । अतर्द्रामः । अवृकाः । अश्रमिष्टाः ।

ते । पायवः । सध्वंचः । निऽसद्यः । अये । तव । नः । पांतु । अमूर ॥ १० ॥

अमूर अमृद सर्वज्ञ । यद्वा । अमूर अप्रतिहतगति हे अये अस्वप्नजोऽस्वपतः । जाग्रदृका इति यावत् ।
तरणयः सततगमनस्वभावा आपज्ञास्तरका वा सुशेवाः समुत्ता अतर्द्रामोऽतर्द्रा अनलमाः सर्वदोषकृता
अवृका अहिंसका अश्रमिष्टा अश्राततमाः सध्वचः परस्पर संगताः पायवो रजकानि तादृशान्त्व रश्मयो
निपद्यास्म्यन्न निपणा भुत्वा नोऽस्मान्पातु । रक्षंतु ॥ अस्वप्नजः । स्वपितृपोर्नजिदप्रत्ययः । मध्येऽवग्रहणा
दमः । सध्वचः । सहपूर्वादन्तः कृप । सहस्य सध्विरिति सहस्य सध्व्रादेशः । सध्व्रादेशस्यातोदात्तत्वेनपात
नाद्यणादेश उदात्तस्वरितयोरिति स्वरितत्वं । अमूर । मृद विलिखे । निष्ठाया ढकारस्य रफणादमः । यद्वा ।
मृद बधने । श्रीणादिको रक् ॥

ये पायवो मामतेयं ते अये पश्यंतो अंधं दुरितादर्शन ।

ररक्ष तान्मुकतो विश्ववेदा दिप्संत उदिपवो नाहं देभुः ॥ १३ ॥

ये । पायवः । मामतेयं । ते । अये । पश्यंतः । अंधं । दुऽउतात । अरक्षान ।

ररक्ष । तान । मुऽकृतः । विश्वऽवेदाः । दिप्संतः । उत । रिपवः । न । अहं । देभुः ॥ १३ ॥

अत्रयमितिहासिकी कथा । उच्यस्य गर्भिणी समतानामधिया भार्या तदनुजो बृहस्पतिरचकमत । तस्या
रत आधित्मु त बृहस्पति गर्भस्थ रतोऽवतीत । रतोऽव मा सनीरहमव वमामीति । एवमुक्ता बृहस्पतिर्भरु
हर्तस्वः सन रतोरूप गर्भं शशाप । जात्यधत्वरूपं दीर्घं तमः प्राप्नुहीति । ततस्तस्या दीर्घतमा अजनिष्ट । स
चाध्यपरिहारायापि मृत्वा चक्षुरलभतति । तदिदानीमाह । हे अये पायवो रजकाः पश्यंतोऽधोऽयमिति
रूपादृश्या पश्यतस्मि तव ये रश्मयो मामतेयं समतायाः पुत्रमध चक्षुर्होर्न दीर्घतमम दुरितादाध्यल्लगणाका
पादरजन चक्षुष्यदन्तिनापालयन । विश्ववेदा विश्वपञ्चो भवान मुकतः गोभन चक्षुष्यदानादिकमे कृतवत्त्वा
न्रग्मीन्नरत्न । आदर्शन परिगृह्य पालयति । तेषा परिग्रहमिदिरभिधीयते । दिप्संत इत दमिन्तु परिभदितु
मिच्छंत एव रिपवः शत्रव एन दीर्घतमम नाहं देभुः । नैव परिभवति खलु ॥ मामतेयं । समताया अपत्याम
त्यर्थं स्त्रीभ्यो ढक् । दिप्सतः । दभ्यु दभे । सनीवतध्व्यादिना इडभावः । दभ इतितीकारः । देभुः । श्रथियथि
दंभिष्वंजीनामुपसंख्यानमिति लिटः कित्वाद्पधालोपः ॥

त्वया वयं सधन्योऽस्वोतास्तव प्रणीत्यश्याम वाजान ।

उभा शंसा मृदय सत्यतातेऽनुष्ठुया कृणुह्ययाण ॥ १४ ॥

त्वया । वयं । सऽधन्यः । त्वाऽऊताः । तव । प्रऽनीती । अश्याम । वाजान ।

उभा । शंसा । मृदय । सत्यऽताते । अनुष्ठुया । कृणुहि । अह्ययाण ॥ १४ ॥

अहयाण अलज्जितगमन । अहयाणोऽहीतयान इति यास्कः । तादृश हे अग्ने वयं स्तोतारस्त्वया सध-
न्यस्त्वत्प्रसादात्समानधनास्त्वोतास्त्वया रक्षिता वयं तव प्रणीती प्रणीत्या तव प्रेरणेनानुज्ञया वाजानवा-
न्यश्वाम । प्राप्नुयाम । हे सत्यताति । सत्यं तनोतीति वा सत्यं तायते यस्मिन्निति वा सत्यतातिः । हे सत्यताति
शसा पापानां शसितारावुभावासन्नविप्रकृष्टी शत्रु मुदय । जहि । अनुष्ठयानुक्रमेण कृणुहि । अस्मिन्सूक्ति
प्रतिपादितमर्थं कुरु ॥ सधन्यः । धनमेवामस्तीति कंदसीवनिपावितीप्रत्ययः । एरनेकाच इति यण् । उदात्त-
स्वरितयोरिति स्वरितत्वं । अनुष्ठया । अपदःमुप स्थ इति विधीयमानः कृप्रत्ययो बहुलवचनादनुपूर्वस्यापि
भवति । मुपां मुनुगिति तृतीयाया याजादेशः । अहयाण । ही लज्जायां । बहुलं कंदसीति शपः शुभावा-
भावः । अनित्यमागमशासनमिति मृगभावः ॥

अया ते अग्ने समिधा विधेम प्रति स्तोमं शस्यमानं गृभाय ।

दहाशसो रक्षसः पात्यस्मान्द्रुहो नितो मित्रमहो अवद्यात् ॥ १५ ॥

अया । ते । अग्ने । संऽद्धा । विधेम । प्रति । स्तोमं । शस्यमानं । गृभाय ।

दह । अशसः । रक्षसः । पाहि । अस्मान् । द्रुहः । नितः । मित्रऽमहः । अवद्यात् ॥ १५ ॥

हे अग्ने अयानया समिधा दीप्त्या नृत्या ते त्वां विधेम । परिचरम । अस्माभिः शस्यमानमिमं स्तोमं
स्तोत्रं प्रति गृभाय । प्रतिगृहाण । अशसः । शंसति स्तुवंतीति शसः स्तोतारः । ते न भवतीत्यशसो नृशंसाः ।
तान्नक्षत्रो दह । भस्मसात्कुरु । हे मित्रमहो मित्रैः पुत्रनीय हे अग्ने द्रुहो द्रोग्धुर्निदो निंदकादवद्यात्परिवा-
दास्त्रास्मान् पाहि । रक्ष ॥ गृभाय । यहेर्लोटि कंदसि गायत्रपीति शः गायच । इयहोर्भः । पाहि । वाक्भेदा-
दानिघातः । नितः । निदि कृत्वाया । क्रिप । आगमशासनस्यानित्यत्वात्तुमभावः । सविकाच इति विभक्त-
दान्तत्वं । अवद्यात् । अवयवर्णयति यत् । ययतोऽथातदर्थं । पा० ६. २. १५६ । इत्यंतोदात्तत्वं । मित्रमहो अवद्या-
दित्यत्र संहितायामव्यादवद्यादित्यङ्गः प्रकृतभावः ॥ ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाद्यनुरो देयाद्वियातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभुपालसाम्राज्यधुरधरण सायणाचार्येण
विरचितं माधवीयं वेदार्थप्रकाशं ऋक्संहिताभाष्यं तृतीयाष्टकं चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममं तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

चतुर्थे मंडले प्रथमेऽनुवाके दश सूक्तानि । वैश्वानरायति पंचदशर्चं पचमं सूक्तं वामदेवस्यायं त्रैष्टुभं वैश्वा-
नराग्निदेवताक । अत्रानुक्रमणिका । वैश्वानराय वैश्वानरीयमिति ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥

वैश्वानराय मीऽर्हुपे सजोषाः कथा दाशेमाग्रये बृहद्भाः ।

अनूनेन बृहता वक्षथेनोप स्तभायदुपमित्र रोधः ॥ १ ॥

वैश्वानराय । मीऽर्हुपे । सऽजोषाः । कथा । दाशेम । अग्रये । बृहत् । भाः ।

अनूनेन । बृहता । वक्षथेन । उप । स्तभायत् । उपऽमित् । न । रोधः ॥ १ ॥

सज्जोषाः सज्जोषसः समानप्रीतियुक्ता वयमृत्विग्यजमाना वैश्वानराय विश्वानरसंबन्धिन एतन्नामकाय मीळ्हुपेऽभिमतवृथ्यादिमेकं बृहद्ब्रह्मं महत्तं मा भासमानायापय देवाय कथा कथ केन प्रकारेण दाशेम । दद्याम । सामर्थ्याद्विवर्तितं गम्यते । अथवा बृहद्वा इत्युत्तरत्र योज्य । कथा दाशेमत्युक्तं । किं तच्चाधिक्यमिति तदुच्यते । योऽपि बृहत्कहाभा भासमानश्च मन अनूननाविकल्पेन संपूर्णेन अत एव बृहता प्रभुतेन वच्यते न बोद्धव्येन स्वशरीरेणोप स्तभायत । उपस्तभाति । सामर्थ्याद्यामिति शेषः । युल्लोक व्याप्नोतीत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । उपमिन्न रोधः । उप समीपे मीयते चिष्यत इत्युपमितं स्मृणा । सा यथा तुणाक्तादमादिनिरोधकं वंशादिकमुपस्तभाति तद्वत् । यद्वा । वच्यते नोक्त्यलक्षणं फलादिवाहकेन स्तोत्रेण सह युल्लोकमुपस्तभायत ॥ स्तभायत । स्तम्भः सांचो धातुः । लङि कदमि गायत्रपीति व्यत्ययनाहावपि गायत्रादेशः । बह्वन् संदसीत्य डगमाभावः । किमिव । उपमिन्न रोधः । उप समीपे मीयत इत्युपमितदुद्धकं । कुलमिव ॥

मा निंदत॒ य इ॒मां म॒ह्यं रा॒तिं दे॒वो द॒दो म॒र्त्याय॑ स्व॒धावा॑न ।

पा॒काय॑ गृ॒त्तो अ॒मृतो॑ वि॒चेता॑ वै॒श्वान॒रो नृ॒तमो॑ य॒ज्ञो अ॒ग्निः ॥ २ ॥

मा । नि॒न्दत॒ । यः । इ॒मां । म॒ह्यं । रा॒तिं । दे॒वः । द॒दो । म॒र्त्याय॑ । स्व॒धाऽवा॑न ।

पा॒काय॑ । गृ॒त्सः । अ॒मृतः॑ । वि॒चे॒ताः । वै॒श्वान॒रः । नृ॒त॒मः । य॒ज्ञः । अ॒ग्निः ॥ २ ॥

हे होवादयोऽमु वैश्वानरमग्निं मा निंदत । निंदा मा कुरुत । स्मृत्यर्थः । यो देवो दीयमानोऽपि स्वधावानस्महेत्तेन हविर्लवणनस्त्रेण तद्वाम मन मर्त्याय मरणधर्माय पाकाय परिपक्वपक्षाय मध्य यज्ञमा नाथमामिदानी दीयमानप्रकारा राति धनं ददा । दत्तवान् । स विगर्थत । गृत्तो मधावी । मधाविनामितत । अमृतोऽमरणस्वभावो विचेता विगिष्टप्रज्ञो वैश्वानरो विश्वं राहवनीयादिरूपेण नीयमानो नृतमो नृतम फलादीना यज्ञो महान् । महत्तममितत । अग्निरगनादिगुणविगिष्टः । तादृशमग्निं स्मृतेति भावः ॥

सामं॑ द्वि॒बर्हा॑ म॒हि ति॒ग्मभृ॑ष्टिः स॒हस्र॑र॒ता वृ॒षभ॑स्तुवि॒ष्मान॑ ।

प॒दं न॑ गो॒रपं॑ गृ॒ह्णं वि॒वि॒द्वान॒ग्निर्म॑ह्य॒ प्रेदु॑ वोच॒न्मनी॑षां ॥ ३ ॥

सामं॑ । द्वि॒ऽबर्हाः॑ । म॒हि । ति॒ग्मभृ॑ष्टिः । स॒हस्र॑र॒ताः । वृ॒षभः॑ । तु॒वि॒ष्मान॑ ।

प॒दं । ना॒गोः । अ॒पं॒गृ॒ह्णं । वि॒वि॒द्वान॑ । अ॒ग्निः । म॒ह्यं । प्रा॒डत॑ । ऊ॒डति॑ । वो॒च॒त् । म॒नी॒षां ॥ ३ ॥

द्विबर्हा द्वयोर्मध्यमोत्तमयोः स्थानयोः परिवृद्धस्तिग्मभृष्टिर्लोचनतजाः सहस्ररता वज्रविधरिहरणरतम् । रतः शब्दः सारवाची । प्रभुतमारो वा । वृषभो वर्पिता कामाना तुविष्मान्बह्वधन ईदृशोऽयमग्निरत्यगोपित गोः पदं न नष्टाया गोः पदमिवापगृह्णमत्यतरहस्यं । मनीषाशब्दो ज्ञानवाची मन्त्रज्ञातये वर्तते । मनीषा ज्ञातव्यं महि महत्पूज्य सामास्यदशमत स्तोत्रं विविद्वान् विगोपणं ज्ञानं प्रेदु वोचत । प्रेव ब्रवीतु ॥

प्र ताँ अ॒ग्निर्व॑भस॒त्तिग्म॑ज॒भस्त॑पि॒ष्ठेन॑ शो॒चिषा॑ यः सु॒राधाः॑ ।

प्र ये मि॒नन्ति॑ वरु॒णस्य॑ धामं॒ प्रिया॑ मि॒त्रस्य॑ च॒त॒ती ध्रु॒वाणि॑ ॥ ४ ॥

प्र । ता॒न । अ॒ग्निः । व॒भ॒सत् । ति॒ग्म॒ज॒भः । त॒पि॒ष्ठेन॑ । शो॒चिषा॑ । यः । सु॒रा॒धाः ।

प्र । ये । मि॒नन्ति॑ । वरु॒णस्य॑ । धामं॒ । प्रिया॑ । मि॒त्रस्य॑ । च॒त॒तः । ध्रु॒वा॒णि॑ ॥ ४ ॥

योऽग्निः सुराधाः शोभनधनः स तिग्मजभस्तीरुणदंष्ट्रः मन तपिष्ठेन शोचिषातिशयं शत्रुणां तापकेन तेजसा तावच्चमागान द्विष्टस्य वभसत । प्रकर्षणं भर्त्सयतु । दहत्वित्यर्थः ॥ भम भर्त्सनदीप्त्योः । निटीतश्च लोप इतीकारलोपः । जेटोऽडाटावत्यडागमः । तानित्युक्तं कानित्याह । ये द्विष्टारश्चततो जानतः । एतदुभयवि-

शेषणं । भित्तस्य वरुणस्य च प्रिया प्रियाणि ध्रुवाणि स्थिराणि धाम धीमानि तेजःस्थानानि कर्माणि वा प्रमिनति । प्रकर्षेण हिंसति ॥ मीत्रं हिमायां । मीनतिर्निगम इति ह्रस्वत्वं । विकरणस्वरः ॥

अभ्रातरो न योषणो व्यंतः पतिरिपो न जनयो दुरेवाः ।

पापासः संतो अनृता असत्या इदं पदमजनता गभीरं ॥ ५ ॥

अभ्रातरः । न । योषणः । व्यंतः । पतिरिपः । न । जनयः । दुःएवाः ।

पापासः । संतः । अनृताः । असत्याः । इदं । पदं । अजनत । गभीरं ॥ ५ ॥

अभ्रातरो भ्रात्रादिवधुरहिता योषणो न गतभर्तृका योषित इव ॥ वा यपुर्वस्य निगम इति विकल्पना-
द्दीर्घाभावः ॥ ता यथा भर्तृगृहात्पितृगृहं प्रत्यायंति तद्वद्गतो गच्छतः । यज्ञादीनपहायामागं वर्तमाना इत्यर्थः ।
तथा पतिरिपो न जनयः पतिरिपिण्यः स्त्रिय इव दूरं वा दृष्टगतयो दूराचारा अत एव पापासः पापाः
संतोऽनृता मानसमत्यरहिता असत्या वाचिकमत्यरहिता मनसा वापापिममजमाना इदं पापिभिरनुभूयमा-
नतया प्रमिश्रं गभीरमगाध पदं नरकस्थानमजनत । अजनयंत । उत्पादयति ॥ लङि जनरतर्भावितव्यर्थाद्वा-
त्ययनेकवचन ॥ ॥ ५ ॥

इदं मे अग्ने कियते पावकामिनते गुरुं भारं न मन्म ।

बृहदधाथ धृपता गभीरं यज्ञं पृष्ठं प्रयसा सप्रधातु ॥ ६ ॥

इदं । मे । अग्ने । कियते । पावक । अमिनते । गुरुं । भारं । न । मन्म ।

बृहत् । दधाथ । धृपता । गभीरं । यज्ञं । पृष्ठं । प्रयसा । सप्रधातु ॥ ६ ॥

हे पावक शोधकामे कियतेऽत्यन्पाय गुरुं भारं न बोद्धमशक्यं भारमिव । तं यथा धर्तुमसहमानः पात-
यति तद्वत्त्वदीयं कर्माभिनंतं हिंसतेऽत्यजते मे मह्यमिदं ज्ञातव्यत्वेन प्रसिद्धं बृहत्प्रभुतं मन्म मननीयं धनं
दधाथ । देहि । तदेव विगच्छते । धृपता शत्रुणा धर्षकेण प्रयसा । अन्ननामैतत् । अन्नं युक्तं गभीरमत्यरनव-
गाह्यं यज्ञं महत्पृष्ठं स्पष्टं योग्यं सप्रधातुं यास्थारण्यभेदेन सप्रप्रकारः । सप्र यास्याः पशवः सप्रारण्याः । तं स०
५. ७. ७ । इति श्रुतिः । ईदृग्धनं देहीत्यर्थः । गुरुं भारं न अन्यदीयं भारं यथान्यस्मै ददाति तद्वदस्माकं दातव्यं
धनं देहीति वा योज्यं ॥

तमिन्वेऽव समना समानमभि क्रत्वा पुनती धीतिरश्याः ।

ससस्य चर्मन्धि चारु पृश्नेर्ये रूप आरूपितं जवारु ॥ ७ ॥

तं । उत । नु । एव । समना । समानं । अभि । क्रत्वा । पुनती । धीतिः । अश्याः ।

ससस्य । चर्मन । अर्धि । चारु । पृश्नेः । अग्ने । रूपः । आरूपितं । जवारु ॥ ७ ॥

अभिविद्युदादित्यास्त्रयोऽपि सतभेदेन वैश्वानरशब्दाभिधेया इति । नि० ७. २३ । यास्कनोक्तत्वाद्वादि-
त्यात्मना वैश्वानरः स्मृत्यते । तमित्तमेव वैश्वानरं बुस्थानं समानं सर्वेषामेकरूपं समना सदृशी तद्योग्या
पुनत्यस्मान् गोधायित्री धीतिर्मतिरस्मदीया कृतिः क्रत्वा तद्वर्चितेन कर्मणा त्वेव क्षिप्रमेवाश्याः । अभिप्राप्नु-
यात् । भर्जदित्यर्थः ॥ अश्रोतेर्लिङि बह्वलं कंदमीति विकरणस्य लुक् । व्यत्ययेन परस्मैपदं मध्यमपुरुषत्वं च ॥
पूर्वत्र तच्छब्दश्रुतिर्यच्छब्दोऽध्याहार्यः । यस्य बुस्थानस्य वैश्वानरस्य जवारु जवमानरोहि जरमाणरोहि वा
चारु दीप्तं मंडलं । जवारु जरमाणरोहीति वा जवमानरोहीति वेति यास्कः । नि० ६. ५७ । अग्ने पुरस्तात्पू-
र्वस्या दिशि रूपः । आरोपयति स्वात्मानं सस्यादीनि रुबिति भूमिरुच्यते । तस्याः सकाशात्ससस्य । लुप्रोपम-
भेतत् । स्वपत इव निश्चलस्य पृश्नेः । बुनामैतत् स्वः पृश्निरिति बुल्लोकादित्ययोः साधारणनाममु पाठात् ।

भ्योतिरादिभिः स्पृश्यमानस्य बलोकस्याधि उपरि चर्मन चर्मणे चरणाय ॥ चरिरीणादिको मनिन । मुपा
मुनुगिति चतुर्थो लुक् ॥ आरुपितमारोपितं देवैः । तमश्या इति पूर्ववाच्यः ॥

प्रवाच्यं वचंसः किं मे अस्य गुहा हितमुप निणिग्वदन्ति ।

यदुस्मियाणामप वारिव व्रनपाति प्रियं रूपो अयं पदं वेः ॥ ८ ॥

प्रऽवाच्यं । वचंसः । किं । मे । अस्य । गुहा । हितं । उप । निणिक् । वदन्ति ।

यत् । उस्मियाणां । अप । वाऽऽवा । व्रन । पाति । प्रियं । रूपः । अयं । पदं । वेरिति वेः ॥ ८ ॥

मे मदीयस्यास्य वच्यमाणस्य वचसो वाक्यस्य किं प्रवाच्यमस्ति । तथ्यमेवोच्यत इत्यर्थः । किं तद्वच इत्यु-
च्यते । उस्मियाणा । गोनाभेतत । क्षीरायुत्स्राविणीना गवा संवधि यत्क्षीर वारिवोदकमिव तद्यथा भक्तिना
विष्कुर्वति तथाप व्रन । अपवृण्वति । दोग्धारी निणिक् । नितरा नेनेक्ति गोधयतीति निणिक् क्षीरमुच्यते ।
तादृक् क्षीरमनन विश्वानरण गुहा गुहायामप हितमर्पनहित वदति वित्तारः । किंचाय विश्वाप्ताया रूपो
भुस्याः प्रियं संवेष्टामाधारत्वेन प्रियभूतमयं श्रेष्ठ पद म्यान पाति । रचति ॥

इदमु त्यन्महि महामनीकं यदुस्मिया सचंत पृथ्यं गोः ।

ऋतस्य पदे अधि दीद्यानं गुहा रघुष्यद्रघुयद्विवेद ॥ ९ ॥

इदं । ऊं इति । त्यत । महि । महां । अनीकं । यत् । उस्मिया । सचंत । पृथ्यं । गोः ।

ऋतस्य । पदे । अधि । दीद्यानं । गुहा । रघुऽस्यत । रघुऽयत । विवेद ॥ ९ ॥

इदमु इदमेव त्यत्प्रसिद्धं महि महत्पुच्छ महा महता देवानामनीक समूहरूप सूर्यमंडल विश्वानर एवेति
शेषः । पृथ्यं पूर्वकालीन पुरक वा यन्मंडलमस्मिया क्षीरायुत्स्राविणी गौरप्रहोवालयं सचंत । भवति । ऋतस्यो-
दकस्य पदे म्यानऽतर्जिऽध्यधिक । यद्वा । अधीति मत्प्रस्थानुवादः । दीद्यान योतमान गुहाः गुहाया रघुष्यत
शीघ्रं स्वंदमानं रघुयत शीघ्रं गच्छसूर्यमंडल विवेद । विश्वानरमेवेति ज्ञातवानस्मि ॥

अधं द्युतानः पित्रोः सचासामनुत गुह्यं चारु पृथेः ।

मातुष्पदे परमे अंति पद्मोवृष्णः गोचिपः प्रयतस्य जिह्वा ॥ १० ॥

अधं । द्युतानः । पित्रोः । सचा । आसा । अमनुत । गुह्यं । चारु । पृथेः ।

मातुः । पदे । परमे । अंति । सत् । गोः । वृष्णः । गोचिपः । प्रऽयतस्य । जिह्वा ॥ १० ॥

अध अथ द्युतानो दीप्यमानः पित्रोर्थावापृथियोः सचा सह मध्य व्याप्तः मन पृथेगो सवधि चारु
रमणीय गुह्यमृधमि निगूढ पय आसा स्वकीयनास्यनामनुत । पानायावृध्यत । उक्तमेवार्थं विवृणोति ।
मातुः क्षीरादिनिर्मात्या गोः परमे पदे उत्कृष्ट म्यान ऊधाललगेऽति सत समीपे विद्यमान क्षीर वृष्ण-
फलाना वर्षितुः गोचिपो दीप्यस्य प्रयतस्याहवनीयादिदृष्टेण नियतस्य विश्वानरस्य जिह्वा पातुमिच्छतीति
शेषः ॥ ॥ १० ॥

ऋतं वोचे नमसा पृच्छचमानस्तवागमा ज्ञातवेदो यदीदं ।

त्वमस्य श्रयसि यद्द विश्वं दिवि यद्द द्विणं यत्पृथिव्यां ॥ ११ ॥

ऋतं । वोचे । नमसा । पृच्छचमानः । तव । आऽगमा । ज्ञातऽवेदः । यदि । इदं ।

त्वं । अस्य । श्रयसि । यत् । ह । विश्वं । दिवि । यत् । ऊं इति । द्विणं । यत् । पृथिव्यां ॥ ११ ॥

अहं यजमानो नमसा नमस्कारिण सह पृच्छयमानोऽन्यैरनुयुज्यमानः सन ऋतं वोचि । सत्यं ब्रवीमि । किं तदित्युच्यते । हे जातवेदो जातानां वेदितजातप्रज्ञ यापे तवागसा त्वत्सुत्या साधनं यदीदं धनं लब्धमस्माभिः स्यात् अस्य धनस्य त्वं जयसि । त्वमेवश्वरो भवसि । तस्य धनस्य यज्ञादिद्वाराग्न्यर्थत्वादिति भावः । अत्यल्पमिदमुक्तं । यद् विश्वं यत्वनु कृत्स्नं धनमस्ति तस्यापीशः । विश्वमिति सामान्येन यदुक्तं तदेव विश्वं दयति । दिवि द्युलोकं यद् द्रविणं यदेव धनं यच्च पृथिव्या धनं तस्य सर्वस्य त्वमीश्वरो भवसि । यज्ञार्थं द्रव्यमुत्पन्नमिति स्मरणात् । अपिष्यतिरेकेण यज्ञासंभवादिति भावः ॥

किं नो अस्य द्रविणं कद रत्नं वि नो वोचो जातवेदश्चिकित्वान् ।

गुहाध्वनः परमं यज्ञा अस्य रेकु पदं न निदाना अगन्म ॥ १० ॥

किं नः । अस्य । द्रविणं । कत् । ह । रत्नं । वि । नः । वोचः । जातवेदः । चिकित्वान् ।

गुहा । अध्वनः । परमं । यत् । नः । अस्य । रेकु । पदं । न । निदानाः । अगन्म ॥ १२ ॥

पूर्वमत्रेण यस्य धनस्याग्निस्त्वामित्वमुक्तमस्य धनस्य किं द्रविणं किं साधनभूतं नोऽस्मभ्यं दातव्यं धनमस्ति । कद रत्नं किं च रमणीयं हितकरं धनमस्ति । तदनं हे जातवेदो जातधनापि चिकित्वाश्नतनावानभिज्ञस्त्वं नोऽस्मभ्यं वि वोचः । विवृहि । यद्वा । किं दातव्यं द्रविणमस्ति । अस्य द्रविणराशिः कद रत्नमिति योज्यं । अस्याध्वनो धनप्राप्तिमार्गस्य यद्गुहा गुहाया निहितं गृहं परममुत्कृष्टं प्राप्तव्यमस्ति तदपि नोऽस्मभ्यं विवोचः । वयं रेकु रिक्ते पदं जेतव्यं स्थानं गुहादिकं निदाना अन्विनिगमानाः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ नागन्म । न प्राप्तुमः ॥

का मर्यादा वयुना कद वाममच्छा गर्भम रघवो न वाजं ।

कदा नो देवीरमृतस्य पत्नीः सूरौ वर्णेन ततनन्नुपासः ॥ १३ ॥

का । मर्यादा । वयुना । कत् । ह । वामं । अच्छ । गर्भम् । रघवः । न । वाजं ।

कदा । नः । देवीः । अमृतस्य । पत्नीः । सूरः । वर्णेन । ततनन् । उपासः ॥ १३ ॥

का मर्यादा का प्रीत्यादिव्यवस्था का च वयुना प्रज्ञानं पदार्थविषयं कद किं च वामं वननीयं पदार्थं जात । एतत्सर्वमच्छ गर्भम् । अभिगच्छेम । तत्र दृष्टान्तः । रघवो न वाजं । शीघ्रगामिनोऽद्यादयः संयाममिव तद्वत् । कदा कस्मिन्काले नोऽस्माकं व्यवहाराय देवीर्देव्यो द्योतमाना अमृतस्यामरणधर्मस्यादित्यस्य पत्नीः पत्न्यः पालयिष्यः सूरः प्रमविष्य उपासो वर्णेन प्रकाशेन ततनन् । विस्तारयेयुः । एवं मर्यादं विधिन उपसः सुत्या सर्वात्मनो विश्वानरस्य स्मृतिरवगतव्या ॥ तनोर्तनोर्ति वृत्तं कन्दमीति विकरणस्य युः । द्विभावहलादिगोषी ॥

अनिरेण वचसा फल्ग्वेन प्रतीत्येन कृधुनातुपासः ।

अथा ते अग्ने किमिहा वदंत्यनायुधास आसता सचंतां ॥ १४ ॥

अनिरेण । वचसा । फल्ग्वेन । प्रतीत्येन । कृधुना । अतुपासः ।

अथ । ते । अग्ने । किं । इह । वदन्ति । अनायुधासः । आसता । सचंतां ॥ १४ ॥

अनिरेण । इरात्रं । तद्गृहितेन फल्ग्वेनोक्तेन प्रतीत्येन प्रतिगंत्येन । आरोह्येणेत्यर्थः । कृधुना ह्रस्वेन । छधिति ह्रस्वनाम कृधुको वधक इति तन्नाममुक्तत्वात् । एवंविधेन वधमातृपासोऽतुपा जनाः । अथ अधुने-
हास्मिन् लोके हे अग्ने ते त्वां किं वदन्ति । निर्ह्वकिण वचसा न किञ्चिन्नभ्यत इत्यर्थः । किं त्वनायुधासः । आयुधशब्दः साधनं लक्षयति । हविरादिसाधनरहितासोऽसता दुःखेन सचंतां । संगच्छंतां ॥

अस्य श्रिये समिधानस्य वृष्णो वसोरनीकं दमे आ रुरोच ।

रुशङ्मानः सुदृशीकरूपः क्षितिर्न राया पुरुवारो अद्योत् ॥ १५ ॥

अस्य । श्रिये । संऽइधानस्य । वृष्णः । वसोः । अनीकं । दमे । आ । रुरोच ।

रुशत् । वसानः । सुदृशीकऽरूपः । क्षितिः । न । राया । पुरुऽवारः । अद्योत् ॥ १५ ॥

समिधानस्य समिध्यमानस्य ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ वृष्णो वर्पितुः फलस्य वसोर्वामयितुरस्यपिरनीक
तेजःसंधो दमे यागगृह आ रुरोच । सर्वतो दीप्यते । किमर्थं । श्रियं श्रयमे यजमानानां । सोऽपी रुशत् ।
वर्णनामितत । दीप्तं तेजो वसान आच्छादयन् अत एव सुदृशीकरूपः सुष्ठु दर्शनीयरूपः पुरुवारो बहुभिर्बु
त्विग्भिर्यजमानैर्वरणीयः सन्नर्थात् । द्योतते । किमिव । रायाश्चाद्धनेन क्षितिर्न राजादिरिव । क्षितिरिति
सगुण्यनाम ॥ ३३ ॥

ऊर्ध्व ऊ पु ण इत्येकादशर्च पष्ठं मूक्त वामदेवस्यार्थं त्रिष्टुभमाप्तेयं । ऊर्ध्व ऊ धिकादशत्यनुक्रात ॥ पातर
मुवाकाश्चिनशस्ययोरपि कर्ता त्रिष्टुभे कंदसीद । सुवित च । ऊर्ध्व ऊ पु णः समस्य यद्वियुतं पच । आ०
४. १३. इति ॥

ऊर्ध्व ऊ पु णो अध्वरस्य होतरग्रे तिष्ठ देवताता यजीयान ।

त्वं हि विश्वमभ्यसि मन्म प्र वेधसंश्चित्तिरसि मनीषां ॥ १ ॥

ऊर्ध्वः । ऊं इति । मु । नः । अध्वरस्य । होतः । अग्रे । तिष्ठ । देवऽताता । यजीयान ।

त्वं । हि । विश्वं । अभि । असि । मन्म । प्र । वेधसः । चित् । तिरसि । मनीषां ॥ १ ॥

हे अध्वरस्य होतर्यागसंबंधिनां देवानामाज्ञातः । यद्वा । होतरित्यत्र प्रकृत्यगोऽनुवादः । हे होमनिष्पा
दकामे यजीयान्यष्टतमस्त्वं नोऽस्माकमूर्ध्व ऊ पु तिष्ठ । उन्नत एव तिष्ठ । नित्यमुन्नतो भवत्यर्थः । कुर्वति
तदुच्यते । देवताता देवताती । देवास्मायते विस्तीर्यतेऽविति देवतानिर्यज्ञः । तस्मिन् । त्वं हि त्वं गन् विश्व
सर्वं मय मननीयं शत्रूणां धनमभ्यसि । अभिमवसि । किंच वेधसंश्चित । चित्पूजाया । स्तोत्रयजमानादिमनीषा
मतिं क्षुतिं प्र तिरसि । प्रवर्धयसि । प्रपूर्वास्तिरतिवर्धनार्थः ॥

अमूरो होता न्यसादि विद्वन्प्रिमंदो विदथेषु प्रचेताः ।

ऊर्ध्व भानुं सवितेवाश्रेन्मेतेव धूमं स्तभायदुप द्यां ॥ २ ॥

अमूरः । होता । नि । असादि । विद्वन् । अग्निः । मंदः । विदथेषु । प्रऽचेताः ।

ऊर्ध्व । भानुं । सविताऽइव । अथेत् । मेताऽइव । धूमं । स्तभायत् । उप । द्यां ॥ २ ॥

अमूरोऽमूरः । प्रगल्भ इत्यर्थः । होता होमनिष्पादको मद्रो मदनीयो मादयिता वा प्रचेता प्रकृष्ट
ज्ञानोऽग्निदेवो विद्वत्विष्टूपासु प्रज्ञासु मध्ये विदथेषु यागेषु निमित्तभूतेषु न्यसादि । नितरा स्थापितः । अथ
तथाभूतोऽग्निभानुं दीप्तिं सवितेवोदितः सूर्य इवोर्ध्वमथेत् । ऊर्ध्वमुखमाथयति । किंच मेतेव स्येन्न । सा यथा
स्वाधिष्ठितं वशादिकं सभ्राति तद्वदयमपि धूमं स्तोत्रितं यामुप द्युलोकस्योपरि सभायत । सभ्राति ॥

यता मुञ्जूर्णी रातिनी घृताचीं प्रदक्षिणहेवतातिमुराणः ।

उदु स्वरुर्नवजा नाक्रः पश्वो अनक्ति सुधितः सुमेकः ॥ ३ ॥

यता । सुऽजृणिः । रातिनी । घृताची । प्रऽदक्षिणित् । देवऽताति । उराणः ।
उत । ऊँ इति । स्वरुः । नवऽजाः । न । अक्रः । पश्वः । अनक्ति । सुऽधितः । सुऽमेकः ॥ ३ ॥

यता मयता मुजृणिः शोभनजवा मुष्ट जीर्णा पुराणी वा । घृताची । घृतमंचतीति घृताची जुहः ।
रातिनी । रातिर्धन । हविर्नक्षत्राधनवती । आज्यपूर्णा भवतीत्यर्थः । देवताति यज्ञ तथोराण उरु कर्वाणो
ऽध्वर्युरग्रीवा प्रदक्षिणित । प्रदक्षिणमेतीति प्रदक्षिणित । प्रदक्षिणगमनो भवति ॥ अकारलोपश्चादसः ॥
नवजा नवजातस्तदानीमेषोत्पादितः स्वरुर्न । यूपशकलवाची स्वरुश्च यूपं लजयति । चपालवतः स्वरवः
पृथिव्या । ऋग्वे० ३. ८. १० । इत्यादिषु स्वरुशब्देन यूपामिधानाच्च । नकारः समुच्चये । यूपोऽयुद्ध । उपसर्ग
श्रुत्योग्यक्रियाध्याहारः । उन्नतो भवति । किञ्च अक्र आक्रमता मुमेकः मुदीप्तः मुधितः स्वधितरित्यर्थः ।
सोऽपि पश्वः पशुननक्ति । गच्छति । यद्वा । मुधितः स्वरुर्वोद उत्कृष्टः पश्वः पशुननक्ति । स्वरुणा पशुम
नक्तोति श्रुतः ॥

स्तीर्णं वहिषि समिधाने अग्रा ऊर्ध्वो अध्वर्युर्नुजुपाणो अस्यात् ।
पर्यग्निः पशुपा न होता चिर्विष्टेति प्रदिव उराणः ॥ ४ ॥
स्तीर्णं । वहिषि । संऽधाने । अग्रा । ऊर्ध्वः । अध्वर्युः । नुजुपाणः । अस्यात् ।
परि । अग्निः । पशुऽपाः । न । होता । चिर्विष्टि । एति । प्रऽदिवः । उराणः ॥ ४ ॥

वहिषि खयां स्तीर्णं आसृते सत्यप्रावाहवनीयादिके समिधाने सम्यगधिमाने च सत्यध्वर्युरध्वरस्य नेता
नुजुपाणो देवान्प्रीणयत्तूर्ध्वोऽस्यात् । तिष्ठति । होता होमनिष्पादकः प्रदिवः । पुराणनामैतत् । पुरातन उराणः
स्वल्पमपि हविर्देवयोग्यत्वमपादनोक्त कर्वाणः । उराण उरु कर्वाण इति निरुक्त । यद्वै देवजोष्यते हविस्तन्नि-
रिमाव वर्धते इति श्रुतरथैरुक्तकरणमुचितं । ईदृशोऽग्निः पशुपा न पशुनां पालक इव पशुन विर्विष्ट
त्रिरावुष्य पर्येति । विष्टे पर्यग्निः क्रियते ॥

परि त्मना मितदुरति होताग्निमंद्रो मधुवचा ऋतावा ।
द्रवत्यस्य वाजिनो न शोका भयंते विश्वा भुवना यदभ्राट् ॥ ५ ॥
परि । त्मना । मितऽदुः । एति । होता । अग्निः । मंद्रः । मधुऽवचाः । ऋतऽवा ।
द्रवति । अस्य । वाजिनः । न । शोकाः । भयंते । विश्वा । भुवना । यत् । अभ्राट् ॥ ५ ॥

उक्तमवार्थं स्पष्टयति । अयं होता होमनिष्पादकोऽग्निस्त्वनात्मना स्वरूपेणैव मितदुः परिमितगतः सन्न
पर्येति । परितो गच्छति पशु । कीदृशोऽयः । मंद्रो मादनीयो मोदयिता वा मधुवचा मधुरवचन ऋतावा
यज्ञवान् । वाजिनो हविष्मतोऽस्याग्नेः शोका न दीप्तयोऽपि । शब्दोऽप्यर्थः । द्रवति । गच्छति परितः ।
यद्वा । नकार उपमाथीयः । वाजिनो न अथा इव द्रवतीति योज्यं । यद्यस्मादयमभ्राट् । भ्राजते । तस्मा
द्विष्या भुवना सर्वाणि भुतजातानि भयंते । भीतानि भवति ॥ ॥ ४ ॥

भद्रा ते अग्ने स्वनीक संदृघोरस्य सतो विषुणस्य चारुः ।
न यज्ञे शेचिस्तमसा वरंत न ध्वस्मानस्तन्वीरेप आ धुः ॥ ६ ॥
भद्रा । ते । अग्ने । सुऽअनीक । संऽदृक् । घोरस्य । सतः । विषुणस्य । चारुः ।
न । यत् । ते । शेचिः । तमसा । वरंत । न । ध्वस्मानः । तन्वीरेपः । आ । धुरिति धुः ॥ ६ ॥

हे स्वनीक शोभनज्वालापि घोरस्य भीतिजनकस्यापि सती विपुणस्य विष्वक् सर्वतो व्याप्तस्य ते तव चारु
रमणीया भद्रा मृत्वा कन्याणी वा मूर्तिः संदृक् संदृष्टिः । सम्यक् दृष्ट्या भवतीत्यर्थः । यद्यस्मान् शोचिर्दीपः
तमसाधकारेण न वरत । वारयति निशाः । यस्माच्च ध्वस्मानो ध्वमका राशमादयस्ते तन्नि तव शरीरं रूप
पापं ध्वंसनादिरूपं ना धुः । न दधति । न कुर्वति । अतः संदृग्गति संवधः ॥

न यस्य सातुर्जनितोरवारि न मातरा पितरा नू चिदिष्टौ ।

अधा मित्रो न सुधितः पावकोऽग्निर्दीदाय मानुषीषु विशु ॥ ७ ॥

न । यस्य । सातुः । जनितोः । अवारि । न । मातरा । पितरा । नू । चित । इष्टौ ।

अध । मित्रः । न । सुधितः । पावकः । अग्निः । दीदाय । मानुषीषु । विशु ॥ ७ ॥

जनितोर्जनयितुर्वृष्ट्युत्पादकस्य यस्य विशानरस्य सातुः सनिः पश्चादिलक्षण दान दीपिषा नावारि ।
केनापि न वार्यते । किंच मातरा पितरा मातापितरा बावापृथिव्यो यस्यैषा प्रपणं नू चित लिप्रमेव न
प्रमेवतः । अधापि च मित्रो न संवध सुधितः सुतुप्तः पावकः शोधकोऽग्निर्मानुषीषु मनोः संवधिनीषु विष्णु
प्रजाम् दीदाय । दीप्यते ॥ दीपो दीप्री । पकारलोपश्चादंसः । अत्यधन परस्मैपद । निव्यभ्यामस्य ह्रस्वो कर्त्त
तुजादित्वादीर्घत्वं ॥

द्वियं पंच जीजनन्त्संवसानाः स्वसारो अग्निं मानुषीषु विशु ।

उपवृधमथर्योऽन दंतं शुक्रं स्वासं परशुं न तिग्मं ॥ ८ ॥

द्विः । यं । पंच । जीजनन । संऽवसानाः । स्वसारः । अग्निं । मानुषीषु । विशु ।

उपऽवृधं । अथर्यः । न । दंतं । शुक्रं । सुऽआसं । परशुं । न । तिग्मं ॥ ८ ॥

मानुषीषु मनोः संवधिनीषु विष्णु प्रजाम् संवसानाः मगलमाना द्विः पंच दश स्वसारोऽग्नयौ यमपि
जीजनन । मथनोदपादयन ॥ जनी प्रादुर्भापि । लुडि कादमत्वादुभावः ॥ कीदृश्य अग्नयः । अथर्यो न
स्त्रिय इव । कीदृशमपि । उपवृधमुपमि वृध्यमान दंत हविषा मलकं शुक्रं रश्मिभिर्दीप्यमान म्याम शोभनास्य
तिग्मं तीक्ष्ण परशुं न परशुमिव रजसा हतारमिति शेषः ॥

तव ते अग्ने हरितो घृतस्त्रा रोहितास ऋज्वंचः स्वंचः ।

अरूपामो वृषण ऋजुमुष्का आ देवतातिमहंत दस्माः ॥ ९ ॥

तव । ते । अग्ने । हरितः । घृतऽस्त्राः । रोहितासः । ऋजुऽअंचः । सुऽअंचः ।

अरूपामः । वृषणः । ऋजुऽमुष्काः । आ । देवऽतातिं । अहंत । दस्माः ॥ ९ ॥

हे अग्ने ते ते प्रमितास्तव हरितस्त्वत्सवधिनीऽश्वा देवतातिमहदीय याग प्रत्याहृत । ऋत्विग्भिरा
हृतं ॥ लुडि लिपिमिच्छत्युदादशः ॥ कीदृशाः । घृतस्त्रा घृतम्बो वल्गातिगयात्तमापुटादस्थानिभ्य
उदकं चरतो रोहितासो रोहिता लोहितवर्णा ऋज्वंचः । ऋज्वकुटिलमचति गच्छतीत्यृज्वंचः । मचः मुष्ट
गच्छतः । अरूपाम आरोचमाना वृषणो युवानो वर्षितारो वा ॥ वा उपवृधस्य निगम इति विकल्पेन दीर्घ-
विधानादत्र दीर्घभावः । ऋजुमुष्काः साधनमुष्का दस्मा दर्शनीयाः ॥

ये ह ते ते सहमाना अयासस्त्वेपासो अग्ने अर्चयश्चरति ।

श्येतासो न दुवमनासो अर्थं तुविष्वणसो मारुतं न गर्धः ॥ १० ॥

ये । ह । त्ये । ते । सहमानाः । अयासः । त्विषासः । अग्ने । अर्चयः । चरन्ति ।
श्रेयनासः । न । दुवसनासः । अर्थे । तुविऽस्वनसः । मारुतं । न । शर्धः ॥ १० ॥

हे अग्ने ये ह खलु ते प्रसिद्धाः सहमानाः शत्रुनभिभवन्तोऽयासो गमनशीलास्त्विषासो दीप्ता दुवसनासः परिचरणीयानि त्वदीया अर्चयो रश्मयः श्रेयनासो न अथा इवार्थं गतव्यं चरन्ति । शर्धन्ति । कीदृशाः । मारुत शर्धो न मरुतसंबन्धी गण इव तुविष्वणससुविष्वना अधिकध्वनयो भवन्ति ॥

अकारि ब्रह्म समिधान् तुभ्यं शंसात्युक्थं यजते ब्यू धाः ।
होतारमग्निं मनुषो नि पेदुर्नमस्यन्तं उशिजः शंसमायोः ॥ ११ ॥
अकारि । ब्रह्म । संऽइधान् । तुभ्यं । शंसाति । उक्थं । यजते । वि । उं इति । धाः ।
होतारं । अग्निं । मनुषः । नि । पेदुः । नमस्यन्तः । उशिजः । शंसं । आयोः ॥ ११ ॥

हे समिधान समिध्यमानाये तुभ्यं त्वदर्थं ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः कृतं । होतोक्थं शस्त्ररूपं स्तोत्रं शंसाति । शंसति ॥ शन्तु सृता । लोटोऽडाटावित्याडागमः ॥ त्वां यजमानो यजते । अतः कारणादस्मभ्यं धनं वि धाः । विधेहि ॥ दधातेऽङ्कादमे लुङि बङ्गल कंदसीत्यडभावः । उ इति यादपुरणः ॥ किंच आयोर्मनुष्यस्य शंसं शसनीयं होतार देवानामाज्ञातारमग्निं त्वां नमस्यन्तः पुजयन्त उशिजः पश्चादिलक्षणं धनं कामयमाना मनुषो मनुष्या ऋत्विजो नि पेदुः । उपाविशान् । सेवन्त इत्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

अयमिहत्याकादशर्चं प्रथमं मृक्तं वामदेवस्वार्पमापेयं । आद्या जगती द्वितीयाद्याः पंचानुष्टुभः शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्ता । अयमिहार्धा जगती पंचानुष्टुभ इति ॥ मृक्तविनियोगो निगितः ॥ अग्निप्रणयनेऽयमिहति वैश्यस्य प्रतिपत् । तथा च सूचितं । अयमिह प्रथमो धायि धातुभिरिति तु राजन्यवैश्ययोराद्ये । आ० २. १७. इति ॥

अयमिह प्रथमो धायि धातुभिर्होता यजिष्ठो अध्वरेष्वीन्द्रः ।
यमप्रवानो भृगवो विरूचुर्वनेषु चित्रं विभ्वं विशेविशे ॥ १ ॥
अयं । इह । प्रथमः । धायि । धातुऽभिः । होता । यजिष्ठः । अध्वरेषु । ईन्द्रः ।
यं । अप्रवानः । भृगवः । विऽरूचुः । वनेषु । चित्रं । विऽभ्वं । विशेऽविशे ॥ १ ॥

धातुभिर्यज्ञार्थं कर्म कुर्वन्निरध्वर्युभिरिहार्हान्यज्ञे होता देवानामाज्ञाता यजिष्ठोऽतिशयेन यष्टाध्वरेषु यागेष्वीन्द्र ऋत्विग्भिः स्तूयमानः प्रथमः सर्वेषां देवानां मुख्योऽयमाहवनीयादिस्थानेषु प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानोऽपि धायि । अधायि । निहितः ॥ दधातेः कर्मणि लुङ् । बङ्गलं कंदस्यमाद्योग इत्यडभावः । तिङ्कुतिङ् इति निघातः ॥ अयमपिरित्युक्तं । कोऽसावपिरित्यत आह । अप्रवानो भृगुसंबन्धी कश्चिद्वृषिः स चान्ये भृगवश्च वनेष्वरणेषु चित्रं दावापिरूपेण बङ्गधा दर्शनीयं विशे विशे । वीप्सया सर्वजनव्याप्तिर्गृह्यते । सर्वस्या विशः प्रजाया विभ्वं विभुमीश्वरं यं देवानां हविर्वाहकत्वेन प्रसिद्धमग्निं विरूचुः । दीप्तिर्युक्तं कुर्वन्ति स्म । यमिति यत्कृद्स्थायमितीदंशेन संबंधः ॥

अपे कदा त इति । प्रातरनुवाकाश्चिनशस्वयोरापेये क्रतावानुष्टुभे कंदस्यपे कदा त इत्याद्याः पंचर्चः । सूचितं च । अपे कदा त इति पंच । आ० ४. १३. इति ॥

अग्ने कदा त आनुषग्भुवहेवस्य चेतनं ।
अथा हि त्वा जगृभिरे मर्तासो विस्सीद्व ॥ २ ॥

अग्ने । कदा । ते । आनुषक् । भुवत् । देवस्य । चेतनं ।

अध । हि । त्वा । जगृभ्रिरे । मर्तासः । विशु । ईद्व्यं ॥ २ ॥

हे अपि अधातः कारणादिवस्य योतमानस्य ते तव संबधि चेतनं तेजः कदानुषक् अनुषक्तं भुवत् । भवेत् ॥
नेत्यडागमः । बहलं कंदसीति विकरणस्य लुक् । भुम्वोस्मिडीति गुणप्रतिषेधः ॥ अतः कारणादित्युक्तं ।
कस्माद्वेतोरित्युच्यते । हि यस्मात्कारणान्मर्तासो मनुष्या विशु विडभिः प्रजाभिरीडा मुस्य त्वा त्वा जगृभ्रिरे ।
जगृभ्रिरे । गृह्णाति ॥ ग्रहधातोर्लिटि ह्यहोर्भे इति भव्य । बहलं कंदसीति रुडागमः ॥

ऋतावानं विचेतसं पश्यंतो द्यामिव स्मृभिः ।

विश्वेषामध्वराणां हस्कर्तारं दमेदमे ॥ ३ ॥

ऋतऽवानं । विऽचेतसं । पश्यंतः । द्याऽड्व । स्मृऽभिः ।

विश्वेषां । अध्वराणां । हस्कर्तारं । दमेऽदमे ॥ ३ ॥

ऋतावानममायिनं विचेतसं विशिष्टज्ञानं स्मृभिर्नक्षत्रैः परिवृतं द्यामिव विस्फुलिगेः समेत विश्वेषां सर्वेषां
पामध्वराणां यज्ञानां हस्कर्तारं प्रभासकं बुद्धः कर्तारं वापि पश्यत ऋत्विगादयो दमे दमे सर्वस्मिन्यज्ञगुणं
जगृभ्रिरे इति पूर्वोक्तं संबधः ॥

आणुं दृतं विवस्वतो विश्वा यश्चर्षणीरभि ।

आ जभुः केतुमायवो भृगवाणं विशेविशे ॥ ४ ॥

आणुं । दृतं । विवस्वतः । विश्वाः । यः । चर्षणीः । अभि ।

आ । जभुः । केतुं । आयवः । भृगवाणं । विशेऽविशे ॥ ४ ॥

योऽप्रविश्याचर्षणीः सर्वाः प्रजा अभि भवति आयवो मनुष्याः । आयव इति मनुष्यनाम आयवो यदव
इति मनुष्यनामसु पाठात् । आणुं क्षिप्रगामिनं विवस्वतो मनुष्यस्य यजमानस्य दृतं । विवस्वत इति मनुष्य-
नामदं । केतुं प्रज्ञापकं भृगवाणं भृगवदाचरंतं । दीप्यमानमित्यर्थः ॥ सर्वप्रातिपदिकेभ्यः कृताक्तव्य इति कृप ।
तदताम्रटो व्यत्ययेन शानच् । अदुपदेशात्सर्वधातुकानुदात्तत्वे प्राप्तिं वृषादेराकृतिगणत्वादायुदात्तत्वं ॥
तमपि विशे विशे सर्वस्य प्रजाया आ जभुः । आ जभुः ॥ ह्यहोर्भे इति भव्यं ॥

तमीं होतारमानुषक्चिकित्वांसं नि पेदिरे ।

रणं पावकशोचिषं यजिष्ठं सप्त धामभिः ॥ ५ ॥

तं । ईं । होतारं । आनुषक् । चिकित्वांसं । नि । पेदिरे ।

रणं । पावकऽशोचिषं । यजिष्ठं । सप्त । धामऽभिः ॥ ५ ॥

ऋत्विगादयो मनुष्या आनुषक् आनुपूर्व्येण होतारं देवानामाहुतारं चिकित्वांसं जानतं ॥ कित ज्ञानं ।
लिटः क्लृप्ताः । द्विभावह्लादिशेषचुलदीर्घाः । प्रत्ययस्वरः ॥ तमीं तमिसमधिं नि पेदिरे । निपादयति स्म ।
कीदृशं । रणं रमणीयं पावकशोचिषं शोधकदीप्तिं यजिष्ठं यष्टृतमं सप्त सप्तभिर्धामभिसंज्ञोभिर्युक्तं ॥ ६ ॥

तं शश्वतीषु मातृषु वन आ वीतं अश्रितं ।

चिचं संतं गुहां हितं सृवेदं कूचिदर्थिनं ॥ ६ ॥

तं । गश्चतीपु । मातृषु । वने । आ । वीतं । अश्रितं ।
चित्रं । संतं । गुहा । हितं । मुऽवेदं । कूचित्ऽअर्थिनं ॥ ६ ॥

गश्चतीपु बह्वीपु मातृष्वप् । ताः सस्यादिनिर्मातृकत्वात्मातर इत्युच्यते । वन आ वृक्षसमूहं च । आकारार्थं । सत वित्यमानं वीतं कांतमश्रितं प्राणिभिर्दाहभयादभिवितं । दुरासदमित्यर्थः । चित्रं चायनीयं गृहा गुहाया हितं निहितं मुवेदं मुविज्ञानं मुधनं वा कूचिदर्थिनं क्वापि हविष्यार्थिनं समिदाज्यपुरोडाशादि हविः स्वीकुर्वत ॥ क्रतुव वकारस्य क्वादसं संप्रसारणे परपूर्वत्वं च हल इति दीर्घत्वं ॥ एवमुक्तमपि निषादिर इति पूर्वार्थे संवधः ॥

पातरनुवाकाश्चिनशास्त्रयोर्मन्त्रेभ्यः कंदभिः समस्य यद्वियुतत्यायाः पंचचः । मृचितं च । समस्य यद्वियुतति पच । आ० ४ १३ । इति ॥

समस्य यद्वियुता सस्मिन्नूधन्वतस्य धामन्नृणयंत देवाः ।
महाँ अग्निर्नमसा रातहव्यो वेरध्वराय सदमिदृतावा ॥ १ ॥
समस्य । यत् । विऽयुता । सस्मिन् । ऊधन । ऋतस्य । धामन्न । रणयंत । देवाः ।
महान् । अग्निः । नमसा । रातऽहव्यः । वेः । अध्वराय । सदं । इत् । ऋतऽवा ॥ १ ॥

यद्यमपि देवाः स्तोतारः समस्य स्वप्नस्य वियुता वियुते वियोगे । उपमीत्यर्थः । ऋतस्योदकस्य धामन्न धामनि स्थाने मग्निं सर्वस्मिन्नूधन्वतस्य यज्ञे रणयंत । रमयति । स्तोत्ररिति शेषः । महान्प्रभुतो नमसा नमस्कारेण रातहव्यो दत्तहविष्क ऋतावा सत्यवान मोऽपिः सदमित्सदेवाध्वरायाध्वर यज्ञमानः कृत यज्ञं ॥ मुपा मुपो भवतीति वक्तव्यं । म० १ १ ३९ । इति वचनादत्र द्वितीयार्थं चतुर्थी ॥ वेः । वेत्ति । जानाति । यद्वा । देवा इन्द्रादयः समस्य ऋत्विग्भिः सत्यस्य यद्यस्यापिर्वियुता विगिष्टे सस्मिन् भजनीय ऋतस्य सत्यस्य धामन्न धामनि योनावूधन्वतस्य यज्ञे रणयंत । रमयति । महान्प्रभुतो नमसा हविषा रातहव्यो दत्तहविष्क ऋतावा सत्यवान मोऽधिरध्वराय यज्ञार्थं सदमित्सदेव वेः । गंता भवति । अध्वराय यज्ञ वेः कामयते वा ॥

वेरध्वरस्य दृत्यानि विद्वानुभे अंता रोदसी संचिकित्वान् ।
दृत उयसे प्रदिव उराणो विदुष्टरो दिव आरोधनानि ॥ ८ ॥
वेः । अध्वरस्य । दृत्यानि । विद्वान् । उभे इति । अंतरिति । रोदसी इति । संऽचिकित्वान् ।
दृतः । उयसे । प्रऽदिवः । उराणः । विदुऽंतरः । दिवः । आरोधनानि ॥ ८ ॥

हे अपि विद्वान् सर्वं ज्ञानान्स्वमध्वरस्य यज्ञस्य संबन्धीनि दृत्यानि दृतकर्माणि वेः । वेत्ति कामयसे वा । यद्वा । वरति यज्ञविशेषण । विर्यजमानस्यामीष्टफलजनकस्याध्वरस्य यागस्य संबन्धीनि दृत्यानि दृतकर्माणि विद्वान् ज्ञानं उभे रोदसी उभयो रोदस्योर्वावापृथिव्योरतर्मध्ये स्थितमतरिक्षं संचिकित्वान् सम्यक् ज्ञानं प्रदिवः पुराणः । पुराणनामेदं पत्रं प्रदिव इति पुराणनामसु पाठात् । उराणोऽन्यमपि हविरुक्तं बह्वं कुर्वाणः । उराण उरु कुर्वाण इति यास्कनोक्तत्वात् । विदुष्टरो विदुत्तरो देवानां दृतस्त्व दिवः स्वर्गस्यारो धनान्यारोहणानि । आरोहणाहर्माण स्थानानीत्यर्थः । देवानां हवीष्यर्पयितुमीयसे । शक्वमि ॥

कृष्णं त एम रुणतः पुरो भाश्चरिष्यत् चिर्वपुषामिदेकं ।
यदप्रवीता दधते ह गर्भे सद्यश्चिज्जातो भवसीदु दृतः ॥ ९ ॥

कृष्णं । ते । एम । रुशतः । पुरः । भाः । चरिष्णु । अर्चिः । वपुषां । इत् । एकै ।
यत् । अप्र० ३ वीता । दधते । ह । गर्भे । सद्यः । चित् । जातः । भवसि । इत् । ऊं इति । दृतः ॥ ९॥

हे अपि रुशतो रोचमानस्य ते तव संबध्यत्वम् । एमऽशब्देन गमनमार्ग उच्यते । एम वत्सं कृष्ण कृष्णवर्णं भवति । भास्व संबधिनी दीप्तिः पुरः पुरस्ताद्भवति । चरिष्णु संचरणशीलमर्चिस्त्वदीयं तजो वपुषा वपुष्मता रूपवता । तजस्विनामित्यर्थः । एकमित्युक्त्यमेव भवति । यद्य त्वामप्रवीता अनुपगता यजमाना गर्भं त्यज्जन नष्टुमरणि दधते ह । धारयति खलु । स त्वं स्यात्स्य एव जात उत्पन्नः मन दृतो भवसीद् । यजमानस्य दृतो भवस्येव ॥

सद्यो जातस्य ददृशान्मोजो यदस्य वातो अनुवाति गोचिः ।
वृणक्ति तिग्मामतसेपुं जिह्वां स्थिरा चिदन्ना दयते वि जैभे ॥ १० ॥
सद्यः । जातस्य । ददृशानं । ओजः । यत् । अस्य । वातः । अनु० ३ वाति । गोचिः ।
वृणक्ति । तिग्मां । अतसेपुं । जिह्वां । स्थिरा । चित् । अन्ना । दयते । वि । जैभे ॥ १० ॥

सद्यो जातस्यारणिनिर्मथनादनतरमवोत्पन्नस्यापिरोजसो जातस्य ददृशान् । अन्नादिभिर्द्रव्यमानं भवतीति शेषः । वातो वायुययदास्यापिः गोचिर्दीप्तिमनु लवीकृत्य वाति गच्छति तदा सोऽयमपिरतसेपुं वृणमधेपुं तिग्मा तीक्ष्णा जिह्वा ज्वालां वृणक्ति । सद्योजयति । स्थिरा चित् स्थिराण्यन्नान्नरूपाणि काष्ठादीनि जर्मन्मजोभिर्वि दयते । विष्यदयति । भक्षयतीत्यर्थः ॥

तृपु यदन्ना तृपुणा ववश तृपुं दृतं कृणुते यद्भो अग्निः ।
वातस्य मेळिं सचते निजूर्वेन्नाणुं न वाजयते हिन्ये अर्वा ॥ ११ ॥
तृपु । यत् । अन्ना । तृपुणा । ववश । तृपुं । दृतं । कृणुते । यद्भो । अग्निः ।
वातस्य । मेळिं । सचते । नि० ३ जूर्वेन् । आणुं । न । वाजयते । हिन्ये । अर्वा ॥ ११ ॥

यद्योऽपिस्तृपु त्रिप्रमेवाज्ञाज्ञानि काष्ठादीनि तृपुणा त्रिप्रण रश्मिसमुद्भूतं ववश । वहति । दहतीत्यर्थः । यद्भो महान् सोऽपिस्तृपुमात्मानं दृतं कृणुते । यजमानदृतं करोति । निजूर्वेन् काष्ठानि नि० ३ प्रण दहन्नपि वातस्य वायोर्मेळिं वन सचते । सचते । आणुं न । अयमर्वा यथाश्च तथावा गमनशीलोऽग्निः स्वरश्मि वाजयते । वाजिनं बलवत करोति । हिन्ये । प्ररयति च ॥ ॥ ११ ॥

दृतं व इत्यष्टममष्टमं सूक्तं वामदेवस्यापं गायत्रीकुदस्कमपिदेवताक । तथा चानुक्तस्यते । दृतं वोऽष्टी गाद्यच्च त्विति ॥ व्युद्धं दशरात्रे प्रथमं कुंदोम इदं सूक्तं जातवदस्यनिविदानीय । तथा च सूचितं । दृतं व इत्यादिप्रसारितं । आ० ८ ९ । इति ॥ इदमादिकं द्वे सूक्ते प्रातरनुवाकस्यापिथे कर्तव्यं गायत्रे कुदमि विनियुक्तं । सूचितं च । अपि पावकं दृतं व इति सूक्तं । आ० ४ १३ । इति ॥

दृतं वो विश्वेदेदसं हव्यवाहममर्त्यं । यजिष्ठमृजसे गिरा ॥ १ ॥
दृतं । वः । विश्वे० ३ देदसं । हव्य० ३ वाहं । अमर्त्यं । यजिष्ठं । मृजसे । गिरा ॥ १ ॥

हे अपि विश्वेदेदसं । विश्वं समस्तं देदो धनं यस्यामी विश्वेदेदाः । तं सर्वविदं वा हव्यवाहं देवभ्यो हविषा वोढारममर्त्यममरणधर्माणं यजिष्ठमतिशयेन यष्टारं दृतं देवानां वसत्या गिरा स्मृतिरूपया वाचा ऋजमे । यजमानोऽहं प्रसाधयामि । वर्धयामीत्यर्थः । ऋजतिः प्रसाधनकर्मति यास्कः ॥

स हि वेदा वसुधितिं महौ आरोधनं दिवः । स देवाँ एह वसति ॥ २ ॥

सः । हि । वेद । वसुधितिं । महान् । आरोधनं । दिवः । सः । देवान् । आ । इह । वसति ॥ २ ॥

स हि प्रसिद्ध एवाग्निर्वसुधितिं यजमानाभीष्टफलरूपधनस्य दानं वेद । वेत्ति । महान् प्रभूतोऽग्निर्दिव आरोधनमारोहणं देवानां स्थानं वेत्ति । सोऽपिग्निर्होमस्यज्ञे देवानिन्द्रादीनां वसति । आवहन्तु ॥ वहेधा-
तोर्लिङ्गं लिङिति लिट् । तस्य तिप् । मित्रहन् लिटीति सिप् । लिटोऽडाटावित्यडागमश्च । हो ङ इति ढस्व ।
उत्पत्त्यपत्त्वानि । तिङ्ङितिङ् इति निघातः ॥

स वेद देव आनमँ देवाँ ऋतायते दमे । दाति प्रियाणि चिद्धसु ॥ ३ ॥

सः । वेद । देवः । आ । नमँ । देवान् । ऋतयते । दमे । दाति । प्रियाणि । चिद्धसु ॥ ३ ॥

देवो द्योतमानः सोऽपिरानमं यजमानादीनानमयितुं नमस्कारयितुं देवानिन्द्रादीन्वेद । क्रमेण वेत्ति ।
दमे यज्ञगृह ऋतायत ऋतं यज्ञमिच्छते यजमानाय प्रियाणि चिद्धभोष्टान्यपि वसु वसुनि पश्वादीनि धनानि
दाति । ददाति । प्रयच्छति ॥

स होता सेदु दृत्यं चिकित्वाँ अंतरीयते । विद्धाँ आरोधनं दिवः ॥ ४ ॥

सः । होता । सः । इत् । ऊँ इति । दृत्यं । चिकित्वान् । अंतः । ईयते । विद्धान् । आरोधनं । दिवः ॥ ४ ॥

सोऽपिहोता देवानामाज्ञाता भवति । सेदु स एवाग्निर्दृत्यं देवानां दृतकर्म चिकित्वान् जानन् दिवः
स्वर्गस्थारोधनमारोहणमारोहणाहं देवानां स्थानं च विद्धान् जानन् अंतरीवापृथिव्योर्मध्य ईयते । गच्छति ॥
ईङ् गतो । दिवादिभ्यः श्यन् । तिङ्ङितिङ् इति निघातः ॥

ते स्याम ये अग्रये ददाणुहव्यदातिभिः । य ई पुष्यंत इंधते ॥ ५ ॥

ते । स्याम । ये । अग्रये । ददाणुः । हव्यदातिभिः । ये । ई । पुष्यंतः । इंधते ॥ ५ ॥

ते तव यजमानाः स्याम । भुयाम । त इत्युक्तं । क इत्युच्यते । ये यजमाना अग्रये हव्यदातिभिर्हविर्दानिदं
दाणुः । प्रीतिं कुर्वति । ईमनमग्रि पुष्यंतो वर्धयंतो ये यजमाना इंधते । समिद्धिर्दोषियुक्तं कुर्वति ॥

ते राया ते सुवीर्यैः ससवांसो वि ऋण्वरे । ये अग्रा दधिरे दुवः ॥ ६ ॥

ते । राया । ते । सुवीर्यैः । ससवांसः । वि । ऋण्वरे । ये । अग्रा । दधिरे । दुवः ॥ ६ ॥

ये यजमाना अपायो ॥ मुपां मुलुगित्याकारः ॥ दुवः परिचर्या दधिरे । धारयति । कुर्वतीत्यर्थः । ते ससवां-
सोऽपि संभजमाना राया पश्वादिजलज्जन धनेन वि ऋण्वरे । विश्रूयते । प्रख्यायते । ते सुवीर्यैः शोभन-
वीर्योपेतः पुत्रादिभिश्च विश्रूयते ॥

अस्मे रायो दिवेदिवे सं चरंतु पुरुस्पृहः । अस्मे वाजांस ईरतां ॥ ७ ॥

अस्मे इति । रायः । दिवेदिवे । सं । चरंतु । पुरुस्पृहः । अस्मे इति । वाजांसः । ईरतां ॥ ७ ॥

पुरुस्पृह ऋषिगादिभिरभिलष्यमाणा रायः पश्वादिधनान्यस्मे अस्मां यजमानेषु दिवे दिवे प्रतिदिनं स
चरंतु । प्रचरंत्यो भवतु ॥ दिवशब्दादुत्तरस्याः सप्तम्याः मुपां मुलुगित्यादिना शिआदेश ऊडिदमित्यादिना च
तस्योदात्तत्वं । नित्यवीर्ययोरिति द्विर्भावे सत्युत्तरभागस्यानुदात्तं चेत्यनुदात्तत्वं ॥ वाजांसोऽज्ञानि चास्मे
अस्माभीरतां । यज्ञार्थं प्रेरयंतु ॥

स विप्रश्चर्पणीनां शर्वसां मानुषाणां । अतिं शिप्रेव विध्यति ॥८॥

सः । विप्रः । चर्पणीनां । शर्वसा । मानुषाणां । अतिं । शिप्राऽदेव । विध्यति ॥८॥

विप्रो मेधावी । विप्र इति मेधाविनाम् विप्रो धीर इति तन्नाममु पाठात् । सोऽपि शर्वसा बलेन । शर्व इति बलनाम् पात्रः शर्व इति तन्नाममु पाठात् । मानुषाणां मनुसंबधिना चर्पणीनां प्रजानां लिपिष्व ऽप्याण्व विनाशयितुमर्हाणि । दुरितानीति शेषः । अतिं विध्यति । अतिं विध्यतु । अतिशयेन नाशयतु ॥ ८ ॥

अपि मृत्त्युष्टर्चं नवमं मुक्तं वामदेवस्यार्पं गायत्रीच्छदस्त्वपि देवताक । अनुक्तात् च । अपि मृत्ति ॥ द्वितीये वदोम इदं मुक्तं जातवदस्यनिविदानीय । मुचितं च । कीदृ वः शर्पां ऽपि मृत्त्युष्ट्यापिमारुत । आ० ८ १० । इति ॥

अग्ने मृळ महौ असि य ईमा देवयुं जनं । डयेथं वहिरासदं ॥९॥

अग्ने । मृळ । महान् । असि । यः । ई । आ । देवऽयुं । जनं । डयेथं । वहिः । आऽसदं ॥९॥

हे अग्ने मृळ । अस्मान् मुखय । स लं महान्मि । प्रभुतो भवमि । यस्त्वमीमि देवयुं देवानां कामयितार जनं यजमानं वहिर्दमेमामद यज्ञ आसन्तुमा डयेथ । आगच्छामि ॥

स मानुषीषु दृळभो विशु प्रावीरमर्त्यः । दृतो विश्वेषां भुवत् ॥१०॥

सः । मानुषीषु । दृऽदभः । विशु । प्रऽअवीः । अमर्त्यः । दृतः । विश्वेषां । भुवत् ॥१०॥

दृळभो दृदभो राजमादिना दृर्दभो मानुषीषु मनुसंबधिनीषु विजु प्रजाम् प्रावीः प्रकर्षेण गतामर्त्यां ऽमरणधर्मा सोऽपि विश्वेषां सर्वेषां देवानां दृतो भुवत् । भवतु ॥

स सन्न परि णीयते होता मंदो दिविष्टिषु । उत पोता नि पीदति ॥३॥

सः । सन्न । परि । नीयते । होता । मंदः । दिविष्टिषु । उत । पोता । नि । पीदति ॥३॥

सोऽपि सन्न यज्ञगृहं परि णीयते । ऋत्विग्भः परितो नीयते । नीयमानः सन्न दिविष्टिषु यागेषु मद्रो मदनीयः क्षुत्यः सोऽपि हेता च भवति । उतापि च पोता मन्नि पीदति । यज्ञगृह उपविशति ॥

उत या अग्निरध्वर उतो गृहपतिर्दमे । उत ब्रह्मा नि पीदति ॥४॥

उत । याः । अग्निः । अध्वर । उतो डति । गृहऽपतिः । दमे । उत । ब्रह्मा । नि । पीदति ॥४॥

उतापि चाग्निरध्वर यागं या देवपत्नीर्यजति । यथा भवतीत्यर्थः । यद्वा । या गच्छाध्वर्युर्भवति । उतो अपि च सोऽपि दमे यज्ञगृहे गृहपतिर्यजमानश्च भवति । उतापि च ब्रह्मा ब्राह्मणाक्षमी मन्नि पीदति । उपविशति ॥

वेपि त्वध्वरीयतामुपवक्ता जनानां । हव्या च मानुषाणां ॥५॥

वेपि । हि । अध्वरिऽयतां । उपऽवक्ता । जनानां । हव्या । च । मानुषाणां ॥५॥

अध्वरीयतां यज्ञमिच्छतां मानुषाणां मनुसंबधिनां जनानां हव्या च हव्यानि हवीपि हे अग्ने वेपि हि । कामयसे खलु । उपवक्ताध्वर्युप्रभृतीनां सर्वेषां कर्मणामनुज्ञार्थं मां प्रणयत्यादिरूपस्य वाक्यस्य वक्ता सन्न ब्रह्मा चासि । ब्रह्मा त्वो वदति जातवित्या । ऋक्० १०. ११. ११ । इति श्रुतिः । उपवक्ता सर्वेषां कर्मणामवैकन्यार्थमुप द्रष्टा वा सदस्योऽसि । स हि सप्तदशः कर्मणामुपद्रष्टा भवतीत्यापस्तम्बनोक्तत्वात् ॥

वेषीहस्य दृत्यं यस्य जुजोषी अध्वरं । हव्यं मर्तस्य वोह्वे ॥ ६ ॥

वेपि । इत । ऊं इति । अस्य । दृत्यं । यस्य । जुजोषः । अध्वरं । हव्यं । मर्तस्य । वोह्वे ॥ ६ ॥

हे अग्ने त्वं मर्तस्य मनुष्यस्य यस्य यजमानस्याध्वरं यागं हव्यं हविर्वोह्वे वोह्वे ॥ वहेधातोऽनुमर्थे मर्तेनम इति तत्त्वप्रत्ययः । जुज्यादिनित्यमित्याद्युदात्तत्वं ॥ जुजोषः संवेष्टाः ॥ जुषी प्रीतिमिवनयोः । लट् । बहुल कदमीति शपः सुहिर्भावश्च । लोटोऽडाटावित्यडागमः ॥ अस्य यजमानस्य दृत्यं दृतकर्म वेषीदु । काम-यस एव ॥

अस्माकं जोषध्वरमस्माकं यज्ञमंगिरः । अस्माकं शृणुधी हव ॥ ७ ॥

अस्माकं । जोषि । अध्वरं । अस्माकं । यज्ञं । अंगिरः । अस्माकं । शृणुधि । हव ॥ ७ ॥

हे अंगिरोऽग्ने त्वमस्माकमध्वरमस्मादीयं यागं जोषि । जुषस्व । संवेस्व । अस्माकमस्मादीयं यज्ञं यजनसाधनं हविश्च जुषस्व । अस्माकमस्मादीयं हवमाज्ञानरूपं स्तोत्रं च शृणुधि । शृणु ॥ शृणोतिर्लोपमध्यमैकवचनं सिप । तस्य हिरादेशः श्रुवः शृ चिति धातोः श्रुप्रत्ययः शृभावश्च । श्रुशृणुपृकृवृभ्यश्च कदमीति हेर्धिरादेशः ॥

परि ते दृढभो रथोऽस्माँ अघ्नोतु विश्वतः । येन रक्षामि दाशुषः ॥ ८ ॥

परि । ते । दुः । दृढः । रथः । अस्मान् । अघ्नोतु । विश्वतः । येन । रक्षामि । दाशुषः ॥ ८ ॥

हे अग्ने त्वं येन रथेन विश्वतो विश्वाम् सर्वांश्च दिनुं गच्छन् दाशुषो हविष्प्रदातृन्यजमानानाञ्जलिम् । विघ्नभ्यः पालयामि । त्वदीयो दृढभो दृढभो दुर्हसः स रथोऽस्मान्यजमानानं परि परितः सर्वतोऽघ्नोतु । आघ्नोतु ॥ अघ्नोतिर्यत्त्ययेन परस्मैपद ॥ ॥ ८ ॥

अग्ने तमद्यष्टर्चं दशमं सूक्तं वामदेवस्यार्पमायेय । तथा चानुकर्मणिका । अग्ने तमद्य पदपाक्तं पंचमी महापदपक्तिरत्योष्णिक् चतुर्थी पञ्चपात्या वा मघ्नस्याः पंचकां मुख्यां तृतीयः मघ्नको नवकस्याष्टम्याः पचकः पादश्चतुष्कः सप्तकस्त्रिष्टुभश्चेति । इदं क्रत्वमपि सूक्तं पदपक्तिच्छदस्कं पंचकाश्चत्वारः पदृष्टकश्चतुर्थश्चतुष्को वा पदपक्तिरित्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । पचमी तव स्वादिष्टत्वेपा महापदपक्तिः पच पचकाः पदृष्टक इति लक्षणमज्ञावात् । अत्या शिवा नः सख्येत्योष्णिक्कदस्का । चतुर्थीपष्टीमघ्नस्य आभिष्टे अय घृतं न पुत कृतं चिति प्येत्यास्मिन् उपनिहः पदपत्यो वा । अत्र मघ्नस्यष्टम्योः पदपत्युष्णिहोः परिभाषोक्तपादविच्छेदापवादाय प्रकारांतरणं विच्छेदः कृतः ॥ दशमोऽहनीदं सूक्तमाज्यशम्व । सूचितं च । अग्ने तमद्याश्च न स्तोमिरित्याज्य । आ० ८ ५० । इति ॥ पिडपितृयज्ञेऽग्ने तमद्यत्यनयार्पिं प्रत्यागच्छत । सूचितं च । अग्निं प्रत्यादग्ने तमद्याश्च न स्तोमेरिति । आ० ८ ५१ । इति ॥ पानराधियक्त्वा स्विष्टकृत्यपेव याज्या । सूचितं च । अग्ने तमद्याश्च न स्तोमेरिति संयाज्य । आ० ८ ८ । इति ॥

अग्ने तमद्याश्च न स्तोमिः क्रतुं न भद्रं हृदिस्पृशं । ऋध्यामां त ओहिः ॥ ९ ॥

अग्ने । तं । अद्य । अश्वं । न । स्तोमिः । क्रतुं । न । भद्रं । हृदिऽस्पृशं । ऋध्यामां । ते । ओहिः ॥ ९ ॥

हे अग्ने अद्यास्मिन्नहनि वयमुत्विगादय आहिरिद्रादिप्रार्पकः स्तोमिः स्तोत्रममृहेस्तं प्रसिद्धं स्वामृध्याम । समर्पयामः । कीदृशं त्वा । अद्य न वोढारमश्चमिव तथा हविषो वाहकं क्रतुं न कर्तारमिव । उपकर्तार-मित्यर्थः । तथा भद्रं भजनीयं हृदिस्पृशं हृदयंगम । अतिशयेन प्रियमित्यर्थः ॥

पानराधियक्त्वाभिष्टी प्रधानस्याधा ह्यप इत्येवानुवाक्या । अभिर्नां अर्कैरिति तस्यां स्विष्टकृतोऽनुवाक्या । आभिष्टे अर्थात् प्रधानस्य याज्या । सूचितं च । अथा ह्यग्ने क्रतोर्भद्रस्याभिष्टे अय गोभिर्गृणीत एभिर्नां अर्कः । आ० ८ ८ । इति ॥

अथा अग्ने क्रतोर्भद्रस्य दशस्य साधोः । रथीर्ऋतस्य बृहतो बभूव ॥ २ ॥

अथ हि । अग्ने । क्रतोः । भद्रस्य । दशस्य । साधोः । रथीः । ऋतस्य । बृहतः । बभूव ॥ २ ॥

अथा हि इदानीमिव हे अग्ने त्वं क्रतोर्ऋदीयस्य यागस्य रथीर्नता बभूव । भवामि ॥ तं दामि सुहृद्भिः इति भवतैर्वर्तमानेऽर्थं लिटि सिपस्थञ् । आधधातुकस्येड्गनादेरितीडागमे प्राप्ता बभूवात्तत्पर्यायं निपातनादि-
दुभावः ॥ कीदृशस्य यागस्य । भद्रस्य भजनीयस्य दशस्य प्रवृद्धस्य साधोरभीष्टफलानां साधकस्य ऋतस्य सत्यभुतस्य बृहतो महतः ॥

एभिर्नो अर्केर्भा नो अर्वाङ् स्वर्णं ज्योतिः । अग्ने विश्वेभिः मुमना अनीकेः ॥ ३ ॥

एभिः । नः । अर्केः । भवः । नः । अर्वाङ् । स्वः । न । ज्योतिः । अग्ने । विश्वेभिः ।

मुमनाः । अनीकेः ॥ ३ ॥

हे अग्ने ज्योतिर्ज्योतिष्मान् स्वर्णं सूर्यं इव तथा विश्वेभिर्विश्वैः समस्तैरनीकैर्ज्योभिः मुमना शोभनमन-
स्कस्य नोऽऋदीर्थैरभिरतिरर्करचनीयैः स्तोत्रैर्नोऽस्माकमर्वाङ्भिर्मुखो भव ॥

आभिष्टे अद्य गीर्भिर्गृणन्तोऽग्ने दाणेम । प्र ते दिवो न स्तनयन्ति शुष्माः ॥ ४ ॥

आभिः । ते । अद्य । गीः । भिः । गृणन्तः । अग्ने । दाणेम । प्राते । दिवः । न । स्तनयन्ति । शुष्माः ॥ ४ ॥

अद्यास्मिन्दिवसे हे अग्ने आभिर्गीर्भिः स्मृतिरूपाभिर्वाग्भिर्गृणन्तस्त्वां स्तुवतो वयमत्यगादयस्ते तुभ्यं दाणेम ।
हवीषि दद्याम । दिवो न सूर्यस्य रश्मय इव ते त्वदीयाः शुष्माः शोधका ज्वालाः । प्र स्तनयन्ति । प्रकप्यन्
शब्दायन्ति । यदा । दिवो न मेघा इव त्वदीया ज्वालाः शब्दायन्ति ॥

तव स्वादिष्टाग्ने संदृष्टिर्दिदा चिदहं उदा चिदक्तोः । श्रिये रुक्मो न रोचत उपाके ॥ ५ ॥

तव । स्वादिष्टा । अग्ने । संदृष्टिः । उदा । चित । अहः । उदा । चित । अक्तोः । श्रिये ।

रुक्मः । न । रोचते । उपाके ॥ ५ ॥

हे अग्ने स्वादिष्टा स्वादूतमा प्रियतमा तव त्वदीया मदृष्टिर्दृष्टिरहं उदा चित दिवसस्येदानीं चाक्तो
रिदा चित । अक्तरिति रात्रिनाम शर्वयत्कुरुष्यति रात्रिनाममु पाठात् । रात्रिरिदानीं च । अहोरात्र इत्यर्थः ॥
अन्त्रं व्यक्तिस्रवणकातिगतिप्लित्यस्मादातोः किञ्चत्वाणादिकृमुच्यन् तुप्रत्ययः तस्य किञ्ज्ञावश्च । तितुञ्जतीट्प्राति
षधः । अनिदितामित्युपधानकारलोपः । चोः कुरिति कृत् ॥ रुक्मो नालंकार इव श्रिये पदार्थमाश्रयितुमु-
पाकेऽतिके । उपाक इत्यतिकनाम आक उपाक इति तन्नाममु पाठात् । रोचते । राजते ॥

घृतं न पृतं तनूर्रेपाः शुचिं हिरण्यं । तर्त्त रुक्मो न रोचत स्वधावः ॥ ६ ॥

घृतं । न । पृतं । तनूः । रेपाः । शुचिं । हिरण्यं । तर्त्त । रुक्मः । न । रोचत । स्वधाऽवः ॥ ६ ॥

हे स्वधावः । स्वधाशब्दोऽन्नवाची । अन्नवन्नये पृत शोधित घृतं नाज्यमिव तन्मलदीया मूर्तिरेरेपाः
पापरहिता भवति । शुचि शुद्ध हिरण्यं हितरमणीयं ते त्वदीयं तत्प्रमिदं तेजो रुक्मो न सुषणीमिव रोचत ।
रोचते । भासते ॥

कृतं चिद्धि प्मा सनेमि द्वेषोऽग्रं उनोपि मर्तात । इत्या यज्ञमानादृतावः ॥ ७ ॥

कृतं । चित् । हि । स्म । सनेमि । द्वेषः । अग्ने । उनोपि । मर्तात । इत्या । यज्ञमानात् ।

ऋतऽवः ॥ ७ ॥

हे ऋतावः सत्यवत्सपि कृतं वित यजमानेन कृतमपि मनेमि चिरंतनं । मनेमीति पुराणनाम मनेमि पुर्वं
मिति पुराणनाममु पाठात् । द्विपः पाप मर्ताऽनुष्यायजमानादित्या सत्यं । इत्येति सत्यनामैतत् अद्वैत्येति
तन्नाममु पाठात् । इनीपि हि स्म । प्रयस्येव खलु । नाशयमीत्यर्थः ॥

शिवा नः सख्या संतु भ्रात्राग्ने देवेषु युष्मे । सा नो नाभिः सदने सस्मिन्नुधनं ॥ ८ ॥
शिवा । नः । सख्या । संतु । भ्रात्रा । अग्ने । देवेषु । युष्मे इति । सा । नः । नाभिः ।
सदने । सस्मिन् । ऊधनं ॥ ८ ॥

हे अग्ने नोऽस्मादीयानि सख्या सख्यानि सखित्वानि भ्रात्रा भ्रात्राणि भ्रातृमबंधीनि कर्माणि देवेषु द्योत-
मानेषु युष्मे युष्मामु ॥ मुपा मुनुगिति सप्तमीवद्भवचनस्य शिआदेशः ॥ शिवा शिवानि संतु । मंमत्वानि
भवन्तु । सा सखित्वभ्रातृकर्ममंततिः सदने देवानां स्थानं सस्मिन्नुधनं सर्वस्मिन्नुधनं नोऽस्माकं नाभिवंधनं
भवति ॥ ॥ १० ॥ ॥ १ ॥

द्वितीयेऽमुवाक एकादश मुक्तानि । तत्र भद्रं त इति पठ्यं प्रथमं मुक्तं वामदेवस्यार्पं त्रिष्टुप्कंदस्कमपिदे-
वताक । भद्रं पठित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनगस्त्रयोराधेय कर्ता त्रिष्टुभं कंदमीदमादिकं द्वे मुक्ते
विनियुक्तं । तथा च मुचित । भद्रं त अय इति मुक्तं । आ० ४ १३ । इति ॥

भद्रं ते अग्ने सहमिन्नीकमुपाक आ रोचते सूर्यस्य ।
रुग्दृग्ने दृग्ने नक्तया चिदरुक्षितं दृग्ने आ रूपे अन्नं ॥ १ ॥
भद्रं । ते । अग्ने । सहमिन् । अनीकं । उपाके । आ । रोचते । सूर्यस्य ।
रुग्ने । दृग्ने । नक्तया । चित् । अरुक्षितं । दृग्ने । आ । रूपे । अन्नं ॥ १ ॥

हे सहमिन् वलवत्तमे त त्वदीयं भद्रं भजनीयमनीकं तत्रः सूर्यस्योपाकं समीपभुति । दिवस इत्यर्थः । आ
रोचते । समतादीष्यते । रुग्दृग्नेचमान दृग्ने दर्शनीय तत्रो नक्तया चिद्रात्रावपि दृग्ने । दृश्यते । आ इत्यय
शब्दश्चेत्यर्थं वर्तते । आ किंच अरुक्षितं स्निग्धं दृग्ने दर्शनीयमन्नं पुरोडाशादिरूप हवी रूपे रूपवति लघ्वृत्ति
गादिभिर्हृतं भवति ॥

वि पात्यग्ने गृणते मनीषां खं वेपसा तुविजात स्तवानः ।
विश्वेभिर्यज्ञावनः शुक्र देवैस्तन्नो रास्व मुमहो भूरि मन्म ॥ २ ॥
वि । साहि । अग्ने । गृणते । मनीषां । खं । वेपसा । तुविजात । स्तवानः ।
विश्वेभिः । यत् । ववनः । शुक्र । देवैः । तत् । नः । रास्व । मुमहः । भूरि । मन्म ॥ २ ॥

हे तुविजात मथनेमार्गिणद्वारा यज्ञादिकर्ममु बह्वजस्रपे सवान ऋत्विगादिभिः न्ययमानस्त्वं वेपसा
यज्ञादिकर्मणा । वेप इति कर्मनाम वेपो वेपो विधीति कर्मनाममु पाठात् । मनीषां स्मृतिं गृणते कुर्वते यजमा-
नाय ख यजमानप्राप्यस्य पुण्यलोकस्य द्वारं वि पाहि । विष्य । विमुच्येत्यर्थः ॥ पोऽंतकर्मणीत्यस्मादातोर्लोपम-
ध्यमपूरुषेकवचनं । मपि । दिवादिभ्यः श्यन् । तस्य बह्वलं कंदमीति लुक् । आदिच उपदेशऽगितीत्यात्व । भेहि-
रादेशः । तिङ्प्रतिङ् इति निघातः ॥ हे शुक्र दीप्यमानापि त्व विश्वेभिर्यज्ञैः सर्वैः ॥ बह्वलं कंदमीति भिम
ऐसभावः ॥ देवैरिद्रादिभिः सह यत्पश्चादिधन ववनः । यजमानेभ्यः प्रयच्छे ॥ वनतेर्लेट् । तस्य मपि इतश्च
लोप इतीकारलोपः । बह्वलं कंदमीति विकरणस्य झुः । आविति द्विवचनं । हलादिशेषः । लेटोऽडाटावित्थ-
डाशमः । यदुत्तान्नित्यमिति निघाताभावः ॥ हे मुमहः शोभनतजस्कापि भूरि प्रभुतं मन्म मननीयं तदन्नं
नोऽस्मभं रास्व । देहि ॥

महापितृयज्ञे स्विष्टकृदग्निः कथ्यवाहनो यष्टयः । तस्य द्वे अनुवाक्ये । तत्र त्वदग्ने काथ्येति द्वितीयानुवाक्या ।
तथा च सूत्रितं । त्वदग्ने काथ्या त्वन्मनीषाः स प्रतथा सहसा जायमानः । आ० २ १९ । इति ॥

त्वदग्ने काथ्या त्वन्मनीषास्त्वदुक्था जायन्ते राध्यानि ।

त्वदेति द्रविणं वीरपेणा इत्थाधिये दाणुषे मर्त्याय ॥३॥

त्वत् । अग्ने । काथ्या । त्वत् । मनीषाः । त्वत् । उक्था । जायन्ते । राध्यानि ।

त्वत् । एति । द्रविणं । वीरऽपेणाः । इत्थाऽधिये । दाणुषे । मर्त्याय ॥३॥

हे अग्ने काथ्या काथ्यानि हविर्वहनदेवतानयनादीन्यधिसंवधीनि कर्माण्याध्वर्यवाणि कर्माणि वा त्वद्वचनो
जायन्ते । उत्पद्यन्ते । मनीषाः स्मृतिरूपा वाचम्यदेव जायन्ते । राध्यानि राहु योस्यान्यकथाकथानि शम्भ्याणि
त्वत्त्वत्तो जायन्ते । इत्थाधिये । धीरिति कर्मेनाम । इत्येति मत्यनामसु पाठात् मत्यकर्मण दाणुषे हवीषि
दत्तेवन्ते मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय वीरपेणाः । पेण इति रूपनाम । इद विक्तात् रूप । अत्र निगद्यत्येन
वीरपेणा इति रूप । द्रविण पथादिधन त्वत्त्वत्त एति । निगद्यति । उत्पद्यत इत्यर्थः ॥

त्वद्वाजी वाजंभरो विहाया अभिष्टिकृज्जायते मत्यणुष्मः ।

त्वदयिदेवजृत्तो मयोभुस्त्वदाणुजृजुवाँ अग्ने अर्वा ॥४॥

त्वत् । वाजी । वाजंऽभरः । विऽहायाः । अभिष्टिऽकृत् । जायते । मत्यऽणुष्मः ।

त्वत् । रयिः । देवऽजृत्तः । मयऽभुः । त्वत् । आणुः । जृजुऽवान् । अग्ने । अर्वा ॥४॥

हे अग्ने वाजी बलवान्वाजभरो हविर्लक्षणान्नस्य वाहकः ॥ अग्नेवाजभर इत्येतादृकी मत्ता । मत्ताया
भुवृज्जीति वाजगच्छे कर्मण्युपपदे यवप्रत्ययः । अर्वाऽपि पदजतस्येति मुमागमः । पित इत्यतोदात्तत्वं ॥ विहाया
महानभिष्टिकृज्जकृत अश्वेपणकृद्धा । मत्यणुष्मः मत्यबलः पुत्रमत्यत्त्वत्तो जायते । उत्पद्यते । देवजृत्तो देव
प्ररितो मयोभुः सुवप्रदः । मय इति सुवनार्भतत । रयिर्धनं त्वज्जायते । आणुः शीघ्रगामी । अप्रतिहतगमन
इत्यर्थः । जृजुवाँवेगेन गच्छन्निवाहमयद्भवतो जायते ॥

त्वामग्ने प्रथमं देवयन्तो देवं मर्ता अमृत मंदजिह्वं ।

द्वेषोयुतमा विवासंति धीभिर्दमूनसं गृहपतिममूरं ॥५॥

त्वां । अग्ने । प्रथमं । देवऽयन्तः । देवं । मर्ताः । अमृत । मंदऽजिह्वं ।

द्वेषऽयुतं । आ । विवासंति । धीभिः । दमूनसं । गृहऽपतिं । अमूरं ॥५॥

हे अमृत अमरणशीलाग्ने देवयन्तो देवानिच्छन्तो मर्ता मनुष्या यजमानास्त्वा धीभिः स्मृतिभिः कर्मभिर्वा
आ विवासंति । समतात्परिचरति । कीदृश त्वा । प्रथमं देवानामाद्य देव यातमान मंदजिह्वं । देवाना
मादयित्री जिह्वा यस्य त । द्वेषोयुत द्वेषमा पापाना पृथक्कृतो दमूनसं राजसा दमनकरण मनभाषित । दमु
नःशब्दस्य कथमयमर्थ इति दमूना दममना वा दानमना वा दातमना वापि वा दम इति गृहनाम तत्त्वनाः
स्यादिति यास्कनोक्तत्वादिति ॥ दमु उपगमने । दमरुनमिरित्याणादिक ऊनभिप्रत्ययः ॥ गृहपतिं गृहाणा
पालयितारममूरममूढ । प्रगल्भमित्यर्थः ॥

स्वस्थयन्त्यामरि अस्मदिति स्वस्तिमतोऽपेयाज्या । सूत्रितं च । आरि अस्मदमतिमरि अहं । आ० २ १० ।
इति ॥

आरे अस्मदमतिमारे अंह आरे विश्वां दुर्मतिं यन्निपासि ।

दोषा शिवः सहसः मूनो अग्ने यं देव आ चित्सचमे स्वस्ति ॥६॥

आरे । अस्मत् । अमतिं । आरे । अंहः । आरे । विश्वां । दुःमतिं । यत् । निःपासि ।

दोषा । शिवः । सहसः । मूनो इति । अग्ने । यं । देवः । आ । चित् । सचमे । स्वस्ति ॥६॥

हे सहसः मूनो बलस्य पुत्र । मथ्यमानोऽग्निर्मथनकारिणा हि बलेन जायत इत्यधेर्वलपुत्रत्वं । हे अग्ने दोषा रात्रौ शिवः शिवकरो देवो द्योतमानत्वं यं यानस्मान् स्वस्त्यविनाशाय आ सचमे । परितः सवसे । चिदिदं पुरणः । यद्यस्मात्कारणान्निपासि । यजमानान्नितरा पालयसि । तेभ्योऽस्मदस्मत्तोऽमति पापरूपाशनेच्छामार दूरं कुरु । अशनाया वै पाप्मासतिः । ऐ० ब्रा० २० । इति ब्राह्मणं । आरे दूरंऽस्मत्तोऽहः पापं कुरु । आरे इति दूरनामितत । अस्मत् आरे दूरं दुर्मतिं दुर्मनस्तु कुरु ॥ ॥ ११॥

यस्त्वामग्र इति षड्वचं द्वितीयं मुक्तं । वामदेव ऋषिः । वैश्वं छंदः । अग्निदेवता । यस्त्वामित्यनुक्रांत ॥ पातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोः पूर्वमुक्तं न सहोक्तो विनियोगः ॥

यस्त्वामग्र इति यतमुक्तिस्ते अन्नं कृणवत्सस्मिन्नहं ।

स सु द्युम्नेभ्यस्तु प्रसशन्नव क्रत्वा जातवेदश्चिकित्वान् ॥ १॥

यः । त्वां । अग्ने । इति । यतः । मुक्ता । त्रिः । ते । अन्नं । कृणवत् । सस्मिन् । अहं ।

सः । सु । द्युम्नेः । अभि । अस्तु । प्रऽसशत । तव । क्रत्वा । जातऽवेदः । चिकित्वान् ॥ १॥

हे अग्ने यतमुक्ता मुवा संवदो यो यजमानस्त्यामिनधते । दीक्षियुक्तं कुर्यात् । यः सस्मिन्नहं सर्वस्मिन्नहं ते तुभ्यं त्रिस्त्रवारं सवनत्रयंऽन्नं हविर्लक्षणमन्नं कृणवत् । कुर्यात् । हे जातवेदो जातानां वेदितरये तव तोषकेण कर्त्तव्यनादिहेतुना कर्मणा प्रसन्नत प्रसहमान त्वदीयं तेजश्चिकित्वान् जानन स यजमानो द्युम्नेभ्यं शोभिर्वा सु अत्यतमभ्यस्तु । शत्रुनभिभवतु ॥

द्युम्नं यस्ते जभरंश्चश्रमाणो महो अग्ने अनीकमा संपर्यन ।

स इधानः प्रति दोषामुपासं पुण्यन्नयिं सचते घ्नन्मित्रान् ॥ २॥

द्युम्नं । यः । ते । जभरं । श्रमाणः । महः । अग्ने । अनीकं । आ । संपर्यन ।

सः । इधानः । प्रति । दोषां । उषसं । पुण्यं । रयिं । सचते । घ्नन् । अमित्रान् ॥ २॥

हे अग्ने यो यजमानस्ते तुभ्यमिधं होमसाधनं समिज्जातं जभरत । आह्वरत ॥ हज्जं हरणं । लिङर्थे लिट् । तस्य तिप् इतश्च लोप इतीकारलोपः । वहलं कदमीति शपः द्युः । द्विर्वचनादिकार्यं । लिटोऽडाटावित्यडा गमः । ह्यहोर्भ इति भत्व ॥ श्रमाणा इध्माद्याहरणे श्राम्यन्महो महत्तत्त्वानीक । आकारशार्थं । तेजश्च संपर्यन्त्यरिचरन यो यजमानो दोषा प्रति रात्रि लचीकृत्योपसं प्रत्युपःकालं च लचीकृत्य । कालद्वयऽपीत्यर्थः । इधान इधानस्त्या दीक्षियुक्तं करोति पुण्यं प्रजाभिः पशुभिश्च पुष्टः सन् स यजमानोऽमित्रान् शत्रुन घ्नन् मित्रं सन्नाथ धनं सचते । संवते । सर्वदा पश्चादिधनसमुद्धो भवतीत्यर्थः ॥

उक्तासंभरणीयंष्टावधेः चतुर्भूतोऽनुवाक्या । तथा च सूचितं । अग्निरीशे बृहतः शचियस्यार्चामि ते मुमति घोष्यवाक् । आ० ४. १. इति ॥

अग्निरीशे बृहतः शचियस्याग्निर्वाजस्य परमस्य रायः ।

दधाति रत्नं विधत्ते यविष्ठो व्यानुषद्भ्यर्त्वाय स्वधावान् ॥ ३॥

प्रत्ययिर्गति पचर्चं तृतीयं सूक्तं वामदेवस्यार्थं त्रिष्टुभमाप्रयं तत्तन्मन्त्रवर्णानुमधयोपप्रभृतिदेवत वा । तथा चानुक्रांतं । प्रत्ययिः पंच लिङ्गोक्तदेवत त्वेक इति ॥ लिङ्गिको विनियोगः ॥

प्रत्यग्निरूपसा मयमख्यद्विभातीनां सुमनां रत्नधेयं ।

यातमश्विना मुकृतो दुरोणमुसूर्यो ज्योतिषा देव एति ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उपसा । अयं । अख्यत् । विऽभातीनां । सुऽमनाः । रत्नऽधेयं ।

यातं । अश्विना । सुऽकृतः । दुरोणं । उत । सूर्यः । ज्योतिषा । देवः । एति ॥ १ ॥

सुमनाः शोभनमनस्कोऽग्निर्विभातीनां व्युक्तीनामुपसासुपोदेवतानां रत्नधेयं रत्नधानं । धनप्रकाशकमित्यर्थः । अयं प्रति पूर्वकालं लवीकृत्याख्यत । प्रवृद्धो भवति । हे अश्विनाश्विना युवां मुकृतो यजमानस्य दुरोण गृहं । दुरोण इति गृहनाम दुरोणं दुर्या इति गृहनाममु पाठात् । यात । गच्छतं । सूर्यं ऋत्विगादीनां प्ररको देवो ज्योतिषा स्विन तजसोदेति । उपःकालं प्रादुर्भवतीत्यर्थः ॥

ऊर्ध्वं भानुं सविता देवो अथ्रेहृषं दविध्वत्तविषो न सत्वा ।

अनुं व्रतं वरुणो यंति मित्रो यत्सूर्यं दिव्यारोहयंति ॥ २ ॥

ऊर्ध्वं । भानुं । सविता । देवः । अथ्रेत् । दृषं । दविध्वत् । गोऽउपः । न । सत्वा ।

अनुं । व्रतं । वरुणः । यंति । मित्रः । यत् । सूर्यं । दिवि । आऽरोहयंति ॥ २ ॥

सविता प्ररको देव ऊर्ध्वमुत्सृज्य भानुमथ्रेत् । आथयति । यद्यदा रश्मयः सूर्यं दिवि तुलोक आरोहयंति । आरोहणं कारयति । तदा वरुणो राज्यभिमानी देवो मित्रोऽहरभिमान्यस्य देवाश्च व्रतं तत्संबन्धि कर्मानुयति । अनुगच्छति । अनुगमनं दृष्टात् उच्यते । दृष्य पार्थिवं रजो दविध्वदुन्वन् । विकिरन्नित्यर्थः । गर्वितो गा इच्छन् सत्वा न नृपस इव तद्वत् ॥

यं सीमकृण्वन्तमसे विपृचे ध्रुवशेमा अनवस्यंतो अर्थे ।

तं सूर्यं हरितः सप्त यद्भीः स्पृशं विश्वस्य जगतो वहंति ॥ ३ ॥

यं । सीं । अकृण्वन् । तमसे । विऽपृचे । ध्रुवऽशेमाः । अनवऽस्यंतः । अर्थे ।

तं । सूर्यं । हरितः । सप्त । यद्भीः । स्पृशं । विश्वस्य । जगतः । वहंति ॥ ३ ॥

ध्रुवशेमाः स्थिरनिवासः स्मृतिकर्तारो देवाः सीं सर्वतस्तमसे तमसो विपृचे पृथक्करणात्यर्थं जगत्तत्तण्ण काथमनवस्यतोऽविमुचतः कुर्वन्त एव यं सूर्यमकृण्वन् । अस्मृजन्नित्यर्थः । यद्भीर्महत्यः सप्त सप्तसंख्याका हरितोऽप्या विश्वस्य समस्तस्य जगतः प्राणिममृहस्य स्पृशं प्ररकत्वेन ज्ञातारं तं सूर्यं वहति । धारयति ॥

वहिष्ठेभिर्विहरन्त्यासि तंतुमवव्ययन्नसितं देव वस्म ।

दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य चर्मवावाधुस्तमो अप्स्यंते ॥ ४ ॥

वहिष्ठेभिः । विऽहरन् । यासि । तंतुं । अवऽव्ययन् । असितं । देव । वस्म ।

दविध्वतः । रश्मयः । सूर्यस्य । चर्मऽडव । अव । अधुः । तमः । अपऽसु । अंतरिति ॥ ४ ॥

हे देव योतमान सूर्यं त्वं जगत्तिर्वाहात्मकस्य रमस्यादानार्थं तंतुं रश्मिममृहं विहरन्निस्तारयन् असितं रूपवर्णं वस्म नक्तचराणां निवासभुता रात्रिमव्ययन् अवाचीनं यथा भवति तथा संवृण्वन् । तिरस्कृ-र्वन्नित्यर्थः । वहिष्ठेभिर्वाहुमत्यतं शक्तरश्मिर्यासि । गमनमार्गं गच्छसि । अस्यामृचि पूर्वाधे सूर्यस्य प्रत्यक्षमर्थं प्रतिपाद्योत्तराधे परोक्षमर्थं प्रतिपादयितुमाह । दविध्वतो ध्रुवानाः सूर्यस्य संबन्धिनां रश्मयः किरणा

अप्स्वन्तरिजे । आप इत्यन्तरिजनाम आकाशमापः पृथिवीति तन्नाममु पाठात् । अन्तर्मध्ये चर्मैव चर्मवतिष्ठत तमोऽधकारमवाधुः । अवाचीनमदधुः । तिरस्कुर्वतीत्यर्थः ॥

अनायतो अनिवद्धः कथायं न्यङ्कुत्तानीऽव पद्यते न ।

कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कम्भः समृतः पाति नाकं ॥ ५ ॥

अनायतः । अनिवद्धः । कथा । अयं । न्यङ् । उत्तानः । अव । पद्यते । न ।

कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः । स्कम्भः । संऽऽमृतः । पाति । नाकं ॥ ५ ॥

आयतशब्दो दूरवाची । तद्विपरीतोऽनायत आभीनः सन्नय प्रत्यक्षणोपलभ्यमानो मण्डलाभिमानो सूर्योऽनिवद्धः । केनापि बद्धो न क्रियते । अपि चाय सूर्यो न्यङ्कुवाङ्मयः सन्न केनचित्कथा कथ नाव पद्यते । न हिंस्यति । किवायमुत्तान ऊर्ध्वमुखत्वेन तिष्ठन् कथा स्वधया केन बलेन याति । गच्छति । स्वधाशब्दोऽन्नवाच्यत्वात्कार्यं बले लज्जयति । अपि च दिवो युलोकस्य स्कम्भः स्तम्भः समृतो नाकिन समवेतः सूर्यो नाक मरु पाति । पालयति । को ददर्श । तत्त्वतः कः पश्यति । न कोऽपि जानातीत्यर्थः ॥ ॥ १३ ॥

प्रत्यग्निरूपम इति पंचचं चतुर्थं मुक्त वामदेवस्यार्पं वैष्णवमाधेय माचवर्णिकदेवत वा । तथा चानुक्रात । प्रत्यग्निरिति । निगोक्तदेवत त्विति तुशब्दादस्यापि मुक्तस्य निगोक्तदेवतत्व ॥ विनियोगो निगिकः ॥

प्रत्यग्निरूपमो जातवेदा अख्यदेवो रोचमाना महोभिः ।

आ नामत्योरुगाया रथेनमं यज्ञमुप नो यातमच्छ ॥ १ ॥

प्रति । अग्निः । उपसः । जातवेदाः । अख्यत । देवः । रोचमानाः । महऽभिः ।

आ । नामत्या । उरुऽगाया । रथेन । इमं । यज्ञं । उप । नः । यातं । अच्छ ॥ १ ॥

देवो जातमानो जातवेदा जातधनोऽग्निर्महोभिस्तजोभी रोचमाना दीपमाना उपसः प्रत्यग्नो लक्ष्मीरुत्थायत । प्रवृद्धो भवति । उरुगाया प्रभुतगमर्गो हे नामत्याग्निर्नो रथेन नोऽस्मदीयमिम यज्ञमन्नामिमुपययात । उपगच्छत ॥

ऊर्ध्वं केतुं सविता देवो अथेज्ज्योतिर्विश्वस्मै भुवनाय कृण्वन् ।

आप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं वि सूर्यो रश्मिभिश्चेकितानः ॥ २ ॥

ऊर्ध्वं । केतुं । सविता । देवः । अथेत् । ज्योतिः । विश्वस्मै । भुवनाय । कृण्वन् ।

आ । अप्राः । द्यावापृथिवी इति । अन्तरिक्षं । वि । सूर्यः । रश्मिऽभिः । चेकितानः ॥ २ ॥

विश्वस्मै सर्वस्मै भुवनाय लोकाय ज्योतिस्तजः कृण्वन् कुर्वन् सविता प्ररको देव ऊर्ध्वमुन्मथ केतु प्रकाशक भानुमथत । आश्रयति । वि चेकितानः सर्व विगोषण पश्यन् सूर्यो रश्मिभिः स्वकीयैः किरणैश्चावापृथिवी युलोकभुलोकां चातरिज चाप्राः । समतादपुरयत ॥

आवहंत्यरुणीज्योतिपागान्मही चित्रा रश्मिभिश्चेकिताना ।

प्रबोधयंती सुविताय देव्युपा डेयते सुयुजा रथेन ॥ ३ ॥

आऽवहंती । अरुणीः । ज्योतिषा । आ । अगात् । मही । चित्रा । रश्मिऽभिः । चेकिताना ।

प्रऽबोधयंती । सुविताय । देवी । उपाः । डेयते । सुऽयुजा । रथेन ॥ ३ ॥

आवहन्ती धनानि धारयत्यरुणीररुणवर्णाः ॥ प्रथमैकवचने द्वितीयावहवचनं क्वांदसं ॥ ज्योतिषा तेजसा युक्ता मही महती रश्मिभिः किरणैश्चिवा दर्शनीया चकिताना जानत्युषा आगात । आगच्छत । किंच प्रबोधयती मुपान प्रनुदानं कुर्वती देवी ज्योतमानोषाः मुयुजा शोभनयुक्तेन रथेन मुविताय मुखप्राप्तय ईयते । गच्छति ॥

आ वां वहिष्ठा इह ते वहंतु रथा अश्वाम उपसो व्युष्टौ ।

इमे हि वां मधुपेयाय सोमा अस्मिन्यज्ञे वृषणा मादयेथां ॥४॥

आ । वां । वहिष्ठाः । इह । ते । वहंतु । रथाः । अश्वामः । उपसः । विऽउष्टौ ।

इमे । हि । वां । मधुऽपेयाय । सोमाः । अस्मिन् । यज्ञे । वृषणा । मादयेथां ॥४॥

हे अश्विनाविह यज्ञे वहिष्ठा वोढृतमास्ते प्रमिदा रथा रज्ज्वा गतारोऽश्वामोऽश्वामो वां युवामुपस उपोदेवताया व्युष्टौ व्युक्तेनकान आ वहंतु । समतान्नयतु । हि यस्मात्कारणात् हे वृषणा वृषणा कामानां वर्षितारो हे अश्विनाविह सोमा वा युवा मधुपेयाय मधोः सोमस्य पानायास्मिन्यज्ञे मादयेथां । हर्षयेथां ॥

अनायतो अनिवद्धः कथायं न्यदुत्तानोऽव पद्यते न ।

कया याति स्वधया को ददर्श दिवः स्कंभः समृतः पाति नाकं ॥५॥

अनायतः । अनिऽवद्धः । कथा । अयं । न्यदु । उत्तानः । अव । पद्यते । न ।

कया । याति । स्वधया । कः । ददर्श । दिवः । स्कंभः । संऽचृतः । पाति । नाकं ॥५॥

इयमुक्पूर्व व्याख्याता ॥ ॥१४॥

अग्निर्होतृति दशचं पंचमं मुक्तं वामदेवस्यार्प गायत्रं । अत्रियमनुक्रमणिका । अग्निर्होता दश गायत्रमुपि वींघदित्याभ्या सोमक साहदेव्यमभवदत्यराभ्यामस्याश्विनावायुरयाचतेति । वींघदतिर्दृष्टेन सोमकराजा स्तूयत एष वामति दूचेनाश्विनां शिष्टाभिः पद्भिरग्निर्यः स्तूयते । अतस्मा एव क्रमेण देवताः ॥ मुक्तविनियोगो लेखिकः ॥ पशोः पर्यायिकरणेऽग्निर्होता न इत्यायमुच्योऽनुवचनीयः । तथा च सूत्रितं । अग्निर्होता न इति तुचं पर्याय्येऽन्वाह । आ० ३ ० । इति ॥ प्रातरनुवाकिऽप्याप्यं कर्ता गायत्रं कदस्याश्विनशम्रे चायं तुचो वि नियुक्तः । तथा च सूत्रितं । अग्निर्होता नो अध्वर इति तिस्रः । आ० ४. १३ । इति ॥

अग्निर्होता नो अध्वर वाजी मन्परि णीयते । देवो देवेषु यज्ञियः ॥१॥

अग्निः । होता । नः । अध्वरे । वाजी । मन । परि । णीयते । देवः । देवेषु । यज्ञियः ॥१॥

होता देवानामाहाता होमनिष्पादको वाग्निर्होताऽस्मदीयऽध्वर यागे । वाजीत्यतनुप्रोपमाक । वाजी शीघ्रगामी वोढाथ इव तथा देवभ्यो हविर्वाहकः मन परि णीयते । परितः समतात्प्रार्थते । तथा ब्राह्मणं च भवति । वाजी मन्परि णीयत इति वाजिनमिव ह्येनं संतं परिणयति । ऐ० ब्रा० २ ५ । इति । कीदृशोऽग्निः । देवेषु ज्योतमानेष्विन्द्रादिषु मध्ये देवो ज्योतमानो यज्ञियो यज्ञार्हः ॥

परि त्रिविष्टध्वरं यात्यग्नी रथीरिव । आ देवेषु प्रयो दधत् ॥२॥

परि । त्रिऽविष्टि । अध्वरं । याति । अग्निः । रथीऽइव । आ । देवेषु । प्रयः । दधत् ॥२॥

देवेषु ज्योतमानेष्विन्द्रादिषु । प्रय इत्यत्रनामदं । प्रयो यजमानैर्दत्तं हवीरूपमन्नमा दधत् आ समंताद्वा रयन्नाग्निरगनादिगुणविशिष्टोऽग्निस्त्रिविष्ट विवार । सवनत्रयेऽपीत्यर्थः । परि परितः समंतादध्वर यजमानैः कृतं यागं याति । गच्छति । परिगमने दृष्टातः । रथीरिव । रथवान्पुरुषो यथा शीघ्रं याति तद्वत् । तथा च ब्राह्मणं । परि त्रिविष्टध्वरं यात्यग्नी रथीरिवेत्येष हि रथीरिवाध्वरं पर्यति । ऐ० ब्रा० २. ५. । इति ॥

परि वाजपतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत् । दधद्रत्नानि दाणुषे ॥३॥

परि वाजपतिः । कविः । अग्निः । हव्यानि । अक्रमीत् । दधत् । रत्नानि । दाणुषे ॥३॥

वाजपतिर्वाजानामज्ञानां पतिः पालकः । परि वाजपतिः कविरत्येष हि वाजानां पतिः । ऋ० ब्रा० २. ५. । इति ब्राह्मणं । कविः क्रातुर्गो मिधावी वा दाणुषे हविर्दत्तवते यजमानाय रत्नानि रमणीयानि धनानि दधत् प्रयच्छन्निर्हव्यानि हवीषि पर्यक्रमीत् । परितः क्रामति । व्याप्नोति ॥

अयं यः सृजये पुरो देववाते समिध्यते । द्युमाँ अमित्रदंभनः ॥४॥

अयं । यः । सृजये । पुरः । देवऽवाते । संऽउध्यते । द्युऽमान । अमित्रऽदंभनः ॥४॥

यः प्रसिद्धोऽय प्रत्यज्ञोपलभ्यमानोऽपि देववाते देववातस्य पुत्रं सृजये । सृजये नाम कश्चित्सोमयाजी । तस्मिन्निमित्तभूतं सति । तद्व्यागर्थमित्यर्थः । सृजयस्य यष्टस्य तत्तिरीया आमनति । वामिष्ठो ह सात्यहयो देवभागः पप्रक्त यत्सृजयान्वहयाजिनोऽय्यीयजः । ति० स० ६ ६ २ २ । इति । पुरः पूर्वस्या दिशि स्थितायाम् उत्तरविद्यां समिध्यते । सम्यग्दीप्यते । अमित्रदंभनः शत्रूणां हिंसकः सोऽपि र्युमान दीप्तिमान् भवतीति शेषः ॥

अस्य घा वीर ईवतोऽग्नेरीगीतं मर्त्यः । तिग्मजैभस्य मीऽह्रुषः ॥५॥

अस्य । घा । वीरः । ईवतः । अग्नेः । ईगीतं । मर्त्यः । तिग्मऽजैभस्य । मीऽह्रुषः ॥५॥

वीरः मृतो विक्रातो मर्त्यां मरणधर्मा यजमानस्तिग्मजैभस्य तीक्ष्णतैजसो मीऽह्रुषोऽभिलपितफलानां भक्तीवतो गमनवतोऽस्याग्नेरीगीतं । ईश्वरो भवत । घति पादपुरणः । एतेन यजमानः आत्माभीष्टफलं कारयितुं समर्थो भवतीत्यर्थः ॥ ॥५॥

तमर्वतं न सानमिरूपं न दिवः शिणुं । समृज्यते दिवेदिवे ॥६॥

तं । अर्वतं । न । सानमिं । अरूपं । न । दिवः । शिणुं । समृज्यते । दिवेऽदिवे ॥६॥

यजमाना अर्वतं न शीघ्रगामिनमश्वमिव सानमिं संभजनीयं दिवः शिणुं न दुर्लोकस्य पुत्रभूतं सूर्यमिवारूपमारीचमानं तमपि दिवं दिवं प्रतिदिनं समृज्यते । सुगं परिचरणं कुर्वति ॥

वोध्यान्मा हरिभ्यां कुमारः साहदेव्यः । अच्छा न हृत उदरं ॥७॥

वोधत् । यत् । मा । हरिऽभ्यां । कुमारः । साहऽदेव्यः । अच्छ । न । हृतः । उत । अरं ॥७॥

साहदेव्यः सहदेवनाम्नो राज्ञः पुत्रः कुमारः सोमकाभिधो राजा हरिभ्यामश्वभ्यामश्वी दातुं मा मा यद्यदा बोधत । बोधयामासेमां तवाश्वविति । तदाहमस्माभिमुख्येन कुमारं हन । मन नोदर । तावथा वल्लब्धा न निर्गतवानस्मि ॥

उत त्या यजता हरीं कुमारात्साहदेव्यात् । प्रयता सद्य आ ददे ॥८॥

उत । त्या । यजता । हरी । इति । कुमारात् । साहऽदेव्यात् । प्रऽयतर । सद्यः । आ । ददे ॥८॥

उतापि च साहदेव्यात्सहदेवस्य पुत्रात्कुमारात्सोमकाद्राज्ञो यजता पुत्रनीर्या प्रयता प्रयती त्या त्यां तौ प्रसिद्धौ हरी अश्वौ सद्यो यस्मिन्दिने तेनाहृतस्मिन्नैव दिने आ ददे । आदत्तवानस्मि । मत्रद्रष्टा अर्पिषो धदित्युद्वेगेन कुमारमश्वपयाभ्युपगम्याश्ववितस्माज्जब्ध्वा प्रीतोऽभवदित्यर्थः ॥

एष वाँ देवावश्विना कुमारः साहदेव्यः । दीर्घायुस्सु सोमकः ॥९॥

एषः । वाँ । देवाँ । अश्विना । कुमारः । साहऽदेव्यः । दीर्घऽआयुः । अस्सु । सोमकः ॥९॥

देवाँ द्योतमानाँ हे अश्विनाँ वाँ युवाँ तर्पकः साहदेव्यः सहदेवस्य पुत्रः कुमारः सोमकः सोमकाभिधान एष राजा दीर्घायुस्सु । शतायुष्को भवतु । एतम् हेव प्रोचतुः पर्वतनारदाँ सोमकायित्वादिना सर्वं हेव महाराजा आमुः । ऐ० ब्रा० ५. ३४. । इत्यनेन ब्राह्मणेन सोमकस्य राजत्वं स्पष्टीकृतं ॥

तं युवं देवावश्विना कुमारं साहदेव्यं । दीर्घायुपं कृणोतन ॥१०॥

तं । युवं । देवाँ । अश्विना । कुमारं । साहऽदेव्यं । दीर्घऽआयुपं । कृणोतन ॥१०॥

हे देवावश्विना द्योतमानावश्विनाँ युवं युवाँ साहदेव्य सहदेवस्य पुत्र कुमार सोमकाख्यं राजानं दीर्घायुप शतायुष्कं कृणोतन । कुरुतं । अनेन वृचिनास्य कुमारस्य दीर्घमायुरश्विनावुपि रयाचतेत्यर्थः ॥ ॥१०॥

आ सत्यो यात्वित्येकविंशत्युचं पष्ठं मृक्तं त्रैष्टुभमद्रं । अत्रयमनुक्रमणिका । आ सत्यः सैकद्रमिति । तत्रद्रमित्युक्तत्वादाग्न्यधिकारो निवृत्त इत्यवगम्यते ॥ चतुर्विंशऽहनि माध्यादिनसर्वेन मेवावरुणशस्त्र इदं द्वितीयमहीनमृक्तं । तथा च सुचितं । आ सत्यो यात्वित्यहीनमृक्तं द्वितीय मेवावरुणः । आ० ५. ४. इति ॥ समृद्धे दशरात्रे नवमेऽहनि निष्कवन्त्यशस्त्र इदं मृक्तं । तथा च सुचितं । आ सत्यो यात्वह भुवं तत्त इद्वियमिति निष्कवन्त्यं । आ० ८. ५. इति ॥

आ सत्यो यातु मघवाँ ऋजीपी द्रवत्वस्य हरय उप नः ।

तस्मा उदंधः सुपुमा सुदशमिहाभिपित्वं करते गृणानः ॥१॥

आ । सत्यः । यातु । मघऽवान । ऋजीपी । द्रवत्व । अस्य । हरयः । उप । नः ।

तस्मै । उत । अंधः । सुपुम । सुदश । उह । अभिऽपित्वं । करते । गृणानः ॥१॥

ऋजीपी । ऋजीपशब्देन निष्पद्यो विगतसारः सोमोऽभिधीयते । तद्वान सत्यः सत्यवात्मघवान्धनवा निद्रो नोऽस्माकमुप समीप आ यातु । आगच्छतु । किंच अस्मिद्रस्य हरयोऽया नोऽस्माकमुप समीपं द्रवतु । आगच्छतु । वयं यजमाना इहास्मिन्यज्ञे तस्मा इद्राय मुदन्तं शोभनवन्नं । सारोपतमित्यर्थः । इदिदं प्रत्यज्ञे गोपलभ्यमानमंधोऽन्नरूपं सोम सुपुम । अभिपुतं कुर्याम । गृणानोऽस्माभिः स्तूयमान इद्रोऽभिपित्वमस्मदभिमतप्राप्तिं करते । करोतु ॥

अव स्य शूरध्वनो नांतेऽस्मिन्नो अद्य सर्वने मंदर्थे ।

शंसात्युक्थमुशनेव वेधाश्चिकितुपे असुर्याय मन्म ॥२॥

अव । स्य । शूर । अध्वनः । न । अंते । अस्मिन् । नः । अद्य । सर्वने । मंदर्थे ।

शंसाति । उक्थं । उशनाऽइव । वेधाः । चिकितुपे । असुर्याय । मन्म ॥२॥

हे शूर शत्रूणामभिभवसमर्थेद्र अध्वदानीमस्मिन् सर्वने माध्यादिनाख्ये मंदर्थे त्वां मादयितुं नोऽस्मानवस्य । विमुच । तत्र दृष्टातः । अध्वनो गंत्यस्य मार्गस्याति समीपं नाश्यान्मनुष्या यथा मूर्च्छति तद्वत् । उशनेव काय इव वेधाः शंसिता यजमानो हे इद्र चिकितुपे सर्वं जानतेऽसुर्यायामुराणां हिंसकाय तुभ्यं मन्म मननीयमुक्थं शस्त्ररूपं स्तोत्रं शंसाति । शसनं करोति ॥

कविर्न निरण्यं विदथानि साधनृषा यत्सेकं विपिपानो अचीत् ।

दिव इत्था जीजनत्सप्र कारूनह्वा चिच्चक्रुर्वयुना गृणंतः ॥३॥

कविः । न । निण्यं । विदथानि । साधन । वृषा । यत् । सेकं । विऽपिपानः । अचीत ।
दिवः । इत्था । जीजनत् । मप्र । काखन । अही । चित । चक्रुः । वयुना । गृणतः ॥ ३ ॥

कविर्मधावी निण्य न । निण्यमित्यतर्हितनामितत । अतर्हितं गृहमर्थमिव विदथानि वेदनीयानि कार्यजा
तानि साधन साधयन वृषा कामाना वर्धितद्रो यद्यदा मेक मेचनीय सोम विपिपानोऽत्यर्थं पिबन् अर्चात
विशिषिणार्चति । सोमपानि श्रद्धा करोतीत्यर्थः । तदानी दिवोऽमुष्माज्जोकादिऽथा मत्स्यमेव मप्र मप्रमंख्याकान
काखन्नग्मीन जीजनत । अजीजनत । जनयति । गृणतः स्तूयमाना रथमयो वयुना वयुनानि मनुष्याणा ज्ञा
नान्यद्वा चित दिवसेनापि चक्रुः । कृतवतः ॥

स्वर्पयद्देदि मुदृगीकर्मकर्महि ज्योती रुरुचुर्बुध वस्तोः ।

अंधा तमांसि दधिता विचक्षे नृभ्यश्चकार नृतमो अभिष्टौ ॥ ४ ॥

स्वः । यत् । वेदि । सुऽदृगीकं । अकः । महि । ज्योतिः । रुरुचुः । यत् । ह । वस्तोः ।

अंधा । तमांसि । दधिता । विऽचक्षे । नृऽभ्यः । चकार । नृऽतमः । अभिष्टौ ॥ ४ ॥

यद् यदा खलु महि महत्प्रभुतं ज्योतिस्तजोरूप यत्पर्यां युक्तोऽकं रश्मिभिः मुदृगीकं मुद्र दर्शनीय
वेदि । अवेदि । ज्ञायं । तदानी देवास्त्वस्मिन् सर्वे वस्तोनिवामार्थं रुरुचुः । दीपयुक्ता वसुः । नृतमो नृततम
सूर्योऽभिष्टौवभ्यागमन नृभ्यो नृणा विचक्षे विशिषण दर्शनायाधाधकाररूपाणि निविडानि तमांसि दधिता
दधितानि नाशितानि चकार । कृतवान् ॥

ववक्ष इदं अमितमृजीषुपमे आ पप्रो रोदमी महित्वा ।

अतश्चिदस्य महिमा वि रेव्यभि यो विश्वा भुवना वभूव ॥ ५ ॥

ववक्षे । इदं । अमितं । ऋजीषी । उमे इति । आ । पप्रो । रोदमी इति । महित्वा ।

अतः । चित् । अस्य । महिमा । वि । रेचि । अभि । यः । विश्वा । भुवना । वभूव ॥ ५ ॥

ऋजीषी । ऋजीषादेन निष्पिष्टो विगतसारः सोमोऽभिधीयते । तद्वानिद्रः परमेश्वर्युक्तोऽमितमय
त्तारहित महिमान ववक्षे । उवाह । किंच महित्वा महत्त्वेन स्मिन् महिष्येभि रोदमी उमे आवापृथिशावा पप्रो ।
समतादपुरयत् । य इदं विश्वा भुवना सर्वाणि भुवनान्यभि वभूव । तिरश्चकार । अतश्चिदभ्योऽपि विश्वान्यो
भुवनभ्योऽस्यद्रस्य महिमा वि रेचि । अतिरिचि । अधिकं वभूवत्यर्थः ॥ ॥ ५५ ॥

विश्वानि शक्रो नर्याणि विद्वानपो रिरिच सखिभिर्निकामिः ।

अशमानं चिद्ये विभिद्वर्चोभिर्ग्रजं गोमंतमुगिजो वि वघुः ॥ ६ ॥

विश्वानि । शक्रः । नर्याणि । विद्वान् । अपः । रिरिच । सखिऽभिः । निऽकामिः ।

अशमानं । चित् । यः । विभिद्वः । वचःऽभिः । व्रजं । गोऽमंतं । उगिजः । वि ।

वघुरिति वघुः ॥ ६ ॥

विश्वानि समस्तानि नर्याणि मनुष्याणा हितानि वृष्यादीनि कार्याणि विद्वान् ज्ञानन शक्रः समर्थ इदं
निकामनिकामयमानिभ्यः सखिभिर्मित्रभूतभ्यो मरुद्भ्यः ॥ व्यत्ययन चतुर्थ्यर्थं तृतीया ॥ अपो वृष्टिजननान्युदकानि
रिरिच । रिक्तीचकार । इन्द्रः सस्यादिफलमिद्वर्थं मेघस्यान्युदकानि मरुद्भ्यो दत्तवानित्यर्थः । यद्वा । निका
मनिकामयमानिः सखिभिर्मरुद्भिः सहितः सन अपो नभसः सकाशात् । आप इत्यतिरिचानामितत ॥ अत्र विभक्ति

व्यत्ययः ॥ रिरिच । व्यतिरिक्तो बभूव । ये मरुतो वचोभिर्वार्युर्ध्वनिभिराशमानं चित पर्वतमपि मेघं वा ।
अरमेति मेघनामसत । विभिदुः । अर्भत्सुः । उशिजः कामयमानास्ते मरुतो गोमतं गोभिरुपेतं वज्रमशिरसां
संवाधि गोश्यानं वि ववुः । आक्षादयामासुः ॥

अपो वृचं वज्रिवांसं पराहन्प्रावत्ते वज्रं पृथिवी सचेताः ।

प्राणींसि समुद्रियाण्येनोः पतिर्भवञ्छवसा शूर धृष्णो ॥ ७ ॥

अपः । वृचं । वज्रिऽवांसं । परा । अहन् । प्र । आवत् । ते । वज्रं । पृथिवी । सऽचेताः ।

प्र । अणींसि । समुद्रियाणि । ऐनोः । पतिः । भवन् । शवसा । शूर । धृष्णो । इति ॥ ७ ॥

हे इन्द्र प्रावत राजमादिभ्यः प्रक्षेपेण लोकान् पालयितुं ते त्वदीयं वज्रमपी वृष्टिलक्षणास्युदकानि वज्रिवां
समावरकं वृचं मेघं पराहन् । प्रक्षेपेण प्ररयति स्म । पृथिवी भूमिः सचेताश्चितनावती । त्वया संगता बभूव ।
धृष्णो धर्षणशीलं हे शूर विक्रान्तिं त्वं शवसा बलेन पतिमेव लोकाणां पालकः मन समुद्रियाणि समुद्रसं
वधीन्यणींसि नभसि स्थितान्युदकानि प्राणीः । प्ररकोऽसुः ॥

अपो यददितं पुरुहन्त ददराविर्भुवत्सरमां पृथ्यं ते ।

स नो नेता वाजमा दपि भूरि गोवा रुजन्अंगिरोभिर्गृणानः ॥ ८ ॥

अपः । यत । अदितं । पुरुऽहन्त । ददः । आविः । भुवत् । सरमां । पृथ्यं । ते ।

सः । नः । नेता । वाजं । आ । दपि । भूरि । गोवा । रुजन् । अंगिरऽभिः । गृणानः ॥ ८ ॥

हे पुरुहन्त वज्रभिराहन्तं यद्यदापः प्रति वृष्टिलक्षणास्युदकानि लक्ष्मीकृत्याद्रि मेघं ददः । विदारितवा
नसि । सरमा देवगुनी पृथं पुरा ते तृस्य पणिभिरपहतं गोधनमाविर्भुवत् । प्रकाशयामास । अंगिरोभिर्गृण
भिर्गृणानः स्तूयमानः मन गोवा गोवाण्यभ्यामि रुजन् नोऽस्मान् भूरि प्रभुतं वाजमन्नं नेता प्रापयिता स
त्वमा दपि । आदरं कृतवानसि ॥

अच्छा कविं नृमणो गा अभिष्टौ स्वर्पाता मघवन्नाधमानं ।

ऊतिभिस्तमिषणो द्युमहन्तो नि मायावानब्रह्मा दस्युरते ॥ ९ ॥

अच्छ । कविं । नृऽमनः । गाः । अभिष्टौ । स्वऽसाता । मघऽवन् । नाधमानं ।

ऊतिऽभिः । तं । इषणः । द्युमहन्तो । नि । मायाऽवान । अब्रह्मा । दस्युः । अतः ॥ ९ ॥

हे मघवन्वज्रिन्द्र नृमणः । नृभिर्मनुष्यैर्मन्यत इति नृमणः । त्वं कवि मेधाविनं कृत्स्नमच्छ गाः । अभ्यगाः ।
किंच स्वर्पाता । स्वर्धन । तस्य साता दातुं निमित्तं अभिष्टौ कविरभिर्गमं सति नाधमानं युद्धार्थं त्वां याचमानं
कृत्स्नमृतिभिः शत्रुकृतोपद्रवपरिहाररूपे रत्नगिरिषणः । प्ररितवानसि । मायावान कपटवानब्रह्मा । ऋत्विग्भिः
क्रियमाणं सर्वं कर्मजातमनुष्ठारूपेण जानन् ऋत्विग्विष्णो ब्रह्मशब्देनोच्यते । स न विद्यते यस्य सोऽब्रह्मा ।
वेदोक्तकर्मस्वात्मिकरहित इत्यर्थः । दस्युः कृत्स्नस्य शत्रुर्गुह्यहन्ता द्युमन् धनं हतिराह्वानं यस्यां युधि तस्यां न्यतः ।
विनष्टो बभूव । इन्द्रः कृत्स्नमाहन्तः मन तस्य शत्रुं हतवानित्यर्थः ॥

आ दस्युम्रा मनसा यात्यस्तं भुवन्ते कुत्सः सख्ये निकामः ।

स्वे योनौ नि पदतं सरूपा वि वां चिकित्सदृतचिद्ध नारी ॥ १० ॥

आ । दस्युऽघ्ना । मनसा । याहि । अस्मि । भुवन् । ते । कुत्सः । सख्ये । निऽकामः ।

स्वे । योना । नि । सदतं । सऽरूपा । वि । वा । चिकित्सत । ऋतऽचित् । ह । नारी ॥ १० ॥

अत्र काचिदाख्यायिका श्रूयते । कथं । रुरुनामकः कश्चिद्राजर्षिः । तस्य पुत्रः कुत्साख्यो राजर्षिरासीत् । स च कदाचिच्छत्रुभिः सह युयुत्सुः संगमि स्वयमशक्तः सन् शत्रूणां हननार्थमिन्द्रस्याज्ञानं चकार । स चन्द्रः कुत्सस्य गृहमागत्य तस्य शत्रून् जघान । तदनन्तरमतिप्रीत्या तयोः सख्यमभवत् । सख्यानन्तरमिन्द्र एनमपि स्वकीयं गृहं प्रापयामास । तत्र शचीन्द्रं प्राप्तुमागता सती तां समानरूपां दृष्ट्वायमिन्द्रोऽयं कुत्स इति विवेकाभावेन संगमं चकारिति । अनयाख्यायिकया प्रतीयमानोऽर्थोऽत्र प्रतिपाद्यते । हे इन्द्र दस्युघ्ना दस्युना शत्रूणां हन्ता मनसा युक्तस्त्यस्य कुत्सस्य गृहं । अस्मि इति गृहनामैतत् । आ याहि । आशाः ॥ नुदर्थं लोट् ॥ कुत्सश्च ते तव संबंधिनि सख्यं निकामो नितरां कामयमानो भुवन् । अभवत् । ततस्मा युवा रे योनां स्वकीये स्थाने नि षदतं । न्यसीदत । उपविष्टावभूत । ऋतचित्सत्यदर्शनी नारीन्द्रस्य भार्या शची सरूपा समानरूपा वा युवा वि चिकित्सत । संगमं चकार ॥ ॥ १० ॥

यामि कुत्सेन सरथमवस्युस्तोदो वातस्य हयोरीशानः ।

ऋत्रा वाजं न गध्यं युयुपन्कविर्यदहन्पायाय भृषात ॥ ११ ॥

यामि । कुत्सेन । सऽरथं । अवस्युः । तोदः । वातस्य । हयोः । ईशानः ।

ऋत्रा । वाजं । न । गध्यं । युयुपन् । कविः । यत । अहन् । पायाय । भृषात ॥ ११ ॥

हे इन्द्र अवस्युः कुत्सस्य रत्नमिच्छन् ॥ कदापि क्वचि परं न जायामपि दृश्यते ॥ तोदस्तोदकं शत्रूणां हिमको वातस्य वायुमद्रथयोर्विश्वतोर्हयोरश्वयोरेशान ईशरत्नं कुत्सेन कुत्साख्येन राजर्षिणा सरथं समानरथं यामि । गच्छामि । गध्यं ग्राह्यं । गध्यं गच्छति । ऋत्रा वाजं न गध्यं युयुपन्नित्यपि निगमो भवतीति निरुक्तः । पृ १५ । वाजं नात्रमिव ऋत्रा ऋजुर्गामिनावशो युयुपन् स्वकीये रथे योजयन् कविः प्राज्ञः कुत्सो यशस्मिन्नहन्नहनि दिवसं पायाय पारणाय आपन्नस्मरणाय भृषात । प्रभवति । तस्मिन्नेव दिने कुत्सेन सरथं यामीति पूर्ववत् संबन्धः ॥

कुत्साय शुणामशुपं नि वहीः प्रपित्वे अहः कुर्यवं सहसा ।

सद्यो दस्युन् प्र मृण कुत्सेन प्र सूरश्चक्रं बृहतादभीकं ॥ १२ ॥

कुत्साय । शुणां । अशुपं । नि । वहीः । प्रऽपित्वे । अहः । कुर्यवं । सहसा ।

सद्यः । दस्युन् । प्र । मृण । कुत्सेन । प्र । सूरः । चक्रं । बृहतात् । अभीकं ॥ १२ ॥

शुणं पिप्रमित्यस्यामिचि । अम्वं १ १०३ ८ । प्रतिपादितोऽर्थः कुत्सायत्यन्तं चरन्त्येन स्पष्टीक्रियते । हे इन्द्र त्वं कुत्साय कुत्सार्थमशुपं । शुपमिति सुखनामैतत् । तद्रहितं । अत्र दीर्घाभावः । शुणं शुणनामानमसुरं नि वहीः । न्यवहीः । अवधीः । तथाहो दिवसस्य प्रपित्वे प्रक्रमे पूर्वोक्तं कुर्यवं कुर्यवनामानमसुरं च हतवानमि । तथा स त्वं सहसा सहस्रेण वह्निभिः परिज्जनः सह सद्यो यस्मिन् काले कुर्यवमवधीमास्मिन् काले एव कुत्सेन । कुत्स इति वज्रनामैतत् । कुत्स एव कुत्स्य वज्रं । तेन दस्युन् शत्रून् मृण । जहि ॥ भूतार्थं लोट् ॥ हतवानमि । तथा सूरः प्रक्रमस्य सूर्यस्य चक्रमायुधमभीकं समीपं सयाम वा प्र बृहतात् । प्रक्रमेण क्रियवानमि ॥

त्वं पिप्रुं मृगयं शृणुवांसमृजिष्यन्ते वैदष्टिनाय रंधीः ।

पंचाशत्कृणा नि वपः सहस्रात्कं न पुरा जग्मा वि ददः ॥ १३ ॥

त्वं । पिप्रुं । मृगयं । मृगुऽवांसं । ऋजिश्चने । विदधिनाय । रंधीः ।

पंचाशत । कृष्णा । नि । वपः । सहस्रा । अत्कं । न । पुरः । जरिमा । वि । ददर्शितं । दर्दः ॥ १३ ॥

हे इन्द्र त्वं पिप्रुं पिप्रुनामानममुरं मृगवामं प्रवृद्धं मृगय मृगयनामानममुरं च हतवानसि । किंच स त्वं विदधिनाय विदधिनः पुत्राय ऋजिश्चने ऋजिश्चनाम्न राज्ञे रंधीः । वशमनयः । पंचाशत्पचाशत्सख्याकानि सहस्रा सहस्राणि कृष्णा कृष्णवर्णानि रक्षांसि नि वपः । न्यवपः । अवधीः । तथा स त्वं जरिमा जरात्कं न वयोविशेष रूपमिव पुरः शबरस्य नगराणि वि दर्दः । विदारितवानसि ॥

मूरं उपाके तन्वदधानो वि यत्ने चेत्यमृतस्य वर्षः ।

मृगो न हस्ती तविषीमुपाणः सिंहो न भीम आयुधानि विभ्रत् ॥ १४ ॥

मूरः । उपाके । तन्व । दधानः । वि । यत् । ते । चेति । अमृतस्य । वर्षः ।

मृगः । न । हस्ती । तविषीं । उपाणः । सिंहः । न । भीमः । आयुधानि । विभ्रत् ॥ १४ ॥

हे इन्द्र मूरः प्ररकस्य मूर्यस्योपाके समीपे तन्व त्वदीयं शरीरं यद्यदा दधानो धारकोऽभवः तदामृतस्य मरणरहितस्य ते त्वदीयं वर्षां रूपं वि चेति । यचेति । हे इन्द्र ज्ञातुमिर्विशेषणाज्ञायत । मूर्यस्य समीपे सर्वाणि रूपाणि मलिनोभवति न तथेन्द्रस्य रूपं किन्तु मूर्यस्य समीपे इन्द्रस्य रूपं विशेषेण भासमानं वभूव । अर्थः । अपि च हे इन्द्र हस्ती मृगो न गजविशेषो मृग इव तविषी परेषां बलमुपाणो दहन आयुधानि वज्रादीनि शस्त्राणि विश्वद्विभागस्त्व सिंहो न सिंह इव भीमो भयकरोऽभूः ॥

उदं कामा वसृयंतो अगमन्स्वमींहे न सवने चकानाः ।

अवस्यवः शशमानासं उक्थैरोको न रग्वा मुदृगीव पुष्टिः ॥ १५ ॥

उदं । कामाः । वसृयंतः । अगमन् । स्वःऽमींहे । न । सवने । चकानाः ।

अवस्यवः । शशमानासं । उक्थैः । ओकः । न । रग्वा । मुदृगीव । पुष्टिः ॥ १५ ॥

कामा राजमादिभयनिवारणार्थमिदं कामयमाना वसृयंतः पथादिधनमिच्छतः स्तोतार इन्द्रं परमेश्वरं युक्तमगमन् । अगमन् । गच्छति ॥ वर्तमानार्थं कादसो लुङ् ॥ कीदृशाः स्तोतारः । स्वमींहे न युद्ध इव सवने यज्ञे चकाना याचमानाः अवस्यवोऽन्नकामा उक्थैः स्तोत्रैः शशमानासः शसमानाः स्रुवतः । तदा सोऽयमिन्द्र ओको न स्तोतृणामावाम इव भवति । रग्वा रमणीया मुदृगीव पुष्टिः शोभनदर्शना लक्ष्मीरिव भवति ॥ १९ ॥

तमिद्व उदं मुहवै हुवेम यस्ता चकार नर्या पुरूणि ।

यो मावते जरित्रे गध्यं चिन्मशू वाजं भरति स्पर्हराधाः ॥ १६ ॥

तं । उत् । वः । उदं । मुऽहवै । हुवेम । यः । ता । चकार । नर्या । पुरूणि ।

यः । माऽवते । जरित्रे । गध्यं । चित् । मशू । वाजं । भरति । स्पर्हऽराधाः ॥ १६ ॥

य इन्द्रो नर्या नर्याणि मनुष्यव्रितानि पुरूणि बहूनि ता तानि प्रसिद्धानि कर्माणि चकार । अकरोत् । किंच स्पर्हराधाः मृहणीयधनो य इन्द्रो मावते मत्सदृशाय जरित्रे स्तोत्रे गध्यं चित् ग्राह्यं मयोत्रनीयमपि वाजमत्तं मनु शीघ्रं भरति । अहरति । वयं स्तोतारो हे यजमाना वो युष्मभ्यं तमित्तमेवदं मुहवं शोभनमाह्वानं यथा भवति तथा हवाम । आह्वयामः ॥

तिग्मा यदंतरगनिः पताति कस्मिञ्चिद्भूर मुहुके जनानां ।

घोरा यदर्यं समृतिर्भवान्यधं स्मा नस्तन्वो बोधि गोपाः ॥१९॥

तिग्मा । यत् । अंतः । अगनिः । पताति । कस्मिन् । चित् । भूर । मुहुके । जनानां ।

घोरा । यत् । अर्यं । संऽसृतिः । भवति । अधं । स्म । नः । तन्वः । बोधि । गोपाः ॥१९॥

हे शूर विक्रान्तं यद्यदा कस्मिंश्चित्सर्वस्मिन्नपि जनानां मनुष्याणां मुहुके मोहके युद्धेऽंतरस्मात् मध्ये तिग्मा तीक्ष्णागनिः पताति । पतत । हे अर्यं स्वामिन्निद्रं यद्यदास्मात् शत्रुभिः सह घोरा भीमरूपा समृतिर्युद्धं भवति । भवेत् । अधं तदानीं नोऽस्मदीयस्य तन्वः शरीरस्य गोपा रक्तको बोधि स्म । अबोधि । शत्रुभ्यः सकाशादस्माच्चक्षकत्वेन वृद्धवान्मि खलु ॥

भुवोऽविता वामदेवस्य धीनां भुवः सखावृको वाज्रसाती ।

त्वामनु प्रमतिमा जगन्मीरुगंसो जरित्रे विश्वधं स्याः ॥१८॥

भुवः । अविता । वामदेवस्य । धीनां । भुवः । सखा । अवृकः । वाज्रसाती ।

त्वां । अनु । प्रमतिं । आ । जगन्म । उरुगंसः । जरित्रे । विश्वधं । स्याः ॥१८॥

हे इन्द्र त्वं वामदेवस्य वामदेवाख्यस्य मत्तद्रुमं संबन्धिनीनां धीनां कर्मणामविता रजिता भुवः । भव । अवृको हिमाराहित्वा वाज्रसाती युद्धं सखा मम मुहङ्गवः । भव । हे इन्द्र वयं प्रमतिं प्रकृष्टज्ञानं त्वामनु लक्ष्मीकृत्वा जगन्म । आगच्छाम । स त्वं विश्वधं सर्वदा जरित्रे स्तोत्रं उरुगंसो महताः । मनसं युक्तः स्याः । भवेः ॥

एभिर्नृभिर्निद्रं त्वायुभिर्पुत्रा मघवद्विर्मघवन्विश्वं आजी ।

द्यावो न द्युम्नरभि संतो अर्यः द्यपो मदेम शरदश्च पूर्वीः ॥१९॥

एभिः । नृभिः । इन्द्र । त्वायुभिः । त्वा । मघवन् । एभिः । मघऽवन । विश्वे । आजी ।

द्यावः । न । द्युम्नः । अभि । संतः । अर्यः । द्यपः । मदेम । शरदः । च । पूर्वीः ॥१९॥

हे मघवन्धनवन्निद्रं विश्वं विश्वस्मिन्नाजी संयामं स्वायुभिः शत्रुजयार्थं त्वां कामयमानमंघवाङ्मत्स्यदर्थं दीयमानहविर्लज्जार्धनरूपतरभिः प्रत्यक्षिणोपलभ्यमानिर्नृभिः पुत्रपौत्राद्यैः परिजनैः सहिता वयं यजमाना द्युम्नधर्नयावो न द्योतमानाः प्रकाशमाना धनिनो यथा तथायोऽरीन् शत्रुनामि मनोऽभिभवतः क्षपः सर्वा राज्ञीः पूर्वोर्वङ्गीः शरदश्च संवत्सराश्च मदेम । स्तवाम । यजमानाः सर्वेषु कालेषु स्तोत्रैरिन्द्रं हृषयतीत्यर्थः ॥

एवेदिंद्राय वृषभाय वृष्णे ब्रह्माकर्म भृगवो न रथं ।

नू चिद्यथा नः सख्या वियोपदसन्न उयोऽविता तनृपाः ॥२०॥

एव । उत । इंद्राय । वृषभाय । वृष्णे । ब्रह्म । अकर्म । भृगवः । न । रथं ।

नु । चित् । यथा । नः । सख्या । विऽयोपत् । असन्त । नः । उयः । अविता । तनृपाः ॥२०॥

यद्येन्द्रो नोऽस्मदीयानि सख्या सख्यानि कर्माणि नू चित् वियोपत् । न पृथक्कुर्यात् । उयस्तेजस्वी तनृपाः शरीराणां पालक इन्द्रो यथा नोऽस्मानविता रजितासन्तः स्यात् । तथा वयं यजमाना एवेदेवमेवोक्तप्रकरणेन्द्राय वृषभाय कामानां वर्धये वृष्णे नित्यतर्पणाय ब्रह्म स्तोत्रमकर्म । अकर्म । तच्च वृष्टातः । भृगवो

दीप्तास्तनाणो रथं न रथमिव तद्धत् । यजमानेभ्यो यथेन्द्रोऽभीप्सितफलप्रदो भवति तथेन्द्रं यजमानाः
सुवन्तीत्यर्थः ॥

नू एत इन्द्र नू गृणान इपं जरिचे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २९ ॥

नु। स्तुतः। इन्द्र। नु। गृणानः। इपं। जरिचे। नद्यः। न। पीपेरिति पीपेः।

अकारि। ते। हरिऽवः। ब्रह्म। नव्यं। धिया। स्याम। रथ्यः। सदाऽसाः ॥ २९ ॥

हे इन्द्र नू त्विन्द्रं स्तुतः पूर्वैर्ऋषिभिः संस्तुतो नू त्विन्द्रं गृणानोऽस्माभिः स्तूयमानश्च त्वमिषमन्नं जरिचे स्तोत्रे
मह्यं नद्यो न अत्रिर्नदीरिव पीपे । प्यायय । प्रवृद्धं कुरु । हे इन्द्र हरिवो हरिवन हरिसंज्ञकाद्योपेतं त्वं ते
तुभ्यं नव्यं नवतरं ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः कियते । रथ्यो रथवन्तो वयं धिया प्रज्ञारूपया स्तुत्या
सदासास्त्वां सर्वदा भजमानास्त्वदर्थं हवीरूपस्यान्नस्य दातारो वा स्याम । भूयाम् ॥ ॥ २० ॥

त्वं मह्यं इन्द्र तुभ्यमित्येकविंशत्युचं सप्तमं सूक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । त्वं मह्यं अमित्राभ्यमेकपदेति ।
अमित्रां यजमानो न होतित्येकपदा विराट् शिष्टा विंशतिस्त्रिष्टुभः । इन्द्रो देवता ॥ समूहं दशरात्रिऽष्टमे
ऽहनि निष्किल्वन् इदं सूक्तं विनियुक्तं । तथा च सूचितं । त्वं मह्यं इन्द्र तुभ्यमिति निष्किल्वन् ॥ आ० ८. ७. इति ॥
इन्द्रस्य वृत्रघ्नस्य मह्यं इति पशुपुरोडाशस्यानुवाक्या । सूचितं च । त्वं मह्यं इन्द्र तुभ्यं ह वाः सत्राहणं
॥ आ० ३. ८. इति ॥

त्वं मह्यं इन्द्र तुभ्यं ह वा अन्तुं श्वचं मंहना मन्यत द्यौः ।

त्वं वृचं शर्वसा जघन्वान्सृजः सिन्धूरहिना जयमानान ॥ १ ॥

त्वं। महान्। इन्द्र। तुभ्यं। ह। वाः। अन्तुं। श्वचं। मंहना। मन्यत। द्यौः।

त्वं। वृचं। शर्वसा। जघन्वान्। सृजः। सिन्धून्। अहिना। जयमानान् ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वं महान्प्रभुतो भवसि । वाः पृथिवी । वा इति पृथिवीनामन्तत । महना महत्त्वेन युक्ता सती
तुभ्यं ह त्वदर्थमेव श्वचं त्वदीयं बलमनु मन्यत । अन्यमन्यत । अनुमतीचकार । वांश्च त्वदर्थं बलमन्वमन्यत ।
हे इन्द्र त्वं शर्वसा त्वदीयेन बलेन वृचं लोकानामावरक वृचनामकममुरं जघन्वान् । हतवान् । किंच अहिना
वृत्रेण जयमानान् जयहाणान् यस्तान् ॥ यमर्तर्लिटः कानज्जदंशः ॥ सिन्धुन् अपः सृजः । असृजः । सृष्टवानसि ॥

तव त्विषो जनिमन्त्रेजत द्यौ रेजद्रूमिर्भियसा स्वस्य मन्योः ।

ऋघायंत सुभ्वः पर्वतास आर्दन्यन्वानि सरयंत आपः ॥ २ ॥

तव। त्विषः। जनिमन्। रेजत। द्यौः। रेजत। भूमिः। भियसा। स्वस्य। मन्योः।

ऋघायंत। सुऽभ्वः। पर्वतासः। आर्दन। धन्यानि। सरयंत। आपः ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्विषो दीप्यमानस्य तव त्वदीये जनिमन् जन्मनि सति द्यौरन्तरिक्षं स्वस्य त्वदीयान्नम्योः कोपात ।
पचस्यर्थे पृष्टी । भियसा ज्ञातभयेन रेजत । अरेजत । अकंपत । भूमिश्च रेजत । कंपमाना बभूव । सुभ्वो महान्तः
पर्वतासः । पर्वता मेघाः । ऋघायंत । मस्यादीनां वृष्टिप्रदानार्थं नियामकेन त्वयाबाध्यत । तथा मेघा
आर्दन । प्राणिनां पिपासारूपां पीडामहिंसन् । तथा मेघा धन्यानुदकरहितान्देशानापोऽपः सरयन्ते ।
गमयन्ति ॥

भिन्नहिरिं शवसा वज्रमिण्णन्नाविष्कृण्वानः सहसान् ओजः ।

वधीवृचं वज्रेण मंदसानः सरन्नापो जवसा हतवृष्णीः ॥३॥

भिन्नत् । गिरिं । शवसा । वज्रं । इण्णन् । आविः । कृण्वानः । सहसान् । ओजः ।

वधीत् । वृचं । वज्रेण । मंदसानः । सरन् । आपः । जवसा । हतवृष्णीः ॥३॥

सहसानः शत्रूणां सभिभवन्नो जस्तत्र आविष्कृण्वान् आविष्कुर्वन्निद्रो वज्रमिण्णन् वज्रं प्ररयन् शवसा बलेन गिरिं पर्वतजातं भिनत् । अभिनत् । विभेद । किंच मंदसानः सोमं मोदमान इन्द्रो वज्रेण वृचं वृचनामान-
मसुरं वधीत् । अवधीत् । जघान् । तत् आपो वृत्रेणावृतान्युदकारिन् हतवृष्णीः । हतो वृषा वृत्रो यामा ता
हतवृष्ण्यः । ता वृत्रवधानंतरं निवारणरहितः सत्यो जवसा वगेन सरन् । असरन् । अगच्छन् ॥

सुवीरस्ते जनिता मन्यन्त द्यौरिंद्रस्य कर्ता स्वर्पस्तमो भूत् ।

य इ जजानं स्वर्थं सुवज्रमनपच्युतं सदसो न भूम ॥४॥

सुवीरः । ते । जनिता । मन्यन्त । द्याः । इंद्रस्य । कर्ता । स्वर्पः । तमः । भूत् ।

यः । इ । जजानं । स्वर्थं । सुवज्रं । अनपच्युतं । सदसः । न । भूम ॥४॥

हे इन्द्र यः प्रजापतिः स्वर्गमृत्विगादिभिः सृज्यं सुवज्रं शोभनवज्रोपेतं सदसः स्वकीयात्मा गोप्यात्माना
दनपच्युतं विनाशरहितं च । जतिं समुत्सृज्यार्थं । भूम भूम्ना महत्त्वेन युक्तमीमेन त्वा जजान् । अजीजनत् ॥ जन
जनन इति धातुः ॥ द्यौर्योतमानस्ते तव जनिता जनयिता स प्रजापतिः सुवीरः शोभनपुत्रवानहमस्मीति
मन्यन्त । अमन्यन्त । किंच इन्द्रस्य कर्तृद्रस्य जनयिता प्रजापतिः स्वर्पस्तमोऽत्यंत शोभनकर्माभूत् ॥

य एक इच्छ्यावयति प्र भूमा राजा कृष्टीनां पुरुहूत इंद्रः ।

सत्यमेनमनु विश्वे मदंति रातिं देवस्य गृणतो मघोनः ॥५॥

यः । एकः । इत् । च्यवयति । प्र । भूम । राजा । कृष्टीनां । पुरुहूतः । इंद्रः ।

सत्यं । एनं । अनुं । विश्वे । मदंति । रातिं । देवस्य । गृणतः । मघोनः ॥५॥

कृष्टीनां सर्वासा प्रजानां राजा प्रभुः पुरुहूतो बह्मभिराहुत एक इहेवाना मर्थे मुख्य एव य इन्द्रो भूम
भूतं निष्पन्नं शत्रुभ्यो भयं प्र च्यावयति । प्रकर्षणं नाशयति । विश्वे सर्वे यजमाना मघोनो मघवतः । हविर्ले
खणधनवत् इत्यर्थः । देवस्यैन्द्रसमाश्रयात् योतमानस्य गृणतः सुवतो रातिं बहुमेनमिन्द्रमनु लक्ष्मीकृत्य सत्यमेव
मदंति । सुवन्ति ॥ ॥२९॥

सचा सोमा अभवन्नस्य विश्वे सचा मदासो बृहतो मदिष्टाः ।

सचाभवो वसुपतिर्वसूनां दचे विश्वा अधिषा इंद्र कृष्टीः ॥६॥

सचा । सोमाः । अभवन् । अस्य । विश्वे । सचा । मदासः । बृहतः । मदिष्टाः ।

सचा । अभवः । वसुपतिः । वसूनां । दचे । विश्वाः । अधिषाः । इंद्रः । कृष्टीः ॥६॥

विश्वे सर्वे सोमा अस्यैन्द्रस्य सचा । संचति सत्यनामेतत् । सत्यमेव प्रभुता अभवत् । किन् मदासो मदा
मदकराः सोमा बृहतो महतोऽस्यैन्द्रस्य मदिष्टा मादयितुमाः सचा सत्यमेवाभवत् । हे इन्द्र त्वं वसुपतिर्धन
पतिः । न केवलं धनपतिः किंतु वसूनां सर्वेषां पश्चादीनां धनानां पतिः सचा सत्यमेवाभवः । भवसि । हे इन्द्र
त्वं दचे धने निमित्तभूते सति विश्वाः सर्वाः कृष्टीः स्त्रीचीः प्रजा अधिषाः । धारयसि ॥

त्वमर्धं प्रथमं जायमानोऽमे विश्वा अधिषा इन्द्र कृष्टीः ।

त्वं प्रति प्रवत आशयानमहिं वज्रेण मघवन्वि वृश्चः ॥ ७ ॥

त्वं । अर्धं । प्रथमं । जायमानः । अमे । विश्वाः । अधिषाः । इन्द्र । कृष्टीः ।

त्वं । प्रति । प्रवतः । आशयानं । अहिं । वज्रेण । मघवन् । वि । वृश्चः ॥ ७ ॥

अध अपि च प्रथममेव जायमानस्त्वममे वृत्रनिमित्तं भये सति विश्वाः सर्वाः कृष्टीः प्रजा अधिषाः । रत्नकत्वेन धारयामि । हे मघवन्धनवज्रिन्द्र त्वं प्रति प्रवतः प्रति प्रवणानुदकवतो देशान लकीकृत्याशयानमपा निरोधकमहि वृत्रनामानममुर वज्रेण वि वृश्चः । व्यवृश्चः । क्लिप्तवानसि ॥

इन्द्रस्य वृत्रघ्नः पर्णा सत्राहणमिति हविषोऽनुवाक्या । मुत्रितं च । सत्राहणं दाधृषिं तुम्रमिन्द्रं सहदानु पुरुहते नियतं । आ० ३ ८ । इति ॥

सत्राहणं दाधृषिं तुम्रमिन्द्रं महामपारं वृषभं सुवज्रं ।

हंता यो वृत्रं सन्तिनोत वाजं दाता मघानि मघवा सुराधाः ॥ ८ ॥

सत्राऽहनं । दधृषिं । तुम्रं । इन्द्रं । महां । अपारं । वृषभं । सुवज्रं ।

हंता । यः । वृत्रं । सन्तिता । उत । वाजं । दाता । मघानि । मघवा । सुराधाः ॥ ८ ॥

सत्राहणं वहनां शत्रुणा हंतारं दाधृषिमत्यंतं धर्षकं तुम्र । तुमिः प्रेरणकर्मा । शत्रुणा प्रेरकं महा महात मपारमपरिमाण । विनाशरहितमित्यर्थः । वृषभं कामाना वर्षितारं सुवज्रं शोभनं वज्रेणापितमिन्द्रं । वयं स्तोतारः क्षुमति शेषः । य इन्द्रो वृत्रं वृत्रनामानममुरं हता हिमिता भवति । उतापि च य इन्द्रो वाजमन्नं सज्जिता दाता भवति । सुराधाः शोभनधनयुक्तो यो मघवन्द्रो मघानि धनानि दाता भवति । तमिन्द्रं क्षुमति पूर्वेणान्वयः ॥ अत्र सर्वत्र तुनतत्वात् लोकाव्ययति पृथीप्रतिपदं सति द्वितीयं भवति ॥

अयं वृत्तश्चातयते समीचीयं आजिषु मघवा णृखे एकः ।

अयं वाजं भरति यं सनीत्यस्य प्रियासः सख्ये स्याम ॥ ९ ॥

अयं । वृत्तः । चातयते । संऽईचीः । यः । आजिषु । मघवा । णृखे । एकः ।

अयं । वाजं । भरति । यं । सनीति । अस्य । प्रियासः । सख्ये । स्याम ॥ ९ ॥

मघवा धनवान्य इद्र आजिषु संयामिष्विको मुख एव णृखे । श्रूयते । अयमिन्द्रः समीचीः संगता वृत्तः । वृण्वत्याच्छादयति लोकानिति वृत्तः शत्रुभेदाः । ताश्चातयते । नाशयति । अयमिन्द्रो यं वाजं यदन्नं सनीति । यजमानाय ददाति । तं वाजं भरति । यजमानस्य तदन्नं दातुं विभर्ति । स्तोतारो वयमस्यैवंभुतस्य इन्द्रस्य सख्ये सखित्वे प्रियासः प्रियाः स्याम । भवेम ॥

अयं णृखे अध जयन्नुत घ्नन्नयमुत प्र कृणुते युधा गाः ।

यदा सत्यं कृणुते मन्युमिन्द्रो विश्वं दृह्मं भयते एजदस्मात् ॥ १० ॥

अयं । णृखे । अध । जयन् । उत । घ्नन् । अयं । उत । प्र । कृणुते । युधा । गाः ।

यदा । सत्यं । कृणुते । मन्युं । इन्द्रः । विश्वं । दृह्मं । भयते । एजत् । अस्मात् ॥ १० ॥

अधापि च अयमिन्द्रो जयन् शत्रुन्विजयन् णृखे । श्रूयते । सर्वत्र प्रख्यातो भवति । उतापि च घ्नन् शत्रू-

निहंसन् सर्वत्र श्रूयते । उतापि चायमिन्द्रो युधा युद्धेन गाः पशून् क्रणुति । शत्रुसकाशादाहरति । किंच इन्द्रो यदा मनुं कोपं सत्यमेव क्रणुति । द्विषदर्थं करोति । तदानीं दृढं स्थिरं स्थावररूपमेजत्कंपमानं जंगमरूपं च विश्वं समस्तं जगदस्मादिन्द्राद्वयते । विभेति ॥ ॥२२॥

समिन्द्रो गा अजयत्सं हिरण्या समश्रिया मघवा यो हं पृवीः ।

एभिर्नुभिर्नृतमो अस्य गार्क रायो विभक्ता संभरश्च वस्वः ॥११॥

सं । इंद्रः । गाः । अजयत् । सं । हिरण्या । सं । अश्रिया । मघऽवा । यः । हं । पृवीः ।

एभिः । नृऽभिः । नृऽतमः । अस्य । गार्कः । रायः । विऽभक्ता । संऽभरः । च । वस्वः ॥११॥

यो ह यः खलु मघवा धनवानिन्द्रो गा अमुणा समजयत । सम्यक् जितवान् भवति । किंच हिरण्या हिरण्यानि हितरमणीयानि शत्रुसंबन्धीनि धनानि समजयत । तथा अशियाश्रियानि शत्रुसंबन्धीनाऽश्वमूहान् सम्यक् जयति स्म । तथा पूर्वोर्वहीः शत्रुमेनाः समजयत । इन्द्रः सर्वान् शत्रून् जित्वा सकलमपि पश्यादिधनमपहतवानित्यर्थः । गार्कः सामर्थ्यनृतमो नृततमः पश्यादीनामतिशयेन निर्वाहकः स इन्द्र एभिर्नुभिर्नृतुभिः स्तोतुभिः स्तुतः सन् अस्य रायः पश्यादिरूपस्य धनस्य विभक्ता स्तोतृभ्यो विभागस्य कर्ता । दाता भवतीत्यर्थः । किंच वस्वो वसुनो धनस्य संभरश्च संभर्ता धारकश्च भवति ॥

कियत्स्विदिन्द्रो अर्थेति मातुः कियत्पितुर्जनितुर्यो जजान ।

यो अस्य शुष्मं मुहुर्करियति वातो न जूतः स्तनयद्भिरभ्रः ॥१२॥

कियत् । स्वित् । इंद्रः । अर्थि । एति । मातुः । कियत् । पितुः । जनितुः । यः । जजान ।

यः । अस्य । शुष्मं । मुहुः । इयति । वातः । न । जूतः । स्तनयतऽभिः । अर्भः ॥१२॥

य इन्द्रो मातुर्जनन्याः सकाशात्कियत्स्विदावद्वलमर्थेति । अधिगच्छति । पितुः सकाशात्कियदावद्वलमधिगच्छति । य इन्द्रो जनितुर्जनयितुं स्यात्प्रजापतेः सकाशादिदं दृश्यमानं जगज्जजान । अजनयत । य इन्द्रस्तस्मात्प्रजापतेः सकाशादस्य जगतः शुष्मं यावद्वलं मुहुर्कर्ममुहुर्हरियति । प्रेरयति । स्तनयद्भिरभ्रं मेघं प्रेरितो वातो न वायुरिव तथा स इन्द्रः स्तोतुभिर्नृतः प्रेरितो हविष्प्रदानार्थमाहूतो भवति ॥

श्रियंतं त्वमश्रियंतं कृणोतीर्यति रेणुं मघवा समोहं ।

विभंजनुरगनिमाँ डव द्यौरुत स्तोतारं मघवा वसाँ धात ॥१३॥

श्रियंतं । त्वं । अश्रियंतं । कृणोति । इयति । रेणुं । मघऽवा । संऽओहं ।

विऽभंजनुः । अगनिमानऽडव । द्यौः । उत । स्तोतारं । मघऽवा । वसाँ । धात ॥१३॥

मघवा धनवानिन्द्रः श्रियंतं धनराहित्येन क्षीयमाणं त्वमेकं जनमजयत धननाक्षीयमाणं क्रणोति । करोति । अकिंचनः कथित्युरूप इन्द्रं सुत्या धनममृदोऽभवदित्यर्थः । अगनिमानगनिना युक्तो वीरिवातरि नमिव विभंजनुः शत्रूणां विशेषेण भजको मघवन्द्रः समोहं समूहं रेणुं पापमियति । स्तोतुः सकाशात्प्रेरयति । उतापि च मघवा धनवानिन्द्रः स्तोतारं वसाँ धनं धात । अधात । निदधाति ॥

अयं चक्रमिषणत्सूर्यस्य न्येतं रीरमत्समृमाणं ।

आ कृष्ण ईं जुहुराणो जिघति त्वचो वुभे रजसो अस्य योनौ ॥१४॥

अयं । चक्रं । उपणत् । सूर्यस्य । नि । एतंशं । रीरमत । समुमाणं ।

आ । कृष्णः । ई । जुहुराणः । जिघर्ति । त्वचः । बुधे । रजसः । अस्य । योनौ ॥ १४ ॥

पितृश सूर्यं पस्पधानमित्यर्धर्चं । ऋग्वे० १. ६१. १५ । पूर्वं काचिदाख्यायिका सूचिता । अत्राप्ययं चक्रमिति पूर्वार्धं सा सूच्यते । स्वश्चनामा कश्चिद्राजा । स च पुत्रार्थं सूर्यमुपास्ते । स च सूर्यः पुत्ररूपेण स्वयमेव तत्रोत्पन्नः सन एतशाख्येन महर्षिणा सार्धं युद्धं चकार । तदानीं स ऋषियुद्धं जयार्थमिदं तुष्टाव । स इन्द्रस्तेन स्तुयमानः सन स्वश्वपुत्रस्य सूर्यस्य संबंधिनः संयामादेनमपालयदिति । अयमिन्द्रः सूर्यस्य चक्रमायुधमिपणत् । प्रैरयत् । मष्टमाण युद्धार्थं सरतं गच्छंतमेतशनामानमपि नि रीरमत । न्यरीरमत । निवारितवान् । जुहुराणः कृष्टिन् यथा भवति तथा मंचरन कृष्णः कृष्णवर्णो मेघस्त्वचस्तजसो बुधे मूलभूते रजसोऽस्योदकस्य योनौ स्थाने । एतरेवे स्थितमोमेनमिन्द्रमा जिघर्ति । आसिंचति । शत्रुणां प्रेरितासुक्रादेस्त्वत्सं ररत्तेत्यर्थः ॥

असिंक्ष्यां यजमानो न होता ॥ १५ ॥

असिंक्ष्यां । यजमानः । न । होता ॥ १५ ॥

एकपदेयमुक् पूर्वर्चा मरु दृष्टांतत्वेन संबध्यते । असिंक्ष्यां रात्रौ यजमानो न यजमान इव होता होता-रमाज्ञातारमपि । द्वितीयां प्रथमा । सोमेनासिंचति तद्वन्मेघ इन्द्रमासिंचतीत्यर्थः ॥ ॥ २३ ॥

गव्यंतं इंद्रं सख्याय विप्रां अश्वायंतो वृषणं वाजयंतः ।

जनीयंतो जनिदामक्षितोतिमा च्यावयामोऽवते न कीर्णं ॥ १६ ॥

गव्यंतः । इंद्रं । सख्याय । विप्राः । अश्वऽयंतः । वृषणं । वाजयंतः ।

जनिऽयंतः । जनिऽदां । अक्षितऽऊतिं । आ । च्यावयामः । अवते । न । कीर्णं ॥ १६ ॥

गव्यतो गा इक्षंतोऽश्वायंतोऽश्वानिक्षंतो वाजयंतो वाजमन्त्रमिक्षंतो जनीयंतो जायाश्चिक्तो दि । मेधाविनः स्तोतारो वयं सख्यायेंद्रसंबन्धिनः सखित्वाय वृषणं कामाना वर्धितार जनिदां जायाप्रदमक्षितो तिमलीणरज । सर्वदा रक्षाकरमित्यर्थः । एवंभूतमिन्द्रमा च्यावयामः । आगमयामः । तत्र दृष्टांतः । अवते कृपे । अवत इति कृपनाम अवतोऽवटः क्तिर्विरति कृपनाममु पाठात् । कीर्णं न जलोदरणपात्रमिव । पुरुषा जलोदरणपात्रं जलेन पुरयितुं कृपे यथाच्यावयंति तथा वयमाच्यावयाम इत्यर्थः ॥

चाता नो बोधि ददृशान आपिरभिख्याता मर्दिता सोम्यानां ।

सखा पिता पितृतमः पितृणां कर्तृमु लोकमुण्ते वयोधाः ॥ १७ ॥

चाता । नः । बोधि । ददृशानः । आपिः । अभिऽख्याता । मर्दिता । सोम्यानां ।

सखा । पिता । पितृऽतमः । पितृणां । कर्ता । ई । ऊं । उति । लोकं । उण्ते । वयोऽधाः ॥ १७ ॥

हे इंद्र आपिराज्ञो ददृशानः सर्व पालकत्वेन पश्यंस्त्वं नोऽस्माकं चाता रक्षको बोधि । भव । किंच । अभिख्याताभिद्रष्टा मर्दिता सुखायिता सोम्यानां सोमाहोणां यजमानादीना सखा प्रजापतिना समानख्यातिः पिता पालकः । केवलं पालको न किंतु पितृणां पालकानां मध्य पितृतमोऽतिशयेन पालकः कर्तृमु पितृणां सखा च त्वं लोक स्वर्गादलोकमुण्ते कामयमानाय स्तोत्रे वयोधाः । वय इत्यत्रनामितत् । अन्नप्रदो भव ॥

सखीयतामविता बोधि सखा गुणान इंद्र स्तुवते वयो धाः ।

वयं त्वा ते चक्रमा सवाधं अभिः शमीभिर्महयंत इंद्र ॥ १८ ॥

सखिऽयतां । अविता । बोधि । सखा । गृणानः । इंद्र । सुवते । वयः । धाः ।
वयं । हि । आ । ते । चकुम । सऽबाधः । आभिः । शमीभिः । महयंतः । इंद्र ॥ १८ ॥

हे इंद्र त्वं सखीयतां सखित्वमिच्छतामस्माकमविता रक्षिता बोधि । भव । तथा गृणानः स्तूयमानस्य सखा भव । हे इंद्र सुवते स्मृतिं कुर्वते मह्यं वयोऽन्नं धाः । अधाः । धिहि । हे इंद्र सबाधो बाधासहिता वयं हि वयं खलु ते त्वामा चकम । आह्वयामः । किं कुर्वतः । आभिः प्रत्यक्षणीपलभ्यमानैः शमीभिः स्मृतिरूपैः कर्मभिर्मह्यंतस्त्वां पुत्रयंतः ॥

इन्द्रस्य वृचघ्नः पुरोडाशस्य स्मृत इन्द्र इति याज्या । स्मृतिं च । स्मृत इन्द्रो मघवा यज्ञं वृचवा वयम् इंद्रः सत्यः सम्राट् । आ० ३. ८. इति ॥

स्तुत इंद्रो मघवा यज्ञं वृचा भूरीण्येको अप्रतीनिं हन्ति ।
अस्य प्रियो जरिता यस्य गर्मन्नकिं देवा वारयन्ते न मर्ताः ॥ १९ ॥
स्तुतः । इंद्रः । मघऽवा । यत् । ह । वृचा । भूरीणि । एकः । अप्रतीनिं । हन्ति ।
अस्य । प्रियः । जरिता । यस्य । गर्मन् । नकिः । देवाः । वारयन्ते । न । मर्ताः ॥ १९ ॥

यज्ञं यदा खलु मघवा धनवानिन्द्रः स्मृतोऽस्माभिः स्मृतो भवति तदेन्द्र एकोऽमहाय एव भूरीणि वहन्त्य प्रतीत्यप्रतिगमनानि । अभिगमनयुक्तानीत्यर्थः । वृचा वृचाणि शत्रुहन्ति । हिनस्ति । यस्येन्द्रस्य गर्मन् गर्मण्यायये वर्तमानं स्मृतार देवा नकिं वारयन्ते । निवारणं न कुर्वन्ति । मर्ताश्च न निवारयन्ते अस्येन्द्रस्य जरिता स्मृता प्रियो भवति ॥

आभिमारुतशस्त्र एवा न इंद्र इति परिधानीया । स्मृतिं च । एवा न इंद्रो मघवा विरप्णीति परिदधात । आ० ५. २० । इति ॥

एवा न इंद्रो मघवा विरप्णी कर्त्तव्या चर्पणीधृतं वा ।
त्वं राजा जनुषां धेह्यस्मे अधि श्रवो माहिनं यज्जरिचे ॥ २० ॥
एव । नः । इंद्रः । मघऽवा । विरप्णी । कर्त्त । मत्या । चर्पणिधृत । अनवा ।
त्वं । राजा । जनुषां । धेहि । अस्मे इति । अधि । श्रवः । माहिनं । यत् । जरिचे ॥ २० ॥

विरप्णी बहुविधशब्दान् चर्पणीधृतं सर्वामां प्रजाणां धारयितानर्वाप्रकृतः । किनापि प्रतिकूलं न प्राप्नोति । मघवा धनवानिन्द्र एवैवमस्माभिः स्मृतः स नोऽस्माकं सत्या सत्यरूपाणि भिमतां फलानि कर्त्तुं करोतु । हे इंद्र जनुषां जन्मवता सर्वेषां राजा प्रभुस्य माहिनं महिम्नोपेतं यच्च वो यद्यगो जरिचे स्तोत्रे दद्युतद्यगोऽस्मै अस्मास्वधि अधिकत्वेन धेहि ॥ एवा न इंद्रो मघवा विरप्णीत्युत्तमया परिदधातीत्येवा इंद्रो मघवा विरप्णीत्यादि ब्राह्मणम् । ऐ० ब्रा० ३. ३८. ॥

नू एत इंद्र नू गृणान इषं जरिचे नद्योऽन पीपेः ।
अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ २१ ॥
नु । स्तुतः । इंद्र । नू । गृणानः । इषं । जरिचे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ २१ ॥

नू एत इंद्र इति व्याख्याता ॥ ॥ २४ ॥

अथ पथा इति त्रयोदशर्चमष्टमं मुक्तं वैष्टुभं । अत्रानुक्रमिका । अयं पंथाः सप्तोना संवाद इन्द्रादिति वामदेवानामिति । यस्य वाक्यं स ऋषिर्था तेनोच्यते सा देवतति परिभाषितत्वादपि देवते तत्र तत्र ज्ञातये । अस्मिन् मुक्ते इन्द्रादितिवामदेवसंवादरूपिणी काचिदाख्यायिका श्लोकरूपेण सूच्यते ॥ गर्भस्थो ज्ञानसंपन्नो वामदेवो महामुनिः । मतिं चक्रे न ज्ञायेय योनिदेशान् मातुतः ॥ किंतु पार्श्यादितश्च ज्ञात्वा नु जननी त्विद । दध्यां ग्रात्ये शची देवीमदिति त्विन्द्रमातर ॥ अदितिस्त्विन्द्रमहिता गर्भिणीमभ्यगादने । अदितो देवा मदेवा संवादमथ चक्रिरे ॥ संवाद इति सूत्रेण कथा संपात्र सूच्यते । नोक्तो वक्तृविशेषोऽत्र ह्युपदेशेष्वनुक्तितः ॥ अर्थतत्त्ववगतयो वक्तृभेद इति स्थितिः । इन्द्रोऽदितिर्ऋषिश्चास्मान्निधः मुक्तं समुच्चिरं ॥ गर्भं शयानं मुच्चिरं मातुर्गर्भादनिरगतं । वामदेवं प्रति ब्रूत आद्ययक्षां शतक्रतुः ॥ द्वितीयादितिरिदं चर्चपिरत्राह पचभिः । नष्टी न्यस्यति सप्त स्युरर्धर्चा अदितेर्वचः ॥ सममन त्वा युवतिरित्युचः पंच वै मुनेः । दीर्गवृत्तातिमत्राह वामदेव-स्तथांखया ॥ एवमर्थावक्तृभेद इति वक्तृचशासन । अर्थो विवेकस्पष्टत्वादुपदेशेषु नरितः । ऋषिदेवतसिद्धयर्थं विवेकादर्थ ईरित इति ॥

अयं पंथा अनुवित्तः पुराणो यतो देवा उदजायंत विश्वे ।

अतश्चिदा जनिपीष्ट प्रवृद्धो मा मतरममुया पत्तवे कः ॥ १ ॥

अयं । पंथाः । अनुऽवित्तः । पुराणः । यतः । देवाः । उत्ऽअजायंत । विश्वे ।

अतः । चित् । आ । जनिपीष्ट । प्रऽवृद्धः । मा । मातरं । अमुया । पत्तवे । करिति कः ॥ १ ॥

पुराणोऽनादिरयं प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानः पथा योनिनिर्गमनरूपो मार्गोऽनु आनुपूर्व्येण वित्तः । सर्वजायमानैर्लभ्यः । यतो यस्माद्योनिमार्गाद्विश्वे सर्वे देवा उदजायंत । उत्कर्षेणोत्पन्ना भवति । तस्माद्योनिमार्गान्मनुष्या उत्पन्ना भवतीति किमु वक्तव्यं । अतश्चिदस्माद्योनिमार्गादेव प्रवृद्धो गर्भं प्रकर्षेण वृद्धिं गतो वामदेव आ जनिपीष्ट । आ समताज्जायता । अमुयामू मातरं पत्तवे पतनाय । मरणाद्येत्यर्थः । मा कः । मा करोतु ॥

नाहमतो निरया दुर्गहेततिरश्चता पार्श्यान्निर्गमानि ।

बहूनि मे अकृता कर्त्तानि युध्यं तेन सं तेन पृच्छे ॥ २ ॥

न । अहं । अतः । निः । अय । दुःगहा । एतत् । तिरश्चता । पार्श्यात् । निः । गमानि ।

बहूनि । मे । अकृता । कर्त्तानि । युध्यं । तेन । सं । तेन । पृच्छे ॥ २ ॥

वामदेव एवमुक्तवन्तमिन्द्रं प्रत्याह । अहमतो योनिमार्गात् निरया । न निरयाणि । न निर्गच्छानि । एतद्योनिनिर्गमरूपं वत्सं दुर्गहा । दुर्गहं । दुःखिन ग्राह्य । न प्राप्य भवतीत्यर्थः । किंतु तिरश्चता तिरश्चीना-त्पार्श्यान्निर्गमानि । निर्गच्छानि । योनिदेशादनिरगतोऽह पार्श्वं भित्त्वा निर्गच्छानीत्यर्थः । अन्यैरकृतमिदमेव न केवलं मया क्रियते कित्वन्यैरकृतानि बहूनि कर्माणि मे कर्त्तानि कर्तव्यानि सन्ति । त्वैकेन सपत्न्येन विवदमानेन सह युध्यं । युद्धं करवाणि । त्वैकेन बुभुक्षुना सं पृच्छे । सम्यक् पृच्छानि ॥

परायतीं मातरमन्वचष्ट न नानु गान्यनु नू गमानि ।

त्वष्टुर्गृहे अपिबत्सोममिंद्रः शतधन्यं चम्बोः सुतस्य ॥ ३ ॥

पराऽयतीं । मातरं । अनुं । अचष्ट । न । न । अनुं । गानि । अनुं । नू । गमानि ।

त्वष्टुः । गृहे । अपिबत् । सोमं । इंद्रः । शतऽधन्यं । चम्बोः । सुतस्य ॥ ३ ॥

मयि गर्भस्थिते सतीन्द्रो मदीयां मातरं परायतीं परेतां श्रियमाणामन्वचष्ट । अन्वब्रवीत् । एवमपीदानीं

गर्भे स्थितोऽहं पुराणं पथानं न नानुं गानि । नानुगच्छानीति न । किंतु नु क्षिप्रमनु गमानि । अनुगच्छान्येव ।
वामदेवः स्वकीयमकृत्यकारित्वं परिहृत्यद्रस्याकृत्यकारित्वमूत्तरार्धचनेन प्रतिपादयति । इद्रश्चम्बोः सोमाभि-
पवफलकयोः सुतस्य सोमं सुतवतोऽभिपुतवतस्त्वष्टुः संवधिनि गृहेऽनुपहतः सन् शतधन्यं वज्रधनेन क्रीत-
सोममपिवत । बलात्कारिण सोमस्य पानं कृतवान् । अयमर्थस्तन्निरीयस्त्वष्टा हतपुत्रो वीद्रं सोममाहरादित्य-
नुवाकितं सं० २. ४. १०. । महता प्रवधेन प्रपचितः ॥

किं स ऋधंकृणवद्यं महसं मासो जभारं शरदंश्च पृवीः ।

नही न्वस्य प्रतिमानमस्यन्तर्जातेपृत ये जनिन्वाः ॥ ४ ॥

किं । सः । ऋधंक । कृणवत् । यं । महसं । मासः । जभारं । शरदः । च । पृवीः ।

नहि । नु । अस्य । प्रतिमानं । अस्ति । अंतः । जातेषु । उत । ये । जनिन्वाः ॥ ४ ॥

अदितिर्यमिद्रं महसं वहन्मासो मासान्पूर्वोर्वह्नीः शरदश्च सवत्सराश्च जभारं । जभारं ॥ विमर्तारिद्रं रूपं ॥
गर्भे स्थित इद्रो वरुणं संवत्सरं धादिति क्लेशितवानित्यर्थः । एवमुतः स इद्रः किं यत्किमपि । सर्वमपीत्यर्थः ।
ऋधंकं विरुद्धं कर्म कृणवत् । अकरोत् । इद्रस्योत्तममहमानादितिरिद्रमाताप्येन प्रति वृतं । हे वामदेव
जातेषु तृप्तेषु देवादित्यन्तर्मध्येऽस्यिद्रस्य प्रतिमानं न ह्यस्ति । न विद्यते खलु । न इति पादपुरणार्थः । उतापि
च ये देवादयो जनिता जनयितव्या जनयिष्यमाणान्तेषु मध्येऽस्यिद्रस्य प्रतिमानं नास्ति ॥

अवद्यमिव मन्यमाना गुहाकरिद्रं माता वीर्येणा नृष्टं ।

अथोदस्थात्स्वयमत्कं वमान आ रोदसी अपृणाज्जायमानः ॥ ५ ॥

अवद्यंऽदेव । मन्यमाना । गुहा । अकः । उदं । माता । वीर्येण । निऽऽनृष्टं ।

अथ । उत । अस्यात् । स्वयं । अत्कं । वमानः । आ । रोदसी इति । अपृणात् ।

जायमानः ॥ ५ ॥

गुहा गुहायां गृहरूपं सुतिकागृहं जातमिद्रमवद्यमिव गर्हमिव मन्यमाना जानती मातृजनन्यादिति
वीर्येण सामर्थ्येन नृष्टं नितरां प्राप्तामकः । अकरोत् । अथानंतरं जायमान उत्पद्यमान इद्रः स्वयमेवात्क-
तेजो वमान आच्छादकः सन् । दधान इत्यर्थः । उदस्यात् । उत्कंपणातिष्ठत् । किंच रोदसी बावापृथिव्यावा-
पृणात् । समतात्पूरयामास ॥ ॥ ५ ॥

एता अपत्यललाभवन्तीऽतृतावरीरिव संक्रोशमानाः ।

एता वि पृच्छ किमिदं भनन्ति कमापो अद्रिं परिधिं रुजन्ति ॥ ६ ॥

एताः । अपति । अललाऽभवन्तीः । तृतावरीऽदेव । संऽक्रोशमानाः ।

एताः । वि । पृच्छ । किं । उदं । भनन्ति । कं । आपः । अद्रिं । परिऽधिं । रुजन्ति ॥ ६ ॥

अललाभवन्तीरललेत्येवंरूपं शब्दं कुर्वत्य तृतावरीरिवोदकवत्य एवता नद्यः संक्रोशमानाः इद्रमहत्त्वप्रति-
पादकोद्भूतं हर्षणं वज्रविधं शब्दायमानाः सत्याऽपति । गच्छति । एवमुता नद्य इदं किं भनति श्रोत्रयास्त-
शब्दायमानं किं वदतीममर्थं हे ऋषे त्वमेता नदीर्वि पृच्छ । विशेषणं पृष्टवान् भव । एव मपुच्छ । विचारिते
सत्यतच्छब्दायमानमिद्रमाहात्म्यस्यैव वचनं भवतीत्यर्थः । किंच आप उदकानि परिधिमावरकं कमिद्रं कं मेघ-
रुजन्ति । भजन्ति । आपः कमपि मेघं न भजति किंतु इद्रो मम पुत्र एवोदकावरकं मेघं भक्तापः प्रवर्तयतीत्यर्थः ॥

किमु ध्विदस्मि निविदो भनंतं द्रस्यावद्यं दिधिषंत आपः ।

ममैतान्पुत्रो महता वधेन वृचं जघन्वाँ अमृज्ज्वि सिंधून् ॥ ७ ॥

किं । ऊं इति । स्वित् । अस्मि । निऽविदः । भनंत । इंद्रेस्य । अवद्यं । दिधिषंते । आपः ।

मम । एतान् । पुत्रः । महता । वधेन । वृचं । जघन्वान् । अमृज्ज्वि । वि । सिंधून् ॥ ७ ॥

यदंद्रो वृत्रामुरं हतवान् तदा शश्वतीं ब्रह्महत्यां प्राप्नवानिति वामदेवस्याभिप्रायमुक्तीयादितिराह । निविदः । मरुत्वतीयशस्त्रे प्रयुज्यमानानि मरुत्सोचो मरुद्गण इत्यादीनीन्द्रमृतिप्रतिपादकानि कानिचित्पदानि निविच्छेदनीच्यंत । ता निविदोऽस्मा इमं वृत्रवधनिमित्तं ब्रह्महत्यारूप पापं प्राप्नुवन्तिमिदं किमु ध्विदस्मि भनंत । भनति । किं वदतीति चेत् । तर्हि । पापरहितमिन्द्र मत्वा निविदः भुवति । कथमिन्द्रस्य पापरहितत्वं उच्यते । आपः फेनरूपेणास्थिन्द्रस्यावश्यं ब्रह्महत्यादिरूपं पापं दिधिषंत । धारयंत । मम पुत्रो मदीयः पुत्र इन्द्रो महता प्रभूतेन वधेन । वध इति वज्रनामितत । वज्रेण वृत्रं जघन्वान् । हतवान् । तत एतान् सिंधून् दकानि व्यसृजत । विंशतिं स्वरत्विनं मर्तुं सृष्टवान् । इंद्रेणात्मष्टा आपन्नस्य पापं जगुर्हरित्यर्थः ॥

ममच्चन त्वा युवतिः पराम् ममच्चन त्वा कुपवा जगार ।

ममच्चिदापः शिशवे ममृक्षुर्ममच्चिदिन्द्रः सहसोदतिष्ठत ॥ ८ ॥

ममत् । चन । त्वा । युवतिः । पराऽआस । ममत् । चन । त्वा । कुपवा । जगार ।

ममत् । चित् । आपः । शिशवे । ममृक्षुः । ममत् । चित् । इन्द्रः । सहसा । उत । अतिष्ठत ॥ ८ ॥

मुक्तशेषेण ऋषिरिन्द्रं स्तौति । हे इन्द्र ममच्चन मायत्येव । प्रमत्तवैत्यर्थः । युवतिस्त्वदीया मातादितिस्त्वा त्वां पराम् । पराचिन्तप । किंच कुपवानास्मीं काचिद्राक्षसी सा ममच्चन प्रमत्तव त्वा त्वा जगार । गिरति स्म । हे इन्द्र ममच्चिदप्रमायत्य एवापः शिशवे जाताय तृभ्य ममृक्षुः । मुखयाचक्रुः । ममच्चित मायर्त्तवन्द्रः सहसा स्विन वीथिणोदतिष्ठत । मृतिकागुहाद्राक्षसीं बाधमानः सन् उत्कर्षेण तस्यां ॥

ममच्चन ते मघवन्व्यंसो निविविध्वौ अप हनू जघान् ।

अध निविंष्ट उत्तरो बभूवाञ्छिरो दासस्य सं पिणग्वधेन ॥ ९ ॥

ममत् । चन । ते । मघऽवन । विऽअंसः । निऽविविध्वान् । अप । हनू इति । जघान् ।

अध । निऽविंष्टः । उत्तरः । बभूवान् । शिरः । दासस्य । सं । पिणक् । वधेन ॥ ९ ॥

हे मघवन्धनवर्तिन्द्र ममच्चन प्रमायन्नैव व्यंसो नाम राक्षसो निविविध्वान् प्रविध्नन् ते हनु त्वदीये हनु मुखपाशे अप जघान् । अपहतवान् । अध अथानतर हे इन्द्र निविदो राक्षसेन ताडितस्त्वमुत्तरो व्यसादधि कबलो बभूवान् भुतः सन् दासस्य क्षीणस्य व्यंसस्य शिरो वधेन वज्रेण सं पिणक् । पिष्टवानिति ॥

गृष्टिः समूव स्थविरं तवागामनाधृष्यं वृषभं तुमसिन्द्रं ।

अरीर्हं वत्सं चरथाय माता स्वयं गातुं तन्वे इच्छमानं ॥ १० ॥

गृष्टिः । समूव । स्थविरं । तवागां । अनाधृष्यं । वृषभं । तुमं । इन्द्रं ।

अरीर्हं । वत्सं । चरथाय । माता । स्वयं । गातुं । तन्वे । इच्छमानं ॥ १० ॥

गृष्टिः काचिर्द्वावत्सं यथा समुव । समुवे । तथा मतिर्द्रजनन्यदितिश्रथाय चित्तया संचरणाद्यिद्रं समुव । समुवे । कीदृशमिद्रं । स्यविरं वयसा प्रवृत्त तवागा प्रवृत्तवलमनाधुषं शत्रुभिरनभिभाव्य वृषभं संचनममर्थं तुष प्रेरकमरीळं शत्रुभिरनभिभुत स्वयं गानुमन्यनिरपेक्षगमनं तन्वे स्वगरीरायिक्तमानमिच्छत ॥

उत माता महिषमन्वेनदमी त्वा जहति पुत्र देवाः ।

अथाब्रवीदृचमिद्रो हनिष्यन्सखे विष्णो वितरं वि क्रमस्व ॥११॥

उत । माता । महिषं । अन्तु । अवेनत् । अमी इति । त्वा । जहति । पुत्र । देवाः ।

अथ । अब्रवीत् । वृचं । उद्रं । हनिष्यन् । सखे । विष्णो इति । वि । त्रं । वि । क्रमस्व ॥११॥

उतापि च हे मदीय पुत्रं अमी वह्यादयो देवास्त्वा त्वा जहति । त्यजति । इत्युक्तवतीद्रस्य मातादितिरिद्रं महिषं महातं । महिष इति महन्नामैतत् । अन्वेनत् । अयाचत । अथानतरं हे विष्णो व्यापनशील हे सखे मित्रभुत हं त्वं वृचं हनिष्यन् हन्तुमिच्छन् वितरं वि क्रमस्व । अतिपराक्रमी भवतीद्रो विष्णुमब्रवीत् । उवाच ॥

कस्ते मातरं विधवामचक्रच्छयुं कस्वामजिघांसचरंतं ।

कस्ते देवो अधि माडीके आसीद्यत्प्राप्तिणाः पितरं पादगृह्य ॥१२॥

कः । ते । मातर । विधवां । अचक्रत् । शयुं । कः । त्वां । अजिघांसत् । चरंतं ।

कः । ते । देवः । अधि । माडीके । आसीत् । यत् । प्र । अष्टाङ्गः । पितरं । पादऽगृह्य ॥१२॥

हे इद्र यद्यस्मात्कारणात्पितुः सकाशाज्जनिष्यमाणाद्गीतमत्वं त्वदीय पितरं पादगृह्य पादेषु गृहीत्वा प्राप्तिणाः । प्रकर्षणावधीः । तस्मात्कारणान्ते त्वत्तोऽस्यः को देवो मातरं स्वकीयजननीं विधवा पितृवधेन पतिरहितमचक्रत् । अकरोत् । कस्त्वत्तोऽस्यः शयुं शयानं चरतं जायत वा त्वामजिघांसत् । हन्तुमिच्छत् । ते त्वत्तोऽस्यः को देवो माडीके प्रजानां मुखकरणेऽधि अधिक आसीत् । अयमर्थः अकस्मात् हे देवेभ्य इत्यनुवाकं यत्तो दक्षिणामभ्यध्यायदित्यादिब्राह्मणेन । तं म० ६ १ ३ ६ । तत्तिरीयकैर्वह्ना प्रपचितः ॥

अवर्त्या शुनं आंवाणि पेचे न देवेषु विविदे मर्दितारं ।

अपश्यं जायाममहीयमानामधा मे श्येनो मध्वा जभार ॥१३॥

अवर्त्या । शुनः । आंवाणि । पेचे । न । देवेषु । विविदे । मर्दितारं ।

अपश्यं । जायां । अमहीयमानां । अध । मे । श्येनः । मधु । आ । जभार ॥१३॥

अनया वामदेवः स्वकीय दारिद्र्यं मुचयतिद्रस्योत्कर्षमाह । वामदेवोऽहमवर्त्या जीवमोपायराहित्येन शुनः शुनकसंबन्धीत्यावाणि पुरीतति पेचे । अपच । देवेषु द्योतमानेषु वह्यादिषु मध्वा इन्द्रादन्य मर्दितारं सुवर्धितारं न विविदे । न लेभे । किंच जायां स्वकीया भार्याममहीयमानामथाघनीयामपश्य । अद्राव । अध अथानंतरं श्येनः श्येनवन्दीघ्रगामीद्रो मे मधु मधुरोपेतमुदकमा जभार । आजहार ॥ ॥ १६ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशनं तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विज्ञातोर्थमर्हेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कमुपालमायाज्यधुरधरण सायणाचार्येण विरचिते माधवीय वेदार्थप्रकाशे अक्षमंहिताभाष्ये तृतीयाष्टके पंचमोऽध्यायः संपूर्णः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशमितं वेदा यो वेदभ्योऽश्विनं जगत ।

निर्मेम तमह वदे विद्यातीर्थमहश्चरं ॥

चतुर्थे मंडले द्वितीयानुवाकेऽष्ट सूक्तानि व्याख्यातानि । एवा त्वामिन्द्रैत्यकादशर्चं नवमं सूक्तं । तस्य मङ्गलादिपरिभाषया वामदेव ऋषिः । अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप कंदः । इन्द्रो देवता । तथा चानुक्रांतं । एवकादशर्चं ॥ अग्निष्टोमे माध्यदिनमवने भवावरुणशम्य इदं सूक्तं । मृच्यते हि । एवा त्वामिन्द्रोऽग्नं पु णः मुमना उपाक इति याज्या । आ० ५ १६ । इति ॥ पुत्र्याभिप्रवपइहयोः प्रथमेऽहनि भवावरुणशम्येऽहीनसूक्तं तत्स्थानं त्रीणि संपातसूक्तानि । तत्रेदं प्रथमं सूक्तं । सूत्रितं च । एवा त्वामिन्द्र यन्न इन्द्रः । आ० ७ ५ । इति ॥

एवा त्वामिन्द्र वज्रिन्नव विश्वे देवासः सुहवास ऊमाः ।

महामुभे रोदसी वृद्धमृष्यं निरेकमिदृणते वृत्रहत्ये ॥१॥

एव । त्वां । इन्द्र । वज्रिन । अत्र । विश्वे । देवासः । सुहवासः । ऊमाः ।

महां । उभे इति । रोदसी इति । वृद्धं । ऋष्यं । निः । एकं । इत । वृणते । वृत्रहत्ये ॥१॥

अत्रास्मिन्यज्ञे वज्रिन इह वज्रवज्रिन्द्रं सुहवासः सुहवाः शोभनाङ्गाना ऊमा रजका विश्वे देवासः सर्वे देवा उभे रोदसी यावापुशित्यो च एवैवमुक्तप्रकारेण स्तूयमानं महं महान्तं प्रभुत वृद्ध गुणैः प्रवृद्धमृष्यं दर्शनीयं त्वामेकमिदं कमेव वृत्रहत्ये वृत्रहननार्थं निर्वृणते । निःशेषेण संभजते ॥

अवामृजंतं जिघ्रयो न देवा भुवः सम्राट्क्रिद सत्ययोनिः ।

अहन्निहि परिशयानमर्णः प्र वर्तनीररदो विश्वधेनाः ॥२॥

अव । अमृजंतं । जिघ्रयः । न । देवाः । भुवः । संऽराट् । इन्द्र । सत्यऽयोनिः ।

अहन । अहिं । परिऽशयानं । अर्णः । प्र । वर्तनीः । अरदः । विश्वऽधेनाः ॥२॥

इह इन्द्र देवाभ्यां जिघ्रयो न जीर्णाः प्रवृद्धाः पितरो यूनः पुत्रानिवावाहजंतं । अमृवधार्थं प्रेरयन् । ततो इह इन्द्र सत्ययोनिः सत्यनिवामस्व सम्राट् सर्वेषा लोकानामधीश्वरो भुवः । अभवः । अर्ण उदक लक्ष्मीकृत्य परिशयानं परितः समताक्तयन् कुर्वंतमहि वृत्राभुरमहन । अवधीः । विश्वधेना विश्वस्य प्रीणायि-वीर्वर्तनीः सर्वत्र प्रवर्तिका नदीः प्रारदः । प्रकर्षणं विलिखनं कृतवानसि । इन्द्रो वृत्रं हत्वा तनावृतान्युदकानि प्रवाहरूपेण प्रवर्तयतीत्यर्थः ॥

अतृणुवंतं वियतमबुध्यमबुध्यमानं सुपुपाणमिन्द्र ।

सप्त प्रति प्रवत आशयानमहिं वज्रेण वि रिणा अपर्वन ॥३॥

अतृणुवंतं । विऽयतं । अबुध्यं । अबुध्यमानं । सुपुपाणं । इन्द्र ।

सप्त । प्रति । प्रऽवतः । आऽशयानं । अहिं । वज्रेण । वि । रिणाः । अपर्वन ॥३॥

इह इन्द्र त्वमतृणुवंतं भोगेष्वतृणुवंतं वियतं शिशिलागमबुध्यं दुर्विज्ञानमबुध्यमानं किमप्यजानंतं सुपुपाणं सप्त सर्पणस्वभावाः प्रवतोऽपः प्रत्याशयानमावृत्य तिष्ठतमहिं वृत्रमपर्वन् अपर्वणि पार्णमास्या वज्रेण वि

रिणाः । अरिणाः । विप्रिण हतवानमि । पाणिमास्यां वृत्रवधस्त्वष्टा हतपुत्र इत्यनुवाके प्रति वा एन पाणिमास
आमावास्यायां प्याययतीति तैत्तिरीयऽप्युक्तः । तै० सं० २. ५. २. ५. ॥

अक्षोदयच्छवसां शामं बुध्नं वाणं वातस्तविषीभिरिंद्रः ।

दृष्ट्वा न्यौ भ्रातृगमान् ओजोऽवामिनत्कुभः पर्वतानां ॥ ४ ॥

अक्षोदयत् । शवसा । शामं । बुध्नं । वाः । न । वातः । तविषीभिः । इंद्रः ।

दृष्ट्वानि । औभ्रातृ । उगमानः । ओजः । अव । अभिनत् । कुभः । पर्वतानां ॥ ४ ॥

इंद्रः परमेश्वर्ययुक्तः शवसा बलेन बुध्नमतरिज काम जीणोदकमक्षोदयत् । भपिपप । तत्र दृष्टातः ।
वातो वायुस्तविषीभिर्वलेन उदकमिव तद्वत् । किंच ओजो बलमुगमानः कामयमान इन्द्रो दृष्ट्वानि दृष्ट्वानि
स्थिराण्यश्वधार्ण्याभ्रातृ । अभाधीत । तथा पर्वतानां गिरीणां कुभः पर्वतानामिनत । अत्यतममतीत ॥

अभि प्र दंदुर्जनयो न गर्भं रथा उव प्र ययुः साकमद्रयः ।

अतर्पयो विमृतं उज्ज ऊर्मीन्त्वं वृताँ अरिणा इंद्र सिंधून ॥ ५ ॥

अभि । प्र । दद्रुः । जनयः । न । गर्भं । रथाः । उव । प्र । ययुः । साकं । अद्रयः ।

अतर्पयः । विमृतः । उज्जः । ऊर्मीन् । त्वं । वृतान । अरिणाः । इंद्र । सिंधून ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वामद्रयो मरुतो जनयो जनन्यो गर्भं न पुत्रमिवामि प्र दद्रुः । अशिजयम् । किंच रथा इव
रहणशीला रथा यथा तथा वृत्रवधार्थं त्वया साकं प्र ययुः । प्रकोपेणायामिपुः । हे इंद्र त्वं विमृतो विमर
णशीला नदीरतर्पयः । अद्विरपुरयः । तथोर्मीन्निधानुज्जः । अवधीः । तथा त्वं वृतान् अरिणा वृतान् सिंधूनपां
ऽरिणाः । प्ररयः ॥ ॥ ५ ॥

त्वं महीमवनिं विश्वधेनां तूर्वीतये वय्याय शरंतीं ।

अरमयो नममैजदरणः सुतरणाँ अकृणोरिंद्र सिंधून ॥ ६ ॥

त्वं । महीं । अवनिं । विश्वधेनां । तूर्वीतये । वय्याय । शरंतीं ।

अरमयः । नमसा । एजत । अरणः । सुतरणान् । अकृणोः । इंद्र । सिंधून ॥ ६ ॥

हे इंद्र त्वं मही महती विश्वधेनां विश्वस्य प्रीणयित्री तूर्वीतये तूर्वीतिनाम् शरंती वय्याय वय्यायामे च
जरंतीमभीष्टान कामान्द्रहतीमवनि भूमि नमसात्रैजदजता चक्षुषाणां ऽणमोदकन चारमयः । रमयामि ।
इंद्रः पृथिवीमत्रोदकमुदा करोतीत्यर्थः । किंच हे इंद्र त्वं सिंधूनं जलानि सुतरणान् मुः तीर्णान्यकृणोः ।
अकापीः ॥

प्रायुवो नमन्योऽन वक्रा ध्वसा अपिन्वद्युवती चतृज्ञाः ।

धन्वान्यज्राँ अपृणक्तृपाणाँ अधोगिंद्रः स्तर्याँ दंसुपत्नीः ॥ ७ ॥

प्र । अयुवः । नमन्यः । न । वक्राः । ध्वसाः । अपिन्वत । युवतीः । चतृज्ञाः ।

धन्वानि । अजान । अपृणक्तृ । तृपाणान् । अधोः । इंद्रः । स्तर्याः । दंसुपत्नीः ॥ ७ ॥

इन्द्रो नमन्यः शत्रूणां निमिका वक्रा न मना इव ध्वसाः कलानां ध्वमिका युवतीरर्द्धमिश्रिता अतृज्ञा
अतस्यान्नस्य जनयित्रीरयुवः । अयुव इति नदीनामृतत । अयुगामिनोर्नदीः प्रापिन्वत । प्रकोपेणापुश्यत ।

तथा धन्वानि निर्जलानुन्नतान्देशांश्च वृथापुणक् । अपुरयत । तथात्रान्मार्गस्य गंतुं तृषाणान् पिपासया युक्तान् पुरुषानपुणक् । अपुरयत । किंच इंद्रो दमुपत्नीः । दमनपरा असुराः सुष्ठु पतयो यासां ताः स्तर्यः स्तरीर्नितुत्तप्रमवा गा अधोक् । अधुलत । इंद्रो राक्षसकृतनिरोधदुःस्वान्निरुद्धप्रमवा अपि गा विमुच्य सप्रमवाश्चकारत्यर्थः ॥

पूर्वीरूपसः शरदश्च गृता वृचं जघन्वाँ अमृजद्वि सिंधून ।

परिष्ठिता अतृणद्वधानाः सीरा इंद्रः सवितवे पृथिव्या ॥ ८ ॥

पूर्वीः । उपसः । शरदः । च । गृताः । वृचं । जघन्वान् । अमृजत् । वि । सिंधून ।

परिऽस्थिताः । अतृणत् । द्वधानाः । सीराः । इंद्रः । सवितवे । पृथिव्या ॥ ८ ॥

वृचं वृचाख्यमसुर जघन्वान्हतवानिंद्रो गृतास्तमिस्रया गीर्णाः पूर्वीर्बह्नीरूपसः शरदश्च संवत्सरांश्च व्यज्रत । विशंपण समर्ज । तथा सिंधुं वृत्रेणावृताम्युदकानि व्यज्रत । किंच इंद्रः परिष्ठिता मघेषु परितः स्थिता वद्वधाना वृत्रेण परितो बध्यमानाः सीरा नदीः । सीरा इति नदीनामितत । पृथिव्या पृथिवीरूपेण मणिं सवितवे सवितुं गमनार्थमतुणत । अविध्यम् ॥

वग्नीभिः पुत्रमयुवो अदानं निवेणनाहरिव आ जभर्थ ।

व्यं॑धो अख्यदहिमाददानो निर्भृदखच्छित्समरंत पर्व ॥ ९ ॥

वग्नीभिः । पुत्रं । अयुवः । अदानं । निऽवेणनात् । हरिऽवः । आ । जभर्थ ।

वि । अंधः । अख्यत् । अहिं । आऽददानः । निः । भृत । उखऽछित् । सं । अरंत । पर्व ॥ ९ ॥

हे हरिवो हरिमंजकाशोपेतद्र त्वं वग्नीभिरुपजिहिकाभिरदानमयमानमयुवः । अयु नाम काचित् । तस्याः पुत्रं निवेणनाद्वन्मीकाख्यात्स्थानादा जभर्थ । आहतवानसि । आददान इंद्रेणाहियमाणोऽयुवः पुत्रो ऽधः पूर्वमधः सन् अहिं सर्पं व्यख्यत । विशंपणापश्यत । ततो निर्भृत । वन्मीकाभिर्गतोऽभृत । उवक्किद्वन्मीकाख्याया उखायाश्चैदकानि पर्व पर्वान्यस्य सर्वाण्यगानां शिथिलानि पर्वानि समरत । समगच्छंत । उपजिहिकाभिः शिथिलीकृतान्ययुवः पुत्रस्य पर्वानीद्रेण समधीयंत्यर्थः ॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि विप्राविद्वाँ आह विदुषे करांसि ।

यथायथा वृष्ण्यानि स्वगृतापांसि राजन्नर्याविवेधीः ॥ १० ॥

प्र । ते । पूर्वाणि । करणानि । विप्र । आऽविद्वान् । आह । विदुषे । करांसि ।

यथाऽयथा । वृष्ण्यानि । स्वऽगृता । अपांसि । राजन् । नर्या । अविवेधीः ॥ १० ॥

हे राजन् राजमनिंद्र वृष्ण्यानि वर्षणयोग्यानि स्वगृता स्वगृतानि स्वयमुद्गीर्णानि नर्या नर्याणि मनुष्यहितान्यपांसि त्वत्सवंधीनि कर्माणि यथायथाविवेधीर्वाप्नोः । अकार्पोरित यावत् । तथातथा हे विप्र प्राज्ञेन्द्र विदुषे विदुषः सर्वं ज्ञानतस्मै त्वत्सवंधीनि पूर्वाणि पुरातनानि करणानि कर्माण्याविद्वान् आ समंताज्ज्ञानं वामदेवः करांसि त्वदीयानि कर्माणि प्र प्रकर्षणाह । ब्रवीति ॥

नू पुत इंद्र नू गृणान् इषं जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इंद्र । नु । गृणानः । उपै । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नय्य । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

हे इंद्र नु त्विमे स्तुतः पूर्वर्क्षिभिः संस्तुतो नु त्विमे गृणानोऽस्माभिः स्तुयमानस्त्वमिषमन्न जरित्रे स्तोत्रं
मह्यं नयो नास्त्रिर्नदीरिव पीपेः । प्यायय । प्रवृद्ध कुरु । हे हरिवो हरिमन्त्रकाशोपतद्र ते तुभ्य नय्य नवतर
ब्रह्म स्तोत्रमकारि । अस्माभिः क्रियते । रथ्यो रथवतो वय धिया प्रज्ञारूपया स्तुत्या सदासात्त्वा सर्वदा
भजमानास्त्वदर्थं हवीरूपस्थात्रस्य दातारो वा स्याम । भुयास्म ॥ ॥ २ ॥

आ न इंद्र इत्येकादशर्चं दशमं मुक्तं वामदेवस्याप्यं वैष्णवं मद्र । आ न इत्यनुकर्मणिका ॥ पुण्याभिप्रबषट्
हयोः प्रथमं ऽहनि निष्कैवन्त्य एतत्त्रिविधानीय । सूत्रितं च । आ न इंद्र इति निष्कैवन्त्य । आ० ५ प । इति ॥
महाव्रतऽप्येतत्संपातमुक्तं । तथैव पचमारण्यकं सूत्रितं च । आ न इंद्रो दूरादा न आसादिति संपात
। ए० आ० ५ २. २ । इति ॥

आ न इंद्रो दूरादा न आसादभिष्टिकृदवसे यासदयः ।

ओजिष्ठेभिर्नृपतिर्वज्रवाहुः संगे समत्सु तुर्वणिः पृतन्यून ॥ १ ॥

आ । नः । इंद्रः । दूरात । आ । नः । आसात् । अभिष्टिऽकृत । अवसे । यासत । उयः ।

ओजिष्ठेभिः । नृऽपतिः । वज्रऽवाहुः । संऽगे । समतऽसु । तुर्वणिः । पृतन्यून ॥ १ ॥

अभिष्टिकृद्यजमानसंबन्धनामभीष्टानां कर्तायन्मज्जीहो नोऽस्माकमवसे रक्षणाय दूरादा यासत ।
आयातु । आगच्छतु । अपि च आसादासन्नादतिकाच्च नोऽस्माकमवसे रक्षणाया यासत । आयातु । कीदृशः ।
समत्सु संगामेषु संगे शत्रुभिः संयोगे मति पृतन्यून शत्रून् तुर्वणिर्हंसन वज्रवाक्वज्रहन्तो नृपतिर्भूष्टिद्वारा नृणां
मनुष्याणां पालक ओजिष्ठेभिरतिशयेन तेजस्विभिर्मरुद्भिर्युक्त इति शेषः ॥

आ न इंद्रो हरिभिर्यात्वच्छावाचीनोऽवसे राधसे च ।

तिष्ठाति वज्री मघवा विरप्णीमं यज्ञमनु नो वाज्रमातो ॥ २ ॥

आ । नः । इंद्रः । हरिऽभिः । यातु । अच्छ । अवाचीनः । अवसे । राधसे । च ।

तिष्ठाति । वज्री । मघवा । विरप्णी । इमं । यज्ञं । अनु । नः । वाज्रऽमातो ॥ २ ॥

अवाचीनोऽस्मदभिमुख इंद्रोऽवसेऽस्मदीयाय रक्षणाय राधसे च धनाय च नोऽच्छास्मानभि लक्ष्मीकृत्य
हरिभिरश्वैः सहा यातु । आगच्छतु । किंच वज्री वज्रवाक्मघवा धनवा विरप्णी महान् । विरप्णीति महत्तामसु
पाठात् । अस्मदीयस्य कर्मणो बृष्टभिरमुरादिभिः सह नोऽस्माकं वाज्रमातो युद्धं प्राप्तिं मतीममस्मदीय यज्ञ
मनूहिष्य तिष्ठाति । तिष्ठतु ॥

इमं यज्ञं त्वमस्माकमिन्द्र पुरो दधत्सनिष्यसि क्रतुं नः ।

श्वघ्नीव वज्रिन्सन्तये धनानां त्वया वयमयं अजिं जयेम ॥ ३ ॥

इमं । यज्ञं । त्वं । अस्माकं । इंद्र । पुरः । दधत् । सनिष्यसि । क्रतुं । नः ।

श्वघ्नीऽइव । वज्रिन । सन्तये । धनानां । त्वया । वयं । अयं । अजिं । जयेम ॥ ३ ॥

हे इंद्र त्वं नोऽस्मान्पुरो दधत् पुरस्कृतान् कुर्वन् अस्माकं क्रतुं क्रियमाणमिमं यज्ञं सनिष्यसि । सभजि
ष्यसि । अपि च श्वघ्नीव मृगयुर्मृगानिव हे वज्रिन वज्रवज्रिन्द्र त्वयार्योऽरयः स्तोतारो वय धनानां पश्चादिध
नानां सन्तये लाभयाजिं शत्रुसंबन्धिनं संयामं जयेम । मंजीयास्म ॥

अग्निष्टोमे माध्यदिनसर्वे मेवावरुणस्योऽशन्नं पु ण इति शस्त्रयाज्या । सूत्रितं च । उशन्नं पु णः सुमना
उपाक इति याज्या । आ० प १६. । इति ॥

उ॒ग॒न्तु पु॒ णः सु॒म॒ना उप॒के सोम॑स्य नु सु॒पु॒तस्य॑ स्वधावः ।

पा डंढ्र प्रतिभृतस्य मध्वः समंधसा ममदः पृष्ठ्येन ॥४॥

उ॒ग्न॒न । ऊ॒ँ द॒त्ति । सु॒ । न॒ । सु॒ऽम॒नाः । उ॒पा॒के । सी॒म॒स्य । नु॒ । सु॒ऽमु॒त॒स्य । स्व॒धा॒ऽवः ।

पाः । उंद् । प्रतिऽभृतस्य । मध्यः । सं । अंधसा । समदः । पृष्ठेन ॥४॥

हे स्वधावोऽन्नवन्नद्रं सुमनाः शोभनमनस्कस्त्वमुपाकं समीपि नोऽस्मान्गन्तुं मु अत्यत कामयमानः सन्
मुपृतस्य मुष्मिपृतं प्रतिभृतस्य सम्भृतं मध्वो मादकं सोमस्य सोमं नृ जिप्रमेव पाः । पिव । पृष्ठेन । पृष्ठगण्डेन
माध्यादिनमवन् उद्गातुंभिरुक्तीयमानं स्तोत्रमुच्यते । तत्सर्वधिनांधसा पीतन् सोमं न संमदः । प्रहृष्टो भव ॥

वि यो रराण ऋषिभिर्नवेभिर्वृक्षो न पक्षः सृण्यो न जेता ।

मर्या न योषामभि मन्यमानोऽच्छो विवक्ति पुरुहतमिदं ॥५॥

वि। यः। ररप्णे। ऋषिंऽभिः। नर्वेभिः। वृष्टाः। न। पक्कः। सृण्यः। न। जेता।

मर्यः । न । योषां । अभि । मन्यमानः । अच्छ । विवक्ति । पुरुऽहृतं । डंढं ॥ ५ ॥

पक्वः पक्वफलो वृक्षो न वृक्ष इव । अत्र स्थण्णशरीरं कुण्णवाची । तनायुधमात्रं लभ्यते । स्थण्ण आयुधकु-
ण्णो जितो न शत्रुविजयी वीरपुरुष इव यो न वंभिनं वंतेतुं न संश्लेषिमां वि ररुण्णो । विविधं स्मृतं । स्मोताहं
पुरुहत्त वद्धभिराहत्तं तमिंद्रमज्जाभि ललीकृत्य विवस्मि । विरोषेण वस्मि । स्मोमि । तत्र दृष्टातः । अमि
मन्यमानो मदीयं योपदिद्यमिज्जनस्सयां मयां योपा न स्मीमिव तद्वत् ॥ ॥ ३ ॥

गिरिर्न यः स्वतर्वाँ ऋष्य डंढः सनादेव सहमे जात उग्रः ।

आदत्ता वज्रं स्थविरं न भीम उद्भव कोशं वसुना नृपं ॥६॥

गिरिः । न । यः । स्वऽतवान् । ऋष्यः । उद्रेः । मनात् । एव । सहसे । जातः । उग्रः ।

आ० देता० । वज्रं । स्थविरं । न० भीमः । उद्गाडव० । कोशं । वसुना० । निःशृष्टं ॥ ६ ॥

गिरिनं पर्वत इव स्वतवान् स्वयं प्रवृत्तः कृष्यो महान् । कृष्व इति महत्ताम महत ब्रध्न कृष्व इति तत्ताममु पाठात् । उद्य आजम्बी य इन्द्रः सहस्रं शत्रोरभिभवाय सनादेव चिरादेव जात उत्पत्तो भीमः शत्रूणां भयकरः स इन्द्र उद्भव कोशमुदकेन जलपात्रमिव वसुना तजसा न्यूष्टं निगतं स्थविरं बृहद्वन्न न वञ्च च । नेति चार्थः । आदत्ता । आदृतयानामीत् ॥

न यस्य वर्ता जनुषा न्वस्ति न राधस आमरीता मघस्य ।

उद्धावृषाणस्तविषीव उग्रास्मभ्यं दद्वि पुरुहत रायः ॥९॥

न । यस्य । वर्ता । जनुषा । नृ । अस्ति । न । राधसः । आऽमरीता । मघस्य ।

उत्ऽववृषाणः । तविषीऽवः । उग्र । अस्मभ्यं । दृद्धि । पुरुऽहृत । रायः ॥ १॥

हे इन्द्र यस्य तव कश्चिज्जमुपा जन्मना स्वत एव नु मस्य वर्ता वारयिता नास्ति । राधसो यज्ञादिकर्मणां साधकस्य मधस्य त्वया दीयमानस्य धनस्यामरीता कश्चिदपि नाशयिता नास्ति हे तविषीवो बलवत्तय

तेजस्विन् हे पुरुषत वज्रभिराहतं द्रु उद्वृपाणोऽभीष्टान् कामान्वर्षकस्त्वं रायः पश्चादिधनान्यस्मभ्यो स्तोत्रभ्यो ददि । देहि ॥

इक्षे रायः क्षयस्य चर्षणीनामुत व्रजमपवर्तासि गोनां ।

शिष्टानरः समिथेषु प्रहावान्वस्वो रागिमभिनेतासि भूरि ॥ ८ ॥

इक्षे रायः । क्षयस्य । चर्षणीनां । उत । व्रजं । अपऽवर्ता । अस्मि । गोनां ।

शिष्टानरः । संऽइथेषु । प्रहाऽवान् । वस्वः । रागिं । अभिऽनेता । अस्मि । भूरि ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वं चर्षणीनां प्रजानां रायो धनस्य जयस्य गृहस्य चित्ते । ईक्षमे । उतापि च गोनां गवा व्रजं समूहमपवर्तापवारकोऽसि । निरोधकंभ्योऽमूर्गभ्यो गवां मोचयिता भवमीत्यर्थः । किंच हे इन्द्र शिष्टानरः शिथिला नेता प्रजानां शासकः समिथेषु युद्धेषु प्रहावान् प्रहरणवास्व भूरि प्रभुत वयो धनस्य रागिं समूहमभिनेतासि । प्रापयिता च भवामि ॥

कया तच्छृण्वे शच्या शचिष्ठे यया कृणोति मुहु का चितृष्यः ।

पुरु दाणुपे विचयिष्ठे अंहोऽथा दधाति द्रविणं जरित्रे ॥ ९ ॥

कया । तत् । शृण्वे । शच्या । शचिष्ठः । यया । कृणोति । मुहु । का । चित । शृष्यः ।

पुरु । दाणुपे । विऽचयिष्ठः । अंहः । अथ । दधाति । द्रविणं । जरित्रे ॥ ९ ॥

शचिष्ठोऽतिशयिन प्राज्ञः । तदिति निगद्यत्ययः । तत् स इन्द्रः कया शच्या कया प्रज्ञया । शचीति प्रज्ञा नामितत । शृण्वे । श्रूयते । शृण्वो महानिद्रो मुहं मुहयया प्रज्ञया का चित् कानिचित्कर्माणि कृणोति । करोति । स इन्द्रो दाणुपि हविर्दत्तवन्तं यजमानाय पुरु भुयिष्ठमहः पाप विचयिष्ठोऽतिशयिन नाशको भवति । अथापि च जरित्रे स्तोत्रं द्रविणं पश्चादिधनं दधाति । ददाति ॥

मा नो मधीरा भरा दद्वि तन्नः प्र दाणुपे दातवे भूरि यत्ने ।

नव्ये देष्णे शस्ते अस्मिन्त उक्थे प्र ब्रवाम वयमिन्द्र स्तुवतः ॥ १० ॥

मा । नः । मधीः । आ । भर । दद्वि । तत् । नः । प्र । दाणुपे । दातवे । भूरि । यत् । ते ।

नव्ये । देष्णे । शस्ते । अस्मिन् । ते । उक्थे । प्र । ब्रवाम । वयं । इन्द्र । स्तुवतः ॥ १० ॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्माक्या मधीः । मा हिंसीः । किन्तु त्वमा भर । पोषको भव । हे इन्द्र ते त्वदीय भूरि बहूपि यद्वन् दाणुपि हविर्दत्तवन्तं यजमानाय दातव दातुं । प्र भवतीति श्रियः । नोऽस्मभ्य तद्वन्माहव्य ददि । देहि । हे इन्द्र त्वां स्तुवतो वयमस्मिन्नुक्थः अस्मिन्किंवन्त्याम्यशस्त्रं ते त्वदर्थं नव्यं नुतने शस्ते प्रशस्ते देष्णे दातव्यं हविषि निमित्तभुति मति प्र ब्रवाम । प्रकपेण त्वा वदाम ॥

नू एत इन्द्र नू गृणान इषं जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नु । स्तुतः । इन्द्र । नू । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥ ४ ॥

आ यात्विद्र इत्येकादशर्वमेकादशं मुक्तं वामदेवस्यार्थं त्रिष्टुभमिन्द्रं । आ यात्वित्यनुक्रांतं ॥ पृष्ठ्याभिप्रवष-
द्वयोः प्रथमेऽहस्यतन्निविदानीयं । सूचितं च । आ यात्विद्रोऽवस इति मरुत्वतीयं । आ० ७ प. । इति ॥

आ यात्विद्रोऽवस उप न इह स्तुतः सधमादस्तु शूरः ।

वावृधानस्तविषीर्यस्य पूर्वीद्यानं द्यवमभिभूति पुष्यात् ॥ १ ॥

आ । यातु । इन्द्रः । अवसे । उप । नः । इह । स्तुतः । सधमात् । अस्तु । शूरः ।

ववृधानः । तविषीः । यस्य । पूर्वीः । द्याः । न । द्यवम् । अभिभूति । पुष्यात् ॥ १ ॥

स इन्द्रो नोऽस्माकमवसे रक्षणाद्योपा यातु । उपागच्छतु । य इन्द्र इहास्मिन्यज्ञे स्तुतः । शूरो विकांती
ववृधानः प्रवृद्धोऽयमिन्द्रः सधमादस्तु । अस्माभिः सह माशन भवतु । यस्मिन्द्रस्य तविषीस्तविष्यो वलानि पूर्वीः
पूर्या वहनि । संतीति शेषः । यस्मिन्द्रो द्यानं द्योतमानः सूर्य इव अभिभूति परकीयं वलमभिभावुक ज्ञं स्वकीयं
वलं तेजो वा पुष्यात् पुष्यतु । स इन्द्र उपायात्विति पूर्वेण संबंधः ॥

तस्येदिह सवथ वृष्ण्यानि तुविद्युम्नस्य तुविराधसो नृन ।

यस्य क्रतुर्विदध्योऽन सभाट साह्यै तरुचो अभ्यस्ति कृष्टीः ॥ २ ॥

तस्य । इत । इह । सवथ । वृष्ण्यानि । तुविऽद्युम्नस्य । तुविऽराधसः । नृन ।

यस्य । क्रतुः । विदध्यः । न । संऽराट । सहान् । तरुचः । अभि । अस्ति । कृष्टीः ॥ २ ॥

तुविद्युम्नस्य वहकीर्तस्तुविराधसो वहधनस्य तस्येत्तस्मिन्द्रस्यैव वृष्ण्यानि बलभूतान्न नृनृन्मरुतो हे
मोतारी ययमिष्टास्मिन्यज्ञे सवथ । स्तुत । साह्यान् शत्रुनभिभावुकस्तरुचोऽस्मानापशमारको यस्येन्द्रस्य
क्रतुः कर्म कृष्टीः शत्रुमवधिनीः प्रजा अस्मिन् अभिभवति । तत्र दृष्टातः । विदध्यो न सभाट । विदधार्हो न
यज्ञार्हः सभाट सकललोकानामधिपतिरिव तद्वत् । तस्य वृष्ण्यानोति पूर्वेण संबंधः ॥

आ यात्विद्रो दिव आ पृथिव्या मधु समुद्रादुत वा पुरीषात् ।

स्वर्णरादवसे नो मरुत्वान्परावतो वा सदेनादृतस्य ॥ ३ ॥

आ । यातु । इन्द्रः । दिवः । आ । पृथिव्याः । मधु । समुद्रात् । उत । वा । पुरीषात् ।

स्वऽनरात् । अवसे । नः । मरुत्वान् । पराऽवतः । वा । सदेनात् । अतस्य ॥ ३ ॥

मरुत्वान्मरुतिः सहित इन्द्रो नोऽस्माकमवसे रक्षणाय दिवः स्वर्गलोकादा यातु । आगच्छतु । पृथिव्या
भुलोकाच्च मनु शीघ्रमा यातु । उत वा अथवा समुद्रादंतरिक्षलोकाद्यायातु । समुद्र इत्यंतरिक्षनाम मगरः
समुद्रोऽध्वरमिति तन्नाममु पाठात् । अथवा पुरीषाद्दकादायातु । पुरीषमित्युदकनाम मधु पुरीषं पिप्पल
मिति तन्नाममु पाठात् । स्वर्णरात् स्वरादित्यो नरो नेता यस्य तस्माल्लोकाद्यायातु । परावतो वा दूराद्यायातु ।
अतस्योदकस्य सदेनात्स्थानान्मघलोकाद्यायातु ॥

स्थूरस्य रायो बृहतो य ईगे तमु एवाम विदधेऽपिन्द्रं ।

यो वायुना जयति गोमतीषु प्र धृष्णया नयति वस्यो अच्छ ॥ ४ ॥

स्थूरस्य । रायः । बृहतः । यः । ईगे । तं । ऊं इति । स्तवाम् । विदधेऽपु । इन्द्रं ।

यः । वायुना । जयति । गोऽमतीषु । प्र । धृष्णुऽया । नयति । वस्यः । अच्छ ॥ ४ ॥

य इन्द्रः स्थूरस्य स्थूलस्य बृहतो महतो रायो धनस्येति ईष्टे विदथेषु यज्ञेषु । विदथ इति यज्ञनामेतत् । तमिन्द्रम् तमिन्द्रमेव वयं स्तोतारः स्त्वाम् । य इन्द्रो वायुना प्राणरूपेण बलेन गोमतीपु मनामु जयति शत्रुन्विजयते । धृष्णया धृष्णः प्रगल्भो य इन्द्रः स्तोतृन्वस्यो वसीयः अष्टं पथ्यादिधनमन्ताभिः प्रणयति प्रापयति । तमेवैन्द्रं स्वामिति पूर्वण संबधः ॥

उप० यो नमो नमसि स्तभायन्निर्यति वाचं जनयन् यज्रं ॥

ऋजसानः पुरुवार उक्थैरिन्द्रं कृषीत् सद्नेषु होता ॥५॥

उप० यः । नमः । नमसि । स्तभायन् । उर्यति । वाचं । जनयन् । यज्रं ॥

ऋजसानः । पुरुवारः । उक्थैः । आ । इन्द्रं । कृषीत् । सद्नेषु । होता ॥५॥

उप स्तभायन् लोकानुपस्तभयन् यज्रं यष्टुं वाचं गर्जितलक्षणां वाचं जनयन् प्रजनयन् ऋजसानः प्रसाध्यमानः । ऋजतिः प्रसाधनकर्मणि यास्कः । उक्थैः शम्भलक्षणैः स्तोत्रैः पुरुवारो बह्वभिः सभजनीयो य इन्द्रो नमसि । नम इत्यन्नामितत् । यजमानेदेति हविषि नमो यजमानभ्यो यज्ञादिमाधनमन्त्रमियति प्रेरयति । इन्द्रो हविषा तुष्टः सन् वृष्टिद्वारात् प्रयच्छति तेन चास्मिन् पुनर्यज्ञः प्रजायत इत्यर्थः । अस्मदीयो होता सद्नेषु यज्ञगृहेषु तमिन्द्रम् कृषीत् । अभिमन्त्रिकरोतु ॥ ॥५॥

धिषा यदि धिषण्यंतः सरण्यन्तसदंतो अदिमौग्निजस्य गोहे ।

आ दुरीषाः पास्यस्य होता यो नो महान्संवरणेपु वहिः ॥६॥

धिषा । यदि । धिषण्यंतः । सरण्यन् । सदंतः । अदि । औग्निजस्य । गोहे ।

आ । दुरीषाः । पास्यस्य । होता । यः । नः । महान् । संवरणेपु । वहिः ॥६॥

धिषण्यतो धिषणाभिर्द्रविषयां स्तुतिमिच्छत औग्निजस्य । औग्निजः कामयमाना अतिजः । तेषां संवर्धाग्निजो यजमानः । तस्य गोहे गृहे सदंतो निषीदतो जना अदि । आदृणाति शत्रुनिहत्यदिन्द्रः । तमिन्द्रं धिषा स्तुत्या यदि यदा सरण्यन् उपागच्छेयुः तदा स इन्द्र आ यातु । नोऽस्माकं संवरणेपु शत्रुसंघेषु निरोधेषु वहिर्विहा पास्यस्य पास्य गृहे वसता यजमानेन होताहाता दुरीषा दुस्तरक्रोधो य इन्द्रो महान्भूतो भवति । स आयाति ॥

सत्त्वा यदी भार्वरस्य वृष्णः सिपक्ति शुष्मः स्तुवते भराय ।

गुहा यदीमौग्निजस्य गोहे प्र यद्विये प्रायसे मदाय ॥७॥

सत्त्वा । यत् । ई । भार्वरस्य । वृष्णः । सिपक्ति । शुष्मः । स्तुवते । भराय ।

गुहा । यत् । ई । औग्निजस्य । गोहे । प्र । यत् । धिये । प्र । अयसे । मदाय ॥७॥

भार्वरस्य । भार्वरो जगद्धर्ता प्रजापतिः । तस्य पुत्रो भार्वरः । तस्य वृष्णः कामाना वपितुरिन्द्रस्य संवर्धो ईमेप शुष्मो बलं स्तुवते नोत्र कुर्वते यजमानं सिपक्तिं भवत इति यत्तत्सत्त्वा सत्यमेव । ईमेतद्वलमौग्निजस्य यजमानस्य भराय भर्तुं गुहा गुहाया गुहारूपे हृदये प्र भवतीति यत्तत्सत्त्वं । यजमानस्य गोहे गृहे धिये कर्मणि प्र भवतीति यत्तत्सत्त्वं । अयसे गमनाय कामाना प्राप्तये मदाय हर्षाय तत्र यद्वलं प्रभवति तत्सत्त्वं । इन्द्रस्य बलं यजमानं सर्वदा पालयतीत्यर्थः ॥

वि यद्ग्रांसि पर्वतस्य वृक्षे पयोभिर्जिन्वे अपां जवांसि ।

विद्वारस्य गवयस्य गोहे यदी वाजाय सुध्वोऽवहति ॥८॥

वि । यत् । वरांसि । पर्वतस्य । वृण्वे । पर्यऽभिः । जिन्वे । अपां । जवांसि ।
विदत् । गौरस्य । गवयस्य । गोहे । यदि । वाजाय । सुऽध्यः । वहति ॥ ८ ॥

इन्द्रः पर्वतस्य मेघस्य वरांसि द्वाराणि वि वृण्वे विवृतानि कृतवानिति यत् । अपामुदकानां जवांसि
वैगान्यथोभिर्जलेजिन्वे प्यायतीति यत् । यदि यदा मुध्यः शोभनकर्माणो यजमाना वाजायात्राय वहति
इन्द्र प्राप्नुवति तदा गोहे गृहे गौरस्य गौरमुगस्य गवयस्य गवयमुगस्य च विदत् ती दी प्रभू लभत इति
यत् । तत्सर्वं सञ्चति पुर्वेण संबधः ॥

अश्वदयेष्टाविन्द्रस्य प्रदातुर्मद्रा ते हस्तेति याज्या । सूत्रितं च । दीर्घस्ते अस्त्वंकुशा भद्रा ते हस्ता मुकृतोत
पाणी । आ० ३. १३ । इति ॥

भद्रा ते हस्ता मुकृतोत पाणी प्रयंतारां स्तुवते राधे इन्द्र ।
का ते निषत्तिः किमु नो ममस्ति किं नोदुद हर्षमे दातवा उं ॥ ९ ॥
भद्रा ते । हस्ता । सुऽकृता । उत । पाणी इति । प्रऽयंतारां । स्तुवते । राधे । इन्द्र ।
का । ते । निऽसत्तिः । किं । उं इति । नो इति । ममस्ति । किं । न । उत्ऽउत् ।
उं इति । हर्षमे । दातवा । उं इति ॥ ९ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीया भद्रा भद्रा कन्याणां हस्ता हस्ता मुकृता मुकृता शोभनकर्माणां भवतः । उतापि च
पाणी त्वदीया हस्तां स्तुवते स्तोत्रे यजमानाय राधो धनं प्रयंतारा प्रयंतारां प्रदातारां भवतः । हे इन्द्र ते
त्वदीया निषत्तिर्निषदन स्थितिः का । त्वमस्मान् किमु किमर्थं नो ममस्ति । न मादयसि । किमुदुद किमर्थमेव
दातवा अस्माकं धनं दातु न हर्षमे । हृष्टो न भवसि ॥

इन्द्रस्य वार्वधस्य पशविवो वस्व इति हविषो याज्या । सूत्रितं च । एवा वस्व इन्द्रः सत्यः सम्राडाद्वाग्-
दत्तविधत्तानि । आ० ३. ८. । इति ॥

एवा वस्व इन्द्रः सत्यः सम्राडुतां वृचं वरिवः पूरवे कः ।
पुरुष्टुत क्रत्वा नः गग्धि रायो भक्षीय तेऽवसो दिव्यस्य ॥ १० ॥
एव । वस्वः । इन्द्रः । सत्यः । संऽराट् । हंता । वृचं । वरिवः । पूरवे । कुरिति कः ।
पुरुऽस्तुत । क्रत्वा । नः । गग्धि । रायः । भक्षीय । ते । अवसः । दिव्यस्य ॥ १० ॥

एवैवमुक्तप्रकारेण स्तूयमानः सत्यः सत्यवान्वस्वो धनस्य सम्राडीश्वरो वृचं वृचनामानमसुरं हंता हिंसि-
तेन्द्रः पूरवे मनुष्याय यजमानाय वरिवो धनं कः । करोति । ददातीत्यर्थः । क्रत्वा कर्मणा स्मृतिहेतुना हे पुरुष्टुत
ब्रह्मभिर्यजमानैः स्तुतं त्वं नोऽस्मभ्य रायो धनानि गग्धि । देहि । ते त्वया दीयमानस्य दिव्यस्य देवमंबंधिनो
ऽवसोऽन्नस्य ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ अन्नं भक्षीय । अहं भक्षय ॥

नू एत इन्द्र नू गृणान उपै जरिचे नद्योऽन पीपेः ।
अकारि ते हरिवो व्रस नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥
नु । स्तुतः । इन्द्र । नू । गृणानः । उपै । जरिचे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
अकारि । ते । हरिऽवः । व्रस । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥ ॥ ६ ॥ ॥ २ ॥

तत्र तृतीयानुवाक एकादश मृक्ताणि । तत्र यत्त इन्द्र इत्येकादशर्चं प्रथमं मृक्तं वामदेवस्यार्चं वैष्णवं ।
यत्त इत्यनुक्रमिका ॥ पृथ्वाभिप्रवपडहयोः प्रथमेऽहनि माध्यादिनसवने भवावरुणशस्त्रे द्वितीयमिदं सपात
मृक्तं । मूर्धितं च । एवा त्वामिन्द्र यत्त इन्द्रः । आ० ७ ५ । इति ॥

यन् इन्द्रो जुजुषे यच्च वष्टि तन्नो महान्करति शुष्म्या चित् ।

ब्रह्म स्तोमं मघवा सोममुक्थ्या यो अशमानं शवसा विभ्रदेति ॥ १ ॥

यत् । नः । इन्द्रः । जुजुषे । यत् । च । वष्टि । तत् । नः । महान् । करति । शुष्मी । आ । चित् ।

ब्रह्म । स्तोमं । मघवा । सोमं । उक्थ्या । यः । अशमानं । शवसा । विभ्रत । एति ॥ १ ॥

इन्द्रो नोऽस्यदीयं यद्विल्वज्जगत्तादिकं जुजुषे भवति यच्च हविरादिकं च वष्टि कामयते महान् प्रभुत्वं
शुष्मी बलवानिन्द्रः । चिदिति चार्थः । ब्रह्म चित् हविल्वज्जगत्तादिकमन्नं च स्तोमं स्तोत्रममृहं च माम्
मभिपुतं सोमं चोक्थोक्थानि शम्वाणि चित्येवंभूतं तद्वृत्तादिचतुष्टयमा करति । आकरोतु । म्पिकरोतु । मघवा
धनवान् । अवाशमशब्दो वज्रवाची । अशमानं वज्रं विभ्रत धारयन् शवसा बलेन युक्तो य इन्द्र एति आग
च्छति । स इन्द्रः म्पिकरोत्विति पूर्वङ्ग संबधः ॥

वृषा वृषंधिं चतुरश्रिमस्यन्नुग्रो बाहुभ्यां नृतमः शचीवान् ।

श्रिये परुष्णीमुपमाण ऊर्णा यस्याः पर्वणि सख्याय विव्ये ॥ २ ॥

वृषा । वृषंधिं । चतुः । अश्रिं । अस्यन् । उग्रः । बाहुभ्यां । नृतमः । शचीवान् ।

श्रिये । परुष्णीं । उपमाणः । ऊर्णा । यस्याः । पर्वणि । सख्याय । विव्ये ॥ २ ॥

वृषा कामाना वर्षिता वृषधि मघभेदनद्वारं वषं कुर्वतं चतुरश्रिं चतुष्टमिरश्रिभिर्धारामिरूपितं वज्रं
बाहुभ्यां हस्ताभ्यामस्यन् शत्रुपू प्रक्षिपन् उग्र उद्गुणवलो नृतमः नृतुतमः शचीवान् कर्मवानिन्द्र ऊर्णाभाक्ता
दिकां परुष्णीं पर्ववतीं नदीं श्रिय आश्रयणार्थमुपमाणः भवमानो भवति । यस्याः नद्याः पर्वणि भित्तान्दृष्टान्
सख्याय सखिकर्मणे विव्ये संवृतवान् ॥

यो देवो देवतमो जायमानो महो वाजिभिर्महद्भिश्च शुष्मैः ।

दधानो वज्रं बाह्णोरुणतं द्यामर्मेन रेजयत्प्रभुम् ॥ ३ ॥

यः । देवः । देवतमः । जायमानः । महः । वाजिभिः । महत्भिः । च । शुष्मैः ।

दधानः । वज्रं । बाह्णोः । उणतं । द्यां । अर्मेन । रेजयत् । प्र । भुम् ॥ ३ ॥

देवो दीप्यमानो देवतमो दातुतमो जायमान उत्पद्यमानो य इन्द्रो महो महद्भिर्वाजिभिर्महद्भिश्च
शुष्मैर्वर्जितः । युक्तोऽभवदिति शेषः । स इन्द्रो बाह्णोर्हस्तयोर्गुणतं कामयमानं वज्रं दधानो धारयन् अर्मेन
बलेन द्यां युक्तो च भुम् भुलोकं च प्र रेजयत् । प्रकपर्याप्तः स्म ॥

विश्वा रोधांसि प्रवतश्च पृथ्वीर्द्यौर्ऋष्याज्जनिमन्त्रेजत द्याः ।

आ मातरा भरति शुष्म्या गोनृवत्परिज्मन्नोनुवंत वाताः ॥ ४ ॥

विश्वा । रोधांसि । प्रवतः । च । पृथ्वीः । द्याः । ऋष्यात् । जनिमन् । रेजत । द्याः ।

आ । मातरा । भरति । शुष्मी । आ । गोः । नृवत् । परिज्मन् । नोनुवंत । वाताः ॥ ४ ॥

विश्वा विश्वानि रोधांसि । रोधःशब्देनोन्नतप्रदेशा उच्यन्ते । उन्नतप्रदेशाः पर्वताश्च पुर्वीः पुर्वीं बहूनि प्रवतः प्रवणानि । समुद्राश्चैतर्थाः । द्यौर्लोकश्च जाः पृथिवी च जनिमन्निन्द्रस्य जन्मानि सत्पुत्रान्महतो ऽस्मादिन्द्राद्भजत । अंरजत । अकंपंत । किंच शुष्मी बलवानिन्द्रो गीर्गतुः सूर्यस्य मातरा मातरा मातापितृभूता वावापृथिव्या च । आ इति चार्थः । आ भरति । आ समंताद्विभर्ति । नृवन्मनुष्या इव वाता इन्द्रेण प्रेरिता वायवश्च परिभ्रमन्तरेव नोनुवन्त । शब्दायन्ते ॥

ता तू ते इन्द्र महतो महानि विश्वेष्वित्सर्वनेषु प्रवाच्या ।

यच्छूर धृष्णो धृपता दधृष्वानहिं वज्रेण शवसाविवेषीः ॥ ५ ॥

ता । तु । ते । इन्द्र । महतः । महानि । विश्वेषु । इत् । सर्वनेषु । प्रवाच्या ।

यत् । शूर । धृष्णो इति । धृपता । दधृष्वान । अहिं । वज्रेण । शवसा । अविवेषीः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र महतः प्रभुतस्य ते त्वदीयानि ता तानि कर्माणि तु क्षिप्रं महानि महाति भवन्ति । विश्वेष्वित्सर्वेष्वेव सर्वनेषु प्रातःसवनादिकर्मसु त्वदीयानि कर्माणि प्रवाच्या प्रवाच्यानि स्रोतुभिः प्रकर्षणं वक्तु योग्यानि स्तुत्यानीति यत । हे धृष्णो प्रगल्भ हे शूर विक्रान्तिद्वन्द्वं दधृष्वान्पालकत्वेन लोकान्धारयन् शवसा बलिन युक्तस्त्वधृपता धर्पकेण वज्रेणाहिं नृवन्मनुष्यमविवेषीः अवधीरिति यत । एतदादीनि कर्माणि महातीति पुर्वेण संबधः । अत्राविवेषीरिति वधकमा ॥ ॥ ५ ॥

ता तू ते सत्या तुविनृम्ण विश्वा प्र धेनवः सिंसते वृष्ण ऊधः ।

अधा ह त्वदृपमणो भियानाः प्र सिंधवो जवसा चक्रमंत ॥ ६ ॥

ता । तु । ते । सत्या । तुविनृम्ण । विश्वा । प्र । धेनवः । सिंसते । वृष्णः । ऊधः ।

अध । ह । त्वत् । वृषऽमनः । भियानाः । प्र । सिंधवः । जवसा । चक्रमंत ॥ ६ ॥

हे तुविनृम्णाधिकवलिन्द्र ते त्वदीयानि विश्वा विश्वानि ता तानि कर्माणि तु क्षिप्रं सत्या सत्यानि भवन्ति । हे इन्द्र वृष्णः कामाना वर्षितुस्त्वत्तो भयाद्देनवो गाव ऊधः स्वकीयादापीनात्प्र सिंसते । प्रकर्षणं चीर क्षरन्ति । अधापि च हे वृषमनः कामाना वर्षणपरमनस्कंद्र सिंधवो नद्यस्त्वत्त्वत्तो भियाना विभ्यतः सत्यो जवसा वगेन प्र चक्रमंत ह । प्रकर्षणं गच्छन्ति खनु ॥

अचाह ते हरिवस्ता उ देवीरवोभिरिन्द्र स्रवंत स्वसारः ।

यत्सीमनु प्र मुचो वद्धधाना दीर्घामनु प्रसितिं स्यंद्यध्वे ॥ ७ ॥

अव । अह । ते । हरिऽवः । ताः । ऊं इति । देवीः । अवऽभिः । इन्द्र । स्रवंत । स्वसारः ।

यत् । सी । अनु । प्र । मुचः । वद्धधानाः । दीर्घा । अनु । प्रसितिं । स्यंद्यध्वे ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्व यथादा वद्धधाना वृत्रेण बध्यमानाः सीमनु एना नदीरुहिष्य दीर्घामत्यधिकां प्रसितिं बंधनमनु स्यंद्यध्वे यथाकाम स्यदितुं प्र मुचः । प्रकर्षणामोचयः । हे हरिवो हरिवन्निन्द्र अचाहाविव मोचनवलाया ता उ ताः प्रसिद्धा एव देवीर्देव्यो योतमानाः स्वसारो नद्यः । अव स्वस्त्यशब्दो नदीवाची । अवोभिस्त्वत्कृते रक्षणंस्त्वा स्रवंत । स्तावयति । नदीपुरणादिभिः कर्मभिर्जना इन्द्रं स्तुवतीत्यर्थः ॥

पिपीळे अंशुर्मद्यो न सिंधुरा त्वा शमी शशमानस्य शक्तिः ।

अस्मद्यवशुचानस्य यम्या आशुर्न रश्मिं तुष्योजंसं गोः ॥ ८ ॥

पिपी॒क्रे । अ॒णुः । म॒द्यः । न । सि॒धुः । आ । त्वा । श॒मी । श॒श॒मा॒न॒स्य॑ । श॒क्तिः ।
अ॒स्म॒द्य॒क् । शृ॒णु॒चा॒न॒स्य॑ । य॒म्याः । आ॒णुः । न । र॒ग्मि॒मं । तु॒वि॒ऽओ॒ज॒सं । गोः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र मद्यो मादयिताणुः सोमः पिपीक्रे । अपीड्यत । अश्वमयतित्यर्थः । नेति संप्रत्यर्थः । न इदानीं सिधुः स्यदमानः सोमस्त्वा त्वामा यस्याः । आयक्षत । शृणुचानस्य दीप्यमानस्य शशमानस्य श्रुतः सबध्य स्मद्यगस्मदभिमुखं शमी शमनं शक्तिः स्तुतिकर्म चायक्षत । तत्र दृष्टान्तः । आणुः शीघ्रगामी यथा गोरगतुरश्वस्य तुष्योजसं बहवन् । दृढमित्यर्थः । रग्मिम न अश्वबंधनरज्जुमिव तद्वत् ॥

अ॒स्मे व॒र्षि॒ष्ठा कृ॒णु॒हि ज्ये॒ष्ठा नृ॒म्णा॒नि स॒त्वा स॒हुरे॑ स॒हा॒मि ।
अ॒स्मभ्य॑ वृ॒त्रा मु॒हना॒नि रं॒धि ज॒हि व॒ध॒र्व॒नु॒पो म॒त्य॑स्य ॥ ९ ॥
अ॒स्मे इति॑ । व॒र्षि॒ष्ठा । कृ॒णु॒हि । ज्ये॒ष्ठा । नृ॒म्णा॒नि । स॒त्वा । स॒हुरे॑ । स॒हा॒मि ।
अ॒स्मभ्य॑ । वृ॒त्रा । मु॒हना॒नि । रं॒धि । ज॒हि । व॒धः । व॒नु॒पः । म॒त्य॑स्य ॥ ९ ॥

हे सहुरे सहनशीलिन्द्र त्व सत्वा सर्वदा सहामि शत्रुनभिभावुकानि वर्षिष्ठा वर्षिष्ठानि प्रवृद्धानि ज्येष्ठा प्रशस्तानि नृम्णानि बलीयस्मि अस्मभ्य कृणुहि । कुरु । हे इन्द्र त्वमस्मभ्य मुहनानि शोभनवधानि वृत्रा वृत्राणि शत्रुन रंधि । रधय । वध नय । किंच वनुपो हिमकस्य मत्यस्य मरणधमणः शत्रोः सवधि वधो हननसाधनसायुध जहि । नाशय ॥

अ॒स्माक॑मित्सु शृ॒णु॒हि त्वमि॑न्द्रा॒स्मभ्य॑ चि॒त्राँ उप॑ मा॒हि वा॒जान॑ ।
अ॒स्मभ्य॑ वि॒श्वा इ॒षणः॑ पु॒रंधी॑र॒स्माकं॑ सु॒ म॒घव॑न्वो॒धि गो॒दाः ॥ १० ॥
अ॒स्माकं॑ । इ॒त । सु॒ । शृ॒णु॒हि । त्वं । इ॒न्द्र । अ॒स्मभ्य॑ । चि॒त्रान॑ । उप॑ । मा॒हि । वा॒जान॑ ।
अ॒स्मभ्य॑ । वि॒श्वाः । इ॒षणः॑ । पु॒रंधीः॑ । अ॒स्माकं॑ । सु॒ । म॒घ॒ऽव॒न । वो॒धि । गो॒ऽदाः ॥ १० ॥

हे इन्द्र त्वमस्माकमित् अस्मादीया एव स्तुतीः सु मुपु शृणुहि । तथा हे इन्द्र त्व चित्रान चायनीयानि वाजानन्तान्यस्मभ्यमुप माहि । देहि । किंच अस्मभ्य विश्वाः सर्वाः पुरंधीर्धुर्दीरिषणः । प्ररय । अपि च हे मघवत्यनवन्तिद्र अस्माक गोदा गवा दाता सु मुपु वोधि । मय ॥

नू॒ पु॒त इ॒न्द्र नू॒ गृ॒णा॒न उप॑ ज॒रि॒त्रे न॒द्यो॒ऽन॒ धी॒पेः ।
अ॒कारि॑ ते ह॒रिवो॑ ब्र॒ह्म न॒य्यं धि॒या स्या॑म र॒थ्यः स॒दा॒साः ॥ ११ ॥
नु॒ । स्तु॒तः । इ॒न्द्र । नू॒ । गृ॒णा॒नः । उप॑ । ज॒रि॒त्रे । न॒द्यः । न । धी॒पे॒रि॒ति॒ धी॒पेः ।
अ॒कारि॑ । ते॒ । ह॒रि॒ऽवः॑ । ब्र॒ह्म । न॒य्यं । धि॒या । स्या॑म । र॒थ्यः । स॒दा॒ऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्व व्याख्याता ॥ ८८ ॥

कथा महाभिलेकादशर्च द्वितीय मृक्त वामदेवस्यार्च विष्टुर्ममद्रं । अतस्य हीत्याद्यामित्स अतदेवताका वा । तथा चानुक्रांतं । कथोपांत्यामित्स अतदेवो वेति ॥ आभिर्जाविकेऽहनि दशरात्रि प्रथमेऽहनि माथ्य दिनसवने मित्रावरुणशस्येऽहीनमृक्तस्य स्थान इदं तृतीय संपातमृक्तं । सूत्रितं च । कथा महाभिद्रंः पुमिभ्य एक इत् । आ० ५. ५. इति ॥ महावर्तं निष्केवत्य एतत् । तथैव पंचमारण्यके शान्तकेन सूत्रितं च । कथा महासवृधत्कस्य होतुरिति संपातः । ऐ० आ० ५. ०. ०. इति ॥

कथा महामवृधत्कस्य होतुर्यज्ञं जुषाणो अभि सोममूधः ।

पिवन्नुगानो जुषमाणो अंधो ववश्च ऋष्वः शुचते धनाय ॥ १ ॥

कथा । महं । अवृधत् । कस्य । होतुः । यज्ञं । जुषाणः । अभि । सोमं । ऊधः ।

पिवन् । उगानः । जुषमाणः । अंधः । ववश्चे । ऋष्वः । शुचते । धनाय ॥ १ ॥

महां महान्तं गृणः प्रवृद्धमिंद्रं कथा कथ केन प्रकारेणावृधत् । वर्धयेत् । अस्मत्प्रेरिता स्मृतिरिति शेषः । तस्य महिम्नोऽतिमहत्त्वादिति भावः । स एवंद्रो होतृर्होमनिष्पादकस्य कस्य यजमानस्य यज्ञं यागं जुषाणः प्रोयमानः सन् अभि । गच्छादिति शेषः । उपसर्गश्रुतिरुचितक्रियाध्याहारः । किञ्च ऊध उद्धतमतिप्रवृद्धं सोममूधः सोमलक्षणमन्नं पिवन्नाम्नादयन् उगानमद्वैवात्तं कामयमानो जुषमाणः सेवमानश्च ऋषो महानिन्द्रः शुचते प्रदीप्ताय धनाय हिरण्यादिलक्षणाया । उक्तलक्षणं धनं कस्मै यजमानाय दातुं ववन्ते । वहति । पीतमवात्तं जठरं धारयति । अनेन वाक्यद्वयमिन्द्रस्याचिन्त्यचरितत्वं स्थापितं भवति ॥

को अस्य वीरः सधमादमाप समानं सुमतिभिः को अस्य ।

कदस्य चित्रं चिकित् कदृती वृधे भुवच्छगमानस्य यज्योः ॥ २ ॥

कः । अस्य । वीरः । सधमादं । आप । सं । आनं । सुमतिभिः । कः । अस्य ।

कत् । अस्य । चित्रं । चिकित् । कत् । ऊती । वृधे । भुवत् । शगमानस्य । यज्योः ॥ २ ॥

अस्यिन्द्रस्य संबंधिनं सधमादं । सह मावतीति सधमादः संग्रामः । तं सह सोमपानं वा वीरः सोत्राणा-
मभिवाणा वा वीरयिता कः पुमानाप । प्राप्नोति । कथास्यिन्द्रस्य सुमतिभिः शोभनाभिरनुग्रहवृद्धिभिः
समानशः संगृह्यते । कल्कदा वास्यिन्द्रस्य चित्रं चायनीयं धनं चिकित् । प्रज्ञायते । तत्प्रदानसमयं न कोऽपि
जानातीत्यर्थः । कल्कदा वा शगमानस्य भुवतो यज्योर्धृष्यजमानस्य वृधे वर्धनायोती जत्या रजया
भुवत् । भवेत् ॥

कथा शृणोति ह्यमानमिंद्रः कथा शृण्वन्नवसामस्य वेद ।

का अस्य पूर्वीरूपमातयो ह कथेनमाहुः पपुर्जि जरिचे ॥ ३ ॥

कथा । शृणोति । ह्यमानं । इंद्रः । कथा । शृण्वन् । अवसां । अस्य । वेद ।

काः । अस्य । पूर्वीः । उपमातयः । ह । कथा । एनं । आहुः । पपुर्जि । जरिचे ॥ ३ ॥

इन्द्रः परमेश्वर्ययुक्तो ह्यमानमाहुयंतं स्तोतारं कथा कथं शृणोति । स्तोत्राणि शृण्वन्नस्य स्तोतुः संबंधी-
त्यवसा रक्षणानि कथा कथ च वेद । विजि । पूर्वीः पुरातनास्यस्यिन्द्रस्य संबंधीन्युपमातयो दानानि का ह ।
कानि चित मंतीति शेषः । तानि दानानि जरिचे स्तोतुः संबंधिना कामाना पपुर्जि पुरयितारमेनमिन्द्र कथा
कथ चाहः । वदति ॥

कथा सवाधः शगमानो अस्य नशदभि द्रविणं दीध्यानः ।

देवो भुवन्नवेदा म ऋतानां नमो जगृभ्वां अभि यज्जुजोषत् ॥ ४ ॥

कथा । सवाधः । शगमानः । अस्य । नशत् । अभि । द्रविणं । दीध्यानः ।

देवः । भुवत् । नवेदाः । मे । ऋतानां । नमः । जगृभ्वान् । अभि । यत् । जुजोषत् ॥ ४ ॥

सबाधः सपत्नानां पीडामहितः शशमान इन्द्रविषयां स्मृतिं कुर्वन् दीधानः कर्मभिर्दीप्यमानो यजमानो
ऽस्त्रिंशस्य संवधिं द्रविणं पथादिधनं कथा कथमभि नशत । अभिप्राप्नोति । नमो हविर्लक्षणमन्नं जगुश्चान
गृहीतवानिन्द्रो यद्यदाभि जुजोपत मामभिसंपेत तदा देवो दीप्यमान इन्द्रो मे मदीयानामृतानां स्तोत्राणां
नवेदर अतिशयिनं ज्ञाता भवत । भवत । अत्र निपातस्थो नकारोऽतिशयवाची ॥

कथा कदस्या उपसो षुष्टौ देवो मर्तस्य सख्यं जुजोष ।

कथा कदस्य सख्यं सखिभ्यो ये अस्मिन्कामं सुयुजं ततसे ॥ ५ ॥

कथा । कत् । अस्याः । उपसः । विऽउष्टौ । देवः । मर्तस्य । सख्यं । जुजोष ।

कथा । कत् । अस्य । सख्यं । सखिभ्यः । ये । अस्मिन् । कामं । सुऽयुजं । ततसे ॥ ५ ॥

देवो द्योतमान इन्द्रोऽस्या उपसो षुष्टौ प्रभाति मर्तस्य मर्त्यस्य मनुष्यस्य स्तोतुः संवधिं सख्यं सखिकर्म
कथा कथ केन प्रकारेण कत्कदा जुजोष । संवत । यि स्तोतारोऽस्मिन्निद्रं सुयुजं मुष्टं प्रयुज्यमानं कामं काम-
नीर्थं हविः स्तोत्रं च ततसे वितर्तिर अस्यद्रस्य सख्यं सखिकर्म सखिभ्यः स्तोत्रभ्यः कथा कथ कत्कदाचित् ।
भवदिति शेषः ॥ ॥ ९ ॥

किमादमंचं सख्यं सखिभ्यः कदा नु ते भ्रात्रं प्र ब्रवाम ।

श्रिये सुदृशो वपुःस्य सर्गाः स्वर्णं चित्रतममिषं आ गोः ॥ ६ ॥

किं । आत् । अमंचं । सख्यं । सखिभ्यः । कदा । नु । ते । भ्रात्रं । प्र । ब्रवाम ।

श्रिये । सुऽदृशः । वपुः । अस्य । सर्गाः । स्वः । न । चित्रऽतमं । उषे । आ । गोः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र वयं यजमानानां त्वदीयममत्र शत्रुनभिभावुकं सख्यं सखिकर्म सखिभ्यः स्तोत्रभ्यः किमात् किं मित
प्र ब्रवाम । प्रकर्षणं वदेम । तं त्वदीयं भ्रात्रं भ्रातृकर्म च कदा नु कदा गन् प्र ब्रवाम । सुदृशः शोभनदर्शन
स्यास्यद्रस्य संवधिनः सर्गा उद्योगाः श्रिये संवेषा स्तोत्राणां श्रयम् । भवतीति शेषः । स्वर्णं मुर्यां यथा दर्शनी
यतमस्तथा गोर्गन्तुरद्रस्य चित्रतमं दर्शनीयतमं वपुः शरीरमेव । आ समतात्सर्वरिष्यते ॥

दुहं जिघांसन्धरसमनिन्दां तेतिक्ते तिग्मा तुजसे अनीका ।

ऋणा चिद्यत्र ऋणया न उयो दूरे अज्ञाता उपसो ववाधे ॥ ७ ॥

दुहं । जिघांसन् । धरसं । अनिन्दां । तेतिक्ते । तिग्मा । तुजसे । अनीका ।

ऋणा । चित् । यत्र । ऋणऽयाः । नः । उयः । दूरे । अज्ञाताः । उपसः । ववाधे ॥ ७ ॥

अयमिन्द्रो दुहं द्रोहं कुर्वती धरसं हिंसकामनिन्द्रामिन्द्रमजानती राजसी जिघांसन् हनुमिच्छन् तिरमा
तिरमानि पूर्वमेव तीक्ष्णान्यनीकानीकान्यायुधानि तुजसे तदधाय तितिक्ते । अत्यर्थं तीक्ष्णीकरोति । यत्र
यामुषःमु तदुपलब्धितत्त्वहःस्युणा चित् ऋणान्यपि नोऽस्मान्वाधत इति शेषः । ता उपसथोय उन्नर्णवन्
ऋणया ऋणस्य हतद्रः । यातिर्वधकर्म । दूरं अज्ञाता अननुभूताः सतीर्ववाधे । अपीडयत ॥

अर्तपयनास्थकाहिं सरुत्वतीर्यानिष्केवन्यग्रस्ययोनिरिविदानात्पुनस्तान्द्रतस्य हीन्यतदादिके द्वे अचां क्रमेण
शंसनीये । सूत्रितं च । अतस्य हि शुरुधः सति पुर्वीरिति मृक्तमृगीयं । आ० ९ । ७ । इति ॥

ऋतस्य हि शुरुधः संति पृर्वीर्ऋतस्य धीतिर्वृजिनानि हंति ।

ऋतस्य श्रौको वधिरा ततर्द कर्णा बुधानः शुचमान आयोः ॥ ८ ॥

ऋतस्य । हि । गुरुधः । संति । पूर्वीः । ऋतस्य । धीतिः । वृजिनानि । हंति ।
 ऋतस्य । श्लोकः । वधिरा । ततर्द । कर्णा । बुधानः । शुचमानः । आयोः ॥ ८ ॥

अत्र ऋतशब्देन द्रो वादित्यो वा सत्यं वा यज्ञो वोच्यते ॥ ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धिन्यः पूर्वीर्ब्रह्मः गुरुधः आपः सति हि । भवति खलु । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धिनी धीतिः प्रज्ञा तद्विषया स्मृतिर्वा वृजिनानि वर्जनीयानि पापानि हंति । हिनास्मि । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धिनी श्लोकः स्मृतिरूपा वागायोगतुर्मनुष्यस्य संबन्धिनी वधिरा वधिरा प्रतिवर्दी कर्णा कर्णा ततर्द । तृणान्ति । कीदृशः श्लोकः । बुधानो बुध्यमानः शुचमानो दीप्यमानः ॥

ऋतस्य दृह्ना धरुणानि संति पुरुणि चंद्रा वपुषे वपुषि ।
 ऋतेन दीर्घमिषणंत पृश्ना ऋतेन गावो ऋतमा विवेशुः ॥ ९ ॥
 ऋतस्य । दृह्ना । धरुणानि । संति । पुरुणि । चंद्रा । वपुषे । वपुषि ।
 ऋतेन । दीर्घे । इषणंत । पृश्नाः । ऋतेन । गावः । ऋतं । आ । विवेशुः ॥ ९ ॥

वपुषे वपुष्मत् । पञ्चम्ये चतुर्थी । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धिनि दृह्ना दृह्ना धरुणानि धारकाणि पुरुणि वह्नि चंद्रा चद्राण्याह्लादकाणि वपुषि रूपाणि संति । भवन्ति । ऋतेन ऋतदेवेन दीर्घमत्यधिकं पुनोऽन्नमिषणंत । स्तोतार इच्छति । ऋतेन ऋतदेवेन गावो धेनव ऋतं यज्ञं दक्षिणात्वेना विवेशुः । प्रविशति । यद्वा । गावो रश्मय ऋतमुदकमा विवेशुः ॥

ऋतं येमान ऋतमिद्वनोत्यृतस्य शुष्मस्तुरया उं गव्युः ।
 ऋताय पृथ्वी बहुले गभीरे ऋताय धेनू परमे दुहाते ॥ १० ॥
 ऋतं । येमानः । ऋतं । इत् । वनोति । ऋतस्य । शुष्मः । तुरऽयाः । उं इति । गव्युः ।
 ऋताय । पृथ्वी इति । बहुले इति । गभीरे इति । ऋताय । धेनू इति । परमे इति ।
 दुहाते इति ॥ १० ॥

ऋतमृतदेव येमानो नियन्त्रण स्मृतिभिर्वशीकुर्वन् स्तोता ऋतमित ऋतदेवमेव वनोति । संभजते । ऋतस्य ऋतदेवस्य संबन्धि शुष्मो बल तुरयास्तूर्ण गव्युः । उ इति चार्थः । जलकामय भवति । बहुले विस्तीर्णं गभीरे दूरवगाहे पृथ्वी यावापृथिव्यावृताय ऋतदेवाय भवतः । धेनू प्रीणयिष्यां परमे उत्कृष्टे यावापृथिव्यावृताय ऋतदेवायैव दुहाते । दोहनं कुर्वति ॥

नृ एत इंदु नृ गृणान इषं जरित्रे नद्योऽन पीपेः ।
 अकारि ते हरिवो ब्रह्म नव्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥
 नृ । स्तुतः । इंदु । नृ । गृणानः । इषं । जरित्रे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।
 अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नव्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥
 पूर्व व्याख्याता ॥ ११० ॥

का मुष्टिरित्येकादशर्च तृतीयं मुक्तं वामदेवस्यार्पमेद्रं । दशम्यनुष्टुप शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रमणिका ।
 का मुष्टिरुपात्यानुष्टुबति । विनियोगो निगिकः ॥

का सुष्टुतिः शवसः सृनुमिदंमवाचीनं राधस आ ववर्तत् ।

ददिहि वीरो गृणते वसुनि स गोपतिर्निष्पिधा नो जनासः ॥१॥

का । सुऽस्तुतिः । शवसः । सृनुं । इदं । अवाचीनं । राधसे । आ । ववर्तत् ।

ददिः । हि । वीरः । गृणते । वसुनि । सः । गोऽपतिः । निऽसिधां । नः । जनासः ॥१॥

का कीदृशी सुष्टुतिः शवसः सृनु बलस्य पुत्रं । अतिबलिनमित्यर्थः । अवाचीनमस्मदभिमुखमिदं परमेश्वर्ययुक्तं राधसे धनायास्मभ्य धनं दातुमा ववर्तत । आवर्तयेत । हे जनासो जना यजमाना वीरो विकातो गोपतिः पश्यादिधनस्य पालकः स इन्द्रो निष्पिधा निष्पिद्गुणां शत्रुणां संवधीनि वसुनि धनानि गृणते गृणद्वाः स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्य ददिहि । दाता खलु भवति ॥

स वृचहृत्य हव्यः स ईन्द्रः स सुष्टुत इन्द्रः सत्यराधाः ।

स यामन्ना मघवा मर्त्याय ब्रह्मण्यते सुष्वये वरिवो धात ॥२॥

सः । वृचऽहृत्य । हव्यः । सः । ईन्द्रः । सः । सुऽस्तुतः । इन्द्रः । सत्यऽराधाः ।

सः । यामन । आ । मघवा । मर्त्याय । ब्रह्मण्यते । सुष्वये । वरिवः । धात ॥२॥

स इन्द्रो वृचहृत्य वृचाणां शत्रुणां हृत्य हनने निमित्तभुते सति यामन्युर्हृत्य आङ्गातयो भवति । स इन्द्र ईन्द्रः सुष्टो भवति । स इन्द्रः सुष्टुतः सन् सत्यराधा यजमानेभ्यो दातु सत्यधनो भवति । मघवा धनवान् स इन्द्रो ब्रह्मण्यते स्तोत्रमिच्छते सुष्वये सोम मुन्वते मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय वरिवो धन । वरिव इति धननामैतत् । आ धात । आ समताहर्दाति ॥

तमिन्नरो वि ह्वयंते समीके रिरिक्कांसस्तन्वः कृण्वत चां ।

मिथो यत्यागमुभयांसो अगमन्नरस्तोकस्य तनयस्य सातो ॥३॥

तं । इत् । नरः । वि । ह्वयंते । संऽईके । रिरिक्कांसः । तन्वः । कृण्वत । चां ।

मिथः । यत् । त्यागं । उभयांसः । अगमन । नरः । तोकस्य । तनयस्य । सातो ॥३॥

नरो नेतारो मनुष्याः समीके युद्धे तमित्तमेवंद्रे वि ह्वयते । विविधमाङ्गानं कुर्वते । तन्व स्वकीयानि शरीराणि रिरिक्कास्तपसा रचयतो यजमानास्तमेवंद्रे वा रीतारं कृण्वत । कृण्वते । कुर्वते । यद्यदा मिथः परस्पर संगता उभयास उभयं यजमानाः स्तोतारश्च त्यागं त्यागकर्तार दातारमिदमगमन उपगच्छति तदा नर उभयविधा मनुष्यास्तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पात्रस्य च सातो लाभे निमित्तभुते सति तमेवंद्रे वातार कुर्वतीति संबंधः ॥

क्रतूयंति क्षितयो योगं उग्राणुपाणासो मिथो अणसातो ।

सं यद्विणोऽववृचंत युध्मा आदिन्नेमं इंद्रयंते अभीके ॥४॥

क्रतुऽयंति । क्षितयः । योगे । उग्र । आणुपाणासः । मिथः । अणसातो ।

सं । यत् । विणः । अववृचंत । युध्माः । आत् । इत् । नेमे । इंद्रयंते । अभीके ॥४॥

हे उग्रोद्ग्रावलिन्द्र आणुपाणासो व्याघ्रवतः क्षितयो मनुष्याः । क्षितय इति मनुष्यनामैतत् । अणसातो मस्यादिफलसिद्धार्थमुदकलाभे निमित्ते सति मिथः परस्परं योगं संवधं सति क्रतूयंति । क्रतूनि कर्माणीच्छति ।

यद्यदा युष्मा योधयिष्यो विष्णः प्रजा अभीक युदे । अभीक इति संयामनामेतत् । समववृजंत संवर्तते परस्परं संगच्छन्ते आदित तदानीमेव नेमं केचन भाग्यवतो योधका इन्द्रयते । युद इन्द्रमिच्छन्ति ॥

आदिद्व नेमं इन्द्रियं यजंत आदित्यक्तिः पुरोऽङ्गां रिरिच्यात् ।

आदित्सोमो वि पपृच्यादमुष्वीनादिजुजोष वृषभं यजर्थ्ये ॥ ५ ॥

आत् । इत् । ह । नेमे । इन्द्रियं । यजन्ते । आत् । इत् । पक्तिः । पुरोऽङ्गां । रिरिच्यात् ।

आत् । इत् । सोमः । वि । पपृच्यात् । अमुस्वीन । आत् । इत् । जुजोष । वृषभं । यजर्थ्ये ॥ ५ ॥

आदिदत्तदानीमेव युदकाले नेमऽन्ये योधा इन्द्रियं वलवतमिन्द्रं यजन्ते ह । पुजयन्ति खलु । कश्चिदादिदन्तरमेव पुरोऽङ्गां पिष्टरूपं हविः पक्तिः पचनं रिरिच्यात् । इन्द्राय दद्यात् । आदिदन्तरमेव सोमोऽभिपुतः सोमो यजमानोऽमुष्वीनमभिपुतसोमान्यजमानान्वि पपृच्यात् । धनं वृथकुयात् । आदिदन्तरमेव कश्चिद्वृषभं कामाना वर्षितारमिन्द्रं यजर्थ्ये यष्टुं जुजोष । संवते ॥ ॥ ११ ॥

कृणोत्यस्मै वरिवो य इन्द्राय सोममुगते मुनोति ।

सग्नीचीनेन मनसा विवेनं तमित्स्वायं कृणुते समत्सु ॥ ६ ॥

कृणोति । अस्मै । वरिवः । यः । इन्द्राय । इन्द्राय । सोमं । उगते । मुनोति ।

सग्नीचीनेन । मनसा । अविवेनं । तं । इत् । सखायं । कृणुते । समत्सु ॥ ६ ॥

यो यजमानः सोममुगते कामयमानार्थयामुव स्वर्गलोके स्थितार्थेन्द्राय मुनोति अभिपवं करोति इन्द्रोऽप्यस्मै यजमानाय वरिवो धनं कृणोति । करोति । सग्नीचीनेन संगतेन मनसा प्रवर्णेन चित्तनाविवेनं । वेनतिः कातिकर्मा । विवेनो विगतेनः । तदन्वोऽविवेनः । आत्मानं कामयमानं तमित्समं मुन्यते यजमानं सखायं मित्रं समत्सु संयामिष्विन्द्रः कृणुते । करोति ॥

य इन्द्राय मुनवत्सोममद्य पचात्पक्तीरुत भृज्जाति धानाः ।

प्रति मनायोरुचथानि हर्यन्तस्मिन्दधृपणं शुष्ममिन्द्रः ॥ ७ ॥

यः । इन्द्राय । मुनवत् । सोमं । अद्य । पचात् । पक्तीः । उत । भृज्जाति । धानाः ।

प्रति । मनायोः । उचथानि । हर्यन् । तस्मिन् । दधत् । वृषणं । शुष्मं । इन्द्रः ॥ ७ ॥

अद्यास्मिन्दिवंसो यो यजमान इन्द्राय परमेश्वर्ययुक्ताय देवाय सोम सोमलक्षणमजं मुनवत् मुनयात् अभिपव कुर्यात् । तथा यः पक्तीः पक्त्व्यांश्च पुरोडाशादीन्यचात् पचत पचनं कुर्यात् । उतापि च यो धाना भर्जनयोग्यान्यवान् । अत्र भुष्टयवशाची धानाशब्दस्तदयोग्यं यवमात्रं लक्षयति । भृज्जाति भृज्जत भर्जनं कुर्यात् । इन्द्रो मनायोः मृतिमिच्छतो यजमानस्योचथानि स्तोत्राणि प्रति हर्यन् प्रतिकामयमानः सन् तस्मिन् यजमानं वृषणं कामाना वर्षणसमर्थं शुष्म वनं दधत् । धारयति ॥

यदा संमर्य व्यचेदृधावा दीर्घं यदाजिमभ्यख्यदर्यः ।

अन्निर्कद्वृषणं पत्न्यच्छा दुरोण आ निशितं सोममुद्भिः ॥ ८ ॥

यदा । संमर्यं । वि । व्यचेत् । ऋधावा । दीर्घं । यत् । आजिम् । अभि । अख्यत् । अर्यः ।

अचिर्कदत् । वृषणं । पत्नी । अच्छा । दुरोणे । आ । निशितं । सोममुद्भिः ॥ ८ ॥

यदा चघावा शत्रूणां हिंसक इन्द्रः समर्थं सह मर्त्यं शत्रुं व्यचिंत्य व्यज्ञासीत विंशतिं ज्ञानीयात् । यद्यदायः स्वामीन्द्रो दीर्घमत्यधिकमात्रं संयाममभ्यस्यत अभिपश्यत तदा तस्यैन्द्रस्य पत्नी दूरोणं यज्ञगृहे सोममुद्भिः सोमं मुत्त्वद्भिर्हविर्भिर्निशितं तीक्ष्णीकृतं । सोमपानिनोत्साहवतमित्यर्थः । वृषणं कामानां वधिं तारमिन्द्रमक्ताभि आचिक्रदत् । आक्रदति । आह्वयते ॥

भूयसा वस्त्रमचरत्कनीयोऽविक्रीतो अकानिपं पुनर्यन ।

स भूयसा कनीयो नारिरेचीहीना दद्या वि दुहन्ति प्र वाणं ॥ ९ ॥

भूयसा । वस्त्रं । अचरत् । कनीयः । अविक्रीतः । अकानिपं । पुनः । यन ।

सः । भूयसा । कनीयः । न । अरिरेचीत् । दीनाः । दद्याः । वि । दुहन्ति । प्र । वाणं ॥ ९ ॥

अत्र ऋग्वेदे संप्रदायविद्विः पूर्वाचार्यः कचित् श्लोकाः पठति । त एव लिख्यते ॥ अन्ये यः परिगृह्णाति मूल्यं पण्येन भूयसा । स क्रतार पुनर्गच्छन् विक्रीतमवयं मया ॥ इति ब्रुवन्कामयते पुनर्मूल्यस्य पुनर्यन । स विक्रीता पुनर्मूल्यं भूयसा न प्रपूरयते ॥ हीनं न लभते वस्त्रं यदा विक्रीतवान्पुनः । यथाममयमव स्यात्तयोर्न पुनरन्यथा ॥ अयं विक्रय एवेति समयशुक्लतो भवति । अथ मूल्यार्थमतयाद्विचार्यं न तु निर्णयः ॥ इत्येव समयोऽकारि तदा मूल्यं प्रपूरयते । तस्मादादौ मया कार्यः समयोऽस्ति चितयन ॥ वासदेवो वशीकृत्य शक्रं स्तोत्रेण भूयसा । विक्रीणेन समर्थं चक्र इन्द्रं क इममित्युचि ॥ अतश्च त्वं एकाग्रं भूयसा वस्त्रमित्ययमिति ॥ अयमर्थः प्रतिपाद्यते । कश्चिद्भूयसा भुम्भा पण्येन द्रव्येण कनीयोऽन्यतरं तस्मै वसु मूल्यं धनमचरत् ॥ प्राप्नोति । पुनर्यन क्रतार पुनर्गच्छन् स विक्रीतायमर्थं मयाविक्रीत इति ब्रुवन्कानिपं । मूल्यपुतिं कामयते ॥ यत्कथं नोत्तमपुरुषः ॥ स विक्रीता भूयसा धनेन कनीयोऽन्यतरं मूल्यं नारिरेचीत् । क्रतुः सकाशात् रिक्तीकराति । न लभत इत्यर्थः । दीना अममर्था दद्याः समर्थाश्च वाणं वचनं वि प्र दहति । यथोक्तं क्रयकानि तथैव लभते ॥

क इमं दणभिर्ममेन्द्रं क्रीणाति धेनुभिः । यदा वृचाणि जघनदर्थेन मे पुनर्ददत् ॥ १० ॥

कः । इमं । दणऽभिः । मम । इन्द्रं । क्रीणाति । धेनुऽभिः । यदा । वृचाणि । जघनत् ।

अर्थः । एनं । मे । पुनः । ददत् ॥ १० ॥

मम मदीयमिमं स्वभुतमिन्द्रं धेनुभिः प्रीणयित्रीमिन्द्रं शभिर्दणसंख्याकामिः स्तुतिभिः कः क्रीणाति । क्रय करोति । तदानीं हे क्रतारो युष्माकं मध्य एवमपि समयः क्रियते । यदायमिन्द्रो वृचाणि त्वदीयान् शत्रून् जघनत् हन्यात् अथानतरमेवैनमिन्द्रं मे मध्य पुनर्ददत् । पुनर्दद्यात् ॥

नू एत इन्द्रं नू गृणान् उपै जरिचे नद्योऽन पीपेः ।

अकारि ते हरिवो ब्रह्म नय्यं धिया स्याम रथ्यः सदासाः ॥ ११ ॥

नू । स्तुतः । इन्द्रं । नू । गृणानः । उपै । जरिचे । नद्यः । न । पीपेरिति पीपेः ।

अकारि । ते । हरिऽवः । ब्रह्म । नय्यं । धिया । स्याम । रथ्यः । सदाऽसाः ॥ ११ ॥

पूर्वं व्याख्याता ॥ १० ॥

को अद्यत्यष्टर्चं चतुर्थं मूक्तं वामदेवस्यापं वैपुर्ममद्र । तथा चानुकात । को अद्याष्टाविति ॥ दशरात्रं चतुर्थं ऽहनि साध्यदिने सर्वेन सोमवृद्धा मित्रावरुणशस्य आरभणीयाया उपरिष्टादिदं मूक्तमावपनीय च । सूचितं च । सोमं वर्धमाने को अद्य नर्यः । आ० ७ १० । इति ॥

को अद्य नर्यो देवकाम उगन्निद्रस्य मख्यं जुजोष ।

को वा महेऽवसे पायीय समिद्धे अग्ने सृतसोम इन्द्रे ॥ १२ ॥

कः । अद्य । नर्यः । देवऽकामः । उग्न । इंद्रस्य । सख्यं । जुजोष ।

कः । वा । महे । अवसे । पार्याय । संऽइहे । अग्नौ । सुतऽसोमः । ईदृ ॥ १ ॥

अथाग्निन्दिवमं नर्यो मनुष्यहितो देवकामो देवानिच्छन् उग्न कामयमानः को यजमान इन्द्रस्य सख्यं भवितुं जुजोष भवति । किंच सुतसोमोऽभिपुतसोमः को वा यजमानोऽग्नौ समिद्धं प्रज्वलितं सति महे महते प्रवृद्धाय पार्याय पारमर्हंतऽवसे तर्पणायेदृ । इंद्रं स्तौति ॥

को नानाम वचसा सोम्याय मनायुर्वी भवति वस्त उसाः ।

क इंद्रस्य युज्यं कः सखित्वं को भ्रात्रं वष्टि कवये क ऊती ॥ २ ॥

कः । नानाम । वचसा । सोम्याय । मनायुः । वा । भवति । वस्त । उसाः ।

कः । इंद्रस्य । युज्यं । कः । सखिऽत्वं । कः । भ्रात्रं । वष्टि । कवये । कः । ऊती ॥ २ ॥

को यजमानो वचसा वायूपया मृत्वा सोम्याय सोमार्हयिंद्राय ननाम । नमति । प्रह्वीभवति । को वद्राय मनायुर्भवति । सुतकामोऽस्मि । क उसां इन्द्रेण दत्ता गा वस्त । आच्छादयति । धारयतीत्यर्थः । क इन्द्रस्य युज्यं साहाय्यं वष्टि । इच्छति । कः सखित्वं कः भ्रात्रं भ्रातृभावं वष्टि । इच्छति । कवये क्रांतदर्शिन इद्रायोती ऊतये तर्पणाय । को भवतीति शेषः ॥

को देवानामवो अद्या वृणीति क आदित्याँ अदितिं ज्योतिरीदृ ।

कस्याश्विनाविदो अग्निः सुतस्यांशोः पिबन्ति मनसाविवेनं ॥ ३ ॥

कः । देवानां । अवः । अद्या । वृणीति । कः । आदित्यान । अदितिं । ज्योतिः । ईदृ ।

कस्य । अश्विनां । इंद्रः । अग्निः । सुतस्य । अंशोः । पिबन्ति । मनसा । अविऽवेनं ॥ ३ ॥

अथाग्निन्दिने को यजमानो देवानां दीतमानानामिंद्रादीनामवो रक्षणं वृणीति । प्रार्थयति । क आदित्यान्दिवानदिति देवमातरं च ज्योतिरुदकं चंद्र । याचते । अश्विनाविश्वदेवाविन्द्रश्चापिथ मनसा मृत्वा प्रीताः संतोऽविवेनमविगतकामं । यथाकाममित्यर्थः । कस्य यजमानस्य संबन्धिनं सुतस्याभिपुतस्यांशोः सोमस्य । सोममित्यर्थः । पिबन्ति । पानं कुर्वन्ति ॥

तस्मा अग्निभारतः शर्म यंसज्योक्पश्यात्सूर्यमुच्चरंतं ।

य इंद्राय मुनवामेत्याह नरे नर्याय नृतमाय नृणां ॥ ४ ॥

तस्मै । अग्निः । भारतः । शर्म । यंसत् । ज्योक् । पश्यात् । सूर्यं । उतऽचरंतं ।

यः । इंद्राय । मुनवाम । इति । आह । नरे । नर्याय । नृतमाय । नृणां ॥ ४ ॥

भारतो हविषो भर्तापि । प्राणो भूत्वा प्रजा धारयन् भारत इति वाजसनेयकं । अग्निस्तस्मै यजमानाय शर्म सुखं यंसत् । यच्छेत् । किंच अयमग्निज्योक् चिरकालमुच्चरंतमुद्यंतं सूर्यं पश्यात् । पश्येत् । यो यजमान इद्राय मुनवामेत्याह इन्द्रार्थं सोमाभिषव कुर्यामिति ब्रवीति । कीदृशयिंद्राय । नरे नरे नर्याय नरहिताय नृणां नराणां नृतृणां मध्यं नृतमाय नृतुतमाय ॥

न तं जिनन्ति बहवो न दभा उर्वस्मा अदितिः शर्म यंसत् ।

प्रियः सुकृत्प्रिय इंद्रे मनायुः प्रियः सुप्रावीः प्रियो अस्य सोमी ॥ ५ ॥

न । तं । जि॒न॒ति । ब॒हवः । न । द॒भ्राः । उ॒रु । अ॒स्मि । अ॒दि॒तिः । श॒र्म । य॒स॒त् ।
प्रि॒यः । मु॒ऽकृ॒त् । प्रि॒यः । इ॒दं । म॒ना॒युः । प्रि॒यः । मु॒प्र॒ऽअ॒वीः । प्रि॒यः । अ॒स्य । सो॒मी ॥ ५ ॥

द॒भ्रा अ॒न्या ब॒हवो न ब॒हवोऽपि श॒त्रु॒ज॒ना॒म् य॒ज॒मा॒नं न जि॒न॒ति । न हि॒म॒न्तु । य इ॒द्राय॒ मु॒न॒वा॒मे॒त्याह
त॒मि॒ति पु॒र्वेण॒ सं॒व॒धः । अ॒दि॒तिरि॒द्र॒मा॒ता॒स्मि य॒ज॒मा॒नायो॒रु वि॒स्मी॒र्णं श॒र्म॒ मु॒ख॒ य॒स॒त् । य॒न॒न्तु । कि॒ञ्च इ॒द्र
इ॒द्राय॒ मु॒क॒त शो॒भ॒न॒या॒गा॒दी॒नां क॒र्ता य॒ज॒मा॒नः प्रि॒यो भ॒वति । म॒ना॒यु॒रि॒द्रवि॒षय॒मृ॒तिका॒म॒था॒स्य॒द्र॒स्य प्रि॒यो
भ॒वति । मु॒प्रा॒वीः मु॒ष्टु प्रा॒वि॒ता मु॒ष्टु प्र॒ग॒ज॒त्तु॒प॒ग॒ज॒न्वा य॒ज॒मा॒नोऽस्य॒द्र॒स्य प्रि॒यो भ॒वति । सो॒मी सो॒म॒वा॒न्य॒ज॒
मा॒नोऽस्य॒द्र॒स्य प्रि॒यो भ॒वति ॥ ॥ १३ ॥

मु॒प्रा॒व्यः प्रा॒णु॒पा॒ठेष॒ वी॒रः मु॒ष्वेः प॒क्तिं कृ॒णु॒ते के॒व॒लं॒द्रः ।
ना॒मु॒ष्वे॒रा॒पि॒न॒ स॒खा न जा॒मि॒दु॒प्रा॒व्योऽव॒ह॒ते॒द॒वा॒चः ॥ ६ ॥
मु॒प्र॒ऽअ॒व्यः । प्रा॒णु॒पा॒ट् । ए॒षः । वी॒रः । मु॒स्वः । प॒क्तिं । कृ॒णु॒ते । के॒व॒ला । इ॒दं ।
ना॒अ॒मु॒स्वः । आ॒पिः । ना॒स॒खा । ना॒जा॒मिः । दुः॒प्र॒ऽअ॒व्यः । अ॒व॒ऽह॒ता । इ॒त । अ॒वा॒चः ॥ ६ ॥

प्रा॒णु॒पा॒ट् श॒त्रु॒णां प्र॒कर्षे॒ण शी॒घ्र॒म॒भि॒र्वा॒ता वी॒रो वि॒क्रा॒त ए॒ष इ॒द्रः मु॒प्रा॒व्यः मु॒ष्टु॒प॒ग॒ज॒न्तो ह॒वि॒र्मः मु॒ष्टु
प्र॒त॒र्प॒यि॒तु॒र्वा मु॒ष्वेः मु॒न्य॒तो य॒ज॒मा॒नस्य॒ सं॒व॒धि॒नी के॒व॒ला के॒व॒ला॒म॒सा॒धा॒र॒णा प॒क्तिं कृ॒णु॒ते । आ॒त्म॒नः कृ॒णु॒ते ।
कि॒ञ्चि॒द्रोऽमु॒ष्वे॒रमु॒न्य॒तो य॒ज॒मा॒नस्या॒पि॒चो॒प्सो न भ॒वति । इ॒द्रोऽय॒ज॒मा॒नस्य॒ स॒खा न भ॒वति । जा॒मि॒व॒भृ॒श
न भ॒वति । अ॒पि च दु॒प्रा॒व्यो दु॒रु॒प॒ग॒म॒न॒स्या॒वा॒चः स्मृ॒ति॒र॒हि॒तस्य॒ पु॒रु॒ष॒स्या॒व॒ह॒ते॒त हि॒मि॒ते॒व भ॒वति ॥

न रे॒वता॑ प॒णि॒ना स॒ख्य॒मि॒द्रोऽमु॒न्य॒ता सु॒त॒पाः सं गृ॒णी॒ते ।
आ॒स्य वे॒दः खि॒द॒ति॒ हं॒ति न॒म्रं वि॒ मु॒ष्वे॒य॒ प॒क्त॒ये के॒व॒लो भू॒त ॥ ७ ॥
न रे॒वता॑ । प॒णि॒ना । स॒ख्यं । इ॒दं । अ॒मु॒न्य॒ता । सु॒त॒ऽपाः । सं । गृ॒णी॒ते ।
आ॒ । अ॒स्य । वे॒दः । खि॒द॒ति॒ । हं॒ति । न॒म्रं । वि॒ । मु॒ष्वे॒य॒ । प॒क्त॒ये । के॒व॒लः । भू॒त ॥ ७ ॥

सु॒त॒पा अ॒भि॒पु॒त॒ सो॒म पि॒व॒न्ति॒द्रो रे॒वता॑ ध॒न॒व॒ता प॒णि॒ना व॒णि॒जा नृ॒क्षे॒ना॒मु॒न्य॒ता सो॒मा॒भि॒प॒व॒म॒जु॒र्व॒ताय॒
ज॒मा॒ने॒न स॒ह स॒ख्यं स॒खि॒त्वं न सं गृ॒णी॒ते । न स॒म॒न्ति । ना॒नु॒म॒न्य॒त इ॒त्यर्थः । कि॒ञ्च अ॒स्याय॒ज॒मा॒नस्य॒ न॒प
नि॒र॒र्थ॒कं वे॒दो ध॒नं ज्ञा॒नं वा आ॒ खि॒द॒ति॒ । उ॒द॒र॒ति॒ । ह॒ति । हि॒न॒मि॒ च । अ॒पि च मु॒ष्वे॒य॒ सो॒म मु॒न्य॒त॒ प॒क्त॒ये
ह॒वी॒पि प॒व॒न्ते य॒ज॒मा॒नाय॒ के॒व॒लोऽसा॒धा॒र॒णः स॒न वि॒ भू॒त । वि॒भ॒व॒ति ॥

इ॒दं पे॒रेऽव॒रे म॒ध्य॒मा॒म॒ इ॒दं या॒न्तोऽव॒सि॒ता॒म॒ इ॒दं ।
इ॒दं शि॒य॒न्त॒ उ॒त यु॒ध्य॒मा॒ना इ॒दं न॒रो वा॒ज॒य॒न्तो॒ ह॒व॒न्ते ॥ ८ ॥
इ॒दं । पे॒र । अ॒व॒रे । म॒ध्य॒मा॒सः । इ॒दं । या॒न्तः । अ॒व॒ऽसि॒ता॒मः । इ॒दं ।
इ॒दं । शि॒य॒न्तः । उ॒त । यु॒ध्य॒मा॒नाः । इ॒दं । न॒रः । वा॒ज॒य॒न्तः । ह॒व॒न्ते ॥ ८ ॥

प॒र उ॒क्त॒ष्टा अ॒व॒रे नि॒कृ॒ष्टा॒थ ज॒ना इ॒द्र ह॒व॒न्ते । आ॒ह॒य॒ति । म॒ध्य॒मा॒मो म॒ध्य॒मा॒श॒द्रमे॒व ह॒व॒न्ते । या॒त॒
का॒र्य॒मि॒च्छ॒य॒ं श॒क्ते॒तो ज॒ना इ॒द्रमे॒वा॒ह॒य॒ति । अ॒व॒सि॒ता॒मो नि॒वि॒ष्टा॒श॒द्रमे॒वा॒ह॒य॒ति । वि॒य॒तो गृ॒हं नि॒व॒स॒तो ज॒ना
इ॒द्रमे॒व ह॒व॒न्ते । उ॒ता॒पि च यु॒ध्य॒मा॒ना यु॒द्ध कु॒र्वा॒णा ज॒ना ज॒यार्थ॒मि॒द्रमे॒वा॒ह॒य॒ति । वा॒ज॒य॒न्तो वा॒ज॒म॒नु॒मि॒च्छ॒न्तो
न॒रो ने॒तारो म॒नु॒ष्या इ॒द्रमे॒व ह॒व॒न्ते ॥ ॥ १४ ॥

अ॒हं म॒नु॒रि॒ति स॒प्त॒र्चं प॒ंच॒मं मु॒क्तं वा॒म॒दे॒व॒स्यार्प॒ । अ॒त्रे॒य॒म॒नु॒क॒र्मा॒णिका॒ । अ॒हं म॒नु॒ः स॒प्ता॒द्या॒भि॒स्मि॒ष्ट॒भि॒रि॒द्र
मि॒वा॒त्मान॒मृ॒षि॒मृ॒ष्टवि॒द्रो वा॒त्मा॒नं प॒रा न॒वा॒ष्टा वा अ॒ज्ञ॒न॒स्मृ॒ति॒रि॒ति । अ॒वा॒ह म॒नु॒रि॒त्या॒द्या॒भि॒स्मि॒ष्ट॒भि॒रा॒त्मानं

मिन्द्ररूपेण वामदेवः स्तुतवान् । यद्वा । इन्द्र एवात्मानं स्तुतवान् । अतो वामदेववाक्यपक्षे वामदेव ऋषिरिन्द्रो देवता । इन्द्रवाक्यपक्षे त्विन्द्र ऋषिः परमात्मा देवता । विष्टप कंदः । अर्वाशिष्टानां वामदेव ऋषिः । अर्वाशिष्टाभिरुत्तरमुक्तेन च मुपगतात्मना ब्रह्म स्तूयते । अतन्मासां परब्रह्म देवता ॥ श्वेनमारुत्यकाहि माध्यादिनमवने मरुत्वतीयशस्त्र इदं मुक्तं । सूचितं च । श्वेनाजिराभ्यामभिचरन्त्यजताहं मनुर्गर्भं नु सन् । आ० ९. ७. इति ॥

अहं मनुर्भवं सूर्यश्चाहं कशीवाँ ऋषिरस्मि विप्रः ।

अहं कुत्समाजुनेयं न्यूजेऽहं कविरुगना पश्यता मा ॥ १ ॥

अहं । मनुः । अभवं । सूर्यः । च । अहं । कशीवान् । ऋषिः । अस्मि । विप्रः ।

अहं । कुत्सं । आजुनेयं । नि । न्यूजे । अहं । कविः । उगना । पश्यत । मा ॥ १ ॥

इदमादिमन्त्रत्रयेण गर्भं वसन्त्वामदेव उत्पन्नतत्त्वज्ञानः सन् मार्वात्स्य स्वानुभवं मन्वादिरूपेण प्रदर्शय ज्ञाह । अहं वामदेव इन्द्रो वा मनुर्भवं । सर्वस्य मंता प्रजापतिरस्मि । अहमेव सूर्यश्च सर्वस्य प्रेरकः सविता चास्मि । विप्रो मेधावी कवीवान् दीर्घतमसः पुत्र एतत्सज्जक ऋषिरप्यहमेवास्मि । आजुनेयमजुन्याः पुत्रं कुत्समतन्नामकमुपिमहमेव न्यूजे । नितरा प्रमाधयामि । कविः कातदर्शुर्गर्भतदास्य ऋषिरहमेवास्मि । उक्तमुपलक्षणं । परमार्थदृष्ट्या कृत्वमप्यहमेवास्मीत्यर्थः । हे जना मा मां सर्वात्मकं पश्यत । यूयमप्येवमेव मन्वरूपमनुभवन्त्युक्तं भवति ॥

अहं भूमिमददामार्यायाहं वृष्टिं दाणुपे मर्त्याय ।

अहमपो अनयं वावगाना मम देवासो अनु केतमायन् ॥ २ ॥

अहं । भूमिं । अददां । आर्याय । अहं । वृष्टिं । दाणुपे । मर्त्याय ।

अहं । अपः । अनयं । वावगानाः । मम । देवासः । अनु । केतं । आयन् ॥ २ ॥

अहं वामदेव इन्द्रो वा आर्याय मन्वे भूमिं पृथ्वीमददां । दत्तवानस्मि । दाणुपे हविर्दत्तवति मर्त्याय मनुष्याय यज्ञमानाय वृष्टिं मस्याद्यभिवृत्तार्थं वृष्टिजननमदकमहमेवाददाम् । किंच अहं वावगानाः शब्दायमाना अप उदकाखनय । सर्वमपि प्रदेशमगमयं । देवासो ब्रह्मादयो देवा मम केतं मदीय संकल्पमन्वायन् । अनुयति ॥

अहं पुरो मंदसानो व्यैरं नवं साकं नवतीः शंवरस्य ।

शततमं वेश्यं सर्वताता दिवोदासमतिषिग्वं यदावै ॥ ३ ॥

अहं । पुरः । मंदसानः । वि । ऐरं । नवं । साकं । नवतीः । शंवरस्य ।

शतऽतमं । वेश्यं । सर्वऽताता । दिवःऽदासं । अतिषिऽग्वं । यत् । आवै ॥ ३ ॥

अहं वामदेव इन्द्रो वा मंदसानः सोमन मायन्नव नवसंख्याका नवतीर्नवतिसंख्याकाश्च शंवरस्यैतन्नामकस्यामुरस्य संवधीनि पुरः पुराणि साकं युगपदेव व्यैर । अध्वमयं । शततमं शतसंख्यापुराणं पुरं वेश्यं दिवोदासनाम्नि प्रवेशाहमेकरव । सर्वताता सर्वताता यज्ञेऽतिथिखमतिथीनामभिगतारं दिवोदासं दिवोदासनामकं राजर्षिं यदावःअपालय । तदा पुरो व्यैरमिति पूर्वैर्ण संबधः ॥

प्र मु ष विभ्यो मरुतो विरस्तु प्र श्येनः श्येनेभ्यं आणुपत्वा ।

अचक्रया यत्स्वधया सुपर्णो हव्यं भरन्मनवे देवजुष्टं ॥ ४ ॥

प्र। सु। सः। विऽभ्यः। मरुतः। विः। अस्तु। प्र। श्येनः। श्येनेभ्यः। आप्नुऽपत्वा।
अचक्रया। यत्। स्वधया। सुऽपुणः। हव्यं। भरत। मनवे। देवऽजुष्टं ॥ ४ ॥

अथैतदादिभिः श्येनः मृत्यते । इ मरुतो वगेन मरुत्सदृशाः पक्षिणः स प्रसिद्धः श्येनाख्यो विः पक्षी
विभ्यः पक्षिभ्यो युष्मत्तः प्र मु अन्तु । बलेन प्रकृष्टो भवतु । किञ्च श्येनेभ्यः शसनीयगमनेभ्यः स्वसमानजातिभ्यः
पक्षिभ्यः सकाशादाणुपत्वाणुपतनः शीघ्रगामी श्येनः प्रकृष्टो भवतु । मुपुणः शोभनपतनो यद्यदा श्येनोऽचक्रया
चक्रवर्जितया स्वधया रथेन देवजुष्टं देवः भवितुं हव्यं सोमलक्षणं हविर्मनवे प्रजापतये भरत अहरत
बुलोकसकाशादाहृतवान् । अत्र स्वधाशब्दो रथवाच्यचक्रया स्वधया वर्तमानमित्यादी । ऋक् १०. २७. १९ ।
दर्शनात् ॥

भरद्वादि विरतो वेविज्ञानः पथोरुणा मनोज्ञवा असर्जि ।
तूयं ययो मधुना सोम्येनोत श्रवो विविदे श्येनो अत्र ॥ ५ ॥
भरत । यदि । विः । अतः । वेविज्ञानः । पथा । उरुणा । मनःऽज्ञवाः । असर्जि ।
तूयं । ययो । मधुना । सोम्येन । उत । श्रवः । विविदे । श्येनः । अत्र ॥ ५ ॥

यदि यदा विः पक्षी श्येनोऽतोऽमुष्माद्युलोकाद्विज्ञानः सोमपानकान् भीषयन् भरत । अहरत ।
सोममाहृतवान् । तदोरुणा विस्तीर्णनं पथांतरिक्षमाग्रेण मनोज्ञवा मनोवर्द्धगयुक्तः सन् असर्जि । मंसृष्ट
आसीत् । सोम्येन सोममयेन मधुनावेन सह तूयं निष ययो । जगाम । उतापि च अवास्मिन् लोकं श्येनः
मुपुणः श्रवः सोमाहरणनिमित्तं यशो विविदे । लभे ॥

ऋजीपी श्येनो ददमानो अंशुं परावतः शकुनो मद्रं मदं ।
सोमं भरद्वाहाणो देवावान्दिवो अमुष्मादुत्तरादादाय ॥ ६ ॥
ऋजीपी । श्येनः । ददमानः । अंशुं । पराऽवतः । शकुनः । मद्रं । मदं ।
सोमं । भरत । ददृहाणः । देवऽवान् । दिवः । अमुष्मात् । उत्तरात् । आऽदाय ॥ ६ ॥

ऋजीप्यृजुगामी परावतो दृरादंशु सोम ददमानो धारयन् श्येनः शसनीयगमनो देवतान्देवैः सहितः
शकुनः पक्षी मद्रं मदनीयं मृत्य मदं मदकरं सोममुत्तरादुत्तरादमुष्मादिवो बुलोकादादाय स्वीकृत्य
ददृहाणो दृढीभूय भरत । अहरत ॥

आदाय श्येनो अभरत्सोमं सहस्रं सवाँ अयुतं च साकं ।
अत्रा पुरंधिरजहादरातीमदे सोमस्य मूरा अमूरः ॥ ७ ॥
आऽदाय । श्येनः । अभरत् । सोमं । सहस्रं । सवान् । अयुतं । च । साकं ।
अत्रा । पुरंधिः । अजहात् । अरातीः । मदे । सोमस्य । मूराः । अमूरः ॥ ७ ॥

श्येनः शसनीयगमनः पक्षी सवान् सवानां यज्ञानां सहस्रं सहस्रसंख्याकमयुतं त्रयायुतसंख्याकं । अपरिम
तसंख्याकमित्यर्थः । साकं सह सोमं सोमलक्षणमन्नमादायादानं कृत्वाभरत । अहरत । आजहार । अवास्मिन्
सोम आहृतं सति पुरंधिः पुरंधीर्बृहत्कर्मामूरोऽमूढः प्राज्ञ इन्द्रः सोमस्य संवाधिनं मदे हर्षं सति मूरा मृदा
अरातीः शत्रुलज्जहात् । अत्यजत् । जघानेत्यर्थः ॥ अत्रारतिशब्दः स्वीलिंगः ॥ ॥ ७ ॥

गर्भे न्विति पंचर्चं पष्ठं मुक्तं वामदेवस्थार्थं त्रिष्टुभं । अथ शक्ररी षट्पंचाशदक्षरा । श्वेनो देवता । पूर्वमू-
क्तेऽष्टौ विलुक्तत्वादित्याया इन्द्रो वा देवता । तथा चानुकांतं । गर्भे नु पंचात्या शक्ररीति ॥ श्वेने निष्कवन्धग्रस्त
इदं मुक्तं । मुच नु पूर्वमुदाहृतं ॥

गर्भे नु सन्नन्वेपामवेदमहं देवानां जनिमानि विश्वा ।

शतं मा पुर आयसीररक्षन्धं श्वेनो जवसा निरदीयं ॥१॥

गर्भे । नु । सन । अनु । एषां । अवेदं । अहं । देवानां । जनिमानि । विश्वा ।

शतं । मा । पुरः । आयसीः । अरक्षान् । अंधं । श्वेनः । जवसा । निः । अदीयं ॥१॥

अत्रैव श्लोकः पठ्यते । श्वेनभावं समास्थाय गर्भाद्योगिन निःसृतः । ऋषिर्गर्भे शयानः सन् ब्रूते गर्भे नु
सन्निवि । गर्भे नु गर्भे एव सन् विद्यमानोऽहं वामदेव एषामिन्द्रादीनां देवानां विश्वा विश्वानि सर्वाणि
जनिमानि जन्मान्यन्ववेदं । आनुपूर्व्येणाज्ञापितं । परमात्मनः सकाशात्सर्वं देवा जाता इत्यवेदिषमित्यर्थः ।
इतः पुंशे शतं बहुव्यायसीरयोमयान्वभेद्यानि पुरः शरीराणि मा मामरक्षन् । अपालयन् । यथाह शरीराद्वा
तिरिक्तमात्मानं न जानीयां तथा मामरक्षन्त्यर्थः । अधाधुना श्वेनः श्वेनवत्स्थितोऽहं जवसा वंशेन निरदीयं ।
शरीराद्विरगमं । अनावरणमात्मानं जानन्निरगतोऽस्मीत्यर्थः । पुरुषे ह वा अयमादित इति खंडं गर्भे एवेतच्छ-
यानो वामदेव एवमुवाचेत्यादिना । ऐ० ब्रा० २. ५. १. । अयमर्थः सम्यक् प्रतिपादितः ॥

न घा स मामप जोषं जभाराभीमांस् त्वष्टासा वीर्येण ।

ईमां पुरंधिरजहादरातीरुत वातां अतरच्छृणुवानः ॥२॥

न । घा । सः । मां । अप । जोषं । जभार । अभि । ई । आस । त्वष्टासा । वीर्येण ।

ईमां । पुरंधिः । अजहात् । अरातीः । उत । वातान् । अतरत् । शृणुवानः ॥२॥

स गर्भो मां वामदेवं जोषं पर्याप्तं न घ निवाप जभार । अपजहार । गर्भेऽपि वसतो मे मोहो नाभु-
दित्यर्थः । अहं तु ईमिदं गर्भस्य दुःखं त्वजसा तीक्ष्णेन वीर्येण ज्ञानसामर्थ्येनाभ्यास । अभ्यभवं । ईमां सर्वस्य
प्रेरकः पुरंधिः पुरां धारकः परमात्मा रातीर्गर्भसंश्रितान् शत्रुनजहात् । अत्यजत् । जघान् । उतापि च शृणु-
वानो वर्धमानः परिपुर्णः परमात्मा वातान् गर्भक्षिशकरान्वायूनतरत् । अतारीत ॥

अव यच्छचेनो अस्वनीदध द्योर्वि यद्यदि वात ऊहुः पुरंधिं ।

सृजद्यदस्मा अव ह क्षिपज्यां कृशानुरस्ता मनसा भुरण्यन् ॥३॥

अव । यत् । श्वेनः । अस्वनीत् । अंधं । द्योः । वि । यत् । यदि । वा । अतः । ऊहुः । पुरंधिं ।

सृजत् । यत् । अस्मै । अव । ह । क्षिपत् । ज्यां । कृशानुः । अस्ता । मनसा । भुरण्यन् ॥३॥

अथ तदानीं सोमाहरणकाले यद्यदा श्वेनो द्योर्बुलोकादवास्वनीत् अवाङ्मुखं शब्दमकरोत् । यदि वा
यदा च । विति चापि । यद्यं पुरंधिं सोममतोऽस्माच्छचेनाद्वाहः । सोमपाला विलिप्तवतः । यद्यदास्ता शराणां
क्षेपे मनसा मनोवशेन भुरण्यन् गतुमिच्छन् कृशानुरतजामकः सोमपालो ज्यां धनुषः कोटौ मीर्वो क्षिपत् ।
चित्तेप गन्तु । अस्मै श्वेनाय शरमवाहजत् । त्यक्तवान् । तथा च ब्राह्मणं । तस्या अनुविष्टस्य कृशानुः सोम-
पालः सत्यस्य पदो नखमच्छिददित्यादि । ऐ० ब्रा० ३. २६. । यदा सोमपाला इत्यमित्यं चकुस्तदा श्वेनः सोम-
मात्रहारित्युचोत्तरया संबंधः ॥

अजिष्य ईमिन्द्रावतो न भुज्युं श्येनो जभार बृहतो अधि णोः ।

अतः पतत्पतच्यस्य पर्णमध यामनि प्रसितस्य तद्वे ॥ ४ ॥

अजिष्यः । ई । इंद्रोऽवतः । न । भुज्युं । श्येनः । जभार । बृहतः । अधि । णोः ।

अंतरिति पतत् । पतचि । अस्य । पर्ण । अध । यामनि । प्रसितस्य । तत् । वेरिति वेः ॥ ४ ॥

अजिष्य अजुगामी श्येन इंद्रवत इंद्रो रजको यस्य तस्माद्बृहतो महतोऽधि उपरि स्त्रीः स्थिता ह्युक्ता दीमेन सोमं जभार । आजहार । तव दृष्टांतः । इंद्रवतः । इंद्रः समर्थः । तदतो देशाद्गुह्यं न भुज्युनामक राजानं यथाश्विनावाजहनुस्तद्वत् । अध तदानीं यामनि युद्धं प्रसितस्य लशानोरस्त्रैर्वदस्य वीरतुरस्य श्येनस्यां तर्मध्ये स्थितं पतचि पतनशीलं तत्पर्णं पतत् । अपतत् ॥

अध श्वेतं कलशं गोभिरक्तमापिष्यानं मघवां शुक्रमधः ।

अध्वर्युभिः प्रयतं मध्वो अयमिन्द्रो मदाय प्रति धत्पिवर्धे शूरो मदाय प्रति धत्पिवर्धे ॥ ५ ॥

अध । श्वेतं । कलशं । गोभिः । अक्तं । आपिष्यानं । मघवां । शुक्रं । अधः ।

अध्वर्युभिः । प्रयतं । मध्वः । अयं । इंद्रः । मदाय । प्रति । धत् । पिवर्धे । शूरः । मदाय । प्रति । धत् । पिवर्धे ॥ ५ ॥

अधाधुना शूरो विक्रातो मघवा धनवानिन्द्रः श्वेतं शुभ्रं कलशं कलशे पात्रे स्थितं गोभिरग्नयेन पयसाक्तं सिक्तमापिष्यानमायाययंतं शुक्रं सारोपेतमध्वर्युभिः प्रयतं दत्तमधः सोमलक्षणमत्र मध्वो मधुरस्य सोमरस-
स्यायमघं मदाय मदार्यं पिवर्धे पातुं प्रति धत । प्रतिदधातु । पुनर्कृतिरादरायां ॥ ॥ ५६ ॥

त्वा युजति पंचर्च मत्तमं मुक्तं वामदेवस्यार्पे विष्टमिमिन्द्रासोमदेवताकं । अनुक्रात च । त्वा युजिन्द्रासोममिति । विनियोगो निगिकः ॥

त्वा युजा तव तत्सोमं सख्य इंद्रो अपो मनवे समुत्सुकः ।

अहन्नाहिरिणात्सप्र सिंधूनपावृणोदपिहितेव खानि ॥ १ ॥

त्वा । युजा । तव । तत् । सोम । सख्ये । इंद्रः । अपः । मनवे । समुत्सुकः । करिति कः ।

अहन् । अहिं । अरिणात् । सप्र । सिंधून । अप । अवृणोत् । अपिहिताऽदव । खानि ॥ १ ॥

हे सोम तव त्वदीये तत्तस्मिन् सख्ये मयित्वे मति त्वा त्वया युजा महार्थेन इंद्रः समुत्सुकः सरणशीला अपो वृष्टिजन्यदुर्दानं मनवे मनुष्यभ्यः कः । अकरोत् । किंच अहिं वृत्रसमुरमहन । हतवान् । सप्र मर्षणशीलाः सिंधूनपोऽरिणात् । प्रेरयत् । अपिहितेव अपिहितानीव वृत्रेण तिरोहिताणि च । अविदग्दश्वायं । खानि स्रोतसां द्वाराण्यपावृणोत् । उद्घाटितवान् ॥

त्वा युजा नि खिदत्सूर्यस्येन्द्रश्चक्रं सहसा मद्य ईदो ।

अधि णुनां बृहता वर्तमानं महो दुहो अप विश्वायु धायि ॥ २ ॥

त्वा । युजा । नि । खिदत् । सूर्यस्य । इंद्रः । चक्रं । सहसा । मद्यः । ईदो । इति ।

अधि । णुनां । बृहता । वर्तमानं । महः । दुहः । अप । विश्वऽआयु । धायि ॥ २ ॥

हे इंदो सोम इन्द्रः सद्यः सपदि त्वा त्वया युजा महायिन सूर्यस्य प्रेरकस्य सवितुः संबंधिनः पूर्वं द्विचक्रस्य रथस्यैक चक्रं सहस्राभिभावकेन बलिन नि विदत । आच्छिनत । कीदृशं । अधि उपरि स्नुना स्थितेन जुहता महतांतरिषेण वर्तमानं । किंच महो महतः प्रभुतस्य द्रुहो द्रोघुः सूर्यस्य संबंधि विश्वायु सर्वतो गतु चक्रमप धायि । इन्द्रणापाहारि ॥

अहन्निद्रो अदहदग्निरिंदो पुरा दस्युन्मध्यंदिनादभीके ।

दुर्गे दुरोणे क्रत्वा न यातां पुरुः सहसा शर्वा नि बर्हीति ॥ ३ ॥

अहेन । उंद्रः । अदहत् । अग्निः । उंदो उति । पुरा । दस्यून । मध्यंदिनात् । अभीके ।

दुःङ्गे । दुरोणे । क्रत्वा । न । यातां । पुरुः । सहसा । शर्वा । नि । बर्हीति ॥ ३ ॥

हे इंदो सोम अभीके संयामे दस्यून शत्रुनिद्रोऽहेन । अवधीत । अग्निः कांश्चिच्छत्रुनदहत । ददाह । कीदृशाविद्राधी । मध्यंदिनान्मध्याह्नात्पुरा पुरस्तात्पूर्वाह्ने तव पानाज्ज्वलनाविति शेषः । यातां गच्छताम-
मुराणां पुरु पुरुषाणि बहूनि सर्वा सर्वाणि निरवगोपाणि सहसा सहसाण्यपरिमितानि नि बर्हीति । न्यबर्हीति ।
इन्द्रोऽवधीत । तत्र दृष्टांतः । दुरोणे दूरवने राजतुमशक्यं दुर्गे दूरवगाहं देशं क्रत्वा न कर्मणा स्वकीयं
कार्यमहिष्य गच्छतः पथिकान्यथा धनलोभुपशोरो हति तद्वत् ॥

विश्वस्मात्सीमधमाँ उंद्र दस्युन्विणो दासीरकुणोरप्रगस्ताः ।

अवाधियाममृणतं नि शत्रून्विदेथामपंचितिं वधंचैः ॥ ४ ॥

विश्वस्मात् । सीं । अधमान । उंद्र । दस्यून । विणः । दासीः । अकुणोः । अप्रऽगस्ताः ।

अवाधियां । अमृणतं । नि । शत्रून् । अविदेथां । अपऽचितिं । वधंचैः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्व सीमेनान्दस्युन्विश्वस्मात्सर्वस्माद्गणादधमान हीनानक्रणोः । अकरोः । किंच दासीः कर्महीना
विणो मानुषीः प्रजा अप्रगस्ता गहिता अक्रणोः । हे इन्द्रासोमा युवा शत्रुनवाधियां । न्यमृणतं । नितरां
हिंसितवन्तौ । अपि च वधंचैस्तेषां शत्रूणां प्रहारिरपचितिं पुजा जनभ्योऽविदेथा । अलभेथां ॥

एवा सत्यं मघवाना युवं तदिंद्रश्च सोमोर्वमश्व्यं गोः ।

आददृतमपिहितान्यश्नां रिरिचयुः द्याश्चित्तनुदाना ॥ ५ ॥

एव । सत्यं । मघवाना । युवं । तत् । उंद्रः । च । सोम । ऊर्व । अश्व्यं । गोः ।

आ । अददृतं । अपिऽहितानि । अश्नां । रिरिचयुः । द्याः । चित् । तनुदाना ॥ ५ ॥

हे सोम त्वं चिद्रश्चेति युवामुभावूर्ध्वं महातमश्वमश्वसमुहं गोर्गवां समूहं चाददृतं । आदरयतं । अपिहि-
तानि पणिभिराक्तादितानि गवां वृद्धानि वाधित पणीनां मुमीश्चाश्वानपेरण बलिन रिरिचयुः । रचित-
वन्तौ । हे मघवाना धनवन्ताविद्रासोमा तनुदाना शत्रूणा हिंसका युवं युवामेवैवमुक्तप्रकारेण यत्कृतवन्तौ
तत्सर्वं सत्यमेव ॥ ॥ १७ ॥

आ नः स्तुत इति पंचर्वसष्टमं सूक्तं वामदेवस्यार्थं वैश्वदेवेन्द्र । आ नः स्तुत इत्यनुकर्मणिका । विनियोगो
केगिकः ॥

आ नः स्तुत उप वाजेभिरूती उंद्र याहि हरिभिर्मंदसानः ।

तिरश्चिदयः सर्वना पुरुषाणां गृषेभिर्गृणानः सत्यराधाः ॥ १ ॥

आ । नः । स्तुतः । उप । वाज्रेभिः । ऊती । इंद्र । याहि । हरिऽभिः । मंदसानः ।
तिरः । चित् । अर्यः । सर्वना । पुरूणि । आंगूषेभिः । गृणानः । सत्यऽराधाः ॥१॥

हे इंद्र स्तुतस्त्वं वाज्रेभिर्वाज्ररत्नैः सह तिरश्चित प्राप्तानि । तिरः सत इति प्राप्तस्य । नि० ३ २० । इति यास्कः । पुरूणि पुर्णानि सवना सवनानि नोऽस्मदीयान्यज्ञानुप प्रवृत्ती ऊती नोऽस्माकं रक्षणार्थं हरिभिर श्विरा याहि । आगच्छ । कीदृशः । मंदसानो मोदमानोऽर्यः स्वाभ्यांगूषेभिः स्तोत्रगृणानः स्तूयमानः सत्यराधाः सत्यधनः ॥

आ हि ष्मा याति नर्यश्चिकित्वाह्वयमानः सोतृभिरुप यज्ञं ।
स्वश्वो यो अभीरुर्मन्यमानः सुप्वाणेभिर्मदति सं ह वीरः ॥२॥
आ । हि । स्म । याति । नर्यः । चिकित्वा । ह्वयमानः । सोतृऽभिः । उप । यज्ञं ।
सुऽअश्वः । यः । अभीरुः । मन्यमानः । सुस्वानेभिः । मदति । सं । ह । वीरः ॥२॥

नर्यो नृभ्यो हितश्चिकित्वा सर्वं ज्ञानं सोतृभिः सोममभिपूज्यतिर्कृत्विभिर्ह्वयमान आह्वयमान इदोऽस्मदीयं यज्ञमुप प्रति आ याति । आगच्छतु । हि स्मेति पुराणा । स्वश्वः शोभनाशोपतोऽभीरुर्नर्मयशीलः सुस्वानेभिः सुवृद्धिर्यजमानर्मन्यमानः स्तूयमानो य इदो वीरः शूरिर्महतिः सह स मदति ह सह मायत्येव । स इंद्र आगच्छत्विति पुर्वेण संबधः ॥

आवयेदस्य कर्णा वाजयध्ये जुष्टामनु प्र दिशं मंदयध्ये ।
उद्धावृषाणो राधसे तुविष्मान्करन् इंद्रः सुतीर्थामयं च ॥३॥
अवय । इत् । अस्य । कर्णा । वाजयध्ये । जुष्टा । अनु । प्र । दिशं । मंदयध्ये ।
उत्ऽवृषाणः । राधसे । तुविष्मान् । करत् । नः । इंद्रः । सुतीर्थः । अयं । च ॥३॥

हे सोतस्त्वमस्य इंद्रस्य संबधनी कर्णा कर्णौ वाजयध्या इंद्रं बालिनं कर्तुं जुष्टामनु दिशं संवितामु मवामु दिक्षु प्र मंदयध्ये प्रकर्षणं मादयितुं च अवय । सोत्राणि आवय । इदिति पुराणः । उद्धावृषाणः सोमनोत्सि च्यमानस्तुविष्मान्बलवानिंद्रो नोऽस्माकं राधसे धनार्थं सुतीर्था शोभनानि तीर्थान्यभयं च भयराहित्यं न करत् । करोतु ॥

अच्छा यो गंता नाधमानमृती इत्था विप्रं हवमानं गृणंतं ।
उप त्मनि दधानो धुर्याऽशून्सहस्राणि शतानि वज्रवाहुः ॥४॥
अच्छ । यः । गंता । नाधमानं । ऊती । इत्था । विप्रं । हवमानं । गृणंतं ।
उप । त्मनि । दधानः । धुरि । आशून् । सहस्राणि । शतानि । वज्रऽवाहुः ॥४॥

वज्रबाह्वज्रहस्ती य इंद्रस्त्वम्यात्मनि स्थितानात्मवश्यान् महस्राणि महस्रसंख्याकान् शतानि शतमस्या कानागून् शीघ्रगामिनोऽश्वायुरि रथवहनप्रदेश उप दधानः संस्थापयन्ती रक्षणार्थं नाधमानं याचमानं विप्रं संधात्वनं हवमानमाहुयतमित्येत्यमनेन प्रकारेण गृणंतं स्तुवत यजमानमच्छाभिमुख्येन गता गमनशीलः । भवतीति शेषः । स इंद्रः सुतीर्थान्यभयं च करोत्विति पुर्वेण संबधः ॥

त्वोतासो मघवन्निद्रं विप्रो वयं ते स्याम सूरयो गृणंतः ।
भेजानासौ बृहद्विष्य राय आकाय्यस्य दावने पुरुशोः ॥५॥

त्वाऽऽकृतासः । मघऽवन् । इंद्र । विप्राः । वयं । ते । स्याम । सूरयः । गृणंतः ।
भेजानासः । बृहत्तदिवस्य । रायः । आऽकाय्यस्य । दावने । पुरुऽद्योः ॥ ५ ॥

हे मघवन्धनवज्रिन्द्र त्वोतामस्यया रचिता विप्रा भेधाविनो गृणंतस्त्वां भुवंतः सूरयः स्तोतारो वयं बृहदिवस्य महद्दीप्तिराकाय्यस्य आ समंतात्स्यस्य पुरुषोर्वहन्नस्य बह्वकीर्तिर्वा ते त्वदीयस्य रायो धनस्य दावने दाने निमित्तं सति भेजानासस्त्यां भजमानाः स्याम । भवेम ॥ ॥ १८ ॥

नकिरिद्रेति चतुर्विंशत्यृचं नवमं मूर्तं वामदेवस्यार्पं गायत्रं । अष्टमी चतुर्विंशी च द्वे अनुष्टुभी । इंद्रो देवता । दिव्यश्चतुर्विंशत्यृचं उपोदेवताक इंद्रदेवताकश्च । तथा चानुकांतः । नकिश्चतुर्विंशतिर्दिव्यश्चतुर्विंशत्यृचं गायत्रं ह्यष्टम्यं चानुष्टुभाति ॥ अतिरात्रि तृतीयं पर्यायं भेजावरुणशस्य उत्तमावर्जमिदं मूर्तं । तथा च मूर्तितं । नकिरिन्द्र त्वदत्तर इत्युत्तमामुदरत् । आ० ६ ४ । इति ॥

नकिरिद्र त्वदुत्तरो न ज्यायँ अस्ति वृत्रहन् । नकिरिवा यथा त्वं ॥ १ ॥

नकिः । इंद्र । त्वत् । उत्तरः । न । ज्यायान् । अस्ति । वृत्रहन् । नकिः । एव । यथा । त्वं ॥ १ ॥

हे वृत्रहन्निन्द्र वृत्रस्य नाशकं । लोक एकोऽपीति शेषः । त्वत्त्वत्त उत्तर उत्कृष्टतरो नकिरस्ति । न भवति । त्वत्तो ज्यायान् प्रशस्यतर एकोऽपि नास्ति । हे इंद्र त्वं लोके यथा प्रसिद्धो भवसि तथाविध एकोऽपि नकिरवास्ति । नैव भवति । कश्चिदपि लोक इन्द्रसदृशो नास्तीत्यर्थः ॥

सत्वा ते अनु कृष्टयो विश्वा चक्रव वावृतुः । सत्वा महँ असि श्रुतः ॥ २ ॥

सत्वा । ते । अनु । कृष्टयः । विश्वा । चक्राऽदेव । ववृतुः । सत्वा । महान् । असि । श्रुतः ॥ २ ॥

हे इंद्र ऋष्टयः प्रजासि त्वामनु लवीकृत्य सत्वा सत्यमेव ववृतुः । वर्तेते । तत्र दृष्टांतः । विश्वा विश्वानि व्याप्तानि चक्रव चक्राणीव । यथा चक्राणि शकटमनुवर्तेते तद्वत् । हे इंद्र महँस्त्वं सत्वा सत्यमेव श्रुतो विश्रुतोऽसि । गुणः प्रख्यातो भवसि ॥

विश्वे चनेदना त्वा देवासं इंद्र युयुधुः । यदहा नक्तमातिरः ॥ ३ ॥

विश्वे । च । न । इत् । अना । त्वा । देवासः । इंद्र । युयुधुः । यत् । अहा । नक्तं । आ । अतिरः ॥ ३ ॥

हे इंद्र विश्वे चनेत्सर्व एव देवासोऽमुरात्विजिगीषवो देवा अना प्राणरूपेण बलेन त्वा त्वां सहायं लब्ध्वा युयुधुः । अमुरः सह युतं चक्रुः । यद्यग्न्यात्कारणादहा अहःमु नक्तं रात्रिषु चातिरः । आ समंतात् शत्रूनवधीः । अतः कारणायुयुधुरिति पुर्वेण संबधः ॥

यच्चोत बाधितेभ्यश्चक्रं कुत्साय युध्यते । मुषाय इंद्र सूर्य ॥ ४ ॥

यच्च । उत् । बाधितेभ्यः । चक्रं । कुत्साय । युध्यते । मुषायः । इंद्र । सूर्य ॥ ४ ॥

यच्च यस्मिन् युद्धे उतापि च हे इंद्र त्वं बाधितेभ्यः कुत्समहायिभ्यो युध्यते युद्धं कर्षते कुत्साय च सूर्यं सूर्य-संबधि चक्रं मुषायः । अमुष्णाः । अपहृतवानसीत्यर्थः । तस्मिन् युद्धे प्रायः शचीर्भरतशमिति परेण संबधः ॥

यच्च देवाँ ऋघायतो विश्वाँ अयुध्य एक इत् । त्वमिंद्र वनूरहन् ॥ ५ ॥

यच्च । देवान् । ऋघायतः । विश्वान् । अयुध्यः । एकः । इत् । त्वं । इंद्र । वनून् । अहन् ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वमेक इदमहाय एव यच्च यस्मिन् संयामे देवानिंद्रादीनुघायतो बाधमानान्विश्वान् सर्वान्नाच-सादीनयुध्यः । युद्धमकरोः । तथा वनून् हिंसकानहन् । अवधीः ॥ ॥ १९ ॥

यचो॒त म॒र्त्याय॒ क॒मरि॒णा इ॒न्द्र सूर्ये॑ । प्रा॒वः श॒चीभि॒रत॑गं ॥ ६ ॥

यच॑ । उ॒त । म॒र्त्याय॑ । कं । अ॒रि॒णाः । इ॒न्द्र । सूर्ये॑ । प्र । आ॒वः । श॒चीभिः॑ । ए॒त॒गं ॥ ६ ॥

यच यस्मिन् मर्याम उतापि च हे इन्द्र त्वं मर्त्याय मनुष्यार्थतशाख्याय ऋषये सूर्यमरिणाः । अहिंसीः । किमिति पुराणः । तदानीं शचीभिर्युक्कर्मभिरतगमेतत्सक्तमपि प्रावः । प्रकंपणारवः ॥

कि॒मादु॒तामि॑ वृ॒चह॒न्मघ॑वन्म॒न्युम॑त्तमः । अ॒चाह॑ दानु॒माति॑रः ॥ ७ ॥

किं । आ॒त् । उ॒त । अ॒मि । वृ॒चऽह॒न् । मघ॑ऽव॒न । म॒न्युम॑त्ऽत॒मः । अ॒च । अ॒ह ।

दा॒नुं । आ । अ॒ति॒रः ॥ ७ ॥

हे वृचहन् वृचाणामावरकाणां तमसां हंतर्मघवन्धनवज्रिन्द्र त्वमादनंतरमेव उतापि च । किमिति प्रश्नः । मन्युमत्तमोऽसि । अत्यंतं क्रोधवान् भवसि । अचास्मिन्नतरिक्षेऽहिव दानुं दनोः पुत्र वृचमातिरः । आ समतादहिंसीः ॥

ए॒तद्वे॒दुत॑ वी॒र्ये॑मि॒न्द्र च॒कथ॑ पाँ॒स्यं । स्त्रियं॑ यहु॒र्हणा॑यु॒वं व॒धीद॑हि॒तरं॑ दि॒वः ॥ ८ ॥

ए॒तत् । घ । इ॒त् । उ॒त । वी॒र्ये॑ । इ॒न्द्र । च॒कथ॑ । पाँ॒स्यं । स्त्रियं॑ । य॒त् । दुः॒ऽह॒ना॒यु॒वं ।

व॒धीः । दु॒हि॒तरं॑ । दि॒वः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र उतापि च यद्यस्त्वमेतदपलक्षितं पौंस्यं वल वीर्यं सामर्थ्योपेतं चकथ । कृतवानसि । घदिति पुराणा । किंच दहणायुवं दुष्टं हननमिच्छंतीं दिवो दहितरं बुलोकसकाशादुत्पन्नां स्त्रियमुपमं वधीः । अवधीः ॥

दि॒वश्चि॒द्वा दु॒हितरं॑ म॒हान्म॑ही॒यमा॑नां । उ॒पास॑मि॒न्द्र सं पि॑णक् ॥ ९ ॥

दि॒वः । चि॒त् । घ । दु॒हितरं॑ । म॒हान् । म॒ही॒यमा॑नां । उ॒प॒सं । इ॒न्द्र । सं । पि॑णक् ॥ ९ ॥

हे इन्द्र महान्स्वं दिवो दहितरं बुलोकस्य पुत्रीं महीयमानां पुत्र्यमानामुपसमुपोदेवीं सं पिणक् चिउ । संपिष्टवानसि खलु ॥

अ॒पोषा॑ अ॒न॒सः स॒रत्सं॑पि॒ष्टाद॑हं वि॒भ्युषी॑ । नि॒ यत्सी॑ शि॒घ्रश्च॑ वृ॒षा ॥ १० ॥

अ॒प । उ॒पाः । अ॒न॒सः । स॒रत् । संऽपि॑ष्टात् । अ॒हं । वि॒भ्युषी॑ । नि॒ । य॒त् । सी॑ ।

शि॒घ्रश्च॑त् । वृ॒षा ॥ १० ॥

वृषा कामानां वर्षितेन्द्रो यद्यदा सीमितदूषःसंबन्धः शकटं नि शिघ्रश्चत् । न्यवधीत् । तदपोषा उपोदेवता विभ्युषीद्रसकाशाज्जीता सती संपिष्टादिद्रेण संचूर्णितादनसः शकटादप सरत् । अपासरत् । अपत्रगाम । अहेति पुराणः ॥ ॥ २० ॥

ए॒तद॑स्या॒ अ॒नः॑ श॒ये सु॑सं॒पिष्टं॑ वि॒पाश्या॑ । स॒सारं॑ सीं प॒राव॑तः ॥ ११ ॥

ए॒तत् । अ॒स्याः । अ॒नः॑ । श॒ये । सु॑सं॒पिष्टं॑ वि॒पाशि॑ । आ । स॒सारं॑ । सीं । प॒राऽव॑तः ॥ ११ ॥

सुसंपिष्टमिद्रेण मुष्टु संचूर्णितमस्या उपसः संबन्धितदनः शकटं विपाशि । विपाडाख्या नदी । तस्या तत्तीर आ शये । आ समताच्छेत्ते । अशत । सीमयमुपोदेवता शकटं भये सति परावतो दृग्देशात्ससार । अपससार ॥

उत सिंधुं विवा^१ल्यं वि^२तस्थानामधि^३ क्षमि^४ । परि^५ ष्ठां इंद्र^६ मा^७यया^८ ॥१२॥

उत। मिधुं। विऽवात्यं। विऽतस्यानां। अधि। क्षमि। परि। स्थाः। इन्द्र। मायया ॥१२॥

हे इन्द्र उतापि च विवान्यं विगतवान्यावस्थां संपूर्णजनां वितस्थानां वितिष्ठमानां सिंधुं नदीमधि ब्रूमि
ब्रमाया मायया प्रक्षया परि ष्टाः । पर्यस्थाः । सर्वतः स्थापनं कृतवानसि ॥

उत जुषांस्य धृष्णया प्र मृशो अभि वेदनं । पुरो यदस्य संपिणक् ॥१३॥

उत। गुणस्य। धृणुऽया। प्र। मृशः। अभि। वेदनं। पुरः। यत्। अस्य। संऽपिणक् ॥ १३ ॥

उतापि च हे इन्द्र धुणया धुणुः धर्पकस्त्वं शुणस्य शुणनाम्नोऽमुरस्य संबन्धि वेदन वित्तमभि अभितः
सर्वतः प्र मृत्तः । प्रकर्षणाबाधथाः । यद्यदास्य शुणस्य पुरः पुराणि नगराणि संपिणक् । संपिष्टवानसि । तदा
प्र मुञ्च इति संबन्धः ॥

उत दासं कौलितरं बृहतः पर्वतादधि । अवाहन्निद्रं शंबरं ॥१४॥

उत । दासं । कौलिऽतरं । बृहतः । पर्यंतात् । अधि । अवं । अहन । इंद्र । शंबरं ॥ १४ ॥

उतापि च हे इन्द्र त्वं दाममृषलपथितारं कालितरं कलितरनाम्नीऽपत्यं शबरमसुरं बृहतो महतः
पर्वतादद्भिरग्न्यपरि अथ अवाचीनं कृत्वाह्नन् । हतवानसि ॥

उत दासस्य वर्चिनः सहस्राणि गतावधीः । अधि पंच प्रधीरिव ॥१५॥

उत । दामस्य । वर्चिनः । सहस्राणि । गता । अवधीः । अधि । पंच । प्रधीन्ऽइव ॥१५॥

उतापि च हे इन्द्र त्वं प्रधीनिव चक्रस्य परितः स्थितान् शंकूनिव हिंसकान्पंच शता पंचशतानि पंचशत-
संख्याकान् महन्नाणि महत्समंख्याकान्द्रासस्य लोकानामुपक्षयितुर्वर्चिनो वर्चिनामकस्यामुरस्य संवर्धिनो नृच-
राभ्युत्थानार्थधिकमवधीः । हृतवानसि ॥ ॥२१॥

उत त्वं पुत्रमयुवः परावृत्तं गतक्रंतुः । उक्थेष्विदं आभजत् ॥ १६ ॥

उत । त्यं । पुत्रं । अगुर्वः । पराऽवृक्तं । गतऽक्रतुः । उक्थेषु । इंद्रः । आ । अभजत् ॥ १६ ॥

उतापि च शतक्रतुः शतकर्म्मद्रस्य तं प्रसिद्धमयुव एतन्नामन्याः पुत्रं परावृत्तमेतन्नामकमुत्थपु सोत्रिष्वा-
भजत । भागिन ऋतवान् । अयमर्था वग्नीभिः पुत्रमयुवः । अयमेव ४. १९. ९ । इत्यस्यामुचि प्रतिपादित इति ॥

उत न्या तुर्वणायदं अस्नातारा शचीपतिः । इंद्रो विद्वाँ अपारयत् ॥११॥

उत। त्या। तुर्वणायदृ इति। अस्मात्तरा। शची३ऽपतिः। इंद्रः। विद्वान्। अपारयत् ॥१७॥

उतापि च अस्मात्तारास्मात्तारो ययातिशपादनभिषक्तां त्या त्यां तौ प्रमिदां तुर्यशायद् तुर्यशानामानं
यदनामक च राजानां शचीपतिः कर्मणां पालकः । यद्वा । शचीन्द्रस्य भार्या । तस्याः पतिर्भर्ता विद्वान्
सकलमपि जानन्निद्रोऽपारयत । अभिषेकाह्वावकरोत ॥

उत त्या सद्य आर्या सरयोरिन्द्र पारतः । अर्णोच्चिचरथावधीः ॥१८॥

उत । त्या । सद्यः । आर्या । सरयोः । इंद्र । पारतः । अर्णाचिचरंथा । अवधीः ॥१८॥

उतापि च सद्यः सपदि हे इंद्र त्वे त्वा त्वा तावार्थावायवाभिमानी संतावपि । इंद्रविषयभक्तिश्च
द्वारहितावित्यर्थः । सरयोः सरस्वा नद्याः पारतः परि तीरे वसंतावर्णाचित्ररक्षा अर्णनामकं चित्ररथनामकं
च राजानाववधीः । अहिमीः ॥

अनुं डा जहिता नयोऽंधं श्रोणं च वृत्रहन । न तत्रे सुम्भमष्टवे ॥१९॥

अनुं डा । जहिता । नयः । अंधं । श्रोणं । च । वृत्रहन । न । तत् । ते । सुम्भं । अष्टवे ॥१९॥

हे वृत्रहन वृत्रस्य हिंसकं त्वं जहिता जहिता सर्ववधुभिस्त्यक्ताबंधं चतुर्होत्रमकं श्रोणं च पशुमपरं च द्वा
एतीं द्वावनु नयः । अधपंगुत्वपरिहरिणानुनीतवानसि । हे इंद्र ते त्वया दत्तं तत्सुम्भं सुम्भमष्टवे आः । कोऽपि
न प्रभवतीति शेषः ॥

शतमश्वमन्मयीनां पुरामिंदो व्यास्यत् । दिवोदासाय दाशुपे ॥२०॥

शतं । अश्वमन्मयीनां । पुरां । इंद्रः । वि । व्यास्यत् । दिवः । दासाय । दाशुपे ॥२०॥

इंद्रोऽश्वमन्मयीनां पाषाणिर्निमित्तानां पुरां शत्रुस्य संबन्धिना नगराणां शतं शतसंख्याकं दिवोदासाय
नामकाय दाशुपे हविर्दत्तवत् यज्ञमानाय व्यास्यत् । अविष्यत् ॥ ॥२०॥

अस्वापयद्भीतये महसां त्रिंशतं हथैः । दासानामिंदो मायया ॥२१॥

अस्वापयत् । दभीतये । महसां । त्रिंशतं । हथैः । दासानां । इंद्रः । मायया ॥२१॥

इंद्रो मायया मकीयया शक्त्या दासानां लोकानामपन्नपयितृणां राजमादीनां त्रिंशतं त्रिंशत्संख्याकानि
महसा महसाणि भीतये दभीतिनामकस्यार्थाय हथैर्हननमाधनेरायुधैरस्वापयत् । अवधीत ॥

स घेदुतामि वृत्रहन्तमान इंद्र गोपतिः । यस्ता विश्वानि चिच्युपे ॥२२॥

सः । घ । उत । उत । अस्मि । वृत्रहन । समानः । इंद्र । गोऽपतिः । यः । ता ।

विश्वानि । चिच्युपे ॥२२॥

उतापि च हे इंद्र यस्त्व ता तानि विश्वानि समन्तान् शत्रुन् चिच्युपि । प्राच्यावयः । हे वृत्रहन
वृत्राणां शत्रूणां हिंसकं गोपतिर्गवा पालकः स त्व समानः सर्वेषां यज्ञमानानां समः सन् प्रख्यातोऽस्मि ।
घेदिति पुराणा ॥

उत नूनं यदिद्रियं करिष्या इंद्र पोस्यं । अद्या नकिष्टदा मिनत् ॥२३॥

उत । नूनं । यत् । इंद्रियं । करिष्याः । इंद्र । पोस्यं । अद्या । नकिः । तत् । आ । मिनत् ॥२३॥

उतापि च हे इंद्र यत्पीस्य त्वदीयं बलमिन्द्रियं मामर्थोपेतं नूनं करिष्याः । कृतवानसि मनु । अद्या
यतनः कथितद्वलं नकिरा मिनत् । न हि स्यात् ॥

वामं वामं त आदुरे देवो ददात्वयमा । वामं पृषा वामं भगो वामं देवः कुरुऋती ॥२४॥

वामं । वामं । ते । आ । दुरे । देवः । ददातु । अयमा । वामं । पृषा । वामं । भगः । वामं ।

देवः । कुरुऋती ॥२४॥

हे आदुरे शत्रुणामादारयितरिंद्र ते तव वामं वामं यशस्वननीयं संभजनीयं धनमस्ति लोके तद्वाम
वस्त्वयमारोणां नियमयिततन्नामको देवो ददातु । प्रयच्छतु । तथा कुरुऋती कुरुऋतः पृषा पोषको देवो

वाम धनं ददातु । भगोऽपि धनं ददातु । ननु कष्टं ततोऽस्मिन्निहितत्वाद्भग इत्यनेन संबंधनीयं । अथ वार्य-
माद्रीनां त्रयाणामपि विगणत्वेन भावं । कथं पुण्यं विगणं स्यादिति साकांक्षत्वात् न । सानिध्याकांक्षयोः
सद्भावंऽपि योग्यतामंतरंगान्वयायोगात् । तस्मात्पूषा प्रपिष्टभागोऽदत्तको हि । तं स० ७. ६. ८. ५. । इत्यादि
श्रुतिषु पुण्यं पदादत्तकत्वेन प्रसिद्धं ब्रूयितव्यं तस्यैव विगणत्व युक्तं । वामं वननीयं भवतीत्यादि
निरुक्तं । ६. ३५ । अत्र द्रष्टव्यं ॥ ॥ ७३ ॥

कया न इति पञ्चदशचं दशमं मुक्तं वामदेवस्यार्पमद्रं गायत्रं । अभी पु ण इत्येषा पादनिचृत्ताम गायत्री
त्रयः मन्त्रकाः पादनिचृदिति तत्त्वज्ञानयुक्तत्वात् । तथा चानुकर्मणिका । कया पंचोनाभी पु पादनिचृदिति ॥
मुक्तविनियोगो निगिकः । अग्निष्टोमं चातुर्विधिकंऽहनि च माध्यादिनं सर्वेन मैत्रावरुणस्य कया न इत्याद्यस्तुचः
स्तोत्रियः । मुचितं च । होत्रकाणां कया नश्चिच आ भुवत् । आ० ५. ४. । इति ॥ वरुणप्रघामिषु कायस्य
हविषोऽनुवाक्या कया न इत्येषा । तथा च मुचितं । कया नश्चिच आ भुवद्विरण्यगर्भः समवर्तताये । आ०
७. ५. । इति ॥

कया नश्चिच आ भुवदृती सदावृधः सखा । कया नश्चिष्टया वृता ॥ १ ॥

कया नः । चिचः । आ । भुवत् । ऊती । सदाऽवृधः । सखा । कया नश्चिष्टया । वृता ॥ १ ॥

सदावृधः सदा वर्धमानश्चिचशायनीयः पुजनीयः सखा मित्रभुत इन्द्रः कयाती ऊत्या तर्पणं नोऽस्मान्ना
भुवत् । आभिमुख्येन भवत् । नश्चिष्टया प्रज्ञावत्तमया प्रज्ञासहितमनुष्ठीयमानेन कया वृता केन वर्तनेन
कर्मणा चाभिमुखो भवत् ॥

कन्वा सत्यो मदानां मंहिष्ठो मत्सदंधसः । दृष्ट्वा चिदाऽरुजे वसु ॥ २ ॥

कः । त्वा । सत्यः । मदानां । मंहिष्ठः । मत्सत् । अंधसः । दृष्ट्वा । चित् । आऽरुजे । वसु ॥ २ ॥

मंहिष्ठः पुजनीयः सत्यः सत्यभुतो मदानां मादयितृणां मध्यं को मदकरोऽधमः सोमस्य रसो दृष्ट्वा चित्
द्रष्टव्यं वसु वसुनि शत्रूणां धनान्धारुज आ समताव्रक्तु हे इन्द्र त्वा त्वा मत्सत् । मादयेत् ॥

अभी पु णः सखीनामविता जरितृणां । शतं भवांस्यृतिभिः ॥ ३ ॥

अभि । मु । नः । सखीनां । अविता । जरितृणां । शतं । भवामि । ऊतिऽभिः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं मग्नीनां समानस्यातीनां जरितृणां स्तोत्राणामविता रविता त्वं शतं शतेन बहुभिर्भूतिभि
रन्ताभिः सह नोऽस्माकं सु सुष्टुभि भवामि । अभिमुखो भव ॥

अभी न आ ववृत्स्व चक्रं न वृत्तमवर्तः । नियुद्धिश्चर्पणीनां ॥ ४ ॥

अभि । नः । आ । ववृत्स्व । चक्रं । न । वृत्तं । अवर्तः । नियुत् । ऽभिः । चर्पणीनां ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वं वृत्तं चक्रं न वर्तमानं चक्रमिवार्त उपगतृष्टोऽस्मान् चर्पणीनामस्मदीयानां मनुष्याणां नियुद्धिः
श्रुतिभिरभ्या ववृत्स्व । अभ्यावर्तमान ॥

प्रवता हि क्रतूनामा हा पदेव गच्छसि । अभंष्टि सूर्यं सचा ॥ ५ ॥

प्रऽवता । हि । क्रतूनां । आ । हा । पदाऽदेव । गच्छसि । अभंष्टि । सूर्यं । सचा ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं क्रतूनां कर्मणां यजमानानां संबंधिनः प्रवता प्रवतः प्रवणान्देवान्यदेव पदानि स्वकीयानि
स्थानानीवा गच्छसि हि । आगतो भवामि खलु । इति पुराणः । हे इन्द्र त्वामहं सूर्यं सूर्येण सचा सहामाभि ।
भज ॥ ॥ ७४ ॥

सं यत्त इन्द्र मन्यवः सं चक्राणि दधन्विरे । अध त्वे अध सूर्ये ॥ ६ ॥

सं । यत् । ते । इन्द्र । मन्यवः । सं । चक्राणि । दधन्विरे । अध । त्वे । इति । अध । सूर्ये ॥ ६ ॥

हे इन्द्र ते त्वदर्थं मन्यवः स्तुतयो यशदा सं दधन्विरे । अस्माभिरनुमन्यते । चक्राणि चक्रमणानि कर्माणि च सं दधन्विरे अध तदानी ताः स्तुतयस्मानि कर्माणि च त्वं त्वयि भवति । अध तदनंतरं सूर्यं च भवति ॥

उत स्मा हि त्वामाहुरिन्मघवानं गचीपते । दातारमविदीधयुं ॥ ७ ॥

उत । स्म । हि । त्वां । आहुः । उत । मघवानं । गचीपते । दातारं । अविदीधयुं ॥ ७ ॥

हे गचीपते कर्मपालकद्र उतापि च मघवान धनवत दातार मोतभोऽभीष्टप्रद त्वा त्वामविदीधयुः । विदीधयुरविदीधमानः । न विदीधयुरविदीधयुः । त दीध्यमानमाहः स्म । प्रवदति खलु । दीदिति द्वय पुरणार्थ ॥

उत स्मा मद्य उत्परि गगमानाय मुन्यते । पुरु चिन्मंहमे वसुं ॥ ८ ॥

उत । स्म । मद्यः । उत । परि । गगमानाय । मुन्यते । पुरु । चित । मंहमे । वसुं ॥ ८ ॥

उतापि च हे इन्द्र त्वं मद्य इत्यस्य एव गगमानाय स्तुतिं कुर्वते । गगमानः गगमानः । नि० ६. ८ । इति यास्कनोक्तत्वात् । मुन्यते मोमाभिपव कुर्वते यजमानाय पुरु चित्पुरुषाणि बहन्त्यपि वसु वसुनि धनानि परि परितो मंहमे स्म । प्रयच्छसि खलु ॥

नहि स्मा ते गतं चन राधो वरंत आमुरः । न च्योत्नानि करिष्यतः ॥ ९ ॥

नहि । स्म । त । गतं । चन । राधः । वरंत । आऽमुरः । न । च्योत्नानि । करिष्यतः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र आमुरो बाधका राजमादयस्ते त्वदीय गतं चन गतपरिमितमपि राधो धनं नहि वरंत स्म । न वारयति खलु । किंच शत्रूणा हिमन करिष्यतस्तत्र च्योत्नानि वलानि न वारयति ॥

अस्माँ अवंतु ते गतमस्मान्सहस्रमृतयः । अस्मान्विश्वा अभिष्टयः ॥ १० ॥

अस्मान् । अवंतु । ते । गतं । अस्मान् । सहस्रं । उतयः । अस्मान् । विश्वाः । अभिष्टयः ॥ १० ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयाः गतं गतमस्याका उतयो रक्षा अस्मानवतु । रक्षतु । सहस्रं सहस्रमस्याकास्त्वदीयाः रक्षा अस्मानवतु । विश्वाः सर्वाण्यभिष्टयस्त्वदीयान्यभिगमनान्यस्माज्जवतु ॥ ॥ १० ॥

अस्माँ उहा वृणीष्व मख्याय स्वस्तये । महो राये दिवित्मते ॥ ११ ॥

अस्मान् । उहा । वृणीष्व । मख्याय । स्वस्तये । महः । राये । दिवित्मते ॥ ११ ॥

हे इन्द्र त्वमिहास्मान्यज्ञेऽस्मान्यजमानान् मख्याय मग्निभावाय स्वस्तयेऽविनाशाय च महो महत दिवित्मते दीप्तिमते राये धनाय च वृणीष्व । संभजस्व ॥

अस्माँ अविद्वि विश्वहेन्द्र राया परीणमा । अस्मान्विश्वाभिरुतिभिः ॥ १२ ॥

अस्मान् । अविद्वि । विश्वहा । इन्द्र । राया । परीणमा । अस्मान् । विश्वाभिः ।

ऊतिभिः ॥ १२ ॥

हे इन्द्र त्वं विश्वहा सर्वेज्वहः मु परीणसा महता राया धननास्मान्यजमानानविद्वि । रक्ष । किंच विश्वाभिः सर्वाभिरुतिभि रक्षाभिरस्मानविद्वि ॥

अस्मभ्यं ताँ अपा वृधि व्रजाँ अस्तेव गोमतः । नवाभिरिदोतिभिः ॥ १३ ॥
 अस्मभ्यं । तान । अप । वृधि । व्रजान । अस्ताऽडव । गोऽमतः । नवाभिः । इन्द्र ।
 ऊतिऽभिः ॥ १३ ॥

हे इन्द्र त्वं नवाभिर्नृतनाभिरुतिभि रक्षाभिरस्तेव क्षेप्रा गुर इव गोमतो गोभिर्युक्तान् तान् प्रसिद्धाम्ब्र-
 जान् गोनिवासानस्मभ्यमपा वृधि । उवाच ॥

अस्माकं धृष्ण्या रथो द्युमाँ इन्द्रानपच्युतः । गव्युरश्वयुरीयते ॥ १४ ॥
 अस्माकं धृष्ण्या रथः । द्युऽमान । इन्द्र । अनपऽच्युतः । गव्युः । अश्वऽयुः । ईयते ॥ १४ ॥

हे इन्द्र धृष्ण्या धृष्णः शत्रूणां धर्षको द्युमान्दीप्तिमाननपच्युतो विनाशरहितो गव्युर्गोमानश्वयुरश्ववान-
 स्माकमस्मत्सवधी रथ ईयते । सर्वत्र गच्छतु । तेन रथेनास्मान्जित्वर्थः ॥

अस्माकमुत्तमं कृधीत्यनयादित्य दृष्ट्वा रथादवरोहत । तथा च सूत्रितं । अस्माकमुत्तमं कृधीत्यादित्यमी
 क्षमाणो जपित्वावरोहत । आ० गृ० ७. ६. १०. । इति ॥

अस्माकमुत्तमं कृधि अथो देवेषु सूर्य । वर्षिष्ठं द्यामिदोपरि ॥ १५ ॥
 अस्माकं । उत्तमं । कृधि । अथः । देवेषु । सूर्य । वर्षिष्ठं । द्याऽडव । उपरि ॥ १५ ॥

हे सूर्य सर्वस्य प्ररकेन्द्र हे आदित्य वा त्वं देवेषु द्योतमानेषु ब्रह्मादिषु मध्येऽस्माकमस्मत्सर्वधि अथो यश
 उत्तममृत्कृष्ट कृधि । कुरु । तत्र दृष्टान्तः । वर्षिष्ठमतिशयिन प्रवृत्त मेचनसमर्थं वा द्यामिव कुल्लोक यथा सर्वेषां
 लोकानामुपरि स्थितमृत्कृष्टमकरोस्तद्वत् ॥ ७६ ॥

आ तू न इन्द्रति चतुर्विंशत्यृचर्मकादशं मुक्तं वामदेवस्यार्धं गायत्रमिन्द्र । अत्ये कनीनकंवेत्यादिके द्वे इन्द्रस्या
 शदेवताके । तथा चानुकांते । आ तू नश्चतुर्विंशतिरत्याभ्यामिन्द्रार्थां स्मृताविति । गतो विनियोगः ॥

आ तू न इन्द्र वृत्रहन्स्माकमर्धमा गृहि । महान्महीभिर्ऋतिभिः ॥ १६ ॥
 आ । तु । नः । इन्द्र । वृत्रऽहन् । अस्माकं । अर्धः । आ । गृहि । महान् । महीभिः । ऊतिऽभिः ॥ १६ ॥

हे वृत्रहन् वृत्राणां शत्रूणां हिमकेंद्र त्वं नोऽस्मान्प्रति तू विप्रमागच्छ । हे इन्द्र महान्प्रभुतत्त्वं महीभिर्म
 हतीभिरुतिभि रक्षाभिः महास्माकमर्धं समीपमा गृहि । आगच्छ ॥

भूमिश्चिद्दामि तृतुजिरा चित्र चित्रिणीष्व । चित्रं कृणीष्यते ॥ १७ ॥
 भूमिः । चित्रा । घा । अमि । तृतुजिः । आ । चित्र । चित्रिणीषु । आ । चित्रं । कृणीषि । ऊतये ॥ १७ ॥

हे चित्र चायनीय पुत्रनीयेंद्र त्वं भूमिस्थित भ्रमणशीलोऽपि तृतुजिर्घासि । अस्मदभीष्टप्रदाता च भवसि ।
 आकारशायं । चित्रिणीषु चित्रकर्मयुक्तास्वस्मदृषामु प्रजाम् चित्र चायनीयं धनमूतय रक्षणाय आ कृणीषि ।
 आ समंतात्करोषि । धेति पुरणः ॥

तभ्रेभिश्चिच्छणीयांसं हंसि व्राधंतमोजसा । सखिभिर्ये त्वे सचा ॥ ३ ॥
 तभ्रेभिः । चित् । शणीयांसं । हंसि । व्राधंतं । ओजसा । सखिऽभिः । ये । त्वे इति । सचा ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं दभ्रेभिश्चिदन्वीरपि सखिभिर्यजमानः सह शणीयांसं ॥ शशं मृतगती ॥ उत्प्लवमानं व्राधंतं
 महान्तमपि शत्रुमोजसा बलेन हसि । नाशयसि । ये यजमानास्त्वै त्वयि सचा संगताः । तैरिति पूर्वेण संबंधः ॥

वयमिन्द्र त्वे सचा वयं त्वाभि नोनुमः । अस्माँअस्माँ इदुदेव ॥४॥

वयं। इन्द्र। त्वे इति। सचा। वयं। त्वा। अभि। नोनुमः। अस्मानऽअस्मान। इत्। उत्। अ०व०॥४॥

हे इन्द्र वयं यजमानास्त्वे त्वयि सचा संगताः स्मः । वयं त्वा त्वामभि नोनुमः । अतिशयेनाभिष्टुमः ।
हे इन्द्र त्वमप्यस्मानस्मानित् सर्वानस्मानिवोदेव । उत्कर्षेण रक्त ॥

स नश्चित्राभिरद्विवोऽनवद्याभिरुतिभिः । अनाधृष्टाभिरा गंहि ॥५॥

सः। नः। चित्राभिः। अद्विऽवः। अन०व०द्याभिः। उ०तिऽभिः। अनाधृष्टाभिः। आ। ग०हि०॥५॥

हे अद्विवो वज्रवज्रिन्द्र स त्वं चित्राभिश्चायनीयाभिरनवद्याभिरनिदिताभिरनाधृष्टाभिः शत्रुभिरप्रधर्पितै-
रुतिभि रचणैः सहितः सन्नोऽस्माना गंहि । आगच्छ ॥ ॥५॥

भूयामो षु त्वावतः सखाय इन्द्र गोमंतः । युजो वाजाय घृष्वये ॥६॥

भूयामो इति। सु। त्वाऽवतः। सखायः। इन्द्र। गोऽमंतः। युजः। वाजाय। घृष्वये ॥६॥

हे इन्द्र त्वावतस्त्वत्पदशस्य गोमंतो गोभिर्युक्तस्य देवस्य संबन्धिनः सखायः स्तोतारो वय घृष्वये महते
वाजायान्नाय युजः संयुक्ताः सु सुष्ठु भूयामो । भवामिव ॥

त्वं ह्येक इशिष इन्द्र वाजस्य गोमंतः । स नो यंधि महीमिपं ॥७॥

त्वं। हि। एकः। इशिषे। इन्द्र। वाजस्य। गोऽमंतः। सः। नः। यंधि। मही। इपं ॥७॥

हे इन्द्र हि यस्मात्कारणान्त्वमेक एव गोमंतो गोभिर्युक्तस्य वाजस्यान्नस्यशिषे । प्रभवामि । अतः कारणात्
त्वं नोऽस्मभ्यं मही महतीमिपमत्तं यंधि । प्रयच्छ ॥

न त्वा वरंते अन्यथा यदित्संसि स्तुतो मघं । स्तोतृभ्य इन्द्र गिर्वणः ॥८॥

न। त्वा। वरंते। अन्यथा। यत्। दित्संसि। स्तुतः। मघं। स्तोतृऽभ्यः। इन्द्र। गिर्वणः ॥८॥

हे इन्द्र गिर्वणो गिरा संभक्तः स्तुतोऽस्माभिः संस्तुतो यद्यदा स्तोतृभ्योऽस्मभ्यं मघं धनं दित्समि । दातुमि
च्छामि । तदा त्वा त्वामन्यथा प्रकारांतरेण न वरंते । न निवारयति । किंतु सर्वेऽप्यनुकूला एव भवन्ति ॥

अभि त्वा गोतमा गिरानृपत प्र दावने । इन्द्र वाजाय घृष्वये ॥९॥

अभि। त्वा। गोतमाः। गिरा। अनृपत। प्र। दावने। इन्द्र। वाजाय। घृष्वये ॥९॥

हे इन्द्र त्वा त्वामभि लक्ष्मीकृत्य गोतमा एतन्नामकां ऋषयो गिरा स्तुतिरूपया वाचा दावने धनदानार्थं
प्रानृपत । प्रकर्षेण स्तुवन्ति । घृष्वये महते वाजायान्नाय प्रस्तुवन्ति ॥

प्र ते वोचाम वीर्याया मंदमान आरुजः । पुरो दासीरभीत्य ॥१०॥

प्र। ते। वोचाम। वीर्या। याः। मंदमानः। आ। अरुजः। पुरः। दासीः। अभिऽइत्यं॥१०॥

हे इन्द्र मंदमानः सोमिन मोदमानस्त्वं दासीः क्षेत्तुरमुरस्य स्वमुता याः पुरो यानि नगराण्यभीत्याभि
गम्यारुजः । आ समतादभावीः । हे इन्द्र ते त्वदीयानि तत्रत्यानि वीर्या वीर्याणि वय स्तोतारः प्र वोचाम ।
प्रकर्षेण वदाम ॥ ॥१०॥

ता ते गृणन्ति वेधसो यानि चकथ्यं पौंस्या । सुतेष्विदं गिर्वणः ॥ ११ ॥

ता । ते । गृणन्ति । वेधसः । यानि । चकथ्यं । पौंस्या । सुतेषु । इदं । गिर्वणः ॥ ११ ॥

हे इन्द्र गिर्वणो गिरां स्मृतिरूपाणां वाचा संभक्ता त्वं यानि पौंस्या पौंस्यानि बलानि चकथ्यं । कृतवानसि ।
हे इन्द्र वेधसः प्राज्ञाः सुतेष्वभिपुतेषु सोमेषु ते त्वदीयानि ता तानि बलानि गृणति । कीर्तयति ॥

अवीवृधंत गोतमा इदं त्वे स्तोमंवाहसः । एषु धा वीरवृधन्तः ॥ १२ ॥

अवीवृधंत । गोतमाः । इदं । त्वे इति । स्तोमंवाहसः । आ । एषु । धाः । वीरवृधन्तः । यज्ञः ॥ १२ ॥

स्तोमवाहसः स्तोमानां स्तोत्राणां बोधारी गोतमा ऋषयो हे इन्द्र त्वं त्वामवीवृधंत । स्तोत्रैर्वृधयति ।
त्वमेव गोतमेषु वीरवत्पुत्रपौत्रादियुक्त यज्ञोऽन्नमा धाः । निर्धिहि ॥

यच्चिद्धि शश्वतामसीदं साधारणस्त्वं । तं त्वा वयं हवामहे ॥ १३ ॥

यत । चित् । हि । शश्वतां । अंसि । इदं । साधारणः । त्वं । तं । त्वा । वयं । हवामहे ॥ १३ ॥

हे इन्द्र त्वं यच्चिद्धि यद्यपि खलु शश्वता बह्वना सर्वेषां यज्ञमानानां साधारणोऽसि । सामान्यो भवसि ।
तथापि तमेव त्वा त्वा वयं स्तोत्रां हवामहे । आहुयाम ॥

अर्वाचीनो वसो भवास्मे सु मत्स्वाधंसः । सोमानामिदं सोमपाः ॥ १४ ॥

अर्वाचीनः । वसो इति । भव । अस्मे इति । सु । मत्स्व । अधंसः । सोमानां । इदं ।

सोमऽपाः ॥ १४ ॥

हे वसो यज्ञनिवामकेन्द्र त्वमस्मै अस्माम् यज्ञमभिष्वर्वाचीनोऽभिमुखो भव । तथा हे सोमपाः सोमानां
पातरिन्द्र त्वं सोमानां अधमोऽन्नं सु मुष्टं मत्स्व । माय ॥

अस्माकं त्वा मतीनामा स्तोमं इदं यच्छतु । अर्वागा वर्तया हरी ॥ १५ ॥

अस्माकं । त्वा । मतीनां । आ । स्तोमः । इदं । यच्छतु । अर्वागा । वर्तया । हरी इति ॥ १५ ॥

मतीनां स्तोत्राणां ॥ मन्यतः कर्तरि क्तिच् ॥ अस्माकं सर्वधि स्तोमः स्तोत्रं हे इन्द्र त्वा त्वामा यच्छतु ।
अस्माम् नियच्छतु । त्वमपि हरी त्वदीयावशावर्वागस्मदभिमुख यथा भवति तथा आ वर्तय । परिवर्तनं कुरु ॥

पुरोऽष्टाणं च नो घसो जोषयासि गिरश्च नः । वधूयुरिव योषणां ॥ १६ ॥

पुरोऽष्टाणं । च । नः । घसः । जोषयासि । गिरः । च । नः । वधूयुः । इव । योषणां ॥ १६ ॥

हे इन्द्र त्वं नोऽस्मदीय पुरोऽष्टाणं च पुरोडाशरूपमन्नं च घसः । अङ्गि । तथा नोऽस्मदीया गिरश्च
स्मृतिरूपा वाचश्च जोषयासि । सेवस्व । तत्र दृष्टातः । वधूयुरिव । स्त्रीकामो यथा योषणा स्त्रीणां गिरः
भवति तद्वत् ॥ ॥ १६ ॥

सहस्रं व्यतीनां युक्तानामिदंमीमहे । गतं सोमस्य स्वार्यः ॥ १७ ॥

सहस्रं । व्यतीनां । युक्तानां । इदं । इमहे । गतं । सोमस्य । स्वार्यः ॥ १७ ॥

वयं स्तोत्रार इन्द्र परमश्रययुक्त युक्तानां शक्तितानां व्यतीनां गमनवतामश्नानां सहस्रं सहस्रसंख्याक
मीमहे । याचामहे । तथा सोमस्याभिपुतसोमस्य गतं गतसंख्याकाः स्वार्यः स्वारीरीमहे । अत्र मानविशेषवा
चिना स्वारीशब्देन द्रोणकलश उपलब्धते । अपरिमितद्रोणकलशान् बह्वन्त्यज्ञान्याचामह इत्यर्थः ॥

सहस्रां ते गता वयं गवांमा च्यावयामसि । अस्मत्वा राधं एतु ते ॥ १८ ॥

सहस्रां ते । गता । वयं । गवां । आ । च्यावयामसि । अस्मत्वा । राधः । एतु । ते ॥ १८ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयानि गवा सहस्रा सहस्रमख्याकानि गता गतमख्याकानि चा च्यावयामसि । आच्यावयामः । अस्मदभिमुखं कुर्मः । तथास्मत्वा अस्मामु त्वदीय राधो धनं ते त्यक्तं एतु । आगच्छतु ॥

दशं ते कलशानां हिरण्यानामधीमहि । भूरिदा असि वृचहन ॥ १९ ॥

दशं ते । कलशानां । हिरण्यानां । अधीमहि । भूरिऽदाः । असि । वृचऽहन ॥ १९ ॥

हे इन्द्र ते त्यक्तः कलशानां कुमाना । कुमपरिमितानामिति यावत् । हिरण्यानां हितरमणीयानां धनानां दश दशसंख्याकान्वधीमहि । धारयामः । हे वृचहन्यवणा शत्रुणा हिंसकद्र त्वं भूरिदा असि । वृचप्रदो भवसि ॥

भूरिदा भूरि देहि नो मा दध्मं भूर्या भर । भूरि घेदिंद्र दित्समि ॥ २० ॥

भूरिऽदाः । भूरि । देहि । नः । मा । दध्मं । भूरि । आ । भर । भूरि । घा । इत । इंद्र । दित्समि ॥ २० ॥

हे इन्द्र भूरिदा वृचप्रदस्य भूरि वृच धनं नोऽस्मभ्यं देहि । प्रयत्नः । किन्तु दध्मन्त्य धनं मा प्रयत्नः । भूरि वृचलं धनमस्मभ्यमा भर । आहर । किंच भूरीत अदध्मन्त्य धनं दित्समि घ । अस्मभ्यं दानुमिषामि यत्नु ॥

भूरिदा त्वमि श्रुतः पुरुवा शूरा वृचहन । आ नो भजस्व राधसि ॥ २१ ॥

भूरिऽदाः । हि । अमि । श्रुतः । पुरुऽवा । शूरा । वृचऽहन । आ । नः । भजस्व । राधसि ॥ २१ ॥

हे वृचहन्यवस्य हिंसक शूरा विकर्तद्र भूरिदा वृचप्रदस्य पुरुवा पुरुष वृचपु यजमानपु श्रुतोऽसि हि । विख्यातो भवसि यत्नु । राधसि धनं नोऽस्माना भजस्व । आ समताद्वागिनः कुरु ॥

प्र ते वभू विचक्षणं गंमामि गोपणी नपात । माभ्यां गा अन्तुं शिथयः ॥ २२ ॥

प्र । ते । वभू इति । विऽचक्षण । गंमामि । गोऽसनः । नपात । मा । आभ्यां । गाः ।

अन्तुं । शिथयः ॥ २२ ॥

हे विचक्षणं प्राज्ञद्र ते त्वदीया वभू वभूवर्णावस्थां प्र गमामि । प्रकंपणं स्तमि । हे गोमनो गवा समनर्तं नपात न पातयितः स्तोतृनविनाशयितः । किन्तु पालयित्रित्यर्थः । हे इन्द्र त्वमाभ्या त्वदीयाभ्या मयाभ्या गा अन्तु अस्मदीया गा ललीकृत्य मा शिथयः । विनष्टा मा कार्षीः । गावोऽथदशानां द्वित्यर्थः । तस्या मुदित्यर्थः ॥

कनीनकं विदुधे नवे द्रुपदे अर्भके । वभू यामेषु गोभेते ॥ २३ ॥

कनीनकाऽदेव । विदुधे । नवे । द्रुऽपदे । अर्भके । वभू इति । यामेषु । गोभेते इति ॥ २३ ॥

विदुधं विदुधं बृद्धं नवं नवजातार्भकेऽल्पके द्रुपदे द्रुमाख्यस्थानं स्थितं कनीनकं कसनीयं शालमजिकं इव हे इन्द्र वभू वभूवर्णां त्वदीयावस्थां यामेषु यज्ञेषु गोभेते । कातियुक्तो भवतः ॥ कनीनकं कन्यकं । कन्या कसनीया भवति कृत्यं नतश्चेति वा कसनेनानीयत इति वा कनतेर्वा स्यात्कातिकर्मण इत्यादि निरुक्तः । ४. १५ ॥

अरं म उस्सयाम्णेऽरमनुस्सयाम्णे । वभू यामेष्वसिधा ॥ २४ ॥

अरं । मे । उस्सऽयाम्ने । अरं । अनुस्सऽयाम्ने । वभू इति । यामेषु । असिधा ॥ २४ ॥

हे इन्द्र अस्मिन्निधाविधावहिमकां बभूवभृवर्णां त्वदीयावर्थां यामेषु गमनेषु प्राप्तिषु सत्सूत्रयास्ते ।
उन्नाभ्यामनदुडभ्या युक्तेन रथेन यातीत्युसयामा । तस्मै मे मह्यमरमन् पर्याप्तकारिणां भवतां । अनुस्रयास्ते
पज्ञामेव गच्छन्ते मह्यमरं पर्याप्तकारिणां भवतां ॥ ३० ॥ ॥ ३ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥
इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षमुपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके पष्ठोऽध्याये समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशमितं वेदा यो वेदभ्योऽखिलं जगत ।
निर्ममे तमह वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थेऽनुवाके त्रयोदश सूक्तानि । तत्र प्र ऋभुभ्य इत्याकादशर्चं प्रथमं सूक्तं वामदेवस्यार्प ऋभुम् । तुष्टादि-
परिभाष्येदमादिमुक्तपचकमुदेवताक । अत्रानुक्रमणिका । प्र ऋभुभ्य एकादशार्चं वा इति ॥ तुष्टे दशरात्रे
चतुर्थेऽहनि वैश्वदेवग्रन्थ आभवंनिविदानीयमिदं । तथा च सूचित । प्र ऋभुभ्यः प्र शुक्रत्विति वैश्वदेव
। आ० ८ ८. इति ॥

प्र ऋभुभ्यो दृतमिव वाचमिष उपस्तिरे श्वेतरि धेनुमीळे ।

ये वातजृतास्तरणिभिरेवः परि द्यां सद्यो अपसो बभूवुः ॥ १ ॥

प्र । ऋभुऽभ्यः । दृतंऽदेव । वाचं । उष्यं । उपऽस्तिरे । श्वेतरि । धेनुं । ईळे ।

ये । वातंऽजृताः । तरणिऽभिः । एवः । परि । द्यां । सद्यः । अपसः । बभूवुः ॥ १ ॥

तत्र ऋभुणां पुर्व मनुष्याणामिव सतां तपसा देवत्वप्राप्तिरार्चं शंसत्युभवो वे देवभ्यः । ए० ब्रा० ३. ३० ।
इत्यत्र ब्राह्मण स्पष्टमाश्रिता । केचन ऋभवो नाम सूर्यरश्मय इत्याचक्षते । अहं यजमान ऋभुभ्य उन्नाभ्या-
मानभ्य एतत्तमकेभ्यो देवभ्यो वाचं स्तुतिरूपा प्रेष्य । प्रेरयामि । किमिव । दृतमिव । यथा दृतं स्वकार्यं
प्रति प्रेषयति तद्वत् । किंच उपस्तिरे सोमोपस्तरणाय श्वेतरि पयोयुक्तां श्वेतरा वा धेनुमीळे । याचास्युभुन् ।
य ऋभवो वातजृता वातसमानगतयोऽपसो जगदुपकारिकर्माणः संतस्तरणिभिस्तारकरैर्वर्गमनशीलैरश्वैर्वा
मंतरिक्षं सयस्रदानीमेव परि बभूवुः । परिभवति । सर्वतो व्याप्नुवति । अथ रश्मय एव ऋभव इत्युक्तत्वादा-
दित्यं वा रश्मयः परितो व्याप्नुवति ॥

यदारमक्रन्तृभवः पितृभ्यां परिविष्टी वेषणा दंसनाभिः ।

आदिहेवानामुप सख्यमायन्धीरासः पुष्टिमवहन्मनायै ॥ २ ॥

यदा । अरं । अक्रन् । ऋभवः । पितृऽभ्यां । परिऽविष्टी । वेषणा । दंसनाभिः ।

आत् । इत् । देवानां । उप । सख्यं । आयन् । धीरासः । पुष्टिं । अवहन् । मनायै ॥ २ ॥

यदा-यस्मिन्काले ऋभवः पितृभ्यां मातापितृभ्यां परिविष्टी परिवेषणेन परिचर्यया वेषणा वेषणेन व्याप्या ।
यदा । वेषणं जरद्वपयोर्युवत्वकरणेन दंसनाभिरन्यश्चमसनिमीणादिकर्मभिररमत्यर्थमक्रन् आदिदन्तरमेव
देवानामिन्द्रादीनां सख्यं सख्यसमानख्यानत्वं देवतात्वमुपायन् । आगमनं । युवशा कर्त्वा । अश्वे० १. १६१. ३. ।

इति देवत्वप्रतिश्रुतत्वेन देवैरुक्तत्वादिति भावः । किंच धीरासो धीरा वृद्धिमत्स्तेषां पुष्टिं गवादिविषया मनार्थं मतिरुते यजमानायावहनं वहति । धारयति । यद्वा । सविषयां पुष्टिं मनार्थं मनसं प्रकृष्टमनस्कत्वायावहनं ॥

पुनर्ये चक्रुः पितरा युवाना सना यूषेव जरणा शयाना ।
ते वाजो विभ्वा ऋभुरिद्वंते मधुप्सरसो नोऽवंतु यज्ञं ॥३॥
पुनः । ये । चक्रुः । पितरा । युवाना । सना । यूषाऽडव । जरणा । शयाना ।
ते । वाजः । विऽभ्वा । ऋभुः । इदंऽवंतः । मधुऽप्सरसः । नः । अ॒वंतु । य॒ज्ञं ॥ ३ ॥

य ऋभवः पितरा मातापितरा यूषेव क्लिप्तस्थाणु देव जरणा जीर्णा शयाना शयाना पुन सना सदा युवाना युवाना चक्रुः । नित्यतरुणावकुर्वन् । ते वाजो विभ्वा ऋभुश्च एतन्नामकाख्ययः सुधन्वन आगिरमस्य पुत्रा ऋभव इन्द्रवतोऽनुशाहर्कणद्रेण तद्वतो मधुप्सरसो मधुरस्य सोमरसस्य भजयितारो मनोहररूपा वा नोऽस्मदीय यज्ञमवतु । रजतु गन्तु वा ॥

यत्संवत्समृभवो गामरक्षान्यत्संवत्समृभवो मा अपिंशन् ।
यत्संवत्समभरन्भासो अस्यास्ताभिः शमीभिरमृतत्वमाणुः ॥४॥
यत् । संऽवत्सं । ऋभवः । गां । अ॒रक्षन् । यत् । संऽवत्सं । ऋभवः । माः । अपिंशन् ।
यत् । संऽवत्सं । अ॒भरन् । भासः । अ॒स्याः । ताभिः । शमीभिः । अ॒मृत॒त्वं । आ॒णुः ॥ ४ ॥

संवत्स । सवमंति मुतान्यस्मिन्निति संवत्सः संवत्सरः । संवत्सरपर्यंतमृभवो गा मुतामरक्षपान्धयन् । स्वमा मर्यादिति यत् यदेतत्कर्मास्ति । तथा संवत्समवत्सरमृभवो मान्स्या एव गोमांममपिंशन् अवयवानकुर्वन्निति यत् । किंच संवत्समवत्सरपर्यंतमस्या भासोऽभरन् दीप्तीरवयवशोभा अकुर्वन्निति यत् ताभिः शमीभिरमृताया गोर्नवीकरणविषयः कर्मभिरमृतत्वमाणुः । देवत्वं प्राप्ताः । धनुः कर्त्वंति देवत्वप्राप्तिमाधनत्वेन देवैः प्रतिश्रुतत्वात् । यद्वा । अत्र संवत्समित्येतद्वत्त्वेन संहति व्याख्येय ॥

ज्येष्ठ आह चमसा द्वा करेति कनीयान्चीन्कृण्वामेत्याह ।
कनिष्ठ आह चतुरस्करेति त्वष्ट ऋभवस्तत्पन्नयद्वचो वः ॥५॥
ज्येष्ठः । आ॒ह । च॒मसा । द्वा । क॒र । इति । कनी॒यान् । ची॒न् । कृ॒ण्वाम् । इति । आ॒ह ।
कनि॒ष्ठः । आ॒ह । च॒तुरः । क॒र । इति । त्व॒ष्ट । ऋ॒भवः । तत् । प॒न्नयत् । व॒चः । वः ॥ ५ ॥

एक चमसं चतुरस्कृणीतन । ऋग्वे० १ १६१. २ । इति यदा देवद्रतोऽपिर्ऋभुनाह देवत्वप्राप्त्यर्थेन तदा तेषु मध्ये देवत्वप्राप्त्युक्त एको ज्येष्ठ ऋभुरितरावाह । किमिति । उच्यते । चमसा द्वा करेति । एकमेव मत द्वौ कृण्वामिति । कनीयान् तदनन्तरो विभ्वा चीन् कृण्वाम करवामेत्याह । तद्वरः कनिष्ठो वाजश्चतुरः करचतुर्धा करवामेत्याह । तदेव चतुष्करणरूपं हे ऋभवस्त्वष्टा युष्मद्वरुः वो वचः युष्मद्वचन पन्नयत । अस्मीति । अंगीचकारित्यर्थः ॥ ॥ १ ॥

सत्यमूचुर्नर एवा हि चक्रुस्तु स्वधामृभवो जग्मुरेतां ।
विभ्राजमानांश्चमसां अहेवावेनस्त्वष्टा चतुरो ददृश्वान् ॥६॥ -

सत्यं । ऊचुः । नरः । एव । हि । चक्रुः । अनु । स्वधां । ऋभवं । जग्मुः । एतां ।
विभ्राजमानान् । चमसान् । अहांऽइव । अवेनत् । त्वा । चतुरः । दृष्टवान् ॥ ६ ॥

नरो मनुष्यरूपा ऋभवः सत्यमुचुः । सत्यमेवाब्रुवन् । हि यस्मादेत एवैवं चक्रुः । चतुरोऽकुर्वन् । यथोक्तं
तथैव कृतत्वादित्यभिप्रायः । अनु चतुर्धाकरणानंतरमेतां तृतीयसंवनगतां स्वधां सोमाख्यममृतमुभवो जग्मुः ।
एकं चमसं चतुरस्रकृणोतनं साकं देवैर्यज्ञियामो भविष्येति श्रुतत्वात् । अथ त्वा देवो विभ्राजमानान्देवा-
यानीव दीप्यमानाथममाश्चतुरो दृष्ट्वाग्दृष्टवान् सन्नेवनत् । अकामयत् । अंगीचकरित्यर्थः ॥

द्वादश हृन्त्यदगोह्यस्यातिथ्ये रणन्ऋभवः समंतः ।

मुशेवाकृण्वन्नयंत सिंधून्त्यन्वातिष्ठन्तोपधीनिस्त्रमापः ॥ ७ ॥

द्वादश । हृन् । यत् । अगोह्यस्य । आतिथ्ये । रणन् । ऋभवं । समंतः ।

मुशेवा । अकृण्वन् । अनयंत । सिंधून् । धन्व । आ । अतिष्ठन् । ओपधीः ।
निस्त्र । आपः ॥ ७ ॥

तत्र रणमय एव ऋभव इत्युक्तत्वाच्चतुर्पिण म्रियति । यद्यदा द्वादश वृन्दिवमान । आर्द्रादिद्वादशवृष्टिर्न
तत्राणीत्यर्थः । अगोह्यस्यागोष्यस्यादित्यस्य गृह आतिथ्ये । अकस्मादागतोऽतिथिः । तदुचितं सत्काररूपं
कर्मातिथ्ये । तदर्थं समंतः स्वपतः सुर्वेन निवसंत ऋभवो रणन् रमंत । अगोह्यस्य यदसम्भवा गृहे । ऋग्वे० १
१६१ ११ । इत्युक्तं । तदानीं मुशेवाकृण्वन् । अकृष्टानि शुन्यानि तत्राणि वृथ्वा सस्यादिसमृदायकुर्वन् । सिंधु-
दीप्यमानान् । प्ररयन् । तस्मिन् काले ओपधीरोपधयो धन्व निरुदकस्थानमाश्रित्यातिष्ठन् । निस्त्र नोचस्थान
मापोऽतिष्ठन् । उद्वत्स्वस्मा अकृणोतनां तुण निवत्स्वप इत्युक्तं ॥

रथं ये चक्रुः सुवृतं नरेषां ये धेनुं विश्वजुवं विश्वरूपां ।

त आ तंशानृभवा रयिं नः स्ववसः स्वपसः मुहस्ताः ॥ ८ ॥

रथं । ये । चक्रुः । सुवृतं । नरेऽस्यां । ये । धेनुं । विश्वऽजुवं । विश्वऽरूपां ।

ते । आ । तंशानृ । ऋभवाः । रयिं । नः । सुऽअवसः । सुऽअपसः । सुऽहस्ताः ॥ ८ ॥

य ऋभवः सुवृतं मुचक्रुः मुष्टु वर्तमानं वा नरेषां नेतरि चक्रे वर्तमानं रथं चक्रुः । ये च विश्वजुवं विश्वस्य
परियत्री विश्वरूपा वक्ररूपांमत्तज्ञासिका वा धेनुं गां चक्रुः । अकुर्वन् । वृहस्पतिर्विश्वरूपांमुपाजत । ऋग्वे० १
१६१ ६ । इति ह्युक्तं । ते महात ऋभवो नोऽस्माकं रयिं धनमा तजंतु । सर्वतो निष्पादयंतु । कीदृशास्त-
ऋभवः । स्वपसः मुकर्माणः स्ववसः शोभनात्रोपिताः सुरजणा वा मुहस्ताः शोभनहस्ताः कुशलहस्ताः ॥

अपो ह्येषामनुपंत देवा अभि क्रत्वा मनसा दीध्यानाः ।

वाजां देवानामभवत्सुकर्मद्रेस्य ऋभुष्टा वरुणस्य विभ्वा ॥ ९ ॥

अपः । हि । एषां । अनुपंत । देवाः । अभि । क्रत्वा । मनसा । दीध्यानाः ।

वाजः । देवानां । अभवत् । सुऽकर्मा । द्रेऽस्य । ऋभुष्टाः । वरुणस्य । विऽभ्वा ॥ ९ ॥

एषामनुपमपोऽश्वरथनिर्माणादिरूपं कर्म देवा इंद्रादयोऽनुपंत । अभवन्त । इंद्रो हरी युयुजे अश्विमा
रथमित्यादिमन्त्रोक्तप्रकरणे स्वीकृतवन्त इत्यर्थः । कीदृशास्तः । क्रत्वा वरप्रदानरूपेण कर्मणा मनसा शोभनेन

चित्तेनानुग्रहयुक्तानां दीधाना दीप्यमानाः । देवानामनुग्रहणं किं लब्धमित्याह । सुकर्मा शोभनव्यापारो वाजः कनीयान्देवानां सर्वेषां संबन्धभवत् । तथैन्द्रस्य संबन्धभूता ऋभुर्गोष्ठः । विभवा मध्यमो वरुणस्य सबन्धभवत् ॥

ये हरी मेधयोक्था मदंत इंद्राय चक्रुः सुयुजा ये अश्वः ।

ते रायस्योपं द्रविणान्यस्मे धत्त ऋभवः क्षेमयंतो न मित्रं ॥१०॥

ये । हरी इति । मेधया । उक्था । मदंतः । इंद्राय । चक्रुः । सुयुजा । ये । अश्वः ।

ते । रायः । पोषं । द्रविणानि । अस्मे इति । धत्त । ऋभवः । क्षेमयंतः । न । मित्रं ॥१०॥

य ऋभवो हरी अथा मेधया प्रज्ञयोक्था उक्थः स्मृतिभिर्मदतो हर्षयतश्चक्रुः । य च तो सुयुजा सुयुजा सुयोजनावश्चाविद्राधिंद्रार्थं चक्रुः । अर्कर्वन । हे ऋभवस्ते यूयं रायस्योप धनपुष्टिं द्रविणानि गवादिधनानि च सुवानि वास्मे अस्मां धत्त । धारयत । किमिव । क्षेमयतः क्षेममिच्छतो मित्रं न मित्रमिव । अत्र यदर्थक एव ऋभुनामा तत्संबन्धादितरेऽप्यृभव उच्यते प्राणभुज्यार्थेन ॥

इदाहं पीतिमुत वो मदं धुनं ऋते आतस्य सख्याय देवाः ।

ते नूनमस्मे ऋभवो वसूनि तृतीये अस्मिन्सर्वेने दधात ॥११॥

इदा । अहं । पीतिं । उत । वः । मदं । धुः । न । ऋते । आतस्य । सख्याय । देवाः ।

ते । नूनं । अस्मे इति । ऋभवः । वसूनि । तृतीये । अस्मिन् । सर्वेने । दधात ॥११॥

इदानीं चमसादिनिर्माणानंतरमहः सुत्याहसंबन्धिनस्तृतीयं सर्वेने पीतिं सोमपानमृतापि च मदं तज्जनितं वो युष्माकं धुः । ददुर्देवाः । आतस्य आतात्तपोयुक्तादते सख्याय सखित्वाय न भवति देवाः । यत एते आता अतो ददुरित्यर्थः । हे ऋभवस्ते महातो यूयं नूनं निश्चयमस्मिन् अस्मास्मिन् तृतीयं सर्वेने वसूनि धनानि दधात । धारयत ॥ ॥२॥

ऋभुर्विभवा वाज इन्द्रश्चेत देवा नोऽस्मदीयमिमं यज्ञमत्ताभिमुखं रत्नधेयास्मभ्य रत्नधानायोप यात । पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आर्भवंनिविद्वानीयमिदं । ऋभुर्विभवा स्फुपं जनं । आ० पृ. ८. । इति सुवितत्वात् ॥

ऋभुर्विभवा वाज इंद्रो नो अस्तेमं यज्ञं रत्नधेयोप यात ।

इदा हि वो धिपणा देव्यहामधात्पीतिं सं मदा अगमता वः ॥१॥

ऋभुः । विभवाः । वाजः । इंद्रेः । नः । अस्ते । इमं । यज्ञं । रत्नधेया । उप । यात ।

इदा । हि । वः । धिपणा । देवी । अहं । अधात । पीतिं । सं । मदाः । अगमता । वः ॥१॥

ऋभुर्विभवा वाज इन्द्रश्चेत देवा नोऽस्मदीयमिमं यज्ञमत्ताभिमुखं रत्नधेयास्मभ्य रत्नधानायोप यात । उपगच्छत । ननु इन्द्रः सोमस्यामित्वादागच्छतु कथमेतेषां यज्ञप्राप्तिरिति चेत । उच्यते । इदा हीदानीं खलु वो युष्माकं धिपणा वाक् देवी प्रजापतेः संबन्धिन्यहं सोमाभिषवसंबन्धना पीतिं सोमपानमधात । स प्रजापतिरब्रवीत्सवितार तव वा इमेऽतिवासास्त्वमेवमिहः संपिबस्व । ए० ब्रा० ३. ३० । इति ब्राह्मण । यस्मादेव तस्मात्सदाश्च वो युष्मान् समगमत । संगताः । यदा । वो मदा देवैः संगताः ॥

विद्वानासो जन्मनो वाजरत्ना उत ऋतुभिर्ऋभवो मादयध्वं ।

सं वो मदा अगमत सं पुरंधिः सुवीरामस्मे रयिमेरयध्वं ॥२॥

वि॒दाना॑सः । जन्म॑नः । वा॒ज॒ऽर॒त्नाः । उ॒त । ऋ॒तु॑ऽभिः । ऋ॒भ॒वः । मा॒द॒य॒ध्वं ।
सं । वः । म॒दाः । अ॒ग॒म॑त । सं । पु॒रं॑ऽधिः । सु॒वी॒रा । अ॒स्मे इ॒ति । र॒यिं । आ । ई॒र॒य॒ध्वं ॥ २ ॥

हे वा॒ज॒र॒त्नाः सोम॑ल॒क्षणा॑न्नि॒न राज॑माना ऋ॒भ॒वो यू॒यं जन्म॑नो जन॑नस्य दे॒वत्व॑ल॒क्षण॑स्य दे॒वत्व॑प्राप्तिं वि॒दाना॑सो जान॑तः । य॒द्वा । वि॒दाना॑सः सोम॑प्राप्तिं जान॑तो जन्म॑नः पु॒र्वं मनु॑ष्यजन्म॑वंतश्च संतः । उ॒तशब्द॑स्यार्थः । ऋ॒तुभिर्दे॒वः मह॑ मा॒द॒य॒ध्वं । वो यु॒ष्मान्म॑दाः सोम॑पान॒जनि॑ताः स॒मग॑मत । स॒गताः । पु॒रं॑ऽधिः स्मृति॑रपि स॒मग॑मत । तं यू॒यम॑स्य अ॒स्माक॑ सु॒वी॒रा गो॑भ॒नैर्वी॒रैः पु॒र्वरूप॑तां रा॒यम॑रयध्वं । प्र॑रयत ॥

अ॒यं वो॑ य॒ज्ञं ऋ॒भ॒वो॑ऽका॒रि॒ यमा॑ म॒नु॒ष्यत्प्र॑दि॒वो दधि॑ध्वे ।
प्र॒ वो॑ऽच्छा॑ जु॒नुपा॑णा॒सो अ॒स्युर॑भू॒त वि॒श्वे अ॒ग्नि॒योत॑ वा॒जाः ॥ ३ ॥
अ॒यं । वः । य॒ज्ञः । ऋ॒भ॒वः । अ॒का॒रि॒ । यं । आ । म॒नु॒ष्यत॑ । प्र॒ऽदि॒वः । दधि॑ध्वे ।
प्र॒ । वः । अ॒च्छा॑ । जु॒नुपा॑णा॒सः । अ॒स्युः । अ॒भू॒त । वि॒श्वे । अ॒ग्नि॒या । उ॒त । वा॒जाः ॥ ३ ॥

हे ऋ॒भ॒वो वो यु॒ष्मद॑र्थम॒य य॒ज्ञो॑ऽका॒रि॒ । यं य॒ज्ञं मनु॑ष्यन्मनु॑ष्यत्प्र॑दि॒वः प्र॒क्षेप॑णं यो॒तमा॑नाः संत॑ आ दधि॑ध्वे । धा॒रय॑त ज॒ठरं॑ । तद॑र्थं वो यु॒ष्मान॑न्का॒भिम॑स्यन् जु॒नुपा॑णा॒सः स॒व॒प्रा॒नाः सो॒माः प्रा॒स्युः । प्र॑ति॒ष्ठते॑ । उ॒तापि॑ च धा॒रयि॑त्वा च हे वा॒जा ऋ॒भ॒वो वि॒श्वे यू॒यम॑ग्निया॒याहा॑ अ॒यत्व॑संपा॒दिनो॑ वा अ॒भुत॑ । भ॒वथ॑ ॥

अ॒भू॒द् वो वि॒ध॒ते र॒त्न॒धेय॑मि॒दा न॑रो दा॒शु॒षे म॒र्या॒य ।
पि॒व॒त वा॒जा ऋ॒भ॒वो द॑दे वो॒ महि॑ तृ॒तीयं॑ स॒र्व॒नं म॒दा॒य ॥ ४ ॥
अ॒भू॒त । ऊं इ॒ति । वः । वि॒ध॒ते । र॒त्न॒ऽधे॒यं । द॑दा । न॒रः । दा॒शु॒षे । म॒र्या॒य ।
पि॒व॒त । वा॒जाः । ऋ॒भ॒वः । द॑दे । वः । महि॑ । तृ॒तीयं॑ । स॒र्व॒नं । म॒दा॒य ॥ ४ ॥

हे न॑रो ने॒तार॑ ऋ॒भ॒वो वो यु॒ष्माक॑मनु॑य॒हादि॑दे॒दानी॑ तृ॒तीयं॑ स॒र्व॒नं र॒त्न॒धेयं॑ दा॒तव्यं॑ र॒त्नं वि॒ध॒तः । वि॒ध॒तिः परि॑चरण॒कर्म॑ । स्मृ॒त्या परि॑चर॒ते दा॒शु॒षे ह॒विर्दत्त॑व॒न्ते म॒र्या॒य य॒ज्ञमा॑ना॒य म॒ह्यम॑भु॒त । भ॒वतु॑ । तद॑र्थं हे वा॒जा हे ऋ॒भ॒वः । ए॒तद्द॒य वि॒भ॒न्नाम॑कस्या॒प्युप॑ल॒क्षणं । इ॒तर॑पि॒क्षया॑ प्र॒त्येकं॑ ब॒ह्वव॑चन । यू॒यं पि॒व॒त । तद॑र्थं वो द॑दे । कि॒ । महि॑ मह॒त्प्रभु॑त तृ॒तीयं॑ स॒र्व॒नं । तत्स॒र्व॒धिन॑ सोम॑मित्यर्थः । कि॒मर्थं॑ । म॒दा॒य ह॒र्षाय॑ तु॒प्तये॑ वा ॥

आ वा॒जा या॒तोप॑ न ऋ॒भु॒ष्टा म॒हो न॑रो द्र॒वि॒णसो॑ गृ॒णा॒नाः ।
आ वः॑ पी॒तयो॑ऽभि॒पित्वे॑ अ॒ह्ना॑मि॒मा अ॒स्तं न॒व॒स्व इ॒व ग॑म॒न ॥ ५ ॥
आ । वा॒जाः । या॒त । उ॒प । नः । ऋ॒भु॒ष्टाः । म॒हः । न॒रः । द्र॒वि॒णसः॑ । गृ॒णा॒नाः ।
आ । वः । पी॒तयः॑ । अ॒भि॒ऽपि॒त्वे । अ॒ह्ना॑ । इ॒माः । अ॒स्तं । न॒व॒स्वऽइ॒व । ग॑म॒न ॥ ५ ॥

हे वा॒जा ऋ॒भु॒क्ता न॑रो ने॒तारो॑ यू॒यं न उ॒पा या॑त । कि॒ कु॒र्वतः॑ । म॒हो म॒हतो॑ द्र॒वि॒णसो॑ ध॒नस्य॑ ॥ क॒र्मणि॑ प॒श्या॑ ॥ म॒हत॑ द्र॒वि॒ण गृ॒णा॒नाः स्मृ॒तः । कि॒च अ॒ह्नाम॑भि॒पित्वे॑ऽभि॒पत॑न् स॒माप्ता॑ । तृ॒तीयं॑ स॒र्व॒न इ॒त्यर्थः॑ । वो यु॒ष्मानि॑माः पी॒तयः॑ पा॒नान्या॑ र॒मन् । आ॒गच्छ॑ति । त॒व दृ॒ष्टातः॑ । अ॒स्त । गृ॒ह्णामि॑तत । गृ॒हं न॒व॒मो न॒वप्र॑स॒वा गा॒व इ॒व ॥ ॥ ३ ॥

आ न॑पातः श॒वसो॑ या॒त॒नोपे॑मं य॒ज्ञं न॑म॒सा हू॒यमा॑नाः ।
स॒जो॒र्षसः॑ सू॒रयो॑ य॒स्य च॑ स्थ म॒ध्वः पा॑त र॒त्न॒धा इ॒दं॒वतः॑ ॥ ६ ॥

आ । नपातः । श्वसः । यातन । उप । इमं । यज्ञं । नमसा । हूयमानाः ।

सऽजोपसः । सूरयः । यस्य । च । स्थ । मध्वः । पात । रत्नऽधाः । इन्द्रऽवन्तः ॥ ६ ॥

हे श्वसो नपातो बलस्य न पातयितारस्तस्य पुत्रा वा । बलवत इत्यर्थः । यय नमसा स्तोत्रेण हूयमाना आकारिताः संत इमं यज्ञमुपा यातन । उपागन्तव । कीदृशा यय । सजोपस इन्द्रेण सह प्रीताः सूरयो मेधाविनः । इन्द्रस्य चैषां च कः प्रसंग इत्युच्यते । यस्य च स्थ । चिति प्रसिद्धी । यस्यद्रस्य संवर्धनो यय भवथ तद्वचिताश्च निर्माणादित्यभिप्रायः । यस्मादेव तस्मादिन्द्रवतः प्रीतिनद्रेण तद्वतो रत्नधा रमणीयधनाना दातारो यूयं मध्वो मधुरं सोम पात । पिबत ॥

सजोपा इन्द्र वरुणेन सोमं सजोपाः पाहि गिर्वेणो मरुद्भिः ।

अग्नेपाभिर्ऋतुपाभिः सजोपा ग्रास्पत्नीभो रत्नधाभिः सजोपाः ॥ ७ ॥

सऽजोपाः । इन्द्र । वरुणेन । सोमं । सऽजोपाः । पाहि । गिर्वेणः । मरुतऽभिः ।

अग्नेऽपाभिः । ऋतुऽपाभिः । सऽजोपाः । ग्राःपत्नीभिः । रत्नऽधाभिः । सऽजोपाः ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्वं वरुणेन राज्यधिसानिदेवेन सजोपाः समानप्रीतिः मन सोमं पाहि । पिब । हे गिर्वेणो गीर्भर्वननीय संभजनीयद्र त्व मरुद्भिः सजोपाः सगतः मन सोम पाहि । पिब । किञ्च अग्नेपाभिः प्रथमपा तुभिर्ऋतुपाभिर्ऋतुयाजदेवेषु ग्राःपत्नीभिः । स्त्रीणा पालयित्र्यो देव्यो ग्राःपत्न्यः । ताभिः । मेना या इति स्त्रीणामिति निरुक्त । ३ २१ । रत्नधाभी रमणीयधनदातुभिर्ऋतुभिः सह पिब । यडा । एतत् या पत्नीभि रित्यस्य विशेषण । ताभिर्वा सजोपाः सोम पिब ॥

सजोपस आदित्येमादयध्वं सजोपस ऋभवः पर्वतेभिः ।

सजोपसो देव्येना सवित्रा सजोपसः सिंभुभी रत्नधेभिः ॥ ८ ॥

सऽजोपसः । आदित्यः । मादयध्वं । सऽजोपसः । ऋभवः । पर्वतेभिः ।

सऽजोपसः । देव्येन । सवित्रा । सऽजोपसः । सिंभुऽभिः । रत्नऽधेभिः ॥ ८ ॥

हे ऋभव आदित्यः सजोपसः सगता यूय मादयध्व । तथा पर्वतेभिः पर्ववद्भिः पर्वण्यर्चमानदेवविशेषि सजोपसो मादयध्व । तथा च देव्येन देव्यो हितेन सवित्रा सजोपसो रत्नधेभी रत्नाना दातुभिः सिंभुभिः स्वदनस्वभविर्नशमिसानिदेवेषु सजोपसो मादयध्व ॥

ये अश्विना ये पितरा ये ऊती धेनुं ततशुर्ऋभवो ये अश्वी ।

ये असंवा ये ऋधग्रोदमी ये विभ्वो नरः स्वपत्यानि चक्रुः ॥ ९ ॥

ये । अश्विना । ये । पितरा । ये । ऊती । धेनुं । ततशुः । ऋभवः । ये । अश्वी ।

ये । असंवा । ये । ऋधक । रोदमी इति । ये । विऽध्वः । नरः । मुऽअपत्यानि । चक्रुः ॥ ९ ॥

ये ऋभवोऽश्विनाश्विनाऋती ऊत्या क्रियया रथनिर्माणरूपयाप्रोणयन । ये च पितरा पितरा ततनु तज्जनेन समपादयन जीर्णा संतावृती ऊत्या युवानो चक्रुः । ये च धेनु ततनुः मृताया पुनर्नवीकरणेन । ये चाश्वार्था ततनुः । निशुर्मणो गामरिणीत धीतिमिदं जरता युवशा तारुणोत्तमयायुक्त । त्रयमे० ५. ३६५ ५ । ये चासंवासवाणि कवचानि देवभ्यश्चक्रुः । ये च रोदमी यावापृथिव्यावुधक पुण्यश्चक्रुः । एवमुक्तप्रकारेण ये विभ्वो व्याप्रा ऋभवो नरो नितारः स्वपत्यानि स्वपतनसाधेनानि तत्प्राप्तिमाधनार्थेन वा कर्माणि चक्रुः । ते ऽश्वेपा ह्युत्तरत्र संबधः ॥

ये गोमंतं वाजवंतं सुवीरं रयिं धत्थ वसुमंतं पुरुष्टं ।
 ते अयेपा ऋभवो मंदमाना अस्मे धत्त ये च रातिं गृणन्ति ॥१०॥
 ये । गोऽमंतं । वाजऽवंतं । सुऽवीरं । रयिं । धत्थ । वसुऽमंतं । पुरुऽष्टं ।
 ते । अयेऽपाः । ऋभवः । मंदमानाः । अस्मे इति । धत्त । ये । च । रातिं । गृणन्ति ॥१०॥

हे ऋभवो ये यूयं गोमंतं गोमहितं वाजवंतमजवंतं सुवीरं शोभनपूर्वोपेतं वसुमंतं निवासयोग्यगृहादिध-
 नोपेतं पुरुष्टं बह्वन्नं रयिं धनं धत्थ । धारयथ मह्यं दातुं । हे ऋभवस्ते यूयमयेपाः प्रथमं पातारो मंदमाना
 मायतः संतोऽस्मि अस्मभ्यं धत्त । दत्तं रयिं । ये च यूयं रातिं दानं दत्तं सोमं वा गृणन्ति । सुवन्ति । ते धत्त ।
 यद्वा । ये च रातिं गृणन्ति यजमानाभ्योऽपि धत्त ॥

नापाभृत न वोऽतीतृषामानिःशस्ता ऋभवो यज्ञे अस्मिन् ।
 समिद्रेण मदथ सं मरुद्भिः सं राज्ञभी रत्नधेयाय देवाः ॥११॥
 न । अप । अभृत । न । वः । अतीतृषाम् । अग्निःऽशस्ताः । ऋभवः । यज्ञे । अस्मिन् ।
 सं । इद्रेण । मदथ । सं । मरुत्ऽभिः । सं । राज्ञऽभिः । रत्नऽधेयाय । देवाः ॥११॥

हे ऋभवो यूयं नापाभृत । नापगच्छत । अपरक्ता न भवत । वयं च वो युष्माज्जातीतृषाम् । अत्यत
 तृपितान्मा करवाम । अतो हे ऋभवो देवा अग्निःशस्ता अग्निदत्ताः संतोऽस्मिन्यज्ञ इद्रेण सं मदथ । मरुद्भिः
 स मदथ । राज्ञभी राजमानैरन्यदेवैः सं मदथ । तृषा भवथ । किमर्थं । रत्नधेयाय रमणीयाय धनं
 दानाय ॥ ॥४॥

इहोप याति नवर्चं तृतीयं मुक्तं वामदेवस्यार्पं विष्टभमार्भवं । इहोप नवित्यनुक्रमणिका ॥ तृतीयमवने
 भवावरुणस्यदमुन्नीयमानमुक्तं । सूचितं च । आ त्वा बह्वत्समावि देवमिहोप यातित्यनुमवने ॥ आ० प ५. इति ॥

इहोप यात श्वसो नपातः सौधन्वना ऋभवो मापं भृत ।
 अस्मिन्हि वः सवने रत्नधेयं गमन्तिदमनु वो मदासः ॥१॥
 इह । उप । यात । श्वसः । नपातः । सौधन्वनाः । ऋभवः । मा । अप । भृत ।
 अस्मिन् । हि । वः । सवने । रत्नऽधेयं । गमन्तु । इद्रे । अन्तु । वः । मदासः ॥१॥

हे श्वसो नपातो वलस्य पुत्रात्मस्य न पातयितारो वा हे सौधन्वनाः सुधन्वनाः पुत्रा हे ऋभवो
 यूयमिहोप यात । अस्मिन् तृतीयं सवनं उपगच्छत । मापं भृत । अपगता न भवत । अस्मिन् सवने रत्नधेयं
 रमणीयधनस्य दातारमिदमनु अनुगृह्य वो युष्माकदासो मदकराः सोमा गमन्तु । गच्छतु । अन्विति
 क्रियया वा संबध्यते । इद्रे युष्मांश्चान्वागच्छत्वित्यर्थः । हि पुरणः ॥

आगन्तृभृणामिह रत्नधेयमभृत्सोमस्य सुपुतस्य पीतिः ।
 सुकृत्यया यत्स्वपस्यया चैकं विचक्र चमसं चतुर्धा ॥२॥
 आ । अगन् । ऋभृणां । इह । रत्नऽधेयं । अभृत् । सोमस्य । सुऽपुतस्य । पीतिः ।
 सुऽकृत्यया । यत् । सुऽअपस्यया । च । एकं । विऽचक्र । चमसं । चतुऽधा ॥२॥

अभृणां युष्माकमिह तृतीयसवने रत्नधेयं रत्नदानमागन् । आगच्छतु मह्यं । यद्वा । युष्माकमेव सोमास्व

रत्नमागन् । यस्मात्सोमस्य सुपुत्रस्य पीतिः पानमभुत । प्रजापतिना लब्धमित्यर्थः । तदपि कुत इति चेत् ।
उच्यते । यद्यस्मात्सुकृत्या शोभनहस्त्यापारिण स्वपस्यया शोभनरथानिर्माणादिकर्मकस्या चक्रे संतं चमस
चतुर्धा विचक्र । कृतवतः ॥

अकृणोत चमसं चतुर्धा सखे वि शिशेत्यब्रवीत ।

अथैत वाजा अमृतस्य पंथां गणं देवानामृभवः सुहस्ताः ॥३॥

वि । अकृणोत । चमसं । चतुःऽधा । सखे । वि । शिशेत् । इति । अब्रवीत् ।

अथ । एत । वाजाः । अमृतस्य । पंथां । गणं । देवानां । अृभवः । सुहस्ताः ॥३॥

हे ऋभवो यूयं चमसं चतुर्धा व्यकृणोत । व्यकृणुत । कृत्वा च हे सखे हे मणिभूताय वि शिशेत् । अकृणोत
सोमपानमित्यब्रवीत् । अब्रवीत् यूयं । अथ सोऽपिर्युष्मानवादीत खनु । किमिति । हे वाजा ऋभवः सुहस्ताः
कुशलहस्ता यूयममृतस्यामरणधर्मकस्य स्वर्गस्य पंथां पथानमृत । गच्छत । किं तदमृतमिति । देवानामिन्द्रा
दीनां गणं संघातमृत ॥

किमयः स्विच्चमस एष आस यं काव्येन चतुरो विचक्र ।

अथा मुनुध्वं सर्वनं मदाय पात ऋभवो मधुनः सोम्यस्य ॥४॥

किंऽमयः । स्वित् । चमसः । एषः । आस । यं । काव्येन । चतुरः । विऽचक्र ।

अथ । मुनुध्वं । सर्वनं । मदाय । पात । ऋभवः । मधुनः । सोम्यस्य ॥४॥

किमयः मितं किमात्मक एष चमस आस । मितं प्रश्नः । यं चमसमेकं संतं काव्येन कवीना मधाविना
संवाधिना कर्मणा काशनेन चतुरो विचक्र । कृतवतः । अथाधुना सर्वनं । मुयत इति सवनः सोमः । तं मदाय
हर्षाय मुनुध्वं हे ऋविजः । हे ऋभवो यूयं च सोम्यस्य सोमसवधिन मधुनो मधुर रसं पात । पियत ॥

शच्याकृतं पितरा युवानां शच्याकृतं चमसं देवपानं ।

शच्या हरी धनुतरावतष्ट्रवाहाऽवृभवो वाजरत्नाः ॥५॥

शच्या । अकृतं । पितरां । युवानां । शच्या । अकृतं । चमसं । देवऽपानं ।

शच्या । हरी इति । धनुऽतरो । अतष्ट्र । इंद्रऽवाहा । अृभवः । वाजऽरत्नाः ॥५॥

हे वाजरत्ना रमणीयसोमात्ता हे ऋभवो यूयं शच्या कर्मणा पितरा मातापितरा युवाना युवाना
वकर्त । अकृत । तथा शच्या चमसं देवपानं देवपानाहंमकर्त । चतुर्धाकृतमित्यर्थः । शच्या हरी अतष्ट्र ।
तच्छणन संपादितवतः । कीदृशा हरी । धनुतरो शीघ्रं गतुतराविद्रवाहाविद्रवाहारी ॥ ५॥

यो वः मुनोत्यभिपित्वे अह्नां तीव्रं वाजासः सर्वनं मदाय ।

तस्मै रयिमृभवः सर्ववीरमा तंशत वृषणो मदमानाः ॥६॥

यः । वः । मुनोति । अभिऽपित्वे । अह्नां । तीव्रं । वाजासः । सर्वनं । मदाय ।

तस्मै । रयिं । अृभवः । सर्वऽवीरं । आ । तंशत । वृषणः । मदमानाः ॥६॥

हे ऋभवो वाजासोऽन्नवतो वो युष्मभ्य यो यजमानोऽज्ञामभिपित्वेऽभिपतने । तृतीयमवन इत्यर्थः ।
तस्मिन् तीव्रं रसयन्तरं सर्वनं । मुयत इति सवनः सोमः । तं मदाय मुनोति तस्मै सर्ववीरं ब्रह्मपुत्रोपेतं रयि
धनं हे वृषणः फलवर्षितारो मदमाना मोदमानाः संत आ तन्नत । सपादयन्त्यर्थः ॥

प्रातः सुतमपिबो हर्यश्च माध्यंदिनं सवनं केवलं ते ।
 समृभुभिः पिबस्व रत्नधेभिः सखीर्या इन्द्रं चकृपे मुकृत्या ॥ १ ॥
 प्रातरिति । सुतं । अपिबः । हरिऽअश्च । माध्यंदिनं । सवनं । केवलं । ते ।
 सं । ऋभुऽभिः । पिबस्व । रत्नऽधेभिः । सखीन् । यान् । इन्द्रं । चकृपे । मुऽकृत्या ॥ १ ॥

हे हर्यश्च हरितवर्णाद्योपिन्द्रं प्रातः प्रातःसवनं सुतमभिपूत सोममपिबः । पिबस्व । माध्यंदिनं सवनं केवलं ते । परं तवैव नान्यथा । सवनद्वयस्य पृथग्भिधानात्तृतीयसवनं परिशिष्यते । तृतीयसवनं रत्नधेभी रमणीयदा नैर्ऋभुभिः सं पिबस्व । हे इन्द्रं यानुभूतं मुकृत्या शोभनकर्मणा सखीन् चक्रेप । अकरोः ॥

ये देवासो अभवता मुकृत्या ज्येना इवेदधिं दिवि निषेद ।
 ते रत्नं धातुं शवसो नपातः सौधन्वना अभवतामृतासः ॥ ८ ॥
 ये देवासः । अभवत । मुऽकृत्या । ज्येनाऽऽव । इत् । अधिं । दिवि । निऽसेद ।
 ते । रत्नं । धातुं । शवसः । नपातः । सौधन्वनाः । अभवत । अमृतासः ॥ ८ ॥

हे ऋभवो ये यय मुकृत्या शोभनकर्मणा देवासो देवा अभवत । अमृत । ज्येना इवेत शमनीयगतयो गधविंशपा इव दिवि द्युनोऽधिं निषेद अधिनिषणाः हे शवसो नपातो बलवन्तस्ते ययं रत्नं धनं धातुं । प्रयच्छत । हे सौधन्वना अमृतासोऽमृता देवा अभवत ॥

यत्तृतीयं सवनं रत्नधेयमकृणुध्वं स्वप्स्या मुहस्ताः ।
 तदृभवः परिपिक्तं व एतत्सं मदेभिरिद्वियेभिः पिबध्वं ॥ ९ ॥
 यत् । तृतीयं । सवनं । रत्नऽधेयं । अकृणुध्वं । मुऽअप्स्या । मुऽहस्ताः ।
 तत् । ऋभवः । परिऽसिक्तं । वः । एतत् । सं । मदेभिः । इद्वियेभिः । पिबध्वं ॥ ९ ॥

हे मुहस्ताः शोभनहस्ता ऋभवो रत्नधेय रमणीयसोमदानवश्चतृतीयं सवनमकृणुध्वं । प्रसाधितवतः । स्वप्स्या शोभनकर्मकया तदेतत्सवनं सवनगत सोमद्रव्यं परिपिक्तं परिपचनवद्भो युष्माकं संवधिभिर्मदेभि माद्यद्विरिद्वियेभिर्द्वियैः सं पिबध्वं । यद्यपि वदनमेव पानमाधनं तथापि चक्षुःश्रोत्रादीनामपि दर्शनश्च वणादिना तुप्तिमज्ञावात्पातुत्वमुपचर्यते ॥ ॥ ९ ॥

अनयो जात इति नवर्चं यत्तुर्थं मृकृमाभवं । अर्पिर्वामदेवः । अंत्या विष्टुप शिष्टास्त्रिष्टुवंतपरिभाषया जगत्यः । अनयोऽत्या विष्टुवित्यनुक्रमणिका ॥ आभिप्रविके तृतीयऽहनि वैश्वदेवस्य आभर्वन्निविदानीर्यामदं । तथा च भुवित । अनयो जातः परावतो य इति वैश्वदेव । आ० १. १ । इति ॥

अनश्चो जातो अनभीगुरुक्थ्योऽरथस्त्रिचक्रः परि वर्तते रजः ।
 महत्तद्वो देव्यस्य प्रवाचनं द्यामृभवः पृथिवीं यच्च पुण्यं ॥ १० ॥
 अनश्चः । जातः । अनभीगुः । उक्थ्यः । रथः । त्रिऽचक्रः । परि । वर्तते । रजः ।
 महत् । तत् । वः । देव्यस्य । प्रऽवाचनं । द्यां । ऋभवः । पृथिवीं । यत् । च । पुण्यं ॥ १० ॥

हे ऋभवोऽश्विनोः संबन्धी युष्मद्वत्तो रथोऽनश्चो जातो वाहनाश्वनिरपेक्षः संपन्नः । तथानभीगुः प्रयह-
 रहित उक्थ्यः क्षुत्प्रतिचक्रश्चक्रवययुक्तः सन् रजोऽतरिचं परि वर्तते । परिभ्रमति । महत्प्रभुतं तद्वर्णमिमा-

णाख्यं कर्म वो युष्माकं देवस्य देवत्वस्य प्रवाचनं प्रवक्तुं प्रख्यापकं । यच्च येन कर्मणा वा पृथिवीं च पुण्यं ।
पुष्टां कुरुथ ॥

रथं ये चक्रुः सुवृत्तं सुचेतसोऽविह्वरंतं मनसस्परि ध्याय ।

तां ऊ न्वस्य सर्वनस्य पीतय आ वो वाजा ऋभवो वेदयामसि ॥ २ ॥

रथं । ये । चक्रुः । सुऽवृत्तं । सुऽचेतसः । अविऽह्वरंतं । मनसः । परि । ध्याय ।

तान् । ऊं इति । नु । अस्य । सर्वनस्य । पीतये । आ । वः । वाजाः । ऋभवः । वेदयामसि ॥ २ ॥

सुचेतसः शोभनचित्ता य ऋभवः सुवृत्तं सुवर्तनचक्रमविह्वरतमकुटिलं रथं मनसः परि ध्याय मनसो
ध्यानिनाप्रयत्नेन नु क्षिप्रं चक्रुः तान् । उग्राद् एवार्थं । तानिवास्य सर्वनस्य पीतय एतं मीमं पातु हे वाजा हे
ऋभवो वो युष्मानां वेदयामसि । आवेदयामः ॥

तद्धो वाजा ऋभवः सुप्रवाचनं देवेषु विभ्वो अभवन्महत्त्वं ।

जिह्वी यत्संतां पितरां सनाजुरा पुनर्युवानां चरथाय तशाय ॥ ३ ॥

तत् । वः । वाजाः । ऋभवः । सुऽप्रवाचनं । देवेषु । विऽभ्वः । अभवत् । महिऽत्वं ।

जिह्वी इति । यत् । संतां । पितरां । सनाऽजुरां । पुनः । युवानां । चरथाय । तशाय ॥ ३ ॥

हे वाजा ऋभवो हे विभ्वो विभवः । इतरापितया परस्परं बहवचनमित्युक्तं । वो युष्माकं तन्महत्त्वं
महत्त्वं माहात्म्यं देवेषु मध्ये सुप्रवाचनं प्रवाच्यमभवत् । तदित्युक्तं यदित्याह । जिह्वी जुहोति सतां सती
सनाजुरा सदा जीर्णा संतां पितरां पितरां पुनर्युवानां नित्यतरुणां चरथाय यथेक्षं संचरणाय तत्रथ ।
संपादिवंतः ॥

एकं वि चक्रं चमसं चतुर्वयं निश्चर्मणो गामरिणीत धीतिभिः ।

अथा देवेष्वमृतत्वमानश श्रुष्टी वाजा ऋभवस्तद्ध उक्थ्यं ॥ ४ ॥

एकं । वि । चक्रं । चमसं । चतुऽवयं । निः । चर्मणः । गां । अरिणीत । धीतिऽभिः ।

अथ । देवेषु । अमृतऽत्वं । आनश । श्रुष्टी । वाजाः । ऋभवः । तत् । वः । उक्थ्यं ॥ ४ ॥

हे ऋभव एकं चमसमेकमेव संतं पानसाधनं चमसं चतुर्वयं । वयाः शाखाः । चतुःशाखं चतुरवयवं वि
चक्रं । व्यकृतं । तथा धीतिभिः कर्मभिश्चर्मणो नृतनां गां निररिणीत । समस्कृतं । निररिण्यपि समित्येतस्य
स्थानि । अथ अतः कारणात् देवेषु मध्येऽमृतत्वमानशः प्राप्तः । हे वाजा हे ऋभवस्तत्तादृशं वो युष्माकं कर्म ।
श्रुष्टीति क्षिप्रनामितं । क्षिप्रमुक्थ्यं स्तुत्यं भवति ॥

ऋभुतो रयिः प्रथमश्रवस्तसो वाजश्रुतासो यमजीजनन्नरः ।

विभ्वतष्टो विदर्येषु प्रवाच्यो यं देवासोऽवथा स विचर्षणिः ॥ ५ ॥

ऋभुतः । रयिः । प्रथमश्रवःऽतसः । वाजऽश्रुतासः । यं । अजीजनन् । नरः ।

विभ्वऽतष्टः । विदर्येषु । प्रऽवाच्यः । यं । देवासः । अवथा । सः । विऽचर्षणिः ॥ ५ ॥

ऋभुतं ऋभुणां सकाशात्प्रथमश्रवस्तसः प्रथमं मुख्यमतिशयितमन्नं यगो वा शुभं धनस्य तद्वर्धनं ।
अस्माकं भवत्विति शेषः । वाजश्रुतासो वाजैः सह विख्याता नरो नेतारं ऋभवो यं रयिसजीजनन् । उत्पा-

दितवतः । विभ्वतष्टो विभ्वभिर्ऋभुभिस्तष्टमचणमंपत्तश्चमसोऽश्विनो रथो वा विदधेपु यज्ञेषु प्रवाच्यः । प्रकर्षणं नृत्यः । हे देवामो द्योतमाना यूयं यं रथं चमसं वावथ । रक्षथ । स विचर्षणिर्विविधं द्रष्टा भवति । द्रष्टव्यो भवतीत्यर्थः ॥ ॥ ७ ॥

स वाज्यर्वा स ऋषिर्वचस्यया स शूरो अस्ता पृतनासु दुष्टरः ।

स रायस्पोषं स मुवीर्यं दधे यं वाजो विभ्वौ ऋभवो यमाविषुः ॥ ६ ॥

सः । वाज्री । अर्वा । सः । ऋषिः । वचस्यया । सः । शूरः । अस्ता । पृतनासु । दुस्तरः ।

सः । रायः । पोषं । सः । मुवीर्यं । दधे । यं । वाजः । विभ्वौ । ऋभवः । यं । अमाविषुः ॥ ६ ॥

स वाज्री वेज्रनवान बलवान सन् अवीरणकुशलो भवति । स ऋषिरतीन्द्रियज्ञानी सन् वचस्यया नृत्या युक्तो भवति । स शूरो विक्रांतः सन् अस्ता जेप्ता शत्रुणां भवति । स्वयं च पृतनासु संग्रामेषु दुष्टरो नाभिभाव्यो भवति । स एव रायस्पोषं धनपूर्ष्टं दधे । धत्ते । स मुवीर्यं मुवीरत्वं दधे । धत्ते । यं मनुष्यं वाजो विन्वा ऋभवश्चाविषुः । अरचन । स एवमेवं भवतीति । अत्यस्य बह्वर्त्तिर्दशम्ययाणामुभयवहारप्राचुर्याभिप्रायः ॥

श्रेष्ठं वः पेणो अधि धायि दर्शतं स्तोमो वाजा ऋभवस्तं जुजुष्टन ।

धीरासो हि ष्टा कवयो विपश्चितस्तान् एना ब्रह्मणा वेदयामसि ॥ ७ ॥

श्रेष्ठं । वः । पेणः । अधि । धायि । दर्शतं । स्तोमः । वाजाः । ऋभवः । तं । जुजुष्टन ।

धीरासः । हि । स्या । कवयः । विपः । चितः । तान् । वः । एना । ब्रह्मणा । आ । वेदयामसि ॥ ७ ॥

श्रेष्ठमत्युत्कृष्टमत एव दर्शतं दर्शनीयं वो युष्माकं पेणो रूपमधि धायि । अधिनिहितं । अतस्तद्वितो यः स्तोमः स्तोत्रमस्मात्कृतमस्ति हे वाजा ऋभवस्तं स्तोमं स्तोत्रं जुजुष्टन । भवध्वं । ये यूयं धीरासो हि धीमतः प्रसिद्धाः कवयो मधाविनो विपश्चितो ज्ञानवन्तः स्य तान्वो युष्मान्ननेन ब्रह्मणा मंत्रेण शस्त्रात्मकेना वेदयामसि । अथवोक्तनक्षणा विपश्चितः स्तोतारो यान् । नुवन्तीति शेषः । तान्ब्रह्मणा आ वेदयामसि । प्रज्ञापयामः ॥

यूयमस्मभ्यं धिपणाभ्यस्परि विद्वांसो विश्वा नर्याणि भोजना ।

द्युमतं वाजं वृषणुष्ममुत्तममा नो रयिमृभवस्तशता वयः ॥ ८ ॥

यूयं । अस्मभ्यं । धिपणाभ्यः । परि । विद्वांसः । विश्वा । नर्याणि । भोजना ।

द्युऽमतं । वाजं । वृषऽणुष्मं । उत्तमं । आ । नः । रयिं । ऋभवः । तशत । आ । वयः ॥ ८ ॥

हे ऋभवो यूयमस्मभ्यं धिपणाभ्यस्परि नृतिभ्यो निमित्तभूताभ्यः ॥ परीति पंचमर्थानुवादी ॥ यद्वा । अस्मभ्यतिभ्योऽधिकानि नर्याणि नृभ्यो हितानि विश्वा सर्वाणि भोजना भोग्यानि विद्वांसो ज्ञानतः संत आ तक्षत । संपादयत । किंच द्युमतं दीप्तिमतं हिरण्यादिरूपं वाज बलवन्तं वृषणुष्मं सैकृणां बलवतां शीपकमुत्तमं रयिं नोऽस्माकं वयोऽन्नं वा तक्षत हे ऋभवः ॥

इह प्रजामिह रयिं रराणा इह श्रवो वीरवत्तशता नः ।

येन वयं चितयेमात्यन्यान्तं वाजं चिचमृभवो ददा नः ॥ ९ ॥

इह । प्र॒ऽज्ञां । इह । र॒यिं । ररा॒णाः । इह । अ॒वः । वी॒रऽव॑न् । त॒श्नात् । नः ।

येन॑ । व॒यं । चि॒तये॑म । अ॒ति । अ॒न्यान् । तं । वा॒ज्रं । चि॒त्रं । ऋ॒भ॒वः । द॒द । नः ॥ ९ ॥

नोऽस्माकमिह यज्ञे रराणा रममाणाः प्रजां पुत्रपौत्रादिरूपां तक्षत । संपादयत । इहैव यज्ञे रयिं च तक्षत । इहैव यज्ञे अवो यगो वीरवहीरिभृत्यादिभिरूपेतं तक्षत । किंच ययं येन वाज्रानान्यनस्मात्समानति चितयेम । अतिक्रम्य ज्ञायमहि । तं चित्रं चायनीयं वाज्रमन्नं हे ऋभवो नो दद । अस्मभ्य दत्त ॥ ॥ ८ ॥

उप नो वाजा इत्यष्टर्चं पंचमं मुक्तं वामदेवस्वार्पणमर्भवं वैष्णवं । पंचम्याद्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः । तथा चानुक्ताः । उप नोऽष्टी चतुरनुष्टुभंतमिति ॥ व्युहं दशरात्रे पष्ठेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आद्याश्चतस्रः शास्याः । उप नो वाजा इति त्रयोदशमर्भवं चतस्रश्च । आ० ८. ८ । इति हि मुच्यते ॥

उप॑ नो वा॒जा अ॒ध्व॒रमृ॑भु॒क्षा दे॒वा या॑त प॒थिभि॑र्दे॒व॒यानैः ।

यथा॑ य॒ज्ञं मनु॑पो वि॒ष्वाऽमुं द॑धि॒ध्वे र॒ग्वाः सु॑दि॒नेष्व॑ह्रां ॥ १ ॥

उप॑ । नः । वा॒जाः । अ॒ध्व॒रं । ऋ॒भु॒क्षाः । दे॒वाः । या॑त । प॒थिऽभिः । दे॒वऽयानैः ।

यथा॑ । य॒ज्ञं । मनु॑षः । वि॒ष्वा । आ॒मु । द॑धि॒ध्वे । र॒ग्वाः । सु॑दि॒नेषु । अ॒ह्रां ॥ १ ॥

हे वाजा हे ऋभुक्षा ऋभवो हे देवा नोऽध्वरं यागमुप यात । उपगच्छत । देवयानदेवगंतयैः पथिभिर्मार्गैः । यथा येन प्रकरणेन मनुषो मनोः संबंधनीष्णामु विष्णु प्रजामु यज्ञमानेषु मध्ये हे रग्वा रमणीया ऋभवोऽह्रां सुदिनेषु सुदिनत्वनिमित्तेषु यज्ञमस्मदीयं दधिध्वे । धारयथ । यथा येन प्रकरणेन यज्ञमागत्य सुदिनत्वं कुरुष्व तथा यज्ञमायातेति ॥

ते वो॑ ह॒दे मन॑से संतु य॒ज्ञा जु॑ष्टा॒सो अ॒द्य घृ॑तनि॒र्णिजो॑ गुः ।

प्र वः॑ सु॒तासो॑ हर॒यंत॑ पृ॒णीः क्र॒त्वे द॒द्याय॑ ह॒र्षय॑न्त पी॒ताः ॥ २ ॥

ते । वः । ह॒दे । मन॑से । संतु । य॒ज्ञाः । जु॑ष्टा॒सः । अ॒द्य । घृ॑तऽनि॒र्निजः । गुः ।

प्र । वः । सु॒तासः॑ । हर॒यन्त॑ । पृ॒णीः । क्र॒त्वे । द॒द्याय॑ । ह॒र्षय॑न्त । पी॒ताः ॥ २ ॥

अद्यास्मिन्त्यागदिने त एते यज्ञा यागसाधनाः सोमा वो हदे हृदयाय मनसं तत्प्रीतये संतु । भवतु । अद्यास्मिन्दिने जुष्टासः पर्याप्ताः सोमा घृतनिर्णिजो मिश्रणद्रव्येण दीप्तरूपा गुः । गच्छतु युष्मद्दयं । सुतासोऽभिपुताः सोमाश्चमसेषु पूर्णा वो युष्मदर्थं प्र हरयन्त । प्रह्रियन्त । यक्षा । ह्रयन्तः कातिकर्मण इदं रूप । प्रकर्मण वो युष्मान कामयन्त । क्रत्वे क्रतवे कर्मणे दत्तायोत्साहाय पीता हर्षयन्त । हर्षयन्तु ॥

अ॒द्याय॑ दे॒वहि॑तं यथा॑ वः स्तो॒मो वा॒जा ऋ॒भु॒क्षाणो॑ द॒दे वः ।

जु॒ह्वे म॑नु॒ष्वदु॑प॒रासु॑ वि॒ष्णु यु॒ष्मे स॒चा वृ॑ह॒द्वि॒वेषु॑ सोमं ॥ ३ ॥

त्रि॒ऽउ॒दा॒यं । दे॒वऽहि॑तं । यथा॑ । वः । स्तो॒मः । वा॒जाः । ऋ॒भु॒क्षाणः । द॒दे । वः ।

जु॒ह्वे । म॑नु॒ष्वत् । उ॒प॒रासु॑ । वि॒ष्णु । यु॒ष्मे इति॑ । स॒चा । वृ॑ह॒तऽदि॒वेषु॑ । सोमं ॥ ३ ॥

अद्यायं अद्ययं सवनत्रयगमनोपेतं देवहितं सोमाख्यमन्नं देवभ्यो हितं देवैर्वा विहितं । तृतीयसवनस्य मिलयर्थः । तथैवा वो युष्मान्ददे । धारयति । हे वाजा हे ऋभुक्षण ऋभवो यथा स्तोमः स्तोत्रं वो ददे । धारयति । उपरासु । उप देवयज्ञनसमीपे रमन्त इत्युपराः । तामु विष्णु प्रजामु वृहद्विवेषु प्रभुतदीप्तिषु देवेषु मध्ये मनुष्वत् मनुर्विव युष्मे युष्मदर्थं सचा सहजिकयहपु प्रस्थितं जुह्वे । जुहोमि सोमं ॥

पीवोऽश्वः शुचद्रथा हि भूतायःशिप्रा वाजिनः मुनिष्काः ।

इंद्रस्य मृनो गवसो नपातोऽनु वश्चेत्यग्रियं मदाय ॥४॥

पीवःऽश्वः । शुचत्ऽरथाः । हि । भूत । अयःऽशिप्राः । वाजिनः । मुऽनिष्काः ।

इंद्रस्य । मृनो इति । गवसः । नपातः । अनु । वः । चेति । अग्रियं । मदाय ॥४॥

हे वाजिन ऋभवः पीवोऽश्वः । पीवानोऽश्वः येषां ते तादृशाः । तथा शुचद्रथा दीप्तरथा अयःशिप्राः । शिप्रे हनु नामिके वा । अयोवत्सारभुतशिप्राः मुनिष्काः गोभनधनाश्च भुत । भवत । हे इंद्रस्य मृनो मृनवः पुत्रवद्रत्नगीया हे गवसो नपातो बलस्य पुत्रा बलिनो वो युष्मभ्य मदायानु चिति । अन्वजायि । देवेष्वग्रियमग्रे भवं तृतीयसवन ॥

ऋभुमृभुशणो रयिं वाजे वाजिन्तमं युजं । इंद्रस्वतं हवामहे सदासातममश्विनं ॥५॥

ऋभुः । ऋभुशणः । रयिं । वाजे । वाजिनऽतमं । युजं । इंद्रस्वतं । हवामहे । सदाऽसातमं ।

अश्विनं ॥५॥

हे ऋभुशण ऋभव ऋभुमृभुभाममानं रयिं धनरूप । तदेतुभुतत्वात् ताच्छ्रयं । वाजे संयामि वाजिन्तममश्विनं बलवत् युज परस्परयोगोपेतमिद्रस्वतमिद्रवतमिद्रियवतं सदासातम सर्वदा दातुतममश्विनमश्ववतं भवतां गण हवामहे । आह्वयामि ॥ ॥५॥

मेदृभवो यमवथ यूयमिंद्रश्च मर्त्यं । स धीभिरस्तु सनिता मेधसाता सो अर्वता ॥६॥

सः । इत् । ऋभवः । यं । अथ । यूयं । इंद्रः । च । मर्त्यं । सः । धीभिः । अस्तु । सनिता ।

मेधऽसाता । सः । अर्वता ॥६॥

हे ऋभवो यूयमिंद्रश्च यं मर्त्यमवथ । रथ । मर्त्य एवास्तु । भवतु । नान्यः श्रेष्ठो भवत्वित्यर्थः । स एव धीभिः कर्मभिः सनिता भभक्ता भवतु । मेधसाता मेधसाता यज्ञ स एवार्वतारणवताश्चन युक्तो भवतु ॥

वि नो वाजा ऋभुशणः पथश्चितन यष्टवे ।

अस्मभ्यं सूरयः स्तुता विश्वा आर्गास्तरीपणि ॥७॥

वि । नः । वाजाः । ऋभुशणः । पथः । चितन । यष्टवे ।

अस्मभ्यं । सूरयः । स्तुताः । विश्वाः । आर्गाः । तरीपणि ॥७॥

हे वाजा हे ऋभुशण ऋभवो नोऽस्माकं पथो मार्गान् यष्टवे यष्टं यज्ञमार्गान् चितन । विचितयत । प्रज्ञापयतित्यर्थः । अस्मभ्यं हे सूरयो मेधाविनो यूयं स्तुताः संतो विश्वा आर्गाः सर्वा दिगस्तरीपणि तरीतु सामर्थ्यं । वितरतेति शेषः ॥

तं नो वाजा ऋभुशण इंद्र नासत्या रयिं । समश्वं चर्षणिभ्य आ पुरु गंस्त मघत्तये ॥८॥

तं । नः । वाजाः । ऋभुशणः । इंद्रः । नासत्या । रयिं । सं । अश्वं । चर्षणिभ्यः । आ । पुरु ।

गंस्त । मघत्तये ॥८॥

अनया स्तुतिमुपसंहृत्याभिमतमाशास्ते । हे वाजा हे ऋभुशण ऋभवो हे इंद्र हे नासत्याश्विनो ते यूयं

नोऽस्मभ्यं चर्षणिभ्यो मनुष्येभ्यः स्तोत्रंभ्यस्तं पुरु प्रभुतं रयिं धनमद्यं च पुरु प्रभुतं मघत्तये धनदानाय समा
शस्त । सम्यगाशासनं कुरुत ॥ ॥ १० ॥

उतो हि वामिति दशर्चं षष्ठं सूक्तं । वामदेव ऋषिः । विष्णुप कंदः । दधिका देवता । आद्या यावापु
थित्या । अत्रानुक्रमणिका । उतो हि दश दधिका हि यावापुथित्याशिति । विनियोगो निगिकः ॥

उतो हि वां दात्रा संति पूर्वा या पुरुभ्यस्त्वसदस्युर्नितोणे ।

क्षेत्रासां ददथुर्वरासां घनं दस्युभ्यो अभिभूतिमुग्रं ॥ १ ॥

उतो इति । हि । वां । दात्रा । संति । पूर्वा । या । पुरुभ्यः । त्वसदस्युः । नितोणे ।

क्षेत्रासां । ददथुः । उर्वरासां । घनं । दस्युभ्यः । अभिभूतिं । उग्रं ॥ १ ॥

उतो इति पुरणः । अस्या यावापुथित्यादत्र तदाचकण्डाभविऽपि ते एव संबोदये । हि यावापुथित्या
वा युवाभ्या सकाशाद्दात्रा दानकर्त्रा पारुकृत्वेन त्वसदस्युना लब्धानि पूर्वा पूर्वाणि पुरातनानि पुरकाणि वा
धनानि संति । या यानि धनानि पुरुभ्योऽर्थिभ्यो मनुष्यभ्यस्त्वसदस्यु राजा नितोणे । न्यतोगत । दत्तवान् ।
क्षेत्रमा । क्षेत्राणि सर्वा भूमीः सनोतीति क्षेत्रमा अयः । त ददथुः । तथोर्वरासा । उर्वरा सर्वमस्याद्या भुः ।
ता सनोतीत्युर्वरासाः पुत्रः । त ददथुः । घनं हननार्हमायुध दस्युभ्यो दस्युना वधार्थं च ददथुः । कीदृशमायुध ।
अभिभूतिमभिभवितारमुग्रमुत्तमं । यद्वा । उत्तरार्धमेक वाक्य । दातयानि धनान्युक्तलक्षण पुत्र च ददथुः ।
दत्तवर्त्यो स्यः । तानि मध्यमपि ददायान् नृणाः ॥

उत वाजिनं पुरुनिष्पिध्वानं दधिक्रामु ददथुर्विश्वकृष्टिं ।

ऋजिष्यं श्येनं प्रुपितस्सुमाणुं चकृत्यमर्यो नृपतिं न शूरं ॥ २ ॥

उत । वाजिनं । पुरुनिःसिध्वानं । दधिक्रामु । ददथुः । विश्वकृष्टिं ।

ऋजिष्यं । श्येनं । प्रुपितऽस्सुं । आणुं । चकृत्यं । अर्यः । नृपतिं । न । शूरं ॥ २ ॥

उतापि च वाजिनं गमनवतं । अश्वरूपं वा देव अश्वरूपस्यैव दधिक्राम्यत्वात् । अश्वसदृशत्वाद्वात्मानं
समाग्रात् । तानाश्वरूपो भुवाभ्यद्रवदिति । पुरुनिष्पिध्वानं पुरुणा वहना शत्रुणा निष्पिध्वानं दधिका ।
दधदस्य धारयनं कामतीति दधिकाः । तमेतन्नामकं देव । उः पुरणः । विश्वकृष्टिः । विश्वाः कृष्टयो रक्षणीयाः ।
सर्वका वा मनुष्या यस्य त । ऋजिष्यं । ऋज्याप्नोति गच्छतीत्यृजिष्यः । तं श्येनं शसनीयगमनं प्रुपितम् ।
दीप्तरूपमाणुं व्याप्तं शीघ्रगमनं वार्योऽर्यं चकृत्य कर्तनशीलं शूरं नृपतिं न राजानमिव स्थितं देव यावापुथित्या
ददथुः । धारयतः ॥

यं सीमनुं प्रवतेव द्रवतं विश्वः पुरुर्मदति हर्षमाणः ।

पद्भिर्गृध्यंतं मेधयुं न शूरं रथतुरं वातमिव ध्रजंतं ॥ ३ ॥

यं । सीं । अणुं । प्रवताऽडव । द्रवतं । विश्वः । पुरुः । मदति । हर्षमाणः ।

पदऽभिः । गृध्यंतं । मेधऽयुं । न । शूरं । रथऽतुरं । वातऽडव । ध्रजंतं ॥ ३ ॥

यं दधिका विश्वः पुरुः सर्वोऽपि मनुष्यो हर्षमाणो हृष्यन् हर्षयन्ता मदति । स्नाति । त देव यावापुथित्या
ददथुरिति संबंधः । स देवो विशिष्यति । सी सर्वतः प्रवता प्रवणवता निम्नं मणिर्गोदकमिदानीमुक्तेन द्रवत
गच्छतं पद्भिः पदैर्गृध्यतमभिकालतं दिशो लघितुं । तत्र दृष्टातः । मेधयुं न शूरं । मयोमेधुः शूरमिव ।
यद्वा । यज्ञक्रमणकुसध्वर्यादिकमिव । रथतुरं रथेन गच्छतं वातमिव ध्रजतं शीघ्रं वायुमिव । उक्तविशेष
विशिष्टानुदकशूरवायुन्यथा सर्वो जनः स्नाति तथा यं देव स्नाति त ददथुरित्यर्थः ॥

यः स्मारुधानो गध्या समत्सु सनुतरश्चरति गोषु गच्छन् ।

आविर्ऋजीको विदथा निचिक्यन्तिरो अरतिं पर्याप आयोः ॥४॥

यः । स्म । आऽरुधानः । गध्या । समत्सु । सनुऽतरः । चरति । गोषु । गच्छन् ।

आविऽऋजीकः । विदथा । निऽचिक्यन्ति । तिरोः । अरतिं । परि । आपः । आयोः ॥४॥

यः स्म यः खलु देवो गध्या गध्यानि । गध्यातिर्मिथ्रीभावकर्मति निरुक्तं । प. १५. । मिथ्रयितव्यानि फलानि समत्सु संयामिष्वारुधानः सर्वतो निरोधयन् सनुतरः संभृतरौ गोषु सर्वासु दिनु गोषु वा निमित्तभूतेषु गच्छन्नाविर्ऋजीक आविर्भूतमाधन आविर्भूतमुष्को वा विदथा विदथानि ज्ञातव्यानि निचिक्यन्ति । पश्यतिकर्मतः । जानन् अरतिमरणं दुःखमभिगतारमरि वा परि सर्वतस्तिरश्चरति । तिरस्करोति । कस्या रतिमति । आपो व्याप्तस्य स्तोत्रायामनुष्यस्य यजमानस्य ॥

उत स्मिनं वस्वमथि न तायुमनु क्रोशति क्षितयो भरेषु ।

नीचायमानं जसुरि न ग्येनं श्वश्चाच्छा पशुमच्च यथ ॥५॥

उत । स्म । एनं । वस्वऽमथि । न । तायुं । अन् । क्रोशति । क्षितयः । भरेषु ।

नीचा । अयमानं । जसुरि । न । ग्येनं । श्वः । त्व । अच्छा । पशुऽमत । च । यथ ॥५॥

उत स्म अपि खल्विनं दधिकां भरेषु संयामेषु वस्वमथि ताऽ न वस्वमाथिनं तस्करमिव । तं दृष्ट्वा क्षितयो मनुष्या यथानु क्रोशति तद्वद्वरिणोऽनुक्रोशति । किंच नीचा नीचायमानं गच्छन्तं जसुरि न ग्येनं क्षुधितं श्वेन पक्षिणमिव । तं यथा दृष्ट्वा पक्षिणः पलायन्ते तद्वत् । श्वोऽन्नं कीर्तिं वा पशुमद्युषं चाच्छाभिलक्ष्य गच्छन्ते न स नुक्रोशतीति संवधः । अपि स्मिनं वस्वमथिमिव वस्वमाथिनमित्यादिनिरुक्तमवानुसंधयं । नि० ४. २४. ॥ ११॥

उत स्मासु प्रथमः सरिष्यन्नि वेवेति श्रेणिभी रथानां ।

स्रजं कृण्वानो जन्यो न शुभ्वा रेणुं रेरिहत्किरणं ददश्चान् ॥६॥

उत । स्म । आसु । प्रथमः । सरिष्यन् । नि । वेवेति । श्रेणिऽभिः । रथानां ।

स्रजं । कृण्वानः । जन्यः । न । शुभ्वा । रेणुं । रेरिहत् । किरणं । ददश्चान् ॥६॥

उत स्म अपि च खल्वानुसुरमेनासु सरिष्यन् सतुमिच्छन् प्रथमः प्रथम उत्कृष्टतमो मुख्यः सन् रथानां श्रेणिभी राजभिर्युक्तः सन् नि वेवेति । नितरां गच्छति । इतस्ततो धावति । क इवेति । उच्यते । स्रजं सृज्यत उत्पाद्यते रूपमनयेति स्रगन्क्रतिः । तां कृण्वानो जन्यो न जन्यो हितोऽथ इव शुभ्वा । सुषु भवतीति शुभ्वा शोभमानः । किरणमास्यगते खल्विनं ददश्चान् दशन् रेणुं स्वपादघातजनितं रेरिहत् । भृशं क्षिडि ॥

उत स्य वाजी सहुरिर्ऋतावा शुश्रूपमाणस्तन्वा समये ।

तुरं यतीषु तुरयन्नुजिष्योऽधि भुवोः किरते रेणुमृजन् ॥७॥

उत । स्यः । वाजी । सहुरिः । ऋतऽवा । शुश्रूपमाणः । तन्वा । सऽमये ।

तुरं । यतीषु । तुरयन् । ऋजिष्यः । अधि । भुवोः । किरते । रेणुं । ऋजन् ॥७॥

उत अपि च स्य स उत्कलक्षणी वाजी वेजनवान् गमनवान् समये समरणी स्रजिः सहजशीलः शत्रुणा मृतावाप्तवास्तन्वा स्वावयवेषु खुरादिना स्वतनु शुश्रूपमाणस्तुरं यतीषु खरगामिनीष्वसुरमेनासु तुरयन् खरयन् ऋजिष्य ऋजुगामी रेणुं धूलिमृजन्प्रमाधयन्समेव रेणुं भुवोरधुपरि किरते । विक्षिपति ॥

उत स्मास्य तन्यतोऽरिव द्योः ऋघायतो अभियुजो भयंते ।

यदा सहस्रमभि पीमयोधीर्दुर्वर्तुः स्मा भवति भीमं चञ्जन ॥ ८ ॥

उत । स्म । अस्य । तन्यतोः । ऽइव । द्योः । ऋघायतोः । अभिऽयुजः । भयंते ।

यदा । सहस्रं । अभि । सीं । अयोधीत् । दुः । ऽवर्तुः । स्म । भवति । भीमः । चञ्जन ॥ ८ ॥

उत स्म अपि च खलु द्योर्दीप्यमानात्तन्यतोः शब्दयितुरग्नैरिव ऋघायतो हिमतोऽस्यास्मादधिकावा
ख्याद्दिवादभियुजोऽभियोक्तारोऽमुरा भयंते । विभ्यति । किंचायं यदा सी सर्वतः सहस्रमभयोधीत ।
संप्रहरत् । तदा चञ्जनं प्रसाधयत्तात्मानं भीमो भयहेतुर्दुर्वर्तुर्दुर्वारश्च भवति ॥

उत स्मास्य पनयंति जनां जूतिं कृष्टिप्रो अभिभूतिमागोः ।

उत्तेनमाहुः समिधे वियंतः परां दधिका अमरत्सहस्रैः ॥ ९ ॥

उत । स्म । अस्य । पनयंति । जनाः । जूतिं । कृष्टिऽप्रः । अभिऽभूतिं । आगोः ।

उत । एनं । आहुः । सं । ऽदुधे । विऽयंतः । परां । दधिऽक्राः । अमरत् । सहस्रैः ॥ ९ ॥

उत स्म अपि च खल्वस्य दधिकाऽगोऽभिभूतिमभिविची जूतिं पराभिभूतिं चेत्युभयं वा जनाः पनयति ।
नृवंति । कोदृशस्यास्य । कृष्टिप्रः । कृष्टयो मनुष्याः । तेषां पुरकस्यागोऽयोऽस्य वेगवतो वा । उतापि चैनं समिधे
संयामि वियंतो विविधं गच्छन्तो जना अयं दधिका देवः सहस्ररनुचरः परिवृतः परामरदिति अस्मान्विहा
यान्यान हंतुं गत इत्याहुः । यद्वा । एनमेवमाहुः । वियंतः शत्रवः परा । भवतीति शेषः । दधिकाः सहस्ररसरतः ।
गच्छतीति ॥

पवित्रेष्वावा दधिका इति दधिकाऽगो याज्या । तथा च सूत्रितं । दधिकाऽगो अकारिपमा दधिकाः
शवसा पंच कृष्टीः । आ० २ १२० । इति ॥

आ दधिकाः शवसा पंच कृष्टीः सूर्य इव ज्योतिषापस्ततान ।

सहस्रसाः शतसा वाज्यवा पृणक्तु मध्वा समिमा वचांसि ॥ १० ॥

आ । दधिऽक्राः । शवसा । पंच । कृष्टीः । सूर्यः । ऽइव । ज्योतिषा । अपः । ततान ।

सहस्रऽसाः । शतऽसाः । वाजी । अर्वा । पृणक्तु । मध्वा । सं । इमा । वचांसि ॥ १० ॥

यो दधिका देवः शवसा बलिन पंच कृष्टीः पंच जनान् देवमनुष्यामुररचः पितृमज्जकारिषादपचमान
चतुरो वर्णान्वा सूर्यां ज्योतिषा तजसा यथा जगदावृणोति तद्वदप उदकान्या ततान । आतनोति । सहस्रसाः
शतसाः शतानां सहस्राणां च दाता वाजी वज्रनवान्वारणकृशालः स देवो मध्वा मधुना संपूरणं फलेनैव
मान्यक्तानि स्तुतिवचांसि सं पृणक्तु । सयोत्रयत् ॥ ॥ १० ॥

आशुं दधिकामिति षड्रचं सप्रमं मुक्तं । आदितः पंच त्रिष्टुभः पञ्चनुष्टुप । ऋषिर्वाग्देवः । पूर्वमुक्तं ह्येत्यु
क्तत्वादितदपि दधिकं । तथा चानुक्तांतं । आशु पञ्चानुष्टुपिति । मुक्तविनियोगो निगिकः ॥

आशुं दधिकां तमु नु एवाम दिवस्पृथिव्या उत चर्किराम ।

उच्छंतीर्मासुपसः सृदयंत्वति विश्वानि दुरितानि पर्पन ॥ ११ ॥

आशुं । दधिऽक्रां । तं । कुं इति । नु । स्तवाम् । दिवः । पृथिव्याः । उत । चर्किराम ।

उच्छंतीः । मां । उपसः । सृदयंतु । अति । विश्वानि । दुः । ऽदुतानि । पर्पन् ॥ ११ ॥

आणुं ग्रीधगामिनं तम् तमेव दधिकां देवं नु क्षिप्रं क्षवाम । उतापि च दिवः पुथिव्याश्च सकाशादस्य
घामं चक्षिराम । विक्षिपाम । उक्कंतीक्ष्मो विवामयंतीरुपसो मां प्रति मृदयंतु । रक्षंतु फलानि ।
विश्वानि सर्वाणि दुरितान्याति पर्धन । अतिपारयंतु । अस्य देवताकेषु मंत्रेष्वस्य देवतानुतिस्त्रासां निपातभा
क्तास्त विरुध्यन्ते ॥

महश्चर्कस्यैवतः क्रतुप्रा दधिकावणः पुरुवारस्य वृष्णः ।

यं पुरुभ्यो दीदिवांसं नाग्रिं ददधुर्मित्रावरुणा ततुरिं ॥ २ ॥

महः । चर्कमि । अर्वतः । क्रतुऽप्राः । दधिऽक्रावणः । पुरुऽवारस्य । वृष्णः ।

यं । पुरुऽभ्यः । दीदिऽवांसं । न । अग्रिं । ददधुः । मित्रावरुणा । ततुरिं ॥ २ ॥

क्रतुप्राः कर्मणां पुरकोऽह महो महतोऽर्वतोऽरणवतः पुरुवारस्य बह्वभिर्वरणीयस्य वृष्णो वर्षकस्य
दधिकावणः स्मृति चर्कमि । अत्यर्थं करोमि । हे मित्रावरुणा मित्रावरुणा युवां ततुरिं तारकं यं दीदिवांसं
नाग्रिं दीप्यमानमग्रिमिव स्थितं पुरुभ्यो मनुष्यभस्त्रियामुपकाराय ददधुः । धारयथः ॥

यो अश्वस्य दधिकावणो अकारीत्समिद्धे अग्रा उपसो व्युष्टौ ।

अनागसं तमदितिः कृणोतु स मित्रेण वरुणेना सजोषाः ॥ ३ ॥

यः । अश्वस्य । दधिऽक्रावणः । अकारीत् । संऽइद्धे । अग्रा । उपसः । विऽउष्टौ ।

अनागसं । तं । अदितिः । कृणोतु । सः । मित्रेण । वरुणेन । सऽजोषाः ॥ ३ ॥

यो यज्ञमानोऽश्वस्याश्वरूपस्य व्याघ्रस्य वा दधिकावणः स्मृतिमुपसो व्युष्टौ प्रभाति सत्ययो ममिद्धे सत्य
कारीत । अकारीत । मित्रेण वरुणेन चाहोरात्राभिमार्जितेवाभ्या सजोषाः समानप्रीतिरदितिरखड्गनीयो
दधिकावणः यज्ञमानमनागसं कृणोतु । करोतु ॥

दधिकावण उप ऊर्जो महो यदमन्महि मरुतां नाम भद्रं ।

स्वस्तये वरुण मित्रमग्रिं हवामहे इदं वज्रवाहुं ॥ ४ ॥

दधिऽक्रावणः । उपः । ऊर्जः । महः । यत् । अमन्महि । मरुतां । नाम । भद्रं ।

स्वस्तये । वरुण । मित्रं । अग्रिं । हवामहे । इदं । वज्रऽवाहुं ॥ ४ ॥

इयोऽज्ञसाधकस्योर्जो वलसाधकस्य महो महतो दधिकावणो देवस्य मरुतां स्तोतृणां स्वभुतं भद्रं कन्याण
नाम नामरूपमस्ति यत्तदमन्महि । स्तुमः । किंचात्र निपातभाजो वरुणादीश्च स्वस्तये जेमाय हवामहे ॥

इदमिवेदुभये वि ह्वयंत उदीराणा यज्ञमुपप्रयंतः ।

दधिक्रामु मूदनं मर्त्याय ददधुर्मित्रावरुणा नो अश्वं ॥ ५ ॥

इदंऽइव । इत् । उभये । वि । ह्वयन्ते । उत्ऽदीराणाः । यज्ञं । उपऽप्रयंतः ।

दधिऽक्रां । ऊं इति । मूदनं । मर्त्याय । ददधुः । मित्रावरुणा । नः । अश्वं ॥ ५ ॥

इदमिवैनं दधिक्रामुदीराणा युवायोद्योग्यं कुर्वतो यज्ञमुपप्रयंतो यज्ञमुपकस्य प्रवर्तमानाश्चोभये वि
ह्वयन्ते । आह्वयन्ति । यं मर्त्याय मर्त्यस्य मूदनं प्रेरकमश्वमश्वरूपं दधिकां देवं हे मित्रावरुणा नोऽस्माकमर्थाय
ददधुः । धारयथः । त विह्वयन्ते । उभय इत्यत्र स्तोतृगामितुभेदेन बोधयति धत्वमवगंतव्यं ॥

दधिक्रावणो अकारिपमिति पष्ठो पवित्रेया अनुवाक्या । सूत्रितं च । दधिक्रावणो अकारिपमा दधिक्राः
शवसा पंच कृष्टीः । आ० २. १०. । इति ॥ दधिद्रप्समचणऽर्थेपा । दधिक्रावणो अकारिपमित्यापीधीये दधिद्र
प्सान् भक्षयति । आ० ६. १०. । इति सूत्रितत्वात् ॥

दधिक्रावणो अकारिपं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।

सुरभि नो मुखा करत्प ण आयुंषि तारिपत् ॥ ६ ॥

दधिऽक्रावणः । अकारिपं । जिष्णोः । अश्वस्य । वाजिनः ।

सुरभि । नः । मुखा । करत् । प्र । नः । आयुंषि । तारिपत् ॥ ६ ॥

दधिक्रावणो देवस्य स्तुतिमकारिपं । करवाणि । जिष्णोर्जयशीलस्याश्वस्य व्यापकस्य वाजिनो विगवतः ।
स देवो नोऽस्माक मुखा मुखानि चक्षुरादीन्द्रियाणि सुरभि सुरभीणि करत । करोतु । नोऽस्मभ्यमायुषि प्र
तारिपत् । प्रवर्धयतु । प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः ॥ ॥ १३ ॥

दधिक्रावण इदिति पंचचर्मष्टमं सूक्तं वामदेवस्यार्यं दाधिकं । आद्या त्रिष्टुप शिष्टा जगत्यः । हसः शुचिप
दित्येषा सूर्यदेवताका । तथा चानुकर्मणिका । दधिक्रावणः पच चतस्रोऽत्या जगत्योऽत्या सोरीति । मुक्तवि
नियोगो लिंगिकः ॥

दधिक्रावण उद् नु चर्किराम विश्वा इन्मामुपसः सृदयंतु ।

अपामग्रेरुपसः सूर्यस्य बृहस्पतेरांगिरसस्य जिष्णोः ॥ १ ॥

दधिऽक्रावणः । उत । ऊं इति । नु । चर्किराम । विश्वाः । उत । मां । उपसः । सृदयंतु ।

अपां । अग्रेः । उपसः । सूर्यस्य । बृहस्पतेः । आंगिरसस्य । जिष्णोः ॥ १ ॥

दधिक्रावण इद् एतन्नामकस्य देवस्यैव स्तुति नु क्षिप्र चर्किराम । भृशं करवाम । मा विश्वा इदुपसः सर्वा
अपि ताः सृदयतु । कर्ममु प्रेरयतु । अहमेष्यवादिदेवताना स्तुति करवाणीति श्रपः । तामामपि निपातभा
त्कात स्तुतिरविरुद्धा ॥

सत्वा भरिषो गविषो दुवन्यसच्छुवस्यादिप उपसस्तुरण्यसत ।

सत्यो द्रवो द्रवरः पतंगरो दधिक्रावेपमूर्जं स्वर्जनत ॥ २ ॥

सत्वा । भरिषः । गोऽदुपः । दुवन्यऽसत । श्रवस्यात् । दुपः । उपसः । तुरण्यऽसत ।

सत्यः । द्रवः । द्रवरः । पतंगरः । दधिऽक्रावा । दुपं । ऊर्जं । स्वः । जनत ॥ २ ॥

सत्वा गता भरिषो भरणकुशलो गविषो गवा प्रेरक एष्टा वा दुवन्यमत । द्रवः परिचरणमिच्छतो
दुवन्याः । तेषु सीदतीति दुवन्यमत । इष इष्यमाणाया उपसः संवर्धिन काल इत्यर्थः । यज्ञा । इष एष्टा
एषणीयो वा । श्रवस्यात् । श्रवस्यत । अन्नमिच्छत । किञ्च तुरण्यमत । त्वरया सीदतीति तुरण्यमत । सत्य
सत्सु तायमानो द्रवो गता द्रवरः प्रकृष्टवैश्वान पतंगरः । पतंगेनोत्पर्वनेन पतन पतंगः । तत्रान पतंगरः ।
उत्कलचणो दधिक्रावा देव इषमन्नमूर्जं बल स्वः स्वर्गं च जनत । जनयत । उत्पादयत ॥

उत स्मास्य द्रवतस्तुरण्यतः पणं न वेरनु वाति प्रगृधिनः ।

श्रेनस्यैव ध्रजतो अंकसं परि दधिक्रावणः सहोर्जा तरिचतः ॥ ३ ॥

उ॒त । स्म । अ॒स्य । द्र॒वतः । तुर॒ण्यतः । प॒रि । न । वे । अ॒नु । वा॒ति । प्र॒ऽग॒र्धिनः ।
श्ये॒नस्य॑ऽडव । ध॒र्जतः । अ॒क॒सं । प॒रि । द॒धिऽक्रा॒वणः । स॒ह । ऊ॒र्जा । त॒रि॒चतः ॥ ३ ॥

उत स्म अपि च खलु द्रवतो गच्छतस्तरण्यतस्त्वरमाणस्य प्रगर्धिनः प्रकपेणाभिकांततोऽस्य देवस्य गतिं वेगंतुः पक्षिणः पर्णं न गमनं पचं वानुस्यत्यथवा वांत्ये पक्षिणस्तद्वदनु वाति सर्वो वेगवान् जनः । सर्वेषामपि ग्रीधगामोत्थः । किंच धर्जतो गच्छतस्तरिचतस्तरयतोऽन्यान ॥ अंतर्भावितव्यर्थाऽयं ॥ श्येनस्य वाकसं पादा धारमुरःप्रदेशं वा परि परित ऊर्जा बलेन निमित्तनात्रार्थं वा सहेकीभूय । संधन गच्छंतीति शेषः ॥

उ॒त स्य वा॒ज्री शि॒प॒णिं तुर॒ण्यति॑ ग्री॒वायां॑ ब॒द्धो अ॒पि॒क॒क्ष आ॒स॒नि ।
क्र॒तुं द॒धि॒क्रा अ॒नु स॒ंतवी॒त्वप॒थामं॑का॒स्य॒न्याप॒नी॒फ॒णत् ॥ ४ ॥
उ॒त । स्यः । वा॒ज्री । शि॒प॒णिं । तुर॒ण्यति॑ । ग्री॒वायां॑ । ब॒द्धः । अ॒पि॒ऽक॒क्षे । आ॒स॒नि ।
क्र॒तुं । द॒धि॒ऽक्राः । अ॒नु । स॒ंतवी॒त्वत् । प॒थां । अ॒कांसि॑ । अ॒नु । आ॒ऽप॒नी॒फ॒णत् ॥ ४ ॥

उतापि च स्य स वाज्री वेजनवानश्वरूपो देवो ग्रीवायां गरणसाधनायां कंठं बद्धोऽपिकक्षे कक्षप्रदेशे आसन्त्यास्य च बद्धः । बद्धपन्थं कस्योक्तं पृथगे पाशबंधाः संभवति । एवं बद्धः सन् क्षिपणं क्षेपणमनु तुरण्यति । तुरयति गंतुं । किंचायं दधिक्रा देवः क्रतुं कर्म प्रज्ञां वान्वनुस्यत्यंतवीत्वत् प्रवृद्धबलवान् सन् पथां मार्गाणामकांसि कृटिलान्यनुस्यत्यापनीफणत् । सर्वतो भुगं गच्छति ॥ फणतिर्गत्यर्थस्य यङ्नुकीद रूप ॥ अपि स वाज्री वेजनवानित्यादिभिरुक्तमनुसंधेयं । नि० २. २८. ॥

दशरात्रे पष्ठऽहनि तृतीयसवने मित्रावरुणशस्त्रे हंसः शुचिर्षदित्येषा । आह्वय दूरोहणं रोहिदंसः शुचिर्षदिति पक्षोऽर्धवशाः । आ० ८. २. इति सूत्रं ॥ स्मार्तविनियोगमाह शानकः । हंसः शुचिर्षदित्यूचा शुचिरीक्षे हिवाकर । अतकाले जपन्ती ब्रह्मणः सद्यः शाश्वतं । ऋग्वि० २. १३. इति ॥

हंसः शु॒चि॒ष॒द्वसु॑रंतरि॒शाम॒द्धोता॑ वे॒दि॒ष॒दति॑श्चि॒दु॒रो॒ण॒सत् ।
नृ॒ष॒द्वर॑स॒दृत॑स॒द्योम॑स॒दन्ता॑ गो॒जा ऋ॒त॒जा अ॒दि॒जा ऋ॒तं ॥ ५ ॥
हंसः । शु॒चि॒ऽसत् । वसुः । अ॒न्तरि॑शाम॒सत् । होता॑ । वे॒दि॒ऽसत् । अति॑षिः । दू॒रो॒ण॒ऽसत् ।
नृ॒ऽसत् । वर॑ऽसत् । ऋ॒त॒ऽसत् । व्यो॒म॒ऽसत् । अ॒प॒ऽजाः । गो॒ऽजाः । ऋ॒त॒ऽजाः ।
अ॒दि॒ऽजाः । ऋ॒तं ॥ ५ ॥

अनया सौर्यंवा य एषोऽतर्गादित्ये हिरण्यमयः पुरुषो दृश्यते हिरण्यमयः । का० उ० १. ६. ६. । इत्यादि-श्रुत्युक्तो मंडलाभिमानी देवोऽस्ति यद्य सर्वप्राणिचित्तरूपस्थितः परमात्मा यस्तु निरस्तसमस्तीपाधिकं परं ब्रह्म तत्सर्वमेकमेवति प्रतिपाद्यते ॥ हंसः । हंतिर्गत्यर्थः । सर्वत्र सर्वदा गता योऽहं सोऽसावित्यादिश्रुत्युक्तप्रकारेणिकीकृत्योपास्यः परमात्ममत्रप्रतिपाद्य आदित्यः । स च शुचां दीप्तिं बुल्लोके सीदतीति शुचिपत । अथ यदतः परो देवो श्रोतिर्दीप्यते इत्यादिश्रुतेः । अनेन बुस्थान आदित्यः प्रतिपादितः । स एव मध्यस्थानो वायुरित्याह । वसुः सर्वस्य वामयिता वायुः । स चांतरिक्षमदंतरिक्षसंचारी । अथ तस्यैव चित्तिस्थानवैदिकपिरूपतामाह । होता देवानामाहता होमनिष्पादको वा वेदिषद्वेद्यां गाहपत्यादिरूपेण स्थितः । अतिथिरतिथिवत्सर्वदा पुण्योऽपि । दूरोणसत् । दूरोणं गृहनाम । तत्र पाकादिमाधनत्वेन स्थितः । अनेन लौकिकाग्न्यात्मकत्वमुक्तं । नृपत । नृषु मनुष्येषु चेतन्यरूपेण सीदतीति नृपत । अनेन परमात्मरूपत्वमुक्तं । पुनरप्यादित्यात्मतामाह । वरसत् । वरं वरणीये मंडले सीदतीति वरसदादित्यः । वरं वा एतत्सन्नना यस्मिन्नेष आसन्नमपतीति हि श्रूयते । ऋतं सत्यं ब्रह्म यज्ञो वा । तत्र सीदतीत्यृतमदपि । व्योमांतरिक्षं । तत्र सीदतीति व्योमसद्वायुः । इदानीमादित्यतोच्यते । अज्जा उदकेषु जातः । उदकमध्ये खल्वयं जायते । गोजा गोषु रश्मिषु जातः । ऋतं

सत्यं । सर्वैर्दृश्यत्वेन सत्यजातः । न ह्यसाविन्द्रादिवत्परोक्षो भवति । यद्वा । उदकेषु वेद्युतरूपेण वा वाडवरूपेण वा जातः । अद्रिजा अद्रावुदयाचले जातः । एवं महानुभाव आदित्य स्रुतं सत्यमबाध्यं सर्वाधिष्ठानं ब्रह्मतत्त्वं । तद्रूपो ह्यसावेव । आदित्यस्योक्तरूपत्वं हंसः शुचिर्पादित्येव वै हंसः शुचिर्पादित्यादिना ब्राह्मणे । ऐ० ब्रा० ४. २० । समाभ्यातं ॥ ॥ १४ ॥

इन्द्रा को वामित्येकादशर्चं नवमं मुक्तं वामदेवस्यार्पं विष्टुभमिन्द्रावरुणं । अत्रानुकर्मणिका । इन्द्रा को वामिकादंशं वरुणं त्विति ॥ आभिप्रविकेषूक्तं तुतीयसर्वे मेवावरुणशस्त्रेषु सोमपुत्रावावापार्थमेतदादि मुक्तद्वयं । इन्द्रा को वामिति मुक्ते । आ० ७. ९. इति सूचितत्वात् ॥

इन्द्रा को वाँ वरुणा मुस्रमाप स्तोमो हविष्माँ अमृतो न होता ।

यो वाँ हृदि क्रतुमाँ अस्मदुक्तः पस्पर्गदिन्द्रावरुणा नमस्वान ॥ १ ॥

इन्द्रा । कः । वाँ । वरुणा । मुस्रं । आप । स्तोमः । हविष्मान् । अमृतः । न । होता ।

यः । वाँ । हृदि । क्रतुऽमान् । अस्मत् । उक्तः । पस्पर्गत् । इन्द्रावरुणा । नमस्वान ॥ १ ॥

हे इन्द्रा हे वरुणा हे इन्द्रावरुणा । परस्परापिचया द्विवचनं । वा युवयोः मुस्रं मुखं कः स्तोमो हविष्मान् हविर्भक्षितः सोमाज्यादिप्रदेयद्रव्योपेतं कतमत स्तोत्रं मुस्रमाप । फलकत्वेन प्राप्त्यादित्यर्थः । यद्वा । हविष्मानित्येतदुत्तरत्र योज्यं । हविष्मान् हविर्युक्तोऽमृतोऽमरणलक्षणः स्वर्गसाधनो होतापिरिव । स यथा तथा यः स्तोमो हे इन्द्रावरुणा वाँ युवयोर्हृदि हृदये क्रतुमान्द्रव्योपेतोऽस्मदस्मात्सकाशादुक्त उदितो नमस्वा हविष्मात्तमस्कारोपेतो वा पस्पर्गत् । सुशत । हृदयंगमो भवेत् । स क इति स्तोमप्रशंसा ॥

इन्द्रा ह यो वरुणा चक्र आपी देवौ मर्तः सख्याय प्रयस्वान् ।

स हति वृत्रा समिथेषु शत्रून्वोभिर्वा महद्भिः स प्र शृण्वे ॥ २ ॥

इन्द्रा । ह । यः । वरुणा । चक्रे । आपी इति । देवौ । मर्तः । सख्याय । प्रयस्वान् ।

सः । हति । वृत्रा । संऽदृथेषु । शत्रून् । अर्वाःऽभिः । वा । महत्ऽभिः । सः । प्र । शृण्वे ॥ २ ॥

इन्द्रा वरुणावरुणा देवौ । इन्द्रावः पुरणः प्रसिद्धौ वा । यो मर्तो मरणधर्मा प्रयस्वान् हविर्भक्षणात्तवान् सन् सख्याय सखित्वायापी बंधु चक्रं करोति । स मर्तो वृत्रा आवरकाणि पापानि हति । तथा समिथेषु संयामेषु शत्रून् हति । वाशब्दश्चार्थः । महद्भिरवोभी रक्षणीः स नरः प्र शृण्वे । प्रकृष्ट श्रूयते । विख्यातो भवति ॥

इन्द्रा ह रत्नं वरुणा धेष्टेत्या नृभ्यः शशमानेभ्यस्ता ।

यदी सखाया सख्याय सोमैः सुतेभिः सुप्रयसा मादयते ॥ ३ ॥

इन्द्रा । ह । रत्नं । वरुणा । धेष्टा । इत्या । नृभ्यः । शशमानेभ्यः । ता ।

यदि । सखाया । सख्याय । सोमैः । सुतेभिः । सुऽप्रयसा । मादयते इति ॥ ३ ॥

इन्द्रावरुणा ता । हेति प्रसिद्धौ । तां खलु देवावित्येत्य नृभ्यो मनुष्येभ्यः शशमानेभ्यः शसमानेभ्यः स्तोत्रभ्योऽस्मभ्यं रत्नं रमणीयं धनं धेष्टा दातृमयी । भवत इति शेषः । यदि सखाया परस्पर यत्रमानस्य वा सखिभूतो सख्याय सखिकर्मणि सखित्वाय सुतेभिरभिपुतेः सोमैः सुप्रयसा शोभनसोमात्तवतां मादयते । मादयता । तर्हि रत्नानां दातारो भवतः ॥

इन्द्रा युवं वरुणा दिद्युमस्मिन्वोजिष्ठमुया नि वधिष्टं वज्रं ।

यो नो दुरेवो वृकतिर्दभीतिस्तस्मिन्मिमाथामभिभृत्योजः ॥ ४ ॥

इंद्रा॑ । यु॒वं । वरु॑णा । दि॒द्युं । अ॒स्मि॒न् । ओ॒जि॒ष्ठं । उ॒यां । नि । व॒धि॒ष्टं । व॒ज्रं ।

यः । नः । दुः॑ऽए॒वं । वृ॒क॒तिः । द॒भी॒तिः । तस्मि॑न् । मि॒मा॒थां । अ॒भि॒भृ॒ति । ओ॒जः ॥ ४ ॥

हे इंद्रा इंद्रा वरुणा वरुणा हे उया उया । अत्र सर्वत्र परस्परापन्नया द्विवचनं प्र मित्रयोर्वरुणयोः । अ० ७. १६. १ । इतिवत् । यद्वा । कादसत्वाद्वावहितस्याप्यानङ् । अस्मिन् शर्वा दिद्युं दीप्तमोजिष्ठमतिशयिन तजोवद्वज्रमायुध नि वधिष्ट । वधार्थं प्रयतमित्यर्थः । यः शत्रुनोऽस्माकं दुर्गवो दुष्प्रापो वृकतिरतिशयिना-
दाता दभीतिर्हिंसकस्तस्मिन् शत्रावभिभूयभिभावुकमोजो वन मिमाथां । कृतमित्यर्थः ॥

इंद्रा॑ यु॒वं वरु॑णा भृ॒तम॒स्या धि॒यः प्रे॒तारा॑ वृ॒षभे॒वं धे॒नोः ।

सा नो॑ दु॒हीय॒द्यव॑से॒व ग॒त्वी स॒हस्र॑धारा॒ पय॑सा म॒ही गौः ॥ ५ ॥

इंद्रा॑ । यु॒वं । वरु॑णा । भृ॒तं । अ॒स्याः । धि॒यः । प्रे॒तारा॑ । वृ॒षभा॑ऽइ॒व । धे॒नोः ।

सा । नः । दु॒हीय॒त । यव॑साऽइ॒व । ग॒त्वी । स॒हस्र॑धारा॒ पय॑सा । म॒ही । गौः ॥ ५ ॥

हे इंद्रा वरुणा इंद्रावरुणा युव युवामस्या धियः स्मृत्याः प्रेतारा गीणयितारा भृतं । भवतं । वृषभा
मेक्तारा वृषभा धेनोरिव । सा स्मृतिरूपा धेनोऽस्माकं दहीयत । दहीयत । कामान पुरयत । यवसा तृणादि
घांसन निमित्तेन गत्वी गत्वा पयसा सहस्रधारा मही महती गौरिव ॥ ॥ १५ ॥

तो॒के हि॒ते तन॑य उ॒र्वरा॑सु स॒रो दृ॒शीके॑ वृ॒षणश्च॑ पाँस्ये ।

इंद्रा॑ नो॒ अत्र॑ वरु॑णा स्याता॒मवो॑भिर्द॒स्मा परि॑त॒कस्या॑यां ॥ ६ ॥

तो॒के । हि॒ते । तन॑ये । उ॒र्वरा॑सु । स॒रः । दृ॒शीके॑ । वृ॒षणः । च । पाँस्ये ।

इंद्रा॑ । नः । अत्र॑ । वरु॑णा । स्या॒तां । अ॒वः॑ऽभिः । द॒स्मा । परि॑त॒कस्या॑यां ॥ ६ ॥

इंद्रावरुणा देवा नो हि ते तोके पुत्रे तनये तत्पुत्रे चोर्वरासु मस्याद्यासु भूमिषु निमित्तभुतासु सुरः
प्रकस्य सूर्यस्य दृशीके चिरकालदर्शनाय । चिरजीवनायित्यर्थः । तथा वृषणः सक्तुर्मम पाँस्ये च पुम्व्वाय च
पुनरपि प्रजननसामर्थ्याय च दस्मा शत्रुणां हिंसका संतो नोऽस्माकमवोभी रक्षणः सह परितकस्याया परि-
तकने निमित्तभुते सति । यद्वा रात्रिनामितत । रात्रौ हिंसकाना वधाय स्याता । भवेतां ॥

यु॒वामि॒द्यव॑से॒ पृथ्वा॑य॒ परि॑ प्रभृ॒ती ग॒विषः॑ स्वा॒पी ।

वृ॒णीम॑हे॒ स॒ख्याय॑ प्रि॒याय॑ शू॒रा म॑हि॒ष्ठा पि॒तरे॑व॒ शंभू॑ ॥ ७ ॥

यु॒वां । इत् । हि । अ॒वसे॑ । पृथ्वा॑य॒ परि॑ । प्रभृ॒ती इति॑ प्रऽभृ॒ती । गो॑ऽइ॒षः । स्वा॒पी

इति॑ सु॒ऽआ॒पी ।

वृ॒णीम॑हे॒ । स॒ख्याय॑ । प्रि॒याय॑ । शू॒रा । म॑हि॒ष्ठा । पि॒तरे॑ऽइ॒व । शंभू॑ इति॑ शं॒भू ॥ ७ ॥

हे इंद्रावरुणा गविषो गा इक्ततो वयं युवामित् । हीति पादपुरणः । युवामेव पृथ्वाय पुरातनाय
युवाभ्या कृतायावसे रक्षणाय । वृणीमहे इति संबधः । प्रभृती प्रभवती स्वापी शोभनबंधुभृती । आपरिति
बधुः । यद्वा । सुष्ठु व्यापनगीर्णा शूरा विकातां महिष्ठातिशयिन पुथ्वा युवां सख्याय समानख्यानाय प्रियाय
च परि वृणीमहे । परितः प्रार्थयामहे । शंभु मुखस्य भावयितारां पितरेव पितरी पुत्राय तद्वत् ॥

ता वां धियोऽवसे वाजयंतीराजिं न जग्मुर्युवयूः सुदानू ।

श्रिये न गाव उप सोममस्युरिदं गिरौ वरुणं मे मनीषाः ॥ ८ ॥

ताः। वां। धियः। अवसे। वाजऽयंतीः। आजिं। न। जग्मुः। युवऽयूः। सुदानू इति सुऽदानू ।

श्रिये। न। गावः। उप। सोमं। अस्युः। इदं। गिरः। वरुणं। मे। मनीषाः ॥ ८ ॥

सुदानू शोभनफलदातारो हे देवा वां युवां वाजयंती रत्नमिच्छत्यो धियः स्मृतयो जग्मुः । गच्छति । युवयूयुवां कामयमानाः पदातय अवसे रत्नणाय आजिं न संयाममिव । क्विच श्रिये दध्यादिप्रयणाय गावः सोम न सोममिवेदं वरुण च मे मदीया मनीषा मनस ईश्वरा गिरः स्मृतय उपास्युः । तिष्ठति । प्रीणयतीत्यर्थः ॥

इमा इदं वरुणं मे मनीषा अगमन्नुप द्रविणमिच्छमानाः ।

उपेमस्युर्जोष्टारं इव वस्वो रघीरिव अवसो भिक्षामाणाः ॥ ९ ॥

इमाः। इदं। वरुणं। मे। मनीषाः। अगमन्। उप। द्रविणं। इच्छमानाः।

उप। इ। अस्युः। जोष्टारःऽइव। वस्वः। रघीःऽइव। अवसः। भिक्षामाणाः ॥ ९ ॥

इदं वरुणं च मे मम मनीषाः स्मृतयो द्रविणमिच्छमानाः सत्य उपागमन् । उपगच्छति । जोष्टारः भवका वस्वो धनस्य लाभाय धनिकं स्वामिनमिव । रघीरिव लघ्य इव शीघ्रगामिन्य इव अवसोऽन्नस्यान्न भिक्षमाणा एनमिदं वरुण चोपास्युः । उपतिष्ठते ॥

अश्वस्य त्मना रथ्यस्य पुष्टेर्नित्यस्य रायः पतयः स्याम ।

ता चक्राणा ऊतिभिर्नव्यसीभिरस्मच्चा रायो नियुतः सचंतां ॥ १० ॥

अश्वस्य । त्मना । रथ्यस्य । पुष्टेः । नित्यस्य । रायः । पतयः । स्याम ।

ता। चक्राणां। ऊतिऽभिः। नव्यसीभिः। अस्मऽच्चा। रायः। निऽयुतः। सचंतां ॥ १० ॥

अश्वस्याश्वसमुहस्य रथ्यस्य रथरूपस्य रथाहंस्य वा पुष्टेः पोषस्य नित्यस्याविवर्जितस्य रायो धनस्य त्मनात्मना स्वयमेवाप्रयत्नेन पतयः स्याम । ता तौ देवा चक्राणा चक्रममाणा गतारो । भवतमिति शेषः । नव्यसीभिर्नूतनाभिर्हृतिभो रत्नाभिरस्मच्चास्मां नियुतोऽश्वा रायो धनानि च सचता । भवता ॥

आ नो बृहता बृहतीभिरूती इदं यातं वरुण वाजसातो ।

यद्विद्यवः पृतनासु प्रक्रीळान्तस्य वां स्याम सनितारं आजेः ॥ ११ ॥

आ। नः। बृहता। बृहतीभिः। ऊती। इदं। यातं। वरुण। वाजऽसातो।

यत्। दिद्यवः। पृतनासु। प्रऽक्रीळान। तस्य। वां। स्याम। सनितारः। आजेः ॥ ११ ॥

हे बृहता महांता हे इन्द्र हे वरुण बृहतीभिर्महतीभिर्हृती ऊतिभो रत्नाभिः महा यात । आगच्छत । वाजसातो सयामेऽन्नलाभनिमित्तभूते वा यथास्मिन्नाज्ञां संयामि पृतनासु मेनासु दिद्यवः । आयुधनाभितत । आयुधानि शत्रुसवधीनि प्रक्रीळान । प्रक्रीडते । तस्य तादृशस्याजिः सनितारः समकारः स्याम । भवम । वा युवयोरनुग्रहात् ॥ ॥ ११ ॥

मम द्वितित दशर्चं दशमं मुक्त । पुरुकुत्सस्य पुत्रस्वसदस्य राजर्षिः । आद्यासु पटम्वात्मनः स्मृत्यत्वादात्मा देवता । अवशिष्टानां चतसृणामिन्द्रावरुणा देवता । त्रिष्टुप कंदः । अवानुकर्मणिका । मम द्विता दश त्रसदस्युः पौत्रकुत्स्यः पळाद्या आत्मस्तव इति । उक्तो विनियोगः पूर्वमुक्ते ॥

मम॑ द्वि॒ता रा॒ष्ट्रं श्वा॒चिर्य॑स्य वि॒श्वायो॑र्विश्वे॒ अमृ॑ता यथा॑ नः ।

क्रतुं॑ स॒चन्ते॒ वरु॑णस्य दे॒वा राजा॑मि कृ॒ष्टेरु॑प॒मस्य॑ व॒त्रेः ॥ १ ॥

मम॑ । द्वि॒ता । रा॒ष्ट्रं । श्वा॒चिर्य॑स्य । वि॒श्वऽआ॑योः । विश्वे॒ । अमृ॑ताः । यथा॑ । नः ।

क्रतुं॑ । स॒चन्ते॒ । वरु॑णस्य । दे॒वाः । राजा॑मि । कृ॒ष्टेः । उ॒प॒मस्य॑ । व॒त्रेः ॥ १ ॥

क्षत्रियस्य क्षत्रियजात्युत्पत्तस्य विश्वायोः कृत्स्नमनुष्याधीगस्य । ममेत्यात्मनो निर्देशः । द्विता क्षितिस्वर्गभेदेन द्वित्वापन्नं राष्ट्रं । मम त्रसदस्योर्विश्वे सर्वेऽमृता देवा यथा नोऽस्माकं भवन्ति तथा राष्ट्रं प्रजास्येत्यर्थः । वरुणस्य वारकस्य वरुणात्मनो वा छष्टैर्मनुष्यस्य तद्वतो वा उपमस्य । अतिक्रान्तमतः । सर्वेषामतिक्रान्तमस्य वत्रेः । रूपनामिततः । रूपवतो मम क्रतुं कर्म सचन्ते । सचन्ते देवाः सर्वेऽपि । अहं च राजामि । राजतिरिच्छर्यकमी । सर्वेश्वरो भवामि । यद्वा । उपमस्य वत्रेः छष्टे राजामीति योज्यं ॥

अ॒हं राजा॑ वरु॒णो म॒त्स्यं तान्य॑सुर्या॒णि प्रथ॑मा धा॒रय॑न्त ।

क्रतुं॑ स॒चन्ते॒ वरु॑णस्य दे॒वा राजा॑मि कृ॒ष्टेरु॑प॒मस्य॑ व॒त्रेः ॥ २ ॥

अ॒हं । राजा॑ । वरु॒णः । म॒त्स्यं । तानि॑ । अ॒सुर्या॒णि । प्र॒थ॒मा । धा॒रय॑न्त ।

क्रतुं॑ । स॒चन्ते॒ । वरु॑णस्य । दे॒वाः । राजा॑मि । कृ॒ष्टेः । उ॒प॒मस्य॑ । व॒त्रेः ॥ २ ॥

अहमेव च राजा वरुणो भवामि । मह्यं मदर्थमेव प्रथमा मुख्यानि तानि प्रसिद्धान्यसुर्याण्यमुरविघातकानि वनानि धारयन्त । आधारयन्द्वाः । शिष्टं गतं ॥

अ॒हमि॑न्द्रो वरु॒णस्ते म॑हि॒त्वोर्वी॑ ग॒भीरे॑ रज॒सी सु॑मे॒के ।

त्व॒ष्टेव॑ वि॒श्वा भु॑व॒नानि॑ वि॒द्वान्त॑स॒मैरयं॑ रोद॒सी धा॒रय॑ च ॥ ३ ॥

अ॒हं । इ॒न्द्रः । वरु॑णः । ते॒ इति॑ । म॒हि॒ऽत्वा । उ॒र्वी इति॑ । ग॒भीरे॑ इति॑ । रज॒सी इति॑ ।

सु॒मे॒के इति॑ सु॒ऽमे॒के ।

त्व॒ष्टाऽइ॒व । वि॒श्वा । भु॑व॒नानि॑ । वि॒द्वान् । सं । ऐ॒रयं॑ । रोद॒सी इति॑ । धा॒रय॑ च ॥ ३ ॥

अहं त्रसदस्युरिन्द्र इन्द्रोऽप्यस्मि । अहं वरुणस्य । ते महित्वा महित्वोर्वी विस्तीर्णं गभीरे दुरवगाहे अवकाशवत्या वा सुमेके मूर्ध्नि रजसी व्यावापृथिव्यां ते अप्यहमेव । विद्वान् ज्ञानस्रहं त्वष्टेव प्रजापतिरिव विश्वा भुवनानि सर्वाणि भूतानि समैरयं । संप्रैरयं । रोदसी व्यावापृथिव्यां धारयं च । धृतवानस्मि ॥

अ॒हम॑पो अ॒पिन्व॑सु॒क्षमा॑णा धा॒रय॑न् दि॒वं स॑दनं ऋ॒तस्य॑ ।

ऋ॒तेन॑ पु॒त्रो अ॒दि॒तेऽर्जु॑ता॒वोत॑ त्रि॒धातुं॑ प्रथ॒यन्नि॑ भू॒म् ॥ ४ ॥

अ॒हं । अ॒पः । अ॒पिन्व॑ । उ॒क्षमा॑णाः । धा॒रय॑न् । दि॒वं । स॑दने । ऋ॒तस्य॑ ।

ऋ॒तेन॑ । पु॒त्रः । अ॒दि॒तेः । ऋ॒तऽवा । उ॒त । त्रि॑ऽधातुं । प्र॒थ॒यन् । वि॒ । भू॒म् ॥ ४ ॥

अहमेषोक्षमाणाः सिंचतीरपोऽपिन्व । असेचयं । तथा ऋतस्योदकस्यादित्यस्य वा सदने स्थाने निमित्ते सति दिवं सुलोकं धारयं । यद्वा । उदकाधारं स्थानं दिवमादित्यं धारयं । अहमेव ऋतेनोदकेन निमित्ते नादितेः पुत्रं ऋतावाभुवं । उतापि च भूमं व्याप्तमाकाशं त्रिधातुं त्रिप्रकारं वि विगोषेण प्रथयत । मदर्थमेव वित्यादिलोकत्रयमकार्षीत्यरमेष्ट्वरः ॥

मां नरः स्वश्वा वाजयंतो मां वृताः समरणे हवन्ते ।

कृणोम्याजिं मघवाहमिन्द्र इयमिं रेणुमभिभूत्योजाः ॥ ५ ॥

मां । नरः । सुऽअश्वाः । वाजयंतः । मां । वृताः । संऽअरणे । हवन्ते ।

कृणोमि । आजिं । मघऽवा । अहं । इन्द्रः । इयमिं । रेणुं । अभिभूतिऽओजाः ॥ ५ ॥

मां मामेव स्वश्वाः शोभनाश्वा वाजयंतः संयाममिच्छन्तो नरो नितारो भटाः । अनुगच्छतीति शेषः ।
मामेव वृताः संतः समरणे संयामे हवन्ते । आह्वयति युद्धार्थं । मघवा धनवानहमिन्द्रः सत्तात्रि कृणोमि ।
करोमि । अभिभूत्योजाः परियामभिभावित्वोऽहं रेणुमियमिं । प्रेरयामि ॥ ॥ ५ ॥

अहं ता विश्वा चकरं नकिमा दैव्यं सहो वरते अप्रतीतं ।

यन्मा सोमासो ममदन्यदुक्थोभे भयेते रजसी अपारे ॥ ६ ॥

अहं । ता । विश्वा । चकरं । नकिः । मा । दैव्यं । सहः । वरते । अप्रतिऽइतं ।

यत् । मा । सोमासः । ममदन् । यत् । उक्था । उभे इति । भयेते इति । रजसी इति ।

अपारे इति ॥ ६ ॥

अहं चमदस्युस्ता तानि प्रसिद्धानि विश्वा सर्वाणि चकर । अकार्थं । अप्रतीतमप्रतिगतं मा मा दैव्यं सहो
देवसंबन्धि सहो बलं नकिर्वरते । नैव वारयति । यद्यस्मात्सोमामः सोमा मा मा ममदन । अमदयन् ।
यद्योक्था शस्त्राण्यपि ममदन तस्मान्नतोऽपरि दूरपरि उभे रजसी यावापुथिष्यो भयेते । चलतः ॥

विदुष्टे विश्वा भुवनानि तस्य ता प्र ब्रवीषि वरुणाय वेधः ।

त्वं वृचाणि शृण्विषे जघन्वान्त्वं वृतां अरिणा इन्द्र सिंघ्न ॥ ७ ॥

विदुः । ते । विश्वा । भुवनानि । तस्य । ता । प्र । ब्रवीषि । वरुणाय । वेधः ।

त्वं । वृचाणि । शृण्विषे । जघन्वान् । त्वं । वृतान् । अरिणाः । इन्द्र । सिंघ्न ॥ ७ ॥

इतः परमिन्द्रावरुणयोः स्तुतिः । हे वरुण तस्य ते ॥ कर्मणि पठि ॥ तं त्वां विश्वा सर्वाणि ता तानि
भुवनानि भुतजातानि विदुः । जानति । हे वेधः । स्तोत्रनामितत । हे स्तोत्रवरुणाय प्र ब्रवीषि । वरुण स्तोषि ।
हे इन्द्र त्वं वृचाणि शृण्विषे जघन्वान् इतवानिति शृण्विषे । श्रूयसे । किंच हे इन्द्र त्वं वृतानां च ज्ञानं सिंघ्न
स्यदन्स्वभावान्स्पर्धानरिणाः । अगमयः ॥

अस्माकमच पितरस्त आसन्सप्र ऋषयो दीर्गहे बध्यमाने ।

त आर्यजंत चमदस्युमस्या इन्द्रं न वृत्रतुरमर्धदेवं ॥ ८ ॥

अस्माकं । अच । पितरः । ते । आसन् । सप्र । ऋषयः । दीऽऽर्गहे । बध्यमाने ।

ते । आ । अर्यजंत । चमदस्युं । अस्याः । इन्द्रं । न । वृत्रऽतुरं । अर्धऽदेवं ॥ ८ ॥

पुरुकुत्सस्य महिषी दीर्गहे बध्यमस्थिति । पत्यावराजकं दृष्ट्वा राष्ट्रं पुत्रस्य लिप्सया ॥ यदृच्छया समाया
तान् सप्रर्षोन्यर्यपुत्रयत । ते च प्रीताः पुनः प्रोचुर्यंजद्रावरुणी भृशं ॥ मा चंद्रावरुणाविष्टा चमदस्युमजीजनत ।
इतिहासमिमं जानद्वर्षिभूते अचार्विह ॥ अथास्माकमत्रास्मिन्नराजके देशेऽस्या पृथिव्यं वा पितरः पालयितार
उत्पादकास्त आसन् । अभवन । एते सप्रर्षयः प्रसिद्धा दीर्गहे दुर्गहस्य पुत्रं पुरुकुत्सं बध्यमानं दृढं पाशैर्यस्मा-

दस्या अस्य पुरुकुत्सान्ये त्रसदस्युमायजंत । प्राद्विरद्रावरुणयोरनुयहात । कीदृशं तं । वृत्रतुर वृ
तारमर्धदेवं देवानामर्धं समीपे वर्तमानं । यद्वा । देवानामर्धभुतमिदं न इन्द्रमिव स्थितं पु
यत्सर्वेषामर्धमिदं प्रति तस्मादिन्द्रो देवताना भुयिष्ठभाक्तम इति तत्तिरीयक । तं स० प. ४. ८. ३

पुरुकुत्सानी हि वामदाशहव्यभिरिद्रावरुणा नमोभिः ।

अथा राजानं त्रसदस्युमस्या वृत्रहणं ददधुरर्धदेवं ॥ ९॥

यथा । नः ।

पुरुकुत्सानी । हि । वां । अदाशत् । हव्येभिः । इन्द्रावरुणा । नमःऽभिः ।

अथ । राजानं । त्रसदस्युं । अस्याः । वृत्रहणं । ददधुः । अर्धदेवं ॥ ९॥

हे इन्द्रावरुणा पुरुकुत्सानी पुरुकुत्सस्य पत्नी ऋषिप्रतिता वां युवामदाशति । अप्रीणयत खलु । हव्येभिर्ह
विभिर्नमोभिः स्तुतिभिश्च । अथ राजानं त्रसदस्युं वृत्रहणमर्धदेवमुत्तलक्षणं पुत्रमस्या अस्य पुरुकुत्सान्ये ददधुः ।
दत्तवतार्वित ॥

राया वयं समवांसो मदेम हव्येन देवा यवसेन गावः ।

तां धेनुमिन्द्रावरुणा युवं नो विश्वाहा धत्तमनपस्फुरंती ॥ १०॥

राया । वयं । समऽवांसः । मदेम । हव्येन । देवाः । यवसेन । गावः ।

तां । धेनुं । इन्द्रावरुणा । युवं । नः । विश्वाहा । धत्तं । अनपऽस्फुरंती ॥ १०॥

राया धेनूनां मदेम समवासो युवा संभक्तारो वयं । हव्येन देवा मोदन्तु यवसेन च गावः । ता धेनुं
प्रीणयिष्वी रयि हे इन्द्रावरुणा विश्वाहा विश्वस्य इतारी युव युवा नोऽस्माक धत्त । दत्त । कीदृशी । अनप
स्फुरतीमनवहसिता । यद्वा । विश्वहित्ययय । सर्वदेवार्थः ॥ ॥ १०॥

क उ अथदति सप्तर्चमेकादश मुक्त । मुहोत्रपुत्रा पुरुमीह्राजमीह्रावृषी । त्रिष्टुप कदा । अश्विनी देवता ।
अवानुकर्मणका । क उ अथसप्त पुरुमीह्राजमीह्रा माहोत्रा त्वाश्विनं हि ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयो
राश्विनं कर्ता त्रिष्टुप कदमीदमादिके द्वे मुक्ते । धेनुः प्रत्नस्य क उ अथत । आ० ४. १५ । इति मुञ्जितत्वात् ॥

क उ अथक्त्वमो यज्ञियानां वंदारु देवः कतमो जुपाते ।

कस्येमां देवीममृतपु प्रेषां हृदि श्रेषाम सुष्टुतिं सुहव्यां ॥ १॥

कः । ऊं इति । अथत । कतमः । यज्ञियानां । वंदारु । देवः । कतमः । जुपाते ।

कस्य । इमां । देवीं । अमृतपु । प्रेषां । हृदि । श्रेषाम । सुऽस्तुतिं । सुऽहव्यां ॥ १॥

यज्ञियाना यज्ञाहाणां देवाना मध्य क उ देवः अथत । शृणुयात्स्मृति । कतमो देवो वंदारु वदनशील
मोत्र । कतमो देवो जुपाते । भवति । कस्य हृदीमा प्रेषा प्रियतरा देवी योतमाना सुहव्या शोभनातोपता
शोभनहोवर्मयुक्ता वा सुष्टुतिममृतपु मध्य श्रेषाम । श्रेष्ठम आश्रयम वा । अश्विनावर्तरण स्तुतेः को देवः
सामो भवदति ॥

को मृच्छाति कतम आगमिषो देवानामु कतमः शंभविष्टः ।

रथं कमाहुर्देवदृष्टमाणुं यं सूर्यस्य दुहितावृणीत ॥ २॥

कः । मृच्छाति । कतमः । आऽगमिष्टः । देवानां । ऊं इति । कतमः । शंभविष्टः ।

रथं । कं । आहुः । दृवत्ऽअश्वं । आणुं । यं । सूर्यस्य । दुहिता । अवृणीत ॥ २॥

को मुक्ताति । को देवो मुडाति । सुख्यदस्मान । कतमो देव आगमिष्ठ आगतुतमोऽस्माकञ्ज प्रति । देवा नाम देवाना मध्य कतमो देवः शर्वविष्ठः सुखस्य भावयितुतमः । एवमुक्तगुणविशिष्टः को भवत अथिनाव तरणति भावः । के रथ द्रवदशमाशुमाङ्गः । व्रवते । य रथ सूर्यस्य दहिता सूर्यस्य पत्न्यवृणीत । समभजत । तं के रथं वेगवतमाङ्गः ॥

म॒ष्टा हि प्मा गच्छथ॑ दे॒वतो द्यूनि॑दो न श॒क्तिं परि॑तक्म्यायां ।

दि॒व आ॒जाता दि॒व्या सु॒पर्णा क॒या श॒चीनां भव॑थः शचि॑ष्ठा ॥३॥

म॒ष्टा हि । स्म । गच्छ॑थः । दे॒वतः । द्यू॒न । उ॒दः । न । श॒क्तिं । परि॑तक्म्यायां ।

दि॒वः । आ॒ऽजा॒ता । दि॒व्या । सु॒ऽपर्णा । क॒या । श॒चीनां । भव॑थः । शचि॑ष्ठा ॥३॥

मनु ग्रीष्मं । हि स्मति पुरणां । देवतो गमनवत आगामिनो व्युन्दिवमान मुत्यामवधिनाः प्रति गच्छथ । इदः शक्ति न स्वकीया शक्ति यथा परितक्म्याया रात्रावतीताया । प्रदर्शयतीति शपः । मुत्याहन्यपःकाल इदो यथा गच्छति तद्वयुवामपि गच्छतमित्यर्थः । दिवो द्युलोकादाजातागता दिव्या दिवि भवा सुपर्णा गोभनगमना युवा शचीना युष्मत्सवधिना कर्मणा शक्तीना वा मध्य कया शच्या शचिष्ठा शक्तिमत्तरी गोभनकर्मवती वा भवथः ॥

का वां भूदुपमातिः कया न आश्विना गमथो ह्यमाना ।

को वां महश्चित्यजसो अभीक उरुष्यत माध्वी दसा न ऊती ॥४॥

का । वां । भू॒त । उप॑ऽमातिः । क॒या । नः । आ । अ॒श्विना । ग॒मथः । ह॒यमा॑ना ।

कः । वां । म॒हः । चि॒त । त्य॒जसः । अ॒भीक । उ॒रुष्य॑त । मा॒ध्वी इति॑ । द॒सा । नः । ऊ॒ती ॥४॥

वां युवयोः कोपमातिः । उप समीप मातिमान गुणाना परिचिन्तित्यस्या सा स्मृतिः का भुत । भवत । कया मुत्या ह्यमानावाहयमाना सता नोऽस्माना गमथः । आगच्छथः । वा युवयोरभीक आसन्नप्रदेश महश्चित्यहृतस्यजसः । त्यज्यत परित्यज्यत सर्वरहित त्यजः क्रोधः । तस्य मोहा को भवत । हे माध्वी मधुर रसस्योदकस्य गठारी हे दसा शत्रुणामुपक्षपयितारावश्विनी नोऽस्मानुती कत्या रक्षयारुष्यत । रत्नाकर्मतत । रक्षत ॥

उरु वां रथः परि नशति द्यामा यत्समुद्रादभि वर्तते वां ।

मध्वा माध्वी मधु वां प्रुपायन्यत्सीं वां पृश्नी भुरजत पक्राः ॥५॥

उ॒रु । वां । रथः । परि॑ । न॒शति॑ । द्यां । आ । यत॑ । स॒मुद्रा॑त । अ॒भि । वर्त॑ते । वां ।

म॒ध्वा । मा॒ध्वी इति॑ । म॒धु । वां । प्र॒पा॒यन॑ । यत् । सीं । वां । पृ॒श्नीः । भु॒रज॑त । प॒क्राः ॥५॥

हे अश्विनी वां रथो वा परि द्युलोकस्य परित उरु प्रभुत नचति । गच्छति । यद्यस्मादा अर्वाक समुद्रा त्समुद्रवणसाधनादतरिजादा प्रति अभि वर्तते । आभिमुख्येन गच्छति । हे माध्वी उक्तलक्षणा मध्वा मधुरेण पयसा मधु मधुरं सोमरसं प्रुपायन । सिंचत्यध्वर्यवः । यद्यस्मात्सी सर्वतो वा पृश्नी युवयोः सोम पक्राः पक्रा यवा भुरजत । प्राप्नुवति । तस्मादभिवर्तते वामिति ॥

सिंधुर्ह वां रसया सिंचदृष्टान्धृणा वयोऽरुषासः परि र्गमन ।

तदृ षु वामजिरं चति यानं येन पती भवथः सूर्यायाः ॥६॥

सिंधुः । ह । वां । रसया । सिंचत् । अश्वान् । घृणा । वयं । अरूपासः । परि । गमन् ।
तत् । ऊं इति । सु । वां । अजिरं । चेति । यानं । यनं । पती इति । भवथः । सूर्यायाः ॥ ६ ॥

वां युवयोरश्वान् सिंधुः स्पंदमानो मेघ उदकं वा रसया रसेन सिंचत् । असेचयत् । घृणा दीप्ता वयः
पक्षिमद्गता वितारो वा अश्वान् अरूपास आरोचमानाः संतः परि परितो गमन् । गच्छंति । वां यानं गमन-
साधनं प्रमिद्धो रथोऽजिरं । जिप्रनामितत् । सु मुपु चेति । ज्ञायते । येन रथेन सूर्यायाः पती पालयितारो
वोहारो भवथः स रथश्चेतीति ॥

इहेह यद्वां समना पपृष्टो मेयमस्मे सुमतिर्वीजरत्ना ।
उरुष्यते जरितारं युवं ह श्रितः कामो नामत्या युवद्विक् ॥ ७ ॥
इहऽइह । यत् । वां । समना । पपृष्टो । मा । इयं । अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना ।
उरुष्यते । जरितारं । युवं । ह । श्रितः । कामः । नामत्या । युवद्विक् ॥ ७ ॥

हे अश्विनी ययस्मात् । यया वा सुमत्या । इहेहास्मिन्नैव यज्ञे समना समानमनस्कां । सद्गतावित्यर्थः ।
तां वां युवा सुमत्या पपृष्टे । सुत्या संयोजयामि । मेयमिदानीं क्रियमाणा सुमतिः शोभनमृतिरस्मै अस्मा-
कमेव फलवती भवत्विति शेषः । हे वाजरत्ना रमणीयार्त्ता । अन्नं वै वाजः । शतं त्रा० ९. ३ ४ ५ । इति
श्रुतेः । युवं युवां जरितारं गरितारं स्तोतारं मामुरुष्यत । रत्नं । हे नामत्याश्विनी कामोऽस्मादीयो युवद्विक्
ह युवामेव गच्छन् श्रितः प्राप्तः ॥ ॥ ७ ॥

तं वां रथमिति सप्तर्षे द्वादशं मुक्तं । पुरुषोऽज्ञाजमोऽज्ञाविव ऋषी । विपुष कंदः । अश्विनी देवता । तं
वामित्यनुक्रातं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

तं वां रथं वयमद्या हुवेम पृथुजयमश्विना संगतिं गोः ।
यः सूर्या वहति वंधुरायुर्गिर्वीहसं पुरुतमं वसृयुं ॥ ९ ॥
तं । वां । रथं । वयं । अद्य । हुवेम । पृथुऽजयं । अश्विना । संऽगतिं । गोः ।
यः । सूर्या । वहति । वंधुरऽयुः । गिर्वीहसं । पुरुऽतमं । वसुऽयुं ॥ ९ ॥

हे अश्विना वां युवयो रथ स्तोतारोऽद्य सुत्याहनि हुवेम । आहुयामः । कीदृशं तं । पृथुजयं प्रथितवेग
गोः गवा संगतिं संगमयितारं । यो रथः सूर्या वहति । धारयति । वंधुरयुः । रथे निवासाधारभूतः काष्ठो
वंधुर तद्वान् । तं गिर्वीहसं गिरा सुतीना वोहार पुरुतमं प्रभुततमं वसुयु वसुसंतं ॥

युवं श्रियमश्विना देवता तां दिवो नपाता वनथः शचीभिः ।
युवोर्वपुर्भि पृष्टाः सचंते वहति यत्कुहासो रथे वां ॥ २ ॥
युवं । श्रियं । अश्विना । देवता । तां । दिवः । नपाता । वनथः । शचीभिः ।
युवोः । वपुः । अभि । पृष्टाः । सचंते । वहति । यत् । कुहासः । रथे । वां ॥ २ ॥

हे दिवो नपातादित्यस्य पुनःस्थानीयां युलोकस्य वा न पातयितारो हे अश्विनी युवं युवां देवता देवते ॥
विभक्तियुक्तयः ॥ तां प्रमिता श्रिय शचीभिः कर्मभिः शक्तिभिर्वा वनथः । संभज्जं । यद्वा । वनतिदीप्तार्थः ।
युवोर्युवयोर्वपुः शरीरं पृष्ठोऽज्ञानि सोमलक्षणान्यभि सचंते । यद्यदा रथे वा वहति कुहासो महातोऽश्वः ।
यद्वा । सुतयो वा युवा रथे वहति ॥

को वामद्या करते रातहव्य ऊतये वा सुतपेयाय वाकैः ।

ऋतस्य वा वनुषे पूर्याय नमो येमानो अश्विना ववर्तत् ॥३॥

कः । वां । अद्य । करते । रातऽहव्यः । ऊतये । वा । सुतऽपेयाय । वा । अकैः ।

ऋतस्य । वा । वनुषे । पूर्याय । नमः । येमानः । अश्विना । आ । ववर्तत् ॥३॥

को यजमानोऽद्य वां युवयोः करते । कुर्यात् स्मृतिं । अर्कमैवे रातहव्यो दत्तसोम ऊतये वा रक्षणाय वा सुतपेयाय सोमपानाय वा । ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य वा पूर्याय पुराणाय वनुषे समजनाय हे अश्विना नमो येमानो नमस्कारं कुर्वाणः क आ ववर्तत् । आवर्तयद्यज्ञं प्रति ॥

हिरण्ययेन पुरुभू रथेनेमं यज्ञं नामत्योषं यातं ।

पिवाथ इन्मधुनः सोम्यस्य दधथो रत्नं विधत्ते जनाय ॥४॥

हिरण्ययेन । पुरुभू इति पुरुऽभू । रथेन । इमं । यज्ञं । नामत्या । उप । यातं ।

पिवाथः । इत् । मधुनः । सोम्यस्य । दधथः । रत्नं । विधत्ते । जनाय ॥४॥

हे पुरुभू बह्व भवती नामत्याविमं यज्ञं हिरण्ययेन रथेनोप यातं । सोम्यस्य सोमसंवाधिनो मधुनो मधुररसस्य ॥ कर्मणि षष्ठी ॥ सोमरसं पिवाथः । पिवाथः । विधत्ते परिचरते जनाय मत्स्य रत्नं रमणीयं धनं दधथः । धारयथः ॥ दधतेदानार्थस्य लिटि रूप ॥

आ नो यातं दिवो अच्छा पृथिव्या हिरण्ययेन सुवृता रथेन ।

मा वामन्ये नि यमन्देवयंतः सं यद्दे नाभिः पूर्या वां ॥५॥

आ । नः । यातं । दिवः । अच्छ । पृथिव्याः । हिरण्ययेन । सुऽवृता । रथेन ।

मा । वां । अन्ये । नि । यमन् । देवऽयंतः । सं । यत् । दे । नाभिः । पूर्या । वां ॥५॥

नोऽस्मान्काभिः प्राप्तुं दिवो दूनोकात्पृथिव्याः सकाशात्ता आ यातं । केन माघनेन । हिरण्ययेन हितर मणीयं सुवृता शोभनावर्तनेन रथेन । वां युवामन्ये देवयंतो देवा युवामिच्छतो यजमाना मा नि यमन् । नियमनं मा कुर्वन् । यद्यस्मात्पूर्या पूर्वाहितरयष्टृभ्यः पूर्वभाविनी नामिर्वाधिका स्मृतिः सं ददे । संब्रूताति । तस्मादायातं ॥

नू नो रयिं पुरुवीरं बृहंतं दत्ता मिमाथामुभयेष्वस्मे ।

नरो यज्ञामश्विना स्तोममावन्तसधस्तुतिमाजमीह्रासो अगमन् ॥६॥

नू । नः । रयिं । पुरुऽवीरं । बृहंतं । दत्ता । मिमाथां । उभयेषु । अस्मे इति ।

नरः । यत् । वां । अश्विना । स्तोमं । आवन् । सधऽस्तुतिं । आजऽमीह्रासः । अगमन् ॥६॥

नू निप्रं नोऽस्माकं रयिं धनं पुरुवीरं बह्वुचोपेतं बृहंतं मह्यं हे दत्ताश्विनौ मिमाथा । कुरुतं । उभयेषु पुरुमीह्राजमीह्रेष्वस्मै अस्मासु यद्यदा नरो नेतार ऋत्विजः पुरुमीह्रसंवाधिनो वां युवयोः स्तोमं स्तोत्रमावन् । अगमन् । प्राप्ताः । तथा सधस्तुतिं सहस्तुतिमाजमीह्रासोऽजमीह्रसंवाधिनोऽपि तैः सहगमन् । अगमन् ॥

इहेह यद्वां समना पपृशे मेयमस्मे सुमतिर्वाजरत्ना ।
 उरुष्यतं जरितारं युवं ह श्रितः कामो नामत्या युवद्विक् ॥ १॥
 इहऽइह । यत् । वां । समना । पपृशे । मा । इयं । अस्मे इति । सुऽमतिः । वाजऽरत्ना ।
 उरुष्यतं । जरितारं । युवं । ह । श्रितः । कामः । नामत्या । युवद्विक् ॥ १॥

इहेहति गतं ॥ ॥ २० ॥

एष स्य भानुरिति सप्तर्च त्रयोदशं मुक्त । आदितः पट जगत्स्यः सप्तमी विष्टप । मंडनद्रष्टा वामदेव
 ऋषिः । अश्विनो देवता । एष स्य विष्टवतमिति ह्यनुकात ॥ प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्जागति कदसीदं शस्त्रं ।
 तथा च सूचित । अत्रोध्यग्निर्जम् एष स्य भानुः । आ० ४. १५ । इति ॥

एष स्य भानुरुदियति युज्यते रथः परिज्मा दिवो अस्य सानवि ।
 पृश्नासो अस्मिन्मिथुना अधि त्रयो दृतिस्तुरीयो मधुनो वि रण्णते ॥ १॥
 एषः । स्यः । भानुः । उत । इयति । युज्यते । रथः । परिऽज्मा । दिवः । अस्य । सानवि ।
 पृश्नासः । अस्मिन् । मिथुनाः । अधि । त्रयः । दृतिः । तुरीयः । मधुनः । वि । रण्णते ॥ १॥

एष पुरतो दृश्यमानः स्य स भानुर्दोषिमानादित्य उदियति । ऊर्ध्वं गच्छति । पुरस्ताद्वयश्च युवयोः संबन्धो
 परिज्मा परितो गतास्य दिवो ज्योतमानस्यादित्यस्य सानवि सानां समुष्कितप्रदेश उदियतीति वा रण्णत
 इति वा संबधनीय । अस्मिन्मिथुना अधि उपरिभागे मिथुना मिथुनीभुतास्त्रयस्त्रिविधाः पृश्नासोऽज्ञानि । त्रिधा
 विहितं चाज्ञ । इदमज्ञमज्ञानं पानं स्वादश्चेति हि श्रुतं । त्रिष्वपि पदार्थेषु मिथुनशब्देनैतत्त्रिरीयं दृश्यते । माता
 पिता पुत्रस्तदेव तन्मिथुनमिति । दृतिस्तुरीयः । रमद्रव्याधारः पदार्थश्चर्मसयो दृतिरित्युच्यते । मधुनः सोम-
 रमस्य संबन्धो मधुपूर्णश्चतुर्थो वि रण्णते । विविधं राजते ॥

उद्वां पृश्नासो मधुमंत ईरते रथा अश्वाम उपसो व्युष्टिपु ।
 अपोर्णुवंतस्तम आ परीवृतं स्वर्णं शुक्रं तन्वत आ रजः ॥ २॥
 उत । वां । पृश्नासः । मधुऽमंतः । ईरते । रथाः । अश्वामः । उपसः । विऽउष्टिपु ।
 अपऽऊर्णुवंतः । तमः । आ । परिऽवृतं । स्वः । न । शुक्रं । तन्वतः । आ । रजः ॥ २॥

पृश्नासः पृश्नास्त्रिविधाज्ञयतो मधुमतः सोमरसोपेता अश्वामोऽश्वयुक्ता वां युवयो रथाः । यद्वा । मधुमंतः
 पृश्ना रथा अश्वामोऽश्वामो उपसो व्युष्टिपु व्युत्क्षेपे सत्सुदीरते । उन्मथं गच्छति । किं कुर्वतः । परीवृतं परितो
 व्याप्तं तम आ सर्वतोऽपोर्णुवतोऽपाकुर्वतः स्वनं आदित्य इव शुक्रं दीप्तं रजस्तजश्च तन्वतः । आकारश्चार्थः ।
 यद्वा । रजोऽतस्त्रिणं शुक्रं दीप्तं तन्वतः ॥

मध्वः पिवतं मधुपेभिर्गमभिरुत प्रियं मधुने युंजाथां रथं ।
 आ वर्तनिं मधुना जिव्वयस्यथो दृतिं वहेथे मधुमंतमश्विना ॥ ३॥
 मध्वः । पिवतं । मधुऽपेभिः । आमऽभिः । उत । प्रियं । मधुने । युंजाथां । रथं ।
 आ । वर्तनिं । मधुना । जिव्वयः । पयः । दृतिं । वहेथे इति । मधुऽमंतं । अश्विना ॥ ३॥

मध्वो मधुरं सोमरसं मधुपमि! सोमपानार्हरामभिरास्यः पिवत । उतापि च प्रियं रथ मधुने मधुना
भाय युजाथां । अश्वर्युक्तं कुरुत । वर्तन्ति यजमानगृहमा गच्छन्तमिति शेषः । पथो गमनमार्गान्मधुना जित्वथ ।
प्रीणयत । यद्वैक वाक्य । पथो वर्तन्निमाकाशं जित्वथः । इति मधुमतं हे अश्विना वहंथे । धारयथः ॥

हंसो ये वां मधुमंतो अस्मिधो हिरण्यपर्णा उह्वं उपवृधः ।

उदप्रुतो मंदिनो मंदिनिस्पृणो मध्वो न मष्टाः सर्वनानि गच्छथः ॥ ४ ॥

हंसासः । ये वां । मधुऽमंतः । अस्मिधः । हिरण्यऽपर्णाः । उह्वः । उपःऽवृधः ।

उदऽप्रुतः । मंदिनः । मंदिनिस्पृणः । मध्वः । न । मष्टाः । सर्वनानि । गच्छथः ॥ ४ ॥

हंसोऽध्वनिं ग्रीष्म गतारो मधुमतो माधुर्योपता अस्मिधोऽद्रोऽध्वारो हिरण्यपर्णा हिरण्यमणीयपर्णा
उह्वो वोढार उपवृध उपमि वृधमाना उदप्रुत उदकस्य प्रावयितारो मंदिनो हर्षयितारो मंदिनिस्पृणो
मंदिन सोम स्पृणतः । इत्यन्वयणा अथा ये मति तिरर्थमध्वो न मध्विच मत्तो मजिकाः सर्वनान्यस्मदीयानि
गच्छथः ॥

स्वध्वरासो मधुमंतो अग्रय उसा जरते प्रति वस्तोरश्विना ।

यन्निक्तहस्तस्तरणिर्विचक्षणः सोमं सुपाव मधुमंतमद्रिभिः ॥ ५ ॥

सुऽअध्वरासः । मधुऽमंतः । अग्रयः । उसा । जरते । प्रति । वस्तोः । अश्विना ।

यत् । निक्तऽहस्तः । तरणिः । विऽचक्षणः । सोमं । सुपाव । मधुऽमंतं । अद्रिऽभिः ॥ ५ ॥

स्वध्वरासः शोभनयागसाधना मधुमतो होतयसोमवतोऽग्रयो गार्हपत्यादय उसा मरु निजमतावशिना
प्रति वस्तोरन्वहमुपःकानि जरते । सृजति । ययदा निक्तहस्तः समवेणोदकेन शोधितहस्तस्तरणिः कर्मणस्सार
यिता विचक्षणो विविध द्रष्टाध्वयः सोम मधुमतमद्रिभिर्योवभिः सुपाव । अभिपूतवान् । तदा तऽग्रयः
सृजति । तस्मादागच्छन्तमित्यर्थः ॥

आकेनिपासो अहमिदं विध्वतः स्वर्णं शुक्रं तन्वत आ रजः ।

सूरश्चिदश्वान्युयुजान इयते विश्वा अन्तु स्वधया चेतथस्पथः ॥ ६ ॥

आकेऽनिपासः । अहंऽभिः । दं विध्वतः । स्वः । न । शुक्रं । तन्वतः । आ । रजः ।

सूरः । चित् । अश्वान् । युयुजानः । इयते । विश्वान् । अन्तु । स्वधया । चेतथः । पथः ॥ ६ ॥

आकेनिपासः । आकेऽतिके निपततीत्याकेनिपा रथमयः । ते चाहमिरहोमिदं विध्वतः कपयतो भ्रमयतो
वा तमांसि । स्वर्न आदित्य इव शुक्र दीप्ता रज आ । तन्वतो भवत्यश्विनोरथाः । सूरश्चित्तयथाथान्युयुजानो
योजयन्तीयते । गच्छति । हे अश्विना युवा विश्वान्यथ आगमनमार्गाननुक्रमेण स्वधयाऽन्तु सोमन्वज्जगन्
चेतथः । चेतयथः । प्रज्ञापयथः ॥

प्र वांसवोचमश्विना धियंधा रथः स्वश्वा अजरो यो अस्मि ।

येन मद्यः परि रजोसि याथो हविष्मंतं तरणिं भोजमच्छ ॥ ७ ॥

प्र । वां । अवोचं । अश्विना । धियंऽधाः । रथः । सुऽअश्वः । अजरः । यः । अस्मि ।

येन । मद्यः । परि । रजोसि । याथः । हविष्मंतं । तरणिं । भोजं । अच्छ ॥ ७ ॥

धियंघाः कर्मणां धारकोऽहं हे अश्विना वां प्रावीचं । प्रववीमि । स्मीमि । स्वश्वोऽजरोऽजीर्णो नित्यशू-
तनोऽजरयिता वा रथो योऽस्मि । येन रथेन मयस्तदानीमेव रजांसि लोकान्परि याथः तेन रथेन
हविष्मन्तं सोमादिहविर्युक्त तरणि तारकं शीघ्रगामिनं भोज भोजयितारमस्त्रयागमच्छ प्राप्नुमागच्छतमिति
शेषः ॥ ॥ २१ ॥ ॥ ४ ॥

पचमंऽनुवाके त्रयोदश मृक्तानि । तत्रायं पिबति सप्तत्वं प्रथमं मुक्तं वामदेवस्यार्प गायत्रं । कृत्वमिन्द्रवा
युदेवताकमाशा केवलवायव्या । तथा चानुक्तांतं । अयं वाययांश्चंद्रवायवं तु गायत्रमिति ॥ मृक्त्वनिर्णयो
लौकिकः । आशि द्वे ष्टंद्रवायवयहस्य याज्यं । तथा च सूत्रितं । अयं पिबामधुनामिति याज्यं अनवानं
। आ० प. ५ । इति ॥

अग्रं पिवा मधूनां सुतं वायो दिविष्टिषु । त्वं हि पूर्वपा असि ॥ १ ॥

अग्रं पिवा मधूनां । सुतं वायो उति । दिविष्टिषु । त्वं हि । पूर्वपाः । असि ॥ १ ॥

हे वायो त्वमयमिन्द्रादिभ्यः पूर्व मधूनां मधुररसानां सोमानां संवर्धनं सुतमभिपुतं रमं पिब । कुर्वति
तदुच्यते । दिविष्टिषु दिवः स्वर्गस्य प्रापकेषु यज्ञेषु । यद्वा । अस्माकं दिवः स्वर्गस्यपणेषु निमित्तेषु । त्वं हि त्वं
खलु पूर्वपा असि । हिशब्दो देव दधिपे पूर्वपयं । अ० १० १ । इत्यादिमन्त्रातरप्रसिद्धितोतनार्थः । वायो
रयपानं देवा वै सोमस्य राज्ञोऽयंपथं न समपादयन्नहं प्रथमः पिबयमित्यादिब्राह्मणे । ऐ० ब्रा० २. २५ ।
स्पष्टमास्त्रात । तत्र हि वायुराजि प्रथमं धावित्वायपानं लभ्यवान् ॥

शतेना नो अभिष्टिभिर्नियुत्वा इंद्रसारथिः । वायो सुतस्य तृपतं ॥ २ ॥

शतेन । नः । अभिष्टिभिः । नियुत्वा । इन्द्रसारथिः । वायो उति । सुतस्य । तृपतं ॥ २ ॥

हे वायो नियुत्वात्रियुत्तिस्त्वत्तान इन्द्रसारथिरिन्द्रमहायः सन त्वं शतेनापरिमितरभिष्टिभिरभित एषणीयैः
कार्मेनिमित्तभूतरागच्छति शेषः । आगत्य च सुतस्य सुतमभिपुतं सोमं तृपतं । पिबत त्वमिन्द्रश्च । इन्द्रस्य
साहित्यं ब्राह्मण एवोक्तं । तत्तुरीयभागिन्द्रोऽभवत्तत्तुमावायुरिति तुरीये हव संयहीतारो वदतेऽमुनेवानु-
काशेन यदद् इन्द्रः सारथिरिव भुत्वोदजयत । ऐ० ब्रा० २. २५ । इति वा ॥

आ वां सहस्रं हरय इंद्रवायू अभि प्रयः । वहंतु सोमपीतये ॥ ३ ॥

आ । वां । सहस्रं । हरयः । इंद्रवायू उति । अभि । प्रयः । वहंतु । सोमपीतये ॥ ३ ॥

हे इन्द्रवायू वां युवा सहस्रं हरयः सहस्रसंख्याका अश्वाः प्रयोऽन्नं प्रति त्वरयंतः सति । अत्र हरिश-
ब्दोऽयसामान्यवचनः । ते सोमपीतये आ वहंतु ॥

रथं हिरण्यवंधुरमिंद्रवायू स्वध्वरं । आ हि स्थाथो दिविस्पृशं ॥ ४ ॥

रथं । हिरण्यं । वंधुरं । इंद्रवायू उति । सुऽअध्वरं । आ । हि । स्थाथः । दिविऽस्पृशं ॥ ४ ॥

हे इंद्रवायू हिरण्यवंधुरं हिरण्यमयनिवासाधारकाष्टोपतं दिविस्पृशं शुभोक्तस्पर्शिनं स्वध्वरं शोभनाध्वरवंतं
रथमा स्थाथो हि । आस्थितो खलु । यस्मादेवं तस्मादागच्छतमित्यर्थः । स्वध्वरं प्रत्यास्थाथ इति वा व्याख्येयं ॥

रथेन पृथिव्यादिकमृचो दशरात्रि पचमेऽहनि प्रउगशस्त्र ऐंद्रवायवो द्वितीयः । सूत्रितं च । रथेन
पृथुपाजसा बहवः सुरचक्षसः । आ० १० १० । इति ॥

रथेन पृथुपाजसा दाश्वान्समुप गच्छतं । इंद्रवायू इहा गतं ॥ ५ ॥

रथेन । पृथुऽपाजसा । दाश्वान्सं । उप । गच्छतं । इंद्रवायू उति । इहा । आ । गतं ॥ ५ ॥

हे इन्द्रवायू पृथुपाजसा प्रभुतबलेन रथेन दास्यांसं दातारं यजमानमुप गच्छतं । तदर्थमिहामिन्यज्ञं आ गतं । आगच्छतं ॥

इन्द्रवायू अयं सुतस्तं देवेभिः सज्जोषसा । पिवंतं दाणुषो गृहे ॥ ६ ॥

इन्द्रवायू इति । अयं । सुतः । तं । देवेभिः । सज्जोषसा । पिवंतं । दाणुषः । गृहे ॥ ६ ॥

हे इन्द्रवायू अयं सोमः सुतोऽभिपुतः । तं सोमं देवेभिर्देवैः सज्जोषसा समानप्रीता दाणुषो हविर्दातुर्गृहे यागशालायां पिवंतं ॥

इह प्रयाणमस्तु वामिन्द्रवायू विमोचनं । इह वां सोमपीतये ॥ ७ ॥

इह । प्रयाणं । अस्तु । वां । इन्द्रवायू इति । विमोचनं । इह । वां । सोमपीतये ॥ ७ ॥

हे इन्द्रवायू वा युवयोरिहामिन्यज्ञं प्रयाणं गमनमभू । इहामिन्यज्ञं यज्ञं वा सोमपीतये विमोचनमश्नादामस्तु । पर्यवसानत एकार्थत्वेऽप्यादरार्थत्वादविरोधः ॥ ॥ ७० ॥

वायो शुक्र इति चतुर्ध्वं द्वितीयं मुक्तमानुषम् वामदेवं स्वार्पमन्द्रवायव । आया किवलवायया । अत्रानुक्रमणिका । वायो चतुष्कमाया वायव्यानुषम् त्विति ॥ मुक्तविनियोगो निगिकः ॥ आया दशरात्रे चतुर्थेऽहनि प्रउगगस्त्रे वायव्यतृचे प्रथमा । वायो शुक्रो अयामि ते विहि होत्रा अवीताः । आ० ७. ११ । इति सूत्रित ॥

वायो शुक्रो अयामि ते मध्वो अयं दिविष्टिषु ।

आ याहि सोमपीतये स्पर्हो देव नियुत्वता ॥ १ ॥

वायो इति । शुक्रः । अयामि । ते । मध्वः । अयं । दिविष्टिषु ।

आ । याहि । सोमपीतये । स्पर्हः । देव । नियुत्वता ॥ १ ॥

हे वायो ते तुभ्यं शुक्रो व्रतचर्यादिना दीप्तोऽहं मध्वो मधुर सोमरसं ॥ कर्मणि पठौ ॥ अयमितरभ्यः पूर्वमयामि । आययामि ॥ अयतिरंतर्भावितण्यर्थः ॥ किमर्थं । दिविष्टिषु दिवो युन्नीकस्यपणपु मत्सु हे देव वायो स्पर्हः स्पृहणीयत्वं नियुत्वता । नियुद्वायोः यतिनियुतोऽयः । तेन साधनना याहि सोमपीतये सोमपानाय ॥

इन्द्रश्चत्वादिस्त्वो दशरात्रे चतुर्थेऽहन्त्येन्द्रवायवो द्वितीयः । सूत्रितं च । इन्द्रश्च वायवया सोमानामाचिकितान मुक्तू । आ० ७. ११ । इति ॥

इन्द्रश्च वायवेषां सोमानां पीतिमर्हथः । युवां हि यंतीदेवो निम्नमापो न सध्वक ॥ २ ॥

इन्द्रः । च । वायो इति । एषां । सोमानां । पीतिं । अर्हथः । युवां । हि । यंति । इन्द्रवः ।

निम्नं । आपः । न । सध्वक ॥ २ ॥

हे वायो त्वमिन्द्रश्चेषां गृहीतानां सोमाना पीतिं पानमर्हथः । युवा हि खल्विन्द्रवः सोमा यति । प्राप्नुवति । निम्नं खातप्रदेशमापो न सध्वक् उदकानि यथा मर्हव गच्छति तद्वत्सर्वं सोमा युवा हि यति ॥

वायविन्द्रश्च शुष्मिणा सरथं शवसस्पती । नियुत्वता न ऊतये आयातं सोमपीतये ॥ ३ ॥

वायो इति । इन्द्रः । च । शुष्मिणा । सरथं । शवसः । पती इति । नियुत्वता । नः ।

ऊतये । आ । यातं । सोमपीतये ॥ ३ ॥

हे वायो त्वमिदं हि शयमस्यती वलस्य पती शुष्मिणा वलवती नित्यं त्वं नित्यं संज्ञकाश्च वती युवां सरथं समानमेव रथमारुह्येति शेषः । न ऊतये रत्नणाय सोमपीतये सोमपानायावा यात । आगच्छतं । यद्वा । सरथमभिहितमारुह्य चायातमिति च वाक्यद्वयं ॥

या वां संति पुरुस्पृहो नित्यतो दाणुपे नरा । अस्मे ता यज्ञवाहमेदं वायुं नि यच्छतं ॥४॥
याः । वां । संति । पुरुऽस्पृहः । निऽयुतः । दाणुपे । नरा । अस्मे इति । ताः । यज्ञऽवाहसा ।
इदं वायुं इति । नि । यच्छतं ॥४॥

हे नरा नेतारो हे यज्ञवाहसा यज्ञवाहकाश्चिद्ववायु याः पुरुस्पृहो वज्रभिः स्पृहणीया नित्यतः संति अस्मै अस्मभ्यं दाणुपे हविर्दत्तवतो यज्ञमानाय मदर्थं ता नित्यतो नि यच्छत ॥ ॥२३॥

विहि होवा इति पंचर्चं तृतीयं सूक्तं वामदेव्यं वायव्यं । अत्रानुक्रमणिका । विहि पंच वायव्यमिति ॥ मूर्त्तविनयांगो लिंगिकः ॥ आद्या दशरात्रं चतुर्थं ऽहर्नि प्रउगशस्त्रं वायव्यतृचस्य द्वितीया । तथा च मूर्चितं । विहि होवा अवीता वायो शतं हरीणा । आ० १९. १९ । इति ॥

विहि होवा अवीता विपो न रायो अर्यः । वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥१॥
विहि । होवाः । अवीताः । विपोः । न । रायः । अर्यः । वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन ।
याहि । सुतस्य । पीतये ॥१॥

हे वायो विहि । वीहि । मज्जय । होवा होमसाधिकाः सोमाहतीरवीता अर्यः पूर्वमभिलिता विपो न शत्रूणां विपर्ययता राज्ञेव । किचार्यः स्तोत्रमम रायो धनानि संपादयति शेषः । हे वायो चंद्रेणाह्लादकेन रथेना याहि सुतस्य सोमस्य पीतये पानाय ॥

निर्युवाणो अणस्ती निर्युवाँ इदं सारथिः । वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥२॥
निऽयुवानः । अणस्तीः । निर्युवानः । इदं ऽसारथिः । वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन ।
याहि । सुतस्य । पीतये ॥२॥

हे वायो त्वमशस्तीरभिगस्ती निर्युवाणो निःशेषिण नियोजयन्नित्युवाणित्युत्सज्जकाश्च वानिन्द्रसारथिरिन्द्र-
महायः सन आ याहि ॥

अनु कृष्णे वसुधिते येमाते विश्वपेणसा । वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥३॥
अनु । कृष्णे इति । वसुधिते इति वसुऽधिते । येमाते इति । विश्वऽपेणसा । वायो
इति । आ । चंद्रेण । रथेन । याहि । सुतस्य । पीतये ॥३॥

कृष्णे कृष्णवर्णं वसुधिते वसुनां धात्र्या विश्वपेणसा विश्वरूपे व्यावापुधिर्या त्वामनु येमाते । अनुगच्छतः ॥
वहंतु त्वा मनोयुजो युक्तासो नवतिर्नव । वायवा चंद्रेण रथेन याहि सुतस्य पीतये ॥४॥
वहंतु । त्वा । मनः । युजः । युक्तासः । नवतिः । नव । वायो इति । आ । चंद्रेण । रथेन ।
याहि । सुतस्य । पीतये ॥४॥

हे वायो त्वा त्वा मनोयुजो मनः समानगतयो युक्तासः परस्परसंयुक्ता नवतिर्नव नवोत्तरनवतिसंख्याका
अथा वहतु । धारयतु ॥

वायो शतमिति पंचमी पुरोक्त एव तृचे तृतीया । मुचं पूर्वमेवोक्तं ॥

वायो गतं हरीणां युवस्व पोष्याणां । उत वा ते सहस्रिणो रथ आ यातु पाजसा ॥५॥
 वायो इति । गतं । हरीणां । युवस्व । पोष्याणां । उत । वा । ते । सहस्रिणः । रथः ।
 आ । यातु । पाजसा ॥५॥

हे वायो त्वं पोष्याणां पोषणीयानां हरीणां गतं युवस्व । योजय रथे । उत वा अथवा ते सहस्रिणः
 सहस्रसंख्यापुरका अथाः । तैर्युक्तो रथः पाजसा वस्त्रेणा यातु । आगच्छतु ॥ ॥५॥

इदं वामास्य इति पठ्यं चतुर्थं मुक्तं वामदेवस्यार्थं गायत्रमंद्रावार्हस्पत्य । अत्रानुक्रमणिका । इदं वा
 पंडेद्रावार्हस्पत्यं गायत्रमिति । मुक्ताविनियोगो निगिकः ॥

इदं वामास्यं हविः प्रियमिंद्रावृहस्पती । उक्थं मदंश्च गस्यते ॥१॥
 इदं वा । आस्यं । हविः । प्रियं । इंद्रावृहस्पती इति । उक्थं । मदः । च । गस्यते ॥१॥

हे इंद्रावृहस्पती वामास्य इदं प्रिय हविः सोमरूपं प्रतिपासीति शेषः । उक्थं ग्राम्यं च मदी मदजनक
 गस्यते ॥

अयं वां परि पिच्यते सोम इंद्रावृहस्पती । चारुमदाय पीतये ॥२॥
 अयं वां । परि । सिच्यते । सोमः । इंद्रावृहस्पती इति । चारुः । मदाय । पीतये ॥२॥

हे इंद्रावृहस्पती वामास्य चारुः शोभनोऽयं सोमः परि पिच्यते । परितो दीयते । मदाय हृषाय पीतये
 पानाय च ॥

इंद्रावार्हस्पत्यायामिष्टा प्रधानस्या न इदंति तृतीयानुवाक्योत्तरा याज्या । मुद्रितं च । आ न इंद्रावृह
 स्पती अस्मि इंद्रावृहस्पती । आ० २ ११ । इति ॥

आ न इंद्रावृहस्पती गृहमिदंश्च गच्छतं । सोमपा सोमपीतये ॥३॥
 आ । नः । इंद्रावृहस्पती इति । गृहं । इंद्रः । च । गच्छतं । सोमऽपा । सोमऽपीतये ॥३॥

हे इंद्रावृहस्पती । अथ विविच्योच्यते । हे वृहस्पते त्वं इंद्रश्च सोमपा सोमपा युवा सोमपीतये सोमपा
 नाय नो गृहमस्मयागमबंधा गच्छतं ॥

अस्मे इंद्रावृहस्पती रयिं धत्तं गतग्विनं । अश्वान्तं सहस्रिणं ॥४॥
 अस्मे इति । इंद्रावृहस्पती इति । रयिं । धत्तं । गतऽग्विनं । अश्वऽवन्तं । सहस्रिणं ॥४॥

अस्या विनियोगः पूर्वमंत्रेण महोक्तः । हे इंद्रावृहस्पती अस्मि अस्मभ्य रयिं धत्तं धत्तं । कीदृशं रयिं ।
 गतग्विनं गतसंख्याकाभिर्गोभिर्युक्तमथावतमथवतं सहस्रिणं सहस्रसंख्यायुक्तं ॥

इंद्रावृहस्पती वयं सुते गीर्भिह्वामहे । अस्य सोमस्य पीतये ॥५॥
 इंद्रावृहस्पती इति । वयं । सुते । गीऽभिः । ह्वामहे । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥५॥

सुते सोमोऽभिपुते गीर्भिः स्तुतिभिः । शिष्टं गतं ॥

सोममिंद्रावृहस्पती पिबतं दाणुषो गृहे । मादयेथां तदोक्ता ॥६॥
 सोमं । इंद्रावृहस्पती इति । पिबतं । दाणुषः । गृहे । मादयेथां । तत्ऽओक्ता ॥६॥

हे इन्द्रावृहस्पती युवां दाशुषो हविर्दातुर्यजमानस्य गृहे तदीकसा । तदेव यजमानगृहमोको निवासस्थानं ययोस्तां । तादृशां संतां सोमं पिबतं । पीत्वा च मादयेथांमिति ॥ २५ ॥

यस्तस्तर्भकादशर्चं पंचमं मृक्तं वामदेवस्यार्पं वैष्टुभं । दशमी जगती । दशस्यैकादश्याविंद्रावृहस्पतिदेवताकिं शिष्टा नव बार्हस्पत्यः । अचानुक्रमणिका । यस्तस्तर्भकादश बार्हस्पत्यमंत्य एष्टां चोपांत्या जगती ॥ आभिर्ग्रावि केष्वथपु तृतीयमवने ब्राह्मणावर्हमिनः स्तोमवृद्धाविद मृक्तमावापार्थं । तथा च सूत्रं । यस्तस्तर्भ यो अद्रिभित । आ० ७ ९ । इति ॥ आथ वृहस्पतिमवने मरुत्वतीयनिष्केवन्ययोः मुक्तमुखीय । मुत्रितं च । यस्तस्तर्भ धुनेतय इति मुक्तमुखीय । आ० ९. ५. । इति ॥

यस्तस्तर्भ सहसा वि ज्मो अंतान्वृहस्पतिस्त्रिषधस्थो रवेण ।

तं प्रत्नास ऋषयो दीध्यानाः पुरो विप्रा दधिरे मद्रजिह्वं ॥ १ ॥

यः । तस्तर्भ । सहसा । वि । ज्मः । अंतान । वृहस्पतिः । त्रिऽसधस्थः । रवेण ।

तं । प्रत्नासः । ऋषयः । दीध्यानाः । पुरः । विप्राः । दधिरे । मद्रजिह्वं ॥ १ ॥

यो वृहस्पतिर्वृहतो देवस्य यज्ञस्य वा पालयिता देवः सहसा बलिन ज्मः पृथिव्या अंतान । दश दिश इत्यर्थः । तान्वि तस्तर्भ । विविध स्तंभितवान् । नियमितवान् । त्रिषधस्थस्त्रिषु स्थानेषु वर्तमानो रवेणैवं त्रिषधस्थेन शब्देन तं देवं प्रत्नासः पुराणा ऋषयोऽतीदृशदृष्टारो दीध्याना दीप्यमाना विप्रा मेधाविनो यजमानादयः पुरो दधिरे । पुरस्तादस्थापितवन्तः मुखादिना । मद्रजिह्वं मादनजिह्व मोदनजिह्वं ॥

धुनेतयः सुप्रकेतं मदतो वृहस्पते अभि ये नस्तत्से ।

पृषंतं सुप्रमदब्धमूर्ध्वं वृहस्पते रक्षतादस्य योनिं ॥ २ ॥

धुनेऽदेतयः । सुऽप्रकेतं । मदतः । वृहस्पते । अभि । ये । नः । तत्से ।

पृषंतं । सुप्रं । अदब्धं । ऊर्ध्वं । वृहस्पते । रक्षतात् । अस्य । योनिं ॥ २ ॥

हे वृहस्पते धुनेतयः । धुना शत्रुणा कपयित्रीतिर्गतियेषां ते । तादृशाः सुप्रकेतं शोभनप्रज्ञं त्वां मदतो मादयंतो नोऽस्मत्सर्वाधिनो य ऋत्विजोऽभि ततस्त्रि आत्मानमुपनिषतिं सुर्वति वा अस्येषां योनिं कारण यज्ञ यजमानं वा मा रक्षतात् । रक्ष । योनिर्विशिष्यते । पृषंतं फलानि सिंचतं सूत्रं सर्पणस्वभावमदब्धमर्हमितमूर्ध्वमुरु ॥

वृहस्पते रेत्यादिकं द्वि बार्हस्पत्यं पशां वपापुरोडाशयोरनुवाक्ये । वृहस्पते या परमा परावदति द्वि । आ० ३ ७ । इति हि मुत्रितं ॥

वृहस्पते या परमा परावदत आ तं ऋतस्पृशो नि पैदुः ।

तुभ्यं खाता अवता अद्रिदग्धा मध्वः श्रोतंत्यभितो विरप्णं ॥ ३ ॥

वृहस्पते । या । परमा । पराऽवत् । अतः । आ । ते । ऋतऽस्पृशः । नि । पैदुः ।

तुभ्यं । खाताः । अवताः । अद्रिदग्धाः । मध्वः । श्रोतंति । अभितः । विरप्णं ॥ ३ ॥

हे वृहस्पते या प्रसिद्धा परमोत्कृष्टा परावदत्यंतं दूरभुता वसतिः स्वर्गाख्यास्ति । यद्वा निगन्धव्ययः । परमं स्थानमस्ति । अतोऽस्माद्दिगादा । आ इत्यर्वागर्थे । अधस्तात् तव सर्वाधिन ऋतस्पृशो यज्ञं स्पृशंतोऽस्या नि पैदुः । निषणा भवति । तुभ्यं खाता अवताः । नुप्रोपमेषा । यथा खाताः कृपा अभितः श्रोतंति तद्वदद्रिदग्धा यावभिरभिपुताः सोमा विरप्णं विशिष्येण शब्देन स्तोत्रं यथा भवति तथा मध्वो मधुररसं श्रोतंति । भवति ॥

बृहस्पतिः प्रथमं जायमानो महो ज्योतिषः परमे व्योमन् ।

सप्तास्यस्तुविजातो रवेण वि सप्तरश्मिरधमत्तमांसि ॥ ४ ॥

बृहस्पतिः । प्रथमं । जायमानः । महः । ज्योतिषः । परमे । विऽव्योमन् ।

सप्तास्यस्यः । तुविऽजातः । रवेण । वि । सप्तरश्मिः । अधमत । तमांसि ॥ ४ ॥

अथ बृहस्पतिर्मवाभिमानो देवो महो महतो ज्योतिषो दीप्तिस्थादित्यस्य परमे निरतिशये व्योमन् व्योमनि प्रथमं जायमानः प्रादुर्भूतः सप्तास्यः सप्तच्छदोऽस्यस्यस्तुविजातो बृहत्प्रकारं संभूतो रवेण शब्दं सप्तरश्मिः सर्पणस्वभावतंत्रोयुक्तमांसि व्यधमत । धमतिर्गतिकर्मेति निरुक्त । ६ २ । विविधं गच्छति । नाशयतीत्यर्थः ॥

स सुष्टुभा स ऋक्ता गणेन वलं रुरोज फलिगं रवेण ।

बृहस्पतिरुस्रिया हव्यमूदः कर्निक्रदद्वावगतीरुदाजत् ॥ ५ ॥

सः । सुऽस्तुभा । सः । ऋक्ता । गणेन । वलं । रुरोज । फलिऽग । रवेण ।

बृहस्पतिः । उस्त्रियाः । हव्यऽमूदः । कर्निक्रदत् । वावगतीः । उत । आजत् ॥ ५ ॥

स बृहस्पतिः सुष्टुभा गोभनस्तुतिमतर्कता दीप्तिमता गणनागिरसा रवेण शब्दं न च सह फलिगः ॥ त्रिफला विशरणं ॥ फलिभेदः । तेन गच्छतीति फलिगः । वलं वलनामानममुर रुरोज । वमज । द्वितीयः सशब्दः पुरणः । स एव देव उस्त्रिया भोगानामुत्स्राविणीहव्यमूदः कीरादिहविष्प्रिरका वावगतीर्वावश्यमाना सा कर्निक्रदत् शब्दं कुर्वन्नुदाजत् । उदाटयति स्म ॥ २६ ॥

एवा पित्रे इति बार्हस्पत्ये पणो हविषो याज्या । एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे विश्वे अग्नौ मरुतो विश्व ऊतो । आ० ३. ५ । इति मुञ्चितत्वात् ॥ अग्निष्टोमं विश्वदेवाय एषव धाव्या । तथा च मुञ्च । एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे आ नो भद्राः क्रतवो यंतु विश्वतः । आ० ५. १८. । इति ॥

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञविधेम नमसा हविर्भिः ।

बृहस्पते सुप्रजा वीरवन्तो वयं स्याम पतयि रयीणां ॥ ६ ॥

एव । पित्रे । विश्वऽदेवाय । वृष्णे । यज्ञः । विधेम । नमसा । हविऽभिः ।

बृहस्पते । सुऽप्रजाः । वीरऽवन्तः । वयं । स्याम । पतयः । रयीणां ॥ ६ ॥

पित्रे पालकाय विश्वदेवाय सर्वदेवतारूपाय । देवानां मंत्रप्रतिपाद्यत्वादस्य च मवाभिमानित्वाद्विश्वदेवत्वम् । यद्वा । अत्र देवशब्दः स्तुत्यर्थः । सर्वः स्तुत्याय वृष्णे वर्षकाय बृहस्पतये देवायैववमुक्तप्रकारेण यज्ञस्मत्सार्धनर्हं विभिर्गाज्यचर्वादिनक्षत्रैर्ममसा स्तुत्या च विधेम । परिचरम । हे बृहस्पते सुप्रजाः गोभनपुत्रा वीरवन्तो वीर्योपता वय रयीणां धनानां पतयः स्याम ॥

स इदाजा प्रतिजन्यानि विश्वा शुष्मेण तस्यावभि वीर्येण ।

बृहस्पतिं यः सुभृतं विभर्ति वल्गुयति वंदते पूर्वभाजं ॥ ७ ॥

सः । इत् । राजा । प्रतिऽजन्यानि । विश्वा । शुष्मेण । तस्यो । अभि । वीर्येण ।

बृहस्पतिं । यः । सुऽभृतं । विभर्ति । वल्गुऽयति । वंदते । पूर्वऽभाजं ॥ ७ ॥

इदमावृक्तं पुरोहितप्रशमेति ब्राह्मणं । ऐ० ब्रा० ८. २६. । अथवा मृक्तस्य ऋग्व्यवर्जितस्य बार्हस्पत्यत्वाद्बृहस्पतेरिव मृतिः । स इत्स एव राजा मूर्धाभिपिक्तोऽन्यो वा राजमानः प्रतिजन्यानि । जन्मं युद्धं प्रति बलान्तीत्यर्थः । प्रत्यर्थिजनपदानि वा तानि विश्वा सर्वाणि शुष्मेण बलेन वीर्येण शरीरसामर्थ्येन वाभि अभिगम्याकम्य तस्या । तिष्ठति । स इत्युक्तं क इत्याह । यो बृहस्पतिं बृहतां महता पालयितारं देवमुक्तलक्षणं पुरोहितं वा मभूतं मुपु हविःस्त्रोचादिनात्राक्षादनादिना वा विभर्ति भरति । वल्गूयति स्तीति । वंदते नमस्करोति च पूर्वभाजमितरेभ्यः प्रथमसंभक्तारं कृत्वा । एवं यः करोति स एव तस्याविति ॥

स इत्सेति मुधित ओकसि स्वे तस्मा इळा पिन्वते विश्वदानीं ।

तस्मै विणः स्वयमेवा नमंते यस्मिन्ब्रह्मा राजन्नि पूर्व एति ॥ ८ ॥

सः । इत् । शेति । मुऽधितः । ओकसि । स्वे । तस्मै । इळा । पिन्वते । विश्वऽदानीं ।

तस्मै । विणः । स्वयं । एव । नमंते । यस्मिन् । ब्रह्मा । राजन्नि । पूर्वः । एति ॥ ८ ॥

स इत्स एव जिति । निवसति । मुधितः मुपु तृप्तः सन स्य स्वकीय एवाकसि सद्ने । स एव समुद्धो निर्वाधः सन सुखिनास्ति । तस्मा इळा भूमिर्विश्वदानी सर्वकालं पिन्वते । वर्धते फलैः । तस्मै विणः प्रजाः स्वयमेव नमंते । प्रणता भवति । दंडनमंतरेण स्वयमेव दत्तकरा भवति । यस्मिन्नाजनि ब्रह्मा पूर्वः प्रथमं पुत्र्यः मन्त्रति । शक्नोति । वर्तते इत्यर्थः ॥

अप्रतीतो जयति सं धनानि प्रतिजन्यान्युत या सजन्या ।

अवस्यवे यो वरिवः कृणोति ब्रह्मणे राजा तमवन्ति देवाः ॥ ९ ॥

अप्रतिऽइतः । जयति । सं । धनानि । प्रतिऽजन्यानि । उत । या । सऽजन्या ।

अवस्यवे । यः । वरिवः । कृणोति । ब्रह्मणे । राजा । तं । अवन्ति । देवाः ॥ ९ ॥

स एवाप्रतीतोऽन्येप्रतिगतः सन यानि धनानि प्रतिजन्यानि प्रतिस्पर्धिजनसंबधीनि उतापि च सजन्या जनसंबधीनि धनानि सं जयति । यो राजावस्यवेऽवसीयमे धनरहिताय रक्षणमिच्छति ब्रह्मणे ब्राह्मणाय वा प्रीणनमिच्छते बृहस्पतये वा वरिवो धनं कृणोति । करोति । ददाति । स उक्तप्रकारेण महान्भवति । तमेव देवा अवति । रक्षति ॥

इंद्रश्च सोममिति दशमी तृतीयसवने ब्राह्मणाक्कमिनः प्रस्थितयाज्या । सूचितं च । इंद्रश्च सोमं पिबत बृहस्पत आ वो वहंतु सप्तयो रघुथदः । आ० ५ ५ । इति ॥

इंद्रश्च सोमं पिबतं बृहस्पतेऽस्मिन्यज्ञे मंदसाना वृषण्वसू ।

आ वां विणंत्विदवः स्वाभुवोऽस्मे रयिं सर्ववीरं नि यच्छतं ॥ १० ॥

इंद्रः । च । सोमं । पिबतं । बृहस्पते । अस्मिन् । यज्ञे । मंदसाना । वृषण्वसू इति वृषण्वसू ।

आ । वां । विणंतु । इंद्रवः । सुऽआभुवः । अस्मे इति । रयिं । सर्ववीरं । नि । यच्छतं ॥ १० ॥

ह बृहस्पते त्वमिंद्रश्च सोम पिबतं । कीदृशां युवां । अस्मिन्यज्ञे मंदसाना हृष्यंती वृषण्वसू वर्षितुधनी । यजमानेभ्यो दीयमानधनावित्यर्थः । वां युवा स्वाभुवः मुपु सर्वतो भवतः । कृत्स्नशरीरव्यापनसमर्था इत्यर्थः । तादृशा इंद्रवः सोमा विणंतु । युवयोः शरीरं प्रविणंतु । अस्मै अस्मभ्यं रयिं धनं सर्ववीरं सर्वपुत्राद्युपेतं नि यच्छतं । दत्तं ॥

बृहस्पत इन्द्र वर्धतं नः सचा सा वां सुमतिर्भूत्वस्मे ।
 अविष्टं धियो जिगृतं पुरंधीर्जज्ञस्तमर्या वनुषामरातीः ॥ ११ ॥
 बृहस्पते । इन्द्र । वर्धतं । नः । सचा । सा । वां । सुऽमतिः । भूतु । अस्मे इति ।
 अविष्टं । धियः । जिगृतं । पुरंऽधीः । जज्ञस्तं । अर्यः । वनुषां । अरातीः ॥ ११ ॥

हे बृहस्पते हे इन्द्र युवां नोऽस्मान्वर्धतं । वर्धयतं । प्रवृद्धान्कुरुत । सा सुमतिर्धियोऽरनुयष्टवृद्धिरस्मै अस्माम् सचा सह भूतु । भवतु । धियः कर्मण्याविष्टं । रक्तं । पार नयतं । पुरंधीः पुरं शरीरं धीयतं स्थापयतं याभिर्मतिभिस्ताः स्तुतीर्जिगृतं । प्रवृध्यतं । वनुषां संभक्तृणामस्माकमर्यां गचीररातीः । शत्रुनित्यर्थः । जज्ञस्तं । युध्यतं । जपयतमित्यर्थः ॥ कृदस्थरातिशब्दः स्त्रीलिङ्गः ॥ एव स्तुति निगमख्याभीष्टं प्रार्थितवान् ॥ ५७ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशिन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्वियातीर्थमहश्वरः ॥

श्रीमत्सायणमचीणो दाशतय्यास्तुतीयके । अष्टके सप्तमाध्याय व्याकापीर्दतिपणल ॥

इति श्रीमद्वाङ्महाराजपरमेश्वरवेदिकभागप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभुपालसाम्राज्यधुरधरण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःश्रमिन् वेदा यो वेदेभ्योऽखिल जगत ।

निर्ममे तमह वदे विद्यातीर्थमहश्वर ॥

अथाष्टमं व्याख्यातुमारभते । इदमु त्वादित्येकादशर्चं पष्ठ मृक्त वामदेवस्यार्पं वैष्टभमुपोदेवताक इदमुपस्य
 त्वित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाक उपस्य कर्ता वैष्टभं कदस्याश्चिनशस्व इद मृक्त । सुवित च । उपो वाज्जनेदमु त्वत्
 । आ० ४. ५४. । इति ॥

इदमु त्यत्पुरुतमं पुरस्ताज्ज्योतिस्तमसो वयुनावदस्थान् ।
 नूनं दिवो दुहितरो विभातीर्गातुं कृणवन्नुपसो जनाय ॥ १ ॥
 इदं । ऊं इति । त्यत् । पुरुऽतमं । पुरस्तात् । ज्योतिः । तमसः । वयुनंऽवत । अस्थान् ।
 नूनं । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । गातुं । कृणवन् । उपसः । जनाय ॥ १ ॥

इदमु पुरतो दृश्यमानमिदं त्यत्तदस्माभिः स्तुत्यं सर्वप्रसिद्धं पुरुतममत्यतप्रभुत ज्योतिस्तजो वयुनावत ॥
 वेतः कार्तिकर्मण इदं ॥ प्रकृष्टकातिमत । अथवा वयुनमिति प्रज्ञानाम् । प्रज्ञोपेत । सर्वस्य प्रज्ञापकमित्यर्थः ।
 कीदृक् तिजः । पुरस्तात् पूर्वस्यां दिशि तमसोऽधकारादस्थान् । उदतिष्ठत । एवं मति नूनं मत्य दिव आदित्यस्य
 दुहितरो दुहितृस्थानीया विभातीर्विमान कुर्वतीरुपसो जनाय यजमानानां गातुं गमन गमनादित्यापारमा
 मर्थं कृणवन् । अकुर्वन् ॥

अस्थ्युरु चित्रा उपसः पुरस्तान्मिता इव स्वरवोऽध्वरेषु ।

यू प्रजस्य तमसो द्वारोच्छंतीरघञ्जुचयः पावकाः ॥ २ ॥

अस्युः । ॐ इति । चित्राः । उपसः । पुरस्तात् । मिताः ऽडं व । स्वरवः । अध्वरेषु ।
वि । ॐ इति । व्रजस्य । तमसः । द्वारा । उच्छंतीः । अग्रन । शुचयः । पावकाः ॥ २ ॥

चित्रायायनीया उपसः पुरस्तात्पूर्वस्यां दिश्यस्युः । तिष्ठति । व्याप्ता इत्यर्थः । तत्र दृष्टांतः । अध्वरेषु
मिताः खाताः स्वरवो यृषा इव । ते यथा वेद्याः पुरतो भासन्ते तद्वत् । यद्यापि स्वरशब्दो यूपच्छन्दोऽर्पितप्रथ-
मशकलवाची यः प्रथमः शकलः परापतित्स्वः कार्यं इत्युक्तत्वात् तथाप्यत्र मितशब्दश्रवणाच्चपालवन्तः
स्वरवः । ऋग्वे० ३ पृ. १० । इत्यादौ तथा दर्शनाच्चात्र यूपवचनः । ता व्रजस्य वारकस्य तमसो द्वारा द्वाराणि
युच्छंतीः शुचयो दीप्ताः पावकाः शोधिका अग्रन । व्यवृण्वन् ॥

उच्छंतीरद्य चितयंत भोजान्नाधोदेयायोपसो मघोनीः ।
अचित्रे अंतः पणयः समंत्वबुध्यमानास्तमसो विमंध्ये ॥ ३ ॥
उच्छंतीः । अद्य । चितयंत । भोजान् । राधः ऽदेयाय । उपसः । मघोनीः ।
अचित्रे । अंतरिति । पणयः । समंतु । अबुध्यमानाः । तमसः । विमंध्ये ॥ ३ ॥

अद्यास्मिन्दिन उच्छंतीस्तमो विवामयत्यो मघोनीर्धनवत्य उपसो भोजान् भोजयितुं यजमानान् तेषां
राधोदेयाय सोमादिधनदानाय चितयंत । प्रज्ञापयति । अचित्रे ऽचायनीये तमसो विमंध्ये । अत्यंतगाढाध-
कार इत्यर्थः । तत्र पणयो वणिज इवादातारोऽबुध्यमानाः समंतु । स्वपतु ॥

कुवित्स देवीः सनयो नवो वा यामो वभूयादुपसो वो अद्य ।
येना नवग्वे अंगिरि दशग्वे सप्तास्ये रेवती रेवदृष ॥ ४ ॥
कुवित । सः । देवीः । सनयः । नवः । वा । यामः । वभूयात् । उपसः । वः । अद्य ।
येन । नवऽग्वे । अंगिरि । दशऽग्वे । सप्तऽआस्ये । रेवतीः । रेवत् । ऊष ॥ ४ ॥

हे देवीर्द्योतमाना उपसो वो युष्मान सनयः पुराणो नवो वा यामो गमनसाधनः स रथोऽद्यास्मिन्त्या
गदिने कुविद्रहवार वभूयात् । भवत । गच्छदित्यर्थः । येन रथेन हे रेवतीर्धनवत्यो यूयं नवग्वे दशग्वे सप्तास्ये
सप्तर्क्षदोयुक्तमूविऽगिरिऽगिरोर्गण । ती द्वौ तत्र येऽप्यंगिरसस्तृपां गणे । तथान्यत्र नवग्वो न दशग्वो अंगि-
रस्तमः । ऋग्वे० १० ६३ ६ । इति । रेवदनवद्यथा भवति तथोप । विभातं कृतवत्यः ॥ वसंश्चक्षुर्नकर्मणो
ल्लग्नमध्यमवहवचनस्यैदं रूप ॥

यूयं हि देवीर्ज्ञतयुग्भिरश्वैः परिप्रयाथ भुवनानि सद्यः ।
प्रबोधयंतीरूपसः समंतं द्विपाच्चतुष्पाच्चरथाय जीवं ॥ ५ ॥
यूयं । हि । देवीः । ज्ञतयुक् ऽभिः । अश्वैः । परिऽप्रयाथ । भुवनानि । सद्यः ।
प्रऽबोधयंतीः । उपसः । समंतं । द्विऽपात् । चतुऽपात् । चरथाय । जीवं ॥ ५ ॥

हे देवीर्द्योतमाना उपसो यूयं हि खलु ज्ञतयुग्भिर्यज्ञगामिभिरश्वैर्भुवनानि सद्यः परिप्रयाथ । परितः
प्रकृष्टं गच्छथ । किं कुर्वत्यः । समंतं स्वपत द्विपाच्चतुष्पाच्चतुष्टयगवादिजघणं जीव चरथाय चरथाय गमनादि
यवहाराय प्रबोधयंतीः प्रबोधयत्यः सत्यः परिप्रयाथ ॥ ॥ ५ ॥

क्व स्विदासां कतमा पुराणी यया विधानां विदधुर्क्षभूणां ।
शुभं यच्छुभ्रा उपसश्चरन्ति न वि ज्ञायते सदृशीरजुर्याः ॥ ६ ॥

क्रं । स्वि॒त् । आ॒सां । क॒त॒मां । पु॒रा॒णी । य॒या । वि॒ऽधा॒ना । वि॒ऽद॒धुः । ऋ॒भू॒णां ।
शु॒भं । य॒त् । शु॒भ्राः । उ॒प॒सः । च॒र॒न्ति । न । वि । ज्ञा॒य॒न्ते । स॒ऽदृ॒शीः । अ॒नु॒याः ॥६॥

आसामुपसां मध्ये क्व स्विदभुदय कतमा पुराणी पुरातनी । यया ऋभूणा संबंधीनि विधाना चमसा
दिनिर्माणानि विदधुः । अकुर्वन्भवः । ययाद्योपसः शुभा दीप्ताः शुभ चरति । शोभा दीप्तिं कुर्वति । ता
अनुया अशीर्णा नित्यमुतना न वि ज्ञायन्ते । यतः सदृशीः सदृश्यः सर्वेष्वपि दिवसेष्वेककृपा अतीत्यतन्य एता
एताः पुराण्य इति न ज्ञायन्ते । उपसादृश्य सदृशीरय सदृशीरिदं शः । ऋग्वे० १ १०३. ८ । इत्यत्र प्रतिपादित ॥

ता घा ता भ॒द्रा उ॒प॒सः पु॒रा॒मु॒र॒भि॒ष्टि॒द्यु॒म्ना ऋ॒त॒जा॒त॒स॒त्याः ।

यास्वी॒जानः श॒श॒मान॒ उ॒क्थैः स्तु॒व॒ञ्छं॒स॒न्द्र॒वि॒णं स॒द्य आ॒प ॥७॥

ताः । घ । ताः । भ॒द्राः । उ॒प॒सः । पु॒रा । आ॒मुः । अ॒भि॒ष्टि॒द्यु॒म्नाः । ऋ॒त॒जा॒त॒ऽस॒त्याः ।

या॒मु । दे॒जानः । श॒श॒मानः । उ॒क्थैः । स्तु॒वन । शं॒सेन । द्र॒वि॒णं । स॒द्यः । आ॒प ॥७॥

ता घा घात प्रसिद्धौ । ताः खलूपकारिण्यस्ता भद्राः कल्याण्यः स्तुत्या वा उपसः पुरा पूर्वसामुः । अभवन ।
अभिष्टिद्युम्नाः अभिगमनमात्रेण द्युम्न धन यासा ताः । ऋतजातसत्याः । ऋतार्थं यज्ञार्थं जाताश्च ताः सत्याः
सत्यफलान्च तादृश्यः । यामुपःस्वीजानो याग कुर्वाण उक्थैः शस्त्रैः शशमानः शसमानः स्तुवन सामभिः स्तोत्र
निष्पादयन् शसन शस्त्राणि कुर्वन् द्रविण धन सद्य आप । प्राप्नोति । ता भद्रा इति संबधः ॥

ता आ च॒र॒न्ति स॒म॒ना पु॒र॒स्ता॒त्स॒मा॒न॒तः स॒म॒ना प॑प्र॒थ॒नाः ।

ऋ॒त॒स्य॑ दे॒वीः स॒द॒सो वृ॒धा॒ना ग॒वां न॒ सर्गा॑ उ॒प॒सो ज॒र॒न्ते ॥८॥

ताः । आ । च॒र॒न्ति । स॒म॒ना । पु॒र॒स्ता॒त् । स॒मा॒न॒तः । स॒म॒ना । प॑प्र॒थ॒नाः ।

ऋ॒त॒स्य॑ । दे॒वीः । स॒द॒सः । वृ॒धा॒नाः । ग॒वां । न । सर्गा॑ । उ॒प॒सः । ज॒र॒न्ते ॥८॥

ता उपस आ सर्वतश्चरन्ति । समना सर्वतः समानाः पुरस्तात्पूर्वस्या दिशि समानतः समानाद्दिगादतरि
चात्ममना सर्वतः पप्रथानाः प्रथमाना ऋतस्य यज्ञस्य सदसः सदः । तत्रत्यमूर्तिरघविरादिकमित्यर्थः । वृधाना
बोधयत्यः ॥ अतर्भावितवर्णाऽयं ॥ एवं महाभूभावा उपसो जरन्ते । स्मृत्यन्ते । गवा सर्गा न उदकानां सृष्टय
इव । गवा सर्गा न रश्मयः । ऋग्वे० ४ ५० ५ । इति हि श्रुतं । ता यथा सर्वत्र प्रमगादुपकारत्वाच्च स्मृत्यन्ते तद्वत् ॥

ता उ॒न्वे॒ऽव स॒म॒ना स॒मा॒नी॒र॒मी॒त॒व॒र्णा उ॒प॒संश्च॑र॒न्ति ।

गृ॒ह्णी॒ती॒र॒भ्व॒म॒सि॒तं रु॒ण॒द्भिः शु॒क्रा॒स्त॒नू॒भिः शु॒च॒यो रु॒चा॒नाः ॥९॥

ताः । इ॒त् । नु । ए॒व । स॒म॒ना । स॒मा॒नीः । अ॒मी॒त॒ऽव॒र्णाः । उ॒प॒सः । च॒र॒न्ति ।

गृ॒ह्णी॒तीः । अ॒भ्वं । अ॒सि॒तं । रु॒ण॒द्भिः । शु॒क्राः । त॒नू॒भिः । शु॒च॒यः । रु॒चा॒नाः ॥९॥

ता एवोपसः । इदिति पुरणः । नु अय समना समानाः । एकधत्यर्थः । समानीरकृपा अमीतवर्णा
अहिंसितवर्णा अपरिमितवर्णा वा उपसश्चरन्ति सर्वतः । किं कुर्वत्यः । अभ्वं । महत्प्रमितत । अतिमहदमित कृष्ण
रूपं गृह्णीतीर्गोपयत्यो रुणद्भी रोचमानैस्तनूभिः स्वगरीरैः शुक्रा दीप्ताः शुचयः शुद्धा रुचाना रोचमाना
रोचयत्यो वा ॥

र॒यिं दि॒वो दु॒हित॒रो वि॒भा॒तीः प्र॒जा॒व॑र्त॒ य॒च्छ॒ता॒स्मा॒मु॒ दे॒वीः ।

स्यो॒ना॒दा वः प्र॒ति॒वृ॒ध्य॒मा॒नाः सु॒वी॒र्य॒स्य प॑त॒यः स्या॒म ॥१०॥

रयिं । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । प्रजाऽवैतं । यच्छत । अस्मासु । देवीः ।
स्योनात् । आ । वः । प्रतिऽबुध्यमानाः । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ १० ॥

हे दिवो दुहितरो योतमानस्यादित्यस्य दुहितृम्यानीया विभातीर्विभात्यो विशेषेण भानं कुर्वत्योऽस्मासु प्रजावन्त रयिं पुत्राद्युपेतं धनं यच्छत । दत्त । हे देवीर्देव्यः स्योनात्सुखान्नमित्तभृताहो युष्मान प्रतिबुध्यमानाः प्रतिबोधयन्तो वयं सुवीर्यस्य पतयः स्याम । पुत्रादिसहितस्य धनस्य पालका भवम ॥

तद्वो दिव इति व्युष्टाया जपेत ॥

तद्वो दिवो दुहितरो विभातीरुपं ब्रुव उपसो यज्ञकेतुः ।
वयं स्याम यणसो जनेषु तद्यौश्च धत्तां पृथिवी च देवी ॥ ११ ॥
तत् । वः । दिवः । दुहितरः । विऽभातीः । उप । ब्रुवे । उपसः । यज्ञऽकेतुः ।
वयं । स्याम । यणसः । जनेषु । तत् । द्यौः । च । धत्तां । पृथिवी । च । देवी ॥ ११ ॥

हे दिवो दुहितरो हे उपसो विभातीर्वो युष्मान तदुत्तरार्धप्रथमपादेन वक्ष्यमाणं फलं यज्ञकेतुः । यज्ञ एव केतुः प्रज्ञापको यस्य तादृगोऽहमप ब्रुवं । उपत्य ब्रवीमि । अथ बहवद्व्यते । वयं सुवतो जनेष्वस्मत्स मानेषु मध्ये यणसः कीर्तिरन्नस्य वा स्वाभिनः स्याम । तद्यगो द्यौः पृथिवी च देवी धत्ता । धारयतां ॥ ॥ २ ॥

प्रति प्यति सप्तर्चं सप्तमं मृक्तं गायत्रमुपोदेवताकं । प्रति प्या सप्त गायत्रमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाक उपस्य कर्ता गायत्रं कदस्याश्चिनगस्त्रि चदं गस्य । अथोपस्यः प्रति प्या सूनरी । आ० ४. १४. । इति हि सूचित ॥

प्रति प्या सूनरी जनीं व्युच्छंती परि स्वसुः । दिवो अदग्निं दुहिता ॥ १ ॥
प्रति । स्या । सूनरी । जनी । विऽउच्छंती । परि । स्वसुः । दिवः । अदग्निं । दुहिता ॥ १ ॥

स्या सा संस्तूयमाना सूनरी मुपु प्राणिनां नवी जनी जनयित्री फलानां स्वसुः स्वस्त्वस्थानीयाया रात्रिः परि उपरिभागे रात्रिपर्यवमानकाले व्युच्छंती तमो विवासयन्ती । स्वसा स्वस्त्रे ज्ञायसी । अथर्व० १. १२४. ८ । इत्युक्त । दिवो योतमानस्यादित्यस्य दुहितोषाः प्रत्यदग्निं । प्रतिदृश्यन्ते सर्वे ॥

अथैव चित्रारूपी माता गवामृतावरी । सखाभृदश्विनोरूपाः ॥ २ ॥
अश्वोऽडव । चित्रा । अरूपी । माता । गवां । ऋतऽवरी । सखा । अभृत् । अश्विनोः ।
उषाः ॥ २ ॥

अथैव चित्रा चायनीयारूपी आरोचमाना गवां रश्मीनां माता निर्मात्री ऋतावरी यज्ञवत्युषा अश्विनोः सखा समानख्याना सह स्तूयमानाभुत । भवति । अश्विनोरूपा सह स्तूयमानत्वात्सखित्व परस्पर ॥

उत सखास्यश्विनोरुत माता गवामसि । उतोषो वस्वं ईशिषे ॥ ३ ॥
उत । सखा । असि । अश्विनोः । उत । माता । गवां । असि । उत । उषः । वस्वं । ईशिषे ॥ ३ ॥

उतापि चाश्विनोः सखासि । उतापि च गवां रश्मीनां मातासि । उतापि च हे उषो वस्वो धनस्त्रेशिषे । ईश्वरा भवसि ॥

यावयद्द्वेषसं त्वा चिकित्सूनृतावरि । प्रति स्तोमैरभुत्समहि ॥ ४ ॥
यवयत् ऽद्वेषसं । त्वा । चिकित्सित् । सूनृताऽवरि । प्रति । स्तोमैः । अभुत्समहि ॥ ४ ॥

यावयद्द्वेषं । यवयंतो वियुज्यमाना द्वेषांसि द्वेष्टारो यस्यास्तादृशी । पृथक्क्रियंते द्वेषांस्त्यज्येति वा । राक्षी
हननायोद्युक्ता द्वेषिण उपःकालं हि पलायन्ते । तादृशी चिकित्सितं ज्ञापयंती त्वा त्वां मृगतावरि । मृगतेति
वाङ्माम । तद्वति देवि सोमेः स्तुतिभिः प्रत्यभुस्सहि । प्रतिबोधयामः । सुम इत्यर्थः ॥

प्रति भद्रा अदृष्टात् गवां सर्गा न रश्मयः । ओषा अप्रा उरु जयः ॥ ५ ॥

प्रति भद्राः । अदृष्टात् । गवां । सर्गाः । न । रश्मयः । अप्रा । उपाः । अप्राः । उरु । जयः ॥ ५ ॥

भद्राः । सुत्या रश्मयः प्रत्यदृष्टात् । प्रतिदृष्ट्यंते । गवामुदकानां सर्गा न वर्षधारा इवेयमुपा उरु जयो
महत्तेज आप्राः । आपुरयत ॥

आपप्रुषी विभावरि व्यावर्ज्यांतिषा तमः । उपो अन्तु स्वधामव ॥ ६ ॥

आऽपप्रुषी । विभाऽवरि । वि । व्यावः । ज्योतिषा । तमः । उपः । अन्तु । स्वधां । अव ॥ ६ ॥

हे विभावरि विभावत्युपस्त्वमापप्रुष्यापुरयंती तेजसा जगत् ज्योतिषा तेजसा तमोऽधकारं व्यावः । व्या-
वृणोः । किंच अन्तु पश्चात् स्वधां हविल्लक्षणमन्नमव । रच ॥

आ व्यां तनोषीत्येषा देवानां हविःपूयसोऽनुवाक्या । मुञ्चितं च । आ व्यां तनोषि रश्मिभिरावहती पोष्या
वार्याणि । आ० ६. १४ । इति ॥

आ व्यां तनोषि रश्मिभिरांतरिक्षमुरु प्रियं । उपः शुक्रेण गोचिषा ॥ ७ ॥

आ । व्यां । तनोषि । रश्मिऽभिः । आ । अंतरिक्षं । उरु । प्रियं । उपः । शुक्रेण । गोचिषा ॥ ७ ॥

हे उपो रश्मिभिर्वा द्विवसा तनोषि । उरु विस्तीर्णं प्रियमंतरिक्षं रश्मिभिरा तनोषि । शुक्रेण दीप्ति-
गोचिषा प्रकाशेन युक्ता मत्वेवं करोषि ॥ ३ ॥

तद्देवस्यैति सप्रर्वमष्टमं मुक्तं वामदेवस्यार्धं जागतं सावित्रं । तथा चानुकस्यते । तद्देवस्य सावित्रं तु जा-
गतमिति ॥ आभिप्रविके तृतीयेऽहनि वैश्वदेवशस्ये सावित्रमिदं विद्वानमिदं । तथा च मुञ्चितं । तद्देवस्य घृतेन
यावापृथिवी इति तिस्रः । आ० ७. ७. । इति ॥

तद्देवस्य सवितुर्वार्यं महवृणीमहे असुरस्य प्रचेतसः ।

छर्दिर्येन दाशुषे यच्छति त्मना तन्नो महौ उदयान्देवो अक्तुभिः ॥ १ ॥

तत् । देवस्य । सवितुः । वार्यं । महत् । वृणीमहे । असुरस्य । प्रचेतसः ।

छर्दिः । येन । दाशुषे । यच्छति । त्मना । तत् । नः । महान् । उत् । अयान । देवः ।

अक्तुऽभिः ॥ १ ॥

सवितुः प्रेरकस्य देवस्य वार्यं वरणीयं महत्पुञ्जं तद्वनं वृणीमहे । प्रार्थयामः । असुरस्य । अमुर्वनं । तद्वतः
प्रचेतसः प्रकृष्टमतः । देवस्यैति संबंधः । येन धनेन युक्तः सगं छर्दिः । गृह्णामि तत् । गृहोपलब्धितं धनञ्चात
दाशुषे हविर्देत्तवते यज्ञमानाय त्मनात्यन्तैव यच्छति तच्छर्दिर्महान्देवः सवितुः अक्तुभी रात्रिभिः । एतद्व्यामप्यु-
पलक्षणं । सर्वर्दिवसेः सर्वेषु दिवसेषु नोऽस्माकमुदयान । उदच्छतु । करोति त्वत्पर्यः । यद्वा । छर्दिरिति तेजो-
माम । तत्तेज उदच्छति ॥

दिवो धर्ता भुवनस्य प्रजापतिः पिशंगं द्रापिं प्रति मुञ्चते कविः ।

विचक्षणः प्रथयन्नापृणन्नुर्वजीजनत्सविता सुम्नमुक्थ्य ॥ २ ॥

दिवः । धृता । भुवनस्य । प्रजाऽपतिः । पिशंगं । द्रापिं । प्रति । मुंचते । कविः ।
विऽचक्ष्णः । प्रथयन् । आऽपृणन् । उरु । अजीजनत् । सविता । मुम्भ । उक्थ्यं ॥ २ ॥

दिवो दुनोकस्य धर्ता धारकः । न केवलं दिव एव अपि तु भुवनस्य कृत्स्नस्यापि लोकस्य धर्ता प्रजापतिः
प्रजाणां प्रकाशवृत्त्यादिना पालयिता कविः प्राज्ञो देवः पिशंगं द्रापिं हिरण्मयं कवचं प्रति मुंचते । आच्छा-
दयति प्रत्युदयं । विचक्षणो विविधं द्रष्टा स एव देवः प्रथयन् प्रख्यापयन् तेज आपृणन्नापुरयन् परित उरु
प्रभुत मुम्भं मुखमुक्थ्यं मुत्थमजीजनत् । उत्पादयति ॥

आप्रा रजांसि दिव्यानि पार्थिवा श्लोकं देवः कृणुते स्वाय धर्मणे ।
प्र बाहू अस्माक्सविता सवीमनि निवेशयन् प्रमुवन्नक्तुभिर्जगत् ॥ ३ ॥
आ । अप्राः । रजांसि । दिव्यानि । पार्थिवा । श्लोकं । देवः । कृणुते । स्वाय । धर्मणे ।
प्र । बाहू इति । अस्माक् । सविता । सवीमनि । निऽवेशयन् । प्रऽमुवन् । अक्तुऽभिः ।
जगत् ॥ ३ ॥

अयं देवः सविता दिव्यानि दुसंबंधीनि पार्थिवा पार्थिवानि रजांसि लोकानि । तिस्रः खलु भावः
पृथिव्यश्च । तिस्रो भूमीधारयन् वीरुत दून । ऋग्वे० २. २७ ८ । इति हि श्रुतं । आप्राः । आपुरयति स्वाभि-
भाभिर्देवः । स्वाय धर्मणे स्वकीयाय धारणाय श्लोकं प्रशान्तिं कृणुते । करोति । सविता सवीमनि प्रसवेऽनु-
ज्ञाया निमित्ताया बाहू स्वीयां प्रास्माक् । प्रसृजति । प्रसारयतीत्यर्थः । किं कुर्वन् । अक्तुभिः कातिभिर्जगत्ति-
वेशयन् स्वस्वकार्यं स्थापयन् प्रमुवन् प्ररयन् । अथवा अक्तुभिरिति रात्रिनाम । तदुपलक्षितैः सर्ववासरैः
सर्वेष्वपि दिनेष्वेव करोतीत्यर्थः ॥

अदाभ्यो भुवनानि प्रचाकशद्वृतानि देवः सविताभि रक्षते ।
प्रास्माग्बाहू भुवनस्य प्रजाभ्यो धृतव्रतो महो अज्मस्य राजति ॥ ४ ॥
अदाभ्यः । भुवनानि । प्रऽचाकशत् । व्रतानि । देवः । सविता । अभि । रक्षते ।
प्र । अस्माक् । बाहू इति । भुवनस्य । प्रऽजाभ्यः । धृतऽव्रतः । महः । अज्मस्य । राजति ॥ ४ ॥

सविता देवोऽदाभ्योऽश्विरहिमितः सन् भुवनानि प्रचाकशत दीपयन् व्रतानि कर्माणि प्राणिनामभि
रक्षति । भुवनस्य लोकस्य प्रजाभ्यस्तत्रत्याभ्यो बाहू स्वीयां प्रास्माक् । प्रसारयति । स्वस्वकर्मणोऽनुज्ञानातीत्यर्थः ।
सर्वव्यापाराणां मुर्याधीनत्वात् । सविता वै प्रसवानामीश । ऐ० ब्रा० १. १६. । इति हि श्रुतिः । धृतव्रतो धृतकर्मा
स तथा कुर्वन् महो महतोऽज्मस्य जगतो राजति । रक्षरो भवति ॥

चिरंतरिक्षं सविता महित्वना ची रजांसि परिभूस्त्रीणि रोचना ।
तिस्रो दिवः पृथिवीस्त्रिस इन्वति त्रिभिर्व्रतैरभि नो रक्षति त्मना ॥ ५ ॥
चिः । अंतरिक्षं । सविता । महिऽत्वना । ची । रजांसि । परिऽभूः । चीणि । रोचना ।
तिस्रः । दिवः । पृथिवीः । तिस्रः । इन्वति । त्रिऽभिः । व्रतैः । अभि । नः । रक्षति । त्मना ॥ ५ ॥

अयं सविता त्रिस्त्रिभेदमंतरिक्षं । अंतरा चांतं भवति जगदित्यंतरिक्षं । परिभूः परिभवता सन्
महित्वना महित्वेन्यति । व्याप्नोति । वायुविबुद्धरुणाख्यास्त्रयो लोका अंतरिक्षभेदाः स वायुलोकं स वरुण-

लोकमित्यादिभ्युतः । की० उ० १. ३. । ची रजांसि रंजनात्मकानि चीणि चित्यंतरिक्षदुल्लक्षणान् चीन लोकानि
न्यति । पूर्वमंतरिक्षस्थिवावांतरभेद उक्त इह तु सामान्याकारणेत्युपनक्षतिः । चीणि रोचना रोचनानि रोच
मानानपिवाध्यादित्यानुक्तस्थानत्रयस्मात्स्वित्तेन्यति । पूर्वमंतरिक्षस्थिवावांतरभेद उक्तः । अथ दुपृथिव्योरवात-
रभेद उच्यते । तिस्रो दिव इन्द्रप्रजापतिमत्याख्यान चीन लोकानिन्यति । तथा तिस्रः पृथिवीरिन्यति । चित्य
वांतरभेदान् लोकानिन्यति । एव सर्वत्र व्याप्तो देवस्त्रिभिर्ग्रन्थैः कर्मभिरुपवर्षादिमाख्येनाऽस्मान् तन्नात्मनैव
स्वीयानुग्रहवृद्धिवाभि रक्षति । अभिरक्षतु । परिपालयतु ॥

बृहत्सुम्भः प्रसवीता निवेगनो जगतः स्थातुरुभयस्य यो वशी ।

स नो देवः सविता गर्भं यच्छत्वस्मे शयाय चिद्वरुणमंहसः ॥ ६ ॥

बृहत्सुम्भः । प्रसविता । निवेगनः । जगतः । स्थातुः । उभयस्य । यः । वशी ।

सः । नः । देवः । सविता । गर्भं । यच्छतु । अस्मे इति । शयाय । चिद्वरुणं । अंहसः ॥ ६ ॥

यो बृहत्सुम्भः प्रभुतधनः प्रभुतमुखो वा प्रसविता प्रकर्षणानुज्ञाता कर्मणां निवेगनः सर्वगत्यः । जगतो
जगमस्य स्थातुः स्थावरस्योभयस्य यो वशी स महान सविता देवो नोऽस्मभ्य गर्भं मुखं यच्छतु । कीदृशं गर्भं ।
चिद्वरुणं । चीणि वरुणानि गृह्णाणि स्थानानि चित्यादीनि यस्य तत्तादृशं । अस्मै अस्माकमहसः पापस्य
क्षयाय भवत्विति शेषः ॥

राजकय आगन्देव इत्येवानुवचनीया । सृजितं च । आगन्देव ऋतुभिर्वर्धतु जयमित्यर्धं आरभत । आ०
४. ४. इति ॥

आगन्देव ऋतुभिर्वर्धतु शयं दधातु नः सविता सुप्रजामिषं ।

स नः क्षपाभिरहंभिश्च जित्वतु प्रजावंतं रयिमस्मै समिन्वतु ॥ ७ ॥

आ । अग्न । देवः । ऋतुऽभिः । वर्धतु । शयं । दधातु । नः । सविता । सुप्रजां । इषं ।

सः । नः । क्षपाभिः । अहंभिः । च । जित्वतु । प्रजाऽवंतं । रयिं । अस्मे इति । समं । इन्वतु ॥ ७ ॥

देवः सविता ऋतुभिः सहाग्न । आगन्तु ॥ गर्भमर्हं रूपं ॥ किंच जयं गृहं वर्धतु । वर्धयतु । नोऽस्माक
सुप्रजां शोभनपुत्रार्पितमिषमन्नं दधातु । ददातु । स एव नोऽस्मान् क्षपाभी रात्रिभिरहंभिश्च । सर्वेषु दिक्ष्वपि
त्यर्थः । जित्वतु । प्रीणयतु धनादिभिः । अहं अस्मां प्रजावंतं रयिं समिन्वतु । व्याप्तोतु । प्रापयत्वित्यर्थः ॥ ४ ॥

अभूदेव इति षडृचं नवमं मुक्तं वामदेवस्यार्प सावित्रं । अग्न्या त्रिष्टुपं शिष्टास्त्रिष्टुबतपरिभाषया जगत् ।
तथा चानुक्रमणिका । अभूदेवः षट् त्रिष्टुबतमिति ॥ अग्निष्टोमं वैश्वदेवशस्त्रि सावित्रनिविहानमिदं । तथा च
मुचं । अभूदेव एकया च दशभिश्च स्वभूतं । आ० ५. १८. इति ॥ आद्या सावित्रयज्ञस्यानुवाक्या । तथा च मुचं ।
सावित्रेण यज्ञेण चरत्यभूदेवः सविता वंद्यो नु नः । आ० ५. १८. इति ॥

अभूदेवः सविता वंद्यो नु नः उदानीमहं उपवाच्यो नृभिः ।

वि यो रत्ना भजति मानवेभ्यः श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा दधत ॥ ९ ॥

अभूत् । देवः । सविता । वंद्यः । नु । नः । उदानीं । अहं । उपवाच्यः । नृभिः ।

वि । यः । रत्ना । भजति । मानवेभ्यः । श्रेष्ठं । नः । अत्र । द्रविणं । यथा । दधत ॥ ९ ॥

स सविता देवोऽभूत् । प्रादुरासीत् । अतो नृत्रिप्रमेव नोऽस्माकं वंद्यो वदनीयो भवति । उदानी
यागकालेऽह्नुतोयमवने नुभिरस्मदीयैर्हंतुभिरुपवाच्यः सुतो भवति । यो देवो मानवेभ्यो मनोरपत्यभ्यो

यजमानेभ्यस्तेषामर्थाय रत्ना रमणीयानि धनानि वि भजति स देवः श्रेष्ठं प्रशस्तं द्रविणं गवादिजघणं धनं
नोऽस्मभ्यमत्रास्मिन्कर्मणि यथा दधत् । दद्यादित्यर्थः । तथा वयं उपवाच्यशामुदिति ॥

देवेभ्यो हि प्रथमं यज्ञियेभ्योऽमृतत्वं सुवसिं भागमुत्तमं ।

आदिहामानं सवितर्यूर्णुषेऽनूचीना जीविता मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

देवेभ्यः । हि । प्रथमं । यज्ञियेभ्यः । अमृतऽत्वं । सुवसिं । भागं । उत्तमं ।

आत् । इत् । दामानं । सवितः । वि । ऊर्णुषे । अनूचीना । जीविता । मानुषेभ्यः ॥ २ ॥

प्रथमं देवेभ्यो हि । हिशब्दः प्रसिद्धो । देवेभ्यो यज्ञियेभ्यो यज्ञाहिंभ्योऽमृतत्वं तत्साधनमुत्तममुत्कृष्टतमं
भागं सोमादिलक्षणं सुवसि । अनुजानामि । आदिदन्तरेमेव दामानं हविषां दातारं हे सवितर्यूर्णुषे ।
प्रकाशयसि । मानुषेभ्यो यजमानेभ्यो जीविता जीवितान्यनूचीनान्क्रमयुक्तानि । पितृपुत्रपौत्रा इत्यनुक्रमः ।
इदृशानि जीवितानि पद्याद्व्यूर्णुषे ॥

अचिन्ती यच्चकृमा देव्ये जने दीनेर्दक्षैः प्रभृती पूरुषत्वता ।

देवेषु च सवितर्मानुषेषु च त्वं नो अचं सुवतादनागसः ॥ ३ ॥

अचिन्ती । यत् । चकृम । देव्ये । जने । दीनेः । दक्षैः । प्रभृती । पूरुषत्वता ।

देवेषु । च । सवितः । मानुषेषु । च । त्वं । नः । अचं । सुवतात् । अनागसः ॥ ३ ॥

हे सवितर्वयमचिन्ती अप्रज्ञया देव्ये जने देव त्वयि दीनेर्द्वर्षैः पुत्रादिभिर्द्वर्षैर्लविभर्वा तथा दक्षैः प्रपृष्टैर्वा
तेः प्रभृती प्रभृत्या । ऐश्वर्यमदेनेति यावत् । पूरुषत्वता पूरुषवत्तया च यदागश्चक्रम । न केवलं त्वय्येव कृत-
मपि तु देवेष्वन्येषु मानुषेषु चाज्ञानादिभिर्यच्चक्रम नः कृतवतोऽस्मान् त्वमत्रास्मिन्कर्मण्यनागसः सुवतात् ।
अनुजानीहि ॥

देवमुवां हविःषु सवितुः सत्यप्रसवस्य न प्रमिय इति याज्या । सुवितं च । न प्रमिये सवितुर्देवस्य तद्वृ-
हस्यते प्रथमं । आ० ४. ११. इति ॥

न प्रमिये सवितुर्देवस्य तद्यथा विश्वं भुवनं धारयिष्यति ।

यत्पृथिव्या वरिमन्ना स्वंगुरिवर्षमन्दिवः सुवति सत्यमस्य तत् ॥ ४ ॥

न । प्रमिये । सवितुः । देवस्य । तत् । यथा । विश्वं । भुवनं । धारयिष्यति ।

यत् । पृथिव्याः । वरिमन् । आ । सुऽअंगुरिः । वर्षमन् । दिवः । सुवति । सत्यं ।

अस्य । तत् ॥ ४ ॥

सवितुर्देवस्य देवस्य तत्कर्म न प्रमिये । न प्रमीयते । न प्रहिंस्यते । हिसार्हं न भवतीत्यर्थः ॥ कृत्यार्थे
केन्द्रत्ययः ॥ यद्वा । देवस्यैतदधिकरणे पठो । सा च कर्मार्था । देव्यं कर्मैत्यर्थः । कथमस्यैतमित्यत आह । यथा
विश्वं भुवनं धारयिष्यति । धारयति । विश्वधारणरूपं यत्कर्मस्ति तन्न प्रमिये । तथा स्वंगुरिः शोभनांगुष्ठाप-
लङ्घितहस्तो यत् यः पृथिव्या वरिमन्ना । आकारस्यार्थः । भूम्या उद्धत्वे च सुवति । तथा दिवो बुभोक्तस्य
वर्षमनुद्धत्वे च सुवति अस्य देवस्य तदुक्तं कर्म सत्यमवाध्यमिति ॥

इंद्रज्येष्ठान्बृहद्भिः पर्वतेभ्यः क्षयौ एभ्यः सुवसि पस्त्यावतः ।

यथायथा पतयंतो वियेभिर एवैव तस्युः सवितः सवायं ते ॥ ५ ॥

इंद्रोऽज्येष्ठान् । बृहत्सभ्यः । पर्वतेभ्यः । क्षयान् । एभ्यः । सुवसि । पस्त्येऽवतः ।
यथाऽयथा । पतयंतः । विऽयेमिरे । एव । एव । तस्युः । सवितरिति । सवायं । ते ॥ ५ ॥

हे सवितरिन्द्रज्येष्ठान् । इंद्रः परमेश्वर्ययुक्तस्त्वमेव इंद्रो वा ज्येष्ठो ज्यायान् पुज्यो येषां ते तादृशाः । तान्
स्नान्बृहद्भ्यो महद्भ्यः पर्वतेभ्योऽर्घ्याधिकान् सुवसि । प्ररयसि । किंच एभ्यो यजमानेभ्यः परत्यावतो गृहवतः
अथान्नवासान् यामनगरादीन् सुवसि । प्ररयसि । यथा यथा पतयंतो गज्जतस्त्वा विद्येमिरे । विनिरुप्यते
त्वया । ते तव सवायानुज्ञाया एवेवैवमेव नियमनमनतिक्रम्य तस्युः । तिष्ठति ॥

ये ते चिरहन्तसवितः सवासो दिवेदिवे सोमंगमासुवन्ति ।

इंद्रो द्यावापृथिवी सिंधुरद्भिरोदित्येर्नो अदितिः गर्मे यंसत् ॥ ६ ॥

ये । ते । चिः । अहन् । सवितरिति । सवासः । दिवेऽदिवे । सोमंगं । आऽसुवन्ति ।

इंद्रः । द्यावापृथिवी इति । सिंधुः । अत्सभिः । आदित्येः । नः । अदितिः । गर्मे । यंसत् ॥ ६ ॥

ये यजमाना हे सवितस्ते त्वदर्थं सवामः सवाः सोमाः । द्वितीयार्थे प्रथमा । सोमान् । यद्वा । सवामः
सवनान् प्रातरादीनि प्रति चिरहन्तमिपुण्वति । न केवलमेकस्मिन्नेवाहनि सवनत्रयेषु अपि तु दिवे दिवे
प्रतिदिनं सोमंगं सोमाग्यजनकमामुवति । अभिपुण्वति । तेभ्यो नोऽस्मभ्यमिन्द्रः गर्मे यंसत् । यत्कतु । द्यावापृ
थिवी चाद्भिर्विशिष्टा सिंधुः सिंध्वभिमानिदेवता चादित्यः सहितादित्यश्च गर्मे यसत् । मातिव मुक्त इन्द्रादीनां
निपातमुक्त्वा तेषां प्रार्थना न विरुध्यते ॥ ५ ॥

को वस्त्रातिति दगर्च दगमं मुक्तं वामदेवस्यार्थं विश्वदेवदेवताकं । अष्टम्यायां लिख्यो गायत्र्यः शिष्टा
अनादेशपरिभाषया चिष्टुमः । तथा चानुक्रम्यते । को वो दग विश्वदेव त्रिगायत्र्यतं त्विति । विनियोगो
लैंगिकः ॥

को वस्त्राता वसवः को वरुता द्यावाभूमी अदिते चासीथां नः ।

सहीयसो वरुण मित्र मर्तात्को वोऽध्वरे वरिवो धाति देवाः ॥ ७ ॥

कः । वः । चाता । वसवः । कः । वरुता । द्यावाभूमी इति । अदिते । चासीथां । नः ।

सहीयसः । वरुण । मित्र । मर्तात् । कः । वः । अध्वरे । वरिवः । धाति । देवाः ॥ ७ ॥

हे वसवः सर्वस्य वामयितारो देवा वो युष्मान् कम्वातास्मि । यतो यूय वसवोऽत इत्यभिप्रायः । कश्च
वरुता संभक्तास्मि । यद्वा । वो युष्माकं मध्ये कम्वाता रणको देवः कश्च वरुता पारयिता दुःखानां वरणीयो
वा भवति । हे द्यावाभूमी नोऽस्मान् चासीथा । रजतं । हे अदिते अम्बुडनीय । एतदपि द्यावाभूम्योर्विशिष्टं ।
संख्याव्यत्ययः । यदीदं पृथग्देवतामवर्णं स्यात् तर्हि निघातो न स्यात् । आमचितं पूर्वमविद्यमानवदिति
पूर्वस्याविद्यमानवत्त्वनास्तिव पादादित्वात् । अदिते मित्र वरुणोत् मृक्त । अ० १० १० ५४ । इति आदित्या
इन्द्रा वसवः मुदानवः । अ० १० ६६ १० । इतिवत् । तस्यैव विशिष्टत्वं समानाधिकरण इति सामाना
धिकरण्यात् अग्ने पावक रोचिषा । अ० ५ २६ १ । इतिवत् अस्य निघातः सिध्यति । तस्मात् द्यावाभूमी
इत्येतस्य विशिष्टं । हे वरुण हे मित्र युवां सहीयसो मर्तादभिवर्तुमंशुयात् नम्वासीथा । हे देवा वो युष्मा
कमध्वरे यागं को वरिवो धनं धाति । ददाति । यद्वा । वो युष्माकं मध्ये को वरिवो धाति । पारयति ॥

प्र ये धामानि पृथ्याण्यर्चान्वि यदुच्छान्वियेतारो अमराः ।

विधातारो वि ते दधुरजस्मा ऋतधीतयो रुरुचंत दम्माः ॥ ८ ॥

प्र। ये। धामानि। पृथ्याणि। अर्चान। वि। यत्। उच्छान्। विऽयोतारः। अमूराः।
विऽधातारः। वि। ते। दधुः। अजसाः। ऋतऽधीतयः। रुरुचंत। दस्माः ॥२॥

ये देवाः पृथ्याणि पुरातनानि धामानि स्थानानि वा प्राचीन। अर्चति। प्रयच्छति सोतुभ्यः। यत् ये च
वियोतारो दुःखानामिथ्यितारोऽमूरा अमूढा युच्छान। व्युच्छति। तमो विवासयति देवाः। ते विधा
तारः फलानां कर्तारोऽजसा नित्या वि दधुः। कुर्वत्यभिमतं। किञ्च ऋतधीतयः सत्यकर्मणो दस्मा दर्शनी
यानि रुरुचंत। रोचते ॥

प्र पस्त्याऽमदितिं सिंधुर्मकेः स्वस्तिमीळे सख्याय देवीं।

उभे यथा नो अहनी निपात उपासानक्ता करतामदब्धे ॥ ३ ॥

प्र। पस्त्यां। अदितिं। सिंधुं। अकेः। स्वस्तिं। ईळे। सख्याय। देवीं।

उभे इति। यथा। नः। अहनी इति। निऽपातः। उपसानक्ता। कर्ता। अदब्धे इति ॥३॥

पस्त्यां सर्वगत्यामदितिमदीनां देवमातरं तां देवीं सिंधुं स्वदनशीलां नयभिमानिदेवीं स्वस्तिं सुवनि-
वासामितजामिका देवी सख्यायानुकूल्यायार्कमंविरीळ। स्तामि। उभे अहनी व्यावापृथिया यथा नोऽस्मा
निपातः नितरां पातः तथा स्तामि। उपासानक्ताहोरात्राभिमानिदेवते अदब्धे अदंभनीये करता। कुरुतां।
अभिमतमिति शेषः ॥

अर्यमा वरुणश्चेति पंथामिषस्पतिः सुवितं गातुमग्निः।

इंद्राविष्णु नृवदु पु स्तवानां गर्भं नो यंतममवद्वरुणं ॥ ४ ॥

वि। अर्यमा। वरुणः। चेति। पंथां। इषः। पतिः। सुवितं। गातुं। अग्निः।

इंद्राविष्णु इति। नृऽवत्। ऊं इति। सु। स्तवानां। गर्भं। नः। यंतं। अमऽवत्। वरुणं ॥४॥

अर्यमा देवोऽस्माकं पथा यज्ञादिमार्गं वि चेति। ज्ञापयति। तथा वरुणो वि चेति। इषोऽन्नस्य हवि-
र्लक्षणस्य पतिः पालकोऽग्निः सुवितं मुखकर गातुं गमनं मार्गं वा स्वर्गादिर्वि चेति। इंद्राविष्णु सु मुष्टु स्तवाना
स्तूयमानं। नृवद्वनुष्यवन्नुष्योपतं वरुण वरणीयममवद्वलोपतं गर्भं गृहं सुखं वा नोऽस्माकं यंतं। यच्छतं ॥

आ पर्वतस्य मरुतामवांसि देवस्य चातुरं वि भगस्य।

पात्पतिर्जन्यादंहसो नो मित्रो मित्रियादुत न उरुष्येत् ॥ ५ ॥

आ। पर्वतस्य। मरुतां। अवांसि। देवस्य। चातुः। अत्रि। भगस्य।

पात्। पतिः। जन्यात्। अंहसः। नः। मित्रः। मित्रियात्। उत। नः। उरुष्येत् ॥५॥

पर्वतस्यैतज्जामकस्य देवस्य मरुतां च चातु रक्षकस्य भगस्य देवस्य चावांसि रक्षणाभ्यां च।
आवृण। किञ्च पतिर्वरुणो देवो जन्याज्जनसंबंधादंहसः पापात् नोऽस्मान्यात्। पातु। रक्षतु। उतापि च
मित्रस्य मित्रियात् मित्रभावेन न उरुष्येत्। रक्षतु ॥ ॥६॥

नू रोदसी अहिना बुध्नेन स्तुवीत देदी अपेभिरिष्टेः।

समुद्रं न संचरणे सनिषवो घर्मस्वरसो नद्योऽअपं व्रन् ॥ ६ ॥

नु । रोदसी इति । अहिना । बुध्नेन । स्तुवीत । देवी इति । अर्थेभिः । इष्टैः ।
समुद्रं । न । संऽचरणे । मन्थिवः । घर्मऽस्वरसः । नद्यः । अप । व्रन् ॥ ६ ॥

हे रोदसी यावापृथिवी युवामहिना बुध्नेनाहिर्बुध्न्यामकेन देवेन सह नृ निप्रमथेभिरापनीयिष्ये । कामेर्निमित्तभूतः स्तुवीत । स्तुवं । मन्थिवो धनानां सभक्तुमिच्छतः संचरणे सचाराय समुद्रमध्यगमनाय समुद्रमिव । त यथा मृवंति तद्वत् । यस्मादेते देवा घर्मस्वरसो दीप्तध्वनयो नद्यो नदीरप व्रन् । अपवृण्वतीति परोक्ष इव । अथवा ते देवा नदीरपवृण्वन्त्येवाग्नीः । तस्मात् मृष इति संबधः ॥

देवर्त्तौ देव्यदितिर्नि पातु देवस्वाता चायतामप्रयुञ्चन ।
नहि मित्रस्य वरुणस्य धामिमहामसि प्रमियं मान्वग्नेः ॥ ७ ॥
देवैः । नः । देवी । अदितिः । नि । पातु । देवः । चाता । चायतां । अप्रऽयुञ्चन ।
नहि । मित्रस्य । वरुणस्य । धामिं । अहामसि । प्रऽमियं । मानुं । अग्नेः ॥ ७ ॥

अदितिर्देव्यदीना देवमाता देवैरन्वैर्मित्रादिभिः सह नोऽस्मादि पातु । पालयतु । तथा चाता पालको देवः । इद्र इत्यर्थः । सोऽप्यप्रयुञ्चन अप्रमादान चायता । वयं च मित्रस्य वरुणस्याग्नेश्च मानु समुज्जित धामिमत्र सोमादिलक्षण प्रमिय हिमितु नद्यहामसि । अहामः । समर्था भवामः । किंवनृष्टानेन संवर्धि तुमहाम इत्यर्थः ॥

अग्निरीणे वसव्यस्याग्निर्महः सोमगस्य । तान्यस्मभ्यं रासते ॥ ८ ॥
अग्निः । ईणे । वसव्यस्य । अग्निः । महः । सोमगस्य । तानि । अस्मभ्यं । रासते ॥ ८ ॥

अग्निर्देवो वसवस्य धनसमृद्धयै । ईष्टे दातुं । तथाग्निर्महो महतः सोमगस्य सुभगत्वस्यापीणे । अतस्मान्नि धनानि सोमाग्यं चास्मभ्य रासते । ददातु ॥

उषो मघोन्या वह् सृन्ते वार्या पुरु । अस्मभ्यं वाजिनीवति ॥ ९ ॥
उषः । मघोनि । आ । वह् । सृन्ते । वार्या । पुरु । अस्मभ्यं । वाजिनीऽवति ॥ ९ ॥

हे उषो हे मघोनि धनवति हे सृन्ते प्रियमत्यरूपवागभिमानिनि हे वाजिनीवत्यवति देवि अस्मभ्य वार्या वरणीयानि पुरु बह्वनि धनान्या वह । प्रापय ॥

तत्सु नः सविता भगो वरुणो मित्रो अर्यमा । इन्द्रो नो राधसा गमत् ॥ १० ॥
तत् । सु । नः । सविता । भगः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । इन्द्रः । नः । राधसा । आ । गमत् ॥ १० ॥

येन राधसा धनेन सह सविता भगो वरुणो मित्रो अर्यमिन्द्रः प्रत्येकमा गमत । आगच्छति यज्ञं । तद्वाधो धनं ते देवा नोऽस्मभ्यं सु मुष्टु प्रयच्छन्त्विति शेषः ॥ १० ॥

महो यावापृथिवी इति सप्तर्वमेकादशं मुक्तं वामदेवस्यार्थं यावापृथिव्य । पूर्वच त्रिगायत्र्यत त्वित्युक्त्वा त्यंचस्यावास्तिस्रो गायत्र्यः शिष्टास्त्रिष्टुभः । महो सप्त यावापृथिवीयमित्यनुक्रमणिका ॥ बृहद् दशरात्रि पंचमे ऽहनि वैश्वदेवशस्त्र आदितश्चतुर्थं च यावापृथिव्यनिविज्ञानीय । तथा च सूचित । महो यावापृथिवी इति चतस्रश्चतुर्विधा । आ० ८. ८. इति ॥

म॒ही द्यावा॑पृथि॒वी इ॒ह ज्येष्ठे॑ रु॒चा भवतां॑ शुचय॑द्भिर्ऋ॒कैः ।
 यत्सीं॑ वरि॒ष्ठे बृ॒हती वि॒मिन्वन्व॑व॒हो॒क्षा प॑प्र॒थानेभि॑र॒एवैः ॥ १ ॥
 म॒ही इति॑ । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । इ॒ह । ज्येष्ठे॑ इति॑ । रु॒चा । भवतां॑ । शुचय॑त्ऽभिः । ऋ॒कैः ।
 यत् । सीं॑ । वरि॒ष्ठे इति॑ । बृ॒हती इति॑ । वि॒ऽमिन्वन् । रु॒वत् । ह । उ॒क्षा । प॑प्र॒थानेभिः॑ । ए॒वैः ॥ १ ॥

इह यज्ञे मही महती ज्येष्ठे प्रथमे द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी रुचा दीप्ता युक्त शुचयद्भिर्दीपयद्भिर्ऋकैः सोमादिहविर्भिर्वा युक्त भवतां । यत यस्मात् सीं सर्वतो वरिष्ठे उरुतरे बृहती महती द्यावापृथिवी विमिन्वन परिजिह्वेन स्थापयन् उवा सेक्ता पर्जन्यः पप्रथानेभिः प्रथमान्तरवैर्गमनशीलैर्मन्त्रैर्मन्त्रैर्वा सह ऋवत् । रीति । शब्दं करोति । इति पुराणः । तस्माद्रुचा भवतामिति संबंधः ॥

दे॒वी दे॒वेभिर्य॑ज॒ते यज॑त्रि॒रमि॑नती तस्यतु॑रु॒क्षमा॑णे ।
 ऋ॒ताव॑री अ॒दुहा॑ दे॒वपु॑त्रे य॒ज्ञस्य॑ ने॒त्री शुचय॑द्भिर्ऋ॒कैः ॥ २ ॥
 दे॒वी इति॑ । दे॒वेभिः॑ । य॒ज॒ते इति॑ । यज॑त्रिः । अ॒मि॒नती॑ इति॑ । तस्यतुः । उ॒क्षमा॑णे इति॑ ।
 ऋ॒ताव॑री इत्यु॒तऽव॑री । अ॒दुहा॑ । दे॒वपु॑त्रे इति॑ दे॒वऽपु॑त्रे । य॒ज्ञस्य॑ । ने॒त्री इति॑ ।
 शुचय॑त्ऽभिः । ऋ॒कैः ॥ २ ॥

देवी देवी यजते यष्ट्ये अमिनती प्रजा अहिंसत्यावृत्तमाणे सिंचत्यावृतावरी ऋतवत्यावद्रहाद्रोग्ध्यौ द्रोहमकुर्वत्या देवपुत्रे देवोत्पादिक्या यज्ञस्य नेत्री निर्वाहयिष्या द्यावापृथिवी देवेभिर्देवैर्यजत्रैर्यष्ट्यैः सहिते शुचयद्भिः शुचयद्भिर्ऋकैर्मन्त्रैर्विभिर्वा युक्त तस्यतुः । तिष्ठतः । स्यातामित्यर्थः ॥

स इ॒त्स्वपा॑ भुव॑नेष्वा॒स॒ य इ॒मे द्यावा॑पृथि॒वी ज॒जान॑ ।
 उ॒र्वी ग॑भी॒रे रज॑सी सु॒मेके॑ अ॒व॒ंशे धी॒रः श॒च्या॒ स॒मैर॑त् ॥ ३ ॥
 सः । इत् । सु॒ऽअ॒पाः । भुव॑नेषु । आ॒स॒ । यः । इ॒मे इति॑ । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ । ज॒जान॑ ।
 उ॒र्वी इति॑ । ग॑भी॒रे इति॑ । रज॑सी॒ इति॑ । सु॒मेके॑ इति॑ सु॒ऽमेके॑ । अ॒व॒ंशे । धी॒रः । श॒च्या॒ ।
 स॑ । ऐ॒र॒त् ॥ ३ ॥

स इत्स एव स्वपाः शोभनकर्मा सन् भुवनेष्वास । आसि । य इमे द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी जजान उत्पादितवान् । यश्च प्रजापतिरुर्वी उर्वी विस्तीर्णे गभीरे अवचले सुमेके शोभनरूपे अव॑ंशे उत्पत्तिरहिते अनाधारे वांतरिषे धीरो धीमान् शच्या कुशलकर्मणा समैरत् । सम्यक् प्रेरितवान् । स एव स्वपा इति ॥

नू रो॒दसी॑ बृ॒हद्भि॑र्नो॒ वरू॑थिः पत्नी॑वद्भि॒रिष॑य॒ती स॒जोषाः॑ ।
 उ॒रू॒ची वि॒श्वे य॑ज॒ते नि पा॑तं धि॒या स्या॑म र॒थ्यः सदा॑साः ॥ ४ ॥
 नू । रो॒दसी॑ इति॑ । बृ॒हत्ऽभिः॑ । नः । वरू॑थिः । पत्नी॑वत्ऽभिः । इ॒षय॑ती॒ इति॑ । स॒ऽजोषाः॑ ।
 उ॒रू॒ची इति॑ । वि॒श्वे इति॑ । य॑ज॒ते इति॑ । नि । पा॑तं । धि॒या । स्या॑म । र॒थ्यः । सदा॑साः ॥ ४ ॥

हे रोदसी द्यावापृथिवी नु त्विमे पत्नीवद्भिः पत्नीसहितैर्बृहद्भिर्मन्त्रैर्वरूथिर्गृह्णन्ती सहिषयती अस्माकमन्नमिच्छत्या सजोषाः परस्परं संगति उरूची उर्वचने विश्वे व्याप्ति यजते यष्ट्ये सत्यां नोऽस्मान् नि पातं । नितरां रक्षतं । धियत्यादि गतं ॥

प्र वामित्यादिगायत्रस्तृचो बृहदं दशरात्रं विशदवगम्ये वावापृथिव्यानिविदानीयत्वेन प्रक्षेप्यः । तथा च मुञ्चितं । प्र वां महि द्यवी इति तृची । आ० ८. ११ । इति ॥

प्र वां महि द्यवी अभ्युपस्तुतिं भ्रामहे । शुची उप प्रशस्तये ॥ ५ ॥

प्र वां महि द्यवी इति अभि उपस्तुतिं भ्रामहे । शुची इति उप प्रशस्तये ॥ ५ ॥

हे वावापृथिव्या द्यवी द्योतमाने वा युवाभ्यामुपस्तुति स्तोत्र महि महत्प्रभुतमसि प्र भ्रामहे । प्रक्षेपणं संपादयामः । शुची शुद्धं युवा प्रशस्तये प्रशंसितुमुप । उपसर्गश्रुतिरुचितक्रियाध्याहारः । उप गच्छाम इति शेषः ॥

पुनाने तन्वा मिथः स्वेन दक्षेण राजथः । ऊह्याथे सनादृतं ॥ ६ ॥

पुनाने इति । तन्वा । मिथः । स्वेन । दक्षेण । राजथः । ऊह्याथे इति । सनात । ऋतं ॥ ६ ॥

हे देव्या तन्वा स्वकीयया मूर्त्या स्वेन दक्षेण वल्लेन च मिथः प्रत्येक पुनाने शोधयत्वा यज्ञ यज्ञमान वा युवा राजथः । यज्ञा । तन्वा स्वस्वशरीरकदेशेन मिथः परस्पर पुनाने शोधयत्वा । व्याः गीयिनामारण भुव सा च स्वकीयेन कार्येन चद्रमसि स्थितेन दिवमिति विवकः । सनात्सदाकालमुत यज्ञमुह्याथ । वहथः ॥

मही मित्रस्य साधयस्तरंती पिप्रती ऋतं । परि यज्ञं नि पदेषुः ॥ ७ ॥

मही इति । मित्रस्य । साधयः । तरंती इति । पिप्रती इति । ऋतं । परि । यज्ञं । नि । पदेषुः ॥ ७ ॥

मही महर्त्या वावापृथिव्या मित्रस्य मित्रभुतस्य स्तोत्रभिमतं साधयः । ऋतमज्ञ तरती तारयत्वा पि प्रती पुरयत्वा यज्ञं परि परिती नि पदेषुः । आश्रयतः ॥ ८ ॥

जेवस्य पतिनेत्यष्टवं द्वादश मुक्तं वामदेवस्यार्प । आवाचतुर्थीपथीसप्तस्योऽनुष्टुभः पंचमी पुर उष्णिक् । आद्यष्टपुर उष्णिगिति हि तज्जलग्ना । शिष्टाष्टिस्त्रिष्टुभः । आद्यास्त्रिः जेवपतिदेवताकाश्चतुर्थी शुभस्यदेव ताका पंचम्यष्टस्यां शुभाभीरदेवताकि पथीसप्तस्यां सीतादेवताकि । तथा चानुक्रमणिका । जेवस्याष्टा तिस्रः जेवपत्याः शुनार्थका परा पुर उष्णिक् सांख्या च शुभाभीराभ्यामुपात्य सीताथ ते अनुष्टुभावाद्या च चतुर्थी चेति ॥ जेवस्य कर्पणंनेन मुक्तंन पत्युच जुहयाज्जपद्वा । तथा च मुञ्चितं । जेवस्य पतिना वयमिति प्रत्युच जुहयाज्जपद्वा । आ० १०. १० । इति ॥ अत्रोर्ध्वं होतुरतिरिक्तोक्थ्य आश्विनगम्यादूर्ध्वं चत्वार्यतिरिक्तो कथ्यानि । तत्राद्या परिधानीया । मुञ्चितं च । जेवस्य पतिना वयमिति परिधानीया । आ० ९. ११ । इति ॥

शेचस्य पतिना वयं हितेनेव जयामसि । गामश्च पोपयित्वा स नी मृच्छातीदृग् ॥ ९ ॥

शेचस्य । पतिना । वयं । हितेनेव । जयामसि । गां । अश्च । पोपयित्वा । आ । सः ।

नः । मृच्छाति । ईदृग् ॥ ९ ॥

वयं यजमानाः जेवस्य पतिना देवेन ॥ ऋद्र जेवपति प्राङ्गः किंचिदपिमथार्पर । स्वतत्र एव वा कश्चित्ते वस्य पतिरुच्यते ॥ हितेनेव । इवगच्छ एवार्थे । सर्वप्राणिहितेनेव तेन । अथवा मित्रेणैव । यथा मस्य । माहाद्यं सन स्वकार्यं साधयति तद्वत् । जयामसि । जयामः जेव । स देवो गामश्च च पोपयितुं पोपयितुं गवाश्चलक्षण धनमा हरत्विति शेषः । उपसर्गश्रुतिर्योग्यक्रियाध्याहारः । स एव देवो मृच्छास्मान्नीदृग् उक्तलक्षणे धनं दातव्य मिति मृच्छाति । मुवर्षति । जेवस्य पतिनेत्यादिनिर्गुक्त । १०. १५ । जानीयात् ॥

अत्रोर्ध्वं भिवावरुणस्यातिरिक्तोक्थ्य परिधानीयां । मुञ्चितं च । जेवस्य पतिं सधुमतमूर्धमिति परिधा नीया । आ० ९. ११ । इति ॥

शेवस्य पते मधुमंतमूर्मि धेनुरिव पयो अस्मासु धुत्व ।
 मधुश्रुतं घृतमिव सुपूतमृतस्य नः पतयो मृळयंतु ॥२॥
 शेवस्य । पते । मधुऽमंतं । ऊर्मि । धेनुऽऽव । पयः । अस्मासु । धुत्व ।
 मधुऽश्रुतं । घृतंऽऽव । सुऽपूतं । ऋतस्य । नः । पतयः । मृळयंतु ॥२॥

हे जेवस्य पते त्वं मधुमंतं माधुर्योपेतमूर्मि प्रवृद्धमृदकं धेनुः पय इव सा यथा दग्धि तथास्मासु धुत्व । मधुश्रुतं मधुस्नावि सुपूतं घृतमिवत्युपमा । तादृशमृदकमित्यर्थः । ऋतस्य यज्ञस्योदकस्य वा पतयः स्वामिनो नोऽस्मान् मृळयंतु । सुषयंतु । यद्वा । ऋतस्यैतत्कर्मणि षष्ठी । ऋतं मृळयंतु । प्रयच्छतु । मृळतिरत्र दानकर्म ।

ब्राह्मणाच्छामिनोऽतिरिक्तोक्थ्ये परिधानीर्यपा । मधुमतीरोपधीर्याव आप इति परिधानीया । आ० ९. ११. इति सूत्रितत्वात् ॥

मधुमतीरोपधीर्याव आपो मधुमन्नो भवत्वंतरिक्षं ।
 शेवस्य पतिर्मधुमान्नो अस्वरिष्यंतो अन्वेनं चरेम ॥३॥
 मधुऽमतीः । आपधीः । द्यावः । आपः । मधुऽमत् । नः । भवतु । अंतरिक्षं ।
 शेवस्य । पतिः । मधुऽमान । नः । अस्तु । अरिष्यंतः । अनु । एनं । चरेम ॥३॥

आपधीरोपधो व्रीहिप्रियम्वाद्यो नोऽस्मभ्यं मधुमतीर्मधुमत्यो भवंतु । तथा द्यावः । तिस्रो दिव इत्युक्तत्वाद्ब्रह्मवचनं युक्तं । तथापोऽतिरिक्तं च नो मधुमद्भवतु । किंच जेवस्य पतिरपि मधुमन्नोऽसु । अरिष्यंतोऽन्यिरहिंस्यतो वयमनं जेवपतिमनु अनुसृत्य चरेम । संचरेम सुखेन ॥

शुनं वाहाः शुनं नरः शुनं कृपतु लांगलं । शुनं वरचा बध्यंतां शुनमष्टामुदिंगय ॥४॥
 शुनं । वाहाः । शुनं । नरः । शुनं । कृपतु । लांगलं । शुनं । वरचाः । बध्यंतां । शुनं ।
 अष्टा । उत् । इंगय ॥४॥

वाहा बन्धिवर्दाः शुनं । सुवनामैतत् । सुखं यथा भवति तथा वहति इति शेषः । तथा नरो नेतारो मनुष्याः कर्षकाः शुनं कुर्वतु । तथा लांगलमपि शुनं कृपतु । वरचा वरणिन चायमाणाः प्रयहाः शुनं बध्यंतां । अष्टा प्रतोद शुनमुदिंगय । प्रेरय । शुनाख्यो वाध्विन्द्रयोरन्यतमः सुखकृद्देवः । तदनुग्रहादितत्सर्वं भवति इति तस्य श्रुतिसामान्येन स्तुतिः ॥

शुनासीरीयं पर्वणि शुनासीरदेवताकस्य हविषोऽगुवाक्षिषांत्या अक् याज्या । सूचितं च । शुनासीराविमां वाचं जुषेथां शुनं नः फालाः । आ० २. २०. इति ॥

शुनासीराविमां वाचं जुषेथां यहिवि चक्रथुः पयः । तेनेमामुप सिंचतं ॥५॥
 शुनासीरी । इमां । वाचं । जुषेथां । यत् । दिवि । चक्रथुः । पयः । तेनं । इमां ।
 उप । सिंचतं ॥५॥

युदेवः शुनदेवतेति शानकः । अतः शुन इन्द्रः सीरी वायुः । शुनो वायुः शु एत्यंतरिक्षे सीर आदित्यः सरणात् । नि० ९. ४०. इति यास्कः । हे शुनासीरी तौ युवामिमां वस्यमाणां मदीयां वाचं जुषेथा । यत्पयो दिवि चक्रथुः तेनमां भूमिमुप सिंचतं ॥

अर्वाचीं सुभगे भव सीते वंदामहे त्वा । यथा नः सुभगासंसि यथा नः सुफलासंसि ॥ ६ ॥
अर्वाचीं । सुऽभगे । भव । सीते । वंदामहे । त्वा । यथा । नः । सुऽभगा । असंसि ।
यथा । नः । सुऽफला । असंसि ॥ ६ ॥

हे सुभगे सीते त्वमर्वाच्यर्वागंचना भव । त्वा त्वा वंदामहे । सुवीमहि । यथा नः सुभगासंसि । शोभनधना भवसि । यथा नः सुफलासंसि तथा वंदामहे ॥

उंद्रः सीतां नि गृह्णातु तां पृषानुं यच्छतु ।

सा नः पयस्वती दुहामुत्तरामुत्तरां समां ॥ ७ ॥

उंद्रः । सीतां । नि । गृह्णातु । तां । पृषा । अतुं । यच्छतु ।

सा । नः । पयस्वती । दुहां । उत्तरांऽउत्तरां । समां ॥ ७ ॥

इंद्रो देवः सीतां सीतायैरकाशां नि गृह्णातु । ता सीतां पृषा देवोऽनु यच्छतु । नियमयतु । सा योऽपयस्वत्युदकवती दुहा । दुहात । कदेति तदुच्यते । उत्तरामुत्तरा समासुत्तरमुत्तर सवत्सर ॥

अस्या अष्टम्या विनियोगः शुनासीराधिमामित्यचोक्तः ॥

शुनं नः फाला वि कृषंतु भूमिं शुनं कीनाशा अभि यंतु वहिः ।

शुनं पर्जन्यो मधुना पयोभिः शुनासीरा शुनमस्मासु धत्तं ॥ ८ ॥

शुनं । नः । फालाः । वि । कृषंतु । भूमिं । शुनं । कीनाशाः । अभि । यंतु । वहिः ।

शुनं । पर्जन्यः । मधुना । पयःऽभिः । शुनासीरा । शुनं । अस्मासु । धत्तं ॥ ८ ॥

नो भूमि फाला भूमिविदारककाशाः शुनं वि कृषंतु । शुनं यथा भवति तथा । कीनाशा वस्तीनर्दरनका वाहेबलीवर्दरभि यंतु । अभिगच्छतु । शुनं यथा भवति तथा । पर्जन्यो मधुना मधुरः पयोभिर्दुदकः सिततु । हे शुनासीरा इन्द्रवायू वाय्वादित्या वा शुनं मुखमस्मासु धत्तं । धारयतं ॥ ॥ ९ ॥

समुद्रादूर्मिरित्यादृशार्चं त्रयोदशं मुक्तं । अस्या जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । अग्निमृयांभ्योघृतानामन्यतो देवता । वामदेव ऋषिः । अत्रानुक्रमणिका । समुद्रादूर्मिरित्यादृशार्चं जगत्यतं सार्धं वाप वा गच्छ वा घृतमुतिर्वति ॥ विषुवतीदं मुक्तमात्रं । तथा च मुत्र । समुद्रादूर्मिरित्याज्यं त्य मुमपं । आ० ८ ६ । इति ॥ अष्ट दशरात्रे सप्तमेऽहनीदमेव मुक्तमात्रं । भुवित च । अथ कदोमाः समुद्रादूर्मिरित्याज्यं । आ० ८ ९ । इति ॥

समुद्रादूर्मिर्मधुमाँ उदारदुपांशुना सममृतत्वमानट् ।

घृतस्य नाम गुह्यं यदस्ति जिह्वा देवानाममृतस्य नाभिः ॥ ९ ॥

समुद्रात् । ऊर्मिः । मधुऽमान । उत् । आरत् । उप । अंशुना । सं । अमृतऽत्वं । आनट् ।

घृतस्य । नाम । गुह्यं । यत् । अस्ति । जिह्वा । देवानां । अमृतस्य । नाभिः ॥ ९ ॥

समोदंतेऽस्मिन्त्रयमाना इति वा समुद्रोऽपिः पार्थिवः अथवा समुद्रवत्यापोऽस्मादिति व्युत्पत्त्या विद्युतोऽपिः । तस्मादूर्मिर्मवदुपर्युपयुज्जतो मधुमात्राधुर्योपतफलसमूह उदारत । उन्नच्छति । अथवा विद्युतादृम्युत्पादको रस उदारत । उन्नतः । अथवा समुद्रात्समुद्रवणमाधनादादित्यादूर्मो रस उदकलक्षण उदारत । आदित्याऽप्यते वृष्टिरिति श्रुतेः । यद्वा । समुद्रादुक्त्युत्पत्त्यन्तरित्वादूर्मिर्दकमुदारत । अथवा समुद्रादुक्त

त्रिधा हितं पृणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्त्रविन्दन ।

उदं एकं सूर्य एकं जज्ञान वेनादेकं स्वधया निष्टतशुः ॥४॥

त्रिधा । हितं । पृणिभिः । गुह्यमानं । गवि । देवासः । घृतं । अनु । अविन्दन ।

उदं । एकं । सूर्यः । एकं । जज्ञान । वेनात् । एकं । स्वधया । निः । ततशुः ॥४॥

पृणिभिर्मूर्गैर्वि गोषु त्रिधा क्षीरदध्याज्यभिर्देन त्रिप्रकारं हितं निहितं गुह्यमानं गोपितं घृतं दीप्तं रसरूपं वा द्रव्यं देवासो देवा अन्त्रविन्दन । अन्नमन्त । तत्रेदं एकं क्षीरं जज्ञान । उदपादयत । सूर्य एकं जज्ञान । वेनात्कातिसतोऽपिर्गमनवतो वार्योर्विकं घृतं स्वधयाग्निन निमित्तं न द्रव्येण वा सार्धेन निष्टतशुः । निरपादयन् देवाः ॥

एता अप्रति हृद्यात्समुद्राच्छतव्रजा रिपुणा नावचक्षे ।

घृतस्य धारा अभि चाकशीमि हिरण्ययो वेतसा मध्यं आसां ॥५॥

एताः । अप्रति । हृद्यात् । समुद्रात् । शतव्रजाः । रिपुणा । न । अवचक्षे ।

घृतस्य । धाराः । अभि । चाकशीमि । हिरण्ययः । वेतसाः । मध्यं । आसां ॥५॥

एता आपो घृतधारा वार्यति । अधः पतति । शतव्रजा अपरिमितगतयः सत्यो हृद्याद्दृढयगमात्समुद्रादतिरिचाद्रिपुणा जलसौक्यप्रतिवधकारिणा शत्रुणा वृत्रेण नावचक्षे न अवदर्शनाय यथादृष्टं भवति तथापति । ता घृतस्य धारा अभि चाकशीमि । अभिपश्यामि । कुर्वति तदुच्यते । हिरण्ययो हिरण्यमयो वेतसाऽपामवोऽभिर्व्यूत आसामपाम मध्यं वर्तते इति शेषः । अव घृतस्य धारा अभि चाकशीमीत्यनेन चरमपादेन होमाधारेऽपिर्व्यूतोऽपिरादित्यो वीरुः ॥ ५० ॥

सम्यक्स्रवन्ति सरितो न धेना अंतर्हृदा मनसा पृथमानाः ।

एते अप्रत्युर्मयो घृतस्य मृगा इव क्षिपणोरीपमाणाः ॥६॥

सम्यक् । स्रवन्ति । सरितः । न । धेनाः । अंतः । हृदा । मनसा । पृथमानाः ।

एते । अप्रति । ऊर्मयः । घृतस्य । मृगाः । इव । क्षिपणोः । उपमाणाः ॥६॥

अस्यापेरूपरि सम्यक् स्रवति । सरति । घृतस्य धाराः । किमिव । सरितो न धेना । पीणयिष्यो नय इव । अंतर्हृदा मनसा हृदयमध्यगतं चिन्तनं । भावनामचिर्वर्तते यावत् । तेन पृथमानाः शुद्धीकृताः । तदेवोच्यते । एते घृतस्योर्मयो रसा अप्रति । गच्छति । जुहाः सकाशादपेरूपरि पतति । किमिव । क्षिपणोः । उपमाणाः । पलायमाना मृगा इव । ते यथा कलं प्रतिशतिं तद्वत् । अनेन शिष्यमुक्तं भवति ॥

सिंधोरिव प्राध्वने शृघनासो वातप्रमियः पतयन्ति यद्वाः ।

घृतस्य धारा अरूपो न वाजी काष्ठा भिन्दन्मिभिः पिन्वमानः ॥७॥

सिंधोः । इव । प्राध्वने । शृघनासः । वातऽप्रमियः । पतयन्ति । यद्वाः ।

घृतस्य । धाराः । अरूपः । न । वाजी । काष्ठाः । भिन्दन् । मिभिः । पिन्वमानः ॥७॥

सिंधोः स्यंदमानाया नद्याः सकाशादिवोदकानीव प्राध्वने प्रवणवति देशे शृघनास आशुगच्छः । आशु इति च शु इति च क्षिप्रनामनी भवत इति निरुक्तं । ६ । वातप्रमियो वायुवत्प्रकृष्टवेगा यद्वा महत्को घृतस्य

धाराः पतयति । गच्छत्यपेक्षपरि । घृतमुदकमिति पक्षे सिंधोरिवेत्यत्रैवशब्दोऽनर्थकः । स्यंदनमाधनादंतरि
चादृक्कलत्तणा घृतधारा उदकधाराः पतयति । गच्छति भुमी । किंच घृतसंस्त्यायः काष्ठा मर्यादाभुतान्परि
धीभिर्दन्तुर्मिमी रसैः पिब्यमानो वर्धमानो भवति । उदकमिति पक्षे काष्ठाः क्रांत्वा स्थिता दिशो भिंदन्तुर्मि-
भिस्तरंगैः पिब्यमानो भवति । तत्र दृष्टान्तः । अरूपो न वाजी आरोचमानो गर्वेण गमनशीलोऽश्व इव । स
यथा भिर्दन्तिन्वमानश्च भवति तद्वत् ॥

अभि प्रवन्त समनेव योषाः कल्याण्यः स्मयमानासो अग्निं ।

घृतस्य धाराः समिधो नसंत ता जुषाणो हर्यति जातवेदाः ॥ ८ ॥

अभि । प्रवन्त । समन्ताऽइव । योषाः । कल्याण्यः । स्मयमानासः । अग्निं ।

घृतस्य । धाराः । संऽदधः । नसंत । ताः । जुषाणः । हर्यति । जातवेदाः ॥ ८ ॥

घृतस्य धारा अभिमग्निं समनेव समानमनस्का योषा योषितः पतिमिवाभि प्रवन्त । अभिनमयति । निमग्न
कुर्वति । कीदृशस्ताः । कल्याण्यो भद्ररूपाः स्मयमानासो हसन्त्यः । किंच ताः समिधः सम्यग्दीपयन्त्यः सत्यो
नसंत । व्याप्नुवति । ता एव धारा जुषाणः प्रीयमाणः सेवमानो वायं जातवेदा हर्यति । कामयते । घृतशब्द-
स्योदकमिति पक्षेऽपि जातवेदः शब्दाभ्यां वेद्युतोऽपिरादित्यो वा गृह्यते । तं देवमुदकधारा अभि प्रवत नसत
च । स ताश्च हर्यति ॥

कन्या इव वहतुमेतवा उ अंज्यंजाना अभि चाकशीमि ।

यत्र सोमः सृयते यत्र यज्ञो घृतस्य धारा अभि तत्पवन्ते ॥ ९ ॥

कन्याऽइव । वहतुं । एतव । ऊं इति । अंजि । अंजानाः । अभि । चाकशीमि ।

यत्र । सोमः । सृयते । यत्र । यज्ञः । घृतस्य । धाराः । अभि । तत् । पवन्ते ॥ ९ ॥

कन्या इवानुहा वानिका इव । ता यथा वहतुमुदाहं प्राप्तुमेतवा उ एतुं पतिं गंतुमंज्यंजकमाभरणं तेजो
वाजाना व्यंजयंत्यः । एवकुर्वंत्यः कन्या इव स्वभर्तृभुतमाध्वरं वेद्युतं वापिमादित्य वा वहतुमेतुमंजि व्यंजक
तदीयं रूपमंजाना व्यंजयंतीर्घृतस्य धारा अभि चाकशीमि । अभिपश्यामि । घृतनोदकेन च भूमस्य वेद्युतस्य
चापिः प्रचलनं प्रसिद्धं । किंच ता धाराः सोमः सृयते यत्र यत्र चतरो यज्ञस्तायते तत्त यज्ञमभिलक्ष्य पवन्ते ।
गच्छति खलु ॥

अभ्यर्पत सुष्टुतिं गव्यमाजिमस्मासु भद्रा द्रविणानि धत्त ।

इमं यज्ञं नयत देवता नो घृतस्य धारा मधुमत्पवन्ते ॥ १० ॥

अभि । अर्पत । सुऽस्तुतिं । गव्यं । आजिं । अस्मासु । भद्रा । द्रविणानि । धत्त ।

इमं । यज्ञं । नयत । देवता । नः । घृतस्य । धाराः । मधुऽमत । पवन्ते ॥ १० ॥

हे मदीया अश्विजो गव्यं गोसमूहकूपं गोसंबन्धिनं वाजिं संघातमभ्यर्पत । अभिगच्छत । अभिगमयत वा
सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं । यत्र गोशब्देनोदकानि गावो वोच्यते । तत्संघातोऽभिप्रेतः । अस्मासु यज्ञमानेषु भद्रा
स्तुत्यानि द्रविणानि धत्त । धारयत । स्तुत्या खलु फलं लप्स्यते । किंच नोऽस्मादीयमिमं यज्ञं देवता अत्र
पटव्यान्दिवाप्तयत । प्रापयत । घृतस्य धारा मधुमदश्च तथा पवते । गच्छति ॥

धामन्त इत्येतेषां मूक्तस्याथा चाध्यायोत्सर्जनोपाकरणयोर्विनियुक्ते । धामन्ते विश्वमिति प्रतीकमुक्त्वा
तदन्ते वृचाः । आ० गु० ३. ५. इति सूचितत्वात् ॥

धामन्ते विश्वं भुवनमधि श्रितमंतः समुद्रे हृद्यं तरायुषि ।

अपामनीके समिथे य आभृतस्तमश्याम मधुमंतं त ऊर्मि ॥ ११ ॥

धामन् । ते । विश्वं । भुवनं । अधि । श्रितं । अंतरिति । समुद्रे । हृदि । अंतः । आयुषि ।

अपां । अनीके । संऽडथे । यः । आऽभृतः । तं । अश्याम । मधुऽमंतं । ते । ऊर्मि ॥ ११ ॥

ते त्वदीये धामन्यामनि तेजःस्थानि विश्वं भुवनमधि श्रितं । अतः समुद्रे वडवापित्वेन हृतः सर्वप्राणिना हृद्ये वैश्वानरत्वेनायुष्यन्ने सर्वप्राण्याहारत्वेन । यद्वा । आयुषीत्येतद्गुणोपपन्नं । जठराग्निना रन्वायुधार्यते । अपामनीक उदकसंस्त्यायै वैद्युतापित्वेन समिथे संयामि च शीर्यापिरूपेण । एत संवत्सु स्थानेषु वर्तमान धाम । तस्मिन्धामनि य ऊर्मिर्घृतरूप उदकरूपो वा रस आभृतः स्थापितः ते त्वदीय त रसं मधुमत माधुर्योपेतम श्याम । व्याप्नुयाम ॥ ॥ ११ ॥ ॥ ५ ॥

इत्थं श्रीबुक्कमुपालसाम्राज्यैकधुरंधरः । विद्यातीर्थगुरोर्दृष्ट्या प्राप्तमावृक्ष्यवैभवः ॥

- श्रीमत्सायणमचीशः सकलागमतत्त्ववित । दाशतथ्या माधवीयं वेदार्थस्य प्रकाशनं ॥
चतुर्थं मंडलं सम्यक् वामदेवेन वीक्षितं । अष्टोत्तरेस्तु पञ्चाशत्सूक्तैः पञ्च शतैरपि ॥
एकोनया नवत्या च युक्तमैवैथ संमितं । व्याकार्पित्स्वबोधार्थं पश्यतेतद्विमत्सराः ॥

॥ इति चतुर्थं मंडलं समाप्तं ॥

॥ ऋग्वेदः ॥

॥ अथ पंचमं मंडलं ॥

यस्य निःश्रामित वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममे तमह वदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

आत्रेय पंचमे मंडले षडनुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके चतुर्दश सूक्तानि । तत्रावोध्यग्निरिति द्वादशचं प्रथमं सूक्तं । अत्रैथमनुक्रमणिका । अवोधि द्वादश बुधगविधिराविति । पंचमे मंडलेऽनुक्तगोत्रमात्रेयं विद्यादिति परिभाषितत्वादात्रेयां बुधगविधिरावृषी । अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप । मंडलादिपरिभाषयाग्निदेवता ॥ प्रातरनुवाक आत्रेये कर्ता त्रिष्टुभे कृदस्याश्विनगम्ये नैतदादिचत्वारि सूक्तानि । तथा च सूत्रितं । अवोध्यग्निः समिधति चत्वारि । आ०४. १३ । इति ॥ अध्यायोत्सर्जनोपाकरणयोर्धामन्ते विश्वमिति द्रुचत्विज विनियोग उक्तः ॥

अवोध्यग्निः समिधा जनानां प्रति धेनुमिवायतीमुपासं ।

यद्वा देव प्र वयामुज्जिहानाः प्र भानवः सिस्रते नाकमच्छं ॥१॥

अवोधि । अग्निः । संऽइधा । जनानां । प्रति । धेनुंऽदेव । आऽयतीं । उपसं ।

यद्वाऽदेव । प्र । वयां । उत्ऽज्जिहानाः । प्र । भानवः । सिस्रते । नाकं । अच्छं ॥१॥

अयमग्निर्जनानामध्वर्यादीनां समिधा समिद्विरवोधि । प्रवृत्तोऽभुत । धेनुमिव । अग्निहोत्रार्थधेनुं प्रति यथा प्रातर्वृध्यते तद्वदायतीमागच्छतीमुपसं प्रति । उपःकाल इत्यर्थः । अथ प्रवृत्तस्याग्निर्भानवो ज्वाला यद्वा महातो वया शाखा प्रोज्जहानाः प्रोद्धमयतो वृक्षा इव प्रोज्जहानाः स्वाधिष्ठानं त्यजतो नाकमंतरिक्षमच्छा भिमुख्येन प्र सिस्रते । प्रसरति ॥

अवोधि होता यज्ञथाय देवानूर्ध्वो अग्निः सुमनाः प्रातरंस्थात् ।

समिदस्य रुणददग्निं पाजो महान्देवस्तमसो निरमोचि ॥२॥

अवोधि । होता । यज्ञथाय । देवान् । ऊर्ध्वः । अग्निः । सुऽमनाः । प्रातः । अस्थात् ।

संऽइदस्य । रुणत् । अदग्निं । पाजः । महान् । देवः । तमसः । निः । अमोचि ॥२॥

अय होता होमनिष्पादकोऽग्निर्देवान्यष्टयान्यज्ञथाय यष्टुमवोधि । वृध्यते । सोऽग्निः प्रातःकाले सुमनाः शोभनमनस्को यज्ञमानानुग्रहवृद्धिः सन् ऊर्ध्वोऽस्थात् । उत्तिप्रति । समिदस्य रुणद्वोचमान पाजो बलं ज्वालालवणमदग्निं । दृश्यते । अथ तथाभुतो महान्देवस्तमसोऽधकारात्तिरमोचि । निर्मुक्तोऽभुत ॥

यदी गणस्य रणनामजीगः शुचिरंक्ते शुचिभिर्गोभिरग्निः ।

आहृष्टिणा युज्यते वाजयंत्युत्तानामूर्ध्वो अधयज्जुह्विभिः ॥३॥

यत् । ई । गणस्य । रणनां । अजीगरिति । शुचिः । अंक्ते । शुचिऽभिः । गोभिः । अग्निः ।

आत् । दृष्टिणा । युज्यते । वाजऽयंती । उत्तानां । ऊर्ध्वः । अधयत् । जुह्विभिः ॥३॥

यद्यदेमयमभिर्गणस्य संपात्यकस्य जगतो रणनां रज्जुरिव व्यापारप्रतिबंधकं तमोऽजीगः । गिरति गृह्णाति वा । समिदो भवतीत्यर्थः । तदा शुचिर्दोष्टोऽग्निः शुचिभिर्गोभिर्दोष्टे रग्निमभिरंक्ते । अनाक्ति विश्वं जगत । आदनतरमेव दक्षिणा प्रवृद्धा वाजयत्यग्निमच्छत्याज्यधारा युज्यते । युक्ता भवति । अथवा दक्षिणा प्रवृद्धाज्यधारा युज्यते । ता च धारामुत्तानामूर्ध्वतानामुपरि विधृतामूर्ध्वं उन्नतः सन् जुह्विभिरधयत् । पिबति ॥

अग्निमच्छा देवयतां मनांसि चक्षुषीव सूर्यं सं चरन्ति ।
 यदीं सुवाति उपसा विरूपे श्वेतो वाजी जायते अग्रे अहो ॥४॥
 अग्निं । अच्छ । देवऽयतां । मनांसि । चक्षुषिऽइव । सूर्यं । सं । चरन्ति ।
 यत् । ई । सुवाति इति । उपसा । विरूपे इति विरूपे । श्वेतः । वाजी । जायते ।
 अग्रे । अहो ॥४॥

अग्निं देवमच्छामिमुख्येन देवयतां देवानात्मन इच्छतां यजमानानां मनांसि स चरति । देवा यष्ट्या
 स्तदर्थं कदायं दधिष्यतीति ध्यायन्तीत्यर्थः । चक्षुषीव सर्वेषां प्राणिना यथा सूर्यं सचरति तद्वत् । यद्यदेमनम
 प्रमुपसा सह विरूपे नानारूपे यावापुष्टिर्या सुवाति । जनयतः । तदानीं श्वेतः प्रकृष्टवर्णोपतो वाजी यजम
 नान्निप्ररुद्रामय उदयकाले जायते । प्रवर्धते इत्यर्थः ॥

जनिष्ट हि जेत्यो अग्रे अहो हितो हितेष्वरूपो वर्नेषु ।
 दमेदमे सप्र रत्ना दधानोऽग्निर्होता नि पमादा यजीयान् ॥५॥
 जनिष्ट । हि । जेत्यः । अग्रे । अहो । हितः । हितेषु । अरूपः । वर्नेषु ।
 दमेऽदमे । सप्र । रत्ना । दधानः । अग्निः । होता । नि । पमाद । यजीयान् ॥५॥

अयमग्निर्जन्य उत्पादनीयोऽहामय उदयकाले जनिष्ट । प्रादुरभूत् । पश्चात् हितेषु वर्नेषु वर्नोत्थेषु कष्टि
 प्वरूप आरोचमानः सन् हितः । स्थापितः । पश्चाद्दमे दमे तत्तयागमं सप्र रत्ना रमणीयाः सप्र ज्वाला
 दधानो धारयमाणः । अथवा यजमानेभ्यः सप्रविधानि रत्नानि दधानोऽग्निर्होता होमनिष्पादकः सन्
 यजीयान्यष्टयः सन् नि पमाद । निषण्णो भवति ॥

जीवति यजमाने मृत इति शब्दो यदि स्यात्तदानीं मृगभिमतीष्टः कार्या । तत्रयमनुवाक्या । मृत्रित च ।
 अग्निर्होता न्यसीदयजीयात्समाधीमकंदं ववीति नो अय । १० ब्रा० ७ ९ । इति ॥

अग्निर्होता न्यसीदयजीयानुपस्थे मातुः सुरभा उं लोके ।
 युवा कविः पुरुनिःष्ठ ऋतावा धृता कृष्टीनामुत मध्यं इद्धः ॥६॥
 अग्निः । होता । नि । असीदत् । यजीयान् । उपऽस्थे । मातुः । सुरभा । उं इति । लोके ।
 युवा । कविः । पुरुनिःऽस्थः । ऋतऽवा । धृता । कृष्टीनां । उत । मध्यं । इद्धः ॥६॥

अयमग्निर्होता होमनिष्पादकः सन् यजीयान्यष्टयश्च सन् न्यसीदत् । निपमाद । कुर्वति तदुच्यते । मातुः
 सर्वस्य निर्मातृभूम्या उपस्थ उत्सर्गं तत्रापि सुरभावाज्यादिमीरभ्ययुक्तं लोके सर्वद्रष्टव्यं स्थानं यदि लक्षणं ।
 उतापि च युवा नित्यतरुणः सर्वत्र मिश्रितो वा कविर्मधावो पुरुनिःष्ठो वृक्षस्थानं ऋतावा यज्ञयान्धतां
 सर्वस्य धारक एवंभूतः सन् कृष्टीनामृत्विग्यजमानानां मध्यं इद्धः समिद्धः सन् वर्तते इति शेषः ॥ १० ॥ १० ॥

प्र णु त्वं विप्रमध्वरेषु साधुमग्निं होतारमीकृते नमोभिः ।
 आ यस्ततान् रोदसी ऋतेन नित्यं मृजन्ति वाजिनं ऋतेन ॥७॥
 प्र । नु । त्वं । विप्रं । अध्वरेषु । साधुं । अग्निं । होतारं । ईकृते । नमःऽभिः ।
 आ । यः । ततान् । रोदसी इति । ऋतेन । नित्यं । मृजन्ति । वाजिनं । घृतेन ॥७॥

त्यं तमपि नमोभिः स्तुतिभिर्नृत्तिप्रं प्रेरते । सुवर्ति । कीदृशं तं । विप्रं मेधाविनमध्वरेषु साधुं फलसाधकं
होतारं होमनिष्पादकं । यो देवो रोदसी यावापृथिव्यावृत्तेनोदकेना ततान । विस्तारितवान् । असीं प्राप्ता
हतेरादित्यद्वारा वृष्ट्यादकत्वात् । अथवा ऋतेन सत्यभुतेन हविषा दिवं तथाभुतेन वृष्ट्यादिफलैर्न भुवं चा
ततान । वाजिनमन्नवतं देवं यजमाना नित्यं धृतनोदकेनाज्येन वा मृजति । परिचरति ॥

मा॒र्जान्यो॑ मृ॒ज्यते॒ स्वे द॑मृ॒नाः क॒विप्र॑ग॒स्तो अ॒तिथिः॑ शि॒वो नः॑ ।

स॒हस्रं॑ शृ॒ङ्गो वृष॑भस्तदो॒जा वि॒श्वो अ॒ग्ने स॒हसा॑ प्रा॒स्यन्यान् ॥ ८ ॥

मा॒र्जान्यः॑ । मृ॒ज्यते॒ । स्वे । द॑मृ॒नाः । क॒विऽप्र॑ग॒स्तः । अ॒तिथिः॑ । शि॒वः । नः॑ ।

स॒हस्रं॑ शृ॒ङ्गः । वृष॑भः । ततऽ॒र्जो॒जाः । वि॒श्वान् । अ॒ग्ने । स॒हसा॑ । प्र । अ॒सि । अ॒न्यान् ॥ ८ ॥

मार्जान्यः संमार्जनीयोऽयमपि मृज्यते । परिचर्यते । स्वे स्वकीये स्थाने । कीदृशोऽयं । दमृना दामसना
दातमना वा कविप्रगस्तः कविभिर्मैधाविभिः प्रगस्तः प्रकर्षेण स्तुत्यो नोऽस्माकमतिथिरतिथिवत्तुज्यः शिवः
मुखकरश्च । सहस्रशृङ्गोऽपरिमितज्वालो वृषभो वर्षिता फलाना तदोजाः । यत्प्रसिद्धं बलं तेजो दास्ति
तदेवांजो यस्य तादृशः । सर्वबलस्वरूप इत्यर्थः । अथ प्रत्यक्षवादः । हे अग्ने विश्वानन्यान् स्वव्यतिरिक्तान्
सर्वान सहसा बलेन प्राप्ति । प्रति परत्यर्थे । परामवसि । व्याप्नु वा प्रभवसि ॥

प्र स॒द्यो अ॒ग्ने अत्य॑ण॒न्यानाविर्य॑स्मि॒ चारु॑तमो व॒भृथ॑ ।

उ॒क्रैर्यो॑ वपु॒षो वि॒भावा॑ प्रि॒यो वि॒शम॑तिथि॒र्मानु॑षीणां ॥ ९ ॥

प्र । स॒द्यः । अ॒ग्ने । अ॒ति । ए॒षि । अ॒न्यान् । आ॒विः । य॒स्मि॒ । चारु॑तमः । व॒भृथ॑ ।

उ॒क्रैर्यः॑ । वपु॒षः । वि॒भा॒वा । प्रि॒यः । वि॒शं । अ॒तिथिः॑ । मा॒नु॒षीणां॑ ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्व यज्ञमायाय सत्यसदानोमिवान्यान् स्वसमानानत्येपि । अतिक्रामसि । यस्मै चारुतमः सन्नावि-
बभृथ । किंच त्वमीक्रैर्यः स्तुत्यो वपुषो वपुष्करो दीप्तिकरो वा विभावा विशमतिदीप्तिमान प्रियः प्रियभुतो
विशमं सर्वेषा प्राणिना तथातिथिः पुज्यो मानुषीणां प्रजाना भवसि ॥

तुभ्यं॑ भ॒रति॑ शि॒तयो॑ यवि॒ष्ठ ब॒लिम॑ग्ने अ॒न्तित॑ ओत दू॒रात् ।

आ भ॑दि॒ष्टस्य॑ सुम॒तिं चि॑कि॒द्भि बृ॒हते॑ अ॒ग्ने म॒हि॒ गर्म॑ भ॒द्रं ॥ १० ॥

तुभ्यं॑ । भ॒रति॑ । शि॒तयः॑ । यवि॒ष्ठ । ब॒लिं । अ॒ग्ने । अ॒न्तितः॑ । आ । उ॒त । दू॒रात् ।

आ । भ॑दि॒ष्टस्य॑ । सु॒ऽम॒तिं । चि॑कि॒द्भि । बृ॒हत् । ते । अ॒ग्ने । म॒हि॒ । गर्म॑ । भ॒द्रं ॥ १० ॥

हे यविष्ठ युवतमायं तुभ्यं शितयो मनुष्या भरति । संपादयति । किं । बलिं पुत्रा हविर्लक्षणागतितो
ऽतिकादुतापि च दूरात् । आ इति चार्थः । किंच भदिष्टस्यातिशयेन स्तोतुः सुमति स्तुतिमा चिकिद्भि । आज्ञा
मीहि । हे अग्ने त तव गर्मं मुखमस्त्रभ्य दातव्यं बृहन्महद्भद्रं स्तुत्य च ॥

आद्य रथं॑ भानु॒मो भानु॑मंतम॒ग्ने तिष्ठ॑ य॒ज्ञतेभिः॑ स॒मंतं॑ ।

वि॒द्वान्प॑थी॒नामु॒व॒त्तरि॑ष्टम॒ह दे॒वान्ह॑वि॒रद्या॑य व॒क्षि ॥ ११ ॥

आ । अ॒द्य । रथं॑ । भा॒नु॒ऽमः॑ । भा॒नु॒ऽमंतं॑ । अ॒ग्ने । तिष्ठ॑ । य॒ज्ञतेभिः॑ । सं॒ऽअ॒न्तं ।

वि॒द्वान् । प॑थी॒नां । उ॒रु । अ॒न्तरि॑ष्टं । आ । उ॒ह । दे॒वान् । ह॒विः॒ऽअ॒द्याय॑ । व॒क्षि ॥ ११ ॥

हे भानुमो दीप्तिमत्तये अर्वास्मिन्यागदिने भानुमंतं दीप्तिमंतं समतं समीचीनप्राप्तोपेतं रथ यज्ञतभिर्यष्ट
श्रद्धैः सहा तिष्ठ । आरोग्यं । विद्वान्यष्टयदेवपरिज्ञानवास्त्व पथोना देवयजनमार्गान्प्रति ॥ द्वितीयार्थं पृष्ठी ॥
उर्वतरिच प्रभुतेऽतरिच देवान्यष्टयान्हरिष्यारयाय हविर्भक्षणायिहा वन्ति । आवहमि ॥

अवोचाम कवये मेध्याय वचो वंदारु वृषभाय वृष्णे ।

गविष्ठिरो नमसा स्तोममग्नौ दिवीव रुक्ममुरुष्यंचमथ्रेत ॥ १० ॥

अवोचाम । कवये । मेध्याय । वचः । वंदारु । वृषभाय । वृष्णे ।

गविष्ठिरः । नमसा । स्तोमं । अग्नौ । दिविऽउव । रुक्मं । उरुऽव्यंचं । अथ्रेत ॥ १० ॥

वयमाचियाः कवये मेधाविने मेध्याय मेधाहाय वृषभाय वर्षकाय फलानां वृष्णे मेक्तुं यन् वंदारु वदन
शीलं वचः स्तोत्रमवोचाम । अथ ऋषिरात्मानं परोक्षेणैव निर्दिश्य स्तुतिमुपसंहरति । गविष्ठिरोऽयमुपनिमसा
नमस्कारेण हविषा वा युक्तं स्तोमं स्तोत्रमवाचयत् । अयति स्म । दिवि रुक्मं रोचमानमुरुष्यचमुरुगमनमा
दित्यमिव ॥ ॥ १३ ॥

कुमारं मार्तति द्वादशर्चं द्वितीयं मुक्तं । अत्रः पुत्रः कुमारं ऋषिर्जननाम्नः पुत्रो वृष्णे रोमी वाच ऋषी ।
कमेतं त्वं वि ज्योतिषत्यनयोस्तु वृष्ण एव नोमी न कुमारः । अत्या पटपचाशदक्षरा शकरी शिष्टास्त्रिभुमः ।
अपिदेवता । अचानुकर्मणिका । कुमारं कुमारो वृष्णे वा जान उमी वा शक्त्यंत क वीत्युचोस्तु वृष्ण एवेति ॥
प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरस्यापि मुक्तस्य विनियोग उक्तः पूर्वमुक्तं सह ॥

कुमारं माता युवतिः समुष्यं गुहां विभर्ति न ददाति पित्रे ।

अनीकमस्य न मिनज्जनासः पुरः पश्यन्ति निहितमरतो ॥ १ ॥

कुमारं । माता । युवतिः । संऽउष्यं । गुहां । विभर्ति । न । ददाति । पित्रे ।

अनीकं । अस्य । न । मिनत् । जनासः । पुरः । पश्यन्ति । निऽहितं । अरतो ॥ १ ॥

शाखायनब्राह्मणोक्त इतिहास इहोच्यते । राजा चैवृष्णं ऐत्वाकस्यरुणोऽभवदस्य च ॥ पुरोहितो वृष्णे जान
ऋषिरासीत्तदा खलु । संश्रुतिं रथान्नाज्ञा रक्षणाय पुरोहिताः ॥ त्र्यरुणस्य वृष्णे रथि स जयाह पुरोहितः ।
कुमारो वर्त्मनि कीदृशचक्रेण घातितः ॥ क्रितः कुमारचक्रेण समाराध पुरोहितः । त्वं हतास्यति राजान
राजा चापि पुरोहितं ॥ त्वं हतास्य कुमारस्य नाहमित्यब्रवीत्तदा । यतस्त्वं रथवगस्य नियतातस्त्वया हतः ॥
रथस्वामी यतो राजन तस्मात्त्व तस्य घातकः । एव विवदमानो तावित्त्वाकृन्मृमागतो ॥ तौ पप्रक्ततुरि-
त्त्वाकून केनामी निहतो द्विजाः । तऽब्रुवन्नथयतार हतारं वृष्णसंज्ञकं ॥ स वृष्णे वार्शमास्त्रा त कुमारं समजी
वयत । एवमास्याय तत्रैव पुनरन्यद्दीरितं ॥ यत इत्त्वाकवो रागाहतारमुपिमब्रुवन । तस्मात्तया गृहेत्ये
लेजो निर्गतमेषु च ॥ गृहे पाकादयो नामन तत्कारणमचिंतयन् । वृष्ण कुमारहतारं यदवोचाम तेन नः ॥
अपाकमद्वरो वह्निराह्वयाम वृष्णं वयं । इति संचिंत्य तंमुपिमाह्वयामासुरादरात् ॥ समागत्य ततः शीघ्रं त्रिपा
प्रवेर्हरो भवेत् । इति वार्शंन साम्नामावकामयत् पूर्ववत् ॥ एव गायनं स ऋषिर्ब्रह्महत्या भार्याजाता चमद
स्योर्नुपस्य । पिशाचवेषा हर आदाय चायंगृह्णात्रीत्या कशिपां स्थापयती ॥ दृष्ट्वा सम्यक् तद्वस्त्रोपयित्वा
साम्ना पश्चाद्योजयामास चापि । ततः संतजाः संजातोऽभवत्पाकादिः पूर्ववत् ॥ एव शाखायनेनोक्तं ताडको
कमथोच्यते । वृष्णः पुरोधा अभवत्तमदस्योर्महीपतेः ॥ स रथं धावयन्नाज्ञा ब्राह्मणस्य कुमारकं । चिच्छेद
एचचक्रेण प्रमादात्सोऽब्रवीद्वृष्णं ॥ पुरोहितं वर्तमानं त्वयि मां हति रागतम् । उपा त्वयापनंतया ऋषिमित्य
ब्रवीत्तृपः ॥ स ऋषिर्वाशंसास्त्रा त कुमारमुदजीवयत् ॥ माता कुमारस्योत्पादयित्री युवतिर्यावन्तोपता कुमार
रथि संचरतं समुष्यं चक्रेण हतं गुहां गुहायां विभर्ति । धारयति । न ददाति पित्रे तस्य जनकाय । यद्वा ।
माता सर्वस्य निमात्री पृथिवी समुष्यं सम्यक् निगृहं गुहां विभर्ति । न ददाति पित्रे । अस्य कुमारस्यानीक

रूपं मिनत् हिंसितं जनानो जना न पश्यति । किंतु अरतावरमणे देशे निहितं स्थितं पुरः पुरोदेशे पश्यति । अथवायं वृषान पुनरुज्जीवितः कुमार आत्मानमपरोक्षतया वक्ति । कथयति । जानो वा तं जीवयित्वा वक्ति । अथवा मुक्तस्याग्नेयत्वात्कुमार इत्यग्निरुच्यते । तं मातारणिर्युवतिर्मिश्रयती समुच्चं निगूढं गुहाया विभर्ति । पितृ उत्पादकाय यजमानाय न ददाति । अस्याग्निमिनत् हिंसत् दाहकमनीकं तेजो जना न पश्यति । किंतु अरतावरण्यां हितं पश्यति ॥

कमेतं त्वं युवते कुमारं पेयी विभर्षि महिषी जजान ।

पूर्वीर्हि गर्भः शरदो ववर्धापश्यं जातं यदस्मृत माता ॥ २ ॥

कं । एतं । त्वं । युवते । कुमारं । पेयी । विभर्षि । महिषी । जजान ।

पूर्वीः । हि । गर्भः । शरदः । ववर्ध । अपश्यं । जातं । यत् । अस्मृत । माता ॥ २ ॥

अत्राग्नेरुत्पाद्यमानत्वात्कुमारशब्देन व्यवहारः । हे युवते त्वं कमेतं कुमारं पेयी हिंसिका पिशाचिका सती विभर्षि । एवं वृषाख्यो महर्षिः कशिपुनाऋषभमग्निहरो ब्रूते । त्वयानुत्पादितत्वादारणमनुचितमित्यर्थः । महिषी महती पुजनीयारणिरन जजान । अजनयत् । तदेवाह । गर्भः शिशोर्ग्राहकोऽरण्याः संबन्धी गर्भो हि यस्मात्पूर्वीः शरदो गताननकान संवत्सरान्ववर्ध । ववर्ध । अहं च ततो जाटमपश्यं । यद्यस्मान्मातारणिरभूत् । उदपादयत् । राजकुमारपक्षे हे युवते भुदेवि कमेतं कुमारं पेयी सती विभर्षि । अर्वाशिष्ट कुमारजननपरतया योच्यं । एवमुत्तरत्रापि कुमारपिहरमोः परत्वेन यथोचितं व्याख्येयं ॥

हिरण्यदंतं शुचिवर्णमारात्क्षेचादपश्यमायुधा मिमानं ।

ददानो अस्मा अमृतं विपृकृत्किं मामनिद्राः कृणवन्ननुकथाः ॥ ३ ॥

हिरण्यऽदंतं । शुचिऽवर्णं । आरात् । क्षेचात् । अपश्यं । आयुधा । मिमानं ।

ददानः । अस्मि । अमृतं । विपृकृत् । किं । मां । अनिद्राः । कृणवन् । अनुकथाः ॥ ३ ॥

हिरण्यदंतं हिरण्यमदृशदंतस्थानीयज्वालोपितं शुचिवर्णं प्रदीप्तवर्णमायुधायुधान्यायुधस्थानीयान् स्फुलिं गान् ज्वाला वा मिमानं निर्दिष्टमाणमग्निमारात्मसीप क्षेचात् क्षेपे देशेऽपश्यं । पश्यं । एवं वृषाः कामयते । अहमस्मा अपश्येऽमृतमविनाशमृतत्वमाधनं वा विपृकृत्सर्वतो व्याप्तं हविः स्तोत्रं वा ददानः । दातास्मि । मामनिद्राः । इन्द्रः परमेश्वर्योऽपिः । तद्रहिता अनिद्राः । इन्द्रमयजते इत्यर्थः । अनुकथा अस्मृतय इन्द्रमस्तुवतश्च किं कृणवन् । किं कुर्युः ॥

क्षेचादपश्यं सनुतश्चरंतं सुमद्युथं न पुरु शोभमानं ।

न ता अगृभन्नर्जनिष्ट हि पः पलिक्रीरिद्युवतयो भवन्ति ॥ ४ ॥

क्षेचात् । अपश्यं । सनुतरिति । चरंतं । सुऽमत् । यूथं । न । पुरु । शोभमानं ।

न । ताः । अगृभन् । अर्जनिष्ट । हि । सः । पलिक्रीः । इत् । युवतयः । भवन्ति ॥ ४ ॥

अहं वृषा इदानी क्षेचात् क्षेपे सनुतः । अंतर्हितनामितत् । निगूढं चरतमरण्यां यूथं न गवां समूहमिव सुमत्स्वयमेव पुरु बह्वं शोभमानमपश्यं । पश्यामि । पुरा हरसः पिशाच्याक्रमणकालं ता ज्वाला निर्वीर्या नागृभन् । नागृभूत नराः । इदानी सोऽधिरर्जनिष्ट हि । हरसा प्रादुरभूत्वन्तु । अत एव हेतोः पलिक्रीरित्यन्तिक्रयः पलिता जीर्णा ज्वाला एवंदानी युवतयो भवति ॥

के मे मर्यकं वि यवंत गोभिर्न येषां गोपा अरणश्चिदास ।

य ई जगृभुरव ते सृजंत्वाजाति पश्व उप नश्चिकित्वान ॥ ५ ॥

के। मे। मर्यकं। वि। यवंत। गोभिः। न। येषां। गोपाः। अरणः। चित्। आसं।

ये। ई। जगृभुः। अव। ते। सृजंतु। आ। अजाति। पश्वः। उप। नः। चिकित्वान ॥ ५ ॥

के मे मदीयं मर्यकं मर्त्यसंघ राष्ट्र गोभिः सह वि यवत । वियुक्तमकुर्वन् । गा मुत्थाश्च व्ययोजयन् । येषां गोपा अस्माकं गोपयितारणाश्चिदभिगता नाम । वभुव । सोऽयमधिः । ये द्विपिण ईमेन जनसंघ राष्ट्र जगृभुः । गृह्णाति । तेऽव सृजंतु । नश्यतु । किंच चिकित्वान चेतनावानस्माद्विषयज्ञानवानधिर्नांऽस्माक पश्वः पशुनुपा जाति । उपागच्छति ॥

वसां राजानं वसतिं जनानामरातयो नि दधुर्मर्त्येषु ।

ब्रह्माण्यचेरव तं सृजंतु निंदितारो निंद्यासो भवंतु ॥ ६ ॥

वसां। राजानं। वसतिं। जनानां। अरातयः। नि। दधुः। मर्त्येषु।

ब्रह्माणि। अचेः। अचे। तं। सृजंतु। निंदितारः। निंद्यासः। भवंतु ॥ ६ ॥

वसां वसता प्राणिनां राजान स्वामिन जनानां प्राणिनां वसतिमावासभुतं चरुणमुक्तलक्षणमधि वारा-
तयो नि दधुः । अगोपयन् । मर्त्येषु लोकेषु मर्त्ये । अचेरविगोत्रस्य वृगस्य ब्रह्माणि मन्त्राः स्तोत्राणि वा त
कुमारमधि वाव सृजतु । अथवाचेरविगोत्रस्य कुमार ब्रह्माणि । यद्वा । वृगस्य ब्रह्माण्यचेरविगोत्रं ॥ कर्मणि
पठौ ॥ तं कुमारमव सृजतु । विसृजतु । निंदितारोऽस्मान्निदका निंद्यासोऽस्माभिर्नित्या भवतु । अचेरब्रह्माणीत्येत
दुपजीव्य वृगमण्याज्यं वदति । आत्रेयः कुमार इति पञ्च स एव प्राणमयमात्मानमवसृजत्वित्याशस्ते ॥ १४ ॥

अत्रःमव आहवनीयोपस्थानं शुनश्चिक्षेपमित्येषा । अग्निमाहवनीयमुपस्थापयाचकार शुनश्चिक्षेप निदित
सहस्रात् । ए० ब्रा० ७ १७ । इति ब्राह्मण ॥

शुनश्चिच्छेपं निदितं सहस्रादृपादमुंचो अगमिष्ट हि पः ।

एवास्मदग्ने वि मुमुग्धि पाणान्होतश्चिकित्व इह तृ निपद्य ॥ ७ ॥

शुनःऽगेषां चित् । निऽदितं । सहस्रात् । यृपात् । अमुंचः । अगमिष्ट । हि । सः ।

एव। अस्मत्। अग्ने। वि। मुमुग्धि। पाणान्। होतृरिति। चिकित्वः। इह। तृ। निऽसद्य ॥ ७ ॥

हे अग्ने निदितं नितरां बद्धं शुनःशेषमपि सहस्रादनकरूपादृपादमुचः । अमोचयः । चिदिति पुराणः ।
शुनःशेषमिति पदस्य मध्ये पदांतरस्य संहिताया व्यत्ययेनावस्थितिः । स अग्निरगमिष्ट हि । शातवान खलु ।
यद्वा । स हि यस्मादगमिष्ट । श्रुतिकर्मतत । अस्तावीत । तस्मादमुच इति संबधः । एवमस्मदस्मत्तः पाणानि
मुमुग्धि । विमोचय । हे होतृर्हं चिकित्वश्चेतनावत्तये इह तृ वित्या निपद्यावस्थाय ॥

हृणीयमानो अप हि मदेयेः प्र मे देवानां व्रतपा उवाच ।

इंद्रो विद्वां अनु हि त्वा चक्षते तेनाहमग्ने अनुशिष्ट आगां ॥ ८ ॥

हृणीयमानः । अप । हि । मत् । ऐयेः । प्र । मे । देवानां । व्रतऽपाः । उवाच ।

इंद्रः। विद्वान्। अनु। हि। त्वा। चक्षते। तेन। अहं। अग्ने। अनुऽशिष्टः। आ। अगां ॥ ८ ॥

हे अग्ने हणीयमानः कुध्यंस्त्वं मत मत्तोऽप्येहि । अपागाः खलु ॥ ई गतावित्यस्मात् श्रान्विकरणाद्धि मध्यमे कांदमे परमपद आडागमे वृद्धी व्यत्ययेन श्यनोऽकारस्य एकारे च कृते रूप ॥ मे मध्यं देवानां व्रतपाः कर्मणः पालक इद्रः प्रोवाच हि । स एव विद्वान् त्वानु चक्षत । त्वां ददर्श । तेनानुशिष्टोऽहं हे अग्ने त्वामागामिति । एवं वृश आह ॥

वि ज्योतिषा बृहता भान्यग्निराविर्विश्वानि कृणुते महित्वा ।

प्रोदेवीर्मायाः संहते दुरवाः शिशीति शृंगे रक्षसे विनिक्षे ॥ ९ ॥

वि । ज्योतिषा । बृहता । भाति । अग्निः । आविः । विश्वानि । कृणुते । महिऽत्वा ।

प्र । अदेवीः । मायाः । संहते । दुऽएवाः । शिशीति । शृंगेऽति । रक्षसे । विऽनिक्षे ॥ ९ ॥

अयमपि ज्योतिषा तेजसा बृहता महता वि भाति । विशिषण दीप्यते । अथ तथाभूतः सन् महित्वा स्वमहत्त्वेन विश्वानि सर्वाणि पदार्थजातान्याविष्कृणुते । प्रकटीकरोति । एव प्रवृद्धोऽग्निरदेवीरदेवनशीला आमु रोमाया दुरवा दुःखगमनाः प्रसहते । अभिभवति । किंच शिशीति । तीक्ष्णीकरोति । शृंगे शृंगाणि । शृंगसदृशीर्हंसिका वा ज्वालाः शिशीति । तीक्ष्णीकरोति । किमर्थं । रक्षसे विनिक्षे रक्षसो नाशाय । निश्चयति शृंगे रक्षसो विनिक्षणनाय । नि० ४ १८ । इति यास्कः ॥

उत स्वानासो दिवि पँत्वग्नेस्तिग्मायुधा रक्षसे हंतवा उ ।

मदे चिदस्य प्र रुजंति भामा न वरंते परिबाधो अदेवीः ॥ १० ॥

उत । स्वानासः । दिवि । संतु । अग्नेः । तिग्मऽआयुधाः । रक्षसे । हंतव । ऊं इति ।

मदे । चित् । अस्य । प्र । रुजंति । भामाः । न । वरंते । परिऽबाधः । अदेवीः ॥ १० ॥

उतापि चाग्नेः स्वानासः शब्दं कुर्वाणा ज्वाला दिवि पंतु । तुल्येति प्रादुर्भवंतु । किमर्थं । तिग्मायुधास्तीक्ष्णायुधस्थानीया ज्वालाः । रक्षसे हतवा उ रक्षसो हननाय । उ इति पुरणः । मदे चित हर्षे सत्यस्याग्नेर्भामाः क्रोधा दीप्तयो वा प्र रुजति । प्रकर्षणं भंगं गच्छति पीडयति वा रक्षामि । परिबाधः परितो बाधिका अदेवीरदेवना आयुधैः सेना न वरंते । न वारयन्त्येनं ॥

एतं ते स्तोमं तुविजात विप्रो रथं न धीरः स्वपा अतश्च ।

यदीदमे प्रति त्वं देव हर्याः स्वर्वतीरप एना जयेम ॥ ११ ॥

एतं । ते । स्तोमं । तुविऽजात । विप्रः । रथं । न । धीरः । सुऽअपाः । अतश्च ।

यदि । इत । अग्ने । प्रति । त्वं । देव । हर्याः । स्वऽवतीः । अपः । एन । जयेम ॥ ११ ॥

हे तुविजात बहुभावमापन्नाग्ने ते त्वदर्थमेतं स्तोममेतत्स्तोत्रं विप्रो मेधावी स्तोता रथं न रथमिव धीरः स्वपाः शोभनकर्माहमतश्च । समपादयं । हे अग्ने देव त्वं यदीदेन स्तोमं प्रति हर्याः । प्रतिकामयेष्टाः । तर्हि स्वर्वतीः स्वरणवतीर्व्याप्तिमतीरप एनेनेन जयेम । प्राप्नुयाम ॥

तुविशीवो वृषभो वावृधानोऽगन्नुयैः समंजाति वेदः ।

इतीममग्निममृता अवीचेन्वर्हिष्मते मनवे गमे यंसङ्गविष्मते मनवे शमे यंसत् ॥ १२ ॥

तुविऽयीवः । वृषभः । ववृधानः । अगचु । अर्यः । सं । अजाति । वेदः ।
इति । इमं । अग्निं । अमृताः । अवीचन । बहिष्मते । मनवे । गर्भं । यंसत् ।
हविष्मते । मनवे । गर्भं । यंसत् ॥ १२ ॥

तुवियीवो बह्वृजानः प्रभुतयीवो वा वृषभो वर्धिता कामानां ववृधानो वर्धमानोऽधिरयोर्विंदो धनं
मशत्रुकंठकं समजाति । संयोजयति । इतीममर्थमपिममृता अन्य देवा अवीचन । यस्मादेव तस्माद्बहिष्मते
यागवते मनवे मनुष्याय यजमानाय गर्भं सुप यंसत् । यच्छतु । हविष्मते च गर्भं यंसत् ॥ ॥ १५ ॥

त्वमग्ने वरुण इति द्वादशर्चं तृतीयं मृत्तमात्रेयस्य वमुश्रुतस्यार्थं विदुभमाधेय । त्वमग्ने वमुश्रुत इत्यनुकृत ।
प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्वयोर्विनियोगोऽबोध्यधिरित्युक्तः ॥

त्वमग्ने वरुणो जायसे यत्त्वं मित्रो भवसि यत्समिद्धः ।

त्वे विश्वे महसस्पुत्र देवास्त्वमिद्रो दाणुपे मर्त्याय ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । वरुणः । जायसे । यत् । त्वं । मित्रः । भवसि । यत् । संऽडिद्धः ।

त्वे इति । विश्वे । महसः । पुत्र । देवाः । त्वं । इन्द्रः । दाणुपे । मर्त्याय ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वं वरुणस्त्वमसां वारको राज्यभिमानी देवोऽपि त्वमेव यद्यदा जायसे । किंच त्वं मित्रोऽहरभि
मानो देवः प्रसीतेस्वाता यद्यदा समिद्धः । त्वमुत्पन्नमात्रः सन् तमो निवारयसि प्रवृद्धः सन् हितकारी
भवसीत्यर्थः । त्वं त्वयि विश्वे सर्वेऽपि देवा वर्तन्ते । त्वदत्तं हविषा तेषां जीवनात् । ते देवा विश्वतोऽपि प्रा
विशन्ति हि श्रुतेः । हे महसस्पुत्र वलिन मथ्यमानत्वात् । किंच त्वमिन्द्रः स्वामी दाणुपे हविर्दात्र मर्त्याय
यजमानाय ॥

विवाहं चतुर्थामाज्याहर्तृ त्वमर्थमेत्येषा । सूचितं च । त्वमर्थमा भवसि यत्कनीनामिति विवाहं चतुर्थं
। आ० गृ० १ ४ । इति ॥

त्वमर्थमा भवसि यत्कनीनां नाम स्वधावन्गुह्यं विभर्षि ।

अंजंति मित्रं मुधितं न गोभिर्यदंपती समनसा कृणोषि ॥ २ ॥

त्वं । अर्थमा । भवसि । यत् । कनीनां । नाम । स्वधाऽवन । गुह्यं । विभर्षि ।

अंजंति । मित्रं । मुऽधितं । न । गोभिः । यत् । दंपती इति दंऽपती । सऽमनसा । कृणोषि ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वमर्थमा भवसि । सर्वेषां नियमितासि । यद्यदा कनीनां कन्यकानां संबध्यसि । किंच हे स्वधावन
हविलक्षणावन् गुह्यं गोपनीयं नाम विभर्षि विश्रान्न इति तन्नाम । मुधितं मुष्टं निहितं मित्रं न मित्रमिव
गोभिः । विकारं प्रकृतिशब्दः । गोविकारः क्षीरादिभिरजति । यद्यस्मादंपती जायापती समनसा समानम
नस्कां कृणोषि । करोषि ॥

तवं श्रिये मरुतो मर्जयंत रुद्र यत्ने जनिम चारु चित्रं ।

पदं यद्विष्णोरुपमं निधायि तेन पासि गुह्यं नाम गोभ्यो ॥ ३ ॥

तवं । श्रिये । मरुतः । मर्जयंत । रुद्र । यत् । ते । जनिम । चारु । चित्रं ।

पदं । यत् । विष्णोः । उपऽमं । निऽधायि । तेन । पासि । गुह्यं । नाम । गोभ्यो ॥ ३ ॥

अनयायेमाध्यमिकी मूर्तिरुच्यते । हे अग्ने तव श्रिये श्रयणाय महतोऽपोऽन्तरिक्षा मर्जयंत । मार्जयंति । हे रुद्र वृष्ट्या रुद्रवद्वर्धितरपे ते तव यज्जनिम जन्म विद्युतलक्षणं चारु चरणीयं चित्रं चायनीयं च । तत्कथमिति चेदुच्यते । विष्णोर्व्यापनशीलस्य देवस्योपमं गृह्यमगस्यं यत्पदं निधायि । अनेनांतरिक्षमुक्तं । उपमयमिव विष्णोर्मध्यमं पदं तस्मान्नांतरिक्षं पश्यंतीति ब्राह्मणं । तेन गोनामुदकानां गृह्यं नाम नामानि पाप्मि । रुद्रसि ॥

तप श्रिया सुदृशो देव देवाः पुरु दधाना अमृतं सपंत ।

होतारमग्निं मनुषो नि पदुदशस्यंत उगिजः शंसमायोः ॥ ४ ॥

तप श्रिया । सुदृशः । देव । देवाः । पुरु । दधानाः । अमृतं । सपंत ।

होतारं । अग्निं । मनुषः । नि । पदुः । दशस्यंतः । उगिजः । शंसं । आयोः ॥ ४ ॥

हे देवाये सुदृशस्तव श्रिया समृद्ध्या देवा इन्द्रादयः पूर्वव्याधिकं दधानास्त्वयि प्रीति धारयंतोऽमृत सपंत । सृगति । होतार होमानिष्पादकमग्निं मनुषो मनुष्या नि पदुः । परिचरत्युगिजः । किं कुर्वतः । दशस्यंतो हविर्वितरतः शंसं फलमुगिजः कामयमानस्यायोर्मनुष्यस्य यजमानस्यार्थं ॥

न त्वहोता पूर्वो अग्ने यजीयान् कार्त्विः परो अस्ति स्वधावः ।

विशश्च यस्या अतिथिर्भवासि स यज्ञेन वनवहेव मर्तान ॥ ५ ॥

न । त्वत् । होता । पूर्वः । अग्ने । यजीयान् । न । कार्त्विः । परः । अस्ति । स्वधाऽवः ।

विशः । च । यस्याः । अतिथिः । भवासि । सः । यज्ञेन । वनवत् । देव । मर्तान् ॥ ५ ॥

हे अग्ने त्वत्त्वत्तोऽन्यो नास्ति होता पूर्वः पुरकः पुराणो वा यजीयान्यथा वा । कार्त्विः स्तोत्रः सृत्यः परः परस्तात्परस्मिन्नापि कार्त्वि नास्ति । हे देव हे स्वधावोऽन्नवन यस्या विशः प्रजाया ऋत्विगृपाया अतिथिर्भवासि । अतिथिवत्पूज्यो भवासि । स यज्ञेन मर्तानस्मद्विष्टुन वनवत् । वृश्चति । हिनस्ति । यद्वा । मर्तान्परिचारकान्वनवत् । संभजंत ॥

वयमग्ने वनुयाम त्वोता वसूयवो हविषा बुध्यमानाः ।

वयं समर्ये विदथेष्वाह्ना वयं राया सहसस्पुत्र मर्तान ॥ ६ ॥

वयं । अग्ने । वनुयाम । त्वाऽऊताः । वसुऽयवः । हविषा । बुध्यमानाः ।

वयं । सऽमर्ये । विदथेषु । आह्ना । वयं । राया । सहसः । पुत्र । मर्तान् ॥ ६ ॥

हे अग्ने वयं यजमानास्त्वोतास्त्वया रक्षिताः संतो वनुयाम । शत्रुन्पीडयाम संभजमहि वा धन । कीदृशा वयं । वसूयवो वसुकामा हविषा त्वां बुध्यमाना बोधयंतो वयं समर्ये समरणे जयंम शत्रुर्निति शपः । विदथेषु यागेषु प्राप्नुयाम बलं । यद्वा । वनुयामित्यतदनुषज्यते । आह्ना सर्वेऽन्नहःसु । किंच वयं हे सहसस्पुत्र बलस्य पुत्रपालक वापि राया धनेन सह मर्तान्पुत्रभृत्यादीन् लभेमहि ॥ ॥ १६ ॥

यो न आगो अभ्येनो भरात्यधीदघमघशंसे दधात ।

जही चिकित्वो अभिशस्तिमेतामग्ने यो नो मर्चयति ह्येन ॥ ७ ॥

यः । नः । आगः । अभि । एनः । भराति । अधि । इत् । अघं । अघऽशंसे । दधात् ।

जहि । चिकित्वः । अभिऽशस्ति । एतां । अग्ने । यः । नः । मर्चयति । ह्येन ॥ ७ ॥

यो मर्त्य आगोऽपराधमनः पार्ष च नोऽस्मभ्यमभि भराति । अभितः करोति । तस्मिन्नघांसेऽघं पापमधि दधात । ददात्वभिः । इदिति पुरणः । आगोऽपराध यो मर्त्यमिदं करोति तस्मा एवाग्निस्तत्करोत्वित्यर्थः । अथ प्रत्यक्षेणोच्यते । हे अग्ने एतामभिगन्ति जहि । उत्तरत्र यत्तद्व्यवणान्तदानुगुण्येनमभिगमकमिति व्याख्येयं । योऽभिगन्ता नोऽस्मान्द्वयेनोक्तनागर्मनसा वा मर्चयति । बाधते । तमिति ॥

त्वामस्या व्युपि देव पूर्वं दृतं कृण्वाना अयजंत हव्यैः ।

संस्थे यदग्ने इयसे रयीणां देवो मर्तव्यमुभिरिध्यमानः ॥ ८ ॥

त्वां । अस्याः । विऽउपि । देव । पूर्वं । दृतं । कृण्वानाः । अयजंत । हव्यैः ।

संऽस्थे । यत् । अग्ने । इयसे । रयीणां । देवः । मर्तव्यः । वसुऽभिः । इध्यमानः ॥ ८ ॥

हे अग्ने त्वामस्या रात्रिर्युपि । व्युपायामुपसीत्यर्थः । पूर्वं पुरातना यजमाना इत देवानां प्रत्येकं कृण्वाना कृवाणा अयजत हव्यैर्हविभिः साधने रयीणां हविर्नक्षत्राणां संस्थं मण्डपान् आसादने मति हे अग्ने ययदेयसे । गच्छसि । देवो द्योतमानो मर्तवेनृष्यैर्हविर्भवसुभिवसकैरिध्यमानः समिध्यमानः सन् ॥

अवं स्पृधि पितरं योधि विद्वान्पुत्रो यस्ते सहसः सून ऊहे ।

कदा चिकित्वो अभि चक्षमे नोऽग्ने कदा ऋतचिद्यातयासे ॥ ९ ॥

अवं । स्पृधि । पितरं । योधि । विद्वान् । पुत्रः । यः । ते । सहसः । सूनो इति । ऊहे ।

कदा । चिकित्वः । अभि । चक्षमे । नः । अग्ने । कदा । ऋतऽचित् । यातयासे ॥ ९ ॥

हे सहसः सूनो वलस्य पुत्राय त्वमव स्पृधि । धारय । योधि । पृथक्कृतं पापात् । यः पुत्रः पुत्रस्थानीयस्तव यो यजमानस्तं त्वा पितरं पालकं पितृभूतं विद्वान् जानन ऊहे । वहति हविः । तमेव कुर्यात्पितरात्मानं परोक्षेणाह । हव्यवाग्रापिरजरः पिता नः । ऋग्वे० ५. ४० । इति हि वक्ष्यति । यद्वा । पितृपुत्रभावो यत्नस्त । पितरं पितृवद्गलकं यजमानमव स्पृधि योधि च यस्त्व पुत्रः पुत्रवत्सदा रक्षणीयः । त्वं पुत्रो भवामि यस्मै ऽविधत् । ऋग्वे० १०. ९६ । इति हि श्रुतिः । हे चिकित्वंशतनावत्तये कदा नोऽस्मानभि चक्षमे । अभिपश्यामि । कदा च ऋतचिद्यज्ञस्योदकस्य वा चेतयिता यातयासे । प्रेरयामि सम्भारिण ॥

भूरि नाम वंदमानो दधाति पिता वसो यदि तज्जोपयामि ।

कुविह्वस्य सहसा चकानः सुममग्निर्वनते वावृधानः ॥ १० ॥

भूरि । नाम । वंदमानः । दधाति । पिता । वसो इति । यदि । तत् । जोपयामि ।

कुवित् । देवस्य । सहसा । चकानः । सुम्भ । अग्निः । वनते । ववृधानः ॥ १० ॥

भूरि प्रभूतं नाम त्वदीय नाम वंदमानः सन् दधाति । धारयति । मामर्थ्याहविः । अथवा नामकं हविं प्रभूतं धारयति दातुं । पिता पालकस्तु हे वसो वामकापे यदि तद्विजोपयामि । भवमे । देवस्य व्यवहृत्यंजमानस्य कुविद्वह हविः सहसा बलिन युक्तः सन् चकानः कामयमानः । यद्वा कर्मणि पठे । देव यजमान कामयमानोऽपिर्ववृधानो वर्धमानो यजमानं वर्धयन्वा सुम्भं वनते । प्रयच्छति ॥

त्वमंग जरितारं यविष्ठ विश्वान्यग्ने द्रितारं पयि ।

स्तेना अदृशन्निपवो जनामोऽज्ञातकेना वृजिना अभुवन ॥ ११ ॥

त्वं । अंग । जरितारं । यविष्ठ । विश्वानि । अग्ने । दुः५इता । अति । पृषि ।
स्तेनाः । अदृश्यन् । रिपवः । जनासः । अज्ञातऽकेताः । वृजिनाः । अभूवन् ॥ ११ ॥

हे अंग स्वामिन्यविष्ठ युवतमापे जरितारं सोतारमनुयहीतुं विश्वानि कुरिता कुरितान्यति पृषि ।
अतिपारयसि । स्तेनास्तस्करा अदृश्यन् । दृश्यन्ते । रिपवो जनासः शत्रुभुता मनुष्या अज्ञातकेता अप्रज्ञातचिह्ना
वृजिना अस्त्राभिर्वर्जिता अभूवन् । भवन्ति ॥

इमे यामासस्वद्रिगभूवन्वसवे वा तदिदागो अवाचि ।
नाहायमग्रिभिर्गस्तये नो न रिपते वावृधानः परा दात ॥ १२ ॥
इमे । यामासः । त्वद्रिक् । अभूवन् । वसवे । वा । तत् । इत् । आगः । अवाचि ।
न । अहं । अयं । अग्निः । अभिऽगस्तये । नः । न । रिपते । ववृधानः । परा । दात ॥ १२ ॥

इमे यामामो गतारः सोमास्त्वद्रिक् त्वदभिमुवा अभूवन् । भवन्ति । वा अथवा वसवे वामकाय तदागो
ऽपराधमागामनरूपमवाचि । उक्तवानहमपि । इदं देहीति याचनमेवापराधः । इदिति पुरणः । यद्वा ।
तदिदं वक्ष्यमाणं शत्रुभिः कृतमागोऽवाचि । किंचायमग्रिर्ववृधानः स्तुत्या वर्धमानः सन् नाहं नैवाभिर्गस्तये
निद्रकाय नोऽस्मान परा दात । परादद्यात् । तथा रिपते हिंसकाय भव परा दात ॥ ॥ १२ ॥

त्वामग्र इत्येकादशर्चं चतुर्थं मूक्तमात्रयस्य वमुश्रुतस्यार्थं त्रिष्टुभमापेयं । अनुक्रांतं च । त्वामग्र एकादशर्चति ॥
प्रातरनुवाकाश्चनग्रस्त्रयोर्विनियोगोऽबोध्यग्रित्यचोक्तः ॥

त्वामग्ने वसुपतिं वसूनामभि प्र मंदे अध्वरेषु राजन् ।
त्वया वाजं वाजयंतो जयेमाभि याम पृत्सुतीर्मर्त्यानां ॥ १ ॥
त्वां । अग्ने । वसुऽपतिं । वसूनां । अभि । प्र । मंदे । अध्वरेषु । राजन् ।
त्वया । वाजं । वाजऽयंतः । जयेम । अभि । स्याम । पृत्सुतीः । मर्त्यानां ॥ १ ॥

हे अग्ने वसुनां वसुपतिं । वृत्त्यवृत्तिभ्यां वसूनां बाह्वन्त्यं तत्स्वामित्वं चोक्तं । बहूनां धनानां स्वामिन्
त्वामध्वरेषु यागेष्वभि प्र मंदे । आभिमुख्येन सोमि हे राजन् । किंच त्वयानुकूलं वाजयंतोऽन्नमिच्छन्तो वयं
वाजं जयेम । किंच मर्त्यानां मरणधर्मकाणां पृत्सुतीः सना अभि याम । अभिभवेम ॥

दर्शपूर्णमासं पत्नीसंयाजं गृहपतेर्याग्यपा । सूत्रितं च । हव्यवाऊपरिजरः पिता न इति पत्नीसंयाजाः
। आ० १. १०. । इति ॥ देवमुवां हविःष्वप्यपरिषेव याच्या । सूत्रितं च । हव्यवाऊपरिजरः पिता न इत्यं च सोम
नो वशः । आ० ४. ११. । इति ॥

हव्यवाऊपरिजरः पिता नो विभुर्विभावा सुदृशीको अस्मे ।
सुगार्हपत्याः समिषो दिदीह्यस्मद्यक्षं मिमीहि श्रवांसि ॥ २ ॥
हव्यऽवाद । अग्निः । अजरः । पिता । नः । विऽभुः । विभाऽवा । सुऽदृशीकः । अस्मे इति ।
सुऽगार्हपत्याः । सं । इषः । दिदीहि । अस्मद्यक् । सं । मिमीहि । श्रवांसि ॥ २ ॥

अयं हव्यवाऊपरिजरोऽजीर्णः सन् नः पिता भवत्विति शेषः । किंच विभुर्व्याप्तः विभावा दीप्तिमान्
सुदृशीकः शोभनदर्शनोऽस्मि अस्माकं भवतु । अथ प्रत्यक्षवादः । सुगार्हपत्याः शोभनगार्हपत्ययुक्तानीपोऽन्नानि
सं दिदीहि । सम्यक् प्रकाशय । ददस्व वा । अस्मद्यक् अस्मादभिमुख श्रवांस्यन्नानि सं मिमीहि । सम्यक् प्रयच्छ ॥

वि॒शां क॒विं वि॒श्व॒पतिं॑ मा॒नु॒षीणां॑ शु॒चिं पा॒वकं॑ घृ॒तपृ॒ष्ठम॒ग्निं ।
 नि॒ हो॒तारं॑ वि॒श्व॒विदं॑ दधि॒ध्वे स दे॒वेषु॑ व॒नते॑ वा॒र्याणि॑ ॥३॥
 वि॒शां । क॒विं । वि॒श्व॒पतिं॑ । मा॒नु॒षीणां॑ । शु॒चिं । पा॒वकं॑ । घृ॒तपृ॒ष्ठं । अ॒ग्निं ।
 नि॒ । हो॒तारं॑ । वि॒श्व॒विदं॑ । दधि॒ध्वे । सः । दे॒वेषु॑ । व॒नते॑ । वा॒र्याणि॑ ॥३॥

मानुषीणां विशां विश्वपतिं सर्वासां मनुष्यरूपाणां प्रजानां पालकं स्वामिनं वा कविं मेधाविनं शुचिं शुद्धं दीप्तं वा पावकमन्येषां शोधकं घृतपृष्ठं प्रदीप्तपृष्ठोपलक्षितशरीरं । अथवा उपरितनभागाज्योपेतं होतारं होमनिष्पादकं विश्वविदं विश्वस्य वित्तारमपि नि दधिध्वे । धारयथ । हे ऋत्विजः । स देवो देवेषु मध्ये वार्याणि वरणीयानि धनानि वनते । संभजतस्मदर्थं । स्वयं वा वार्याणि हवीषि वनते ॥

जुष॒स्वाग्र॑ इ॒ऊया॑ स॒जोषा॑ य॒तमा॒नो र॒ग्मिभिः॑ सूर्य॒स्य ।
 जुष॒स्व नः॑ स॒मिधं॑ जा॒तवे॒द् आ च॑ दे॒वान् ह॒विर॒द्याय॑ व॒ष्टि ॥४॥
 जुष॒स्व । अ॒ग्ने । इ॒ऊया॑ । स॒जोषाः॑ । य॒तमा॒नः । र॒ग्मिभिः॑ । सूर्य॒स्य ।
 जुष॒स्व । नः॑ । स॒ऽइधं॑ । जा॒तऽवे॒दः । आ । च॑ । दे॒वान् । ह॒विःऽअ॒द्याय॑ । व॒ष्टि ॥४॥

हे अग्ने जुषस्व । सेवस्व स्मृति । इऊया विदितक्षणया भुस्या वाचा वा सजोषाः समानप्रीतिः । तथा सूर्यस्य रग्मिभिर्यतमानः प्रयत्नमुपकालं कुर्वन् । किंच हे जातवेदो जातस्य वेदितरपि नोऽस्मदीया समिधं जुषस्व । सेवस्व । आवह च देवान् हविरद्याय हविरदनाय । आवाह्य वष्टि । वष्टमि तद्विः ॥

अथ पवित्रेष्ट्या स्विष्टकृतोऽनुवाक्येष्ट्या । सूत्रितं च । जुष्टो दमूना अग्ने शर्धं महति संभगार्थित सयाग्ने । आ० २. १२. इति ॥ मरुद्गाः पुरोडाशं सप्तकपालमित्यत्रापि स्विष्टकृतोऽनुवाक्ये । अत्यासो न ये मरुतस्त्वचो जुष्टो दमुनाः । आ० २. १८. इति ॥

जुष्टो॑ द॒मूना॒ अति॑थि॒दुरो॑ण॒ इमं॑ नो॒ यज्ञ॑मुप॒ याहि॑ वि॒द्वान् ।
 वि॒श्वा अ॒ग्ने अ॒भियु॑जो॒ वि॒हत्या॑ श॒त्रुय॑ता॒मा भ॑रा॒ भोज॑नानि ॥५॥
 जुष्टः॑ । द॒मूनाः॑ । अति॑थिः । दुरो॑णे । इ॒मं । नः॑ । य॒ज्ञं । उप॑ । या॒हि । वि॒द्वान् ।
 वि॒श्वाः । अ॒ग्ने । अ॒भिऽयु॑जः । वि॒ह॒त्य । श॒त्रुऽय॑तां । आ । भ॑र । भो॒ज॒नानि॑ ॥५॥

जुष्टः पर्याप्तो दमूना दानमना दांतमना वा अतिथिस्तददुरोणे गृहे पुत्र्यः सन् इमं नोऽस्मदीयं यज्ञमुप याहि । उपगच्छ । विद्वान् जानन् हे अग्ने विश्वा अभियुजो सर्वानभियोक्तान्विहत्य शत्रुयता तेषां भोजनान्यज्ञानि धनान्या भर । आहर । अतिथिरभ्यर्तितो गृहान्भवतीत्यादिनिश्चयः । नि० ४. ५ । द्रष्टव्यः ॥ ॥ १८ ॥

व॒धेन॑ द॒स्युं प्र॑ हि चा॒तय॑स्व॒ वयः॑ कृ॒ण्वान॑स्त॒न्वेऽस्वा॑यि ।
 पि॒प॒र्षि यत्स॑ह॒स॒स्यु॒त्र दे॒वान्सो॑ अ॒ग्ने पा॑हि॒ नृत॑म॒ वाजे॑ अ॒स्मान् ॥६॥
 व॒धेन॑ । द॒स्युं । प्र॑ । हि । चा॒तय॑स्व । वयः॑ । कृ॒ण्वानः॑ । त॒न्वे । स्वा॑यि ।
 पि॒प॒र्षि । यत् । स॒ह॒सः । पु॒त्र । दे॒वान् । सः । अ॒ग्ने । पा॑हि । नृत॑म॒ । वा॒जे । अ॒स्मान् ॥६॥

हे अग्ने वधेनायुधेन दस्युमुपपयितारं प्र हि चातयस्व । प्रणाशय । हीति पुरणः । वयः कृण्वान् ।

कुर्वाणस्तन्वे शरीराय स्वार्थं स्वीयाय । अथवा स्वार्थे तन्वे यजमानादिकृपाय पुत्राय वयोऽन्नं कुर्वाणः । यद्यस्मात् महसस्युवापे देवान्पिपर्षि । तर्पयामि । हे नृत्तम नृत्तमापे स त्व वाजं संश्रामिऽस्मान् पाहि । रक्ष ॥

वयं ते अग्न उक्थेर्विधेम वयं हव्यैः पावक भद्रशोचे ।

अस्मे रयिं विश्ववारं समिन्वास्मे विश्वानि द्रविणानि धेहि ॥ ७ ॥

वयं । ते । अग्ने । उक्थेः । विधेम । वयं । हव्यैः । पावक । भद्रऽशोचे ।

अस्मे इति । रयिं । विश्वऽवारं । सं । इन्व । अस्मे इति । विश्वानि । द्रविणानि । धेहि ॥ ७ ॥

हे अग्ने ते त्वां वयमुक्थेः शस्त्रिविधेम । परिचंरम । वयं हव्यैर्हविर्भिविधेम । पावक शोधक हे भद्रशोचे कन्यागदीप्ति अस्मि अस्मभ्यं विश्ववारं विश्वैर्वरणीय रयि धनं समिन्व । प्रापय । अस्मि अस्मभ्यं विश्वानि द्रविणानि धेहि । स्थापय ॥

अस्माकमग्ने अध्वरं जुषस्व सहसः सूनो त्रिषधस्य हव्यं ।

वयं देवेषु सुकृतः स्याम शर्मणा नस्त्रिवक्ष्येन पाहि ॥ ८ ॥

अस्माकं । अग्ने । अध्वरं । जुषस्व । सहसः । सूनो इति । त्रिऽसधस्य । हव्यं ।

वयं । देवेषु । सुऽकृतः । स्याम । शर्मणा । नः । त्रिऽवक्ष्येन । पाहि ॥ ८ ॥

हे अग्ने अस्माकमध्वर जुषस्व । भवस्व । हे सहसः सूनो हे वलस्य पुत्र त्रिषधस्य त्रिषु तित्वादिषु स्थानेषु स्थित हव्यं हविर्जुषस्व । यद्वा । अध्वर हविरिति योज्यं । अहिमितं हविरित्यर्थः । वयं यजमाना देवेषु मध्ये सुकृतः शोभनापूर्वकर्तारः स्याम । भवम । त्रिवक्ष्येन वाचिकादिभेदेन त्रिधा वरणीयेन शर्मणा मुक्तिं चित्क दिक्कण गुह्येण वा नः पाहि । रक्ष ॥

विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदः सिंधुं न नावा द्रितातिं पर्षि ।

अग्ने अत्रिवन्नमसा गृणानोऽस्माकं बोध्यविता तनूनां ॥ ९ ॥

विश्वानि । नः । दुऽगहा । जातऽवेदः । सिंधुं । न । नावा । दुऽइता । अति । पर्षि ।

अग्ने । अत्रिऽवत । नमसा । गृणानः । अस्माकं । बोधि । अविता । तनूनां ॥ ९ ॥

हे जातवेदो नोऽस्माकं दुर्गहा दुःखिन गात्र्यानि दुःखिन भोग्यानि विश्वानि द्रितान्याति पर्षि । अति पारय । सिंधु न नावा नदी नाविको यथा तद्वत् । हे अग्ने अत्रिवत् अत्रियथा तथास्माकं नमसा स्तोत्रेण गृणानः स्तूयमानः सन् अस्माकं तनुनामविता रक्षको बोधि । बुध्यस्व ॥

पुत्रकामिण्या यन्त्वित्येषा प्रधानस्य याज्या । मुवितं च । यस्त्वा हृदा कीरिणा मन्यमानोऽस्मिन्नुविश्रवस्तम । आ० २. १० । इति ॥

यस्त्वा हृदा कीरिणा मन्यमानोऽमर्त्यं मर्त्यो जोहवीमि ।

जातवेदो यगो अस्मासु धेहि प्रजाभिरग्ने अमृतत्वमंश्यां ॥ १० ॥

यः । त्वा । हृदा । कीरिणा । मन्यमानः । अमर्त्यं । मर्त्यः । जोहवीमि ।

जातऽवेदः । यगः । अस्मासु । धेहि । प्रऽजाभिः । अग्ने । अमृतऽत्वं । अंश्यां ॥ १० ॥

यो मर्त्यां मरणधर्माहममर्त्यमनीशं त्वा त्वां कीरिणा मृत्यादिषु विचित्रिण हृदा हृदयेन युक्तो मन्यमानः
स्त्वन् जोहवीमि । अत्यर्थमाहुयामि । यद्वा । स्तोत्रवाचकेन कीरिणाशब्देन स्तुतिरूपमन्त्यते । स्तुतिर्युक्तन
मनसा त्वां मन्यमानो जोहवीमि । हे जातवेदो यशो धन प्रजा वाग्मासु धिहि । प्रजाभिस्त्वहन्ताभिर्हं अग्ने
ऽहममृतस्य संतत्यविच्छेदलक्षणमग्ने । प्राप्नुया । प्रजामनु प्रजायसे तद् तं मर्त्यामुते । तं ब्रा० १५५६ । इति
हि श्रुतिः ॥

तस्यामेव पुत्रकामिण्यां यस्मि त्वमित्यपायेः पुत्रवतोऽनुवाक्या । यस्मि त्वं मुकृते जातवेदो यस्या हृदा
कीरिणा मन्यमानः । आ० २५० । इति हि श्रुतिः ॥

यस्मै त्वं मुकृते जातवेद उ लोकमग्ने कृणवः स्योनं ।

अश्विनं स पुत्रिणं वीरवंतं गोमंतं रयिं नगते स्वस्ति ॥ ११ ॥

यस्मै । त्वं । सुऽकृते । जातऽवेदः । उं इति । लोकं । अग्ने । कृणवः । स्योनं ।

अश्विनं । सः । पुत्रिणं । वीरऽवंतं । गोऽमंतं । रयिं । नगते । स्वस्ति ॥ ११ ॥

हे जातवेदोऽग्ने त्वं यस्मै मुकृते मुकर्मण यजमानाय । उ इति पुरणः । लोक स्योनं मुक्करं कृणवः ।
अकरोः । यद्वा । लोकमानोकेन स्योनं कृणवः । अनुग्रहेण कुर्वित्यर्थः । स यजमानोऽग्निं बहर्द्योपेतं पुत्रिणं
वज्रपुत्रोपेतं वीरवतं वीरवीर्येण वीर्यं गोमतं रयिं धनं नगते । प्राप्नोति । स्वस्त्यविनश्यत ॥ ॥ ११ ॥

मुसमिदायैकादशचं पचमं मृत्मात्रयस्य वमुद्युतस्यार्थं गायत्रिमध्यायुक्तद्वेताक । आप्रमित्युक्त्वा तनु
नपाद्वर्जितं । अनुक्तं म० १ सू० १३ । मुसमिदायाप्र गायत्रिमत्यनुक्रमिका । अचीणामिदमाप्नीमुक्त । ममिदी
अर्थति सर्वेषा यथार्थं वा । आ० ३० । इत्युक्तत्वात् ॥

मुसमिदाय गोचिपे घृतं तीघ्रं जुहोतन । अग्रये जातवेदसे ॥ १ ॥

मुऽसमिदाय । गोचिपे । घृतं । तीघ्रं । जुहोतन । अग्रये । जातऽवेदसे ॥ १ ॥

मुसमिदाय मुष्टु ममिदायैतन्नामकायाप्रये गोचिपे दीप्तिमते घृतमात्र्य तीघ्रं प्रभुतं जुहोतन हे अग्रियं
अग्रयेऽगनादिगुणयुक्ताय जातवेदसे जातधनाय ॥

नरागंसः सुपृदतीमं यज्ञमदाभ्यः । कविर्हि मधुहस्त्यः ॥ २ ॥

नरागंसः । सुसृदति । उमं । यज्ञं । अदाभ्यः । कविः । हि । मधुऽहस्त्यः ॥ २ ॥

नरागसः नरैः शमनीयोऽयमग्रिमं यज्ञमिदं हविर्वा सुपृदति । मुष्टु प्रेरयति । स देवोऽदाभ्योऽहिंस्य
केनापि कविर्मधावी मधुहस्त्यो मधुरहस्त्यः ॥

ईकृतिो अग्र आ वहदं चित्रमिह प्रियं । मुखे रथेभिरुतये ॥ ३ ॥

ईकृतिः । अग्ने । आ । वह । इदं । चित्रं । इह । प्रियं । सुऽखिः । रथेभिः । ऊतये ॥ ३ ॥

हे अग्ने ईकृतिः स्तुतः सत्ता वहदं चित्रं चायनीयं प्रियमिहामिहान्यज्ञं मुखे रथेभ्यो रथेभ्योऽस्मद्वज्राय ॥

ऊर्णमदा वि प्रथस्वाभ्यर्का अनृपत । भवा नः शुभ्र सातये ॥ ४ ॥

ऊर्णऽमदाः । वि । प्रथस्व । अग्नि । अर्काः । अनृपत । भवा । नः । शुभ्र । सातये ॥ ४ ॥

हे ऊर्णमदा ऊर्णाकवलवतं मुद् हे बर्हिर्वि प्रथस्व । प्रथय । अर्काः स्तोतारोऽभ्यनृपत । स्तुवति । हे शुभ्र
दीप्तं सातये धनाय तद्दानाय वा नोऽस्माकं भव ॥

देवीर्द्वारो वि श्रयध्वं सुप्रायणा न ऊतये । प्रप्र यज्ञं पृणीतन ॥ ५ ॥

देवीः । द्वारः । वि । श्रयध्वं । सुप्रऽअयनाः । नः । ऊतये । प्रऽप्र । यज्ञं । पृणीतन ॥ ५ ॥

हे द्वारो यज्ञस्य द्वाराभिमानिन्यो हे देवीर्देव्यो वि श्रयध्वं । वियुक्ता भवत । सुप्रायणाः शोभनगमनसाधना नोऽस्माकमृतये रक्षायै यज्ञं यजमानं प्रप्र पृणीतन । पुरयत कामैर्यज्ञमेव वा फलैः ॥ २० ॥

सुप्रतीके वयोवृधा यज्ञी ऋतस्य मातरा । दोषामुपासमीमहे ॥ ६ ॥

सुप्रतीके इति सुऽप्रतीके । वयःऽवृधा । यज्ञी इति । ऋतस्य । मातरा । दोषां । उपसै । ईमहे ॥ ६ ॥

हे अहो रात्रिद्याभिमानिर्देव्या सुप्रतीके मूर्ध्नि शोभनांगे वा वयोवृधास्य वर्धयिष्या यज्ञी महत्यावृतस्य यज्ञस्थोदकस्य वा मातरा निर्मात्र्या तयोर्मध्य प्रत्येकं दोषां रात्रिदेवीमुपसमहे देवीमीमहे । सुमः ॥

वातस्य पत्नन्नीक्रिता देव्या होतारा मनुषः । इमं नो यज्ञमा गतं ॥ ७ ॥

वातस्य । पत्नन । ईक्रिता । देव्या । होतारा । मनुषः । इमं । नः । यज्ञं । आ । गतं ॥ ७ ॥

वातस्य पत्नन । जुषोपर्मपा । वायुगमनसदृशगमनार्थमीक्रितास्माभिः स्मृता । यद्वा । वातस्य पतनसाधने ऽतिरिक्ते गच्छता देव्या देवादयैरादित्याश्च समुद्भूता होतारा देवानामाह्वानारी युवां मनुषो मनुष्यस्यं नो ऽस्माकं यज्ञमा गतं । आगच्छतं । नो मनुषो यज्ञमिति व्यधिकरणे पठ्या । अस्माकं यजमानस्य यज्ञमित्यर्थः ॥

इळा सरस्वती मही तिस्रो देवीर्मयोभुवः । बर्हिः सीदंत्वस्रिधः ॥ ८ ॥

इळा । सरस्वती । मही । तिस्रः । देवीः । मयःऽभुवः । बर्हिः । सीदंतु । अस्मिधः ॥ ८ ॥

इळा पृथिवी सरस्वती । सर उदकं । तस्मात्सरस्वान्वायुः । तस्य स्त्री सरस्वती । मही महती भारती भरतस्यादित्यस्य पत्नी । अत्र यदपि नोक्ता तथार्था सर्वत्र सहृष्टस्वाचिसंख्याश्रवणाच्च सा गृह्यते । अथवैताः क्षित्यतिरिक्तयुष्मन्ना वाग्देव्यः । एता मयोभुवः भुवस्य भावयिष्योऽस्मिधोऽहिसकाः सत्यो बर्हिर्वर्हिषि सीदंतु । उपविशतु ॥

शिवस्वष्टरिहा गंहि विभुः पोषे उत त्मना । यज्ञेयज्ञे न उदंव ॥ ९ ॥

शिवः । त्वष्टः । इह । आ । गंहि । विऽभुः । पोषे । उत । त्मना । यज्ञेऽयज्ञे । नः । उत । अंव ॥ ९ ॥

हे त्वष्टदेव शिवः भुवकरः सन्निहा गंहि । अस्मद्यज्ञमागच्छ । विभुर्योप्रस्थं पोषे पोषकरणे । उतागत्य च त्मनात्मना मयमेव यज्ञं यज्ञं सर्वेषु यज्ञेषु नोऽस्मानुदंव । उत्कृष्टं रच ॥

अग्निहोत्र उत्तराह्णितस्कंदने यत्र वेत्येत्वनया समिधमादध्यात् । मूर्चितं च । यत्र वेत्य वनस्पत इत्युत्तरस्या आहत्याः स्कंदने । आ० ३. ११. इति ॥

यत्र वेत्य वनस्पते देवानां गुह्या नामानि । तत्र हव्यानि गामय ॥ १० ॥

यत्र । वेत्य । वनस्पते । देवानां । गुह्या । नामानि । तत्र । हव्यानि । गमय ॥ १० ॥

हे वनस्पते यूपभिमानिदेव यत्र यस्मिन् स्थाने वेत्य देवानां गुह्या गुह्यानि नामानि नामकानि रूपानि तत्र हव्यानि गमय । प्रापय ॥

स्वाहाग्रये वरुणाय स्वाहेन्द्राय मरुतः । स्वाहा देवेभ्यो हविः ॥११॥

स्वाहा । अग्रये । वरुणाय । स्वाहा । इन्द्राय । मरुतः । स्वाहा । देवेभ्यः । हविः ॥११॥

अग्न्यादि विश्वे देवाः । तेभ्यो देवेभ्य इदं हविः स्वाहा करोमीति शेषः । स्वाहुत करोमीत्यर्थः । एव स्वाहाकृतेः स्तुतिः ॥ ॥२१॥

अग्निं तं मन्ये इति दशर्चं षष्ठं मृक्तं वसुधुतभ्यार्पमायेयं पाक्तं । अग्निं तं दशं पाक्तमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रा तरनुवाक आयेयं कर्तुं पाक्ति कंदस्याग्निगमस्त्वं चिद मृक्तं । अग्निं तं मन्ये इति पाक्तं । आ० ४ १३ । इति हि मृत्तितं ॥ आश्वमेधिके मध्यमेऽहनीदमेवाज्यगमस्त्वं । मृत्तितं च । अग्निं तं मन्ये इत्याज्य तस्यैकाहिकमुपरिष्ठात । आ० १०. १०. । इति ॥ आद्य अभिप्रविकेषकृष्येषु मित्रावरुणस्यानुरूपमृत्तुचः । मृत्तितं च । अग्निं तं मन्ये यो वसुराये स्थूरं रयि भर । आ० ७. ८. । इति ॥

अग्निं तं मन्ये यो वसुरस्तं यं यंति धेनवः ।

अस्तमर्वंत आशवोऽस्तं नित्यासो वाजिन इपं स्तोतृभ्य आ भर ॥१॥

अग्निं । तं । मन्ये । यः । वसुः । अस्तं । यं । यंति । धेनवः ।

अस्तं । अर्वंतः । आशवः । अस्तं । नित्यासः । वाजिनः । इपं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥१॥

तमग्निं मन्ये । स्तोमि । योऽपिर्वसुर्वासकः । यमस्तं सर्वेषां गृहवदाश्रयभुतं धेनवो यति । गच्छति प्रीणयितुं । अस्तमृक्तलक्षणमर्वंतोऽरणवतोऽथा आशवः शीघ्रगामिनो यति । तथा नित्यासो नित्यप्रवृत्तयो वाजिनो हविर्लक्षणाव्रवतो यजमाना यमस्तं यति तं मन्ये । इपमस्तं स्तोतृभ्योऽस्मभ्यमा भरामि ॥

सो अग्निर्यो वसुर्गृणे सं यमायंति धेनवः ।

समर्वंतो रघुदुवः सं मुजातासः सूरय इपं स्तोतृभ्य आ भर ॥२॥

सः । अग्निः । यः । वसुः । गृणे । सं । यं । आऽयंति । धेनवः ।

सं । अर्वंतः । रघुदुवः । सं । मुऽजातासः । सूरयः । इपं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥२॥

सोऽग्निः स खल्वग्निर्यो वसुर्वासको गृण । स्तयते । य धेनवः समायंति होमार्थं । अर्वंतोऽथा रघुदुवो लघुगमनाः समायंति । मुजातासः सूरयो मधाविनश्च समायति स खल्वग्निरिति ॥

अग्निरिह वाजिनं विणे ददाति विश्वचर्पणिः ।

अग्नी राये स्वाभुवं स प्रीतो याति वार्यमिपं स्तोतृभ्य आ भर ॥३॥

अग्निः । हि । वाजिनं । विणे । ददाति । विश्वऽचर्पणिः ।

अग्निः । राये । मुऽस्वाभुवं । सः । प्रीतः । याति । वार्यं । इपं । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥३॥

अपिर्हायमपिः खलु विणे यजमानाय वाजिनमव्रवतं पुत्रमश्वमघ्न वा ददाति । विश्वचर्पणिः । विश्वे चर्पणयो मनुष्या रक्षणीया अर्चका वा यस्य स तथोक्तः । यद्वा । पश्यतिकर्ममतं । सर्वस्य द्रष्टापी राये धनार्थिने । अथवा द्वितीयार्थं चतुर्थी । धनं स्वाभुव मुपु सर्वत्र व्याप्तं वस्तु सर्व्वरणीयं प्रीतः सन्न याति । यमयति । दातुं वा गच्छति । इपमित्यादि गत ॥

आभिप्रविकेषकृष्येषु तृतीयमवने स्तोत्रयतुचस्यां ते अथ इधीमहीत्यादिके प्रथमाद्वितीये । मृत्तितं च भवति । आ ते अग्ने इधीमहोभे मुयंद्र सर्पिष इति द्वे एका च । आ० ७. ८. । इति ॥

आ ते अग्र उधीमहि द्युमंतं देवाज्रं ।

यद् स्या ते पनीयसी समिहीदयति द्यवीषं स्तोतृभ्य आ भर ॥४॥

आ । ते । अग्रे । उधीमहि । द्युऽमंतं । देव । अज्रं ।

यत् । ह । स्या । ते । पनीयसी । संऽउत् । दीदयति । द्यवि । उपै । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥४॥

हे अग्रे देव द्युमंतं दीप्तिमंतमजरमजीर्णं ते त्वामा सर्वत इधीमहि । दीपयामः । यद् खलु स्या सा ते तव पनीयसी मृत्या समिहीप्तिर्दीदयति । दीप्यते । द्यवि द्युलोके ॥

आ ते अग्र ऋचा हविः शुक्रस्य गोचिपस्पते ।

मुख्यं दस्म विष्पते हव्यवाट तुभ्यं हृत उपै स्तोतृभ्य आ भर ॥५॥

आ । ते । अग्रे । ऋचा । हविः । शुक्रस्य । गोचिपः । पते ।

मुऽचंद्र । दस्म । विष्पते । हव्यऽवाट । तुभ्यं । हृत । उपै । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥५॥

हे गोचिपो दीप्तिः पते स्वामिन्नये शुक्रस्य दीप्तिरस्य ते तुभ्यमुचा सर्वेण सह हविर्हयते । हे मुख्यं मुष्टाद्वादक गोभनहिरण्य वा हे दस्म शत्रूणामुपलपयितर्विष्पते विशा प्रजाना पालक हव्यवाट हविषो वोढः । इपमिति गत ॥ ॥ २२ ॥

प्रो त्ये अग्रयोऽग्निषु विश्वं पुष्यंति वार्यं ।

ते हिंन्विरे त इन्विरे त उपरण्यंत्यानुपगिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥६॥

प्रो इति । त्ये । अग्रयः । अग्निषु । विश्वं । पुष्यंति । वार्यं ।

ते । हिंन्विरे । ते । इन्विरे । ते । उपरण्यंति । आनुपक् । उपै । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥६॥

प्रो प्रिव पुष्यति त्ये तेऽग्रयो धिष्ण्या अग्निषु गार्हपत्यादिषु । यद्वा । लौकिका अग्रयस्तेजःपदार्थाऽग्निषु वैदिकेषु विश्वं सर्व वार्यं वरणीयमपेक्षितं धनं पुष्यति । तेऽग्रयो हिंन्विरे । प्रीणयंति । इन्विरे । व्याप्नुवंति च । त इपण्यति । अन्नमिच्छंति । आनुपक् सर्वत्रानुपक् । तवापिसामान्याभिप्रायेणैकवचनं ॥

तव त्ये अग्रे अर्चयो महि व्राधंत वाजिनः ।

ये पत्वभिः शफानां व्रजा भुरंत गोनामिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥७॥

तव । त्ये । अग्रे । अर्चयः । महि । व्राधंत । वाजिनः ।

ये । पत्वऽभिः । शफानां । व्रजा । भुरंत । गोनां । उपै । स्तोतृऽभ्यः । आ । भर ॥७॥

हे अग्रे तव त्वदीयास्त्ये तेऽर्चयो रश्मयो महि महदत्यधिकं वाजिनोऽन्नवंतो वा व्राधंत । वर्धन्ति । यद्वा लुप्तोपमा । वाजिनोऽश्वा इव । ये रश्मयः पत्वभिः पतनेः शफानां गोनां व्रजा यूथानि भुरंत । इच्छंति । आयता ज्वाला होमाय काष्ठत इत्यर्थः । ते वर्धन्ति ॥

नवा नो अग्र आ भर स्तोतृभ्यः सुक्षित्रीरिषः ।

ते स्याम य आनृचुस्वादृतासो दमेदम उपै स्तोतृभ्य आ भर ॥८॥

नवाः । नः । अग्ने । आ । भर । स्तोतृभ्यः । सुऽक्षितीः । उपः ।
ते । स्याम । ये । आनृचुः । त्वाऽदृतासः । दमेऽदमे । उपैः । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥ ८ ॥

हे अग्ने स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्य नवाः मृत्या नृत्वा वा मुक्षितीः मुनिवामाः सुप्रजा वा इष उक्तलक्षणान्यज्ञात्या भव । प्रयच्छ । ये वयं दमे दमे सर्वेषु यागगृहेषु त्वामानृचुः । अर्चयति । ते वयं त्वादृतामस्तवा दृत पन्नमुचक लभ्यवतः संतः स्याम । समृद्धा भूयास्म । दमे दमे स्यामिति वा योज्य ॥

आभिप्रविकपूकथेषु तृतीयसर्वे वैकान्यकस्तोत्रियतुच उभे मुखद्वयैषा तृतीया । मृत्रमुक्त ॥

उभे मुश्वं द्रु सर्पिषो दर्वी श्रीणीष आसनि ।
उतो न उत्पूष्या उक्थेषु गवसस्पत उपै स्तोतृभ्य आ भर ॥ ९ ॥
उभे इति । सुऽचंद्र । सर्पिषः । दर्वी इति । श्रीणीषे । आसनि ।
उतो इति । नः । उत । पुष्याः । उक्थेषु । गवसः । पते । उपैः । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥ ९ ॥

हे मुखद्व्र गोभनाह्लादन गोभनहिरण्य वाग्ने उभे सर्पिषः पुणं दर्वी जुह्वपभुतावामन्यास्य श्रीणीषे । श्रयसि पचमि वा । उतो अपि च नोऽस्मानुक्थेषु यागपूष्यपुष्याः । उत्पूरय फलैः । हे गवसस्पते वलस्य पालयितः ॥

एवाँ अग्निमंजुयमुगीर्भिर्यज्ञेभिरानुपक ।
दधंस्मे सुवीर्यमुत त्यदाश्चमिषं स्तोतृभ्य आ भर ॥ १० ॥
एव । अग्निं । अजुयमुः । गोऽनिः । यज्ञेभिः । आनुपक ।
दधत् । अस्मे इति । सुऽवीर्यं । उत । त्यत् । आणुऽअश्मि । उपैः । स्तोतृभ्यः । आ । भर ॥ १० ॥

एवोक्तरीत्याग्निं गोभिः स्तुतिभिर्यज्ञेभिर्यज्ञेवा तत्साधनैर्हविर्भिर्वा आनुपगन्पुक्तमजुः । गच्छति । तथा कृत्वा यमुः । यमयति । स्थापयति । हविर्भिर्यजतीत्यर्थः । एवमात्रेयाः स्वान्यरोक्षतया निर्दिशति ॥ अजुयमु रित्यवाख्यातमाख्यातेन क्रियासातत्य इति समासः ॥ किंच अस्मि अस्मामु सुवीर्यं गोभनपूवादिकमुतापि च त्यक्तदाश्चम्यं । आशवोऽथा यस्य भवति स आश्चम्यः । तस्य भाव आश्चम्यः । तदपि दधत् । धारयति ॥ ॥ १० ॥

सखायः सं व इति दगर्च सप्तम मृक्त । आत्रेय इष ऋषिः । अत्रा पक्तिः शिष्टाः पतयतपरिभाषयः नृपुमः । तथा चानुक्रांतं । सखाय इषः पतयतमिति ॥ प्रातरनुवाक आपथे कतावानुपुम कदम्याश्चिनगम्य चोत्तमाव र्जमिदं मृक्त । मृचितं च । सखायः सं वस्त्वामथे हविष्मत इति मृक्त । आ० ४. १३ । इति ॥

सखायः सं वः सम्यंचमिषं स्तोमं चाग्रये । वर्षिष्ठाय शितीनामृजो नष्टे सहस्वते ॥ १ ॥
सखायः । सं । वः । सम्यंच । मिषं । स्तोमं । च । अग्रये । वर्षिष्ठाय । शितीनां । अर्जः । नष्टे ।
सहस्वते ॥ १ ॥

हे सखायः सखिभुता ऋत्विजो वो यूयं संस्कृत । उपमर्गयति यौग्यक्रियाधोहारः । किंच सम्यन्वमिषमज्ञ स्तोमं स्तोत्रं चाग्रये वर्षिष्ठाय शितीनां प्रवृद्धाय जितेनां यजमानानामर्थाय वर्षिष्ठाय प्रवृद्धतमायोजो नष्टे वलस्य न पार्तायिजे तत्पुत्राय वा सहस्वते वलवते संस्कृतमिति ॥

कुत्रा चिद्यस्य समृती रखा नरो नृषदने । अहेतश्चिद्यमिंधते संजनयति जंतवः ॥२॥
कुत्र । चित् । यस्य । संऽऋती । रखाः । नरः । नृऽसदने । अहेतः । चित् । यं । इंधते ।
संऽजनयति । जंतवः ॥२॥

संऽऋतिः कुत्र चिद्वर्तते इति शेषः । कुत्रास्ते । यस्यापिः समृती संप्राप्ती रखा रममाणा नरो नेतार
ऋत्विजः । नृषदने यागगृहेऽहेतश्चित् । चिदिति पुत्रायां । अहेतः पुत्र्याः पुत्रयंतो वा संतो यमिंधते । दीप-
यति । तदर्थं संजनयति चारुणां जंतवः प्राणिनः । स कुर्वति संबंधः ॥

सं यदपो वनामहे सं हव्या मानुषाणां । उत द्युम्नस्य शवसा ऋतस्य रश्मिमा ददे ॥३॥
सं । यत् । उपः । वनामहे । सं । हव्या । मानुषाणां । उत । द्युम्नस्य । शवसा । ऋतस्य ।
रश्मिं । आ । ददे ॥३॥

यद्यदपोऽत्रानि सं वनामहे । संभजामहे । यदा च मानुषाणामस्माकं हव्या हवीष्यपिः संभवति उत
तदानीं द्युम्नस्य द्योतमानस्यात्रस्य शवसा वनेन सामर्थ्येन ऋतस्योदकस्य ग्राहकं रश्मिमा ददे । आदत्ते
ऽपिः । फलजनकं तेजः स्वीकृतवानित्यर्थः । यदा । ऋतस्य यज्ञस्य रश्मिं रश्मिवद्ग्राहकं शवसा ददे ।
स्वीकरोति ॥

स स्मा कृणोति केतुमा नक्तं चिह्नं आ सते । पावको यद्वनस्पतीन् प्र स्मिनात्यजरः ॥४॥
सः । स्म । कृणोति । केतुं । आ । नक्तं । चित् । दूरे । आ । सते । पावकः । यत् । वनस्पतीन् ।
प्र । स्म । मिनाति । अजरः ॥४॥

स स्म स पत्न्यापिः कृणोति । करोति । केतुं प्रज्ञानमा सर्वतः । कस्यत्युच्यते । चिदर्थः । नक्तं चिद्रात्रा-
वपि दूर आ सते । आ इति चार्थः । दूरऽपि वर्तमानाय मनुष्याय । कदा । यद्यदा पावकोऽयमप्रजरः
ऽजीर्णोऽनभिभाव्यः सन वनस्पतीनिधासि प्र स्म मिनाति । प्रकर्षेण दहति । स्मिति पुराणः ॥

अव स्म यस्य वेपणे स्वेदं पथिषु जुहति । अभीमह स्वजेन्यं भूमा पृष्ठेव रुरुः ॥५॥
अव । स्म । यस्य । वेपणे । स्वेदं । पथिषु । जुहति । अभीमह । स्वजेन्यं । भूमा । पृष्ठेव । रुरुः ॥५॥
पृष्ठाऽडव । रुरुः ॥५॥

यस्यापि वेपणे परिचर्यायां पथिषु होममार्गेषु रश्मिषु स्वेदं स्रवदाग्नमवाधोमुखं जुहत्यध्वर्यवः तदानी-
मीमिनमपि मभि रुरुहरह । अभ्यारोहत्यवाग्यधाराः । अह इति विनियहार्योयः । स्वजेन्यं स्योत्यत्र भूमि । बह्व
भवतीति भूमापत्य । तत्पृष्ठेव पितुः पृष्ठदेशानिव । पुत्रा यथा पितुरंकमारोहति तद्वत् ॥ ॥५॥

यं मर्त्यः पुरुस्पृहं विद्विष्यस्य धायसे । प्र स्वादनं पितूनामस्तताति चिदायवे ॥६॥
यं । मर्त्यः । पुरुऽस्पृहं । विदत् । विष्यस्य । धायसे । प्र । स्वादनं । पितूनां । अस्तऽताति ।
चित् । आयवे ॥६॥

यमपि पुरुस्पृहं बह्वभिः स्पृहणीयं विदत् । वेत्ति । मर्त्यां यजमानो विष्यस्य धायसे सर्वस्य व्याप्त्यर्थं पितु-
नामन्तानां प्र स्वादनं प्रकर्षेण स्वादुर्कर्तारमस्ततातिमस्ते गृहे निवासकर्तारमायवेऽत्रार्थं यजमानार्थं वा ॥

स हि ष्मा धन्वाक्षितं दाता न दात्या पशुः । हिरिश्मश्रुः शुचिदन्भुरनिभृष्टविषिः ॥ ९ ॥
 सः । हि । स्म । धन्व । आ । ऽक्षितं । दाता । न । दाति । आ । पशुः । हिरि । ऽश्मश्रुः । शुचि । ऽदन ।
 ऋभुः । अनिभृष्ट । ऽतविषिः ॥ ९ ॥

स हि ष्म स खन्वाधिन्व निरुदकप्रदेशमाक्षितं तुणकाष्ठादिभिराजिप्तमा दाति । सर्वतः खंडयति ।
 दहतीत्यर्थः । दाता तुणादिखड्गयिता पशुर्न पशुरिव । पशुर्यथा तुणजातं क्रमेण भजयति तद्वत् । हिरिश्मश्रु
 हिरण्यमश्रुः शुचिदन दीप्तदन्त ऋभुरुक्तं भवन । महानित्यर्थः । अनिभृष्टतविपरपीडितबलः ॥

शुचिः ष्म यस्मा अत्रिवत्प्र स्वधिति व रीयते । सुपूरसूत माता क्राणा यदानुगे भगं ॥ ८ ॥
 शुचिः । स्म । यस्मै । अत्रि । ऽवत् । प्र । स्वधितिः । ऽडव । रीयते । सु । ऽसूत । माता ।
 क्राणा । यत् । आन । गे । भगं ॥ ८ ॥

अयमपिः शुचिः ष्म दीप्तः खलु । यस्मा अपयेऽत्रिवदत्रिव यजमानो हविर्दातु प्र रीयते । प्रयच्छति ।
 यडा । स्मृति पुरणः । शुचिर्यस्मै ॥ प्रथमार्थं चतुर्थी ॥ दीप्तो योऽत्रिवत् । अत्रि तुणमित्यत्रिः पशुः । स इव ।
 स यथा तुणानि पादमानो गच्छति तद्वद्दहतीत्यर्थः । स्वधितिर्विव परशुरिव किदन । सुपूः सुप्रसवा माता
 रणिरसूत क्राणा कृषाणं जगदुपकारकं । ययस्मात् य इति वा । योऽपि भगमजमानः । अयते ॥

आ यस्ते सर्पिरामुतेऽग्ने शमस्ति धायसे । एषु द्युम्नमुत श्रव आ चित्तं मर्त्येषु धाः ॥ ९ ॥
 आ । यः । ते । सर्पिः । ऽआमुते । अग्ने । शं । अस्ति । धायसे । आ । एषु । द्युम्नं । उत । श्रवः ।
 आ । चित्तं । मर्त्येषु । धाः ॥ ९ ॥

हे सर्पिरामुते घृताप्यान्नाये यस्त्वमा सर्वतो भवसि तादृशाय धायसे सर्वस्य धावि ते तुभ्य शमस्ति ।
 सुवमस्ति । स्मृतेः सकाशात् । तथा चेत एषु मर्त्येषु स्तोत्रप्रात्रेषु द्युम्न यश आ धाः । आधिष्ठि । उतापि च
 श्रवोऽज्ञमा धाः । चित्तं त्वदीयामनुयहवृद्धिमथा धाः ॥

इति चिन्मन्युमध्विजस्वादातमा पशुं ददे ।

आदग्ने अपृणतोऽत्रिः सामह्याहस्यनिषः, सामह्यानृन ॥ १० ॥

इति । चित् । मन्युं । अध्विजः । त्वाऽदातं । आ । पशुं । ददे ।

आत् । अग्ने । अपृणतः । अत्रिः । समह्यात् । दस्यून । इषः । समह्यात् । नृन ॥ १० ॥

इति चित इत्यं कृतप्रकारेण मन्युं मननसाधनं स्तोत्रमध्विजः । अधृतमन्थिरपि व्यतिरिक्तरभुष्य वा जन
 यिता ऋषिस्त्वादातं त्वया दातव्यं पशुमा ददे । आदत्ते । आददीत वा । आदनतरमेवापेरपृणतोऽददतो
 दस्यूनचित्तज्ञोव इषः सामह्यात् । भृशमभिभवत् । इष एष्टृत्वन विरोधिनः सामह्यात् । पुनर्हक्तिराद-
 राया ॥ ॥ १५ ॥

त्वामग्र इति सप्तर्चमष्टमं मुक्तमात्रयस्येष्ट्यर्पं जागतमापेयं । त्वामग्र सप्त जागतमित्यनुक्रमणिका ॥ प्रा
 तरनुवाक आपेय कर्ता आगते कंदस्याश्विनगन्ते चिद मुक्तं । तथा च मुक्त्वं । जनस्य गोपास्त्वामग्र ऋतायव ।
 । आ० ४. १३. । इति ॥

त्वामग्र ऋतायवः समीधिरे प्रत्नं प्रत्नासं ऊतये महस्कृत ।
 पुरुश्चंद्रं यजतं विश्वधायसं दमूतसं गृहपतिं वरेण्यं ॥ १ ॥

त्वां । अग्ने । ऋत॑ऽयवः । सं । ई॒धिरे । प्र॒त्नं । प्र॒त्नासः । ऊ॒तये । स॒हःऽकृत॑ ।
पु॒रुऽच॒द्रे । य॒जत॑ । वि॒श्वऽधा॒यसं । द॒मून॑सं । गृ॒हऽप॑तिं । व॒रेण्यं ॥ १ ॥

हे महस्कृत बलस्य कर्तरमे प्रत्नं पुरातनं त्वां प्रत्नासः पुरातना ऋतायवो यज्ञकामा ऋषय ऊतये स्वर
क्षणाय समीधिर । सम्यग्दीपितवन्तः । कीदृश त्वां । पुरुचद्रं बहुधनमतिशयनाद्भादकं वा यजतं यष्ट्य
विश्वधायसं बहुज्ञं दमूनसं दानमनसं गृहपतिं यजमानगृहस्य पालकं वरेण्यं वरणीयं ॥

त्वाम॑ग्ने अतिथिं पृथ्यं वि॒शः । गो॒चि॒ष्के॒णं गृ॒हप॑तिं नि षे॒दिरे ।
वृ॒हत्के॑तुं पु॒रु॒रूपं॑ ध॒न॒स्यु॒तं सु॒श॒र्मा॒णं स्व॑वसं ज॒रद्वि॑षं ॥ २ ॥
त्वां । अग्ने । अतिथिं । पृथ्यं । वि॒शः । गो॒चिःऽके॒णं । गृ॒हऽप॑तिं । नि । से॒दिरे ।
वृ॒हत्ऽके॑तुं । पु॒रुऽरूपं॑ । ध॒न॒ऽस्यु॒तं । सु॒श॒र्मा॒णं । सु॒ऽअ॒वसं॑ । ज॒रत्ऽवि॑षं ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वां विशो यजमाना गृहपतिं गृहस्वामिनं नि षेदिरे । गार्हपत्यरूपेण स्थापितवत इत्यर्थः । कीदृश
त्वा । अतिथिमतिथिवत्पृथ्यं पृथ्यं पुरातनं गोचिष्केण दीप्तज्ञानं बृहत्केतुं प्रभुतप्रज्ञानं पुरुषरूपमाहवनीयादि
रूपेण बहुरूपं धनस्युत धनानां स्पर्तारं मुशर्माणं गोमनमुखं स्ववसं मुरज्जणं जरद्विषं जरतां वृक्षाणां व्यापक
जोर्णादिकं वा ॥

अग्नीनां परम्परं संमर्गं विविचयेऽप्यथे काचिदिष्टिः । तत्र त्वामग्ने मानुषीरिति याज्या । मुञ्चत च ।
त्वामग्ने मानुषीरीकृतं विशोऽप आयाहि वीतये । आ० ३ १३ । इति ॥

त्वाम॑ग्ने मानु॒षीरी॒कृते॒ विशो॑ हो॒त्रा॒विदं॑ वि॒विचिं॑ रत्न॒धात॑मं ।
गुहा॑ संतं सु॒भग॑ वि॒श्वदर्श॑तं तुवि॒ष्वण॑सं सु॒यज्ञं॑ घृ॒तश्रि॒यं ॥ ३ ॥
त्वां । अग्ने । मानु॒षीः । ई॒कृते॒ । विशो॑ । हो॒त्राऽवि॑दं । वि॒विचिं॑ । रत्न॒ऽधात॑मं ।
गुहा॑ । संतं । सु॒भग॑ । वि॒श्वऽदर्श॑तं । तुवि॒ऽस्वन॑सं । सु॒यज्ञं॑ । घृ॒तश्रि॒यं ॥ ३ ॥

हे अग्ने सुभग गोमनधन त्वां मानुषीर्विशो मानुषसंवधिन्यः सर्वाः प्रजा ईकृते । स्तुवति । कीदृशं त्वा ।
होत्राविदं होमाना मग्नहोत्रकाणां वा वृत्तारं विविचिं विवचकं सदमतोः रत्नधातमं रमणीयानां धनानां
दातुतमं गुहा गुहायामरण्यां हृदयेषु वा संतं सर्वदा वर्तमानं विश्वदर्शतं सर्वद्रष्टव्यं तुविष्वणसं प्रभुतध्वनि
मुयज्ञं मुषु यष्टारं घृतश्रियं घृतं श्रयंत ॥

त्वाम॑ग्ने ध॒र्णसिं॑ वि॒श्वधा॑ व॒यं गी॒र्भिर्गृ॑ण॒तो नम॑सो॒प से॒दिम॑ ।
स नो॑ जु॒पस्व॑ स॒मिधा॑नो अ॒गिरो॑ दे॒वो म॑र्त॒स्य य॒णसा॑ सु॒दी॒तिभिः॑ ॥ ४ ॥
त्वां । अग्ने । ध॒र्णसिं॑ । वि॒श्वधा॑ । व॒यं । गीः॑ऽभिः । गृ॒ण॒तोः । नम॑सा । उ॒प । से॒दिम॑ ।
सः । नः । जु॒पस्व॑ । संऽउ॒धानः॑ । अ॒गिरः॑ । दे॒वः । म॑र्त॒स्य । य॒णसा॑ । सु॒दी॒तिभिः॑ ॥ ४ ॥

हे अग्ने धर्णसिं सर्वस्य धारकं त्वां वयमात्रेया वा विश्वधा बहुप्रकारेण गीर्भिर्गृणतोः स्तुवतो नमसा नम-
स्करिणोप सेदिम । उपसन्ना भवेम । स त्वं नोऽस्मान् जुपस्व । सेवस्व धनादिभिः । समिधानः सम्यग्दीप्तो
दीप्यमानोऽस्माभिर्हे अगिरः सर्वत्र गंतरगिरसः पुत्र वा देवो दीप्यमानस्त्वं मर्तस्य यजमानस्य यणसा सुदी-
तिभिर्ज्वालाभिः सह जुपस्व ॥

त्वमग्ने पुरूरूपो विणेविणे वयो दधामि प्रलथां पुरुष्टु ।
 पुरूण्यन्ना सहसा वि राजसि त्विषिः सा ते तित्विषाणस्य नाधृषे ॥५॥
 त्वं अग्ने । पुरूऽरूपः । विणेऽविणे । वयः । दधामि । प्रलऽथा । पुरूऽस्तुत ।
 पुरूणि । अन्ना । सहसा । वि । राजसि । त्विषिः । सा । ते । तित्विषाणस्य । न । आऽधृषे ॥५॥

हे अग्ने त्वं पुरूरूपः सन विणे विणे सर्वस्य यजमानाय प्रलथां पुराण इव वयोऽन्नं दधामि । धारयामि ।
 हे पुरुष्टु वज्रभिः सृत्य पुरूणि वह्न्यन्नात्तानि चरुपुरोडाशादीनि सहसा बलिन वि राजसि । ईश्वरो भवामि
 स्वीकर्तुं । तित्विषाणस्य दीप्तस्य ते तव सा प्रभिदा त्विषिर्दीप्तिनाधृषे । अन्तरधृषा भवति ॥

त्वमग्ने समिधानं यविष्ठ्य देवा दृतं चक्रिरे हव्यवाहनं ।
 उरुजयसं घृतयोनिमाहुतं त्वेपं चष्टुर्दधिर चोदयन्मति ॥६॥
 त्वां अग्ने । संऽइधानं । यविष्ठ्य । देवाः । दृतं । चक्रिरे । हव्यऽवाहनं ।
 उरुऽजयसं । घृतऽयोनिं । आऽहुतं । त्वेपं । चष्टुः । दधिर । चोदयन्मति ॥६॥

हे यविक्य युवतमाग्ने समिधानं सम्यगिध्यमानं त्वा हव्यवाहनं हविषा वोढार दृतं चक्रिरे । कृतवन्तो
 देवाः । यथाणामग्नीनां मध्ये हव्यवाहनः खलु पूर्वं देवर्हविवहनाय दृतः कृतः । हव्यवाहनो देवानां । तं म० ७
 प ८. ६. इति हि श्रुतिः । किंच उरुजयसं प्रभुत्ववत् घृतयोनिं । घृत योनिः कारण यस्य त । आहतं त्वा
 चोदयन्मति । चोदयन्ती मतिर्यस्य तन्नोदयन्मति । त्वेपं दीप्तं चक्षुःकलत्रण सर्वप्रकाशकं चक्षुःग्राणीयं कृत्वा
 दधिर देवा मनुष्याश्च । मत्वा हि चक्षुषोयन्ति ॥

त्वमग्ने प्रदिव आहुतं घृतैः सुम्नायवः सुषमिधा समीधिर ।
 स वावृधान ओषधीभिरुक्षितोऽभि जयांसि पार्थिवा वि तिष्ठसे ॥७॥
 त्वां अग्ने । प्रऽदिवः । आऽहुतं । घृतैः । सुम्नऽयवः । सुऽसमिधा । सं । इधिर ।
 सः । ववृधानः । ओषधीभिः । उक्षितः । अभि । जयांसि । पार्थिवा । वि । तिष्ठसे ॥७॥

हे अग्ने घृतराजत त्वां प्रदिवः पुरातनाः सुम्नायवः सुषमिवहतो यजमानाः सुषमिधा शोभन्नेभ्यश्च
 समीधिर । सम्यक् दीपितवन्तः । स त्वं वावृधानो वर्धमान ओषधीभिरुक्षितः सितो जयास्यत्तानि पार्थिवा
 पार्थिवान्वृषान् । यद्वा । पार्थिवति जयोविशेषणं । पार्थिवानि चरुपुरोडाशादिकान्यभि वि तिष्ठसे । अभिव्यज्य
 वर्तसे ॥ ॥७॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातोऽर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षभूपालमायाज्यधुरधरण सायणाचार्येण
 विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये तृतीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ कल्याणं भूयात ॥

ॐ

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशायाः मुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । य नत्वा कृतकृत्याः स्युस्त नमामि गजानन ॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदभ्योऽखिल जगत । निर्ममे तमहं वदे विद्यातीर्थमहंश्वर ॥

पचमे मंडले प्रथमेऽनुवाके पूर्वमष्टौ मुक्तानि व्याख्यातानि । त्वामग्रे हविष्मन् इति मन्त्रं नवमं मुक्तमा-
त्रेयस्य गयस्यार्यं । मन्त्रमीपंचम्यां पंक्तीः शिष्टा अनुष्टुभः । अपिदेवता । तथा चानुक्रम्यते । त्वामग्रे गयो-
ऽव्यापंचम्यां पंक्ती इति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनगम्य चैतदादिके द्वे मुक्ते गमनीये । तथैव सूचितं । त्वामग्रे
हविष्मन् इति मुक्ति । आ० ४. १३. इति ॥

त्वामग्रे हविष्मन्तो देवं मर्तास ईरुते । मन्ये त्वा जातवेदसं स हव्या वस्यानुपक् ॥ १ ॥
त्वां । अग्ने । हविष्मन्तः । देवं । मर्तासः । ईरुते । मन्ये । त्वा । जातवेदसं । सः । हव्या ।
वक्षि । आनुपक् ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वां देवं दीप्यमानं हविष्मन्तो होममाधनद्रव्यगमेता मर्तासो मर्त्या ईरुते । सूचति । अहं च
जातवेदसं । जातमुत्पन्नं चराचरं भुतजातं वेत्तोति जातवेदाः । अथवा जातानि स्थावरजगमात्मकान्येन
विदुरिति जातवेदाः । यद्वा । वेद इति धननाम । जातं सर्वं वेदो धनं यस्यासौ जातवेदा । एवविधं त्वा
त्वां मन्ये । स्तौमि । मनिरत्र सुत्यर्थं वर्तते धातुनामनेकार्थत्वात् । स त्वं हव्या हवनमाधनानि हवीषानुपक्
निरंतरतयानुपक्ते यथा तथा वक्षि । वक्षमि ॥ हविष्मन्तः । हविःशब्द आणादिकश्चप्रत्ययात्त्वात्प्रत्ययस्वर-
णातोदात्तः । तदस्यास्तीति मनुष्य । पदमञ्जाया अपवादत्वेन तर्मा मत्वर्थ इति भसञ्जाया कृत्वाभावः ।
मनुष्जसोरनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वर एव शिष्यते । देव । अचप्रत्ययात्त्वादेवशब्दोऽतोदात्तः । मर्तासः । मृद-
प्राणत्यागः । असिहसिमुडित्यादिना तन । गुणः । मर्तः । जमेरमुक् । मर्तासः । नित्यादावुदात्तः । ईरुते । ईरु-
सुती । अदादित्वाच्छपो लुक् । आत्मनेपदेष्वनतो ईरेत्वं । अत्र उकारस्याधितुमप्रदायप्राप्ते उकारः । नमा-
वंधातुकानुदात्तत्वेन धातुस्वरं प्राप्त आष्टमिको निघातः । मन्ये । श्यनो नित्यादावुदात्तत्वं । त्वा । युधि-
मिश्रणे । मदिकप्रत्ययांतो युष्मच्छब्दः प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । त्वमविकवचन इति मपर्यंतस्य त्वादेशः ।
द्वितीयायां च । पा० ७. २. ८७ । इत्याकारः । एकादेशः उदात्तनोदात्त इत्येकादेशोऽप्युदात्त एव । त्वामो
द्वितीयाया इति त्वादेशः । स्थानिवद्भावेनातोदात्तत्वं प्राप्तिः नुदात्तं सर्वमपादादावित्यनुदात्तत्वं । जातवेदसं ।
जनी प्रादुर्भावे । क्तः । श्रीदितो निष्ठायासितीट्प्रतिषेधः । जनसनखना मञ्जानोरित्यात्व । प्रत्ययस्वरणातो-
दात्तः । वेदसगच्छोऽप्यमुप्रत्ययांतत्वादावुदात्तः । कर्मधारयपक्षे समामातोदात्तापवादत्वेन तत्पूर्वपदं तुभ्या-
र्थेत्यादिना पूर्वपदप्रकृतिस्वरं प्राप्तिः छद्गत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । तदपवादत्वेन गतिकारकधोरपि पूर्वपदप्रकृ-
तिस्वरत्वं चेति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । बह्व्रीहिपक्षे बह्व्रीहो प्रकृत्या पूर्वपदमिति । हव्या । हवमहंतोत्यस्मिन्नर्थे
य इत्यनुवर्तमाने कंदसि चेति यः । नपुंसकत्वाच्चरादेशः । शम्कदसि बह्वन्मिति लोपः । प्रत्ययलक्षणं
मुम । दीर्घल्लोपी । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । वक्षि । वक्ष प्रापणे । सिप । नुगनुवृत्तो बह्वन् कंदमीति शपो
लुक् । टत्वकल्पत्वानि । सिपः पित्वादनुदात्तत्वेन धातुस्वरणावुदात्तत्वं प्राप्तिः निघातः । आनुपक् । अनुपूर्वस्य
पञ्जेः क्लिप् । नकारलोपः कुल च । धात्वादेः सकारस्योपसर्गात्सुनीतीत्यादिना पत्य । दीर्घश्चक्रांदसः । छद्-
गत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥

अग्निर्होता दास्वतः शयस्य वृक्तवर्हिषः । सं यज्ञासश्चरन्ति यं सं वाजासः श्रवस्यवः ॥ २ ॥
 अग्निः । होता । दास्वतः । शयस्य । वृक्तऽवर्हिषः । सं । यज्ञासः । चरन्ति । यं । सं । वाजासः ।
 श्रवस्यवः ॥ २ ॥

यमग्नि यज्ञासः सर्वे यज्ञाः सं चरन्ति सहिता गच्छन्ति । श्रवस्यवो यज्ञमानस्य प्रभुतां कीर्तिं संपादयन्तो वाजासो हवीषि यमग्निं सं चरन्ति प्राप्नुवन्ति । एवंविशिष्टोऽग्निर्दाम्बतो हविष्प्रक्षेपणादिदानवतो वृक्तवर्हिषः । वृक्तानि सूनानि वर्होषि दर्भा धेनासो वृक्तवर्हिः । तस्य जयस्य । जियति निवसत्यस्मिन् स्वर्गसाधनफलानीति जयः । तस्य यज्ञमानस्य यागार्थं होता देवानामाह्वाता भवति ॥ दास्वतः । दा दानि । अमुन्प्रत्ययातः । मनुषोऽद्वेषधात्वाद्वत्य । धातुस्वरणाद्युदात्त एव । जयस्य । जि निवासगत्योः । जयो निवास इत्याद्युदात्तत्व । वृक्तवर्हिषः । वृजो वर्जने । वर्जनमत्रोपचाराच्छेदनं । निष्ठा । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । बह्व्रीह्रित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्व । यज्ञासः । यज्ञशब्दो यज्ञयाचित्यादिना नङ्प्रत्ययातोऽतोदात्तः । चरन्ति । चर गतिभक्षणयोः । अद्वेषदेशाज्जसार्धधातुकानुदात्तत्व । यदुत्तान्नित्यमिति निघाताभावः । वाजासः । वर्जघञ् । वाजः । कर्पात्वत इत्यतोदात्तत्व । कादसत्वात् त्रित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तः । श्रवस्यवः । कदसि परेच्छायांमिति कच् । क्वाच्छेदसीत्युप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः ॥

उत स्म यं शिणुं यथा नवं जनिष्ठारणी । धर्तारं मानुषीणां विशामग्निं स्वध्वरं ॥ ३ ॥
 उत । स्म । यं । शिणुं । यथा । नवं । जनिष्ठ । अरणी । इति । धर्तारं । मानुषीणां । विशां ।
 अग्निं । सुऽअध्वरं ॥ ३ ॥

उत स्म अपि च मानुषीणा मनोज्ञातानां विशां । विशति प्रविशति गर्भाशयमिति विशः प्रजाः । तासां धर्तारमाह्वारादिपाकद्वारण शरीरधातुना पोषक स्वध्वरं शोभनयज्ञ यमग्निमरणीं द्वे अरणी नवं नूतन शिणुं यथा अपत्यमिव जनिष्ठ अजनिष्ठातां । अरणी प्रजानां पोषणार्थं चैतमग्निमस्त्वजतामित्यर्थः ॥ शिणुं । शो तनुकरणे । आदेच इत्यादिना आत्व । शः कृत्स्नत्वस्येत्युप्रत्ययः सन्वद्भावश्च । द्विभावोऽभ्यासस्य ह्रस्वश्च । सन्वत् इतीत्व । आतो धातोरित्याकारलोपः । नित्वादाद्युदात्तः । यथा । यथेति पादात् इति सर्वानुदात्तः । जनिष्ठ । जनी प्रादुर्भावः । नुङ् । कादसत्वाद्भचन्यत्ययः । अरणी । अ गतो । अतिष्ठमुधुधम्यश्चवितृभ्योऽनिरित्यनिप्रत्यय आद्युदात्तः । आभ्यामिति गच्छत्यग्निरित्यरणी । कथमपादानार्थं आणादिकोऽग्निः । ताभ्यामन्यत्रोणादयः । पा० ३ ४ ७५ । इति नियमाद्वीमादित्वात्सिद्ध । मानुषीणां । मनोज्ञातावज्यतो पुक्छेत्युप्रत्ययः पुगागमश्च । त्रित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्व । विशां । विश प्रवर्गने । कर्तरि कृिप । साविक्वाच इति विभक्त्युदात्तत्व । स्वध्वर । हिंसार्थस्य ध्वरतः पचाद्यच् । न वित्यत ध्वरो यागहिंसा यस्मिन्नित्यध्वरः । बह्व्रीह्रिस्वरापवादत्वेन नञ्मुभ्यामित्यतोदात्तः ॥

उत स्म दुर्गभीयसे पुत्रो न ह्यार्याणां । पुरू यो दग्धासि वनाग्ने पशुर्न यवसे ॥ ४ ॥
 उत । स्म । दुः । दुर्गभीयसे । पुत्रः । न । ह्यार्याणां । पुरू । यः । दग्धा । अग्निः । वना ।
 अग्ने । पशुः । न । यवसे ॥ ४ ॥

उत स्म अपि च ह्यार्याणां कृटिलं गच्छतां सर्पाणां । यद्वा । आस्कंदितादिगतिविशिष्टेण वक्रगमनानामश्चानां पुत्रो न पुत्र इव बालसर्प इवाशिक्षितबालाश्च इव वा दुर्गभीयसे । दुखेन गृह्यसे । हे अग्ने यस्त्वं पुरू बह्वनि वना वनानि दग्धासि दाहको भवसि । कथमिव । यवसे तृणे पशुर्न पशुरिव । अयमर्थः । अत्यतनुधार्तः पशुसृणुविषये विस्मयः सन् यथा सर्वं भक्षयति तद्वदित्यर्थः ॥ दुर्गभीयसे । यह उपादाने । यक् । ब्रुव ईडित्यनुवृत्तां बह्वन् कदसीतीडागमः । यहीत्यादिना संप्रसारणं । ह्ययहीर्भस्कदसीति भकारः । निघातः ।

ह्यार्याणां । ऊर्ध्वं कौटिल्ये । अह्नोर्न्यत । आदिवृद्धिः । तिरस्वरितमिति स्वरितत्वं । पुरु । पू पालनपुरणयोः ।
पृभिर्दिव्यधिगृध्रिधृषिदृग्भिः इति कुप्रत्ययः । उदीष्यपुर्वस्यत्वं । प्रत्ययस्वरणातोदात्तत्वं । अस्मि । यदुत्ताति
त्यमिति न निघातः ॥

अध स्म यस्यार्चयः सम्यक्संयति धूमिनः ।

यदीमहं चितो दिव्यप ध्मातिव धमति शिगीते ध्मातरी यथा ॥ ५ ॥

अध । स्म । यस्य । अर्चयः । सम्यक् । संऽयति । धूमिनः ।

यत् । ई । अहं । चितः । दिवि । उप । ध्माताऽड्वा । धमति । शिगीते । ध्मातरि । यथा ॥ ५ ॥

अध स्म अपि च धूमिनो धूमवतो यस्याप्यर्चयोऽर्चोपि सम्यक् शोभन संयति सर्वतः प्राप्तवति
चितस्त्रिपु स्थानेषु ततो व्याप्तः श्रीणि स्थानानि वातीत्य दिव्यंतरिजे यद्यदा ईमयमात्मानमुप धमति उपवर्ध
यति तदा ज्वालाः सर्वतो निर्गच्छतीत्यर्थः । कथमिष । ध्मातिव । कमारो यथा भस्वादभिरपि संवर्धयति
तद्वत्स्वात्मानं वर्धयतीत्यर्थः । किंच ध्मातरि यथा । यथा ध्मातृसमीपे विद्यमानोऽयिन्मनः प्रायमानः स
आत्मानं शिगीते तीक्ष्णीकरोति तद्वत्स्वयमेव स्वात्मानं तीक्ष्णीकरोतीत्यर्थः । अहेति पादपुरणः ॥ यति ।
इण गती । यच्छब्दयोगान्निघाताभावः । धमति । ध्मा शब्दापिसंयोगयोः । पाप्मादिना ध्मादेशः । पुर्ववत्ति
घाताभावः । शिगीते । शो तनुकरणे । व्यत्ययनात्मनेपदी । श्वावित्यनुवर्तमाने बह्वन् कंदमीति विकरणस्य
युः । आदेश उपदेशे शितीत्यात्व । श्वाविति द्विवचनं । बह्वन् कंदमीत्यभ्यासस्यत्व । उभे अभ्यस्तसंज्ञायामात
ई हन्यघोरितीत्य । तिङ् उत्तरत्वान्निघाताभावः ॥

तवाहमेव कृतिभिर्मित्रस्य च प्रगस्तिभिः । द्वेपोयुतो न दुरिता तुर्याम मर्त्यानां ॥ ६ ॥

तव । अहं । अग्ने । कृतिऽभिः । मित्रस्य । च । प्रगस्तिऽभिः । द्वेपऽयुतः । न । दुऽडता ।

तुर्याम । मर्त्यानां ॥ ६ ॥

हे अग्ने मित्रस्य सर्वेषां मित्रभूतस्य तवोतिभिर्युष्मत्कर्तृकरणैर्युष्मत्प्रशस्तिभिश्चास्मत्कृतिः स्तोत्रैश्च मर्त्यानां
शत्रुभूतानां मनुष्याणां दुरिता दुरितानि तत्कर्तृकाणि पापसाधनकर्माणि द्वेपोयुतो न द्वेपयुक्तान् शत्रुमिव
तुर्याम । तंरय । अयमर्थः । त्वद्रक्षणस्वत्वबंधमुत्तिभिश्च वाह्याभ्यंतरशत्रुन तंरयमित्यर्थः ॥ कृतिभिः । अत्र
रक्षणं । कृति । ज्वरत्वरमित्रविवमवामुपधायाश्चैत्युट् । कृतियुष्मत्कर्तृकैर्तुर्तयश्चैत्युतोदात्तो निपातितः ।
प्रशस्तिभिः । शन्त् । सुती । कृति । कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरापवादत्वेन तादी च निति कृत्यताविति गतेरुदात्तत्वं ।
द्वेपोयुतः । द्विप अमीती । भाविऽमुन्यत्ययः । यु मिथुणे । कर्तरि कृिप । तुक् । कृदन्तरपदप्रकृतिस्वरत्व ।
तुर्याम । तू प्रवचनतरणयोः । प्रार्थनाया लिङ् । यामुट् । लिङ् । मलोपोऽन्यस्यति सकारलोपः । बह्वन्
कंदमीति शपो लृक् । उदीष्यपुर्वस्य बह्वन् कंदमीत्युत्व । यामुडागमस्योदात्तत्वात्कृपानिघातः । अपादादाविति
प्रतिषेधान्निघाताभावः ॥

तं नो अग्ने अभी नरो रयिं सहस्व आ भर ।

स क्षेपयत्स पोषयद्भुवद्वाजस्य सातये उत्तैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ७ ॥

तं । नः । अग्ने । अभी । नरः । रयिं । सहस्वः । आ । भर ।

सः । क्षेपयत् । सः । पोषयत् । भुवत् । वाजस्य । सातये । उत्तैधि । पृत्सु । नः । वृधे ॥ ७ ॥

हे अग्ने सहस्वो बलवत्तरो हविषां जितारो नोऽस्माकं तं रयिं लोके प्रसिद्धं पश्यादिलक्षणं धनमभ्या भर ।
आभिमुख्येनाहर । पूर्वोक्तः सोऽपि क्षेपयत् । अस्मादीयान् शत्रुन क्षेपयत् । सोऽपि पोषयत् । अस्मान्पोषयत् ।

वाजस्याज्ञस्य सातथे लाभाय भवत । भवतु । उत अपि च हे अपि पृत्सु पृतनासु युद्धेषु नोऽस्माकं वृधि समुहय एधि । भव । संयामि शत्रुविजयार्थं स त्वं समृद्धिं कृष्वित्यर्थः ॥ सहस्रः । पक्ष मर्षणे । अमुन । सहस्रत्वेन शत्रुनिर्गतं महो बलं । मनुष । मादपधाया इति वत् । मतुवमो रुः संवुद्धो कंदमीति वत् । आमंत्रितस्य चेति निघातः । क्षेपयत । क्षिप प्रेरणं । गिजंताजिह्व । इतश्च लोपः । निटोऽडाटावित्यडागमः । शब्दगुणायोर्देशो पररूपत्वं च । पोषयत । पोष पुष्टौ । भवत । भु सत्तायां । भुम्वोर्वास्तिङीति गुणप्रतिषेधः । उवड् । एधि । अस भुवि । घुमोरे जावभ्यामलोपश्चेत्यत्व । तस्मादिदत्त्वाद्गुणभ्यो ह्रस्विरिति धिरादेशः । निघातः । पृत्सु । पदादिष्वित्यादिना पृतनाशब्दस्य पुदादेशः । साविकाचत्वादतोदात्तत्व ॥ १॥

अप्र आजिष्ठमिति सप्तर्व दशमं गृक्तं । ऋष्यादि विनियोगश्च पूर्ववत् । चतुर्थोऽसप्तम्यां पंक्ती । अप्र आजिष्ठमन्त्याचतुर्थ्यां चित्यनुकात ॥

अप्र आजिष्ठमाभर द्युम्नमस्मभ्यमधिगो । प्र नो राया परीणसा रत्सि वाजाय पंथां ॥१॥
अप्र । आजिष्ठं । आ । भर । द्युम्नं । अस्मभ्यं । अधिगो । उत्पन्निः । गो । प्र । नः । राया । परीणसा । रत्सि । वाजाय । पंथां ॥१॥

हे अपि आजिष्ठ बलवत्तम द्युम्नं । योतते कटकमुकुटादिरूपेण सर्वत्र प्रकाशत इति द्युम्न धनं । अस्मभ्यमाभर । आहर । हे अधिगो अधुतगमन । अधुतमप्रतिहत गमनं यस्त्वधुता अनिवारिता गावो रश्मयो यस्थिति वाधुतगुरधिगुः । तस्य संबोधनं । नोऽस्मान् परीणसा परितो व्यापकेन राया धनेन प्र प्रकर्षेण योजय । वाजायान्नलाभाय पथा पथानमन्नस्य मत्समीपप्राप्तिमाधनं मार्गं रत्सि । विनिय । कृष्वित्यर्थः ॥ आजिष्ठ । उज्ज आर्जवे । उज्ज्वलोपश्चेत्यमुन वलोपश्च । गुणः । आजः । तदस्यास्मीत्यर्थोऽस्मायामधेत्यादिना विनिः । अतिगायन इतीष्टन । विन्यतोर्लुक् । टिरिति टिलोपः । नित्यादाद्युदात्तः । द्युम्न । द्युत दीप्तावित्यस्मादातोः मुम्नद्युम्ननिस्त्रेत्यादिना नक्प्रत्ययो मकारशतादेशो निपात्यते । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । अधिगो । अधुतशब्दस्य अध्यादेशः । गोशब्दस्योपसर्जनङ्गत्वत् । आमंत्रितस्य निघातः । परीणसा । णस काटिन्त्येव व्याप्त्यर्थो धातुनामनकार्यत्वात् । अस्मात्सपदादिलक्षणो भावे क्रिप । परि प्राप्तं नम व्यापन यस्य तत्तथोक्तं । उपसर्गादसमासेऽपीति णत्व । अत्र प्रापणक्रियया युक्तस्य परिणमति प्रत्युपसर्गमंज्ञा नास्ति यत्क्रियायुक्तान्तं प्रति गत्युपसर्गमंज्ञाः । पा० १. ४. ६० ३. इति न्यायात् । अतः कथं णत्वं । एव तर्ह्युपसर्गाद्ब्रह्ममिति वचनात् णमो णत्व भविष्यति । निपातस्य चेति पूर्वपदस्य दीर्घः । ब्रह्मव्रीहो प्रकृत्यति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । रत्सि । रट् विलम्बने । भावादिक् । ब्रह्मं कंदमीति शपो लुक् । पादादित्वान्निघाताभावः । पंथा । द्वितीयकवचन इतीति सर्वनामस्थान इत्यतः । नकारलोपश्चादसः । पथिमथोः सर्वनामस्थान इत्याद्युदात्तत्व ॥

त्वं नो अग्रे अद्भुतं कृत्वा दक्षस्य मंहना । त्वे असुर्यं मारुहत्क्राणा मित्रो न यज्ञियः ॥२॥
त्वं । नः । अग्रे । अद्भुतं । कृत्वा । दक्षस्य । मंहना । त्वे इति । असुर्यं । आ । अरुहत् ।
क्राणा । मित्रः । न । यज्ञियः ॥२॥

हे अपि अद्भुत सामर्थ्यातिशयं सर्वेषामाश्चर्यभूत त्वं नोऽस्माकं कृत्वा कर्मणास्मत्कृतेन यज्ञादिव्यापारिण प्रीतः सन दक्षस्य बलस्य धनस्य वा महना मंहनं नाम दानं कृष्विति शपः । यतः कारणात् त्वं त्वय्यसुर्यमसुरं बलमारुहत आरुढं अतो मित्रो न मुयं इव यज्ञियो यज्ञाहंस्त्वं क्राणा यज्ञघातकराचमापनोदनलक्षणानि कर्माणि कृवाणो भव ॥ अद्भुत । आमंत्रितस्यायुदात्तत्वं । कृत्वा । दुर्लभं करणं । कृत्रः कर्तुरिति कर्तृप्रत्ययः । ककारो गुणवृत्तिप्रतिषेधार्थः । यणादेशः । कर्तुः कर्म । तृतीयकवचने जमादिषु वावचनमिति वचनात्त्राभावाभावः । दक्षस्य । दक्ष गतिहिमनयोः । दक्ष्यते हिंस्यतेऽनेन शत्रव इति दक्ष बलं । करणाधिकरणयोश्चेति घञ । त्रित्त्वादायुदात्तः । महना । महतिदानकर्म । मुपां मुलुगित्याकारादेशः । त्वं । मुपां मुलुगित्यादिना डेः शआदेशः । मुवादेशत्वाद्नुदात्तः । त्वशब्दः प्रत्ययस्वरणातोदात्तः । एकादेश उदात्तनोदात्त इत्येकादेशस्थो

दात्तत्वं । आरुह्य । रुहेर्धातोर्लुङि कृमुद्गृह्ण्यङ्कृदसीति त्रैरङादेशः । ङित्वाङ्गणभावः । काणा । दुष्टन करण । शानच । वङ्गलं कृदसीति विकरणस्य लुक् । यणादेशः । मुपा मुलुगित्यात्व । चित इत्यतोदात्तः । यज्ञियः । यज्ञमर्हतीत्यस्मिन्नर्थे यज्ञतिरभ्यां घञञाविति घः । प्रत्ययस्वरणातोदात्तः ॥

त्वं नो अग्र एषां गयं पुष्टिं च वर्धय । ये स्तोमेभिः प्र सूरयो नरो मघान्यान्शुः ॥३॥
त्वं । नः । अग्रे । एषां । गयं । पुष्टिं । च । वर्धय । ये । स्तोमेभिः । प्र । सूरयः । नरः ।
मघानि । आन्शुः ॥३॥

हे अग्रे त्वमेषां नस्वत्तावकानामस्माकं गय । गम्यते निवासयति गय गृह गीयते स्रयत इति वा गय धनं । पुष्टिं च गवादिविषया पुष्टिं च वर्धय । प्रापय । वृद्धि प्रापय । ये लोके प्रसिद्धाः सूरयो लब्धवर्णा नरः स्तोतारो मनुष्याः स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोत्रमघानि मंहनीयानि गवादिधनानि यथा प्राणशुः प्राप्नुवन् तद्वदय मपीत्यर्थः ॥ गय । गृहपत्तं गमरघ्यादयश्चेति यत्पत्ययातो मकारलोपश्च निपात्यते । धनपत्तं गा मूर्ता । अस्माद्यत्पत्ययः । ह्रस्वत्वं । यतोऽनाव इत्याद्युदात्तत्वं । पुष्टिं पुष पुष्टौ । स्त्रिया कृत् । क्वादमत्वाटतोदात्तत्वं । स्तोमेभिः । पुत्र मूर्ता । अतिमुमुक्षु इत्यादिना मनः गुणः । नित्वादाद्युदात्तः । आन्शुः । अशु व्याप्नो । निट् । द्विर्वचनं । हलादेशः । अत आदेशित्यात्व । अश्रोतश्चेति नुडागमः । निघातः ॥

ये अग्रे चंद्र ते गिरः शुभं त्यश्च राधसः ।

शुष्मेभिः शुष्मिणो नरो दिवश्चिद्येषां बृहत्सु कीर्तिर्बोधति त्मना ॥४॥

ये । अग्रे । चंद्र । ते । गिरः । शुभंति । अश्वऽराधसः ।

शुष्मेभिः । शुष्मिणः । नरः । दिवः । चित् । येषां । बृहत् । सु । कीर्तिः । बोधति । त्मना ॥४॥

हे अग्रे चंद्र सर्वेषां प्राणिनामाज्ञादकर ये नरस्ते गिरस्त्वत्सर्वधिलोचरूपा वाचः शुभति शुभना कुर्वति तेऽश्वराधसोऽश्वधना भवति । एतेन समुदिरूपलभ्यते । किंच । शुष्मिणो बलवतः संतः शुष्मेभिः शुष्मैः स्वकीयैर्बलैः सत्तैः शत्रुशोषका भवति । येषां त्वत्सर्वधिनं सत्त्वं कुर्वता दिवश्चिदाकाशादपि बृहत्सु हती मुकीर्तिर्भवति । सर्वदिगंतरावर्तिनी कीर्तिर्भवतीत्यर्थः । एवमिदं त्वां गयस्मनात्मना स्वयमेव बोधति । बोधयति ॥ शुभति । शुभ शुभ दीप्ति । तुदादिः । पादादिस्वातिघाताभावः । लमावधातुकानुदात्तत्वं प्राप्ति मति शिष्टत्वा द्विकरणस्वर एव । अश्वराधसः । अशु व्याप्नो । अशुप्रपीत्यादिना कृत् । अश्रुतं व्याप्नोत्यध्वानमित्यर्थः । नित्वा दाद्युदात्तः । राध साध संसर्द्धा । अमुन । राधुवति साधयत्यनेन धर्मादीनीति राधो धन । बृहव्रीहत्वा त्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । बृहत् । बृह बृहि बृद्धौ । शत्रु । डीपो लोपश्चादसः । प्रत्ययस्वरः । बोधति । बुध अवगमनं । ग्यतात शपि कृतं तस्य कृदस्यभ्यर्थेति सार्वधातुकसंज्ञाया णिलोपः । यदृत्तातिर्यामिति निघाता भावः । धातुस्वरणाद्युदात्तः । त्मना । मंत्रेष्वाद्यादिरात्मन इत्याकारलोपः ॥

तव ते अग्रे अर्चयो भ्राजंती यंति धृष्णया ।

परिज्मानो न विद्युतः स्वानो रथो न वाजयुः ॥५॥

तव । ते । अग्रे । अर्चयः । भ्राजंतः । यंति । धृष्णया ।

परिऽज्मानः । न । विऽद्युतः । स्वानः । रथः । न । वाजऽयुः ॥५॥

हे अग्रे धृष्णया धृष्णवोऽत्यंतप्रगल्भा भ्राजंती दीप्यमानास्त्ये ते प्रसिद्धा अर्चयस्त्वदीया रश्मयो यति । सर्वतो गच्छंति । कथमिव । परिज्मानः परितो गच्छः सर्वतो व्याप्ता विद्युती नाचिरप्रभा इव । अनेन प्रकाशातिशय उक्तः । स्वानः शब्दायमानो रथो न रथ इव । अनेनार्चिषां स्वनाधिक्यमुक्तं । वाजयुर्न

अस्माकम् इवाज्ञाय युतेषु शत्रुविजयाय यथा प्रवर्तते तद्वदित्यर्थः । अनेनाहुतिविषयोऽभिलाष उक्तः ॥ यति ।
इण गतो । धृणया । त्रिधृषा प्रागल्भ्ये । वसिष्ठधृषीत्यादिना ऋप्रत्ययः । आदितश्च । पा० १. २. १६. ।
इतीट्प्रतिषेधः । बह्वचने सृषा मुनुगित्यादिना याज्ञादेशः । चित इत्यतोदात्तत्वं । परिज्मानः । अज ब्रज
गतो । परिपूर्वादातोऽन्येभ्योऽपि दृश्यते इति मनिन । अकारलोपश्चादसः । नित्वादाद्युदात्तः । वाजयुः ।
वाजमात्मन इच्छतीति कश्च । न कंदस्यपुत्रस्यतीत्यदीर्घयोः प्रतिषेधः । क्वाक्कंदसीत्युप्रत्ययः ॥

नृ नो अग्रे ऊतये सबाधसश्च रातये । अस्माकांसश्च सूरयो विश्वा आशास्तरिपणि ॥ ६ ॥
नृ । नः । अग्रे । ऊतये । सऽबाधसः । च । रातये । अस्माकांसः । च । सूरयः । विश्वाः ।
आशाः । त्रिपणि ॥ ६ ॥

हे अग्रे नोऽस्माकं नृ त्रिप्रभृतये रक्षार्थं भव । सबाधसश्च दारिद्र्यनिमित्तबाधमहितस्य च रातये
धनानां दानाय भव । किंच अस्माकांसोऽस्माकाः पूर्वमित्रादयः सूरयः स्तोतारो विश्वाः सर्वा आशा दिश-
स्तरिपणि । तामा तरणि क्षमा भवन्तु । अथवा आशाः कामाः । अथमर्थः । स्वाभिलषितप्रशस्तमस्तवस्मृसंपादन
कृत्वित्यर्थः ॥ सबाधसः । बाधरमुन । बाधमा सह वर्तते इति सबाधाः । वोपसर्जनस्यति सहस्य सभावः ।
ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । रातये । रा दानि । क्तिन । मत्र वृषेपचमनविदभुवीरा उदात्त इत्यतोदात्तः ।
अस्माकामः । तस्मिन्नाणि च युष्माकास्माकाविश्याणि कृतेऽस्माकादेशः । क्वाटसत्वादाङ्गो लोपः । बह्वचने
मुगागमः । षष्ठीबह्वचने मध्यादात्तत्वेन दृष्टत्वात्तथाविधमादेशमत्रापि कृतवानाचार्यः । विश्वाः । विश्वर
शिप्रुषीत्यादिना क्तिन । नित्वादाद्युदात्तः । त्रिपणि । तृ प्रवनतरणयोः । कृतृभ्यामीपन । उ० ४. २६ । इतीपन् ।
बह्वचनान्नलोपाभावः । अतोदात्तश्चादसः ॥

त्वं नो अग्रे अंगिरः स्तुतः स्त्वान् आ भर ।

होतृर्विभ्वासहं रयिं स्तोतृभ्यः स्तवसे च न उतैधि पृत्सु नो वृधे ॥ ७ ॥

त्वं । नः । अग्रे । अंगिरः । स्तुतः । स्त्वानः । आ । भर ।

होतृः । विभ्वऽसहं । रयिः । स्तोतृभ्यः । स्तवसे । च । नः । उत । एधि । पृत्सु । नः । वृधे ॥ ७ ॥

हे अग्रे अंगिरः । कार्यकारणयोरभेदोपचारादंगिरसा प्रकृतिभूतोऽप्यंगिरा इत्युच्यते । हे अंगिरः
पूर्वं पुरातनैर्महर्षिभिः स्तुतः स्त्वान् इदानींतनस्य स्तुयमानस्य विभ्वासहं महतामप्यभिभवितारं । अभिभव
हेतुत्वादभिभवितुं धनमुच्यते । रयिं धनं नोऽस्माकमा भर । आहर । हे होतृदेवानामाहुतः स्तोतृभ्यो नो
ऽस्मभ्यं स्तवसे स्तोतृं सामर्थ्यं च प्रयच्छ । उतापि च पृत्सु युतेषु नोऽस्माकं वृधि समुदय एधि । भव ॥ स्त्वानः ।
पृञ् स्तुती । शानचि कर्मणि व्यत्ययेन शप्प्रत्यय आद्युदात्तश्च । विभ्वासहं । संहितायां विभुनामिति षष्ठीबह्व-
चनस्य सृषामित्यादिना आकारादेशः । तत्पुरुषे कृति वहलमिति यथा अनुक् । पदकारासु विपूर्वाङ्गवन्तर-
गागमेऽन्येषामपि दृश्यते इति दीर्घत्वं च मत्वावयह कुर्वति । ऋदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । स्तवसे । पृञ् स्तुती ।
तुमर्थेऽभिप्रत्ययः । नित्वादाद्युदात्तः ॥ ७ ॥

जनस्य गोपा इति पदुचमेकादशं मृक्तमात्रियस्य सुतंभरस्यार्थं जागतमाप्ति । तथा चानुक्रांतं । जनस्य
पट् सुतंभरो जागतमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनशस्त्रे चास्य मृक्तस्य विनियोगः । जनस्य गोपास्त्वामप्य
स्त्रतायवः । आ० ४. १३ । इति ॥

जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृविरग्निः सुदक्षः सुविताय नव्यसे ।

घृतप्रतीको बृहता दिविस्पृशा द्युमच्चि भाति भरतेभ्यः शुचिः ॥ १ ॥

जनस्य । गोपाः । अजनिष्ट । जागृविः । अग्निः । सुऽदक्षः । सुविताय । नव्यसे ।
घृतऽप्रतीकः । बृहता । दिविऽस्पृगा । द्युऽमत् । वि । भाति । भर्तेभ्यः । शुचिः ॥ १ ॥

जनस्य गोपा गोपायिता रजिता जागृविर्जागरणशीलः सदा प्रवृत्तः सुदक्षः सुबलः सर्वैः द्याघनीयबलः सोऽग्निर्नव्यसे नवतराय सुविताय लोकानां कन्याणायाजनिष्ट । जातः । घृतप्रतीको घृतेन प्रज्वलितांगो बृहता महता दिविस्पृगाभ्रनिहन तजसा युक्तः शुचिः शुद्ध एवंविधोऽग्निर्भरतिभ्यं ऋत्विग्भ्यस्तदर्थं द्युमहीप्ति मद्यथा भवति तथा वि भाति । प्रकाशते ॥ गोपाः । गृध्र रक्षण । आयप्रत्ययः । गोपायतः क्षिप । परत्वादतो लोपः । अत्र परत्वादपुक्तलोपे कृते वर्णाश्रयत्वात् प्रत्ययलक्षणाभावेन यलोपो न स्यात् । लोपो योर्वलोति प्रथम लोपग्रहणाच्चापकायलोप एव भवति । लोपाज्जादेशस्य यलोपविधि प्रति न स्थानिवद्भावः । प्रत्यय-स्वरः । जागृविः । जागृ निद्राक्षय । जृणुस्त्रागृभ्यः क्तिन्निति क्तिन्प्रत्ययः । जायोऽविचिणल्लिङित्वाति प्रति पधाद्गुणाभावः । नित्वादायुदात्तः । मुदक्षः । आयुदात्त इच्छदमीत्युत्तरपदायुदात्तत्वं । सुविताय । तत्त्वा दीनां कदस्युपसंख्यानमिति मोरुवडादेशः । सुपमानात् क्त इत्युत्तरपदातोदात्तत्वं । नव्यसे । नवगन्दादति शायनेऽर्थ ईयमुत्प्रत्ययः । ईकारलोपश्चादमः । अतो लोपः । आयुदात्तः । दिविस्पृगा । हृद्गुभ्या इङ्प्रथम ख्यानमित्यनुक् । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । युमत । इम्यनुद्भ्यां मनुविति इम्यात्परस्य मनुपोऽतोदात्तत्वं ॥

यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरोहितमग्निं नरस्त्रिपथस्य समीधरे ।

उद्रेण देवैः सरथं स वहिषि सीदन्नि होता यज्ञथाय मुक्रतुः ॥ २ ॥

यज्ञस्य । केतुं । प्रथमं । पुरःऽहितं । अग्निं । नरः । त्रिऽमथस्य । सं । उधिरे ।

उद्रेण । देवैः । सरथं । सः । वहिषि । सीदन् । नि । होता । यज्ञथाय । मुऽक्रतुः ॥ २ ॥

नर ऋत्विजो यज्ञस्य यागस्य केतुं प्रज्ञापकं पुरोहितं यजमानः पुरस्कृत्युद्रेण देवैश्च सरथं तेषां मान्यत्वात्मानरथमग्निं त्रिपथस्य त्रिस्थानं विहारप्रदेशं प्रथमं समीधरं । समधत । मुक्रतुः शोभनकर्म होता देवानामाहता सोऽग्निर्वह्निषि वहिषे क्त तस्मिन् स्थाने यज्ञथाय यज्ञाय नि पीदत । प्रतिष्ठितोऽभवादिति यावत् ॥ केतुं । कित ज्ञाने । आणादिक उपत्ययः । अतोदात्तः । पुरोहितः । पुरोऽय्ययमिति गतिमज्ञाया गतिरन्तर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । त्रिपथस्य । आहवनीयादिलक्षणं त्रिप्रकारिणानि न सह तिष्ठतीति त्रिपथस्यः । कप्रत्ययः । मथ मादस्ययोऽकदमीति मथादेशः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं । सीदन् । मंद-पाघ्रादिना सीदादेशः । वह्निं कदस्यमाद्योगिऽपीत्यडभावः उपादादित्वात्त्रिधाताभावः । यज्ञथाय । यज्ञरोणादिकोऽथप्रत्ययः । प्रत्ययस्वरण मध्योदात्तः ॥

असंमृष्टो जायसे माचोः शुचिर्मंदः कविरुदतिष्ठो विवस्वतः ।

घृतेन त्वावर्धयन्नम आहुत धूमस्ते केतुरभवहिवि श्रितः ॥ ३ ॥

असंऽमृष्टः । जायसे । माचोः । शुचिः । मंदः । कविः । उत् । अतिष्ठः । विवस्वतः ।

घृतेन । त्वा । अवर्धयन् । अग्ने । आऽहुत । धूमः । ते । केतुः । अभवत् । दिवि । श्रितः ॥ ३ ॥

हे अग्ने माचोररण्योः । स्वजननिमित्तादरणी मातरावित्युच्यते । ताभ्यामसमृष्टोऽवाधित एव जायसे । प्रादुर्भूतो भवसि । मंदः सर्वः सुत्यः कविः क्रातुः सर्वत्र व्याप्तः । अथवा मेधावी शुचिस्तत्त्व विवस्वतोऽग्निर्हो चार्थं गुह्यं विशेषेण वसतो यजमानाद्दतिष्ठः । उदितोऽभवः । पूर्वं महर्षयस्त्या त्वां घृतेनावर्धयन् । वृद्धि मनयन् । हे आहुत आहुतिभिर्जतं ते तव दिव्यतरिजं श्रितो व्याप्तो धूमः केतुः प्रज्ञापकोऽभवत् । अग्न्यनुमा-पकत्वादूमस्य ॥ माचोः । उदात्तयणो हल्पूर्वादिति विभक्त्युदात्तत्वं । मंदः । जदि स्तुतिमोदमदस्वप्रकाशित-तिषु । अत्र सुत्यर्थादस्मात्स्फायितंवीत्यादिना रक् । अतोदात्तः । कविः । क्रमेण सर्वधातुभ्य इतीत्यत्ययः ।

बाह्वन्कत्वात्मकारस्य वत् रेफलोपश्च । व्यत्ययनातोदात्तत्वं । उदतिष्ठः । उत्पुर्वार्द्धकर्मवार्चिनामिष्टतरात्म-
नपदाभावः । विवस्वतः । विपुर्वार्द्धमतः संपदादिलक्षणो भावः क्लिप । तदस्यास्तीति मनुष । माद्रूपधायाश्चेति
वत् । मनुषोऽनुदात्तत्वाद्वातुस्वरः ॥

अग्निर्नो यज्ञमुप वेतु साधुयाग्निं नरो वि भरंते गृहेगृहे ।
अग्निर्दृतो अभवद्वाह्यवाहनोऽग्निं वृणाना वृणते क्विक्रतुं ॥ ४ ॥
अग्निः । नः । यज्ञं । उप । वेतु । साधुऽया । अग्निं । नरः । वि । भरंते । गृहेऽगृहे ।
अग्निः । दृतः । अभवत् । हव्यऽवाहनः । अग्निं । वृणानाः । वृणते । क्विऽक्रतुं ॥ ४ ॥

साधुया सर्वपुरुषार्थानां साधकोऽग्निर्नो यज्ञमस्मादीयं यामं प्रत्युप वेतु । आगच्छतु । नरो मनुष्या गृहे
गृहेऽनुगृह्णमग्निं वि भरते । विहरंति । विहरणं कुर्वतीत्यर्थः । हव्यवाहनो हव्यानां हविषा वोढाग्निर्दृतो देवानां
दृतोऽभवत् । वृणानाः संभजमानाः संतः क्विक्रतुं क्रांतयज्ञमग्निं वृणते । संभजते ॥ साधुया । मुपां मुनुगित्या
दिना विभक्त्यादेशः ॥

तुभ्येदमग्रे मधुमत्तमं वचस्तुभ्यं मनीषा इयमस्तु शं हृदे ।
त्वां गिरः सिंधुमिवावनीमहीरा पृणंति शवसा वर्धयंति च ॥ ५ ॥
तुभ्यं । इदं । अग्रे । मधुमतऽतमं । वचः । तुभ्यं । मनीषा । इयं । अस्तु । शं । हृदे ।
त्वां । गिरः । सिंधुऽइव । अवनीः । महीः । आ । पृणंति । शवसा । वर्धयंति । च ॥ ५ ॥

हे अग्ने तुभ्यं तुभ्यं त्वदर्थं मधुमत्तममत्यंतं मधुरमिदं वचः क्रियते । हृदे हृदि शं मुखं कुर्वतीय मनीषा
स्मृतिमृश्यमम् । गिरः स्मृतिरूपा वाचस्त्वामा पृणति । पुरयंति । शवसा बलिन वर्धयति च । कथमिव ।
महीमंहत्योऽवनोरवन्यो नद्यः सिंधुमिव समुद्रमिव ॥

त्वामग्रे अंगिरसो गुहा हितमन्वविंदच्छ्रियाणं वनेवने ।
स जायसे मथ्यमानः सहा महत्त्वामाहुः सहसस्पुत्रमंगिरः ॥ ६ ॥
त्वां । अग्रे । अंगिरसः । गुहा । हितं । अन्तु । अविंदन् । श्रियाणं । वनेऽवने ।
सः । जायसे । मथ्यमानः । सहः । महत् । त्वां । आहुः । सहसः । पुत्रं । अंगिरः ॥ ६ ॥

हे अग्ने अंगिरस ऋषयो गुहा गुहायां हित निहित निगूढं वने वने वृक्षे वृक्षे श्रियाणमाश्रित त्वामन्व-
विंदन् । अलभत । महत्त्वता सहः सहसा बलिन युक्तः स त्वं मथ्यमानो जायसे । हे अंगिरोऽंगिरसां प्रकृतिभुत
त्वा सहसः पुत्रमाहुः ॥ श्रियाणं । श्रिज सेवायां । लिटः कानच् । शपः झुः । श्यावति द्विवचनं । इयडादेशः ।
चित्त्वादतोदात्तः ॥ ॥ ३ ॥

प्रापये बृहते इति षडुच्चं द्वादशं मूक्तं मुत्तंभरस्यार्थं त्रिष्टुभमापेयं । प्रापये इत्यनुक्रातं ॥ प्रातरनुवाक आर्पये
कर्ता त्रिष्टुभं कंदस्याश्चिनशस्ते चेद मूक्तं विनियुक्तं । सूचितं च । प्रापये बृहते प्र वेधसे । आ० ४ १३ । इति ॥

प्रापये बृहते यज्ञियाय ऋतस्य वृष्णे अमुराय मन्म ।
घृतं न यज्ञ आस्येऽमुपूतं गिरं भरे वृषभाय प्रतीचीं ॥ १ ॥

प्र। अग्रये। बृहते। यज्ञियाय। ऋतस्य। वृष्णे। असुराय। मन्म।

घृतं। न। यज्ञे। आस्ये। सुऽपूतं। गिरं। भरे। वृषभाय। प्रतीचीं ॥ १ ॥

बृहते सामर्थ्यातिशयेन महति यज्ञियाय यज्ञाहाय ऋतस्योदकस्य वृष्णे वर्षित्रे। ऋतमित्युदकनाममुपाठात्। असुराय बलवते ॥ असुरीणादिक उरन्प्रत्ययः ॥ वृषभाय कामाना वर्षित्रेऽप्ये मन्म ज्ञानसाधनप्रतीचीमभिमुखीं गिरं स्मृतिरूपां वाचं प्र भर। प्रणयामि। कथमिव। मुपुत मय्यक्संस्कृतमास्य प्रहृतं यज्ञघृतं न घृतमिव। आस्ये प्रहृत घृत यथा प्रीतिकर भवति तथा प्रीतिकरी स्मृतिमिथ्यर्थः ॥

ऋतं चिकित्व ऋतमिच्छिकिद्धृतस्य धारा अनु तृधि पूर्वीः।

नाहं यातुं सहसा न ह्येनं ऋतं संपास्यरूपस्य वृष्णः ॥ २ ॥

ऋतं। चिकित्वः। ऋतं। इत्। चिकिद्धि। ऋतस्य। धाराः। अनु। तृधि। पूर्वीः।

न। अहं। यातुं। सहसा। न। ह्येनं। ऋतं। संपासि। अरूपस्य। वृष्णः ॥ २ ॥

ऋतं स्तोत्रं हे चिकित्वो ज्ञानसंगे त्व ऋत मया क्रियमाणमिदं स्तोत्र चिकिद्धि। जानीहि ॥ कित ज्ञाने। जुहोत्यादिः। लोटि रूपं। इदिति पुरणः। ऋतमिति पदस्य परस्मिन्नामचिते विद्यमानेऽपि कादमत्वात्परागवद्भावाभावः ॥ किंच पूर्वोर्वङ्गोऽर्चतस्योदकस्य धारास्य पोषणार्थमुत्पादयितुमनु तृधि। भेषाननुविध्य। सहसा बलन युक्तोऽह यातुं कर्मणा नाशकरीं हिमां न संपासि। न स्पृगामि। न करोमीति यावत्। ह्येन च सत्यानुताभ्या यत्किंचिदवैदिक छल्य न संपासि ॥ यप समवाय इति धातुः ॥ किन्तु अरूपस्य रोचमानस्य वृष्णः कामानां वर्षितृत्व ऋतं स्तोत्रमिव संपासि ॥

कया नो अग्र ऋतयन्त्रेन भुवो नवेदा उच्यस्य नव्यः।

वेदा मे देव ऋतुपा ऋतूनां नाहं पतिं सन्तिनुरस्य रायः ॥ ३ ॥

कया। नः। अग्रे। ऋतयन्। ऋतेन। भुवः। नवेदाः। उच्यस्य। नव्यः।

वेदं। मे। देवः। ऋतुऽपाः। ऋतूनां। न। अहं। पतिं। सन्तिनुरः। अस्य। रायः ॥ ३ ॥

हे अग्रे ऋतयन् सर्वप्राणिना जीवनहेतुकमुदकं कुर्वन् कया केनाप्यतेन सत्येन क्रियमाणेन कर्मणा न उच्यस्यास्मदीयस्य स्तोत्रस्य नवेदा ज्ञाता भुवः। भवः। नव्यः सत्य ऋतूनां ऋतूपाः। द्वितीय ऋतुशब्दोऽनुवादकः। देवो द्योतमानोऽपिमे मा वेदं। वेत्तु। सन्तिनुरभजमानस्यास्य मम रायः पश्चादित्यन्तरस्य पतिस्वामिनं तमपिमहं न जानामि ॥ भुवः। भु सत्तायां। लिङ्गर्थे लिङ्गडागमः। उवडादिशः। नवेदाः। न न वेत्तीति वेत्तीत्यास्मिन्नर्थे वर्तते। कथमेतद्व्यभते। निपातनात्। द्विनःपूर्वस्यामुन्प्रत्ययात्तस्य वेदोरकस्य नचो लोपोऽन्यस्य प्रकृतिभावश्च स्कन्दस्वामिना निपातितः। प्राणिनिना तु नभ्राणनपादिति सूत्रेन वेत्तीत्येतस्मिन्नर्थे निपातितः। अस्यार्थस्यानुपपत्तत्वात् स्कन्दस्वामिपक्ष एवाश्रीयते ॥

के ते अग्रे रिपवे बंधनासः के पायवः सन्तिपंत द्युमंतः।

के धासिमग्रे अनृतस्य पांति क असंतो वचसः संति गोपाः ॥ ४ ॥

के। ते। अग्रे। रिपवे। बंधनासः। के। पायवः। सन्तिपंत। द्युऽमंतः।

के। धासिं। अग्रे। अनृतस्य। पांति। के। असंतः। वचसः। संति। गोपाः ॥ ४ ॥

हे अग्रे ये रिपवे स्वकीयस्य शत्रोः बंधनामो बंधकाः स्युस्ते त्वत्सर्वाधिनो पुरुषाः के कीदृगाः। साम

बाह्वलकत्वात्कारस्य वत्वं रेफलोपपन्नम् । व्यत्ययेनातोदात्तत्वं । उदतिष्ठः । उत्पूर्वाद्भ्रूकर्मवाचिर्नस्तिष्ठतेरात्म-
नेपदाभावः । विषम्यतः । विपुर्वाद्धर्मतः संपदादिलक्षणो भावि कृप । तदस्यास्तीति मनुष । मादुपधायाश्चेति
वत् । मनुषोऽनुदात्तत्वादातुस्वरः ॥

अग्निर्नो यज्ञमुप वेतु साधुयामि नरो वि भरंते गृहेगृहे ।

अग्निर्दृतो अभवद्व्यवाहनोऽग्निं वृणाना वृणते कविक्रतुं ॥ ४ ॥

अग्निः । नः । यज्ञं । उप । वेतु । साधुऽया । अग्निं । नरः । वि । भरंते । गृहेऽगृहे ।

अग्निः । दृतः । अभवत् । हव्यऽवाहनः । अग्निं । वृणानाः । वृणते । कविऽक्रतुं ॥ ४ ॥

साधुया सर्वपुरुषार्थानां साधकोऽग्निर्नो यज्ञमस्मदीयं यामं प्रयुप वेतु । आगच्छतु । नरो मनुष्या गृहे
गृहेऽनुगृहमग्निं वि भरते । विहरति । विहरणं कुर्वतीत्यर्थः । हव्यवाहनो हव्यानां हविषा वोढापिर्दृतो देवानां
दृतोऽभवत् । वृणानाः संभजमानाः संतः कविक्रतुं क्रांतयज्ञमग्निं वृणते । संभजते ॥ साधुया । मुपा मुनुगित्या
दिना विभक्त्यर्थादेशः ॥

तुभ्येदमग्ने मधुमत्तमं वचस्तुभ्यं मनीषा इयमस्तु शं हृदे ।

त्वां गिरः सिंधुमिवावनीर्महीरा पूरंति शवसा वर्धयंति च ॥ ५ ॥

तुभ्यं । इदं । अग्ने । मधुमत्तमं । वचः । तुभ्यं । मनीषा । इयं । अस्तु । शं । हृदे ।

त्वां । गिरः । सिंधुऽइव । अवनीः । महीः । आ । पूरंति । शवसा । वर्धयंति । च ॥ ५ ॥

हे अग्ने तुभ्यं तुभ्यं त्वदर्थं मधुमत्तममत्यंतं मधुरमिदं वचः कियते । हृदे हृदि श मुखं कुर्वतीयं मनीषा
स्मृतिस्तुभ्यमस्तु । गिरः स्मृतिरूपा वाचस्त्वामा पूरति । पूरयति । शवसा वल्लेन वर्धयति च । कथमिव ।
महीर्महत्तोऽवनीरवन्यो नद्यः सिंधुमिव समुद्रमिव ॥

त्वामग्ने अंगिरसो गुहा हितमन्वविंदञ्छिथ्रियाणं वनेवने ।

स जायसे मथ्यमानः सहो महत्त्वामाहुः सहसस्पुत्रमंगिरः ॥ ६ ॥

त्वां । अग्ने । अंगिरसः । गुहा । हितं । अनु । अविंदन । शिथ्रियाणं । वनेऽवने ।

सः । जायसे । मथ्यमानः । सहः । महत् । त्वां । आहुः । सहसः । पुत्रं । अंगिरः ॥ ६ ॥

हे अग्नेऽंगिरस ऋषयो गुहा गुहायां हितं निहितं निगूढं वने वने वृक्षे वृक्षे शिथ्रियाणमाश्रित त्वामन्व-
विंदन । अलभत । महत्त्वामाहुः सहः सहसा वल्लेन युक्तः स त्वं मथ्यमानो जायसे । हे अंगिरसोऽंगिरसा प्रकृतिभूत
त्वा सहसः पुत्रमाहुः ॥ शिथ्रियाणं । शिथ्रि सेवायां । लिटः कानच् । शपः सुः । यावति द्विवचनं । इयडादेशः ।
चित्त्वादतोदात्तः ॥ ॥ ३ ॥

प्रापये बृहते इति षड्बुचं द्वादशं मुक्तं मुतंभरस्यार्पं विष्टुभमापयेयं । प्रापये इत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाक आपयेय
कर्ता विष्टुभे कदस्याश्चिनशस्ये चेदं मुक्तं विनियुक्तं । सूत्रितं च । प्रापये बृहते प्र विधसे । आ० ४. १३ । इति ॥

प्रापये बृहते यज्ञियाय ऋतभ्य वृष्णे असुराय मन्म ।

घृतं न यज्ञ आस्येऽमुपूतं गिरं भरे वृषभाय प्रतीचीं ॥ १ ॥

प्र । अ॒ग्ने । बृ॒हते । य॒ज्ञिया॒य । ऋ॒तस्य॑ । वृ॒ष्णे । अ॒सुरा॒य । म॒न्म ।

घृ॒तं । न । य॒ज्ञे । आ॒स्ये । सु॒ऽपू॒तं । गि॒रं । भ॒रे । वृ॒षभा॒य । प्र॒तीचीं॑ ॥ १ ॥

बृहते सामर्थ्यातिशयेन महति यज्ञियाय यज्ञार्हाय ऋतस्योदकस्य वृष्णे वर्षित्रे । ऋतमित्युदकनाममुपाठात् । असुराय बलवते ॥ असुराणादिक उरन्त्यत्ययः ॥ वृषभाय कामाना वर्षित्रेऽग्नये मन्म ज्ञानसाधन प्रतीचीमभिमुखीं गिरं स्मृतिरूपा वाचं प्र भर । प्रणयामि । कथमिव । मुपुत सम्यक्संस्कृतमास्य प्रहंत यज्ञं घृतं न घृतमिव । आस्य प्रहंत घृतं यथा प्रीतिकर भवति तथा प्रीतिकरी स्मृतिमित्यर्थः ॥

ऋ॒तं चि॒कित्व॑ ऋ॒तमि॒च्छि॒कित्वा॑ ऋ॒तस्य॑ धा॒रा अ॒नु तृ॒धि पृ॒र्वीः ।

नाहं॑ या॒तुं स॒हसा॑ न॒ ह्ये॒नं ऋ॒तं स॒पा॒म्य॒रूपस्य॑ वृ॒ष्णः ॥ २ ॥

ऋ॒तं । चि॒कित्वः॑ । ऋ॒तं । इ॒त् । चि॒कित्वा॑ । ऋ॒तस्य॑ । धा॒राः । अ॒नु । तृ॒धि । पृ॒र्वीः ।

न । अ॒हं । या॒तुं । स॒हसा॑ । न । ह्ये॒नं । ऋ॒तं । स॒पा॒मि । अ॒रूपस्य॑ । वृ॒ष्णः ॥ २ ॥

ऋतं स्तोत्रं हे चिकित्वो ज्ञानतपे त्व ऋतं मया क्रियमाणमिदं स्तोत्रं चिकित्वा । जानीहि ॥ कित ज्ञानं । जुहोत्यादिः । लोटि रूप । इदं इति पुरणः । ऋतमिति पदस्य परस्मिन्नामचित् विद्यमानेऽपि क्तादसत्वात्परांगवद्वावाभावः ॥ किंच पूर्वोर्वहीऽऋतस्योदकस्य धारास्तस्य पोषणार्थमुत्पादयितुमनु तृधि । मेघाननुविध्य । सहसा बलिन युक्तोऽहं यातुं कर्मणा नाशकरीं हिंसां न सपामि । न स्पृशामि । न करोमीति यात । द्वयेन च सत्यानुताभ्या यत्किंचिद्वेदिक क्रत्य न सपामि ॥ यप समवाय इति धातुः ॥ किंतु अरूपस्य रोचमानस्य वृष्णः कामाना वर्षितुस्तव ऋतं स्तोत्रमिव सपामि ॥

क॒या नो॑ अ॒ग्ने ऋ॒तय॑न्तृ॒तेन॑ भु॒वो न॒वे॒दा उ॒चय॑स्य॒ नव्यः॑ ।

वे॒दा मे॒ दे॒व ऋ॒तु॒पा ऋ॒तृ॒नां नाहं॑ प॒तिं स॒न्नि॒तुर॑स्य॒ रा॒यः ॥ ३ ॥

क॒या । नः॑ । अ॒ग्ने । ऋ॒तय॑न । ऋ॒तेन॑ । भु॒वः । न॒वे॒दाः । उ॒चय॑स्य । न॒व्यः ।

वे॒द । मे॒ । दे॒वः । ऋ॒तु॒ऽपाः । ऋ॒तृ॒नां । न । अ॒हं । प॒तिं । स॒न्नि॒तुः । अ॒स्य । रा॒यः ॥ ३ ॥

हे अग्ने ऋतयन सर्वप्राणिना जीवनहेतुकमुदकं कुर्वन् कया केनाप्यतेन मत्वेन क्रियमाणेन कर्मणा न उचयस्यास्मदीयस्य स्तोत्रस्य नवेदा ज्ञाता भुवः । भवः । नव्यः नूतन ऋतृनां ऋतृपाः । द्वितीय ऋतृशब्दोऽनुवादकः । देवो योतमानोऽग्निर्मे मा वेद । वेत्तु । सन्नितुर्भजमानस्यास्य मम रायः पश्चादित्येवमस्य पति स्वामिन तमपिमह न जानामि ॥ भुवः । भु सत्ताया । निदृश्यं नित्यहागमः । उवडादेशः । नवेदा । न न वेत्तीति वेत्तीत्यस्मिन्नर्थे वर्तते । कथमेतल्लभ्यते । निपातनात् । द्विनऽपूर्वस्यामुत्पत्ययातस्य वेदेरेकस्य नत्रो लोपोऽन्यस्य प्रकृतिभावस्य स्कदस्वामिना निपातितः । प्राणिना तु नभ्राणनपादिति मुच्येन वेत्तीत्येतस्मिन्नर्थे निपातितः । अस्वार्थस्यानुपपन्नत्वात् स्कदस्वामिपक्ष एवाश्रीयते ॥

के॒ ते अ॒ग्ने रि॒पवे॑ व॒धना॑सः॒ के पा॒यवः॑ स॒न्नि॒पंत॑ द्यु॒मंतः॑ ।

के॒ धा॒मिम॑ग्ने अ॒नृत॑स्य॒ पांति॑ क॒ आस॑तो॒ वच॑सः॒ संति॑ गो॒पाः ॥ ४ ॥

के॒ । ते॒ । अ॒ग्ने । रि॒पवे॑ । व॒धना॑सः । के॒ । पा॒यवः॑ । स॒न्नि॒पंत॑ । द्यु॒ऽमंतः॑ ।

के॒ । धा॒मिं । अ॒ग्ने । अ॒नृत॑स्य । पांति॑ । के॒ । आस॑तः । वच॑सः । संति॑ । गो॒पाः ॥ ४ ॥

हे अग्ने ये रिपवे स्वकीयस्य शत्रोः बंधनासो बंधकाः स्युस्ते त्वत्सर्वधनस्ते पुरुषाः के कीदृशाः । साम

र्योतिशयादेर्विविधा इति केनापि ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः । ये पायवो जनानां रक्षितारो युमंतो दीप्तिमंतः सन्निपत धनं प्रयच्छन्ति त्वदीयाः के कीदृशाः । येऽनृतस्यामत्यस्य धामिं धारकं जनं पाति रक्षन्ति ते त्वदीया जनाः के संति । न केऽपीत्यर्थः । येऽसतो दुष्टस्याभिगापादिलक्षणास्य वचसो गोपा गोपायितारो रक्षितारन्ते त्वदीयाः के संति । न केऽपीत्यर्थः । अथवा ये के जना रिपोर्वंधकाः । ये के पायवो रक्षितारः सन्निपत धनं प्रयच्छन्ति युमंतः । ये केऽनृतस्यामत्यस्य धामिं धारकं जनं पाति अनुतजनितपापात्परिहृत्य सन्मार्गप्रदानेन रक्षन्ति । ये केऽसतोऽभिगापादिलक्षणाद्वचसो गोपा गोपायितारः संति ते सर्वे त्वदीयाः । त्वदपासका इत्यर्थः ॥

सखायस्ते विपुणा अग्र एते शिवांसः संतो अग्निवा अभूवन् ।

अधूर्पत स्वयमेते वचोभिर्ऋजुयते वृजिनानि ब्रुवन्तः ॥ ५ ॥

सखायः । ते । विपुणाः । अग्रे । एते । शिवांसः । संतः । अग्निवाः । अभूवन् ।

अधूर्पत । स्वयं । एते । वचःऽभिः । ऋजुऽयते । वृजिनानि । ब्रुवन्तः ॥ ५ ॥

हे अग्ने ते तव सखायः स्नेहितारो विपुणा विप्रकीर्णाः सर्वत्र व्याप्ता एते पूर्वमग्निवाः परनिदादिकृषाणां स्वत्यरिचर्या त्यजन्तोऽमद्राः संत इदानीं त्वत्परिचर्या कुर्वन्तः शिवांसः शिवा आद्या अभूवन् । किंच य ऋजुयत ऋजु मस्यगाचरन्तेऽपि मह्य वचोभिरमाधुक्तिभिर्वृजिनानि कूटिलानि ब्रुवन्तस् एते मम सपत्न्याः स्वयं मेवाधूर्पत । अहिस्यत ॥ धूर्वतर्हिमाकर्मण इदं रूप ॥

यस्ते अग्रे नमसा यज्ञमीदृ ऋतं स पात्यरूपस्य वृष्णः ।

तस्य शयः पृथुरा साधुरंतु प्रसर्षाणस्य नहुषस्य श्रेयः ॥ ६ ॥

यः । ते । अग्रे । नमसा । यज्ञं । ईदृ । ऋतं । सः । पाति । अरूपस्य । वृष्णः ।

तस्य । शयः । पृथुः । आ । साधुः । एतु । प्रऽसर्षाणस्य । नहुषस्य । श्रेयः ॥ ६ ॥

हे अग्ने यो मनुष्यो यज्ञं यजनीयं ते त्वां नमसा स्तोत्रेणैव स्तौति । यद्वा । ते तुभ्य यज्ञं यागं नमसा स्तौष्येण हविर्पटुं यजति ॥ अस्मिन् पक्षे यजिर्वह्नं कृदमीति शपः श्रुः । यावति द्विर्वचन । वह्नं कृदमीति संप्रसारण । सर्वर्णदीर्घः । जकारस्य टकारः ॥ योऽरूपस्य रोचमानस्य वृष्णः कामानां वर्धितुरपेक्षते स्तोत्रं पाति रक्षति तस्य यजमानस्य त्वयो गृहं पृथुर्विस्तीर्णं भवति । पश्चादिलक्षणाधनेः संपूर्णं भवतीत्यर्थः । प्रसर्षाणस्य प्रकर्षणं परिचर्यां गच्छतो नहुषस्य मनुष्यस्य साधुः कामानां साधकः श्रेयः । शिष्यत इति श्रेयः । पुत्र ऐतु । आगच्छतु । भवत्वित्यर्थः ॥ ॥ ४ ॥

अर्चतस्त्विति पटुचं त्रयोदश मुक्तं मुतभरस्यापि गायत्रमात्रेयं । अनुक्रांतं च । अर्चतो गायत्रं त्विति ॥ प्रातरनुवाक आत्रेयकृता गायत्रात्कृदस्याश्चिनगस्त इदमादिके द्वे मुक्ते । सुवितं च । अर्चतस्त्विति मुक्ते । आ० ४. १३. । इति ॥ आहवनीयोपस्थानं त्वमपे सप्रथा असीलिका । सुवितं च । सं नः सृज सुमत्या वाजवत्या त्वमपे सप्रथा असीति च । आ० ३. १०. । इति ॥ असमं धं पाप्मण्यं त्वमपे सप्रथा इति प्रथमाश्रयानुवाक्या । त्वमपे सप्रथाः अस्मि सोम यस्मिन् मयोभुव इति सवृती । आ० १०. ६. । इति ॥

अर्चतस्त्वा हवामहेऽर्चतः समिधीमहि । अग्रे अर्चत ऊतये ॥ १ ॥

अर्चतः । त्वा । हवामहे । अर्चतः । सं । इधीमहि । अग्रे । अर्चतः । ऊतये ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वा त्वामर्चतः पुत्रयंतो वयं हवामहे । आडयामः । अर्चतः सुवतो वयमूतये रक्षणाय तर्पणाय वा त्वां समिधीमहि । समिद्भिः संदीपयामः । अर्चत इति तृतीयं पदमादरातिशयार्थं ॥

अग्नेः स्तोमं मनामहे सिध्नमद्य दिविस्पृगः । देवस्य द्रविणस्यवः ॥२॥

अग्नेः । स्तोमं । मनामहे । सिध्नं । अद्य । दिविऽस्पृगः । देवस्य । द्रविणस्यवः ॥२॥

द्रविणस्यवो द्रविणं धनमिच्छन्तो वयं दिविस्पृगः सूर्यरूपिणाकाश व्याप्तवतो देवस्य द्योतमानस्याग्नेः सिध्नं पुरुषार्थानां साधकं स्तोमं स्तोत्रमयस्मिन्नहनि मनामहे । व्रूमः ॥

अग्निर्जुपत नो गिरो होता यो मानुषेष्वा । स यष्टद्विष्यं जनं ॥३॥

अग्निः । जुपत । नः । गिरः । होता । यः । मानुषेषु । आ । सः । यष्टत । दिव्यं । जनं ॥३॥

होता देवानामाह्वाता योऽग्निर्मानुषेष्वा वसति सोऽग्निर्नोऽस्माक गिरः स्मृतीर्जुपत । भवता । सोऽग्निर्दिव्यं जनं देवसंबन्धिनं जनं यजत । यजतु ॥

त्वमग्ने सप्रथा असि जुष्टो होता वरेण्यः । त्वया यज्ञं वि तन्वते ॥४॥

त्वं । अग्ने । सऽप्रथाः । असि । जुष्टः । होता । वरेण्यः । त्वया । यज्ञं । वि । तन्वते ॥४॥

हे अग्ने जुष्टः सर्वदा प्रीतो वरेण्यः सर्ववरेणीयो होता त्व सप्रथाः सर्वतः पृथुरसि । भवसि । तथाह यास्कः । सप्रथाः सर्वतः पृथुः । नि० ६ । ५ । इति । किंच सर्वं यजमानास्त्यया साधनेन यज्ञं वि तन्वते ॥

त्वमग्ने वाजसातमं विप्रां वर्धति मुष्टुतं । स नो रास्व सुवीर्यं ॥५॥

त्वां । अग्ने । वाजऽसातमं । विप्राः । वर्धति । सुऽस्तुतं । सः । नः । रास्व । सुऽवीर्यं ॥५॥

हे अग्ने विप्रा मेधाविनः स्तोतारो वाजसातम । वाजोऽस्त । तद्ददत मुष्टुतं पूर्वमेष्टधिभिः सम्यक् स्मृत त्वां वर्धति । स्तोत्रैर्वर्धति । स त्व नोऽस्मभ्यं सुवीर्यं सर्वं द्याधनीय वलं रास्व । देहि ॥

अग्ने नेमिरराँ इव देवास्त्वं परिभूरसि । आ राधश्चिचमृजसे ॥६॥

अग्ने । नेमिः । अरान्ऽइवादेवान् । त्वं । परिऽभूः । अग्निः । आ । राधः । चिचं । मृजसे ॥६॥

हे अग्ने त्वं देवान् परिभूरसि । स्वतेजसा परिभवसि । कथमिव । नेमिः प्रकाशमानश्चक्रस्य वाह्यो वलयोऽरानिव नामावर्षितान् मुत्मानं ग्यामकानिव । किंच त्वं चिचं नामाविध राधः । साधयत्यनेन पुरुषार्थानिति राधो धन । आ मृजसे । स्तोत्रभ्यः प्रसाधय । धननाममु पाठाद्वाधो धनमित्युक्त ॥ ॥५॥

अग्निं स्तोमेन पटुच चतुर्दशं मृक्तं मृतभरस्यार्थं गायत्रमग्नेय । अग्निं स्तोमेनेत्यनुक्रमणिका ॥ प्रातरनुवाकाद्यनशस्त्रयोः पूर्वमुक्तं संहोक्तो विनियोगः ॥

अग्निं स्तोमेन बोधय समिधानो अमर्त्यं । हव्या देवेषु नो दधत ॥१॥

अग्निं । स्तोमेन । बोधय । संऽदधानः । अमर्त्यं । हव्या । देवेषु । नः । दधत ॥१॥

हे स्तोतरमर्त्यमरणधर्माणमग्निं स्तोमेन स्तोत्रेण बोधय । स्वाभिलषितार्थमिदं प्रबोधय । योऽग्निः समिधानः स्तोत्रैः सम्यक् प्रकाशमानः स नो हव्यास्मदीयानि हव्यानि हवीषि देभ्यु दधत । निदधानु ॥

तमध्वरेष्वीकृते देवं मर्ता अमर्त्यं । यजिष्ठं मानुषे जने ॥२॥

तं । अध्वरेषु । ईकृते । देवं । मर्ताः । अमर्त्यं । यजिष्ठं । मानुषे । जने ॥२॥

मती मनुष्या देव योतमानममर्त्यममरणधर्माणं मानुषं मनुष्याणां संबन्धिनि जने लोके यजिष्ठं यष्टुतमं तमप्रिमध्वरपु सप्ततनुष्वीकृतं । सुर्वति ॥

तं हि शश्वेतं ईकृते सुचा देवं घृतश्रुता । अग्निं हव्याय वोह्वे ॥ ३ ॥

तं हि । शश्वेतः । ईकृते । सुचा । देवं । घृतश्रुता । अग्निं । हव्याय । वोह्वे ॥ ३ ॥

शश्वतो बहवः स्तोतारस्तं देवमप्रिमोक्तं । सुर्वति । कीदृशस्ते । घृतश्रुता घृतं चरन्त्या सुचा सहिताः । किमर्थं सुर्वति । हव्याय हव्यवहनार्थं चरुपुरोडाशादिलक्षणं हविर्वोह्वे वोह्वं ॥

अग्निर्जातो अरोचत भन्दस्यूज्योतिषा तमः । अविदत्ता अपः स्वः ॥ ४ ॥

अग्निः । जातः । अरोचत । भन । दस्यून । ज्योतिषा । तमः । अविदत् । गाः ।

अपः । स्वपरिति स्वः ॥ ४ ॥

जातोऽरण्योर्मथननं प्रादुर्भूतोऽपिदस्यून यज्ञविघ्नकारिणः शत्रुन घनं हिंसनं ज्योतिषा स्वेन तजसा तमो घनरोचत । अदीप्यत । किंच गा अप उदकानि स्वः सूर्यं चाविदत् । अवदयत ॥

अग्निमीकृत्यं कविं घृतपृष्ठं सपर्यत । वेतु मे शृणवद्वे ॥ ५ ॥

अग्निं । ईकृत्यं । कविं । घृतपृष्ठं । सपर्यत । वेतु । मे । शृणवत् । हव्यं ॥ ५ ॥

हे जना ईकृत्यं सत्यं कविं क्रांतदृशिं घृतपृष्ठं दीप्तोपरिभागमपि सपर्यत । पुत्रयत । सोऽग्निमे हव्यं मदीयमाह्वानं वेतु । कामयता । शृणवत । शृणोतु च ॥

अग्निं घृतेन वावृधुः स्तोमेभिर्विश्वचर्षणिं । स्वाधीभिर्वचस्युभिः ॥ ६ ॥

अग्निं । घृतेन । वावृधुः । स्तोमेभिः । विश्वचर्षणिं । सुऽआधीभिः । वचस्युभिः ॥ ६ ॥

अतित्वजो विश्वचर्षणिं विश्वस्य द्रष्टारं स्वाधीभिः शोभनाध्यानिर्वचस्युभिः स्तुतिकर्मदेवः समेतमपि घृतेन स्तोमेभिः स्तोमैः स्तोमैर्ववृधुः । अवर्धयत ॥ ॥ ६ ॥ ॥ १ ॥

तृतीयेऽनुवाके दश मुक्तानि । तत्र प्र वेधस इति पचर्चं प्रथमं मुक्तमांगिरसस्य धरुणस्यार्धं त्रैष्टुभमाप्येयं । अत्रानुक्रमणिका । प्र वेधसं पचांगिरसो धरुण इति ॥ प्रातरनुवाक आयेयं कर्ता त्रैष्टुभे कंदस्याश्चिनशस्ते चंद मुक्त । सुर्वति च । प्र वेधसं कवये त्वं नो अपि वरुणस्य विद्वान् । आ० ४. १३. । इति ॥

प्र वेधसे कवये वेद्याय गिरं भरे यशसे पृथ्याय ।

घृतप्रसक्तो असुरः सुशेवो रायो धर्ता धरुणो वस्वो अग्निः ॥ १ ॥

प्र । वेधसे । कवये । वेद्याय । गिरं । भरे । यशसे । पृथ्याय ।

घृतप्रसक्तः । असुरः । सुऽशेवः । रायः । धर्ता । धरुणः । वस्वः । अग्निः ॥ १ ॥

योऽपिघृतप्रसक्तो हवीरूपेण घृतेन प्रसक्तोऽसुरो बलवान् सुशेवः । शोभनं शेवं सुखं यस्यासौ सुशेवः शेवमिति सुखनाममु पाठात् । रायो धनस्य धर्ता पोषको धरुणो हविषां धारको वस्वो वासकोऽपिभवंति वेधसे विधात्रे कवये क्रांतदृशे वेद्याय सत्याय ॥ विदिरयं मनिना समानार्थं मनिश्च स्तुतिकर्मो ॥ यशसे यशस्विनं पुथ्याय सत्याय तस्मा अप्येयं गिरं स्तुतिं प्र भर । प्रणयानि ॥

चृतेन चृतं धरुणं धारयत यज्ञस्य शाके परमे व्योमन ।

दिवो धर्मन्यरुणे मेदुषो नृजातिरजातौ अभि ये ननष्टुः ॥ २ ॥

चृतेन । चृतं । धरुणं । धारयत । यज्ञस्य । शाके । परमे । विऽओमन ।

दिवः । धर्मन । धरुणे । मेदुषः । नृन । जातिः । अजातान । अभि । ये । ननष्टुः ॥ २ ॥

ये यजमाना दिवो द्यलोकस्य धरुणे धारके धर्मन्यज्ञ मेदुष आसीनान नृनजातान्देवान जातिर्मनुष्यैर्कृ
त्विग्भिरभि ननष्टुः अभिप्राप्नुवति ते यजमाना यज्ञस्य धरुणं धारकमते मत्वरूपमपि शाके कर्मणि निमित्तं
परम उत्कृष्टे व्योमन स्थान उत्तरवेद्यामृतेन सोत्रेण धारयत । धारयति ॥

अंहोयुर्वस्तन्वस्तन्वते वि वयो महहुष्टरं पृथ्याय ।

स संवतो नवजातस्तुर्यात्सिंहं न कुडमभितः परि षुः ॥ ३ ॥

अंहःऽयुवः । तन्वः । तन्वते । वि । वयः । महत् । दुस्तरं । पृथ्याय ।

सः । संऽवतः । नवऽजातः । तुर्यात् । सिंहं । न । कुडं । अभितः । परि । षुः ॥ ३ ॥

ये यजमानाः पृथ्याय मुख्यायाम्ना अपय महदधिकं दृष्टर राक्षसद्विष्ठाप वयो हवीरूपमज्ञ प्रयच्छति
ते यजमानास्तन्वः स्वास्तनुरंहोयुवोऽहसा वियोजिका वि तन्वते । विस्तारयति । नवजातः सोऽपिः संवतः
संगतान शत्रून् तुर्यात् । तरतु । किचाभितः सर्वतो वर्तमानाः शत्रवो मां परि वर्जयित्वा षुः । तिष्ठयुः ।
कथामिव । मृगाः कुडं सिंहं न सिंहमिव ॥

मातेव यज्ञरसे प्रथमानो जनंजनं धायसे चक्षसे च ।

वयोवयो जरसे यद्धानः परि त्मना विपुरुषो जिगासि ॥ ४ ॥

माताऽडेव । यत् । भरसे । प्रथमानः । जनंऽजनं । धायसे । चक्षसे । च ।

वयःऽवयः । जरसे । यत् । दधानः । परि । त्मना । विपुरुषः । जिगासि ॥ ४ ॥

प्रथमानः सर्वत्र प्रथमानो यद्यस्त्वं मातेव जननीव जन जन सर्व जन भरसे विभर्षि । किच धायसे
धारणाय चक्षसे दर्शणाय च सर्वः प्रार्थ्यसे । यद्यदा दधानो धार्यमाणो भवसि तदा वयो वयः सर्वमज्ञ
जरसे । जरयसि । आप च विपुरुषो नानारूपः सन् त्मनात्मना परि जिगासि । सर्वभूतानि परिगजसि ॥

वाजो नु ते शर्वसस्यात्वंतंमुने दीर्घं धरुणं देव रायः ।

पदं न तायुर्गुहा दधानो महो राये चितयन्नत्रिमस्यः ॥ ५ ॥

वाजः । नु । ते । शर्वसः । पातु । अंतं । उरुं । दीर्घं । धरुणं । देव । रायः ।

पदं । न । तायुः । गुहा । दधानः । महः । राये । चितयन् । अत्रिं । अस्परित्यस्यः ॥ ५ ॥

हे देव द्योतमानये उरु पृथु दीर्घ कामानां दीर्घारं रायो धनस्य धरुणं शारक वाजो इविलक्षणमज्ञ
ते त्वदीयस्य शवसो बलस्यांत समाप्तिं संपूर्तिं नु अथ पातु । रजतु । तायुर्न तस्करो यथा गुहा गुहायां पद
द्रव्यं दधानो धारयन् रक्षति तवत महो महते राये धनाय धनलाभार्थं चितयन् सन्मार्गं प्रकाशयन् अत्रि
मस्यः । अत्रिमृषिमप्रीणयः ॥ सृ प्रीणनपारणयोरिति धातुः ॥ ॥ ५ ॥

बृहद्वय इति पंचचं द्वितीयं सूक्तमात्रेयस्य पुरोराषे । अत्रा पंक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः । अग्निदेवता । तथा चागुक्ता । बृहत्पुरुः पक्षंत हीति ॥ प्रातरनुवाक अग्नेये क्रतावानुष्टुभे कंदस्याश्विनशस्त्रे चिदमादीनि दश सूक्तानि चतुर्थनवमवर्जितानि । आदितस्त्रिषु सूक्तष्वेत्यामुद्धरत् । तथा च सूक्तितं । बृहद्वय इति दशाना चतुर्थनवमे उद्धरद्वत्तमामुत्तमां चादितस्त्रयाणां । आ० ४ १३ । इति ॥

बृहद्वयो हि भानवेऽर्चा देवायाग्रये । यं मित्रं न प्रशस्तिभिर्मर्तासो दधिरे पुरः ॥ १ ॥
बृहत् । वयः । हि । भानवे । अर्चं । देवाय । अग्रये । यं । मित्रं । न । प्रशस्तिभिः ।
मर्तासः । दधिरे । पुरः ॥ १ ॥

यज्ञे भानवे दीप्तिमतेऽग्रे बृहद्वयो हवीरूपमत्र दीयते हि । अतस्त्वमपि देवाय द्योतमानायाग्रये वयोऽर्चं । प्रयच्छ । मर्तासो मनुष्या यमग्निं मित्रं न सत्वायमिव प्रशस्तिभिः प्रकृष्टाभिः स्तुतिभिः पुरो दधिरे प्रस्कुर्वन्ति ॥

स हि द्युभिर्जनानां होता दशस्य बाह्वोः । वि हव्यमग्निरानुपगभगो न वारं मृण्वति ॥ २ ॥
सः । हि । द्युभिः । जनानां । होता । दशस्य । बाह्वोः । वि । हव्यं । अग्निः । आनुपक् ।
भगः । न । वारं । मृण्वति ॥ २ ॥

योऽपिर्ह्य हविर्देवेष्वानुपक् देवेष्वनुपक् करोति बाह्वोर्भुजयोर्दशस्य बलस्य द्युभिर्व्यतिभिर्युक्तः सोऽपि जनानां यजमानानां होता देवानामाहुता भवति । भगो न सूर्य इव वारं वरणीयं धनं व्यण्वति । विग्रेणेण प्रयच्छति मनुष्येषु ॥

अस्य स्तोमे मघोनः सख्ये वृद्धशोचिपः ।
विश्वा यस्मिन्तुविष्वणि समर्ये शुष्ममादधुः ॥ ३ ॥
अस्य । स्तोमे । मघोनः । सख्ये । वृद्धशोचिपः ।
विश्वा । यस्मिन् । तुविऽस्वनि । सं । अर्ये । शुष्मं । आऽदधुः ॥ ३ ॥

मघोनो मघवतो धनवतो वृद्धशोचिपः । वृद्धानि शोचीषि तेजांसि यस्यामी वृद्धशोचिः । तस्यैवविधस्याघेः स्तोमे स्तोत्रे सख्ये च स्याम । तुविष्वणि वृद्धशब्देऽयं स्वामिनि यस्मिन्नर्पा विश्वा ॥ शुष्मं मुनिरिति डादेशः ॥ विश्वे सर्वे ऋत्विजः शुष्म बलं हविर्भिः स्तोत्रेण समादधुः सम्यगादधति ॥

अधा ह्यग्र एषां सुवीर्यस्य मंहना । तमिद्यहं न रोदमी परि श्रवो बभूवतुः ॥ ४ ॥
अधं । हि । अग्रे । एषां । सुवीर्यस्य । मंहना । तं । इत् । यहं । न । रोदमी । इति ।
परि । श्रवः । बभूवतुः ॥ ४ ॥

हे अग्ने अध अषिपामस्माकं यजमानानां सुवीर्यस्य सर्वैः स्पृहणीयस्य बलस्य मंहना मंहनायै दानाय भव ॥ मंहतिदानकर्म ॥ रोदमी दाषापृषिर्वा यहुं न महात् सूर्यमिव श्रवः सर्वैः श्रवणीयं तमिस्रमग्नेव परि बभूवतुः । परिगुह्यतः ॥

नू न एहि वार्यमग्ने गृणान आ भर ।
ये वयं ये च सूरयः स्वस्ति धामहे सचेतिधि पृत्सु नो वृधे ॥ ५ ॥

नु । नः । आ । इहि । वार्यं । अग्ने । गृणानः । आ । भर ।

ये । वयं । ये । च । सूरयः । स्वस्ति । धामहे । सचा । उत । एधि । पृतऽमु । नः । वृधे ॥ ५ ॥

हे अग्ने गृणानः स्तूयमानः स न नृ त्रिप्रमेहि । यज्ञं प्रत्यागच्छ । आगत्य च नो ऽस्माभ्यं वार्यं वरणीयं धनमा भर । संपादय । ये वयं यजमाना ये च सूरयः स्तोतारः सचा हविर्मः सहिता उभे ये वयं स्वस्ति स्तोत्र धामहे । कुर्मः । उतापि च पृतम् पृतनाम् नो ऽस्माकं वृधे समृद्धय एधि । भव ॥ ॥ ८ ॥

आ यज्ञैरिति पंचचं तृतीयं मुक्तमात्रेयस्य पुरीरार्षमात्रेयं । अत्रा पंक्तिः शिष्टाः पक्षतपरिभाषयानुष्टुभः । आ यज्ञैरित्यनुक्रमणिका ॥ अत्रावर्जं प्रातरनुवाकादिनाशस्त्रयोर्वृहद्वय इत्यादिदशमुक्तमध्यं विनियोग उक्तः ॥

आ यज्ञेदेव मर्त्यं इत्या तव्यांसमृतये । अग्निं कृते स्वध्वरे पृरुरीक्रीतावसे ॥ १ ॥

आ । यज्ञैः । देव । मर्त्यः । इत्या । तव्यांसं । कृतये । अग्निं । कृते । सुऽअध्वरे । पृरुः ।

इक्रीत । अवसे ॥ १ ॥

हे देव मर्त्यो मनुष्य ऋत्विगित्येत्यं तव्यांसं स्वतेजोभिः प्रवृत्तमप्रिमृतये तर्पणाय यज्ञैः स्तोत्रैरा ह्वयति । किंच पुरुर्मनुष्यः स्तोता कृते स्वध्वरे शोभनं कर्ता तमप्रिमवर्षं रक्षणार्थेकीत । स्मृति ॥

अस्य हि स्वयंशस्तरं आसा विधर्मन्मन्यसे ।

तं नाकं चित्रगोचिपं मंदं परो मनीषया ॥ २ ॥

अस्य । हि । स्वयंशऽतरः । आसा । विऽधर्मन । मन्यसे ।

तं । नाकं । चित्रऽगोचिपं । मंदं । परः । मनीषया ॥ २ ॥

हे विधर्मन । विशिष्टो धर्मो यस्यासौ विधर्मा स्तोता । तस्य संबोधन । हे स्तोतः स्वयंशस्तरः सुयशास्य मध्येऽतिशयेन सुयशास्त्वं मनीषया प्रकृतवृत्त्या साधनेन प्रसिद्धमस्याम् ह्यप्रिमामास्येन वाचा मन्यसे । स्मृतिपि । किंविशिष्टमपि । नाकं मुख । अक दुःख । न विद्यतेऽक यस्य सः । तं चित्रगोचिपं चित्रतेजस मंदं मूल्य परः परस्मात्स्थितं ॥

अस्य वामा उ अर्चिषा य आयुक्तं तुजा गिरा ।

दिवो न यस्य रेतसा बृहच्छोचैत्यर्चयः ॥ ३ ॥

अस्य । वै । असा । ऊं इति । अर्चिषा । यः । आयुक्तं । तुजा । गिरा ।

दिवः । न । यस्य । रेतसा । बृहत् । शोचैति । अर्चयः ॥ ३ ॥

योऽपिस्तुजा जगद्रक्षणमर्थेन बलेन गिरा मृत्यायुक्तं संबद्धो भवति दिवो न शीतमानस्यादिव्यस्यैव यस्यापि रेतसा प्रभया कृत्स्नं जगद्वाप्तं यस्यापेवृहद्बृहत्तोऽर्चयो दीप्तयः शोचति प्रकाशति अस्य वै पाल्त्वपेरर्चिषा प्रभयामावादित्योऽर्चिष्मान्भवति । उ इति पुरणः ॥

अस्य क्त्वा विचेतसो दस्मस्य वसु रथ आ ।

अथा विश्वासु हव्योऽग्निर्विष्णु प्र गम्यते ॥ ४ ॥

अस्य । क्त्वा । विऽचेतसः । दस्मस्य । वसु । रथे । आ ।

अथ । विश्वासु । हव्यः । अग्निः । विष्णु । प्र । गम्यते ॥ ४ ॥

विचेतसः सुमतेय ऋत्विजोऽस्य दक्षस्य दर्शनीयस्यास्यापिः कृत्वा कर्मणा यज्ञादिना वसु वसुनि धनानि रथ आ दधति । हव्यो यज्ञार्थमाज्ञातव्यः सोऽपिरध अथ उत्पत्त्यनंतरमेव विश्वासु सर्वासु विबु प्रजासु प्र गस्यति । स्तूयते ॥

नू न इद्वि वार्यमासा सचंत सूरयः ।

ऊर्जो नपादभिष्टये पाहि गग्निं स्वस्तये उतैधि पृतु नो वृधे ॥ ५ ॥

नु । नः । इत । हि । वार्ये । आसा । सचंत । सूरयः ।

ऊर्जः । नपात् । अभिष्टये । पाहि । गग्निं । स्वस्तये । उत । एधि । पृतुऽसु । नः । वृधे ॥ ५ ॥

हे अग्ने नोऽस्मभ्यं वार्यं वरणीयं धनं नु क्षिप्रं यच्छ । इतीति पुरणी । यतः सूरयः स्तोतारस्वत्तः सकाशादामास्येन स्तोत्रेण सचंत धनं लभते । किंच हे ऊर्जो नपादक्षस्य न पातयितव्यं नस्य पुत्र वा अभिष्टये ऽभीक्षते मह्यमन्नं प्रयच्छति शोषः । पाहि । अस्मानापन्नो रक्ष । स्वस्तये त्वेमाय पश्चाद्विलक्षणस्य धनस्य त्वेमायं गग्निः । त्वां याचे ॥ व्यत्ययेन मध्यमा ॥ शक्नो भवति वा । हे अग्ने उतापि च पृतु पृतनासु नो वृधे समृद्धय एधि । भव ॥ ॥ ५ ॥

प्रातरपरिरिति पंचर्चं चतुर्थं मुक्तं । अवेयमनुक्रमणिका । प्रातर्भुक्तवाहा द्वित इति । भुक्तवाहा इति विशेषणविशिष्ट आचियो द्वित ऋषिः । पक्ष्यतं हीति हिण्वदादस्यापि भुक्तस्य पंचमी पंक्तिः । पक्ष्यतपरिभाषया शिष्टा अनुष्टुभः ॥ उक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाद्यनशस्त्रयोः ॥

प्रातरग्निः पुरुप्रियो विंशः स्तवेतातिथिः ।

विश्वानि यो अमर्त्यो हव्या मर्तेषु रण्यति ॥ १ ॥

प्रातः । अग्निः । पुरुऽप्रियः । विंशः । स्तवेत् । अतिथिः ।

विश्वानि । यः । अमर्त्यः । हव्या । मर्तेषु । रण्यति ॥ १ ॥

पुरुप्रियो वृद्धप्रियो विंशो यजमाने धनस्य निविशकोऽतिथिः । यजमानानां गृहान्प्रति तिथिष्वभ्यतीत्य तिथिः । तथाह यास्कः । अतिथिरभ्यतितो गृहान्भवत्यभ्यति तिथिषु परकुलानीति वा परगृहाणीति वा । नि० ४ । ५ । इति ॥ एवावधोऽग्निः प्रातः स्तवेत् । स्तूयते । अमर्त्योऽमरणधर्मा योऽग्निमर्तेषु मनुष्येषु यजमानेषु स्थितानि विश्वानि सर्वाणि हव्या हव्यानि हवीषि रण्यति कामयते ॥

द्वितायं भुक्तवाहमे स्वस्य दक्षस्य मंहना । इदं स धत्त आनुषक्स्तोता चित्ते अमर्त्य ॥ २ ॥

द्वितायं । भुक्तऽवाहसे । स्वस्य । दक्षस्य । मंहना । इदं । सः । धत्ते । आनुषक् । स्तोता ।

चित । ते । अमर्त्य ॥ २ ॥

हे अग्ने द्विताय द्वितपुत्राय भुक्तवाहसे । भुक्तं शुभं हविर्देवेभ्यो वहति प्रापयतीति भुक्तवाहाः । तस्मि स्वस्यात्मीयस्य दक्षस्य बलस्य धनस्य वा मंहना मंहनायै दानाय भव । हे अमर्त्यं नित्यायै यतः कारणात्ते तुभ्यं स भुक्तवाहा आनुषक् सर्वदानुषक्तमिदं सोमं धत्ते धारयति स्तोता चित स्तोता च भवति ॥

तं वो दीर्घायुशोचिषं गिरा हुवे मघोना । अरिष्टो येषां रथो व्यंश्वावन्वीर्यते ॥ ३ ॥

तं । वः । दीर्घायुऽशोचिषं । गिरा । हुवे । मघोना । अरिष्टः । येषां । रथः । वि ।

अश्वऽदावन् । ईर्यते ॥ ३ ॥

हे अग्ने दीर्घायुगोचिपं दीर्घगमनदीप्तिं तं वः । पुत्रायां बहवचनं । त्वा मघोना धनिनां कृते गिरा स्तोत्रेण ज्ञेव । आह्वयामि । हे अश्वदावन्नश्वानां दातॄर्येषा धनिनां रथो युद्धेष्वरिष्टः शत्रुभिरहिंसितो वीर्यते विगच्छतु ॥

चित्रा वा येषु दीधितिरासन्नुक्था पांति ये ।

स्तीर्णे वहिः स्वर्णरे श्रवांसि दधिरे परि ॥ ४ ॥

चित्रा । वा । येषु । दीधितिः । आसन । उक्था । पांति । ये ।

स्तीर्णे । वहिः । स्वःऽनरे । श्रवांसि । दधिरे । परि ॥ ४ ॥

येष्वृत्विषु चित्रा नानाविधा दीधितिर्यज्ञविषया क्रिया भवति । ये आमन्त्रास्य उक्थोक्थानि स्तोत्राणि पांति रक्षति तैर्ऋत्विग्भिः स्तीर्णं स्तीर्णस्य वहिर्वह्निषः पर्युपरि श्रवांस्यज्ञानि हवीर्य स्वर्णरे । स्वः स्वर्गं नर यजमानं नयतीति स्वर्णरो यज्ञः । तस्मिन्दधिरे । निधीयते ॥

ये मे पंचाणतं ददुरश्वानां सधस्सुति ।

द्युमदग्ने महि श्रवो बृहत्कृधि मघोनां नृवदमृत नृणां ॥ ५ ॥

ये । मे । पंचाणतं । ददुः । अश्वानां । सधऽस्सुति ।

द्युऽमृत । अग्ने । महि । श्रवः । बृहत् । कृधि । मघोनां । नृऽवत । अमृत । नृणां ॥ ५ ॥

ये मघवानो दातारो मे मध्य मधस्सुति मृत्वा महित त्वत्स्तोत्रममृतरमश्वाना पचागत ददुः हे अमृतापि त्व तेषां मघोनां नृणां द्युमत दीप्तिमन्महि महवृद्धत्परिवृढ नृवत्परिचारकमनुष्ययुक्त श्रवोऽज्ञ कृधि । कुरु । देहीत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥

अश्ववस्था इति पंचमं पंचमं सूक्त । अत्रियमनुक्रमणिका । अश्ववस्था वत्रिगीयत्र्यावनुष्टुभा विराडुपति । अत्रियो वत्रिर्ऋषिः । प्रथमाद्वितीयं गायत्र्या तृतीयाचतुर्थ्यावनुष्टुभा पंचमी विराडुपा एकादशिनस्त्वयो ऽष्टकश्च विराडुपत्युक्तलक्षणोपतत्वात् ॥

अश्ववस्थाः प्र जायंते प्र वघ्रेर्वविश्चिकेत । उपस्थे मातुर्वि चष्टे ॥ १ ॥

अभि।अश्वऽस्थाः।प्र।जायंते।प्र।वघ्रेः।वविः।चिकेत।उपऽस्थे।मातुः।वि।चष्टे॥१॥

वत्रिर्ऋषेःभुक्तरोत्तरमवस्था अश्वभना दशाः प्र जायते । तादृशीर्वविर्हविषा सभक्ता सोऽपिः प्र चिकेत । प्रजानीयात् । ज्ञात्वा चापनयत्विति भावः । योऽपिमातुः पृथिव्या उपस्थे समीपे स्थितं पदार्थं जातं वि चष्टे पश्यति ॥

जुहुरे वि चितयंतोऽनिमिषं नृम्णं पांति । आ दृह्णां पुरं विविणुः ॥ २ ॥

जुहुरे । वि । चितयंतः । अनिऽमिषं । नृम्णं । पांति । आ । दृह्णां । पुरं । विविणुः ॥ २ ॥

ये वि चितयंतस्तव प्रभाव जानतो जनास्यानिमिषं सर्वदा जुहुरे यज्ञार्थं त्वामाह्वयति आह्वय च नृम्णं तव वचनं हविर्भिः स्तोत्रैश्च पांति रक्षति ते दृह्णां शत्रुभिः साधयितुमशक्त्वा पुरं पुरीमा विविणुः । प्रविशति । शतं पुर्भिरायसीभिर्नि पाहि । ऋक् ० ७. ७ । इति निगमः ॥

आ श्वेयेस्य जंतवो द्युमर्धत कृष्टयः ।

निष्कयीवो बृहदुक्थ एना मध्वा न वाजयुः ॥३॥

आ । श्वेयेस्य । जंतवः । द्युमत् । वर्धत । कृष्टयः ।

निष्कऽग्रीवः । बृहत्ऽउक्थः । एना । मध्वा । न । वाजऽयुः ॥३॥

जायत इति जंतवः । कृष्टयो मनुष्या ऋत्विजो मध्वा न मधुनेव एनया मृत्वा । यद्वा नकारश्चार्थः । मधुना च श्वेयेस्य । श्वेवमतरिजं । तत्र भवस्य वियुतस्याग्नेर्युमह्वीप्तिमद्वलमा वर्धत । अभिवर्धयति । किविधाः कृष्टयः । निष्कयीवो निष्केण सुवर्णानां कृतग्रीवाः ॥ व्यत्ययेन कवचनं ॥ बृहदुक्थो बृहत्सोत्रा वाजयुरन्नकामाः ॥

प्रियं दुग्धं न काम्यमजामि जाम्योः सचा । घर्मो न वाजजठरोऽद्व्यः शश्वतो दभः ॥४॥

प्रियं । दुग्धं । न । काम्यं । अजामि । जाम्योः । सचा । घर्मः । न । वाजऽजठरः । अद्व्यः ।

शश्वतः । दभः ॥४॥

जाम्योश्चावापृथिव्योः सचा सहायभूतोऽपि दुग्धं न पय इव काम्य कऽनीयमजामि दोपरहितं प्रियमस्मदीयं स्तोत्रं शृणोतु । किविधोऽद्व्यः । घर्मो न प्रवर्ग्य इव वाजजठरः । वाजोऽन्न जठरे यस्य सः । घर्मो यथा हव्यनाज्येन पयमामिक्तो वाजजठरस्तद्वत् । हविर्जठर इत्यर्थः । अद्व्यः शत्रुभिः स्वयमहिंसितः शश्वतः शाश्वतो नित्यो दभः शत्रुणा हिमकः ॥

क्रीकृन्नो रग्म आ भुवः सं भस्मना वायुना वेविदानः ।

ता अस्य सन्धृपजो न तिग्माः सुसंशिता वस्यो वष्टाणेऽस्याः ॥५॥

क्रीकृन्न । नः । रग्मे । आ । भुवः । सं । भस्मना । वायुना । वेविदानः ।

ताः । अस्य । मन् । धृपजः । न । तिग्माः । सुसंशिताः । वस्यः । वष्टाणेऽस्याः ॥५॥

हे रग्मे रग्मसन्ध्रे क्रीकृन्न वनेषु क्रीडन् भस्मना स्वकार्येण भस्मिन् वायुना प्रेरकेण महता च सं वेविदानः सम्यक् ज्ञायमानत्वं नोऽस्माकमा भुवः । अभिमुखो भव । वक्षणेऽस्या वक्षणे वृद्धा स्थिता वक्ष्यः । हविर्वहतीति वक्ष्यो ज्वालाः । सुसंशिताः सुतीक्ष्णा धृपजः शत्रुणा धर्पिकास्ता ज्वाला अस्य यजमानस्य सम न तिग्मा न तीक्ष्णाः सन् । संतु ॥ अस्मिन्लटि रूपं ॥ ॥११॥

यमग्ने इति चतुर्क्षेपे पञ्च मुक्तमन्त्रेणा प्रयत्नतामार्पमायेयं । अन्त्या पक्ताः शिष्टा अनुष्टुभः । तथा चानुक्रांत । यमग्ने चतुर्क्षेपे प्रयत्नतः पतत्यत इति ॥ प्रातरनुवाकाद्यिनशस्तथोरुक्ता विनियोगः ॥ अत्रैश्वर्योर्वराख्येऽह्नि द्वितीयेऽह्नीद मुक्तमाज्यशस्त्र । सूत्रितं च । यमग्ने वाजसातमेति द्वितीयेऽह्न्याज्य । आ० १० २ । इति ॥

यमग्ने वाजसातम त्वं चिन्मन्यसे रयिं । तं नो गीर्भिः श्रवाय्यं देवचा पनया युजं ॥१॥

यं । अग्ने । वाजऽसातम । त्वं । चित् । मन्यसे । रयिं । तं । नः । गीऽभिः । श्रवाय्यं ।

देवऽचा । पनय । युजं ॥१॥

हे अग्ने हे वाजसातमात्यतमत्तद त्वं यं रयिं धनमस्माभिर्दोयमानं हवीरूपं धनं मन्यसे बुध्यसे । चिदिति पादपुराणः । श्रवाय्यं श्रवणीयं शस्य गीर्भिः स्मृतिभिर्युज युक्त नोऽस्मदीयं हविलक्षणं धनं तं देवचा देवेषु पनय । प्रापयेत्यर्थः ॥

ये अग्ने नेरयंति ते वृद्धा उग्रस्य शर्वसः । अप द्वेपो अप ह्ररोऽन्यघ्नतस्य सश्वरे ॥२॥
 ये । अग्ने । न । ईरयंति । ते । वृद्धाः । उग्रस्य । शर्वसः । अप । द्वेपः । अप । ह्ररः ।
 अन्यऽघ्नतस्य । सश्वरे ॥२॥

हे अग्ने ये जना वृद्धाः पश्चादिलज्जर्णधनैः समृद्धाः सतस्तु त्वभ्य नेरयति हवीणि न प्रयत्नति त उग्रस्याधिकेन शर्वसो बलनाहनेन वाप नीताः । बलासहीना भवतीत्यर्थः । किचान्यघ्नतस्यान्यद्विदकादिभक्तं घ्नतं कर्म यस्य तस्यासुरस्य द्वेषस्वत्सर्वधनं विरोधं ह्ररोऽतिहिंसां चाप सश्वरं । आत्मानं प्रापयति ॥

हीतारं त्वा वृणीमहेऽग्ने दशस्य साधनं । यज्ञेषु पृथ्यं गिरा प्रयस्वन्तो हवामहे ॥३॥
 हीतारं । त्वा । वृणीमहे । अग्ने । दशस्य । साधनं । यज्ञेषु । पृथ्यं । गिरा । प्रयस्वन्तो । हवामहे ॥३॥
 हवामहे ॥३॥

हे अग्ने प्रयस्वन्तोऽन्नघ्नं एतन्नामका वयं दशस्य बलस्य साधनं साधकं साधयितारं त्वा हीतारं देवानां माहातारं वृणीमहे । किंच यज्ञेषु पृथ्यं त्वां गिरा स्मृतिरूपया वाचा हवामहे । स्मृमः ॥

इत्थ्या यथा त ऊतये सहसावन्दिवेदिवे ।
 राय ऋताय मुक्तो गोभिः स्याम सधमादो वीरिः स्याम सधमादः ॥४॥
 इत्थ्या । यथा । ते । ऊतये । सहसाऽवन । दिवेऽदिवे ।
 राये । ऋताय । मुक्तो इति सुऽमुक्तो । गोभिः । स्याम । सधऽमादः । वीरिः ।
 स्याम । सधऽमादः ॥४॥

हे सहसावन बलवत्तमे दिवे दिवेऽन्वहं वयं ते तवोतये रक्षणाय यथा स्याम तथेत्येत्य कुरु । हे मुक्तो राये धनाय ऋताय यज्ञाय च यथा स्याम तथा कुरु । किंच वयं गोभिः सधमादः सह सावतः स्याम । वीरिः पुत्रस्य सधमादः सह सावतः स्याम । तथा कुरु ॥ ॥१०॥

मनुष्वत्स्यति चतुर्ध्वं च मत्तमं मुक्तमात्रेयस्य समस्यार्प । मनुष्वत्स इत्यनुक्रमणिका । पत्यतं इति पूर्ववोक्तं त्वाददमादीनि वीणि मुक्तानि पत्यतानि । शिष्टा अनुष्टुभः । अपिदेवता ॥ पातरनुवाकाश्चिन्तयोरुक्तौ विनियोगः ॥

मनुष्वत्त्वा नि धीमहि मनुष्वत्समिधीमहि । अग्ने मनुष्वदंगिरो देवान्देवयते यज्ञ ॥१॥
 मनुष्वत् । त्वा । नि । धीमहि । मनुष्वत् । सं । इधीमहि । अग्ने । मनुष्वत् । अंगिरः ।
 देवान् । देवऽयते । यज्ञ ॥१॥

हे अग्ने त्वा त्वा मनुष्वन्मनुर्वि नि धीमहि । मनुःशब्दो मनुपर्यायः ॥ नमोऽंगिरोमनुषां वत्पुपसंख्यानमिति भस्मजाया रत्नाभावः ॥ मनुष्वन्मनुर्वि त्वा समिधीमहि । समिद्भिः संदीपयामः । हे अंगिरोऽगारात्मकापि देवयते देवकामाय यज्ञमानाय मनुष्वन्मनुर्वि मनोरपत्याय देवान् यज्ञ ॥

त्वं हि मानुषे जनेऽग्ने सुप्रीत इध्यसे । सुचस्त्वा यंत्यानुपकमुक्तं सर्पिरासुते ॥२॥
 त्वं । हि । मानुषे । जने । अग्ने । सुऽप्रीतः । इध्यसे । सुचः । त्वा । यंति । आनुपक ।
 सुऽजात । सर्पिःऽआसुते ॥२॥

हे अग्ने त्व मानुषे जने मनुष्यलोके सुप्रीतः स्तोत्रिः सुष्ठु प्रीतः सन इध्यसे । दीप्यसे । सुचो हविर्भिः संपुर्णा
आनुषक् अनुपक्तं यथा भवति तथा त्वा त्वां यंति । प्राप्नुवति । हे सुजात हे सर्पिरामुते घृतयुक्तांति ॥

त्वां विश्वे सज्जोषसो देवासो दृतमक्रत । सपर्यंतस्त्वा कवे यज्ञेषु देवमीळते ॥ ३ ॥
त्वां । विश्वे । सऽज्जोषसः । देवासः । दृतं । अक्रत । सपर्यंतः । त्वा । कवे । यज्ञेषु ।
देवं । ईळते ॥ ३ ॥

सज्जोषसः सह प्रीयमाणा विश्वे सर्वे देवासो देवास्त्वां दृतमक्रत । अकुर्वन् । अतः कारणात् हे कवे क्रांत
दर्शिनं देवं द्योतमानं त्वा त्वां सपर्यंतं परिचरंतो यजमाना यज्ञेष्वीळते । देवानाङ्गातुं याचन्ति ॥

देवं वो देवयज्ययाग्निमीळीत मर्त्यः ।

समिद्धः शुक्र दीदित्यृतस्य योनिमासदः समस्य योनिमासदः ॥ ४ ॥

देवं । यः । देवऽयज्यया । अग्निं । ईळीत । मर्त्यः ।

संऽइद्धः । शुक्र । दीदिहि । ऋतस्य । योनिं । आ । असदः । समस्य । योनिं ।

आ । असदः ॥ ४ ॥

मर्त्यां मनुष्यो देव द्योतमानमग्निमयणं वस्त्वा देवयज्यया देवयज्याय देवयागार्थमीळीत । स्तोतुमर्हति ।
हे शुक्र शोचिष्मन् समिद्धो हविर्भिः प्रवृद्धः सन दीदिहि । दीप्यस्व । ऋतस्य मत्यभृतस्य समस्य ऋषर्मम योनि
योनिंकारणं स्वर्गसाधनं यज्ञस्थानमासदः । देवतारूपेणासीद् । आदरातिशयद्योतनार्थं पुनर्वचनं ॥ ॥ १३ ॥

प्र विश्वसामन्त्रिति चतुर्वचमष्टमं मुक्त । अत्रियो विश्वसामा ऋषिः । चतुर्थो पक्तिः शिष्टा अनुष्टुभः ।
अग्निदेवता । तथा चानुक्रातं । प्र विश्वसामन्त्रिश्वसामिति ॥ उक्तो विनियोगः प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोः ॥

प्र विश्वसामन्त्रिचिदची पावकशोचिषे । यो अर्ध्वरेष्वीद्धो होता मंदतमो विणि ॥ १ ॥

प्र । विश्वऽसामन् । अत्रिऽवत् । अर्चं । पावकऽशोचिषे । यः । अर्ध्वरेषु । ईद्धः । होता ।

मंदऽतमः । विणि ॥ १ ॥

हे विश्वसामन् । ऋषिः संबोधनमेतत् । त्वमत्रिचिदत्रिचि पावकशोचिषे शोधकदीप्ये तस्मा अपत्ये प्राचं ।
प्रगाय । योऽपिरर्ध्वरेष्वीद्धः सर्वयज्वभिः सुखो होता देवानामाङ्गाता विणि जने मद्रतमः सुख्यतमः ॥

न्य१ग्निं जातवेदसं दधाता देवमृत्विजं । प्र यज्ञ एत्वानुषगद्या देवय्यचस्तमः ॥ २ ॥

नि । अग्निं । जातऽवेदसं । दधात । देवं । ऋत्विजं । प्र । यज्ञः । एतु । आनुषक् ।

अद्य । देवय्यचऽस्तमः ॥ २ ॥

हे यजमाना जातवेदसं जातपञ्चं जातधनं वा देवं द्योतमानमृत्विजमुनुषगद्यारमपि नि दधात । निधत्त ।
किंच देवय्यचस्तमो देवानामाप्रतमो यज्ञो यज्ञसाधनमस्त्राभिर्दोयमानं हविरानुषक् अनुपक्तं यथा भवति
तथाव्याम्निवहनि तमपि प्रेतु । गच्छतु ॥

चिकित्विन्मनसं त्वा देवं मर्तास ऊतये । वरेण्यस्य तेऽवस इयानासो अमन्महि ॥ ३ ॥

चिकित्विऽमनसं । त्वा । देवं । मर्तासः । ऊतये । वरेण्यस्य । ते । अवसः । इयानासः ।

अमन्महि ॥ ३ ॥

हे अग्ने चिकित्स्विन्नमं । चिकित्स्विज्जानन्नानो यस्यासौ चिकित्स्विन्नाः । तं देवं त्वा त्वामियानाम उपग
क्तो मतासौ मनुष्या वयमृतये रक्षणार्थं वरुणस्य संभजनीयस्य तं तवावसोऽवसे तर्पणायामन्वहि । नमः ॥

अग्ने चिकित्स्वस्य न इदं वचः सहस्य ।

तं त्वा मुशिप्र दंपते स्तोमैर्वर्धत्यत्रयो गीभिः शुभंत्यत्रयः ॥४॥

अग्ने । चिकित्स्वि । अस्य । नः । इदं । वचः । सहस्य ।

तं । त्वा । मुऽशिप्र । दंऽपते । स्तोमैः । वर्धति । अत्रयः । गीऽभिः । शुभंति । अत्रयः ॥४॥

हे अग्ने हे सहस्य सहसो बलस्य पुत्र नोऽस्मदीयमस्यद परिचरणमिदं वचः स्तोत्रं चिकित्स्वि । जानीहि ।
हे मुशिप्र । शोभने शिप्रं हनु नामिके वा यस्यासौ मुशिप्रः । तस्य संबोधनं । मुशिप्रं मुहमो दंपते गृहपते त
त्वामत्रयोऽचिपुत्राः स्तोमैः स्तोत्रैर्वर्धति । वर्धयति । अत्रयो गीभिः शुभति । अलकुर्वति ॥ ॥४॥

अग्ने महंतमिति चतुर्क्षयं नवमं मृक्त । अत्रानुक्रमणिका । अग्ने दुस्त्रो विश्वचर्षणिरिति । दुस्त्र ऋषिः ।
चतुर्थो पंक्तिः । आद्यास्त्रिस्तोऽनुष्टुभः । अर्धद्विधा ॥ प्रातरनुवाकाद्यनशस्वयोर्दशमृक्तातः पातित्वाद्द्वौ वि
नियोगः ॥

अग्ने सहंतमा भर दुस्त्रस्य प्रासहा रयिं । विश्वा यश्चर्षणीरभ्याऽमा वाजेषु सामहत ॥५॥

अग्ने । सहंतं । आ । भर । दुस्त्रस्य । प्रऽसहा । रयिं । विश्वाः । यः । चर्षणीः । अभि ।

आसा । वाजेषु । सऽसहत ॥५॥

हे अग्ने प्रासहा प्रकृष्टेन बलेन सहंतं शत्रुनभिभवत रयिं पुत्र दुस्त्रस्य दुस्त्राय मम ऋषय आ भर ।
आहर ॥ चतुर्थार्थं षष्ठी ॥ एतदेव विवृणोति । यः पुत्र आसास्येन स्तोत्रेण युक्तः सन वाजेषु युद्धेष्वभि अभि-
मुख्येन गतान विश्वाः सर्वान चर्षणीर्मनुष्यान् शत्रून् सामहत अभिभवति ॥

तमग्ने पृतनापहं रयिं सहस्व आ भर । त्वं हि सत्यो अद्भुतो दाता वाजस्य गोमतः ॥६॥

तं । अग्ने । पृतनाऽपहं । रयिं । सहस्वः । आ । भर । त्वं । हि । सत्यः । अद्भुतः । दाता ।

वाजस्य । गोऽमतः ॥६॥

हे अग्ने सहस्वो बलवन् पृतनामह पृतनाः मेना अभिभवितार रयिं पुत्र त्वमा भर । आहर । त्वं हि सत्यः
सत्यभुतोऽद्भुतो महान् गोमतो गोभिर्युक्तस्य वाजस्यात्तस्य दाता ॥

विश्वे हि त्वा सजोषसो जनासो वृक्तवर्हिपः । होतारं मय्यसु प्रियं व्यंति वार्या पुरु ॥७॥

विश्वे । हि । त्वा । सऽजोषसः । जनासः । वृक्तऽवर्हिपः । होतारं । मय्यऽसु । प्रियं ।

व्यंति । वार्या । पुरु ॥७॥

हे अग्ने सजोषसः सह प्रीयमाणा वृक्तवर्हिपो लूनवर्हिपो विश्व सर्वे जनासो जना ऋषिभ्यः मय्यसु
यज्ञगृहेषु होतारं देवानामाह्वातारं प्रियं सर्वेषां प्रीतिकरं त्वा त्वा पुरु पुरुणि बहूनि वार्या वरणीयानि
धनानि व्यंति । याचंति ॥

स हि प्या विश्वचर्षणिरभिमाति सहो दधे ।

अयं एषु क्षयेष्वा रेवन्नः शुक्र दीदिहि द्युमत्पावक दीदिहि ॥८॥

सः । हि । स्म । विश्वऽर्चर्षणिः । अ॒भिऽमा॒ति । स॒हः । द॒धे ।

अ॒ग्ने । ए॒षु । श॒र्ये॒षु । आ । रे॒वत् । नः । शु॒क्र । दी॒दि॒हि । द्यु॒ऽमत् । पा॒व॒क् । दी॒दि॒हि ॥ ४ ॥

हे अग्ने स लोकेषु प्रसिद्धो विश्वचर्षणिर्ऋषिरभिमाति शत्रूणां हिंसकं सहो बलं दधे । धारयतु । हि ध्येति पुरणा । हे शुक्र शोचिष्मन् त्वं नोऽस्मदीयेषु नयषु गृहेषु रेवत धनयुक्तं यथा भवति तथा दीदिहि । दीप्यस्व । हे पावक पापानां शोधकायै त्वं द्युमहोत्तियुक्तं यशोयुक्तं च दीदिहि । दीप्यस्व ॥ ॥ १५ ॥

अग्ने त्वं न इति चतुर्क्षेपं दशमं मुक्त । अत्रानुक्रमणिका । अग्ने त्वं गापायना लापायना वा बंधुः संबन्धः श्रुतवधुर्विप्रवधुश्चैकैवा द्विपदमिति । विशतिका द्विपदा विराज इत्युक्तत्वाच्च । अग्निर्देवता ॥ महापितृयज्ञ आहवनीयं प्रति गच्छंत ऋत्विज इदं मुक्तं जपेयुः । तथा च सूत्रितं । अर्धेनमभिसमायति सा प्र गामाग्ने त्वं न इति जपंतः । आ० २. १० । इति ॥ दशरात्रे पष्ठऽहनि तृतीयसर्वने मैत्रावरुणस्याग्ने त्वमिति द्वे त त्वा शोचिष्ठेत्येका । एव मिलितो द्विपदमृचः स्तोत्रियः । तथैव सूत्रित । अग्ने त्वं नो अतमोऽग्ने भव मुपमिधा । आ० ८. २ । इति ॥

अ॒ग्ने त्वं नो अ॒तम॒ उ॒त चा॒ता शि॒वो भ॒वा व॒रू॒थ्यः ।

व॒सु॒र॒ग्निर्व॒सु॒श्र॒वा अ॒च्छा न॒शि द्यु॒मत्त॑मं र॒यिं दाः ॥ १ ॥ २ ॥

अ॒ग्ने । त्वं । नः । अ॒तमः । उ॒त । चा॒ता । शि॒वः । भ॒व । व॒रू॒थ्यः ।

व॒सुः । अ॒ग्निः । व॒सु॒ऽश्र॒वाः । अ॒च्छ । न॒शि । द्यु॒मत्त॑ऽतमं । र॒यिं । दाः ॥ १ ॥ २ ॥

हे अग्ने वरूथ्यो वरणीयः संभजनीयः । यद्वा । वरूथ्यः परिधिभिर्वृतस्त्व नोऽस्माकमतमोऽतिकतमो भव । उतापि च चाता रत्नकः शिवः सुयकरश्च भव । वसुवासकोऽग्निः सर्वपापमशनीर्वसुश्रवा व्याप्राप्तस्त्वमच्छाभि मुखेन नाति । अस्मान्ध्यामुहि । द्युमत्तममतिगन्धेन दीप्तिमत रयि पश्चादिलक्षणं धनं दाः । अस्मभ्यं देहि ॥

स नो बो॒धि श्रु॒धी ह॒व॒सु॒रू॒षा शो अ॒घाय॑तः॥स॒म॒स्मात् ।

तं त्वा शो॒चिष्ठ॑ दी॒दिवः॑ सु॒स्नाय॑ नू॒नमी॒महे॑ स॒खि॒भ्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥

सः । नः । बो॒धि । श्रु॒धि । ह॒व॒ । उ॒रू॒ष्य । नः । अ॒घऽय॑तः । स॒म॒स्मात् ।

तं । त्वा । शो॒चिष्ठ॑ । दी॒दि॒ऽवः । सु॒स्नाय॑ । नू॒नं । ई॒महे॑ । स॒खि॒ऽभ्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥

हे अग्ने स त्वं नोऽस्मान् बोधि । बुध्यस्व । हवमस्मदीयमाज्ञानं श्रुधि । शृणु । अघायतोऽघमिच्छतः समस्मात्सर्वस्मा ज्ञानाज्ञोऽस्मानुरुष्य । रत्न । हे शोचिष्ठातिशोचिष्मन् दीदिवः स्वतर्जोभिर्दोषाग्ने तं त्वां सुस्नाय सुस्नाय । सुस्नामिति सुस्नाम । तदर्थं सखिभ्यः समानख्यातिभ्यः पुत्रभ्यस्तदर्थं च नूनमीमहे । याचामहे ॥ ॥ १६ ॥

अच्छा वो अग्निमिति नवर्चमेकादश मुक्त । अत्रानुक्रमणिका । अच्छा वो नव वसुयव आनुष्टुभमिति । अत्रिया वसुयुनामान ऋषयः । अनुष्टुप । मंदलादिपरिभाषयाग्निर्देवता ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोक्तो विनियोगः ॥ प्रातःसर्वनेऽक्षावाक वदम्येत्युक्तेऽक्षा वो अग्निमवम इत्युचमनुब्रूयात् । तथा च सूत्रित । अच्छा वो अग्निमवम इत्युचमन्वाह । आ० ५. ७ । इति ॥

अ॒च्छा वो अ॒ग्निम॑व॒से दे॒वं गा॒सि॒ स नो॒ व॒सुः ।

रा॒स॒त्पु॒त्र ऋ॒षू॒णा॒मृ॒तावा॑ प॒र्षति॑ द्वि॒षः ॥ १ ॥

अ॒च्छ । वः । अ॒ग्निं । अ॒व॒से । दे॒वं । गा॒सि॒ । सः । नः । व॒सुः ।

रा॒स॒त् । पु॒त्रः । ऋ॒षू॒णां । ऋ॒त॒ऽवा । प॒र्षति॑ । द्वि॒षः ॥ १ ॥

हे वसुधयो वो यूयं देवमग्निमवेमे रक्षणायाक्ता गामि । अग्निप्रगायत । वसुरग्निहोत्रार्थं यजमानानां गुह्ये वासयिता सोऽग्निर्नोऽस्मभ्यं रासत । कामान्ददातु । अष्टपुणामृषीणां पुत्रः । अष्टपिभिरमर्थजनं जनितात्पुत्र इत्युपचर्यते । अतावा अतएवान् सत्यवानुदकवान्वा सोऽग्निर्द्विषोऽस्माकं शत्रुन्पश्यति । पारयतु ॥

स हि सत्यो यं पूर्वं चिद्देवासंश्चिद्यमीधिर । होतारं मंद्रजिह्वमित्सुदीतिभिर्विभावमुं ॥ २ ॥
सः । हि । सत्यः । यं । पूर्वं । चित् । देवासं । चित् । यं । ईधिर । होतारं । मंद्रजिह्वं । इत् ।
सुदीतिभिः । विभावमुं ॥ २ ॥

पूर्वं चित्पूर्वं महर्षयो होतारं देवानामाज्ञातारं मंद्रजिह्वं । हविषा प्रदानेन देवानां मादयित्री जिह्वा यस्य सः । तं । यद्वा मोदनजिह्वं । तथाह यास्कः । मंद्रजिह्वं मोदनजिह्वं मोदनजिह्वमिति वा । नि० ६. २३ । इति । सुदीतिभिः शोभनदीप्तिभिर्युक्तं विभावमुं प्रभाधनं यमग्निमीधिरं समधत देवासश्चिद्देवा अपि यमग्निमीधिरं समधत स ह्यग्निः सत्यो भवति । सत्यप्रतिश्रवो भवति । इदिति पुराणः ॥

स नो धीती वरिष्ठया श्रेष्ठया च सुमत्या । अग्ने रायो दिदीहि नः सुवृक्तिभिर्वरेण्य ॥ ३ ॥
सः । नः । धीती । वरिष्ठया । श्रेष्ठया । च । सुमत्या । अग्ने । रायः । दिदीहि । नः । सुवृक्तिभिः ।
वरण्य ॥ ३ ॥

सुवृक्तिभिः स्तुतिभिः स्तूयमानं वरेण्यं वरणीयं हे अग्ने स त्वं वरिष्ठया वरतमनं श्रेष्ठयातिशयेन प्रशस्यमानो धीतो धीत्यास्मदीयेन परिचरणात्मकेन कर्मणा सुमत्या च । सुमतिरिति शस्त्रमुच्यते । शस्त्रेण च प्रीतं सन रायो धनानि नोऽस्मभ्यं दीदीहि । दीहि ॥

अग्निर्देवेषु राजत्यग्निर्मतेष्वविग्नः । अग्निर्नो हव्यवाहनोऽग्निं धीभिः सपर्यत ॥ ४ ॥
अग्निः । देवेषु । राजति । अग्निः । मतेषु । आऽविग्नः । अग्निः । नः । हव्यऽवाहनः ।
अग्निं । धीभिः । सपर्यत ॥ ४ ॥

योऽग्निर्देवेषु देवानां मध्ये राजति देवतारूपेण प्रकाशति । योऽग्निर्मतेषु मनुष्याणां विग्नः आहवनीयादिरूपेण प्रविष्टो भवति । योऽग्निर्नोऽस्माकं हव्यवाहनो भवति अस्मदीयेषु यज्ञेषु देवतार्थं हव्यानां वोढा भवति हे यजमानास्तमग्निं धीभिः स्तुतिभिः सपर्यत । परिचरत ॥

पुत्रकामेष्वाग्निस्तुविश्वस्तममिति द्वे स्निष्टकृतौ याज्यानुवाक्ये । सूचितं च । अग्निस्तुविश्वस्तममिति द्वे संयोज्ये । आ० २. १०. । इति ॥

अग्निस्तुविश्वस्तमं तुविब्रह्माणमुत्तमं । अतृतीं आवयत्पतिं पुत्रं ददाति दाणुषे ॥ ५ ॥
अग्निः । तुविश्वऽस्तमं । तुविब्रह्माणं । उत्तमं । अतृतीं । आवयत्पतिं । पुत्रं ।
ददाति । दाणुषे ॥ ५ ॥

अग्निस्तुविश्वस्तममिति शयेन ब्रह्म तुविब्रह्माणं ब्रह्मस्तोत्रमुत्तममुत्कृष्टमतृतीं शत्रुभिरहिंसितं आवयत्पतिं । आवयति विश्रुतानं करोति पतीनं पालयितृन्पितृन्पतिं स्वकर्मणा पितृणां प्रख्यापक इति आवयत्पतिः । तथाविधं पुत्रं दाणुषे हवींषि दत्तवते यजमानाय ददाति । ददातु ॥ १७ ॥

अग्निर्देदाति सत्पतिं समाह यो युधा नृभिः । अग्निरत्यं रघुष्यदं जेतारमपराजितं ॥ ६ ॥
अग्निः । ददाति । सत्पतिं । समाह । यः । युधा । नृभिः । अग्निः । अत्यं । रघुष्यदं ।
जेतारं । अपराजितं ॥ ६ ॥

यः पुत्रो युधा युजेन नृभिः परित्जनैः समाह शत्रून्भिभवति सत्यति सतां पालयितारं तथाविधं पुत्र-
मपिर्ददाति । अस्मभ्यं ददानु । किंचाग्नी रघुण्यदं । रघुर्नघुः स्यदो जवो यस्य तं । जितारं शत्रूणांमपराजितं
शत्रुभिरत्यं । अतति सततं गच्छतीत्य्योऽयः । तं ददानु ॥

अथमेधे पीण्ण्यामिष्टां यद्वाहिष्ठमिति स्विष्टकृतो याज्या । सूत्रित च । यद्वाहिष्ठं तदप्य इति मयाञ्जि । आ० १० ६ । इति ॥

यद्वाहिष्ठं तदग्र्यं बृहदर्थं विभावसो । महिषीव त्वदयिस्त्वद्वाजा उदीरते ॥ ७ ॥

यत् । वाहिष्ठं । तत् । अग्रये । बृहत् । अर्चं । विभावसो इति विभाऽवसो । महिषीऽइव ।
त्वत् । रयिः । त्वत् । वाजाः । उत् । ईरते ॥ १ ॥

वाहिधुं वोढृतमं यत्सोत्रं तदप्रये क्रियते । अतो ह विभावसो प्रभाधनाये बृहद्वृद्धं धनं वार्च । अस्मभ्य
प्रयत्नः । कथमस्यान्नधनप्रदातुत्वमित्यपेक्षायामाह । यतस्त्वत्त्वतः सकाशात्वाहिषी महती रयिर्धनमुदीरते
उन्नत्कति । वाजा अन्नादि च त्वत्त्वत्त उदीरते उन्नत्कति । इति पुराणः ॥

तव द्युमन्तो अर्चयो ग्रावेवोच्यते बृहत् ।

उ॒तो ते॑ तन्यतु॒र्यथा॑ स्वा॒नो अ॒न्त॑ त्म॒ना दि॒वः ॥ ८ ॥

तव । द्युऽमंतः । अर्चयः । ग्रावाऽडव । उच्यते । बृहत् ।

उतो इति । ते । तन्यतुः । यथा । स्वानः । अतः । त्मना । दिवः ॥ ८ ॥

हे अपि त्वार्चयो रश्मयो दुर्मतो दीप्तिमतो भवति । वृहत्तमानं त्वं याविवाभिपवयविवोच्यते । सूर्यम् ।
उतो अपि च त्वनात्मना दिवो द्योतमानस्य ते तव ध्वानः शब्दस्तन्यनृत्यथा मेघगर्जतमिवार्ते । उन्नच्छति ॥

एवाँ अग्निं वसूयवः सहमानं ववदिम। स नो विष्वा अति द्विपः पर्षन्नावेव सुक्रतुः॥९॥

ए॒व । अ॒ग्निं । वसु॑ऽयवः । स॒हस्रा॑नं । व॒वंदि॑म । सः । नः । वि॒ष्वाः । अ॒तिः । द्विष॑ः । प॒थेत् ।

ना॒वाऽद्व॑ । सुऽक्र॑तुः ॥९॥

वसूयवो वसुक्रामा वयः सहसानमस्माकं बलमिवाचरन्तमप्रमेवमुक्तप्रकारेण ववदिम । क्षुमः । मुक्तुः
शोभनकर्मा सोऽप्रिर्नोऽस्मान् विद्याः सर्वान् द्विषः शत्रुर्नति पर्यत । अतिपारयतु । कथमिव । नावा साधनेन
सिंधुमिव ॥ ॥ १८ ॥

अपि पावकेति नवर्च इति दाशं मुक्तं । वसुयव क्षयः । गायत्री कदः । अपिर्देवता । तथा चानुकात । अपि गायत्रिमिति ॥ पातरनुवाक आपयि कर्ता गायत्रि कंदस्याश्विनगन्धि चिदं मुक्तं । मुचिनं च । अपि पावक इति व इति मुक्तं । आ० ४. १३ । इति ॥ आधाने द्वितीयायामिष्टी प्रथमस्य हविषोऽपि पावकेति पा याव्या । मुचिनं च । म नः पावक दीदिवोऽपि पावक रोचिपा । आ० १. १ । इति ॥

अग्ने पावक रोचिषा मंद्रया देव जिह्वया । आ देवान्वक्षि यक्षि च ॥१॥

अग्ने॑ । पा॒वक॑ । रो॒चिषा॑ । म॒न्द्रया॑ । दे॒व । जिह्॒वया॑ । ङ्ग । दे॒वान् । व॒क्षि । य॒क्षि । च ॥ १ ॥

हे पावक गोधक रोचिषा स्वदीप्या मंद्रया देवानां मादयिष्या जिह्वया च हे देव द्योतमानासि देवानां वक्षि । यज्ञार्थमावह । यक्षि च । तान्यज ॥

तं त्वा घृतस्त्रवीमहे चित्रभानो स्वर्दृशं । देवाँ आ वीतये वह ॥ २ ॥

तं त्वा । घृतस्त्रो इति घृतऽस्त्रो । ईमहे । चित्रभानो इति चित्रऽभानो । स्वऽदृशं । देवान । आ । वीतये । वह ॥ २ ॥

हे घृतस्त्रो घृतस्य प्रेरक । यद्वा । घृतेन जनित । हे चित्रभानो । चित्रा नानाविधा भानवो रश्मयो यस्यस्य चित्रभानुः । तस्य संबोधनं । स्वर्दृशं सर्वदृष्टार तं त्वा त्वामीमहे । याचामहे । अतो वीतये हविषा भक्षणाय देवानां वह ॥

वीतिहोचं त्वा कवे द्युमंतं समिधीमहि । अग्ने बृहंतंमध्वरे ॥ ३ ॥

वीतिऽहोचं । त्वा । कवे । द्युऽमंतं । सं । इधीमहि । अग्ने । बृहंतं । अध्वरे ॥ ३ ॥

हे कवे क्रांतदर्शित्वे वीतिहोच कातयज्ञ द्युमंतं दीप्तिमंतं बृहतं महातं त्वा त्वामध्वरं यज्ञं समिधीमहि । समिद्धिः संदीपयामः ॥

अग्ने विश्वेभिरा गहि देवेभिर्हव्यदातये । होतारं त्वा वृणीमहे ॥ ४ ॥

अग्ने । विश्वेभिः । आ । गहि । देवेभिः । हव्यऽदातये । होतारं । त्वा । वृणीमहे ॥ ४ ॥

हे अग्ने विश्वेभिः सर्वदेवेभिर्देवैः सह त्वं हव्यदातये हविषा दात्र यज्ञमानाय तदर्थमा गहि । यज्ञं प्रत्या गच्छ । यतो होतार देवानामाज्ञातार त्वा त्वा वृणीमहे । प्रार्थयामहे ॥

यजमानाय मुन्वत अग्ने सुवीर्यं वह । देवैरा संत्सि बर्हिषि ॥ ५ ॥

यजमानाय । मुन्वते । आ । अग्ने । सुऽवीर्यं । वह । देवैः । आ । संत्सि । बर्हिषि ॥ ५ ॥

हे अग्ने मुन्वतेऽभिषवं कुर्वते यजमानाय सुवीर्यं शोभनं वलमा वह । प्रापय । किंच देवैः सह बर्हिषि यज्ञं आ संत्सि । आसीदति ॥ ॥ ५९ ॥

समिधानः सहस्रजिदग्ने धर्माणि पुष्यसि । देवानां दृत उक्थ्यः ॥ ६ ॥

संऽउधानः । सहस्रऽजित । अग्ने । धर्माणि । पुष्यसि । देवानां । दृतः । उक्थ्यः ॥ ६ ॥

हे सहस्रजित्सहस्रस्य जतरग्ने समिधानो हविर्भिः समिध्यमान उक्थ्यः प्रशस्त्व देवानां दृतः । मन धर्माणि नः कर्माणि यज्ञार्थादक्रियाः पुष्यसि । पोषयसि ॥

न्यग्निं जातवेदसं होत्रवाहं यविष्ठ्यं । दधाता देवमृत्विजं ॥ ७ ॥

नि । अग्निं । जातऽवेदसं । होत्रऽवाहं । यविष्ठ्यं । दधात । देवं । अृत्विजं ॥ ७ ॥

हे यजमाना जातवेदसं । जातानि भूतानि वेत्तीति जातवेदाः । तं होत्रवाहं होत्रस्य यज्ञस्य वोढार यविष्ठ्यं युवतमं देवं द्योतमानमृत्विजमृतीं यष्टारमपि नि दधात । निधत्त ॥

प्र यज्ञ एतानुषगद्या देव्यंचस्तमः । स्मृणीत बर्हिरामदे ॥ ८ ॥

प्र । यज्ञः । एतु । आनुषक् । अद्य । देव्यंचऽस्तमः । स्मृणीत । बर्हिः । आऽसदे ॥ ८ ॥

अथार्यान्मित्रहन्तं देवयजन्तमो देवः प्रकाशमानः स्तोतृभिर्वाप्रातमो यज्ञो यज्ञसाधनं हविरानुषगनुषक्तं यथा भवति तथा प्रेतु । देवान गच्छतु । हे ऋत्विज आसदेऽपिरामदनार्थं बर्हिः स्तुणीत ॥

एदं मरुतो अश्विना मित्रः सीदंतु वरुणः । देवासः सर्वया विशा ॥ ९ ॥

आ । इदं । मरुतः । अश्विना । मित्रः । सीदंतु । वरुणः । देवासः । सर्वया । विशा ॥ ९ ॥

मरुतो मरुद्गणा अश्विनाश्विना देवाना भिषजा मित्रः सूर्या वरुणश्च देवास एते सर्वे देवाः सर्वया विशा समन्तान् स्वीयन् परिजनेन सार्धमिदं बर्हिरा सीदतु ॥ ॥ २० ॥

अनन्वतेति पठुच त्रयोदश मुक्त । अत्रानुक्रमणिका । अनन्वता पठु त्रिवृष्णपौरुक्त्व्या द्वा त्र्यरुणत्रसदस्य राजानां भारतश्चाश्वमेधोऽथार्यान्मित्रोऽनुष्टुभो नात्मात्वेन दद्यादिति सर्वाम्नां किंचिद्व्यङ्गायीति । त्रिवृष्णस्य पृत्रम्यरुणः पुरुक्त्वस्य पृत्रम्यसदस्यभरतस्य पृत्रोऽश्वमेध एते त्रयोऽपि राजानः संभुयास्य मुक्तस्य ऋषयः । यद्वा । अचिरव ऋषिः । आथार्यान्मित्रोऽनुष्टुभश्चतुर्थार्यान्मित्रोऽनुष्टुभः । पृष्टीद्राप्तिदेवत्या शिष्टाः पचापेय्यः ॥ विनियोगो निगिकः ॥

अनन्वता सत्पतिर्मांमहे मे गावा चेतिष्ठो अमुरो मघोनः ।

त्रिवृष्णो अग्ने दशभिः सहस्रैर्वैश्वानर चरुणश्चिकेत ॥ १ ॥

अनन्वता । सत्पतिः । ममहे । मे । गावा । चेतिष्ठः । अमुरः । मघोनः ।

त्रिवृष्णः । अग्ने । दशभिः । सहस्रैः । वैश्वानर । चिऽअरुणः । चिकेत ॥ १ ॥

अग्नी राजर्षीणा दानमग्नेः पुरतोऽनेन मुक्तनावर्णयत । हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां नेतरघे सत्पतिः सतां साधुना पालयिता चेतिष्ठो ज्ञातुतमोऽमुरो बलवान्मघोनो मघवा धनवान् ॥ प्रथमार्थे इमिः ॥ त्रिवृष्ण-मित्रवृष्णपृत्रम्यरुणम्यरुण इत्येतन्नामा राजर्षिरनन्वतानन्वतावनमा शकटन संयुक्ता गावा गावावनद्वाही गवा हिरण्यादीना दशभिः सहस्रैः सह मे मह्यं ममहे । ददा । महि दानि ॥ म राजर्षिश्चिकेत । सर्वर्जनैरनेन दानेन ज्ञायते ॥

यो मे गता च विंशतिं च गोनां हरीं च युक्ता सुधुरा ददाति ।

वैश्वानर सुष्टुतो वावृधानोऽग्ने यच्छ चरुणाय शर्म ॥ २ ॥

यः । मे । गता । च । विंशतिं । च । गोनां । हरी इति । च । युक्ता । सुधुरा । ददाति ।

वैश्वानर । सुऽस्तुतः । ववृधानः । अग्ने । यच्छ । चिऽअरुणाय । शर्म ॥ २ ॥

यस्यरुणः गता च गतानि सुवर्णानां गोना गवा विंशतिं च युक्ता रथेन युक्ता सुधुरा सुधुरा सुष्ठु धुर वहता हरी अथा च मे मह्यं ददाति अददात हे वैश्वानराग्ने सुष्टुतोऽस्माभिः सम्यक्स्तुतो ववृधानो हविर्भि-र्वर्धमानस्त्य तस्मै चरुणाय शर्म मुख यच्छ । प्रयच्छ ॥

एवा ते अग्ने सुमतिं चकानो नविषाय नवमं चसदस्युः ।

यो मे गिरस्तुविजातस्य पूर्विर्युक्तेनाभि चरुणो गृणति ॥ ३ ॥

एव । ते । अग्ने । सुऽमतिं । चकानः । नविषाय । नवमं । चसदस्युः ।

यः । मे । गिरः । तुविऽजातस्य । पूर्वीः । युक्तेन । अभि । चिऽअरुणः । गृणति ॥ ३ ॥

यस्यैकगुणमुविजातस्य बहुपत्यस्य मे पूर्वोर्वहीर्गः स्मृतीः श्रुत्वा प्रीतः मन युक्तेनाभियुक्तेन मनसाभि
गुणाति इदं गृहाणदं गृहाणति तथा मां ब्रवीति एवं वे ह अपि नविष्टायात्यत स्मृत्याय ते तुभ्यं नवम नवतमा
मुमति स्मृतिं चकानः कामयमानस्यमदस्युरपीदं गृहाणदं गृहाणति मां प्रार्थितवान् ॥

यो म इति प्रवोचत्यश्वमेधाय सूरये । ददृचा सनिं यते ददन्मेधामृतायते ॥४॥

यः । मे । इति । प्रऽवोचति । अश्वऽमेधाय । सूरये । ददत् । ऋचा । सनिं । यते ।
ददत् । मेधां । ऋतऽयते ॥४॥

यो भिन्नमाणोऽर्थी सूरये प्रेरकाय धनानां दात्रे वाक्सा अश्वमेधाय राजर्षये मे मत्स्य देहीति प्रवोचति
प्रब्रवीति । योऽश्वमेधं धनानि भिन्नत इत्यर्थः । ऋचापिः स्तोत्रेण सह यत आत्मनः समीपं गच्छति तस्मा
अर्थिनेऽश्वमेधः सनि धनं ददत् । ददाति । हे अपि ऋतायते यज्ञमिच्छति तस्मा अश्वमेधाय मेधा यज्ञविषया
प्रज्ञा ददत् । देहि ॥

यस्य मा परुषाः शतमुद्धर्पयंत्युष्टाणः । अश्वमेधस्य दानाः सोमा इव आगिरः ॥५॥

यस्य । पा । परुषाः । शतं । उतऽहर्पयति । उष्टाणः । अश्वऽमेधस्य । दानाः । सोमाः
ऽइव । चिऽआगिरः ॥५॥

यस्य येनाश्वमेधस्याश्वमेधेन दाना दत्ताः परुषाः कामाना पुरकाः शतमुत्तण उक्षाणो बलीवर्दा मा
मामुद्धर्पयति उत्कर्षेण हर्षयति हे अपि त उक्षाणस्त्यागिरः । दधिमक्तपयोरूपान्तिष्ठ आगिरोऽधिश्रयणमा
धनभृता येषां ते आगिरः । सोमा इव तव प्रीणनाय भवन्तु ॥

इन्द्राग्नी शतदाव्यश्वमेधे सुवीर्ये । शत्रं धारयतं बृहद्विवि सूर्यमिवाजरं ॥६॥

इन्द्राग्नी इति । शतदाविवि । अश्वऽमेधे । सुवीर्ये । शत्रं । धारयतं । बृहत् । दिवि ।
सूर्यऽइव । अजरं ॥६॥

हे इन्द्राग्नी शतदाविवि । शतमपरिमितमर्थभ्यो धनं ददातीति शतदावा । तस्मिन्नश्वमेधे राजर्षी सुवीर्यं
शोभनवीर्यमहितं बृहत्सहजं जरारहितं शत्रं धनं धारयतं । निधारयत । कथमिव । दिव्यतरिते सूर्ये
मिव ॥ ॥२९॥

समिद्धो अग्निर्दिवि षडुचं चतुर्दशं मुक्तं । अत्रयमनुक्रमणिका । समिद्धो विश्ववारात्रयो विष्टुजगती
विष्टुवनुष्टुगायत्र्याविति । अत्रिगोत्रोत्पन्ना विश्ववारानामिकास्य मुक्तस्य ऋषिः । आयातृतीयं विष्टुभां
द्वितीया जगती चतुर्थ्यनुष्टुप अत्र्यं गायत्र्या । अग्निर्देवता ॥ मुक्तविनियोगो लैंगिकः ॥

समिद्धो अग्निर्दिवि शोचिरश्वेत्यनुष्टुपसमुर्विया वि भाति ।

एति प्राचीं विश्ववारा नमोभिर्देवा ईळाना हविषा घृताची ॥९॥

संऽइहः । अग्निः । दिवि । शोचिः । अश्वेत्यनुष्टुपसं । उर्विया । वि । भाति ।

एति । प्राचीं । विश्ववारा । नमःऽभिः । देवान् । ईळाना । हविषा । घृताची ॥९॥

समिद्धः सम्यग्दीप्तोऽग्निर्दिवि द्योतमानोऽतरिणे शोचिस्तेजोऽश्वेत्यनुष्टुपसं । अत्रयति । तथोपमं प्रत्यङ् उपसम-
भिभावः सन् उर्वियोक्तं विस्तीर्णं वि भाति । विश्वेण भाजते । नमोभिः स्तोत्रैर्देवान् ईळानां स्मृतं
हविषा पुरोडाशादिलक्षणेन युक्तया घृताची घृताच्या सूचा सहिता विश्ववारा सर्वमपि पापहृत्वं शत्रु वार
यिष्येतन्नामिका प्राची प्राङ्मुखी सत्यति । एवमुक्तमपि प्रतिगच्छति ॥

समिध्यमानो अमृतस्य राजसि हविष्कृण्वंतं सचसे स्वस्तये ।
 विश्वं स धत्ते द्रविणं यमिन्वस्यातिथ्यमग्ने नि च धत्ते इत्पुरः ॥ २ ॥
 संऽदध्यमानः । अमृतस्य । राजसि । हविः । कृण्वंतं । सचसे । स्वस्तये ।
 विश्वं । सः । धत्ते । द्रविणं । यं । इन्वसि । आतिथ्यं । अग्ने । नि । च । धत्ते । इत् । पुरः ॥ २ ॥

हे अग्ने समिध्यमानः सम्यगिध्यमानस्त्वममृतस्योदकस्य राजसि । ईशिषि । तथा हविष्कृण्वंतं पुरोडाशादिहविष्कृतेषु यजमानं स्वस्तयेऽविनागाय सचसे । सचसे । किंच यं यजमानमिन्वसि गच्छसि स यजमानो विश्वं समस्तं द्रविणं पश्चादिलक्षणं धनं धत्ते । धारयति । अपि च हे अग्ने आतिथ्यमतिथिरूपस्य तव योग्यं हविः पुर इत तव पुरस्तादेव नि धत्ते च । स्थापयति च ॥

पवित्रेष्वा स्विष्टकृतोऽग्ने गर्धति याज्या । मृच्यते हि । जुष्टो दमृना अग्ने गर्धं महते सांभगायति संयाज्ये । आ० २. १०. । इति ॥ साकमेधेषु मरुद्भ्यः क्रीडिभ्यः पुरोडाशं मत्तकपालमित्यवार्ण्यैव स्विष्टकृतो याज्या । मृच्यते च । जुष्टो दमृना अग्ने गर्धं महते सांभगायति संयाज्ये । आ० २. १०. । इति ॥

अग्ने गर्धं महते सांभगाय तव द्युम्नान्युत्तमानि संतु ।
 सं जास्पत्यं सुयममा कृणुष्व शत्रूयतामभि तिष्ठ महोसि ॥ ३ ॥
 अग्ने । गर्धं । महते । सांभगाय । तव । द्युम्नानि । उत्तमानि । संतु ।
 सं । जाःपत्यं । सुऽयमं । आ । कृणुष्व । शत्रुऽयतां । अभि । तिष्ठ । महोसि ॥ ३ ॥

हे अग्ने त्वं महते प्रभुताय सांभगायाम्नाकं शोभनधनत्वाय गर्धं । शत्रुन महस्व । तथा तव संबन्धीनि द्युम्नानि धनानि तेजसि वा उत्तमान्युकृष्टानि संतु । भवन्तु । किंच हे अग्ने स जास्पत्यं । जा जाया च पतिश्च जायापती । तयोः कर्म जास्पत्यं । तत्सुयमं मुष्टु नियमनोपितं । अन्योन्यसंश्लिष्टमित्यर्थः । समा कृणुष्व । सम्यक् रूपं । अपि च शत्रूयता शत्रुमात्मन इच्छतां सपत्नानां महासि तेजास्यभि तिष्ठ । आक्रमस्व ॥

समिद्धस्य प्रमहसोऽग्ने वंदे तव श्रियं । वृषभो द्युम्नवाँ असि समध्वरेष्विध्यसे ॥ ४ ॥
 संऽदध्यस्य । प्रऽमहसः । अग्ने । वंदे । तव । श्रियं । वृषभः । द्युम्नवान् । असि । समध्वरेषु । इध्यसे ॥ ४ ॥

हे अग्ने समिद्धस्य प्रवृद्धस्य प्रमहसः प्रकृष्टतैजसस्तव संबन्धीनी श्रियं दीप्तिं वंदे । अहं यजमानः स्तामि । वृषभः कामाना वर्षिता त्वं द्युम्नवानसि । धनवान्भवसि । अध्वरेषु यज्ञेषु समिध्यसे । सम्यग्दीप्यसे ॥

दर्शपूर्णमासयोः समिद्धो अग्न आहूतति द्वे मामिधिन्या । मृच्यते च । समिद्धो अग्न आहूतति द्वे । आ० १. २. । इति ॥

समिद्धो अग्न आहुत देवान्यक्षि स्वध्वर । त्वं हि हव्यवाळसि ॥ ५ ॥
 संऽदध्यः । अग्ने । आऽहुत । देवान् । यक्षि । सुऽअध्वर । त्वं । हि । हव्यऽवाद् । असि ॥ ५ ॥

हे आहुत यजमानैरा समंताद्भुतं हे स्वध्वर शोभनयज्ञोपेतं हे अग्ने समिद्धः सम्यग्दीप्यस्व देवान्योतमानांन्द्रादीन्यक्षि । यजस्व । हि यस्मात्कारणात् हे अग्ने त्वं हव्यवाडसि हव्यानां वोढा भवसि । अतः कारणाद्देवान्यज्ज्वेति संबंधः ॥

आ जुहोता दुवस्यतामिं प्रयत्यध्वरे । वृणीध्वं हव्यवाहनं ॥ ६ ॥

आ । जुहोत । दुवस्यत । अमिं । प्रयति । अध्वरे । वृणीध्वं । हव्यवाहनं ॥ ६ ॥

हे ऋत्विजो यूयमध्वरेऽस्मदीययागं प्रयति प्रवृत्तं सति हव्यवाहनं हविषा वोढारमेतन्नामकमग्निमा जुहोत । आ समताज्जुहोत । तथा दुवस्यत । परिचरत । वृणीध्वं । संभजध्वं च हव्यवाहनं । हव्यवाहननाम कस्यैवाग्नेदेवतासंबन्धो यजमानैर्वरणीयत्वं च तत्तृतीयं स्पष्टमास्तेत । तयो वा अययो हव्यवाहनो देवानां कथवाहनः पितॄणां महर्चा अमुराणां । त एतर्ह्यागमेतं मा वरिष्यतं मामिति वृणीध्वं हव्यवाहनमित्याह य एव देवानां त वृणीति । तं सं ०. ५. ८. ६. इति ॥ ॥ २० ॥

अयमेति पचदशर्चं पंचदशं मुक्तं । अत्रानुक्रमणिका । अयमा पचोना गोरिवीतिः शाक्य एन्द्रमुगना यदागनमो वा पाद इति । शक्तिगोचोत्पन्नो गोरिवीतिर्नाम ऋषिः । अनुकृत्वात्तृषुप । इन्द्रो देवता मडला दिपरिभाषाया भिवृत्तत्वात् । उगना यत्सहस्यरिति पाद आगनम एन्द्रो वा ॥ आभिप्रविके तृतीयोऽहनि मरुत्वतीय एतन्निविद्वानं । मुचिंतं च । तृतीयस्य अयमा यो जात एवति मध्यदिनः । आ० ७. ७. इति ॥

अयमा मनुषो देवताता ची रोचना दिव्या धारयंत ।

अर्चति त्वा मरुतः पृतदंष्टास्त्वमेपा मृषिर्दिदामि धीरः ॥ १ ॥

ची । अयमा । मनुषः । देवताता । ची । रोचना । दिव्या । धारयंत ।

अर्चति । त्वा । मरुतः । पृतदंष्टाः । त्वं । एषां । ऋषिः । इन्द्र । अमि । धीरः ॥ १ ॥

मनुषो मनोः संबन्धिनि देवताता देवतार्ता यज्ञे ची वीण्ययमार्यमाणि यानि तजामि सति । तथा ची वीणि रोचना रोचमानानि वाय्वग्निमूर्यात्मकानि दिव्या दिव्यान्यतरिजे भवानि तानि तजामि धारयत । मरुतो धारयति । पृतदंष्टाः शुद्धवला मरुतस्त्वा त्वामर्चति । मुचिंतं । हे इन्द्र धीरो धीमास्त्वमेपा मरुताम पिबामि । द्रष्टा भवामि ॥

अनु यदो मरुतो मंदमानमार्चन्निद्रं पपिवांसं सुतस्य ।

आदत्त वज्रमभि यदहिं हन्तपो यङ्गीरमुजत्सर्त्तवा उ ॥ २ ॥

अनु । यत् । उ । मरुतः । मंदमानं । आर्चनं । इन्द्र । पपिवांसं । सुतस्य ।

आ । आदत्त । वज्रं । अभि । यत् । अहिं । हन्त । अपः । यङ्गीः । अमुजत । सत्तं । उ । उति ॥ २ ॥

यद्यदा मरुतो मंदमानं तृणं सुतस्याभिपुतं सोमं पपिवांसं पीतवतसोमिनामिन्द्रमन्वाधेन अन्तमुषण तदंद्रो वज्रमादत्त । आददो । ततो यद्यदाहि वृत्रमभि हन्त अभ्यहन अभिहतवान तदा यङ्गीर्महतीरपो वृत्रेण निरुद्वान्युदकानि सत्तं व स्त्रित्वेन सत्तं गंतुमसृजत । निरोधाष्टामुचत ॥

उत ब्रह्माणो मरुतो मे अस्येन्द्रः सोमस्य सुपुतस्य पेयाः ।

तद्धि हव्यं मनुषे गा अविंदत्तदहन्निहं पपिवाँ इन्द्रो अस्य ॥ ३ ॥

उत । ब्रह्माणः । मरुतः । मे । अस्य । इन्द्रः । सोमस्य । सुपुतस्य । पेयाः ।

तत् । हि । हव्यं । मनुषे । गाः । अविंदत् । अहन । अहिं । पपिवान् । इन्द्रः । अस्य ॥ ३ ॥

उतापि च हे ब्रह्माणो वृहंतो हे मरुतो यूयमिन्द्राय मुमुतस्य मुष्टमिपुतस्य मे मदीयस्यास्य सोमस्य सोमं ॥ द्वितीयार्थे षष्ठी । पेयाः । पिबत ॥ पिबतेराशीर्निद्रं मध्यमवह्वचनस्यैकवचनं ॥ तद्धि तत्तवन् हव्यं

युष्माभिः पीतं सोमात्मकं हविर्मनुषे मनुष्याय यजमानाय गा धेनुर्वृष्टिलक्षणाभ्युदकानि वा अविंदत । वेदयति । यजमानं गा लभयतीत्यर्थः । किंचास्य सोमं पपिवान पीतवानिद्रोऽहिं वृत्रमहन । अवधीत ॥

आद्रोदसी वितरं वि ष्कभायत्संविव्यानश्चिद्वियसे मृगं कः ।

जिगर्तिमिंद्रो अपजर्गुराणः प्रति श्वसंतमव दानवं हन् ॥ ४ ॥

आतरोदसी इति । विऽतरं । विऽस्कभायत् । संऽविव्यानः । चित् । भियसे । मृगं । करिति कः ।

जिगर्ति । इंद्रः । अपऽजर्गुराणः । प्रति । श्वसंतं । अव । दानवं । हन्निति हन् ॥ ४ ॥

इंद्रः परमेश्वर्ययुक्तः आत्मोपपानानंतरं रोदसी यावापृथिवी वितरमतिशयेन ॥ अमु च कंदसीति वस्तरपि कृतिऽमुप्रत्ययः ॥ वि ष्कभायत् । व्यस्तभात । चलनरहितं अकरोत् । संविव्यानश्चित् संवृण्वानः संगच्छमानो वेद्रः ॥ व्ययतेषां संवरणकर्मणो वतेशां गतिकर्मणो रूप । चिदित्येवित्यस्यार्थं वर्तते ॥ मृगं मृगवत्पलायमानं वृत्रं भियसे भयाय कः । अकार्षीत् ॥ करोतिर्लुङि मच्च घमर्हरत्यादिना ज्वलापः । वह्नं कंदस्य माद्योगेऽपीत्यडभावः ॥ इन्द्रो जिगर्ति गिरतमाक्कादयत् श्वसंतं भयार्थं श्वासं कुर्वतं दानवं दनोः पुत्र वृत्रमपजर्गुराण आक्कादनाद्विमोचयन् प्रति प्रतिगत्याव हन् । अवहतवान् ॥

अध क्रत्वा मघवन्तुभ्यं देवा अनु विश्वे अददुः सोमपेयं ।

यत्सूर्यस्य हरितः पतंतीः पुरः सतीरुपरा एतंशे कः ॥ ५ ॥

अध । क्रत्वा । मघऽवन । तुभ्यं । देवाः । अनु । विश्वे । अददुः । सोमऽपेयं ।

यत् । सूर्यस्य । हरितः । पतंतीः । पुरः । सतीः । उपराः । एतंशे । करिति कः ॥ ५ ॥

अर्धापि च हे मघवन घनवज्रिद्र क्रत्वा क्रतुना त्वदीयेन कर्मणा विश्वे सर्वे देवा द्योतमाना वज्रादयस्तुभ्यं त्वदर्थं सोमपेयं सोमपानमन्वददुः । आनुपूर्त्येण दत्तवतः । ततः प्रभृतीन्द्रो देवभ्यः सर्वेभ्योऽधिकोऽभवदित्यर्थः । तथा च श्रूयते । स महान्भुत्वा देवता अब्रवीद्वह्नां स उदरतेत्यादि । ए० ब्रा० ३ २१ । हे इंद्र यद्यस्त्व पतंतीरागच्छंतीः पुरः सतीः पुरस्ताद्ववन्तीः सूर्यस्य संबन्धिनीर्हरितो वह्नुवा उपरा उपरता मंदगतीरतश एतशाख्याय ऋषयः कः अकार्षीः । एतशो हि स्वश्वपुत्रेण सूर्येण सह स्पर्धामकरोदिति यावत् । तथा च निगमांतरं । प्रेतश सूर्यं पस्पृधान मां वश्यं मुष्मिमावदिद्रः । ऋग्वे० १. ६१. १५ । इति ॥ ॥ २३ ॥

नव यदस्य नवतिं च भोगान्साकं वज्रेण मघवा विवृश्वत् ।

अर्चंतींद्रं मरुतः सधस्थे चिष्टुभेन वचसा बाधत द्यां ॥ ६ ॥

नव । यत् । अस्य । नवतिं । च । भोगान् । साकं । वज्रेण । मघवा । विऽवृश्वत् ।

अर्चंति । इंद्रं । मरुतः । सधऽस्थे । चिष्टुभेन । वचसा । बाधत । द्यां ॥ ६ ॥

यद्यदा मघवा धनवानिद्रः । अस्यत्यनेन शंबर उच्यते । अस्य शंबरस्य संबंधिनी नव नवसंख्याकानि नवति च नवतिसंख्याकानि च भोगान्पुराणि । भोगानित्यंतोदात्तः पुरवचनः । साकं युगपदेव वज्रेण विवृश्वत् व्यवृश्वत् अभिनत तदा मरुतः सधस्थे सहस्रानि युद्धं वा स्थितमिंद्रं चिष्टुभेन विष्टुपकंदस्केन वचसा वायुपेण स्तोत्रेणार्चति । असुवन । इंद्र एवं सुतः सन् द्यां मरुतः प्रयुज्यमानेन मंत्रेण दीप्तं शंबरस्यममुरं बाधत । अबाधत । पिपीडि ॥

सखा सख्ये अपचतृयमग्निरस्य क्रत्वा महिषा ची गतानि ।

ची साकमिन्द्रो मनुषः सरांसि सुतं पिबद्वृहत्याय सोमं ॥ ९ ॥

सखा । सख्ये । अपचत् । तृयं । अग्निः । अस्य । क्रत्वा । महिषा । ची । गतानि ।

ची । साकं । इन्द्रः । मनुषः । सरांसि । सुतं । पिबत् । वृहत्याय । सोमं ॥ ९ ॥

सखिन्द्रस्य मित्रभूतोऽपिर्महिषा महिषाणां पशूनां ची चीणि गतानि शतसंख्याकानि सख्ये सख्यमित्रभू
तस्यास्यिन्द्रस्य क्रत्वा कर्मणा निमित्तभूतेन तृयं त्रिप्रमपचत् । पपाच । किंच इन्द्रः परमिथर्ययुक्तो मनुषो मनोः
संवधीनं ची चीणि सरांसि पात्राणि । अत्र सरःशब्देन पुत्रभूदाधवनीयद्रीणकलग्नमज्ञानि पात्राण्युच्यते ।
तपु स्थितं सुतमभिपूत सोम साकं युगपदेव वृहत्याय वृत्रहनाय पिबत् । अपिबत् । पपा ।

ची यच्छता महिषाणामघो मास्ती सरांसि मघवा सोम्यापाः ।

कारं न विश्वे अद्भन्त देवा भरमिन्द्राय यदहिं जघानं ॥ ८ ॥

ची । यत् । गता । महिषाणां । अघः । माः । ची । सरांसि । मघऽवा । सोम्या । अपाः ।

कारं । न । विश्वे । अद्भन्तं । देवाः । भरं । इन्द्राय । यत् । अहिं । जघानं ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्व यद्यदा ची चयाणां गता शतसंख्याकानां महिषाणां पशूनां मा मामान्यघः भवितवानमि ॥
घमरत्तेवा रूप ॥ यदा च मघवा धनवान्त्वं सोम्या सोममयानि ची चीणि सरांसि पात्राण्यपाः पीतवानमि ।
यद्यद्विन्द्रोऽहिं वृत्रं जघान हतवान तदा विश्वे सर्वे देवा भर सोमपानादिना पुणमिन्द्रायिन्द्र युगार्थमहत ।
आह्वयत् । तत्र दृष्टातः । कारं न । स्वामिनः कर्मकरमिव तद्वत् ॥

उग्नमः सोम उगना यत्सहस्यैरिति मरुत्वतीये मुक्तमुखीया । मुञ्चित च । उग्नमः सोमेन गरगीर्ण
मिवात्मानं मन्यमानो यज्ञतोगना यत्सहस्यैरयातं ॥ आ० ९ ५ । इति ॥

उगना यत्सहस्यैरयातं गृहमिन्द्र जृजुवानेभिरश्वैः ।

वन्वानो अत्र सरथं ययाथ कुत्सेन देवैरवनेर्ह शुष्णं ॥ ९ ॥

उगना । यत् । सहस्यैः । अयातं । गृहं । इन्द्र । जृजुवानेभिः । अश्वैः ।

वन्वानः । अत्र । सरथं । ययाथ । कुत्सेन । देवैः । अवनेर्ह । ह । शुष्णं ॥ ९ ॥

यद्यदा हे इन्द्र त्वमुगना काव्यथ सहस्यैरभिभवन्गीर्णं जृजुवानिभिर्जृजुवानिर्गत्ता द्विरश्वैः कुत्सास्य गृहमयात
अगच्छतं तदा हे इन्द्र त्वमत्रास्मिन्काले वन्वानः शत्रुन हिंसनं कुत्सेन देवैश्च सह सरथं समानभेकं रथं ययाथ ।
जगथ । किंच शुष्णमेतन्नामकममुरमवनेर्ह । अहिंसोः खलु ॥

प्राप्यच्चक्रमवृहः सूर्यस्य कुत्सायान्यद्वरिवो यातवेऽकः ।

अनासो दस्यूरमृणो वधेन नि दुर्याणे आवृणद्मधवाचः ॥ १० ॥

प्र । अन्यत् । चक्रं । अवृहः । सूर्यस्य । कुत्साय । अन्यत् । वरिवः । यातवे । अकरित्यकः ।

अनासः । दस्युः । न । अमृणः । वधेन । नि । दुर्याणे । आवृणक्त । मृधऽवाचः ॥ १० ॥

हे इन्द्र पूर्वं द्विचक्रस्य सूर्यस्यान्यदेकं चक्रं प्रावृहः । पृथक् चकर्त्त । अन्यदेकं चक्रं कुत्साय कुत्सस्य वरिवो
धनं यातवे प्राप्तुमकः । अकार्षीः । किंच अनास आस्यरहितान । आस्यशब्देन शब्दो लक्ष्यते । अशब्दाभ्युक्तान

दस्यूनमुरान वधेनायुधन वज्रणामुणः । अहिमीः । दुर्योणि संयामे मृधवाचो हिंसितवागिंद्रियाममुराव्यवृणक् ।
नितरां क्लिप्तवानसि । अमृणो न्यवृणगिति द्विरुक्तिरादरार्था ॥ ॥ २४ ॥

स्तोमासस्त्वा गौरिवीतेरवधन्नरंधयो वेदथिनाय पिप्रुं ।

आ त्वामृजिश्वा सख्याय चक्रे पचन्पक्तीरपिवः सोममस्य ॥ ११ ॥

स्तोमासः । त्वा । गौरिऽवीतेः । अवधन् । अरंधयः । वेदथिनाय । पिप्रुं ।

आ । त्वां । ऋजिश्वा । सख्याय । चक्रे । पचन् । पक्तीः । अपिवः । सोमं । अस्य ॥ ११ ॥

हे इन्द्र गौरिवीतेरितज्ञामकस्य मचद्रष्टुर्मम संवधीनि स्तोमासः स्तोत्राणि त्वा त्वामवधन् । वर्धयंतु ।
वेदथिनाय वेदथिनः पुत्राय ऋजिश्वा नाम पिप्रुमेतज्ञामकममुरमरधयः । वशमनयः । हे इन्द्र ऋजिश्वा नामः
कश्चिद्रूपिः सख्याय तव सखित्वाय पक्तीः पक्त्वानि पुरोडाशादीनि पचन पाकं कुर्वन् त्वामा चक्रे । अभिमु
खीचकार । किंच त्वमस्य ऋजिश्वनः संवधिन सोममपिवः । अपाः ॥

दशपथेऽहनि मरुत्वतीथे ग्रस्ते नवस्वाम इति मुक्तमुखीया । मृत्रितं च । नवस्वामः सुतसोमास इन्द्र सखा
ह यत्र सखिभिर्नवस्वरिति निविज्ञानयोरसि । आ० ९ ३ । इति ॥

नवस्वामः सुतसोमास इंद्रं दशग्वामो अभ्यर्चत्यर्केः ।

गथं चिदूर्वमपिधानंवतं तं चिन्नरः शशमाना अपं व्रन् ॥ १२ ॥

नवऽग्वामः । सुतऽसोमासः । इंद्रं । दशऽग्वामः । अभि । अर्चति । अर्केः ।

गथं । चित् । ऊर्वं । अपिधानंऽवतं । तं । चित् । नरः । शशमानाः । अपं । व्रन् ॥ १२ ॥

नवस्वामः । मत्रयागमनुतिष्ठतो ये नवभिर्मोमः समाप्य गतास्ते नवस्वाः । दशभिर्मोमः समाप्य ये गतास्ते
दशस्वाः । एत उभयविधा अगिरसः सुतसोमासोऽभिपूतसोमाः संत इन्द्रमर्केरर्चनीयैः स्तोत्रैरभ्यर्चति ।
अभिपूषति । तथा शशमानाः सुवतो नरो नेतारोऽगिरसोऽपिधानवंतं वल्लनामुरणाक्तादितवत त चित
ब्रह्म प्रदेशेषु प्रसिद्धमपि गथं चित गोसंवधिनमप्यूर्वं समूहमप व्रन् । अपावृण्वन् ॥

परिक्रीनाम्येकाहं मरुत्वतीयानिष्कवन्यथोः मुक्तमुखीय कथो नु त इत्यादि द्वे ऋचां । मृत्रितं च । कथो
नु ते परि चराणि विद्वानिति द्वे । आ० ९ ५ । इति ॥

कथो नु ते परि चराणि विद्वान्वीर्या मघवन्या चकथं ।

या चो नु नव्या कृणवः शविष्ठ प्रदु ता ते विदथेषु ब्रवाम ॥ १३ ॥

कथो इति । नु । ते । परि । चराणि । विद्वान् । वीर्या । मघऽवन् । या । चकथं ।

या । चो इति । नु । नव्या । कृणवः । शविष्ठ । प्र । इत् । ऊं इति । ता । ते । विदथेषु ।

ब्रवाम ॥ १३ ॥

हे मघवन धनवर्जिन्द्र त्वं या यानि वीर्या वीर्याणि चकथं चकथे अहं तानि वीर्याणि विद्वान् जानन ते
तुभ्य कथो नु कथं नु परि चराणि । परिचर्या करवाणि । हे शविष्ठ बलवत्तमं त्वं त्वं या चो यानि चैव नव्या
नव्यानि नूतनानि वीर्याणि नु निप्रं कृणवः कुर्याः ते त्वदीयानि ता तानि वीर्याणि विदथेषु यज्ञेषु प्रेक्ष
ब्रवाम । प्रेक्ष वदाम ॥

एता विश्वा चकृवाँ इन्द्र भूर्यपरीतो जनुषा वीर्येण ।
 या चिन्नु वज्रिन्कृणवो दधृष्वान्न ते वर्ता तविष्या अस्मि तस्याः ॥१४॥
 एता । विश्वा । चकृऽवान् । इन्द्र । भूरि । अपरिऽइतः । जनुषा । वीर्येण ।
 या । चित्तानु । वज्रिन् । कृणवः । दधृष्वान् । नाते । वर्ता । तविष्याः । अस्मि । तस्याः ॥१४॥

हे इन्द्र अपरीतः शत्रुभिरपरिगतम्ब जनुषा जननमिदनात्कीर्धन वीर्येण बलिन भूरि भुरीणि वहन्त्येते
 तानि प्रत्येतेषोपलभ्यमानानि विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवनजातानि चक्रवान् । कृतवान्मि । हे वज्रिन
 वज्रवज्रिन्द्र दधृष्वान् मपत्वाभ्यर्पयस्व नु क्षिप्र या चिन्तानि च विश्वानि कृणवः कुर्याः ते त्वदीयस्य तस्यास्त-
 विष्यास्तस्य बलस्य वर्ता निवारयिता न कोऽर्ष्यास्मि ॥

इन्द्र ब्रह्म क्रियमाणा जुषस्व या ते शविष्ठ नव्या अकर्म ।
 वस्त्रैव भद्रा मुकृता वसूयू रथं न धीरः स्वपा अतथा ॥१५॥
 इन्द्र । ब्रह्म । क्रियमाणा । जुषस्व । या । ते । शविष्ठ । नव्याः । अकर्म ।
 वस्त्राऽइव । भद्रा । मुऽकृता । वसुऽयुः । रथं । न । धीरः । मुऽअपाः । अतथा ॥१५॥

हे शविष्ठ बलवत्तम शूरतम वेद्र ते तुभ्य या यानि स्तोत्राणि नव्या नूतना अयतना वयमकर्म अकर्म हे
 इन्द्र त्वं क्रियमाणास्माभिः क्रियमाणानि ब्रह्म ब्रह्माणि तानि स्तोत्राणि जुषस्व । भवस्व । धीरो धीमान्
 स्वपाः शोभनकर्मा वसुयुधनकामोऽह वस्त्रैव वस्त्राणीव भद्रा भद्राणि भजनीयानि मुकृता मुष्ट कृतानि
 स्तोत्राणि रथं न रथमिवातथं । अकरव । स्तोत्राण्युपमहारवद्वाह्याणीत्यभिप्रायेण वस्त्रनिदर्शनमुक्त । रथदृ-
 ष्टातस्वागमनसाधनत्वप्रतिपादनाय । स्तोत्राणि स्तौक्यं मह्यं धनं प्रयच्छत्यर्थः ॥ ॥१५॥

क्र स्य वीर इति पंचदशर्चं षोडश मुक्त । अचानुकमणिका । क्र स्य वभुर्क्षणचयोऽप्यव राजा मुत इति ।
 वभुर्क्षपिः । अनुक्तत्वाच्चिष्टुप । इन्द्रो देवता । क्षणचयनामा राजापि कश्चित्सूर्यत । अतः सोऽपि देवता ॥
 तीव्रमोमाख्य एकाहं मरुत्वतीयशस्त्र इन्द्र मुक्तं निविदान । मुचितं च । तीव्रमोमिनात्तायकाम । क्र स्य वीर
 । आ० ९ ७ । इति ॥

क्रस्य वीरः को अपश्यदिन्द्रं सुखरथमीयमानं हरिभ्यां ।
 यो राया वज्री मुतसोममिच्छन्तदोको गतां पुरुहूत ऊती ॥१॥
 क्र । स्यः । वीरः । कः । अपश्यत । इन्द्र । सुखरथं । ईयमानं । हरिऽभ्यां ।
 यः । राया । वज्री । मुतऽसोमं । उच्छन् । तत । ओकः । गतां । पुरुऽहूतः । ऊती ॥१॥

वज्री वज्रवान् पुरुहूतो बह्मभिराहतो य इन्द्रो राया देधन धनञ्ज सह मुतसोममिच्छन् अभिपुतसोम
 यजमानमन्विच्छन् ऊती ऊर्त्य रजार्थं तत्तस्य यजमानस्यांको गृहं गता प्राप्नो भवति वीरो विक्रातः स्य म
 इन्द्रः क्र कुव विद्यते । सुखरथं शोभनात्तद्वारो रथो यस्य स सुखरथः । मुष्ट सनति निखति भूमिमिति वा
 मुखं । तादृयथं । मुहितं खिभ्यः ख पुनः खनंतरिति यास्कः । नि० ३ १३ । हरिभ्यां स्ववाहनाभ्यामथ्याभ्यामीय-
 मानं गच्छन्तमिन्द्रं कोऽपश्यत । कथं ददृशे ॥

अवाचचक्षं पदमस्य सस्वरूपं निधातुरन्वायमिच्छन् ।
 अपृच्छमन्याँ उत ते म आहुरिन्द्रं नरो वुवुधाना अणेम ॥२॥

अ॒वं । अ॒च॒च॒शं । प॒दं । अ॒स्य । स॒स्वः । उ॒ग्रं । नि॒ऽधा॒तुः । अ॒नु । आ॒यं । इ॒च्छ॒न ।
अ॒पृ॒च्छं । अ॒न्या॒न । उ॒त । ते । मे । आ॒हुः । इ॒ंद्रं । न॒रः । वु॒बु॒धा॒नाः । अ॒ग्ने॒म ॥ २ ॥

अस्यंद्रस्य पद स्थानमवाचचज । अहमवाद्वाज । कीदृशं । सम्बोऽतर्हितमयमूर्णं । किंच इच्छतिद्रम-
न्विच्छद्वाह निधातुः स्व स्थापयितुर्स्यंद्रस्य पदमन्वायं । अन्वगमं । अन्यानुतान्यान्विदुषोऽपि मार्गे इद्रमपृच्छ ।
पृष्ठवानस्मि । पृष्ठान्ते मे मह्यमिद्रमाहः । किमाहुरित्युच्यते । नरो यज्ञानां नतारो वुबुधाना वुमुत्समाना
वयमग्नेम । इद्र प्राप्तवतः स्मः । यद्यपीद्रो विद्यते तथापि दुर्लभश्चदनुपगतव्य इति वुमुत्समानः स्वभावमपृच्छत
पृष्ठश्च मुनभ इत्युक्तं इद्रप्राप्त्यर्थं मुक्तशेषमपृच्छदित्यर्थः ॥

प्र नु व॒यं सु॒ते या ते कृ॒तानी॒द्र॒ व्र॒वा॒म॒ या॒नि नो॒ जु॒जो॒षः ।
वे॒द॒द॒वि॒द्वा॒ञ्छृ॒ण॒व॒च्च वि॒द्वान्व॒ह॒तेऽयं म॒घ॒वा॒ सर्व॑से॒नः ॥ ३ ॥
प्र । नु । व॒यं । सु॒ते । या । ते । कृ॒तानि॑ । इ॒ंद्रं । व्र॒वा॒म । या॒नि । नः । जु॒जो॒षः ।
वे॒द॒त । अ॒वि॒द्वान् । शृ॒ण॒व॒त् । च । वि॒द्वान् । व॒ह॒ते । अ॒यं । म॒घ॒ऽवा॒ । सर्व॑ऽसे॒नः ॥ ३ ॥

हे इद्र ते त्वदीयानि यानि कृतानि कर्माणि संति नु अथ वयं स्तोतारः सुते सोमेऽभिपूते सति तानि
कर्माणि प्र व्रवाम । प्रकर्षणं वदाम । त्वमपि नोऽस्मदर्थं यानि कर्माणि जुजोषः असंवथाः तानि कर्माण्य-
विद्वान् इतः पूर्वमजानन् जनो वेदत । जानातु । विद्वान् शृणवश्च । शृणुयाच्च । यद्वा । विद्वान् जानन् पुरुषः
शृणवश्च । अजानतमपि जन आवयश्च । सर्वसेनः सर्वाभिः सेनाभिर्युक्तो मघवा धनवान् विद्वान् जानन्नयमिंद्रो
जानतश्च शृणवतश्च तान् जनान् प्रति वहते । अश्वरुह्यते ॥ व्यत्ययेन कर्तृप्रत्ययः ॥ प्रापयति ॥

स्थि॒रं म॒न॒श्च॒कृ॒षे जा॒त इ॒ंद्र॒ वे॒पी॒दे॒को यु॒धये॒ भूय॑सश्चि॒त् ।
अ॒ग्ने॒मानं॑ चि॒च्छ॒वंसा॑ दि॒द्युतो॑ वि वि॒दो ग॒वा॒मूर्व॑मु॒स्रिया॑णां ॥ ४ ॥
स्थि॒रं । म॒नः । च॒कृ॒षे । जा॒तः । इ॒ंद्रं । वे॒पिं । इ॒त् । ए॒कः । यु॒धये॑ । भूय॑सः । चि॒त् ।
अ॒ग्ने॒मानं॑ । चि॒त् । श॒वंसा॑ । दि॒द्युतः॑ । वि । वि॒दः । ग॒वां । ऊ॒र्वं । उ॒स्रिया॑णां ॥ ४ ॥

हे इद्र ज्ञात उत्पन्नमात्र एव त्वं स्थिर चलनरहितं मनश्चित्तं चकृषे । चकर्थ । सर्वान् बलिष्ठान् जयेय-
मितीदृशं । तथा हे इद्र एक इदमहाय एव त्वं युधये युदाय भूयसश्चित् ब्रह्मतरान् राक्षसादीनपि वेपि ।
अवः । अग्नेमः । किंच अग्नेमान् चित् गवामावरकं पर्वतमपि शवसा बलिन वि दिद्युतः । व्यभिन्नः । किंच
उस्रियाणा वीरमुत्सारयतीना गवा धनुनामूर्वं समूहं विदः । अवदयः । अलंभयः ॥

प॒रो य॒त्त्वं प॒र॒म आ॒ज॒नि॒ष्टाः प॒रा॒व॒ति श्रु॒त्यं ना॒म॒ वि॒भ्र॒न्त ।
अ॒त॒श्चि॒दि॒द्रा॒द॒भ॒य॒न्त दे॒वा वि॒श्वा अ॒पो अ॒ज॒य॒हा॒स॒प॒त्नीः ॥ ५ ॥
प॒रः । य॒त् । त्वं । प॒र॒मः । आ॒ऽज॒नि॒ष्टाः । प॒रा॒ऽव॒ति । श्रु॒त्यं । ना॒म॒ । वि॒भ्र॒न्त ।
अ॒तः । चि॒त् । इ॒ंद्रा॒त् । अ॒भ॒य॒न्त । दे॒वाः । वि॒श्वाः । अ॒पः । अ॒ज॒य॒त् । दा॒स॒ऽप॒त्नीः ॥ ५ ॥

यद्यदा हे इद्र परः परस्तादुपरिष्ठात्स्थितः परम उत्कृष्टतमस्त्वं परावति दूरं श्रुत्य श्रवणीय नाम
नामधेय विभ्रन्त धारयन्नाजनिष्टाः आ समतादजायथाः । शेषः परोब्रह्मतः । अतश्चिदत आरभ्यैव देवा
द्योतमाना अग्न्यादय इद्रादभयन्त । विभ्रुः । विश्वा अपः सर्वाण्युदकानीद्रोऽजयत । वशीचक्र । कीदृशीः ।
दासपत्नीः । दासो वृत्रः पतिः पालयिता यासामपां ता इति ॥ ॥ २६ ॥

तुभ्येदेते मरुतः सुगेवा अर्चयन्ते सुन्वत्यंधः ।

अहिमोहानमप आशयानं प्र मायाभिर्मायिनं सशदिदं ॥ ६ ॥

तुभ्ये । इत् । एते । मरुतः । सु० सुगेवाः । अर्चयन्ति । अर्कं । सुन्वन्ति । अंधः ।

अहिं । ओहानं । अपः । आ० आशयानं । प्र । मायाभिः । मायिनं । सशत् । इदं ॥ ६ ॥

एते मरुतः । महद्रवति वदतीति मरुतः स्तोतारः । सुगेवाः । शर्वमिति मुखनामेतत् । शोभनमुखाः संतः । स्तोत्रेण शोभनं मुखमुत्पादयत इत्यर्थः । हे इन्द्र तुभ्यन्तुभ्यमेवाकर्मचर्चनीयं स्तोत्रमर्चय । मूर्धति । कुर्वतीत्यर्थः । अंधः सोमलक्षणमत्तं सुन्वति । अभिपव कुर्वति । इन्द्रः परमेश्वर्ययुक्तो मायाभिः स्वकीयाभिः शक्तिभि रहिं वृत्तं प्र सज्जत । अभ्यभवत् । कीदृश । ओहानं देवान्बाधमानमप उदकान्याशयानमावृत्य शयनं कुर्वत मायिनं कपटवन्तमिति ॥

वि पू मृधो जनुषा दानमिन्वन्नहगवा मघवन्संचकानः ।

अत्रा दासस्य नमुचेः शिरो यदवर्तयो मनवे गातुमिच्छन् ॥ ७ ॥

वि । सु । मृधः । जनुषा । दानं । इन्वन् । अहन् । गवा । मघ० मघवन् । सं० संचकानः ।

अत्रं । दासस्य । नमुचेः । शिरः । यत् । अवर्तयः । मनवे । गातुं । इच्छन् ॥ ७ ॥

हे मघवन्मघवन्निन्द्र संचकानोऽस्माभिः स्तुयमानस्त्वं ॥ संपूर्वः कायतिः शब्दकर्म । तस्य लङर्थे लिटि रूपं ॥ दानं देवानां बाधकं वृत्रमसुर गवा वृत्रेणन्वनं प्रययन् हिमन् जनुषा जन्मना मुधस्तदनुचराजानमा दीनं शत्रुन मु मुष्टु व्यहन । विजघन्थ । इन्द्रस्यामुरा जन्मारभ्य शत्रुव इत्यर्थः । हे इन्द्र त्वमत्रास्मिन्युतं मनवे नमुचिनापहतगोधनाय मद्य गातुं सुखमिच्छन् अभिलषन् नमुचरितन्नामकस्योपत्तपयितुरमुरस्य सर्वाधि शिरः शीर्षं यद्यदावर्तयः अचूर्णयः तदा शत्रुन विजघर्षति पुंवेण संबधः ॥

युजं हि मामकृथा आदिदिदं शिरो दासस्य नमुचेर्मथायन ।

अशमानं चित्स्वर्यं वर्तमानं प्र चक्रियेव रोदसी मरुद्भ्यः ॥ ८ ॥

युजं । हि । मां । अकृथाः । आत् । इत् । इन्द्र । शिरः । दासस्य । नमुचेः । मथायन ।

अशमानं । चित् । स्वर्यं । वर्तमानं । प्र । चक्रियाऽइव । रोदसी इति । मरुतऽभ्यः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वं स्वर्यं स्वरेण सहितं वर्तमानं अमंतमशमानं चित मेघमिव स्थितं दासस्योपत्तपयितुर्नमुचेरमुरस्य शिरो मथायनं चूर्णयन् आदिदन्तरमेव मा युजं सखायमकृथा हि । चक्रेषु खलु । तदानीं मरुद्भ्यस्तथा यभ्यो रोदसी यावापुषिष्यां चक्रियेव चक्र इव प्राप्ता ॥ उपसर्गश्रुतयोर्गक्रियाध्याहारः ॥

स्त्रियो हि दास आयुधानि चक्रे किं मा कन्नवला अस्य सेनाः ।

अंतर्ह्यख्यदुभे अस्य धेने अथोप प्रेक्षुधये दस्युमिदं ॥ ९ ॥

स्त्रियः । हि । दासः । आयुधानि । चक्रे । किं । मा । कन्न । अन्नवलाः । अस्य । सेनाः ।

अंतः । हि । अख्यत् । उभे इति । अस्य । धेने इति । अथ । उप । प्र । ऐत् । युधये ।

दस्युं । इन्द्रः ॥ ९ ॥

दास उपलपयिता नमृचिरमुरः स्त्रियः स्त्रीरायुधानि युद्धमाधनानि चक्रे हि । छतवान् खलु । इंद्रेण सह योद्धुं प्रतिहितवानित्यर्थः । अस्यामुरस्य संबन्धिन्योऽवनाः स्त्रीरूपाः सना मा मां किं करन किं कुर्युरिति मन्यमान इदृस्तामा मध्यऽस्यामुरस्य धेने प्रीणयिष्यां मुरुपे उभे द्वे स्त्रियावंतरखद्वि । गृहमध्ये निदधे खलु । अथानंतरमिन्द्रो दस्युं नमृचि युधये युद्धायोप प्रैत । उपप्रागक्तम् ॥

समच गावोऽभितोऽनवंतेहेह वत्सैर्वियुता यदासन् ।

सं ता इंद्रो अमृजदस्य शकैर्यदी सोमासः सुषुता अमंदन् ॥ १० ॥

सं । अच । गावः । अभितः । अनवन्त । इहऽइह । वत्सैः । विऽयुताः । यत् । आसन् ।

सं । ताः । इंद्रः । अमृजत् । अस्य । शकः । यत् । इं । सोमासः । सुसुताः । अमंदन् ॥ १० ॥

यद्यदा गावो वत्सैर्वियुता आसन् वियुक्ता अभवन् अत्रास्मिन्कालेऽभितः सर्वतो नमृचिनापहता गाव इहेह इह चह च सर्वतः समनवत । अत्यतमगच्छन् । यद्यदा सुषुता बभूनाम्ना ऋषिणा सुषुभिपुताः सोमासः सोमा ईमेनमिन्द्रममंदन् अमादयन् तदंद्रः शकैः शक्तिर्मरुद्भिः सहास्य बभूवोः संबन्धिनीर्नमृचिनापहतास्ता गाः सममृजत । वत्सैः सह समयोजयत ॥ ॥ १० ॥

यदी सोमा बभूधृता अमंदन्नरोरवीवृषभः सादनेषु ।

पुरंदरः पपिवाँ इंद्रो अस्य पुनर्गवामददादुस्त्रियाणां ॥ ११ ॥

यत् । इं । सोमाः । बभूऽधृताः । अमंदन् । अरोरवीत् । वृषभः । सादनेषु ।

पुरंऽदरः । पपिऽवान् । इंद्रः । अस्य । पुनः । गवाँ । अददात् । उस्त्रियाणां ॥ ११ ॥

यद्यदा बभूधृता बभूणाभिपुताः सोमा ईमेनमिन्द्रममंदन् अमादयन् तदा वृषभः कामानां वर्धितेन्द्रः सादनेषु युद्धेष्वरोरवीत् । अत्यर्थं शब्दमकरोत् । पुरंदरः पुरां दारयितास्त्रिमं सोमं पपिवान पीतवानिन्द्रः पुनरुस्त्रियाणां बीरमृत्स्वाविणीर्गवां गा अददात् । बभूव ददा ॥

भद्रमिदं रुग्मा अग्रे अक्रगवाँ चत्वारि ददतः सहस्रा ।

ऋणचयस्य प्रयता मघानि प्रत्यग्रभीष्म नृतमस्य नृणां ॥ १२ ॥

भद्रं । इदं । रुग्माः । अग्रे । अक्रन् । गवाँ । चत्वारि । ददतः । सहस्रा ।

ऋणऽचयस्य । प्रऽयता । मघानि । प्रति । अग्रभीष्म । नृऽतमस्य । नृणां ॥ १२ ॥

रुग्म इति कश्चिज्जनपदविशेषः । अत्र रुग्मशब्देन तत्रत्या जना उच्यन्ते । रुग्मा ऋणचयनाम्नो राज्ञः किंकरा हे अग्रे भद्रं कन्याणमिदं कर्माकन । अकुर्वन् । कीदृशाः । गवां धनुनां चत्वारि चतुःसंख्यायुक्तानि सहस्रा सहस्राणि ददतो मह्यं प्रयच्छतः । राज्ञा हि दीयमानानि धनानि राजपुरुषा एव प्रयच्छन्तीत्यर्थः । नृणां नृतृणां मध्ये नृतमस्यातिशय्येन नृतमस्य ऋणचयस्यैतन्नामकं राज्ञा प्रयता प्रयतानि दत्तानि मघानि गोरूपानि धनानि वयं प्रत्यग्रभीष्म । प्रतिगृहीतवन्तः स्मः । पुत्रार्थं बह्वचनं ॥

सुपेणसं माव मृजत्यस्तं गवाँ सहस्रै रुग्मासो अग्रे ।

तीव्रा इंद्रममंदुः सुतारोऽक्तीर्युष्टी परितकम्यायाः ॥ १३ ॥

सुऽपेणसं । मा । अव । मृजति । अस्तं । गवाँ । सहस्रैः । रुग्मासः । अग्रे ।

तीव्राः । इंद्रः । अममंदुः । सुतासः । अक्तीः । विऽउष्टी । परिऽतकम्यायाः ॥ १३ ॥

हे अपि रुग्णमासो रुग्णमा ऋणचैयस्य किंकराः सुपेणसं मुरुपमलंकाराक्तादनादिभिः संस्कृत मा सामेस्त
गुहं गवां धनूनां सहस्रैः महाव स्रजति । प्रापयति स्म । तदनंतरमेव तीव्रा रमवतः सुतासो लब्धवद्गधनन
मयाभिपुताः सोमाः परितुक्म्यायाः । तमसा भुतानि परितुक्मकति गच्छतीति परितुक्म्या । तस्या अक्तो
रात्रिर्बुधो व्युक्तेन सति । उपःकाल इत्यर्थः । इंद्रमममदुः । अमादयन । बभुगवा प्राप्यनंतरमविलंबितमेव
सोमेनैज इत्यर्थः ॥

अच्छत्सा रात्री परितुक्म्या याँ ऋणंचये राज्ञि रुग्णानां ।

अत्यो न वाजी रघुरज्यमानो बभुश्चत्वार्यसनत्सहस्रा ॥ १४ ॥

अच्छत् । सा । रात्री । परिऽतुक्म्या । या । ऋणंऽचये । राज्ञि । रुग्णानां ।

अत्यः । न । वाजी । रघुः । अज्यमानः । बभुः । चत्वारि । असनंत । सहस्रा ॥ १४ ॥

रुग्णानां रुग्णनाम्नां जनानां राज्ञि प्रभावृणंचये एतत्सत्तके तत्समीप एव या रात्रिः परितुक्म्या
परितो गंवी भवति सा रात्र्याक्त । व्युष्टाभवत । अत्यः सततगामी वाजी न अत्य इव रघुः शीघ्रगाम्यग्य
मानः प्रियमाणो बभुरतन्नामक ऋषिपत्न्यत्वारि चतुःसंख्याकौनि सहस्रा सहस्राणि गोरूपाणि धनान्यसनत ।
अलभत ॥

चतुःसहस्रं गव्यस्य पशुः प्रत्यग्रभीष्म रुग्मेध्वग्रे ।

धर्मश्चित्तप्रः प्रवृजे य आसीदयस्मयस्त्वदादाम विप्राः ॥ १५ ॥

चतुःऽसहस्रं । गव्यस्य । पशुः । प्रति । अग्रभीष्म । रुग्मेधु । अग्रे ।

धर्मः । चित् । तप्रः । प्रवृजे । यः । आसीत् । अयस्मयः । तं । ऊं इति । आदाम । विप्राः ॥ १५ ॥

हे अपि वयं रुग्मेध्वेतत्सत्तकेषु जनेषु गव्यस्य गवात्मकस्य पशुः पशोः पशुना । जाताविकवचन । चतुःसहस्र
चत्वारि सहस्राणि प्रत्यग्रभीष्म । प्रतिगृहीतवतः स्मः । प्रवृजे प्रवृजनार्थं तप्रः संतप्रः शोभनवर्णो धर्मश्चित्त-
हावीर इवायस्मयोऽयोमयो हिरण्मयो यः कलश आसीत् अभवत् तम् दोहनार्थं कलशं च विप्रा मेधाविनो
वयं रुग्मेध्वादाम । आदत्तवतः ॥ ॥ २८ ॥

इंद्रो रथायैतं त्रयोदशं सप्तदशं मुक्त । अवस्युर्नामात्रेय ऋषिः । विष्णु कंदः । इंद्रो देवता । उग्रमयात्
सं ह यद्वाति पादयोः क्रमेण कृत्स्नोशनसो विकल्पेन देवता । इंद्राकृत्मा वहमानित्यस्या इंद्रः कृत्स्नश्च । तथा
चानुक्रांतं । इंद्रो रथाय सप्तोनावस्युर्गुणमिति कौत्स्याशनसो वा पादौ परद्राकौत्सीति ॥ विनियोगो
लिंगिकः ॥

इंद्रो रथाय प्रवतं कृणोति यमध्यस्थान्मघवा वाजयंतं ।

यूथेव पश्वो व्युनोति गोपा अरिष्टो याति प्रथमः सिपासन ॥ १ ॥

इंद्रः । रथाय । प्रऽवतं । कृणोति । यं । अधिऽअस्थात् । मघऽवा । वाजऽयंतं ।

यूथाऽइव । पश्वः । वि । उनोति । गोपाः । अरिष्टः । याति । प्रथमः । सिपासन ॥ १ ॥

मघवा धनवानिंद्रो वाजयंतमन्नामिकं यं रथमध्यस्थात् अधितिष्ठति तस्मै रथाय प्रवत् प्रवणमात्रं
कृणोति । करोति । अपि च गोपा गोपालः पश्वो यूथेव पशोः पशुनां यूथानि यथा व्युनोति प्रेरयति तथा
शत्रुसैन्यानि प्रेरयति । अरिष्टः शत्रुभिः स्वयमहिंसितः प्रथमो देवानां मुख्य इंद्रः सिपासन शत्रुधनाभीक्ष्ण
याति । गच्छति ॥

आ प्र द्रव हरिवो मा वि वेनः पिशंगराते अभि नः सचस्व ।
 नहि त्वदिदं वस्यो अन्यदस्यमेनांश्चिज्जनिवतश्चकथ ॥ २ ॥
 आ । प्र । द्रव । हरिऽवः । मा । वि । वेनः । पिशंगऽराते । अभि । नः । सचस्व ।
 नहि । त्वत् । इदं । वस्यः । अन्यत् । अस्ति । अमेनान । चित् । जनिऽवतः । चकथ ॥ २ ॥

हे हरिवो हरिवतिंद्र त्वमात्मानभिमुखं प्र द्रव । प्रक्षेपेण गच्छ । किंतु मा वि वेनः । वेनतिः कांतिकर्मा ।
 अस्मासु विगतकामो मा भूः । किंच हे पिशंगराते बहुरूपधनिंद्र सोऽस्मानभि सचस्व । अभिसेवस्व । अपि च
 हे इंद्र वस्यो वसीयः श्रेयस्करं त्वत्पत्तोऽन्यत्रह्यस्ति । अन्यदमुजातं नास्ति । अमेनांश्चित् । मेनाशब्दः स्वीवाची ।
 अपगतस्वीकांश्चित् जनिवतो जायावतश्चकथ । करोपि ॥

उद्यत्सहः सहस आजनिष्ट देदिष्ट इंद्र इंद्रियाणि विश्वा ।
 प्राचोदयत्सुदुषा वघ्रे अंतवि ज्योतिषा संववृत्वत्तमोऽवः ॥ ३ ॥
 उत् । यत् । सहः । सहसः । आ । अजनिष्ट । देदिष्ट । इंद्रः । इंद्रियाणि । विश्वा ।
 प्र । अचोदयत् । सुऽदुषाः । वघ्रे । अंतः । वि । ज्योतिषा । संऽववृत्वत् । तमः ।
 अवर्त्यवः ॥ ३ ॥

यद्यदा सहः सूर्यसंबन्धि तेजः सहस उपःसंबन्धिनस्तेजस उदाजनिष्ट उपरिष्ठात् प्रादूर्बभूव तदंद्रो विश्वा
 विश्वानि सर्वाणीन्द्रियाणि धनानि । इन्द्रियमिति धननामैतत् । देदिष्ट । यजमानेभ्यो दिर्गाति । वघ्रे निवारके
 पर्वतेऽतर्मध्य बलेन निरुद्धाः सुदुषाः सुपु दोग्धीर्गाः प्राचोदयत् । प्रेरयत् । ज्योतिषा तेजसा संववृत्वत् संव-
 रणशीलं तमो यवः । निवारितवान् ॥

अनवस्ते रथमश्वाय तशान्वष्टा वज्रं पुरुहूत द्युमंतं ।
 ब्रह्माण इंद्रं महयंतो अकरवर्धयन्ब्रह्मे हंतवा उ ॥ ४ ॥
 अनवः । ते । रथं । अश्वाय । तशान् । त्वष्टा । वज्रं । पुरुऽहूत् । द्युऽमंतं ।
 ब्रह्माणः । इंद्रं । महयंतः । अर्कः । अवर्धयन् । अहये । हंतवः । ऊं इति ॥ ४ ॥

हे पुरुहूत ब्रह्मभिराहृतंद्र ते त्वदीयं रथमश्वायाश्वाभ्यां संयोगाहंमनवः । अनवो मनुष्याः । ऋभवस्त
 जन । अतजन । अर्कृषन् । त्वष्टा च त्वदीयं वज्रं द्युमंतं दीप्तिमतमकरोत् । उ अपि च महयंत इंद्रं पुजयतो
 ब्रह्माणोऽगिरसः परिवृद्धा मरुतो वा अहयेऽहि वृत्र हतवः हंतुमर्कः स्तोत्रवर्धयन् । वर्धितवतः ॥

वृष्णे यज्ञे वृषणो अर्कमर्चानिंद्र यावाणो अदितिः सज्जीषाः ।
 अनश्वासो ये पवयोऽरथा इंद्रपिता अभ्यवर्तत दस्यून ॥ ५ ॥
 वृष्णे । यत् । ते । वृषणः । अर्कं । अर्चान् । इंद्रं । यावाणः । अदितिः । सऽज्जीषाः ।
 अनश्वासः । ये । पवयः । अरथाः । इंद्रऽइषिताः । अभि । अवर्तत । दस्यून ॥ ५ ॥

हे इंद्र यद्यदा वृषणः मेचनसमर्था मरुतो वृष्णे कामानां वर्धिते ते तुभ्यमर्कं स्तोत्रमर्चान् अस्तुवन् ।
 अर्कवर्धित्वर्थः । तदादितिरदीनाः ॥ मेचनव्यत्ययः ॥ यावाणोऽभिववपाषाणाः सज्जीषाः संगता बभुवुरिति

शेषः । अनद्यासोऽथर्वजिता अरथा रथहीना इद्विपिता इद्विण प्रेषिताः पवयः पवमाना गच्छतो ये मरुतो दस्यून शत्रुनभ्यवर्तत अभिभूताम् कुर्वतो वर्तते स ते मरुतोऽर्चानिति संबधः ॥ ३९ ॥

प्र ते पूर्वाणि करणानि वोचं प्र नूतना मघवन्या चकर्थ ।

शक्तीवो यद्विभरा रोदसी उभे जयन्तपो मनवे दानुचिचाः ॥ ६ ॥

प्र ते । पूर्वाणि । करणानि । वोचं । प्र । नूतना । मघऽवनं । या । चकर्थ ।

शक्तिऽवः । यत् । विऽभराः । रोदसी इति । उभे इति । जयन्त । अपः । मनवे । दानुऽचिचाः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयानि पूर्वाणि पुरातनानि करणानि कर्माणि प्र वोच । अहं प्रकर्षेण ब्रवीमि । नूतना नूतनानि नवानि कर्माणि प्र वोच । प्रब्रवीमि । हे मघवन धनवन्निद्र या यानि कर्माणि चकर्थ कृतवानसि तानि प्र वोचमिति संबधः । हे शक्तीवः शक्तिमन । शक्तिर्वन्न कर्म वा । तद्वन्निद्र यत् यत्त्वमुभे रोदसी यावापृथिव्या जयन्त्वशीकुर्वन् अप उदकानि मनवे मनुष्याय विभराः विविच्य विमर्ष । कोदगी । दानु चिचाः चित्रदानाः ॥

तदिन्नु ते करणं दस्म विप्राहिं यद्वन्नोजो अचामिमीथाः ।

शुणस्य चित्परि माया अगृभ्णाः प्रपित्वं यन्नप दस्यूरमेधः ॥ ७ ॥

तत् । इत् । नु । ते । करणं । दस्म । विप्र । अहिं । यत् । घ्नन् । ओजः । अचं । अमिमीथाः ।

शुणस्य । चित् । परि । मायाः । अगृभ्णाः । प्रऽपित्वं । यत् । अप । दस्यून । अमेधः ॥ ७ ॥

हे दस्म दर्शनीय विप्र मेधावन्निद्र त्वमवास्मिन्नेकिऽहि वृत्रममुर घ्नन् तिमन् यदोजो यदन्नममिमीथा प्रकाशितवानसि तदिन्नु तत्त्वन्नु ते त्वदीय करणं कर्म विद्यते । अपि च शुणस्य चिदन्तज्ञामकस्याममुरस्य संबधिनीमाया प्रज्ञाः पर्यगृभ्णाः । परिगृहीतवानसि । हे इन्द्र त्वं प्रपित्वं मयाम समीपं वा यत्नं प्राप्नुवन् दस्यूनमुरानपासेधः । अपावाधयाः ॥

त्वमपो यदेवे तुर्वणायारमयः सुदुघाः पार उँद ।

उयमयातमवहो ह कुत्सं सं ह यद्वामुणनारैत देवाः ॥ ८ ॥

त्वं । अपः । यदेवे । तुर्वणाय । अरमयः । सुऽदुघाः । पारः । उँद ।

उयं । अयातं । अवहः । ह । कुत्सं । सं । ह । यत् । वां । उणना । अरैत । देवाः ॥ ८ ॥

हे इन्द्र त्वं परि नदीनां तीरं । प्रवृद्ध इति शेषः । सुदुघा आपाधिवनस्पतीन् मुधु दूहतीरप उदकानि यदेवे यदुनामकाय राज्ञे तुर्वणायतज्ञामकाय राज्ञे चारमयः । रमितवानसि । हे इन्द्र युवा । त्वं कुत्सयति शेषः । उयमुन्नं शुणमयात । आगच्छत । तदनन्तरं त्वं शुणं हत्वा कुत्समवहो ह । स्वगृहं प्रापितवानसि खलु । यद्यदा वा युवामिद्राकुत्सावुणना भार्गवो देवाश्च समरत ह समर्जिरं खलु ॥

इद्राकुत्सा वहमाना रथेना वामत्या अपि कर्णे वहन्तु ।

निः पीमद्भो धर्मथो निः पधस्थान्मघोनो हृदो वरथस्तमसि ॥ ९ ॥

इद्राकुत्सा । वहमाना । रथेन । आ । वां । अत्याः । अपि । कर्णे । वहन्तु ।

निः । सीं । अत्तऽभ्यः । धर्मथः । निः । पधऽस्थात् । मघोनः । हृदः । वरथः । तमसि ॥ ९ ॥

हे इंद्राकृत्संद्राकृत्सो रथेन वहमाना वहमानाबुध्यमानो वां युवामत्या अथाः कर्णेऽपि । स्तोत्राणि कृणोति करोतीति कर्णः स्तोता यजमानो वा । तत्समीपेऽपीति यावत् । आ वहंतु । आ समंताद्वाहका भवंतु । युवामण्योऽप्सु प्रविष्ट मीमिनं शुष्णामुरं निर्धमयः । अबाधथां । मीमिति शुष्णामुरो बुद्धिस्थः परा-
मुष्यते । मधस्थात्स्वकीयात्स्थानान्तिरबाधथां । मधोनो मधवतो हविष्मतो यजमानस्य हृदो हृदयात्तमां-
स्यज्ञानरूपाणि पापानि वरथः । निवारयथः ॥

वातस्य युक्तान्सुयुजंश्चिदश्वान्कविश्चिदेषो अजगन्नवस्युः ।

विश्वे ते अत्र मरुतः सखाय इंद्र ब्रह्माणि तविषीमवर्धन ॥ १० ॥

वातस्य युक्तान् । सुयुजः । चित् । अश्वान् । कविः । चित् । एषः । अजगन् । अवस्युः ।

विश्वे । ते । अत्र । मरुतः । सखायः । इंद्र । ब्रह्माणि । तविषीं । अवर्धन ॥ १० ॥

कर्वाश्चत्वाज्ञोऽप्यवस्युरेतन्नामक एष मंचद्रष्टा वातस्य वायव्येन युक्तान् संयुक्तान् सुयुजंश्चत्सु योजनीयानश्चानजगन् । प्राप्नोत । अवस्योः सखायो विश्व सर्वं मरुतो वहवः स्तोतारो हे इंद्र अवास्मिन्नेति ते त्वदीया तविषीं बलं ब्रह्माणि ब्रह्मभिः स्तोत्रैरवर्धय । अवर्धयन् ॥ ॥ ३० ॥

सूरश्चिदृथं परितकस्यायां पूर्वं करदुपरं जूजुवांसं ।

भरच्चक्रमेतगः सं रिणाति पुरो दधत्सनिष्यति क्रतुं नः ॥ ११ ॥

सूरः । चित् । रथं । परिऽतकस्यायां । पूर्वं । करत् । उपरं । जूजुऽवांसं ।

भरत् । चक्रं । एतगः । सं । रिणाति । पुरः । दधत् । सनिष्यति । क्रतुं । नः ॥ ११ ॥

इंद्रः परितकस्यायां संयामि । परितो गच्छत्यस्यां भय इति परितकस्या संयामः । एतशाख्येन ऋषिणा सह योद्धुः सूरश्चित्पूर्यस्यापि संबंधिनं जूजुवांसं वेगेन गच्छतं रथमुपरमुपरतव्यापारं पूर्वं करत् । पुरोऽकरोत् । एतश एतशाय ॥ विभक्तित्वययः ॥ इंद्रः पूर्वं द्विचक्रस्य रथस्यैकं चक्रं भरत् । अहरत् । स इंद्रस्तेन चक्रेणा-
सुराणं सं रिणाति । हिनस्ति । अपि च पुरो दधदस्मान्पुरस्कुर्वन् नोऽस्मदीयं क्रतुं यज्ञं सनिष्यति । संभजतु ॥

आयं जना अभिचक्षे जगामेद्रः सखायं सुतसोममिच्छन् ।

वदन्पावाव वेदिं भ्रियाते यस्य जीरमध्वर्यवश्चरन्ति ॥ १२ ॥

आ । अयं । जनाः । अभिऽचक्षे । जगाम् । इंद्रः । सखायं । सुतऽसोमं । इच्छन् ।

वदन् । यावा । अवा । वेदिं । भ्रियाते । यस्य । जीरं । अध्वर्यवः । चरन्ति ॥ १२ ॥

हे जना अभिचक्षे युष्मानभिद्रष्टुमयमिंद्रः सखायं स्तोतारं सुतसोममभिपुतसोमं यजमानमिच्छन् । पता जगाम । आगच्छति । अध्वर्यवो यस्य यावन्तो जीरं क्षणं प्ररणं चरन्ति स यावा सोममभिपुपायाणो वदन् शब्दं कुर्वन् वेदिमव भ्रियाते । अभिद्रियते ॥

ये चाकनंत चाकनंत नू ते मर्ता अमृत मो ते अंह आरन् ।

वावंधि यज्यूरुत तेषु धेत्योजो जनेषु येषु ते स्याम ॥ १३ ॥

ये । चाकनंत । चाकनंत । नू । ते । मर्ताः । अमृत । मो इति । ते । अंहः । आ । आरन् ।

वावंधि । यज्यूरन् । एत । तेषु । धेहि । ओजः । जनेषु । येषु । ते । स्याम ॥ १३ ॥

हे इन्द्र धनार्थं ये जनास्त्वां चाकनंत अकामयन्त पुनश्च ते नु विप्रमेव त्वां चाकनंत हे अमृत अमरणं
शीलेंद्र मर्ता मरणधर्माणस्त जना अहोऽनर्थ मो आरन । मा गमन ॥ मा उ इति निपातसमुदायो मेलिक
निपातार्थे वर्तते ॥ उतापि० च यज्युज्यमानान्वर्धा । संभजस्व । येषु जनेषु येषा जनाना मध्ये वय स्तोतारस्त
स्वदीयाः स्याम भवाम हे इन्द्र त्व तेषु जनेष्वोजो वलं धेहि ॥ ॥ ३१ ॥

अदर्दरुत्समिति द्वादशर्चमष्टादश मुक्तं । गातुर्नामात्रिय अपि । त्रिष्टुप ऋदः । इन्द्रो देवता । तस्य चानु
क्रातं । अदर्दरुत्समिति गातुरिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अदर्दरुत्समसृजो वि खानि त्वमर्णवान्वद्धधानाँ अरम्णाः ।

महातमिन्द्र पर्वतं वि यद्वः सृजो वि धारा अयं दानवं हन ॥ १ ॥

अदर्देः । उत्सं । असृजः । वि । खानि । त्वं । अर्णवान् । वद्धधानान् । अरम्णाः ।

महातं । इन्द्र । पर्वतं । वि । यत् । वरिति वः । सृजः । वि । धाराः । अयं । दानवं ।

हन्ति हन ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वमुत्समसृजोऽसृजो मेघमदर्दः । विदारितवानसि । तदनंतरं खानि मेघमण्डोकानां निर्गमनद्वारा
राणि व्यसृजः । विप्रिण सृष्टवानसि । किंच वद्धधानान्वाधमानानर्णवानुदकवतो मेघानरम्णाः । विमर्ज
यसि । नारयमीत्यर्थः ॥ अत्र रम्णातिविमर्जनकर्म ॥ हे इन्द्र यद्यस्त्व ॥ यदिति निगद्यगयः ॥ महात प्रभुत
पर्वतं मेघ वि वः । विवृतवानसि । धारा अपा वि सृजः । विस्सृष्टवानसि । अपि च दानव दानोः पुत्र वृत्रममुर
यद्वोदकस्य दातार मेघ वाव हन । अभिहतवानसि । अत्र निरुक्तं । अदृणा उत्स । उत्स उत्सदनादोत्सदना
दोनन्तर्वा स्यात् । व्यसृजोऽस्य खानि त्वमर्णवानर्णस्यत एतानित्यादि । नि० १० ९ ॥

त्वमुत्साँ चतुर्भिर्वद्धधानाँ अरंह ऊधः पर्वतस्य वज्रिन ।

अहिं चिदुय प्रयुतं शयानं जघन्वाँ इन्द्र तविपीमधत्थाः ॥ २ ॥

त्वं । उत्सान् । चतुऽभिः । वद्धधानान् । अरंहः । ऊधः । पर्वतस्य । वज्रिन ।

अहिं । चित् । उय । प्रऽयुतं । शयानं । जघन्वान् । इन्द्र । तविपीं । अधत्थाः ॥ २ ॥

हे वज्रिन वज्रवृत्तिद्र त्वमृत्तुभिर्चतुषु वृष्टिकालेषु वद्धधानान्प्रतिवध्यमानान्त्वाम्नेधान्प्रतिवधनादमोचय
इति शेषः । अपि च पर्वतस्य मेघस्य संबध्युधो वलमरंहः । अगमयः । हे उय उद्गमवल्निद्र प्रयुतमुक्त शयान
जले शयन कुर्वतमहि चिद्वत् च जघन्वान् हतवानसि । हे इन्द्र त्व तविपी वलमधत्थाः । आधारयः । वृत्रव
धानंतरमिन्द्रो लोके प्रख्यातो भवतीत्यर्थः ॥

त्यस्य चिन्महतो निर्मृगस्य वधर्जघानं तविपीभिरिन्द्रः ।

य एक इदप्रतिर्मन्यमान् आदस्मादन्यो अजनिष्ट तव्यान् ॥ ३ ॥

त्यस्य । चित् । महतः । निः । मृगस्य । वधः । जघान् । तविपीभिः । इन्द्रः ।

यः । एकः । इत् । अप्रतिः । मन्यमानः । आत् । अस्मात् । अन्यः । अजनिष्ट । तव्यान् ॥ ३ ॥

निर्जघानायुध शको वृत्रेण विप्रमोज्जसा । वृत्रस्य गात्रादन्यो यः प्रादभूतो मरामुरः ॥ वृत्रं पुनं निह
तिन्द्रो द्वितीयं शुष्णसंज्ञकं । पुनर्जघानिन्द्र इति पराभिः कीर्तयत्युपरिति ॥ इन्द्रो महतः प्रभुतस्य मृगस्य मृगव
क्षीप्रगामिनस्य चित् तस्य वृत्रस्य संबोध वधायुध तविपीभिः स्वकीयेर्वल्निर्जघान । निःशेषिणावधीत ।

एकं इदमहाय एवाप्रतिः प्रतिद्विरहितो मन्यमान आत्मानं योऽस्तीति शेषः । आत्तदानीमस्माद्वृत्तात्तव्यान्-
वृत्तरोऽन्योऽसुरोऽजनिष्ट । प्रादुरभूत् ॥

त्यं चिदेपां स्वधया मदंतं मिहो नपातं सुवृधं तमोगां ।

वृषप्रभमा दानवस्य भामं वज्रेण वज्री नि जघान् शुष्णं ॥४॥

त्यं । चित् । एपां । स्वधया । मदंतं । मिहः । नपातं । सुऽवृधं । तमऽगां ।

वृषऽप्रभमा । दानवस्य । भामं । वज्रेण । वज्री । नि । जघान् । शुष्णं ॥४॥

एषा प्राणिनां स्वधयात्तिन मदंतं मोदमानं सर्वप्राणिनामन्न स्वयमेव भुञ्जानं मिहः सचनसमर्थस्य मेघस्य
नपातं पातार रजितार । अत्र नपाक्चब्दः पातरि वर्तते । प्राणो वि तनूनपात्स हि तन्वः पाति । ए० ब्रा० २. ४ ।
इति ब्राह्मणं । सुवृधं प्रवृधं तमोगा तमोऽधकारं गच्छंतं त्यं चित्तं च वृधं निजघानंति शेषः । वृषप्रभमा वर्षण
शोलस्य मेघस्य प्रहता वज्री वज्रवाग्निद्रो वज्रेण स्वकीयेनायुधेन दानवस्य दनुजस्य भामं । अत्र क्रोधावाचिभा
मशब्देन क्रोधादुत्पन्नः शुष्णामुरो लक्ष्यते । तं शुष्णामुरं नि जघान । हतवान् ॥

त्यं चिदस्य क्रतुभिर्निपुत्रममर्मणो वि विददस्य मर्म ।

यदी मर्मज्ञः प्रभृता मदस्य युयुत्संतं तमसि हर्म्ये धाः ॥५॥

त्यं । चित् । अस्य । क्रतुऽभिः । निऽसंतं । अमर्मणः । विदत् । उत् । अस्य । मर्म ।

यत् । ई । सुऽष्टाच्च । प्रऽभृता । मदस्य । युयुत्संतं । तमसि । हर्म्ये । धाः ॥५॥

अमर्मणो मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्यास्य वृत्रस्य निपत्तं निपणं त्यं चित् त्यक्तदेव ॥ लिंगव्यत्ययः ॥ मर्म
प्राणस्थान । यत्र स्थानि विदो म्रियते तन्मर्मत्युच्यते । अस्य वृत्रस्य क्रतुभिः प्रज्ञानेन इन्द्रं त्वं विददित । अज्ञा-
मोरिव । यद्यदा हे मुजत्र मुवनेन्द्र त्वं मदस्य मादकस्य सोमस्य प्रभृता प्रभृता संभरणं सति युयुत्संतं योदुमि-
च्छतमीमेनं वृत्रं हर्म्यं हारके तमसि धाः न्यदधाः । वृत्र इन्द्रस्य भयात्तमसि प्राविशदित्यर्थः ॥

त्यं चिदित्या कल्पयं शयानमसूर्यं तमसि वावृधन् ।

तं चिन्मंदानो वृषभः सुतस्योच्चिरिंदो अपगूर्या जघान ॥६॥

त्यं । चित् । इत्या । कल्पयं । शयानं । असूर्यं । तमसि । वावृधानं ।

तं । चित् । मंदानः । वृषभः । सुतस्य । उच्चिरः । इंदः । अपऽगूर्यं । जघान् ॥६॥

सुतस्याभिपुत्रेन सोमेन मंदानो मोदमानो वृषभः कामानां वर्पितेन्द्र उच्चिरूर्ध्वमपगूर्यं वज्रमुद्यस्य तं वि-
जितमेव वृत्रामुरं जघान । अवधीत । कीदृश । इत्यामुत्रांतरिजल्लोके कल्पयं । कत्पुत्रकरं पयो यस्य त । शया
नमप्सु शयनं कुर्वतमसूर्यं सूर्यरहितं तमस्यधकारं वावृधानं वर्धमानं । त्यं चिदिति पुनर्वचनं पूरणार्थं ॥ ॥३०॥

उच्चिरिंदो महते दानवाय वधयमिष्ट सहो अप्रतीतिं ।

यदी वज्रस्य प्रभृता ददाभ विश्वस्य जंतोरधमं चकार ॥७॥

उत् । यत् । इंदः । महते । दानवाय । वधः । यमिष्ट । सन् । अप्रतिऽइतं ।

यत् । ई । वज्रस्य । प्रऽभृता । ददाभ । विश्वस्य । जंतोः । अस्यमं । चकार ॥७॥

एकं नु त्वा सत्पतिं पांचजन्यं जातं शृणोमि यशसं जनेषु ।

तं मे जगृभ्र आशसो नविष्टं दोषा वस्तोर्हवमानास इंद्र ॥११॥

एकं । नु । त्वा । सत्पतिं । पांचजन्यं । जातं । शृणोमि । यशसं । जनेषु ।

तं । मे । जगृभ्रे । आशसः । नविष्टं । दोषा । वस्तोः । हवमानासः । इंद्र ॥११॥

हे इंद्र त्वा त्वामेकं मुख्यमेव जनेषु सर्वेषु मनुष्येषु मर्ध्यऽहं मंचद्रष्टा शृणोम्यपिमुख्यः । कीदृशं । सत्पतिं सतां साधूनां पालकं पाचजन्यं पंचजन्येभ्यो मनुष्येभ्यो हितं जातमुत्पन्नं यशसं यशायुक्तं । दोषा क्षपायां वस्तो-
र्वासरे च हवमानासः स्तुवत आशसः कामानां शंसमाना मे मदीयाः प्रजा नविष्टमतिशयिन स्तुव्यं तमिंद्र
जगृभ्रे । गृह्णतु । स्वीकृतुं ॥

एवा हि त्वामृतुथा यातयंतं मघा विप्रेभ्यो ददंतं शृणोमि ।

किं ते ब्रह्माणो गृहते सखायो ये त्वाया निदधुः काममिंद्र ॥१२॥

एव । हि । त्वां । ऋतुथा । यातयंतं । मघा । विप्रेभ्यः । ददंतं । शृणोमि ।

किं । ते । ब्रह्माणः । गृहते । सखायः । ये । त्वाया । निदधुः । कामं । इंद्र ॥१२॥

एवैवमुक्तप्रकारेण हि ऋतुथा काले काले यातयंतं जंतुन्प्रेरयंतं हे इंद्र त्वां विप्रेभ्यः स्तोतृभ्यो मघा
मघानि धनानि ददत यत्कृतं शृणोमि । निशामयामि । एतत्कृपव प्रतिभाति । हे इंद्र त्वाया त्वयि ये
स्तोतारः कामं स्वकीयाभिलाषं निदधुः न्याक्षपन् ब्रह्माणो वृहंतस्ते त्वदीयाः सखायः स्तोतारः किं गृहते ।
त्वत्तः किं गृहते । ऋपिः स्वकीयाभिलाषप्राप्तिविलंबनादेवमुक्तवानित्यर्थः ॥ ॥३३॥ ॥२॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थान्तरौ देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणामात्येन
विरचितं माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये ऋतुथाष्टके प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्य निःशमित वेदः । यो वेदभ्योऽखिलं विदुः । तस्मै तमहं वेदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

स्तुतये प्रथमाध्यायः । याख्याय व्याकृतिषमः । तृतीयः । शिरोधार्याचार्यो द्वितीयं व्याचक्षीर्यति ॥

तत्रात्रः पंचमं मंडलं तृतीयं तदा नृवाकं द्वादशं सूक्तानि । तत्र महिं महं इति दशर्चं प्रथमं मुक्तं प्रजापतिपुत्रस्य
संवरणस्यार्पणं । इन्द्रो देवता । त्रिष्टुतं पं कंदः । महिं दश-प्राजापत्यः संवरणं नृवाकं । विनियोगो लिंगिकः ॥

महिं महं तवसे दीध्ये नृ । निद्रायेत्या तवसे अतप्यान ।

यो अस्मै सुमतिं वाजसात । स्तुतो जने समयश्चिक्ते ॥१॥

महिं । महं । तवसे । दीध्ये । नृ । निद्रायेत्या । तवसे । अतप्यान ।

यः । अस्मै । सुमतिं । वा । वाजसात । स्तुतो । जने । समयश्चिक्ते ॥१॥

अहं संवरणोऽतश्चान्यतमिव दुर्बलः सन् महि महत प्रभुतं स्तोत्रं महे महते तवसे बलवत इन्द्रायैत्य-
वक्ष्यमाणप्रकारेण दीध्यं । दीपयामि । प्रकाशयामि । किमर्थं । नूनं ॥ पञ्चमं द्वितीया ॥ मनुष्याणामस्मदी-
यानां तवसे बलाय । यद्वा । नूनस्मद्विरोधिनामभिभवार्थेति शेषः । तदर्थं तवसेऽस्मद्वलाय । य इन्द्रोऽस्मि जने-
जन्नाय संवरणाय वाजसातो मयाम वाजस्यान्नस्य वा लाभं निमित्तं सति स्मृतः सन् मुमतिं समर्थो मर्त्यः
स्तोतुभिः सहितो यद्वा सह श्रियमार्गयुध्यमानिर्मरुदादिभिरथवा समरार्हश्चित्तं जानाति ॥

स त्वं न इन्द्र धियमानो अर्कहरीणां वृषन्योक्तमग्रेः ।

या इत्थ्या मघवन्ननु जोषं वष्टो अभि प्रार्यः सन्ति जनान् ॥२॥

सः । त्वं । नः । इन्द्र । धियमानः । अर्केः । हरीणां । वृषन । योक्तं । अग्रेः ।

याः । इत्थ्या । मघऽवन । अन्नु । जोषं । वष्टो । अभि । प्र । प्रार्यः । सन्ति । जनान् ॥२॥

हे वृषन वर्षकद्र स प्रभुत्वम् नोऽस्मान्धियमानो धायन अर्करचनसाधनः स्तोत्रनिमित्तभूतहरीणा-
रथं नियोज्यानामश्वाना योक्तं नियोजनरज्जुमग्रेः । आश्रयामि । याः ॥ निगद्यत्ययः ॥ यानकान् हे मघवन
इत्थं यं जोषं प्रीतिमनु वनोऽवहः तैर्निमित्तैर्योक्तमग्रेति । तथा क्रव्यादांस्मदरीन् जनानभि आभिमुग्ध्यन्
प्र प्रकृष्टं सज्जि । पराभव ॥

न ते तं इन्द्राभ्यऽस्मदृष्यायुक्तासो अव्रक्षता यदमन ।

तिष्ठ रथमधि तं वज्रहस्ता रग्मिं देव यमसे स्वश्वः ॥३॥

न । ते । ते । इन्द्र । अभि । अस्मत् । ऋष्य । अयुक्तासः । अव्रक्षता । यत । अमन ।

तिष्ठ । रथं । अधि । तं । वज्रऽहस्त । आ । रग्मिं । देव । यमसे । सुऽअश्वः ॥३॥

हे ऋष्य महन्नद्र यत येऽस्मदस्मत्तत्त्ववृत्तभ्योऽन्येऽयुक्तामस्त्वयामयुक्ता अमन आमन अभवन अव्रक्षता ।
ब्रह्म परिवृढ कर्म । तद्रहितत्वात् ते नरास्ते त्वदीया न भवति । अतोऽस्मद्यज्ञमभ्यागतु तं प्रसिद्धं रथमधि
तिष्ठ । हे वज्रहस्तद्र देव स्वश्वस्य यं रथमारोढु रग्मिं प्रयहमा यमसे नियमयामि तमधि तिष्ठ ॥

पुरु यत्तं इन्द्र संत्युक्था गवे चकथोर्वरासु युध्यन् ।

ततश्चे सूर्याय चिदोक्तमि स्वे वृषा समत्सु दासस्य नाम चित् ॥४॥

पुरु । यत् । ते । इन्द्र । संति । उक्था । गवे । चकथं । उर्वरासु । युध्यन् ।

ततश्चे । सूर्याय । चित् । ओक्तमि । स्वे । वृषा । समत्सु । दासस्य । नाम । चित् ॥४॥

हे इन्द्र ते तव यद्यदा स्वभूतानि पुरु पुरुणि बह्व्युक्त्योक्तानि शस्त्राणि सति तदोर्वरासु मर्यापताम्
भूमिषु निमित्तभूताम् गवे वृष्युक्ताय युध्यन् जलप्रतिवधकान् संहरन् चकथं । करोषि भद्रम् । कुर्वति । सूर्याय
सूर्यस्य स्वे स्वकीय ओक्तमि स्थाने । वृषा वर्षिता मन ततजे । मपादयामि । समत्सु संयामेषु दासस्य वृष्टिप्रति-
वधकर्तुरितन्नामकस्यामुरस्य नाम चित्नामापि ततजे । नाशयसीत्यर्थः ॥

वयं ते तं इन्द्र ये च नरः शर्धो जज्ञाना याताश्च रथाः ।

आस्माञ्जगम्यादहिणुष्म सत्वा भगो न हव्यः प्रभृथेषु चारुः ॥५॥

वयं । ते । ते । इन्द्र । ये । च । नरः । शर्धः । जज्ञानाः । याताः । च । रथाः ।

आ । अस्मान् । जगम्यात् । अहिऽणुष्म । सत्वा । भगः । न । हव्यः । प्रऽभृथेषु । चारुः ॥५॥

हे इन्द्र ये च नरः कर्मणां नेतार ऋत्विग्यजमाना वयं स्मः ते वयं ते त्वदीयाः । कीदृशा वयं । शर्धो बलं जज्ञाना उत्पादयतः स्मृतिभिर्याताश्च होतुं त्वां प्राप्ताश्च रथा रंहणशीलाश्च । किंच हे अहिशुष्म । अहिरयनात् । सर्वतो व्याप्तबलं त्वदनुग्रहादव्यः स्मृत्यः प्रतिमद्वैराज्ञातव्यो वा चारुः संगता सत्वा भृत्यादिः प्रभृथपु संयामिषु यज्ञेषु वास्माना जगम्यात् । आगच्छत । भगो न भग इव हव्यश्चारुः । भगदेवो यथास्मत्सहाय आगच्छति तथा भृत्यादिरागच्छेदित्यर्थः ॥ ॥ १ ॥

पृष्टोऽण्यमिन्द्र त्वे ह्योजो नृम्णानि च नृतमानो अमर्तः ।

स न एनीं वसवानो रयिं दाः प्रार्यः स्तुपे तुविमघस्य दानं ॥ ६ ॥

पृष्टोऽण्यं । इन्द्र । त्वे इति । हि । ओजः । नृम्णानि । च । नृतमानः । अमर्तः ।

सः । नः । एनीं । वसवानः । रयिं । दाः । प्र । अर्यः । स्तुपे । तुविमघस्य । दानं ॥ ६ ॥

हे इन्द्र पृष्टोऽण्यं संपर्काहं पुत्र्य वीजो बलं त्वे हि त्वयि खलु । त्वदेधीनमित्यर्थः । नृतमानो नृत्यन् अमर्तो ऽमरणधर्मा स त्व वसवान् आत्मादयन् स्वतंत्रमा जगत नृम्णानि नृमणानि द्रविणानि । वक्ष्यमाणरथ्यप यथा चण्डः । एनीमेनवर्णा श्वतवर्णा रयिं धनं दाः । देहि । अहं च अर्य ईश्वरस्य तुविमघस्य प्रभुतधनस्य च दानं प्र स्तुपे । स्तोमि ॥

एवा न इंद्रोतिभिरव पाहि गृणतः शूर कारुन ।

उत त्वचं ददतो वाजमाता पिप्रीहि मध्वः सुपुतस्य चारोः ॥ ७ ॥

एव । नः । इन्द्र । उतिऽभिः । अर्यः । पाहि । गृणतः । शूर । कारुन ।

उत । त्वचं । ददतः । वाजऽमाता । पिप्रीहि । मध्वः । सुऽपुतस्य । चारोः ॥ ७ ॥

हे शूरिन्द्र एवैवं नोऽस्मान् गृणतः सुवतः कारुन कर्तुं नृत्विज उतिभी रक्षणे रव । पालय । उतापि च वाज माता संयामि त्वचमात्मादकं रूप ददतः प्रयच्छतः सुपुतस्य सुष्ठुभिपुतस्य चारोर्मनोहरस्य मध्वः सोमस्य पिप्रीहि । प्रीणयात्मान । द्वितीयार्थे पठे । उक्तलक्षणं सोमं पिबेत्यर्थः । अथवा तृतीयार्थे पठे । उक्तलक्षणं सोमपानेन प्रीणय ॥

उत त्वे मा पौरुकुत्सस्य सूरस्वसदस्यो हिरणिनो रराणाः ।

वहंतु मा दण श्येतासो अस्य गेरिश्चितस्य क्रतुभिर्नु संश्वे ॥ ८ ॥

उत । त्वे । मा । पौरुकुत्सस्य । सूरः । स्वसदस्योः । हिरणिनः । रराणाः ।

वहंतु । मा । दण । श्येतासः । अस्य । गेरिऽश्चितस्य । क्रतुऽभिः । नु । संश्वे ॥ ८ ॥

स्वसदस्युश्च विदथो ध्वन्यश्चि त्रयो नृपाः । अश्वान्यनानि गाश्चादृक्ष्यपये तद्वद्व्यपिः ॥ उतापि च त्वे ते मा । चतुर्थार्थे द्वितीया । मध्यमित्यर्थः । रराणाः ॥ रातदनार्थस्य कर्मणि लिटः कानचि रूपं । दत्ता इत्यर्थः । पौरुकुत्सस्य पुरुकुत्सापत्यस्य सूरः परकस्य हिरणिनो हिरण्यवतोऽस्य स्वसदस्योरितन्नामकस्य राजपेर्गेरि चितस्य गेरिचितगोत्रोत्पन्नस्य श्येतासः शुभ्रवर्णा दणाश्च मा मां वहंतु । प्रापयंतु । अहं च क्रतुभिः कर्मभी रथनियोजनादिभिर्यज्ञादिभिर्वा नु निप्र संश्वे । गच्छेयं ॥

उत त्वे मा मारुताश्वस्य गोणाः क्त्वांसघासो विदथस्य रातो ।

सहस्रा मे च्यवतानो ददान आनूकमर्यो वपुषे नार्चन्त ॥ ९ ॥

उत । त्ये । मा । मारुतऽर्श्वस्य । शोणाः । कृत्वाऽमघामः । विदथस्य । रातो ।
सहस्रा । मे । च्यवतानः । ददानः । आनूकं । अर्यः । वपुषे । न । आर्चत् ॥ ९ ॥

उतापि च त्वे तेऽथा वक्ष्यमाणा मारुताश्च । मरुत्सदृशवगाश्वान्वारुताश्च । तदपत्यस्य विदथस्येत
नामकस्य राज्ञः शोणाः शोणवर्णाः कृत्वाऽमघामः क्रतुना कर्मणा शीघ्रगमनादिस्नानेन माहनीया अथा
रातो दाने विनियुक्ता मा वहतीति शेषः । किञ्च सहस्रा सहस्राण्यपरिमितानि धनान्यर्थः पुत्रस्य मे ।
चतुर्थर्थे षष्ठी । पुत्राय मह्यं च्यवतानश्चावयन ददानः प्रयत्नं स आनुकमाभरणं च वपुषि स्वशरीरान्
कारायाचत । प्रायञ्जत । नति चार्थः ॥

उत त्ये मा ध्वन्यस्य जुष्टा लक्ष्मण्यस्य मुरुचो यतानाः ।

महा रायः संवरणस्य ऋषेर्व्रजं न गावः प्रयता अपि गमन ॥ १० ॥

उत । त्ये । मा । ध्वन्यस्य । जुष्टाः । लक्ष्मण्यस्य । मुऽरुचः । यतानाः ।

महा । रायः । संवरणस्य । ऋषेः । व्रजं । न । गावः । प्रयताः । अपि । गमन ॥ १० ॥

उतापि च त्वे ते वक्ष्यमाणा रायो ध्वन्यस्य ध्वन्यनामकस्य लक्ष्मण्यस्य लक्ष्मणपुत्रस्य राज्ञः सवधिनोऽथा
मा जुष्टा मा प्राप्ताः मुरुचः शौभनदीप्तयो यताना वहमानाय यतमानाः । रायो महा मरुत्स्वैन युक्ता
रायः प्रयता दत्ताः सत्यः संवरणस्य ऋषेरपि गमन । अपिगताः । प्राप्ता मरुत्स्वमिति शेषः । व्रजं न गावो
गोष्ठ गाव इव । यद्वा । नति चार्थः । गावश्च सम व्रजमपिगमन । अर्वाङ्गं मुक्तं प्रयिण्डं मरुतो राज्ञा न
दानस्मृतयः । अनु० २ २० । इत्युक्तत्वाद्वाचां दानस्मृतिरविरुद्धा ॥ ॥ २ ॥

अज्ञातशत्रुमिति नवर्ष द्वितीयं मुक्तं प्राजापत्यस्य संवरणस्यार्थमदत्तं । नवमी विष्टुष शिष्टास्त्रिष्टुषतपरिभा
षया जगत्यः । अज्ञातशत्रु नव त्रिष्टुषतमित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो निगिकः ॥

अज्ञातशत्रुमजरा स्वर्वत्यनु स्वधामिता दम्पमीयते ।

मुनीतन पचत ब्रह्मवाहसे पुरुषुताय प्रतरं दधातन ॥ १ ॥

अज्ञातऽशत्रुं । अजरा । स्वःऽवती । अनु । स्वधा । अमिता । दम्पं । डयते ।

मुनीतन । पचत । ब्रह्मऽवाहसे । पुरुऽस्तुताय । प्रऽतरं । दधातन ॥ १ ॥

अज्ञातशत्रु । अनुत्पन्नाः शातयितारो यस्य त । दम्पं शत्रुणामुपलपयितारमजराजीणा स्वर्वती स्वरणव
त्त्वमितापरिमिता स्वधात् हविरन्वीयते । अनुप्राप्नोति । तदर्थं हे ऋत्विजः मुनीतन । अभिपूजत । पचत
पुरोडाशादिक । कस्मै । ब्रह्मवाहसे ब्रह्मणः परिवृढस्य सोमस्य वाहकाय पुरुषुताय यज्ञमि स्तुतायद्वाय ।
प्रतरं प्रकृष्टतरं दधातन । धारयत स्वस्वोचितकर्म ॥

आ यः सोमेन जठरमपिप्रतामैदत मघवा मध्यो अंधमः ।

यदीं मृगाय हंतवे महावधः सहस्रभृष्टिमुग्ना वधं यमत ॥ २ ॥

आ । यः । सोमेन । जठरं । अपिप्रत । अमैदत । मघऽवा । मध्यः । अंधमः ।

यत् । डं । मृगाय । हंतवे । महाऽवधः । सहस्रऽभृष्टिं । उग्ना । वधं । यमत ॥ २ ॥

यो मघवा सोमेन जठरं स्वकीयोदरमा सर्वतोऽपिप्रत अपुरयत मध्यो मधुररमस्याधमः सोमस्य
पानेनामदत्त । अतृण्यत । यद्यदेमय मृगायुतत्तामकायामृगाय हंतयि त हतुं महावधो महावधः सहस्रभृष्टिरप
रिमिततेजा उग्ना कामयमानः शत्रु यतोऽग्निसा सह वधं वधं यमत उद्वयञ्जत तैदापिप्रत अमदत च ॥

यो अस्मै घंस उत वा य ऊधनि सोमं मुनोति भवति द्युमाँ अहं ।

अपाप गक्रस्ततनुष्टिमृहति तनूणुभं मघवा यः कवासखः ॥३॥

यः । अस्मै । घंस । उत । वा । यः । ऊधनि । सोमं । मुनोति । भवति । द्युमान् । अहं ।

अप० अ० प । गक्रः । ततनुष्टिं । मृहति । तनूऽणुभं । मघ० वा । यः । क० व० स० खः ॥३॥

यो यजमानोऽस्मा इन्द्राय घमे । अहर्नामितत । गृह्यतेऽस्मिन्नास्मा इति घंसः । तस्मिन् । उत वा अथवा यो यजमान ऊधनि । उदततर भवत्युद्वदमिति वोधो रात्रिः । स्निहप्रदानरसाभ्यामूधमि रात्रौ च समत्वा-
द्रात्रिरपूध उच्यते । अहनि रात्रौ च सोम मुनोति स भवति द्युमान दीप्तिमान् । अहति विनियहार्यः ।
किञ्च गक्रः गक्रोऽयमिन्द्रस्ततनुष्टि । ततं धर्मसंततिं नृदति वष्टि कामयते कामानिति ततनुष्टिः । तं तनूणुभं ।
तनः शुभ्रा गोमनीयालकारादिभिर्यस्य तं । तादृशं स्वपोषकमयज्वानमपोहति । अपरोऽपशब्दः पुरणार्थः ।
मघवा धनवान्यथ कवासखः कृत्स्नपुरुषमहायस्ममपोहतीति ॥

यस्यावधीत्पितरं यस्य मातरं यस्य गक्रो भ्रातरं नातं ईपते ।

वेतीदस्य प्रयता यतंकरो न किल्बिपादीपते वस्व आकरः ॥४॥

यस्य । अवधीत । पितरं । यस्य । मातरं । यस्य । गक्रः । भ्रातरं । न । अतः । ईपते ।

वेति । इत । ऊं इति । अस्य । प्र० यता । यतं० करः । न । किल्बिपात् । ईपते । वस्वः ।

आ० करः ॥४॥

गक्रो गक्रोऽय यस्यायज्वनः पितरमवधीत हतवान् । यस्य च मातरमवधीत । यस्य च भ्रातरं अतो
ऽस्मादयज्वनः सकाशात्प्रपते । न विभेति न गच्छति वा । किलस्य प्रयता दत्तानि हवीषि वेतीद् । कामयत
एव । अयज्वान शिञ्जयित्वा नियोजयतीत्यर्थः । यतंकरो यमनकर्ता वस्वो वमुनो धनस्याकर आभिमूख्यकर्ता
यः किल्बिपात्पितृवादिबधयुक्तप्रपते न चलति न विभेति वा । इन्द्रस्यामोतृणा हतिरिन्द्रो यतीन साला-
वृकेभ्यः प्रायच्छत अतरिच पालोमान्पृथिव्यां कालकाज्वानरुन्मृषान्यतीन साजावृकेभ्यः प्रायच्छमित्यादि-
श्रुतिषु प्रसिद्धा ॥

न पंचभिर्दशभिर्वष्ट्यारभं नामुन्वता सचते पुण्यता चन ।

जिनाति वेदमुया हंति वा धुनिरा देवयुं भजति गोमंति व्रजे ॥५॥

न । पंच० भिः । दश० भिः । वष्टि । आ० रभं । न । अमुन्वता । सचते । पुण्यता । चन ।

जिनाति । वा । इत । अमुया । हंति । वा । धुनिः । आ० दे० युं । भ० जति । गो० मंति । व्रजे ॥५॥

अयमिन्द्रः पंचभिर्दशभिर्वा सहायिरारभमारभं शत्रुहननायालंवन न वष्टि । साहाय्यं नपिक्त इत्यर्थः ।
यद्वा । अयमिन्द्र पंचभिर्दशभिर्वा यज्ञादर्थरूपधिरारभमारभ्यमुद्योगं कर्तुं न वष्टि । न कामयते । अमुन्वता
भिषवमकुर्वता सह पुण्यता चन बंध्वादीनपोपयतापि न सचते । न संगच्छति । अमुन्वतमभिषवमकुर्वाणमयष्टा
रमपुण्यत च न प्राप्नोतीत्यर्थः । न केवलमप्राप्तिमात्रं किंतु जिनाति वा । वाशब्दश्चार्थः । जिनाति च । बाधते ।
इदिति पुरणः । हति वामुयामुमयष्टार धुनिः कंपकः शत्रुणां । देवयुं देवमिन्द्रं कामयमानं यजमानं गोमति
व्रज आ भजति । योजयतीत्यर्थः ॥ ॥३॥

वित्वशरणः समृती चक्रमासजोऽमुन्वतो विपुणः सुन्वतो वृधः ।

इंदो विश्वस्य दमिता विभीषणो यथावशं नयति दासमार्यः ॥६॥

विऽत्वष्टाणः । संऽचुतो । चक्रंऽआसृजः । असुन्वतः । विपुणः । सुन्वतः । वृधः ।
इंद्रः । विश्वस्य । दमिता । विऽभीषणः । यथाऽवगं । नयति । दामं । आर्यः ॥ ६ ॥

समुर्ता संयामे वित्वक्तवो विपुणि तनुकतो शत्रुणा तदर्थं चक्रमामजो रथचक्रस्यासंजयितामुन्वतोऽयज
मानस्य विपुणः पराङ्मुखः सुन्वतो यजमानस्य वृधो वर्धयितव्यो विश्वस्य दमिता शिञ्जयिता विभीषणो
भयजनक आर्यः स्वामी यथावगं यथैव दामं दामकर्माण जन नयति ॥ ६ ॥

समी पणेरजति भोजनं मुपे वि दाशुपे भजति सृनरं वसु ।
दुर्गे चन ध्रियते विश्व आ पुरु जनो यो अस्य तविपीमचुकुधत ॥ ७ ॥
सं । ई । पणेः । अजति । भोजनं । मुपे । वि । दाशुपे । भजति । सृनरं । वसु ।
दुऽगे । चन । ध्रियते । विश्वः । आ । पुरु । जनः । यः । अस्य । तविपी । अचुकुधत ॥ ७ ॥

ईमयमिता पणर्वणिज इव लुब्धकस्यादातुर्भोजन धनम् वा मुपे चोरयितुं समजति । मस्यैव गच्छति ।
यत्वा चादाय दाशुपे हविर्दात्रि यजमानाय वि भजति सृनर गोमनमनुष्य वसु धनः । अयदुर्धनमाशुष्य यद्वि
प्रयच्छतीत्यर्थः । न केवल वणिग्धनप्रदानमात्रं किंतु पुरु पुरुणि दुर्गे चन दक्षिण गतय आपशपि विश्व
सर्वोऽपि दातुजन आ ध्रियते । आस्थाप्यते । यो जनोऽभ्यद्रस्य तविपी वलमचुकुधत निहिताकरणादिना
तस्य पणेरजतीति पूर्वशेषः । यद्वा । योऽस्य तविपीमचुकुधत स सर्वोऽपि जनो दुर्गे चनाध्रियत इन्द्रण ॥ चने
त्येकपदमध्यतुसंप्रदायप्राप्त ॥

सं यज्जनी सुधनी विश्वगर्धसाववेदिंद्रो मघवा गोपु शुभिषु ।
युजं त्वय्यमकृत प्रवेपन्युदीं गव्यं मृजते सत्वभिधुनिः ॥ ८ ॥
सं । यत् । जनी । सुधनी । विश्वऽगर्धसा । अवेत । इंद्रः । मघवा । गोपु । शुभिषु ।
युजं । हि । अय्यं । अकृत । प्रऽवेपनी । उत । ई । गव्यं । मृजते । सत्वऽभिः । धुनिः ॥ ८ ॥

समवेत्संजानाति यद्यदा जनी परस्पर प्रतिद्विर्जनी सुधनी गोमनधनी विश्वगर्धसा यात्रवला उदत्वा
ही वा मघवा धनवानिंद्रो गोपु शुभिषु गोमनामु गोपु निमित्तभुतामु अन्य यष्टार युज महायमकृत कृत
वान प्रवेपनी शत्रुणा प्रवेपनवान् । ईमस्मि गय गोममृहमृजते सत्वभिमेकद्विः सह धुनिमेघाना कपयिता ।
इंद्रो यजमानमयजमान वा य जानाति गोनिमित्तं ज्ञात्वा यज्जने गोममृह प्रयच्छतीत्यर्थः ॥

सहस्रसामाग्निवेशिं गृणीपे शत्रिमघ उपमां केतुमयः ।
तस्मा आपः संयतः पीपयंत तस्मिन्ष्टात्रममवह्येपमस्तु ॥ ९ ॥
सहस्रऽसां । आग्निऽवेशिं । गृणीपे । शत्रिं । अघ्रे । उपऽमां । केतुं । अयः ।
तस्मिं । आपः । संऽयतः । पीपयंत । तस्मिन् । ष्ठात्रं । अमऽयत । ह्येपं । अस्तु ॥ ९ ॥

अग्निविशिमुत शत्रिमसंख्यातधनप्रद । आशास्व अपिरत्यर्था प्रजापतिभूतः सुधीः ॥ अयोऽह सहस्रसाम
परिमितधनप्रदमाग्निविशिमाग्निविशिमुत शत्रिमसंख्यातधनप्रद राजर्षिं गृणीपे । गृणि । सीमि । हे अघ्रे अगनादिगु
णविशिष्टं । कीदृश त । उपमामुपमानभूत केतु प्रज्ञापक । प्रख्यातमित्यर्थः । तस्मा आपः संयतः सम्यक्
गच्छत्यः पीपयंत । प्यायंता । तस्मिन्नाग्निं शत्रु धनममवह्येपमहित ह्येप दीप्तमस्त्विति ॥ ९ ॥

यस्ते साधिष्ठो इत्यर्चं तृतीयं मुक्तं । अगिरोगोत्रः प्रभुवमुर्नाम ऋषिः । अत्रा पंक्तिः । पंक्त्यन्तपरिभाषया
गिष्टा अनुष्टुभः । इन्द्रो देवता । यस्तेऽष्टो प्रभुवमुरागिरसः पंक्त्यन्तमित्यनुक्रांतं ॥ मुक्तविनियोगो लैगिकः ॥
आभिर्भाविकेष्वर्थेषु तृतीयमवन आद्यस्तुचोऽच्चावाकस्य वैकल्पिकोऽनुरूपः । मुञ्जितं च । यस्ते साधिष्ठोऽवसे
पुरा भिद्युवा कविः । आ० ७ ८ । इति ॥ द्वितीयतृतीययोः स्वरसाम्योच्चार्या तुचावनुरूपं । यस्ते साधिष्ठो
ऽवस इति पञ्चानुष्टुभः । आ० ८ ५ । इति हि सूचितं ॥

यस्ते साधिष्ठोऽवस इन्द्रं क्रतुष्टमा भर । अस्मभ्यं चर्षणीसहं सस्त्रिं वाजेषु दुष्टरं ॥ १ ॥
यः । ते । साधिष्ठः । अवसे । इन्द्रं । क्रतुः । तं । आ । भर । अस्मभ्यं । चर्षणिऽसहं ।
सस्त्रिं । वाजेषु । दुष्टरं ॥ १ ॥

हे इन्द्र ते तव यः साधिष्ठोऽतिगद्येन साधकः क्रतुरुक्तलक्षणं कर्म प्रज्ञा वास्ति ते चर्षणीसहं वाजेषु
णायास्मभ्यमा भर । आहर । कीदृशं त । चर्षणीसहं सर्वेषां सन्त्यजानमपोहतं । तं क्रतुं नाऽवसेऽस्मद्रथ
मयामिषु दुष्टरमन्त्यरनभिभाव्यं ॥

यदिन्द्र ते चतस्रो यस्य शूरसंति तिस्रः । यद्वा पंच क्षितीनामवस्तसु न आ भर ॥ २ ॥
यत् । इन्द्रं । ते । चतस्रः । यत् । शूर । संति । तिस्रः । यत् । वा । पंच । क्षितीनां ।
अवः । तत । सु । नः । आ । भर ॥ २ ॥

हे इन्द्र ते तव यत या ऊतयश्चतसश्चतुर्षु वर्णेषु संश्रिताः संति याश्च हे शूर तिस्रस्त्रिषु लोकेषु वर्तमानाः ।
यद्वा । वागन्देशार्थं । यथाश्च पंच क्षितीनां पंचजनसंवधिन्य ऊतयः संति तत्सर्वमवो रक्षणं सु मुष्टु नो
ऽस्मभ्यमा भर । आहरति ॥

आ तेऽवो वरेण्यं वृषंतमस्य हूमहे । वृषं जूतिर्हि जज्ञिष आभूमिर्दिदं तुर्वणिः ॥ ३ ॥
आ । ते । अवः । वरेण्यं । वृषंतमस्य । हूमहे । वृषंऽजूतिः । हि । जज्ञिषे । आ
ऽभूमिः । इन्द्रं । तुर्वणिः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र वृषंतमस्य फलानां वर्पकतमस्य ते तवावो रक्षणं गमनं वा वरेण्यं वरणीयमा हूमहे । आहुयामः ।
हे इन्द्र वृषजृतिर्वर्पणगमनमूर्वाणिस्मूर्णवनिर्हंसको वा त्वमाभूमिः सर्वतो भवद्विर्व्याप्तिर्मरुद्भिः सहावो हि
जज्ञिषे । उत्पादयामि खलु । तेऽव आहुयाम इति । यद्वा । वृषगमनः सन्त्यस्माद्यज्ञमागत्य फलं जज्ञिषे
तस्मान्तेऽवो हूमहे इति ॥

वृषा ह्यसि राधसे जज्ञिषे वृष्णि ते शवः । स्वष्टाचं ते धृषन्मनः सचाहमिन्द्रं पौंस्यं ॥ ४ ॥
वृषा । हि । असि । राधसे । जज्ञिषे । वृष्णि । ते । शवः । स्वऽष्टाचं । ते । धृषत् । मनः ।
सचाऽहं । इन्द्रं । पौंस्यं ॥ ४ ॥

हे इन्द्र राधसे यजमानानां समुदये वृषा ह्यसि । फलस्य वर्पकोऽसि खलु । यद्वा । वृषा खल्वसि । राधसे
धनार्थं जज्ञिषे । उत्पादयामि । ते शवा बलं वृष्णि वर्पितुं । ते मनः स्वचक्षुस्वायस्यबलं धृषत् धर्षकं विरोधना ।
हे इन्द्र ते पौंस्यं पुंस्त्व सचाह संघहंतु ॥

त्वं तमिन्द्रं मर्त्यममिचयंतमद्रिवः । सर्वरथा शतक्रतो नि याहि शवसस्पते ॥ ५ ॥
त्वं । तं । इन्द्रं । मर्त्यं । अमिचऽयंतं । अद्रिऽवः । सर्वऽरथा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।
नि । याहि । शवसः । पते ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं तममित्रयत शत्रुत्वमाचरेतं शत्रुं वेक्षत मर्त्यं हे अद्रिवो वज्रवर्तिन्द्र सर्वरथा सर्वत्र व्यापिन
रथेन ॥ मुपां मुनुगित्याकारः ॥ हे शनकतो हे शवमस्यते बलस्य पालकद्र नि याहि । नितरा गन्ता
भिर्भावितुं ॥ ५ ॥

त्वामिदृचहंतम् जनासो वृक्तवर्हिपः । उग्रं पृवीषु पृथ्व्यं हवन्ते वाजसातये ॥ ६ ॥
त्वां । उत् । वृचहनऽतम् । जनासः । वृक्तऽवर्हिपः । उग्रं । पृवीषु । पृथ्व्यं । हवन्ते ।
वाजऽसातये ॥ ६ ॥

हे वृचहतमातिशयेन वृचाणा इतरिन्द्र त्वामित्यामिव जनासो जना वृक्तवर्हिप आत्मादितदभाः । प्रवृत्त-
यज्ञा इत्यर्थः । उग्रमूर्द्धग्वन पृवीषु वृद्धीषु प्रजाम् मध्ये पृथ्व्यं पुरातन संत वाजसातये मया माय हवन्ते ।
आह्वयन्ते ॥

अस्माकमिन्द्र दृष्टं पुरोयावानमाजिषु । सयावानं धनेधने वाजयंतमवा रथं ॥ ७ ॥
अस्माकं । इन्द्र । दृष्टं । पुरःऽयावानं । आजिषु । सऽयावानं । धनेऽधने । वाजऽयंतं ।
अव । रथं ॥ ७ ॥

हे इन्द्र अस्माकं रथं रहण्यभाव वा पुत्रमव । रत्न । कीदृश रथ । दृष्टं दृष्टेन तरणीयमाजिषु
संयामेषु पुरोयावान पुरतो मिश्रयितार सयावानमनुचरं सह गतार धने धने सत्रपु धनेषु वाजयत
संगम धनं वेक्षत ॥

अस्माकमिन्द्रेहि नो रथमवा पुरंध्या ।
वयं श्विष्ट वायं दिवि श्रवो दधीमहि दिवि स्तोमं मनामहे ॥ ८ ॥
अस्माकं । इन्द्र । आ । इहि । नः । रथं । अव । पुरंऽध्या ।
वयं । श्विष्ट । वायं । दिवि । श्रवः । दधीमहि । दिवि । स्तोमं । मनामहे ॥ ८ ॥

हे इन्द्र अस्माकमस्मदीय एव मन एहि । आगच्छ । आगत्य च पुरंध्या गोमनवृक्षा नोऽस्माकं रथमव ।
रत्न । वयं च हे श्विष्ट अतिशयेन बलवन त्वदन्यहाद्वार्य वरणीय श्रवोऽस्त कीर्ति या दिवि शीतमानं त्वाय
दधीमहि । स्थापयामः । तथा दिवि त्वयि स्तोमं स्तोत्र मनामहे । करवामहे इत्यर्थः ॥ ८ ॥

स आ गमदिति पठ्य चतुर्थं सूक्त । आगिरमः प्रभुवमुकापि । तृतीया जगती श्रिष्टा अनुकृत्वात् विद्मः ।
इन्द्रो देवता । अनुकृतं च । स आ गमत पठ्य तृतीया जगतीति ॥ विनियोगो नैगिकः ॥

स आ गमदिन्द्रो यो वसृनां चिकित्हातुं दामनो रयीणां ।
धन्वचरो न वंसंगस्तृपाणश्चकमानः पिवतु दुग्धमंशुं ॥ ९ ॥
सः । आ । गमत् । इन्द्रः । यः । वसृनां । चिकित्त । दातुं । दामनः । रयीणां ।
धन्वऽचरः । न । वंसंगः । तृपाणः । चकमानः । पिवतु । दुग्धं । अंशुं ॥ ९ ॥

स इन्द्रोऽस्मदज्ञ प्रत्या गमत । आगच्छतु । यो देवो वसृना धनाना ॥ कर्मणि पथी ॥ वसृनि धनानि
चिकित्त जानाति प्रदातुं । स कीदृशः । दामनो दृष्टो दानमना वा रयीणा धनाना । गमने दृष्टातः ।
धन्वचरो न धनुषा सह सचरन् धानुष्क इव वसृगो वननीयगमनमृपाणोऽत्यत तृपितश्चकमान कामयमानश्च
मन दूरधर्मभित्तमशु सोम पिवतु ॥

आ ते हनू हरिवः शूर शिप्रे रुहत्सोमो न पर्वतस्य पृष्ठे ।
 अन्तु त्वा राजन्मर्वतो न हिन्वन गीर्भिर्मदेम पुरुहूत विश्वे ॥२॥
 आ । ते । हनू इति । हरिऽवः । शूर । शिप्रे इति । रुहत् । सोमः । न । पर्वतस्य । पृष्ठे ।
 अन्तु । त्वा । राजन् । अर्वतः । न । हिन्वन । गीऽभिः । मदेम । पुरुऽहूत । विश्वे ॥२॥

हे इन्द्र हे हरिवो हरिभ्यां तद्वन शूर ते तव हनू हननमाधने । यद्यप्ययं शिप्रावचनस्तथापि पुनः शिप्रा-
 मिधानाङ्गाणोऽवगत्यः । उक्तरूपं संहते वा शिप्रे आ रुहत आरोहन् प्राप्नोतु सोमोऽस्मद्भक्तः । पर्वतस्य पृष्ठे
 न रुहत । नारोहति । तत्र न तिष्ठतीत्यर्थः । यद्वा । नशब्दः पुरस्तात्पुरुहोऽप्यत्रोपमार्थः । पर्वतस्य पृष्ठे उप-
 रिप्रदेशे सोमो न । तत्र-यथा विस्रभेण प्रसरति तद्वत् । ५ राजन् राजमानिन्द्र त्वा त्वामनु त्वया सह ॥ तृती-
 यार्थ इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वं ॥ विश्वे वयमर्वतो नाश्वानिव तुणादिभिर्गोभिः स्तुतिभिर्हिन्वन हिन्वंतस्त्वां
 प्रीणयंतः संतो मदेम । हृथेम । हे पुरुहूत वज्रप्रकारं वज्रभिर्वाहंतद्र ॥

चक्रं न वृत्तं पुरुहूत वेपते मनो भिया मे अमतेरिददिवः ।
 रथादधि त्वा जरिता सदावृध कुविन्नु स्तोषन्मघवन्पुरुवसुः ॥३॥
 चक्रं । न । वृत्तं । पुरुऽहूत । वेपते । मनः । भिया । मे । अमतेः । इत् । अद्रिऽवः ।
 रथात् । अधि । त्वा । जरिता । सदाऽवृध । कुवित् । नु । स्तोपत् । मघऽवन् । पुरुऽवसुः ॥३॥

हे पुरुहूत वज्रभिराहत हे अद्रिवो वज्रवज्जिन्द्र मे मनोऽमतेरिददिवारिद्यादस्मोतुर्वा सक्ताशाङ्गिया भीत्या
 वेपते । कपते । वृत्तं चक्रं न भुमी वर्तमानं चक्रमिव । यस्मादेवं तस्माद्रथादध्यपरि स्थितं त्वा त्वा हे सदावृध
 सर्वदा वर्धमान हे मघवज्जिन्द्र जरिता स्तोता पुरुवसुर्हमुपिः कुविद्रज्ज नु क्षिप्रं स्तोपत् । स्तोषति । स्तुयात् ॥
 अत्र कुविक्कद्व्योर्गोऽप्याख्यातस्य वज्रलयहर्णाघिघातः ॥

एष यावेव जरिता त इंद्रेयति वाचं बृहदाणुषाणः ।
 प्र सव्येन मघवन्यंसि रायः प्र दक्षिणिद्धरिवो मा वि वेनः ॥४॥
 एषः । यावाऽइव । जरिता । ते । इन्द्र । इयति । वाचं । बृहत् । आणुषाणः ।
 प्र । सव्येन । मघऽवन् । यंसि । रायः । प्र । दक्षिणित् । हरिऽवः । मा । वि । वेनः ॥४॥

एष जरिता गरिता स्तोता यावेवाभिषवाग्मेव । स यथा रसं जनयति तद्वत् हे इन्द्र ते तुभ्यं वाचं स्तुति
 मियति । प्रयतीत्यर्थः । बृहन्नहत्प्रभुतं फलमाणुषाण आणु संभक्ता मन हे मघवन सव्येन हस्तेन रायो धनानि
 प्र यंसि । प्रयच्छसि । दक्षिणिद्धरिणोनापि प्र यंसोति शयः । मा वि वेनः । विगतकामं मा कार्षीः ॥

वृषा त्वा वृषणं वर्धतु द्यौर्वृषा वृषभ्यां वहसे हरिभ्यां ।
 स नो वृषा वृषरथः सुशिप्र वृषक्रतो वृषा वज्रिन्भरे धाः ॥५॥
 वृषा । त्वा । वृषणं । वर्धतु । द्यौः । वृषा । वृषऽभ्यां । वहसे । हरिऽभ्यां ।
 सः । नः । वृषा । वृषऽरथः । सुऽशिप्र । वृषक्रतो इति वृषऽक्रतो । वृषा । वज्रिन् ।
 भरे । धाः ॥५॥

हे इन्द्र त्वा त्वा वृषा वर्षन्ती यां शीतयित्री मृतिः ॥ शीततेर्दीयतेर्वा मृत्पथस्यदं रूपं ॥ वृषण कामाना
वर्षकं त्वां वर्धतु । वर्धयतु । वृषा त्व वृष्या मृत्पथा हरिभ्या वहसे । यच्च प्रत्युह्यसे । हे मुनिप्र गोमनहनी
वृषकृतो वर्षणकर्मण हे वशिन् वज्रयुक्तद्र स त्व वृषा वृषरथस्य सग नोऽस्मान भर संयाभं भरणवति यज्ञं वा
धाः । धारय ॥

यो रोहितो वाजिनो वाजिनीवान्निभिः गतः सचमानावदिष्ट ।

यूने समस्मै क्षितयो नमतां श्रुतरथाय मरुतो द्रुवाया ॥ ६ ॥

यः । रोहितो । वाजिनो । वाजिनीऽवान । त्रिऽभिः । गतः । सचमानो । अदिष्ट ।

यूने । सं । अस्मै । क्षितयः । नमतां । श्रुतऽरथाय । मरुतः । द्रुवऽया ॥ ६ ॥

इयं श्रुतरथस्य राज्ञो दानमृतिः । यो राजा वाजिनीवान्नवान् श्रुतरथो रोहितो रोहितवर्णा
वाजिनो वजनवंतावथो त्रिभिः गतं वा धनाना वा उक्तमस्याभिः सचमाना मगन्तमानावदिष्ट ॥ ददा
तेर्दिशतेर्वा लुङीट रूप ॥ यूने सर्वत्र मिश्रयित्र नित्यतरुणाय वास्मै श्रुतरथाय क्षितयः सर्वाः प्रजा द्रुवाया ॥
तृतीयैकवचनस्य याजादेशः ॥ परिचर्यया सं नमता । प्रणता भवतु । सेवतामित्यर्थः । हे मरुत इतीन्द्रमहाय
भुतानां मरुता संबोधनं ॥ ॥ २ ॥

सं भानुनति पंचर्षं पंचम मुक्तमचिरार्पं वैष्टमैन्द्र । सं भानुना पचाविरित्यनुकर्मणका ॥ विनियोगो
लैंगिकः ॥

सं भानुना यतते सूर्यस्याजुह्वानो घृतपृष्ठः स्वंचाः ।

तस्मा अमृधा उपसो व्युच्छान्य उद्राय मुनवामेत्याह ॥ १ ॥

सं । भानुना । यतते । सूर्यस्य । आऽजुह्वानः । घृतऽपृष्ठः । मुऽअंचाः ।

तस्मै । अमृधाः । उपसः । वि । उच्छान् । यः । उद्राय । मुनवाम । उति । आह ॥ १ ॥

सूर्यस्य भानुना तेजसा महाजुह्वानः सर्वत्र हयमानः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ घृतपृष्ठः पटीप्राप्तो घृत-
युक्तपृष्ठप्रदेशो वा स्वचाः स्वचनोऽभिः सं यतते । सूर्यस्य प्रयत्न करोति । उद्रयकालं व्यथय । प्रज्वाल्यते ।
तस्मात्कारणायो यजमान इद्राय मुनवामेत्याह वृतेऽध्वर्यु प्रति तस्मै यजमानायामध्रा अहिमिता उपसो
व्युच्छानः व्युच्छातु । उद्रयकालेऽभिः प्रज्वालितस्मात्सोमयाग कर्म इति यो वृते तस्य मुदिनानि भवतीत्यर्थः ॥

समिद्धाग्निर्वनवत्स्तीर्णवर्हिः युक्तायावा मुतसोमो जराते ।

ग्रावाणो यस्यपिरं वदंत्ययदध्वर्युर्हविषाव सिंधुं ॥ २ ॥

समिद्धऽअग्निः । वनवत् । स्तीर्णऽवर्हिः । युक्तऽयावा । मुतऽसोमः । जराते ।

ग्रावाणः । यस्य । इप्सिरं । वदंति । अयंत । अध्वर्युः । हविषा । अवं । सिंधुं ॥ २ ॥

समिद्धाभिः पटीप्राप्तिः स्तीर्णवर्हिः प्रसृतदर्भोऽयं यजमानो वनवत् । संभजते । युक्तायावा नियुक्ताभिप
वपाषाणः मुतसोमोऽभिपुतसोमो जराते । जराति । स्नाति । यस्याध्वर्योर्ग्रावाणोऽभिपवसाधना इप्सिरमेपणीय
गमनशीलं वा शब्दं वदति सोऽध्वर्युर्हविषा महावायत सिंधु । पतञ्जनीरवगच्छति ॥

वधूरियं पतिमिच्छत्येति य ई वहति महिषीमिप्सिरां ।

आस्य अवस्यादथ आ च घोषात्पुरु सहस्रा परि वर्तयाते ॥ ३ ॥

वधूः । इयं । पतिं । इच्छंती । एति । यः । इ । वहति । महिषी । इपिरां ।

आ । अस्म्य । अयस्यात् । रथः । आ । च । घोषात् । पुरु । सहस्रा । परि । वर्तयान्ते ॥ ३ ॥

इयं वधुरिद्रस्य पत्नी पतिमिच्छंती स्वप्रियं यज्ञगमनाय प्रवृत्तमिच्छंतीति । अनुगच्छति । य इन्द्र ईमेना महिषी वहति वहतीपिरा गमनवती अस्थिद्रस्य रथ आ अर्वागस्मदभिमुखं अयस्यात् । अन्नमिच्छति । आ च घोषात् । आघुष्यति । शब्दयति । पूर्वत्यधिक सहस्रा सहस्राणि धनानि परि परितो वर्तयान्ते । वर्तयति । प्रापयति । अयस्यादा च घुष्यादिति वा ॥

न स राजा व्यथते यस्मिन्निद्रस्तीव्रं सोमं पिबति गोसंखायं ।

आ सत्वनिरजति हंति वृचं शेति शितीः सुभगो नाम पुष्यन् ॥ ४ ॥

न । सः । राजा । व्यथते । यस्मिन् । इन्द्रः । तीव्रं । सोमं । पिबति । गोऽसंखायं ।

आ । सत्वनः । अजति । हंति । वृचं । शेति । शितीः । सुऽभगः । नाम । पुष्यन् ॥ ४ ॥

स राजा न व्यथते । व्यथितो न भवति । यस्मिन् राजनि तदीये यज्ञ इन्द्रस्तीव्रं मदजनकं सोमं पिबति गोसंखायं । विकारि प्रकृतिशब्दः । क्षीरादिमिश्रणवत् । स राजा सत्वनः सत्वभिरनुचरेरा सर्वतोऽजति । गच्छति । हति च वृच पाप विरिण वा । हति गच्छति शितीः प्रजाः । अथवा शितीर्निवासान्नवसते । सुभगः शोभनमुखो नाम नामक धनमिद्रस्य स्तोत्रं वा पुष्यन् पोषयन् ॥

पुष्यात्शेमे अभि योगे भवात्युभे वृतां संयती सं जयाति ।

प्रियः सूर्ये प्रियो अग्रा भवाति य इन्द्राय सुतसोमो ददाणत् ॥ ५ ॥

पुष्यात् । शेमे । अभि । योगे । भवाति । उभे इति । वृतां । संयती इति संऽयती । सं । जयाति ।

प्रियः । सूर्ये । प्रियः । अग्रा । भवाति । यः । इन्द्राय । सुतऽसोमः । ददाणत् ॥ ५ ॥

पुष्यात् पोषयेद्वधादीन । जेमे प्राप्तस्य धनस्य रक्षणं योगेऽलक्ष्यस्य प्राप्तिं चाभि भवाति । भवति । अभि-त्यनर्थको धात्वर्थानुवादी वा । प्रभुर्भवतीत्यर्थः । तथोभे वृतां वर्तमानं संयती नियति अहोरात्रि सं जयाति । सम्यक् जयति । ते सुवर्कस्य स्यातामित्यर्थः । किंच स प्रियो भवति सूर्ये तथापार्श्वे प्रियो भवति य इन्द्राय सुतसोमो ददाणत् सोम ददाति ॥ ॥ ८ ॥

उरोष्ट इति पचर्च पष्टं मृक्तमंत्रारपमानुष्टुभमंत्रं । उरोरानुष्टुभमित्यनुकांतं ॥ विनियोगो निगिकः ॥

उरोष्ट इन्द्र राधसो विभ्वी रातिः शतक्रतो । अधा नो विश्वचर्पणे द्युम्ना मुष्टाच मंहय ॥ १ ॥

उरोः । ते । इन्द्र । राधसः । विऽभ्वी । रातिः । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अध । नः ।

विश्वऽचर्पणे । द्युम्ना । मुऽष्टाच । मंहय ॥ १ ॥

हे इन्द्र शतक्रतो बह्वकर्मन् ते तवोरोः प्रभुतस्य राधसो धनस्य रातिर्दानं विभ्वी सहती । अधातः कारणात् नोऽस्मभ्यं हे विश्वचर्पणे सर्वस्य द्रष्टः मुञ्चत गोमनधनद्र । जयामिति धननाम । द्युम्ना द्युम्नानि धनानि मंहय । प्रयच्छ ॥

यदीमिन्द्र अवायमिषं शविष्ठ दधिषे । पप्रथे दीर्घश्रुतमं हिरण्यवर्णं दुष्टरं ॥ २ ॥

यत् । ई । इन्द्र । अवायम् । इषं । शविष्ठ । दधिषे । पप्रथे । दीर्घश्रुतऽतमं । हिरण्यऽवर्णं ।

दुष्टरं ॥ २ ॥

हे इन्द्र शविष्ठ अतिशयं वलवन् यदिपमत्तं श्रवाश्च श्रवणीयमीं सर्वतो दधिपे धारयामि ददामि वां ॥
इषशब्दो नपुमकलिंगोऽप्यस्मि ॥ हे हिरण्यवर्णं तदन्नं पप्रथे । प्रथते । कथं । दीर्घश्रुतममतिदूरश्रवणीयतम ।
सर्वत्र कीर्त्यमित्यर्थः । दूरश्रवणमिमांशमुक्तलक्षणं प्रथते ॥

शुष्मासो ये ते अद्रिवो मेहनां केतसापः । उभा देवावभिष्टये दिवश्च गमश्च राज्ञथः ॥३॥
शुष्मासः । ये । ते । अद्रिऽवः । मेहनां । केतऽसापः । उभा । देवा । अभिष्टये । दिवः ।
च । गमः । च । राज्ञथः ॥३॥

हे अद्रिवो वज्रवज्रिन्द्र ते त्वदीया ये शुष्मासो बलभूता मरुतः सति । कीदृशां मेहना महनीयाः
केतसापः प्रज्ञापकं कर्मांतरिजं वा स्पृशतः । उभा देवा त्वं च मरुत्समूहश्चतुर्भ्यो युवा । दिवश्च व्युल्लोकात् गमश्च
भूमिः सकाशादभिष्टयेऽमितो गमनाय राज्ञथः । ईशाथ ॥

उतो नो अस्य कस्य चिद्दशस्य तव वृचहन ।

अस्मभ्यं नृमणमा भरास्मभ्यं नृमणस्यसे ॥४॥

उतो इति । नः । अस्य । कस्य । चित् । दशस्य । तव । वृचऽहन ।

अस्मभ्यं । नृमणं । आ । भर । अस्मभ्यं । नृऽमनस्यसे ॥४॥

उतो अपि च हे वृचवज्रिन्द्र नोऽस्मभ्य कस्य चिदनिर्दशस्य दशस्य प्रवृत्तस्य दातृत्वास्य तव मनुतेभ्योऽस्मभ्य ।
पुनःश्रुतिरादरार्थः । नृमणं नृमणं धनमा भर । आहर । हे इन्द्र यतस्त्वमस्मभ्य नृमणस्यसे धनमिच्छामि ॥

नू तं आभिरभिष्टिभिस्तव शर्मच्छतक्रतो ।

इंद्र स्याम सुगोपाः शूर स्याम सुगोपाः ॥५॥

नू । ते । आभिः । अभिष्टिऽभिः । तव । शर्मन् । शतक्रतो इति शतऽक्रतो ।

इंद्र । स्याम । सुऽगोपाः । शूर । स्याम । सुऽगोपाः ॥५॥

हे शतक्रतो इंद्र ते तवाभिरभिष्टिभिरभिगमनैर्नृ शीघ्रं भवति श्रेष्ठः । हे इन्द्र तव शर्मन् शर्मणि
सुखं सति सुगोपाः स्याम । भवंम । हे शूर तव शर्मणि सुगोपाः शोभनरक्षणा स्याम । भवंम । पुनरुक्ति
रादरार्थः ॥ ॥५॥

यदिन्द्र चिचि पचर्चं सप्तमं मृक्तमविरार्षमंद्र । अथा पक्तिः शिष्टाः पक्ष्यतपरिभाषयानुष्ठुम । यदिन्द्र
पक्ष्यतमित्यनुक्रमणिका ॥ आभिप्रविकेपकृष्णपु तृतीयमवन आयमृचोऽक्षावाकस्य वैकल्पिकः मोत्रियः ।
सुचित च । यदिन्द्र चिच मेहना यस्मि साधिष्ठोऽवमि । आ० ७ ८ । इति ॥

यदिन्द्र चिच मेहनास्ति त्वादातमद्रिवः । राधस्त्वो विदद्वस उभयाहस्त्या भर ॥६॥

यत् । इंद्र । चिच । मेहना । अस्ति । त्वाऽदातं । अद्रिऽवः । राधः । तत् । नः । विदद्वसो

इति विदत्ऽवसो । उभयाहस्ति । आ । भर ॥६॥

हे इन्द्र हे चिच चायनीय हे अद्रिवो वज्रवज्रिन्द्र यन्मेहना महनीय त्वादात त्वया दातव्यं राधो
धनमस्ति तद्वत् हे विदद्वसो लब्धधनं नोऽस्मभ्यमुभयाहस्त्याभाभ्या हस्ताभ्यामा भर । आहर । अत्र यदिन्द्र
चिच चायनीयं महनीयं धनमस्तीत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं । नि० ४. ४ ॥

यन्मन्यसे वरेण्यमिन्द्रं द्युष्टं तदा भर । विद्याम तस्य ते वयमकूपारस्य दावने ॥ २ ॥
यत् । मन्यसे । वरेण्यं । इन्द्रं । द्युष्टं । तत् । आ । भर । विद्याम । तस्य । ते । वयं ।
अकूपारस्य । दावने ॥ २ ॥

हे इन्द्र यत् वृत्तमज्ञं वरेण्यं वरणीयं मन्यसे तत् वृत्तमा भरास्मभ्यं । ते तव संबंधिनो वयं तस्य तादृश-
स्योक्तलक्षणस्याकूपारस्य । अकृत्स्नितः पारोऽतो यस्य तादृशस्यान्नस्य दावने दाने विद्याम । स्याम ॥

वाज्रपथेऽतिरिक्तोक्तं यत्ते दित्स्यत्येषा । सूचितं च । यत्ते दित्सु प्रराध्यं त्वामिच्छवसस्यते । आ० ९. ९. इति ॥
यत्ते दित्सु प्रराध्यं मनो अस्ति श्रुतं बृहत् । तेन दृष्ट्वा चिददिव आ वाज्रं दर्पि मातये ॥ ३ ॥
यत् । ते । दित्सु । प्रऽराध्यं । मनः । अस्ति । श्रुतं । बृहत् । तेन । दृष्ट्वा । चित् । अदिव । आ । वाज्रं । दर्पि । मातये ॥ ३ ॥
आ । वाज्रं । दर्पि । मातये ॥ ३ ॥

हे इन्द्र ते तव यदिदित्सु दानेच्छु प्रराध्यं प्रकर्षेण सत्यं श्रुतं विश्रुतं बृहन्महन्मनोऽस्ति तेन मनसा हे अद्विबो
वज्रवज्रिन्द्र दृष्ट्वा चिदृढमपि वाज्रमज्ञमा दर्पि । आदरयामि मातयेऽस्मत्समजनाय लाभाय वा ॥

मंहिष्ठं वो मघोनां राजानं चर्षणीनां । इन्द्रमुप प्रशस्तये पूर्वीभिर्जुजुषे गिरः ॥ ४ ॥
मंहिष्ठं । वः । मघोनां । राजानं । चर्षणीनां । इन्द्रं । उप । प्रऽशस्तये । पूर्वीभिः । जुजुषे ।
गिरः ॥ ४ ॥

मघोनां हविलक्षणधनवतां वो यस्माकं मंहिष्ठमतिशयेन पुज्यं चर्षणीनां मनुष्याणां राजानमिन्द्रमुपोषित
प्रशस्तये प्रशमितुं पूर्वीभिः पुरातनीभिर्वाग्भिर्गिरः सोतारो जुजुषे । सेवते ॥

अस्मा इत्थाव्यं वचं उक्थमिन्द्राय शंस्यं ।

तस्मा उ ब्रह्मवाहसे गिरो वर्धत्यच्यो गिरः शुभंत्यच्यः ॥ ५ ॥

अस्मि । इत । काव्यं । वचः । उक्थं । इन्द्राय । शंस्यं ।

तस्मि । उं । इति । ब्रह्मऽवाहसे । गिरः । वर्धति । अच्यः । गिरः । शुभंति । अच्यः ॥ ५ ॥

अस्मा इदस्मा एवैन्द्राय काव्यं कवः स्तोतुः संबंधि । यद्वा । कृ शब्दे । शब्दमीयं वचो वायूपमुक्थं शस्त्रं
शस्य शमनीय । यस्मादेव तस्मात्तस्मा उ तस्मा इन्द्रायैव ब्रह्मवाहसे परिवृढस्य स्तोत्रस्य वाहकाय गिरः
स्तोत्रचयोऽत्रिगोत्रा वर्धति । वर्धयति । अच्यो गिरः शुभति । दीपयति । पुनरुक्तिरादरार्था ॥ ॥ १० ॥

आ याह्यद्विभिरिति नवर्चमष्टम मुक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । आ याहि नव त्र्युष्णिगाद्येतानुष्टम्भे च
मा मीरी तदादीतिहासः स्तुतिकर्मत्वादविदेवर्तवति । छत्त्रस्य ऋषियान्यस्मात् । अनु० १०. २ । इति परिभा-
षयात्रिर्क्षपिः । आयास्मिन्न उष्णिहः पंचमीनवस्यावनुष्टुभां शिष्टाश्चतस्रस्त्रिष्टुभः । अत्रेः स्तूयमानत्वात् षष्ठाया
अत्रिदेवताया अत्र्यर्पेयाश्च पचमी सूर्यदेवता शिष्टा एष्टः ॥ दशरात्रे तृतीयऽहनि प्रउगशस्य आद्यमृच एष्टः
पचमः । सूचितं च । आ याह्यद्विभिः स्तुतं सजूर्विष्टमिदेवभिः । आ० १०. १०. इति ॥ महाव्रतेऽर्थाष्णिहस्तुचा-
शीतावयं तुचः ॥

आ याह्यद्विभिः स्तुतं सोमं सोमपते पिव । वृषन्निद्र वृषभिर्वृचहंतम ॥ १ ॥

आ । याहि । अद्विभिः । स्तुतं । सोमं । सोमऽपते । पिव । वृषन् । इन्द्र । वृषभिः ।
वृचहन् । इतः ॥ १ ॥

हे इन्द्र आ याहि । अस्मद्यज्ञमागच्छ । आगत्य च हे सोमपते सोमस्य स्वाभिनिद्र अद्रिभिर्यावभि
मुतमभिपूतं सोमं पिब । हे वृषण फलस्य अर्पयितवृत्रहतमातिशयेन शत्रूणां हतुतम वृषभिवर्षकं मे रुद्रि । महा
याहि पिब च ॥

वृषा यावा वृषा मदो वृषा सोमो अयं सुतः । वृषन्निद्र वृषभिवृत्रहतं ॥ २ ॥
वृषा । यावा । वृषा । मदः । वृषा । सोमः । अयं । सुतः । वृषन् । इन्द्र । वृषऽभिः ।
वृत्रहनऽतम ॥ २ ॥

यावाभिपवसाधनः पापाणो वृषा वर्षकः सोमरमस्य फलस्य वा । मदः सोमपानेन जनितो वृषा वर्षकः ।
अयं सुतोऽभिपूतः सोमो वृषा । त सोम वृषभिः सह पिब ॥

वृषा त्वा वृषणं हुवे वज्रिञ्चिचाभिरुतिभिः । वृषन्निद्र वृषभिवृत्रहतं ॥ ३ ॥
वृषा । त्वा । वृषणं । हुवे । वज्रिन । चिचाभिः । रुतिभिः । वृषन् । इन्द्र । वृषऽभिः ।
वृत्रहनऽतम ॥ ३ ॥

हे वज्रिन वज्रवज्रिद्र वृषा सोमरमस्य सेक्ताहं वृषण त्वां हुवे । आह्वयामि । किमर्थं । चिचाभिश्चायनी
याभिरुतिभि रजाभिर्निमित्तमुतोभिः । शिष्ट गत ॥

ऋजीषी वज्रीत्येषा ब्राह्मणाक्षमिनः शस्त्रयाज्या । ऋजीषी वज्री वृषभस्तुरापाङ्गिति राज्या । आ० ५ ५६ ।
इति हि सूचितं ॥

ऋजीषी वज्री वृषभस्तुरापाटलुप्सी राजा वृत्रहा सोमपावा ।
युक्ता हरिभ्यामुप यासदवाङ्माध्यंदिने सवने मत्सदिन्द्रः ॥ ४ ॥
ऋजीषी । वज्री । वृषभः । तुरापाट । लुप्सी । राजा । वृत्रहा । सोमऽपावा ।
युक्ता । हरिऽभ्यां । उप । यासत । अवाङ् । माध्यंदिने । सवने । मत्सत । इन्द्रः ॥ ४ ॥

ऋजीषी । सवनद्वयेऽभिपूतस्य गतमारस्य सोमरमस्य तृतीयसवन आयायाभिपूतः योऽस्मि स ऋजीष
सोमः । सोऽस्यास्तीत्युजीषी । वज्री वज्रवान् वृषभो वर्षिता तुरापाट तुराणा त्वरमाणानां शत्रूणां मोहा
लुप्सी बलवान् राजेश्वरः सर्वस्य वृत्रहा वृत्रस्य हता सोमपावा सोमरमस्य पाता एव महानुभाव इन्द्रो
हरिभ्यां युक्ता रथ योजयित्वोप यासत । उपगच्छतु । अवाङ्मादभिमृगमागच्छतु । माध्यंदिने सवने मत्सत
माद्यतु सोमनिद्रः ॥

यत्त्वा सूर्यं स्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः । अशेषविद्यया मुग्धो भुवनान्यदीधयुः ॥ ५ ॥
यत् । त्वा । सूर्यं । स्वऽभानुः । तमसा । अविध्यत् । आसुरः । अशेषऽवित । यथा ।
मुग्धः । भुवनानि । अदीधयुः ॥ ५ ॥

इदमादिचतुर्भिर्मन्त्रैरुजीषां कर्म कीर्तितं । हे सूर्य प्रेरक देव त्वा त्वां यद्यदासुरोऽसुरस्य प्राणापहन्तुं सूर्या
वा पुत्रः स्वर्भानुः स्वर्भानुसंज्ञकस्तमसा मायानिमित्तनाविध्यत् । आवृणोदित्यर्थः । तदा भुवनानि सर्वाण्यदी
धयुः । दृश्यन्ते । यथा तत्रत्यः सर्वो ज्ञोऽज्ञवित स्वस्वस्थानमजानन मूग्धो मूढो भवति तथा ॥ ॥ ५५ ॥

स्वर्भानोरधु यदिद्र माया अत्रो दिवो वर्तमाना अवाहनं ।
गूळं सूर्यं तमसापघतेन तुरीयेण ब्रह्मणाविन्ददत्रिः ॥ ६ ॥

स्वःऽभानोः । अथ । यत् । इन्द्र । मायाः । अथ । दिवः । वर्तमानाः । अथऽअहं ।
गृह्ण । सूर्यः । तमसा । अपऽवतेन । तुरीयेण । ब्रह्मणा । अविन्दत् । अत्रिः ॥ ६ ॥

अथाथ जगन्नाद्यानंतरं स्वभानोरमुरस्य यत् या मायाः संति । कीदृशस्ताः । दिवो योतमानादादि-
त्यादवाऽवस्नादतमानाः । तदपरितरिधानामामर्थ्यादिति भावः । हे इन्द्र ताः सर्वा अवाहन । अवहामि ।
अथात्रैव परीक्षवादः । तमसाधकारिणापवतेनापगतकर्मणा गृह्ण सूर्यः । अधकारस्यावरणरूपत्वादपवतत्वं ।
तथाविधं तुरीयेण ब्रह्मणा यावन्तो ब्रह्मत्यननाविरविन्दत् । लब्धवान् आवरणापगमोपायं निवारणं शुद्धं वा
सूर्यमिति । पूर्वमत्रापक्षयास्य तुरीयत्व । एकैक मायाशर्मकैकेन मन्त्रेणापनोद्य चतुर्थेन मन्त्रेण निलीनं तमो
ऽप्यनुददित्यर्थः ॥

मा मामिमं तव संतमत्र इरस्या दुग्धो भियसा नि गारीत् ।
त्वं मित्रो असि सत्यराधास्तौ मेहावतं वरुणश्च राजा ॥ ७ ॥
मा । मां । इमं । तव । संतं । अत्र । इरस्या । दुग्धः । भियसा । नि । गारीत् ।
त्वं । मित्रः । असि । सत्यऽराधाः । तौ । मा । इह । अवतं । वरुणः । च । राजा ॥ ७ ॥

इदं सूर्यवाक्य । हे अत्र मामिममीदृगवस्य मां तव संतं तव स्वभुतमिरस्यान्नक्त्या दुग्धो द्रोग्धामुरो
भियसा भयजनकेन तमसाधकारिण मा नि गारीत् । मा गिरतु । किंच हे मित्र त्वं मित्रोऽसि । प्रसीतः
मकाशात्ताता भवामि । सत्यराधाः सत्यधनश्च । तौ राजा वरुणश्च त्वं च तौ युवा मा मामिहावत । रजत ।
यद्वा । अत्रैव मित्र उच्यते । वरुणश्च युवा ॥

यावन्तो ब्रह्मा युयुजानः संपर्यन कीरिणा देवान्समसोपजिह्वान ।
अत्रिः सूर्यस्य दिवि चक्षुराधास्त्वभानोरप माया अघुष्टात् ॥ ८ ॥
यावन्तः । ब्रह्मा । युयुजानः । संपर्यन । कीरिणा । देवान् । तमसा । उपऽजिह्वान ।
अत्रिः । सूर्यस्य । दिवि । चक्षुः । आ । अधात् । स्वःऽभानोः । अपः । मायाः । अघुष्टात् ॥ ८ ॥

ब्रह्मा ब्राह्मणोऽत्रिर्मामिहावतमित्युपजिह्वान यावन्तोऽभिपवसाधनाय युयुजानो युजन् । इन्द्रार्थं सोमस-
भिपुण्यमित्यर्थः । तथा कीरिणा । कीर्यते विनिष्यत इति कीरि स्तोत्र । तेन देवान् संपर्यनं पुजयन्नमसा ।
उक्तः साधनः सूर्यस्य सर्वप्रकस्य चक्षुः सर्वस्य व्यापकं मण्डलं दिव्यतरिजं अधात् । निस्समस्कृतवानि-
त्यर्थः । तदेव स्पष्टयति । स्वभानोरितन्नामकस्यामुरस्य मायाः । स्वाश्रयमया मोहयती परास्मथा कुर्वती
साधत्युच्यते । तादृशीमायाः । तुरीयेण ब्रह्मण्युक्त । तदेतदुक्तं यत्तुरीयं ब्रह्म । तनाविमहाय इन्द्रोऽपाघुचत ।
अपजुगोप । निवारयदित्यर्थः । अथवा तृतीयपाद एव व्याख्येयः । सूर्यस्य दिवि पूर्वमावृते प्रकाशं तदपनोद्य
स्वकीयं चक्षुराधात् । निवारणं तत्रः संख्याय दृष्टवानित्यर्थः । स्वभानुमायया सूर्यस्यावृतिहारिदृष्टिके समा-
गता । स्वभानुशामुरः सूर्यं तमसाविध्यत्तर्हि देवाः प्रायश्चित्तमेत्तन् तस्य यत्प्रथमं तमोऽपाघ्न सा कृष्णा-
विरभवत् यद्वितीयं सा फाल्गुनी यत्तृतीयं सा वल्ग्वी यदप्यस्यादपाकृतं तन्नित्यादि ॥

यं वै सूर्यं स्वभानुस्तमसाविध्यदामुरः । अत्रयस्तमन्वविन्दन्त्यन्ये अणकुवन ॥ ९ ॥
यं । वै । सूर्यं । स्वःऽभानुः । तमसा । अविध्यत् । आमुरः । अत्रयः । तं । अणुं ।
अविन्दन् । नहि । अन्ये । अणकुवन ॥ ९ ॥

अविकृतं सामर्थ्यमनुवदति यं वै सूर्यमिति । निगतव्याख्यया । अवयस्त सूर्यमन्वविदेन । इदार्थं सो मयागदेवतामृतिनमस्काररनुक्रमेणपदीपत्तमो विरुध्य लब्धवत इत्यर्थः । अन्यं न ह्यशक्नुवन् । न लब्धवत खनु ॥ ॥ १० ॥

को नु वामिति विशत्युच नवम मुक्त भामस्याविरार्थ । पौडशीमगादश्यावतिजगत्सो विश्वकपदा विराट् शिष्टाः मगादश त्रिष्टमः । विश्व देवा देवता । तथा चानुक्रात । को नु विगतिर्विश्वदेव वि तत पौडश्यावतिजगत्स्यावत्यकपदेति ॥ विनियोगो निगिकः ॥

को नु वां मित्रावरुणावृतायन्दिवो वा महः पार्थिवस्य वा दे ।

ऋतस्य वा सदसि त्रामीथां ना यज्ञायते वा पशुपो न वाजान् ॥ १ ॥

कः । नु । वां । मित्रावरुणौ । ऋतऽयन । दिवः । वा । महः । पार्थिवस्य । वा । दे ।

ऋतस्य । वा । सदसि । त्रामीथां । नः । यज्ञायते । वा । पशुऽमः । न । वाजान् ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणौ देवा वा युवा को नु कः गन्तु यजमान ऋतायन्यज्जमिन्वान शक्रयादिति शेष । तस्मात्कृत मर्थव । दिवः सदसि युनोक्तमवधिनि स्थाने महो महतः पार्थिवस्य सदस्यतस्यात्पादकस्यातरितस्य सदसि । तदनुत्वात्तात्त्विक्य । त्रिपु स्थानिषु नोऽस्मान् त्रामीथा । रजत । वागदश्यार्थ । किंच यज्ञायते दे वा हविर्देवा च मल्य पशुपो न वाजान पशुपुमीदतो वाजानन्वान् बीरदध्यादीनीव । तानि यथा प्रयत्नय तद्वदवत मिति । यदा । नगदश्यार्थ । पशुपः पशून्वाजाश्च दत्तमित्यर्थः ॥

ते नो मित्रो वरुणो अयमायुरिन्द्रं ऋभुष्टा मरुतो जुषंत ।

नमोभिर्वा ये दधते सुवृत्तिं स्तोमं रुद्राय मीरुह्यं मजोपाः ॥ २ ॥

ते । नः । मित्रः । वरुणः । अयमा । आयुः । इन्द्रः । ऋभुष्टाः । मरुतः । जुषंत ।

नमःऽभिः । वा । ये । दधंत । सुऽवृत्तिं । स्तोमं । रुद्राय । मीरुह्यं । मऽजोपाः ॥ २ ॥

ते मित्रादयो देवा नोऽस्माक सुवृत्तिं स्तोमं गोमनपापादिवर्जनवत्स्तोत्र नमोभिर्वा हविर्माजं जुषंत । सेवता । ये दधंत धारयत्युक्तलक्षण स्तोत्र । देवा द्विविधा स्तोत्रमाजो हविर्माजश्च । अत्र स्तोत्रमाज उच्यते । आयुः मततगतवायुरुच्यते । अथ मरुत एव विद्युज्य विशिष्यते । रुद्राय मीरुह्यं ॥ तृतीयार्थं चतुर्थी ॥ रुद्रेण मह मजोपाः मजोपमः मह प्रीयमाणाः । तेषा पुत्रत्वादिति भावः । किंचन रुद्राय मजोपा इत्यतस्मिन्नादिम वंदेवताविशेषणमिति कथयति ॥

आ वां येषांश्विना हवर्धे वातस्य पत्नन्नर्थस्य पुष्टौ ।

उत वा दिवो अमृगाय मन्म प्रांधांसीव यज्ये भरध्वं ॥ ३ ॥

आ । वां । येषां । अश्विना । हवर्धे । वातस्य । पत्नन् । रथ्यस्य । पुष्टौ ।

उत । वा । दिवः । अमृगाय । मन्म । प्र । अंधांमिऽडव । यज्ये । भरध्वं ॥ ३ ॥

अनयाश्विना रुद्राश्च्यते । हे अश्विनाश्विनो येषां कामाना यन्तमो वा युवा वातस्य पत्नन् । धर्मसा स्याद्विमंरण । वायुममानगतरथस्य मन्म प्रांधांसीव यज्ये रथस्य पुष्टौ च निमित्तं मति हवर्धे । हविः आहू यासि । आहूतु पमवांसि । अथवा वायुवसुवयोः शीघ्रगमनसाधनरथस्य प्रांधांसीव च निमित्तं मति । उत वा किंचित्यर्थः । दिवो अमृगाय वायुव यागसाधकाय मन्म मन्मनीय स्तोत्र प्र भरध्व । सपादयत हे ऋत्विजः । अंधांसीवाज्ञानं हविर्लक्षणानि हवीपि स्तोत्र चेत्यर्थः ॥

प्र स॒क्ष॒णो दि॒व्यः क॒ण्व॑होता चि॒तो दि॒वः स॒जोषा॑ वा॒तो अ॒ग्निः ।

पृ॒षा भ॒गः प्र॒भृथे॑ वि॒श्वभो॑जा अ॒जिं न ज॑ग्मु॒राश्व॑त॒माः ॥४॥

प्र । स॒क्ष॒णः । दि॒व्यः । क॒ण्व॑ऽहोता । चि॒तः । दि॒वः । स॒ऽजोषा॑ । वा॒तः । अ॒ग्निः ।

पृ॒षा । भ॒गः । प्र॒ऽभृथे॑ । वि॒श्वऽभो॑जाः । अ॒जिं । न । ज॑ग्मुः । आ॒श्वऽश्व॑त॒माः ॥४॥

अत्र विंगोक्तदेवताः । प्र जग्मुरिति संबंधः । सक्षणो यज्ञं संवमानः शत्रूणां मोढा वा दिव्यो दिवि भवः कण्वहोता । कण्वा ऋषयो मेधाविनो वा होतार आहुतातारो यस्य स तथोक्तः । चित्तस्त्रिषु क्षित्यादिस्थानेषु तायमानो दिवः सूर्येण सह सजोषाः समानगतिः समानप्रीतिर्वा वात उक्तलक्षणको वायुरग्निः पृषा पोषक ऋतज्ञात्मा भगश्च प्रभृथे प्रभरणवत्यस्मिन्यज्ञ उक्ताः सर्वदेवा विश्वभोजा विश्वरजकाः कृत्स्नात्तारो वा आश्व-
श्वतमाः प्रकृष्टगमनाश्ववतां श्रेष्ठाः संत आजिं न संयामामिव प्र जग्मुः । प्रगच्छति ॥

प्र वो रयिं यु॒क्ताश्च॑ भ॒रध्वं॑ रा॒य ए॒षेऽव॑से द॒धीत॑ धीः ।

मु॒णेव॑ ए॒वैरौ॑णि॒जस्य॑ हो॒ता ये॒व ए॒वा म॑रु॒तस्तुरा॑णां ॥५॥

प्र । वः । र॒यिं । यु॒क्तऽअ॑श्वं । भ॒र॒ध्वं । रा॒यः । ए॒षे । अ॒व॑से । द॒धी॒त॒ । धीः ।

मु॒ऽजे॒वः । ए॒वैः । औ॒णि॒जस्य॑ । हो॒ता । ये॒व । ए॒वाः । म॑रु॒तः । तुरा॑णां ॥५॥

हे मरुतो वो यूय रयि धनं युक्ताश्चमश्वसहितमश्वयोग्यं पुत्रं वा प्र भरध्वं । संपादयत । रायो धनानि श्रवा-
क्षादिलक्षणान्येपि प्राप्तु । अवसे । अथ इत्यन्ननाम । अन्नाय प्राप्तानां धनानां रक्षणाय वा धीः स्मृता दधीत ।
धारयति स्मृति । सर्वाणिजस्य कजीवतो होतारिर्वैरौगंत्यैः कामिर्गमनसाधनैरथैवा मुणवः । श्रवमिति मुखनाम ।
समुखो भवतु । हे मरुतमुराणा त्वरमाणानां वो युष्माकं य एवाः कामा अथा वा संति तैरिति ॥ ॥१३॥

प्र वो वायुमिति पृषो वायवे पर्णा हविषो याज्या । प्र वो वायुं रथयुजं ऋगुध्वमत त्वामदिते महि
॥ आ० ३ ८ ॥ इति सूत्रितं ॥

प्र वो वा॒युं रथ॑यु॒जं कृ॒णुध्वं॑ प्र दे॒वं वि॒प्रं प॑नि॒तार॑म॒कैः ।

इ॒पु॒ध्यव॑ च॒त॒सापः॑ पु॒रंधी॑र्वस्वी॒र्नो अ॒त्र प॑त्नी॒रा धि॒ये धुः॑ ॥६॥

प्र । वः । वा॒युं । रथ॑ऽयु॒जं । कृ॒णु॒ध्वं । प्र । दे॒वं । वि॒प्रं । प॑नि॒तारं॑ । अ॒कैः ।

इ॒पु॒ध्यवः॑ । च॒त॒ऽसापः॑ । पु॒रं॑ऽधीः । व॒स्वीः । नः । अ॒त्र । प॑त्नीः । आ॒ । धि॒ये । धु॒रिति॑ धुः ॥६॥

हे मदीया ऋत्विजो वो यूय वायु वायुदेवं रथयुजं यज्ञगमनाय रथसंवद्धं कृणुध्वं । कुरुध्व । प्र देव
द्योतमान विप्र विप्रिण कामानां पुरक विप्रवत्पूज्यं वा पनितारं ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ स्तुत्यमित्यर्थः ।
फलप्रदातार वा अर्करचनसाधनैर्मैवः प्र कृणुध्व । स्तुत । किंचिपुध्यवो गन्ध्य चतसापो यज्ञमृगः पुरधीः
पुरध्यः स्त्रीरूपा रूपवत्यो वा वस्वोः प्रगस्याः पत्नीर्देवपत्न्योऽवास्मिन्यज्ञ नोऽस्मदीयाय धिये कर्मणे
तन्निष्पत्तय आ धुः । आगतवत्यः ॥

उ॒षे व॒ ए॒षे व॑द्येभिः शू॒षेः प्र॒ यु॒ह्नी दि॒वश्चि॒तय॑द्वि॒रकैः॑ ।

उ॒पा॒सा॒न॒क्ता वि॒दुषी॑व वि॒श्वमा॑ हा॒ वह॑तो म॒र्त्याय॑ य॒ज्ञं ॥७॥

उ॒षे । वः । ए॒षे । व॑द्येभिः । शू॒षेः । प्र । यु॒ह्नी॒ इति॑ । दि॒वः । चि॒त॒य॒त॑ऽभिः । अ॒कैः ।

उ॒प॒सा॒न॒क्ता । वि॒दुषी॑ इ॒वेति॑ वि॒दुषी॑ऽइव । वि॒श्वं । आ॒ । हा॒ । वह॑तः । म॒र्त्याय॑ । य॒ज्ञं ॥७॥

हे उपासान्ता अहोरात्राभिर्मानदेवते यद्वा महत्या वक्षोभिर्वदनाहरितरदैवैः सह दिवोऽतरितां विंशेऽपि सर्वप्रदेशाद्वा युष्मभ्यमुप प्रेष । उपप्रापयामि हविः ॥ इपिः प्रापणकमा स्यादुपप्राभिः समन्वित ॥ शुषेः मुखकैः चितयद्वाज्ञेऽप्ययद्वाज्ञैर्कर्मैः सहोपप्रापयामि । हे उक्तदेवते विश्व सर्व कर्तव्यज्ञात विदधी इव ज्ञानं व्याविव मर्त्याय यजमानाय यज्ञमा वहतः । अभिमुख प्रापयतः । इति पुराणः । यद्वा । शुषिरित्यादीनि तृतीयाबद्धवचनांतानि वक्षोभिरित्यस्य विंशेऽपि प्रापणानीति केचिदाहुः ॥

अभि वो अर्चे पोष्यावतो नृन्वास्तोष्यति त्वष्टारं रराणः ।

धन्या सज्जोषा धिपणा नमोभिर्वनस्पतीरोषधी राय एष ॥ ८ ॥

अभि । वः । अर्चे । पोष्याऽवतः । नृन । वास्तोः । पतिः । त्वष्टारं । रराणः ।

धन्या । सऽज्जोषाः । धिपणा । नमःऽभिः । वनस्पतीन । ओषधीः । रायः । एष ॥ ८ ॥

अहं पोष्यावतो ब्रह्मपोष्यजनयुक्ताङ्गकर्मभूतान वो युष्मानभ्यर्चं । अभिपूजयामि ॥ स्तोमीत्यर्थः । के पुनस्ते यूयं । उच्यते । वास्तोष्यति त्वष्टार रराणः स्तोत्रादिभिः कीदृश हविर्देदद्वाह । धन्या धनकरी सज्जोषा इतरदैवैः सह गच्छती प्रीणयती वा धिपणा । वाङ्मयित । वारदेवता ॥ एता द्वितीयार्थं प्रथमाः ॥ उक्तलक्षणां वाणीं वनस्पतीनोषधीश्च नमोभिः महार्च इति संबधः । किमर्थं । राय एष धनानि प्राप्नु ॥

तुजे नस्तने पर्वताः संतु स्वतवो ये वसवो न वीराः ।

पनित आशो यजतः सदा नो वर्धन्तः शंसं नर्यो अभिष्टौ ॥ ९ ॥

तुजे । नः । तुने । पर्वताः । संतु । स्वऽएतवः । ये । वसवः । न । वीराः ।

पनितः । आशः । यजतः । सदा । नः । वर्धन्तः । नः । शंसं । नर्यः । अभिष्टौ ॥ ९ ॥

पर्वताः पर्वतः पुराणवतो वा भेषामने विस्मृते तुजे दानि । यद्वा । तनेति पूजनाम ॥ पञ्चार्थं चतुर्थी ॥ पूजस्य दान इत्यर्थः । अथवा नमूजे पूजे तने तत्पूजे च एतवः शोभनगमनाः संतु । भवतु । कीदृशान् । ये वसवो जगतो वामयितारो वीरा न वीरा इव । किंच पनितः स्मृत आप्त्य आप्तयः सर्वयजतो यजनीय आदित्यः सदा सर्वदा नः शममस्माकं स्मृति नर्यो नरभ्यो हितो देवोऽभिष्टावमित एषेणऽभिगमनं वा मति वर्धन्तः । वर्धयेत ॥

वृष्णो अस्तोपि भूम्यस्य गर्भं चितो नपातमपां मुवृक्ति ।

गृणीते अग्निरेतरी न शृपैः शोचिर्पंकशो नि रिणाति वना ॥ १० ॥

वृष्णः । अस्तोपि । भूम्यस्य । गर्भं । चितः । नपातं । अपां । मुऽवृक्ति ।

गृणीते । अग्निः । एतरी । न । शृपैः । शोचिःऽपंकशः । नि । रिणाति । वना ॥ १० ॥

भूम्यस्य । भूमिरंतरिक्ष । तदहस्य । तादृशस्य वृष्णो वर्षकस्य पञ्चमस्य । अथवा भूम्यो भूमिर्वाहं तदचितवृष्टिप्रदानात् । तादृशस्य भूयस्य गर्भं गर्भस्थानीयमपा नपात रत्नक विसृतमपि मुवृक्ति । स्तोत्रकर्मतः । शोभनपापादिवर्जनवता स्तोत्रेणास्तोपि । स्मृतवानह । स चितस्तीर्णतमस्त्रिपु स्थानपात्रेषु त्रित्वापत्रेषु ताव मातोऽपरितरि गतरि मयि शुषेः मुखकै रग्निमभिनं गृणीते । न गरण कुरुते । न कुप्यतीत्यर्थः । किंतु शोचिर्पंकशः प्रदीप्राग्निमः सन वना वनानि नि रिणाति । हिनस्ति । उहतीत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥

कथा महे रुद्रियाय ब्रवाम कदाये चिक्वितुपे भगाय ।

आप ओषधीस्त नोऽवन्तु द्यौर्वना गिरयो वृश्चकंगः ॥ ११ ॥

कथा । महे । रुद्रियाय । ब्रवाम् । कत् । राये । चिकितुषं । भगाय ।

आपः । ओषधीः । उत । नः । अवंतु । द्यौः । वना । गिरयः । वृष्टाऽकेगाः ॥ ११ ॥

वयमवयः कथा केन प्रकरिण महे महते रुद्रियाय रुद्रपुत्राय मरुद्गणाय ब्रवाम स्मृतीः । कत किं च स्मोत्र राये धनलाभाय चिकितुषं सर्वं ज्ञानते भगार्थतन्नामकाय देवाय ब्रवाम । उतापि चापोऽद्देवता ओषधीरोषधयो योर्द्युदेवता वना वनानि गिरयो वृक्षकिगाः । वृक्षा एव किगस्थानीया येषां ते । एता उक्ता देवता नोऽस्मानवतु । रक्षंतु ॥

शृणोतु न ऊर्जा पतिर्गिरः स नभस्तरयीँ इषिरः परिज्मा ।

शृण्वंत्वापः पुरो न शुभाः परि सुचो बवृहाणस्याद्रेः ॥ १० ॥

शृणोतु नः । ऊर्जा । पतिः । गिरः । सः । नभः । तरीयान । इषिरः । परिऽज्मा ।

शृण्वंतु । आपः । पुरः । न । शुभाः । परि । सुचः । बवृहाणस्य । अद्रेः ॥ १२ ॥

नोऽस्माक गिरः स्मृतीः शृणोतु । कः । ऊर्जा बलानां पतिर्वायुः । अथवा ऊर्जामन्नाना पतिः । प्राणोपाधिकस्य वायोः कृत्वानृत्वं प्रसिद्धं । श्रुतिश्च भवति । प्राणस्यान्नमिदं सर्वं पत्रापरितरकल्पयत । मनु० ५ २८ । इति । स नभो नभमि चारी तरीयान तरितव्य इषिरो गमनशीलः परिज्मा परितो गता । किचापः शृण्वतु गिरः । कीदृश्यन्ताः । पुरो न पुराणीव शुभा दीप्ता बवृहाणस्य वर्धमानस्याद्रिमंघस्य वा पर्वतस्य वा परि परितः सुचः सरणशीलाः ॥

विदा चिन्तु महांतो ये व एवा ब्रवाम दस्मा वार्यं दधानाः ।

वयश्चन सुभ्वं आवं यंति शुभा मर्तमनुयतं वधस्त्रैः ॥ १३ ॥

विद । चित् । नु । महांतः । ये । वः । एवाः । ब्रवाम । दस्माः । वार्यं । दधानाः ।

वयः । चन । सुऽभ्वः । आ । अवं । यंति । शुभा । मर्तं । अनुऽयतं । वधऽस्त्रैः ॥ १३ ॥

हे महातो मरुतो नु जिप्र यूयं विद । जानीथ स्मोत्र । हे दस्मा दर्शनीया वो युष्मान् एवा गतारो युष्मान्मन्त्रमाना वार्यं वरणीयं हविर्दधाना ददाना धारयतो वा वय ब्रवाम स्मृतिं । यद्वा । ये वो यूयमित्यर्थः । ये यूयमेवा अस्मद्यज्ञमभिगतारस्ते विद । चिदिति पुरणः । वयश्च नागतारस्ते मरुतः सुभ्वः सुधु भवतः प्रवृद्धा आ अस्मदभिमुखमव यति । गच्छति । किं कुर्वतः । शुभा क्षोभकेण सहितं मर्तं मरणधर्माणं वरिणमनुयतमभिगतं बधस्त्रैरायुधैः परिहरतोऽव यति ॥

आ देव्यानि पार्थिवानि जन्मापश्चाच्छा सुमंखाय वोचं ।

वर्धतां द्यावो गिरश्चंद्राया उदा वर्धतामभिषाता अरणाः ॥ १४ ॥

आ । देव्यानि । पार्थिवानि । जन्म । अपः । च । अच्छ । सुऽमंखाय । वोचं ।

वर्धतां । द्यावः । गिरः । चंद्रऽअयाः । उदा । वर्धतां । अभिऽसाताः । अरणाः ॥ १४ ॥

देव्यानि देवसंबंधीनि पार्थिवानि पृथिवीसंबंधीनि च जन्म जन्मान्यपश्चापमानाभिप्राप्तं सुमंखाय शोभनयज्ञाय मरुद्गणाय वोच । ब्रवीमि । गिरः स्मृतयो वर्धता । द्यावो द्योतमानाः स्वप्रतिपादार्थप्रकाशिन्यश्चंद्रायाः । आह्लादनं हिरण्यं वाचं यामां ताः । तादृश्यः सख्यो वर्धतां । अरणा नयश्चाभिषाता मरुद्भिः संभक्ता उदोदकेन वर्धतां । समृद्धा भवतु ॥

पदेपदे मे जरिमा नि धायि वरूची वा शक्रा या पायुभिश्च ।

सिषंकु माता मही रसा नः स्मत्सूरिभिर्ऋजुहस्ता ऋजुवनिः ॥ १५ ॥

पदेऽपदे । मे । जरिमा । नि । धायि । वरूची । वा । शक्रा । या । पायुऽभिः । च ।

सिषंकु । माता । मही । रसा । नः । स्मत् । सूरिभिः । ऋजुऽहस्ता । ऋजुऽवनिः ॥ १५ ॥

जरिमा स्मृतिर्मे मदीया पदे पदे तदा तदा भुमा नि धायि । निधीयते । स्थाप्यते । क्रियते इत्यर्थः । या च शक्रा शक्रा सती पायुभी रचणर्वरूच्यस्मदपद्रववारयित्री भवति । वाशब्दार्थः । माता सर्वस्य निर्मात्री मही महती पुत्र्या रसा मारभुता भूमिः सिषंकु भवता नोऽस्माकं स्मृतिः । अथवा स्मृता नोऽस्मान् सिषंकु । स्मत्तच्छब्दः प्रशस्तवचनः । प्रशस्तेः सूरिभिर्मैधाविभिः स्मृतुभिर्निमित्तैः । तेषां परिचर्यया प्रीतित्वेन । ऋजुहस्ता स्मदनुकूलहस्ता ऋजुवनिः कन्याणदाना भवतु ॥ ॥ १५ ॥

कथा दाशेम नमसा मुदानृतेवया मरुतो अच्छोक्तो प्रथ्वसो मरुतो अच्छोक्तो ।

मा नोऽहिर्वृध्ना रिपे धादस्माकं भृदपमातिवनिः ॥ १६ ॥

कथा । दाशेम । नमसा । मुऽदानृत् । एव । या । मरुतः । अच्छोऽउक्तो । प्रऽथ्वसः ।

मरुतः । अच्छोऽउक्तो ।

मा । नः । अहिः । वृध्ना । रिपे । धात । अस्माकं । भृत् । उपमातिऽवनिः ॥ १६ ॥

वयं कथा केन प्रकारेण दाशेम परिवर्त्तम नमसा स्तोत्रेणास्मिन् वा मुदानृत् गोभनदानात्मकम् । एवमेव क्रियमाणप्रकारेणाच्छोक्तावाभिमुख्येन वचने निमित्ते मतिं तात्मकम् । कथं परिवर्त्तम । तेषां द्वाराप्यत्वा दिति भावः । कथं । प्रथ्वसः प्रकृष्टाज्ञा भवति । अच्छोक्तो । अभिगच्छतिः स्मृतियस्य तादृशं मयि । यज्ञा । प्रथ्वसः प्रकृष्टाज्ञस्य समोच्छोक्तो स्तोत्रनिमित्ते मतिं मरुतः कथा केन प्रकारेण दाशेम । पुनरुक्तिरादरायां । अहिर्वृध्ना देवो नोऽस्मान् रिपे हिमकाय मा धात । मा स्थापयतु । स देवोऽस्माकं भृत् भवतुपमातिवनिः शत्रुणा हता ॥

इति चिन्नु प्रजायं पशुमत्ये देवासो वनन्ते मर्त्यो व आ देवासो वनन्ते मर्त्यो वः ।

अत्रा शिवां तन्वो धामिमस्या जरां चिन्मे निज्जतिजयसीत ॥ १७ ॥

इति । चित् । नु । प्रऽजायं । पशुऽमत्ये । देवासः । वनन्ते । मर्त्यः । वः । आ । देवासः ।

वनन्ते । मर्त्यः । वः ।

अत्रा शिवां तन्वः । धामिं । अस्याः । जरां । चित । मे । निःऽज्जतिः । जयसीत ॥ १७ ॥

हे देवासो देवा वो युष्मानिति चिदित्येव नु जित्प्र प्रजायं पशुमत्ये पशुमहितायापत्यार्यं वनन्ते मर्त्ये । मर्त्यो मनुष्यो यजमानः । आ देवास इति पुनरुक्तिरादरायां । अत्रास्मिन्ने शिवा धामिमन्त्रे मे समाया सन्वो देवैरनुगृहीतस्य पुत्रस्य करोतु निज्जतिर्देवता । जरा चिज्जरा च जयसीत । यमन्तु ॥

तां वो देवाः सुमतिमृजयंतीमिषमश्याम वसवः शेमा गोः ।

सा नः सुदानुर्मृजयंती देवी प्रति द्रवती सुविताय गम्याः ॥ १८ ॥

तां । वः । देवाः । सुऽमतिं । ऊर्जयंतीं । इषं । अश्याम । वसवः । शसां । गोः ।
सा । नः । सुऽदानुः । मृऊयंती । देवी । प्रति । द्रवंती । सुविताय । गम्याः ॥ १८ ॥

हे देवा हे वसवो वासयितारो वो युष्माकं स्वभुतां तां प्रसिद्धां सुमतिं शोभनमननसाधनां । अन्नेन मतिवृद्धिरन्नमय हि सोम्य मनः । कां० उ० ६. ५. ४. । इत्यादिषु प्रसिद्धा । ऊर्जयंतीं बलकरीमिषमेपणसाधनमन्नं नीरदध्यादिलक्षणं शसां नृत्या गोः सकाशादश्याम । प्राप्नुयाम । सा देवी नोऽस्मान् सुविताय सुवाय प्रति गम्याः । गम्यात । अभिगच्छत । भेटद्वेवता विशेष्यते । सुदानुः शोभनदाना मृऊयंती मुखयंती द्रवत्यस्मदभिमुखं गच्छंती ॥

अभि न इळा यृथस्य माता स्मन्दीभिर्वर्षी वा गृणानु ।
उर्वर्षी वा बृहद्दिवा गृणानाभ्यूर्ण्वाना प्रभृथस्यायोः ॥ १९ ॥
अभि । नः । इळा । यृथस्य । माता । स्मत् । नदीभिः । उर्वर्षी । वा । गृणानु ।
उर्वर्षी । वा । बृहत् । दिवा । गृणाना । अभिऽऊर्ण्वाना । प्रऽभृथस्य । आयोः ॥ १९ ॥

अभि गृणानु नोऽस्मानिळा भूमिर्यृथस्य गोमंघस्य माता निर्मात्री । यद्वेळा गोरूपधरा मनोः पुत्रीत्याहुः । यद्वा यृथस्य मरुद्गणस्य निर्मात्रीळा माध्यमिकी वाक् । अथवोर्वर्षी माध्यमिकी वाक् । नदीभिर्गंगादिभिः सह गृणानु । स्मच्छब्दः प्रशंसवचन इत्युक्तं । प्रागस्त्य गृणानु । वाथवोर्वर्षी बृहद्दिवा प्रभृतदीप्तिर्गृणाना शब्दयन्त्यस्मदीय कर्म प्रशंसत्यभ्यूर्ण्वानाक्तादयती । कं । आयोरायं मनुष्यं यजमानं । केन । प्रभृथस्य तेजसो वोदकस्य वा दानेन । प्रभृथस्य तेजसो वोदकस्येति निरुक्तं । ११. ४९. । अथवा प्रभृथस्य प्रभरणवत आयोर्यज्ञ मभ्यूर्ण्वानाक्तादयंती ॥

मिपंक्तु न ऊर्ज्व्यस्य पुष्टेः ॥ २० ॥

मिसंक्तु । नः । ऊर्ज्व्यस्य । पुष्टेः ॥ २० ॥

ऊर्ज्व्यस्येतन्नामकस्य राज्ञः पुष्टेः पोषकस्य संबंधिनो नोऽस्मान् मिपंक्तु । सेवता । सामर्थ्यादिवसंघ इति गम्यते । अथवोर्वर्षी मरुद्गणो वा गृह्यते प्रकृतत्वादिति ॥ ॥ १६ ॥

प्र शतमेष्टादशर्चं दशमं मुक्तं भूमिस्वाचिरार्पं वैष्टुमं । पूर्वमुक्तं वै तदित्युक्तत्वादित्दमपि वैष्टुदेवं । तमुष्टुहीत्येकादशी रुद्रदेवत्या । मष्टदशकपदैतयो रूपालोकपदैत्यनुक्रमिष्यमाणत्वात् । अत्रानुक्रमणिका । प्र शतमा द्यूनकादशी रीद्वीति ॥ विनियोगो निगिकः ॥

प्र शतमा वरुणं दीधिती गीर्मित्रं भगमदिति नूनमंश्याः ।
पृषद्योनिः पंचहोता शृणोत्वतूर्तपंथा असुरो मयोभुः ॥ १ ॥
प्र । शंऽतमा । वरुणं । दीधिती । गीः । मित्रं । भगं । अदिति । नूनं । अश्याः ।
पृषत्ऽयोनिः । पंचऽहोता । शृणोतु । अतूर्तऽपंथाः । असुरः । मयऽभुः ॥ १ ॥

प्र शतमात्यंतं मुखकरी गीः स्मृतिरूपा वावरुणं मित्रं भगमदिति च दीधितो दीधित्या कर्मणा हविष्य लेपणात्मकेन सह नूनमवितथं प्राश्याः । प्राप्नोतु । किंच पृषद्योनिः पृषद्वर्णातरिचस्यः पंचहोता पंचविधस्य प्राणापानादिहोमस्य साधको वायुः । यद्वा । पंचहोतेति वायोर्नाम । वायुः पंचहोता स प्राण इति हि श्रुतेः । स चातूर्तपथा अहिमितगतिरसुरः प्राणस्य दाता मयोभुः मुखस्यास्पदभुतः । एवमुक्तत्वचणो वायुः शृणोतु स्तोत्रमिति ॥

प्रति मे स्तोममदितिर्जगृभ्यात्सृनुं न माता हृद्यं सुगेवं ।

ब्रह्म प्रियं देवहितं यदस्ति हं मित्रे वरुणे यन्मयोभु ॥ २ ॥

प्रति । मे । स्तोमं । अदितिः । जगृभ्यात् । सृनुं । न । माता । हृद्यं । सुऽगेवं ।

ब्रह्म । प्रियं । देवऽहितं । यत् । अस्ति । अहं । मित्रे । वरुणे । यत् । मयऽभु ॥ २ ॥

मे मदीयं स्तोमं स्तोत्रमदितिर्देवता प्रति जगृभ्यात् । प्रतिगृह्णातु । सृनुं न माता मृतनुज जननीव । मा यथा प्रतिगृह्णान्निग्य परितुष्यति तद्वदित्यर्थः । कीदृश त । हय हृदयगम सुगंवा शोभनमुखकर । एतद्वय साधारणं । किंच ब्रह्म संजज्ञातं प्रियं प्रियकर देवहितं देवः प्राप्य यदस्ति यद्वह्य मयोभु मयसाधन तदह मित्रे वरुणे च प्रापयामीति शेषः । यद्वा । मित्रे वरुणे चाहोरात्राभिसानिदेवयोर्युद्धकलजग ब्रह्म परिवद यज्ञादिरूप कर्मास्ति तदहं धारयामीति ॥

उदीरयत्येकादशने सावित्रे परां वपायाज्या । मुञ्चत च । उदीरय कवितम कवीना भग धिय वाजयतः पुरधिर्मिति द्वि । आ० ३ ७ । इति ॥

उदीरय कवितमं कवीनामुनत्तेनमभि मध्वा घृतेन ।

स नो वसृनि प्रयता हितानि चंद्राणि देवः सविता मुवाति ॥ ३ ॥

उत् । उदीरय । कविऽतमं । कवीनां । उनत्त । एनं । अभि । मध्वा । घृतेन ।

सः । नः । वसृनि । प्रऽयता । हितानि । चंद्राणि । देवः । सविता । मुवाति ॥ ३ ॥

अनया सविता च सृयते । हे ऋत्विजः कवीना कवितम कातदर्शनममु पुरोवर्तिनमभि सवितार षोदीरय । ऊर्ध्वं प्रापयत । हर्षयत्यर्थः । एन देव मध्वा मधुरं सोमरसेन घृतेन चाभ्युनत्त । अभिपिचत । तर्पयत्यर्थः । स सविता देवो नोऽस्मभ्य वसृनि निवासयोग्यानि गवादिधनानि प्रयता प्रयतानि हितानि चंद्राण्याह्लादकानि हिरण्यानि मुवाति । प्रयत्तव्यत्यर्थः ॥

समिंद्र णो मनसा नेपि गोभिः सं सूरिभिर्हरिवः सं स्वस्ति ।

सं ब्रह्मणा देवहितं यदस्ति सं देवानां सुमत्या यज्ञियानां ॥ ४ ॥

सं । इंद्र । नः । मनसा । नेपि । गोभिः । सं । सूरिऽभिः । हरिऽवः । सं । स्वस्ति ।

सं । ब्रह्मणा । देवऽहितं । यत् । अस्ति । सं । देवानां । सुऽमत्या । यज्ञियानां ॥ ४ ॥

हे इंद्र नोऽस्मान्नमसा प्रकृष्टेन चेतसा गोभिः सह सं नेपि । नयसि । अस्मान गा प्रापयसीत्यर्थः । एन सर्वत्र । हे हरिवो हरिभ्या तद्वत्तिंद्र सूरिभिर्मध्याविभिः पूर्वकोत्विग्भिर्वा स नेपि । तथा मास्ति मास्तिभिर्जिभं सं नेपि । ब्रह्मणा प्रभुतिनात्तेन सं नेपि । यदह देवहितमस्ति तेन । किंच यज्ञियानां यज्ञाहोरात्रा देवानां सुमत्यानुयहवृद्धा सं नेपि ॥

देवो भगः सविता रायो अंग इंदो वृत्रस्य संजितो धनानां ।

ऋभुश्रा वाज उत वा पुरंधिरवंतु नो अमृतामस्तुरामः ॥ ५ ॥

देवः । भगः । सविता । रायः । अंगः । इंद्रः । वृत्रस्य । संजितः । धनानां ।

ऋभुश्राः । वाजः । उत । वा । पुरंऽधिः । अवंतु । नः । अमृतामः । तुरामः ॥ ५ ॥

अत्र निगोक्ता देवताः । भगो देवः सविता च रायो धनस्य स्वास्यशस्वष्टा वृत्रस्य हंतद्रश्च एते देवा धनानां संजितः सम्यग्जितार ऋभुना ऋभुर्वाजश्च उत वापि च पुरंधिः बह्वधीः । विभ्वोच्यते । एते चामृता-
मोऽमृता अमरणधर्माणो भगादिदेवानुरासोऽस्माद्यज्ञं प्रति त्वरमाणाः संतो नोऽस्मानवन्तु । रक्षन्तु ॥ ॥१७॥

मरुत्वतो अप्रतीतस्य जिष्णोरजूर्यतः प्र ब्रवामा कृतानि ।

न ते पूर्वे मघवन्नापरासो न वीर्यं नूतनः कश्चनाप ॥६॥

मरुत्वतः । अप्रतिऽडतस्य । जिष्णोः । अजूर्यतः । प्र । ब्रवाम् । कृतानि ।

न । ते । पूर्वे । मघऽवन । न । अपरासः । न । वीर्यं । नूतनः । कः । चन । आप् ॥६॥

यद्य यजमाना मरुत्वतो मरुद्भिस्तद्वत् इद्रस्य कृतानि कर्माणि प्र ब्रवाम । प्रख्यापयाम । कीदृशस्य तस्य । अप्रतीतस्याप्रतिगतस्य युद्धेऽपलायमानस्य । न केवलं तावन्मात्रं । जिष्णोर्जयनशीलस्याजूर्यतोऽजीर्यमाणस्य । सर्वदा युन इत्यर्थः । अथ प्रत्यक्षणोच्यते । हे मघवन्निद्र ते तव वीर्यं पराक्रमं पूर्वं पुरातनाः पुरुषा नापुः । नापरासोऽपरऽपि नापुः । किं बह्वना । नूतनः कश्चनाश्चर्यभुतो यः कोऽपि वीर्यं नाप । न प्राप्नोति ॥

उप स्तुहि प्रथमं रत्नधेयं बृहस्पतिं सनितारं धनानां ।

यः शंसते स्तुवते शंभविष्ठः पुरुवसुरागमज्जोहुवानं ॥७॥

उप । स्तुहि । प्रथमं । रत्नऽधेयं । बृहस्पतिं । सनितारं । धनानां ।

यः । शंसते । स्तुवते । शंभविष्ठः । पुरुऽवसुः । आऽगमत् । जोहुवानं ॥७॥

हे अतरात्मन त्वं प्रथमं मुख्यं । प्रकृतममित्यर्थः । रत्नधेयं रमणीयधनदातारं धनानां हविर्लक्षणां सनितारं सभक्तारं । अथवा रत्नशब्देन मणिमुक्तादयो गृहीता इह धनशब्देन गवादयः । गवादिदातारं बृहस्पतिं बृहती मन्त्रस्य पतिं स्वामिनं देवमुप स्तुहि । यो देवः शंसते शस्त्रैः स्तुवते सामभिर्यजमानाय शंभविष्ठः मुख्यस्य भावयितृत्वमो भवति । यस्य जोहुवानमाहुयंत यजमानं पुरुवसुः प्रभुत्वधनः सन्नागमत आगच्छति तमुप स्तुहि ॥

तवोतिभिः सचमाना अरिष्टा बृहस्पते मघवानः सुवीराः ।

ये अश्वदा उत वा संति गोदा ये वस्त्रदाः सुभगास्तेषु रायः ॥८॥

तव । ऊतिऽभिः । सचमानाः । अरिष्टाः । बृहस्पते । मघऽवानः । सुऽवीराः ।

ये । अश्वऽदाः । उत । वा । संति । गोऽदाः । ये । वस्त्रऽदाः । सुऽभगाः । तेषु । रायः ॥८॥

हे बृहस्पति तवोतिभ्यो रक्षाभिः सचमानाः संगच्छमाना अरिष्टा अहिमिता मघवानो धनवतः सुवीराः शोभनपुत्राश्च भवति । ये त्वदनुगृहीता अश्वदा बह्वनामश्वानां दातारः सति । उत वायवा गोदाः संति । ये च वस्त्रदाः सुभगाः शोभनधनाः सति तेषु सर्वेषु रायो धनानि संभवति त्वि तेषु ॥

विस्मर्याणं कृणुहि वित्तमेपां ये भुञ्जते अपृणन्तो न उक्थेः ।

अपघ्नतान्प्रसवे ववृधानान्ब्रह्मद्विषः सूर्याद्यावयस्व ॥९॥

विऽस्मर्याणं । कृणुहि । वित्तं । एषां । ये । भुञ्जते । अपृणन्तः । नः । उक्थेः ।

अपघ्नतान् । प्रऽमवे । ववृधानान् । ब्रह्मद्विषः । सूर्यात् । यवयस्व ॥९॥

एषां वक्ष्यमाणानां वित्तं धनं विसर्माणं विसरणशीलं लुण्ठि । कुरु । हे ब्रह्मणस्पति । एषामित्युक्तं केषां मित्याह । ये भुज्जतेऽपुणतोऽप्रयच्छतः । केभ्यः । उक्तं । स्मृतिप्रतिपादकैः शस्त्रैर्विंशतिभ्यो नोऽस्मभ्य । तानप व्रतानपगतकर्मणः प्रसव इत्यन्तिमति मनुष्यलोके ववृधानान् वर्धमानान्ब्रह्मादिषो ब्राह्मणद्विष्टस्त्रिष्टुण वा सूर्याद्यावयम् । पृथक्कुरु । अधिकारं स्थापयेत्यर्थः ॥

य ओहते रक्षसो देववीतावचक्रेभिस्तं मरुतो नि यात ।

यो वः शमीं शशमानस्य निंदात्तुच्छयान्कामान्करते सिध्दानः ॥ १० ॥

यः । ओहते । रक्षसः । देवऽवीता । अचक्रेभिः । तं । मरुतः । नि । यात ।

यः । वः । शमीं । शशमानस्य । निंदात् । तुच्छयान् । कामान् । करते । सिध्दानः ॥ १० ॥

यो यज्ञमानो रक्षसो बलिभो राजमानोहते प्रापयति देववीता । देवानां वीतिः प्राप्तिर्भक्षणं वा यत्र स तथोक्तः । तस्मिन्त्यज्ञे । अन्यथानुष्ठानादिनामुर करोतीत्यर्थः । त यज्ञमानमचक्रेभिरचक्रे रथिहं मरुतो नि यात । नितरा प्रापयताधकार । यद्वा । अचक्रेभिरिति पुर्वत्रान्वयः । चक्रशब्देनागान्युच्यते । पुनः पुनरुपगृह्यते । केवलैरेव प्रधानैरोहते प्रापयति । साग हि कर्म देवान्यर्थेति । यश्च वो युष्माकं शमीं कर्म स्मृतिवत्तण शशमानस्य सम संबधि निंदात् निंदते वैदिक ज्योतिष्टोमादिरूपं कर्म निंदति सत्यं च तुच्छयात्रशरान कामान् लुप्यादिजनिताभोगान् करते कुरुते सिध्दानः । सिध्दान्नात्मानं क्रिययन् । अथवा युष्मामु कर्मलोया भोगान् तुच्छयान् करोति ॥ ॥ १० ॥

तमुं द्रुहि यः स्विपुः सुधन्वा यो विश्वस्य श्रयति भेषजस्य ।

यस्त्वं महे सौमनसाय रुद्रं नमोभिर्देवमसुरं दुवस्य ॥ ११ ॥

तं । ऊं इति । स्तुहि । यः । सुऽद्रुपुः । सुऽधन्वा । यः । विश्वस्य । श्रयति । भेषजस्य ।

यस्त्वं । महे । सौमनसाय । रुद्रं । नमः । ऽभिः । देवं । असुरं । दुवस्य ॥ ११ ॥

हे आत्मन तमुं तमेव रुद्रं स्तुहि । स्तुति कुरु । यः स्विपुः शोभनवाणः सुधन्वा च । विरोधिहृत्तुत्वात्सुधुत्व । यश्च विश्वस्य भेषजस्योषधस्य श्रयति ईश्वरो भवति । शारीरस्य सामारिकस्य वा रिष्टस्य शमनाग्निरस्य व्यतिरिक्तस्यापधस्याभावाद्भिषक्तमत्वाच्चास्य भेषजस्त्वामित्त्व । भिषक्तम त्वा भिषजा शृणोमि । ऋग्वे० २ ३३ ४ । इत्यादिश्रुतिः । किंच तमेव रुद्रं दुःखान्तसाधनाद्दृष्टतात्वा मोचयितार देव यत्न यज्ञ च महे महते सौमनसाय सुमनस्त्वाय । ईश्वराधनाच्चित्तशान्तिः प्रसिद्धा । किंच नमोभिर्देविर्मनमस्कारिषी देव द्योतमा नमसुरं प्रकृष्टामुं । बलवतमित्यर्थः । यद्वा । प्राणदातार रुद्रं दुवस्य । परिचरति ॥

दमूनसो अपसो ये सुहस्ता वृष्णः पत्नीर्नद्यो विभ्वतृष्टाः ।

सरस्वती बृहद्विषोत राका दणस्यंतीर्वरिवस्यंतु शुभाः ॥ १२ ॥

दमूनसः । अपसः । ये । सुऽहस्ताः । वृष्णः । पत्नीः । नद्यः । विभ्वतृष्टाः ।

सरस्वती । बृहत्तृष्टा । उत । राका । दणस्यंतीः । वरिवस्यंतु । शुभाः ॥ १२ ॥

अथ लिङ्गोक्तदेवताः । दमूनसो दानमनसो दांतमनसो वापमश्चमसाश्चरथवादिशोभनकर्मवतः ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥ अत एव सुहस्ताः कुशलहस्ता ये संति त अमवी वृष्णो ज्वरपक्ष्यद्रस्य पत्नीः पत्न्यः पालयिष्यो नद्यो नदनशीला गगाद्या विभ्वतृष्टा अशुभां मध्यमेन कृताः सरस्वत्येतन्नामिका नदी वाग्देवी वा बृहद्विषो प्रभुतदीप्रकृतापि च राका देवी च दणस्यंतीर्दणस्यंत्यः कामान्नयच्छत्यः शुभा दीप्ताः ताश्च वरिवस्यंतु । अस्मभ्यं धनमिच्छंतु ॥

प्र सू महे सुगुणाय मेधां गिरं भरे नव्यसीं जायमानां ।

य आहना दुहितुर्वशाणामु रूपा मिना नो अकृणोदितं नः ॥ १३ ॥

प्र । सु । महे । सुगुणाय । मेधां । गिरं । भरे । नव्यसीं । जायमानां ।

यः । आहनाः । दुहितुः । वशाणामु । रूपा । मिना नः । अकृणोत् । इतं । नः ॥ १३ ॥

सु सुप्र प्र भरे प्रर्कषेण संपादयामि महे महते सुगुणाय शोभनरत्नकार्यद्राय पर्जन्याय वा सुमुखाय वा । किं । मेधां मती धीयमानां गिरं स्तुतिं । कीदृशी । नव्यसी नवतरामतिशयेन स्तुत्यां वा जायमानामिदानीमत्ययमानां । नूतनामित्यर्थः । य इन्द्रः पर्जन्यो वा आहना आहता मक्ता दुहितुर्दुहितुस्थानीयायाः पृथिव्या हिताय वज्रणामु नदीषु रूपा रूपाणि मिना नः कृवाण इदमुदकं नोऽस्मभ्यमकृणात् करोतु ॥

प्र सुष्टुतिः स्तनयैतां रुवंतमिच्छस्पतिं जरितनृनमश्याः ।

यो अश्विमाँ उदनिमाँ इयति प्र विद्युता रोदसी उशमांणः ॥ १४ ॥

प्र । सुऽस्तुतिः । स्तनयैतं । रुवंतं । इच्छः । पतिं । जरितः । नृनं । अश्याः ।

यः । अश्विऽमान । उदनिऽमान । इयति । प्र । विद्युता । रोदसी इति । उशमांणः ॥ १४ ॥

अत्र पर्जन्यः स्तयति । सुष्टुतिः शोभना स्तुतिः स्तनयंत गर्जतं रुवंत वर्षणजनित शब्दं कृवाणमिच्छोऽन्नस्योदकस्य वा पतिं स्वामिनं हे जरितः स्तोतस्त्वदीया स्तुतिनृनं प्राश्याः । प्रर्कषेण व्याप्नोतु । यद्य पर्जन्योऽश्विमान । अश्विरपि दानवान्मघः । तद्दान । उदनिमानुदकवान्वियुता तडिता रोदसी यावापृथिव्यावुजमाणः सिंचनं प्रयतिं गच्छति ॥

एष स्तोमो मारुतं गर्धो अच्छा रुद्रस्य मृनूयैव न्यूरुदश्याः ।

कामो राये हवते मा स्वस्त्युप स्तुहि पृषदश्याँ अयासः ॥ १५ ॥

एषः । स्तोमः । मारुतं । गर्धः । अच्छ । रुद्रस्य । मृनून । युव न्यून । उत् । अश्याः ।

कामः । राये । हवते । मा । स्वस्ति । उप । स्तुहि । पृषतऽअश्वान । अयासः ॥ १५ ॥

एष मया संपादितः स्तोमः स्तोत्रं मारुतं गर्धो मरुता बलमच्छाभिमुखमश्याः । प्राप्नोतु । समुदायरूपेण स्तुत्वा समुदायरूपेणाह । रुद्रस्य मृनून । एषा रुद्रेण पुत्रत्वेन परिकृष्टिरमरुदक्ता । युव न्यूनो मिश्रणे कृन्वा उद्भूतमत्यधिकमश्याः । व्याप्नुहि हे मनः । कामः संकल्पो राये धनार्थं मा मां स्वस्त्यविनश्य हवते । आह्वयति । प्रयतीत्यर्थः । यस्मादेव तस्मात्पृषदश्वान्पृषदश्वोपितानयामो यज्ञगतनुषोपत्य स्तुहि ॥

प्रेष स्तोमः पृथिवीमंतरिक्षं वनस्पतीरोषधी राये अश्याः ।

देवोदेवः सुहवो भूतु मय्य मा ना माता पृथिवी दुर्मता धातु ॥ १६ ॥

प्र । एषः । स्तोमः । पृथिवीं । अंतरिक्षं । वनस्पतीं । ओषधीः । राये । अश्याः ।

देवऽदेवः । सुऽहवः । भूतु । मय्य । मा । नः । माता । पृथिवी । दुऽमता । धातु ॥ १६ ॥

एष स्तोमः स्तुतिः पृथिव्योदेवताः प्राश्याः । प्राप्नोतु । किमर्थं । राये धनार्थं । देवो देवः सर्वोऽपि देवो मय्यं मदर्थं सुहवो भूतु । स्वाह्वानो भवतु । नोऽस्मान्दुर्मता माता सर्वस्य निर्मात्री । यद्वा । अत्रैर्ममत्वादि शेषेण माता । तादृशी पृथिवी मा धातु । मा स्थापयतु ॥

उ॒रौ दे॒वा अ॒नि॒वा॒धे स्या॒स ॥ १७ ॥

उ॒रौ । दे॒वाः । अ॒नि॒ऽवा॒धे । स्या॒म ॥ १७ ॥

हे देवा युष्माकं संवर्धयुः महात्पनिवाधं नितरां बाधरहितं मुनि स्याम । भवेम वयमत्रयः ॥

सम॒श्चि॒नो॒र॒वंसा॒ नू॒त॒नेन॒ मयो॒भुवा॑ सु॒प्रणी॑ती गमेम ।

आ॒ नां र॒यिं व॒हत॒मोत॒ वी॒राना॑ विश्वा॒न्यमृ॒ता सो॒म॒गानि॑ ॥ १८ ॥

सं । अ॒श्चि॒नोः । अ॒वंसा॒ । नू॒त॒नेन॒ । मयः॑ऽभुवा॑ । सु॒ऽप्र॒णी॒ती । ग॒मेम॒ ।

आ॒ । नः॑ । र॒यिं । व॒हतं॑ । आ॒ । उ॒त । वी॒रान॑ । आ॒ । वि॒श्वा॒नि॒ । अ॒मृ॒ता । सो॒म॒गानि॑ ॥ १८ ॥

वयमश्चिन्नोर्नूतनेन पूर्वमन्यैरननभूतेन मयोभुवा मुखस्य भावयित्वा सुप्रणीती गोभनप्रणयनवतावसा रक्षणेन सं गमेम । संगच्छेमहि । हे अमृतामरणावश्चिन्नो नोऽस्मभ्य रयि धनमा वहत । प्रापयत । आत वीरान मुवीर्यतः पुत्रानप्या वहत । विश्वानि सोमगान्यर्थः वहत ॥ ॥ १८ ॥

आ धनव इति सप्तदशत्वेकादश मुक्तमंत्रगर्पं त्रैष्टुभं वक्ष्येदेव । अत्रानुक्रमणिका । आ धनवमयुनेतयोः पाल्यकपदति ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥ अपोनृणीय एकधनामु हविधानं प्रति नीयमानास्वाद्यानुवचनीया । सुवितं च । आ धनवः पयसा तृण्यथाः समन्या यत्पुप यत्पन्याः । आ० ५ १ । इति ॥

आ॒ धे॒नवः॒ पय॑सा॒ तृ॒ण्य॑था॒ अ॒म॒र्ध॒तीरु॑प॒ नो॒ यंतु॑ म॒ध्वा ।

म॒हो रा॒ये वृ॒हतीः॑ स॒प्र वि॒प्रो म॒यो॒भुवा॑ ज॒रिता॑ ज॒हवी॑ति ॥ १ ॥

आ॒ । धे॒नवः॑ । पय॑सा । तृ॒णि॑ऽअ॒र्थाः । अ॒म॒र्ध॒तीः । उ॒प॑ । नः॑ । यंतु॑ । म॒ध्वा ।

म॒हः । रा॒ये । वृ॒हतीः॑ । स॒प्र । वि॒प्रः । म॒यः॑ऽभुवा॑ । ज॒रिता॑ । ज॒हवी॑ति ॥ १ ॥

धेनवः प्रीणयिष्यो नद्यो मध्वा मधुरं पयसा रमेन परितास्तृण्यथास्वरमाणगणना । अर्थोऽति । नि० १ १८ । इति यास्कः । अमर्धतीरहिमंत्यः मद्यो नोऽस्मानुपा यतु । उपागन्तु । तदर्थं महो महते राये धनाय वृहतीमहतीः सप्र सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्याका इम मे गंगे । अ० १० १७ १५ ५ । इति सत्रोक्ता गगाद्या वा । तत्र हि प्राधान्येन सप्तोक्ताः । मयोभुवः मुखस्य भावयिष्यो विप्रो विप्रिण प्रीणयिता जरिता मोता जोहवीति । आह्वयति ॥

आ॒ मु॒ष्टु॒ती न॑म॒सा व॑र्त॒य॒थ्ये॒ द्यावा॑ वा॒जाय॑ पृ॒थि॒वी अ॒मृ॒धे ।

पि॒ता मा॒ता म॒धु॒वचाः॑ सु॒हस्ता॑ भ॒र॒भ॒रे नो॒ यश॑सा॒ववि॑ष्टां ॥ २ ॥

आ॒ । मु॒ऽस्तु॒ती । न॑म॒सा । व॑र्त॒य॒थ्ये॒ । द्यावा॑ । वा॒जाय॑ । पृ॒थि॒वी उ॒ति॑ । अ॒मृ॒धे उ॒ति॑ ।

पि॒ता । मा॒ता । म॒धु॒ऽव॒चाः । मु॒ऽह॒स्ता । भ॒र॒ऽभ॒रे । नः॑ । य॒श॒सा॑ । अ॒वि॒ष्टां ॥ २ ॥

अहं मुष्टुती मुष्ट्या गोभनस्तोत्रेण नमसा हविषा चामृधं हिमाह्वयते द्यावा पृथिवी द्यावापृथिव्यावा वर्तयथ्ये । आवर्तयितुमिच्छामि वाजायान्नाथं । अन्नं वै वाज इति हि युतिः । पिता पालयित्री योमाता निमात्री पृथिवी मधुवचाः प्रियवचना सुहस्ताभिमतदानेन गोभनहस्ता । एत उभयविग्रहेण । यशसो यशोयुक्ता द्यावापृथिवी भर भर संवत् संशामपु यज्ञपु वा नोऽस्मानविष्टा । रक्षता ॥

प्र सू महे सुशरणाय मेधां गिरं भरे नव्यसीं जायमानां ।

य आहना दुहितुर्वशाणां सु रूपा मिना नो अकृणोदिदं नः ॥ १३ ॥

प्र । सु । महे । सुऽशरणाय । मेधां । गिरं । भरे । नव्यसीं । जायमानां ।

यः । आहनाः । दुहितुः । वशाणां सु । रूपा । मिना नः । अकृणोत् । इदं । नः ॥ १३ ॥

सु सुपृ प्र भरे प्रकपेण संपादयामि महे महते सुशरणाय शोभनरत्नकायेंद्राय पर्जन्याय वा सुमुखाय वा । कि । मेधा मती धीयमानां गिरं स्मृति । कीदृशी । नव्यसी नवतरामतिशयेन सुत्यां वा जायमानामिदानीमत्ययमानां । नूतनामिदर्थः । य इन्द्रः पर्जन्यो वा आहना आहता भक्ता दुहितुर्दुहितृस्थानीयायाः पृथिव्या हिताय वक्षणां नदीषु रूपा रूपाणि मिना नः कृवाण इदमुदकं नोऽस्मभ्यमकृणोत करोतु ॥

प्र सुपृतिः स्तनयंतं रुवंतमिच्छस्पतिं जरितनृनमश्याः ।

यो अश्विमाँ उदनिमाँ डयति प्र विद्युता रादमी उशमाँणः ॥ १४ ॥

प्र । सुऽस्तुतिः । स्तनयंतं । रुवंतं । इच्छः । पतिं । जरितः । नृनं । अश्याः ।

यः । अश्विऽमान । उदनिऽमान । डयति । प्र । विऽद्युता । रादमी । डति । उशमाँणः ॥ १४ ॥

अत्र पर्जन्यः स्तृयंत । सुपृतिः शोभना स्मृतिः स्तनयंतं गर्जत रुवंतं वर्षणजनितं शब्द कृवाणमिच्छोऽन्नस्योदकस्य वा पति स्वामिन हे जरित स्तोतृभ्यदीया स्मृतिनृनं प्राश्याः । प्रकपेण व्याप्नोतु । यश्च पर्जन्योऽश्विमान । अश्विरूपा दानवान्मघः । तद्वान । उदनिमानुदकवान्विद्युता तडिता रादमी यावापृथिव्यावुत्तमाणः सिचन प्रयति गच्छति ॥

एष स्तोमो मारुतं शर्धा अच्छा रुद्रस्य सृनूयवृन्यरुदश्याः ।

कामो राये हवते मा स्वस्त्युप स्तुहि पृषदश्याँ अयासः ॥ १५ ॥

एषः । स्तोमः । मारुतं । शर्धा । अच्छ । रुद्रस्य । सृनून । युवन्मून । उत । अश्याः ।

कामः । राये । हवते । मा । स्वस्ति । उप । स्तुहि । पृषत्ऽअश्वान । अयासः ॥ १५ ॥

एष मया संपादितः स्तोमः स्तोत्रं मारुतं शर्धा मरुता बलमक्षाभिमुखमश्याः । प्राप्नोतु । समुदायरूपेण स्तुत्वा समुदायरूपेणाह । रुद्रस्य मुनन । एषा रुद्रेण पुत्रत्वेन परिकृतिरमरुदुक्ता । युवन्मूनो मिश्रणकृत्वा उद्भूतमत्यधिकमश्याः । व्याप्नुहि हे मनः । कामः संकल्पो राये धनार्थं मा मा स्वस्त्यविनश्वर हवते । आहुयति । प्रयतीत्यर्थः । यस्मादेव तस्मात्पृषदश्वान्पृषद्वर्णाश्वोपितानयामो यज्ञगतनुपेपत्य स्तुहि ॥

प्रैष स्तोमः पृथिवीमंतरिक्षं वनस्पतीरोपधी राये अश्याः ।

देवोदेवः सुहवा भूतु मर्य मा ना माता पृथिवी दुमती धातु ॥ १६ ॥

प्र । एषः । स्तोमः । पृथिवीं । अंतरिक्षं । वनस्पतीन् । ओपधीः । राये । अश्याः ।

देवऽदेवः । सुऽहवः । भूतु । मर्य । मा । नः । माता । पृथिवी । दुऽमती । धातु ॥ १६ ॥

एष स्तोमः स्मृतिः पृथिव्यादिदेवताः प्राश्याः । प्राप्नोतु । किमर्थं । राये धनार्थं । देवो देवः सर्वोऽपि देवो मर्य मदर्थं सुहवो भूतु । स्वाह्वानो भवतु । नोऽस्मान्दुर्मती माता सर्वस्य निमात्री । यदा । अर्चामात्वादिशेषेण माता । तादृशी पृथिवी मा धातु । मा स्थापयतु ॥

उरौ देवा अग्निवाधे स्यास ॥ १७ ॥

उरौ । देवाः । अग्निऽवाधे । स्याम ॥ १७ ॥

हे देवा यस्माकं संवाधन्तुरा महत्यग्निवाधि नितरां वाधरहितं मुच्ये स्याम । भवेम वयमत्रयः ॥

समश्चिनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं बृहत्सोत वीराना विश्वान्यमृता सोमगानि ॥ १८ ॥

सं । अश्चिनोः । अवसा । नूतनेन । मयऽभुवा । सुऽप्रणीती । गमेम ।

आ । नः । रयिं । बृहत् । आ । उत । वीरान । आ । विश्वानि । अमृता । सोमगानि ॥ १८ ॥

वयमश्चिनोनूतनेन पूर्वमन्यरननभुतेन मयोभुवा मुखस्य भावयित्वा सुप्रणीती शोभनप्रणयनवतावसा रत्नगुणं सं गमेम । सगन्तमहि । हे अमृतामरणावश्चिनो नोऽस्मभ्य रयिं धनमा बृहत् । प्रापयत । आत वीरान मुवीरवतः पुत्रानप्या बृहत् । विश्वानि सोमगान्यथै बृहत् ॥ ॥ १८ ॥

आ धनव इति सप्तदशर्चमकादश सूक्तमंत्रारपे वैष्टुम वैष्टदेव । अवानुकर्मणिका । आ धनवम्युनितयोरु पात्यैकपदेति ॥ विनियोगो निगिकः ॥ अपोनपीय एकधनामु हविधानं प्रति नीयमानास्याशानुवचनीया । सुवित च । आ धनवः पयसा तूर्णार्थाः समन्या यत्पुप यत्पन्याः । आ० ५ १ । इति ॥

आ धनवः पयसा तूर्णार्था अमर्धतीरूपं नो यंतु मध्वा ।

महो राये बृहतीः सप्त विप्रा मयोभुवा जरिता जोहवीति ॥ १९ ॥

आ । धनवः । पयसा । तूर्णिऽअर्थाः । अमर्धतीः । उप । नः । यंतु । मध्वा ।

महः । राये । बृहतीः । सप्त । विप्रः । मयऽभुवः । जरिता । जोहवीति ॥ १९ ॥

धनवः प्रीणयित्वो नयो मध्वा मधुरण पयसा रभेन महितास्तूर्णार्थाम्बरमाणगजनाः । अर्धोऽति । नि० १ १८ । इति यास्कः । अमर्धतीरहित्यः मत्स्यो नोऽस्मान्नुपा यतु । उपागच्छतु । तदर्थं महो महते राये धनाय बृहतीर्महतीः सप्त सर्पणमभावाः सप्तमण्याका इमं सं गमे । ऋक्० १० ७५ ५ । इति सवोक्ता गगाद्या वा । तत्र हि प्राधान्येन सप्तवोक्ताः । मयोभुवः मुखस्य भावयित्वोर्विप्रो विशेषेण प्रीणयिता जरिता भीता जोहवीति । आह्वयति ॥

आ मुष्टुती नमसा वर्तयथ्ये द्यावा वाजाय पृथिवी अमृधे ।

पिता माता मधुवचाः सुहस्ता भरेभरे नो यणसावविष्टा ॥ २० ॥

आ । मुऽस्तुती । नमसा । वर्तयथ्ये । द्यावा । वाजाय । पृथिवी इति । अमृधे इति ।

पिता । माता । मधुऽवचाः । सुऽहस्ता । भरेऽभरे । नः । यणसा । अविष्टा ॥ २० ॥

अहं मुष्टुती मुष्टुत्या शोभनस्त्रिण नमसा हविषा चामृधे हिमरहिते द्यावा पृथिवी द्यावापृथिव्यावा वर्तयथ्ये । आवर्तयितुमिच्छामि वाजायान्नार्थं । अन्नं वै वाज इति हि अति । पिता पालयित्वो योमाता निमात्री पृथिवी मधुवचाः प्रियवचना सुहस्ताभिमर्तदन्तिन शोभनहस्ता । एते उभयविशेषेण । यणसौ यणो युक्ता द्यावापृथिव्या भरे भरे संघेपु संघाभेपु यज्ञेपु वा नोऽस्मानविष्टा । रक्षता ॥

अध्वर्यवश्चकृवांसो मधूनि प्र वायवे भरत चारु शुक्रं ।
 होतव नः प्रथमः पात्स्य देव मध्वो ररिमा ते मदाय ॥३॥
 अध्वर्यवः । चकृऽवांसः । मधूनि । प्र । वायवे । भरत । चारु । शुक्रं ।
 होताऽडव । नः । प्रथमः । पाहि । अस्य । देव । मध्वः । ररिम । ते । मदाय ॥ ३ ॥

हे अध्वर्यवोऽध्वरं युञ्जाना मधूनि मधुररसानि सोमाज्यादीनि चकृवांसः कृवाणा यूयं वायवे प्रथमं प्र भरत प्रकर्षेण संपादयत चारु चरणीयं शुक्रं दीप्तं सोमं । हे वायो त्वं च होतव होता यथा प्रथमं पिबति तद्वत्तोऽस्मदर्थमस्यामुं सोमं प्रथम इतरदेवभ्यः पूर्वं पाहि । पिब । हे देव वायो मध्वो मधुर सोमरसं ते मदाय ररिम । ददाम । वायोः पूर्वपानमसकृत्प्रपचितं ॥

दश क्षिपो युञ्जते बाहू अद्रिं सोमस्य या शमितारा सुहस्ता ।
 मध्वो रसं सुगभस्तिगिरिष्ठां चनिश्चदद्दुहे शुक्रमंशुः ॥४॥
 दश । क्षिपेः । युञ्जते । बाहू इति । अद्रिं । सोमस्य । या । शमितारा । सुहस्ता ।
 मध्वः । रसं । सुऽगभस्तिः । गिरिऽस्थ्यां । चनिश्चदत् । दुहे । शुक्रं । अंशुः ॥ ४ ॥

अत्राभिपवस्य प्रतिपाद्यमानत्वात्सोमो देवता । यद्वा ऐंद्री । अद्रिमभिपवयावाणं दश क्षिपो दश-संख्याकाः क्षिप्रोऽग्नयो युञ्जते । गृह्णाति । यद्वा । परस्पर युक्ता भवति । बाहू अयध्वर्युसंबंधिनावर्द्धं युञ्जति । या यां सुहस्ता शोभनहननी सोमस्य शमितारावभिपोतारां तां बाहू युञ्जति । मध्वो मधुरस्य सोमस्य रसं गिरिष्ठां गिरिस्थायिनं गिरिवद्वन्नतप्रदेशस्थितं वा सुगभस्तिः शोभनांगुलिरध्वर्युश्चनिश्चददाह्लादयत् ॥ चदि आह्लादन इत्यस्मादङ्गुलिकं कांदसं रूपं ॥ दुदहे । दोग्धि । स चांशुः शुक्रं निमलं रसं दुदहे । दुग्धं । यद्वकं वाक्यं । अंगुर्व्याप्तः सुगभस्तिः सुहस्तोऽध्वर्युमध्वो रसं दुदहे । दोग्धि ॥

असावि ते जुजुषाणाय सोमः क्रत्वे दशाय बृहते मदाय ।
 हरी रथे सुधुरा योगे अर्वागिंद्र प्रिया कृणुहि हूयमानः ॥५॥
 असावि । ते । जुजुषाणाय । सोमः । क्रत्वे । दशाय । बृहते । मदाय ।
 हरी इति । रथे । सुऽधुरा । योगे । अर्वाक् । इंद्र । प्रिया । कृणुहि । हूयमानः ॥ ५ ॥

हे इंद्र ते तुभ्यं जुजुषाणाय सेवमानाय सोमोऽसावि । अभिषुतः । किमर्थं । क्रत्वे कृतवे वृत्रवधादिकर्मणे दक्षाय बलाय बृहते मदाय च । यस्मादेवं तस्मात् हे इंद्र त्वं हूयमानः सन् सुधुरा शोभनायां धुरि नियुक्ती प्रिया प्रिया हरी अथां योगे योगार्हं युक्तं वा रथे योजयित्वा तं रथमर्वागस्मदभिमुखं कृणुहि । कुरु ॥ ॥२०॥

आ नो महीमरमंति सजोषा ग्रां देवीं नमसा रातहव्यां ।
 मधोर्मदाय बृहतीमृतज्ञामाग्ने वह पयिभिर्दिव्यनिः ॥६॥
 आ । नः । मही ! अरमंति । सऽजोषाः । ग्रां । देवीं । नमसा । रातहव्यां ।
 मधाः । मदाय । बृहतीं । अमृतज्ञां । आ । अग्ने । वह । पयिऽभिः । देवऽयानिः ॥ ६ ॥

अत्रापि संबोध्य पादेवताया आवाह्यत्वादस्यापिर्था वा देवता । हे अग्ने सजोषा अस्माभिः सह प्रीयमाणस्त्वं पा देवीं सर्वगतव्यामितत्रायिकां देवतां । मेना पा इति स्त्रीणां । नि० ३. २९. इति यास्कः । नोऽस्म-

दर्थं देवयानिर्देवैर्गंतव्यैः पथिभिर्मर्गैरा अभिमुखमा बृह । कीदृशी । महीं महतीमरमतिमा समंताद्रममाणा सर्वत्र गंची वा नमसा स्तोत्रेण सह रातहव्यां । रातं दत्त दानाय संकल्पितं हव्यं यस्यास्तां । दत्तहविष्कामि-
त्यर्थः । किमर्थं । मधोर्मधुरस्य सोमस्य मदाय । पुनः कीदृशी । बृहती प्रवृद्धासृतक्षां यज्ञमभिजानती ॥

प्रवर्ये महावीरिऽज्यमानेऽजति यमित्येषा । मुचितं च । अजति यं प्रथयंतो न विप्रा इत्यज्यमाने । आ० ४. ६. इति ॥

अंजतिं यं प्रथयंतो न विप्रा वपावतं नाग्निना तपंतः ।

पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठ आ घर्मो अग्निमृतयन्त्रमादि ॥ ७ ॥

अंजतिं । यं । प्रथयंतः । न । विप्राः । वपाऽवतं । न । अग्निना । तपंतः ।

पितुः । न । पुत्रः । उपसि । प्रेष्ठः । आ । घर्मः । अग्नि । मृतयन । अमादि ॥ ७ ॥

यं घर्म महावीरं प्रथयंतो न ॥ जति संप्रत्यर्थोयः । अमृत्युपमार्थस्य संप्रत्यर्थं प्रयोगः ॥ इदानीं प्रथयंतो विप्रां मेधाग्निं ऋत्विजोऽध्वर्यादयो वपावतं न । वपावन प्रवृद्धं पशु यथायां तपति तद्वदपिना तपतोऽजति । पितुर्न पुत्र उपसि प्रेष्ठः पितुरुपस्य प्रियतमः पुत्र इव घर्मो महावीरः । यत् इत्यपतत्तुर्मस्य घर्मस्य । ति० प० ५ ५ ५ । इति हि श्रुतिः । स ऋतयन्यज्ञमिच्छन्निमयावासादि । आमादितः । अत्र पितृपुत्रदृष्टात् स्फोटोदिराहित्येन मुखवासप्रख्यापनार्थः ॥

अच्छा मही बृहती शंतमा गीर्दतो न गत्वश्विना हुवर्धे ।

मयोभुवा मरथा यातमर्वागंतं निधिं धुरमाणिर्न नाभिं ॥ ८ ॥

अच्छ । मही । बृहती । शंतमा । गीः । दृतः । न । गंतु । अश्विना । हुवर्धे ।

मयःऽभुवा । मरथा । आ । यातं । अर्वाक् । गंतं । निऽधिं । धुरं । आणिः । न । नाभिं ॥ ८ ॥

अच्छाभिमुखमश्विनाश्विना इवध्या आह्वातुं गीरस्मदीया स्मृतिर्दतो न दृत इवाह्वातेव गंतुं । गच्छतुं । गीर्विशेष्यते । मही पुत्र्या बृहती महती शतमा मुखतमा । ४ अश्विना मयोभुवा मुखस्य भार्वाधितारा मरथे करथी संतो निधिं निहित सोममर्वागभिमुख यातं । गच्छतं । धुरं भारवाहिका नाभिमाणिनं कील इव । यथा निष्कीला नाभी रथं न निर्वहति तद्वत् युवाभ्या विद्युक्तः सोमो यागं न निर्वहतीति क्षापयितुमेव वृष्टातितं ॥

प्र तव्यसो नमउक्तिं तुरस्याहं पूष्ण उत वायोर्दिशि ।

या राधसा चोदितारा मतीनां या वाजस्य द्रविणोदा उत त्मन ॥ ९ ॥

प्र । तव्यसः । नमःऽउक्तिं । तुरस्य । अहं । पूष्णः । उत । वायोः । अर्दिशि ।

या । राधसा । चोदितारा । मतीनां । या । वाजस्य । द्रविणःऽदा । उत । त्मन ॥ ९ ॥

अहमृपिस्त्वस्यः प्रष्टव्यस्य तुरस्य त्वरमाणस्य पूष्णः पोषकस्य देवस्य । उक्तगुणकाय देवाय उतापि च वायोऽक्तत्वगाय च नमउक्तिं नम इति वचनं सोत्रं प्रादितं । अर्दिशामि । या यां पुण्याय राधसा हविर्लवणेन निमित्तेन मतीनां चोदितारा प्ररथिताराः । यद्वा । राधमेति पक्ष्ये तृतीया । राधसो धनस्य मतीनां च चोदयितारा । यां च वाजस्यास्य संयामस्य वा चोदयितारा तां देवानुतापि च त्मनात्मन्यन्यप्रेरणायेव द्रविणोदा भवतीति शेषः ॥

आ नामभिर्मरुतो वष्टि विश्वाना रूपेभिर्जातवेदो हुवानः ।

यज्ञं गिरं जरितुः सुष्टुतिं च विश्वे गंतं मरुतो विश्व उती ॥ १० ॥

आ । नामभिः । मरुतः । वष्टि । विश्वान । आ । रूपेभिः । जातऽवेदः । हुवानः ।

यज्ञं । गिरः । जरितुः । सुऽस्तुतिं । च । विश्वे । गंतं । मरुतः । विश्वे । उती ॥ १० ॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञायै हुवानोऽस्माभिराहयमानः सन् विश्वान्मरुतः सर्वानपि स्तोत्रभाजो हविर्भाजश्च देवान् नामभिर्हिन्द्रवरुणत्यादिलक्षणैरा वृत्ति । आवहामि । रूपेभिः सहस्राक्षवद्ब्रह्मत्वादिलक्षणै रूपैरा वृत्ति । वहामि यज्ञं । किंच हे मरुतो विश्वं सर्वं यूयं यज्ञमस्मदीय यज्ञसंबन्धि हविषा जरितुः स्तोतुः संबन्धि नोर्गिरः स्तुतिवचांमि सुष्टुतिं तत्माध्यां शोभनफला स्तुतिं च ॥ अवयवित्याः स्तुतिरकत्वादकवचनं । अवयवानां ब्रह्मत्वादकवचनं ॥ उक्तं यज्ञस्तुती अभिलक्ष्य गंतं । आगच्छत । विश्वे च यूयमृती ऊत्या रक्षया च सह गत ॥ ॥ २१ ॥

आ नो दिव इत्येकादशी बृहद्विंशत्यै नवमऽहनि प्रउगणस्य सारस्वततुचे द्वितीया । मृत्तितं च । आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वती नो नेपि वस्यः । आ० ८. ११ । इति ॥

आ नो दिवो बृहतः पर्वतादा सरस्वती यज्ञता गंतुं यज्ञं ।

हव्यं देवी जुजुपाणा घृताचीं श्रमां नो वाचमुशती शृणोतु ॥ ११ ॥

आ । नः । दिवः । बृहतः । पर्वतात् । आ । सरस्वती । यज्ञता । गंतुं । यज्ञं ।

हव्यं । देवी । जुजुपाणा । घृताचीं । श्रमां । नः । वाचं । उशती । शृणोतु ॥ ११ ॥

नोऽस्माकं यज्ञं यज्ञता यष्ट्या देवी सरस्वती दिवो योतमानाहुलोकादा गंतुं । आगच्छतु । तथा बृहतो मदतः पर्वतात्पर्वतः पुरणवतः प्रीणनवतो वांतरिक्षांमघाद्वा सरस्वत्या गतुं । आगच्छतु । अनन साध्यमिकी वागुच्यते । यद्वर्तते दिव इत्यस्य विगणनं । मति हि बुलोकस्य त्रीणि पर्वानि तिस्रो दिवः पृथिवीरित्यादि श्रुतः । अस्मिन्पक्षे द्वितीय आकारः पुरणः । तदर्थं हवमस्मदीयमाहुनां देवी सरस्वती जुजुपाणा स्तुतिं सेवमाना घृताची घृतमुदकमंचती नोऽस्मदीयां श्रमा मुखकरी वाच स्तुतिमुशती कामयमाना सती शृणोतु ॥

आ वेधसं नीलपृष्ठं बृहंतं बृहस्पतिं सदेने सादयध्वं ।

सादद्योनिं दम आ दीदिवांसं हिरण्यवर्णमरूपं सपेम ॥ १२ ॥

आ । वेधसं । नीलऽपृष्ठं । बृहंतं । बृहस्पतिं । सदेने । सादयध्वं ।

सादतऽयोनिं । दमे । आ । दीदिऽवांसं । हिरण्यऽवर्णं । अरूपं । सपेम ॥ १२ ॥

एषा वार्हस्पत्या । हे ऋत्विजो यूयं बृहस्पतिं बृहतो मंत्रस्य स्वामिनं देवं सदेनेऽस्मयागगृह आ सादयध्वं । एषापयध्वं । कीदृशं देव । वेधसं विविधकर्तार नीलपृष्ठं खिग्धां बृहंतं मह्यंतं । तथा संतं वयमृत्विग्यज्ञमानाः सपेम । परिचरम । स एव विगण्यते । सादद्योनिं योनीं सोदतं दमे यागगृह आ सर्वतो दीदिवांसं दीप्यमानं हिरण्यवर्णमरूपमारोचमानं । अथवेयमाप्रेयी । बृहतः परिवृढस्य कर्मणः स्वामीति बृहस्पतिरपि रुच्यते । तथा नीलवर्णधूमपुष्टत्वमदनसादनहिरण्यवर्णत्वादिलिङ्गैरप्यप्रैरव बृहस्पतिः ॥

आ धर्णसिर्वृहद्विदो रराणो विश्वेभिर्गंतोमभिर्हुवानः ।

या वसान औपधीरमृधस्त्रिधातुशृंगो वृषभो वयोधाः ॥ १३ ॥

आ । ध॒र्ण॒सिः । बृ॒हत् । दि॒वः । ररा॒णः । वि॒श्वेभिः । ग॒न्तु । ओ॒मं । मिः । हु॒वानः ।
माः । व॒सानः । ओ॒प॒धीः । अ॒मृ॒धः । त्रि॒धातुं । ऽशृ॒गः । वृ॒षभः । व॒यः । ऽधाः ॥ १३ ॥

इदमावृत्तयमापियं । अपिर । गंतु आगच्छत्वस्मयज्ञ धर्णसिः सर्वस्य धारको बृहद्विषः प्रभुतदीप्ति ररा
णो रममाणः कामान प्रयच्छन् आ विश्वेभिः सर्वरौमभी रवर्णः सह इवान आह्वयमानः । मा गवीर्जाना
ओपधीय वसानोऽमृधोऽहिमतिस्त्रिधातुशृगस्त्रिप्रकारशृगवद्वत्तलोहितशृक्कृष्णवर्ण ज्वानो वृषभो वर्धिता
वयोधा अन्नस्य दाता हविषो वा धारकः ॥

मा॒तृ॒ष्पदे॒ पर॒मे । शु॒क्र आ॒योर्वि॒प॒न्यवो॒ रा॒स्पि॒रा॒सो अ॒ग॒म॒न ।
सु॒शे॒व्यं न॒म॒सा रा॒त॒ह॒व्याः । शि॒णुं मृ॒ज॒त्या॒यवो॒ न वा॒मे ॥ १४ ॥
मा॒तुः । प॒दे । पर॒मे । शु॒क्रे । आ॒योः । वि॒प॒न्यवः । रा॒स्पि॒रा॒सः । अ॒ग॒म॒न ।
सु॒ऽशे॒व्यं । न॒म॒सा । रा॒त॒ह॒व्याः । शि॒णुं । मृ॒ज॒ति । आ॒यवः । न । वा॒मे ॥ १४ ॥

आयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य विपन्यवः । स्तोतुर्नामितर्त । स्तोतारो होवादयो रास्पिरासः ॥ रा धन
हविलक्षण । तत्सृगति रास्या जुहादयः । तद्वान रास्पी । तद्वता रास्पिराः ॥ उक्तविधा चत्विजो मा
तुर्निर्मातुः पृथिव्याः शुक्र दोषे परमे पद उत्तरविद्या स्थितमगमन । अगमन । भजति । तदर्थं मुशाय मुशाय
हित शिणुमृत्पत्तमात्र वामे वामाय नमसा स्तोत्रेण रातहव्या दत्तहव्याः । हविका इत्यर्थः । तादृशान् भजति ।
संमार्जयति । तत्र दृष्टोतः । आयवो न लौकिका मनुष्या इव । ते यथा शिणु वामाय भजति तद्वत् ॥

बृ॒ह॒द्वयो॒ बृ॒हते॒ तुभ्य॑म॒ग्ने धि॒या॒जु॒रो मि॒थु॒ना॒सः स॒च॒न्त ।
दे॒वो॒दे॒वः सु॒ह॒वो भृ॒तु म॒ह्यं मा नो॑ मा॒ता पृ॒थि॒वी दु॒र्म॒ता धा॒त ॥ १५ ॥
बृ॒हत् । व॒यः । बृ॒हते॒ । तुभ्य॑ । अ॒ग्ने । धि॒या॒ऽजु॒रः । मि॒थु॒ना॒सः । स॒च॒न्त ।
दे॒वः । दे॒वः । सु॒ह॒वः । भृ॒तु । म॒ह्यं । मा । नः । मा॒ता । पृ॒थि॒वी । दुः । दु॒र्म॒ता । धा॒त ॥ १५ ॥

बृहत्प्रभुतं वयोऽन्नं हे अग्ने बृहते तुभ्य धियाजुरः कर्मणा जीर्णा मिथुनासः पत्नीभिः सचिन्ता । सचन्त ।
सर्वते । जायापती अपिमादधीयातामित्यादिश्रुतः । अधिकाराध्यायं पठे भिव्या अग्न्यधिकारः । स च पत्न्या
संहति हि प्रतिपादितं । पु० मी० ६ १ ०४ । अर्वागष्ट गतं ॥

उ॒रौ दे॒वा अ॒नि॒वा॒धे स्या॑म ॥ १६ ॥

उ॒रौ । दे॒वाः । अ॒नि॒ऽवा॒धे । स्या॑म ॥ १६ ॥

स॒म॒श्वि॒नो॒र॒व॒सा नृ॒त॒नेन॑ म॒यो॒भु॒वा सु॒प्र॒णी॒ती ग॒मे॒म ।
आ नो॑ र॒यिं व॒ह॒त॒मो॒त वी॒रा॒ना वि॒श्वान्य॑मृ॒ता सो॒म॒गानि॑ ॥ १७ ॥
सं । अ॒श्वि॒नोः । अ॒व॒सा । नृ॒त॒नेन॑ । म॒यः । भु॒वा । सु॒ऽप्र॒णी॒ती । ग॒मे॒म ।
आ । नः । र॒यिं । व॒ह॒तं । आ । उ॒त । वी॒रा॒न । आ । वि॒श्वानि॑ । अ॒मृ॒ता । सो॒म॒गानि॑ ॥ १७ ॥

व्याख्याते द्व ॥ ॥ ०० ॥

तं प्रत्यर्थति पचदशचं द्वादशं मुक्तं । अवतारो नाम कृपिः स च कश्यपगोत्रः । याम्बुजं सदापुणवाहव
त्तादयः श्रुतास्मासु तेषु समुच्चियन्ते । चतुर्दशीपचदश्यां विष्टुमा शिष्टान्निष्टुवनपरिभाषया जगत्वा । विष्टे

देवा देवता । अनुक्रांतं च । तं प्रत्नथा पंचोना काश्चपोऽवत्सारोऽन्ये च ऋषयोऽच दृष्टबिंशा द्वित्रिष्टुवंतमिति ॥
वाजपेयऽतिरिक्तोक्त्य आदितस्त्वयोदशर्चः शंसमीयाः । सुवितं च । तं प्रत्नथति त्रयोदशानामेकां शिष्टाह्य
इरोहणं रोहित । आ० ९. ९. इति ॥

तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं बर्हिषदं स्वर्विदं ।

प्रतीचीनं वृजनं दोहसे गिराणुं जयंतमनु यासु वर्धसे ॥१॥

तं । प्रत्नऽथा । पूर्वऽथा । विश्वऽथा । इमऽथा । ज्येष्ठऽतातिं । बर्हिऽसदं । स्वःऽविदं ।

प्रतीचीनं । वृजनं । दोहसे । गिरा । आणुं । जयंतं । अनु । यासु । वर्धसे ॥१॥

इयमुत्तरा च द्वि एंशावित्याहुः । तत्रोपपत्तिमेवाहुः । तं प्रत्नथेत्या शुक्रामथियहणे विनियुक्ता । एंद्री
च शुक्रामथिना । यदंद्रं शंसति तेन शुक्रामथिना उक्थवन्ती । ए० ब्रा० ३. १ । इति हि ब्राह्मणं । अध्वर्युसंप्रिषो
ऽपि भवति । प्रातःप्रातः सवस्य शुक्रवती मधुचुत इन्द्राय सोमान्प्रस्थितान्प्रथ । शत० ब्रा० ४. २. १. २३. । इति ।
प्रणासुप्रिषथ भवति । होता यवदिंद्रं प्रातः प्रातः मावस्य । आ० ५. ५. । इत्यादि । प्रस्थिता इन्द्राय सोमा इति
याच्या चंद्री । इदं ते सोम्यं मधु । आ० ५. ५. । इति । तस्मादिंद्र्या ॥ तमिंद्रं प्रत्नथा पुरातना यजमाना इव
पूर्वथास्मदीयाः पुवं यथा विश्वथा विश्वे सर्वे प्राणिनो यथमथम इदानीं वर्धमाना यजमानाः । ते यथंद्रस्य
स्तुत्या फलमलभत तद्वदयमपि हे अंतरात्मानं त्वमपि ज्येष्ठतातिं ज्येष्ठं बर्हिषदं बर्हिषि सीदतं स्वर्विदं सर्वज्ञं
सर्वस्य लभयितारं वा प्रतीचीनं प्रत्यस्मदभिमुखमंचते वृजनं । बलनामैतद्वलवति वर्तते । बलवंतमायुं शीघ्र-
गामिनं व्याप्तं वा जयंतं सर्वमभिवर्तमिंद्रं गिरा स्तुत्या साधनेन दोहसे । धृत्व सर्वदा सर्वान कामान् ।
इत्यंतरात्मानः प्रिषः । यासु स्तुतिषु वर्धसे प्रवृद्धो भवसि वर्धयसि वेद्रं यया स्तुति । भास्विति व्यत्ययेन
बहुवचनं ॥

श्रिये सुदृशीरूपरस्य याः स्वर्विरोचमानः ककुभांमचोदते ।

सुगोपा असि न दभाय सुक्रतो परो मायाभिर्जुत आस नाम ते ॥२॥

श्रिये । सुदृशीः । उपरस्य । याः । स्वः । विदरोचमानः । ककुभां । अचोदते ।

सुगोपाः । असि । न । दभाय । सुक्रतो इति सुक्रतो । परः । मायाभिः । ज्ञते ।

आस । नाम । ते ॥२॥

हे इंद्र स्वः स्वर्गे विरोचमानस्त्वमचोदतेऽप्रेरयितुः ॥ पञ्चर्थे चतुर्थो ॥ उपरस्य मेघस्य संबंधिन्यः सुदृशीः
सुरोचमाना या आपः संति तामामपां ककुभां सर्वासां दिशां मध्ये श्रियं प्राणिनां श्रयणाय प्रेरको भवति
शेषः । हे सुक्रतो शोभनवृष्टिप्रदानादिकर्मकेन्द्रं त्वं सुगोपाः प्राणिनां सुष्ठु गोपायितासि । अतो न दभाय न
दभनाय वधाय प्राणिनां नासि । न प्रभवसि । त्वं च मायाभिरामुरीभिः परो मायाभ्यः परस्ताद्वर्तमानः ।
यस्मान्ने त्वदीयं नाम नामकं रूपमुते सत्यलोक आस आस्ते ॥

अत्यं हविः संचते सच्च धातु चारिएगातुः स होता सहोभरिः ।

प्रसर्सीणो अनु बर्हिर्वृषा शिणुर्मध्ये युवाजरो विमुहा हितः ॥३॥

अत्यं । हविः । संचते । सत् । च । धातु । च । अरिएऽगातुः । सः । होता । सहःऽभरिः ।

प्रसर्सीणः । अनु । बर्हिः । वृषा । शिणुः । मध्ये । युवा । अजरः । विमुहा । हितः ॥३॥

इयमाग्नेयी होतृत्वयुवत्वादितिः । अयमपिरत्यं सततमतनार्हं हविराज्यादिकं सचते । भवति । कीदृशं हविः । सत । सत्फलसाधनत्वाद्भविरपि सत । धातुं च धारकं सर्वस्य । इयमानस्य हविष आदित्यद्वारा वृष्टिसाधनत्वात् तथा च वृष्ट्या प्रजोत्पत्तिर्धारकत्वं । तथा हि । अर्षां प्राप्ताङ्गतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिवृष्टिरन्नं ततः प्रजाः । मनु० ३. ५६ । इति । अरिष्टगातुरहिंसितगमनः । सति तस्य गमनं यज्जनिष्यत्या फलमिदंररिष्टगमनत्वं । तदेवाह । न खलु होता होमनिष्पादकः महोभरिर्वलस्य भर्ता बर्हिर्ननु प्रसस्त्राणः प्रकर्षेण सरन वृषा वर्षकः फलस्य शिशुः स इव रत्नणीयोऽप्राप्तो वा युवा सर्वत्र मिथ्रियताजरी जरारहितो विमुहा विमुहाणामोपधीना मध्ये हितो निहितः स्थापितः । एवभूतः सचते ॥

प्र व एते सुयुजो यामन्निष्टये नीचीरमुष्मं यम्यं ऋतावृधः ।

सुयंतुभिः सर्वशांसैरभीणुभिः क्रिविन्तामानि प्रवणे मुपायति ॥४॥

प्र । वः । एते । सु० युजः । यामनः । इष्टये । नीचीः । अमुष्मं । यम्यं । ऋत० वृधः ।

सुयंतुऽभिः । सर्वेऽणसैः । अभीणुऽभिः । क्रिविः । नामानि । प्रवणे । मुपायति ॥४॥

एषा सती वा । एते रश्मयः सुयुजः सुष्ठु परस्परं संयुक्ता यामन्यज्जगमन इष्टय एषणाय नीचीः । नीचं गच्छतीति शेषः । अमुष्मं यजमानाय यम्यो यम्या गमनार्हाः । अथवा यमो नियमितादित्यः । तस्य सवधिः । ऋतावृधो यज्जस्य वर्धयितारश्च । अयमादित्यः सुयंतुभिः सुगमनैः सर्वशांसैः सर्वस्य शांसैरभीणुभी रभिभिः क्रिविः कर्ता नामानि नामकान्युदकानि प्रवणे निम्नं मुपदेशं मुपायति । मुपायति । आदत्त इत्यर्थः । अथवा पिनावाद्यस्यापरेतिऽस्या इष्टये यज्जगमनाय यामनि रथं सुयुजः प्रगच्छति । शिष्टं समानं । क्रिविः क्रिविमं दृष्टोऽभिः प्रवणे नामानि हवीण्युक्तलक्षणाभिर्जालाभिर्मुपायति । आदत्तं ॥

संजभुराणस्तैरुभिः सुतेगृभं वयाकिनं चित्तगर्भासु सुस्वरुः ।

धारवाकेष्वनुगाथ गोभमे वर्धस्व पत्नीरभि जीवी अर्ध्वरे ॥५॥

सं० जभुराणः । तैरुभिः । सुते० गृभं । वयाकिनं । चित्त० गर्भासु । सु० स्वरुः ।

धार० वाकेषु । ऋजु० गाथ । गोभमे । वर्धस्व । पत्नीः । अभि । जीवः । अर्ध्वरे ॥५॥

हे ऋजुगाथ गोभनमृतिकापे तैरुभिस्तैरुविकरिर्ऋहः सुतेगृभमभिपूतेन रमेन गृहीतं वयाकिनं । कृमिता वयाः शाखा वयाका लताः । तद्वत् सोमं चित्तगर्भासु चित्तगाहिणीषु मृतिषु मृतिभिः सह संजभुराणो गृभेन गृह्णन् मुष्वरुः गोभनगमनः गोभनमृतिको वा त्वं धारवाकेषु । धारयति वाकान् सोत्राणीति धारवाका इत्यग्यजमानाः । तेषु मध्ये गोभनं । किचाध्वरं जीवः सर्वस्य जीवयिता पत्नी । पालयित्रीरौप्यधीज्जाला वा अभि अभिमृग्य वर्धस्व । अभिवर्धय ॥ ॥२३॥

यादृगेव ददृगे तादृगुच्यते सं छायायां दधिरे सिधयाप्स्वा ।

महीमस्मभ्यं मुरुषामुरु जयो वृहत्सुवीरमनपच्युतं सहः ॥६॥

यादृक् । एव । ददृगे । तादृक् । उच्यते । सं । छायायां । दधिरे । सिधया । अप० ऽसु । आ ।

मही । अस्मभ्यं । उरु० सां । उरु । जयः । वृहत् । सु० वीरं । अनप० च्युतं । सहः ॥६॥

एषा विश्वदेवी । यादृगेव ददृगे यादृगृपमेव दृश्यते तादृगुच्यते । तादृगृपमेवोच्यते । यथादृष्टमेव सृज्यते न तु परवचनप्रत्ययन । यस्माच्छायायां दीप्त्या सिधया साधिकया महापु व्यापकाम् मृतिषु अप्स्येव वा आ सं दधिरे सम्यग्धारयति स्वीयं रूपं मृति वा । ते देवा मही महती पुत्र्यामुरुषां वृहदात्री रयिमुरु प्रभुतं यो धनं वृहत्सुवीर गोभनवीर्यमपत्यमनपच्युतमनुपत्तीणं सहो वनं चाभिभौतुकमस्मभ्यं प्रयच्छत्यत्यर्थः ॥

वेत्यमुर्जनिवान्वा अति स्पृधः समर्यता मनसा सूर्यः कविः ।

घ्नं रक्षंतं परि विश्वतो गयमस्माकं शर्म वनवत्स्वावमुः ॥ ७ ॥

वेति । अमुः । जनिऽवान् । वै । अति । स्पृधः । सऽमर्यता । मनसा । सूर्यः । कविः ।

घ्नं । रक्षंतं । परि । विश्वतः । गयं । अस्माकं । शर्म । वनवत् । स्वऽवमुः ॥ ७ ॥

इयं सोरी । सूर्यो देवोऽयुरयगामी जनिवान् जन्मवान् जायावान्वा । उषा ह्यस्य जाया । वो इति प्रसिद्धा । कविः क्रातुदर्शी समर्यता समरमिच्छता मनसा स्पृधः संयामानति वेति । अतिगच्छति मंदेहानमु-
रान्योदु । घ्नं दीप्तं गयं गृहमंतरिक्षं वा विश्वतः सर्वतो रक्षंतं । परिचरमेति शेषः । स देवोऽस्माकं शर्म सुव
परि सम्यग्वनवत् । दद्यात् । स्वावमुः स्यायत्तधनः मनः ॥

ज्यायांसमस्य यतुनस्य केतुन ऋपिस्वरं चरति यामु नाम ते ।

यादृग्मिन्धायि तमपस्यया विदद्य उ स्वयं वहते सो अरं करत् ॥ ८ ॥

ज्यायांसं । अस्य । यतुनस्य । केतुना । ऋपिऽस्वरं । चरति । यामु । नाम । ते ।

यादृग्मिन् । धायि । तं । अपस्यया । विदत् । यः । ऊ । इति । स्वयं । वहते । सः ।

अरं । करत् ॥ ८ ॥

इयमाग्नेयी सोरी वा । हि देव ज्यायासमतिशयेन प्रवृद्धमस्य यतुनस्य । यततिर्गतिर्कर्म । गतुरस्य
मृथस्य ॥ कर्मणि पठ्या ॥ अमुं गतारं केतुना प्रज्ञापकेन कर्मणोदयादिलक्षणेन विशिष्टमुपिस्वरमुपिभिः स्तुत्य
त्वां चरति । गच्छति । भजते यजमानः । केन साधनेन । यामु स्तुतिपु तं त्वदीयं नाम नमनं नामकं वा रूप
वर्तते ताभिरित्यर्थः । यद्वा । अस्य यतुनस्य गमनशीलस्य तव केतुना तमोनिर्हरणादिकर्मणा विशिष्टं त्वा
चरति । यादृग्मिन्धायां कामे धायि धत्ते ॥ कर्तरि चिण ॥ सामर्थ्यान्मनो गम्यते । तं । यथानिर्देशं प्रतिनि
र्दिष्टव्यत्वात्तादृग्मिन्धायि ज्ञातव्यः । तादृशं काममपस्यया कर्मणा हविःस्तुत्यादिलक्षणेन विदत् । विदते । य
उ य एव स्वयमनन्यप्रतिः सन स्वमनीपथैव वहते धारयति फलं सोऽरमलमत्यर्थं करत् । करोति । अथवा
य उ य एव स्वयं वहते स्वयमेवानुतिष्ठति सोऽत्यर्थं कुर्यात् । न ह्यन्येन कारितं फलवद्भवति ॥

समुद्रमासामवं तस्ये अग्निमा न रिष्यति सर्वनं यस्मिन्नायता ।

अत्रा न हार्दि क्रवणस्य रेजते यत्रा मतिविद्यते पूतबंधनी ॥ ९ ॥

समुद्रं । आसां । अवं । तस्ये । अग्निमा । न । रिष्यति । सर्वनं । यस्मिन् । आऽयता ।

अत्र । न । हार्दि । क्रवणस्य । रेजते । यत्र । मतिः । विद्यते । पूतऽबंधनी ॥ ९ ॥

इयमपि सोरी । आसां स्तुतीनां समुद्रं समुद्रवत्पर्यवमानभुतं सूर्यमयिमात्यंतं त्रैषास्मदीया स्तुतिरव
तस्ये । अवरगच्छति । यद्वा । आसां प्रजानामृत्विजां स्तुतिरिति संबंधः । सर्वनं । मृयते सोमोऽवेति सवम
यज्ञगृहं । न रिष्यति । न हिंस्यते । किंतु प्रवर्धते इत्यर्थः । यस्मिन्नायता विस्तीर्णाणि स्तोत्राणि तत्सवनमिति ।
अत्रास्मिन्यजमानगृहे क्रवणस्य स्तुतिकर्तृहोदि हृदयसंबन्धि हृदयगतं काम्यं फलं न रेजते । न विचलति । न
मुषा भवति । यत्र यस्मिन् स्तोत्रगृहे मतिः स्तुतिः पूतबंधनी पूतं सूर्यमनुबध्नीति विद्यते अत्र न रेजत इति ॥

स हि छात्रस्य मनसस्य चित्तिभिरेवावदस्य यजतस्य सधेः ।

अवत्सारस्य स्पृणवाम रखभिः शविष्ठं वाजं विदुषां चिदर्थ्य ॥ १० ॥

सः । हि । छात्रस्य । मनसस्य । चित्तिऽभिः । एवऽवदस्य । यज्ञतस्य । सधेः ।
अवऽत्सारस्य । स्पृणवाम । रणवऽभिः । शविष्ठं । वाजं । विदुषा । चित् । अर्धं ॥ १० ॥

इयमपि मीरी । स हि स जल सविता देवः सर्वः सत्यः । सर्वकामपुरक इत्यर्थः । हिशब्दो लोकेष्वदयोः प्रसिद्धियुक्तः । तस्मात्सकाशात् । अत्रान्ये च ऋषयोऽत्र दृष्टान्तिना इत्युक्तत्वात् अत्रादयः ऋषयः । छात्रस्य मनसस्यैवावदस्य यज्ञतस्य मध्वरत्सारस्य चैषामुपीणामग्राक रणवमी रमणीयाभिश्चित्तिभिः स्पृणवाम । पुरयाम । कि । शविष्ठं वाजमतिशयेन बलवदज्ञ । अत्रैव वाज इति श्रुतिः । विदुषा चित्तिपश्चितार्थं समर्पणीय स्पृणवाम । अत्रादयो वयमिति संबन्धः ॥ १०४ ॥

श्वेन आसामदितिः कस्योऽमदो विश्ववारस्य यज्ञतस्य मायिनः ।

समन्यमन्यमर्थयन्त्येते विदुर्विषाणं परिपानमन्ति ते ॥ ११ ॥

श्वेनः । आसां । अदितिः । कस्यः । मदः । विश्ववारस्य । यज्ञतस्य । मायिनः ।

सं । अन्यंऽअन्यं । अर्थयन्ति । एते । विदुः । विऽसानं । परिऽपानं । अन्ति । ते ॥ ११ ॥

मददेवस्य । विश्ववारादीनां अयाणामुपीणां मनुत आसामपा सोमरसलक्षणां मदः श्वेनः शसनीय गमनः शीघ्रं पातुमकाशं गतादितिरदीनोऽतिसमुद्रः कस्यः कस्यपुरकश्च भवतीति श्वेनः । ते विश्ववारादयः सर्वे प्रवृत्ता एतेव सोमं प्राप्नुवन् तत्पानायाज्यमन्य परस्परं समर्थयन्ति । याचन्तेऽनुज्ञा । ते विषाणं विधिपिणं मदस्य दातारं परिपानमत्यन्तिकं विदुः । जानन्ति लभन्ते वा ॥

सदापुणो यज्ञतो वि द्विषो वधीद्वाहुवृक्तः श्रुतवित्तयो वः सचा ।

उभा स वरा प्रत्येति भाति च यदी गृणं भजते सुप्रयावभिः ॥ १२ ॥

सदाऽपृणः । यज्ञतः । वि । द्विषः । वधीत । बाहुऽवृक्तः । श्रुतऽवित । तयः । वः । सचा ।

उभा । सः । वरा । प्रति । एति । भाति । च । यत । ई । गृणं । भजते । सुप्रयावऽभिः ॥ १२ ॥

सदापृणः सर्वदा दानशील एतन्नामा यज्ञतो यथा च बाहुवृक्तो बाहुभ्यां वृक्तदभंश्च श्रुतवित श्रुतस्य वित्ता च तयश्च । एतेषां पचानां परस्परपचयः प्रत्येति कवचन । स स ऋषिद्विषः शत्रून् वधीत इत्यादि वी युष्माकं सचा सहितः । युष्माभिः सहित इत्यर्थः । स ऋषिदेवा अष्टावुभोमाविहलोकपरलाकविषयो कामा प्रत्येति । अभिगच्छति । भाति च । ययस्मादीमिन् गण देवसंघं सुप्रयावभिः सुधु प्रकपेण मिश्रयाद् संघिगजन्तं तस्मादेव भवतीति ॥

सुतंभरो यज्ञमानस्य सत्पतिर्विश्वासांमृधः स धियामुदचनः ।

भरद्देनू रसवच्छिश्त्रिये पयोऽनुवृवाणा अर्धेति न स्वपन ॥ १३ ॥

सुतंभरः । यज्ञमानस्य । सतऽपतिः । विश्वासां । ऊधः । सः । धियां । उतऽअचनः ।

भरत् । धेनुः । रसऽवत् । शिश्त्रिये । पयः । अनुवृवाणाः । अर्धः । एति । न । स्वपन ॥ १३ ॥

यज्ञमानस्यावत्सारस्य समं सुतभरो यागनिर्वाहक एतन्नामा ऋषिः सत्पतिः सता विश्वमानानां फलानां पालयिता होता भवतीत्यर्थः । स च विश्वासां धियां संवेपां कर्मणामृध उदततरं फलमुदचन ऊधमृधमयिता । फलप्रापक इत्यर्थः । धेनुर्गां रसवत्सारवत्ययो भरत् । अहरत् । तत्र पयः शिश्त्रिये । श्रुयति चास्य सामर्थ्यात् । तत्सर्वमनुवृवाणोऽनुकर्मणं संकीर्तयन् न स्वपनं स्थापयन् अन्वगतमर्थेति । स्मरत्यवत्सारः । सुतंभरस्मादृश इति ॥

यो जा॒गार॒ तमृ॑चः॒ काम॑यन्ते॒ यो जा॒गार॒ तमु॑ सामा॒नि य॑न्ति ।
 यो जा॒गार॒ तम॑यं सोम॒ आह॑ तवा॒हम॑स्मि स॒ख्ये न्यो॑काः ॥१४॥
 यः । जा॒गार॑ । तं । ऋ॒चः । का॒म॒य॑न्ते । यः । जा॒गार॑ । तं । ऊं इति॑ । सामा॒नि । य॑न्ति ।
 यः । जा॒गार॑ । तं । अ॒यं । सोमः॑ । आ॒ह । तव॑ । अ॒हं । अ॒स्मि । स॒ख्ये । निऽओ॑काः ॥१४॥

यो देवो जागार सर्वदा विनिद्रो जागरूको गुहे वर्तते तमृचः सर्वशास्त्रात्मिकाः कामयते । यश्च जागार तमु तमेव सामानि स्तोत्ररूपाणि यति । प्राप्नुवति । यो जागार तमयमभिपुतः सोम आह वक्ति मां स्वीकुर्वति । हे अपे तादृशस्य तव सख्य समानख्यानं हितकरणं न्योका नियतस्थानोऽहमस्मि । भवामि ॥

अ॒ग्निर्जा॒गार॒ तमृ॑चः॒ काम॑यन्ते॒ अ॒ग्निर्जा॒गार॒ तमु॑ सामा॒नि य॑न्ति ।
 अ॒ग्निर्जा॒गार॒ तम॑यं सोम॒ आह॑ तवा॒हम॑स्मि स॒ख्ये न्यो॑काः ॥१५॥
 अ॒ग्निः । जा॒गार॑ । तं । ऋ॒चः । का॒म॒य॑न्ते । अ॒ग्निः । जा॒गार॑ । तं । ऊं इति॑ । सामा॒नि । य॑न्ति ।
 अ॒ग्निः । जा॒गार॑ । तं । अ॒यं । सोमः॑ । आ॒ह । तव॑ । अ॒हं । अ॒स्मि । स॒ख्ये । निऽओ॑काः ॥१५॥

पूर्वथैव निगदितव्याख्या । य इत्यस्य स्थानिऽग्निरिति विशेषः ॥ ॥२५॥ ॥३॥

अथ चतुर्थेऽनुवाके द्वादश सूक्तानि । तत्र विदा दिव इत्येकादशर्चं प्रथमं सूक्तं । सदापृणो नामात्रेय ऋषिः । त्रिष्टुप् कदः । वे तदित्युक्तत्वाददमपि विश्वदेवः । विदा एकादश सदापृण इत्यनुक्रमणिका । विनि योगो लैगिकः ॥

वि॒दा दि॒वो वि॒ष्वन्त्रि॑मु॒क्थैरा॑य॒त्या उ॒पसो॑ अ॒र्चि॒नो गुः॑ ।
 अ॒पावृ॑त॒ व्रजि॑नी॒स्तस्व॑गा॒द्वि द॒रो मा॑नु॒षीदे॒व आ॑वः ॥१॥
 वि॒दाः । दि॒वः । वि॒स्य॑न् । अ॒र्चि॒ः । उ॒क्थैः॑ । आ॒य॒त्याः । उ॒पसः॑ । अ॒र्चि॒नः । गुः॑ ।
 अ॒पा॒वृ॒त । व्र॒जि॒नीः । उ॒त । स्वः॑ । गा॒त । वि॒ । द॒रः । मा॑नु॒षीः । दे॒वः । आ॒व॒रि॒त्यावः॑ ॥१॥

अत्रिन्द्रादयो लिंगोक्तदेवताः । अत्रागिरसा पर्णिभिरपहत्य गिरिर्धः स्थापिताना गवामिन्द्रेण विमोक्तः प्रतिपाद्यते । विदाः । अत्रिन्द्रादिन्द्रः । किं । गा निगृह्य इति संबंधः । किं कुर्वन् । उक्थैरागिरसां स्मृतिभिर्निमित्तभुताभिरिन्द्रं वज्रं विष्यन् प्रक्षिपन् । रत्नकाणामुपरि गिरिभेदनाय च विष्यन् । आयत्या आगामिन्या उपसः संबंधिनोऽर्चिनो रश्मयो गुः । अगच्छन् । सर्वत्र प्रसृता अभवन् । अपावृत अपावृणोव्रजिनीस्तमःपुंजवतीर्निगाः । स्वः स्वरणशील आदित्य उन्नात । उदगात । तथा कृत्वा मानुषीमनुष्यसंबंधिनीदूरो द्वाराणि देवः सूर्यां व्यावः । व्यवृणोत । अधकारापनयनेन मनुष्यादिव्यवहारायाकरोदित्यर्थः ॥

वि॒ सूर्यो॑ अ॒म॒तिं न॒ श्रियं॑ सा॒दोर्वा॑ह॒वा मा॒ता जा॑न॒ती गा॑त् ।
 ध॒न्व॒र्णसो॑ न॒द्यः । खा॒दो॒अ॒र्णाः । स्थू॒र्णैव॑ सु॒मि॒ता दृ॑ह॒त द्यौः॑ ॥२॥
 वि॒ । सूर्यः॑ । अ॒म॒तिं । न॒ । श्रि॒यं । सा॒त् । आ॒ । ऊ॒र्वात् । ग॒वा । मा॒ता । जा॑न॒ती । गा॑त् ।
 ध॒न्व॒ऽअ॒र्णसः॑ । न॒द्यः । खा॒दः । अ॒र्णाः । स्थू॒र्णाऽइ॒व । सु॒ऽमि॒ता । दृ॑ह॒त । द्यौः॑ ॥२॥

सूर्यां देवः श्रियं दीप्तिं वि सात् । विभजते । प्रकाशयतीत्यर्थः । अमतिं न । रूपनामेतत् । रूपमिव द्रव्यं । यथा द्रव्याणि घटपटादीनि नीलपीतादिरूपं लभन्ते तद्वत् । तथा गवां रश्मिनां मातोपा जानती सूर्य

उद्वेष्टति मया च व्युत्थनं कर्तव्यमिति ज्ञानतूष्णीमहतोऽंतरिक्षादा गात । आगच्छति । तथा नयस्य धन्वर्णसः ॥
धन्वतिर्गतिकर्मा । धन्वति गच्छत्यर्णासि यामु तान्तथोक्ताः । दीर्घाभावश्चादसः ॥ खादोऽर्णा भलितकूलोद
काः । कूलकपा इत्यर्थः । वयस्यैव रूपा भवति । किंच वीथ मुमिता मुपु गृह स्थापिता स्थूणव गृहाधारस्तभ
इव दृहत । दृढाभवत । एतत्सर्वं सूर्यस्याज्जयति भावः ॥

अस्मा उक्थाय पर्वतस्य गर्भो महीनां जनुपे पृथ्याय ।

वि पर्वतो जिहीत साधत द्यौराविवामंतो दसयंत भूम ॥ ३ ॥

अस्मि । उक्थाय । पर्वतस्य । गर्भः । महीनां । जनुपे । पृथ्याय ।

वि । पर्वतः । जिहीत । साधत । द्यौः । आऽविवामंतः । दसयंत । भूम ॥ ३ ॥

अस्मि मह्यमुक्थाय स्तोत्रं पर्वतस्य पर्वततो मेघस्य गर्भो गर्भस्थानीयमुदकं जिहीत । चलयति । चालयति
वदतः । कीदृशायास्मि । महीना महतीनां मृतीना जनुप उत्पादयित्वं पृथ्याय प्रदाय । तदेव पुनरुच्यते । पर्वतो
मेघो वि जिहीत । वीथ साधत । साधयति वृष्टि । आविवामंतः सवंतः परितरतोऽगिरमो भुमाव्यधिक
दनयत । उपचययत्यात्मानं कर्मभिः ॥

सृक्तेभिर्वो वचोभिर्देवजुष्टेरिद्रा न्वग्मी अवंसे हुवध्यै ।

उक्थेभिर्हि प्सा कवयः सुयज्ञा आविवामंतो मरुतो यजंति ॥ ४ ॥

सुऽउक्तेभिः । वः । वचःऽभिः । देवऽजुष्टैः । इन्द्रो । नु । अग्मी इति । अवंसे । हुवध्यै ।

उक्थेभिः । हि । स्म । कवयः । सुऽयज्ञाः । आऽविवामंतः । मरुतः । यजंति ॥ ४ ॥

हे इन्द्रा हे अग्मी ॥ परस्परपिञ्जया प्रत्येकं द्विवचन । यद्यप्येकमेव पदं मध्ये व्यवधानं कादस ॥ हे इन्द्राग्मी
वो युवा ॥ व्यत्ययनं बहुवचनं । देवजुष्टैर्देवैः सेवनीयैः सृक्तेभिः सृक्तेः सुवचनैः शोभनगुणप्रकाशनप्रत्ययैर्वचो
भिरवंसेऽस्मद्रक्षणाय हुवध्यै । आह्वयामि । नु त्विष युवामुक्थेभिः स्तोत्रं कवयोऽज्ञवानाः पर्वं ऋषयः
सुयज्ञाः शोभनयागा आविवामंतः मृत्यादिना परितरतो मरुतो मरुत्सदृशाः कर्मसु ग्रीष्मा यजति ।
पुजयति ॥ हि स्मिति पुराणी ॥

एतो न्वग्म्य सुधोऽभवाम् प्र दृच्छुनां मिनवाम् वरीयः ।

आरे द्वेषामि सनुतदधामायाम् प्रांचो यजमानमच्छ ॥ ५ ॥

एतो इति । नु । अग्न्य । सुऽध्यः । भवाम । प्र । दृच्छुनां । मिनवाम् । वरीयः ।

आरे । द्वेषामि । सनुतः । दधाम् । अयाम् । प्रांचः । यजमानं । अच्छ ॥ ५ ॥

अयमगिरमा वादः । अयस्मिन्यागदिने नु त्विषमंतो । एत । गच्छत । सुध्यः शोभनकर्मणो भवाम । दृच्छुना
द्विषः प्र मिनवाम । प्रकंपणं हिमाम् वरीयः । अत्यंतमित्यर्थः । तदेवाच्यते । सनुतं सभक्तनं द्वेषामि यजमानस्य ।
द्वेषुनारं दूरं दधाम । स्थापयाम । यदा । सनुतमित्यतर्हितनाम । पूर्व प्रकाशवर्णिना वध उक्त इन्द्राज्ञो
प्रच्छन्नानामिति विवेकः । तदर्थं यजमान प्राचः सदापुणभवत्सारं चाच्छामिमुखमयाम् । गच्छाम ॥ ॥ ५६ ॥

एता धियं कृणवामा सखायोऽप या मातां ऋणुते व्रजं गोः ।

यया मनुर्विणिशिप्रं जिगाय यया वृण्वंकुरापा पुरीपं ॥ ६ ॥

आ । इत । धियं । कृण्वाम । सखायः । अप । या । माता । ऋणुत । व्रजं । गोः ।
यया । मनुः । विणिऽणिप्रं । जिगाय । यया । वणिक् । वंकुः । आप । पुरीषं ॥ ६ ॥

इदमप्यगिरसां वाक्यं । एत । आगच्छत । आगत्य च धियं मृतिं कृण्वाम । करवाम । हे सखायः परस्परं सखिभुता अगिरस इत्यगिरसां वचनं । या धीर्माता गवां निर्मात्री गोर्गवां व्रजं पणिभिरपहतमप ऋणुत आपावृणोत । यया च मनुर्विणिगिप्रं विगतहनुं शत्रुं जिगाय जितवान् । यद्वा । मनुः सर्वस्य मर्त्येन्द्रो विणिगिप्रो वृत्रः । स तमस्माभिः कृतया स्तोमलक्षणया धिया जिगाय । यया च वणिक् वणिगिवान्पेन कर्मणा बह्वफलाकाली कवीवान् वक्त्रं लच्छया वनयामी पुरीषं पुरकमुदकमाप । याभिः सुदानु औशिजाय वणिजं दीर्घश्रवसे मधु कोशः । ऋक् १. ११० ११. इति हि श्रुतं ॥

अनृनोदच हस्तयतो अदिराचन्येन दशं मामो नवग्वाः ।

ऋतं यती सरमा गा अविदद्विश्वानि सत्यांगिराश्चकार ॥ ७ ॥

अनृनोत । अच । हस्तऽयतः । अदिः । आर्चन । येन । दशं । मामः । नवऽग्वाः ।

ऋतं । यती । सरमा । गाः । अविदत् । विश्वानि । सत्या । अंगिराः । चकार ॥ ७ ॥

अत्रात्मन्यज्ञेऽदिरभिपवयावा हस्तयतो हस्तेन संहतः सन् अनृनोत । नातिरत्र शब्दमात्रे वर्तते । अशब्दयत । येन याणा तदभिपवेण दशं मामो मामान दशमासपर्यंतं नवग्वाः । नवमासपर्यंतं गवार्थमनु-तिष्ठतोऽगिरसो नवग्वाः । नवगोयुक्ता वार्चनं अपुजयन्निद्रं । यद्वा । दशसंख्याकमासोपेता दशमासानुष्ठाना अगिरसोऽपरं नवग्वार्धैर्न सर्वेऽपि येनार्चन्ति । नवग्वासः सुतमोमाम इन्द्रं । ऋक् ५. १० १०. इति हि निगमः । ऋतं सत्यं यज्ञं वा यती प्राप्नुवती सरमा सरणशीला मृतिरूपा वागंगिरसां गवार्थमिन्द्रेण प्रहिता देवशुनी वा गा अविदत् पणिभिरपहताः । विश्वानि सर्वाणि स्रुत्यादिलक्षणानि सत्या सत्यानि चकारांगिराः ॥

विश्वे अस्या व्युपि माहिनायाः सं यज्ञोभिरंगिरसो नवैत ।

उत्सं आसां परमे सधस्य ऋतस्य पथा सरमा विदत्ताः ॥ ८ ॥

विश्वे । अस्याः । विऽउपि । माहिनायाः । सं । यत् । गोभिः । अंगिरसः । नवैत ।

उत्सं । आसां । परमे । सधऽस्य । ऋतस्य । पथा । सरमा । विदत् । गाः ॥ ८ ॥

विश्वे सर्वेऽगिरसो माहिनाया महनीयाया अस्या उपसो व्युपि व्युच्छन्ति सति गवामावरकेऽधकारिऽपवृते सति यद्यदा गोभिः सं नवत संजग्मरे तदासा गवामुत्सः क्षीराद्युत्स्रावः परम उत्कृष्टं सधस्यं महस्थाने यज्ञ उपयुक्तोऽभवदित्यर्थः । ऋतस्य सत्यस्य पथा मार्गेण सरमा वाक् देवशुनी वा गा निगृह्णा विदत् । अलभत । यद्वा । आसा गवां परमे सधस्यं महस्थाने वज्रस्य निगूहनप्रदेश उत्स उदकस्य प्रस्रवणो वर्तते । विलसित्यर्थः । तेन ऋतस्योदकस्य पथा मार्गेण सरमा गा विदत् ॥

आ सूर्यो यातु सप्राश्वः शेषं यदस्योर्विया दीर्घयाथे ।

रघुः श्येनः पतयदधो अच्छा युवा कविर्दीदयज्ञेषु गच्छन् ॥ ९ ॥

आ । सूर्यः । यातु । सप्राश्वः । शेषं । यत् । अस्य । उर्विया । दीर्घऽयाथे ।

रघुः । श्येनः । पतयत् । अंधः । अच्छ । युवा । कविः । दीदयत् । गोषु । गच्छन् ॥ ९ ॥

सूर्यः सर्वस्य प्ररको देवः सप्ताश्वः सर्पणस्वभावाश्वोपेतः सप्तसंख्याकाश्वो वा आ यातु । अस्मदभिमुखमा गच्छतु । यद्यस्मादस्य सूर्यस्य दीर्घयाधे दीर्घगमने जेव गतव्यप्रदेशे उर्वियोरु अतिप्रभुतायाम् । स एव देवो रघुर्लघुगमनः सन श्वनः शंसनीयगमनोऽधो दीयमान हविरक्ताभिलक्ष्य पतयत । आगच्छति । युवा सर्वत्र मिश्रयिता कविः क्रातदर्शी सन गोपु रश्मिपु गच्छन्त्यर्थं वर्तयन् दीदयत । दीप्यते । यद्वा । श्वनः सुपर्णाऽधोऽक्क पतयत । युलोकस्थ सोमलक्षण देवानामन्नसम्यगागार्थमर्नितु तदभिमुखमगात । युवत्यादि शिष्ट समान ॥

आ सूर्यो अरुहच्छुक्रमणोऽयुक्त यद्धरितो वीतपृष्ठाः ।

उद्वा न नावमनयंत धीरा आशृण्वतीरापो अवागतिष्ठन ॥ १० ॥

आ । सूर्यः । अरुहत । शुकं । अणः । अयुक्त । यत । हरितः । वीतऽपृष्ठाः ।

उद्वा । न । नाव । अनयंत । धीराः । आऽशृण्वतीः । आपः । अवाक । अतिष्ठन ॥ १० ॥

सूर्यो देवः शुक दीप्तमण उदक प्रत्यारुहत । सवंतः प्रादुर्भवति । यद्यस्माद्यदा वा हरितोऽशानीतपृष्ठाः कांतपृष्ठानयुक्त योऽयोजयत तदा त सूर्य धीरा धीमती यजमानादय उद्गोदकेन नाव न नावमिवानयत । तदाशृण्वतीः सर्वतोऽनुज्ञा कुर्वाणा आपोऽवागताश्रुता अतिष्ठन । अभवन ॥

धियं वो अप्सु दधिपे स्वर्पा ययातरन्दन मासो नवग्वाः ।

अया धिया स्याम देवगोपा अया धिया तुतुर्यामात्यहः ॥ ११ ॥

धियं । वः । अपऽसु । दधिपे । स्वऽसां । यया । अतरन् । दन । मासः । नवऽग्वाः ।

अया । धिया । स्याम । देवऽगोपाः । अया । धिया । तुतुर्याम । अति । अहः ॥ ११ ॥

हे देवा वो यप्साक धिय मृतिमप्सवृभिन्ता स्वर्पा सर्वस्य दात्री दधिपे । धार प्राप्ति ॥ श्वत्येन मध्यम ॥ यया धिया कर्मणा नवग्वा अगिरमा दन मासोऽतरन समनुतिष्ठत अयानया धिया देवगोपा देवयुक्ता स्याम । भवेम । अया धियाहः पापमति तुतुर्याम । अतिरम ॥ ॥ ११ ॥

हयो नित्यर्ध द्वितीय मुक्त प्रतिजवस्यार्प । अष्टमो द्वितीया च विदुर्मा शिष्टा पद जगत् । आदित पद्मिन्देव्यः सप्तम्यष्टम्योर्देवपत्न्या देवता । तथा चानुक्रान्ते । हयोऽष्टौ प्रतिजयोऽष्टौ द्वयो देवपत्नीस्योऽष्टौ विष्टुप द्वितीया चति ॥ मुक्तविनियोगो निगिकः ॥

हयो न विद्धा अयुजि स्वयं धुरि तां वहामि प्रतरणीमवस्ययं ।

नास्यां वग्मि विमुचं नावृतं पुनर्विद्वान्पथः पुरणत चतु नपति ॥ १ ॥

हयः । न । विद्वान् । अयुजि । स्वयं । धुरि । तां । वहामि । प्रऽतरणी । अवस्ययं ।

न । अस्याः । वग्मि । विऽमुचं । न । आऽवृतं । पुनः । विद्वान् । पथः । पुरऽणता ।

चतु । नपति ॥ १ ॥

हयो न अथ इव विद्वान् सर्वज्ञः प्रतिजवः स्वयमनन्यप्ररितः सन धुरि यजामिकायामयुजि । युक्तोऽभवत् । तां धुर प्रतरणी प्रकर्षण तारयित्रीमवस्यव रजयित्री वहामि । धारयास्यहमभ्यर्जिता या । अस्या धुरो विमुच विमोचनं परित्याग न वग्मि । न कामये । नावृत पुन पुनरावरण धारणमपि न च वग्मि । मम को भार इति तदेवोच्यते । विद्वान्पथमभिज्ञोऽर्थासो देवः पुरणता पुरतो गता सन पथो यज्ञमार्गा मृज्जकुटिलं नपति । प्रापयति ॥

अग्र इन्द्र वरुण मित्र देवाः शर्धः प्र यंत मारुतोत विष्णो ।
 उभा नासत्या रुद्रो अथ ग्राः पूषा भगः सरस्वती जुषंत ॥ २ ॥
 अग्रे । इन्द्र । वरुण । मित्र । देवाः । शर्धः । प्र । यंत । मारुत । उत । विष्णो इति ।
 उभा । नासत्या । रुद्रः । अथ । ग्राः । पूषा । भगः । सरस्वती । जुषंत ॥ २ ॥

हे अग्र इन्द्र वरुण मित्र देवा युय शर्धो वलमस्माकं प्र यंत । प्रापयत ॥ अत्र सर्वत्र पूर्वस्याविद्यमानत्वे नोत्तरस्थोत्तरस्य पादादित्वादनघातः । प्रथमस्य तु स्वत एव पादादित्वं ॥ उतापि च हे मारुत मारुतानि मरुता बलानि हे विष्णो युय शर्धः प्र यंत ॥ विष्णो इत्यस्यांत्येनन व्यवधानाद्निघातः ॥ किंचोभोभो ना मत्या मत्यभुतो रुद्रोऽध अथ ग्रा एतेषां देवानां स्त्रियश्च पूषा भगः सरस्वती च जुषंत । सेवतामस्मदीयं यज्ञं नृति वा ॥

इन्द्राग्नी मित्रावरुणादिति स्वः पृथिवीं द्यां मरुतः पर्वताँ अपः ।
 हुवे विष्णुं पूषणं ब्रह्मणस्पतिं भगं नु शंसं सवितारमृतये ॥ ३ ॥
 इन्द्राग्नी इति । मित्रावरुणा । अदिति । स्वः । रिति स्वः । पृथिवीं । द्यां । मरुतः ।
 पर्वतान । अपः ।

हुवे । विष्णुं । पूषणं । ब्रह्मणः । पतिं । भगं । नु । शंसं । सवितारं । उतये ॥ ३ ॥

इन्द्रादिमित्रवतान चतुर्दश देवानुतयेऽस्मद्रक्षणाय ऋवे । आहुयामि स्तौमि वा ॥ स्वरित्यादित्य उच्यते स्वरणात् ॥

उत नो विष्णुरुत वातो अस्मिधो द्रविणोदा उत सोमो मयस्करत् ।
 उत ऋभवं उत राये नो अश्विनोत त्वष्टोत विभ्वानु मंसते ॥ ४ ॥
 उत । नः । विष्णुः । उत । वातः । अस्मिधः । द्रविणः । दाः । उत । सोमः । मयः । कर्त ।
 उत । ऋभवं । उत । राये । नः । अश्विना । उत । त्वष्टा । उत । विभ्वा । अनु । मंसते ॥ ४ ॥

उतापि च नोऽस्माकं विष्णुर्यापको देवो मयस्करत् । मय इति मुखनाम । मुखं करोतु । उतापि च वातो वायुरस्मिधोऽहिमकः सन मयस्करत् । किंच द्रविणोदा धनस्य दाता सोमोऽपि मयस्करत् । उतापि च ऋभवो नोऽस्मभ्य राय धनायानु मंसते । अनुमन्यतां । उताश्विनाश्विना च उत त्वष्टा देव उत विभ्वा ऋभुणामन्यतमो देवः । एत सर्वेऽप्यनु मंसते । यदा । अनुमस्त इति प्रत्येकं संबधनीयं ॥

उत त्यन्नो मारुतं शर्ध आ गमद्विविष्टायं यज्ञतं बर्हिःसमदे ।
 बृहस्पतिः शर्म पूषोत नो यमद्वृथ्यं वरुणो मित्रो अयमा ॥ ५ ॥
 उत । त्यत् । नः । मारुतं । शर्धः । आ । गमत् । दिविऽष्टायं । यज्ञतं । बर्हिः । आऽसदे ।
 बृहस्पतिः । शर्म । पूषा । उत । नः । यमत् । वृथ्यं । वरुणः । मित्रः । अयमा ॥ ५ ॥

उतापि च त्यक्तभारत शर्धो मरुतां बलं संघो नोऽस्माना गमत् । आगच्छतु । कीदृशं तत्कर्धः । दिविष्टायं बुधोके वर्तमान यज्ञतं पुत्रं । किमर्थमागमनमिति तदुच्यते । बर्हिर्बर्हिष्यामद उपविष्टुं । उपविष्ट हविःस्वीका-

६०९

111

प्रत्येकं शृणोतु । किंच देवीः पत्नीमंयाजदेव्यो व्यंतु । खादंतु हविः । यो जनीनां देवजायानामृतुः कालस्तदभि
मानी देवोऽपि शृणोतु वेतु च । अत्रापि च मा व्यंतु देवपत्न्यः । नि० १०. ४६. । इत्यादि निरुक्त द्रष्टव्यं ॥ २८ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन । पुमर्थास्तुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबृहस्पतिपालसाम्राज्यधुरधरेण सायणामात्येन
- विरचितं माधवीयं वेदार्थप्रकाशं ऋक्संहिताभाष्यं चतुर्थाष्टके द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारत्ये नमः ॥

यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।

निर्ममं तमहं वेदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ तृतीयोऽध्याय आरभ्यते । तत्र प्रयुजतीति सप्तर्चं तृतीयं मृक्त प्रतिरथस्यार्थं वैष्टुभ । पुर्वत्र वैश्वदेव वै
तदित्युक्त्वादिदमपि वैश्वदेव । प्रयुजती सप्त प्रतिरथ इत्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥

प्रयुजती दिव एति ब्रुवाणा मही माता दुहितुर्वोधयंती ।

आविवांसंती युवतिर्मनीषा पितृभ्य आ सदेने जोह्वाना ॥ १ ॥

प्रऽयुजती । दिवः । एति । ब्रुवाणा । मही । माता । दुहितुः । बोधयंती ।

आऽविवांसंती । युवतिः । मनीषा । पितृभ्यः । आ । सदेने । जोह्वाना ॥ १ ॥

एषोपस्था । प्रयुजती प्राणिनः प्रसूतं कर्मसु दिवो युनोकादेति । आगच्छति ब्रुवाणा स्तूयमाना ॥
कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ मही महती माता प्रकाशस्य देवानां वा निर्मात्री दुहितुर्भूम्या बोधयंती बोध
कुवाणा । तदपजीयत्वात् दुहितृत्वमुपधर्यते । यद्वा दुहितुर्दिव इति संबधः ॥ उपसो दिवो दुहितृत्वं व्युच्छा
दुहितुर्दिवः । ऋक्० १. ४८. १ । इत्यादिषु प्रसिद्ध । अन्यत्र च दिवो दुहिता भुवनस्य पत्नी । ऋक्० १. ७५. ४ ।
इत्युपसो दुहितृत्वमास्त्रात् । अत इदमधिगम्यते । कदाचिद्गौरूपसो जायत उपाश्च दिव इति । प्रजापतिर्व
स्या दुहितरमभ्यध्यायदिवमित्यन्य आङ्गुलममित्यन्य । ऐ० ब्रा० ३. ३३ । इति हि श्रूयते । लिंगं च दृश्यते कार्य
कारणभावव्यत्ययऽदितेदेवो अजायत दत्तादुदितिः । ऋक्० १०. ७०. ४ । इति ॥ किंच आविवांसंती परिचरती
युवतिर्मित्रयती सर्वत्र नित्यतरूणी वा मनीषा स्तुतिमती पितृभ्यः ॥ तृतीयार्थं पंचमी ॥ पितृभिः पालकैर्देवैः
मह सदेने यागगृह आ सर्वतो जोह्वानाहयमाना । यद्वा । पितृभ्यः कर्मणां पालकैर्भ्यो यजमानेभ्य इष्टप्रा
पणन पालकैर्भ्यो वा तेषामर्थाय जोह्वाना ॥

अजिरासस्तदप इयमाना आतस्थिवांसो अमृतस्य नाभिं ।

अनंतास उरवो विश्वतः सीं परि द्यावापृथिवी यंति पंथाः ॥ २ ॥

अजिरासः । तत्तदपः । इयमानाः । आतस्थिऽवांसः । अमृतस्य । नाभिं ।

अनंतासः । उरवः । विश्वतः । सीं । परि । द्यावापृथिवी इति । यंति । पंथाः ॥ २ ॥

अजिरासो गमनशीलाः ॥ अजिररिचप्रत्ययातोऽजिरागिरित्यादिना निपातितः ॥ तदपस्तदेव प्रकाश-
मरूपं कर्म यस्य तत्तादृशमहरीयमाना गच्छतोऽमृतस्य मयस्य नाभिं संनाहकं मंडलं अमृतस्योदकस्य वा

नाभिमन्तरिचमातस्थिवाम आतिष्ठतोऽमन्तामोऽपरिमिता उरवो व्याप्ताः पन्थाः पतनशीला रश्मयो व्याप्ताः
पृथिवी परि दिवं च पृथिवी चांतरिज च विश्वतः परितो यति । गच्छति । सीमिति पुरणः ॥

उद्गा समुद्रो अरूपः सुपर्णः पूर्वस्य योनिं पितुरा विवेण ।

मध्ये दिवो निहितः पृश्निरग्मा वि चक्रमे रजसस्यात्यन्ता ॥३॥

उद्गा । समुद्रः । अरूपः । सुऽपर्णः । पूर्वस्य । योनिं । पितुः । आ । विवेण ।

मध्ये । दिवः । निऽहितः । पृश्निः । अग्मा । वि । चक्रमे । रजसः । पाति । अन्ता ॥३॥

सीमार्थं तुचः । उद्गोदकस्य कामाना वा सेक्ता समुद्रः समुद्रनः । यद्वा । समोदते तस्मिन्देवा इति
समुद्रः । अरूप आरौचमानः सुपर्णः सुगमनः पूर्वस्य । अवयवत्ववर्णय । पूर्वदिगवयवस्य पितुः पालकस्यात
रिजस्य योनिमुत्पादकमवयवमा विवेण । आविष्टवान् । पश्चादिद्वौ मध्ये निहितः पृश्निः । प्राश्रुत एन वर्ण
इति पृश्निरादित्यः । अग्मा सर्वत्र व्याप्तः । लुप्तोपमा वा । अग्ममदृशो रजसोऽतरिजस्यान्ता पूर्वापरभागा
वि चक्रमे । विक्रमे । पाति च जगत । जगद्धार्य क्रमत इत्यर्थः ॥

चत्वारं दे विभ्रति श्लेमयन्तो दण गर्भं चरसे धापयन्ते ।

त्रिधातवः परमा अस्य गावो दिवश्चरन्ति परि सद्यो अन्तान् ॥४॥

चत्वारः । दे । विभ्रति । श्लेमऽयन्तः । दण । गर्भं । चरसे । धापयन्ते ।

त्रिऽधातवः । परमाः । अस्य । गावः । दिवः । चरन्ति । परि । सद्यः । अन्तान् ॥४॥

चत्वार ऋत्विज ईमेनमादित्य ज्ञेयतः ज्ञेयमात्मन इच्छन्तो विभ्रति । धारयति हविर्भि स्मृतिभिः ।
किंच दण दिशो गर्भं गर्भवक्ष्य उत्पन्नमेव चरसे चरणार्थोदयान्तमयव्यवहाराय धापयन्ते । गमयति ।
त्रिधातवस्त्रिप्रकाराः शीतोष्णवर्षभेदेन त्रिविधा अस्यादित्यस्य परमा उत्कृष्टा गावो रश्मयो दिवोऽतरि
जस्यान्तान् परि परितः सद्य उदयान्तरमेव चरति । गच्छति ॥

इदं वपुर्निवचनं जनामश्चरन्ति यन्मद्यस्तस्युरापः ।

हे यदी विभृतो मातुरन्ये इहेह जाते यस्या उन्वधू ॥५॥

इदं । वपुः । निऽवचनं । जनामः । चरन्ति । यत । नद्यः । तस्युः । आपः ।

हे इति । यत । दे । विभृतः । मातुः । अन्ये इति । इहेऽइहे । जाते इति । यस्या ।

सर्वधू इति सऽवधू ॥५॥

जनसो हे जना ऋत्विज इदं परतो दृश्यमान वपु शरीर मदल निवचन मूल्य मन्वीति शेषः । यन्मद
लमुपजीव्य नव्यश्चरति प्रवहति । आपश्च यन्मदलमधितस्युः । मदलाधीनत्वात्तमा । हेतुतद्वक्तव्यत्वात् यन्मदल
हे अहीरात्र मातुर्निमातुर्मातृस्थानीयादतरिजादन्ये इहेह जाते इहे चह न मयं जाते निष्पन्न यस्या यस्य
नियमनीये युग्मभुते वा सर्वधू समानवर्त्त समानवधने उभयोरधिक एव मयं वधतोऽवो ययोन्मादृशो
विभृतः धारयतः ॥

वि तन्वते धियो अस्मा अपांसि वस्त्रा पुत्राय मातरो वयन्ति ।

उपप्रश्ने वृषणो मोदमाना दिवस्पथा वर्ध्या यन्त्यच्छ ॥६॥

वि। तन्वते। धियः। अस्मि। अपांसि। वस्त्रा। पुत्राय। मातरः। वयंति।
उपऽप्रश्ने। वृषणः। मोदमानाः। दिवः। पथा। वध्वः। यंति। अच्छ ॥ ६ ॥

अस्मि सूर्याय धियः स्मृतीरपांसि कर्माणि च वि तन्वते। विस्तारयति यजमानाः। पुत्राय पुत्रस्थानीयाय मातरो निर्मात्र्य उपमो दिशो वा वस्त्रा वस्त्राणि वयंति। निष्पादयंति। वस्त्रसदृशानि तर्जामि निविडानि संपादयंतीत्यर्थः। वृषणः संकृतः सूर्यस्योपपन्न उपपर्वणे संपर्के सति मोदमाना हृष्यंती वध्वो वधुस्थानीया रश्मयो दिवस्पथा सूर्यसंबन्धिना मार्गिणाऽस्मादभिमुखं यति। गच्छंति। प्रसरंति ॥

तदस्मि मित्रावरुणा तदग्नें शं योरस्मभ्यमिदमस्मि शस्तं।
अग्नीमहि गाधमुत प्रतिष्ठां नमो दिवे बृहते सादनाय ॥ ७ ॥
तत्। अस्मि। मित्रावरुणा। तत्। अग्ने। शं। योः। अस्मभ्यं। इदं। अस्मि। शस्तं।
अग्नीमहि। गाधं। उत। प्रतिऽस्थां। नमः। दिवे। बृहते। सादनाय ॥ ७ ॥

अत्र लिंगमिडा देवताः। हे मित्रावरुणा मित्रावरुणा तदिदं मुक्तं शस्तं स्मृतमस्मि भवतु। हे अग्ने तत्सूक्तं शस्तमस्मि। अस्मभ्यं शं सूर्याय योर्दिव्यानामभिश्चगाधं शस्तमस्मि। वयं चाग्नीमहि प्राप्नुयाम गाधं स्थिति। उतापि च प्रतिष्ठा स्थितरविच्छिन्ना चाग्नीमहि। नमो नमस्करोमि दिवे द्योतमानाय सूर्याय बृहते महते सादनायाथयाय विश्वस्य ॥ ॥ १ ॥

कदु प्रियायति पंचर्चं चतुर्थं मुक्तं। प्रतिभानुनामात्रेय ऋषिः। जगती कंदः। विश्वे देवा देवता। अत्रा नृकर्मणिका। कदु पच प्रतिभानुजागतमिति ॥ आभिप्रविकि पंचमेऽहनि विश्वदेवशस्त्र इदं मुक्तं निविडानं। सुवितं च। कदु प्रियायति विश्वदेव। आ० ७ ७। इति ॥

कदु प्रियाय धाम्ने मनामहे स्वशचाय स्वयंशसे महे वयं।
आमेन्यस्य रजसो यदभ्र आ अपो वृणाना वितनोति मायिनी ॥ १ ॥
कत्। ऊं इति। प्रियाय। धाम्ने। मनामहे। स्वऽशचाय। स्वऽयंशसे। महे। वयं।
आऽमेन्यस्य। रजसः। यत्। अग्ने। आ। अपः। वृणाना। विऽतनोति। मायिनी ॥ १ ॥

अत्र वयुताप्रिसंलवः। कदु कदा। उ इति पुरणः। प्रियाय सर्वेषां प्रियभुताय। वृष्टिद्वारा हविरादि-प्रयोजकत्वात्सर्वप्रियत्वमस्य प्रमित। तादृशाय धाम्ने तजमे वयुताय। उत्तरवाक्येऽभ्रऽपो वितनोतीति वक्ष्यमाणत्वादिदं लभ्यते। कीदृशाय। स्वशचाय स्वभुतवलाय किंच स्वयंशमे स्वभुतान्नाय। सर्वमप्यन्नं ह्यस्य स्व। महे महते पुण्याय वयं कदा मनामहे। सत्वाम। यत् ॥ उत्तरत्र स्त्रीलिंगनिर्देशाद्येति विपरिणामयि-तस्य ॥ यापेयी शक्तिरामेन्यस्य समतान्मातव्यस्य रजसोऽतरिजस्य। अपरिमितमपि नभ इयदिति सर्वैर्भयंति। संबंधित्यभ्र मेघ आ अधि मेघस्योपर्यप उदकानि वृष्टिलक्षणानि वितनोति विस्तारयति वृणानाच्छादयंती भयमाना वा मायिनी। मायति प्रज्ञानाम। प्रज्ञावती सती। यद्यस्य संबन्धिनी माध्यमिकी वागिति वा योज्यं ॥

ता अलत वयुनं वीरवक्ष्णं समान्या वृतया विश्वमा रजः।
अपो अपाचीरपरा अपेजते प्र पूर्वाभिस्तिरते देवयुर्जनः ॥ २ ॥
ताः। अलत। वयुनं। वीरऽवक्ष्णं। समान्या। वृतया। विश्वं। आ। रजः।
अपो इति। अपाचीः। अपराः। अपे। ईजते। प्र। पूर्वाभिः। तिरते। देवऽयुः। जनः ॥ २ ॥

इयमप्यस्या । ता उपसोऽद्वत । वितन्वति । कि । वयनं प्रज्ञान । कीदृश । वीरवक्षणं वीरैर्च्यत्वमिव हे
नीय । यद्वा । वक्षणाः कार्यबोद्धारो येन प्रथितं तत्तादृश । किंच समान्यैकरूपया वृत्त्यावरकया दीप्या
विश्रमा सर्वमपि रजो ज्ञादत्त । एव भति देवयुदेवकामो जनोंऽपाचीरपाचनाः प्रतिनिवृत्तमुखीरपरा
अस्या आगामिनीरूपसोऽपजते । अपचानयति । अपरोऽपशब्दः पुरणः । पूर्वाभिस्ताभिः प्र तिरते । प्रपुष्
स्तिरतिवर्धनार्थः । वर्धयति स्वमनीषा वर्धते वा स्वय ॥

आ ग्रावभिरहन्यभिरक्तुभिर्वरिष्ठं वज्रमा जिघर्ति मायिनि ।

गतं वा यस्य प्रचरन्स्वे दमे संवर्तयंतो वि च वर्तयन्नाह ॥३॥

आ । ग्रावऽभिः । अहन्येभिः । अक्तुऽभिः । वरिष्ठं । वज्रं । आ । जिघर्ति । मायिनि ।

गतं । वा । यस्य । प्रऽचरन् । स्वे । दमे । संऽवर्तयंतः । वि । च । वर्तयन् । अहं ॥३॥

अत्र पूर्वार्धे इदं उच्यते उत्तरार्धे इदं आत्मा मयं । आ हयत इति शेषः । कि । अहन्येभिरहनि सपादि
तरक्तुभी राविभिः । तत्र निष्पन्नैरित्यर्थः । तथाविधैराविभिः । मायं साधनशब्दः । ग्रावसाध्यैरभिघर्तने
मिच्छन्तुः । आ ग्राव सोमो मन मायिनि वृद्धि निमित्तं सति त्रिभुक्तुत्तर वज्रमा सर्वतो जिघर्ति । दीपयति ।
वा किंच । वागद्वयार्थः । यस्य द्वात्मकस्यादित्यस्य गतं गतसत्याका रणमयः स दमे । आकीय गृह आकाश
प्रचरन् प्रचरति । कि कुर्वते । सवर्तयंतः प्राणिनो नाशयन्तः । यद्वा । अहाहानि दिवमान सवर्तयन्त मय्यक
प्रवर्तयंतो वि च वर्तयन् अहाहानि निवर्तयन्ति गतान्येव पुनः प्रापयन्ति च । तपनपरिस्थदाधीनत्वात्प्राणिना
मायुःक्षयस्याहोरात्रादियवहारस्य ॥

तामस्य रीतिं परणोरिव प्रत्यनीकमख्यं भुजे अस्य वर्षसः ।

सचा यदि पितुमंतमिव शायं रत्नं दधाति भरहृतये विणे ॥४॥

तां । अस्य । रीतिं । परणोऽडव । प्रति । अनीकं । अख्यं । भुजे । अस्य । वर्षसः ।

सचा । यदि । पितुमंतंऽडव । शायं । रत्नं । दधाति । भरहृतये । विणे ॥४॥

इयमापिथी । ता प्रमिदामस्यापि रीतिं स्वभाव गति वा परणोरिव प्रति परणो प्रतिनिधिमिव
पणामि । परणुर्यथा स्वस्वामित्वमिमं साधयति तदित्यर्थः । अस्य वर्षसो रूपवतोऽस्यादित्यस्यानीक
रश्मिसमूह भुजे भोगायाख्यः । कथयाम्यह । यदि यस्मात्त च देवः सचास्मत्प्राहायः सन पितुमंतमन्नवत वय
मिव निवासमिव भरहृतये मयाभि यज्ञे वाहानयुक्ताय विणे यज्ञमानाय रत्न रमणीय धन दधाति
धारयति । उभयमपि ददातीत्यर्थः ॥

स जिह्वया चतुरनीकं ऋजते चारु वमानो वरुणो यतन्नरि ।

न तस्य विद्म पुरुषत्वंता वयं यता भगः सविता दाति वार्ये ॥५॥

सः । जिह्वया । चतुऽअनीकः । ऋजते । चारु । वमानः । वरुणः । यतन् । अरिं ।

न । तस्य । विद्म । पुरुषत्वंता । वयं । यतः । भगः । सविता । दाति । वार्ये ॥५॥

सोऽपिचतुरनीकश्चतुर्दिशु प्रवृत्तज्वालः सन जिह्वया ऋजते । गच्छति पृथादिक । यद्वा । जिह्वया
चतुरनीकः सन ऋजते । अलं करोति स्वात्मानं । कि कुर्वन् । चारु रमणीय तत्रो वमान आच्छादयन्
वरुणस्तमोवारकः सन अरिममिव यतन् उद्धरन् । तस्य । तमित्यर्थः । त न विद्म । न जानीमो वय पुरुषत्वंता
पुरुषत्वंत कामानां पुरकत्वं वा युक्तं ॥ अपरो भावप्रत्ययः पुरणः ॥ यतोऽय भगो महान भजनीयः सविता
प्रेरको देवो दाति यच्छति वार्यं वरणीय धन ॥ ॥५॥

देवं व इति पंचर्चं पचमं मुक्तमावेयस्य प्रतिप्रभस्यापि विपुलं वैश्वदेवं । देवं वः प्रतिप्रभोऽत्या तुल्यपाणि-
रित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो निगिकः ॥

देवं वो अद्य सवितारमेपे भगं च रत्नं विभजंतमायोः ।

आ वां नरा पुरुभुजा ववृत्यां दिवेदिवे चिदश्विना सखीयन ॥ १ ॥

देवं । वः । अद्य । सवितारं । आ । ईपे । भगं । च । रत्नं । विऽभजंतं । आयोः ।

आ । वां । नरा । पुरुऽभुजा । ववृत्यां । दिवेऽदिवे । चित् । अश्विना । सखिऽयन ॥ १ ॥

देवं द्योतमानं सवितारं सर्वस्याभ्यनुज्ञातारं वः । त्वामित्यर्थः । यद्वा होतुरिदं वाक्यं । वो यजमानभ्यो युष्म-
भ्यमर्थोयादिदानीमपे । उपगच्छामि । भगं च भजनीयं देवमायामनुष्यस्य यजमानस्य रत्नं रमणीयं हविर्वि-
भजंतं । भगो वां विभजत्विति हि भगस्य विभजनं प्रसिद्धं । रायो विभक्ता संभरश्च वत्सः । ऋग्वे० ४ १७ १९ ।
भगो विभक्ता श्वसा । ऋग्वे० ५ ४६. ६ । इति च श्रुतिः । यद्वा । चतुर्थ्यर्थे पठे । यजमानार्थं रत्नं रमणीयं धनं
विभजंतं । हे नरा नतारो हे पुरुभुजा । पुरु भुजति इति पुरुभुजा । हे अश्विनाश्विना वां युवा दिवे दिवे
प्रतिदिनमा ववृत्यां । आवर्तयाम्यस्मदभिमुख । सखीयन युवयोः सखित्वमिच्छन् । चिदिति पुरणः ॥

प्रति प्रयाणमसुरस्य विद्वान्सृक्तदेवं सवितारं दुवस्य ।

उपं ब्रुवीत नमसा विज्ञानज्येष्ठं च रत्नं विभजंतमायोः ॥ २ ॥

प्रति । प्रऽयानं । असुरस्य । विद्वान् । सुऽउक्तः । देवं । सवितारं । दुवस्य ।

उपं । ब्रुवीत । नमसा । विऽज्ञानन् । ज्येष्ठं । च । रत्नं । विऽभजंतं । आयोः ॥ २ ॥

असुरस्य शत्रुणा निरसितः सवितुः प्रति प्रयाणं प्रत्यागति विद्वान् ज्ञानन् सृक्तः सवितारं देव दुवस्य ।
परिचरं हे अतरात्मन । किचायामनुष्याय ज्येष्ठं रत्नं धनं च विभजंतं । गमयतमित्यर्थः । नमसा नमस्कारेण
हविषा वा विज्ञानन् । विज्ञापणं भावयन्नित्यर्थः ॥ यद्वातर्णितण्यर्थोऽयं । ज्ञापयन् उपं ब्रुवीत । स्तोतुं भवान् ॥

अदत्रया दयते वार्याणि पृषा भगो अदितिर्वस् उस्मः ।

इंद्रो विष्णुर्वरुणो मित्रो अग्निरहानि भद्रा जनयंत दस्माः ॥ ३ ॥

अदत्रऽया । दयते । वार्याणि । पृषा । भगः । अदितिः । वस्मै । उस्मः ।

इंद्रः । विष्णुः । वरुणः । मित्रः । अग्निः । अहानि । भद्रा । जनयंत । दस्माः ॥ ३ ॥

अयमग्निरदत्रयादनीयानि ॥ अदेराणादिकोऽत्रप्रत्ययः । मुपां मुलुगिति याजादेशः ॥ अथवात्तीत्यदत्रा
जिह्वा । तथा वार्याणि वरणीयानि काष्ठानि दयते । दयतिरनेककृमात्रं दहने वर्तते । दहतीत्यर्थः । सामर्थ्या-
दपिरिति गम्यते । यद्वा । अदनीयानि वरणीयान्यन्तानि दयते । ददाति यजमानाय ॥ दय दानगति
हिमावलाब्धानिपु ॥ कीदृशीऽग्निः । पृषा पोषको भगो भजनीयोऽदितिरखंडनीयः । यद्वा । पृषादयस्ययोऽपि
प्रत्येकमदनीयानि वार्याणि चात्तानि दयते । उस्मः सूर्यो वस्मै । आकादयति । सामर्थ्यात्तेज्जामि । इंद्रादयः
पचापि देवा दस्मा दगनीया अहानि सर्वाण्यागतृणि भद्रा शोभनीयानि जनयंत । जनयति । दिवसानां
यागदानादिविशिष्टत्वं भद्रत्वं ॥

तन्नो अन्वो सविता वरुणं तत्सिंधव उपयंतो अनु गमन् ।

उपं यद्वोचं अध्वरम्य होता रायः स्याम पतयो वाजरत्नाः ॥ ४ ॥

तत् । नः । अ॒न॒वा । स॒वि॒ता । व॒रु॒धं । तत् । सि॒ध॒वः । उ॒प॒यंतः । अ॒नु॒ । र॒म॒न् ।
उ॒प॒ । यत् । वो॒च॑ । अ॒ध्व॒र॒स्य॑ । हो॒ता । रा॒यः । स्या॒म॒ । प॒त॒यः । वा॒जं॑ ऽर॒न्ताः ॥४॥

तत्प्रसिद्धं वरुधं वरणीयमगदभिमतं धनं नोऽस्मभ्यमनवाप्तव्यं कृत्वाऽतिरक्तः सविता देवः प्रयच्छति । तदनुं सिधवः स्यदनशीला उपयंतो गच्छन्त्यो नयोऽनु अनुगच्छन् रमन् । गच्छन् । धनुं दातुं गच्छत्वित्यर्थः । यद्यस्मादध्वरस्य यागस्य होता होमनिष्पादकोऽहमुप वोच उपेत्य ब्रवीमि तस्मान्नपयच्छति । त्विति शेषः । वयं चात्रयो रायो धनस्य बह्विधस्य पतयः स्नामिनः स्याम । भवम । वाजं रत्ना अन्नं बलिन वा रमणीयाः । अथवा यद्यस्माद्वोचं स्वीमि तस्मात्सविता नो वरुधमागच्छन् । तस्मात्तवश्च नो वरुधं यज्ञमनु रमन् अनुगच्छत्विति वा योज्यं ॥

प्र ये वसुभ्य ईवदा नमो दुर्ये मित्रे वरुणे मृक्तवाचः ।

अवेत्तुभं कृणुता वरीयो दिवस्पृथिव्योरवसा मदेम ॥५॥

प्र ये । वसु॑भ्यः । ई॒व॒त॒ । आ॒ । न॒मः॑ । दु॒र्य॑ । ये॒ । मि॒त्रे॑ । व॒रु॒णे॒ । मृ॒क्त॑ ऽवा॒चः॑ ।

अ॒वे॒ । ए॒तु॒ । अ॒वे॒ । कृ॒णु॒त॒ । व॒री॒यः॑ । दि॒वः॑ पृ॒थि॒व्योः॑ । अ॒व॒सा॒ । म॒दे॒म॒ ॥५॥

ये यज्ञमाना वसुभ्यो यज्ञनिवाभ्यो देवभ्य ईवद्रमनवत्तमोऽस्त पश्चात्प्रदः प्राद । ये च मित्रे देव वरुणे च मृक्तवाचः मृक्तवचमो भवति तानस्मान्भ्य महान् तजो वावतु । अवगच्छन्तु । ई दे ताः कृणुत कुरुत चेतस्यो वरीय उक्तं मृग । दिवस्पृथिव्योर्वावापृथिव्योरवसा रक्षणं मदेम । हृथेम ॥ ॥३॥

विश्वो देवस्येति पञ्च पञ्च मृक् स्वस्वत्रियभुनिरापं विश्वदेव । पञ्चमी पक्तिराद्यायतस्योऽनुष्टुभ । तदुक्तं नुक्तमण्णा । विश्वः स्वस्वत्रियः पक्ष्यतमिति ॥ पुण्याभिप्रवपडहयोः प्रथमऽहनि विश्वदेवशब्दं विश्वो देवस्येति प्रतिपन्नचस्याद्यः । मृत्रित च । विश्वो देवस्य नेतृत्विका । आ० ५६ । इति ॥ आभिप्रविकेपु द्वितीयचतुर्थं पञ्चपञ्चः स्वपञ्च विश्वदेवस्य शस्त्रस्य प्रतिपत् । युग्मेऽवमभिप्रवे । आ० ५६ । इति सूचितत्वात् ॥

विश्वो देवस्य नेतुर्मतो वुरीत सख्यं । विश्वो राय उपुध्यति युष्मं वृणीत पुष्यमे ॥६॥

विश्वः॑ । दे॒व॒स्य॑ । ने॒तुः॑ । म॒तः॑ । व॒री॒त॒ । स॒ख्यं॑ । वि॒श्वः॑ । रा॒ये॒ । उ॒पु॒ध्य॒ति॒ । यु॒ष्मं॑ । वृ॒णी॒त॒ । पु॒ष्य॒मे॑ ॥६॥

विश्वः सर्वः मतो नेतृदेवस्य । सवितृत्वर्थः । तस्य सख्यं वुरीत । वृणीत । विश्वो जनो राय धनस्य पुध्यति ॥ पञ्चमलकारः ॥ ईगीत । तस्यानुग्रहात् सर्वो जनो युष्मं धनं वृणीत पुष्यं पुष्यं पर्याप्तं भव ॥

ते ते देव नेतर्ये चेमाँ अनुगमे । ते राया ते ह्या उपृचे सचेमहि सचर्थ्यः ॥७॥

ते॒ । ते॒ । दे॒व॒ । ने॒त॒ । ये॒ । च॒ । उ॒मा॒न॒ । अ॒नु॒ । ग॒मे॒ । ते॒ । रा॒या॒ । ते॒ । हि॒ । आ॒ । उ॒पृ॒चे॒ ।
स॒चे॒म॒हि॒ । स॒च॒र्थ्यः॑ ॥७॥

हे नेतृदेव ते तव स्वभूतास्ते वयं यज्ञमाना ये चान्य इमान् ॥ विभक्तियत्यः ॥ इमं होत्रादयोऽनुगमे शमितुं प्रभवति तेषां त्वदीयाः । यदा । इमान्त्वानिन्द्रादीननुगमे क्रमेण शमितुं प्रभवति । एकं वा महा नात्मा देवता स सूर्यः स हि सर्वभूतात्म्युक्तत्वादितरामा देवताना तदनुभावादिभि भावा । न केवलं त्वच्छ सका एवत्यर्थः । त उभयं वयं राया धनं सचेमहीति सवधः । ते हि ते खन्वापृच आपचनीयाः ॥ कृत्याथं केन्रत्यः ॥ कृत्वाजत इत्यययत्वादिभक्त्यदर्शनं ॥ सचर्थ्यः सर्वः कामः सचेमहि । सचर्थमहि ॥

अतो न आ नृनतिथीनतः पत्नीर्दशस्यत। अरे विश्वं पथेष्ठां द्विपो युंयोतु युयुविः॥३॥
अतः। नः। आ। नृन। अतिथीन। अतः। पत्नीः। दशस्यत। अरे। विश्वं। पथेऽस्थां।
द्विपः। युंयोतु। युयुविः॥३॥

अतोऽस्मिन्यज्ञे ॥ सार्वविभक्तिकल्पमिः ॥ नोऽस्माकमुत्विजां नृनृनतिथीन तद्रूप्यान्दवाना दशस्यत।
सर्वतः परिचरत। अतोऽस्मिन्यज्ञे पत्नीर्देवानां पत्नीरपि दशस्यत हविष्प्रदानादिना। यद्वा। नोऽस्मभ्य तृन
पुत्रभृत्यादीनतिथीन पत्नीश्चैतत्त्वमत्र दशस्यत। हे देवाः प्रयच्छत। आर दूरं विश्वं सर्वं पथेष्ठा मागं वर्तमानं
वरिणं द्विपोऽन्यान्पि द्विपो द्विपून्युयोतु पृथक्करोतु देवसंघः सविता वा युयुविः सर्वस्यामिश्रयिता पृथक्करोतु ॥

यत्र वहिरभिहितो दुद्रवद्गोण्यः पशुः। नृमणा वीरपस्योऽणा धीरेव सनिता॥४॥
यत्र। वहिः। अभिऽहितः। दुद्रवत्। द्रोण्यः। पशुः। नृऽमनाः। वीरऽपस्यः।
अणा। धीराऽडव। सनिता॥४॥

यत्र यस्मिन्यज्ञे वहिर्यज्ञस्य वोढाभिहितो यूपं प्रापितो द्रोण्यो यूपार्हः पशुर्दुद्रवत गच्छति यूपं प्रति तत्र
नृमणा यजमानमनाः सविता वीरपस्यः। वीरा ऋत्विज्यजमानाः पुत्रभृत्यादयो वा तद्रूपस्य गृहं यस्य स
तादृशः। प्ररितगृहो वा। पुत्रायुपेतगृहप्रद इत्यर्थः। सनिता संभक्ता भवति। अणारणकुणाना धीरेव योपि-
दिव। यद्वा। अणां हि हवीष्यभिलक्ष्य सनिता भवति ॥

एष ते देव नेता रथस्पतिः शं रयिः।
शं राये शं स्वस्तये उपःस्तुतो मनामहे देवस्तुतो मनामहे॥५॥
एषः। ते। देव। नेतरिति। रथःपतिः। शं। रयिः।
शं। राये। शं। स्वस्तये। उपःस्तुतः। मनामहे। देवस्तुतः। मनामहे॥५॥

हे नेतृदेव सवितस्ते तवैष रथःपतिः सर्वस्य पालको रयिर्दातव्यधनवान् ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥ शं करोत्विति
शेषः। वयं च राधे धनस्य शं सुखाय। यद्वा। राधे धनाय शं सुखाय च स्वस्तयेऽविनाशायैषःस्तुत एषणी-
यस्य सवितुः स्तोतारो वयं मनामहे। नृमः। देवस्तुतो देवानां देवस्य वा सवितुः स्तोतारो मनामहे।
नृमः॥ ॥४॥

अग्ने सुतस्यति पचदगर्चं सप्तमं मुक्तं। अत्रियमनुक्रमणिका। अग्ने पचोना चतस्रो गायत्र्यः षड्रिणहस्तिस्त्रो
जगत्वस्त्रिष्टुभो वाच्ये अनुष्टुभाविति। अपिष्टान्यस्मादिति परिभाषया स्वस्त्यात्रिय चर्चापः। आदितश्चतस्रो
गायत्र्यः पचस्याद्याः षड्रिणह एकादश्याद्यास्तिस्त्रो जगत्वस्त्रिष्टुभो वा चतुर्दशीपंचदश्यावनुष्टुभो। विश्वे देवा
देवता ॥

अग्ने सुतस्य पीतये विश्वरूमेभिरा गहि। देवेभिर्हव्यदातये॥९॥
अग्ने। सुतस्य। पीतये। विश्वः। ऊर्मेभिः। आ। गहि। देवेभिः। हव्यऽदातये॥९॥

हे अग्ने त्वं सुतस्य पीतये सोमपानाय विश्वरूमेभिरूमेः सर्वैरपि रक्षकैर्देवेभिर्देवैरिन्द्रादिभिः सह हव्यदा-
तयेऽस्माकं हविर्दानाय तद्वात्रे यजमानाय वा आ गहि। आगच्छ ॥

ऋतधीतय आ गंत सत्यधर्माणो अध्वरं। अग्नेः पिबत जिह्या॥२॥
ऋतऽधीतयः। आ। गत। सत्यऽधर्माणः। अध्वरं। अग्नेः। पिबत। जिह्या॥२॥

हे ऋतधीतयः सत्यसुतयोऽबाध्यकर्मणो वा देवा अध्वरमस्मयन्तमा गत । आगच्छन्त । आगत्य च ह
सत्यधर्माणः सत्यस्य धारयितारो ययमर्धर्जिङ्गया पिवताज्यसोमादिक ॥

विप्रंभिर्विप्र संत्य प्रातर्यावभिरा गहि । देवेभिः सोमं पीतये ॥ ३ ॥

विप्रैभिः । विप्र । संत्य । प्रातर्यावऽभिः । आ । गहि । देवेभिः । सोमंऽपीतये ॥ ३ ॥

हे विप्र मेधाविन विविधकामानां वा पुरक हे सत्य सभजनीयाधि विप्रभिरुक्तलक्षणं । प्रातर्यावभिः
प्रातःकाल आगतुभिर्देवेभिर्देवैः सार्धमा गहि । आगच्छ । किमर्थं । सोमपीतये सोमपानाय ॥

अयं सोमंश्चमृ सुतोऽमं च परि पिच्यते । प्रिय इन्द्राय वायवे ॥ ४ ॥

अयं । सोमः । चमृ इति । सुतः । अमं च । परि । सिच्यते । प्रियः । इन्द्राय । वायवे ॥ ४ ॥

अय पुरतो वर्तमानः सोमश्चमृ चर्मोरज्योरधिपवणफलकयोः सुतोऽभिपुतः सन अमं च पात्रे परि
पिच्यते । पुर्यते । स चन्द्राय वायवे च प्रियः । त पातु हे इन्द्रवायु आगच्छतमिति शेषः ॥

वायवा याहीत्येषा पृथ्व्यस्तृतीयेऽहनि प्रउगगम्य वाययतुनस्याद्या ! सूचित च । वायवा याहि वीतय
इत्येका वायो याहि शिवा दिव इति द्वि । आ० ७ १० । इति ॥

वायवा याहि वीतय जुपाणो हव्यदातये । पिवा सुतस्यांधमो अभि प्रयः ॥ ५ ॥

वायो इति । आ । याहि । वीतय । जुपाणः । हव्यऽदातये । पिवा । सुतस्य । अंधमः ।

अभि । प्रयः ॥ ५ ॥

हे वायो प्रयोऽन्न सोमाख्यमभि अभिनत्या याहि वीतय भक्षणाय जुपाणः प्रीयमाणो हव्यदातये
हविर्देवे यजमानाय तदर्थं । आगत्य च सुतस्यांधमोऽभिपुतमधोऽन्न सोमलक्षणं पिव ॥ ५ ॥

पृथ्व्यस्तृतीयेऽहनि प्रउगगम्य ऋद्धवायवतुच इन्द्रशस्यादिके द्वि ऋचा शमित । तयो प्रथमा द्वितीया
वावत्यं तुच सपादयत । तथा च सूचित । इन्द्रश्च वायवेया सुतानामिति द्वयोरन्यतरा द्वि । आ० ७ १० । इति ॥

इंद्रश्च वायवेपां सुतानां पीतिमर्हथः । तं जुपेथामरेपसावभि प्रयः ॥ ६ ॥

इंद्रः । च । वायो इति । एपां । सुतानां । पीतिं । अर्हथः । तान । जुपेथां । अरेपसां ।

अभि । प्रयः ॥ ६ ॥

हे वायो त्वं चन्द्रशेषा पुरतो गृहीताना सुतानामभिपुताना सोमाना पीति पानमर्हथ । यस्मादेव
तस्मात्तान सोमरमान जुपेथा मेवेथामरेपसावहिमका । तदर्थं प्रयः सोमाख्यमन्नमभिनत्यागनातमिति शेषः ।
यद्वा । प्रयोऽन्नरूपान ॥

सुता इन्द्राय वायवे सोमांसो दध्यागिरः । निम्नं न यति सिंधवोऽभि प्रयः ॥ ७ ॥

सुताः । इन्द्राय । वायवे । सोमांसः । दधिऽआगिरः । निम्नं । न । यति । सिंधवः ।

अभि । प्रयः ॥ ७ ॥

इन्द्राय वायवे च सोमांसः सोमा दध्यागिरी दध्याश्रयणाः सुताः । अभिपुताः । मपादिताः । तं च निम्न
गते सिंधवो न नय इव हे इन्द्रवायु युवामभि यति प्रयोऽन्नरूपाः ॥

तृतीयेऽहनि प्रउगगस्त्रे सजूर्विश्वेभिरिति विश्वदेवस्तुतः । मृत्रितं च । सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरुत नः प्रिया प्रियाम् । आ० ७ १०. । इति ॥

सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरश्विभ्यामुपसा सजूः । आ याह्यग्रे अत्रिवत्सुते रण ॥ ८ ॥
सऽजूः । विश्वेभिः । देवेभिः । अश्विभ्याम् । उपसा । सऽजूः । आ । याहि । अग्रे ।
अत्रिवत् । सुते । रण ॥ ८ ॥

हे अग्रे विश्वेभिः सर्वदेवेभिर्देवैः सजूः संगतः सन अश्विभ्यामुपसा च सजूः समानप्रीतिः सन आ याहि । आगहि । अत्रिवदत्रिव । अत्रियज्ञे यथा तथैत्यर्थः । यद्वा । अत्रियथा यज्ञे रमते तद्वत्सुतेऽभिपुते सोम रण । रमस्व ॥

उत्तरं तु नवमीदशस्यै स्पष्टं ॥

सजूर्मित्रावरुणाभ्यां सजूः सोमेन विष्णुना । आ याह्यग्रे अत्रिवत्सुते रण ॥ ९ ॥
सऽजूः । मित्रावरुणाभ्यां । सऽजूः । सोमेन । विष्णुना । आ । याहि । अग्रे ।
अत्रिवत् । सुते । रण ॥ ९ ॥

सजूरादित्यैर्वसुभिः सजूरिंद्रेण वायुना । आ याह्यग्रे अत्रिवत्सुते रण ॥ १० ॥
सऽजूः । आदित्यैः । वसुभिः । सऽजूः । इंद्रेण । वायुना । आ । याहि । अग्रे ।
अत्रिवत् । सुते । रण ॥ १० ॥ ॥ ६ ॥

पृथग्य षष्ठेऽहनि विश्वदेवगस्त्रे स्वस्ति न इति तुचः । मृत्रितं च । स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भग इति तुच इति विश्वदेव । आ० ८ १ । इति ॥ तथा बृहस्पतिर्नवे विश्वदेवनिविदानार्थोऽयं तुचः । स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भग इति विश्वदेव । आ० ९ ५. । इति मृत्रितत्वात् ॥

स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भगः स्वस्ति देव्यदितिरनर्वणः ।
स्वस्ति पृषा असुरो दधातु नः स्वस्ति द्यावापृथिवी मुचेतुना ॥ ११ ॥
स्वस्ति । नः । मिमीतां । अश्विना । भगः । स्वस्ति । देवी । अदितिः । अनर्वणः ।
स्वस्ति । पृषा । असुरः । दधातु । नः । स्वस्ति । द्यावापृथिवी इति । मुचेतुना ॥ ११ ॥

नोऽस्मभ्यमश्विनाश्विनी स्वस्त्यविनाशं क्षेमं मिमीता । कुरुतां । भगश्च स्वस्ति क्षेमं मिमीतां । तथा देव्यदितिश्च स्वस्ति मिमीता । अनर्वणोऽप्रत्युतः पृषा असुरः शत्रुणा निरसिता प्राणानां वनानां दाता वा नः स्वस्ति दधातु । नोऽस्मभ्य द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यार्वाप मुचेतुना शोभनेन प्रज्ञानेन विशिष्टं स्वस्ति मिमीतां ॥

स्वस्त्यै वायुमुप ब्रवामहे सोमं स्वस्ति भुवनस्य यस्पतिः ।
बृहस्पतिं सर्वगणं स्वस्त्यै स्वस्त्यै आदित्यासो भवन्तु नः ॥ १२ ॥
स्वस्त्यै । वायुं । उप । ब्रवामहे । सोमं । स्वस्ति । भुवनस्य । यः । पतिः ।
बृहस्पतिं । सर्वगणं । स्वस्त्यै । स्वस्त्यै । आदित्यासः । भवन्तु । नः ॥ १२ ॥

स्वस्त्ये जेमाय वायुमुप ब्रवामहे । नम इत्यर्थः । सोमं चोप ब्रवामहे । यश्च सोमो भुवनस्य पतिः पालकः । सर्वलोकजीवनस्य सोमायत्तत्वात् । तथा सर्वगण सर्वदेवगणोपत बृहस्पति बृहतः कर्मणो मन्त्रस्य पालयितार स्वस्त्ये नमः । आदित्यास आदित्या अदितेः पुत्राः सर्व देवा अरुणादयो द्वादश वा नोऽस्माक स्वस्त्ये भवतु ॥

मन्त्रमध्ये दीक्षिते व्याधिते सति तस्मिन्नहनि वैश्वदेवशस्त्रेऽयं तुचो निविदानार्थः । सूचितं च । स्वस्त्यात्रये निविदं दध्यात् । आ० ६ ९ । इति । स्वस्त्यात्रयशब्देनायं तुचो विवक्षित इति तत्र व्याख्यातं । तथारूपपादिके सत्ययं तुचो जप्यः ॥

विश्वे देवा नो अद्या स्वस्त्ये विश्वानरो वसुरग्निः स्वस्त्ये ।

देवा अवंतुभवंः स्वस्त्ये स्वस्ति नो रुद्रः पालंहंसः ॥ १३ ॥

विश्वे । देवाः । नः । अद्य । स्वस्त्ये । विश्वानरः । वसुः । अग्निः । स्वस्त्ये ।

देवाः । अवंतु । जृभवंः । स्वस्त्ये । स्वस्ति । नः । रुद्रः । पातु । अंहंसः ॥ १३ ॥

विश्वे सर्वेऽपि देवा नोऽस्मान्नास्मिन्यागदिन स्वस्त्ये जेमायावतु । विश्वानरः । विश्व एन नरा नयतीति विश्वानरः । वसुः सर्वस्य वासयिताप्रिदेवः । अयमवार्थविश्वानर इति शाकपुणिः । नि० ७ २३ । इति यास्कः । सोऽपि स्वस्त्येऽवतु । देवा अमंषोऽपि स्वस्त्येऽवतु । रुद्रो दुःखाद्वावयिता देवोऽणहंसः पापात् स्वात् पातु नोऽस्मान् ॥

स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्ये रेवति ।

स्वस्ति न इन्द्रश्चाग्निश्च स्वस्ति नो अदिते कृधि ॥ १४ ॥

स्वस्ति । मित्रावरुणा । स्वस्ति । पथ्ये । रेवति ।

स्वस्ति । नः । इन्द्रः । च । अग्निः । च । स्वस्ति । नः । अदिते । कृधि ॥ १४ ॥

हे मित्रावरुणा अहोरात्राभिमानिदेवा स्वस्ति कुरुत । हे पथ्ये । पथा अतरित्वागं । तत्र हिता मार्गा अभिमानिनी देवी । हे तादृगा रेवति धनवति देवि स्वस्ति कृधि । इन्द्रश्चाग्निश्च प्रत्येक नोऽस्मभ्य स्वस्ति कृधि । हे अदिते देवि नः स्वस्ति कृधि । कुरु ॥

स्वस्ति पंशामनु चरेम सूर्याचंद्रममाविव । पुनर्ददताम्रता जानता स गमेमहि ॥ १५ ॥

स्वस्ति । पंशो । अनु । चरेम । सूर्याचंद्रमसौऽडव । पुनः । ददता । अम्रता । जानता । सं ।

गमेमहि ॥ १५ ॥

पंशं पशान स्वस्ति जमेणानु चरेम सूर्याचंद्रममाविव । तां यथा निरालम्बे मार्गे रात्रिमादिभिरनुपट्टतां संचरतस्तद्वत् । किंच वयं प्रवसता पुनर्ददताम्रमम्रता चिरकालविल्वकोपिनाहिमता जानताविस्मरता मदीयश्चिरकाल गतः कोऽयमिति मदेहमकुर्वता । मदीयोऽयमिति बुध्यमानेनत्यर्थः । उक्तलक्षणान् बधुत्रेण सं गमेमहि । यदा । पूर्वार्धं प्रवसता वाक्यमुत्तरार्धं बधुना । वयं बधवो ददताम्रमम्रतामृपात्रित यन्त्रताम्रता प्रयासकोपिनाहिमता जानता सस्महेमधिगच्छता प्रवसता सं गमेमहि ॥ १५ ॥

प्र श्वावाश्च सप्तदशर्चमष्टमं मृक्त । अत्रेयमनुक्रमणिका । प्र श्वावाश्च अनी श्वावाश्चो मारुतः ह तर्पिकाः पष्ठं तथा चित । आत्रेयः श्वावाश्च अपि । इति तदिति प्रयोगादिदमादीनि दश मुक्तानि मरुदेवत्यानि । पृष्टी सप्तदशी च पंक्त्या शिष्टाः पंक्त्यंतपरिभाषयानुभूतः ॥ गतो विनियोगः ॥

प्र श्यावाश्व धृष्णुयार्चो मरुद्भिर्ऋक्भिः । ये अद्रोघमनुष्वधं अवो मदंति यज्ञियाः ॥१॥
 प्र। श्यावऽअश्व। धृष्णुऽया। अर्चं। मरुत्ऽभिः। ऋक्ऽभिः। ये। अद्रोघं। अनुऽस्वधं।
 अवः। मदंति। यज्ञियाः ॥१॥

हे श्यावाश्व एतन्नामक ऋषे धृष्णुया धृष्णस्त्वमृक्भिः स्तुत्यान्मरुद्भिर्मरुतः प्रार्चं ॥ द्वितीयार्थं तृतीया ॥
 एव स्वयमेव संप्रेष्यति । यद्वा । यजमानो होतार श्यावाश्वं वृते । यद्वा । मरुद्भिर्मरुत्सदृशीर्ऋक्भिः स्तोतुभिः
 मरु स्तोत्रैर्वार्चं । स्तुहीत्यर्थः । ये मरुतो यज्ञिया यज्ञार्हा अनुष्वधं प्रत्यह । हविर्लक्षणात्प्रदानं स्वधा । अनु
 पश्चाद्वा । अद्रोघमहिमक अवोऽन्न लब्ध्वा मदंति हृष्यति ॥

ते हि स्थिरस्य शर्वसः सखायः संति धृष्णुया ।

ते यामन्ना धृषद्विन्स्मना पांति शश्वतः ॥२॥

ते । हि । स्थिरस्य । शर्वसः । सखायः । संति । धृष्णुऽया ।

ते । यामन । आ । धृषत्ऽविनः । त्सना । पांति । शश्वतः ॥२॥

ते हि ते खलु स्थिरस्याविर्चलितस्य शर्वसो बलस्य सखायः संति । भवात मह्यं । धृष्णुया धृष्णवः । ते च
 यामन्ना । आ इति चार्थः । यामनऽपि धृषद्विनो धर्षणवन्तस्त्वनात्मनानुयहर्णवास्मदपकारमनपर्थैव शश्वतो
 बहनस्मान्पुत्रभृत्यादीन्पाति । रक्षति ॥

ते स्यंद्रासो नोश्रणोऽति प्कंदंति शर्वरीः । मरुतामधा महो दिवि श्रामा च मन्महे ॥३॥
 ते । स्यंद्रासः । न । उश्रणः । अति । स्कंदंति । शर्वरीः । मरुता । अध । महः । दिवि । श्रामा ।
 च । मन्महे ॥३॥

ते मरुतः स्यंद्रासः स्यंदनश्रीला उश्रणो जलस्य भेत्तारश्च । नेति चार्थः । यस्मात्स्यंद्रा अन्येषा तस्मात्
 शर्वरीः । शर्वरीयो रात्रयः । कालावयवानित्यर्थः । तानति स्कंदति । अतिक्रम्य गच्छति । नित्या इत्यर्थः । यस्मादेत
 एवविधानस्तस्मात्मरुतामधाधुना मरुस्तजो दिवि दुर्लोकं जमा जमाया भुमौ च वर्तमानं मन्महे । मनुः ॥

मरुत्सु वो दधीमहि स्तोमं यज्ञं च धृष्णुया । विश्वे ये मानुपा युगा पांति मर्त्यं रिषः ॥४॥
 मरुत्ऽसु । वः । दधीमहि । स्तोमं । यज्ञं । च । धृष्णुऽया । विश्वे । ये । मानुपा । युगा ।
 पांति । मर्त्यं । रिषः ॥४॥

हे अध्वर्युहोत्रादयो वो यूय मरुत्सु धृष्णुया धर्षकेषु दधीमहि ॥ व्यत्ययेनोत्तमः ॥ धत्त । किं । स्तोम
 स्तोत्र यज्ञं च । इत्यतिर्निति यज्ञ हविः । तद्भय किमर्थं दीयत इति । ये मरुतो विश्वं सर्वेऽपि मानुपा मानु
 पाणि युगा युगानि । सर्वेषु कालेष्वित्यर्थः । मर्त्यं मरणधर्माणं यजमानं रिषो हिमकात्सकाशत्पाति रक्षति ॥

अहेतो ये सुदानवो नरो असांमिशवसः । प्र यज्ञं यज्ञियेभ्यो दिवो अर्चा मरुद्भिः ॥५॥
 अहेतः । ये । सुऽदानवः । नरः । असांमिऽशवसः । प्र । यज्ञं । यज्ञियेभ्यः । दिवः । अर्चं ।
 मरुत्ऽभ्यः ॥५॥

हे होतः हे आत्मन्वा येऽहेतः पुत्राः सुदानवः शोभनदाना नरो नेतारः कर्मणामसांमिशवसोऽनल्पबलाः

मतिं तेभ्यो यज्ञियेभ्यो यज्ञहिंभ्यो दिवो द्योतमानिभ्यो मरुताः ॥ विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः ॥ यद्वा कर्मणि षष्ठी ॥
दीप्तं यज्ञं यज्ञसाधनं हविः प्रार्चं । पुत्रयः । मयकात्यर्थः । अथवा दिवोऽतरिचादागत्य इति संबधः ॥ ८ ॥

आ रुक्मैरा युधा नरं ऋष्या ऋषीरमृशत ।

अन्वेनाँ अहं विद्युतो मरुतो जम्भतीरिव भानुरन्तं त्वनां दिवः ॥ ६ ॥

आ । रुक्मैः । आ । युधा । नरः । ऋष्याः । ऋषीः । अमृशत ।

अनु । एनान् । अहं । विऽद्युतः । मरुतः । जम्भतीः ऽडव । भानुः । अन्तं । त्वनां । दिवः ॥ ६ ॥

नरो वृष्टिर्नेतार ऋष्या महान्तो मरुतो रुक्मै रोचमानैराभरणविशेषैरा रोचत इति शेषः ॥ उपसर्गश्रुतः
स्मृतक्रियाध्याहारः ॥ तथा युधा प्रहरणसाधननायुधेना रोचते । एतं मरुतं ऋषीरायुधविशेषान्मृशत ।
प्रतिपत्तिं मेघभेदार्थः । एनात्प्रमरुतो विद्युतोऽपि जम्भतीरिव शब्दकारिण्य आप इव । जम्भतीरापो भवति
शब्दकारिण्यः । नि० ६ १६ । इति निरुक्तं । अन्वह अनुगच्छत्येव । दिवो द्योतमानस्य मरुतणस्य भानुरादौ
प्रिस्त्वना स्वयमेवार्तं । निरगात् ॥

ये वावृधन्तं पार्थिवा य उरावन्तरिष्ट आ । वृजने वा नदीनां मधस्थे वा महो दिवः ॥ ७ ॥

ये । ववृधन्तं । पार्थिवाः । ये । उरौ । अन्तरिष्टो । आ । वृजने । वा । नदीनां । मधऽस्थे ।

वा । महः । दिवः ॥ ७ ॥

ये मरुतः पार्थिवाः पृथिवीमं वहाः सतो ववृधन्तं वर्धते । ये चोरा महत्यतरि च ववृधन्त । आ इति
चार्थः । नदीनां नदनवतीनां वृजने वा वने ववृधन्त । महो महतो दिवो तुलोकस्य मधस्थे महेशाने च
ववृधन्त । उभयत्र वाशब्दार्थः । एव सर्वत्र वर्धमाना मरुतो वृष्ट्यर्थमष्टोरमृशन्तीति पूर्वत्र संबधः ॥

शर्धो मारुतमुच्छंस सत्यगवममृभ्वंसं । उत स्म ते शुभे नरः प्रस्यंदा युजत त्वनां ॥ ८ ॥

शर्धः । मारुतं । उत । शंसं । सत्यऽगवसं । ऋभ्वंसं । उत । स्म । ते । शुभे । नरः । प्र । स्यंदाः ।

युजत । त्वनां ॥ ८ ॥

हे स्तोतमा मरुत शर्धो बलमूत उत्कृष्ट शंस । मृष्टिः कीदृश शर्धः । सत्यगवस सत्यवगमभ्वस महदतिप्रवृत्तः ।
उत स्मापि च नरो वृष्टिर्नेतारस्म मरुतः शुभ उदकार्थं प्र युजत प्रायुजत समयोजयन् त्वनात्मनैव जगद्गता
बुद्धिर्व स्यद्राश्रयनस्वभावाः पृपतीरित्यर्थः ॥

उत स्म ते परुषाणामृणी वसतं शुंध्यवः । उत पय्या रथानामर्द्धिं भिदंत्यो जमा ॥ ९ ॥

उत । स्म । ते । परुषाणां । ऊर्णाः । वसतं । शुंध्यवः । उत । पय्या । रथानां । अर्द्धिं ।

भिदंति । ओजसा ॥ ९ ॥

उत स्मापि च ते मरुतः परुषाणामर्द्धामिकाया जया वर्तते । य ऊर्णा दीप्ती शुंध्यवः श्रेयधिका वसत
आत्मादर्थति ते । उतापि च पय्या भस्या रथानां स्वकीयानां रथचक्रणाजसा बलिन पाद्वि भिदंति । मेघ
गिरि वा विदारयति ॥

आपंथयो विपंथयोऽतस्पथा अनुपंथाः । एतेभिर्मह्यं नामभिर्यज्ञं विष्टार आहते ॥ १० ॥

आऽपंथयः । विऽपंथयः । अन्तःऽपथाः । अनुऽपथाः । एतेभिः । मह्यं । नामऽभिः ।

यज्ञं । विऽस्तारः । आहते ॥ १० ॥

आपथयः । अस्मदभिमुखा मार्गा येषां ते तादृगाः । विपथयो विष्वङ्मार्गा अतस्त्वेता दरीमुपिरादिमार्गा अनुपथा अनुकूलमार्गा ये मरुतः संति त एतेभिरेतश्चतुर्विधर्नामभिर्नामकैः स्वरूपैर्मह्यं मदर्थं यज्ञं विस्तारो विस्तृताः संत आहन्ते । वहति । यद्वा । एतेर्नामभिर्दकैः सार्धं यज्ञमोहते ॥ ९॥

अधा नरो न्योहतेऽधा नियुतं ओहते ।

अधा पारावता इति चित्रा रूपाणि दर्श्या ॥ ११ ॥

अध । नरः । नि । ओहते । अध । निऽयुतः । ओहते ।

अध । पारावताः । इति । चित्रा । रूपाणि । दर्श्या ॥ ११ ॥

अधाय नरोऽभिमतवृष्ट्यादिनेतारो न्योहते । नितरां वहति जगत् । अध नियुतः स्वयमेव मिश्रयितारः सत आहन्ते । अधाय पारावताः । परावद्दूरदेशः । तत्सर्वधनस्योत्तरिचादिदूरदेशे यहतारामेघादिधारकाः सत आहत इत्यर्थः । इत्युक्तप्रकारेण तेषां रूपाणि चित्रा नानाविधानि चायनीयानि वा दर्श्या स्वस्वापरिदर्शनीयानि भवत्विति शेषः ॥

छंदःस्तुभः कुभन्यव उत्समा कीरिणो नृतुः ।

ते मे के चिन्नं तायव ऊमा आसन्दृशि त्विषे ॥ १२ ॥

छंदःऽस्तुभः । कुभन्यवः । उत्सं । आ । कीरिणः । नृतुः ।

ते । मे । के । चित् । न । तायवः । ऊमाः । आसन् । दृशि । त्विषे ॥ १२ ॥

छंदःस्तुभः कंदोभिः स्तोतारः कुभन्यव उदकेकवः कीरिणः स्तोतार उत्स कूपमपेक्ष्य नृपिताय गीतमाय यान्मरुत आ नृतुः सर्वतोऽकुर्वन् अनयन्वा स्तोत्रं । यद्वा । ये छंदःस्तुभः कंदोभिः स्तुत्याः ॥ स्तोमतिः स्तुतिकर्मा ॥ कुभन्यवः सेतारो वृष्ट्युदकस्य ॥ कुभिरुदनकमा ॥ कीरिणः स्तोतुर्गीतमस्य पानार्थमुत्सं कूपमा नृतुः आनीतवत् । अस्मिन्चक्षुस् गीतमाय तृणजं । अथ १०. ८५. ११ । इति ह्युक्तं । नृ नय इत्यस्य वा नर्ततेर्वा विलेप-मावार्थस्यदे रूपं ॥ ते मरुतः के चिन्ने मह्यं तायवो न कदाचिदप्यदृश्यास्तस्करा इव स्थिता ऊमा रत्नका दृशि दर्शने आसन् । विषयभृता अभवन् । केचित्त्विषे शरीरदीप्तिं बलाय वासन । प्राणरूपेणेति भावः ॥

य ऋष्या ऋष्टिविद्युतः क्वयः संति वेधसः ।

तमृषे मारुतं गुणं नमस्या रमया गिरा ॥ १३ ॥

य । ऋष्याः । ऋष्टिऽविद्युतः । क्वयः । संति । वेधसः ।

तं । ऋषे । मारुतं । गुणं । नमस्य । रमयं । गिरा ॥ १३ ॥

ये मरुत ऋष्या दर्शनीया ऋष्टिविद्युत आयुर्धर्विद्योतमानाः क्वयो मेधाविनो वेधसः सर्वस्य विधातारः सति तं तेषां मारुतं गुणं रमया रमणीयया गिरा स्तुत्या हे ऋषे आवाच्य नमस्य । परिचर । स्मृष्टि ॥

अच्छं ऋषे मारुतं गुणं दाना मित्रं न योषणा ।

दिवो वा धृष्णव ओजसा स्तुता धीभिरिषण्यत ॥ १४ ॥

अच्छं । ऋषे । मारुतं । गुणं । दाना । मित्रं । न । योषणा ।

दिवः । वा । धृष्णवः । ओजसा । स्तुताः । धीभिः । इषण्यत ॥ १४ ॥

हे अ०पे मरुतं गणं मरुत्संघं मित्रं न आदित्यमिव दाना हविर्दानेन योयणा ॥ यतीतिरिदं रूपं । यतीति योषा स्मृतिः ॥ तथा चाक्क अभिगच्छति शेषः । अ०पेरुत्तरार्धः प्रत्यक्षवादः । आज्ञाया वल्लेन हे धृष्णवी धर्मका मरुतो दिवो वा दुर्लोक्याद्वा । वाग्व्युत्तरितरलोकद्वयाद्वा । धीभिरस्मदीयाभिः स्मृतिभिः स्मृता इष्यन्ते । गच्छन्त यज्ञ ॥

नू मन्वान एषां देवाँ अ०च्छा न व०श्याणा । दाना संचेत सूरिभिर्यामंश्रुतेभिरंजिभिः ॥ १५ ॥
नु । मन्वानः । एषां । देवान् । अ०च्छ । न । व०श्याणा । दाना । संचेत । सूरिऽभिः । यामं
ऽश्रुतेभिः । अंजिऽभिः ॥ १५ ॥

• नू निप्रमेयां मरुता । एतान्मरुत इत्यर्थः । मन्वानः मनुष्य देवान्मरुतातिरिक्तान्वक्षणा वहनेन निमित्तेनाक्क अभिप्राप्तुं न मनुते । स स्तोता सूरिभिर्योषाभिः यामंश्रुतेभिः शीघ्रगमनेन वि०श्रुतेभिः फलस्य व्य०ज्जर्मरुदिः ॥ सर्वाः पचम्यर्थं तृतीयाः ॥ उक्तलक्षणभ्यो मरुतो दानाभिमतदानानि संचेत । सगच्छन्ते ॥

प्र० ये मे बंध्वेषे गां वोचंत सूरयः पृथिँ वोचंत मातरं ।

अ०धा पितरं मि०प्पिणं रुद्रं वोचंत शि०कंसः ॥ १६ ॥

प्र । ये । मे । बंधुऽए०पे । गां । वोचंत । सूरयः । पृथिँ । वोचंत । मातरं ।

अ०ध । पितरं । इ०प्पिणं । रुद्रं । वोचंत । शि०कंसः ॥ १६ ॥

ये मरुतो मे म०ह्य बंध्वेषे मेया बंधूनामन्विषणं सति सूरयः प्रेरका गा माथ्यमिका वाच गोदेवता वा प्र वोचन्त प्रावोचन् ॥ अ०विशिष्टमृषीवाक् । अ०पिमरुद्रावमनुवदति । तस्मादुत्तरयोराख्यातयोर्व्य०ज्ज् दानन्या त्रिधातः ॥ ते पृथिं युदेवता पृथिव्यां गा वा मातरं वोचन्त । अ०वृत्त । पृथिँ वै पयसो मरुतो जाता इति श्रुतिः । अ०धा पितरं म०कीयमि०प्पिणं गमनवतमव्रत वा रुद्रं वोचन्त शि०कंसः शक्ताम् । मरुता रुद्रं पुत्रत्वपरिग्रहो ब्रह्मत्व उपपादितः ॥

स०प्र मे स०प्र शा०किन् एकमेका गता ददुः ।

य०मुनाया०मधि श्रुतमुद्राधो गव्यं मृजे नि० राधो अ०श्व्यं मृजे ॥ १७ ॥

स०प्र । मे । स०प्र । शा०किन् । एकैऽएका । गता । ददुः ।

य०मुनायां । अ०धि । श्रुतं । उत । राधः । गव्यं । मृज् । नि । राधः । अ०श्व्यं । मृजे ॥ १७ ॥

स०प्र स०प्रसंख्याकाः संघाः । स०प्रगणा वै मरुतः । ति० म० २. ११. १ । इति श्रुतिः । अ०दितिगमं वर्तमानं वायुमिन्द्रः प्रविश्य स०प्रधा विदार्य पुनरैकैकं स०प्रधा विदारयत् त एकोनपचाशन्नरुद्रणा अमवदति प्राणिषु प्रसिद्धः । ते च स०प्रसंख्याकाः शा०किन् सर्वमपि कर्तुं शक्ताः । ते चैकैकैकैको गणा मे म०ह्य गता गतमंख्याकानि गवाश्चयुथानि ददुः । दत्तवतः । प्रयच्छन्ति वागीः । तदन्तं यमुनाया नयामधि । य०य स०प्रसंख्यानुवादी । तत्र श्रुतं प्रसिद्धं गव्यं गोसमुद्रात्मकं गोमर्वाधि वा राधो धनमुमृज् । उन्मार्जयामि । तथा तदन्तं जमश्चमंशम मूहात्मकं तत्सर्वाधि वा राधो धनं नि मृज् । निमार्जिम् ॥ ॥ १७ ॥

को वेद जानामिति षोडशचं नवमं मुक्तं । श्वावाय अ०पि । आशाप्रचमीदशम्यकादशीपचदशं ककुभ षष्ठीस०प्रमीनवमीचयोदशीचतुर्दशीषोडशः सतोवृहत्याऽष्टमी द्वादशी च गायत्री द्वितीया वृहती तृतीया नृप चतुर्थी पुर०उष्णक । मरुतो देवता । तथा चानुकात । को वेद षोडश ककुभृहस्यनृप पुर०उष्णक ककुप्सतोवृहत्यां गायत्री सतोवृहती ककुभां गायत्री सतोवृहत्यां ककुप्सतोवृहतीर्भूत ॥ विनियोगो निगिः ॥

को वेद जानमेपां को वा पुरा सुमेष्वास मरुतां । यद्ययुजे किलास्यः ॥ १ ॥
 कः । वेद । जानै । एपां । कः । वा । पुरा । सुमेष्पु । आस । मरुतां । यत् । युयुजे ।
 किलास्यः ॥ १ ॥

पृथा ॥ मरुतां पूर्वमुक्तं प्रस्तुतत्वादत्रान्वादेशविषयत्वादिषामित्यस्य निघातता ॥ जानमुत्पत्तिं को वेद । जानाति कः पुमान् । को वा पुरा पूर्वमेषां मरुतां सुमेष्पु सुमेष्वास । भवति । यद्यदति किलास्यः किलासीः । पृपतीरित्यर्थः । ता युयुजे रथ योजितवतः तदेषां स्थितिं बलवत्त्वानि सुवानि च को जानातीत्यर्थः । वगविषये सर्वत्र वायोरुपमास्यदत्वादिति भावः ॥

एतान्नयेषु तस्युपः कः शुश्राव कथा ययुः ।
 कस्मिं समुः मुदामे अन्वापय उक्ताभिर्वृष्टयः सह ॥ २ ॥
 आ । एतान् । रथेषु । तस्युपः । कः । शुश्राव । कथा । ययुः ।
 कस्मिं । समुः । मुदामे । अन्वापयः । उक्ताभिः । वृष्टयः । सह ॥ २ ॥

एतान्नरुतो रथेषु तस्युपः स्मितवतः क आ शुश्राव । आचयेदित्यर्थः । यद्वा । एतेषां क्रोशध्वनि रथध्वनि च कः शृणुयात् । कथा कथं ययुर्गच्छति तदपि को जानाति । यद्वा । तान् कथमन्य देवादयोऽनुगच्छेयुः । कस्मिं मुदामे मुदानायापयो बंधुभूता व्याघ्रा वृष्टयो वर्षकाः ॥ अयं कर्तरि क्तिच ॥ उक्ताभिर्वृष्टिविधिरन्यैः सह सहिता अनु समुः । अनुक्रमेणावतरयुः ॥

ते म आहुर्य आययुरुप द्युभिर्विभिर्मदे । नरो मर्या अरेपसं इमानपश्यन्निति एहि ॥ ३ ॥
 ते । मे । आहुर्य । ये । आऽययुः । उप । द्युऽभिः । विऽभिः । मदे । नरः । मर्याः । अरेपसः ।
 इमान् । पश्यन् । इति । स्तुहि ॥ ३ ॥

ऋषिर्वाङ्मयाभ्यां मरुत्पादभौवमाख्यास्यज्ञनया प्रादुर्भूतान्यपश्यन्नाह । ते मरुत इत्य लपते मे मशमाज्ञः य उपाययुः ये मरुतो मा प्राप्ताः । कः साधनः । द्युभिर्विभिर्मदेति विभिर्गन्तुमिरष्टैः । किमर्थं । मदे मदाय सोमपानजनताय । किमाह्वरति तदनुव्रते । नरो नेतारो मर्या मनुष्यभ्यो हिता अरेपसोऽलिपास्ते । हे ऋषे इमानस्मान् पश्यन् तथा स्थितान् चनुपावलोकयन् स्तुहीत्याह । यद्वा । इतीत्य पश्यन् स्तुहीति ॥

ये अंजिषु ये वाणीषु स्वभानवः सश्रु रुक्मेषु खादिषु । आया रथेषु धन्वसु ॥ ४ ॥
 ये । अंजिषु । ये । वाणीषु । स्वभानवः । सश्रु । रुक्मेषु । खादिषु । आयाः । रथेषु ।
 धन्वसु ॥ ४ ॥

अनया मरुतां स्वरूपं निरूपयति । हे मरुतो युष्माकं ये प्रसिद्धाः स्वभानवः स्वदीप्तयोऽंजिष्वाभरणेषु आया आश्रयभूताः सति । ये च वाणीष्वायुधेषु । ये च सश्रु मान्येषु । ये रुक्मपूरोभूषणेषु । ये च खादिषु हस्तपादस्थितकटकेषु । हस्तेषु खादिषु कृतिषु । ऋग्वे० १. १६८. ३ । पत्सु खादयः । ऋग्वे० ५. ५४. ११ । इति हि श्रुती भवतः । रथेषु धन्वसु च ये च स्वभानवः आयाः सति । मुधन्वान् इपुसंतः सुरथाः पुश्रिमातरः । ऋग्वे० ५. ५७. २ । इति च निगमः । तान् सर्वान् स्तुम इति शेषः । यद्वा । ये स्वभानवः स्वायत्तदीप्तयो मरुतोऽंजिष्वाभरणेषु निमित्तेषु आया आश्रया भविष्यामः । ये च वाणीषु निमित्तेषु । एवं सर्वत्र योज्यं । तादृग्विधानिमान्यपश्यन् स्तुहीति पूर्वत्र संबंधः । तेषामेवेदं वाक्यं ॥

युष्माकं स्मा रथाँ अ॒नु मु॒दे द॒धे म॒रुतो जी॒रदा॒नवः । वृ॒ष्टी द्या॒वो य॒तीरि॒व ॥५॥

युष्माकं । स्म । रथान । अनु । मुदे । दधे । मरुतः । जीरदानवः । वृष्टी । द्यावः ।

यतीःऽदेव ॥५॥

हे जीरदानवः शीघ्रदाना हे मरुतो युष्माकं रथाननुदिश्य मुदे मोदाय दधे धारयामि । करोमीत्यर्थः । सामर्थ्यात्पृतीरिति लभ्यते । स्मिति पुराणः । वृष्टी वृष्ट्या यतीः सर्वत्र गजतीक्षावो दीप्तीरिव दृश्यमानान् रथानिति संबधः ॥ ॥५५॥

कारीया तिस्रः पिड्यो होतयाः । तत्र द्वितीयाया आ य नर इत्यनुवाक्या । सूत्रित च । आ य नरः मुदानवो ददारुणं विद्युन्महमो नरो अगमदिव्यः । आ० ७ ५३ । इति ॥

आ यं नरः मुदानवो ददारुणं दिवः कोशमचुच्यवुः ।

वि पर्जन्यं सृजति रोदसी अनु धन्वना यन्ति वृष्टयः ॥६॥

आ । यं । नरः । मुदानवः । ददारुणं । दिवः । कोशं । अचुच्यवुः ।

वि । पर्जन्यं । सृजति । रोदसी इति । अनु । धन्वना । यन्ति । वृष्टयः ॥६॥

नरो नितारः मुदानवः शीघ्रदाना मरुतो य कोशः मेघनामितत । अपा कोशवदारक मेघ ददारुणं हविर्दत्तवर्त यजमानाय दिवोऽतिरिजादाचुच्यवुः आद्यावयति पर्जन्य मेघ रोदसी अनु यावापृथिव्यावनुरत्य वि सृजति । विमोचयति । पश्चात् धन्वना सर्वत्र गजतीक्ष्णं सह वृष्टयो वृष्टिप्रदा मरुतो यति । सर्वत्र व्यापुर्वति ॥

तत्तृदानाः सिंधवः श्रोदसा रजः प्र संसुर्धनवो यथा ।

स्यन्ता अश्वा इवाध्वनी विमोचने वि यन्तेत एन्यः ॥७॥

तत्तृदानाः । सिंधवः । श्रोदसा । रजः । प्र । संसुः । धनवः । यथा ।

स्यन्ताः । अश्वाःऽदेव । अध्वनः । विऽमोचने । वि । यत् । यन्तेत । एन्यः ॥७॥

सिंधवः स्पृष्टमाना अपस्तृदाना निभिदतो मेघान्मरुतः श्रोदमोदकेन सह रजोऽतिरिज प्र संसुः । प्रसरति । धनवो यथा पयः सिंचत्यो नवप्रसृता गाव इव । किंच दृष्टातातर । स्यन्ता आशुगतयोऽश्वा इव यथाध्वनी विमोचने मनुष्याणामध्वविमोकाय सचरति तथेत्यर्थः । यद्यदेन्यः । नदीनामितत । नयो वि यन्तेत विविध सचरति । अथवा प्रतिनिवृत्य यन्तेत । प्रवर्धते इत्यर्थः । तदेव कुर्वतीति पूर्ववान्वयः ॥

आ यात मरुतो दिव आंतरिक्षादमादृत । माव स्यात् परावतः ॥८॥

आ । यात । मरुतः । दिवः । आ । अंतरिक्षात् । अमात् । उत । मा । श्रव । स्यात् ।

पराऽवतः ॥८॥

हे मरुतः परावतोऽत्यतदूरदेशात् दिवो व्युत्क्रोकादा यात । तथातरिजादा यात । उतापि वामादंशो व्युत्क्रोकादा यात । परावत इत्यत्रापि वा योज्यः । परावतो दूरदेशे तत्र तत्र व्युत्क्रोकादो माव स्यात् । अवास्थिति मा कुरुत ॥

मा वो रसानितभा कुभा कुमुमा वः सिंधुर्नि रीरमत ।

मा वः परि छात्सरयुः पुरीषिण्यस्मे इत्सुमंसु वः ॥९॥

मा । वः । रसा । अ॒नित॒भा । कु॒भा । कु॒मुः । मा । वः । सि॒न्धुः । नि । री॒र॒मत् ।
मा । वः । परि । स्यात् । सर॒युः । पुरी॒षिणी । अ॒स्मे इति । इत् । मु॒ञ्चं । अ॒स्तु । वः ॥ ९ ॥

हे मरुतो वो युष्मान रसा । नदीनामैतत् । रसा नदी भवति । नि० ११. २५ । इति निरुक्तं । रसनवती शब्दवती । अनितभा । इता प्राप्ता भा यस्याः मेतभा । न तादृशानितभा । कुभा कुत्सितदीप्तिष्य मा नि रीरमत । मा निरुष्टं रमतु । कुमुः सर्वत्रकमणः सिन्धुः समुद्रश्च मा नि रीरमत । तथा पुरीषिणी । पुरीष-मुदकं । तद्वती सरयुरपि मा परि षात् । परितस्तिष्ठतु । मा निरुणद् । अस्मे इत अस्माद्विवास्तु मुञ्चं त्वदाग-मनजनितं मुखं वो युष्माकं संबंधि युष्मत्स्वभूतं ॥

तं वः श॒र्धे रथा॑नां त्वि॒षं ग॒णं मा॒रुतं॑ न॒व्यसी॑नां । अ॒नु प्र॒ यंति॑ वृ॒ष्टयः॑ ॥ १० ॥
तं वः । श॒र्धे । रथा॑नां । त्वि॒षं । ग॒णं । मा॒रुतं॑ । न॒व्यसी॑नां । अ॒नु । प्र॒ यंति॑ । वृ॒ष्टयः॑ ॥ १० ॥

तं मारुतमित्यनेन संबध्यते । वो युष्माकं प्रेरकं नव्यसीनां नूतनानां रथानां शर्धे वलं त्विषं दीप्तं तं मारुतं गणं च स्त्रीमीत्यर्थः । यद्वा । रथानां रंहणशीलानां वो युष्माकं शर्धे परेषामभिभावकं गणं स्त्रीमीत्येकमेव वाक्यं । अथ परोक्षकृतः । वृष्टयो युष्मानु प्र यात । प्रकर्षणं गच्छति । यद्वा । वर्षका मरुतोऽनु अनुकूलं प्रकृष्टं यंति । गच्छति ॥ ॥ १० ॥

श॒र्धे श॒र्धे व॒ एषां॑ व्रात॑व्रातं ग॒णं ग॒णं सु॒ग॒स्तिभिः॑ । अ॒नु क्रा॒मेम॑ धी॒तिभिः॑ ॥ ११ ॥
श॒र्धेऽश॒र्धे । वः । एषां॑ । व्रात॑व्रातं । ग॒णंऽग॒णं । सु॒ग॒स्तिभिः॑ । अ॒नु । क्रा॒मेम॑ ।
धी॒तिभिः॑ ॥ ११ ॥

हे मरुत एषा वो युष्माकं शर्धे शर्धे तत्तद्वलं व्रातं व्रातं । अविवक्षितगणो व्रातः । त त व्रातं वो गणं गणं तं तं सप्तसप्तसमुदायात्मकं गणं गणं च सुगस्तिभिः शोभनस्तुतिभिर्धीतिभिः कर्मभिर्हविष्यदानादिलच-शोरनु कामेम । अनुगच्छेम ॥

क॒स्मा अ॒द्य मु॒जा॒ताय॑ रा॒त॒ह॒व्याय॑ प्र॒ ययुः॑ । ए॒ना या॒मेन॑ म॒रुतः॑ ॥ १२ ॥
क॒स्मै । अ॒द्य । मु॒जा॒ताय॑ । रा॒त॒ह॒व्याय॑ । प्र॒ य॒युः॑ । ए॒ना । या॒मेन॑ । म॒रुतः॑ ॥ १२ ॥

अथास्मान्दिने कस्मि मुजाताय रातहव्याय दत्तहविष्याय प्र ययुः प्रकर्षणं गच्छयुरनानेन यामेन रथेन मरुतः ॥

येन॑ तो॒काय॑ तन॒याय॑ धान्यं॑ बी॒जं वह॑ध्वे अ॒क्षितं॑ ।
अ॒स्मभ्यं॑ तद्व॒त्तन॑ यद् इ॒महे॑ रा॒धो वि॒श्वायु॑ सौ॒भगं॑ ॥ १३ ॥
येन॑ । तो॒काय॑ । तन॒याय॑ । धान्यं॑ । बी॒जं । वह॑ध्वे । अ॒क्षितं॑ ।
अ॒स्मभ्यं॑ । तत् । ध॒त्तन॑ । यत् । वः । इ॒महे॑ । रा॒धः । वि॒श्वऽआ॒युः । सौ॒भगं॑ ॥ १३ ॥

हे मरुतो येन सद्येन मनसा तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय धनाय वा धान्यं बीजमक्षितमक्षीणं वहध्वे धारयध्वे तेन चित्तेनः स्मभ्यं तद्वत्तनं यद् इमहे राधो धनं विश्वायुः सौभगं सौभाग्यं च तद्वत्तनेति समन्वयः ॥

अ॒ती॒याम॑ नि॒द॒स्तिरः॑ स्व॒स्तिभिर्हि॑त्वा वृ॒ष्टम॑रा॒तीः ।
वृ॒ष्टी शं॑ यो॒राप॑ उ॒स्मि भेष॑जं स्याम॑ म॒रुतः॑ स॒ह ॥ १४ ॥

अति । इयाम् । निदः । तिरः । स्वस्तिऽभिः । हित्वा । अवद्यं । अरांतीः ।
वृष्टी । शं । योः । आपः । उस्मि । भेषजं । स्याम । मरुतः । सह ॥ १४ ॥

हे मरुतो वयं स्वस्तिभिः क्षेमैरवद्यं पापं हित्वा परित्यज्य निदो निदकानरातीः शत्रून् तिरः प्राप्तान् । यद्वा तिरोऽन्तर्हितं । अतीयाम् । अतिक्रम्य गच्छेम । तिरस्कुर्म इत्यर्थः । अनेनानिष्टपरिहारः प्रार्थित उत्तर-
णोपप्राप्तिरुच्यते । वृष्टी वृष्टिषु युष्मत्प्रेरितासु सतीषु शं सुखं योः पापानां यावनं चाप उदकानि ॥ शमः स्थाने
जम ॥ उस्मि गोयुक्तं भेषजं । यद्यथितदृक्कनाम तथापि पृथगपामभिधानादत्र तद्वैतुकार्यमज्ञमुच्यते । तत् सर्वं
सह स्याम लभेमहि हे मरुतो वयं । यद्वा । आपो युष्मत्प्रेरिता उक्तं सर्वं कुर्वन्तु । वयं सर्वं सहेव स्याम । भवम
युष्मत्स्वभुताः ॥

मुदेवः समहासति सुवीरो नरो मरुतः स मर्त्यः । यं चायध्वे स्याम ते ॥ १५ ॥

मुदेवः । समह । अमति । सुऽवीरः । नरः । मरुतः । सः । मर्त्यः । यं । चायध्व ।
स्याम । ते ॥ १५ ॥

हे समह । प्रशस्तवचनः समहशब्दः । हे पुत्रित मरुता गण मुदेवः कल्याणमरुतः सकृद्वैर्वापतोऽसति ।
भवति । हे नरो नैतारो हे मरुतः स मर्त्यः सुवीरः शोभनपुत्राद्युपेतस्यासति । भवति । य मर्त्यं चायध्वे पात्र
यध्व । एवं भवति तं वयं स्याम युष्मदीयाः ॥

स्तुहि भोजान्स्तुवतो अस्य यामनि रणगावो न यवसे ।

यतः पूर्वाऽव सखीरनु ह्यय गिरा गृणीहि कामिनः ॥ १६ ॥

स्तुहि । भोजान् । स्तुवतः । अस्य । यामनि । रणान् । गावः । न । यवसे ।

यतः । पूर्वान्ऽव । सखीन् । अनु । ह्यय । गिरा । गृणीहि । कामिनः ॥ १६ ॥

हे ऋषे स्तुवतः स्तुतिं कुर्वतोऽस्य यजमानस्य यामनि यज्ञे भोजान् दातृन्मरुतः स्तुहि । गावो न यवसे ।
तृणादिभक्षणाय गच्छन्त्यो गावो यथा रमते तद्वन्मरुतोऽपि रणान् । रमता । यतो गच्छतो मरुतः पूर्वान्
पुरातनान् सखीनिवान् ह्यय । आह्वय । कामिनः स्तुतीर्क्षावतो मरुतो गिरा स्तुत्या गृणीहि । स्तुहि ॥ १६ ॥

प्र शर्धायि पचदशर्चं दशमं मुक्तं श्वावायस्यार्थं मरुद्वैवताक । चतुर्दशी त्रिष्टुप शिष्टा जगत्यः । प्र शर्धाय
पंचोना जागतमुपात्या त्रिष्टुपवित्यनुकातं ॥ मुक्तविनियोगो निगिकः ॥ आद्यद्रामाख्या प्रधानस्य याज्या ।
सुवितं च । प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इत्यद्रोमनूच्य मारुत्या यजत । आ० २ ११ । इति ॥

प्र शर्धाय मारुताय स्वभानव इमां वाचमनजा पर्वतच्युते ।

घर्मस्तुभे दिव आ पृष्ठयज्जने द्युम्नश्रवसे महि नृम्णमर्चत ॥ १७ ॥

प्र । शर्धाय । मारुताय । स्वभानव । इमां । वाचं । अनज । पर्वतऽच्युते ।

घर्मऽस्तुभे । दिवः । आ । पृष्ठऽयज्जने । द्युम्नऽश्रवसे । महि । नृम्णं । अर्चत ॥ १७ ॥

प्र अनजिति संबन्धः । मारुताय मरुत्संबन्धिने शर्धाय बलायिमां न्ययमाणां वाचं स्तुतिं प्राणज । प्रापय ।
स्वभानवे स्वायत्ततेजसे पर्वतच्युते पर्वतस्य चार्वायवे घर्मस्तुभे घर्मस्य स्तोमार्थवे दिव आ बुल्लोकादागच्छते
पृष्ठयज्जने पृष्ठं पृष्ठं रथतरवृहदादिभिरीजानाय द्युम्नश्रवसे द्योतमानावाय महि महत प्रभुतं नृम्णं धन
हविर्लक्षणमर्चत । ददतैत्यर्थः ॥

कारिण्या प्रथमस्याः पिडाः प्र वो मरुत इति याज्या । सूत्रितं च । प्र वो मरुतस्तविषा आ य नरः । आ० २ १३ । इति ॥

प्र वो मरुतस्तविषा उदन्यवो वयोवृधो अश्वयुजः परिजयः ।
 सं विद्युता दधति वाणति चितः स्वरन्त्यापोऽवना परिजयः ॥२॥
 प्र । वः । मरुतः । तविषाः । उदन्यवः । वयः । वृधः । अश्वयुजः । परिजयः ।
 सं । विद्युता । दधति । वाणति । चितः । स्वरन्ति । आपः । अवना । परिजयः ॥२॥

हे मरुतो वो युष्माकुं गणाः प्र प्रादुर्भवति । कीदृशा गणाः । तविषा दीप्ता महांतो वा उदन्यव उदके नक्षो जगद्रक्षणार्थं वयोवृधोऽन्नस्य वर्धयितारोऽश्वयुजो गमनाय रथस्थाना योक्तारः परिजयः परितो गतारो विद्युता सं दधति । मगच्छते । तदानीं चितस्त्रिषु स्थानेषु तायमानो मेघो मरुद्गणो वा वाणति । शब्दयति । अस्मिन्यजे संघवादोऽयं । तदापः परिजयः परितो गच्छ आपोऽवनावना भुमा स्वरति । अधः पतति ॥

विद्युन्महम इति तृतीया कारिण्यामिव द्वितीयस्याः पिडा याज्या । सूत्रितं च । विद्युन्महमो नरोऽग्मदिद्यवः ऋण नियान हरयः सृपर्णाः । आ० २ १३ । इति ॥

विद्युन्महमो नरो अग्मदिद्यवो वातत्विपो मरुतः पर्वतच्युतः ।
 अश्वया चिन्मुहुग हादुनीवृतः स्तनयदमा रभसा उदोजसः ॥३॥
 विद्युतऽमहमः । नरः । अग्मऽदिद्यवः । वातऽत्विपः । मरुतः । पर्वतऽच्युतः ।
 अश्वऽया । चित् । मुहुः । आ । हादुनिऽवृतः । स्तनयतऽअमाः । रभसाः ।
 उतऽओजसः ॥३॥

विद्युन्महमो विद्योतमानतज्जमो नरो वृथादेर्नंतारोऽग्मदिद्यवो व्याघ्रायुधा अग्ममाग्मयायुधा वा वातत्विपः प्राग्दीप्यः पर्वतच्युतः पर्वताना मेघाना वा व्यावृत्तारोऽश्वया चिन्मुहुः रुद्रकाना दातारः ॥ जमो याजादेशः । चिदिदि पुरणः ॥ हादुनीवृतो हादुन्या अग्निः प्रवर्तकाः स्तनयदमाः । अमाशब्दः साहि लवाची । शब्दीपतगणा इत्यर्थः । रभसा वृष्यर्थमयुजाना उदोजस उदतवला मरुतो वृष्यर्थं प्रादुर्भवतीत्यर्थः ॥

व्य॑क्नु॒द्रा व्य॑हानि शि॒क्रमा॑ व्य॑तरि॒ष्टां वि॑ रजा॑मि धृतयः ।
 वि॑ यद॒जाँ अ॒ज॒थ॒ नाव॑ ई॒ यथा॑ वि॒ दुर्गा॑णि मरुतो॒ नाहं॑ रिष्यथ ॥४॥
 वि॑ । अ॒कृ॒न । रु॒द्राः । वि॑ । अ॒हानि॑ । शि॒क्र॒मः । वि॑ । अ॒न्तरि॑ष्टां । वि॑ । रजा॑मि । धृतयः ।
 वि॑ । यत॑ । अ॒जानि॑ । अ॒ज॒थ॒ । नाव॑ः । ई॒ । यथा॑ । वि॑ । दुः॒र्गा॒नि । म॒रुतः॑ । न । अ॒हं ।
 रिष्यथ ॥४॥

हे रुद्रा रुद्रपुत्रा मरुतः अकृन रात्रीर्व्यजथेत्युत्तरार्धगतेन संबध्यते । एव सर्वव्रति । निषेधेति तस्यार्थः । अहास्यपि व्यजथ । हे शिक्रमः शक्राः सर्वमपि कर्तुमतस्मिन् व्यजथ । तथा रजामि व्यजथ । हे धृतयः कपका यथादात्रांघ्रान व्यजथ गमयथ नाव ई ता यथा समुद्रं तद्वत् दुर्गाणि शत्रुनगराणि व्यजथ हे मरुतो नाहं रिष्यथ । नैव हिंसय ॥

तद्दीर्घं वो मरुतो महित्वं दीर्घं ततान सूर्यो न योजनं ।

एता न यामे अगृभीतगोचिपोऽनश्वदां यन्ययातना गिरिं ॥ ५ ॥

तत् । वीर्यं । वः । मरुतः । महिऽत्वनं । दीर्घं । ततान । सूर्यः । न । योजनं ।

एताः । न । यामे । अगृभीतऽगोचिपः । अनश्वऽदां । यत । नि । अयातन । गिरिं ॥ ५ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं तद्दीर्घं प्रसिद्धं सामर्थ्यं महित्वं महत्त्वं दीर्घमन्तमायत ततान । तनीति । लोके सूर्यो न योजनं सूर्यस्तज इव । एता न एतवर्णा देवानामथा इव । ते यथा याम गमनं योजनं दीर्घं तन्वति तद्वदित्यपरो दृष्टातः । ते चागृभीतगोचिपोऽगृहीततजस्काः । यद्वतश्चरता विगोपण । हे मरुतो युयमगृभीत गोचिपः संतो यद्यदानश्रदा व्यापकोदकादातार पणिभिरपहतानामश्वानामप्रदातार वा गिरिं मेघ पर्वत वो न्ययातनं निहतवतः ॥ ॥ ५४ ॥

अभ्राजि गर्धो मरुतो यदर्णसं मोपथा वृष्टां कपनेव वेधसः ।

अध स्मा नो अरमतिं सजोपमश्चरुव यंतमनु नेपथा सुगं ॥ ६ ॥

अभ्राजि । गर्धः । मरुतः । यत । अर्णसं । मोपथ । वृष्टां । कपनाऽडव । वेधसः ।

अध । स्म । नः । अरमतिं । सजोपमः । चरुऽडव । यंत । अनु । नेपथ । सुगं ॥ ६ ॥

हे वेधसो वृष्टिर्विधातारो हे मरुतः गर्धो भवता गणमभ्राजि । भ्राजते । यद्यस्मादर्णसमुदकवत वृष्टा । वृष्ट्यंते विदार्यते इति वृष्टो मेघः । न मोपथ । ताडयथेत्यर्थः । कपनेव । इत्यनर्थकः । कपना मत । यद्वा । कपनाः क्रिमयो वृज घृणादयः । ते यथा मुष्णति तद्वत् । अधापि च । स्मति पुरणः । नोऽस्मान् । मामित्यर्थः । हे सजोपमो युष्माम् परस्पर समानप्रीतयो युयमरमतिमारमण धनादिक प्रति यत गन्तमनु नेपथ अनुक्रमेण नयथ सुग सुगमन मार्ग । तत्र दृष्टातः । चरुव । तद्यथा मार्गप्रदर्शनेन नायक भवति तद्वत् ॥

न स जीयते मरुतो न हन्यते न संधति न व्यथते न रिष्यति ।

नास्य राय उप दस्यंति नोतय ऋषिं वा यं राजानं वा सुपृदथ ॥ ७ ॥

न । सः । जीयते । मरुतः । न । हन्यते । न । संधति । न । व्यथते । न । रिष्यति ।

न । अस्य । रायः । उप । दस्यंति । न । उतयः । ऋषिं । वा । यं । राजानं । वा । सुपृदथ ॥ ७ ॥

हे मरुतो युयं यमपि सत्रद्वार त्राक्षण राजान वा सुपृदथ तारयथ प्ररयथ मत्कर्मसु म ऋषी राजा वा न जीयते । अत्यन्तं परमायते ॥ जि जय ज्या वयोहानावित्यस्य वा रूप ॥ हे मरुतो न हन्यते । न हिंस्यते । अत्यर्थं प्राणनं त्रियुज्यते । न संधति । न जीयते । न व्यथते । न पीड्यते । न रिष्यति । न हिंस्यते । अत्र हिमा बाधमात्र । अस्य रायो धनानि नोप दस्यति । नोपवीयते । तथा नोतयो र वा अणुप दस्यति ॥

कारीयमिव तृतीयस्याः पिडा याज्या नियुत्यत इत्येषा । सूत्रित च । नियुत्यतो यामजितो यथा नरोऽयं बाधम्व वि सुधो वि दर्गहा । आ० २ १३ । इति ॥

नियुत्वतो यामजितो यथा नरोऽयमणो न मरुतः कवंधिनः ।

पितृव्युत्सं यदिनासो अस्वरन्व्युदंति पृथिवीं मध्वो अंधसा ॥ ८ ॥

नियुत्वतः । यामऽजितः । यथा । नरः । अयमणः । न । मरुतः । कवंधिनः ।

पितृव्यंति । उत्सं । यत् । इनासः । अस्वरन् । वि । उदंति । पृथिवीं । मध्वः । अंधसा ॥ ८ ॥

नियुत्वन्तो नियुत्वन्किरथैस्तद्वन्तो मरुतो यामजितः संधात्मकस्य पदार्थस्य विद्येपयितारो नरो नराकारा नेतारो वा । मरुतो नियुत्वन्तः । अयं शब्दोऽत्राश्वसामान्यं वर्तते । नितरां यवनवन्तोऽश्ववन्तो यामजितो यामस्य जेतारो नर इव मनुष्या इव तथा भवति । अयमणो न अयमप्रभृतय आदित्या इव । दीप्ता इति शेषः । तादृशा मरुतः कर्वाधन उदकवतो भवति । यद्यदेनाम ईश्वरा उत्तमं कृपादिनिष्प्रदेशं मेघं वा पितृवति प्याययत्युदकेन । यदाम्बरन शब्दयति यदा व्युदति पृथिवीं मध्वो मधुरस्योदकस्याधमा सरिण तदैव भवति । यद्वा । यदाम्बरन तदा पितृवत्युत्तमिनामः तदाधमः पृथिवी व्युदतीति ॥

प्रवत्वन्तीयं पृथिवी मरुद्भ्यः प्रवत्वन्ती द्यौर्भवति प्रयद्भ्यः ।

प्रवत्वन्तीः पथ्या अंतरिक्ष्याः प्रवत्वन्तः पर्वता जीरदानवः ॥ ९ ॥

प्रवत्वन्ती । इयं । पृथिवी । मरुत्ऽभ्यः । प्रवत्वन्ती । द्यौः । भवति । प्रयत्ऽभ्यः ।

प्रवत्वन्तीः । पथ्याः । अंतरिक्ष्याः । प्रवत्वन्तः । पर्वताः । जीरऽदानवः ॥ ९ ॥

इयं पृथिवी मरुद्भ्यो मरुतामर्थाय प्रवत्वती । प्रवन्तः प्रकर्षवन्तो विस्तीर्णाः प्रदेशा यस्यां सा प्रवत्वती । तादृशी भवति । कृत्वापि भूमिर्मरुत्परा भवतीत्यर्थः । तां सर्वामपि व्याप्नुवतीति यावत् । तथा बारपि प्रयद्भ्यः प्रकर्षेण गच्छद्भ्यः प्रवत्वती भवति । सापि मरुतां संचाराय । तथांतरिक्ष्या अंतरिक्षे भवाः पथ्याः स्मृतयोऽपि प्रवत्वन्तीः प्रवत्वन्त्यो मरुद्भ्यो भवति । पर्वता अद्रयो मेघा वा प्रवत्वन्तो भवति जीरदानवः चिप्रदाना मरुद्भ्यः ॥

यन्मरुतः सभरसः स्वर्णरः सूर्य उदिते मदथा दिवो नरः ।

न वोऽश्वाः अथयन्ताह सिंसतः सद्यो अस्याध्वनः पारमश्रुथ ॥ १० ॥

यत् । मरुतः । सऽभरसः । स्वऽनरः । सूर्ये । उत्ऽदिते । मदथ । दिवः । नरः ।

न । वः । अश्वाः । अथयन्त । अह । सिंसतः । सद्यः । अस्य । अध्वनः । पारं । अश्रुथ ॥ १० ॥

हे मरुतः सभरसः सहबलाः स्वर्णरः सर्वस्य नेतारो यूयं यद्यदा सूर्य उदित उन्नते मध्याह्ने मदथ सोमेन हे दिवो युलोकस्य नरो नेतारः । यदा सोमं पातुमिच्छेत्तर्थाः । तदा वोऽश्वाः सिंसतः सरन्तो नाह अथयन्त । नैव क्षययन्ति । सद्यस्तदानीमेवास्याध्वनो देवयजनमार्गस्य पारमश्रुथ । व्याप्नुथ । यद्वा । यदा सोमेन मदथ तदा त्वदीया अद्या न शिथिला भवति । यूयं च कृत्स्नस्य लोकत्रयमार्गस्य पारमश्रुथ ॥ १० ॥

अंसेषु व ऋष्टयः पत्सु खादयो वक्षःसु रुक्मा मरुतो रथे शुभः ।

अग्निभाजसो विद्युतो गर्भस्त्योः शिप्राः शीर्षसु वितता हिरण्ययीः ॥ ११ ॥

अंसेषु । वः । ऋष्टयः । पत्ऽसु । खादयः । वक्षःऽसु । रुक्माः । मरुतः । रथे । शुभः ।

अग्निभाजसः । विऽद्युतः । गर्भस्त्योः । शिप्राः । शीर्षऽसु । विऽतताः । हिरण्ययीः ॥ ११ ॥

हे मरुतो वो युष्माकमंसेष्वृष्टय आयुधानि भासन्त इति शेषः । पत्सु खादयः कटकाः । वक्षःसु रुक्मा हाराः । रथे शुभो मधुराधुषा आपः । अग्निभाजसोऽग्निदीप्ता विद्युतो गर्भस्त्योर्हस्तयोर्भासन्त इत्यर्थः । शीर्षसु शिप्राः हिरण्ययीर्हिरण्यमयः शिप्रा उष्णीषमयो वितता विद्युताः । प्रतिवाक्यं वितता इति वा संबन्धनीयं ॥

तं नाकमर्या अगृभीतशोचिषं रुग्न्तिप्पलं मरुतो वि धूनुथ ।

समच्यन्त वृजनातिविषन्त यत्स्वरन्ति घोषं वितन्तमृतायवः ॥ १२ ॥

तं । नाकैः । अर्यः । अगृभीतऽशोचिषं । रुणत् । पिप्पलं । मरुतः । वि । धुनुष ।
सं । अच्यंत । वृजना । अतिलिपंत । यत् । स्वरंति । घोषं । विऽतंत । ऋतऽयवः ॥ १२ ॥

हे मरुतोऽर्यो गंतारो यूयं तं प्रमिदं नाकमादित्यं । नास्मिन्नकमस्तीति नाकः । अगृभीतऽशोचिषमसुरैर-
नपहतं तजस्कं तं रुणक्तुभ्रवर्णं पिप्पलमुदकं वि धुनुष । विविधं चालयथ ॥ अर्यं द्विकर्मकः ॥ यद्यदा वृजना
बलानि समच्यंत संगता बलिनो भवथ । हविर्भिरस्मदत्तैरिति भावः । पश्चादतिलिपंत दीप्ता भवथ ॥ उभयत्र
पुरुषच्यत्ययः ॥ यद्वा । यदामुरा वृजना बलैः समच्यत अतिलिपंत तदा घोषं भयजनक शब्द वितत विस्तृत
स्वरति । कृत्तल्यर्थः । ऋतायव उदकमिच्छंतो यूय । यद्वा । उत्तरार्धं ऋत्वियजमानपरतया व्याख्येयः ।
यद्यदा ऋतायवो यज्ञकामा यज्ञमानादयो यदा समच्यंत संगता वृजना बलान्यतिलिपंत च स्वरति घोष
स्तोत्रं विततं तदानीं पिप्पलं वि धुनुष्यति संबंधः ॥

युष्मादत्तस्य मरुतो विचेतसो रायः स्याम रथ्योऽवयस्वतः ।

न यो युच्छति तिष्योऽयथा दिवोऽस्मे ररंत मरुतः सहस्रिणं ॥ १३ ॥

युष्मादत्तस्य । मरुतः । विऽचेतसः । रायः । स्याम । रथ्यः । वयस्वतः ।

न । यः । युच्छति । तिष्यः । यथा । दिवः । अस्मे इति । ररंत । मरुतः । सहस्रिणं ॥ १३ ॥

हे विचेतसो विविधप्रज्ञा हे मरुतो युष्मादत्तस्य युष्माभिर्दत्तस्य वयस्वतोऽवततो रायो धनस्य स्याम ।
भवेम स्वामिनः । के । रथ्यो रथस्वामिनो वयं । यो युष्माभिर्दत्तो रा न युच्छति न च्यवत । यथा दिवः
सकाशात्तिष्य आदित्यो न युच्छति । तथास्मि अस्मां सहस्रिणमर्पारमित रारत । रमयत हे मरुतः ॥

यूयं रयिं मरुतः स्पाह्वीरं यूयमृषिमवथ सामविप्रं ।

यूयमर्वतं भरताय वाजं यूयं धृत्य राजानं श्रुष्टिमंतं ॥ १४ ॥

यूयं । रयिं । मरुतः । स्पाह्वीरं । यूयं । ऋषिं । अरवथ । सामऽविप्रं ।

यूयं । अर्वतं । भरताय । वाजं । यूयं । धृत्य । राजानं । श्रुष्टिऽमंतं ॥ १४ ॥

हे मरुतो यूयं रयिं धनं स्पाह्वीरं स्पृहणीयवीरं । पुत्रभृत्यादिभिरुपेत धृत्य । दत्त । हे मरुतो यूय
सामविप्रं साम्ना विविधं प्रेरयितारं यद्वा सामसहिता विप्रा यस्य तादृशमृषिमवथ । रत्नय । हे यूयमर्वतमश्व
वाजमसं च भरताय देवान विभते श्वावाधाय धृत्य । हे मरुतो यूय राजानं दीप्त स्वामिन वा श्रुष्टिमंत
मुखवंतं । पुत्रमित्यर्थः । धृत्य ॥

तद्धो यामि द्रविणं सद्य ऊतयो येना स्वर्णं ततनाम नृरभि ।

इदं सु मे मरुतो हर्यता वचो यस्य तरंम तरसा शतं हिमाः ॥ १५ ॥

तत् । वः । यामि । द्रविणं । सद्यः । ऊतयः । येन । स्वः । न । ततनाम । नृन । अभि ।

इदं । सु । मे । मरुतः । हर्यत । वचः । यस्य । तरंम । तरसा । शतं । हिमाः ॥ १५ ॥

हे सद्य ऊतयः । तदानीमेव रत्ना येषां ते तादृशाः । सकीर्णमना वा वो युष्मान तद्रविण धनं यामि ।
यावामहे । येन धनेन नृनस्मात्पुत्रभृत्यादीनां ततनाम स्वर्णं आदित्य इक्ष्वाकुमीन । हे मरुतो मे मम स्वभुत
मिदमिदानीं क्रियमाणं वचः स्तोत्रं सु मुमु हृतं । कामयध्वं । यस्य स्तोत्रवचमस्तरसा बलेन शतं शतमश्व
कान् हिमा हेमंतान् तरंस । शतसंवत्सरं जीवमेत्यर्थः ॥ ॥ १६ ॥

प्रयज्यव इति दशार्चमिकादश मृक्त श्वावायस्यार्थं मारुतं । दशमी त्रिष्टुप शिष्टा जगत् । प्रयज्यवो दशात्या त्रिष्टुपित्यनुक्रमणिका ॥ अभिप्रविकं पष्ठऽहत्यापिमारुत इदं मुक्तं मारुतनिविदानीयं । सुवित च । प्रयज्यव इमं सोममित्यापिमारुत । आ० १. १. इति ॥

प्रयज्यवो मरुतो भ्राजदृष्टयो बृहद्वयो दधिरे रुक्मवृक्षसः ।

देयते अश्वैः सुयमेभिराणुभिः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ १ ॥

प्रयज्यवः । मरुतः । भ्राजतऽष्टयः । बृहत । वयः । दधिरे । रुक्मऽवृक्षसः ।

देयते । अश्वैः । सुयमेभिः । आणुऽभिः । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ १ ॥

प्रयज्यवः प्रकर्षण यटारो भ्राजदृष्टयो दीप्रायुधा मरुतो बृहत प्रभुतं वयो यावनलक्षण प्रभुतमन्नं वा दधिरे । धारयति । रुक्मवृक्षसो हाशयतवक्ष्णाः । ते मरुतः सुयमेभिः सुयमेन नियमितं शर्कराणुभिः शीघ्र-
गर्शरीयते । प्राप्यते । शुभं शुभनं यथा भवति तथा । यद्वा । उदक्रमभिलक्ष्य याता गच्छता मरुता रथा
अप्यवृत्सत । अनुवर्तते ॥

स्वयं दधिध्वे तविषीं यथा विद बृहन्महांत उर्विया वि राजथ ।

उतांतरिशां ममिर व्योजसा शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ २ ॥

स्वयं । दधिध्वे । तविषीं । यथा । विद । बृहत् । महांतः । उर्विया । वि । राजथ ।

उत । अंतरिशां । ममिर । वि । व्योजसा । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ २ ॥

हे मरुतो युयं स्वयममहायनेनैव दधिध्वे । धारयध्वे । कुरुध्व इत्यर्थः । किं । तविषीं वन सामर्थ्यं । यथा
विद जानीथ । अप्रतिवदसामर्थ्या इत्यर्थः । हे महातो युयमर्वियोरवः संतो वि राजथ । उतापि चांतरिच-
मोजसा वलेन वि ममिर । व्याप्नुथ । शुभमित्यादि गतं ॥

साकं जाताः सृयः साकमुक्षिताः श्रिये चिदा प्रतरं ववृधुनरः ।

विरोकिणः सूर्यस्येव रश्मयः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ३ ॥

साकं । जाताः । सुऽयः । साकं । उक्षिताः । श्रिये । चित् । आ । प्रऽतरं । ववृधुः । नरः ।

विऽरोकिणः । सूर्यस्यऽडव । रश्मयः । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ३ ॥

साकं सहैव जाता उत्पन्ना सृयः सुष्ठु भवतः । महांत इत्यर्थः । तथैव साकं सहैवोक्षिताः सक्तारो वर्षकाः
श्रिये चित गोभाया एव प्रतरं प्रकृष्टतरमा सर्वतो ववृधुः । अवर्धयन् । नरः कर्मणां नेतारो विरोकिणः
विरोचमानाः सूर्यस्येव रश्मयः सूर्यरश्मय इव । शुभमित्यादि गतं ॥

आभूषेण्यं वो मरुतो महित्वनं दिदृशेण्यं सूर्यस्येव चक्षेणं ।

उतो अस्माँ अमृतत्वे दधातन शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥ ४ ॥

आभूषेण्यं । वः । मरुतः । महिऽत्वनं । दिदृशेण्यं । सूर्यस्यऽडव । चक्षेणं ।

उतो इति । अस्मान् । अमृतऽत्वे । दधातन् । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ४ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं महित्वनं महत्त्वमाभूषेण्यं स्तुत्य । किंच सूर्यस्येव चक्षेणं रूपमिव दिदृशेण्यं दर्शनीयं ।
उतो अपि चास्मानमृतत्वं मेवे । स्वर्ग इत्यर्थः । तत्र दधातन । धारयत । शिष्टं गतं ॥

कारीया प्रथमस्याः पिडा उदीरयथेत्यनुवाक्या । मुञ्चितं च । उदीरयथा मरुतः समुद्रतः प्र वो मरुत
स्ताविषा उदत्यवः । आ० २. १३ । इति ॥

उदीरयथा मरुतः समुद्रतो यूयं वृष्टिं वर्षयथा पुरीषिणः ।

न वो दस्मा उप दस्यंति धेनवः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥५॥

उत् । ईरयथ । मरुतः । समुद्रतः । यूयं । वृष्टिं । वर्षयथ । पुरीषिणः ।

न । वः । दस्माः । उप । दस्यंति । धेनवः । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥५॥

हे मरुतो यूयं समुद्रतः समुद्रवर्णसाधनादतरिष्याद्दीरयथ । प्ररयथ वृष्टि । अयमेवार्थः पुनरुच्यते । हे
पूरीषिणः । पुणतः प्रीणातेवा पुरीषमुदक । हे तद्वतो यूयं वृष्टि वर्षयथ । हे दस्मा दैर्गन्धीया गत्रुणामुपचप
यितारो वा वो युष्माक धेनवः प्रीणयितारो मघा नोप दस्यति । न शुष्यति ॥ ॥१७॥

यदश्वात्पृषु पृषतीरयुग्धं हिरण्ययान्प्रत्यक्तां अमुग्धं ।

विश्वा इत्स्पृधो मरुतो व्यस्यथ शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥६॥

यत् । अश्वान । धृःऽसु । पृषतीः । अयुग्धं । हिरण्ययान । प्रति । अत्कान । अमुग्धं ।

विश्वाः । इत् । स्पृधः । मरुतः । वि । व्यस्यथ । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥६॥

हे मरुतो यूयं यद्यदाश्वान धृषु रथसंवाधिनीप्त्रयुग्ध योजितवतः स्य । कीदृशानश्वान । पृषती । पृषत्यो
मरुतामित्युक्त्वात् । पृषद्वर्णा वडवा । मारगी वात्राशुगन्दवाच्या । हिरण्ययान्हिरण्यवर्णानत्कान्कवचान
प्रत्यमुग्ध प्रत्यमुचत । एव कृत्वा विश्वा इत् स्पृधः सर्वानपि मयामान हे मरुतो व्यस्यथ । विशिषथ । शुभमि
त्यादि गते ॥

न पर्वता न नद्यो वरंत वो यत्राचिध्वं मरुतो गच्छथेदु तत ।

उत् द्यावापृथिवी यायना परि शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥७॥

न । पर्वताः । न । नद्यः । वरंत । वः । यत्र । अचिध्वं । मरुतः । गच्छथ । इत् । ऊं इति । तत ।

उत् । द्यावापृथिवी इति । यायन । परि । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥७॥

हे मरुतो वो युष्मान पर्वताः शिखोच्चया न वरत । न वारयतु । तथा नयथ न वारयतु । किन्तु यत्र
यस्मिन्नादिम्यानेऽचिध्व जानीथ संकल्पयथ तस्म्यानं गच्छथेदु । गच्छथेव । उतापि च द्यावापृथिवी च परि
परितो यायन । याथ वृध्यर्थमिति ॥

यत्पृथ्यं मरुतो यच्च नूतनं यदुद्यते वसवो यच्च गस्यते ।

विश्वस्य तस्य भवथा नवेदसः शुभं यातामनु रथा अवृत्सत ॥८॥

यत् । पृथ्यं । मरुतः । यत् । च । नूतनं । यत् । उद्यते । वसवः । यत् । च । गस्यते ।

विश्वस्य । तस्य । भवथ । नवेदसः । शुभं । यातां । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥८॥

हे मरुतो यूयं यत्पृथ्यं पर्वतनं पूर्वमनुष्ठितं यत्कर्मास्ति तदित्यर्थः । क्व नूतन कर्मास्ति । यद्योद्यत ऊर्ध्व
प्राप्यते । स्तूयत इत्यर्थः । हे वसवो वासका यच्च गस्यते ग्रामनं क्रियते तस्य विश्वस्योत्कृष्टस्य नवेदसो जा
नन्तो भवथ ॥

मृ॒ळत॑ नो मरुतो मा वधि॑एना॒स्मभ्यं॑ शर्म॑ बहु॒लं वि॑ यंत॒न ।
 अधि॑ स्तो॒त्रस्य॑ स॒ख्यस्य॑ गात॒न शुभं॑ या॒तामनु॑ रथा॑ अ॒वृत्स॑त ॥ ९ ॥
 मृ॒ळत॑ । नः । मरु॒तः । मा । वधि॑ए॒न । अ॒स्मभ्यं॑ । शर्म॑ । बहु॒लं । वि॑ । यंत॒न ।
 अधि॑ । स्तो॒त्रस्य॑ । स॒ख्यस्य॑ । गात॒न । शुभं॑ । या॒तां । अनु॑ । रथाः । अ॒वृत्स॑त ॥ ९ ॥

हे मरुतो नोऽस्मान् मृळत । मुखयत । मा वधि एन । असम्यक्करणादिजनिनेन कोपेन मा वधिष्वं ।
 कित्यस्मभ्य शर्म मुख बहलमत्यधिकं वि यंतन । कृत । किंच स्तोत्रस्य स्तोत्रं सख्यस्य सख्यमधि गातन ।
 अधिगच्छत । कृतिसमभुयास्मामु सख्यं कुरुतेत्यर्थः ॥

यू॒यम॒स्मान्न॑यत॒ वस्यो॑ अ॒च्छा निर॑ंहति॒भ्यो मरुतो॑ गृ॒णा॒नाः ।
 जुष॑ध्वं नो ह॒व्यदा॑तिं य॒ज्ञत्रा॑ व॒यं स्याम॑ प॒तयो॑ र॒यी॒णां ॥ १० ॥
 यू॒यं । अ॒स्मान् । न॒यत॑ । वस्यः॑ । अ॒च्छ । निः । अ॒ंहति॑ऽभ्यः । मरु॒तः । गृ॒णा॒नाः ।
 जुष॑ध्वं । नः । ह॒व्यदा॑तिं । य॒ज्ञत्राः॑ । व॒यं । स्याम॑ । प॒तयः॑ । र॒यी॒णां ॥ १० ॥

हे मरुतो यूयमस्मान्वस्यो वसीयो धनं स्वर्गादिलक्षणं स्थानं वाच्छाभिन्नं नयत । प्रापयत । किंचाह
 तिभ्यः पापेभ्यो निर्णयत । निर्गमयत गृणानाः स्तूयमानाः ॥ कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ जुषध्वं सेवध्वं नोऽस्माकं
 हव्यदाति हविर्दानवत यज्ञं हे यज्ञत्रा यष्टव्या यूयं । वयं च रयीणां बहुविधानां धनानां पतयः स्याम ।
 भवेम ॥ ॥ १८ ॥

अपे शर्धतमिति नवर्चं द्वादश मुक्त श्वावाशस्यार्थं मारुतं । तृतीयासप्तम्यां सतोबृहत्यां शिष्टा बृहत्यः ।
 अपे नव बार्हतं तृतीयासप्तम्यां सतोबृहत्यावित्यनुक्रमणिका ॥

अ॒ग्ने शर्ध॑त॒मा ग॒णं पि॑ष्टं रु॒क्नेभि॑रं॒जिभिः॑ ।
 वि॒शो अ॒द्य मरु॑ता॒मव॑ ह॒ये दि॒वश्चि॑दो॒चना॑दधि ॥ १ ॥
 अ॒ग्ने । शर्ध॑तं । आ । ग॒णं । पि॑ष्टं । रु॒क्नेभिः॑ । अं॒जिभिः॑ ।
 वि॒शः । अ॒द्य । मरु॑तां । अव॑ । ह॒ये । दि॒वः । चि॒त् । रो॒चना॑त् । अधि॑ ॥ १ ॥

हे अग्ने शर्धतं शत्रुजभिर्भवतं यज्ञायोत्सहमानं वा गणं मरुतां गणमा ह्वयेति शेषः । कीदृशं गण ।
 रुक्नेभी हव्यं रोचमानैरंजिभिराभरणैश्च पिष्टमवयवितं । युक्तमित्यर्थः । अवास्मिन्यागदिने मरुतां विशः
 प्रजाः । गणानित्यर्थः । तान्रोचनाद्रोचमानात् दिवो युक्तोकात् । अधीति पंचम्यर्थानुवादी । चित्पूरणः ।
 अवावस्तादस्मदभिमुखं ह्वये । आह्वयामि ॥

यथा॑ चि॒न्मन्य॑से ह॒दा तदि॒न्मे जग्मु॑रा॒शंसः॑ ।
 ये ते॒ नेदि॑ष्टं ह॒वना॑न्या॒गम॑न्ता॒न्वर्ध॑ भी॒मसँदृ॑शः ॥ २ ॥
 यथा॑ । चि॒त् । मन्य॑से । ह॒दा । तत् । इत् । मे । जग्मुः॑ । आ॒ऽशंसः॑ ।
 ये । ते । नेदि॑ष्टं । ह॒वना॑नि । आ॒ऽगम॑न् । तान् । वर्ध॑ । भी॒मसँदृ॑शः ॥ २ ॥

हे अपे त्वं हदा हृदयेन मरुतो यथा चिन्मन्यसे । चिदिति पुत्रायां । येन प्रकरणातिपुजितं जानासि ।
 तेषादरं करोषीत्यर्थः । तदित्तथैव मे मदर्थं जग्मुर्यत्वाशंस आशंसितार हव्यतः शत्रुन हिंसतो वा ।

अनंतरं ये मरुतो नेदिष्ठमत्यतांतिकं संनिधाविव ते तव हवनान्याङ्गानानि श्रुत्वागमन् आगच्छति तान् भीमसदृशः कालविलंबवासहनेन भयंकरदर्शमानवर्धः । वर्धय हविष्प्रापणेन ॥

मी॒ऋ॒ष्म॒न्ती॒व॒ पृथि॒वी॒ परा॒हता॒ मद॑त्ये॒त्य॒स्मदा॒ ।

ऋ॒क्षो॒ न वो॒ मरु॒तः॒ गिमी॑वाँ॒ अमो॑ दु॒धो गो॑रिव भीम॒युः ॥३॥

मी॒ऋ॒ष्म॒न्ती॒ऽइ॒व॒ । पृथि॒वी॒ । परा॑ऽहता । मद॑ती । एति॒ । अ॒स्मत् । आ॒ ।

ऋ॒क्षः॒ । न । वः॒ । मरु॒तः॒ । गिमी॑ऽवान् । अमः॑ । दु॒धः॒ । गोः॑ऽइ॒व॒ । भीम॑ऽयुः ॥३॥

मी॒ऋ॒ष्म॒न्ती प्र॒बल॑स्वामिका परा॒हता॒न्यैरभि॑भुता पृथि॒वी॒व॒ । अत्र॑ पृथि॒वी॒शब्द॑स्तदधि॒ष्टता॒ प्रजा॑ ल॒वय॑ति ।
* आ यथा स्वस्वामिनमुपद्रुताभिगच्छति तद्वदिति । मरुता साकन्धेन सर्वथा प्राप्तिर्दृष्टातः । एव मदती हृष्यती मरुत्वेनास्त्रतः । अस्मानित्यर्थः । एति । आगच्छति । हे मरुतो वो युष्मकममो बलं गणं ऋक्षो न अपि रिव गिमीवान् कर्मवान् दुधो दुधरो गोरिव भीमयुर्भोर्भुवभयुक्तो गोरिव । स यथा गिमीवान् कर्मवान् ॥

नि॒ ये रि॒ण॒त्यो॒ज॒मा॒ वृ॒षा॒ गावो॒ न दु॒धुरः॑ ।

अ॒श॒मानं॑ चि॒त्स्व॒र्ये॒प॒र्व॒तं गि॒रिं प्र॑ च्या॒वय॑न्ति॒ याम॑भिः ॥४॥

नि॒ । ये । रि॒ण॒ति॒ । ओ॒ज॒मा॒ । वृ॒षा॒ । गावः॑ । न । दुः॑ऽधुरः ।

अ॒श॒मानं॑ । चि॒त् । स्व॒र्ये॒ । प॒र्व॒तं । गि॒रिं । प्र॒ । च्या॒व॒य॑न्ति॒ । याम॑ऽभिः ॥४॥

ये मरुत अजमा स्वीयेन बलेन नि रिणति हिंसति शत्रुन वृषानायासेन स्वमचारमात्रेण गावो न दुधुरो दुःखेन हिंस्या अथा इव । ते मरुतः स्वर्यं शब्दयतमशमानं व्याप्तं पर्वतं जगत्पूरकोदकवत । पर्वता न्यर्वतः पर्व पुनः पृणतिः प्रीणातेवा । नि० १. २० । इति निरुक्त । तादृशं गिरिं मेघ । यद्वा । पर्वतमिति विशेष्य गिरिमिति विशेषण । निगिरत्युदकमिति गिरिः । तं यामभिर्गमनैः प्र च्यावयत्युदकनिर्गमनार्थं ॥

उत्तिष्ठ॑ नूनमे॒षां स्तोमैः॑ समु॒क्षिता॑नां । मरु॒तां पु॒रु॒तम॑मपू॒र्व्यं गवा॑ं सर्गमिव॒ ह्रये॑ ॥५॥

उत् । तिष्ठ॑ । नूनं॑ । ए॒षां । स्तोमैः॑ । संऽउ॒क्षिता॑नां । मरु॒तां । पु॒रु॒त॑म॒म॒ । अपू॒र्व्यं॑ । गवा॑ं ।

सर्ग॑ऽइ॒व॒ । ह्रये॑ ॥५॥

हे मरुतो यूयमुत्तिष्ठ । उत्तिष्ठत ॥ व्यत्ययेनैकवचनं ॥ नूनं निश्चयमेषां स्तोमैः स्तोत्रैः समुक्षितानां वर्धितानां मरुतां । यद्वा । स्तोमैरुपहृत्य इति संबन्धः । तादृशां मरुतां पुरुतमं प्रभुततममपूर्य । न विद्यते पूर्वा येभ्यस्तमपूर्यं सर्गं संघं गवामुदकाणां प्रसिद्धानां गवा वा सर्गं संघमिव ह्रये । आह्रये ॥ ॥ ५९ ॥

यु॒ग्ध्वं ह्य॒रु॒षी॒ रथे॑ यु॒ग्ध्वं रथे॑षु रो॒हितः॑ ।

यु॒ग्ध्वं ह॒रीं अ॒जि॒रा धुरि॑ वो॒ह्रवे॑ व॒हि॒ष्ठा धुरि॑ वो॒ह्रवे॑ ॥६॥

यु॒ग्ध्वं । हि॒ । अ॒रु॒षीः । रथे॑ । यु॒ग्ध्वं । रथे॑षु । रो॒हितः॑ ।

यु॒ग्ध्वं । ह॒री॒ इति॑ । अ॒जि॒रा । धुरि॑ । वो॒ह्रवे॑ । व॒हि॒ष्ठा । धुरि॑ । वो॒ह्रवे॑ ॥६॥

हे मरुतो यूयं रथे युष्मदीये सर्वेषां साधारणभुतेऽरुषीरारोचमाना वडवा युग्ध्व । योजयध्व । तथा रथेषु युष्मदीयेषु रोहितो रोहितवर्णा युग्ध्व । हरी अथावजिराजिरोवाभुगमनी धुरि वोह्रवे वह्निनाय युग्ध्व । आदरार्थं पुनर्वचनं । वहिष्ठा वोदृतमावयथा धुरि वोह्रवे ॥

उत स्य वाज्यरूपस्तुविष्वणिरिह स्म धायि दर्शतः ।

मा वो यामेषु मरुतश्चिरं करत्प्र तं रथेषु चोदत ॥ ७ ॥

उत । स्यः । वाजि । अरूपः । तुविऽस्वनिः । उह । स्म । धायि । दर्शतः ।

मा । वः । यामेषु । मरुतः । चिरं । करत् । प्र । तं । रथेषु । चोदत ॥ ७ ॥

उतापि च स्य स वाजी वेजनवानरूप आरौचमानस्तुविष्वणिः प्रभुतध्वनिरश्वः । अरूप इत्यनेन रोहित इत्युक्तं भवति । प्रष्टिर्वहति रोहितः । अश्वे० १. ३९. ६ । इति ह्युक्तं । इह दानीं दर्शतो दर्शनीयः स न धायि । रथे नियोजितः । स्मति पुरणः । हे मरुतो वो यामेषु गमनेषु सोऽश्वश्चिरं विलंबं मा करत । मा करोतु । तं रथेषु । रथे युक्तमिति शेषः । प्र चोदत । प्रेरयत । यथा विलंबं न कुर्यात्तथा प्रेरयत ॥

रथं नु मारुतं वयं श्रवस्युमा हुवामहे ।

आ यस्मिन्तस्थौ सुरणानि बिभ्रती सचा मरुत्सु रोदसी ॥ ८ ॥

रथं । नु । मारुतं । वयं । श्रवस्युं । आ । हुवामहे ।

आ । यस्मिन् । तस्थौ । सुरणानि । बिभ्रती । सचा । मरुत्सु । रोदसी ॥ ८ ॥

वयमात्रेया रथ रंहणस्वभावं मारुतं मरुता संबंधिनं रथं श्रवस्युमन्नेकुं न अवा हुवामहे । आहुयामः । यस्मिन्तस्थौ सुरणानि सुरमणानि जलानि बिभ्रती धारयती रोदसी रुद्रस्य पत्नी मरुता माता । यद्वा । रुद्रो वायुः । तत्पत्नी माध्यमिका देवी मरुत्सु सचा सहिता आ तस्थौ आस्थितवती तं रथमाहुर्व ॥

तं वः शर्धं रथेषुभं त्वेषं पनस्युमा हुवे ।

यस्मिन्तुजाता सुभगा महीयते सचा मरुत्सु मीळुषी ॥ ९ ॥

तं । वः । शर्धं । रथेषुभं । त्वेषं । पनस्युं । आ । हुवे ।

यस्मिन् । सुऽजाता । सुऽभगा । महीयते । सचा । मरुत्सु । मीळुषी ॥ ९ ॥

हे मरुतो वः शर्धं युष्मदीयं वलं गणं रथेषुभं रथे शोभनं त्वेषं दीप्तं पनस्युं सुत्यमा हुवे । आहुये । यस्मिन् शर्धं मुजाता मुष्टु प्रवृद्धा सुभगा शोभनमाग्यातिमहती मीळुषी । मीळुष्टम शिवतमेत्यादी दर्शना-
न्वीहानुद्रः । तत्पत्नी मीळुषी । मरुत्सु सचा सह महीयते पुज्यते तं शर्धमा हुवे । आपस्तवोऽपि रुद्रपत्नी मीळुषीसंज्ञया व्यवज्ञहार । उत्तरया दक्षिणस्यामीशानमावाहयति लौकिक्या वाचोत्तरस्या मीळुषी मध्ये जयते । आप० गृ० २०. १. ३ । इति ॥ ॥ २० ॥ ॥ ४ ॥

पंचमेऽनुवाके षोडश सूक्तानि । तत्रा रुद्रास इत्यष्टवं प्रथमं सूक्तं श्वावाश्वस्थार्थं मारुतं । सप्तम्यष्टस्यी विष्टुमी शिष्टाः षट् जगत्सु । आ रुद्रासोऽष्टौ द्विविष्टुबंतमित्यनुक्रमणिका ॥ दिनियोगो लैगिकः ॥

आ रुद्रास इंद्रवंतः सजोपसो हिरण्यरथाः सुविताय गंतन ।

इयं वो अस्मत्प्रति हर्यते मतिस्तृणजे न दिव उत्सा उदन्यवे ॥ १ ॥

आ । रुद्रासः । इंद्रवंतः । सजोपसः । हिरण्यऽरथाः । सुविताय । गंतन ।

इयं । वः । अस्मत् । प्रति । हर्यते । मतिः । तृणऽजे । न । दिवः । उत्साः । उदन्यवे ॥ १ ॥

हे ब्रह्मासौ ब्रह्मपुत्रा ब्रह्मवतं ब्रह्मेण युष्मत्स्वामिना तद्वतः सज्जोषसः परस्परं समानप्रीतयो हिरण्यरंशा
हिरण्यमयरथाः संतः सुविताय सुगमनाय तत्माधनाय मुष्टु सर्वगतयाय यज्ञाय तदर्थमा गतन। आगच्छत।
किमत्र विद्यत इति तदर्थतः। इयमस्मदस्मदीया मतिः स्मृतिर्वो युष्मान प्रति हर्यते। कामयते। तस्मादाग
च्छत। उदन्यव उदकेच्छवे तुष्णजि गोतमाय दिवो शुलोकमकाशाद्वा उदकनिष्पदा यथा युष्माभिः प्रेर
तास्तद्वदस्मदर्थमप्यागत्याभिमतं ददतेत्यर्थः ॥

वाशीमंत ऋष्टिमंतो मनीषिणः सुधन्वान् उपमंतो निपंगिणः ।

स्वश्वाः स्थ मुरथाः पृश्निमातरः स्वायुधा मरुतो याथना शुभं ॥२॥

वाशीऽमंतः । ऋष्टिऽमंतः । मनीषिणः । सुधन्वानः । उपमंतः । निपंगिणः ।

सुऽअश्वाः । स्थ । मुऽरथाः । पृश्निऽमातरः । सुऽआयुधाः । मरुतः । याथन । शुभं ॥२॥

हे मरुतो यूयं वाशीमंतः । वाशीति तज्जनसाधनमायुधं । तद्वतः स्थ । ऋष्टिमंतः । ऋष्टिर्नाम क्रूरिका ।
तद्वतः स्थ । एवं सर्वत्र याज्यं । मनीषिणो मनस ईश्वरा मनुष्यिनः सुधन्वानः शोभनधनुष्का उपमंतो वागवतो
निपंगिणो निपंगवतः स्वश्वाः स्थ । शोभनाश्वा भवथ । मुरथाः शोभनरथाः पृश्निमातरः पुष्टिः पुत्राः स्वायुधाः
खड्गपरश्चादिसकलायुधोपिताः । एवं महात्मानः संतः शुभं शोभनं यथा भवति तथा शुभमुदकाय वा रथेन
याथन । गच्छथ ॥

धनुथ द्यां पर्वतान्दाशुपे वसु नि वो वना जिहते यामनो भिया ।

कोपयथ पृथिवीं पृश्निमातरः शुभे यदुयाः पृपतीरयुग्ध्वं ॥३॥

धनुथ । द्यां । पर्वतान् । दाशुपे । वसु । नि । वः । वना । जिहते । यामनः । भिया ।

कोपयथ । पृथिवीं । पृश्निऽमातरः । शुभे । यत् । उयाः । पृपतीः । अयुग्ध्वं ॥३॥

हे मरुतो द्यां । दिवीत्यर्थः । पर्वतान्दघान्दाशुपे हविर्दात्र यज्ञमानाय वसु धनानि च धनुष । प्रापयथ ।
वो युष्माकं यामनो गमनस्य भिया भीत्या वना वनानि वृक्षादिममूहा नि जिहते । निरारा कपते । अथमना
भृशं शंसतीत्यर्थः । हे पृश्निमातरः पुष्टिः पुत्राः । पृश्निर्देवः पयसो मरुतो जाता इति हि युतिः । हे मरुत
पृथिवीं कोपयथ । अभिवृष्ट्या नीभयथ । हे उया उद्गूर्णवला यूयं यद्यदा शुभं उदकार्थं पृपतीरयमदीया अथा
अयुग्ध्वं योजयथ तदा कोपयथ पृथिवी ॥

वातत्विषो मरुतो वर्षनिर्णिजो यमा इव मुसदृगः सुपेगंसः ।

पिशंगाश्वा अरुणाश्वा अरेपसः प्रत्वशसो महिना द्यौरिवोरवः ॥४॥

वातऽत्विषः । मरुतः । वर्षऽनिर्निजः । यमाऽइव । मुऽसदृगः । सुऽपेगंसः ।

पिशंगऽअश्वाः । अरुणऽअश्वाः । अरेपसः । प्रऽत्वशसः । महिना । द्याऽइव । उरवः ॥४॥

वातत्विषः सर्वदा संप्राप्तदीप्तयो वर्षनिर्णिजो वृष्टिः शोधयितारः । अथवा निर्निगृति रूपनाम । वर्षमेव
रूपं येषां ते तादृशाः । वृष्टिप्रदा इत्यर्थः । यमा इव युगलोत्पन्ना इव मुसदृगाः परस्परं चलरूपादिभिरत्यंत
सरूपाः सुपेगंसः शोभनरूपाः पिशंगाश्वाः पिशंगवर्णाशोपिताम्लथारुणाश्च । अरेपसोऽपापाः प्रत्वशसः प्रकृष्ट
तनुकर्तारो वृष्ट्या महिना महत्त्वेन द्यौरिवातरिजमिवोरवो विस्तीर्णाः । उक्तलक्षणा नाम भिन्न
इत्युत्तरेण संबन्धः ॥

पुरुदृप्सा अंजिमंतः सुदानवस्त्वेपसंदृगो अनवभराधसः ।

सुजातासो जनुपा रुक्मवक्षसो दिवो अर्का अमृतं नाम भेजिरे ॥ ५ ॥

पुरुदृप्साः । अंजिऽमंतः । सुऽदानवः । त्वेपऽसंदृगः । अनवभराधसः ।

सुऽजातासः । जनुपा । रुक्मऽवक्षसः । दिवः । अर्काः । अमृतं । नाम । भेजिरे ॥ ५ ॥

पुरुदृप्साः प्रभुतोदका अंजिमत आभरणवतः सुदानवः शोभनदानास्त्वेपसंदृगो दीप्तरूपा अनवभराधसो
ऽनवभरपधनाः सुजातासः शोभनजनना जनुपा जन्मनवोक्तरूपा रुक्मवक्षसो हारवक्षस्का अर्काः पुण्या मरुतो
दिवो युवोकादागत्यामृतममरणसाधनं नामोदकं नमनहेतुकमुक्तलक्षणं हविर्वा भेजिरे । लब्धवतः ॥ २१ ॥

ऋष्टयो वो मरुतो असंयोरधि सह ओजो वाहोर्वो बलं हितं ।

नृम्णा गीर्षस्वायुधा रथेषु वो विश्वा वः श्रीरधि तनूषु पिपिगे ॥ ६ ॥

ऋष्टयः । वः । मरुतः । असंयोः । अधि । सहः । ओजः । वाहोः । वः । बलं । हितं ।

नृम्णा । गीर्षऽमु । आयुधा । रथेषु । वः । विश्वा । वः । श्रीः । अधि । तनूषु । पिपिगे ॥ ६ ॥

हे मरुतो वो युष्माकंसंयोरधृष्टय आयुधविशेषा हिताः । आश्रिताः । वक्ष्यमाणहितशब्दो विपरि-
णतयः । अधीति सप्तस्यर्थानुवादी । तथा वो वाहोरधि सहः शत्रुणामभिभावकमोजः । ओज नामाष्टमो
धातुः । तद्वत् बलं हितं । निहित । गीर्षमु शिरःमु नृम्णा नृम्णानि हिरण्यमयानि पट्टोष्णीपादीनि निहि-
तानि । रथेष्वायुधायुधानि युद्धसाधनानि निहितानि । वः श्रीयुष्माकं कांतिस्तनुषु तदीयेष्वधि पिपिगे ।
अधिष्ठिता । आश्रिता ॥

गोमदश्चावद्वथवत्सुवीरं चंद्रवद्राधो मरुतो ददा नः ।

प्रणस्ति नः कृणुत रुद्रियासो भक्षीय वोऽवंसो देव्यस्य ॥ ७ ॥

गोऽमत् । अश्वऽवत् । रथऽवत् । सुऽवीरं । चंद्रऽवत् । राधः । मरुतः । दद । नः ।

प्रऽणस्ति । नः । कृणुत । रुद्रियासः । भक्षीय । वः । अवंसः । देव्यस्य ॥ ७ ॥

हे मरुतो गोऽस्मभ्यं गोमद्वद्भभिर्गोभिरुपेतमयावद्भभिर्द्वथोपेतं सुवीरं मुष्टु पुत्रोपेतं चंद्र-
वद्विरण्योपेतं राधोऽन्नं दद । ददत ॥ व्यत्यर्थेनैकवचनं । अथवा लोडर्थस्य लिटो मध्यमवद्भवचनं ॥ हे रुद्रि-
यासो रुद्रपुत्रा मरुतो नोऽस्मादीया प्रणस्ति । समुद्रिमित्यर्थः । तां कृणुत । कुरुत । वो युष्माकं स्वभूतमवसो
ऽवो रक्षणं देव्यस्य देव्य देवार्हं भक्षीय । भक्षेय ॥

ह्ये नरो मरुतो मृळता नस्तुवीमघासो अमृता ऋतज्ञाः ।

सत्यंश्रुतः कवयो युवानो बृहन्निरयो बृहदुशमाणाः ॥ ८ ॥

ह्ये । नरः । मरुतः । मृळतं । नः । तुर्विऽमघासः । अमृताः । ऋतऽज्ञाः ।

सत्यंऽश्रुतः । कवयः । युवानः । बृहत्ऽगिरयः । बृहत् । उशमाणाः ॥ ८ ॥

ह्ये हे नरो नेतारो मरुतो नोऽस्माकृते । मुखयत । अस्मभ्यं हिताय वा सुखिनो भवत । हे तुवीमघासः
प्रभुतधना अमृता अमरणस्वभावा ऋतज्ञा उदकस्य यज्ञस्य वा क्षातारः । कर्तार इत्यर्थः । सत्यश्रुतः सत्येन

सत्यफलत्वेन प्रसिद्धाः कवयो मेधाविनो युवानो नित्यतरुणा बृहन्निरयः प्रभुतस्तुतयो बृहदत्यधिकमुद्यमाना
हविर्भिः सेविता उदकं वा सिंचतो यूयं मृकृतः ॥ १० ॥

तमु नूनमित्यष्टवं द्वितीयं मृकृतं श्यावाश्वस्यार्थं त्रिषुभं मारुतः । तस्मिन्मृकृतमणिका । विनियोगो निर्गमकः ॥

तमु नूनं तविषीमंतमेपां स्तुपे गणं मारुतं नव्यसीनां ।

य आश्वश्वा अमववहंत उतेशिरे अमृतस्य स्वराजः ॥ १ ॥

तं । ऊं इति । नूनं । तविषीऽमंतं । एपां । स्तुपे । गणं । मारुतं । नव्यसीनां ।

ये । आश्वश्वाः । अमववत । वहंत । उत । उेशिरे । अमृतस्य । स्वराजः ॥ १ ॥

तमु तमेव पुर्वं स्तुतमेव मारुतं मरुतां संवधिनं तं गणं तविषीमतं दीप्तिमतं नूनमव्यं स्तुपे । कीदृशा
मरुतां । नव्यसीनां ॥ नित्यतरुणः ॥ नवतराणां स्तुत्यानां वा । एपां मारुतं गणं । गणावयवभुता मरुतः ।
कीदृशा इत्युच्यते । ये मरुत आश्वश्वाः शीघ्रगाम्यर्थोपिता अमवत बलवन्तो यथा भवति तथा वहंत गच्छति ।
उतापि चेशिरे ईश्वरा भवत्यमृतस्योदकस्य स्वराजः स्वायत्तदीप्तयः स्वयमेव राजमानाः तेषां गणं स्तुपे ॥

त्वेपं गणं तवसं खादिहस्तं धुनिघ्नं मायिनं दातिवारं ।

मयोभुवो ये अमिता महित्वा वंदस्व विप्र तुविराधसो नून ॥ २ ॥

त्वेपं । गणं । तवसं । खादिहस्तं । धुनिघ्नं । मायिनं । दातिवारं ।

मयःऽभुवः । ये । अमिताः । महित्वा । वंदस्व । विप्र । तुविऽराधसः । नून ॥ २ ॥

त्वेपं दीप्तं गणं मारुतं तवसं बलवत् खादिहस्तं कटकहस्तं धुनिघ्नं कर्पायतुर्कर्मण मायिनं प्रज्ञावत्
दातिवारं दत्तधनं हे विप्र होतवंदस्व । स्मृतीति संबधः । ये मरुतो मयोभुवः मुखस्य भावयितारो महित्वा
महत्त्वेनामिता अपरिच्छिन्नाः । तानं तुविराधसः प्रभुतधनानं नूनं नूतनं वदस्व ॥

आ वो यंतूद्वाहासो अद्य वृष्टिं ये विश्वे मरुतो जुनन्ति ।

अयं यो अग्निमरुतः समिद्ध एतं जुषध्वं कवयो युवानः ॥ ३ ॥

आ । वः । यंतु । उदऽवाहासः । अद्य । वृष्टिं । ये । विश्वे । मरुतः । जुनन्ति ।

अयं । यः । अग्निः । मरुतः । संऽइहः । एतं । जुषध्वं । कवयः । युवानः ॥ ३ ॥

ये विश्वे व्याप्रा मरुतो वृष्टिं जुनन्ति प्रेरयति तं उदवाहाम उदकस्य वोढारो मरुतोऽपिटाभी वो
युष्माना यंतु आगच्छन्तु हे अत्यग्न्यजमानाः । अथ प्रत्यक्षवादः । हे मरुतो यः प्रसिद्धोऽयमग्निः समिद्ध
सम्यक् दीपित एतमपि जुषध्वं मेवध्वं हे कवयो मेधाविनो हे युवानो नित्यतरुणाः सर्वत्र व्याप्रा वा ॥

यूयं राजानमिर्यं जनायं विभ्वतष्टं जनयथा यजत्राः ।

युष्मदेति मुष्टिहा बाहुर्जतो युष्मत्सदृशो मरुतः सुवीरः ॥ ४ ॥

यूयं । राजानं । इर्यं । जनायं । विभ्वऽतष्टं । जनयथा । यजत्राः ।

युष्मत् । एति । मुष्टिहा । बाहुऽर्जतः । युष्मत् । सतऽअश्वः । मरुतः । सुवीरः ॥ ४ ॥

हे मरुतो यूयं जनायं यजमानाय राजानं स्वामिनं राजमानं वर्यं शत्रुणां प्रेरकं व्यावयितारं विभ्वतष्टं ।
विभ्वा नाम ऋभूणां मध्यमः । स कुशवी । तेन निर्मितः । अत्यतरूपवर्तमित्यर्थः । तादृशं पुत्रं जनयथा ।

उत्पादयथ हे यज्ञत्रा यष्ट्याः । हे मरुतो युष्मद्युष्मत् एति गच्छति पुत्रः । कीदृशः । मुष्टिहा । मुष्टिशब्दो
बाह्वपल्लवः । स्वभुजवर्त्मनैव हन्ता शत्रूणां । तदेवोच्यते । बाहुजुतः । बाहुः प्रेरकः शत्रूणां यस्य तादृशः
पुत्र एति । तथा युष्मद्युष्मत्तः सदस्यो विद्यमानाश्च । बह्वश्च इत्यर्थः । सुवीरः शोभनवीर्यः पुत्र एति ।
जायत इत्यर्थः ॥

वरुणप्रघामं मारुत्या आमित्राया अरा इवेति याज्या । मुञ्चितं च । अरा इवेदचरमा अहेविमं मे वरुण
श्रधि । आ० २. १०. इति ॥ एकादशनि मारुते पशवर्षेव पशुपुरोडाशस्य याज्या । मुञ्चितं च । अरा इवेद-
चरमा अहेव या वः गर्भं शशमानाश्च संति । आ० ३. १. इति ॥

अरा इवेदचरमा अहेव प्रप्र जायते अकवा महोभिः ।

पृष्टेः पुत्रा उपमासो रभिष्ठाः स्वया मत्या मरुतः सं मिमिश्रुः ॥ ५ ॥

अराऽऽव । इत् । अचरमाः । अहाऽऽव । प्रऽप्र । जायते । अकवाः । महऽभिः ।

पृष्टेः । पुत्राः । उपऽमासः । रभिष्ठाः । स्वया । मत्या । मरुतः । सं । मिमिश्रुः ॥ ५ ॥

अरा इवेति रथगंकव इवाचरमा अनिरुष्टाः । सर्वसमाः सहेवोत्पन्नाश्चेत्यर्थः । अहेवाहानीव । दिवसा
यथा सर्वेऽपि पृष्टिघटिकात्मकास्तत्सप्रसंख्योपेतमत्रगणकपेण समा इत्यर्थः । अनेन दृष्टान्तद्वयेन वैसृ-
ष्टाभावः प्रतिपादितः । एवमुक्तलक्षणा महोभिस्तजोभिः प्रप्र जायते । प्रकर्षणं प्रादुर्भवति ॥ एकः प्रसमुपोदः
पादपुरण इत्युपमगोभासः स च पुरणः ॥ तं चाकवा अनन्याः । यद्वा महोभिरित्यस्य विशेषणं । पृष्टेर्माध्य-
मिकाया वाचो गोरूपाया अंतरिक्षस्य वा पुत्रस्थानीया उपमासः प्रत्येकं समाना रभिष्ठाः प्रकृष्टवगाः । एवं
महानुभावा मरुतः स्वया मत्या स्वकीयैवानुग्रहवृद्धा सं मिमिश्रुः । वृष्ट्या सम्यक् मिचति ॥

यत्प्रायांसिष्ट पृपतीभिरश्वैर्वीरुपविभिर्मरुतो रथेभिः ।

शोदन्त आपो रिणते वनान्यवोस्त्रियो वृषभः क्रदतु द्यौः ॥ ६ ॥

यत । प्र । अयांसिष्ट । पृपतीभिः । अश्वैः । वीरुपविऽभिः । मरुतः । रथेभिः ।

शोदन्ते । आपोः । रिणते । वनानि । अश्व । उस्त्रियः । वृषभः । क्रदतु । द्यौः ॥ ६ ॥

हे मरुतो यद्यदा प्रायांसिष्ट प्रगच्छथ पृपतीभिः पृपत्सर्जकरश्चैवाहनसाधनैरथैः । अथशब्दोऽत्र वाहन-
सामान्यवचनः । अतः पुंलिङ्गता । तथान्यत्र । यदश्वान्युप पृपतीरयुग्ध । ऋक् ० ५. ५५. ६ । रोहिदथोऽजाश्च
इति समानाधिकरणप्रयोगः । एवमुताशयुक्तेर्वीरुपविभिर्दृढरथनेमिभी रथेभिः प्रायांसिष्ट । यद्वा । अथै
रथैश्च सह मरुतो यदा प्रायांसिष्ट तदापः शोदन्ते । चरन्ति । वनानि वृक्षसमूहा रिणते । हिंस्यते । वेगेन
भज्यन्ते । उस्त्रियः । उस्त्राः मूर्यरथमयः । तत्संबन्धी पर्जन्यो वृषभोऽपा वर्षिता र्थाद्योतमानोऽव क्रदतु । अवा-
शुग्ध शब्दयतु वृष्ट्यर्थः ॥

प्रथिष्ट यामन्पृषिवी चिदेपां भर्तेव गर्भं स्वमिच्छवो धुः ।

वातान्त्वश्वान्युर्यायुयुजे वर्षं स्वेदं चक्रिरे रुद्रियांसः ॥ ७ ॥

प्रथिष्ट । यामेन । पृषिवी । चित् । एपां । भर्ताऽऽव । गर्भं । स्वं । इत् । शवः । धुः ।

वातान् । हि । अश्वान् । धुरि । आऽयुयुजे । वर्षं । स्वेदं । चक्रिरे । रुद्रियांसः ॥ ७ ॥

एपां मरुतां यामन्यामनि गमने पृषिवी चित भूमिः । चिदिति पुरणः । प्रथिष्ट । प्रख्याताभवत । गर्भ-
योग्याभवदित्यर्थः । ते च मरुतो भर्ता लौकिकः पतिर्गर्भमिव भार्यास्तथा भूम्याः स्वमित्स्वभूतं गर्भं गर्भस्था-

नीयं शव उदकं धुः । स्थापितवतः । हि यस्माद्वातान् गन्तुं शान् धुरि रथसंयधिन्यामायुयुक्त्र आयोजितवत
तस्माद्वर्षं स्वदं स्वदस्थानीयं वृष्टिमंस्त्याय चर्किर कुर्वति रुद्रियासो रुद्रपुत्राः ॥

ह्ये नरो मरुतो मृकृता नसुवीमघासो अमृता ऋतज्ञाः ।

सत्यश्रुतः कवयो युवानो बृहद्गिरयो बृहदशमाणाः ॥८॥

ह्ये । नरः । मरुतः । मृकृतः । नः । तुविऽमघासः । अमृताः । ऋतऽज्ञाः ।

सत्यऽश्रुतः । कवयः । युवानः । बृहत्ऽगिरयः । बृहत । उशमाणाः ॥८॥

ह्ये नर इत्यष्टमी गता ॥ ॥२३॥

• प्र वः स्पष्टित्वष्टचं तृतीय मुक्त श्वावाशस्यार्थं मरुत । अष्टमी त्रिष्टुप शिष्टाः सप्त जगत्वाः । प्र वः स्पष्ट
विष्टुवतमित्यनुक्रमणिका ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥

प्र वः स्पष्टक्रन्त्सुविताय दावनेऽर्चो दिवे प्र पृथिव्या ऋतं भरे ।

उष्टंते अश्वान्तरूपंते आ रजोऽनु स्वं भानुं श्रथयन्ते अर्णवः ॥९॥

प्र । वः । स्पष्ट । अक्रन् । सुविताय । दावने । अर्च । दिवे । प्र । पृथिव्यै । ऋतं । भरे ।

उष्टंते । अश्वान् । त रूपंते । आ । रजः । अनु । स्वं । भानुं । श्रथयन्ते । अर्णवः ॥९॥

हे मरुतो वो युष्मभ्य सुविताय मुष्टु प्राप्त्रव्याय दावने हविष्प्रदानाय स्पष्ट प्रपृष्टा होता ॥ प्रकर्मणा क्रन् ।
कदति । स्तीति । वो युष्मान् वा मुष्टु प्राप्त्रव्याय दानायाक्रन् ॥ कदति । गच्छ क्रमणो लदर्थं मुष्टि तिप्ति रूप ॥
हे होतर्दिव्य द्योतमानाय द्युदेवाय प्रार्च । प्रकर्मण मुष्टि हे आत्मन । तथा पृथिव्यै पृथिव्याय ऋतं स्तोत्र भरे ।
संपादयामि । श्वावापृथिव्यावपि मरुतामाधारत्वादत्र निपातमात्रा भवत । किंच ते मरुतोऽयान् यापका-
नुदकसंधानुचरते । मंचति । रज आ अतरि वमा सर्वतस्वरूपंते । तरति । सचरति । आ भानुं मरुकीय ते त्रौऽर्ण
वमंघः महानु श्रथयते । अनुश्रथयति । अनुकूल प्रापयतीत्यर्थः ॥

अमदिपां भियमा भूमिरजति नोनं पूर्णा शरति व्यथिर्यती ।

दूरदृग्णे ये चितयन्ते एमभिरंतमहे विदथे येतिर नरः ॥१०॥

अमात । एपां । भियमा । भूमिः । एजति । नोः । न । पूर्णा । शरति । व्यथिः । यती ।

दूरऽदृग्णः । ये । चितयन्ते । एमऽभिः । अंतः । महे । विदथे । येतिर । नरः ॥१०॥

एपा ॥ अनादृशविषयत्वादनृदात्तः ॥ एपा मरुता भियमा भूमेन भूमिरजति । कपते भानं पूर्णा प्राणि
भिः । सा यथोदकमध्यं चरति चलति व्यथिर्यथितो यती गच्छती । एतद्भव्य नीविशरण । दूरदृग्णे दूर
दृश्यमाना अपि ये मरुत एमभिरंतमहे चितयन्ते जायन्ते ते महानो मरुतो विदथे यज्ञं महे महते हविष
हविर्मन्त्रणायातशवापृथिव्यामध्यं येतिर । यतते । नरो नेतारो मरुतः ॥

गवांमिव श्रियमे शृंगमुत्तमं सूर्या न चक्षु रजसो विसर्जने ।

अत्या इव सुभ्रवश्चारवः स्थन मर्या इव श्रियमे चेतथा नरः ॥३॥

गवांऽइव । श्रियमे । शृंगं । उत्तमं । सूर्यः । न । चक्षुः । रजसः । विऽसर्जने ।

अत्याऽइव । सुऽभ्रवः । चारवः । स्थन । मर्याऽइव । श्रियमे । चेतथ । नरः ॥३॥

‘हे मरुतो यूयं गवा शृगमिवोत्तममुत्कृष्टमुष्णीषपट्टादिकं श्रियसे श्रिये धारयथेति श्रुतिः । सूर्यो न सूर्य इव । स यथा रजसमन्तजसो विमर्जनं चतुर्दशानसाधनं मण्डनं धत्ते तद्वद्रजसो वृष्टिर्विमर्जनं विमर्जनाय चतुः सर्वस्य प्रकाशकं तजो धारयथ । अत्या इवाद्या इव सुभः सुष्ठु सर्वत्र भवतो वेगवन्तश्चारवो दर्शनीयाः स्थन । भवथ । मर्या मर्या यजमाना इव । ते यथा श्रियसे जानन्ति यज्ञादिकं तद्वत्क्रियं चेतथ हे नरो नितारो मरुतः ॥

को वो महांति महतामुदश्वत्कस्काव्या मरुतः को ह पौंस्या ।

यूयं ह भूमिं किरणं न रेजथ प्र यद्भरध्वे सुविताय दावने ॥४॥

कः । वः । महांति । महतां । उत् । अश्वत् । कः । काव्या । मरुतः । कः । ह । पौंस्या ।

यूयं । ह । भूमिं । किरणं । न । रेजथ । प्र । यत । भरध्वे । सुविताय । दावने ॥४॥

हे मरुतो वो युष्माकं महतां पुत्रानां को यजमानो महांति श्रियास्युदश्वत् । उत्कृष्टं प्राप्नुयात् । कश्च तदर्थं काव्या काव्यानि कवीनां युष्माकं संबधीनि स्तोत्राण्युदश्वत् । को ह कश्च पौंस्या पौंस्यानि पराक्रमा-
नुदश्वत् । आदरार्थं पुनर्वचनं । यूयं ह यूयं खनु भूमिं किरणं न किरणमिव रेजथ । किरणं यथा वृथार्थं पालयथ तद्वद्भूमिं रेजथ । यद्यस्मात् सुविताय सुष्ठु प्राप्नुयात् । प्राप्नुयस्यत्यर्थः । तादृशस्य धनस्य वृष्ट्युदकस्य वा दावने दानाय प्र भरध्वे प्रकर्षेण संपादयथ वृष्टिं । यस्माद्युयमेवं कुरुथ तस्मात्क एवं करोतीत्यर्थः ॥

अश्वा इवेदरूपासः सर्वधवः शूरा इव प्रयुधः प्रोत युयुधुः ।

मर्या इव सुवृधो वावृधुनरः सूर्यस्य चक्षुः प्र मिनन्ति वृष्टिभिः ॥५॥

अश्वाःऽइव । उत् । अरूपासः । सऽवधवः । शूराःऽइव । प्रऽयुधः । प्र । उत् । युयुधुः ।

मर्याःऽइव । सुऽवृधः । वऽवृधुः । नरः । सूर्यस्य । चक्षुः । प्र । मिनन्ति । वृष्टिऽभिः ॥५॥

मरुत एतेऽश्वा इव शीघ्रगतारोऽरूपास आरोचमानाः सर्वधवः । समान एक एव बहुबन्धको रुद्रो येषां ते तादृशाः । परस्पर बन्धवः स्निहयुक्ता वा शूरा भटा इव प्रयुधः प्रयोद्धारो वैरिभिः सह तादृशा उतापि च प्र युयुधुः । प्रकर्षेण युध्यते । मर्या इव मनुष्या यथा वर्धते तथा सुवृधः सुष्ठु वर्धयितारो वर्ध-
माना वा नरो नितारो ववृधुः । वर्धते । एव महात्मानः सूर्यस्य चतुर्भुजः समुह मण्डनं वा वृष्टिभिः प्र मिनन्ति । प्रकर्षेण हिंसन्ति । आनुभवतीत्यर्थः ॥

ते अज्येष्टा अकनिष्ठास उद्भितोऽमध्यमासो महसा वि वावृधुः ।

सुजातासो जनुषा पृश्निमातरो दिवो मर्या आ नो अच्छा जिगातन ॥६॥

ते । अज्येष्टाः । अकनिष्ठासः । उत्ऽभिदः । अमध्यमासः । महसा । वि । ववृधुः ।

सुऽजातासः । जनुषा । पृश्निऽमातरः । दिवः । मर्याः । आ । नः । अच्छ । जिगातन ॥६॥

ते मरुतोऽज्येष्टा अकनिष्ठासोऽकनिष्ठा उद्भित उद्भेदयितारः शत्रूणाममध्यमासोऽमध्यमाः सर्वप्रकारैः
समा महसा तेजसा वि ववृधुः । विवर्धते । सुजातासः सुष्ठु संभूता जनुषा जन्मना पृश्निमातरः पुत्रैः पुत्रा मर्या
मनुष्येभ्यो हिता यूयं दिवः सकाशात्तोऽस्मान्क्वामिमुखमा जिगातन । सर्वतः प्रशंसत साध्वनुष्ठितमिति ।
उत्तरार्धः प्रत्यक्षरुतः । यद्वा । ये सुजाता जनुषा पृश्निमातरश्च तान दिव आगतान हे अस्त्रिजो मर्या यूयमा
जिगातन आगच्छत ते नोऽच्छ । आगच्छतास्मदभिमुखं ॥

वयो न ये श्रेणीः पृष्ठुरोजसांतान्दिवो बृहतः सानुनस्परि ।

अश्वास एषामुभये यथा विदुः प्र पर्वतस्य नभनूरचुच्यवुः ॥७॥

वयः । न । ये । श्रेणीः । प॒प्तुः । श्रो॒ज॒सा । अ॒न्ता॒न । दि॒वः । बृ॒ह॒तः । सा॒नु॒नः । परि॑ ।
अ॒श्व॒सिः । ए॒षां । उ॒भये॑ । यथा॑ । वि॒दुः । प्र । प॒र्व॒त॒स्य । न॒भ॒नू॒न । अ॒चु॒च्य॒वुः ॥ ७ ॥

ये मरुतो वयो न पतिष्य इव श्रेणीः पक्तयः सत आजसा वनेन दिवोऽतिरिक्तस्यादित्यस्य वातान् पयंतान् बृहतो महतः सानुनः समुन्नतस्याकाशवलयस्य परि परितः पप्तुः पतति एषामश्वामोऽश्याः पर्वतस्य मेघस्य नभनून ॥ भनतः शब्दकर्मणो नभ्राडितिवत् नभनवः ॥ उदकानि प्राचुच्यवुः । च्यावयति । उभये देवा मनुष्याश्च यथा विदुर्ज्ञानति तथा । मनुष्याणां ज्ञान प्रसिद्ध । देवाश्च वृष्टीं मत्तामायायणादौ हविष्प्रदानेन जानति । देवानां वृष्टिर्भूतिपरिज्ञानमाश्रयायनेनोक्त । यदा वर्षस्य तुष्टः स्यादथाययणेन यज्ञतत्पुष्पकस्यापि हि देवा आहमृष्टो ज्ञानं वर्षस्याययणेन हि यज्ञते । आ० २ ९ । इति ॥

मिमातु द्यौरदिति वीतये नः सं दानुचिवा उपसो यतंतां ।

आचुच्यवुर्दिव्यं कोशमेत ऋषे रुद्रस्य मरुतो गुणानाः ॥ ८ ॥

मिमातु । द्यौः । अदितिः । वीतये । नः । सं । दानुचिवाः । उपसः । यतंतां ।

आ । अचुच्यवुः । दिव्यं । कोशं । एते । ऋषे । रुद्रस्य । मरुतः । गुणानाः ॥ ८ ॥

नोऽस्मदर्थं द्यौरतिरिक्तं मिमातु । निर्मिमातु वृष्टि । तदनुकूलं करोत्यत्यर्थः । कीदृशी । अदितिर्दीना । यद्वा । योर्मिमातुर्दितिर्भूमिश्च मिमातु सुखं । किमर्थं । वीतये उत्पत्तये प्रजननाय वा । दानुचिवा विचित्र प्रकाशादिदाना उपसः सं यतता । ऋषे त्वया गुणानाः स्तूयमाना मरुतः । रुद्रस्य पुत्रा इत्यर्थः । एते दिव्य कोश मेघमृदकमचुच्यवुः । आच्यावयति ॥ द्विकर्मकोऽय ॥ ॥ २४ ॥

ई० अग्निं स्ववसं स्वयत्तरक्षणं नमोभिः स्तोत्रिः । स्तोमि । तन्मोत्रं कृतमिहदानीं प्रसन्नः प्रसन्नः प्रकर्षेण यज्ञं प्राप्नोति वा मनोऽस्मदर्थं वि चयत । विज्ञानात् । वाजयन्निगमिनादिः स्तोत्रं रथैरिव रथैर्यथाभिमतं प्राप्नुवति तद्वद्दृष्टेणसाधनः प्र भरे । प्रकर्षेण सपादयाम्यभिमत । प्रदक्षिणत प्रादक्षिण्येन गच्छन् मरुता स्तोमं स्तोत्रमुध्या । वर्धयथ ॥

ई० अग्निं स्ववसं नमोभिरिह प्रसन्नो वि चयत्कृतं नः ।

रथैरिव प्र भरे वाजयन्निः प्रदक्षिणन्मरुतां स्तोममुध्यां ॥ ९ ॥

ई० । अग्निं । सुऽअवसं । नमःऽभिः । उ॒ह । प्रऽस॒न्नः । वि । च॒य॒त । कृ॒तं । नः ।

रथैःऽइव । प्र । भरे । वा॒ज॒य॒त् । नमिः । प्रऽद॒क्षि॒ण॒त । म॒रु॒तां । स्तो॒मं । ऋ॒ध्यां ॥ ९ ॥

अहं श्वावाशोऽग्निं स्ववसं स्वायत्तरक्षणं नमोभिः स्तोत्रिः । स्तोमि । तन्मोत्रं कृतमिहदानीं प्रसन्नः प्रसन्नः प्रकर्षेण यज्ञं प्राप्नोति वा मनोऽस्मदर्थं वि चयत । विज्ञानात् । वाजयन्निगमिनादिः स्तोत्रं रथैरिव रथैर्यथाभिमतं प्राप्नुवति तद्वद्दृष्टेणसाधनः प्र भरे । प्रकर्षेण सपादयाम्यभिमत । प्रदक्षिणत प्रादक्षिण्येन गच्छन् मरुता स्तोमं स्तोत्रमुध्या । वर्धयथ ॥

आ ये तस्युः पृषतीषु श्रुतासु सुखेषु रुद्रा मरुतो रथेषु ।

वनां चिदुग्रा जिहते नि वो भिया पृथिवी चिद्व्रजते पर्वतश्चित ॥ १० ॥

आ । ये । त॒स्युः । पृ॒ष॒ती॒षु । श्रु॒ता॒सु । सु॒खे॒षु । रु॒द्राः । म॒रु॒तः । रथे॒षु ।

व॒नां । चि॒त् । उ॒ग्राः । जि॒ह॒ते । नि॒ । वः । भि॒या । पृ॒थि॒वी । चि॒त् । र॒ज॒ते । प॒र्व॒तः । चि॒त् ॥ १० ॥

ये मरुतो रुद्रा रुद्रपुत्रा आ तस्युः आतिष्ठन्ति पृथतीषु मरुतां वाहनेषु श्रुतासु श्रान्तासु प्रसिद्धासु वा सुर्वेषु । स्वमाकाशं किद्रं । शोभनरथावधारिषु रथेषु रथानां तस्युः आतिष्ठन्ति । हे उया उन्नूर्णवला मरुतो यूय यदा रथमारुढाः स्य तदानीं वना चित वनास्यपि नि जिहते न्यगच्छन्ति वो युष्माकं भिया भीत्या । पृथिवी चित पृथिव्यपि रेजते । पर्वतस्थित पर्वतोऽपि रेजते । कंपते । उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । पूर्वार्धं य एवम कुर्वन् तेषां स्तोममुध्यामिति पूर्ववान्वयः ॥

कारीयां मारुतस्य सप्तकपालस्य पर्वतस्थितद्विषा याज्या । सृजित च । पर्वतस्थितवृद्धो विभाय सृजति रश्मिमोजसा । आ० २. १३ । इति ॥

पर्वतश्चिन्महि वृद्धो विभाय दिवश्चिन्सानुं रेजत स्वने वः ।

यत्क्रीळ्य मरुत ऋष्टिमंत आपं डव सध्र्यचो धवध्वे ॥३॥

पर्वतः । चित् । महि । वृद्धः । विभाय । दिवः । चित् । सानुं । रेजत । स्वने । वः ।

यत् । क्रीळ्य । मरुतः । ऋष्टिऽमंतः । आपःऽडव । सध्र्यचः । धवध्वे ॥३॥

हे मरुतो वो युष्माकं स्वनं भयकरशब्दं सति पर्वतस्थित पर्वतोऽपि महि महान्वदः सन्नपि विभाय । बिभेति । दिवस्थित अतिरिक्तस्यापि सानुं समुत्क्रुतः प्रदेशो रेजत । कंपते । यद्यदा क्रीळ्य हे मरुतो यूयमुष्टिमंत आयुधवतः संतस्तदापि इवोदकानीव मध्यचः सहांचना धवध्वं । धादध्वं । गच्छथ ॥

वरा इवेदेवतासो हिरण्यैरभि स्वधाभिस्तन्वः पिपिथ्रे ।

श्रिये श्रेयांसस्तवमो रथेषु सत्वा महांसि चक्रिरे तनूषु ॥४॥

वराऽडव । इत । रेवतासः । हिरण्यैः । अभि । स्वधाभिः । तन्वः । पिपिथ्रे ।

श्रिये । श्रेयांसः । तवसः । रथेषु । सत्वा । महांसि । चक्रिरे । तनूषु ॥४॥

वरा इव विवाहयोग्या युवान इव । ते यथा रेवतासो धनवतो हिरण्यैर्हिरण्यमयैराभरणविशेषैः स्वधाभिर्दत्तैश्च तन्वः स्वीयानि शरीराणि अभि पिपिथ्रे संयोजयति अलंकुर्वति तद्वदेत मरुतोऽपि रेवतासो धनवतो हिरण्यैर्हिरण्यस्थानीर्धैर्विद्युदाख्यैराभरणैः स्वधाभिश्च तन्वः स्वीयानि शरीराणि पिपिथ्रे । श्रिये शोभायै श्रेयांसः श्रेयास्तवमो धनवतो मरुतो रथेषु सत्वा सत्य सह वा तनूषु महांसि चक्रिरे । कृतवतः । सर्वाभरणैरुदकैश्चापिता रथानाधधाय शरीरेषु तैजास्यधारयन्नित्यर्थः ॥

अज्येष्टासो अकनिष्ठास एते सं भ्रातरो वावृधुः सौभगाय ।

युवा पिता स्वपां रुद्र एषां मुदुघा पृश्निः सुदिना मरुज्ञः ॥५॥

अज्येष्टासः । अकनिष्ठासः । एते । सं । भ्रातरः । वावृधुः । सौभगाय ।

युवा । पिता । मुऽअपाः । रुद्रः । एषां । मुऽदुघा । पृश्निः । मुऽदिना । मरुतऽभ्यः ॥५॥

अज्येष्टासो अकनिष्ठासः परस्परं अष्टकनिष्ठभावरहिताः सहैवोत्पन्नाः सभानवला एते मरुतो भ्रातरः परस्परं भ्रातृभुताः संतः सौभगाय सुभगत्वाय सं ववृधुः । वर्धते । युवा नित्यतरुणः स्वपाः शोभनकर्मणा मरुता रुद्रः पिता मुदुघा मुष्टं दोग्ध्रीं पृश्निर्गोदेवता मातृभुता मरुज्ञो मरुदर्थं सुदिना शोभनदिनानि । अकुरुतामिति शेषः ॥

यदुत्तमे मरुतो मध्यमे वा यद्वावृमे सुभगासो दिवि ष ।

अतो नो रुद्रा उत वा न्वस्याग्ने विज्ञाद्विषो यद्यजाम ॥६॥

यत् । उ॒त् । उ॒त् । मे । म॒रुतः । म॒ध्य॒मे । वा । यत् । वा । अ॒व॒मे । मु॒ऽभ॒गा॒सः । दि॒वि । स्य ।
अ॒तः । नः । रु॒द्राः । उ॒त । वा । नु । अ॒स्य । अ॒ग्ने । वि॒त्ता॒त । ह॒विषः । यत् । य॒जामि ॥ ६ ॥

हे मरुतो यूयं यदुत्तम उत्कृष्ट उत्तमं चरमे वा दिवि युलोके मध्यमे वा दिवि यद्वावमे दिवि हे मुभगासः स्य भवथ । त्रयो वा इमे त्रिवृतो लोकास्मिन् दिवः पृथिवीरित्यादिश्रुत्युलोकस्य त्रिविध्यः । अतो ऽस्मात् स्थानत्रयान्नोऽस्मदर्थं हे रुद्रा आगच्छन्तति शेषः । उत वा अथवा नु अस्य ययजाम यद्विः प्रक्षिपामः हे अग्ने त्वमस्य हविष एतद्विर्वित्तात । विद्धि ॥

अग्निश्च यन्मरुतो विश्ववेदसो दिवो वहध्व उत्तरादधि णुभिः ।
ते मंदसाना धुनयो रिगादसो वामं धत्त यजमानाय मुन्वते ॥ ७ ॥

अग्निः । च । यत् । म॒रुतः । वि॒श्व॒ऽवे॒द॒सः । दि॒वः । वह॒ध्वे । उ॒त् । उ॒त् । रा॒त । अ॒धि । सु॒ऽभिः ।
ते । म॒ंद॒सा॒नाः । धु॒नयः । रि॒गा॒द॒सः । वा॒मं । ध॒त्त । य॒ज॒मा॒नाय । मु॒न्वते ॥ ७ ॥

हे विश्ववेदसः सर्वस्य ज्ञातारो विश्वधना वा हे मरुतो ययुयमग्निश्च दिवो युलोकादुत्तरादुत्कृष्टरादधि उपरि सुभिः सानुभिरुपरि प्रदेशं वहध्व उद्यध्व । तत्र निवसेत्यर्थः । यद्वा सृग्देन तत्सदृशा अथा उच्यते । तैर्वाद्यध्व । ते यूयं मंदसाना मंदमाना अग्नेदीधः स्तोत्रहेविभिश्च धुनयः शत्रुणा कपयितारो रिगादसोऽस्मादिसकानामन्तारः संतो वामं वननीयं धनं धत्त दत्तं यजमानाय मुन्वतेऽभिषव कुर्वते ॥

अग्ने मरुद्विरित्यष्टम्याग्रिमामरुतस्य याज्या । अग्ने मरुद्विः शुभयद्विचक्रभिः । आ० ५. २७ । इति सूत्रं तत्वात् ॥

अग्ने मरुद्विः शुभयद्विचक्रभिः सोमं पिव मंदसानो गणश्चिभिः ।
पावकेभिर्विश्वमिन्वेभिरायुभिवश्चान्तरं प्रदिवा केतुना सजृः ॥ ८ ॥
अग्ने । म॒रुतऽभिः । शु॒भय॑तऽभिः । च॒क्रऽभिः । सो॒मं । पि॒व । म॒ंद॒सा॒नः । ग॒ण॒श्चि॑भिः ।
पा॒व॒के॒भिः । वि॒श्वं । इ॒न्वे॒भिः । आ॒युऽभिः । चै॒श्चान्तरं । प्र॒दि॒वा । के॒तु॒ना । स॒जृः ॥ ८ ॥

हे अग्ने मरुद्विः सह मंदसानः सन सोमं पिव । कीदृशं मरुद्विः । शुभयद्विः शोभमानैरन्यान शोभयद्विः । चक्रभिः सूर्यगणश्चिभिर्गणभावमाश्रयद्विः पावकेभिः शोधकेर्विश्वमिन्वेभिरायुभिवश्चान्तरं प्रदिवा पुराणैः केतुना ज्वालापूजनं सजृः सहितं ॥ ॥ २५ ॥

के छान्दोग्ये इत्येकोनविंशत्युच पंचमं सूक्तं । अत्रानुक्रमणिका । के छिकोना गायत्र्यावाथोऽत्र विददतीं तरतपुरुमीच्छां दार्भ्यं रथवीति मरुतश्च दान्तुष्टः प्रगाशसं बुद्धा च तरतमहिषी शशीयमी पचस्यनुष्टुपं नवमी सतोवृहतीति । श्यावाश्च ऋषिः । पचस्यनुष्टुपं नवमी सतोवृहती शिष्टा गायत्र्यः । श्यावाश्च तस्यो मरुद्वेवताकाः । सनत्सत्यादीनां चतसृणां शशीयमी नाम तरतस्य राज्ञो भार्या देवता । उत मेऽरपदित्यस्या विददति । पुरुमीच्छां देवता । यो मे धनुनास्त्रस्य विददति स्मरतो राजा देवता । य इं वहत इत्याद्याः पणमाकृत्य । एतं स इत्यस्य तुचस्य दार्भ्यं रथवीतिनां राजा देवता ॥ विनियोगो निगितः ॥

अत्रार्थः पुरावृत्तमाहारागमपारगाः । अर्चनानां पुरावृत्तं दार्भ्यं रथवीतिना ॥ आर्त्यं न्यायं वृत्तं यज्ञं विततं हात्र आस्थितः । रथवीतिमुता कस्या ददगं पितृवर्तिकं ॥ यथाच स्वकुमाराय श्यावाश्च यथा च ता मुता । स प्रदानमना भार्यामपुच्छति प्रयच्छामि ॥ इति पृष्टा पुनः प्राह-कथमस्मि प्रदास्यमि । इतः पुनं मुता दत्ता नामीदनुषं क्वचित् ॥ तत्तर्पयति निश्चित्य प्रत्याचार्चनानम । श्यावाश्चः संस्थितं यज्ञं तेन राज्ञा निराकृतः ॥ तत्प्रत्याशान्वितो विप्रस्तपस्तेप मुदारुणः । ब्रह्मचर्यरतः शान्तो भिक्षार्थं पर्यटनं द्वित्रः ॥ तरतम-

हिषी साध्वी विभिन्नेऽसीं शशीयसीं । सा संप्राप्त्यातिकं पत्युः प्रोवाचागतवानृषिः ॥ इत्युक्तो नृपतिर्भायी
प्रत्याहेनं प्रपुत्रय । सानुज्ञाता गवां यूथं प्रादादामरणानि च ॥ तरंतोऽपि पुनस्तस्मै प्रादादममपथितं । दत्त्वा
च पुरुमीऽहस्य स्वानुजस्यातिकं प्रति ॥ प्रेरयामास तमृषि सोऽपि त्वां मानयिष्यति ॥ तथैति राज्ञो वचनं
निगम्य तद्वायया दर्शितसर्वमार्गः । गच्छन् शनैरर्धेपथं मरुद्गणान् समानरूपान् स्वदिदृक्षयागतान् ॥ विलोक्य
विप्रः सभयः प्रणम्य कृताञ्जलिः कंटकितांगसंघः । तुष्टाव हृष्टान्मरुतो विगृह्णैरर्थवचोभिः परितुष्टचित्तः ॥
सप्राप्य सर्वं स्वमनीषितं तदा मरुद्गणभ्यो मुदितात्मवशः ॥ तदाभवदृषिः मुक्तद्रष्टा श्वावाश्वनामकः । पश्चा-
त्युनर्गह गत्वा भूयो लब्ध्वा गवां शत ॥ दाभ्यो मवदृशे राक्ष्या चोदितः स्वमुता ददौ । पुरुमीऽहस्तरंतश्च
तद्वायौ च शशीयसी ॥ दाभ्यो यो रथवीत्याख्यः सप्त ये मरुता गणाः । ते तस्मै यद्ददुमुष्टास्तुके धृत्यत्र वर्ण्यते ॥

के ष्टा नरः श्रेष्ठतमा य एकैक आयय । परमस्याः परावतः ॥ १ ॥

के। स्य। नरः। श्रेष्ठऽतमाः। ये। एकैः। एकः। आऽयय। परमस्याः। पराऽवतः ॥ १ ॥

हे नरो नेतारो मरुतः श्रेष्ठतमा अत्यंतं श्रेष्ठा यूथं के ष्ट । के स्य । के भवथ । एवं स्वरूपानिश्चयात्मदिह्य
ब्रवीति । ये यूथमेक एकः प्रत्येकमायय आगच्छथ । कस्मादित्युच्यते । परमस्याः परावतोऽत्यंतदूरदेशात् ।
अंतरिजादित्यर्थः ॥

क्र० वोऽश्याः क्र० भीगवः कथं गेक कथा यय । पृष्टे सदे नमोर्यमः ॥ २ ॥

क्र० वः। अश्याः। क्र० भीगवः। कथं। गेक। कथा। यय। पृष्टे। सदेः। नमोः। यमः ॥ २ ॥

हे मरुतो वो युष्माकमश्याः क कुवत्याः । क्र० वाभीगवो बंधनरज्जवः । कथं च गेक । शीघ्रं गंतुं शक्ता
भवथ । कथा कथं यय । याताः स्य । पृष्टऽश्यानां पृष्टदेशं सदेः । सीदति तिष्ठत्येति सदेः पर्याण । तत्र दृश्यते ।
तथा नमोनामिकयोयंभो नियमितता पलायनप्रतिबधकारी पशोनामिकयोदृश्यते । तस्मादश्यादितिः कुवापि
त्वरितगमना इव प्रतिभाति के युयमिति देवत्वमनवधार्याह ॥

जघने चोद एषां वि सकथानि नरो यमुः । पुत्रकृथे न जनयः ॥ ३ ॥

जघने। चोदः। एषां। वि। सकथानि। नरः। यमुः। पुत्रऽकृथे। न। जनयः ॥ ३ ॥

एषामश्यानां जघने हतयप्रदेशे चोदः प्रेरिका कणा अरायकाप्रविशिषो वा वर्तते । शीघ्रगमनाय ताडय-
न्वर्तते इत्यर्थः । सकथान्यूरुप्रदेशात्तरो नेतारो मरुतो वि विविच्य यमुः । नियच्छति । आशुधावनेन विवृता
भवतीत्यर्थः । विवृता दृष्टातः । पुत्रकृथे पुत्रकरण उत्पादने जनयो नापत्योत्पादयित्वो योषित इव । ता यथा
पुत्रोत्पादनकालं मगमसमय ऊरु विवृता कुर्वति तद्वदित्यर्थः ॥

परा वीरास एतन् मर्यासो भद्रजानयः । अघितपो यथासंथ ॥ ४ ॥

परा। वीरासः। एतन्। मर्यासः। भद्रऽजानयः। अघिऽतपः। यथा। असंथ ॥ ४ ॥

कणाताडनादितिनेन जिगमिषून्मत्वा वृते । हे वीरासो वीरा अमित्राणामीरयितारो हे मर्यासो
मर्त्येभ्यो हिता हे भद्रजानयः । भद्रः सुखो जानिर्जन्म यथा ते तथोक्ताः । रुद्रपुत्रा इत्यर्थः । अघितपोऽघिना
तप्तानामादयो यथा दीप्तान्मद्वत् प्रदीप्ता असंथ । भवथ । अथवाघितप्ता दग्धदेहा यथा पलायन्ते तथा
भवथिति ॥

सनत्साश्वं पशुमुत गव्यं शतावयं । श्वावाश्वस्तुताय या दीर्वीरायोपववृहत् ॥ ५ ॥

सनत्। सा। अश्वं। पशुं। उत। गव्यं। शतऽअवयं। श्वावाश्वऽस्तुताय। या। दीः।

वीरायं। उपऽववृहत् ॥ ५ ॥

सा तरंतमहिषी मद्यं सनत । प्रादात् । कि । अश्वमश्वत्थकं तत्समूहात्मकं वा पशुं । ज्ञातावकवचन ।
उतापि च गयं गोममुहात्मकं पशुं ज्ञातावयमनं कर्तुं विभिर्युक्तं सनदिति । मयुक्तं केल्याह । या श्वावाश्वमुताय
श्वावाश्वेन मया मुताय वीराय तरंताय दोः स्वकीयं भुजमुपवर्द्धत उपोदयच्छदानिंशनाय सा सनदिति ।
यतो भर्तृप्रेमास्पदा तस्मादेव वद्ध धनं दातुं शक्तित्वर्थः ॥ १०६ ॥

उत त्वा स्त्री शशीयसी पुंसो भवति वस्यसी । अदेवचादराधसः ॥ ६ ॥

उत । त्वा । स्त्री । शशीयसी । पुंसः । भवति । वस्यसी । अदेवऽचात् । अराधसः ॥ ६ ॥

उतापि च त्विका शशीयसी । शशीयसीत्यतमहिष्या नाम । भव स्त्री । यहा । उतत्ययमवकारार्थः । स्त्रीपु
सैव प्रशस्त्यर्थः ॥ त्वसमसिमनमेत्यनुष्ठानीति वचनात् त्विति निघातः ॥ भव पुंसः पुरषाद्वस्यसी वसीयसी
भवति । कस्मात्पुंस इत्युच्यते । अदेवचात् । देवा न येन चायते मुत्यादिना सोऽदेवचा तस्मादराधसः । राधो
धनं । दानाहंधनरहितात् । लुब्धकादित्यर्थः ॥

वि या ज्ञानाति जमुरि वि तृप्यंतं वि कामिनं । देवचा कृणुते मनः ॥ ७ ॥

वि । या । ज्ञानाति । जमुरि । वि । तृप्यंतं । वि । कामिनं । देवऽचा । कृणुते । मनः ॥ ७ ॥

या शशीयसी जमुरि व्यथितं ॥ जमिस्माइनकर्मोपलेपणकर्म वा ॥ त वि ज्ञानाति । तथा तृप्यत वि
ज्ञानाति । कामिनं धनायभिलाषवत् वि ज्ञानाति । अनुकपयाभिमत दत्तवतीत्यर्थः । देवचा देवपु मनः कृणुते
कुरुते देवप्रीत्यर्थं प्रदानवृत्तिं करोति या भव स्त्रीति पूर्वत्र संबन्धः ॥

उत घा नेमो अस्मृतः पुमान् इति ब्रुवे पणिः । स चिरदेये उत्तमः ॥ ८ ॥

उत । घा । नेमः । अस्मृतः । पुमान् । इति । ब्रुवे । पणिः । सः । चिरऽदेये । उत्तमः ॥ ८ ॥

उत घापि च । घति पुरणः । नेमः । त्वो नेम इत्यर्धस्यति निरुक्त । ३ ०० । नेमोऽर्धः । जायापत्न्यार्मिनि
त्विककार्यकर्तृत्वादेक एव पदार्थः । अर्धं शरीरस्य भाग्यत्यादि स्मृतः । शशीयस्या अर्धभुतभरतः पुमान्मृत इति
ब्रुव । वद्धधा स्मृतोऽपि गुणस्यातिवाङ्मन्यादस्मृत एवेति ब्रुव पणिः स्मृताह । स च तरतो चिरदेये । वीरा
धनानां प्रेरयितारो दानशीलाः । तिदातव्य धनं देय । तस्मिन्नेन समः । सर्वेभ्यो दातित्यर्थः । इदिति पुरणः ॥

उत मेऽरपद्युवतिममंदपी प्रति श्यावाय वर्तनि ।

वि रोहिता पुरुमीऽह्माय येमतुर्विप्राय दीर्घयणसे ॥ ९ ॥

उत । मे । अरपत् । युवतिः । ममंदपी । प्रति । श्यावाय । वर्तनि ।

वि । रोहिता । पुरुमीऽह्माय । येमतुः । विप्राय । दीर्घऽयणसे ॥ ९ ॥

उतापि च श्यावाय श्यावाश्याय मे मद्यमरपत् । अरपत् । स्पष्टमाचष्ट । कि । वर्तनि मार्गं । कीदृशी सा ।
युवतिः प्रवृत्तर्यावना प्रति समंदपी प्रतिमोदमाना । कर्म । दीर्घयणम प्रभुताज्ञाय प्रभुतकीर्तये वा पुरु
मीऽह्मायतेजामकाय प्रभुतगुहाय विप्राय ॥ क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः । पा० ३ १४ । इति चतुर्थो ॥
पुरुमीऽह्मा प्राप्नुमित्यर्थः । तदर्थं रोहिता रोहितवर्णावस्थां शशीयस्या दत्तां वि येमतुः । धृतवतावित्यर्थः ।
याश्चाभ्यां युक्ते रथे स्थापयित्वा पुरुमीऽह्मगृहस्य मार्गं प्रदर्शयंती पुरतो गता भव पुंसो भवति वस्यसीति
पूर्वत्र संबन्धः ॥

यो मे धेनूनां गतं विददश्विर्यथा ददत् । तरंत उव मंहना ॥ १० ॥

यः । मे । धेनूनां । गतं । विदत्ऽश्विः । यथा । ददत् । तरंतऽउव । मंहना ॥ १० ॥

* इयं पुरुमीळ्मृतिः । वेददक्षिः पुरुमीळ्मोऽपि यो मे मह्यं धेनुनां गतं यथा येन प्रकरिण ददत् दत्तवान् । तथा महना महनीयानि धनान्यपि ददत् तरत इव । स यथा धेनुगतं वज्रविधं धनं च दत्तवान् तद्वद्वेददक्षिः पुरुमीळ्मोऽपि ददत् । तं सुव इति शेषः ॥ ॥२७॥

य इ॑ वह॑त आ॒णुभिः॑ पि॒व॑तो म॒दिरं॑ मधु॑ । अ॒त्र अ॒वांसि॑ दधिरे ॥ ११ ॥

ये । इ॑ । वह॑ते । आ॒णुऽभिः॑ । पि॒व॑तः । म॒दिरं॑ । मधु॑ । अ॒त्र । अ॒वांसि॑ । दधिरे ॥ ११ ॥

इदानीं मरुत एवैत इति निश्चित्य जनप्रसिद्धिमाह्वयः स्मृतिः । ये मरुत ईमिदानीमाणुभिः शीघ्रगामि भिरश्वैर्वहते उह्यते । किं कुर्वतः । मदिरं मदकर मधु सोमरसं पिबतः । पाथियत्वेन धृतं सोममित्यर्थः । ते मरुतोऽवास्मिन्देशे अवांसि स्मृतिजनितानि यणांसि दधिरे । धारयति ॥

येपां॑ श्रियाधि॑ रोद॑मी वि॒भ्राज॑न्ते रथे॒ष्वा । दि॒वि रु॒क्म इ॒वोपरि॑ ॥ १२ ॥

येपां॑ । श्रिया॑ । अधि॑ । रोद॑मी इति॑ । वि॒भ्राज॑न्ते । रथे॒षु । आ॒ दि॒वि । रु॒क्मऽइ॒वा॒ उपरि॑ ॥ १२ ॥

येपा मरुतां श्रिया कोत्या रोदमी यावापृथिव्याधि । अधिष्ठिते भवत इति शेषः । यस्मादेत मरुतो रथेषु विभ्राजन्ते विभ्रपण दीप्यते । आ इति चार्थः । तत्र दृष्टातः । उपर्युपरिभूते दिवि दुर्लोक स्वमी रोचमान आदित्य इव । यद्वा । उपरि रथस्थोपरीति वा योज्य ॥

यु॒वा स॑ मा॒रुतो॑ ग॒णस्त्वे॒पर॑थो अ॒नेद्यः॑ । णु॒भं॒यावा॑प्रति॒ष्कृतः॑ ॥ १३ ॥

यु॒वा । स॑ । मा॒रुतः॑ । ग॒णः । त्वे॒प॒र॑थः । अ॒नेद्यः॑ । णु॒भं॒ऽया॒वा॑ । अ॒प्रति॑ऽस्कृतः ॥ १३ ॥

स मारुतो गणो युवा सर्वत्र मिश्रयिता नित्यतरुणो वा त्वेपरथो दीप्तरथोऽनयोऽन्यः शुभयावा प्रोभन गताप्रतिष्कृतोऽप्रतिगतोऽप्रतिशब्दतो वा । एव महानुभावो गणो दीप्यत इति ॥

को॒ वेद॑ नू॒नमे॒पां य॒त्रा म॑द॑न्ति धृ॒तयः॑ । ऋ॒त॒जा॒ता अ॒रे॒पसः॑ ॥ १४ ॥

कः । वेद॑ । नू॒नं । ए॒पां । य॒त्र । म॑द॑न्ति । धृ॒तयः॑ । ऋ॒त॒ऽजा॒ताः । अ॒रे॒पसः॑ ॥ १४ ॥

एषा मरुतां म्यान को वेद । को जानाति । नूनमिदानी यत्र म्यान धृतयः ऋतुणां केषका मदन्ति हृष्यति ऋतजाता जनार्थमृत्यन्ता यज्ञ वा प्रादुर्भूता अरेपसोऽपापाः ॥

यू॒यं म॑र्त॑ वि॒प॒न्यवः॑ प्र॒णे॒तार॑ इ॒त्या धि॒या । श्रो॒तारि॑ या॒म॒हृति॑षु ॥ १५ ॥

यू॒यं । म॑र्त॑ । वि॒प॒न्यवः॑ । प्र॒ऽने॒तारः॑ । इ॒त्या । धि॒या । श्रो॒तारः॑ । या॒म॒ऽहृति॑षु ॥ १५ ॥

हे विपन्यवः स्मृतिकामा मरुतो यूयं मर्त मरणस्वभाव यजमानमित्यानया धियेदानी कृतप्रकारयानु-यह्युत्ता ईदृशेन स्मृतिकर्मणा वा निमित्तेन प्रणेतारः प्रक्षेपण प्रापयितारोऽभिमतं स्वर्गादिक । यामहृतिषु । यामो गमन । तदर्थो हृतयो यस्मिन्निति यामहृतयो यज्ञाः । तेषु श्रोतार आह्वानाना ॥ ॥२८॥

ते॒ नो॒ व॒सूनि॑ का॒म्या॑ पुरु॒श्च॒न्द्रा रि॑णाद॒सः॑ । आ॒ य॒ज्ञिया॑सो ववृ॒त्तन॑ ॥ १६ ॥

ते॒ नः॑ । व॒सूनि॑ । का॒म्या॑ । पुरु॒ऽच॒न्द्राः॑ । रि॒णाद॒सः॑ । आ॒ । य॒ज्ञिया॑सः । ववृ॒त्तन॑ ॥ १६ ॥

हे रिणादसो हिमकानां शत्रुणामन्तारो हे यज्ञियासो यज्ञाहोः पुरुश्चन्द्राः प्रभुताह्लादकधनान्ते यूयं नोऽस्मभ्य वसूनि निवासयोग्यानि धनानि काम्या स्पृहणीयान्या ववृत्तन । आवर्तयथत्यर्थः । मरुता दानप्रश-साया अर्पितत्वान्न प्रार्थनोचिता ॥

एतं मे स्तोममूर्ख्यं दाभ्याय परा वह । गिरी देवि रथीरिव ॥१७॥

एतं । मे । स्तोमं । ऊर्ख्यं । दाभ्याय । परा । वह । गिरिः । देवि । रथीःऽडव ॥१७॥

मंपन्नच्छपिभावस्य श्वावाश्वस्यार्चनानमः । रथवीतिमुतायाश्च विवाहं शानकोऽब्रवीत् ॥ कथं । मरुत्सु तु प्रयतिषु श्वावाश्वः सुमहायशाः । प्रादुर्भुतापमात्मानं ज्ञात्वा त्रिकुलनंदनः ॥ रथवीतिर्दृष्टिरमगच्छन्त्यनमा तदा । स सत्यमृषिमात्मानं प्रवक्ष्यन्नब्रवीतये ॥ एतं मे स्तोममित्याभा दाभ्यं रात्रिं न्यवदयत् । ऋषिर्नियोगमाज्ञाय देव्या राज्ञ्या प्रचोदितः ॥ आदाय कन्यका दातुमुपयायाचनानमः । पादौ तस्योपमगृह्य स्थित्वा प्रहः कृतांजलिः ॥ रथवीतिरहं दाभ्यं इति नाम शशम मः । मया संयोगमिच्छत त्वा प्रत्याचक्षि यत्पूरा ॥ तत्क्षमस्य नमस्तस्मै मे मा स्म भगवन् कुधः ॥ ऋषेः पुत्रः स्वयमृषिः पितामि भगवानृषेः । हत प्रतिगृह्णामा स्तृपामि त्विनमब्रवीत् ॥ तस्मै ददावश्वगतं स राजा स्वल्कृता चापि मृता स्तृपार्थं । विवाहकालेऽपि ददौ नरद्वः शत हयानां दृष्टितुः सहस्रं ॥ गवां सहस्रं वमु च प्रभुत तपू तपोऽतिऽथ वनं जगामिति ॥ हे ऊर्ख्यं रात्रि देवि । ऊर्ख्यंति रात्रिनाम । मे मदीयमेतं स्तोमं मरुद्वाः कृतं स्तोत्रमहं मरुद्देव भूत्वा मरुतः स्तुतवानित्येव दाभ्याय श्वावाश्वाय परा पराङ्मुखी दाभ्याभिमुखी मती वह । प्रापयत्यर्थः । तदेवादराधं मुच्यते । हे रात्रि देवि गिरः स्तुतीमंरु द्विपयाः परा वह रथीरिव । रथी यथा रथेऽभिप्रैत वमु स्थापयित्वाभिमतं देशं प्रापयति तद्वत् ॥

उत मे वोचतादिति सुतसोमे रथवीती । न कामो अप वेति मे ॥१८॥

उत । मे । वोचतात् । इति । सुतऽसोमे । रथऽवीती । न । कामः । अप । वेति । मे ॥१८॥

हे ऊर्ख्यं उतापि च मे मा वोचतात् । ब्रूहि । किमलुच्यते । इतीत्य । कथमिति । सुतसोमे कृतसोमयागं रथवीती रात्रि मे कामस्तत्पुत्रीविपयो नाप वेति । नापगच्छति न विरमत इतीत्य वोचतात् ॥

एष क्षेति रथवीतिर्मघवा गोमतीरनु । पर्वतेष्वपश्चितः ॥१९॥

एषः । क्षेति । रथऽवीतिः । मघऽवा । गोऽमतीः । अनु । पर्वतेषु । अपऽश्चितः ॥१९॥

कन्यां दत्त्वा कृतार्थं तं श्वावाश्वोऽथ वन गतं । रथवीतिं तपस्यत मंप्रत्योपिणं चक्षुषा । रम्यं हिमवतः पृष्ठं एष क्षेतीति सोऽब्रवीत् ॥ एष रथवीतिर्मघवा धनवान गोमतीरनुदकवतीनंदीरनु अनुमृष्य नदीना तीरं क्षतिं निवमति पर्वतेषु हिमवत्पर्वतप्रतिप्लवश्चित आश्रितः ॥ ॥१९॥

ऋतेन ऋतमिति नवर्चं पष्ठं मृक्तमात्रियस्य श्रुतविदऽआर्षं वैश्वं मित्रावरुणं । तथा चानुक्रम्यते । ऋतेन नव श्रुतविन्मित्रावरुणं वै तदिति । वै तदित्युभयोः प्रयोगानुद्धादिपरिभाषयतदादीन्येकादशं मृक्तानि मित्रावरुणदेवत्यानि ॥ विनियोगो लेखिकः ॥

ऋतेन ऋतमपिहितं ध्रुवं वां सूर्यस्य यत्र विमुचंत्यश्चान् ।

दशं गता सह तस्युस्तदेकं देवानां श्रेष्ठं वपुषामपश्यं ॥१॥

ऋतेन । ऋतं । अपिऽहितं । ध्रुवं । वां । सूर्यस्य । यत्र । विऽमुचंति । अश्चान् ।

दशं । गता । सह । तस्युः । तत । एकं । देवानां । श्रेष्ठं । वपुषां । अपश्यं ॥१॥

सूर्यस्य ऋतं सत्यमृतं मंडलमृतनोदकेनापिहितमाकाशदितं ध्रुवं शाश्वतमपश्यमिति संबधः । यत्र वा वृषाभ्यां स्थितिस्तदित्यर्थः । सूर्यमंडले मित्रावरुणयोः स्थितिश्च देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्यापि । ऋग्वे० १. ११५ १ । उक्ता चक्षुर्वरुणमुपतीकं देवयोः । ऋग्वे० १०. १५१ १ । इति चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्य । ऋग्वे० ७. ६३ १ । इत्यादिषु प्रसिद्धा । यत्र यस्मिन्मंडले स्थितानश्चान् विमुचति विमोचयति स्तोतारः । मंदेहादिभिर्निरुद्धानित्यर्थः । अथवा शीघ्रधावनाय नृत्यां प्रेरयति । यस्मिन् मंडले दशं गता गतानि

सहस्रसंख्याका रश्मयस्तस्युः तिष्ठति तादृशं देवानां वपुषां वपुष्मतां तेजोवतामग्न्यादीनां श्रेष्ठं प्रशस्यं ॥
मत्वर्यलक्षणा अथवा व्यधिकरणपट्टी ॥ देवानां वपुषां शरीराणां श्रेष्ठं । मंडलं हि सूर्यस्य वपुःस्थानीयं ।
तन्मंडलमपश्य ॥ अथवा वा युवयोर्मध्यं सूर्यस्य मंडलमपश्यमिति व्याख्येयं मैत्रं वा नहः । तै० ब्रा० १. ५. १०. १. ।
इति श्रुतिर्मित्रस्यैव सूर्यत्वादित्याशयेन ॥

तत्सु वां मित्रावरुणा महिषमीमा तस्युषीरहंभिर्दुदुहे ।

विश्वः पितृव्यः स्वसरस्य धेना अतु वामेकः पविरा ववर्त ॥ २ ॥

तत् । सु । वां । मित्रावरुणा । महिऽत्वं । ईमा । तस्युषीः । अहंऽभिः । दुदुहे ।

विश्वः । पितृव्यः । स्वसरस्य । धेनाः । अतु । वां । एकः । पविः । आ । ववर्त ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणा वा युवयोस्तन्महत्त्वं महत्त्वं सु मुष्टु । अतिप्रशस्तमित्यर्थः । किं तदित्युच्यते । ईमा मत्त-
तंगता सर्वस्य प्रेरको वादित्योऽहमिरहोभिर्वर्धतुमंबंधिमस्तस्युषीः स्थावरभुता अपो दुदुहे । दुग्धं । किंच
स्वसरस्य स्वयं सर्तुरादित्यस्य विश्वाः सर्वा धेना लोकानां प्रीणयित्रीर्युतीः पितृव्यः । वर्धयथः । वां युवयो-
रकोऽप्रतियोगी पविः । पविर्गति रथस्य नेमिः पवो रथनेमिर्भवति । नि० ५. ५ । इति यास्कवचनात् ।
तथाप्यत्र लक्षितलक्षणया रथं वर्तते केवलचक्रस्यावर्तमायोगात् । युवयोरैको रथोऽन्वा वर्धते । अनुक्रमेण
परिभ्रमति ॥

अधारयतं पृथिवीमुत द्यां मित्रराजाना वरुणा महोभिः ।

वर्धयतमोषधीः पितृव्यं गा अवं वृष्टिं मृजतं जीरदानू ॥ ३ ॥

अधारयतं । पृथिवीं । उत । द्यां । मित्रराजाना । वरुणा । महोऽभिः ।

वर्धयतं । ओषधीः । पितृव्यं । गाः । अवं । वृष्टिं । मृजतं । जीरदानू इति जीरदानू ॥ ३ ॥

हे मित्रराजाना । मित्रभुताः स्तोतारो राजानः स्वामिन इत्येव भवति ययोः सकाशात्तौ मित्रराजानौ ।
हे वरुणा ॥ प्रतियोग्यपक्षया द्विवचनं । अत्र पादादित्वादाय पदं न निहन्यते । वरुणेत्यतस्य त्वामत्रित्त्वं पूर्व-
भावयमानवदिति पूर्वस्यावित्यमानवत्त्वं नास्यैव पादादित्वादिनिघातत्वं युक्तं । नैव भवति । नामत्रित्त्वं समा-
नाधिकरणं सामान्यवचनमिति वरुणेत्यतस्यामत्रित्समानाधिकरणत्वादस्य च सामान्यवचनत्वादवित्यमान-
वत्त्वाभावेन पादादित्वाभावाद्भेदस्य निघातत्वं युक्तं ॥ हे देवा महोभिस्तजोभिः स्वमार्श्याः पृथिवीमुतापि
च त्वामधारयतं । हे देवा युवामोषधीर्वर्धयत वृष्टिप्ररणेन । गाः पितृव्यं । गवाद्यादीन्वर्धयतं । तदर्थं
वृष्टिमव सृजतं । अवाक्पुत्रं प्रेरयत हे जीरदानू क्षिप्रदानौ ॥

आ वामश्वासः सुयुजो वहंतु यतरश्मय उप यंतुर्वाक् ।

घृतस्य निर्णिगनुं वर्तते वामुप सिंधवः प्रदिवि क्षरन्ति ॥ ४ ॥

आ । वां । अश्वासः । सुऽयुजः । वहंतु । यतऽरश्मयः । उप । यंतु । अर्वाक् ।

घृतस्य । निऽनिक् । अतु । वर्तते । वां । उप । सिंधवः । प्रऽदिवि । क्षरन्ति ॥ ४ ॥

हे मित्रावरुणो वां युवामश्वासोऽश्वाः सुयुजः मुष्टु रथे युक्ताः संत आ वहंतु । यतरश्मयः सारथिनिय-
तप्रयहास्तोऽवागुप यंतुं । घृतस्योदकस्य निर्णिगुप वामनु वर्तते । अनुगच्छति । किंच प्रदिवि । पुराणनामितत् ।
पुराणाः सिंधव उप क्षरन्ति । उपगच्छति युवयोरनुग्रहात् ॥

अनु श्रुताममतिं वर्धदुर्वीं वहिर्वि यजुषा रक्षमाणा ।

नमस्वंता धृतदश्राधि गते मित्रासाथे वरुणेऽस्वतः ॥ ५ ॥

अनु । श्रुतां । अमतिं । वर्धत । उर्वीं । वहिः । इव । यजुषा । रक्षमाणा ।

नमस्वंता । धृतऽदश्रा । अधि । गते । मित्र । आसाथे इति । वरुण । उक्तासु ।

अंतरिति ॥ ५ ॥

श्रुतां विश्रुताममतिं । रूपनामतत । शरीरदीप्तिमित्यर्थः । तामनु वर्धदनुवर्धयती । वहिर्यज्ञः । स इव । स यथा यजुषा मित्रेण रच्यते तदुर्वीं रक्षमाणा पालयती नमस्यतामवती हे धृतदश्रात्तबली हे मित्र हे वरुण हे मित्रावरुणा युवामुक्तलक्षणा संताविष्णुसु यागभूमिष्वतमध्ये गतेऽधि रथ आसाथे । उपविशथः । रथोऽपि गते उच्यते । नि० ३. ५ । इति यास्कः । आ रोहथो वरुण मित्र गते । अ० ५. ६०. ८ । इति ॥ ॥ ३० ॥

अक्रविहस्ता मुकृते परस्पा यं त्रामाथे वरुणेऽस्वतः ।

राजाना द्युचमहृणीयमाना सहस्रस्युणं विभृथः सह द्यौ ॥ ६ ॥

अक्रविहस्ता । मुऽकृते । परऽस्पा । यं । त्रामाथे इति । वरुणा । उक्तासु । अंतरिति ।

राजाना । द्युचं । अहृणीयमाना । सहस्रऽस्युणं । विभृथः । सह । द्यौ ॥ ६ ॥

अक्रविहस्ता, अक्रपणहस्ता । दानशुरावित्यर्थः । कर्म । मुकृते शोभनमृत्तिकेवं परस्पा परस्पात्यातारां रक्षितारां हे वरुणा मित्रवरुणा युवा य यजमानमिष्णुसु यागभूमिष्वतमध्ये त्रामाथे रचयः तस्मै मुकृते अक्रविहस्ता परस्पा च भवथ इति संबधः । किंच युवा राजाना राजमानावहृणीयमानाकृष्यती द्यौ परस्पर सह साहित्येन जवं धन सहस्रस्युणमनेकावष्टभकस्तभोपत सोधादिरूप गृह च विभृथः । धारयथः मुकृते यजमानाय । अथवा जवं बलमपरिमिताभिः स्यूणाभिरूपत रथ चागमनार्थं सह धारयथः ॥

हिरण्यनिर्णिगयो अस्य स्यूणा वि भ्राजते दिव्यश्वाजनीव ।

भद्रे द्यौवे निमिता तिल्विले वा सनेम मध्वो अधिगत्यस्य ॥ ७ ॥

हिरण्यऽनिर्निक् । अयः । अस्य । स्यूणा । वि । भ्राजते । दिवि । अश्वाजनीऽइव ।

भद्रे । द्यौवे । निऽमिता । तिल्विले । वा । सनेम । मध्वः । अधिऽगत्यस्य ॥ ७ ॥

अनयो रथो हिरण्यनिर्णिक हिरण्यरूपः । निर्णिगति रूपनाम । अस्य रथस्य स्यूणा कीलकादयोऽयः । हिरण्यनामतत । अयोविकारा इत्यर्थः । अयोमया वा । तादृशो रथो दिव्यतरिजे वि भ्राजते । किमिव । अश्वाजनीव । अश्वा व्यापणशीला मघाः । तावजति गच्छतीत्यश्वाजनी विद्युत । सैव दिवि भ्राजते । किंच भद्रे कल्याणे सुखे वा जेवे देवयजने तिल्विले वा ॥ तिल्वं खहनं ॥ तिलुः खिग्धा इला भूमिर्यस्य तत जेव तिल्विलं देवयजनं । घृतसोमादिना स्निग्धं भद्रे च जेवे निमिता स्यूणा युपयष्टिरवस्थितः । मध्वो मधुपूर्णं गर्तस्य गर्ते रथं सनेम । संभ्रंजम ॥ कर्माणि पठ्या । अधीति पुरणः ॥ अथवा गर्तस्याधि रथस्योपरि मध्वो मधु सोमरसं सनेम । स्थापयमित्यर्थः ॥

हिरण्यरूपमुपसो व्युष्टवयः स्यूणमुदिता मृयंस्य ।

आ रोहथो वरुण मित्र गतं मतश्च द्याये अदितिं दितिं च ॥ ८ ॥

हिरण्यऽरूपं । उपसः । विऽउष्टौ । अयःऽस्युणं । उत्ऽइता । सूर्यस्य ।

आ । रोहथः । वरुण । मित्र । गर्त । अतः । चक्षाथे इति । अदिति । दिति । च ॥ ८ ॥

उपसो व्युष्टौ । प्रातःकाल इत्यर्थः । सूर्यस्योदितोदितावुदये । स एव कालः प्रकारांतरणोक्तः । तस्मिन् काले हिरण्यरूपमयः स्युणमयोमयशंकुं गर्तं रथं हे वरुण हे मित्र युवां गर्तमा रोहथो यज्ञं प्राप्तुं । अतोऽस्मादितोरदितिमखंडनीया भूमिं दितिं खडितां प्रजादिकां च चक्षथे । पश्यथः ॥

दात्रायणयज्ञे यद्वह्निमिति नवमी द्वितीयस्याममावास्यायां मित्रावरुणस्य हविषो याज्या । सूचितं च । आ नो मित्रावरुणा यद्वह्निं नातिविधे मुदानु । आ० २. १४ । इति ॥ मित्रावरुणं पर्शो हविष एषेव याज्या । सूचितं च । यद्वह्निं नातिविधे मुदानु हिरण्यगर्भः समवर्तताये । आ० ३. ८. । इति ॥

यद्वह्निं नातिविधे मुदानु अच्छिद्रं गर्भं भुवनस्य गोपा ।

तेन नो मित्रावरुणावविष्टं सिषासंतो जिगीवांसः स्याम ॥ ९ ॥

यत् । बंहिष्टं । न । अतिऽविधे । मुदानु इति मुदानु । अच्छिद्रं । गर्भं । भुवनस्य । गोपा ।

तेन । नः । मित्रावरुणौ । अविष्टं । सिषासंतः । जिगीवांसः । स्याम ॥ ९ ॥

हे मुदानु गोभनदानो हे भुवनस्य गोपा युवां बंहिष्टं बहूतमं यदच्छिद्रमनवच्छिद्रं गर्भं मुखं गृहं वा नातिविधेऽतिवेदुमशक्यं गर्भं गर्भविशेषणं ॥ अध ताडन इत्यस्मादत्युपपदे क्रत्यार्थं केन संप्रसारणं च ॥ तादृशं गर्भं धारयथः तेन गर्भेणा नोऽस्मानविष्टं । रक्षतं । हे मित्रावरुणौ सिषासंतो धनानि संभक्तुमिच्छंतो वयं जिगीवासः शत्रुणा धनानि जेतुमिच्छतः स्याम । भवेम ॥ ॥ ३१ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबृहस्पतिभूपालमाम्राज्यधुरंधरेण सायणामात्येन विरचिते माधवीय वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीभारत्यै नमः ॥

यस्य निःश्रुतं वेदा यो वेदभ्योऽखिलं जगत । निर्ममे तमहं वेदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अष्टकस्य चतुर्थस्य तृतीयो व्याकृतः स्फुटः । अध्यायः सायणार्थेण चतुर्थो व्याकरिष्यते ॥

ऋतस्य गोपावति सप्रचं सप्रमं मुक्त । अत्रियमनुक्रमणिका । ऋतस्य सप्रार्चनानां जागतमिति । आत्रियोऽर्चनानां नाम अत्रिः । जगती कंदः । तुह्यादिपरिभाषया मित्रावरुणां देवता ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

ऋतस्य गोपावधिं तिष्ठथो रथं सत्यधर्माणां परमे व्योमनि ।

यमत्र मित्रावरुणावथो युवं तस्मै वृष्टिर्मधुमत्पिबते दिवः ॥ १ ॥

ऋतस्य । गोपा । अधि । तिष्ठथः । रथं । सत्यंऽधर्माणां । परमे । विऽव्योमनि ।

यं । अत्र । मित्रावरुणा । अवथः । युवं । तस्मै । वृष्टिः । मधुऽमत् । पिबते । दिवः ॥ १ ॥

हे ऋतस्योदकस्य गोपां रक्षितारं सत्यधर्माणां सत्यधर्माणां युवा रथमधि तिष्ठथः । आरोहथोऽस्म्यक्षमागमनार्थं । कुत्र । परमे व्योमनि निरतिशय आकाशे । हे मित्रावरुणा युवं युवामत्रास्मिन्यज्ञं यं यज्ञमानमवथो रक्षथः तस्मै यज्ञज्ञानाय वृष्टिः पर्जन्यो मधुमदुदकं दिवो द्युलोकान्यवते । सिंचति । वर्धयति ॥

सम्राजावस्य भुवनस्य राजथो मित्रावरुणा विदथे स्वर्दृणा ।

वृष्टिं वां राधो अमृतत्वमीमहे द्यावापृथिवी वि चरंति तन्यवः ॥ २ ॥

संऽराजो । अस्य । भुवनस्य । राजथः । मित्रावरुणा । विदथे । स्वऽदृणा ।

वृष्टिं । वां । राधः । अमृतऽत्वं । ईमहे । द्यावापृथिवी इति । वि । चरंति । तन्यवः ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणा मित्रावरुणा सम्राजो सम्ययाजमानो युवामस्य भुवनस्य राजथः । ईशाधे । स्वर्दृणा स्वर्गस्य द्रष्टारो युवां विदथेऽस्म्यज्ञं सम्राज्जाविति संबधः । वा युवा वृष्टि राधो धन वृथास्य धनममृतत्वं स्वर्गं चेमहे । प्रार्थयामहे । युवयोस्तन्यवो विलता रथमयो द्यावापृथिवी वि चरति । विविधं प्राप्नुवति । अथवा वृष्टि धनममृतत्वं चेमहे ॥

सम्राजो उया वृषभा दिवस्पती पृथिव्या मित्रावरुणा विचर्षणी ।

चित्रेभिर्भैरुप तिष्ठथो रवं द्यां वर्षयथो अमुरस्य मायया ॥ ३ ॥

संऽराजो । उया । वृषभा । दिवः । पती इति । पृथिव्याः । मित्रावरुणा । विचर्षणी इति विऽचर्षणी ।

चित्रेभिः । अर्भैः । उप । तिष्ठथः । रवं । द्यां । वर्षयथः । अमुरस्य । मायया ॥ ३ ॥

सम्राजो सम्ययाजमानावुयोद्गर्णवर्णो वृषभा वर्षितारो दिवो द्युलोकस्य पती मामिना पृथिव्याश्च पती विचर्षणी सर्वस्य द्रष्टारो मित्रावरुणा । एव महानुभावो चित्रेभिश्चायनीथिर्भैरुपः सह रवं स्तोत्रमुप तिष्ठथः । पश्चात् द्यां च वर्षयथोऽमुरस्योदकनिर्गमितः पर्जन्यस्य मायया प्रक्षया सामर्थ्येन ॥

माया वां मित्रावरुणा दिवि श्रिता सूर्यो ज्योतिश्चरति चित्रमायुधं ।

तमभ्रेण वृष्ट्या गृहथो दिवि पर्जन्य दृप्सा मधुमंत ईरते ॥ ४ ॥

माया । वां । मित्रावरुणा । दिवि । श्रिता । सूर्यः । ज्योतिः । चरति । चित्रं । आयुधं ।

तं । अभ्रेण । वृष्ट्या । गृहथः । दिवि । पर्जन्य । दृप्साः । मधुमंतः । ईरते ॥ ४ ॥

हे मित्रावरुणा वां युवयोर्माया दिवि श्रिता । आश्रिता । किंवा युवयोर्मायाच्यते । सूर्य सर्वस्य प्रेरको ज्योतिर्दीप्यमानश्चित्रं चायनीयमायुधमुक्तलक्षणायुधरूपश्चरति । परिभ्रमत्यतरिति । शत्रुमारकत्वादायुधमुच्यते । तं सूर्यमभ्रेण मेघेन वृष्ट्या दिवि गृहथः । गोपायथः । हे पर्जन्य देव त्वया मित्रावरुणाभ्यां वृष्ट्यर्थं प्रेरितेन मधुमतो दृप्सा ईरते । ईर्यते । त्वत्सृष्टा वा गच्छति ॥

रथं युंजते मरुतः शुभे मुखं शूरो न मित्रावरुणा गविष्टिषु ।

रजोसि चित्रा वि चरंति तन्यवो दिवः सम्राजो पयसा न उष्टातं ॥ ५ ॥

रथं । युंजते । मरुतः । शुभे । मुखं । शूरः । न । मित्रावरुणा । गोऽदृष्टिषु ।

रजोसि । चित्रा । वि । चरंति । तन्यवः । दिवः । संऽराजो । पयसा । न । उष्टातं ॥ ५ ॥

• हे मित्रावरुणा युवयोरनुग्रहात् मरुतः शुभ उदकार्थं मुखं शोभनाक्षद्वारं रथं युजते । अश्वीर्योजयति । शूरो न शूर इव । स यथा युदार्थं रथं युजति तद्वत् । गविष्टिषु गवामुदकानामिषणेषु निमित्तेषु चित्रा चायनीयानि रजामि लोकान् तन्यवस्ततास्ते मरुतो वि चरन्ति । विविधं चरन्ति । तस्मात्तैः सहितो हे सम्राजा युवां दिवो दुर्लोकान्पयसोदकेन नोऽस्मानुजतं । मिंचतं ॥

वाचं सु मित्रावरुणाविरावतीं पर्जन्यश्चित्रां वदति त्विषीमतीं ।

अभ्रा वसत मरुतः सु मायया द्यां वर्षयतमरुणामरेपसं ॥ ६ ॥

वाचं । सु । मित्रावरुणा । इरावतीं । पर्जन्यः । चित्रां । वदति । त्विषीमतीं ।

अभ्रा । वसत । मरुतः । सु । मायया । द्यां । वर्षयतं । अरुणां । अरेपसं ॥ ६ ॥

हे मित्रावरुणा युवयोरनुग्रहात् पर्जन्यो मेघः सु मुष्टिरावतीमन्नवतीमन्नमाधिकां चित्रां चायनीयां त्विषीमती दीप्तिमती वाचं गर्जनशब्दं वदति । शब्दयति वृथर्थं । मरुतश्चाभ्राभ्राणि मेघान् सु मुष्टु वसत आच्छादयति मायया स्वप्रज्ञया । युवां च पर्जन्येन मरुद्विद्य महारुणामरुणवर्णामरेपसमपापां वृथ्विघातिनी द्यां वर्षयतं ॥

धर्मणा मित्रावरुणा विपश्चिता व्रता रक्षेथे असुरस्य मायया ।

ऋतेन विश्वं भुवनं वि राजथः सूर्यमा धृत्यो दिवि चित्र्यं रथं ॥ ७ ॥

धर्मणा । मित्रावरुणा । विपःचित्ता । व्रता । रक्षेथे इति । असुरस्य । मायया ।

ऋतेन । विश्वं । भुवनं । वि । राजथः । सूर्यं । आ । धृत्यः । दिवि । चित्र्यं । रथं ॥ ७ ॥

हे मित्रावरुणा विपश्चिता प्राज्ञो युवां धर्मणा जगद्गारकेण वृथ्वादिलक्षणेन कर्मणा व्रता यज्ञादिकर्माणि रक्षेथे । पालयथः । असुरस्य मेघानां निरमितुः पर्जन्यस्य मायया प्रज्ञया च ऋतेनोदकेन यज्ञेन वा निमित्तेन विश्वं भुवनं सर्वं भुतजातं वि राजथः । विदीपयथ इत्यर्थः । सूर्यमा सूर्यं च चित्र्यं पुत्र्यं रथं रहणस्वभाव दिवि दुर्लोके धृत्यः । धारयथो जगदुपकारार्थं ॥ ७ ॥

वरुणं व इति सप्तर्चमष्टमं मुक्तमर्चनानम आर्प्य मित्रावरुण । पत्न्यतपरिभाषयानुष्ठुभ । अत्या पंक्तिः । वरुणं पत्न्यत त्वित्यनुक्रमणिका । विनियोगो लिंगिकः ॥

वरुणं वो रिशादंसमुचा मित्रं हवामहे । परि व्रजेव बाह्जोर्जगन्वांसा स्वर्णरं ॥ ९ ॥

वरुणं । वः । रिशादंसं । ऋचा । मित्रं । हवामहे । परि । व्रजाऽइव । बाह्जोः । जगन्वांसा ।

स्वःऽनरं ॥ ९ ॥

वो युवयोर्मध्ये ॥ व्यत्ययेन बहुवचनं ॥ रिशादंसं । रिशति हिंसतीति रिशाः शत्रवः । तेषां प्रेरकं स्वर्णरं स्वर्गस्य नेतार । एतद्व्यवहितमप्युभयत्र संबध्यते । एवंविधं वरुणमुक्तलक्षणं मित्रं च ऋचा मंत्रेण हवामहे । आहुयामः । अथावयुत्योच्यते । व्रजेव गीयूथानीव बाह्जोर्बलेन परि जगन्वांसा परिगच्छतां ॥

ता बाह्वा सुचेतुना प्र यंतमस्मा अर्चते । शेवं हि जार्यं वां विश्वासु द्वासु जोगुवे ॥ २ ॥

ता । बाह्वा । सुऽचेतुना । प्र । यंतं । अस्मै । अर्चते । शेवं । हि । जार्यं । वां । विश्वासु ।

द्वासु । जोगुवे ॥ २ ॥

ता तां युवां बाह्वा बाह्वा सुचेतुना मुष्टु प्रज्ञाचा । प्रयासभूयस्त्वं जानतेत्यर्थः । यद्यप्याग्नेव ज्ञाता न

हस्तस्थापि तद्वर्ममवारोप्य सूर्यते । यद्वतत्तावित्यस्य विशेषणं । मुञ्जानावित्यर्थः । श्रीभगवत्स्तेनास्मा अर्जुनं सुवते मह्यं प्र यतं । अभिमते सुखं प्रगमयतं ॥ अतर्भावितव्यर्थो द्रष्टव्यः । यमिदानीकमी वा द्रष्टव्यः ॥ प्रयत्ना तमित्यर्थः । जार्यं सूर्यं शिवं सुखं वा युवयोः सर्वाधि युवाभ्यां कृतं वा विद्यामु सर्वासु क्षामु भूमिषु जोगुर्व । गच्छति । व्याप्नोति । अन्वते गवत इति गतिकर्मसु पाठादयमपि गतिकर्मा । अथवा जोगुर्व सर्वत्र शब्द-
यामीत्यर्थः ॥

यन्मूनमृश्यां गतिं मित्रस्य यायां पथा । अस्य प्रियस्य गर्मण्यहिमानस्य सश्विर ॥३॥

यत् नूनं अश्यां गतिं मित्रस्य यायां पथा । अस्य प्रियस्य गर्मणि अहिमानस्य
सश्विर ॥३॥

• यद्यदा नूनमिदानी गतिं गमनमश्यां प्राप्नुया ॥ यद्योगादनिघातः ॥ तदा मित्रस्य मित्रभृतस्य पथा
मार्गेण मित्रप्रापकेण मार्गेण याया । गन्तव्यं । मित्रो नयतु विद्वान् । अश्वे० १ ९० १ । इत्यादिषु मित्रस्यष्टदे
शगमयितुत्वं प्रसिद्धं । न केवलमहमेक एव गता किन्तु सर्वेऽपि तथागमन्तित्याह । अस्य प्रियस्य । मित्रस्यत्यर्थः ।
अहिमानस्याहिमतः । यतोऽयमहतातः प्रिय इत्यर्थः । तस्य गर्मणि मुखे गृहे स्थाने वा सश्विर । गमताः ॥

युवाभ्यां मित्रावरुणोपमं धेयामृचा । यद्वा श्रये मघोनां स्तोतृणां च स्पृधसे ॥४॥

युवाभ्यां मित्रावरुणा उपऽमं धेयां । अमृचा । यत् । ह । श्रये । मघोनां । स्तोतृणां ।
च । स्पृधसे ॥४॥

हे मित्रावरुणा युवाभ्या दातव्यमुपममुप समीपे मीयमान धनमृचा सूर्या साधनेन धेया । धारयामि ।
यद् यत्काले युवाभ्या सकाशादाप्त धन मघोना धनवतामदातृणा स्तोतृणा च जये गृहे स्पृधसे स्पृधेनाय
भवति । धनिकाना स्तोतृणा च धनाधिक्यविषये स्पृधा भवतीत्यर्थः । अपरिमित धन भवतीति भावः ॥

आ नो मित्र मुदीतिभिर्वरुणश्च मधस्य आ । स्वे श्रये मघोनां सखीनां च वृधसे ॥५॥

आ । नः । मित्र । मुदीतिभिः । वरुणः । च । मधस्य । आ । स्वे । श्रये । मघोनां ।
सखीनां । च । वृधसे ॥५॥

हे मित्र त्वं च वरुणश्च मुदीतिभिः मुदीतिर्युक्तो युवा नोऽस्माभ्य मधस्य महण्यानि यज्ञ आ गच्छत ।
द्वितीय आकारोऽनर्थक आदरार्थो वा । किमर्थमित्युच्यते । मघोना धनवता हविष्मता समीना च युवया
सखिभूतानामस्माक जये गृहे स्वे स्वकीये वृधसे वर्धनाय ॥

युवं नो येषु वरुण श्रावं बृहच्च विभृथः । उरु णो वाज्रमातये कृतं राये स्वस्तये ॥६॥

युवं । नः । येषु । वरुणा । श्रावं । बृहत । च । विभृथः । उरु । नः । वाज्रऽमातये । कृतं ।
राये । स्वस्तये ॥६॥

हे वरुणा मित्रावरुणा युवं युवां नोऽस्माक जत्र बल बृहतं ब्रह्म परिवृहमस्य च येषु स्तोत्रेषु निमित्तेषु
विभृथः धारयथः युवाभ्यां धृतमस्य च नोऽस्माभ्य वाज्रमातयेऽतस्य लाभाय यज्ञाय वा राये धनाय स्वस्तये
क्षमाय चोक्तं विस्तीर्णं कृतं । कुरुतं ॥

उच्छ्रत्यां मे यज्ञता देवशत्रे रुणद्गवि ।

सुतं सीमं न हस्तिभिरा पृद्धिधावतं नरा विभ्रतावर्चनानसं ॥७॥

उच्छ्रंत्यां । मे । यजता । देवऽक्षवे । रुणत्ऽगवि ।

सुतं । सोमं । न । हस्तिऽभिः । आ । पदऽभिः । धावतं । नरा । विभ्रजौ । अर्चनानसं ॥ ९ ॥

उक्त्यामुपसि । मे सोममिति संबंधः । यजता यष्ट्या रुणद्गवि रोचमानरश्मौ प्रातःसवने देवक्षवे । देवानां क्षत्रं बलं यस्मिन् यज्ञे तद्देवक्षत्रं । तस्मिन् मदीयं सुतमभिपुतं सोमं न । निति संप्रत्यर्थः । इदानीं हस्तिभिर्हस्तवर्जितः ॥ हतर्गतिकर्मणो हस्तगच्छः ॥ गमनसाधनपादवर्जित्यर्थः । पद्भिः पादवर्जित्य पादचतुष्टयोपंतरश्चिरा धावतं आगच्छतं नरा हे नतारो मित्रावरुणा ॥ ९ ॥

यश्चिकेतिति षट्च नवमं मुक्तं रातहव्यस्याचियस्यार्पं मित्रावरुणं । यश्चिकेत षड्रातहव्य इत्यनुक्रमणिका । पत्यतं त्वित्युक्तत्वात् पत्यतपरिभाषयानुष्टुभं । अत्रा पक्तिः ॥ विनियोगो लिंगिकः ॥

यश्चिकेत स मुक्तुर्देवचा स ब्रवीतु नः । वरुणो यस्य दर्शतो मित्रो वा वनते गिरः ॥ १ ॥
यः । चिकेत । सः । सुऽक्रतुः । देवऽचा । सः । ब्रवीतु । नः । वरुणः । यस्य । दर्शतः ।
मित्रः । वा । वनते । गिरः ॥ १ ॥

यः स्तोता चिकेत जानाति स्मृति युवयोः स मुक्तुः स एव शोभनकर्मा देवचा देवेषु स्तोतुमर्थः । यद्वा । देवेषु मध्ये । युवयोरिव स्मृतिं यश्चिकेत स मुक्तुरिति । स मुक्ता नोऽस्माकं ब्रवीतु । स्मृति परमुपदिशतु । यश्च दर्शतो दर्शनीयो वरुणो दर्शनीयो मित्रो वा मित्रश्च । वागच्छत्यर्थः । गिरोऽस्मादीयाः स्मृतीर्वनते संभजते ॥

ता हि श्रेष्ठवर्चसा राजाना दीर्घश्रुत्तमा ।

ता सत्यंती ऋतावृध ऋतावाना जनेजने ॥ २ ॥

ता । हि । श्रेष्ठऽवर्चसा । राजाना । दीर्घश्रुत्तमा ।

ता । सत्यंती इति सत्ऽपती । ऋतऽवृधा । ऋतऽवाना । जनेऽजने ॥ २ ॥

ता हि तां खलु मित्रावरुणा श्रेष्ठवर्चसा प्रशस्तैर्जस्की राजानश्चरौ दीर्घश्रुत्तमा दूरदेशादाङ्गानथोत्तमा । ता तां सत्यंती सतां यजमानानां स्वामिनावृतावृधा यज्ञस्योदकस्य वा वर्धयितारौ जने जने सर्वेषु स्तोतृषु निमित्तप्लुतावाना गमनवती ॥

ता वामियानोऽवसे पूर्वा उप ब्रुवे सचा ।

स्वश्वासः सु चेतुना वाजा अभि प्र दावने ॥ ३ ॥

ता । वां । उयानः । अवसे । पूर्वा । उप । ब्रुवे । सचा ।

सुऽअश्वासः । सु । चेतुना । वाजान् । अभि । प्र । दावने ॥ ३ ॥

ता तां पूर्वां पुरातनीं वां युवामियानो गच्छन् अवसे रक्षणाय सचा सहोप ब्रुव । उपेत्य स्तौमि । स्वश्वासः स्वश्वा वयमात्रेयाः सुचेतुना शोभनप्रज्ञानां युवां वाजानामि अत्रान्यभिलक्ष्य प्र प्रकर्षणं दावने दानाय क्षुम इति शेषः । यद्वा । स्वश्वासः स्वश्वा । द्वितीयाद्विवचनस्य जसादेशः ॥ उप ब्रुव इति संबंधः ॥

मित्रो अंहोश्चिदादुरु क्षयाय गातुं वनते ।

मित्रस्य हि प्रतूर्वतः सुमतिरस्ति विधुतः ॥ ४ ॥

मिचः । अंहोः । चित् । आत् । उरु । श्याय । गातुं । वनते ।

मित्रस्य । हि । प्रऽतूर्वतः । सुऽमतिः । अस्ति । विधतः ॥ ४ ॥

मित्रो देवोऽहोयित अहम्वतोऽपि स्रोतुरादनंतरमेवोरुव क्षयाय गृहाय निवासाय वा गातुमुपाय वनते । प्रयच्छति । मित्रस्य हि मित्रस्य खलु देवस्य मुमतिः शोभनबुद्धिः प्रतूर्वतः प्रकर्षणं हिंसतोऽपि विधतः परिचरतः शुश्रूषकस्यास्ति हि । भवति खलु ॥

वयं मित्रस्यावसि स्याम सप्रथस्तमे । अनेहसम्बोतयः सत्वा वरुणशेषसः ॥ ५ ॥

वयं । मित्रस्य । अवसि । स्याम । सप्रथऽतमे । अनेहसः । त्वाऽकृतयः । सत्वा ।

वरुणऽशेषसः ॥ ५ ॥

वयं यजमाना मित्रस्य दुःस्वनिवारकस्य देवस्य सप्रथस्तमे सर्वतः पृथुतमेऽवसि रत्तणे वयं स्याम । भवेम । किंचानेहसोऽपापास्वोतयस्त्वया रक्षिता वरुणशेषसः । शेष इत्यपत्यनाम । वारकाः पुत्रा येषां ते । तादृशाः सत्वा वयं सर्वे सहेव भवेम ॥

युवं मित्रेमं जनं यतथः सं च नयथः ।

मा मघोनः परि ख्यतं मो अस्माकमृषीणां गोपीथे न उरुष्यतं ॥ ६ ॥

युवं । मित्रा । उमं । जनं । यतथः । सं । च । नयथः ।

मा । मघोनः । परि । ख्यतं । मो इति । अस्माकं । ऋषीणां । गोऽपीथे । नः । उरुष्यतं ॥ ६ ॥

हे मित्रा मित्रावरुणा युव युवामिमं जनं स्तोतार मा प्रति यतथः । गच्छथः । आगत्य च स च नयथः । संनयथश्च । कामान प्रापयथः । यद्वा । यतथ इत्यतर्णीतण्यर्थोऽयं । अहनि यतथः । व्यापारं गमयथः । रात्रौ च सं नयथः । निर्व्यापारं कारयथः । मघोनो हविर्लक्षणाज्ञवतोऽस्मान्मा परि ख्यत । मा परित्यजत । मो भव ऋषीणामस्माकं पुत्रानपि परि ख्यत । किंतु गोपीथे । गोः सोमरसः । तस्य पानं यस्मिन् स गोपीथो यज्ञः । तस्मिन् उरुष्यतं । रजत ॥ ३ ॥

आ चिकितानि पट्टचं दशमं मुक्तं रातहव्यस्यार्पमानुष्टुभं मित्रावरुण । अत्रानुक्रमणिका । आ चिकिता नानुष्टुभं त्विति ॥ आयमुचो दशरात्रं चतुर्थंऽहनि प्रउगशस्त्रं मित्रावरुणस्य । मुञ्चितं च । आ चिकितानं मुक्तं त्वमु वो अप्रहण । आ० ७. ५५ । इति ॥

आ चिकितानं मुक्तं देवो मर्तं रिशादसा । वरुणाय ऋतपेगसे दधीत प्रयसे महे ॥ ७ ॥

आ । चिकितानं । मुक्तं इति सुऽक्रतू । देवो । मर्तं । रिशादसा । वरुणाय । ऋतऽपेगसे ।

दधीत । प्रयसे । महे ॥ ७ ॥

हे चिकितानं ज्ञानं नृति हे मर्तं मनुष्यं रातहव्यं त्वमिति तस्यैव संबोधनं । मुक्तं शोभनकर्माणां रिशादसा हिंसकानां हिंसकी देवावा । आकारयति शेषः । आहव्यं च ऋतपेगसे । पेग इति रूपनाम । ऋतमुदकं । उदकमेव रूपं यस्य तादृशाय वरुणाय प्रयसे ॥ मत्वर्थो लुप्यते ॥ हविर्लक्षणाज्ञवते महे महते पुण्याय दधीत । दद्याः । हविरिति शेषः । द्वितीयार्थं वा त्रुर्थी । महे देविदधीत । महतोऽज्ञस्य ज्ञाभार्यति वा योज्यं ॥

ता हि द्याचमविहृतं सम्यग्मुर्यं माशति । अथ व्रतेव मानुषं स्वर्णं धायि दर्शतं ॥२॥
ता । हि । द्याचं । अविऽहृतं । सम्यक् । अमुर्यं । आशतिऽइति । अथ । व्रताऽइव । मानुषं ।
स्वः । न । धायि । दर्शतं ॥२॥

ता हि । हीति हेती । यस्मात्ता ता च च वलमविहृतमहिंस्यममुर्यममुरतिधाति महद्वलं सम्यगाशति
व्याप्तुतः अथ अतो हेतोर्मानुषं मनुष्येषु प्रवृत्तं व्रतेव कर्मव तद्यथा मनुष्येषु नियतं स्वर्णं मुर्यं इव स यथा दिवि
दृश्यते तद्वद्दर्शतं दर्शनीयं बलं धायि । यच्च निहितं ॥

ता वामेषे रथानामुर्वी गव्यूतिमेषां । रातहव्यस्य सुष्टुतिं दधृक्स्तोमैर्मनामहे ॥३॥
ता । वां । एषे । रथानां । उर्वीं । गव्यूतिं । एषां । रातऽहव्यस्य । सुऽस्तुतिं । दधृक्
स्तोमैः । मनामहे ॥३॥

हे मित्रावरुणी ता ता प्रसिद्धी वां युवां रथानामस्मदीयानामेषां पुरतो वर्तमानानामुर्वी प्रभूतां
गव्यूतिमतिविस्तृतं मार्गमेषं गंतुं । मार्गरक्षणायत्यर्थः ॥ नुमर्थेऽभिन्नत्ययः ॥ तदर्थं वां मनामहे नुमो रातहव्यस्य
अथ रातहव्यमवधिभिः सुष्टुतिं सुष्टुतिभिः शोभनकृतिमाधनैः स्तोमैः दधृक् धर्षका युवा ॥

अथा हि काव्या युवं दशस्य पृथिरद्भुता । नि केतुना जनानां चिकेथे पृतदशसा ॥४॥
अथ । हि । काव्या । युवं । दशस्य । पृऽभिः । अद्भुता । नि । केतुना । जनानां । चिकेथे
इति । पृतऽदशसा ॥४॥

अथ अपि च । हि प्रसिद्धी । काव्या नृत्या युवं युवां दशस्य प्रवृद्धस्य मम पुभिः पुरकैः स्तवैर्हं अद्भुता
महांतावाच्यभुती संतो केतुना प्रज्ञानिनांकुलिन मनसा जनानां । यजमानानामित्यर्थः । स्तोत्रं नि चिकेथे ।
नितरां जानीथः । हे पृतदशसा शुद्धवर्णा युवां ॥

तदृतं पृथिवि बृहच्छ्रवण्य ऋषीणां । जयसानावरं पृथुतिं शरन्ति यामभिः ॥५॥
तत् । ऋतं । पृथिवि । बृहत् । अ० १. ८६. । इत्यसानच जयतिरपि भवति । चित
इत्यतोदात्तः ॥ अरमलमत्यर्थं पृथु यथा भवति तथा यामभिर्गमनैरति चरन्ति । अत्यर्थं वर्धतः ॥ अत्यथेन
बहुवचनं ॥

हे पृथिवि देवि त्वयि तत्सर्वरर्थमानत्वेन प्रसिद्धं बृहत् प्रभुतमृतमुदकमुषीणां स्तोत्राणामस्माकं अवर्षे
ऽक्षस्थिणे सति जयसानां गच्छन्ती ॥ कंदस्यसानच शुक्रभ्यां । उ० १. ८६. । इत्यसानच जयतिरपि भवति । चित
इत्यतोदात्तः ॥ अरमलमत्यर्थं पृथु यथा भवति तथा यामभिर्गमनैरति चरन्ति । अत्यर्थं वर्धतः ॥ अत्यथेन
बहुवचनं ॥

आ यदामीयचक्षसा मित्रं वयं च सूरयः । व्यचिष्ठे बहुपाय्ये यतैर्महि स्वराज्ये ॥६॥
आ । यत् । वां । इयऽचक्षसा । मित्रा । वयं । च । सूरयः । व्यचिष्ठे । बहुऽपाय्ये ।
यतैर्महि । स्वऽराज्ये ॥६॥

हे इयचक्षसा व्याप्तदर्शनी हे मित्रा मित्रावरुणी वां युवां यत् ये वयं च सूरयः स्तोतार आ आह्वयामः ।
व्यचिष्ठेऽत्यंतविस्तृतं बहुपाय्ये बहुभिर्गतये बहुमी रक्षितये वा स्वराज्ये स्वराट्त्वाय एवविधराज्यार्थं यतैर्महि ।
गच्छेम ॥ ॥४॥

वळित्या देवेति पंचचमेकादशं सूक्तं । अत्रयमनुक्रमणिका । वळित्या पंच यजत इति । यजतो मामात्रेय
अधिः । मित्रावरुणा देवता । आनुष्टुभ त्वित्युक्तत्वादितदमथानुष्टुभं । विनियोगो लेखिकः ॥

वळित्या देव निष्कृतमादित्या यजतं बृहत् ।

वरुण मित्रार्यमन्वर्षिष्ठं शत्रुमाणाथे ॥ १ ॥

वट् । इत्या । देवा । निःऽकृतं । आदित्या । यजतं । बृहत् ।

वरुण । मित्रं । अर्यमन् । वर्षिष्ठं । शत्रं । आणाथे इति ॥ १ ॥

हे देवा योतमाना हे आदित्यादितेः पूर्वा हे वरुण हे अर्यमन् अरीणां नियमितमित्रं देव युवा वट्
मृत्यं निष्कृतमवाध्यामित्यर्थमिदानीवर्तमानप्रकारेण यजत यष्ट्य बृहदतिप्रबुद्ध वर्षिष्ठ प्रबुद्धतम चत्र वलमा-
णाथे । अशुवाथे । यद्वार्यमा पृथगेव निर्देष्टव्यः । द्विवचनं बहवचनीकृत्यं ॥

आ यद्योनिं हिरण्ययं वरुण मित्रं सदथः । धर्तारां चर्पणीनां यंतं सुम्नं रिणादमा ॥ २ ॥

आ । यत् । योनिं । हिरण्ययं । वरुण । मित्रं । सदथः । धर्तारां । चर्पणीनां । यंतं ।

सुम्नं । रिणादमा ॥ २ ॥

यद्यस्माद्विरण्ययं हितरमणीयं योनि यज्ञभूमिं हे वरुण हे मित्र आ सदथः आगच्छथः तस्माच्चर्पणीना
मनुष्याणां धर्तारा धारका च हे रिणादमा हिमकाना जेपारा युवामस्मभ्यं सुम्न सुम्न यत् । कृतमित्यर्थः ॥

विश्वे हि विश्ववेदसो वरुणो मित्रो अर्यमा । धृता पदेव सश्चिरं पांति मर्त्यं रिपः ॥ ३ ॥

विश्वे । हि । विश्ववेदसः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा । धृता । पदाऽदेव । सश्चिरं ।

पांति । मर्त्यं । रिपः ॥ ३ ॥

विश्वे हि सर्वेऽपि । हीति चार्थः । विश्ववेदसः सर्वविदः सर्वधना वा वरुणो मित्रोऽर्यमा चैते त्रयः सर्वे
व्रतास्मदीयानि कर्माणि पदेव पदानोव स्थानानोव सश्चिरं । संगता भवति । आगत्य च मा मर्त्यं रिपो
हिमकात्याति । रजति ॥

ते हि सत्या ऋतस्पृणं ऋतावानो जनेजने ।

मुनीथासः मुदानवोऽहोश्चिदुरुचक्रयः ॥ ४ ॥

ते । हि । सत्याः । ऋतस्पृणः । ऋतवानः । जनेऽजने ।

मुऽमुनीथासः । मुऽमुदानवः । अंहोः । चित् । उरुऽचक्रयः ॥ ४ ॥

ते हि खनु सत्याः सत्यभुताः सत्यफला वा ऋतस्पृण उदकस्पर्शत्वस्य कर्तार ऋतावानो यज्ञवतो जने जने
सर्वेषु यजमानेषु मुनीथासः मुनयभाः मुदानवः मुदानाः । हीति प्रसिद्धवाची सर्वत्र संबधनीयः । एव महा-
नुभावा वरुणादयोऽहोश्चित् । चिद्वर्ष्यं । पापिनोऽपि स्वस्तोतुरुचक्रयः प्रभुतधनादिकर्तारः ॥

की नु वां मित्रास्तुतो वरुणो वा तनूनां । तन्मु वामेपते मतिरचिभ्य एपते मतिः ॥ ५ ॥

कः । नु । वां । मित्रं । अस्तुतः । वरुणः । वा । तनूनां । ततो मुः । वां । आ । इपते । मतिः ।

अचिऽभ्यः । आ । इपते । मतिः ॥ ५ ॥

हे मित्र वां युवयोर्मध्ये त्वं च वरुणो वा को नु अमृतः । सर्वैरस्तुयमानः कोऽस्मि । उभावपि सुत्यावित्यर्थः । तनुनामिति तृतीयार्थे पठौ । तनुभिः स्तुतिभिरमृत इति संबंधः ॥ अत्र मित्रशब्देन मित्रस्यैकस्यैव संबोधनं वरुणोऽस्मिन्तः । ऋग्वे० ५. ६०. ६. । इत्यत्रैवात्र द्विवचनमुचकस्याकारस्यानाम्नानात् । लोकेषु बहुषु संग्रहितेष्वेकमेव संबोधयुवयोरिदं युष्माकमिदमिति प्रयुजते ॥ तत्तस्मात् यस्मात्सर्वे स्तुवंति तस्मात् । तनुनामित्येतद्वाच्यमप्युत्तरत्र वा योज्यं । तनुनामल्पमतीनामस्माकं मतिः स्तुतिर्वा युवां मुमु एषते । अभिगच्छति । अत्रिभ्योऽत्रिगोत्रेभ्योऽस्मभ्यमस्मादीयमर्तिरपते । आदरार्थं पुनर्वचनं ॥ ५ ॥

प्र वो मित्रायति पंचचं द्वादशं मुक्तमात्रेयस्य यत्रतस्वार्थं गायत्रं मित्रावरुणं । तथा चानुकस्यते । प्र वो गायत्रमिति ॥ अपिष्टोमि प्रातःसवनं मित्रावरुणशम्य एतत्सूक्तं । सूचितं च । प्र वो मित्राय प्र मित्रयोर्वरुणयोः । आ० ५. १०. । इति ॥ अभिप्रवपडहे पृथ्वपडहे च सोमनिमित्तावापार्थमिदमादीनि द्वितीयवर्जितानि चत्वारि सूक्तानि । तथैव सूचितं । प्र वो मित्रायति चतुर्णां द्वितीयमुद्धरत् । आ० ९. ५ । इति ॥

प्र वो मित्राय गायत वरुणाय विपा गिरा । महिष्वाचायुतं बृहत् ॥ १ ॥

प्र। वः। मित्राय। गायत। वरुणाय। विपा। गिरा। महिष्वाचा। युतं। बृहत् ॥ १ ॥

हे मदीया ऋत्विजो वो । यूयमित्यर्थः । मित्राय वरुणाय च विपा व्याप्तया गिरा सुत्या प्र गायत । स्तुतिं कुरुत । सुत्या सुवर्तेत्येतत्पाकं पचतीतिवत् । हे महिषवाचा प्रभुत्ववन्ता युवामृतं यज्ञं बृहन्महदतिप्रशस्तं । सुत्यर्थमागच्छतमिति शेषः । अथवा महत् प्रभुत्वमृतं स्तोत्रं गृणुतमिति शेषः ॥

सम्राज्ञा या घृतयोनी मित्रश्चोभा वरुणश्च । देवा देवेषु प्रशस्ता ॥ २ ॥

सं०राज्ञा। या। घृतयोनी इति घृत०योनी। मित्रः। च। उभा। वरुणः। च।

देवा। देवेषु। प्र०शस्ता ॥ २ ॥

या यी मित्रश्च वरुणश्च । परस्परपिचया चशब्दः । उभोर्भा सम्राज्ञा सर्वस्य स्वामिनी घृतयोनी उदकस्योत्पादका देवा द्योतमाना देवेषु मध्ये प्रशस्ता प्रकीर्षणं सुत्या । ता गायतेति पूर्वचान्वयः ॥

ता नः शक्तं पार्थिवस्य महो रायो दिव्यस्य । महि वां शत्रं देवेषु ॥ ३ ॥

ता। नः। शक्तं। पार्थिवस्य। महः। रायः। दिव्यस्य। महि। वां। शत्रं। देवेषु ॥ ३ ॥

ता ता देवा नोऽस्मदर्थं पार्थिवस्य पृथिवीसंबद्धस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य च महो महतो रायो धनस्य शक्त । समर्थो भवत । दातुमिति शेषः । हे देवा वां युवयोर्महि महत्पुत्र्यं चक्रं वनं देवेषु प्रसिद्धं स्तुम इति शेषः ॥

ऋतमृतेन सपतेपिरं दक्षमाशते । अद्रुहा देवा वर्धते ॥ ४ ॥

ऋतं। ऋतेन। सपता। इपिरं। दक्षं। आशते इति। अद्रुहा। देवा। वर्धते इति ॥ ४ ॥

ऋतेनोदकेन निमित्तेन ऋतं यज्ञं सपता स्पृशताविषरमेयणवतं दक्षं प्रवृद्धं यज्ञमानं हविर्वाशते । व्याप्नोतः । अद्रुहाद्रोग्धारा देवा मित्रावरुणा युवां वर्धते । प्रवृद्धा भवतः ॥

वृष्टिद्यावा रीत्यापिषस्यती दानुमत्याः । बृहंतं गतमाशते ॥ ५ ॥

वृष्टि०द्यावा। रीति०आपा। इषः। पती इति। दानु०मत्याः। बृहंतं। गतं।

आशते इति ॥ ५ ॥

वृष्ट्यावा । वृष्ट्यर्था योः स्तुतिर्ययोस्ती वृष्ट्यावा । अथवा वृष्टिर्वर्षिका श्रीरंतरिक्षं याभ्या तौ तादृशौ ।
रीत्यापा ॥ री गतिरेपणयोः ॥ रीतिः प्राप्तिः । मवापाग्निरभिमतप्राप्तिर्ययोस्ती तादृशौ । इषोऽत्रस्य पती
स्वामिनी । वृष्टिप्रदत्वात् स्वामित्वं । दानुमत्या दानवत्याः । दानुपूर्चिताया इत्यर्थः । एतद्विज्ञापणम् । एव
महानुभावी बृहत्तं महान्तं गतं रथमाणाते । व्याप्तुतः । अधितिष्ठतो यागार्थं ॥ ॥ ६ ॥

त्री रोचनेति चतुर्चक्रं त्रयोदशं मुक्तं । उरुचक्रिनामात्रेय ऋषिः । त्रिष्टुप कृदः । मित्रावरुणा देवता ।
अनुकृत्यते च । त्री रोचना चतुष्कमुरुचक्रिणिति ॥ विनियोगो निगिकः ॥

त्री रोचना वरुणं त्रीरुत द्यून्वीणि मित्रं धारयथो रजामि ।

वावृधानावमतिं क्षत्रियस्यानुं व्रतं रक्षमाणावजुयं ॥ १ ॥

त्री । रोचना । वरुण । त्रीन । उत । द्यून । वीणि । मित्र । धारयथः । रजामि ।

ववृधानौ । अमतिं । क्षत्रियस्य । अनुं । व्रतं । रक्षमाणा । अजुयं ॥ १ ॥

हे वरुण हे मित्र युवां त्री वीणि रोचना रोचनानि द्यून्लोकान धारयथ इति संबधः । उतापि च
त्रीन्धूना द्योतमानानतरिक्षलोकान्धारयथः । तथा वीणि रजामि मुल्लोकान् । कीदृशौ युवा । वावृधानौ
वर्धमानौ क्षत्रियस्य । जत्रं वन । तद्वत् इन्द्रस्य । यदा । क्षत्रियजातीयस्य यजमानस्यामति । रूपनामेतत् ।
रूपं व्रतं कर्म चाजुयमत्रीर्णमदिरतं वा रक्षमाणा ॥

इरावतीवरुण धेनवो वां मधुमद्वा सिंधवो मित्रं दहे ।

त्रयस्तस्यवृषभासंस्तिमृणां धिपणानां रेतोधा वि द्युमंतः ॥ २ ॥

इरावतीः । वरुण । धेनवः । वां । मधुमत् । वां । सिंधवः । मित्रं । दहे ।

त्रयः । तस्युः । वृषभासः । तिमृणां । धिपणानां । रेतः । ऽधाः । वि । द्युमंतः ॥ २ ॥

हे वरुण हे मित्र वां युवयोरग्राह्या धेनवो गाव इरावतीः । इरा क्षीरजग्णा । तद्वत्यो भवति । तथा
सिंधवः स्यंदनशीला मेघा नद्यो वा मधुमत्पूररसमृदकं दहे । दहति । तथा त्रयस्त्रिमव्याका तृषभामो
वर्धितारो रेतोधा उदकस्य धारका द्युमतो दीप्तिमतोऽग्निवाय्वादित्यास्तिमृणा त्रिमव्याकाना धिपणाना
स्थानानां पृथिव्यंतरिक्षद्यून्लोकाना स्वामिनः संतो वि त्रिविध प्रत्येक तस्युः । तिष्ठति । युवयोरनुग्रहात् त्रयो
ऽपि देवास्त्रिषु स्थानेषु वर्तत इत्यर्थः ॥

प्रातर्देवीमदितिं जोहवीमि मध्यंदिनं उदिता सूर्यस्य ।

राये मित्रावरुणा सर्वतातेः तोकाय तनयाय नं योः ॥ ३ ॥

प्रातः । देवीं । अदितिं । जोहवीमि । मध्यंदिनं । उतऽउता । सूर्यस्य ।

राये । मित्रावरुणा । सर्वऽताता । ईः । तोकाय । तनयाय । नं । योः ॥ ३ ॥

अहमृषिः प्रातः प्रातःकालेऽदितिमखंडनीया देवाना जननी देवी द्योतमाना जोहवीमि । आह्वयामि ।
तथा मध्यंदिने सूर्यस्योदितोदितौ तत्समृदिकाले माध्यंदिने सवने जोहवीमि । हे मित्रावरुणा युवां राये
धनप्राप्तये सर्वताता यज्ञ ईः । स्तौमि । पुनः किमर्थं । तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय च गमरिष्टगमनाय
योः सुखस्य मिश्रणाय चेः इति ॥

या धर्तारा रजसो रोचनस्योतादित्या दिव्या पार्थिवस्य ।

न वां देवा अमृता आ मिनन्ति व्रतानि मित्रावरुणा ध्रुवाणि ॥ ४ ॥

या । ध॒तारा॑ । रज॑सः । रो॒च॒नस्य॑ । उ॒त । आ॒दि॒त्या । दि॒व्या । पा॒रि॒थ॒वस्य॑ ।
न । वां । दे॒वाः । अ॒मृताः॑ । आ । मि॒न॒न्ति॑ । व्र॒तानि॑ । मि॒त्रा॒वरु॑ण । ध्रु॒वाणि॑ ॥ ४ ॥

या यी रोचनस्य रोचमानस्य रजसो लोकस्य । स्वर्गाख्यस्यैतर्थाः । उतापि च पारिथवस्य रजसो या यी धतारावादित्यादितः पूर्वा दिव्या दिवि भर्वा ता युवामीऊ इति पूर्वत्र संबन्धः । हे मित्रावरुणा वां युवयो ध्रुवाणि व्रतानि कर्माणि देवा अन्य इन्द्रादयोऽमृता अमरणधर्माणोऽपि ना मिनन्ति । न हिंसन्ति । यतो ध्रुवाण्यत इत्यभिप्रायः ॥ ॥ ७ ॥

पुरुषेणैति चतुर्वर्चं चतुर्दशं मुक्तमुरुचक्रैरार्यं गायत्रं मित्रावरुणं । पुरुषेणा गायत्रं त्वित्यनुक्रमणिका ॥ पृथ्याभिप्रवपडहयोः प्रातःसवन आवापार्थत्वेनदमपि मुक्तं पूर्वमुक्तं न सह प्र वो मित्रायैति चतुर्णां द्वितीयमुदरदिति ह्युक्तं ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि प्रातःसवने मित्रावरुणशस्य आद्यमुचः पडहसोत्रियमंज्ञकः । मुचितं च । पुरुषेणा चिह्नानि प्रति वां मुर उदिसे । आ० ७. २. इति ॥

पुरु॑रुणा॑ चि॒ह्नस्य॑वो नृ॒नं वां वरु॑ण । मि॒त्र वंसि॑ वां सु॒म॒तिं ॥ १ ॥
पुरु॑ऽउरु॒णा । चि॒त् । हि । अ॒स्ति । अ॒वः । नृ॒नं । वां । वरु॑ण । मि॒त्र । वंसि॑ । वां । सु॒ऽम॒तिं ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणा वां युवयोः पुरुषेणा चित् ॥ अत्र सोः मुपां मुनुगित्याकारः ॥ पुरोरपि बह्व उरु बहतरं । अथवा पुरु च तदुरु च पुरुर् । अत्यन्तमुरुतरमित्यर्थः । तादृगवो वरुणं नृनं निश्चयनास्ति । हि प्रसिद्धौ । चिदिति पुरणः । हे वरुण हे मित्र वां युवयोः सुमतिमनुयहवृद्धिं वंसि । संभज्य । यस्मादवोऽस्ति तस्माद्वसीति भावः ॥

ता वाँ स॒म्यग्दृ॒ष्ट्वा॒णेष॑मश्याम॒ धाय॑से । व॒यं ते रु॒द्रा स्या॑म ॥ २ ॥
ता । वां । स॒म्यक् । अ॒द्रु॒ष्ट्वा॒णा । उ॒पै । अ॒श्या॑म । धाय॑से । व॒यं । ते । रु॒द्रा । स्या॑म ॥ २ ॥

हे अद्रुष्ट्वाणा हे अद्रोग्धारी ता तां प्रसिद्धौ वां युवां सम्यक् क्षम इति शेषः । स्तोतारो वयमिषमन्नं धायसे पानाय भोजनायाश्याम । प्राप्नुयाम । हे रुद्रा दुःखाद्वावयितारी रुदद्भिर्द्रवणीया वा ते स्तोतारो वयं स्याम । भवेम । समुदा इति शेषः । युवाभ्यां स्वभुता वा स्याम ॥

पा॒तं नो॑ रु॒द्रा पा॒युभि॑रु॒त चा॑येथां सु॒त्रा॒त्रा । तु॒र्याम॑ द॒स्यून्त॑नू॒भिः ॥ ३ ॥
पा॒तं । नः । रु॒द्रा । पा॒युऽभिः । उ॒त । चा॑येथां । सु॒त्रा॒त्रा । तु॒र्याम॑ । द॒स्यून् । त॒नूभिः॑ ॥ ३ ॥

हे रुद्रोक्तरूपा देवी युवा नोऽस्मान् पायुभी रचर्णः पातं । रक्तं । उतापि च सुत्रात्रा शोभनेन चाणेन चायेथां । पालयेत । इष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहारभेदेन भेदः । स्तोत्रादिविकन्याच्छत्रोर्वा चायेथां अभिमतप्रापणेन रक्तमित्यर्थः । वयं च तनुभिः पुत्रादिभिः सहिताः स्वीयैरगैर्वा दस्यून शत्रुन तुर्याम । हिंस्याम तरेम वा ॥

मा क॒स्याद्भु॑त॒क्रतू॑ य॒ष्टां भु॑जे॒मा त॒नूभिः॑ । मा शेष॑सा॒ मा तन॑सा ॥ ४ ॥
मा । क॒स्य॑ । अ॒द्भु॒त॒क्रतू॑ । उ॒प्यद्भु॑तऽक्रतू । य॒ष्टां । भु॑जे॒म । त॒नूभिः॑ । मा । शेष॑सा । मा ।
तन॑सा ॥ ४ ॥

हे अद्भुतक्रतु आश्चर्यकर्माणां वयं कस्यान्यस्य कस्यचन यत्नं पूजितं धनं मा भुजेम । मा भुञ्जीमहि तनुभिः रसादीयैरवयवैः । युवयोरनुग्रहात्समृद्धा वयमन्ययाचितधनेन शरीरपोषं न कुर्म इत्यर्थः । तथा शेषसापत्येन सहिता मा भुजेम । तमसा पीत्रादिना सहिता मा भुजेम । अस्मात्कुले न केऽपि भुञ्जीमहीत्यर्थः ॥ ॥ ८ ॥

आ नो गंतमिति तृचात्मकं पचंदश मृक्त बाह्वृक्तस्यात्रियस्यार्थं गायत्रं मित्रावरुणं । आ नमृच बाह्वृक्त इत्यनुक्रमणिका ॥ उक्तः मृक्तविनियोगः ॥ अपिष्टोमं प्रातःसवने मित्रावरुणशस्त्रेऽयमनुरूपमृचः । मृचितं च । आ नो मित्रावरुणा नो गंतं रिशादसा । आ० ५ १० । इति ॥

आ नो गंतं रिशादसा वरुण मित्रं बर्हणा । उपेमं चारुमध्वरं ॥ १ ॥

आ । नः । गंतं । रिशादसा । वरुण । मित्रं । बर्हणा । उपे । डमं । चारुं । अध्वरं ॥ १ ॥

हे वरुण हे मित्र हे रिशादसा शत्रुणां प्रेरका युवां नोऽस्माकमिमं चारुं चरणीयमध्वरमहिमकं यज्ञमुपा गंतं । उपागच्छतं । कीदृशां । बर्हणा परिवर्हणा निबर्हणा हतारां शत्रुणा ॥

विश्वस्य हि प्रचेतसा वरुण मित्रं राज्ञयः । ईशाना पिष्यतं धियः ॥ २ ॥

विश्वस्य । हि । प्रऽचेतसा । वरुण । मित्रं । राज्ञयः । ईशाना । पिष्यतं । धियः ॥ २ ॥

हे मित्र हे वरुण प्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानी युवा विश्वस्य राज्ञयः । सर्वस्य स्वामिनो भवथः । हीति प्रसिद्धी । हे ईशाना अस्माकमीश्वरी युवा धियोऽस्मदीयानि कर्माणि पिष्यत । प्याययत फलैः ॥

उपे नः सुतमा गंतं वरुण मित्रं दाणुपः । अस्य सोमस्य पीतये ॥ ३ ॥

उपे । नः । सुतं । आ । गंतं । वरुण । मित्रं । दाणुपः । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ३ ॥

नोऽस्माकं सुतमभिषुत सोमं प्रति हे वरुण हे मित्र युवामुपा गत । उपागच्छत । दाणुपं हविर्दातुर्ममास्य सोमस्य पीतये पानाय ॥ ॥ ९ ॥

आ मित्रे वरुण इति तृचात्मकं षोडशं मृक्त बाह्वृक्तस्यापमोर्णाणह मित्रावरुणं । आ मित्रं आपिणहमित्यनुक्रमणिका ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽयं मित्रावरुणस्य तुचः । मृचितं च । आ मित्रं वरुणं वयमग्निं नविह गच्छतं । आ० ७ १० । इति ॥

आ मित्रे वरुणे वयं गीर्भिर्जुहुमो अत्रिवत । नि बर्हिषि सदतं सोमपीतये ॥ १ ॥

आ । मित्रे । वरुणे । वयं । गीःऽभिः । जुहुमः । अत्रिऽवत । नि । बर्हिषि । सदतं ।

सोमऽपीतये ॥ १ ॥

वयमात्रेया मित्रे वरुणे मित्रावरुणयोरर्थाय गीर्भिर्मंत्रैरा जुहुमः अत्रिवत अस्मद्भोत्रप्रवर्तकोऽत्रिव । तस्माद्दे मित्रावरुणी सोमपीतये बर्हिषि नि पदतं । निपीदत ॥

घृतेन स्थो ध्रुवक्षेमा धर्मणा यातयज्जना । नि बर्हिषि सदतं सोमपीतये ॥ २ ॥

घृतेन । स्थः । ध्रुवऽक्षेमा । धर्मणा । यातयतऽज्जना । नि । बर्हिषि । सदतं । सोमऽपीतये ॥ २ ॥

हे मित्रावरुणी युवां धर्मणा जगत्तारकेण व्रतेन कर्मणा योगेन ध्रुवक्षेमा स्थः । अविचलितस्थानी भवथ । यातयज्जना । यातयंतः कर्मसु प्रवर्तयंतो जना अत्रिजो ययोस्तां यातयज्जनी । अणवा यातयतः शत्रुना हिंसतो जना भृत्या ययोस्तां । शिष्टं गतं ॥

मित्रश्च नो वरुणश्च जुपेतां यज्ञमिष्टये । नि बर्हिषि सदतां सोमपीतये ॥ ३ ॥

मित्रः । च । नः । वरुणः । च । जुपेतां । यज्ञं । इष्टये । नि । बर्हिषि । सदतां । सोमऽपीतये ॥ ३ ॥

मित्रस्य वरुणश्चोर्भा नोऽस्माकं यक्ष्मिष्टयेऽभीष्टाय जुषेतां । सेवेतां । आगत्य च बर्हिषि नि पदतां निषी-
दतां सोमपानाय ॥ १० ॥ ॥ ५ ॥

पष्ठेऽनुवाके पचदश मुक्तानि । तत्र यदस्य स्य इति दशर्चं प्रथमं मुक्तमात्रेयस्य पोरनाम्न आर्पमानुष्टुभमा-
श्विन । अनुक्रात च । यदस्य दश पोर आश्विनं तदानुष्टुभं त्विति । तदित्युक्तत्वादिदमादीनि षट् मुक्तान्याश्वि-
नानि । आनुष्टुभं त्विति तुशब्दादिदमुत्तरं च द्वे आनुष्टुभे ॥ प्रातरनुवाक आश्विने कृतावानुष्टुभे कंदस्याश्विन-
शब्दे चदमादिके द्वे मुक्ते । यदस्य स्य इति मुक्ते । आ० ४. १५. । इति सूचितं ॥

यदस्य स्यः परावति यदवावत्यश्विना । यद्वा पुरु पुरुभुजा यदंतरिक्षा आ गतं ॥ १ ॥

यत् । अद्य । स्यः । पराऽवति । यत् । अवाऽवति । अश्विना । यत् । वा । पुरु । पुरु
ऽभुजा । यत् । अंतरिक्षे । आ । गतं ॥ १ ॥

हे पुरुभुजा बह्वपु यक्ष्मिष्टे मीक्षारावधिकं रक्षितारो वा हे अश्विना यद्यद्यश्विन् काले परावत्यत्यंतं
दूरदेशे युलोकं स्थो भवथः । यद्वा । अवावत्यरणवति गंतुं शक्यं प्रदेशादतिकं स्थः । यद्यदि वा अथवा पुरु
बह्वप्रदेशेषु स्थः । यद्यद्यतरिक्षे स्थः तस्मात्सर्वस्मादक्ष्म गतं । आगच्छतं ॥

उह त्या पुरुभृतमा पुरु दंसांसि विभ्रता । वरस्या याम्यध्रिगृ हुवे तुविष्टमा भुजे ॥ २ ॥

उह । त्या । पुरुऽभृतमा । पुरु । दंसांसि । विभ्रता । वरस्या । यामि । अध्रिगृ । इत्यध्रि
ऽगृ । हुवे । तुविऽतमा । भुजे ॥ २ ॥

इहास्मिन्नेत्या तौ पुरुभृतमा पुरुणां बह्वना यज्ञमानानां भावयितृतमो पुरु पुरुणि दंसांसि कर्माणि
विभ्रता धारयन्ता वरस्या वरणीयाध्रिगू अन्यैरधृतगमनकर्माणां यामि । उपागच्छामि । तुविष्टमा प्रभृत-
तमो भुजं भोगाय पालनाय वा ह्वे । आह्वयामि ॥

ईमान्यहपुपे वपुश्चक्रं रथस्य येमथुः । पर्यन्या नाहुपा युगा मृहा रजांसि दीयथः ॥ ३ ॥

ईमा । अन्यत् । वपुषे । वपुः । चक्रं । रथस्य । येमथुः । परि । अन्या । नाहुपा । युगा ।
मृहा । रजांसि । दीयथः ॥ ३ ॥

हे अश्विना युवा रथस्य युष्मदीयस्यान्यह्वकमीमा ॥ अंतरेरीमेति रूपं ॥ गंतयादित्ये वपुषे तस्य शोभायै
वपुर्षपुष्पत तजोवत चक्रं येमथुः । नियमितवर्ता स्थः । अन्यान्येन चक्रेण मृहा महत्वेन स्वसामर्थ्येन नाहुपा
युगा । नहुपा मनुष्याः । तेषां युगा युगोपलक्षितान कालान प्रातरादिसवनान अहोरात्रादिकालान्वा
रजांसि लोकाश्च परि दीयथः । परिगच्छथः । न्य० १३०. १०. । इत्युक्तं ॥

तदृषु वामेना कृतं विश्वा यद्वा मनु एवे । नानां जाता वरेपसा सम्स्मे बंधुमेयथुः ॥ ४ ॥

तत् । ऊं इति । सु । वां । एना । कृतं । विश्वा । यत् । वां । अनु । स्तवे । नानां । जातौ ।
अरेपसा । सं । अस्मे इति । बंधुं । आ । इयथुः ॥ ४ ॥

हे विश्वा व्याप्ता यत येन स्तोत्रेण वा युवामनु एवे अनुस्ते तद् । उ इति पुरतः । एनानेन परिण सु
सुष्ठु वा युवाभ्यां कृतं संपादितं भवतु । नाना पृथगेव जाता समुहावरेपसापापावक्षे अस्मभ्यं बंधुमत्तं धनं वा
समेयथुः । सम्यक् गमयथः । सम्यक् प्रयच्छतमित्यर्थः ॥

आ यद्वां सूर्या रथं तिष्ठदघुष्यदं सदा । परि वामरूपा वयो घृणा वरंत आतपः ॥५॥
 आ । यत् । वां । सूर्या । रथं । तिष्ठत् । रघुऽस्यदं । सदा । परि । वां । अरूपाः । वयः ।
 घृणा । वरन्ते । आऽतपः ॥५॥

हे अश्विनी वां युवयोः सदा सर्वदा रघुष्यदं गीघ्रग रथं सूर्या युवयोः पत्नी यद्यदा आ तिष्ठत
 आस्थितवती तदा वां परि वरन्ते । परितो वृण्वति । किं । अरूपा आगोचमाना घृणा दीप्ता आतप
 आतापनाः शत्रूणां वयोऽश्वाः । अथवातप इति विशेष्य । वयो गतार उक्तलक्षणा आतपः सर्वतन्नापयिष्यो
 दीप्तयः परि वरन्ते ॥ ॥११॥

युवोर्विश्विकेतति नरा मुन्नेन चेतसा । घर्मे यद्वांमरेपमं नामत्यास्त्रा भुरण्यति ॥६॥
 युवोः । अत्रिः । चिकेतति । नरा । मुन्नेन । चेतसा । घर्मे । यत् । वां । अरेपमं । नामत्या ।
 आस्त्रा । भुरण्यति ॥६॥

हे नरा नेतारावश्विनी युवोर्युवयोः । युवामित्यर्थः । अत्रिरस्मात्पिता ऋषिः मुन्नेन मुनेनापिदाहोपशम
 रूपेण हेतुना चेतसादरयुक्तन मनसा चिकेतति । जानाति । स्तुतवानित्यर्थः । मति दग्धे मुखमुच्यते । दग्धस्य
 कः प्रसंग इत्यत आह । यद्यस्मात् हे नामत्या वा युवयोरास्त्रास्त्रेन तन्निष्पन्नेन स्तोत्रेण घम दीप्त दहतमपि
 मसुरेः स्वदाहाय प्रक्षिप्तमरेपमपापं मुखकर भुरण्यति प्राप्तवान् ॥ भुरण्यतिर्गतिकर्मा ॥ अत्रिर्यः सकाशा
 द्रक्षणं हिमेनाग्निं घमं । ऋक्० ५ ११६. ८ । युवमुवीसमृत तप्तमवयं । ऋक्० १० ३९ ९ । इत्यादिभिः स्पष्ट
 प्रदर्शितं ॥

उग्रो वां ककुहो ययिः शृण्वे यामेपु संतनिः । यद्वां दंमोभिरश्विनाचिन्नराववर्तति ॥७॥
 उग्रः । वां । ककुहः । ययिः । शृण्वे । यामेपु । संऽतनिः । यत् । वां । दंसःऽभिः । अश्विना ।
 अत्रिः । नरा । आऽववर्तति ॥७॥

उग्र उद्गूर्णवन्तो वा युवयोः ककुह उज्ज्वलो महान ययिर्गता संतनिः सतत गन्तव्यं रथो यामेपु यमनेपु
 यज्ञेषु वा शृण्वे । श्रुयते । हे अश्विना हे नरा यद्यस्माद्वा युवा दंमोभिः कर्मभिरश्विनास्मात्पिताववर्तते
 आवर्तयति ॥

मध्वं ऊ पु मधुयुवा रुद्रा सिपेक्ति पिपुषी ।
 यत्समुद्राति पपेथः पक्काः पृक्षो भरंत वां ॥८॥
 मध्वः । ऊं इति । सु । मधुऽयुवा । रुद्रा । सिपेक्ति । पिपुषी ।
 यत् । समुद्रा । अति । पपेथः । पक्काः । पृक्षो । भरन्त । वां ॥८॥

हे मधुयुवा मधुरस्य सोमादेर्मथयितारो हे रुद्रा । कृतं कृतिः । तथा द्रवणीया रुद्रपुत्री वा वा मध्वो
 मधुररसेन सु पिपुषी मधुं प्राययन्ती स्तुतिरस्मात्कृता सिपेक्ति । भवति । यद्यदा समुद्रा मधुद्रवणमाधनान्यत
 रिवाण्यति पपेथः अतिपारयथः । यज्ञं प्राप्नुथ इत्यर्थः । पक्काः पृक्षोऽज्ञानि द्रविजंशणानि वा भरन्त । भ्रियन्ते
 यज्ञमानेः ॥

सत्यमिडा उ अश्विना युवामाहुर्मयोभुवा ।
 ता यामन्यामहूतमा यामन्ना मृळयत्तमा ॥९॥

सत्यं । इत् । वि । ऊं इति । अश्विना । युवां । आहुः । मयः ऽभुवा ।
ता । यामेन । यामः ऽहृतमा । यामेन । आ । मृळयत् ऽतमा ॥ ९ ॥

हे अश्विना युवा सत्यमित सत्यमेव । वा इति पादपुरणः । मयोभुवा मुखस्य भावयितारवाङ्मः पुराविदः ।
ता ता मुखकरत्वेन प्रसिद्धी युवां यामन्यजे यामहृतमा गमनार्थं भृगमाहृतार्था भवतमिति शेषः । यामन्न-
स्ययज्ञे ऽस्मदर्थोगमने वा मृळयत्तमा चातिगन्धेन मुखयितारो भवत । आकारश्चाथे ॥

इमा ब्रह्माणि वर्धनाश्विभ्यां संतु गंतमा । या तश्चाम रथ्यां इवावोचाम बृहन्नमः ॥ १० ॥
इमा । ब्रह्माणि । वर्धना । अश्विः ऽभ्यां । संतु । गंतमा । या । तश्चाम । रथ्यां । इवावोचाम । बृहन्नमः ॥ १० ॥
अवोचाम । बृहत् । नमः ॥ १० ॥

अथ मृतिं निगमयति । इमेमानीदानीं कृतानि ब्रह्माणि परिवृद्धानि स्तोत्राण्यश्विभ्या वर्धना वर्धनानि
समर्धकानि गतमा मुखतमानि संतु । या यानि त्चाम संपादयाम रथानिव शिल्पी तद्वत्तश्चाम तानि संतु ।
वयं बृहत् प्रभुत प्रभुतफलप्रद नमो नमस्कारोक्तिमवोचाम ॥ १० ॥

कृष्ट इति दशर्चं द्वितीयं मुक्त पारस्वार्यं । कृष्ट इत्यनुक्रमणिका । पूर्वत्र तु गद्यादिदमप्यानुष्ठुभ । अश्विनं
तदिति पुर्वोक्तत्वात् ॥ प्रातरनुवाकाथिनशस्त्रयोः पूर्वमुक्तं महोक्तो विनियोगः ॥

कृष्टो देवावश्विनाद्या दिवो मनावमृ । तच्छ्रुवथो वृषण्वमृ अत्रिर्वामा विवासति ॥ ११ ॥
कृ ऽस्यः । देवो । अश्विना । अद्य । दिवः । मनावमृ इति । तत् । श्रुवथः । वृषण्वमृ इति
वृषण्वमृ । अत्रिः । वां । आ । विवासति ॥ ११ ॥

हे देवो हे मनावमृ मृतिधनावश्विनाद्यास्मिन्यागदिनं दिवो युलोकादागत्य कृष्टः ॥ व्यत्ययेन कवचनं ॥ कौ
भुमी तिष्ठती मंती तस्मिन् श्रवथः । शृणुथः । हे वृषण्वमृ वर्षकधनो वामात्रिर्विः पुत्र आ विवासति । सर्वतः
परिचरति ॥ अथवा कृ इत्यस्य निपातस्य स्य इत्याभ्यासिनं महति योगविभागात्ममामः । एकस्मर्थं चाध्यतुम-
मयप्राप्तः । अरा इव । ऋग्वे० ५ ५८ ५ । इत्यत्र यथैवशब्दः कृचिज्जायते । ऋग्वे० १०. ४ ५ । कृचिस्ततः । ऋग्वे०
१० ९३ ११ । इत्यादिवदत्रापि दृष्टव्यं ॥ क म्यतो भवथः । अत्रिर्युवां स्तोति त शृणुथ इत्यर्थः ॥

कुह त्या कुह नु श्रुता दिवि देवा नामत्या ।
कस्मिन्ना यतथो जने को वा नदीनां सचा ॥ २ ॥
कुह । त्या । कुह । नु । श्रुता । दिवि । देवा । नामत्या ।
कस्मिन् । आ । यतथः । जने । कः । वां । नदीनां । सचा ॥ २ ॥

‘त्या ता देवा देवी नामत्याश्विनी कुह कुत्र तिष्ठतः । न अथ कुह श्रुता कुत्र श्रुती दिवि युलोके निवसत
इति शेषः । अथ प्रत्यक्षकृतः । हे देवो युवा कस्मिन् जने यजमान आ यतथः । आगच्छथः । कः स्तोता वां
युवयोर्नदीनां स्तोतीनां सचा महायः स्यात् ॥

कं याथः कं ह गच्छथः कमच्छा युंजाथे रथे ।
कस्य ब्रह्माणि रण्यथो वयं वामुश्मसीष्टये ॥ ३ ॥

कं। याथः। कं। ह। गच्छथः। कं। अच्छ। युंजाथे इति। रथं।

कस्य। ब्रह्माणि। रायथः। वयं। वां। उग्मसि। उप्ये ॥३॥

हे अश्विना युवां क यजमानं यज्ञं वा प्रति याथः। अश्वानमुत्तमं याथः। क ह क च प्रति गच्छथः। गत्वा च केन सह संगतो भवथः। क चाक्षाभिप्राप्तं युजाथं योजयथो रथमर्थः। कस्य ब्रह्माणि परिवृढानि लोवाणि रण्यथः। रमथे। वयं च वा युवामिष्टं गमनार्थपणाय वोग्मसि। कामयामहे। तस्मात् कस्य च यागं प्रति न गंतव्यमित्यर्थः ॥

पौरं चिद्भुतप्रुतं पौरं पौराय जिन्वथः। यदीं गृभीततातये सिंहमिव दृहस्पदे ॥४॥
पौरं। चित्। हि। उदऽप्रुतं। पौरं। पौरायं। जिन्वथः। यत। उदं। गृभीतऽतातये।
सिंहंऽउव। दृहः। पदे ॥४॥

हे पौर। इदमश्विनोः संबोधनं। पौरंण मूलत्वेन सवधादश्विनावपि पौरा ॥ उभयोः कादमसंभवत्तन ॥
हे पौरसंबोधनावश्विनो युवा पौर। चिदिति पुराणः। पौरंण वृष्यथं प्राञ्चमानत्वेन सवधाकथोऽपि पौरः।
तमुदप्रुतमुदकप्रावकं मेघं पौराय कथ्ये मत्स्यं जिन्वथः। प्रयथः। यदीं युवा गृभीततातये गृभीतयज्ञमता
नाय पौरायमेनं मेघं प्रतिगच्छथो दृहो द्रोहस्य पदे स्थानेऽरण्यदेगे सिंहमिव। गजंतं प्रवल्नं सिंहं यथा
बलाज्जावयति शुराः तद्वज्जिन्वथ इति ॥

प्र अयानात्तुजुरुपो वधिमत्कं न मुंचथः। युवा यदीं कृथः पुनर। काममृगो वध्वः ॥५॥
प्र। अयानात्। तुजुरुपः। वधिं। अत्कं। न। मुंचथः। युवा। यदि। कृथः। पुनः।
आ। कामं। ऋग्वे। वध्वः ॥५॥

अयानादुपजुजुरुपो जरसा जीणात्मकाशादत्रिहेयपुराणरूपमत्कं न कवचमिव प्र मुंचथः। प्रमुंचत।
प्रामुंचतं द्वापमिव अयानादित्यादि सत्वातर। कामं १५५६ ५०। यदि यदा पुनर्युवा कृथः। युवान कृथ
इत्यर्थः। तदा वध्वः मरुपायाः स्त्रियः कामं कमनीयं रूपमा ऋग्वे। प्राप्तवान् ॥ ॥५३॥

अस्मि हि वामिह स्तोता स्ममि वां संदृशि श्रिये।

नू श्रुतं म आ गंतमवोभिर्वाजिनीवम् ॥६॥

अस्मि। हि। वां। उह। स्तोता। स्ममि। वां। संदृशि। श्रिये।

नू। श्रुतं। मे। आं। गतं। अवंऽभिः। वाजिनीवम् इति वाजिनीऽवम् ॥६॥

हे अश्विना वा स्तोता पौरास्मि हि। वर्तते खलु। हे देवा वा सदृशि सदृशेन मनिधाने स्ममि। स्मः।
भवंस। किमर्थं। श्रिये। नू अयं मे मदीयमाह्वानं श्रुतं। शृणुत। श्रुत्वा आ गतं आगच्छत। किं तूष्णीं
नेत्याह। अवोभी रत्नर्णः सह वाजिनीवम् अन्नवम् ॥

को वामद्य पुरुषाणामा वव्रे मर्त्यानां। को विप्रो विप्रवाहमा को यज्ञवाजिनीवम् ॥७॥

कः। वां। अद्य। पुरुषां। आ। वव्रे। मर्त्यानां। कः। विप्रः। विप्रऽवाहमा। कः।

यज्ञः। वाजिनीवम् इति वाजिनीऽवम् ॥७॥

हे वाजिनीवम् अन्नवम् वां युवामद्यास्माद्धनं पुरुषां मर्त्यानां मध्ये क आ वव्रे। सर्वतो भजति। हे

विप्रवाहसा विप्रमेधाविभर्वहनीयां को विप्रो मेधावी ववे । को यजमानो यज्ञीर्ववे । अत्यंतविलंबमसहमानः
पुनः पुनर्नृते ॥

आ वां रथो रथानां येषो यात्वश्विना । पुरु चिदस्मयुस्तिर आंगूषो मर्त्येष्व ॥ ८ ॥
आ । वां । रथः । रथानां । येषः । यातु । अश्विना । पुरु । चित् । अस्मऽयुः । तिरः ।
आंगूषः । मर्त्येषु । आ ॥ ८ ॥

हे अश्विनाश्विनी वां युवयो रथ एको रथो रथानां येष इतरदेवरथानां मध्येऽतिशयेन गता सन् आ
यातु । कीदृशः सन् । पुरु चिद्वहन्यस्मत्विरोधिनस्त्रिरो हिसर्कास्त्रिस्तृतीयास्मयुरस्मान् कामयमानो मर्त्येषु
संवपु यजमानेषु मध्य आंगूषः सुत्यः । आकारः पुरणः । अथवा आंगूषः स्तोमः । स्तवोऽस्मयुरस्मान् बलैर्योक्तुं
कामयमानो मर्त्येषु मर्त्यस्मदीयैर्कात्विग्भिः प्रेरितः सन् । उक्तलक्षणाश्विनो रथस्य वा स्मृतिरा सर्वतः पुरु
चित् पुरुषार्थं गजुवर्णानि तिरः । तिरस्करोति ॥

शम् पु वां मधुयुवास्माकमस्तु चकृतिः ।
अर्वाचीना विचेतसा विभिः श्येनव दीयतं ॥ ९ ॥
शं । ऊं इति । सु । वां । मधुऽयुवा । अस्माकं । अस्तु । चकृतिः ।
अर्वाचीना । विऽचेतसा । विऽभिः । श्येनाऽइव । दीयतं ॥ ९ ॥

हे मधुयुवा मधुमता वां युवाभ्यां चकृतिः पुनःपुनः करणं युवाभ्यामर्थाय पुनःपुनः क्रियमाणं स्तोत्रं
युवयोरागमनस्याभ्यासो वास्माकं सु मुष्टु शम् सुखकरमेवान् । भवतु । हे अर्वाचीनार्वागस्तदभिमुवाचनी हे
विचेतसा विशिष्टप्रज्ञा श्येनव श्येनाविव विभिर्गन्तुभिरर्शदीयतं । गच्छतं ॥

अश्विना यद् कहिं चिच्छुश्रूयातमिमं हव ।
वस्वीरु पु वां भुजः पृंचति सु वां पृचः ॥ १० ॥
अश्विना । यत् । ह । कहिं । चित् । शुश्रूयातं । इमं । हव ।
वस्वीः । ऊं इति । सु । वां । भुजः । पृंचति । सु । वां । पृचः ॥ १० ॥

हे अश्विना युवां यद् यद् कहिं चित् स्थितवन्ती भवथः तत्रिमं मे हवमाह्वानं शुश्रूयातं । शृणुतं । श्रुत्वाग-
च्छतमित्यर्थः । किमर्थमित्युच्यते । वस्वीः प्रशस्या भुजो धनानि हविर्लक्षणां सु मुष्टु वां युवां पृंचति । मिश्र-
यति । प्राप्नुवति । उ इति पुरणः । कीदृशो भुजः । वा युवां सु मुष्टु पृचः संपर्चनाः । युवा प्राप्तुं कामयमाना
इत्यर्थः । अथवा सु पृचः संपर्चनाः स्तोतारो वस्वीर्भुजो वां मुष्टु पृचति । संपर्चयति ॥ १० ॥

प्रति प्रियतममिति नवर्चं तृतीयं सूक्तं । अवस्युर्नामात्रेय ऋषिः । पंक्तिरुक्तं । अश्विनी देवता । अनु-
क्तां च । प्रति नवावस्युः पंक्तिमिति ॥ प्रातरनुवाक आश्विनं कर्ता पाक्ते कंदस्याश्विनगन्तं चेदं सूक्तं । प्रति
प्रियतममिति पांक्तं । आ० ४. १५. इति हि सूचितं ॥

प्रति प्रियतमं रथं वृषणं वसुवाहनं ।
स्तोता वामश्विनावृषिः स्तोमेन प्रति भूषति माध्वी मम श्रुतं हव ॥ ११ ॥
प्रति । प्रियऽतमं । रथं । वृषणं । वसुऽवाहनं ।
स्तोता । वां । अश्विनी । ऋषिः । स्तोमेन । प्रति । भूषति । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हव ॥ ११ ॥

हे अश्विनी । एकः प्रतिशब्दोऽनुवादः । वां युवयोः प्रियतम रथं स्तोता अपिरवस्युः स्तोमेन प्रति मुपति । अस्मकरोति । कीदृशं रथं । वृषण वर्धितार फलानां वसुवाहन धनाना वाहक । ईदृशं रथमागमनाय स्तोतो त्वर्थः । तस्मात् हे माध्वी मेधुविद्याविदितारी मम हवमाह्वान श्रुत । शृणुत ॥

अत्यायातमश्विना तिरो विश्वा अहं सना ।

दस्मा हिरण्यवर्तनी मुपुस्मा सिंधुवाहसा माध्वी मम श्रुतं हवँ ॥२॥

अतिऽआयातं । अश्विना । तिरः । विश्वाः । अहं । सना ।

दस्मा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । मुऽमुस्मा । सिंधुऽवाहसा । माध्वी इति ।

मम । श्रुतं । हवँ ॥२॥

हे अश्विना अत्यायातं । सर्वान्यजमानानतिक्रम्यागच्छत । यथाहमपि विश्वाः सर्वा अस्मातिरोधिपजा । सना सदा तिरस्करोमि । अथवाहं तिरः । तिरः सत इति प्राप्तस्यति निरुक्त । ३ २० । प्राप्ता विश्वाः सर्वा । क्रिया युष्मदीया अनुतिष्ठयमित्यर्थः । सना सनातनी दस्मा शत्रुणामुपलपयितारी हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथा मुपुस्मा मुधनी सिंधुवाहसा नदीनां प्रवाहयितारी वृष्टिप्ररणेन । तादृशां युवामत्यायातं ॥

आ नो रत्नानि विभ्रतावश्विना गच्छतं युवं ।

रुद्रा हिरण्यवर्तनी जुपाणा वाजिनीवसू माध्वी मम श्रुतं हवँ ॥३॥

आ । नः । रत्नानि । विभ्रतो । अश्विना । गच्छतं । युवं ।

रुद्रा । हिरण्यवर्तनी इति हिरण्यऽवर्तनी । जुपाणा । वाजिनीवसू इति वाजिनी

ऽवसू । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवँ ॥३॥

हे अश्विना नोऽस्मभ्य रत्नानि रमणीयानि धनानि विभ्रतां धारयतां युव युवा नोऽस्मान्वा आ गच्छत । हे रुद्रा रुद्रपूर्वा सूर्या वा हे वाजिनीवसू वाजिनधनी युवा हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथा जुपाणा यज्ञ मेव मानी संतावा गच्छतमिति । माध्वी इत्यादि गत ॥

सृष्टुभो वां वृषण्वसू रथे वाणीच्याहिता ।

उत वां ककुहो मृगः पृष्टाः कृणोति वापुषो माध्वी मम श्रुतं हवँ ॥४॥

सुऽस्तुभः । वां । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । रथे । वाणीची । आऽहिता ।

उत । वां । ककुहः । मृगः । पृष्टाः । कृणोति । वापुषः । माध्वी इति । मम । श्रुतं । हवँ ॥४॥

हे वृषण्वसू वर्षधनी वर्धितारी वा वसुनां हे अश्विनी सृष्टुभः मृगोत्तमं वाणीची वापुषा स्तुतिर्वा युवयो रथ आहिता । स्थापिता । अस्माभिः कृतित्वर्थः । उतापि च वा युवाभ्या ककुहो महान् मृगो मृगयिता वापुषो वपुष्मान्यजमानः पृष्टोऽसं हविः कृणोति । करोति । तस्मात्तम हव श्रुतमिति ॥

बोधिन्मनसा रथ्येपिरा हवन्श्रुता ।

विभिश्चवानमश्विना नि याथो अहंयाविनं माध्वी मम श्रुतं हवँ ॥५॥

बोधितऽमनसा । रथ्या । उपिरा । हवनऽश्रुता ।
विऽभिः । चवानं । अश्विना । नि । याथः । अद्वयाविनं । माधी इति । मम ।
श्रुतं । हवँ ॥ ५ ॥

हे अश्विना बोधितमनसा बुध्यमानमनस्को रथ्या रथस्वामिनाविपिरा ग्रीष्मगतारो सर्वगतयो वा हव
नश्रुता हवनस्य स्मृतेः श्रोतारो युवा विभिरश्चैव चवानमुपिमद्वयाविनं मायारहितं नि याथः । यथा तमुपि
प्राप्तवतो तद्वत्त्वा प्रति पथि नि याथः । नितराभागच्छतं । प्र चवानाञ्जुजुषो वविं । ऋक्० ५ १४. ५ ।
इति ह्युक्तं ॥ ॥ ५५ ॥

आ वां नरा मनोयुजोऽश्वासः प्रुपितस्वः ।
वयो वहंतु पीतये सह मुस्त्रेभिरश्विना माधी मम श्रुतं हवँ ॥ ६ ॥
आ । वां । नरा । मनःऽयुजः । अश्वासः । प्रुपितऽस्वः ।
वयः । वहंतु । पीतये । सह । मुस्त्रेभिः । अश्विना । माधी इति । मम । श्रुतं । हवँ ॥ ६ ॥

हे नरा कर्मणा नेतारा हे अश्विना वा युवा मनोयुजो मनोमात्रेण युज्यमानाः । मुश्रिजिता इत्यर्थः ।
प्रुपितस्वो विचित्ररूपा वयः ग्रीष्मगतारोऽश्वामोऽश्व आ वहतु पीतये सोमपानाय । मुस्त्रेभिः सह अस्मभ्य
देयैः सुखलत्माधर्धनादिभिर्वा सह वहतु ॥

अश्विनावेह गच्छतं नामत्या मा वि वेनतं ।
तिरश्चिदर्यया परि वर्तिर्यातमदाभ्या माधी मम श्रुतं हवँ ॥ ७ ॥
अश्विना । आ । उह । गच्छतं । नामत्या । मा । वि । वेनतं ।
तिरः । चित । अर्यऽया । परि । वर्तिः । यातं । अदाभ्या । माधी इति । मम । श्रुतं । हवँ ॥ ७ ॥

हे अश्विनाविहास्मिन्यज्ञ आ गच्छतं । हे नामत्या मा वि वेनत । विगतकर्मा मा भवतं ॥ वेनतिः काति
कर्मा ॥ हे अदाभ्याहिर्या पुत्र्या अर्ययार्या स्वामिनो युवा ॥ मुषां मुलुगित्यादिना मुषो यात्रादेशः ॥ तिरश्चित
अतर्हिताहरदेशादपि युवा वर्तिरस्मयज्ञगृहं परि यात । आगच्छत ॥

अस्मिन्यज्ञे अदाभ्या जरितारं शुभस्पती ।
अवस्युमश्विना युवं गृणंतमुष भृषथो माधी मम श्रुतं हवँ ॥ ८ ॥
अस्मिन् । यज्ञे । अदाभ्या । जरितारं । शुभः । पती इति ।
अवस्युं । अश्विना । युवं । गृणंतं । उपे । भृषथः । माधी इति । मम । श्रुतं । हवँ ॥ ८ ॥

हे अदाभ्या अश्विना हे शुभस्पती उदकस्य स्वामिनावश्विना युव युवामस्मिन्यज्ञे जरितारं स्तोतारमवस्य
गृणंतं स्तुवत मामुप भृषथः । उपप्राप्त ॥

अभृदुण रुणत्पणुराग्निरधाय्वृत्तियः ।
अयोजि वां वृषणसू रथो दसावमर्त्यो माधी मम श्रुतं हवँ ॥ ९ ॥

अभूत । उपाः । रुग्णऽपणुः । आ । अग्निः । अधायि । ऋत्विजः ।

अयोजि । वा । वृषण्वमू इति वृषणऽवमू । रथः । दसौ । अमर्त्यः । माध्वी इति ।

मम । श्रुतं । हवँ ॥ ९ ॥

उपा व्यष्टिरभूत । अग्निश्च रुग्णत्वशुद्धीपणुमान । प्रकाशितहविरित्यर्थः । अथवा पणवः किरणाः । रुग्ण इमिः सन् अधायि । वियामधीयत अग्निराहवनीय ऋत्विज ऋतां कानि भव । हे वृषण्वमू प्रदत्तधनो हे दसौ वा युवयोरमर्त्योऽमरणधर्मा ध्रुवो रथोऽयोजि । अययुक्तो भवत्वित्यर्थः ॥ कदमि लुङ्ङिट इत्यनेके प्लथेषु लुङ् भवति । इह प्रार्थनाया । माध्वी इत्यादि गत ॥ ॥ १६ ॥

आ भात्यग्निरिति पचर्चं चतुर्थं मुक्तं भोमस्याविर्गर्पं विष्टममाश्रित । अवानुकर्मणिका । आ भाति पचा विरिति ॥ प्रवर्ग्यं ऽभिष्टवार्थमिदं मुक्तं । सूत्रितं च । आ भात्यग्निर्यावाणव । आ० ४ ६ । इति ॥ प्रातरनुवाक आश्रितं कर्ता विष्टं कदस्याश्रितगम्यं चिदमादिके द्वि मुक्तं । सूत्र्यं हि । आ भात्यग्निरिति मुक्तं । आ० ४ १५ । इति ॥ अग्निर्यामे होतुरतिरिक्तोक्त्य इदं मुक्तं । सूत्रितं च । आ भात्यग्निं जेयस्य पतिना वयमिति परिधा- नीयम् । आ० ९ ११ । इति ॥

आ भात्यग्निरुपसामनीकमुद्दिप्राणां देवया वाचो अम्यः ।

अवाचा नूनं रथ्यह यातं पीपिवांसमश्विना घममच्छ ॥ १ ॥

आ । भाति । अग्निः । उपसा । अनीकं । उत । विप्राणां । देवऽयाः । वाचः । अम्यः ।

अवाचा । नूनं । रथ्या । उह । यातं । पीपिऽवांसं । अश्विना । घमं । अच्छ ॥ १ ॥

उपसामनीकमनीकभूत । अनीकं मुर । उपमि प्रवृध्यमान इत्यर्थः । तादृशीऽग्निरा भाति । दीप्यते । यद्वा । उपसा मुखमा भाति । दीपयति । उपः काले ह्यययः प्रतिबोधयते । किञ्च विप्राणां मेधाभिना स्तोत्रणा देवया देवकामा वाचः स्तोत्राण्यदणुः । उत्तिष्ठति । यस्मादेव तस्मात् हे रथ्या रथस्याभिनावशितानवाचा स्मदभिमुवाचर्ता नूनमत्यास्मिन्यागदिन इहा यात । क पति । पीपिवासं र्यागं परिवृद्धं घमं पदोऽयज । यद्वा । पीपिवासमायायित वसतीवरीमि । वरदप मोसरम । अथवा धृतादिना पीपिवासं घमं प्रवर्ग्यमन्त्रा मिलत्यह यात । प्रवर्ग्यं ऽस्य मुक्तस्य विनियोगः ॥

न संस्कृतं प्र मिमीतो गमिष्ठांति नूनमश्विनीपस्तुतेह ।

दिवाभिपित्वेऽवमागमिष्ठा प्रत्यवर्तिं दाणुपे शंभविष्ठा ॥ २ ॥

न । संस्कृतं । प्र । मिमीतः । गमिष्ठा । अंति । नूनं । अश्विना । उपऽस्तुता । उह ।

दिवा । अभिऽपित्वे । अवमा । आऽगमिष्ठा । प्रति । अवर्ति । दाणुपे । शंभविष्ठा ॥ २ ॥

अश्विनां संस्कृतं घमं न प्र मिमीतः । न हिम्ना । किन्तु अत्यंतिकं घममसीपि नूनमिदानीपिह यज्ञ गमिष्ठा गतृतमावशितानावपस्तुतोपस्तुता भवतः । दिवाभिपित्वे दिवसस्याभिपतने प्रातः कालेऽवमा रथगन् सहा गमिष्ठागतृतमा । अवर्तिं प्रति वृद्धभूता । वर्तिर्जीवन । तदभावोऽवर्तिः । तद्वहितमज्ञ यथा भवति तथागत तमा । आगत्य च दाणुपे हविर्दत्तवते यज्ञमानाय शभविष्ठा मुखस्य भावयितारो सन्तः ॥

उता यातं संगवे प्रातरहो मध्यंदिन उदिता मृथस्य ।

दिवा नक्तमवसा शंतमेन निदानी पीतिरश्विना तंतान ॥ ३ ॥

उ॒त । आ॒ । या॒तं । सं॒ऽग॒वे । प्रा॒तः । अ॒हः । म॒ध्यंदि॒ने । उ॒त्ऽइ॒ता । सू॒र्यस्य॑ ।
दि॒वा । न॒क्तं । अ॒व॒सा । ग॒तंमे॒न । न । इ॒दानीं॑ । पी॒तिः । अ॒श्वि॒ना । आ॒ । त॒तान् ॥ ३ ॥

अ॒हो द्वि॒धा त्रि॒धा पंच॒धा पंच॒दश॒धा स॒माना॑ वि॒भागाः सं॒ति । इ॒ह पंच॒धा वि॒भाग आ॒त्तः ॥ उ॒तापि॑ चा
या॒त । आ॒गच्छ॑तं । क॒दा । सं॒गवे॑ सं॒गव॒कालं॑ । सं॒गच्छ॑तं गा॒वो दो॒हन॒भूमि॑ यस्मि॒न्काले॑ स सं॒गवः॑ । रा॒त्र्यप॒रकाले॑
हि गा॒वो व॒नं हि॒मव॒तु॒णानि॑ भ॒क्षयि॒त्वा पुन॑र्दो॒हाय॑ सं॒गवे॑ प्र॒तिनि॒वर्त॑ते । तथा प्रा॒तः प्रा॒तःकाले॑ऽपि । तथा
म॒ध्यदि॒नेऽहो॑ म॒ध्यकाले॑ सू॒र्यस्यो॒दितो॒दिता॒वभ्यु॒दये॑ऽत्यंत॑प्रवृ॒त्तस॒मये॑ । अ॒परा॒ह्ण इत्य॑र्थः । ए॒तत्साया॒ह्नस्या॒प्युप॒
ल॒क्षणं॑ । न के॒वलमु॒क्तं च॒ कालेषु॑ किं॒तु हि॒ दि॒वा न॒क्तं सर्व॑दा ग॒तंमे॒न सु॒खत॑मे॒नाव॒सा र॒क्षणं॑ ह॒विषा॑ वा नि॒-
मि॒त्तेना॑ या॒तं । किम॒र्थमा॒गस्य॑ते पु॒र्वमे॒वान्य॑दे॒वः स्वी॒कृत॑त्वा॒त् नित्या॑ह । इ॒दानी॑मपि पी॒तिरि॒तर॑दे॒वानां॑ पा॒नं
ना त॒तान न॑ त॒नोत्य॑श्चि॒नाश्चि॒ना वि॒हाये॒ति शेषः॑ ॥

इ॒दं हि॒ वां प्र॒दिवि॑ स्था॒न॒मोक्तं॑ इ॒मे गृ॒हा अ॒श्वि॒नेदं॑ दू॒रोणं॑ ।
आ॒ नो॒ दि॒वो बृ॒ह॒तः प॑र्व॒तादा॒हो या॑ति॒मिष॑मूर्जं॒ वह॑ता ॥ ४ ॥
इ॒दं । हि॒ । वां । प्र॒ऽदिवि॑ । स्था॒नं । ओ॒क्तः । इ॒मे । गृ॒हाः । अ॒श्वि॒ना । इ॒दं । दू॒रोणं॑ ।
आ॒ । नः॑ । दि॒वः । बृ॒ह॒तः । प॑र्व॒तात् । आ॒ । अ॒त्ऽभ्यः॑ । या॒तं । इ॒षं । ऊ॒र्जं॑ । वह॑ता ॥ ४ ॥

इ॒ह अ॒श्वि॒ना वा॒ यु॒वयोः॑ प्र॒दिवि॑ पुरा॒णमि॒दं ह्यो॒को नि॒वाम॑यो॒ग्यं स्था॒नमु॒त्तर॑वे॒त्याख्यं॑ । अथ॒ सोमि॑क॒वेद्य॒-
भि॒प्राये॒णाह॑ । इ॒मे गृ॒हाः प्रा॒चीन॑व॒शाद॑यः । इ॒दं दू॒रोणं॑ दे॒वय॑जन॒गृहं॑ । नो॒ऽस्मद॑र्थं दि॒वो दु॒लोका॑वृ॒हतः॑
प॑र्व॒तात् प॑र्व॒वतो॑ मे॒घाद॒होऽपां॑ का॒रणा॑दं॒तरि॒तादा॑ या॒तं । आ॒गच्छ॑तं । किं॒ तू॒ष्णीं॑ । न । इ॒मूर्जं॑ चा॒प्तं ब॒लं
च । ब॒लमा॑ध॒नम॒ज्ञ सा॒रभु॑तमित्यर्थः । तादृ॒शं वह॑ता वह॑ता ॥

स॒म॒श्वि॒नो॒र॒व॒सा नृ॒त॒नेन॑ म॒योभु॒वा मु॒प्रणी॑ती ग॒मेम॑ ।
आ॒ नो॒ र॒यिं व॑ह॒त॒मोत॑ वी॒राना॑ वि॒श्वान्य॑मृ॒ता सौ॒भ॒गानि॑ ॥ ५ ॥
सं । अ॒श्वि॒नोः । अ॒व॒सा । नृ॒त॒नेन॑ । म॒यःऽभु॒वा । मु॒ऽप्र॒णी॒ती । ग॒मेम॑ ।
आ॒ । नः॑ । र॒यिं । व॑ह॒तं । आ॒ । उ॒त । वी॒रान् । आ॒ । वि॒श्वानि॑ । अ॒मृ॒ता । सौ॒भ॒गानि॑ ॥ ५ ॥

वयं सं ग॒मेम॑ सं॒गच्छ॑मा॒श्विनो॒नृ॒त॒नेना॒वसा॑न॒न्य॒कृते॑न र॒क्षणे॑न म॒योभु॒वा सु॒खस्य॑ भा॒र्वाय॑त्या मु॒प्रणी॑ती
मु॒प्रणी॑त्या मु॒ष्टाग॑म॒नेन॑ च । अपि॒ व॒त उ॒भे अ॒वसो॑ वि॒शेषे॑ण । उ॒क्तल॑क्षणं सं ग॒मेम॑ । नो॒ऽस्मभ्यं॑ र॒यिमा॑ वह॒तं ।
उ॒त वी॒रान् पु॒त्रादी॑ना॒ वह॑त । इ॒ह अ॒मृ॒ताम॑रण॒धमा॑णी वि॒श्वानि॑ सो॒भ॒गानि॑ सु॒भग॑त्वा॒न्या वह॑तं ॥ ॥ १७ ॥

प्रा॒तर्या॒वा॒णति॑ पंच॒र्च पंच॑मं सु॒क्तमा॒त्रियं॑ वि॒ष्टुभ॑मा॒श्विन॑ । प्रा॒तर्या॒वा॒णति॑ ह्यनु॒क्रांतं॑ ॥ प्रा॒तरनु॒वाका॑श्चि॒न-
श॒स्त्रयोः॑ पु॒र्वमु॒क्तेन॑ स॒होक्तो॑ वि॒नियोगः॑ ॥ अ॒प्रो॒र्यामि॑ मे॒वाव॑रु॒णाति॑रि॒क्तोक्थं॑ इ॒दमे॒व श॒स्यं । तथा॑ च सु॒चितं॑ ।
प्रा॒तर्या॒वा॒णा क्षि॒त्रस्य॑ प॒तं म॒धुम॑त॒मूर्मि॑ । आ० ९. ११. इति ॥

प्रा॒तर्या॒वा॒णा प्रथ॑मा य॒ज्ञध्वं॑ पु॒रा गृ॒ध्राद॑रू॒पः पि॒वातः॑ ।
प्रा॒तर्हि॑ य॒ज्ञम॒श्वि॒ना द॒धाते॑ प्र॒ शंसं॑ति क॒वयः॑ पृ॒र्वभा॑जः ॥ १ ॥
प्रा॒तःऽसा॒वा॒ना । प्रथ॑मा । य॒ज्ञध्वं॑ । पु॒रा । गृ॒ध्रात् । अ॒ररू॑पः । पि॒वातः॑ ।
प्रा॒तः । हि॒ । य॒ज्ञं । अ॒श्वि॒ना । द॒धाते॑ इति॑ । प्र॒ । शंसं॑ति । क॒वयः॑ । पृ॒र्वऽभा॑जः ॥ १ ॥

हे मदीया ऋत्विजः प्रातर्यावाणा प्रातरव यज्ञगतारी प्रथमात एवेतरभ्यो देवभ्यः पूर्वभाविनी प्रकृष्टतमी वाश्विनी यज्ञध्वं । किमर्थं । प्रथमयागनियोग उच्यते । गुप्तादभिकालतोऽरूपोऽदातु रत्नः प्रभंतः पुरा पुर्वं पिवातः । पिवती । अनागती कथं यष्टु गन्तावित्यत आह । अश्विनाश्विनी प्रातर्हि यज्ञं दधाते । धारयतः । संभजतः । पूर्वभाजः पूर्वकालीनाः कवयोऽनुचाना ऋषयः प्रातरवेतो प्र गमति । ये वा अनुचानास्ते कवयः । ऐ० ब्रा० २० ३८ । इति हि निगमः ॥

प्रातयज्ञध्वमश्विना हिनोत न सायमस्मि देवया अजुष्टं ।

उतान्यो अस्मद्यज्ञते वि चावः पूर्वःपूर्वा यज्ञमानो वनीयान् ॥२॥

प्रातः । यज्ञध्वं । अश्विना । हिनोत । न । सायं । अस्मि । देवऽयाः । अजुष्टं ।

उत । अन्यः । अस्मत् । यज्ञते । वि । च । आवः । पूर्वः । पूर्वः । यज्ञमानः । वनीयान् ॥२॥

हे मदीयाः पुरुषा अश्विनाश्विनी प्रातः प्रातरव यज्ञध्वं । पुत्रयध्वं । मध्वं । हिनोत । परिणुत हवीषि । सायं सायंकाले हविर्देवया देवगामि नास्ति । न विद्यते । देवा न स्वीकृवंतीत्यर्थः । अजुष्टमभयं तद्वति । पूर्वाह्णे वै देवानामिति हि श्रुतिः । उतास्मदस्मन्नोऽन्यः कोऽपि यज्ञते यज्ञत सोमेन वि चावः वितपेयस हविषा । अतोऽस्मात्वन्येषु च मध्ये पूर्वः पूर्वा यज्ञमानो यः पूर्वः पूर्वा यष्टा भवति स वनीयान् देवाना संभजनीयः संभाष्यो भवति ॥

हिरण्यत्वग्निपाश्विने पशो हविषो याज्या । हिरण्यत्वग्धुवर्णा घृतसुरभि क्विद सुरध ज्मन । आ० ३८ । इति हि सूचितं ॥

हिरण्यत्वग्धुवर्णा घृतसुः पृश्नो वहन्ना रथो वर्तते वां ।

मनोजवा अश्विना वातरंहा येनातियाथो दुरितानि विश्वा ॥३॥

हिरण्यऽत्वक् । मधुऽवर्णः । घृतऽसुः । पृश्नः । वहन् । आ । रथः । वर्तते । वां ।

मनःऽजवाः । अश्विना । वातरंहाः । येन । अतिऽयाथः । दुःऽदितानि । विश्वा ॥३॥

वां युवयो रथः पृश्नोऽन्नमृत वहन्ना वर्तते । अस्मदभिमुखमागच्छति । कीदृशो रथः । हिरण्यः । क्व हिरण्याच्छादितरूपो हिरण्यावृतो मधुवर्णो मनोहरवर्णो घृतसुरदकस्य प्रसववर्णो मनोजवा मनोवर्गो वातरंहा वातमदृग्विगः । हे अश्विना येन रथेन विश्वा सर्वाणि दुरितानि दुर्गमनाऽगान्तियाथः अति क्रम्य गच्छथः ॥

यो भृयिष्ठं नासत्याभ्यां विवेप चनिष्ठं पित्वो ररंते विभागे ।

स तोकमस्य पीपरच्छमीभिरनृध्वभासः सदमित्तुतुयात ॥४॥

यः । भृयिष्ठं । नासत्याभ्यां । विवेप । चनिष्ठं । पित्वः । ररंते । विऽभागे ।

सः । तोकं । अस्य । पीपरत् । शमीभिः । अनृध्वऽभासः । सदैव । इत । तुतुयात ॥४॥

यो यज्ञमानो विभागे हविर्विभागवति यागे नासत्याभ्यामश्विभ्या भृयिष्ठं चनिष्ठं । चन इत्यन्ननाम । नि० ६. १६. । वहन्नं कर्म विवेप करोति । पित्वः ॥ कर्मणि पठ्यते ॥ अन्नं च ररंते ददाति स यज्ञमानो ऽस्यात्मन एव तोकं पुत्रं पीपरत् पालयित शमीभिः कुर्मभिः । अनृध्वभासो नृत्ततेजस्काल । यद्वा । ऊर्ध्वभासो ऽस्यः । अपि रहितानयष्टुन् सदमित् सदैव तुतुयात । हिंसात् ॥

समश्चिनोरवसा नूतनेन मयोभुवा सुप्रणीती गमेम ।

आ नो रयिं वहतमोत वीराना विश्वान्यमृता सौभगानि ॥ ५ ॥

सं । अश्चिनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा । सुऽप्रणीती । गमेम ।

आ । नः । रयिं । वहतं । आ । उत । वीरान । आ । विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ ५ ॥

समश्चिनोरिति पंचमी गता ॥ ॥ १८ ॥

अश्चिनावेहति नवचं पष्ठं मृक्तं । अचानुकमणिका । अश्चिनी नव सप्तवधिम्युष्णिगादि चतुर्थी त्रिष्टुप् चानुष्टुभ इति । सप्तवधिनोमात्रेय ऋषिः । आदितस्मिन् उष्णिगश्चतुर्थी त्रिष्टुप् शिष्टाः पंचानुष्टुभः ॥ प्रातरनुवाक आश्चिने कृतावाष्णिगे कंदस्याश्चिने शस्त्रे चाश्वमृचो विनियुक्तः । मृचितं च । अश्चिना वर्तिरस्मदाश्चिनावेह गच्छतमिति तृतीया । आ० ४. १५ । इति ॥ दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउगशस्त्रेऽयमाश्चिनमृचः । मृचितं च । अश्चिनावेह गच्छतमा यावद्द्विभिः मुतं । आ० ७. १० । इति ॥

अश्चिनावेह गच्छतं नासत्या मा वि वेनतं । हंसाविव पततमा सुताँ उप ॥ १ ॥

अश्चिनो । आ । इह । गच्छतं । नासत्या । मा । वि । वेनतं । हंसाऽडव । पततं ।

आ । सुतान । उप ॥ १ ॥

हे अश्चिनाविहासिन्याग आ गच्छतं । हे नासत्या मा वि वेनतं । वेनतिः कातिकर्मा । मा विकामो भवतं । निःस्पृहाविकामो वा न भवतमित्यर्थः । हंसाविव तां यथा निर्मलोदकमागच्छतस्तद्वत् सुतानभिषुतान सोम-नुपा पतत । उपागच्छत ॥

अश्चिना हरिणाविव गौराविवानु यवसं । हंसाविव पततमा सुताँ उप ॥ २ ॥

अश्चिना । हरिणोऽडव । गौरोऽडव । अनु । यवसं । हंसाऽडव । पततं । आ ।

सुतान । उप ॥ २ ॥

हे अश्चिना हरिणाविव गौराविव गौरमुगाविव च । तां यथा यवसं घासमनु धावतः ताविव हंसाविव च सोममागच्छतं ॥

अश्चिना वाजिनीवसू जुषेथाँ यज्ञमिष्टये । हंसाविव पततमा सुताँ उप ॥ ३ ॥

अश्चिना । वाजिनीवसू इति वाजिनीऽवसू । जुषेथाँ । यज्ञं । इष्टये । हंसाऽडव ।

पततं । आ । सुतान । उप ॥ ३ ॥

हे वाजिनीवसू अन्नार्थं वासयितारावश्चिना यज्ञमस्मदीयमिष्टयेऽभीष्टार्थिण्याय वा जुषेथाँ । संवेथा ॥

अत्रिर्यज्ञामवरोहन्नुवीसमजोहवीन्नाधमानेव योषा ।

श्येनस्य चिज्जवसा नूतनेनागच्छतमश्चिना शंतमेन ॥ ४ ॥

अत्रिः । यत् । वां । अवऽरोहन । ऋबीसं । अजोहवीत् । नाधमानाऽडव । योषा ।

श्येनस्य । चित् । जवसा । नूतनेन । आ । अगच्छतं । अश्चिना । शंतमेन ॥ ४ ॥

अविरस्मयिता यद्यदा वां युवामज्जोहवीत अन्नापीत नाधमाना याचमाना योषा योषिपदिव । सा यथा पतिं प्रीणयति तद्वत्कुर्वन् ऋवीसं तुपायिमप्रिकुडं जिप्रः सन् अवरोहन् विमुचन् अजोहवीत् । श्वेनस्य चिञ्जवसा श्वेनस्य गरुत्मते इव वगेन । चिदित्युपमार्थं । अथवा श्वेनस्य जवसा वगेन नूतनेन प्रथमोत्पत्तेन सततं गच्छतः श्वेनस्य प्रथमज्वेन शतमेनास्माकं सुखतमेन च रथेन तं रचितुमागच्छत हे अश्विना ॥ ॥ १९ ॥

अत्र ब्रुवतीतिहासं सप्रवधिः पुराविदः ॥ भ्रातृभ्याः पटिकाया तमपि प्रविष्टं यत्नतः । मुद्रा कृत्वा गृहे स्वीये रक्षयित्वा न्यवशयन् ॥ न सगच्छत भार्या स्वां यथा रात्रौ तथा कृत । प्रातः प्रातः समुत्थाय निर्माथ्यति तं मुनिं ॥ एव स्थित्वा चिरं कालं पेटाया दूषितः कृणः । उपायं चिन्तयामास निर्गमस्य चिरं मुनिः ॥ हृदि निक्षिप्य नामत्यावन्नापीदुष्टमानसः । तमश्विनीं समागत्य समुत्थाय च पटिका ॥ उद्यत्य तमपि ग्रीध तावदृष्टं बभूवतुः । स ऋषिभार्यायां सार्धं रमित्वाथ पुनर्भयात् । प्रातरत्य पुनः पेटां प्रविश्य प्रागिव स्थितः । पेटानिवाससमये दृष्टवानुद्दयं तदा ॥

वि जिहीष्व वनस्पते योनिः सृण्वत्या उव ।

श्रुतं मे अश्विना हवं सप्रवधिं च मुंचतं ॥ ५ ॥

वि । जिहीष्व । वनस्पते । योनिः । सृण्वत्याऽउव ।

श्रुतं । मे । अश्विना । हवं । सप्रवधिं । च । मुंचतं ॥ ५ ॥

हे वनस्पते वनस्पतिविकाररूपं पेटिके वि जिहीष्व । विगच्छ । विवृता भव । सृण्वत्या इव प्रसवोऽमृत्या स्त्रिया योनिरिव भगो यथा विव्रियते तथा त्वमपि विवृता भव । तदर्थं हे अश्विनाश्विनी ये हवमाह्वानं श्रुतं । श्रुतं । श्रुत्वा च सप्रवधिं च मामपि मुंचत । मोचयत ॥

भीताय नाधमानाय ऋषये सप्रवधये ।

मायाभिरश्विना युवं वृष्टां सं च वि चाचथः ॥ ६ ॥

भीताय । नाधमानाय । ऋषये । सप्रवधये ।

मायाभिः । अश्विना । युवं । वृष्टां । सं । च । वि । च । अचथः ॥ ६ ॥

भीताय निर्गमाद्विभ्रं नाधमानाय विमोक्ष याचमानाय सप्रवधये ऋषये हे अश्विनाश्विनी युवं युवा मायाभिवृत्त वृत्तविकारा पटिका स चाचथः । मम निर्गमार्थं सगच्छथः । व्यचथथ । विभक्तं कुचथः ॥

यथा वातः पुष्करिणीं समिगयति सर्वतः ।

एवा ते गर्भं एजतु निरतु दणमास्यः ॥ १ ॥

यथा । वातः । पुष्करिणीं । समिगयति । सर्वतः ।

एव । ते । गर्भः । एजतु । निःऽएतुं । दणमास्यः ॥ १ ॥

एतदावृत्तं गर्भस्त्राविण्युपनिषत् ॥ एतदावृत्तं यणामो सप्रवधिः मय्योपितः । गर्भिण्याः प्रसवायाय श्रुतवानश्विनावृषिः ॥ यथा वातः पुष्करिणीं सरादिकं सर्वतः समिगयति मस्यैकं चाजयति एतव तव गर्भं एजतु । कपतां । इतस्ततः संचरतु । दणमास्यो दणं मामानं गर्भं स्थितो निरतु । निर्गच्छतु ॥

यथा वातो यथा वनं यथा समुद्र एजति ।

एवा त्वं दणमास्यं सहावेहि जरायुणा ॥ ८ ॥

यथा । वातः । यथा । वनं । यथा । समुद्र । एजति ।

एव । त्वं । दशमास्य । सह । अवं । इहि । जरायुणा ॥ ८ ॥

वातो यथा कंपमानो वनं कंपयति स्वयं । यथा समुद्रश्चलति चान्यते वायु वायुना ॥ स्थित्वा दशैव मासास्त्व गर्भोन्म्वनं मुर्वष्टितः । निर्गच्छ जठरात्मातुर्जरायुजस्ततः पतंत ॥

दश मासाञ्छगयानः कुमारो अधि मातरि ।

निरतु जीवो अष्टतो जीवो जीवत्या अधि ॥ ९ ॥

दश । मासान् । गगयानः । कुमारः । अधि । मातरि ।

निःऽष्टेन । जीवः । अष्टतः । जीवः । जीवत्याः । अधि ॥ ९ ॥

दश मासानुपित्वासां जननीजठरं मुख । निर्गच्छतु मुखं जीवो जननी चापि जीवतु ॥ २० ॥

महं नो अवेति दशर्चं सप्तमं मुक्तमात्रेयस्य सत्यश्रवसि आपं पांक्तमुपस्य । अनुक्रम्यते च । महं दश सत्य-
श्रया उपस्यं तु पांक्तमिति ॥ प्रातरनुवाक उपस्यं कर्त्ता पांक्तं कंदस्याश्विनगस्यै चिदं मुक्तं । मृच्यते हि । महं नो
अवेति पांक्तं । आ० ४ १४ । इति ॥

महे नो अद्य बोधयोपो राये दिवित्मती ।

यथा चित्तो अबोधयः सत्यश्रवसि वाय्ये मुजति अश्वमृनृते ॥ १ ॥

महे । नः । अद्य । बोधयः । उपः । राये । दिवित्मती ।

यथा । चित् । नः । अबोधयः । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये । मुऽजति । अश्वऽमृनृते ॥ १ ॥

अद्यास्मिन्वागर्दिने हे उप उपोदेवि दिवित्मती दीप्तिमती त्वं नोऽस्मात्कहं महतं राये धनप्राप्तये बोधय ।
प्रज्ञापय । प्रकाशयत्यर्थः । सति प्रकाशं कर्तुद्वारा द्रव्यस्योपार्जयितुं शक्यत्वात् । यथा चित् यथैव पुर्वं नो
ऽस्मान्बोधयः अतीतिपु दिवमेपु यथा बोधितवती तद्वदद्यापीत्यर्थः । हे मुजति शोभनप्रादुर्भूते अश्वमृनृते ।
अश्वार्था प्रियमत्यात्मिका स्तुतिवाग्यस्याः सा । हे तादृशि देवि वाय्ये वयस्पुत्रे सत्यश्रवसि मख्यनुगृहाणत्यर्थः ॥

या मुनीथे गौचद्रथे व्यौच्छो दुहितदिवः ।

सा व्युच्छ सहीयसि सत्यश्रवसि वाय्ये मुजति अश्वमृनृते ॥ २ ॥

या । मुऽनीथे । गौचत्ऽरथे । वि । व्यौच्छः । दुहितः । दिवः ।

सा । वि । उच्छः । सहीयसि । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये । मुऽजति । अश्वऽमृनृते ॥ २ ॥

हे दिवो दुहितदिवः सूर्यस्य पुत्र्युपो या त्व मुनीथ एतन्नामके गौचद्रथे गौचद्रथस्थापत्ये पुर्वं व्यौच्छः
व्यवामयस्तमामि सा त्वं सहीयस्यतिशयेन वलवति वाय्ये वयस्पुत्रे सत्यश्रवसि मयि व्युच्छ । तमो विवामय ।
उत्क्री विवामि । विवासो वर्जनं । शिष्टमुक्तं ॥

सा नो अद्याभरद्भमुव्युच्छा दुहितदिवः ।

यो व्यौच्छः सहीयसि सत्यश्रवसि वाय्ये मुजति अश्वमृनृते ॥ ३ ॥

सा । नः । अद्य । आभरत्ऽवसुः । वि । उच्छः । दुहितः । दिवः ।

यो इति । वि । व्यौच्छः । सहीयसि । सत्यऽश्रवसि । वाय्ये । मुऽजति । अश्वऽमृनृते ॥ ३ ॥

हे बुद्धिर्दिव उष आभरदसुराहतधना मा प्रमिता त्वं नोऽस्माकमद्यास्मिन्दिने युक्त । तमो विवामय ।
हे सहीर्यसि यो या । उकारोऽनर्थकः । या त्वं पुर्वं व्याक्तः साद्यापीति ॥

अभि ये त्वा विभावरि स्तोमैर्गृणन्ति वह्नयः ।

मघैर्मघोनि सुश्रियो दामन्वतः सुरातयः सुजति अश्वसृनृते ॥४॥

अभि । ये । त्वा । विभाऽवरि । स्तोमैः । गृणन्ति । वह्नयः ।

मघैः । मघोनि । सुऽश्रियः । दामन्ऽवतः । सुऽरातयः । सुऽजति । अश्वऽसृनृते ॥४॥

हे विभावरि प्रकाशोपते ॥ विभागब्दाच्छुद्धसीवनिपावितं वनिप । मातिवा कर्तरि वनिप ॥ उपस्त्वा
स्वामभि प्रति ये वह्नयो वोढार अश्विजः स्तोतारः स्तोमैः स्तोत्रिगृणन्ति सुवति ते स्तोतारो मघैर्ह मघोनि
धनेर्धनवति त्वदनुग्रहात् सुश्रियो भवन्ति । सुश्रियभिराश्रयणीया भवन्ति । दामन्वतो दानवतो भवन्ति । सुरा
तयः । रातिर्दानं । मुदानाश्च भवन्ति ॥

यच्चिद्धि ते गणा इमे छदयन्ति मघत्तये ।

परि चिद्धय्यो दधुर्ददतो राधो अहयं सुजति अश्वसृनृते ॥५॥

यत् । चित् । हि । ते । गणाः । इमे । छदयन्ति । मघत्तये ।

परि । चित् । वष्टयः । दधुः । ददतः । राधः । अहयं । सुऽजति । अश्वऽसृनृते ॥५॥

हे उपो यच्चिद्धि । हीति पुरणः । यत् ये केचन ते तव सभुता इमे पुरतो वर्तमाना गणा मघभुता
मघत्तये धनदातये धनदानाय धनवत्त्वाय वा कदयति उपच्छदयति ते सर्वेऽप्यस्मान् परि दधुः परितो
धारयन्ति वष्टयोऽस्मान्नेव कामयमानाः । किं कुर्वतः । अहयमहिममाणमजीणमन्त्रावह वा राधो धन
हविर्लक्षण ददतो यजत इत्यर्थः । अर्थिभ्योऽजीण ददतो वा । ये त्वा हविर्ददतः सुवति ते सर्वेऽप्यस्मदर्थमेव
फलं धारयन्ति । सुवतीत्यर्थः । अथवा यदीत्यत्र यशपीति याव्यय । तस्मिन् पक्षे उत्तरवाक्ये तथापीत्यथा
हार्यं । अवशिष्टं समान ॥ २५ ॥

ऐषु धा वीरवद्यग उपो मघोनि सूरिषु ।

ये नो राधांस्यहया मघवानो अरांसत सुजति अश्वसृनृते ॥६॥

आ । एषु । धाः । वीरऽवत् । यगः । उपः । मघोनि । सूरिषु ।

ये । नः । राधांसि । अहया । मघऽवानः । अरांसत । सुऽजति । अश्वऽसृनृते ॥६॥

हे उपो देवि मघोनि मघवति त्वमेषु सूरिषु स्तोत्रेषु वा वीरवद्यगो वीरेः पुत्रादिभिरुपेतमत्र यगो
वा आ धाः । आधिहि । आदेहि । आनय । ये मघवानो धनवतो सूरयो नोऽस्मभ्य तत्र स्तोत्रभ्यो राधांसि
धनान्यहयावीणान्यरांसत दधुः त्वित्यर्थः ॥

तेभ्यो द्युम्नं बृहद्यग उपो मघोन्या वह ।

ये नो राधांस्यश्या गव्या भजत सूरयः सुजति अश्वसृनृते ॥७॥

तेभ्यः । द्युम्नं । बृहत् । यगः । उपः । मघोनि । आ । वह ।

ये । नः । राधांसि । अश्या । गव्या । भजत । सूरयः । सुऽजति । अश्वऽसृनृते ॥७॥

हे उपो मघोनि त्व तेभ्यो युम्न द्योतमानं हिरण्यादिरूपं धनं बृहद्यगो महदन्नं महतीं कीर्तिं वा तेभ्यो यजमानेभ्य आ वह । य आद्या नोऽस्मभ्यं राधांसि धनान्यस्याश्चर्युक्तानि गव्या गोभिर्युक्तानि गोसमूहानश्च-
समूहान च भजत भजरेन ददुः सूरयो दातारः ॥

उत नो गोमतीरिप आ वहा दुहितर्दिवः ।

साकं सूर्यस्य रश्मिभिः शुक्रः गोचर्द्भिरर्चिभिः सुजति अश्वसूनृते ॥८॥

उत । नः । गोऽमतीः । उपः । आ । वह । दुहितः । दिवः ।

साकं । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । शुक्रः । गोचर्त्ऽभिः । अर्चिऽभिः । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥८॥

उतापि च नोऽस्मभ्यं गोमतीर्गोभिरुपेतानीषोऽन्नान्या वह आनय हे दिवो दुहितरूपः । कदा । सूर्यस्य
रश्मिभिः साकं गोचर्द्भिर्दोषयद्भिः शुक्रनिर्मलैरर्चिभिरप्येतेर्गोभिश्च साकं । सूर्योदयकालेऽप्रीधनकाले चित्यर्थः ॥

युच्छा दुहितर्दिवो मा चिरं तनुथा अपः ।

नेत्वा स्तेनं यथा रिपुं तपाति सूरः अर्चिषा सुजति अश्वसूनृते ॥९॥

वि । उच्छ । दुहितः । दिवः । मा । चिरं । तनुथाः । अपः ।

न । इत् । त्वा । स्तेनं । यथा । रिपुं । तपाति । सूरः । अर्चिषा । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥९॥

हे दिवो दुहितरूपः त्व युच्छ । विभातं कुरु । अपोऽस्मदीयं कर्म प्रति चिर विलंब मा तनुथाः । त्वा
त्वां रिपुं स्तेनं यथा संतापयति राजादिस्मद्वत्सूरः सूर्योऽर्चिषा तेजसा जेत नैव तपाति । तप्यात । शीघ्र नो
दत्तित्वर्थः ॥

एतावद्धेतुपस्त्वं भूयो वा दातुमर्हसि ।

या स्तोतृभ्यो विभावयुच्छंती न प्रमीयसे सुजति अश्वसूनृते ॥१०॥

एतावत् । वा । इत् । उपः । त्वं । भूयः । वा । दातुं । अर्हसि ।

या । स्तोतृऽभ्यः । विभाऽवरि । उच्छंती । न । प्रऽमीयसे । सुऽजति । अश्वऽसूनृते ॥१०॥

हे उपमत्यमस्मभ्यं वाथवा दित्सित किमेतावदेव । इच्छद् एवकारार्थः । अस्मिन् मुक्ते प्रार्थितमेवत्यर्थः ।
अथवा भूयो दातुमर्हसि । अप्रार्थितमपि । यद्वातव्यमस्मि तत्सर्वं देहीत्यर्थः । हे विभावयुषो या त्व स्तोतृभ्य
स्तेषां लौकिकैर्वादिकव्यवहारार्थं युक्ती तमो विवामयंती न प्रमीयसे । न हसि । न क्रुध्यसीत्यर्थः । सा त्वं
दातुमर्हसीति ॥ सोऽत्र हिमायामित्यस्मात् आस्थानि व्यत्ययन श्यन ॥ ॥१०॥

द्युतयामानमिति षडृचमष्टम मुक्ते । तत्रानुक्रमणिका । द्युतयामानं ण्डिति । सत्यथवा ऋषिः । अनुक्त-
त्वात् त्रिष्टुप । उपस्य त्वित्युक्तत्वाद्वा देवता ॥ प्रातरनुवाक उपस्य कर्ता वैश्वं कंदस्याश्विनशस्त्रे चिदं मुक्त ।
सुवित च । द्युतयामानमुपो वाजिन । आ० ४. १४. इति ॥

द्युतयामानं बृहतीमृतेन ऋतावरीमरुणसुं विभाती ।

देवीमुपसं स्वरावहंती प्रति विप्रांसो मतिभिर्जरंते ॥१॥

द्युतत्ऽयामानं । बृहतीं । ऋतेन । ऋतऽवरीं । अरुणऽसुं । विऽभातीं ।

देवीं । उपसं । स्वः । आऽवहंतीं । प्रति । विप्रांसः । मतिऽभिः । जरंते ॥१॥

श्रुतयामानं दीप्तरथां बृहतीं महतीमृतेन मयिन यज्ञेन वर्तावरीमुतवतीमरुणप्समरुणरूपां विभाती
युक्तीं देवीं द्योतमानामुपमं स्वरावहंतीं सूर्यं गच्छंतीं । एवं महानुभावामुपमं विप्रासो मेधाविनः क्षत्रिजो
मतिभिः स्मृतिभिः प्रति जहते । सुवति ॥

एषा जनं दर्शता बोधयंती सुगान्पथः कृण्वती यात्यये ।

बृहद्रथा बृहती विश्वमिन्वोषा ज्योतिर्यच्छत्यये अहां ॥ २ ॥

एषा । जनं । दर्शता । बोधयंती । सुऽगान् । पथः । कृण्वती । याति । अये ।

बृहत्ऽरथा । बृहती । विश्वंऽदन्वा । उपाः । ज्योतिः । यच्छति । अये । अहां ॥ २ ॥

• दर्शता दर्शनीर्थोषा बोधयती । कं । जनं । प्रमुप्रमित्यर्थः । पथः सुगान् सुगमनान् रुण्वत्यये सूर्यस्य
पुरस्ताद्याति । गच्छति । कीदृश्याः । बृहद्रथा प्रभुतरथा बृहती महती विश्वमिन्वा विश्व व्याप्तवाना विश्व
तर्पणा वा । ईदृश्या अहामयं ज्योतिस्तजो यच्छति ॥

एषा गोभिररुणेभिर्युजानासंधंती रयिमप्रायु चक्रे ।

पथो रदंती सुविताय देवी पुरुष्टुता विश्ववारा वि भाति ॥ ३ ॥

एषा । गोभिः । अरुणेभिः । युजाना । असंधंती । रयिं । अप्रंऽप्रायु । चक्रे ।

पथः । रदंती । सुविताय । देवी । पुरुऽस्तुता । विश्वऽवारा । वि । भाति ॥ ३ ॥

एषोषा अरुणभिररुणवर्णगोभिर्धन्वीवर्दं रथ युजाना योजयत्यन्धत्वाशुष्यत्वकीणा वा । किं । रयिं धन-
मप्राप्यप्रगंतुं अविचलितं चक्रे । करोति । किं कुर्वती । पथो मार्गान् रदतीं प्रकाशयती । किमर्थं । सुविताय
सुष्ठु गमनाय देवी द्योतमाना पुरुष्टुता बहभिः स्मृता विश्ववारा सर्ववर्णीया वि भाति । प्रकाशं करोति ॥

एषा व्येनी भवति द्विवर्ही आविष्कृण्वाना तन्वं पुरस्तात् ।

ऋतस्य पंथामन्वेति साधु प्रजानतीव न दिशो मिनाति ॥ ४ ॥

एषा । विऽएनी । भवति । द्विऽवर्हीः । आविऽकृण्वाना । तन्वं । पुरस्तात् ।

ऋतस्य । पंथां । अनु । एति । साधु । प्रजानतीऽदेव । न । दिशः । मिनाति ॥ ४ ॥

एषोषा व्येनी भवति विशेषेण श्रुता भवति द्विवर्ही त्रयोः प्रथममध्यमयोः परिवृद्धीयाः पश्चात्तन्वा स्वीया
तन्माविष्कृण्वाना प्रकटीकुर्वती । कृत्वा । पुरस्तात् पूर्वस्यां दिशि । किंच ऋतस्यादित्यस्य पथा पथान् साधु
मस्यगन्वति । किंच प्रजानतीव विश्वं प्रज्ञापयती । इवति मप्रत्यर्थं । न दिशो मिनाति । न हिनस्ति । प्रत्युत
दिशः प्रकाशयति । अथवा प्रजानतीवानुगतव्यमिति प्रकर्षणावगच्छती चतस्रं पथामन्वेति ॥

एषा शुभ्रा न तन्वा विदानोर्ध्वं स्नाती दृग्ये नी अस्थात् ।

अप द्वेषा बाधमाना तमांस्युपा दिवो दहिता ज्योतिपागति ॥ ५ ॥

एषा । शुभ्रा । न । तन्वाः । विदाना । ऊर्ध्वाऽदेव । स्नाती । दृग्ये । नः । अस्थात् ।

अप । द्वेषः । बाधमाना । तमांसि । उपाः । दिवः । दहिता ज्योतिपा । आ । अगात् ॥ ५ ॥

एषोषाः शुभ्रा न शुभवर्णा निमन्वा मूलकृता योषिदिव तन्वाऽगानि विदाना प्रज्ञापयती स्नाती स्नान
कुषाणोर्ध्ववोन्नतेव स्नानादुत्तिष्ठतीव नोऽस्मदर्थमस्माकं पुरतो वा दृग्ये सर्वेषां दर्शनायोदस्थात् । पूर्वस्यां

दिशुन्तिष्ठति । किं कुर्वती । द्विपो द्वेयाणि तमांस्यप वाधमाना दिवो दुहितोपा ज्योतिषा तेजसा सहागात् ।
आगच्छति ॥

एषा प्रतीची दुहिता दिवो नृत्योपेव भद्रा नि रिणीति अस्मः ।

व्यूख्यती दाशुपे वार्याणि पुनर्ज्योतिर्युवतिः पूर्वस्थाकः ॥ ६ ॥

एषा । प्रतीची । दुहिता । दिवः । नृत । योषाऽडव । भद्रा । नि । रिणीति । अस्मः ।

विऽऊख्यती । दाशुपे । वार्याणि । पुनः । ज्योतिः । युवतिः । पूर्वस्था । अकरित्यकः ॥ ६ ॥

एषोपाः प्रतीच्यभिमुखा सती दिवो दुहिता नून सर्वान् प्राणिनः प्रति भद्रा योपव कल्याणवेषा शोषि-
दिवाप्सो रूप नि रिणीति । प्ररयति । किंच दाशुपे हविर्दात्र यजमानाय वार्याणि वरणीयानि धनानि
व्यूख्यती प्रयच्छती युवतिर्नित्ययावन्ता सर्वत्र मिश्रयती वा पुनरद्यापि पूर्वथा पूर्वमिव ज्योतिस्तजोऽकः ।
करोति ॥ ॥ २३ ॥

युंजते मन इति पंचर्च नवमं मुक्त । अत्रेयमनुक्रमणिका । युंजते पच श्वावायः सावित्रं तु जागतमिति ।
श्वावायो नामात्रेय ऋषिः । जगती कंदः । सविता देवता ॥ पृथ्वाभिप्रवपडहयोः प्रथमेऽहनि विश्वदेवशस्त्रे
सावित्रनिविद्वानमिदं । मुञ्चते च । युंजते मन इहेह व इति चतस्रः । आ० ७ प । इति ॥ आद्या यावत्तोत्रे
ऽपि । मुञ्चते च । युंजते मन उत युंजते धिय आ तू न इद्र मुमेत । आ० ५ १० । इति ॥

युंजते मन उत युंजते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।

वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिपुतिः ॥ १ ॥

युंजते । मनः । उत । युंजते । धियः । विप्राः । विप्रस्य । बृहतः । विपःऽचितः ।

वि । होत्राः । दधे । वयुनऽवित् । एकः । इत् । मही । देवस्य । सवितुः । परिऽस्तुतिः ॥ १ ॥

विप्रा मेधाविन ऋत्विग्यजमाना मनः स्वीयं सर्वं कर्ममु युंजते । योजयति । सवित्रनुग्रहाय संकल्प
कुर्वतीत्यर्थः । उतापि च धियः कर्माण्यपि युंजते । प्राप्नुवति । कस्यानुज्ञयत्युच्यते । विप्रस्य मेधाविनो बृहतो
महतो विपश्चितः सत्यस्य ज्ञानवतो वा सवितुरनुज्ञयति । सविता वै प्रसवानामीश इति हि युतिः । स एव
सविता होत्राः मप्य होत्रकाणामुचिताः क्रिया वयुनावित । वयुनमिति प्रज्ञानाम । तत्तदनुष्ठानविषयप्रज्ञा-
वर्तक इत एक एव वि दधे । करोति । पृथक् पृथग्वधारयति । किंच तस्य सवितुर्देवस्य परिपुतिः स्तुतिर्मही
महत्यतिप्रभुता । सत्यगोचरत्यर्थः ॥

हविर्धानप्रवर्तने रराज्यामवनदाया विश्वा रूपाणीत्येवानुवचनीया । मुञ्चते च । विश्वा रूपाणि प्रति
मुञ्चते कविरिति व्यवसायां । आ० ४. ९. । इति ॥

विश्वा रूपाणि प्रति मुञ्चते कविः प्रासावीद्भद्रं द्विपदे चतुष्पदे ।

वि नाकमख्यत्सविता वरेण्योऽनु प्रयाणमुषसो वि राजति ॥ २ ॥

विश्वा । रूपाणि । प्रति । मुञ्चते । कविः । प्र । असावीत् । भद्रं । द्विऽपदे । चतुऽपदे ।

वि । नाकं । अख्यत् । सविता । वरेण्यः । अनु । प्रऽयानं । उषसः । वि । राजति ॥ २ ॥

कविर्मेधावी सविता विश्वा सर्वाणि रूपाण्यात्मानि प्रति मुञ्चते । बध्नाति । धारयति । किंच भद्रं कल्याणं
गमनाद्विषयं प्रासावीत् । अनुजानाति । कक्षी । द्विपदे मनुष्याय चतुष्पदे गवाश्चादिकाय । किंच सविता

सर्वस्य प्रेरको देवो वरणीयो वरणीयः सन् व्यस्यत । ख्यापयति । प्रकाशयति । किं । नाकः । नास्मिन्नकं दायम स्तीति नाकः स्वर्गः । यजमानार्थं स्वर्गं प्रकाशयतीत्यर्थः । स देव उपमः प्रयाणमुदयमनु वि राजति । प्रकाशते । सवितुरुदयात्पूर्वं ह्युपा उदेति ॥

यस्य प्रयाणमन्वन्य इद्ययुदेवा देवस्य महिमानमोजसा ।

यः पार्थिवानि विममे स एतणो रजांसि देवः सविता महित्वना ॥३॥

यस्य । प्रऽयानं । अन्ये । अन्ये । इत् । ययुः । देवाः । देवस्य । महिमानं । ओजसा ।

यः । पार्थिवानि । विऽममे । सः । एतणः । रजांसि । देवः । सविता । महिऽत्वना ॥३॥

अन्य इदेवा अन्येऽप्यन्यादयो यस्य देवस्य योतमानस्य सवितुः प्रयाणमनु ययुर्गच्छति प्राप्नुयति । किं । महिमानं महत्त्वं । सवितुरुदयाभाविऽप्रिहोवाद्यनिष्पन्नत्वेना हविःस्रुत्याद्यभावात् । ओजसा बलं च युक्ता भवति । यः सविता पार्थिवानि रजांसि पृथिव्यादिलोकात्महित्वना समहित्वेन विममे पार्थिवानि स देव एतण एतवर्णः शुभः शोभमानः सन् । राजत इति शेषः ॥ युवशा तारुणातन । अ० ५० ५ ५६५ ५ । इत्यादिवदेतण इत्यादिशकारोपजनश्रुतादयः ॥

उत यासि सवितस्त्रीणि रोचनोत सूर्यस्य रश्मिभिः समुच्यसि ।

उत रात्रीभुभयतः परीयस उत मित्रो भवसि देव धर्मभिः ॥४॥

उत । यासि । सवितरिति । त्रीणि । रोचना । उत । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । सं । उच्यसि ।

उत । रात्री । उभयतः । परि । उयमे । उत । मित्रः । भवसि । देव । धर्मऽभिः ॥४॥

हे सवितर्देव उतापि च त्रीणि रोचना रोचमानान् युनोकात्यामि । गच्छामि । तिस्रो दिवः पृथिवी । अ० ४० ४ ५३ ५ । इत्युक्तं । उतापि च सूर्यस्य रश्मिभिः समुच्यसि । सगच्छामि ॥ उत समवाय इत्यस्यैव रूपं ॥ उदयात्पूर्वभावी सवितोदयाम्भयवर्ती सूर्य इति । उतापि च रात्रीभुभयत उभयपार्श्वं परीयस । परिगच्छामि । उतापि च हे देव सवितस्त्व धर्मभिर्जगदारकः कर्मभिर्मित्रो भवसि । मित्राख्यो देवो भवसि । अथवा प्रकाशादिप्रदानेन सत्त्वा भवसि सर्वजगता ॥

उतेगिपे प्रसवस्य त्वमेक इदुत पूषा भवसि देव यामभिः ।

उतेदं विश्वं भुवनं वि राजसि श्यावाश्वस्ते सवितः स्तोममानगे ॥५॥

उत । उेगिपे । प्रऽसवस्य । त्वं । एकः । इत । उत । पूषा । भवसि । देव । यामऽभिः ।

उत । इदं । विश्वं । भुवनं । वि । राजसि । श्यावऽश्वः । ते । सवितरिति । स्तोमं । ज्ञानगे ॥५॥

हे सवितस्त्वमेक इत एक एव प्रसवस्य सर्वकमानुज्ञाकरणस्येगिपे । समर्थो भवसि । ये लौकिक गमनादिरूप वैदिकमप्रिहोवादि रूप कमानुतिष्ठते तेषां सर्वेषामनुज्ञातुमेक एव प्रभवसि । उतापि च पूषा पोषको भवसि हे देव यामभिर्गमनः । उतापि चिद विश्वं भुवनं भुतजातं वि राजसि । उेगिपे धारयितुं । यामादेव महानुभावस्तस्मात् हे सवितस्ते तुभ्यं श्यावाश्वं ऋषिः स्तोमं स्तोत्रमानगे । याप्रोति । करोतीत्यवमात्मानं परोक्षतया निर्दिशन्नाह ॥ ॥०४॥

तत्सवितुरिति नवचं दशमं मुक्तं श्यावाश्वस्यार्थं । अथयमनुक्रमणिका । तत्सवितुर्नव गायत्रमाह्वानमुपविति । यमानुपुषं शिष्टा गायत्र्यः । सावित्वं त्रित्युक्तत्वात्सावित्वं ॥ अप्रिष्टोमं विश्वदेवशस्वस्यायमुचः प्रतिपत् अथा

नो देवेभ्यः । सवितं च । तत्सवितुर्वृणीमहे ऽथा नो देव सवितरिति वैश्वदेवस्य प्रतिपदनुचरी । आ० ५. १८ । इति ॥

तत्सवितुर्वृणीमहे वयं देवस्य भोजनं । श्रेष्ठं सर्वधातमं तुरं भगस्य धीमहि ॥१॥
तत् । सवितुः । वृणीमहे । वयं । देवस्य । भोजनं । श्रेष्ठं । सर्वऽधातमं । तुरं । भगस्य ।
धीमहि ॥१॥

तत् प्राप्यत्वेन प्रसिद्धं भोजनं भोग्यं धनं वयं स्तोतारो वृणीमहे । प्रार्थयामः । कस्य धनं । सवितुः प्रेरतस्य देवस्य स्वभुतं । लब्ध्वा च श्रेष्ठं प्रशस्यं सर्वधातमं सर्वधातुतमं । सर्वभोगप्रदमित्यर्थः । तुरं शत्रुणां हिंसकं । धनेन शत्रुहन्तुं शक्यत्वात् । तादृशं धनं भगस्य भजनीयस्य सावितुरनुग्रहाद्भीमहि । धारयाम । उपभोगं करामित्यर्थः । अथवा धनं वृणीमहे ऽर्थित्वास्तु लभेमहीति ॥

अस्य हि स्वयंशस्तरं सवितुः कच्चन प्रियं । न मिनन्ति स्वराज्यं ॥२॥
अस्य । हि । स्वयंशः ऽतरं । सवितुः । कन् । चन । प्रियं । न । मिनन्ति । स्वऽराज्यं ॥२॥

अस्य सवितुः स्वयंशस्तरं स्वयमसाधारणं यशो यस्यातिशयेन भवति तत्तादृशं प्रियं सर्वेषां प्रियभुतं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानत्वमित्यर्थं कच्चन केचिदप्यमुरादयो न मिनन्ति । न हिंसन्ति ॥

स हि रत्नानि दाणुषे सुवाति सविता भगः । तं भागं चिचमीमहे ॥३॥
सः । हि । रत्नानि । दाणुषे । सुवाति । सविता । भगः । तं । भागं । चिचं । ईमहे ॥३॥

स हि स खलु सविता भगो भजनीयो देवो दाणुषे हविर्दात्रे मह्यं रत्नानि रमणीयानि धनानि सुवाति । प्रेरयति । प्रयच्छति । तं देवं भागं भजनीयं चिचं चायनीयं धनमीमहे । याचामहे ॥

अथा न इति चतुर्थीपञ्चमीभ्याममनोञ्जस्वप्रदर्शने प्रलृप्तं जुहुयात् । अथा नो देव सवितरिति द्वाभ्या । आ० गृ० ३. ६. ६. इति हि सूचितं ॥

अद्या नो देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभगं । परा दुःस्वप्न्यं सुव ॥४॥
अद्या । नः । देव । सवितरिति । प्रजाऽवत् । सावीः । सौभगं । परा । दुःस्वप्न्यं । सुव ॥४॥

हे सवितर्देव नो ऽस्मभ्यमद्यास्मिन्यागदिने प्रजावत्पुत्रादुपेतं सौभगं धनं सावीः । प्रेरय । दुःस्वप्न्यं दुःस्वप्न दुःस्वप्नवद्दुःस्वप्नं दारिद्र्यं परा सुव । दूरं प्रेरय ॥

विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुव । यद्भद्रं तन्न आ सुव ॥५॥
विश्वानि । देव । सवितः । दुःऽदुरितानि । परा । सुव । यत् । भद्रं । तत् । नः । आ । सुव ॥५॥

हे सवितर्देव त्वं विश्वानि दुरितानि परा सुव । यद्भद्रं प्रजापशुगृहादिकं तन्नो ऽस्मभ्यमा सुव । अस्मदभिमुखं प्रेरय । प्रजा वै भद्रं पशवो भद्रं गृहं भद्रमिति हि श्रुतिः ॥ ॥२५॥

अनागसो अदितये देवस्य सवितुः सवे । विश्वा वामानि धीमहि ॥६॥
अनागसः । अदितये । देवस्य । सवितुः । सवे । विश्वा । वामानि । धीमहि ॥६॥

वयमनुष्ठातारः सवितुः प्रेरकस्य देवस्य सवेऽनुष्ठायां सत्यामदितयेऽखंडनीयायै देव्यै भूम्या अनागसः

स्याम। अनपराधिनो भवेम। भुस्यां हि पापाः संभवति। अपगतेष्वागः सु विश्वा सर्वाणि वामानि वननीयानि धनानि धीमहि। धारयाम ॥

चातुर्मास्येषु वैश्वदेवे पर्वणि सावित्रस्य द्वादशकपालस्या विश्वदेवमित्यनुवाक्या। सूचितं च। आ विश्वदेव सत्यतिं वाममय सवितः। आ० २ १६। इति ॥ प्रायणीय एषेव सवितुरनुवाक्या। सूचितं च। आ विश्वदेवं सत्यतिं य इमा विश्वा जातानि। आ० ४ ३। इति ॥ देवमुवा हविःष्वेषेव सवितुरनुवाक्या। सूचितं च। आ विश्वदेवं सत्यतिं न प्रमिये सवितुर्देवस्य तत। आ० ४. ११। इति ॥

आ विश्वदेवं सत्यतिं सूक्तेरद्या वृणीमहे। सत्यसवं सवितारं ॥ १॥

आ। विश्वऽदेवं। सतऽपतिं। सुऽउक्तः। अद्य। वृणीमहे। सत्यऽसवं। सवितारं ॥ १॥

विश्वदेवं। विश्वे देवा यस्य वशं भवति त तादृशं। त हि सर्वात्मत्वादिदं मित्र वरुणमग्निमाहुरित्यादि श्रुतिरितरेषां तद्विभुतित्वात्। सत्यतिं सतामनुष्ठातृणा पालक सत्यसव सत्यानुज्ञ सवितार देवमद्यास्मिन्यागदिनं सूक्तेरा वृणीमहे। संभजामहे ॥

य इमे उभे अहनी पुर एत्यप्रयुच्छन्। स्वाधीदेवः सविता ॥ ८॥

यः। इमे इति। उभे इति। अहनी इति। पुरः। एति। अप्रऽयुच्छन्। सुऽआधीः। देवः। सविता ॥ ८॥

यः सविता देवः स्वाधीः शोभनाधानः सुकर्मा वा सन् इमे अहनी राज्यहनी तयोः पुरः पुरस्तादप्र युच्छन् अप्रमादयेति गच्छति तमा वृणीमहे इति संबधः ॥

प्रायणीये य इमा विश्वति सवितुर्याच्या। सूचितं च। य इमा विश्वा जातानि मुत्रामाण पुण्यवी वाम नहसं। आ० ४ ३। इति ॥ अश्वमेधेऽश्वमुत्सृज्यान् सवनं सावित्रीष्टिः कार्या। तस्यामिषा माध्यदिनं सवनेऽनु वाक्या। सूचितं च। य इमा विश्वा जातान्या देवो यातु सविता मुरदः। आ० १० ६। इति ॥

य इमा विश्वा जातान्याश्रावयति श्रोकैर्न। प्र च मुवाति सविता ॥ ९॥

यः। इमा। विश्वा। जातानि। आश्रावयति। श्रोकैर्न। प्र। च। मुवाति। सविता ॥ ९॥

यो देव इमेमानि विश्वा सर्वाणि जातान्युत्पन्नान प्राणिनः। जंगमानित्यर्थः। तान श्रोकैर्न अशमाश्राव यति। सर्वेऽप्यस्य स्तुति शृण्वतीत्यर्थः। अथवा गर्जनशब्देन सर्वाणीमान्युत्पन्नान्याश्रावयति वृष्टुम्भावः सन्। किंच सविता प्र मुवाति प्रययति तं वृणीमहे इत्यर्थः ॥ २६॥

अच्छा वदति दशर्चमेकादशं मुक्त भूमस्यात्रारपं। अत्रयमनुक्रमणिका। अच्छ दशार्चः पार्जन्यमुपा यास्मिन्मो अगत्य उपात्तानुष्ठुति। यत्पार्जन्येयषा नवस्यनुष्ठुप वि वृत्तानित्यायास्मिन्मो अगत्यः शिष्टा। पट विष्टुभः। पार्जन्यो देवता ॥ अनेन मुक्तेन प्रत्युच वा दिश उपस्ययाः। सूचितं च। सम्यिताया सर्वा दिश उपतिष्ठताच्छा वद तवसं गीर्भिराभिरिति चतस्रभिः प्रत्युच मुक्तेन वा। आ० २ १३। इति ॥

अच्छा वद तवसं गीर्भिराभिः स्तुहि पार्जन्यं नमसा विवाम।

कनिक्रदवृषभो जीरदान् रेतो दधात्योपधीषु गर्भे ॥ १॥

अच्छ। वद। तवसं। गीऽभिः। आभिः। स्तुहि। पार्जन्यं। नमसा। आ। विवास।

कनिक्रदत्। वृषभः। जीरऽदानुः। रेतः। दधाति। आपधीषु। गर्भे ॥ १॥

हे स्तोतृत्वमं वनवत पर्जन्यमन्त्राभिप्राय वद । प्रार्थय ॥ पर्जन्यशब्दो यास्कैः बहुधा निरुक्तः । पर्जन्यः सृष्टराशदविपरीतस्य तर्पयिता जन्यः परो ज्ञेता वा जनयिता वा प्रार्जयिता वा रसानां । नि० १०. १० । इति ॥ आभिर्गोभिः स्तुतिर्वाग्भिः स्तुतिः । नममात्रेण हविर्नक्षत्राणां विवासः । सर्वतः परिचर । यः पर्जन्यो वृषभोऽपा वर्षिता जीरदानः क्षिप्रदानः कनिकदत्त गर्जनशब्दं कुर्वन्नोपधीषु गर्भं गर्भस्थानीयं रेत उदकं दधाति, स्थापयति त स्तुतिः ॥

वि वृष्टान हंत्युत हंति रक्षसो विश्वं विभाय भुवनं महावधात् ।

उतानागा ईषते वृष्ट्यावतो यत्पर्जन्यः स्तनयन हंति दुष्कृतः ॥ २ ॥

वि । वृष्टान । हंति । उत । हंति । रक्षसः । विश्वं । विभाय । भुवनं । महावधात् ।

उत । अनागाः । ईषते । वृष्ट्यावतः । यत् । पर्जन्यः । स्तनयन । हंति । दुःकृतः ॥ २ ॥

अयं सर्वो निरुक्तं स्पष्टं व्याख्यातः । तदेवात्र लिख्यते । पर्जन्यो विहति वृष्टान्विहति च रक्षाभिः सर्वाणि नाम्नाद्भूतानि विभाति महावधात् महान ह्यस्य वधः । अयनपराधी भीतः पलायते वर्षकर्मवतो यत्पर्जन्यः स्तनयन्हति दुष्कृतः पापकृतः । नि० १०. ११ । इति ॥

रथीव कश्याश्वाँ अभिष्टापन्नाविदृतान्कृणुते वर्ष्याँ३ अहं ।

दूरात्सिंहस्य स्तनथा उदीरते यत्पर्जन्यः कृणुते वर्ष्याँ१ नभः ॥ ३ ॥

रथीऽउव । कश्या । अश्वान । अभिऽष्टापन । आविः । दृतान । कृणुते । वर्ष्याँ । अहं ।

दूरात् । सिंहस्य । स्तनथाः । उत । उदीरते । यत् । पर्जन्यः । कृणुते । वर्ष्याँ । नभः ॥ ३ ॥

रथीव रथस्वामीव । स यथा कश्याश्वानभिचपन दृतान भटानाविव्करोति तद्वत्सो पर्जन्योऽपि कश्याश्वान्मेषानभिचपन अभिप्ररथन वर्ष्याँ वर्षकान् दृतान दृतवद्विष्टिप्रकाशघान मरुतो वाविष्कृणुते । प्रकटयति । अहेति पुरणः । एव सति सिंहस्य ॥ महति हिंसतेवा शब्दकर्मणः सिंहशब्दः ॥ अवर्षणनाभिभविषुः शब्दयितुर्वा मेषस्य स्तनथा गर्जनशब्दा दूराद्दीरते । उद्गच्छति । कदा । यद्यदा पर्जन्यो नभोऽतरिष्य वर्ष्य वर्षापत कृणुते करोति तदा ॥

प्र वाता इति सतृथो पर्जन्यस्य चरोर्याज्या । सुचित च । प्र वाता वाति पतयति विद्युत इत्यग्न्याधेयप्र भूति । आ० २. १५ । इति ॥

प्र वाता वांति पतयंति विद्युत उदोपधीर्जिह्वे पिबन्ते स्वः ।

इरा विश्वस्मै भुवनाय जायते यत्पर्जन्यः पृथिवी रेतसार्वति ॥ ४ ॥

प्रवाताः । वांति । पतयंति । विद्युतः । उत । आपधीः । जिह्वे । पिबन्ते । स्वः । रिति स्वः ।

इरा । विश्वस्मै । भुवनाय । जायते । यत् । पर्जन्यः । पृथिवी । रेतसा । अर्वाति ॥ ४ ॥

प्र वाति वाता वृष्यर्थः । पतयति गच्छति समतात्संचरति विद्युतः । आपधीरोपधय उज्जिह्वेति । उद्गच्छति । प्रवर्धते । स्वरतरिज पिबन्ते । चरति । इरा भूमिर्विश्वस्मै सर्वस्मै भुवनाय सर्वजगद्विद्युत जायते । समथा भवति । कदेवमिति । यद्यदा पर्जन्यो देवः पृथिवी रेतसोदकेनावति रजति अभिगच्छति वा तदेव भवति ॥

यस्य व्रते पृथिवी ननमीति यस्य व्रते शफवज्जभुरीति ।

यस्य व्रत आपधीर्विश्वरूपाः स नः पर्जन्य महि शर्म यच्छ ॥ ५ ॥

यस्य । व्रते । पृथिवी । ननमीति । यस्य । व्रते । शफऽवन्त । जभुरीति ।

यस्य । व्रते । ओष्धीः । विश्वऽरूपाः । सः । नः । पर्जन्य । महि । गर्म । यच्छ ॥ ५ ॥

यस्य पर्जन्यस्य व्रते कर्मणि पृथिवी ननमीति अत्यर्थं नमति सर्वेषामधी भवति । यस्य व्रते शफवत पा-
पिपते गवादिक जभुरीति भ्रियते पुष्यते शक्ततीति वा । यस्य व्रते कर्मण्योपधीरूपयो विश्वरूपा नानारूपा
भवति हे पर्जन्य स महास्व नोऽस्मभ्य महि गर्म महत मुप यच्छ । प्रयच्छ ॥ ॥ ५ ॥

दिवो नो वृष्टिं मरुतो ररीध्वं प्र पिन्वत वृष्णो अश्वस्य धाराः ।

अवाङ्तेन स्तनयित्नुनेह्यपो निपिचन्नमुरः पिता नः ॥ ६ ॥

दिवः । नः । वृष्टिं । मरुतः । ररीध्वं । प्र । पिन्वत । वृष्णाः । अश्वस्य । धाराः ।

अवाङ् । एतेन । स्तनयित्नुनां । आ । इहि । अपः । निऽसिंचन । अमुरः । पिता । नः ॥ ६ ॥

हे मरुतो वृषं दिवोऽतरिजमकाशात् नोऽस्मदर्थं वृष्टिं ररीध्व । दत्त । वृष्णो वर्षकस्याश्वस्य आपकस्य
मेघस्य संवधिन्यो धारा उदकधारा प्र पिन्वत । प्रवरत । हे पर्जन्य त्वमेतेन स्तनयित्नुना गज्जता मेघेन महा
वाङ् अस्मदभिमुखमेहि । आगच्छ । किं कुर्वन् । अपोऽमामि निपिचन स देवोऽमुर उदकाना निर्गमितापि
सन नोऽस्माक पिता पालकश्च ॥

अभि क्रंद स्तनय गर्भमा धा उदन्वता परि दीया रथेन ।

दृतिं मु कर्प विपितं न्यंच समा भवतुद्वतो निपादाः ॥ ७ ॥

अभि । क्रंद । स्तनय । गर्भ । आ । धाः । उदनऽवता । परि । दीय । रथेन ।

दृतिं । मु । कर्प । विऽसितं । न्यंच । समाः । भवतु । उतऽवतः । निऽपादाः ॥ ७ ॥

अभि भुस्यभिमुख क्रंद । शब्दय । तदेव पुनरुच्यते दाह्याय । स्तनय । गर्ज । गर्भ । गर्भस्थानीयमदकमोप
धीष्वा धाः । आघेहि । तदर्थमुदन्वतोदकवता रथेन परि दीय । परितो गच्छ । दृतिं दृतिवद्दकारक
मेघं विपितं विर्षयण मित वज न्यच न्यक अधोमुख मु मुप कर्प । आकर्ष वृष्यर्थं । यदा । विपितं विमुक्तवध
नमेव कर्प । एव कृत उदत ऊर्ध्ववत उन्नतप्रदेशा निपादा न्यमुतपादा निरुष्टपादा वा निगोन्नतप्रदेशा समा
एकस्था भवन्तु । उदकपूर्णा भवत्वित्यर्थः ॥

महांतं कोशमुदचां नि पिच स्यंदतां कुन्या विपिताः पुरस्तात् ।

घृतेन द्यावापृथिवी व्युधि मुप्रपाणं भवत्वग्न्याभ्यः ॥ ८ ॥

महांतं । कोशं । उत । व्युच । नि । सिंच । स्यंदतां । कुन्याः । विऽसिताः । पुरस्तात् ।

घृतेन । द्यावापृथिवी उति । वि । उंधि । मुऽप्रपाणं । भवतु । अग्न्याभ्यः ॥ ८ ॥

हे पर्जन्य त्वं महान्तं प्रवृद्धं कोशं कोशस्थानीय मेघमुदच । उदक । उदमय वह । तथा कृत्वा नि पिच ।
नीचैः चारय । कुन्या नद्यो विपिता विष्णुता मयः स्यंदता प्रवहन्तु-पुरस्तात् पूर्वोभिमुख । प्राथेण नद्यः
प्राच्यः स्यंदते । घृतनोदकेन द्यावापृथिवी दिव च पृथिवी च व्युधि । क्रदयत्यधिक । अग्न्याभ्यः गोभ्यः मुप्र
पाणं मुपु प्रकर्षण पातयमुदक भवतु ॥

यत्प॒र्जन्य॑ क॒र्निक्र॑दत्स्न॒नय॑न् हंसि॑ दुष्कृतः ।

प्रती॑दं वि॒श्वं मो॑दते॒ यत्किं॑ च॒ पृथि॑व्यामधि ॥ ९ ॥

यत् । प॒र्जन्य॑ । क॒र्निक्र॑दत् । स्न॒नय॑न् । हंसि॑ । दुः॒ऽकृतः॑ ।

प्रति॑ । इ॒दं । वि॒श्वं । मो॑दते॒ । यत् । किं॑ । च॒ । पृथि॑व्यां । अधि॑ ॥ ९ ॥

हे प॒र्जन्य॑ यद्यदा त्वं क॒र्निक्र॑ददत्यर्थं शब्दयन् स्न॒नय॑न् दुष्कृतः पाप॒कृतो॑ मेघान् ह॒सि वि॑दारयसि तदा नीमि॒दं वि॒श्वं जग॑त् प्रति मो॑दते । वि॒श्वं वि॒शेष्य॑ते । यत्किं॑ च॒ पृथि॑व्यामधि भु॒म्यामधि॑ष्ठतं यच्चराचरात्मकं तदि॒दं वि॒श्वं मो॑दते । इत्य॑ति । वृष्टेः सर्वजगत्प्रीतिकारणत्वं प्रसिद्धं ॥

अ॒व॒षी॒र्वि॒र्षमु॑द् पृ गृ॒भा॒याकु॑र्धन्वा॒न्यत्ये॑त॒वा उ॑ ।

अ॒जी॒जन॒ औप॑धी॒भोज॑नाय॒ कमु॑त् प्र॒जाभ्यो॑ऽवि॒दे म॒नीषां॑ ॥ १० ॥

अ॒व॒षीः । व॒र्षे । उ॒त् । ऊं इ॒ति । सु॒ । गृ॒भा॒य । अ॒कः । ध॒न्वा॒नि । अ॒ति॒ऽए॒त॒वे । ऊं इ॒ति ।

अ॒जी॒जनः । औप॑धीः । भो॒ज॒नाय॑ । कं । उ॒त् । प्र॒जा॒भ्यः । अ॒वि॒दः । म॒नी॒षां ॥ १० ॥

इयमतिवृष्टिर्विमोचनी ॥ हे प॒र्जन्य॑ त्वमव॒षीः । वृष्ट॑वानसि । व॒र्षमु॑द् पू गृ॒भा॒य । उ॒त्कृष्टं॑ सु॒ मुपु॑ गृ॒भा॒य । गृ॒हाण॑ । प॒रि॒ह॒र॒त्यर्थः॑ । ध॒न्वा॒नि नि॒रु॒दक॑प्रदेशानकः । जल॑वतः कृत॑वानसि । किमर्थं । अत्य॑त॒वा उ॑ । अ॒ति॒क॒म्य॑ ग॒तुं । औप॑धीर॒जो॒जनः । उ॒द्पा॑दयः । किमर्थः । भो॒ज॒नाय॑ ध॒नाय॑ भोगाय वा । कमि॒त्ययं॑ शि॒शि॒रं जी॒व॒नाय॑ कं । नि० १. १० । इतिवत्पादपुरणः । उतापि च प्रजाभ्यः सकाशात् मनीषां स्तुतिमविदः । प्राप्तवानसि ॥ ॥ २८ ॥

व॒ळि॒त्या तृ॒चात्म॑कं द्वा॒दशं॑ मु॒क्तं भो॑मस्याचैरापं पृथिवीदेवताकमानुष्टुभं । अनु॒क्रात॑ च । व॒ळि॒त्या तृ॒चं पार्थि॑वमामुष्टुभमिति ॥ मु॒क्तवि॒नियो॒गो लै॒गिकः । आ॒द्या दे॒वानां॑ ह॒विःपु॑ पृथि॒व्या अनु॑वाक्या । व॒ळि॒त्या प॒र्व॒तानां॑ दृ॒ष्ट्वा चि॒द्या व॒नस्प॑तीन् । आ० ६. १४ । इति हि सूत्रितं ॥ भुमिस्तोमे चैषा मरुत्वतीयशस्त्रे मुक्तं मुखीया । आ० ९. ५. ॥

व॒ळि॒त्या प॒र्व॒तानां॑ खि॒द्रं वि॒भर्षि॑ पृथि॒वि ।

प्र॒ या भूमिं॑ प्र॒व॒त्वति॑ म॒हा जि॒नोपि॑ म॒हिनि॑ ॥ १ ॥

व॒ट् । इ॒त्या । प॒र्व॒तानां॑ । खि॒द्रं । वि॒भर्षि॑ । पृथि॒वि ।

प्र॒ । या॒ । भूमिं॑ । प्र॒व॒त्वति॑ । म॒हा । जि॒नोपि॑ । म॒हिनि॑ ॥ १ ॥

विरूपा पृथिवी चैषा प्रत्यक्षदेवतापि च । मध्यस्थाना देवतोक्ता सात्र संबोध्य वर्ण्यते ॥ हे पृथिवि प्रथ॒न॒वति॑ मध्यस्थानदे॒वते॑ । त्वमि॒त्येत्य॑ममु॒त्रांतरि॑जे वा व॒ट् सत्य॑ पर्व॒तानां॑ मेघानां वा खि॒द्रं खि॒द्रं भे॒दनं॑ वि॒भर्षि॑ । धार॑यसि । हे म॒हिनि॑ म॒हति॑ हे प्र॒व॒त्वति॑ प्र॒कर्ष॑वति प्र॒व॒णो॒दक॑वति वा या त्वं भूमिं प्रत्यक्षां पृथिवीं म॒हा म॒हत्त्वेन॑ म॒हतो॒दके॑न वा प्र जि॒नोपि॑ प्र॒कर्षे॑ण प्री॒णय॑सि ॥

स्तो॒मांस॒स्त्वा वि॒चारि॑णि॒ प्रति॑ षो॒भंत्य॑क्तुभिः । प्र॒ या वा॒जं न॒ हे॒षंतं॑ पे॒रुम॒स्य॒स्य जु॑नि ॥ २ ॥

स्तो॒मांसः॑ । त्वा॒ । वि॒ऽचा॒रि॒णि॒ । प्रति॑ । स्तो॒भंति॑ । अ॒क्तु॒ऽभिः॑ । प्र॒ । या॒ । वा॒जं । न ।

हे॒षंतं॑ । पे॒रुं । अ॒स्य॑सि । अ॒र्जु॒नि ॥ २ ॥

हे विचारिणि विविधं चरणशीले पृथिवि देवि त्वा त्वां स्तोमासः स्तोतारोऽक्तुभिर्गमनशीलैः स्तोत्रैः प्रति

ष्टोभन्ति । अभिपूवन्ति । किंच या त्वं हेयंतं शब्दयंतं वाजं न अश्वमिवोद्वृत्तं पुरुं पुरकं मेघं प्रास्यसि प्रविषसि
हे अर्जुनि शुभ्रवर्णं गमनशीलं वा ॥

देवानां हविःपु दृच्छा चिदिति पृथिव्या याज्या । एषैव भूमिस्तोमे निष्केवल्ये मुक्तमुखीया । मुच तु
पूर्वमेवोदाहृतं ॥

दृच्छा चिद्या वनस्पतीन्लमया दर्धर्षोज्ञसा ।

यज्ञे अभ्रस्य विद्युतो दिवो वर्षति वृष्टयः ॥ ३ ॥

दृच्छा । चित् । या । वनस्पतीन् । लमया । दर्धर्षि । ओज्ञसा ।

यत् । ते । अभ्रस्य । विद्युतः । दिवः । वर्षति । वृष्टयः ॥ ३ ॥

८ पृथिवि या त्वं दृच्छा चित् ॥ मुपा मुनुगिति तृतीयाया आकौरः ॥ दृढया लमया भूम्या सह वनस्प
तीन् वृजानोजसा बलिन दर्धर्षि धारयामि । अथवा दृढेति विधियविशेषण । वनस्पतीन् दृढान कृत्वा धारय
सीत्यर्थः । यद्यस्यास्ति तव संवधिना वृष्टयो वर्षका मेघा विद्युतो विद्योतमानादभ्रस्य ॥ पचस्यर्थं पयो ॥
अभ्रादपां हर्तुर्दिवोऽंतरिक्षादादित्याद्वा वर्षति । अथवा यद्यस्यास्ति तवाभ्रस्य मेघस्य वृष्टय उदकमघाता
विद्युतो विद्योतमानाया दिवः सकाशाद्वर्षति पतति ॥ ॥ २९ ॥

प्र सम्राज इत्यष्टर्च त्रयोदशं मृक्तमात्रेय वैष्णव वारुण । अनुक्रम्यते च । प्र सम्राजिऽष्टौ वारुणमिति ।
विनियोगो निगिकः ॥

प्र सम्राजे बृहदंशं गभीरं ब्रह्म प्रियं वरुणाय श्रुताय ।

वि यो जघानं शमितेव चर्मोपस्तिरे पृथिवीं सूर्याय ॥ १ ॥

प्र । संऽराजे । बृहत । अर्च । गभीरं । ब्रह्म । प्रियं । वरुणाय । श्रुताय ।

वि । यः । जघानं । शमिताऽडेव । चर्म । उपऽस्तिरे । पृथिवीं । सूर्याय ॥ १ ॥

अत्रिः स्वात्मानं संबोध्य ब्रवीति । हे अत्रे त्व सम्राजे सम्ययाजमानायैश्वराय श्रुताय सर्वत्र श्रूयमाणाय
वरुणाद्योपद्रवस्य निवारकाय जनानामावरकार्यतन्नामकाय देवाय बृहत प्रभुत गभीर द्रवणाह बृहर्णोपत
प्रियं प्रियभुतं ब्रह्म स्तोत्ररूपं कर्म प्रार्चं । प्रार्चय । प्रोक्षरित्यर्थः । यो वरुणः शमितेव चर्म शमिता पशुव
शसनकर्ता यथोपस्तरणाय चर्मं हति तद्वत्पृथिवीं विस्तीर्णमंतरिक्षं ॥ तृतीयस्या पृथिव्यामिति श्रुतरंतरिक्ष
स्थापि' पृथिवीशब्दवाच्यत्व ॥ सूर्याय सूर्यस्योपस्तिर आस्तरणाय वि जघान विस्तारयामास । विस्मृत हि
व्यवहारयोग्यं भवति तस्माद्व्यवहारगुणातरिक्षं विस्तारितवान् । उक्तं हि राजा वरुणश्चकार । ऋग्वे० १ २४ ८ ।
इति ह्युक्तं ॥

वनेषु व्यंतरीशं ततान् वाजमर्वत्सु पयं उस्त्रियासु ।

हृत्सु क्रतुं वरुणो अमृत्स्व० ग्रिं दिवि सूर्यमदधात्सोममदो ॥ २ ॥

वनेषु । वि । अंतरिक्षं । ततान् । वाजं । अर्वत्सु । पयः । उस्त्रियासु ।

हृत्सु । क्रतुं । वरुणः । अमृत्सु । अग्रिं । दिवि । सूर्यं । अदधात् । सोमं । अदो ॥ २ ॥

अयं वरुणो वनेषु वृक्षाद्येवंतरिक्षं वि ततान् । विस्तारितवान् । तथा वाजमर्त्येषु । वनेषु हीदमेषु
वृक्षाद्येवंतरिक्षं विततं तस्मादाह वनेषु व्यंतरिक्षं ततानेति । वाजं वनमर्त्येषु वि ततान् । पयः क्षीरमु
स्त्रियासु गोषु । उस्त्रियेति गोनाम । उस्त्राविणोऽस्या भोगा इति तद्व्याप्तिः । हृत्सु हृदयेषु क्रतुं कर्मसंकल्प ।

यद्भि मनसा ध्याययति तत्कर्मणा करोति । अप्सूदकेष्वप् विद्युतमार्चं वा । सर्वत्र वि ततानिति संबंधः । किंच दिवि बुद्धौके मय्यमदधात । स्थापितवान् । सोमं चाद्रौ पर्वतेऽदधात् ॥

नीचीनवारं वरुणः कवंधं प्र समर्ज रोदसी अंतरिक्षं ।

तेन विश्वस्य भुवनस्य राजा यवं न वृष्टिर्व्युनत्ति भूमं ॥ ३ ॥

नीचीनऽवारं वरुणः । कवंधं । प्र । समर्ज । रोदसी इति । अंतरिक्षं ।

तेन । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । यवं । न । वृष्टिः । वि । उन्नत्ति । भूमं ॥ ३ ॥

नीचीनवारमधोमुखविलं प्र समर्ज । कृतवान् । क । कवंधं । कवनमुदकं । तदीयतेऽत्रिति कवधो मेघः । त तथाकरोत । अथवा कवधमुदकं । तद्दुकं नीचीनवार नीचीननिर्गमनविलं चकार । मेघं विद्रायांदकम् । धोमय चकारत्यर्थः । किं प्रतीत्युच्यते । रोदसी व्यावापृथिव्यावतरितं च प्रति । लोकत्रयहितायेत्यर्थः । तेनो दकेन विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्य भुवजातस्य राजा स्वामी वरुणो भूम भूमिं व्युनत्ति । क्रिदयति । वृष्टिः भक्ता पमान्यव न यवमिव यवान्यथा प्रगोहाय सर्वत्र प्रसारयति तद्बुद्धिं सर्वव्युनत्ति । अथवा वृष्टिर्वरुण इति संबंधः । वर्षकः पर्जन्य इत्यर्थः । अस्मिन्त्येते यवं पुरुष इवेति पुरुषशब्दोऽध्याहार्यः । अत्र नीचीनवार वरुणः कवंधं । नि० १० ४ । इत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यं ॥

उन्नत्ति भूमिं पृथिवीमुत द्यां यदा दग्धं वरुणो वष्ट्यादित् ।

समभ्रेण वसत पर्वतामस्तविपीयंतः अथयंत वीराः ॥ ४ ॥

उन्नत्ति । भूमिं । पृथिवीं । उत । द्यां । यदा । दग्धं । वरुणः । वष्टिः । आत् । उत ।

सं । अभ्रेण । वसत । पर्वतामः । तविपीऽयंतः । अथयंत । वीराः ॥ ४ ॥

वरुणो भूमि पृथिवी प्रथितमंतरिक्षं । अंतरिक्षस्यापि पृथिवीशब्दवाच्यत्वं पूर्वमुक्तं । उतापि च या बुद्धौकमुनत्ति । क्रिदयति । यदाय दग्धमुदकपुरण वष्टि कामयते । अथवा दग्धमुदकं । तेन तत्कार्यमो पध्यादिकं लभ्यते । आपध्यादयः प्रवर्धतामिति यदा कामयते आदिदन्तरमेव सं वसत । समाकृतादयति । के । पर्वतामः पर्ववतोऽद्वयः । केन ! अभ्रेण मेघेन । किंच तविपीयंतो बलमिच्छतो वीरा विग्रहेण वृष्टिः प्ररथितारो मरुतः अथयंत । अथयति मेघान् ॥

इमामू प्वासुरस्य श्रुतस्य मही मायां वरुणस्य प्र वोचं ।

मानेनैव तस्थिवाँ अंतरिक्षे वि यो ममे पृथिवीं सूर्येण ॥ ५ ॥

इमां । ऊं इति । सु । आसुरस्य । श्रुतस्य । मही । मायां । वरुणस्य । प्र । वोचं ।

मानेनऽद्व । तस्थिऽवान् । अंतरिक्षे । वि । यः । ममे । पृथिवीं । सूर्येण ॥ ५ ॥

आसुरस्यासुरसंवाधिनः । असुराणामस्य च वध्यघातकभावः संबंधः । असुरहतुरित्यर्थः । अथवासुरो मेघः । प्राणदानात्तत्संवाधिनः श्रुतस्य विश्रुतस्य मही महतीमिमां मायां प्रज्ञा प्र वोच । प्रब्रवीम । केषा मायति मोचयति । यो वरुणोऽतरिक्षे तस्थिवान् तिष्ठन्मानेनैव दहेनैव सूर्येण पृथिवीमंतरिक्षं वि ममे परिक्रि नत्ति तस्थिवा माया ॥ ॥ ३० ॥

इमामू नु कवितमस्य मायां मही देवस्य नकिरा दधर्ष ।

एकं यदुद्गा न पृणत्येनीरासिंचंतीरवनयः समुदं ॥ ६ ॥

इमां । ऊं इति । नु । कविऽतमस्य । मायां । महीं । देवस्य । नकिः । आ । दधये ।
एकं । यत् । उद्गा । न । पूर्यन्ति । एनीः । आऽसिंचन्तीः । अवन्तयः । समुद्रं ॥ ६ ॥

कवितमस्य प्रकृष्टप्रज्ञस्य देवस्य द्योतमानस्य मृत्यस्य वा वरुणस्येमा सर्वप्रसिद्धा मही महती माया प्रज्ञा
नकिर्नैवा दधये । न हिनस्ति कश्चिदपि । ऊं न्विति पुरणी । यद्यस्मादेक समुद्रमुद्गोदकेन न पूर्यति न
पुरयति । काः । एनीरेन्यः शुभा गमनशीला वामिंचतीरुदकमामिचयत्योऽवनयो नयः । वह्यो नयः सर्वदो-
दकेन पुरयंत्योऽपि नैकमपि समुद्रं पुरयंतीति । इदं वरुणस्य महत्कर्मति । अवातरिर्नविस्तारादिसमुद्रापु-
रणपर्यंतं कर्म परमेश्वरस्यैवोचितं न वरुणस्येति न वाच्यं तस्य वरुणादिरूपावस्थानात् । एष ब्रह्म-
त्यादि श्रुतः ॥

अर्यस्यं वरुण मिच्यं वा सखायं वा सदमिद्भातरं वा ।

वेणं वा नित्यं वरुणारणं वा यत्सीमागंश्चकुमा शिथ्रथस्तत ॥ ७ ॥

अर्यस्यं । वरुण । मिच्यं । वा । सखायं । वा । सदं । उत । भातरं । वा ।

वेणं । वा । नित्यं । वरुण । अरणं । वा । यत् । सीं । आगः । चकुम । शिथ्रथः । तत ॥ ७ ॥

हे वरुण अर्यस्य । अर्यमैवार्थस्यः ॥ स्वार्थिको यत् । अंतरिद रूप ॥ प्रदातारमित्यर्थः । अथवरुणान्ननास
शास्तीत्यर्थमा गुरुः । तं । वा अथवा मिच्य ॥ त्रिमिदा स्निहज इत्यस्मान्निच । स्वार्थिको यत् ॥ अनुरक्तमित्यर्थः ।
वा अथवा सखाय समानख्यान सदमित्सर्वदेव भातर वा । नित्य निरतर वेण निकटनिकेतनवर्तिन वा ।
अरणं वा । अशब्दमित्यर्थः । अथवारणमदातार वा नित्य निरतर । एतान्प्रति यत्सी यदेतदागोऽपराध
चक्रम तत्किञ्चनयः । अस्मत्तो विनाशय ॥

कितवासो यद्विरिपुर्न दीवि यद्वा घा सत्यमुत यन्न विन्न ।

सर्वा ता वि ष्य शिथिरव देवाधा ते स्याम वरुण प्रियामः ॥ ८ ॥

कितवासः । यत् । विरिपुः । न । दीवि । यत् । वा । घा । सत्यं । उत । यत् । न । विन्न ।

सर्वा । ता । वि । स्य । शिथिराऽइव । देव । अध । ते । स्याम । वरुण । प्रियामः ॥ ८ ॥

कितवामः कितवा द्युतकृतः । किं तवास्ति सर्वं मया जितमिति वदतीति कितवः । न दीवि न देवने
श्रुते यथा यद्विरिपुर्नपयति पापमारोपयति तथास्मामु दृष्टारो मयि त्वमेतत्पापमकरोरित्याभिपति ॥ अत्र
पुरस्तादुपचारोऽपि नकार उपमार्थीयः ॥ वा अथवा । घति पुरणः । यत्पाप सत्यमारोपमन्तरण कृतवतः
स्मः । उतापि च यत्कृतं पाप न विन्न न जानीमः ता तानि सर्वा सर्वाणि शिथिरव शिथिलानी । शिथिल-
बंधनानि फलानीव वि ष्य । विमोचय ॥ स्यतिरुपलब्धो विमोचनं ॥ हे देव अधानतर ते तव प्रियामः प्रिया-
स्याम । भवेम ॥ ॥ ३९ ॥

इन्द्राग्नी यमवथ उभा वाजेषु सत्यं । दृष्ट्वा चित्स प्रभेदति द्युम्ना वाणीरिव चितः ॥ ९ ॥
इन्द्राग्नी इति । यं । अवथः । उभा । वाजेषु । सत्यं । दृष्ट्वा । चित् । सः । प्र । भेदति ।
द्युम्ना । वाणीऽइव । चितः ॥ ९ ॥

‘हे इन्द्राग्नी उभोभी परस्परविद्युक्ता युवां यं मर्त्यमवथो रक्षथो वाजेषु संयामेषु स मर्त्यो दृक्का चित्
दृढान्यपि युष्मा द्योतमानानि धनानि शत्रुसंबन्धीनि भेदति । भिनत्ति । चित् अर्पिर्वाणीरिव प्रतिवादिवा-
क्यानीव । अथवा त्रिषु स्थानेषु वर्तमानोऽग्निः शत्रुणां वाक्यानीव ॥

या पृतनासु दृष्टरा या वाजेषु अवाय्या । या पंच चर्षणीरभीन्द्राग्नी ता हवामहे ॥ २ ॥
या । पृतनासु । दृष्टरा । या । वाजेषु । अवाय्या । या । पंच । चर्षणीः । अभि । इन्द्राग्नी
इति । ता । हवामहे ॥ २ ॥

या याविन्द्राग्नी पृतनासु दृष्टरा दृष्टरावनभिभाष्या । या यां च वाजेषु संयामेष्वन्नेषु वा अवाय्या
अवाय्या मृत्या । या यां पंच चर्षणीः । चर्षणयो मनुष्याः । तानभि । रक्षत इति शेषः । तां तौ महानुभावी
हवामहे । सुमः ॥

तयोरिदमवच्छवस्तिग्मा दिद्युन्मघोनीः । प्रति दृणा गभस्त्योर्गवां वृत्रघ्न एषते ॥ ३ ॥
तयोः । इत । अमऽवत् । गवः । तिग्मा । दिद्युत् । मघोनीः । प्रति । दृणा । गभस्त्योः ।
गवां । वृत्रघ्ने । आ । इषते ॥ ३ ॥

अमवदभिभावकं गवो बलं तयोरित तयोरिव । मघोनीर्मघवतोरन्नवतोर्धनवतोर्वा तयोर्दियुत् वज्रं
तिग्मा तीक्ष्णं वर्तते गभस्त्योर्हस्तयोः । एवमुता देवा गवामुदकानां पणिभिरपहतानां वा गवां लाभाय दृणा
द्रविकारिण गमनशीलेन वैकेन रथेन वृत्रघ्न आवरकमघहननाय तथाविधवृत्रासुरवधाय वा प्रतीषते ।
प्रतिगच्छतः ॥

ता वामेषे रथानामिन्द्राग्नी हवामहे । पती तुरस्य राधसो विद्वांसा गिर्वणस्तमा ॥ ४ ॥
ता । वां । एषे । रथानां । इन्द्राग्नी इति । हवामहे । पती इति । तुरस्य । राधसः ।
विद्वांसा । गिर्वणऽतमा ॥ ४ ॥

हे देवा तां तौ वक्ष्यमाणगुणीं वां युवां हवामहे । सुमः । किमर्थं । रथानामेषे युद्धे रथानां प्रेरणाय ।
कीदृशां युवां । इन्द्राग्नी इन्द्रमग्निं च परस्परयुग्मभुतां तुरस्य जंगमरूपस्य राधसो धनादिलक्षणस्य पती
स्वामिनीं विद्वासा सर्वज्ञां गिर्वणस्तमा गीर्भर्वनशीयतमी । ईदृशां युवा हवामहे ॥

ता वृधंतावनु द्यून्मतीय देवावदभा । अहंता चित्पुरो दधेऽंशेव देवावर्षते ॥ ५ ॥
ता । वृधंता । अनु । द्यून् । मतीय । देवा । अदभा । अहंता । चित् । पुरः । दधे ।
अंशाऽइव । देवा । अर्षते ॥ ५ ॥

ता तावत् द्यून् प्रतिदिनं वृधंती वर्धमाना । सर्वदा प्रवृद्धावित्यर्थः । वर्धने दृष्टान्तः । मतेव मनुष्याविव ।
तौ रथा प्रतिदिनं वर्धते । देवा द्योतमानावदभाहिष्यावर्हता चित् प्रकर्षेण पुज्या । चिदिति पुत्रायां ।
तादृशां महानुभावी देवावर्षतेऽश्वलाभाय पुरो दधे पुरस्कृते । अंशेव । अंशो नाम द्वादशादित्यस्यवर्षते
देवः । स भगस्याप्युपपन्नकः । अंशाविव । आदित्याविव । दीप्तावित्यर्थः ॥

एवंद्राग्निभ्यामहावि हव्यं शृथं घृतं न पृतमद्रिभिः ।

ता सूरिषु श्रवो बृहदग्नियं गृणत्सु दिधृतमिधं गृणत्सु दिधृतं ॥ ६ ॥

एव । इन्द्राग्निऽभ्यां । अहावि । हव्यं । शूयं । घृतं । न । पूतं । अद्रिऽभिः ।
ता । मूरिषु । श्रवः । बृहत् । रयिं । गृणत् ऽसु । दिधृतं । उपं । गृणत् ऽसु । दिधृतं ॥ ६ ॥

एवैवमिदानीं क्रियमाणप्रकारेण । स्मृतिमार्हत्येत्यर्थः । इन्द्राग्निभ्या हव्यं हविरहावि । परित्यक्तमासीत् ।
कीदृशं तत् । शूयं बलकर । किमिव । अद्रिभिर्यावभिः पुतमभिपुतं घृतं न संभ्रमरसमिव । तद्यथा युवाभ्या
प्रदीयते तद्वच्चरुपुरोडाशादिकमपि । तां तां देवां मूरिषु मेधाविष्वक्मासु ब्रह्म प्रभुतं श्रवोऽन्नं यशो वा रयि
धनं च दिधृतं । धारयतं । इयमेव गृणत्सु सुवत्सु दिधृतं । पुनरुक्तिरदरार्था ॥ ॥ ३० ॥

प्र वो मह इति नवर्चं पंचदशं मृक्तमवयामरुदास्यस्यावियस्य मुनेरार्थं मरुद्वताकमतिजगतीकदस्क ।
तथा चानुक्रमणिका । प्र वो नववयामरुदाकृतमतिजागतमिति ॥ दशरात्रं पष्ठऽहनि तृतीयमवनेऽन्तावा
कगम्य इदं मुक्तं । स्मृतं च । एवयामरुदुक्तो वृषाकपिना । आ० ८ । इति ॥

प्र वो महे मतयो यंतु विष्णवे मरुत्वते गिरिजा एवयामरुत ।
प्र शर्धाय प्रयज्यवे सुखादये तवसे भंददिष्टये धुनिव्रताय शवसे ॥ १ ॥
प्र । वः । महे । मतयः । यंतु । विष्णवे । मरुत्वते । गिरिऽजाः । एवयामरुत ।
प्र । शर्धाय । प्रयज्यवे । सुखादये । तवसे । भंदत् ऽदिष्टये । धुनिऽव्रताय । शवसे ॥ १ ॥

प्र यंतु प्रगच्छंतु गिरिजा वाचि निष्पत्ता मतयः स्मृतयः । कर्म । वस्तुभा ॥ वचनयत्ययः ॥ विष्णवे व्याप्ता
चंद्राय विष्णवे वा मरुत्वते मरुद्विस्तद्वते । कस्य स्मृतय इत्युच्यते । एवयामरुत एतन्नामकस्य श्रुतेः ॥ पथ्या
लुक् ॥ अथवायमृषिर्गिरिजाः स्मृतिर्जनयिता भवति । उत्तरार्धं मरुत्स्मृतिः । किंच प्र यंतु स्मृतयः । कर्म । शर्धाय
बलाय मारुताय । इतरत्सर्वं बलविशेषण । प्रयज्यं प्रकर्षणं यष्ट्याय सुखादये शोभनाभरणाय । स्वादिर ।
भरणविशेषः । हस्तेषु स्वादिश । अश्व० १ ५६ ८ ३ । पत्सु स्वादयः । अश्व० ५ ५४ ११ । इति च श्रुतेः । तवसे
बलवते भंददिष्टये । स्मृतिरूपदिष्टस्य तद्वददिष्टे । तस्मिन् धुनिव्रताय मेघानां चालनं कर्म यस्य तादृशाय
शवसे गमनवते ॥

प्र ये जाता महिना ये च नु स्वयं प्रविशन्तां ब्रुवत एवयामरुत ।
कृत्वा तद्वो मरुतो नाधृषे शवो दाना महा तदेषामधृष्टासो नाद्रयः ॥ २ ॥
प्र । ये । जाताः । महिना । ये । च । नु । स्वयं । प्र । विशन्तां । ब्रुवते । एवयामरुत ।
कृत्वा । तत् । वः । मरुतः । न । आऽधृषे । शवः । दाना । महा । तत् । एषां । अधृष्टासः ।
न । अद्रयः ॥ २ ॥

ये महिना महता विष्णुर्नंद्रेण वा मह प्र जाताः प्रादुर्भूतास्तामब्रुवत । ये च न निप्र स्वयमेव विशन्ता
यज्ञगमनविषयज्ञानं मह प्र जाताः प्रादुर्भूतास्तामरुत एवयामरुद्वत । स्मृतिः ॥ प्रत्ययमाख्यातुं वा
संबंधनीयः । ब्रुवत इति यत्येयं बहवचनं । एकवचने वा क्वादसः शः । निघाताभावश्चादसः ॥ अथ प्रत्य
क्त्वादः । हे मरुतां वो युष्माकं तत्प्रसिद्धं शवो बलं कृत्वा चालनादिरूपेण कर्मणा युक्तं नाधृषे । किंचिदप्या
धर्षणीयं न भवति । अन्येषाममुरादीनां कृत्वा कर्मणा वानभिभाव्य भवति ॥ कृत्यार्थं केन ॥ किंचिप्यो वो तत्
बलं दानाभिमतदानेन महा महत्त्वेन चोपेत । युयं प्रबलाः । अधृष्टासोऽधर्षणीयाः । तत्र दृष्टातः । अद्रयो
न । ते यथाधृष्टान्तद्वयस्यमपि ॥

प्रं ये दिवो बृहतः ऋण्वरे गिरा सुशुक्रानः सुभ्व एवयामरुत् ।
 न येषामिरी सधस्य ईष्टे आँ अग्रयो न स्वविद्युतः प्र स्यंद्रासो धुनीनां ॥३॥
 प्र। ये। दिवः। बृहतः। ऋण्वरे। गिरा। सुऽशुक्रानः। सुऽभ्वः। एवयामरुत्।
 न। येषां। इरीं। सधऽस्ये। ईष्टे। आ। अग्रयः। न। स्वऽविद्युतः। प्र। स्यंद्रासः।
 धुनीनां ॥३॥

ये मरुतो बृहतो दिवो युनोकादागच्छंतः प्र ऋण्वरे ऋण्वति तान्मरुतो गिरिवयामरुत्सुतवान् । कीदृ-
 शास्ते । शुशुक्रानो दीप्ताः गुभ्वः सुष्ठु भवतः । येषां मरुता सधस्य सहस्रानि स्वकीये निवासि तिष्ठतामिरीरिता
 प्रेरिता नेष्ट आ । नेष्टं च चालयितुं । आ इति चार्थं । अग्रयो न अग्रय इव स्वविद्युतः स्वयमेव विद्योत-
 माना धुनीना नदीनां स्यंद्रासो वर्षणेन चालयितारसु ॥

स चक्रमे महतो निरुरुक्रमः समानस्मात्सदस एवयामरुत् ।
 यदायुक्त त्मना स्वादधि णुभिर्विष्यर्धसो विमहसो जिगाति शेवृधो नृभिः ॥४॥
 स। चक्रमे। महतः। निः। उरुऽक्रमः। समानस्मात्। सदसः। एवयामरुत्।
 यदा। अयुक्त। त्मना। स्वात्। अधि। सुऽभिः। विऽस्यर्धसः। विऽमहसः।
 जिगाति। शेऽवृधः। नृऽभिः ॥४॥

स मरुत्रणो महतः प्रवृद्धात्समानस्मात्सर्वेषां साधारणात्सदसः स्थानादंतरिक्षादुरुक्रमो विस्तीर्णक्रमणः
 सन निश्चक्रमे । निरगच्छत । एवयामरुदृषिर्यदा स्वात्वकीयस्थानात् । अधीति पंचम्यर्थानुवादी । त्मनात्मनैव
 नृभिर्गंतुभिर्नृभिः स्वनेतुभिर्श्चिरयुक्त युक्तोऽभवदागमनप्रार्थनाय । अथ बहवदुच्यते । तदानीं विस्पर्धसो
 विविधस्पर्धाः । अहं पुरतो गच्छाम्यहं पुरतो गच्छामीति तेषां स्पर्धा । अथवा विगतस्पर्धाः । न ह्येषां सार्धं
 स्पर्धकाः संति । विमहसो विशिष्टबलाः शेवृधः शेवस्य मुखस्य वर्धयितारो जिगाति । निर्गच्छति ॥ व्यत्य-
 येनैकवचनं ॥

स्वनो न वोऽमवानेजयवृषा त्वेषो ययिस्तविष एवयामरुत् ।
 येना सहंत ऋजत स्वरोचिषः स्थारश्मानो हिरण्ययाः स्वायुधास इप्मिणः ॥५॥
 स्वनः। न। वः। अमऽवान्। रेजयत्। वृषां। त्वेषः। ययिः। तविषः। एवयामरुत्।
 येन। सहंतः। ऋजत। स्वऽरोचिषः। स्थाऽरश्मानः। हिरण्ययाः। सुऽआयुधासः।
 इप्मिणः ॥५॥

हे मरुतो वो युष्माकं स्वनो वेगजनितः शब्दो न रेजयत न कंपयत्वयामरुतं मां ॥ सुपां मुनुगिति
 द्वितीयाशुक्त ॥ स्वनो विशेष्यते । अमवान् बलवान् वृषा वर्धितः वृष्टेस्त्वेषो दीप्तो ययिर्गता तविषः प्रवृद्धः ।
 येन स्वनेन सहंतः शत्रुनभिभवतो यूयमुंजत । प्रसाधयथ ॥ लडर्थे लोट् ॥ कीदृशा यूयं । स्वरोचिषः स्वायत्त-
 रश्मयः स्थारश्मानः स्थिररश्मयो हिरण्यया हिरण्याभरणाः स्वायुधासः स्वायत्तायुधा इप्मिणोऽन्नवतो
 गमनवतो वा ॥ ॥३३॥

अपा॒रो वो॑ महि॒मा वृद्ध॑गवसस्त्वे॒षं गवो॑ऽवत्वे॒वयाम॑रुत् ।
 स्थाता॑रो हि प्र॒सि॒तो सं॒दृ॒णि स्थन॑ ते न उरु॒ष्यता नि॒दः शु॒णु॒क्रांसो॑ नाग्र॒यः ॥ ६ ॥
 अपा॒रः । वः । महि॒मा । वृद्ध॑ऽगवसः । त्वे॒षं । गवः । अव॑तु । ए॒वयाम॑रुत् ।
 स्थाता॑रः । हि । प्र॒सि॒तो । सं॒दृ॒णि । स्थन॑ । ते । नः । उरु॒ष्यत । नि॒दः । शु॒णु॒क्रांसः ।
 न । अग्र॒यः ॥ ६ ॥

हे मरुतो वो युष्माकं महिमापारोऽनवधिकः । हे वृद्धगवसः प्रवृद्धबलास्त्वेष दीप्त गवो युष्माकं वलमवतु रुचत्विवयामरुत मां ॥ द्वितीयैकवचनस्य लुक् ॥ यूय प्रसितो प्रवलवधने नियमनवति यज्ञ सदृशि सदृशे निमित्ते स्थातारो हि स्थाननियमेन तिष्ठतो भवथ खलु । ते नोऽस्मान्निदो निदकोज्ज्वलोः सकाशादुरुष्यत । रजत । अग्रय इव शुणुक्रांसो यूयमिति ॥

ते रु॒द्रासः॑ सु॒म॒खा अ॒ग्रयो॑ यथा तुविद्यु॒म्ना अ॒वत्वे॒वयाम॑रुत् ।
 दी॒र्घं पृ॒थु प॒प्रथे॑ स॒द्य पार्थि॑वं॒ येपा॑म॒ज्मेष्वा॑ म॒हः ग॒र्धास्य॑द्भूत॒नसां॑ ॥ ७ ॥
 ते । रु॒द्रासः॑ । सु॒ऽम॒खाः । अ॒ग्रयः॑ । यथा । तुवि॑द्यु॒म्ना । अ॒वत्तु॑ । ए॒वयाम॑रुत् ।
 दी॒र्घं । पृ॒थु । प॒प्रथे॑ । स॒द्य । पार्थि॑वं । येपा॑ । अ॒ज्मेपु॑ । आ । म॒हः । ग॒र्धामि॑ ।
 अ॒द्भूत॑ऽए॒नसां॑ ॥ ७ ॥

हे मरुतो रुद्रासो रुद्रपुत्राः सुमखाः शोभनयज्ञा अग्रयो यथा अग्रय इव तुविद्युम्नाः प्रभुतदीप्तयः । अथवा अपिमद्रासुविद्युम्नाः प्रभुतधना अवतु रुचत्विवयामरुदेतन्नामानमपि मा । पार्थिव । पृथि यवातरिष । तत्संबन्धि दीर्घमायत पृथु विस्तीर्ण सद्य सदने पप्रथे । मरुद्भिः प्रथितमभुत । अद्भूतनसामपापानां येषामज्मेपु गमनेषु महो महाति गर्धामि वा गच्छतीति शेषः ॥

अ॒द्वेपो॑ नो॒ मरु॑तो गा॒तुमे॑त॒न श्रो॑ता ह॒वं ज॒रितुं॑व॒याम॑रुत् ।
 वि॒ष्णोर्म॑हः सं॒मन्य॑वो यु॒योत॑न॒ स्मद॑र॒थ्योऽन॑ दं॒मना॑प॒ द्वेपा॑मि स॒नुतः॑ ॥ ८ ॥
 अ॒द्वेषः॑ । नः । म॒रुतः॑ । गा॒तुं । आ । उ॒त॒न॒ । श्रो॑त । ह॒वं । ज॒रितुः॑ । ए॒वयाम॑रुत् ।
 वि॒ष्णोः॑ । म॒हः । स॒ऽम॒न्यवः॑ । यु॒योत॑न॒ । स्मत् । र॒थ्यः । न । दं॒मना॑ । अप॑ । द्वेपा॑मि ।
 स॒नुतरि॑ति ॥ ८ ॥

हे मरुतो अद्वेपोऽद्वेषसो यूय नोऽस्माकं गातुं गमनम्बभावं श्रोत्र प्रत्येतन । आगच्छत । तदर्थं जरितुं स्तोत्रवयामरुदेवयामरुतो मम हवं श्रोत । शृणुत । विष्णोर्व्यापकस्य द्रस्य महो महतो हे समन्वयः समानयज्ञा यूयं स्मत् । अयं प्रशस्तनाम । प्रशस्ता रथ्यो न रथिनो योदाग इव । ते यथा शत्रुनपाकुर्वन्ति तदस्माकं दंमना कर्मणा सनुतः । अतर्हितनामितत । अतर्हितान द्वेपांसि द्वेपून् अप युयोतन । दूरं वियोज्यत । पृथक्कृत ॥

अध्यायोपाकरणोत्सर्गयोर्विनियुक्ता । आ० गृ० ३. ५ ॥

गं॒ता नो॒ यज्ञं॑ य॒ज्ञियाः॑ सु॒णमि॑ श्रो॒ता ह॒वम॑र॒श्च ए॒वयाम॑रुत् ।
 ज्येष्ठा॑सो न प॒र्वता॑सो व्यो॒मनि॑ यू॒यं तस्य॑ प्र॒चेत॑सः स्या॒त दृ॒ध॒र्त॒वो नि॒दः ॥ ९ ॥

६८६

॥ ऋग्वेदः ॥

[अ० ४. अ० ४. व० ३४.]

गंतं । नः । यज्ञं । यज्ञियाः । सुऽशमि । श्रोतं । हवँ । अरक्षः । एवयामरुत् ।
ज्येष्ठांसः । न । पर्वतांसः । विऽश्रीमनि । यूयं । तस्य । प्रऽचेतसः । स्यातं । दुऽधर्तवः ।
निदः ॥९॥

हे यज्ञिया मरुतो यूयं नोऽस्माकं यज्ञं गंतं । आगच्छत । सुशमि शोभनकर्म यथा भवति तथा । सुकर्म-
त्वायित्वर्थः । तदर्थं नो हवमस्मदीयमाह्वानं श्रोतं । शृणुत । अरक्षो रक्षोवर्जिता यूयं ॥ निगवचनयोर्यत्ययः ॥
ज्येष्ठामो न ज्येष्ठा इव पर्वतामो विध्यादय इवातिप्रवृद्धा व्योमन्यतरिक्षे वर्तमानाः प्रचेतसो यूयं तस्य निदो
निदकस्य दुर्धर्तवो दुर्धराः स्यात । भवत ॥ ॥ ३४ ॥

॥ इति पंचमं मंडलं षष्ठोऽनुवाकः समाप्तं चात्रियं पंचमं मंडलं ॥

॥ अथ षष्ठं मंडलं ॥

भारद्वाजे षष्ठं मंडलं पडनुवाकाः । तत्र प्रथमेऽनुवाके पचदश मुक्तानि । तत्र त्वं ह्यम इति त्रयोदशार्चं प्रथमं मुक्तं । त्वं ह्यमे सप्तेति चार्हस्पत्यो भरद्वाजः षष्ठं मंडलमपश्यदित्यनुकृतत्वात् मंडलद्वयं च एव भरद्वाज आचिः । अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुप । मंडलादिपरिभाषयाऽपि देवता ॥ पणोहे विष्यवदीयमानं मित्रा वरुणानानुवचनीयमिदं मनोतामुक्तं । मुञ्चितं च । त्वं ह्यमे प्रथम इत्यन्वाह । आ० ३ ६ । इति ॥ प्रातरनुवाक आचये क्रतो विष्टुभे कंदस्यतदादिमुक्तपट् द्वितीयवर्जं । मुञ्चितं च । त्वं ह्यमे प्रथम इति पणो द्वितीयमुद्धरत । आ० ४. १३ । इति ॥ आद्योपाकरणे दिनियुक्ता । मुञ्च तु पुर्वं मन्त्र उक्तं ॥

त्वं ह्यमे प्रथमो मनोतास्या धियो अभवो दस्म होता ।

त्वं सीं वृषन्नकृणोदुदरीतु सहो विश्वस्मि सहसे सहर्धे ॥ १ ॥

त्वं । हि । अग्ने । प्रथमः । मनोता । अस्याः । धियः । अभवः । दस्म । होता ।

त्वं । सीं । वृषन् । अकृणोः । दुदरीतु । सहः । विश्वस्मि । सहसे । सहर्धे ॥ १ ॥

हे अग्ने प्रथमो देवाना मध्ये प्रथमः प्रतमः प्रकृतमः पूर्वभावी वा त्वं मनोता हि देवाना मनो यवोत संबद्धं भवति तादृशो भवामि । हिणन्दोऽग्निः सर्वा मनोतार्था मनोताः सगच्छते । ऐ० ब्रा० ७ १० । इत्यादि-ब्राह्मणप्रसिद्धियोगेनार्थः । हे दस्म दर्शनीय अस्या धियोऽस्य कर्मणो होता देवानामाह्वाताभवः । भवामि । हे वृषन् कामानां वर्धितः त्वं सीं सर्वतो दुदरीतु दृष्टिस्तु महस्य सहो बलमकृणोः । अकरोः । किमर्थं । विश्वस्म सहसे सर्वस्यापि बलवतः शत्रोः सहध्या अभिभवनाय ॥

अथा होता न्यसीदो यज्ञीयानिऋस्पद उपयन्नीद्वाः सन ।

तं त्वा नरः प्रथमं देवयंतो महो राये चितयंतो अनु गमन ॥ २ ॥

अथ । होता । नि । असीदः । यज्ञीयान् । ऋः । पदे । उपयन् । ईद्वाः । सन ।

तं । त्वा । नरः । प्रथमं । देवऽयंतः । महः । राये । चितयंतः । अनु । गमन ॥ २ ॥

अधाधुना हे अग्ने यज्ञीयानतिशयेन यथा त्वं होता होमनिष्पादकः सन इन्द्रो भूम्या विदिततणायाः पदे स्थाने न्यसीदः । निषण्वानमि । किं कुर्वन् । उपयन् पशुपुरोडाशादिनक्षत्रमन्त्रमिच्छन् ईडाः स्तुत्य सन । तं तादृशं त्वा त्वा प्रथमस्मिन् देवताभ्यः पुर्वं देवयतो देव त्वामात्मन इच्छतो नरो नेतारो मनुष्या अतिव्यजमाना महो महते राये धनाय चितयंतो जानन्तः स्तुत्या ज्ञापयतो वा अनु गमन । अन्यगच्छन् पुर्वं ॥

वृतेव यंतं बहुभिर्वसव्यैऽस्वे रयिं जागृवांसो अनु गमन ।

रुणंतमग्निं दर्शतं बृहतं वपावतं विश्वहा दीदिवांसं ॥ ३ ॥

वृताऽऽव । यंतं । बहुऽभिः । वसव्यैः । त्वे उति । रयिं । जागृऽवांसः । अनु । गमन ।

रुणंतं । अग्निं । दर्शतं । बृहतं । वपाऽवतं । विश्वहा । दीदिऽवांसं ॥ ३ ॥

वृतेव मार्गेण । इवेति संप्रत्यये । लोकाद्वयमध्ययनेन मार्गेण बहुभिरनेकैर्वसव्यैर्वसुभिः ॥ स्वार्थिकस्तद्वित प्रत्ययः ॥ यज्ञमानानां निवासयोग्यत्वां मार्धं यत् गच्छतं त्वामनु गमन । अनुगच्छति । समजते यज्ञमानाः ।

कीदृशास्ते । त्वे त्वयि देवे रयिं धनं आगृवांसः । प्रयच्छंत इत्यर्थः । कीदृशं त्वामित्युच्यते । इष्टं दीपवर्णम-
प्रिमंगनादिगुणविशिष्टं दर्शतं दर्शनीयं बृहत्तं महत्तं वपावन्त विश्वहा सर्वेषु कालेषु दीदिवांसं दीपमानं ॥

पदं देवस्य नमसा व्यंतः श्रवस्यवः श्रव आपन्नमृक्तं ।

नामानि चिद्दधिरे यज्ञियानि भद्रायां ते रणयंत संदृष्टौ ॥ ४ ॥

पदं । देवस्य । नमसा । व्यंतः । श्रवस्यवः । श्रवः । आपन्न । अमृक्तं ।

नामानि । चित् । दधिरे । यज्ञियानि । भद्रायां । ते । रणयन्त । संदृष्टौ ॥ ४ ॥

देवस्य योतमानस्याग्निः पदमाहवनीयस्थानं नमसा ऋषिपा स्तोत्रिण वा व्यंतो गच्छंतः श्रवस्यवो
ऽन्नमिच्छंतः पूर्वं यजमानाः श्रवः सर्वत्र श्रूयमाणमन्नममृक्तमन्यैरपरिबाध्यमापन् । आप्नवति । हे अग्नि ते तव
भद्रायां मृत्यायां संदृष्टौ निमित्तायां रणयन्त । रमयन्ति । यज्ञियानि यज्ञयोग्यानि नामानि नमनीयानि
वैश्वानरो जातवदा इत्यादीनि दधिरे । धारयति । अथवा नमनसा धनानि स्तोत्राणि दधिरे ॥

त्वां वर्धन्ति श्रितयः पृथिव्यां त्वां रायं उभयांसो जनानां ।

त्वं ज्ञाता तरणे चेत्यो भूः पिता माता सदमिन्मानुपाणां ॥ ५ ॥

त्वां । वर्धन्ति । श्रितयः । पृथिव्यां । त्वां । रायः । उभयांसः । जनानां ।

त्वं । ज्ञाता । तरणे । चेत्यः । भूः । पिता । माता । सद । इत । मानुपाणां ॥ ५ ॥

हे अग्नि त्वां जितयो मनुष्या ऋत्विजः पृथिव्यां वेदिनक्षणाया वर्धन्ति । वर्धयन्ति । उभयांस उभयविधानि
पशुपशुरूपाणि जनानां यजमानानां संवर्धीनि रायो धनान्यृत्विजोऽध्वर्यादयस्त्वां त्वामृद्दिष्य वर्धन्ति ।
अथवोभयविधानि धनानि गवादीनि जनानां पुत्रादीनामर्थाय प्राप्तुं त्वा वर्धन्ति । हे तरणे दुःखात्तारकापि
त्वं चेत्यो ज्ञातयः मृत्युः सन् ज्ञाता रक्षिता भूः । भवसि । किंच मानुपाणां मनुष्याणां स्तोत्राणामस्माकं सदमि-
त्सर्वदा पिता माता च मातापितृस्थानीयो भूः । भवसि ॥ ॥ ३५ ॥

सपर्येण्यः स प्रियो विरूवः प्रिहोता मद्रो नि पमादा यजीयान ।

तं त्वा वयं दम आ दीदिवांसमुप जुवाधो नमसा सदेम ॥ ६ ॥

सपर्येण्यः । सः । प्रियः । विरूवः । अग्निः । होता । मद्रः । नि । पमाद । यजीयान ।

तं । त्वा । वयं । दमे । आ । दीदिवांसं । उप । जुवाधः । नमसा । सदेम ॥ ६ ॥

सोऽग्निः सपर्येण्यः पुत्र्यः प्रियः कामानां पुरको विनु प्रजाम् होता होमनिष्पादको मद्रो मदनीयो
यजीयानतिशयनितरदेवानां यथा यजनीयो वा । एवं महानुभावोऽग्निं पमाद । निपसोऽभुत । अथ
प्रत्यक्षतः । तं त्वा तादृशं त्वा वयं यजमाना दमे गृहे दीदिवांसं दीप्यमानं जुवाधः जानुनी बाधयन्तोऽवन्-
तजानवः प्रणताः संतो नमसा स्तोत्रिणोपा सदेम । आसादयम । अथवोपासीदमन्त्यवमाशास्ते ॥

तं त्वा वयं सुध्योऽ नव्यमग्ने सुम्नायव ईमहे देवयंतः ।

त्वं विणो अनयो दीद्यानो दिवो अग्ने बृहता रोचनेन ॥ ७ ॥

तं । त्वा । वयं । सुध्यः । नव्यं । अग्ने । सुम्नायवः । ईमहे । देवयंतः ।

त्वं । विणः । अनयः । दीद्यानः । दिवः । अग्ने । बृहता । रोचनेन ॥ ७ ॥

हे अपि तं तादृशं महानुभावं नयं सुखं त्वा त्वां सुध्यः शोभनवृद्धयः सुखायवः सुखमिच्छन्तो देवयतो
देवं त्वामिच्छन्तो वयमीमहे । याचामहे । नम इत्यर्थः । हे अपि त्व दीवानो दीप्यमानः सन् । केन । वृष्टता
महता रोचनेन रोचमानेन तेजसा दीवानो विशः प्रजाः सोतृनस्मान् दिवः स्वर्गमनयः । अगमयः । रोच
नेनादित्येन दिवमगमय इति वा संबंधः । आदित्यमार्गेणेत्यर्थः ॥

विशां कविं विशपतिं शश्वतीनां नितोशनं वृषभं चर्षणीनां ।

प्रेतीषणिभिषयंतं पावकं राजतमग्निं यजतं रयीणां ॥ ८ ॥

विशां । कविं । विशपतिं । शश्वतीनां । नितोशनं । वृषभं । चर्षणीनां ।

प्रेतिऽदृषणिं । इषयंतं । पावकं । राजतं । अग्निं । यजतं । रयीणां ॥ ८ ॥

शश्वतीनां नित्यानां विशामित्वयजमानलक्षणां विशपतिं स्वामिन कविं क्रातदर्शिनं नितोशनं शत्रुणा
हिंसकं वृषभं कामानां वर्षकं चर्षणीनां सोतृणा मनुष्याणां प्रेतीषणिं प्राप्नोमनमिषयतमत्तं कुर्वत पावकं
शोधकं राजतं दीप्यमानं दीपयंतं वा रयीणां लाभाय यजत यष्टव्यमपि नम इति शेषः ॥

सो अग्र ईजे शश्वते च मर्तो यस्त आनंत समिधा हव्यदाति ।

य आहुतिं परि वेदा नमोभिर्विश्वेत्स वामा दधते त्वोतः ॥ ९ ॥

सः । अग्रे । ईजे । शश्वते । च । मर्तः । यः । ते । आनंत । संऽदधा । हव्यऽदाति ।

यः । आहुतिं । परि । वेद । नमः । ऽभिः । विश्वा । दत्त । सः । वामा । दधते । त्वाऽऽकृतः ॥ ९ ॥

हे अग्र त्वां स मर्तः स यजमान ईजे । यजते । शश्वते च । स्ताति । शश्वत इति स्तुतिकर्मसु पाठादिद
मपि स्तुतिकर्म । यो यजमानस्तं तव समिधा मह हव्यदाति हविषा दानमानं करोति । किंच यो यजमानो
नमोभिः स्तुतिभिराहतिमाज्यादिलक्षणां परि वेदं परितो वेत्ति । ददातीत्यर्थः । स यजमानस्त्वोतस्तथा
रक्षितः सन् विश्वे सर्वान् वामा वननीयान् धनान् दधते । धारयति ॥

अस्मा उ ते महिं महे विधेम नमोभिरग्रे समिधोत हव्यः ।

वेदीं सूनो सहसो गीभिर्बुक्थेरा ते भद्रायां सुमती यतेम ॥ १० ॥

अस्मि । ऊं इति । ते । महिं । महे । विधेम । नमः । ऽभिः । अग्रे । संऽदधा । उत । हव्यः ।

वेदी । सूनो इति । सहसः । गीः । ऽभिः । उक्थेः । आ । ते । भद्रायां । सुऽमती । यतेम ॥ १० ॥

हे अग्र महं महतेऽस्मि ते तुभ्य महि महदत्यधिकं विधेम । परिचरम । करिष्यते । नमोभिर्नमस्कारः
समिधा वा उतापि च हव्यहविभिः । हे सहसः सूनो वेदीं वेद्या गीभिः सोविर्बुक्थेः गर्भस्थं विधेमति संबधः ।
किंच ते तव भद्रायां सुखाया सुमतीं शोभनानुग्रहवृद्धावा यतेम । आगच्छेम । भवेनेत्यर्थः ।

आ यस्ततथ रोदसीं वि भासा अवाभिश्च अयस्यं स्तरुचः ।

वृहद्भिर्वाजैः स्थविरभिरस्म रेवद्भिरग्रे वितरं वि भाहि ॥ ११ ॥

आ । यः । ततथ । रोदसी इति । वि । भासा । अवंऽभिः । च । अयस्यः । तरुचः ।

वृहत्ऽभिः । वाजैः । स्थविरभिः । अस्मे इति । रेवत्ऽभिः । अग्रे । विऽतरं ।

वि । भाहि ॥ ११ ॥

हे अग्ने यत्त्वं रोदसी यावापृथिव्या भासा दीप्या व्या ततथ व्यतनोः । किंच तरुवस्तारकस्त्वं श्रवोभिः
श्रुतिभिः श्रवस्यश्च भवसि हे तादृशाग्ने बृहद्विमहद्विर्वीजैरन्नैः स्थविरभिः स्थविरैः स्थूलैरवज्ञी रथिमग्निरस्मे
अस्मदर्थं वितर विगिष्टतरं वि भाहि । विगिषण दीप्यस्व ॥

नृवद्वसो मदमिद्व्यस्मे भूरि तोकाय तनयाय पश्वः ।

पृथीरेषो बृहतीरारञ्घा अस्मे भद्रा सौश्रवसानि संतु ॥ १० ॥

नृऽवत । वसो इति । मदं । इत । धेहि । अस्मे इति । भूरि । तोकाय । तनयाय । पश्वः ।

पृथीः । उपः । बृहतीः । आरेऽञ्घाः । अस्मे इति । भद्रा । सौश्रवसानि । संतु ॥ १२ ॥

हे वसो वामक धनवन्वाग्ने नृवत मनुष्यरूपतं धनं मदमित्सर्वदास्मे अस्मां धेहि । स्थापय । किंच भूरि
प्रभुतान पश्वः पशूश्च धेहि । किमर्थं । तोकायाम्पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय । किंच पृथी । पृथिव्यः कामाना
बृहती वा बृहतीमहत्य आरेऽञ्घाः । आरे दूरऽघानि यामु ताः । तादृश्य इष उक्तनक्षत्रान्यन्नानि भद्रा
भद्राणि सौश्रवसानि सुश्रवस्त्वान्यस्मे अस्मां संतु । भवतु ॥

पुरुष्यग्र इति त्रयोदश्यामभरणीयेष्टावग्नेः ऋग्वतोऽनुवाक्या । सूचितं च । पुरुष्यग्ने पुरुधा त्वाया स
चित्र चित्र चितयतमस्मि । आ० ४. १ । इति ॥

पुरुष्यग्ने पुरुधा त्वाया वसूनि राजन्वसुता ते अश्यां ।

पुरुणि हि त्वे पुरुवार संत्यग्ने वसु विधते राजन्नि त्वे ॥ १३ ॥

पुरुणि । अग्ने । पुरुधा । त्वाऽया । वसूनि । राजन् । वसुता । ते । अश्यां ।

पुरुणि । हि । त्वे इति । पुरुऽवार । संति । अग्ने । वसु । विधते । राजन्नि । त्वे इति ॥ १३ ॥

हे अग्ने राजन् ते तव पुरुणि बहूनि पुरुधा गवाश्वादिरूपेण बह्वप्रकाराणि वसूनि धनानि वसुता
वसुतायै वसुमत्त्वायाश्वा । व्याप्या भुज्जीय वा ॥ अत्र भरतस्वामी वसुतात इत्येकपदं सप्तम्यतं चकार भट्टभा-
स्करमिश्रोऽधिकपदं संवृत्तं चकार ॥ हे पुरुवार बह्वभिर्वरणीयाग्ने राजन्नि राजमाने त्वे त्वयि पुरुणि
बहूनि वसु वसूनि त्वे त्वा विधते परिचरते मह्य दातव्यानि संति ॥ ॥ ३६ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशने तमो हार्द निवारयन् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवेदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कमुपालसाय्याज्यधुरधरण सायणाचार्येण

विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःशमित वेदा यो वेदेभ्योऽस्मिन् जगत ।

निर्ममे तमह वेदं विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

अथ पचमोऽध्याय आरभ्यते ॥ षष्ठमडलस्य षडनुवाकात्मकस्य प्रथमोऽनुवाकः पचदश मृक्ताणि । तत्र त्व
हीत्येकादशर्चं द्वितीयं मृक्तं भरद्वाजस्यार्पमाप्येय । अत्रा षट्पचाशदशरा शक्र्यादितो दशानुष्टुभः । अनुक्तस्यते
हि । त्वं ह्येकादशानुष्टुभं शक्र्यतमिति ॥ प्रातरनुवाक आप्येयं क्रतावानुष्टुभं कदमीद मृक्तमुत्तमावर्जं विनि
युक्तं । मुच्यते हि । त्वं हि क्षेत्तवदया यो होताजनिष्ट । आ० ४. १३ । इति ॥ आश्विनशस्त्रे क्षेत्तव शंसनीय
प्रातरनुवाकन्यायेनत्यतिदिष्टत्वात् ॥ अगिरसा द्विरात्रं द्वितीयोऽहनीदमेव मृक्तमाश्वशस्त्र । सूचितं च । त्वं हि
क्षेत्तवदिति चाज्यं । आ० १०. २. । इति ॥

त्वं हि क्षैतवद्यगोऽग्ने मित्रो न पत्यसे । त्वं विचर्पणे श्रवो वसो पुष्टिं न पुष्यसि ॥१॥
 त्वं । हि । क्षैतऽक्त । यगः । अग्ने । मित्रः । न । पत्यसे । त्वं । विऽचर्पणे । श्रवः । वसो
 इति । पुष्टिं । न । पुष्यसि ॥१॥

हे अग्ने त्वं हि त्वं खलु क्षैतवत् । क्षितिः क्षयोऽपचयः । तत्सवधि क्षैतः शुष्कं काष्ठं । तद्युक्तं यगोऽग्नौ
 हविर्लक्षणं पत्यसे । अभिपतसि । गच्छसि । तत्र दृष्टातः । मित्रो न । अग्नेरभिमानो देवो मित्रः । स हवः ।
 यद्वा यग इति गृहनाम । क्षैतवत् । क्षैतं निवासकं हविर्लक्षणमग्नौ । तद्युक्तं यजमानगृहं मित्रमुतः पुरुष इवा
 भिपतसि । यद्वा पत्यतिरर्थकर्म । ईदृशमग्नौ पत्यसे । ईशिषि । अतः कारणात् हे विचर्पणे विगोपणे सर्वस्य
 दृष्टवसो वासकापे त्वं श्रवः श्रवणीयमग्नौ यजमानगृहस्य न । अथ नृणां दसार्थं । अन्नकार्यमुता पुष्टिं च
 पुष्यसि । वर्धयसि ॥

त्वां हि प्सा चर्पणयो यज्ञेभिर्गीभिरीकृते ।

त्वां वाजी यात्यवृको रजस्तृविश्वचर्पणिः ॥२॥

त्वां । हि । स्म । चर्पणयः । यज्ञेभिः । गीऽभिः । ईकृते ।

त्वां । वाजी । स्मति । अवृकः । रजऽस्तृ । विश्वऽचर्पणिः ॥२॥

हे अग्ने त्वां हि स्म त्वामिव खलु चर्पणयो मनुष्या यज्ञेभिर्यज्ञसाधनैर्विभिर्गीभिः स्मृतिभिरीकृते । स्मृतिः ।
 अपि च वाजी । वाजो गमनः । तद्वान् मय्यगत्वा याति । गच्छति । प्रविशतीत्यर्थः । तथा च श्रूयते । अपि
 वावादिभ्यः साम्यं प्रविशति तस्मादपि ईराजकं दृष्टं इति । वाजिशब्दस्य मय्यवाचक्येन कचित् श्रूयते ।
 अथवायुः मय्यस्ते वै वाजिनः । ति० ब्रा० १. ६. ३. ९ । इति वायुः सप्तिरादित्यो वाजीति च । कीदृशो वाजी ।
 अवृको हिमकरहितो रजस्तृ । उदकमव रज उच्यते । तस्य युष्टिलक्षणस्य प्ररयिता । यद्वा । रजसा लोकानां
 तरिता गता विश्वचर्पणिः सर्वस्य दृष्टा ॥

सज्जोषम्वा दिवो नरो यज्ञस्य क्तुमिधते ।

यज्ञस्य मानुषो जनः सुम्नायुर्जुहो अश्वरे ॥३॥

सऽज्जोषः । त्वा । दिवः । नरः । यज्ञस्य । क्तुं । उधते ।

यत् । ह । स्यः । मानुषः । जनः । सुम्नायुः । जुहो । अश्वरे ॥३॥

हे अग्ने सज्जोषः सज्जोषसः सह प्रीयमाणा दिवः स्मृतिनरो नितार क्तुमिधो यज्ञस्य क्तुं प्रज्ञापकत्वा
 त्वामिधते । समिद्धं कुर्वति । कदेति चेदुच्यते । यद्वा यद्वा खलु स्य स मानुषो मनोरपत्यमुतो जनो जातो
 यजमानो होता वा सुम्नायुः सुम्नं सुगमात्मन इत्युन अश्वरे हिमाप्रत्यवायरहिते यज्ञे जुहो त्वामाह
 यति तदेत्यर्थः ॥

ऋधद्यस्ते मुदानंवे धिया मर्तः गणमते ।

ऊती प बृहती दिवो द्विपो अंहो न तरति ॥४॥

ऋधत् । यः । ते । मुऽदानवे । धिया । मर्तः । गणमते ।

ऊती । सः । बृहतः । दिवः । द्विपः । अंहः । न । तरति ॥४॥

ऋधत् । स यजमान ऋधुयात् हे अग्ने मुदानंवे शोभनदानाय तुभ्यं ॥ पञ्चमं चतुर्थी ॥ तव सवधिना

धिया कर्मणा यो मर्तो मरणधर्मा यजमानः शशमति शशमति । यद्वा । शमतिः सुतिकर्मा । त्वदर्थं कर्मणा युक्तः सन् मूर्तिः । स यजमानो बृहतो महतो दिवो दीप्तस्य तव संबन्धितो ज्ञाया रक्षया द्विषो द्वेष्टुर्नहो न आह्वनशीलं पापमिव तरति । अतिक्रामति ॥

समिधा यस्त आहुतिं निशितिं मर्त्यो नशत् ।
वयावैतं स पुष्यति शयमग्ने शतायुषं ॥ ५ ॥
सऽडधा । यः । ते । आऽहुतिं । निऽशितिं । मर्त्यः । नशत् ।
वयाऽवैतं । सः । पुष्यति । शयं । अग्ने । शतऽआयुषं ॥ ५ ॥

हे अग्ने समिधा समिधनहेतुभुतेभ्येन सह ते त्वदीयां निशितिं निशितां तनुकृतां मंत्रसंस्कृतामाहुति यो मर्त्यो मनुष्यो नशत् व्याप्नुयात् । निशित्येनातिकर्मा । स मनुष्यो यजमानो वयावैतं । वयाः शाखाः पुत्रपीत्रादिलक्षणाः । तयुक्तं शतायुषं बहुविधातं चिरकालजीवनं वा त्रयं गृहं पुष्यति । पोषयति । वर्धयति । तत्र चिरकालमवतिष्ठत इत्यर्थः ॥ ॥ ५ ॥

त्वेषस्ते धूम ऋण्वति दिवि पञ्चुक्र आतंतः ।
सूरो न हि द्युता त्वं कृपा पावक रोचसे ॥ ६ ॥
त्वेषः । ते । धूमः । ऋण्वति । दिवि । सन् । शुक्रः । आऽतंतः ।
सूरः । न । हि । द्युता । त्वं । कृपा । पावक । रोचसे ॥ ६ ॥

हे अग्ने त्वेषो दीप्तस्य ते तव शुक्रो निर्मलः शुभवर्णो वा धूमो दिव्यंतरिक्ष आततो विस्तीर्णः सन् ऋण्वति । मेघात्मना परिणतो गच्छति । अपि च हे पावक गोधकापे सूर्यो न सूर्य इव कृपाभिमुखीकरणसमर्थया सुत्या स्तूयमानस्त्व द्युता दीप्त्या रोचसे हि । दीप्यसे खलु ॥

अथा हि विस्त्वीद्भोऽसि प्रियो नो अतिथिः ।
रण्वः पुरीव जूर्यः सृनुर्न त्रययाय्यः ॥ ७ ॥
अथ । हि । विष्णुः । ईद्भः । असि । प्रियः । नः । अतिथिः ।
रण्वः । पुरिऽइव । जूर्यः । सृनुः । न । त्रययाय्यः ॥ ७ ॥

अर्थापि च विष्णु प्रजाम् हे अग्ने त्वमीदृशः सुत्योऽसि । भवसि । हि यस्मादर्थे । यस्मादेवं तस्मातोऽस्माकमतिथिः । लुप्तोपममेतत् । अतिथिरिव प्रियोऽसि । यद्वा । हविर्वहनाय सततगामी भुत्वास्माकं प्रियोऽसि । तथा पुरीव नगर्या जूर्यो जीर्णो बृहो हितोपदेष्टा राजिव रण्वो रमणीयो गंतव्यो वा भवसि । तथा सृनुर्न पुत्र इव त्रययाय्यो यजमानस्त्रातव्यः पालयितव्यो भवसि ॥ त्रायतरैतद्वृषं ॥ यद्वैतत्सूनोर्विशेषणं । विद्यातपःकर्मलक्षणं त्रयं यातीति त्रययाय्यः ॥ यातिराणादिक आख्यप्रत्ययः । सुहयाय्य इति यथा । अथवा त्रययाय्यो जन्मत्रयं प्राप्तः । जन्मत्रयं स्मर्यते । मातुरयेऽधिजननं द्वितीयं मौजिबन्धनात् । तृतीयं यज्ञदीक्षाया इति जन्मत्रयं स्मृतं । मनु० २. १६९ । इति । तादृशः पुत्र इति । रण्वो रमणीयोऽसि ॥

क्त्वा हि द्रोणे अन्यसेऽग्ने वाजी न कृत्यः ।
परिज्मेव स्वधा गयोऽत्यो न ह्यार्यः शिष्टुः ॥ ८ ॥

क्रत्वा । हि । द्रोणे । अज्यसे । अग्ने । वाजी । न । कृत्यः ।

परिज्माऽइव । स्वधा । गयः । अत्यः । न । ह्यार्यः । शिणुः ॥ ८ ॥

हे अग्ने क्रत्वा कर्मणा मथनरूपेण द्रोणे द्रुमे काष्ठिरण्यां विद्यमानस्त्वमज्यमहि । अज्यसे त्वम् । तथा वाजी न वेजनवानश्च इव कृत्यः । कृत्वीति कर्मनाम । हविर्वहनादीनां कर्मणा कर्ता । स यथा पुरुषं वहति तद्वद्विर्वहनमपेरथमादृश्यं । तथा परिज्मव परितः सर्वत्र गता वायुरिव दावनिलानादिरूपेण सर्वत्र गता त्व स्वधा । अन्ननामितत । अन्नं गयो गृहे च भवामि । उभयोर्दातव्यर्थः । अपि च शिणुर्जातमात्रो बालोऽपि त्वस्यो न सततगमो जात्यश्च इव ह्यार्यः कृष्टिर्नामितस्ततो गतामि ॥ इह काष्ठिन्य इत्यस्यैतद्रूप ॥

कारीर्यामपेधामच्छदो वैकल्पिकनुवाक्या त्वं त्यति । मुचितं च । त्वं त्या चिदच्युता धामन्तं विश्वं भुवनमधिष्ठितं । आ० २ १३ । इति ॥

त्वं त्या चिदच्युताग्ने पशुर्न यवसे । धामां ह यत्ते अजर वना वृश्चन्ति शिक्कसः ॥ ९ ॥

त्वं । त्या । चित् । अच्युता । अग्ने । पशुः । न । यवसे । धाम । ह । यत् । ते । अजर ।

वना । वृश्चन्ति । शिक्कसः ॥ ९ ॥

हे अग्ने त्वं त्या तानि काष्ठानि । चिक्कदोऽपि शब्दसमानार्था भिन्नक्रमः । अच्युताच्युतानि चार्वायन् मशकान्यपि । अत्सीति शेषः । तैत्र दृष्टान्तः । यवमं घामे विष्टष्टः पशुर्न पशुरिव । स यथा सर्वं भक्षयति तथा त्वं प्रादकाष्ठादीनि जगमात्रेण दहमीत्यर्थः । हे अजर जरारहिताग्ने यवस्य ॥ मुपा मुनुगिति पठ्या लुक् ॥ शिक्कमो दीप्तस्य ते तव धाम धामानि तेजामि वना वननीयानि ममजनीयान्यरण्यानि वृश्चन्ति किदन्ति तर्चन्ति स त्वमिति पूर्वत्रान्वयः । हेत्येतत्पादपुरण ॥

वेषि ह्यध्वरीयतामग्ने होता दमे विशां ।

समुधो विस्पते कृणु जुपस्व हव्यमंगिरः ॥ १० ॥

वेषि । हि । अध्वरिऽयतां । अग्ने । होता । दमे । विशां ।

संऽऽध्वः । विस्पते । कृणु । जुपस्व । हव्यं । अंगिरः ॥ १० ॥

हे अग्ने अध्वरीयतामध्वर यज्ञमात्मन दक्षतां विशां यज्ञमानानां दमे गृहे त्वं होता देवानामाह्वाता मन् वेषि हि सुतिं हवीषि वा यतः कामयसे अतः कारणाद्विस्पते विशा पालकाग्ने समुधः समुदानस्यान् यज्ञ मानान् कृणु । कृणु । कृत्वा च हे अगिरोऽगनादिगुणयुक्त अगाररूप वाग्ने हव्यमस्यदीय हविर्जुपन् । भवम्व ॥

अच्छा नो मिचमहो देव देवानग्ने वोचः सुमतिं रोदस्योः ।

वीहि स्वस्तिं सुक्षितिं दिवो नृन्दिपो अंहांसि दरिता तरेम ता तरेम तवावसा तरेम ॥ ११ ॥

अच्छ । नः । मिचऽमहः । देव । देवान् । अग्ने । वोचः । सुऽमति । रोदस्योः ।

वीहि । स्वस्तिं । सुऽक्षितिं । दिवः । नृन् । द्विपः । अंहांसि । दुऽदृता । तरेम । ता ।

तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ ११ ॥

हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्ते देव दानादिगुणयुक्तापि रोदस्योर्द्यावापृथिव्योर्वर्तमानम् देवान्यष्टधानिन्द्रादी नक्षाभिमुख्येन नोऽस्माकं सुमतिं सुतिं वोचः । ब्रूहि । दिवः सुतिर्नृन्तृनस्मान् सुक्षितिं शोभनजिवांसयुक्त

स्वस्मिन्विनाशो वीहि । गमय ॥ वितरन्नातर्भावितण्यथो द्रष्टव्यः ॥ वयं च द्विपो द्विष्टुन शत्रुनहंसि पापानि
दरिता तत्फलरूपाणि दुर्गमनानि तैरम । अतिक्रामिम । तथा ता तानि व्यवहितानि जन्मांतरकृतानि च
पापादीनि तैरम । उक्त एवार्थो दाढ्याय पुनरुच्यते । हे अग्ने तवावसा रक्षणेन द्विष्टुभृतीनत्यंतं तैरम ॥ २ ॥

अग्ने स जेपदित्यष्टचं तृतीयं मृक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रिष्टुभमायेयं । अनुक्रांतं च । अग्नेऽष्टाविति ॥ प्रातरनुवा-
कादिश्रुतश्रुत्योरुक्तो विनियोगः ॥

अग्ने॒ स शे॒पद॑त॒पा ऋ॒ते॒जा उ॒रु ज्योति॑र्न॒गते॒ देव॑युष्टे ।

यं त्वं मि॒त्रेण॑ वरु॒णः स॒जोपा॑ दे॒व पा॒मि॒ त्यज॑सा॒ मर्त॑मंहः ॥ १ ॥

अग्ने॑ । सः । शे॒पत॑ । ऋ॒तऽपाः । ऋ॒ते॒ऽजाः । उ॒रु । ज्योति॑ः । न॒गते॑ । दे॒वऽयुः । ते॑ ।

यं । त्वं । मि॒त्रेण॑ । वरु॒णः । स॒जोपा॑ः । दे॒व । पा॒मि॒ । त्यज॑सा । मर्त॑ । अंहः ॥ १ ॥

हे अग्ने स यजमानः जेपत । जियति । निवसति । चिरकालं जीवदित्यर्थः । कीदृशो यजमानः । ऋतपा
ऋतस्य यज्ञस्य पालक ऋतजा यज्ञनिमित्तं जातः । उपित्वा च ते त्वदीय देवयुद्वानात्मन इच्छन् स यजमान
उरु विस्तीर्णं ज्योतिः सूर्याख्यं नगते । प्राप्नोति । हे देव वीतमानाग्ने यं मर्तं मनुष्य यजमानं मित्रेण वरुणः ॥
तृतीयार्थं प्रथमा ॥ वरुणेन च सजोपाः मह प्रीयमाणस्त्व त्यजसा त्याजनसाधनेनायुधनाहोऽहसः पापात्पाप्मि
रक्षामि स यजमान इति पूर्वत्र संबधः ॥

इ॒जे य॒ज्ञेभिः॑ ग॒णमे॑ ग॒मीभि॑श्च॒धद्वा॑रा॒याग्र॑ये द॒दाश॑ ।

ए॒वा च॒न तं॑ य॒णसा॑म॒जुष्टि॑र्ना॒हो मर्त॑ न॒गते॒ न प्र॑दृ॒प्तिः ॥ २ ॥

इ॒जे । य॒ज्ञेभिः॑ । ग॒णमे॑ । ग॒मीभिः॑ । च॒धत्॑ऽवा॒राय॑ । अ॒ग्रये॑ । द॒दाश॑ ।

ए॒व । च॒न । तं॑ । य॒णसा॑ । अ॒जुष्टिः॑ । न । अंहः॑ । मर्त॑ । न॒गते॑ । न । प्र॑दृ॒प्तिः ॥ २ ॥

यो यजमान ऋधद्वाराय ऋधत्समुद्रवार वरणीयं धनं यस्य तादृशायायये ददाश हवीषि ददाति स
यजमानो यज्ञभिः सर्वयज्ञरीति । इष्टवान् भवति । तथा गमीभिः कर्मभिः कृच्छ्रचाद्रायणादिभिः शशमे ।
शातश्च भवति । आयेयेन यागेन सर्वं फलं लभत इत्यर्थः । अपि च त यजमानं यणसा यगस्विना पुत्राणाम-
जुष्टिरप्राप्तिर्नव नगते । नैव प्राप्नोति । पुत्रवान्भवत्येवत्यर्थः । तथा मर्तं मनुष्यं तमंहः पापं न नगते । तथा
प्रदृप्तिरनर्थहेतुः प्रदर्पश्च त न प्राप्नोति ॥

सू॒रो न॑ यस्य॑ दृ॒णति॑र॒रेपा॑ भी॒मा यदे॑ति शु॒च॒तस्त॑ आ॒ धीः ।

हे॒प॒स्वतः॑ शु॒रुधो॑ ना॒यम॑क्तोः कु॒त्रा चि॑द॒रखो॑ व॒सति॑र्व॒नेजाः॑ ॥ ३ ॥

सू॒रः । न॑ । यस्य॑ । दृ॒णतिः॑ । अ॒रेपाः॑ । भी॒मा । यत् । ए॒ति । शु॒च॒तः । ते॑ । आ॒ धीः ।

हे॒प॒स्वतः॑ । शु॒रुधः॑ । न॑ । अ॒यं । अ॒क्तोः । कु॒त्र । चि॒त् । र॒खः । व॒सतिः॑ । व॒ने॒ऽजाः॑ ॥ ३ ॥

सूरो न सूर्यस्त्वय यस्य दृणतिर्दृग्गतिर्दर्शनमरपाः पापरहितं । हे अग्ने यत् यस्य ते तव शुचतो ज्वलतो धीधा-
रयित्री ज्वाला भीमा भयंकरा मती आ समतादिति गच्छति । योऽयमपि हेपस्वतः शब्दयुक्तः शुरुधो न
शुचः शोकस्य रोधयित्रीशास्त्राक्तो । अक्षुरिति रात्रिनाम । तेन च तत्र संचारी रात्रसादिर्लप्यते । रात्रसादेः
त्वभुता ददातीति शेषः । सोऽयं वसतिः सर्वपाप्मावासभुतो वनेजा अरख्य जायमानः कुत्रा चित् क्वचिदेव
स्थाने पर्वतायादीं रख्यो रमणीयो भवति ॥

तिग्मं चिदेम महि वर्षी अस्य भसदृशो न यमसान आसा ।

विजेहमानः परशुर्न जिह्वां दृविर्न दावयति दारु धष्टात् ॥ ४ ॥

तिग्मं । चित् । एमं । महि । वर्षः । अस्य । भसत् । अश्वः । न । यमसानः । आसा ।

विऽजेहमानः । परणुः । न । जिह्वां । द्रविः । न । द्रवयति । दाहं । घृणात् ॥ ४ ॥

अस्यैषैरम गमनभूतो मार्गस्मिन्म तीक्ष्ण स्पृष्टमणक्त्वात् । अस्य च जपा रूप महि महत् प्रभुत् भमत । दीप्ते ॥ भम भस्मन्दीप्त्योरिति धातुः ॥ कीदृशांदिभिः । अथो न अथ इवामास्मिन् यममानमुणादिक नियच्छन् । तथा परशुर्न । यथा परशुः स्वकीया धारा काष्ठं प्रलिपति तथा मकीया जिह्वा ज्वाला विजहमानस्तरुण्मादीं प्रलिपन् । तथा दारु काष्ठ धत्त दहनं द्रविन् । द्रविद्रावयित्वा मर्णकारः । स यथा स्वर्णादिकं द्रावयति तथा सर्वं वन द्रावयति । मूर्तभूत भस्मसात्करोतीत्यर्थः ॥

स इदमेव प्रति धादसिष्यज्जिगीत तेजोऽयं सो न धारां ।

चित्रध्वजतिररतिर्यो अक्तोर्वेन दुपद्वा रघुपत्नजंहाः ॥ ५ ॥

सः। इत्। अस्ताऽड्। प्रति। धातु। अमिष्यन्। शिशीत। तेजः। अयंसः। न। धारा।

चित्रऽध्वजतिः । अरतिः । यः । अक्तोः । येः । न । दुःसदा । गणपतम्ऽजंहाः ॥५॥ •

स इत्थं खल्वग्निरस्तिव वाणादः त्रिधाव प्रति धात । स्वकीयज्वाला प्रतिधत्ते । यथा धृति लज्जामिमुर्येन
वाणं संधत्ते तथा ज्वाला संधत्ते इत्यर्थः । प्रतिधातय चाभिष्यन् ज्वाला प्रवेष्टुमन् तत्र स्वकीयं शिषीत ।
निश्च्यति । तीक्ष्णीकरोति । तत्र दद्यातः । अयमो न धारा । यथायोमयस्य पराधाधारा प्रक्षुत्तामग्नी
क्ष्णीकरोति तद्वत् । तीक्ष्णीकृत्य च चित्रप्रज्ञतिर्विचित्रगतिरक्ता रविररतिरभिगता विभं पत्नीव दूषिता वृक्षेषु
सीदन् रघुपत्न्यजहा लघुपतनसमर्थपादः । एवमुतः सन योऽग्निरिवेतं स इति पुनर्वाच्यम् ॥ ॥३॥

स ई रेभो न प्रति वस्त उस्माः गोचिषां राखीति मित्रशहाः ।

नक्तं य इमरूपो यो दिवा नृनमर्त्या अरूपो यो दिवा नृन ॥ ६ ॥

सः । ई । रेभः । न । प्रति । वस्ते । उम्नाः । गोचिपा । ररपीति । भिचऽमहाः ।

नक्तं । यः । ई । अरूपः । यः । दिवा । नृन । अमर्त्यः । अरूपः । यः । दिवा । नृन ॥ ६ ॥

स ई सोऽयमधीरमो न मृत्युः सूर्य इवोन्मा दीप्ता ज्वाला, प्रति वस्ति । आत्मा इति । तथा मित्रमहा सर्वेषामनुकूलप्रकाशः सन् शोचिषा तत्रमा रारपीति । मग शब्द करोति । य इमयमधिनेतृ राजावरूप आरोचमानो सन् दिवाङ्गीव नृन्मनुष्यान् स्वमन्त्रैः प्रेरयति । पुनर्यन्तर्द्दः पुरतः । तथा मर्यादामरण्यमीरुप आरोचमानो रोपरहितो वा योऽग्निर्दिवा द्योतमानश्च तत्रमा नृन्तृताम्योयाच्यमीन प्रेरयति म इति पूर्ववत् संबंधः । यद्वा । नक्त रात्रौ योऽयमग्निरूप आरोचमानो यथ मरणरहितोऽग्निर्दिवाद्भि नृन्तृतं देवान्हरिभिः सयोजयति । यो दिवा नृनिर्ति पुनरुक्तिरादराया ॥

दिवो न यस्य विधतो नवीनोद्भवा रुद्रा अपंधीषु नृनोत ।

घृणा न यो ध्रजसा पत्मना यन्ना रादमी वसुना तं सुपत्नी ॥ ७ ॥

दिवः । न । यस्य । विधतः । नवीनीत । वृषा । रुष्टाः । आपधीषु । नृनात ।

घृणा । न । यः । ध्रजसा । पत्मुना । यन । आ । रोदमी उति । यमुना । दं । सुपत्नी

इति सुपत्नी ॥ १॥

दिवो न दीप्तिं मृत्युर्विधत्ते विधातु रग्मीकुर्वतो यस्याधिर्नवीनोत् भृशं शब्दोऽभूत् । एतदेव व्याचष्टे । वृषा कामानां वर्पिता रुचो दीप्तिः सोऽपि रोपधीषु दह्यमानामु नूनोत् । भृशं शब्दमकरोत् । यश्च घृणा न संचलनशीलं दीप्तिं नैव ध्रजसा गमनशीलं तेजसा पत्यनेतस्तत् उत्पतता धनं गच्छन् वर्तते सोऽपि दं अस्मच्छत्रुन दमयन् मुपत्ती शोभनपतिके रोदसी यावापृथिव्यां वसुना धनेना पुरयति ॥

धायोभिर्वा यो युज्येभिरर्कविद्युन्न दविद्योत्स्वेभिः शुष्मैः ।

शर्धो वा यो मरुतां ततश्च ऋभुर्न त्वेषो रभसानो अद्यौत् ॥ ८ ॥

धायःऽभिः । वा । यः । युज्येभिः । अर्कः । विऽद्युत् । न । दविद्योत् । स्वेभिः । शुष्मैः ।

शर्धः । वा । यः । मरुतां । ततश्च । ऋभुः । न । त्वेषः । रभसानः । अद्यौत् ॥ ८ ॥

योऽपि धायोभिर्वा धारकैरश्वैरिव युज्येभिर्युज्यः स्वयमेव युज्यमानैरर्कैरर्चनीयदीप्तिभिर्गच्छति सोऽपि विद्युत्त विद्युदिव स्वेभिः स्वकीयैः शुष्मैः शोषकैस्तृणैर्दविद्योत् । विद्योतते । यश्च मरुतामेतत्संज्ञकानां देवानां शर्धो वा बलमिव ततश्च तनुकरोति सर्वं तीक्ष्णीकरोति । शोषयतीति यावत् । सोऽयमृभुर्न उरु भासमानः सूर्य इव त्वेषो दीप्तो रभसानो वंशं कुर्वन् अद्यात् । विद्योतते । प्रकाशते ॥ ॥ ४ ॥

यथा होतरित्यष्टचं चतुर्थं मुक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रिष्टुभमाश्रयं । यथा होतरित्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नास्तयोर्ब्रह्मो विनियोगः ॥

यथा होतमनुपो देवताता यज्ञेभिः सूनो सहसो यज्ञासि ।

एवा नो अद्य समना समानानुशन्त्र्य उगतो यक्षि देवान ॥ ९ ॥

यथा । होतः । मनुपः । देवऽताता । यज्ञेभिः । सूनो इति । सहसः । यज्ञासि ।

एव । नः । अद्य । समना । समानान । उग्न । अग्रे । उगतः । यक्षि । देवान ॥ ९ ॥

हे होतदेवानामाहुतः सहसः सूनो बलस्य पुत्राये यथा येन प्रकरणेन मनुपो मनोः प्रजापतेर्यजमानस्य देवताता । यज्ञनामेतत् । देवताता यज्ञे यज्ञेभिर्यजमानसाधनैर्हविर्भिर्यज्ञासि देवान्यज्ञासि एवैव हे अग्ने नोऽस्माकमयास्मिन्यज्ञे समानान त्वत्सदृशानि द्रादीनुग्न कामयमानस्त्वमुगतः कामयमानान्यष्टव्यान् देवान समना क्षिप्र यज्ञि । यज्ञ । यद्वा । समानं मन्यतेऽस्मिन् देवानिति समनो यज्ञः । तस्मिन्निति योज्यं ॥

स नो विभावा चक्षणिर्न वस्तोरग्निर्वंदारु वेद्यश्चनो धात् ।

विश्वायुर्यो अमृतो मर्त्येषु भूद्भूदतिथिर्जातवेदाः ॥ १० ॥

सः । नः । विभाऽवा । चक्षणिः । न । वस्तोः । अग्निः । वंदारु । वेद्यः । चनः । धात् ।

विश्वऽआयुः । यः । अमृतः । मर्त्येषु । उपःऽभुत् । भूत् । अतिथिः । जातऽवेदाः ॥ १० ॥

वस्तोरहनि चक्षणिर्न प्रकाशकः सूर्य इव विभावा विशेषेण दीप्यमानो धेनुः सर्वज्ञातव्यो लंभनीयो वा सोऽपि नोऽस्मभ्यं वंदारु वदनीयं सुख्य चनोऽन्नं धात् । दधातु । प्रयच्छत्वित्यर्थः । विश्वायुः सर्वान्नः सर्वेषां जीवनहेतुर्वायुः मरणरहितोऽतिथिर्हविर्वह्मनाय सततगामी जातवेदा जातानां वेदिता जातधनो वा एवं भूतो योऽपि मर्त्येषु मनुष्येषु यजमानेषु भूद्भूत् उपःकालेऽपि होवहोमार्थं प्रवृद्धो भवति स इति पूर्ववाच्यः ॥

द्यावो न यस्य पतयंत्यभ्वं भासांसि वस्ते सूर्यो न शुक्रः ।

वि य इनोत्यजरः पावकोऽन्नस्य विच्छिद्यथपृथ्याणि ॥ ११ ॥

द्यावः । न । यस्य । पनयंति । अर्ध्वं । भासांसि । वस्ते । सूर्यः । न । शुक्रः ।
वि । यः । इति । अजरः । पावकः । अश्वस्य । चित् । शिघ्रयत् । पूर्याणि ॥३॥

नेति संप्रत्यर्थः । उक्तं च । अस्त्युपमार्थस्य संप्रत्यर्थे प्रयोगः । नि० ७ ३१. । इति ॥ द्यावः स्रोतारः संप्रती
दानो यस्यापिरर्ध्वं महत्कर्म पनयंति स्तुवंति सोऽपि सूर्यो न सूर्य इव शुक्रः शुक्रवर्णः सन भासांसि तेजांसि
वस्ते । आकादयति । यथाजरोः जरारहितः पावकः सर्वस्य शोधकोऽपिर्वीनोति भासा सर्वं व्याप्नोति सो
ऽयमश्वस्य चित् व्यापनशीलस्यापि राक्षसादेः पूर्याणि चिरतनानि पुराणि शिघ्रयत । हिमस्ति ॥ अथ कथं
हिंसायामिति धातुः ॥

वद्मा हि सूनो अस्यद्वसद्वा चक्रे अग्निर्जनुपाज्मानं ।

स त्वं न ऊर्जसन ऊर्जे धा राजेव जेवृके शेष्यंतः ॥४॥

वद्मा । हि । सूनो इति । अग्निः । अद्वऽसद्वा । चक्र । अग्निः । जनुपा । अज्म । अन्नं ।

सः । त्वं । नः । ऊर्जेऽसने । ऊर्जे । धाः । राजाऽडव । जेः । अज्वृके । शेषि । अंतरिति ॥४॥

हे सूनो महमः पुत्र । यद्वा पु प्रेरण । सर्वस्य प्रेरकायै वद्मा वदनीयः स्तुत्योऽस्मि हि । परः पाद
परोचक्रतः । अद्वसद्वा अद्वनीधपु हविःपु सोदन हविःस्वीकरणायां पविशन्नग्निर्जनुपा जज्माना मन्मावत
एवाज्म । गुहनामेतत । गुहमन्नं च यजमानानां चक्र । करोति । ऊर्जसन ऊर्जस्यान्नस्य दातरथे नोऽस्मभ्य स
तादृशस्त्वमूर्जमन्नं धाः । देहि । तथा राजेव जेः । अस्मच्छपुन जय । एतत्सर्वार्थमवृकं राक्षसादिभिर्बाध
केर्वियुक्तेऽस्त्रदीयेऽग्न्यागारं तमर्थे जपि । निवस ॥

नितिक्रि यो वारणमन्नमन्ति वायुर्न राष्ट्रत्येत्यक्तुन ।

तुर्याम यस्त आदिशमरातीरत्यो न हुतः पतंतः परिहृत ॥५॥

निऽतिक्रि । यः । वारणं । अन्नं । अन्ति । वायुः । न । राष्ट्री । अन्ति । गति । अक्तुन ।

तुर्याम । यः । ते । आऽदिशा । अरातीः । अत्यः । न । हुतः । पतंतः । परिऽहुत ॥५॥

योऽप्रिवारणं तमसां निवारकं स्वकीयं तेजो नितिक्रि निश्चति तीक्ष्णीकरोति ॥ तत्र निशान इति
धातुः ॥ यद्वा यष्टिभिर्दीयमानं हविर्लक्षणमिति भव्यति । तथा च श्रूयते । अत्रादो वा णपोऽन्नपतिर्यद
पिरिति । सोऽप्रिवायुर्न वायुरिव राष्ट्री । ईश्वरनामेतत । राष्ट्र राज्य । तदान । वायुर्यथा स्वमाहात्म्येन
सर्वमोष्ट तद्वत । सर्वस्येश्वर इत्यर्थः । तादृशं मन अक्तुन राजीरत्यति । अतिक्रामति । तन्नतमधकार तिरस्क
रोतीत्यर्थः । वयं च स्वल्पसादानुर्याम तं हिंस्याम यो जनमे तुभ्यमादिशामादिशमाना दायमाना
हविषामरातीररातिरदाता ॥ कादमो दीर्घः ॥ यद्वत । अरातीर्धनस्यादातन ते त्वा प्रत्यादिशामादिष्टुणामाच
षाणानामस्माकं यो जनो विरोधी तं हिंस्याम । त्वं चात्यो न शीघ्रगामी जात्यश्च इव हुतो हिमकान्तत
आभिमुख्येन गच्छतः शत्रुन परिहृत परिगत्य हंता भव ॥ कुरते हिंसार्थस्तद्वप ॥ ॥५॥

आ सूर्यो न भानुमद्भिरकर्ये ततंथ रोदसी वि भासा ।

चित्रो नयत्परि तमांस्यक्तः शोचिषा पत्सन्नाग्निजो न दीयन् ॥६॥

आ । सूर्यः । न । भानुमतऽभिः । अर्केः । अग्ने । ततंथ । रोदसी इति । वि । भासा ।

चित्रः । नयत् । परि । तमांसि । अक्तः । शोचिषा । पत्सन् । अग्निजः । न । दीयन् ॥६॥

* हे अग्ने रोदसी द्यावापृथिव्या भासा दीप्या व्या ततंथ । विशेषेणाच्छादयसि । तत्र दृष्टान्तः । भानुमद्भिः प्रभावद्विरर्करचनीयैः किरणैः सूर्यो न । यथा सूर्य आतमोति तद्वत् । परोऽर्धर्चः परोचकृतः । पत्न्य । पतत्यस्मिन्निति पत्न्य मार्गः । तस्मिन्नाग्निजो न । उग्निजः स्रोतारः । सुत्यतया तत्संबंध्याग्निजः सूर्यः । स इव दीयन् गच्छन् शोचिषा तज्जमाक्तः संश्लिष्टः अत एव चित्रशायनीयोऽयिस्तमांसि नैशान्यधकाराणि परिणयत । परिणयति । परितो गमयति । सर्वस्मादपि दिग्भागाद्विवर्तयतीत्यर्थः ॥

त्वां हि मंद्रतममर्कशोर्कैर्ववृमहे महि नः श्रोष्यमे ।

उंद्रं न त्वा शवसा देवता वायुं पृणन्ति राधसा नृतमाः ॥ ७ ॥

त्वां । हि । मंद्रऽतमं । अर्कऽशोर्कः । ववृमहे । महि । नः । श्रोषि । अग्ने ।

उंद्रं । न । त्वा । शवसा । देवता । वायुं । पृणन्ति । राधसा । नृतमाः ॥ ७ ॥

हे अग्ने मंद्रतमं सुत्यतमं त्वामर्कशोर्करचनीयैः पुत्रनीयैः शोर्कैर्दीप्तिभिर्युक्तं हि यस्मात् ववृमहे वृणीमहे संभजामहे । यद्वा । अर्कशोर्करचनीयैः प्रशस्यैर्दीप्तिकिरणैः स्रोतैः साधनभूतैस्त्वां संभजामहे तस्माच्चाहि महन्नोऽस्मदीय स्तोत्रं श्रोषि । शृणु । हे अग्ने नृतमाः स्तुतीनां नृतमा अखिजः शवसा बल्लेन वायुं गंतारं । यद्वा । वायुमिव शवसा युक्तमिंद्रं न इंद्रमिव देवता देवतात्मानं त्वा राधसा हविर्लक्षणेन धनेन पृणति । प्रीणयति ॥ देवताशब्दात् द्वितीयायाः सुपां मुनुर्गति लुक् ॥

नू नो अग्नेऽवृकेभिः स्वस्ति वेपिं रायः पथिभिः पथंहः ।

ता सूरिभ्यो गृणते रांसि सुम्नं मदेम गतहिमाः सुवीराः ॥ ८ ॥

नू । नः । अग्ने । अवृकेभिः । स्वस्ति । वेपिं । रायः । पथिऽभिः । पथिं । अंहः ।

ता । सूरिऽभ्यः । गृणते । रांसि । सुम्नं । मदेम । गतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ८ ॥

हे अग्ने नोऽस्मानवृकेभिः । वृकाः स्तनाः । तद्रहितः पथिभिर्मार्गं रायो धनानि नू विप्रं स्वस्ति क्षमेण वेपि । गमय । प्रापय । अहोऽहमः पापात्पथि । उक्तलक्षणमार्गः पारय चास्मान् । यानि त्वया सूरिभ्यः स्तोत्रभ्यो देयानि सुम्नानि ता तानि सुम्नं सुम्नानि मुखानि गृणते स्रवते मह्य रांसि । देहि । वयं च गतहिमाः शतं हेमंतान् संवत्सरान् सुवीराः । वीर्याज्जायंत इति वीराः पुत्रादयः । शोभनपुत्रपौत्रादिमहिताः संतो मदेम । हृष्याम ॥ ॥ ८ ॥

ह्रवे व इति सप्रर्च पचमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं वैष्णवमाययं । तथा चानुक्रम्यते । ह्रवे वः संशति । प्रातरनु वाकाराश्चनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ॥

हुवे वः सूनुं सहसो युवानमद्रोघवाचं मतिभिर्यविष्ठं ।

य उन्वति द्रविणानि प्रचेता विश्ववाराणि पुरुवारो अंध्रुक ॥ ९ ॥

हुवे । वः । सूनुं । सहसः । युवानं । अद्रोघऽवाचं । मतिऽभिः । यविष्ठं ।

यः । उन्वति । द्रविणानि । प्रऽचेताः । विश्वऽवाराणि । पुरुऽवारः । अंध्रुक ॥ ९ ॥

हे अग्ने वः ॥ व्यत्ययनं ब्रह्मचनं ॥ त्वा मतिभिर्मननीयैः स्तोत्रैर्ह्रवे । आह्वयामि । कीदृशं । सहसो बलस्य सूनुं पुत्रं । अर्पिहं बलिनं मध्यमानो जायते । युवानं नित्यतरुणं फलस्य मिश्रयितारं वा अद्रोघवाचं । अद्रो-
गध्या प्रशस्ता स्तुतिरूपा वाक् यस्मिन् प्रयुज्यते तादृशं । यविष्ठमतिशयं युवानं । प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः पुरुवारः पुरुभिर्वैज्रभिर्वरणीयः संभजनीयोऽधुगद्रोग्धा यजमानानां एवभूतो योऽपि विश्ववाराणि सर्ववैर-

म० ६. अ० १. सू० ५.]

॥ चतुर्थीऽष्टकः ॥

६९९

णीयानि संभजनीयानि प्रशस्त्यानि द्रविणानि धनानीन्वति प्रेरयति । स्तोत्रभ्यो ददातीति यावत् । तं त्वा
ङ्गव इति पूर्वत्र संबन्धः ॥

त्वे वसूनि पुर्वणीक होतदोषा वस्तोररिरे यज्ञियासः ।

क्षामेव विश्वा भुवनानि यस्मिन्सं सौभगानि दधिरे पावके ॥२॥

त्वे इति । वसूनि । पुरुऽअनीक । होतः । दोषा । वस्तोः । आ । डरिरे । यज्ञियासः ।

क्षामेऽडव । विश्वा । भुवनानि । यस्मिन् । सं । सौभगानि । दधिरे । पावके ॥२॥

हे पुर्वणीक बह्वज्जाल होतदवानावाहातरये त्वे त्वयि दोषा रात्रौ वस्तोररिरे च यज्ञियामो यज्ञाहो
यजमाना वसूनि हविल्लक्षणानि धनान्यरिरे । आभिमुख्येन प्रेरयति । प्रापयति । जुहुतीत्यर्थः । विश्वा विश्वानि
सर्वाणि भुवनानि भुतजातानि क्षामेव क्षमाया भूम्यामिव यस्मिन् पावके शोधकेऽप्यो सौभगानि धनानि
सं दधिरे देवाः सम्यप्रहितवन्तः । अर्घ्यो वामं वमु सं न्यदधत । तं म० १ प १ १ । इति ब्राह्मण । तस्मिन्त्य
यीति पूर्वत्र योज्यं ॥

त्वं विश्व प्रदिवः सीद आमु क्रत्वा रथीरभवो वार्याणां ।

अत इनोपि विधते चिकित्वो व्यानुपगजातवेदो वसूनि ॥३॥

त्वं । विश्व । प्रऽदिवः । सीदः । आमु । क्रत्वा । रथीः । अभवः । वार्याणां ।

अतः । इनोपि । विधते । चिकित्वः । वि । आनुपक् । जातऽवेदः । वसूनि ॥३॥

हे अये त्वं प्रदिवः । पुराणनामैतत् । पुरातनकालीनाम् विष्णु प्रजाम्नाम् परिदृश्यमानाम् च सीदः ।
सीदसि । विश्वातरात्मना वर्तसे । तथा क्रत्वात्मोयेन कर्मणा वार्याणां वरणीयानां धनानां रथीरभवः ।
रहयिता यजमानस्यः प्रापयिताभ्यः । अतः कारणात् हे चिकित्वो विद्वन् जातवेदो जातानां प्राणिनां वेदि
तरये विधते परिचरते यजमानाय वसूनि धनान्यानुपगनुपक् सततं यथा भवति तथा वीनोपि । विविध
प्रेरयसि ॥

प्रवर्ग्येऽभिष्टवे यो नः सनुत्य इति वृत्तः । सूत्रित च । यो नः सनुत्यो अभिदासदग्ने भवा नो अग्ने भूमना
उपेताविति वृत्ताः । आ० ४ ६ । इति ॥

यो नः सनुत्यो अभिदासदग्ने यो अंतरो मित्रमहो वनुष्यात् ।

तमज्ररभिर्वृषभिस्तव स्वस्तपा तपिष्ठ तपसा तपस्वान् ॥४॥

यः । नः । सनुत्यः । अभिऽदासन्त । अग्ने । यः । अंतरः । मित्रऽमहः । वनुष्यात् ।

तं । अज्ररभिः । वृषऽभिः । तव । स्वः । तपः । तपिष्ठ । तपसा । तपस्वान् ॥४॥

हे अग्ने यः शत्रुः सनुत्यः । सनुतरित्यंतर्हितनाम । अंतर्हिते देशे वर्तमानः सन् नोऽस्मानभिदासत् उपप
यति बाधते । यथातरोऽभ्यंतरवर्ते सन् हे मित्रमहोऽनुकूलदीप्ति मित्राणां सहयितवाये वनुष्यात् । इष्ट्याते
तमुभयविधं हे तपिष्ठ तुष्टतमाये तपसा तजसा तपस्वान् तजस्वी त्वमज्ररभिजंरारहितवृषभिर्वपितुमवृष्टिहेतु
भूतैस्तव स्वः स्वभूतिरेसाधारणस्तेजोभिस्तप । दह ॥

यस्ते यज्ञेन समिधा य उक्थैरर्केभिः सूनो सहसो देदागन्त ।

स संत्येष्वमृत प्रचेता राया द्युमेन श्रवसा वि भाति ॥५॥

यः । ते । यज्ञेन । संऽइधा । यः । उक्थैः । अर्केभिः । सूतो इति । सहसः । ददाशत् ।
सः । मर्त्येषु । अमृत । प्रऽचेताः । राया । युष्मेन । अवंसा । वि । भाति ॥ ५ ॥

हे सहसः सूतो बलस्य पुत्रापि ते त्वां यो यज्ञमानो यज्ञेन यागेन ददाशत् परिचरति । यश्च समिधा
समिधनयाधर्मेधमेन । यद्योक्थैः शस्त्रैर्केभिर्चर्चनीयैः स्तोत्रैश्च परिचरति हे अमृत मरणधर्मरहितापि स
यज्ञमानो मर्त्येषु मनुष्येषु प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः सन् राया धनेन युष्मेन स्तोतमानेन अवंसा अवणीयेनास्त्रेन
यशसा वा वि भाति । विशेषेण प्रकाशते ॥

स तत्कृधीपितस्तूयमग्ने स्पृधो वाधस्व सहसा सहस्वान् ।
यच्छस्यसे द्युभिरक्तो वचोभिस्तजुषस्व जरितुर्घोषि मन्म ॥ ६ ॥
सः । तत् । कृधि । इपितः । तूयं । अग्ने । स्पृधः । वाधस्व । सहसा । सहस्वान् ।
यत् । गस्यसे । द्युऽभिः । अक्तः । वचः । ऽभिः । तत् । जुपस्व । जरितुः । घोषि । मन्म ॥ ६ ॥

हे अग्ने स त्वमिपितः प्रेषितः मन तूयं क्षिप्रं तत्कृधि । कुरु । किं तदित्यत आह । सहस्वान् बलवांस्त्वं
स्पृधः स्पर्धमानान् सहसा बलेन परेषामभिभवन्समर्थेन तेजसा वा वाधस्व । विनाशय । द्युभिर्योतमानैस्तै-
र्जोभिरक्तः संसिक्तस्त्वं वचोभिः स्तुतिरूपैर्वाकीर्यच्छस्यसे यत्स्तूयसे । त्वामुद्दिश्य यत् स्तोत्रं स्तोतुभिः क्रियत
इत्यर्थः । तन्मन्त्र मननीयं घोषि घोषणीयं जरितुः स्तोत्रं जुपस्व । सेवस्व ॥

अप्ये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालमित्यस्याश्चामित्येषा याज्या । सूचितं च । अश्चाम तं काममपि तवो-
तीति कामाय । आ० २. १० । इति ॥

अश्याम तं काममग्ने तवोती अश्याम रयिं रयिवः सुवीरं ।
अश्याम वाजमभि वाजयंतोऽश्याम द्युम्नमजरजरं ते ॥ ७ ॥
अश्याम । तं । कामं । अग्ने । तव । उती । अश्याम । रयिं । रयिऽवः । सुवीरं ।
अश्याम । वाजं । अभि । वाजयंतः । अश्याम । द्युम्नं । अजर । अजरं । ते ॥ ७ ॥

हे अग्ने तव संबन्धिन्योती ऊत्या रजया तं काममश्चाम । प्राप्नुयाम । तमेव कामं विवृणोति । हे रयिवो
धनवत्तपि सुवीर शोभनपुत्रादियुक्त रयिं धनमश्चाम । प्राप्नुयाम । तथा वाजयंतो वाजमत्तमात्मन इच्छन्तो
वयं वाजं त्वया दत्तमत्तममभि आभिमुख्येनाश्याम । प्राप्नुयाम । हे अजर जरारहितापि त्वदीयमजरं जरार-
हित द्युम्नं योतमानं यशशाश्याम । प्राप्नुयाम ॥ ७ ॥

प्र नव्यसेति मत्तर्चं पष्ठ मुक्त भरद्वाजस्यार्थं वैष्णवमापेयं । प्र नव्यसत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयो-
रुक्तो विनियोगः ॥

प्र नव्यसा सहसः सूनुमच्छा यज्ञेन गातुमव इच्छमानः ।
वृश्चद्वनं कृष्णयामं रुणंतं वीती हीतारं दिव्यं जिगाति ॥ १ ॥
प्र । नव्यसा । सहसः । सूनुं । अच्छ । यज्ञेन । गातुं । अवः । इच्छमानः ।
वृश्चत्ऽवनं । कृष्णयामं । रुणंतं । वीती । हीतारं । दिव्यं । जिगाति ॥ १ ॥

गातुमुपगतव्यं स्तोतव्यं वा सहसः सूनुं बलस्य पुत्रमपिमवोऽन्नं रक्षणं वा इच्छमान इच्छन् स्तोता नव्यसा

नवतरेण यज्ञेन युक्तः सन् अन्धाभिमुख्येन प्र जिगाति । प्रकर्षेण गच्छति । कीदृशमपि । वृक्षद्वयं वृक्षेण किञ्च दग्धं वनं येन तादृशं कृष्णयामं कृष्णवर्त्मनं दग्धं श्वतवर्णं वीती वीत्या कानि यज्ञेन होतारं यष्टारं दिव्यं दिवि भवं ॥

स श्वितानस्तन्यतु रोचनस्था अजरेभिर्नानदद्विर्यविष्टः ।

यः पावकः पुरुतमः पुरुणि पृथन्यग्निरनुयाति भर्वन ॥ २ ॥

सः । श्वितानः । तन्यतुः । रोचनऽस्थाः । अजरेभिः । नानदत्तऽभिः । यविष्टः ।

यः । पावकः । पुरुतमः । पुरुणि । पृथनि । अग्निः । अनुऽयाति । भर्वन ॥ २ ॥

सोऽग्निः श्वितानः श्वतमानः श्वतवर्णो वर्तते । तन्यतुः शब्दकारी रोचनस्थाः । रोचतेऽस्मिन् यज्ञेन यज्ञेन दीनीति रोचनमंतरितं । तत्र स्थितोऽजरेभिर्जरारहितनानदद्विरत्यर्थं शब्दः कुर्वन्नमरुद्विर्युक्तो रश्मिभिर्वा र्याविष्टो युवतमः । यः पावकः गोधकोऽग्निः पुरुतमोऽतिशयेन प्रभुतः सन् पुरुणि बहूनि पृथुनि स्थूलाणि काष्ठानि भर्वन भक्षयन् अनुयाति अनुगच्छति स इत्यमित्ये वर्तते इति पूर्वत्र संबन्धः ॥

गार्हपत्यादीनां मिथः संसर्गेऽप्येव विविचय इष्टः कर्तव्यः । तत्र वि त इत्यपानुवाक्या । आ० ३ १३ ॥

वि ते विष्वग्वातजृतासो अग्ने भामासः शुचे शुचयश्चरन्ति ।

तुविम्रश्वासो दिव्या नवग्वा वना वनन्ति धृपता रुजन्तः ॥ ३ ॥

वि । ते । विष्वक् । वातऽजृतासः । अग्ने । भामासः । शुचे । शुचयः । चरन्ति ।

तुविऽम्रश्वासः । दिव्याः । नवऽग्वाः । वना । वनन्ति । धृपता । रुजन्तः ॥ ३ ॥

हे शुचे शुद्ध दीप्त वापि ते त्वदीया वातजृतासो वातिनः प्रेरिताः शुचयो निर्मला भामासो दीप्तयो विष्वक् सर्वतो वि चरन्ति । विविधं गच्छन्ति । तुविम्रश्वासो बहुकाष्ठानि मृगतो दिव्या दिवि श्वेतमानेऽपी भवा नवग्वा जूतनगमनास्ते रश्मयो वना वनानि वनन्ति । संभजन्ते । दहन्तीत्यर्थः । किं कुर्वन्तः । धृपता धर्मकेण तेजसा रुजन्तो वनानि भजयन्तः ॥

ये ते शुक्रासः शुचयः शुचिष्मः स्नां वपन्ति विपितासो अश्वाः ।

अथ भ्रमस्त उर्विया वि भाति यातयमानो अथि सानु पृथः ॥ ४ ॥

ये । ते । शुक्रासः । शुचयः । शुचिष्मः । स्नां । वपन्ति । विऽसितासः । अश्वाः ।

अथ । भ्रमः । ते । उर्विया । वि । भाति । यातयमानः । अथि । सानु । पृथः ॥ ४ ॥

हे शुचिष्मो दीप्तिमन्त्रये तेऽन्तं शुक्रासः शुभ्रा ये शुचयो दीप्तयो स्नां पृथिवी भूमिं वपन्ति मृडयन्ति । केशस्थानीयानोषधिवनस्पतीन् दहन्तीत्यर्थः । अपिह दानि रोमा पृथिव्याः । अथ ० १ ६५ ४ । इति निगमांतरं । ते रश्मयो विपितासो विमुक्ता अश्वा इव । इतस्ततो गच्छन्तीति शेषः । अथारिम्नस्कां ते त्वदीयो भ्रमो भ्रमणशीलो ज्वालासमूहः पृथमानारूपाया भूमरधि उपरि सानु समुक्चितं देशं पर्वतायादिकं प्रति यातयमानः स्वकीयमयं व्यापारयन् उर्वियोरु वज्रं वि भाति । विगोपणं प्रकाशते ॥

अथ जिह्वा पापतीति प्र वृष्णो गोपयुधो नाशनिः सृजाना ।

पूरस्येव प्रसितिः स्नातिरप्रेतुर्वतुभीमो द्रयते वनानि ॥ ५ ॥

अध॑ । जिह्वा॑ । पाप॑तीति । प्र॑ । वृष्णः॑ । गोपु॑ऽयुधः । न । अ॒ग॒निः । सृ॒ज॒ना ।
शूर॑स्यऽडव । प्रऽसि॑तिः । द्या॒तिः । अ॒ग्नेः । दुः॑वर्तुः । भी॒मः । द॒य॒ते । व॒नानि॑ ॥ ५ ॥

अर्धापि च वृष्णो वर्षितुरयेर्जिह्वा ज्वाला प्र पापतीति । प्रकर्षेण पुनः पुनः पतति । गच्छति । तत्र दृष्टातः । गोपुयुधो नागनिः सृजाना । अमुरप्रहतामु गोपु युध्विर्द्वौ गोपुयुत । तस्मात्सृज्यमानागनिर्वज्र इव । तथा शूरस्यैव शौर्योपेतस्य नरस्य प्रमतिः प्रबन्धनं यथान्यद्दुःसहभवमग्नेः क्षातिर्ज्वाला सोढुमशक्यत्वर्थः ॥ चीयन्ते दह्यन्तेऽस्यामोर्षधवनस्पतय इति चायन्तरधिकरणे क्तिन् ॥ अपि च दुर्वर्तुर्दुर्वारोऽन्यवारयितुमशक्यो भीमो भयंकरोऽपिर्वनानि दयते । दहति ॥ दयतिरत्र दहतिकर्मा ॥

आ॒ भानु॑ना॒ पार्थि॑वानि॒ ज॒याँसि॑ म॒ह॒स्तो॒द॒स्य॑ धृ॒प॒ता त॑त॒न्थ ।
स वा॑ध॒स्वाप॑ भ॒या स॒होभिः॑ स्पृ॒धो व॒नुष्य॑न्व॒नुषो॑ नि जृ॒व ॥ ६ ॥
आ॒ । भानु॑ना । पार्थि॑वानि । ज॒याँसि॑ । म॒हः । तो॒द॒स्य॑ । धृ॒प॒ता । त॑त॒न्थ ।
सः । वा॑ध॒स्व । अ॒प॑ । भ॒या । स॒हः॑भिः । स्पृ॒धः । व॒नुष्य॑न् । व॒नुषः॑ । नि । जृ॒व ॥ ६ ॥

हे अग्ने भानुना दीप्त्या पार्थिवानि पृथिव्यां भवानि जयाँसि ॥ जयतिर्गतिकर्मा ॥ गंतव्यानि स्थानानि महो महतस्तोदस्य प्रेरकस्य धृपता धर्पकेण रश्मिना सहा ततन्थ । आसृणामि । आक्तादयमि । स त्वं भया भयकरणान्यप वाधस्व । तथा सहोभिरभिभवन्समर्थं वल्लोजोभिर्वा स्पृधः स्पर्धमानान्वनुष्यन् हिंसन् वनुषो हिंसकान् । शत्रुर्निति । नि जृव । निजहि ॥ जृवतिर्हतिकर्मा ॥

उत्वासंभरणीयेष्टावग्नेः जत्रवतः स चित्रेत्येषा याज्या । मुञ्चितं च । स चित्र चित्रं चितयन्तमस्मि अपिरीशं बृहतः क्षत्रियस्य । आ० ४ १. इति ॥

स चि॒त्र चि॒त्रं चि॒तय॑न्तम॒स्मे चि॒त्र॒श्च चि॒त्रत॑मं व॒योधा॑ ।
च॒ंद्रं र॒यिं पु॒रु॒वीरं॑ वृ॒हन्तं॑ च॒ंद्रं च॒न्द्राभि॑र्गृ॒णते॑ यु॒वस्व ॥ ७ ॥
सः । चि॒त्र । चि॒त्रं । चि॒तय॑न्तं । अ॒स्मे इति॑ । चि॒त्रं॑ऽश्च । चि॒त्रऽत॑मं । व॒यः॑ऽधा ।
च॒ंद्रं । र॒यिं । पु॒रु॒ऽवीरं॑ । वृ॒हन्तं॑ । च॒ंद्रं । च॒न्द्राभिः॑ । गृ॒णते॑ । यु॒वस्व ॥ ७ ॥

हे चित्र चायनीय हे चित्रचित्र विचित्रबल चायनीयधन वा हे चंद्राज्ज्ञादकापे स तादृशस्त्वं चंद्राभिः राज्ञादयिबीभिः स्तुतिभिर्गृणते मुवते । वचनचत्वारः । मुवद्भ्योऽस्मि अस्मभ्य दातुं रयिं धन युवस्व । पृथक्कृष्ट । कीदृशं रयिं । चित्र चायनीयं चितयन्तं ज्ञापयन्तं । धनेन हि पुरुषः प्रख्यायते । चित्रतममतिशयिनाश्चर्यभूतं वयोधा वयसोऽज्ञस्य धातार प्रदातारं चंद्रमाज्ज्ञादकं पुरुवीरं पुरुभिर्वज्रभिर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिर्युक्तं बृहन्तं । ईदृशं धनमस्मभ्यं प्रयच्छत्वर्थः ॥ ॥ ८ ॥

मूर्धानमिति सप्रचं सप्रमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं विश्वानरापिदेवताकं । पृथीसप्रम्यां जगत्यां शिष्टाः पंच त्रिष्टुभः । तथा धानुकात । मूर्धासं विश्वानरीयं हि द्विजगलतमिति ॥ गतः मुक्तविनिर्योगः ॥ विपुवत्यापिमाहृत आद्यमृचो विकल्पिकः स्तोत्रियः । तथैव मुञ्चितं च । मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या मूर्धा दिवो नाभिरपिः पृथिव्या इति वा । आ० ८ ६. इति ॥

मूर्धानं॑ दि॒वो अ॒रतिं॑ पृ॒थि॒व्या वै॒श्वान॑र॒मृत॑ आ॒ जा॒तम॒ग्निं॑ ।
क॒विं स॒म्राज॑म॒तिथिं॑ ज॒नाना॑मा॒सन्ना॑ पा॒त्रं ज॒नय॑न्त॒ दे॒वाः ॥ ९ ॥

मूर्धानं । दिवः । अरतिं । पृथिव्याः । विश्वानरं । ऋते । आ । जातं । अभिं ।
कविं । संऽराजं । अतिथिं । जनानां । आसन । आ । पात्रं । जनयंत । देवाः ॥ १ ॥

मूर्धानं शिरोभूत । कस्य । दिवो दुर्लोकस्य पृथिव्याः प्रथिताया भुमेररतिं गतार । यद्वा । गतव्य स्वामिन
विश्वानर विश्वेषां नराणां सर्वाधनमृतं । ऋतमिति सत्यस्य यज्ञस्य वा नाम । निमित्तमप्तस्येपा । ऋतनि
मित्तमा आभिमुख्येन जातं खण्डादावुत्पन्न कविं कान्तदर्शिनं सग्राजं सम्यग्राजमानं जनानां यजमानानाम-
तिथिं हविर्वहनाय सततं गतार । यद्वा । अतिथिवत्पुत्र्य । आसनामन्यास्य ॥ द्वितीयार्थं सप्तमी ॥ आस्यभुत ।
अप्रिलक्षणास्येन हि देवा हवीषि भुञ्जते । पात्र पातारं रत्नक । यद्वा । आस्येन धारक । एवगुणविशिष्ट
विश्वानरापि देवाः स्तोतारं ऋत्विजो देवा एव वा आ जनयत । यज्ञाभिमुख्यनाजीजनन । अरण्योः सका-
शादुद्दिष्टपादयन ॥

नाभिं यज्ञानां सदनं रयीणां महामाहावमभि सं नयंत ।
विश्वानरं रथ्यमध्वराणां यज्ञस्य कर्तुं जनयंत देवाः ॥ २ ॥
नाभिं । यज्ञानां । सदनं । रयीणां । महामाहावमभि । सं । नयंत ।
विश्वानरं । रथ्यं । अध्वराणां । यज्ञस्य । कर्तुं । जनयंत । देवाः ॥ २ ॥

यज्ञानां ज्योतिष्टोमादियागानां नाभिं नहनं बध्नात् तथा रयीणां धनानां सदनं ग्यानमेकनिलयं महा-
महातमाहावं । आहयतिऽस्मिन्नाहृतय इत्याहावः । तादृशः । यद्वा । तृष्यदकधारणमाहाव निपानस्थानीय ।
एवभुतमग्निमभि अभितः स नवत । स्तोतारः सम्यक् भुवति । तथा विश्वानर विश्वेषां नराणां सर्वाधनमध्व-
राणां यज्ञानां रथ्यं रथिनं । यथा रथी म्वरथं नयति तद्वज्रतारं यादयितारं गमयितारं यज्ञस्य कर्तुं
प्रज्ञापक । एवविधमपि देवाः स्तोतारं ऋत्विजो देवा एव वा जनयत जनयति । मयननोत्पादयति ॥

त्वहिप्रो जायते वाज्यमे त्वदीरामो अभिमातिपाहः ।
विश्वानर त्वमस्मामु धेहि वमृन्ति राजन्स्पृहयाय्याणि ॥ ३ ॥
त्वत् । विप्रः । जायते । वाजी । अग्ने । त्वत् । वीरामः । अभिमानिऽसहः ।
विश्वानर । त्वं । अस्मामु । धेहि । वमृन्ति । राजन् । स्पृहयाय्याणि ॥ ३ ॥

हे अग्ने वाजी हविर्लक्षणाज्वान्पुरुषस्त्वत् त्वत्तः सकाशात् विप्रो मेधावी जायते । त्वम् हविर्दानिन
मेधावी भवति । तथा वीरामो वीरस्त्वत् त्वत्तोऽभिमातिपाहोऽभिमातीनां शत्रुणां अभिवितारो जायते ।
यस्मादेवं तस्मात् हे विश्वानर राजन् राजमानापि त्वमस्मामु त्वज्जकेषु स्पृहयाय्याणि स्पृहणीयानि वमृन्ति
धनानि धेहि । निधेहि ॥

त्वां विश्वे अमृतं जायमानं शिशुं न देवा अभि सं नयंते ।
तव क्रतुभिरमृतत्वमायि विश्वानर यत्पिबोरदीदेः ॥ ४ ॥
त्वां । विश्वे । अमृतं । जायमानं । शिशुं । न । देवाः । अभि । सं । नयंते ।
तव । क्रतुऽभिः । अमृतं । त्वं । आयन् । विश्वानर । यत् । पिबोः । अदीदेः ॥ ४ ॥

हे अमृतं मरणधर्मरहितमापि विश्वे सर्वे देवाः स्तोतारो जायमानमरण्योः सकाशादुत्पद्यमानं त्वां शिशुं
न पुत्रमिवाभि सं नयंत । अभिसंभुवति । यद्वा । दीयंतीति देवा रमयः । ते सर्वे जायमानं त्वामभि सं

नवन्ति अभिसंगच्छन्ति यथा पितरः पुत्रमभिगच्छन्ति । अपि च हे वैश्वानराये यद्यदा पित्रोः पालयित्वोर्यावापृ-
थिव्योर्मध्येऽदीदेः दीप्यसे तदानीं तव त्वदीयेः क्रतुभिः कर्मभिर्ज्योतिष्टोमादिभिर्यागैरमृतत्वं देवत्वमायन ।
यज्ञमग्नाः प्राप्नुवन्ति ॥

वैश्वानर तव तानि व्रतानि महान्यग्ने नकिरा दधर्ष ।

यज्जायमानः पित्रोरुपस्थेऽविंदः केतुं वयुनेष्वह्नां ॥ ५ ॥

वैश्वानर । तव । तानि । व्रतानि । महानि । अग्ने । नकिः । आ । दधर्ष ।

यत् । जायमानः । पित्रोः । उपऽस्थे । अविंदः । केतुं । वयुनेषु । अह्नां ॥ ५ ॥

हे वैश्वानर विश्वेषां नराणां संबन्धित्वमे तव त्वदीयानि तानि प्रसिद्धानि व्रतानि कर्माणि महानि
महानि नकिरा दधर्ष । न कश्चनान्यो धर्षयति । बाधते । यद्यदा त्वं पित्रोर्यावापृथिव्योरुपस्थ उपस्थाने
ऽंतरिक्षे वयुनेषु गंत्येषु मार्गेषु जायमानः सन् अह्नां केतुं प्रज्ञापकं सूर्यं स्वभानुनावृतमविंदः अलम्भयः ।
तमोरूपमसुरं स्वतिजसा निवारयन्नस्यापय इत्यर्थः । तदा तानि व्रतानीति पूर्ववचन्यः ॥

वैश्वानरस्य विमितानि चक्षसा सानूनि दिवो अमृतस्य केतुना ।

तस्येदु विश्वा भुवनाधि मूर्धनि वया डव रुरुहुः सप्त विंसुहः ॥ ६ ॥

वैश्वानरस्य । विऽमितानि । चक्षसा । सानूनि । दिवः । अमृतस्य । केतुना ।

तस्य । इत् । ऊं इति । विश्वा । भुवना । अधि । मूर्धनि । वयाःऽडव । रुरुहुः । सप्त ।

विऽसुहः ॥ ६ ॥

वैश्वानरस्य विश्वनरहितस्याप्येष्टवसा तेजसामृतस्योदकस्य केतुना प्रज्ञापकेन दिवो दुलोकस्य सागुनि
समुच्छ्रितस्थलानि नक्षत्ररूपाणि विमितानि निर्मितानि । यद्वा । दिवोऽंतरिक्षस्य सानूनि समुच्छ्रितप्रदेशा
मेघात्मका विमितानि निर्मिताः । धुमविकारत्वात्तेषां । तस्येदु तस्यैव वैश्वानरस्य मूर्धनि मूर्धस्थानीय उपरि-
वर्तमाने धुमे मेघात्मना परिणते विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवना भुवनान्युदकान्याधि वसन्ति । यद्वा । वैश्वान-
रात्मकस्य परब्रह्मणो मूर्धन्युपरिप्रदेशे सर्वाणि भूतजातान्याधिवसन्ति । तथा वयाः शाखा इव सप्त सर्पणशीलाः
सप्तसंख्या वा विंसुहो नद्यश्च गंगाया रुरुहुः । रोहन्ति । अस्मादेव वैश्वानरात् प्रादुर्भवन्ति । आहूतिद्वारा
सकलं जगदप्येः सकाशादुत्पद्यत इत्यर्थः ॥

वि यो रजांस्यमिमीत सुक्रतुर्वैश्वानरो वि दिवो रोचना कविः ।

परि यो विश्वा भुवनानि पप्रथेऽदब्धो गोपा अमृतस्य रक्षिता ॥ ७ ॥

वि । यः । रजांसि । अमिमीत । सुऽक्रतुः । वैश्वानरः । वि । दिवः । रोचना । कविः ।

परि । यः । विश्वा । भुवनानि । पप्रथे । अदब्धः । गोपाः । अमृतस्य । रक्षिता ॥ ७ ॥

सुक्रतुः सुकर्मा वैश्वानरो विश्वेषां नराणां हितो योऽप्यो रजांस्युदकानि लोकान्वा अमिमीत निर्मित-
वान् । तथा दिवो दुलोकस्य संबन्धीनि रोचना रोचमानानि दीप्यमानानि नक्षत्रादीनि कविः कान्तदर्शी
सन् योऽपि अमिमीत । यश्च विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि व्याप्तान्युदकानि वा परि पप्रथे परितो
ऽप्रथयत सोऽयमदब्धः केनाप्यर्हसितो गोपाः सर्वस्य गोपायिता रक्षितामृतस्यामरणहेतोर्दकस्य रक्षिता
पालयिता सन् वर्तत इति शेषः ॥ ॥ ९ ॥

पृथस्येति सप्तचर्ममृगं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं वैश्वानराग्निदेवताकं । आदितः पङ्कगन्धः सप्तमी त्रिष्टुप । तथा चानुक्रांतं । पृथस्यात्या त्रिष्टुविति ॥ चानुर्विशिकेऽह्न्याग्निमारुत इदं मुक्तं वैश्वानरीयनिविधानं । सूत्रितं च । पृथस्य वृष्णो वृष्णे शर्धाय ॥ आ० १. ४ । इति ॥ आभिप्रविके पृथ्याभिप्रवपडहयोः पचमेऽहनीदमेव मुक्तं वैश्वानरनिविधानं । सूत्रितं च । पृथस्य वृष्णो वृष्णे शर्धाय नु चित्सहोत्रा इत्याग्निमारुतं । आ० १. १. इति ॥ विपुवत्याग्निमारुत आर्या तृचा स्तोत्रियानुरूपी । सूत्रितं च । पृथस्य वृष्णो अरूपस्य नु सह इति स्तोत्रिया नुरूपी । आ० ८. ६ । इति ॥

पृथस्य वृष्णो अरूपस्य नु सहः प्र नु वोचं विदथा जातवेदसः ।

वैश्वानराय सतिनव्यमी शुचिः सोम इव पवते चारुग्रये ॥ १ ॥

पृथस्य । वृष्णः । अरूपस्य । नु । सहः । प्र । नु । वोचं । विदथा । जातवेदसः ।

वैश्वानराय । मतिः । नव्यमी । शुचिः । सोमः । इव । पवते । चारुः । अग्रये ॥ १ ॥

पृथस्य संपुक्तस्य व्याप्तस्य । यद्वा । पुनं हविर्नव्यमन्नं । तद्वतः । वृष्णो वर्धितुररूपस्यारोचमानस्य जातवेदसो जातानां वेदितुर्वैश्वानरायः सहो बलमभिभवनसमर्थं विदथा विदथे यज्ञे नु निप्र ग वोच । प्रब्रवीमि । प्रकीर्षणं स्तामीत्यर्थः । एको नृशब्दः पुरकः । नव्यमी नवतरा शुचिर्निर्मला यद्वा स्तोत्राणां शोध्यित्री चारुः शोभना मतिर्मननीया स्तुतिशामि वैश्वानरायाग्रये पवते । मत्सकाशात्सर्वति । स्वयमेव निर्गच्छतीत्यर्थः । सोम इव । यथा सोमो दगापवित्रात्सर्वति तद्वत् ॥

स जायमानः परमे व्योमनि व्रतान्यग्निर्व्रतपा अरशत ।

व्यंरतिरिष्टममिमीत मुक्रतुर्वैश्वानरो महिना नाकमस्पृगत ॥ २ ॥

सः । जायमानः । परमे । विऽव्योमनि । व्रतानि । अग्निः । व्रतऽपाः । अरशत ।

वि । अंतरिष्टं । अमिमीत । मुऽक्रतुः । वैश्वानरः । महिना । नाकं । अस्पृगत ॥ २ ॥

स वैश्वानरोऽग्निर्व्रतपा व्रतस्य पालकः परम उल्कृष्ट व्योमनि व्योमन्याकाशे जायमानः सूर्यायना प्रादुर्भवन् व्रतानि कर्माणि लौकिकानि वेदिकानि चारुदत्त । रक्षति । अंतरिष्टं च व्यमिमीत । एतदुपलक्षितं तांस्वीनं लोकान्निर्मितवान् । तथा मुक्रतुः शोभनकर्मा वैश्वानरोऽग्निर्महिना स्वमहिम्ना तत्रमा नाकं युलोकं मस्पृगत । स्पृशति स्म ॥

व्यस्तभ्राद्रोदसी मित्रो अद्भुतोऽंतर्वावदकृणो ज्योतिषा तमः ।

वि चर्मणीव धिपणे अवर्तयद्वैश्वानरो विश्वमधत्त वृष्ण्यं ॥ ३ ॥

वि । व्यस्तभ्रात् । रोदसी इति । मित्रः । अद्भुतः । अंतः । वावत । अकृणोत । ज्योतिषा । तमः ।

वि । चर्मणी इवेति चर्मणीऽइव । धिपणे इति । अवर्तयत । वैश्वानरः । विश्वं । अधत्त ।

वृष्ण्यं ॥ ३ ॥

मित्रो मित्रभुतः सर्वेषामद्भुतो महान् आश्चर्यभुतो वा वैश्वानरोऽग्नी रोदसी यावापृथिव्या व्यस्तभ्रात् । विशिष्टं स्तुतिवान् । यथाधो न पततस्तथा स्वकीयदेशे स्थापितवानित्यर्थः । तथा ज्योतिषा तत्रमा तमोऽधिकारं चातर्वावदंतर्हितं तिरोहितवर्णोत । अकरोत् ॥ वावदिति वातगतिकर्मणो यदनुगतस्य रूपं ॥ अपि च धिपणे धारयित्री यावापृथिव्या चर्मणी इव यथा पृष्ठाविश्रामिता द्वे चर्मणी शोषणार्थं प्रसारयति

तथा व्यवर्तयत । विवृते विस्मृते अकरोत् । किं बहुना वैश्वानरोऽयमधिर्विश्वं सर्वं वृष्ट्यं वीर्यमधत्त । धत्ते । धारयति ॥

अपामुपस्थं महिषा अगृभ्णत विशो राजानमुप तस्युर्ऋग्मियं ।
आ दृतो अग्निमभरद्विवस्वतो वैश्वानरं मातरिश्वा परावतः ॥ ४ ॥
अपां । उपऽस्थं । महिषाः । अगृभ्णत । विशः । राजानं । उप । तस्युः । ऋग्मियं ।
आ । दृतो । अग्निं । अभरत् । विवस्वतः । वैश्वानरं । मातरिश्वा । पराऽवतः ॥ ४ ॥

आप इत्यंतरिक्षनाम । अपामंतरिक्षस्थोपस्थ उपस्थाने मध्ये महिषाः । महत्तामैतत् । महान्तो मरुतोऽगृभ्णत । अगृह्णन् । इमं वैश्वानरं वैद्युतात्मना वर्तमानमजानांस्तत्त्वार्थः । गृहीत्वा च विशः प्रजा राजानं स्वामि नमृग्मियमर्चनीयमुप तस्युः । अन्ववत् । अपि चेमं वैश्वानरमपि पुरा सूर्यममीपि विद्यमानं दृतो विगवान् देवानां दृतो वा मातरिश्वा वायुः परावतो दूरदेशाद्विवस्वत आदित्यादाभरत् । इमं लोके प्रत्याजहार ॥

युगेयुगे विदथ्यं गृणद्मोऽग्ने रयिं यशसं धेहि नव्यसीं ।
पथ्येव राजन्घणंसमजर नीचा नि वृश्च वनिनं न तेजसा ॥ ५ ॥
युगेऽयुगे । विदथ्यं । गृणत्ऽभ्यः । अग्ने । रयिं । यशसं । धेहि । नव्यसीं ।
पथ्याऽदेव । राजन् । अघऽशंसं । अजर । नीचा । नि । वृश्च । वनिनं । न । तेजसा ॥ ५ ॥

हे अग्ने युगे युगे काले काले विदथ्यं । विदथो यज्ञः । तदर्हं त्वामुद्दिश्य नव्यसीं नवतरां स्मृतिं गृणद्म उच्चारयितुभ्योऽस्मभ्य रयिं धनं यशसं यशस्विनं पुत्रं च धेहि । विधिहि । कुरु । किंच हे राजन् राजमानाजर जरारहितपथे पथ्येव वज्रगवात्मीयन तेजसा वनिनं न वृक्षमिवाघांसमघस्यानर्थस्य शंसितारं शत्रुं नीचा नीचीनो न्यग्भुतो यथा भवति तथा नि वृश्च । निजहि ॥

अस्माकमग्ने मघवत्सु धारयानामि श्चमजरं सुवीर्यं ।
वयं जयेम गतिनं सहस्रिणं विश्वानर वाजमग्ने तवोतिभिः ॥ ६ ॥
अस्माकं । अग्ने । मघवत्ऽसु । धारय । अनामि । श्चं । अजरं । सुऽवीर्यं ।
वयं । जयेम । गतिनं । सहस्रिणं । विश्वानर । वाजं । अग्ने । तव । ऊतिऽभिः ॥ ६ ॥

हे अग्ने अस्माकं ॥ सप्तमर्थे पठे ॥ अस्मांमु मघवत्सु हविर्लक्षणं धनं युक्तेषु च वं धनं धारय । स्थापय । कीदृशं । अनाम्यनमनीयमनपहार्यमजरं जरारहितमनश्वरं सुवीर्यं शोभनवीर्यापन्नं । किंच हे विश्वानराग्ने तवोतिभिस्त्वत्संवाधिभी रक्षसिर्वयं गतिनं शतसंख्यायुक्तं शतपुरुषयुक्तं वा तथा सहस्रिणं वाजमन्नं जयेम । लभेमहि ॥

अदभ्येभिस्तव गोपाभिरिष्टेऽस्माकं पाहि त्रिपथस्य सृरीन ।
रक्षा च नो ददुषां शर्धो अग्ने विश्वानर प्र च तारीः स्तवानः ॥ ७ ॥
अदभ्येभिः । तव । गोपाभिः । इष्टे । अस्माकं । पाहि । त्रिऽपथस्य । सृरीन ।
रक्षा । च । नः । ददुषां । शर्धः । अग्ने । विश्वानर । प्र । च । तारीः । स्तवानः ॥ ७ ॥

हे इष्टे यष्टव्य एषणीय वा त्रिपथस्य त्रिषु लोकेषु सहावस्थास्येन यद्वाहवनीयादिषु त्रिष्वायतनेषु यष्ट-
वेदेवैः सहावतिष्ठमानपि अदभ्येभिः केनाप्यर्हसितस्तव त्वदीयगोपाभिर्गोपके रक्षकैर्जोभिरस्माकं सृरीन-

स्मदीयान् स्तोत्रान् पाहि । रक्ष । हे विश्वानराधिदेवतां हवीषि दत्तवतां नोऽस्माकं शर्धो बन्ध रक्ष च ।
स्तवानः स्तूयमानस्त्व प्र च तारीः । प्रवर्धय च ॥ १० ॥

अहश्चि सप्तर्चं नवमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं विश्वानराधिदेवताकं । अनुक्रांतं च । अहश्चि ॥ व्यूहं दशरात्रे
षष्ठेऽह्न्याप्रिमार्कतशस्त्रे विश्वानरनिविदानमिदं । मुच्यते हि । अहश्च कृष्ण मध्वो यो नाम । आ० ८ ८ । इति ॥

अहश्च कृष्णमहरर्जुनं च वि वर्तते रजसी वेद्याभिः ।

विश्वानरो जायमानो न राजावातिरज्योतिषामिस्त्वमांसि ॥१॥

अहरिति । च । कृष्णं । अहः । अर्जुनं । च । वि । वर्तते इति । रजसी इति । वेद्याभिः ।

विश्वानरः । जायमानः । न । राजा । अर्जुनः । अतिरतः । ज्योतिषा । अग्निः । तमांसि ॥१॥

आहरति पुरुषोऽस्मिन्कर्माणीत्यहः । कृष्ण कृष्णवर्णं । एतस्मान्नाधिकरणादहःशब्दो रात्रिवाचकः ।
तमसा कृष्णवर्णा रात्रिश्चार्जुनं च सारिणं तेजसा शुक्लवर्णमहो दिवमथ रजसी स्वयभामा सर्वं जगद्व्रजयंती
वेद्याभिर्वेदितव्यमभिरनुकूलतया ज्ञातव्याभिः स्वप्रवृत्तिभिर्वि वर्तते । विविध पर्यावर्तते । यद्वा । रजसी यावा-
पृथिव्या । उपलक्षणमेतत् । लोकत्रयं प्रत्यावर्तते । एतच्च विश्वानराधिराज्येति शेषः । स हि देवतात्वेनात्र
प्रतिपाद्यः । स च विश्वानरोऽपि ज्ञायमानो न राजा प्रादुर्भवन् प्रवर्धमानो राजिव ज्योतिषा तेजसा तमांस्य-
वातिरत ॥ अवतिरतिवर्धकमां ॥ अवतिरति । विनाशयति ॥

नाहं तंतुं न वि जानाम्योतुं न यं वयंति समरऽतमानाः ।

कस्य स्वित्पुत्र इह वक्त्रानि परो वदात्यवरण पित्रा ॥२॥

न । अहं । तंतुं । न । वि । जानामि । ओतुं । न । यं । वयंति । मं । अरः । अतमानाः ।

कस्य । स्वित् । पुत्रः । इह । वक्त्रानि । परः । वदाति । अवरण । पित्रा ॥२॥

विश्वानरस्य महत्त्वमाख्यास्यन्नुपि मन्त्रं यज्ञं वस्त्रात्मकतया रूपयन् तस्य दर्शनत्वमनया प्रतिपादय-
तीति यज्ञवादिनां मन्यते । तत् । ततवः पटस्य प्राणयतानि सूत्राणि । तानि च यज्ञात्मकस्य वस्त्रस्य
गायत्र्यादीनि कृदांसि स्तुतशस्त्राणि च । तान्यहं न वि जानामि । तथातुं । आतर्वास्तरश्चीनानि सूत्राणि ।
तानि चात्र यज्ञेष्वध्वर्याणां कर्माणि च । तान्यहं न वि जानामि । अपि संतदभयमाध्य तं पटं यज्ञलक्षणं
न वि जानामि यं पटं यज्ञलक्षणं समरं सगमने देवयज्जनेऽतमानाः सततं चेष्टमाना अस्त्वित्जो वयति तत्
नोतुश्च संतर्जति । वस्त्ररूपेण निष्पादयतीत्यर्थः । इहास्मिन् लोके कस्य स्वित् । स्विदिति विनोक्तं । कस्य राम
पुत्रो मनुष्यो वक्त्रानि वक्त्रेभ्यः तानीमानि परः परस्तादमुष्मिन् लोके वर्तमानो यः सूर्यस्त्वस्य पित्रार्यरणा-
वस्तादस्मिन् लोके वर्तमानं विश्वानराधिरानुशिष्टः सूनं वदाति । वदेत । न कश्चिदपि प्रवदितुं शक्नोती-
त्यर्थः ॥ एतच्च संप्रदायविद्विक्तैः विश्वानरस्य पुत्रोऽसौ परस्तादिव यः स्थितः । तस्मात्स्ववरवस्त्रस्य
स्तुतशस्त्राणि ततवः ॥ यज्ञपिष्टार्थातुः स्याद्वस्त्रं वातयमध्वरः । परः परः स्थितः सूर्यः पितामिः पार्थिवो
मत इति ॥ रूपकतया जगत्पटं दर्शनत्वमनया प्रतिपादयतीत्यात्मविदो मन्यते । तत् तनुं तनुमानानि
मुक्त्वा विद्यदादीन्यपचीकृतानि भुतानि न वि जानामि । आनुमोतुन पचीकृतानि म्थनान्योतुम्यानीयांश्चपि
विद्यदादीनि न वि जानामि । न च तत्कार्यं पटस्थानीयं प्रपच वि जानामि यं प्रपच समरं तनुनामोतुना च
संगमनेऽतमानाः सततं चेष्टमानाः संसारिणो वयति उत्पादयति । तेषु भागार्थमोक्षरः सृजतीति कर्तृत्वमु-
पचर्यते । इहास्मिन्निषेधं परः परस्ताद्वद्विषये वर्तमानानि वक्त्रानि वक्त्रयानीमान्यवरणावाचीनेन सृष्ट्यु-
त्तरकालमुत्पन्नेन पित्रा स्वजनकेनानुशिष्टः सूनं कस्य स्वनु पुत्रो वदाति । वदेत । स्वात्पन्नेः प्राचीने वृत्तातम-
जानानः कश्चिदपि न वदेदित्यर्थः ॥

सं इत्तंतुं स वि जानात्योतुं स वक्तान्यृतुथा वदति ।

य इ चिकेतदमृतस्य गोपा अवश्चरन्परो अन्येन पश्यन् ॥३॥

सः । इत् । तंतुं । सः । वि । जानाति । ओतुं । सः । वक्तानि । ऋतुऽथा । वदाति ।

यः । इ । चिकेतत् । अमृतस्य । गोपाः । अवः । चरन् । परः । अन्येन । पश्यन् ॥३॥

यद्यप्युक्तेन प्रकारेण दुर्ज्ञानानि तथाप्येतानि वैश्वानरोऽग्निर्जानाति वदति चेत्यनया प्रतिपादयति । स इत म एव वैश्वानरोऽग्निस्तंतुं तंतुस्थानीयानि गायत्र्यादीनि वृंदांसि स्तुतशस्त्राणि वि जानाति । तथा स एवातुमोतुस्थानीयानि यजुष्याध्वर्यवाणि च कर्माणि वि जानाति । ऋतुथा काले काले तत्तदनुष्ठानसमये वक्तानि वक्तव्यानि च तानि वदति । वदति । वदंत । योऽयं वैश्वानरोऽमृतस्य गोपा उदकस्य गोपायिता रक्षितावोऽवस्ताद्भूलोके चरन् पार्थिवाग्निरूपेण संचरन् परः परस्ताद्विष्वन्येन सूर्यात्मना पश्यन् सर्वं जगत्प्रकाशयन् ईमिमानि परि दृश्यमानानि सर्वाणि भूतानि चिकेत जानाति स एवेति पूर्वत्र संबंधः । यद्वा । स इत म एव तंतुं तंतुस्थानीयानि मृत्तुभूतानि वि जानाति नान्यः कश्चित् । तर्थातुमोतुस्थानीयानि स्थूलभूतानि च म एव वि जानाति । स एव वक्तानि । वक्तव्यान्युपदेष्टव्यानीमान्यृतुथा काले काले यदा यदा विज्ञासंप्रदायोक्तदस्तादा तदा वदति । वदंत । कोऽसौ यो विजानीयाद्देहेत्यत आह । यो वैश्वानरो विश्वनरात्मकः परमात्मा मृतस्यामृतत्वस्य विमोक्षणस्य गोपा रक्षितावोऽवस्तात्संसारदशायां चरन् अंतःकरणोपेतो जीवात्मभावेन संचरन् परः परस्ताद्विष्वया ऊर्ध्वं वर्तमानेनान्येनोक्तविलक्षणेन निरुपाधिकेन सहिदादिलक्षणेन रूपेण पश्यन् सर्वं जगत्प्रकाशयन् ईमिमानि चिकेत जानाति । तथा च परमात्मानं प्रकृत्य श्रूयते । तमेव भातमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभाति । श्वे० उ० ६. १४. इति ॥

अयं होता प्रथमः पश्यन्ममिदं ज्योतिरमृतं मर्त्येषु ।

अयं स जज्ञे ध्रुव आ निपत्तोऽमर्त्यस्तन्वा ३ वर्धमानः ॥४॥

अयं । होता । प्रथमः । पश्यन् । इमं । इदं । ज्योतिः । अमृतं । मर्त्येषु ।

अयं । सः । जज्ञे । ध्रुवः । आ । निऽसत्तः । अमर्त्यः । तन्वा । वर्धमानः ॥४॥

अयं वैश्वानरोऽग्निः प्रथम आद्यो होता । मानुषो हि होता द्वितीयः । हि मनुष्यात्मिमं पश्यत । भजित्यर्थः । मर्त्येषु मरणस्वभावेषु शरीरेष्वमृत मरणरहितमिदं वैश्वानराख्य ज्योतिर्जाठररूपेण वर्तत इत्यर्थः । अपि च सोऽयमग्निर्ध्रुवो निश्चल आ समेता निपत्तो निपणः सर्वथापी अत एवामर्त्यो मरणरहितोऽपि तन्वा शरीरेण संबधात जज्ञे । जायते । वर्धमानश्च भवतीत्युपचर्यते ॥

ध्रुवं ज्योतिर्निहितं दृश्ये कं मनो जविष्ठं पतयत्स्वतः ।

विश्वे देवाः समनसः सकेता एकं क्रतुमभि वि यंति साधु ॥५॥

ध्रुवं । ज्योतिः । निऽहितं । दृश्ये । कं । मनः । जविष्ठं । पतयत् । अमु । अंतरिति ।

विश्वे । देवाः । सऽमनसः । सऽकेताः । एकं । क्रतुं । अभि । वि । यंति । साधु ॥५॥

ध्रुवं निश्चलं मनो मननः तस्मादपि जविष्ठमतिशयेन वेगवत् ईदृशं वैश्वानराख्यं ज्योतिः पतयत्सु गच्छत्सु जगत्सु प्राणिष्वंतर्मध्ये निहितं । प्रजापतिना स्थापितं । किमर्थं । दृश्ये कं । दर्शनार्थं । किंच विश्वे सर्वे देवाश्च समनसः समानमनस्काः सकेताः समानप्रज्ञाश्च संत एकं मुख्यं गंतारं वा क्रतुं कर्मणां कर्तारं साधु सम्यक् अभि वि यंति । अभिमुख्येन विविधं प्राप्नुवंति । सेवत इत्यर्थः । यद्वा । पतयत्सु गच्छत्सु प्राणिष्वंतर्मध्ये हृदये मनो जविष्ठं मनसोऽप्यतिशयेन वेगयुक्तं ध्रुवं निश्चलं निर्विकल्पं । तथा च वाजसनेयकं । अनेजदेकं

मनसो जवीयः । वा० सं० ४०. ४. । इति । ज्योतिर्ब्रह्म चेतस्यं निहितं । न किञ्चित् स्थापितं । यो वेद निहित गुहायां परमे व्योमन । तै० आ० ८. १. । इति हि श्रूयते । किमर्थं । दृशये दर्शनार्थं । ज्ञानेन हि सर्वं जानति । अपि च । दीव्यतीति देवा इन्द्रियाणि । विश्वं सर्वं देवा सर्वानीन्द्रियाणि चतुराद्याः समनसो मनसा सह वर्तमानाः संकेताः संतजस्काः संत एकमद्वितीयं क्रतुं स्रष्टादीनां कर्मणा कर्तार विश्वनरात्मकं परमात्मानमभिलक्ष्य साधुं सम्यक् वि यति । विविधं गच्छति । देवा एव वेमममि वि यति । आभिमुख्येन विविधमुपयति । उपासत इत्यर्थः । तथा च श्रूयते । तद्देवा ज्योतिरायुर्होषामतिऽमुत । ऋ० ब्रा० १४. ७. २. २० । इति ॥

वि मे कर्णा पतयतो वि चक्षुर्वी३दं ज्योतिर्हृदये आहितं यत् ।

वि मे मनश्चरति दूरआधीः किं स्विद्वस्यामि किमु नू मनिष्ये ॥ ६ ॥

वि मे कर्णा पतयतः । वि चक्षुः । वि उदं । ज्योतिः । हृदये । आऽहितं । यत् ।

वि मे मनः । चरति । दूरऽआधीः । किं स्विद्वस्यामि । किं ऊडति । नु । मनिष्ये ॥ ६ ॥

वैश्वानरं श्रोतुकामस्य मे मम कर्णा कर्णा वि पतयतः । विविधं गच्छतः । श्रोतव्यानां तदीयगुणानां बहुत्वात् । तथा वैश्वानरं दिदृक्षमाणस्य मम चक्षुरिन्द्रियं वि पतयति । विविधं गच्छति । दृष्टव्यानां तदीय रूपाणां बहुत्वात् । तथा ज्योतिः प्रकाशक हृदये हृदयपुङ्गीक आहित निहित यद्व्याप्य तत्त्वमिदमपि वि पतयति । विविधं गच्छति । वैश्वानरात्मानं ज्ञातुं । अपि च दूरआधीः । दूरं विप्रकृष्टं विषय आधीराध्यत्न यस्य तादृशं ॥ कान्दसो लिंगयत्ययः ॥ मे मदीय मनश्च वि चरति । विविधं प्रवर्तते । एवमहमहमिकया सर्वेष्विन्द्रियेषु प्रवृत्तेषु किं स्विदह वैश्वानरस्य रूपमिति वक्ष्यामि । किमु नू किमु खलु मप्रति मनिष्ये । मनसा प्रपत्य । वैश्वानरस्य गुणानामनंतत्वात् मंदप्रज्ञेन मया ज्ञातुं न शक्यत इत्यर्थः ॥

विश्वे देवा अनमस्यन्भियानाम्त्वामग्ने तममि तस्मिन्वांसं ।

वैश्वानरोऽवतृतये नोऽमर्त्योऽवतृतये नः ॥ ७ ॥

विश्वे देवाः । अनमस्यन् । भियानाः । त्वां । अग्ने । तममि । तस्मिन्वांसं ।

वैश्वानरः । अवतृतु । ऊतये । नः । अमर्त्यः । अवतृतु । ऊतये । नः ॥ ७ ॥

हे वैश्वानर तमस्यधकारि तस्मिन्वांसं स्थितवन्त त्वा विश्वं सर्वं देवा अनमस्यन् । समस्कृवंति । कृतो हृतो । भियाना अधकाराद्गीताः । तादृशोऽमर्त्यो सरणरहितो वैश्वानरोऽपिनोऽस्मान्तय ऊत्वा रचयन्नावतु । रक्षतु । पुनरुक्तिरादरार्था ॥ ॥ ११ ॥

पुरो व इति सप्तर्चं दशमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पमापेय । सप्तमी विंशका द्विपदा विराट् शिष्टास्विष्टुभः । तथा चानुक्रातं । पुरो वो द्विपदातं ॥ पातरनुवाक आपेयं कृतो विष्टुभं कृदमीदमादीनि चत्वारि मुक्तानि । सूचितं च । पुरो वो मंद्रमिति चत्वारि त मुपतीकर्मति पट् । आ० ४. ५३ । इति ॥

पुरो वो मंद्रं दिव्यं मुवृत्तिं प्रयति यज्ञे अग्निमध्वरं दधिध्वं ।

पुर उक्थेभिः स हि नो विभावा स्वध्वरा करति जातवेदाः ॥ १ ॥

पुरः । वः । मंद्रं । दिव्यं । मुऽवृत्तिं । प्रऽयति । यज्ञे । अग्निं । अध्वरं । दधिध्वं ।

पुरः । उक्थेभिः । सः । हि । नः । विभाऽवा । मुऽअध्वरा । करति । जातऽवेदाः ॥ १ ॥

हे अतिव्यजमाना वो यूयं मंद्रं मीदनं नृत्तं वा दिव्यं दिवि भवं मुवृत्तिं मुपु दीपवर्जितं मुग्ननावर्जनीय

वा एवंगुणमग्निं प्रयति प्रगच्छति प्रवर्तमानेऽध्वरे रक्षःप्रभृतिभिरहिंस्त्रे हिंसाप्रत्यवायरहिते वास्त्रिन्यज्ञे पुरो दधिध्वं । पुरस्तादाहवनीयरूपेण धारयत । यद्वा । पुरोधसं कुरुत । उक्थेभिः स्तुतशस्त्रैश्च पुरो दधिध्वं । विभावा विशंपेण दीप्यमानो जातवेदा जातानां वेदिता सोऽग्निर्हि यस्मात् नोऽश्मान् स्वध्वरा शोभनया-
गान करति करोति तस्मात्पुरो दधिध्वमित्यन्वयः ॥

तमु द्युमः पुर्वणीक होतरग्ने अग्निभिर्मनुष इधानः ।

स्तोमं यमस्मै ममतेव शृषं घृतं न शुचिं मतयः पवन्ते ॥२॥

तं । ऊं इति । द्युऽमः । पुरुऽअनीक । होतः । अग्ने । अग्निऽभिः । मनुषः । इधानः ।

स्तोमं । यं । अस्मै । ममताऽडव । शृषं । घृतं । न । शुचिं । मतयः । पवन्ते ॥२॥

हे द्युमो दीप्रिमन पुर्वणीक बह्वज्जाल होतदेवानामाहुतातरग्ने अग्निभिस्तवावयवभुतरन्यैरग्निभिः सार्ध-
मिधानः समिध्यमानो दीप्रः मन मनुषो मनुष्यस्य स्तोतुस्तमु तं स्तोमं शृण्वति शेषः । उ इति पादपुराणं । यं
स्तोम स्तोत्र शृषं मुखकर घृतं न पवित्राभ्यामुत्पूतं घृतमिव शुचि शुद्धमस्मा अपत्ये मतयो मतारः स्तोतारो
ममतेव । ममता नाम ब्रह्मवादिनी दीर्घतमसो माता । सेव पवन्ते पुनन्ति संस्कुर्वन्ति । दीपवर्जितमुच्चारयन्ती-
त्यर्थः । तं स्तोममित्यन्वयः ॥

पीपाय स अवंसा मर्त्येषु यो अग्रये ददाण विप्र उक्थैः ।

चित्राभिस्तमूतिभिश्चित्रशोचिर्व्रजस्य साता गोमतो दधाति ॥३॥

पीपाय । सः । अवंसा । मर्त्येषु । यः । अग्रये । ददाण । विप्रः । उक्थैः ।

चित्राभिः । तं । ऊतिऽभिः । चित्रऽशोचिः । व्रजस्य । साता । गोऽमतः । दधाति ॥३॥

स यजमानो मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये अश्वमात्रेण पीपाय वर्धते विप्रो मेधावी यो यजमान उक्थैः स्तुतिभिः
सार्धं हवीषि ददाण प्रयच्छति । तं यजमानं चित्रशोचिर्विचित्रदीप्रिर्गर्गिश्चित्राभिराश्वर्यभुताभिरुतिभि
रक्षाभिर्गोमतो गोभिर्युक्तस्य व्रजस्य गोष्ठस्य साता साता संभर्त्तनं दधाति । धारयति ॥

आ यः पप्रौ जायमान उर्वी दूरेदृशा भासा कृष्णाध्वा ।

अथ बहु चित्रम ऊर्म्यायास्तिरः शोचिषा ददृशे पावकः ॥४॥

आ । यः । पप्रौ । जायमानः । उर्वी इति । दूरेऽदृशा । भासा । कृष्णऽअध्वा ।

अथ । बहु । चित्रम् । तमः । ऊर्म्यायाः । तिरः । शोचिषा । ददृशे । पावकः ॥४॥

कृष्णाध्वा कृष्णवर्त्मा योऽपिर्जायमानः प्रादुर्भवन् उर्वी विलीणं वातापृथिव्या दूरेदृशा दूरे दृश्यमा-
नया भासा दीप्या आ पप्रौ आपुरयति स पावकोऽपिरधानंतरमूर्म्यायाः । रात्रिः संबंधि
बहु चित्रं बहुविधं तमोऽधकार शोचिषा दीप्या तिरस्कुर्वन् ददृशे । दृश्यते ॥

नू नश्चित्रं पुरुवाजाभिरुती अग्ने रयिं मघवन्तश्च धेहि ।

ये राधसा अवंसा चात्यन्यान्सुवीर्यभिश्चाभि संति जनान् ॥५॥

नु । नः । चित्रं । पुरुऽवाजाभिः । ऊती । अग्ने । रयिं । मघवन्तऽभ्यः । च । धेहि ।

ये । राधसा । अवंसा । च । अति । अन्यान् । सुऽवीर्यभिः । च । अभि । संति । जनान् ॥५॥

हे अग्ने मघवद्गो हविर्लक्षणधनयुक्तेभ्यो नोऽस्मभ्यं पुरुवात्राभिर्वह्निरुहती ऊतिमी रक्षणेः सह यव चायनीयं रयिं धनं नु चित्रं धिहि । देहि । प्रयत्न । चण्दो वन्यमाणेन समुच्चयार्थः । ये राधुमा धनन श्रवसात्त्रेण च सुवीर्येभिः शोभनवीर्यैश्चान्यान जनान्मनुष्यान्ति अतिशयेनाभि संति अभिभवति तादृशान् चान्द्यास्मभ्यं देहीत्यर्थः ॥

इमं यज्ञं चनो धा अग्न उग्नं तं आमानो जुहुते हविष्मान् ।

भरद्वाजेषु दधिपे सुवृक्तिमवीवाजस्य गन्धस्य सातो ॥ ६ ॥

इमं । यज्ञं । चनः । धाः । अग्ने । उग्न । यं । ते । आमानः । जुहुते । हविष्मान् ।

भरत्ऽवाजेषु । दधिपे । सुऽवृक्तिः । अवीः । वाजस्य । गन्धस्य । सातो ॥ ६ ॥

हे अग्ने उग्न कामयमानस्त्वमिमं पुरोवर्ति यज्ञं यागसाधनं चनो हविर्लक्षणमत्र धाः । धिहि । स्वात्मनि धारय । यं च पुरोडाशादिकमासान् आसीन उपविशन हविष्मान् हविर्युक्ते यजमानस्ते तुभ्यं त्वदर्थं जुहुते जुहीति तमिममित्यन्वयः । अपि च भरद्वाजेष्वपि सुवृक्तिं सुष्ठु दोषैर्वर्जितां कृति दधिपे । धारय । गन्धस्य ॥ गन्धमिर्मन्त्रीभ्यवकर्मा ॥ मिश्रणीयस्य प्राणस्य वाजस्यात्रस्य सातो समजं निमित्तमुतेऽवीः । तानुपीयन् च ॥

वि द्वेषांसीनुहि वर्धयेत्तां मदेम गतहिमाः सुवीराः ॥ ७ ॥

वि । द्वेषांसि । इनुहि । वर्धये । इत्तां । मदेम । गतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ७ ॥

हे अग्ने द्वेषांसि द्वष्टुन शत्रुन वीनुहि । विविध गमय । इत्तामत्र चास्मदीय वर्धये । यय च सुवीराः शोभ नवीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपताः सतः गतहिमाः गत हिमतान् सवत्सराभ्यं मदेम । मदेम । तः । मुयास्म ॥ ॥ १० ॥

यजम्ब होतरिति पट्टचमेकादश मुक्त भरद्वाजस्यार्प वैश्वमाधेय । अनुकृत्यत च । यजम्ब परिडति ॥ प्रात रनुवाकाश्चिनश्चनश्चोक्तौ विनियोगः ॥

यजस्व होतरिपितो यजीयानग्ने बाधो मरुतां न प्रयुक्ति ।

आ नो मिचावरुणा नासत्या द्यावा होत्राय पृथिवी ववृत्याः ॥ १ ॥

यजस्व । होतः । इपितः । यजीयान् । अग्ने । बाधः । मरुतां । न । प्रऽयुक्ति ।

आ । नः । मिचावरुणा । नासत्या । द्यावा । होत्राय । पृथिवी इति । ववृत्याः ॥ १ ॥

हे होतृदेवानामाहातरग्ने यजीयात्पुत्रमन्वमिपितः प्रपितोऽस्माभिः प्रार्थितः मन । नेति संप्रत्यर्थः । संप्रति प्रयुक्ति प्रयुक्ता प्रयुज्यमाने यज्ञं मरुता देवानां बाधः शत्रुणा बाधक गण यजम् । यद्वैतत्तत्त्वद्वय । हे होतरग्ने यजम्ब देवानित्येक वाक्य । प्रयुज्यत इति प्रयुक्ति बल । मरुता न प्रयुक्ति मरुता बलमिवास्मत्कृत्तुन बाधः बाधस्विति द्वितीय वाक्य । अपि च मिचावरुणा । अहरभिमानी देवो मित्रो वरुणो रात्र्यभिमानी । तौ च नासत्या मत्स्य जेतारी मत्स्यमभावाविष वा नामिकाप्रभवा वाश्विनी द्यावापृथिवी दिव च पृथिवी च एतांश्च देवान् होत्रायाम्बुजाय तदर्थमा ववृत्याः । आवर्तय । आवहेत्यर्थः ॥

त्वं होता मंदतमो नो अधुगंतदेवो विदथा मर्त्येषु ।

पावक्या जुह्वा ३ वह्निगाम्ने यजस्व तन्व १ तव स्वां ॥ २ ॥

त्वं । होता । मंदऽतमः । नः । अधुक् । अंतः । देवः । विदथा । मर्त्येषु ।

पावक्या । जुह्वा । वह्निः । ओमा । अग्ने । यजस्व । तन्व । तव । स्वां ॥ २ ॥

हे अग्ने त्वं सर्वेषु मनुष्येष्वन्तर्मध्ये वर्तमानो विदथा विदथे यज्ञे होता देवानामाह्वाता भवसि । कीदृशस्य । मंदतमः स्तुत्यतमो नोऽस्माकमधुगद्वोग्धास्मदर्थं द्रोहरहितो वा । सर्वदा मित्रभूत इत्यर्थः । देवो दानादिगुणयुक्तः । अपि च हे अग्ने जुहा । ऋयतेऽस्यामाहृतय इति जुहृज्वाला । तया पावकया शोधयिष्या-
मास्येन देवानामास्यभुतया वह्निर्हविषां वोढा त्वं तव स्वां स्वभुतां स्विष्टकृदाख्यां तन्वं तनूं यजस्व ॥

धन्या चिद्धि त्वे धिपणा वष्टि प्र देवाञ्जन्म गृणते यजध्वे ।

वेपिष्ठो अंगिरसां यद् विप्रो मधुं छंदो भनति रेभ इष्टौ ॥ ३ ॥

धन्या । चित् । हि । त्वे इति । धिपणा । वष्टि । प्र । देवान् । जन्म । गृणते । यजध्वे ।

वेपिष्ठः । अंगिरसां । यत् । हु । विप्रः । मधु । छंदः । भनति । रेभः । इष्टौ ॥ ३ ॥

धन्या धनमिच्छती धनहेतुभुता धिपणा स्मृतिर्हे अग्ने त्वे त्वां वष्टि । कामयते । चिदित्येतत्पादपुराणं ।
किमर्थं । देवान्यष्ट्यानिन्द्रादीन् प्र यजर्थं प्रकीर्णं यष्टुं त्वदीयं जन्म प्रादुर्भावं गृणते स्तुवते यजमानायद्वग्भू-
तयजमानार्थं । यद् यदा खल्वंगिरसामुषीणां मध्ये वेपिष्ठोऽतिशयेन स्तुतः प्रेरयिता विप्रो मेधावी रेभः
स्तोता भरद्वाज इष्टौ यज्ञे मधु मधुमन्मदकरं छंदः स्तोत्रं भनति उच्चारयति तदा धिपणा वष्टीत्यन्वयः ॥

अद्विद्युतस्त्वपाको विभावाम्ने यजस्व रोदसी उरुची ।

आयुं न यं नमसा रातहव्या अंजंति सुप्रयसं पंच जनाः ॥ ४ ॥

अद्विद्युतत् । सु । अपाकः । विऽभावा । अग्ने । यजस्व । रोदसी इति । उरुची इति ।

आयुं । न । यं । नमसा । रातऽहव्याः । अंजंति । सुऽप्रयसं । पंच । जनाः ॥ ४ ॥

अयमग्निः अद्विद्युतत् । सुप्र योतते । दीप्यते । कथंभूतः । अपाकः । पाकः पक्त्वप्रक्षो मुखः । तद्विलक्षणी
ऽपाकः । विभावा दीप्तिमान् । शिपः प्रत्यक्षकृतः । हे अग्ने म त्वमुरुची उरु विस्तीर्णमंचख्यां विस्मृतं रोदसी
यावापृथिव्यां यजस्व । हविषा पुजय । आयुं न मनुष्यमतिथिमिव यं पंच जना मनुष्या ऋत्विज्यजमानलक्षणा
रातहव्या दत्तहविष्काः संतः सुप्रयसं शोभनहविलक्षणेनाग्निं नमसास्तेन हविलक्षणेनाजंति सिंचति तर्पयति स
त्वं यजस्वित्यन्वयः ॥

वृजे ह यन्नमसा बहिरग्नावयामि सुगृधृतवती सुवृक्तिः ।

अम्यंश्चि सद्म सदेने पृथिव्या अश्रायि यज्ञः सूर्यं न चक्षुः ॥ ५ ॥

वृजे । ह । यत् । नमसा । बहिः । अग्नी । अयामि । सुक् । घृतऽवती । सुऽवृक्तिः ।

अम्यंश्चि । सद्म । सदेने । पृथिव्याः । अश्रायि । यज्ञः । सूर्यं । न । चक्षुः ॥ ५ ॥

यद् यदा खलु नमसा हविषा सहापावप्रिमसीपे बहिर्वृजे ॥ वृजिर्ऋदनाथः ॥ कथ्यते । आह्वयत
इत्यर्थः । सुवृक्तिः सुप्र दीपवर्जिता घृतवती घृतपुर्णा सुगयामि । नियम्यते । बहिर्हव्यासायते । तथा पृथिव्या
भूमेः सदेने स्थाने सद्म हविरासादनार्थां वेदिरम्यं चि ॥ स्यर्चातिर्गतिकर्मा ॥ गम्यते । परिगृह्यते । तदानीं यज्ञो
ऽश्रायि । यजमान आश्रितो भवति । तत्र दृष्टातः । सूर्यं न चक्षुः । यथा सूर्यं सर्वस्य प्रेरक आदित्य प्रकाशक
तेजः समर्पति तद्वत् ॥

दृग्मस्या नः पुर्वणीक होतर्देवेभिरग्ने अग्निभिरिधानः ।

रायः सूनो सहसो वावसाना अति ससेम वृजनं नांहः ॥ ६ ॥

द॒गस्य । नः । पु॒रुऽअ॒नीक । हो॒तः । दे॒वेभिः । अ॒ग्ने । अ॒ग्निऽभिः । इ॒धानः ।
रा॒यः । सृ॒नो इति । स॒हसः । व॒व॒मा॒नाः । अ॒ति । स॒मेम । वृ॒ज॒नं । न । अ॒हं ॥ ६ ॥

हे पुर्वणीक वज्रज्वाल होतृदेवानामाज्ञातरये देवभिर्देवैर्लोतमानैरन्यैरग्निमस्त्वद्विभूतिभूतेः सार्धमिधान इध्यमानो दीप्यमानः स नोऽस्मभ्यं रायो धनानि ददास्य । प्रयत्नः । हे सहसः सृनो बलस्य पुत्रापे वावमाना हविषा त्वामाक्तादयंतो वयं वृजनं न शक्नुमिवाहः पापमति स्मम । अतिगन्तम । अतिक्रमं मेत्यर्थः ॥ ॥ १३ ॥

मध्ये होति पट्टं द्वादशं मूक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रिष्टुभमापेय । मध्य इत्यनुक्रात ॥ प्रातरनुवाकांश्चिन्तयन् योऽहो विनियोगः ॥

मध्ये होता दुरोणे बर्हिषो रात्रिस्तोदस्य रोदसी यजध्यै ।

अयं स सृनुः सहसं ऋतावा दूरात्सूर्यो न शोचिषा ततान ॥ १ ॥

मध्ये । होता । दुरोणे । बर्हिषः । राट् । अग्निः । तोदस्य । रोदसी इति । यजध्यै ।

अयं । सः । सृनुः । सहसः । ऋत॒ऽवा । दू॒रात् । सूर्यः । न । शो॒चिषा । त॒तान् ॥ १ ॥

होता देवानामाज्ञाता बर्हिषो यज्ञस्य राट् रात्रिस्तोदस्य । तृयति तपसा पीड्यत इति तोदो यजमानः । तस्य दुरोणे गृहे मध्ये निपीदतीति शेषः । किमर्थं । रोदसी यावापृथिव्यां यजध्यै यष्टु । स तादृशीऽयं सहसः सृनुः सहसस्य च ऋतावा मत्तवान्यज्जवान्वापिः सूर्यो न सूर्य इव दूराद्दूरत एव शोचिषा तज्जमा ततान । आतनोति । विस्तारयति । दूरदेशे वर्तमानोऽपि सूर्य इव सर्वं जगद्भ्रमयतीत्यर्थः ॥

आ यस्मिन्त्वे स्वपाके यज्ञच यशोद्राजन्त्सर्वततिव नु द्यौः ।

त्रिपधस्यस्ततरूपो न जंहो हव्या मघानि मानुषा यजध्यै ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । त्वे इति । मु । अपाके । यज्ञच । यशो । राजन् । सर्वताताऽड्य । नु द्यौः ।

त्रिऽस॒धस्यः । त॒तरूपः । न । ज॒हं । ह॒व्या । म॒घानि । मा॒नुषा । य॒जध्यै ॥ २ ॥

द्यौः स्तोता सर्वततिव । इवशब्दः पुरकः । यज्ञनामित । सर्वताता सर्वस्वायमानं यज्ञं । यद्वा । सर्वशब्दात्स्वार्थकस्मात्तन्प्रत्ययः । सर्वः स्तोता हे यज्ञच यष्टव्य राजन् राजमानापि अपाके प्राज्ञे त्वे यस्मिन्त्वे त्वयि मु अत्यंतं नु चिप्रमा यत्नत आयजति हवींषि जुहोति त्रिपधस्यस्त्रिपु लोकेषु महं स्थितः । यद्वा । गार्हपत्यादिरूपेण त्रिधावस्थितः । तादृशस्य ततरूपो न तरिता सूर्य इव जहः शीघ्रं गता भव ॥ जह इति हंतं रतिकर्मणो रूपं ॥ यद्वा । तं प्रवर्तनतरणयोरित्यस्मात्क्रमा रूपं ततर्वानिति । तस्य पञ्चा रूपमेतत्ततरूप इति ॥ तरितुः सूर्यस्यैव जहो वेगस्त्वैव भवत्वित्यर्थः । किमर्थं । मघानि महनीयानि प्रशस्यानि मानुषा मनुष्याणां संबधीनि हव्या हव्यानि हवींषि यजध्यै यष्टु देवभ्यो दातुं ॥

तेजिष्ठा यस्यारतिर्वनेराट् तोदो अध्वन्न वृधमानो अद्योत ।

अद्रोघो न द्रविता चेतति त्मन्नमर्त्योऽवर्च ओषधीषु ॥ ३ ॥

तेजिष्ठा । यस्य । अरतिः । वनेऽराट् । तोदः । अध्वन्न । न । वृधमानः । अद्योत ।

अ॒द्रो॒घः । न । द्र॒वि॒ता । चे॒त॒ति । त्म॒न्न॒म॒र्त्यः । अ॒व॒र्चः । ओ॒ष॒धी॒षु ॥ ३ ॥

यस्याधेररतिर्गन्त्री ज्वाला तेजिष्ठातिशयेन तेजस्विनी सती वनेराठ दावरूपेणारण्ये राजमाना वर्धते वृधमानो वर्धमानः सोऽपिस्तोदो अध्वन्न न । तोदः सर्वस्य प्रेरकः सूर्यः । स इवाध्वनि स्वमार्गेऽतिरिक्तेऽद्योत ।

प्रकाशति । अपि चाद्रोघो न अद्रोघ्यः । यद्वा । प्राणरूपेण सर्वेषामद्रोघा वायुरिव तादृशोऽमर्त्यो मरणरहितः सोऽपिरोषधीषु । आपः पाक एषु धीयत इत्योषधीषु वनानि । तेषु द्रविता शीघ्रगामी सन् अवर्जः केनाप्यवारणीयश्च भवन् तस्मात्तस्मात् स्वप्रकाशेनैव चेतति । चेतयति । सर्वे जग्धत् ज्ञापयति ॥

सास्माकैर्भिरतरी न शूषैरग्निः एवे दम आ जातवेदाः ।

दृन्वो वन्वन् क्रत्वा नार्वांसः पितेव जारयायि यज्ञे ॥ ४ ॥

सः । अस्माकैभिः । एतरि । न । शूषैः । अग्निः । स्तवे । दमे । आ । जातवेदाः ।

दुऽअन्नः । वन्वन । क्रत्वा । न । अर्वा । उम्सः । पिताऽइव । जारयायि । यज्ञे ॥ ४ ॥

जातवेदा जातधनो जातप्रज्ञो वा सोऽपिरस्माकैर्भिरस्मादीयेः स्तोतृभिरतरी न । एतरि गंतरि याचमाने पुरुषे विद्यमानानि स्तोत्राणि यथात्यंतं सुखकराणि तथा शूषेः सुखकरः स्तोत्रेदमेऽस्मादीये यज्ञगृहे आ अभिमुख्यन् सर्वे । स्तूयते । अपि च दृन्वः । दृन्वमः । स एवात्र यस्य स तथोक्तः । अत एव वन्वन वनानि संभजन क्रत्वा न कृतनाम्नीयन् कर्मणा चार्वा गता च भवति । तत्र दृष्टांतः । उम्सः पितेव । पिता पालयिता वत्पाना जनको वोम्सो वृषभ इव । स यथा भेषुनार्थं शीघ्रं गच्छति तद्वत् । यज्ञैर्यज्ञवर्द्धयंजमानश्च जारयायि स्तूयते ॥ जरतेः स्तुतिकर्मण एतद्दृष्टं ॥

अथ स्मास्य पनयंति भासो वृथा यत्तदनुयाति पृथ्वी ।

सद्यो यः स्यंद्रो विषितो धवीयानृणो न तायुरति धन्वा राट् ॥ ५ ॥

अथ । स्म । अस्य । पनयंति । भासः । वृथा । यत् । तदनुयाति । अनुऽयाति । पृथ्वी ।

सद्यः । यः । स्यंद्रः । विऽसितः । धवीयान । ऋणः । न । तायुः । अति । धन्व । राट् ॥ ५ ॥

अध्याग्मिन्नीके । स्मिति पुरकः । अस्याग्निभासो रश्मीन् पनयति । स्तोतारः स्तुवति । यद्यदा वृथानायासेन तन्न तन्न तनुकुर्वन् वनानि सम्यग्दहनं पृथ्वी विस्तीर्णामरण्यभुवनन्यात्यनुगच्छति तदानीं पनयतीत्यन्वयः । योऽग्निः स्यंद्रः स्यंदनवान् विषितो विमुक्तः प्रतिबंधरहितः अत एव सद्यः शीघ्रं धवीयान् गतुमर्हो भवति । क इव । ऋणो न तायुः ॥ ऋणोतिर्गतिकर्मा ॥ तायुरिति स्तननाम् । यथा स्तनः शीघ्रं गता भवति तद्वत्सोऽयमपि धन्व मरुभूमिमतिक्रम्य राट् । राजते । यद्वा । धन्वत्यस्मादाप इति धन्वातरिज । अतिशयेनांतरिजमाक्रम्य राजते ॥

स त्वं नो अर्वन्निदाया विश्वेभिरग्रे अग्निभिरिधानः ।

वेपि रायो वि यासि दुच्छुना मदेम गतहिमाः सुवीराः ॥ ६ ॥

सः । त्वं । नः । अर्वन् । निदायाः । विश्वेभिः । अग्ने । अग्निऽभिः । उधानः ।

वेपि । रायः । वि । यासि । दुच्छुनाः । मदेम । गतहिमाः । सुऽवीराः ॥ ६ ॥

हे अर्वन् गतरग्ने स तादृशस्त्वं निदाया निदिष्ट्याः प्रजाया निदाया एव वा पाहीति शेषः । कथंभूतः सन् । विश्वेभिः सर्वैरग्निभिरित्यन्ताप्याभुतरिधान इध्यमानः सन् । रायो धनानि चास्मान् वेपि । गमय । यद्वा । हविर्लक्षणां धनानि वेपि । कामयम् । दुच्छुना दुःस्वकारिणीः शत्रुसेना वि यासि च । विविधं गमयामि च । वयं च सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राः संतः गतहिमाः शतं सवत्सराभ्युदयम् । सोदयम् ॥ ॥ १४ ॥

त्वद्विशति पटुच त्रयोदश मृक्त भरद्वाजस्यार्प त्रिभुवनाप्यय । त्वद्विशत्यनुक्रांतं ॥ प्रातरनुवाकाश्विनग्रस्वयोक्तो विनयोगः ॥

त्वद्विष्वा सुभग सौभगास्त्यग्रे वि यंति वनिनो न वयाः ।

श्रुष्टी रयिर्वाजो वृत्रतूर्य दिवो वृष्टिरीद्वो रीतिरपां ॥१॥

त्वत् । विष्वा । सुभग । सौभगानि । अग्रे । वि । यंति । वनिनः । न । वयाः ।

श्रुष्टी । रयिः । वाजः । वृत्रतूर्य । दिवः । वृष्टिः । ईद्वो । रीतिः । अपां ॥१॥

हे सुभग शोभनधनाय विष्वा विष्वाणि सर्वाणि सौभगानि धनानि त्वत्त्वन्तो वि यंति । विविध निर्गच्छन्ति । हिरण्यमूलत्वात्सर्वेषां धनानां हिरण्यं चायैः सकाशादुत्पन्नं । तस्य रतः परापतत्तद्विरण्यमभवत् । ते० ब्रा० १. १. ३. ८. इति श्रुतिः । निर्गमने दृष्टातः । वनिनो न वयाः । यथा वृत्राणां विविध निर्गच्छन्ति । तद्वत् । तथा रयिः पशुसंघस्य त्वत्सकाशादेव श्रुष्टी क्षिप्रं यति । निर्गच्छन्ति । पशवो वै रयिः पशुनिवावरूप इति तैत्तिरीयक । वृत्रतूर्यं वृत्राणां शत्रुणा हिंसकं मयामं शत्रुन जेतुं वाजो बलं च त्वन्तो यति । दिवो उत्तरिवाद्या वृष्टिः सर्वापि त्वत्त एव यति । अयां प्राप्ताहतिः सम्यगादित्युपतिष्ठति । आदित्याज्जायते वृष्टिः वृष्टिरन्नं ततः प्रजा इति स्मरणात् । अतस्त्वमीडाः सर्वैः सुख्यः सन् अपामुदकाणां रीतिर्गमयिता भवामि ॥

त्वं भगो न आ हि रत्नमिषे परिज्मेव शयसि दस्मवर्चाः ।

अग्रे मित्रो न बृहत् ऋतस्यासि शक्ता वामस्य देव भूरः ॥२॥

त्वं । भगः । नः । आ । हि । रत्नं । इषे । परिज्मा । शयसि । दस्मऽवर्चाः ।

अग्रे । मित्रः । न । बृहत् । ऋतस्य । असि । शक्ता । वामस्य । देव । भूरः ॥२॥

हे अग्रे भगो भजनीयस्त्व नोऽस्मभ्य रत्नं रमणीयं धनमिषे । आगमय । प्रयच्छ ॥ इण गताविद्यस्यैतद्रूपं । ह्रीति पुरकः ॥ दस्मवर्चा दर्शनीयद्रोहिण्यस्य परिज्मेव परितो गता वायुरिव क्षयसि । सर्वत्र निवससि । यद्वा । क्षयतिरश्वयंकमा । सर्वस्थितिः । हे अग्रे मित्रो न प्रसीतस्यायको देव इव बृहतो महत् ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य वा क्षत्तामि ॥ क्षदतिरत्र दानकमा ॥ दाता भवामि । तथा हे देव योतमानाय भूर्ब्रह्मस्य वामस्य वन नीयस्य धनस्य च दाता भवमीत्यनुग्रहः ॥

स सत्पतिः शवसा हंति वृत्रमग्रे विप्रो वि पणेभर्ति वाजं ।

यं त्वं प्रचेत ऋतजात राया सज्जीपा नम्रापां हिनोपि ॥३॥

सः । सत्पतिः । शवसा । हंति । वृत्रं । अग्रे । विप्रः । वि । पणेः । भर्ति । वाजं ।

यं । त्वं । प्रचेतः । ऋतऽजात । राया । सज्जीपाः । नम्रा । अपां । हिनोपि ॥३॥

हे अग्रे सत्पतिः सता पालयिता स पुरुषो वृत्रमावरकं शत्रुं शवसा वन्निन हति । स च विप्रो मेधावी सन् पणर्वणिज एतज्जाग्रोऽमुरस्य वाजमन्नं बलं वा वि भर्ति । वियुज्य हरति ॥ इयहोभं इति भत्व ॥ हे प्रचेतः प्रकृष्टज्ञान ऋतजात । ऋतमिति यज्ञनाम । तदर्थं जातायै अपा नम्रा न पातयिष्या पुत्रा मध्यमस्थानि न वैशुतायिना सज्जीपाः संगतस्य य पुरुष राया ॥ चतुर्थ्यर्थे तृतीया ॥ धनार्थं हिनोपि प्रेरयामि स हंतीत्यन्वयः ॥

यस्ते सूनो सहसो गीर्भिरुक्थैर्यज्ञमर्तो निशितिं वेद्यो नट ।

विश्वं स देव प्रति वारमग्रे शक्ते धान्यं पत्यते वसव्यः ॥४॥

यंः। ते। सूनो इति। सहसः। गीः। ऽभिः। उक्थैः। यज्ञैः। मर्तैः। निऽशितिं। वेद्या। आनन्द्।
विश्वं। सः। देव। प्रति। वा। अरं। अग्ने। धत्ते। धान्यं। पत्यन्ते। वसन्त्यैः ॥ ४ ॥

हे सहसः सूनो बलस्य पुत्राये ते तव निशितिं तैरुक्थं यो मर्तो मनुष्यो यज्ञमानो गीभिः स्तुतिभिरुक्थैः
शस्त्रैर्यज्ञैर्यजमानसाधनैर्हविर्भिश्च वेद्या वेद्यायां यज्ञभुमावानट् प्रापयति स मर्तो हे देव द्योतमानासि विश्वं
सर्वमरं पर्याप्तं। वागन्द्धार्यं। धान्यं च प्रति धत्ते। प्रतिधारयति। वसन्त्यैर्वसुभिश्च पत्यन्ते। संगच्छन्ते ॥

ता नृभ्य आ सौश्रवसा सुवीरामे सूनो सहसः पुण्यसे धाः ।

कृणोपि यच्छवसा भूरि पश्वो वयो वृकायारये जसुरये ॥ ५ ॥

ता। नृऽभ्यः। आ। सौश्रवसा। सुऽवीरा। अग्ने। सूनो इति। सहसः। पुण्यसे। धाः।

कृणोपि। यत्। शवसा। भूरि। पश्वः। वयः। वृकाय। अरये। जसुरये ॥ ५ ॥

हे सहसः सूनो सहसस्पुत्राये सुवीरा-शोभनैः पुत्रैरुपेतानि सौश्रवसा सुश्रवांसि शोभनान्यज्ञानि ता तानि
नृभ्यः शत्रुर्जनभ्य आहृत्य धाः। अस्मासु धिहि। किमर्थं। पुण्यसे पोषार्थं। यद्वा। नृभ्यः स्तुतीनां नृभ्योऽभ्य-
साधिहि। आभिमुख्येन प्रयुक्तं। शवसा बलेन युक्तस्त्व भूरि बहूनां पशूः पशोः सर्वाधि दध्यादिनक्षत्राणि यद्वा
तोऽन्नं वृकायादावे जसुरय उपलपयित्वा अरये शत्रून् कृणोपि करोषि तदन्नमाहृत्य प्रयच्छत्यर्थः ॥

वद्वा सूनो सहसो नो विहाया अग्ने तोक् तनयं वाजि नो दाः ।

विश्वामिर्गीभिरेभि पूर्तिमश्यां मदेम गतहिमाः सुवीराः ॥ ६ ॥

वद्वा। सूनो इति। सहसः। नः। विऽहायाः। अग्ने। तोक्। तनयं। वाजि। नः। दाः।

विश्वामिः। गीः। ऽभिः। अभि। पूर्ति। अश्यां। मदेम। गतऽहिमाः। सुऽवीराः ॥ ६ ॥

हे सहसः सूनोऽपि विहायाः। महात्मा मिततः। महास्त्वं नोऽस्माक वसा वदिता हितोपदेष्टा भव। अपि च
तोक् पुत्रं तनयं तत्पुत्रं च वाजि अन्नयुक्तं नोऽस्मभ्य दाः। देहि। अह स्तोता विश्वामिः सर्वाभिर्गीभिस्त्वद्विष-
याभिः पूर्तिं कामानां पूर्तिमश्यां। अभिप्राप्नुया। अन्यद्वत् ॥ ॥ १५ ॥

अप्रा य इति पठुच्च चतुर्दश मुक्त भरद्वाजस्यापमामेय। पशो शक्करी शिष्टाः पचानुष्टुभः। तथा चानुक्तांतः।
अप्रा य आनुष्टुभ शक्कयंतमिति ॥ प्रातरनुवाक आयेय कतावाश्विनशस्त्रे चंद मुक्त। सूत्रितं च। अप्रा यो
होताजनिष्ट। आ० ४ १३। इति ॥ अत्रैश्वर्यवर्षाण्ये चतुरात्रेऽहोनि तृतीयेऽहनीदं मुक्तमाज्यशस्त्र। सूत्रितं च।
अप्रा यो मर्त्यो दुव इति तृतीये। आ० १० २। इति ॥

अप्रा यो मर्त्यो दुवो धियं जुजोष धीतिभिः। भसन्तु प्र पृथ्यं दुषं वुरीतावसे ॥ १ ॥

अप्रा। यः। मर्त्यः। दुवः। धियं। जुजोषं। धीतिऽभिः। भसन्तु। नु। सः। प्र। पृथ्यः।

दुषं। वुरीत। अवसे ॥ १ ॥

यो मर्त्यो मनुष्योऽप्रापार्षावर्षावपय दुवः परिवचरणं धियं कर्म च यज्ञादिलक्षणं धीतिभिः स्तुतिभिः सार्धं
जुजोष भवति आचरति स मर्त्यः पृथ्यः पूर्वपां मुख्यः स नु क्षिप्रं प्र भसत्। प्रभासित। प्रकृष्टप्रकाशवान् भवेत्।
अवसे पुत्रादीनां रक्षणार्थमपमत्तं च वुरीत। वृणीत। संभजित। शत्रुसकाशाक्षभेत्यर्थः ॥

अग्निरिद्धि प्रचेता अग्निर्वेधस्तम ऋषिः ।

अग्निं होतारमीळते यज्ञेषु मनुषो विशः ॥ २ ॥

अग्निः । इत् । हि । प्रऽचेतः । अग्निः । वेधऽतमः । ऋषिः ।

अग्निं । होतारं । उ॒क्तते । यज्ञेषु । मनुषः । वि॒शः ॥ २ ॥

अग्निरिदमिदं प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानवान् नान्यः कश्चित् । हि यस्मादेवं तस्माद्विधस्तमो विधातुस्तमोऽतिशयेन हविर्वहनादीनां कर्मणा कर्ता ऋषिः सर्वस्य द्रष्टा च भवति । मनुषो मनुष्यस्य यज्ञमानस्य त्रिगः प्रजा ऋत्विग्लक्षणा होतारं देवानामाह्वितारं तादृशमग्निं यज्ञेषु यागेष्वुक्तं । भवति ॥

नाना॒ ह्य॒ग्नेऽवसे॒ स्पर्धते॒ रायो॑ अ॒र्यः । तूर्वतो॑ दस्यु॒मा॒यवो॑ व्रतैः सी॒क्षतो॑ अ॒व्रतं ॥ ३ ॥

नाना॒ । हि । अ॒ग्ने । अ॒वसे॒ । स्पर्धते॒ । रायः॑ । अ॒र्यः । तूर्वतो॑ । दस्यु॒ । आ॒यवः॑ । व्रतैः॑ । सी॒क्षतो॑ । अ॒व्रतं ॥ ३ ॥

हे अग्ने अर्योऽरः शत्रो रायो धनान्यवसं त्वत्स्रोतणा रक्षणार्थं नाना शत्रुसकाशात्पृथग्भूताः स्पर्धते । अहमेव पालयान्यहमेव पालयानीति स्पर्धा कुर्वति । आयवो मनुष्यास्तं च स्रोतारो दस्युमुपधर्षयितारं शत्रुं तूर्वतो हिंसतो व्रतस्वदेवत्ययागैरव्रतं व्रतविरोधिज्ञं च पुरुषं मोक्षतः सोढुमभिमवितुमिच्छतो भवति ॥

अ॒ग्निर॒प्सामृती॑प॒हं वीरं॑ द॒दाति॒ सत्पतिं॑ ।

यस्य॑ च॒संति॒ शव॑सः संच॒क्षि॒ शत्र॑वो भि॒या ॥ ४ ॥

अ॒ग्निः । अ॒प्सां । अ॒रुति॑ऽस॒हं । वीरं॑ । द॒दाति॒ । सत्प॑तिं ।

यस्य॑ । च॒संति॒ । शव॑सः । संच॒क्षि॒ । शत्र॑वः । भि॒या ॥ ४ ॥

अयमपि वीरं पुत्रं ददाति । स्रोतुभ्यः प्रयच्छति । कीदृशं पुत्रं । अप्सामपामाप्यानां कर्मणा सनिता संभक्तारमुतीपहमुतीनामरातीनां सोढारमभिमवितारं सत्पतिं सता कर्मणा पालयितारं । यस्य वीरस्य संचक्षि संदर्शने सति शत्रवो बलात् भिया भीत्या शत्रवस्त्वमिति उद्दिजते त वीरमित्यन्वयः ॥

अ॒ग्निरि॒ह वि॒द्यना॑ नि॒दो दे॒वो म॑र्त॒मुरु॑ष्यति । म॒हावा॑ यस्यावृ॒तो र॒यिर्वा॑जे॒ष्ववृ॑तः ॥ ५ ॥

अ॒ग्निः । हि । वि॒द्यना॑ । नि॒दः । दे॒वः । म॑र्त॒ । उ॒रुष्य॑ति । म॒हा॒वा । य॒स्य । अ॒वृ॑तः ।

र॒यिः । वा॒जे॒षु । अ॒वृ॑तः ॥ ५ ॥

महावा । महो बलं । तद्वान् देवो दानादिगुणयुक्तोऽग्निर्विद्यना ज्ञानिन युक्तः सन् तं मर्तं मनुष्यं यज्ञमानं निदो निदकादुरुष्यति । रक्षति । होति पुरकः । यस्य मर्तस्य रयिर्हविर्लक्षणं धनमवृत्तो रक्षः प्रभुतिभिरनाच्छादितं वाजेषु यज्ञेष्ववृत्तोऽन्ययज्ञमालिङ्गसंभक्तं तं हविष्मतं यज्ञमानमुरुष्यतीत्यन्वयः ॥

अ॒च्छा॑ नो मि॒त्रम॑हो दे॒व दे॒वानग्ने॑ वोचं॒ मुम॑तिं रोद॒स्योः ।

वी॒हि स्व॑स्ति॒ मु॒ष्टितिं॑ दि॒वो नृ॑न्धि॒षो अ॒हांसि॑ दुरि॒ता त॑रे॒म ता॑ त॑रे॒म तवा॑वसा॒ तरे॑म ॥ ६ ॥

अ॒च्छ । नः । मि॒त्रऽम॑हः । दे॒व । दे॒वान् । अ॒ग्ने । वोचं॒ । मु॒ष्टितिं॑ । रोद॒स्योः ।

वी॒हि । स्व॑स्ति॒ । मु॒ष्टितिं॑ । दि॒वः । नृ॒न् । धि॒षः । अ॒हांसि॑ । दुः॒ऽइ॒ता । त॑रे॒म । ता॑ ।

त॑रे॒म । त॒व । अ॒वसा॑ । त॑रे॒म ॥ ६ ॥

• व्याख्यातयं ॥ अक्षरार्थम् । अनुकूलदीप्ते दानादिगुणयुक्तापि व्यावापृथिव्योरभिगतस्त्वमस्मदीयां सुष्टुतिं यष्टव्यान् देवान्प्रति वीचः । प्रवृद्धिः । स्तुतिर्मेतन्नस्मांश्च मुनिवासमविनाशं गमय । वयं च त्वत्प्रसादाद्विष्टुन पापानि तत्फलानि दुर्गमनानि चातिक्रामेम । व्यवहितानि जन्मातरुतानि च तान्व्यतिक्रामेम । त्वदीयेन रक्षणेनात्यन्तमतिक्रामेमिति ॥ ॥ १६ ॥

इमम् पु व इत्येकोनविंशत्युचं पंचदशं मृक्कमांगिरसस्य वीतहव्यस्य भरद्वाजस्य वार्षमापेयं । आदी नव जगत्यस्मृतीयापृथ्वी तु शक्रयतिशक्रयौ पंचदशी शक्ररी सप्तदश्यनुष्टुपष्टादशी बृहती दशम्याद्याः पंच षोड-
श्येकोनविंशी चति सप्त त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांतं । इमम् एकोना वीतहव्य ऋषिर्वा जागतं प्राग्दशम्यास्मृती यापंचदश्या शक्रयौ पष्ठतिशक्रयनुष्टुपष्टादश्या उपोत्य इति ॥ प्रातरनुवाक आप्रेय क्रतावाश्चिनगस्त्रि चादिती नवर्चः । सूचितं च । इमम् पु वो अतिथिमुपर्वधमिति नव । आ० ४. १३. इति ॥ दशरात्रे पंचमेऽहनि नव चमाज्यगम्यं । सूचितं च । इमम् पु वो अतिथिमुपर्वधमिति नवाज्य । आ० ७. १२. इति ॥

इमम् पु वो अतिथिमुपर्वधं विश्वासां विशां पतिमृजसे गिरा ।

वेतोहिवो जनुपा कच्चिदा शुचिर्ज्योक्चिदन्ति गर्भो यदच्युतं ॥ १ ॥

इमं । ऊं इति । सु । वः । अतिथिं । उपः । ऽबुधं । विश्वासां । विशां । पतिं । ऋजसे । गिरा ।

वेति । इत । दिवः । जनुपा । कत् । चित । आ । शुचिः । ज्योक् । चित् । अन्ति । गर्भः ।

यत् । अच्युतं ॥ १ ॥

हे वीतहव्य ऋषि भरद्वाज वा वस्त्वं ॥ विभक्तिवचनयोर्यत्ययः ॥ इमम् इममेवापि गिरा स्तुत्या ऋजसे । मुष्टु प्रमाधय ॥ ऋजतिः प्रमाधनकमेति यास्कः ॥ कीदृशः अतिथिं सततं गतारं । यद्वा । अतिथिवत्पूज्य । उपर्वधमुपमि प्रवृद्ध विद्यासा सर्वासामा विशां प्रजाना पति पालयितार । जनुपा जन्मना स्वत एव शुचिः शुद्धो निर्मलो वापिः कच्चित कदाचित् कस्मिंश्चियागकालि दिवो दुर्लोकादा वेति । आगच्छति । तदानीं प्रमाधयत्यन्वयः । एव प्रमाधितोऽपिर्गर्भोऽरण्योर्मध्य गर्भवद्वर्तमानः । यद्वा । व्यावापृथिव्योर्गर्भभुतः सन् यद्विचरच्युत च्युतिरहितं नित्यमपिहोवादिमाधनभुत पयःप्रभृतिक तत ज्योक्चित चिरकालमिति । भक्षयति ॥

मित्रं न यं सुधितं भृगवो दधुर्वनस्पतावीद्ममूर्ध्वगोचिपं ।

स त्वं सुप्रीतो वीतहव्ये अद्भुत प्रणस्तिभिर्महयसे दिवेदिवे ॥ २ ॥

मित्रं । न । यं । सुधितं । भृगवः । दधुः । वनस्पता । ईद्म । ऊर्ध्वऽगोचिपं ।

स । त्वं । सुप्रीतः । वीतहव्ये । अद्भुत । प्रणस्तिभिः । महयसे । दिवेऽदिवे ॥ २ ॥

वनस्पतावरणा सुधितं मुष्टु निहितमीड्यं स्तुत्यमूर्ध्वगोचिपमुच्छ्रिततजस्कं यमपि त्वां मित्रं न मित्रमिव सविभुतमिव भृगवो महर्षयो दधुः आदधुः गृहे स्थापितवतः हे अद्भुत महत्तरे स तादृशस्त्वं वीतहव्य एतत्संज्ञा ऋषो भुप्रीतः मुष्टु प्रीयमाणो भव । यतो दिवे दिवे प्रतिदिन प्रणस्तिभिः प्रकृष्टैः स्तोत्रैर्महयसे पुज्यसे । भरद्वाज ऋषिपते वीतहव्य दत्तहविष्के भरद्वाज इति योजनीयं ॥

स त्वं दक्षास्यावृको वृधो भूरयः परस्यांतरस्य तरुपः ।

रायः सृन्तो सहसो मर्त्येष्व्वा हृदियच्छ वीतहव्याय सप्रथो भरद्वाजाय सप्रथः ॥ ३ ॥

सः । त्वं । दशस्य । अवृकः । वृधः । भूः । अर्यः । परस्य । अंतरस्य । तरुषः ।
 रायः । मूनो इति । सहस्रः । मर्त्येषु । आ । हृदिः । यच्छ । वीतऽहव्याय । सऽप्रथः ।
 भरतऽवाजाय । सऽप्रथः ॥ ३ ॥

हे अपि स तादृशोऽवृको बाधकरहितस्त्वं दक्षस्यानुष्ठानसमर्थस्य वृधो वर्धयिता भूः । भवामि । तथा
 परस्य विप्रकृष्टस्यार्यः शत्रोरंतरस्यातिकतरस्य मंत्रकृष्टस्य शत्रोस्तरूपस्तरिता भवामि । अतः कारणात्
 हे सहस्रः मूनो सप्रथः सर्वतः पृथुस्त्व मर्त्येषु मनुष्येषु मध्ये भरद्वाजाय समुतहविर्लक्षणाज्ञाय वीतहव्याय । वीत
 गमितं हव्यं हविष्येन तादृशाय भरद्वाजायति वा योज्य । रायो धनानि कर्दिगृहमा यच्छ । प्रयच्छ । सप्रथ
 इति पुनरुक्तिरादर्शार्था ॥

द्युतानं वो अतिथिं स्वर्णरम्भिं होतारं मनुषः स्वध्वरं ।
 विप्रं न द्युष्टावचमं सुवृक्तिभिर्हव्यवाहमरतिं देवमृजमे ॥ ४ ॥
 द्युतानं । वः । अतिथिं । स्वःऽनरं । अग्निं । होतारं । मनुषः । सुऽअध्वरं ।
 विप्रं । न । द्युष्टाऽवचमं । सुवृक्तिभिः । हव्यऽवाहं । अरतिं । देवं । अृजमे ॥ ४ ॥

हे वीतहव्य त्वं सुवृक्तिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिर्हव्यवाह हविषा वोढार देवमग्निमृजमे । प्रमाधय ।
 कीदृश । द्युतानं दीप्यमानं वो यूपमाकमतिथिमतिथिवत्पुण्य स्वर्णं स्वर्गस्य नतार मनुषो मन्त्राः प्रजापतयंते
 होतारं देवानामाह्वातार स्वध्वर शोभनयज्ञ विप्र न मेधाविन विपश्चितमिव युजवचम । दीपानि वामभुत
 युष । तादृशवाचोपेतमरतिमर्थं स्वामिन ॥

पावकया यश्चितयत्या कृपा शामनुरुच उपसो न भानुना ।
 तूर्वेन्न यामन्नेतशस्य नृ रण आ यो घृणे न तनृपाणो अजरः ॥ ५ ॥
 पावकया । यः । चितयत्या । कृपा । शामन । रुरुचे । उपसः । न । भानुना ।
 तूर्वेन । न । यामन । एतशस्य । नृ । रणे । आ । यः । घृणे । न । तनृपाणः । अजरः ॥ ५ ॥

योऽग्निः पावकया शोधयित्वा चितयत्या चितयत्या प्रजापयत्या कृपा दीप्या शामन शुभ्या रुरुचे दीप्यते ।
 उपसो न भानुना । यथोपसः प्रकाशनं भासते तद्वत् । अपि च यामन यामनि मयामे तूर्वेन्न शत्रून् हिमन
 पुरुष इवितशस्यतत्त्वज्ञस्य च य रणे सूर्येण सह संयामे महायार्थं योऽग्निर्न विप्रमा पुणे आदीप्यते । प्रेतश
 सूर्यं पस्पृधान । अ० १० १६१ १५ । इति निगमांतर । नूनं सर्वं देवास्तस्य साहाय्यमकार्षे । यश्च तनृपाणमुपित
 प्रभाविन सर्वमवगणनीलोऽजरो जरारहितश्च भवति त देवमृजमे इति पूर्वस्यामुचि संबधः ॥ ॥ १५ ॥

अग्निमग्निं वः समिधा न्दुवस्यत प्रियंप्रियं वो अतिथिं गृणीषणि ।
 उप वो गीर्भिरमृतं विवामत देवो देवेषु वनन्ते हि वार्यं देवो देवेषु वनन्ते हि
 नो दुवः ॥ ६ ॥

अग्निंऽअग्निं । वः । संऽउधा । दुवस्यत । प्रियंऽप्रियं । वः । अतिथिं । गृणीषणि ।
 उप । वः । गीऽभिः । अमृतं । विवामत । देवः । देवेषु । वनन्ते । हि । वार्यं । देवः ।
 देवेषु । वनन्ते । हि । नः । दुवः ॥ ६ ॥

‘ह अस्य दीयाः स्तोतारो वो यूयं प्रियं प्रियमत्यंतं प्रियं वो युष्माकमतिथिमतिथिवत्पूज्यं गृणीषणि शब्द-
नीयं सृत्यमपिमपिमपिमेव । नान्यं देवमित्यर्थः । समिधा समिधनेन समिध्निर्वा दुवस्यत । परिचरत । यद्वा ।
गृणीषणीति सप्रस्यतं । गृणीषणि स्तोत्रं विपयतया वर्तमानं । अपि च वो यूयममृतममरणमपि गीर्भिः
स्मृतिभिरूपत्य विवासत । परिचरत । हि यस्मात् देवेषु मध्ये देवो दानादिगुणयुक्तोऽपिर्वीर्यं वरणीयं समि-
दादिकं वनते संभजते । हि यस्माच्च देवेषु मध्ये देवोऽपिर्नोऽस्माकं दुवः परिचरणं वनते संभजते तस्मादुव-
स्यतत्यन्वयः ॥

दशमिऽहत्यापिमारुते समिद्धमिति तुवो जातवेदस्यनिविदानार्थः । सूत्रितं च । समिद्धमपि समिधा गिरा
गृण इति तुचश्च । आ० ८. १२. । इति ॥

समिद्धमपि समिधा गिरा गृणे शुचिं पावकं पुरो अध्वरे ध्रुवं ।

विप्रं होतारं पुरुवारमद्रुहं कविं सुमैरीमहे जातवेदसं ॥ १ ॥

संऽड्डं । अग्निं । संऽड्डा । गिरा । गृणे । शुचिं । पावकं । पुरः । अध्वरे । ध्रुवं ।

विप्रं । होतारं । पुरुवारं । अद्रुहं । कविं । सुमैः । ईमहे । जातवेदसं ॥ १ ॥

समिद्धं सम्यग्दीप्तमपि समिधा समिधनेतुभुतया गिरा स्मृत्या गृणे । स्तोमि । यद्वा । समिधा समि-
हिर्दोक्तमिः समिद्धं सम्यग्विद्धं । अपि च शुचिं स्वयं शुद्धं पावकं सर्वपां शोधकं ध्रुवं निश्चलं तमपि अध्वरे यज्ञे
पुरस्कारोमीति शेषः । तथा विप्रं मेधाविनं होतारं देवानामाज्ञातारं पुरुवारं बहुभिर्वरणीयमद्रुहमद्रुग्धारं
सर्वपांमनुकूलं कविं क्रातदर्शिनं जातवेदसं जातानां वेदितारमपि सुमैः सुवर्करः स्तोत्रिरीमहे । संभजामहे ।
यद्वा द्वितीयार्थं तृतीया । सुम्नानि धनानीमहे । याचामहे ॥

त्वां दृतमग्ने अमृतं युगेयुगे हव्यवाहं दधिरे पायुमीदृ ॥

देवासश्च मर्तासश्च जागृविं विभुं विशपतिं नमसा नि पेदिरे ॥ ८ ॥

त्वां । दृतं । अग्ने । अमृतं । युगेऽयुगे । हव्यऽवाहं । दधिरे । पायुं । ईदृ ॥

देवासः । च । मर्तासः । च । जागृविं । विशुभुं । विशपतिं । नमसा । नि । पेदिरे ॥ ८ ॥

‘ह अग्ने त्वा देवासो देवाश्च मर्तासो मनुष्याश्च दृतं दधिरे । विदधिरे । कृतवन्तः । कीदृशं त्वां । अमृतम-
मरणं युगे युगे कालं कालं तत्तयागानुष्ठानसमये हव्यवाहं हव्यानां हविषां वोढारं पायुं पालयितारमीदृ
स्मृत्यं । अपि च त उभयविधा जागृविं जागरणशीलं विभुं व्याप्तं विशपतिं विष्णं प्रजानां पालयितारं तमपि
नमसा नमस्कारेण हविर्लक्षणात्तेन वा नि पेदिरे । उपपेदिरे ॥

विभूषन्नग्न उभयाँ अनु व्रता दृतो देवानां रजसी समीयसे ।

यज्ञे धीतिं सुमतिमावृणीमहेऽध स्मा नस्त्रिवरूथः शिवो भव ॥ ९ ॥

विऽभूषन्न । अग्ने । उभयान् । अनु । व्रता । दृतः । देवानां । रजसी । इति । सं । ईयसे ।

यत् । ते । धीतिं । सुऽमतिं । आऽवृणीमहे । अध । स्म । नः । चिऽवरूथः । शिवः । भव ॥ ९ ॥

‘ह अग्ने उभयानुभयविधानं देवानामुभयाँश्च विभूषन् विशेषेण भुषयन् अलङ्कर्वन् त्वमनु व्रता व्रतान्यनु
व्रतेषु कर्मसु यागेषु देवानां दृतः स न रजसी वाऽवापुषिष्यां समीयसे । संचरसि । देवानानितुं युलोकं गच्छसि
हवीषि च देतुमिदं लोकं । किं यद्यस्मान्ने तुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कर्म सुमतिं शोभनां स्मृतिं चावृणीमहे वयं
संभजामहे अधातः कारणात् चित्रवरूथस्त्रिस्थानस्त्वं नोऽस्माकं शिवः सुवर्करो भव ॥ स्मृत्येत्यादपुराणं ॥

प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरपि कर्ता वैष्णवं कंदसि तं मुप्रतीकमित्याद्याः पट्टचः । मुचितं च । त
मुप्रतीकमिति पट् । आ० ४. १३. । इति ॥

तं मुप्रतीकं मुदृशं स्वंचमविद्वांसो विदुष्टं सपेम ।

स यज्ञद्विष्टा वयुनानि विद्वान्प्र हव्यमग्निमृतेषु वोचत् ॥ १० ॥

तं । मुऽप्रतीकं । मुऽदृशं । मुऽअं च । अविद्वांसः । विदुऽष्टं । सपेम ।

सः । यज्ञत् । विष्टा । वयुनानि । विद्वान् । प्र । हव्यं । अग्निः । अमृतेषु । वोचत् ॥ १० ॥

अविद्वांसो वैदुष्यरहिता अल्पमतयो वयं विदुष्टं विद्वत्तरं सर्वज्ञं तमपि सपेम । परिचरम । कीदृशं ।
मुप्रतीकं शोभनांग मुदृशं शोभनद्रष्टारं स्वच मुदृचतं गच्छत । किंच स तादृशोऽप्रियं जत । देवान्यजतु ।
विष्टा सर्वाणि वयुनानि । ज्ञाननामैतत् । इह तु ज्ञातव्यं वर्तते । ज्ञातव्यान्यर्थं ज्ञातानि विद्वान् ज्ञानज्ञपिर
मृतेषु मरणरहितेषु देवेषु हव्यमस्मदीयं हविः प्र वोचत । प्रव्रीतु । युष्मदर्थं हविः कल्पितं तदर्थं युयमाग
च्छतेत्येवं कथयतु ॥ ॥ १० ॥

तमग्ने पास्युत तं पिपर्षि यस्तु आनंदकवये शूर धीतिं ।

यज्ञस्य वा निशितिं वोदिति वा तमित्पृणशि शवसोत राया ॥ ११ ॥

तं । अग्ने । पासि । उत । तं । पिपर्षि । यः । ते । आनंद । कवये । शूर । धीतिं ।

यज्ञस्य वा । निऽशितिं । वा । उतऽइति । वा । तं । इतऽपृणशि । शवसा । उत । राया ॥ ११ ॥

हे अग्ने तं पुरुषं पासि । रक्षसि । उतापि च तं पिपर्षि । कामः पुरयसि । यः पुरुषो हे शूर शौर्यवत्तपे
कवये क्रांतदर्शनाय ते तुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कामं मृतिं वानटं प्राप्नोति । यद्वा । क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कामेणः
संप्रदानत्वाच्चतुर्थी । कविं त्वा धीतिमानटं प्रापयति । तं पासित्यन्वयः । अपि च यज्ञस्य यागस्य वा तत्सा
धनभृतस्य हविषो वा निशितिं वा । निशितिः संस्कारः । तं वोदितिमुन्नमनं वानटं प्रापयति तमित्तमेव
शवसा बलिं पृणति । पुरयसि । उतापि च राया धनेन पुरयसि ॥

त्वमग्ने वनुष्यतो नि पाहि त्वमु नः सहसावन्नवद्यात् ।

सं त्वा ध्वस्मन्वदभ्येतु पाथः सं रयिः स्पृहयाय्यः सहस्री ॥ १२ ॥

त्वं । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वं । ऊं इति । नः । सहसाऽवन । अवद्यात् ।

सं । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि । एतु । पाथः । सं । रयिः । स्पृहयाय्यः । सहस्री ॥ १२ ॥

हे अग्ने त्वं वनुष्यतो हिंसाकाङ्क्षोर्नि नितरामस्मान्न च । हे सहसावन वन्नवत्तपे त्वमु त्वमेव नोऽस्मानव
वात्पापात् नि पाहि । त्वा त्वां ध्वस्मन्वत् ध्वसन्नवत् ध्वस्तदोष पाथो हविर्नल्लग्नमस्माभिर्दत्तमन्नं समभ्येतु ।
सम्यगभिगच्छतु । स्पृहयाय्यः स्पृहणीयः सहस्री सहस्रसंख्यायुक्तो रयिस्त्वया दत्तं धनं सम्यगभिगच्छतु ॥

युक्ते दशरात्रे पचमेऽह्न्यापिमारुतेऽपिर्होतिते तुचो ज्ञातव्यमनिविद्धानीयः । मुचितं च । अपिर्होता
गृहपतिः स राज्ञिति तिस्रः । आ० ८. ८. । इति ॥ पत्नीसंयाज्ये गृहपतेराद्यानुवाक्या । मुचितं च । अपिर्होता
गृहपतिः स राजा हव्यवाक्पिरजः पिता न इति पत्नीसंयाजाः । आ० १. १०. । इति ॥ आश्विनशस्त्रस्यैव
प्रतिपत् । मुचितं च । अपिर्होता गृहपतिः स राज्ञिति प्रतिपदेकपातिनी पक्कः । आ० ६. ५. । इति ॥

अग्निर्होता गृहपतिः स राजा विश्वा वेद जनिमा जातवेदाः ।

देवानां उत यो मर्त्यानां यजिष्ठः स प्र यजतामृतावा ॥१३॥

अग्निः । होता । गृहपतिः । सः । राजा । विश्वा । वेद । जनिम । जातवेदाः ।

देवासां । उत । यः । मर्त्यानां । यजिष्ठः । सः । प्र । यजतां । ऋतावा ॥१३॥

होता देवानामाह्वाता राजा राजमानः सोऽग्निर्गृहपतिर्गृहाणां पतिरधिपतिर्भवति । तथा विश्वा विश्वानि सर्वाणि जनिम जन्मानि जन्मवन्ति भुतजातानि जातवेदा जातप्रज्ञः सन् वेद । वेत्ति । जानाति । योऽग्निर्देवानामिन्द्रादीनामृतापि च मर्त्यानां मनुष्याणां च मध्ये यजिष्ठोऽतिशयिन यष्टा भवति ऋतावा । ऋत मत्य यज्ञा वा । तद्वान सोऽग्निः प्र यजता । प्रकर्षेण देवाः त्यजन् ॥

अग्ने यदद्य विंशो अध्वरस्य होतः पावकशोचे वेष्टुं हि यज्ञा । अग्ने यदद्य विंशो अध्वरस्य होतः पावकशोचे वेष्टुं हि यज्ञा । अग्ने यदद्य विंशो अध्वरस्य होतः पावकशोचे वेष्टुं हि यज्ञा । अग्ने यदद्य विंशो अध्वरस्य होतः पावकशोचे वेष्टुं हि यज्ञा ।

अग्ने यदद्य विंशो अध्वरस्य होतः पावकशोचे वेष्टुं हि यज्ञा ।

ऋता यजामि महिना वि यद्दहव्या वह यविष्ठ या ते अद्य ॥१४॥

अग्ने । यत । अद्य । विंशः । अध्वरस्य । होतरिति । पावकशोचे । वेः । त्वं । हि । यज्ञा ।

ऋता । यजामि । महिना । वि । यत । भूः । हव्या । वह । यविष्ठ । या । ते । अद्य ॥१४॥

हे अध्वरस्य होतर्यज्ञस्य निष्पादक पावकशोचे शोधकदीप्ति एवंभूत हे अग्ने अद्यास्मिन्काले विंशो मनुष्यस्य यजमानस्य यत्कर्तव्यं तद्वः । कामयस्व । हि यस्मात्त्व यज्ञा देवानां यष्टा भवामि तस्मात्त्वमृता ऋते यज्ञे यजामि । देवान्यज । अपि च महिना महिम्ना स्वमाहात्म्येन यद्यस्मादि भूः विभवामि व्याप्तो भवामि अतः कारणात् हे यविष्ठ युवतमाग्ने ते तुभ्यं त्वदर्थमश्वेदानीं या यानि हव्यानि जुहुमस्तानि हव्या हव्यानि हवीपि वह । स्वकीयां स्विष्टकृदाख्या तनुं प्रापय ॥

अभि प्रयांसि मुधितानि हि ख्यो नि त्वा दधीत रोदसी यजध्वे ।

अवा नो मघवन्वाजसातावग्ने विश्वानि दुरिता तरेम ता तरेम तवावसा तरेम ॥१५॥

अभि । प्रयांसि । मुधितानि । हि । ख्यः । नि । त्वा । दधीत । रोदसी इति । यजध्वे ।

अव । नः । मघवन् । वाजसता । अग्ने । विश्वानि । दुःखानि तरेम । अतिक्रामम । अन्यद्वतं ॥ १५॥

तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥१५॥

हे अग्ने मुधितानि मुनिहितानि वेद्यामामादितानि प्रयास्यज्ञानि हविर्लक्षणाभ्यभि ख्यः । अभिपश्यसि । हि पुरकः । तादृश त्वा रोदसी वावापुथिव्यावतदपलक्षितान् सर्वाण देवान्यजध्वे यष्टुं नि दधीत । अयं यजमानो निहितवान् । हे मघवन्ने नोऽस्मान्वाजसाता संयामिऽन्नस्य संभजने वा निमित्तभुतेऽव । रक्ष । वयं च विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरितानि दुःखानि तरेम । अतिक्रामम । अन्यद्वतं ॥ १५॥

अग्निप्रणयनेऽग्ने विश्वभिरित्येपानुवक्तव्या । मुचितं च । अग्ने विश्वभिः स्वनीक देवैरित्यर्धे च आरमेत । आ० १०. १५. इति ॥

अग्ने विश्वेभिः स्वनीक देवैरुणीवंतं प्रथमः सीद योनिं ।

कुलायिनं घृतवंतं सवित्रे यज्ञं नय यजमानाय साधु ॥१६॥

अग्ने । विश्वेभिः । सुऽअनीक । देवैः । ऊर्णाऽवतं । प्रथमः । सीद । योनिं ।

कुलायिनं । घृतऽवतं । सवित्रे । यज्ञं । नय । यज्ञमानाय । साधु ॥ १६ ॥

हे स्वनीक मुञ्जालाग्ने विश्वेभिर्विश्वैः सर्वदेवैः सहोर्णावतमुर्णान्मुकावतं योनिमुत्तरवदिलक्षणं स्थानं प्रथमः सर्वेषु देवेषु मुख्यस्त्वमीदृ । उपविश । कीदृशं योनि । कुलायिन । कुलायो नीद । तत्सदृशं गन्तुं शक्यं । दिवसंभरणोपेतं । तथा च श्रूयते । कुलायमिव ह्येतयज्ञं क्रियते यत्पितृदारावाः परिध्रया गन्तुं शक्याः सुगन्धितजनानि । ऐ० ब्रा० १. ३८ । इति । घृतवतं व्याघारणाद्ययुक्तं । एवमुत्तरवत्या निषण्णस्य सवित्रे हविषा प्रेरयित्वे यज्ञमानाय ॥ पञ्चमं चतुर्थं पा ॥ ईदृशस्य यज्ञमानस्य यज्ञं साध्वार्जवेन नय । देवान्प्रापय ॥

इममु त्वमथर्ववदग्निं संयन्ति वेधसः । यमंकूयन्तमानयन्ममूरं श्याव्याभ्यः ॥ १७ ॥

इमं । ऊं इति । त्वं । अथर्वऽवत् । अग्निं । संयन्ति । वेधसः । यं । अंकुऽयन्तं । श्या ।

अनयन । अमूरं । श्याव्याभ्यः ॥ १७ ॥

वेधसः कर्मणां विधातार ऋत्विज इमं दृश्यमानं त्वं तं पूर्वोक्तगुणमग्निमथर्ववत् यथाथर्वाभ्यः ऋषिः पुरामष्टान्तथा संयन्ति । मथूति । अरण्योः सकाशाज्जनयति । अंकूयत । कुम्भितमचनं गमनमकू । तदात्मन इत्कृतं देवैर्भ्यो निर्गत्यतन्मतः पलायमानममूरममृद यमग्निं श्याव्याभ्यः । श्यावीति रात्रिनाम । तत्र भवान्मग्निं संहृतयः श्याव्याः । ताभ्यः सकाशादानयनं आगमयन्तं संयतीत्यन्वयः ॥

जनिष्या देववीतये सर्वताता स्वस्तये ।

आ देवान्वत्स्यमृतां ऋतावृधो यज्ञं देवेषु पिस्पृणः ॥ १८ ॥

जनिष्य । देवऽवीतये । सर्वऽताता । स्वस्तये ।

आ । देवान् । वत्सि । अमृतान् । ऋतऽवृधः । यज्ञं । देवेषु । पिस्पृणः ॥ १८ ॥

हे अग्नि सर्वताता सर्वन्तायमानं यज्ञे मथ्यमानस्त्व जनिष्य । प्रादुर्भव । किमर्थं । देववीतये देवकामाय यज्ञमानाय ॥ पञ्चमं चतुर्थं पा ॥ ईदृशस्य यज्ञमानस्य स्वस्तयेऽविनाशार्थं । जनिष्या चामताम्बरणरहितान् तावृधो यज्ञस्य वर्धयितुं देवानां वत्सि । आवह । तदनन्तरं तेषु देवेष्वस्मदीयं यज्ञं पिस्पृणः । स्पृणाय । प्रापयत्यर्थः ॥

वयमु त्वा गृहपते जनानामग्ने अकर्म समिधा बृहन्तं ।

अस्पूरि नो गाहंपत्यानि संतु तिग्मेन नस्तेजसा सं जिग्माधि ॥ १९ ॥

वयं । ऊं इति । त्वा । गृहऽपते । जनानां । अग्ने । अकर्म । संऽउधा । बृहन्तं ।

अस्पूरि । नः । गाहंऽपत्यानि । संतु । तिग्मेन । नः । तेजसा । सं । जिग्माधि ॥ १९ ॥

हे गृहपते यज्ञानां पालकाग्ने जनानां प्राणिनां मध्ये वयमु वयमेव त्वा त्वां समिधा समिधेन बृहन्तं महान्तमकर्म । कृतवन्तः स्मः । अतः कारणात् नोऽस्माकं गाहंपत्यानि गृहपतित्वान्यस्पूर्यस्पूरीणि । एकाग्रयुक्तः शकटः स्पूरिर्गच्छति तद्विपरीतो बह्वभिरश्वैरुपेतः शकटोऽस्पूरिः । तेन च संपुण्णता लभ्यते । अस्पूरीणि पुष्पगुधनादिभिः संपुर्णानि भवतु । अपि च नोऽस्मान् तिग्मेन तीक्ष्णेन तेजसा सं जिग्माधि । सम्यङ्निद्रिश्य । सम्यक् तीक्ष्णीकुश । संयोजयत्यर्थः ॥ ॥ २० ॥ ॥ १९ ॥

द्वितीयेऽनुवाकेऽष्ट मुक्तानि । तत्र त्वमपे यज्ञानामित्यष्टाचत्वारिंशद्वचं प्रथमं मुक्तं भरद्वाजस्वार्धमाधेयं । आथा पृष्ठी च वर्धमाना गायत्री षट्सप्तकाष्टकाः सा वर्धमानित्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । सप्तविंशनुष्टुप । आ ते अग्ने अपि देवाम इत्येते अष्टावनुष्टुभी । तयोः पूर्वा वीती यो देवमिति चिष्टुप । षष्ठा द्वाचत्वारिंशद्वचो गायत्र्यः । तथा चानुक्रम्यते । त्वमपेऽष्टाचत्वारिंशद्गायत्रं वर्धमानाया पृष्ठी च सप्तविंशनुष्टुप चिष्टुपूर्वं चांथे इति ॥ प्रातरनुवाकाश्चिनशस्त्रयोरपि यो कर्ता गायत्रे कंदसीदं मुक्तमुच्यते । तत्रांथ्यास्मिन्न अष्टं उद्वर्तव्याः । मृच्यते हि । त्वमपे यज्ञानामिति तस्मिन् उत्तमा उद्वर्तत । आ० ४. १३. इति ॥ विश्वजित्वापिमावते बृहत्साम यद्यपिष्टोमसाम स्यात्तदानीमावाः षड्वचः स्तोत्रियानुष्टुपार्थाः । मुञ्चितं हि । त्वमपे यज्ञानामिति स्तोत्रिया-
नुष्टुपी । आ० ८. १. इति ॥

त्वमपे यज्ञानां होता विश्वेषां हितः । देवेभिर्मानुषे जने ॥ १ ॥

त्वं । अग्ने । यज्ञानां । होता । विश्वेषां । हितः । देवेभिः । मानुषे । जने ॥ १ ॥

हे अग्ने त्वं विश्वेषां सर्वेषां सप्तसंस्थारूपेण भित्तानां यज्ञानां होता होमनिष्पादकोऽसि । यद्वा । यज्ञानां संबंधी देवानामाह्वाता भवसि । कृत इत्यत आह । यस्मात्त्वं मानुषे मनोः संबंधिनि मनुष्ये जने यजमाने देवभिर्देवहितो होतृत्वेन निहितोऽसि तस्मादित्यर्थः ॥

स नो मंद्राभिर्ध्वरे जिह्वाभिर्यज्ञा महः । आ देवान्वष्टि यष्टि च ॥ २ ॥

सः । नः । मंद्राभिः । अर्ध्वरे । जिह्वाभिः । यज्ञा महः । आ । देवान् । वष्टि । यष्टि । च ॥ २ ॥

हे अग्ने स त्वं नोऽस्माकमर्ध्वरं यज्ञे मंद्राभिर्मंदकरीभिः सुत्याभिर्वा जिह्वाभिर्ज्वालाभिर्महो महतो देवान्यत्र । हविर्भिस्तपेय । कथं तदित्युच्यते । देवान्यष्ट्यानिंद्रादीना वशि । आवह । ततो यक्षि च । यज च । हवीषि तभ्यो देहीत्यर्थः ॥

पाथिरुत्यामपेः पथिरुतोऽनुवाक्या वेत्येति पा । मुञ्चितं च । वेत्या हि वेधो अध्वन आ देवानामपि पथामगन्त । आ० ३. १०. इति ॥

वेत्या हि वेधो अध्वनः पथश्च देवांजसा । अग्ने यज्ञेषु मुक्तो ॥ ३ ॥

वेत्यं । हि । वेधः । अध्वनः । पथः । च । देवा । अंजसा । अग्ने । यज्ञेषु । मुक्तो इति मुऽमुक्तो ॥ ३ ॥

हे वेधो विधातः मुक्तो शोभनकर्मन्देव दानादिगुणयुक्तापे त्वं यज्ञेषु दर्शपूर्णमासादियागेष्वध्वनो महामागीन पथश्च जुद्धमागीञ्चाजसांजवेन वेत्य । जानासि । हि यस्मादेवं तस्मात्कारणाद्यज्ञमागीद्वष्टं यज मानं पुनस्तं मार्गं प्रापयेत्यर्थः ॥

त्वामीळे अथ द्विता भरतो वाजिभिः शुनं । ईजे यज्ञेषु यज्ञियं ॥ ४ ॥

त्वां । ईजे । अथ । द्विता । भरतः । वाजिभिः । शुनं । ईजे । यज्ञेषु । यज्ञियं ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्वां भरतो दीप्यतिरतसंजो राजा वाजिभिः । वाजो हविर्लक्षणमज्ञं । तद्विद्विर्भृत्त्वग्भिः सह द्विता द्विविधमिष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहाररूपेण द्विधा भिन्नं शुनं मुखमुद्दिश्येत् । स्तुतवान् । सुत्वा च यज्ञियं यज्ञार्हं त्वां यज्ञेषु ॥ तुतीयार्थं सप्तमी ॥ यज्ञीरीजे । इष्टवान् । तस्मै त्वमुभयविधं मुखं प्रादा इत्यर्थः ॥

त्वमिमा वार्या पुरु दिवोदासाय मुन्वते । भरद्वाजाय दाणुषे ॥ ५ ॥

त्वं । उमा । वार्या । पुरु । दिवः । दासाम । मुन्वते । भरत् । वाजाय । दाणुषे ॥ ५ ॥

हे अपे त्वमिमा इमानि वृक्षमानानि पुनः पुच्छणि वह्निं वार्या वार्याणि वरणीयानि संभञ्जनीयानि धनानि दिवोदासाय मुन्वते । लुप्तोपममेतत् । यथा सोमाभिषवं कुर्वते दिवोदासाख्याय राज्ञः प्रादास्तथा दाशुषे हवींषि दत्तवते भरद्वाजाय ऋषये देहीति शेषः ॥ २९ ॥

त्वं दूतो अमर्त्य आ वह्निं देव्यं जनैः । गृणन्विप्रस्य सुष्टुतिं ॥ ६ ॥

त्वं दूतः । अमर्त्यः । आ । वह्निं । देव्यं । जनैः । गृणन् । विप्रस्य । सुऽस्तुतिं ॥ ६ ॥

अमर्त्योऽमरणधर्मस्त्वं दूतो भूत्वा देव्यं देवसंवाधिनं जनमा वह । अस्मद्यज्ञ आनय । किं कुर्वन् । विप्रस्य मेधाविनो भरद्वाजस्य सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं गृणन् ॥

त्वामग्रे स्वाध्वोऽमर्तासो देववीतये । यज्ञेषु देवमीरुते ॥ १ ॥

त्वां । अग्रे । सुऽआध्वः । मर्तासः । देवऽवीतये । यज्ञेषु । देव । ईरुते ॥ १ ॥

हे अपे देवं द्योतमानं त्वां स्वाध्वः शोभनाधाना मर्तासो मनुष्या देववीतये देवानां तर्पणार्थं यज्ञं प्रवीरुते । सुर्वति याचते वा ॥

तव प्र यज्ञि संदृशं मुत क्रतुं सुदानंवः । विश्वे जुषंत कामिनः ॥ ८ ॥

तवं । प्र । यज्ञि । संदृशं । उत । क्रतुं । सुऽदानंवः । विश्वे । जुषंत । कामिनः ॥ ८ ॥

हे अपे तव संदृशं सम्यग्दर्शनीयं यद्वा सम्यग्दृष्टारं सर्वस्य भासकं तजः प्र यज्ञि । प्रयज्ञे । प्रकर्षणं पुत्रयामि । उतापि च सुदानवः सुदानोः शोभनदानस्य तव क्रतुं कर्म प्रज्ञानं वा पुत्रयामि । न केवलमहमेव किंत्वप्ये विश्वे सर्वेऽपि यजमानाः कामिनस्त्वदनुग्रहात्तैः कामिरूपताः संतो जुषंत । त्वदीयं संदृशं क्रतुं च सेवते ॥

त्वं होता मनुर्हितो वह्निरासा विदुष्टरः । अग्रे यज्ञि दिवो विणः ॥ ९ ॥

त्वं । होता । मनुः । हितः । वह्निः । आसा । विदुः । ऽतरः । अग्रे । यज्ञि । दिवः । विणः ॥ ९ ॥

हे अपे त्वं होता होतृत्वेन मनुर्हितो मनुनाहितोऽसि । आसास्थनास्यभुतया ज्ञानया वह्निर्हविषा वोढा विदुष्टरोऽतिशयेन विद्वान् । अतः कारणात् त्वं दिवो दुष्टोक्तमवधिनीर्विशो देवीः प्रजा यज्ञि । यज्ञे ॥

दर्शपूर्णमामयोः सामिधेनीष्वप आ याहीत्याद्यामिस्मः । सूत्रितं च । अग्रे आ याहि वीतये गुणान ईरुत्यो नमस्यस्मिन् । आ० १ २ । इति ॥ गार्हपत्याहवनीययोर्मिथः संसर्गेऽप्ये वीतयेऽष्टाकपालः पुरोडाशः । तस्याप आ याहीत्येपानुवाक्या । सूत्रितं च । अग्रे आ याहि वीतये यो अग्निं देववीतये । आ० ३ १३ । इति ॥

अग्रे आ याहि वीतये गुणानो हव्यदातये । नि होता मस्मि वह्निषि ॥ १० ॥

अग्रे । आ । याहि । वीतये । गुणानः । हव्यऽदातये । नि । होता । मस्मि । वह्निषि ॥ १० ॥

हे अपे त्वमा याहि । आगच्छ । किमर्थं । वीतये हविषा भक्षणार्थं । किंच हव्यदातये हव्यानि हवींषि देवभ्यो दातुं । गुणानः स्तूयमास्तु बर्हिष्यास्तीर्णं दर्भं होता मन नि पत्सि । निपीद । उपविश ॥ २० ॥

तं त्वा समिद्धिरंगिरो घृतेन वर्धयामसि । बृहच्छोचा यविष्य ॥ ११ ॥

तं । त्वा । समिद्धिऽभिः । अंगिरः । घृतेन । वर्धयामसि । बृहत् । शोच । यविष्य ॥ ११ ॥

हे अंगिरोऽगनादिगुणयुक्तं अंगाररूपं वागिरमः पुत्रं वापि तं पुर्वोक्तगुणं त्वा त्वा समिद्धिः समिधनहं तुभिर्दाक्षमिधृतेनाज्जि च वर्धयामसि । वर्धयामः । अतो हे यविष्य युवतमग्निं बृहन्नदत्यत शोच । दीप्यस्व ॥

सं नः पृथु अवाय्यमच्छा देव विवामसि । बृहदग्ने सुवीर्ये ॥ १२ ॥

सः । नः । पृथु । अवाय्यं । अच्छ । देव । विवामसि । बृहत् । अग्ने । सुवीर्ये ॥ १२ ॥

हे देव योतमानाग्ने स पूर्वोक्तगुणस्त्यं पृथु विलीर्णं अवाय्यं अवणीयं प्रशस्यं बृहन्नहत्सुवीर्यं शोभनवीर्यं पत धनं नोऽस्मान्च्छ विवामसि । अभिगमय । अत्र वाजसनेयकं । अच्छा देव विवामसीति तन्नो गमयेत्येवितदाहिति ॥

अप्रिमंथने त्वामग्ने पुष्करादधीत्याद्यास्मिन् ऋचोऽनुच्यः । सूचितं च । त्वामग्ने पुष्करादधीति तिम्रणामर्धर्चं शिष्टारमेत । आ० २ १६ । इति ॥

त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमंथत । मूर्ध्ना विश्वस्य वाघतः ॥ १३ ॥

त्वां । अग्ने । पुष्करात् । अधि । अथर्वा । निः । अमंथत । मूर्धः । विश्वस्य । वाघतः ॥ १३ ॥

हे अग्ने अथर्वतमञ्जक ऋषिस्त्वां पुष्करादधि पुष्करपर्णे निरमंथत । अरण्योः सकाशादजनयत । कीदृशात्पुष्करात् । मूर्ध्ना मूर्ध्वद्वारकाद्विश्वस्य सर्वस्य जगतो वाघतो वाहकात् । पुष्करपर्णे हि प्रजापतिर्भूमिमप्रथयत तत्पुष्करपर्णेऽप्रथयत । ति० ब्रा० १ १ ३ ६ । इति श्रुतः । भूमिश्च सर्वजगत आधारभूतति पुष्करपर्णस्य सर्वजगद्धारकत्वं । अत्र पुष्करशब्देन पुष्करपर्णमभिधीयत इति । एतच्च तैत्तिरीयके विस्पष्टमास्मात् । त्वामग्ने पुष्करादधीत्याह पुष्करपर्णे ह्येनमुपश्रितमविदत् । ति० सं० ५ १ ४ ४ । इति ॥

तमु त्वा दध्यदृषिः पुत्र उधे अथर्वणः । वृत्रहणं पुरंदरं ॥ १४ ॥

तं । ऊं इति । त्वा । दध्यद् । ऋषिः । पुत्रः । उधे । अथर्वणः । वृत्रहणं । पुरंदरं ॥ १४ ॥

हे अग्ने य उक्तगुणस्तमु तमेव त्वामथर्वणः पुत्रो दध्यद् एतत्संज्ञ ऋषिरीधे । दीपितवान् । कीदृशं । वृत्रहणमावरकाणां शत्रुणा हतार पुरंदरममुरपुराणां दारयितारं ॥

तमु त्वा पाथ्यो वृषा समीधे दस्युहंतमं । धनंजयं रणेरणे ॥ १५ ॥

तं । ऊं इति । त्वा । पाथ्यः । वृषा । सं । उधे । दस्युहन्तं । धनंजयं । रणेऽरणे ॥ १५ ॥

पाथ्यो वृषा नाम कश्चिदृषिः तमु तमेव त्वा त्वा हे अग्ने समीधे । समंध । समदीपयत । कीदृशं । दस्युहंतममतिशयेन दस्यूनामुपचर्पयितृणां शत्रुणा हतार रणे रणे युद्धं युद्धं धनंजयं धनानां जेतारं ॥ २३ ॥

उक्थ्ये कृतो तृतीयमवने मैत्रावरुणस्यैह्य पित्यादिको तुर्चा स्तोत्रियानुरुषो । आ० ६. १. ॥ आभिर्ज्विकेपूक्थ्येषु त्वर्ता वैकल्पिको स्तोत्रियानुरुषो । आभिर्ज्विकेपूक्थ्येषु सूचितं च । एह्य पृ ब्रवाणि त आभिरगांसि भारतः । आ० ७ ८. । इति ॥ पानराधियक्वामिष्टावुत्तराज्यभागस्यैह्य पित्यनुवाक्या । सूचितं च । एह्य पृ ब्रवाणि त इत्याभियावाज्यभागो । आ० ७ ८. । इति ॥

एह्यु षु ब्रवाणि तेऽग्रं इत्येतं गिरः । एभिर्वर्धाम इंदुभिः ॥ १६ ॥

आ । इहि । ऊं इति । सु । ब्रवाणि । ते । अग्ने । इत्या । इतराः । गिरः । एभिः ।

वर्धामे । इंदुऽभिः ॥ १६ ॥

हे अग्ने एहि । आगच्छ । ते तुभ्य त्वदर्थं गिरः स्मृतीरित्येत्यमनेन प्रकारेण सु सुषु ब्रवाणीत्याशास्यते । ताः स्मृतीः शृण्वित्यर्थः । उ इत्येतत्पूरकं । इतरा अर्चुरः कृताः स्मृतीः शृण्वति शेषः । तथा च ब्राह्मणं । अप इत्येतरा गिर इत्यमुर्या ह वा इतरा गिरः । ऐ० ब्रा० ३. ४९. । इति । अपि चागतस्त्वमेभिरेतिरिंदुभिः सोमैर्वर्धाम । वर्धस्व ॥

यच्च कृ च ते मनो दक्षं दधम उत्तरं । तच्च मदः कृणवसे ॥१७॥

यच्च । कृ । च । ते । मनः । दक्षं । दधमे । उत्तरं । तच्च । मदः । कृणवसे ॥१७॥

हे अग्ने ते तव मनोऽनुग्रहात्कर्मतःकरणं यच्च यस्मिन्दक्षं कृ च कस्मिंश्चियजमाने वर्तते तच्च तस्मिन् यजमान उत्तरमुद्धततरं अष्टं दक्षं वनकरमन्नं वा दधमे । धारयामि । तथा मदः स्थानं च कृणवसे । तस्मिन् यजमानं करोषि ॥

महि ते पृतमंष्टिपद्भुवन्नेमानां वसो । अथां द्रवो वनवसे ॥१८॥

नहि ते । पृतं । अष्टिऽपत । भुवत् । नेमानां । वसो इति । अथ । द्रवः । वनवसे ॥१८॥

हे अग्ने ते त्वदीयं पृतं पुरकं तेजोऽक्षिपदक्ष्णोः पातकं विनाशकं नहि भुवत् । न भवतु । सर्वदास्माकं दर्शनसामर्थ्यं करोतु । हे नेमानां वसो । नेमशब्दोऽन्यवाची । मनुष्याणां मध्ये कतिपयानां यजमानानां वामक । अथातः कारणात् द्रवोऽस्माभिर्यजमानैः कृतं परिचरणं वनवसे । समजम् ॥

आग्निरंगामि भारतो वृत्रहा पुरुचेतनः । दिवोऽदामस्य सत्पतिः ॥१९॥

आ । अग्निः । अगामि । भारतः । वृत्रहा । पुरुऽचेतनः । दिवः । दामस्य । सत्पतिः ॥१९॥

अयमग्निरागामि । अस्माभिः स्तुतिभिरभ्यगम्यत । कीदृशः । भारतो हविषा भूतो दिवोऽदामस्य तत्पतिः राज्ञो वृत्रहा वृत्राणां शत्रूणां हता पुरुचेतनः पुरुणा वधना चिंतयिता ज्ञाता । सर्वज्ञ इत्यर्थः । सत्पतिः सता यजमानानां पालयिता ॥

स हि विश्वाति पार्थिवा रयिं दाशन्महत्त्वना । वन्वन्नेवातो अस्मृतः ॥२०॥

सः । हि । विश्वा । अति । पार्थिवा । रयिं । दाशत् । महत्त्वना । वन्वन् । अवातः ।

अस्मृतः ॥२०॥

स हि खल्वपि विश्वा विश्वानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्या भवानि भूतजातानि महत्त्वना महत्त्वं स्वमहिम्नातिक्रामन् रयिं धनं दाशत् । अस्मभ्यं ददातु । यद्वा । विश्वं सर्वं पार्थिवं पृथिव्या विद्यमानं रयिं धनमति अतिशयं दाशत् । ददातु । कीदृशोऽयिः । महत्त्वना महत्त्वं तेजसा वन्वन् काष्ठानि शत्रूणां हिमन् अवातोऽन्यैः शत्रुभिरप्रतिगतोऽस्मृतः केनाप्यहिमितः ॥ ॥२४॥

स प्रत्नवन्ववीयमाग्ने द्युन्नेन संयता । वृहत्तंथ भानुना ॥२१॥

सः । प्रत्नऽवत् । नवीयमा । अग्ने । द्युन्नेन । संऽयता । वृहत् । तंथ । भानुना ॥२१॥

हे अग्ने यः पूर्वोक्तगुणविशिष्टः स तादृशस्य प्रत्नवत् प्रत्नं प्राग्गेन नवीयमा नवतरणं द्युन्नेन शीतमा ज्ञेन संयता संगच्छता सम्यग्युत्प्लुता भानुना तेजसा वृहन्महदतिरिक्तं ततथ । विस्तारयामि ॥

प्र वः सखायो अग्नये स्तोमं यज्ञं च धृष्णया । अर्चं गायं च वेधसे ॥२२॥

प्र । वः । सखायः । अग्नये । स्तोमं । यज्ञं । च । धृष्णया । अर्चं । गायं । च । वेधसे ॥२२॥

हे सखायः समानख्यानां ऋत्विजो वो यूयं धृष्णया शत्रूणां धर्षकाय वेधसे विधात्रेऽग्नये स्तोमं स्तोत्रं गाय । गायत । तथा यज्ञं यजनसाधनं हविष्यं प्राच । प्रयच्छ ॥

स हि यो मानुषा युगा सीदद्भोता कविक्रतुः । दृतश्च हव्यवाहनः ॥ २३ ॥

सः।हि।यः।मानुषा।युगा।सीदत्।होता।कविऽक्रतुः।दृतः।च।हव्यऽवाहनः॥२३॥

स हि स खल्वग्निः सीदत । सीदतु । अस्मदीये यज्ञे बर्हिष्यपविशतु । योऽपिर्होता देवानामाहुता कविक्रतुः क्रांतप्रज्ञो मानुषा युगा मानुषाणि युगानि मनुष्यसंवाधिनो यज्ञार्हान्कालविशेषान् येषु यागा अनुष्ठीयन्ते ॥ अत्यंतमंथेऽंग द्वितीया ॥ एतावन्तं कालं देवानां दृतः । स हव्यवाहनो हविषां वोढा च भवति ॥

ता राजानां शुचिं व्रतादित्यान्मारुतं गणं । वसो यक्षीह रोदसी ॥ २४ ॥

ता।राजाना।शुचिऽव्रता।आदित्यान।मारुतं।गणं।वसो।इति।यक्षी।इह।

रोदसी इति ॥ २४ ॥

ता तां प्रसिद्धां राजानां राजमानां शुचिव्रता शुचिकर्माणी मित्रावरुणावादित्यानदितिः पुत्रान् धात्रा दीत्याहृतं गणं मरुतां संघं च रोदसी यावापृथिव्यां च एतान्देवान् हे वसो वासकाप इहास्मिन्यज्ञे यच्च । यज्ञ ॥

वस्वीं ते अग्ने संदृष्टिरिषयते मर्त्याय । ऊर्जो नपादमृतस्य ॥ २५ ॥

वस्वीं।ते।अग्ने।संऽदृष्टिः।इषऽयते।मर्त्याय।ऊर्जः।नपात्।अमृतस्य॥२५॥

हे ऊर्जो नपादमृतस्य पुत्राणि अमृतस्य मरणरहितस्य ते तव संदृष्टिर्दीप्तिर्वस्वी वामयित्री । प्रशस्त्यर्थः । मा मर्त्याय मनुष्याय यज्ञमानायेषयते । इषमज्ञमिच्छति । ददातीत्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

क्रत्वा दा अस्तु श्रेष्ठोऽद्य त्वा वन्वन्सुरेकणाः । मर्तं आनाश सुवृक्तिं ॥ २६ ॥

क्रत्वा।दाः।अस्तु।श्रेष्ठः।अद्य।त्वा।वन्वन।सुरेकणाः।मर्तः।आनाश।सुऽवृक्तिं॥२६॥

हे अग्ने अश्वेदानीं क्रत्वा कर्मणा परिचरणात्मना त्वां वन्वन् संभजन दा हवींषि दाता यज्ञमानः श्रेष्ठोऽतिशयेन प्रशस्योऽस्तु । सुरेकणाः शोभनधनश्चास्तु । तथा स मर्तो मनुष्यः सुवृक्तिं त्वद्विषयां सुष्टुतिं चानाश । याप्नोतु । तव सर्वदा स्तोता भवत्वित्यर्थः ॥

ते ते अग्ने त्वोता इषयंतो विश्वमायुः । तरंतो अर्यो अरातीर्वन्तं अर्यो अरातीः ॥ २७ ॥

ते।ते।अग्ने।त्वाऽउताः।इषयंतः।विश्वं।आयुः।तरंतः।अर्यः।अरातीः।वन्तः।

अर्यः । अरातीः ॥ २७ ॥

हे अग्ने ते त्वदीया ये त्वां भुवंति ते स्तोतारस्त्वोतास्त्वयोता रक्षिता अत एवेषयंत इषमात्मन इच्छंतः संतो विश्वं सर्वमायुरन्नं लभंत इति शेषः । आयुरव वा शतवर्षलक्षणमिषयंत इच्छंतः प्राप्नुवंतीति शेषः । तथार्योऽरीभगवीररातीः काश्चिच्छत्रुभेनास्तरतोऽतिक्रामतोऽर्योऽरीभगवीररातीः काश्चन शत्रुसेना वन्तं तो द्विसंतश्च भवंतीति शेषः ॥

अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यासद्विश्वं न्यषचिणं । अग्निर्नो वनते रयिं ॥ २८ ॥

अग्निः।तिग्मेन।शोचिषा।यासत्।विश्वं।नि।अचिणं।अग्निः।नः।वनते।रयिं॥२८॥

अयमग्निस्तिग्मेन तीक्ष्ण-शोचिषा तेजसा विश्वं सर्वमचिणमत्तारं राक्षसादिकं नि यासत् । निहतुं । अपि च नोऽस्मभ्यमपी रयिं धनं वनते । ददातु ॥

सुवीरं रयिमा भर जातवेदो विचर्यणे । जहि रक्षांसि मुक्तो ॥२९॥

सुऽवीरं । रयिं । आ । भर । जातऽवेदः । विऽचर्यणे । जहि । रक्षांसि । मुक्तो इति
सुऽमुक्तो ॥२९॥

हे जातवेदो जातप्रज्ञान जातधन वा विचर्यणे विग्रहेण द्रष्टर्ये सुवीर श्रेष्ठेनवीरः पुत्रपौत्रादिभिरुपेत
रयिं धनमा भर । आहर । तेषां हे मुक्तो मुक्तमत्तये रक्षांसि च जहि । विनाशाय ॥

त्वं नः पात्यंहसो जातवेदो अघायतः । रक्षां णो व्रत्यणस्त्वै ॥३०॥

त्वं । नः । पाहि । अंहसः । जातऽवेदः । अघऽयतः । रक्षां । नः । व्रत्यणः । क्वै ॥३०॥

हे जातवेदस्य नोऽस्मानंहसः पापात्पाहि । रक्ष । तथा हे व्रत्यणस्त्वै स्मृतिरूपस्य मत्तस्य क्वै कावयितः
शब्दयितर्ये । अपिहि शब्दमुत्पादयति । तथा च स्मर्यते । मनः कायायिमादिति म घेरयति मारुत ।
मरुतस्मरमि चरन् मद्रं जनयति खरमिति । तादृशायेऽघायतोऽघमनर्थमस्माकमिच्छतः शत्रोश्च नो
ऽस्माच्छ ॥ ॥३०॥

यो नो अग्रे दुरेव आ मर्तो वधाय दागति । तस्मान्नः पात्यंहसः ॥३१॥

यः । नः । अग्रे । दुऽएवः । आ । मर्तः । वधाय । दागति । तस्मात् । नः । पाहि । अंहसः ॥३१॥

हे अग्रे दुरेवो दृष्टाभिप्रायो यो मर्तो मनुष्यो वधाय स्वस्यायुधाय नोऽस्मान् दागति अभिप्रयच्छति ।
आयुधनास्मान्दृष्टीत्यर्थः । तस्मान्ननुष्यादहमः पापाच्च नोऽस्मान्पाहि । रक्ष ॥

त्वं तं देव जिह्या परि बाधस्व दुष्कृतं । मर्तो यो नो जिघांसति ॥३२॥

त्वं । तं । देव । जिह्या । परि । बाधस्व । दुऽकृतं । मर्तः । यः । नः । जिघांसति ॥३२॥

हे देव द्योतमानापि त्वं तं वक्ष्यमाणं दुष्कृतं दुष्कर्मकारिणं मनुष्यं जिह्या ज्ञानया परि बाधस्व । सर्वतो
जिह्वा । यो मर्तो मनुष्यो नोऽस्मान् जिघांसति हनुमिच्छति ॥

भरद्वाजाय सप्रथः गर्मं यच्छ सहत्य । अग्रे वररणं वसु ॥३३॥

भरत्ऽवाजाय । सऽप्रथः । गर्मं । यच्छ । सहत्य । अग्रे । वररणं । वसु ॥३३॥

हे सहत्य शत्रुणामभिभवितर्ये भरद्वाजाय मह्यमुपये सप्रथः सर्वतः पृथु विभीर्णं गर्मं मुखं गृहं वा यच्छ ।
देहि । तथा वररणं वरणीयं वसु धनं च देहि ॥

पाणिमास्यामायेयाज्यभागस्यानुवाक्याभिर्वृत्वाणीत्येषा । सुवित च । अपिर्वृत्वाणि जघनदति पूर्वस्याज्य
भागस्यानुवाक्या । आ० १. ५ । इति ॥ इष्टिपशुमामेषु च यत्र वृधन्वतो पृष्टिमताविद्यादिविग्रहविधिर्न दृश्यते
तत्र सर्वत्रैषेव प्रथमाज्यभागानुवाक्या ॥ उपमद्यायेत्यनुवाक्या सायकालीनस्य विधेयं याज्या । सुवित च ।
अपिर्वृत्वाणि जघनय उग्र इव शयंहेति विपर्यासो याज्यानुवाक्यानां । आ० ४. ८ । इति ॥

अग्निर्वृत्वाणि जघनहविणस्युविपन्यया । समिद्धः शुक्र आहुतः ॥३४॥

अग्निः । वृत्वाणि । जघनत् । हविणस्युः । विपन्यया । संऽद्धः । शुक्रः । आऽहुतः ॥३४॥

विपन्यया स्रुत्या स्रूयमानो हविणस्युर्हविणं धनं स्तोत्रणामिच्छन् यदा हविलक्षणं धनमात्मन इच्छन्
पिर्वृत्वाण्यावरकारिणं रक्षःप्रभृतीनि तस्मांसि वा जघनत । भुग हनु । कीदृशोऽपि । समिद्धः सम्यग्दीप्तः अत
एव शुक्रः शुक्लवर्ण आहुतो हविर्भरमिहृतः ॥

गर्भे मातुः पितृष्पिता विदिद्युतानो अक्षरे । सीदन्तस्य योनिमा ॥३५॥

गर्भे । मातुः । पितुः । पिता । विदिद्युतानः । अक्षरे । सीदन् । अतस्त्वं । योनिं । आ ॥३५॥

अत्र मातृपितृगन्धाभ्यां भुविऽभ्यामिधीयते । यौर्वः पिता पृथिवी माता । ऋग्वे० १. १९१. ६. । इति श्रुतेः । मातृभुम्यां गर्भं गर्भस्थानं मध्येऽन्तरं तरणरहितं व्याख्यं स्थानं विदिद्युतानो विगेषिण दीप्यमानः पितुः पिता द्युलोकस्य पालयिता हविषां प्रदानेन । एवमुक्तोऽपि ऋतस्य यज्ञस्य योनिमुत्तरव्याख्यं धिष्ण्य ॥ सप्तम्यर्थे द्वितीया ॥ आ सीदन् उत्तरव्यामुपविशन् अपिर्वृक्षाणि जघनदित्यन्वयः ॥ ॥३५॥

वसं प्रजावदा भर जातवेदो विचर्षणे । अग्ने यहीदयद्विवि ॥३६॥

वसं । प्रजाऽवत । आ । भर । जातऽवेदः । विऽचर्षणे । अग्ने । यत । दीदयत । दिवि ॥३६॥

हे जातवेदो जातानां विदितविचर्षणे विगेषिण द्रष्टरग्ने प्रजावत्पञ्चपात्रमहितं ब्रह्मात्मना भर । आहर । यद्रक्ष दिवि द्युलोकं दीदयदीप्यत देवेषु मध्ये यत्पशुसमस्तं राजतं तदाहरत्यर्थः ॥

उप त्वा रण्वसंदृगं प्रयस्वतः सहस्कृत । अग्ने समृज्महे गिरः ॥३७॥

उप । त्वा । रण्वऽसंदृगं । प्रयस्वतः । सहऽस्कृत । अग्ने । समृज्महे । गिरः ॥३७॥

हे सहस्कृत सहसा वलनोत्पत्तायै प्रयस्यातो हविर्लक्षणात्तवंतो वयं रण्वसंदृगं रमणीयसंदर्शनं स्तोत्रयसंदर्शनं वा त्वा त्वामुप प्रति गिरः मृती. समृज्महे । विस्त्रासः । उत्तारयाम इत्यर्थः ॥

उप छायासिंघ घृणेरगन्म गर्भं ते वयं । अग्ने हिरण्यसंदृगः ॥३८॥

उप । छायांऽदेव । घृणेः । अगन्म । गर्भं । ते । वयं । अग्ने । हिरण्यसंदृगः ॥३८॥

हे अग्ने हिरण्यसंदृगो हितरमणीयतेजसो हिरण्यवद्रोचमानतेजसो वा घृणदीप्तस्य ते तव गर्भं शरणमाश्रयणमुपागम्य । उपगच्छाम । तत्र दृष्टातः । कायासिंघ । यथा घर्माताः सतप्राश्नकायामुपागच्छति तद्वत् ॥

उपसदि पातः कालीनस्याप्रियस्य य उग्र इवेति याज्या सायकालीनस्य त्वपवानुवाक्या । सूत्रितं च । अपिर्वृक्षाणि जघनय उग्र इव शर्यहा । आ० ४. ८. । इति ॥

य उग्र देव शर्यहा तिग्मशृंगो न वंसगः । अग्ने पुरो रुरीजिथ ॥३९॥

यः । उग्रऽदेव । शर्यहा । तिग्मऽशृंगः । न । वंसगः । अग्ने । पुरः । रुरीजिथ ॥३९॥

योऽपि रुर्य इवोद्गर्णवलो धन्वीव शर्यहा शर्यर्वाणिः शत्रूणां हता तिग्मशृंगो न र्वसगस्तीक्ष्णशृंगो वननीतगतिर्बुधम इव हे अग्ने स त्वं पुरं आमुरीमिषः पुरी रुरीजिथ । भयवानिमि । रुद्रो वा एष यदपिः । तं ब्रा० २. १. ३. ५. । इति श्रुतेः । रुद्रकृतमपि विपुरदहनमपिकृतमवित्यपिः स्तूयते । यद्वा । विपुरदहनसाधनभूतं वाणिऽधिरनीकत्वेनावस्थानादपिः पुराणि भयवानित्युच्यते । देवामुगं वा एषु लोकेषु समयतंत । ऐ० ब्रा० १. २३. । इत्यादिकं ब्राह्मणमनुसंधेय ॥

अपिमर्थेन जायमानेऽपावा य हस्ते इत्यपानुवाक्या । सूत्रितं च । आ यं हस्ते न खादिर्नामित्यर्धं आरमेत । आ० २. १६. । इति ॥

आ यं हस्ते न खादिनं शिष्टं जातं न विभ्रति । विशामग्निं स्वध्वरं ॥४०॥

आ । यं । हस्ते । न । खादिनं । शिष्टं । जातं । न । विभ्रति । विशं । अग्निं । सुऽअध्वरं ॥४०॥

मंथनोत्पन्नं यमसिं शिशुं जातं न जातं पूर्वमिव हस्त आ विभ्रति हस्तेष्वभिमुखं धारयत्यध्वर्यवः । पूर्वं नशब्दः पुरस्तादुपचारोऽप्युपमाधीयः । स्वादिनं न भक्तं व्याघ्रादिमिव । यथा तं विभ्रतः पुरुषा अवहित्ता स्तथाभुता इत्यर्थः । यद्वा सप्रत्यर्थं । संप्रतीदानीं स्वादिनं हविषा भक्तं यमसिं हस्तं धारयति विशा जनानां स्वध्वरं शोभनयागस्य निष्पादकं तमसिं हे ऋत्विजः परिचरतेति शेषः ॥ ॥८८॥

अग्निमंथने जातस्याग्नेराहवनीये प्रहरणममथे प्र देव देववीतये इति तृचोऽनुवक्तव्यः । मुञ्चितं च । प्र देव देववीतये इति द्वे अग्निनामिः समिध्यते । आ० २ १६ । इति ॥

• प्र देवं देववीतये भरता वमुञ्चितमं । आ स्वे योनां नि पीदतु ॥८९॥

प्र । देवं । देवऽवीतये । भरत । वमुञ्चितं । अ । स्वे । योनां । नि । पीदतु ॥८९॥

हे अध्वर्यवो देव योतमानं वमुञ्चितं वमुना धनानां वेदयितुं लभयितारमग्निं प्र भरत । प्रहरत । आहवनीयेऽपि प्रक्षिपत । किमर्थं । देववीतये । देवानां भक्षणार्थं । तथा च ब्राह्मण । प्र देव देववीतये भरता वमुञ्चितमिति प्रहिंस्यमाणायांभिरुपा ययज्ञेऽभिरुप तत्समुद । ऐ० ब्रा० १ १६ । इति । स चाग्निः स्वे योनां कारणं स्यात् आहवनीय आ नि पीदतु । अग्निनिषण्णो भवतु । ब्राह्मणं च भवति । एष ह वा अग्न्यस्यो योनिर्यदग्निरग्नेः । ऐ० ब्रा० १ १६ । इति ॥

आ जातं जातवेदसि प्रियं शिञ्जीतातिथिं । स्योन आ गृहपतिं ॥९०॥

आ । जातं । जातवेदसि । प्रियं । शिञ्जीत । अतिथिं । स्योने । आ । गृहऽपतिं ॥९०॥

हे अध्वर्यवो जातं प्रादुर्भूतमतिथिं । नृशोपममेतत् । अतिथिमिव प्रियं अत एव गृहपतिं गृहाणा स्वाभि नमसि जातवेदसि जातप्रज्ञे स्योने मुखकर आहवनीयेऽप्यावा शिञ्जीत ॥ अतर्णीतव्यं यस्य शीङ् एतद्रूप ॥ शाययत । स्थापयत ॥ यद्वा । शीङ् गतावित्यस्य कादस रूप ॥ गमयत । प्रापयतेत्यर्थः ॥ शो तनूकरण इत्यस्य वा रूपं ॥ अतः । तीक्ष्णोक्कृत । मस्करुत । प्रहरतेति यावत् । द्वितीय आकारः पुरकः । जात इतरो जातवेदा इतरः । ऐ० ब्रा० १ १६ । इत्यादिकं ब्राह्मणमवानुमंथय ॥

अग्ने युस्त्वा हि ये तवाश्वासो देव साधवः । अरं वहन्ति मन्यवे ॥९१॥

अग्ने । युस्त्व । हि । ये । तव । अश्वासः । देव । साधवः । अरं । वहन्ति । मन्यवे ॥९१॥

हे देव योतमानाग्ने तानश्वायुस्त्व । आत्मीयं रथं योजय । ये तव लदीयाः साधवः साधकाः मुशीना वाश्वासोऽस्या अरमन पर्याप्तं वहति । किमर्थं । मन्यवे । मन्यते यद्यत्वेन देवानर्हति मन्ययोगः । तदर्थं तानश्वायुश्चे युक्तव्यर्थः । हि खलु ॥

अच्छा नो याह्यां महाभि प्रयांसि वीतये । आ देवान्मोमपीतये ॥९२॥

अच्छ । नः । याहि । आ । वह । अभि । प्रयांसि । वीतये । आ । देवान् । मोमऽपीतये ॥९२॥

हे अग्ने नोऽस्मान्काभिमुख्येन याहि । आगच्छ । तथा प्रयांसि हविर्लज्जान्यज्ञान्मिलन्य देवानां वह । किमर्थं । वीतये तथा हविषा स्वादनार्थं । तथा मोमपीतये मोमपानार्थं च तान्देवानां वह ॥

उदग्ने भारत द्युमदजस्रेण दविद्युतत् । गोचा वि भाह्यजर ॥९३॥

उत् । अग्ने । भारत । द्युऽमत् । अजस्रेण । दविद्युतत् । गोचै । वि । भाहि । अजर ॥९३॥

हे भारत हविषां भर्तृगम उक्कोचः । उन्नततरे दीप्यस्व । तदेव विवर्णोति । हे अजर जरारहितस्य दविद्युतत् भुगं योतमानस्त्व द्युमत द्युमता दीप्तिमता ॥ मुपा मुनुमिति तृतीयाया लुक् ॥ अजस्रेणाविवर्द्धन

तेजसा त्रि भाहि । विंशेति प्रकाशस्व ॥ यद्वा । भातिरवांतरणीतण्यर्थः ॥ त्वं प्रथममुद्दीप्यस्व पश्चादात्मीयेन
तेजसा सर्वं जगत्प्रकाशयति योजनीयं ॥ २९ ॥

वीती यो देवं मर्तो दुवस्येदग्निमीळीताध्वरे हविष्मान् ।

होतारं सत्ययज्ञं रोदस्योरुत्तानहस्तो नमसा विवासेत् ॥ ४६ ॥

वीती । यः । देवं । मर्तः । दुवस्येत् । अग्निं । ईळीत । अध्वरं । हविष्मान् ।

होतारं । सत्ययज्ञं । रोदस्योः । उत्तानहस्तः । नमसा । आ । विवासेत् ॥ ४६ ॥

यो मर्तो मनुष्यो हविष्मानहविर्मियुक्तो यजमानो वीती वात्या कांतिं हविर्लक्षणेनाज्ञेन यं कंचन, देवं
द्वस्येत् परिवर्तत तस्मिन्ध्वरे यज्ञेऽग्निमीळीत । भुवीत । सर्वेषु यागेष्वग्निः पुण्यत इत्यर्थः । कीदृशमग्निं ।
रोदस्योर्वावापृथिव्योर्लोकद्वये वर्तमानानां होतारमाज्ञातारं सत्ययज्ञं सत्यनावितथेन हविषा यष्टारं ।
किंचायं यजमान ईदृशमग्निमुत्तानहस्तः कृताञ्जलिपुटः सन् नमसा नमस्कारेण हविषा वा आ वि-
वासेत् । परिवर्तत ॥

आ ते अग्न ऋचा हविर्हृदा तष्टं भरामसि ।

ते ते भवन्तुशरणं ऋषभासो वृणा उत ॥ ४७ ॥

आ । ते । अग्ने । ऋचा । हविः । हृदा । तष्टं । भरामसि ।

ते । ते । भवन्तु । उशरणः । ऋषभासः । वृणाः । उत ॥ ४७ ॥

अनयाध्ययनं प्रशस्यत इत्याश्रमायनो मन्यते । गू० १. १. ५ । हे अग्ने ते तुभ्यं हृदा हृदयेन तष्टं संस्कृतमृचा
ऋष्येण वर्तमानं हविर्ऋचमिव हविः कृत्वा आ भरामसि । आहरामः । त इति तत्कन्देन प्रकृतमृष्यं हविः
परामृश्यते । प्रतिनिर्दिश्यमानापिचया पुंस्त्ववृद्धत्वं । ऋष्ये तद्विवस्ति तुभ्यमुक्षण उशरणः मेचनसमर्था ऋष-
भास ऋषभा उतापि च वृणाश्च भवन्तु । ऋषभवणारूपेण परिणतं सत त्वद्वचनाय भवत्विति शेषः ॥

अग्निं देवासो अग्नियमिंधते वृत्रहंतमं ।

येना वमन्याभृता तृह्णा रक्षांसि वाजिना ॥ ४८ ॥

अग्निं । देवासः । अग्नियं । इंधते । वृत्रहनऽतमं ।

येन । वमन्ति । आऽभृता । तृह्णा । रक्षांसि । वाजिना ॥ ४८ ॥

अग्नियं मुख्यं वृत्रहंतममतिशयेन वृत्रस्य हंतारमिममग्निं देवासो देवा इंधते । दीपयति । येनापिना
वमन्त्यमुररपहतानि धनानि हविर्लक्षणान्यज्ञानि वाभृतामुरसकाशायजमानाद्वाहतानि । येन च वाजिना
बलवतापिना रक्षांसि यज्ञविरोधीनि तृह्णा तुहानि हिंसितानि तमग्निमिंधत इत्यन्वयः ॥ ३० ॥

वैदार्थस्य प्रकाशेन तमा हार्द निवारयन् । पुमर्थोऽतुरो देयाद्विजातीर्यमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभुपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वैदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके पंचमोऽध्यायः समाप्तः ॥

- यस्य निःशसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिल जगत ।
निर्ममे तमहं वेदं विद्यातीर्थमहेश्वर ॥

चतुर्थाष्टके षष्ठोऽध्याय आरभ्यते ॥ षष्ठं मण्डले द्वितीयेऽनुवाके प्रथमं सूक्तं व्याख्यातं । तत्र पिवा सोम-
मिति द्वितीयं सूक्तं भरद्वाजस्यापि त्रैष्टुभ । अत्रा द्विपदा त्रिष्टुप । तथा चानुक्रातं । पिब पचानेन्द्र त्रैष्टुभ
द्विपदातमिति ॥ अभिजति मरुत्वतीयशस्त्र एतद्विद्वानं । सूचितं च । पिवा सोम तमु दृष्टीति मध्यादिनः
। आ० ८. ५ । इति ॥ समृद्धे दशरात्रेऽष्टमेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्र एतत्सूक्तं । सूचितं च । पिवा सोममभि
तमस्य द्यावापृथिवी । आ० ८. ५ । इति ॥ सूर्यमृतास्त्र्यकारं मरुत्वतीय एतत्सूक्तं निविद्वानं । सूच्यते हि ।
• सूर्यमृता यशस्कामः पिवा सोममभि । आ० ९. ८ । इति ॥ महाव्रतऽपि मरुत्वतीय एतत्सूक्तं । तथैव पचमा
रणके सूचितं । पिवा सोममभि यमुय तदः कया शुभां सवयसः सनीताः । ए० आ० ५. १. १ । इति ॥ माध्य
दिने सवनं आद्यास्तिस्रो होतुमवावरुणवाद्यनाक्तमिना प्रस्थितयाज्याः । सूचितं च । पिवा सोममभि यमुय
तदं इति तिस्रोऽवाडेहि सोमकामं त्वाङ्गः । आ० ५. ५ । इति ॥

पिवा सोममभि यमुय तदं ऊर्वं गव्यं महि गृणान इन्द्र ।

वि यो धृष्णो वर्धिपो वज्रहस्त विश्वा वृचममित्रिया शवोभिः ॥ १ ॥

पिब । सोम । अभि । यं । उय । तदः । ऊर्वं । गव्यं । महि । गृणानः । इन्द्र ।

वि । यः । धृष्णो इति । वर्धिपः । वज्रहस्त । विश्वा । वृचं । अमित्रिया । शवः । अभिः ॥ १ ॥

हे उयोद्गर्गवर्लेन्द्र गृणानोऽगिरोभिः स्तयमानस्त्वं य सोममभ्युद्दिष्य । पातुमित्यर्थः । महि महद्वय
शोमबंधपूर्वं पाणभिराहतं समूहं तदः प्रकाशितवानसि ॥ तुदिहंसाकमात्रं प्रकाशनार्थं ॥ त सोम पिब ।
पानं कुरु । हे धृष्णो शत्रुणां धर्षक वज्रहस्त वज्रपाणे हे इन्द्र यस्त्व शवोभिर्वर्लेः सहितः सन विश्वा विश्वं
वृचमावरकममित्रियामित्रियं शत्रु ॥ अभिवाशब्दात् द्वितीयकवचनस्येयादेशः ॥ वि वर्धिपः अयधीः स ख
सोमं पिबति संबंधः ॥

स ई पाहि य ऋजीपी तरुचो यः शिप्रवानृषभो यो मतीनां ।

यो गोत्रभिर्द्वजभृद्यो हरिष्ठाः स इन्द्र चित्राँ अभि तृधि वाजान ॥ २ ॥

सः । ई । पाहि । यः । ऋजीपी । तरुचः । यः । शिप्रवान । वृषभः । यः । मतीनां ।

यः । गोत्रमभित् । वज्रभृत् । यः । हरिऽस्थाः । सः । इन्द्र । चित्रान । अभि । तृधि ।

वाजान ॥ २ ॥

हे इन्द्र ऋजीपी । ऋजीपशब्देन शतरसः सोमोऽभिधीयते । तद्वान्यस्य तरुचः शत्रुणा तारकोऽसि
यस्त्वं शिप्रवान शोभनहनुमसि यस्त्वं मतीनां स्तोत्राणां ॥ मन्यन्ते । स्तुतिकर्मणः कर्तारं क्रिय ॥ वृषभः कामाना
वर्षितासि स त्वमीमनं सोमं पाहि । पिब । हे इन्द्र यस्त्वं वज्रभृद्वज्रधरो यस्त्व गोत्रभिर्द्वोवाणा पर्वताना
मेघानां वा भेत्तासि यस्त्व हरिष्ठा हयोः स्थातासि हे इन्द्र स ख चित्रान विचित्रान वाजानतान्यभि तृधि ।
अस्मभ्यं प्रकाशय ॥

एवा पाहि प्रतनथा मंदंतु त्वा श्रुधि ब्रह्म वावृधस्वोत् गीभिः ।

आविः सूर्यं कृणुहि पीपिहीषो जहि ऋतं गा इन्द्र तृधि ॥ ३ ॥

ए॒व । पा॒हि । प्र॒त्नऽथा । म॑द॒तु । त्वा । श्रु॒धि । व॒त्स । व॒वृ॒ध॒स्व । उ॒त । गीऽभिः ।
आ॒विः । मृ॒य॑ । कृ॒णु॒हि । पी॒पि॒हि । इ॒पः । ज॒हि । ग॒वृ॒न । अ॒भि । गाः । उ॒द्र । तृ॒धि ॥३॥

हे इन्द्र त्वं प्रवक्ष्यामि प्रवक्ष्यामि सोमान्यथापि वत्सर्ववत्सर्वमममदीयं सोमं पाहि । पिब । स च सोममत्यथा पीतः मन त्वा त्वा मंदतु । मंदयतु । ब्रह्मास्माभिः कृतं सोमं श्रुधि । गृणु । उतापि च गोभिः स्तुतिरूपामिर्वाग्मिर्ववृधस्व । त्वं वर्धस्व । अपि च मृयं सर्वस्य प्रेरकं देवमानिष्कृणुहि । आविष्कुरु । वयं मृयं यथा परमं तथा कुर्वित्यर्थः । इषोऽन्नानि च पीपिहि । अस्मभ्यं प्रायय । शत्रुनस्मत्सपत्नान् जहि । नाशय । हे इन्द्र त्वं पणिभिरपहता गा अभि तृधि । प्रकाशय ॥

ते॒ त्वा॒ म॒दा॒ बृ॒ह॒दि॒दृ॒ स्व॒पा॒व॒ इ॒मे॒ पी॒ता॒ उ॒श्र॒य॑न्त॒ द्यु॒म॑न्त॒ ।
म॒हा॒म॒नू॒नं॒ त॒व॒सं॒ वि॒भृ॒तिं॒ म॒त्स॒रा॒सो॒ ज॒हृ॒प॑न्त॒ प्र॒सा॒हं ॥४॥
ते॒ । त्वा॒ । म॒दाः॒ । बृ॒ह॒त॒ । उ॒द्र॒ । स्व॒धाऽ॒वः॒ । इ॒मे॒ । पी॒ताः॒ । उ॒श्र॒य॑न्त॒ । द्यु॒ऽम॑न्त॒ ।
म॒हा॒ । अ॒नू॒नं॒ । त॒व॒सं॒ । वि॒ऽभृ॒तिं॒ । म॒त्स॒रा॒सः॒ । ज॒हृ॒प॑न्त॒ । प्र॒ऽस॒हं ॥४॥

हे स्वधावोऽन्नवत्तिन्द्र मदा मदकरान् इमे पीताः सोमा द्युमन्तं दीक्षित त्वा त्वां बृहदत्यन्तमुच्यन्त । मेचयतु । अपि च हे इन्द्र त्वा मत्सरासो मदकराः सोमा जहृपन्त । भृगु हर्षयतु । कीदृशं । महां महांतं प्रभुत मनुमं सर्वगुणैर्युजतारहितं । संपूर्णगुणमित्यर्थः । तवसं प्रवृद्ध विभृति विभवतं प्रसाह शत्रुणामभिभूतार ॥

ये॒भिः॒ मृ॒य॑म॒प॒मं॒ म॒द॒मा॒नो॒ऽवा॒स॒यो॒ऽप॒ दृ॒ह्ना॒नि॒ द॒द॑न्त॒ ।
म॒हा॒म॒द्रि॒ परि॒ गा॒ उ॒द्र॒ सं॑तं॒ नु॒त्या॒ अ॒च्यु॑तं॒ स॒द॑सः॒ परि॒ स्वा॒त् ॥५॥
ये॒भिः॒ । मृ॒य॑ । उ॒प॒मं॒ । म॒द॒मा॒नः॒ । अ॒वा॒स॒यः॒ । अ॒प॒ । दृ॒ह्ना॒नि॒ । द॒द॑न्त॒ ।
म॒हा॒ । अ॒द्रि॒ । परि॒ । गाः॒ । उ॒द्र॒ । सं॑तं॒ । नु॒त्याः॒ । अ॒च्यु॑तं॒ । स॒द॑सः॒ । परि॒ । स्वा॒त् ॥५॥

हे इन्द्र येभिः सोममदमानो मोदमानस्तु मृयं सर्वस्य प्रेरकं देवमुपममृपोदेवतां चावासयः स्वस्थानि न्यावामयः । अथवा मृयापमो यथा तमामि विवामयतस्तथाकापीः । किं कुर्वन् । दृह्नानि दृह्नानि तमांस्यप ददन्त अपदारयन् । किंच हे इन्द्र त्वं पणिभिरपहता गाः परि सत परितो विवामान महां महांतमद्रि पर्वत नृत्याः । अनुदः । कीदृशं । स्वात्स्वकीयात्सदसः स्थानात्परि परितोऽच्युतमविचालित विनाशरहित । स्थिरमित्यर्थः ॥ ॥५॥

त॒व॒ कृ॒त्वा॒ त॒व॒ त॒द॑स॒ना॒भि॒रा॒मा॒सु॒ प॒क्कं॒ श॒च्या॒ नि॒ दी॒धः॒ ।
औ॒र्णा॒द॒रं॒ उ॒स्रि॒या॒भ्यो॒ वि॒ दृ॒ह्ना॒दृ॒वा॒ज्ञा॒ अ॒मृ॒जो॒ अ॒गि॒र॒स्वा॒न ॥६॥
त॒व॒ । कृ॒त्वा॒ । त॒व॒ । त॒त॒ । द॑स॒ना॒भिः॒ । आ॒मा॒सु॒ । प॒क्कं॒ । श॒च्या॒ । नि॒ । दी॒ध॒रि॒ति॒ दी॒धः॒ ।
औ॒र्णा॒ । द॒रः॒ । उ॒स्रि॒या॒भ्यः॒ । वि॒ । दृ॒ह्ना॒ । उ॒त॒ । उ॒वा॒त॒ । गाः॒ । अ॒मृ॒जः॒ । अ॒गि॒र॒स्वा॒न ॥६॥

हे इन्द्र तव कृत्वा त्वदीयया प्रज्ञया तव दंसनाभिस्त्वदीयः कर्मभिः शच्या सामर्थ्येनामास्वपक्तासु गोषु पक्कं परिणतं तत्प्रसिद्धं पयो नि दीधः । नितरा धारयसि । अपि च हे इन्द्र त्वमुस्रियाभ्यो गोभ्यः । गा निर्गमयितुमित्यर्थः । दृह्ना दृह्नानि । वल्न पापाणादिभिर्दृहीकृतानीत्यर्थः । दुरो द्वाराणि व्योर्णाः । उहा टितवानसि । अगिरस्वानगिरोभिर्युक्तस्वमूर्वात्समुहात । गोष्ठादित्यर्थः । गा उदगजः । उदगमयः ॥

प॒प्राथ॒ द्यां॑ म॒हि॒ दंसो॑ व्यु॒र्वीमु॒प॒ द्यामृ॒ष्वो बृ॒हदि॑द॒ स्त॒भायः॑ ।

अ॒धा॒रयो॑ रो॒दसी॑ दे॒वपु॒त्रे प्र॒त्ने मा॒तरा॑ य॒ज्ञी ऋ॒तस्य॑ ॥ १ ॥

प॒प्राथ॒ । द्यां॑ । म॒हि॒ । दंसः॑ । वि॒ । उ॒र्वी॑ । उप॒ । द्यां॑ । ऋ॒ष्वः । बृ॒हत् । उ॒द॒ । स्त॒भायः॑ ।

अ॒धा॒रयः॑ । रो॒दसी॑ इति॑ । दे॒वपु॒त्रे इति॑ दे॒वऽपु॒त्रे । प्र॒त्ने इति॑ । मा॒तरा॑ । य॒ज्ञी इति॑ ।

ऋ॒तस्य॑ ॥ १ ॥

हे इन्द्र त्वं महि महता दंसो दमसा कर्मणोर्वी विस्तीर्णा चा भूमि वि पप्राथ । विंशेऽपि पुरितवानसि ॥ प्रा पुराण इति धातुः ॥ हे इन्द्र ऋष्वो महास्त्व बृहद्ब्रह्मती या दिवमुप स्तभायः । उपस्तभ्रासि । निरान्वव वितिष्ठती वायंथा न पततीद्रुमथा करोतीत्यर्थः । अषि च त्वं रोदसी यावापुत्र्यावधारयः । पोषणं धारयसि । कीदृशो । देवपुत्रे । देवाः पुत्रा ययोमे । प्रत्ने पुराणे मातरा मातरा निर्मात्यावृतस्योदकस्य यज्ञस्य वा यज्ञी यज्ञ्या महत्या । यद्वा । विश्वस्य मातरावृतस्य ब्रह्मणो यज्ञी पुत्र्या । यज्ञित्वपत्यनामेतत् ॥

अ॒ध॒ त्वा॒ वि॒श्वे॑ पु॒र उ॒द॒ दे॒वा ए॒कं त॒वसं॑ दधिरे॒ भरा॑य ।

अ॒दे॒वो य॒दभ्यो॑हि॒ष्ट दे॒वान्स्व॑पा॒ता वृ॒णत् उ॒दम॑च्च ॥ ८ ॥

अ॒ध॒ । त्वा॒ । वि॒श्वे॑ । पु॒रः । उ॒द॒ । दे॒वाः । ए॒कं । त॒वसं॑ । दधिरे॒ । भरा॑य ।

अ॒दे॒वः । यत् । अ॒भि॒ । अ॒हि॒ष्ट॒ । दे॒वान् । स्वः॑ऽसा॒ता । वृ॒णत् । उ॒द॒ । अ॒च्च ॥ ८ ॥

अधाधुनास्मिन्काले विश्वे देवाः सर्वे वक्ष्यादयो हे इन्द्र एकं मुख्यं तवम प्रतुज वल्लभत त्वा त्वा भराय संयामाय पुरो दधिरे । पुरस्तादाक्रिरे । यद्यदादेवो वृत्रोऽसुरो देवानभ्योहिष्ट संयामार्थमभिगतवान् ॥ अहिर्गर्गतिकर्मा ॥ किचास्मिन्काले स्वपाता स्वपातो संयाम इन्द्र वृणते । समजते स्म । मरुत इति शेषः । मरुतो हीद्रे देवेषु पलायितेषु समभजत्रित्यर्थः । अधुना पुरो दधिरे इति संबधः ॥

अ॒ध॒ द्यौश्चि॑त्ते॒ अप॒ सा॒ नु॒ वज्रा॑हि॒तान॑म॒द्रिय॑सा॒ स्वस्य॑ म॒न्योः॑ ।

अ॒हिं य॒दिदो॑ अ॒भ्योह॑मानं॒ नि चि॑द्वि॒श्वायुः॑ श॒यथे॑ ज॒घानं॑ ॥ ९ ॥

अ॒ध॒ । द्यौः॑ । चि॒त् । ते॒ । अप॒ । सा॒ । नु॒ । वज्रा॑त् । हि॒त् । ता॒ । अ॒न॒मत् । भि॒यसा॑ । स्व॒स्य॑ । म॒न्योः॑ ।

अ॒हिं॒ । यत् । उ॒द॒ । अ॒भि॒ । अ॒ह॑मानं॒ । नि॒ । चि॒त् । वि॒श्वे॑ऽआ॒युः॑ । श॒यथे॑ । ज॒घानं॑ ॥ ९ ॥

सा प्रसिद्धा देवानामाश्रयत्वेन वीक्षितं बलीकोऽपि हे इन्द्र अधाधुनास्मिन्काले द्विता द्विधा द्विप्रकारान्ते त्वदीयाद्ब्रह्मात्मस्यास्मीयान्मन्योः क्रोधाच्च भियसा मथनापानमत । अपननाम । नु इति पुराणः । विश्वायुर्वह्न इन्द्रो यद्यदाभ्योहमानमभिगच्छतमहि वृत्र शयथे शयननिमित्तं । मरणाधिक्यं । नि जघान व्यवधीत । चिदिति पुराणः । यद्वा वृत्र जघानास्मिन्काले बाननामेति संबधः ॥

अ॒ध॒ त्व॒ष्टा॑ ते॒ मह॑ उ॒ग्र॒ वज्रं॑ म॒हसं॑भृष्टिं॒ ववृ॑तच्छ॒ताश्रिं॑ ।

नि॒काम॑म॒मर॑मं॒णसं॑ येन॒ नव॑त॒महिं॑ सं॒ पि॒णक॑ जी॒पिन् ॥ १० ॥

अ॒ध॒ । त्व॒ष्टा॑ । ते॒ । महः॑ । उ॒ग्र॒ । वज्रं॑ । म॒हसं॑ऽभृष्टिं॒ । ववृ॑त्त । श॒तऽअ॒श्रिं॑ ।

नि॒ऽकामं॑ । अ॒मर॑मं॒णसं॑ । येन॒ । नव॑तं । अ॒हिं॒ । सं॒ । पि॒णक॑ । ऋ॒जीपिन्॑ ॥ १० ॥

अधाधुना हे उयोर्गर्गवन्निद्र महो महतस्ते तव त्वष्टा देवशिन्धी वज्रं ववृतत । न्यवर्तयत । निष्पन्नं कृत-
वान् । कीदृशं । सहस्रभृष्टं सहस्रधारं शताश्रिं शतपर्वाणं । हे ऋजीपिन् गतरससोमवन्निद्र त्वं येन वज्रेण
निकामं । नियतः कामो यस्य तं । अरमणसं । शत्रूणामरसमिगतु मनो यस्य तं । नवतं शब्दायमानमहिं
वृचममुर मं पिणक् संपिष्टवानसि तं वज्रं कृतवानित्यर्थः ॥ ॥२॥

वर्धाभ्यं विश्वे मरुतः सजोपाः पचच्छतं महिषाँ इन्द्र तुभ्यं ।

पृषा विष्णुस्त्रीणि सरांसि धावन्वृचहणं मदिरमंशुमस्मि ॥११॥

वर्धान । यं । विश्वे । मरुतः । सजोपाः । पचत् । शतं । महिषान् । इन्द्र । तुभ्यं ।

पृषा । विष्णुः । स्त्रीणि । सरांसि । धावन् । वृचऽहनं । मदिरं । अंशुं । अस्मि ॥११॥

सजोपाः सह प्रीयमाणा विश्वे मरुतः सर्वे देवा हे इन्द्र यं त्वं वर्धान स्तोत्रवर्धयति हे इन्द्र तस्मै तुभ्यं
पुष्टिप्लामको देवो विष्णुर्गतप्लामकश्च शतं शतसंख्याकान्महिषान् पुंशुन् पचत । पचत । अपि चास्मै तुभ्यं
सरांसि द्रोणकलगपुतभृदाधवनीयाम्ब्यानि स्त्रीणि पात्राण्यंशुं सोमं धावन् । अगच्छन् । सोमैः पात्राणि पुर्यत
इत्यर्थः । कीदृशं सोम । मदिरं मदकरं वृचहणं वृत्राणां शत्रूणां हन्तार । अत्र वृचहऽशब्देन सोमोऽभिधीयते ।
पीते हि सति सोमं वृत्राणि हनुमिन्द्रः समर्थो भवतीति यावत् ॥

आ शोदो महि वृतं नदीनां परिष्ठितममृज ऊर्मिमपां ।

तासामनु प्रवतं इन्द्र पंथां प्रादये नीचीरपसः समुद्रं ॥१२॥

आ । शोदः । महि । वृतं । नदीनां । परिऽस्थितं । अमृजः । ऊर्मिः । अपां ।

तासां । अनु । प्रऽवतः । इन्द्र । पंथां । प्र । प्रादयः । नीचीः । अपसः । समुद्रं ॥१२॥

हे इन्द्र त्वं महि महवृतं वृत्रेण परिवृतमाच्छादितं परिष्ठितं परितः स्थितं नदीनां सिंधूनां संबन्धिं चोद
उदकमाच्छ्रजः । आ समतामृष्टवानसि । येन नद्यः पूर्णाः प्रवहयुस्तदित्यर्थः । अपामुदकानामूर्मिं समुद्रं सृष्ट-
वानसि । पुनर्वचनमादरार्थं । हे इन्द्र तासां नदीनां संबन्धिनः पंथा पथो मार्गान् प्रवतः प्रवणानन्वकापीरिति
शेषः । अन्वित्युपसर्गयोग्याक्रियाध्याहारः । किंच नीचीः प्रवणाभिमुखीः । विगयुक्ता इत्यर्थः । अपसोऽप उद-
कानि । अपस इत्यप एवार्थे वर्तते । समुद्रमुदधि प्रादयः । प्रागमयः । अचादयतिर्नयनकर्मा ॥

एवा ता विश्वा चकृवांसमिन्द्रं महामुयमंशुर्यं संहोदां ।

सुवीरं त्वा स्वायुधं सुवज्रमा ब्रह्म नय्यमवसे ववृत्यात् ॥१३॥

एव । ता । विश्वा । चकृऽवांसं । इन्द्रं । महां । उयं । अंशुर्यं । संहोदां ।

सुवीरं । त्वा । सुऽआयुधं । सुऽवज्रं । आ । ब्रह्म । नय्यं । अवसे । ववृत्यात् ॥१३॥

हे इन्द्र त्वा त्वा नय्यं नूतनमन्यैरकृतपूर्वं ब्रह्मास्माभिः कृतं स्तोत्रमतसेऽस्माकं रक्षणाया ववृत्यात् ।
आवर्तयतु । कीदृशं त्वा । एवमुक्तप्रकारेण ता तानि प्रसिद्धानि विश्वा विश्वानि सर्वाणि कर्माणि चक्रवांसं
कृतवतमिन्द्रमोक्षरं महा महातमुयमोऽस्मिन्मंशुर्यमज्रं सहोदा सहसो बलस्य दातार सुवीरं शोभना वीरा
मरुतो यस्य तं स्वायुधं शोभनायुधं सुवज्रं शोभनवज्रोपेतं ॥

स नो वाजाय श्रवसे उपे च राये धेहि ह्युमतं इन्द्र विप्रान् ।

भरदाज्ञे नृवतं इन्द्र सृरीन्द्रिवि च स्मेधि पायं न इन्द्र ॥१४॥

सः । नः । वाजाय । अवंसे । इपे । च । राये । धेहि । सुऽमतः । इन्द्र । विप्रान् ।

भरतऽवाजे । नृऽवतः । इन्द्र । सृरीन । दिवि । च । स्म । एधि । पोर्ये । नः । इन्द्र ॥ १४ ॥

हे इन्द्र, स त्वं युमतो दीप्तिमतो विप्रान्धाविनो नोऽस्मान्वाजाय वलाय अवंसे यशस इपे चाज्ञाय च राये धनाय धेहि । धारय । अपि च हे इन्द्र भरद्वाजे मयि नृवतो मनुष्यवतः । परिचारकयुक्तानित्यर्थः । सृरीन् तव स्तोत्रं पृथपात्रान् कुर्वति शेषः । हे इन्द्र त्वं पोर्यं पारणीय आगामिन् च दिवि दिवस एधि स्म नः । अस्माकं रक्षिता खलु भवत्यर्थः ॥

पष्ठेऽहनि तृतीयमवने ब्राह्मणाक्षमिश्रस्त्रेऽनुरूपतुचस्याया वाजमिति तृतीया । सूत्रित च । अया वाज देवहितं सनेमिति स्तोत्रियानुरूपं । आ० ८ ३ । इति ॥

अया वाजं देवहितं सनेम मदेम शतहिमाः सुवीराः ॥ १५ ॥

अया । वाजं । देवऽहितं । सनेम । मदेम । शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ १५ ॥

अयानया मूल्या देवहितं देवेन द्योतमानं नद्विगण दत्तं वाजमन्नं सनेम । वयं संभजम । अपि च सुवीराः शोभनपुत्रोपेता वयं शतहिमाः शतं संवत्सरान् मदेम । हृष्याम ॥ ३ ॥

तम् एहीति पचदशर्चं तृतीयं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं विदुर्मन्त्रं । तथा चानुक्रम्यते । तम् एहीति ॥ अभिज्ञिति निष्कैवल्य एतद्विद्वान् । सूत्रित च । तम् एहीति मध्यदिनः । आ० ८ ५ । इति ॥ इन्द्राभ्याः कुलायनाभ्यांकाहे ऽपि निष्कैवल्य एतद्विद्वान् । सूत्रित च । तिष्ठा हरी तम् एहीति मध्यदिनः । आ० ९ १ । इति ॥ महाव्रते ऽपि निष्कैवल्य । तथैव पचमारण्यकं सूत्रितं । तम् एहि यो अभिभूत्योजाः सुत इत्य निमित्त इन्द्र सोम इति चीणि । ए० आ० ५ २० । इति ॥

तम् एहि यो अभिभूत्योजा वन्वन्वातः पुरुहत इन्द्रः ।

अपाह्नमुग्रं सहमानमाभिर्गीभिर्वधं वृषभं चर्षणीनां ॥ १ ॥

तं । ऊं इति । स्तुहि । यः । अभिभूतिऽओजाः । वन्वन । अवातः । पुरुऽहतः । इन्द्रः ।

अपाह्नं । उग्रं । सहमानं । आभिः । गीऽभिः । वधं । वृषभं । चर्षणीनां ॥ १ ॥

अभिभूत्योजा अभिभावकतेजा वन्वनं शत्रुन्निमन अवातः शत्रुभिरहितः ॥ वनोतिर्निष्ठातस्य नःपुर्वस्य रूपं । यद्वा वातिर्वातः ॥ अनभिगतः पुरुहतो वह्नभिराहतो य इन्द्रोऽस्मीति शेषः । हे भरद्वाज तम् एहि । तमेतद्वं स्तुहि । अपि चाभिवर्च्यमाणाभिर्गीभिः स्तुतिरूपाभिर्वाभिस्माभिः वधं । वधय । कीदृश । अपाह्नः मनभिभूतमुग्रमुद्वृण्मोज्ज्वलं वा सहमानं शत्रुजभिभवतं चर्षणीनां प्रजानां भवधिन् वृषभं वधिष्यति ॥

स युध्मः सत्वा खजकृत्सदा तुविमश्रो नन्दन्माँ ऋजीषी ।

बृहद्रेणुश्च्यवनो मानुषीणामेकः कृष्टीनामभवत्सहावा ॥ २ ॥

सः । युध्मः । सत्वा । खजऽकृत । समतऽवा । तुविऽमश्रः । नन्दन्ऽमान । ऋजीषी ।

बृहद्रेणुः । च्यवनः । मानुषीणां । एकः । कृष्टीनां । अभवत् । सहऽवा ॥ २ ॥

बृहद्रेणुर्बृहतो महतो रेणोः पांसोरुत्थापकः । संयामिष्विति यावत् । एको मुख्यः सहावा बलवान् स इन्द्रो मानुषीणां सनोः संवधिनीनां ऋष्टीनां प्रजानां यजमानानां च्यवनोऽभिगताभवत् । आसीत् । कीदृशः । युध्मो योद्धा सत्वा दाता ॥ सनोतिरिदं रूपं ॥ खजकृतं खजानां सयामाणा कर्ता ॥ खज इति संयामभाषितत् ॥

समदा । यजमानः सह मदः समत तदान । तुविग्रहः ॥ मृत्तितः संस्नेहकर्म ॥ तुवीनां बहूनां वर्षणेन
संस्नेहनकला नदनुमान शब्दवानुजीपी । ऋजीपशब्देन सवनद्वयाभिपुतः पुनस्तृतीयसवनेऽप्यभिपुतः सोम
उच्यते । तदान ॥

त्वं ह नु त्यददमायो दस्यूरकः कृष्टीरवनोऽरायीय ।
अस्ति स्विन्नु वीर्यं तत्त इन्द्र न स्विदस्ति तदृतुथा वि वोचः ॥ ३ ॥
त्वं । ह । नु । त्यत् । अदमय । दस्यून । एकः । कृष्टीः । अवनोः । आयीय ।
अस्ति । स्विन्तु । नु । वीर्यं । तत् । ते । इन्द्र । न । स्विन्तु । अस्ति । तत् । ऋतुऽथा ।
वि । वोचः ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्यस्य स त्वं । त्यदिति तत्तद्वदपरायः । अत्र लिंगव्यत्ययः । दस्यून कर्महीनान् जनान् नु क्षिप्रम-
दमयः । दातानकरोः । इन्द्रः पुरणार्थः । अपि चैको मुख्यस्य कृष्टीः पुत्रदामादीनायाय कर्मकृति जनाया-
वनोः । अददाः । एव सृष्टपृष्टपरिद्वं यदा नाद्रावीत्तदा तस्य वीर्यमद्वावि विचिकित्समानः परार्धचमाह ।
हे इन्द्र ते तव यत्पूर्वमुक्तं तद्वीर्यं सामर्थ्यं स्विन्वस्मि । किंस्विन्नवति । स्विन्विति विचिकित्सायां । यदा नास्ति
स्वित् । तद्वलमुतुथा काले काले वि वोचः । विप्रपण ब्रूहि ॥

सदिद्वि ते तुविज्ञातस्य मन्ये सहः सहिष्ठ तुरतस्तुरस्य ।
उग्रमुग्रस्य तवसस्तवीयोऽरधस्य रधतुरो बभूव ॥ ४ ॥
सत् । इत् । हि । ते । तुविज्ञातस्य । मन्ये । सहः । सहिष्ठ । तुरतः । तुरस्य ।
उग्रं । उग्रस्य । तवसः । तवीयः । अरधस्य । रधऽतुरः । बभूव ॥ ४ ॥

पूर्वमेव इन्द्रस्य बलमदमद्वावे सदिद्विज्ञानया बलमन्त्यवत्यधारयत्ताह । हि यस्मादर्थे । हि यस्मात्कार-
णात् हे सहिष्ठ बलवत्तमेन्द्र तुविज्ञातस्य बहयज्ञेषु प्रादुर्भूतस्य तुरतोऽस्मान् हिमतस्तुरस्य शत्रूणां हिमितुर्ब-
लवता वा ते तव सहो बल सदिद्विज्ञानमेवाहं मन्ये । उग्रस्योऽस्मिन्सवसः प्रवृत्त्यारधस्य शत्रुभिर्वशीकर्तु-
मशक्यस्य ॥ रधतुरो वशीकरणीयानां सपत्नानां हिमकस्य तव बलं बभूव ।
भवत्येव । कीदृश । उग्रमुद्गृह्णं तवीयः प्रवृत्तर । यतस्त्वं वृत्तादीन् शत्रून् हंस्यतस्ते बलं विद्यत एवेत्यर्थः ॥

तन्नः प्रत्नं सख्यमस्तु युष्मे इत्या वदद्विर्वलमंगिरोभिः ।
हन्नच्युतच्युहस्मेपयंतमृणोः पुरो वि दुरो अस्य विश्वाः ॥ ५ ॥
तत् । नः । प्रत्नं । सख्यं । अस्तु । युष्मे इति । इत्या । वदत्तऽभिः । वलं । अंगिरःऽभिः ।
हन् । अच्युतऽच्युत् । दस्म । उपयंतं । ऋणोः । पुरः । वि । दुरः । अस्य । विश्वाः ॥ ५ ॥

प्रत्नं पुराणं । चिरकालानुवर्तित्यर्थः । तत्प्रसिद्धं नोऽस्मदीयं सख्यं सत्यस्तोतुल्यचणं सखित्वं हे इन्द्र युष्मे
युष्मास्वस्तु । पुत्रार्थं बहवंचन । हे अच्युतच्युदच्युतानामविचलितानां च्यावक हे दस्म दर्शनीयेन्द्र त्वमिषयंत
मायुधानि प्रेरयतं बलमेतन्नामानममुरमित्या सत्यमेव वदद्विस्त्वां स्तुवद्विरंगिरोभिः सह हन् । हतवानसि ।
अपि चास्य बलस्य पुरो नगराणि ऋणोः । व्यगमयः । त्रियुक्तात्यक्तोऽप्येत्यर्थः । विश्वाः सर्वा दुरः पुरीणां
द्वारस्थ ऋणोः ॥ ॥ ४ ॥

स हि धीभिर्हव्यो अस्त्युग्र ईशानकृन्महति वृत्रतूर्ये ।

स तोकसाता तनये स वज्री वितंतसाय्यो अभवत्समत्सु ॥ ६ ॥

सः । हि । धीभिः । हव्यः । अस्ति । उग्रः । ईशानऽकृत । महति । वृत्रऽतूर्ये ।

सः । तोकऽसाता । तनये । सः । वज्री । वितंतसाय्यः । अभवत् । समत्सु ॥ ६ ॥

उग्र आक्रमीशानकृत । श्रोतृनीशानान समर्थान्करोतीतीशानकृत । स इन्द्रो महति प्रभुतं वृत्रतूर्ये संयामि । वृत्रतूर्य इति संयामनामंतत । धीभिः श्रोतृभिः स्तुतिभिर्वा हव्यो जयार्थमिराज्ञातव्योऽस्ति । भवति । हिशब्दः पादपुराणः । तोकसाता तोकस्य पुत्रस्य साता लाभं निमित्तं तनयं तत्पुत्रं निमित्तं सति स इन्द्र आज्ञातव्योऽस्ति । वज्री वज्रवान् स इन्द्रः समत्सु संयामेषु वितंतसाय्यो विगोपणं विस्मार्यः शत्रुवन्दनीयोऽभवत् । भवति । यद्वा । वितंतसाय्यः शत्रूणां हिंसकः ॥ ततस इति धातुहिंसाकर्म । तस्य कर्तरि रूप ॥

स मज्जना जनिम् मानुषाणाममर्त्यन् नाम्नाति प्र संर्षे ।

स द्युम्नेन स शर्वसोत राया स वीर्येण नृत्तमः समोकाः ॥ ७ ॥

सः । मज्जना । जनिम् । मानुषाणां । अमर्त्यन् । नाम्ना । अति । प्र । संर्षे ।

सः । द्युम्नेन । सः । शर्वसा । उत । राया । सः । वीर्येण । नृत्तमः । संऽओकाः ॥ ७ ॥

स इन्द्रोऽमर्त्येन विनाशरहितेन नाम्ना शत्रूणां नमयित्वा मज्जना बलिन । मज्जनति बलनामंतत । मानुषाणां मनुष्याणां जनिम् जन्म । मर्त्यमर्त्यः । अति प्र संर्षे । अतिप्रपदे । स इन्द्रो द्युम्नेन यशसा समोकाः समानस्थानो भवति । किंच स इन्द्रः शर्वसा बलिन समोका भवति । उतापि च नृत्तमो नृत्तमः स इन्द्रो राया धनेन वीर्येण सामर्थ्येन च समोका भवति ॥

स यो न मुहे न मिथु जनो भूत्सुमंतुनामा चुमुरि धुनि च ।

वृणक्पिपुं शर्वरं शुणमिंद्रः पुरां च्यात्ताय शयथाय नृ चित ॥ ८ ॥

सः । यः । न । मुहे । न । मिथु । जनः । भूत् । सुमंतुऽनामा । चुमुरि । धुनि । च ।

वृणक् । पिपुं । शर्वरं । शुण । इंद्रः । पुरां । च्यात्ताय । शयथाय । नृ । चित ॥ ८ ॥

य इन्द्रो न मुहे संयामि कदापि न मृहति । यश्च मिथु मिथ्या वृथा जनो जनयिता न भुत न भवति किंतु सुमंतुनामा प्रज्ञाननामा । प्रख्याननामत्यर्थः । स इन्द्रः पुरा शत्रुसंबन्धिनीनां पुरीणां च्यात्ताय च्यवनाय नाशनाय शयथाय शत्रूणां मरणाय च नृ चित शीघ्रमेव कर्म कुरुत इति शेषः । तथा चुमुरि धुनि चेतना मकावमुरा वृणक् । अवृणक् । हिंसितवानस्मि ॥ वृणक्तिहिंसाकर्म ॥ अपि च पिपु शर्वरं शुणमेतन्नामकान् चीनमुरान् हिंसितवानस्मि ॥

उदावता त्वष्टासा पन्यसा च वृत्रहत्याय रथमिंद्र तिष्ठ ।

धिष्व वज्रं हस्त आ दक्षिणवाभि प्र मंद पुरुद्व मायाः ॥ ९ ॥

उत्तऽअवता । त्वष्टासा । पन्यसा । च । वृत्रऽहत्याय । रथं । इंद्र । तिष्ठ ।

धिष्व । वज्रं । हस्तं । आ । दक्षिणऽवाभि । अभि । प्र । मंदं । पुरुऽद्व । मायाः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र उदवतोद्भक्ता ॥ अवतिरत्र गतिकर्मा ॥ त्वष्टासा शत्रूणां तनुकत्रा पन्यसा स्तुत्यतेरण बलिन

युक्तस्त्वं वृत्रहत्याय शत्रुहन्नाय स्वकीयं रथं च तिष्ठ । आरोह । तथा दक्षिणवा दक्षिणे हस्ते पाणी वज्रं
स्वकीयमाशुधमा धिष्व । आधत्स्व । तदनंतरं हे पुरुदत्त ब्रह्मर्षिन्द्र त्वमासुरीर्माया अभ्यभिगम्य प्र मंद ।
प्रकर्षेण जहि । अत्र मंदतिर्वधकर्म ॥

अग्निर्न शुष्कं वनमिन्द्र हेती रक्षो नि धंस्यशनिर्न भीमा ।

गंभीरयं ऋष्यया यो रुरोजाध्वानयदुरिता दंभयच्च ॥१०॥

अग्निः । न । शुष्कं । वनं । इन्द्र । हेतिः । रक्षः । नि । धंसि । अशनिः । न । भीमा ।

गंभीरया । ऋष्यया । यः । रुरोज । अध्वनयत् । दुः । उता । दंभयत् । च ॥१०॥

अग्निर्नाग्निरिव । नगच्छ उपमार्थीयः । यथाग्निः शुष्कं नीरसं वनं वृत्रसमूहं दहति हे इन्द्र हेतिस्त्वदीयं
वज्रं तद्वक्तृत्वाश्रयति । तदेवाह । अशनिर्न भीमा । यथाशनिर्भीमा भवति तद्वज्रयंकरस्त्वं रक्षो राक्षसं नि
धत्ति । वज्रेण नितरां दह । य इन्द्रो गंभीरया शत्रुभिरधर्षणीयया ऋष्यया महत्या ॥ ऋष्व इति महत्वा-
मेतत् ॥ हेत्या रुरोज शत्रुत्वभञ्ज । अध्वनयत् युद्धं गर्जनलक्षणं शब्दं करोति । तथा च दुरिता दुरितानि
दंभयच्च भिनत्ति च । स त्वं रक्षो नि धत्तीति पूर्वोक्तान्वयः ॥ ॥५॥

आ सहस्रं पथिभिरिन्द्र राया तुविद्युम्न तुविवाजैर्भिरवाक् ।

याहि मृनो सहसो यस्य नू चिदेदेव ईशे पुरुहूत योतोः ॥११॥

आ । सहस्रं । पथिऽभिः । इन्द्र । राया । तुविऽद्युम्न । तुविऽवाजैर्भिः । अवाक् ।

याहि । मृनो इति । सहस्रः । यस्य । नु । चित् । अदेवः । ईशे । पुरुऽहूत । योतोः ॥११॥

हे तुविद्युम्न ब्रह्मधन हे सहस्रः मृनो बलस्य पुत्रेन्द्र । आजसो जातमृत मन्य एनं । ऋग्वे० १०. ७३. १० ।
इति निगमांतरं बलपुत्रस्य मित्र । राया धनं युक्तस्त्वं सहस्रं सहस्रेण । ब्रह्मभिरित्यर्थः । तुविवाजैर्भिर्ब्रह्मबलैः
पथिभिः । पतेति गच्छत्यमीभिरिति पथानो वाहाः । तैरवाक् मदभिमुखः स न आ याहि । आगच्छ । हे पुरुहूत
ब्रह्मभिराहन्तं यस्य तव योतोर्बलैर्नादिभिः पृथक्कर्तुमंदेवः कश्चिदसुरो नू चिदीशे नष्ट । अत्र नू चिदीति
निषेधार्थं वर्तते ॥

प्र तुविद्युम्नस्य स्थविरस्य घृष्वेदिवो ररण्ये महिमा पृथिव्याः ।

नास्य शत्रुर्न प्रतिमानमस्ति न प्रतिष्ठिः पुरुमायस्य सव्योः ॥१२॥

प्र । तुविऽद्युम्नस्य । स्थविरस्य । घृष्वेः । दिवः । ररण्ये । महिमा । पृथिव्याः ।

न । अस्य । शत्रुः । न । प्रतिऽमानं । अस्ति । न । प्रतिऽस्थिः । पुरुऽमायस्य । सव्योः ॥१२॥

तुविद्युम्नस्य ब्रह्मयशसो ब्रह्मधनस्य वा स्थविरस्य प्रवृत्तस्य घृष्वेः शत्रूणां चर्पकस्यिन्द्रस्य महिमा महत्त्वं
दिवो तुलाकात्म्याथिव्या भुमेश्च प्र ररण्ये । प्ररिचि । विरणीति महत्त्वामसुं पाठात् नाम्ना च प्रायेण धातु-
जन्मत्वात् रण्यातिरवातिशयवाची । पुरुमायस्य ब्रह्मपञ्चस्य सव्योः शत्रूणामभिभवितुरस्यिन्द्रस्य शत्रुः शत्रुयिता
नास्ति । प्रतिमानं प्रतिनिधिर्नास्ति । अस्य प्रतिष्ठिः प्रतिष्ठाश्रयो नास्ति । स एव सर्वस्य प्रतिष्ठेत्यर्थः ॥

प्र तत्रे अद्या करणं कृतं भूक्तुस्मं यदायुर्मन्तिथिग्वमस्मै ।

पुरु सहस्रा नि जिशा अभि क्षामुन्नूवेयाणं धृपतां निनेथ ॥१३॥

प्र। तत्। ते। अद्य। करणं। कृतं। भूम्। कुत्सं। यत्। आयुं। अतिथिऽग्वं। अस्मिं।
पुरु। सहस्रा। नि। शिगाः। अभि। द्यां। उत्। तूर्वयाणं। धृपता। निनेथं ॥१३॥

अविदानीमपि हे इन्द्र ते त्वया कृतं करणं तत्कर्म प्रभुतं प्रभवति। प्रकाशते। किं तदित्युच्यते। कुत्सं गुण्णाद्राचसादेतन्नामानमुपि चायं शत्रुभ्यः सकाशादेतत्संज्ञकं पीरुवसमतिथिग्वमतिथीनामभिमंतारं दिवोदामं च शंवरान्तरनिथितं सत्करणं तत्प्रभवतीति पुर्वेण संबधः। ररनिथितं द्वितीयाश्रुतेरुचिताक्रियाध्याहारः। अपि चास्मा अन्तरोक्तायातिथिग्वाय पुरु पुरुणि वहनि सहस्रा सहस्राणि शंवरस्य धनानि निशिगाः। अददाः। इन्द्रः शंवरं हत्वा तस्य धनानि दिवोदामाय ददावित्यर्थः। तथा हे इन्द्र धृपता धर्पणेन त्वदीयेन वज्रेण शंवरं हत्वा चां पृथिवीमभि अभिलक्ष्य पृथिव्या वर्तमानं तूर्वयाणं त्वरितगमनं दिवोदाममुत्तिनेथ। आपन्न उदगमयः ॥

अनुकीनाम्येकाहे मरुत्वतीयगम्तेऽनु त्वाहिध्रे इति मुक्तमुनीया। मुचितं च। अनु त्वाहिध्रे अध देव देवा अनु ते दापि मह इन्द्रियाय। आ१९५। इति ॥

अनु त्वाहिध्रे अध देव देवा मदन्विश्वे कवितमं कवीनां।
करो यच्च वरिवो वाधिताय दिवे जनाय तन्वे गृणानः ॥१४॥
अनु। त्वा। अहिध्रे। अध। देव। देवाः। मदन्। विश्वे। कविऽतमं। कवीनां।
करः। यच्च। वरिवः। वाधिताय। दिवे। जनाय। तन्वे। गृणानः ॥१४॥

हे देव योतमानिन्द्र त्वा त्वामधाम्निस्कानि विश्व सर्वं देवाः स्तोतारोऽहिध्रे मघहननाय। तृष्टप्रदानाद्येत्यर्थः। अनु मदन्। अनुमदति। अनुमुवति। कीदृशं त्वा। कवीना मधाविना मध्ये कवितममत्यंतं कवि। यच्च यस्मिन्काले गृणानः स्तोतृभिः स्तूयमानस्य वाधिताय दारिद्र्यादिभिः पीडिताय दिवे स्तोत्रं जनाय तन्वे स्तोतृणां जनयाय च वरिवो धनं करो अकरोः अददाः। अथवा हे देव इन्द्र अधाम्निस्कानि विश्व सर्वं देवाः सुराः। अहिध्रेव एवोच्यते। तस्य हननाय कवीनां कवितमं त्वामनुमदति। यच्च यस्मिन् स्तोत्रं मति वाधितायामुरः पीडिताय दिवे बुलीकनिवासाय जनाय तन्वे शोभार्थं वृत्रहननेन तव शोभार्थं वरिवधकथं ॥

अनु द्यावापृथिवी तन्न ओजोऽमर्त्या जिहते इन्द्र देवाः।
कृष्व। कृन्तो अकृतं यत्ते अस्त्युक्थं नवीयो जनयस्व यज्ञः ॥१५॥
अनु। द्यावापृथिवी इति। तत्। ते। ओजः। अमर्त्याः। जिहते। इन्द्र। देवाः।
कृष्व। कृन्तो इति। अकृतं। यत्। ते। अस्ति। उक्थं। नवीयः। जनयस्व। यज्ञः ॥१५॥

हे इन्द्र ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धमोजो वलं द्यावापृथिवी अनु जिहति। अमर्त्या अमरणधर्माणो देवास्त्वदीयं बलमनु जिहते। अनुगच्छति। हे कृत्वा वहनां कर्मणा कर्तस्ते त्वदीयमकृतं यत्कर्मस्ति तत्कृष्व। कृष्व। तदन्तरं यज्ञैर्यज्ञेषु नवीयो नवतरमुक्थं स्तोत्रं जनयस्व ॥ ६॥

मह्यो इन्द्र इति त्रयोदशर्चं चतुर्थं मुक्तं भरद्वाजस्यार्प विष्टुर्ममन्द्रं। अनुकातं च। महात्सप्रोनेति ॥ माध्य दिने सवने सोमार्तिरके शास्त्रं भवति। तत्रेदं मुक्तं। मुचितं च। मह्यो इन्द्रो नृवादिषाणो नृ क। आ० ६५। इति ॥ समुद्धे द्वितीयं कंदोमे मरुत्वतीयगम् एतत्सूक्तं। मुचितं च। मह्यो इन्द्रो नृवादिषाणो नृ क। आ० ८०। इति ॥

महौ इंद्रो नृवदा चर्षणिप्रा उत द्विवहो अमिनः सहोभिः ।

अस्मद्यंवावृधे वीर्यीयोरुः पृथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत् ॥ १ ॥

महान् । इंद्रः । नृवत् । आ । चर्षणिः । प्राः । उत । द्विवहोः । अमिनः । सहः । भिः ।

अस्मद्यक् । ववृधे । वीर्यीय । उरुः । पृथुः । सुकृतः । कर्तृभिः । भूत् ॥ १ ॥

युवत यथा नेता राजा भृत्यादीनां कामानां पुरयिता तद्वत् चर्षणिप्राश्चर्षणीनां स्तोतृजनानां कामानां पुरको महान्भूत इन्द्र आ गच्छतु । आ इत्युपसर्गदर्शनान्द्रक्त्वित्यास्यातस्याध्याहारः । उतापि च द्विवहो वयोर्लोकयोः परिवृद्धः सहोभिः शत्रुबलैरमिनोऽहिमनीय इन्द्रोऽस्मद्यगस्मदभिमुखं यथा भवति तथा वीर्याय वीरकर्मकरणाय ववृधे । वर्धते । उरुः शरीरेण विस्तीर्णः पृथुर्गुणः प्रथितः कर्तृभिर्व्यजमानैः मुक्तो भूतः सुष्ठु परिचरितो भवति ॥

इंद्रमेव धिषणा सातये धावृहंतमृष्वमजरं युवानं ।

अपाह्णेन शर्वसा शूशुवांसं सद्यश्चिद्यो वावृधे असांमि ॥ २ ॥

इंद्रं । एव । धिषणा । सातये । धात् । वृहंतं । ऋष्वं । अजरं । युवानं ।

अपाह्णेन । शर्वसा । शूशुवांसं । सद्यः । चित् । यः । ववृधे । असांमि ॥ २ ॥

धिषणास्मदीया मृतिः सातये दानयिंद्रमेव धातु । धारयति । कीदृशं । वृहंतं महांतमृष्वं गंतारमजरं जरारहितं युवानं नित्यतरुणमपाह्णेन शत्रुभिरनभिभूतं शर्वसा बलेन शूशुवांसं प्रवृद्धं ॥ अयंतरिदं रूपं ॥ य इन्द्रः सदाश्चिन्त्य एव ज्ञातमात्रः सन् असाम्यनल्पमधिकं यथा भवति तथा ववृधे वर्धते ॥

पृथू करस्त्रा बहुला गभस्ती अस्मद्यैकं मिमीहि श्रवांसि ।

यूथेव पश्वः पशुपा दमूना अस्माँ इन्द्राभ्या ववृत्स्वाजौ ॥ ३ ॥

पृथू इति । करस्त्रा । बहुला । गभस्ती इति । अस्मद्यक् । सं । मिमीहि । श्रवांसि ।

यूथाऽडेव । पश्वः । पशुपाः । दमूनाः । अस्मान् । इन्द्र । अभि । आ । ववृत्स्व । आजौ ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं पृथू विस्तीर्णा करस्त्रा कर्मणां कर्तारौ बहुला बहुप्रदी गभस्ती त्वदीयां बाहू श्रवांस्यन्तानि । दानुमिति शेषः । अस्मद्यगस्मदभिमुखं सं मिमीहि । कुरु । किंच हे इन्द्र दमूना दांतमनास्वमाजौ रांयामि । अस्मान्भ्या ववृत्स्व । अभ्यावर्तस्व । तव दृष्टातः । पशुपाः पशूनां पालकः पश्वः पशूनां यूथेव यूथानि यथाव-
र्तयति तद्वत् ॥

तं व इंद्रं चतिनमस्य शकैरिह नूनं वाजयंतो हुवेम ।

यथा चित्पूर्वं जरितारं आमुर्नेद्या अनवद्या अरिष्टाः ॥ ४ ॥

तं । वः । इंद्रं । चतिनं । अस्य । शकैः । इह । नूनं । वाजयंतः । हुवेम ।

यथा । चित् । पूर्व । जरितारः । आमुः । अनेद्याः । अनवद्याः । अरिष्टाः ॥ ४ ॥

युनमयेहास्मिन्यज्ञे वाजयंतोऽस्मिन्नक्तो वयं स्तोतारः शकैः शक्तैः समर्थैरस्य तव सहायैर्महद्भिः सहितं चतिनं शत्रूणां चातकं । नाशकमित्यर्थः । इंद्रं परमेश्वरं तं वः प्रसिद्धं त्वां हुवेम । जुमः । यथा चित्पूर्वं पुरातना जरितारः स्तोतारोऽभेद्या अनद्या अनवद्याः पापरहिता अरिष्टा अहिंसिताश्वासुः बभूवुः हे इन्द्र त्वत्प्रसादादयमपि तथैव भवेमित्यर्थः ॥

धृतवतो धनदाः सोमवृद्धः स हि वामस्य वसुनः पुरुषुः ।

सं जग्मिरे पथ्याऽरायो अस्मिन्समुद्रे न सिंधवो यादमानाः ॥५॥

धृतऽवतः । धनऽदाः । सोमऽवृद्धः । सः । हि । वामस्य । वसुनः । पुरुऽशुः ।

सं । जग्मिरे । पथ्याः । रायोः । अस्मिन् । समुद्रे । न । सिंधवः । यादमानाः ॥५॥

स हि स खल्विन्द्रो धृतवतो धृतकर्मा । धनदाः स एव धनप्रदः । कीदृशस्य धनस्य त्याकात्तायामुपमर्जनी भूतस्यापि धनस्य विगणणे वामस्य वसुन इति । वामस्य वननीयस्य वसुनः श्रेष्ठस्य । यद्वा । वसुनो धनस्य स्वामीति शेषः । सोमवृद्धः स एव सोमेन प्रवृद्धः । पुरुषवृद्धतः स एव । अस्मिन्निद्र एव पथ्याः स्तोत्रणा हितानि रायो धनानि सं जग्मिरे । संगच्छते । तत्र दृष्टातः । सिंधवो नद्यः समुद्रं न यथा समुद्रं यादमाना अभिगच्छन्त्यस्तद्वत् ॥ ॥ ५ ॥

शविष्ठं न आ भर शूर शवं औजिष्ठमोजो अभिभूत उग्रं ।

विश्वा द्युम्ना वृष्ण्या मानुपाणामस्मभ्यं दा हरिवो मादयथ्ये ॥६॥

शविष्ठं । नः । आ । भर । शूर । शवं । औजिष्ठं । ओजः । अभिऽभूते । उग्रं ।

विश्वा । द्युम्ना । वृष्ण्या । मानुपाणां । अस्मभ्यं । दाः । हरिऽवः । मादयथ्ये ॥६॥

हे शूर विक्रान्तिद्र शविष्ठं बलवत्तम शवो बलं नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । हे अभिभूते शत्रूणामभिभाव्ये केन्द्र उग्रमप्रमथ्यमौजिष्ठमोजस्वितममोजो दीप्तिमस्मभ्यमा भर । विश्वा विश्वानि सर्वाणि वृष्ण्या वृष्ण्यानि सेचनममर्थानि द्युम्ना द्युम्नानि द्योतमानानि यानि धनानि मानुपाणा मनुष्याणा भोग्यतया कल्पितानि ह हरिवो हरिविद्र तांनि धनानि मादयथ्या अस्मान्मादयितुमस्मभ्य दाः । प्रयत्नः ॥

यस्ते मदः पृतनापाठमृध उदं तं न आ भर शृणुवांसं ।

येन तोकस्य तनयस्य सातो मंसीमहि जिगीवांसस्वोताः ॥७॥

यः । ते । मदः । पृतनापाट् । अमृधः । उदं । तं । नः । आ । भर । शृणुऽवांसं ।

येन । तोकस्य । तनयस्य । सातो । मंसीमहि । जिगीवांसः । त्वाऽऊताः ॥७॥

पृतनापाट् शत्रुसेनानामभिभवितामृधोऽहिमितो यो मदो हर्षो हे इन्द्र ते त्वया देयः शृणुवाम प्रवृद्ध त मदं नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । त्योतास्त्वया रजिता जिगीवामो जितवतो वयं तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य तत्पुत्रस्य च सातो लामि निमित्तभूति मति येन हर्षेण मंसीमहि त्वा सुवीमहि तमा भरति पूर्वणान्वयः ॥

आ नो भर वृषणं शुष्ममिन्द्र धनस्पृतं शृणुवांसं मुदशं ।

येन वंसां पृतनासु शवृन्तवोतिभिरुत जामीरजामीन ॥८॥

आ । नः । भर । वृषणं । शुष्मं । उदं । धनऽस्पृतं । शृणुऽवांसं । मुदशं ।

येन । वंसां । पृतनासु । शवृन्त । तव । ऊतिऽभिः । उत । जामीन । अजामीन ॥८॥

हे इन्द्र त्वं वृषणं वर्षितारं शुष्मं सेनालक्षणं बलं नोऽस्मभ्यमा भर । आहर । कीदृश । धनस्पृतं धनस्य पालकं शृणुवांसं प्रवृद्धं मुदवं शोभनबलं । हे इन्द्र तवोतिभिस्त्वदीयाभी रक्षाभिः पृतनासु संघामेषु ॥ पृतना

इति संयामनाम् ॥ येन बलेन शत्रुत्वं साम हवाम । उतैत्यत्र भिन्नक्रमः । जामीन्बधूनुतापि चाजामीन् शत्रून्
येन शुष्मण वंसाम तं शुष्ममा भरति पूर्वेण संबंधः ॥

आ ते शुष्मो वृषभ एतु पश्चादोत्तरादधरादा पुरस्तात् ।

आ विश्वतो अग्नि समेत्वादिन्द्रं द्युम्नं स्वर्वद्वेद्यस्मे ॥ ९॥

आ । ते । शुष्मः । वृषभः । एतु । पश्चात् । आ । उत्तरात् । अधरात् । आ । पुरस्तात् ।

आ । विश्वतः । अग्नि । सं । एतु । अर्वाङ् । इन्द्र । द्युम्नं । स्वः । ऽवत् । धेहि । अस्मे इति ॥ ९॥

हे इन्द्र वृषभो वर्धिता ते त्वदीयं शुष्मो बलमर्वाङ्मदभिमुखः सन् पश्चात्पश्चिमभागादेतु । आगच्छतु ।
उत्तरादुत्तरभागादागच्छतु । अधराहचिणादेतु । पुरस्तात्पूर्वभागादागच्छतु । विश्वतः सर्वस्मादिग्भागादभि-
अस्मान्भिल्लच्या समेतु । सम्यगागच्छतु । हे इन्द्र त्वं स्वर्वत्सुखयुक्तं द्युम्नं धनमस्मै अस्मभ्यं धेहि । प्रयच्छ ॥

नृवत्त इन्द्र नृत्तमाभिरूती वंसीमहि वामं श्रोमतेभिः ।

इक्षो हि वस्वं उभयस्य राजन्था रत्नं महि स्थूरं बृहन्तं ॥ १०॥

सृष्टवत् । ते । इन्द्र । नृऽतमाभिः । ऊती । वंसीमहि । वामं । श्रोमतेभिः ।

इक्षो । हि । वस्वं । उभयस्य । राजन् । धाः । रत्नं । महि । स्थूरं । बृहन्तं ॥ १०॥

नृवत्तनृष्यः परिवारकर्जनर्युक्तं श्रोमतेभिः श्रोतव्यैर्यशोभिः सहितं वामं वननीयं धनं हे इन्द्र ते त्वत्तो
नृत्तमाभिरूतं नृत्तमाभिरूती ऊतीभी रत्नाभिरवंसीमहि । वयं संभजंमहि । हि यस्मात्कारणात् हे राजन् राज-
मानिन्द्र त्वमुभयस्य पार्थिवस्य दिव्यस्य च वस्मो धनस्वैरेवैषिपि तस्मात्कारणात् महि महान्तं स्थूरं विपुलं बृहन्तं
गुणैः परिवृढं रत्नं रमणीयं धनं ॥ अत्र रत्नशब्दः पुङ्क्तिगः ॥ धाः । धेहि ॥

मरुत्वंतं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यं शासमिन्द्रं ।

विश्वासाहमवसे नूतनायोग्यं सहोदामिह तं हुवेम ॥ ११॥

मरुत्वंतं । वृषभं । वावृधानं । अकवऽअरिं । दिव्यं । शासं । इन्द्रं ।

विश्वऽसहं । अवसे । नूतनाय । उग्रं । सहऽदां । इह । तं । हुवेम ॥ ११॥

इहास्मिन्ने नूतनायाभिनवायावसे रक्षणाय तं प्रमिदमिन्द्रं हुवेम । नृमः । आह्वयामो वा । कीदृशं ।
मरुत्वंतं मरुद्भिर्युक्तं वृषभं कामाना वर्धितारं वावृधानं प्रवृद्धमकवारिमकुत्सितशत्रुं दिव्यं द्योतमानं शासं
शासितारं विश्वसहं विश्वस्य लोकस्याभिभवितारमुग्रमोज्ज्वलनं सहोदां बलप्रदं ॥

जनं वज्रिन्महि चिन्मन्यमानमेभ्यो नृभ्यो रंधया येष्वस्मि ।

अथा हि त्वा पृथिव्यां शूरसातो हवामहे तनये गोष्वप्सु ॥ १२॥

जनं । वज्रिन् । महि । चित् । मन्यमानं । एभ्यः । नृऽभ्यः । रंधय । गोषु । अस्मि ।

अथ । हि । त्वा । पृथिव्यां । शूरऽसातो । हवामहे । तनये । गोषु । अप्ऽसु ॥ १२॥

येषु येषां नृणां मध्येऽहमस्मि एको भवामि हे वज्रिन् वज्रवज्रिन्द्र त्वमेभ्यो नृभ्यो मनुष्येभ्यो महि महदत्यं-
तमात्मानं मन्यमानं जनं । वज्रमन्यमानमित्यर्थः । रंधय । वशीकुरु । चिदिति पादपूरणः । अथाधुना

पृथिव्यां भूम्यां शूरमाती युद्धे प्रवृत्तिं सति तनये पुत्रे निमित्ते च गोषु पशुष्वप्सु दक्षे च निमित्तेषु हे इन्द्र त्वा
बुलोके स्थितं त्वा हवामहे । वयमाहुयामः ॥

वयं तं एभिः पुरुहूत सख्यैः शत्रोः शत्रोरुत्तर इत्याम ।

घ्नतो वृचाण्यभयानि शूर राया मदेम बृहता त्वोताः ॥ १३ ॥

वयं ते । एभिः । पुरुहूत । सख्यैः । शत्रोः । शत्रोः । उत्तरे । इत । स्याम ।

घ्नतः । वृचाणि । अभयानि । शूर । राया । मदेम । बृहता । त्वाऽऽताः ॥ १३ ॥

हे पुरुहूत पुरुभिराहूतं एभिः प्रमिदः सख्यैः स्तोत्रलक्षणैः सखिकर्मभिस्तैः त्वया सह वयमभयानि
जामिरूपाण्यजामिरूपाणि वृचाण्यमिवाणि घ्नतो हिमंतः शत्रोः शत्रोः सर्वस्मान्शत्रोरुत्तर इत्याम ।
अधिका एव भवम । हे शूर विक्रांतद्र त्वोता वय त्वया रजिताः सतो बृहता सहता राया धनेन मदेम ।
इत्याम ॥ ॥ ८ ॥

यानं य इन्द्रति त्रयोदशर्चं पचम मुक्त भरद्वाजस्यार्पमिदं वैष्णव । वि पिप्रोरित्तिषा सप्तमी दशाक्षरचतु
ष्टययुक्ता विराट् । अनुकस्यते च । यानं वि पिप्रोर्विराडिति ॥ पृथक्पृथक् पञ्चऽहनि तृतीयमवन उक्थ्यन्तो
चाणि यदि द्विपदाम् सुवीर्येन यदि वायिष्टोमसंस्थः स्यात्तदानीं माध्यदिने सर्वेऽन्तावाकः स्वशस्त्र
आरभणीयाभ्य ऊर्ध्वमेतत्सूक्तं शमित । सूचित च । यानं य इन्द्रत्यन्तावाकः । आ० ८ । ४ । इति ॥ इदमेव मुक्त
मिन्द्राविष्णवोरुत्क्रातिनाम्येकाहे निष्कवन्त्यनिविधान । यानं य इन्द्रति मध्यदिनः । आ० ९ । ५ । इति ॥

यानं य इन्द्राभि भूमार्यस्तस्यो रयिः शर्वसा पृत्सु जनानि ।

तं नः सहस्रभरमुर्वरासां दद्वि सूनो महसो वृचतुरं ॥ १ ॥

द्यौः । न । यः । इन्द्र । अभि । भूम । अर्यः । तस्यो । रयिः । शर्वसा । पृत्सु । जनानि ।

तं । नः । सहस्र । भरं । उर्वराऽसां । दद्वि । सूनो इति । महसः । वृचऽतुरं ॥ १ ॥

यो रयिः पुत्ररूपं धनं शर्वसा बलेन पृत्सु संयामिष्वर्योऽरीन् शत्रून् जनानि तस्यो आक्रामित । तत्र
दृष्टातः । यानं । यान्तमानः सूर्यो यथा भूम भूतान्याक्रामति तद्वत् । हे महसः सूनो बलस्य पुत्रं त्वं त पृत्
नोऽस्त्रभ्यं दद्वि । देहि । कीदृश । सहस्रभर सहस्रस्य धनस्य भर्तारमुर्वरासामुर्वराणां सस्याद्यानां भूमिना
सनितारं सभक्तारं वृचतुरं वृचाणां शत्रुणां तरितारं तुरितारं वा ॥

दिवो न तुभ्यमन्विद्र सचासुर्यं देवेभिर्धायि विश्वं ।

अहिं यद्वृचमपो वद्विवांसं हन्त्रीपिन्विष्णुना सचानः ॥ २ ॥

दिवः । न । तुभ्यं । अन्तुं । इन्द्र । सचा । असुर्यं । देवभिः । धायि । विश्वं ।

अहिं । यत् । वृचं । अपः । वद्विऽवांसं । हन् । अजीपिन । विष्णुना । सचानः ॥ २ ॥

दिवो न सूर्यायैव हे इन्द्र तुभ्य सचा सत्यमेव विश्वं व्याप्तमसुर्यमसुरत्य बल देवभिर्देवैः स्नातुभिरनु धायि ।
अधायि । अकारि । स्तोत्रैः स्तूयमाना देवता बलवती भवतीत्यर्थः । हे अजीपिन विगतमसोमिन्द्र विष्णुना
सचानः संगच्छमानस्त्वं ॥ पच समवाय इति धातो रूप ॥ यशनासुर्येणाप उदकानि वद्विवास परितृण्यतम
हिमागत्य हंतारं वृचमसुर हन् अवधीः तद्वत् अधायीति पूर्वण संबधः ॥

तूर्वन्नीजीयान्तवसस्तवीयान्कृतवसेन्द्रो वृद्धमहाः ।

राजाभवन्मधुनः सोम्यस्य विश्वासां यत्पुरां दत्तुमावत् ॥ ३ ॥

तूर्वन । ओजीयान । तवसः । तवीयान । कृतऽवसे । इन्द्रः । वृद्धऽमहाः ।

राजा । अभवत् । मधुनः । सोम्यस्य । विश्वासां । यत् । पुरां । दत्तुं । आवत् ॥ ३ ॥

यद्येन्द्रो विश्वासां सर्वासां पुरा पुरीणां दत्तुं दारकं वज्रमावत् प्रापत् तदा सोम्यस्य सोममयस्य मधुनो मधुररसस्य राजाभवत् । स्वाम्यासीत् । कीदृशः । तूर्वन हिमकान् हिंसन्नीजीयानतिशयिनीजस्वी तवसो बलवत्सवीयान्बलवत्तरः कृतव्रद्धा । कृतं व्रद्ध स्तोत्र यस्मै स्तोतुभिः सः । अथवा कृतं दत्तं ब्रह्माक्षं येन स्तोतुभ्यः सः । वृद्धमहा वृद्धतेजाः । एवमुत्त इन्द्रो राजाभवदिति ॥

शतैरपटन्पण्य इन्द्राच्च दणोण्ये कवयेऽर्कसातो ।

वधेः शुष्णस्याशुपस्य मायाः पित्वो नारिरिचीत्किं चन प्र ॥ ४ ॥

शतैः । अपटन् । पण्यैः । इन्द्र । अर्च । दणोऽओण्ये । कवये । अर्कऽसातो ।

वधेः । शुष्णस्य । अशुपस्य । मायाः । पित्वः । न । अरिरेचीत् । किं । चन । प्र ॥ ४ ॥

अर्चास्मिन्नर्कसातो । अर्कोऽन्नं प्राप्यतेऽस्मिन्नित्यर्कसातियुद्धं । तस्मिन्दणोण्ये बह्वहविष्कात्कवयं मेधा विनः ॥ पंचम्यर्थं चतुर्थी ॥ इन्द्र त्वत्सहायात्कुत्साद्विभ्यतः पण्य एतन्नामकामुराः शतैः शतसंख्याकैर्बलैः सार्धमपटन । अपाटन । अपलायत । अपि चन्द्रोऽशुपस्याशुपस्य । संपूर्णबलस्यैतर्थाः । शुष्णस्येतन्नामका-
मुरस्य कुत्सस्य शत्रोर्मायाः कपटान्बन्धननसाधनरायुर्धनं प्रारिरिचीत् । प्ररिक्तानतिरिक्ताज्ञाकरोत् । पित्वोऽन्नस्य । पितुरित्यन्ननामैतत् । किञ्चन किञ्चिदपि न प्रारिरिचीत् । तदीयमन्नं सर्वमण्यपाहारयत् ॥

महो दुहो अप विश्वायु धायि वज्रस्य यत्पतने पादि शुष्णः ।

उरु ष सारथ्यं सारथ्ये करिद्रः कुत्साय सूर्यस्य सातो ॥ ५ ॥

महः । दुहः । अप । विश्वऽआयु । धायि । वज्रस्य । यत् । पतने । पादि । शुष्णः ।

उरु । सः । सऽरथ्यं । सारथ्ये । कः । इन्द्रः । कुत्साय । सूर्यस्य । सातो ॥ ५ ॥

यद्यदा स शुष्णोऽमुरो वज्रस्य पतने पाति पादि अगच्छत् । अस्त्रियतैतर्थाः । तदा महो महतो दुहो द्रौण्यः शुष्णस्य संबन्धि विश्वायु सर्वगत । बलमिति शेषः । अप धायि । अपहितमकारि । तिरस्कृतमित्यर्थः । स इन्द्रः सारथ्यं सारथिभूताय कुत्साय सारथ्य समानरथं सूर्यस्य सातो भर्जनं निमित्तंभूत उरु विस्तीर्णं यथा भवति तथा कः । अकरोत् । तथा चोक्त । कुत्सायद्रौऽमुर शुष्ण जिघांसुः कुत्समात्मनः सारथि कल्पयित्वा । अस्य शत्रुं शुष्णमहंस्ततश्च कुत्सस्य रक्षा बह्वलां चकारैत्यनयोच्यत इति ॥ ॥ ९ ॥

प्र श्येनो न मदिमंशुमस्मि शिरो दासस्य नमुचेर्मथायन ।

प्रावन्नमी सायं समंतं पृणयाया समिषा सं स्वस्ति ॥ ६ ॥

प्र । श्येनः । न । मदिमं । अंशुं । अस्मि । शिरः । दासस्य । नमुचेः । मथायन ।

प्र । आवत् । नमी । सायं । समंतं । पृणक् । राया । सं । उषा । सं । स्वस्ति ॥ ६ ॥

श्येनः मुपर्णश्च । नित्यं शब्दः समुच्चये वर्तते । अस्मा इन्द्राय मदिमं मदकरमंशुं सोमं । प्रति आ इत्यस्याधि

वर्तते । आहरत । उपसर्गदर्शनाच्चाख्यातमध्याह्नयते । किंचायमिन्द्रोऽपि दासस्य प्राणिनामुपचयितुर्नमुरं
तन्नाम्नोऽसुरस्य शिरः शीर्य मथायन मंथनं कुर्वन् माष्य मपस्य पुत्रं समंत स्वपंतं नमीमेतस्मिन्नकमुपि प्रावत ।
प्रारब्धत । स्वस्थविनाशिन राया पश्चादधनेनेपात्रेन च तमुपि सं पुणक् । समयोजयत ॥

वि पिप्रोरहिमायस्य दृष्ट्वाः पुरो वज्रिच्छवसा न ददेः ।

सुदामन्तदेकणो अप्रमृष्यमृजिश्चने दात्रं दाणुपे दाः ॥ १४ ॥

वि । पिप्रोः । अहिऽमायस्य । दृष्ट्वाः । पुरः । वज्रिन । शवसा । न । ददेरिति ददेः ।

सुऽदामन । तत् । रेकणः । अप्रऽमृष्यं । मृजिश्चने । दात्रं । दाणुपे । दाः ॥ १४ ॥

- हे वज्रिन वज्रवज्रिद्र त्वमहिमायस्याहच्यो माया यस्य पिप्रोरितस्मिन्नोऽसुरस्य सवधिनीदृष्ट्वा दृष्टानि
• पुरः प्राकारादीनि दर्शयिष्ये शवसा वज्रेन वि ददेः । विदारितवान्मि । निति पादपुरणः । त्व पिप्रोर्भूमणः
प्रावजः पुरः । अ० १५ प ५ । शतं पुमिरायसीभिर्नि पाहि । अ० १५ १३ १५ । इति दर्शनात् । अपि च हे
सुदामन गोभनदानेद्र त्वं दात्रं हविल्लेखणं धन दाणुपे दत्तवत् । मृजिश्चन एतन्नामकाय राजर्षयेऽप्रमृष्य
केशाश्रुबाध्यं तत्तस्य स्मृतं रेकणो धन दाः । अदाः । दत्तवानमि ॥

स वेतमुं दणमायं दणोणिं तृत्तुजिमिदं स्वभिष्टिसुम्नः ।

आ तुयं शश्वदिभं द्योतनाय मातुर्न मीमुपं सृजा डयध्य ॥ १५ ॥

सः । वेतमुं । दणऽमायं । दणऽओणिं । तृत्तुजि । इदं । स्वभिष्टिऽसुम्नः ।

आ । तुयं । शश्वत् । डभं । द्योतनाय । मातुः । न । मी । उप । सृज । डयध्य ॥ १५ ॥

स्वभिष्टिसुम्नः सुप्रभेषणीयान्यभिगम्यानि सुम्नानि सुम्नानि येन दयानि स इन्द्रो दणमाय व हवचन वेतमु
वेतमुनामानमसुरं दणोणिमेतन्नामकं च तृत्तुजिं तृत्तुजिनामकं च आ अपि च तुयं तुयनामकमसुरं तथैवमे-
तन्नामकमसुरं चैयथा एतं द्योतनायैतस्माय राज्ञ शश्वदप सृज । उपासृजत । वशीचकार । तत्र दृष्टातः ।
मातुर्न मातुर्जनन्या इव पुत्र । यथा मात्रे पुत्रो वशीभवति तद्वद्वशचकारत्यर्थः । मीमिति पादपुरणः ॥

स इं स्पृधो वनते अप्रतीतो विभ्रद्वजं वृचहणं गभस्तो ।

तिष्ठद्वरी अध्यस्तेव गते वचोयुजा वहत इदं मृष्यं ॥ १६ ॥

सः । इं । स्पृधः । वनते । अप्रतिऽडतः । विभ्रत् । वज्रं । वृचऽहनं । गभस्तो ।

तिष्ठत् । हरी इति । अधि । अस्ताऽडव । गते । वचऽयुजा । वहतः । इदं । मृष्यं ॥ १६ ॥

गभस्तो हस्ते वृचहणं वृत्राणां शत्रुणां हतार वज्रं स्वकीयमायुधं विभ्रदारयन् अप्रतीतः शत्रुभिरप्रतिगतः
स इन्द्रः स्पृधः स्पृधमानानीमिमान् वृचप्रभृतीन् शत्रून् वनते । हति । हरी स्वकीयावशावधि तिष्ठत । आरो
हति । तत्र दृष्टातः । अस्तेव गते । यथा जेप्ता शूरो रथेऽधितिष्ठति तद्वत् । तथा वचोयुजा वचोमात्रेण युज्य
माना । यद्वा । स्तोत्राणां स्तुतिसिद्ध्यमानां तां हरी च अथ महानमिद्र वहतः ॥

सनेम तेऽवसा नव्यं इदं प्र पुरवः स्तवंत एना यज्ञः ।

सप्र यत्पुरः शर्म शारदीदेह्न्दासीः पुरुकुत्साय शिष्टान ॥ १७ ॥

सनेम । ते । अवसा । नव्यः । इदं । प्र । पुरवः । स्तवंते । एना । यज्ञैः ।

सप्र । यत् । पुरः । शर्म । शारदीः । दत्तं । हन । दासीः । पुरुऽकुत्साय । शिष्टान ॥ १७ ॥

हे इन्द्र ते त्वदीयनावमा रक्षणं नव्यो नवीयो नवतरं स्वया दीयमानं धनं सनेम । वयं स्तोतारो मज्जमहि । पुरवो मनुष्याः स्तोतार एनानेन स्तोत्रेण युक्त्यंज्ञः प्र सवन्ते । त्वां नुवन्ति । यद्यस्मात्कारणाहासीः कर्मणामुपचपयित्रीः शत्रुप्रजा हन घ्नन हिंसन पुरुकृत्यार्थतन्नामकाय राज्ञे शिञ्जन् धनानि प्रयच्छन् हे इन्द्र त्वं शारदीः शरत्ताम्रोऽसुरस्य संबन्धिनीः सप्त सप्तसंख्याकाः पुरः पुरीः शर्म शर्मणा वज्रेण दत्ते विदारितवानमि तस्मात्कारणात्वा स्तोतारः नुवन्तीत्यर्थः ॥

त्वं वृध इन्द्र पृथ्वी भूर्वरिवस्यनुगने काव्याय ।

परा नववास्त्वमनुदेयं महे पित्रे ददाथ स्वं नपातं ॥ ११ ॥

त्वं । वृधः । इन्द्र । पृथ्वीः । भूः । वरिवस्यन् । उगने । काव्याय ।

परा । नवऽवास्त्वं । अनुऽदेयं । महे । पित्रे । ददाथ । स्वं । नपातं ॥ ११ ॥

हे इन्द्र पृथ्वीः पुरातनस्य काव्याय कविपुत्रायोगेन उगनेम भार्गवाय वरिवस्यन् धनमिच्छन् वृधो भूः । स्तोत्राणां वर्धको भवामि । अनुदेयमनुदानाय धनं नववास्त्वमेतन्नामकममुरं पराहत्य स्वं स्वकीयमोग्रनभं नपाते युद्धे शत्रुभिर्गृहीतं पुत्रं महं महते पित्रे पालयितव्यायोगेनमे परा ददाथ । तस्य शत्रुं हत्वा प्रक्षेपणं दत्तवानमि ॥

त्वं धुनिरिन्द्र धुनिमतीर्ज्ज्णोरपः सीरा न सवन्तीः ।

प्र यत्समुद्रमति शूर पर्षि पारया तुर्वगं यदुं स्वस्ति ॥ १२ ॥

त्वं । धुनिः । इन्द्र । धुनिऽमतीः । ज्ज्णोः । अपः । सीराः । न । सवन्तीः ।

प्र । यत् । समुद्रं । अति । शूर । पर्षि । पारय । तुर्वगं । यदुं । स्वस्ति ॥ १२ ॥

हे इन्द्र धुनिः शत्रुणा कर्षयिता त्व धुनिमतीर्धुनिर्नामामुरो यामु निरोधकतया विद्यते ता अप उदकानि सीरा न नदीरिव सवतीः प्रवहतीर्ज्ज्णोः । अगमयः । धुनिं हत्वा तेन निरोधितान्युदकानि प्रवाहयतीत्यर्थः । हे शूर वीरिन्द्र यद्यदा समुद्रमति अतिक्रम्य प्र पर्षि प्रतीर्णा भवामि तदा समुद्रपरं तिष्ठतो तुर्वगं यद् च स्वभि जेमेण पारय । अपारयः । समुद्रमतारयः ॥

तव ह त्वदिन्द्र विश्वमाजो सस्तो धुनीचुमुरी या ह सिष्वप ।

दीदयदितुभ्यं सोमभिः सुन्वन्द्भीतिरिध्मभृतिः पक्थ्यैः ॥ १३ ॥

तव । ह । त्वत् । इन्द्र । विश्वं । आजो । सस्तः । धुनीचुमुरी उति । या । ह । सिष्वप ।

दीदयत् । उत । तुभ्यं । सोमभिः । सुन्वन् । दभीतिः । इध्मऽभृतिः । पक्थी । अकैः ॥ १३ ॥

हे इन्द्र आजो संयामे तव ह तवैव विश्वं व्याप्तं त्वत्तादृशं कर्म भवति । कीदृशमिति तदुच्यते । या यी धुनीचुमुरी । धुनिश्च चुमुरित्वेतन्नामकावमुरी । सिष्वप त्वमस्वापयः तावमुरं सस्तः । संयामे सुप्तवन्तौ । सुप्तावित्यर्थः ॥ भुताये व्यत्ययेन लट् । द्वितीयो ह्रस्वः पादपुरणः ॥ तदनन्तरं हे इन्द्र तुभ्यं त्वदर्थं सुन्वन् सोमानमिषुण्वन् पक्थी पक्थवान हवीषि पक्थवानिध्मभृतिरिध्मानां भर्ताहता वा दभीतिर्नाम राजर्षिः सोमभिः सोमैर्गर्कहर्विलचणैरर्हदीदयदत्त । दीयत एव । धुनि चुमुरि तस्मै जघथेत्यर्थः । त्वं नि दस्यु चुमुरि धुनि च । अ० १० ७ १० ४ । इति हि दर्शनात् ॥ ॥ १० ॥

इमा उ त्विति द्वादशर्च पष्ठं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रिष्टुभमिन्द्रं । नवस्येकादशी च विश्वदेव्या । तथा चानुकम्यते । इमा उ द्वादश नवस्येकादश्या विश्वदेव्याविति ॥ उपह्वयनास्येकाह इदं मुक्तं मरुत्वतोयनिषिद्धानं । सूत्रितं

च । इमा उ त्वा य एक इदिति मध्यदिनः । आ० ९. ७. । इति ॥ इन्द्राविष्ण्वोरुत्क्रांतिनारत्येकाहोऽपीदं
मरुत्वतीयनिविदानं । सूत्रितं च । इमा उ त्वा यानं य इदिति मध्यदिनः । आ० ९. ७. । इति ॥ तृतीयं कदोम
ऽपि मरुत्वतीय इदं सूत्रं । सूत्रितं च । प्र मदिन इमा उ त्विति मरुत्वतीय । आ० ८. ७. । इति ॥

इमा उ त्वा पुरुतमस्य कारोर्हव्यं वीर हव्या हवते ।

धियो रथेष्टामजरं नवीयो रयिर्विभृतिरीयते वचस्या ॥ १ ॥

इमाः । ऊं इति । त्वा । पुरुऽतमस्य । कारोः । हव्यं । वीर । हव्याः । हवते ।

धियः । रथेऽस्थाः । अजरं । नवीयः । रयिः । विऽभृतिः । ईयते । वचस्या ॥ १ ॥

पुरुतमस्य वज्रं कामं काचतः ॥ तमु अभिकाचाग्रामिति धातुः ॥ कारोः स्तोत्रमंत्राजस्य सर्वाधिन्यो
हव्याः स्तुत्याः प्रशस्या इमा धियः स्तुतयो ह वीर शुं वद्र हव्य त्वा त्वा न्भवते । हवति । कीदृश । रथेष्टा रथे
स्थितमजरं जरारहितं नवीयो नवीयाम् नवतर । उ इति पुरणः । अपि च वचस्या स्तुत्या श्रद्धा विभृतिर्जगती
क्विवर्हेतू रयिर्हविलक्षणं धनमीयते । त्वामभिगच्छति ॥

तमु स्तुपु इदं यो विदानो गिर्वाहसं गीर्भिर्यज्ञवृद्धं ।

यस्य दिवमति महा पृथिव्याः पुरुमायस्य रिरिचे महित्वं ॥ २ ॥

तं । ऊं इति । स्तुपे । इदं । यः । विदानः । गिर्वाहसं । गीऽभिः । यज्ञऽवृद्धं ।

यस्य । दिवं । अति । महा । पृथिव्याः । पुरुऽमायस्य । रिरिचे । महित्वं ॥ २ ॥

य इन्द्रो विदानः सर्वं विद्वान् सर्वज्ञायमानो वा गिर्वाहसं गीर्भिर्यज्ञनीय यज्ञवृद्धं यज्ञः प्रवृद्धं तमु तमेवद्र
स्तुपे । स्तुवे । पुरुमायस्य वज्रप्रज्ञस्य वज्रवचनस्य वा यस्यद्रस्य महित्वं माहात्म्यं दिव दिवो दुर्लोकात् ॥
पचस्यर्थे द्वितीया ॥ पृथिव्या भुलोकात्माहा महित्वाति रिरिचे अतिरिच्यते त स्तुव इति सवधः ॥

स इत्तमोऽवयुनं ततन्वत्सूर्येण वयुनवचकार ।

कदा ते मर्ता अमृतस्य धामेयंशतो न मिनन्ति स्वधावः ॥ ३ ॥

सः । इत् । तमः । अवयुनं । ततन्वत् । सूर्येण । वयुनंऽवत । चकार ।

कदा । ते । मर्ताः । अमृतस्य । धामं । इयंशतः । न । मिनन्ति । स्वधाऽवः ॥ ३ ॥

स इत्तम एवन्द्रोऽवयुनमप्रज्ञान । प्रज्ञाननाशनमित्यर्थः । ततन्वत्तृत्वेण विभीर्यमाण तमोऽधकार दिवि
सूर्येण दिव्यारोपितेन देवेन वयुनवत् प्रकाशवचकार । कृतवान् । परोऽर्धत्वेः प्रत्ययकृतः । हे स्वधावो वन
वत्तिद्र मर्ता मनुष्या अमृतस्य नित्यस्य ते त्वदीय धामं स्वर्गाख्यं स्थानं । तत्रम्यान्देवानित्यर्थः । इयंशतो यष्टु
मिच्छतः कदा कदाचित् । सर्वदेत्यर्थः । न मिनन्ति । किमपि प्राणिजात न हिमन्ति ॥

यस्ता चकार स कुहं स्विदिदं कमा जनं चरति कामु विष्णु ।

कस्ते यज्ञो मनसे गं वराय को अके इदं कृतमः स होता ॥ ४ ॥

यः । ता । चकार । सः । कुहं । स्वित् । इदं । कं । आ ८ जनं । चरति । कामु । विष्णु ।

कः । ते । यज्ञः । मनसे । गं । वराय । कः । अके । इदं । कृतमः । सः । होता ॥ ४ ॥

य इन्द्रस्ता तावुत्प्रमिद्वानि वृचवधादीनि कर्माणि चकार अकरोत् स इन्द्रोऽयं कुहं स्वित् क्व स्विद्वर्तते

कं जगं कमपि देगमा चरति कामु विनु प्रजामु वर्तत इतींद्रस्य विभुतिमहत्वात् नित्यं शक्यं । अथ प्रत्यक्ष-
स्मृतिः । हे इंद्र कः कीदृशो यज्ञस्ते तव मनसे चेतसे शं मुखकरो भवति । वराय तव वरणाय कः कीदृशो
ऽको मत्रः समर्थो भवति । होताङ्गाता तव वरणाय यः समर्थो भवति स होता कर्तमश्च भवति ॥

इदा हि ते वेविषतः पुराजाः प्रत्नासं आसुः पुरुकृत्सखायः ।

ये मध्यमासं उत नूतनासं उतावमस्यं पुरुहूत बोधि ॥ ५ ॥

इदा । हि । ते । वेविषतः । पुराऽज्ञाः । प्रत्नासः । आसुः । पुरुऽकृत् । सखायः ।

ये । मध्यमासः । उत । नूतनासः । उत । अवमस्यं । पुरुऽहूत । बोधि ॥ ५ ॥

पुराजाः पूर्वस्मिन्काले जाताः प्रत्नासः पुराणा अंगिरःप्रभृतय इदा हीदानीमिव । हिशब्द उपमार्थे-
वर्तते । वेविषतः कर्माणि प्राप्तवन्तो हे पुरुहूत बहनां कर्मणां कर्तरिंद्र ते तव सखायः स्तोतार आसुः । बभूवुः ।
ये मध्यमासो मध्यमकालजा उतापि च ये नूतनासोऽत्यतना यतस्तेऽपि सर्वे ते स्तोतारो बभूवुः अतः कार-
णादुतापि चावमस्यार्वाचीनस्य समापि स्तोत्रं हे पुरुहूत बहभिराहृतं त्वं बोधि । बुध्यस्व ॥ ॥ ११ ॥

तं पृच्छंतोऽवरामः पराणि प्रत्ना तं इंद्रं श्रुत्यानु येमुः ।

अर्चामसि वीर ब्रह्मवाहो यादेव विद्म तात्त्वां महान्तं ॥ ६ ॥

तं । पृच्छंतः । अवरामः । पराणि । प्रत्ना । ते । इंद्रं । श्रुत्या । अनु । येमुः ।

अर्चामसि । वीर । ब्रह्मऽवाहः । यात् । एव । विद्म । तात् । त्वा । महान्तं ॥ ६ ॥

हे वीर शूर ब्रह्मवाहो ब्रह्मभिर्मर्वहन्नेत्येन्द्र अवरामोऽर्वाचीना मनुष्यास्त्वमुक्तगुणोपेतं त्वां पृच्छंतोऽर्चंतः ॥
पृच्छन्ति रर्चन्ति कर्म ॥ पराणि प्रकृतानि प्रत्ना प्रत्नानि पुराणानि श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि ते त्वदीयानि
कर्मण्यनु येमुः । अनुयमन निबधनं । स्मृतिरूपाभिर्वाग्भिर्निबध्नुः । तथा वयमपि महान्तं प्रभुतं त्वा त्वामर्चा-
मसि । अर्चामः । स्तुमः । यादेव यात्येव कर्माणि विद्म जानीमः तातः कर्मभिः स्तुम इति संबंधः ॥

अभि त्वा पाजो रक्षसो वि तस्ये महि जज्ञानमभि तत्सु तिष्ठ ।

तव प्रत्नेन युज्येन सख्या वज्रेण धृष्णो अप ता नुदस्व ॥ ७ ॥

अभि । त्वा । पाजः । रक्षसः । वि । तस्ये । महि । जज्ञानं । अभि । तत् । सु । तिष्ठ ।

तव । प्रत्नेन । युज्येन । सख्या । वज्रेण । धृष्णो इति । अप । ता । नुदस्व ॥ ७ ॥

रक्षसो रक्षसां संबधि पाजः सनालक्षणं बलं हे इंद्र त्वाभि त्वामभिमुखं वि तस्ये । प्रतिष्ठते । तथा
त्वमपि महि महज्ज्ञानं प्रादुर्भवत्तद्वलमभि अभिमुखः सन्न सु सुष्ठु तिष्ठ । स्थिरो भव । स्थित्वा च हे धृष्णो
शत्रुणां धर्षकं तव त्वदीयेन वज्रेण ता तद्वलमप नुदस्व । अपगतं प्रेरय । किंधीत्यर्थः । कीदृशेन । प्रत्नेन
पुराणेन युज्येन योज्येन सख्या नित्यमहायेन ॥

स तु श्रुधींद्र नूतनस्य ब्रह्मण्यतो वीर कारुधायः ।

त्वं ह्याऽपिः प्रदिवि पितृणां शश्वद्भूयं सुहव एष्टौ ॥ ८ ॥

सः । तु । श्रुधि । इंद्र । नूतनस्य । ब्रह्मण्यतः । वीर । कारुऽधायः ।

त्वं । हि । आपिः । प्रऽदिवि । पितृणां । शश्वत् । भूयं । सुऽहवः । आऽइष्टौ ॥ ८ ॥

हे कारुधायः कारुणां स्तोत्राणां धारक हे वीरेंद्र स प्रसिद्धस्य नूतनस्य दानीतनस्य ब्रह्मण्यतो अंशं स्तोत्रं कर्तुमिच्छतो मम स्तोत्रं तु क्षिप्रं शुधि । शृणुहि । यस्मात्कारणात् हे इन्द्र त्वमेष्टावायजनऽभिक्षामने वा सति सुहवः शोभनाङ्गानः सन प्रदिवि पूर्वस्मिन्काले पितृणामगिरसामापिर्बधुः शशस्त्रिकालं बभूथ अभुः तस्मात्कारणान्मदीयं स्तोत्रं शुधीति संबंधः ॥

प्रोतये वरुणं मित्रमिन्द्रं मरुतः कृष्यावसे नो अद्य ।

प्र पूषणं विष्णुमग्निं पुरंधिं सवितारमोषधीः पर्वतांश्च ॥ ९ ॥

प्र । ऊतये । वरुणं । मित्रं । इन्द्रं । मरुतः । कृष्य । अवसे । नः । अद्य ।

प्र । पूषणं । विष्णुं । अग्निं । पुरंधिं । सवितारं । ओषधीः । पर्वतान् । च ॥ ९ ॥

अस्यामुचि विश्वे देवाः स्तूयन्ते । हे भरद्वाज अयेदानी वरुण रात्र्यभिमानिन च मित्रमहरभिमानिन चंद्रं च प्रसिद्धं मरुतो मरुद्गणाश्च नोऽस्माकमृतये तर्पणायावसे रक्षणाय च प्र कृष्य । अभिमुखीकृष्य । किंच पूषणमेतत्संज्ञकं च विष्णु सर्वथापि न देव च पुरंधि पुरुधियं पुरुकर्मणमग्निं च सवितारं सर्वस्य प्रेरकं देवमोषधीरात्र्यभिमानिनो देवान् पर्वतांश्चाद्रीनित्यतान् देवानस्माकं तर्पणाय रक्षणाय च प्र कृष्य । नृत्याभिमुखीकुरु ॥

इम उ त्वा पुरुणाक प्रयज्यो जरितारो अभ्यर्चन्त्यकेः ।

शुधी हवमा हुवतो हुवानो न त्वावां अन्यो अमृत त्वदस्ति ॥ १० ॥

इमे । ऊं इति । त्वा । पुरुऽणक । प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो । जरितारः । अभि । अर्चन्ति । अर्चकेः ।

शुधि । हव । आ । हुवतः । हुवानः । न । त्वाऽवान् । अन्यः । अमृत । त्वत् । अस्ति ॥ १० ॥

हे पुरुणाक बह्मशक्त हे प्रयज्यो प्रकृष्टेन यजनीयं त्वा त्वामिमं जरितारः स्तोतारोऽर्चन्त्यकेः स्तोत्रे अभ्यर्चन्ति । अभिपुवति । तथा हे अमृत अमरणशीलं त्वं हुवानः स्तूयमानस्त्वमा हुवतोऽभिपुवतो मम इव स्तोत्रं शुधि । शृणु । किंच त्वावान् त्वत्सदृशो देवस्त्वदन्यो नास्ति ॥

नू म आ वाचमुप याहि विद्वान्विश्वेभिः सूनो महसो यजत्रेः ।

ये अग्निजिह्वा ऋतमाप आमुये मनुं चक्रुर्परं दसाय ॥ ११ ॥

नु । मे । आ । वाचं । उप । याहि । विद्वान् । विश्वेभिः । सूनो इति । महसः । यजत्रेः ।

ये । अग्निऽजिह्वाः । ऋतऽमापः । आमुः । ये । मनुं । चक्रुः । उपरं । दसाय ॥ ११ ॥

इयं च वैश्वदेवीयुक्त । हे महसः सूनो बलस्य पुत्रेन्द्र विद्वान् सर्वज्ञस्य यजत्रेयजनीयेर्विश्वेभिः सर्वदेवे सह नु क्षिप्रं मे मदीया वाचः नृतिरूपाणि वचांस्युपाभि आ याहि । आगच्छ । एवमुत्तमिन्द्र प्रार्थयत इन्द्रत्वात्पुरुषस्य । ये देवा अग्निजिह्वाः । अग्निजिह्वास्थानीयां येषां ते । ऋतमाप ऋत यज्ञं सृणुत आमुं वति यं च देवा दसाय शत्रुणामुपलेपणाय मनुं राजर्षिमुपर दस्युनामुपरिभव चक्रुः ऋतवतः ते महाशक्त इति पूर्वण संबंधः ॥

स नो बोधि पुरेता सुगेपूत दुर्गेषु पथिकृद्धिदानः ।

ये अश्रमास उरवो वहिषास्तेभिर्न उद्राभि वंष्टि वाजं ॥ १२ ॥

सं । नः । बोधि । पुरः ऽ एता । सु ऽ गेषु । उत । दुः ऽ गेषु । पथि ऽ कृत् । विदानः ।
ये । अथ्रमासः । उरवः । वहिष्ठाः । तेभिः । नः । इन्द्र । अभि । वैशि । वाजं ॥ १२ ॥

हे इन्द्र पथिकृद्दत्तानां कर्ता विदानः, सर्वे विद्वान् स त्वं सुगेषु मुखेन गंतव्यपूतापि च दुर्गेषु दुःखेन गतव्येषु य मांगेषु नोऽस्माकं पुरणता पुरी गता बोधि । भव ॥ बोधीति भवतलोऽयमध्यमपुरुषैकवचनस्य कादमं रूपं ॥ अथ्रमासः अमरहिता उरवो महांती वहिष्ठा वोदृतमास्तव येऽस्याः संति हे इन्द्र तमिस्तरश्चर्त्तुः स्मभ्य वाजमन्नमभि वत्ति । अभिवह ॥ ॥ १२ ॥

य एक इदित्येकादशर्चं सप्तमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पं त्रैष्टुभमिन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । य एक एकादशति ॥ आभिप्रविके, प्रथमेऽहनि दशरात्रस्य प्रथमेऽहनि च माध्यादिनमवने ब्राह्मणाक्षमिशस्त्रेऽहीनमुक्तस्य स्थाने त्रीणि संपातमुक्तानि । तद्विदं द्वितीयं मुक्तं । मुत्रितं च । य एक इदित्तरमश्रुगः । आ० ७ ५ । इति ॥ उपहव्यः । नास्त्यकाहिऽपीदं निष्कवन्यनिविडानं । मुत्रितं च । य एक इदिति मध्यंदिनः । आ० ९ ७ । इति ॥

य एक उड्व्यश्चर्षणीनामिन्द्रं तं गीभिर्भ्यर्चं अभिः ।
यः पत्यते वृषभो वृष्ण्यावान्त्वत्यः सत्वा पुरुमायः सहस्वान ॥ १ ॥
युः । एकः । उत । हव्यः । चर्षणीनां । इन्द्रं । तं । गीः ऽ भिः । अभि । अर्चं । अभिः ।
यः । पत्यते । वृषभः । वृष्ण्याऽवान् । सत्यः । सत्वा । पुरुऽमायः । सहस्वान ॥ १ ॥

य इन्द्रश्चर्षणीनां प्रजानामापत्सक इदेक एव हव्यो हातय आभिर्गीभिः स्मृतिरूपाभिर्वाग्भिस्तमिन्द्रमभ्यर्चं अभिष्टोमि । य इन्द्रः पत्यते स्मोतुनभिगच्छति । यद्वा । पत्यते लोकानामोष्ट । कीदृशः । वृषभः कामाना वर्धता वृष्ण्यावान्बलवान् सत्योऽविमंवादी सत्वा शत्रूणां सादयिता कामाना दाता वा ॥ सदेवा मनोतिर्वेद रूपं ॥ पुरुमायो वज्रप्रज्ञः सहस्वानभिभवन्वान तमिन्द्रमभिष्टोमीति संबंधः ॥

तमुं नः पूर्वे पितरो नवग्वाः सप्त विप्रामो अभि वाजयंतः ।
नष्टाहामं ततुरि पर्वतेष्टामद्रोघवाचं मतिभिः शविष्टं ॥ २ ॥
तं । ऊं इति । नः । पूर्वे । पितरः । नवऽग्वाः । सप्त । विप्रामः । अभि । वाजयंतः ।
नष्टात् ऽ दाभं । ततुरि । पर्वते ऽ स्यां । अद्रोघऽवाचं । मतिऽभिः । शविष्टं ॥ २ ॥

पूर्वे प्रजा नवग्वा नवभिर्मांसं सत्त्वमनुष्ठितवतः सप्त सप्तसंख्याका विप्रामो विप्रा मधाविनो वाजयतो वाजमन्नं हविर्लज्जामिन्द्रस्य कुर्वतः । इन्द्र वा वाजिनं बलिनं कुर्वतः ॥ तत्करोतीति णिच् ॥ एवंभूता नोऽस्माकं पितरोऽगिरसस्तम् तमेवन्द्रं मतिभिः स्मृतिभिरभि । नुष्टुरिति शेषः । कीदृशं । नष्टाहामं ॥ नवतिर्गतिकर्मा ॥ अभिगच्छता शत्रूणां दमितार हिमितार ततुरि तरितार पर्वतेष्टां पर्वतेष्ववस्यतमद्रोघवाच । अद्रोघध्वान्तिकमणीया वागाज्ञारूपा यस्य तं । शविष्ट बलवत्तमं ॥

तमीमह इन्द्रमस्य रायः पुरुवीरस्य नृवतः पुरुशोः ।
यो अस्कृधोयुरजरः स्ववान्तमा भर हरिवो मादयध्वे ॥ ३ ॥
तं । ईमहे । इन्द्रं । अस्य । रायः । पुरुऽवीरस्य । नृऽवतः । पुरुऽशोः ।
यः । अस्कृधोयुः । अजरः । स्वऽवान् । तं । आ । भर । हरिऽवः । मादयध्वे ॥ ३ ॥

पुरुषीरस्य वज्रपुत्रपात्रयुक्तस्य नुवतः परितृणकजनमहितस्य पुरुषोर्बहुतस्य बहुयशसो वास्य राय इदं धनं ॥ द्वितीयार्थे पृष्ठे ॥ तमिद्रमीमहे । याचामहे । यो रयिरस्कृधोयुगर्विक्तोऽजरो जराज्ञानिरहितः सर्वान् मुखयुक्तो हे हरिवो हरिवन मयीयाश्चोपेतं त्वं तं रायं मादयथा अस्मान्मादयितुमाभर । आहर ॥

तन्नो वि वोचो यदि ते पुरा चिन्तितारः आननुः सुम्भमिदं ।

कस्ते भागः किं वयो दुधं खिडः पुरुहूतं पुरुवसोऽसुरघ्नः ॥४॥

तत् । नः । वि । वोचः । यदि । ते । पुरा । चिन्तितारः । आननुः । सुम्भ । इदं ।

कः । ते । भागः । किं । वयः । दुधं । खिडः । पुरुहूतं । पुरुवसो इति पुरुवसो ।

असुरघ्नः ॥४॥

हे इन्द्र यदि ते तव पुरा चितपूर्वस्मिकाले जरितारः स्मोतारः सुम्भं मुखमाननुः तत्तत्सुम्भ नोऽस्माकं वि वोचः । विवृहि । दुधं दुधं हे विदः शत्रुणा विदयितं हे पुरुहूतं हे पुरुवसो इन्द्र असुरघ्नोऽसुराणां हनुं तव यज्ञेषु को भागः कूपः । वयो हविर्लक्षणमत्र किं कूपः । यदि केचित्छिरतनाः पूर्वकालेऽपि त्वत्तः सकाशात्सुम्भं क्षेमिरे तं पुरुहमपि तत्सुम्भं लप्स्य इति विचार्य सुखप्राप्तिर्विलंबो ममासौढ्यो भविदित्यर्थः ॥

तं पृच्छन्ती वज्रहस्तं रथेष्ठामिदं वेपी वक्ररी यस्य नू गीः ।

तुविद्यामं तुविकूर्मिं रभोदां गातुमिपे नष्टाते तुम्भमच्छ ॥५॥

तं । पृच्छन्ती । वज्रहस्तं । रथेऽस्थां । इदं । वेपी । वक्ररी । यस्य । नू । गीः ।

तुविऽद्यामं । तुविऽकूर्मिं । रभःऽदां । गातुं । इपे । नष्टाते । तुम्भं । अच्छं ॥५॥

पुर्वयोपालस्य इन्द्र ऋषये कामान्मायच्छत ततः स कामपुर्णं ऋषिराह । वज्रहस्तं वज्रपाणिं रथेष्ठा रथे स्थितं तमिद्रं पृच्छत्यर्चयन्ती ॥ पृच्छतिरर्चितकमा ॥ वेपी । वेपी यागादिलक्षणं कर्म । तद्वती वक्ररी गुणानां वक्त्री गीरीदृशी स्मृतिर्यस्य यज्ञमानस्य भवति । कीदृशमिद्रं पृच्छती । तुविद्यामं तुवीनां वज्रना यज्ञीतार तुविकूर्मिं वज्रकर्मणं रभोदा रभसो बलस्य दातार । नू इति पुरणः । स यज्ञमानो गातुं मुगमिपे । गच्छति । किंच तुम्भं स्नापयितार शत्रुमच्छामिसुखं भवति । गच्छति ॥ ॥५॥

अया ह त्वं मायया वावृधानं मनोजुवा स्वतवः पर्वतेन ।

अच्युता चिद्धीक्रिता स्वोजो रुजो वि दृह्णा धृपता विरणिन ॥६॥

अया । ह । त्वं । मायया । वावृधानं । मनःऽजुवा । स्वऽतवः । पर्वतेन ।

अच्युता । चित् । वीक्रिता । मुऽञ्जोऽजः । रुजः । वि । दृह्णा । धृपता । विऽरणिन ॥६॥

हे स्वतवः स्वभुतवल्गुं त्वं मनोजुवा मनोवज्रक्ततानि पर्वतेन वज्रपर्वणा मकीयनायुधेन वज्रेण शतपर्वणा ॥ अथर्व० १०० ६ । इति दर्शनात् । अयानया मायया वावृधानं वर्धमानं त्वं प्रसिद्धं तुष वि रुजः । विशिषणाभांजीः । तथा हे स्वोजः शोभनं रुजो हे विरणिन हे महतिद्रं त्वमच्युताच्युतानि चिद्धिनागरादि तान्यपि वीक्रिता वीक्रितान्यशिशिलीकृतानि दृह्णा दृह्णानि पुराणि धृपता धर्पकेण वज्रेण वि रुजः । भयवानसि ॥

तं वो धिया नयस्या शविष्टं प्रत्नं प्रत्नवत्परितंमयधै ।

स नो वशदनिमानः सुवस्त्रेदो विश्वान्यति दृग्हाणि ॥७॥

तं । वः । धिया । नव्यस्या । शविष्ठं । प्रत्नं । पल्लऽवत् । परिऽतंसयध्ये ।
सः । नः । वक्षत् । अग्निऽमानः । सुऽवत्सा । इंद्रः । विश्वानि । अति । दुःऽगहानि ॥ ७ ॥

नव्यस्या नवतरया धिया नृत्या शविष्ठं वलवत्तमं प्रत्नं पुराणं हे इंद्र तं वस्त्वां प्रत्नवत् चिरंतना अक्षय
इव परितुमयध्ये परितो विस्तारयितुं । अहं प्रवृत्तोऽस्मीति शेषः । अग्निमानोऽपरिमाणः सुवक्षा शोभनवहनः
स इंद्रो विश्वानि समस्तानि दुर्गेहाणि दुर्गाणि नोऽस्मभ्यमति वक्षत् । अतिवहतु ॥

आ जनाय दुहणे पार्थिवानि दिव्यानि दीपयोऽंतरिक्षा ।
तपा वृषन्विश्वतः शोचिषा तान्ब्रह्मद्विषे शोचय क्षामपश्च ॥ ८ ॥
आ । जनाय । दुहणे । पार्थिवानि । दिव्यानि । दीपयः । अंतरिक्षा ।
तप । वृषन् । विश्वतः । शोचिषा । तान । ब्रह्मऽद्विषे । शोचय । क्षां । अपः । च ॥ ८ ॥

हे इंद्र त्वं दुहणे साधुजनानां द्रोग्धुर्जनाय जनस्य राक्षसादेः ॥ पृथ्वीं चतुर्थीं ॥ पार्थिवानि पृथिव्यां
भवानि दिव्यानि दिवि भवान्यंतरिक्षांतरिक्षे भवानि च स्थानान्या दीपयः । आ समंतात्तापय । हे वृषन्
कामानां वर्धितरिद्रं त्वं विश्वतः सर्वतो विद्यमानान तान्नाक्षसादीन् शोचिषा त्वदीयया दीप्या तप । दह ।
किंच ब्रह्मद्विषं ब्राह्मणद्विषं राक्षसादये । ब्रह्मद्विषं दग्धुमित्यर्थः । तां पृथिवीमपश्चातरिचं शोचय । दीपय ।
आप इत्यंतरिक्षनामेतत् ॥

भुवो जनस्य दिव्यस्य राजा पार्थिवस्य जगतस्त्वेषसंदृक् ।
धिष्व वज्रं दक्षिणे इंद्र हस्ते विश्वा अजुयं दयसे वि मायाः ॥ ९ ॥
भुवः । जनस्य । दिव्यस्य । राजा । पार्थिवस्य । जगतः । त्वेषऽसंदृक् ।
धिष्व । वज्रं । दक्षिणे । इंद्र । हस्ते । विश्वाः । अजुयं । दयसे । वि । मायाः ॥ ९ ॥

हे त्वेषसंदृक् दीपदर्शनेन्द्र दिव्यस्य दिवि भवस्य जनस्य राज्ञश्चरो भुवः । भवसि । जगतो जगमस्य पा
र्थिवस्य च राजा भवसि । दक्षिणे हस्ते वज्रं धिष्व । निधेहि । तेन च निहितेन वज्रेण विश्वाः सर्वा आसुरी
माया वि दयसे । विवार्धसे ॥ दय दानहिमागतिरक्षणं धिष्विति धातुः ॥ हे इंद्राजुयं जरयितुमशक्वंद्र त्वमिति ॥

आ संयतमिंद्र एः स्वस्तिं शत्रुतृतीय बृहतीममृधां ।
यया दासान्यार्याणि वृत्रा करो वज्रिन्सुतुका नाहुपाणि ॥ १० ॥
आ । संऽयतं । इंद्र । नः । स्वस्तिं । शत्रुऽतृतीय । बृहतीं । अमृधां ।
यया । दासानि । आर्याणि । वृत्रा । करः । वज्रिन् । सुऽतुका । नाहुपाणि ॥ १० ॥

हे इंद्र शत्रुतृतीय शत्रुणां तारणाय बृहती महतीममृधामहिमिता संयतं संयतीं संशक्तमानां स्वस्तिं
क्षेमलक्षणं संपदं हे इंद्र नोऽस्मभ्यमा भर । वज्रिन्वज्रवज्रिन्द्र यया स्वस्था दासानि कर्महीनानि मनुष्यजाता
न्यार्याणि कर्मयुक्तानि करः अकरोः । नाहुपाणि मनुष्यसंबन्धीनि । नहुषा इति मनुष्यनामेतत् । वृत्रा वृत्राणि
शत्रुन सुतुका सुतुकानि शोभनहिंसोपतान्यकरोः ॥

स नो नियुद्धिः पुरुहूत वेधो विश्ववाराभिरा गहि प्रयज्यो ।
न या अदेवो वरते न देव आभिर्याहि तूयमा मंष्ट्रदिक ॥ ११ ॥

सः। नः। नित्युतऽभिः। पुरुऽहृतः। वेधः। विश्वऽवाराभिः। आ। गृहि। प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो।
न। याः। अदेवः। धरते। न। देवः। आ। आभिः। याहि। तृयं। आ। मद्यद्रिकं ॥ ११ ॥

हे पुरुहूत हे वेधो विधातर्हे प्रयज्यो प्रकृष्टेन यजनीयेन्द्र स त्व विश्ववाराभिर्विश्वरणीयाभिः संभजनी
याभिर्नित्युत्तिरय्येनाऽस्माना गृहि। आगच्छ। अदेवोऽसुरो या नित्युतो यानयात्र वरते न वारयति देवस्य
न वरते आभिर्नित्युत्तिस्त्वयमा, क्षिप्रमेव मद्यद्रिकं मदभिमुखः मन आ याहि। आगच्छ ॥ अद्यागमस्य द्विर्वचन
कादर्म ॥ ॥ १४ ॥

• मृत इदिति दशर्चमष्टमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं विप्रभर्मद्रे। मृत इदं शत्यनुकृतं ॥ विप्रवति निष्केवन्य इदं
मुक्तं। मृत्तितं च न मृत इत्यमेष प्र पुर्वीः। आ० ८ ६। इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्केवन्य इदमादीनि त्रीणि
मुक्तानि। तथैव पचमारण्यं मृत्तितं। मृत इत्य निमित्त इन्द्र सोम इति त्रीणि। ए० आ० ५ २ ३। इति ॥

मुत इत्थं निमिश्र इन्द्र सोमे स्तोमे व्रक्षणि शस्यमानं उक्थे।

यद्वा युक्ताभ्यां मघवन्हरिभ्यां विभ्रद्वज्रं वाह्नोरिन्द्र यासि ॥ १ ॥

मुते। इत। त्वं। निऽमिश्रः। इन्द्र। सोमे। स्तोमे। व्रक्षणि। शस्यमाने। उक्थे।

यत्। वा। युक्ताभ्यां। मघऽवन। हरिऽभ्यां। विभ्रत। वज्रं। वाह्नोः। इन्द्र। यासि ॥ १ ॥

सोमे मृत इदमिषुत एव सति व्रक्षणि वृहति महति स्तोमे स्तोत्र उच्चार्यमाणे शत्युक्थे शस्ये शस्यमाने
सति हे इन्द्र त्वं निमित्तो निमित्तः मन हरी संयोजयन् हे मघवन्धनवज्रिन्द्र त्वं वाह्नोर्हन्तयोर्वज्रं स्वकीयमायुध
विभ्रद्वज्रायनं युक्ताभ्या रथे नित्युक्ताभ्या हरिभ्यामद्याभ्या यासि यदागच्छसीति यच्च तत्सोममिषुत इति
संबन्धः ॥

यद्वा दिवि पायं मुष्विमिन्द्रं वृचहृत्यऽवसि शूरमाता।

यद्वा दशस्य विभ्युपो अविभ्यदरंधयः शर्धत इन्द्र दस्यून ॥ २ ॥

यत्। वा। दिवि। पायं। मुष्विं। इन्द्र। वृचऽहृत्यं। अवसि। शूरऽमाता।

यत्। वा। दशस्य। विभ्युपः। अविभ्यत। अरंधयः। शर्धतः। इन्द्र। दस्यून ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं दिवि युक्तीके शूरमाता शूरमर्षेः संभजनीये वृचहृत्य युद्धे च पायं प्राप्तये सति मुष्विमिषो
तारं उज्जमानमवसि यद्वा रक्षसीति यच्च। वति समुत्तये। दशस्य यज्ञादिषु समर्थस्य विभ्युपः शत्रुभ्यो
विभ्यतो जनस्य शर्धतः संयामः उत्सहमानान्दस्यूनपक्षपायितुं शत्रुन हे इन्द्र त्वमविभ्यद्वीतिरहितः मन
अरंधयो यद्वा वशीकरोषीरिति यच्च तत्सर्वं सोममिषुत इति पूर्वांग संबन्धः ॥ तथा चोक्तं। यद्वाह्नोर्धारयन्वज्र
हरिभ्या यासि वृचहन। यच्च रक्षसं मयामि नूनं सोममिषुतवतः ॥ यच्च कर्म मुदक्षस्य यजमानस्यापारयः।
वशीकरोषि तामसमं विभ्यते भीतिवर्जितः ॥ तत्सोममिषुतं स्तोत्रशस्त्रयोश्च प्रयुज्यो। इति द्वयोऽयमेकार्थः
मृत इत्यमिति द्वयमिति ॥

पातां मुतमिन्द्रो अस्तु सोमं प्रणेनीरुयो जरितारमृती।

कर्ता वीरायं मुष्वये उ लोकं दाता वसुं स्तुवते कीरये चित ॥ ३ ॥

पातां। मुतं। इन्द्रः। अस्तु। सोमं। प्रऽनेनीः। उयः। जरितारं। ऊती।

कर्ता। वीरायं। मुष्वये। ऊं इति। लोकं। दाता। वसुं। स्तुवते। कीरये। चित ॥ ३ ॥

इन्द्रः सुतमभिपुतं सोमं पातासु । पानशीलो भवतु ॥ तृणतत्त्वाम्न लोकाव्ययमिहेति षष्ठीप्रतिषेधः ॥
कीदृशः । ऊती ऊत्या मर्गेण जरितारं स्तोतारं प्रणेनीः प्रकर्षेण नेतोय उग्रूर्णो वीराय यज्ञादिकर्मसु दद्याय
मुष्ये सोमाभिपुतं कुर्वते यज्ञमाशाय लोकं स्थानं कर्ता । दातेत्यर्थः । उ इति पादपुराणः । सुवते स्तोत्रं कुर्वते
कीरये चित् ॥ चिदिति चार्थः ॥ स्तोत्रे च । कीरिरिति स्तोत्रामेतत् । वसु धनं दातासु ॥

गतेयान्ति सर्वना हरिभ्यां बभ्रिर्वज्रं पपिः सोमं दृदिगाः ।

कर्ता वीरं नर्यं सर्ववीरं श्रोता हव्यं गृणतः स्तोमवाहाः ॥ ४ ॥

गतां । दयन्ति । सर्वना । हरिभ्यां । बभ्रिः । वज्रं । पपिः । सोमं । दृदिः । गाः ।

कर्ता । वीरं । नर्यं । सर्ववीरं । श्रोता । हव्यं । गृणतः । स्तोमवाहाः ॥ ४ ॥

इन्द्रो हरिभ्यां स्वकीयाभ्यामियति हृदयस्थानि वीणिं सवना सवनानि गता गमनशीलो भवतु । कीदृशः ।
वज्रं स्वकीयमायुधं बभ्रिर्भर्ता धारकः सोममभिपुतं पपिः पाता गा दृदिदाता नर्यं मनुष्यहितं सर्ववीरं
बहुपुत्रोपेतं वीरं पुत्रं कर्ता यज्ञमाशाय दाता गृणतः सुवतः स्तोतुः संबधि हव्यं स्तोत्रं श्रोता श्रावकः स्तोम-
वाहाः स्तोमैः स्तोत्रैर्वहनीयः ॥

अस्मि वयं यद्वावान तद्विविष्म इन्द्राय यो नः प्रदिवो अप्रस्तः ।

सुते सोमे स्तुमसि शंसदुक्थेन्द्राय ब्रह्म वर्धनं यथासन्त ॥ ५ ॥

अस्मि । वयं । यत् । वावान् । तत् । विविष्मः । इन्द्राय । यः । नः । प्रदिवः । अपः । करिति कः ।

सुते । सोमे । स्तुमसि । शंसन्त । उक्था । इन्द्राय । ब्रह्म । वर्धनं । यथा । अमन्त ॥ ५ ॥

प्रदिवः पुराणो य इन्द्रो नोऽस्मदर्थमपः पोषणादिकं कर्म कः करोति अयमिन्द्रो यत्स्तोत्रादिकं वावान्
कामयतिऽस्मा इन्द्राय वयं तद्विविष्मः । व्याप्नुमः । कुर्म इत्यर्थः । सोमे सुतेऽभिपुते सति स्तुमसि । स्तुमः । इन्द्राय
स्तोत्राणि कुर्मः । उक्थोक्थानि शास्त्राणि शंसन्त शंसन्तः ॥ प्रथमावहवचनस्य लुक् ॥ ब्रह्म हविर्लक्षणमन्नामिन्द्रा-
यिन्द्राय वर्धनं यथा वृद्धिकरममत् स्यात् तथा कुर्म इत्यर्थः ॥ ॥ १५ ॥

ब्रह्माणि हि चकृपे वर्धनानि तावन्त इन्द्र मतिभिर्विविष्मः ।

सुते सोमे सुतपाः शंसन्तानि रांश्चा क्रियास्म वक्ष्णानि यज्ञैः ॥ ६ ॥

ब्रह्माणि । हि । चकृपे । वर्धनानि । तावन्त । ते । इन्द्र । मतिभिः । विविष्मः ।

सुते । सोमे । सुतपाः । शंसन्तानि । रांश्चा । क्रियास्म । वक्ष्णानि । यज्ञैः ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वं हि यस्मात्कारणात् ब्रह्माणि स्तोत्राणि वर्धनानि स्वयमेव वृद्धिकराणि चकृपे कृतवानसि
तस्मात्कारणात्तावन्तानि तादृशानि स्तोत्राणि ते तुभ्यं मतिभिर्विविष्यं विविष्मः । व्याप्नुमः । वर्धनानि
स्तोत्राणि मम यथा भवयुष्यं तादृशानि कल्पितवानमीत्यर्थः । अपि च हे सुतपा अभिपुतस्य सोमस्य पातस्त्वं
शंसन्तानि सुवक्तृत्तमानि राद्या राद्याणि रमणीयानि यज्ञैर्हविर्भिर्युक्तानि वक्ष्णानि वाहकानि स्तोत्राणि
क्रियास्म । करवाम ॥

स नो बोधि पुरोक्ताशं रराणः पिबा तु सोमं गोक्षुजीकमिन्द्र ।

एतं बहिर्यज्ञमानस्य सीदोहं कृधि त्वायत उ लोकं ॥ ७ ॥

सः । नः । वोधि । पुरोऽङ्गाणि । रराणः । पिब । तु । सोमं । गोऽञ्जलीकं । उदं ।
आ । उदं । बहिः । यजमानस्य । सीद । उरुं । कृधि । त्वाऽयतः । ऊं इति । लोकं ॥ ७ ॥

हे इन्द्र रराणो रममाणः स त्वं नोऽस्मदीयं पुरोऽङ्गमितक्षणं हविर्वोधि । बुध्यस्व । किञ्च गोऽञ्जलीकं
गोविकारदद्यादिभिः संस्कृतमभिषृतं सोमं तु क्षिप्रं पिब । पिबः । तदर्थं च यजमानस्य संबधीदुं बहिरा
सीद । अभिविश । तदनंतरं त्वायतस्वामिच्छतो यजमानस्य लोकं स्थानमूर्धं विस्तीर्णं कृधि । कृष ॥ उ
इति पुराणः ॥

स मंदस्वा ह्यनु जोषमुय प्र त्वा यज्ञासं उमे अश्रुवंतु ।
प्रेमे हवासः पुरुहूतमस्मे आ त्वेयं धीरवसं उदं यस्याः ॥ ८ ॥
सः । मंदस्व । हि । अनु । जोषं । उय । प्र । त्वा । यज्ञासं । उमे । अश्रुवंतु ।
प्र । उमे । हवासः । पुरुऽहूतं । अस्मे इति । आ । त्वा । उयं । धीः । अरवसे । उदं । यस्याः ॥ ८ ॥

हे उग्रतर्जुर्बलेंद्र स त्वमनु जोषं कामानुगुणं यथा भवति तथा मदस्व । सोदस्व ॥ हिशब्दः पादपुराणः ।
ह्रियोमि मदस्मत्प्राप्तस्य व्यत्ययात्मवानुदात्तत्वं ॥ इमे यज्ञासो यज्ञाः सोमास्वा त्वा प्राश्रुवन्तु । प्राश्रुवन्तु ।
हे पुरुहूत बह्मिराहूतद्र त्वामस्मि अस्मदीयानीमं हवासो हवाः सोवाणि प्राश्रुवन्तु । इयं धीः स्मृतिरस्या
त्वामवमं स्मार्कं रक्षणायां यस्याः । आयच्छतु । नियच्छतु ॥

तं वः सखायः सं यथा मुतेषु सोमेभिरीं पूणता भोजमिदं ।
कुवितस्मा अस्मति नो भराय न मुष्विमिदोऽवसे मृधाति ॥ ९ ॥
तं । वः । सखायः । सं । यथा । मुतेषु । सोमेभिः । उं । पूणत । भोजं । उदं ।
कुवित । तस्मि । अस्मति । नः । भराय । न । मुष्वि । उदं । अवसे । मृधाति ॥ ९ ॥

हे सखायः सोतारो वो यूयं सोमेषु मुतेष्वभिषृतेषु सत्सु भोजं दातारं तस्मिन्मिदं सोमेभिः सोमयथा
कामं सं पूणत । सपूरयत । तस्मा इन्द्राय कुविद्वद्ब्रह्मकरणं । कुविदिति बह्मनामितं । अस्मति । अभू । किमर्थं ।
नोऽस्माकं भराय भरणाय पोषणाय । इन्द्रः मुष्विमभिषवणशीलं यजमानमवमं तर्पणाय न मृधाति ।
न बाध्यते ॥

एवेदिदं मुते अस्तावि सोमे भरद्वाजेषु शयदिन्मघोनः ।
असद्यथा जरिच उत सूरिरिदो रायो विश्ववारस्य दाता ॥ १० ॥
एव । इत् । उदं । मुते । अस्तावि । सोमे । भरतऽवाजेषु । शयत । उत । मघोनः ।
असत् । यथा । जरिच । उत । सूरिः । उदं । रायः । विश्वऽवारस्य । दाता ॥ १० ॥

मघोनो धनवतो हविष्मतो यजमानस्य लयदीश्वर इन्द्रः सोमं मुतेऽभिषृते सति भरद्वाजेषु भरद्वाजं
मुख्यैवमस्तावि । सुतोऽभूत । इन्द्रो जरिच सोत्रे सूरिः सखायं प्ररको यथासत भवत । उतापि च विश्ववा
रस्य विश्वैर्वरणीयस्य रायो धनस्य दाता यथा भवत तथास्तावीभिः सवधः ॥ इति द्वयं पुराणं ॥ १० ॥ ॥ २ ॥

तृतीयेऽनुवाके विंशति सूक्तानि । तत्र तृपा मद इति दशचं प्रथमं सूक्तं भरद्वाजस्यापि त्रैष्टुभमिदं । बुध्न्य-
नुक्तां ॥ विपुर्वति निष्कैवज्य एतत्सूक्तं । सूचितं च । तृपाः मदः प्र महिषाय । आ० ८ । इति ॥

वृषा मद् इंद्रे श्लोक उक्थ्या सचा सोमेषु सुतपा ऋजीषी ।

अर्च्यो मघवा नृभ्य उक्थैद्युष्टो राजा गिरामक्षितोतिः ॥ १ ॥

वृषा । मद् । इंद्र । श्लोकः । उक्थ्या । सचा । सोमेषु । सुतऽपाः । ऋजीषी ।

अर्च्यः । मघऽवा । नृभ्यः । उक्थैः । द्युष्टः । राजा । गिरां । अक्षितऽऊतिः ॥ १ ॥

सोमेषु सोमवत्सु यागेष्विन्द्र सोमपानजनितो मदी वृषा यजमानस्य कामानां वर्षको भवति । यद्वा । सर्वजनाङ्गादकस्य वर्षणस्य कर्ता भवति । उक्थोक्थेन शस्त्रेण सचा सह श्लोकः सोचरूपः शब्दो वृषा भवति । सुतपा अभिपुतस्य सोमस्य पाता ऋजीष्युजीषं गतरसमपि सोमं न परित्यजन्मघवा धनवान स चंद्रो नृभ्यः स्तुतीनां नृभ्य उक्थैः स्तोत्रैरर्च्योऽर्चनीयो भवति । युक्ते युक्तोक्तनिवासो गिरां स्तुतीनां राजेश्वर इन्द्रो ऽक्षितोतिरबीणरक्ष भवति ॥

ततुरिर्वीरो नर्यो विचेताः श्रोता हवै गृणत उर्वीतिः ।

वसुः शंसो नरां कारुधाया वाजी स्तुतो विदथे दाति वाजं ॥ २ ॥

ततुरिः । वीरः । नर्यः । विऽचेताः । श्रोता । हवै । गृणतः । उर्विऽऊतिः ।

यसुः । शंसः । नरां । कारुऽधायाः । वाजी । स्तुतः । विदथे । दाति । वाजं ॥ २ ॥

वाज्यन्नवानिन्द्रो विदथे यज्ञेऽस्माभिः स्तुतः मन वाजमन्नं दाति । अस्मभ्यं ददाति । कीदृश इन्द्रः । ततुरिः शत्रूणां हिंसको वीरो विक्रातो नर्यो नरहितो विचेता विविक्रजानो हवमस्मदीयं स्तोत्रं श्रोता गृणतः स्तुतः स्तोतृजनस्योर्वीतिर्विस्तृतरक्षो वसुर्वामयिता नरा नृणां स्तोतृजनानां शंसः शंसनीयः कारुधायाः कारुणां स्तोतृणां धारयिता । एवमुत इन्द्रो वाज ददातीति संबंधः ॥

अश्वो न चक्रयोः शूर बृहन्प्र ते महा रिरिचे रोदस्योः ।

वृक्षस्य नु ते पुरुहूत वया व्युत्तयो रुरुहुरिंद पृवीः ॥ ३ ॥

अश्वः । न । चक्रयोः । शूर । बृहन् । प्र । ते । महा । रिरिचे । रोदस्योः ।

वृक्षस्य । नु । ते । पुरुऽहूत । वयाः । वि । उत्तयः । रुरुहुः । इंद्र । पृवीः ॥ ३ ॥

हे शूर विक्रातेन्द्र बृहन् महान ते त्वदीयो महा महिमा रोदस्योर्वावापुथिभ्योः प्र रिरिचे । अतिरिच्यते । यावापुथिवीभ्यामित्यर्थः । अत्र दृष्टांतः । चक्रयोश्चक्रयोरक्षो न । रथसंबन्धजो यथा चक्राभ्यां बहिर्गतस्तद्वत् । हे पुरुहूत वज्रभिराहतन्द्र त्वदीयाः पूर्वोर्वह्य उत्तयो रक्षा वि रुरुहः । विशेषेण रोहति । तत्र दृष्टांतः । वृक्षस्य नु । यथा वृक्षस्य वयाः शाखा विरोहति तद्वत् ॥

शचीवतस्ते पुरुशाक शाका गवामिव सुतयः संचरणीः ।

वत्सानां न तंतयस्त इंद्र दामन्वंतो अदामानः सुदामन ॥ ४ ॥

शचीऽवतः । ते । पुरुऽशाक । शाकाः । गवांऽइव । सुतयः । संचरणीः ।

वत्सानां । न । तंतयः । ते । इंद्र । दामनऽवंतः । अदामानः । सुदामन ॥ ४ ॥

हे पुरुशाक बृहत्कर्मिन्द्र शचीवतः प्रजावतस्ते त्वदीयाः शाकाः शाक्यः कर्माणि वा सर्वतः संचरतीति शेषः । तत्र दृष्टांतः । गवामिव धेनुना सुतयो मार्गा यथा संचरणीः सर्वत्र संचारिणी भवति तद्वत् । अपि च

वत्सनां न तंतयः । तंतीनाम दीर्घप्रसारिता रज्जुः यत्र नियतविशाखदामभिवंहयो वत्सा बध्यते । यथा तंतयो बहूनां वत्सानां बंधका हे मुदामन शोभनदानिद्र तथा ते त्वदीयाः शाका दामन्वतो बध्नन्वतो बहूनां शत्रूणां बंधका अदामानः स्वसमन्वैरवदाः ॥

अन्यद्दृष्ट कर्वरमन्यद् श्वोऽसंच सन्मुहुराचक्रिर्दुः ।

मित्रो नो अत्र वरुणश्च पूषार्यो वणस्य पर्येतास्ति ॥ ५ ॥

अन्यत् । अद्य । कर्वरं । अन्यत् । ऊं इति । श्वः । असत् । च । सत् । मुहुः । आऽचक्रिः । इंद्रः ।

मित्रः । नः । अत्र । वरुणः । च । पूषा । अर्यः । वणस्य । परिऽएता । अस्ति ॥ ५ ॥

अयमिन्द्रोऽयस्मिन्दिवमन्यत्कर्वर । कर्मनामतत । कर्म करोति । अन्यद् अन्यदेवोक्तविलक्षणमेव कर्म श्वः परस्मिन्दिने करोति । एतदेव विवियते । अमन्नाशुभमशनिपातनादिक सत् वपेणादिक शोभन कर्म च । यद्वा । चिशिरमो विश्वरूपस्य वधादिकममत्कर्म लोकोपद्रवकारिणो वृषादिरमुरस्य वधादिरूप मत्कर्म च मुहुः पुनः पुनरसाविद्र आचक्रिः कर्ता भवति । एव परस्परविलक्षण कर्म स्वमहिम्ना पुनः पुनरावर्तयन प्रतिदिवसमन्यदेव पर्याप्तसाधारण कर्म करोतीत्यर्थः । एवविध इन्द्रोऽयस्मिन्यज्ञे नोऽस्माक वणस्य कामयितव्यस्य फलस्य स्वर्गादेः पर्येतास्ति । परिगमयिता भवतु ॥ अन्तेनेटि रूपं ॥ मित्रोऽहरभिमानी देवो वरुणो रात्र्यभिमानी पूषा पोषको देवोऽर्यः प्ररकः सवितेतं चंद्रण नियम्यमाना अस्मदीयस्य कामस्य परिगमयिबारः संतु । यद्वा । मित्रादयोऽप्यत्र स्वप्रधान्यनाभिधीयते । मित्रादय इन्द्रः प्रत्येकमस्मदीयस्य कामस्य पर्येतास्तु । तथा बृहद्वैवतायामुक्त । प्रोतयेऽन्यदिदि त्वं वैश्वदेव्यावृचो स्मृते इति ॥ ५७ ॥

वि त्वदापो न पर्वतस्य पृष्ठादुक्थेभिरिंदानयंत यज्ञैः ।

तं त्वाभिः सुष्टुतिभिर्वाजयंत आजिं न जग्मुर्गिर्वाहो अश्वः ॥ ६ ॥

वि । त्वत् । आपः । न । पर्वतस्य । पृष्ठात् । उक्थेभिः । इंद्र । अनयंत । यज्ञैः ।

तं । त्वा । आभिः । सुस्तुतिभिः । वाजयंतः । आजिं । न । जग्मुः । गिर्वाहः । अश्वः ॥ ६ ॥

हे इंद्र त्वत्त्वत्सकाशादुक्थेभिरुक्थैः शस्त्रैश्चैर्हविर्भिश्च स्तोतार । कामानात्मानो व्यनयत । विविध प्रापयति । तत्र दृष्टातः । पर्वतस्याद्रिः पृष्ठादुपरिभागादापो न अप उदकानि यथा तदतः अपि च हे गिर्वाहो गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्वहनीयद्र त प्रसिद्धं त्वा त्वा वाजयतो बलिन कुर्वत । यद्वा । वाजमघ्नमिच्छतो भरद्वाजाः स्तोतार आभिः पूर्वोक्ताभिः सुष्टुतिभिः शोभनाभिः स्तुतिभिर्जग्मुः । प्रापु । चिप्रगमने दृष्टातः । अश्व वाहा आजि न संश्राम यथा शीघ्र प्रापुस्तदतः ॥

न यं जरंति शरदो न मामा न द्याव इंद्रमवकर्णयंति ।

वृद्धस्य चिद्धर्धतामस्य तनूः स्तोमेभिरुक्थैश्च शस्यमाना ॥ ७ ॥

न । यं । जरंति । शरदः । न । मामाः । न । द्यावः । इंद्र । अवऽकर्णयंति ।

वृद्धस्य । चित् । वर्धतां । अस्य । तनूः । स्तोमेभिः । उक्थैः । च । शस्यमाना ॥ ७ ॥

शरदः सवत्सरा यमिदं न जरति न जरयति नापकीणयति । तथा मामाश्च नापकीणयति । तथ द्यावो दिवसाश्च यमिदं नावकर्णयति हान्वापीभावमिति वृद्धस्य चित् प्रवृद्धस्याप्यस्यद्रस्य तनूः शरीर स्तोमैर्भिरुक्थैश्च शस्त्रैश्च शस्यमाना शस्यमाना सती वर्धतां प्रवृद्धा भवतु ॥

न वी॒ळ्वे न॑म॒ते न स्थि॒राय॑ न ग॒र्धते॑ दस्यु॒जृताय॑ स्त॒वान् ।

अ॒ज्ञा इ॒न्द्रस्य॑ गि॒रय॑श्चि॒दृष्वा॑ ग॒भीरे॑ चि॒द्वति॑ गा॒धम॑स्मि ॥ ८ ॥

न । वी॒ळ्वे । न॑म॒ते । न । स्थि॒राय॑ । न । ग॒र्धते॑ । दस्यु॒ऽजृताय॑ । स्त॒वान् ।

अ॒ज्ञाः । इ॒न्द्रस्य॑ । गि॒रयः॑ । चि॒त् । ऋ॒ष्वाः । ग॒भीरे॑ । चि॒त् । भ॒वति॑ । गा॒धं । अ॒स्मि ॥ ८ ॥

स्तवान्स्वाभिः स्तूयमान इन्द्रो वीळ्वे दृढगात्राय यज्ञमानाय न नमते । न वशीभवति । स्थिराय युद्धे विचलिताय च न नमते । गर्धते उत्सहमानाय दस्युजृताय कर्मवर्जितैः प्रेरिताय यज्ञमानाय न वशीभवति । यद्यपि स्तोतारो बहुगुणाः सन्ति तथापीदृग्भ्यो दस्युर्महितभ्यो न वशीभवतीत्यर्थः । अपि च ऋषा महान्तो गिरयश्चित्यवता अपीदृग्यान्नाः सुगमनाः क्षपणीया भवति । गभीरे चिदगाधेऽपि स्थानेऽस्मा इन्द्राय गाधमेव स्थानं विषयो भवति ॥

ग॒भीरे॑ण॒ न उ॒रुणा॑म॒त्रि॒भ्रेषो॑ य॒धि सु॒तपा॑व॒न्वाजा॑न् ।

स्था ऊ॒ षु ऊ॒र्ध्व ऊ॒ती अ॒रि॒षण्य॑न्न॒क्तोर्व्यु॑ष्टौ प॒रित॑क॒म्यायां॑ ॥ ९ ॥

ग॒भीरे॑ण॒ । नः॑ । उ॒रुणा॑ । अ॒म॒त्रि॒न् । प्र । इ॒षः । य॒धि । सु॒तऽपा॑व॒न् । वाजा॑न् ।

स्थाः । ऊ॒ इति॑ । सु॒ । ऊ॒र्ध्वः । ऊ॒ती । अ॒रि॒षण्य॑न् । अ॒क्तोः । वि॒ऽउ॒ष्टीः । प॒रि॒ऽत॒क॒म्यायां॑ ॥ ९ ॥

हे अमत्रिन् । अमत्रं वनं । तद्वनं हे सुतपावनं सुतस्य सोमस्य पातरिन्द्रं गभीरेण केनापि दूरवगाहनो रूपा विस्तीर्णेन मनसा नोऽस्मभ्यमिषोऽन्नानि वाजान्वलानि च प्र यधि । प्रयच्छ । किंवाक्तो रात्र्युष्टौ विवासोऽहि प॒रित॑क॒म्यायां॑ रात्रौ हे इन्द्र त्वमूतो अस्माकं रक्षाय हे इन्द्र अरिषण्यन्नहिंसस्त्वमूर्ध्वं उद्युक्तः स्था ऊ षु । सुषु तिष्ठेव ॥

स॒च॒स्व ना॒यम॑व॒से अ॒भीके॑ इ॒तो वा॒ तमि॑न्द्र॒ पाहि॑ रि॒षः ।

अ॒मा चे॒न॒मर॑ण्ये पा॒हि रि॒षो म॑दे॒म ग॒तहि॑माः सु॒वीराः॑ ॥ १० ॥

स॒च॒स्व । ना॒यं । अ॒व॒से । अ॒भीके॑ । इ॒तः । वा॒ । तं । इ॒न्द्र । पा॒हि । रि॒षः ।

अ॒मा । च॒ । ए॒नं । अ॒र॒ण्ये । पा॒हि । रि॒षः । म॑दे॒म । ग॒तऽहि॑माः । सु॒ऽवी॒राः॑ ॥ १० ॥

हे इन्द्र त्वं नाय कर्मणां स्तूतीनां च नेतारमभीके संयामिऽवसे रक्षणाय सचस्व । सचस्व । इतो वास्मात्सं निरुष्टास्त रिषः शत्रोरमृतो विप्ररुष्टास्तत्रोत्थ । वाग्बुधोऽनुक्तेन विवर्चितेन समुच्चयः । हे इन्द्र तं स्तोतारं पाहि । रक्ष । तथामा च गृहे च । अमेति गृहनाम । अरण्यं कानने च रिषः शत्रोः पाहि । तं रक्ष । तदनंतरं सुवीराः शोभनपुत्रा वयं गतहिमाः गतमवसरान्वादेम । हृष्याम ॥ ॥ १० ॥

या त ऊतिरिति नवर्चं द्वितीयं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं चण्डमैन्द्रं । तथा चानुक्रांतं । या ते नवेति ॥ पृथ्वाभिप्लवपडहयोर्द्वितीयोऽहनीदं मुक्तं निर्विकल्प्यनिविज्ञानं । मुञ्चितं च । या त ऊतिरवमेति मध्यं दिनः । आ० ७. ६. इति ॥

या॒ त ऊ॒तिर॑व॒मा या॒ प॒र॒मा या॒ म॒ध्यमे॑न्द्र॒ शुष्मि॑न्न॒स्ति ।

ता॒भिः॒ षु वृ॒च॒ह॒त्ये॒ऽवी॒र्न ए॒भिश्च॑ वा॒जैर्म॑हान्नं॒ उ॒य ॥ ११ ॥

या॒ । ते॒ । ऊ॒तिः । अ॒व॒मा । या॒ । प॒र॒मा । या॒ । म॒ध्य॒मा । इ॒न्द्र । शु॒ष्मि॒न् । अ॒स्ति ।

ता॒भिः । ऊ॒ इति॑ । सु॒ । वृ॒च॒ऽह॒त्ये॒ । अ॒वी॒ः । नः॑ । ए॒भिः । च॒ । वा॒जैः । म॒हान् । नः॑ । उ॒य ॥ ११ ॥

हे शुष्मिन् बलवन्निद्र ते त्वदीया योतिर्या रक्षावमाधमास्मि । या परमोत्कृष्टास्मि । या मध्यमास्मि
ताभिर्हृतिभिर्वृत्तवत्य युद्धं नोऽस्मान् मु अत्यंतमवीः । पालय । किंच हे उयोद्गोर्गद्र महास्वमेभिर्भाज्यमाध-
नैर्वाजैरन्नं नोऽस्मान् संयोजयेति शेषः ॥

आभिः स्पृधो मिथतीररिपण्यन्नमित्रस्य व्यथया मन्मुमिद ।

आभिविश्वा अभियुजो विपृचीरायाय विणोऽव तारीदांसीः ॥२॥

आभिः । स्पृधः । मिथतीः । अरिपण्यन्न । अमित्रस्य । व्यथय । मन्मु । इद ।

आभिः । विश्वाः । अभियुजः । विपृचीः । आयाय । विणः । अव । तारीः । दासीः ॥२॥

हे इद्र आभिरस्मदीयाभिः स्मृतिभिर्मिथतीः शत्रुर्मन्यानि हिमतीः स्पृधोऽस्मदीयाः मेना अरिपण्यन्न
हिमन् । पालयन्नित्यर्थः । अमित्रस्य शत्रोर्मन्यं मयामादिषु विद्यमानं कोप व्यथय । नाशय । अपि चाभिः
स्मृतिभिर्वाभियुजोऽभियोक्तीर्विपृचीः सर्वतो विद्यमाना दासी । कर्मणामुपलपयित्रीविश्वाः सर्वा विणः प्रजा
आयाय यज्ञादिकर्मकृतं यजमानायाव तारीः । विनाशय ॥

इदं जामय उत येऽजामयोऽवाचीनासो वनुषो युयुजे ।

त्वमेपां विथुरा गवांसि जहि वृष्ण्यानि कृणुही पराचः ॥३॥

इदं । जामयः । उत । ये । अजामयः । अवाचीनामः । वनुषः । युयुजे ।

त्वं । एपां । विथुरा । गवांसि । जहि । वृष्ण्यानि । कृणुहि । पराचः ॥३॥

हे इद्र जामयो ज्ञातिरूपाः सनिरूपा ये शत्रवः । उतापि चाजामयो दूरदेशे स्थिता ये शत्रवोऽवाची-
नासोऽस्मदभिमुखा वनुषो हिमतो युयुजे उयुक्ता भवति एषामुभयविधाना शत्रूणां सवधीनि शत्रुभि-
बलानि विथुरा विथुराणि ह्रीनानि त्वं कुर्वति शेषः । तथा वृष्ण्यान्येषा वीर्याणि जहि । नाशय । किंच
पराच उभयविधान शत्रुन्पराचः पराङ्मुखान् कृणुहि । कुरु ॥

शूरो वा शूरं वनते शरीरैस्तनूरुचा तरुषि यत्कृष्यते ।

तोके वा गोषु तनये यदप्सु वि क्रंदसी उर्वरासु ब्रवते ॥४॥

शूरः । वा । शूरं । वनते । शरीरैः । तनूरुचा । तरुषि । यत् । कृष्यते । इति ।

तोके । वा । गोषु । तनये । यत् । अप्सु । वि । क्रंदसी । इति । उर्वरासु । ब्रवते । इति ॥४॥

हे इद्र शूरस्त्वदनुगृहीतो वीरः शरीरैरगः शूरः वा वीरमपि वनते । इति । वित्ययमपीत्यस्यार्थं वर्तते ।
यद्वा । वित्यनेन विकल्पाभिधायकेनाशूरो वा त्वदनुगृहीतः सन् शूर वनते । कदा वनत इत्यतदाह । तनूरुचा
शरीरेण शोभमानां परस्परविरोधिनां तरुषि युद्धं यद्यदा कृष्यते संयामं कुर्वति । यद्यदा च तोके वा
पुत्रनिमित्तं वा गोषु निमित्तभुतासु वा तनये पात्रे निमित्तभुते वापदकेषु निमित्तपुत्रोर्वरासु सर्वमस्याह्वांसु
भूमिषु निमित्तसु क्रंदसी क्रंदमानावाक्रोशती वि ब्रवते विवदते । हे इद्र पुत्रादिनामजयस्यदनुगृहीतस्य
भवतीत्यर्थः ॥

नहि त्वा शूरो न तुरो म धृष्णुर्न त्वा योधी मेन्यमानो युयोध ।

इदं नकिष्टा प्रत्यस्त्येषां विश्वा ज्ञातान्यभ्यसि तानि ॥५॥

नहि । त्वा । शूरः । न । तुरः । न । धृष्णुः । न । त्वा । योधः । मन्यमानः । युयोध ।
इंद्र । नकिः । त्वा । प्रति । अस्ति । एषां । विश्वा । जातानि । अभि । अस्मि । तानि ॥ ५ ॥

हे इंद्र त्वा त्वया सह शूरो विक्रांतजनो नहि युयोध । न युध्यते । तथा तुरोऽन्येषां शत्रूणां हिंसको
ऽतस्त्वया न युयोध । धृष्णुर्धर्षको न युयोध । मन्यमानो युद्धे क्रुध्यन् योधो भट्स्त्वा त्वया न युयोध । हे
इंद्र एषा शूरादीनां मध्ये कथन् त्वा तव नकिः प्रत्यस्ति । प्रतिनिधिर्नास्ति । विश्वा विश्वानि जातानि
प्रादुर्भूतानि तानि शूरादीनि त्वमभ्यसि । अभिभवसि ॥ ॥ १९ ॥

स पत्यत उभयोर्नृम्णमयोर्यदी वेधसः समिथे हवन्ते ।
वृत्रे वा मही नृवति श्रिये वा व्यचस्वन्ता यदि वितन्तसेते ॥ ६ ॥
सः । पत्यते । उभयोः । नृम्णं । अयोः । यदि । वेधसः । संऽदुधे । हवन्ते ।
वृत्रे । वा । मूहः । नृऽवति । श्रिये । वा । व्यचस्वन्ता । यदि । वितन्तसेते इति ॥ ६ ॥

अयोरनयोरुभयोर्मध्ये स जनो नृम्णं धनं पत्यते । ईष्टे । कयोर्मध्ये क ईष्ट इत्यतदुभयमाह । यदि यस्य
जनस्य । यदीति निपातो यम्यार्थे वर्तते । समिथे यज्ञ वेधसः कर्मणां विधातार ऋत्विजो हवन्ते इंद्रं नृवति
स ईष्ट इति संबन्धः । मही महति प्रभूति वृत्रे वा निरोधे निमित्ते वा नृवति परिचारकमनुष्ययुक्तं जये वा
गृहनिमित्ते वा व्यचस्वन्ता यदि यां जनां । यदीति यावित्यर्थे वर्तते । वितन्तसेते वियुध्यन्ते तयोर्मध्य इति
संबन्धः ॥ तस्मिन्पक्षयकर्मणो विपुर्वादिततसेते इति भवति । यद्वा । तन्तस इति धातुः कंङादिषु पठ्यते तस्मादिदं
रूपमिति ॥

अथ स्मा ते चर्षणयो यदेजानिंद्र चातोत भवा वरुता ।
अस्माकासो ये नृतमासो अर्ये इंद्रं सूरयो दधिरे पुरो नः ॥ ७ ॥
अथ । स्म । ते । चर्षणयः । यत् । एजानि । इंद्र । चाता । उत । भव । वरुता ।
अस्माकासः । ये । नृऽतमासः । अर्ये । इंद्र । सूरयः । दधिरे । पुरः । नः ॥ ७ ॥

अथ स्मापि च हे इंद्र ते त्वदीयाश्चर्षणयः पुरुषा यदेजान एजयुर्भोत्या कषियुः त्वं तेषां चाता पालको
भव । उतापि च वरुता संभक्ता भव । अस्माकासोऽस्मदीया नृतमासो नृतमा ये मनुष्या हे इंद्र त्वामर्थो
ऽरयो । प्रापयितार इत्यर्थः । तेषां चाता भव । हे इंद्र सूरयो ये स्तोतारो नोऽस्मान्पुरो दधिरे पुरश्चक्रिरे
तेषां च चाता भवति ॥

माकंसेषु माहंश्यामिष्टाविद्रस्य वृत्रघ्नो याज्या । मृचितं च । अनु ते दायि मह इंद्रियाय विश्वकर्मन्ध-
विषा वावुधानः । आ० २. १८ । इति ॥ अनुकीनामन्यकाहं निष्कवन्य एषेव मृतमुखीया । मृचितं च । अनु ते
दायि मह इंद्रियाय कथो नु ते परि चराणि विद्वानिति द्वे । आ० ९. ५ । इति ॥

अनु ते दायि मह इंद्रियाय सचा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये ।
अनु शत्रुमनु सही यजत्रे देवेभिरनु ते नृषत्ये ॥ ८ ॥
अनु । ते । दायि । महे । इंद्रियाय । सचा । ते । विश्वं । अनु । वृत्रऽहत्ये ।
अनु । शत्रुं । अनु । सहः । यजत्र । इंद्र । देवेभिः । अनु । ते । नृऽसत्ये ॥ ८ ॥

हे इंद्र महे महति ते शुभमिंद्रियायैश्वर्यार्थगु दायि । अन्यदायि । अनुदीयते स्म । वृत्रहत्ये वृत्रघ्ने

निमित्ते ते तुभ्यं विश्वं समस्तं सत्वा सत्यमनु दायि । किं किमनु दायीति तद्भवमाह । येन विश्वं विभर्ति
तत्तच्च वक्ष्यमनु दायि । येन शत्रून्भिभवति तद्गुणविग्रहं सहो बलमनु दायि । हे यज्ञ च यज्ञनीग्रहं ते तुभ्यं
नृपह्यं युद्धं देवेभिः सर्वदेवरतत्सर्वमनु दायि ॥

एवा नृः स्पृधः समञ्जा समत्स्विन्द्रं रारंधि मिथतीरदेवीः ।

विद्याम वस्तोरवसा गृणन्तो भरद्वाजा उत ते इन्द्र नूनं ॥९॥

एव । नृः । स्पृधः । सं । अज । समत् । सु । इन्द्र । रारंधि । मिथतीः । अदेवीः ।

विद्याम । वस्तोः । अवसा । गृणन्तः । भरत् । वाजाः । उत । ते । इन्द्र । नूनं ॥९॥

हे इन्द्र एवेवं मृतमत्वं नोऽस्मदीयाः स्पृधः शत्रून्मनाः समत्सु समामेषु समजं । शत्रुवधार्थं प्रेरय । किंच
मिथतीर्हसतीरदेवीरामुरीः मना रारंधि । अस्मदर्थं वशीकुरु । उतापि च हे इन्द्र ते गुणतस्त्वा मृतवतो
भरद्वाजा वयमवसात्तन सह वस्तोर्वामस्य । निवासमित्यर्थः । नूनमवश्यं विद्याम । अर्भमहि ॥ ॥२०॥

श्रुधी न इद्रेत्यष्टर्चं तृतीयं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं चैष्टुर्भेदं । तथा चानुक्रम्यते । श्रुधी नोऽष्टावति । विनि
योगो नैविकः ॥

श्रुधी न इन्द्र ह्ययामसि त्वा महो वाजस्य सातो वावृषाणाः ।

सं यद्विणोऽयंत शूरमाता उयं नोऽवः पार्यं अहन्दाः ॥१॥

श्रुधि । नृः । इन्द्र । ह्ययामसि । त्वा । महः । वाजस्य । सातो । वावृषाणाः ।

सं । यत् । विणः । अयंत । शूरऽमातो । उयं । नृः । अवः । पार्यं । अहन । दाः ॥१॥

हे इन्द्र वावृषाणाः सोमस्त्वा मिचतो वयं स्तोतारो महो महतो वाजस्याज्ञस्य सातो लाभार्थं ला त्वा
ह्ययामसि । आह्वयामः । हे इन्द्र त्वं नोऽस्माकं तदाहान श्रुधि । शृणु । यद्यदा विणो जनाः शूरमातो युद्धे
समयत संगच्छते तदा पार्यं तिमं इहवर्जानं दिवसं नोऽस्मभ्यमुयमुत्तुर्गमवो रक्षणं दाः । अदाः । प्रयच्छ ॥

त्वां वाजी हवते वाजिनेयो महो वाजस्य गध्यस्य सातो ।

त्वां वृत्रेष्विन्द्र सत्पतिं तरुचं त्वां चष्टे मुष्टिहा गोपु युध्यन् ॥२॥

त्वां । वाजी । हवते । वाजिनेयः । महः । वाजस्य । गध्यस्य । सातो ।

त्वां । वृत्रेषु । इन्द्र । सत् । पतिं । तरुचं । त्वां । चष्टे । मुष्टिऽहा । गोपु । युध्यन् ॥२॥

वाजी हवित्त्वणात्तवात्वाजिनेयो वाजिन्याः पुत्रो भरद्वाजो हे इन्द्र त्वां गध्यस्य सर्वः प्राणस्य महो
महतो वाजस्याज्ञस्य सातो लाभं निमित्ते हवते । स्तोति । अपि च हे इन्द्र सत्पतिं सज्जनानां पालकं तच्छ
दृष्टेनानां तारकं त्वां वृत्रेष्वपद्रवेषु निमित्तेषु भरद्वाजो हवते । मुष्टिहा मुष्टिबलेन शत्रूणां हता गोपु निमि
त्तभूतासु युध्यन् शत्रुभिः सह युद्धं कुर्वन् भरद्वाजत्वा चष्टे । पश्यति । प्रतिपालयते ॥

त्वं कविं चोदयोऽर्कसातो त्वं कुत्साय शुष्णं दाशुषे वर्क ।

त्वं शिरों अमर्मणः पराहन्तिषिग्वाय शंस्यं करिष्यन् ॥३॥

त्वं । कविं । चोदयः । अर्कऽसातो । त्वं । कुत्साय । शुष्णं । दाशुषे । वर्क ।

त्वं । शिरः । अमर्मणः । परां । अहन । अतिषिऽग्वाय । शंस्यं । करिष्यन् ॥३॥

हे इन्द्र त्वमर्कसातावज्ञाभार्य कवि भार्गवमुपि चोदयः । अचोदयः । प्रिरय । किंच हे इन्द्र त्वं दाशुपि हविर्देत्तवते कृत्वाय गृणममुर वर्कः । कृदितवानसि ॥ वर्गिति वृणक्त्येकदनार्थस्य जुडि रूपं ॥ तथा त्वमति-
थिगवायातिथीनामभिगवे दिवोदासाय ग्रंस्य सुखं सुखं करिष्यन् असर्मणो मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्य
शवरस्य शिरः शीर्षं पराहन । अवधीः ॥

त्वं रणं प्र भरौ योधमृष्यमाचो युध्यंतं वृषभं दण्ड्यं ।

त्वं तुर्यं वेतसवे सचाहन्त्वं तुजिं गृणंतमिन्द्र तूतोः ॥ ४ ॥

त्वं । रणं । प्र । भरः । योधं । ऋष्यं । आवः । युध्यंतं । वृषभं । दण्ड्यं ।

त्वं । तुर्यं । वेतसवे । सचा । अहन । त्वं । तुजिं । गृणंतं । इन्द्र । तूतोरिति तूतोः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वं वृषभसंज्ञकाय राज्ञे योध युद्धसाधनमृष्य महांतं रणं प्र भरः । प्रापयः । अपि च युध्यंतं
शत्रुभिः सह युद्धं कुर्वत दण्ड्य दण्ड दिवसा युध्यतो यस्य गतास्तं वृषभमेतदाख्यं राज्ञानमावः । युद्धादपीपलः ।
किंच त्वं वेतसव एतन्नाम्न राज्ञे सचा सहायभुतः सन तुर्यममुरमहन । हतवानसि । वेतमुनाम कश्चिदमुरः ।
अव तस्मादन्वोऽभाव्यते । यदा । वेतसव इति तृतीयार्थं चतुर्थी । वेतमुनामुरण सहित तुर्य हतवानसि ।
तथा च भवार्तर श्रूयते । अह पितव वेतभूरभिष्टे तुर्यं कृत्वाय स्मदिभ च रंधयं । ऋक्० १०. ४९. ४. इति ।
हे इन्द्र त्वं गृणंतं त्वा सुवत तुजिमेतदाख्यं राज्ञानं तूतोः । अवध्यः ॥

त्वं तदुक्थमिन्द्र बर्हणा कः प्र यच्छता सहस्रा शूर दपि ।

अव गिरेदामं शंवरं हन्प्राचो दिवोदामं चिवाभिः ॥ ५ ॥

त्वं । तत् । उक्थं । इन्द्र । बर्हणा । करिति कः । प्र । यत् । शता । सहस्रा । शूर । दपि ।

अव । गिरेः । दामं । शंवरं । हन । प्र । आवः । दिवः । दामं । चिवाभिः । ऊती ॥ ५ ॥

हे इन्द्र बर्हणा बर्हणः शत्रुणां हिंसकत्वमुक्थं प्रशस्यं तत्कर्म कः । अकरोः । किं तत्कर्मत्युच्यते । हे शूर
वीरन्द्र त्वं शता शतानि सहस्रा सहस्राणि च शवरस्यानुचरान् भटान् दपि । विदारितवानसि । तथा च
निगमात्तर । अध्वर्यवो यः शत शंवरस्य । ऋक्० १०. १४. ६. इति । तथा त्वं दामं यज्ञादिकर्मणामुपलपयितार
गिरः पर्वतान्निर्गतं शवरममुरमव हन । अवावधीः । तथापि श्रूयते । यः शंवरं पर्वतपुं क्षियंतं । ऋक्०
१०. ११. ११. इति । किंच चिवाभिर्विचिवाभिः ऊतिमी रक्षाभिर्दिवोदामं राज्ञानं प्रावः । प्रक्षेपणं पाल-
यमि स्म ॥ ॥ ११ ॥

त्वं अद्वाभिर्मदमानः सोमिर्दभीतये चुमुरिमिन्द्र सिध्वप ।

त्वं रजिं पिठीनसे दण्डस्यन्पष्टिं सहस्रा शच्या सचाहन ॥ ६ ॥

त्वं । अद्वाभिः । मदमानः । सोमिः । दभीतये । चुमुरि । इन्द्र । सिध्वप ।

त्वं । रजिं । पिठीनसे । दण्डस्यन् । पष्टिं । सहस्रा । शच्या । सचा । अहन ॥ ६ ॥

हे इन्द्र अद्वाभिः अद्वापुरःसरमादरातिशयनानुष्ठितः कर्मभिर्मदमाचो मोदमानः । यच्छया युक्तं कर्म
तत्सारवद्भवति । तथा च श्रूयते । यदेव विषया करोति अद्योपनिपदा तदेव वीर्यवत्तरं भवति । का० उ०
१. १. १०. इति । सोमिश्च मदमानत्वं दभीतये एतन्नामकाय राजर्षये चुमुरिमेतदाख्यममुरं सिध्वप ।
अस्वापयः । अवधीरित्यर्थः । किंच हे इन्द्र त्वं पिठीनस एतन्नामकाय रजिमेतदाख्यां कन्यां वा राज्यं वा
दण्डस्यन् प्रयच्छन् शच्या प्रक्षया पष्टिं पष्टिसंख्याकानि सहस्रा भटानां सहस्राणि सचा सह युगपदेवाहन ।
अवधीः ॥

अहं च न तत्सूरिभिरानश्यां तव ज्ञायं उदं सुस्रमोजः ।

त्वया यत्स्ववैते सधवीर वीरास्त्रिवरुथेन नहुपा शविष्ठ ॥ १ ॥

अहं च न । तत् । सूरिऽभिः । आनश्यां । तव । ज्ञायः । उदं । सुस्रं । ओजः ।

त्वया । यत् । स्ववैते । सधऽवीर । वीराः । त्रिऽवरुथेन । नहुपा । शविष्ठ ॥ १ ॥

हे सधवीर वीरः सहितं शविष्ठं बलवत्तमं वीराः श्रोतारमिव रुथेन । त्रीणि वरुथान्यावरकाणि भुवनानि यस्य तेन । नहुपा शत्रुणा वधकेन त्वया दत्तं यत्सुस्रं सुस्रमोजो धनं च सवतं सृजति हे इदं तव त्वया दत्तं ज्ञायोऽतिशयेन प्रशस्य तत्सुस्रमोजोऽहं च नाहमपि भरद्वाजो सूरिभिमन्दीयः श्रोतुभिः सह्य नश्यामि । प्राप्नुया ॥

वयं ते अस्यामिंद्र द्युस्रहंतौ सखायः स्याम महिन् प्रेष्टाः ।

प्रातर्दनिः शत्रुश्रीरस्तु श्रेष्ठो घने वृचाणां मनये धनानां ॥ ८ ॥

वयं । ते । अस्यां । उदं । द्युस्रहंतौ । सखायः । स्याम । महिन् । प्रेष्टाः ।

प्रातर्दनिः । शत्रुऽश्रीः । अस्तु । श्रेष्ठः । घने । वृचाणां । मनये । धनानां ॥ ८ ॥

हे महिन् पुत्रनीयं द्रुते त्वदर्थं सखायः श्रोतारो वयमस्या द्युस्रहतावस्मिन्त्यननिमित्तं श्रोत्रं प्रेष्टा अतिशयेन प्रियाः स्याम । भवम । प्रातर्दनिः । प्रातर्दनी नाम राजा । तस्य पुत्रः शत्रुश्रीरित्येतामको सम याज्यो राजा श्रेष्ठोऽस्तु । सर्वेषामुत्कृष्टो भवतु । किमर्थं । वृचाणां शत्रुणा घने वधाय च धनानां वमुना मनये संभजनाय च श्रेष्ठोऽस्त्विति संबधः ॥ ॥ २० ॥

किमस्य मद इत्यष्टव चतुर्थं सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं । अनुकातं च । किमस्यात्या चायमानस्याभ्यावर्तिनो दानमुतिः । भरद्वाज ऋषिः । विष्टुप उदः । अत्यायाम् दानमुतिकृपत्वाया तेनोच्यत इति न्यायेन दानमेव देवता ॥ विनियोगो निगिकः ॥

किमस्य मदे किमस्य पीताविंदः किमस्य सख्ये चकार ।

रणा वा ये निपदि किं ते अस्य पुरा विविदे किमु नूतनामः ॥ १ ॥

किं । अस्य । मदे । किं । ऊं उति । अस्य । पीतो । उदं । किं । अस्य । सख्ये । चकार ।

रणाः । वा । ये । निऽमदि । किं । ते । अस्य । पुरा । विविदे । किं । ऊं उति । नूतनामः ॥ १ ॥

भरद्वाज ऋषिः फलवित्तुवनमहिणः सन अनयद्रुमानिपति । अस्य सोमस्य मदे मतोऽद्रुः किं चकार । कृतवान् । किमु किचास्य सोमस्य पीतो पाने मति किं चकार । अस्य सोमस्य मध्ये सख्ये किं चकार । पा नात्पूर्वमिन्द्रः सोमं न सह वसतीत्यर्थः । अस्य सोमस्य निपदि गृहे रणा वा ये श्रोतारश्च मति ते श्रोतारः पुरा पूर्व हे इदं ते त्वत्तः किं विविद्रु । किं निभिर । नूतनामो नूतना इदानीतनाः श्रोतारश्च किमु निभिर ॥

सदस्य मदे सदस्य पीताविंदः सदस्य सख्ये चकार ।

रणा वा ये निपदि सत्ते अस्य पुरा विविदे सद् नूतनामः ॥ २ ॥

सत् । अस्य । मदे । सत् । ऊं उति । अस्य । पीतो । उदं । सत् । अस्य । सख्ये । चकार ।

रणाः । वा । ये । निऽमदि । सत् । ते । अस्य । पुरा । विविदे । सत् । ऊं उति । नूतनामः ॥ २ ॥

एवमाक्षिप्त इन्द्रस्तस्मा ऋषय ईप्सितं धनं प्रददी । तदनंतरमृषिरिन्द्रसकाशात्संपूर्णकामः सन् पुरा
यान्युपानंभप्रतिपादकानि वाक्यान्युवोचदानीं तानि निराकरोति । इन्द्रोऽस्य सोमस्य मदे सत् शुभं कर्म
चकार । अस्य सोमस्य पीती पानं सत् शुभं कर्म चकार । अस्य सख्यं सत् शुभं चकार । ये रणा वा स्तोता-
रथ ते निपादि गृह । यज्ञगृह इत्यर्थः । पुरा पूर्वं हे इन्द्र ते त्वत्तः सत् शुभं कर्म विविद्रि । ज्ञिभिर । नूतनास
इदानीतनाः स्तोतारः सद्यु शुभमेव कर्म ज्ञिभिर ॥

नहि नु ते महिमनः समस्य न मघवन्मघवत्त्वस्य विद्म ।

न राधसोराधसो नूतनस्येदं नकिर्देदृश इन्द्रियं ते ॥३॥

नहि नु । ते । महिमनः । समस्य । न । मघऽवन । मघवत्त्वस्य । विद्म ।

न । राधसऽराधसः । नूतनस्य । इन्द्र । नकिः । दृदृशे । इन्द्रियं । ते ॥३॥

हे मघवत्यनवतिन्द्र ते त्वदीयस्य समस्य समस्तस्य महिमनो महिमनो महिमानं नहि विद्म । वयं न
जानीमः ॥ नृगन्धः पुरणः ॥ तथा मघवत्त्वस्य त्वदीयस्य धनिकत्वस्य च वयं न जानीमः । नूतनस्य स्तुत्यस्य
राधसो राधमस्त्वदीयं सर्व धनं च न जानीमः ॥ सर्वत्र द्वितीयार्थं पठो ॥ हे इन्द्र ते त्वदीयमिन्द्रियं सामर्थ्यं
नकिर्देदृश । केनापि न दृश्यते ॥

एतस्यत्वं इन्द्रियमचेति येनावधीर्वरगिखस्य शेषः ।

वज्रस्य यत्ते निहतस्य शुष्मात्स्वनाच्चिदिन्द्र परमो ददार ॥४॥

एतत् । त्यत् । ते । इन्द्रियं । अचेति । येन । अवधीः । वरऽगिखस्य । शेषः ।

वज्रस्य । यत् । ते । निहतस्य । शुष्मात् । स्वनात् । चित् । इन्द्र । परमः । ददार ॥४॥

हे इन्द्र येन वीर्येण वरगिखस्य । वरगिखो नाम कश्चिदमुरः । तस्य शेषः शेषांश्च पुत्रान् । शेष इत्यपत्य-
नामितत । अवधीः अहिंसोः ते त्वदीयमेतत्त्यत्तदिदमिन्द्रियं वीर्यमचेति । अस्माभिरक्षायि । हे इन्द्र यद्यस्माकु-
प्पाद्वृत्तातिहतस्य प्रीतस्य त्वदीयवज्रस्य स्वनाच्चित् ध्वनेरेव परमो वरगिखस्य पुत्राणां मध्ये बलाद्याधिक्य-
नोत्कृष्टः कश्चित्पुत्रो ददार अदीर्यत ॥

वधीदिन्द्रो वरगिखस्य शेषोऽभ्यावर्तिने चायमानाय शिष्टान् ।

वृचीवतो यद्वरियूपीयायां हन्पूर्वं अर्थे भियसापरो दर्त ॥५॥

वधीत् । इन्द्रः । वरऽगिखस्य । शेषः । अभिऽआवर्तिने । चायमानाय । शिष्टान् ।

वृचीवतः । यत् । हरिऽयूपीयायां । हन । पूर्वं । अर्थे । भियसा । अपरः । दर्त ॥५॥

पूर्वाक्रमेवार्थमनया विवृणोति । अयमिन्द्र चायमानाय चयमानस्य राज्ञः पुत्रायाभ्यावर्तिन एतन्नामकाय
राज्ञे शिष्टान् ईप्सितानि वसुनि प्रयच्छन् वरगिखस्यामुरस्य शेषः पुत्रान्वधीत । अवधीत । अहिंसोत् । वरगि-
खस्य पुत्रान् कथमवधीदित्युच्यते । यद्यदायमिन्द्रो हरियूपीयायां । हरियूपीया नाम काचिन्नदी काचिन्नगरी
वा । तस्या पूर्वं अर्थे प्राग्भागे स्थितान् वृचीवतः । वृचीवान् नाम वरगिखस्य कुलोत्पन्नः पूर्वं । तद्वीवज्जात्व-
रगिखस्य पुत्रान् हन अवधीत् तदापरोऽपरभागे स्थितो वरगिखस्य श्रेष्ठः पुत्रो भियसा भीत्या दर्त ।
दीर्घोऽभुत ॥ ॥२३॥

त्रिंशच्छतं वर्मिण इन्द्र साकं यव्यावत्यां पुरुहूत अवस्था ।

वृचीवतः शरवे पत्यमानाः पात्रा भिन्दानी न्यर्थान्यायन् ॥६॥

विंशतऽशतं । वर्मिणः । इन्द्र । माकं । यव्याऽवत्यां । पुरुऽहत । अवस्या ।

वृचीवतः । शरवः । पत्यमानाः । पात्रा । भिन्दानाः । निऽअथानि । आयन ॥ ६ ॥

इदानीमुक्तमेवार्थं विवृणोति । हे पुरुहत वज्रभिराहतद्र अवस्या अवस्यया । श्रवोऽन्न यशो वा । तद्वाक्या युद्धं त्वा जित्वात्तं प्राप्नुयाम यशो वा प्राप्नुयामिति कामयमानाः शरव हिमार्थः । त्वं हिमिन्नुर्मित्यर्थः । पत्यमाना अभिपततोऽभिगच्छतः पात्रा पात्राणि यज्ञमाधनानि भिन्दाना भिन्दतो वर्मिणः कवचभृतस्त्रिगुणतः विंशदधिकशतसंख्याका वृचीवतो वरशिखस्य पुत्राः माक युगपदेव यथावत्या पूर्वाक्ताया हरियूपीयाया न्यथान्यर्थशून्याभ्यायन । अगच्छन् । विनाशं प्राप्नुवित्यर्थः ॥

यस्य गावाधरूपा मृयवस्य अंतरू पु चरतो रेरिहाणा ।

स मुंजयाय तुर्वणं परादावृचीवतो देववांताय शिष्टान ॥ ७ ॥

यस्य गावो अरूपा । मृयवस्य इति मुऽयवस्य । अंतः । ऊं इति । मु । चरतः रेरिहाणा ।

स । मुंजयाय । तुर्वणं । परा । अदात । वृचीवतः । देवऽवांताय । शिष्टान ॥ ७ ॥

अरूपारूपा रोचमाना मृयवस्य गोभनतृणानीकृता रेरिहाणा ललिहाना पुनः पुनर्धाममाप्तादयता । यद्वा । गतिविशेषं कुर्वता । यस्यैद्रस्य संबन्धिनो गावावशावतयावापृथिवीमध्यस्तरे चरतो गन्तः ॥ ३ ॥ मु इतीमां पुरणा ॥ स इद्रः मुंजयार्थतन्नामकाय राज्ञे तुर्वणं राजानं परादात । प्रददा । किं कुर्वन् । वृचीवतो वारशिखान् देववांताय देववातवशोत्पन्नायाभ्यावर्तिनं राज्ञे शिष्टान् वर्णाकुर्वन् । तेषां धनानि प्रयच्छन्ति वा ॥

इयाँ अग्ने रथिनो विंशतिं गा वधूमती मघवा मय्यं संराट् ।

अभ्यावर्ती चायमानो ददाति दृणाण्यं दक्षिणा पार्थवानां ॥ ८ ॥

इयान । अग्ने । रथिनः । विंशतिं । गाः । वधूऽमतः । मघऽवा । मय्यं । संऽराट् ।

अभिऽआवर्ती । चायमानः । ददाति । दृऽनगा । इयं । दक्षिणा । पार्थवानां ॥ ८ ॥

अधुना भगद्वाजः तस्मा अभ्यावर्तिना दत्तं धनं जातमग्रये प्रकथयति । हे अग्ने मघवा धनवान् प्रभुतदानो वा मघाट् राजमुययाजी चायमानश्चयमानस्य पुत्रोऽभ्यावर्त्येतादृशयो राज्ञा रथिनो रथमहितान्वधूमन् । स्त्रीयुक्तान् इयान्मिथुनभूतान् विंशतिं विंशतिसंख्याकान् गाः पशुमह्य ददाति । प्रायच्छत । पार्थवानां पृथिवं शत्रुस्याभ्यावर्तिनो राज्ञः संबन्धिनो ॥ पुत्रार्थं वज्रवचन ॥ इयं दक्षिणा दूर्नगा किनापि नाशयितुमशक्या भवति ॥ ॥ ०४ ॥

आ गाव इत्यष्टकं पंचमं मुक्त । अत्रियमनुक्रमणिका । आ गावो गय द्वितीयद्वी वात्यश्च पादोऽत्यानुष्टुप जागतस्मृचो द्वितीयादिरिति । भगद्वाज ऋषिः । इन्द्रो यज्ञेन इत्याद्यस्मृचो जागतः । उपदमित्यत्यानुष्टुप शिष्टाश्चतस्त्रिष्टुभः । ऋत्विग्य गार्दिवता द्वितीयायाः मुक्तात्यपादस्य च विकल्पेन द्वी ददता ॥ गवामुपस्थान एतत्मुक्त । मृचित च । आगावीयमंके । आ० गृ० २ १०. ५ । इति ॥

आ गावो अगमन्तु भद्रमक्रत्सीदंतु गोष्ठे रणयैवस्मे ।

प्रजावतीः पुरुरूपा इह स्युरिंद्राय पृथ्वीरूपसो दुहानाः ॥ ९ ॥

आ । गावः । अगमन् । उत । भद्रं । अक्रन् । सीदंतु । गोऽस्थे । रणयंतु । अस्मे इति ।

प्रजाऽवतीः । पुरुऽरूपाः । इह । स्युः । इंद्राय । पृथ्वीः । उपसः । दुहानाः ॥ ९ ॥

गाव आगमन । अस्मदीयं गृहमागच्छन्तु । उतापि च भद्रं भजनीयं शुभमकन । कुर्वन्तु । तथा गोष्ठिऽस्मदीये गवां स्थानि मीदन्तु । उपविशन्तु । तदनंतरमस्मै अस्मां रणयन्तु । रमन्तां । अपि चेहास्मिन् गोष्ठि पुरुषा नानावर्णा गावः प्रजावतीः प्रजावत्यः संततिमहिताः पूर्वोर्वह्य इन्द्रायिन्द्रायमुपस उपःकालान प्रति दुहाना दोहमानाः स्युः । भवयुः ॥

इन्द्रो यज्वने पृणते च शिष्टान्युपेहदाति न स्वं मुपायति ।

भूयोभूयो रयिमिदस्य वर्धयन्नभिन्ने खिल्ये नि दधाति देवयुं ॥ २ ॥

इन्द्रः । यज्वने । पृणते । च । शिष्टानि । उप । इत । ददाति । न । स्वं । मुपायति ।

भूयःऽभूयः । रयिं । इत । अस्य । वर्धयन् । अभिन्ने । खिल्ये । नि । दधाति । देवऽयुं ॥ २ ॥

इन्द्रो यज्वने यजनशीलाय पृणते च स्मृतिभिः प्रीणयित्रे च स्तोत्रे शिञ्जति । अर्पिते धनं ददाति । न केवलं सकृदेव दानमपि तु सर्वदेव्याह । उपेहदाति । उपेत्य सर्वदा ददात्येव । यज्वनः स्तोत्रं स्वं स्वभूत धनं न मुपायति । कदाचिदपि नापहरति । अपि चास्योभयविधस्य रयिं धनमात्मना दत्तं भूयो भूयः पुनः पुनर्वर्धयन्नित वृद्धिं प्रापयन्नैव देवयु देवमिदमात्मन इच्छन्तं तं जनमभिन्ने शत्रुभिरभेदे खिल्ये । खिलमप्रतिहत स्थानं । तदेव खिल्य ॥ स्वार्थिको यत ॥ अन्यैर्गन्तुमशक्यं स्थले नि दधाति । नित्यपति । निवासयतीत्यर्थः ॥

देवीनां हविःपु न ता नगति न ता अर्धति गोदेवताया याज्ञापुरोमुवाक्य । आ० ६ १४ ॥ गोस्मिन् अपि मरुत्वतीर्यानिष्कवन्त्ययोरिति मुक्तमुखीय । मुवित च । न ता अर्वा रेणुककाटो अश्रुते न ता नगति न दभाति तस्करः । आ० ९. ५. इति ॥

न ता नगति न दभाति तस्करो नामामामित्रो व्यथिरा दधर्षति ।

देवांश्च याभिर्यजते ददाति च ज्योगिन्नाभिः सचते गोपतिः सह ॥ ३ ॥

न । ताः । नगति । न । दभाति । तस्करः । न । आसां । आमित्रः । व्यथिः । आ । दधर्षति ।

देवान । च । याभिः । यजते । ददाति । च । ज्योक् । इत । ताभिः । सचते । गोऽपतिः । सह ॥ ३ ॥

ता गावो न नगति । अस्मत्सकाशात् नश्यन्तु । किंच तस्करश्चोरोऽपि न दभाति । अस्मदीया गा न हिस्थात । तथा मित्रोऽमित्रस्य शत्रोः संवधि व्यथिः शत्रुमासामिमा गा ना दधर्षति । नाक्रमन्तु । गोपतिरेव भूतानां गवा स्वामी यजमानो याभिर्गोभिर्देवांश्चन्द्रादीनुद्दिश्य यजते यजनं करोति । या गा इन्द्राय ददाति च प्रयच्छति च ताभिस्तादृशीभिर्गोभिः सह ज्योगित चिरकालमेव सचते । संगच्छता ॥

न ता अर्वा रेणुककाटो अश्रुते न संस्कृतवमुप यन्ति ता अभि ।

उरुगायमभयं तस्य ता अनु गावो मर्तस्य वि चरन्ति यज्वनः ॥ ४ ॥

न । ताः । अर्वा । रेणुककाटः । अश्रुते । न । संस्कृतऽच । उप । यन्ति । ताः । अभि ।

उरुऽगायं । अभयं । तस्य । ताः । अनु । गावः । मर्तस्य । वि । चरन्ति । यज्वनः ॥ ४ ॥

रेणुककाटो रेणोः शार्थिवस्य रजस उद्भेदकः ॥ कटिभेदनकर्मा ॥ अर्वा युद्धार्थमागतोऽश्वो ता गा नाश्रुते । न प्राप्नुयात । तथा ता गावः संस्कृतव विगमनादिसंस्कार नाभ्युप यन्ति । नाभिगच्छन्तु । अपि च ता गावो यज्वनो यागशीलस्य तस्य मर्तस्य मनुष्यस्योद्गायं विस्तीर्णगमनमभयं भयवर्जितं प्रदेशमनुद्दिश्य वि चरति । विगम्येण गच्छन्तु ॥

गावो भगो गाव इंदो मे अञ्छान् गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः ।

इमा या गावः स जनास इंद इच्छामीहृदा मनसा चिदिंद ॥ ५ ॥

गावः । भगः । गावः । इंदः । मे । अञ्छान् । गावः । सोमस्य । प्रथमस्य । भक्षः ।

इमाः । याः । गावः । सः । जनासः । इंदः । इच्छामि । इत । हृदा । मनसा । चित । इंद ॥ ५ ॥

गाव एव मह्य भगो धनं भवतु । इदं च मे मह्यं गावो गा अञ्छान् । यच्छतु । गावः प्रथमस्य हविषा
श्रेष्ठस्य सोमस्य भगो भक्षणं भवतु । अग्निपुत्रस्य हि सोमस्य गन्धमाज्यादिना संश्रयणत्वात् । हे जनासो जना
इमा एवभुता या गावः संति सः । ता इत्यर्थः । ता एव गाव इदो भवति । दधिघृतादिरूपेण द्रव्याप्यायन
त्वात् । एवभुतमिदं हृदा श्रद्धायुक्तेन मनसा चित ॥ चिदिदित्यर्थः ॥ इच्छामीतु । कामय एव । साधनभुता
भिर्गोभिरेवभुतमिदं यदुमिच्छामीत्यर्थः ॥

यूयं गावो मेदयथा कृणं चिदश्रीरं चिन्कृणुषा सुप्रतीकं ।

भद्रं गृहं कृणुष भद्रवाचो बृहदो वय उच्यते सभामु ॥ ६ ॥

यूयं । गावः । मेदयथ । कृणं । चित । अश्रीरं । चित । कृणुष । सुऽप्रतीकं ।

भद्रं । गृहं । कृणुष । भद्रऽवाचः । बृहत् । वः । वयः । उच्यते । सभामु ॥ ६ ॥

हे गावो यूयं मेदयथ । आप्यायनं कुरुष्वत्यर्थः । तथा कृणं चित क्षीणमप्यश्रीरं निदमगलमपि सुप्रतीकं
शोभनाग कृणुष । कुरुष । हे भद्रवाचः कन्यागन्धन्युपेता गावोऽस्मादीय गृहं भद्रं कन्याग कृणुष । गोभिरुपेत
कुरुष । सभामु द्यागपरिपत्सु हे गावो युष्माकं बृहन्नहद्वयोऽन्नमुच्यते । सर्वदीयत इत्यर्थः ॥

प्रजावतीः सुयवसं रिणंतीः शुद्धा अपः सुप्रपाणे पिवंतीः ।

मा वः स्तेन इणत माघणंसः परि वो हेती रुद्रस्य वृज्याः ॥ ७ ॥

प्रजाऽवतीः । सुऽयवसं । रिणंतीः । शुद्धाः । अपः । सुऽप्रपाणे । पिवंतीः ।

मा । वः । स्तेनः । इणत । मा । अघऽणंसः । परि । वः । हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः ॥ ७ ॥

हे गावो यूयं प्रजावतीः प्रजावत्यो वत्सामिषुक्ता भवन्ति शपः । सुयवसं शोभनतुण रिणंती रिणत्यो
भक्षणार्थं हिंसत्यो भवत । सुप्रपाणे सुविन पातये तटाकादीं शुद्धा निर्मला अप उदकानि पिवतीः पिवत्यश्च
भवत । वो युष्मान स्तेनस्तस्करो मणत । मणिष्ट । ईश्वरो मा भूत । तथाप्यघणसो व्याघ्रादिः शत्रुमंशत । अपि
च वो युष्मानुद्रस्य कालात्मकस्य परमेश्वरस्य नितरायुधं च परि वृज्याः । परितृणक्तु । परिहरतु ॥

उपेदमुपपचनं मासु गोपूष पृच्यतां । उप ऋषभस्य रेतस्युपेदं तव वीर्यं ॥ ८ ॥

उप । इदं । उपऽपचनं । आसु । गोपु । उप । पृच्यतां । उप । ऋषभस्य । रेतसि । उप ।

इंद । तव । वीर्यं ॥ ८ ॥

आसु गोष्विदमुपपचनमाप्यायनमुप पृच्यता । संपृच्यता । हे इदं तव वीर्यं त्वदीयवीर्यं निमित्तं ऋषभस्य
गवा गर्भमादधानस्य ऋषभस्य रेतसीदमुपपचनमाप्यायनं । गोपु ह्याप्यायितासु मतीषु तत्सवधिरीरादिह
विद्वरिणं द्रव्याप्यायतो भवतीत्यर्थः । उपति पुनर्वचनं पादभेदानां पुरणार्थमिति ॥ ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्व्यातीर्थमंहश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजार्धराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षमुपानिमास्रज्यधुरधरण मायणाचार्येण

विरचितं माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्रमिन् वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत ।
निर्ममे तमह वदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ सप्तमोऽध्याय आरभ्यते । पष्ठस्य मंडलस्य तृतीयेऽनुवाके पंच मुक्तानि व्याकृतानि । इंद्रं व इति पठुच पठ मुक्त भरद्वाजस्यार्प. वेष्टुर्ममंद्रं । अनुकस्यते च । इंद्रं पठिति । गतो विनियोगः ॥

इंद्रं वो नरः सख्याय सेपुर्महो यंतः मुमतये चकानाः ।

महो हि दाता वज्रहस्तो अस्ति महामु रणमवसे यजध्वं ॥ १ ॥

इंद्रं । वः । नरः । सख्याय । सेपुः । महः । यंतः । मुऽमुतये । चकानाः ।

महः । हि । दाता । वज्रऽहस्तः । अस्ति । महः । ऊं इति । रणं । अवसे । यजध्वं ॥ १ ॥

हे यजमाना वो युष्माकं संबंधिनो नरो नेतार ऋत्विजः सख्याय सखिभावार्थमिंद्रं सेपुः । परिचरति स्पृशति वा । कथमुताः । महो महंति स्तोत्राणि यंत उपयतः प्राप्तवतः । कुर्वत इत्यर्थः । तथा मुमतये । मुमतिः शोभनानुयहात्मिका तदीया बुद्धिः । तां चकानाः कामयमानाः ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानमज्ञा । चकाना इति कामयतश्चादमं रूप ॥ यद्वा । महो महत्कर्म यंतोऽनुतिष्ठतः मुमतये मुमति शोभना स्मृति चकानाः शब्दयतः ॥ कै गे शब्द इत्यस्माद्विष्टः कानाचि रूप ॥ हि यस्माद्वज्रहस्तो वज्रपाणिर्द्रो महो महतो धनस्य दातास्ति भवति तस्माद्रणं रमणीयं महामु महातमेवावसे रक्षणाय यजध्वं । हविर्भिः पुजयत ॥

आ यस्मिन्हस्ते नर्या मिमिक्षुरा रथे हिरण्यये रथेष्टाः ।

आ रश्मयो गर्भस्त्योः स्थूरयो राध्वन्नश्वासो वृषणो युजानाः ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । हस्ते । नर्याः । मिमिक्षुः । आ । रथे । हिरण्यये । रथेऽस्याः ।

आ । रश्मयः । गर्भस्त्योः । स्थूरयोः । आ । अध्वनः । अश्वासः । वृषणः । युजानाः ॥ २ ॥

यस्मिन्निंद्रं नर्या नभ्यो हिता राय आ मिमिक्षुः आसिच्यते आपुर्यते ॥ अत्यधेन कर्मणि कर्तृप्रत्ययः ॥ इंद्रं कुर्वति च । हस्ते तदीये बाहो । यद्वा । एतत्समानाधिकरणमिंद्रस्य विशेषण । हस्ते हतर्थस्मिन्निंद्र इत्यर्थः । उक्तं याम्केन । हस्तो हतः प्रागुर्जनं । नि० ११. १. इति । यद्वा । इंद्रं यस्मिन्निंद्रं वर्तमाना राय आ मिमिक्षुः आसिच्यते आपुर्यति स्तोत्रेन । यश्चंद्रो रथेष्टा रथे स्थाता तत्त्वभावः मन हिरण्यये सुवर्णमथ रथ आ तिष्ठति । यद्वा । रथेष्टा रथेऽवस्थिता रायो धनानि हिरण्यमथ रथे तिष्ठन य इंद्र आ सिच्यते अभिवर्षति । यस्य च स्थूरयोः स्थूलयोर्विस्मृतयोर्गर्भस्त्योः । बाहुनामितत । बाहो रश्मयोऽभीशज आ सिच्यते आयस्यते । यस्य चाश्वासोऽश्वा वृषणः संक्षारो युवानो युजाना रथे युज्यमाना अध्वन्ध्वानि मार्ग आ मिमिक्षुः आसिच्यते आपुर्यति । आगच्छतीत्यर्थः । तमिंद्रं स्तुम इति शेषः ॥

श्रिये ते पादा दुव आ मिमिक्षुर्धृष्णुर्वज्री श्वंसा दक्षिणावान ।

वसानो अत्कं सुरभिं दृणे कं स्वर्णं नृतविपिरो वभृथ ॥ ३ ॥

श्रिये । ते । पादा । दुवः । आ । मिमिक्षुः । धृष्णुः । वज्री । श्वंसा । दक्षिणावान ।

वसानः । अत्कं । सुरभिं । दृणे । कं । स्वः । न । नृतो इति । उपिरः । वभृथ ॥ ३ ॥

हे इंद्र श्रियं ऐश्वर्यार्थं ते त्वदीययोः पादा पादयोर्दुवः परिचरणमा मिमिक्षुः । आसिच्यति । समर्पयति ।

भरद्वाजः समर्पयति ॥ व्यत्ययेन बहवचनं ॥ यद्वा । ते तव पादौ श्रिये श्रियतुं भवितुं द्वयः परिचरणमाभि-
चति । अनुतिष्ठति । यत्स्व श्रवसा बलिन धुणः शत्रुणा धर्पको वज्री वज्रवान् दक्षिणावान् । दक्षिणा स्तोत्रभ्यो
दातव्यं धनं । तद्दानं हे भृतो नेतरिद्रं स त्वं मुरभि प्रशस्तमत्क सततगमनशीलमात्मीय रूपं दृशे सर्वथा
दर्शनार्थं वमान आकादयन् स्वर्णं मुर्यं इव इपरो गतेपणीयो वा बभूव । भवामि । कर्मणि पुरकः ॥

स सोमं आमिश्रतमः सुतो भृद्यस्मिन्पक्तिः पच्यते संति धानाः ।

इदं नरः स्तुवंतो ब्रह्मकारा उक्थ्या शंसंतो देववाततमाः ॥४॥

सः । सोमः । आमिश्रतमः । सुतः । भृतः । यस्मिन् । पक्तिः । पच्यते । संति । धानाः ।

इदं । नरः । स्तुवंतः । ब्रह्मकाराः । उक्थ्या । शंसंतः । देववाततमाः ॥४॥

यः सोमो वच्यते स सोमः सुतोऽभिपुतः सन आमिश्रतम आमिमुख्येन मिश्रतमो भुतः । इन्द्रणालार्थं
मगच्छते । यस्मिन् सोमोऽभिपुतः सति पक्तिः पक्तव्यः पुरोडाशादिः पच्यते । भृद्येवा धानाः । ताश्च सति
हविरर्थं समुक्ता भवति । यस्मिन् सोमोऽभिपुतः नरो नेतारो ब्रह्मकारा ब्रह्मणोऽन्नस्य हविर्लक्षणस्य कर्तार
ऋत्विज इन्द्रं स्तोत्रैः भुवत उक्थोक्तथानि शस्त्राणि च शंसन्त उच्चारयतो देववाततमा देवानतिशयनोपगता
भवति स सोम इन्द्रेण संमिश्रितोऽभुदित्यन्वयः ॥

न ते अंतः शर्वसो धाय्यस्य वि तु वावधे रोदसी महित्वा ।

आ ता मृरिः पूरति तृतुजानो यथेवाप्सु समीजमान ऊती ॥५॥

न । ते । अंतः । शर्वसः । धायि । अस्य । वि । तु । वावधे । रोदसी । इति । महित्वा ।

आ । ता । मृरिः । पूरति । तृतुजानः । यथाऽदेव । अपऽसु । संऽदेजमानः । ऊती ॥५॥

हे इन्द्र ते तवाप्तोक्तगुणस्य शर्वसो बलभ्यातोऽवसानं न धायि । अत्र केवलोऽपि दधातिरवपूर्वाभ्यो
द्रष्टव्यः । नावाधायि । अस्माभिर्नाजाधीत्यर्थः । यद्वलं रोदसी वावापृथिव्यां महित्वा महत्त्वेन तु क्षिप्रं वि
वावधे । यस्माद्भलाद्यावापृथिव्यां विभीत इत्यर्थः । ता तद्वलं मृरिः स्तोता तृतुजानां स्वरितः सन ऊती
ऊत्या तर्पकेण हविषा समीजमानः सम्यग्यजन आ पूरति । आपुरयति । तत्र दृष्टातः । यथेवापूदकं
गवा यथानीव यथा गोपालोऽपः पाययन्नर्द्धमर्पयति तद्वत् ॥

एवेदिंद्रः मुहव ऋष्वो अस्मृती अनृती हरिणिप्रः सत्वा ।

एवा हि जातो असमात्योजाः पुरु च वृत्रा हनति नि दस्यून ॥६॥

एव । इतः । इदं । मुहवः । ऋष्वः । अस्मृ । ऊती । अनृती । हरिऽणिप्रः । सत्वा ।

एव । हि । जातः । असमातिऽओजाः । पुरु । च । वृत्रा । हनति । नि । दस्यून ॥६॥

एवमुक्तं प्रकरणे ऋष्वो महानिद्रः मुहवोऽस्मृ मुविनाहातयो भवतु । इदिति पुरणः । हरिणिप्रः ।
णिप्रं हन नासिकं वा । हरिर्बवणं णिप्रं यस्य तादृश इन्द्र ऊती ऊत्यागमनेनानृती अनुत्थानागमनेन वा सत्वा
गमयिता भवति धनाना । स्वयमागतोऽनागतोऽपि स्तोत्रभ्यो धनं प्रयच्छतीत्यर्थः । एवा ह्येव हि जातः ।
प्रादुर्भूतोऽयमिन्द्रोऽसमात्योजा असमात्यमानमनुपममृत्पृथरमोजो धनं यस्य तादृशः सन पुरु पुरुणि
बह्वनि च वृत्रा वृत्राण्यावरकाणि रक्षः प्रभुनोनि हनति । हिनन्तु । तथा दस्यूनपक्षपयितृन् शत्रून् नि हन्तु ॥५॥

भुय इदिति पंचर्चं सप्तमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पं वैष्टमिन्द्रं । भुयैः पंचत्यनुकात ॥ अत्रिष्टोमि माध्यदिनसर्वे
ऽक्तावाकशस्य एतत्सूक्तं शंसनीयं । सूत्रितं च । उदित्वस्य रिच्यते भुय इतः । आ० पृ० १६ । इति ॥ महाव्रतेऽपि
निष्कवन्त्य एतत्सूक्तं । तथैव पंचमारण्यकं सूत्रितं । भुय इद्रावृद्धं वीर्याय नृणांमु त्वा । पृ० आ० पृ० १६ । इति ॥

भूय इवावृधे वीर्यायै एको अजुर्यो दयते वसूनि ।

प्र रिरिचे दिव इंद्रः पृथिव्या अर्धमिदस्य प्रति रोदसी उभे ॥ १ ॥

भूयः । इत् । ववृधे । वीर्याय । एकः । अजुर्यः । दयते । वसूनि ।

प्र । रिरिचे । दिवः । इंद्रः । पृथिव्याः । अर्धं । इत् । अस्य । प्रति । रोदसी इति । उभे इति ॥ १ ॥

अयमिन्द्रो भूय इदं हतरमेव वावृधे । प्रवृद्धोऽभूत् । किमर्थं । वीर्याय वीरकर्मणि वृत्रवधादीनि कर्तुं । एको मुखोऽजुर्यो जगयितुमशक्यः स चिन्द्रो वसूनि धनानि दयते । सोतभ्यो ददाति । तथा दिवो बुद्धौ कात्पृथिव्या भूमिभ्यामिन्द्रः प्र रिरिचे । अतिरिच्यते । किंचास्यिन्द्रस्योभे रोदसी वावापृथिव्यावर्धमिदमर्धमिव प्रति । अस्यिन्द्रस्यार्धं भागो वावापृथिव्योः प्रतिनिधिर्भवतीत्यर्थः ॥

अधा मन्ये बृहदसुर्यमस्य यानि दाधार नकिरा मिनाति ।

दिवेदिवे सूर्या दग्न्तो भृष्टि सद्मान्युर्विया मुकतुधात् ॥ २ ॥

अध । मन्ये । बृहत् । असुर्यं । अस्य । यानि । दाधार । नकिः । आ । मिनाति ।

दिवेऽदिवे । सूर्यः । दग्न्तः । भृत् । वि । सद्मानि । उर्विया । मुऽकतुः । धात् ॥ २ ॥

अधाधुनास्यिन्द्रस्य बृहन्नहदसुर्यमस्य नृहन्ननकुशलं वलं मन्ये । स्तोमि ॥ मन्यतिः स्तुतिकर्मा ॥ स चिन्द्रो यानि कर्मणि दाधार धारयति तानि नकिरा मिनाति । न कश्चिदपि हिनस्ति । कानि पुनस्तानि । उच्यते । दिवे दिवे प्रतिदिनं बुवेणावृत्तः सूर्यो दग्न्तो दग्न्तो भूतः । भवति । आवरकस्यासुरस्य वधेन सूर्यं प्रकाशितवानित्येकं कर्म । मुकतुः शोभनकर्म । स इन्द्रः सद्मानि भुवनान्युर्वियोऽर्धेण विस्तीर्णानि वि धात । व्यधात । अकार्षीत् । इदमपरं कर्म । एतदादीनि बह्वनि कर्मणि कृतवानित्यर्थः ॥

अथा चिन् चित्तदपो नदीनां यदाभ्यो अरंदो गातुमिंद्र ।

नि पर्वता अद्मसदो न सेदुस्त्वया दृहानि मुकतो रजांसि ॥ ३ ॥

अथ । चित् । नु । चित् । तत् । अपः । नदीनां । यत् । आभ्यः । अरंदः । गातुं । इंद्र ।

नि । पर्वताः । अद्मऽसदः । न । सेदुः । त्वया । दृहानि । मुकतो इति मुऽकतो ।

रजांसि ॥ ३ ॥

हे इन्द्र अथा चिदद्यापि न चित्परापि तव नदीनां संबधिकं तदपः कर्म वर्तते । आभ्यो नदीभ्यो गातुं मार्गमरदः प्रवहनार्थं व्यलिखे इति यत्कर्म तत्सर्वदानुपजीणं सद्गते इत्यर्थः । अपि च त्वदाज्ञया पर्वता गिरयो नि पदुः । निपणाः । उत्पन्नं परित्यज्य क्वचिदेव स्थाने निश्चल्यनोपविष्टा बभूवुः । अद्मसदो न । अद्मादनीयमन्नं । तदर्थं मीदतः पुरुषा इव । यथा ते भोजनार्थं निश्चल्यनासते तथेत्यर्थः । अतः कारणात् हे मुकतो शोभनकर्मिन्द्र त्वया रजांसि सर्वं लोका दृहानि दृहितानि स्थिरीकृता आसन् ॥

सत्यमिन्न त्वावाँ अन्यो अस्तींद्र देवो न मर्त्यो ज्यायान् ।

अहन्नहिं परिशयानमर्णोऽवामृजो अपो अच्छा समुद्रं ॥ ४ ॥

सत्यं । इत् । तत् । न । त्वाऽवान् । अन्यः । अस्ति । इंद्र । देवः । न । मर्त्यः । ज्यायान् ।

अहन । अहिं । परिऽशयानं । अर्णः । अव । अमृजः । अपः । अच्छ । समुद्रं ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वत्प्रमाणं तत्सत्यमित्यमेव जानते । त्वावान् त्वत्सदृशोऽन्यो देवो नास्ति । त्वत्सदृशोऽन्यो मर्त्यो मनुष्योऽपि नैव विद्यते । ज्ञायानधिकोऽपि देवो मनुष्यो वा न खल्वस्ति । इति यद्वीर्यं तत्सत्यमेवत्यर्थः । अपि च त्वमग्रे उदके परिशयानं परिवृत्य शयानमहि मेघमहन । अवधीः । हत्वा च समुद्रमतरिचं जलधि वाक्काभिमुख्येनाप उदकान्यवाहजः । अवाह्युत्तया विमृष्टवानसीत्यर्थः ॥

त्वमपो वि दुरो विपृचीरिदं दृष्टमरुजः पर्वतस्य ।

राजभवो जगतश्चर्षणीनां साकं सूर्यं जनयन्द्यामुपासं ॥ ५ ॥

त्वं । अपः । वि । दुरः । विपृचीः । इदं । दृष्टं । अरुजः । पर्वतस्य ।

रज्जा । अभवः । जगतः । चर्षणीनां । साकं । सूर्यं । जनयन् । द्यां । उपसं ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं दुरो वृत्रणावृता अपो विपृचीर्विविधमंचल्यो यथा भवतः प्रसृता भवति तथा अरुजः । यतस्त्व पर्वतस्य पर्वततो मेघस्य दृष्टं दृष्टमपा बधकप्रदेशमरुजः अभवोः । अपि च त्वं जगतः संबधिनीनां चर्षणीनां प्रजानां राजाभवः । अधिपतिर्भवसि । किं कुर्वन् । सूर्यं द्याः कुनोक्तमुपमं च तममा प्रावृत्तमेतच्चितय साकं धुगपदेव जनयन् प्रादुर्भावयन् । प्रकाशयन्नित्यर्थः ॥ २ ॥

अभूरक इति पंचचर्मम मुक्तं भरद्वाजस्य मुहोत्रस्यार्थः । उपात्या शक्ररी गिष्टाश्वतस्विष्टुभः । इन्द्रो देवता । अनुकस्यते च । अभूरकः मुहोत्रम् चतुर्थो शक्ररीति ॥ महाव्रतस्य निष्कवन्त्य इदमादीन्यष्ट मुक्तानि शसनीयानि । तथा पंचमारण्यक । अभूरको रयिपते रयीणामित्यष्टौ मुक्तानि । ए० आ० ५ ७ ७ । इति ॥ पृथ्वस्य पष्ठेऽहनि निष्कवन्त्य इदं मुक्तं निविज्ञानं । सूचितं च । एद्र याद्युप नः ५ घा न्वस्याभूरक इति निष्कवन्त्य । आ० ८ १ । इति ॥ विश्वजिति माध्यदिनेऽकावाकशस्य साममुक्ताव्यमेतत्तमनीय । सूचितं च । अभूरको रयिपते रयीणामिति साममुक्तानि । आ० ८ ७ ॥

अभूरको रयिपते रयीणामा हस्तयोरधिषा इदं कृष्टीः ।

वि तोके अप्सु तनये च सूरिवाचंत चर्षणयो विवाचः ॥ १ ॥

अभूः । एकः । रयिऽपते । रयीणां । आ । हस्तयोः । अधिषाः । इदं । कृष्टीः ।

वि । तोके । अपऽसु । तनये । च । सूरि । अवाचंत । चर्षणयः । विऽवाचः ॥ १ ॥

हे रयिपते धनस्य पालकद्र एकः प्रधानभूतस्त्वं रयीणा धनानां स्वाम्यभूः । भवसि । यद्वा । रयीणा रयिपते इति संबधः । एको रयिशब्दोऽनुवादो यथा गवामसि गोपतिरक इदं । अ० ७ ७ ८ ६ । इति । तदानोमको मुख्यस्त्व भवसीति योजनीय । अपि च हे इन्द्र त्वं हस्तयोरामीययोर्वाहोः कृष्टीः प्रजा आधिषाः । आधत्से । सर्वं जगत्तवाज्ञाया वतेत इत्यर्थः । किंच चर्षणयो मनुष्यानां किं पुंस्त्वपदेकपुंभुं शत्रुणा प्रेरके तनये पात्रेषु चेतपु निमित्तभूतेषु सत्सु विवाचो विगिष्टाः मृतीयेवाचत । विविधं व्रवति ॥

त्वद्भिद्येदं पार्थिवानि विश्वाच्युता चिह्न्यावयन्ते रजांसि ।

द्यावाक्षामा पर्वतासो वनानि विश्वं दृष्टं भयते अज्मन्ना ते ॥ २ ॥

त्वत् । भिया । इदं । पार्थिवानि । विश्वा । अच्युता । चित् । च्यवयन्ते । रजांसि ।

द्यावाक्षामा । पर्वतासः । वनानि । विश्वं । दृष्टं । भयते । अज्मन् । आ । ते ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वत्त्वत्तो भिया भयन् विश्वा विश्वानि व्यापकानि पार्थिवानि । पृथिव्यतरिणनाम । तच्च भवानि रजांस्युदकान्यच्युता चित् व्यावयितुमशक्यान्यपि व्यावयते । मेघाः प्रच्यावयति । वर्पतीत्यर्थः । अपि च हे इन्द्र

ते तथा अज्मन्नागमने सति यावाज्जामा याषापृथिव्या पर्वतामो गिरयो वनानि वृक्षाश्च भयं प्राप्नुवन्ति । किं बहूना विष्य सर्वं दृढं स्थिरं प्राणिजातं भयते । विभर्ति ॥

त्वं कुत्सेनाभि णुष्णमिन्द्राणुषं युध्य कुर्यवं गविष्टौ ।

दणं प्रपित्वे अथ सूर्यस्य मुपायश्चक्रमविवे रपांसि ॥ ३ ॥

त्वं । कुत्सेन । अभि । णुष्णं । इन्द्र । अणुषं । युध्य । कुर्यवं । गोऽडेष्टौ ।

दणं । प्रऽपित्वे । अथ । सूर्यस्य । मुपायः । चक्रं । अविवेः । रपांसि ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं कुत्सेन सहाणुषं गोपयितुमशक्यं प्रवलं णुष्णं सर्वस्य गोपकमेतत्संज्ञमसुरमभि युध्य । अभ्य-
युध्यः । कुत्सस्य साहाय्यार्थं तनामुरगं सह युद्धं कृतवानसीत्यर्थः । तथा गविष्टौ । गावो बाणा इष्यन्ति
गच्छन्तीति गविष्टः संशयः । तस्मिन्कुर्यवमेतत्संज्ञमसुरं च दणं । अदणः । हिंसितवानसि ॥ दणं दणन
इत्यतस्माच्छादसं लोटि रूपं ॥ अधापि च प्रपित्वं प्रपतनं युद्धे सूर्यस्य चक्रं रथावयवभूतं मुपायः । अमुष्णाः ।
तदाप्रभृति सूर्यस्य रथ एकचक्रोऽभूत् । तथा चास्त्रातं । सप्त युजति रथमेकचक्रं । ऋग्वे० १. १६४. २ । इति ।
एतशाख्यस्य ऋषेः सूर्येण सह युद्धं तत्साहाय्यार्थमागत इन्द्रः सूर्यस्य चक्रमपहतवानित्याख्यातं । सुरश्चक्रं प्र
वृहज्जात आजसा । ऋग्वे० १. १३०. ९ । इति च निगमातरः । अपि च रपांसि पापकारीणि रत्नः प्रभृतीन्विवेः ।
अस्माद्धोकादगमयः । अवधीरित्यर्थः ॥

त्वं गतान्यव गंवस्स पुरो जघंथाप्रतीनि दस्योः ।

अग्निश्चो यच्च गच्या गचीवो दिवोदासाय मुन्वते सुतक्रे भरद्वाजाय गृणते वसूनि ॥ ४ ॥

त्वं । गतानि । अव । गंवस्स । पुरः । जघंथ । अप्रतीनि । दस्योः ।

अग्निश्चः । यच्च । गच्या । गचीऽवः । दिवःऽदासाय । मुन्वते । सुतऽक्रे । भरत्ऽवाजाय ।

गृणते । वसूनि ॥ ४ ॥

हे इन्द्र त्वं गतानि गतसंख्यानि दस्योरुपकपयितुमशक्यं शवरस्यैतत्संज्ञस्य पुरः पुरीरप्रतीनि ॥ निग-
यत्ययः ॥ केनाप्यप्रतिगता अव जघंथ । अवाहन । हे गचीवः प्रज्ञावन हे सुतक्रे अभिपूतन सोमन कीर्तद्र यच्च
यस्मिन्काले मुन्वते सोमाभिपवं कुर्वते दिवोदासाय गच्या प्रज्ञयाग्निश्चो धनानि प्रादा गृणते सुवते भरद्वा
जाय च वसूनि प्रादाः तस्मिन्काले गांवरीः पुरोऽव जघंथत्यन्वयः ॥

स सत्यमत्वन्महते रणाय रथमा तिष्ठ तुविनृम्ण भीमं ।

याहि प्रपथिन्नवमोप मद्विक्प्र च श्रुत आवय चर्षणिभ्यः ॥ ५ ॥

सः । सत्यऽसत्वन । महते । रणाय । रथं । आ । तिष्ठ । तुविऽनृम्ण । भीमं ।

याहि । प्रऽपथिन । अवसा । उप । मद्विक् । प्र । च । श्रुत । आवय । चर्षणिऽभ्यः ॥ ५ ॥

हे सत्यमत्वन । मत्याः सत्वानो भटा यस्य स तथोक्तः । हे तुविनृम्ण । तुवि वङ्गलं नृम्णं धनं यस्य स
तथोक्तः । हे तादृशेन्द्र स त्वं महते रणाय संशयाय तदर्थं भीमं भयंकरमाद्योयं रथमा तिष्ठ । हे प्रपथिन
प्रकृष्टमार्गेन्द्र अवसा रक्षणं सह तेन च रथनोप याहि आणक्त मद्विक् मदभिमुखः । तथा हे श्रुत विश्रुतद्र
चर्षणिभ्यः प्रज्ञाभ्यः प्र आवय च । अस्मान् प्रख्यापय च । सर्वामु प्रज्ञामु मध्येऽस्मान्प्रख्यातान् कुर्वित्यर्थः ॥ ३ ॥

अपुन्येति पचर्षं नवमं मुक्तं विष्णुमन्त्रं ॥ द्वितीये क्वांदोमकेऽहनि निष्कवन्त्य एतस्मृक्तं । मृचितं च । अपुन्या
पुरुतमानि तां मु ते कीर्ति । आ० ८. १ । इति ॥ महावतेऽपि निष्कवन्त्येऽस्य मुक्तस्य त्रिभयोऽङ्ग उक्तः ॥

अपूर्या पुरुतमान्यस्मै महे वीराय तवसे तुराय ।

विरिणिने वज्रिणे शंतमानि वचांस्यासा स्थविराय तथं ॥१॥

अपूर्या । पुरुऽतमानि । अस्मै । महे । वीराय । तवसे । तुराय ।

विऽरिणिने । वज्रिणे । शंतमानि । वचांसि । आसा । स्थविराय । तथं ॥१॥

अपूर्यापूर्याणि पूर्वैरुक्तानि नूतनानि पुरुतमानि बह्वतमानि शतमानि सुखरुतमानि वचांसि स्तुतिरूपानि वाक्यान्त्यामास्यन्त्यामा इन्द्राय तव । अतः । करोमि । कीदृशाय । महे महते वीराय विविधशत्रूणां मारयित्वं तवसे तवस्मिन् बलवते तुराय त्वरमाणाय विरिणिने विरिणिण स्तुत्याय वज्रिणे वज्रवते स्थविराय प्रवृद्धाय ॥

स मातरा सूर्येणा कवीनामवासयदुज्जदद्रिं गृणान् ।

स्वाधीभिर्ऋकभिर्वावणान उदुसियाणाममृजन्निदानं ॥२॥

सः । मातरा । सूर्येणा । कवीनां । अवासयत् । रुजत् । अद्रिं । गृणान् ।

मुऽआधीभिः । ऋकऽभिः । वावणानः । उत । उदुसियाणां । अमृजत् । निऽदानं ॥२॥

स इन्द्रो मातरा मातरा दिव च पृथिवी च कवीनां कातदर्शनामगिरसामर्णाय सूर्येणावासयत् । प्राकाशयत् । किं कुर्वन् । अद्रिं गवामदर्शनाय वनेन स्थापितं पर्वतं रुजद्भजन् । यत्र । कवीनामगिरसामिति तृतीयार्थे पृष्टी । अगिराभिर्गृणानः स्तूयमान इति सवधः । अपि च स्वाधीभिः शोभनध्यानार्थं ऋकभिः स्तोत्रभिः रगिराभिर्वावणानः पुनः पुनः कास्यमानः सन् उदुसियाणां बलस्य मृत्युः परिभिरपहतानां गवां निदानं वधनमुदसृजत् । अमोचयत् ॥

स वह्निभिर्ऋकभिर्गोषु शश्वन्मितजुभिः पुरुकृत्वा जिगाय ।

पुरः पुरोहा सखिभिः सखीयन्दृष्ट्वा रुरोज कविभिः कविः सन् ॥३॥

सः । वह्निऽभिः । ऋकऽभिः । गोषु । शश्वत् । मितजुऽभिः । पुरुऽकृत्वा । जिगाय ।

पुरः । पुरऽहा । सखिऽभिः । सखिऽयन् । दृष्ट्वा । रुरोज । कविऽभिः । कविः । सन् ॥३॥

पुरुकृत्वा वह्निकर्मकृत्स इन्द्रो वह्निभिर्हविषा वोदुभिर्ऋकभिः स्तोत्रभिः शश्वत्सर्वदा मितजुभिः सकृच्चित्तं जानुभिर्गिराभिः सह गोषु निमित्तभूतेषु जिगाय । अमुरान् जितवान् । जित्वा च पुरोहा पुराणां इतां स इन्द्रः सखिभिः समानय्यन्तिः कविभिः कातप्रज्ञैर्गिराभिः सह सखीयन् सखित्वमात्मन इतरेण कविः सन् स्वयमपि कातप्रज्ञो भवन् दृष्ट्वा । स्थिराः पुर आमुरीः पुरी रुरोज ॥

स नीव्याभिर्जरितारमुच्छा महो वाज्रेभिर्महद्भिश्च शुष्मैः ।

पुरुवीराभिर्वृषभ शितीनामा गिर्वणः सुविताय प्र याहि ॥४॥

सः । नीव्याभिः । जरितारं । अच्छ । महः । वाज्रेभिः । महत्तऽभिः । च । शुष्मैः ।

पुरुऽवीराभिः । वृषभ । शितीनां । आ । गिर्वणः । सुविताय । प्र । याहि ॥४॥

हे वृषभ कामाना वर्षक हे गिर्वर्णा गिरा स्तुत्या संभजनीयद्र स त्वं महो महद्भिर्वाज्रेभिर्वज्रैर्महद्भिः

शुद्धिर्बलिय सह द्वितीनां प्रजानां मध्ये जरितारं स्तोतारमक्काभिमुख्येन नीत्याभिर्न्याभिर्नवतराभिः पुष्
वीराभिः पुष्पाणां बल्लनां वीरयित्रीभिर्वडवाभिरा प्र याह । आगच्छ । किमर्थ । सुविताय शोभनाय ।
सुखप्राप्त्यर्थमित्यर्थः ॥

स सर्गेण शर्वसा तक्तो अत्यैरप इंद्रो दक्षिणतस्तुराषाट् ।

इत्या सृजाना अर्नपावृदर्थं दिवेदिवे विविषुरप्रमृष्यं ॥ ५ ॥

सः । सर्गेण । शर्वसा । तक्तः । अत्यैः । अपः । इंद्रः । दक्षिणतः । तुराषाट् ।

इत्या । सृजानाः । अर्नपऽवृत् । अर्थः । दिवेऽदिवे । विविषुः । अप्रऽमृष्यं ॥ ५ ॥

तुराषाट् तुराणां हिमकानां सोढाभिभविता स इंद्रः सर्गेण सर्वदोयुक्तेन शर्वसा बलिनात्यैरथैः सततगा
भिभिस्तजोभिर्वा तक्तः संगतः सन् दक्षिणतो दक्षिणायनेऽप उदकानि विस्तृजतीति शेषः । इत्येत्यमनेन
प्रकारेण सृजानाः सृज्यमानास्ता आपोऽर्थं गतव्यमप्रमृष्यमन्यैरजोभ्य समुद्रं दिवे दिवे प्रतिदिनमनपावृत
अपावर्तनं पुनरागमनं यथा न भवति तथा विविषुः । व्याप्नुवति ॥ अर्तं अन्वययांतस्य रूपमर्थमिति ॥ ४ ॥

य आजिष्ठ इति पंचर्चं दशमं मुक्तं शुनहोत्रस्यार्थं वैष्टुर्मंद्र । अनुकस्यते च । य आजिष्ठः शुनहोत्रस्त्विति ॥
महाव्रतेऽपि निष्कवन्त्य उक्तो विनियोगः ॥

५ आजिष्ठ इंद्र तं सु नो दा मदो वृषन्स्वभिष्टिदास्वान् ।

सौवश्व्यं यो वनवत्स्वश्वो वृत्रा समत्सु सासहदमिचान् ॥ १ ॥

यः । आजिष्ठः । इंद्र । तं । सु । नः । दाः । मदः । वृषन् । सुऽअभिष्टिः । दास्वान् ।

सौवश्व्यं । यः । वनवत् । सुऽअश्वः । वृत्रा । समत्सु । सासहत् । अमिचान् ॥ १ ॥

हे इंद्र वृषन् कामानां वर्षयितरिंद्र त्वं यः पुत्र आजिष्ठ आजिष्वतमो वनवत्तमो मदस्व मादयिता ।
स्मृतिभिः स्तोतव्यर्थः । स्वभिष्टिः शोभनाभ्यषणो दास्वान् । हविषां दानं दाः । तद्वान् । एवंगुणविशिष्टं त पुत्र
नोऽस्मभ्य सु मुष्टु दाः । देहि । यः पुत्रः स्वश्वः सन् समत्सु संयामिषु सौवश्व्यं शोभनाश्वाना समुहं वनवत्
हिस्यात् । तथा वृत्रा वृत्रान वारयितृन्मिचान् शत्रूंश्च सासहत अत्यर्थमभिभवत् तं दा इत्यन्वयः ॥

त्वां हीउंदावसे विवाचो हवते चर्षणयः शूरसातो ।

त्वं विप्रेभिर्वि पणीरंणायस्वोत उत्सनिता वाजमर्वा ॥ २ ॥

त्वां । हि । इंद्र । अवसे । विऽवाचः । हवते । चर्षणयः । शूरऽसातो ।

त्वं । विप्रेभिः । वि । पणीन् । अणायः । त्वाऽऊतः । उत् । सनिता । वाजं । अर्वा ॥ २ ॥

हे इंद्र त्वां हि त्वामिव विवाचो विविधाः स्मृतिरूपा वाचो येषां तादृशाश्चर्षणयो मनुष्याः शूरसार्ता
शूरेः संभजनीये संयामेऽवमे रक्षणार्थं हवते । आह्वयति । किंच त्वं विप्रेभिर्विप्रमंधाविभरंगिरोभिः सार्धं
पणीन् । वलस्यानुचरा अमुराः पणयः । ताव्यगायः । विशंपेणागाययः । हतवानित्यर्थः । अतस्वोत इत
त्वयोतो रक्षित एव सनिता संभक्ता पुरुषो वाजमन्नमर्वाभिगता भवति ॥

त्वं तां इंद्रोभयां अमिचान्दासा वृत्राण्यार्या च शूर ।

वधीर्वनेव सुधितेभिरक्तेरा पृत्सु दर्षि नृणां नृतम ॥ ३ ॥

त्वं। तान्। इन्द्र। उभयान्। अमित्रान्। दासां। वृत्राणि। आर्या। च। शूर।
वधीः। वनाऽद्व। मुऽधितेभिः। अर्क्कः। आ। पृतऽमु। दपि। नृणां। नृऽतमं ॥ ३ ॥

हे इन्द्र त्वं तानुभयानुभयविधानमित्रान्, शत्रुत्वधीः। अहिमीः। के त उभयविधाः। दासोपचर्पयितृन्कर्मविरोधिनो वनप्रभूतान्मुरान् ॥ मुपा मुनुगति शस आकारः ॥ आर्यार्याणि कर्मानुष्ठानत्वेन अष्टानि वृत्राण्यावरकाणि विश्वरूपादीनि च तानुभयविधानं हे शूर त्वं इतवानित्यर्थः। नृणां नृतणा मध्यं नृतमाति गन्धेन नेतर्हे इन्द्र पृतम् संयामेपु मुधितेभिः मुपु निहितैरर्क्कैर्वाक्कीथैरायुधैरा दपि। अन्येनपि शत्रुनादृणांसि। विदारयसि। तत्र दृष्टातः। वनेव वनानीव। यथा वृत्रजातानि कुठारादिभिर्निहन्ति तद्वत् ॥

स त्वं न इन्द्राकवाभिरुती सखा विश्वायुरविता वृधे भूः।
स्वर्पाता यद्वयामसि त्वा युध्यतो नेमधिता पृतम् शूर ॥ ४ ॥
सः। त्वं। नः। इन्द्र। अर्क्कवाभिः। ऊती। सखा। विश्वऽआयुः। अविता। वृधे। भूः।
स्वः। सता। यत। द्वयामसि। त्वा। युध्यतः। नेमऽधिता। पृतऽमु। शूर ॥ ४ ॥

हे इन्द्र स तादृशस्त्वमकवाभिरुक्मिताभिरुती ऊतिमी रजामिनीऽस्माक वृधे वधेनायाविता रक्षिता भूः। भव। तथा विश्वायुः सर्वती गता त्वमस्माक सखा च भव। नेमधिता। नेमशब्दोऽधेवाची। उक्तं च। त्वो नेम इत्यधेस्य। नि० ३ २०। इति। अधाः कतिपयाः पुरुषा धीयत एष्यति नेमधितयः मयामाः। तादृशेषु पृतम् पृतनाम् मयामेषु युध्यतो युद्धं कुर्वतो वयं स्वर्पाता मः मुधुरणीय धनं तस्य समजनार्थं हे शूर त्वा यद्यदा द्वयामसि आद्वयामः तदानीं त्वमविता सखा च भवेत्यर्थः ॥

नूनं न इन्द्रापरायं च स्या भयां मृच्छीक उत नो अभिष्टौ।
इत्था गृणतो महिनस्य शर्मन्दि वि ष्याम पायं गोपतमाः ॥ ५ ॥
नूनं। नः। इन्द्र। अपरायं। च। स्याः। भव। मृच्छीकः। उत। नः। अभिष्टौ।
इत्था। गृणतः। महिनस्य। शर्मन्। दिवि। ष्याम। पायं। गोमऽतमाः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं नूनमयं नोऽस्माक स्याः। अग्नदीयो गव। अपरायं चापरस्मिन्नस्मिन्नपि कालेऽस्मदीयो भव। उतापि च त्वं नोऽस्माकमभिष्टावमिगमने सति मृच्छीकः मृगयिता भव। इत्यथमनेन प्रकारेण गृणतः श्रुवतो वयं गोपतमा महिनस्य महत्सवः सवधिनि दिवि श्रोतमाने पायं द्रव्यस्य पारके शर्मन् शर्मणि मृगं ष्याम। वर्तमाना भवेम ॥ ५ ॥

सं च त्वं जग्मुरिति पचचमिकादश मुक्तं पुनर्दोवस्यापं। स च त्वं इत्यनुकात ॥ तृतीयं कादोमिकं इहोदमादिकं द्वे मुक्तं। मृचितं च। सं च त्वं जग्मुरिति मुक्तं। आ० ८ ७। इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्कलन्य उक्तो विनियोगः ॥

सं च त्वं जग्मुरिति इन्द्रं पृथीर्वि च त्वद्यंति विभ्वो मनीषाः।
पुरा नूनं च स्तुतयं ऋषीणां पस्पृध इन्द्रं अध्युक्थांका ॥ ६ ॥
सं। च। त्वं इति। जग्मुः। गिरः। इन्द्र। पृथीः। वि। चो। त्वत। यंति। विऽभ्वः। मनीषाः।
पुरा। नूनं। च। स्तुतयः। ऋषीणां। पस्पृधं। इन्द्रं। अधि। उक्थऽअंका ॥ ६ ॥

हे इन्द्र त्वं त्वयि पूर्वीर्वह्यो गिरः स्तुतयश्च सं जग्मुः । संगच्छंति । त्वत्त्वत्तो विभ्वो विभवो विस्तृता मनीषाः स्तोत्राणां स्तुतयश्च वि यंति । विविधं निर्गच्छंति । शेषः परोक्षकृतः । पुरा पूर्वास्मिन्काले नूनमद्य च ऋषीणामतोद्विषयाथं दर्शनां भरद्वाजादीनां स्तुतयः स्तोत्राणीद्रेऽध्यधिकं पश्युध । अस्यर्धत । अहमहमिक-यद्रस्य स्तवने त्वरिता बभूवुरित्यर्थः । तथोक्थाका । उक्थ शब्दः । तद्रूपाण्येकाण्यर्चनसाधनानि स्तोत्राणि च पश्युध । अस्यर्धत ॥

पुरुहूतो यः पुरुगृत्तं ऋभ्वाँ एकः पुरुप्रशस्तो अस्ति यज्ञैः ।

रथो न महे श्वंसं युजानोऽस्माभिरिन्द्रो अनुमाद्यो भूत ॥ २ ॥

पुरुऽहूतः । यः । पुरुऽगृत्तः । ऋभ्वा । एकः । पुरुऽप्रशस्तः । अस्ति । यज्ञैः ।

रथः । न । महे । श्वंसं । युजानः । अस्माभिः । इन्द्रः । अनुऽमाद्यः । भूत ॥ २ ॥

पुरुहूतो बह्वभिराहूतः पुरुगृत्तो बह्वभिरुद्यमित ऋभ्वा महानिकः प्रधानभूत एवंगुणविशिष्टो य इन्द्रो यज्ञैर्यष्टुभिः पुरुपर्यञ्जनमाधनः स्तोत्रैर्वा पुरुप्रशस्तोऽस्ति बह्वधा प्रशस्तः स्तुतो भवति स इन्द्रो रथो न रथ इव महे महते श्वंसं बलाय तदर्थं युजानोऽस्मत्स्नुनिभिर्युज्यमानः सन् अस्माभिः स्तोत्रभिरनुमाद्यो भूत । सर्वदा स्तुत्यो भवतु ॥

न यं हिंसंति धीतयो न वाणीरिद्रं नशंतीदभि वर्धयंतीः ।

यदि स्तोतारः शतं यत्सहस्रं गृणंति गिर्वणसं शं तदस्मै ॥ ३ ॥

न । यं । हिंसंति । धीतयः । न । वाणीः । इन्द्रं । नशंति । इत् । अभि । वर्धयंतीः ।

यदि । स्तोतारः । शतं । यत । सहस्रं । गृणंति । गिर्वणसं । शं । तत् । अस्मै ॥ ३ ॥

यस्मिन्द्रे धीतयः कर्माणि परिचरणानि न हिंसन्ति न बाधन्ति । वाणीर्वाण्यः स्तुतयश्च यं न बाधन्ति । दातुमसमर्थः पुरुषोऽन्यकृतः परिचरणैः स्तुतिभिश्च भुग विद्यतेऽस्य चन्द्रस्य बह्वधनत्वादातुत्वाच्च तस्मिन्मयु-ज्यमानानि परिचरणानि स्तोत्राणि च बाधयन्तवो नाभुवन्नित्यर्थः । किं तर्हीत्यत आह । तस्मिन्द्रे वर्धयंतीर्वर्धयंत्योऽभि नशन्ति । अभिगच्छन्ति । अपि च गिर्वणसं गिरा सभक्तारमिन्द्र शतं शतसंख्याकाः स्तोतारो यदि गृणन्ति भवति । यद्यदि च सहस्रं सहस्रसंख्याकाः स्तोतारः भवन्ति तत्सर्वं स्तोत्रमस्मा इन्द्राय शं मुखकर भवति ॥

अस्मा एतद्दिव्यं चर्वे मासा मिमिक्षा इन्द्रे न्ययामि सोमः ।

जनं न धन्वन्नभि सं यदापः सत्वा वावृधुर्हवनानि यज्ञैः ॥ ४ ॥

अस्मै । एतत् । दिवि । अर्चाऽदेव । मासा । मिमिक्षाः । इन्द्रैः । नि । अयामि । सोमः ।

जनं । न । धन्वन । अभि । सं । यत । आपः । सत्वा । वावृधुः । हवनानि । यज्ञैः ॥ ४ ॥

एतदेतस्मिन्दिवि दिवसे मास्येऽह्न्यर्चनार्चनसाधनं स्तोत्रेणव मासा मन्त्रेन्द्राय त्वा वृत्रघ्न इत्यादिम-वसाध्यन यज्ञो मिमिक्षो वसतीर्वयंकधनाख्याभिराश्रितः सोमोऽस्मै ॥ विभक्तिर्यथयः ॥ अस्मिन्दिन्द्रे न्ययामि । नियतोऽभूत । यदा । अस्मा इन्द्रार्थतस्मोत्रं ब्रवाणीति शेषः । दिवि युजोकेऽर्चवाकः सूर्य इव मासा । नृपोपममतत । प्राति परिचिन्ततीति मासशब्दाः । स इव मिमिक्षो वृष्यदकानां संक्ता य इन्द्रो वर्ततेऽस्मिन्दिन्द्रेऽभिपूतः सोमो नियम्यते स्म । किंच तस्मिन्द्रे यज्ञैर्यञ्जनमाधनः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिः सार्धं हवनानि स्तोत्राणि सत्वा सह वावृधुः । अवर्धयन् । तत्र दृष्टान्तः । धन्वन्यन्वि मरुदेशेऽभि अभिमुखं सं यत सम्यग्यतो गच्छत्य आपो जन प्राणिनमिव । यथा मरुदेशे उपलभ्यमाना आपः प्राणिनं वर्धयन्ति तद्वत् ॥

502

अनयापि कतिचित् प्रश्नाः क्रियन्ते । हे इन्द्र कर्हि मित्कदा खलु तज्जवेत् । हे शविष्ठ बलवत्तमेन्द्र त्वं जरित्रे स्तोत्रे विश्वेषु बहुविधरूपं ब्रह्माक्षरुणवः करोषीति यत् तत्कदा भवेदिति वितर्कः । कदा च धियः कर्माणि । नेति समुच्चयः । नियतः स्तुतीय युवामि । आत्मानि योजयः । कदा च त्वं गोमघा गोमघानि गवा दातृणि ॥ महन्तेदानार्थस्य रूपमुत्तरपदं ॥ हवनानि स्तोत्राणि गच्छाः । अभिगच्छः ॥

म गोमघा जरित्रे अश्वश्चन्द्रा वाजश्रवसो अधि धेहि पृष्टः ।

पीपिहीपः सुदुघामिन्द्र धेनुं भरद्वाजेषु सुरुचो रुरुच्याः ॥ ४ ॥

मः । गोऽमघाः । जरित्रे । अश्वऽचन्द्राः । वाजऽश्रवसः । अधि । धेहि । पृष्टः ।

पीपिहि । इपः । सुऽदुघाः । इन्द्र । धेनुं । भरत्ऽवाजेषु । सुऽरुचः । रुरुच्याः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र म त्वं जरित्रे स्तोत्रे गोमघा गवां दात्रीरश्वश्चन्द्रा अश्वराज्ञादयन्तीवाजश्रवसो वाजिर्बलः प्रसिद्धा एवभूताः पुत्रोऽन्नानि भरद्वाजेषु भरद्वाजपुत्रेष्वस्मात्त्वधि धेहि । धारय । तथेपस्तान्यन्नानि सुदुघां गोमन-
दोग्धी धेनुं गा च हे इन्द्र पीपिहि । प्यायय । अपि च ता इषो गांश्च सुरुचः गोमनदीप्रयो यथा भवति
तथा त्वं रुरुच्याः । दीपयः । गोमनदीप्रयुक्ताश्च ताः सत्वित्यर्थः ॥

तमा नूनं वृजनमन्यथा चिच्छरो यच्छक्र वि दुरो गृणीषे ।

मा निररं शुक्रदुघस्य धेनोरांगिरसान्वत्सणा विप्र जिन्व ॥ ५ ॥

तं । आ । नूनं । वृजनं । अन्यथा । चित । शूरः । यत् । शक्र । वि । दुरः । गृणीषे ।

मा । निः । अरं । शुक्रऽदुघस्य । धेनीः । आंगिरसान । वत्सणा । विप्र । जिन्व ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वं नूनमयतनं वृजनं बाधकमस्मदीयं शत्रुमन्यथा चिदन्यनैव प्रकरणं योजय । येन प्रकरणं सर्वे जीवति तद्विलक्षण प्रकारं मरणाख्यं प्रापेत्त्यर्थः । आकारः पुरकः । हे शक्र सर्वकार्येषु शक्तोऽत्र शूरः शौर्यो-
पेतो वि दुरो विशिष्येण दारयिता शत्रूणा । यद्वा । दुरो द्वाराणि शत्रुसंबन्धीनि वि घटयन्स्त्व यद्यस्मान्नृणीषे
अस्माभिः स्तुयमे तस्मात्कारणात् शुक्रदुघस्य शुक्राणा निमलानां दोग्धुरिन्द्रस्य धेनोर्वाचः स्तोत्रात्मा निररं ।
मा निर्गच्छेयं । यद्वा । शुक्रस्य पयसो दोग्ध्या धेनोम्वया दत्ताया गोः सकाशात्मा निर्गच्छेयं ॥ अरमित्या-
ख्यातम् गतावित्यस्य रूपं ॥ मा सर्वदास्मां नु निवसत्वित्यर्थः । हे विप्र प्राज्ञेन्द्र आगिरसानंगिरोगोत्रजानस्मान्
ब्रह्मणांनं जिन्व । प्रीणय ॥ ॥ ५ ॥

सचा मदास इति पंचमं त्रयोदश मुक्तं नरस्यार्पं वैष्टुभमन्द्रं । सत्वित्यनुक्रांतं ॥ पृष्ठस्य पंचमोऽहनि निष्कवन्त्य एतत्सुक्तं शस्य । सुवित च । प्रेद ब्रह्मन्दी मदाय सचा मदास इति निष्कवन्त्यः । आ० १. १० । इति ॥ विश्वजिति माध्यदिनमवर्त्तनं प्रशान्तः शस्य इदं साममुक्ताख्यं शसनीयं । सुवितं च । सचा मदासो यो जात एवाभुरेक इति साममुक्तानि । आ० ८. १. इति ॥ महाव्रतेऽपि निष्कवन्त्य उक्तो विनियोगः ॥

सचा मदासस्तत्र विश्वजन्याः सचा रायोऽध ये पार्थिवासः ।

सचा वाजानामभवा विभक्ता येदेवेषु धारयथा असुर्ये ॥ १ ॥

सचा । मदासः । तत्र । विश्वऽजन्याः । सचा । रायः । अध । ये । पार्थिवासः ।

सचा । वाजानां । अभवः । विऽभक्ता । यत् । देवेषु । धारयथाः । असुर्ये ॥ १ ॥

हे इन्द्र तव त्वदीया मदासः श्रोमपानजनिता मदाः सचा । सत्यमस्मित । सत्यं विश्वजन्याः सर्वजनहिता भवति । यद्वा । सचति महत्ताम । महान्तस्तव सदा इति योज्यं । अधापि च पार्थिवासः पृथिव्युपलब्धता

लोकत्रये भवास्वदीया ये रायो धनसमृद्धाः संति तेऽपि सत्वा सत्यं विश्वजनहिता भवतीत्यन्वयः । किंच त्व
वाजानामज्ञाना सत्वा सत्यं विभक्ता दाताभवः । भवमि । यद्वा । सत्वा महता वाजानामिति योऽप्यययस्मान्त्व
देवेषु मध्येऽसुर्यं बलं धारयथा अतः कारणान्त्वमेव करोषीत्यर्थः ॥

अनु प्र येजे जन् ओजो अस्य सत्वा दधिरे अनु वीर्याय ।

स्युमगृभे दुधयेऽवते च क्रतुं वृजंत्यपि वृत्रहृत्य ॥ २ ॥

अनु । प्र । येजे । जन्तः । ओजः । अस्य । सत्वा । दधिरे । अनु । वीर्याय ।

स्युमऽगृभे । दुधये । अवते । च । क्रतुं । वृजन्ति । अपि । वृत्रहृत्य ॥ २ ॥

अस्मिन्द्रस्योजो बलं जनो यजमानोऽनु प्र येजे । संतते प्रकर्षणं यजते । पूजयति । अपि च तमिदं वीर्याय
वीरकर्म कर्तुं सत्वा सत्यमनु दधिरे । पुरोदधिरे यजमानाः । यद्वा । सत्वा महातमिदमिति योऽप्य । अपि च
स्युमगृभे स्युमः स्यूतानां विच्छेदेन वर्तमानान् शत्रून् गृह्णते दुधये । दधिर्हिमाकमा । तेषां हिमकायावन्तं शत्रू
णामभिगवे च तस्मा इदृशं क्रतुं कर्म परिचरणात्क्रतुं वृजति । निष्पादयति । किमर्थं । वृत्रहृत्य वृत्रस्य
वारकस्य ॥ ब्रह्मनानिमित्तं ॥

तं सध्रीचीरुतयो वृष्ण्यानि पौंस्यानि नियुतः मश्वरिदं ।

समुद्रं न सिंधव उक्थशुष्मा उरुव्यचसं गिर आ विगन्ति ॥ ३ ॥

तं । सध्रीचीः । उतयः । वृष्ण्यानि । पौंस्यानि । निऽयुतः । मश्वः । इदं ।

समुद्रं । न । सिंधवः । उक्थऽशुष्माः । उरुऽव्यचसं । गिरः । आ । विगन्ति ॥ ३ ॥

तमिदं मृतयो मरुतः सध्रीचीः महाचक्षुः सगता भुत्वा मश्वः । मचते । भवन्ते । यद्वा । उतयमर्पकाण्यन्नानि
सह वर्तमानानि भुत्वा भवन्ते । तथा वृष्ण्यानि वीर्याणि पौंस्यानि बलानि च नियुतो रथे युज्यमाना वडवाश्च
तमिदं भवन्ते । अपि चोक्थशुष्माः । उक्थं शस्त्रं । तदेव बलं यासां तादृशा गिरः मृतयशोऽरुव्यचसं विस्ती
र्णव्याप्तिकं तमिदं मा विगति । प्रविगति । तत्र दृष्टातः । समुद्रं न सिंधवः । यथा म्यदनशीला नद्यः समुद्रमा
विशंतीतिविश्वं च विभक्ततया न दृश्यते एव सर्वे अपि मृतय इदं गेकीभवतीत्यर्थः ॥

स रायस्वामुपं मृजा गृणानः पुरुश्चंद्रस्य त्वमिदं वस्वः ।

पतिर्बभूथासमो जनानामेको विश्वस्य भुवनस्य राजा ॥ ४ ॥

सः । रायः । खां । उपं । मृज । गृणानः । पुरुऽचंद्रस्य । त्वं । इदं । वस्वः ।

पतिः । बभूथ । असंमः । जनानां । एकः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा ॥ ४ ॥

इदं गृणानः स्तूयमानः स त्वं रायो धनस्य सा । नदीनामितत । अत्र तत्त्ववदा धारा लक्ष्यते ।
धारामुपं लज्ज । विमुच । अस्माभिः संयोजयत्यर्थः । कीदृशस्य धनस्य । पुरुश्चंद्रस्य ब्रह्मनामात्तादृकस्य वर्यो
निवासकस्य । अपि चासमोऽनुपमः सर्वोत्कृष्टस्त्वं जनानां सर्वेषां प्राणिनां पतिरधिपतिर्बभूथ । तथा विश्वस्य
सर्वस्य भुवनस्य भुतजातस्यैकोऽसाधारणो राज्ञश्च बभूविथ ॥

स तु श्रुधि श्रुत्या यो देवोयुष्टानं भूमाभि रायो अयः ।

असौ यथा नः शर्वसा चक्रान्तो युग्युगं वयसा चेकितानः ॥ ५ ॥

सः । तु । अ॒धि । अ॒त्य । यः । दु॒वः । युः । द्यौः । न । भू॒म । अ॒भि । रा॒यः । अ॒र्यः ।
अ॒सः । यथा । नः । श॒वसा । च॒कानः । यु॒गे । यु॒गे । व॒यसा । चे॒कितानः ॥ ५ ॥

हे इन्द्र अ॒त्या अ॒त्यानि श्रोत॒व्यानि स्तोत्राणि तु क्षिप्रं अ॒धि । अ॒णु । यस्त्वं द॒वोयु॒रस्य॒दीयं परिचरणमा
त्मन इच्छन् अ॒र्योऽरिः संव॒धीनि रा॒यो ध॒नानि भु॒म ब॒ह्वतराणि द्यौर्न सूर्य इ॒वाभि॒ भव॒मि स त्वं अ॒धीत्य-
न्वयः । अपि च श॒वसा॒त्कीयेन॒ बलेन॒ श्रोत॒व्येन यु॒क्तय॒कानः स्तूय॒मानो यु॒गं य॒गं कालं॒ कालं व॒यसा ह॒विर्ब-
र्जण॒नात्रिन॒ च॒कितानः प्र॒ज्ञाय॒मानस्त्व॒ यथा य॒न प्र॒कारेण॒ नोऽस्माक॑मसाधारणोऽसि तथासः । स्याः ॥ ५ ॥

अ॒र्वायथ॑मिति प॒चर्चं चतु॑द॒शं मू॒क्त भ॒रद्वाज॑स्यापं वि॒ष्टुभै॑न्द्र । अ॒र्वायथ॑मित्यनु॒क्रांतं ॥ स॒हाव्र॑ते निष्क॒वन्त्य॒
उ॒क्तो वि॒नियोगः ॥

अ॒र्वाग्रथं॑ वि॒श्ववा॑रं त उ॒ग्रेंद्रं यु॒क्तासो॑ ह॒रयो॑ वह॒न्तु ।
की॒रिश्चि॒द्धि त्वा ह॒वते॒ स्व॒र्वानृ॒धीम॑हि॒ सध॑माद॒स्ते अ॒द्य ॥ १ ॥
अ॒र्वाक् । रथं॑ । वि॒श्वऽवा॑रं । ते । उ॒ग्र । इं॒द्र । यु॒क्तासः॑ । ह॒रयः॑ । वह॒न्तु ।
की॒रिः । चि॒त् । हि॒ । त्वा । ह॒वते॒ । स्वः॑ । वा॒न । ऋ॒धीम॑हि॒ । सध॑मादः । ते । अ॒द्य ॥ १ ॥

हे उ॒ग्रोद्ग॑र्ण॒बलेंद्रं यु॒क्तासो॑ रथेन यु॒क्ता ह॒रयोऽश्वा॑स्ते त्वदीयं वि॒श्ववा॑रं वि॒श्वैर्व॑रणीयं रथम॒र्वाग॑स्यद्
भि॒मृषं॑ वह॒न्तु । आ॒नय॑न्तु । हि॒ यस्मात् स्व॒र्वान॒ । स्वः॑ मु॒ष्टुर॑णीयं गु॒णजा॑तं । तद्वा॒न की॒रिश्चित॑ स्तो॒ता भ॒रद्वा॑ज
ऋ॒पि॒स्त्वा त्वां ह॒वते॒ आ॒ह्वय॑ति तस्मात्का॒रणा॒च्चदी॒यं रथ॑मभि॒मृष॑ वह॒त्वित्यर्थः । वयं चा॒श्वेदानी॑ ते त्वया
सध॑मादः स॒ह मा॒वात॑ ऋ॒धीम॑हि । समृ॒द्धा भ॑वम ॥

तृतीये पर्यायेऽ॒श्वावा॑कस्य प्रो द्रो॒ण इ॒त्येषा॑ शस्त्रयाज्या । मृ॒त्रितं॑ च । प्रो द्रो॒णे ह॒रयः॑ कर्मा॒गम॑न्निति
याज्या । आ० ६. ४. इति ॥

प्रो द्रो॒णे ह॒रयः॑ कर्मा॒गम॑न्पु॒नाना॑म् ऋ॒ज्यं॑तो अ॒भूव॑न ।
इ॒ंद्रो नो॑ अ॒स्य पृ॒थ्वः प॑पीयाद्यु॒क्षो म॑द॒स्य सो॒म्यस्य॑ रा॒जा ॥ २ ॥
प्रो इति॑ । द्रो॒णे । ह॒रयः॑ । क॒र्म । अ॒गम॑न् । पु॒नाना॑सः । ऋ॒ज्यं॑तः । अ॒भूव॑न ।
इ॒ंद्रः । नः॑ । अ॒स्य । पृ॒थ्वः । प॑पी॒यात् । दु॒ष्टाः । म॑द॒स्य । सो॒म्यस्य॑ । रा॒जा ॥ २ ॥

ह॒रयो॑ ह॒रित॑वर्णाः सो॒मा नः॑ कर्मा॒स्य॒दीय॑ य॒ज्ञ प्रो अ॒गम॑न् । प्र॒क॒पेण॑ गच्छति । प्राप्नु॒वति । प्रा॒प्य च
पु॒नाना॑मः पु॒न्यमा॑ना द्रो॒णे द्रो॒णक॑लशं ऋ॒ज्यत॑ ऋ॒जु गच्छ॑तोऽभूव॑न । भवति । पृथ्वः पुरा॒तनो॑ बु॒जो दी॒प्तिर्नि॑
वास॒भुतो॑ यु॒स्थानो॑ वा म॑द॒स्य म॑द॒कर॑स्य सो॒म्यस्य॑ सो॒मस्य॑ रा॒जेश्व॑र ए॒वंभू॑त इ॒न्द्रा॒स्यसं॑ सो॒म प॑पीयात् ।
पि॒बतु ॥

आ॒स॒सा॒णासः॑ श॒वसा॑नम॒च्छेंद्रं॑ मु॒च॒क्रे र॒थ्यासो॑ अ॒श्वाः ।
अ॒भि अ॒व ऋ॒ज्यं॑तो व॒हेयु॑न् चि॒न्नु वा॒योऽमृ॑तं वि॒दस्ये॑त् ॥ ३ ॥
आ॒ऽस॒सा॒णासः॑ । श॒वसा॑नं । अ॒च्छेंद्रं॑ । इं॒द्रं । मु॒च॒क्रे । र॒थ्यासः॑ । अ॒श्वाः ।
अ॒भि । अ॒वः । ऋ॒ज्यं॑तः । व॒हेयुः॑ । नु । चि॒त् । नु । वा॒योः । अ॒मृ॒तं । वि॒द॒स्ये॒त् ॥ ३ ॥

आ॒स॒सा॒णासः॑ परि॒तो गच्छ॑तो र॒थ्यासो॑ रथे यु॒क्ता अ॒श्वा ऋ॒ज्यंत॑ ऋ॒जुग॑मनाः संतः मु॒च॒क्रे शो॒भन॑च॒क्रे
रथे॑ व॒स्थितं॑ श॒वसा॑नं ब॒लमि॒वाच॑रतमि॒न्द्रं अ॒वः श॒वणी॑यम॒स्य॒दीयं॑ ह॒वि॒र॒क्षाभि॑मुख्येनाभि॒ वहे॑युः । आ॒वहे॑युः ।

न चिदिति निपातो निषेधश्च वर्तते । अमृतममृगणत्तुभूतं सोमलक्षणं हविषीयोहेतोर्नृ इदानीं नृ चित्तं भव
वि दस्यते । त्वं न प्राप्नुयात् । पांच गृहीतः सोमो वायुना श्रुयति ततः पुनरव तत्पानार्थमथा इन्द्रमभि-
वन्दयुरित्यर्थः ॥

वरिष्ठो अस्य दक्षिणामियतीन्द्रो मघोनां तुविकृर्मितमः ।

यया वज्रिवः परियास्यंहे मघा च धृष्णो दयमे वि सृरीन ॥४॥

वरिष्ठः । अस्य । दक्षिणां । उपति । इन्द्रः । मघोनां । तुविकृर्मिऽतमः ।

यया । वज्रिऽवः । परिऽयामि । अंहः । मघा । न । धृष्णो इति । दयमे । वि । सृरीन ॥४॥

वरिष्ठ उक्तमनुविकर्मितमोऽतिशयेन बह्विकर्मिन्द्रो मघोना मघवतां हविलक्षणधनोपताना मघेऽस्य
यजमानस्य दक्षिणा यज्ञं दातव्यामियति । प्रययति । यत्ना । मघोनामित्यस्यत्यनेन समानाधिकरण ॥ वचन
व्यत्ययः ॥ मघोना हविष्मतोऽस्य यजमानस्यत्यर्थः । शेषः प्रत्ययकृतः । हे वज्रिवो वज्रवज्रिद्र यया दक्षिणया
दत्तयाहः पाप यज्ञसंबन्धि परियासि विनाशयसि हे धृष्णो धर्षक मघा मघानि धनानि सृरीन स्त्रीतुन
पुत्रांश्च सखा च दक्षिणया वि दयमे प्रययसि तादृशी दक्षिणा प्रयसीत्यर्थः ॥

इन्द्रो वाजस्य स्यविरस्य दातेंद्रो गीर्भिवर्धतां वृद्धमहाः ।

इन्द्रो वृचं हनिष्ठो अस्तु सत्वा ता सूरिः पृणति तृतुजानः ॥५॥

इन्द्रः । वाजस्य । स्यविरस्य । दाता । इन्द्रः । गीऽभिः । वर्धतां । वृद्धऽमहाः ।

इन्द्रः । वृचं । हनिष्ठः । अस्तु । सत्वा । आ । ता । सूरिः । पृणति । तृतुजानः ॥५॥

अयमिन्द्रः स्यविरस्य वाजस्यस्य वनस्य वा दाता भवतु । स इन्द्रो वृद्धमहाः प्रवृद्धतजस्कः सन गीर्भि
रस्मदीयाभिः स्मृतिभिवर्धता । सत्वा शत्रूणां शातयिता स इन्द्रो वृचमावरकं शत्रु हनिष्ठो हतुतमोऽस्तु । भवतु ।
अपि च सूरिः प्रेरकः स इन्द्रस्तृतुजानस्त्वरमाणस्तां तानि धनान्यां पुणति । अस्मभ्य प्रययतु ॥ ॥५॥

अपादित इति पचर्च पचदश मुक्त भरद्वाजस्यापं त्रिष्टुभमद्र । अपादित्यनुक्रात ॥ महाधृते निष्कवस्य उक्तो
विनियोगः ॥

अपादित उद् नश्चिचतमो मही भर्षद्युमतीमिद्रहति ।

पन्यमीं धीतिं देव्यस्य यामञ्जनस्य रातिं वनते मुदानुः ॥१॥

अपाति । उतः । उत । ऊं इति । नः । चिचऽतमः । मही । भर्षत । द्युऽमती । इन्द्रऽहति ।

पन्यमीं । धीतिं । देव्यस्य । यामन । जनस्य । रातिं । वनते । मुऽदानुः ॥१॥

चिचतमशायनीयतम आश्रयतमो वा स इन्द्रो नोऽस्मदीयादितोऽस्माद्ब्रह्मममादरपात । सोम पिवतु ।
यत्ना । इतोऽस्माच्छत्रोर्नोऽस्मान्पात । पातु । रक्षतु । उद् इत्यतो पुरणा । तथा महा महते युमती दीति
मतीमिद्रहतिमिद्रस्य स्मृति भर्षत । स इन्द्रो विभजु । धारयतु । देव्यस्य देव्यमवधिना जनस्य यामन यामनि
यज्ञे क्रियमाणा पन्यमी स्मृत्यतमा धीति परिचरणरूपा क्रिया राति दातव्य इतिच मुदानुः गोभनदान
इन्द्रो वनते । मभजतु ॥

दृष्टाक्षिदा वसतो अस्य कर्णा घोपादिद्रस्य तन्यति वृवाणः ।

एयमेनं देवहृतिवृत्त्यान्मद्यं गिद्रमियमृच्यमाना ॥२॥

दूरात् । चित् । आ । वसतः । अस्य । कर्णा । घोषात् । इंदस्य । तन्यति । ब्रुवाणः ।
आ । इयं । एनं । देवऽहतिः । ववृत्यात् । मद्यक् । इंद्रे । इयं । ऋच्यमाना ॥ २ ॥

अस्यद्रम्य कर्णा कर्णा दूरात्तित दूरदेशादप्या वसतः । स्तोत्रप्रवणार्थमागच्छतः । इंदस्य घोषाद्घोषणी-
यात्स्तोत्रादितोत्रेवाणः स्तुवनं स्तोता तन्यति । शब्दं करोति । यद्वा । सर्वत्र विस्तारयति । देवहृतिर्देवस्यद्र-
म्याज्ञानरूपं स्तुतिश्च ऋच्यमाना स्वयं प्रथमाणा सत्यनामिद्र मद्यक् मदभिमुखमा ववृत्यात् । आवर्तयतु ।
पुनरियमिति पुराणः ॥

तं वो धिया परमया पुराजामजरमिंदमभ्यनूषकैः ।
ब्रह्मा च गिरो दधिरे समस्मिन्महांश्च स्तोमो अधि वर्धदिंद्रे ॥ ३ ॥
तं । वः । धिया । परमया । पुराऽजां । अजरं । इंद्रे । अभि । अनूषि । अकैः ।
ब्रह्म । च । गिरः । दधिरे । सं । अस्मिन् । महान् । च । स्तोमः । अधि । वर्धत । इंद्रे ॥ ३ ॥

हे इन्द्र तं तादृशमिंद्रं वत्त्वा ॥ व्यत्ययनं बहवचनं ॥ परमयोत्कृष्टतमया धिया स्तुत्यकिं चर्चनसाधनं
विभिः साधेमभ्यनूषि । अभिष्टोमि । कीदृश । पुराजां पूर्वस्मिन्काले जातं चिरतनमजरं जरारहितं नित्यं ।
अतः कारणादस्मिन्दिंद्रे ब्रह्म ब्रह्माणि हविलंजणान्यज्ञानं गिरः स्तुतयश्च सं दधिरे । संधीयते । संश्लिष्यते ।
महान् प्रवृद्धः स्तोमश्चाधि वर्धत । अधिकं वर्धते ॥

वर्धाद्यं यज्ञ उत सोम इंदं वर्धाद्ब्रह्म गिर उक्था च मन्म ।
वर्धाहेनमुपसो यामन्नक्तीवर्धान्मासाः शरदो द्याव इंद्रे ॥ ४ ॥
वर्धात् । यं । यज्ञः । उत । सोमः । इंद्रे । वर्धात् । ब्रह्म । गिरः । उक्था । च । मन्म ।
वर्ध । अहे । एनं । उपसः । यामन । अक्तोः । वर्धान । मासाः । शरदः । द्यावः । इंद्रे ॥ ४ ॥

यमिंद्रं यज्ञो यागो वर्धात वर्धयति । उतापि च तत्साधनभूतः सोमश्च यमिंद्रं वर्धयति । तथा ब्रह्म
हविलंजणमज्ञं च पुरोडाशादिकं यमिंद्रं वर्धात वर्धयति । गिरः स्तोत्राणि मन्त्र मननीयान्युक्थोक्थशास्त्राणि च
य वर्धयति एनमिंद्रमुपसधाक्तो रात्रियामन यामनि गमने सति वर्ध । वर्धयति । मासाः शरदः संवत्सराश्च
द्यावो दिवसाश्चैनमिंद्रं वर्धान । वर्धयति ॥

एवा जज्ञानं सहसे अमामि वावृधानं राधसे च श्रुताये ।
महामुग्रमवसे विप्र नूनमा विवासेम वृचतूर्येषु ॥ ५ ॥
एव । जज्ञानं । सहसे । अमामि । ववृधानं । राधसे । च । श्रुताये ।
महां । उग्रं । अवसे । विप्र । नूनं । आ । विवासेम । वृचऽतूर्येषु ॥ ५ ॥

हे विप्र मेधाविनिद्र एव जज्ञानं प्रादुर्भवत् सहसे शत्रुणामभिभवार्थममामि बह्वलं वावृधानं वर्धमानं
महा महातम्यमुद्गुणं त्वा नूनमव वृचतूर्येषु श्रुताय विश्रुताय राधसे धनाय चावसे रक्षणाय चा
विवासेम । परिचरम ॥ ॥ १० ॥

मद्रस्य कंवारति पचर्चं षोडशं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पं त्रिष्टुभमिंद्रं । मद्रस्यत्यनुक्रांतं ॥ गतो विनियोगः ॥

मंदस्य कवेर्दिव्यस्य वह्निर्विप्रमन्मनो वचनस्य मध्वः ।

अपा नस्तस्य सचनस्य देवो युवस्व गृणते गोअयाः ॥ १ ॥

मंदस्य । कवेः । दिव्यस्य । वह्नेः । विप्रऽमन्मनः । वचनस्य । मध्वः ।

अपाः । नः । तस्य । सचनस्य । देव । उपः । युवस्व । गृणते । गोऽअयाः ॥ १ ॥

मंदस्य मोदनस्य मदकरस्य वा कवेर्विकातस्य दिव्यस्य दिवि भवस्य वह्निर्वाह्विप्रमन्मनः । विप्रो मेधा-
विनो मन्मनः स्तोतारो यस्य स तथोक्तः । तस्य वचनस्य वचनीयस्य मूल्यस्य तस्य सर्वत्र प्रसिद्धस्य सचनस्य
मेवस्य एवभूतस्य मध्वो मधुनः सोमस्य ॥ क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यं पशुः ॥ एदभूत
नोऽस्मदीय सोम इ इन्द्र त्वमपाः । पिव । अपि च इ देव योतमानं गृणते नृवते ॥ तृतीयार्थं चतुर्थी ॥
नृवता मया गोअयाः । गावोऽयं प्रमुखे यामां तादृगा इपोऽज्ञानि युवस्व । संयोजय ॥

अयमुगानः पर्यदिमुस्मा ऋतधीतिभिर्ऋतयुग्युजानः ।

रुजतरुणं वि वलस्य सानुं पणीर्वचोभिरभि योधदितं ॥ २ ॥

अयं । उगानः । परि । अदि । उमाः । ऋतधीतिऽभिः । ऋतऽयुक् । युजानः ।

रुजत । अरुणं । वि । वलस्य । सानुं । पणीन । वचःऽभिः । अभि । योधत । इदं ॥ २ ॥

अयमिन्द्रोऽदि वलेन गोपिधानाय निर्मितं गिलोच्चय परि परितः पर्वतमसोप विद्यमाना उमा गा
उगानः कामयमानं ऋतधीतिभिः मलयकर्मभिरगिरोभिर्युजानः सगन्धमानं ऋतयुक् ऋतेन तत्कृतेन स्तोत्रेण
युक्तं भूत्वा वलस्यासुरस्य स्वभूत सानुमुच्चितं पर्वतमरुणमन्यैरमयं वि रुजत । यमाचीत । किंच पणीन्वला
नृवराभितस्मज्जानमुराश्व वचोभिः मुखैरायुधैः सतर्जनरूपैर्वाक्वैरेव वायमिन्द्रोऽभि योधत । अभययुधत ॥

अयं द्योतयदद्युतो व्यक्नुदोपा वस्तोः गरद इंदुरिदं ।

इमं केतुमदधुनं चिदहं शुचिजन्मन उपसंश्चकार ॥ ३ ॥

अयं । द्योतयत । अद्युतः । वि । अक्नुन । दोपा । वस्तोः । गरदः । इंदुः । इदं ।

इमं । केतुं । अदधुः । नु । चित । अहं । शुचिऽजन्मनः । उपसं । चकार ॥ ३ ॥

इ इन्द्र त्वया नियम्यमानः पीयमानो वायमिदः सोमोऽद्युतोऽद्योतमानानक्नुन । अक्नुरिति राविनाम ।
अत्र च तत्सवधात्पक्षमादायो न्न्यते । पक्षमादादीन तथा दोपा रावि वस्तोर्दिवसं गरदः सवत्सराश्च वि
द्योतयत । व्यदीपयत । केतुं इत्यत आह । न चित पुरा देवा इमं सोमं चद्रात्मना नभसि वर्तमानमह्ना दिव-
माना केतुं प्रज्ञापकं यस्माददधुः व्यदधुः अकुर्वन् तस्मादनेन पक्षमादादयः सर्वे प्रकाश्यते । चद्रगल्यधीनत्वा
त्तिथिविभागानां । अपि चायं सोम उपस उपकालानं शुचिजन्मन आकीर्त्य न व्रथा शुद्धीदयानं चकार ।
करोति ॥

अयं रोचयदरुचो रुचानोऽयं वामयद्वृतेनं पृथ्वीः ।

अयमीयत ऋतयुग्भिर्ऋतैः स्वविदा नाभिना चर्पणिप्राः ॥ ४ ॥

अयं । रोचयत । अरुचः । रुचानः । अयं । वामयत । वि । ऋतेनं । पृथ्वीः ।

अयं । इयते । ऋतयुक्ऽभिः । ऋतैः । स्वऽविदा । नाभिना । चर्पणिऽप्राः ॥ ४ ॥

अयमिन्द्रो रुचानो रोचमानः सूर्यात्मना दीप्यमानोऽरुचः प्रकाशरहितान् तमसा मलीमसान् सर्वाङ्गी-
कान्त्रोचयत । प्रकाशयति । तथा पूर्वोर्वङ्गीरुपसञ्चायमिन्द्र ऋतेन सत्यभुतेन सर्वत्र गमनशीलिन वा तेजसा वि-
वामयत । व्यापयति । तत्रत्यानि तमांसि निवर्तयतीत्यर्थः । तथा ऋतयुग्मिभर्तृतेन स्तोत्रेण युज्यमानिरश्मिना-
भिना संनन्दनं स्वर्विदा मुष्टुरणीयस्य धनस्य त्वंभकेन रथेन चर्षणिप्राश्चर्यणीनां मनुष्याणां कामैः पुरयिता
मन अयमेवंद्र ईयते । गच्छति ॥

नू गृणानो गृणते प्रत्न राजन्निपः पिन्व वसुदेयाय पूर्वीः ।

अप ओपधीरविषा वनानि गा अर्वतो नृनृचसे रिरिहि ॥ ५ ॥

नु । गृणानः । गृणते । प्रत्न । राजन् । इपः । पिन्व । वसुदेयाय । पूर्वीः ।

अपः । ओपधीः । अविषा । वनानि । गाः । अर्वतः । नृन् । नृचसे । रिरिहि ॥ ५ ॥

हे प्रत्न पुरातन राजन् राजमानेन्द्र गृणानः स्तूयमानस्त्वं वसुदेयाय वसुनि धनानि त्वया देयानि यस्मि
तादृशाय गृणते सुवर्ते पूर्वोर्वङ्गीरुपोऽज्ञानि नु जिप्रं पिन्व । सिंच । प्रयच्छत्यर्थः । किंच ऋचसेऽर्चयित्रे
स्तोत्रेऽपो वृष्टिलक्षणान्युदकान्योपधीर्वीर्यादीन् अविषा विपरहितानि रत्नकारिण वा वनानि वृक्षजातानि
चूतपत्रमादीनि गा अर्वतोऽश्वास्तृणान्युष्याश्च कर्मकरान् रिरिहि । देहि ॥ ॥ ११ ॥

इन्द्र पिबति पंचर्चं सप्तदशं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पं वैष्टभमिन्द्र । इन्द्र पिबेत्यनुक्रांतं ॥ गतः सृक्तविनिर्योगः ॥
प्रथमे रात्रिपर्यायेऽच्छावाकस्याया शस्त्रयाज्या । सूचितं च । इन्द्र पिब तुभ्यं मुतो मदायति याज्या । आ०
६ ४. इति ॥

इंद्र पिब तुभ्यं मुतो मदायाव स्य हरी वि मुचा सखाया ।

उत प्र गाय गृण आ निपद्याथा यज्ञाय गृणते वयो धाः ॥ १ ॥

इंद्र । पिब । तुभ्यं । मुतः । मदाय । अर्व । स्य । हरी इति । वि । मुच । सखाया ।

उत । प्र । गाय । गृण । आ । निऽपद्य । अर्थ । यज्ञाय । गृणते । वयः । धाः ॥ १ ॥

हे इन्द्र तं सोमं पिब यः सोमस्तुभ्यं मदाय मदार्थं मुतोऽभिपुतः । यतस्त्वया सोमः पातव्योऽतः कार-
णात्मखाया समानख्यानां मित्रभुतो वा हरी अश्वावस्य स्य । अवस्थापय । तदनंतरं वि मुच । रथादिमुच ।
उतापि च गणऽस्मत्सोतुसंघ आ आभिमुख्येन निपद्योपविश्य प्र गाय । अस्माभिः कृतं स्तोत्रमुपयोक्तव्यं ।
अथानंतरं यज्ञाय यजमानाय गृणते सुवर्ते वयोऽतं धाः । देहि ॥

द्वितीये रात्रिपर्यायेऽच्छावाकस्यास्य पिबति शस्त्रयाज्या । सूचितं च । अस्य पिबति याज्या । आ०
६ ४. इति ॥

अस्य पिब यस्य जज्ञान इंद्र मदाय क्रत्वे अपिबो विरणिग्न ।

तमु ते गावो नर आपो अद्रिदिंदु समस्यन्पीतये समस्मे ॥ २ ॥

अस्य । पिब । यस्य । जज्ञानः । इंद्र । मदाय । क्रत्वे । अपिबः । विऽरणिग्न ।

तं । ऊं इति । ते । गावः । नरः । आपः । अद्रिः । इंद्र । सं । अस्यन् । पीतये । सं । अस्मे ॥ २ ॥

हे इन्द्र अस्यं सोमं पिब । हे विरणिग्न महान् जज्ञानो जायमान एव त्वं यस्य यं सोममपिबः पूर्वं पीत-
वानसि । किमर्थं । मदाय हर्षाय क्रत्वे कर्मण कृत्वधादिस्वर्णं वीर्यकर्म कर्तुं च । तमु तादृशमेवंद्रुं सोमं

गावो गवि भवाः श्रपणसाधनाः बीरादयो नरो नेतारोऽध्वर्यव आपो वसतीवर्याख्या अद्विरभिषेधार्थं
यावा एते सर्वेऽस्मा अश्वेन्द्रस्य ते तव पीतयं पानार्थं समह्यन । समगमयन् ॥ हि गतावित्यस्तुतद्रूप । पुनः
समिति पुरकः ॥

समिद्धे अग्नौ सुत इन्द्र सोम आ त्वा वहंतु हरयो वहिष्ठाः ।

त्वायता मनसा जोहवीमीदा याहि सुविताय महे नः ॥३॥

संऽइद्धे । अग्नौ । सुते । इन्द्र । सोमे । आ । त्वा । वहंतु । हरयः । वहिष्ठाः ।

त्वाऽयता । मनसा । जोहवीमि । इन्द्र । आ । याहि । सुविताय । महे । नः ॥३॥

अग्नौ समिद्धे दीप्तिं सोमे सुतेऽभिपूते मति हे इन्द्र त्वा त्वा वहिष्ठा वोढृतमा हरयोऽग्नौ आ वहतु । इमं
यज्ञं प्रत्यानयंतु । अहं च त्वायता त्वा कामयमानेन मनसा जोहवीमि । पुनः पुनराहयामि । हे इन्द्र त्वं
नोऽस्माकं महं महते सुविताय कन्यायाया याहि । आगच्छ ॥

आ याहि शश्वदुगता ययाथेन्द्र महा मनसा सोमपेयं ।

उप ब्रह्माणि शृणुव उमा नोऽथा ते यज्ञस्तन्वेऽवयो धातु ॥४॥

आ । याहि । शश्वत् । उगता । ययाथ । इन्द्र । महा । मनसा । सोमऽपेयं ।

उप । ब्रह्माणि । शृणुवः । उमा । नः । अथा । ते । यज्ञः । तन्वे । वयोः । धातु ॥४॥

हे इन्द्र पुरा शश्वद्ब्रह्मन्वो ययाथ । सोमपानार्थं यज्ञं गतवानमि । अतः कारणादुगतास्मान्कामयमानेन
महा महता मनसा महं सोमपेयं सोमः पीयते यस्मिन् तादृशमस्मदीयं यज्ञमा याहि । अभिगच्छ । आगत्य
च ब्रह्माणि स्तोत्राणीमिदानीं प्रयुज्यमानानि नोऽस्मदीयान्युप शृणुवः । उपशृणु । अथानतरं यज्ञो यज्ञमानस्तं
तव तन्वं शरीराय त्वत्करीरपोपार्थं वयोऽन्नं सोमात्मकं धातु । ददातु ॥

यदिन्द्र दिवि पार्यं यदृधग्यद्वा स्वे सदेने यच्च वामि ।

अतो नो यज्ञमवसे नियुत्वान्तसजोपाः पाहि गिर्वणो मरुद्भिः ॥५॥

यत् । इन्द्र । दिवि । पार्यं । यत् । ऋधक् । यत् । वा । स्वे । सदेने । यच्च । वा । अमि ।

अतः । नः । यज्ञं । अवसे । नियुत्वान् । सऽजोपाः । पाहि । गिर्वणः । मरुतऽभिः ॥५॥

हे इन्द्र पार्यं पादगे दूरदेशे दिवि क्षुणोकाख्यं यद्यदि त्वं वतंसं । यदि वा ऋधक् । एतत्पृथक्शब्देन
समानार्थं । पृथगन्यस्मिन्देशे वतंसं । यद्वा त्वं मृकीयं सदेने गृहे । अथवा किमनेन विशेषणं यच्च यस्मिन्देशे
ऽमि भवमि अतोऽस्मात्स्थानादीगत्य हे गिर्वणो गिरा संभक्तगिद्र नियुत्वान् । नियुतोऽग्नौ । तन्नामरुद्भिः
सजोपाः सह प्रीयमाणस्त्य नोऽस्माकमवसे रक्षणाय यज्ञमस्मदीयं यागं पाहि । रक्ष । यद्वा । यज्ञं यज्ञनमा
धनमस्मदीयं सोममवसे तर्पणाय पाहि । पिब ॥ ॥५॥

अहेऽस्मान इति पंचवर्मश्लोका मृक्तं भरद्वाजस्यार्थं वैष्ण्वमंत्रं । अनुक्रात च । अहेऽस्मान इति ॥ गतो
विनयीगः ॥

अहेऽस्मान उप याहि यज्ञं तुभ्यं पचंत इंदवः सुतामः ।

गावो न वज्रिन्स्वमोको अच्छेदा गहि प्रथमो यज्ञियानां ॥६॥

अहेऋमानः । उप । याहि । यज्ञं । तुभ्यं । पवते । इंदवः । सुतासः ।
गावः । न । वज्रिन । स्व । आकः । अच्छ । इंद्र । आ । गहि । प्रथमः । यज्ञियानां ॥ १ ॥

हे इंद्र अहेऋमानोऽकुध्यस्व यज्ञमस्मदीयमुप याहि । उपगच्छ । यतः कारणात्तुभ्यं त्वदर्थं सुतासोऽभिपृता इंदवः सोमाः पवते पुर्यते दशार्पाविवर्णं शोधते । हे वज्रिन वज्रवज्रिन्द्र गावो न गावः स्वकीयं बोधमिव स्व स्वकीयमोकः स्थानं द्रोणकलशादिलक्षणमच्छाभिमुख्येन । प्राप्तवतीति शेषः । अतः कारणात् हे इंद्र यज्ञियानां यज्ञाहोणा देवानां मध्ये प्रथमो मुख्यस्त्वमा गहि । आगच्छ ॥

या ते काकुत्सुकृता या वरिष्ठा यया शश्वत्पिवसि मध्वं ऊर्मि ।
तया पाहि प्र ते अध्वर्युरस्यात्सं ते वज्रो वर्ततामिन्द्र गव्युः ॥ २ ॥
या । ते । काकुत् । मुऽकृता । या । वरिष्ठा । यया । शश्वत् । पिवसि । मध्वः । ऊर्मि ।
तया । पाहि । प्र । ते । अध्वर्युः । अस्यात् । सं । ते । वज्रः । वर्तता । इंद्र । गव्युः ॥ २ ॥

हे इंद्र या ते तव काकुत्सुकृता मुकृता मुष्टु धावा निर्मिता । या च वरिष्ठोरुतमा विस्तीर्णतमा । यया च मध्वो मधुनः सोमस्योर्मि रमं शश्वद्ब्रह्मत्वः पिवसि तया जिह्वयाम्मदीयं सोम पाहि । पिव । तदर्थं मध्व-
र्युरध्वरस्य नेता ऋत्विग्गृहीतसोमः मन प्रास्थात् । हविधानादुत्तरविदिदेशं प्रत्यगमत । अपि च हे इंद्र गव्युः
शत्रुसंवधिनीर्णा आत्मन इच्छन् ते त्वदीयो वज्रः सं वर्तता । शत्रुभिः संगतो भवतु । तान हत्वित्यर्थः ॥

एष द्रप्सो वृषभो विश्वरूप इंद्राय वृष्णे समकारि सोमः ।
एतं पिव हरिवः स्यातरूप यस्येगिषे प्रदिवि यस्ते अन्नं ॥ ३ ॥
एषः । द्रप्सः । वृषभः । विश्वरूपः । इंद्राय । वृष्णे । सं । अकारि । सोमः ।
एतं । पिव । हरिऽवः । स्यातः । उप । यस्य । ईगिषे । प्रऽदिवि । यः । ते । अन्नं ॥ ३ ॥

द्रप्सो द्रवणशीलो वृषभः कामानां वर्धिता विश्वरूपो ब्रह्मविधरूपोऽपि इंद्रविध एष सोमो वृष्णे कामानां वर्धित इन्द्रायेंद्रस्य पानार्थं समकारि । अभिषवादिभिः संस्कृतोऽभुत । हे हरिवः । हरी अयां । तद्वत् हे स्यातः सर्वपामधिष्ठातृर्योर्ज्ञवर्त्तन् एतमोर्द्रुग सोम पिव । यस्य सोमस्य प्रदिवि ॥ जाताविकवचन ॥ प्रभृत्यु दिवसं प्रगतं ब्रह्मः मु विगिषे त्वमेव शरी भवामि । यश्च सोमस्ते तवात्तमन्नत्वेन परिकल्पित एतं पितृत्वत्वयः ॥

सुतः सोमो अमुतादिन्द्र वस्यानयं श्रेयाश्चिकितुषे रणाय ।
एतं तितिव उप याहि यज्ञं तेन विश्वास्तविषीरा पृणस्व ॥ ४ ॥
सुतः । सोमः । अमुतात् । इंद्र । वस्यान् । अयं । श्रेयान् । चिकितुषे । रणाय ।
एतं । तितिवः । उप । याहि । यज्ञं । तेन । विश्वाः । तविषीः । आ । पृणस्व ॥ ४ ॥

हे इंद्र सुतोऽभिपृतोऽयं सोमोऽमुतादक्रताभिषवात्सोमादन्यदीयाद्वस्यान् वसीयान वसुमत्तरः प्रश-
स्यतरः । तथा चिकितुषे विद्वेषऽभिज्ञाय तुभ्य रणाय रमणीयाय तदर्थं श्रेयान् श्रेष्ठ्य भवति । त्वामतशयं न
रमयितव्यर्थः । हे तितिवः शत्रुणां तरितरिन्द्र यजनमाधर्ममेतं सोममुप याहि । उपागच्छ । तेन च सोमं न
विश्वान्तविषीः सर्वाणि बलान्या पृणस्व । आपुरय ॥

ह्वयामसि त्वं यावद्वाङ्मरं ते सोमस्तत्त्वं भवाति ।

शतक्रतो मादयस्वा सुतेषु प्रास्माँ अथ पृतनासु प्र विशु ॥ ५ ॥

ह्वयामसि । त्वा । आ । इन्द्र । याहि । अवाङ् । अरं । ते । सोमः । तत्त्वं । भवाति ।

शतक्रतो इति शतऽक्रतो । मादयस्व । सुतेषु । प्र । अस्मान् । अथ । पृतनासु ।

प्र । विशु ॥ ५ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वा ह्वयामसि । आह्वयामः । अतः कारणात्त्वमवाङ्मरमिमुषः सन् आ याहि । आगच्छ । अस्मादीयः सोमश्च ते तत्त्वं तव शरीरायार पर्याप्त भवाति । भवतु । त्वदीयं शरीरं यथाभिलाष तर्पयन्ति । त्वर्थः । हे शतक्रतो वरुविधकर्मन्निद्र त्वं च सुतृष्वभिपृतृष्वस्मादीयेषु सोमेषु मादयस्व । तप्यस्व ॥ मदं तृप्तिर्योगं ॥ तदनन्तरं पृतनासु संयामेष्वस्मान्वाव । प्रकर्षणं रण । न केवलं पृतनासु किन्तु विजुं सर्वाम् प्रजाम्स्मान्वाव । परतः ॥ ॥ १३ ॥

प्रत्यस्मा इति चतुर्चर्मकोनविशं मुक्तं भरद्वाजस्याप्येन्द्रं । चतुर्थी वृहती शिष्टा अनुष्टुभः । तथा चानुक्रातः । प्रत्यस्मा चतुर्चर्ममानुष्टुभं वृहत्यतमिति ॥ प्रातःसर्वेनऽच्चाबाकस्मिन्मृज्जीयमानमुक्तं । मुञ्चितं च । प्रत्यस्मा इत्युज्जीयमानायानुच्य । आ० ५ ७ । इति ॥

प्रत्यस्मै पिपीपते विश्वानि विदुषं भर । अरंगमाय जग्मयेऽपश्चाद्व्यने नरं ॥ ७ ॥

प्रति । अस्मै । पिपीपते । विश्वानि । विदुषं । भर । अरं ऽगमाय । जग्मये । अपश्चाद्व्यने नरं ॥ ७ ॥

अथतऽद्व्यने नरं ॥ ७ ॥

हे अध्वर्यो अस्मा दद्याय प्रति भर । अभिहर । सोम प्रयत्नेत्यर्थः । कीदृशयिद्राय । पिपीपते पातुमिच्छते विश्वानि सर्वाणि विश्वानि विदुषं जानते ऽरंगमाय पर्याप्तगमनाय जग्मये यज्ञं गमनशीलायापश्चाद्व्यने ॥ दधिर्गतिकर्मा ॥ अपश्चाद्गमनाय सर्वेषामयगाभिने नरं नैव यजाना ॥

तृतीयं स्वरमास्त्रि निष्केवल्य एमेनमिति स्तोत्रियमृचः । मुञ्चितं च । एमेन प्रत्येतनत्याद्यो वा सर्वेषां । आ० ८ ५ । इति ॥

एमेनं प्रत्येतनं सोमैभिः सोमपातमं । अमंचेभिर्ऋजीपिणमिदं मुतेभिरिदंभिः ॥ ८ ॥

आ । ई । एनं । प्रतिऽएतनं । सोमैभिः । सोमऽपातमं । अमंचेभिः । ऋजीपिणं ।

इदं । मुतेभिः । इदंऽभिः ॥ ८ ॥

हे अध्वर्यवः सोमैभिः सोमैः करणभूतैः सोमपातममतिशयिनं सोमस्य पातारमेनमिदंमा अभिमुषं प्रत्येतनं । प्रतिगच्छत । इमिति निपातोऽनर्थकः । कीदृशमिदं । अमंचेभिरमचैः सोमपरिग्रहचमसादिभिर्ऋजीपिणं । ऋजीपं शत्रुणामुपार्जकं वन । तद्धतं । यद्वा । ऋजीपिणमित्युत्तरं च संबधनीयं । मुतेभिरभिपृतृभिः सोमैर्ऋजीपिणं । गतसारः सोम ऋजीपः । तद्धतं । अथवामचैभिरमचैरमात्रपरिमितैरभिपृतैः सोमैर्ऋजीपिणं ॥ ऋजंगैर्याद्वावसाधनं ऋजीपशब्दः । ततो मत्वर्थोऽयं इति ॥ संगतमित्यर्थः । एतं ऋजमिदं प्रतिगच्छतेत्यन्यथा । अन्य आह । अमंचेभिर्यहचमसादिगतरभिपृतैः सोमैर्ऋजीपिणं वनवतमेनमिदं प्रतिगच्छतेति ॥

यदीमुतेभिरिदंभिः सोमैभिः प्रतिभृषणं । वेदा विश्वस्य मेधिराभूषणं तंमिदं पते ॥ ३ ॥

यदि । मुतेभिः । इदंऽभिः । सोमैभिः । प्रतिभृषणं । वेदा विश्वस्य । मेधिरः । भूषणं ।

तंऽतं । इति । आ । ईपते ॥ ३ ॥

हे अध्वर्यवः सुतेभिरभिपुतेरिदं भिक्षुदनशीलितं त्रैवी सोमेभिः सोमेर्यदि प्रतिभुषथ इन्द्रं प्रति ध्रुयं प्रतिगच्छथ ॥ भु प्राप्तावित्यस्यैतद्रूपं ॥ तदानीं मेधरो मेधावी । मेधो यज्ञस्तद्वान्वा । स इन्द्रो विश्वस्य विश्वं सर्वं भवदीयं कामं वेद । वित्तं । जानाति । ज्ञात्वा च धृषत् शत्रुणां धर्षकः सन् तं तमित्तं तं काममेवेषते । प्रापयति ॥

अस्माअस्मा इदंधसोऽध्वर्यो प्र भरा सुतं ।

कुवित्समस्य जेन्यस्य गंधतोऽभिगंस्तेरवस्परत् ॥ ४ ॥

अस्मिऽअस्मि । इत् । अंधसः । अध्वर्यो इति । प्र । भर । सुतं ।

कुवित् । समस्य । जेन्यस्य । गंधतः । अभिऽगंस्तेः । अवऽस्परत् ॥ ४ ॥

अस्मा अस्मा इत् अस्मा एवेन्द्राय नान्यस्मै हे अध्वर्यो त्वमंधसः सोमलक्षणस्यात्रस्य सुतमभिपुतं रसं प्र भर । संप्रहर । प्रयच्छति यावत् । स चन्द्रः समस्य सर्वस्य जेन्यस्य जेत्यस्य गंधत उत्तहमानस्य शत्रोरभिगंस्तेरभिगंमनात् तत्कृतादिसनात्कुविद्रज्ञोऽवस्परत् । अस्मान्पालयतु ॥ ॥ १४ ॥

यस्य त्यदिति चतुर्ध्वं विंशं मुक्तं भरद्वाजस्यार्षमाणिहर्मद्रे । अनुक्रम्यते च । यस्थीणिहमिति ॥ महाव्रते ऽपि निष्कवन्त्यऽर्षाणिहृतुचागीतवित्तमूक्तं । तथैव पंचमारण्यकं मुवितं । यस्य त्यच्छ्वरं मद इति त्रयस्मृता गायत्र्यः । ऐ० आ० ५. २ ५ । इति ॥

यस्य त्यच्छ्वरं मदे दिवोदासाय रंधयः । अयं स सोम इन्द्र ते सुतः पिब ॥ १ ॥

यस्य । त्यत् । श्वरं । मदे । दिवःऽदासाय । रंधयः । अयं । सः । सोमः । इन्द्र । ते । सुतः । पिब ॥ १ ॥

हे इन्द्र यस्य सोमस्य मदे पानेन जनिते हरे सति श्वरममुरं दिवोदासाय राज्ञे रंधयः अहिंसीः । यद्वा । वशीकृतवानसि ॥ रथ्यतिर्वशमनं । नि० ६ ३२ । इति यास्कः ॥ त्यदिति क्रियाविशेषणं । त्यत्तत्प्रसिद्धं यथा भवति तथारंधय इत्यर्थः । हे इन्द्र सोऽयं सोमस्त त्वदर्थं सुतोऽभिपुतः । अतस्त पिब ॥

यस्य तीव्रमुतं मदं मध्यमंतं च रक्षसे । अयं स सोम इन्द्र ते सुतः पिब ॥ २ ॥

यस्य । तीव्रऽमुतं । मदं । मध्यं । अंतं । च । रक्षसे । अयं । सः । सोमः । इन्द्र । ते । सुतः । पिब ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वं यस्य सोमस्यावयवभुतं तीव्रमुतं । तीक्ष्णं सुतमभिपवो यस्य स तीव्रमुतः प्रातःसवनिकः । तं मदं मदकरं सोमरसं मध्य मध्यं दिनसवनगतमतं तृतीयसवनगतं च सोमरसं रक्षसे रक्षसि सोऽयं सोमस्त्वदर्थमभिपुतस्त पिबति ॥

यस्य गा अंतरश्मनो मदे दृह्णा अवामृजः । अयं स सोम इन्द्र ते सुतः पिब ॥ ३ ॥

यस्य । गाः । अंतः । अश्मनः । मदे । दृह्णाः । अवऽवामृजः । अयं । सः । सोमः । इन्द्र । ते । सुतः । पिब ॥ ३ ॥

यस्य सोमस्य मदे मदकरे रसे पीते सत्यश्मनो वलामुरेण निहितस्य पर्वतस्यांतर्मध्ये विद्यमाना दृह्णा दृढपिधानाश्च गाः पर्णाभिरपवृता अवामृजः वलस्य बंधनाद्वामृजः स सोम इत्यादि गतं ॥

यस्य मंदानो अंधसो माघोनं दधिषे शवः । अयं स सोमं इंद्र ते सुतः पिवं ॥४॥
 यस्य । मंदानः । अंधसः । माघोनं । दधिषे । शवः । अयं । सः । सोमः । इंद्र । ते ।
 सुतः । पिवं ॥४॥

हे इंद्र त्वं यस्यांधसः सोमलक्षणस्यात्तस्य पानेन मंदानो मंदमानो ऋष्टः सन माघोनमैंद्र शवो
 साधारणं बलं दधिषे धारयसि । येन सोमेन त्वद्रत्नं जातमित्यर्थः । सोऽयं सोमः सुतोऽभिपुतस्त
 पिव ॥ ॥१५॥ ॥३॥

चतुर्थेऽनुवाके पट् मृक्तानि । तत्र यो रयिव इति चतुर्विंशत्युच्यते प्रथमं मृक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शयोरार्षभेन्द्र ।
 आदितः पट्नुष्टुभः सप्तम्यष्टमीनवम्यो विराजोऽष्टम्येकं वा विराट्, शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुकातः ।
 यो रयिवश्चतुर्विंशतः शयुर्बाह्व्यो ह्यादी पञ्चनुष्टुभस्त्रिष्टुभश्च विराजो मध्यमेव वामामिति ॥ गतः मृक्त
 विनियोगः ॥

यो रयिवो रयितमो यो द्युमैद्युस्त्रवत्तमः । सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥१॥
 यः । रयिऽवः । रयिऽतमः । यः । द्युमैः । द्युस्त्रवत्ऽतमः । सोमः । सुतः । सः । इंद्र । ते ।
 अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥१॥

हे रयिवो धनवत्तिद्र यः सोमो रयितमोऽतिशयेन रयिमान धनवान् । यश्च द्युमैः शीतमानैर्यशोभिर्भुक्
 वत्तमोऽतिशयेन यशस्वी हे स्वधापते स्वधाया अन्नस्य सोमलक्षणस्य पालकद्र स सोमोऽभिपुतः सन ते तप
 मदी मदकरोऽस्ति । भवति ॥

यः शग्मस्तुविशग्म ते रायो दासा मतीनां ।
 सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥२॥
 यः । शग्मः । तुविऽशग्म । ते । रायः । दासा । मतीनां ।
 सोमः । सुतः । सः । इंद्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥२॥

हे तुविशग्म बह्वर्षुविद्र यः शग्मः मुखकरस्ते त्वदीयो यः सोमो मतीनां स्तोतृणां रायो धनस्य दासा
 दाता भवति हे स्वधापते इंद्र स सोमोऽभिपुतस्तव मदकरो भवति ॥

येन वृद्धो न शवसा तुरो न स्वाभिरुतिभिः ।
 सोमः सुतः स इंद्र तेऽस्ति स्वधापते मदः ॥३॥
 येन । वृद्धः । न । शवसा । तुरः । न । स्वाभिः । ऊतिऽभिः ।
 सोमः । सुतः । सः । इंद्र । ते । अस्ति । स्वधाऽपते । मदः ॥३॥

इमी नशब्दो समस्तयार्था । येन पीतनं सोमिनं वृद्धो न प्रवृद्धश्च सन स्वाभिरुतिभिराकीर्यमंश्विः साधं
 शवसा बलेन तुरः शत्रुणां हिंसकश्च भवति स सोम इत्यादि पूर्ववत् ॥

पृथ्वयडहस्य चतुर्थेऽहनि प्रउशशस्य त्वमु व इत्येद्रमुचः । सुवित च । त्वमु वो अपहणमुप त्व वृजिन
 रिपु । आ० ७. ११. इति ॥

त्यमु वो अप्रहणं गृणीषे शवसस्पतिं । उंद्रं विश्वासाहं नरं मंहिष्ठं विश्वचर्षणिं ॥४॥
 त्वं । ऊ इति । वः । अप्रहणं । गृणीषे । शवसः । पतिं । उंद्रं । विश्वऽसहं । नरं ।
 मंहिष्ठं । विश्वऽचर्षणिं ॥४॥

हे ऋत्विग्यजमाना वो युष्मदर्थं त्वम् तमेवंद्रं गृणीषे । स्नामि । यद्वा । वो यूयं गृणीषे । गृणीत । स्तुत ॥
 वचनयत्यर्थः ॥ कीदृशमिंद्रं । अप्रहणमप्रहंतार भक्तानामनुयाहकं शवसोऽखलस्य पतिं पालकं विश्वासाहं
 विश्वस्य शत्रोरभिभवितारं नरं नितारं मंहिष्ठं दातुतमं विश्वचर्षणिं सर्वस्य द्रष्टारं ॥

यं वर्धयंतीहिरः पतिं तुरस्य राधसः । तमिन्वस्य रोदसी देवी शुष्मं सपयतः ॥५॥
 यं । वर्धयंति । इत । गिरः । पतिं । तुरस्य । राधसः । तं । इत । नु । अस्य । रोदसी इति ।
 देवी इति । शुष्मं । सपयतः ॥५॥

गिरः स्तुतय इंद्रसंबन्धिनं यमितं यमेव शुष्मं बलं वर्धयति । कीदृशं । पतिमीश्वरं । कस्य । तुरस्य हिंसकस्य
 शत्रो राधसो धनस्य । शत्रुधनानामपहतारमित्यर्थः । अस्मिंद्रस्य तमितमेव शुष्मं गोपकं बलं देवी देवनगीनि
 रोदसी यावापृथिव्यां नु क्षिप्रं सपयतः । परिचरतः ॥ ॥५६॥

तद्व उक्थस्य बर्हणेन्द्रायोपस्मृणीषणिं । विपो न यस्योतयो वि यदोहंति सृष्टितः ॥६॥
 तत् । वः । उक्थस्य । बर्हणा । इन्द्राय । उपऽस्मृणीषणिं । विपः । न । यस्य । ऊतयः ।
 वि । यत् । रोहंति । सऽष्टितः ॥६॥

हे स्तोतारो वो युष्मदीयस्योक्थस्य स्तोत्रस्य तद्वर्हणा बर्हत्वं माहात्म्यमिन्द्रायिन्द्रार्थमुपस्मृणीषणिं । उपस्त
 रणीय । उपत्य विस्तरणीय । इन्द्रो यथा स्तोत्रस्य माहात्म्यं जानीयात् तथा विस्तरयति इत्यर्थः । यस्मिंद्रस्योतयो
 रक्षा विपो न मेधाविन इव भवति । सर्वकार्यकुशला इत्यर्थः । यद्वा नेति पुरकः । विपो विप्रस्य मेधाविनो
 यस्योतयति योज्यं । यदास्मिंद्रं मन्वितः समाननिवासाः संहता ऊतयो वि रोहति प्रादुर्भवति तस्मा
 इन्द्रायित्यर्थः ॥

अविदहृष्टं मित्रो नवीयान्पपानो देवेभ्यो वस्यो अचेत् ।

समवान्स्तौलाभिर्धातरीभिरूष्या पायुरभवत्सखिभ्यः ॥७॥

अविदत् । दष्टं । मित्रः । नवीयान् । पपानः । देवेभ्यः । वस्यः । अचेत् ।

समऽवान् । स्तौलाभिः । धातरीभिः । उरूष्या । पायुः । अभवत् । सखिऽभ्यः ॥७॥

स इन्द्रो दत्तं कर्ममुपसर्त्तुं प्रवृत्तं वा यष्टारमविदत् । जानाति । कीदृशः । मित्रो मित्रभूतो नवीयान्नवतर
 कल्याणतरः स्तुत्यतरो वा । स च पपानः सोमं पिबन् देवेभ्यः स्तोतृभ्यो वस्यो वसीयः श्रेष्ठं धनमर्चत । चिनोति
 उपचितं करोति । ददातीति यावत् । अपि च समवान् । सममित्यन्नाम । हविर्नवणाज्ञोपितः स इन्द्रः स्तौलाभि
 स्तौलाभिः प्रवृद्धाभिर्धातरीभिः कपनकारिणीभिर्वड्वाभिरीदृशैर्मरुद्भिर्वा युक्तः सन् सखिभ्यः स्तोतृभ्य उरूष्य
 रक्षणं कृत्यागव्यं पायुरभवत् । रक्षको भवति । यद्वा । समवानिति सन्तः क्रमो रूपः । स्तौलाभिर्धातरीभि
 समवान् संभजमान इति संबन्धः ॥

ऋतस्य पथि वेधा अपायि थिये मनांसि देवासी अक्रन् ।

दधानो नाम महो वचोभिर्वपुर्दृग्ये वेन्यो व्यावः ॥८॥

चतस्य । पथि । वेधाः । अपायि । श्रिये । मनांसि । देवासः । अक्रन् ।
 दधानः । नाम । महः । वचः ऽभिः । वपुः । दृश्ये । वेन्यः । वि । आवरित्यावः ॥ ८ ॥

अतस्य यज्ञस्य पथि मार्गे वेधा विधाना सर्वस्य द्रष्टा सोमोऽपायि । इद्रेण पीतोऽभुत । यद्वा । वेधा विधातिद्रोऽपायि । सोमं पिबतु ॥ व्यत्ययेन कर्तरि चिण ॥ तस्मिन् सोम इद्रस्य मनांसि श्रिये श्रियतुं देवाः स्तोतार अत्विजोऽक्रन् । कर्माणि कुर्वति । स चन्द्रो नाम शत्रुणा नामक महो महदात्म्यं वपुः शरीर दधानो धारयन् वचोभिः स्तुतिभिर्वेन्यो वननीयः संभजनीयश्च सन् दृश्ये दर्शनार्थं व्यावः । विवृणोतु । प्रकाशयतु । अनुकूलं तेज इति शेषः । यद्वा । वेन्य इति वनन्तः कातिकर्मणो रूपं वपुरिति च रूपनाम । वेन्यः कमनीयो वपुर्भास्वरं रूपं दृश्ये दर्शनार्थं व्यावः विवृणोतु वचोभिः स्तुयमानः सन् ॥

द्युमत्तमं दक्षं धेह्यस्मे सेधा जनानां पूर्वीररांतीः ।
 वर्षीयो वयः कृणुहि शचीभिर्धनस्य सातावस्माँ अविद्रि ॥ ९ ॥
 द्युमतऽतमं । दक्षं । धेहि । अस्मे इति । सेध । जनानां । पूर्वीः । अरांतीः ।
 वर्षीयः । वयः । कृणुहि । शचीभिः । धनस्य । साता । अस्मान् । अविद्रि ॥ ९ ॥

हे इन्द्र द्युमत्तमं दीप्तिमत्तमं दक्षं बलमम्ब अस्मां धेहि । धारय । जनानां स्तोतणामस्माकं पूर्वोर्बहीर रांतीः शत्रुमेनाः सेध । निषध । निवारय । अपि चास्माकं वर्षीयो वृद्धतर वयोऽपि शचीभिरात्मीयाभिः प्रज्ञाभिः कृणुहि । कुरु । तथा धनस्य साता संभजनं स्मानविद्रि । गमय । यद्वा । धनस्य संभजनार्थमस्मान्त्रय ॥

इन्द्र तुभ्यमित्मघवन्नभूम वयं दात्रे हरिवो मा वि वेनः ।
 नकिरापिर्ददृगे मर्त्यं वा किमंग रभ्रचोदनं त्वाहुः ॥ १० ॥
 इन्द्र । तुभ्यं । इत् । मघऽवन । अभूम । वयं । दात्रे । हरिऽवः । मा । वि । वेनः ।
 नकिः । आपिः । ददृगे । मर्त्यं वा । किं । अंग । रभ्रऽचोदनं । त्वा । आहुः ॥ १० ॥

हे मघवन धनवत्तिन्द्र दात्रे कामानां दात्रे तुभ्यमित्म तुभ्यमेव वयं शेषभुता अभुम । यद्वा । त्वदर्थमेव दात्रे हविषां दाने वर्तमाना अभुम । हे हरिवो हरिवत्तिन्द्र अत कारणात्मा वि वेनः । मा विगतकामो भुः । अस्मान् सर्वदा कामयस्व ॥ वनतिः कातिकर्मा ॥ मर्त्यं वा मर्त्येषु मनुष्येषु मध्य आपिर्बधुस्वन्तोऽन्यः कश्चिदपि नकिर्ददृगे । नैव दृश्यते । किमनेन विशेषकथनेन । अंग हे इन्द्र त्वा त्वा रभ्रचोदन रभ्रस्य राधकस्य समुद्रस्य धनस्य चोदन चोदयितारमाहुः कथमिति पुराजाः ॥ १० ॥

मा जस्वने वृषभ नो ररीथा मा ते रेवतः सख्ये रिषाम ।
 पूर्वीष्ट इन्द्र निष्पिधो जनेषु जह्यमुष्वीन्प्र वृहापृणतः ॥ ११ ॥
 मा । जस्वने । वृषभ । नः । ररीथाः । मा । ते । रेवतः । सख्ये । रिषाम् ।
 पूर्वीः । ते । इन्द्र । निऽसिधः । जनेषु । जहि । अमुस्वीन् । प्र । वृह । अपृणतः ॥ ११ ॥

हे वृषभ कामानां वर्धितरिन्द्र जस्वने ॥ जमिरूपयकर्म ॥ उपपन्नपयित्रे रासमादये नोऽस्मान् मा ररीथाः । मा दाः । रेवतो धनवतस्तत्त्व सख्ये सखित्वे वर्तमाना वयं मा रिषाम । हिमिता मा भुम । हे इन्द्र ते त्वदीयाः पूर्वोर्बहीर्निष्पिधो निऽपधा निवारणानि जनेषु शत्रुषु निहिताः सति । यद्वा । निष्पिधो निष

धार्था रज्जवः । ताः शत्रुजनेषु तव बह्व्यो विद्यते । अतः कारणादमुष्मीननभिषोतूनयजमानान् जहि । मारय । अपृणतो हवीष्यप्रयत्नतश्च प्र वृह । उन्मूलय ॥ पृण दान इति धातुः ॥

उदभ्राणीव स्तनयन्वियतींद्रो राधांस्यश्वानि गव्या ।

त्वमसि प्रदिवः कारुधाया मा त्वादामान् आ दभन्मघोनः ॥ १२ ॥

उत् । अभ्राणिऽडव । स्तनयन् । उयति । इंद्रः । राधांसि । अश्वानि । गव्या ।

त्वं । असि । प्रऽदिवः । कारुधायाः । मा । त्वा । अदामानः । आ । दभन् । मघोनः ॥ १२ ॥

अभ्राणीव स्तनयन गर्जयन पर्जन्यो यथा मेघानुन्नमयत्यवमिंद्रोऽश्वान्यश्वसंबंधीनि गव्या गव्यानि गोसंबंधीन्यतस्मिन्मृद्वयरूपाणि राधांसि धनान्युदयति । उदीरयति । उन्नमयति स्तोतृभ्यो दातुं । उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः । हे इंद्र प्रदिवः पुराणस्त्वं कारुधायाः कारुणां स्तोतृणां धारयितासि । भवसि । तादृशं त्वात्वा मघोनो धनवतः कृपणा अदामानो हविषामदातारो मा आ दभन् । मा हिंसिषुः । यद्वा वचनव्यत्ययः । मघवानं धनवतं त्वामिति संबंधः ॥

अध्वर्यो वीर प्र महे सुतानामिंद्राय भर स त्वस्य राजा ।

यः पृथ्याभिरुत नूतनाभिर्गीर्भिर्वावृधे गृणतामृषीणां ॥ १३ ॥

अध्वर्योऽति । वीर । प्र । महे । सुतानां । इंद्राय । भर । सः । हि । अस्य । राजा ।

यः । पृथ्याभिः । उत । नूतनाभिः । गीऽभिः । ववृधे । गृणतां । ऋषीणां ॥ १३ ॥

हे वीर हविषां विप्रिणि प्रेरयितरध्वर्यो महे महतेऽस्मा इंद्राय सुतानां । कर्मणि षष्ठी ॥ सुतानभिपुतान सोमान प्र भर । प्रहर । प्रगमय । स हि खन्विन्द्रोऽस्य सोमस्य राजा स्वामी भवति । य इंद्रः पृथ्याभिः पूर्वकालं कृताभिरुतापि च नूतनाभिरिदानीं क्रियमाणाभिर्गृणतां स्तुवतामृषीणां संबन्धिनीभिर्गीर्भिरुभयवधाभिः स्तुतिभिर्वावृधे वर्धते । स इंद्रो यस्मात्सोमस्य राजा तस्मादस्मै सोमः प्रदेय इत्यर्थः ॥

प्रथमे रात्रिपर्याये मैत्रावरुणस्यास्य मद इति शस्त्रयाज्या । सूत्रितं च । अस्य मदे पुरु वर्षासि विद्वानिति याज्या । आ० ६ ४ । इति ॥

अस्य मदे पुरु वर्षासि विद्वानिंद्रो वृचाण्यप्रती जघान ।

तमु प्र होषि मधुमंतमस्मै सोमै वीराय जिप्रिणे पिबर्धे ॥ १४ ॥

अस्य । मदे । पुरु । वर्षासि । विद्वान् । इंद्रः । वृचाणि । अप्रति । जघान् ।

तं । ऊं इति । प्र । होषि । मधुऽमंतं । अस्मै । सोमै । वीराय । जिप्रिणे । पिबर्धे ॥ १४ ॥

अस्य सोमस्य पानिन मदे हर्षे सति विद्वानभिज्ञ इंद्रः पुरु पुरुणि वह्निं वर्षास्यावरकाणि वृचाणि शत्रुनप्रति मयमन्यैरप्रतिगतः सन् जघान । हववान् । यद्वा । वर्ष इति रूपनाम । वह्निं वर्षास्यमुरमायया निर्मितानि रूपाणि विद्वान् जानन्निंद्रो वृचाण्यावरकाणि रजःप्रभृतीनीतः पूर्वमन्यैरप्रतिगतानि जघान । हववान् । मधुमंतं माधुर्यवतं तमु तमेव सोमं जिप्रिणे शोभनहनुकायास्मै वीराय शत्रुणां वीरयिव इंद्राय पिबर्धे पातुं प्र होषि । हे अध्वर्यो प्रजुह्विधि ॥

द्वितीय रात्रिपर्याये मैत्रावरुणस्यैव पाता सुतमिति शस्त्रयाज्या । सूत्रितं च । पाता सुतमिंद्रो अमु सोमं हता वृत्रमिति याज्या । आ० ६ ४ । इति ॥

पातां सुतमिन्द्रो अस्तु सोमं हंतां वृचं वज्रेण मंदमानः ।

गंतां यज्ञं परावतश्चिदच्छा वसुधीनामविता कारुधायाः ॥ १५ ॥

पातां । सुतं । इन्द्रः । अस्तु । सोमं । हंतां । वृचं । वज्रेण । मंदमानः ।

गंतां । यज्ञं । परावतः । चित । अच्छ । वसुः । धीनां । अविता । कारुधायाः ॥ १५ ॥

अयमिन्द्रः सुतमभिपूतं सोमं पाताम् । माधु पाता भवतु । माधुकारिण त्वन । अत एव न लोकाश्चरति षष्ठीप्रतिपदात् द्वितीया । एव इतत्वादाविपि द्रष्टव्य ॥ त्वन च सोमन मंदमानो मायन वज्रेणयुधन वृचमा वरकं शत्रुं हताम् । भवतु । एतद्भयार्थं परावतश्चित इन्द्रदेगादापि यज्ञमन्तास्मदीय यज्ञमभि गता भवतु । द्रुददेगस्याऽपि शीघ्रमस्मद्वज्रं सोमपानायागक्षत्वित्यर्थः । कीदृश इन्द्रः । वसुः सर्वेषां निवासयिता धीना ध्यातॄणां स्तोत्रणा कर्मणा वाविता रविता कारुधायाः कारुणा कर्तॄणा यज्ञमानानां धारयिता ॥ ॥ १५ ॥

तृतीयं रात्रिपयाथे प्रणाम्निद्रं त्वदिति शम्भयाज्या । भुवि च । इदं त्वत्पात्रमिन्द्रपानमिति याज्या । अ० ६ । ४ । इति ॥

इदं त्वत्पात्रमिन्द्रपानमिन्द्रस्य प्रियममृतमपायि ।

मत्सद्यथा सोमनसाय देवं व्य॑स्मद्व॑षो युयव॑द्वहं ॥ १६ ॥

इदं । त्वत् । पात्रं । इन्द्रऽपानं । इन्द्रस्य । प्रियं । अमृतं । अपायि ।

मत्सत । यथा । सोमनसाय । देवं । वि । अस्मत । द्वेषः । युयवत । वि । अहं ॥ १६ ॥

पात्रं पातयामिन्द्रपानमिन्द्रस्य पानार्हमिन्द्रस्य प्रियममृतं त्वत्तदिदं सोमात्मकममृतमपायि । इन्द्रः पिबतु ॥ अत्ययनं कर्तरि चिण ॥ यद्वा । एतदमृतमपायि । इन्द्रं पीयता । यथा येन प्रकारेण पीतः सोमः सोमनसाय भुमनस्वाय देवमिन्द्रं मत्सत मादयेत्तथा पीयतामित्यर्थः । स पीतसोम इन्द्रो द्वेषो द्विष्टनस्मदस्मत्तो वि युयवत । वियोजयतु । अहः पापं चास्मत्तो वियोजयतु ॥

एना मंदानो जहि शूरं शत्रुं जामिमज्जामिं मघवन्नमिचान ।

अभिषेणां अभ्याडेदिदिगान्पराच इन्द्रं प्र मृणा जही च ॥ १७ ॥

एना । मंदानः । जहि । शूर । शत्रुं । जामिं । अजामिं । मघऽवन । अमिचान ।

अभिऽमेनान । अभि । आऽदेदिगानान । पराचः । इन्द्र । प्र । मृण । जहि । च ॥ १७ ॥

हे मघवन धनवर्न शूरं शत्रुवर्जिन्द्रं एनेन प्रकृतननेन सोमन मंदानो मंदमानो मायन जामिं धाति मज्जामि तद्विलक्षणमेवमुभयविधानमिचानस्मत्प्रातिकलाचरणपरान शत्रुं जहि । हिमिताङ्कुर । कियामि पणान अस्मान्प्रत्यभिगताः सेनां यथा तादृशान्मदमिमुखमादेदिगानानायुधानि पुन पुनरादिशतो विव्यजत शत्रुश्च हे इन्द्र पराचः प्र मृण । तं यथा पराङ्मुखा भवति तथा बाधय । तदनंतरं तान जहि च ॥

आसु स्मा णो मघवन्निद्रं पृस्व॑स्मभ्यं महि॑ वरिवः सुगं कः ।

अपां तो॒कस्य॑ तन॑यस्य जेप॑ इन्द्रं स॒रीन्कृ॑णुहि स्मा॒ नो अ॒र्थे ॥ १८ ॥

आसु । स्म । नः । मघऽवन । इन्द्र । पृत् । अस्मभ्यं । महि । वरिवः । सुऽगं । करिति कः ।

अपां । तो॒कस्य॑ । तन॑यस्य । जेपे । इन्द्र । स॒रीन् । कृ॑णुहि । स्म । नः । अर्थे ॥ १८ ॥

हे मघवन धनवर्तिन्द्र नोऽस्मादीयास्वामु पृतम् पृतनाम् संयामिष्वस्मभ्यं महि महत्सुगं सुविन प्राप्यं वरिवो धनं कः । कुरु । स्मृति पुरणः । अपि च हे इन्द्र अपामाप्रव्यानां धनानां वोदकानां वा तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य पीत्रस्य च जपे जयार्थं मुरीन् सोतृन् नोऽस्मानर्धमधान् समुद्धान् ऋगुहि । कुरु । यद्वा । अर्धकारिणः शत्रूणां खड्गितृन् कुरु । स्मृति पुरकः ॥

आ त्वा हरयो वृषणो युजाना वृषरथासो वृषरश्मयोऽत्याः ।

अस्मत्वांचो वृषणो वज्रवाहो वृष्णे मदाय सुयुजो वहंतु ॥ १९ ॥

आ । त्वा । हरयः । वृषणः । युजानाः । वृषरथासः । वृषरश्मयः । अत्याः ।

अस्मत्वांचः । वृषणः । वज्रवाहः । वृष्णे । मदाय । सुयुजः । वहंतु ॥ १९ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां हरयोऽस्या वृष्णे वर्षित्रे मदाय मदकराय सोमायेदृशं सोमं पाययितुमा वहंतु । कीदृशा अस्याः । वृषणः कामानां वर्षितारो युजानाः स्वयमेव रथे युज्यमाना वृषरथासः । वृषा कामाभिवर्षको रथो येषां ते तथोक्ताः । वृषरश्मयः । वर्षितारो रश्मयः प्रयद्वा येषां तादृशाः । अत्याः सततगामिनोऽस्मत्वांचो ऽस्मान्प्रत्यंचतो गच्छतो वृषणो नित्यतरुणा वज्रवाहो ऽन्नादीन्यायुधानि वहतः सुयुजः शोभनयोजनाः ॥

आ ते वृषन्वृषणो द्रोणमस्युघृतमुषो नोर्मयो मदंतः ।

इंद्र प्र तुभ्यं वृषभिः सुतानां वृष्णे भरंति वृषभाय सोमं ॥ २० ॥

आ । ते । वृषन् । वृषणः । द्रोणं । अस्युः । घृतमुषः । न । ऊर्मयः । मदंतः ।

इंद्र । प्र । तुभ्यं । वृषभिः । सुतानां । वृष्णे । भरंति । वृषभाय । सोमं ॥ २० ॥

हे वृषन् कामानां वर्षितरिन्द्र वृषणः सेक्तारो युवानस्वदीया अस्या घृतमुषो नोर्मयो घृतमुदकं सिंचतः सामुद्रास्तरगा इव मदंतो हृष्यतो मत्ताः संतस्मि त्वदीयं द्रोणं द्रुममयं रथमास्युः । आतिष्ठंत । अतस्त्वमागच्छति भावः । कुत इत्यत आह । हे इन्द्र वृष्णे युने नित्यतरुणाय वृषभाय कामानां वर्षयित्रे तुभ्यं वृषभिः कामाभिवर्षकैर्यावभिः सुतानामभिपुताना सोमानां मध्ये त्वज्जागरूप सोमं यस्मादध्वयवः प्र भरति प्रहरति होमार्थं प्रणयति तस्मादागच्छत्यर्थः ॥ ॥ १९ ॥

वृषासि दिवो वृषभः पृथिव्या वृषा सिंधूनां वृषभः स्तियानां ।

वृष्णे त इदुर्वृषभ पीपाय स्वादु रसो मधुपेयो वराय ॥ २१ ॥

वृषा । असि । दिवः । वृषभः । पृथिव्याः । वृषा । सिंधूनां । वृषभः । स्तियानां ।

वृष्णे । ते । इदुः । वृषभ । पीपाय । स्वादुः । रसः । मधुपेयः । वराय ॥ २१ ॥

हे इन्द्र त्वं दिवो बृहन्नोक्तस्य वृषासि । हविर्भिः सेक्ता भवसि । पृथिव्या भुमेश्च वृषभः कामानां वर्षिता । सिंधूनां स्यंदनशृंगानां च नदीनां वृषा वर्षणं पुरयितासि । तथा स्तियानां संघीभुतानां स्थावरजंगमात्मनां प्राणिनां वृषभः कामानां वर्षिता भवसि । यद्वा । स्तियाः संघीभुता आपः । तासां वर्षितासि । वृषभ कामानां वर्षकं वराय श्रेष्ठाय वृष्णे सेक्तु ते तुभ्यं त्वदर्थं स्वादुर्मधुरो रसो रसनीयः प्रशस्त्यो रसवान्वा रसात्मको वा मधुपेयो मधुवत्पातव्य इदुः सोमः पीपाय । प्यायते । वर्धते । अतस्त्वमागत्य तं सोमं पिबति भावः ॥

अयं देवः सहसा जायमान इंद्रेण युजा पणिमस्तभायत ।

अयं स्वस्य पितुरायुधानींदुरमुष्णादृशिवस्य मायाः ॥ २२ ॥

अयं । देवः । सहसा । जायमानः । इंद्रेण । युजा । पणिं । अस्तभायत् ।

अयं । स्वस्य । पितुः । आयुधानि । इंद्रः । अमुष्णात् । अशिवस्य । मायाः ॥ २२ ॥

देवो बीतमानोऽयमिन्द्रः सोम इंद्रेण युजा सख्या सह जायमानः प्रादुर्भवन् पणिं वणिञ्च गवामादातार वलाख्यममुर । यद्वा । पणीना स्वामित्वात्पणिरित्युच्यते । तममुरं सहसा बलेनास्तभायत् । अस्तभात् । न्यरुधत् । अपि च स्वस्य धनस्य गोरूपस्य पितुः पालयितुरशिवस्यामुक्तरस्य वलस्यायुधानि वज्रादीन्यमुष्णात् । अपा हरत् । तदीया मायाद्यामुष्णात् । हे इंद्र त्वत्सख्यबलादेतत्सर्वं सोमः कृतवान् अतस्तव महिमा केन वर्णयितुं शक्यत इतीन्द्रस्मृतिः ॥

अयमंकृणोदुपसः सुपत्नीरयं मूर्यं अदधाज्योतिरंतः ।

अयं त्रिधातुं दिवि रोचनेषु चितेषु विंदंतमृतं निगृह्णं ॥ २३ ॥

अयं । अंकृणोत् । उपसः । सुऽपत्नीः । अयं । मूर्यं । अदधात् । ज्योतिः । अंतरिति ।

अयं । त्रिऽधातुं । दिवि । रोचनेषु । चितेषु । विंदंतं । अमृतं । निऽगृह्णं ॥ २३ ॥

अयं सोम उपस उपःकालान् सुपत्नीः शोभनः पतिः पालकः मूर्यो यामामुपसा तादृशीरकृणोत् । अकरोत् । अयमेव मूर्यं मूर्यमइति तृमये ज्योतिर्मजोऽदधात् । निहितवान् । त्रिधातुं सवनत्रयरूपेण त्रिप्रकारमय लतारूपः सोमो दिवि ब्रुलोकि रोचनेषु रोचमानेषु चितेषु तृतीये स्थाने ततपु विस्मृतेषु देवेषु निगृह्णन् नितरा गूढमदृश्यतया वर्तमानममृतममृतत्वकारण पीयूषं विदत् । अविदत् । अलभत । हे इंद्र त्वत्साहाय्यादेवमेव सोमः कृतवान् इतीन्द्रस्य स्मृतिरधिगतया । यद्वा । इदं गृह्णन् इन्द्र एव परामुच्यते । अयमिन्द्र उपसः शोभनपतिका अकरोत् । अयमेव मूर्यं तर्ज्यातिरदधात् । दिवि ब्रुलोकि रोचमानेषु विस्थानगतेषु देवेषु मध्येऽयमेव द्रष्टृस्त्रिधातुं सवनत्रयात्मना त्रिप्रकारं निगृह्णन् पतिः संवृतममृतममरणहेतुभुत सोममविदत् । अलभत ॥

अयं द्यावापृथिवी वि पृक्भायदयं रथमयुनक्मप्ररश्मिं ।

अयं गोषु गच्छा पृक्मंतः सोमो दाधार दशयंचमुत्सं ॥ २४ ॥

अयं । द्यावापृथिवी उति । वि । स्कुभायत् । अयं । रथं । अयुनक् । मप्ररश्मिं ।

अयं । गोषु । गच्छा । पृक् । अंतरिति । सोमः । दाधार । दशयंचं । उत्सं ॥ २४ ॥

अयं सोमो द्यावापृथिवी दिवं च पृथिवी च वि पृक्भायत् । विविधमस्यापयत् । अपि चायं सोमः मूर्यस्य व रथं मप्ररश्मिं मप्र रश्मिभिः किरणरूपेण मप्राप्य मप्रचक्र वायुनक् । अयोजयत् । तथायं सोमो गोष्वतर्मध्ये पृक्कं निष्पन्नं गच्छां प्रक्षया संकल्परूपयोत्समत्सरणशीलं पयो दाधार । धारयति । दशयंचं । उत्सस्य हेतुगर्भविशेषणमेतत् । उत्सरणहेतुभुतदंशमिच्छन्नुःश्रोत्रादिभिर्यंत्ररूपायैर्युक्तं । इदं च पदं खिलिकेन सचात्तरण व्याख्यायते । चतुश्च श्रोत्रं च मनश्च वाक्च प्राणापानां देह इदं शरीरं । तेषां प्रत्येकावगुणोमो विसर्गावतं तं मन्ये दशयंचमुत्समिति । यद्वा । अयमिन्द्रो द्यावापृथिवी वि पृक्भायत् । सोमं स्य स्थाने स्थिते विसर्गावतं तं मन्ये दशयंचमुत्समिति । यद्वा । अयमिन्द्रो गोष्वतः गच्छात्मीयं कर्मणा पृक्कं पयो धारयति । एवमुक्तं द्यौः सोमो दशयंचं दशमव्यक्तिं द्रवायवादिभिर्यंत्रैर्वर्तितगृहीतरूपेण मत्समत्सरणशीलं रसं दाधार । धारयति । प्रातःसवनं एन्द्रवायवादयो दश यद्वा गृह्णन्ते । तथा च ब्राह्मणः । नव प्रातयं द्या गृह्णन्ते नवभिर्बहिष्पवमाने भुवन्ते स्मृते सोमं दशमं गृह्णाति । ए० ब्रा० ३ १. इति । अन्यत्रास्मात् । दशतानध्वयुः प्रातःसवने यद्वा गृह्णातीति । तदभिप्रायेणैव दशयंचमिति विशेषणः ॥ २० ॥

य आनयदिति त्रयस्त्रिंशद्भूत द्वितीयं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शयोरार्षं । पुरुषसमिष्टपातिनिचूत त्रय सप्तकाः पादनिचूत मध्यमः पटुश्चेदिति निचूदित्युक्तलक्षणात्, त्रयस्त्रिंशन्नुष्टुपं शिष्टा गायत्र्यः । अधि नृचुः पणी

नामित्यस्मिन्नित्ये तुचि वृवर्नाम तथा स्मृतये । अतः स तुचस्मद्देवताकः । शिष्टास्मिन्निर्देशः । तथा चानुक्रांतं । य आनयत्यस्मिन्निर्देशात्तुचि पुरुषतममतिनिचूदंत्यानुष्टुप तुचि इत्येव वृवृत्तत्वाद्देवतमिति ॥ मह्यव्रतं ऽपि निष्क्रियन्त्येव तुचवर्जमेतत्सूक्तं । तर्थाव पचमारण्यकः । य आनयत्यपरावत इति तिस्र उक्तमा उद्वरति । ए० आ० ५. २. ५. इति ॥

य आनयत्यपरावतः सुनीती तुर्वणं यदुं । इन्द्रः स नो युवा सखा ॥ १ ॥

यः । आ । अनयत् । पराऽवतः । सुऽनीती । तुर्वणं । यदुं । इन्द्रः । सः । नः । युवा । सखा ॥ १ ॥

य इन्द्रसुर्वणं यद् चितस्वर्जा राजानो शत्रुभिर्दूरदेशे प्रविष्टा सुनीती सुनीत्या शोभनेन जयनेन पराव-
तस्माद्दूरदेशादानयत आनीतवान युवा तरुणः स इन्द्रो नोऽस्माकं सखा भवतु ॥

अविप्रे चिद्वयो दधदनाशुना चिदर्वता । इन्द्रो जेता हितं धनं ॥ २ ॥

अविप्रे । चित् । वयः । दधत् । अनाशुना । चित् । अर्वता । इन्द्रः । जेता । हितं । धनं ॥ २ ॥

अविप्रे चित् । विप्रेः स्तोता । तद्विलक्षणं ऽपि पुरुषे वयोऽन्नं दधत् । इन्द्रो धारयति । किम् वक्तव्यं स्तोतारं धारयतीति । स इन्द्रोऽनाशुना चित् अविप्रगमननाश्वताश्चैन हितं शत्रुषु निहितं स्थापित धनं जेता जय-
शीनो भवति ॥ जयतेस्माच्छीलिकम्पुन । अतो न लोकाव्ययति पृष्टीप्रतिपधः ॥

महीरस्य प्रणीतयः पूर्वीरुत प्रणस्तयः । नास्य शीयंत ऊतयः ॥ ३ ॥

महीः । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽणस्तयः । न । अस्य । शीयंत । ऊतयः ॥ ३ ॥

अस्यैद्रस्य प्रणीतयः प्रकृष्टा नीतयः प्रापणानि महीर्मह्यो महत्यो भवन्ति । उतापि च प्रणस्तयः प्रकृष्टाः
स्तयः स्तोत्रमिः क्रियमाणाः पूर्वीर्वह्यो भवन्ति । तथास्यैद्रस्योतयो रवा न चीयंत । नापचीयंत । किंतु सर्वदा
वर्धत एव ॥

सखायो ब्रह्मवाहसेऽर्चत प्र च गायत । स हि नः प्रमतिर्मही ॥ ४ ॥

सखायः । ब्रह्मऽवाहसे । अर्चत । प्र । च । गायत । सः । हि । नः । प्रऽमतिः । मही ॥ ४ ॥

हे सखायः समानध्यानाः स्तोतारो ब्रह्मवाहसे ब्रह्मभिर्मर्वहनीयाय प्राप्तव्यधिद्रायाचत । शस्त्राणि
शमत । प गायत च स्तोत्राणि । स हि स खल्विन्द्रो नोऽस्माकं मही महती प्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिः । ईदृश्या
बुद्धिः प्रदातव्यः ॥

त्वमेकस्य वृत्रहन्विता द्वयोरसि । उतेदृजे यथा वयं ॥ ५ ॥

त्वं । एकस्य । वृत्रऽहन । अविता । द्वयोः । असि । उत । ईदृजे । यथा । वयं ॥ ५ ॥

हे वृत्रहन वृत्राणां शत्रूणां हतरिन्द्र त्वमेकस्य स्तोत्रद्वयोश्च स्तोत्रोर्गविदा रक्षितासि । सर्वेषां स्तोत्राणां
रक्षको भवसीत्यर्थः । उतापि चैदृजं जनेऽप्यविता भवसि यथा यादृशा वयं त्वया रक्षिता वज्रविधपुत्रपौत्रा
असुमः । ईदृशस्यापि जनस्य त्वमेव रक्षको नास्य इत्यर्थः ॥ ॥ २५ ॥

नयसीद्वति द्विपः कृणोष्युक्थगंसिनः । नृभिः सुवीर उच्यसे ॥ ६ ॥

नयसि । उत् । ऊं । इति । अति । द्विपः । कृणोषि । उक्थऽगंसिनः । नृऽभिः ।

सुऽवीरः । उच्यसे ॥ ६ ॥

हे इद्वत् त्वमेव द्विपो द्विष्टुर्नति नयसि । अस्मात्प्रयसि । तारयसि । उ इति पुरकः । तथोक्थगंसिन

उक्थानि शस्त्राणि शसतः स्तोतुनस्त्रान्क्षणीषु । समुदात्करोषि । यस्मात्त्व नृभिः स्तोतीना नृभिः पुरुष
मुवीरः शोभनवीरैः पुत्रपात्रादिभिः स्तोतुभ्यो दातव्यरूपत इत्युच्यते स्तूयसे अतस्तानप्यस्मभ्य प्रयच्छाति शेषः ॥

ब्रह्माणं ब्रह्मवाहसं गीर्भिः सखायमुग्मियं । गां न दोहसे हुवे ॥ ७ ॥

ब्रह्माणं ब्रह्मऽवाहसं । गीऽभिः । सखायं । ऋग्मियं । गां । न । दोहसे । हुवे ॥ ७ ॥

ब्रह्माणं परिवृद्धं ब्रह्मवाहसं ब्रह्मभिः स्तुतिरूपमन्त्रैर्वर्हनीय सखायमस्माक सखिभुतमुग्मिय । ऋग्मा ऋचः । तदहं । स्तुत्यहमित्यर्थः । एषभुतमिदं दोहसे दोग्धु गा नं गामिव गीर्भिः स्तुतिभिर्हवे । आह्वयाम्यस्मदीया
कामान्दोग्धु ॥

यस्य विश्वानि हस्तयोरुचुर्वसूनि नि द्दिता । वीरस्य पृतनापहः ॥ ८ ॥

यस्य । विश्वानि । हस्तयोः । ऊचुः । वसूनि । नि । द्दिता । वीरस्य । पृतनाऽपहः ॥ ८ ॥

वीरस्य वीर्यवतः पृतनामहः । पृतनाः शत्रुसेनाः । तामामभिभवितुर्यस्यैद्रस्य हस्तयोर्वाहोर्विश्वानि सर्वाणि
द्वित्यदित्यपार्थिवरूपेण द्विध वर्तमानानि वसूनि विद्वत इति न्युचुः ऋषयो नितरा वदति तमिदं ऊच इति
पूर्वत्र संबधः ॥

वि दृह्णानि चिददिवो जनानां शचीपते । बृह माया अनानत ॥ ९ ॥

वि । दृह्णानि । चित । अदिवः । जनानां । शचीऽपते । बृह । मायाः । अनानत ॥ ९ ॥

हे अदिवः । आदृणात्यन्तैर्न्यदिवंशः । तद्वन शचीपत इदं जनानां शत्रुणा दृह्णानि चित दृह्णानि भिरा
र्याप पुराणि चलानि वा वि बृह । विभिध । विविधमुत्प्लव्यत्यर्थः । हे अनानत अप्रहीयुत सर्वाङ्गितद
मायाश्च शत्रुभिर्निर्मिता वि बृह । विनाशय ॥

तमु त्वा सत्य सोमपा उंटं वाजानां पते । अहमहि अवस्यचः ॥ १० ॥

तं । ऊं उति । त्वा । सत्य । सोमऽपाः । उंटं । वाजानां । पते । अहमहि । अवस्यचः ॥ १० ॥

हे सत्य अवितथत्वभाव सोमपाः सोमस्य पातहं वाजानां पते अज्ञाना पालयितरवभुत हे इदं अवस्यच
श्रवोऽज्ञमात्मन इच्छेती वय तमु त्वा तादृश त्वमिवाहमहि । आह्वयामः । जुम इत्यर्थः ॥ ॥ १० ॥

तमु त्वा यः पुरामिथ यो वा नृनं हिते धने । हव्यः स श्रुधी हवै ॥ ११ ॥

तं । ऊं उति । त्वा । यः । पुरा । आमिथ । यः । वा । नृनं । हिते । धने । हव्यः ।

सः । श्रुधि । हवै ॥ ११ ॥

हे इदं तमु त्वा तमेव त्वा जुम इति शेषः । यस्त्व पुरा पूर्वस्मिन्कानि नृयो दातय आमिथ यमुनिथ
धनलाभार्थं । यो वा यश्च त्व हिते शत्रुषु निहिते धने निमित्तभुते सति नृनमद्यापि हव्यो दातयो यमुनिथ
स त्वमस्मदीय हवै स्तोत्र श्रुधि । शृणु ॥

धीभिरवेद्विरवेतो वाजौ उंटं अवाय्यान । त्वयो जेष्म हिते धने ॥ १२ ॥

धीभिः । अवेतऽभिः । अवेतः । वाजानां । उंटं । अवाय्यान । त्वयो । जेष्म । हितं । धनं ॥ १२ ॥

हे इदं धीभिः स्तुतिभिस्त्वाद्विपक्षभिः प्रीतिज्ञ त्वयानुगृहीता वयमवेद्विरस्मदीयैरश्वैः शत्रुमवधिनी
श्चान अवाय्यान अवेणीयान प्रशस्यान वाजानेनानि च हितं शत्रुषु निहितं धनं च जेष्म । त्वदन्यथा ज्ञेयम् ॥

अभूत् वीर गिर्वणो महौ इन्द्र धने हिते । भरे विततसाय्यः ॥ १३ ॥

अभूः । ऊं इति । वीर । गिर्वणः । महान् । इन्द्र । धने । हिते । भरे । विततसाय्यः ॥ १३ ॥

हे वीर विविधमीरयितः शत्रूणां हे गिर्वणो गीर्भिवन्नीयिन्द्र हिते शत्रुषु निहिते धने निमित्तभूते मति महान् प्रवृत्तस्व भरे संयामि विततसाय्यः शत्रूणां जिताभूः ॥ ततस इति धातुर्जयार्थः कङ्गादी पठति । तस्माद्गुपस्थादीणादिकः कर्तव्यप्रत्ययः ॥

या त ऊतिरमिचहन्मष्टुजवस्तमासति । तया नो हिनुही रथं ॥ १४ ॥

या । ते । ऊतिः । अमिचऽहन् । मष्टुजवऽतमा । असति । तया । नः । हिनुहि । रथं ॥ १४ ॥

हे अमिचहन् अमिचाणां शत्रूणां हन्तरिन्द्र ते त्वदीया मनुजवस्तमातिशयेन शीघ्रजवा योतिर्गतिरमति अस्ति तया गत्या नोऽस्माकं रथं हिनुहि । प्रेरय । शत्रुजयार्थं शीघ्रं गमय ॥

स रथेन रथीतमोऽस्माकेनाभियुग्वना । जेषि जिष्णो हितं धनं ॥ १५ ॥

सः । रथेन । रथिऽतमः । अस्माकेन । अभिऽयुग्वना । जेषि । जिष्णो इति । हितं । धनं ॥ १५ ॥

हे जिष्णो जयशीलिन्द्र रथीतमोऽतिशयेन रथी महारथः स त्वमस्माकिनाम्नदीयिनाभियुग्वनाभियोक्ता शत्रूणामभिर्भाविचा रथेन हितं शत्रुषु निहितं धनं जेषि । अस्मदर्थं जय ॥ २३ ॥

य एक इक्षमु एहि कृष्टीनां विचर्षणिः । पतिर्जज्ञे वृषक्रतुः ॥ १६ ॥

यः । एकः । इक्षु । तं । ऊं इति । स्तुहि । कृष्टीनां । विऽचर्षणिः । पतिः । जज्ञे । वृषऽक्रतुः ॥ १६ ॥

विचर्षणिर्विगेषिण सर्वस्य द्रष्टा वृषक्रतुर्वर्षकर्मा य इन्द्र एक इदेक एव कृष्टीनां प्रजानां पतिरधिपतिर्जज्ञे अजायत मान्यः कश्चित तमु तमेवन्द्र हे स्तोतः स्तुहि ॥

यो गृणतामिदासिधापिरूती शिवः सखा । स त्वं न इन्द्र मृळय ॥ १७ ॥

यः । गृणतां । इत् । आसिधः । आपिः । ऊती । शिवः । सखा । सः । त्वं । नः । इन्द्र । मृळय ॥ १७ ॥

हे इन्द्र यस्त्वमूती ऊत्या रक्षया शिवः मुखकरोऽत एव सखा मित्रभुतश्च सन गृणतामित स्तुवतामस्माकं मेवापिर्बधुरासिध पुरा बभूविध स तादृशस्त्वं नोऽस्मानिदानी मृळय । मुखय ॥

धिष्व वज्रं गभस्त्यो रक्षोहत्याय वज्रिवः । ससहीष्ठा अभि स्पृधः ॥ १८ ॥

धिष्व । वज्रं । गभस्त्योः । रक्षाऽहत्याय । वज्रिऽवः । ससहीष्ठाः । अभि । स्पृधः ॥ १८ ॥

हे वज्रिवो वज्रवन्तिन्द्र गभस्त्योराक्षीययोर्हस्तयोर्वज्रं कुलिशं धिष्व । धारय । किमर्थं । रक्षोहत्याय रक्षसां हननार्थं । धृत्वा च स्पृधः स्पर्धमाना अभि अभिगन्त्रीराभुरीः मनाः ससहीष्ठाः । अत्यर्थमभिभव ॥

प्रत्नं रयीणां युजं सखायं कीरिचोदनं । ब्रह्मवाहस्तमं हुवे ॥ १९ ॥

प्रत्नं । रयीणां । युजं । सखायं । कीरिऽचोदनं । ब्रह्मवाहऽतमं । हुवे ॥ १९ ॥

प्रत्नं चिरन्तनं सर्वेषामाद्यं रयीणां धनानां युजं योजयितारं दातारं सखायं मित्रभुतं कीरिचोदनं कीरीणां स्तोतृणां चोदयितारं ब्रह्मवाहस्तममतिशयेन ब्रह्मभिर्मेर्विर्वहनीयमेवविधमिन्द्र हुवे । आहुयामि ॥

स हि विश्वानि पार्थिवाँ एको वसूनि पत्यते । गिर्वेणस्तमो अग्निगुः ॥ २० ॥

सः । हि । विश्वानि । पार्थिवा । एकः । वसूनि । पत्यते । गिर्वेणः । तमः । अग्निगुः ॥ २० ॥

स हि स खल्विन्द्रो विधानि सर्वाणि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि वसूनि धनान्येक एव पत्यते ईष्टे नान्यः कथितः । पत्यतिरश्वयंकमा । कीदृश इन्द्रः । गिर्वेणस्तमोऽतिशयेन गोभिः स्मृतिभिः संभजनीयोऽधिगुरधु तगमनः । अप्रतिहतगतिरित्यर्थः ॥ ॥ २४ ॥

स नो नियुद्मिरा पृण कामं वाजिभिरश्विभिः । गोमद्भिर्गोपते धृपत ॥ २१ ॥

सः । नः । नियुतऽभिः । आ । पृण । कामं । वाजिभिः । अश्विऽभिः । गोमंतऽभिः ।

गोऽपते । धृपत ॥ २१ ॥

इह गोपते गवा पालयितः स त्व नोऽस्माक काम नियुद्मिर्ब्रह्मवाभिर्धृपदृष्ट दारिद्र्यनाशनममर्थं यथा भवति तथा आ पृण । आपुरय । यद्वा धृपदितोऽविशेषण । शत्रुणा धर्पकम्भवमित्यर्थः । तथा गोमद्भिर्ब्रह्मभिर्गोभिर्धृक्तरिश्चभिर्ब्रह्मभिरश्वरूपतेवाजिरत्नैश्चास्मदीय काममापुरय ॥

तद्धो गाय सुते सचा पुरुहताय सत्त्वे । शं यद्वे न शक्तिर्न ॥ २२ ॥

तत् । वः । गाय । सुते । सचा । पुरुहताय । सत्त्वे । शं । यत् । गवे । न । शक्तिर्न ॥ २२ ॥

इह स्तोतारो वा ग्रय सुतेऽभिपुते मोमे मति पुरुहताय ब्रह्मभिर्यजमानिराहताय सत्त्वे शत्रुणा सादयित्व धनाना वा सत्त्वे दात्र इन्द्राय तत्स्तोत्रं सचा सह संहता भुत्या गाय । गायत । यत्स्तोत्रं शक्तिर्न शक्तिमत इन्द्राय श मुखकर भवति गवे न । यथा गवे यवसं मुखकर तद्वदित्यर्थः ॥

न घा वसुनि यमते दानं वाजस्य गोमंतः । यत्सीमुप श्रवदिरः ॥ २३ ॥

न । घा । वसुः । नि । यमते । दानं । वाजस्य । गोऽमंतः । यत् । सी । उप । श्रवतः । गिरः ॥ २३ ॥

वसुर्वाभयिता स इन्द्रो गोमंतो ब्रह्मभिर्गोभिर्युक्तस्य वाजस्याज्ञस्य वलस्य वा दानं प्रदानं न घ न खलु नि यमंतः । नियुक्तः । उपरतं करोति । यद्यदि भक्ष्य गिरोऽस्मदीयाः स्तुतीरूपं श्रवत उपशृणुयात् । स्तोत्रं श्रवणे मति सर्वदा ददातीत्यर्थः ॥

कुवित्सस्य प्र हि व्रजं गोमंतं दस्युहा गमत् । शचीभिरप नो वरत ॥ २४ ॥

कुवित्सस्य । प्र । हि । व्रजं । गोऽमंतं । दस्युहा । गमत् । शचीभिः । अप ।

नः । वरत ॥ २४ ॥

कुवित्सस्य । कुविब्रह्मणः स्यति हिनस्तीति कुवित्सो नाम कथितः । तस्य स्वभूत गोमत ब्रह्मभिर्गोभिर्युक्तं व्रजं गोष्ठं दस्युहा दस्यूनामुपश्रयितृणा हंतंद्रः प्र गमत् । प्रकंपणं गच्छति । हि यस्मादेव तस्मात् शचीभिरा-
क्षीयैः कर्मभिः प्रज्ञाभिर्वा नोऽस्माक ता गा अप वरत । निगूढास्मा अपावृणोत ॥

इमा उ त्वा शतक्रतोऽभि प्र शोनुवुगिरः । इदं वत्सं न मातरं ॥ २५ ॥

इमाः । उ । इति । त्वा । शतक्रतोऽभि । प्र । शोनुवुः । गिरः ।

इदं । वत्सं । न । मातरः ॥ २५ ॥

हे गतकृतो बह्विधकर्मन बह्विधप्रज्ञावेन्द्र त्वा त्वामभीमा अस्मदीया गिरः स्तुतयः प्र णोनुवुः । प्रकर्षेण पुनः पुनर्गच्छति । नीतिरत्र गतिकर्मा । तत्र दृष्टांतः । वत्सं न मातरः । यथा मातरौ गावो गृहे वर्तमानं वत्सं शीघ्रमभिगच्छति तद्वत् । यदा । अस्मदीया वाचस्यामभि नोनुवुः । अभितः शब्दयति । सुर्वति । यथा गावो वत्समभिलक्ष्य हमारव कुर्वति तद्वत् ॥ २५ ॥

दृणाशं सख्यं तव गौरसि वीर गव्यते । अश्वो अश्वायते भव ॥ २६ ॥

दुःऽनशं । सख्यं । तव । गौः । असि । वीर । गव्यते । अश्वः । अश्वऽयते । भव ॥ २६ ॥

हे इन्द्र तव त्वदीयं सख्यं सखित्वं दृणाशं दृणाशं नाशयितुमशक्यं । अतिदृढमित्यर्थः । अतो हे वीर वीरयितरिन्द्र गव्यते गामात्मन इच्छते त्वं गौरसि । गवां प्रदाता भवसि । उपचाराकारणे कार्यशब्दः । तथाश्वायतेऽपानात्मन इच्छतेऽश्वो गवः । अश्वप्रदो भवसि ॥

स मंदस्वा ह्यंधसो राधसे तन्वा महे । न स्तोतारं निदे करः ॥ २७ ॥

सः । मंदस्व । हि । अंधसः । राधसे । तन्वा । महे । न । स्तोतारं । निदे । करः ॥ २७ ॥

हे इन्द्र स तादृशस्त्वमंधसः सोमस्य पानेन दृष्टया तन्वात्मोयेन शरीरेण मंदस्व । मोदस्व । किमर्थं । महे महते राधसे धनार्थं । हि पुरणः । अपि च त्वदीयं स्तोतारं निदे निंदकाय तस्य वशं न करः । न कुर्याः ॥

इमा उ त्वा मुतेमुते नष्टंते गिर्वणो गिरः । वत्सं गावो न धेनवः ॥ २८ ॥

इमाः । उं । इति । त्वा । मुतेऽमुते । नष्टंते । गिर्वणः । गिरः । वत्सं । गावः । न । धेनवः ॥ २८ ॥

हे गिर्वणो गीर्भिवननीधिन्द्र मुते मुते सोमेऽभिपुतेऽभिपुते मतीमा अस्मदीया गिरः स्तुतयस्त्वा त्वा नक्षते । व्याप्नुवति । धेनवो दोग्ध्यो गावो न गाव इव वत्सं । यथा शीघ्रं वत्सं व्याप्नुवति तद्वत् ॥

पुरुतमं पुरुणां स्तोतृणां विवाचि । वाजेभिर्वाजयतां ॥ २९ ॥

पुरुऽतमं । पुरुणां । स्तोतृणां । विऽवाचि । वाजेभिः । वाजऽयतां ॥ २९ ॥

हे इन्द्र पुरुतमं पुरुणां बहूनां शत्रुणां तर्मायितारं श्लपयितारं त्वां पुरुणां बहूनां स्तोतृणामस्माकं स्तुतिः प्राप्नोत्विति शपः । कीदृशानां । विवाचि विविधाः स्तुतशस्त्रात्मिका वाचो यस्मिन्नेति तस्मिन्वाजैर्वाजैर्हविर्बलैश्च शरैर्वाजयतां वाजयंतं बलवंतं वा त्वां कुर्वतां ॥

अस्माकमिन्द्र भृत्ये स्तोमो वाहिष्ठो अंतमः । अस्मान्नाये महे हिनु ॥ ३० ॥

अस्माकं । इन्द्र । भृत्ये । स्तोमः । वाहिष्ठः । अंतमः । अस्मान् । नाये । महे । हिनु ॥ ३० ॥

हे इन्द्र वाहिष्ठो वोदृतमोऽस्माकं स्तोमः स्तोत्रं ते तवांतमोऽतिकृतमो भुते । भवतु । त्वं चास्मान्नाह महते राधे धनाय हिनु । प्रेरय ॥

अधि बृवुः पणीनां वर्षिष्ठे मूर्धन्स्थात् । उरुः कष्टो न गांग्यः ॥ ३१ ॥

अधि । बृवुः । पणीनां । वर्षिष्ठे । मूर्धन् । अस्थात् । उरुः । कष्टः । न । गांग्यः ॥ ३१ ॥

बृवुर्नाम पणीनां तक्षा । तत्सकाशाग्रस्थधनो भरद्वाजस्तदीयं दानमनेन तुचेनास्तीति । एतच्च मनुना स्मर्यते । भरद्वाजः बुधार्तस्तु सपुत्रो विजने वने । बह्वीर्गोः प्रतिजयाह बुबोस्तक्ष्णो महायशाः । म० १०. १०१ । इति ॥ पणनात्यणयो वर्षिष्ठ एतत्सक्षा अमुरा मा । तेषां तक्षा बृवुर्वर्षिष्ठे मूर्धन्मूर्धनं मूर्ध्वदुच्छितं स्थलं

ऽध्यस्थात अधिष्ठतोऽभुत गांश्चो गंगायाः कूल उन्नत भवः कचो न कच इवोर्व्विस्तीर्णः सन् । ज्ञाततो
हीनोऽपि दातृत्वात्सर्वत्र श्रेष्ठो भवतीत्यर्थः ॥

यस्य वायोरिव द्रवद्भटा रातिः सहस्रिणी । सद्यो दानाय मंहते ॥ ३२ ॥

यस्य । वायोऽडं व । द्रवत् । भटा । रातिः । सहस्रिणी । सद्यः । दानाय । मंहते ॥ ३२ ॥

वायोरिव द्रवत् क्षिप्रगामिनो यस्य वृबोभट्टा कल्याणी सहस्रिणी सहस्रसंख्यायुक्ता रातिर्दानमवा-
प्नुतिममय एव दानाय दानकामाय आचमानाय मह्यं मंहते अपचित धनं ददाति तं वृबुमित्युत्तरस्यामुचि-
संबधः ॥

तत्सु नो विश्वे अयं आ सदा गृणन्ति कारवः । वृबुं सहस्रदातमं सूरिं सहस्रसातमं ॥ ३३ ॥

तत् । सु । नः । विश्वे । अयः । आ । सदा । गृणन्ति । कारवः । वृबुं । सहस्रऽदातमं ।
सूरिं । सहस्रऽसातमं ॥ ३३ ॥

तत्र वृबुं नोऽस्मदीया विश्वे सर्वेऽयः स्मृतीनामीरयितारः कारवः स्मृतारः सदा सु मुद्रा गृणन्ति ।
अभिगृणन्ति । अभिपृवन्ति । कीदृशं । सहस्रदातममतिगृणन् सहस्रसंख्यस्य धनस्य दातारः सूरिः प्राज्ञः यदा
प्रयितारः सहस्रसातममतिगृणन् सहस्रसंख्यस्य स्मृतस्य धनस्य वा संभक्तारः ॥ ३६ ॥

त्वामिद्वि चतुर्दशर्चं तृतीयं मुक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शयोरार्षभट्टं । प्रथमातृतीयाया अयुजो बृहत्सो द्विती-
याचतुर्थाया युजः सतीबृहत्सः । तथा चानुकात । त्वामिद्वि पृथुना प्रागार्थमिति ॥ मुक्तविनियोगो लैंगिकः ।
यदि श्योतिःष्टोमो बृहस्पृष्टः स्यात्तदानीं निष्कवन्त्यस्यायः प्रगाथः स्तोत्रियः । मुञ्चित च । ययु वै बृहन्त्वामिद्वि
हवामहे । आ० पृ १५ । इति ॥ महाव्रतऽपि निष्कवन्त्यस्य प्रगाथः शमनीयः । तथैव पंचमारण्यकं मुञ्चित
त्वामिद्वि हवामहे त्वं ह्यिद्वि चरव इति बृहत्तः स्तोत्रियानुरूपः । ऐ० आ० पृ २० । इति ॥

त्वामिद्वि हवामहे साता वाजस्य कारवः ।

त्वां वृत्रेष्विदं सत्पतिं नरम्वां काष्ठास्वर्षतः ॥ १ ॥

त्वां । इत । हि । हवामहे । साता । वाजस्य । कारवः ।

त्वां । वृत्रेषु । इदं । सत्पतिं । नरः । त्वां । काष्ठामु । अर्षतः ॥ १ ॥

कारवः स्मृतारो वयं वाजस्यातस्य साता सातां संभजने निमित्तभूति नति हे इदं त्वामिद्वि त्वामि-
हवामहे । स्मृतिभिराह्वयामः । हे इदं सत्पतिं मता पालयितारं श्रेष्ठं त्वा नरोऽन्येऽपि मनुष्या वृत्रधावरका
शत्रुषु सन्मु हवन्ते । आह्वयन्ति तज्जयार्थं । अपि चार्वतोऽयस्य संबन्धिनोऽपि काष्ठामु यत्रायः क्रात्वा तिष्ठति तां
काष्ठामु संयामेषु युद्धकामांश्च त्वामेवाह्वयन्ति । अतो वयं त्वामेवाह्वयाम इत्यर्थः ॥

स त्वं नश्चित्र वज्रहस्त धृष्णुया महः स्तवानो अद्रिवः ।

गामश्च रथ्यमिदं संकिर मृत्रा वाजं न जिग्युषं ॥ २ ॥

सः । त्वं । नः । चित्र । वज्रऽहस्त । धृष्णुऽया । महः । स्तवानः । अद्रिऽवः ।

गां । अश्च । रथ्यं । इदं । सं । किरं । मृत्रा । वाजं । न । जिग्युषं ॥ २ ॥

हे चित्र चायनीय वज्रहस्त वज्रबाहो अद्रिवो वज्रवन । यदा । आह्वयन्ति नश्चित्राग्निः । तद्वन । एवंभूतः
धृष्णुया धृष्णुः शत्रूणां धर्षयिता महो महान् स तादृशस्त्वं स्तवानोऽस्माभिः स्तूयमानः सन् गा रथ्यं रथव-

हनमंथं च सं किर । सम्यक् प्रयच्छ । जिर्युप जितवते पुरुषाय भोगार्थं सचा महत्प्रभुतं वाजं नात्रमिव ।
यथा शत्रुन जितवते भोगार्थं बह्वन्नं प्रयच्छमि तद्वत् ॥

महाव्रते निष्केवल्यं यः सचाहेत्यादिमुक्तशेषः शंसनीयः । मृज्यते हि । यः सचाहा विचर्षणिरिति शेषोऽयं
ते अमुं हृत्येति मुक्तः । ए० आ० ५. २४ । इति ॥ चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसर्वने यः सचाहेति प्रगाथो
वैकल्पिकोऽनुरूपः । मुजितं च । यः सचाहा विचर्षणः स्वादोरित्या विपुवतः । आ० ७. ४. । इति ॥

यः सचाहा विचर्षणिरिदं तं हूमहे वयं ।

सहस्रमुष्कं तुविनृम्णं सत्पते भवा समत्सु नो वृधे ॥३॥

यः । सचाऽहा । विऽचर्षणिः । इदं । तं । हूमहे । वयं ।

सहस्रमुष्कं । तुविऽनृम्णं । सत्ऽपते । भव । समत्ऽसु । नः । वृधे ॥३॥

य इदं सचाहा महतां शत्रुणा हता विचर्षणिविशेषण सर्वस्य द्रष्टा तमिदं वयं हूमहे । स्मृतिपदेराह-
यामः । उत्तरार्धः प्रत्यक्षतः । हे सहस्रमुष्कं सहस्रशफः । यां का च स्विय संभवतिद्रो भोगलोलुपतया
मृशरीरि पर्वणि पर्वणि शफान समर्जति कीपीतकिभिरास्नातं । तदभिप्रायेणद संबोधन । हे तुविनृम्ण
बह्वधन सत्यते सतां पालयितरिद्र समत्सु संयामेषु नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय भव ॥

वाधसे जनान्वृषभेवं मन्युना घृषां मीळे ऋचीपम ।

अस्माकं बोध्यविता महाधने तनूष्वप्सु सूर्ये ॥४॥

वाधसे । जनान् । वृषभाऽइव । मन्युना । घृषां । मीळे । ऋचीपम ।

अस्माकं । बोधि । अविता । महाऽधने । तनूषु । अपऽसु । सूर्ये ॥४॥

हे ऋचीपम ऋचा सम ऋग्यादृश रूपं प्रतिपादयति तादृग्युपद्रु घृषां शत्रुणां घर्षके बाधके मीळे
संयामे जनान्स्मदीयान शत्रुन वृषभेव वृषभेणैव बलवता मन्युना कौधन बाधसे । बाधस्व । तथा महाधने
महतो धनस्य निमित्तभुते संयामे चास्माकमविता रक्षिता बोधि । बुध्यस्व । रक्षितुं त्वनात्मानं जानीहि ।
रक्षको भवति यावत् । किमर्थं । तनूषु तनयेष्वप्सूदेकेषु सूर्ये च लब्धयेषु सत्स्वितेषां लाभार्थं । सूर्यस्य लाभः
मंदर्शन । तदर्थमित्यर्थः ॥

चातुर्विंशिकेऽहनि माध्यंदिनसर्वने ब्राह्मणाच्छमिन इद्र ज्येष्ठं न आ भरति प्रगाथो वैकल्पिकोऽनुरूपः ।
मुजितं च । इद्र ज्येष्ठं न आ भरा त्वा सहस्रमा शतं । आ० ७. ४. । इति ॥

इदं ज्येष्ठं न आ भरँ ओजिष्ठं पपुरि श्रवः ।

येनेमे चिच वज्रहस्त रोदसी ओभे मुशिप्र प्राः ॥५॥

इदं । ज्येष्ठं । नः । आ । भर । ओजिष्ठं । पपुरि । श्रवः ।

येन । इमे इति । चिच । वज्रऽहस्त । रोदसी इति । आ । उभे इति । मुऽशिप्र । प्राः ॥५॥

हे इद्र ज्येष्ठं प्रशस्यतममोत्रप्रमोजस्वितममतिशयेन बलकरं पपुरि पुरकं श्रवोऽन्नं नोऽस्मभ्यमा भर ।
आहर । प्रयच्छ । हे चिच चायनीय वज्रहस्त वज्रबाहो हे मुशिप्र शोभस्वहनुक एवंभुत हे इद्र येनात्रिनेमे परि-
दृशमाने उभे रोदसी यावापृथिव्यावा प्रा आपुरससि तदन्नमा भरेत्यन्वयः ॥ ॥२७॥

त्वामुयमवसे चर्पणीमहं राजन्द्रेषु हमहे ।

विश्वामु नो विश्वरा पिन्दना वसोऽमित्रान्सुपहान्कृधि ॥ ६ ॥

त्वा । उग्रं । अवसे । चर्पणिऽसहं । राजन । देवेषु । हमहे ।

विश्वामु । नः । विश्वरा । पिन्दना । वसो इति । अमित्रान् । सुऽसहान् । कृधि ॥ ६ ॥

हे राजन राजमानिन्द्र देवेषु देवानां मध्य उग्रमुक्तावले चर्पणीमहं चर्पणीनां शत्रुभुक्तानां प्रजानामभिभवितारं त्वामवसे रक्षणाय हमहे । आह्वयामः । त्वं विश्वा सर्वाणि पिन्दना पिन्दनानि रक्षामि । पिहितमयुक्तं शब्दयत इति पिन्दनानि । पुषोदरादिः । तानि मु मुष्टं विश्वरा व्यथितानि बाधितानि कुरु । हे वसो वारकंन्द्र नास्मदीयानामित्रान् शत्रून् सुपहान् सुर्वानामभिवितुं शक्यान् कृधि ॥ कुरु ॥

यदिदं नाहुपीष्याँ ओजो नृम्णं च कृष्टिषु ।

यद्वा पंच शितीनां युस्ममा भर सत्वा विश्वानि पोस्याँ ॥ ७ ॥

यत् । इदं । नाहुपीषु । आ । ओजः । नृम्णं । च । कृष्टिषु ।

यत् । वा । पंच । शितीनां । युस्मं । आ । भर । सत्वा । विश्वानि । पोस्याँ ॥ ७ ॥

हे इदं नाहुपीषु । नहप इति मनुष्यनाम । तत्सवधिनीषु कृष्टिषु प्रजाम् । आहारः समुत्थं । यज्ञो ज्ञो वल् नृम्ण धनं च विद्यते । यद्वा यस्म पंच पचानां शितीनां निपादपचमाश्रितारो वर्णाः पच शितयः । तेषां स्वरूपं युस्म शीतमानमत्र तत्सर्वमस्मभ्यमा भर । आहर । प्रयच्छ । तथा सत्वा महाति विश्वानि सर्वाणि पोस्यानि वलानि चास्मभ्यमाहर ॥

यद्वा नृशो मघवन्दुह्यावा जने यत्पूरा कच्च वृष्यं ।

अस्मभ्यं तद्विरीहि सं नृपास्येऽमित्रान्पृत्सु तुर्येण ॥ ८ ॥

यत् । वा । नृशो । मघऽवन । दुह्यो । आ । जने । यत् । पूरा । कत् । च । वृष्यं ।

अस्मभ्यं । तत् । विरीहि । सं । नृऽस्ये । अमित्रान् । पृत्सु । तुर्येण ॥ ८ ॥

हे मघवन धनवन्निद्र तुर्गावतस्मज्ञे राजनि यद्वा यस्म वल् विद्यते द्रुह्यावा द्रुह्या चेतमाज्ञे च जने यद्वलमस्ति । पुरावतस्मज्ञे नृपे च यत्कच्च यत्किंचन वृष्यं वीर्यं विद्यते तत्सर्वमस्मभ्यं शीतुभ्यः न मस्यविरीहि । प्रयच्छ । कदा । नृमह्यं नृभिर्योदृभिः । सोढव्यं युद्धं प्रवृत्तं । किमर्थं । पृत्सु पृतनासु सयांसपामित्रान् शत्रून् तुर्येण तुर्वितुं हिंसितुं ॥

चानृर्विशक्तिऽहनि निष्कवल् इन्द्र विधात्विति विरूपस्य सामप्रगाथः शमनीयः । मुचितं च । इन्द्र विधातुं शरणं त्वमिन्द्र प्रवृत्तिषु । आ० ७. ३ । इति ॥

इन्द्रं विधातुं शरणं चिंवरुथं स्वस्तिमत ।

हृदिर्यच्छ मघवंद्विभ्यं मत्तं च यावया दिद्युमेभ्यः ॥ ९ ॥

इन्द्रं । विऽधातुं । शरणं । चिऽवरुथं । स्वस्तिऽमत ।

हृदिः । यच्छ । मघवंत्ऽभ्यः । च । मत्तं । च । यावय । दिद्युं । एभ्यः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र विधातुं विप्रकारं विभुमिकं त्रिवरुथं त्रयाणां शीतातपवर्षाणां वारकं स्वस्तिमदविनाशयुक्तं

कृदिष्कदिष्मदाकादनयुक्तमेवंगुणविशिष्टं शरणं गृहं मघवद्वाय । मघं हविलक्ष्णं धनं । तद्वद्वायस्मदीयेभ्यो
मह्य भरद्वाजाय च यच्छ । देहि । अपि चैभ्यः सकाशाद्विबुं शत्रुप्ररितं द्योतमानमायुधं यवय । पृथक्कुरु ॥

ये गव्यता मनसा शत्रुमादभुरभिप्रघ्नन्ति धृष्णया ।

अथ स्मा नो मघवन्निद्र गिर्वणस्तनूपा अंतमो भव ॥ १० ॥

ये । गव्यता । मनसा । शत्रुं । आऽदभुः । अभिऽप्रघ्नन्ति । धृष्णया ।

अथ । स्म । नः । मघऽवन । इंद्र । गिर्वणः । तनूऽपाः । अंतमः । भव ॥ १० ॥

ये जना गव्यता शत्रूणां गा इक्षता मनसा युक्ताः संतः शत्रुं शातयितारं वैरिणमादभुः अहिंसिषुः । ये
च धृष्णया धृष्णवो धृष्टाः संतोऽस्मानभिलक्ष्य प्रघ्नन्ति प्रक्षेपेण हिंसन्ति हे मघवन धनवन गिर्वणो गिरां
संभक्तारिद्र अध स्मास्मिन्काले तेभ्यः सकाशात् नोऽस्माकं तनुपास्तनूनां शरीराणां रक्षिता सन् अंतमोऽति-
कृतमो भव ॥ ॥ २८ ॥

अथ स्मा नो वृधे भवेदं नायमवा युधि ।

यदंतरिक्षे पतयंति पर्णिनो दिद्यवस्तिग्ममूर्धानः ॥ ११ ॥

अथ । स्म । नः । वृधे । भव । इंद्र । नायं । अव । युधि ।

यत् । अंतरिक्षे । पतयंति । पर्णिनः । दिद्यवः । तिग्मऽमूर्धानः ॥ ११ ॥

हे इंद्र अध स्म तदानीं नोऽस्माकं वृधे वर्धनाय भव । अपि च नायं योऽस्माकं नयो नेता युधि युद्धे
तमयव । रक्ष । तदेत्युक्तं कदेत्यत आह । पर्णिनः पक्षवतस्तिग्ममूर्धानस्तीक्ष्णास्या दिद्यवो दीप्ता वाणा यव
दातरिक्षे व्योम्नि पतयन्ति शत्रुभिर्विच्छेष्टाः पतन्ति तदानीं वृधे भवत्यन्वयः ॥

यच्च शूरासस्तन्वो वितन्वते प्रिया शर्म पितृणां ।

अथ स्मा यच्छ तन्वेऽ तने च हृदिःचित्तं यावय द्वेपः ॥ १२ ॥

यच्च । शूरासः । तन्वः । विऽतन्वते । प्रिया । शर्म । पितृणां ।

अथ । स्म । यच्छ । तन्वे । तने । च । हृदिः । अचित्तं । यावय । द्वेपः ॥ १२ ॥

यच्च यस्मिन्काले शूरासः शूराः शौर्यवन्तो योद्धारस्तन्वः स्वकीयानि शरीराणि वितन्वते विस्तारयन्ति
स्वामिनो जयाय शत्रूणां पुरतो दर्शयन्ति । तथास्मिन्काले प्रिया प्रियाणि शर्म शर्माणि स्थानानि पितॄणां
जनकानां संबन्धीनि । तिरजितानीति यावत् । एतानि च वितन्वते शत्रूणां पुरस्ताद्विस्तारयन्ति । परित्यजतीति
यावत् । अध स्मास्मिन्काले तन्वे शरीराय तने तनयाय च कृदिष्कदादनमायुधानां निवारकं कवचमचित्तं
शत्रुभिरज्ञातं यथा भवति तथा यच्छ । प्रयच्छ । शत्रुज्ञानात्पूर्वमेव देहीत्यर्थः । अपि च द्वेपो द्वेष्टुं शत्रुन्यायय ।
तेभ्यो वियोजय ॥

यदिंद्र सर्गे अर्वतश्चोदयासे महाधने ।

असमने अध्वनि वृजिने पथि श्येना इव श्रवस्यतः ॥ १३ ॥

यत् । इंद्र । सर्गे । अर्वतः । चोदयासे । महाऽधने ।

असमने । अध्वनि । वृजिने । पथि । श्येनान्ऽइव । श्रवस्यतः ॥ १३ ॥

हे इन्द्र महाधने जेतव्यस्य महतो धनस्य निमित्तं महति संयामे मर्गे उद्योगे सत्यममर्गे विषमेऽस्त्वान्
मर्गेऽवतोऽस्मदीयानश्चान्यदा चोदयामि प्रेरयामि । वृजिने कृष्टिले पथि मर्गेऽतिरक्षलक्षणे श्वस्यतः
श्वोऽत्रमामिपरूपमात्मन इच्छतः श्वेनानिव यथामिपार्थिनः श्वेना अतिरक्षे शीघ्रं गच्छति तथास्मदीया
नश्चान्यदा त्वं शीघ्रं गमयामि तदानीमस्माकं तन्व तनयाय च कृदर्थ्यं कति पुर्वस्यामुचि संबधः ॥

सिंधूरिव प्रवणं आप्नुया यतो यदि क्रोशमनु प्वणि । .

आ ये वयो न वर्तुतव्यामिपि गृभीता ब्राह्मोर्गवि ॥१४॥

सिंधूनऽडव । प्रवणे । आप्नुऽया । यतः । यदि । क्रोशं । अनु । स्विनि ।

आ । ये । वयः । न । वर्तुतति । आमिपि । गृभीताः । ब्राह्मोः । गवि ॥१४॥

उक्तस्यैवार्थस्यातिशयप्रतिपादनार्थं । प्रवणे निम्नदेशे सिंधुनिव म्यदमाना नदीरिव आप्नुया शीघ्रं यतो
गच्छतोऽश्चान् हे इन्द्र यदि चोदयामि प्रेरयामि । कदा । क्रोशमनु । क्रोश इति भयनाम । भयमनुलक्ष्य स्विनि
स्विन आक्रोशे मति । कीदृशान्ऽश्वाः । बाह्याबाह्यमूलयोगृभीताः कक्षया वदा येऽश्वा गवि गोरूपे धनं
जित्वे यथा वर्तुतति पुनः पुनरावर्तते । आमिपि मर्गे मर्गे यहीतव्ये मति वयो न यथा श्वेनादयः पविणः
पुनः पुनरावर्तते तद्वत् । एवमुतानश्चान् भयेन क्रोशे मति यदा त्वं प्रेरयामि तदानीमस्मदीयस्य श्वकृदि
प्रयच्छति संबधः । यद्यप्युपयुक्तं प्रसक्तिर्नास्ति तथापि राजपुरोहितत्वेन राजकीयानां पुरुषाणां जयः प्रार्थ्यत
इति न कश्चिद्विरोधः ॥ ॥२०॥

स्वादुरित्येकविंशद्वच चतुर्थं मुक्तं भरद्वाजपुत्रस्य गर्गस्यार्थं । प्रस्लोक इत्थित्येषा विष्णुप दशाश्वानित्यमुष्प
दश रथानिति गायत्री महि राध इति द्विपदा द्वेकादशका युजानां हरितिलेषा बृहती दिवस्युथित्या इति
जगती शिष्टास्विष्टुभः । आदितः पचानामुचा सोमो देवता । अग्न्यति श्वमित्यर्धचप्रथमपादे देवा उत्तरस्य
भूमिस्मृतीयस्य बृहस्पतिश्चतुर्थस्य इन्द्रः । प्रस्लोक इत्याद्याश्चतस्रः स्वजयपुत्रस्य राज्ञो दानस्मृतिरूपत्वाच्च देवाकाः ।
वनस्पते वीरुग इत्ययं तुचो रथदेवत्यः । उप आमयति तुचो द्दुभिदेवत्यः । समश्रपणा इत्यर्धचं इंद्रः । शिष्टा
इन्द्रदेवताकाः । तथा चानुक्रात । स्वादुरकविशद्वगेः पचादा सोमस्योऽग्न्यत्यर्धचां निगोक्तदेवतः प्रस्लोक इति
विष्णुबनुष्टुगायत्री द्विपदा मार्जयस्य प्रस्लोकस्य दानस्मृतिः परो तुचो रथद्दुभिदेवत्योऽवद्वोऽत्योऽर्धचां
युजानां बृहती दिवस्युथित्या जगती ॥ आप्रिमारुत आदितश्चतस्रः ग्रामनीयाः । मुचित च । स्वादुरित्येकविंशद्वच
चतस्रो मध्ये चाह्वान । आ० प २० । इति ॥

स्वादुरित्येकविंशद्वच चतुर्थं मुक्तं भरद्वाजपुत्रस्य गर्गस्यार्थं ।

उतो न्वयस्य पपिवांसमिदं न कश्चन सहते आहवेपु ॥१॥

स्वादुः किल । अयं । मधुऽमान । उत । अयं । तीव्रः । किल । अयं । रसऽवान । उत । अयं ।

उतो इति । नु । अस्य । पपिऽवांसं । इदं । न । कः । चन । सहते । आऽहवेपु ॥१॥

अयमभिपुतः सोमः स्वादुरास्वादनीयः किल भवति । उतापि च मधुमात्राधुयवाश्चायं सोमो भवति ।
तथायं सोमस्तीव्रः किल मदीत्यादने तीक्ष्णः खलु भवति । उतापि चायं सोमो रमयान् मारवाय भवति ।
अनेन वाक्यचतुष्टयेन सोमस्य माधुर्यातिशयस्य च प्रतिपादितं । उतो अपि चास्य सोमस्य ॥ द्वितीयार्थं पठो ॥
इमं सोमं पपिवांसं पीतवतामिन्द्रमाहवेपु संयामि न कश्चन न कोऽपि सहते । अभिभवति । नु इति पुरकः ॥

अयं स्वादुरिह मदिष्ठ आस यस्येदो बृहत्स्य प्रमादं ।

पुरुणि यश्चात्ता गंवरस्य वि नवति नव च दस्योऽह्न ॥२॥

अयं । स्वादः । उह । मदिष्ठः । आस । यस्य । इदं । वृचऽहत्ये । ममाद ।
पुरुणि । यः । च्यान्ता । शंवरस्य । वि । नवति । नव । च । देह्यः । हन ॥ २ ॥

इहामिन्यज्ञेऽयं सोमः स्वादुराम्वादितः पीतः सन मदिष्ठोऽतिशयेन मदयिताम् । बभूव । यस्य सोमस्य पानेनद्रो वृचहत्ये वृचहननकानि ममाद मत्तो बभूव । यः सोमः शंवरस्यामुरस्य पुरुणि वह्नि च्यान्ता च्यान्तानि वेन्तानि जघान । तथा देह्यो दिग्धा उपचिता आसुरीः पुरीः तदीयान देहान वा नवति नव च नवोत्तरनवतिसंख्याका यः सोमो वि हन व्यहन अयं सोम इति प्रथमपादेन संबधः ॥

अयं मे पीत उदियति वाचमयं मनीषामुगतीमजीगः ।
अयं पङ्कर्वीरिमिमीत धीरो न थाभ्यो भुवनं कञ्चनारे ॥ ३ ॥
अयं । मे । पीतः । उत् । उयति । वाचं । अयं । मनीषां । उगतीं । अजीगरिति ।
अयं । पट् । उर्वीः । अमिमीत । धीरः । न । याभ्यः । भुवनं । कत् । चन । आरे ॥ ३ ॥

अयं सोमः पीतः सन मे मम वाचमुदियति । उन्नमयति । अयमेव सोम उगतीं कांता मनीषां बुद्धिमुदजीगः । उन्नारयति । प्रकाशयति ॥ गृ निगरण इत्यस्मागयंताङ्गि चङि रूपं ॥ अपि चायं धीरो धीमान् सोमः पङ्कर्वीः पणमोर्वीरहसस्यान्तु याश्च पृथिवी चाहस्य रात्रिश्चापथ्यापधयश्चेति प्रतिपादिता बुपृथिव्यायाः पङ्कमिमीत । निमित्तवान् । याभ्य उर्वीभ्य आरि दूर विप्रकृष्ट देशे कञ्चन किञ्चन भुवनं भुतजातं न भवति अपि त्वामिव सर्वं भुतजातं वर्तते तादृशीरुर्वीनिमित्तवान् ॥

अयं स यो वरिमाणं पृथिव्या वर्ष्माणं दिवो अकृणोदयं सः ।
अयं पीयूषं तिसृषु प्रवत्सु सोमो दाधारोर्वन्तरिक्षं ॥ ४ ॥
अयं । सः । यः । वरिमाणं । पृथिव्याः । वर्ष्माणं । दिवः । अकृणोत् । अयं । सः ।
अयं । पीयूषं । तिसृषु । प्रवत्सु । सोमः । दाधार । उरु । अन्तरिक्षं ॥ ४ ॥

स खन्वयं सोमो यः पृथिव्या वरिमाणमुक्तं विस्तृतत्वमकृणोत् अकरोत् । तथायं सोमो दिवो बुलोकस्य वर्ष्माणं संहतत्वं दृढत्वमकृणोत् अकरोत् । अयं सोमः स हि भवति । अपि चायं सोमस्त्रिष्वोषधीष्वप्सु गोषु च प्रवत्सु प्रकृष्टास्वेतासु पीयूष रसं दाधार । धारयति । तथोरु विलीगंमन्तरिक्षं च धारयति । तथा च मन्त्रातरं । त्वमिमा आपधीः सोम विश्वास्त्वमपो अजनयस्त्व गाः । त्वमा तन्तथोर्वन्तरिक्षं ॥ १०१ ॥ इति ॥

अयं विदच्चिदृशीकमर्णः शुक्रसद्यनामुपसामनीके ।
अयं महान्सहता स्क्भनेनोद्यामस्तभ्रावृषभो मरुत्वान् ॥ ५ ॥
अयं । विदत् । चिच्ऽदृशीकं । अर्णः । शुक्रऽसद्यनां । उपसां । अनीके ।
अयं । महान् । महता । स्क्भनेन । उत् । द्यां । अस्तभ्रात् । वृषभः । मरुत्वान् ॥ ५ ॥

अयं सोमश्चिदृशीकं विचिचदृशनं यद्वाच्यत्वेन दर्शनीयमर्णः सर्वस्य प्रेरकं सारं व्योतिर्विदत् । षम्भयति । कस्मिन्कानि । शुक्रमद्यना शुक्रं निर्मलमन्तरिक्षं सद्य रदने यामां तासामुपसामनीके प्रमुखे । उपः काल इत्यर्थः । अपि च महान् प्रवृद्धोऽयं सोमो महता स्क्विष्टेन स्क्भनेन स्क्भनमाधनेन मध्यवर्तिनांतरिक्षेण यां बुलोकमुदस्तभ्रात् । ऊर्ध्वमस्थापयत् । यथाधो न पतति तथातरिक्षं तस्याधारत्वेन कृतवानित्यर्थः । कीदृशः सोमः । वृषभो वृष्टिर्जनयिता । सोमाङ्गत्या हि वृष्टिर्जन्यते । मरुत्वाश्चद्विज्युक्तः ॥ ३० ॥

धृषति॑ प॒व॒ क॒ल॒गे॒ सो॒म॒मि॒न्द्र॒ वृ॒त्र॒हा॒ शू॒र॒ स॒म॒रे॒ व॒सू॒नां॑ ।

मा॒ध्या॒दि॒ने॒ स॒र्व॒ने॒ आ॒ वृ॒ष॒स्व॒ र॒यि॒स्थानो॑ र॒यि॒म॒स्मामु॑ धेहि ॥ ६ ॥

धृष॒त् । पि॒व॒ । क॒ल॒गे॒ । सो॒म॒ । इ॒न्द्र॒ । वृ॒त्र॒ऽहा॒ । शू॒र॒ । सं॒ऽअ॒रे॒ । व॒सू॒नां॑ ।

मा॒ध्या॒दि॒ने॒ । स॒र्व॒ने॒ । आ॒ । वृ॒ष॒स्व॒ । र॒यि॒ऽस्थानः॑ । र॒यि॒ । अ॒स्मामु॑ । धे॒हि॒ ॥ ६ ॥

हे शूर शौर्यवतिन्द्र वृत्रहा वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हता त्वं वसुना धनानां समरं संयामि निमित्तं भुति भूति कलशे द्रोणकलशेऽवस्थितं सोमं धृषत धृष्टं यथा भवति तथा पिव । अपि च माध्यदिने सवनं आ वृषस्व । आसिचस्व । जठर सोमेन पुरय । सर्वद्र हि माध्यदिनं सवनं । किंच रयिस्थानो रयीणा धनानां स्थानभूतस्त्वं रयिं धनमस्मामु धिहि । धारय ॥

इ॒न्द्र॒ प्र॒ णः॑ पु॒र॒ण॒ते॒व॑ प॒ण्य॒ प्र॒ नो॒ न॒य॒ प्र॒त॒रं॑ व॒स्यो॑ अ॒च्छ॒ ।

भ॒वा॒ सु॒पा॒रो॒ अ॒ति॒पा॒र॒यो॒ नो॒ भ॒वा॒ सु॒नी॒ति॒रु॒त॒ वाम॑नीतिः ॥ ७ ॥

इ॒न्द्र॒ । प्र॒ । नः॑ । पु॒र॒ण॒ता॒ऽइ॒व॒ । प॒ण्य॒ । प्र॒ । नः॑ । न॒य॒ । प्र॒ऽत॒रं॑ । व॒स्यः॑ । अ॒च्छ॒ ।

भ॒वा॒ । सु॒ऽपा॒रः॑ । अ॒ति॒ऽपा॒र॒यः॑ । नः॑ । भ॒वा॒ । सु॒ऽनी॒तिः॑ । उ॒त॒ । वाम॑ऽनीतिः ॥ ७ ॥

हे इन्द्र त्वं पुरणतेव पुरतो गतेव नोऽस्मान् प्र पण्य । प्रकर्षणं वत् । यथा मार्गरेव हः स्वयं पुरतो गच्छन्ननुगच्छतो रक्षणीयान् पथिकान्पश्यति तथा पश्यत्यर्थः । तथा वस्यो वसीयः अष्ट धनमन्ताभिमुख्येन प्रतर प्रकृष्टतरमतिशयेन प्र णय । अस्मान्प्रापय । तथा सुपारः सुप्र पारयिता दुर्निष्कारयिता भव । तथा नोऽस्मान् स्तोत्रनतिपारयः । शत्रुनतिक्रामय । मुनीतिः शोभननयनश्चास्माकं भव । उतापि च वामनीतिर्वामाना वननीयानां धनानां नेता भव । यद्वा । अस्मदर्थं अष्टप्रापणो भव ॥

इन्द्र पश्यावृत् न इत्येषा वपाया याज्या । सूचितं च । उरुं नो लोकमनु नेपि विद्वान् प्र समाहितं पुरुहत शत्रुन । आ० ३ । ७ । इति ॥ होवर्कः मदः प्रमर्षणममं यऽप्येषा ज्ञया । सूचितं च । उरुं नो लोकमनु नेपि विद्वानिति जपंतः । आ० ५ । ३ । इति ॥ चातुर्वर्गिकेऽहम्यहर्गणेषु च द्वितीयादिष्वहः माध्यदिनं सवनं वावाक स्विषा चारमणीया । सूचितं च । उरुं नो लोकमनु नेपि विद्वानिति कद्रश्च आरमणीयाः । आ० ७ । ४ । इति ॥

उ॒रुं॑ नो॒ लो॒क॒म॒नु॒ ने॒पि॒ वि॒द्वान्त्स्व॒र्व॒ज्यो॒ति॒र॒भ॒यं॑ स्व॒स्ति॒ ।

च॒वृ॒ष्या॒ ते॒ इ॒न्द्र॒ स्य॒वि॒र॒स्य॒ वा॒ह॒ उ॒प॒ स्ये॒याम॑ श॒र॒णा॒ वृ॒ह॒ता॑ ॥ ८ ॥

उ॒रुं॑ । नः॑ । लो॒कं॑ । अ॒नु॒ । ने॒पि॒ । वि॒द्वान् । स्वः॑ऽव॒त॒ । ज्यो॒तिः॑ । अ॒भ॒यं॑ । स्व॒स्ति॒ ।

च॒वृ॒ष्या॒ । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । स्य॒वि॒र॒स्य॒ । वा॒ह॒ इ॒ति॒ । उ॒प॒ । स्ये॒याम॑ । श॒र॒णा॒ । वृ॒ह॒ता॑ ॥ ८ ॥

हे इन्द्र विद्वान् ज्ञानस्त्वमुरु विस्तीर्णं लोकं स्थानं स्वर्गाख्यं नोऽस्माननु नेपि । अनुगमय । तथा स्वर्वतु खवदभयं भयरहितं ज्योतिश्च स्वस्ति जमेणानु नेपि । अस्माननुगमय । हे इन्द्र श्वावरस्य स्थूलस्य तुऽस्य ते तव संबन्धिनावृष्या दग्नीयां वृहता महातां वाह त्वदीयां हस्तो शरणा शरणा रक्षको रक्षकतयोप स्येयाम् । उपातष्ठमे । संवमहि ॥

वरि॑ष्ठे न इ॒न्द्र॒ व॒धुरे॑ धा॒ महि॑ष्ठयोः ग॒ता॒व॒क्ष॒य॒यो॒रा॑ ।

इ॒ष॒मा॒ व॒क्षी॑षां व॒र्षि॑षां मा॒ त॒स्तारी॑न्मघ॒व॒न्ना॒यो॒ अ॒यः॑ ॥ ९ ॥

वरिष्ठे । नः । इन्द्र । वंधुरे । धाः । वहिष्ठयोः । शतऽवन् । अश्वयोः । आ ।
इषं । आ । वशि । इषां । वर्षिष्ठां । मा । नः । तारीत् । मघऽवन् । रायः । अर्यः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र वरिष्ठ उरुतमे विस्तीर्णतमे वंधुर आत्मीये रथे नोऽस्मान् धाः । धेहि । धारय । अपि च हे शतावन शतसंख्यधनेन्द्र वहिष्ठयोर्वीरुतमयोः । आकारः समुच्चये । अश्वयोरा त्वदीययोरश्वयोश्चास्मान् धारय । तथेयामन्त्रानां मध्ये वर्षिष्ठां वृद्धतमामिषमन्नमा वशि । अस्मादर्थमावह । आनय । हे मघवन धनवन्निद्र अर्यो धनस्य स्वाम्यन्यः कश्चिन्नोऽस्माकं रायो धनानि माः तारीत् । मा हिंसीत ॥

इन्द्र मृळ मय्यं जीवातुमिच्छ चोदय धियमयसो न धारां ।
यत्किं चाहं त्वायुरिदं वदामि तज्जुपस्व कृधि मा देववतं ॥ १० ॥
इन्द्र । मृळ । मय्यं । जीवातुं । इच्छ । चोदय । धियं । अयसः । न । धारां ।
यत् । किं । च । अहं । त्वाऽयुः । इदं । वदामि । तत् । जुपस्व । कृधि । मा । देवऽवतं ॥ १० ॥

हे इन्द्र मृळ । मृळय । अस्मान् मुखय । जीवातुं जीवनीपथं च मय्यं दातुमिच्छ । तथा धियं बुद्धिं चोदय । मूर्तिविषयां कर्मविषयां वा प्रेरय । तीक्ष्णीकुरु । अयसो न धारामयोमयस्य खड्गादिधारामिव । सा यथा मृत्मा । तद्वत्सूक्ष्मविषयां धियं चोदयेत्यर्थः । किंच त्वायुस्त्वामात्मन इच्छन् इदमिदानीं यत्किंचनाहं वदामि समीचीनमसमीचीनं वा तज्जुपस्व । मा मां च देववतं रक्षकेर्देवरूपेन कृधि । कुरु ॥ ॥ ३१ ॥

आयुष्कामेष्ट्यामिन्द्रस्य चातुस्वातारमित्यनुवाक्या । सुवितं च । चातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं मा ते अस्यां महमावन्परिष्टी । आ० २. १०. । इति ॥

चातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवेहवे सुहवं शूरमिन्द्रं ।
ह्रयामि शक्रं पुरुहूतमिन्द्रं स्वस्ति नो मघवा धात्विन्द्रः ॥ ११ ॥
चातारं । इन्द्रं । अवितारं । इन्द्रं । हवेऽहवे । सुहवं । शूरं । इन्द्रं ।
ह्रयामि । शक्रं । पुरुऽहूतं । इन्द्रं । स्वस्ति । नः । मघऽवा । धातु । इन्द्रः ॥ ११ ॥

चातारं शत्रुभ्यः पालयितारमिन्द्रमाह्रयामि । तथावितारं कामैस्तर्पयितारमिन्द्रमाह्रयामि । हवे हवे सर्वेष्वहवनेषु सुहवं सुवेनाह्रातुं शक्रं शूरं शौर्यवतं शक्रं सर्वकार्येषु शक्रं पुरुहूतं पुरुभिर्बलभिः पालनार्थमाहृतमविविधमिन्द्रं ह्रयामि । आह्रयामि । एवमाहृतो मघवा धनवान् स इन्द्रः स्वस्थविनाश नोऽस्माभ्यं धातु । ददातु । यद्वा । अस्माकं विदधातु ॥

इन्द्रः सुचामा स्ववाँ अवीभिः सुमृळीको भवतु विश्ववेदाः ।
वाधतां द्वेषो अभयं कृणोतु सुवीर्यस्य पतयः स्याम ॥ १२ ॥
इन्द्रः । सुऽचामा । स्वऽवान् । अवऽभिः । सुऽमृळीकः । भवतु । विश्वऽवेदाः ।
वाधतां । द्वेषः । अभयं । कृणोतु । सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ १२ ॥

सुचामा सुष्ठु चाता स्ववात्पुत्रवान् स इन्द्रोऽवीभी रक्षणिः सुमृळीकः सुष्ठु सुखयिता भवतु । तथा च विश्ववेदाः सर्वधनः सर्वविद्वान्वा स इन्द्रो द्वेषो द्वेषुन् शत्रून् बाधतां । हिनस्तु । अभयं भयरहितं चास्माकं कृणोतु । करोतु । वयं च तत्प्रसादात्सुवीर्यस्य शोभनवीर्यस्य पतयः स्याम । भवेम ॥

तस्य वयं सुमती यज्ञियस्यापि भदे सौमनसे स्याम ।
 स सुचामा स्ववाँ इदो अस्मे आराचिद्वेषः सनुतयुयोतु ॥ १३ ॥
 तस्य वयं सुमती यज्ञियस्य अपि भदे सौमनसे स्याम ।
 सः सुचामा स्ववान इदो अस्मे इति आरात् चित् द्वेषः सनुतः युयोतु ॥ १३ ॥

यज्ञियस्य यज्ञार्हस्य सुमती गोमनायामनुयज्ञात्मिकायां वृद्धी वयं स्याम । तद्विषयभुता भवेम । तथा
 भदे कन्याणि सौमनसे सुमनसो भावेऽपि तदीये स्याम । भवेम । स इदोऽस्मात्पुन्यज्ञात्मिकां वृद्धिं सौमनस्य
 च करोत्वित्यर्थः । सुचामा सुष्ठु वाता स्ववान्धनवान् स इदं शस्त्रं अस्मान् आराचित् दूरदेश एव द्वेषो द्वेष्य
 सनुतः । अतर्हितनामेतत् । अतर्हितान्युयोतु । पृथक्करोतु ॥

अव त्वे इदं प्रवतो नोर्मिगिरो ब्रह्माणि नियुतो धवंते ।
 उरु न राधः सवन्ता पुरुष्यपो गा वज्रिन्युवसे समिदंन ॥ १४ ॥
 अव त्वे इति । इदं प्रवतः । न । ऊर्मिः । गिरः । ब्रह्माणि । निऽयुतः । धवंते ।
 उरु । न । राधः । सवन्ता । पुरुषि । अपः । गाः । वज्रिन् । युवसे । सं । इदंन ॥ १४ ॥

हे इदं त्वे त्वां नियुतः स्तोत्रगिर उक्थात्मिका वाचो ब्रह्माणि सामरूपाणि गोवाणि चाव धवंते ।
 अवगच्छति । तत्र दृष्टातः । ऊर्मिर्जलसंघः प्रवतो न प्रवणदेशानिव । यथोक्तात्म्यलाभिस्त्र्यंशं ग्रीधं
 गच्छति तद्वत् न शब्दः समुच्चये । उरुकाणि वज्र राधो राधामि च हविर्जलणानि धनानि पुरुषि बलानि
 सवन्ता सवनानि वहवोऽभिपूताः सोमाश्च त्वामिवाभिगच्छति । वज्रिन वज्रवाजिद्र अपो वसतीवर्याख्या गा
 गोविकारान् श्रुतदध्यादीन् श्रपणार्थानिदंन सोमाश्च स युवसे । सम्यक् मिश्रयामि । त्वा यष्टु वसतीवरीभि
 रभिपूय तं सोममाशिरादिभिः श्रपणद्रव्यैः संस्कर्षतीत्यर्थः ॥

क इ स्तवत्कः पृणात्को यजति यदग्रमिन्मघवा विश्वहावेत् ।
 पादाविव प्रहरन्नन्यमन्यं कृणोति पूर्वमपरं शचीभिः ॥ १५ ॥
 कः इ स्तवत् । कः । पृणात् । कः । यजति । यत् । उग्रं । इत् । मघवा । विश्वहा । अवेत् ।
 पादोऽडव । प्रहरन् । अन्यंऽअन्यं । कृणोति । पूर्व । अपरं । शचीभिः ॥ १५ ॥

कः स्तोत्रमेवमिदं स्तवत् । श्रुयात् । स्तोतुं शक्नुयात् । को वा पृणात् । एन प्रीणयत् । कस्य यजति । एन
 हविर्भिर्यजति । यद्यस्मादियं मघवा धनवानिद्र उग्रमिदं नृणामेव विश्वहा सर्वदावेत् आत्मानं वत्ति जानाति
 सर्वदोय एव भवति तस्मात्कारुणात् न कोऽप्येन स्तोतुं प्रीणयितुं यष्टु वा शक्नोतीति भावः । इतोऽपि नृत्या
 देरविषय इत्याह यस्मादयमिद्रः शचीभिरात्मीयाभिः प्रजाभिः पूर्वं प्रथमभाविन संन स्तोतारमपर पश्चा
 द्भाविनं चान्यमन्य परस्परव्यतिद्वारण कृणोति करोति । यः प्रथमभावी मुख्यः स्तोता त ज्ञेय्य करोति यश्च
 जघन्यः स्तोता तं मुख्य करोति । तत्र दृष्टातः । प्रहरन् पादाविव । यथा पादौ प्रहरन् मणिं प्रतिपलन पूर्वपः
 पूर्व पादमपरं करोत्यपरं च पूर्वं तद्वत् । अतोऽपि कारणादिद्रः नृत्यादेरविषय इति भावः । एतद्वादिक्तेन
 पञ्चर्चनद्रव्यातिश्रान्तं प्रतिपाद्यते ॥ ॥ ३० ॥ •

शृण्वे वीर उग्रमुग्रं दमप्यन्नन्यमन्यमतिनेनीयमानः ।
 एधमानद्विभयस्य राजा चोष्कृत्यते विण इदो मनुष्यान ॥ १६ ॥

शृण्वे । वीरः । उयंऽउयं । दमऽयन् । अन्यंऽअन्यं । अतिऽनेनीयमानः ।

एधमानऽद्विद । उभयस्य । राजा । चोष्कूयते । विगः । इंद्रः । मनुष्यान् ॥ १६ ॥

अयमिन्द्रो वीरो वीर्यवानिति शृण्वे । श्रूयते । किं कुर्वन् । उग्रमुग्रमुत्तूर्णमुत्तूर्णं वल्गिनं शत्रुं प्रति दमायन् । दमः दमनं । बाधनमिच्छन् । अन्यमन्यं प्रथमं नेतव्यमन्यं पश्चात्नेतव्यं चान्यं पूर्वमपरं परस्परव्यतिहरिणं स्तोतृ-
नतिनेनीयमानोऽत्यंतं पुनः पुनर्नयन् । अपि चैधमानद्विद एधमानानां वर्धमानानाममुन्वतां द्वेष्टोभयस्य
द्विष्यस्य पार्थिवस्य च धनस्य राजेश्वरोऽयमिन्द्रो विगो निवेशयितुं स्वस्य परिचारकान्मनुष्यान् चोष्कूयते ।
रक्षणार्थं पुनः पुनराहुयति ॥

परा पूर्वेषां सख्या वृणक्ति वितर्तुराणो अपरेभिरिति ।

अनानुभूतीरवधून्वानः पूर्वीरिन्द्रः शरदस्तर्तरीति ॥ १७ ॥

परा । पूर्वेषां । सख्या । वृणक्ति । विऽतर्तुराणः । अपरेभिः । एति ।

अननुऽभूतीः । अवऽधून्वानः । पूर्वीः । इंद्रः । शरदः । तर्तरीति ॥ १७ ॥

अयमिन्द्रः पूर्वेषां पूर्वभावितानां प्रशस्तानां कर्मणां कुर्वतां पुरुषाणां सख्या सखित्वानि परा वृणक्ति । वर्ज-
यति । अपि च वितर्तुराणस्तान् हिंसन् अपरेभिरपरैरमुख्यैरप्रशस्तरपि कर्मानुष्ठातुर्भरति । सख्यं प्राप्नोति ।
तथानानुभूतीरपरिचरणाः प्रजा अवधून्वानः परित्यजन् पूर्वोर्वङ्गीः शरदः संवत्सरानयमिन्द्रस्तर्तरीति । भृश-
मतिक्रामति । स्तोतृभिः सह सख्यं कुर्वन् चिरकालं वसतीत्यर्थः ॥

रूपंरूपं प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपं प्रतिचक्षणाया ।

इंद्रो मायाभिः पुरुषं ईयते युक्ता त्वस्य हरयः गता दश ॥ १८ ॥

रूपंऽरूपं । प्रतिऽरूपः । बभूव । तत् । अस्य । रूपं । प्रतिऽचक्षणाया ।

इंद्रः । मायाभिः । पुरुऽरूपः । ईयते । युक्ताः । हि । अस्य । हरयः । गता । दश ॥ १८ ॥

अयमिन्द्रः प्रतिरूपो रूपाणां प्रतिनिधिः सन् रूपं रूपं तत्तदन्यादिदेवतास्वरूपं बभूव । प्राप्नोति ॥ भु-
प्राप्ताविति धातुः ॥ इन्द्रः स्वमाहात्म्येन तत्तद्देवतारूपो भवतीत्यर्थः । अस्य चंद्रस्य तत्प्राप्तमग्न्यादिदेवतास्व-
रूपं प्रतिचक्षणाय प्रतिनियतदर्शनायायमप्रियं विष्णुरयं रुद्र इत्येवमसंकीर्णदर्शनाय भवति । अपि चाय-
मिन्द्रो मायाभिः ॥ ज्ञाननामैतत् ॥ ज्ञानरात्रौऽर्थः संकल्पः पुरुषो बह्वविधशरीरः सन् ईयते । बह्वन्यजमानान्
गच्छति । ननु द्वैवास्याथावैकश्च रथः कथमेनेन युगपद्बहून् गच्छतीत्यत आह । अस्यैन्द्रस्य हरयोऽश्वा युक्ता
रथे योजिताः गता दश सहस्रसंख्याका अपरिमिताः संति । हि यस्मादेवं तस्माद्बहुशरीराणि स्वीकृत्य
युगपद्विष्मतो यजमानान् गच्छतीत्यर्थः ॥ अन्यं मन्यते । इति परमेश्वर्य इत्यस्य धातोरर्थानुगमादिन्द्रः पर-
मात्मा । स चाकाशवत्सर्वगतः सदानंदरूपः । स एवोपाधिभिरंतःकरणैः प्रतीहरीरमवकिन्नः सन् जीवात्मिति
व्यपदिश्यते । स एवानादिमायाशक्तिभिर्विद्यदादिजगदात्मना विवर्तते शब्दाद्विषयहरणशीला इन्द्रियवृत्त-
यश्च तेनैव संबद्धाः । एतत्सर्वं तस्य परमात्मनो यद्वास्तव्यं रूपं तस्य दर्शनायति । अयमर्थोऽनया प्रतिपाद्यते ।
रूपं रूपं । रूपत इति रूपं शरीरादि । प्रतिशरीरं चिद्रूपः सर्वगतः परमात्मा प्रतिरूपः प्रतिविवरूपः सन्
सर्वाणि शरीराणि बभूव । प्राप्नोति । तच्च प्राप्तं प्रतिविवरूपमस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय प्रतिनियता-
कारस्य दर्शनाय भवति । स चंद्रः परमेश्वरो मायाभिर्मैयाशक्तिभिः पुरुषो विद्यदादिभिवह्वविधरूपैरूपैः
सन् ईयते । चष्टते । एतदस्य परमात्मनः प्रतिचक्षणाय भवति । अस्य न दश गता सहस्रसंख्याका हरय
इन्द्रियवृत्तयः युक्ता विषयहरणायोयुक्ताः संति । तदस्य वास्तवरूपस्य दर्शनाय भवतीति । एवं स्थूलसूक्ष्म-
शरीरयोर्विद्यदादिमहाप्रपंचस्य च तत्त्वज्ञानहेतुत्वमनया प्रत्यपादीति ॥

युजानो हरिता रथे भूरि त्वष्टेह संजति ।

को विश्वाहा द्विपतः पक्ष आसत उतासीनेषु सूरिषु ॥१९॥

युजानः । हरिता । रथे । भूरि । त्वष्ट । इह । राजति ।

कः । विश्वाहा । द्विपतः । पक्षः । आसते । उत । आसीनेषु । सूरिषु ॥१९॥

हरिता हरितावस्था रथे युजानो युजन त्वष्टा दीप्त इह धीलोको भूरि भूरिषु बहूषु पदेषु राजति । दीप्ति । उतापि च सूरिषु स्तोतृष्वस्मादृशेष्वसीनेषु सत्सु विश्वाहा सर्वदेवादन्यः को नाम द्विपतः शचीः पक्षः पाचको बाधकः सन आसते । आसते । इन्द्र एव सर्वदा गीत्रबाधत इत्यर्थः । यद्वा । पक्ष इति सकारात् समीपवचनं । इन्द्रादन्यः को नाम द्विपतः शचीः समीप आसते । आसते । इन्द्र एव निभयः सन शत्रुसमीपे स्थातुं शक्नोतीति भावः ॥

अगव्यूति शेषमागन्म देवा उर्वी सती भूमिरंहरणभृत् ।

बृहस्पते प्र चिकित्सा गविष्टावित्था सते जरिच उंद्र पंथा ॥२०॥

अगव्यूति । शेषं । आ । अगन्म । देवाः । उर्वी । सती । भूमिः । अंहरणा । अभृत् ।

बृहस्पते । प्र । चिकित्स । गोऽदृष्टे । उत्था । सते । जरिचे । उंद्र । पंथा ॥२०॥

अत्रोक्तं । अरण्ये निजने गगो देवान भूमि बृहस्पति । इन्द्रं चार्त्तात्स्वरक्षार्थमुवा मार्गच्छतोऽनर्थति ॥ अगव्यूतीत्यत्र देवान पाद भूमिमथोत्तरं । बृहस्पतिं तृतीयं तु इन्द्र एवोत्तमं मृत इति च ॥ हे देवा अगव्यूत्य गोचरं गोसंचाररहितं निजं च देवमागन्म । आगता स्मः । अतो मा रक्षति शिषः । उर्वी विस्तीर्णा सती भूमिश्चाहरणा । अहव आहतागो दस्यवः । तेषा रमणा रमयिष्यभृत् । भवति । अस्मानतः सापि रक्षतु । हे बृहस्पते त्वं गविष्टो गवामन्वेषण उपायं प्र चिकित्स । प्रवदय । इत्येत्यमनेन प्रकरणं सते भवते दूषयन् भवते जरिच स्तोत्रं मध्य हे इन्द्र पंथा पथानं मार्गं प्र चिकित्स । प्रज्ञापय ॥ ॥३३॥

दिवेदिवे सदृशीरन्यमधं कृष्णा असेधत्प सयनो जाः ।

अहन्दासा वृषभो वस्रयंतादव्रजे त्रचिनं शंवरं च ॥२१॥

दिवेऽदिवे । सदृशीः । अन्यं । अधं । कृष्णाः । असेधत् । अप । सयनः । जाः ।

अहेन । दासा । वृषभः । वस्रयंता । उदव्रजे । त्रचिनं । शंवरं । च ॥२१॥

अयमिन्द्रः सयनः सदात्स्वकीयादतरिजकदेशात्स्थानाज्जा जायमानः सूर्यात्मना प्रः ईर्भवनं सदृशीम् लक्ष्म्याः कृष्णाः कृष्णवर्णा रात्रीदिवे दिवे प्रतिदिवसमपामेधत । निवर्तयति । किमर्थं । अन्यमधमहरधेमपर भागं प्रकाशयितुं । अहोरात्रात्कस्य दिवसस्य हि रात्रिरको भागः । अपि च वृषभो वषयितो म इन्द्रो दासा दासावुपवर्षयितारी यज्ञकर्मणां वस्रयता । वस्र निवासहेतुभूत धनं । तदिच्छता त्रचिनं शंवरं चेतत्सञ्जाव मुरावुदव्रजे । उदकानि क्रजत्स्मिन्नित्युदव्रजो देशविशेषः । तस्मिन्नहनं । इतवाग ॥

प्रस्तोक उचु राधसस्त उंद्र दश कोणयीदशं वाजिनोऽदात् ।

दिवोदासांदतिषिग्वस्य राधः शोवरं वसु प्रत्यसभीष्म ॥२२॥

प्रऽस्तोकः । उत । नु । राधसः । ते । उंद्र । दश । कोणयीः । दश । वाजिनः । अदात् ।

दिवः । दासात् । अतिषिऽग्वस्य । राधः । शोवरं । वसु । प्रति । अयभीष्म ॥२२॥

एतदाद्यामु चतसृषु खंजयपुत्रस्य प्रस्तोकस्य राज्ञो दानमुतिः । स एव दिवोदासोऽश्वथोऽतिथिस्व इति चाख्यायते । हे इंद्र ते तव राधस आराधयितुः स्तोतुः ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ त्वां सुवते मह्यं गर्गाय प्रस्तोको राज्ञा दश कोशयीः सुवर्णपूर्णान्दशसंख्याकान् कोशान्दश वाजिनोऽश्वांश्च नु विप्रमदात् । प्रायच्छत् । इदिति पुराणः । वयं च तस्माद्दिवोदासादितत्संज्ञात्प्रस्तोकाद्वसु धनं प्रत्ययभूयम् । प्रतिगृहीतवतः । कीदृशं । अतिथिस्वस्य तस्यैव प्रस्तोकस्य स्वभुतं राधो राधकं शांबरं शंबरदसुरादागतं । शंबरं हत्वा त्वया दत्तं तदीयमित्यर्थः ॥

दशाश्वान्दश कोशान्दश वस्त्राधिभोजना ।

दशो हिरण्यपिंडान्दिवोदासादसानिषं ॥२३॥

दश । अश्वान् । दश । कोशान् । दश । वस्त्रा । अधिभोजना ।

दशो इति । हिरण्यऽपिंडान् । दिवऽदासात् । असानिषं ॥२३॥

दश दशसंख्याकानश्चान् दशसंख्याकान् हिरण्यपूर्णान् कोशानधिभोजना । भोजनमिति धननाम । अधिकं धनं येषां मुन्यं । तादृशानि दशसंख्यानि वस्त्राणि च दशो दश च दशसंख्याकांश्च हिरण्यपिंडान् सुवर्णपिंडान् नैतान् सर्वान्दिवोदासात्प्रस्तोकादहमसानिषं । समभजं । लब्धवानस्मि ॥

दश रथान्प्रष्टिमतः शतं गा अथर्वभ्यः । अश्वथः पायवेऽदात् ॥२४॥

दश । रथान् । प्रष्टिमतः । शतं । गाः । अथर्वभ्यः । अश्वथः । पायवे । अदात् ॥२४॥

दश दशसंख्याकान् प्रष्टिमतः । प्रष्टिस्त्रिपद आधारः । तद्वद्वहतीति प्रष्टयोऽश्वाः । तद्युक्ताजयान् शतं शतसंख्याका गाश्चाथर्वभ्योऽथर्वगोत्रेभ्य ऋषिभ्यः पायवे भरद्वाजपुत्रार्थितत्संज्ञायास्मद्भावे चाश्वथोऽश्ववाने-
तत्संज्ञः प्रस्तोकोऽदात् । दत्तवान् ॥

महि राधो विश्वजन्यं दधानान्भरद्वाजान्सार्वभ्यो अभ्ययष्ट ॥२५॥

महि । राधः । विश्वजन्यं । दधानान् । भरद्वाजान् । सार्वभ्यः । अभि । अयष्ट ॥२५॥

विश्वजन्य सर्वजनहितं महि महद्वाधो धनं दधानान्धारयतो भरद्वाजान् भरद्वाजपुत्रानस्मान् सार्वभ्यः खंजयपुत्रः प्रस्तोकोऽभ्ययष्ट । अपुत्रयत् ॥ ३४ ॥

वनस्पत इत्येषा रथारोहणे विनियुक्ता । मृत्रितं च । वनस्पते वीङ्गो हि भूया इत्येतयान्यान्यपि वानस्प-
त्यानि । आ० गृ० २. ६. ५. इति ॥

वनस्पते वीङ्गो हि भूया अस्मत्सखा प्रतरणः सुवीरः ।

गोभिः संनङ्गो अमि वीर्यस्वास्थाता ते जयतु जेतानि ॥२६॥

वनस्पते । वीर्यऽङ्गः । हि । भूयाः । अस्मत्सखा । प्रतरणः । सुवीरः ।

गोभिः । संनङ्गः । अमि । वीर्यस्व । आऽस्थाता । ते । जयतु । जेतानि ॥२६॥

हे वनस्पते वनस्पतिविकार रथ त्वं वीङ्गो दृढावयवो भूयाः । भव । अस्मत्सखा वयं सखायो यस्य स तादृशश्च भव । प्रतरणः प्रवर्धयिता सुवीरः शोभन्निर्वीरैः शूरमटैः पुत्रादिभिर्यो युक्तश्च भव । अपि च त्वं गोभिर्गोविकारैश्चर्मभिः संनङ्गोऽसि । सम्यग्बद्धो भवसि । तादृशस्त्वं वीर्यस्व । अस्मान्दृढीकुरु । ते तवास्थाता त्वय्यवस्थितो रथो च जेतानि जेतव्यानि शत्रुसैन्यानि जयतु ॥

दिवस्पृथिव्याः पर्योज्जुतं वनस्पतिभ्यः पर्योभृतं सहः ।

अपामोऽज्मानं परि गोभिरावृतमिंद्रस्य वज्रं हविषा रथं यज ॥ २७ ॥

दिवः । पृथिव्याः । परि । ओजः । उतऽभृतं । वनस्पतिभ्यः । परि । आऽभृतं । सहः ।

अपां । ओज्मानं । परि । गोभिः । आऽवृतं । इंद्रस्य । वज्रं । हविषा । रथं । यज ॥ २७ ॥

दिवो द्युलोकात्पृथिव्या भुमेशोद्धृतमुद्धृतं सारत्वनोपात्तं यदोजो बलमस्मि तद्रथं । वनस्पतिविकारत्वा द्रथस्य । वनस्पतयो हि पृथिव्याः सारभूताः ते च द्युमंवाधमिन्द्रकेः प्रवृद्धाः । अतो रथस्य लोकद्वयसारत्वमु पपन्नं । परि पंचस्यथानुवादी ॥ अपि च वनस्पतिभ्यो वृक्षेभ्यः । परि पुर्ववत् । आभृतमावृतं सहो बलरूपमपा मुद्रकानामोऽज्मानं प्रेरकं । यदा । ओज्मा वेगः । अपां वेग इव वेगवत् गोभिर्गोविकारश्चर्मभिः परि परित आवृतमावृष्टमितंद्रस्य वज्रं वज्रकदेगं । श्रूयते हि । इंद्रो वृषाय वज्रमुदयच्छत स वेधा व्यभवत् वज्रमृतीय रथंमृतीयं यूपमृतीयमिति । एवंगुणविशिष्टं रथं हविषा पुरोडाशोदिना हे अध्वर्यो यज ॥ नृनमपोत्तरा च रथदेवत्वस्य हविषो याज्यानुवाक्ये लिंगादवगत्ये ॥

इंद्रस्य वज्रो मरुतामनीकं मिचस्य गर्भो वरुणस्य नाभिः ।

सेमां नो हव्यदाति जुषाणो देव रथं प्रति हव्या गृभाय ॥ २८ ॥

इंद्रस्य । वज्रः । मरुतां । अनीकं । मिचस्य । गर्भः । वरुणस्य । नाभिः ।

सः । इमां । नः । हव्यदातिं । जुषाणः । देव । रथं । प्रति । हव्या । गृभाय ॥ २८ ॥

यो रथ इन्द्रस्य वज्र उक्तप्रकारेण वज्रकदेशो मरुतामैतत्संज्ञानां देवगणानामनीकमयभुत तद्वक्षीप्रगामी मिचस्याहरभिमानिनो देवस्य गर्भो गर्भवदंतर्वर्तमानः । अहनि हि रथः सचरति । वरुणस्य राज्यभिमानं देवस्य नाभिर्नाभिस्थानीयः । नाभिर्यथा देहमध्यं नियन्त्र्यनावर्तयति तद्वद्वाचो कचिदेव स्थितः । हे देव व्योतमान रथ य उक्तगुणः स तादृशस्त्वभिमां नोऽस्मदीयां हव्यदाति हविर्दानवती यागक्रिया जुषाणं सेवमानः सन् हव्या हव्यान्त्यस्मदीयानि हवीषि प्रति गृभाय । प्रतिगृहाण ॥

परिणं तुचन संयामे दुंदुभिरभिमर्शनीयः । भुवि च । उप श्वासय पृथिवीमुत श्यामिति तुचनं दुंदुभि मभिमृशेत् । आ० गु० ३. १० ११. इति ॥

उप श्वासय पृथिवीमुत द्यां पुरुचा ते मनुतां विष्टितं जगत ।

स दुंदुभे सजूरिंद्रेण देवदूराहवीयो अप सेधं शत्रून् ॥ २९ ॥

उप । श्वासय । पृथिवी । उत । द्यां । पुरुचा । ते । मनुतां । विऽस्थितं । जगत ।

सः । दुंदुभे । सऽजूः । इंद्रेण । देवैः । दूरात् । दवीयः । अप । सेधं । शत्रून् ॥ २९ ॥

हे दुंदुभे पृथिवीमुतापि च द्यां दिवमुप श्वासय । आत्मीयेन जयघोषणाश्वासय । यथा लोकद्वयत्वदीयं शब्देनापूरितं भवति तावृशं शब्दं कर्तव्यं । अपि च विस्थितं विष्टिपिण स्थित जगत स्थावर जगम चोभयविध प्राणिजातं ते त्वदीयं शब्दं पुरुचा ब्रह्मणा मनुतां । मन्यतां । जानातु । हे दुंदुभे स त्वमिंद्रेणान्यदेवस्य सजूः सह दूराहवीयो दूरादपि दूरतरं शत्रून्त्यस्मदीयानप सेधं । अपगमय । अच निरुक्तं । दुंदुभिरिति शब्दानु करणं द्रुमो भित्ति इति वा दुंदुभ्यंतर्वा स्थावधकर्मणः । नि० ९. १० । इत्यादि ॥

आ क्रंदय बलमोजो न आ धा निः स्तनिहि दुरिता बाधमानः ।

अप प्रोथ दुंदुभे दुच्छुना इत इंद्रस्य मुष्टिरसि वीळयस्व ॥ ३० ॥

आ । क्रंदय । बलं । ओजः । नः । आ । धाः । निः । स्तनिहि । दुः । इता । बाधमानः ।

अप । प्रोथ । दुंदुभे । दुच्छुनाः । इतः । इंद्रस्य । मुष्टिः । असि । वीळयस्व ॥ ३० ॥

हे दुंदुभे आ क्रंदय । अस्मत्तुत्रोदय । बलं सेनारूपमोजः शरीरबलं च नोऽस्मभ्यमा धाः । आधिहि । प्रयच्छ । तथा दुरिता दुरितानि दुर्गमनानि बाधमानो हिंसस्त्वं निः स्तनिहि । नितरां शब्दं कृत् ॥ सप्त शब्द इति धातुः ॥ हे दुंदुभे दुच्छुना अस्मद्दुःखहेतुभूतं गुणं सुखं यामां तादृशीः शत्रुसेना इतोऽस्मात्स्थानादप प्रोथ । बाधस्व । त्वं चंद्रस्य मुष्टिरसि । मुष्टिरिव शत्रूणां हंता भवसि । अतोऽस्मान्वीळयस्व । दृढीकृत् ॥

आमूर्ज प्रत्यावर्तयेमाः केतुमहुंदुभिर्वावदीति ।

समश्रपणीश्चरन्ति नो नरोऽस्माकमिंद्र रथिनो जयंतु ॥ ३१ ॥

आ । अमूः । अज । प्रतिऽआवर्तय । इमाः । केतुऽमत । दुंदुभिः । वावदीति ।

सं । अश्रपणीः । चरन्ति । नः । नरः । अस्माकं । इंद्र । रथिनः । जयंतु ॥ ३१ ॥

अस्याः पूर्वाधो दुंदुभिर्देवत्य उत्तरार्धे चंद्रः । यद्वा । उभावप्यर्धर्चविंद्री । हे इंद्र अमूः शत्रुप स्थितास्ता गा आज । अस्मान्प्रत्यागमय । इमा अस्मदीया गाः शत्रुभिर्जघृक्षिताः प्रत्यावर्तय । प्रतिनवर्तय । अयं च दुंदुभिः केतुमत प्रज्ञानवत यथा सर्षज्जायते तथा वावदीति । भृश शब्दं करोति । अश्रपणी अश्रपतना अश्रवाहाय नोऽस्मदीयाश्च नरः पुरुषाः सं चरन्ति । शत्रुभिर्युध्यमाना वर्तन्ते । तथा सति हे इंद्र अस्माकं रथिनो रथाच्छुद्धाः पुरुषाः शत्रुन जयंतु ॥ ॥ ३५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरवृक्षभुपालमास्त्राज्यधुरंधरण सायणाचार्येण विरचितं माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्मंहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

यस्य निःश्रमिंतं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममं तमहं वंदे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथाष्टमाध्याय आरभ्यते । षष्ठमंडलस्य चतुर्थेऽनुवाके चत्वारि सूक्तानि व्याख्यातानि । यज्ञायज्ञेति द्वाविंशत्युचं पंचमं सूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्य शंखीरार्थं । अत्रानुक्रम्यते । यज्ञायज्ञा द्वाधिका शंखुमृणपर्माणिकं पृश्निमुक्तं प्रगार्था बृहती महासतोबृहती महावार्हतवार्हता प्रगार्थावित्यापेयः काकृभः प्रगार्थः पुरर्उष्णिग्बृहती जगतीति माकृत्योऽत्यास्तिस्मो वासां लिंगोक्तदेवताः काकृभः प्रगार्थः पुरर्उष्णिग्बृहतीति पौष्ण्यो बृहती महाबृहती यवमध्यांत्यानुपुष्यावाभूम्योर्वा पृश्नेर्वेति । यज्ञायज्ञा व इत्येपा बृहती । तृतीयो द्वादशक इति तत्क्षणमद्वावात । द्वितीया सतोबृहती । अयुर्जा जागती सतोबृहतीत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् । तृतीयाचतुर्थी बृहतीसतोबृहत्यां पंचमी बृहती षष्ठी महासतोबृहती । अष्टाचरास्त्रयः पादा द्वादशाक्षरा द्वा पादा सा महासतोबृहती । सप्तमी महाबृहती । अष्टाक्षराश्चत्वारः पादा एको द्वादशाक्षरः सा महाबृहती । अष्टमी महासतोबृहती । अष्टिनस्त्रयो द्वा जागती सा महासतोबृहती । नवमी बृहती दशमी सतोबृहती । एता दशापिदेवत्याः । एकादशी ककुप । मध्यमो यदि द्वादशाक्षर उभयतोऽष्टको द्वा पादा सा ककुप । द्वादशी

मतोवृहती त्रयोदशी पुरउष्णिक् । आद्यो जागती द्वितीयतृतीया गायत्री सा पुरउष्णिक् । चतुर्दशी बृहती पंचदश्यतिजगती द्वापुचाशदक्षरा । एकादश्यायाः पञ्च मरुद्देवताकाः । त्रयोदश्यादीनां तिस्रणा निगोक्ता इन्द्रादयो वा देवताः । षोडशी ककुप मत्तदशी मतोवृहत्यष्टादशी पुरउष्णिङ्कोनविंशी बृहती । षोडश्यादीनां चतस्रणा पुषा देवता । विंशी बृहत्येकविंशी यवमध्या महावृहती । आद्या द्वावष्टका तृतीयो द्वादशकश्चतुर्थं चमावष्टका सा यवमध्या महावृहती । विंशकविंशोः पुंशिमृक्तमित्युक्तत्वात्परता माता पुंशिदेवता । द्वाविंशनुष्टुप । स चापि पुंशिदेवत्या यावामुमिदेवत्या वा ॥ मृक्तविनियोगो निगिक्तः । आपिमास्ते यज्ञायज्ञा व इत्ययं स्तोत्रियप्रगल्भः । मुञ्चित-च । यज्ञायज्ञा वो अयं देवो वो द्रविणोदा इति प्रगाथो स्तोत्रियानुरूपो । आ० प २० । इति ॥

यज्ञायज्ञा वो अयं गिरागिरा च दक्षसे ।

प्रप्र वयममृतं जातवेदसं प्रियं मित्रं न शंसिपं ॥ १ ॥

यज्ञाऽयज्ञा । वः । अयं । गिराऽगिरा । च । दक्षसे ।

प्रऽप्र । वयं । अमृतं । जातऽवेदसं । प्रियं । मित्रं । न । शंसिपं ॥ १ ॥

हे स्तोत्राग्रे वो यय यज्ञा यज्ञा यज्ञ यज्ञे सर्वेषु यागेषु दक्षसे प्रवृद्धायाग्रये गिरा गिरा मृतिरूपया वाचा वाचा स्तोत्रं कुरुतेति षुपः । चण्डा भिन्नकर्मो व इत्यग्रात्यग्रे द्रष्टव्यः । यय च स्तोत्रं कुरुते । वयमपि तमपि प्र शंसिप ॥ प्रममुषोदः पादपुरण इति प्रणन्दस्य द्विरुक्तिः पादपुरणार्था । यत्ययनेकवचनं । कादसो लुडः ॥ प्रणमाम । कीदृश । अमृत मरणरहितं जातवेदसं जातानां वेदितारं जातप्रज्ञं जातधनं वा मित्रं न मयिभूतमिव प्रियमनूकन ॥ यद्वा । यत्ययनं त्वमित्यस्य वसादेणः । अयय इति च कर्मणि चतुर्थी । क्रियाय हणमपि कर्तव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वात् । चण्डश्चणिति निपातश्चदर्थं वर्तते । दक्षसे इति च दक्षवृद्धिकर्मणोऽतर्भावितवर्ण्यार्थेऽटि रूपः । चणा योगात् निपातैर्ययदिहतेति निपातप्रतिषेधः ॥ तत्रायमर्थः । हे स्तोत्रग्य यज्ञे यज्ञ इममपि गिरा गिरा भुत्वा दक्षसे च वर्धयसि चेत् वयमप्यमृतत्वादिगुणकं तं प्रणमाम ॥

ऊर्जा नपातं स हिनायमस्मयुदागेम हव्यदातये ।

भुवद्वाजेष्वविता भुवद्बृध उत वाता तनूनां ॥ २ ॥

ऊर्जः । नपातं । सः । हिन । अयं । अस्मऽयुः । दागेम । हव्यऽदातये ।

भुवन्त । वाजेषु । अविता । भुवन्त । बृधः । उत । वाता । तनूनां ॥ २ ॥

ऊर्जाऽन्नस्य बलस्य वा नपातं पुत्रं प्र शंसिपमित्यनुपगात् प्रणमामित्यर्थः । हिनति निपातद्वयममुदायो ह्येत्यस्यार्थः । स यन्वयमग्निरस्मयुरस्मान्कामयमानो भवति । वयं च हव्यदातये इत्यानां हविषा देवभ्यो दाये तस्मा अग्रये दागेम । हवीषं नयाम । स वापिर्वाजेषु मयामेष्वविता रक्षिता वृधो वर्धकेशास्माकं भुवन्त । भवतु । उतापि च तनूनां तनयानामस्मत्पुत्राणां च वाता रक्षिता भवतु ॥

वृषा ह्यग्रे अजंरं महान्विभाम्यर्चिषा ।

अजंसेण गोचिषा गोणुचक्षुचे सुदीतिभिः सु दीदिहि ॥ ३ ॥

वृषा । हि । अग्रे । अजंरः । महान् । विऽभासि । अर्चिषा ।

अजंसेण । गोचिषा । गोणुचक्षुचे । सुदीतिभिः । सु । दीदिहि ॥ ३ ॥

हे अग्ने वृषा वर्षिता कामानां वृष्टेः कर्ता वाजरो जरारहितो महान् गुणैरधिक एवमुतस्त्वमर्चिषा दीप्त्या विभासि हि । विगेषिण प्रकाशमे खलु । हे शुचि दीप्तापि अजस्रणाविकृत्तेन शोचिषा तेजसा शोशुचत भृशं दीप्यमानस्त्वं मुदीतिभिः मुदीप्तिभिः सु दीदिहि । सुष्टुस्मान्दीपय । प्रकाशय ॥

म॒हो दे॒वान्य॒जसि॒ यस्या॑नु॒प॒क्तव॒ क्रत्वो॑त दंस॒ना ।

अ॒र्वाचः॑ सीं कृणु॒ह्यग्ने॑ऽव॒से रा॒स्व वा॒जोत॑ व॒स्व ॥ ४ ॥

म॒हः । दे॒वान् । य॒जसि॑ । य॒क्षि॑ । आ॒नु॒प॒क् । त॒व । क्र॒त्वा । उ॒त । द॑ंस॒ना ।

अ॒र्वाचः॑ । सीं । कृणु॒हि । अ॒ग्ने । अ॒व॒से । रा॒स्व । वा॒जा । उ॒त । व॒स्व ॥ ४ ॥

हे अग्ने त्वं महो महतो देवान्यजसि । यजमानानां यज्ञं हविर्भिः पुजयामि । अतोऽस्माकमपि यज्ञ आनुपक् अनुपक्त संततं यथा भवति तथा यन्नि । तान्देवान्यज । तदर्थं तव क्रत्वा प्रज्योतापि च दंसना कर्मणा च । सीमिति परिग्रहार्थीयः । तान् सर्वान्देवानवाचोऽस्मदभिमुखान् कृणुहि कुर्ववसेऽस्मद्रक्षणार्थं । तथा वाजा वाजान् हविर्लक्षणाजन्यानि रास्व । तभ्यो देवभ्यो देहि । उतापि च त्वमपि वस्व । तुभ्य प्रजानि हवीरपि संभजस्व ॥

य॒मापो॑ अ॒द्रयो॑ व॒ना गर्भ॑मु॒तस्य॑ पिप्र॒ति ।

स॒ह॒सा यो म॑थि॒तो जा॑य॒ते नृ॒भिः पृथि॑व्या अ॒धि सा॒न॒वि ॥ ५ ॥

यं । आ॒पः । अ॒द्रयः॑ । व॒ना । गर्भ॑ । अ॒तस्य॑ । पिप्र॒ति ।

स॒ह॒सा । यः । म॑थि॒तः । जा॑य॒ते । नृ॒भिः । पृथि॑व्याः । अ॒धि । सा॒न॒वि ॥ ५ ॥

आपो वसतीवर्याख्या अद्रयो यावाणो वना वनानि काष्ठानि च ऋतस्य यज्ञस्योदकस्य वा गर्भं गर्भवदंतवर्तमानं यमपि पिप्रति पुरयति । यद्वा । आपः समुद्रिया अद्रयो मेघा वनान्यरण्यानि च ऋतस्य गर्भं वाडवव्युतदावरूपेण वर्तमानं यमपि पिप्रति पुरयति । यस्यापिभूमिर्नंतुभिर्भृत्विभिः सहसा बलिन मथितः सन् पृथिव्या अधि भूमिरूपि सानवि समुक्कृत उल्कृष्ट देवयजनदेशं जायते प्रादुर्भवति स त्वं वस्यत्यन्वयः । यद्वा । यः पप्रतिवित्यनया संबधः ॥ ॥ ५ ॥

आ यः प॒प्रो भा॒नुना॑ रो॒दसी॑ उ॒भे धृ॒मेन॑ धाव॒ते दि॒वि ।

ति॒रस्त॑मी द॒दृश॑ ऊ॒र्म्या॒स्वा श्या॒वास्वरूपो॑ वृषा श्या॒वा अ॒रूपो॑ वृषा ॥ ६ ॥

आ । यः । प॒प्रो । भा॒नुना॑ । रो॒दसी॑ इति॑ । उ॒भे इति॑ । धृ॒मेन॑ । धाव॒ते । दि॒वि ।

ति॒रः । त॒मः । द॒दृश॑ । ऊ॒र्म्या॒मु । आ । श्या॒वा॒मु । अ॒रूपः॑ । वृषा॑ । आ । श्या॒वाः ।

अ॒रूपः॑ । वृषा॑ ॥ ६ ॥

योऽपिभानुना दीप्त्योभि रोदसी यावापृथिव्यावा पप्रो आपुरयति स धृमेन दिव्यंतरिक्षे धावते । गच्छति । धुमी हि मेघात्मना परिणतः सन् अंतरिक्षे गच्छति । कार्यकारणयोरभेदविवक्षया तद्वसनमपावुपचर्यते । अपि चायमरूप आरोचमानो वृषा वर्षिता कामानामिषगुणकोऽपि श्यावामु श्याववर्णामु रुष्णामुर्म्यामु । रात्रिनामितत । निशासु तमोऽंधकारं तिरस्कृत्या समताद्दृष्टुं । दृश्यते । श्यावाः श्याववर्णा रात्रोश्चातिष्ठति । अरूपो वृषति पुनर्वाक्तरादरार्था पादपुरणार्था वा ॥

बृहद्भिरग्रे अर्चिभिः शुक्रेण देव गोचिषा ।

भरद्वाजे समिधानो यविष्ठ्य रेवन्तः शुक्र दीदिहि द्युमत्पावक दीदिहि ॥ ७ ॥

बृहत्ऽभिः । अग्रे । अर्चिऽभिः । शुक्रेण । देव । गोचिषा ।

भरतऽवाजे । संऽदधानः । यविष्ठ्य । रेवन्तः । नः । शुक्र । दीदिहि । द्युऽमतः । पावक ।
दीदिहि ॥ ७ ॥

हे देव दानादिगुणयुक्त यविष्ठ्य युवतम शुक्र दीप्राये शुक्रेण निर्मलेन गोचिषा तेजसा भरद्वाजेऽस्मद्वा
तरि समिधानः समिध्यमानस्त्वं बृहद्भिर्महद्भिर्चर्मिन्त्रोभिर्भोऽस्मदर्थं रेवन्तयुक्त यथा भवति तथा दी
दिहि । दीप्यस्व । तथा पावक हे गोधकाये द्युमत द्योतमानेन च युक्त यथा भवति तथा दीदिहि । दीप्यस्व ॥

विश्वासां गृहपतिर्विंशमसि त्वमग्रे मानुषीणां ।

शतं एभिर्यविष्ठ पात्यंहसः समेद्वारं शतं हिमाः स्तोतृभ्यो ये च ददति ॥ ८ ॥

विश्वासां । गृहऽपतिः । विंश । असि । त्वं । अग्रे । मानुषीणां ।

शतं । पृऽभिः । यविष्ठ । पाहि । अंहसः । संऽएद्वारं । शतं । हिमाः । स्तोतृऽभ्यः ।
ये । च । ददति ॥ ८ ॥

हे अग्रे त्वं मानुषीणा मनोरपत्यभूताना विश्वासा ममोमा विंश प्रजानां गृहपतिरसि । गृहस्वामी भवसि ।
हे यविष्ठ युवतमाये अतस्त्य शत हिमाः शत हेमतान सवत्सरान समेद्वार त्या मभ्यगिद कृतवत मा शत शतान
शतसंख्याकिः पुभिः पाल्कैरहमः पापादाहतुः शत्रोर्वा पाहि । रक्ष । ये च स्तोतृभ्या ददति धन तव समिधनस्य
कर्तरि प्रयच्छति ताव पाहि ॥

त्वं नश्चिच ऊत्या वमो राधांसि चोदय ।

अस्य रायस्त्वमग्रे रथीरसि विदा गाधं तुचे तु नः ॥ ९ ॥

त्वं । नः । चिचः । ऊत्या । वमो उति । राधांसि । चोदय ।

अस्य । रायः । त्वं । अग्रे । रथीः । असि । विदाः । गाधं । तुचे । तु । नः ॥ ९ ॥

हे वमो वामकाये चिचो दर्शनीयस्यमूत्या रथया सह राधांसि चनानि नोऽस्मभ्य चोदय । प्रेरय ।
अस्य मत्रैव लोकं परिदृश्यमानस्य रायो धनस्य त्वं रथीरसि । रहिता नेता भवसि । अतः कारणादस्मभ्य
धनानि प्रेरयत्यर्थः । अपि च नोऽस्माकं तुचे । अपत्यनामितत । अपत्यायापतनं हेतुभूताय पुत्रादय गाधं प्रतिष्ठा
तु विप्र विदाः । त्वमय ॥

पथिं तोकं तनयं पतृभिष्टुमदर्थ्यरप्रयुत्तभिः ।

अग्रे हेठांसि दिव्या युयोधि नोऽदेवानि ह्वरांसि च ॥ १० ॥

पथिं । तोकं । तनयं । पतृऽभिः । त्वं । अदर्थ्यः । अप्रयुत्तऽभिः ।

अग्रे । हेठांसि । दिव्या । युयोधि । नः । अदेवानि । ह्वरांसि । च ॥ १० ॥

हे अपे त्वमदर्थः किनाप्यहिंसितैरप्रयुत्वभिः । यातिरत्र पृथग्भावायः । अपृथग्भूतिः संहतिः पतुभिः पालन-
साधनस्तोक पुत्र तनय पात्र च पर्षि । पालय । देव्या देवसंबंधीनि च हेऊमि क्रोधात्तोऽस्मत्तो युयोधि ।
पृथक्कुरु । अदेवानि मनुष्यसंबंधीनि च ऊरामि हिंसनानि चास्मत्तः पृथक्कुरु ॥ २० ॥

आ सखायः सवर्द्धा धेनुमजध्वमुप नव्यमा वचः । मृजध्वमनपस्फुरां ॥ ११ ॥

आ । सखायः । सवः ऽर्द्धा । धेनुं । अजध्वं । उप । नव्यमा । वचः । मृजध्वं । अनप
ऽस्फुरां ॥ ११ ॥

हे सखायः समानव्याना अध्वर्यवः सवर्द्धा । सवर्गति पयसो नाम । अमरणहेतुभूतस्य पयसो दोग्ध्री
धेनु गामाजध्वः । अभिगच्छतः प्राप्तः । केन साधनन । नव्यमा नवीयमा नवतरेण वचा वचमाज्ञानरूपेण
शब्देन । तदनंतरमनपस्फुरा । स्फुरतिर्वध्वकर्म । अनपवाधा ता धेनुमुप सजध्व । वर्त्तनोपस्था कुरुते । मरु
इत्यत्वात् मरुता यागाय पयो दोग्धूमिति शेषः । अथवा मरुतां माता पृथग्याग्या माध्वमिका वाग्धेनुः ।
हे सखायः स्नेतारः सवर्द्धा मरुज्जनहेतुभूतस्य पयसो दोग्ध्री धेनुं प्राप्तं नव्यमा नवतरेण वचमा स्नेत्रिणी
पात्रध्व । उपागच्छत । अनपस्फुरामनपवाधनीयां तां सजध्व । बंधनादिसृजत । मुचत । ईदृशी महती धेनु-
मरुता माता किमु वक्तव्यं तेषां माहात्म्यमिति मरुत्सुतिः ॥

या गर्धाय मारुताय स्वभानवे श्रवोऽमृत्यु धुष्टात ।

या मृच्छीके मरुतां तुराणां या सुस्त्रैर्वयावरी ॥ १२ ॥

या । गर्धाय । मारुताय । स्वऽभानवे । श्रवः । अमृत्यु । धुष्टात ।

या । मृच्छीके । मरुतां । तुराणां । या । सुस्त्रैः । एवऽयावरी ॥ १२ ॥

या धेनुमृत्युमरणहेतु श्रवोऽक्षं पयोलक्षणं मारुताय मरुतमघाय धुचत अधुचत । कीदृशाय । गर्धाय
प्रसहनशीलाय स्वभानवे व्यायत्तदीप्तये । या च तुराणां क्षिप्रकारिणां मरुता मृच्छीके सुस्त्रै तत्परा वर्तते ।
या च सुस्त्रैः सुस्त्रैर्हेतुभूतैर्वयावरीयैर्वर्गुभिरश्वमध्यमस्थानिरुद्धैर्वा मह यात्यन्येषामपि मुखार्थं वृष्टिजलैः सहा
गच्छती ता धेनुमुपाजध्वमिति पूर्वत्वान्वयः । अत्रापि पूर्ववत्सरुत्सुतिरधिगतया ॥

भरद्वाजायाव धुष्टात द्विता । धेनुं च विश्वदोहममिपं च विश्वभोजसं ॥ १३ ॥

भरत्ऽवाजाय । अवं । धुष्टात । द्विता । धेनुं । च । विश्वऽदोहसं । उप । च । विश्व
ऽभोजसं ॥ १३ ॥

हे मरुतो भरद्वाजायाम्भवावे द्विता द्वितयमव धुचत । किं तद्वितयं । धेनुं च गा चप चात्रं च । कीदृशी
धेनुं । विश्वदोहसं विश्वस्य व्याप्तस्य वहलस्य दोग्ध्री । कीदृशमन्नं । विश्वभोजसं सर्वेषां भोगपर्याप्त ॥

तं व इदं न मुक्रतुं वरुणमिव मायिनं ।

अयमणं न मंदं मृप्रभोजसं विष्णुं न स्तुष आदिशे ॥ १४ ॥

तं । वः । इदं । न । मुऽक्रतुं । वरुणं ऽडय । मायिनं ।

अयमणं । न । मंदं । मृप्रऽभोजसं । विष्णुं । न । स्तुषे । आऽदिशे ॥ १४ ॥

हे मरुत्रण त तादृशं वस्त्वां स्तुषे । स्तौमि । किमर्थं । आदिशे आदेशनाय धनानामतिमर्जनाय प्रदानाय ।

कीदृशं त्वां । इन्द्रं नैन्द्रमिव मुक्तुं मुक्तमाणां वरुणमिव मायिनं मायावंतं प्रज्ञावतमर्थमण नार्थमणमिव मद्रं
मृत्युविण्णं न विण्णमिव स्रष्टृभोजम स्रष्टृप्रधानं । यदा त्वस्या लिङ्गोक्तदेवतास्तदानीं निवशाद्वा चशब्दार्थं
द्रष्टव्यं ॥

त्वेपं शर्धो न मारुतं तुविष्वख्यन्तेवार्णं पृषणं सं यथा गता ।

सं सहस्रा कारिपक्ष्पणिभ्य आ आविर्गृह्णा वसुं कर्त्तुवेदो नो वसुं कर्त्त ॥१५॥

त्वेपं । शर्धः । न । मारुतं । तुविऽस्वनि । अन्वार्णं । पृषणं । सं । यथा । गता ।

सं । सहस्रा । कारिपत् । चर्पणिऽभ्यः । आ । आविः । गृह्णा । वसुं । कर्त्त ।
मुऽवेदो । नः । वसुं । कर्त्त ॥१५॥

निति संप्रत्यर्थः । न संप्रतीदानीं त्वेपं दीप्तं तुविष्वखि वरुणमनमनीममप्रत्यतं शत्रुभिरनभिगतं पृषणं
क्षोपकं मारुतं मरुतमधरूपमीदृशं शर्धो बलं स्नासीति शेषः । स च मरुद्गणो यथा येन प्रकारेण गता गतम-
ख्याकानि धनानि स महेव चर्पणिभ्यो मनुष्येभ्योऽस्मभ्य कारिपत् कुर्यात् । आकारः समुत्तये । यथा वा सस्या
सहस्रसंख्याकानि धनानि च स महेव कारिपत् कुर्यात् तथा स्नासीति पूर्ववाच्यः । अपि च स मरुद्गणो
गृह्णा गृह्णानि सवतानि वसु वसुनि धनान्याविकर्त्त । अस्मभ्यमायिकरोतु । तथा वसु वसुनि धनानि मुवेदो
मुलभानि च नोऽस्माकं कर्त्तुं करोतु । यदा तु लिङ्गादिय पाणी तदा मारुतं शर्ध इव त्वेपं पृषणं क्षोपकं
मेतत्सज्जं देव स्नासीति योजनीयः ॥

आ मां पृषन्तुपं द्रव शंसिपं नु ते अपिकर्णं आधृणे । अघा अर्यो अरातयः ॥१६॥

आ । मा । पृषन् । उपं । द्रव । शंसिपं । नु । ते । अपिऽकर्णं । आधृणे । अघाः ।
अर्यः । अरातयः ॥१६॥

हे पृषन् मा मामा द्रव । रक्षणार्थमभिगच्छ । आधृणं आगतदीप्तिं अघा आहवीरयोऽरीरभिगवीर-
रातयः शत्रुभूताः प्रजा उप द्रव । बाधम् ॥ उपपयो द्रवतिवाधाया वर्तते । यथा प्रजा पृथग्यजमानस्योप-
दांटाव । त० स० १ पृ १४ । इति ॥ अहं च ते तवापिकर्णं कर्णावपिगतं समीक्ष्य स्थितं मन नु लिप-
शंसिप । प्रशंसामि ॥ ॥३॥

मा काक्वीरमुद्रुहो वनस्पतिमगस्तीर्वि हि नीनंशः ।

मातं सृरो अहं एवा चन ग्रीवा आदधते वेः ॥१७॥

मा । काक्वीरं । उत । वृहः । वनस्पतिं । अगस्तीः । वि । हि । नीनंशः ।

मा । उत । सूरः । अहरिति । एव । चन । ग्रीवाः । आऽदधते । िरिति वेः ॥१७॥

ऋषिः पुत्रपोत्रमस्त्रितमाद्यान् वरुणस्याश्रयवनस्पतिवन् रूपयन् तस्यानुत्तरमाशाभी । हे पृषन् मा
काक्वीरं काकानां भर्तार वनस्पतिं वृत्तं मोद्रुहः । उदर । मा बाधम् । पुत्रपोत्रादिभिः सशस्त्रैर्मन्त्रैरुपेतमस्य
वह्निभिराश्रितं मा मा हिमीरित्यर्थः । शिशुदशुर्थः । अगस्तीरगमनीया अगमनीयस्य दृग्गम्यं कोर्तेयिचीरो
शत्रुभूताः प्रजा वि नीनंशो हि । विनाशाय च । उतापि च सूरः रिकः शत्रुर्वेव माहः । अस्मान्मा शर्षीत ॥
एवमित्यभिसंवधादाभ्यातस्योदात्तवत्त्वाच्चाश्रुतोऽपि यथेष्टतदाकोऽध्याह्रियते ॥ ग्रीवाः । गिरिव्यतरवम्या-
पर्यातं वध्नुतीति ग्रीवा दामानि । गृथा व्याधा वेः पक्षिणो हरणार्थं ग्रीवा दामानि । जालरूपाणादधते
भुस्यं निदधते तेषु निहितैः पक्षिणो हरत्येवमस्मान् वध्नोपायः शत्रुमो शर्षीदित्यर्थः ॥

दृतेरिव तेऽवृकमस्तु सख्यं । अच्छिद्रस्य दधन्वतः सुपूर्णस्य दधन्वतः ॥ १८ ॥
 दृतेऽडव । ते । अवृकं । अस्तु । सख्यं । अच्छिद्रस्य । दधन्वतः । सुपूर्णस्य ।
 दधन्वतः ॥ १८ ॥

हे पुपन ते तव सख्यं सखित्वमवृकं बाधकरहितं सर्वदेकरूपिणं वर्तमानमस्माकमस्तु । सर्वदा भवतु ।
 दृतेरिव । यथा दृतेस्त्यदीयं सख्यमविकृत्तं तद्वत् । कीदृशो दृतिः । अच्छिद्रस्य किद्ररहितस्य संक्षिप्तस्य
 दधन्वतो दधिमतः सुपूर्णस्य दध्ना सुष्ठु पुरितस्य । पुनर्दधन्वत इति दध्नोऽधिकत्वद्योतनार्थः । ईदृशो दृतिः
 सर्वदा पुपनो रथे वर्तते । स इव वयमपि तव सखायो भवंमत्युपिराशास्तु ॥

परो हि मत्यैरसि समो देवैरुत श्रियाः ।

अभि ख्यः पूषन्पूतनासु नस्वमवा नूनं यथा पुरा ॥ १९ ॥

परः । हि । मत्यैः । असि । समः । देवैः । उत । श्रियाः ।

अभि । ख्यः । पूषन् । पूतनासु । नः । त्वं । अवा । नूनं । यथा । पुरा ॥ १९ ॥

हे पुपन मत्यैर्मत्यैर्भ्यो मनुष्यैः परः परमात्स्थितोऽसि । श्रिया संपदा देवैरुत सर्वदेवैश्च समः समानो
 ऽसि । अतस्त्वं पूतनासु संयामिषु नोऽस्मानभि ख्यः । अभिपञ्चानुयहदृष्ट्या विनीक्य । यथा पुरा येन प्रकारेण
 पूर्वकालीनान्युरुपाचरन्ति एव नूनमवादानोमव । अस्मान्नुच ॥

वामी वामस्य धृतयः प्रणीतिरस्तु सृनुता ।

देवस्य वा मरुतो मत्यस्य वेजानस्य प्रयज्यवः ॥ २० ॥

वामी । वामस्य । धृतयः । प्रऽनीतिः । अस्तु । सृनुता ।

देवस्य । वा । मरुतः । मत्यस्य । वा । वेजानस्य । प्रऽयज्यवः ॥ २० ॥

हे धृतयः कर्पयितारः प्रयज्यवः प्रकर्षेण यष्ट्या मरुतः सा सृनुता प्रियमत्यात्मिका माध्यमिका शुष्मदीया
 वाक् प्रणीतिरस्तु । अस्मदर्थं धनानां प्रणेत्री भवतु । देवस्य वा मत्यस्य मनुष्यस्य वेजानस्यष्टवत उभयविधस्य
 पुरुषस्य वामी प्रशन्ता या वाक् वामस्य वननीयस्य धनस्य प्रणीतिः प्रणेत्री सा सृनुतित्यन्वयः । प्रणी-
 तिरस्त्वस्मदर्थं ॥

सद्यश्चिद्यस्य चर्कृतिः परि द्यां देवो नैति सूर्यः ।

त्वेषं शवो दधिरे नाम यज्ञियं मरुतो वृचहं शवो ज्येष्ठं वृचहं शवः ॥ २१ ॥

सद्यः । चित् । यस्य । चर्कृतिः । परि । द्यां । देवः । न । एति । सूर्यः ।

त्वेषं । शवः । दधिरे । नाम । यज्ञियं । मरुतः । वृचऽहं । शवः । ज्येष्ठं । वृचऽहं । शवः ॥ २१ ॥

यस्य च मरुद्गणस्य चर्कृतिः कर्म सद्यश्चित्तस्य एव द्यां पर्यैति परिगन्तुं दिव्यतरिञ्च परितो वर्तते देवो
 न देवो द्योतमानः सूर्य इव तादृग्गणात्मका मरुतस्त्वेप दीप्त नाम शत्रुणा नमयितुं यज्ञियं यज्ञार्हं शवो
 बलं दधिरे । आधारयन् । तच्च शवो बलं वृचहं वृचादेरमुरस्य हंतुं भवति । तच्च वृचहं शवो ज्येष्ठं सर्वेभ्यः
 प्रशस्ततमं भवति ॥

सकृद् द्यौरजायत सकृद्भूमिरजायत ।

पृथ्वा दुग्धं सकृत्पयस्तदन्यो नानु जायते ॥२॥

सकृत् । ह । द्यौः । अजायत । सकृत् । भूमिः । अजायत ।

पृथ्वाः । दुग्धं । सकृत् । पयः । तत । अन्यः । न । अनु । जायते ॥२॥

सकृद् सकृदेव द्यौरजायत । उदपयत । सकृदुत्पन्नैव स्थिता भवति । न पुनस्तस्या नष्टायामन्या तत्सदृशी चाजायते । भूमिश्च सकृदेवाजायत । पृथ्वा मरुता मातुर्गोः पयश्च सकृदेकवारमेव दुग्धं यस्मात्पयसो मरुतो जज्ञिर । पुष्टिर्दुग्धे पयसो मरुतो जाताः । तं स० २० ११४ । इति तैत्तिरीयक । यथा लावापृथिव्या सकृदेवोत्पद्यते एवं पुष्टिरपि सकृदुत्पन्नैव पयसा मरुतोऽजीजनत । तत्ततः परमन्यः पदार्था नानु जायते । तत्सदृशी नोत्पद्यते ॥ ४ ॥

सृपि जनमिति पचदशर्चं पष्ठ मुक्त भारद्वाजस्य ऋजिश्चन आर्षं वैश्वदेव । अत्या षट्पचाशदक्षरा शक्नोति शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्ता । सृपि पचोन ऋजिश्च ह वैश्वदेव ह शक्नोत्येतमिति ॥ व्यंष्टे दशरात्रं पचमे ऽहनीदे वैश्वदेवनविज्ञान । सूत्रित च । ऋभुर्विभ्या सृपि जनमिति वैश्वदेव । आ० ८ ८ । इति । आशा महा नास्त्रीव्रतं जथा ॥

सृपे जनं सुव्रतं नव्यसीभिर्गीर्भिर्मित्रावरुणा सुम्वयंता ।

त आ गमंतु त इह श्रुवंतु मुष्टाचामो वरुणो मित्रो अग्निः ॥१॥

सृपे । जनं । सुव्रतं । नव्यसीभिः । गीः ऽभिः । मित्रावरुणा । सुम्वयंता ।

ते । आ । गमंतु । ते । इह । श्रुवंतु । मुष्टाचामः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ॥१॥

सुव्रतं मुक्तमात्रं जनं देव्य जनं देवमंघ्रं नव्यसीभिर्नवतराभिर्गीर्भिः स्मृतिभिः सृपि । अह सृपि । तथा मित्रावरुणा । मित्रः प्रसीतस्त्रायको वरुणः पापान्निवारयिता । एतावपि देवो स्तामि । कीदृशा । सुम्वयतः सुम्वं सुव्रं स्तोतृणामिच्छता । मुष्टाचामः शोभनवलास्त्रि वरुणादयः सर्वे देवा इहास्मिन्यज्ञ आ गमंतु । आश्रुवंतु । ते तादृशाः श्रुवतु । अस्मदीयाः स्मृतीः शृण्वतु च । अत्र मित्रादीना परिगणनमुपलक्षणं मुक्तस्य सर्वदेवता-प्रतिपादकत्वात् । अत एव पुर्वं जनमिति सामान्यनिर्देशः ॥

विशोविश उद्भ्रमध्वरेष्वदृष्टक्रतुमरतिं युवत्योः ।

दिवः शिणुं सहस्रं सृनुमग्निं यज्ञस्य क्रतुमरुपं यज्ञेय्य ॥२॥

विशः ऽविशः । उद्भ्रमध्वरेषु । अदृष्टक्रतुं । अरतिं । युवत्योः ।

दिवः । शिणुं । सहस्रं । सृनुं । अग्निं । यज्ञस्य । क्रतुं । अरुपं । यज्ञेय्य ॥२॥

विशो विशः सर्वस्याः प्रजाया अध्वरेषु यज्ञेष्वीदमस्त्वग्निः सृत्यमदृष्टक्रतुं दर्पणहतकप्राणममृष्टप्रज्ञं वा युवत्योर्लावापृथिव्योररतिमभिगतारमयं स्वाग्निं दिवो द्युलोकस्य शिणुं पुत्रः दिवस्यग्निं प्रथमं जज्ञे अग्निः । ऋखं १०. ४५ १. इति निगमः । यदा । दिवः स्तोतुः पुत्रभूत । तथापि निगमो भवति । त्वं पुत्रो भवसि यस्तेऽतिधत् । ऋखं २० १. ९. इति । सहस्रो वलस्य सृनुं पुत्रं यज्ञस्य यागस्य क्रतुं प्रज्ञापकमरुपमारौचमानं मेवंगुणकमपि यज्ञेय्यं यष्टुं । सृपि इत्यनुपपद्यते । सृपि । सृपि ॥

अरुपस्य दहितरा विरुपे स्तुर्भिरन्या पिपिगे सृरो अन्या ।

मिथस्तुरा विचरंती पावके मन्म श्रुतं नभात ऋच्यमीने ॥३॥

अ॒रु॒षस्य॑ । द॒हि॒तरा॑ । वि॒रूपे॑ इति॒ वि॒रूपे॑ । सृ॒ऽभिः । अ॒न्या । पि॒पि॒णे । मूरः॑ । अ॒न्या ।
मि॒यः॒ऽतु॒रा । वि॒चर॑ती इति॒ वि॒ऽचर॑ती । पा॒व॒के इति॑ । म॒न्म । श्रु॒तं । न॒शतः॑ ।
ऋ॒च्यमा॑नि इति॑ ॥ ३ ॥

इयमहोरात्रयोः स्मृतिः । अरुषस्यारोचमानस्य सूर्यस्य दहितरा दहितरी । सूर्येण ह्यहोरात्रयोर्विभागः
क्रियते । अतस्तदधीनात्मनामत्वात्तस्य दहितरावित्युच्यते । विरूपे शुक्लरूपतया नानारूपे । तयोरन्येका
रात्रिः स्मृतिर्नक्षत्रैः पिपिणः । पिप्यते । संश्लिष्यते ॥ पिपिण अवयव इति धातुः ॥ अन्याहरात्मिका दहिता मूरः
सूर्येण पिपिणः । संश्लिष्यते । तं च नक्षत्रैः सूर्येण चानकृते भवत इत्यर्थः । मिथस्मूरा परस्परं बाधयन्ती । अहो
रात्रिर्निवर्त्यते राज्ञा चाहरति परस्परं बाधः । अत एव विचरती विविधं पृथक्चरन्ती पावके सर्वस्य
शोधयिष्या । एवंभूति अहस्य रात्रिश्च ऋच्यमानं अस्माभिः स्मूयमानं सत्यां श्रुतं श्रोतव्यं मन्म मननोयं स्तोत्र-
मस्मत्कृतं नक्षतः । व्यामुता ॥

प्र वा॒युम॑च्छा वृ॒हती॑ म॒नी॒पा वृ॒हद्द्र॑यिं वि॒श्ववा॑रं रथ॒प्रां ।
द्यु॒तद्या॑मा नि॒युतः॑ प॒त्य॒मानः॑ क॒विः क॒विमि॑यश्वासि प्रय॒ज्यो ॥ ४ ॥
प्र । वा॒युं । अ॒च्छ । वृ॒हती॑ । म॒नी॒पा । वृ॒हत्॒ऽर॒यिं । वि॒श्व॒ऽवा॒रं । रथ॒ऽप्रां ।
द्यु॒त॒त॒ऽया॑मा । नि॒ऽयु॒तः । प॒त्य॒मानः॑ । क॒विः । क॒विं । इ॒य॒श्वा॒सि । प्र॒य॒ज्यो इति॑
प्रऽयज्यो ॥ ४ ॥

वृहती महती मनीषामदीया स्मृतिर्वायुमच्छाभिमुख्येन प्र गच्छतु ॥ उपसर्गश्रुतयोर्गक्रियाध्याहारः ॥
कीदृशं वायु । वृहद्द्रयि महाधनं विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं संभजनीयं रथप्रा रथस्यात्मीयस्य प्रातार पुरयितारं ।
यद्वा । स्तोत्राणां रथ धनः पुरयितारं । अथ प्रत्यक्षस्मृतिः । हे प्रयज्यो प्रकीर्णं यष्ट्य वायो द्युतयासा प्रदीप्त
यानो नियुत आत्मीयरथयोञ्चा वडवान्ताः पत्यमानोऽभिपतन्नभिगच्छन् । यद्वा । पत्यतिरश्चर्यकमा । तामां
वडवानामोत्तरः कविः क्रातदर्शी । एवमुत्तरस्य कवि मधाविन स्तोतारमियक्षसि । धनं पुत्रय ॥

स मे॒ वपु॑श्छदयद॒श्विनो॑र्यो रथो॑ वि॒रुक्त्वा॒न्मन॑सा यु॒ज्जानः॑ ।
येन॑ न॒रा ना॑सत्ये॒षय॑र्ध्वं वर्ति॒याथ॑स्तन॒याय॑ त्मने॒ च ॥ ५ ॥
सः । मे॒ । वपुः॑ । छ॒द॒य॒त । अ॒श्विनोः॑ । यः । रथः॑ । वि॒रुक्त्वा॑न । म॒न॒सा । यु॒ज्जानः॑ ।
येन॑ । न॒रा । ना॑स॒त्या । इ॒ष॒य॒र्ध्वं । वर्तिः॑ । या॒थः । त॒न॒याय॑ । त्मने॒ । च ॥ ५ ॥

अश्विनोः स्मृतः स रथो मे मदीयं वपुः शरीरं छदयत । छदयतु । तेजसाच्छादयतु । यो रथो
विरुक्त्वा विरोचनवान् विपिण दीपमानो मनसा मनोव्यापारमात्रेण युज्जानोऽक्षैः संप्रयुज्यमानो भवति ।
हे नरा नेतारो हे नामत्या सत्यस्वभावा सत्यस्य नेतारो नामिकाप्रभवा वाश्विनो येन रथेन वर्तिः स्तोत्रगृहं
तनयाय पुत्राय तमे तत्पित्रे स्तोत्रं चिपयर्ध्वं कामान्प्रापयितुं याथो गच्छथः स रथ इति पुत्रचान्वयः ॥ ५ ॥

प॒र्जन्य॑वाता वृष॒भा पृ॒षि॒ष्याः पु॒री॒पाणि॑ जि॒न्वत॑म॒प्यानि॑ ।
स॒त्य॒श्रुतः॑ क॒वयो॑ य॒स्य गी॑र्भिर्जग॑तः स्या॒त॒र्ज॒ग॒दा वृ॑णु॒ध्वं ॥ ६ ॥

पर्जन्यवाता । वृषभा । पृथिव्याः । पुरीषाणि । जिन्यतं । अयानि ।

सत्यं श्रुतः । कवयः । यस्य । गोः । भिः । जगतः । स्यातः । जगतः । आ । कृणुध्वं ॥ ६ ॥

हे पर्जन्यवाता पर्जन्यवायु वृषभा वृष्टः कर्तारो पृथिव्याः । अतरिक्षनामितत । अतरिक्षादप्यान्याप्तस्यानि पुरीषाणि पुरकाण्यदकानि जिन्यत । प्रययत । उत्तरीऽर्धं चो माकृतः । हे सत्यश्रुतः सत्यस्य स्तोत्रस्य श्रोतारः कवयो मेधाविनो मरुतो यस्य स्तोत्रगीर्भिः स्तुतिमयं स्तुता भवथ तस्य स्तोत्रजगत्स्यावरजगमात्मकं सर्वं प्राणिजातमा कृणुध्व । आभिमुख्येन कुरुत । हे जगतः श्रुतः । गणाभिषायमेकवचन । स्यावरजगमात्मकस्य जगतोऽवस्थापक हे मरुद्गणति योज्य ॥

अन्वारभणीयाया सारस्वतस्य हविषो याज्ञा पावीरवीक्ष्या । सूत्रितं च । पावीरवी कन्या चित्रायुः पीपिवामुं सरस्वत । आ० २ ८ । इति ॥ एकादशेन सारस्वते परावर्षे पुरोडाशस्य याज्ञा । सूत्रितं च । पावीरवी कन्या चित्रायुर्यस्ते स्मनः शशयो यो मयोभुः । आ० ३ ७ । इति ॥ आपिमारुते शस्त्रेऽक्षेपा । सूत्रितं च । राकामहमिति द्वे पावीरवी कन्या चित्रायुः । आ० ५ २० । इति ॥

पावीरवी कन्या चित्रायुः सरस्वती वीरपत्नी धियं धात ।

ग्राभिरच्छिद्रं शरणं सज्जोषा दूराधर्षं गृणते गर्भं यंसत ॥ ७ ॥

पावीरवी । कन्या । चित्रऽत्रायुः । सरस्वती । वीरऽपत्नी । धियं । धात ।

ग्राभिः । अच्छिद्रं । शरणं । सऽजोषा । दूऽधर्षं । गृणते । गर्भं । यंसत ॥ ७ ॥

पावीरवी गोधयित्री कन्या कमनोया चित्रायुश्चित्रगमना चित्रावा वा वीरपत्नी । वीरः प्रजापतिः पतियस्यास्तादृशी । यद्वा । वीराणा पालयित्री । एवमुक्ता सरस्वती धियममदीय कर्म यज्ञास्य धात । दधातु । धारयतु । ददातु वा । शब्देन प्रतिपादितो ह्यर्थोऽनुष्ठेयत । अपि च ग्राभिर्देवपत्नीभिः सज्जोषा । सह प्रीयमाणा । यद्वा । या गायत्र्यादीनि कदासि । कदासि वै या इति श्रुतः । तैः सह प्रीयमाणा गृणते स्तुवते मह्यमच्छिद्रं किद्ररहितं दूराधर्षं शत्रुभिः शीतवातादिभिश्च धर्षितुमशक्य शरणं गृहं गर्भं सुप च यंसत । प्रयच्छतु ॥

एकादशेन पीप्णे पशो पथस्पथ इति हविषो याज्ञा । सूत्रितं च । पथस्पथः परिपति वचस्या बृहस्पते या परमा परावर्दति द्वे । आ० ३ ७ । इति ॥

पथस्पथः परिपतिं वचस्या कामेन कृतो अभ्यानकृत् ।

स नो रामच्छुरुधश्चंद्राया धियं धियं सीपधाति प्र पृषा ॥ ८ ॥

पथऽपथः । परिऽपतिं । वचस्या । कामेन । कृतः । अभि । आनट । अर्कं ।

सः । नः । रामत । शुरुधः । चंद्रऽअयाः । धियंऽधियं । सीपधाति । प्र । पृषा ॥ ८ ॥

पथस्पथः सर्वस्य मार्गस्य परिपतिमधिपतिमकर्मचनीयं पुषण कामेन काम्यमानेन फलेन कृतो वशीकृत स्तोता वचस्या स्तुत्याभ्यानट । अभ्यश्रुता । प्राप्नोतु । स च पुषा नोऽस्मभ्य शुरुधः श्रुवो रोधयित्रीणां शूद्रायाः चंद्रमिति हिरण्यनाम । हिरण्यप्रमुखा यद्वा शैर्णश्रुता रामत । ददातु ॥ रा दनि । अस्माक्षिद्रं रूप ॥ तथ धियं धियं सर्वसम्पदीय कर्म स पुषा प्र सीपधाति । प्रसाधयतु ॥

त्वाङ्घ्रि पशो प्रथमभाजमिति हविषो याज्ञा । सूत्रितं च । प्रथमभाज यशस वयोधा सोमापुषणा जनन रयीणां । आ० ३ ८ । इति ॥

प्रथमभाजं यशसं वयोधां सुपाणिं देवं सुगर्भस्तिमृभ्वं ।
 होता यशद्यजतं पस्त्यानामग्निस्त्वष्टारं सुहवँ विभावा ॥ ९ ॥
 प्रथमऽभाजं । यशसं । वयःऽधां । सुऽपाणिं । देवं । सुऽगर्भस्तिं । ऋभ्वं ।
 होता । यशत् । यजतं । पस्त्यानां । अग्निः । त्वष्टारं । सुऽहवँ । विभाऽवा ॥ ९ ॥

प्रथमभाजं प्रथम उत्पत्तिकाल एव विभक्तारं जंतूनां । यावच्छो वैरतमः सितस्य त्वष्टा रूपाणि विक
 रोति तावच्छो वै तत्प्र जायत । ति० सं० १. ५. ९. १. इति श्रुतिः । यशसं यशस्विनं वयोधां वयसोऽन्नस्य
 हविर्नक्षत्रस्य धातार धारयितार यदा स्तोत्रभ्योऽन्नप्रदं सुपाणिं । हस्तस्य माणवंधादृध्वप्रदेशः पाणिः ।
 शोभनपाणिदं देवं दानादिगुणयुक्तं सुगर्भस्तिं । गर्भभिरिति बाह्वनाम । शोभनदोदंडमुभयमूकं भासमानं
 महातं वा पस्त्यानां । पस्त्यमिति गृहनाम । तत्पस्त्यानां यजतं यष्टव्यं । गृहस्थैर्यजनीयमित्यर्थः । सुहवँ सुखेन
 ज्ञानं शक्यं । एवंभूतं त्वष्टार होता देवानामाज्ञाता विभावा दीप्यमानोऽप्रियं वत । यजत । अनेन हविषा यजतु ॥

भुवनस्य पितरं गीर्भिराभी रुद्रं दिवा वर्धयां रुद्रमक्ता ।
 बृहंतमृष्यमजरं सुपुममृधग्धुवेम कविनेपितासः ॥ १० ॥
 भुवनस्य । पितरं । गीऽभिः । आभिः । रुद्रं । दिवा । वर्धय । रुद्रं । अक्ता ।
 बृहंतं । ऋष्यं । अजरं । सुऽपुमं । ऋधक् । हुवेम । कविना । उपितासः ॥ १० ॥

भुवनस्य भुतजातस्य पितर पालयितार रुद्रं । रुद्रः ख । तद्वावयितारमीश्वरमाभिर्गीर्भिः स्तुतिभिर्दि
 वाहनि हे स्तोतवर्धय । अक्ता राज्यां च तमेव रुद्रं स्तुतिभिर्वर्धय । वयं च कविना प्राज्ञेन रुद्रेणपितासः
 प्रेरिताः संतो बृहंतं महातमृष्य दर्शनीयमजरं जरारहितं सुपुमं शोभनमुखमेवगुणविशिष्टं रुद्रमृधक् ऋध
 समृद्धं यथा भवति तथा हुवेम । स्तवाम ॥ ॥ ६ ॥

आ युवानः कवयो यज्ञियासो मरुतो गंत गृणतो वरस्यां ।
 अचिचं चिद्धि जिव्यथा वृधंत उत्था नद्यतो नरो अंगिरस्वत् ॥ ११ ॥
 आ । युवानः । कवयः । यज्ञियासः । मरुतः । गंत । गृणतः । वरस्यां ।
 अचिचं । चित् । हि । जिव्यथ । वृधंतः । उत्था । नद्यतः । नरः । अंगिरस्वत् ॥ ११ ॥

हे युवानो नित्यतरुणाः कवयः प्राज्ञा यज्ञियासो यज्ञाहो एवभुता हे मरुतो गृणतः स्तुवतो वरस्या
 वरणीयां स्तुतिं प्रत्या गत । आगच्छत । अपि च हे नरो नेतारो मरुत इत्येत्यमनेन प्रकारेण वृधतो
 वर्धमानाः । यद्वा । इत्यामुत्रातरिजे नजतो व्याप्नुवतोऽंगिरस्वत । अंगिरसो गमताशीला रश्मयः । ते यथा
 शीघ्रं नभस्तलं व्याप्नुवति तद्वत् । यद्वा । ऋषय एवांगिरसः । तद्वत्कीर्णगामिनः । एवभुता यूयमचिचं चित ।
 आपधिवनस्पतिभिर्निविडो देशश्चिचं । तद्विलक्षणमोषध्यादिभिर्वियुक्तमपि देशं जिव्यथ । वृथ्या तर्पयथ ।
 हीति पुराणः ॥

प्र वीराय प्र तवसे तुरायाजा यूथेव पशुरशिरस्तं ।
 स पिस्पृणति तन्वि श्रुतस्य स्तुभिर्न नाकं वचनस्य विपः ॥ १२ ॥
 प्र । वीराय । प्र । तवसे । तुराय । अजं । यूथाऽदेव । पशुऽरशिः । अस्तं ।
 सः । पिस्पृणति । तन्वि । श्रुतस्य । स्तुऽभिः । न । नाकं । वचनस्य । विपः ॥ १२ ॥

वीराय विक्रांताय विविधशत्रुणासीरकाय वा मरुद्गणाय प्राज्ञः । हे स्तोतः स्तुति प्रशमय । तथा तवमे
बलिने तुरगस्य क्षिप्रगमनाय च तस्मै गणाय प्राज्ञः । तव दृष्टातः । पशुरनिः पशुपालको यूथव । स यथा गीयथानि
सायंकालिऽस्तं गृहं शीघ्रं गमयति तद्वत् शीघ्रं स्तुति प्ररथत्यर्थः । स च मरुद्गणो वचनस्य वक्तृविषो विप्रस्य
मेधाविनः स्तोतुः श्रुतस्य ॥ क्रियायद्गणमपि कृतव्यमिति कर्मणः संप्रदानत्वात्तुर्थ्यं पठे ॥ श्रुत श्रोतव्यं स्तोत्रं
तन्वात्मीयं शरीरं पिशुगति । स्पृशयतु । मश्रुपयतु । तत्स्तोत्रं हृदयत भवत्युत्तर्यः । स्पृशने दृष्टातः । स्तुभिर्न
नाक । यथा नक्षत्रनाकमंतरिक्षं स्पृशयति मश्रुपयति तद्वत् ॥

यो रज्जोमि विममे पार्थिवानि त्रिश्चिद्विष्णुर्मनवे बाधिताय ।

तस्य ते शर्मन्नुपदद्यमाने राया मदेम तन्वा ३ तना च ॥ १३ ॥

यं । रज्जोमि । विऽममे । पार्थिवानि । त्रिः । चित् । विष्णुः । मनवे । बाधिताय ।

तस्य । ते । शर्मन् । उपऽदद्यमाने । राया । मदेम । तन्वा । तना । च ॥ १३ ॥

यो विष्णुर्बाधितायामुर्द्ध्वमिताय मनवे प्रजापतये तदर्थं पार्थिवानि पृथिव्या सवज्ञानि रज्जोमि
लोकान् । रज्जोकोनिति यावत् । त्रिविममे । चिदित्येवधारणे । त्रिभिरेव विकर्मणः परिमितवान् हे विष्णो
तस्य तादृशस्य ते तव ॥ तृतीयार्थं पठे ॥ ईदृशेन त्वयोपदद्यमानिऽस्मभ्य दीयमानि शर्मन् शर्मणि गृहं मुनि वा
वर्तमानाः संतो वयं राया धनं तन्वा रोगादिरहितेन शरीरेण च तना तनयेन पुत्रेण च मदेम । मोदेम ।
हृष्टा भवेम ॥

तन्नोऽहिर्वुध्नो अद्विरकस्तत्पर्वतस्तत्सविता चनो धात ।

तदोपधीभिरभि रातिपाचो भगः पुरंधिर्जिन्वतु प्र राये ॥ १४ ॥

तत् । नः । अहिः । वुध्नः । अतऽभिः । अकः । तत् । पर्वतः । तत् । सविता । चनः । धात ।

तत् । आपधीभिः । अभि । रातिपाचः । भगः । पुरंधिः । जिन्वतु । प्र । राये ॥ १४ ॥

वुध्नः । वुध्नमंतरिक्षं । तत्र भवोऽहिः । एतद्विरक्त इत्यहिः । उक्तं च । अद्विरयनादेत्यंतरिक्षं । नि० ७ १५ ।
इति । एतत्पदद्वयमिधयो देवोऽकिरचनमाधनमंत्रं स्तुयमानः मन नोऽस्मभ्य तत् लोकं प्रमितं चनोऽस्मभ्य
रुदकः सार्धं धात । दधातु । विदधातु । प्रयक्तु । पर्वतः पुरयिता ॥ पर्व पुरण इति धातुः ॥ यद्वा । पर्ववद्ग
पर्वतः । तद्वान् । पर्वतस्य गिरः शत्रुरिति वा पर्वतः । स च तन्नो दधातु । तथा सविता प्ररको देवश्च तन्नो
दधातु । अपि च रातिपाचः । राति दानं भवति भवत इति रातिपाचो विशेष देताः । ते आपधीभिः । आप
पाक आमु धीयत इत्योपधयन्तुलमायायाः । ताभिः सार्धं तदस्मभ्य प्रयक्तु । तथा पुरंधिर्वह्नीवह्नप्रज्ञो
वा बह्नुकमा वा भगो भजनीय एतत्सज्जो देवश्च राये धनार्थं प्र जिन्वतु । अस्मान्प्रयतु ॥

नू नो रयिं रथ्यं चर्पणिप्रां पुरुवीरं मह जृतस्य गोपां ।

क्षायं दाताजरं येन जनान्स्पृधो अदवीरभि च क्रमाम विण अदवीरभ्यश्नवाम ॥ १५ ॥

नू । नः । रयिं । रथ्यं । चर्पणिऽप्रां । पुरुऽवीरं । महः । जृतस्य । गोपां ।

क्षायं । दातु । अजरं । येन । जनान् । स्पृधः । अदवीः । अभि । च । क्रमाम । विणः ।

आऽदवीः । अभि । अश्नवाम ॥ १५ ॥

हे सर्व देवा नोऽस्मभ्य रयिं धत्त क्षय गृहं च दात । प्रयक्तु । कीदृशं रयिं । रथ्यं रथसंबन्धिन । रथ
युक्तमित्यर्थः । चर्पणिप्रां । चर्पणयो मनुष्याः । तेषां पुरयितारं पुरुवीरं । वीर्याज्जायत इति वीरा । पुत्रादयः ।

बहुभिर्वीरिरूपेत । महो महत ऋतस्य यज्ञस्य गोपां रचकं । दक्षिणारूपेण धनेन हि यज्ञो रक्ष्यते । मृतो यज्ञस्त्वदक्षिण इति वचनात् । कीदृशं चयं । अजर जरारहितं । येन रयिणा चयणं च जनान् शत्रुन स्पृधः स्पर्धमाना अदेवीरदेवसंबन्धिनीरामुरीः सेनास्राभि क्रमाम अभिभवेम । तथादेवीः । आगता देवा यामु हविःस्वीकारार्थं ता आदेव्यः । तादृशीश्च विशः प्रजा यज्ञानुष्ठायिनीयेन धनेन गृहेण चाभ्यश्वाम अभि प्राश्वाम तादृशं धनं गृहं च दातव्यन्वयः ॥ ७ ॥ ॥ ४ ॥

पचमेऽनुवाके द्वादश मृक्तानि । तत्र ऋवे व इति पचदशर्चं प्रथमं मृक्तमृजिश्चन आपं बहुदेवताकं वैष्टुभ । ऋवे व इत्यनुक्रातं ॥ गतः मृक्ताविनयागः ॥

हुवे वो देवीमदिति नमोभिर्मृच्छीकाय वरुणं मित्रमग्निं ।

अभिष्टादामर्यमणं मुग्धेवं चातृन्देवान्स्ववितारं भगं च ॥ १ ॥

हुवे । वः । देवीं । अदिति । नमः । ऽभिः । मृच्छीकाय । वरुणं । मित्रं । अग्निं ।

अभिऽष्टादां । अर्यमणं । मुऽग्धेवं । चातृन् । देवान् । स्ववितारं । भगं । च ॥ १ ॥

हे देवा वो युष्माकं मातरं देवीं योतमानामदितिमखडनीयामदीनां वा एतस्मिन्ना देवतां मृच्छीकाय मुखार्थं नमोभिर्नमस्कारः स्तोत्रेवा ऋवे । हयामि । स्तामि । तथा वरुणं वारक मित्रं प्रमीतिस्त्रायकं देवमग्निं चैताश्च देवान्मोभिर्हवे । तथाभिवदा । चदिर्हिमाकमा । अभिचत्तार शत्रूणा हिमिहार मुग्धं मुमुखमर्यमणं च नमोभिर्हवे । स्ववितारं भगं च नमोभिर्हवे । किं बहुना चातृन् पालयितृन् सर्वान्देवान्मोभिः स्तोत्रेर्हवे । स्तामि ॥

सुज्योतिषः सूर्य दक्षपितृननागास्वे सुमहो वीहि देवान् ।

द्विजन्मानो य ऋतमापः सत्याः स्वर्वतो यजता अग्निजिह्वाः ॥ २ ॥

सुऽज्योतिषः । सूर्य । दक्षऽपितृन् । अनागाऽस्त्व । सुऽमहः । वीहि । देवान् ।

द्विऽजन्मानः । ये । ऋतऽमापः । सत्याः । स्वऽर्वतः । यजताः । अग्निऽजिह्वाः ॥ २ ॥

हे सुमहः शोभनदीप्त सूर्य सर्वस्य प्रेरक दक्षपितृन् । दक्षः पितामहो येषां ते दक्षपितरः । पितृशब्दो हि सामान्येन पूर्वपुरुषत्वमात्रं वृत्त । यथाहं पितृन्स्मृविदेवां अविस्मि । अ० १० १५ ३ । इति । एषा दक्षपितृत्वं चादितिर्ह्यजनिष्टेति । अ० १० ७० ५ । मत्रादवगम्यते । ईदृशान् सुज्योतिषः शोभनज्योतिष्कान्देवानना गास्वेऽनपराधत्वे वीहि । कामयन् । यथास्माकमपराधं ते न कुर्वति तथा कुर्या इत्यर्थः । ये देवा द्विज आनो द्वयोर्लोकयोर्जायमानाः प्रादुर्भवन्त ऋतमाप ऋतं यज्ञं स्पृशतः सत्या अविक्थ्याः सत्यवादिनो वा स्वर्वतो धनवतो यजता यष्टव्यं अग्निजिह्वाः । अग्निजिह्वाभ्यानीयो येषां ते । एवंभूता ये देवाः सन्ति तान्देवान्वीहीत्यन्वयः ॥

उत द्यावापृथिवी स्रचमुरु बृहदोदसी शरणं सुषुम्ने ।

महस्करथो वरिवो यथा नोऽस्मे शयाय धिषणे अनेहः ॥ ३ ॥

उत । द्यावापृथिवी इति । स्रचं । उरु । बृहत् । रोदसी इति । शरणं । सुषुम्ने इति । सुऽसुम्ने ।

महः । करथः । वरिवः । यथा । नः । अस्मे इति । शयाय । धिषणे इति । अनेहः ॥ ३ ॥

उतापि च हे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावुर्बु विस्तीर्णं चचं बलं करथः । कुरुत । तथा रोदसी द्यावापृ-

थित्यो मुमुक्षे मुमुखि युवा बृहन्महच्छरणं गृहं च करणः । कुरुत । महो महद्वरिवो धनं नोऽस्माकं यथा
स्यात्तथा कुरुतमित्यर्थः । अपि च हे धिपण धारयित्वा यावापृथिव्यावनहः पापराहित्यं प्राप्तं अस्माकं
नयाय निवासार्थं कुरुत ॥

आ नो रुद्रस्य मृतवो नमन्तामद्या हतासो वसवोऽधृष्टाः ।

यदीमेभे महति वा हितासो वधे मरुतो अह्नाम देवान् ॥ ४ ॥

आ । नः । रुद्रस्य । मृतवः । नमन्तां । अद्य । हतासः । वसवः । अधृष्टाः ।

यत । इ । अमे । महति । वा । हितासः । वधे । मरुतः । अह्नाम । देवान् ॥ ४ ॥

रुद्रस्य मृतवः पुत्रा मरुतोऽर्वास्मिन्काले हतास आहताः संतो नोऽस्मान्नया नमता । आनता भवतु ।
आगच्छतु । कीदृशाः । वसवो वामयितारोऽधृष्टा अन्यरहिमतः । यत्तदमेनामरुतो देवानमेऽन्ये महति
भुते वा वधे संयामे हतासो निहिताः स्थिताः संतो वयमह्नाम आह्वयाम तदानीमशान्वयः ॥

मिम्यष्टा येषु रोदसी नु देवी मिसंक्तिं पृषा अभ्यर्धयज्ञा ।

श्रुत्वा हवै मरुतो यद् यथा भूमा रजते अध्वनिं प्रविक्तं ॥ ५ ॥

मिम्यष्टा । येषु । रोदसी । नु । देवी । मिसंक्ति । पृषा । अभ्यर्धयज्ञा ।

श्रुत्वा । हवै । मरुतः । यत् । ह । याथ । भूमि । रजते । अध्वनि । प्रविक्तं ॥ ५ ॥

येषु मरुतु रोदसी रुद्रस्य पत्नी देवी यातमाना माध्यमिका वाक् मिस्य च नृ निप्र सगच्छते । तथाभ्य-
र्धयज्ञा स्तोत्रनभ्यर्धयन समुदाकुर्वन्त्यो यजति धनेन पुत्रयति तादृशः पृषा पोषको देवश्च मिसंक्तिं याच्यकृतः
भवति । अभ्यर्धयज्ञाभ्यर्धयन्यजति । नि० ६. ६ । इति यास्कः । न मरुतमे यय हवमस्मदीयमाह्वानं श्रुत्वा यत्
यदा खलु याथ आगच्छत तदानीमध्वनिं मार्गं प्रविक्तं गमनार्थं पृथक्कृतं सति तत्र विशमानानि भुम भुतत्रा
तानि रजते । कपते । तथा च सचातर । प्र विपयति पर्वतानि विचति वनस्पतीन् । अ० १०. १३५ ।
इति ॥ ॥ ८ ॥

अभि त्वं वीरं गिर्वेणममर्चदं व्रत्यणा जरितर्नवेन ।

श्रवदिद्वमुप च स्तवानो रामनाजो उप महो गुणानः ॥ ६ ॥

अभि । त्वं । वीरं । गिर्वेणमं । अर्च । उदं । व्रत्यणा । जरितः । नवेन ।

श्रवत् । इत् । हवै । उप । च । स्तवानः । रामत् । वाजान् । उप । महः । गुणानः ॥ ६ ॥

हे जरितः स्तोत्रम्व त प्रसिद्ध वीर वीर्यवत विशेषेण शत्रुणाभीरक् वा गिर्वेणमं गिरा संभक्तारमेवति
धमिदं नवेनाभिनवेन ग्रीभनेन व्रत्यणा स्तोत्रिणाभ्यर्च्य । अभिपूजि । स च स्तवान् स्तुयमानं मन हवमस्मदीय
स्तोत्रमुप श्रवदित । उपगुण्यादेव । अपि च गुणानः स्तुयमान इदो महो महत् प्रभुत्वान्वाजान्वानि चाप
रामत् । प्रदेयान् । यत् एवमतः स्तुहीत्यर्थः ॥

ओमानमापो मानुपीरमृक्तं धातं तोकाय तनयाय जं योः ।

यूयं हि षा भिपजो मानुतमा विश्वस्य स्यातुजगतां जनिचीः ॥ ७ ॥

ओ॒मानं॑ । आ॒पः । मा॒नुषीः॑ । अ॒मृ॒क्तं । धा॒त । तो॒काय॑ । त॒न॒याय॑ । शं । योः ।
यू॒यं । हि । स्थ । भि॒प॒जः । मा॒तृ॒ऽत॒माः । वि॒श्व॒स्य । स्था॒तुः । ज॒ग॒तः । ज॒नि॒त्रीः ॥ ७ ॥

हे आपो मानुषीर्मनुष्यहिता यूयममृक्तमहिमितमोमानं । अयति रत्नतीक्ष्णोमा रत्नकमत्रं । तोकाय पुत्राय तनयाय तनुत्राय च धात । धत्त । प्रयच्छत । तथा शं शमनमुपद्रवाणां योर्यावनं पृथक्करणं च पृथक्कर्तव्याना धत्त । प्रयच्छत । कृत इत्यत आह । हि यस्माद्यूय मातृतमा मातृभ्योऽप्यधिका भिपजः स्थ भवथ तस्माद्वतित्वन्वयः । कथं मातृभ्योऽप्यधिकं भिपज्यमस्तीत्यत आह । विश्वस्य सर्वस्य स्थातुः स्थावरस्य जगतो जगमस्य जनित्रीर्जनयित्र्यो भवथ । अतो यूयं भिपजः स्थ ॥

आ नो॑ दे॒वः स॒वि॒तः चा॒य॒मा॒णो॒ हिर॑ण्य॒पा॒णिर्य॒ज्ञतो॑ ज॒ग॒म्यात् ।
यो द॒त्त॒वाँ उ॒प॒सो न॒ प्र॒ती॒कं॒ व्यृ॒णुते॑ दा॒णु॒पे वा॒यी॒णि ॥ ८ ॥
आ । नः । दे॒वः । स॒वि॒ता । चा॒य॒मा॒णः । हिर॑ण्य॒ऽपा॒णिः । य॒ज्ञ॒तः । ज॒ग॒म्यात् ।
यः । द॒त्त॒वान् । उ॒प॒सः । न । प्र॒ती॒कं । वि॒ऽऽ॒रु॒णुते॑ । दा॒णु॒पे । वा॒यी॒णि ॥ ८ ॥

चायमाणो रत्नन हिरण्यपाणिः सुवर्णहस्तो हितरमणीयपाणिर्वा यज्ञतो यष्टव्य एवभुतः सविता प्ररको देवो नोऽस्माना जगम्यात् । आगच्छतु । यो देवो दत्तवान्वनवानुपसो न प्रतीकमुपसः प्रमुखमिव दाणुपे हवीषि दत्तवते यज्ञमानाय वार्याणि वरणीयानि धनानि व्यृणुते विवृणोति प्रकाशयति स सवितित्वन्वयः ॥

उ॒त त्वं॑ सू॒नो॒ सह॒सो॒ नो॒ अ॒द्या दे॒वाँ अ॒स्मिन्ध॒रे व॑वृ॒त्याः ।
स्याम॒हं ते॒ स॒द॒मि॒द्रा॒तो तव॑ स्याम॒ग्रेऽव॑सा सु॒वी॒रः ॥ ९ ॥
उ॒त । त्वं । सू॒नो॒ इति॑ । स॒ह॒सः । नः । अ॒द्य । आ । दे॒वान् । अ॒स्मिन् । अ॒ध॒रे । व॑वृ॒त्याः ।
स्यां । अ॒हं । ते॒ । स॒द॒ । उ॒त । रा॒तो । तव॑ । स्यां । अ॒ग्रे । अ॒व॑सा । सु॒ऽवी॒रः ॥ ९ ॥

उतापि च हे सहसः सुनो वनस्य पुत्रापि त्वमद्यास्मिन्काले नोऽस्मदीयऽस्मिन्नधरे यागं देवान्यष्ट्यानिद्रादीना ववृत्याः । आवर्तय । आगमय । अपि चाह ते तव रातो धनस्य दानं सदमित्यवदेव वर्तमानः स्या । भवयं । तथा हे अग्रे तवावसा त्वदीयेन रत्नगणन सुवीरः शोभनवीरः पुत्रपात्रादिभिरुपेतश्च स्या । भवयं ॥

उ॒त त्या॑ मे॒ ह॒व॒सा ज॒ग॒म्या॒तं ना॑स॒त्या धी॒भिर्यु॑व॒संग॑ वि॒प्रा ।
अ॒त्रिं न॑ म॒ह॒स्त॒म॒सोऽमु॑मु॒क्तं तू॒र्व॒तं न॒रा दु॒रि॒ताद॒भी॒कं ॥ १० ॥
उ॒त । त्या॑ । मे॒ । ह॒व॒ । आ । ज॒ग॒म्या॒तं । ना॑स॒त्या । धी॒भिः । यु॒व॒ । अ॒ंग॒ । वि॒प्रा ।
अ॒त्रिं । न । म॒हः । त॒म॒सः । अ॒मु॒मु॒क्तं । तू॒र्व॒तं । न॒रा । दुः॒ऽउ॒तात् । अ॒भी॒कं ॥ १० ॥

उतापि च हे विप्रा प्राज्ञा नासत्या सत्यस्वभावा सत्यस्य नेतारी वा हे अश्विनी त्या तो प्रसिद्धौ युव युवा धीभिः परिवरणकः कर्मभिरुपेतं मे मदीयं हव स्तोत्रमंग विप्रमा जगम्यातं । आगच्छतं । आगत्य च महो महतेस्तमसोऽमुरज्ञतादधकारादत्रिं न यथाविमृषिममुमुक्तं मोचितवती स्थः हे नरा नेतारावश्विनी तथास्मानप्यभीकऽभ्यक्तं प्राप्तं संयामे दुरिताद्दृष्ट्वात शत्रुकृताजृवंत । अस्मांस्तारयत ॥ ॥ ९ ॥

ते नो॑ रा॒यो द्यु॒मतो॑ वा॒ज॒व॒तो दा॒तारी॑ भू॒त नृ॒वतः॑ पु॒रु॒ष्टोः ।
द॒ग्म॒स्य॒तो दि॒व्याः पा॒थि॒वासो॑ गो॒जा॒ता अ॒प्या मृ॒च्छता॑ च दे॒वाः ॥ ११ ॥

ते । नः । रायः । द्युऽमतः । वाजऽवतः । दातारः । भूत । नृऽवतः । पुरुऽक्षोः ।
दशस्यन्तः । दिव्याः । पार्थिवासः । गोऽजाताः । अर्षाः । मृळतः । च । देवाः ॥ ११ ॥

हे देवास्ते यूय द्युमतो दीप्तिमतो वाजवतो वलयुक्तस्य नृवतो भूमिः पुत्रादिभिरुपेतस्य पुरुषोर्ब्रह्मभिः
कीर्तनीयस्य रायो धनस्य नोऽस्माभ्यं दातारो भूत । भवत । अपि च दशस्यन्तः कामान्प्रयक्तो दिव्या दिवि
भवा आदित्याः पार्थिवासः पृथिव्या भवा वसवो गोजाताः । गोः पुष्टिमार्धमिका वाक् । तत उत्पन्ना मरुतो
ऽप्या अपवतरिच भवा रुद्राश्चेति सर्वे यूयमस्मान्मृळत । मुखयत ॥

ते नो रुद्रः सरस्वती मजोपा मीऽह्वम्तः विष्णुर्मृळतु वायुः ।
अमुष्ठा वाजो देव्यो विधाता पञ्चन्यावाता पिष्यतामिपै नः ॥ १२ ॥
ते । नः । रुद्रः । सरस्वती । मजोपाः । मीऽह्वम्तः । विष्णुः । मृळतु । वायुः ।
अमुष्ठाः । वाजः । देव्यः । विऽधाता । पञ्चन्यावाता । पिष्यतां । इपै । नः ॥ १२ ॥

*मीऽह्वम्तो वर्षणवन्तस्ते देवा नोऽस्मान्मृळतु । मृळयतु । मुखयतु । केत इति चिदर्थतः । रुद्रः सरस्वती
च मजोपाः सह प्रीयमाणा विष्णुर्वायुश्च अमुष्ठाः । अमुर्विभ्वा वाज इति त्रयः मीधन्वनाः । तेषामाद्य
अमुश्च वाजोऽतिमश्च । उपलक्षणमेतत् । विभ्वा च । देव्यो देवभ्यो हितो विधाता प्रजापतिश्च । अपि च
पञ्चन्यावाता पञ्चन्यश्च वायुर्वाता नोऽस्माभिमपमत्र पिष्यता । वर्धयता ॥

उत स्य देवः सविता भगो नोऽपां नपादवतु दानु पप्रिः ।
त्वष्टा देवेभिर्जनिभिः मजोपा द्यौर्देवेभिः पृथिवी समुद्रः ॥ १३ ॥
उत । स्यः । देवः । सविता । भगः । नः । अर्षाः । नपात । अवतु । दानु । पप्रिः ।
त्वष्टा । देवेभिः । जनिऽभिः । मजोपाः । द्यौः । देवेभिः । पृथिवी । समुद्रः ॥ १३ ॥

उतापि च स्य स यः प्रकृतया सर्वत्र प्रख्यातः स सविता देवो भगवाणो नपात्तापा मेघम्याना पुत्रो
मार्धमिकोऽपि स च नोऽस्मानवतु । रक्तु । कीदृशोऽपा नपात । दानु दातय धन पप्रिः पात । पुरयिता ॥
पा पुरण इत्यस्मादादृगमहन इति किनो लिङ्गज्ञवात्त लोकाव्ययति पथीप्रतिपथः ॥ तथा देवेभिर्देवेर्जनिभि
स्तत्पत्नीभिश्च मजोपाः सहप्रीतिस्यष्टा च देवेभिर्देवैः सह प्रीयमाणा वायु समुद्रः सह प्रीयमाणा पृथिवी
चिताश्च सर्वा देवता अस्मानवतु ॥

आदिमाकृत उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोतु च । उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोतु देवानां पत्नीरुशतीरवतु न ।
। आ० ५ २०. इति ॥

उत नोऽहिर्बुध्न्यः शृणोत्वज एकपात्पृथिवी समुद्रः ।
विश्वे देवा अमृतावृधो हुवानाः स्मृता मन्वाः कविशस्ता अवतु ॥ १४ ॥
उत । नः । अहिः । बुध्न्यः । शृणोतु । अजः । एकऽपात । पृथिवी । समुद्रः ।
विश्वे । देवाः । अमृतावृधः । हुवानाः । स्मृताः । मन्वाः । कविऽशस्ताः । अवतु ॥ १४ ॥

उतापि चाहिर्बुध्न्यो नोऽस्माकं स्तोत्रं शृणोतु । अजो जम्बरहितः । एकोऽमृताय एव पयति गच्छतीत्येक
पात । एतत्पदद्वयाभिधेयो देवश्च पृथिवी समुद्रश्चास्मदीय स्तोत्रं शृणोतु । अपि च अमृतावृध अतस्य यज्ञस्य
सत्यस्य वा वर्धयितारो हुवाना अस्माभिराह्वयमाणाः पूर्वर्क्षपिभिश्च स्तोत्रैः स्मृता मन्वा मन्वणीया गुप्त

भाषितव्या मंत्रप्रतिपाद्या वा कविशक्ताः कविभिर्मैधाविभिर्ऋषिभिः शस्त्रैः शंसिता ईदृशा विश्वे देवा अवंतु ।
अस्मान्नचतु ।

एवा नपातो मम तस्य धीभिर्भरद्वाजा अभ्यर्चत्यर्कः ।

ग्रा हुतासो वसवोऽधृष्टा विश्वे स्नुतासो भूता यजत्राः ॥ १५ ॥

एव । नपातः । मम । तस्य । धीभिः । भरत् । ऽवाजाः । अभि । अर्चति । अर्कः ।

ग्राः । हुतासः । वसवः । अधृष्टाः । विश्वे । स्नुतासः । भूत । यजत्राः ॥ १५ ॥

एवैवं योऽहं देवान् स्नुतवान् तस्य मम ऋजिश्चनो नपातः पुत्रा भरद्वाजा भरद्वाजगोत्रजाः सुहोत्रादयो धीभिः स्तोत्रैर्करचनसाधनैरभ्यर्चति । अभिष्टुर्वति । हे यजत्रा यष्टव्या देवा हुतासः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिर्हतास्तपिता वसवो निवासयितारोऽधृष्टाः कर्षाहिमिता एवभूता विश्वे ते सर्वे यूयं ग्रा देवपत्न्यश्च स्नुतासो भूत । तैः सुहोत्रादिभिः स्नुता भवत ॥ ॥ १० ॥

उद् व्यदति षोडशर्चं द्वितीयं मुक्तमृजिश्चन आर्षं वैश्वदेवं । त्रयोदश्याद्यास्तस्य उष्णिहः षोडशगुणं शिष्टास्त्रिगुणः । तथा चानुकातं । उद् व्यर्षोऽग्नौ च्याप्णागनुवतमिति ॥ गतः मुक्तविजियोगः ॥

उद् त्यच्चक्षुर्महि मित्रयोराँ एति प्रियं वरुणयोरदब्धं ।

ऋतस्य शुचिं दर्शतमनीकं रुक्मो न दिव उदिता व्यद्योत ॥ १ ॥

उत् । उँ उति । त्यत् । चक्षुः । महि । मित्रयोः । आ । एति । प्रियं । वरुणयोः । अदब्धं ।

ऋतस्य । शुचिं । दर्शतं । अनीकं । रुक्मः । न । दिवः । उत् । ऽदिता । वि । व्यद्योत ॥ १ ॥

त्यक्तत्पमिदं चतुः प्रकाशकं महि महद्विस्मृतं मित्रयोर्वरुणयोः प्रियं । मित्रशब्दो वरुणशब्दश्चैतरेतरयो गान्धिरावरुणावुभावयाचष्टे । मित्रावरुणयोः प्रियमदब्धं रजोभिरहिंसितं शुचिं शुचिं निमेषं दर्शत दर्शनीय । एवभूतमृतस्यादित्यस्यानीकं तत्र आ संवेपामभिमुखमुदति । उद् व्यदति । उदितोदितां सूर्यस्योदय मत्युदित तन्तजो दिवोऽतरिचस्य रुक्मो न भुषणमिव व्यद्योत । विद्योतते । प्रकाशते ॥

वेद यस्त्रीणि विदथान्येषां देवानां जन्म सनुतरा च विप्रः ।

ऋतु मतेषु वृजिना च पश्यन्मभि चष्टे सूर्ये अय एवान् ॥ २ ॥

वेद । यः । त्रीणि । विदथानि । एषां । देवानां । जन्म । सनुतः । आ । च । विप्रः ।

ऋतु । मतेषु । वृजिना । च । पश्यन् । अभि । चष्टे । सूर्यः । अयः । एवान् ॥ २ ॥

यः सूर्यस्त्रीणि त्रिसंख्यानि विदथानि वेदितव्यानि स्थानानि त्रींशोकावेदं वेत्ति जानाति । एषामेतल्लोकत्रयवर्तिनां देवानां वसुधैवकुटुम्बकमित्यात्मनां सनुतः । अतर्हितनामितत । अतर्हितमप्रज्ञायमानं जन्म जननं च यो विप्रो मेधावी सूर्यो वेत्ति । आकारः पुरकः । स सूर्यः सूर्यो मतेषु मनुष्येषु विद्यमानान्यृज्वृजिनां शोभनानि कर्माणि वृजिना वृजिनायशोभनानि कर्माणि च पश्यन् साक्षितया जानन् अभि चष्टे । अभितः सर्वं जगत्प्रकाशयति । तथार्थः स्वामी भुल्वान् प्राप्नव्यान् कामांश्च मनुष्येषु प्रकाशयति ॥

स्तुष उँ वो मह ऋतस्य गोपानदितिं मिचं वरुणं मुज्जातान् ।

अयमणं भगमदब्धधीतीनच्छा वोचे सधन्यः पावकान् ॥ ३ ॥

स्तुपे । ऊं इति । वः । महः । ऋतस्य । गोपान । अदिति । मिचं । वरुणं । सुऽज्ञातान ।
अर्यमणं । भगं । अदित्यऽधीतीनः । अच्छ । वोच । सऽधन्यः । पावकानं ॥ ३ ॥

हे देवा महो महत ऋतस्य यज्ञस्य गोपान, रक्षकान्त्वो युष्मान् मृधे । मृधे । उ इति पुरणः । तानिव देवानाह । अदितिमदीना देवमातर मित्र वरुणं चैतान् मुञ्जातान् गोभनजननार्यमणं भगं चन्द्राधीती नहिमितकर्मणः सधन्यो धनसहितान् पावकान् विश्वस्य गोपकान् । ईदृशान् सर्वान्देवान्क्व वोच । अमिप्र । वीमोत्यर्थः ॥

रिगादंसः सत्पतीरदित्यान्महो राज्ञः सुवसनस्य दातृन् ।
यूनः मुष्टाचान्दयतो दिवो नृनादित्यान्महोदितं दुवोयु ॥ ४ ॥
रिगादंसः । सत्पतीन् । अदित्यान् । महः । राज्ञः । सुऽवसनस्य । दातृन् ।
यूनः । मुष्टाचान् । दयतोः । दिवः । नृन् । अदित्यान् । यामि । अदितिं । दुवऽयु ॥ ४ ॥

रिगादंसो रिगातां हिंसकानाममितृन् क्षेमं यदा रिगातां हिंसकानामितृन् भक्षयितृन् सत्पतीन् मता पालयितृन् दानाहिंसितान्महो महतो राज्ञो राजमानानीश्वरान्वा सुवसनस्य गोभननिवासस्य दातृन् यूनो नित्यतरुणान् मुञ्जान् गोभनधनान् गोभनबलान्वा जयतः सर्वत्र निवसतः । यदा । जयतिरेत्यर्थः । ईदृशान् दिवो युलोकस्य नृनृनादित्यान्दितं पूवान् । ईदृशान् सर्वान्देवान्दुवोयु ॥ लुप्रविभक्तिर्भवत ॥ दुवोयु दुवोऽस्मदीयं परिचरणं कामयमानामदितिं देवमातरं च यामि । प्राप्नोमि । यदा । यामि । याचामि ॥

द्यौऽप्यितः पृथिवि मातरधुगये भ्रातर्वसवो मृळता नः ।
विश्वे आदित्या अदिते मज्जोपा अस्मभ्यं गमं बहुलं वि यंत ॥ ५ ॥
द्यौः । पितरिति । पृथिवि । मातः । अधुक् । अये । भ्रातः । वसवः । मृळता नः ।
विश्वे । आदित्याः । अदिते । मज्जोपाः । अस्मभ्यं । गमं । बहुलं । वि । यंत ॥ ५ ॥

हे पितः पितृस्थानीय यौलुलोक हे मातमातृस्थानीयेऽधुगद्वोग्ध पृथिवि हे भ्रातृभातृस्थानीयाय हे वसवो वामयितारो देवान् सर्वं यूय नोऽस्माकृजत । मुखयत । हे विश्व आदित्याः सर्वेऽदितिपुत्रा देवा हे अदिते यूय मज्जोपाः संगता भुत्वास्मभ्यं बहुलमधिकं गमं मुखं विस्मृतं वा गृहं वि यंत । प्रयुक्तत ॥ ५१ ॥

मा नो वृकाय वृक्यं भमस्मा अघायते रीरधता यज्ञचाः ।
यूयं हि ष्ठा रथ्यो नस्तनूना यूयं दृष्टास्य वचसो बभूव ॥ ६ ॥
मा । नः । वृकाय । वृक्यं । भमस्मि । अघऽयते । रीरधत । यज्ञचाः ।
यूयं । हि । स्थ । रथ्यः । नः । तनूना । यूयं । दृष्टास्य । वचसः । बभूव ॥ ६ ॥

हे यज्ञचा रथ्या देवा नोऽस्मान् वृकाय हिंसकाय भेनाय वृक्यं तस्य म्रिये च मा रीरधत । मा वशं नेष्ट । मा वर्शं कृत्त । यदा । वृकोऽरण्यश्चा तस्य म्रिये वृको । अपि च भमस्मि मदेस्मा अघायतेऽघमनर्थमस्मा कर्मकृते शत्रुजनायास्मात्मा वशं नयत । यूयं हि यूयं खलु नोऽस्माकं तनूना शरीराणां रथ्यो नितारः स्थ । भवथ । यूयमेव दक्षस्यास्मदीयस्य बलस्य वचसो वाक्यस्य च नितारो बभूव । अतः कारणादस्मात्मा रीरधतेत्यन्वयः ॥

ये देवा वक्ष्यमाणगुणानि हि ते खलु अपूर्वचर्मः प्रशस्यतुमदीप्रयो भवन्ति । अतस्त उ त एव नोऽस्माकं विश्वानि सर्वाणि दूरिता पापानि तिरस्त्रिरोहितानि यथा भवति तथा नयति । नयन्तु । विनाशयित्वित्यर्थः । ये वरुणादयो देवाः मुञ्चन्नासः शोभनवनाः शोभनधना वा ऋतधीतयः सत्यकर्माणी वक्त्रराजसत्या । वक्त्र वचनं स्तोत्र । तस्य राजान ईशाना वक्त्रराजानः स्तोतारः । तेषु सत्या अवितथाः । एवमुक्ता ते होत्यन्वयः ॥ ॥ १० ॥

ते न इंद्रः पृथिवी क्षामं वर्धन्पृषा भगो अदितिः पंच जनाः ।

मुशर्माणः स्ववसः मुनीथा भवन्तु नः मुञ्चन्नासः सुगोपाः ॥ ११ ॥

ते नः । इंद्रः । पृथिवी । क्षामं । वर्धन् । पृषा । भगः । अदितिः । पंच । जनाः ।

मुशर्माणः । मुश्चवसः । मुनीथाः । भवन्तु । नः । मुञ्चन्नासः । सुगोपाः ॥ ११ ॥

ते देवा नोऽस्माकं क्षाम निवामभूमिं वर्धन् । वर्धयतु । के ते । इंद्रः पृथिवी च पृषा च भगश्चादितर दौना देवमाता च पंच जना देवमनुष्याणां गधर्वाप्सरसाः । ए० ब्रा० ३ ३१ । इत्यादिब्राह्मणोक्ता देवमनुष्या दयन्ते ते नः । नोऽस्मदर्थं मुशर्माणः मुमुक्षाः स्ववसः शोभनाद्याः मुनीथाः मुपापणाश्च भवन्तु । अस्मभ्य शोभन मुखादिकं प्रयच्छन्ति भावः । तथा मुञ्चन्नासः मुष्टु चातारः सुगोपाः शोभनगोपायितारश्च भवन्तु । उपस्थितेभ्यः शत्रुभ्यो रक्षणं चाण । तेषामुत्पत्तिनिरोधनं रक्षणं गोपनं ॥

नू सद्भानं दिव्यं नंशि देवा भारद्वाजः सुमतिं याति होता ।

आसानेभिर्यजमानो मिर्येधेदेवानां जन्म वसुयुर्वचंद ॥ १२ ॥

नू । सद्भानं । दिव्यं । नंशि । देवाः । भारद्वाजः । सुमतिं । याति । होता ।

आसानेभिः । यजमानः । मिर्येधेः । देवानां । जन्म । वसुयुः । वचंद ॥ १२ ॥

अनया ऋषिरात्मानं परोक्षवदाह । हे देवा भारद्वाजो भरद्वाजगोचरो होता स्तोतायमुपदिश्यं दिवि भव सद्भानं सदनं स्थानं नू क्षिप्रं नंशि । व्याप्नोतु । तथा सुमतिं शोभना मतिं युष्मदीयामनुग्रहवृद्धिं च याति । याचते । यातिर्याज्ञाकर्मा । तदर्थमासानेभिरामीनिः सत्रासनं कुर्वन्मिर्येधेदेवेभ्योर्धर्मार्हाश्च यजमाने सार्धं यजमानो यागं कुर्वन्नयमुपिवसुयुर्वसुनि धनान्यात्मन इच्छन् देवानां जन्म जनं सघं वचंद । वदते । स्तोति ॥

दशरात्रस्य चतुर्थेऽहनि प्रउगशस्वेऽप त्व वृजिनमित्येषा । वैश्वदेवमुचः । सूचितं च । अप त्व वृजिनं रिपुर्मेवितमे नदीतम इत्यानुष्टुभ प्रउग । आ० ७ ११ । इति ॥

अप त्वं वृजिनं रिपुं स्तेनमग्रे दुराध्यं । दविष्टमस्य सत्पते कृधी सुगं ॥ १३ ॥

अप । त्वं । वृजिनः । रिपुं । स्तेनं । अग्रे । दुःऽआध्यं । दविष्टं । अस्य । सत्पते ।

कृधी । सुगं ॥ १३ ॥

हे अपे त्वं तं प्रसिद्धं वृजिनं कृष्टिनं रिपुं पापकारिणं दुराध्यं दुःखस्याध्यातारं दुराभिप्रायमेवभुत स्तेनं हिमकं दविष्टं दूरतममपास्य । अपक्षिप ॥ अमु क्षिपण इति धातुः ॥ हे सत्पते सता पालयितरथे अस्माकं सुगं शोभनेन गतव्यं सुखं कृषि । अत्र सर्वदेवात्मकम्याधेः स्तवनाद्विशदेवत्य ॥

यावाणः सोम नो हि कै सखित्वनायं वावणुः ।

जही न्यक्षिणं परिं वको हि षः ॥ १४ ॥

ग्रावाणः । सोम । नः । हि । कं । सखिऽत्वनाय । वावशुः ।

जहि । नि । अत्रिणं । पणिं । वृकः । हि । सः ॥ १४ ॥

हे सोम नोऽस्मादीया इमे ग्रावाणोऽभिषवार्थाः पाषाणास्तव सखित्वनाय सख्यार्थं वावशुः । कामयन्ते । कर्मति पुरकः । हि यस्मादर्थं । यस्मादेवं तस्मात्त्वं पणिं वणिजमदातारमत्रिणमदनशीलं राक्षसादिकं नि जहि । विनाशय । स पणिर्वृको हि । आदानपरः खलु । सर्वदास्मत्तोऽपहरणशीलः । अतस्त्वं जहीत्यर्थः ॥ कृक वृक आदान इति धातुः ॥

यूयं हि षा सुदानव इन्द्रज्येष्ठा अभिद्यवः । कर्ता नो अध्वन्ना मुगं गोपा अमा ॥ १५ ॥

यूयं । हि । स्य । सुऽदानवः । इन्द्रऽज्येष्ठाः । अभिऽद्यवः । कर्ता । नः । अध्वन् । आ ।

मुऽगं । गोपाः । अमा ॥ १५ ॥

हे सुदानवः शोभनदाना देवा यूयं हि ष । यूयं खलु प्रभवथ । समृद्धाः स्य । इन्द्रज्येष्ठाः । इन्द्रो ज्येष्ठो मुख्यो येषां ते । अभिद्यवोऽभिगतदीप्तयस्ते यूयमध्वन्ध्वनि मार्गे नोऽस्माकममा सहैव गोपा गोपायितारो रक्षितारः संतः मुगं मुखं । आकारः समुच्चये । मुखं च कर्तं । कुरुत ॥

प्रवासादागमनेऽपि पंथामित्येषा यजमानेन जप्या । मुञ्चितं च । अपि पंथामगन्महीति प्रत्यय समित्पाणिः । आ० २. ५. इति ॥

अपि पंथामगन्महि स्वस्तिगामनेहसं ।

येन विश्वाः परि द्विषो वृणक्ति विन्दते वसु ॥ १६ ॥

अपि । पंथा । अगन्महि । स्वस्तिऽगां । अनेहसं ।

येन । विश्वाः । परि । द्विषः । वृणक्ति । विन्दते । वसु ॥ १६ ॥

पंथां पंथानं मार्गमप्यगन्महि । अपिगताः प्राप्ताः स्मः । कीदृशं । स्वस्तिगां मुञ्चन गतव्यमनेहसं पापरहितं । येन पथा गच्छन् विश्वाः सर्वा द्विषो द्वेष्ट्रीः प्रजाः परि वृणक्ति परिवर्जयति बाधते वसु धनं च विन्दते लभते तादृशं पंथानमित्यर्थः ॥ ॥ १३ ॥

न तद्विवति सप्तदशर्चं तृतीयं मृक्तमृजिश्चन आपं वैद्यदेवं । आदितः षट् त्रिष्टुभः सप्तम्याद्याः षट् गाय-
त्र्यस्ययोदशी त्रिष्टुप चतुर्दशी जगती शिष्टास्त्रिष्टुभः । तथा चानुक्रांते । न तच्छ्यूना सप्तम्याद्याः षड्गाय-
त्र्यश्चतुर्दशी जगतीति ॥ गतो विनियोगः ॥

न तद्विवा न पृथिव्यानु मन्ये न यज्ञेन नोत शमीभिराभिः ।

उञ्जंतु तं सुभ्वः पर्वतासो नि हीयतामतियाजस्य यथा ॥ १७ ॥

न । तत् । दिवा । न । पृथिव्या । अनु । मन्ये । न । यज्ञेन । न । उत । शमीभिः । आभिः ।

उञ्जंतु । तं । सुऽभ्वः । पर्वतासः । नि । हीयतां । अतिऽयाजस्य । यथा ॥ १७ ॥

अतियाजो नाम कश्चिदपिरस्मादृजिश्चन उत्कृष्टः स्यामर्हमिति बुद्ध्या देवान्ययशुराम । ऋषिस्तदीयं यजनं निराचष्टायया ॥ न तदतियाजस्य ऋषेस्तदयजनं दिवा युत्तोकेन नृवत्येन देवगणेन युक्तमित्यहं नानु मन्ये । अनुमतिं न करोमि । न व पृथिव्या पार्थिवेनापि देवगणेन युक्तमिति नानु मन्ये । न च यज्ञेन मया-
नुष्ठितेन सदृशं तादृश्यहं नानु मन्ये । उतापि चाभिः शमीभिरन्यैरपि मया कर्तैरेभिः कर्मभिः सदृशमित्यपि

नान् मन्थे । मया वशीकृता देवानदीथं यज्ञं नागीकुर्वति स चानभिज्ञत्वात्सम्यग्यष्टमपि न शक्नोतीति भावः । अपि च तमपि मूषः सुष्ठु भवतः पर्वतासः पर्वता इद्रेण पहिताः संत उञ्जतु । हिंसन्तु ॥ उन्नीहं माकर्मा ॥ तथा तस्यातिथात्रस्य अजिज्ञानोऽप्यतिशयनाह देवान्यजामीति बुद्ध्या युक्तस्य संपर्यां यथा यात्रक म नि हीयता । नितरा हीनो भवतु ॥

अतिं वा यो मरुतो मन्थते नो ब्रह्म वा यः क्रियमाणं निनिन्सात् ।

तपूँपि तस्मै वृजिनानि संतु ब्रह्मद्विषमभि तं शोचतु द्यौः ॥ २ ॥

अतिं । वा । यः । मरुतः । मन्थते । नः । ब्रह्म । वा । यः । क्रियमाणं । निनिन्सात् ।

तपूँपि । तस्मै । वृजिनानि । संतु । ब्रह्मद्विषं । अभि । तं । शोचतु । द्यौः ॥ २ ॥

हे मरुतो यः पुरुषो नोऽस्मानति मन्थते अतीत्य स्वस्याधिक्य मन्थते अस्मत्तोऽपि मयेमधिक इति बुध्यते । अस्माभिः क्रियमाण ब्रह्म सोम वा यो निनिन्सात् निदितुमिच्छत तस्मै पुरुषाय तपूँपि तजामि वृजिनानि बाधकानि संतु । भवतु । ब्रह्मद्विषं तं शत्रुर्वीरादित्यश्चामि शोचतु । अभितपतु । अभिदहतु ॥

किमंग त्वा ब्रह्मणः सोम गोपां किमंग त्वाहुरभिगस्तिपां नः ।

किमंग नः पश्यसि निद्यमानान्ब्रह्मद्विषे तपुषिं हतिमस्य ॥ ३ ॥

किं । अंग । त्वा । ब्रह्मणः । सोम । गोपां । किं । अंग । त्वा । आहुः । अभिगस्तिऽपां । नः ।

किं । अंग । नः । पश्यसि । निद्यमानान् । ब्रह्मद्विषे । तपुषिं । हतिं । अस्य ॥ ३ ॥

किमंगति प्रसिद्धयोतकी निपाती । हे सोम त्वा त्वा खलु ब्रह्मणो मत्रस्य कमणो वा ब्रह्मजातिर्वा गोपा गोपाधितारमाहः । कथयति पुराविदः । तथा नोऽस्माकमभिगस्तिपामभिगस्तिभ्यः पालयितार त्वामिव खन्वाहः । यद्वा । अंगत्वमिमुखीकरणे । अंग हे सोम किकारणं त्वा ब्रह्मणो गोपामाहः । किकारणं वा त्वामस्माकमभिगस्तिपामाहः । निद्यमानान् परद्रष्टव्यमाणास्तोऽस्मान्ग हे सोम किकारणं पश्यसि । त्वामिव सर्वं ब्रह्मणो रचकं शत्रुभ्यः पालकं च कथयति अतोऽस्मात् परनिद्यमानिष्वोडासीत्य तवानुचित । अतो ब्रह्मद्विषं ब्राह्मणद्वेष्टं तस्मै तपुषि तापकं हतिमार्युधमस्य । क्षिप । प्ररय ॥

अवँतु मामुपसो जायमाना अवँतु मा सिंधवः पिन्वमानाः ।

अवँतु मा पर्वतासो ध्रुवासोऽवँतु मा पितरो देवहंता ॥ ४ ॥

अवँतु । मा । उपसः । जायमानाः । अवँतु । मा । सिंधवः । पिन्वमानाः ।

अवँतु । मा । पर्वतासः । ध्रुवासः । अवँतु । मा । पितरः । देवहंता ॥ ४ ॥

जायमानाः पादुर्भवेत्य उपसो मामवतु । रजतु । तथा पिन्वमाना वर्धमानाः सिंधवः स्पृदनशीला भवन्तु मामवतु । तथा ध्रुवासो निश्चलाः पर्वतासः पर्वताश्च मा मामवतु । तथा देवहंताः देवानां हतिराज्ञा नमस्त्रिभूति देवहतिर्योगः । तत्र विद्यमानाः पितरः पितुर्देवताश्च मामवतु ॥

विश्वदानीं सुमनसः स्याम घंश्येम नु सूर्यमुच्चरंतं ।

तथा करद्वसुपतिर्वसूनां देवाँ ओहानोऽवसागमिष्ठः ॥ ५ ॥

विश्वेऽदानीं । सुऽमनसः । स्याम । पश्येम । नु । मूर्यं । उत्त॑रं ।

तथा । कर॑त । वसु॑ऽपतिः । वसू॑नां । देवान् । ओ॒हानः । अव॑सा । आऽगमि॑ष्ठः ॥ ५ ॥

हे देवा विश्वदानी सर्वदा वयं सुमनसः स्याम । गोभनमनका भवेम । नृशब्दः समुच्चये । उत्तरं मुखं तं मूर्यं सर्वदा पश्येम च । वसुना वसुपतिरुत्कृष्टधनाधिपतिरपि देवानवमास्मदीयेन हविषाहानो वह्नयः प्रापयन् आगमिष्ठ आगतुतम एवंगुणविशिष्टः सन् तथा करत । अस्मान् तथाविधानुक्तप्रकारान्करोतु ॥ ॥ १४ ॥

उ॒द्रो ने॒दि॒ष्ठम॒वसा॑गमि॑ष्ठः सर॑स्वती सि॒ंधुभिः॑ पि॒न्वमा॑ना ।

प॒र्जन्यो॑ न॒ ओष॑धीभिर्म॒योभु॑रग्निः सु॒गंसः॑ सु॒हवः॑ पि॒तेव॑ ॥ ६ ॥

उ॒द्रः । ने॒दि॒ष्ठं । अव॑सा । आऽगमि॑ष्ठः । सर॑स्वती । सि॒ंधुऽभिः । पि॒न्वमा॑ना ।

प॒र्जन्यः । नः । ओष॑धीभिः । म॒यःऽभुः । अ॒ग्निः । सु॒गंसः । सु॒हवः । पि॒ताऽड॑व ॥ ६ ॥

अयसिन्द्रो नेदिष्ठमतिकृतमं यथा भवति तथावसा रज्ज्गणन सार्धमागमिष्ठ आगतुतमोऽसु । सिंधुभिः स्वर्दनेरुदकैः पिन्वमाना वर्धमाना नदीरूपा सरस्वती चागतुतमा भवतु । ओषधीभिः सार्धं पर्जन्यश्च नोऽस्माकं मयोभुः मुखस्य भावयिता भवतु । अग्निश्च पितेव पुत्रस्य जनक इव सुगंसः सुखेन शंसनीयः सुहवः सुखेनाज्ञातव्यश्च भवतु ॥

आययणं विश्वदेवस्य चरोर्विश्वे देवाम आ गतित्यनुवाक्या । सुवितं च । विश्वे देवाम आ गतये के च उमा महिनो अहिमायाः । आ० २. ९. इति ॥

विश्वे॑ दे॒वाम् आ ग॑त॒ नृ॒णुता॑ म॒ इमं॑ ह॒वँ । ए॒दं व॒हिर्नि॑ पी॒दत॑ ॥ ७ ॥

विश्वे॑ दे॒वाम् । आ । ग॒त॒ । नृ॒णुत॑ । मे॒ । इ॒मं । ह॒वँ । आ । उ॒दं । व॒हिः । नि॒ । सी॒दत॑ ॥ ७ ॥

हे विश्वे देवामः सर्वे देवा आ गत । आगच्छत । आगत्य च मे मदीयमिमं हवमिदमाज्ञानं नृणुत । श्रुत्वा चेदमास्तीर्णं ब्रह्मिणा नि पीदत । आस्तीर्णं ब्रह्मिणि निपणा भवत ॥

यो वो॑ दे॒वा घृ॑तस्नु॒ना ह॒व्येन॑ प्र॒तिभृ॑पति । तं विश्वे॑ उ॒प॑ गच्छथ ॥ ८ ॥

यः । वः । दे॒वाः । घृ॑तऽस्नु॒ना । ह॒व्येन॑ । प्र॒तिभृ॑पति । तं । विश्वे॑ । उ॒प॑ । गच्छ॑थ ॥ ८ ॥

हे देवा वो युष्मान्यो जनो घृतस्नुना घृतप्रवरणेन हव्येन हविषा प्रतिभृपति परिचरति तं जनं विश्वे सर्वे यूयमुप गच्छथ । उपगता भवथ ॥

उ॒प॑ नः॒ सून॑वो गिरः॑ नृ॒ण्वन्मृ॑तस्य॒ ये । सु॒मृ॒च्छी॒का भ॑वंतु नः ॥ ९ ॥

उ॒प॑ । नः । सून॑वः । गिरः॑ । नृ॒ण्वन्तु॑ । अ॒मृत॑स्य । ये । सु॒मृ॒च्छी॒काः । भ॑वंतु । नः ॥ ९ ॥

अमृतस्य सरणरहितस्य प्रजापतये सुनवः पुत्राः ते देवा नोऽस्माकं गिरः ज्योतीरप नृण्वन्तु । नोऽस्माकं सुमृच्छीकाः सुष्ठु मुडापितारः सुखयितारश्च भवन्तु ॥

विश्वे॑ दे॒वा ऋ॒तावृ॑धं ऋ॒तुभि॑र्हवन्श्रुतः । जु॒षंतां॑ यु॒ज्यं प॑यः ॥ १० ॥

विश्वे॑ दे॒वाः । ऋ॒तऽवृ॑धः । ऋ॒तुऽभिः । ह॒वन्ऽश्रु॑तः । जु॒षंतां॑ । यु॒ज्यं । प॑यः ॥ १० ॥

ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य वर्धका ऋतुभिः कालविशेषैर्हवन्श्रुतो हवनस्य स्तोत्रस्य श्रोतारस्तस्मिन्स्तस्मिन्वा-

गकाले स्तूयमाना ईदृशा विश्वे देवा युज्यं योग्यं पय आमिच्छाकृपं जुषता । सेवता । श्रूयते हि । तः ।
पयसि दधानयति सा विश्वदेव्यामिति ॥ ॥ ५५ ॥

स्तोत्रमिन्द्रो मरुद्गणस्त्वष्टमान्मित्रो अयमा । उमा हव्या जुषंत नः ॥ ११ ॥

स्तोत्रं इन्द्रः । मरुतऽगणः । त्वष्टमान् । मित्रः । अयमा । उमा । हव्या । जुषंत । नः ॥ ११ ॥

मरुद्गणो मरुतो गणभृताः परिजनभृता यस्य तादृश इन्द्रस्त्वष्टमान् त्वष्टमहितो मित्रोऽयमा च नो
ऽस्माकं स्तोत्रमिमा हव्यमानि हवीषि च जुषत । सेवता ॥

उमं नो अग्रे अध्वरं होतव्यमुगो यज्ञ । चिकित्वा न्देव्यं जनं ॥ १२ ॥

उमं । नः । अग्रे । अध्वरं । होतः । वयुनऽगः । यज्ञ । चिकित्वा । न । देव्यं । जनं ॥ १२ ॥

हे होतृदेवानामाज्ञातरये देव्यं देवसंवाधिन जन सघ यज्ञनीय चिकित्वा न ज्ञानम्व नोऽग्नदीयमिममध्वर
हिमारहितं यज्ञ वयुनगो ज्ञानक्रमेण यथानुपूर्व्या देवा वृद्धिस्थाः तथा यज्ञ । याग कुरु ॥

वैश्वदेवगणस्य विश्वे देवा इति याज्या । सूत्रितं च । आश्रुते इति श्रुत्वा जपद्विष्टे देवाः शृणुतेम हव म
इति याज्या । आ० ५ ५८ । इति ॥ वैश्वदेवे पणोपिव याज्या । सूत्रितं च । विश्वे देवाः शृणुतेम हव मे ये के च
ज्मा महिनो अहिमायाः । आ० ३ ७ । इति ॥

विश्वे देवाः शृणुतेमं हव मे ये अंतरिक्षे य उप हवि ष ।

ये अग्निर्जिह्वा उत वा यज्ञवा आसद्यास्मिन्वहृषि मादयध्वं ॥ १३ ॥

विश्वे देवाः । शृणुत । उमं । हव । मे । ये । अंतरिक्षे । ये । उप । हवि । म्य ।

ये । अग्निऽजिह्वाः । उत । वा । यज्ञवाः । आऽसद्यः । अस्मिन् । वहृषि । मादयध्वं ॥ १३ ॥

हे विश्वे देवा मे मदीयमं हवमाज्ञानं शृणुत । ये वयमतस्मिन् स्य अंतरिक्षलोके वर्तमाना भवथ । ये
चोप तत्समीपस्य भुल्लोके भवथ । ये च हवि भुल्लोके स्य । ये चाग्निर्जिह्वाः । अग्निर्जिह्वास्थानीया यथा ।
यद्वा । अग्निर्जिह्वा । तथा पोषमाणत्वादग्निर्जिह्वा इत्युच्यते । उत वापि वा ये यज्ञवा यज्ञनीयाः ते सर्वे
शृयमानोर्गोऽस्मिन्वहृष्यामथोपविश्य मादयध्व । सोमेनात्मानं तपयथ ॥

विश्वे देवा मम शृण्वंतु यज्ञिया उभे रोदसी अपां नपाच्च मन्म ।

मा वो वचांसि परिचक्ष्याणि वोचं मुम्विष्टो अंतमा मदेम ॥ १४ ॥

विश्वे देवाः । मम । शृण्वंतु । यज्ञियाः । उभे इति । रोदसी इति । अपां । नपात् । च । मन्म ।

मा । वः । वचांसि । परिऽचक्ष्याणि । वोचं । मुम्विष्ट । उत । वः । अंतमाः । मदेम ॥ १४ ॥

यज्ञिया यज्ञाहो विश्वे देवा मम मदीयं मन्म भननीयं स्तोत्रं शृण्वंतु । त्रिभिऽवधारयतुः तथोभे रोदसी
वावापृथिव्यावर्षा नपात् मध्यमणानोऽपि यामदीयं स्तोत्रं शृण्वंतु । अथ इत्युक्तं । हे देवा ज्ञो युष्मा
परिचक्ष्याणि श्वज्ञनीयास्तं वचांसि स्तोत्राणि मा वोच । मा वचांसि । अपि तु समीचीनानि । अतो वा
युष्माकमतमा अतिक्रमताः संतो ब्रह्मं मुम्विष्टं युष्माभिर्दत्तं मुम्विष्टं वर्तमानं मदेम । मदेम ॥

आययणं विश्वदेवस्य ये के च ज्ञेयं याज्या । सूत्रितं च । विश्वे देवाम आ गत ये के च ज्मा महिनो
अहिमायाः । आ० ७ ९ । इति ॥ विश्वदेवपुरोडाशस्यैव याज्या । सूत्रमुदाहृत ॥

ये के च ज्मा महिनो अहिमाया दिवो जज्ञिरे अपां सधस्थे ।
 ते अस्मभ्यमिपये विश्वमायुः क्षप उसा वरिवस्यंतु देवाः ॥ १५ ॥
 ये । के । च । ज्मा । महिनः । अहिऽमायाः । दिवः । जज्ञिरे । अपां । सधऽस्थे ।
 ते । अस्मभ्यं । इपये । विश्वं । आयुः । क्षपः । उसाः । वरिवस्यंतु । देवाः ॥ १५ ॥

महिनो महातोऽहिमायाः । माया प्रज्ञानाम् । आहतुप्रज्ञाः । एवंभूता ये के चन देवा ज्मा । पृथिवी-
 नामतत । ज्माया पृथिव्यां जज्ञिर प्रादुर्बभूवुः । ये के चन दिवो ब्रह्मलोकजज्ञिर । ये के चनापां सधस्थे
 महातरिजे जज्ञिर ते सर्वे देवा अस्मभ्यमिपये । इष्यत इतीषिः पुत्रादिः । तस्मै च विश्वं सर्वमायुरन्नं जीवनं
 वा क्षपः सर्वा रात्रीरुसाः सतीत्यहानि च सर्वदा नैरंतर्यण वरिवस्यंतु । प्रयच्छतु ॥

अग्नीपर्जन्याववतं धियं मेऽस्मिन्हवे सुहवा सुष्टुतिं नः ।
 उक्तमन्यो जनयद्गर्भमन्यः प्रजावतीरिष आ धत्तमस्मे ॥ १६ ॥
 अग्नीपर्जन्यो । अवतं । धियं । मे । अस्मिन् । हवे । सुऽहवा । सुऽस्तुतिं । नः ।
 उक्ताः । अन्यः । जनयत् । गर्भं । अन्यः । प्रजाऽवतीः । इषः । आ । धत्तं । अस्मे इति ॥ १६ ॥

हे अग्नीपर्जन्यो मे मदीयं धियं कर्म यज्ञलक्षणमवतं । गच्छतं रक्षतं वा । हे सुहवा सुखेन ह्वातुं शक्याव
 स्मिन्हव यज्ञं नोऽस्मदीयां सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं च रक्षतं । यद्वा । अनुवृत्तोऽवतिः श्रवणार्थः । अवतं । शृणुतं ।
 युवयोर्मध्येऽन्यः पर्जन्य उक्तमन्नं जनयत । जनयति । वृथा ह्योषधिवनस्पतयो जायन्ते तेभ्यश्चान्नं जायते ।
 अन्योऽपि गर्भं जनयति । पुरुषेण भुक्तमन्नं जाठरणाग्निना पक्वं सत रेतोरूपेण परिणमते तदेव योषित्सु गर्भो
 भवति । अतो युवा प्रजावतीः प्रजाभिर्युक्ता इषोऽन्नात्यस्मि अस्माभ्या धत्तं । अवस्थापयतं ॥

स्तीर्णे वहिषि समिधाने अग्नी मृक्तेन महा नमसा विवासे ।
 अस्मिन्नो अद्य विदथे यज्ञत्रा विश्वे देवा हविषि मादयध्वं ॥ १७ ॥
 स्तीर्णे । वहिषि । संऽदधाने । अग्नी । सुऽउक्तेन । महा । नमसा । आ । विवासे ।
 अस्मिन् । नः । अद्य । विदथे । यज्ञत्राः । विश्वे । देवाः । हविषि । मादयध्वं ॥ १७ ॥

हे विश्वे देवा वहिषि दर्भपुत्रे वेद्यां स्तीर्णे सत्यग्री च समिधानि समिद्धे सत्यनेन मृक्तेन स्तोत्रेण च महा
 महता नमसा नमस्करिण वा विवासे । पर्यचरं । हे यज्ञत्रा यज्ञनीया विश्वे देवा अद्यास्मिन्दिने नोऽस्मदीय
 स्मिन्विदथे यज्ञे हविषि ॥ तुतीयार्थे सप्तमी ॥ हविषास्माभिर्दत्तेन मादयध्वं । तृषभं ॥ ॥ १६ ॥

वयमु त्विति दशर्चं चतुर्थं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं पीणं । यां पुषत्तित्यनुष्टुप शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रातं ।
 वय दश पीणं तन्नायव वै यां पुषत्तनुष्टुति ॥ अर्थार्थभिः प्रवसन्निरतञ्जयं । सूचितं च । वयमु त्वा पथस्यत
 इत्यर्थचर्या चरिष्यत । आ० गृ० ३. ७. २. इति । जपदिति शेषः ॥

वयमु त्वा पथस्यते रथं न वाजसातये । धिये पूषन्नयुज्महि ॥ १ ॥
 वयं । ऊं इति । त्वा । पथः । पते । रथं । न । वाजऽसातये । धिये । पूषन् । अयुज्महि ॥ १ ॥

हे पथस्यते मार्गस्य पालयितः पुषन् धिये कर्मार्थं वाजसातयेऽज्ञस्य लाभाय च वयं रथं न युद्धे रथमिव
 त्वा त्वामयुज्महि । युज्महि । ऋसद्भिमुखं कुर्मः । उ इति पुरकः ॥

अभि नो नयं वसु वीरं प्रयतदक्षिणं । वामं गृहपतिं नय ॥ २ ॥

अभि । नः । नयं । वसु । वीरं । प्रयतऽदक्षिणं । वामं । गृहऽपतिं । नय ॥ २ ॥

हे पुपन नयं नभ्यो हितं वसु धनमभि प्राप्तुं वीरं दारिद्र्यस्य विगर्षणेरयितारं गमयितारं प्रयतदक्षिणं पूर्वमन्वभ्योऽपि दत्तधनं । यद्वा । प्रयतं शुद्ध दक्षिणं धनं यस्य तादृशं । वामं वननीयमवविध गृहपतिं गृहस्थ नोऽस्मात्तय । प्रापय ॥

अदित्संतं चिदाघृणे पूषन्दानाय चोदय । पणेश्चिद्वि म्रदा मनः ॥ ३ ॥

अदित्संतं । चित् । आघृणे । पूषन् । दानाय । चोदय । पणेः । चित् । वि । म्रदा । मनः ॥ ३ ॥

हे आघृण आगतदीप्ति पुपन अदित्संतं चित् दानुमनिवृत्तमपि पुरुषं दानीयाम्मदानार्थं चोदय । प्रेरय । पणेश्चिद्विजोऽपि वार्षपिकस्य लुब्धस्यापि मनो हृदयं वि म्रदा । दानार्थं मुदुकुरु ॥

वि पथो वाज्रमातये चिनुहि वि मृधो जहि । साधंतामुय नो धियः ॥ ४ ॥

वि । पथः । वाज्रऽमातये । चिनुहि । वि । मृधः । जहि । साधंतां । उय । नः । धियः ॥ ४ ॥

हे उयोद्गर्गवल पुपन पथो मार्गान् वाज्रमातयेऽन्नलाभाय वि चिनुहि । शोषितान्कुरु । येः पथमिर्गता धनं लभेमहि तादृशान्यथः पृथक्कुर्वित्यर्थः । मृधो बाधकान् तस्करादीन् वि जहि । बाधन् । तथा नोऽस्माकं धियः कर्माण्यन्नलाभार्थं क्रियमाणानि साधता । मिध्यतु । सफलानि भवतु ॥

परि तृधि पणीनामारया हृदया कवे । अर्थमस्मभ्यं रंधय ॥ ५ ॥

परि । तृधि । पणीनां । आरया । हृदया । कवे । अर्थ । ई । अस्मभ्यं । रंधय ॥ ५ ॥

हे कवे प्राप्त पुपन पणीनां वणिजा लुब्धानां हृदया हृदयानि कठिनाभ्यारया । मुक्मलोहायो दत्त प्रतोद इत्यर्गात् चाख्यायते । तथा परि तृधि । परिविध्य । हृदयं कठिनमपनयित्वर्थः । अथानतरमीमं नान्यणीनस्मभ्यं रंधय । वशीकुरु ॥ ॥ ५ ॥

वि पूषन्नारया तुद पणेरिच्छ हृदि प्रियं । अर्थमस्मभ्यं रंधय ॥ ६ ॥

वि । पूषन् । आरया । तुद । पणेः । इच्छ । हृदि । प्रियं । अर्थ । ई । अस्मभ्यं । रंधय ॥ ६ ॥

हे पुपन आरया प्रतोदेन पणेर्वणिजो हृदयं वि तुद । विविध्य । तस्य पणेरिच्छ हृदयं प्रियमस्मभ्यमनुकुल धनमिच्छ । दातव्यमितीक्षा जनय । अथानतरमस्मभ्यमीमं नात्रंधय । वशीकुरु ॥

आ रिख किकिरा कृणु पणीनां हृदया कवे । अर्थमस्मभ्यं रंधय ॥ ७ ॥

आ । रिख । किकिरा । कृणु । पणीनां । हृदया । कवे । अर्थ । ई । अस्मभ्यं । रंधय ॥ ७ ॥

हे कवे प्राप्त पुपन पणीनां वणिजा हृदया हृदयाभ्यां रिख । आनिख । आनिख्य च किकिरा कीर्णानि प्रशिथिलानि कृणु । कुरु । मुदूनि कुर्वित्यर्थः । अन्यत्रत ॥

यां पूषन्ब्रह्मचोदनीमारां विभर्ष्याघृणे ।

तया समस्य हृदयमा रिख किकिरा कृणु ॥ ८ ॥

यां । पूषन् । ब्रह्मऽचोदनीं । आरं । विभर्षिं । आघृणे ।

तया । समस्य । हृदयं । आ । रिख । किकिरा । कृणु ॥ ८ ॥

हे आघुण आगतदीप्ति पुपन् ब्रह्मचोदनीं ब्रह्मणोऽन्नस्य प्रेरयित्रीं यामारां विभर्षि हस्ते धारयसि
तया समस्य सर्वस्य लुब्धजनस्य हृदयमा रिख । आनिख । किकिरा किकिराणि कीर्णानि प्रशिथिलानि च
कृणु । कुरु ॥

या ते अष्टा गोओपशाघृणे पशुसार्धनी । तस्यास्ते सुस्रमीमहे ॥ ९ ॥

या । ते । अष्टा । गोऽओपशा । आघृणे । पशुऽसार्धनी । तस्याः । ते । सुस्रं । इमहे ॥ ९ ॥

हे आघुण आगतदीप्ति पुपन् ते त्वदीया याद्वारा गोओपशाः उपगिरत इत्योपशाः । गाव ओपशा
यस्यास्तादृशो । अत एव पशुसार्धनी पशुना सार्धयित्री भवति ते त्वदीयायास्तस्याः संबन्धि सुस्रं सुस्रमीमहे ।
याचामहे ॥

उत नो गोपणिं धियमश्वसां वाजसामुत । नृवत्कृणुहि वीतये ॥ १० ॥

उत । नः । गोऽसनिं । धियं । अश्वऽसां । वाजऽसां । उत । नृवत् । कृणुहि । वीतये ॥ १० ॥

उतापि च हे पुपन् गोपणिं गवां सनित्रीमश्वसामश्वाणां सनित्रीं वाजसां वाजानामश्वाणां सनित्रीमुतापि
च नृवत् नृवतीं यद्वा नृणां वनित्री दात्रीमवभृतां धियं बुद्धिं कर्म वा नोऽस्माकं वीतये खादनायोपभोगार्थं
कृणुहि । कुरु ॥ ॥ १० ॥

सं पुषन्ति दशर्चं पंचमं सूक्तं भरद्वाजस्यार्थं पीणं गायत्रं । सं पुषन्ति नृक्रांतं ॥ नष्टधनमन्विच्छता
पुरुषर्णितज्जप्यं । सुवितं च । सं पुषन्ति दुपति नष्टमधिजगमिषन्मूहो वा । आ० गृ० ३. ७. ९. इति ॥

सं पृषन्विदुषा नय यो अंजसानुशासति । य एवेदमिति ब्रवत् ॥ १ ॥

सं । पृषन् । विदुषा । नय । यः । अंजसा । अनुऽशासति । यः । एव । इदं । इति । ब्रवत् ॥ १ ॥

हे पुपन् पोषक देव विदुषा जानता तेन जनेन सं नय अस्मान् संगमय यो विद्वानंजसा ऋजुमार्गेणानु-
शासति अनुशास्ति नष्टद्रव्यप्राप्त्युपायमुपदिशति । यद्येवमिदं नष्टं भवदीयं धनमिति ब्रवत् ब्रवीति । नष्ट
धनं दर्शयतीत्यर्थः । तेन विदुषेत्यन्वयः ॥

समुं पृष्णा गमेमहि यो गृह्णा अभिशासति । इम एवेति च ब्रवत् ॥ २ ॥

सं । उं इति । पृष्णा । गमेमहि । यः । गृह्णान् । अभिऽशासति । इमे । एव । इति ।

च । ब्रवत् ॥ २ ॥

पृष्णानुगृहीतः वयं सं गमेमहि तेन जनेन संगच्छेमहि यो जनो गृह्णान् स्वेष्टं गृहेष्वस्मदीया नष्टाः पशव-
स्तिष्ठन्ति तान् गृह्णानभिशासति अभिशास्ति आभिमुख्येन बोधयति । यद्येमे त्वदीया नष्टाः पशव एवैवं
तिष्ठतीति च ब्रवत् ब्रूयात् ॥

पृष्णाश्चक्रं न रिष्यति न कोशोऽव पद्यते । नो अस्य व्यथते पविः ॥ ३ ॥

पृष्णः । चक्रं । न । रिष्यति । न । कोशः । अव । पद्यते । नो इति । अस्य । व्यथते । पविः ॥ ३ ॥

पृष्णः पोषकस्य देवस्य चक्रमायुधं न रिष्यति । न विनश्यति । अस्य चक्रस्य कोशश्च नाव पद्यते । न
हीयते । अस्य पविर्धारा च नो नैव व्यथते । कुंठीभवति । तेन चक्रेण चोराहृत्वास्मदीयं धनं प्रकाशयति भावः ॥

यो अस्मि हविषाविधन्तं तं पृषापि मृष्यते । प्रथमो विंदते वसु ॥४॥

यः। अस्मि। हविषा। अविधत्। न। तं। पृषा। अपि। मृष्यते। प्रथमः। विंदते। वसु ॥४॥

यो यजमानोऽस्मि पृष्णं हविषा चरुपुरोडाशादिनाविधत् परिचरति तं यजमानं पृषा नापि मृष्यते । अपिपृष्णवद्-ईपदर्थं । ईपदपि न हि नस्ति । स च प्रथमो मुख्यः सन वसु धनं विंदते । लभते ॥

पृषा गा अन्वेतु नः । पृषा रक्षन्वेतः । पृषा वाजं सनोतु नः ॥५॥

पृषा। गाः। अन्तु। एतु। नः। पृषा। रक्षन्तु। अन्वेतः। पृषा। वाजं। सनोतु। नः ॥५॥

पृषा पोषको देवो नोऽस्मदीया गां अन्वेतु । रक्षणार्थमनुगच्छतु । स च पृषावतोऽद्यान्वतु चौरभ्यः । तथा वाजमस्तु च नोऽस्मभ्यं पृषा सनोतु । प्रयच्छतु ॥ ॥१९॥

पृषन्तु प्र गा इहि यजमानस्य सुन्वतः । अस्माकं स्तुवतामुत ॥६॥

पृषन्तु। अन्तु। प्र। गाः। इहि। यजमानस्य। सुन्वतः। अस्माकं। स्तुवतां। उत ॥६॥

हे पृषन् सुन्वतः सोमाभिषवं कुर्वतो यजमानस्य गाः पशुननु ग्रहि । रक्षणार्थमनुगच्छ । उतापि च स्तुवता त्वदिषयं स्तोत्रं कुर्वतामस्माकं गाद्यानुगच्छ ॥

माकिर्नेशन्माकीं रिपन्माकीं सं शरि केवटे । अथारिष्टाभिरा गहि ॥७॥

माकिः। नेशन्तु। माकीं। रिपन्तु। माकीं। सं। शरि। केवटे। अथ। अरिष्टाभिः।

आ। गहि ॥७॥

हे पृषन् अस्मदीयं गोधनं माकिर्नेशतु । मा नश्यतु । माकिर्माकीमित्येतां प्रतिपद्यमात्रं यत्ते । माकीं रिपन्तु । मा व्याघ्रादिभिर्हिस्यतां । माकीं मा च केवटे कूपं सं शरि । संगीर्णं भूत । कूपपातनापि हिंसित मा भवतु । अथैवं सत्यरिष्टाभिरहिंसिताभिर्गोभिः सहा गहि । सायकाल आगच्छ ॥

शृण्वन्तं पृषणं वयमिर्यमनएवेदसं । ईशानं राय ईमहे ॥८॥

शृण्वन्तं। पृषणं। वयं। इर्यं। अर्नएवेदसं। ईशानं। रायः। ईमहे ॥८॥

अस्मत्स्तोत्राणि शृण्वन्तमिर्यं दारिद्र्यस्य प्रेरकमनएवेदसमविनष्टधनमोशानं सर्वस्यथरमेवविध पृषणं देव वयं रायो धनानीमहे । याचामहे ॥

चातुर्मास्यपु वशुदेव पर्वणि पोषणस्य हविषः पुषन्तव व्रत इत्युपानुवाक्या । सुवितं च । वाममय सवित वाममु श्वः पुषन्तव व्रते वयं । आ० १६ । इति ॥

पृषन्तव व्रते वयं नं रिष्येम कदा चन । स्तोतारस्त इह स्ममि ॥९॥

पृषन्तु। तव। व्रते। वयं। न। रिष्येम। कदा। चन। स्तोतारः। ते। इह। स्ममि ॥९॥

हे पृषन् पोषक तव त्वदीये व्रते कर्मणि वर्तमाना वयं कदा चन कदापिदपि न रिष्येम । हिंसिता न भवेम । तादृशाय वयमिहास्त्रिकर्मणि ते तव स्तोतारः स्ममि । स्मः । भवामः ॥

परि पृषा परस्ताइस्ते दधातु दक्षिणं । पुनर्न नृपमाजतु ॥१०॥

परि। पृषा। परस्तात्। हस्ते। दधातु। दक्षिणं। पुनः। नः। नृपं। आ। अजतु ॥१०॥

पुषा पोषको देवः परस्तात्परस्मिन्देशे सुसंचारादन्यास्मिन् चोरस्थाघादिभिरुपिते देशे गच्छतो गोधनस्य निवारणाय स्वकीय दक्षिण हस्तं परि दधातु । परिधानं निवारकं करोतु । नोऽस्मादीयं नष्टं च गोधनं पुनराजतु । आगच्छतु । आगमयतु ॥ २० ॥

एहि वामिति षड्रुचं षष्ठं मुक्तं भरद्वाजस्यार्षे गायत्रं पीप्लं । अनुक्रम्यते च । एहि वां षडिति ॥ गतो विनियोगः ॥

एहि वां विमुचो नपादाधृणे सं संचावहे । रथीऋतस्य नो भव ॥ १ ॥

आ । इहि । वां । विऽमुचः । नपात् । आधृणे । सं । संचावहे । रथीः । ऋतस्य । नः । भव ॥ १ ॥

हे विमुचो नपात् । विमुचति षष्टिकाले स्वसकाशात्मन्वाः प्रजा विस्तृजतीति विमुक् प्रजापतिः । तस्य पुत्राघृण आगतदीप्तिं पुषं वां । वाति गच्छति स्मृतिं प्राप्नोतीति वा स्तोता ॥ वा गतिगंधनयोरित्यस्मादातो मनिन्निति विच ॥ वा गंतारं स्तोतारं ममिहि । आगच्छ । आवां च सं संचावहे । समयाव । संगच्छावहे । तादृशस्त्वं नोऽस्माकमुतस्य यज्ञस्य रथी रंहिता नेता भव । तथा सति तत्रत्यं हविस्त्वयापि लभ्यत इत्यर्थः ॥

रथीतमं कपर्दिनमीशानं राधसो महः । रायः सखायमीमहे ॥ २ ॥

रथिऽतमं । कपर्दिनं । ईशानं । राधसः । महः । रायः । सखायं । ईमहे ॥ २ ॥

रथीतममतिशयिन रथिनं । यद्वा । अतिशयिन रंहितारं नेतारं कपर्दिनं । कपर्दयूडा । तद्वतं । राधोत्य-
नेति राधो धनं । महो महतो राधसो धनस्थानं स्वामिनं सखायमस्माकं मित्रमेव विधं पुषणं रायो
धनानीमहे । याचामहे ॥

रायो धारास्याधृणे वसो रागिरंजाश्व । धीवतोधीवतः सखा ॥ ३ ॥

रायः । धारा । अग्निः । आधृणे । वसोः । रागिः । अजऽअश्वः । धीवतः । धीवतः । सखा ॥ ३ ॥

हे आपुण आगतदीप्तिं पुषं रायो धनस्य धारासि । प्रवाहो भवसि । स्तोतृभ्यो वज्रं धनं नैरतर्यण
प्रयच्छसीत्यर्थः । अजाश्व । अजाशकागा एवाश्वा अश्वकार्यापत्ता यस्य तादृशं पुषं वसोर्वसुनो धनस्य रागिः
संघश्च भवसि । धनसंघश्च त्वय्येव निवसतीत्यर्थः । धीवतो धीवतः सर्वस्य स्तोत्रवतः पुरुषस्य सखा मित्र-
भुतश्च भवसि ॥

पूषणं न्व१ जाश्वमुपं स्तोषाम वाजिनं । स्वसुर्यो जार उच्यते ॥ ४ ॥

पूषणं । नु । अजऽअश्वः । उप । स्तोषाम् । वाजिनं । स्वसुः । यः । जारः । उच्यते ॥ ४ ॥

अजाश्व कागवाहनं वाजिनमन्नवंतं बलवंतं वा पूषणं पोषकं देवं नु अयोप स्तोषाम् । उपस्तवाम । यः
पुषा स्वमुरूपसो जार उपपतिरित्युच्यते तं पूषणमित्यन्वयः ॥

मातुर्दिधिषुभ्रवं स्वसुर्जारः शृणोतु नः । भ्रात॑रस्य सखा मम ॥ ५ ॥

मातुः । दिधिषुं । अश्वं । स्वसुः । जारः । शृणोतु । नः । भ्राता । इन्द्रस्य । सखा । मम ॥ ५ ॥

मातुर्निमाञ्चा रात्रिर्दिधिषु पतिं पुषणमश्वं । स्तौमि । स्वमुरूपसो जारश्च पुषा नोऽस्माकं स्तोत्राणि
शृणोतु । इन्द्रस्य भ्राता सहजातः पुषा मम स्तोतुः सखा मित्रभुतोऽनु ॥

आजासः पूषणं रथे निशृभास्ते जन्त्रियं । देवं वहंतु बिभ्रतः ॥ ६ ॥

आ । अजासः । पूषणं । रथे । निऽशृभाः । ते । जन्त्रियं । देवं । वहंतु । बिभ्रतः ॥ ६ ॥

अजामोऽजाकागा जिशूभा निश्चय्य संबध्य हतारस्ते पुष्पो वाहनतया प्रसिद्धाकागा जनश्रियः । जन
स्रोतुमंघ श्रयति गच्छतीति जनश्रीः । त पुष्पं देव रथे विभक्तो धारयत आ वहतु । आनयंतु ॥ २१ ॥

य एनमिति पट्टच सप्तमं मुक्त भरद्वाजस्यायं पाण्डु । अत्थानुपुबादो पच गायत्र्यः । तथा चानुक्रातः । य
एनमत्थानुपुबिति ॥ गतो विनियोगः ॥

अ एनमादिदेगति करंभादिति पूषणं । न तेन देव आदिशे ॥ १ ॥

यः । एनं । आऽदिदेगति । करंभऽअत् । इति । पूषणं । न । तेन । देवः । आऽदिशे ॥ १ ॥

यः स्रोतुं पुष्पं पोषक करभात्करमाणा घृतमिश्राणा यवसक्तनामन्त्यादिदेगति अभिष्टीति तेन
पुरुषेणान्यो देवो नादिशे । आदिष्ट्यः स्रोतयो न भवति । पुष्प एव सर्वस्याभिमनस्य धनस्य लाभात् देवतातर
न स्तीतीत्यर्थः ॥

उत घा स रथीतमः सख्या सत्पतियुजा । इंद्रो वृत्राणि जिघ्रते ॥ २ ॥

उत । घा । सः । रथीतमः । सख्या । सतऽपतिः । युजा । इंद्रः । वृत्राणि । जिघ्रते ॥ २ ॥

उत घापि च स यः शत्रूणा हतृत्वेन प्रसिद्धस्तादृशो रथीतमोऽतिशयेन रथी महारथः सत्पतिः मता
पालयितव्यगुण इंद्रः सख्या मित्रभुतेन पुष्पा युजा सहायभुतेन युक्तः सन वृत्राणि शत्रुन जिघ्रते । इति ।
इंद्रस्याप्ययमेव साहाय्यकारीत्यर्थः ॥

उतादः परुषे गवि सूरश्चक्रं हिरण्ययं । न्यरयदथीतमः ॥ ३ ॥

उत । अदः । परुषे । गवि । सूरः । चक्रं । हिरण्ययं । नि । न्यरयत । रथीतमः ॥ ३ ॥

उतापि च सूरः प्ररको रथीतमोऽतिशयेन रथी नेतृतमो वा पुषा परुष परुषमति पर्ववति भास्यति वा
गवि । गच्छतीति गौरादित्यः । तस्मिन् हिरण्यय हिरण्यमय सुवर्णनिर्मितमदस्तादृशस्य चक्र न्यरयत । नितरा
प्ररयति स्म ॥

यद्य त्वा पुरुषुत ब्रवाम दस मंतुमः । तत्सु नो मन्म साधय ॥ ४ ॥

यत । अद्य । त्वा । पुरुऽसुत । ब्रवाम । दस । मंतुमः । तत । सु । नः । मन्म । साधय ॥ ४ ॥

हे पुरुषुत ब्रह्मभिर्यजमानैः स्मृत दस दर्शनीय मंतुमो धानवन पुषन अदेदानी यददिश त्वा त्वा ब्रवाम
सवाम नोऽस्माक मन्म मननीयु तदन मु साधय । उत्पादय ॥

इमं च नो गवेषणं सातये सीपधो गणं । आरात्पृषन्मि श्रुतः ॥ ५ ॥

इमं । च । नः । गोऽर्षणं । सातये । सीपधः । गणं । आरात् । पृषन्मि । श्रुतः ॥ ५ ॥

हे पुषन नोऽस्माक सार्थ्य लाभायिम च गणं मनुष्यसघ गवेषण गवामिषयितार सीपधः । साधय । हे
पुषन आरात् दूरदेशेऽपि त्वं श्रुतो विश्रुतः प्रख्यातोऽसि । भवसि ॥

आ ते स्वस्तिमीमह आरेअघामुपावसुं । अद्या च सर्वतातये श्वश्व सर्वतातये ॥ ६ ॥

आ । ते । स्वस्ति । इमहे । आरेऽअघां । उपऽवसुं । अद्या । च । सर्वऽतातये ।

श्वः । च । सर्वऽतातये ॥ ६ ॥

हे पुषन् ते त्वदीयां त्वया देयां स्वस्ति कन्याणीं रत्नामरिञ्चलां । अरि दूरेऽघं पापं यस्यास्मादृशीं । उपा-
वमुपगतधनां । ईदृशीं स्वस्तिमय चास्मिंश्च काले सर्वतातये । सर्वैर्ऋत्विग्भिस्मायत इति सर्वतातिर्यज्ञः ।
तदर्थं । यद्वा । सर्वेषां भोगानां विस्ताराय । अथ परस्मिन्नपि दिने सर्वतातये सर्वदा सर्वतांत्वर्यमेमहे ।
अभियाचामहे ॥ २२ ॥

इन्द्रा न पुषणेति पट्टचमष्टमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्प गायत्रमिन्द्रार्पणं । अनुक्रांतं च । इन्द्रा न्विन्द्रं चेति ॥
गतो विनियोगः ॥

इन्द्रा नु पूषणा वयं सख्याय स्वस्तये । हुवेम वाजसातये ॥ १ ॥

इन्द्रा । नु । पूषणा । वयं । सख्याय । स्वस्तये । हुवेम । वाजसातये ॥ १ ॥

इतिरितरयोगादिन्द्रपुषण्शब्दयोरुभयत्र द्विवचनं । इन्द्रापुषणा देवी नु अथ च वयं स्वस्तये सख्या
गोभनाय सखित्वाय वाजसातये वाजभ्यान्नस्य वलस्य वा सातये संभजनाय च हुवेम । आहुयाम । स्वाम ॥

सोममन्य उपासदत्पातवे चम्बोः सुतं । करंभमन्य इच्छति ॥ २ ॥

सोमं । अन्यः । उप । असदत् । पातवे । चम्बोः । सुतं । करंभं । अन्यः । इच्छति ॥ २ ॥

चखोरधिपवणफलकयोः सुतमभिपुतं सोममन्योऽनयोरिकतर इन्द्रः पातवे पातमुपामदत् । उपसीदति ।
उपगच्छति । अन्य एकतरः पुषा करंभ घृतमितं सत्कात्मकं हविर्भक्षयितुमिच्छति ॥

अजा अन्यस्य वह्नयो हरी अन्यस्य संभृता । ताभ्यां वृत्राणि जिघ्रते ॥ ३ ॥

अजाः । अन्यस्य । वह्नयः । हरी इति । अन्यस्य । संभृता । ताभ्यां । वृत्राणि । जिघ्रते ॥ ३ ॥

अनयोरिन्द्रापुषणोरन्यस्यैकस्य पुषोऽजाकागा वह्नयो वाहका अथाः । अन्यस्यापरस्विद्रस्य संभृता
संभृता सम्यक् पुष्टी हरी एतत्सजावर्था वाहका । स चन्द्राभ्यां वृत्राणि शत्रुन जिघ्रते । इति ॥

यदिन्द्रो अनयद्रितो महीरपो वृषंतमः । तत्र पूषाभ्वत्सचा ॥ ४ ॥

यत् । इन्द्रः । अनयत् । रितः । महीः । अपः । वृषन्तमः । तत्र । पूषा । अभवत् । सचा ॥ ४ ॥

यद्यदा वृषंतमोऽतिशयं वर्धितद्रो रितो गन्त्रीर्महीर्महीरपो वृष्युदकान्यनयत् इमं लोकं प्रापयति तत्र
तदानी पुषा पोषको देवः सचाभवत् । अस्विद्रस्य सहायो भवति ॥

तां पूषणः सुमतिं वयं वृक्षस्य प्र वयामिव । इन्द्रस्य चा रभामहे ॥ ५ ॥

तां । पूषणः । सुमतिं । वयं । वृक्षस्य । प्र । वयां । इन्द्रस्य । च । रभामहे ॥ ५ ॥

पुषणः पोषकस्य देवस्विद्रस्य च तां प्रसिद्धां सुमतिं कन्याणीं मतिमनुग्रहवृद्ध वृक्षस्य महीरुहस्य प्र वया
प्रकटां दृढां शार्वामिव वयमा रभामहे । अवन्वामहे । आश्रयामहे इत्यर्थः ॥

उत्पूषणं युवामहेऽभीष्टं रिव सारथिः । मत्स्या इन्द्रं स्वस्तये ॥ ६ ॥

उत् । पूषणं । युवामहे । अभीष्टं रिव । सारथिः । मत्स्यै । इन्द्रं । स्वस्तये ॥ ६ ॥

पुषणं पोषकं देवमिन्द्रं च मत्स्यै गृह्यते स्वस्तये रक्षार्थमुद्युवामहे । उद्योजयामः । उद्योजनमाकर्षणं । तत्र
दृष्टातः । सारथिः सुतोऽभीष्टरिव । अभीष्टुन्नृमीनश्च बंधनार्थान्यथाकर्षति तद्वत् ॥ २३ ॥

शुक त इति चतुर्थं नवमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्प पोषणं । द्वितीया जगती शिष्टास्विष्टुमः । तथा चानुक्रांतं ।

शुक्रं चतुष्क द्वितीया जगतीति ॥ विश्वदेवो पर्वणि विश्वदेवस्य हविषः शुक्रं ते इति याज्या । मुञ्चितं च । शुक्रं ते अन्यद्यज्ञं ते अन्यदिह ह वः स्वतवसः । आ० २. १६. । इति ॥ एकादशिनस्य पोषणस्य पशोर्वपाया एष्येव याज्या । मुञ्चितं च । शुक्रं ते अन्यद्यज्ञं ते अन्यत्पण्ये पथमिजनिष्ट पुषा । आ० ३. १७. । इति ॥ अमाभिष्टवेऽप्येषा । मुञ्चितं च । शुक्रं ते अन्यद्यज्ञं ते अन्यदपश्य गोपामानपयमानं । आ० ४. ६. । इति ॥

शुक्रं ते अन्यद्यज्ञं ते अन्यद्विपुरुषे अहनी द्यौरिवासि ।

विश्वा हि माया अवेसि स्वधावो भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु ॥ १ ॥

शुक्रं ते । अन्यत् । यज्ञं ते । अन्यत् । विपुरुषे इति विपुऽरूपे । अहनी इति ।

द्यौऽऽव । अस्मि ।

विश्वाः । हि । मायाः । अवेसि । स्वधाऽवः । भद्रा । ते । पूषन् । इह । रातिः । अस्तु ॥ १ ॥

हे पूषन् ते तव शुक्र शुक्रवर्णमन्यदेकमहर्भवति वामरात्मक । तथा ते तव संबधि यज्ञं ते । यज्ञिरत्र सगति करणी वर्तते । यज्ञनीयं प्रकाशनं सगमनीयं सतः कृष्णवर्णमन्यदेकमहर्भवति रात्र्याख्य । इत्येव विपुरुषे शुक्र कृष्णतया नानारूपे अहनी तव महिम्ना निष्पद्यते । यद्वा । हे पूषन् त्वदीयमन्यदेक रूप शुक्रं निमग्नं दिवस स्योत्पादक । त्वदीयमन्यदेक रूप यज्ञं केवलं यज्ञनीयं न प्रकाशक रात्ररूपादक । अत एव विपुरुषे विषमरूपे अहनी अहस्य रात्रिय भवतः । अहोरात्रयोर्निर्माणे सूर्य एव कर्ता कथमस्य प्रसक्तिरिति तत्राह । द्यौरिवासि । यथा द्यौरादित्यः प्रकाशयिता तथा त्वं प्रकाशकोऽसि । कुत इत्यत आह । हे स्वधावोऽन्नवन्पूषन् विश्वाः सर्वा मायाः प्रज्ञा हि यस्यात्कारणादवेसि रत्नमि अतः कारणात् सूर्य इव भवमीत्यर्थः । तादृशस्य ते तव भद्रा कन्याणी रातिर्दानमहास्मागन्तु । भवतु ॥ याम्भस्म्याह । शुक्रं ते अन्यद्यज्ञं ते अन्यद्यज्ञं ते अन्यदयज्ञं ते अन्यदिति वा विषमरूपे अहनी कर्मणा द्यौरिव चासि । सर्वाणि च प्रज्ञानान्यत्रस्तत्रेव । नि० १०. १७. । इति ॥

अज्ञाश्वः पशुपा वाजपस्यो धियंजित्वो भुवने विश्वे अर्पितः ।

अष्टां पूषा शिथिरामुद्धरीवृजत्संचक्षाणो भुवना देव ईयते ॥ २ ॥

अज्ञऽअश्वः । पशुऽपाः । वाजऽपस्यः । धियंऽजित्वः । भुवने । विश्वे । अर्पितः ।

अष्टां । पूषा । शिथिरां । उत्तऽवरीवृजत् । संऽचक्षाणः । भुवना । देवः । ईयते ॥ २ ॥

अज्ञाश्वकागवाङ्मनः पशुपाः पशूनां पालयिता वाजपस्यः । वाजा अज्ञानं पश्यन् गृहे यस्य तादृश । धियंजित्वः । धियः स्तोत्रारः कर्माणि वा । तेषां प्रीणयिता विश्वे विश्वस्मिन् सर्वस्मिन् भुवने लोकैऽर्पितं प्रज्ञापतिना पोषकत्वेन स्थापितः । अत एवभूतः पूषा पोषको देवोऽष्टामारा व्यवसृजता शिथिरा शिथिला सतीमुद्धरीवृजत् उद्यच्छन् भुवना भुवनानि सर्वाणि लोकान् भुतजातानि वा सचक्षणः सपश्यन् सूर्यात्मना प्रकाशयन् ईयते । नभसि गच्छति ॥

पोषणस्य पशोर्वपापरोडाशयोऽस्मि पुषन्नित्यादिकं हे ऋचावनुवाक्ये । मुञ्चितं च । याम्भस्म्याह । पूषन्नावो अतः समुद्र इति हे पुषमा आगा अनु वेद सर्वाः । आ० ३. १७. । इति ॥

यास्ते पूषन्नावो अतः समुद्रे हिरण्ययीरंतरिक्षे चरन्ति ।

ताभिर्वासि दृत्वां सूर्यस्य कामेन कृतः श्रव उच्छमानः ॥ ३ ॥

याः । ते । पु॒षन् । ना॒वः । अ॒न्तरि॑ति । स॒मुद्रे । हि॒र॒ण्ययीः । अ॒न्तरि॑क्षे । च॒रन्ति॑ ।
ताभिः । या॒सि । दृ॒त्यां । सूर्य॑स्य । का॒मेन॑ । कृ॒त । अ॒वः । इ॒च्छ॒मानः ॥ ३ ॥

हे पुषन् ते त्वदीया या हिरण्ययीर्हिरण्यमथो हितरयणीयः नावः समुद्र उदधावन्तर्मध्येऽन्तरिक्षे नभसि चरन्ति संचरन्ति ताभिर्नाभिः सूर्यस्य दृत्या यासि । गच्छसि । कदाचिद्देवैः सार्धं सूर्येऽमुरवधार्थं प्रस्थिते सति तस्य भार्या स्वभर्तारं संजातीत्सुखा बभूव तां प्रति सूर्यः पुषणं प्राहिषीत तेन वाच पुषा स्तूयते । अपि च त्वं अथो हर्षलक्षणमन्त्रमिच्छमान इच्छन् कामेन पश्चाद्विषयेण स्तोतुभिः कृतो वशीकृतोऽसि ॥

पू॒षा सु॒ब॒धुर्दिव॑ आ पृ॒थि॒व्या इ॒च्छ॒स्यति॑र्मघ॒वा द॒स्मव॑र्चाः ।

यं दे॒वासो॑ अ॒ददुः सूर्या॑यै का॒मेन॑ कृ॒तं त॒वसं॑ स्व॒चं ॥ ४ ॥

पू॒षा । सु॒ऽब॒धुः । दि॒वः । आ । पृ॒थि॒व्याः । इ॒च्छः । प॒तिः । म॒घऽवा॑ । द॒स्मऽव॑र्चाः ।

यं । दे॒वासः । अ॒ददुः । सूर्या॑यै । का॒मेन॑ । कृ॒तं । त॒वसं॑ । सु॒ऽअ॒चं ॥ ४ ॥

पुषा पोषको देवो दिव आ पृथिव्याश्च सुबधुः शोभनो बंधुर्भवति । तच्छ्रुत्यतिरिक्ताया अन्नस्य पतिर्मघवा । मघमिति धननाम । तदान । यदा । संहतदानकर्मणो भावसाधनो मघशब्दः । दानवान् दस्मवर्चाः । वर्च इति रूपनाम । दस्म दर्शनीयं वर्चो यस्य तादृशः । यं पुषणं देवासः सर्वं देवाः सूर्यायै सूर्यस्य पत्न्यै यदा माविश्यै सूर्याख्याया अश्विनोर्वरणायाददुः दत्तवन्तः । पुत्रः पितराववृणीत पुषा । ऋग्वे० १०. ८५. १४. इति हि श्रूयते । कीदृशं पुषणं । कामेन पश्चाद्विषयेण कृतं स्तोतुभिर्वशीकृतं तवसं बलवतं प्रवृद्धं वा स्वचं स्वचनं मुष्टु गच्छतं । एवविधं यं पुषणमददुः स पुषा सुबधुरित्यन्वयः ॥ ॥ २४ ॥

प्र नु वोचति दशर्चं दशमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पमिन्द्रापिदेवताकं । सप्तम्यायाश्चतस्रोऽनुष्टुभः शिष्टाः षट् बृहत्याः । तथा चानुकातं । प्र नु दशैन्द्रायं नु बार्हतं चतुरनुष्टुबन्तमिति ॥ गतो विनिधोगः ॥

प्र नु वो॒चा सु॒तेषु॑ वां वी॒र्या॑३ या॒नि च॒क्रथुः॑ ।

ह॒तासो॑ वां पि॒तरो॑ दे॒वश॑त्र॒व इ॒न्द्रा॒ग्नी जी॒वथो॑ यु॒वं ॥ १ ॥

प्र । नु । वो॒च । सु॒तेषु॑ । वां । वी॒र्या॑ । या॒नि । च॒क्रथुः॑ ।

ह॒तासः॑ । वां । पि॒तरः॑ । दे॒वऽश॑त्र॒वः । इ॒न्द्रा॒ग्नी इ॒ति । जी॒वथः॑ । यु॒वं ॥ १ ॥

हे इन्द्राग्नी यानि वीर्या वीर्याणि वीरकर्मणि चक्रथुः कृतवन्तो युवां मुनिष्वभिपुत्रेषु मोमेष्वस्मयञ्ज वां युवयोस्तामि वीर्याणि नु क्षिप्रं प्र वोच । प्रवोचं । प्रववीमि । तदेव वीर्यं दर्शयति । हे इन्द्राग्नी देवशत्रवः । देवाः शत्रवः शतयितारो येषां तादृशाः । अमुराः पितरो हिंसकाः ॥ पीर्यतिर्हिंसाकर्मा । तस्मैतद्वपं ॥ इदृशा अमुरा वां युवाभ्यां हतासो हता आसन् । युवं युवां नु जीवथः । जीवन्तवन्तो भवथः । अमुरेनं बाधि तावति यावत् ॥

व॒क्रि॒त्या म॑हि॒मा वा॒मि॒न्द्रा॒ग्नी प॒निष्ठ॑ आ ।

स॒मा॒नो वां॑ ज॒निता॑ भ्रा॒त॒रा यु॒वं य॒मादि॑हे॒हमा॒तरा ॥ २ ॥

व॒ट् । इ॒त्या । म॑हि॒मा । वां । इ॒न्द्रा॒ग्नी इ॒ति । प॒निष्ठः॑ । आ ।

स॒मा॒नः । वां । ज॒निता॑ । भ्रा॒त॒रा । यु॒वं । य॒मौ । इ॒हे॒हऽमा॒तरा ॥ २ ॥

हे इन्द्राग्नी वा युवयोर्महिमा महत्त्वमित्युत्थमनेष्ट प्रकीर्ण वट सत्य । युष्मद्विषयं यज्जन्ममहत्त्वं प्रति
पाद्यते तत्सर्वं यथार्थमित्यर्थः । पनिष्ठ आ पनिष्ठः स्तुत्यतमस्य प्रजापतिः समान एक एव वा युवयोर्यजिता
जनीयता । अतो युव युवा भ्रातरा भ्रातरा म्यः । अपि च यमो यमलो सहीत्यज्ञाविहहमातरा । इह चत
च सर्वत्र माता ययोन्मादृशी म्यः । अदितिर्ह्यनयोर्माता भव विलीणा भूमिरतीहहमातराविति श्रूयते ॥

ओकिंवांसां मुते सचाँ अश्वा सप्ती इवादेने ।

इंद्रा न्वग्नी अर्वमेह वज्रिणी वयं देवा हवामहे ॥३॥

ओकिऽवांसां । मुते । सचा । अश्वा । सप्ती इवेति सप्तीऽइव । आदेने ।

इंद्रा । नु । अग्नी इति । अर्वसा । इह । वज्रिणी । वयं । देवा । हवामहे ॥३॥

हे इन्द्राग्नी मुतेऽभिपूते सोमे युवा सचा सहाकिंवांसांकिवांसां समवेतो सगतो भवत ॥ उच समवाय
इत्यस्यैतद्रूपं ॥ तत्र दृष्टातः । आदेने भवणीये घामि सप्ती इवाद्या सपेणणीन्वावश्वाविव । नु अथ वयं तादृ
गाविन्द्राग्नी इहास्मिन्यज्ञेऽवसा रक्षणं हेतुना हवामहे । आहवामहे ॥ इतरतरयोर्गादिदृष्टादंऽपिगदं च
द्विवचनं ॥ कीदृगाविन्द्राग्नी । वज्रिणा वज्रिणावायुर्धूपतो देवा दानादिगुणयुक्ता ॥

य इंद्राग्नी मुतेषु वां स्तवत्तेष्वृतावृधा ।

जोषवाकं वदतः पञ्चहोपिणा न देवा भमथश्चन ॥४॥

यः । इंद्राग्नी इति । मुतेषु । वां । स्तवत । तेषु । ऋतऽवृधा ।

जोषऽवाकं । वदतः । पञ्चऽहोपिणा । न । देवा । भमथः । चन ॥४॥

हे ऋतावृधा ऋतस्य सत्यस्य यज्ञस्य वा वर्धयितारगाविन्द्राग्नी मुतेष्वभिपूतेषु सोमेषु यः सोता वा युवा
स्तवत कृत्स्नित स्तुयात तेषु सोमेषु मथं जोषवाकं वदतो जोष जापयितस्य प्रीतिहेतुत्वेन कर्तव्यं मयमप्रीतिकर
तादृश वाकं वाक्यं वदतस्तस्य स्तोतुः सोम हे पञ्चहोपिणा पञ्चः प्राजितः प्रक्षिप्तो होपो घोषः शोच ययो
स्तादृशी हे देवा देवा युवा न भमथः । न भमथय । चनेति पादपूरणः ॥ अत्र निरुक्तं । जोषवाकमित्यविज्ञा
तनामध्य जोषयितयं भवति । य इंद्राग्नी मुतेषु वा सोमेषु स्ताति तेष्वतस्य वर्धयितारो न तस्याशीथः ।
योऽय जोषवाकं वदति विज्रजपः प्राजितहोपिणा देवा न तस्याशीथः । नि० ५ २० । इति ॥

इंद्राग्नी को अस्य वां देवो मर्तश्चिकेतति ।

विषूचो अश्वान्युयुजान इयत एकः समान आ रथे ॥५॥

इंद्राग्नी इति । कः । अस्य । वां । देवो । मर्तः । चिकेतति ।

विषूचः । अश्वान् । युयुजानः । इयते । एकः । समाने । आ । रथे ॥५॥

हे देवो शीतमानाविन्द्राग्नी वा युवयोरस्यैव कर्म को मर्तो मनुष्यश्चिकेतति । जानीयात । न कोऽपी
त्यर्थः । किं तत्कर्म । विषूचो नरनात्तो गन्तव्योऽयान समान उभयार्थ एकस्मिन्ने युवयोरस्य इन्द्रः सूर्यादौना
वर्तमानो युयुजानस्तादृशानयान्योजयन एयते । सर्वं जगदभ्यगच्छति । यज्ञा । विषूचो नानाकृपानयान
व्यापकान समान एकैव रथं सवत्सरात्मकं युयुजानो योजयन युवथारकः सूर्यादिद्र एयते । अगच्छति ।
एतयुवयोः कर्म को यथावज्जानीयादित्यर्थः ॥ ॥ ५५ ॥

इंद्राग्नी अपादियं पृथागात्पद्मतीभ्यः ।

हिन्वी शिरो जिह्वया वावदच्चरन्विगत्पदा न्यक्रमीत ॥६॥

इंद्राग्नी इति । अपात् । इयं । पूर्वा । आ । अगात् । पत् । इवतीभ्यः ।

हिन्वी । शिरः । जिह्वा । वावदत् । चरत् । जिगत् । पदा । नि । अक्रमीत् ॥ ६ ॥

हे इंद्राग्नी अपात्पादरहितेयमुपाः पद्वतीभ्यः पादयुक्ताभ्यः मुपाभ्यः प्रजाभ्यः पूर्वा प्रथमभाविनी सत्या-
गात् । आगच्छति । तथा प्राणिना शिरो हिली प्ररयित्री । यद्वा । शिरो हित्वा त्यक्त्वा स्वयमग्निरुक्ता सती ।
जिह्वया प्राणिस्यया तदीयेन वागिन्द्रियेण वावदत् भृगं शब्दं कुर्वतो चरत् । एवं चरंत्युपास्तिंगत्पदान्वयव-
भुताश्च जिगन्मुहताञ्चक्रमीत् । एकेन दिवसेनातिक्रामति । एतच्च युवयोः कर्म । तत्को जानीयादिति
पूर्वचान्वयः ॥

इंद्राग्नी आ हि तन्वते नरो धन्वानि बाह्वोः ।

मा नो अस्मिन्महाधने परा वक्तुं गविष्टिषु ॥ ७ ॥

इंद्राग्नी इति । आ । हि । तन्वते । नरः । धन्वानि । बाह्वोः ।

मा । नः । अस्मिन् । महाधने । परा । वक्तुं । गोऽइष्टिषु ॥ ७ ॥

हे इंद्राग्नी नरो योदारो मनुष्या बाह्वोर्हस्तयोर्धन्वानि धनूष्या तन्वते हि । आततज्यानि कुर्वते हि ।
युवां चास्मिन्महाधने जितव्येन महाधनेनोपति संशामे गविष्टिषु गवामन्वेपणेषु नोऽस्मान् मा परा वक्तुं ।
मा परित्यजत ॥

इंद्राग्नी तपेति माघा अर्यो अरातयः । अप द्वेषांस्या कृतं युयुतं सूर्यादधि ॥ ८ ॥

इंद्राग्नी इति । तपेति । मा । अघाः । अर्यः । अरातयः । अप । द्वेषांसि । आ । कृतं ।

युयुतं । सूर्यात् । अधि ॥ ८ ॥

हे इंद्राग्नी अघा आहंर्योऽर्योऽभिगंर्योऽरातयः शत्रुमना मा तपति । मां बाधते । ता अपा कृतं ।
अपाकुरुतं । तथा द्वेषामि द्वेषेन शत्रुन सूर्यादधि । अधिः पचस्यर्थानुवादकः । सूर्यदर्शनायुयुतं । पृथक्कुरुतं च ।
यथा ते सूर्यं न पश्यति तथा कुरुतं । मारयतमित्यर्थः ॥

इंद्राग्नी युवोरपि वसु दिव्यानि पार्थिवा ।

आ न इह प्र यच्छतं रयिं विश्वायुपोषसं ॥ ९ ॥

इंद्राग्नी इति । युवोः । अपि । वसु । दिव्यानि । पार्थिवा ।

आ । नः । इह । प्र । यच्छतं । रयिं । विश्वायुऽपोषसं ॥ ९ ॥

हे इंद्राग्नी युवोर्युवयोर्दिव्यानि दिवि भवानि पार्थिवा पृथिव्यां भवानि लोकद्वयसंबंधीनि वसु वसुभ्यपि
हितानि युवयोरिव वर्तन्ते । अतः कारणादिहास्मिन्मन्त्रे नोऽस्मभ्य रयिं धनमा वसि प्र यच्छतं । कीदृशं रयिं ।
विश्वायुपोषसं । आयव इति मनुष्यनाम । सर्वेषां मनुष्याणां पोषणाय पर्याप्तं । यद्वा । सर्वस्यायुषः पोषणं
शक्तं ॥ ऋदसो वर्णलोपः ॥

इंद्राग्नी उक्थवाहसा स्तोमेभिर्हवनश्रुता ।

विश्वाभिर्गीभिरा गंतमस्य सोमस्य पीतये ॥ १० ॥

इंद्राग्नी इति । उक्थऽवाहसा । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुता ।

विश्वाभिः । गीऽभिः । आ । गतं । अस्स । सोमस्य । पीतये ॥ १० ॥

हे उक्थवाहसोऽर्थः स्मृतिभिर्वहनीयी हे हवनयुक्त हवनस्याहानस्य श्रोतारी एवंभूतो हे इन्द्रापो सोमभिः स्तोत्रैर्विश्रामिः सर्वाभिर्गोभिः शस्त्ररूपामिवाग्निमयं हेतुभूताभिरा गत । आगच्छत । किमर्थं । अस्यास्मदीयस्य सोमस्य पीतये पानार्थं ॥ ॥ २६ ॥

अथ हवमिति पचदशर्चमुकादशं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थमिन्द्राय । आदी तिस्रस्त्रिभुवनयुक्त्यावा नव गायत्र्य स्वयोदशी त्रिष्टुप चतुर्दशी बृहती पचदशनुष्टुप । तथा चामुक्तात । अथत्यचोना गायत्र त्रिष्टुपवादि त्रिष्टुपबृहत्यनुष्टुपवन्तमिति ॥ गतः मुक्तविनियोगः ॥ वरुणप्रघामिन्द्रायस्य हविषः अथदित्येषा याज्ञा । मुञ्चित च । इन्द्रापो अयमा गत अथ हवमुत मनोति वाज । आ० ३. १७ । इति ॥

अथ हवमुत मनोति वाजमिन्द्रा यो अग्नी सहुरी सपय्यात् ।

इरज्यंता वसव्यस्य भूरः सहस्तमा सहसा वाजयंता ॥ १ ॥

अथत् । वृचं । उतं । मनोति । वाजं । इन्द्रा । यः । अग्नी इति । सहुरी इति । सपय्यात् ।

इरज्यंता । वसव्यस्य । भूरः । सहः । इतमा । सहसा । वाजयंता ॥ १ ॥

• स इन्द्रापो वृचमावरकं शत्रुं अथत् । हिनास्मि । उतापि च वाजमस्तं वलं वा मनोति । लभति । यः पुरुषः सहुरी शत्रूणांमभिभविताविन्द्रापो सपय्यात् परिचरति ॥ इतरतरयोगादभयं पुनर्वहिवचनं । कीदृशा विन्द्रापो । भूरः प्रभुतस्य वसव्यस्य वसुसमुद्रस्य । यदा ॥ स्वार्थको यत् ॥ धनस्य रज्यंता शत्रो रवामिनां ॥ इरज्यति रश्चयंकमां ॥ सहसा वलनं सहस्रमातिशयनाभिभविता शत्रूणां वाजयता वाजं हविर्भुवनमस्रं मात्मन इच्छति । यदा । वाजं स्तोत्रभ्यां दातव्यमस्तं कामयमानां ॥

ता योधिष्टमभि गा इन्द्र नृनमपः स्वरूपसो अग्रे ऊहाः ।

दिग्गः स्वरूपस इन्द्र चिच्चा अपो गा अग्रे युवमे नियुत्वा ॥ २ ॥

ता । योधिष्टं । अभि । गाः । इन्द्र । नृनं । अपः । स्वं । उपसः । अग्रे । ऊहाः ।

दिग्गः । स्वं । उपसः । इन्द्र । चिच्चाः । अपः । गाः । अग्रे । युवमे । नियुत्वा ॥ २ ॥

हे इन्द्र हे अग्रे ता ता युवा गा अप उदकानि स्वः सूर्यमुपस उपः कालान् हाः पर्णिभिरपहता एतान् गवादीनभिलक्ष्य योधिष्ट । तेरसूर्ययुतं कृतवतो मुनिमिति पादपुरणार्थः । हे इन्द्र त्वं दिग्गः प्राच्याद्याः स्वः सूर्यमुपसश्च चिच्चाशायनीया अप उदकानि च गाश्च पर्णिभिरपहतानितान्युवमे । अनेन लोकनाथो जयः । यदा । असुररावृतादिगवादीनमुरवधनावरणमपनीय पृथक्कृतवानमीत्यर्थः । हे अग्रे नियुत्वा नियुक्तिं रश्चयुक्तः सन् त्वमप्येवमकार्षीरित्यर्थः ॥

एन्द्रायस्य पर्णाभिपाया आ वृचहण्यनुवाक्या । मुञ्चितं च । आ वृचहणा वृचहभिः शुभरा भरत शिलत वृचवाह । आ० ३. ७ । इति ॥

आ वृचहणा वृचहभिः शुष्मैरिन्द्र यातं नमोभिरग्रे अवाक ।

युवं राधोभिरकवेभिरिन्द्राग्रे अस्मै भवतमुत्तमेभिः ॥ ३ ॥

आ । वृचः । इहना । वृचः । इहभिः । शुष्मैः । इन्द्र । यातं । नमः । इभिः । अग्रे । अवाक ।

युवं । राधोः । इभिः । अकवेभिः । इन्द्र । अग्रे । अस्मै । इति । भवतं । उत । इतमेभिः ॥ ३ ॥

हे वृचहणा वृचस्यामुरस्य श्रोतारी हे इन्द्र हे अग्रे वृचहभिर्वृचस्य हेतुभिर्वृचहलननिमित्तः शुष्मैर्वर्जितमो भिरस्मभ्य दातव्यैश्च साधमर्वागच्छदेभिमुखसा यातं । आगच्छत । हे इन्द्र हे अग्रे युवं युवामकवेभिरकृतात् तिमहद्भिर्भुवनमभिरुत्कृष्टतमं राधोभिर्धनैः महत्तमं अस्मां भवतं । आविर्भवतं ॥

चातुर्विंशकेऽहनि प्रातःसवनेऽक्तावाकशस्त्र ता ऋवे इति षडहस्रोत्रियमृचः । सूत्रितं च । ता ऋवे ययोरिदमिदं वामस्य मन्त्रनः । आ० ७. २. इति ॥ पृथ्वाभिप्रवषडहयोः सोमवृद्धी ता ऋव इत्याद्या नवर्च आवापार्याः । सूत्रितं च । ता ऋव ययोरिदमिति नवयं वामस्य मन्त्रन इत्येकादश । आ० ७. ५. इति ॥

ता हवे ययोरिदं पप्ने विश्वं पुरा कृतं । इंद्राग्नी न मर्धतः ॥ ४ ॥

ता । हवे । ययोः । इदं । पप्ने । विश्वं । पुरा । कृतं । इंद्राग्नी इति । न । मर्धतः ॥ ४ ॥

ता ता तादृशाविद्राग्नी ऋवे । आह्वये । ययोरिद्राग्न्योः पुरा पूर्वस्मिन्काले कृतं विश्वं सर्वमिदं पूर्वामृचु कीर्तितं वीर्यं पप्ने पश्यते ऋषिभिः स्मृतं । ताविद्राग्नी ऋव इत्यन्वयः । ता चंद्राग्नी न मर्धतः । स्तोतृष्व हिंस्रः । अतोऽस्मानप्याहता रक्षतामिति भावः ॥ मर्धति हिंसाकमी ॥

उया विघनिना मृध इंद्राग्नी हवामहे । ता नो मृच्छात इंद्रणे ॥ ५ ॥

उया । विघनिना । मृधः । इंद्राग्नी इति । हवामहे । ता । नः । मृच्छातः । इंद्रणे ॥ ५ ॥

उयोयावृत्तर्णवलावत एव मृधः शत्रुन्विघनिना विघनिनी विघ्नेषण हतवताविद्राग्नी हवामहे । आह्वयामहे । ता चंद्राग्नी इंद्रणेऽस्मिन् संयामे नोऽस्मान्मृच्छातः । मुखयता । यद्वा ॥ मृच्छतिरुपदयाकमी ॥ नोऽस्माकं मृच्छातः । उपदया कुरुतां ॥ ॥ ७७ ॥

हतो वृत्राण्यार्या हतो दासानि सत्पती । हतो विश्वा अप द्विपः ॥ ६ ॥

हतः । वृत्राणि । आर्या । हतः । दासानि । सत्पती इति सत्पती । हतः । विश्वाः ।

अप । द्विपः ॥ ६ ॥

ताविद्राग्नी आर्यार्यः कर्मानुष्ठातृभिः कृतानि वृत्राण्युपद्रवजातानि हतः । हिंस्रः । तथा सत्पती सतां पालयिताराविद्राग्नी दासानि । दासाः कर्महीनाः शत्रवः । तैः कृतानि चोपद्रवजातानि हतः । अपि च विश्वाः सर्वा द्विपो द्वेष्टीः शत्रुभुताः प्रजा अप हतः । विनाशयतः । अतोऽस्माकमप्येवमेव कुरुतामिति भावः ॥

चातुर्विंशकेऽहनि प्रातःसवनेऽक्तावाकशस्त्र इंद्राग्नी युवामिति षडहस्रोत्रियमृचः । सूत्रितं च । इंद्राग्नी युवामिमं यज्ञस्य हि स्य ऋत्विज्यक्तावाकस्य । आ० ७. २. इति ॥

इंद्राग्नी युवामिमेऽभि स्तोमा अनूपत । पिबंतं शंभुवा सुतं ॥ ७ ॥

इंद्राग्नी इति । युवां । इमे । अभि । स्तोमाः । अनूपत । पिबंतं । शंभुवा । सुतं ॥ ७ ॥

हे इंद्राग्नी युवामिमे स्तोमाः स्तोतारोऽभ्यनूपत । अभिपुवंति । हे शंभुवा मुखस्य शोर्वायिताराविद्राग्नी सुतमभिपुतमस्मदीयं सोम पिबत ॥

य वां संति पुरुस्पृहो नियुतो दाणुषे नरा । इंद्राग्नी ताभिरा गतं ॥ ८ ॥

या । वां । संति । पुरुस्पृहः । नियुतः । दाणुषे । नरा । इंद्राग्नी इति । ताभिः । आ । गतं ॥ ८ ॥

हे नरा नेताराविद्राग्नी वां युवयोः स्वभुताः पुरुस्पृहः पुरुभिर्बह्वभिः स्पृहणीया दाणुषे हवीषि दत्तवते यजमानार्थमुत्पन्ना या नियुतोऽद्याः संति हे इंद्राग्नी ताभिर्नियुद्धिरा गतं । आगच्छतं ॥

ताभिरा गच्छतं नरोपेदं सवर्नं सुतं । इंद्राग्नी सोमपीतये ॥ ९ ॥

ताभिः । आ । गच्छतं । नरा । उप । इदं । सवर्नं । सुतं । इंद्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥ ९ ॥

हे नरा नेताराविद्रापी । मृत्युमिषुयत् इति सवनः सोमः । इदं सवनमिमं सोमं मृतमभिपुतमुप प्रति । यद्वा । इदं प्रातःसवनमुपास्मिन् सवने मृतमभिपुतं सोमं प्रति तामिर्नियुद्धिरा गच्छत । किमर्थः । सोमपीतये तस्य सोमस्य पानार्थं ॥

तमीळिष्व यो अचिंषा वना विश्वा परिष्वजंत । कृष्णा कृणोति जिह्वया ॥१०॥
तं । इळिष्व । यः । अचिंषा । वना । विश्वा । परिऽस्वजंत । कृष्णा । कृणोति ।
जिह्वया ॥१०॥

हे स्मृतस्मयिमीळिष्व मूहि योऽप्रिचिंषा ज्वालाह्वेण तजसा विश्वा सर्वाणि वनारण्यानि परिष्वजंत परिष्वजति परितो वेष्टयति । यद्य तानि वनानि जिह्वया ज्वालयन् दग्ध्वा कृष्ण्य कृष्णवर्णानि कृणोति करोति ॥ ॥२५॥

य इह आविवांसति मुस्रमिंद्रस्य मर्त्यः । युस्त्राय सुतरा अपः ॥११॥

यः । इहे । आऽविवांसति । मुस्रं । इंद्रस्य । मर्त्यः । युस्त्राय । सुऽतराः । अपः ॥११॥

यो मर्त्यो मनुष्य इति दोषऽप्यो मुस्रं मुखकरं हविरिन्द्रस्य द्रायाविवांसति परिवर्तति प्रयच्छति ॥ चतुर्थेऽंशे षष्ठी । तस्य मर्त्यस्य युस्त्राय द्योतमानायाज्ञाय तदर्थं सुतराः मुखेन तरणीया अप उदकानि वृथात्मेकाभीष्टः करोतीति शेषः ॥

ता नो वाजवतीरिष आशृन्पिपृतमवतः । इंद्रमग्निं च वोह्वे ॥१२॥

ता । नः । वाजऽवतीः । इषः । आशृन् । पिपृतं । अवतः । इंद्रं । अग्निं । च । वोह्वे ॥१२॥

हे इद्रापी ता ता युवा वाजवतीरजवतीरिष इष्यमाणा षष्ठीः । यद्वा । वाजो वन । तद्वतीरिषो ज्ञान्याशुन शीघ्रगानर्धतोऽश्वाश्च नोऽस्मभ्य पिपृतं पुरयत । प्रयच्छत । किमर्थः । इंद्रमग्निं च युवा नो हवते वोढुं हविर्भिः प्रापयितुं ॥

एन्द्रास्य षणोर्हविषोऽनुवाक्योभा वामित्येपा । सूचितं च । उभा वामिद्रापी आहवथ्यं श्विच नृ सोमं नवजातमय । आ० ३ । ५ । इति ॥

उभा वामिद्रापी आहवथ्या उभा राधसः सह मादयथ्ये ।

उभा दातारीविषां रयीणामुभा वाजस्य सातये हवे वां ॥१३॥

उभा । वां । इंद्रापी इति । आऽहवथ्ये । उभा । राधसः । सह । मादयथ्ये ।

उभा । दातारी । इषां । रयीणां । उभा । वाजस्य । सातये । हवे । वां ॥१३॥

हे इद्रापी उभोभौ संहत्य वर्तमानौ वा युवा हवे । आहवयामि । किमर्थः । आहवथ्या आभिमुख्येन होतु । तथोभोभौ युवामाह्वये राधसो राधसो राधकेन हविषां सह युगपदेव मादयथ्ये मादयितुं तर्पयितुं । भवेषु देवेषु सत्त्वावयंशराज्ञानं किं कारणमिति चेद्व्यत । उभोभौ ता युवामिषामज्ञाना रयीणा धनाना च दातारीः स्यः । अतः कारणाद्भोभौ वा युवा वाजस्यज्ञस्य सातये संभजनाय हवे । आह्वये ॥

आ नो गव्येभिरश्वेभ्यस्वैरुप गच्छंत ।

सखायौ देवौ सख्यायं शंभुवेद्रापी ता हवामहे ॥१४॥

आ । नः । गव्येभिः । अश्वैः । वसव्यैः । उप । गच्छतं ।

सखायौ । देवौ । मखाय । शंभुवा । इंद्राग्नी इति । ता । हवामहे ॥ १४ ॥

हे इंद्राग्नी गव्यभिर्गोसमृह्यश्वैरश्वसमृह्यवसव्यैर्वसुसमृह्य सार्धं नोऽस्मानाभिमुख्यनोपा गच्छतं । शेषः परोक्षतः । सखायौ समानख्यानी देवौ दानादिगुणयुक्तौ शमुषा शमुर्वो मुखस्य भावयितारौ ता तादृगव्येन्द्राग्नी मखाय सखित्वार्थं वयं हवामहे । आह्वयामहे ॥

इंद्राग्नी णृणुतं हवं यजमानस्य मुन्वतः । वीतं हव्यान्ता गतं पिबतं सोम्यं मधु ॥ १५ ॥

इंद्राग्नी इति । णृणुतं । हवं । यजमानस्य । मुन्वतः । वीतं । हव्यानि । आ । गतं ।

पिबतं । सोम्यं । मधु ॥ १५ ॥

हे इंद्राग्नी मुन्वतः सोमाभिषवं कृषतो यजमानस्य हवमाह्वानं स्वीचं णृणुतं । श्रुत्वा च तदीयानि हव्यानि हवीषि वीत । कामयेथा । कामयित्वा चा गतं । आगच्छतं । आगत्य च सोम्यं सोमात्मकं मधु पिबत ॥ १६ ॥

इयमददादिति चतुर्दशर्चं द्वादशं मुक्तं भरद्वाजस्यार्धं सरस्वतीदेवताकं । आदितस्त्रिस्रो जगत्स्त्रयोदश्यापि जगती चतुर्दशी त्रिष्टुप शिष्टा गायत्र्यः । तथा चानुक्रातं । इयं पङ्क्त्या सारस्वते त्रिजगत्यादि जगती त्रिष्टुपं तमिति ॥ अत्र शानकः । इयमित्येतदाय न मुक्तं सारस्वतं जपितं । द्विजः प्रातः शुचिर्भुत्वा वाग्मी भवति बुद्धिमान् । ऋग्वि० २. २३. इति ॥ पार्थिवे पष्ठेऽहनि प्रउग इयमददादिति सारस्वतस्तृचः । सूत्रितं च । इयमददाद्रभसमृणच्युतमिति प्रउग । आ० ८. १. इति ॥

इयमददाद्रभसमृणच्युतं दिवोदासं वध्रिश्वायं दानुषे ।

या शश्वेतमाचखादिवसं पणिं ता ते दानाणि तविषा सरस्वति ॥ १ ॥

इयं । अददात् । रभसं । ऋणऽच्युतं । दिवःऽदासं । वध्रिऽश्वायं । दानुषे ।

या । शश्वेतं । आऽचखादं । अरभसं । पणिं । ता । ते । दानाणि । तविषा । सरस्वति ॥ १ ॥

इयं सरस्वती रभसं वेगवन्तमृणच्युतं वैदिकस्य देवर्षिपितृसंवाधिनो लोकिकस्य च ऋणस्य चावधितारं दिवोदासमेतत्सज्ज पुत्र दानुषं हवीषि दत्तवन्तं वध्यश्रयितत्सजाय ऋषयेऽददात् । दत्तवती । या सरस्वती शश्वेतं बहलं पणिं पणनशीलं वणिजमदातृजनमवसं केवलं स्वात्मन एव तर्पकमाचखाद आजघान सियमददादित्यन्वयः । अथ प्रत्यचीकृत्य स्मृति । हे सरस्वति देवि ता तानि पुत्रदानादीनि ते त्वदीयानि दानाणि दानानि तविषा तविषाणि मृहति भवति ॥

इयं णुष्मेभिर्विसखा इवारुजत्सानुं गिरीणां तविषेभिर्कुर्मिभिः ।

पारावतघ्नीमवसे सुवृक्तिभिः सरस्वतीमा विवासेम धीतिभिः ॥ २ ॥

इयं । णुष्मेभिः । विसखाऽइव । अरुजत् । सानुं । गिरीणां । तविषेभिः । कुर्मिभिः ।

पारावतऽघ्नीं । अवसे । सुवृक्तिभिः । सरस्वतीं । आ । विवासेम । धीतिभिः ॥ २ ॥

सरस्वती देवतारूपेण नदीरूपेण च वर्तते । देवतारूपा स्मृती । अधुनानया नदीरूपां सरस्वतीं स्मृति । इयं नदीरूपा सरस्वती णुष्मेः शोपकगाम्भीयवर्णस्त्वविषमिमेहद्विर्कुर्मिभिस्तर्पणैर्गिरीणां पर्वतानां तोरसंवाधानां सानुं साधुन्यरुजत । भनक्ति । विसखा इव । विसं खनतीति विसखाः । स यथा विसार्धं पङ्क रुजति

तद्वत् । तां सरस्वतीं पारावतप्रीं पारावतिं दूरदेशं विद्यमानस्यापि वृक्षादेहं चो मुमुक्षुभिः स्मृतिभिर्धोतिभिः
कर्मभिर्यावन् रक्षणार्थमा विवर्षेम । परिचरेम । यद्वा । पारावतप्रीं पारावतिं पारावतीं तोरि । तथाधा-
तिनी । उक्तं च । पारावतप्रीं पारावतिं रक्षातिनी । नि० ० २४ । इति ॥

सरस्वति देवनिदो नि बर्हय प्रजां विश्वस्य वृसंयस्य मायिनः ।

उत श्रितिभ्योऽवनीरविदो विषमभ्यो असवो वाजिनीवति ॥३॥

सरस्वति । देवऽनिदः । नि । बर्हय । प्रजां । विश्वस्य । वृसंयस्य । मायिनः ।

उत । श्रितिभ्यः । अवनीः । अविदः । विषं । अभ्यः । असवः । वाजिनीवति ॥३॥

हे सरस्वति देवनिदो देवानां निदकानमुवाचि बर्हय । न्यवर्हयः । अवधीः । तथा विश्वस्य व्याप्तस्य
मायिनो मायाविनो वृसंयस्य । वृसंय इति त्वष्टृनामधेयः । त्वष्टः प्रजा पुत्र वृषामुं च न्यवधीः । त्वत्माहा-
व्यादेवित्तो हतवानित्यर्थः । उतापि च हे वाजिनीवति अतवति सरस्वति त्व श्रितिभ्यो मनुष्यभ्योऽवनीरमुं
रपहता भुमीरविदः । अवमभ्यः । अभ्यो मनुष्यभ्यो विषमुदकं चासवः । अवारयः । यद्वा । जितयोऽमुरजनाः ।
तिभ्यः सकाशादवनीर्भुमीरविदः । लब्धवानसि । तान् हविभ्यश्चामुंरभ्यो विषं स्मृतिहेतुमुत गरलमसवः ॥

प्र णो देवी सरस्वती वाजेभिर्वाजिनीवती । धीनामविच्यवतु ॥४॥

प्र । नः । देवी । सरस्वती । वाजेभिः । वाजिनीवती । धीनां । अविच्यो । अवतु ॥४॥

देवी दानादिगुणयुक्ता वाजिनीवती । वाजोऽज्ञ यस्या क्रियायां सा वाजिनी । तयुक्ता । धीना ध्यातृणा
स्मृतृणामविच्यो रविच्यो । एवंभूता सरस्वती वाजेभिरज्ञानोऽस्मात्प्रायतु । प्रकर्षणं तर्पयतु ॥

यस्त्वा देवि सरस्वत्युपवृते धने हिते । उदं न वृचतूर्ये ॥५॥

यः । त्वा । देवि । सरस्वति । उपऽवृते । धने । हिते । उदं । न । वृचऽतूर्ये ॥५॥

हे देवि सरस्वति यः स्तोता वृचतूर्यं संयामे धने हिते निहिते निमित्तभूते मतीद्व न इदमिव त्यागपुष्टं
स्तीति तं रक्षति णयः ॥ ॥३०॥

त्वं देवि सरस्वत्यवा वाजेषु वाजिनि । रदो पृषेवं नः सनिं ॥६॥

त्वं । देवि । सरस्वति । अव । वाजेषु । वाजिनि । रदं । पृषाऽदव । नः । सनिं ॥६॥

हे देवि दानादिगुणयुक्ते हे वाजिनि । वाजो बलमयं वा । तयुक्ते । हे सरस्वति त्व वाजेषु मयामेव ।
अस्मान्नव । अपि च त्वोऽस्मभ्यं पृषेवं पोषको देव इव सनिं समजनीयं धनं रदं । विलिख । प्रयच्छति यावत् ॥

उत स्या नः सरस्वती घोरा हिरण्यवर्तनिः । वृचघ्नी वाष्टि सुष्टुतिं ॥७॥

उत । स्या । नः । सरस्वती । घोरा । हिरण्यवर्तनिः । वृचऽघ्नी । वाष्टि । सुऽस्तुतिं ॥७॥

उतापि च स्या सा प्रसिद्धा सरस्वती घोरा शत्रूणां भयकारिणी हिरण्यवर्तनिः । वर्तते भिजति वर्तनी रंथः ।
हिरण्यमयो वर्तनीर्यस्याः सा तथाक्ता । वृचघ्नी वृचाणां शत्रूणां हवी । एवंभूता सा सरस्वती नोऽस्मादीया
सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिं वाष्टि । कामयतां ॥

यस्या अनंतो अहृतस्त्वेषश्चरिष्णुरणवः । अमश्चरति रोरुवंत ॥८॥

यस्याः । अनंतः । अहृतः । त्वेषः । चरिष्णुः । अणवः । अमः । चरति । रोरुवंत ॥८॥

यस्याः सरस्वत्या अमो बलमनंतोऽपर्यतोऽपरिमितोऽद्भुतोऽहिंसितोऽकृष्टिलो वा त्विषो दीप्तश्चरिणुश्च-
रणशीलः । सर्वं वा प्रतिहतगतिरित्यर्थः । अर्णव उदकवान् । उदकप्रद इत्यर्थः । एवंभुतः सन् रोहवत् भृशं शब्दं
कुर्वन् चरति वर्तते सा नो विश्वा इत्युत्तरत्र संबधः ॥

सा नो विश्वा अति द्विपः स्वमूरन्या ऋतावरी । अतन्नेहैव सूर्यः ॥ ९ ॥

सा । नः । विश्वाः । अति । द्विपः । स्वमूरः । अन्याः । ऋतः । वरी । अतन् । अहोऽदव । सूर्यः ॥ ९ ॥

सा सरस्वती नोऽस्मान्विष्वाः सर्वा द्विपो द्विष्ट्रीः प्रजा अति नयतु । अतितारयतु । तथा स्वमूरः स्वयंसा-
रिणीः सहोत्पन्ना वा ऋतावरीः । ऋतमित्युदकनाम । तद्युक्ता अन्याश्च नदीरस्मानति नयतु । यद्वा ॥ जस्यैव
वा कृदसीति पूर्वसवर्णदीर्घः ॥ उदकवत्यः स्वमूरौ भगिन्योऽन्या गणाद्या नयन्त्यास्मान् शत्रुनति नयंतु । तत्र
दृष्टातः । सूर्यः सर्वस्य प्रेरक आदित्योऽतन सततं गच्छन् अहवाहानीव । यथाहानि शीघ्रमतिनयति तद्वत् ॥

दशरात्रे तृतीयेऽहनि प्रउग उत नः प्रियति सारस्वतमुचः । मूर्चितं च । उत नः प्रिया प्रियापितृणां पितृहं
प्रउग । आ० ७. १० । इति ॥ पवित्रेष्वाभूत नः प्रियति सारस्वतस्य हविषोऽनुवाक्या । मूर्चितं च । उत नः
प्रिया प्रियापिमा जुहाना युष्मदा नमोभिः । आ० ७. १० । इति ॥

उत नः प्रिया प्रियामु मप्रस्वसा मुजुष्टा । सरस्वती स्तोम्या भूत ॥ १० ॥

उत । नः । प्रिया । प्रियामु । मप्रः । स्वसा । मुऽजुष्टा । सरस्वती । स्तोम्या । भूत ॥ १० ॥

उतापि च नोऽस्माक प्रियामु प्रियाणां मध्य प्रिया प्रियतमा मप्रस्वसा । गायत्र्यादीनि मप्र कंदांसि
स्वसार । यस्यास्मादृणी । नदीरूपायास्तु गणाद्याः मप्र नद्यः स्वसारः । मुजुष्टा मुष्ट पुरातनैर्ऋषिभिः सेविता ।
एवंभुता सरस्वती देवी स्तोम्या भूत । स्तोतव्या भवतु ॥ ॥ ३१ ॥

आपप्रुषी पार्थिवान्युरु रजो अंतरिंशं । सरस्वती निदम्पातु ॥ ११ ॥

आऽपप्रुषी । पार्थिवानि । उरु । रजः । अंतरिंशं । सरस्वती । निदः । पातु ॥ ११ ॥

पार्थिवानि पृथिव्याः संबन्धीन्युरु रजो रजामि लोकानतरिचमतरा ज्ञात नमश्चापप्रुषी
मन्त्रज्ञसा पुरितवती सरस्वती देवी निदो निदकाच्छत्रोः पातु । अस्माच्चक्षतु ॥

त्रिपधस्या मप्रधातुः पंच जाता वर्धयंती । वाजेवाजे हव्या भूत ॥ १२ ॥

त्रिऽपधस्या । मप्रऽधातुः । पंच । जाता । वर्धयंती । वाजेऽवाजे । हव्या । भूत ॥ १२ ॥

त्रिपधस्या त्रिपु लोकिषु महावतिष्ठमाना त्रिलोक्यापिनी मप्रधातुः । मप्र धातवोऽवयवा गायत्र्याद्या
गणाद्या वा यस्याः सा तथाक्ता । पच जाता जातानि निषादपचमांश्चतुरो वर्णान् गंधर्वादीन्वा वर्धयंत्यभि-
वृद्धान्कुर्वन्ती । ईदृशी सरस्वती वाजं वाजं युद्धं युद्धं सर्वेषु युद्धेषु हव्या भूत । ज्ञातव्या भवति ॥

प्र या महिम्ना महिनामु चेकिते द्युम्नेभिरन्या अपसांमपस्तमा ।

रथं उव वृहती विभ्वने कृतोपस्तुत्या चिकितुषा सरस्वती ॥ १३ ॥

प्र । या । महिम्ना । महिना । आमु । चेकिते । द्युम्नेभिः । अन्याः । अपसां । अपऽस्तमा ।

रथः । उव । वृहती । विऽभ्वने । कृता । उपऽस्तुत्या । चिकितुषा । सरस्वती ॥ १३ ॥

महिम्ना माहात्म्येन महिना महती द्युम्नेभिर्युष्मन्तमानैर्यशोभिरद्भैवा युक्ता सत्याम्नामां नदीनां देव-
ताना वा मध्ये या सरस्वती प्र चेकितं प्रकर्षणं ज्ञायते । याः चान्या अन्यासा ॥ मुषा मुनुर्गति पथीवद्भव-

चनस्य जस ॥ अपसां वेगवतीनां नदीनां मध्येऽपस्तमा वेगवत्तमा । या च रथ इव विभवे विभुत्वाय बृहती
परिवृढा गुणैरधिका कृता प्रजापतिना निर्मिता सा सरस्वती चिकितुषा जानता स्त्रीषोपमृत्यो । उपसो
तस्या भवति ॥

सरस्वत्यभि नो नेपि वस्यो मापं स्फरीः पयसा मा न आ धक ।

जुपस्व नः सख्या वेश्या च मा त्वत्क्षेत्राण्यरणानि गन्म ॥१४॥

सरस्वति । अभि । नः । नेपि । वस्यः । मा । अप । स्फरीः । पयसा । मा । नः । आ । धक ।

जुपस्व । नः । सख्या । वेश्या । च । मा । त्वत् । क्षेत्राणि । अरणानि । गन्म ॥१४॥

हे सरस्वति नोऽस्मान्वस्यो वसीयः प्रशस्त वमु धनमेभि नेपि । अभिप्रापय । माप स्फरीः । अपबृहत्या
कम्पीः ॥ स्फारी वृद्धिः । उपसर्गवशात्तद्विपरीते वर्तते ॥ तथा पयसोदकिनाधिकेन नोऽस्मान्मा आ धक ।
नाभिदह । न बाधस्व । अपि च नोऽस्माक सख्या सख्यानि सखिकर्माणि वेश्या प्रवेशनानि च जुपस्व ।
भवस्व । वयं च त्वत्प्रकाशादरण्यरमणानि निरुष्टानि क्षेत्राणि मा गन्म । मा प्राप्रवाम । अपि तु रमणी
यान्विव ॥ ॥३२॥ ॥५॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्द निवारयन । पमर्थाश्चतुरो देयादित्यातीर्थमहयः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कमुपालसायाज्यधुरधरण सायणाचार्येण
विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः समाप्तः ॥

॥ श्रीरस्तु ॥

॥ कल्याणं भूयात् ॥

• ओं

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागीशायाः मुमनसः सवाथीनामुपक्रमे । यं नत्वा जतकृत्वाः स्युस्त नमामि गजानन ॥
यस्य निःश्वसितं वदो यो वदन्तोऽपि न जगत् । निमंसे तमहं वदं विद्यातीर्थमहश्चर ॥

अथ पंचमाष्टके प्रथमोऽध्याय आरभ्यते । षष्ठमंडलस्य षष्ठऽनुषांके चतुर्दश मुक्तानि । तत्र सृष्टेर्नरत्थका-
दष्टार्चं प्रथमं मुक्तं । अत्रियमनुक्रमणिका । सृष्टेः एकादशाश्विनं त्विति । मङ्गलद्रष्टा बार्हस्पत्यो भरद्वाज ऋषिः ।
अनुक्तत्वात्विष्टपु । अश्विनी देवता ॥ प्रातरनुवाक आश्विने कृताविदमादिकं द्वे मुक्तं । आश्विनशस्त्रे चिते एव ।
मुञ्चितं च । सृष्टेर्नरं मुक्तं । आ० ४. १५ । इति ॥

सृष्टे नरा दिवो अस्य प्रसंताश्विना हुवे जरमाणो अर्केः ।

या मद्य उसा व्युपि ज्मो अंतान्युपतः पर्यु वरांसि ॥१॥

सृष्टे । नरा । दिवः । अस्य । प्रसंता । अश्विना । हुवे । जरमाणः । अर्केः ।

या । मद्यः । उसा । विऽउपि । ज्मः । अंतान । युपतः । परि । उरु । वरांसि ॥१॥

दिवो द्युलोकस्य नरा नितारावस्य मुचनस्य पमता प्रसंता प्रभवतावीश्वरावश्विनाश्विनावश्विन्यती सृष्टे
प्रगीतमवमार्थः स्तोत्रैः स्तोत्रमर्कचर्चनीयमवमार्थः शस्त्रैर्जरमाणः स्तुति कुर्वन्नुवे । आह्वयामि । कीदृशावि-
त्यपवाया । या या मद्य एवासा शत्रुणा निवारको व्युपि व्युपि निशायाः समाप्ता ज्मः पुथिष्या अतान
पर्यतानुरुक्तानि वरांसि रूपस्यावरकाणि तमामि च परि परितो युपतः पथक्कृतः । अथवा वरांसि
तेजांसि तमोनिवारणात्परि युपतः । विस्तरयतः ॥

ता यज्ञमा शुचिभिश्चक्रमाणा रथस्य भानुं रुरुचु रजोभिः ।

पुरु वरांस्यमिता मिमानापो धन्वान्यति याथो अजान ॥२॥

ता । यज्ञं । अ । शुचिऽभिः । चक्रमाणा । रथस्य । भानुं । रुरुचुः । रजोभिः ।

पुरु । वरांसि । अमिता । मिमाना । अपः । धन्वानि । अति । याथः । अजान ॥२॥

किंच ता ती प्रसिद्धावश्विनी यज्ञमस्मदीय यागमा चक्रमाणाभिवक्रमाणा शुचिभिर्निमंसे रजोभिः
स्वीयस्तेजोभिः । रजो रजतं रजोती रज उच्यते । नि० ४. १० । इति धाम्नेनीकृत्वा । रथस्य स्वकीयस्य
रथस्य भानुं दीप्ति रुरुचुः । रोचयते । अपि च पुरु वहनि वरांसि तमोनिवारकाणि तेजांस्यमितापरिम
तानि मिमाना निमिमामाणावप उद्दिश्य धन्वानि मरुप्रदेशानद्यान स्वकीयानद्यानति याथः । अतिक्रमयथः ॥

ता ह त्यङ्गतिर्यदरधमुयेत्या धियं ऊहषुः शश्वदृष्यैः ।

मनोजवेभिरिपरिः गयर्थ्य परि व्यथिदाशुषो मर्त्यस्य ॥३॥

ता । ह । त्यत् । वर्तिः । यत् । अरंघं । उया । इत्यत् । धियः । ऊहयुः । शश्वत् । अश्वैः ।
मनः । जवेभिः । इषिरेः । शयध्वे । परि । व्ययिः । दाशुषः । मर्त्यस्य ॥ ३ ॥

ता ह ती खलूयोयावश्चिनी युवां यदरध्रमसमुदं त्वर्धर्तिर्लज्जमानस्य तद्गृहं समर्धयितुं शक्नुथः । किंच
त्यथ धियः स्तोतृनिर्परिरेपणीधः कास्यर्मनोर्जवेभिर्मनोवैरश्वैः स्वीयैरश्वैः शश्वत्सर्वदोहयुः । स्वर्गं प्रापययः ।
मर्त्यस्य मनुष्यस्य दाशुषो यजमानस्य व्यर्थिर्हंसकः परि शयध्वं परिशयनाय दोर्धनिद्राद्य युवाभ्यां क्रियतां ॥

ता नव्यसो जरमाणस्य मन्मोप भूपतो युयुजानसंप्री ।

शुभं पृष्टमिपमृजं वहता होता यदात्मन्तो अध्रुयुवाना ॥ ४ ॥

ता । नव्यसः । जरमाणस्य । मन्म । उप । भूपतः । युयुजानसंप्री इति युयुजानसंप्री ।

शुभं । पृष्टं । इपं । ऊजं । वहता । होता । यदात् । प्रन्तः । अध्रुक । युवाना ॥ ४ ॥

ता तावश्चिनी युयुजानसंप्री रथे युज्यमानास्य शुभं शोभनं पृष्ठमज्ञं । पयः पृष्ठ इत्यज्ञनाममु पाठात् ।
इप पृष्ठमुजं रसं च वहता वहती नव्यसो नवतरस्य जरमाणस्य स्मृतिं कुर्वतो मन्म मननीयं स्तोत्रमुप भूपतः ।
उपशक्तः । यदा । स्तोत्रममोप भवतः । किंच युवाना नित्यतरुणां ती होता देवानामाह्वाताधुगद्वीग्धा
प्रियः प्रत्नः पुराणोऽपियंबत । यजतु ॥

ता वल्गू दस्त्रा पुरुणाकतमा प्रत्ना नव्यसा वचसा विवासे ।

या शंसते स्तुवते शंभविष्ठा बभूवतुर्गृणते चिचराती ॥ ५ ॥

ता । वल्गू इति । दस्त्रा । पुरुणाकतमा । प्रत्ना । नव्यसा । वचसा । आ । विवासे ।

या । शंसते । स्तुवते । शंभविष्ठा । बभूवतुः । गृणते । चिचराती इति चिचराती ॥ ५ ॥

या यी शंसते शस्त्रैः स्मृतिं कुर्वते स्तुवते स्तोत्रैः स्मृतिं कुर्वते जनाय शंभविष्ठातिशयेन मुखस्य भावयिता
रावातिशयेन मुखस्वरूपो वा गृणते स्तोत्रशस्त्रव्यतिरिक्तलौकिकस्मृतिभिः स्तुवते च चिचराती विचित्रदानो
बभूवतुः ता ती वल्गू वलनग्रीवो रुचिरा वा पुरुणाकतमातिशयेन बह्वर्कमाणी बह्वर्कमाणी वा प्रत्ना प्रत्नी
पुराणो । प्रत्नं प्रदिव इति पुराणनाममु पाठात् । दस्त्रा दर्शनीयावश्चिनी नव्यसा नवतरण वचसा स्तुत्या आ
विवासे । परिचराभिः ॥ ॥ ५ ॥

ता भुज्युं विभिरद्व्यः समुद्राह्वयस्य सृनुमूहयू रजोभिः ।

अरेणुभिर्योजनेभिर्भुजंता पतत्रिभिरणसो निरुपस्थात् ॥ ६ ॥

ता । भुज्युं । विऽभिः । अतऽभ्यः । समुद्रात् । तुयस्य । सृनुं । ऊहयुः । रजऽभिः ।

अरेणुऽभिः । योजनेभिः । भुजंता । पतत्रिऽभिः । अणसः । निः । उपऽस्थात् ॥ ६ ॥

ता तावश्चिनी युवां तुयस्य सृनुं भुज्युं भुज्युनामकं समुद्रमध्ये भयनावं भुजता रजंतावरेणुभी रेणुरहिते
रांतरिषे रजोभिर्मर्ग्यैः जनेभी रथयुक्तेः पतत्रिभिः पतनवर्जैर्विभिरणसो जलस्थोपस्थाद्योनिः समुद्रादज्ञो
निरुहयुः । निरगमयतं । समुद्रादज्ञ इति प्रयोगो मातृगृहाद्गच्छतीतिवत् ॥

वि जयुषा रथ्या यातमर्दि श्रुतं हवै वृषणा वधिमत्याः ।

दृगस्थंता शयवे पिष्ययुर्गामिति चवानः सुमतिं भुरण्यू ॥ ७ ॥

वि । जयुषा । रथ्या । यातं । अद्रिः । श्रुतं । हवै । वृषणा । वधिऽमत्याः ।
दशस्यंता । शयवे । पिण्यथुः । गां । इति । अवाना । सुऽमंति । भुरण्यू इति ॥ ७ ॥

रथ्या हे रथारूढावाशना जयुषा जयशैलेन रथेनाद्रिं मार्गं स्थितं पर्वतं वि यात । अवाधिषा । यातिरत्र
वधकर्म । तथा च निगमातर । विभिदना नामत्या रथेन वि पर्वतो अत्ररथु अयात । अमे० २ ११६ २० ।
इति । वृषणा कामाना वंषितारी वधिमत्याः पुत्रार्थिन्या हवमाह्वानं यत् । शृणुत । दशस्यता श्रोतव्यः कामा
न्ययक्तो शयवे युवा नृवर्तं गां निवृत्तप्रमवा पिण्यथुः । वीरिणाप्यथयत । तथा च निगमातर । शयवे
चित्रामत्या शचीभिर्जमुरथं स्तयं पिण्यथुगां । अमे० १ ११६ २० । इति । इतीत्य मुमति मुष्टि अवाना गच्छतो
भुरण्यू सर्वत्र गतारी यज्ञस्य भर्तारी वा भवतः ॥

यदोदसी प्रदिवो अस्मि भूमा हेळो देवानामुत मर्त्येवा ।

तदादित्या वसवो रुद्रियासो रशायुजे तपुः रघं दधातं ॥ ८ ॥

यत् । रोदसी इति । प्रऽदिवः । अस्मि । भूमं । हेळः । देवानां । उत । मर्त्येवा ।

तत् । आदित्याः । वसवः । रुद्रियासः । रशःऽयुजे । तपुः । अयं । दधातु ॥ ८ ॥

रोदसी हे आवापुथिव्यां हे आदित्या हे वसवो रुद्रियासो हे रुद्रपुत्रा मरुतो मर्त्येवा मर्त्येष्वश्विनोः
परिचारकेषु देवानां यज्ञैः क्रोधो भूम महानग्निं तदुक्तं पुस्तपक रशायुजे रशोभिर्युक्ताय रशमा स्वामिने
प्ररकाय वाघमाहतु दधातु । कुरुत । अथवा रशायुजे रशोभिर्युक्ताय यज्ञेऽघमाहतु कुरुत ॥

य इ राजानावृनुषा विदधद्रजसी मित्रो वरुणश्चिकेतत् ।

गंभीराय रशमे हेतिमस्य द्रोघाय चिद्वचम आनवाय ॥ ९ ॥

यः । इ । राजानां । वृनुऽथा । विऽदधत् । रजसः । मित्रः । वरुणः । चिकेतत् ।

गंभीराय । रशमे । हेतिं । अस्य । द्रोघाय । चित । वचमे । आनवाय ॥ ९ ॥

यो नरो रजसः समस्तस्य लोकस्य । लोका राजास्युच्यत इति यास्कनोक्तत्वात् । राजानावीमितावाशना
वृनुषा काले काले विदधत् परिचरति त मित्रो वरुणश्च चिकेतत् । जानीयात् । मित्रवरुणप्रभृतयो देवा एन
विदुरित्यर्थः । किंचाय परिचारको गंभीराय महाबलाय रजमे राजसाय हेति घातकमायुधमस्य । अस्याति ।
चिपति ॥ प्रथमपुरुषस्य मध्यमपुरुषेण अत्ययः ॥ द्रोघायामिद्रोहात्मकायानवाय मनुष्यमवधिं वचमे चित
वचनाधिव हेतिमस्यति । मनुष्येणामिद्रोहायिनमास्कदतीति ॥

अंतरैश्चक्रस्तनयाय वर्तिद्युमता यातं नृवता रथेन ।

सनुत्येन त्यजसा मर्त्यस्य वनुष्यतामपि शीषा ववृक्तं ॥ १० ॥

अंतरैः । चक्रः । तनयाय । वर्तिः । द्युऽमता । आ । यातं । नृऽवता । रथेन ।

सनुत्येन । त्यजसा । मर्त्यस्य । वनुष्यतां । अपि । शीषा । ववृक्तं ॥ १० ॥

हे अश्विनावंतरेरनिच्छेद्यकैयुक्तं द्युमता दीप्तिमता नृवता अस्मा मारथिना युक्तं । यदा । अथयुक्तं ।
पतंगा नर इत्यश्वनाममु पाठात् । रथेन अतिरस्माकं गृहं तनयाय तनय दानुमा धातु । अपि च सनुत्येन
तिरोहितेन त्यजसा क्रोधेन । हणिस्तुत्र इति क्रोधनाममु पाठात् । मर्त्यस्य मनुष्यस्य वनुष्यता बाधमानानां ।
वनुष्यतिहेतिकमेति यास्कनोक्तत्वात् । शीषा शीरास्यपि ववृक्तं । प्रवृक्तं ॥

उत्तानऽहस्तः । युवयुः । ववंद । आ । वां । नक्षतः । अद्रयः । आंजन् ॥३॥

वां युवयोरर्थेऽधमः सोमस्य वरीजनं विभृतिऽभिपवादी यत्कृत्यमस्ति तदकारि । कृतं । सुप्रायणतम
मृदुतमं बहिरस्तादि । स्त्रीणं । उत्तानहस्तः कृताज्जिभ्युवयुर्यवा कामयमानो होता वषट् । स्मरति । वा युवा
नक्षतो व्यामुवतः ॥ तुष पृष नक्ष गतावति धातुः ॥ अद्रयो यावाण आजन । सोमरसमा समंताद्वाक्तीकृतवतः ॥

ऊर्ध्वो वामग्निरेध्वरेष्वस्थात्प रातिरेति जृणिनीं घृताचीं ।

प्र होता गूर्तमना उराणोऽयुक्त यो नामत्या हवीमन ॥४॥

ऊर्ध्वः । वां । अग्निः । अध्वरेषु । अस्थात् । प्र । रातिः । एति । जृणिनीं । घृताचीं ।

प्र होता । गूर्तमनाः । उराणः । अयुक्त । यः । नामत्या । हवीमन ॥४॥

अध्वरेषु युवयोर्यज्ञार्थमूर्ध्वोऽस्थात् । उदतिष्ठत । अध्वरेषु यज्ञेषु प्रिति । सैमिद्र आहवनीय गच्छति च ।
रातिर्धेन हविर्जृणिनीं प्रशामिनी । जृणिर्जवतंवा । नि० ६ ४ । इति यास्कनोक्तत्वात् । घृताचीं घृतनाक्ता ।
उपस्तीर्णाभिघारितेत्यर्थः । किंच होताराण उरु कर्वाणः प्र गूर्तमनाः प्रकर्षणोयुक्तमनी भवति यो होता
नामत्याश्चनो हवीमन्नाहानि स्तोत्रं वायुक्तं योजयति ॥

अधि श्रिये दुहिता सूर्यस्य रथं तस्थौ पुरुभुजा गतोति ।

प्र मायाभिर्मायिना भृतमत्र नरा नृतृ जनिमन्यज्ञियानां ॥५॥

अधि । श्रिये । दुहिता । सूर्यस्य । रथं । तस्थौ । पुरुभुजा । गतऽकृति ।

प्र मायाभिः । मायिना । भृतं । अत्र । नरा । नृतृ इति । जनिमन् । यज्ञियानां ॥५॥

पुरुभुजा हे पुर्णभुजा वहना रत्नका वाश्विनी युवयोः गतोति वज्ररक्षक बहुगमन वा रथ सूर्यस्य
दुहिता सूर्या श्रिये श्रियतुमधि तस्थौ । अधातिष्ठत । अपि च यज्ञियानां देवानामत्र जनिमन्त्रस्मिन् जन्मनि
प्रादुर्भावे मायाभिः प्रज्ञानिः । शची मायति प्रज्ञानामसु पाटात । मायिनां प्रज्ञावतो नरा नेतारां नृतृ
नृत्यतां भृत । भवत । यदा । हे मायिनां प्राज्ञा नरा नेतारां नृतृ नृत्यतावाश्विनी यज्ञियानां देवानामत्र
जनिमन् जन्मनि प्रादुर्भावे प्र भृत प्राज्ञतममग्न्यादिक देव मायाभिः प्रज्ञानिः काश्विनी जितयतो स्म
इत्यर्थः । अयमर्थः प्रजापतिर्व सोमाय राज्ञे दुहितर प्रायक्तसूर्या मावित्री । ण० ब्रा० ४ ७ । इत्यादिना
स्पष्टीकृतः ॥ ॥३॥

युवं श्रीभिर्दग्गताभिराभिः शुभे पुष्टिमृहयुः सूर्यायाः ।

प्र वां वयो वपुषेऽनु पप्रन्नश्वादाणी सुष्टुता धिष्ण्या वां ॥६॥

युवं । श्रीभिः । दग्गताभिः । आभिः । शुभे । पुष्टिं । मृहयुः । सूर्यायाः ।

प्र वां । वयः । वपुषे । अनु । पप्रन्न । नश्वात् । वाणी । सुऽस्तुता । धिष्ण्या । वां ॥६॥

हे अश्विनी युव युवा दग्गताभिर्दग्गनीयाभिराभिः श्रीमतां परिदृश्यमानाभिः श्रीभिर्नक्षत्रीभिः कार्तिभिर्वा
सूर्याया युवयोः पत्न्याः शुभे शोभनार्थं पुष्टिं पुष्टिर्नृहयुः । प्रापयथः । किंच वा युवा वयोऽस्या वपुषं ग्रीभाथे
प्राप्नु । पप्रन्न । प्रकर्षणान्वपतन । अपि च हे धिष्ण्या सुखर्हविश्विनी वा युवा सुष्टुता वाष्पपीणा स्तुतिर्नक्षत ।
व्याप्नोति ॥

आ वां वयोऽश्वामो ब्रह्मिष्ठा अभि प्रयो नामत्या वहेतु ।

प्र वां रथो मनोजवा असर्जीषः पृष्टा इपिधो अनु पूर्वीः ॥७॥

आ० वा० वयः । अश्वासः । वहिष्ठाः । अभि० प्रयः । नासत्याः । वहंतु ।

प्र० वा० रथः । मनः । जवाः । असर्जि । इषः । पृथः । इषिधः । अनु० पूर्वीः ॥ ७ ॥

हे नासत्या वा युवा वयो गंतारो वहिष्ठा वोढृतमा अश्वासोऽश्वाः प्रयः सोमरूपमत्तमभ्या वहंतु । प्रापयंतु । वा युवयोर्मनोजवा मनोविगो रथः पृथः संपर्चनीया इषिध एषणीयाः पूर्वोर्बद्धोरियोऽज्ञानि सोमाननु प्रामर्जि । विष्टः ॥

पुरु हि वां पुरुभुजा देणं धेनुं न उपै पित्वतमसंक्रां ।

स्तुतश्च वां माध्वी सुष्टुतिश्च रसाश्च ये वामनु रातिमग्मन ॥ ८ ॥

पुरु० हि० वां० पुरुऽभुजा० देणं० धेनुं० नः० उपै० पित्वतं० असंक्रां० ।

स्तुतः० च० वां० माध्वी० इति० सुऽस्तुतिः० च० रसाः० च० ये० वां० अनु० रातिं० अग्मनं० ॥ ८ ॥

पुरुभुजा हे पुर्णभुजा बहूपालका वा वां युवयोर्देणं दातव्यं धनं पुरु बहू हि भवति । अतः कारणान्नोऽस्मभ्यं धेनुं प्रीणयित्रीमसंक्रा मत्तोऽन्यत्रासंक्रमणी । अमंक्रामसंक्रमणी । नि० ६. २९ । इति यास्कनोक्तत्वात् । इपमत्रं पित्वतं । प्रयच्छतं । यद्वा । इपमेपणीयां धेनुमित्यन्वयः । किंच वा स्तुतः । स्तुवंतीति स्तुतः स्तोतारः । संति । माध्वी मदयितारवाश्विनी सुष्टुतिः शोभना स्तुतिश्च स्तोतृषु भवति । रसाः सोमरसाश्च संति । ये रसा वां युवयो रातिं दानमनुद्दिश्यामन देवयजनं प्राप्ताः । अयं भावः । सुष्टुतिं श्रुत्वा देवयजनं प्राप्तान सोम रसान पीत्वा स्तोतृभ्यः कामान्प्रयच्छतमिति शेषः ॥

उत मं ऋजे पुरयस्य रध्वी सुमील्ले गतं पेरुके च पक्का ।

शांडो दाद्विरणिनः स्मदिष्टीन्दश वशासो अभिषाचं ऋध्वान ॥ ९ ॥

उत० मे० ऋजे० इति० पुरयस्य० रध्वी० इति० सु० सुमील्ले० गतं० पेरुके० च० पक्का० ।

शांडः० दा० दा० हिरणिनः० स्मत्सदिष्टीनः० दश० वशासः० अभि० साचं० ऋध्वान० ॥ ९ ॥

उतापि च पुरयस्य पुरयनामकस्य स्वभुते ऋजे ऋजुगमने रध्वी क्षिप्रगामिन्या वडवे मेऽश्विनोः स्तुतिं कुर्वतो ममाभुतां । सुमील्ले राज्ञि विद्यमानाः संतः गतं गावो ममाभुवन । पेरुके राज्ञि विद्यमानानि पक्का पक्कान्त्राणि ममासन । शांडश्च राजा हिरणिनो हिरण्यवतः स्मदिष्टीन प्रशस्तदर्शनान्प्रथान्शान्वा दश दशसंख्याकान्वाशासोऽनुगुणानभिषाचः शत्रुणामभिभावुकानृध्वान्दर्शनीयान्युष्णानश्विनोः स्तोतृभ्यो दात । ददातु ॥

सं वां शता नासत्या सहस्राश्वानां पुरुपंथां गिरे दात ।

भरद्वाजाय वीर नू गिरे दाद्विता रक्षांसि पुरुदंससा स्युः ॥ १० ॥

सं० वां० शता० नासत्या० सहस्रा० अश्वानां० पुरुऽपंथाः० गिरे० दात० ।

भरतऽवाजाय० वीर० नु० गिरे० दात० हता० रक्षांसि० पुरुऽदंससा० स्युरिति० स्युः० ॥ १० ॥

नासत्या हे अश्विनी वा युवयोर्गिरि । गृणातीति गीः स्तोता । तस्मा अश्वानां शता शतानि सहस्रा सहस्राणि पुरुपंथाः पुरुपंथा नाम रज्जा सं दात । सं ददाति । वीरं हे वीरावश्विनोः ॥ द्विवचनस्य जुक् ॥ गिरे युवयोः स्तोत्रे भरद्वाजाय मह्यमपि नु क्षिप्रं दात । ददातु । किंच हे पुरुदंससा बह्वर्कमाणावश्विनो युवयोरनुग्रहाद्रक्षांसि हता हतानि स्युः ॥

आ वां मुञ्चे वरिमन्त्सूरिभिः ॥ ११ ॥

आ । वां । मुञ्चे । वरिमन् । सूरिभिः । स्यां ॥ ११ ॥

हे अश्विनी वरिमन्तिभूतं मुञ्चे वां युवाभ्यां कृते सुखावहं धने । जज्ञापं मुञ्चमिति सुखनाममु पाठात् ।
सूरिभिर्विद्वद्भिः पुत्रादिभिः सदा समतात्त्या । भवेय ॥ ॥ ४ ॥

उद् अथ इति पठ्यते तृतीयं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं विष्णुभूषणोदेवतात् । अनुक्रम्यते च । उद् अथ पठ्यते
स्विति ॥ प्रातरनुवाक उपस्य कर्ता विष्णु कदम्बाश्विनशस्त्र चेतदादिकं द्वे मुक्तं । मुच्यते हि । उद् अथ इति
मुक्तं । आ० ४. १४. इति ॥

उद् अथ उपसो रोचमाना अस्थुरपां नोर्मयो रुणतः ।

कृणोति विश्वा सुपथा सुगान्यभूद् वस्वी दक्षिणां मघोनीं ॥ १ ॥

उत् । ऊं इति । अथे । उपसः । रोचमानाः । अस्थुः । अपां । न । ऊर्मयः । रुणतः ।

कृणोति । विश्वा । सुपथा । सुगानि । अभूत । ऊं इति । वस्वी । दक्षिणा । मघोनी ॥ १ ॥

रोचमाना दीपमाना रुणतः शृङ्गवर्णाः । रुणदिति वर्णनाम । नि० २ २० । इति यास्कः । उपसः अथे
जुगतः शोभायै जगद्वाप्तं वापामर्मयो न उदकमंधनस्तरगा इवादिभ्यः । उत्तिष्ठति । अनंतरमेकवर्त्तगमः ।
उपा विश्वा विश्वानि स्थानानि सुपथा सुमार्गाणि सुगानि मृगानि गम्यानि कृणोति । करोति । अपि च
मघोनी धन्वत्युपा वस्वी प्रगस्ता दक्षिणा समर्धयित्री चाभूत ॥

भद्रा ददृशे उर्विया वि भामस्युत्रे गोचिर्मानवो द्यामपन्न ।

आविर्वशः कृणुषे शुभमानोपो देवि रोचमाना महोभिः ॥ २ ॥

भद्रा । ददृशे । उर्विया । वि । भामि । उत् । ते । गोचिः । मानवः । द्यां । अपन्न ।

आविः । वशः । कृणुषे । शुभमाना । उपः । देवि । रोचमाना । महोभिः ॥ २ ॥

हे उपो देवि भद्रा कन्याणी ददृशे । दृष्टमे । उर्विया विस्तीर्णा च वि भामि । ते तत्र गोचिः गोचिषः ॥
प्रसो लुक् ॥ दीपमाना मानवो रश्मयो द्यामपन्नमदपन्न । उत्पतति । किंच हे उपो देवि महोभिस्त
जोभिः शुभमाना शोभमाना रोचमाना दीपमाना वक्षस्वदीय रूपमाविकृणुषे । प्रकटीकराणि ॥

वहति सीमरूपासो रुणतो गावः सुभगामुर्विया प्रथानां ।

अपेजते शूरो अस्तेव शत्रून्वाधते तमो अजिरो न वोद्गा ॥ ३ ॥

वहति । सी । अरूपासः । रुणतः । गावः । सुभगां । उर्विया । प्रथानां ।

अपे । अजते । शूरः । अस्ताऽडव । शत्रून् । वाधते । तमः । अजिरः । न । वोद्गा ॥ ३ ॥

अरूपासो लोहितवर्णा रुणतो दीपमाना गावो रश्मयः । किरणा गाव इति रश्मिनाममु पाठात् ।
सुभगामुर्वियोर्वी विस्तीर्णा प्रथाना प्रथमाना सीमनैः सुषोदेवता वहति । मयमुषोदेवता शूरो अस्तेव शूरः
अपेव शत्रून् तमो अपेजते । अपगमयति । वोद्गा मनाया अजिरो न विप्रगामी शत्रून्वाधते तथा
तमांसि बाधते च ॥

सुगोत ते सुपथा पर्वतेष्ववाते अमस्तरसि स्वभानो ।

सा न आ वह पृथुयामनृष्वे रयिं दिवो दुहितरिष्यथ्ये ॥ ४ ॥

सुऽगा । उत । ते । सुऽपथा । पर्वतेषु । अवाते । अपः । तरसि । स्वभानो इति स्वभानो ।

सा । नः । आ । वह । पृथुऽयामन । ऋष्वे । रयिं । दिवः । दुहितः । इष्यथ्ये ॥ ४ ॥

हे उपो देवि पर्वतपूत दुर्गेष्वप्यवाते गमनसाधनरहिते देशे सुपथा सुपथानि मार्गाणि सुगा सुगानि सुवेन गम्यानि ते तव भवति । स्वभानो हे भवप्रकाशऽपोऽतरिजमाकाशं । आप इत्यंतरिजनामसु पाठात् । सामुद्रिकीरपो वा तरसि । पृथुयामन पृथुरथ ऋष्वे दर्शनीये दिवो दुहितरंतरिजमुते हे उपो देवि सा त्वमिष्यथ्या एषणीयं रयिं धनं नोऽस्याभ्यमा वह ॥

सा वह योमभिरवातोषो वरं वहसि जोषमनु ।

त्वं दिवो दुहितर्या ह देवी पूर्वहूतो मंहना दर्शता भूः ॥ ५ ॥

सा । आ । वह । या । उशऽभिः । अवाता । उपः । वरं । वहसि । जोषं । अनु ।

त्वं । दिवः । दुहितः । या । ह । देवी । पूर्वऽहूतो । मंहना । दर्शता । भूः ॥ ५ ॥

हे उपः सा त्वं वरं धनं मह्यमा वह । या त्वमवाताप्रतिगता जोषं प्रीतिमनुजभिरनडुद्धिरश्वी स्तोतुम्यो वरं वहसि । किंच हे दिवो दुहितरंतरिजमुते या त्वं देवी द्योतमाना पूर्वहूतो प्रथमाह्वाने प्रातरनुवाकिं महना पुजनीया भवसि सा त्वं दर्शता दर्शनीया भूरिति योजना । या दर्शता भूरित्यन्वये यद्वृत्तेन सामानाधिकरण्यात् भूरित्यस्य निघातो न स्यात् ॥

उत्ते वयंश्चिद्वसतेरपप्रन्नरंश्च ये पितुभाजो व्युष्टौ ।

अमा सते वहसि भूरि वाममुपो देवि दागुषे मर्त्याय ॥ ६ ॥

उत । ते । वयः । चित् । वसतेः । अपप्रन्न । नरः । च । ये । पितुऽभाजः । विऽउष्टौ ।

अमा । सते । वहसि । भूरि । वामं । उपः । देवि । दागुषे । मर्त्याय ॥ ६ ॥

हे उपो देवि ते तव व्युष्टौ मत्या वयश्चित्पत्तिणोऽपि वसतेर्निवासस्थानादुदपप्रन्न । उत्पतति । ये पितुभाजो हविषां संभक्तारोऽन्नस्योपाजका वा । पितुरित्यन्ननामसु पाठात् । नरः तेऽपि चोत्पतति । किंच हे उपो देवि त्वममा समीपे संते वर्तमानाय दागुषे हविषा प्रदात्रे मर्त्याय भूरि प्रभुतं वामं धनं वहसि ॥ ५ ॥

एषा स्थिति पटुच चतुर्थं मृक्तं भरद्वाजस्यार्थं वैश्वं । अनुक्रम्यति च । एषा स्थिति । उपस्यं त्विति पूर्वमृक्तं उक्तत्वाददमप्युपोदेवताक ॥ प्रातरनुवाकाश्चिन्नशस्त्रयोक्तो विनियोगः ॥

एषा स्या नो दुहिता दिवोजाः शितीरुच्छंती मानुषीरजीगः ।

या भानुना रुशता राम्यास्वज्ञायि तिरस्तमसश्चिदकून् ॥ १ ॥

एषा । स्या । नः । दुहिता । दिवःऽजाः । शितीः । उच्छंती । मानुषीः । अजीगरिति ।

या । भानुना । रुशता । राम्यासुं । अज्ञायि । तिरः । तमसाः । चित् । अकून् ॥ १ ॥

एषा स्या सा दिवोजा दिवो जाता अत एव दुहितः दिवः पुत्र्युपा नोऽस्मदर्थमुच्छंती तमांसि वर्जयंती

चितीः प्रजा मानुषीरजीगः । उन्निरति । जीगतिर्गिरुतिकर्मा वा । नि० ६ ८ । इति यास्कः । प्रकाशयतीति यावत् । या रुशता वीष्यमानेन भागुना युक्ता राम्यामु याम्यामु रात्रिपु ॥ रफयकारयोर्व्यत्ययः ॥ अक्षरं च चादितेजांसि तमसश्चित तमांसि च तिरस्त्रिरस्त्वंत्यच्चायि दृश्यते ॥

वि तद्यमुररुणयुग्मिश्चैश्चित्रं भीत्युपमेश्वरं रथाः ।

अग्रं यज्ञस्य बृहती नयंतीर्वि ता बाधते तम ऊर्म्यायाः ॥२॥

वि । तत् । ययुः । अरुणयुक्ऽभिः । अश्वैः । चित्रं । भाति । उपमः । चंद्रऽरथाः ।

अग्रं । यज्ञस्य । बृहतीः । नयंतीः । वि । ताः । बाधते । तमः । ऊर्म्यायाः ॥२॥

चंद्ररथाः कारिरथाः । चंद्रश्चंद्रतः कारतिकर्मणः । नि० ११ ५ । इति यास्कः । ता उपमस्तत्तदानी प्रातः-
काले बृहती बृहणशीलस्य यज्ञस्याय मुखं नयतीः संपादयत्योऽरुणयुग्मिश्चैश्चित्रं रणवर्णयुक्तरथैर्वि ययुः । विस्तीर्णं
याति । चित्रं यथा भवति तथा भाति च । ऊर्म्याया रात्रिः । अक्षरं र्म्येति रात्रिनामसु पाठात् । तमो वि
बाधते । मस्यगपनप्रति च ॥

अथो वाजमिपमृजं वहंतीर्नि दाणुपं उपमो मर्त्याय ।

मघोनीवीरवत्पत्यमाना अथो धात विधते रत्नमद्य ॥३॥

अथः । वाजं । उपं । ऊजं । वहंतीः । नि । दाणुपं । उपमः । मर्त्याय ।

मघोनीः । वीरऽवत । पत्यमानाः । अथः । धात । विधते । रत्नं । अद्य ॥३॥

हे उपमो दाणुपं हविषां दात्रे मर्त्याय अथः कीर्तिं वाजं वज्रमिपमृजं रम च वहतीर्वहत्यो गृय मघो
नीर्धनवत्यः पत्यमाना गच्छत्योऽद्य विधते परिचरते मद्य वीरवत्पुत्रपौत्रादिमजितमवोऽस्त । मिनमव इत्यद्य
नामसु पाठात् । रत्नं धनं च । आत्र रत्नमिति धननामसु पाठात् । नि धातुः । नितरा धत्त ॥

इदा हि वो विधते रत्नमस्तीदा वीराय दाणुपं उपासः ।

इदा विप्राय जरते यदुक्था नि स्म माऽवते वहथा पुरा चित ॥४॥

इदा । हि । वः । विधते । रत्नं । अस्ति । इदा । वीराय । दाणुपं । उपमः ।

इदा । विप्राय । जरते । यत् । उक्था । नि । स्म । माऽवते । वहथा । पुरा । चित ॥४॥

हे उपम इदा हीदानीमिव वो युष्माकं विधते परिचरते दातुं रत्नं धनमस्ति । इदा हीदानीमिव वीराय
परिचरते हविषां दाणुपं यज्ञमानाय दातुं वो रत्नमस्ति । इदा हीदानीमिव विप्राय प्राजाय जरते भवति दातुं
वो रत्नमस्ति । यद्यस्मिन्विप्र उक्थोक्थनामकानि स्तोत्राणि विधते मावते मत्तः दृशाय यज्ञमानाय तद्रत्नं नि
वहथा । पुरा चित् पुरापि रत्नं मद्य दत्त ॥

इदा हि तं उपो अद्रिमानो गोत्रा गवामंगिरसो गृणंति ।

व्यर्केण विभिदुर्ब्रह्मणा च सत्या नृणामभवहेवृहतिः ॥५॥

इदा । हि । ते । उपः । अद्रिमानो इत्यद्रिऽमानो । गोत्रा । गवामं । अंगिरसः । गृणंति ।

वि । अर्केण । विभिदुः । ब्रह्मणा । च । सत्या । नृणां । अभवत् । देवऽहृतिः ॥५॥

हे उपोऽद्रिमानो आदृतमानो ते तव प्रसादादिद्वा हि सव्य एव गवां गोत्रा संधानगिरसो गृणति । उत्सृजति । तथा च निगमांतरं । गवां गोत्रमुदसृजो यदंगिरः । ऋग्वे० २. २३. १८. इति । अर्केणार्चनीयेन ब्रह्मणा स्तोत्रेण वि बिभिक्षुः । तमांसि विदारयति च । गृणां नृणां तेषांगिरसा देवहृतिदेवविधया स्तुतिः सत्या सव्यफलाभवत् ॥

उच्छा दिवो दुहितः प्रलवन्नो भरद्वाजवद्धिधते मघोनि ।

सुवीरं रयिं गृणते रिरीस्युरुगायमधि धेहि श्रवो नः ॥ ६ ॥

उच्छ । दिवः । दुहितरिति । प्रलवत् । नः । भरद्वाजवत् । विधते । मघोनि ।

सुवीरं । रयिं । गृणते । रिरीहि । उरुगायं । अधि । धेहि । श्रवः । नः ॥ ६ ॥

हे दिवो दुहितरूपः प्रलवत्पुत्रातनेभ्य इव नोऽस्मादर्थमुक्त । तमांसि वज्रेण । हे मघोनि भरद्वाजवद्धिधते परिचरते । भरद्वाजवदिति वचनादस्योऽर्णसि भरद्वाजः । तथा च ब्राह्मणं । प्राणो वै भरद्वाजवदिति । गृणति स्तुतिं कुर्वते मघं सुवीरं कन्याणपुत्रपौत्रादियुक्त रयिं धनं रिरीहि । देहि । किंच नोऽस्मभ्यमुरुगायं बह्वभिर्गातव्यं श्रवोऽस्तमधि धेहि । अधिकं प्रयच्छ ॥ ॥ ६ ॥

वपुर्न तदित्येकादशर्चं पंचमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रैपुभं मारुतं । तथा चानुक्रम्यते । वपुर्वैकादश मारुतमिति । व्युल्लेखे दशरात्रे पष्ठोऽष्टन्यापिमारुत इदं मुक्तं मारुतनिविष्टानं । सूचितं च । हविष्यातं वपुर्न ततः । आ० ८. ८. इति ॥ वैश्वदेवे पर्वणि मारुतसप्तकपालस्य प्र चित्रमर्कमिति याज्या । प्र चित्रमर्कं गृणते तुरार्थित नवानुयाज्याः । आ० २. १६ । इति ॥ एकादशनि मारुते पर्णा प्र चित्रमर्कमित्येव याज्या । सूचितं च । प्र चित्रमर्कं गृणते तुरायारा इवेदचरमा अहव । आ० ३. १. इति ॥

वपुर्न तच्चिकितुषे चिदस्तु समानं नाम धेनु पत्यमानं ।

मतेष्वन्यदोहसे पीपायं सकृच्छुक्रं दुदुहे पृश्निर्ऊधः ॥ १ ॥

वपुः । नु । तत् । चिकितुषे । चित् । अस्तु । समानं । नाम । धेनु । पत्यमानं ।

मतेषु । अन्यत् । दोहसे । पीपायं । सकृत् । शुक्रं । दुदुहे । पृश्निः । ऊधः ॥ १ ॥

तत्प्रसिद्धं समानमेकरूपं । मरुतः सर्वदा समानरूपाः । तथा च निगमांतरं । अज्येष्ठसो अकलिष्ठस एते । ऋग्वे० ५. ६० ५ । इति । नाम स्थिराणामपि नामकं धेनु प्रीणयितुं पत्यमानं सर्वदा गच्छवपुर्मरुतां रूपं चिकितुषं विदुषं स्तोत्रे नु चिप्रमम् । प्रादुर्भवन् । चिदिति पुरकं । किंच तद्वपुं मतेषु मर्त्यलोकेऽन्यदोषधिवन्मत्यादिकं दोहसे कामान्द्रोग्यं पीपायं । आप्याययति । किंच मरुतामेव निर्देशात्पृश्नितरिचं सकृत्सवत्सरस्य वर्षासु शुक्रं शुक्रवर्णमूध उदकं दुदुहे । चरति ॥

ये अग्रयो न शोशुचन्निधाना द्विर्यच्चिर्मरुतो वावृधंत ।

अरेणवो हिरण्ययांस एषां साकं नृण्यैः पौंस्येभिश्च भूवन् ॥ २ ॥

ये । अग्रयः । न । शोशुचन् । निधानाः । द्विः । यत् । चिः । मरुतः । वावृधंत ।

अरेणवः । हिरण्ययांसः । एषां । साकं । नृण्यैः । पौंस्येभिः । च । भूवन् ॥ २ ॥

ये मरुत इधाना अग्रयो न समिध्यमाना अग्रय इव शोशुचन् दीयते । यद्ये मरुतो द्विविगुणं त्रिविगुणं च वावृधंत इक्षानुरूपं वर्धते ॥ संहितायां दीर्घश्रृङ्गादसः ॥ एषां मरुता रथा अरेणवो रेणुरहिता हिरण्य-

यामो हिरण्मयान्कारांश्च भवति । ते मरुतो जृम्णीधनः पीत्यभिर्बलेद्य साकं सार्धं भुवन् । प्रादुर्भवति । तथा च निगमांतर । ये पुपतीभिर्च्छाष्टभिः । अ० १३७ २ । इति ॥

रुद्रस्य ये मी॒ऋपः॑ संति पु॒त्रा यांश्चो॑ नु दा॒धृविर्भ॑र॒ध्ये ।

विदे॑ हि मा॒ता म॒हो म॒ही पा॑ से॒त्पृ॒श्निः सु॒भ्वे॑३ गर्भ॑माधात् ॥३॥

रुद्रस्य । ये । मी॒ऋपः॑ । संति । पु॒त्रा । या॒नि । चो॒ इति॑ । नु । दा॒धृविः । भ॑र॒ध्ये ।

विदे॑ हि मा॒ता । म॒हः । म॒ही । सा । सा । इत् । पू॒श्निः । सु॒भ्वे॑ । गर्भ॑ । आ । अधात् ॥३॥

मी॒ऋपः॑ म॒क्त रु॒द्रस्य पु॒त्रा ये म॒रुतः॑ संति दा॒धृविर्ध॑रित्री पृ॒श्नि॒तरि॑त या॒श्चो नु॑ या॒श्च म॒रुतो नु॑ भ॒र॒ध्ये म॒र्तुं ब्र॒ह्मा भ॑वति । विदे॑ हि सर्व॒ज्ञाता॑ हि म॒हो म॒हत॑मि॒या मा॒ता सा॑ पृ॒श्निर्म॒हो म॒रुतो॑ । कि॒ञ्च सा॑ पृ॒श्निः सु॒भ्वे॑ नृ॒णां स॒म्यक् भ॑वनाय गर्भ॑मुद॒कमा॑धात् । आ॒दधा॑ति ॥

न य ई॒षंते॑ ज॒नुषो॑ऽया त्वं॑तः संतो॑ऽव॒द्यानि॑ पु॒नानाः॑ ।

निर्य॑हु॒हे शु॒चयो॑ऽनु जो॒षमनु॑ श्रि॒या त॒न्वमु॑द्गमा॒णाः ॥४॥

न । ये । ई॒षंते॑ । ज॒नुषः॑ । अ॒या । नु । अं॒तरि॑ति । संतः॑ । अ॒व॒द्यानि॑ । पु॒नानाः॑ ।

निः । यत् । दु॒हे । शु॒चयः॑ । अ॒नु । जो॒षं । अ॒नु । श्रि॒या । त॒न्व । उ॒द्गमा॑णाः ॥४॥

ये प्र॒मि॒डा म॒रुतो॑ ज॒नुषो॑ ज॒नान॑ स्तो॒त्रम॒त्यया॑द्यन॒ गमन॑साधनं न॒पते॑ न ग॒च्छति॑ । किं तेषां र॒क्षणी॒य स्वा॒भावाद्गमना॑भावो नित्याह । अतः सतः सर्व॒पा हृदि॑ वर्त॒माना॑ ए॒वाव॒स्थां पा॒पानि॑ पु॒नानाः॑ शो॒ध्यत॑ । तथा च निगमांतर । प्रा॒णा वै म॒रुतः॑ स्थाप॒य । ए॒वा॒ ३ १६ । इति । अतः सर्व॒प्राणि॑नां हृदि॑ वर्त॒मानत्वा॑त्तेषां गमनं नास्तीति । अथा॒य प्रा॒णरू॒पणा॑व॒स्थानं॑ दर्शितं भवति शीघ्र॒गामि॒त्य नु॑ तेषां धि॒द्वेष॑त॒रूपे॑ति दृ॒ष्टव्यं॑ । यद्यदा शु॒चयो॑ दी॒प्यमा॑ना म॒रुतो॑ जो॒षमनु॑ स्तो॒त्रणा॑ काम॒मनु॑ नि॒द्वंहे॑ नित॒रा दृ॒ष्ट्यु॒दक॑ । तथा श्रि॒या दी॒प्या त्व॒नुग॑ता॒मन्त्रमा॒खीय॑ शरी॒रं प्र॒काश॑यंत उ॒द्यमा॑णा भूमि॒ सिच॑तो भवति । यद्वा । त॒न्व वि॒भीर्णं॑ यथा भवति तथो॒द्यमा॑णा भूमि॒ सिच॑तो भवतीत्यर्थः ॥

म॒श्रु न॑ येपु॒ दो॒हसे॑ चि॒दया॑ आ॒ नाम॑ धृ॒ष्णु मा॒रुतं॑ दधा॒नाः ।

न॒ ये स्तो॒ना अ॒यासो॑ म॒हा नृ॑ चि॒त्सु॒दानु॑र॒वं या॑सद॒यान॑ ॥५॥

म॒श्रु । न । ये॒पु । दो॒हसे॑ । चि॒त् । अ॒याः । आ॒ । नाम॑ । धृ॒ष्णु । मा॒रुतं॑ । दधा॒नाः ।

न । ये । स्तो॒नाः । अ॒यासः॑ । म॒हा । नृ॑ । चि॒त् । सु॒दानुः॑ । अ॒वं । या॑सत । उ॒यान् ॥५॥

येपु॒ प्र॒मि॒देषु॑ म॒रुत्सु॑ धृ॒ष्णु ध॒र्षक॑ मा॒रुत॑ नाम म॒रुत्स॑ञ्चक शस्त्र॒मा दधा॑ना उ॒च्चार॑यतो॑ऽया उप॒गन्त॑ स्तो॒तारो॑ म॒द्यु त्रि॒ष दे॒हमे॑का॒मान्दो॒ग्यु ब्र॒ह्मा भ॑वति । नति संप्रत्यर्थं । ये स्तो॒नाः स्तो॒नाभि॑रोहिता व॒त् स्तो॒त॒धना॑नामप॒हत॑रोगो॑ऽयामो ग॒तारो॑ भवति । म॒हा म॒हत्त्वं यु॒क्ताश्च॑ भवति उ॒द्याना॑त्क्र॒दान् मु॒दान् शो॒भन॑ वि॒दीनो॑ यज॒मानो॑ऽव या॑सत । अ॒व्र॒यज॑ते । अ॒पगत॑क्रो॒धान् करो॑ति । नति संप्रत्यर्थं ॥ ॥५॥

त उ॒दयाः॑ श॒र्वसा॑ धृ॒ष्णुपे॑णां उ॒भे यु॒जंतु॑ रो॒दसी॑ मु॒मेके॑ ।

अ॒थ स्मि॑षु रो॒दसी॑ स्व॒र्गोचि॑रा॒म॒वत्सु॑ तस्या॒ न रो॑कः ॥६॥

ते । इत । उयाः । शवसा । धृष्णुऽसेताः । उमे इति । युजं । रोदसी इति । सुमेके
इति सुऽमेके ।

अथ । स्म । एषु । रोदसी । स्वऽशोचिः । आ । असंवत्ऽसु । तस्थौ । न । रोकः ॥ ६ ॥

त मरुत उयाः शवसा बलेन वेगेन युक्ता धृष्णपेणा धर्षकमेनाः सुमेके मुह्यन्ति उमे रोदसी बावापृथिव्यां
युजतः । योजयति । वृष्ट्या पृथिवीं तर्पयन्तीत्यभिप्रायः । अथ स्मोपि चेषु येषु मरुत्सु रोदसी रुद्रस्य एतौ
माध्यमिकी वाक् स्वशोचिः सदीप्तिर्वर्ततेऽसंवत्सु वभवत्सु तेषु रोकौ दीप्तिर्वाधको वा ना तस्थौ । न तिष्ठति ।
न निःसरत्येवत्यर्थः ॥

अनेनो वो मरुतो यामो अस्वनश्चश्चिद्यमजत्यरथीः ।

अनवमो अनभीणू रजस्मूर्वि रोदसी पथ्या याति साधन ॥ ७ ॥

अनेनः । वः । मरुतः । यामः । अस्तु । अन्श्चः । चित् । यं । अजति । अरथीः ।

अनवसः । अनभीणुः । रजऽतूः । वि । रोदसी इति । पथ्याः । याति । साधन ॥ ७ ॥

हे मरुतो गो युष्माकं संबन्धी यामो रथोऽनेनः पापरहितं यथा भवति तथास्तु । प्रादुर्भवतु । किंच य
याममरथीः । रथिः सारथिः । न रथिररथीः । असारथिरपि स्तोताजति प्रेरयति स रथोऽनश्चिदेश्वर
हितोऽप्यनवसः पथ्यदनरहितोऽनभीणुः पाशरहितोऽपि रजस्मृत्तदकस्य प्रेरकः साधन स्तोतृणां कामान्
साधयन् रोदसी बावापृथिव्यां पथ्याः पथोऽतरिचमार्गान् वि याति । विविधं गच्छति ॥

नास्य वर्ता न तरुता त्वस्ति मरुतो यमवथ वाजसातो ।

तोके वा गोषु तनये यमप्सु स व्रजं दर्ता पार्ये अथ द्योः ॥ ८ ॥

न । अस्य । वर्ता । न । तरुता । नु । अस्ति । मरुतः । यं । अवथ । वाजऽसातो ।

तोके । वा । गोषु । तनये । यं । अप्सु । सः । व्रजं । दर्ता । पार्ये । अथ । द्योः ॥ ८ ॥

हे मरुतो वाजसातो संयामे यमवथ रवथ अस्य जनस्य वर्ता प्रेरको नास्ति । अस्य तरुता नु हिमिता
च नास्ति । अधापि च तोके पुत्रे तनये पार्ये धने वा गोषु वाप्सु वा निमित्तभुतेषु यमवथ स पार्ये संयामे
योर्दीप्तिस्त्यापि विजिगीषावां शत्रोर्व्रजं गवां संधं दर्ता दारयिता भवति ॥

प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय मारुताय स्वतवसे भरध्वं ।

ये सहांसि सहसा सहते रेजते अग्ने पृथिवी मुखेभ्यः ॥ ९ ॥

प्र । चित्रं । अर्कं । गृणते । तुराय । मारुताय । स्वऽतवसे । भरध्वं ।

ये । सहांसि । सहसा । सहते । रेजते । अग्ने । पृथिवी । मुखेभ्यः ॥ ९ ॥

हे अग्ने गृणते शब्दं कर्षते स्तूयमानाय वा तुराय त्वरिताय स्वतवसे स्वभुतबलाय मारुताय मरुतां
गणाय चित्रं दर्शनीयमर्कमग्नं हविः । स्वधार्क इत्यन्ननामसु पाठात् । प्र भरध्वं । त्वत्सहायभुतां चित्रं जस्त्वं च
सर्वं युयं प्रभरत ॥ यथा लोकं बह्वेककार्यकारेषु मुख्यमेकं संबोध्य युयमेवं कुरुतेति प्रार्थना तद्वदवापि
मुख्यमप्यमेकमेव संबोध्य प्रभरध्वमिति बहवचनप्रयोगः ॥ ये मरुतः सहांसि शत्रूणां बलानि सहसा बलेन
सहते अभिभवति मुखेभ्यो मंहनीयेभ्यो मरुद्भ्यो भयात्पृथिवी रेजति । कंपति ॥ मारुतायेति तद्विजृम्भितवर्तमाना-

नामपि मरुतां बुद्ध्या प्रविभागात् य इति प्रत्ययसर्गः । यथा महाभाष्ये । अथ शब्दानुशासनं । केषां शब्दानां । म० १. ११. इति । यथा वा लोके । राजपुरुष इत्युक्तं कस्य राज इति ॥

त्विषीमन्तो अध्वरस्येव दिद्युत्तपुच्यवसो जुहोऽनाग्नेः ।

अर्चय्यो धुनयो न वीरा भ्राजन्तन्मानो मरुतो अधृष्टाः ॥ १० ॥

त्विषीऽमन्तः । अध्वरस्यऽडव । दिद्युत् । तपुऽच्यवसः । जुहोः । न । अग्नेः ।

अर्चय्यः । धुनयः । न । वीराः । भ्राजन्तऽजन्मानः । मरुतः । अधृष्टाः ॥ १० ॥

मरुतोऽध्वरस्येव यत्तस्येव दिद्युत् तानमानामपुच्यवसः । अग्नेऽनुहो न रश्मय इव त्विषीमन्तो । दीप्तिमन्तोऽर्चय्योऽर्चनीया धुनयो न सपत्न्याः कथं न इव वीराः । गुरा भ्राजन्तन्मानो दीप्तिगुरीरा अधृष्टाः । परैरनभिभुताश्च भवन्ति ॥

तं वृधन्तं मारुतं भ्राजदृष्टिं रुद्रस्य सृनुं हवसा विवासे ।

दिवः गर्धाय शुचयो मनीषा गिरयो नाप उया अस्पृध्न ॥ ११ ॥

तं । वृधन्तं । मारुतं । भ्राजन्तं । रुद्रस्य । सृनुं । हवसा । आ । विवासे ।

दिवः । गर्धाय । शुचयः । मनीषाः । गिरयः । न । आपः । उयाः । अस्पृध्न ॥ ११ ॥

तं प्रसिद्धं वृधन्तं वर्धमानं भ्राजदृष्टिं भ्राजमानच्छष्टिं रुद्रस्य सृनुं पुत्र मारुत मरुद्गण इवसा स्तोत्रिणा विवासे । परिचरामि । किंच दिवः स्नातुः शुचयो निर्मला मनीषाः भूतय उया उन्नताः गर्धाय मारुताय बलाय । तुचः गर्ध इति बलनाममु पाठात् । आप आपवतो गिरयो न मेघा इव । गिरिव्रज इति मेघनाममु पाठात् । अस्पृध्न । अस्पृधत ॥ ॥ ८ ॥

विश्वेषां व इत्येकादशस्य षष्ठं मुक्त भरद्वाजस्यापि त्रिष्टुभ भवावरुणं । तथा चतुर्गुण्यते । विश्वेषां भवावरुणमिति ॥ मुक्तिवित्तियोगो लौकिकः ॥ भवावरुणं पशावा यात भवावरुणमिति पशुपुरोडाशस्यानुवाक्ये । भवित च । आ यात भवावरुणा मुणस्त्या नो भवावरुणा इत्यनुष्टुप् । आ० ३ ८ । इति ॥ व्यूह दशरात्रि सप्तमेऽहनि प्रउगशस्त्रे प्र यदामिति भवावरुणमृतोयमृचः । भवित च । प्र यदा भवावरुणा स्पृध्ना गोमता नामत्या रथेन । आ० ८. ९. इति ॥

विश्वेषां वः सतां ज्येष्ठतमा गीर्भिमिवावरुणा वावृधध्यं ।

सं या रश्मेच यमतुर्यमिष्टा द्वा जनीं असमा वाहुभिः स्वः ॥ १ ॥

विश्वेषां । वः । सतां । ज्येष्ठतमा । गीऽभिः । मिवावरुणा । वावृधध्यं ।

सं । या । रश्माऽडव । यमतुः । यमिष्टा । द्वा । जनीन । असमा । वाहुभिः । स्वः ॥ १ ॥

विश्वेषां सता मध्ये ज्येष्ठतमा ज्येष्ठतमा मिवावरुणा वो वा गीर्भः । मृतिमिववृधध्यं वर्धयितुं प्रवृत्तोऽभिः । या यो द्वा द्वा सहितावसमा विपसां । विरथि इति चतुरथिकयः । अ० १. १. १०. १ । इति निगमातरेणा मास्यन्दर्शितं । यमिष्टा यंतुतमां स्वरुक्तीयवाहमी रश्मेव रश्मिन्वाश्वान जनान म यमतुः मयच्छन् । बाहू भिरिति बह्वचनं पुत्रार्थं ॥

इयं महां प्र स्तृणीते मनीषोप प्रियां नमसा वहिरच्छ ।

यन्तं नो मिवावरुणावधृष्टं छदिर्यदा वरुण्यं सुदानू ॥ २ ॥

इयं। मत्। वां। प्र। स्तृणीते। मनीषा। उप। प्रिया। नमसा। वहिः। अच्छ।
यंतं। नः। मित्रावरुणा। अधृष्टं। छदिः। यत्। वा। वरुथ्यं। सुदानू इति सुदानू ॥२॥

हे मित्रावरुणा वां युवां मत् ममयं मनीषा स्तृतिः प्र स्तृणीते। प्रच्छादयति। प्रिया हे प्रिया युवा नमसात्तन हविषा सहोप गच्छति च। युवयोर्वहिर्यज्ञमच्छाभिगच्छति च। हे मित्रावरुणा नोऽस्मभ्यमधृष्ट मनश्भ्रुतं कर्दिगृहं यंतं। प्रयच्छतं। हे सुदानू गोमनूदानी वां युवयोः संबन्धि युवाभ्यां देयं यन्नृहं वरुथ्यं गीतपातातपानां वारयितुं भवति ॥

आ यातं मित्रावरुणा सुशस्त्युप प्रिया नमसा हूयमाना।
सं यावप्रःस्थो अपसेव जनाञ्छुधीयतश्चिद्यतथो महित्वा ॥३॥
आ। यातं। मित्रावरुणा। सुशस्ति। उप। प्रिया। नमसा। हूयमाना।
सं। या। अप्रःस्थः। अपसाऽडव। जनान्। शुधिऽयतः। चित्। यतथः। महिऽत्वा ॥३॥

हे मित्रावरुणा सुशस्ति गोभनगंसनं नमसात्तन हविषा स्तोत्रेण वा हूयमाना स्तूयमाना प्रिया विश्वस्य प्रियावुपा यातं। उपागच्छतं। या महित्वा महत्त्वेन युक्ता युवां शुधीयतः शुधिमन्नं यशो वात्मान इच्छतो जनान् अप्रःस्थः कर्मण्यधृष्टतः पुरुषः। अपोऽप्र इति कर्मनाममु पाठात्। अपसेव कर्मणैव सं यतथः संयत्तथः ॥

अश्वा न या वाजिना पृतवंधू ऋता यन्नभमदितिभरंध्यै।
प्र या महि महांता जायमाना घोरा मर्ताय रिपवे नि दीधः ॥४॥
अश्वा। न। या। वाजिना। पृतवंधू इति पृतवंधू। ऋता। यत्। गर्भे। अदितिः। भरंध्यै।
प्र। या। महि। महांता। जायमाना। घोरा। मर्ताय। रिपवे। नि। दीधरिति दीधः ॥४॥

या यावश्वा नाश्वाविव वाजिना वाजिनां बलिनां पृतवंधू पृतस्त्रोत्रावृता मर्ता च। यत् यो गर्भं गर्भमु-
तावदितिर्देवी भरंध्यै बभार। किंच या यां जायमाना जायमानाविव महि महतो महांता महत्तरा प्रभुतां
मित्रावरुणां मर्ताय मर्ताय रिपवे हिमकाय घोरा घोरी घातकां नि दीधः निदधारादितिः स्त्रोदर ॥

विश्वे यडां मंहना मंदमानाः श्वं देवासो अदधुः सजोषाः।
परि यङ्मथो रोदसी चिदुर्वी संति स्पशे अदव्यासो अमूराः ॥५॥
विश्वे। यत्। वां। मंहना। मंदमानाः। श्वं। देवासः। अदधुः। सऽजोषाः।
परि। यत्। भूयः। रोदसी इति। चित्। उर्वी इति। संति। स्पशे। अदव्यासः। अमूराः ॥५॥

विश्वे सर्वे देवासो देवाः सजोषाः परस्परं प्रीतियुक्ता यद्यां वां युवां मंहना महत्त्वेन मंदमानाः स्तुवतः
श्वं बलमदधुः धत्तवतः। किंच यद्यां युवामुर्षो विस्तीर्णं रोदसी द्वावापृथिव्यां परि भूयः परिभवथः
तयोर्युवयोरदव्यासोऽहिंसिता अमूरा अमूढाः स्पशे रश्मयश्च वा संति ॥ ॥६॥

ता हि श्वं धारयेथे अनु द्यून्दृहेथे सानुमुपमादिव द्योः।
दृहो नक्षय उत विश्वदेवो भूमिमातान्धां धसिनायोः ॥६॥

ता । हि । स्रुचं । धारयेथे इति । अ०नु । दृम । दृहेथे इति । सानु । उपमात् । इव । द्योः ।
दृहः । नश्रुचः । उत । विश्वदेवः । भूमि । आ । अतान । द्यां । धामिनी । आयोः ॥ ६ ॥

ता तौ मित्रावरुणी युवामनु दृम दिवसे दिवसे स्रुचं वनं धारयेथे हि । योरतरिणस्य सानुं समुच्छि-
तप्रदेशं मेघं सूर्यं वा दृहेथे । दृहीकृत । उपमादिव । उपमीयते प्रतिष्यत इत्युपमास्थूणा । मा यथा वत्स
धरयति तद्वदित्यर्थः । दृहो युवाभ्यां दृहीकृतस्य मेघो नश्रुचोऽतरिणः यामुवान उतापि च विश्वदेवः सूर्यो
भूमिः द्यां दिवं चायोर्मनुष्यस्य । दृह्यव आयव इति मनुष्यनाममु पाठात् । धामिनीति न हविषा । जुत धामि-
रित्यननाममु पाठात् । आयायितः सन् आतान । आतनोति युवाभ्यां दृहीकृत एव ॥

ता विप्रं धेथे जठरं पूणध्या आ यत्सद सभृतयः मृणन्ति ।

न मृण्यंते युवतयोऽवाता वि यत्पयो विश्वजिन्वा भरते ॥ ७ ॥

ता । विप्रं । धेथे इति । जठरं । पूणध्या । आ । यत् । सद् । सभृतयः । मृणन्ति ।

न । मृण्यंते । युवतयः । अवाताः । वि । यत् । पयः । विश्वजिन्वा । भरते ॥ ७ ॥

ता तौ मित्रावरुणी युवा विप्रं प्राज्ञं यजमान । विप्रो विप्र इति मेधाविनाममु पाठात् । धेथे धारयथो
जठरमुदरं पूणध्या सोमं पुन्यितुं । यद्यदा सभृतयः सह भियमाणा चत्विजः सद् यज्ञसदनमा मृणन्ति
आपुरयति । विश्वजिन्वा हे विश्वजिन्वानो यद्यदा पयो जलं भवज्ञां प्रहितं तदा युवतयो नद्यो दिगो वा
न मृण्यंते । रजसा नाभिभुयते । अवाता अशुष्काश्च वि भरते । विभृति धारयति ॥

ता जिह्या सदमेदं सुमेधा आ यद्वां सत्यो अरतिर्ज्ञते भूत ।

तद्वां महित्वं घृतान्नावस्तु युवं दाणुषे वि चयिष्टमंहः ॥ ८ ॥

ता । जिह्या । सदं । आ । इदं । सु । मेधाः । आ । यत् । वां । सत्यः । अरतिः । ज्ञते । भूत ।

तत् । वां । महि । त्वं । घृत । अन्ना । अस्तु । युवं । दाणुषे । वि । चयिष्टं । अंहः ॥ ८ ॥

ता तौ मित्रावरुणी युवां सुमेधाः प्राज्ञौ जिह्या वाचा सदं सर्वदेदं जलमा याचते । आ इत्युपमगदशं
नाद्योग्यक्रियाध्याहारायाचत इत्याध्याहृतं । पूर्वस्यामुचि जलस्य प्रकृतत्वात् वृद्धौ विपरिवर्तमानं जलं
मिदं गदं न परामृण्यते । यद्यदा वां युवयोरतरतिरभिगता कृति यज्ञं सत्यो मायां प्रहित आ भूत आभवति हे
घृतान्नो तन्महित्वमपचितप्रदानुत्पन्नं वा युवयोरम् । किंच युव युवा दाणुषे दाणुषो यजमानस्य ॥
षष्ठ्यर्थं चतुर्थी ॥ अहं पापं विचयिष्टं । विनाशयतिमित्यर्थः ॥

प्र यद्वां मित्रावरुणा स्पर्धन्प्रिया धाम युवधिता मिनन्ति ।

न ये देवास ओहसा न मर्ता अयज्ञसाचो अण्यो न पुत्राः ॥ ९ ॥

प्र । यत् । वां । मित्रावरुणा । स्पर्धन् । प्रिया । धाम । युवधिता । मिनन्ति ।

न । ये । देवासः । ओहसा । न । मर्ताः । अयज्ञसाचः । अण्यः । न । पुत्राः ॥ ९ ॥

हे मित्रावरुणी त्वां युवयोः प्रिया प्रियाणि धाम धामानि कर्षाणि युवधिता युवाभ्यां विहितानि
यद्येयजतो जनाः स्पर्धन् स्पर्धमानाः प्र मिनन्ति हिमति । ये च देवासो देवा ओहसा वहनसाधनेन सोमं
न युज्यते । मर्ता मनुष्याश्चोहसा न युज्यते । ये चापः । अपः कर्म । तद्वतोऽयज्ञसाचो न यज्ञयुक्ताः ।

वृथाकर्मणि कुर्वन् इत्यर्थः । ये च न पुत्राः । पुणतीति पुत्राः । न पुत्रा अपुणन्त इत्यर्थः । तान् सर्वान्वि चयिष्टमित्यनुज्यते ॥

वि यद्वाचं कीस्तासो भरन्ते शंसन्ति के चिन्निविदो मनानाः ।

आद्वां व्रवाम सत्यान्युक्था नकिर्देवेभिर्यतथो महित्वा ॥ १० ॥

वि । यत् । वाचं । कीस्तासः । भरन्ते । शंसन्ति । के । चित् । निऽविदः । मनानाः ।

आत् । वां । व्रवाम । सत्यानि । उक्था । नकिः । देवेभिः । यतथः । महिऽत्वा ॥ १० ॥

यद्यदा कीस्तासो मेधाविन उन्नातारः । उगिजः कीस्तास इति मेधाविनाममु पाठात् । वाचं स्मृति वि भरन्ते पृथक् उच्चारयन्ति तदा के चिद्वद्वा मनाना अन्यथादीन् भुवतो निविदः शंसन्ति । आत्तथा सति वा युवाभ्यां सत्यान्युक्थाणि स्तोत्राणि वयं व्रवाम । महित्वा महत्त्वेन देवभिरन्यदेवैः सह न कियन्तथः । न गच्छन्थः ॥

अवोरित्था वां छुदिषो अभिष्टो युवोर्मित्रावरुणादस्कृधोयु ।

अनु यद्गावः स्फुरानृजिप्यं धृष्णं यदरणे वृषणं युनजन् ॥ ११ ॥

अवोः । इत्था । वां । छुदिषः । अभिष्टो । युवोः । मित्रावरुणा । अस्कृधोयु ।

अनु । यत् । गावः । स्फुरान् । ऋजिप्यं । धृष्णं । यत् । रणे । वृषणं । युनजन् ॥ ११ ॥

हे मित्रावरुणाववोरवतोर्वा युवयोरभिष्टावभिगमने छुदिषो गृहाय सुवाय वा ॥ चतुर्थ्यर्थे षष्ठी ॥ युवा-मभिगतेषु स्तोत्रेषु युवोर्युवयोः संबंधि युवाभ्यां देयं तद्गृहादिकमस्कृधोर्वाविच्छिन्नं भवति । तथा च यास्कः । अस्कृधोयुरक्रधायः । क्रध्विति ह्रस्वनाम निरुक्तं भवति । नि० ६ ३ । इति । इत्या सत्यमेव । कदा मित्रावरुणयोरभिगमनमित्यत आह । यद्यदा गावः स्तुतयोऽनु स्फुरान् अनुस्फुरेयुः । यदा च ऋजिप्यमृजुगामिनं धृष्णं शत्रूणां धर्षकं वृषणं कामानां वर्पितारं सोमं रणे रमणे यज्ञे युनजन यजमाना युञ्जुः ॥ ॥ १० ॥

श्रुष्टी वामित्येकादशर्चं सप्तमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्थे वैष्टमिन्द्रावरुणं । तथा चानुक्रम्यते । श्रुष्टी वामिन्द्रावरुणमुपांश्वे जयत्यार्षति । प्र सम्राज इन्द्रावरुणा मुतपाविष्यते जगत्यां शिष्टास्त्रिष्टुभः । इन्द्रावरुणा देवता ॥ आभिर्गविकेपुक्थ्येषु तृतीयसवने होचकशस्त्रेषु स्तोमवृद्धौ मित्रावरुणस्यदमावापार्थं मुक्तं । मुचितं च । श्रुष्टी वा यज्ञो युवा नरा । आ० १. ९. इति ॥ तृतीयसवन इन्द्रावरुणा मुतपाविमं मुतमिति प्रशान्तुः प्रस्थितयाज्ञा । मुचितं च । इन्द्रावरुणा मुतपाविमं मुतमिदं सोमं पिवतं वृहस्पते । आ० ५. ५. इति ॥ उक्थ्ये तृतीयसवन इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्येति मित्रावरुणस्य शस्त्रयाज्ञा । मुचितं च । इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्येति याज्ञा । आ० ६ १. इति ॥

श्रुष्टी वां यज्ञ उद्यतः सज्जोपा मनुष्ववृक्तवर्हिषो यजर्धे ।

आ य इन्द्रावरुणाविषे अद्य महे सुम्नाय महे आववर्तन् ॥ १ ॥

श्रुष्टी । वां । यज्ञः । उत्ऽयतः । सऽज्जोपाः । मनुष्वत् । वृक्तऽवर्हिषः । यजर्धे ।

आ । यः । इन्द्रावरुणा । इषे । अद्य । महे । सुम्नाय । महे । आवऽवर्तन् ॥ १ ॥

महे मंहनीयो हे इन्द्रावरुणा वां युवयोरर्थे श्रुष्टी निप्रः । तथा च यास्कः । श्रुष्टीति निप्रनामाशु श्रुष्टीति । नि० ६. १० । यज्ञः सोमः सज्जोपाऽऽत्विग्भिः सहितोऽद्या समताद्वयतः प्रवृत्तः । यः सोमो मनुष्वत् मनोरिव वृक्तवर्हिषः स्तोत्रवर्हिषो यजमानस्येपेऽन्तार्थं महे महते सुम्नाय सुवाय च यजर्धे यद्यु वामाववर्तन् आवर्तयति ॥

ता हि श्रेष्ठा देवताता तुजा शूराणां शविष्ठा ता हि भूतं ।
मघोनां मंहिष्ठा तुविशुष्मा ऋतेन वृचतुरा सर्वसेना ॥२॥
ता । हि । श्रेष्ठा । देवऽताता । तुजा । शूराणां । शविष्ठा । ता । हि । भूतं ।
मघोनां । मंहिष्ठा । तुविऽशुष्मा । ऋतेन । वृचऽतुरा । सर्वऽसेना ॥२॥

हे इन्द्रावरुणा ता तां प्रमिदा युवा श्रेष्ठ श्रेष्ठा देवताता देवताता यज्ञे । इष्टिदेवतातेति यज्ञनाममु
पाठात् । तुजा धनानां प्ररका हि भूतं भवतं । किंच ता तां हि युवा शूराणां मध्ये शविष्ठातिशयं वलवती
भूतं । किंच मघोनां दानवता मंहिष्ठा दातृतेनां तुविशुष्मा ब्रह्मबलावृतेन सत्येन वृचतुरा शत्रुणा हिंसको
सर्वसेना कृतत्वसेना च भूतमिति ॥

ता गृणीहि नमस्येभिः शृपेः सुस्नेभिरिन्द्रावरुणा चकाना ।
वज्रेणान्यः शवसा हन्ति वृचं सिपेक्ष्यन्तो वृजनेषु विप्रः ॥३॥
ता । गृणीहि । नमस्येभिः । शृपेः । सुस्नेभिः । इन्द्रावरुणा । चकाना ।
वज्रेण । अन्यः । शवसा । हन्ति । वृचं । सिपेक्ष्य । अन्यः । वृजनेषु । विप्रः ॥३॥

हे भरद्वाज नमस्येभिः शृपेः शृपेर्वन्ति । शृपमिति वलनाममु पाठात् । सुस्नेभिः सुस्थि सर्वशकानां शृतां
कार्यतिः शब्दकर्म । तस्य लिटः कानचि रूपमिदं ॥ ता ताविन्द्रावरुणा गृणीहि । सुहि । अन्यस्तयोरन्य
इन्द्रो वृच वृचनामकममुर वज्रेण हन्ति । अन्यो वरुणा विप्रः प्राज्ञो वृजनेषु स्तोत्रणामुपद्रवेषु रक्षितुं शवसा
बलिन सिपेक्ष्य । संगच्छते ॥

ग्राश्च यन्त्रश्च वावृधन् विश्वे देवासो नरां स्वगृताः ।
प्रभ्य इन्द्रावरुणा महित्वा द्यौश्च पृथिवि भूतमुर्वी ॥४॥
ग्राः । च । यत् । नरः । च । वावृधन् । विश्वे । देवासः । नरां । स्वऽगृताः ।
प्र । एभ्यः । इन्द्रावरुणा । महिऽत्वा । द्यौः । च । पृथिवि । भूतं । उर्वी इति ॥४॥

नरां नृणां मनुष्याणां मध्ये ग्राश्च म्वियश्च । मेना पा इति म्वीणा । नि० ३ ०१ । इति यास्त्वचनानात् ।
नरश्च पुरुषाश्च विश्वं सर्वं देवासो देवाः ॥ देवाम इत्यत्र पुमान् म्वियत्येकशेषात् । देवश्च देवाश्च देवाम इति
निर्देशः । पूर्वनिर्देशः ॥ स्वगृताः स्वयमुद्यता यद्यदा वावृधन् श्रुतिभिरुपयन्ति तदा हे इन्द्रावरुणा महित्वा महत्त्व-
युक्ताविभ्यः स्तोत्रभ्यः प्र श्रुतं । प्रभवत । हे द्यौः पृथिवि चोभि उर्वी विस्तीर्ण युवामभ्यः प्र भुतमित्यनुपपन्नः ॥

स इत्सुदानुः स्ववां ऋतावेन्द्रा यो वां वरुण दार्शति त्मन ।
इषा स द्विपस्तरिहास्वान्वंसदृयिं रयिवतश्च जनान ॥५॥
स । इत् । सुऽदानुः । स्वऽवान् । ऋतऽवा । इन्द्रा । यः । वां । वरुणा । दार्शति । त्मन ।
इषा । सः । द्विपः । तरेत् । दास्वान् । वंसत् । रयिं । रयिऽवतः । च । जनान ॥५॥

हे इन्द्रावरुणा हे वरुणा ॥ इतरंतरयोगादभयं द्विवचनप्रयोगः । वरुणेत्यत्र मंहिताया इत्यन्का
दसः ॥ वा युवाभ्यां यो यजमानस्तन् आत्मैव दार्शति हवीषि ददाति स इत स एव मुष्टानुः शोभनदानो

भवति । स्ववान धनवाश्च ऋतावान यज्ञवांश्च भवति । किंच स दास्यान् दानवान् द्विषो द्वेष्टुरिषाद्वेन जय
जन्मन् सह तरेत । प्राथ्यत । अपि च रयिं धनं रयिवतो धनवतो जनान् पुत्रांश्च वंसत । संभजत ॥ १११ ॥

यं युवं दाश्वधराय देवा रयिं धन्व्यो वसुमंतं पुरुषं ।

अस्मे स इंद्रावरुणावपि ष्यात्प्र यो भनक्ति वनुषामशस्तीः ॥ ६ ॥

यं । युवं । दाशुऽश्वधराय । देवा । रयिं । धन्व्यः । वसुऽमंतं । पुरुऽशुं ।

अस्मे इति । सः । इंद्रावरुणौ । अपि । स्यात् । प्र । यः । भनक्ति । वनुषां । अशस्तीः ॥ ६ ॥

देवा देवीं स्तूयमानां हे इंद्रावरुणा युवं गुवां दाश्वधराय दत्तहविष्काय वसुमंतं धनानुबन्धनं पुरुषं
बृहत्तं पूर्णयशस्कं वा य यादृशं रयिं धनं धन्वः प्रयच्छथ । योऽपि च वनुषा हिंसकानामशस्तीरकीर्तिः ।
शत्रुकृतान्ययशांसीद्वर्णः । प्र भनक्ति प्रव्रजति स तादृशो रयिरसौ अस्मां सुधात । भुधात ॥

उत नः सुत्राचो देवगोपाः सूरिभ्य इंद्रावरुणा रयिः ष्यात ।

येषां शुष्मः पृतनासु साह्यान्प्र सद्यो युष्मा तिरते ततुरिः ॥ ७ ॥

उत । नः । सुऽत्राचः । देवऽगोपाः । सूरिऽभ्यः । इंद्रावरुणा । रयिः । स्यात् ।

येषां । शुष्मः । पृतनासु । साह्यान् । प्र । सद्यः । युष्मा । तिरते । ततुरिः ॥ ७ ॥

उतापि चंद्रावरुणा हे इंद्रावरुणा सूरिभ्यः स्तोतृभ्यो नोऽस्मभ्यं सुत्राचः सूरचो देवगोपाः । देवा गोपा
गोप्रागो यस्य स तथाविधः । रयिर्धनं स्यात् । भुधात । किंच येषामस्माकं शुष्मो बलं पृतनासु युद्धेषु साह्यान्
शत्रुणामभिभविता ततुरिर्हिंसकश्च सन् युष्मा यशसि सद्य एव प्र तिरते सम्यक्तिरस्क्रुयात् ॥

नू न इंद्रावरुणा गृणाना पृक्तं रयिं सोश्रवसाय देवा ।

इत्थ्या गृणंतो महिनस्यं शर्धोऽपो न नावा दुरिता तरेम ॥ ८ ॥

नू । नः । इंद्रावरुणा । गृणाना । पृक्तं । रयिं । सोश्रवसाय । देवा ।

इत्थ्या । गृणंतः । महिनस्य । शर्धः । अपः । न । नावा । दुऽइता । तरेम ॥ ८ ॥

हे इंद्रावरुण इंद्रावरुणा गृणाना स्तूयमानां युवां नोऽस्मभ्यं सोश्रवसाय । सुश्रवसो भावः सोश्रवसं । तस्मै
सुश्रवस्त्वाय रयिं धनं नु क्षिप्रं पुक्तं । प्रयच्छतं । किंच हे देवा देवीं महिनस्य महतोर्युक्वयोः शर्धो बलमित्येत्य
गृणंतः सुदंतो वयं दुरिता दुरितानि नावापो न उदकानीव तरेम ॥

प्र मम्राजे बृहते मन्म नु प्रियमर्चं देवाय वरुणाय सप्रथः ।

अयं य उर्वी महिना महिघतः क्रत्वा विभात्यजरो न शोचिषा ॥ ९ ॥

प्र । संऽराजे । बृहते । मन्म । नु । प्रियं । अर्चं । देवाय । वरुणाय । सऽप्रथः ।

अयं । यः । उर्वी इति । महिना । महिऽघतः । क्रत्वा । विऽभाति । अजरः । न ।

शोचिषा ॥ ९ ॥

हे स्तोतः सम्राज आक्षया राज्ञां शासकाय बृहते परिवृढाय देवाय द्योतमानाय वरुणाय प्रिय मनोहर
सप्रथः सर्वतः पुष्टु । तथा च यास्कः । सप्रथाः सर्वतः पुष्टु । नि० ६. ७. इति । मन्म स्तोत्रं नु अथ प्रार्चं ।

प्रोक्षारय । अयं यो योऽयं वरुणो महिष्वा युक्तो महिषतो महाकर्मा कृत्वा प्रक्षया च युक्तः
प्रोक्षिषा तेजसा युक्तोऽजरो न अरारहितश्चोर्वो विस्तीर्णं वावापृथिव्यां त्रिभाति विभामयति॥

इन्द्रावरुणा सुतपायिमं सुतं सोमं पिबतं मद्यं धृतव्रता ।

युवो रथो अध्वरं देववीतये प्रति स्वसरमुपं याति पीत्रये ॥ १० ॥

इन्द्रावरुणा । सुतऽपो । इमं । सुतं । सोमं । पिबतं । मद्यं । धृतऽव्रता ।

युवोः । रथः । अध्वरं । देवऽवीतये । प्रति । स्वसरं । उप । याति । पीतये ॥ १० ॥

इन्द्रावरुणा हे इन्द्रावरुणा सुतपो सुतस्य सोमस्य पातारो युवा मद्यं मदकर सुतमभिपूतमिमं सोमं
पिबत । किंच हे धृतव्रता धृतकर्माणां युवोयुवयो रथोऽध्वरमुद्दिश्य देववीतये देवानां पानार्थं पीतये
युवयोरपि सोमपानार्थं स्वसरं मार्गं प्रलुप याति ॥

इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्य वृष्णः सोमस्य वृषणा वृषेथां ।

इदं वांमधः परिपिक्तमस्मे आसद्यास्मिन्वर्हिषि मादयेथां ॥ ११ ॥

इन्द्रावरुणा । मधुमत्तऽतमस्य । वृष्णः । सोमस्य । वृषणा । आ । वृषेथां ।

इदं वां । अंधः । परिऽसिक्तं । अस्मे इति । आऽसद्य । अस्मिन् । वर्हिषि । मादयेथां ॥ ११ ॥

इन्द्रावरुणा हे इन्द्रावरुणा वृषणा कामाना वर्षितारा युवा मधुमत्तमस्यातिशयेन मधुमत रसवत वृष्णां
वर्षितारं सोमस्य सोममा वृषेथा । अशीत । तथा च शतपथब्राह्मण । यथाभागमावृषायध्वमिति यथाभाग
मशीतिर्वैतदाह । २४ २. २०. । इति । वा युवयोरर्थं इदमधः सोमरूपमन्नमग्ने अस्माभिः परिपिक्तं पात्रेषु ।
अत आसद्योपरिविष्टास्मिन्वर्हिषि यज्ञं मादयेथा सोमपान इति शेषः ॥ ॥ १२ ॥

सं वा कर्मण्यष्टर्चमष्टमं मुक्तं भरद्वाजस्यार्पं वैष्टभमद्राविष्णवं । अनुकर्म्यते च । सं वामष्टविद्राविष्णव
मिति ॥ उक्थं तृतीयसर्वनेऽक्षावाकस्य एतत्मुक्तं । मुच्यते हि । स वा कर्मणद्राविष्णु मद्रपती, मद्रानामिति
याज्या । आ० ६ १ । इति ॥ सोमातिरंके प्रातःसर्वने नैमित्तिकं शस्त्रं परिद्वितं सति गाणगारिर्मते स वामिति
तस्य शस्त्रयाज्या । सूचितं च । ष्टद्राविष्णयति गाणगारिर्देवतप्रधानत्वात्स वा कर्मणा समिषा हिनामि
। आ० ६ ७ । इति ॥ सोमातिरंके साध्यदिनसर्वने या विश्वामामित्येषा शस्त्रयाज्या । सूचितं च । या विश्वामा
जिनितारा मतोनामिति याज्या । आ० ६ ७ । इति ॥ उक्थं तृतीयसर्वनेऽक्षावाकस्यद्राविष्णु मद्रपती इति
शस्त्रयाज्या । सूत्रं तूदाहृतं ॥ तृतीयसर्वनेऽक्षावाकस्यद्राविष्णु पिबतमिति प्राम्यतयाज्या । सूचितं च । इन्द्रा
विष्णु पिबतं मध्वोऽअस्मिन् सोममर्हते जातवदमे । आ० ५ ५ । इति ॥

सं वां कर्मणा समिषा हिनोमीन्द्राविष्णु अपमस्यारि अस्य ।

जुषेथां यज्ञं द्रविणं च धत्तमरिष्टेनः पथिभिः पारयंता ॥ १२ ॥

सं । वां । कर्मणां । सं । इषा । हिनोमि । इन्द्राविष्णु इति । अपमः । पारि । अस्य ।

जुषेथां । यज्ञं । द्रविणं । च । धत्तं । अरिष्टेः । नः । पथिऽभिः । पारयंता ॥ १२ ॥

हे इन्द्राविष्णु वां युवां कर्मणा सोत्रेणेषा हविषा च स हिनामि । मय्यं प्ररयामि । अपमः कर्मणो
ऽस्योक्थस्य परि समाप्ती यज्ञं जुषेथा । संवेथा । किंचारिष्टेननुपद्रवः पथिभिर्मार्गेनां स्मान्पारयता पार
नयंती युवा द्रविणं धनं धत्त । अस्माभ्य दत्तं ॥

या विश्वासां जनितां मतीनामिन्द्राविष्णू कलशा सोमधाना ।
 प्र वां गिरः शस्यमाना अवंतु प्र स्तोमासो गीयमानासो अर्कः ॥२॥
 या विश्वासां जनितां मतीनां इन्द्राविष्णू इति कलशा सोमधाना ।
 प्र वां गिरः शस्यमानाः अवंतु प्र स्तोमासः गीयमानासः अर्कः ॥२॥

या यां प्रमिद्राविन्द्राविष्णू विश्वासां मतीनां मतीनां जनितां जनितां जन जनन इत्य
 स्माद्वातोऽनुवीदं रूपं । यद्वा । जनी प्रादुर्भाव इत्यस्माद्वातोरेव तुचि जनिता मंत्र इति निपातनाग्निलोपः ॥
 कलशा कलशां सोमधाना सोमस्य निधानभूतां च स्यातां । अप्र प्रत्यक्षमृतिः । हे इन्द्राविष्णू वां युवा
 शस्यमाना उच्चर्यमाणाः शस्त्ररूपा गिरी वाचः प्रावंतु । प्राप्नुवंतु । अर्कः स्तोतृभिर्गीयमानासो गीयमानाः
 स्तोमासः स्तोमाः स्तोत्राणि च प्रावंतु । प्राप्नुवंतु ॥

इन्द्राविष्णू मदपती मदानामा सोमं यातं द्रविणो दधाना ।
 सं वामंजंतुभिर्मतीनां सं स्तोमासः शस्यमानास उक्थेः ॥३॥
 इन्द्राविष्णू इति मदपती इति मदपती । मदानां । आ । सोमं । यातं । द्रविणो
 इति । दधाना ।
 सं । वां । अंजंतु । अंजुऽभिः । मतीनां । सं । स्तोमासः । शस्यमानासः । उक्थेः ॥३॥

हे इन्द्राविष्णू मदानां सोमानां मदपती स्वामिनो । मदपती इत्यत्र मदशब्दोऽनुवादः । द्रविणो द्रवि-
 णानि धनान्यपि ॥ द्रविणा उ इति पदद्वयमेकीभूय द्रविणो इति पदं निष्पन्नं ॥ दधाना दधानौ युवा
 सोममभ्या यातं । मतीनां स्तोतृणां स्तोमासः स्तोत्राण्युक्थेः शस्त्रः सार्धं शस्यमानास उच्चर्यमाणा वा
 युवामक्तुभिस्तेजोभिः समंजंतु । समर्धयतु । सं समिति द्विरुक्तिरादरार्था ॥

आ वाग्रश्वासो अभिमातिषाह इन्द्राविष्णू सधमादो वहंतु ।
 जुपेथां विश्वा हवना मतीनामुप ब्रह्माणि शृणुतं गिरी मे ॥४॥
 आ । वां । अश्वासः । अभिमातिऽसहः । इन्द्राविष्णू इति । सधमादः । वहंतु ।
 जुपेथां । विश्वा । हवना । मतीनां । उप । ब्रह्माणि । शृणुतं । गिरः । मे ॥४॥

हे इन्द्राविष्णू वा युवामभिमातिषाहोऽभिमातीनां हिंसकानामभिमावितारः सधमादः सह माद्यतोऽश्वा
 सोऽश्वा आ वदतु । मतीनां स्तोतृणां विश्वा विश्वानि सर्वाणि हवना हवनानि स्तोत्राणि जुपेथां । सेवेथा ।
 तदर्थमे मदीयानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि गिरः शस्त्ररूपा वाचश्चोप शृणुत ॥

इन्द्राविष्णू तत्पनयाय्यं वां सोमस्य मदं उरु चक्रमाथे ।
 अकृणुतमंतरिक्षं वरीयोऽप्रथतं जीवसे नो रजांसि ॥५॥
 इन्द्राविष्णू इति । तत् । पनयाय्यं । वां । सोमस्य । मदं । उरु । चक्रमाथे इति ।
 अकृणुतं । अंतरिक्षं । वरीयः । अप्रथतं । जीवसे । नः । रजांसि ॥५॥

हे इन्द्राविष्णू वां युवयोस्तत्कर्म पनयाय्यं नृण्यं । किं तत्कर्मत्यत आह । सोमस्य मदं सति यदुह विस्तीर्णं

चक्रमार्थे विचक्रमार्थे । यद्यपि विष्णोरेव विक्रमस्तथापि कार्यत्वाद्भयोरित्युच्यते । यज्ञातरिच वरीय उक्त-
रसृष्टगुतं अकृष्टं । यद्यपि च रजसि लोकान् सर्वान् । लोका रजस्युच्यन्ते इति यास्कः । नोऽस्माक जीवसं
जीवनीयाप्रथतं अप्रथयतं ॥

इन्द्राविष्णू हविषा वावृधानायाद्धाना नमसा रातहव्या ।

घृतामुती द्रविणं धत्तमस्मे समुद्रः स्थः कलशः सोमधानः ॥ ६ ॥

इन्द्राविष्णू इति । हविषा । वावृधाना । अयंऽअद्धाना । नमसा । रातऽहव्या ।

घृतामुती इति घृतंऽआमुती । द्रविणं । धत्तं । अस्मे इति । समुद्रः । स्थः । कलशः ।

सोमऽधानः ॥ ६ ॥

घृतामुती घृताद्वाविन्द्राविष्णू युवां हविषा सोमिन वावृधाना वर्धमानावयाद्धाना सोमाण्यस्य शुक्रस्या
त्तारी नमसा नमस्कारेण रातहव्या दत्तहविषा यजमानिरस्मिं अस्मभ्य द्रविणं धनं धत्तं । प्रयच्छतं । किंच
युवां समुद्र उद्दधिरिव स्थः । भवथः । यतः सोमधानः सोमनिधानः कलशो भवथः ॥

इन्द्राविष्णू पिबन्तं मध्वो अस्य सोमस्य दत्ता जठरं पूरणेयां ।

आ वासंधांसि मदिराण्यग्मन्नुप ब्रह्माणि शृणुतं हव मे ॥ १ ॥

इन्द्राविष्णू इति । पिबन्तं । मध्वः । अस्य । सोमस्य । दत्ता । जठरं । पूरणेयां ।

आ । वां । अंधांसि । मदिराणि । अग्मन् । उप । ब्रह्माणि । शृणुतं । हव । मे ॥ १ ॥

दत्ता हे दर्शनीयाविन्द्राविष्णू युवा मध्वोऽस्य मदकरमिम सोमस्य सोम पिबत । किंच जठरमुद्र
पूणेया । सोमिन पूरणेयां । हे इन्द्राविष्णू वा युवा मदिराणि मदकराण्यधांसि सोमात्मकान्यत्तान्यारमन् ।
अभिगच्छतु । मे मदीयानि ब्रह्माणि स्तोत्राणि हव मदीयमाद्धानं चोप शृणुत ॥

उभा जिग्यथुर्न परा जयेथे न परा जिग्ये कतरश्चनेतोः ।

इंद्रश्च विष्णो यदपस्पृधेयां चेधा महसं वि तदरेयेयां ॥ ८ ॥

उभा । जिग्यथुः । न । परा । जयेथे इति । न । परा । जिग्ये । कतरः । चन । एतोः ।

इंद्रः । च । विष्णो इति । यत् । अपस्पृधेयां । चेधा । महसं । वि । तत । एरेयेयां ॥ ८ ॥

हे इन्द्राविष्णू अभीभो युधा जिग्यथुः । शत्रुनर्जये । न परा जयेथे । न पुनः कटाचन पराजयेथे । एतोर
नयोर्युवयोर्मध्य कतरश्चनेतरोऽपि न परा जिग्ये । न पराजये । हे विष्णो इन्द्रश्च त्वं ज्ञ युवा ययद्वम्
प्रत्यपस्पृधेयां अमुनेः महास्पृधेया चेधा लोकवद्वारात्मना विधा स्थित महसमिति य वि तदरेयेया ।
अक्रमेथामित्यर्थः ॥ तथा च ब्राह्मणं । उभा जिग्यथुरित्यन्तावाकस्योभी हि तौ जिग्यतुर्न परा जयेथ न परा
जिग्ये इति न हि तयोः कतरश्चन पराजिग्ये इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेया चेधा महसं वि तदरेयेथामितिन्द्रश्च
ह वै विष्णुश्चासुरैर्युयुधाते तान् हंसं जित्वोचतुः कल्पामहा इति ते ह तथैत्यमुरा ऊचुः सोऽब्रवीदिन्द्रो याव
देवाग् विष्णुस्त्विर्विक्रमते तावदस्माकमथ युष्माकमितरदिति स इमांलोकान्विचक्रमेऽथो वेदान्थो वाच
तदाहः किं तत्सहस्रमितिमे लोका इमे वेदा अथो वागिति ब्रूयद्देवयथामरेयेथा । ए० ब्रा० ६. १५ । इति ॥
यदा । तत्सहस्रं गवां सहस्रं चेधा वरेयेथामित्यर्थः ॥ ॥ १३ ॥

घृतवती भुवनानामिति पट्टच नवमं मुक्तं भर्गवाजस्यार्थं जागतं वावापृथिवीदेवताक । तथा चानुकस्यते ।
घृतवती पट्ट वावापृथिवीयं जागतमिति ॥ आभिप्रविके पचमेऽहनि विश्वेदेवाम्वा आयन्मृषो वावापृथिव्यानि

विद्वानार्थः । सूत्रितं च । घृतवती भुवनानामभिध्रियोर्वी पृथ्वी मधुदुग्धं सुपेणसा । आ० १. १. इति ॥
बृहस्पतिमवऽपि वैश्वदेवशस्त्र एष तृचः । सूत्रितं च । आ० ९. ५ ॥ आभिर्गविकं तुतीयेऽहजि वैश्वदेवशस्त्रं घृतेन
द्यावापृथिवी इति तिस्रो द्यावापृथिव्यानि विद्वानार्थाः । सूत्रितं च । घृतेन द्यावापृथिवी इति तिस्रोऽनयो
जातः । आ० १. १. इति ॥

घृतवती भुवनानामभिध्रियोर्वी पृथ्वी मधुदुग्धं सुपेणसा ।
द्यावापृथिवी वरुणस्य धर्मणा विष्कभिते अजरे भूरिरेतसा ॥ १ ॥
घृतवती इति घृतऽवती । भुवनानां । अभिऽध्रियो । उर्वी इति । पृथ्वी इति ।
मधुदुग्धं इति मधुऽदुग्धं । सुऽपेणसा ।
द्यावापृथिवी इति । वरुणस्य । धर्मणा । विष्कभिते इति विऽस्कभिते । अजरे इति ।
भूरिरेतसा ॥ १ ॥

द्यावापृथिवी हे द्यावापृथिव्यो घृतवती दीप्तिमत्या उदकवत्या वा । वनं घृतमित्युदकनाममु पाठान् ।
भवत इति शेषः । भुवनानां भुवनानामभिध्रियाभिध्रयणीयं भवत इति सर्वत्रानुसंबंधनीयं । उर्वी विस्तीर्णं पृथ्वी
बह्वकार्यरूपेण प्रथितं च मधुदुग्धं मधुन उदकस्य दोग्ध्यां सुपेणसा मुख्यं वरुणस्य सर्वस्य नियामकस्य
धर्मणा आरण्येन विष्कभिते पृथग्धारिते अजरे नित्यं भूरिरेतसा बह्वरेतस्के बह्वकार्ये वा भवतः । अत्र
मात्रात द्यावापृथिव्योः स्तुतिप्रसंगाद्वरुणस्यैतद् द्रष्टव्यं ॥

असंश्रंती भूरिधारे पयस्वती घृतं दुहाते सुकृते शुचिघ्रते ।
राजंती अस्य भुवनस्य रोदसी अस्मे रेतः सिंचतं यन्मनुहितं ॥ २ ॥
असंश्रंती इति । भूरिधारे इति भूरिऽधारे । पयस्वती इति । घृतं । दुहाते इति ।
सुकृते । शुचिघ्रते इति शुचिऽघ्रते ।
राजंती इति । अस्य । भुवनस्य । रोदसी इति । अस्मे इति । रेतः । सिंचतं । यत् ।
मनुऽहितं ॥ २ ॥

असंश्रंती असंश्रयमानं व्युदस्यत्या वा भूरिधरि बह्वधरि । दिवो वृष्टिधाराः पृथिव्याद्याहृत्युद्धतरसधाराः ।
एवमुभयोरपि बह्वधारत्व । पयस्वती उदकवत्या । तथा च यास्कः । असंश्रयमानं इति वा व्युदस्यत्याविति
वा बह्वधरि उदकवत्या । नि० ५. २. इति । शुचिघ्रते शुचिक्रिये द्यावापृथिव्यो मुकृते शोभनकारिणे यजमा-
नाय घृतं सस्यादसमुद्धृतुदकं दुहाति । अथ प्रत्यक्षमनुतिः । रोदसी हे द्यावापृथिव्यावस्य भुवनस्य भुतजातस्य
राजंती । ईशाने युवामस्य अस्मासु रेतः प्रजननसमर्थं वीर्यं सिंचतं । यद्वेतो मनुहितं मनुष्यभ्यो हितं ॥

यो वामृजवे क्रमणाय रोदसी मर्तो दुदाशं धिपणे स साधति ।
प्र प्रजाभिर्जायते धर्मणस्परि युवोः सिक्ता विषुरुपाणि सवंता ॥ ३ ॥
यः । वां । ऋजवे । क्रमणाय । रोदसी इति । मर्तो । दुदाशं । धिपणे इति । सः । साधति ।
प्र । प्रऽजाभिः । जायते । धर्मणः । परि । युवोः । सिक्ता । विषुरुपाणि । सऽवंता ॥ ३ ॥

धिपणे धृष्टे सर्वस्य भुवनस्य निवसंभूते वा ॐ रोदसी वा युवाभ्यां यो मर्त्यं च जिव कर्मणाय
सुखीः सुखगमनाय ददाश हवीषि ददाति स मर्त्यः साधति । कामान् साधयति । किंच प्रणाभिः पुत्रपौ-
त्रादिभिः प्र जायते । प्रवृद्धो भवति । धर्मणः कर्मणः पर्यपरं युवोयुवयोः सिक्ता सिक्तानि रतांसि विपु-
लाणि नानावर्णानि सवता समानकर्माणि भूतानि जायते ॥

घृतेन द्यावापृथिवी अभिवृते घृतश्रिया घृतपृचा घृतवृधा ।

उर्वी पृथ्वी होतृव्ये पुरोहिते ते इन्द्रिप्रः उरुते सुम्भमिष्टये ॥ ४ ॥

घृतेन । द्यावापृथिवी इति । अभिवृते इत्यभिऽवृते । घृतऽश्रिया । घृतऽपृचा ।

घृतऽवृधा ।

उर्वी इति । पृथ्वी इति । होतृव्ये । पुरोहिते इति । पुरऽहिते । ते इति । इत् ।

विप्रः । उरुते । सुम्भ । इष्टये ॥ ४ ॥

• द्यावापृथिवी द्यावापृथिवी घृतनोदकनाभिवृते आवृते भवतः । घृतश्रियोदक श्रयत्वा च घृतपृचा
घृतमंपृक्तं च घृतवृधा घृत वर्धयत्वा चोर्वी विस्मीर्णे पृथ्वी प्रथिते च भवतः । होतृव्यं यज्ञं पुरोहिते यज्ञमानः
पुरस्कृते च भवतः । विप्रः प्राज्ञाः स्तोतारस्ते इति द्यावापृथिव्याविविष्टये यज्ञाय । होतृव्येति यज्ञनाममु-
पादाति । सुम्भ सुखमीरुते । याचते । सुम्भ मति हि यागाः प्रवर्तते ॥

मधु नो द्यावापृथिवी मिमिक्षतां मधुश्रुतां मधुदधे मधुव्रते ।

दधाने यज्ञं द्रविणं च देवता महि श्रयो वाजमस्मे सुवीर्ये ॥ ५ ॥

मधु । नः । द्यावापृथिवी इति । मिमिक्षतां । मधुऽश्रुतां । मधुदधे इति मधुऽदधे ।

मधुव्रते इति मधुऽव्रते ।

दधाने इति । यज्ञं । द्रविणं । च । देवता । महि । श्रयः । वाजं । अस्मे इति । सुऽवीर्ये ॥ ५ ॥

मधुश्रुतोदकस्य नारयित्री मधुदधे उदकदीर्घ्या मधुव्रते उदकार्थकर्माणां देवता देवताभूते अस्मे
अस्मान् यज्ञं द्रविणं धनं च महि महत श्रयो यगो वाजमस्ते सुवीर्यं सुवीर्यं च दधाने ददत्वा द्यावापृथिवी
द्यावापृथिवी नोऽस्मात्प्रमधु मधुना ॥ तृतीयकवचनस्य लुक् ॥ मिमिक्षता । मिचता ॥

ऊर्जं नो द्याश्च पृथिवी च पिन्वतां पिता माता विश्वविदा सुदंसमा ।

संरराणे रोदसी विश्वगंभुवा सन्ति वाजं रयिमस्मे समिन्वतां ॥ ६ ॥

ऊर्जं । नः । द्याः । च । पृथिवी । च । पिन्वतां । पिता । माता । विश्वं । विदा । सुऽदंसमा ।

संरराणे इति संऽरराणे । रोदसी इति । विश्वगंभुवा । सन्ति । वाजं । रयिः । अस्मे इति ।

सं । इन्वतां ॥ ६ ॥

पिता वर्षस्य मेतृत्वेन पितृभुता द्याश्च माता धारकत्वेन शत्रुभुता पृथिवी योमि नोऽस्मभ्यमूर्जमन्नं
पिन्वता । यच्छता । किंच विश्वविदा विश्वं ज्ञानत्वा विश्वस्य वेदयित्री वा सुदंसमा मुक्तमाणां संरराणे
परम्यरोपकारार्थोपकारकर्मात्वेन संहं रसंमाणं विश्वगंभुवा सर्वस्य भावायुज्या रोदसी द्यावापृथिव्यावम्भ-
• अस्मान् सन्ति संभजनीयं पुत्रादिकं वाजं बन् रयिं धनं च समिन्वतां । संररायता ॥ ॥ १४ ॥

उदु ष्य देव इति षड्च दशमं मृक्तं भरद्वाजस्यार्पणं त्वितुदेवतात्वं । आयासिस्त्री जगत्सुतुर्ध्यायासिस्त्रि-
स्त्रिपुमः । तथा चानुक्रांतं । उदु ष्य सावित्रं त्रिचिष्टुवंतमिति ॥ मृक्तविनियोगो नैंगिकः । चानुर्विशिकेऽहनि
वैश्वदेवशस्त्र आयमृचः सावित्रमृक्तस्थान आवपनीयः । मृचितं च । उदु ष्य देवः सविता हिरण्ययतिं तिस्रस्ते
हि गार्ग्यपुथिवी । आ० ७. ४. इति ॥ बृहस्पतिर्भवऽपि वैश्वदेवशस्त्रे सावित्रमृक्तस्थान एष तुचः । मृचितं च ।
उदु ष्य देवः सविता हिरण्ययत्यनुत्तिष्ठत । आ० ९. ५. इति ॥ ब्यूहं पंचमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्र उदु ष्य देवः
सविता दमूना इति तुचः सावित्रनिविदानार्थः । मृचितं च । उदु ष्य देवः सविता दमूना इति तिस्रः
। आ० १०. ८. इति ॥ वैश्वदेवपर्वणि सावित्रद्वादशकपालस्य वाममथेति याज्या । मृचितं च । वाममथ सवि-
तर्धाममु यः पुपन्तव व्रते वयं । आ० २. १६. इति ॥

उदु ष्य देवः सविता हिरण्यया बाहू अयंस्तु सवनाय सुक्रतुः ।

घृतेन पाणी अभि प्रुष्णते मखो युवा सुदक्षो रजसो विधर्मणि ॥ १ ॥

उत्तु । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । हिरण्यया । बाहू इति । अयंस्तु । सवनाय । सुऽक्रतुः ।

घृतेन । पाणी इति । अभि । प्रुष्णते । मखः । युवा । सुऽदक्षः । रजसः । विऽधर्मणि ॥ १ ॥

देवो वीतमानः सुक्रतुः सुक्रतो स्य स प्रमिदः सविता हिरण्यया हिरण्यमयावात्मीयी बाहू सवनाय
सुवनाय दानाय वोदयन्त । उद्यत्कति । किंच मखो मंहनीयो युवा नित्यतरुणः सुदक्षः सुप्रज्ञो रजसो लोका-
शोदकस्तु वा विधर्मणि विधारणे स्थितो घृतेनोदकेन पूर्णो स्या पाणी अभि प्रुष्णते । अभिप्रैरयति ॥

देवस्य वयं सवितुः सवीमनि श्रेष्ठे स्याम वसुनश्च दावने ।

यो विश्वस्य द्विपदो यश्चतुष्पदो निवेशने प्रसवे चासि भूमनः ॥ २ ॥

देवस्य । वयं । सवितुः । सवीमनि । श्रेष्ठे । स्याम । वसुनः । च । दावने ।

यः । विश्वस्य । द्विऽपदः । यः । चतुऽपदः । निऽवेशने । प्रऽसवे । च । असि । भूमनः ॥ २ ॥

तस्य देवस्य सवितुः प्रेरकस्य सवीमनि प्रसवेऽनुज्ञानि । तथा च यास्कः । सवीमनि प्रसवे । नि० ६. ७. ।
इति । श्रेष्ठेऽतिशयिन प्रशस्ते वसुनो धनस्य दावने दाने च स्याम । समर्था भुयास्तु । यस्त्वं विश्वस्य सर्वस्य
द्विपदो निवेशने स्थितो प्रसवे च स्वतंत्रोऽसि । यस्त्वं भुमनो भूरश्चतुष्पदो निवेशने प्रसवे च स्वतंत्रोऽसि ॥

अदब्धेभिः सवितः पायुभिष्टुं शिवेभिरद्य परि पाहि नो गयं ।

हिरण्यजिह्वः सुविताय नव्यसे रक्षा माकिर्नो अघर्गस ईशत ॥ ३ ॥

अदब्धेभिः । सवितरिति । पायुऽभिः । त्वं । शिवेभिः । अद्य । परि । पाहि । नः । गयं ।

हिरण्यऽजिह्वः । सुविताय । नव्यसे । रक्षा । माकिः । नः । अद्यऽर्गसः । ईशत ॥ ३ ॥

हे सवितरदब्धेभिरहिमितिः पायुभिस्तजोभी रक्षणसाधनैर्वा शिवेभिः सुवकारिभिर्नोऽस्माकं गयं गृहं
धनं वा । गयः क्रूढर इति गृहनाममु मीळं गय इति धननामसु पाठात् । अद्य परि पाहि । रक्ष । हिरण्य-
जिह्वो हितरमणीयवाक् त्वं । तथा च यास्कः । हिरण्यं कस्मादित्युपकस्य हितरमणं भवतीति वा । नि० २. १०. ।
इति । सुविताय सुवाय नव्यसे नवतराय भव । रक्ष । अस्मान्पालय च । नोऽस्माकमघर्गसोऽनर्थमाशंसमानः
शत्रुर्माकिरीशत । मेशत ॥

उदु ष देवः सविता दमृना हिरण्यपाणिः प्रतिदोषमस्यात् ।

अयोहनुर्यज्ञतो मंद्रजिह्व आ दाणुषं मुवति भूरि वामं ॥४॥

उत् । ऊं इति । स्यः । देवः । सविता । दमृनाः । हिरण्यऽपाणिः । प्रतिऽदोषं । अस्यात् ।

अयःऽहनुः । यज्ञतः । मंद्रऽजिह्वः । आ । दाणुषं । मुवति । भूरि । वामं ॥४॥

देवो योतमानो दमृना दममना दानमना वाऽन तथा च आम्कः । दमृना दममना वा दानमना वा दांतमना वा । नि० ४४ । इति । हिरण्यपाणिः हिरण्यमयपाणिः योहनुः हिरण्यमयहनुः । रूपमय इति हिरण्य नाममुपादात् । यज्ञतो यष्ट्यो मंद्रजिह्वो मोदमानवाक् स्य स सविता प्रतिदोष प्रतिरात्र रात्रिरवसाने विमान उदस्यात् । उत्तिष्ठतु । यो दाणुषं यज्ञमानाय मह्य भूरि प्रभुत वाग वजनीय सभजनीयमन्न । वाम वज्जीयं । नि० ६३१ । इति आम्कः । आ मुवति प्ररयति ॥

उदृ अयाँ उपवक्तेव वाहू हिरण्यया सविता मुप्रतीका ।

दिवो रोहोँस्यरुहत्पृथिव्या अरीरमतपतयत्कच्छिदभ्वं ॥५॥

उत् । ऊं इति । अयान । उपवक्ताऽडव । वाहू इति । हिरण्यया । सविता । मुऽप्रतीका ।

दिवः । रोहोँमि । अरुहत । पृथिव्याः । अरीरमत । पतयत । कत । चित । अभ्वं ॥५॥

सवितोपवक्तेवास्माकमधिर्वक्तेव हिरण्यया हिरण्यया मुप्रतीका गोभनावयवा वाहू उदयान । उच्यन्तु । योऽयं पृथिव्याः पृथिवीपर्यतादिवोऽतरिणस्य रोहोँस्युक्त्तप्रदेशानरुहत रोहति । पतयत गच्छत कश्चित यत्किंचिदभ्व महत्सर्व वस्तुजात तिराहितमरीरमत रमयति च ॥

वाममद्य सवितवाममु श्वो दिवेदिवे वाममस्मभ्यं सावीः ।

वामस्य हि शायस्य देव भूरया धिया वामभाजः स्याम ॥६॥

वामं । अद्य । सवितः । वामं । ऊं इति । श्वः । दिवेऽदिवे । वामं । अस्मभ्यं । सावीः ।

वामस्य । हि । शायस्य । देव । भूरया । धिया । वामऽभाजः । स्याम ॥६॥

हे सवितरस्मभ्यं वाम धनमद्य सावीः । मुव । अथ वामं धन प्रमुव । किं वहत्या । दिवे दिवे प्रतिदिन वामं धनं प्रमुव । हे देव हि यस्मात् जयस्य निवामभुतस्य भूरः प्रभुतस्य वामस्य दातामि अतो जयमयानया धिया लुत्वा वामभाजो धनवतः स्याम । भुयस्म ॥ ॥१५॥

इंद्रासोमा महिती पंचचमेकादशं मुक्त भरद्वाजस्यापं वैश्वमिन्द्रानोमदेवताक । इंद्रासोमा पंचद्रासोम मित्यनुक्रातं ॥ मुक्तविनियोगो निगिकः ॥

इंद्रासोमा महि तद्वाँ महित्वं युवं महानि प्रथमानि चक्रथुः ।

युवं सूर्यं विविदथ्युवं स्वविश्वा तमास्यहतं निदथ ॥१॥

इंद्रासोमां । महि । तत् । वां । महिऽत्वं । युवं । महानि । प्रथमानि । चक्रथुः ।

युवं । सूर्यं । विविदथुः । युवं । स्वः । विश्वा । तेमाँमि । अहतं । निदः । च ॥१॥

इंद्रासोमा हे इंद्रासोमा वां युवयोस्तन्महित्वं महत् महत् । किं तदित्यत आह । युव युवा महानि महानि प्रथमानि प्रथमानि मुख्यानि वा भुतानि । प्रथम इति मुख्यनाम प्रथमो भवति । नि० ७७० । इति

तास्कः । चक्रयुः । अकार्षे । किंच युवं युवां सूर्यं विविदधुः । अस्मभ्यं च जगान् । युवं युवां स्वरुदकं च वि-
वदधुः । इमं स्वरित्युदकनाममु पाठात् । अपि च विश्वा विश्वानि तमांसि निदधु निदितुनसुरांश्चाहतं ।
प्रहिंसन् ॥

इन्द्रासोमा वासयथ उपासमुत्सूर्यं नयथो ज्योतिषा सह ।

उप ह्यं स्क्भयुः स्क्भनेनाप्रथतं पृथिवीं मातरं वि ॥ २ ॥

इन्द्रासोमा । वासयथः । उषसं । उत् । सूर्यं । नयथः । ज्योतिषा । सह ।

उप । ह्यं । स्क्भयुः । स्क्भनेन । अप्रथतं । पृथिवीं । मातरं । वि ॥ २ ॥

इन्द्रासोमा हे इन्द्रासोमावुपसं वासयथः । विवागयथः । उपसं व्युक्तं कार्यय इत्यर्थः । किंच सूर्यं
ज्योतिषा तजसा सङ्गोन्नयथः । अपि च दां दिवं स्क्भनेन स्क्भनेनहेतुनांतरिक्षेण मध्ये स्थापितनोप स्क्भयुः ।
अस्मभ्यत । मातर विश्वस्य मातृभूता पृथिवी व्यप्रथतं । व्यप्रथयतं ॥

इन्द्रासोमावहिमपः परिष्ठां हथो वृत्रमनु वां द्यौरमन्यत ।

प्राणींस्विरयतं नदीनामा समुद्राणि पप्रथुः पुरुणि ॥ ३ ॥

इन्द्रासोमा । अहिं । अपः । परिऽस्थां । हथः । वृत्रं । अनु । वां । द्यौः । अमन्यत ।

प्र । प्राणींसि । एरयतं । नदीनां । आ । समुद्राणि । पप्रथुः । पुरुणि ॥ ३ ॥

हे इन्द्रासोमावहिं जगत आहतारमपो मेघस्यान्युदकानि परिष्ठां परिवृत्य स्थितं वृत्रमनु हथः । हत ।
तदानीं वां वा युवामन्यमन्यत । किंच नदीनामर्णास्युदकानि प्रेरयत । पुरुणि वहनि । तुवि पूर्वति वहनामसु
पाठात् । समुद्राण्युदकस्थानान्या पप्रथुः । उदकरापुरयत च । अथवा समुदतीत्युदकान्येव समुद्राणि । तानि
रमेनापुरयतमित्यर्थः । तथा प तास्कः । समुद्रः कस्मात्समुद्रवत्यस्मादापः समभिद्रवत्यनमापः संभोदतेऽस्मि-
न्भुतानि समुद्रको भवति समुनन्तीति वा । नि० २ १० । इति ॥

इन्द्रासोमा पक्रमांमास्वन्तर्नि गवामिदधयुर्वशणासु ।

जगृभथुरन्तपिनद्धमासु रुग्ञ्चिचासु जगतीष्वन्तः ॥ ४ ॥

इन्द्रासोमा । पक्रं । आमासु । अन्तः । नि । गवां । उत् । दधयुः । वशणासु ।

जगृभथुः । अन्तपिऽनद्धं । आसु । रुग्न् । चिचासु । जगतीषु । अन्तरिति ॥ ४ ॥

इन्द्रासोमा हे इन्द्रासोमावामास्वपक्रामु गवां वक्षणासुधःस्वतर्मध्यं पक्र पयो नि दधयुः । किंच चिचासु
नाजावर्णाग्वामु जगतीषु गोषु । इत्ता जगतीति गोनामसु पाठात् । अन्तर्मध्यंऽन्तपिनद्धं कृनाथवद्धं रुग्न्त
पृक्कवर्णं पयो जगृभथुः । यथा पृथिव्या स्वयं न चरति तथा धारितवतावित्यर्थः । इदिति पुरकः ॥

इन्द्रासोमा युवमंग तरुचमपत्यसाचं श्रुत्यं रराथे ।

युवं शुष्मं नयं चर्षणिभ्यः सं विव्यथुः पृतनाऽहमुया ॥ ५ ॥

इन्द्रासोमा । युवं । अंग । तरुचं । अपत्यऽसाचं । श्रुत्यं । रराथे इति ।

युवं । शुष्मं । नयं । चर्षणिभ्यः । सं । विव्यथुः । पृतनऽसहं । उया ॥ ५ ॥

इन्द्रासोमा इन्द्रासोमी युवं युवा त्रुचं तात्कमपत्यमाचं सतानयुक्तं श्रुत्यं श्रवणीय रथि धनसंग
त्रिपंरराथे । अस्मत्त धत्यः । किचोया इ उतूणाविन्द्रासोमी युवं युवा नर्यं नृभ्यो हित पुतनामह गवृभन्या
भिभविर्कं शुष्मं बलं चर्पणभ्यो मनुष्यभ्यः । छष्टयश्चर्पणय इति मनुष्यनाममु पाठात् । स विध्यथुः । समतनुत ।
परिविष्टयथो वा ॥ ॥ १६ ॥

यो अद्रिभिर्मादात तृचं दादश मृक्त बाहंस्यत्यं भरद्वाजस्थार्यं वैष्टभ । तथा चानुकात । यो अद्रिभिर्नृच
बाहंस्यत्यमिति ॥ आभिर्मादिकेष्वक्येषु तृतीयप्रवर्गे बाह्यणाच्च सिगम्ये स्तोमातिशमनार्थमिदं मृक्त । मृच्यते हि ।
यो अद्रिभिर्यज्ञं देव इति मृक्तः । आ० १० ॥ वाजपथ्ये बाहंस्यत्यं परो बृहस्पतिः समजयद्वृमृनीति । त्या-
मीकृतं अत्रिर् दत्ताय । आ० ९ ॥ इति ॥

यो अद्रिभिर्प्रथमज्ञा ऋतावा बृहस्पतिरांगिरसो हविष्मान् ।

द्विवहंस्मा प्राघर्मसत्पिता न आ रोदसी वृषभो रोरवीति ॥ १ ॥

यः । अद्रिऽभित । प्रथमऽज्ञाः । ऋतऽवा । बृहस्पतिः । आंगिरसः । हविष्मान् ।

द्विवहंस्मा । प्राघर्मऽसत । पिता । नः । आ । रोदसी इति । वृषभः । रोरवीति ॥ १ ॥

यो बृहस्पतिरद्रिभिर्यज्ञिभिर्विरचितानां शिलोहयानां भेत्ता मेघानां विदारको वा । अद्रियोविति
मेघजनाममु पाठात् । प्रथमज्ञाः प्रजापतेर्वीर्यात् प्रथमं ज्ञातं कृतावा सत्यवान् उदकतान्वागिरसः पश्चाज्जातः ।
तथा च निगमः । येऽगारा आसन् आंगिरसोऽभवन् यदगाराः पुनरवगाता उददीप्यत तद्बृहस्पतिरभवत्
। ए० ब्रा० ३ ३४ । इति । हविष्मान् यज्ञभागवान् द्विवहंस्मा द्वयोर्लोकयोर्वहितगमनः प्राघर्मसत प्रकर्षेण
दीप्तस्थानं वर्तमानो नोऽस्माकं पिता पालयिता भवति स बृहस्पतिर्वृषभा वर्षकः सन् रोदसी यावापुष्टि-
यावा रोरवीति । अभिगर्जति ॥

जनाय चित्तं देवतं उ लोकं बृहस्पतिर्देवहन्ता चकार ।

मन्वृचाणि वि पुरो ददरीति जयच्छत्रमिचान्पृत्सु साहेन ॥ २ ॥

जनाय । चित्तं । यः । देवतं । उ इति । लोकं । बृहस्पतिः । देवऽहन्ता । चकार ।

मन् । वृचाणि । वि । पुरः । ददरीति । जयन् । शत्रुन् । अमिचान् । पृत्सु । साहेन ॥ २ ॥

अपि च यो बृहस्पतिर्देवहन्ता यज्ञं वर्तमानायवत् उपगच्छति सोऽत्र जनाय लोकं ग्यान् चकार करोति ।
चिदिति पुरणः । स वृचाणांवरकाणि तस्मात्प्रतिवारयन् पृत्सु युद्धेषु शत्रुन् जयन् अमिचान् सहेन
अभिमवन् पुर आभूरीः पुरीर्व ददरीति । भृशं विदारयति ॥

बृहस्पतिः समञ्जयद्वृमृनि महो व्रजान गोमती देव एषः ।

अपः सिंसासन्स्वर्गप्रतीतो बृहस्पतिर्हन्त्यमिचमृकः ॥ ३ ॥

बृहस्पतिः । सं । अजयत् । वमृनि । महः । व्रजान् । गोऽमती । देवः । एषः ।

अपः । सिंसासन् । स्वः । अप्रतिऽदतः । बृहस्पतिः । हन्ति । अमिचं । अमृकः ॥ ३ ॥

देवी स्रोतमान एष प्रसिद्धो बृहस्पतिर्वृमृनि पणीनाममृणा वलस्य वा धनानि महो महतो गोमती
गोमहितान् व्रजाश्च समजयत् । तथा च निगमा । बृहस्पतिर्गोवृषा वलस्य निमज्जान न पवणो जमार
। अ० १० ६८ ॥ इति । दरमित्येवमयो द्वितीय उद्गावो यन् मिनतीत्युक्तेन । बृहस्पतिर्गो अविदन्निगृह्णाः

सोमो यावाण ऋषयश्च विप्राः । ऋग्वे० १०. १०८. १९. । इति । किंच वृहस्पतिरप्रतीतः केनाप्यप्रतिगतः
सिपासन संभक्तकामः स्वः स्वर्गस्यामित्रममुरमंकरचनसाधनमवर्हति । अर्को मंत्रो पवति यदेनेनार्चति
। नि० ५ ४ । इति यास्कः ॥ ॥ १७ ॥

सोमारुद्रा इति चतुर्चक्रं त्रयोदशं मूर्तं भरद्वाजस्यार्थं त्रिष्टुभं सोमारुद्रदेवताकं । अनुक्रम्यते च । सोमारुद्रा
चतुष्कं सोमारुद्रमिति ॥ विनियोगो लैंगिकः ॥

सोमारुद्रा धारयेथांमसुर्ये प्र वामिष्टयोऽरमश्नुवन्तु ।

दमेदमे सप्त रत्ना दधाना जं नो भूतं द्विपदे जं चतुष्पदे ॥ १ ॥

सोमारुद्रा । धारयेथां । अमुर्ये । प्र । वां । इष्टयः । अरं । अश्नुवन्तु ।

दमेऽदमे । सप्त । रत्ना । दधाना । जं । नः । भूतं । द्विऽपदे । जं । चतुऽपदे ॥ १ ॥

सोमारुद्रा हे सोमारुद्रावमुरममुरसंबन्धि बलमस्मां धारयेथां, किंच दमे दमे सर्वेष्वमृद्भृष्टिष्टयो
यज्ञा वां युवामरमनं पर्याप्तं प्राप्नुवन्तु । प्रकर्षेण आप्नुवन्तु । अपि च युवां सप्त रत्ना रत्नानि दधाना धा-
रयन्ती नोऽस्मभ्य जं सुवक्त्रो मुखरूपी वा भूतं । भवतं । द्विपदेऽस्मदीयाय पुत्रादयं चतुष्पदे पश्य दधं च जं
भूतं । भवतं ॥

सोमारुद्रा वि वृहत्तं विपूचीममीवा या नो गयमाविवेजं ।

आरे वाधिथां निर्वृतिं पराचैस्मे भद्रा सौश्रवसानि संतु ॥ २ ॥

सोमारुद्रा । वि । वृहत्तं । विपूचीं । अमीवा । या । नः । गयं । आऽविवेजं ।

आरे । वाधिथां । निऽवृत्तिं । पराचैः । अस्मे इति । भद्रा । सौश्रवसानि । संतु ॥ २ ॥

सोमारुद्रा हे सोमारुद्रो नोऽस्माकं गयं गृहं गृहगतं प्राणिजातं वा यामीवा यो रोग आविवेजं तां
विपूचीं विपूचिं सर्वतो गच्छन्तीममीवा वि वृहत्तं । विर्योजयतं । अपि च निर्वृतिमलक्ष्मीं पराचैः पराग्यथा
भवति तथैव हरे वाधिथां । निवारयतं । अस्मै अस्माकं भद्रा भद्राणि सौश्रवसानि यथासि च संतु ।
भवन्तु । मुश्रवसो भावः सौश्रवसं । श्रवाऽन्नं यथाश्च ॥

सोमारुद्रा युवमेतान्यस्मे विश्वा तनूषु भेषजानि धत्तं ।

अव स्यतं मुंचतं यन्नो अस्ति तनूषु वडं कृतमेनो अस्मत् ॥ ३ ॥

सोमारुद्रा । युवं । एतानि । अस्मे इति । विश्वा । तनूषु । भेषजानि । धत्तं ।

अव । स्यतं । मुंचतं । यत् । नः । अस्ति । तनूषु । वडं । कृतं । एनः । अस्मत् ॥ ३ ॥

हे सोमारुद्रा सोमारुद्रो युवं युवामस्मै अस्माकं तनुष्वंगेष्वेतानि प्रसिद्धानि विश्वा सर्वाणि भेषजानि
धत्तं । धारयतं । किंच नोऽस्माकं तनुष्वंगेष्वस्माभिः कृतं वडं च यदेनः पापमस्ति विद्यते तत्पापमव स्यतं ।
चपयतं । क्षययतं । शिथिलबन्धं कुरुतमित्यर्थः । अस्मादस्मात्तो मुंचतं च ॥

तिग्मायुधो तिग्महेती मुण्वो सोमारुद्राविह सुमृळतं नः ।

प्र नो मुंचतं वरुणस्य पाशाक्षोपायतं नः सुमनस्यमाना ॥ ४ ॥

॥ ६. अ० ६. सू० १५] . . . ॥ पंचमोऽष्टकः ॥ . . . ॥ ८८९

तिग्मऽआयुधो । तिग्महेती इति तिग्मऽहेती । सुऽजेवौ । सोमारुदौ । सु ।
मृच्छते । नः ।

प्र । नः । मुच्यते । वरुणस्य । पाणात् । गोपायते । नः । सुऽमनस्यमाना ॥ ४० ॥

हे सोमारुदौ तिग्मायुधौ दीपधनुर्द्धा तिग्महेती तीक्ष्णशरी मृगवौ गोमनमुखप्रदौ मुमनस्यमाना भिनः मनः स्तोत्रमिच्छन्तौ मुनस्यमानां सुयमानां मुमनसां वा यतो युवामिह लोके नोऽस्मान् मुच्यते उच्यते । मुच्यते । नोऽस्मान् वरुणस्य पन्नात् मुच्यते । नोऽस्मान् गोपायते । आपन्नो रचते च ॥ ॥ १८ ॥

जीमूतस्यैवकोनविशत्युच्यते चतुर्दशं मुक्तं भास्वदाजस्य पायध्यापं । अनुकस्यते च । जीमूतस्यैवकोना पायुभी-
द्वाजः संयामांगान्यृक्शोऽभिनुष्टाव वमं धनुर्ध्यामादीं हपुधि जगत्स्यैव सारथिमधं रश्मीनश्च वरं रथगो-
तजगत्स्यैव निगोक्तदेवता द्वाभ्यामिषुः प्रतोदं हस्तघ्न द्वाभ्यामिषुः पश्चात् पञ्चादयो निगोक्तदेवताः संयामांगि-
ऽत्याऽनुष्टुप्जीत आनाकृति च द्वे द्वे इति । रथं तिष्ठन् ब्राह्मणस्य इति पञ्चोदशस्यैव जगत्स्यैव यो नः स्व
घयानुष्टुप्जीत आ जघंत्यानाकृतावस्तेष्टा यो नः स्व इति पचानुष्टुप्जीत बाणा इति पङ्क्तिः शिष्टास्त्विषुभः ।
ययया वमं स्तूयते द्वितीयया धनुर्ध्यामादीं पचस्यपुधिः । अतः पचानां वमाया देवताः ।
श्याः पूर्वधिन सारथिः स्तूयते । अतः सोऽध्वन्देवताकः । उत्तरधिन रश्मयः स्तूयते । सप्तम्याश्चो अष्टम्या
यो नवम्या रथगोपाः । अतस्मान्देवताकाः । ब्राह्मणाम इत्यस्यां ब्राह्मणपितृमोस्यथाधुपुषिष्वीपुषाणो
निगोक्तदेवताः । एकादशीद्वादश्याविपुस्मृतिरूपत्वादिपुदेवताकः । चयोदश्या प्रतोदः । चतुर्दश्या हस्तघ्नः ।
वदशीषोडश्याविपुदेवताकः । सप्तदश्या युद्धभूमिब्रह्मणस्यत्यदितिरूपा निगोक्तदेवताः । अष्टादश्याः कवचमो
वरुणा देवताः । अत्याया देवा ब्रह्म च देवताः ॥ युद्धेनैव मुक्तं राजानं संनाहयत् । तथा चाश्वलायनः ।
यामे समुपोद्धे राजानं संनाहयेदा त्वाहार्पमर्तरेधीति पञ्चादशस्यावस्थाय जीमूतस्यैव भवति प्रतीकमिति
वच प्रयच्छते उत्तरया धनुर्ध्यामादीं वाचयेत्स्वयं चतुर्थी जपत्यचस्यपुधिं त्रयच्छेदमिप्रवर्तमाने पक्षे सप्तम्या-
तनष्टमीमिपुनर्वसुमाणां वाचयेत्वाहिरिव भोगः पर्येति वाहमिति तल नष्टमानं । गृ० ३. १० । इति । तथा
वरुष्टा परा पततोपुनर्वसुमर्तरेधीति वाणाः संपततीति युध्यमानेषु जपत्यश्विण्याह । गृ० ३. १० । इति ॥
ध्यायोपाकरणोत्सर्जनयोर्मंडलात्तयोमं यो नः स्व इत्येषा । आ० गृ० ३. ५ ॥

जीमूतस्यैव भवति प्रतीकं यद्धर्मी याति समदामुपस्थे ।

अनाविद्यया तन्वा जय त्वं स त्वा वर्मणो महिमा पिपर्तु ॥ १ ॥

जीमूतस्यऽडव । भवति । प्रतीकं । यत । वर्मी । याति । सऽमदौ । उपऽस्थे ।

अनाविद्यया । तन्वा । जय । त्वं । सः । त्वा । वर्मणः । महिमा । पिपर्तु ॥ १ ॥

समदां संयामीणामुपस्थं सति यद्यदाय राजा वर्मो कवचो याति तदा लोहमयं वर्मणा
नदस्य राज्ञः प्रतीकं रूपं जीमूतस्यैव मेघस्यैव भवति । मेघस्य यादृशं रूपं तादृशमस्य भवतीत्यर्थः । हे
राजन त्वमनाविद्यया शत्रुभिरवाधितया तन्वा शरीरेण शत्रुन जय । वर्मणः स तादृशो महिमा त्वा त्वा
पिपर्तु । पालयतु ॥

धन्वना गा धन्वमाजिं जयेम धन्वना तीव्राः समदो जयेम ।

धनुः शरीरपकामं कृणोति धन्वना सर्वाः प्रदिशो जयेम ॥ २ ॥

धन्वना । गाः । धन्वनां । आजिं । जयेम । धन्वना । तीव्राः । सऽमदः । जयेम ।

धनुः । शर्वाः । अपऽकर्म । कृणोति । धन्वना । सर्वाः । प्रऽदिशः । जयेम ॥ २ ॥

धन्वना धापेन गाः शत्रुणां जयेम । वयं ऋणीकरावाम । धन्वनाजिं संगमं च जयेम । धन्वना तीव्रा उद्धताः समदोऽत्यंतं मदवतीः शत्रुभेनाश्च जयेम । तथा च यास्कः । समदः समदो वारिः समदो वा मत्सिः । नि० ९. १७ । इति । धनुः शत्रोरपकामं कामस्यापायं कृणोति । करोतु । किंच धन्वना वयं सर्वाः प्रदिशः सर्वाभ्यर्क्षन् वृत्तमानान् शत्रुन् जयेम । प्रदिशब्दो लक्षणया तत्स्थेषु पुरुषेषु वर्तते मंचाः क्रोशंतीतिवत् । धन्वागच्छस्य जयतश्चावृत्तिरादरार्था ॥

वक्ष्यंतीवेदा गनीगंति कर्णे प्रियं सखायं परिष्वजानाः ।

योपेव शिक्ते वितताधि धन्वज्या इयं समने पारयंती ॥ ३ ॥

वक्ष्यंतीऽइव । इत् । आ । गनीगंति । कर्णे । प्रियं । सखायं । परिऽसस्वजानाः ।

योपाऽइव । शिक्ते । विऽतताधि । धन्वन । ज्या । इयं । समने । पारयंती ॥ ३ ॥

पूर्वत्र ऋग्वेदेन कवचधनुषी स्मृतः । अत्र ज्यास्मृतिः । इयं ज्या समने संगमं धन्वन धन्वनि । अधीति । सप्तमर्थानुवादः । वितता विसृता पारयंती पारं नयंती प्रियं प्रियकरं वाक् वक्ष्यतीव कर्णे धन्वो राज्ञः कर्णप्रदेशमा गनीगति । आगच्छति । इदिति पुरणः । योपा नारी सखायं पतिमिव, परिष्वजानेषु परिष्वजमाना शिक्ते । शब्दार्थे च । तथा च यास्कः । वक्ष्यतीवागच्छति कर्णं प्रियमिव सखायमेषु परिष्वजमाना योपेव शिक्ते शब्दं करोति वितताधि धनुषि ज्येयं समने संगमं पारयंती पारं नयंती । नि० ९. १८ । इति ॥

ते आधरंती समनेव योपा मातेव पुत्रं विभृतामुपस्थे ।

अपु शत्रून्विध्यतां संविदाने आत्नी इमे विस्फुरंती अमिचान ॥ ४ ॥

ते इति । आचरंती इत्याऽचरंती । समनाऽइव । योपा । माताऽइव । पुत्रं । विभृतां । उपऽस्थे ।

अपु । शत्रून् । विध्यतां । संविदाने इति संऽविदाने । आत्नी इति । इमे इति । विस्फुरंती

इति विऽस्फुरंती । अमिचान ॥ ४ ॥

अत्र धनुष्कोट्योः स्मृतिः । ते धनुष्कोट्या समनेव समनस्कृत् योपा पतिसमीपं न त्यजति तद्वदाचरंती अभितश्रयत्यापुपस्थ उपस्थाने मातेव पुत्रं यथा माता पुत्रं धारयति तद्वद्विभृता । राजानं धारयता । किंचमे धनुष्कोट्या संविदाने संज्ञानानि विसंवादरहिते आत्नी गच्छंती ॥ ऋ गतावति धातोर्धृयगिभ्यां निरिति बाहुलकात् निप्रत्ययो धातोरार्तभावश्च । ततः कृदिकारादक्तिनः । पा० ४. १. ४५ । इति डीष । द्विवचनस्य पूर्वमवर्गः ॥ अस्य राज्ञाऽमिचान विस्फुरंती विहंसंती शत्रून्नाप विध्यता । तथा च यास्कः । ते आचरंती समनमाविव योपि मातेव पुत्रं विभृतामुपस्थ उपस्थानेऽपविध्यता शत्रून् संविदाने आत्न्यपूर्वमे विघ्नत्यावमिचान । नि० ९. ४० । इति ॥

बह्वीनां पिता बहुरस्य पुत्रश्चिश्चा कृणोति समनावगत्य ।

इपुधिः संकाः पृतनाश्च सर्वाः पृष्ठे निनद्धो जयति प्रसूतः ॥ ५ ॥

बह्वीनां । पिता । बहूः । अस्य । पुत्रः । चिश्चा । कृणोति । समना । अत्रऽगत्य ।

इपुऽधिः । संकाः । पृतनाः । च । सर्वाः । पृष्ठे । निनद्धः । जयति । प्रसूतः ॥ ५ ॥

इपुधिरत्र स्मृतं । इपुर्धिवह्वीनामिपूणां पिता भवति । रक्षणं हेतुत्वादिपतेत्युच्यते । इपुशब्दस्योभयलिङ्गत्वाद्वह्वीनामिति प्रयोगः । अस्यपुधः पुत्र इपुर्बह्वर्भवति । बहव इपवो, ह्रीपुर्धा निधीयते । इपूणां निधानत्वाद्विपुधिः । तथा च यास्कः । इपुधिरिपूणां निधानं । भि० ९. १३. । इति । चिश्चा कृणोति । चिश्चेति शब्दो-

पुरुषः । इषुष्विदमन्तोष्वभिषिञ्चाशब्दं करोति । किंचिदुपधिः पृष्ठे निगङ्गो धन्विनी राक्षः । पृष्ठभागे बहः । युष्टान्यवगतं प्राप्य प्रसूतः प्रसूयन् ॥ कर्तरि निष्ठा ॥ इषुन्मरयन् संकाः । सह कायति शोभयति इति । संकाः पृथ्वीनाः । सर्वाः सेना जयति ॥ १९ ॥

रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः पुरो यच्च यच्च कामयते सुषारथिः ।

अभीष्टानां महिमानं पनायत् मनः पश्चादनु यच्छति रश्मयः ॥ ६ ॥

रथे तिष्ठन् नयति वाजिनः । पुरः यच्च यच्च कामयते । सुऽसारथिः ।

अभीष्टानां महिमानं पनायत् मनः । पश्चात् । अनु । यच्छति । रश्मयः ॥ ६ ॥

अत्र पूर्वार्धे सारथिमुक्तिरुत्तरार्धे भीमूनां मुक्तिः । सुषारथिः शोभनसारथी रथे तिष्ठन् पुरः पश्चादनु यच्छति । शोभयति । यच्छति । रश्मयोऽश्वघोषाभ्यां व्याप्य वर्तमानाः पाशाः पश्यन् रथस्य पृष्ठभागे विद्यमाना अस्त्राणि मनः सारथेर्मनोऽभ्युत्थमनु यच्छति । नयच्छति । तेषामभीष्टानां रश्मीनां महिमानं महत्त्वं पनायत् । हे जनाः स्तुत । तथा च यास्कः । रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः पुरस्तात्सङ्गो यच्च यच्च कामयते सुषारथिः कल्याणसारथिरभीष्टानां महिमानं पुत्रयत् मनः पश्चात्सतोऽनु यच्छति रश्मयः । नि० ९. १६. इति ॥

तीव्रान्धोषान्कृण्वते वृषपाणयोऽश्वा रथेभिः सह वाजयंतः ।

अवक्रामंतः प्रपदैरमिचान् क्षिण्वन्ति शचूर्नपथ्ययंतः ॥ ७ ॥

तीव्रान् । धोषान् । कृण्वते । वृषऽपाणयः । अश्वाः । रथेभिः । सह । वाजयंतः ।

अवऽक्रामंतः । प्रऽपदैः । अमिचान् । क्षिण्वन्ति । शचूर्न । अनपऽपथ्ययंतः ॥ ७ ॥

अत्राश्वमुक्तिः । अश्वा वृषपाणयः पांसूनां वर्षकश्चुरा रथेभी रथेः सह वाजयंतो विगमाचरन् दूक्षीब्रानुज्जत रान्धोषान् शब्दान् कृण्वते । कृण्वते । किंचानपथ्ययंतोऽपनायमाना अमिचान् हिंसकान् शत्रून् प्रपदैः पृदा धैरवक्रामंतः क्षिण्वन्ति । हिंसन्ति ॥

रथवाहनं हविरस्य नाम यायुधं निहितमस्य वर्म ।

तत्रा रथमुप शग्मं सदेम विश्वाहा वयं सुमनस्यमानाः ॥ ८ ॥

रथऽवाहनं हविः । अस्य । नाम । यायुधं । निऽहितं । अस्य । वर्म ।

तत्र । रथं । उप । शग्मं । सदेम । विश्वाहा । वयं । सुऽमनस्यमानाः ॥ ८ ॥

अस्य राज्ञो रथवाहनं शत्रून् जित्वा रथेनोद्यमानं धनं हविर्भवति । अपिर्हविरिधं वर्धकं भवतीत्यर्थः । नामेति संमतिः । यत्र रथेऽस्य राज्ञ आयुधं धनुःशुरादिकं वर्म कवचं च निहितं भवति तत्र तं ॥ तत्रैतत्त्वयस्य सर्वविभक्तिकत्वात् ॥ शग्मं मुखकरं विश्वाहा सर्वदा सुमनस्यमानाः सुखमनसो भवन्तो वयं पायवो भरद्वाजा उप सदेम । उपगच्छेम ॥

स्वादुषंसदः पितरौ वयोधाः कृच्छ्रेऽश्रितः शक्तीवंतो गेभीराः ।

चिषसेना इषुबला अमृधाः स्तोवीरा उरवो घातसांहाः ॥ ९ ॥

स्वादुऽसुभदः । पितरः । वयऽधाः । कृच्छ्रेऽश्रितः । शक्तिऽवंतः । गभीराः ।
चित्रऽसेनाः । इषुऽबलाः । अमृधाः । सतऽवीराः । उरवः । व्रातऽसहाः ॥ ९ ॥

अधो रथगोपसूतिः । पितरो रथस्य पालयितारः स्वादुषंसदः शत्रूणां स्वादुष्यसे संसीदतः शत्रूणामन्नम-
वसादयतो वा वयोधा अन्नस्य दातारः रुक्मिण्यत्र आपदि अयंतः शक्तीवतः । शक्तिरायुधविशेषः । गद्वतः ।
शक्तीवतः शक्तीहस्ता इति यावत् । यद्वा शक्तिर्बलं । तद्वतः । गभीरा अनाधृष्यास्त्रिभुवेना दर्शनीयसेनाः
इषुबला बाणबला अमृधा हिंसितुमशक्यः सतोवीराः प्राप्तवीर्याः । तथा च यास्कः । तिरः सत इति प्राप्तस्य
तिरस्तीर्णं भवति सतः संख्यतं भवति । नि० ३ २० । इति । उरवो महांतो व्रातसाहाः समूहानामभिभवितारो
भवन्तीति ॥

ब्राह्मणासः पितरः सोम्यासः शिवे नो द्यावापृथिवी अनेहसा ।
पूषा नः पातु दुःरितादृतावृषी रक्षा माकिर्नो अघशंस ईशत ॥ १० ॥
ब्राह्मणासः । पितरः । सोम्यासः । शिवे इति । नः । द्यावापृथिवी इति । अनेहसा ।
पूषा । नः । पातु । दुःइतात । ऋतुऽवृधः । रक्षा । माकिः । नः । अघऽशंसः । ईशत ॥ १० ॥

ब्राह्मणामो हे ब्राह्मणाः पितर ऋतावृध ऋतस्य यज्ञस्य सत्यस्य वा वर्धयितारः सोम्यासः सोमाह्वाः
सोमसंपादितो वा । तथा च यास्कः । सोम्याः सोमसंपादितः । नि० ११. १८. । इति । नोऽस्मान्नृषत । रथेत्यु
परितनमेकवचनांतं सत्यपि व्यवधाने बहुवचनांततया विपरिणतं सद्च संबध्यतेऽध्याहारस्यातिजघन्यत्वात् ।
किंचानेहसापापे द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्या नोऽस्माकं शिवे सुवर्कतो भवतां । पूषा पोषको देवोऽपि
नोऽस्मादुःरितादृक्कृतात्पातु । रक्षतु । नोऽस्माकमघशंसः पापशंसः शत्रुरपि माकिरीशत । भिषष्ट ॥ ॥ २० ॥

मुपर्णे वस्ते मृगो अस्या दंतो गोभिः संनद्धा पतति प्रसूता ।
यच नरः सं च वि च द्रवन्ति तचास्मभ्यमिषवः शर्म यंसन ॥ ११ ॥
मुऽपर्णे वस्ते । मृगः । अस्याः । दंतः । गोभिः । संऽनद्धा । पतति । प्रऽसूता ।
यच । नरः । सं । च । वि । च । द्रवन्ति । तच । अस्मभ्यं । इषवः । शर्म । यंसन ॥ ११ ॥

अस्यामृचोऽगवः स्तूयन्ते । मुपर्णे शोभनं वाजं वस्ते । इयमिषुधरयति । अस्या इषोर्मृगो मृगावयवः मृग
दंतो भवति । इषवः काश्चिदंतमुखा भवन्ति हि । अथवास्या दंतो मृगः शत्रुमृगयमाणो भवति । किंच गोभि
गोविकारिः स्त्रायुभिः संनद्धा सम्यग्बद्धा । अथवा गौरिति ज्ञानाम । तया संबद्धा । अच दंशनव्यत्ययः । तथा
च निगमः । वृक्षे वृक्षे नियता मीमयद्गोः । अथवे १०. २७. २२. । इति । अस्यायमर्थः । वृक्षे वृक्षे धनुषि धनुषि
गोर्ज्या नियता मीमयत शब्दं करोतीति । तथा च यास्कः । वृक्षे वृक्षे धनुषि धनुषि वृक्षो ब्रह्मनादृक्ता वा
तिष्ठतीति वा । वा चियतेर्निवासकर्मणः । नियता मीमयद्गोः शब्दं करोति । मीमयति शब्दकर्म । नि०
२. ६. । इति । प्रसूता प्रेरिता सती पतति । यच युद्धे नरः सं च सह च वि च पृष्टक्च द्रवन्ति चरन्ति तचास्म-
भ्यमिषवः शराः शर्म सुखं यंसन । प्रयच्छतु । तथा च यास्कः । मुपर्णे वस्त इति वाजानभिप्रेत्य मृगमयोऽस्या
दंतो मृगयतेर्वा गोभिः संनद्धा पतति प्रसूतेति व्याख्यातं । यच नराः संद्रवन्ति च विद्रवन्ति च तचास्मभ्यमिषवः
शर्म शरणं प्रयच्छतु । नि० ९. १९. । इति ॥

ऋजीते परि वृद्धि नोऽश्मा भवतु नस्तनूः ।
सोमो अधि ब्रवीतु मोऽदितिः शर्म यच्छतु ॥ १२ ॥

मू० ६. अ० ६. सू० १५.]

॥ पंचमोऽष्टकः ॥

८९९ .

अज्जीते । परि । वृद्धि । नः । अश्मा । भवतु । नः । तनूः । सोमः । अधि । ब्रवीतु । नः । अदितिः । शर्म । यच्छतु ॥ १२ ॥

अज्जीते । अत्र एकतीत्यज्जीतिरपि । हे श्वो नोऽस्मान्परि वृद्धि । परितो वर्धय । नोऽस्मात् तनूः शरीरमश्मा भवतु । अश्मवदभया दृढा भवतु । किंच नोऽस्मभ्य सोमोऽधि ब्रवीतु । पशपातेन अवीतु । अदितिरपि शर्म मुखं यच्छतु ॥

आ जघंति सान्वेषां जघनां उप जिघ्रते ।

अश्वाजनि प्रचेतसोऽश्वात्समत्सु चोदय ॥ १३ ॥

आ । जघंति । सानु । एषां । जघनान् । उप । जिघ्रते ।

अश्वऽअजनि । प्रऽचेतसः । अश्वान् । सानुऽसु । चोदय ॥ १३ ॥

अश्वजन्मस्थानां क्षेपि कश यया त्वया प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः स दिनः सारथयो विषामस्थानां सानु पानुनि सकधीन्या जघंति आघ्रति । जघनान् जघनानि चोप जिघ्रते उपजिघ्रति सा त्वं समत्सु संयामेष्वश्वान् चोदय । प्ररय । तथा च यास्कः । आघ्रति सानुन्येषां सरणानि सकधीनि । सकथ्य सचेतरामक्तोऽस्मिन् श्वयः । जघनानि चोपघ्रति । जघनं जघन्यतः । अश्वाजनि प्रचेतसः प्रवृहचेतसोऽश्वान् समत्सु समरणेषु विषामेषु चोदय । नि० ९. २०. । इति ॥

अहिरिव भोगः पर्येति बाहुं ज्यायां हेतिं परिबाधमानः ।

हस्तघ्नो विश्वा वयुनानि विद्वान्पुमान्पुमांसं परि पातु विश्वतः ॥ १४ ॥

अहिऽइव । भोगैः । परि । एति । बाहुं । ज्यायां । हेतिं । परिऽबाधमानः ।

हस्तऽघ्नः । विश्वा । वयुनानि । विद्वान् । पुमान् । पुमांसं । परि । पातु । विश्वतः ॥ १४ ॥

अत्र धन्विनः प्रकोष्ठं बंधनीयस्य हस्तघ्नस्य मृतिः । हस्तघ्नः । हस्ते हस्तसमीपे वर्तमानं प्रकोष्ठं स्थिः सन् या हन्यत इति हस्तघ्नः ॥ घञर्थे कविधानमिति कः ॥ ज्यायां हेतिं ज्याहेतुकां हिंसां परि बाधमानो निवा-
न भोगः शरीरेण ॥ वृचनव्यत्ययः ॥ अहिरिव सर्प इव बाहुं प्रकोष्ठं । लक्षणया बाहुशब्दः प्रकोष्ठं वर्तते ।
ति । परिवेष्टयति । किंच विश्वा विश्वानि वयुनानि ज्ञानानि ज्ञातव्यानि । माया वयुर्गमिति तन्नाममु-
पात । विद्वान् ज्ञानं पुमान्पुरुषोपेतः स्वयं पुमांसं धन्विनं विश्वतः सर्वतः परि पातु । रक्षति । तथा च
कः । अहिरिव भोगैः परिवेष्टयति बाहुं ज्यायां वधात्परिचायमाणो हस्तघ्नः सर्वाणि प्रज्ञानानि प्रज्ञान-
न्युत्तमना भवति पुंसतेषां । नि० ९. १५. । इति ॥

आलाक्षां या रुरुगीधायथो यस्या अयो मुखं ।

इदं पर्जन्ये देव्ये बृहन्नमः ॥ १५ ॥

शीर्षाणि । अथो इति । यस्या
देव्ये । बृहन्नमः ॥

अवमृष्टा परा पत शरव्ये ब्रह्मसंशिते ।

मित्राग्र पद्यस्व मामीषां कं चनोच्छिषः ॥ १६ ॥

अवमृष्टा । परा । पत । शरव्ये । ब्रह्मसंशिते ।

गच्छ । अमिचीन । प्र । पद्यस्व । मा । अमीषां । कं । चन । उत् । शिषः ॥ १६ ॥

ब्रह्मसंशिते संवेण तीक्ष्णीकृते शरव्ये हिमाकुशले रूपो स्वयवच्छष्टा बिभ्रा परा पत । परागच्छ । इतो देशागच्छ च । अमिचीनसंशिते पद्यस्व । प्राप्तुं च । अमीषाममिचीनां मध्ये कं चन कंचिदपि तोच्छिषः । अवशिष्टं मा कुर्व ॥

यच्च वाणाः संपतंति कुमार विगिषा डव ।

तच्च नो ब्रह्मणस्पतिरदितिः शर्म यच्छतु विश्वाहा शर्म यच्छतु ॥ १७ ॥

यच्च वाणाः । संपतंति । कुमारः । विगिषाः डव ।

तच्च नः । ब्रह्मणः । पतिः । अदितिः । शर्म । यच्छतु । विश्वाहा । शर्म । यच्छतु ॥ १७ ॥

यच्च युष्मे कुमार विगिषा इव मुद्रिता इव वाणाः संपतंति तच्च नोऽस्मभ्यं ब्रह्मणस्पतिः शर्म युष्मद् विग्राहा सर्वदा यच्छतु । अदितिय शर्म यच्छतु । द्विरुक्तिरादरायाः ॥

मर्माणि ते वर्मणा छादयामि सोमस्त्वा राजामृतेनानु वस्तां ।

उरोर्वरीयो वरुणस्ते कृणोतु जयंत त्वानु देवा मंदंतु ॥ १८ ॥

मर्माणि । ते । वर्मणा । छादयामि । सोमः । त्वा । राजा । अमृतेन । अनु । वस्तां ।

उरोः । वरीयः । वरुणः । ते । कृणोतु । जयंत । त्वा । अनु । देवाः । मंदंतु ॥ १८ ॥

राजाने त्वदीयानि मर्माणि । येषु स्थानेषु बिभ्रः सद्यो ध्रियते तानि मर्माणि । वर्मणा कवचं छादयामि । सोमो राजा त्वा त्वामनु मर्मच्छादयानंतरममृतेन वस्ता । आच्छादयतु । किंच वरुणोऽपि ते तुभ्यमुरोर्वरीय उरंतर मुखं कृणोतु । करोतु । जयंत त्वा त्वा देवाः सर्वेऽप्यनु मंदंतु । अनुवर्षंतु ॥

यो नः स्वो अरणो यश्च निष्ठ्यो जिघांसति ।

देवास्तं सर्वे धूर्वतु ब्रह्म वर्म ममांतरं ॥ १९ ॥

यः । नः । स्वः । अरणः । यः । च । निष्ठ्यः । जिघांसति ।

देवाः । ते । सर्वे । धूर्वतु । ब्रह्म । वर्म । मम । अंतरं ॥ १९ ॥

अरणोऽरममाणो यस्य निष्ठ्यसिरोभूतो दूरे स्थिः । अन्तर्मा इति ॥

सोमो अग्निं ब्रह्म मन्त्रो ममांतरं शराणां निष्ठा ॥ १९ ॥

अग्निः । षष्ठे मंदने ॥

